UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

S. Caecilii Cypriani Carthaginiensis Episcopi, Totivs Africae Primatis Et Gloriosissimi Martyris Opera

Cyprianus, Thascius Caecilius <Heiliger>

Coloniae Agrippinae, 1617

urn:nbn:de:hbz:466:1-80176

Visual Library


IHS

Th. 850a.

B. VIII. 30.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

S. CYPRIANI
S. EPIPHAN
OPERA.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

S. CYPRIAN
S. EPIPHAN
OPERA.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

S. CÆCILII

CYPRIANI

CARTHAGINIENSIS

EPISCOPI

OPERA.

S. CYPRIANI
S. EPIPHAN.
OPERA.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Thascius

S. CÆCILII

CYPRIANI

CARTHAGINIENSIS

EPISCOPI, TOTIVS AFRICAE

PRIMATIS ET GLORIOSISSIMI MARTYRIS

OPERA.

Iam denuò quam accuratissimè recognita, collatione facta Editionum Pauli Manutij & Guilielmi Morelij ad exemplaria aliquot manuscripta vetustissima, certoque ordine, habita temporum ratione, in tres Tomos nunc primum distincta.

Adnotationes Iacobi Pamelij S.Th.L. Ecclesiæ Brugensis Canonici, toti operi sparsim interiectæ, quibus tum Castigationum ratio, & Lectionum varietas obiter indicatur, tum quidquid ad Antiquitatem Ecclesiasticam pertinet, paucis explicatur.

Ab eodem recens adiecta D. Cypriani Vita è scriptis ipsius collecta, & Scripturarum citatarum index locupletissimus desideratus hactenus.

Indicem operum D. Cypriani iuxta priores editiones, reperiet lector post vitam Auctoris.

Collegij Societatis JESV Paderbornæ anno 1684.

Editio vltima prioribus emendatior.



COLONIÆ AGRIPPINÆ,

Sumptibus Antonij Hierat, bibliopolæ sub signo Gryphi.

Anno M. DC. XVII.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN





AMPLISSIM. PRÆSVLI DN. VIGLIO ZVICHEMO FRISIO, S. BAVONIS APVD GANDAVENSES PRÆPOSITO, CÆSARIS ANTEA CAROLI V. NVNC HISPANIARUM Regis Catholici Philippi consilij Priuati Præsidi, ac Illustrissimi Ordinis aurei velleris Cancellario;

S. P.

QVANTO *semper fuerit in pretio & auctoritate, Clariss. Domine Præses ac Præsul amplissime, D. ille Cyprianus, iam inde à primis Ecclesiæ efflorescentis incunabulis, nihil attinet commemorare; quippe quod iam olim lippis (quod aiunt) & tonsoribus peruulgatum sit. Testatissimum id reddunt luculentiss. de tanto viro veterum Patrum Elogia, quæ partim in Prolegomenis nostris, & vita Auctoris, partim in Adnotationibus citata reperire est. Diuorum dico Pontij, Gregorij Nazianzeni, Hilarii, Ambrosii, Prudentij, Augustini, Fulgentij, Maximi, Isidori, Petri Chrysologi, Beda, Hrabani; item Eusebij, Freculphi, Ioannis Zonaræ, Nicephori, & aliorum. Ipse quoque Cyprianus seipsum satis commendatum reddit, quum (vt D. Hieronymi verbis vtar) purissimi fontis instar dulcis incedat & placidus; ingenio etiam (quod recte censuit Lactantius) sit facili, copioso, suaui, & (quæ sermonis maxima virtus est) aperto; vt discernere nequeas, vtrum ne ornatior in eloquendo, an facilior in explicando, an potentior in persuadendo fuerit. Vsque adeo vt non possim non illis adsentiri, qui inter Orthodoxos Patres Latinos, primas illi eloquentiæ partes tribuunt; præsertim consentientibus D. Gelasio Papa in Concilio Romano, & Cassiodoro Institutionum diuinarum cap. 19. Me certe ita transuorsum rapuit huius sanctiss. viri facundia & pietas, vt, vbi primum iam iactis Theologiæ fundamentis in manus venit, mirum in modum ipsius perpetuo lectione delectatus sim. Verum male me habebat, tum quod tam pauca exstarent scriptorum ipsius monumenta, tum quod ea ipsa mendis scatere deprehenderem. Animum etiam non tam angebat, quam discruciabat, quod, quum cæterorum Ecclesiasticorum veterum pleraque prostarent, huius non modo Lucubrationes nobis eripuisset tam vasta rei literariæ clades, sed & titulos ipsos ob suam ipsorum celebritatem inuidisset Antiquitas. Sic enim in Catalogo scriptorum D. Hieronymus: Huius ingenii superfluum est indicem texere, cum sole clariora sint eius opera. Spe tamen nonnulla ductus, in vetustiss. Belgii nostri Bibliothecis reperiri posse aliquid non editum hactenus; aut saltem castigatius; iam ante annos plus minus octo statueram, si non auctiorem, certe emendatiorem aliquando D. Cyprianum in lucem emittere. Verum studiis Theologicis conficiundis tum occupatior, profectione deinde in Gallias præpeditus, ab instituto destiti: donec eodem pene tempore prodierunt, Romana Pauli Manutii viri eruditiss. & Guilielmi Morelii Parisiensis, editiones. Quod vbi primum intellexi, statim Antuerpia euocaui, vt inter se vtramque conferre liceret. Ego vero id cum cœpissem, prima quidem fronte deprehendi, haud pœnitendam ab ipsorum vtroque nauatam operam; in progressu tamen didici, non frustra me laboraturum, si ex vtraque illa editione, tertiam quandam conflarem, & denuo ab vmbilico (quod aiunt) D. Cyprianum recognoscerem. Quod vti studiosorum cum fructu maiori fieret, ex tota Belgica, quos delitescere alicubi sciebam, Manuscriptos codices continuo accersiui, atque vna excusos quotquot haberi poterant, etiam illos qui ante Erasmi recognitionem essent editi: quorum catalogum sub finem Prolegomenon Lector curiosus reperiet. Interea ne quid postmodum foret in mora, diligenter perlectis omnibus in vniuersum ipsius operibus, inuestigare cœpi legitimum illum, iuxta quem scripta sunt, ordinem, de quo in præfatiunculis trium Tomorum latius. Ne autem tædii nimium adferret illa exemplarium inter se collatio, si nihil vna adnotarem quod Theologorum & Antiquariorum studia promoueret: visum fuit operæ pretium, eadem opera Antiquitates Ecclesiasticas serio in hoc nostro Auctore animaduertere, & deinde explicandarum illarum gratia (exemplo Rhenani in Tertullianum) Adnotationes adiicere. Serio itaque tandem opus adgressus, anni vnius spatio, Deo fauente, ad calcem vsque tantum non perduxi. Iamque erat in votis, vt primo quoque tempore prælo committeretur, quum sub Paschæ Anni 1566. motus illi Belgici incrudescere cœperunt, atque adeo Catholicis omnibus animos adimere. Ita factum, vt Typographorum nemo meos hos labores, ad sequi annum, ex quo primum T.C. sunt exhibiti & inscripti, aggredi ausus fuerit. At nunc veluti post liminio in lucem caput effert & ad te redit. Præposite digniss. noster Cyprianus, & quidem non minus oportuno, quam ante biennium, tempore. Quum enim reducendis ad mentem sectariis, quiue ab illis, pro dolor, seducti sunt, pharmacum aptius aliunde depromi nequeat, quam ex Apotheca Antiquitatis Ecclesiasticæ: si quis profecto Veterum Patrum, iste*

vel maxime, non vnius modi, sed omnis generis suppeditare poterit. Exempli gratia. Si de Romani Pontificis Primatu sit controuersia, abunde satisfecerint Epistola LV. quæ est 7. ad Cornelium, & liber de vnitate Ecclesiæ; vbi tum Primatum Petro datum, & super illo ædificatam à Christo Ecclesiam, adserit, tum Petri Cathedram principalem Ecclesiam dicit, & non aliunde hæreses oborriri & schismata, quam inde quod vni in Ecclesia vice Christi iudici non obtemperetur. Si de Sanctorum in cœlis cum Christo iam regnantium inuocatione dubitetur, statim occurret epistola LVII. quæ est postrema ad Cornelium; vbi si quis ipsorum prior hinc excederet, rogat vt apud misericordiam patris non cesset oratio; illud item Epiphonema libri de Disciplina & habitu virginum: Tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Si de Martyrum festis; narrat Auctor epistola XXXIV. quæ est de Celerino Lectore ordinato, Martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebrari. Si de suffragiis defunctorum disceptet quispiam; plus satis illa probat epistola LXVII. ad Furnitanos, quum prohibet pro dormitione Victoris sacrificium offerri, quod contra Concilij decretum Geminium Faustinum presbyterum tutorem ausus esset constituere. Si de Purgatorio, testabitur epistola LII. ad Antonianum, quosdam ad veniam stare, missos in carcerem non exire inde, donec soluant nouissimum quadrantem, pro peccatis longo dolore cruciatos emundari & purgari diu igne; alios contra statim à Domino coronari. Si de confessione sacramentali, quam auricularem nuncupant, incidat disputatio; laudat eos Auctor libro de Lapsis, qui vel hoc ipsum quod cogitauerunt, apud sacerdotes Dei, dolentes & simpliciter confitentur, acita Exomologesin conscientiæ faciunt. Si de augustissimo Eucharistiæ sacrificio: latissim. est de illo Tractatus Epistola integra ad Cæcilium numero LXIII. vt omittam, quod Libro de Oratione Dominica verba illa Præfationis Missæ commemoret: Sursum corda, Habemus ad Dominum. Iam si contra Caluinistas agendum sit, toties inculcat Corpus & Sanguinem Domini, vt nemo frequentius; præsertim vero epistola ad Cæcilium & Libro de Lapsis. Si aduersus Anabaptistas: sufficerit vel vnica epistola LIX. ad Fidum, de baptizandis infantibus. Si denique cum nouis Trimitariorum monstris conflictandum; tela subministrabit epistola LXXXIII. ad Iubaianum, & dictus liber de Oratione Dominica, sub finem. In summa nihil fere est hodie de Religione controuersum, quod non sua D. Cyprianus auctoritate explicatum reddat; & omni ambiguitate detersa, Antiquitati Ecclesiasticæ consonum demonstret: verum ne prolixiores simus: pauca hæc in medium adduxisse sufficiat, cætera ex Indice vtroque & Adnotationibus nostris petat Lector diligens. Porro quantum vigiliarum, laborum, molestiarum mihi deuorandum fuerit, tum in accersendis exemplaribus, tum in euoluendis non modo codicibus variis, sed & Auctoribus tam profanis quam Ecclesiasticis, nolo commemorare; sat enim superque dictæ Adnotationes id, vel me tacente, in publicum produnt. Vtinam vtinam tantum frugis adferre queant lucubrationes hæ nostræ, atque summis semper votis exoptaui: quippe qui haud alio instituto Deum tester me hactenus hoc saxum voluere: quam vt Theologis, vt Antiquitatis studiosis, vt omnibus denique qui Christiano censentur nomine, aliquid conferre posset hæc opella nostra. Quam si gratam postmodum intellexero, non grauabor, Deo auspice, idipsum in Tertulliano aliquando adtentare, iuxta quod à me postulare cæperunt viri quidam eruditi: nisi (quod malim) me præuertat Ioannes Harrisius Anglus Thomæ Moro quondam à Secretis, sicuti ego illum in D. Cypriano anteuerti. Qui pro sua humanitate (vt obiter insinuem qui aliquid mihi opis contulerunt) in aliquot locis, vnde me extricare vix poteram; variis quibusdam sui exemplaris Lectionibus haud parum me iuuit; neque minus, vir vtriusque linguæ peritissimus Ioannes Clemens Medicus, etiam Anglus. Optimam item mihi nauarunt operam, communicatis patris sui viri eruditiss. castigationibus & coniecturis, Antonius & Valerius Cauchij Iureconsulti Vtriectini fratres, publica functione dignissimi. Præcæteris quoque ingenue fateor acceptam me referre debere D. Cypriani castigationem, ac locupletationem dictis Morelio & Manutio: huic vero maxime, vt cuius exemplar longe repererim emendatius. Non omnino tamen nihil à me præstitum, immo (præter 700. & eo amplius locos restitutos in sola scripturarum citatione marginali) ab innumeris insuper mendis perpurgatum nunc prodire Auctorem, æquus Lector censebit, ita vt sperem (si citra inuidiam dicere licet) nulla posthac eius recognitione opus fore. Quare etiam apud dictum Manutium & Illustrissimum Cardinalem Borromæum, cuius auspiciis illius prodyt editio, confido non malam me gratiam inituru, si benigne mentem meam perpendere non fuerint grauati: sibique persuadeant, dum subinde Manutij mentionem facio, non me ipsius operam reprehendere, sed significare velle duntaxat, non omnia ita exacte ab illo restituta, vt etiam hic locum habeat illud Prouerbij: Posterioribus semper melioribus: quo ipso T. C. dum primum illi hocce opus inscripsi, suis ad me literis calcar addidit. Præsertim quum proprio cerebro à me tributum sit nihil, sed omnia ex auctoritate Ms. librorum eorumque vetustissimorum, & vnius iam olim excusi: inter quos de nomine merito recensendus venit Abbatiæ Cambronensis codex, cæteris multo castigatior. Recens vero præterea adieci ex ipso D. Cypriano Vitam eius, & scripturarum citatarum indicem locupletissimum desideratum hactenus; ordine quoque, mea quidem sententia, temporum habita ratione, legitimo, nunc primum in tres Tomos integrum opus distinxi. Argumenta denique noua reposui, pro frigidiusculis illis G. Remboldi, usitatis hactenus, atque vna censuras nostras multis in locis: idque ex ipso Cypriano potissimum: vt præteream dictas Adnotationes, quas toti operi intexui. Quæ, si cuiquam prolixiores videantur, maxime vero in libro, Quod idola Dij non sint, & in Concilio Carthaginiensi, meminerit ille, quod supra etiam dixi, non solis Theologis laborem hunc nostrum desudare. Et certe, tum grata Antiquitatis commemoratio: tum historiarum varia explicatio, tum etiam locorum aliquot ex aliis Auctoribus & sacris & profanis, vbi occasio se offert, restitutio, Lectori benevolo tadium adiment.

Cæterum, non vna me ratio permouit, cur, pro more antiquitus obseruato, sub tua C. patrocinio hoc quicquid est Lucubrationum publicauerim. Et imprimis, quum mihi deligendus esset vir magni nominis quispiam, cuius auctoritate à Zoilorum calumniis labor hic noster vindicaretur: quis huic causæ Patronus aptior illo dari queat, qui fidem Catholicam sua aduocatione, consilio, fauore, proximis hisce annis, in tam cruenta illa animorum dissensione, tot sectarum colluuione, ita strenue tutatus est, vt perpetuam laudem

dem apud posteros omnes promeruerit? Deinde, quis non studiosorum suas illi dedicet operas; qui non modo ingenij acumine, dicendi facundia, linguarum peritia, eruditionis præstantia cæteros longe anteuertit, sed insuper etiam eruditorum omnium Mæcenatem se præbet? Quod abunde testatur, & in Duacensi noua Academia, & apud Louanienses, nouarum Prælectionum in literis humanioribus, Mathematicis, Medicina, Iurisprudentia, Theologia, institutio, & dotatio, haud ita pridem facta; suasu quidem T. C. auspicijs vero inuictiss. Principum Caroli V. Imperatoris Augusti, & Philippi Hispaniarum Regis. Præsertim vero recens erectio Collegij illius insignis in dicta Academia Louanienſi, tuis priuatis sumptibus procurata, in quo Frisij tui, olim bellica fortitudine celebratissimi, ad humanitatem omnem, ad bonas literas, ad Ecclesiarum denique ministeria probe formentur, & ita tandem non solum T. C. tanquam primo Institutori, sed & toti Patriæ ornamento sint. Verum de his hactenus, ne Panagyricon potius quam præfationem conscribere videar. Illud certe potissimum huius T. C. inscriptionis causam dedit, quod, quum me & matrem chariss. cum liberis suis omnibus tam olim deinctissimos tuæ humanitati fateri necesse sit, primum hunc studiorum meorum fœtum alteri oblatum non decuerit, quam illi, quem Parentis loco perpetuo veneratus sum. Neque profecto id immerito. Veteris enim necessitudinis non oblita T. C. quæ illi cum Patre meo piæ memoriæ C. V. Adolpho Pamelio intercesserat, dum una vterque Carolo V. Cæsari essetis à secretis consiliis: in eam curam semper incubuit, vti familiam nostram, quantum fieri posset, promoueret & eneheret. Quare merito ἀχαριστία nota in me torqueatur, si non gratitudinis aliquod symbolum ponam. Accedit ad hæc, tanta illa tui in hunc Auctorem animi propensio; quam dictis suis literis plus satis T. C. insinuauit, opere quoque commonstrauit, dum Epistolam Ioannis de la Haie Theologi Canonici Tornacensis ad me destinauit, de repertis apud Rothnacenses D. Cypriani reliquiis; quam adeo & Prolegomenis nostris adieci, vt sibi posthac congratuletur Belgium, de tanto apud se etiamnum adseruato thesauro, quem plerique à sectarijs Lugduni crematum metuebamus, vna cum sacro D. Irenæi corpore. Quod restat Mæcenas optime, munus hoc non leuidense, D. inquam Cyprianum, martyrem illum celebratissimum, lato, quaso, alacrique vultu suscipito, measque in illum Adnotationes aduersus inuidorum morsus tuo patrocinio defendito: mei interim meorumque, sicut hactenus, haud immemor. Deus Opt. Max. T. C. diu nobis seruet incolumem. Brugis Flandrorum, ipsis Cal. Iunij, Anno à Christo nato 1568.

T. C. deditissim. cliens
Iacobus Pamelius.

SVFFRIDI PETRI LEOVARDIENSIS FRISII EPIGRAMMA IN DIVVM CYPRIANVM, OPERA ET INDVSTRIA DOCTISSIMI VIRI IACOBI PAMELII in integrum restitutum.

Ἠὼς μὲν ῥοδοδάκτυλος
Ἐκλάμπουσα τὸν ἥλιον,
Καὶ λευκώλενος ἕσπερος
Μηνὴν τὴν περικαλλέα
Ἀγγέλλει σωφὰ τοῖς βροτοῖς.
Τῶν δὲ γραψαμένων πάλαι
Ἀνδρῶν εὐσεβέων καλὰ
Οντὼς γ' ἱερὰ βιβλία
Ἐγκριθέντα, τῆς οὐρανοῦ
Καὶ γαίης μέγαν ἔξοχον
Κτιστὴν, καὶ πατερ' ἄμβροτον
Ἀνδρώπωις ἐπιδείκνυσι.
Καὶ γὰρ καὶ τά πεπραγμένα
Τῷ χριστῷ τε περεσβίῳ,
Καὶ πάντεσσιν ἀποστόλοις,
Καὶ τοῖς πατράσιν ἁγίοις,
Γινώσκειν παρέχει σαφῶς.
Καὶ δὴ καὶ παρέχει σαφῶς
Γινώσκειν τίνα καρτερὰ,
Καὶ τοὶ γνήσια πίστεως
Σοιχεῖ ἡμετέρας πέλει.
Αἰ εἰ γὰρ τὰ παλαίτερα
Προύχει τοῖσι νεωτέροις
Ταῖς πρώταις ἰδὲ κυρίαις
Ἀρχαῖς οὕνεκα γειτνιᾷ.
Εἰ γοῦν ἤθεος ἠδ' ἔθους,
Καὶ τῆς πίστιος εἵνεκα
Τῶν δ' ἐκκλησία γλίχεται,
Ἐς ὄντως τάδε βιβλία
Πολλῶν ἄξια σπούδεων.
Καὶ τῆς φροντίδος εἰκότως
Τὴν πλείστην χάριν οἰσέον
Σοὶ, ὦ ἐλλογιμώτατε
Ἰάκωβε Παμήλιε,
Ἀνδρῶν φέρτατε Βρυγέων,
Δίας φωσφόρε Φλανδρίας,
Ὄρνυκτὸς τὲ καὶ ἡμέρας
Ἱδρώσας, τὸν ἐν ἁγίοις
Ἡμῶν Κυπριανὸν πόνοις
Εὐβούλοις τε καὶ ἔμφροσιν
Ἕλκεις εἰρφάος ἐκ σκότους,
Ἐλκυσθέντα τὲ μυρίων
Λαμπρύνεις ἀπὸ σφαλμάτων.
Καὶ γὰρ μὲν ὅδε πάντοθεν
Δύσμορφος, ῥυπαρὸς τέως,
Ἀβρύνει τὸ παρὸν καλός
Εὐειδήρ τε, καὶ ἀγλαός
Πάντως ἐκ σέοθεν πέλων.
Καὶ δὴ ὅς τὸ πάλαι ποτε,
Δοξῶν τῶν καθαρωτάτων
Κάρποις ἔβρυεν ἀφθόνοις,
Ὡσαύτος πάλιν ἄνθεσι,
Καὶ νῶν ἀτρεκέως γέμει
Ὡς οὖν χριστοφίλοις ἐὼν
Τοῖς πᾶσ' ὠφελιμώτατος.

PRO-

PROLEGOMENA IN DIVVM CYPRIANVM.

VITA BEATISSIMI MARTYRIS CYPRIANI, PER PONTIVM EIVS DIACONVM.

De hac vita D. Hieronymus ita scribit in Catalogo Virorum illustrium: Pontius Diaconus Cypriani, vsque ad diem passionis eius cum ipso exsilium sustinens, egregium volumen vitæ & passionis Cypriani reliquit.

CYPRIANVS Religiosus Antistes, ac testis Dei gloriosus, tametsi multa conscripsit, per quæ memoria digni nominis superuiuat; etsi eloquentiæ eius ac Dei gratiæ larga fœcunditas ita se copia & vbertate sermonis extendit, vt vsque in finem mundi fortasse non taceat: tamen, quia operibus eius ac meritis etiam hæc prærogatiua debetur, vt exemplum suum in litteras dirigatur, placuit summatim pauca conscribere; non quod aliquem gentilium lateat tanti viri vita, sed vt ad posteros quoque nostros incomparabile & grande documentum in immortalem memoriam porrigatur. Certe durum erat, vt (cum maiores nostri plebeis & cathecumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro martyrij ipsius veneratione dederint, vt de passionibus eorum multa, aut, prope dixerim, pæne cuncta conscripserint, vt ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, peruenirent) Cypriani, tanti sacerdotis, & tanti martyris, passio præteriretur, qui & sine martyrio habuit quæ doceret; & quæ dum vixit gesserit; non paterent: quæ quidem tanta, atque tam magna, & mira sunt, vt magnitudinis contemplatione deterreat, ac imparem me esse confitear ad proferendum digne pro meritorum honore sermonem, nec posse sic prosequi facta tam grandia, vt, quanta sunt, tanta videantur: nisi quod numerositas gloriarum sibimet ipsa sufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum aut, si fieri potest, totum desideratis audire, concupiscentes ardore flagranti, vel facta eius cognoscere, etsi interim viua verba tacuerunt. *in qua parte si dixero nos opibus facundiæ defici, minus dico. facundia enim ipsa deficit digna facultate, quæ desiderium vestrum pleno spiritu satiet. Ita vtrimque grauiter vrgemur. ille nos virtutibus suis onerat, vos nos precibus fatigatis. Vnde igitur incipiam? vnde exordium bonorum eius aggrediar, nisi à principio fidei, & natiuitate cœlesti? si quidem hominis Dei facta non debent aliunde numerari, nisi ex quo Deo natus est. Fuerint licet studia, & bonæ artes deuotum pectus imbuerint: tamen illa prætereo, nondum enim ad vtilitatem, nisi sæculi pertinebant. postquam & sacras litteras didicit, & mundi nube discussa in lucem sapientię spiritalis emersit, si quibus eius interfui, si qua de antiquioribus eius operibus comperi, dicam: hanc tamen petens veniam, vt quidquid minus dixero (minus enim dicam necesse est) ignorantiæ meæ potius, quam illius gloriæ derogetur. Inter fidei suæ prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quam si continentiam tueretur: tunc enim posse idoneum fieri pectus, & sensum ad plenam veri capacitatem peruenire, si concupiscentiam carnis robusto atque integro sanctimoniæ * vigore calcaret. Quis vnquam tanti miraculi meminit? Nondum secunda natiuitas nouum hominem splendore toto diuinæ lucis oculauerat, & iam veteres ac pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat Deinde quod maius est, cum de lectione diuina quædam iam non pro conditione nouitatis, sed pro fidei festinatione didicisset; statim rapuit quod inuenit promerendo Domino profuturum. Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul iunxit, vt & ambitionem sæculi sperneret, qua perniciosius nihil est, & misericordiam, quam Deus etiam sacrificijs suis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata seruasse se dixerat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, pæne ante cœpit perfectus esse, quam disceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? Quis de antiquissimis in fide senibus, quorum mentes & aures per plurimos annos diuina verba pulsauerant, tale aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nondum forsitan crederetur, supergressus vetustatis ætatem, gloriosis & admirandis operibus, perpetrauit? Nemo metit statim vt seuit. Nemo vindemiam de nouellis scrobibus expressit. Nemo adhuc vnquam de nouiter plantatis arbusculis matura poma quæsiuit. In illo omnia * incredibilia cucurrerunt. Præuenit, si potest dici (res enim fidem non capit) præuenit inquam, * tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem.

* in qua parte facũdiæ viribus deficimus, deficimus dico.

* rigore. Matth. 19.

Osee 6.

* incredibiliter.

* messis.

1. Tim. 3. cem. Aiunt Apostoli litteræ, debere neophytos præteriri, ne stupore gentilitatis nondum fundatis sensibus adhærente: aliquid in Deum nouitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto solus exemplo, plus fide posse, quã tempore promoueri. Sed etsi in Apostolorum Actis Eunuchus ille describitur, quia toto corde crediderat, à Philippo statim tinctus: non est similis comparatio. Ille enim & Iudæus erat, & de templo Domini veniens prophetam legebat Isaiam, & sperabat in Christo, etsi nondum eum venisse crediderat: Hic de imperitis gentibus veniens, tam matura cœpit fide, quanta pauci fortasse perfecerint. Mora denique circa gratiam Dei nulla: nulla dilatio. Parum dixi: Presbyterium, & sacerdotium statim * accepit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet tali mente credenti? Multa sunt quæ adhuc plebeius, multa quæ iam presbyter fecit, multa quæ ad veterum exempla iustorum, imitatione consimili prosecutus, promerendo Dominum totius religionis obsequio præstitit. Nam & sermo illi de hoc fuerat vsitatus, vt si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri, propter quæ facta Deo placuisset. Si Iob, Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cultor, & cui in terris nemo comparetur; faciendum docebat ille, quidquid Iob ante feciſſet: vt dum & nos paria facimus, simile in nos Dei testimonium prouocemus. Contemptis ille dispendijs rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, vt nec pietatis temporalia damna sentiret. Non illum penuria, non dolor fregit. Non vxoris suadela deflexit: non proprij corporis dira pœna concussit. Permansit in suis sedibus fixa virtus, & altis radicibus fundata deuotio: nullo diaboli tentans impetu cessit, quo minus Dominum suum, fide grata, etiam inter aduersa benediceret. Domus eius patuit cuicunque venienti. Nulla vidua reuersa est sinu vacuo: nullus indigens lumine, non illo comite directus est: nullus debilis gressu, non illo baiulo vectus est; nullus nudus auxilio, de potentioris manu non illo tutore protectus est. Hæc debent facere (dicebat) qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse fecit imitandum. Erat sane illi etiam de nobis contubernium viri iusti, & laudabilis memorię Cæcilij, & ætate tũc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem verę diuinitatis à sęculari errore correxerat. Hunc toto honore, atque omni obseruantia diligebat, obsequẽti veneratione suspiciens, non iam vt amicum * animæ coæqualem, sed tã quam nouæ vitæ patrem. Denique, ille demulsus eius obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito prouocatus est, vt de sęculo excedens, * arcessitione iam proxima, commendaret illi coniugem ac liberos suos, & quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret pietatis hæredem. Longum est ire per singula: * sancta eius facta onerosũ est enumerare. Ad probationem bonorum operum, solum hoc arbitror satis esse, quod iudicio Dei & plebis fauore, ad officium sacerdotij, & episcopatus gradum adhuc neophytus, & vt putabatur, nouellus, electus est. Quamuis in primis fidei suæ adhuc diebus, & rudi vitę spiritalis ętate, sic generosa indoles reluceret; vt etsi nondum officij, spei tamen fulgore resplendens, imminentis sacerdotij totã fiduciam polliceretur. Non prætеribo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem eius & honorem totus populus aspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit: antiquioribus cedens & indignum se titulo tanti honoris existimans, vt dignus magis fieret. Magis enim dignus efficitur, qui quod meretur, excusat. Quo tũc ardore plebs æstuans fluctuabat, spiritali desiderio concupiscens (vt exitus docuit) non tantum episcopum: sed in eo quem tunc latentem diuinitatis præsagio taliter flagitabat, futurũ etiam martyrem requirebat. Obsederat fores domus copiosa fraternitas & per oẽs aditus sollicita caritas circuibat. Potuisset fortasse tũc illi Apostolicum illud euenire, quod voluit, vt per fenestram deponeretur; si cum Apostolo etiam ordinationis honore similaret. Erat videre cęteros omnes * suspẽsos anxio spiritu expectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Inuitus dico; sed dicam necesse est. Quidam illi restiterunt * etiam vt vinceret. Quibus tamen quanta lenitate quã patienter, quam beneuolenter indulsit, quam clementer ignouit, amicissimos eos postmodũ & inter necessarios computans mirantibus multis? Cui enim posset non esse miraculo, tam memoriosæ mentis obliuio? Exinde quemadmodũ se gesserit, quis referre sufficiat? quę illi pietas? qui vigor? misericordia quanta? * quanta censura? Tantum sanctitatis & gratiæ ex ore eius lucebat, vt * confunderet intuentium mentes. Grauis vultus & lętus, nec seueritas tristis, nec comitas nimia, sed admixta vtrinque temperies: vt esset ambigere, vereri plus an diligi mereretur: nisi quod & vereri & diligi merebatur. Sed nec cultus fuit dispar à vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia sęcularis inflauerat: nec tñ prorsus affectata penuria sordiderat: quia & hoc vestitus genus à iactantia minus non est, quam ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa pauperes episcopus faceret, quos cathecumenus diligebat? viderint pietatis Antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina: seu quos sacramenti religio cõmunis, ad obsequium exhibendæ dilectionis arctauit. Cyprianum de suo talẽ accepit cathedra, non fecit. Statim denique pro talibus meritis etiam Proscriptionis gloriam consecutus est. Nec enim aliud oportebat, quam vt eum, qui intra secretam conscientiæ latebram religionis & fidei toto honore florebat, etiam publice celebrata gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia cõsecutus est, etiam martyrij circa eum debita corona properare; maxime cum & suffragijs sæpe repetitis ad leonem postularetur: nisi per omnes ordines gloriarum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum; & nisi imminens ruina ope tam fæcundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrij dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frænis quibusdam lectionis dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos vnitatem, fi-

Act. 8.

* emeruit.

Iob 1.

Act. 9.

* suspenso & anxio

* vt &

* censura quam sobria.

* aduocaret.

* coæqualis sectæ.

* accersitione.

* cuncta.

lios

lios Dei pacem, & euangelicæ precis legem? per quem gentiles blasphemi reperçussis in se ijs, quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum; aut quod magis est, fidei paruioris consolarentur spe futurorum? Vnde sic misericordiam, vnde patientiam discemus? quis liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem dulcedine redemij salutaris inhiberet? Quis martyras tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Bene, bene tunc & vere* spiritaliter contigit, quod vir tam necessarius, tam multis, & tam bonis rebus à martyrij consummatione dilatus est. Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? Vt nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est: quam passionem vtique ex more vitaret, si & ante vitasset. Fuit vero formido illa, sed iusta, formido, quæ Dominum timeret offendere: formido, quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides diuinis admonitionibus mancipata, credidit, se, nisi Domino latebram tunc* iubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare. Puto denique etiam nũc aliqua de dilationis vtilitate differenda, tametsi iamdudum pauca perstrinximus: per hæc enim quæ videntur postmodum subsecuta, sequitur vt probemus; secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed, sicuti est, vere fuisse diuinum. Vastauerat Dei populum persecutionis infestæ insolens, atque acerba grassatio, & quia omnes decipere vna fraude non poterat artifex hostis: quacunque miles incautus prodiderat latus nudum, dispari genere sæuiendi, singulos diuersa strage deiecerat. Debebat esse, qui posset saucios homines, & varia expugnantis inimici arte iaculatos adhibita medicinæ cælestis medela pro qualitate vulneris vel secare interim, vel fouere. Seruatus est vir, ingenij præter cætera etiam spiritaliter temperati: qui inter resultantes collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium, librato limite gubernaret. Nonne hæc, oro, consilia diuina sunt? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant posse fortuita ista contingere. Ecclesia illis clara voce respondet, dicens: Ego sine Dei nutu necessarios reseruari non admitto. Percurramus tamen cætera si videtur. Erupit postmodum lues dira, & detestabilis morbi vastitas, nimia innumeros per diem populus á sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi trementis inuasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium; exponere suos impie; quasi cum* illo peste morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Iacebant interim tota ciuitate, non iam corpora, sed cadauera plurimorum: & misericordiam in se transeuntium, contemplatione sortis mutuæ flagitabant. Nemo respexit aliud, præter quam lucra crudelia. Nemo similis euentus recordatione trepidauit. Nemo fecit alteri, quod sibi fieri voluit. Quid inter hæc egerit Christi & Dei pontifex, qui pontifices mundi huius tanto plus pietate, quanto religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco vno plebem de misericordiæ bonis instruit: & docens diuinæ lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subiungit, non esse mirabile si nostros tantum debito caritatis obsequio foueremus; eum perfectum posse fieri, qui plus aliquid publicano, vel ethnico fecerit: qui malum bono vincens, & diuinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit; qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet & hortatur, orarit. Oriri facit Deus iugiter solem suum, & pluuias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibens cuncta ista non suis tantum, sed etiam alienis: & qui se Dei etiam filium esse profitetur, cur non exemplum patris imitatur? Respondere nos docet natalibus nostris, & quos renatos per Deum constat, degeneres esse non conguit: sed* probare potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis. Multa alia & quidem magna prætereo, quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari. De quibus hoc tantum dixisse satis est. Quod si illa gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim* crederent. Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomen est? Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant: compensantes proprio labore mercedem diuitijs omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore properaret inueniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo patri, & iudici Christo, & tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid, quam Thobiæ incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, & ignoscat iterum, & frequenter ignoscat: aut, vt verius dixerim, merito concedat, tametsi ante Christum plurimum licuit, plus aliquid licuisse post Christum: cuius temporibus plenitudo debetur. Necatos ille à rege, & proiectos sui tantum generis colligebat. His tam bonis & tam pijs actibus superuenit exilium. Hanc enim vicem semper repræsentat impietas, vt melioribus peiora restituat. Et, vt quid sacerdos Dei pro consule interrogante responderit taceam, sunt acta quæ referant. Excluditur interim è ciuitate ille, qui fecerat boni aliquid pro ciuitatis salute: ille qui laborauerat, ne viuentium oculi paterentur infernę sedis horrorem: ille, inquam, qui excubijs pietatis inuigilãs (pro nefas) ingrata bonitate prouiderat ne omnibus terram ciuitatis faciem relinquẽtibus, multos exules, deserta respublica, ac destituta patria sentiret. Sed viderit sæculum, cui inter pœnas exilium computatur: * Nobis patria minus cara, & commune nomen est! qui parentes ipsos, si contra Dominum suaserint, abhorremus. Illis extra ciuitatem suam viuere grauis pœna est. Christiano totus hic mundus vna domus est. Vnde licet in abditum & abstrusum locum fuerit relegatus: admixtus Dei sui rebus, exilium non potest computare.

*Dei prouidentia.

*suggerenti.

*illa.

*Matthæi 5.

* probari debere potius, & æmulationem.

*credidissent.

*Galat. 6. *Tobiæ 2.

* Illis patria nimis cara & totus affectus est in parentes: nos & parentes.

Adde

1. Pet. 2.

Adde quod Deo integre seruiens, etiam propria in ciuitate peregrinus est. Dum enim se carnalibus desiderijs continentia Sancti spiritus abstinet, conuersationem prioris hominis exponens; etiam inter ciues suos, aut prope dixerim, inter parentes ipsos, vitæ terrestris alienus est. Accedit, quod & si hæc talia pœna possent videri; in huiusmodi tamen causis atque sententijs, quas ob approbandæ virtutis experimenta perpetimur, non est pœna, quia gloria est. Sed esto sane nobis pœna exilium. Illis vltimum crimen, & pessimum nefas etiam ipsorum conscientia testis adscribat, qui possunt innocentibus irrogare quod putant pœnam. Nolo nunc describere loci gratiam; & deliciarum omnium paraturam interim transeo. Fingamus locum illum situ sordidum, squalidum visu, non salubres aquas habentem, non amœnitatem viroris, non vicinam litoris; * sed rupes vastas siluarum, inter inhospitas fauces desertæ admodum solitudinis auia mundi parte summotum. Posset, licet talis locus, habere nomen exilij, quo Cyprianus sacerdos Dei venerat; cui si hominum ministeria deficerent, vel alites, vt Heliæ, vel vt Danieli, angeli, ministrarent? Absit, vt credat aliquis, cuilibet minimo, dummodo in confessione nominis constituto, aliquid defuturum. Tantum abest, vt Dei pontifex ille, qui misericordię semper rebus institerat, horum omnium opibus indigeret. Iam nunc quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione repetamus. Prouisum esse diuinitus etiam pro animo tanti viri, apricum & competentem locum, hospitium pro voluntate secretum, & quidquid apponi eis ante promissum est, qui regnum & iustitiam Dei quærunt. Atque vt omittam frequentiam visitantium fratrum, & ipsorum inde ciuium caritatem, quæ repræsentabat omnia, quibus videbatur esse fraudatus admirabilem visitationem Dei non prætеribo: qua antistitem suum sic in exilio esse voluit de secutura passione securum, vt imminentis martyrij pleniore fiducia, non exulem tantummodo Curubi, sed & martyrem possideret. Eo enim die quo primum in exilij loco mãsimus, (nam & me inter domesticos comites dignatio caritatis eius delegerat exulem voluntarium (quod vtinam & in passione licuisset) Apparuit mihi, inquit, nondum somni quiete sopito, iuuenis vltra modum hominis enormis: qui cum me quasi ad prætorium duceret, videbar mihi tribunali sedentis tum Proconsulis admoueri. Is vt in me respexit, adnotare statim cœpit in tabula sententiam, quam non sciebam, nihil enim de me solita interrogatione quęsierat: sed enim iuuenis, qui à tergo eius stabat, admodum curiosus legit quidquid fuerat adnotatum. Et quia id verbis proferre non poterat, nutu declarante monstrauit, quid in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim expansa & complanata ad spatæ modum, ictum solitæ animaduersionis imitatus: quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sententiam passionis futuram. Rogare cœpi, & petere continuo, vt dilatio mihi vel vnius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter iteraſſem, rursus in tabula cœperat nescio quid adnotare. Sensi tamen de vultus serenitate, iudicis mentem, quasi iusta petitione commotam. Sed & ille iuuenis, qui iamdudum de passionis indicio gestu potius, quam sermone prodiderat: clandestino identidem nutu, concessam dilationem, quæ in crastinum petebatur, cõtortis post inuicem digitis, significare properauit. Ego quamuis non esset lecta sententia, & si de gaudio dilationis acceptę læto admodum corde gauderem; metu tamen interpretationis incertę sic tremebã, vt reliquię formidinis cor exultans adhuc * toto pauore pulsarent. Quid hac reuelatione manifestius? quid hac dignatione felicius? Ante illi prædicta sunt omnia, quæcunque postmodum subsecuta sunt. Nihil de Dei verbis imminutũ: nihil de tã sancta promissione mutilatum. Singula denique, secundum quod ostensa sunt, recognoscite. Dilationem petit crastini, cum de passionis sententia cogitaretur: postulans, vt res suas de illo, quem impetrauerat, ordinaret. Hic dies vnus significabat annum quo ille post visionem acturus in sæculo fuerat. Nam vt manifestius dicam, eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum. Diem autem Domini, & si * non annum in diuinis litteris legimus, promissioni tamen futurorum, debitum illud tempus accipimus. Vnde nihil interest, si sub diei significatione solus annus ostensus est; quia illud plenius debet esse quod maius est. Quod vero nutu potius, & non sermone explanatum est, repræsentationi temporis seruabatur sermonis expressio. Solet enim tũc verbis quodcunque proferri, quotiens quidquid profertur, impletur. Nam & vere nemo cognouit quare hoc ei ostensum fuisset, nisi postquam eodem die quo id viderat, coronatus est. Medio nihilominus tempore imminens passio pro certo ab omnibus sciebatur: Passionis tamen dies certus ab eisdem omnibus quasi ignorantibus, tacebatur. Sane & in scripturis tale aliquid inuenio. Nam Zacharias sacerdos, promisso sibi per angelum filio, quia non crediderat, obmutuit: ita vt filij nomen, scripturus potius quam relaturus, nutu tabulas postularet. Merito & hic, vbi Dei nuncius passionem Antistitis imminentem nutu potius expressit: & fidem admonuit & sacerdotem muniuit. Dilationis autem petendæ ratio, de ordinatione rerum & de voluntatis dispositione veniebat. Quæ vero res illi, aut quæ voluntas ordinanda, nisi ecclesiastici status? Suprema ic circo accepta dilatio est, vt quidquid circa pauperum fouendorum curam supremo iudicio disponendum fuerat, ordinaretur. Et puto propter nihil aliud, immo vero propter hoc tantum, etiam indulgentia ab ipsis, qui eiecerant, & qui occisuri erant, admissa est: vt præsens præsentes pauperes, nouissimæ dispensationis extremis, & vt plenius dixerim, totis sumptibus releuaret. Ordinatis ergo tam pie rebus, & sic voluntate disposita; proximabat dies crastinus. Iam de Xisto bono & pacifico sacerdote, ac propterea beatissimo martyre, ab vrbe nuncius venerat. Sperabatur iam iamque carnifex veniens, qui deuota sanctissimæ * victimæ colla percuteret: & sic erant omnes dies illi quotidiana expectatione moriendi, vt corona singulis posset ascribi. Conueniebant interim plures egregij & clarissimi or-

dinis

* sed vasta rupe siluarum inter inhospitas cautes. *Al.* sed rupes vastas & siluarũ.

Matth. 6.

* multa trepidatione.

* *Alibi deest* non.

Luc. 1.

* passioni.

dinis & sanguinis, sed & sæculi nobilitate generosi: qui propter amicitiam eius antiquam, secessum subinde suaderent: & ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quæ secederet, offerebant. Ille vero iam mundum suspensa ad cælum mente neglexerat; nec suadelis blandientibus annuebat. Fecisset fortasse tunc etiam, quod à plurimis & fidelibus petebatur, si & diuino imperio iuberetur. Sed nec illa sublimis tanti viri gloria sine præconio transeunda est: qua iam sæculo tumescente, & de fiducia principum infestationem nominis anhelante: ille seruos Dei, prout dabatur occasio, exhortationibus dominicis instruebat, & ad calcandas passiones huius temporis, contemplatione superuenturæ claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit sacri cupido sermonis, vt optaret sic sibi passionis vota contingere, vt dū de Deo loquitur, in ipso sermonis opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam sacerdotis; cum ecce Proconsulis iussu ad hortos eius (ad hortos inquam, quos inter initia fidei suæ venditos, & Dei indulgentia restitutos, pro certo iterum in vsus pauperum vēdidisset, nisi inuidiam de persecutione vitaret) cum militibus suis princeps repente subitauit; immo, vt verius dixerim, subitasse se credidit. Vnde enim posset tanquam improuiso impetu mens semper parata subitari? Processit ergo, iam certus expūgi, quod diu fuerat retardatum: processit animo sublimi, & erecto, hilaritatem præferens vultu & corde virtutem. Sed dilatus in crastinum, ad domum principis à prętorio reuertebatur; cū subito per Carthaginem totam sparsus rumor * increpuit: productū esse iam Tascium, quem præter celebrem * gloriosa opinione notitiam, etiam de commemoratione præclarissimi operis nemo non nouerat. Concurrebant vndiq; versus omnes ad spectaculum, nobis pro deuotione fidei gloriosum, & gentilib. dolendum. Receptum eum tamen & in domo principis constitutum, vna nocte continuit custodia delicata; ita vt conuiuæ eius, & cari in contubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota sollicita ne per noctem aliquid sine conscientia sui fieret, ante fores principis excubabat. Concessit ei diuina tunc bonitas, vere digno, vt Dei populus etiam in sacerdotis passione vigilaret. Forsitan tamen quærat aliquis, quæ causa fuerit à prætorio reuertendi ad principē. Et volunt hoc scilicet quidam de suo, tūc proconsulem noluisse. Absit vt in rebus diuinitus gestis segnitiem siue fastidium proconsulis conquerar. Absit vt malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam: vt de tam beatissimo martyre ructus hominis iudicaret. Sed crastinus dies ille, quem ante annum dignatio diuina prædixerat, vere crastinus esse debebat. Illuxit deniq; dies alius, ille signatus, ille promissus, ille diuinus; quem si tyrannus ipse differre voluisset, nunquam prorsus valeret: dies de conscientia futuri martyris lætus; & discussis per totum mundi ambitum nubibus, claro sole radiatus. Egressus est domū principis, sed Christi, & Dei princeps, & agminib. multitudinis mixtæ ex omni parte vallatus est. Sic autem comitatui eius infinitus exercitus adhærebat, quasi ad expugnandam mortem manu facta veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadij. Bene verò, & quasi de industria factum, vt & locum cōgruentis certaminis præteriret, qui ad coronam iustitiæ consummato agone currebat. Sed vbi ad prætorium ventum est, nondum procedente procōsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet, (sedile autem erat fortuito linteo tectum, vt & sub ictu passionis episcopatus honore frueretur) quidā ex tesserarijs quondam Christianus res suas obtulit; quasi vellet istę vestimentis suis humidis sicciora mutare; qui videlicet nihil aliud in reb. oblatis ambiebat, quam vt proficiscentis ad Deum martyris sudores iam sanguineos possideret. Cui ille respōdit, & dixit: Medelas adhibemus querelis, quæ hodie forsitan non erunt. Mirum, si contempsit laborē corpore, qui mortem mente cōtempserat. Quid plura? subito proconsuli nunciatus est; producitur, admouetur, interrogatur de suo nomine, se esse respondit; & hactenus verba. Legit itaq; de tabula iam sentētiam iudex, quam nuper in visione non legerat: sententiam spiritalem non temere dicendam; sententiam episcopo tali, & tali teste condignam, sententiā gloriosam; in qua dictus est sectæ suæ signifer, & inimicus deorū, & qui suis futurus esset ipse documento, & quod sanguine eius inciperet disciplina sanciri. Nihil hac sentētia plenius, nihil verius; omnia quippe, quæ dicta sunt, licet à gentili dicta, diuina sunt. Nec mirum vtique, cùm soleant de passione pōtifices prophetare. Signifer fuerat, qui de ferēdo signo Christi docebat: inimicus deorum, qui idola destruenda mādabat: documento autem suis fuit, qui multis pari genere secuturis, prior in Prouincia, martyrij primitias dedicauit. Sanciri etiam cœpit eius sanguine disciplina: sed martyrum; qui doctorem suum imitatione gloriæ consimilis æmulati, ipsi quoq; disciplinam exempli sui proprio cruore sanxerunt. Et cum exiret prætorij fores, ibat comes militum turba, & ne quid in passione deesset, centuriones, & tribuni latus texerāt: ipse autem locus * æqualis est vbi pati cōtigit, vt arboribus ex omni parte densatis, sublime spectaculum præbeat. Sed per enormitatē spatij longioris visu denegato, per cōfusam nimis turbā, personę fauentes in ramos arborum repserant; ne vel hoc illi negaretur, vt ad Zachæi similitudinem de arboribus videretur. Sed iā ligatis per manus suas oculis, moram carnificis vrgere tētabat, cuius munus est ferrum; & labente dextera gladiū vix trementibus digitis circuibat, donec ad perpetrandam pretiosi viri mortem clarificationis hora matura centurionis manum concesso desuper vigore firmatam, permissis tandem viribus expediret. O beatum Ecclesiæ populum, qui episcopo suo tali, & oculis pariter & sensibus, & quod est amplius, publicata voce cōpassus est: & sicut ipso tractante semper audierat, Deo iudice coronatus est! Quamuis enim non potuerit euenire, quod optabant vota communia, vt consortio paris gloriæ simul plebs tota pateretur; quicunq; sub Christi spectantis oculis, & sub auribus sacerdotis ex animo pati voluit, per idoneum voti sui testem legationis quodam modo litteras ad Deum misit. Sic consummata passione perfectum est; vt Cyprianus, qui bonorum omnium fuerat exemplum, etiam sacerdotales coronas in Africa primus imbueret: quia & talis esse post Apostolos prior cœperat. Ex quo enim Carthagini episcopatus ordo numeratur,

* increbuit.
* gloriosæ opinionis.
* inæquali.
Tom. II.
Luc. 19.

tur, nũquam aliquis, quamuis ex bonis, & sacerdotibus ad passionem veniſſe memoratur: licet semper Deo mãcipata deuotio, dicatis hominibus pro martyrio deputetur: Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam Domino consummante profecit; vt in ciuitate ipsa, in qua taliter vixerat, & in qua prior fecerat multa præclara, prior etiã sacerdotij cælestis insignia glorioso cruore decoraret. Quid hoc loco faciam, inter gaudium passionis, & remanendi dolorem? in partes diuisus animus: & angustum nimis pectus affectus duplices onerant. Dolebo, quod non comes fuerim? sed illius victoria triumphanda est. De victoria triumphabo? sed doleo: quod comes non sim. Verum vobis tamen & simpliciter confitendũ est; quod & vos scitis, in hac me fuisse sentẽtia. Multum, ac nimis multũ de gloria eius exulto; plus tamẽ doleo, quod remansi.

ACTVS PASSIONIS D. CYPRIANI *cuius ipse Pontius meminit iuxta editiones Manutij & Morelli.*

TEmpore Valeriani & Gallieni, cum gloriosum nomen Christi à gentilibus exosum, intentione maxima conaretur auferri, & esset persecutio apud vrbem Romam: beatissimus Cornelius pontificatum prædictæ vrbis, summis virtutibus præditus, tunc regebat; comprehensusque à præside, & diuturnis tormentis afflictus, gladio finiuit temporalem vitam, percepturus à Deo sine fine perpetuam. Sed cum hoc odium fuisset etiam in Lybicis terminis irrogatum; multi Christianorum populi, malentes transitoriam vitam amittere, & illa quæ à Deo promissa sunt adipisci, diuersis tormentis afflicti consummabantur. Ferunt etiam tunc à præside elibanum calcis accensum, & in ore illius prunas cum ture exhibitas, & præsidem dicere Christianis: Eligite è duobus vnum, aut tura super his carbonibus offerte Ioui, aut in calcem demergimini. Tunc trecenti viri fide armati, se ictu rapidissimo, Christum Dei Filium Deum fatentes, iecerunt in ignem, & inter vapores calcis puluerei sunt demersi; quos sibi Christus consecrauit. In his autem diebus cum talia gererentur, beatus Antistes Cyprianus Carthaginensem regebat Ecclesiam. Qui comprehensus à gentilibus sedente Paterno proconsule in ciuitate, iniquis tribunalibus præsentatur. Cui Paternus ait: Nobilium imperatorum ad me scripta venerunt: vt hi qui dijs cæremonias execrantur immolare, ad sacrificandum compellantur inuiti. Exquisiui de nomine tuo; quid respondes? Sanctus Cyprianus respondit: Nullos Deos noui, nisi vnum & verum, qui fecit cœlum & terram, & quæ in eis sunt, huic Deo nos Christiani deseruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus & pro salute populi, & pro statu Imperatorum vestrorum. Proconsul dicit: Ergo in hac voluntate perseueras, vt non sacrifices? Sanctus Cyprianus respondit: Bona voluntas quæ Deum nouit, mutari nõ potest. Proconsul dixit; Iussum est etiam, vt & presbyteros requiram: volo ergo scire per te, qui sunt presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Sanctus Cyprianus respondit: Legibus vestris bene atque vtiliter censuistis, nos delatores non esse. Itaque eos exhibere non possumus. Sed nec ipsi se vltro offerunt, cum hoc scriptura sancta prohibeat. A te enim quæsiti, inuenientur. Proconsul dixit: Iussum est, vt nulla conciliabula faciant, neque cœmiteria ingrediantur. Quod qui facere deprehensus fuerit, capite plectatur. Sanctus Cyprianus respondit: Fac quod tibi præceptum est. Et post hæc ductus est in exilium beatus martyr per præceptum Aspasij proconsulis, in Ciuitatem Curubitanam. Post dies autem multos regressus de exilio, habitabat in hortis suis. Cumque ibidem moraretur, venerunt ad eum duo principes ex officio proconsulis Galerij Maximi: & leuantes eum in curriculum suum, duxerunt ad proconsulem in locum, vbi pro reparanda sanitate degebat. Et collectus ab Astatore officij secessit in hospitium eius in vicum, qui dicebatur Saturni, & habitabat ibi. Conuenit autem ad eum omnis populus fratrum. Quod cùm comperisset Beatissimus martyr, præcepit custodiri puellas, quæ aduenerant audire verbum Dei: quoniam ante ostium principis manebant ob amorem martyris glorioſi. Mane autem facto oblatus est beatus Cyprianus proconsuli. Quem intuitus ait: Tu es Tascius Cyprianus, qui te * Papam sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Iusserunt te sacratissimi Imperatores sacrificare. Consule tibi, ne pereas. Sanctus martyr respondit: Ego sum Cyprianus: Christianus sum, & dijs sacrificare non potero; tu vero quod tibi præceptum est fac. In re enim tam iusta, nulla * consultio est. Tunc iratus proconsul dixit: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos tibi nefariæ conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris religionibus constituisti, nec te pij sacratissimique Imperatores ad consensum cæremoniarum suarum reuocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimi criminis auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti: Sanguine tuo sancientur disciplinæ. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Tascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Sanctus Cyprianus hæc audiens dixit: Gratias ago Deo omnipotenti, qui me à vinculis huius corporis dignatur absoluere. Et cum duceretur, populus fratrum plangens & eiulans dicebat. Et nos cum eodem decollemur. Perductus autem gloriosus martyr, exuit se lacernum birrum, quem indutus erat, complicans, & posuit ad genua sua. De hinc tunicam tulit, & diaconibus tradidit. Et stans in linea, expectabat spiculatorem: cui & * viginti aureos dare præcepit. Fratres vero flentes, linteamina & oraria ante eum ponebant: ne sanctus cruor defluens absorberetur à terra. Ligatis quoque manicis ad ceruicem à * Tulliano presbytero ipse sibi manu propria oculos texit; & sic gladio percussus, occubuit. Huiusq; corpus propter gentilium curiositatem, cum magna turba populi in proximo collocatum est. Sed ne à gentilibus tolleretur, nocte aduenient, ex eodem loco vbi positum fuerat, sublatum est: & inde cum cereis & scholaribus in area cuiusdam Candidi procuratoris, cum magno triumpho sepultum est. Tale martyrium beatus Cyprianus Carthaginiensis Episcopus expleuit pro nomine Domini nostri Iesu Christi: cui est gloria in sæcula sæculorũ, Amen. Curubitana ciuitas dicitur, vbi in exilium fuit. Vicus vbi in domo principis officiorum habitauit, dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam. Atrium

quoque

* Papatẽ.

* consultatio.

* viginti quinque.

Iuliano.

Meminit etiam horum martyrii Prudentius in passione Cypriani, & à Possidio vocantur martyres Massæ candidæ. Quo etiam nomine celebratur ipsorum festum in Martyrologiis 24. Auguſt. Ad quem diem Beda hæc ipsa verba recenset.

quoque proconsulis dicitur Sauciolum. Locus in quo decollatus est, vocatur Sexti. Sepultus est in areis Macrobij Candidi procuratoris, quæ sunt in via * Appellensi iuxta piscinas. Passus est XVIII. Calend. Octobr. Galerius Maximus proconsul, post dies paucos discessit è sæculo.

* Mappalienſi.

PASSIO BEATI CYPRIANI IVxta veteres Manuscriptos varios codices.

QVum non modo in editione Morelij duobus in locis varie descriptus reperiatur hic Passionis actus, sed & à VVolphango Lazio latius editus cum Abdia de Vitis Apostolorum, & in Manuscripto Guilhelmitarum Brugensium quodam codice; putaui operæpretium, seorsum à præcedenti hunc etiam publicare: præsertim quum quæ ex Actu Passionis infra citantur à Diuo Augustino & Paulo Diacono, magis cum hoc, quam cum illo conueniant. In hoc item, non in alio, reperitur illud, quod citat idem Augustin. libr. 2. seu potius 1. contra Epistolam Gaudentii cap. 23. in hæc verba: His sacris literis eruditus B. Cyprianus, in Confessione dixit: Disciplinam prohibere, ne quis se offerat.

IMperatore Valeriano quartum, & Gallieno tertium consulibus, tertio Calendarum Septembrium, Carthagine in secretario, Paternus Proconsul Cypriano Episcopo dixit: Sacratissimi Imperatores Valerianus & Gallienus, literas ad me dare dignati sunt; quibus præceperunt, eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoscere. Exquisiui ergo de nomine tuo: quid mihi respondes? Cyprianus Episcopus dixit: Christianus sum, & Episcopus. Nullos alios Deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui fecit cœlum & terram, mare & quæ in eis sunt omnia. Huic Deo nos Christiani deseruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis, & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipsorum Imperatorum. Paternus proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseueras? Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas, quæ Deum nouit, immutari non potest. Paternus proconsul dixit: Poteris ergo secundum præceptum Valeriani & Gallieni, exul ad vrbem Curubitanam proficisci? Cyprianus Episcopus dixit: Proficiscor. Paternus proconsul dixit: Non solum de Episcopis, verumetiam de presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Cyprianus Episcopus respondit: Leges vestris bene atque vtiliter censuistis, delatores nos non esse. Itaque detegi & deferri à me non possunt, in ciuitatibus autem suis inuenientur. Paternus Proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit. Cum disciplina prohibeat, vt quis se vltro non offerat, & tuæ quoq; censuræ hoc displiceat: nec offerre sei psi possunt, sed à te exquisiti inuenientur. Paternus Proconsul dixit: A me inuenientur. Et adiecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmiteria ingrediantur. Si quis itaq; hoc tam salubre præceptum non obseruauerit, capite plectetur. Cyprianus Episcopus respondit: Fac quod tibi præceptum est. Tunc Paternus proconsul iussit beatum Cyprianum Episcopum in exilium deportari. Cumque diu ibidem moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus proconsul, qui S. Cyprianum Episcopum ab exilio reuocatum sibi iussit præsentari. Cumq; Cyprianus sanctus martyr electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aspasij Paterni tunc Proconsulis datus fuerat, regressus esset; ex sacro præscripto in hortis suis manebat. Inde quotidie sperabat veniri ad se, sicut illi ostensum fuerat. Et cum illic demoraretur, repente Idibus Septembris Tusco & Basso consulibus, venerunt ad eum principes duo: vnus stator officij Galerij Maximi proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat, & alius equisitrator à custodijs eiusdem officij, qui & in curriculum eum leuauerunt, in medioq; posuerũt, & in Sexti perduxerunt. Vbi idem Galerius Maximus proconsul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia secesserat. Et ita idem Galerius Maximus proconsul, in aliam diem Cyprianum sibi reseruari præcepit. Et eo tempore B. Cyprianus ductus ad principem, & statorem eiusdem officij Galerij Maximi proconsulis clarissimi viri, secessit. Et in hospitio eius, cum eo in vico qui dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam mansit. Illuc vniuersus populus fratrum cõuenit. Et cum hoc S. Cyprianus comperisset, custodiri puellas præcepit, quoniam omnes in vico ante ianuam hospitij principis manserant. Et ita altera die, octaua decima Calendarum Octobrium, mane, multa turba cõuenit ad Sexti, secundum præceptum Galerij Maximi proconsulis. Et ita idem Galerius Maximus proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri præcepit, in atrio Sauciolo sedenti. Cumq; oblatus fuisset, Galerius Maximus proconsul Cypriano Episcopo dixit: Tu es Thascius Cyprianus? Cyprianus Episcopus respondit: Ego sum. Galerius Maximus proconsul dixit: Tu papã te sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Cyprianus Episcopus respondit: Ego. Galerius Maximus proconsul dixit. Iusserunt te sacratissimi Imperatores cæremoniari. Cyprianus Episcopus dixit: Non facio. Galerius Maximus ait: Consule tibi. Cyprianus Episcopus respondit. Fac quod tibi præceptum est: in re tam iusta nulla est consultatio. Galerius Maximus collocutus cum consilio, sententiam vix ægre dixit verbis huiusmodi: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, & inimicum te Dijs Romanis & sacris legibus constituisti, nec te pij & sacratissimi principes Valerianus & Gallienus Augusti, & Valerianus nobilissimus Cæsar, ad * sectam cæremoniarũ suarum reuocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimorum criminũ Auctor, & signifer deprehensus; eris ipse documento, his quos scelere tuo tecũ aggregasti, sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Cyprianus Episcopus dixit. Deo gratias. Post hanc vero sententiã turba fratrum dicebat: Et nos cũ ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est, & multa turba eũ prosecuta est. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti perductus est, & ibi se lacerno birro expoliauit, & genu in terram flexit, & in o-

* consensum.

rationem se domino prostrauit. Et cum se dalmatica expoliasset, & diaconibus tradidisset, in linea stetit, & cœpit spiculatorem sustinere. Cũ venisset autem spiculator, iussit suis, vt eidẽ spiculatori XXV. aureos darent. Linteamina vero & manualia à fratribus ante eum mittebantur. Postea vero B. Cyprianus manu sua oculos sibi texit. Qui cum lacinias manuales ligare sibi non potuisset, Iulianus presbyter, & Iulianus subdiaconus ei ligauerunt. Et ita B. Cyprianus passus est. Eiusque corpus propter gentilium curiositatem in proximo positum est cum cæreis & scholaribus, in areis Macrobij Candidi procuratoris, quæ sunt in via Mappalensi iuxta piscinas, cum voto & triumpho magno. Post paucos autẽ dies Galerius Maximus proconsul decessit. Passus est autem beatissimus Cyprianus martyr die 18. Cal. Octob. sub Valeriano & Gallieno Imperatoribus: regnante vero Domino nostro Iesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

VITA B. CÆCILII CYPRIANI per D. Hieronymum.

Descripta est ex Catalogo Virorum illustrium.

CYprianus Afer primum glorioſe Rhetoricam docuit: exinde, suadente presbytero Cæcilio, à quo & cognomentum sortitus est, Christianus factus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit: ac post non multum temporis, electus in presbyterum, etiam Episcopus Carthaginiensis constitutus est. Huius ingenij superfluum est indicem texere, cum sole clariora sint eius opera. Passus est sub Valeriano & Gallieno principibus, persecutione octaua, eodem die, quo Romæ Cornelius, sed non eodem anno.

SERMO D. AVGVSTINI, DE Sancto Cypriano Martyre.

Recenset hunc Possidius in Indiculo operum eius inter Tractatus 4. de Natali Cypriani, & denuo à me castigatus est, ad editiones Parisiensem, Lypsii, & Ioannis Vlimmerij.

SErmonem à nobis debitum, auribus & cordibus vestris exigit tam grata & religiosa solemnitas, qua passionem beati martyris celebramus. Tristis proculdubio tunc Ecclesia fuit, & non damno cadentis, sed desiderio recedentis semper cupiens videre præsentem tam bonum rectorem atque doctorem. Sed quos afflixerat sollicitudo certaminis, consolata est corona victoris: & nunc non solum sine vlla tristitia, verumetiam cum ingenti lætitia, cuncta quæ tunc gesta sunt, legendo recolimus, dieque isto nobis gaudere concessum est, non timere. Neq; enim formidamus terribiliter venientem, sed expectamus hilariter redeuntem. Placet itaq; vniuersam illam fidelissimi, & fortissimi, & gloriosissimi martyris passionem cum exultatione recordari præteritam, quam tunc fratres sustinuere futuram. Primo igitur quod pro fide confessionis Christi in exilium Curubin missus est, non sancto Cypriano aliquid nocitum, sed multum illi præstitum ciuitati. Quo enim ipse mitteretur, vbi ille non esset, propter cuius testimonium mittebatur? Christus ergo qui ait: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi*, in omni loco membrum suum excipiebat, quocunque furor inimici pellebat. O stulta infidelitas persequentis! Si quæris exilium quo Christianus iubeatur ire, prius si potes, inueni, vnde Christus cogatur exire. De patria sua in alienam te arbitraris excludere hominem Dei, in Christo nusquam exsulem, in carne vbique peregrinum? Sed iam commemorare & cõsiderare delectat post illud, quod Cyprianus non senserat, sed inimicus putabat exilium, quid ex ordine passionis ipsum consecutum sit. Cum enim Cyprianus sanctus martyr electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aspasij Paterni proconsulis missus fuerat, regrederetur, in hortis suis manebat. Et inde quotidie sperabat veniri ad se, sicut ostensũ erat illi. Quid iã fremeret persecutoris impetus, aduersus cor semper paratum, accedente etiam Domini reuelatione firmatum? Quando enim desereret patientem, qui non est passus præoccupari nescientem? Iam ergo quod ad eum passioni exhibendũ duo missi sunt, qui eum etiam secum in curriculum leuauerunt, in medioq; posuerunt, & hoc diuinæ admonitionis fuit, vt gaudens recoleret, ad eius se corpus pertinere, qui inter iniquos reputatus est. Christus namq; inter duos latrones ligno suspensus, ad exemplũ patiẽtiæ præbebatur: Cyprianus autem inter duos apparitores ad passionem curru portatus, Christi vestigia sequebatur. Qui illud, quod cum in alium diem dilatus apud custodes esset, atq; illuc se multitudo fratrũ ac sororũ congregans, pro foribus pernoctaret; custodiri puellas præcepit, quanta intentione cõsiderandum, quanta laude prædicandũ, quanto præconio commendandum est? Vicina corporis morte, non moriebatur in animo pastoris vigilãtia pastoralis; & cura tuendi dominici gregis, vsq; ad extremũ vitæ huius diẽ mente sobria tenebatur. Nec excutiebat ab animo diligentiã fidelissimi dispensatoris, manus *iã proxima cruẽti carnificis. Ita se martyrem cogitabat futurũ, vt esse non obliuisceretur Episcopũ; magis curãs, quam rationẽ pastorum principi de commissis sibi ouibus redderet, quã quid infideli proconsuli de fide propria respõderet. Amabat quippe eũ qui Petro dixerat: *Amas me? Pasce oues meas.* Et pascebat oues eius, pro quibus sanguinẽ fundere, illum imitãs, properabat. Custodiri puellas præcepit, sciẽs se non solum habere simplicem Dominũ, sed etiam versipellẽ aduersarium. Itaq; aduersus leonẽ aperte frementẽ, in confessione virile pectus armabat; aduersus insidiantẽ lupum gregi, sexũ femineum muniebat. Ita vere sibi cõsulit, qui Deũ iudicem cogitat; apud quẽ causam gestę huius vitæ, atq; ab illo sibi muneris iniuncti quisq; dicturus est. Vbi *omnis homo recipit*, sicut testatur Apostolus, *quæ per corpus gessit, siue in bonum, siue in malum.* ita sibi consulit, qui ex fide viuens, & satagens ne ab extremo præoccupetur die, extremum computat omnem diem & sic Deo placitos mores perducit vsque ad extremum diem. Ita sibi Beatus Cyprianus Episcopus misericordissimus, & martyr fidelissimus consule-

bat:

Matth. 28.

* tam.

Ioan. 21.

1. Cor. 5.

bat: & non ſicut eum lingua ſubdola diaboli per os poſſeſſi à ſe impij iudicis monere videbatur, dicens: *Conſule tibi.* Cum enim eius immobilem mentem videret, quando ei dixit: iuſſerunt te principes cærimoniari. Reſponditque ille, non facio: adiecit, & ait: *Conſule tibi*: ipſa eſt lingua ſubdola diaboli, & ſi non huius qui neſciebat quid loqueretur, illius tamen qui per eum loquebatur. Loquebatur enim proconſul non tam ſecundum principes homines, quorum iuſſa ſibi met iniuncta iactabat, quam ſecundum principes poteſtatis aëris, de quo Apoſtolus dicit: *Qui operatur in filios diffidentiæ.* Ephes. 5. Quem per huius quoque linguam operari Cyprianus nouerat, quod ipſe non nouerat. Nouerat, inquam Cyprianus, cum à proconſule audiret: *Conſule tibi*; quod caro & ſanguis dicebat ſtolide, hoc diabolum dicere ſubdole: atque intuebatur in vno corpore duos, iſtum oculis, illum fide. Nolebat eum iſte mori: nolebat ille coronari. Proinde circa iſtum placidus, circa illum cautus, huic aperte reſpondebat, & illum occulte vincebat. *Fac*, inquit, *quod tibi præceptum eſt. In re tam iuſta nulla eſt conſultatio.* Dixerat quippe ille: *conſule tibi.* Ad hoc reſponſum eſt: *in re tam iuſta nulla eſt conſultatio.* Conſulit enim, qui conſilium vel impertit, vel quærit. Sed proconſul non à Cypriano conſilium accipere volebat, ſed eum potius, vt à ſe acciperet, admonebat. At ille, *in re*, inquit, *tam iuſta, nulla eſt conſultatio.* Non adhuc conſulo, quia non adhuc dubito. Abſtulit enim mihi dubitationem ipſa iuſtitia. Iuſtus autem vt ſecurus moriatur in carne, certus viuit in fide. Præceſſerant Cyprianum multi martyres, quos flagrantibus exhortationibus ſuis ad vincendũ diabolum accenderat: & erat vtique iuſtum, vt quos veridicus loquendo præmiſerat, patiendo intrepidus ſequeretur. Ergo in re tam iuſta, nulla eſt conſultatio. Quid ad hæc dicamus? quid ad hæc exultemus tanta conceptione gaudiorum? In quid erumpat cor noſtrum, & os noſtrum, niſi in ipſam venerabilis martyris vltimam vocem? Cum enim Galerius Maximus decretum ex libello recitaſſet: *Thaſcium Cyprianum gladio animaduerti placet*: reſpondit ille: *Deo gratias.* Habentes igitur de re tanta memoriam præſentis loci, feſtiuitatem ſolemniſſimi diei, propoſitionem ſaluberrimi exempli, omnibus medullis noſtris & nos dicamus: *Deo gratias.*

PASSIO BEATI CYPRIANI EPIſcopi Carthaginienſis per Paulum Diaconum edita.

De Paulo Diacono ita ſcribit Sigebertus in Chronico: Anno Domini 807. *Carolus Imperator per manum Pauli Diaconi ſui, decerpens optima quæque de ſcriptis Catholicorum Patrum, lectiones vnicuique feſtiuitati conuenientes, per circulum anni in Eccleſia legendas compilari fecit. Quare rectè hæc paſſio antea Pontio perperam inſcripta, Paulo Diacono adſcripta eſt à Manutio & Morelio.*

TEmporibus Valeriani iniquiſſimi Imperatoris, fuit in Carthagine, quæ eſt in Africa, glorioſiſſimus vir, nomine Cyprianus, qui primo quidem Rhetoricam docuit: deinde à quodam presbytero, nomine Cæcilio, conuerſus ad fidem Chriſti, nomen quoque ſortitus eſt, Cæcilius: qui omne culmen geſtiens aſſequi Chriſtianæ religionis, perfectionem (quam Chriſtus conſulenti iuueni de vita æterna deprompſerat) ſecutus, omnem ſubſtantiam ſuam pauperibus erogauit: vt nudum mater Eccleſia ſuſciperet, quem nudum mater carnea terræ edidiſſet: veraciter perſpiciens, non poſſe perfecte in inenarrabili Dei ſapientia philoſophari, terrenis cupiditatibus innixum. Namque ita Dei ineffabili ſapientiæ contemplandæ ſe tradit, vt toto orbe prope notiſſimus, ſole clarius extent eius innumera volumina, quæ in euangelijs & alijs voluminibus optime peroruit: chronicam quoque valde vtilem compoſuit, & exhortatorias ad multos ſanctorum epiſtolas, in quibus ardorem fidei velut bonus demonſtrauit athleta. Poſt multum vero temporis, vt non abdita maneret lucerna ſub modio, ſed vt luceret inſtar ſtellæ ſpiritalis ſolis, poſita eſt ſuper candelabrum: vt præſentes & ſecuturi agnoſcerent, non debere doloribus momentaneis cedere, quibus perpetua beatitudo fixa maneret. Denique comprehenſus à miniſtris Paterni proconſulis Carthaginienſis, ante eum in quoddam ſecretarium adductus eſt, cui ita dixit: Sacratiſſimi imperatores Gallienus & Valerianus ad me literas dirigere dignati ſunt: in quibus ſanxerunt, vt omnes homines, deos, quos Romani adorant, debeant adorare: & qui contemperint hoc præceptum, gladio feriantur. Audiui vero, quod tu Deorum cultum pro nihilo ducas: vnde hortor vt conſulas tibi & deos honores: Cyprianus reſpondit: Chriſtianus ego ſum, & nullos alios Deos noui, niſi vnum & verum Deum, qui creauit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt. Huic Deo Chriſtiani ſeruimus: hunc nocteque dieque deprecamur pro omnibus, etiam pro Imperatoribus. Paternus proconſul dixit: Si in hac voluntate perſeueraueris, peſſima morte peribis. Sanctus Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Bona voluntas eſt, quæ Deum timet: & ideo non poteſt immutari. Paternus proconſul dixit: Quia in hac voluntate permanes, ſecundum præcepta principum exilio deputandus es. Sanctus Cyprianus reſpondit: Exul non erit, qui Deum in mente habebit: quoniam *Domini eſt terra & plenitudo eius.* Pſal. 23. Paternus proconſul dixit ad eum: Antequam proficiſcaris, die vbi ſint presbyteri, qui in hac ciuitate eſſe dicuntur, vel ſimiles tui. Sanctus Cyprianus reſpondit: Bene atque vtiliter legibus veſtris ſanxiſtis, nullos delatores fore debere: idcirco à me prodi non debent, ſed à vobis inueniantur: quia & hoc cenſuiſtis, vt nullus ſe vltro offerret. Proconſul dixit: Ego à te cum tormentis eos exquiram. Sanctus Dei reſpondit: per me non prodentur. Proconſul dixit: Præceptum principum eſt, ne qui Chriſtiani conciliabula faciant, vel cœmiteria ingrediantur, & ſi quis hoc violauerit, gladio animaduertatur. Sanctus Dei reſpondit: Fac quod tibi præceptum eſt. Cum ergo videret animum eius immutabilem in religione diuina, fecit eum in ciuitate Curubitana exulari, vbi aliquamdiu exemplo boni operis multis profuit, nemini obfuit. Cumque ibi Domino in

Matth. 19.

Matth. 5.

sanctitate deseruiret, mortuus est Paternus proconsul. Et ipse de exilio regressus, in quodam hortulo commanebat. Cumque de eo perlatum esset ad Galerium Maximum, qui Paterno successerat: misit duos ministros, & iussit eum ad se adduci. Qui cum venissent ad eum, leuauerunt eum in curru suo, & ad Galerium Maximum perduxerunt. Qui cum vidisset eum, ait; Tu es Thascius Cyprianus? Sanctus Cyprianus respondit: Ego. Galerius proconsul dixit: Tu es quem Christiani Papam suum nominant? Sanctus Dei respondit: Ego: Proconsul dixit: Iusserunt tibi principes nostri adorare deos. Sanctus Dei respondit: Non faciam. Proconsul dixit: Melius facies si saluti tuæ consulas, & deos non contemnas. Sanctus Dei respondit: Salus mea & virtus mea Christus Dominus est, cui sine fine seruire desidero: Proconsul dicit: Vicem tuam doleo, & vellem consulere tibi. Sanctus Cyprianus respondit: Consultum mihi melius non esse quæro, quam vt Deum meum adorans, ad ipsum tota mentis auiditate festinem: *quoniam non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam gloriam quæ reuelabitur in nobis.* Rom. 8. Iratus Galerius proconsul, ait: Diu sacrilega mente vixisti, & nefariæ conspirationis homines aggregasti tibi, & inimicum te dijs & sacris religionibus eorum præbuisti: & non æquissimis consilijs principum assensum vnquam præbuisti: sed semper auctor iniqui nominis & signifer extitisti: & propterea cæteris quos sceleri tuo aggregasti, exemplum eris, & in sanguine tuo discent disciplinam. Tunc ergo dictauit sententiam, dicens: *Thascium Cyprianum, diis tbamina offerre renuentem, gladio animaduerti placet.* Cumque duceretur ad decollandum, sequebatur eum multitudo populi, & alij clamabant: Moriamur simul cum sancto Episcopo. Et cum peruenisset in locum qui dicitur * Sextus, quarto ab vrbe miliario; expoliauit se birro, & tradidit carnificibus. Dalmaticam vero tradidit diaconis, & stetit in linteis, expectans speculatorem. Et dum ille appropinquasset, iussit suis illi dare viginti aureos. Cumque prostrauisset sese in terram, orauit cum lachrymis, & à fratribus linteamina offerebantur, vnde oculos sibi tergebat. Et cum surrexisset ab oratione, sententia ex tabella recitata est, ita: Thascius Cyprianus gladio feriatur. Et statim respondit sanctus Dei: Amen. Et ceruicem obtulit gladio, temporalemque vitam finiuit, recepturus à Deo sine fine perpetuam. Sic ergo Beatus Cyprianus subsecutus est fide gloriosa sanctum Cornelium; eodem martyrij genere, eodem passionis die, licet non eodem anno, deuicto diabolo, triumphator migrauit ad cœlum. Et sicut scriptum est: *Quo modo in vita sua dilexerunt se, ita & in morte non sunt separati.* Ambo fide clari, ambo constantia inuicti, ambo martyrio gloriosi. Nos ergo fratres oremus omnipotentem Deum, pro serenissimo Imperatore Carolo: quatenus qui beatum Cornelium Papam & martyrem de Romanis partibus ob munimen sui, cunctorumque fidelium sibi proximari fecit, ac nos de tam magno patrono honorauit: per suffragia huius inclyti martyris beatitudine perennis vitæ sibi concessa, sanctorum omnium, quos venerabiliter excoluit, consortia adipisci mereamur perpetuo obtinenda: præstante Domino nostro Iesu Christo, qui cum patre viuit & regnat Deus in vnitate Spiritus Sancti, per omnia sæcula sæculorum, Amen.

* Sexti.

BEATI AGOBARDI EPISCOPI Lugdunensis, LII. Carmen, De Translatis Lugdunum reliquijs Sanctorum Martyrum, Cypriani, Sperati, & Pantaleonis.

Huius translationis meminerunt Ven. Beda in Martyrolog. ad 16. Calend. Augusti, ac Ado Viennensis in Chronico, vbi etiam Leidradi & Agobardi Episcoporum meminit. Paucis vero eam ipsam in hæc verba recensét Sigebertus: Anno Domini 802. Legati Imperatoris Caroli, ab Aaron Ammira venientes; inter cætera munera, corpora etiam Cypriani Carthaginiensis Episcopi & Martyris, & Sperati primi Scillitanorum martyrum, & caput Pantaleonis Martyris in Franciam adferunt. De Scillitanis vero Martyribus scripsit etiam D. Augustinus sermonem vnum, teste Possidio, qui non exstat. Porro carmen hoc Morelio acceptum debeo.

Rector magnificus, piusq; Princeps
Augusto Carolus decore fultus,
Sceptrum nobile Francicum regebat,
Subiectos populos pie gubernans;
Lectos æquora iusserat secare,
Eorumque ducem viros adire,
Dum pacem colit ac studet quiete,
Et famam cupit eleuare regni.
Ac iam propitio sibi tonante,
Post multos nimiæ viæ labores
Ingressu reduci salum petentes,
Intrarunt Libycos repente fines,
Qua Carthago graui iacens ruina
Deflet præteritæ decus iuuentæ:
Quondam diues opum, chorusca bello,
Florens conciliis, fideq; pollens;
At nunc Barbaricis subacta franis,
Et prisco penitus honore nuda,
Vix vitam tenuem gemendo ducit,
Curis anxia, seruiens tributis.
Hic dum Basilicas Deo dicatas,
Et Christi subeunt verenda templi;
Cernunt, vt tua, Cypriane Martyr,
Seruaret loculus neglectus ossa.
Tum vero nimio dolore moti,
Et magno gemitu polum tuentes,
Poscunt auxilium Dei perennis,
Pro quo, sancte, caput tibi recisum est.
Et mox ædituis precando flexis
Pandunt sarcophagum, sacroq; certant
Artus stringere linteis paratis,
Committuntq; sacro corpus locello;
Sperati quoque Martyris beati,
Nec non Pantaleonis ossa raptim
Tollunt, cuncta simul ligantq; panno,
Ac tantas loculis gazas recondunt.
Conscendunt celeres ratem paratam,
Nec fert metuunt pericla ponti;

Portan-

Portantes Domino pios alumnos,
Quorum cuncta preces tremunt profunda.
Egreſſis Arelas opima, portu
Occurrit placido, ſinuq; læto
Feſſos accipit, ac fouet benigne,
Gaudentes reditu ſoloque nato.
Illec eximias opes ouanti
Deponunt animo, ſtupente portu;
Terrenis ſolitos patere fluctus,
Cœleſtes ſubito tuliſſe gazas.
Quod mox comperit optimus ſacerdos
Lugduni placidam tenens cathedram,
Sollerti ſtudii calore flagrans:
Intentuſq; ſacris vbiq; rebus
Leidradus, prece ſupplici ſerenum
Regem poſtulat, impetratq; raptim,
Vt rite ſacra Martyrum piorum
Noſtris manibus oſſa conderentur.
Et nunc ad placidam Ioannis aram,
Qui Chriſtum vitrea reſperſit vnda,
Dignis cultibus & honore claro,
Florens inclyte Cypriane dormis.
Sed quæſo vigiles, vigilq; noſtris
Intendas precibus, fiaſque nobis
Clemens & validus Dei patronus:
Soluas crimina, conferaſque vota.
Sit quaſo memor illa lingua noſtri,
Quæ confeſſa Dei perenne verbum,
Ceruicem gladio dedit ſecandam;
Sed Chriſtum cecinit, ſilere neſcit.
Hanc Chriſtus iugiter benignus audit,
Vel ſacros populos ſtilo excitantem,
Hæreſeſue prauas deoſque falſos,
Verbi fulmine funditus cremantem:
Hanc & pro populo & patrono noſtro
Semper quæſumus audiat rogantem:
Paſtorem foueat, gregem propaget,
Det munus fidei, decus ſalutis.
O doctor ſacer, ô beate Martyr,
Serua Pontificem pius Agobardum:
Qui nomen, meritum, tuumque feſtum
Dictis extulit & honore compſit.
O triplex honor, ô triforme culmen,
O tres magnifici, piiq; teſtes,
Sit nobis triplici ô fauens precatu,
Pollens vnica trinitas per æuum.

DE EARVNDEM D. CYPRIANI reliquiarum translatione ad Eccleſiam Rothnacenſem, Epiſtola Ioannis de la Haye Theologi, Canonici Tornacenſis, ad Ampliſſ. Præſidem Dn. Viglium Zvvichemum Friſium.

QVemadmodum gloriatur Cicero, nobiliſſimam græciæ Ciuitatem Syracuſas, acutiſſimi ciuis ſui Archimedis monumentum ignoraſſe: donec ab homine Arpinate & peregrino illud didiciſſet: ſic tanti, tamque celebris hoſpitis (Cyprianum dico) perpetua ſane ignorantia Tornacum laboraſſet: niſi veſtræ monitionis claſſico, tanquam reuelatione quadam ſolemni, & plane θεοπνεύστῳ, nobis innotuiſſet. Bruxella enim non ita pridem reuerſus, percunctari cœpi: num aliquando D. Cypriani corpus quieſcere Rothnaci in Tornacenſi territorio, audiſſent, qui eo aliquando fuiſſent profecti. Illi plane ignorare affirmauerunt; celebre quidem illic eſſe D. Hermetis & Cornelij nomen, ſed de Cypriano nihil. Ideo à non multo tempore me accinxi itineri; &, ſatis prolixo ſermone habito cum Canonicis, illi me deduxerunt ad gazophylacium templi Ibique oculis meis expoſuerunt feretrum cupreum deauratum Apoſtolorum imaginibus interſtinctum, in tres veluti diſtinctum capſulas laminis tribus deauratis, quod opus antiquiſſimum iudicarunt adhibiti aurifices; cuius longitudo quinque fere pedes æquat: in cuius margine tales inſcribuntur verſus:

Duplex vita tenet cœlos, hic oſſa tenentur,
Sufficit ad titulum. Celeſtinum capit aula,
Oſſa ſigillauit hic operoſa manus,
Gaudent in cœlis Cornelius & Cyprianus.
Vita Celeſtini gladio fuerat data fini:
Cornelius gladij ſuſcepit acumine funus,
Cum quo bis deni gladio ceduntur & vnus:
Carnifici ſq; manu ſic paſſus erat Cyprianus.
Hic Celeſtinum ſanctos locat & Cyprianum.
Hic eſt dæmonium pellens, morbumq; caducum,
Hæc breuis arca patres coniungit Apoſtolicos tres.

Et certe Ludouicus pius fundator fuit Rothnacenſis Eccleſiæ: cuius filij Caroli tempore, reliquiæ Diui Cypriani ad monaſterium nouum (quod dicunt eſſe Endenſe iuxta Aquiſgranum) Lugduno fuerunt delatæ. Cuius monaſterij Abbas aliquando fuit Dominus temporalis totius territorij Rothnacenſis, quod vendidit poſtea Guidoni comiti Flandriæ: ex quo Abbate, tales ſe ſuſcepiſſe reliquias, profitentur. Curaui bona fide exſcribendum quod in Archiuis & antiquis codicibus deſcriptum habebatur. Quæ omnia bona fide exſcripta, manu ſecretarij Capituli D. V. deſtino. Cui dignas rependere grates haud opis ſit noſtræ: cuius indicio contigerit, me ſacrum tanti Martyris corpus venerari præſentem, cuius viſendi gratia Carthaginem lubens perrexiſſem.

In Archiuis vero hæc leguntur.

Deſcripta ſunt hæc ad verbum ex Adonis Martyrologio ex quo etiam quædam caſtigaui.

Poſt multa curricula annorum, glorioſiſſimo Carolo Francis imperante, contigit legationem Francorum ferentes illuſtres ac ſapientia circumſpectos legatos, tranſitum per Africam feciſſe. Hi cum Carthaginem diruta, & loca venerabilia ſanctorum Martyrum, reuertentes à Rege Perſarum Aaron, qui excepta India totum pene tenebat Orientem, vidiſſent; facile ſibi conciliato Principe, ac fauorem re tali præſtante, pro magno munere rogauerunt, vt oſſa beati Cypriani eis ferenda permitteret. Quod ille non magni ducens, continuo poſtulata conceſſit; vtque Imperatori, cuius gratiam omnium Regum qui in toto orbe terrarum erant ac Principum amicitiæ præponeret, ipſi ea ferrent, libenter aſſenſit. Cumque venerabiles Legati, ingentia dona, Martyrum ſcilicet reliquias, ferentes; & beati Sperati Martyris membra, qui vnus fuit de illis 1200. Martyribus præclariſſimis Schillithanis, caput etiam glorioſi martyris Panthaleonis, ſecum cum beatis oſſibus Cypriani habentes, reuerterentur: proſperis vſi velis, tandem peruenerunt Arelatem: ibi-

que sacrorum membra Martyrum signata interim relinquentes, legationem suam glorioso Imperatori renunciare, multo iam exacto tempore, festinauerunt: & vt animum Regis de legatione strenue peracta reconciliarent; inter alia de Sanctorum reliquijs ab Africa deportatis animum eius attollunt, vnde ille plurimum lætus, eas tam diu apud Arelatem digna veneratione reseruari iussit, donec ipse magno aliquo opere in regno suo templum conderet, vbi tam pretiosum pignus ingenti cultu & ornatu reponeret. Sed emergentibus causis, dum opus tardius constituitur, occasionem nactus Leuidradus venerabilis, Lugdunensis Episcopus, glorioſum Imperatorem rogauit, quatenus ad suam ciuitatem deferre beata Martyrum ossa ei liceret. Annuit Imperator, sed & idem ocyus opus suum perfecit. Cum honore ergo in ciuitatem Lugduni deportata sunt, ibique in maiori Ecclesia beati Ioannis Baptistæ ac Sancti Stephani Martyris aliquanto tempore sunt custodita, & ad defensionem ciuium, Deo id misericorditer operante, retenta. Imperatore vero iam votum suum de ædificatione templi non longe alias transferente, Sanctus Episcopus beatissimas reliquias glorioſorum Martyrum post venerabile & sacrum altare decentissima sepultura recondidit, ac posteris ciuibus suis profuturum honorabiliter cõmendauit. Sed post, interposito tempore glorioso Carolo regnante Ludouici filij Imperatoris filio, reliquiæ iterum B. Cypriani ad Monasterium nouum, quod idem Rex Augusto opere construxit in compendio palatio, Deo iubente translatæ sunt. Referuntur autem cum B. Cypriano passi, Crescentianus, Victor, Rosula & Generalis. Amen.

Hucusque Ado.

DE DIVI CYPRIANI SCRIPTIS Ioannis Trithemij Testimonium.

CYprianus Ecclesiæ Carthaginiensis in Africa Episcopus, vir doctus atque sanctissimus, multis annis Rhetoricam glorioſe docuit, & in omni literatura seculari doctor magnificus fuit. Deinde persuadente presbytero Cæcilio, à quo sortitus est cognomen; ad fidem Christi conuersus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit. Ac non multo post in Presbyterum electus, etiam Episcopus ordinatus est. Qui cum in diuinis scripturis studioſus esset; ad ædificationem fidelium multa vtiliter edidit, & subiecta volumina Latino sermone conscripsit: videlicet, De gratia Dei ad Donatum, contra Demetrianum, De pietate & eleemosyna, De laude Martyrij, De Zelo & Liuore. De bono patientiæ, De mortalitate, De virginitate, De lapsis, De sacramento calicis, De vnitate fidei, De oratione dominica, De vanitate idolorum, De vita clericorum, De duobus montibus, Ad Antonianum de Nouato. De Iudæis ad Quirinum, libros duos. Ad Cornelium Papam Epistolas octo. De aleatoribus. Ad Iubaianum, Epistolarum ad diuersos librum vnum. Sed & alia multa composuisse dicitur, quæ ad manus nostras non venerunt. Libellus de duodecim Abusionibus sæculi, Cypriano à plerisque adscriptus, phrasin eius non redolet. Passus est tandem sub Valeriano, eo die quo Cornelius Romæ, sed non eodem anno, videlicet anno DOMINI CCXLVIII. Indictione XII. XVIII. Calend. Octobr.

VITA DIVI CYPRIANI CARTHAginiensis, ex ipsius Scriptis Collecta.

per Iacobum Pamelium.

MIRABVNTVR Sat scio plerique, quidam παυτολογίας, alij temeritatis fortassis arguent, quod post tot sanctorum veterum Elogia, velut anser (quod aiunt) inter olores, Diui Cypriani vitam denuo describendam susceperim. Verum aduertant quæso illi, non nouo me exemplo id facere; quippe quum ante me id adtentarint, de Diuo Ambrosio post Paulinum presbyterum Ioannes Costerius; de Diuo Chrysostomo post Palladium & Theodorum, Erasmus Rhoterodamus; idem denique post alios complures, & post eum longe eruditiss. Theologus Marianus Victorius de D. Hieronymo. Spero itaque & me non ingratam studioſis operam nauaturum, si de Diuo Cypriano, tum, quæ ab alijs compendij gratia prætermissa sunt, ex ipsius scriptis suppleam, tum, quæ cum historiæ veritate minus consentire videntur, pro viribus in concordiam redigam; vt ita tandem illius ætatis Africana historia, obscura hactenus, magis innotescat. Priusquam tamen institutum adgrediar, ne quis nominum posthac hallucinetur affinitate, paucis demonstrandum venit, plures fuisse Cyprianos, qui in numerum diuorum relati sint: Atque adeo alium esse hunc nostrum Cyprianum Carthaginiensem, à Diuo Cypriano qui Nicomediæ cum Iustina martyrium passus est, item á Diuo Cypriano Vnizibirensi in Africa Antistite martyre; vt præteream Diuum Cyprianum Pictauiensem martyrem, cuius festum à Pictauis celebratur 13. Iulij, & Diuum Cyprianum Abbatem Petragoricum, cuius meminerunt in Martyrologijs Beda & Vsuardus 9. Decembris.

Quod vt compendio perstringam, verum esse quod dixi de duobus postremis nemo est qui dubitet: de Vnizibirensi etiam Cypriano satis id constat, quippe qui longo post tempore (iuxta quod recensent Victor Vticensis libro secundo de persecut. Vandal. & Beda in Martyrol. ad 12. Octobris) passus sit, cum quatuor milibus noningentis septuaginta sex alijs, sub Hunericho Rege Arriano. Atqui de altero illo Cypriano cum Iustina passo, haud exigua est controuersia, quibusdam magni nominis Auctoribus pro eodem vtrumque reputantibus. Verum ego Aloysij Lippomani sententiæ non assentiri non possum, quod ille à nostro Cypriano prorsum diuersus sit; vtpote qui sub alio Imperatore in alia prouincia, in alia ciuitate, sub alio iudice, cum alia passionis comite, & alio die martyrij coronam adeptus sit. Noster enim Cyprianus, sub Imperatoribus Valeriano & Gallieno, in Africa, Carthagini, sub iu-

dice

dice Galerio Maximo, comitibus Crescentiano & alijs tribus, 18. Kal. Octob. passus est. Alter sub imperatore siue Claudio, siue Diocletiano, in Bithynia, Nicomedię, sub iudice Eutholmio, cum Iustina virgine, 6. Kal. Octobreis. Huius quoque reliquiæ Romam statim delatæ sunt: illius longo post tempore adseruatæ in Africa. Quicunque autem tandem possint oboriri scrupuli, vt non me patiar diuelli ab hac nostra sententia, facit Auctoritas Ecclesiæ, quæ, varijs diebus iam prænotatis, vtriusque festum iam olim celebrat. Manifestum id euadit ex Bedæ, Adonis, Vsuardi, VVandelberti, & Romano Martyrologijs: ac veteri Ms. Sacramentorum libro Bibliothecæ D. Bauonis Gandensis, in quo reperire est alias atque alias de illis, Collectas & Præfationes Ecclesiasticas. Nobis etiam consentiunt M. Marullus, Raphael Volaterranus, S. Antoninus, Vincentius Bellouacensis & Hermannus Contractus. Astipulantur quoque DD. Augustinus ac Hieronymus, & Lactantius; dum Oratorem siue Rhetorem, non vero Magum, nostrum Cyprianum fuisse testantur, neque Iustinæ virginis vel verbo mentionem injiciunt, immo verò è contrario non à virgine sed à presbytero Cæcilio conuersum tradunt. Adde, quod si magus fuisset, non diceret D. Pontius, bonis illum artibus ante Christianismum imbutum fuisse. neque ipse Cyprianus Epist. ad Donatum, vbi suam narrat conuersionem, & vsque adeo in dæmones inuehitur, id reticuisset. Verum de hoc plus satis. Vnum hoc hic adhuc præfandum duxi, nostro huic Martyri, præter Cypriani nomen fuisse etiam prænomen Thascij, idque ethnicis notum magis, vti patet ex passione ipsius per Pontium & Prudentium. Qui quum constanter legant: Thascius, non: Tatius, aut: Thacius, seu: Statius, prorsus illud legere oportet apud D. Augustinum, Paulum Diaconum, ac Adonem: præsertim quum ipse Auctor se Thascium nuncupet Epist. ad Florentium Pupianum. Rem ipsam aggrediamur. Qui linguas itaque infantium facis disertas Deus, tuque sanctissime Christi Martyr Cypriane (vt vnum Diuo Nazianzeno loquar) ex alto propitius nos respice, & nostrum sermonem ac vitam dirige.

Epist. 69. Tom. 2. CYPRIANVS, qui & Thascius vel ipso teste, epist. iam dicta, Carthagini natus est ciuitate Africæ primaria, de qua infra ad Concilium Carthaginiense latissime. Parentum suorum nusquam meminit: at D. Gregorius Nazianzenus diuitijs clarum fuisse scribit, potentia conspicuum, genere cognitum: immo senatorij ordinis illi nobilitatem adscribit. Quorum illud, quod ad diuitias adtinet, ex hortis alijsque bonis ab ipso distractis satis constat. Institutio fuit liberalis: & bonis artibus ac studijs (D. Pontio teste) pectus eius à tenera adolescentia imbutum est. In tantam etiam venit gloriam eloquentiæ (inquit Diuus Hieronymus) vt Oratoriam quoque publice doceret Carthagini. Quo tempore fuisse illi se sodalem indiuiduum, signi-
Epist. 1. ficat sua ad ipsum Epistola Donatus: Credo (inquit) te retinere sanctissime Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus sensus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Cæsarum vero patronum etiam aliquandiu fuisse, mihi fit verisimile ex Epistola ipsius ad eundem Donatum, vbi verbis vtitur foro tantum non proprijs. Procul igitur abest vt Magus fuerit quum etiam *Epistol. 2.* apud ethnicos omni functione tales excluderentur: præsertim & Lactantio adfirmante Institut. diuin. lib. 4. cap. 1. magnam illum sibi gloriam (non ex Magia) sed ex artis Oratoriæ professione quæsiuisse. Græcæ autem linguæ æque atque latinæ peritissimum fuisse, ex eo probatur: quod postea Christianus factus, peculiari pæne sibi soli scripturarum, & potissimum Psalmorum vtatur versione: vt certo mihi persuadeam, de ipso inter ceteros verissimum esse illud Diui Augustini, quod vnusquisque ex Græco propriam sibi interpretationem scripturarum commentatus sit: atque hinc factum, vt sua ætate tot essent, tamque variæ editiones latinæ: vt præteream quod subinde Græcis vtatur vocibus: & in hoc quoque Tertullianum imitetur, quod citet Euangelia ☞ Matthæum, *Lib. tribus Test. ad Quirinum.* & sic de cæteris. Atque hæc de ipsius institutione ante baptismum. Inter ipsa fidei suæ prima rudimenta, postquam & sacras litteras didicit: statim quod sibi profuturum putabat inde arripuit. Ita factum, vt & continentiam tueretur, & distractis rebus suis omnem substantiam in pauperes erogaret: idque teste Pontio, adhuc Catechumenus: vt ante pæne cœperit perfectus esse, quam disceret. Catechistam habuit, qui & illum ad agnitionem veræ fidei traduxit, Cæcilium (non Cæcilianum, vti male habent exemplaria Pontij) presbyterum à quo & Cæcilij prænomen sortitus est: cuius ipse quoq; meminit Cyprianus dicta ad Florentinum Epistola. Collegam vero illi in baptismo *Epist. 69.* fuisse Donatum illum de quo supra: tum Donatus ipse, tum Cyprianus apertius significat sua ad illum Epistola. Scis ipse (inquit) & pariter mecum recognoscis, quid detraxerit nobis, quidue contulerit mors ista criminum, vita virtutum. In qua Epistola ita stilum suum exercet: tali vtitur adparatu verborum pompaque sermonis, quali postea nunquam. Quod consulto fecisse illum putat D. Augustin. lib. 4. de doctrina Christ. cap. 14. vt sciretur à posteris, quam linguam doctrinæ sanitas ab ista redundantia reuocarit, & ad eloquentiam grauiorem modestioremque restrinxerit: qualis & in alijs eius scriptis secure amatur, religiose adpetitur, sed difficile impletur. In quibus suis scriptis omnibus quam perpetuo Tertullianum imitetur, sæpissime commonstrauimus: vnum hoc loco ea de re suffecerit D. Hieronymi testimonium: Vidi ego (inquit Catal. script. Eccles.) quendam Paulum Concordiæ, quod oppidum Italiæ est, senem qui se Beati Cypriani iam grandis ætatis Notarium cum ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret, referreque sibi solitum: numquam Cyprianum absque Tertulliani lectione vnam diem præterisse, ac sibi crebro dicere solitum: *Da magistrum*, Tertullianum significans. Verum hæc de stilo ipsius sufficiant. Adhuc Neophytus Cyprianus per omnia Ecclesiastica munia ad presbyterium promotus est. In quo qui se gesserit, lon-

gum esset (inquit Pontius) ire per singula: ad probationem bonorum operum hoc satis esse arbitror, quod mox ad officium sacerdotij & Episcopatus gradum electus sit. Quam inuitus vero, quum iam ea de causa se subduxisset, quanta flagitatione, quãta vi ad Episcopatum raptus sit, latius prosequitur Pontius; eo ipso profecto dignus magis, quod se indignum existimaret. Atque id est quod ad plebem suam scribens de se dicit: *Epist.40.* *Sacerdoti quem tanto amore & ardore fecistis.* Et de eadem sua ordinatione loquitur in hæc verba Epistola ad Cornelium 7. de Fortunato & Felicissimo: *Epist.55.* *Quando Episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi vniuersi suffragio deligitur.* Vbi etiam satis insinuat, quendam Donatum fuisse suum in Episcopatu proximum Decessorem; non vero Agrippinum illum, qui primus hæreticos rebaptizandos censuit. *Epist.71.* Quanquam enim Epist. ad Quintum, hunc bonæ memoriæ virum dicat; addit tamen: cum cęteris coepiscopis suis qui illo tempore &c. quum alioqui dicere debuisset: nostro tempore; & ad Ianuarium, sententiam illam iam pridem ab Antecessoribus suis statutam dicit: ad Iubaianum vero, multos iam annos & longam ætatem intercessisse, ex quo sub Agrippino Episcopi plurimi hoc statuerint. *Epist. 70.* *Epist.73.* Nuncupat quidem Diuus Augustinus libro 2. contra Donatistas capit. 7. Agrippinum Cypriani prædecessorem, sed non proximum, & libro 3. cap. 12. verbis infra citatis, nobiscum sentire se satis ostendit. Pro nobis etiam facit, quod dicta ad Cornelium Epistol. meminerit *Epist.55.* Cyprianus Concilij Lambesitani iam antea celebrati, in quo condemnatus fuerit Priuatus hæreticus; quod ego post illud Agrippini Concilium conueniisse censeo. Et eo quoque posterius videtur illud sub Antecessore Cypriani celebratum concilium, cuius meminit Epistola ad Furnitanos, quo statutum narrat, ne quis excedens, ad tutelam vel curam clericum nomi- *Epist.66* naret, ac si quis hoc feciisset, pro eo defuncto non oraretur.

Porro de tempore quo cooptatus est ad Episcopatum Cyprianus, difficultatis est plurimum. Etsi enim Epistola ad plebem de quin- *Epist. 40.* que presbyteris, in secessu biennium se transegisse significet, & dicta Epistola ad Cornelium iam tum quadriennio se dicat in Episcopatu probatum: hos tamen quatuor annos conciliare cum annis consulum, Decij Imperatoris, & Pontificis Cornelij, hoc opus, hic labor est. Vsque adeo vt Oedipo quopiam coniectore sit opus, neque videam quo pacto ex hoc Labyrintho extricare me queam: atque adeo etiam tacere mallem, nisi pollicitis standum foret. Ego certe, ex eo quod eam Epistolam scriptam constet, anno quinto Episcopatus Cypriani, instante, immo iam cœpta, persecutione quæ sub Gallo & Volusiano facta est, qua paulopost in exilium missus & postea etiam passus est Cornelius: ita colligere mihi posse videor, hos quatuor annos, vt anno à CHRISTO nato ducentesimo quadragesimo nono, in Episcopum delectus & ordinatus fuerit Cyprianus. Verum dissoluendi veniunt nodi duo, vti est in prouerbio, plane Gordij, tum de biennio quo in secessu fuit Cyprianus, tum de tempore ordinationis Cornelij in Episcopum Romanum. Quod enim ad illud adtinet, quum non nisi post cędem Philipporum Cæsarum exordium suum cęperit septima illa sub Decio Imperatore Christianorum persecutio, qua Fabianus Romanus Pontifex passus est: difficile est inuenire biennium integrum, præsertim quod vix duobus annis videatur imperasse Decius, & tamen post Paschæ ex secessu redijsse Cyprianum constet, iam occiso tyrãno & pace Ecclesijs reddita. Hic si dicamus anno 250. passum Fabianũ, nihil erit scrupuli, sed obstat calculus annorum 14. qui ipsi tribuuntur. Quare si hunc numerum saluum velimus, cum plęrisque historicis, diuinandum erit statim à Philipporum clade secessisse Cyprianũ, paulo plus dimidia anni parte ante obitum Fabiani: quod si sub pascha anni 250. contigisse dicamus, inde ad Pascha vsque anni 252. duo anni computantur. Quam coniecturam nostram probabilem facit, quod dicto anno 250. in fastis Romanorum consulum ponatur initium Imperij Decij: & tamen inter Philippos & Decium intermedium à quibusdam ponatur Imper. Cæs. Mapinus P. F. Augustus. qui paulopost interfectus sit. item quod satis insinuet Marianus Scotus, occisos Philippos mense Ianuario, dum imperasse eos dicit ad Kalend. vsq; Februarias. Pro eadem facit, quod scribit Dionysius Alexandrinus Epistola ad Fabium Antiochenum apud Eusseb. Eccl. hist. lib. 6. cap. 31. Alexandriæ anno integro ante edicta principalia persecutionem hanc septimam sumsisse exordium, ministro quodam *Epist.15. & 55.* Dæmonum superstitiosum vulgus agitante. Videtur ergo & Carthagini plebs persecutionem *Epist. 52. & 82.* cœpisse iam ante edicta Decij, præsertim, cum Cyprianus non vno in loco plebis se ad leonem postulantis, Imperatorij vero decreti (vti postea Epistolis ad Antonianum & Successum) nusquã in secessu meminerit. Maior est scrupulus de initio Pontificatus Cornelij, ob locos quosdam Cypriani prima sibi inuicem facie contrarios, vt o- *Epist. 31.* mittam iam olim receptam historicorum sententiam, quod non diu vacauerit sedes Romana inter Fabianum & Cornelium: & quorundam quod sub Decio vterque passus sit: contra tamen disertis verbis indicat Clerus Romanus Epistola 2. ad Cyprianum, diu, immo anno integro tum vacasse Pontificatum: dum & nondum sibi Episcopum post excessum Fabiani constitutum scribit, & paulo ante gratias illi agit de missis ad confessores Romanos litteris, quibus felicitates illorum condignis laudibus prosecutus fuerat. Atqui illæ ad confessores litteræ, præsertim priores prorsus conuincunt, per annum in carcere illos fuisse: & vero non nisi post mortem Fabiani coniectos illos in vincula testatur in illius vita Damasus. Huius verba sunt: *Post passionem vero Fabiani, Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus Diaconus, comprehensi sunt & in carcerem missi.* *Epist.16.* Ipsius vero Cypriani: *Erant nunc Magistratus & consules siue Proconsules, annuæ dignitatis insignibus, & duodecim fascibus glorientur, ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est, & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est.* Vbi etiam hyberno tem-

Libr. de Lapsis.

pore

Pore comprehensos illos insinuans, prorsus cum Damaso consentit. Iam vero Decio superuixisse Cornelium adserit Cyprianus. Epist. ad Antonianum : *Qualis* (inquit) *firmitas fidei? Sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, quum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur.* Et paulopost : *Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, passus est quicquid pati potuit : & tyrannum armis & bello postmodum victum, ipse prior sacerdotio suo vicit.* Cui tamen rursum aduersari videtur epistolis duabus primis ad Cornelium, vbi conuentus Episcoporum memmit, qui videtur fieri non potuisse, ante pacem datam, atque adeo neque ante cædem Decij, & tum primum nihilominus electionem Cornelij pro legitima agnoscit, repudiata Nouatiani electione schismatica. Quid hic dicam, quo me vertam, quo pacto me extricem non video : præsertim quum duas ordinationes mense Decembri à Cornelio factas commemoret Damasus, & si dictam sententiam amplectamur de 14. annis Fabiani & anno integro vacationis, vix vno anno potuerit Pontifex esse Cornelius aut saltem non duobus decembribus. Perplexum etiam me magis reddit, quod incertum sit, quo anni tempore Pontificatum inierit Cornelius, etiam apud Onuphrium doctiss. illum Chronographum. Nam quem in Epitome Romanorum Pontificum XIIII. Kalend. Aprileis, in Chronico non ita pridem editô IIII. Idus Iulias creatum dicit : & aliter rursum Christianus Massæus chron. libro nono delectum scribit XXVII. Ianuarij. Ego quidem vero non absimile existimabam, electum quidem anno ducentesimo quinquagesimo primo Cornelium mense Iulio, & non ordinatum nisi anno sequenti. Sed obstat, tum quod Moyses confessor paulopost Martyr & Nouatianus ipse subscripserint adhuc dictæ Cleri Romani Epistolæ, teste Cypriano epistola ad Antonianum: ita vt non nisi anno integro post Fabiani decessum, potuerit schisma Nouatiani contingere, tum quod non diceretur sedisse Romæ in sacerdotali cathedra ante ordinationem, vt præteream, quod eo ipso loco satis insinuetur, iam prius & delectum & ordinatum fuisse. Quare non video aliud effugium, quam vt dicamus 13. dumtaxat annos in Pontificatu vixisse Fabianum, & passum anno 250. iam occisis, illis ipsis diebus, Philippis Imperatoribus: quo etiam anno Cyprianus post Pascha secesserit. Atque ita anno euoluto & vno atque altero mense, anno 251. creatum Cornelium, ac mox ab ordinatione ipsius confessores Romanos a Nouato seductos vbi primum carcere prodierunt schisma excitasse, ac Nouatianum Episcopum fecisse. Atque adeo sedisse Romæ Cornelium anno fere integro vsque ad Decij tyranni cædem, *quum multo* (inquit Cyprianus) *patientius & tolerabilius audiret leuari aduersum se æmulum Principem, quam constitui Romæ æmulum sacerdotem.* Neque tamen antea, omnium episcoporum Africæ suffragijs pro legitima habitam ipsius ordinationem, quam pace iam data, anno 252. in concilio 1. de lapsis paulopost Pascha; iuxta quod indicat Cyprianus epistola ad ipsum prima. Anno vero 253. sub Imperatoribus Gallo & Volusiano passum Cornelium, imperante cum illis adhuc Q. Herennio Hetrusco Decio, senioris Decij filio. Nam eo anno demum interfectum illum testantur Fasti consulares; Decium vero illum qui paulopost patrem interfectus est, nuncupant C. Valentem Hostilianum Mess: Quinctum, ipsius Decij non filium sed generum: cui vxor fuerit Herennia Hetruscilla Imperatoris Decij filia, quemadmodum ex antiquis numismatis comprobat Onuphrius. Quam sententiam si sequamur: & conciliabuntur Historici, quorum alij sub Gallo & Volusiano, alij sub Decio passum Cornelium scribunt: & cæteri etiam scrupuli eximentur. Neque vero etiam necesse erit ad illud confugere, quod supra coniecimus, vt ante mortem Fabiani Cyprianus secesserit. Obstat tantummodo communis chronographorum sententia, quod 14. annis sederit in Pontificia sede Fabianus. At contra nobiscum sentit Eusebius in chronicis non modo iuxta excusa exemplaria (ne forte quis mendum subesse suspicetur) sed & iuxta Ms. codices Bibliothecarum D. Victoris & D. Genouefes apud Lutetiam Parisiorum. Neque multum dissentit Marianus Scotus, qui etsi ex Martyrologijs alleget annos 14. prius tamen tredecim dumtaxat annos Fab. adtribuit. Martinus item Polonus non amplius quam tredecim annos & aliquot menses enumerat. Per me interim licet vnicuique hic in suo sensu abundare, dummodo dictos locos Cypriani inter se & cum alijs Historiis in concordiam valeat redigere: immo vero pergratum fuerit, si quis aliud quid adinuenerit quod probetur magis: quippe qui hęc tam late ea solum de causa tractauerim, vt alijs ansam præberem veritatis diligentius inuestigandæ.

Epist. 52.
Epist. 41. & 42.
Epist. 52.
Epist. eadem.
Epist. 41.

Anno igitur (vt ad institutum redeat oratio) à Christo nato 249. in episcopum delectus est Cyprianus, Imperatoribus, Cæsaribus M. Iulio Philippo Aug. 3. & M. Iulio Aug. F. Philippo Aug. 2. Consulibus, qui fuit 13. Fabiani pontificis, & Millesimus ab vrbe condita: quod ex Ludis secularibus dicto consulatu celebratis testatum faciunt nummi veteres. Episcopatum autem gessit toto decennio & aliquot mensibus, ad 18. vsque Kal. Octob. anni 259. In quo administrando quæ illi pietas, qui vigor, quanta censura, quanta misericordia, quanta sanctitas, ex sequentibus manifestum euadet. Principio adhuc pace Ecclesię perdurante, in eam curam totus incubuit, vt Disciplinam diuinitus traditam, restitueret, quam (vel ipso teste) pax longa corruperat: atque hoc est quod de se dicit: *In quiete seruiens disciplinæ.* Quæ eius verba à priori me sententia reuocarũt, quam in Adnotationibus meis infra reperire est: vt etsi primo loco inter cęteros tractatus, non tamen (quod ibi censebã) à presbytero adhuc sed iã Episcopo, librũ de Disciplina & habitu virginũ hoc primo Episcopatus anno conscriptum putem.

Libr. de Lapsis. Epist. 55. Tom. 2.

Anno vero 250. Consulibus Fulvio Æmiliano & Vettio Aquilino, non multis elapsis in Episcopatu mensibus (vnde fit vt statim id contigisse dicat Pontius) iam passo Fabiano, & in carcerem Romæ coniectis Moyse, Maximo, Nicostrato, Celerino, Rufino, Vrbano

confessoribus; pro meritis talibus Proscriptionis gloriam promeruit Cyprianus, Proscriptus adplicito & adiuncto Episcopatus nomine. Publice enim lectum fuisse testatur ipse epistola ad Pupianum: *Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani Episcopi Christianorum, vt* (inquit) *etiam qui non credebant Deo Episcopum constituenti, vel diabolo crederent Episcopum profitenti.* Mox deinde, quum hæc plebi ethnicæ non sufficerent, sed (vti ad Clerum Romanum scribit) turbationis impetu primo, clamore violento ad leonem eum populus repetitis suffragijs flagitaret: non tam suam salutem, quam quietem publicam cogitans, secessit, ne per inuerecundam præsentiam suam, seditio, quæ cæperat, plus prouocaretur. Ante tamen secessum aliquod confessionis pro Christo specimen ab illo editum colligi videtur ex verbis illius epistolæ sæpe dictę ad Cornelium: *In circo in Amphitheatro diuinæ dignationis testimonio honoratus.* Quo vero secesserit, reperire non licuit: at secessisse cum illo Victorem diaconum fit verisimile ex epistola ipsius 1. ad clerum, fortassis eum ipsum, qui postea cum illo passus est. Illud constat, ægre tulisse illius secessum Romanos presbyteros sede iam vacante: quod id testentur tum ipsorum ad Clerum Carthaginiensem litteræ, tum ad ipsos Cypriani purgatoria epistola. Immo & Carthagini non defuisse, qui secessum calumniarentur, patet, tum ex Pontio, qui multis verborum ambagibus illum excusat, tum ex frequentibus ad suum clerum & plebem Cypriani litteris, quibus, quod latebram teneret, se purgat. Duas vero potissimum sui secessus causas adfert. Priorem, quod ex diuino mandato id fecerit. Hinc est illud epistolę ad clerum de presbyteris qui Lapsis temere pacem dabant: *Audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, qui vt secederem iussit:* cui similia reperire est in vita ipsius per Pontium. Alteram, ne præsentia sui gentilium inuidiam prouocaret: præsertim quum aliorũ presbyterorum non esset tam inuidiosa præsentia. In hoc secessu, etsi absens corpore (verbis eius vti pergo) nec spiritu tamen nec actu nec monitis defuit, quo minus secundum Domini præcepta fratribus, in quibus posset, sua mediocritate consuleret. Et quid egerit, loquitur imprimis epistolæ numero 13. quarum exemplaria ad Clerum Romanum misit: quarum pleraque, ne hic sim æquo prolixior, suo ordine quo epistola 15. commemorantur, ab epistola tertia ad illam vsque reperiet Lector. Deinde omnes illæ, quæ prima epistolarum classe continentur, summam ipsius vigilantiam abunde produnt: præsertim constitutis qui sua vice fungerentur, tum Tertullo presbytero, postea Episcopo, & Rogatiano seniore postmodum martyre, tum Britio & Numidicis presbyteris. Eodem secessus tempore, quem ad biennium perduralse docet dicta ad Clerum epistola de 5. presbyteris, conscriptos existimo libros eius de Spectaculis, de Disciplina & bono pudicitiæ, & de Laude Martyrij.

Atqui absentis Cypriani animum angebat haud parum. Lapsorum (quos sacrificatos & Libellaticos vocat) impudentia, quum initio Decianæ persecutionis sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis conscientiam polluissent, exambibant (inquit) ad Martyres passim, Confessores quoque importuna deprecatione corrumpebant, vt sine discrimine vel examine singulorum darentur Libellorum milia. Immo vero presbyterorum quorundam temeritas, qui siue prece siue pretio conducti, pacem temere Lapsis dabant, citra Episcopi conscientiam. Huc pertinent Epistolæ illæ tres, ad Clerum, ad Martyres, ad Plebem, de Lapsis qui pacem petierant, cum plurimis sequentibus. In quibus ita suam hac de re definit sententiam: vt ante exactam pœnitentiam, ante exomologesin factam, ante manum ab Episcopo & Clero impositam, ad communionem non admittantur Lapsi, neque nomen eorum in Ecclesia recitetur. Ita tamẽ, vt ijs qui in infirmitate deprehensi essent, & pœnitentes communicationem desiderarent, subueniretur. Cæterorum vero causę vsque in pacem Ecclesię differrentur, quamuis Libello accepto à Martyribus: & tum primum Lapsorum tractaretur ratio, collatione consiliorũ facta, cũ presbyteris, Diaconis, ac Laicis stantibus, id est ijs qui in fide persteterant. Quod ipsum etiam definierunt Clerus Romanus, ac Moyses & Maximus, ceterique Confessores, vti ex ipsorum epistolis constat, & cum illis etiam Nouatianus, Cypriano teste ad Antonianum: contra tamen quam postea sensit, vti infra latius. Immo vero anno secundo secessus Cypriani, anno (inquam) 251. sede Fabiani adhuc vacante celebrata Romæ Synodus de Lapsis idipsum censuit: facit eius mentionem Clerus Romanus epistola 2. ad Cyprianum. Atque hæc prima fuit Ecclesiæ de Lapsis sententia, quæ postea tamen legitima ex causa bis immutata est. Ad cuius intellectum maiorem, tribus, quod aiunt, verbis indicandum est, quid discrepent libelli Lapsorum à libellis Martyrum, ne quis nominum affinitate falsus, Cyprianum secus, quam sensit, intelligat. Libelli igitur Lapsorum, quos Proconsuli offerebant vt euaderent supplicia, hæc reperitur, epistola ad Antonianum, formula: *Ego prius legeram & episcopo tractante cognoueram, non sacrificandum idolis, nec simulacra seruum Dei adorare debere, & iccirco ne hoc facerem quod non licebat, quum occasio libelli fuisset oblata (quem nec ipsum acciperem, nisi ostensa fuisset occasio) ad Magistratum veni, vel alio eunte mandaui: Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non posse. dare me ob hoc præmium ne quod non licet faciam.* Cui similia videre est libro de Lapsis. Libelli autem Martyrum exemplar non inueni distertis verbis expressum in Cypriano, sed specimen quoddam præbet epistola illa breuis à Luciano nomine Confessorum omnium conscripta seu conficta potius in hæc verba: *Scias nos vniuersis, de quibus apud te ratio constiterit quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & alijs Episcopis volumus innotescere.* Quod, vt fiat clarius, iam olim, etiam ætate Tertulliani (vti constat ex libro eius ad Martyres) vetus erat consuetudo, vt Lapsi ad carceres commeantes pacem à Martyribus peterent, priusquam pro Christo mortem capesserent. Illi vicissim petentium desideria ponderantes, merita quoque singulorum & delictorum genera expendentes, pacem quibusdam

Epist.55. Epist.69 — *Epist.25.* — *Epist.55.* — *Epist. 6.* — *Epist. 3. & 15.* — *Epist.10. & 49.* — *Epist.35. & 8.* — *Epist. 15.* — *Epist. 6.7. 37. & 40.* — *Tom.3.* — *Epist. 52. Epist.15.*

Epistol. 10. 11. & 12. — *Epist.15.* — *Epist. 26. ac 30.* — *Epist.52.* — *Epist.31.* — *Epistol. 52.* — *Tom.2.* — *Epist.17.*

con-

concedebant, eamque libello à se subscripto signatam ad Episcopum destinabant; qui diligentius examinatis singulorum desiderijs, exomologesi, & manusimpositione præuia, ad communionem eos admittebat Quę certe pax non aliud fuisse videtur, quam pœnitentiæ per Episcopos impositæ relaxatio, atque adeo indulgentiarum genus quoddam. Accessit absentis Cypriani animo tabescenti dolor maior, accessit alia persecutio, & alia tentatio, quod infesta tempestas (rursum verbis eius vtor) quæ plebem maxima ex parte prostrauerat, etiam cleri portionem sua strage perstringeret; quod nempe non modo ex clero quam plurimi CHRISTI fidem desererent tormentorum metu, sed etiam semel CHRISTVM confessi confessores gloriam suam vita improba commacularent. Quod quidam etiam Presbyteri plusculum sibi auctoritatis arrogare præsumerent, atque adeo schismatis fomenta quædam ministrarent. Hi quum initio inter se δὶς διὰ πάντων dissentirent, postea tamen vnum schisma fecerunt. Erant enim quinque numero, qui vti iam diximus, temere nimis pacem & communionem Lapsis concederent. Alij quidam, & inter hos Nouatus & Fortunatus, omnem omnino pacis spem illis præcludebant. Quum vero & ad horũ scripta rescribere differret Cyprianus, & certi aliquid præterea nollet de Lapsis ante pacem Ecclesiæ datam statuere; criminibus in vnum conuenientibus, ex vtraque sibi mutuo repugnante, conflata est vna factio. Atque hoc est, quod epistola quadam de quinque scribit presbyteris qui se Felicissimi factioni coniunxerant. Eandem enim Felicissimi fuisse quæ Nouati erat, manifestum fit, tum ex eo quod illum signiferum seditionis & ducem factionis nuncupet Cyprianus, tum quod de Nouato in hæc verba scribat ad Cornelium. *Idem est Nouatus, qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendium seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione, ad euertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est, qui Felicissimum satellitem suum Diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione & ambitione constituit.* Vbi & hæc de illo adijcit: *Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatæ, has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. Vterus vxoris* (adlegebantur enim tunc etiam coniugati in Presbyterorum ordinem) *calce percussus. Hanc conscientiam criminum iampridem timebat, propter hanc se non de presbytero tantum excitari, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat: & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa eius ageretur, nisi persecutio ante venisset.* Similia facinora narrat alibi Felicissimi: *Ad rapinas* (inquit) *& fraudes eius, quas dilucida veritate cognouimus, etiam adulterij crimen accessit.* Neque vero sanctiores fuisse quinque illos presbyteros, patet ex epistola ad Cornelium sæpe citata, vbi plærosque illorum, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata sententia nouem episcoporum (en conuentum Africæ Cypriano absente) condemnatos dicit. Erant hi, Felix, Iouinus, Maximus, Repostus, & Fortunatus; quorum iste postea à veteri hæretico Priuato & alijs quatuor Carthagini Pseudepiscopus constitutus fuit. Haud parum interim commendanda venit Cypriani etiam adhuc delitescentis vigilantia, qui Caldonio & alijs Episcopis scripserit, vt Felicissimum & complices excommunicarent, idque in hæc verba: *Quum Felicissimus comminatus sit, non communicaturos in monte secum, qui nobis obtemperassent*, id est, qui nobis communicarent; *accipiat sententiam quam prior dixit, vt Abstentum se à nobis sciat. Quod ipsum se fecisse Episcopi rescripserunt: Abstinuimus* (inquiunt) *communicatione Felicissimum & Augendum item Repostum, &c.* quæ verba ea de caussa huc adduxi, quod veterem contineant excommunicationis formulam, quali tamen etiamnum vtimur. Ad plebem vero insuper scripsit Cyprianus, vti diligenter sibi cauerent à lupis illis Ouile dominicum infestantibus, vt ab eorum contagione discederent, & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitarent. Seruatus est itaque ad hoc à Domino Cyprianus in secessu, vt ipse postmodum martyrio destinatus, prius ad Dominum complures sua exhortatione martyres præmitteret, qui alioqui incentiuo tubæ cœlestis destituti, à fide excidissent. Huc pertinent, tum dictus liber de Laude Martyrij, tum epistolæ ipsius ad Romanos ac Africanos Martyres. Seruatus est deinde (inquit Pontius) vir iste ingenij præter cætera etiam spiritaliter temperati, qui inter resultantes schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium librato tramite gubernaret. Postquam enim hæc flagitia à factione Nouati & Felicissimi in Africa designata sunt, dicto anno ducentesimo quinquagesimo primo Imperatore Cæsare Cn. Messio Traiano Decio Augusto Secundo & Annio Maximo Grato consulibus, *ipse Nouatus* (inquit Cyprianus epistola ad Cornelium sexta) *cum sua tempestate Romam quoque ad euertendam Ecclesiam nauigans, similia illic & paria molitus est; à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis bene sibi coharentis & se inuicem diligentis concordiam scindens. Et plane, quoniam magnitudine sua Carthaginem Roma debeat præcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam Diaconum fecerat, illic Episcopum fecit.* Quam historiam vt latius paulo prosequamur; creatus fuit hoc tempore Romanus Pontifex Cornelius, Castini filius. *Non tamen ad Episcopatum* (inquit alibi Cyprianus) *subito peruenit, sed per omnia officia Ecclesiastica promotus, ad sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit.* Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec inuasit, sed quietus & modestus, pro pudore virginalis conscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet. Et factus est Episcopus à plurimis collegis, qui tunc in vrbe Roma aderant, de Dei & Christi iudicio, de clericorum pęne omniũ testimonio, de plebis

Epist. 6.
Epist. 40.
Epist. 38. ac 55.
Epist. 49.
Epist. 38.
Epist. 55.
Epist. 38. & 39.
Epist. 40.
Tom. 3.
Epist. 9. 10. & 25.
Epist. 49.
Epist. 52.

quæ

quæ tunc adfuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio; quum nemo ante se factus esset, quum Fabiani locus, id est quum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis adhuc vacaret. Contra tamen Romam quum venisset Nouatus, simulatione quadam sanctitatis continuo in suas partes pertraxit Nouatianum presbyterum, deinde & confessores quosdam primos in clero è carcere prodeuntes, de quibus supra Maximum, Nicostratum, Sidonium, Vrbanum & Macharium, Moyse iam defuncto & Celerino (vti ex Epistolis de illo perspicuum fit) iampridem in Africam profecto. Et paulo post, *gliscente* (inquit Cyprianus) *& in peius recrudescente discordia, Nouatus Nouatianum Episcopum Romæ constituit, & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit.* Quæ ordinatio Nouatiani quanta vi facta sit, latissime prosequitur Cornelius epistola ad Fabium Antiochenum, apud Eusebium Eccl. Histor. libr. 6. cap. 33. & Nicephorum lib. 5. cap. 3 ac. 5.

Anno Domini 252. dicto imperatore Decio, & Q. Herennio Etrusco (pro quo quidam perperam olim scripserunt: Rustico) Decio Cæsare illius filio, consulibus, statim post Paschæ (iuxta quod prædixerat) è secessu redijt Cyprianus, iam occisis fraude Galli per Barbaros, Gotthos, Decio patre & eius genero, & pace Ecclesijs reddita. Statim vero conciliando dicto Ecclesiæ schismati omnem nauauit operam. Et imprimis (vti constat ex Epistola 2. ad Cornelium) litteras dedit, quibus Romanum Clerum ad concordiam hortatus est. Deinde concilium Africę Carthagini indixit, ex quo mox Romam missi sunt Caldonius & Fortunatus Episcopi, qui præsentia sua & consilio eniterentur quantum possent & elaborarent, vt ad catholicę Ecclesię vnitatem scissi corporis membra componerent. Neque tamen è contrario suis partibus deerant Schismatici, verum destinati sunt ad hanc Synodum à Nouatiano, (quod habet epistola 1. ad Cornelium) Maximus presbyter, Augendus Diaconus, Machæus quidam, & Longinus; qui ordinationem Nouatiani Africanis significarent, & libellum famosum aduersus Cornelium secum adferrent. Hi cum in statione inuidiosis conuitijs & clamoribus turbulentis prorumperent & flagitarent, vt crimina quæ se adferre ac probare dicebant, publice & à plebe recognoscerentur; non est passus Cyprianus. Quin potius certiores redditi qui illuc plurimi conuenerunt Episcopi, ex reditu Stephani & Pompei collegarum, de legitima electione & ordinatione Cornelij: ipsos statim à communicatione sua cohibendos censuerunt. Atque vna iterato illic abstenti sunt (teste alibi Cypriano) quinque illi presbyteri factionis Felicissimi. Inter ea vero quæ Cornelio obijcebantur, fuit calumnia illa cuius meminit epistola ad Antonianum, quod Trophimo cuidam & alijs turificatis, hoc est qui idolis thus immolauerant, communicasset. Atque adeo constat, simili in Cornelium vsos illos calumnia, quali postea in Cæcilianum Donatistæ. Et certe (vt obiter id hic quoque dicam) hinc Καθαροὶ se nuncuparunt, quod immundis, (ita lapsos vocabant) non communicarent, quum tamen ipsi nihil minus quam puri fuerint; ad quod cognomen adludere mihi videtur Cyprianus epistola ad Magnũ: *Et omnia* (inquit) *adulterata fingentes.* In hoc ipso autem concilio (iam ante edito per Cyprianum libro de lapsis) scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum tale (ipso teste) de ratione lapsorum salubri moderatione libratum est, vt examinatis causis & voluntatibus & necessitatibus singulorum, Libellatici, tanquam qui minus deliquissent, admitterentur; sacrificati vero diu pœnitentiam agerent, & si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperẽt. Consensit in hanc ipsam sententiam paulo post & Cornelius, habito Romæ concilio: quod loco citato Eusebius celeberrimum fuisse dicit, Episcoporum nempe 60. presbyterorum totidem, cum Diaconis pluribus. Vbi tum Nouatianus cum factione Nouati & Felicissimi ab Ecclesia pulsus est, tum lapsorum ratio (eodem Eusebio teste) pertractata: vt constare videatur, non duo tunc Romæ concilia, sed vnum idemque fuisse, quod & de lapsis & contra Nouatianum indictum fuerit. Huius quoque Romanæ Synodi Decretum fuisse puto, cuius in hæc verba epistola ad Hispanos Cyprianus meminit. *Iampridem etiam Cornelius collega noster decreuit, Episcopos lapsos ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione tamen Cleri atque sacerdotali honore prohiberi.* Quod etiam in omnibus Africanis concilijs ea de re factis statutum fuisse, eo ipso loco Cyprianus significat, & eiusdem etiam fit mentio epistola ad Pictetum. Interea vero non ociosa fuit Cypriani pia sollicitudo ad Schisma componendum, sed & aureum illum librum de vnitate Ecclesiæ, ac librum de Oratione dominica huius rei gratia conscripsit: & vna cum secunda sua ad Cornelium epistola, qua ordinationem eius comprobauit, ad confessores quoque à Nouato seductos litteras dedit adhortatorias, vt ad vnitatem redirent. Quas ipsas litteras magna ex parte reditus eorum causam fuisse, vel ex eo videtur consentaneum, quod paulo post ad mentem & Ecclesiam redierint Maximus, Vrbanus, Sidonius, & Macharius. Cuius rei historiam quo pacto recepti sint, latius prosequitur Cornelius, & Epistola ad Cyprianum, quę hactenus huic perperam inscripta est, & epistola dicta ad Fabium Antiochenum. Solus ex ipsorum consortio non redijt Nicostratus Diaconus, quippe qui Ecclesiasticis pecunijs sacrilega (inquit Cyprianus) fraude subtractis, & viduarũ ac pupillorum depositis denegatis, conscientia rapinarum & criminum ab vrbe fugerit. Redijt enim Nouatus Romę ecclesia eiectus, in Africam vna cum illo, ac cum Euaristo, Primo, & Dionysio, vt denuo nouam illic Tragœdiam excitaret: quod & fecisse ex Eusebij chronico fit perspicuum, qui scribit à Nouato in Africa constitutum Episcopum Nicostratum, & ex ipso etiam Cypriano dum de Nicostrato: *Quomodo*, inquit, *adsumit sibi regendæ Ecclesiæ curam, qui spoliauit & fraudauit Ecclesiam?* Neque vero his omnibus contentus Cyprianus, etiam hoc præstitit schismatis soluendi causa, vt singulos in Italiam nauigantes hortaretur, vti Ecclesiæ catholicæ radicem & matricem agnoscerent: & ad singulos

Epist. 16. & 54.
Epist. 41.
Epist. 40.
Epistol. 42.
Epist. 41.
Epist. 55.
Epist. 52.
Epist. 76. Tom. 2.
Epist. 52. 54. & 56.
Epist. 68.
Tom. 2.
Epist. 43. & 44.
Epist. 46.
Epist. 48. & 49.
Epist. 45.

collegas

Epist. 52. Tom. 3. collegas qui adhuc hæsitabant, de legitima Cornelij electione litteras daret; inter quas vel præcipua est illa ad Antonianum, Immo & ad Nouatianum quod spes veniæ lapsis non sit deneganda, scripto libro late prosecutus est. Dum hæc in Africa geruntur, celebrata est & Synodus Antiochena contra Nouatianum, Eusebio teste Ecclesiast. histor. libr. 6. capitulo vltimo cui Dionysius Alexandrinus, Helenus Tharsi Ciliciæ, Firmilianus, Cappadocię, Theotecnus Palestinæ, & Fabius Antiochiæ Episcopi interfuere. Quorum Dionysius strenuam etiam nauauit operam pro Ecclesiæ vnitate, scriptis tum ad ipsum Nouatianum, tum ad confessores & ad Cornelium litteris. Alia item concilia id temporis celebrata aduersus Nouatianum, per Italiam & Epist. 52. alias Prouincias, testatur disertis verbis Eusebius dict. lib. cap 33. Atqui Nouatiani quæ fuerit de pœnitentia hęresis, ne hic sim prolixior, reperiet lector epistola ad Antonianũ, & latius in Adnotationibus. Quod chrisma quoque Nouatiani contempserint, demõstrauimus epistola ad Epist. 72. Stephanum. Quod denique secundas damnarint nuptias, nullum quidem est in Cypriano indiciũ, sed vno id ore adtestãtur, Epiphanius, Philastrius, Augustinus, & Theodoretus, libris de hærẽsibus, Nouatiano etiam attribuit D. Hieron. prẽter Epistolas quarum meminit Epistola ad Paulum, Concordiensem, Catal. script. Eccles. librum de Trinitate, quasi epitomen operis Tertulliani, quod plerique nescientes, Cypriani olim existimabant; quo quædam contineri, ijs fauentia, qui Spiritum sanctũ blasphemabant, tradit Rufinus Apologia in D. Hieronymum.

Porro Anno Domini 253. Imp. Cæs. C. Vibio Trebonio Gallo Augus. II. & Imper. Cæsare C. Vibio Augusti filio Volusiano Augus. Cõsulibus celebrata est Carthagini secunda de Lapsis Synodus, Idibus Maijs; idque iam instante altera persecutione. Imperator enim Gallus, quum regnum suum (inquit Dionys. Alexand. apud Eusebium lib. 7. cap. 1.) floreret initio, & cuncta ei ex sententia succederent; sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabãt, persecutus & prosperitatem fugauit & pacem. In hoc concilio factum est Episcoporum Africæ nouũ Epist. 54. de lapsis decretum, quod ipsum Cornelio Pontifici suis litteris in hæc verba indicarunt: *Placuit nobis sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente: quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra militem Christi; & examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere: quod credimus vobis quoque paternæ miseri-* Epist. 55. *cordiæ contemplatione placiturum.* In eodem concilio (Teste Cypriano) quum Priuatus vetus hęreticus causam agere se velle diceret, nec admissus esset; Fortunatum statim Carthagini Pseudepiscopũ fecit, vna cum quinque illis presbyteris Felicissimi, de quibus supra; atque adeo (vti loquuntur etiam post Cyprianum Optatus & D. Augustinus) altare contra altare constituit. Hi quinque soli numero cum paucis vel sacrificatis vel male sibi conscijs, non veriti sunt iactitare 25. Episcopos Fortunati ordinationi interfuisse. Quo in mendacio posteaquam detecti sunt in Africa atque confusi; Romam quoque cum mendaciorum suorum merce nauigarunt, & ad Petri Cathedram (inquit) atque ad Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à Schismaticis litteras ferre ausi sunt, Quę quidem multis in Cyprianũ erant referte calumnijs: verũ vel hoc vno, ipsius sanctitas testata est, quod ijs ipsis diebus quibus hæc scripsit, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad leonem in circo denuo postulatus fuerit: Hac tamẽ persecutione Dei protectus auxilio, immo velut imperterritus Christi miles, non est veritus Demetrianum Proconsulem scripto libro increpare durius, & latius comprobare, quod bella illa quibus Decij interfecti Tom. 2. sunt & quę imperantibus Gallo & Volusiano perduraruntac lues illa quę totum tunc orbem peruagata est per annos 15. nõ Christianis, sed ethnicis siue gentilibus (vti ipse loquitur) imputanda veniant, eo quod Christo bellum indicerent. Quæ pestis quum occasionem dederit conscribendis libris de Mortalitate ac Opere & eleemosynis: satis constat, hac temporum serie illos à Cypriano editos. In ipsa vero tam vasta corporum clade, quantum operæ impenderit, tum in eleemosynis colligendis, tum in ministerio necessario etiam ethnicis impendendo, late tractat Pontius. Et vero etiam in omnes pauperes miram ipsius largitionem, testatam facit epistola ad Episcopos Numidas, qua cum Epist. 60. misit in redemptionem captiuorum Sestertiorum decem milia: quod hoc fere eodem contigisse tempore, ex eo fit verisimile, quod à Barbaris illos in captiuitatem abductos scribit. A Gotthis enim siue Schytis hoc factum est contra quos Decius in bellum profectus est, aut ab illis qui paulo post per Bosphorum (teste Ioann. Zonara) in Pontum Euxinium irru- Tom. 2. perunt. Fortassis & tum temporis vt suos ab idolatria dehortaretur, librum scripsit: *Quod idola dij non sunt*: in quo aut ipsum imitatur ad verbum, qui eadem ætate iuxta Freculphum vixit, Minutius Felix in Octauio: aut si ipsum is præcesserit (vti volunt alij) Minutium imitatus est Cyprianus. Porro neque cessasse eum à solita exhortatione ad Martyrium tum liber inscriptus, *De exhortatione Martyrum ad Fortunatum*: tum ad Thibaritanos, & Cornelium iam in exilio constitutum, epistolæ, satis comprobant, Nam tum primum Cornelius, & centum cellas missus est in exilium, & non ita diu postea XVIII. Kalendas Septembris pas- Epist. 56. & 57. sus est, postquam duos sedisset annos & menses aliquot. De qua Cornelij passione, & quod illius occasionem quandam dederit Cypriani epistola de qua modo diximus, videat lector Damasum in pontifical. & Adonem in Martyrologio; quæ quum & inscribatur & tractet de confessione Cornelij, plane censeo legi debere apud Damasum: *de sua confessione*, pro eo quod est: *confirmatione*; & ex Dameso restituendus Ado, vt legatur: *per Celerinum lectorem*, vbi est: *de Celerino lectore* Cornelio autem eodem anno, mense vel Octobri vel Nouembri (nam hic etiam variant scriptores & ipse Onuphrius) Lucius successit Prophirij filius Romanus: qui & Epist. 58. statim ab ordinatione sua in exilium, eadem Galli & Volusiani persecutione, missus est. Atq; hoc

est quod epistola ad Lucium quæ extat scribit Cyprianus: *Nuper quidem tibi frater carissime gratulati sumus, quum te honore geminato, in Ecclesiæ suæ administratione, confessorem pariter & sacerdotem constituit diuina dignatio.* Alludens ad epistolam priorem quæ desideratur, qua illi se de exilio pro Christi nomine gratulatus fuerat.

Anno Domini 254. Volusiano Cæsare & M. Valerio Maximo consulibus, Lucius ab exilio reuersus est. Gallo enim & Volusiano Imperatoribus fraude Aemiliani interfectis, & ipso deinde Aemiliano post tres menses extincto, initio imperij Valeriani & Gallieni cessauit aliquantulum persecutio. Huius reditum cum intellexisset Cyprianus, dicta epistola concelebrat; quam conscriptam constat in concilio quodam, eo quod etiam collegarum nomen sit additum in epistolæ inscriptione. *Epist. 59.* Et certe illud ipsum fuisse concilium Episcoporum LXVI. de baptizandis infantibus, è quo scripta est ad Fidum epistola: mihi fit verisimile, tum ex eo quod scripta sit illa post vtramque Synodum de Lapsis, tũ quod vtriusque epistolę ἐπιγραφὴ satis inter se conueniat, & alibi similis vixdum reperiatur: quippe quum vna sit: Cyprianus & collegæ: altera: Cyprianus cum collegis. Ipse vero Lucius Pontifex etiam Synodum quampiam celebrasse videtur contra Nouatianos, & de lapsis: nam dandam esse pacem (teste Cypriano) censuit, & pœnitentia acta, fructum communicationis & pacis negandũ nõ esse, litteris signauit: at desideratur hoc ipsius decretum. *Epist. 67.* An vero hoc temporum tractu, an postea scripta sit epistola Cypriani ad Assurritanos de Fortunatiano ipsorum episcopo, nõ perinde certum est, quare etiam illam in variarum classem reiecimus: inter quas (vt hoc obiter dicam) si quæ aliæ, lectu profecto sunt dignissimæ, epistolæ ad Pomponium de virginibus, & ad Cęcilium de sacramento calicis. *Epist. 62. & 63. Tom. 2.* Forte eadem ætate conscripti sunt libri illi tres testimoniorum ad Quirinum: quandoquidem tunc plusculum illi otij fuerit. Præter quos scripturarum veluti locos communes, nullum in scripturas commentarium edidit. Quum enim totus esset (inquit ad Paulam D. Hieron.) in exercitatione virtutum, occupatus persecutionũ angustijs, de scripturis sanctis nequaquam disseruit. Quare fallitur Paulus Diaconus, dum in Euangelia optime illum peroraſſe scribit: atque eiusdem est momenti, quod adfert de ipsius chronica. Hoc tamẽ diffiteri nemo queat, qui indicem scripturarum ab illo citatarum inspexerit: quod, etsi ex instituto illas non explicuerit, innumeros tamen locos velut aliud agens elucidauerit. Verum ad historię seriem reuertamur.

Anno Domini 255. Imperatoribus Cæsaribus P. Licinio Valeriano Augusto. II. & P. Licinio Gallieno Augusto consulibus, martyrij palmam promeruit Lucius Pontifex 4. nonas Martias, postquam duas menses Decembri ordinationes celebrasset, & annum vnum sedisset cum aliquot mensibus. Neque vero multo post mense Aprili successor illi creatus est Iulius Stephanus Iulij filius etiam Romanus: antea ipsius Archidiaconus, cui & thesaurum ecclesiæ (teste Damaso) moriens concrediderat. Huius Pontificatus initio, quum Martianus Arelatensis Episcopus ad Nouatiani schisma & hęresin defecisset: Cyprianus certior factus per Faustinum Lugdunensem Episcopum, statim Stephano scripsit, vt Martianum ab Ecclesia eijceret & alium Episcopum in ipsius locum substitueret. *Epist. 67.* Eodem vero anno celebratam existimo post Pascha Synodum illam Africæ Episcoporum 37. aduersus Basilidem Asturicensem & Martialem Emeritensem in Hispanijs Episcopos lapsos, in qua (Cypriano teste qui illi præfuit) pronunciatum est, iuxta Decretum Cornelij in cõsilio Romano, de quo supra, ab omni honore sacerdotali prohibendos illos esse: atque adeo comprobata est electio Felicis & Sabini in ipsorum locum. *Epist. 68.* Tunc etiam celebrata concilia illa Orientalium de rebaptizandis hæreticis, ex eo mihi colligere videor, quod paulo post scripserit Stephanus ad Firmilianum, Helenum & cæteros qui illis interfuerãt: nõ communicaturũ se illis, quandiu in ea sententia persisterent. Horũ alterũ apud Symnada, alterũ apud Iconiũ Phrigiæ oppida, commemorat Dionysius Alexandrinus epistola ad Fabiũ, apud Nicephorũ. *Epist. 75.* De quorũ hoc in hęc verba Firmilianus ad Cyprianũ: Plane (inquit) quoniã quidam de eorum baptismo dubitabant, qui, etsi nouos Prophetas recipiunt & ἄλλῳ φρονοῦσι appellantur, eosdem tamen patrem & Filium nosse nobiscum videntur: plurimi simul conuenientes in Iconio, diligentissime tractauimus & confirmauimus, repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum. Ad quod conuenisse idem testatur, ex Galatia, Cilicia, & propinquis regionibus episcopos, Augu. vero numero 50. fuisse dicit lib. 3. contra Cresconium Gram. cap. 3. Et fortassis eodem anno (bis enim in anno quando necessitas ecclesiæ requirebat vsitata fuerunt olim concilia: inter Pascha nempe & pentecosten, & mense Septembri vel Octobri) celebratum est primum Africanum eadem de re concilium, episcoporum Africę dumtaxat, quos constat fuisse 32. ex inscriptione epist. *Epist. 70* ad Ianuarium & ceteros Numidas episcopos, qui quæstionem Cypriano mouerant. Nisi quis malit, anno sequenti, & hoc & alia duo Africana celebrata dicere. Neque enim magnopere refert, modo mihi concedatur, tria omnino in Africa fuisse sub Cypriano de rebaptizandis hæreticis concilia, & non nisi sub Stephano contigisse *Epist. 73. Tom. 2.* hanc tragœdiam. Quorum illud tum ex D. Augusti. constat lib. 3. de bapt. contra Donatist cap. 10. tum ex epistola Cypriani ad Iubaianum, & initio concilij Carthaginiensis. Hoc vero comprobatur ex D. Hieron. contra Lucifer. Augustino compluribus in locis, & Vincentio Lirinensi in libello aduersus profanas hæresum nouitates: qui constanter Stephani mentionem faciunt hac de re scribentes, & nusquam Cornelij. Item *Epist. 72.* ex Nicephoro, qui lib. 6. c. 7. Dionysium Alexandrinum primam de hoc baptismo epistolam ad Stephanum scripsisse tradit, quam haud dubie ad Cornelium scripsisset, si sub eo cœpisset hæc controuersia. Conuincit etiam hoc ipsum epist. *Epist. 71.* Cypriani 2. ad Stephanum, qua primum cum illo communicat & confert tanquam rem nouam, suam & collegarum hac de re in vtroque concilio sententiam. Scripsit autem statim post primam Synodum eiusdem argumenti epist. Cy-

prianus ad Quintum Mauritaniæ episcopũ. Fuit interim quæstio non tam de rebaptizandis, quã de baptizandis hæreticis; quippe quum ipsorum baptisma nõ haberet pro legitimo Cyprianus: alioqui certe, ab Anabaptismo prorsus alienum se commonstrat, epist. supradicta ad Cæcilium, vbi negat baptismũ iterari posse. Quem etiam ita abominatur D. August. vt disputet, satius ne sit non baptizari, quam rebaptizari lib. 2. de baptis. contra Donat. cap. 24. Neque vero vlla de lapsis baptizandis (in quo hallucinatur Nicephorus) fuit disceptatio, quum iam antea illi in Catholica baptizati forent.

Epist. 63.

Anno Domini 256. Imperatoribus Cęsaribus Valeriano III. Gallieno II. Consulibus, celebratũ est secundum Episcoporum Africę & Numidiæ concilium: in quo non modo baptizandos esse qui ex hæresi reuertebantur decretum est, sed & illud, ne episcopi aut presbyteri ab ijsdem redeũtes, alia conditione recipiantur, quam vt communicent laici, id est, in ordine laicorum. Exstat hæc vtraque definitio, dicta ad Stephanum epistola. Quo magis miror dicere D. August. lib. 6. de Bapt. c. 15. nihil continere de Baptismo epistolam Cypriani ad Stephanum: vidisse adeo illum suspicor epistolam primam ad Stephanum dumtaxat, de qua supra. Ex epistola autem ad Iubaianum, episcopos 71. huic Synodo interfuisse constat. Quæ ipsa epistola scripta est accepto responso à Stephano. Quod quidem hodie desideratur, verum multa inde citantur, tum hac ad Iubaianum, tum ad Pompeium Cypriani, & ad Cyprianum Firmiliani Cappadociæ episcopi epistolis, quę tres ex proposito aduersus eam Stephani epistolam conscriptę sunt. Nisi malit quis, binas eadem de re scripsisse litteras Stephanum. Cui fauere videtur, quòd aliquandiu post epistolam ad Iubaian. scriptæ videantur dictæ ad Pompeium & Firmiliani epistolæ, immo & post Carthaginiense concilium tertium. Quod hocipso anno celebratum constat Carthagini Kalendis Septembribus, episcoporum numero 87. ex Africa, Numidia, & Mauritania, quorum omnium etiamnũ exstant sententiæ. Atqui vt ad Stephanum recurrat oratio, ex verbis his ipsius: *Si quis ergo à quacunque hæresi venerit ad nos, nihil innouetur, nisi quod traditum est, vt manus imponatur*: constat vrsisse illum, non tam scripturas, quam traditionem ecclesię contrariam, eamque Apostolicam. Quæ enim (inquit D. Aug. lib. 2. de Bapti. ca. 8. verba illa pertractans) per vniuersã ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportet, etiamsi in literis eorum non reperiantur. Quare recte Vincentius Lirinesis: *Primus* (inquit) *omnium Agrippinus Carthaginiensis episcopus, contra diuum canonem, contra vniuersalis Ecclesiæ regulam, contra sensum omnium consacerdotum, contra morem atque instituta maiorum rebaptizandum esse censebat.* Neque tamen etiam ab Agrippino ad Cyprianum vsque, in vsu fuisse dictum Decretum, pulchre argumentatur hoc pacto D. August. lib. 3. de Baptis. c. 12. Ceterum (inquit) si permanebat ab Agrippino vsque ad Cyprianum consuetudo baptizandi ab hæreticis venientes, vt quid facta sũt à Cypriano hac de re consilia? Vt quid Iubaiano dicit, non se rem nouam facere aut repentinam sed ab Agrippino institutam? Cur enim Iubaianus de nouitate turbaretur, si ab Agrippino vsque ad Cyprianũ hoc tenebat Ecclesia? Cur denique tot eius collegæ in concilio dixerunt; rationem & veritatem consuetudini præponendã ac non potius dixerunt, eos qui aliud facere vellent, & contra veritatem & consuetudinem facere? Antea certe ante Agrippinum, vsitatam fuisse de non rebaptizandis hæreticis consuetudinem etiam in Africa, satis ostenditur (inquit idem Augu. lib. 2. de Baptis. ca. 9.) ex ipsius B. Cypriani verbis in eadem ad Iubaianum epistola. Ait, enim: Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de ijs, qui in præteritum de hæresi ad ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Vbi certe quid fieri soleret, etsi fieri non vellet, satis ostendit. Firmilianus quidem dicta sua epistola dicit, consuetudini Romanorum opponere se contrariam suorum consuetudinem. Verum ipsi caussæ suæ seruiebat, & plusculum profecto sibi sapere videbatur. Licebit enim & aduersus illum cum Aug. arguere: Si consuetudo talis fuit in Oriente; quid opus fuit, huius rei gratia, nouum in Iconio indici concilium? Quocirca non contentus Stephanus, sua illa definitione, traditionis veritatem proponere; etiam Firmilianum & collegas Orientales communicatione sua abstinuit, quãdiu in suo instituto persisterẽt. Quod ipsum & fecisse illũ de Cypriano ac coepiscopis; indicare videntur, D. Aug. lib. 5. de Baptis. c. 25. & Firmilianus in epistolæ suę calce. Ipse cõtrario Cyprianus, quantumuis ad Pompeium duriusscule quædam in Stephanũ irritatus profuderit; ab ecclesia tamen se separare noluit, & cum ipso etiam Stephano concordiam & pacem noluit labefactare. Atque hoc est quod epistola ad Iubaianum scribit: *Seruatur à nobis patienter & firmiter caritas animi, collegij honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotij. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiæ conscripsimus.* Vbi paucis occasionem indica scripti dicti libelli: qua ipsa de caussa, vt suos collegas à liuore & inuidia in Stephanum alienos redderet, librum etiam de zelo & liuore in lucem edidit. *Atqui quis* (inquit Lirinensis) *totius huius negotii exitus? quis vtique, nisi vsitatus & solitus? Retenta est antiquitas, explosa nouitas. Quid? ipsius Africani concilii quæ vires? Donante Deo nullæ: sed vniuersa, tanquam somnia, tanquam fabulæ, tanquam superflua, abolita, antiquata, calcata sunt. Et, ô rerum mira cõuersio, auctoritas eiusdem opinionis catholici; consectatores vero, hæretici iudicantur.* Nondum enim (inquit Aug. lib. 2. de bapt. c. 7.) erat diligenter illa baptismi quæstio pertractata, sed saluberrimam consuetudinem tenebat Ecclesia. Quam tamen consuetudinem, nisi ante prior Agrippinus & nonnulli per Africam coepiscopi etiam per concilij sententias differere tentauissent, nõ auderet Cyprianus saltem ratiocinari aduersus eam: sed in tam obscura quæstione turbatus, & vbique intuens vniuersalem robustamque consuetudinem, coarctaret se potius, & prece & testatione mentis in Deum, vt quod postea plenario Concilio visum est, id verum esse perspiceret & doceret. Quum enim secutum se dicat sententiam dicti concilij, hac adtestatione satis ostẽdit, multo magis se fuisse commemoraturum, si quod de hac re Transmarinum vel vniuersale

Epist. 72.

Epist. 67.
Epist. 73.

Epist. 74. & 75.

Epist. 75.

Epist. 74.

Epist. 73.

Tom. 2.

Tom. 2.

concilium factum esset. Postea vero, dum inter multos ex vtraque parte tractatur & quæritur, non solum inuēta est veritas, sed etiam ad plenarij concilij auctoritatem roburque deducta; post Cypriani quidem passionem, sed antequam (inquit) nos nati essemus. Et fortasse etiam factum est (ait idem Aug. lib. 2. cap. 4.) vt veritati patefactæ cesserit, sed nescimus. Neque enim omnia quæ in illo tempore inter Episcopos gesta sunt, memoriæ litterisque mandare potuerunt, aut omnia quæ mandata sunt nouimus. Cui similia in Cypriani excusationem habet idem Aug. Epi. 48 ad Vincentiū Donatistā in hæc verba: Correxisse illū sententiam, non inuenitur, non incongrūēter tamen de tali viro existimandum est quod correxerit & fortasse suppressum est ab eis, qui hoc errore nimium delectati sunt, & tanto velut patrocinio carere noluerunt. Aut igitur hoc non sensit omnino, aut hoc postea correxit in regula veritatis: aut hunc quasi næuum sui candidissimi pectoris cooperuit vbere caritatis, dum & vnitatem ecclesiæ toto orbe crescentis copiosissime defendit, & perseuerātissime retinuit vinculum pacis. Accessit etiam huc quod tanquam sarmētum fructuosissimum, siquid in eo fuerat emendandum, purgauit pater falce passionis. Hæc ille de Cypriani correctione adhuc suspensam retinens sententiam. D. Hierony. etiam Dial. cōtra Lucifer. Episcopos quidem, qui cum Cypriano rebaptizandos hæreticos statuerant, ad antiquā consuetudinem reuolutos, nouum scribit emisisse decretum, sed de Cypriano tacet. Verū Dionysius Alexandrinus, verbis infra citatis in præfatiuncula ad concilium Carthaginiense, videtur retractationem quādam etiam ipsi Cypriano adscribere, quum ad Stephanum scribens, cui ille superuixit, omnes vbique Antistites cū ipso sentire adserit. Et certe Ven. Beda libello 8. Quæst. quæst. 5. disertis verbis Cypriani palinodiam adserit: Cyprianus (inquit) cum suis coepiscopis qui erant in Africa, rebaptizandos esse hęreticos cōtra morem Ecclesiæ statuit; sed quia in suo sensu, qui sibi rectus videbatur, bonis abundare operibus studuit, mox corrigi meruit, atque ad vniuersalem sanctæ Ecclesiæ normam spiritalium virorum institutione reduci. Neque vero obstare potest huic sententiæ, quod D. Gelasius apud Gratianum Dist. 15. c. Romana ecclesia, inter Apocrypha numeret librum de Pœnitentia Cypriani; quandoquidem neque nos vtamur illius libri testimonio & Antoninus in summa Historiali, de Cypriano apud Nicomediam passo conscriptū illum tradat. Cuius generis enumerat etiam philacteria quædam titulo orationis Cypriani, quæ multos characteres & nomina Dæmonum continebant. Vt interim sit de Cypriano; certe non solum Afri iuxta quod modo diximus, sed & orientales illi Episcopi qui Iconij & Synnadę conuenerant, suum rescidêre decretum. Cuius rei locuples testis est D. etiam Aug. li. 3. contra Donat. c. 1. 2. & 3. Postea vero & plenario siue œcumenico concilio (quod Nicenum esse epist. ad Iubaian. comprobauimus) Stephani sententia confirmata est, & inde in hunc vsque diem ad nos per manus tradita. Soli olim Donatistæ, & Hilarius quidam, non (vti opinatur Ioan. Langus in Nicephorum) Pictauiensis Episcopus, sed Romanus Diaconus, denuo hanc camerinam mouerunt. At illos totis libris 7. de baptismo Augustinus, hunc vero Hiero. egregie refutat Dialogo contra Lucifer. Quorum vterque disertis verbis dictam nostram de concilio Niceno confirmat sententiam. Aug. quidem, dum li. 2. c. 7. plenarium illud siue vniuersæ Ecclesię cōcilium, antequam natus esset, celebratum dicit, quod de Niceno verissimum est. Hieron. vero in hæc verba: Synodus (inquit) Nicena, omnes hæreticos susceptis Pauli Samosateni discipulis, vbi alludit ad 19. Canonem.

Tom. 2.

Epist. 73.

Anno Domini 257. M. Valerio Maximo, & M. Acilio Glabrione consulibus celebratum conijcio illud Africę concilium, è quo scripta est epist. ad Furnitanos; eo quod Geminius ille victor episcopus, quē illic defunctū constat, Synodo Carthaginiensi anno prędecedenti interfuerit. Ex quo etiam scripta sit illa ad Rogatianū episcopū epist. de superbo Diacono, ob simile vtriusq; exordiū. Si autem viuo adhuc Stephano (quod indicare videtur loco supracitato Dion. Alex.) suā sententiam retractarint Oriētales & Afri episcopi, oportet, vt conuenerint duo concilia hoc anno aut sequēti, alterū in oriente, alterum in Africa: in quibus priori contrarium Decretum ediderint. Nam altero horum annorum passum cōstat B. Stephanum Pontificem, variant enim historici. Onuphrius quidem in chronico in hunc annum passionē illius reijcit, quem si sequamur, sedit ille duntaxat annos duos & menses aliquot: quod sentit quoq; Eusebius & in chronico & in eccles. hist. Verum, quum Marianus Scotus & Martinus Polonus 4. Ado, Rhegino, & Platina 7. illi annos adtribuant: magis placet eiusdē Onuphrij in Epitome Pontificum prior sententia, de tribus annis. Quippe quæ confirmetur his verbis Damasi: Fuit temporibus Valeriani & Gallieni (ita enim lego, pro: Gallicani) & Maximi (cui adijciendum censeo: ac Glabrionis) vsq; ad Valerianum quarto & Gallienum tertio consules, cum igitur consules hi in sequentem annum inciderint, necesse est tres annos Stephano tribuamus, & apud eundem Damasum legere oportebit 3. pro eo quod 7. est enim facilis error in numerorum notis. Atque adeo etiam Xisto Pontifici non annum integrum & menses 10. aut 11. cum aliquot diebus cōtribuere licebit, sed duntaxat menses 11. dies 13. qui computantur ab XI. Kal. Sept. quo die creatum scribit Onuphrius in dicta Epitome, vsque ad VIII. Idus August. Tusco & Basso consulibus. Quod ipsum confirmari videtur ex Eusebio, apud quem in vtroque libro legitur sedisse Sixtus annos XI. si ibi legamus menses vndecim. Sed quum hæc omnia meris coniecturis nitantur, liceat & hicvnicuiq; sequi quod volet: modo tamen in hoc mihi & Onuphrio consentiat, quod passus sit Xistus papa ante Cyprianum dictis consulibus. Pro mea interim illud facit sententia, quod Firmilianus epist. sua dicat 22, fere annos interfuisse ad id vsque temporis ab initio persecutionis sub Maximino, qui inueniri iusto calculo nequeunt, adnumerentur Stephano anni tres: præsertim quum illo adhuc viuo scripta sit illa epistola.

Epist. 66.

Epist. 65.

Epist. 75.

Anno Domini, mea quidem sententia, 258. Imperat. Cæsaribus, Valeriano IV. & Gallie-

no III. consulibus, passus est Stephanus Martyrium IV. Nonas Augusti, quod latissime describitur ab Adone in Martyrologio; & paucis interiectis diebus creatus est Pontifex Xistus eius nominis secũdus, philosophi filius, Athenien sis, Græcus. Et deinde 3. Cal. Septembr. Cyprianus Christum publice professus, proculdubio hoc anno, à proconsule Aspasio paterno Curubin in exilium relegatus est. Qui proconsul an idem sit cum Quinio Paterno qui aliquot post annis Consulatum Romæ gessit, aliorum permitto disquisitioni. Curubis vero oppidum est, mari Lybico. Peninsulæ in morem, circundatum, haud procul à Pentapoli; locus apric⁹ & amœnus, teste Pontio Diacono; qui Cyprianum spontaneus exsul comitatus est. Huc quum venisset Cyprianus, mox ex visione quadam (qualibus frequentissime vtebatur & plurimum tribuebat) didicit, se intra annum eo ipso die, Martyrij corona decoratum iri, quo primum illic hospitio exceptus fuerat. Neq; vero etiam in exilio ociosum fuisse Cyprianum, testantur inde ad Martyres conscriptæ literæ, quos ad extremum vsq; vitæ diem non destitit ad mortem pro Christo obeundam adhortari. Inter has exstat insignis illa epistola ad Nemesianum, Lucium & alios episcopos ad metalla damnatos. Quibus adeo etiam, etsi in exilio cõstitutus, subsidium vitæ misit, vti ex tribus illorum responsis constat. Item illa ad Rogatianum Iuniorem in carcere constitutum, de martyrio Rogatiani senioris. An vero hoc anno, an sequenti passi sint 300. illi Massæ candidæ Martyres, de quibus in actu passionis Cypriani Pontius ac Prudentius, & Martyrologia ad 24. Augusti, non satis constat; sub Valeriano tamen & Gallieno passos vno ore testantur omnes; ita dictos, quod in clibanum calcis ardentis demersi fuerint.

Act. pass.

Epist. 77.

Epist. 78. 79. & 80. Epist. 81.

Anno deniq; 259. M. Aurelio Memmio Tusco & Pomponio Basso consulibus (Tuscum enim nuncupauit Damasus, Cassiodorus, Fasti Græci, Marianus Scotus, Gregorius Alexãder, Christianus Massæus, Ioan. Cuspinianus, & Ms. tres codices in Actu passionis Cypriani; quum Fuscum soli appellent Trebellius Pollio, Fl. Vopiscus, Onuphrius, ac Hubertus Goltius) decreta est à Cæsaribus veluti noua quędam & acerba magis quam antea, persecutio; de qua ita scribit epist. ad Successum Cyprianus: *Rescripsit Valerianus ad Senatũ, vt episcopi & presbyteri & Diaconi in continenti animaduertantur; Senatores vero & egregij viri, & equites Romani, dignitate amissa etiam bonis spolientur, & si ademtis facultatibus Christiani esse perseuerauerint, capite quoq; mulctentur. Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ exemplum literarũ, quas ad præsides prouinciarum de nobis fecit, quas literas quotidie speramus venire. Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis 8. Iduum Augustarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt Præfecti in vrbe, vt siqui sibi oblati fuerint, animaduertantur, & bona eorum fisco vindicentur.* Hactenus ille. Constat autem hinc, paulo ante passionem Cypriani passum Romæ Xistum Pontificem: quæ quum contigerit Tusco & Basso consulibus, hoc ipso anno obijsse Xistum dicamus, necesse est: præsertim cum dictæ Cypriani epistolæ meminerint Martyrologia Bedæ, Adonis & Vsuardi, ac Marianus Scotus: qui etiam disertis verbis adserit, martyrio coronatum Xistum dictis consulibus. Cum Xisto vero passos scribũt tum B. Quartum, tum Felicissimum & Agapitum Diaconos, ac Ianuarium, Magnum, Vincentium (seu potius, iuxta Platinam, Innocentium) & Stephanum subdiaconos. Quem etiam post triduũ 4. Idus Augusti secutus est D. Laurentius ipsius Archidiaconus, cui thesauros Ecclesiæ asseruandos tradiderat. Deinde etiã altero elapso triduo Hippolytus cum alijs 19. Atque hoc est quod superioribus verbis scribit Cyprian⁹, quotidie Romæ Præfectos persecutioni insistisse. Atque Cyprianus, quum iam ab exsilio reuocatus, per hos dies ex sacro præscripto (ita vocabant edictum Imperatorium) in hortis suis moraretur, & nunciaretur, missos esse Lictores qui illum Vticam perducerent: secessisse se iusta de causa scribit, ad aliquot dies: quod congrueret, episcopum in ea ciuitate in qua ecclesiæ dominicæ præst, Dominum confiteri. In qua etiam epistola suos monet, ne se vltro tradant, dicens disciplinam Dominicam id prohibere, quod ipsum denuo ab illo repetitum in passione, citat D. Augusł lib. 1. contra epist. Gaudentij, qui perperam secundus inscribitur. Exspectabat igitur Cyprianus in abdito secessu Proconsulis aduentum, quum repente superuenerunt Idibus Septemb. duo Magistri officij siue Adparitores, qui eum ad Galerium Maximum nouũ Proconsulem (fortassis eundem, qui Valerius Maximus nuncupatus, bis iam antea Romæ consulatũ gesserat) pertraherent. A quo dilatus in crastinum, Deo ita destinante vt interea de rebus ecclesię disponeret, postridie 18. Cal. Octob. ad Prætorium perductus est. Vbi à Procõsule hanc excepit sententiam: *Thascium Cyprianũ gladio animaduerti placet*: atq; inde deductus in locum qui dicebatur Sexti, eam orationẽ pronunciasse creditur, quæ titulum habet: *In die passionis eius*: ac ita capite plexus Martyrium subijt, & vitã hanc caducam cũ sempiterna commutauit. Primus (inquit Pontius) qui sacerdotales coronas in Africa suo sanguine imbuerit. Passos vero cũ illo testantur Martyrologia, Victorem Diaconum, Crescentianum, Rosulam, ac Generalem. Atqui corpus ipsius cum cæreis sepultum est, in areis Macrobij Candidi Procuratoris, quę sunt iuxta piscinas in via Appellensi, seu potius Mappaliensi. Testatur enim Victor Vticensis lib. 1. dirutas á Vandalis duas Egregias Ecclesias S. Martyris Cypriani, vnã vbi sanguinem fudit, aliã vbi eius sepultũ est corpus, qui locus dicitur, Mappalia. Cętera quæ in hac passione contigerunt, latissime prosequitur Pontius, Actus passionis vterque, D. quoq; Augusti, & Paulus Diaconus: quare ad illos Lectorẽ remitto. E quibus plus satis constat, passum Cyprianum, vti iam diximus, sub Valeriano & Gallieno Imperatoribus, quod ipsum etiam testantur Eusebius in hist. & chronico, Hier. catal. script. Beda in chronico, Haymo de Christ. rerum memoria, Freculphus hist. Ec. Gregorius Turonensis in Franc. Annalibus, Marianus item Scotus, Nicephorus, Martinus Polonus, Hermanus Contractus, Vincentius Bellouacensis. Antoninus, & I. Philippus Bergomas Historici. Verum de Xisto non item, quem & Martyrologia & complures (quemadmodum etiam de Cypriano sentiunt Gregorius Nazianzenus,

Epist. 82.

Epist. 83.

In Act. Pas.

Symeon Metaphrastes, Ioannes Zonara, & alij quidam) sub Decio passum volunt; cuius etiam Decretalis epistola scripta legitur Valeriano & Decio consulibus. Huius discrepantiæ conciliandæ gratia, Marianus anno post hunc secũdo, quo in fastis ponuntur Cornelius sæcularis II. & D Iunius Donatus consules, ponit Decium Cæsarem & Valerianum; sed quum ipsemet fateatur, passum Xistum Tusco & Basso conss. non satis constat sibi. Martinus Polonus, dicit à Valeriano & Gallieno creatum quendam Decium in Cæsarem, qui non fuerit Imperator & Decius Iunior dictus sit (fortassis alludens ad dictum D. Iunium) ac sub hoc passum scribit D. Laurentium. Et hanc ipsam sententiam citat Antoninus; verum placet illi magis Vincentij sententia, vt Gallienus Imperator, etiam Decius cognominatus sit. Ego vero, quandoquidem cum ethnicis scriptoribus illa minus conueniant, probarim maxime alteram illam, quam etiam recenset Marianus sententiam; vt Decij ac Valeriani persecutio pro vna reputetur, atque adeo 16. aut plures recenseantur anni persecutionis Decianæ: Præsertim, quum & D. Hieron. quantumuis alibi duas has persecutiones distinctas faciat; in vita tamen Pauli Eremitæ sub initium, Decium & Valerianum persequutores simul iungat. Confirmatur vero ex eo hæc sententia, quod statim ab initio imperij sui Decius, illum ipsum Valerianum, qui postmodum Imperator exstitit, censorem Romę constituerit: atque adeo sit verisimile, vna ab vtroque persecutionem indictam fuisse. Quod ipsum disertis verbis habet Ioan. Zonara Annal. To. 2. Decius (inquit) imperij amplitudine considerata, vt quidam aiunt Valerianum collegam adsciuit: & vterq; alterum cohortatus, persecutionem atrocissimam contra Christianos instituerunt. Porro (vt & illud, ad historiæ Africanæ cognitionem maiorem, adijciam) ex eo quod Optatus Mileuitanus libr. 1. contra Patilianum, episcopos Carthaginienses enumerat Cyprianum & Lucianum, qui Cęcilianum præcesserint, videtur Cypriano in episcopatu successisse Lucianus. Operæ pretium vero visum est adijcere, quanto illum honore Lybies post obitum coluerint. De hoc etiam Procopius apud Nicephorum li. 17. cap. 12. Cyprianum (inquit) virum sanctum maxime omnium Carthaginienses venerantur, eique templum magnificum pro vrbis mœnibus ad litus maris statuerunt. Atque præter multos alios cultus quos ei exhibent, festum quoq; anniuersarium diem celebrant, quem Cypriana nominant. Et eodem, quo festum eum conuentum, nomine, tempestatem quandam procellosam appellare solent nautæ, quandoquidem in id tempus incidere solet. Hoc templum Vandali sub Honoricho Rege Catholicis Christianis per vim ademptum euertere, eiectis inde cum magna contumelia sacerd[illegible]us; & deinceps id vtpote Arrianis commodum, restaurarunt. Quum autem vicem eam dolerent atque deplorarent Lybies, persæpe Cyprianum ferunt, in somnis, quibusdam apparentem dixisse: Christianos minime de se sollicitos esse debere, ipsum enim se tempore suo vindicem atque vltorem fore. Eam rem (inquit) quum illi renuntiaretur: Iustinianus Imperator vt auspicatum omen accepit. Et prædictio hæc oracularis, in Bellisarij tempora recte incidit, quo duce Carthago Romano imperio subiecta est 95. anno postquam templum id Christianis est ademtum. Eo bello Vandali omnino sunt expugnati, & Arrianorum opinio, ex Lybia eiecta: Christiani autem templa sua recuperarũt, iuxta Cypriani Martyris prædictionem. Hactenus ille. Idipsum testantur tum 4. D. Augustt. tractatus de natali Cypriani, quorum meminit Possidius in Indiculo, & sermo habitus ad mensam Cypriani de conductis in vineam: tum quod dicit ille epist. 120. se Psalmum 72. exposuisse, nocte qua illucescebat Beatiss. Cypriani solemnitas. Alibi autem etiam illius diem festum iam olim celebratum, vt recentiores omittam, & Martyrologia, in oriente id perspicuum faciunt DD. Nazianzenus & Symeon Metaphrastes suis in illum Encomijs: in Occidente vero D. Prudentius hymno γ. περὶ στεφάνων, & Maximus ac Petrus Chrysologus, sermonibus de illo editis. Cæterum quæ de translatione S. Cypriani inter Prolegomena collocauimus, sua auctoritate etiam Ado confirmat, in Chronico & Martyrologio. Primum itaque anno Domini 802. Legati Caroli Magni Imperatoris, reuersi ab Aaron Ammita Persarum Rege, secum adtulerunt in Gallias D. Cypriani reliquias, sub Leidrado Lugdunensi Episcopo: cuius successor fuit Agobardus, à quo carmen illud conscriptum est. Inde Carolus Ludouici Pij filius, Caroli Magni nepos, ad Monasterium nonum illas transtulit. Ab eius denique Monasterij Abbate tum temporis Domino eius territorij, Rothnacenses nostri illas ipsas D. Cypriani reliquias accepisse se gloriantur. Situs est is locus, medio fere inter Tornacum & veteres Neruios, quos Aldenardanos dicimus itinere: Collegiata ecclesia insignis. Gratuletur itaque sibi de tanto thesauro Belgium, nec minus quam olim Africa festis laudibus tantum Martyrem prosequatur. Quod restat, si quid minus eruditum, minus concinnum, expolitum minus dixerim, humani fragilitati ingenij adscribendum Lector meminerit; si quid contra, quod ad vitæ pietatem ac eruditionem promouere queat, in hoc nostro scripto atque adeo hoc opere reperit; non nobis, sed Deo Opt. Max. acceptum referat. Cui laus & benedictio, & gratiarum actio in sæcula sæculorum.

Amen.

INDEX OPERVM OMNIVM CYPRIANI IVXTA HVIVS EDITIONIS ORDINEM, CVM ADIECTIS AD EPISTOLAS ALTERIVS EDITIONIS NOTIS, ET ASTERISCO AD EA quæ recens sunt edita.

TOMVS PRIMVS EPISTOLAS CONTINENS NVMERO LXXXIII.

Epistolæ statim à baptismo D. Cypriani conscriptæ.

* I. Donati ad Cyprianum, Pag. 5. Lib. 2. ep. 2.
II. Cypriani ad Donatum, Ibidem.

Epistolæ in secessu Cypriani toto biennio conscriptæ.

* III. Cleri Romani ad Clerum Carthaginiensem, de secessu Cypriani. pag. 10
IV. Cypriani ad Clerum Romanum, de dormitione Episcopi Vrbici. pag. 11. Lib. 3. ep. 21
* V. Ad Clerum suum, de cura pauperum & quiete plebis pag. 12. Lib. 5. epi. 2.
VI. Ad eundem, de cura pauperum & confessorum. ibid. Lib. 3. epi. 10.
VII. Ad Rogatianum & cæteros confessores, de obseruanda disciplina. pag. 13. lib. 1. epi. 5.
VIII. Ad Clerum de deprecando Deo pro peccatis. pag. 15. Lib. 4. epi. 4.
IX. Ad martyres & confessores, de Mappalico. pag. 16. Lib. 2. epi. 6.
X. Ad clerum de presbyteris qui temere pacem Lapsis dederant necdum sedata persecutione, & citra conscientiam Episcoporum. pag. 18. Lib. 3. epi. 14.
XI. Ad Martyres & confessores qui petierant Lapsis pacem dari. pag. 20. lib. 3. epi. 15.
XII. Ad plebem de rescripto Martyrum ac ijs qui pacem petebant. pag. 21. lib. 3. epi. 16.
XIII. Ad clerum de Lapsis Catechumenis ne vacui communione exeant. pag. 22. lib. 3. epi. 17.
XIIII. Ad eundem de ijs qui ad pacem festinabant ibid. lib. 3. epi 18.
XV. Ad Clerum Romanum, de præcedentium epistolarum exemplis è suo secessu Romam missis pag. 23. lib. 3. epist. 5.
XVI. Ad Moysen & Maximum & cæteros Confessores Romanos, de eorum confessione. pag. 24. lib. 1. epi. 4.
* XVII. Confessorum vniuersorum ad Cyprianum de pace Lapsis data pag. 26. lib. 5. epi. 14.
XVIII. Cypriani ad Clerum de præcedenti & duabus sequentibus epistolis. ibid. lib. 3. epi. 19.
* XIX. Caldonij ad Cyprianum & compresbyteros de ijs qui sacrificarant, siue de Lapsis. ibid. lib. 5. epi. 15.
XX. Cypriani ad Caldonium responsum. pag. 26. lib. 3 epi. 20.
* XXI. Celerini ad Lucianum de Numeria & Candida. pag. 27.
* XXII. Luciani ad Celerinum de pace omnibus Lapsis data. pag. 28.
* XXIII. Cypriani ad Clerum Romanum de sex epistolis præcedentibus & Luciani inuerecundia. pag. 29. lib. 5. epi. 4.
XXIIII. Ad Clerum suum de litteris præcedentibus Romam missis, & de Saturo Lectore ac Optato hypodiacono factis. pag. 30. lib. 5. epi. 22.
XXV. Ad Moysen & Maximum & cæteros confessores de confessione eorum & Lapsis pag. 31. lib. 4. epi. 3.
XXVI. Moysis & Maximi & cæterorum ad Cyprianum Rescriptum. pag. 32. lib. 5. epi. 12. *
XXVII. Cypriani ad Lapsos, qui illi de vsurpata pace per Paulum martyrem data, scripserant. pag. 34. lib. 5. epi. 6. *
XXVIII. Ad Clerum de Gayo Diddensi ac aliis qui Lapsis communicabant. pag. 34. lib. 5. epi. 3. *
XXIX. Ad Clerum Romanum de ijsdem Lapsis qui sibi pacem à Paulo martyre datam vindicabant pag 35 lib. 5. epi. 5. *
XXX. Ad Cyprianum Cleri Romani responsum ibid. lib. 5. epist. 13.
XXXI. Ad eundem Cleri Romani aliud eadem de re rescriptum pag. 36. lib. 2. epist. 7
XXXII. Cypriani ad clerum suum de missis Romam & acceptis inde literis. pag. 39. lib. 3. epist. 4.
XXXIII. Ad Clerum & plebem de Aurelio Lectore ordinato pag. 39. lib. 2. epist. 5.
XXXIV. Ad eosdem de Celerino Lectore ordinato pagin. 41. lib. 4. epist. 5.
XXXV. Ad eosdem de Numidico ordinato presbytero pag. 42 lib. 4. epist. 10
XXXVI. Ad clerum de cura pauperum & peregrinorum ibid. lib. 3. epist. 24
XXXVII. Ad eundem vt confessoribus in carcere constitutis omnis humanitas præbeatur, pag. 43. lib. 3. epist. 6.
XXXVIII. Ad Caldonium & cæteros de abstinendo Felicissimo pag. 44 lib. 5. epist. 7 *
XXXIX. Caldonij & cæterorum ad Clerum Carthaginiensem de Abstento Felicissimo cum suis pag. 45. lib. 5. epist. 16 *
XL. Cypriani ad plebem de quinque presbyteris factionis Felicissimi ibid. lib. 1. epist. 8

Epistolæ scriptæ sub pontificatu Cornelij & Lucij.

XLI. Ad Cornelium, quod ordinationem Nouatiani non receperit pag. 47. lib. 2. epist. 11
XLII. Ad eundem, de ordinatione eius à se comprobata, & Felicissimo pag. 48. lib. 2. epist. 10
XLIII. Ad eundem, quod ad confessores à Nouatiano seductos literas fecerit pag. 50. lib. 2. epist. 9
XLIV. Ad confessores Romanos vt ad vnitatem redeant pag. 50 lib. 3. epist. 2
XLV. Ad Cornelium de Polycarpo Hadrumetino pag. 50. lib. 4. epist. 8
XLVI. Ad Cyprianum Cornelij de Confessoribus ad vnitatem reuersis pag. 51. lib. 3. epist. 11
XLVII. Cypriani ad Cornelium responsum congratulatorium de illorum reditu ex schismate pag. 52. lib. 2. epist. 12
XLVIII. Ad Cyprianum Cornelij de factione Nouatiani cum suis pag. 53 lib. 3. epist. 12

XLIX. Cypriani ad Cornelium de Nouati sceleribus responsum ibid. lib.2.epist.8
L. Maximi & cæterorum confessorum ad Cyprianum de suo reditu ex schismate. pag.55.lib.3
LI.Cypriani ad illos de reditu congratulatoria.ibidem lib.3.epist.3
LII Ad Antonianum,de Cornelio & Nouatiano. pag. 56. lib.4.epist.2
LIII. Ad Fortunatum & alios collegas de his qui per tormenta superantur. pag.63.lib.3.epist.23
LIV. Ad Cornelium Synodi Africanæ de pace Lapsis danda. pag.64.lib.1.epist.2
LV. Ad eundem Cypriani de Fortunato & Felicissimo pag.67. lib.1.epist.3.
LVI.Ad Thybaritanos exhortatoria ad Martyrium.pagina 74. lib.4.epist.6
LVII.Ad Cornelium in exilio,de eius confessione.pag. 77. lib.1.epist.1
LVIII. Ad Lucium reuersum ab exilio.pag.79.libro 3. epist.1.

Epistolæ miscellaneæ in pace ecclesiæ variis temporibus conscriptæ.

LIX. Ad Fidum de infantibus baptizandis. pagina 79. lib 3.epist.8
LX. Ad Episcopos Numidas de redemptione fratrum ex captiuitate Barbarorum. pag.81.lib.5.epist.8
LXI. Ad Euchratium, de Hystrione. pagin.82.libr.1. epist.10
LXII. Ad Pomponium de Virginibus. ibidem.libr.1. epist.11.
LXIII. Ad Cæcilium de sacramento dominici calicis. pag.84. lib.2.epist.3
LXIV. Ad Epictetum & plebem Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum Episcopo. pag.90. lib.1.epist.7
LXV. Ad Rogatianum Episcopum,de Superbo diacono. pag.91.lib.3.epist.9
LXVI. Ad Clerum & plebem Furnitanorum de Victore qui Faustinum tutorem nominauit. pag.93.lib.1. epist.9

Epistolæ scriptæ sub pontificatu Stephani & de baptizandis hæreticis.

LXVII.Ad Stephanum papam de Martiano Arelatensi,qui Nouatiano consensit. pag.94.lib.3.epist.3
LXVIII.Ad clerum & plebem Hispaniarum de Basilide & Martiali pag.95.lib.1.epist.4
LXIX. Ad Florentium Pupianum de obtrectatoribus. pag.98. lib.4.epist.9.
LXX. Ad Ianuarium & cæteros Episcopos Numidas Cypriani & Coepiscoporum de baptizandis hæreticis. pag.101.lib.1.epist.12
LXXI. Ad Quintum de baptizandis hæreticis.pag.102
LXXII. Ad Stephanum Cypriani & Collegarum de Concilio. pag.103.lib.2.epist.1
LXXIII. Ad Iubaianum de baptizandis hæreticis.pagin.105
LXXIV. Ad Pompeium contra Epistolam Stephani. pag.111.
LXXV. Ad Cyprianum Firmiliani contra eandem Stephani epistolam. pag.114.
LXXVI. Cypriani ad Magnum de baptizandis Nouatianis & de ijs qui in lecto gratiam consequuntur. pag.119. lib.1.epist.6.& Lib.4.Epist.10

Epistola in exilio conscripta, & sub finem vitæ.

LXXVII.Ad Nemesianum & cæteros Martyres in metallo constitutos. pag.124.iib.3.epist.25
LXXVIII.Ad Cyprianum Nemesiani cum collegis responsum. pag.126.lib.5.epist.10
XXIX. Ad eundem Lucij cum collegis responsum pag.126. lib.3.epist.7
LXXX. Ad eundem Felicis & cæterorum responsum. pag.127. lib.5.epist.11
LXXXI. Cypriani ad Rogatianum Iuniorem & cæteros Confessores in carcere constitutos. ibid. libr. 4. epist. 1.
LXXXII.Ad Successum de nuntijs Roma reuersis persecutionem nuntiantibus. pag.128.lib.5.epist.9
LXXXIII. Ad Clerum de suo sub finem vitæ successu. pag.129. lib.5.epist.1

TOMVS SECVNDVS, LIBROS CONTINENS ET TRACTATVS VARIOS.

De Disciplina & habitu Virginum. pag.131
De Lapsis. pag.141
De Vnitate Ecclesiæ catholicæ vulgo de simplicitate prælatorum. pag.149.150
De Oratione Dominica. pag.156
Ad Demetrianum. pag.164
De Idolorum vanitate. pag.169
De Mortalitate. pag.173
De opere & Eleemosynis. pag.178
De bono patientiæ. pag.184
De Zelo & Liuore. pag.189
Ad Fortunatum de exhortatione Martyrij. pag.192
Ad Quirinum Testimoniorum contra Iudæos liber primus. pag.200
Ad eundem Testim.contra Iudæos liber secundus.205
Ad eundem Testim.liber tertius. pag.214
Concilium Carthaginiense de baptizandis hæreticis. pag.228

TOMVS TERTIVS OPERA CYPRIANO ADSCRIPTA CONTINENS.

De Spectaculis. pag.243
De Disciplina & bono pudicitiæ. pag.245
De Laude Martyrij ad Moysen & Maximum & cæteros Confessores. pag.249
Ad Nouatianum, quod Lapsis spes veniæ non sit neganda. pag.254
Ad Cornelium Papam de Cardinalibus operibus Christi. pag.258
De natiuitate Christi. pag.261
De Ratione Circumcisionis. pag.264
De stella & magis ac Innocentum nece. pag.265
De baptismo Christi & manifestatione Trinitatis.p.266
De Ieiunio & tentationibus Christi. pag.269
De cœna Domini & prima institutione omnia consummantis sacramenti. pag.272
De ablutione pedum. pag.275
De vnctione Chrismatis & alijs sacramentis. pag.277
De Passione Christi. pag.278
De Resurrectione Christi. pag.280
De Ascensione Christi. pag.282
De Sancto spiritu. pag.284
De Aleatoribus pag.286
De Montibus Sina & Sion contra Iudæos. pag.289
Carmen, Genesis. pag.293
Carmen,Sodoma. pag.294
Carmen,ad Senatorem Apostatam. pag.296
Hymnus de Pascha domini. pag.296.297
Oratio pro martyribus. pag.297
Oratio quam dixit Cyprianus in die Passionis suæ. 298
De singularitate Clericorum Origenis secundum quosdam. pag.299
In Symbolum Apostolorum Rufini Aquileiensis expositio. pag.311
Ad Vigilium Celsi in altercationem Iasonis & Papisci prætatio. pag.325
Aduersus Iudæos qui insecuti sunt Christum. pag.328
De reuelatione Capitis B.Ioannis Baptistæ. pag.330
Ad Fortunatum de duplici Martyrio. pag.333
De duodecim abusionibus sæculi. pag.341
Dispositio cœnæ. pag.345

INDEX OPERVM D. CYPRIANI IVXTA VVLGATAM ET MANVTII EDITIONEM, CVM ADIECTIS AD EPISTOLAS NOSTRÆ EDITIONIS NOTIS.

EPISTOLAE LIBRI PRIMI.

I. Cognouimus frater. Ad Cornelium Papam de confessione eius. pag.77. epist.57.
II. Statueramus quidem ad eundem, de pace Lapsorũ. pag.64. epist.54.
III. Legi litteras tuas, ad eundem, de Fortunato & Felicissimo. pag.67. epist.55.
IV. Cum in vnum conuenissemus. Ad Clerum & plebem in Hispania consistentes, de Basilide & Martiale. pag.95. epist.68.
V. Etiam pridem vobis. Ad Rogatianum & cæteros confessores. pag.13.14. epist.7.
VI. Pro tua religiosa diligentia. Ad Magnum de Nouatiano, & de ijs qui in lecto gratiam consequuntur. pag.119. epist.76.
VII. Grauiter & dolenter motus. Ad Epictetum & plebem Assuritanorum, de Fortunatiano quondam Episcopo eorum. pag.90. Epist.64.
VIII. Quanquam fratres carissimi. Ad plebem, de quinque presbyteris schismaticis. pag.45. epist.40.
IX. Grauiter commoti sumus. Ad Clerum & plebem Furnitanorum, de Victore qui Faustinum presbyterum tutorem nominauit. pag.93. epist.66.
X. Pro dilectione tua. Ad Eucratium, de Histrione. pag.82. epist.61.
XI. Legimus litteras tuas frater. Ad Pomponium, de virginibus. pag.82. epist.62.
XII. Cum simul in concilio essemus. Ad Ianuarium & cæteros, de hæreticis baptizandis. pag.101. epist.70.

Epistolæ libri Secundi.

I. Ad quædam disponenda. Ad Stephanum papam de concilio. pag.103. epist.72.
II. Bene admones Donate. Ad Donatum. pag.5. epist.2.
III. Quamquam sciam frater. Ad Cæcilium, de sacramento dominici calicis. pag.48. epist.63.
IV. Cunctos vos pariter. Ad Moysen & Maximũ presbyteros & confessores. pag.24. epist.16.
V. In ordinationibus. Ad Clerum & plebem, de Aurelio confessore, lectore ordinato. pag.39. epist.33.
VI. Exulto lætus & gratulor. Ad martyres & confessores. pag.16. epist.9.
VII. Quamquam bene sibi conscius. Cleri Romani ad Cyprianum. pag.36. epist.31.
VIII. Et cum diligentia. De Nouato & Nouatiano. pag. 53. epist.49.
IX. Et religiosum nobis. Ad Cornelium de confessoribus. pag.50. epist.43.
X. Quod seruis Dei Ad Cornelium de ordinatione eius. pag.48. epist.42.
XI. Venerunt ad nos frater. Ad Cornelium de ordinatione Nouatiani. pag.47. epist 41.
XII. Et egisse nos & agere. Ad Cornelium de confessoribus regressis. pag.52. epist.47.

Epistolæ libri Tertij.

I. Et nuper quidem tibi. Ad Lucium de exilio reuersum pag.79. epist.58.
II. Cum frequenter carissimi. Ad confessores prauos. pag.50. epist.44.
III. Lectis litteris vestris fratres. Ad confessores de schismate reuersos. pag.55. epist.51.
IV. Quales litteras. Ad Clerum de epistolis tam suis quã Romanorum edendis. pag.39. epist.32.
V. Quoniam comperi fratres. Ad Clerum Romanum de secessione sua. pag.23. epist.15.
VI. Quamquam sciam vos fratres. Ad Clerum, vt confessoribus in carcere consistentibus omnis humanitas præbeatur. pag.43. epist.37.
VII. Exultantibns nobis. Lucij Papæ & cæterorum tam martyrum, quam confessorum. pag.126. epist.79.
VIII. Legimus litteras tuas. Ad Fidum de infantib. baptizandis. pag.80. epist.59.
IX. Grauiter & dolenter. Ad Rogatianum Episcopum de Superbo diacono eius. pag.91. epist.65.
X. Optaueram quidem fratres. Ad Clerum de cura Pauperum & quiete confessorum. pag.12. epist.6.
XI. Quantam sollicitudinem. Ad Cyprianum de confessoribus reuersis. pag.51. epist.46.
XII. Ne quid minus ad pœnam. Ad Cyprianum de quibusdam schismaticis. pag.53. epist.48.
XIII. Faustinus collega noster. Ad Stephanum de Marciano Arelatensi. qui Nouatiano consensit. pag. 94. epist.67.
Certi sumus frater. Ad Cyprianum à Maximo, Vrbano, Sidonio, Macario, cum Cornelio Episcopo pacem fecisse. pag.55. epist.50.
XIV. Diu patiẽtiam meam. Ad Clerum de presbyteris, qui temere pacem Lapsis dederunt nec dum sedara persecutione. pag.18. epist.10.
XV. Sollicitudo loci. Ad martyres & confessores, qui lapsis petierunt pacem dari. pag.20. epist.11.
XVI. Ingemiscere vos. Ad plebem de rescripto martyrum, & lapsis, qui pacem petierunt. pag.21. epist.12.
XVII. Miror vos fratres. Ad Clerum de lapsis, & catechumenis ne vacui exeant. pag.22. epist.13.
XVIII. Legi litteras vestras fratres. Ad Clerum de eis qui ad pacem festinant. pag.22. epist.14.
XIX. Dominus loquitur & dicit. Ad Clerum, non dãdam Lapsis pacem ante pœnitentiam actam. pag.26. epist.18.
XX. Accepimus litteras vestras. Ad Caldonium prima. pa.27. epist.20.
XXI. Cum de excessu boni viri. Ad Clerum Romanum, de dormitioni Episcopi Vrbici. pag.11. epist.4.
XXII. Ne quid conscientiam. Ad Clerum de litteris Romam missis, & de Saturo Lectore, & Hypodiacono Optato factis. pag.30. epist.24.
XXIII. Scripsistis mihi frat. Ad Fortunatum & cæteros de ijs, qui per tormenta superantur. pag.63. epist.53.
XXIV. Saluto vos fratres. Ad Clerum propter curam pauperum, & peregrinorum, vt de pecunijs eius stipendientur. pag.43. epist.36.
XXV. Gloria quidem vestra. Ad Martyres & confessores in metallo constitutos. pag.124. epist.77.

Epistolæ libri Quarti.

I. Saluto vos fratres, carissimi. Ad Rogatianum & cæteros confessores. pag.127. epist.81.
II. Accepi primas litteras. Ad Antonianum de Cornelio, & Nouatiano. pag.56. epist.52.
III. Gloriam fidei & virtutis. Ad Moysen & Maximum presbyteros, & cæteros confessores. pag.31. epist.25.
IV. Quamquam sciam fratres. Ad Clerum de deprecãdo Deo pro peccatis nostris. pag.15. epist.8.
V. Agnoscenda & amplectenda sunt. Ad Clerum & plebem, de Celerino confessore, lectore ordinato. pag. 40. epist.34.
VI. Cogitaueram quidem fratres. Ad Thibaritanos de exhortatione martyrij. pag.74. epist.56.
VII. Quæsiuisti etiam fili. Ad Magnum secunda, de ijs qui in lecto gratiam consequuntur. pag.121. epist.76
VIII. Legi litteras tuas frater. Ad Cornelium de Policar-

po Hadrumentino. pag.50.epist.45.
IX.Ego te frater credideram. Ad Florentium quem & Puppianum. pag.98.epist.69.
X.Nunciandum vobis fuit. Ad plebem de Numidico confessore presbytero ordinato. pag.42. epist.35.

Epistolæ libri Quinti.

I.Cum perlatum ad nos fuisset. Ad Clerum de fecessu eius. pag.129.epist.83.
II.Saluto vos incolumis. Ad Clerum de cura pauperũ & quiete plebis. pag.12.epist.5.
III.Integre & cum disciplina. Ad Clerum de Gaio Didensi presbytero, & Philimeno Hypodiacono, & Fauorino Acolutho. pag.34.epist.28.
IV.Post factas ad vos litteras. Ad Clerum Romanorum de multis confessoribus, & de Luciani inuerecundia, & Celerini confessoris modestia. pag.29.epist.23.
V.Et dilectio communis. Ad Clerum Romanorum de ijs qui sibi pacem à Paulo martyre datam vindicabant. pag.35.epist.29.
VI.Dominus noster. Ad lapsos, quiilli de vsurpata pace scripserunt. pag.34.epist.27.
VII.Vehementer contristatus sum. Ad Caldonium, & Herculanium episcopos. pag.44.epist.38
VIII.Cum maximo animi nostri gemitu. Ad episcopos Numidas, de redemptione fratrum ex captiuitate barbarorum. pag.81.epist.60.
IX.Vt non vobis. Ad Successum Episcopum de nunciis Roma reuersi. pag.128.epist.81.
X.Semper magnis sensibus. Nemesiani & aliorum ad Cyprianum. pag.126.epist.78.
XI. Resalutamus te. Felicis & cæterorum, ad Cyprianum. pag.127.epist.80.
XII.Inter varios. Moyses & Maximi & cæterorum confessorum ad Cyprianum. pa.32.epist.26.
XIII.Quum perlegissemus Cleri Romani, ad Cyprianum. pag.35.epist.30.
XIV.Scias nos. Confessorum vniuersorum ad Cyprianum de pace Lapsis data. pag.26.epist.17.
XV.Necessitas. Caldonij & cęterorũ ad Clerũ Carthaginiensẽ de Abstento Felicissimo cũ suis.ibid.ep.19.
XVI.Abstinuimus. Caldonii & cæterorum ad Clerum Carthaginiensem de Abstento Felicissimo cum suis. p.45.epist.39.

LIBRI ET TRACTATVS.

Oblatrantem te. Ad Demetrianum. pag.136.
Disciplina custos spei. De habitu viginum. pag.131.
Cum moneat Dominus. De vnitate Ecclesiæ. pag.150.
Deos non esse quos colit vulgus. Quod Idola dii non sint. pag.169.
Multa & magna sunt. De opere & eleemosynis. pa.178.
Zelare quod bonum videas. De Zelo & Liuore. p.188.
De patientia locuturus. De bono patientiæ. pag.184.
Et si apud plurimos vestrum. De mortalitate. pag.174.
Pax ecce dilectissimi fratres. De Lapsis. pag.141.
Euangelica præcepta, De oratione Dominica. pag.156.
Desiderasti Fortunate. Ad Fortunatum De exhortatione martyrum. pag.192.
Obtẽperandũ fuit. Ad Quirinũ aduersus Iudeos. p.200.
Christum primogenitum esse. ad eundem aduersus Iudæos. pag.205.
Pro fide ac deuotione tua. Ad eundem. pag.214.
Scripsisti mihi frater carissime. Ad Iubaianum de Hæreticis baptizandis. pag.105.epist.73.
Quamquam plene ea. Ad Pompeium, contra Epistolã Stephani. pag.111.epist.74.
Retulit ad me frater carissime. Ad Quirinũ p.102.ep.71
Conciliũ Carthaginiẽse, de baptizãdis hęreticis.p.228.

OPERA ADSCRIPTA CYPRIANO.

Et si incongruum est. De Laude martyrij ad Moysen & Maximum & cæteros confessores. pag.249.
Probatio capitulorum. De montib. Sina & Sion aduersus Iudæos. pag.289.
Vt me satis contristat. De spectaculis. pag.243.
Promiseram De singularitate clericorum. pag.299.
Solent matres. De cardinalibus operibus Christi vsque ad eius Ascensum ad patrem. pag.259.
Aliquas officiorum. De disciplina & bono pudicitiæ. pag.245.
Cogitanti mihi. Ad Nouatianum, quod Lapsis spes veniæ non sit neganda. pag.254.
Mihi quidem. Expositio in Symbolum Apostolorum, Rufino Aquilienſi presbytero auctore. pag.311.
Multiphariam. De duplici martyrio. pag.333.
Hagios. Oratio pro Martyribus. pag.297.
Domine sancte. Oratio B. Cypriani, quam sub die passionis suæ dixit. pag.298.
Narrat Iosephus. Tractatus de reuelatione capitis B. Ioannis baptistæ. pag.330.

INDICVLVS CODICVM TVM EXCVSORVM TVM MS. QVIBVS SVM VSVS IN HAC D. CYPRIANI RECOGNITIONE, CVM PRÆMISSA NOTVLA, QVA CITARI SOLENT.

Afflig. — *Codex Abbatiæ Affliginiensis haud procul Bruxellâ, Manuscriptus.*

Angl. — *Codex anglicus Ms. Io. Clementis, qui ad me quasdam inde castigationes misit.*

Aug. Bland. — *Libri 7. D. Augustini de baptismo contra Donatistas excusi & Ms. Codex Abbatiæ Blandiniensis apud Candenses quæ D. Petri nuncupatur Ms. nunc à sectariis concrematus.*

Cambro. — *Codex Ms. Abbatiæ Cambronensis in Hannoniâ, omnium optimus.*

Carr. — *Fragmentum quoddam Lud. Carrionis, quo quædam Cypriani opuscula continentur.*

Cauch. — *Excusus codex, cum castigationibus ad marginem Ioan. Cauchij Vltraiectini, ex Ms. variis codicibus.*

Col. Ms. — *Codex D. Pantaleonis apud Coloniam.*

Col. exc. — *Editio Colon. apud Heronem Alopæcium anno 1520.*

Coster. — *Castigationes Ioannis Costerii, ad marginem adscriptæ codicis Cauchii.*

Dun. — *Codex Ms. Abbatiæ Dunensis in Flandria, ex incendio sectariorum superstes.*

Erasm. — *Editiones omnes ex castigatione Erasmi citra annum 1520.*

Froben. — *Editiones Frobenii, & præsertim anni 1525.*

Grau. — *Editio Henrici Grauii, Coloniæ excusa anno 1544. in officina Quẽteliana.*

Gryph. — *Editio Lugdunensis apud Sebast. Gryphium anni 1549.*

Harrif. — *Codex Ms. Ioan. Harrisii Anglí; ex quo castigationes haud pœnitendas ad me misit.*

Hieron. — *Hieron. operum triplex editio, vnde castigatum est Rufini Symbolũ.*

Manut. — *Editio Romana apud Paulum Manutium, cæteris omnibus multo castigatior, & epistolarum libro 5. auctior anni 1563.*

March. — *Codex Ms. Abbatiæ Marchinensis, haud procul à Duacensi Academia.*

Morel. — *Editio Guilielmi Morelii apud Lutetiam Parisiorum anni 1564. auctior præ cæteris, & egregie etiam recognita.*

Paris. Rembold. — *Editio Parisiensis apud Arnulphum Langelier anni 1541.*
Editio vetus, ante Erasmi recognitionem Parisiis excusa, apud Guilielmum Remboldum; qui primus epistolas in libros distinxit.

Torn. — *Codex Ms. Albatiæ D. Nicolai extra muros Tornacenses.*

Vet. edit. — *Editio omnium vetustissima, sine nomine Typographi aut Oppidi, quantum apparet excusa statim post inuentam artem Typographicam, multo Erasmi editione castigatior.*

Vulg. — *Vulgatæ editiones omnes præter Manutii & Morelii.*

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

INDEX SCRIPTVRARVM TOTO OPERE CITARVM LOCVPLETISSIMVS.

QVM in veterum operibus soleant plærique non aliud quam Scripturarum toto opere explicatarum Indicem texere; idque etiam verbis immutatis, ita vt quæ plærumque citantur iuxta editionem 70. Interpretum, ipsi describant iuxta vulgatam D. Hieronymi editionem (quam recte viderint alij) consilio eruditiss. quorundam Theologorum, & verbotenus ipsum Cyprianum secutus sum, & quidquid apud illum citatur, in hunc Indicem contexui, addito tamen illis scripturis asteriſco, quæ aut ab Auctore aut à me in Adnotationibus explicantur. Ita habebit studiosus Lector veterem Psalmorum translationem, ac in aliis editionem 70. puram putam; ex qua collatione cum cæteris veteribus facta, castigari possit, quæ hodie illius titulum præfert; & ne per singula vagari necesse sit, (quod quam molestum sit, ipse multotiens experientia didici) scripturæ locos explicatos haud difficile deprehendet: Primus autem Numerus indicat paginam, & littera: A, columnam primam; littera: B, secundam.

EX GENESI.

Gen.1. * SPIRITVS Domini ferebatur super aquas, pag. 230.a.266.b.284.b.
* Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, pag.133.b.
* Crescite & generate, pag.134.b.
Compleuitque Deus die septimo opus suum, pag. 2 196.a.
* Plasmauit Deus hominem & insufflauit in faciem eius flatum vitæ, pag.111.b.
Plantauerat autem Dominus Deus paradisum, 106.a.276.a.
* Et erunt duo in carne vna, pag.246.a.
* Tunc dixit Deus ad serpentem: quia tu hoc fecisti, maledictus 3 * tu ab omni pecore, & ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem & inter semen tuum & semen eius: ipse tuum obseruabit caput, & tu obseruabis calcaneum eius, pag.207.a.
Multiplicans multiplicabo tristitias tuas, & gemitus tuos, & in * tristitia paries filios, & conuersio tua ad virum tuum & ipse tui dominabitur, pag.134.b.220.a.
Tunc dixit Dominus ad Adam: Quia exaudisti vocem vxoris * tuæ, & manducasti ex illa arbore, de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eijciet tibi, & edes pabulum agri. In sudore vultus tui edes panem tuum, donec reuertaris in terram de qua & sumptus es, quia terra es & in terram ibis, pag.185.b.221.a.317.a.
Ad Cain munera non respexit Deus, pag.152.a.159.a.
* Et interfecit fratrem suum Abel, pag.75.b.674.a.
5. * Et vocauit nomen eorum Adam, pag.289.b.
* Et placuit Enoch Deo, & non est inuentus postmodum quia Deus illum transtulit, pag.176.b.222.a.290.a.
6. * Videntes filij Dei, &c. pag.133.b.206.b.
* Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum super terram, & quod omnes in malum recordarentur à principio dierum suorum & dixit: Perdam hominem quem feci à facie terræ ab homine vsque ad pecus, & à reptili vsque ad volatilia cæli, pag. 255.b.
* Arca Noe, pag. 112.b.116.b.255.a.285.a.
8. Noe obtulit Deo, & delectatus est Deus in odorem suauitatis, pag.126.b.
9. * Bibensque vinum inebriatus est, 85.a.86.a.
12. * Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in illam terram quam tibi ostendero; & faciam te in gentem magnam & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ, pagina 202.b.
13. * Benedicentur in illo omnes gentes, pag.85.a.
14. * Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum, fuit autem sacerdos Dei summi & benedixit Abraham, 85.a.273.b.
15. * Credidit Abraham Deo & deputatum est ei ad iustitiam pagina 85.a.179.b.221.a.
17. * Circumcidetur ex vobis octauo die, &c.80.b.264.a.
19. Et pluit Dominus super Sodomam & Gamorrham sulphur & ignem de cælo à Domino pag. 214.b.
* Vxor Loth retro respexit, pag.16.a.
22. Et tentauit Deus Abraham & dixit ad illum: Accipe filium tuum vnicum quem diligis Isaac, & vade in terram altam imponens illum ibi in holocaustum, hostiam, in vnum ex montibus in quo tibi dixero, pag.185.a.218.b.

Et vocauit Abraham Angelus Domini de cælo & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum neque feceris illi quicquam. Nunc enim cognoui, &c. pag.206.a.219.b.
Non accipias vxorem filio meo de semine Chanaan, 212.b. 24.
Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo sunt, & * 25. duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori, pag.202.b.289.b. *
Esau primatus perdidit, pag.108.a.
Et benedixit Isaac Iacob: Ecce odor filij mei sicut odor agri * 27. pleni quem benedixit Dominus Et det tibi Deus de rore cæli, & à fertilitate terræ multitudinem frumenti, & vini, & olei, & seruient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris Dominus fratris tui, & adorabunt te filij patris tui, & qui te maledixerit, erit maledictus & qui te benedixerit, erit benedictus, 202.b. *
Iacob fugientem persecutus est Esau, 67.a. * 28.
Lapidem posuit Iacob ad caput suum, pag.208.b. *
Rachel mandragoras concupiscit, pag.260.a. * 31.
Et dixit mihi Angelus Domini in somnis. Ego sum Deus, quem vidisti in loco Dei vbi vnxisti mihi titulum lapideum, & vouisti mihi votum, pag.206.a.
Dixit autem Deus ad Iacob: Exsurge & ascende in locum Bethel, & habita illic, et fac illic altare illi Deo, qui tibi apparuit cum fugeres à facie Esau fratris tui, ibid. * 35.
Ecce somniator venit. Nunc ergo venite occidamus eum pag. * 37. 100.a.
Et vendiderunt Ioseph fratres eius, pag.121.b. *
Tamar cooperuit se pallio, & adornauit; et cum aspexisset eam 38. Iudas, visum est ei meretricem esse, pag.214.b.
Vt vidit autem Ioseph, quoniâ superposuit pater suus manum * 48. dexteram super caput Effraim, graue illi visum est; Et apprehendit Ioseph manum patris sui, auferre eam à capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem Ioseph ad Patrem suum. Non sic pater. Hic est primogenitus meus, superpone dexteram tuam super caput eius. Ille autem noluit et dixit: Scio fili mi scio, et hic erit in populum, et hic exaltabitur, sed frater eius Iunior maior illo erit, et semen eius erit in multitudinem gentium, pag.203.a.
Iuda te laudabunt fratres tui, manus tuæ super dorsum inimico- * 49. rum tuorum. Adorabunt te filij patris tui, catulus leonis Iuda, de fructice fili mi ascendisti, recubans obdormiisti sicut leo, et velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Iuda et dux de femoribus eius, quoadusque veniant deposita illi, et ipse est spes gentium. Deligans ad vitem pullum suum, & ad Helicem pullum asinæ suæ. *
Lauabit in vino stolam suam, et in sanguine vuæ amictum suum. Formosi oculi eius à vino, et candidi dentes eius magis quam lac, pag. 85.b.203.a.217.b.

EX EXODO.

QVantoque eos deprimebant, tanto plures fiebant et inualescebant magis, pag.195.a. * Exod.1.
Et apparuit ei Angelus Domini in flamma ignis de rubo, et vi- * 3. dit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiens videbo hoc grande visum cur itaque * non crematur rubus. Vt vidit autem quoniam accedit videre, vocauit eum Dominus Deus de rubo dicens: Moyses Moyses. Qui dixit: Quid est? Et dixit: Ne accesseris huc, nisi solueris calceamentum de pedibus tuis; Locus enim in quo stas, terra sancta est. Et dixit ei: Ego sum Deus patris tui Deus Abraham, & Deus Isaac

Isaac, Deus Iacob, pag. 209.a.224.b.

4. * Quis dedit os homini, & quis fecit mutum os, quis surdum & quis videntē & cæcum, nūne ego Dominus Deus tuus? Et nūc perge, & ego aperiam os tuum & instruam te quid loquaris, pag. 195.a.

8. Digitus Dei est hic, pag. 285.a.

9. * Orate pro me Dominum, quia peccaui, pag. 256.b.

Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum, 218.b.

12. * Accipiant sibi singuli ouem per domos tribuum, ouem sine vitio; perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hœdis accipietis & occident illum omne vulgus synagogæ, filiorum Israel ad vesperam; & accipient de sanguine eius, & ponent super duos postes, & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis, & edent carnes ipsa nocte assatas igni, & asyma cum picridibus edent. Non edetis de eis crudum neque coctum in aqua nisi assatum igni, caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex his in mane, & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vsque in mane igni crementur. Sic autem comedetis eum: Lumbi vestri præcincti, & caligæ vestræ in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris, & edetis cum festinanter: Pascha est enim Domini, pag. 208.a.218.a.

* Et erit sanguis in signo vobis super domos in quibus vos ibi eritis, & videbo sanguinem & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cum percutiam terram Ægypti, pagina 167.a. 209.b.

* In domo vna comedetur, non eijcietis de domo carnem foras, pag. 120, a 151.b.224.a.272.b 274.a.

* Petierunt ab Ægyptijs vasa argentea, aurea, 254.b.

13. * Deus autem præibat eos; die quidem per columnam nubis ostēdere illis iter, noctu autem in columna ignis, 206.a.

* Exitus Israel de Ægypto, pag. 281.b.

14. * Quid hoc nobis fecisti in eijciendo nos de Ægypto? Melius est nobis seruire Ægyptijs, quam mori in solitudine hac. Et dixit Moyses ad populum: Fidite, & state, & cernite salutem, quæ à Domino est, quam vobis faciet hodie, Dominus ipse pugnabit pro nobis, & vos tacebitis, pag. 194.b.

* Pharao submersus in mari rubro, pag. 122.a.

* Promouit autem angelus Dei, qui præcedebat exercitum filiorum Israel, pag. 206.a.

15. * Lignum apud mara, pag. 191.a.

* Exeat populus iste, & colligant sibi diurnum in diem, & tentabo eos an possint legem meam sustinere an non, 290.a.

16. * Colligat vnusquisque gomor per singula capita, 122.a.

17. Dixitque Moyses ad Iesum. Elige tibi viros & exi, & constitue cum Amalech in crastinum. Ecce ego stabo in cacumine collis, & virga Dei in manu mea. Et factum est cum leuabat manum Moyses, prævalebat Israel, vbi autem submiserat manus Moyses, inualescebat Amalech: sed manus Moysi erant graues, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum: & Aaron & Vr sustentabant manus eius hinc & inde, & factæ sunt manus Moysi stabiles vsque in occasum solis, & fugauit Iesus Amalech & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu, quoniam deletione delebo memoriam Amalech de sub cælo, pagina 194.b.208.b.209.b. 279.b.

19. * Et dixit Dominus ad Moysen: Descende & testificare populo, & sanctifica illos hodie & cras, & lauent vestem suam & sint parati in perendinum diem, die enim tertio descendet Dominus in montem Sina, pag. 209.b.

Et mons Sina fumabat totus, quoniam descendebat Dominus in eum in igne, pag. 224.b.

Cum præcepisset Dominus Moysi vt sanctificaret populum in diem tertium sanctificauit ille & adiecit: Estote parati: tribus diebus non accedetis ad mulieres, pag. 220.b.

* Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur ne forte derelinquat illos Deus, 90.b.95.b.104.a.

20. * Non erunt tibi dij alij absque me, pag. 164.b.193.b.

* Non facies tibi idolum nec cuiusquam similitudinem, 193.b.

Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum, 193.b.

* Honora patrem & matrem, pag. 107.b.

Non facietis vobis deos argenteos neque aureos, 222.b.

22. * Sacrificans dijs eradicabitur nisi Domino soli, pagina 69.a.90.b. 143.a.166.a 193 b, 287.b.

* Omnem viduam & Orphanum non vexabitis. Si autem vexaueritis eos, & vociferantes exclamauerint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & perimam vos gladio, & erunt coniuges vestræ viduæ & filij vestri orphani, pagina 225.a.

Principem populi tui non maledices, 218.b.

23. * Innocentem & iustum non occides, pag. 208.a.

Non apparebis in conspectu meo vacuus, 265.b.

* Ecce ego præmitto angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, vt te inducat in terram, quam tibi præparaui, Obserua eum & obaudi eum, & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi, nomen enim meum in illo est, 206.a.

25. Septiformis lucerna in tabernacula martyrij, 196.a.b.

31. * Scriptas digito Dei, pag. 285.a.

32. * Populus ad Aaron: Exsurge & fac nobis deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui nos eiecit de Ægypto, quid ei acciderit nescimus, 200.b.

* Et fecit ex eis caput bubulum, pag. 186.b.

Et consedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere, pag. 222.b.

Occidit Moyses idololatras, 269.b.

Precor (ait Moyses ad Dominum) Domine deliquit populus hic * delictum grande & fecerunt sibi Deos aureos, & nunc si dimittis eos delictum, dimitte, sin autem dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo, 144.a.193.b.200.b.

EX LEVITICO.

A Facie senioris exurges, & honorabis personam presbyteri, pag. 223.b. *Leuitit. 6*

Omne varium & immundum eijce foras extra castra, pagina * 7. 255.a.

Omnis mundus manducabit carnem. Anima autem quæcunque * manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est, perbit anima illa de populo suo, pag. 143.b.224.a.288.a.

Nabath & Abiu filij Amon offerebant ignem alienum, pagina * 10. 106.a.153.a.

Sancti estote quoniam ego sanctus sum, 101.a 157.b. * 19.

Non dormiet merces mercenarij tui apud te vsque in mane, pagina 223.b.

Non facietis cirrum ex coma capitis vestri ibidem. *

Non corrumperis effigiem barbæ vestræ, 145.b.223.b.

A facie senioris exsurges, & honorabis personam presbyteri, pag. 223.b.

Adulteros non patieris viuere, 246.b. * 20.

Homo in quo fuerit vitium & macula non accedet offerre do- * 21. na Deo, pag 90.b.95.b.104.a.

Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Produc eum qui 24. maledixit, foras extra castra, & imponent omnes qui audierunt manus suas super caput eius, & laudabit eum omnis synagoga filiorum Israel, 218.b.

EX NVMERIS.

ACcipe Leuitas de medio filiorum Israel, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum circumsparges eos aqua purificationis, 121.b. *Numer. 8.*

Aqua aspersionis purificatio est, pag ibid.

Desinat murmuratio eorum a me & non morientur, 218.b. 11.

Et fuit Moyses homo lenis nimis, 58.b. 12.

Chore Dathan & Abiron surrexerunt contra Moysen, pagina * 16. 91.b.96.a.106.a.121.a.153.a.

Separamini a tabernaculis hominum istorum durissimorum & * nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis ne simul pereatis in peccato eorum, pag. 121.a.

Memoriale filijs Israel, vt non accedat quisquam alienigena, qui non est ex semine Aaron, imponere incensum ante Dominum, & non sit. 121.a.

Et omnia quæ tetigerit immundus immunda erunt, 101.a. * 19.

Et homo qui fuerit immundus vsque ad vesperam, hic purifica- * 19. bitur die tertio & die septimo & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die septimo, non erit mūdus: & exterminabitur anima illa de Israel, quoniam aqua aspersionis non est super eum sparsa, 121.b.

Apprehende Aaron fratrem tuum, & Eleazarum filium eius & * 20. impones eos in montem coram omni synagoga, & exue Aaron stolam eius & indue Eleazarum filium eius & Aaron appositus moriatur illic, pag 96.a.

Asina Balaam, pag. 195.a. 22.

Non quasi homo Deus suspenditur, neque quasi filius hominis * 23. minas patitur, pag. 210.b.

Ecce populus quasi populus leoninus exsurget, 203.a. *

Procedet homo de semine eius & dominabitur multarum gen- * 24. tium, & exaltabitur Gog regnum ipsius, & augebitur regnum eius, & Deus eduxit eum ab Ægypto; quasi claritas vnicornis ei, & edet gentes inimicorum suorum & crassitudines eorum emedullabit, & ballistis suis configet inimicum. Recubans requiescit quasi leo, & quasi catulus leonis: quis suscitabit eum? Qui benedicunt te benedicti sunt, & qui maledicunt te maledicti sunt, pagina 207.a.

Orietur stella ex Iacob, & exurget homo ex Israel, 207.a.265.b. *

Zelus Phinees, 106.a.269.b. * 25.

EX DEVTERONOMIO.

DOminus Deus tuus, Deus zelans est, pag. 106.a. *Deut. 4.*

Non facies tibi idolum nec cuiusquam similitudinem, pag. 5. 222.b.

Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus vnus est, 160.a. 6.

Diliges Dominum Deum tuum, de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua, 160.a 219.a.

Dominum Deum tuum adorabis & illi soli seruies, pagina 193.b. * 217.b.

Non tentabis Dominum Deum tuum 770.b. *

Dominus Deus vexabit te, & famem inijciet tibi, & cognosce- 8. tur in corde tuo, si bene custodieris præcepta eius siue non. 175.a.

Caue ne sanguinem edas, pag. 273.a. * 12.

Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum * 13. Deum vestrum ex toto corde vestro ex tota anima vestra, pag. 175.a. 195.a. 218.b.

Et propheta ille, aut somnium somnians, ille qui locutus est, vt errare te faceret à Domino Deo tuo, interficietur, 47.a.

Quod si rogauerit te frater tuus, aut filius tuus, aut filia tua, aut vxor tua quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus qui æqualis est animi tui, latenter dicens: Eamus & seruiamus diis aliis, dijs gentium; non consenties ei & non exaudies eum & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis eum, adnuncians adnunciabis de illo. Manus tua erit super eum imprimis interficere eum, & manus omnis populi postremo, & lapidabunt eum & morietur quoniam quæsiuit auertere te à Domino Deo tuo, 193.b.

Aut si audieris in vna ex ciuitatibus quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic, dicentes: Eamus & seruiamus diis alijs quos non nosti; interficiens necabis omnes qui sunt in ciuitate cæde gladij, & incendes ciuitatem igni & erit sine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiam nunc, vt auertatur Dominus ab indignatione iræ suæ, & dabit tibi misericordiam, & miserebitur tui & multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, & obseruaueris præcepta eius, 194.a.

15. Non arabis in primogenitis boum, 269.a.

16. Non accipies personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iudicabis, 257.b.

17. Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem aut iudicem quicunque fuerit in diebus illis morietur homo ille, pag. 46.b. 91.b. 99.a.

Et omnis populus, qui audierit timebit, & non aget impie etiam nunc, ibidem.

18. Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te, & dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit, quæcunque locutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo. 202. b.

Non ominemini neque auguremini, 223.b.

22. Non Induetur vir vestem muliebrem, 82.a.

23. Non fœnerabis fratri tuo vsura pecuniæ & vsura eiborum, pag. 221.b.

Si autem voueris votum Domino Deo tuo, non tardabis reddere illud, quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus à te, & erit in peccatum; ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis & facies donum quod locutus es ore tuo, 220.a.

24. Non morientur patres pro filiis.

25. Deponet calciamentum de pede eius, 209.a.

27. Et scribes super lapidem, omnem legem hanc manifeste nimis, pag. 208.b.

28. Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam, pag. 203.a.

Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte & non credes vitæ tuæ, 209.a. 217.a.

30. In nouissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui ad Dominum Deum amandum, 201.b.

Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum: elegi vitam, tibi vt viuas, 221.b.

32. Cum diuideret excelsus gentes, statuit terminos gentium, secundum numerum angelorum Dei, 315.b.

Sacrificauerunt dæmoniis & non Deo, 193.b. 200.b.

De vineis Sodomorum vitis eorum & palmes eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis, 317.b.

Mihi vindictam & ego retribuam, 166.b. 224.b.

Videte, videte quia ego sum Deus, & non est Deus præter me. Ego interimam & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis, 193.b.

33. Qui dicunt patri & matri. Non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt, pag. 157.a. 180.b. 194.a.

EX IESV NAVE.

Iosue. 1. NOn recedet liber legis huius ab ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo, pag. 111.a.

2. Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad teipsum in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit, 110.a. 151.a.

5. Et dixit Dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos, nimis acutos, & assidens circumcide secundo filios Israel, 201. b.

Et factum est cum esset Iesus in Iericho, circumspexit oculis & vidit hominem stantem ante faciem suam, & frameam ꝛ habentem in manu eius, & dixit: Noster es, an aduersariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini, nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? Et ait dux virtutis Domini: Solue calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas terra sancta est, 209.a.

ꝛtenentem

13. Tribui autem Leui non dedit possessionem, 120.a.

24. Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra Dominum, Et ait Iesus ad populum. Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à Domino quanta locutus est ad vos hodie; & erit vobis in testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis a Deo vestro, 208.b.

EX IVDICVM LIB.

Iudi. 8. ET fecerunt filii Israel malignum coram Domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt deos gentium, quæ circa illos sunt. & offenderunt Dominum & reliquerunt Deum, & seruierunt Baal. Et adiecerunt filii Israel iterum facere malignum coram Domino, & seruierunt Baal & diis alienigenarum, & reliquerunt Dominum, & non seruierunt illi, pagina 200.b.

EX REGNORVM LIBRO I.

LOquebatur in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eum Deus, 156.b. * Reg. 1.

Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia de ore vestro, quia Deus scientiarum Dominus, pag. 217.a. 256.b. * 2.

Inualidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute, pag. 217.a.

Sterilis peperit septem, &c. 196.a. 202.b. *

Quoniam erigit à terra pauperem, & à sterquilinio erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi, 256.b.

Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum, si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo? pag. 194.a. 220.a. 228.a. *

Eos qui clarificant me clarificabo, & qui spernit me, spernetur, pag. 157.b 190.b.

Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane vno, pag. 202.a. *

Posuerunt arcam super lapidem magnum, 208.b. * 6.

Lapidem statuit Samuel, & appellauit eum Abennezer, id est, lapis auxiliator, ibid. * 7.

Non te spreuerunt sed me, 67.b. 91.b. 99.a. * 8.

Homo videt in facie, Deus autem in corde, 58.b. 145.a. 222.a. 16.

Lapis, quo frontem Goliæ pereussit Dauid, 208.b. * 17.

EX REGNORVM II.

ANte arcam Dauid saltauit, 270.b.

Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade & dic seruo meo Dauid. Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domũ ad inhabitandum, sed erit cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius, hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius in sæcula, & ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæcula in conspectu meo, 202. a. 207.b. ÷ * Reg. 6. * 7.

EX REGNORVM III.

ET auerterunt vxores alienigenæ cor eius post Deos suos, pag. 223.a. 3. Reg. 11.

Et excitauit Dominus Sathanam ipsi Salomoni, pag. 153.a. 159.b. 223.b. *

Achias Propheta Ieroboam regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit, dicens: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus. Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem, quam elegi, vt ponam nomen meum illic, 151.a. *

A tribu Iuda & Beniamin scissæ sunt decem tribus 120. b. *

Et indignatus est Dominus in omne semen Israel, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abijceret eos à facie sua, quia dissipatus est Israel à domo Dauid, & constituerunt sibi Regem Hieroboam filium Nabath, 120.b. *

Homo Dei ad Hieroboam missus, 120.b. * 13.

Helias pastus à coruis, 159.a. 180.a. * 17.

Hæc dicit Dominus: Fidelia farris non deficiet, & capsaces olei non diminuetur, vsque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram, pag. 181.a. 277.b.

Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filij Israel, altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam, 201.a. * 19.

EX REGNORVM IV.

AVriga Israel Helias, 343.a. * Reg. 2.

Duplex Heliæ spiritus, 286.a. *

Infans resuscitatus ab Helizæo, 80.a. * 4.

Non morientur patres pro filiis, & filii non morientur pro patribus, vnusquisque in peccato suo morietur, 60.a. * 14.

Venit Nabuchodonosor Rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam & dedit eam Deus in manus eius, 159. b. * 24.

EX PARALIPOMENON I.

Nabla, æra. tympana, tibias, cithâras, choros, 243.a. 1. Paralip. 15

EX PARALIPOMENON II.

DOminus vobiscum est, dum estis cum ipso, si dereliqueritis eũ, derelinquet vos, 194.b. 220.a. 2. Paral. 15.

24. * Et dixit eis Zacharias: Hæc dicit Dominus Deus: Dereliquistis vias Domini, & ipse derelinquet vos, 70.b.

26. * Ozias lepra percussus, 153.a.274.b.

EX ESDRÆ I.

1. Esd. 10. * SAtis non sit Deo cum vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque quos ex illis procreauerant, reliquissent, 222. b.307.a.

EX ESDRÆ II.

1. Esd. 9. DEsciuerunt à te & abiecerunt legem tuam post dorsum suum, & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos, vt reuerterentur ad te, 201.a.

EX ESDRÆ III.

2. Esd. 4. * VEritas manet & inualescit in æternum & viuit & obtinet in sæcula sæculorum, &c. 112.a.308.a.

EX TOBIA.

Tob. 2. ET dixi Tobiæ filio meo: Vade & adduc quemcunque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo, eum adduc & manducabit pariter meum prandium hoc. Ecce sustineo te fili donec venias, pag. 216.a.

* Vbi sunt iustitiæ tuæ, ecce quæ pateris, 175.a.217.b.

4. * Omnibus diebus vitæ tuæ fili Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius, & iustitiam fac omnib. diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis, quoniam agente te ex veritate erit respectus operum tuorum. Ex substãtia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere, ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. c Quomodo habueris fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam, præmium enim bonum reponis tibi in die necessitatis. Quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo Deo, 59.a.181.a.216.a.

c Prou.

6. Vxorem accipe ex semine parentum tuorum, & noli sumere alienam mulierem, quæ non est ex tribu parentum tuorum, pagina 222.b.

12. * Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est, 160.b.175.a.

* Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna, 160.b.

* Quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata, 179.a.

* Nam cum orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prãdium tuum, sed abisti & condidisti c mortuos, missus sum tentare te. Misit me Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael vnus ex septem angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. 160.b.175.a.

c mortuum

13. * Ego in terra captiuitatis meæ confiteor illi, & ostendo virtutem eius in natione peccatrice, 196.a.

EX IOB.

Iob. 1. * IOb homo verus & iustus habuit septem filios, & filias tres. Et emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum & pro peccatis eorum vitulum vnum, pagina 181.a.

* Ecce omnia quæcunque habet, in manus tuas do, sed ipsum caue ne tangas, 159.b.223.b.

Nudus exiui de vtero matris meæ, nudus etiam ibo sub terram: Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factũ est, Sit nomen Domini benedictum, 175.a.217.b.

* Animaduertisti puerum meum Iob, non enim est similis illi quisquam in terris homo sine querela, verus Dei cultor, 175.a.

Dic verbum aliquod in Dominum & morere. At ille intuitus eam dixit: Tanquam vna ex insipientibus mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? pag. 175.a. 218.b.

* In his omnibus quæ contigerunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis, in conspectum Domini, 175.a.

5. * Reprehendam sapientes in astutia ipsorum, 184.a.223.a.

14. Quis enim mundus à sordibus? nec vnus, etiamsi vnius diei sit vita eius in terra. 222.a.

* Est arbori spes. Si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum eius nunquam deficit; quod si senuerit, in terra erit radix eius, si autem in petra mortuus fuerit truncus eius, ab odore aquæ reflorebit, & faciet fruticem quasi nouella. Vir vero si mortuus fuerit, abiit, & mortalis si ceciderit, vltra iam non erit, pagina 321.b.

19. * Qui resuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nũc haurit, 321.b.

29. * Conseruaui egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum essem oculus cæcorum, pes quoque claudorum ego essem, & inualidorum pater, 216.a.225.a.

31. * Et, si oculus consensit cor meum, 306.a.

* Aut adduces draconem in hamo, & pones capistrum circa nares eius? pag. 316.a. * 40.

EX PSALMIS.

CAthedra pestilentiæ, 151.b. Psal. 1.

In lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur * die ac nocte, 225.a.

Et erit velut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, 291.2. *

Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania. Astiterunt reges terræ, & principes collecti sunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & abiiciamus à nobis iugum ipsorum, 202.a 225.a. * 2.

Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, annuncians imperium ipsius, 210.b.289.a.290.b. *

Dominus dixit ad me filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam & possessionem terminos terræ, 207.a. *

Reges eos in virga ferrea, & tanquam vas fictile confringes eos, pag. 59.b. *

Et nunc reges intelligite, emendamini, qui iudicatis terram, pa. 224.b. *

Seruite Domino in timore, & exultate ei cum timore, 219.b.

Continete disciplinam ne forte irascatur Dominus, & pereatis de via recta, cum exarserit cito ira eius super vos, 83.a.151.a. *

Ego dormiui & somnum cæpi, & exsurrexi, quoniam Dominus auxiliatus est mihi, 209.b.318.a. * 3.

Dicite in cordibus & in stratis vestris, & transpungimini, 156 b. * 4.

Sacrificate sacrificium iustitiæ & sperate in Dominum, 202.a. *

Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine, mane exaudies vocem meam; Mane assistam tibi & contemplabor te, p. 160.b.218.b. * 5.

Apud inferos autem quis confitebitur tibi? 225.a. * 6.

Propter miseriam inopum & gemitum pauperum nunc exsurgam, 318.a. * 11.

Qui pecuniam suam non dedit in fœnore, & munera super innocentes non accepit: qui ista fecerit non commouebitur in æternum, pag. 221.b. 14.

Non derelinques animam meam apud inferos, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem, 209.b 272.b.279.b.317.b. + 15.

Qui ascendit super Cherubin, & volauit super pẽnas ventorum, pag. 318.b. * 17.

Cum iusto iustificaberis, & cum viro innocente innocens eris, & cum peruerso peruersus eris.

Confitebuntur tibi in caput gentium. Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi, 203.a. *

In vniuersam terram exiuit sonus eorum, 114.b. * 18.

Et ipse velut sponsus procedens de thalamo suo. Exultauit vt Gigas viam currere; à summo cæli egressio eius, & decursio eius vsque ad summum eius, & non est qui lateat à calore eius, pagina 209.a. * *

Præceptum Domini lucidum illuminans oculos, 303.a. *

Timor castus perseuerans in secula seculorum, 219.b.

Delicta quis intelligit? Ab occultis meis munda me Domine.

Det tibi Dominus secundum cor tuum, 28.a. 19.

Isti in curribus, & isti in equis, Nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimus. Ipsi obligati sunt & ceciderunt, nos autem surreximus & erecti sumus, 195.a. *

Ego autem sum vermis & non homo, maledictum hominis, & abiectio populi. Omnes qui me videbant despiciebant me, & locuti sunt in labiis & mouerunt caput, sperauit in Domino eripiat eum saluum faciat eum, quoniam vult eum, 207.b. * 21.

Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis, ibidem. *

Et in puluerem mortis deduxisti me, 317.b. *

Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt & viderunt me, & diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem Domine, ne elongaueris auxilium tuum à me, in auxilium meũ attende. Libera à gladio animam meam, & de manu canis vnicam meam. Salua me ex ore leonis, & à cornibus vnicornium humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te, 209.b.317.b. *

Commemorabuntur & conuertentur ad Dominum omnes termini terræ, & adorabunt in conspectu tuo omnes patriæ gentium, quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium, 210.b. *

Calix tuus inebrians, quam peroptimus, 86.a. * 22.

Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, & non iurauit subdole proximo sibi, iste accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo. Ista natiuitas eorum, qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Iacob, 208.b.290.b. * 23.

Auferte portas principes vestras & extollimini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras & eleuamini portæ æternales & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis, Dominus virtutum ipse est rex claritatis, pag. 210.b.318.b. *

24. * Vias tuas Domine ostende mihi & semitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam & doce me, quoniam tu es Deus saluator meus, 206.b.

25. * Odiui ecclesiam malignantium, & cum impijs nõ sedebo, 320.a.

26. * Si directa fuerint in me castra non timebit cor meum. Si exsurrexerit super me bellũ, in illud ego sperabo. Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ, 114.a.b.195.a.

27. * Redde eis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt de operibus Domini, 201.a.

29. * Domine reduxisti ab inferno animam meam, Saluasti me à descendentibus, in lacum, 209.b.318.a.

* Domine in voluntate tua, &c. 274.b.

* Quæ vtilitas in sanguine meo, dum descendero in corruptionem? 317.b.

* Nunquid exomologesin faciet tibi puluis? 225.a.

In manus tuas commendo spiritum meum, 317.b.

30. Sermone Dei cæli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum pag. 205.b,

33. Benedicam Dominum in omni tempore semper laus eius in ore meo, pag. 288.a

* Gustate & videte quoniam dulcis est Dominus: felix est vir qui sperat in eum. Timete Dominum Deum omnes sancti eius, quoniam non est inopia eis qui eum metuunt. Diuites eguerunt & esurierunt, qui autem inquirunt Dominum non indigebunt omni bono. 204.a.

* Quis est homo qui vult vitam & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur inuidiose. Declina à malo & fac bonum, quære pacem & sequere eam, * pag. 48.b.153.b.

Proximus est Dominus contritis corde, & humiles spiritu saluabit. Multæ pressuræ iustorum, sed ex omnibus illis liberabit eos Dominus, 217.b.

36. * Mors peccatorum mala, 257.b.

* Noli zelare bene ambulantem in via sua, 190.a.

Obseruabit peccator iustum, & stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam prouidet quia veniet dies eius, 190.a. *

Iunior fui etenim senui, & non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem. Tota die miseretur & fœnerat, & semen eius in benedictione est 159.a.181.a.216.a.

Vidi impium exaltatum, & extolli super cedros Libani & transiui & ecce non fuit, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius, pag. 127.b.

37. Amici mei & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterunt, 316.b.

Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum.

* Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes, pag. 317.a.

* In capite libri scriptum est de me, 265.

40. * Beatus qui intelligit super egenum & pauperem in die malo liberabit eum Dominus, 179.a.216.

Qui manducat panes meos; ampliabit aduersum me supplantationem, pag. 316.b.

43. * Propter te interficimur tota die, æstimati sumus vt oues victimę, pag. 194.a.

44. * Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scriptoris acute scribentis; decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labijs tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. Accinge ense tuo ad femur potentissime. Decori & speciei tuæ, & intende & dirige ad regna propter veritatem, & mansuetudinem & iustitiam, 210.b.

* Thronus tuus Deus in sæcula sæculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis super participes tuos, pag. 206.b.278.a.

* Astitit Regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate, 210.b.

* Audi filia & vide & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui, & domus patris tui, quoniam desiderauit Rex speciem tuam, quia ipse est Dominus Deus tuus, 116.a.210.b.

45. * Vacate & cognoscite, quoniam ego sum Deus exaltabor in gentibus & exaltabor in terra, pag. 206.b.

46. * Ascendit Deus in iubilatione, Dominus in voce tubæ, 318.b.

49. * Deus deorum Dominus locutus est & vocauit terram. A solis ortu vsque ad occasum, ex Syon species decoris eius.

* Deus manifestus veniet, Deus noster & non silebit, ignis, ante eum ardebit, & in circuitu eius procella nimia. Aduocauit cælum sursum, & terram, vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentum eius in sacrificiis, & annunciabunt cæli iustitiam eius, quoniam iudex est, pag. 187.a. 210.a.

* Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Inuoca me in die pressuræ, & eruam te, & clarificabis me, 202.a.

* Peccatori autem dixit Deus: Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum, tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro, si videbas furem concurrebas ei, & inter mœchos particulam tuam ponebas, pag. 87.a.97.a.

* Sacrificium laudis clarificabit me, & illic via est in qua ostẽdam illi salutare Dei, 202.a.

Os tuum abundauit malitia, & lingua tua complectebatur insidias; sedens aduersus fratrem tuum detrahebas, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum, 48.b. *

Ecce in iniquitatibus conceptus sum, & in delictis concepit me mater mea, pag. 222.a. 50.

Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci, 257.a. *

Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit, 124.b.127.b. *

Qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illis, 132.a. * 52.

Mollierunt sunt sermones eius super oleum, & ipsi sunt iacula, pag. 316.b. * 54.

In Domino speraui, non timebo quid faciat mihi homo, pag. 217.b. 55.

Non nisi soli Deo subiecta est anima mea, 217.b. 218.a. 61.

Ascendit homo ad cor altum, 217.b. 63.

Exurgat Deus & dissipentur inimici eius, & fugiant à facie eius qui oderunt eum. Sicut deficit fumus deficiant, sicut tabescit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei, & iusti iucundentur, & exultent in conspectu Dei, & lætentur in iucunditate, pag. 210.a.b. * 67.

Cantate Deo, psallite nomini eius, iter facite ei, qui ascendit in occasum. Deus nomen illi, 206.b. *

Turbabuntur à facie eius patris orphanorum, & iudicis viduarum. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo, 15.b.120.b.131.b.157.a.225.a. *

Producens vinctos in virtute, similiter eos qui in irã prouocant. Qui inhabitant in monumentis; Deus dum prodires in conspectu populi tui, in transeundo in æternum, 210.b.

Descendisti in limum profundi, & non est substantia, 317.b. * 68.

Et dederunt in esca mea fel, & in siti mea potauerunt me aceto, ibidem.

Deus iudicium tuum Regi da, & iustitiam tuam filio regis; iudicare populum tuum in iustitia, 210.b. 71.

Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ, 210.b. * 73.

Tu confregisti capita draconis, dedisti eum in escam populo Æthiopum, 316.a. *

Panem Angelorum manducauit homo, 273.a. * 77.

Deus stetit in synagoga deorum in medio autem deos discernens, pag. 206.b. * 81.

Humilem & pauperem iustificate.

Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt, pag. 210.a. *

Ego dixi. Dij estis, & filij altissimi omnes; vos autem sicut homines moriemini, pag. 206.b. 279.b. *

Exsurge Deus, iudica terram, quoniam tu exterminabis in omnibus gentibus, pag. 210.b.

Quam dilectissimæ habitationes tuæ Deus virtutum, desiderat & properat anima mea ad atria Dei, 176.b. * 83.

Conuersus viuificasti me, & de abysso terræ iterum reduxisti me, pag. 318.a. * 84.

Et factus sum sicut homo sine adiutorio, inter mortuos liber, pag. 279.b.318.a. * 87.

Exclamaui ad te Domine tota die, extendi ad te manus meas, pag. 209.b. *

Et ego primogenitum ponam eum, altissimum apud reges terræ. In æternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele illi. Et ponam in sæculum sæculi semen eius, pagina 205.b. * 88.

Si dereliquerint legem meam & in iudicijs meis non ambulauerint, si iustificationes meas profanauerint, & mandata mea non custodierint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum, 15.b.59.a.142.a.256.a. *

Misericordiam autem meam non dispergam ab eis, ibidem.

Angelis suis mandauit, &c. 270.b. * 90.

Super aspidem & basiliscum conscendes, & draconem & leonem calcabis, 255.b.

Parata sedes tua ex tunc, à sæculo tu es, 318.b. * 92.

Dominus cognouit cogitationes sapientium, quia stultæ sunt, pag. 184.a. 93.

Omnes dij gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.

Annunciate in gentibus, quia Dominus regnauit à ligno, & transiuit in gentibus, pag. 290.b. * 95.

Dominus regnauit exultet terra, iucundentur insulæ multæ, pag. 210.b. * 96.

Qui ædificat in cælo ascensum suum, 318.b. * 103.

Et tentauerunt Deum in loco inaquoso, 290.a. 105.

Misit sermonem suum & curauit illos, 205.b. * 106.

Dixit Dominus Domino meo sede ad dexteram meam, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Virgam virtutis tuæ, mittet Dominus à Syon, & dominaberis in medio inimicorum tuorum, pag. 210.a.318.b. * 109.

Ante luciferum genui te, 202.a.83.a: *

Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, 85.b.202.a. *

De torrente in via bibet, 272.a.

Disponet sermones suos in iudicio, 318.b. * 111.

Distribuit dedit pauperibus, iustitia eius manebit in sæculum sæculi, pag.216.a.

113. Idola gentium argentum & aurum opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt, neque enim est spiritus in ore eorum. Similes fiant illis qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in illis, pag.193.a.

Obscurabitur super terram in die lux, 317.b.

114. Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi. Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo, 125.a.

115. Preciosa in conspectu Domini mors iustorum eius, pagina 17.a. 125.a. 197.a.

117. Non metuam quid faciat mihi homo Dominus mihi auxiliator est, pag.195.a.

Bonum est confidere in Dominum, quam fidere in homine, bonum est sperare in Dominum, quam sperare in principibus, pagina, 217.b.

Emendans emendauit me Dominus.

Lapis quem reprobauerunt ædificantes hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo, pag 161.a.208 b.

O Domine salua igitur. O Domine dirige igitur, 208.a.

Benedictus est qui venit in nomine Domini, 206.a.

118. Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius, in toto corde exquirunt eum, pag.197.a.219.a.

Lucerna est pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis, pagina 303.a.

Confige clauis de metu tuo carnes meas, 209.a.

Erraui velut ouis quæ perijt, 257.a.

125. Qui seminant in lacrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulabant, & plorabant mittentes fumina sua. Venientes autem venient cum exultatione portantes gremia sua, 197.a.

131. Iurauit Deus ipsi Dauid veritatem & non reprobauit eam: de fructu ventris tui ponam super thronum meum, 207.b.

132. Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum, pag.114.a.b.

134. Idola gentium argentum & aurum &c. sicut supra, 300.a.

136. Cantate nobis cantica de canticis Syon. Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena, 290.b.

138. Quod est imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur, pag.145.a.

Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui Deus, pagina 306.a.

140. Adleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum, pagina 87.a.209.a.b.

Oleum peccatoris non vngat caput meum, 101.a.

EX PAROEMIIS SALOMONIS.

Pro.1. QVONIAM quidem vocabam & non obaudiebatis, & extendebam verba mea, & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestræ perditioni superridebo. Gratulabor ergo aduersum vos, cum aduenerit vobis interitus, & cum aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cum aduenerit vobis pressura, & expugnatio. Erit enim, cum me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consilijs intendere. Spreuerunt enim meas correptiones: ideoque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur, 299.b.

2. Prudentiam fac notam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima, pag.300.a.

3 Fili, ne neglexeris disciplinam Dei, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit, 131.b.223.a.

Ne dixeris: Abi & reuertere, cras ego dabo, cum possis continuo bene facere: non enim scis quid contingat sequenti die, 216.a.

4. Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum, 224.a.

6. Non declinabis in dextetam neque in sinistram,

Precium meretricis tantum est vnius panis, mulier autem preciosas animas capit, 300.b.

Quis alligabit in sinu suo ignē, vestimenta autem sua non comburat? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes vero non comburet? &c. 300.a.

8. Dominus condidit me initium viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terram faceret & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus, fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cælo, cum pararet cælum aderam illi, & cum secerneret suam sedem, cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cum confirmatos ponebat fontes sub cælo, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens; ego eram cui adgaudebat, quotidie autem iucundabat ante faciem eius in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto, 205.b.

9. Sapientia ædificauit sibi domum & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam, & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad crateram dicens: Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis, Derelinquite stultitiam & quærite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu, 85.a. 205.b.

Qui corripit impium odietur ab eo, corripe sapientem & diliget te, 224.b.

Non occidet Dominus fame animam iusti, 159.a.108 a. 10.

Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos, pag. 229.b.

Qui ambulat simpliciter ambulat fidenter, 221.b.

In multiloquentia non effugies peccatum, parcens autem labijs censatus eris, 224.b.

Captans annonam maledictus in plebe est, 222.b. 11.

Si iustus vix saluus erit, iniustus vbi parebit? 303.b.

Benedictio autem eius in capite est, qui communicat, 222.b.

Imprudens eadem die enunciat iram suam abscondit autem inhonorationem suam asturus, 217.b. 12.

Abominatio est Domino, labia mendacia, 224.b.

Qui parcit baculo odit filium, ibid. 13.

Noli diligere detrahere, ne extollaris, ibid.

Est via quæ videtur apud homines recta esse nouissima autem eius veniunt in profundum inferorum, 304.b. 14.

Sapiens timendo declinabit ab omni malo: insipiens autem confidens sui miscetur iniquo 300.a.

Liberat de malis animam martyr fidelis, 218.b.

In omni loco speculantur oculi Dei, bonos & malos, pigina 156, a. 222.a. 15:

Qui oderunt correptiones, consumentur turpiter, 83.b

Non diligit, indisciplinatus castigantem se, 83 b.

Eleemosynis & fide peccata purgantur, 216.a.178.b.

Cor viri cogitet iusta, vt à Deo dirigantur gressus eius, 191.a. 16.

Peruersus in ore suo portat perditionem & in labijs suis ignem condit, pag.71.a.

Melior est vir patiens forti. Qui enim iracundiam continet, melior est, quam qui vrbem capit, 217.b.

Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labijs mendacibus, pag.71.a.99.b. 17.

Frater fratrem adiuuans exaltabitur, 58.b. 18.

Testis falsus non erit impunitus. 19.

Qui miseretur pauperis, Deum fœnerat, 180.b.216.a.

Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, beatos filios relinquit, pag.216.a. 20.

Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse à peccatis, 178.b.

Ne dixeris: Vlciscar me de inimico meo, sed expecta Dominum vt tibi auxilio sit, 166.b.224.b.

Qui obturat aures suas ne audiat imbecillum, & ipse inuocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum, 179.a.216.a. 21.

Astutus videns malum puniri, vehementer erudietur. Cadentibus impijs iusti vehementer terrebuntur, 299.b. 22.

In aures imprudentis noli quicquam dicere, ne quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos, 164.a.221.b. 23.

Si esurierit inimicus tuus, pasce eum, & si sitierit, potabis eum: hoc enim faciens carbones viuos super fundes capiti eius, 216.a. 25.

Ne respondeas insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi, sed responde insipienti ad ipsius insipientiam, vt non videatur sibi sapiens esse, 164.a.304.b. 26.

Qui fodit foueam proximo suo, ipse incidet in eam, 224.b.

Beatus homo qui eretur omnia per metum, 219.b. 28.

Qui dat pauperibus nunquam indigebit, qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit, 179.b.216.a.

Homo animosus parit lites, & vir iracundus exaggerat peccata, pag.117.b. 29.

Infernus & amor mulieris, & terra quæ non satiatur aqua, & ignis non dicit, sufficit, 508.a.

EX ECCLESIASTE.

Non satiatur oculus videndo, 306.b.

Eccles.1. Vidi vniuersa opera quæ facta sunt sub sole, & ecce omnia vanitas, 218.a.

Prout voueris votum Deo, ne moram feceris reddere illud, pagina 220.a. 5.

Noli esse iustus multum, & noli argumentari plusquam oportet, 221.b. 7.

Scindens ligna periclitabitur in eis, si inciderit ferrum pagina 223.b. 10.

EX CANTICIS.

POsuerunt me custodem in vineam, siue pomarij, 290 a. 291.b. *Can.1.*

In cubili meo quæsiui quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eum, & non inueni eum, 318.b. 3.

Exite & videte filiæ Hierusalem coronam qua coronauit eum mater sua, pag. 317.a.

Veni sponsa de Libano, aduenies & pertransibis à principio fidei, pag.116.a. 4.

Hortus conclusus soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquæ viuæ, paradisus cum fructu pomorum, 112.b.116.b.120.a.

Intraui in hortum meum soror mea, sponsa, & vindemiaui myrrham meam, 317.a. 5.

Ego dormio & cor meum vigilat, 160.a.

Laui pedes meos, quomodo inquinabo illos, 276.b.

6. Vna est columba mea, perfecta mea, vna est matri suæ, electa genetrici suæ, 120.a.150. b.320.a.

EX SAPIENTIA.

Sap.1. IN simplicitate cordis quærite illum, pag.221.b.
Deus morté non fecit, nec lætatur in perditione viuorũ, 59.a.
2. Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere; & filium Dei se nominat, factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, grauis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à viis nostris, quasi ab immunditiis, & præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ futura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitauerunt & errauerunt, excæcauit enim illos malitia ipsorum & nescierunt sacramenta Dei, 208.a.290.a.
Inuidia diaboli mors intrauit in orbem terrarum, imitantur autem illum qui sunt ex parte eius, 189.a.
3. Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est, & in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Iudicabunt rationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuũ, 197.a.218.b.250.a.252.a.
Disciplinam qui abijcit, infelix est, 83.a.131.b.223.a.
In locis impiorum gemunt iusti, in illorum autem perditionem, abundabunt iniusti, 217.b.
4. Melius est esse sine filiis cum claritate. Immortalitas est enim in memoria illius; quia & apud Deum nota est & apud homines. Cum præsens est imitantur illam, & desiderant eam cum se abduxerint; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum præmium vincens, 308.b.
Raptus est ne malitia mutaret intellectum illius, placita enim erat Deo anima illius, 222.a.
Propter hoc properauit educere eum de medio iniquitatis. 273.b
5. Tunc stabunt iusti in magna constantia, aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum, videntes turbabũtur timore horribili, & mirabuntur in subitatione; insperatæ salutis, dicentes inter se pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes. Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum, & in similitudinem improperij. Nos insensati æstimabamus vitam illorum insaniam, & finem illorum sine honore. Quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorũ est. Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autẽ Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra, 167.a.197.a.218.b
6. Iudicium durissimum in his, qui præsunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenta tormenta patientur, pag.224.b.
Qui enim custodierint iuste iusta iustificabuntur. 403.b.
9. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei, aut quis poterit interrogare quid velit Deus, 303.a.
Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem, 302.b.
13. Neque opera attendentes, agnouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aerem, aut girum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, aut lunam, rectores orbis terrarum deos putauerunt. Quorum si propter speciem hoc æstimauerunt, sciant quantoiis Dominus sit speciosior, aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis, 193.b.
15. Omnia idola nationum existimauerunt deos, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad contrectandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandũ. Homo enim fecit illos & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere cum sit enim mortalis mortuum fingit manib. iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit, quoniam ipse quidem vixit, illi autem nunquam, 193.b.222.a.
16. Panem de cælo, &c. 274.a.

EX ECCLESIASTICO.

Eccles.1. INitium sapientiæ metuere Deum, 219.b.
2. Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem, 174.b.250.b.
In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam: quoniã in igne probatur aurum & argentum, homines autem receptibiles in camino humiliationis, 174.b.186.a.
Respice fili nationes hominum, & scito. Quis sperauit in Domino, & confusus est, permansit in mandatis illius, & derelictus est, aut inuocauit eum, & despexit illum? quoniam pius & misericors Dominus & remittens in tempore tribulationis peccata omnibus inquirentibus se in veritate, 257.b.
Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris, 221.b.
Amans periculum in illo perier, 309.a.
Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatũ: 178.b.216.a.
Esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorum, & eris velut filius altissimi, si obedieris, 224. b 225.a.
Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis & remissus in operibus tuis, 224.a.
Ne dixeris: Peccaui & quid accidit mihi triste? Est enim altissimus patiens redditor, 214.b.
Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis, 224.
Et tota anima tua time Deũ & sacerdotes eius sanctifica Honora Deum ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius, 91.b.
Ne pigriteris visitare infirmum, ex his enim in dilectionem firmaberis, 224.b.
Cum saltatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte dispereas in efficacia eius, 302.a.
Cum aliena muliere ne sedeas omnino, & ne altercaris cum illa in vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem, pag 302.a.
Longe abesto ab homine habente potestatem occidendi, & non suspicaberis timorem, 224.a.
Vir iusti sint tibi conuiuæ, ibidem.
Noli te extollere in faciendo opere tuo, 221.b.
Qui gloriatur in diuitijs, paupertatem vereatur, 309.b.
Ante mortem ne laudes hominem quenquam, 13.a.
Ab scintilla vna augetur ignis. 308 a.
Omne animal diligit simile sibi, 304.a.
Fili si habes bene fac tecum, & Deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat, 216.a.
Abominatio est coram Domino, defigens oculum, 306.a.
Qui diligit argentum non satiabitur argento, 222.b.
Qui spernit modica, paulatim cadet, 304.a
Vir multum iurans replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga; & si vane iurauerit non iustificabitur, 218. b.
Ego ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam. Ego in cęlis feci, vt oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui & thronus meus in columna nubis. Gyrum cæli circuiui, & in profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui & in omni terra steti. Et in omni populo, & in omni gẽte, primatum habui, & omnium excellentium & humilium corda proptia virtute calcaui, 205.b.
In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui cõcupiscitis me, ibidem.
Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auri audienti, 224.a.
Beatus vir qui veretur omnia per metum, 300.a.
A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur, 300.a.
Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis, 175.b.195.a.217.b.
Volatilia ad sibi similia conueniunt, 304.a.
Susurro & bilinguis maledictus, multos enim turbabit pacem habentes, 224.b.
Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam, pag.71.a. 99.b.153.a.224.a.
Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo, 179.a 216.a.
Nequius oculo quid creatum est? 306.b.
Rectorem te posuerunt noli extolli, esto in illis quasi vnus ex ipsis, curam illorum habe & considera, 187 a.
Peccator homo cuitat correptionem, & ad voluntatem suam inuenit comparationem, 304.b.
Non te credas viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum.
Dona iniquorum non probat altissimus, 224.b.
Qui baptizatur à mortuo, qui proficit lauatio eius? 102.b.
In medio mulierum noli assiduus esse, 309.b.
De vestimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri, 460.a.
Melior est iniquitas viri, quam benefaciens mulier, 304.a.

EX ESAIA.

AVdi cælum & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est. Esai. 1.
Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me reprobauerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui, Israel autem me non cognouit, & populus meus non me intellexit. Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis. Semen nequam, filii sceleste; dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illũ sanctum Israel, 157.a.191.a.201.a
Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exustæ; regionem vestram in conspectu vestro, alieni comedent eam; & deserta & subuersa à populis alienis derelinquetur filia Syon, sicut casa in vinea & sicut custodia in cucumerario, quasi ciuitas quæ expugnatur. Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similaremur, 201.b.
Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus? Plenus sum holocaustomata arietum, & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum, & hircorum nolo. Quis enim exquæsiuit ista de manibus vestris? 202.b.
Neomenias, sabbathum & diem magnum non patior, ferias & iciunium vestrum execratur anima mea.
Iam non laxabo peccata vestra. Cum extenderitis manus, auertã faciem

faciem à vobis, etsi multiplicaueritis preces, non exaudiam vos. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini mundi estote, auferte nequitias ab animis vestris, à conspectu oculorum meorũ, cessate à nequitiis vestris. Discite bonum facere, exquirite iudiciũ, conseruate eum qui iniuriam patitur, iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus dicit Dominus etsi fuerint peccata vestra vt phœniceum, vt niuem exalbabo, etsi fuerint quasi coccinum, vt lanam inalbabo. Et si volueritis & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet. Os enim Domini locutum est ista, 203.a. 221.b. 225.a.

2. * ex temporibus. Et erit in nouissimis diebus manifestus mons Dñi, & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi & dicent: Venite ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob, & nũciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Syon enim procedet lex, & verbum Domini ab Hierusalem, & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum; & conficient gladios suos in aratra & lanceas suas in falces, & iam non discent pugnare, 114.a. 208. b. 201. 291.a

* Venite ambulemus in lumine Domini. Dimisit enim populum suum domum Israel, 201.b.

Completa est, &c.

* Adoruerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo & humiliatus est vir, & non laxabo illis. 90.b. 142.a. 193.b.

Dies enim Domini Sabaoth super omnem iniuriosum & superbum, & super omnem elatum & excelsum, 67.b.

3. * Ecce dominator Dominus Sabaoth auferet à Iuda & Hierusalẽ valentem & validum, valentiam panis & valentiam aquæ, 303.a.

Dominus abstulit ab Hierusalem virtutem panis & aquæ, fortem, gigantem hominem, & bellatorem, iudicem, prophetam, destinatorem & senem laudabilem, consiliatorem & peritum architectum, & prudentem adiutorem.

Væ animæ ipsorum, quia cogitauerunt cogitationem pessimam aduersum seipsos dicentes: Alligemus iustum, quia inutilis est nobis, pag. 316.b.

* Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitam pedum vestrorum turbant, 34.b. 143.a. 225.a.

* Ipse Dominus in iudicium veniet, cum senioribus & principib. populi, pag. 316.b.

* Exaltatæ sunt filiæ Syon, & ambulauerunt alto collo, & nutu oculorum, & incessu pedum, trahentes tunicas & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Syon, & reuelabit Dominus habitum earum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum, & ornamenta earum & crines, & cincinnos, & lunulas, & discriminalia, & armillas, & botronatum, & dextralia, & annulos, & inaures, & serica contexta cum auro & hyacyntho. Et erit pro odore suauitatis puluis, & pro cingulo teste cingeris, & ornamento capitis caluitium habebis, 133.a.

4. Septem mulieres apprehendent hominem vnum, 196.a.

5. * Et expectaui vt faceret vuas, fecit autem spinas, & non iustitiam sed clamorem, pag. 317.a.

* Vinea Domini Sabaoth, domus Israel est, 86.a.

Væ qui coniungunt domum ad domum, & agrum ad agrum cõtinuant, vt auferant proximo suo aliquid. Nunquid habitabitis soli super terram? 222.b,

* Væ qui arguti sunt in semetipsis, 221.b.

* Et in his omnibus non sunt conuersi, igitur extollet signum in gentes quæ longæ sunt, & attrahet illos à summo terræ. Et ecce cito leniter venient, non esurient neque sitient, 203.a.

Visio Isaiæ, pag. 259.b 260.a.

6. * Vade & dic populo isti: Aure audietis & non intelligetis, & videtes videbitis & non videbitis, Incrassauit enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos concluserunt, ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & reuertantur & curem illos, 201.a. 249.b. 255.a.

* Si non credideritis non intelligetis, 201.a. 221.a. 312.b.

* Et adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo, in altitudinem sursum, & in altitudinem deorsum, & dixit Achaz: Non petam & non tentabo Dominum Deum meum. Et dixit: Audite ergo domus Dauid, Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum: Ecce virgo in vtero accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel. Butyrum & mel manducabit; priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum, pag. 17.a. 207.a.

8. Vos noluistis aquam Syloa, quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin, quapropter induco vobis Regem Assyriorũ qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras. p. 329.b.

* Tunc manifesti erunt, qui signant legem ne discant. Et dicit: Expecto Deum qui auertit faciem suam à domo Iacob, & fidens ero in illum, 201.b.

9. * Terra Zabulon & terra Neptalim via maris, & cæteri qui maritima inhabitatis, & trans Iordanem gentium populus ambulans in tenebris, videte lumen magnum, qui habitatis in regione vmbræ mortis, lumen lucebit super vos, 203.a.

* Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperiũ super humeros eius, & vocatum est nomen eius Magnæ cogitationis nomen, pag. 209.b. 262.b. 263.a.

10. * Verbum consummans & breuians in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ, 159.b. 205.b. 312.a.

11. * Et exibit virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascender, & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis & implebit eum spiritus timoris Domini, 207.a. 277.b.

Et erit in die illa radix Iesse, qui surget imperare omnibus gentibus: in illum gentes sperabunt, & erit requies eius honor, 203.a. *

Vlulate, proximus est enim dies Domini, & obtritio à Deo aderit, 167.a. * 13.

Ecce enim dies Domini venit, insanabilis indignationis & iræ, * ponere orbem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo, 167.a.

Tu autem dixisti in animo tuo, in cœlum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam, sedebo in monte alto, super montes altos in aquilonem, ascendam super nubes, ero similis altissimo. Tu vero ad inferos descendes in fundamenta terræ, & qui te videbunt mirabuntur super te, 67.b. * 14.

Hic homo qui concitat terram & commouet reges, qui ponit orbem terræ totum desertum, 225.a. *

Edamus & bibamus, cras enim moriemur. Non remittetur vobis peccatum istud, quoadusque moriamini, 222.b. 22.

Resurgent mortui, & suscitabuntur qui in monumentis sunt, pag. 320.b. * 26.

Mulieres quæ venitis ab spectaculo venite. Non enim est populus habens intellectum, 318.a.

Ecce ego immitto in fundamenta Syon lapidem pretiosum electum, summum angularem, honoratum, & qui crediderit in eum non confundetur, 208. b. * 28.

Dedit illis Deus spiritum transpunctionis, 146.a. 29.

Et erunt vobis hi omnes sermones, sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum legere, signatus est enim, 210. a. *

Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes, 86.b. 95.b. 111.a. *

Sed in illa die audient surdi sermones libri, & qui in tenebris & qui in nebula sunt; oculi cœcorum videbunt, pag. 201.a. *

Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo, 184.a. *

Væ vobis filij desertores: Hæc dicit Dominus: Habuistis consilium & non per me, & feci stis conuentionem, & non per spiritum meum adiicere peccata super peccata, 68. a. 255.a.

Nunc exsurgam dicit Dominus nunc clarificabor, nunc exaltabor, nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini, vana erit fortitudo spiritus vestri, ignis vos consumet, 210.a. * 33.

Quis nunciabit vobis, quia ignis ardet? Quis nũciabit vobis locum illum æternum? Ambulans in iustitia, & manus abstinens à muneribus, grauans aures, vt non audiat iudicium sanguinis, & cõprimens oculos suos ne videat iniustitiam. Hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur, & aqua eius fidelis, Regem cum claritate videbitis, 210.b. *

Confortamini manus resolutæ, & genua debilia, exhortamini. Qui estis pusillamini, nolite metuere. Deus noster iudicium retribuet, ipse venier, & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut cerous, & plana erit lingua mutorum, quia rupta est in deserto aqua, & riuus in terra sitienti, 206.b. * 35.

Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis riuus implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt omnia tortuosa in directum, & aspera in cãpum, & videbitur claritas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est, 306.b. * 40.

Clama: Omnis caro fenum, & omnis claritas eius vt flos feni. Aruit fenum, & flos decidit, verbum autem Domini manet in æternum, pag. 133. b. 212.a.

Palmo mensus sum cælum, & pugno comprehendi terram, & finxi hominem ex omni limo terræ, 289.b. *

Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis, nouas in se retornatas, & triturabis montes, & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones, & ventilabis, & ventus occupabit illos, & procella disperget, tu autem iucundaberis, in sanctis Israel, & exultabunt inopes, & egeni; quærent enim aquam, & non erit, lingua enim illorum à siti siccabit. Ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israel, & non derelinquam eos, sed aperiam inter montes flumina, & in mediis cãpis fontes, faciam desertam in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæ ductus, ponam in inaquosam terram, cedrum & buxum, & myrrhum, & Cypressum, & populum, vt videant & cognoscant, & sciant & credant simul quia manus Domini fecit ista, & sanctis Israel ostendit, pag. 206.a. * 41.

Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meũ, & iudicium gentibus nunciabit, &c. 291.b. * 42.

Non clamabit, neque audiet quis in plateis vocem eius, arundinem quassatam non confringet & limum fumigans nõ extinguet, sed in veritate proferet iudicium, fulgebit & non quassabitur, quoadusque ponat in terra iudicium, & in nomine eius gentes credent, 187.a. 207.a. *

Ego Dominus Deus, vocaui te in iustitia, vt teneam manum tuã & cõfortabo te; & dedi te in testamentum generis mei in lumen gẽtium, aperire oculos cæcorum, producere à vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est, claritatem meam alij non dabo, neque virtutes meas sculptilibus, pag. 206.a. *

Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, et clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui. Nunquid semper tacebo. 187.a. 210.a. *

Quis dedit in direptionem Iacob, et Israel, his qui prædabantur illum? Nonne Deus cui peccauerunt, & nolebant in viis *

eius ambulare neque audire legem eius? Et superduxit super eos iram animationis suæ pag. 144.b.159.b.

43. * Noli timere quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu. Etsi transieris per aquam tecum sum, & flumina te non inundabunt, etsi transieris per ignem flamma te non comburet. Quoniã ego Dominus Deus tuus, sanctus Israel, qui te saluũ facio, 195.a.

* Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ non orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam & flumina in loco inaquoso, adaquare faciem genus meum electum, plebem meam quam acquisiui vt virtutes meas exponeret, 85.b.202.a.

* Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, & non commemorabor te, tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris, 257.b.

45. * Sic dicit Dominus Christo meo Domino, cuius tenui dexteram, vt exaudiant eum gentes. Et fortitudinem Regum disrumpam; aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur, pagina. 203.a.

* Sic dicit Dominus Deus Sabaoth: fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur; & tui erunt serui, & post te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te & in te precabuntur, quoniam in te Deus, est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israel saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem, 206.a.

48. * Si sitierint per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, scinditur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. 85.b.202.a.

50. * Non sum contumax, neque contradico, dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non auerti a fœditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus, pagina. 14.a.187.a.207.b.

52. * Reuelauit Dominus brachium suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipsa suprema terræ salutem à Deo, pagina. 206.a.

* Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. Exite de medio eius, mundamini qui fertis vasa Domini, pagina. 142.b.288.a.

* Quibus non est nunciatum de eo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent, 203.a.

53. * Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est? Annunciauimus coram ipso sicut puer, sicut radix in terra sitienti. Non est figura eius neque claritas & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem, sed figura eius sine honore, & deficiens præter ceteros homines. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem: quia auersa est facies eius, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostræ super illum, & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues erauimus, homo a via sua errauit, & Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est, non aperuit os suum, 207.b.316.b.

* Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: In humilitate iudicium eius sublatum est; nationem eius quis enarrabit? Quoniam auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius, quia facinus non fecit neque infidias ore suo, propterea ipse consequetur multos & fortium diuidet spolia: propterea quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est pag. 187.a.146.a.317.a.

54. * Iocundare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis, quia multi filij desertæ, magis quam eius quæ habet virum, Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam, & in sinistram tuam extende, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces neque reuerearis, quam maledicta es, quoniam confusionem æternam obliuiscēris pagina. 202.b

* Ad tempus in modico derelinquam te, in miserationibus magnis congregabo te, 274.b.

55. * Qui sitis, radite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia, 224.b.

* Ecce testem manifestaui illum nationibus, principem & imperantem gentibus. Gentes quæ non nouerunt te inuocabunt te, & populi qui ignorabant te, ad te confugient, 203.a.

Quærite Dominum & cum inueneritis, inuocate eum. Cum autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas? & vir facinorosus cogitationes suas, & reuertatur ad Dominum, & misericordiam consequetur, quia in multum remittet peccata vestra, pagina. 218.a.

57. * Videte quomodo iustus perit, & nemo intelligit; & viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit, à facie enim iniustitiæ sublatus est iustus, & erit in pace sepultura eius, 208.a.

* Super quem aperuistis os vestrum & aduersus quem relaxastis linguas vestras, pagina. 317.a.

Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia, super hæc non indignabor? dicit Dominus, 69.a.90.b.

* Non in æternum indignabor vobis, neque semper non defendam vos, 256.a.

Propter peccatum modice contristaui eum, & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est, & abijt tristis in vijs suis. Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem super pacem, ibidem. *

Exclama in fortitudine & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuam, annuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum, pagina. 197.a. * 58.

Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei non dereliquerit. Postulant nunc me iudicium iustum, appropinquare Deo concupiscunt, dicentes: Quid, quia ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas nostras, & non cognouisti? In diebus enim ieiunij inueniuntur voluntates vestræ: aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites ieiunatis, aut proximos cæditis pugnis; vt quid mihi ieiunatis vt hodie vox vestra audiatur in clamore? non hoc ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Etsi contorseris quasi circulum collum tuum, & saccum & cinerem substraueris, nec sic vocabitur ieiunium acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit Dominus, 216.a. *

Sed solue omnem nodum iniustitiæ, resolue suffocationes impetentium commerciorum. Demitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum vesti, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis & Dus exaudiet te, & dum adhuc loqueris, dicet: Ecce adsum, 160.b.179.a.216.a.223.b. *

Nunquid non valet manus Domini vt saluos faciat? aut grauabit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra auertit faciem suam à vobis ne misereatur, 144 b.165.b 206.a.221.b. * 59.

Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus. Et lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est iudicium verum. Fiduntur in vanis, & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus, 206.a.221.b. *

Spiritus Domini super me propter quod vnxit me, bene nunciare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, vocare annum Domini acceptabilem & diem retributionis, 207.a. * 61.

Quis est iste qui venit de Edom rubor vestimentorum eius ex Bosor? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut a calcatione torcularis pleni & percalcati, 85.b.317.a. * 63.

Torcular calcaui solus filiæ Syon. 317.a.

Non senior neque Angelus sed ipse Dominus liberabit illos, quia diliget eos & parcet eis ipse redimet eos, 206 b. *

Manifestus factus sum eis qui me non quærunt, inuentus sum ab eis qui me non interrogabant. Dixi: Ecce sum genti qui non inuocauit nomen meum, pagina. 203.a. * 65.

Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem, & contradicentem mihi; qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua, 209.a 315.b. *

Ecce qui seruiunt mihi manducabunt; vos autem esurietis. Ecce qui mihi seruiunt bibent, vos autem sitietis; ecce mihi qui seruiunt iucundabuntur, vos autem confundemini. Vos interficiet dominus. Eis autem qui seruiunt mihi nomen nominabitur nouum, quod benedicetur in terra, 203.a. *

Dicit Dominus Deus: Cælum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum, quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea & sunt omnia mea ista, 206.a.217.a. * 66.

Et super quem aspiciam alium, nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos, 14.a.26.a. *

Ecce enim Dominus sicut ignis veniet, & sicut procella currus eius, retribuere in ira vindictam. In igne enim Domini iudicabuntur & in gladio eius vulnerabuntur, 187.a. *

Venio colligere omnes gentes & linguas, & venient & videbunt claritatem meam, & dimittam super eos signum & mittam ex eis conseruatos in gentes quæ longæ sunt, quæ non audierunt nomen meum neque viderunt gloriam meam & nunciabunt claritatem meam in gentes, 203 a. *

EX HIEREMIA.

PRiusquam te formarem in vtero noui te, & priusquam exires de vulua sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te, pag. 144.a.203.a. * Hier. 1.

Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus dectitos, qui non potuerunt aquam portare, 49.a.151.b.201.a. * 2.

Sine causa percussi filios vestros, disciplinã non exceperũt. 164.b. *

Et mœchata est in lignum & lapidem, & in his omnibus non est reuersa ad me, 87.a. * 3.

Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent oues pascentes eum disciplina, 83 2.131.b.202.a. 223.a. *

Renouate inter vos nouitatem, & ne seminaueritis in spinis, circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri ne exeat sicut ignis ira mea, & exurat, & non sit qui extinguat, pag. 201.b. * 4.

Verberasti eos, nec doluerunt; flagellasti eos nec voluerunt credere, nec accipere disciplinam, 164.b. * 5.

Et dixi: Audite vocem tubæ. Et dixerunt: Non audiemus. Propter * 6.

pter

pter hoc audient gentes, & qui pascent pecora in eis, 203.a.

7. * Noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ, 144.a.193.b.

8. * Hæc dicit Dominus: Nunquid qui cadit, non surget, aut qui auertitur non conuertetur? 225.a.

* Cognouit tempus suum turtur & hirundo, ruris passeres custodierunt tempora introitus sui, populus autem meus non cognouit iudicium Domini: Quomodo dicetis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est? Incassum facta est metatura falsa, scribæ confusi sunt, sapientes trepidauerunt, & capti sunt, quia verbum Domini reprobauerunt, 201.a.

9. Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua, neque glorietur dives in diuitijs suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & nosse, quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus 217.b.

10. Hæc dicit Dominus: Secundum viam gentilium ne ambulaueritis, pag. 151.b.

11. * Domine significa mihi & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitauerunt cogitatum, dicentes: Venite, mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius, 208.b. 209 a.

12. Facta est hæreditas mea mihi sicut leo in silua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc dereliqui domum meam, 317.a.

15. * Exterrita est quæ parit, & teduit anima eius. Subijt sol ei cum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta, reliquos eorum in gladio dabo in conspectu inimicorum eorum, 209.b.

* Vt quid, qui contristant me, prævalent. Plaga mea solida est, vnde sanabor? Dum sit, facta est mihi quasi aqua mendax non habens fidem, 105.b.

16. * Et auferam de ciuitatibus Iuda & de quadriuijs Hierusalem vocem lætantium, & vocem gaudentium, vocem sponsi, & vocem sponsæ, pag. 209.a.

18. * Maledictus homo qui spem habet in homine, 143 b.217.b.

* Benedictus homo qui fidet in Domino, & erit in Deo spes eius, pagina 217.b.

* Et homo est & quis cognoscet eum. 207.a.

* Et veni in domum figuli, &c. 318.a.

22. * Ecce sermo Dei factus est eis in maledictum, & non volunt illum, pag. 201.a.

23. Nolite audire sermones speudo prophetarum quoniam visiones cordis eorum, frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abijciunt verbum Domini. Pax erit vobis, & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis: Omnis qui ambulat in errore cordis sui, non venient super eum mala, 151.b.

* In nouissimis diebus cognoscetis ea, 201.a.

* Non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt. Si stetissent in substantia mea & audissent verba mea, & si docuissent populum meum; conuertissem eos à malis cogitationibus eorum, 151.b.

* Ego Deus approximans & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo? dicit Dominus, 145.a.156.a.222.a.

* Quid est paleis ad triticum? Propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea, vnusquisque à proximo suo, & seducunt populum meum in mendacijs & in erroribus suis, pag. 87.a.

25. * Nolite ambulare post deos alienos, vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne irritetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdendos vos; & non audistis me, 164.b.193.b.200.b.

30. * In die illa contribulabo iugum à vertice illorum, & vincula eorum disrumpam & non operabuntur alijs, sed operabuntur Domino Deo; & Dauid regem suscitabo ipsis, 202.a.

31. * Audite verbum Domini gentes, & nunciate in insulis quæ longe sunt; dicite: Qui dispergit Israel congregabit illum & custodiet sicut pastor gregem suum; quia eruit Dominus Iacob, & eruit de manu fortioris illius, pag 202.a.

* Nouum faciet Dominus super terram. Mulier circumdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo, 263.a.

* Ecce dies veniunt dicit Dominus, & consummabo domui Israel & domui Iuda testamentum nouum. Non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum, vt educerem eos de terra Ægypti quia non manserunt in testamento meo & ego neglexi eos dicit Dominus, quia hoc testamentum, quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus: Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnusquisque fratrem suum, dicentes: Dignosce Dominum, quia omnes scient me à minimo vsque ad maximum eorum; quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius, pag. 201.b.

35. Misi ad vos seruos meos prophetas, ante lucem mittebam, (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens: Conuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris, à sæculo & vsque in sæcula, 200.b.

41. * Maledictus qui facit opera Dei negligenter, 220.a.

EX THRENIS
HIEREMIÆ.

BONVM est virum cum portauerit iugum graue in iuuentute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugum graue, 301. b. * Thren. 3.

Mortificauerunt in lacu vitam meam, & posuerunt lapidem super me, pag. 317.b. *

Spiritus vultus nostri Christus Dominus, comprehensus est in corruptionibus nostris; in quo diximus, sub vmbra eius viuemus in gentibus, 316.b. * 4.

Dorsum meum dedi flagellis & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non auerti à confusione sputorum, 316.a. * 5.

EX EPISTOLA
HIEREMIÆ.

IN sensu debet tibi adorari Deus, pag. 156.b. *

EX BARVCH.

HIC Deus noster & non deputabitur aliter ad eum. Inuenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israel dilecto suo, in terris est & cum hominibus conuersatus est, pag. 206.b.313.a. * Bar. 3.

EX EZECHIELE.

IN legalibus meis non ambulastis, & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundum iustificationes gentium quæ sunt in circuitu vestro fecistis, 306.b. Ezech. 5.

Dicit Deus: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum, 209.b. * 9.

Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris & iuuenis & virginis, & paruulos & mulieres interficite vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis, & ab ipsis sanctis meis incipite, 167.a.209.b. *

Terra quæcunque peccauerit mihi vt delinquat delictum; extendam manum meam super eam & obteram stabilimentum panis, & emittam in eam famam, & auferem de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noe, & Daniel, & Iob; non liberabunt filios neque filias, sed ipsi saluti erunt, pagina 144.a. 193.b.269.b. * 14.

Omnes animæ meæ sunt sicut anima patris & anima filij. Anima quæ peccauerit ipsa morietur, 257.b. * 18.

Homo autem qui erit iustus, hominem non opprimet, & pignus debitoris redder, & rapinam non faciet & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam suam in vsuram non dabit, pagina 221.b

Iustitia iusti super eum erit, & scelus scelerati super eum erit, pagina. 60.a. *

Quia si conuersus fuerit facinorosus ab omnibus facinoribus suis quæ commisit, & iustitiam fecerit; vita æterna viuet & non morietur in facinore suo, 257.a. *

Cum conuersus gemueris tunc saluaberis, & scies vbi fueris, pagina, 34.b. 146.b. *

Conuertite vos & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Proijcite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me, & facite vobis cor nouũ & spiritum nouũ. Et vt quid vos morti traditis domus Israel, p. 257.b.

Nolo mortem morientis quantum vt conuertatur & viuat, pagina 184.a 257.b. *

In legalibus patrum vestorum nolite ambulare, & iustificationes eorum nolite custodiri, & studijs eorum nolite commisceri, & nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & iustificationes meas custodite, 307.b. * 20.

In illa die procedent angeli festinates exterminare Æthiopiam, eritque inter vos perturbatio in die Ægypti quoniam ecce venit, p. 315.b. * 30.

Et extraham te in hamo meo, & extendam te super terram, campi implebuntur de te, & constituam super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te omnes bestias terræ, ibid. b. 316.a. 32.

Fili hominis die populo Israel. Quare locuti estis dicentes: Erroribus nostris contabescimus, & quomodo salui esse poterimus? dic eis, Viuo ego dicit Dominus, quia non desidero mortem peccatoris, sed desidero vt auertatur peccator à via sua pessima & viuat, &c. pag. 225.a.256.b. * 33.

Iustitia iusti non liberabit eum, in quacunque die exerrauerit, pag. 155.b.194.b. 256.b. *

Ecce lac consumitis & lanis vos texitis, & quod crassum est interficitis, & oues meas non pascitis. Quod infirmum est non confortastis, & quod male habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolati estis, & quod errabat non reuocastis, & quod perijt non inquisistis, & quod forte fuit, confecistis labore. Et dispersæ sunt oues meæ, eo quod non sint pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestijs agri; & non fuit qui inquireret neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos, & non pascent oues meas, & iam non pascent eas; & extraham oues meas de ore eorum & pascam eas in iudicio, 65.a.94.b.202.a.257.a. * 34.

Fili hominis, Domus Israel habitauit super terram suam & coinquinauerunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatæ facta * 36.

facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudi iram meam super eos & dissemināui eos inter gentes, & secundum peccata eorum iudicaui eos, quia coinquinauerunt sanctum nomen meum, & quia dictum est de his: Hic est populus Domini; peperci eis propter nomen sanctum meum, quod spreuit domus Israel inter gentes. Propterea dic populo Israel: Hæc dicit Dominus; Non vobis parco domus Israel, sed propter nomen meum sanctum parcam, quod coinquinastis inter gentes: Et scietis quia ego Dominus, cum sanctificatus fuero in vobis, 256.a.

* Et aspergam super vos aquam mundam, & mundamini ab omnibus immunditijs vestris, & ab omnibus simulachris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum & spiritum nouum dabo in vobis. 101.2.121.b.

37. * Ipsi dicunt: Arida facta sunt ossa nostra perijt spes nostra exspiramus: propterea prophetiza, & dic. Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & inducam vos in terram Israel. Et dabo spiritum meum in vos, & viuetis. Et ponam vos in terram vestram, & cognoscetis quoniã ego Dominus locutus sum, & faciã, dicit Dominus, 222.a.321.b.

40. * Ezechiel Hierosolymam raptus in spiritu, 270.b.

44. * Porta autem quæ respicit ad orientem clausa erit & non aperietur, & nemo transibit per eam, quoniam Dominus Deus Israel transibit per eam, & clausa erit, 314.b.

EX DANIELE.

Dan.2. * ET ecce imago nimis magna, & contemplatio eius imaginis metuenda & elata stabit contra te, cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles; quoadusque abscissus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos miuutatim, & factum est simul ferrum & testa, & æramentum & argentum & aurum: & facta sunt minuta quasi palea aut puluis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & impleuit totam terram, pag. 208.b.

3. * Responderunt autem Sidrac, Misac, & Abdenago & dixerunt Regi Nebuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis Rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia dijs tuis non seruimus & imaginem auream, quam statuisti, non adoramus, pagina, 75.b.79.a.96.b.195.b. 217.b.

* Stans Azarias precatus est, & aperuit os suum et exomologesim faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. pag 146.a. 250.b.

4. * Tunc illi tres quasi ex vno ore hymnum canebant & benedicebant Dominum, 156.b.157.a.

Propterea Rex consilium meum placeat et peccata tua eleemosynis redime, et iniustitias tuas miserationibus pauperum, et erit Deus patiens peccatis tuis, 179.a.

5. * Vidi thronum positum, et vetustus dierum sedebat super eum; Et vestitus eius erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba; thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens flumen ignis prodibat ante eum; millia millium seruiebant ei, et millia millium assistebant ei, ad iudicium sedit, et libri aperti sunt,

* Videbam in visu nocte, et ecce in nubibus cæli, quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum et stetit in conspectu eius, et qui assistebant ei obstulerunt eum: & data est ei potestas regia, et omnes reges terræ per genus, et omnis claritas seruiens ei, et potestas eius æterna quæ non auferetur, et regnum eius non corrumpetur, 210.a.319.a.

9. * Domine Deus magnus et fortis et metuendus, qui seruas testamentum tuum et miserationes tuas ijs qui te diligunt, et conseruant imperia tua; peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus ac deseruimus præcepta tua et iudicia tua; non audiuimus verba puerorum tuorum prophetarum, qui locuti sunt in nomine tuo super reges nostros et omnes gentes et omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio, pag. 146.a.

12. * Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere; hi quidem in vitam æternum, hi autem in opprobrium et confusionem æternam. pag. 322.a.

* Muni sermones et signa librum, vsque ad tempus consummationis quoad discant multi: et impleatur agnitio; quoniam cum fuerint dispersi cognoscent omnia hæc, 201.a.

13 * Duo presbyteri Susannam pudicam corrũpere conati sunt, pag. 45.b.247.a.

14. * Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, dixit: Nihil colo nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum et terram, pa. 75.b.79.a.96.b.144.a.196.a.250.b.

* Transtulit Abacuc Angelus in Babylonem, 269.b.

* Prandium Danieli allatum ab Abacuc, 159.a.180.a.

EX OSEÆ.

Osea.2. VOcabo non populum meum, populum meum et non dilectam, dilectam: Erit enim quo loco dicetur, non populus meus illo loco vocabuntur filij Dei viui, 202.b.

* Audite sermonem Domini filij Israel, quia iudicium est Domini aduersus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas neque agnitio Dei sit super terram. Sed execratio & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini supermiscent. Iccirco terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestijs agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli, & deficient pisces maris & nemo iudicet, nemo reuincat, pag. 165.a.121.b. 4.

Diluculo vigilabunt ad me dicẽtes: Eamus & reuertamur ad Dominum Deum nostrum, 160.b. * 6.

* Viuificabit nos post biduum, die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius, 209.b.318.a.

Misericordiam volo magis quam sacrificium, & agnitionem Dei plus quam holocaustomata, 216.a.

Sibimetipsis constituerunt Regem, & non per me. pa. 68.a.96.a. * 8.

* Sacrificia eorum tanquam panis luctus, omnes qui manducant ea, contaminabuntur, 68.a.96.a. * 9.

Non faciam iuxta iram indignationis meæ, non finam deleri Ephraim, quoniam Deus ego sum; & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo, 206.b. 11.

EX IOELE.

CAnite tuba in Syon, sanctificate ieiunium, & indicite curationem, aggregate populũ, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, corrigite paruulos lactantes; procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo, 209.a. * Ioel.2.

* Conuertimini ad me ex toto corde vestro, in ieiunio, in ploratione, & planctu: & discindite corda vestra, & non vestimenta, & conuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors est, & pius, & patiens, & miserator multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas, pag. 59.a.145.b, 146.b. 184.a.b.256.a. * simulque

EX AMOS.

ET pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam: Pars vna compluetur, & pars super quam non pluerit arebit. Et congregabantur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa nec satiabantur. Et non conuertemini ad me dicit Dominus, pag. 164.b. * Am.4.

Quærite Deum & viuet anima vestra, 167.a. * 5.

Et erit in die illo dicit Dominus, occidet sol meridie & obtenebrabitur dies lucis, & conuertam dies festos vestros in luctum & omnia cantica vestra in lamentationem, 209.b.290.b.317.a. * 8.

EX MICHEA.

QVoniam de Syon lex proficiscetur, & sermo Domini de Hierusalem, & iudicabit inter plurimos populos, & reuincet & deteget validas nationes, 201.b. * Mich.4.

Et tu Bethleem domus Effrata non exigua es, vt constituaris in millibus Iuda, ex te mihi procedet vt sit princeps apud Israel, & processiones eius a principio à diebus sæculi, 207.b.265.b. * 5.

Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi & exsurgam, & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iudicet causam meam, & faciat iudicium & iustitiã, & producat me ad lucem, Videbo iustitiam illius, & videbit me inimica mea, & cooperiet se confusione, 256.b. * 7.

EX NAHVM.

Non iudicat bis in idipsum Deus, pag. 279.a. * Nah.1.

EX ABACVC.

IVstus ex fide mea viuet, pag. 201.a.221.a. * Aba.2.

Ille vero qui præsumit & contumax est vir sui iactans, nihil omnino proficiet qui dilatauit tanquam infernus animam suam, pag. 67.b.95.b. *

Domine audiui auditum tuum & timui, & seq. 278.b. * 3.

Domine consideraui opera tua & expaui, 263.a. *

Texit cælos virtus eius, & laudis eius plena est terra, & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erunt. Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionem validam: ante faciem suam ibit verbum, & procedet in campos secundum gressus suos, 209.b.279.a.

Ficus non afferet, fructum et non erunt nascentia in vineis mentietur opus oliuæ, et campi non præstrabunt cibum. Deficient à pabulo oues, et non erunt in præsepibus boues. Ego autem in Domino exultabo, et gaudebo in Deo salutari meo, pagina 166.b. *

EX SOPHONIA.

DEfectione deficiat à facie terræ, dicit Dominus: Deficiat homo, et pecudes deficiant, volucres cæli et pisces maris; et auferam iniquos à facie terræ, 221.b. Soph.1.

Ædificabunt domos, et non inhabitabunt; et instituent vi-

neas,& non bibent vinum earum;quia prope est dies Domini,pag. 222.b.
* Metuite à facie Domini Dei, quoniam prope est dies eius; quia apparuit Dominus sacrificium suum,sanctificauit electos suos,pa. 209.b.
3. * Columba non exaudit vocem,255.b.
* Expecta me dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium,quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges,& effundã super eos iram meam, 187.a.224.b.

EX AGGÆO.

Zach.3. * HÆc dicit Dominus Deus omnipotens. Eo quod domus mea deserta est,vos autem sectamini vnusquisque in domum suam: Propterea abstinebit cælum à rore & terra subtrahet procreationes suas,& inducam gladium super terram, & super frumentum & super vinum,& super oleum,& super homines, & super pecora,& super omnes labores manuum eorum, pag. 164.

EX ZACHARIA.

* ET ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem illum magnum' stantem ante faciem angeli Domini,& diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimenta sordida, & stabat ante faciem ipsius angeli, & respondit & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo,& dixit ad eum. Ecce abstuli iniquitates tuas, & induite eum poderem, & imponite cidarin mundam super caput eius, pagina 207.b.
* Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen est ei,quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu super lapidem ipsum vnum septẽ oculi sunt,208.b.
9. * Dicite filiæ Sion?Ecce rex tuus venit tibi iustus & saluans,mitis, sedens asinum indomitum,210.b.
10. * Et transibunt per mare augustum,& percutient in mari fluctus, arefacient omnes altitudinem fluminum, & confundetur omnis iniuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur,& confortabo eos in Domino Deo ipsorum & in nomine eius gloriabuntur,dicit Dominus,pag.206.b.
11. Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam, aut abnuite,316.b.
* Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod auersum est non visitabit,& carnes electorum manducabit, & talos eorum torquebit,pag.257.a.
12. Et intuebuntur in eum,in quem transfixerunt,209.b.
14. In illa die non erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die,& dies ille notus Deo,& neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux, pag.317.b.

EX MALACHIA.

Malach.1. IAcob dilexi,Esau autem odio habui,290.a.
* Non est mihi voluntas in vobis dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habeo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum;quoniam magnum est nomen meum apud gentes dicit Dominus,202.a.274.b.
* Rex magnus sum ego dicit Dominus, & nomen meum illustre
2. est apud gentes,210.b.
Et nunc præceptum hoc ad vos est ô sacerdotes: Si non audieritis & si non posueritis in corde vestro,vt detis honorem nomini meo,dicit Dominus:immittam in vos maledictionem,& maledicam benedictionibus vestris,69.b.112.a.
* Testamentum meum fuit cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem vt timeret me, à facie nominis mei proficisci illum. Lex veritatis fuit in ore eius,iniustitia non est inuenta in labijs eius.In pace linguæ corrigens ambulauit nobiscum,& multos auertit ab iniustitia,Quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam, & legem inquirent ab ore eius, quoniam angelus omnipotentis est, pag.206.a.
Nonne vnus Deus condidit nos?nonne pater vnus est omnium nostrum,quid vtique dereliquistis vnusquisque fratrem suum?pag. 216.b,
Derelictus est Iuda,& abominatio facta est in Israel & in Hierusalem,quoniam prophanauit Iudas sanctã Domini,in quibus dilexit & affectauit deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob, pagina 200.b.
3. Ecce venit Dominus omnipotens & quis sustinebit diem aduentus eius?aut quis sustinebit aspectum eius? quia ipse ingreditur sicut ignis conflatorij & sicut spuma lauantium, & sedebit conflãs & expurgans sicut aurum & argentum; & emundabit filios Leui,p. 222.a.319.a.
* 4. Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus,eruntque omnes alienigenæ,&omnes iniqui stipula& succendet illos aduentiẽs dies, dicit Dominus,167.a.187.a.210.a.
* Vobis autem,qui timetis nomen Domini,orietur sol iustitiæ, & in alis eius curatio eius,161.a.

EX MACHABÆORVM LIBR. I.

MAthathias interfecit eum, qui ad aram sacrificaturus accesserat,194.a. 1.Mach.2,
Abraham nonne in tentatione inuentus est fidelis,& deputatum * est ei ad iustitiam?218.b.
Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum, 221.b. *
Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius in stercora erit,& in vermes.Hodie extolletur & cras non inuenietur,quoniam conuersus est in terram suam,& cogitatio eius perit, pagina 67.b.217.a. *

EX MACHABÆORVM LIB. II.

PRæmitti malo in infernũ,quam patrias leges deserere. Non enim ætatem nostrã dignum est fingere,vt eum multi adolescentium arbitrati Eleazarum nonagintа annorum transisse ad vitam alienigenarum: & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corriptibile tempus vitæ per me seducantur, & odium ad maculam senectuti meæ acquiram.Quamobrem fortiter vita excedens,senectute dignus apparebo, adolescentibus autem exemplum forte relinquam,vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & sanctis legibus honestæ morti succedant, pagina.196.b. 301.b. *2.Mac.6.
Domine qui sanctam habes scientiam,manifestum est quia cum possẽ à morte liberari,durissimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans;animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior,pag.197.a. *
Septem fratrum,matrisque martyria latissime prosequitur, Ad * 7.
Fortunatum capite vndecimo, pagina.196.a. & sequentibus,sit etiam mentio,p.75.b.
Iustum & subditum Deo esse,& mortalem non paria Deo sentire,pag.217.a. * 9.

EX MATHÆO.

GAbriel Angelus ad Ioseph:Ioseph fili Dauid ne timueris assumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit de spiritu sancto est.Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum,hic enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum, pag. 207.a. *Mat.1.
Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum * nobiscum Deus,ibid.
Et cum natus esset Iesus in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis * 2.
regis,ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes:Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in oriente,& venimus cum muneribus adorare illum, pagina 207. b. 210.b.
A bimatu & infra, pag.75.b. *
Potens est Deus excitare de lapidibus filios Abrahæ,85.a. * 3.
Iam quidem securis ad radicem arboris posita est.252.b. *
Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur & in ignẽ * mittetur, pag.107.a.160.a.220.a.
Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam, qui venit autem post me, fortior me est, cuius non sum idoneus calciamenta portare, ipse vos baptizat in Spiritu sancto & igni, pagina 202.a. *
Qui veniet Dominus ferens palam in manu sua, & mundabit aream suam, 55.b.
Paleas autem, pagin. 255.a. *
Sic enim decet nos implere omnem iustitiam,267.b. *
Et ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectissimus, in * quo bene sensi, ipsum audite,201.b.267.b.
Tunc ductus est Iesus in desertum à spiritu,269.a. * 4.
Et constituit eum super pinnaculum templi,270,a.
Beati pauperes spiritu, 5.
Beati mites quoniam ipsi hæreditabunt terram,217.a.
Beati plangentes quoniam ipsi consolabuntur,59.a.217.b. *
Beati esurientes & sitientes iustitiam, quoniam ipsi saturabun- * tur, pagina. 85.b.216.a.
Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur, pagin.216.a.
Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt,52.a.223.b.
Beati pacifici, quoniã ipsi filij Dei vocabuntur,152.a.216.b.217.a. *
Beati qui persequutionem passi fuerint propter iustitiam quo- * niam ipsorum est regnum cælorum,32.b.219.a.
Sic enim persequuti sunt prophetas, qui ante vos fuerunt patres * eorum,32.b.
Vos estis sal terræ.Quod si sal infatuatum fuerit,in quo salietur, * pagina.150.a.224.a.
Luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est, 14.a.220.a. *
Qui soluerit vnum de mandatis istis minimis,& sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno calorum, 86.b.
Qui fecerit& sic docuerit, maximus vocabitur in regno cælorũ, * pagina.125.a.224.a.
Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam scribarum & phari- * sæorum, non intrabitis in regno cælorum,307.a.

Audistis quia dictum est antiquis : Non occides, qui autem occiderit reus erit iudicio. Ego autem dico vobis quia omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio, 217.b.

Qui dixerit fratri suo : fatue, & qui dixerit : racha ; reus erit in gehenna ignis, 67.b.218.b.

Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni & offer munus tuum ad altare, 152.a.159.a.217.a.

Non exibis inde donec soluas nouissimum quadrantem, pag. 57.b.222.a.250.b.

Dico enim vobis non iurare in totum. Sit autem sermo vester est, est, non, non, 70 a.218.b.

Non potes facere capillum vnum album aut nigrum, 133.b.

Quod amplius est, à malo est, 302.b.

Omni poscenti te da, & ab eo qui voluerit mutuari ne aduersatus fueris, 216.a.

Audistis quia dictum est : Diliges proximum tuum & odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis : Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri qui in cælis est, 184.b.191.a. 217.b.

Qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos, 184.b.221.b.

Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, vt sit eleemosyna tua in abscondito. Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi. Cum facis eleemosynam noli buccinare ante te quo modo hypocritæ faciunt in vicis & synagogis, vt clarificentur ab hominibus. Amen dico vobis, compleuerunt mercedem suam, 221.a.

Sic orate : Pater noster qui es in cælis, 156.b.& seq.

Sanctificatur nomen tuum, 157.b.

Adueniat regnum tuum, 157.b.176.a.

Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra, 157.b.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, 158.b.

Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris, 159.a.219.b.

Et ne nos patiaris induci in tentationem, 159.b.

Sed libra nos à malo, ibidem

Nolite vobis condere thesauros super terram, vbi tinea & comestura exterminat, & vbi fures effodiunt & furantur. Thesaurisate autem vobis thesauros in cælo, vbi neque tinea neque comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt nec furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus ibi & cor tuum erit, 179.b.216.a.

Non potestis duobus Dominis seruire, 145.

Aspicite volatilia cæli quoniam nõ seminãt neque metunt, neq; colligunt in horrea, & pater vester cælestis ꝓ pascit illa. Nonne vos pluris estis illis? 180.a.

Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Sciet autem pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite primo regnum Dei, & iustitiam eius & hæc omnia apponentur vobis, pag. 159.a.180.a. 218.a.

Nolite cogitare in crastinum, crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua, 158.b.218.a.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis,

Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne forte inculcent eas pedibus suis, & conuersi elidant vos, 33.a.164.a.221.b.

Quis est ex vobis homo, quem si petierit filius eius panem, lapidem porrigat illi, aut si piscem postulauerit, serpentem illi porrigat, Si ergo vos cum sitis nequam, scitis bona data dare filijs vestris, quanto magis pater vester cælestis dabit bona petentibus se? 58.a.

Quæcunque volueritis vt faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ, 106.a.

Arcta & angusta est via quæ ducit ad vitam, 83.b.

Veniunt ad vos in pellibus ouium, &c. 257.a.

Non omnis qui dicit mihi : Domine, Domine ; intrabit in regnum cælorum, &c. 107.a.219.b.

Multi mihi dicent in illo die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus ? Et tunc dicam illis? Nunquam vos noui, recedite à me qui operamini iniquitatem, pag 152.b.220.a.256.a.

Omnis qui audit verba mea, & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificauit domum suam super petram. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit : fundata enim fuit super petram. Et omnis qui audit verba mea, & non facit ea, similabo eum viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam. Descendit pluuia, & venerunt flumina, & impegerunt in domum illam & cecidit, & facta est ruina eius magna, 150.a.224.a.255.b.

Vade ꝓ ostende te sacerdoti & offer donum, 67.b.91.b.

Multi venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum. filij autem regni expellentur in tenebras exteriores, illic erit ploratio & stridor dentium, 157.b.203.b.

Vulpes foueas habent, & volucres cæli diuersoria, filius autem hominis vbi caput suum incliner.

Sine mortuos sepelire mortuos suos, 157.a.

Quid nobis & tibi fili Dauid, venisti ante tẽpus punire nos? 210.b.

Non est opus sanis medicus, sed male habentibus, 58.b.94.b.

In viam nationum ne ieritis, & in ciuitates Samaritanorum non introieritis, 120.b.

Gratis accepistis gratis date, pag. 224.b.

Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ, pag. 150.a.224.a.

Ante Reges & Præsides stabitis, 32.b.

Cum autem tradiderint vos, nolite cogitare quid loquamini, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini, non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis, pag 17.a.63.a: 75.b.125.a.195.a.219.a.

Et tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium, 32.b.

Qui sustinuerit vsque in finem hic saluus erit, pagi. 13.a.32.b. 150.b.185.b.194.b.302.b.

Cum persequentur vos in ciuitate ista, fugite ad aliam.

Si patrem familias Beelzebub dixerunt, quanto magis domesticos eius? 223.b.

Ne timueritis eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum, qui potest animam & corpus occidere in gehennam, 75.b.126.b.194.a.219.a.

Nonne duo passeres asse veneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate? 68.a.98.b.

Quicunque in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo, 18.b.43.b.219.a.250.a.

Qui autem negauerit me coram hominibus, & negabo eum coram patre meo qui in cælis est, & coram angelis eius, pag. 18.b. 37.b.194.a.219.a.252.b.

Inimici hominis, domestici eius, 67.a.

Qui diligit patrem aut matrem super me, non est me dignus & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus, & qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est meus discipulus, 32.b.180.b.194.a.219.a.

Qui amauerit animam suam perdet illam, qui autem oderit illam, inuenier eam, 252.b.

Qui potauerit vnum exminimis istis calilem aquę frigidę, in nomine discipuli, amen dico vobis, non peribit merces eius, 216.a.

Tu es qui venturus es, an alium expectamus? 317.b. 11.

Inter prophetas non surrexit maior Ioanne Baptista.

Regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud, 263.b.

Omnes Prophetæ & lex vsque ad Ioannẽ prophetauerũt, 201.b.

Solus pater scit filium, patrem que nouit filius, &c. 267.b.

Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum bonum & sarcina mea leuis, pag. 202.a.225.a.

Qui non est mecum aduersus me est, & qui mecum non colligit, spargit, 151.a.224.a.230.b. 12.

Quicunque dixerit verbum aduersus filium hominis, remittetur illi ; qui autem dixerit aduersus Spiritum sanctum, non remittetur illi, neque in hoc sæculo, neque in futuro, 220.a.

Progenies viperarum; quomodo potestis bona loqui, cum sitis nequam? De abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo, de bono thesauro emitit bona, & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam, 67.b.

Dico autem vobis, quia omne verbũ otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die iudicij. De sermonibus enim tuis iustificaberis ; & de sermonibus tuis condemnaberis.

Progenies nequam & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionæ prophetæ. Quomodo enim Ionas fuit in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus : ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus, 210.a.

Et dabunt fructus, aliud cententarium, aliud sexagesimum, aliud tricesimum, 122.a.125.a.126.b.134.b.

Multi prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis & non audierunt, 210.a.

Parabola de zizanijs, 55.b.59.b.

Simile est regnum cælorum, de fermento, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus, 314.a.

Simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas : Vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abijt & vendidit omnia quæ habuit & emit illam, 179.b.216.a.

Modicæ fidei, quare dubitasti? pag. 221.a.

Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur, 107. 14.

Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cælestis, eradicabitur, pag 54.b.107.a.b. 15.

Cæci sunt & duces cæcorum ; cæcus autem cæcum ducens, simul in foueam cadent. 47.b.153.a.

Ego tibi dico Petre, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Et tibi dabo claues regni cælorum. Et quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cælis, & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cælis, 34.a.68.a.105.b.107.b.116.b.150.a.196.a,230.b. 16.

Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit, 251.a.

Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris. quid proderit tibi? aut quam commutationem dabit homo pro anima sua? ibidem.

Transfiguratio Domini, pag. 281.b. 17.

Hic est filius meus dilectissimus. &c. sicut supra, 86.b.

Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc illo, et transibit et nihil impossibile erit vobis.

Væ huic mundo à scandalis, veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit, pag 302.b. 18.

Si autem & ecclesiam contempserit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus,71.a.120.a.

Quæcunque ligaueritis in terris, erunt ligata & in cælis,& quæcunque solueritis,&c. sicut supra,64.b.

Dico autem vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra de omni re quamcunque petieritis; continget vobis a patre meo qui in cælis est,15.b.152.a.217.a.

Vbicunque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum,151.b.153.b.

Donaui tibi omne debitum, quia rogasti me,37.b.159.a.

19. Quos Dominus iunxit, homo non separet,305 b.

Non omnes capiũt verbum, sed illi quibus datum est,sunt enim spadones, qui ex vtero matris sic nati sunt & sunt spadones qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum, 83 b.152.a.134.b.220.a.301.b.

Qui potest capere capiat,pag.301.b.

Si vis ad vitam ingredi, serua mandata,150.a.

Si vis perfectus esse; vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, & veni sequere me, pag.142.b.143.a. 159.a.179.b.216.

Et acceperunt singulos denarios,pag.122.a.

21. Et sedit IESVS super asinam,268.a.

22. In resurrectione enim neque nubent neque nubentur.

Deus non est mortuorum, sed viuorum,34.a.

Si ergo Dauid in spiritu Dominum eum vocat, quomodo filius eius est,pag.318.b.

23. Super cathedram Moysi,&c.267.b.

Diligunt primum recumbendi locum in cœnis,&primam sessionem in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi. Vos autem ne vocaueritis Rabbi,vnus est enim vobis magister, pag.217.a.

Nolite vocare vobis patrem in terra,157.a.196.a.

Væ vobis Scribæ & pharisæi, quia ædificatis monumenta Prophetarum.

Zacharias interfectus in medio templi & altaris, 70. b.195.a.

Hierusalem Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas missos ad te; quoties volui congregare filios tuos sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta,pag.201.b.

24. Cauete ne quis vos fallat, multi enim venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Incipietis autem audire bella, & auditus bellorum: videte, nolite tumultuari: oportet enim hoc fieri, sed nondum est finis. Exsurget enim gens super gentes, & regnum super regnum: & erunt fames & tertæmotus,& pestilentię per singula loca. Omnia autem ista initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficient vos; & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent & odient inuicem. Et multi pseudoprophetæ exsurgent,&seducent multos: & eo quod facinus abundet, refrigescet caritas multorum. Qui autem tolerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et prædicabitur Euangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus, & tũc veniet finis. Cũ ergo videritis abominationem vastationis, quæ dicta est per Danielem prophetam, stantem in loco sancto (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes; & qui in tecto est, non descendat tollere quicquam de domo;&qui in agro est, non conuertatur retro auferre vestimentum suum. Væ autem pregnantibus & nutrientibus illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hyeme, neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque nunc, sed neque fiet: & nisi breuitati essent dies illi, non esset salua omnis caro; propter electos autem breuiabuntur illi dies. Tunc si quis dixerit vobis: ecce hic est Christus, aut ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ,& dabunt signa magna, & prodigia ad errorem faciendum si fieri potest etiam electis. Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis: Ecce in solitudine est, nolite exire; ecce in cubiculis, nolite credere. Sicut enim coruscatio exit ab oriente, & apparet vsque ad occidentem, ita erit & aduentus filij hominis. Vbi fuerit corpus illic colligentur aquilæ. Continuo autem post pressuram dierum illorum sol tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum mouebuntur. Et tunc apparebit signum filij hominis in cælo & lamẽtabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli, cum virtute magna & claritate, & mittet angelos suos cum tuba magna. Et colligent electos eius a quatuor vẽtis a summis cælorum vsque ad summitates eorum, 195.b.319.a.

25. Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt, pag.300.a.

Cum venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suę, & colligentur ante eum omnes gentes & segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis, & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet Rex eis qui ad dexteram eius erunt. Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esurui enim & dedistis mihi manducare, sitiui & potastis me, hospes fui, & adduxistis me: nudus & texistis me, infirmus & visitastis me, in carcere fui & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine quando te vidimus esurientem & pauimus? sitientem & potauimus? quando autem te vidimus hospitem & adduximus? nudum & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmum, & in carcere, & venimus ad te? Tunc respondens Rex dicit eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & illis qui ad sinistram eius erunt. Discedite a me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius. Esurini enim & non dedistis mihi manducare, sitiui & non potastis me. Hospes fui & non adduxistis me, nudus & non vestistis me, infirmus & in carcere & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere & non ministrauimus tibi & respondebit illis: Amen dico vobis quandiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis; & abibunt isti in ambustionem æternam,iusti autem in vitam æternam,181.b.211.a.

Quid vultis mihi dare & ego vobis eum tradam,271.b.

Calicem sub die passionis accipiens, benedixit & dedit discipulis suis, dicens: Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam amodo ex ista creatura vitis vsque in diem illum quo vobiscum bibam nouum vinum in regno patris mei,85.b.

Pater si fieri potest, transeat à me calix iste; veruntamen non quod ego volo, sed quod tu,219.b.

Venit Iudas ad Iesum, dixit ei: Aue Rabbi. Et osculatus est eum, pag.316.b.

Veruntamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis sedentem a dexteris virtutis Dei,318.b.

Iudas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribus dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum, 208.a.316.b. 27.

A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram vsque ad horam nonam.

Et monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt, & apparuerunt multis, & ingressi sunt sanctam ciuitatem, 318.a.

Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra,87.a.310.a.

Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque mandaui vobis, 31.b.105.b.107.a.111.a. præcepi.

Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationẽ sęculi,126.a.

EX MARCO.

IPse fuit secedens in solitudinem, & adorans,160.a. Marc.1.

Omnia peccata remittentur filijs hominum, & blasphemiæ, qui autem blasphemauerit in spiritum sanctum non remittetur illi, sed reus erit æterni peccati, 18.b.220.a. 3.

Vobis datum est intelligere sacramenta Dei, alijs autem in similitudinibus. 4.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis,220.a.

Reijcietis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis,pag. 35.b.86.b.111.b.156.a. 7.

Qui me confusus fuerit, confundet eum filius hominis, pagina. 86.b.145.b. 8.

Vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur,& erunt ad visionem vniuersæ carni,167.a. 9.

Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei; & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem vẽturo vitam æternam,75.a.143.a.197.b. 10.

Omnia quæcunque oratis & petitis, credite, quia accipietis, & erunt vobis. Omnia possibilia sunt credenti.219.b.221.a. 11.

Et cum steteritis ad orandum, remittite si quid habetis aduersus aliquem vt & pater vester qui in cælis est dimittat vobis peccata vestra,pag.159.a.219.b.152.a.

Si autem vos non remiseritis neque pater vester qui in cælis est remittet vobis,159.a.

Audi Israel Dominus Deus tuus vnus est. Et diliges Dominum Deum tuum, &c. sicut supra,152.b. 12.

Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissoluatur,202.a, 13.

Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia pag. 107,a.115.b.152.b.

Hoc est corpus meum,272.b. 14.

Vigilate & orate, vt non intretis in tentationem, spiritus quidem promptus est, caro autem infirma,159.b.

Ite, in nomine meo manum imponite, dæmonia expellite, pag. 231.b.

EX LVCA.

REplebitur spiritu sancto adhuc in vtero matris suæ, pagina, 121.b. Luc.1.

Nec timeas Maria, inueniſti enim gratiam ante Deum. Ecce concipies in vtero, & paries filium & vocabis nomen eius IESVM Hic erit magnus & filius altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in sæcula, & regni eius non erit finis,207.a.314.b.319.a.

Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Quapropter qui nascetur ex te sanctus, vocabitur filius Dei,p. 207.a.

Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. Et vnde hoc mihi contingit, vt veniat mater Domini mei ad me? pag. 207.a.

Benedictus Dominus Deus Israel, qui prospexit redemptionem populo suo, & excitauit nobis cornu salutis in domo Dauid pueri sui. pag. 207.a.

2. Ne timueretis. Ecce enim adnuntio vobis, quoniam natus est vobis hodie saluator qui est Christus Iesus in ciuitate Dauid. 207.a.

Nunc dimittis seruum tuum Domine secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, 174.a. 222.a.

Non recedebat de templo, ieiuniis & orationibus seruiens nocte ac die, 161.a.

4. Si filius Dei es, die vt lapides isti panes fiant, 269.a.

5. Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? 56.b.

6. Erat in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei, 118.a. 160.a.

Beati eritis cum vos oderint homines, & separauerint, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa est in cælis. 75.a. 143.a.

Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri, pag. 58.b.

7. Cui plus dimittitur, plus diligit, & cui minus, modicum diligit, pag. 225.a. 256.b.

9. Qui minimus fuerit in omnibus vobis, hic erit magnus, p. 190. a. 217.a.

Filius hominis non venit animas hominum perdere, sed saluare, pag. 80.a.

Nemo enim retro attendens & superponens manum suam superaratrum, aptus est regno Dei, 16.a. 194.b.

10. Qui vos audit me audit, & qui me audit, audit eum qui me misit; & qui reijcit vos, me reijcit, qui me reijcit reijcit eum qui me misit, pa. 67. .99.a.

Videbam Sathanam tanquam fulgur descendentē de cælo, 271.a

Ecce do vobis omnem potestatem calcandi super omnem potestatem inimici, & super serpentes, & scorpiones & non nocebunt vobis, 255. .315.b.

Sacerdos & Leuites præterierunt, 354.b.

Duxit illum in stabulum 59.a. 94.b.

11. Quærenti dabitur, pulsanti aperietur, 257.a.

Qui non est mecum, aduersum me est; & qui non colligit mecum spargit, 101.a. 120.a.

Qui fecit quod intus est, fecit & quod de foris est.

Verum tamen date elemosynam, & ecce vobis munda sunt omnia, 216.b.

12. Stulte hac nocte exposulatur anima tua, quæ ergo parasti cuius erunt, pag 158.b. 180.a. 222.b.

Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam, 129.b. 216.b.

Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando veniat à nuptiis. Vt cum venerit & pulsauerit aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. 153 b. 194.b. 209.a. 218.a.

Ille autem seruus, qui cognouit voluntatem Domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis, 15.b. 219.b.

Habeo alio baptismate baptizari, pag 108.a.

13. Putatis quia illi Galilæi super cæteros Galilæos peccatores fuerant quia passi sunt talia, non dico enim vobis nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis, &c. 237.a.

14. Qui se humiliauerit exaltabitur, 13.a.

Cum facis prandium aut cænam, noli vocare amicos tuos, neque fratres, neque vicinos, neque diuites, ne forte & illi reuocent te, & fiat tibi retributio. Sed cum facis epulum, voca pauperes, debiles, cæcos, & claudos, & beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in resurrectione iustorum, pagina 216.b.

Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut fratres, aut sorores, & animam suam non potest meus esse discipulus. 307.a.

Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius non potest meus esse discipulus, pag. 120.a.

15. Dico vobis. Sic erit gaudium in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente, quam super nouaginta nouem iustis quibus non est opus pœnitentia, 59.a. 119.a.

Parabola filii prodigi, pag. 278.a.

16. Filii huius sæculi prudentiores sunt filiis lucis in sæculo isto, p. 107.b. 307.b.

Si in iniusto mammona fideles non fuistis, quod verum est quis credet vobis? Etsi in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum quis dabit vobis? 179.b.

Mitte Lazarum vt refrigeret linguam meam. 67.b.

Commemorare quoniam percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala, Nunc vero hic rogatur, tu autem doles, 222.b.

17. Quis vestrum habens seruum arantem aut pastorem, & venienti de agro dicit continuo transi, recumbe? Sed dicit illi: Para aliquid vt cænem, & accingere, & ministra mihi, donec manducem & bibā; & postea tu manducabis & bibes. Nunquid habet gratiam seruo illi, quia fecit quæ imperata sunt? Sic itaque & vos cum perfeceritis quæ vobis imperata sunt, dicite: Serui superuacui sumus; quod habuimus facere, fecimus. 25.b. 26.b.

Et cum hæc omnia feceritis, dicite quia serui superuacui sumus, quod debuimus facere, fecimus. 34.a.

Sicut fulgur resplendet de oriente vsque ad occidentem, ita erit aduentus filii hominis.

Et qui in agro est non conuertatur retro. Memores estote vxoris Loth, 194.b.

Putas cum venerit filius hominis inueniet fidem in terra? p. 112.a. 153.b. 18.

Homines duo ascenderunt in templum adorare, vnus pharisæus, & vnus publicanus. Pharisæus enm stetisset, talia apud se precabatur: Deus gratias tibi ago, quia non sum sicut cæteri homines, iniusti, raptores, adulteri, quomodo & publicanus iste. Ieiuno bis in sabbatho, decimas do omnium quæcunque possideo. Publicanus autem de longinquo stabat, & neque oculos ad cælum volebant leuare, sed percutiebat pectus suum dicens: Deus propitius esto mihi peccatori. Dico vobis descendit hic iustificatus in domum suam magis quam ille pharisæus, 156.b.

Quia omnis qui se extollit humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur, 153.b. 217.a. 256.b. 19.

Ecce dimidium ex substantia mea do egenis, & si cui quid fraudaui quadruplum reddo. Dixit autem Iesus, quia salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abrahæ, pagina 85.a. 179.b. 216.b.

Filii huius sæculi generant & generantur; qui autem habuerint dignationem sæculi illius, & resurrectionis a mortuis, non nubunt neque nubuntur. Neque enim incipient mori; æquales enim sunt angelis Dei, cum sint filii resurrectionis, 134.b. 220.a. 308.b. 20.

Resurgere autem mortuos Moyses significat cum dicit in rubo: Dominus Deus Abraham, & Isaac, & Deus Iacob. Non est Deus mortuorum. sed viuorum; omnes enim illi viuunt, 220.a.

Amen dico vobis quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti de eo quod abundauit illis miserunt in dona Dei, hæc autem de inopia sua omnem quemcunque habuit victum misit, 64.a. 21.

Ponite in cordibus vestris, non præmeditari excusare. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere aduersarij vestri, pag. 125.a. 195.a.

Eceritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meum, pagina. 220.a.

Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei, pag. 174.a.

Hæc est caro mea. Hic est sanguis meus. Hoc facite in meam cōmemorationem, 272.b. 22.

Et quidem filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit, 279.a.

Dixit Dominus ad Petrum: Ecce Sathanas postulauit vt vexaret vos quomodo triticum; ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua, pag. 16.a. 160.a.

Hodie mecum eris in paradiso, 274.b. 279.a. 23.

Isti sunt sermones quos locutus sum ad vos cum adhuc essem vobiscum, quia oportet adimpleri omnia scripta in lege Moysi, & Prophetis & Psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum vt intelligerent scripturas, & dixit illis. Quia sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere a mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissam peccatorum vsque in omnes gentes, pag. 201.a. 24.

EX IOANNE.

IN principio erat sermo & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo, hic erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt & sine ipso factum est nihil, quod factum est in illo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt, pag. 205.b. 206.b. Ioan. 1.

Fuit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit, 201.b.

In sua propria venit & sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt dedit eis potestatem vt filii Dei fierent, his qui credunt in nomine eius, 157.a. 210.a.

Lex per Moysen data est, gratia & veritas per IESVM Christum facta est.

Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem vestrum stat, quē quem vos nescitis, ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cuius non sum dignus corrigiam calciamenti soluere, pag 209.a.

Ecce agnus Dei, ecce qui aufert peccata mundi, 208.a. 267.b.

Aqua Vinum facta, p. 86.a. 2.

Et cum fecisset flagellum de funiculis, &c. 268.a.

Domum patris mei, domum fecistis negotiationis, 224 b.

Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, &c. 290.a.

Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire regnum Dei, 86.a. 107.b. 202.a. 219.b. 3.

Quod enim natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu, spiritus est, 202.a. 219.b.

Sicut Moyses exaltauit serpentem in eremo, ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam, p. 209.b.

Qui non crediderit iam iudicatus est, quia non credidit in nomine vnigeniti filii Dei. Hoc autē est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt tenebras quam lucem, 201. b. 220.a.

Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam sponsus est: Amicus 4.

autem sponsi est qui stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi, 210.a.

* Nemo potest quicquam accipere nisi datum fuerit illi de cælo, pagi. 217.a.

* Qui credit in filium habet vitam æternam. Qui dicto non audiens est in filium, non habet vitam: sed ira Dei manebit super eum, pag. 210.a.

4. * Omnis qui biberit ex hac aqua sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua quam dedero non sitiet in æternum. 85.b.

* Inter hæc venerunt discipuli eius & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris aut quid loqueris cum ea? 305.b.

5. * Ecce sanus factus es iam noli peccare, ne quid deterius tibi contingat, 14.a.59.b.131.b.220.a.

* Nihil pater iudicat, sed omne iudicium dedit filio, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem, 210.b. 220.b.

* Si testimonium dixero de me, testimonium meum non est verum, alius est enim qui testis est de me, 98.b.

* Scrutamini scripturas in quibus putatis vos vitam habere, &c. pag. 202.b.

* Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cum alius venerit in nomine suo, ipsum recipietis, 206.a.319.a.

Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi. De me enim ille scripsit. Si autem illius scripturis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

6. * Ego sum panis vitæ, qui venerit ad me, non esuriet, & qui in me crediderit non sitiet vnquam, 203.b.

* Non descendi de cælo, vt faciam voluntatem meam sed eius qui misit me, pag. 150.a. 158.a. 219.b.

* Ego sum panis vitæ qui de cælo descendi. Si quis ederit de meo pane viuet in æternum. Panis autem quem ego dedero, caro mea est pro sæculi vita, 158.b.

* Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis in vobis, 203.b.219.b.272.b.

* Nemo potest venire ad me, nisi datum illi fuerit à patre, 107.a.

* Dixit Iesus ad Apostolos: Nunquid & vos vultis abire? Respondit Petrus: Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes, & nos credimus & cognouimus quoniã tu es filius Dei viui, 68.a.99.b.

7. * Odit me sæculum, quia & ego illud, quia mala facta sunt illius, pag. 289.a.

* Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ, 85.b.106.a.203.b.291.a. 217.a.

8. * Ego sum lumen sæculi, qui me secutus fuerit non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ, 87.a.190.a.207.a,

* Si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris, pag. 201.a.

* Si permanseritis in verbo meo, vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos, 185.b.194.b.

* Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati, 157.a.

* Vos de patre diabolo nati estis, & concupiscentias patris vestri perficere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, & in veritate non steterit, quia veritas non est in illo, ibidem.

* Sputo cæci oculos Christus formauit, 184.b.

9. * Deus peccatorem non audit, sed si quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit, 90.b.101.a.

10. * Qui non introijt per ostium in ouile ouium, sed descendit per alteram partem, ille fur est & latro, 255.a.

Oues vocem eius audiunt.

Ego sum ostium; per me si quis introierit, saluabitur, pagina 210.a.219.b.

* Ego sum pastor bonus, qui pono animam meam pro ouibus meis; mercenarius autem & cuius non sunt oues propriæ, cum viderit lupum venientem, relinquens effugit, & lupus dispergit oues, pag. 10.b.

* Et erit vnus grex & vnus pastor, 120.b.150.b.

* Nemo aufert animam meam à me, sed ego à me pono eam: Potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc enim mandatum accepi à patre meo, 209.b.278.b.

* Ego & pater vnum sumus, 122.a.151.a.

* Nonne scriptum est in lege, quoniam ego dixi, dij estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura, quem pater sanctificauit & misit in sæculum, vos dicitis: quoniam blasphemas quia dixi filius Dei sum? quod si non facio facta patris; nolite mihi credere; quod si facio & mihi non vultis credere, factis credite; & cognoscite, quoniam in me est pater & ego in illo, pag. 206.b.

11. * Ego sum resurrectio & vita, qui credit in me, licet moriatur viuet; & omnis qui viuit & credit in me, non morietur in æternum, pag. 176.b.

12. * Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam, & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam, pag. 76.a.127.b.194.a.219.a.

* Cum exaltatus fuero à terra, omnia ad me traham, 318.a.

* Ambulate dum lucem habetis ne vos tenebræ comprehendant, pag. 252.b.

13. * Nisi lauero te, non habebis partem mecum, 276.b.

Non est seruus maior Domino suo neque Apostolus maior eo qui se misit. Hæc scientes eritis beati, si ea feceritis, 55.b.217.a.

* Et post buccellam, &c. 274.b.

* Quod facis, fac citius, pag. 223.b.

14. * In domo patris mei habitationes multæ sunt, 134.b.251.b.

Ego sum via veritas & vita, 112.a.219.a. *

Nemo venit ad patrem nisi per me. 120.b.209.b.219.b. *

Pacem dimitto vobis, pacem meam do vobis, 153.a.216.b.

Si me dilexissetis, gauderetis; quoniam vado ad patrem pag. 174.b.222.a. *

Pater maior me est. 107.a.305.a. *

Ego sum vitis vera, pag. 85.a. *

Si feceretis quæ mando vobis, iam non dicam vos seruos, sed amicos, pag. 86.b.150.a. * 15.

Si sæculum vos odit, mementote quoniam me priorem vobis odit, &c. 75.b.195.b.220.a. *

Veniet hora, vt omnis qui interficit vos arbitretur se obsequium Deo facere. Sed & hæc facient, quoniam non cognouerunt patrem neque me, &c. 75.a.195.b.219.a. * 16.

Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit, vos tristes eritis sed tristitia vestra in gaudium veniet, 174.b.195.b. *

Petite & accipietis, pag. 15.b.156.a. *

Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis, in sæculo autem pressuram habebitis, sed fidite, quoniam ego vici sæculum, pag. 195.b.217. *

Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum, 107.a.167.a.193.b. * 17.

Ego te clarificaui in terra, opus perfeci quod dedisti mihi vt faciam, &c. 205.b. *

Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, vt omnes vnum sint sicut tu pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint, pag. 114.b.160.a. *

Pater, quos dedisti mihi volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum, & videant claritatem meam, quam mihi dedisti ante constitutionem mundi, 176.b.222.a. *

Si male locutus sum, exprobra de malo; si autem bene quid me cædis? 67.b.92.a.105.a. * 18.

Quia frigus erat, pag. 317.b. *

Regnum meum non est de isto sæculo, si de isto sæculo esset regnum meum, ministri mei turbarentur ne traderer Iudæis, nunc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo Rex es tu. Respondit Iesus. Tu dicis quoniam rex sum, ego in hoc natus sum, & in hoc veni in sæculum, vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate audit vocem meam, pag. 210.b 271.a.

Nullam haberes potestatem aduersus me, nisi data esset tibi desuper, 159.b.223.b. * 19.

Iesus Nazarenus Rex Iudæorum. 290.b. *

De tunica autem, quia de superiore parte non consutilis, sed per totum textilis erat, dixerunt ad inuicem: Non scindamus illam, sed sortiamur de illa cuius sit, 151.a. *

Ex latere Christi exiuit sanguis & aqua, pag. 280.a.291.a. *

Quia tulerunt Dominum meum, & nescio vbi posuerunt eum. * 20.

Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum, pag 283.a.

Sicut me misit pater & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, insufflauit & ait illis. Accipite spiritum sanctum Si cuius remiseritis peccata remittentur illi, si cuius tenueritis tenebuntur, pag. 105.b.116.b. 121.b. *

Dixit Dominus ad Thomam: Inijce huc digitum tuum, & vide manas meas & noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit autem Thomas & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dixit illi Iesus, quia vidisti me credidisti: felices qui non viderunt, & crediderunt, pag 206.b. *

Dixit Simoni Iesus: Diligisme? Respondit: Diligo. Ait illi: Pasce oues meas, pag. 10.b.150.b. * 21.

EX ACTIBVS APOSTOLORVM.

NEmo potest cognoscere tempus, ante tempora quæ pater posuit in sua potestate, 224.a.307.b. * Act. 1.

Et erant perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria quæ fuit mater Iesu, & fratribus eius, pag. 152.a. 157.a. *

Surrexit Petrus in medio discentium. Fuit autem turba in vno, pag. 96.a. *

Et factus est subito de cælo sonus quasi ferretur flatus vehemens, & impleuit totum illum locum in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ diuisæ, quasi ignis, qui & insedit in vnumquemque illorum; & impleti sunt omnes spiritu sancto, 224.b. * 2.

Et locuti sunt varijs linguis, 286.a.312.a.

Cum sit hora diei tertia, 160.b. *

Exaltatus ergo dextera Dei effudit hoc donum quod vos auditis, & videtis, pag. 318.b. *

Pœnitemini & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Domini IESV Christi in remissionem peccatorum, & accepietis donum spiritus sancti. Vobis enim est promissio, & filijs vestris, & omnibus deinceps, quoscunque admonuerit Dominus Deus noster, pag. 107.a. *

Ad horam orationis nonam.

Argentum quidem & aurum non est mihi, quod autem habeo hoc tibi do. In nomine IESV Christi Nazareni, surge & ambula, & apprehensa manu eius dextera, excitauit eum, 133.a.222.b. * 3.

Principes populi & seniores Israel audite: Ecce nos hodie interrogamur à vobis super benefacto hominis infirmi, in quo iste saluatus est. Sic vobis omnibus notum, & omni populo Israel, * 4.

quia in nomine IESV Christi Nazareni, quem vos crucifiristis, quem Deus suscitauit à mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem nullo. Hic est lapis qui contemptus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non enim est nomen aliud sub cælo datum hominibus, in quo oportet saluari, vos, pag. 280. b.

* Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant, nec fuit inter illos vllum discrimen, nec quicquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia, pag. 15. b. 153. a. 182. a. 217. a.

5. Cur impleuit Sathanas cor tuum mentiri te spiritui sancto, cum esset fundus in tua potestate, non omnibus mentitus es, sed Deo.

6. * Et conuocauerunt illi duodecim totam plebem discipulorum & dixerunt illis, 96. a.

* Et elegerunt septem diaconos, 92. a.

7. * Domine ne statuas illis hoc peccatum, 186. a.

8. * Tunc imponebant manus super illos & accipiebant spiritum sanctum, pag. 106. a.

* Pecunia tua tecum sit in perditione, quia existimasti gratiam Dei per pecuniam possideri, 224. b. 271. b.

* Ait Eunuchus: Ecce aqua, quid est quod me impedit baptizari? Tunc dixit Philippus: Si credis ex toto corde tuo licet, 221. a.

9. * Tabitha exurge in nomine Iesu Christi, 179. a.

10. * Cornelius centurio fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum. Huic circa horam nonam oranti astitit angelus testimonium reddens sui operis & dicens: Corneli orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderũt ad memoriam coram Deo, 160. b.

* Petrus ascendit in superiora, vt oraret circa horam sextam, pag. 160. b.

* Dominus dixit mihi neminem communem dicendum & immundum, 80. b.

* Quem vnxit pater spiritu sancto misso de cælis, 312. a.

* Et iussit eos baptizari, 104. a.

13. * Vobis primum oportebat indicari verbum Dei: sed quia repulistis illud, nec vos dignos æternæ vitæ iudicastis, ecce conuertimus nos ad gentes. Sic enim dixit per scripturas Dominus: Ecce lumen posui te inter gentes, ita vt sis in saluationem vsque ad fines terræ, pag. 203. a.

15. * Visum est sancto spiritui & nobis, nullam vobis imponere sarcinam, quam ista quæ ex necessitate sunt; abstinere vos ab idolothytis, & sanguinis effusione, & fornicatione. Et quæcunque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis, 225. a.

16. * Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo. Audiebant autem eos vinci, 218. b.

17. * In quo sumus, viuimus & mouemur, 267. b. 283. a.

19. * Baptizati prius baptismo Ioannis, baptizati sunt in nomine Domini Iesu, pag. 108. a.

* Iesum noui & Paulum scio, &c. 267. a.

23. * Beatus Paulus cum ei dictum esset: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? Nesciebam (inquit) fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem populi tui non maledices, pag. 67. b. 91. b. 99. a.

EX PAVLI EPISTOLA AD ROMANOS.

* *Rom.* 1. FIdes vestra prædicatur in vniuerso mundo, pagina. 37. a. 70. a. 77. b.

Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ, 217. b.

* Susurrones, detractores, abhorrentes Deo, iniuriosi, superbi, iactantes sui, adinuentores malorum. Qui cum iustitiam Dei agnouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni; non tantum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt eis qui hæc agunt, 97. a.

2. * Quare sine excusatione es ô homo omnis qui iudicas: in quo enim iudicas, alium, teipsum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas. Speras autem tu qui iudicas, eos qui mala agunt, & eadem facis, quia ipse effugies iudicium Dei? 219. b.

* An nunquid opulentiam bonitatis eius, & sustinentiæ & longanimitatis eius contemnis, ignorans quoniam patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? &c. 184. b. 214. b.

* Quotquot sine lege peccauerunt, sine lege peribũt. Et quotquot in lege peccauerunt per legem & iudicabuntur, 224. b.

* Non auditores legis iusti sunt apud Deum; sed factores legis iustificabuntur, pag. 224. a.

* Inter se inuicem cogitationibus accusantibus, &c. 319. a.

3. * Quid enim si exciderunt quidam illorum à fide, nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax, 68. b. 96. b. 99. b. 153. b.

* Faciamus mala, dum veniunt bona; quorum damnatio iusta est, pag 224. b. 307. b.

* Omnes enim peccauerunt & egent claritate Dei, iustificantur autem dono ipsius & gratia per redemptionem quæ est in Christo Iesu, pag. 209. b.

4. * Venenum aspidum sub labiis eorum, & os eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum, contritio & calamitas in viis eorum. Quia viam pacis non cognouerunt, nec est timor Dei ante oculos eorum, pag. 190. a.

* 5. Gloriamur in spe claritatis Dei, non solum autem, sed gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis, 195. a. 217. b.

* Si cum adhuc peccatores essemus Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine illius liberabimur per illum ab ira, 58. b.

* Non sicut delictum ita & donum, 280. a.

* 8. Itaque fratres non secundum carnem viuamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viuetis. Quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt, 190. b.

* Sumus filii Dei. Si autem filii & hæredes Dei, cohæredes autem Christi, siquidem compatiamur, vt & commagnificemur, pa. 74. b. 75. a. 126. b. 194. b. 219. a.

* Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis, 74. b. 125. a. 197. b. 219. a.

* Spe autem salui facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per spectationem speramus, 185. b. 221. a.

* Quis nos separabit à caritate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut scriptum est. Quoniam causa tui occidimur tota die, deputati sumus vt oues victimæ, sed in his omnibus superuincimus, pro eo qui dilexit nos, pag. 16. a. 32 b. 194. a. 218. a.

* 9. Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus cognatisque meis secundum carnem qui sunt Israelitæ, quorum adoptio & claritas, & testamentum, & legis constitutio, & famulatus, & promissiones; quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus, in sæcula, pagina 206. b.

* 10. Ignorantes Dei iustitiam, & suam volentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti, 303. a.

* Ore fit confessio ad salutem, 266. a.

* Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis, 69. b.

11. * Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat, 14. a. 217. a.

O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & quam inuestigabiles sunt viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? vel quis prior dedit ei, & non retribuetur illi? Quoniam in ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia; ipsi claritas in sæcula sæculorum, 221. b.

* 12. Obsecro vos fratres per misericordiam Dei, vt constituatis corpora vestra, hostiam viuam, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, sed transformamini in renouatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei, bona & placens, & perfecta, pa. 124. b. 125. a. 194. b.

* Si esurierit inimicus tuus, ciba illum, & si sitierit potabis illum: hoc enim faciens carbones viuos super fundes in caput eius.

* Noli vinci à malo, sed vince in bono malum, 219. b.

* 13. Vis non timere potestatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa, pag. 221. a.

* Reddite omnibus quæ debentur; cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Nemini quicquam debeatis nisi vt inuicem diligatis, 217. a.

* Dilectio proximi malum non operatur, 306. b.

* Nox transiuit, dies autem appropinquauit: Abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus: non in commessationibus & ebrietatibus; non in concupiscentiis & impudicitiis; non in certaminibus & zelo, pag. 190. a.

* 14. Tu quis & qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit, stabit autem, potens est enim Deus statuere eum, p. 58. b. 219. b. 256. b. 307. b.

* Vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo, pag. 122. b. 302. b.

* Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in caritate ambulas. Noli esca tua illum perdere propter quem Christus mortuus est. Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum, neque offendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur, pag. 302. a.

* Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in spiritu sancto, 222. b.

* 16. Rogo vos fratres diligenter obseruare eos, qui dissensiones & offendicula, præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt aut faciunt, & declinate ab ipsis, 308. a.

Soli sapienti Deo, 313. b.

EX EPISTOLA I. AD CORINTHIOS.

* *1. Corin.* 1. OBsecro vos fratres per nomen Domini nostri IESV CHRISTI vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia, 151. a. 224. a.

Nunquid in nomine Pauli baptizati estis? 267.a.

Misit me Christus annunciare non in sermonis sapientia, ne inanis fiat crux Christi. Verbum enim crucis stultitia est ijs qui pereunt, ijs autem qui saluantur, virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi? nonne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credentes. Quoniam Iudæi signa desiderant & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis, & Græcis Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam, 205.b. 223.a.316.a.

2. * Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, 76.a.260.a.

3. * Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo. Lac vobis potum dedi, non escam, dum adhuc enim pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales. Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissentiones, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? pagina 190.b. 217.a. 257.a.

cibum.

zelus.

* Saluus erit sic tamen quasi per ignem, 59.a.

* Nescitis quia templum Dei estis & spiritus Dei habitat in vobis, pag. 81.a.b 219.b.

* Nemo se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. Et cognouit Deus cogitationes sapientium quoniam stultæ sunt, 184.a.223.a.

fiat.

4. * Quid enim habes quod non acceperis. Si autem acceperis, quid gloriaris quasi non acceperis? 217.a.

* Imitatores mei estote, sicut & ego Christi, 58.a.305.a.

* Non in sermone est verbum Dei sed in virtute, 224.a.

5. * Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis, 133.b.218.b.

* Si quis frater, fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor siue iniustus nominatus fuerit; cum eiusmodi quidem nec cibum capere, 286.a.

6. * Audet quisquam vestrum aduersus alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Iam quidem totum delictum in vobis est, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini aut quare non magis fraudamini. Sed vos iniuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus; an nescitis, quoniam iniusti regnum Dei non consequentur? 221.a.

* Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neq; molles, neque masculorum adpetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores, regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis, in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri, 157.b.223.a.

* Omnia licent, sed non omnia expediunt, &c. 132.b.224.a.

* Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt. Auferens membra Christi, faciam membra fornicatiæ? Absit An nescitis, quia qui conglutinatur fornicatiæ, vnum corpus sunt. Erunt enim duo in vna carne. Qui autem se coniuxerit Domino vnus spiritus est, pag. 222.b.223.a.

* Omne delictum quodcunque fecerit homo extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat, 60.a.223.a. 246.b.

* Non estis vestri, empti enim estis pretio magno clarificate & portate Deum in corpore vestro, 157.a.194.a.218.a.223.a.

7. * Bonum est homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat, similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vir, similiter & vir potestatem sui corporis non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem nisi ex conuentione, ad tempus vt vacetis orationi, & iterum reuertimini ad idipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram: hoc dico secundum veniam, non secundum imperium; volo autem omnes homines esse sicut & me, 220.a.

* Vnusquisque proprium donum habet à Deo, alius sic, alius autem sic, pag. 305.a.

* Quod si non se continent, nubant.

Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego sed Dominus vxorem à viro non separari: si autem recesserit manere innuptam, aut reconciliari viro, & virum vxorem non dimittere, 224.a.

* De virginibus præceptum Domini non habeo, &c. 262.b.

* Alligatus es vxori ne quæsieris solutionem; solutus es ab vxore, ne quæsieris vxorem, 301.a.

* Tempus collectum: superest ergo vt & qui habent vxores, quasi non habentes sint; & qui plangunt quasi non plangentes; & qui gaudent, quasi non gaudentes: & qui emunt, quasi non ementes; & qui possident, quasi non possidentes: & qui hoc mundo vtuntur, quasi non vtantur. Præterit enim figura huius mundi, pagina 133.a.218.a.307.a.

* Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini, quomodo placet Deo, qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius quomodo placeat vxori, sic & mulier; & virgo innupta, cogitat ea quæ sunt Domini vt sit sancta & corpore & spiritu: quæ autem nupsit, cogitat de iis quæ sunt mundi huius quomodo placeat viro, pag. 132.a 220.b.

Mulier vincta est quamdiu viuit vir eius: si autem dormierit, liberata est, vt cui vult nubat, tantum in Domino: felicior autem erit si sic permanserit. 222.b. *

Cibus nos non commendat Deo: neque si manducauerimus abundabimus: neque si non manducauerimus egebimus, ibid. 8.

Si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnes in æternum, ne fratrem scandalizem, 83.a.302.a. *

Dominum Iesum vidi, 157.b. * 9.

Nunquid non habemus potestatem mulierem circumducendi, pag. 304.a.305.a.

Factus sum infirmis infirmus vt infirmos lucrarer, 58.a. *

Nescitis quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currũt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis. Omnis enim qui agonizat in omnibus continens est. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos vero incorruptam, pag. 17.a. 194.b.219.b.220.a. *

Ego sic curro, non quasi in incertum, sic pugno non quasi aerem cædens: sed adfligo corpus meum & in seruitutem redigo, ne forte alijs prædicans, ipse reprobus inueniar, 305.a. *

Nolo enim vos ignorare fratres quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari. Hæc autem omnia figuræ nostræ fuerunt, pag. 112.a.201.a. * 10.

Tentatio vos non occupauit, nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam euadendi facultatem, vt possitis tollerare, pagina 224.a.

Non potestis calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum Non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum, pag. 19.a.143.b. *

Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia licent, sed non omnia ædificant, 224.a. *

Estote sine scandalo Iudæis & Græcis, & Ecclesiæ Dei, 301.a. *

Omnibus per omnia placeo non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis vt saluentur, 58.a.

Viri caput Christus est, 124.b.196.a. * 11.

Veruntamen neque mulier sine viro neque vir sine muliere in Domino, pag 302. *

Si quis autem putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei, pag. 108.b. *

Oportet & hæreses esse vt probati manifesti sint in vobis, pag. 151.b.224.a. *

Dominus Iesus in qua nocte tradebatur accepit panem & gratias agens fregit ac dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem. Simili modo & calicem, postquam cænatum est, accepit dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine; hoc facite, quotiescunque feceritis in meam commemorationem. Quotiescunque enim ederitis panem istum & calicem bibentis, mortẽ Domini adnunciabitis quoadusque veniat, 87.a. *

Quicunque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini, pagina 120.a.121.a.117.a.143.b 224.a.274.b. *

Nunquid omnes Apostoli, nunquid omnes Prophetæ? * 12.

Etsi habuero omnem fidem ita vt montes transferam, caritatem autem non habeam nihil sum. Etsi in cibos pauperum distribuero omnia mea, etsi tradidero corpus meum vt ardeam, caritatem autem non habeam nihil proficio. Caritas magnanima est, caritas benigna est: caritas non zelat, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniustitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, caritas nunquam excidit, pag. 107.b. 152.a.186.a.190.b 217.a. * 13.

Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & ego cognitus sum, 221.b.

Prophetæ autem duo aut tres loquantur & cæteri examinent. Si autem alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat 102.b.112.b. * 14.

Mulieres in ecclesia taceant. Si quæ autem quid discere volunt domi viros interrogent, 221.a.

Omnia vestra honesta fiant, 303.b. *

Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est & fides nostra. Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur, vnusquisque autem in suo ordine: initium Christus. Deinde qui sunt Christi in aduentu eius, deinde finis, 321.a. * 15.

Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ, pagina 71.a.153.a.224.a. *

Stulte tu quod seminas non viuificabitur nisi prius mortuum fuerit, &c. 222.a.321.a.

Stella à stella differt in claritate, sic & resurrectio mortuorum. Seminatur corpus in corruptione, resurgit sine corruptela. Seminatur in ignominia, resurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, resurgit in virtute. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale. pag. 222.a. *

Oportet enim corruptiuum istud induere incorruptionem, & mor-

mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem. Tunc fiet verbum quod scriptum est: Absorpta est mors in contentionem. Vbi est mors aculeus tuus? vbi est mors contentio tua? 222.a.321.b.

Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo, qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cælestis, tales & cælestes.

Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui in cælis est, pag. 138. b. 158. a. 190. a. 207. a. 218. a.

Ecce mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed nõ omnes immutabimur, In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba & mortui resurgent, incorrupti, & nos immutabimur, 321. a. b.

Virtus peccati lex, pag. 303. b.

EX EPISTOLA AD CORINTHIOS II.

1. Cor. 2. A Lijs odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitam, pagina 73. a.

3. Obtusi sunt sensus eorum vsque ad hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris testamenti manente, quod non reuelatur, quia in Christo euacuatur: & vsque in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum auferetur velamentum, pagina 201. a.

5. Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, vt reportet vnusquisque sui corporis propria, secundum quæ egit siue bona siue mala, 210. b. 222. a. 319. a.

6. Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum, p. 308. a. b.

In omnibus commendantes quasi Dei ministros, in sustentatione multa, in pressuris, in tentationibus, in tribulationibus, in angustiis, in plagis, in custodiis, in carceribus, in seditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, 304. b.

Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ, & iniquitati? Aut quæ est communicatio luci ad tenebras? 106. b. 223. a.

8. Si voluntas prompta est secundum quodcumque habuerit acceptabile est, non secundum quod non habuerit neque sit aliis refrigerium, vobis autem pressura, 216. b.

Vestra abundantia illorum inopiam suppleat, vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fit æqualitas sicut scriptum est: Qui multum habuit, non abundauit, & qui modicum, non indiguit, 216. b.

9. Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictione de benedictione & metet. Vnusquisque autem sicut corde proposuit, non quasi ex tristitia, vel ex necessitate, hilarem enim datorem diligit Deus, sicut scriptum est: Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in æternum, 216. b.

Qui administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit. Et multiplicabit seminationẽ vestram, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini: Administratio huius officii non tantum suppleuit ea quæ sanctis desunt, sed & abundauit, per multam gratiarum actionem in Deum, pag. 179. b. 216. b.

10. Non enim audemus nos comparare aut cõferre quibusdam qui seipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos commendantes, &c. 305. a.

11. Despondi vos vni viro virginem castam adsignare Christo, pag. 116. a.

Transfigurat se velut angelum lucis, 150. b.

12. Scio hominem raptum vsque in tertium cælum, 197. b.

Datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus satanæ, qui me colaphizet, vt non extollar, propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur, 175. a. 217. b. 265. a.

Timeo ne forte veniens ad vos lugeam multos, ex iis qui ante peccauerunt & non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt & fornicationibus & libidinibus, 60. a.

EX EPISTOLA AD GALATHAS.

Galat. 1. Miror quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud Euangelium; quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Christi. Sed licet nos aut angelus de cælo aliud adnuntiet præterquam quod annunciauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus & nunc iterum dico: Si quis aliquid vobis adnunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit, pag. 39. a. 86. a.

Si hominibus placere vellem Christi seruus non essem, pag. 68. b. 83. b. 86. b. 132. a. 222. a.

2. Reprehensio Petri à Paulo, 102. b.

3. Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt hi filii sunt Abrahæ. Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus, prænunciauit Abrahæ quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt benedicti sunt cum fideli Abraham, 85. a. 201. b.

Factus pro nobis maledictum, 279. b.

Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis, p. 81. b. 111. b. 116. a

4. Ad vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere, 207. a.

Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, quæ est mater omnium nostrum 318. a.

5. Diligesproximum tibi tanquam te. Si autem mordetis & accusatis inuicem, videte ne consumamini ab inuicem, pagina 14. b. 217. a.

Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnẽ. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis ipsa faciatis. Manifesta autem sunt facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes animositates, prouocationes, simultates, dissentiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, commessationes, & his similia: quæ prædico vobis sicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas, 158. a.

Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis suis, 132. a. 223. a.

6. In contemplatione habentes vnusquisque ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi, pag. 60. a. 214. b.

Onera vestra sustinete inuicem & sic adimplebitis legem Christi.

Deus non deridetur, 96. b.

Ergo cum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus, 182. a. 185. b.

Mihi aũt absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo, 132. a. 218. a.

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

Eph. 1. QVi simul consuscitauit nos simulq; sedere fecit in cælestibus, pag. 318 a. 322. a.

2. Et cum venisset adnunciauit vobis pacem his qui longe, & pacem ijs qui prope, quia per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem, 210. a.

Vt possitis comprehendere quæ sit latitudo, 280. b. 315. a.

4. Obsecro vos ego vinctus in Domino; digne ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia sustinentes inuicem in dilectione, satisagentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis, pagina 59. b. 117. b. 151. a. 186. a.

Vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ, 117. b. 150. b.

Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium, qui super omnes & per omnia, & in omnibus nobis, pa 52. a. 112. b. 117. b. 150. b.

Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus, 278. a. 279. b.

Exponite prioris conuersationis veterem hominem, qui corrumpitur, secundum concupiscentias deceptionis. Innouamini autem spiritum sensus vestri, & induite nouum hominem, eum qui secundum Deum constitutus est in iustitia, & sanctitate & veritate, 218. a.

Irascimini & nolite peccare, sol non occidat super iracundiam vestram, 217. b.

Nolite locum dare diabolo, 83. a. 303. b.

Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus, 48. b. 218. b.

Nolite contristare Spiritum sanctum Dei in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia auferatur à vobis, 186. a. 217. b.

5. Stultiloquium & scurrilitas, quæ ad rem non pertinet non nominetur quidem in vobis. Hoc enim scitote intelligentes, quia omnis fornicator, aut immundus, aut fraudator quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei, pagina 60. a. 221. a.

Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite ergo esse participes eorum, pag. 46. b. 91. a. 153. a. 257. b.

Vt filii lucis ambulate. Fructus enim luminis est in omni bonitate & iustitia & veritate, probantes quod beneplacitum sit Deo, p. 309. a.

Vir caput est mulieris, 246. a.

Christus dilexit Ecclesiam & seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, pag. 111. b. 120. a.

Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & erunt duo in carnem vnam, Sacramentum istud magnum est. Ego autem dico in Christum & Ecclesiam, 54. a.

6. Filii obsequentes estote parentibus vestris, hoc enim iustum. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione vt bene sit tibi, vt sis longæuus super terram, p. 223. b.

Et vos parentes nolite in iracundiam mittere filios vestros, sed nu-

nutrite illos in disciplina & correptione Domini, ibid.
Serui obedite Dominis carnalibus cum metu & tremore, & in simplicitate cordis vestri, sicut Christo, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed quasi serui Dei, ibid.
Et vos Domini eadem facite ad eos, laxantes itacundiam, scientes quia & vester & ipsorum Dominus est in cælis & exceptio personarum non est, in illo, ibid.
* Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi harum tenebrarum, aduersus spiritalia nequitiæ in cælestibus. Propter hoc induite tota arma Dei, vt possitis resistere in die nequissimo, vt cum omnia perfecertis stetis accincti lumbos vestros in veritate Euangelij, induentes loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione Euangelij pacis, in omnibus assumentes scutum fidei in quo possitis omnia ignita iacula nequissimi extinguere, & galeam salutis assumere, & gladium spiritus qui est verbum Dei, pagina 33. a. 76. a. 225. a.

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

Philip. 1. * VEruntamen omni modo, siue per occasionem siue per veritatem, Christus adnuntietur, 106. b.
Mihi viuere Christus est mori lucrum, 174.
2. * Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiēs, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis, 207. b. 208. a. 221. a. 263. a.
* Deus exaltauit illum & donauit illi nomen quod est super omne nomen; vt in nomine IESV omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum, 187. a. 315. b.
* Omnia autem pro dilectione facientes sine murmurationibus, & reputationibus, vt sitis sine querela, & immaculati filij Dei, pag. 218. b.
* Lucete sicut luminaria in mundo, 14. a. 220. a.
3. Omnes sua quærunt & non quæ sunt Christi, 218. a.
* Videte canes, videte malos operarios, 254. b.
* Quorum finis interitus est, quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cælis est, vnde & saluatorem exspectamus, Dominum nostrũ Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, p. 124. b. 176. b. 218. a. 269. b.
4. * Saturatus sum recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt odorem suauitatis, sacrificium acceptum, & beneplacitum Deo, 160. b.
Deus pacis & dilectionis erit, vobiscum, 309. b.

EX EPISTOLA AD COLOSSENSES.

Col. 1. * QVi est imago Dei inuisibilis & primogenitus totius creaturæ, 205. b.
* Quia per ipsum creata sunt omnia visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates, p. 113. a.
Primogenitus à mortuis, vt fieret in omnibus ipse primatum tenens, 205. b.
2. * Videte ne quis vos depredetur per philosophiam & inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum, quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis, 58. b. 184. a.
* Circumcisi estis, circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi, 201. b.
* Delens quod aduersus nos erat chirographum, & affigens illud cruci suæ traduxit, principatus siue potestates, triumphans eos in semetipso, pag 315. b.
* Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi; quid tanquam viuentes in mundo vana sectamini? 218. a. 252. b.
3. * Si consurrexistis cũ Christo quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens, quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria, 218. a.
* Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, exponentes fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam quæ est idolorum seruitus, propter quæ venit ira Dei, 60. a. 308. b.
* Vbi non est Iudæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & femina, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus, 303. a.
4. * Instate orationi, vigilantes in ea, 16. a. 160. a. 225. a.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES I.

1 Thes. 4. HÆc est voluntas Dei vt abstineatis vos à fonicatione, pagina 246. b.
* Non circumuenire in negotio fratrem suum; quia vltor est Deus de his omnibus, 224. a.
* Nolumus vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu adducet eum illo, &c. 176. b. 222. a. 321. b.
5. * Dies Domini sicut fur in nocte ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus aduenit interitus, 224. a.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES II.

* NE quis vos seducat vllo modo: quoniam nisi discessio venerit primum & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis qui aduersatur & extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Et tunc reuelabitur inimicus quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui; & euacuabit illuminatione aduentus sui eum, cuius est aduentus, secundum opera satanæ, in omni virtute signis & prodigiis mendacibus. Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, 319. a. 1. Thes. 2.
Dilectum veritatis non receperunt vt salui fierent, ac propterea * mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia, 69. b. 150. a.
Præcipimus autem vobis in nomine Domini nostri Iesu Christi, 3. vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate & nõ secundum traditionem, quam acceperunt à nobis, pag. 71. a. 153. b. 308. a.
Neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus, pag. 13. a. 106. b.

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM I.

FInis autem præcepti est caritas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta, 306. b. * 1. Tim. 1.
Scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitime vtatur, pagina 305. b. *
Qui primo fui blasphemus & persecutor & iniuriosus. sed misericordiam merui quia ignorans feci, 106. b. *
Sint mulieres vestræ cum verecundia & pudicitia componentes se, nõ in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem, 220. b. * 2.
Mulier in silẽtio discatin omni subiectione. Docere autem mulierem non permitto, neque præpositam esse viro, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua; & Adam seductꝰ non est, mulier autem seducta est, 221. a. *
Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat & laqueum diaboli, pag. 309. a. * 3.
In nouissimis temporibus, &c. 96. b.
Nemo iuuenturem tuam despiciat, 92. a. * 4.
Forma esto fidelibus in sermone, in conuersatione & caritate, in fide & castitate, 301. b. *
Viduas honora quæ vere viduæ sunt, 223. b. * 5.
Quæ autem delicata est vidua, viuens mortua est, 339. a. *
Si quis autem suorum & maxime domesticorum non agit curã, fidem denegat & est infideli deterior, 223. b. *
Iuniores autem viduas præteri. Cum enim indelicatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes iudicium quoniam primam fidem reprobauerunt. 223. b. *
Aduersus maiorem natu accusationem ne receperis, 223. b. *
Peccantes corã omnib. corripe, vt & cæteri metum habeant, ib. *
Quorundam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium, quosdam autem & sua subsequuntur, 307. b. *
Si quis aliter docet & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, stupore elatus est, Discedite ab huiusmodi, 46. b. 111. b. * 6.
Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec quid auferre possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contẽti sumus, 158. b. 222. b. *
Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & muscipulam & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidem appetentes naufragauerunt à fide & inseruerunt se doloribus multis, 143. a. 158. b. 180. a. 222. b. *

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM II.

OTimothee fili cõmendatum serua, noli spernere donũ quod in te est per impositionem manuum seniorum, &c. p. 287. a. 2. Tim. 1.
Nemo militans Deo, obligat se molestiis sæcularibus vt possit placere ei cui se probauit, pag. 93. a. * 2.
Sed etsi certauerit quis, non coronabitur, nisi legitime pugnauerit, 194. a. 218. a.
Si enim commorimur & conuiuemus; si toleramus & conregnabimus; si negamus, & ipse negabit nos. 164. a. *
Noli verbis contendere, nihil enim vtile est, nisi in subuersionem audientium. Sollicite cura teipsum probabilem, &c. Stulta autem & inania eloquia deuita, multũ enim, proficiũt ad impietatẽ, 308. a. *
Sermo eorum velut cancer serpit, 71. a. 106. b. 146. a. 152 b. 223. b. *
In domo autem magna non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam autem inhonorata. 55. b. 59. b. 124. b.
Stultas autem & ineruditas quæstiones deuita, sciens quia lites generant, 221. b.
Seruum Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos, qui resistunt veritati, ne forte det illis Deus pœnitentiam ad cognoscẽdam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenẽtur secundum eius voluntatem, 112. a. 305. b. *
In nouissimis diebus aderunt tempora molesta, & erunt homi- * 3.

nes sui placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi, parentib. inobedientes, ingrati, impij, sine affectu, sine fedre, delatores, incontinentes, immites, bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quam Deum deregentes, habentes deformationem religionis, virtutem autem eius abnegantes, hos deui ta. Ex his sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs desiderijs, semper discentes & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes, & quomodo Ioannes & Mambres restiterunt Moysi, sic & hi resistunt veritati homines corrupti sensu, reprobi circa fidem. Sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus sicut & illorum fuit, 68.a.152.b.269.b.

* Omnis scriptura diuinitus inspirata utilis est ad docendum, pag. 319.b.

* Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desiderta coacernabunt sibi magistros prurientes in audiendo, scalpentes aures. Et à veritate quidem auditum auertent: ad fabulas autem conuertentur, 223.a.

* Ego iam delibor, & tempus instat meæ assumptionis. Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui, iam supereſt mihi corona iustitiæ quam mihi reddet Dominus in illa die iustus iudex: non solum autem mihi sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius, 17.b.219.a.

EX EPISTOLA ADTITVM.

Tit.1. * ANte tempora sæcularia, 260 a.

* Episcopum oportet esse sine crimine tanquam Dei dispensatorem, 96.b.

* Omnia munda mundis, 116.b.

2. * Tu autē loquere quę cōueniunt sanę doctrinę, maiores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in caritate, in patientia sincera, p. 308.a.

* Teipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in grauitate, in verbo sano atque irreprehensibili: vt aduersarius reuereatur nihil habens in nobis dicere mali. Omnibus fidem bonam ostende, vt bonam doctrinam saluatoris Domini nostri præferant in omnibus, 301.b.

3. * De nullo male loqui nec litigiosus esse, 224.b.

* Saluabit nos per lauacrum regenerationis, 111.b.

* Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita, sciens quoniam peruersus est huiusmodi & peccat, & est à semetipso damnatus, 71..106 a.111.a.115.a.120.b 153.a.223.b.

EX EPISTOLA AD HEBRÆOS.

Heb.1. * QVia per ipsum sæcula instituit, & per ipsum constituit vniuersorum hæredem, 313.a.b.

2. * Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum, per passiones consummari. 318.a.

4. * Viuus est sermo Dei & efficax, ancipiti gladio penetrabilior, vsque ad diuisionem spiritus & animæ attingens, &c. 268.a.

7. * Maior à minore non benedicitur, 267.a.

10. * Vna oblatione, &c. 265.a.

11. * Fides substantia rerum sperandarum, 283.a.

* Credere enim primo omnium accedentem oportet ad Dominum quia est, & credentibus in se remunerator fit, 312.b.

12. * Fructum pacatissimum exercitatis in iustitia dabit, 263.b.

13. * Qui educit de terra pastorem magnum ouium, 318.b.

EX EPISTOLA IACOBI.

Iacob.4. * DOminus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, pag. 256.b.

EX EPISTOLA PETRI I.

1.Pet. 2. SIcut hospites & peregrini abstinete vos à carnalib. desiderijs, quę militant aduersus animam, vt dum detrectāt de vobis, quasi de malignis, opera vestra aspicientes magnificent Deū, 14.a.218.b.

* Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt sequamini vestigia eius; qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius; qui cum malediceretur, non remaledicebat, cum pateretur non comminabatur, &c. 185.a.190.a.221.a.

3. * Sit in muliere non exterior ornamenti aut auri vestis cultus, sed cultus cordis, 220.b.

* Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, vt nos offerret Deo, 210.a.

* In hoc enim & mortuis prædicatum est vt suscitentur, ibid.

* In arca Noe pauci, in est, octo animæ saluæ factæ sunt, per aquam quod & vos similiter saluos faciet baptisma, pag. 112.b.116.b. 120.a.

* Qui est in dextera Dei sedens in cælis, 320.a.

4. * Cariss. Nolite mirari ardorem accidentem vobis qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tanquam nouum vobis contingat; sed quotiescunque communicatis Christi passionibus per omnia gaudete, vt & in reuelatione facta claritatis eius gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requieseit. Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honorarur, 75.a.195.a.

* Nec quisquam vestrum tanquam fur aut homicida patiatur; aut tanquam maleficus, aut curas alienas agens, sed tanquam Christianus, 221.a.

5. * Sobrij estote & vigilate quia aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit, aliquem deuorare quærens, pag. 189.a.

EX EPISTOLA PETRI II.

IN conuiuijs suis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & incessabilibus delictis, capientes animas infirmas, 307.a. * 1.Petr.2.

EX EPIPTOLA IOANNIS I.

SI dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est, 159.a.222.a. * 1.Ioan.1.

Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat, 159.a. *

Filioli mei hæc scribo vobis, ne delinquatis. & si quis deliquerit, aduocatum habemus apud patrem Iesum Christum iustum, & ipse est deprecatio pro delictis nostris, 58.b.156.a. * 2.

In hoc intelligimus quia cognouimus eum, si præcepta eius custodiamus. Qui dicit quoniam cognouit eum & mandata eius non seruat, mendax est & veritas in illo non est, 31.b. *

Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare, 74.b.132.b. *

Qui dicit se esse in luce & fratrem suum odit in tenebris est vsque adhuc, & in tenebris ambulat & non scit quo eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius, 190.a.217.a. *

Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum non est caritas patris in illo, quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi, & mundus transibit & concupiscentia eius, pagina 158.a.176.b.218.a. *

Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, Quomodo Deus manet in æternum, 158.a.218.a.219.b. *

Audistis quia Antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt, vnde cognoscimus quia nouissima hora est, pag. 101.b. 120.a.230.b.255.a. *

Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis, si enim fuissent ex nobis, manssissent vtique nobiscum, 68 b.151.b.223.b. *

Qui negat filium neque patrem habet, qui confitetur filium, & filium & patrem habet, 107.a.194.a.210.a. *

In hoc apparent fili Dei & filij diaboli. Omnis qui non est iustus; non est de Deo, & qui non diligit fratrem suum, 217.a. * 3.

Qui fratrem suum odit homicida est, & scitis quia omnis homicida non habet in se vitam æternam manentem, pag. 159.b.190.a. *

Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo caritas Dei manet in illo? 180.b.216.b.

Si cor nostrum nos non reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, & quodcunque petierimus accipiemus ab eo, 223.b.

Omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse de Deo est, qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, sed est de Antichristi spiritu, 207.a. * 4.

Maior est qui in vobis est quam qui in isto mūdo pag. 17.a.195.a. 217..b.306.b. *

Deus dilectio est & qui manet in dilectione in Deo manet, & Deus in eo, 217.a.

Si quis dixerit quoniam diligit Deum & fratrem suum odit, mēdax est, qui enim nō diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere? 217.a. *

Et hi tres vnum sunt, pag. 151.a. * 7.

EX EPISTOLA IOANNIS II.

SI quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet; nolite eum admittere in domum vestram, & aue illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi aue; communicat factis eius malis, 233.a. * 2.Ioan.1. *

EX EPISTOLA IVDÆ.

ECce venit cum multis mill bus nunciorum suorum, facere iudicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem de omnibus factis impiorum, quæ fecerunt impie, & de omnibus verbis impijs, quę de Deo locuti sunt peccatores, 257.b * Iuda.1.

EX EPOCALIPSI IOANNIS.

ET cōuersus respexi vt viderem vocem quæ mecum loquebatur; & vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas zonam auream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix; & oculi eius vt flamma ignis, & pedes eius similes aurichalco ignis, sicut de fornace ignis; & vox eius vt sonus aquarum multarum, & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore eius gladius ex vtraque parte acutus exibat, & facies eius splendebat vt sol in virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam, dicens: Noli timere ego sum primus & nouissimus, & viuus qui fueram mortuus, & ecce sum viuens in sæcula sæculorum & habeo claues mortis & inferorum, pag. 210.a. Apocal.1.

Septem stellæ septem angeli, septem candelabra, septem Ecclesiæ.

Memor esto vnde excideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera, si quo minus, veniam tibi nisi pœnitentiam egeris, 22.b. 34.b.59.a.143.b.256.b. *

Qui vincet dabo illi edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei, 219.a. *

Nihil eorum quæ passurus es, 195.a. *

Esto fidelis vsque ad mortem & dabo tibi coronam vitæ, pag. 13.a.43.b.219.a. *

Habeo aduersus te multa, quod vxorem tuam Iezabel, quę se dicit prophetam sinis docere & seducere seruos. sanctos meos fornicari & manducare de sacrificijs. Et dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret, & pœnitere non vult à fornicatione sua. Ecce mitto eam in le- *

ctum, & qui cum ea fornicati sunt in tribulationem maximam, nisi pœnitentiam egerint ab operibus suis, 59.a.
Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis, & dabo vnicuique secundum opera sua, pag.145.a.156.b.176.a.222.a.
3. Tene quod habes ne alius accipiat coronam tuam, p.153.b.194.b
Dicis: Dives sum & ditatus, & nullius rei egeo; & nescis quoniã tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus & nudus. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum de igni, vt fis dives, & vestem albam vestiaris, vt non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos vt videas, 180.b.255.a.
Quos diligo redarguo & castigo, 143.a.
Vincenti dabo sedere super thronum meum sicut, & ego vici & sedi super thronum patris mei, 32.b.
4. Et requiem non habebant die ac nocte dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth, qui erat & qui est & qui venturus est omnipotens, 298.b.313 b.
5. Et vidi librum in dextra Dei sedentis super thronum scriptum intus & retro, signatum signis septem; & vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum & aperire signa eius nec quisquam poterat neque de cælo neque super terram neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum, quod nemo dignus repertus esset qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex senioribus dixit mihi? Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid aperire librum & soluere septem signa eius, 207.b.
Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cum accepisset librum, quatuor animalia & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnum, habentes singuli citharas & pateras aureas, plenas odoramentis supplicationum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantauerunt canticum nouum, dicentes: Dignus es Domine accipere librum, & aperire signa eius, quoniam occisus es, & redemisti nos sanguine tuo ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione; & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotes que fecisti & regnabunt super terram, 208.a.
6. Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum iustumque iudicans, & præliabatur; eratque coopertus veste conspersa sanguine, & dicitur nomen eius, sermo Dei, 206 a.
Et cum aperuisset quintum sigillum, vidi sub ara Dei, animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum; & clamauerunt magna voce, dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas, & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore, donec impleretur numerus conseruorum & fratrum eorum, quique postea occidentur exemplo ipsorum. 144.a.187.a.
Et cum aperuisset sigillum sextum, ecce terræ motus factus est magnus, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, quomodo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cælum recessit vt liber cum inuoluitur; & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt; & reges terræ & maximi quique, & tribuni & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris: Cadite super nos & abscondite nos à conspectu patris sedentis super thronum & ab ira agni, quoniã venit dies interitionis, & quis poterit stare? p.257.b.
7. Posthæc vidi turbam magnam quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua stantes in conspectu throni, & in conspectu agni, & erant amicti stolas albas & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum, & agno. Et respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixit ei: Domine mi tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni. Ideo sunt in conspectu throni Dei & seruiunt ei die ac † nocte in templo eius. Et is qui sedet in throno, inhabitat super eos, neque esurient neque sitient vnquam, sed neque sol super eos cadet, nullum vnquam æstum patientur, quoniam agnus qui in medio throni est, reget eos. Et deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & absterget Deus omnem lacrimam ab oculis eorum, 197.a.219.a.
14. Et vidi, & ecce agnum stantem in monte Syon, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius scriptum in frontibus suis, 409.b.
Hi sunt, qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt, hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit, pag.132,a.266.b.
Et vidi alium angelum volantem in medio cælo, habentem Euangelium æternum, vt adnunciaret super omnem terram, & super omnes nationes & tribus & linguas & populos dicentem voce magna: Metuite potius Deum & date illi claritatem, quoniam venit hora iudicij eius: & adorate eum; fecit cælum & terram & mare & omnia quæ in eis sunt, 193.b.
Si quis adorat bestiam & imaginem eius & accipit notam in fronte sua & manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis agni & fumus de tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebunt requiem die ac nocte quicunque adorant bestiam & imaginem eius, pag.76.a.90.b.193.b.
Beati erunt qui vigilabunt & seruabunt vestimenta sua ne nudi ambulent & videant turpitudinem suam. 16.
Et venit vnus ex septem angelis habentibus phialas, & aggressus est me dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in spiritu. Et vidi mulierem sedentem super bestiam & mulier illa amicta erat pallium purpureum & coccinium, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum, & immunditia & fornicationis totius terræ, 133.a. 17.
Aquæ quas vidisti super quas sedet meretrix illa populi sunt, & turbæ, & gentes & regna, 86.a.255.b.
Et audiui aliam vocem de cælo dicentẽ: Exi de ea populus meus, ne particeps fis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius quoniam delicta eius vsque ad cælum peruenerunt, & meminit Dominus Deus iniquitatum eius. Ideo reddidit ei dupla & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei; & in quantum se clarificauit, & deliciarum habuit, in tantum datus est ei cruciatus & luctus: quoniam in corde suo dicit: Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum visura sum, propterea vna hora plagæ eius aduenient, mors, luctꝰ & fames, & igni cremabitur, quoniam fortis est Dominus Deus qui eam iudicabit, & flebunt & plangent se in ea reges terræ, qui cum ea fornicati sunt, & in deliciis conuersati sunt, 142.b.220.b. 18.
Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei gloriæ claritatem, quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius se præparauit, 209.a. 19.
Vide ne feceris quia conseruus tuus sum, & fratrum tuorum, Dominum IESVM adora, 187.a.
Et vidi cælum apertum & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum iustumque iudicat, & præliatur. Oculi autem eius erant tanquam flamma ignis, & super caput eius diademata multa, & portabat nomen scriptum, nemini alij nisi sibi notum, & erat coopertus veste aspersa in sanguine, & dicitur nomen eius verbum Dei; & exercitus qui sunt in cælo sequebantur eum in equis albis induti byssinum album mundum; & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipse pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotẽtis. Habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex Regum & Dominus dominantium, 210.b.
Et vidi animas occisorum, propter nomen IESV, & sermonem Dei, & quicunque imaginem bestiæ non adorauerunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua: & vixerunt & regnauerunt cum Christo, 197.b. 20.
Et vidi thronum magnum & candidum sedentem super eum à cuius facie fugit cælum & terra, & locus eorũ inuentus non est: & vidi mortuos magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt, et alius liber apertus est qui est vitæ, et iudicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum, 257.b.
Ego sũ α & ω initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis, 205.b. 21.
Qui vicerit possidebit ea & eorum hæreditatem, & ero eius Deus, & ille erit mihi filius, 206.b.224.b.
Veni ostendam tibi nouam nuptam vxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de cælo à Deo habentem claritatem Dei, 209.a.291.a.
Et dixit mihi: Ne signaueris verba prophetiæ huius, quia iam tẽpus in proximo est, vt & hi qui perseuerant nocere, noceant: et qui in sordibus est, sordescat adhuc: iustus autem adhuc iustiora faciat, similiter et sanctus sanctiora. Ecce venio cito et merces mea mecum est reddere vnicuique secundum facta sua, pag.187.a.219.a. 22.
Ego sum α & ω primus & nouissimus, initium & finis felices eos qui faciunt præcepta eius, vt sit potestas eorum super lignum vitæ, 209.b.
Foris canes, pag.224.b.

FINIS INDICIS SCRIPTVRARVM.

INDEX IN TRES D. CYPRIANI OPERVM TOMOS.

ABEL martyr primus, p. 57. b. 195. a. 185. a.
Abraham fidei ac iustitiæ meritis honoratus, 176. a. interpretatur pater multarum gentium 290. a. Abrahæ data benedictio ad populum Christianum pertinet, 85 a.
Absolutio peccatorum in ecclesia, 278. a. cur generalis absolutio pœnitentium in die cœnæ Domini fieri sit solita, ibid.
Adam peccato similitudinem diuinam perderat. 184. b.
Adolescens sine obedientia, 341. b.
Adulatio perniciosa, 225. a. malii est virtutib. propinquum, 270. a.
Adulteris pacem negabant quidam episcopi, 59 a.
Ætas hominis, olim octingentorum annorum, 164. a. b. nunc vix ad centenarium numerum peruenit, ibid.
Afflictiones quædam ad correptionem delicti, quædam ad probationē fidei, 142. a. 159. b.
Agrippinus episcopus, primus rebaptizandos hæreticos censuit, p. 102. b. 105. b.
Alea laqueus diaboli, 287. b. ipsius mala ibidem. 288. a. illius inuentor Zabulus, 287. b 288. a. cui olim sacrificandum erat antequam quis manum in tabulam porrigeret 287. b. Aleæ lusus crimen mortale, 288. 4.
Altare Domini 46. b. 70. b. 85. a. 90. b. 93. a. 99. b. 105. a. 205. b. altaris ministerium, 96. a. altaris ministri, 104. a.
Amalech figuram portabat diaboli, 302. a.
Ambitionis malum, 270. b. 271. a. Adam prostrauit 271. a. diaboli dieiectionis causa fuit, ibid.
Angeli ab initio mundi, præfecti mortalium generi, 282. b. ipsi nobiscū adnati, 114 b. ipsos vt fautores habeamus, rogare debemus, 126. a. angelos veros agnouit Hostanes magus, & Plato, 170. a. inuisibilis sunt naturæ 259 b. salutis nostræ sunt ministri ib. & 285. a. ipsorum varii ordines 284 b
Angelimensis portus, 331. a.
Anima nec originem scimus, nec metimur quantitatem, nec qualis inturi sufficimus, 260. b. Anima, non corpori, imputatur peccatum, ibid. animam Deus in hominem infundit, 282. a.
Anna mater Samuelis, typum gessit ecclesiæ, 156. b.
Annorum sex millia pene completa, 192 b.
Antichristi, 28. b. in homine venturus, 225. a. in scripturis ꝑdicti, p. 319. a
Apes habent regem, 99. a.
Apostolorum fidem & dignitatem non minuit Iuda proditio, p. 253. a.
Liber inscriptus doctrinæ Apostolorum. 287. a.
Aqua sola in scripturis baptismum significat, 85. b. Aquæ populos significant, 86. b 219. b.
Arca Noe, ecclesiæ figura 112. b. 116. b. 255. b. 257. b.
Arma spiritalia, 76. a. 78. a.
Arrius hæreticus: 320. a.
Astrologi & Mathematici improbantur, 307. b.
Auaritia satellites, falsarij, venefici sicarii, &c. 165. b.
Auctores cur nomen suum, suis libris imponant, 259. a.
Auguria & auspicia nullius fidei, 170. a.
Augurandum non est ibid.
Auribus per inaures inferri Deus vulnera noluit, 133. b.
Azymus panis in Eucharistia, 273. a.

B.

BAlneæ promiscuæ virginibus vitandæ, 134. a.
Baptisma vnum, 101 a b. 102. a. 105. a. 111. a. 152. a. aquâ prius sanctificari oportet à sacerdote, interrogatio symboli in baptismo, 101 a. 116. a. 121. a. 229. b. exorcismus in baptismo, 229. b. 230. a. 231. a. b. vngi chrismate necesse est, qui baptizatur, 276. a. baptismus est diuini præcepti, 99. b. fides est origo & ad spem vitæ æternæ ingressio, 107 a. purificat, ibid. viuificat, ibid. baptismus sacramentū, 103. b. 107. b. 116. a. b. 167. b 230. a 267. a. lauacrū vitale, 105 a. 120. a. 131. b. 144. b. in nouum hominem spiritaliter reformat, 111. b. verus baptismus tam per aspersionem fit, quā qui per lotionē, 121. b. 122. b. c. b omni sece contagionis antiquæ purgat, 131 b 138. b. facit filios Dei, 157. a. 182 a. 190. b. baptizati soli euadunt æterna supplicia, 167. a. baptismus prædictus, 202 a. 203. b. sine illo ad regnū peruenire non potest, 221. a. gratiā. n. perdit baptizatus, nisi innocentiam seruet, ibid. omnia delicta in baptismo deponuntur, 223. a. nec actualia, nec originalis macula, aliqua sui post ablutionem vestigia derelinquit, 276. a. nec actualibus postea recrudescentibus imputantur originalia, ibid.
Baptismus hæreticorum, 101. & seq.
Baptisma Ioannis plenam virtutem non habebat, 267. a.
Baptismus Moysi, 107, a. 122 a. b.
Baptismus sanguinis, p. 65. a. 107. b. 108. a. 159. b. 193. a. 252. a. 266. b.
Barba non vellenda, 223. b.
Barbarorum incursio, 81. b.
Basilides Episcopus lapsus, 95. b.
Basilides hæreticus, 115 a.
Bona falsa, 7. a. b.
Bona vera, 7. b. 132. b.
Bona mulier Christum confessa, 26. b.
Bonis couenientium, & malis vitandi, 224. a.

C.

CÆlij statim petiit martyres. 24. b. 25. a. 32. a. b. 59. a. 76. a. 99. b. 124. b. 125. a. 127. b. 129. b. 185 a. 192 b. 197 b. 249. b. si etiā aly iusti, 176. a.
Calix dominicus, mistus vino & aqua offerri debet, 84. b. & tota epistola. Calicem prior bibit Christus, 85. b. non nisi à baptizatis bibitur, ibi.
Calphurnius, 28. a. 29. a.
Cantanda non sunt amatoria, nec turpia, 133. a.
Captiui fratres redimendi à Barbaris, 81. b. missa ad illorum redemptionem sestertia centum millia, ibid.
Caritas in æternū durabit, 152. b. qui eā non habet, Deū non habet, ibi. caritatis duo præcepta, ibid. ipsius elogia. 186. a. sine patientia nō durat, ib.
Castitatis laudes 308. b. eius grande præmium, 138. b.
Castrari ad regnum Dei, 83. b.
Castus & Æmilius confessores, 143. a.
Catechysmus quid designarit, 255. b.
Catechumenis adprehensis infirmitate subueniendū, 10. b. 22. a. peccare non debent, 224. b.
Catholici columbis & ouibus comparantur, 150. a. b.
Caussa vnuscuiusque illic audiatur, vbi est crimen admissum, 70. a.
Chrisma oleum sanctificatum, 101. a. in die cœnæ Domini conficitur, 277. a. ex balsamo & oleo miscetur ibid. in illo virtus diuina potentiæ operatur, & adest Spiritus sacramento, ibid. hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur, & Reges, & altarium lapides. 277. b. 278. a. hoc oleo vncti, cū spiritalib. nequitijs colluctamur ibid cæteris ritibus antiquis cessantibus, vnctionis misterium religio Christiana retinuit ibid. idque non solum in Regib. & sacerdotibus, sed in omni populo Catholico, ibid. ex hoc constat descendere omnes gratiarum diuisiones, ibid.
Christianis falso imputarunt gentiles, seculi calamitates, 164. a. b. & sequent. ipsis potius imputandæ, quod non colerent Deum, 164. b. 165. a. b. neque Christiani per aduersa cruciantur. sed probantur, 166 a. b.
Christianus recte non dicitur, qui Christo non credit, 180. a. Christianus contentiosus, 345. b.
Christus à chrismate dictus, 278. a. 313. b. nomē pontificale vel regium, 313. b. Christus, quomodo aduocatus pro peccatis nostris, 16. a 156. a. Christus pro nobis passus, vt nos pro illo patiamur, 76. a. Christo iudice coronantur martyres, 76. a. Christi mandata exequenda, 86. b. 150. a. Christus sacerdos secundū ordinē Melchisedech, 184. b. 185. a. hoc fieri in sui cōmemorationē præcepit ibid. Christi vice sacerdos fungitur, si quod ille fecit imitatur, 87. a. Christus rex & iudex noster, 91. b. 120. a Deus noster, 170. b. 206 b. arbitrio, præsentia & nutu suo, ecclesiā cū præpositis gubernat, 101. a. vnus est Dei patris filius, 105 b. natus Maria virgine, 105. b 261. b. & seq. resurrectione carnis primus initiauit 105. b. Martyres adiuuat & coronat. 125. a. Doctor est in verbis, consummator in factis, 142. a. ipsius miraculorum mystica expositio, 150. b. ipsius tunica incōsutilis vnitatis ecclesiæ figura, 151. a. ipse sermo, virtus & sapientia Dei patris, 153. a. regnū & resurrectio nostra, 157. b. dies & sol appellat. 160. b. via vitæ aperuit 190. a. 167. b. carnē induitur, 170. b. 184 Deo cū homine miscet. 170. b. noster est mediator, 170. b. duplex eius aduentus, ib. hominē tantū Iudæi credebant, 170. b. miraculorū eius breuis enarratio, 170. b. 171. a. passus est crucē & mortē sub Pontio Pilato, 170. b. 278. b. & seq. die tertia à mortuis surrexit, 170 b. 281. a. & seq. in substantia corporali, discipulis apparuit 170. b. in cælum sublatus est, 170. b. 283. a & seq. inde venturus ad iudicii. 170. b. saluus nostræ auctor est 701. b. hominis filius esse voluit, vt nos filios Dei faceret, 178. b. vulneratus, vt vulnera nostra sanaret, 178. b. mori sustinuit, vt immortalitatem exhiberet. ib. Christus doctor vitæ nostræ & magister salutis, 179. b. passionis eius insigne cōpendium, 184. b. 185. a. Christus innocentia & iustitia ipsa, 184. b. Christi tunc demū videre contingit, si nos dignos præbeamus, 191. a. Christo nihil præponendū, 194. a. Christus primogenitus Dei per quē omnia facta sunt, 205. b. Sapientia Dei, 170. b. 205. b virtus Dei, 170. b. 205. b. manus & brachiū Dei, 205. b 206 a. Angelus & Deus, 206 a. Illuminator & saluator generis humani, 206. b. natus secundū carnem, 207. a. de virgine natus ibi. homo & Deus ac mediator, 207. a. de semine Danid, ibid in Bethleē natus, 207. b. humilis in primo suo aduentu, 207. b. iustus, quem iudæi occisuri erant, 208. a. Ouis & agnus qui occidi haberet. ibid. Idem & lapis dictus, 208. a. b. prædictum quod idem lapis mons fieret, 208. b. & quod mons ille manifestaretur in nouissimis temporib. 208. b. Christi sponsus ecclesia, 209. a. cruci affixus à Iudæis, ib. in passione eius tenebræ factæ, 209. b. apud inferos non remansurus, 209. b. tertio die resurrexit, ibid. per ipsum peruenitur ad patrem, 210. a. ipse iudex venturus, ibid 220. b. ipse rex in æternū regnaturus, 210. b. ipse iudex & rex, 210. a. ipse nobis exemplum viuendi 221. a. ipse pro nobis passus, 252. a. in Christi natiuitate credendum est, angelica non defuisse ministeria 262. a. in ipso diuinitas & humanitas in vnam personam conuenerunt, 262. b. 270. a Christus baptizatus est, vt sacramento perennis daretur auctoritas. 266. a. in ipso vtriusque naturæ facta est vnitas, 267 b. ipse verus homo & verus Deus, ibid. cur reseruata in corpore eius plagæ, 268. a. 284. b. ieiunauit vt veritas humanitatis eius pateret, 269. a Spiritu ductus in desertum, 269. a. eodem spiritu translatus super pinnaculū templi, 270 a. non necessitate sed obedientia mortem passus, 272. b. 278 b. cur mortem timuerit, ibid. Christus adorandus, 276. a. 276. b reconciliare nos Deo nulla oblatio potuit nisi sāguis Christi, 279. a. Christus descendit ad inferos, 279. b. 274. b. 315. a. 316. a. 317. b ascendit in cælum non vectibus Angelis, sed naturæ diuinæ propria vsus virtute 283. b. Christus filius Dei. 313. a vnicus, 313. b. generatus substantialiter sine mitio, 313. b. 315. b. Dominus noster, 314. b vnus cū patre, ibid. 316. b Christi passionis singula capita à Prophetis prædicta, testimonijs declarantur, 316. a. 316 b 317. a. b. Christi regnum qui sinendum

dixerit, alienus est à fide, 319.a 320.a.b.
Ciborum nimia concupiscentia non appetenda, 222 b.
Circūcisio cur 8. die fieri cōsueuerit. 80.a.b 264.a.b. & quā apud Phœnices & Arabes inoleuit, 264.a. etiā filij Esau Ismael illius nō expertes. 264.a. cur nomen in circūcisione indebatur. 264.a cur anterior solū mēbri portio iussa cicūcidi. 264.b. valebat contra originale peccatū. 264.a b. cur imperata cum fidei tempora propinquarent. 265. a. circumcisio cordis nunc à nobis requisita, 265.a. illa vero populo Christiano damnabilis, 277.b.
Clerici molestijs secularib. obligari non debent, 93.a hinc vetitum ne quis clericū ad tutelā nominaret. 93.a non nisi. n. altari & sacrificijs & precib. vacare debent, 93 a. populo posse & diuinis sacramentis insistere debēt, 308 a. ecclesiæ sunt Senatus, 309 b. vetitū ne clerici cū feminis cōmorentur. 299.b & seq. etsi. n. per hoc castitatis pudicitia non violetur, suspitiosis tamen mala porrigit famam, 301.a. tentationes etiam augentur, 302. a. 303. a. quare sine cognatione competenter feminis non commorantur. 302 b neq; quicq; in contrarium faciunt exēpla Christi, Heliæ, aut Apostolorū 304.b 205 a.b falso etiā obtenditur caritatis prætextus, 306. a.b. qui se tali periculo exponit, nō protegit eū Spiritus sanctus, sed deserit, 309 a. b. admitti possunt, in familia, mater vel soror, vel cognata, 309.b. Coitus à propria, pag 151.b.
Communicationis ius & prærogatiuam, accipiunt pœnitentes per manus impositionem, 19.a. 35.a. 158.
Communio olim quotidiana 158 b.
Conciliorum decreta seruanda, 93.a.
Concilium Africanum sub Agrippino Episcopo, 101.a. 102.b. 105.a Cōcilium Lambesitanum, 68 a. Africanū aliud ante Cyprianum, 93.a. Cōcilium Romanum de Lapsis, sede vacante, 37. b Africanum primum de lapsis, 47.b. 48.a. 51.a. 64 b 67.a. 94. a. b. De ijsdem Romanū Cocilium, 57.a. Africanū secundū de ijsdē. 65.a 62.a. Concilium Africanum de baptizandis infantib. 80.a.b. Africanū aliud, 91.b. aliud, 95.b. Concilium Africanū primum de rebaptizandis hæreticis. 101.a. 102.a. 105.a. De ijsdem Concilium Africanum secundū, 103.b 105.a. de ijsdem concilium Africanum tertium, 229.b. & sequent. de ijsdem concilium Iconij, 115.a. 117.a.
Confessio Christi sine nominis, 17 b. 24.a. 31.b. 32.b. 37.a. 58.b. 64.b. 65.b. 78.a. 107.b. 124.a.b. 129.b, 32.b.
Confessio siue exomologesis criminū, 19.a. cōfitebantur apud sacerdotes etiā de hoc quod cogitauerant. 146.a. vt. est lauacri species, 276.a. sæpe repeti potest, 275 b. 276.a.b. sacramentum nuncupatur, 275. b. 226.a.b.
Cōfessores à Nouatiano seducti, 50.a ad vnitatē redierūt 51.b. 52.a. 52.b 53.a. 54.a. 55 b. ipsorū sanctitas nō minuitur etiāsi quidā fide excidāt. 153.b
Consuetudini præponenda veritas, 86.b. 112.a. varia consuetudines prouinciarum & prouinciarum diuersitate, 115.a Continentia propositum gloriosum. 59.a. non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus honore, 132.a. quo malo careat, & quid boni teneat, 138. b. prima sententia generare præcepit. secunda continentiam suasit, ibid.
Cornelius papa legitime delectus, ordinatus & cōprobatus, 47.b. 51.a. 52, a. 57.a. Christū confessus, 78.a. deinde martyr, 79 a. ipsius epistola hactenus perperā Cypr. adscripta, 51.b. 53.a. decretum eius de lapsis, 57. a. 95.a item de Episcopis Lapsis, non admittendis denuo ad Episcopatum, 96.b.
Corona cælestis, 13.a. 17.a.b. 25.a. 27. b. 32.a. 75.b. 99. b. 125.a. 182.a. 185.a.b.
Corpus officina spiritus, 260.b. quo discedente nulli aptum est vsui, ib. ex clientela quam anima reddidit post resurrectionem simul & commodi particeps erit, 282 a
Correptio Dei fit, vt emendet, & seruet, 16.a correptionem boni quidq; libenter audiunt, 224.b.
Credentibus tātum dat Christus, quantum se credit capere qui sumit, 17 a. credere in Deum, 319. b.
Crux cur ad mortē à Christo delecta sit, 315.b in signo crucis omnis virtus & potestas, 208.b 209.a. mortis non timetur periculū vbi tāta reuerētia cōspicitur signū, 262.b. eius virtus omnia peragit sacramēta, neq; sine illo aliqua consecratio meretur effectū, 276.a. 280 a repellit dæmonia, 280.a.
Cypriani baptismus & cætera omnia quæ ad ipsum pertinent, requirantur in vita ex eius scriptis collecta. Cypriani error de rebaptizandis hæreticis, 101.a. & sequent. D.
Debita appellantur peccata in scripturis, 159.a.
Dæmones immundi & erratici spiritus, 6.a ad confessionem sui, minis coguntur, vt recedant verberibus vrgentur, 6.a 122 a. 166.a. 170.a. Terræ motus faciendi, non est illis potestas, 115.b. 116.a. Scorpij & serpētes in scripturis nuncupantur, 122.a. 166.a. vnde ita dicātur, 150.a. nihil contra nos possunt nisi Dei permissu, 159.b. 223.b. datur autem illis potestas secū dū peccata nostra, 159 b. idque vel ad pœnam vel ad gloriam, 159.b. dæmones idololatriæ inuentores, 169.b. & 170.a. agnouerunt etiam illos Poëtæ & Socrates & Philosophi, 170.a ligantur ab hominibus, 263.b.
Dæmoniaca mulier, 115.b. per illam administratus baptismus an verus fuerit, ibid.
Danielis constantia, pag. 75 b. 79.a. 96.b.
Dauid mansuetudo, 185.a.
Defunctorum officium & oblatio, 93.a.
Delictum nō extenuat peccatiū numerus, 33.a. delicta nō intelligere ira Dei est, 68.b. 201.a. delicta intelligere secundus felicitatis gradus, 68 b. 165.a. delictorum singulorum epitheta 5.b, 152.b. 189 b.
Deus semper laudandus, 141.b. 156.b cum de Deo vox est non eloquētia viribus nitendum, sed rebus, 5.a. Deus vt est indulgens ita præceptorū suorum exactor, 37.b. Deum iudicē subterfugere nemo potest, 145.a.b. iudicaturus est, de verbis factis, & cogitationibus nostris, 145.a. Deus quantum patris pietate indulgens, tantū iudicis maiestate metuendus, 146.a. Deus quomodo pater noster dicat, 157 .a. eius nomē quomodo sanctificetur, 157. b. regnū eius quo pacto aduenire petamus, 159.a. voluntatē eius quomodo fieri petamus, in cælo & in terra, 157 b. 158.a. Deus vnus est & verus, 164. b 167.b. vnus non numero, sed vniuersitate, 313.b. Dei arbitrio cuncta geruntur. 164.b. Dei veri formam conspici posse, negauit etiā Hostanes magus, 170.a. Deum vnum agnouerunt etiam Plato, Trismegistus, 170.a. idipsum probatur per monarchiæ dignitatem, item per voces Ethnici vulgi: O Deus & similes. 170.b. Deus omni sensu maior, 170.a. in Deo vocabulis aliis non est opus, 170.b. Deus iuxta mētem, reddit pro virtute mercedem, aut damnat, 176.a. qualē te inuenit cū vocat, talem te iudicat, ibidem. Deus solus colendus, 193.a. in Deo solo fidendum & gloriandū. 217.b. Dei & Christi delectioni nihil præponendum. 219.a.b. voluntati eius obtemperādum, 219.b. quod opem eius in omnib. nō sentiamus, delicto nostro fit. 222.a.b. Deo placendū non hominibus, 222.a. Deum nihil latet, ibid. Dei puram essentiam, nemo hic ad liquidū comprehendit, 259.b. 260.a. Dei nomina, iustitia, veritas sanctificatio, caritas, 260.a. De Deo etiam dicere vera periculosum est, 312.a. Deus quid significat, 312.b. Omnipotens quomodo dicatur, 313.a.
Deorum portenta crocodili, Cenocephali, lapides, & serpentes, 165.b. diis nihil numinis & potestatis, 165.b. 169 b. Dij pleriq; olim reges fuerūt aut magni nominis viri, 169 b. 170.a. Dij Græcorū, 169 b. Dij Romanorū ibi.
Diabolus omni genere peccati nos tentat, 189.a. fortiter est aduersus illum congrediēdum. 225.a. debita illum absoluere damnatione pœnarum, hæreticum est, 320.b.
Diaconi se castrauerunt propter regnum cælorum, 83.b. ecclesiæ ministri, 92 a. ab Apostolis constituti, 92.a.
Diaconum sancta administratio, 54.a.
Dies cœnæ Domini multiplicibus mysteriis insignis, 277.a.
Dilectio fraterna firmiter exercenda, 216.b, 217 .a. inimici quoque diligendi, 221 b.
Disciplinæ contemptus plagas meretur, 14.a. 15.a disciplinæ seueritas Euangelica, 35.b. 36.b. gubernaculo nauis comparatur, 36.b disciplina seruanda, 83.a. 223.a. eius encomia, 131. b disciplinam pax longa corruperat, 142.a. recedendum ab eo qui contra disciplinam viuit, 223 a.
Dies sine eleemosyna, 342.a
Diuitiæ superfluam cultus curam non excusant, 132.b. vtendum illis, sed ad res salutares, ad bonas artes, ad subsidium pauperum, 132 b. 133.a. delinquit in Deum, qui illas sibi datas credit, vt non salubriter perfruatur, 133.a. contemnendæ diuitiæ. quia periculosæ pag. 158.b.
Dominus sine virtute, 343 a.
Donatus schismaticus, p. 320.a. E.
Ebion hæreticus, p 320.a
Eccles. vna, 47.a. 48.b. 49.a 50.a. 51.a. 52.a. 53 a. 54.a. 55.b. 59.b. 77.b 83.b. 91.a 94.a. 99.b 101.a. 102.a. 106.a. 111.a b 120.a.b. 151.a. & seq. 196. a. Ecclesia catholica 47.b. 50.b. 51.a. 52.a b 53.a. 56.b. 59.a b 68.b. 70.b. 91. a. 94.a. 99.b. 102. a. extra illam non est salus, 47 a. 54.a. 60.a. 83.b. 102. a. 103.b. 107.b. 116 b 174.a. extra eam etiā non prodest martyriū 58.b. 60.b. 65.a 78.a. 107 b, 152, a. 153.b. 159 a.b. nunq; a fide discedit, 68. b. Ecclesia plebs sacerdoti adunata, 99.b. ab ijs qui foris sunt nullo modo iudicanda, 70 a. paradisi instar 276.a. vt suo iure cedat periculosū est 180.a. Ecclesiæ catholicæ fides tenēda, 107.b. hæreticorū exempla sequi non debet, 112.a. non potest habere Deum patrem qui Ecclesiam non habet matrem, 112 a. 152. b. concordia & vnitate, in illa opus est. 114.a.b. Ecclesia nota Romanorum Pontificum successio, 120.b. Ecclesiæ vnitatem qui non tenet, in Ecclesia nō est, 151, a. Ecclesia quomodo vna metaphoris variis explicatur, 151.a.b. adulterari non potest, 151 b qui alibi præter Ecclesiam colligit Christi ecclesiam spargit, ibid Ecclesiæ fœcunditas prædicta, 202.b.
Eleazari martyrium post Machabæos, 196.b.
Eleemosyna morte liberat, 146.b. orationi adiungēda vt sit efficax, 160 a.b. 179 a peccata extinguit, 176.b. baptismi instar, 178.b. nihil crebrius Christus præcipit, 179.b. pereleemosynas nemo ad penuriā redigitur, 179.b. 180.a. imo opes multiplicatur, 181.a. qui eleemosynas non facit, peccatis sua seruit est, 180.b. neq; dives proprie dici pot, 180.b. eleemosynæ probatur q in gazophylacio mittuntur, 180.a. item quæ pupillis & viduis conferuntur, ibidem filiorum numerositas ab eleemosyna non excusat, 180.b. immo eo ipso plures eleemosynæ dandæ, vt filiorū animæ redimantur, 181.a. filij etiā ad eleemosynā instruendi 181.b. muneratorij sumptus largior, procaptādo vulgi fauore, verecundiam incutere debet Christianis, prorogno cælesti eleemosynas nō facientibus, 181.b. Deus eleemosynā operantibus, præmium pollicetur sterilib. comminatur supplicium, 181.b. operationis siue eleemosynæ fructus, 182.a. Deum cōputat debitorem ibidem. illius varia ex scripturis elogia, 216.a. etiam posteris prodest, ibid etiā modica prodest ibid ne mini neganda, ibi ipsa voluntas nonnunquam satis est, 216.a. fidelium & domesticorum maxime cura habenda, 223.b.
Elementa vice Deorum non colenda, 195. b.
Enoch in consummatione mundi venturus ad confundendum Antichristum, 290.a. interpretatur innouatus, ibidem,
Epiphaniæ solemnia. 266.a.
Episcopatus & Episcopus vnus in ecclesia Catholica, 47.a. 48.b. 50.b. 52.a. 57.b. 59.b. 79.a 85. a.
Episcopus latere quando possit, 12.b. 23.a.b. 43.a. eius dem quando abesse debet officium. 12.b. Episcopi tacituruitas periculi plena 18 b. ante constitutionem Episcopi nihil innouandum 38.a. Episcopis obtemperandum 47.b 98 b Episcopi successores Apostolorum 49.a. 92 a 99.a. 116 b. 286.b. per singulas vrbes constituti, 59.b. ætate antiqui, fide integri, ibidem. Episcopos pleno vigore contra hæreticos agere oportet, 67.a.b 99.a. etiam ad mortem vsque, 69.b. 79.a. est illis ecclesiæ gubernandæ diuina potestas. 67. b. 68.a. 69.b 91.b. 99.a qui illis resistunt grauiter puniti. 67.b. 91 b. Episcopos Dominus elegit, 92.a. Episcopi cur multi in ecclesia, 95.b. omnes vnum Christi gregem pascunt ibidem. ad solos Catholicos collegas Episcopi scribebant, 67.b. 95.b. qui cum Episcopo non est in ecclesia non est, 99.b. ipsorum potestatem vsurpantes à Domino puniti, 106.a. ipsos docibiles esse oportet, 112.a.b. nō licet plebe deserta per alienas prouincias oberrare, 142.a Episcopo & presbytero adsurgendum, 223 b. Episcopi officium doctrina verbi diuini 245.b. 287 a. Episcopus negligens 344.a Episcopus speculator interpretatur, 344.a.
Epulonis diuitis lingua cur grauius crucietur 67.b.

Erranti simpliciter ignosci potest, non autem in errore perseuerranti, 106.b. tales ad viam salutis reducendi, 153.a.

Esau & Iacob quid designet, 209.a.

Euangeli primi dictatores Angeli, 261.b.

Eucharistia præmitti debent, pœnitentia, exomologesis, manus impositio, 19.a. 20.a 21.b. 117.a. 143.b. tradūt illā presbyteri, 19.a. in Eucharistia corpus & sanguis Domini, 20.a. 65.a. 75.a. 76.a. 85.a.b 86.a.b. 110.a.b. 141.b. 143.b. 144.b. 158.b. 272.b. 273.a.b, 275.a 278.a 281.b. 334.b. Sacramentū Eucharistia, 86.b. gratia salutaris, 145.a. Eucharistia fasere, 67.a. 229.b. Eucharistiā fieri, 101.a. indigne cōmunicantium supplicia aliquot & miracula, 79.a. Eucharistia in veteri lege prædicta, 203.a. cum timore & honore accipienda, 224. viuificis eius misterijs sacramētali gustu inhærentes, una caro cū Christo, & unus spiritus sumus 263.b. corporalis substātia retinet speciē sed virtutis diuinæ inuisibili efficientia probat abesse substantiā, 27 2a.b panis iste & calix benedictione solēni sacratus holocaustū est ad purgādas iniquitates, 272.b. panis iste cōmunis in carnē & sanguinē mutatur, 273.a. nō effigie, sed natura, cipoētia verbi fit caro Christi, 273.a. æqua omnib. portio datur, & tamen integer erogatur, 274.a. incorporat non iniuriatur, recipitur, non includitur, ibi. Dominus vsq; hodie hoc veracissimum & sanctissimū corpus suū creat sanctificat & benedicit, 274.b. huius sacramenti Christus summus sacerdos, institutor, & auctor 275.b.

Eunomius hæreticus, p. 320.a.

Eunuchi Euangelici, 83.b, 138.b.

Excommunicare nuncupat Cyprianus, à communicatione arcere, 34.b. abstinere 44.b 158 b. à communicatione cohibere, 47.b. vel prohibere, 84.a. ejicere, excludere, & pellere ad ecclesia, ibid. cōmunicatione priuare, 64. condēnare & ab ecclesia reiicere, 67.b. separare à Christi corpore, 158.b.

Excommunicatus procul remanet à salute, 158.b.

Exempla, non per omnia similitudinem probare possunt rei illius cui probare putantur exempla, 314.a.

Exomologesis peccati, p. 19.a. 20.a. 21.b. 22.a.b. 23, b. 69.b. 83.

F.

Fabianus papa 37.b. 68.b.

Felicitatis primus gradꝰ nō delinquere, seciūdꝰ delicta cognoscere, 69.b

Femina sine pudicitia, 342.a.b. femina commoratio quam periculosa, 300 a & seq. neque minus illarum aspectus, 306.a.b. non modo stuprum, sed & cubilia promiscua cum feminis execranda, 14.b.

Fœnerandum non est, 221.b.

Fertilitatis descriptio, 184.a.

Fides non accepta sed custodita viuificat, 14.a. 194.b. in totum prodesse, & tantum possumus quātum credimus, 221.a. qui vere credidrit, statim baptizari potest, ibid. b fidei sacramentum non profanandum, 221.b. fides simplex esse debet ibid ad fidem properandum, 224.b. fides credit nihil impossibile esse apud Deum, 262.b. in eo quod videri potest, nullum meritum quærit, ibid. ante omnia necessaria est, 312. b. 326. b.

Fidelis cælestia tantum & spiritalia cogitare debet, 218. a. gentiliter viuere non debet, 220.b. fideles inter se disceptantes, non debent gentilem iudicem experiri, 221.a. non oportet fidelem nisi ob nomen solum puniri, 221.a. fidelis emendatur & reformatur, 222.a.

Fori mala, 6.b. 165.b.

Fornicatio graue delictum, 272.b. 233.a.

Frumentum in Ecclesia, 55.a.

Fucorum omnia genera etiam nuptis feminis prohibita, p. 133.b. 142.a. 145.b. 180.b. 247.b.

Fuga in persecutione licita, 75.b. 142.b.

Furta spiritalia, 87.a.

G.

Gehennæ ignes, 17.a. æterna supplicia, 38.b. 70.a. 75.b. 125.a. 142.b. 154.a. 165.a. 167 a. 279 a. quæ si crederet conscientia nostra metueret, 154.a. 249 a.b. 250.a. gehennæ descriptio, 167.a. 284.b. est illic sine fructu pœnitentia, 154.a.

Gentilium vocatio à Deo prædicta. 170.b. 202.b, 203.a.b. 316.b.

Gratia Dei est oē quod possumus, 6.a. 217. a. gratia tantum haurimus, quantū fidei capaces affirimus, 6.a. 195.a. gratia Dei æqualis omnib. 80.a. 182.a. gratiæ Dei gratuito dispensande, 224. b.

H.

Hæreses futuras Dominus & Apostoli dixerunt, 67.a.b. 96.b. 152.b. 224.a. 257.a. excrescūt, dū illis aduocatione quorundā auctoritas præstat, 112.a. hæreses & schismata inuenit diabolus, vidēs explosā idololatria. 150.b. hæreses cur permittat Dominus 151.b. post Christū natæ, p. 152.a.

Hæretici vitandi, 46.a. 91.a 111.a 120.b. 146.a. 224.a. 320.b. seipsos ejiciunt ab Ecclesia, 44.b. 45. b. 47 a. 94.a 99.b. 120.a. persecutionē Episcopis mouent 45. b. altare contra altare constituunt, 47.a. 94. b. 104 a. excōmunicantur ab ecclesia 44.b. 45.a 99.b. Lupi dicuntur 46. b. 94.b. 255.a 257.a. pseudoprophetæ & canes 58.a. 253.a. Antichristi, 68.b. 101.a. 104.a. 111.a.b. 120.a. 121.a. 122.b. pestes, 105. b. bestiæ, 152 b. fures & latrones, 255.a. prædones & laniones, 221.a. quid doceant curiosi esse non debemus, 59.b. horret enim aut pudet, nosse ipsorum insanias & ineptias, 105.b. hæretici sacerdotum hostes, 67 b. 98.b. auspicantur à contemptu Romani pontificis, 68.a. 150.b. mandatis pleni, 69 a. scelerib. ante commissis plerūque obnoxij. 44.b. 53.b. 54 a 60.a. 69.a.b. 70 sententiam nō dicant, sed accipiant, 95.a. Simiarum more ecclesiam imitantur 105.a. gladiis ac venenis subuertunt veritatem, 105 b. hæreticos execrantur Apostoli, ipsorum elegans descriptio. 150.b. 151.b. 152.a.b. paucitas illis non suffragatur, 151.b. 152.a. interpretes scripturarum falsa, extrema ponunt, & superiora prætereunt, 152.a. conuenticula sibi diuersa constituunt, 152.a. discordes sunt, ib. ipsorum martyrium non fidei corona sed pœna perfidiæ, 152. b. Christiani non sunt, etsi se tales profitentur. ibid. hæretici magisteria humana traditionis inducunt, 47.a. 153.a multos secum trahendo decipiunt, 153.b. Dei sacramenta disturbant, ibidem, quotidie peccant, ibidem. nomen mutantes Christianos se non esse produnt. 256. a. ipsorum ecclesiæ non sunt sine macula aut ruga perfidiæ, 320.a. ipsi altaria & sacrificij Christi sunt hostes, 153.a.

Ad ecclesiam redeuntes sollicite examinadi, an recipi debeant, 70.a.b. recipiendi si pœniteant 94.b 153.b. Episcopi ab hæresi redeuntes admittendi solum ad communionem laicam. 96. b. ita etiam presbyteri & diaconi, 104.a.

Heliæ constantia, 96.b. Christi typum gerebat 181.a.

Heliseus super puerum incubans, quid designarit, 80.a.

Hieremias lapidatus. 328.b.

Histriones ad communionem non admittendi. 82.a.

Homicidium vetitum, 133.a. committit illud, quisquis zelauerit fratrem suum, 190 a. non semper criminosum, 320.b.

Hominibus placere, quomodo liceat, 301.a.

Horæ, tertia sexta, & nona, matutina & vespertina, pagina 160. a. b. 161. a.

Humilitas in omnibus tenenda, 217.a. sanctitatis fundamentum, pa. 262.

Hypocrita descriptio 269.a.

I.

Iacob patientia, 158.a.

Iarim interpretatur sylvester, 317.a.

Idololatria summum delictū, 33.a. 143. unde illa coperit, 169.b idololatriæ pœnæ variæ, 194.a.

Idola humanus error inuenit, 166.a. dij non sunt 169.b. & sequ. 193. b. 222.a.b.

Ieiunio placandus Deus, 15.a. 77. b 145. b. 269. a. adiungendum orationi vt sit efficax, 160.a.b. 269.a. Ieiunio & oratione solent edomari dæmones, 269.a. Ieiunium si discretione regatur omnem carnis rebellionem edomat, &c. 269.a. Ieiunium Christus consecrauit, 270.a.b.

Iesus saluator interpretatur, 313.b. eius figura Iesus Naue, ibid.

Ignorantia quando possit ignosci, 87.a.

Imaginem cælestem portant virgines, 138.b.

Impœnitentia mater impudicitia. 246.a.

Impatientia diabolum & hominem perdidit, 186.a.b. Iudais vsitatum crimen, ibid. in ecclesia hæreticos facit, ibid. b.

Impudicitia mala, 246.a. occasiones, 247.a.

Indumentis peregrinis & sericis vestita, nuda est, 145.b.

Infantes baptizandi, 80.a.

Inferos apud non est exomologesis nec pœnitentia, 58.b.

Infirmi visitandi, 224.b.

Iniuriam patitur, qui facere se credit, 69. b. accepta iniuria ignoscendum, 219 b vltio Deo relinquenda, 224 b.

Innocentes martyres, 75 b in ordine sanctorum primum habent locū, 266.a b. clementiam Dei pro nostris exorant laboribus, 266.a.b. trium ex ipsis corpora, in Gallias translata, p. 331.a.b.

Innocentia fideliter petit, & impetrat, 223.b.

Ioannes baptista diuina gratia adhuc in vtero matris impletus, 108.a. 121.b. uinctus & capite truncatus in castello Macharunte, 330.b. sepultus in Sebaste, quæ quondam Samaria, ibid. eius ossium postea à paganis concrementorum reliquiæ à monachis Hierosolymitanis reseruatæ, 330. b. 331. a. in quorum honorem Theodosius ecclesiam construxit, ibid. cuius consecrationis per Theophilum Episcopum quarto, Kal. Septem. sollemnitas agitur, ibid. capitis eiusdem inuentio sub Marciano Imperatore, 330.b. translatio eiusdem in Gallias sub Pipino Rege, 331. a. b. per has reliquias viginti mortui resuscitati, 332.a cæcus etiam quidam & claudus sanitatem receperunt. 332 a. in earundem honorem Ecclesia constructa à Pipino, ibid.

Ioseph coniunx Mariæ, adhuc viuebat in Christi passione, p. 279.b.

Ioseph patriarcha typus Christi, 202. ipsius pudicitia, 246.b.

Iosephus Historicus, 330.b.

Iouis terreni amores, p. 6.b.

Iracundia vincenda, 217.b.

Ira Dei est illius censura, 167 a.

Isaac hostia dominica figura 185.a. 202.b.

Iubileus annus, pag. 285.b.

Iudas nostræ salutis causa dici non potest, dum Christum prodidit. 114.b. ad extremum vsque, cibum cum illo sumpsit Christus, 184.b etiam Eucharistiam illi administrauit, 272.b. 276.b.

Iudæi Deum, Christum, templum & sacerdotium perdiderunt, 99. a. idque ob contemptam religionem, 170.b. & quod idola secuti sint, 200.b. item quod prophetas interfecerint, 200.b. ante prædictū, quod Dominum recepturi non essent, 201.a. quod scripturas sanctas intellecturi non essent, 201.a. nisi prius crediderint in Christum, 201. a. quoid Hierusalem perdituri essent, 201.b. quod circumcisio carnalis euacuaretur, 201 a. quod lex prior cessaret, ibid quod lex noua daretur, ibid. quod baptisma vetus cessaret, ibid. quod iugum vetus euacuaretur, ibid. quod pastores veteres cessarent, ibi. b. quod vetus templum cessaret, 202. a. quod sacrificium vetus euacuaretur, ibid. quod sacerdotium vetus cessaret, ibid. quod prophetæ alius sicut Moyses promissus sit, 202. a. b. quod duo populi futuri essent, 202.b quod gratiam Dei amissuri essent, 303.a. quod solo hoc veniam accipere possint si in ecclesiam transeant, 303.b.

Iudicium extremum instare putabat Cyprianus, 65.a. 74.b. 79.b. 87.a 96.b. 152.b. 167.a 174.a 177.a. 184.a. ipsius descriptio, 167.a.b. 257.b. secundum tempora futurum 214.b. de illo sollicitos quotidie nos esse oportet, 318.b. 119.a. illud negare futurum, hæreticum est, 320.a.

Iurandum non est, 218.b.

Iustitia ab initio mundi conflictatione semper laborauit, 127.b. 175.a. recedente illa, recedat necesse est & corona, 153.b.

Iustis quotidianus cibus deesse non potest, 159 a.

L.

Laboribus suis iustis sumptus fratribus exhibebat Cyprianus, 32.b.

Laica communio, 57, b. 96.b.

Lapsorum plerique diuites, 142.b. Lapsis pœnitentibus in exitu subueniendum, 10.b. 22.a.b. 23 b. 38.a. Lapsis importuuis ante exomologesin nō danda pax, 18.b. 19.a. 20.a. 20.b. 21.b. 32. b. 33. a. 143. b. quos tamen vere pœni-

pœnitet, martyrio coronari possunt, 22.b. qui etiam Christum postea confitentur pax ijs neganda non est, 26.b. Lapsi corporaliter ægris comparãtur, 34.b.143 b. Lapsorum ratio, tractanda differtur ad pacem ecclesiæ, 18 b. 20.a.21.b.22.b.23.b.36.a qua concessa in cõcilio statutũ. vt libellatici ad cõmunionẽ admitterentur, sacrificatv ero, non nisi infirmi, 57.a.58.b.64.b deinde persecutione instante pœnitentes oẽs ad pacem admissi sunt, 65.a

Latro cum Christo crucifixus, martyr, 108.a.275 a.279.a.

Latrones fidem seruant mancipi, 100 b.

Lectione diuina firmandi populi ab episcopis, 192.b.

Leuitis cur nulla terrena portio assignata, 93.a.

Lex vetus cur data in tabulis duabus lapideis, 289.b. Legis veteris grauc iugum & noua legis, leue, 225.a.

Lia typum gessit synagogæ, 202.b.

Libellatici apeccato nõ excusãt, 23.b.57.a.57 b 58.b.60.a.145.a.196.b.

Liberum arbitrium, 68.a 152.a.121.b.263.b.269.a.308.a. per id potest anima improbare malum. & eligere bonum, 260 b.

Libri vtriusque testamenti, 319.b.

Litteras imprimere primus in Italia docuit Saturnus, 169.b.

Luxuria & zeli malum 188.b & seq.

Loquendũ fœuriliter non est, 221.a.ũ multiloquentia tẽperandũ, 224.b.

Loth vxoris statua salis adhuc durabat, 295. a. & menstrua patiebatur, ibidem. ac si quis multi lasset, vulnera apparebant, ibid.

Lucius pontifex successor Cornelij, 79.a. decretũ eius de lapsis, 95.a.

M.

Machabæorum martyrum constantia, 75.b.

Magi euangelici, mathematica arte insignes, 265.b.

Arabes ibid. ex vaticinijs Balaam ad Christi notitiam peruenere, ibid. primitiæ gentium, 265 b. in auro Regem, in thure Sacerdotem in mirrha incorruptibilem profitebantur, ibid. Magũ dixerunt Christũ Iudæi, 170.b.

Maledicendum non est, 218.b.

Mali bonis non obsunt, 65.a.b.153.b. immo ampliorem laudem consequuntur boni, quod se ab eorum perfidia segregent, p.153.b.

Manicheus hæreticus, 320.a b.

Manna figura Eucharistiæ, 274.a. omnib. secundum desiderium suum sapiebat, 274.a.

Manus impositio in pœnitẽtes, 19.a.102.111 a.230.a. manus impositio ad sacros ordines, 96.a.286.a. cum sacro oleo fiebat 275. b. Manus impositionis sacramentum, pro confirmationis, 103. b.275 b. repeti non potest, ibid.

Marcellini comitis chronicon, 330.b.

Marcion hæreticus, 320 a.

Maria virgo genitrix & obstetrix, 262. a. sine tormento peperit ibid. nec aliqua naturæ iniuria affecta ibid. & 314. a.b. vltro maturus fructus elapsus est, 262.a. spiritu sancto obumbrante incendium originale in ea extinctum est, 262.a natura cum cæteris communicabat, non culpa, ibid. Legem mentis in ea, lex carnis non infestabat, 262.a. quod virgo parere potuit exemplis probatur, 314 b. 315.a.

Martialis episcopus lapsus.

Martyrum corpora si non sepeliantur, grande periculum imminet, 10. b. martyres laudibus prosequitur, 17.a.b.24.b.25.a 31.b. ipsorum sanguis ignes gehennæ extinguit, 17 a. emit immortalitatem. ibi. accipit coronam cælestem, ibid. in martyrib. Christus coronat patiter & coronatur, 17.b. martyres ad Dominum properant, ibid Ecclesiam ipsorum sanguis illustrat, ibid. martyrii desideria gubernabãt Diaconi ad carceres cõmeantes, 20.b.22.a. martyres pacem libellis dabant, 23 b. 29.b.34 a. impetrare merentur à Domino quicquid postulant, 25.a 144.a 252.b. Martyres Euangelij testes 25.a.28 a. non faciunt Euangelium sed Euangelium facit martyres, 30.a. intr Angelos constituti in cœlis, 32.b. martyrum dies annotabantur, vt commemoratio eorum fieret, 43.a ipsorum preces pro se postulat Cyprianus, 25.a.125.a.252.a. iudicabunt ipsi cum Christo, 127.b 283.b martyrum centenarius fructus est, 125.a.126 a.134.b. ipsorũ spes, fides virtus & gloria omnis in Christo est 144.b. Martyrum merces, 197.a.197.b. iudicanti Christo assidebunt, 197.b. 251.b ad ipsorum sepulchra pelluntur morbi, dæmones rugiunt, 336.a.

Martyr & confessor, martyrium & confessio differunt, 17.b.23.b.31.b. 33 a 36.a.56.b.57.b 58.b.79.a.99.b.107.b 124.b.128.a. 141.b. 159.b.176. a 190.b.249 a b.

Martyrij coronam etiam promeretur qui post tormenta pro Christo mortem euadit, 79.a. item qui pro Christo mortem exspectat, 57.b.175.b. 176 a 196.b. item qui in fuga pro Christo obierit, 74 b. non est in nostra potestate, sed in Dei dignatione, 176.a 252.a. Martyrij laudes, 250. a. & seq.

Mathatia constantia, p 96 b.

Matrimonium cum gentilibus non iungendum, 222. b. indissolubile, 246.a.305.b.

Medici cum Episcopo comparatio, 33.a.37.a.

Melchisedech sacrificium, nostri sacrificij typus, 85.a.202 a.

Mentiendum non est. 224 b.

Mercenario merces cito reddenda. 223.b.

Merces operum, 27.a.59.a.65.a.76.b.81.b 124.126.b.176 a, 182.a. 197. a.b.249.251.a.283.a.

Merita operũ, 24.b.26 a.31.b.43.a.76.a.77.b.81.b.124.a.125.a.160.b. 180.b.182.a.b.190.b.

Metalla auri & argenti domicilia. 124.b.

Mimorum turpitudines, 7.a.

Miracula de Eucharistia, 145.a. non prosunt miracula ad regnum cæleste nisi quis rectè vixerit, 152.b.

Monarchiæ dignitas, 170.a. in reb. creatis necessitas, 259.b.

Mortalia crimina, adulterium, fraus, homicidium, 185 a.

Mortalitatis siue pestis descriptio, 175.b. explorat illa iustitiam singulorum, ibid.

Morituri videre possunt, quæ vix posset humanus aspectus intueri, pa 176.a.

Mors non timenda, 75.b 174. a. & seq. de morte carorum gaudendum potius quam lugendum, 174.b 175 a. 222 a Dei seruis salutaris excessus, 175 a. non est exitus sed transitus, 176.b morte ad immortalitatem transgredimur, 273 b. qui Deo placent maturius moriuntur, 177.a.

Moyses propheta lenis & patiens, 185.

Mulier ornari feculariter non debet, 220. b in ecclesia tacere debet, 221.a.

Mundi senio calamitates augentur, 164.a. aptissimæ ad id comprobandum metaphoræ, 164.a. illa à Deo prædictæ, 164.a. 166.b 174.a. mundi finis futurus, 164.a. subito venturus, 224.a.

Muneriorum apparatus, 181 b.

Murmurandum non est aduersis, 175.a.

N.

Natiuitatis Christi solemnitas, 261. b.

Natales dies martyrum, 43 b.

Necessitas non excusat vbi crimen est voluntatis, 143.a.

Ninuitis Allophylis pœnitentibus, misericordia Dei non denegata, 256.a.b.

Noe Christi figura. p. 85.a.

Nouatianus presbyter Romanus. 57.a.à Nouato Romæ pseudepiscopus factus. 47.b 50 a 51.b.53.b. Adulterum & contrarium caput, 48.b.59.b. 94.a.b schismatic⁹ & hæreticus, 51.b.52.b.53 b 54.a 55.b. 58.b.77.b.79.a. 94.b.254.b pseudepiscopos alios creauit, 59.b. spem salutis pœnitentib. adimebat, 254.b.

Nouatus presbyter Carthaginiensis quot sceleribus obnoxius, pagina. 54.a.

Numeria & Candida. lapsæ, 28.a.

Nummos signare primus in Italia Saturnus docuit. 169.a.

Nuptijs interesse sacris virginibus prohibitum. 134.a.

O.

Oblatio pro defunctis, 93.a. oblatio tempore mysteriorum, 180.b. Oculorum nequitia, 306.a.b.

Offerunt presbyteri, 12.a. 19.a. 21.b. offerre prohibentur ob scelera, 19.a.

Oleum sanctificatum Chrismna, 101.a.

Opera iusta Dominum promerentur, 22.b.153.a. sacrificia Dei nuncupantur, 160.b varia operum corona, 191 a. factis non verbis operandum, 224.a.

Opera mala non de sancto spiritu veniunt, sed de aduersarij instinctu, 60.a.

Oraculorum varia genera à dæmonibus excogitata, 170.a.

Orare nos Christus verbis & factis docuit 159.b. orant autem non pro se, sed pro nobis, ibid orandum non voce tantũ sed & animo & sensu, 156. b. 160.a b oramus pro arcendis hostibus, imbribus impetrandis, & auferendis vel temperandis, ac pro pace & salute, 166.b.

Oratio assidua sit, vel l. ctio, 7.b 225.a. oratio vt impetret, vnanimis sit oportet, 156.b continua 16.a.78 a. 156.b.157.b. 190.b. tam nocturna quam diurna 16.b.160.a.161.a. non priuata esse debet, sed communis, 16 a. 156. b. cum gemitu & lachrymis fieri debet, 16.a humilis esse debet, 156.b pacifica, simplex & spiritalis, 156.a. iejunio & eleemosyna fœcunda esse debet, 160.b. in oratione statio quid significet, 246.b. orationib. hora præfixa, tertia, sexta, nona, matutina & vespertina, 160 b. 161 a.

Oratio dominica, orandi forma à Christo præscripta, 156 a.b. filij prece facilius auditur, 156.a. est hæc doctrina cælestis compendium, 157.a. 159. b. latissime & actissime explicatur 156. & seq. nihil in ea præmissum est quod petere possimus, p. 157.a. 160.a.

Oratio post hanc vitam, 78.a

Ordinatio lectoris 31.a 39.b.40.b. hypodiaconi, 31.a. presbyteri, 42.a. Papæ Romani. 47.b.57.a.b.79.a 120.a. Episcopi. 59.b.64. b. 96. a. Diaconi, 96.a.

Ordines sacri semel dati, renouari non possunt, 275.b

Ornatus iusto fine moderandus. etiam in coniugatis, 132.b. quanto magis in virginibus, 133.a.

Ozias cur lepra percussus, 153.a.

P.

Pacificos esse oportet, p. 159.a.

Pœnitentes ad communionem admittendi, 58. b. 59.a.b.60.a. 65.q. non solum veniam merentur sed coronam p 146.b.

Pœnitentia partes, 19.a pœnitentia vera gemitum & dolorem requirit, 33 a 34.a.34 b 38.a.59.b. 60.a.94.a.143.b. 145. b. 146. b. pœnitentia simulatione potest quis sacerdotes sed non Deum fallere, 58.b. pœnitentia, minor culpa esse non debet, 146.a. pœnitentia in hac vita nulla sera, 167. b 274.b. pœnitentia facienda cum in carne quis est, 225.a. quia apud inferos pœnitentia nulla est, 225 a. 257.a.

Palea in ecclesia, pag. 151.b.

Panis quotidianus, 158.b. & seq.

Paraclesis, pag 284.b.

Paradisus Christiano patria, 177.a. illi nos Christus restituit p. 167.b.

Parentib. obsequendum, 223.b. circa filios asperos esse, non oportet, ibi. frequenter tamen emendandi qui delinquunt, pag. 224.b.

Pascha, 27.a.31.a.43.b.46.a.65.a.

Pastorum laudes, pag. 262.a.

Pater quatuor modis in scripturis accipitur.

Patientia Christiana 166.b.175.a. Iob, ibi 186.b. Tobiæ. ibid patientia nihil matius ad gloriam, 184 a. apud philosophos non est patientia vera, ibid. est nobis cum Deo virtus ista communis, 184. a. per hanc similitudo diuina, reparatur, 184.b. Christus eam factis implevit, ibid 185.a. nisi tũc a

fuis.

fuisset eius patientia, Paulum Apostolum ecclesia Dei non haberet, 185. a.
patientia laudem sunt etiam promeriti Patriarchæ, & Prophetæ, & iusti ante Christum, ibid. patientia necessaria, 185. a. 186 a. non tantum custodit bona, sed & repellit aduersa crimina, 185. b. sine illa neque caritas, neque unitas, neque pax, seruari potest, 186 a. per illam iustus probatur, ibid.
patientiæ effecta, 186. b fidei fundamenta munit, ibid.
Patriarchas inter primi, Abraham, Isaac & Iacob, 176. a.
Patrimonium pro Christo relinquendum, 142. b. illius amore caco multi à fide defecerunt, 142. b.
Paulus Apostolus ad septem Ecclesias scripsit, 196. a.
Paulus Samosatenus hæresis, 320 a.
Pauper superbus pag 343. b.
Pauperum cura habeatur, qui inconcussa fide steterunt, p. 12. a. b. 43. b.
Paupertas voluntaria, 143 a. 146. b. 159 a. 182. a. mercedem exspectat vitam æternam, 143. a. 146. b.
Pax in ecclesia seruanda 154. a 159. a 160 a.
Peccat nemo inuitus, 268. a. peccantes publice arguendi, 170. a. diu remissa quotidie petimus, quotidie nos peccare docemur, 159. a. impetramus autem indulgentiam, quum rogamus, ibid. si saltem circa debitores nostros pariter fecerimus, 159 a.
Peccato alterius nemo inquinatur, sine peccato nemo esse potest, 178. b. 222. a. peccatum peccato succedit, 174. a.
Peccatum originale contrahit infans recens natus, 80. b. 180. b. omnes ex Adam nati, illi sunt obnoxij, 185. a. b 264. b 270 a. 279. b defectus est à lege iustitiæ, 261 a. 263 b. ex illo concupiscibiles motus in nobis, 264 b. qui tamen non sunt peremptorij sed probatorij, si non sequatur assensus, 264. a.
Pecunie non appetende, 222, b.
Perditor, pag. 78 b.
Peregrinis indigentibus sumptus suggerendi, 43. a.
Persecutio hæreticorum, 45. b. 68. a 70. b. 255. a 186. b Iudæorum, 186. b 189. a sub eodem magis acerba 15. b. sub Gallo & Volusiano 64. 75. a 79. a 147. a 165. b. sub Valeriano & Gallieno, 124. b 128. b. 129. b. persecutionis statim diuinitus vindicta comitatur, 166. a. ante prædictæ 195. b. 220. a
Petri Apostoli cathedra, 47 a. 57. b. 150. b. super ipsū Ecclesia ædificata, 47. a. 68. a 99 b. 101 a 102. b. 105. b. 116. b 151. a. 196. a. primū illū Dominus elegit, 102. b. quisquis alibi collegerit spargit, 47 a. Petro primatus datur ut una Ecclesia, & cathedra una monstretur, 150. b. qui Petri cathedram deseris in Ecclesia non est, ibid.
Phaetontis fabula ort a ex subuersione Sodomorum. 295. a.
Pharao typum gessit Diaboli & mare rubrum baptismi, 122. a
Philosophorum patientia falsa, 184 a. etsi Deum creatorem, & gubernatorem nossent, trinitatem non agnouerunt, 284 b.
Phinees zelo fidei, indignantis Dei iram placauit, 106. a.
Phœnix, semper sibi ipsa renascendo succedit, 314. b.
Photinus hæreticus conscripsit expositionem symboli, 312. a.
Pipinus Rex Aquitanorum. 331. b.
Platonici, etsi de Patre & filio aliqua senserint, spiritum tamen ignorarunt, 285. a
Plebs sine disciplina, 344. b.
Pontificum quamuis imporum honori nihil subtrahendum, Christus & Apostoli docuerunt, 67. b. 92. a. 99. a.
Populus sine lege, 344. b.
Præceptorum euangelicorum vtilitas. 156. a.
Præcepta diuina custodenda, 31. b. ipsorum breue compendium, 152. b. 160. a. impossibilia non sunt, 268. a.
Prædones etiam præpositum aliquem agnoscunt, 99. a.
Prædicat bene qui quod ore promit factis implet, 190. b.
Præfatio Sacerdotis: Sursum corda: responsum plebis: Habemus ad Dominum, 160 a.
Præmium cæleste, 25. a. 70. b. 75. a. b. 81. b 124. b 126 b 154. a. 167. b. 175. b 181. b. 182 b. 252. a. maius ius quæ in sæculo patimur, 219. a.
Præsbyteris diuidebantur portiuncula, 42. a.
Primatus & cathedra ecclesiæ Romanæ, 121 a. 151. b.
Primitiua ecclesia, 154 a. 182. a.
Promissis Dei habenda fides, 174. b. 176. b.
Prophetare quibus prodest, 152. b.
Prouerbiales formulæ: Post pluuias serenitatem, post tenebras lucē, post procellas placidam lenitatem, 16. a. Acerba poma decerpere, nauem perforatam fluctibus committere, tunicam scissam induere, 21 b. funus suum portare, 145 b. maris fluctus clamoribus retundere, offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto, 164. a.
Pudicitiæ laudes 245. b 246. a. primum in virginibus locum tenet, secundum in continentibus, tertium in matrimoniis 479. a. donum est Dei, 247. a 247. a. ipsius definitio, etiam in vestitu requisita, 247. a. 247. a.
Puerorum trium in Babylone constantia, 75. b. 79. a. 96. b.
Purgari peccata diuina igne, 59. a.

Q.

Quadragenarius senarius numerus, 289. b, 290. a.
Quadrantem nouissimum reddere 59 a. 250. b.
Quinquagenarius numerus, 285. b. 286. a.

R.

Rahab figura Ecclesiæ 151. a.
Rachel typus ecclesiæ, 202. b interpretatur visum principiū, 260. a.
Raphael angelus, testis operum Tobiæ, 160. b. 175 a.
Reges tyrannos dat Deus, vt vindicet sacerdotum contemptum, 91. b.
Regna non merito accidunt sed sorte variantur, 169. b.
Religionis ac fidei fundamentum, disciplina, 131. b.
Remissio peccatorum per sacerdotes, 145. b.
Remunerat in nobis quicquid præstitit Deus, 125. a.
Renunciatio sæculi in baptismo, 14. b 132. b. 141. b. 142. b. 157. a. b. 158. a. 177 a. 194. b. renunciatio qua omnia nostra relinquentes Dominum sequimur, 14. b. 15. b. 142. a. b.
Resurrectionis primitiæ, Christus, 281 b. quotquot ante eū resurrexerūt, ad mortem redierunt, ibidem Christi corpus post resurrectionem verum, nō phantasticum, 282. b. corporis nostri post resurrectionem similis futura claritas, & qualitas 282 a. resurrectio communis iustis & impijs, 282. a. resurrectionis Christi testimonia, 318. a. carnis resurrectionem integram negare hæreticum, 320. b. resurrectionis huius carnis futuræ, contra hæreticos adsertio, 321. a. b. corpus quod resurget incorruptibile erit, & immortale, etiam peccatorum, 35. a.
Rex iniquus. 343. b.
Romana Ecclesia fortis in fide, 10. b. 37. a 77. b fides eius apostolica, 10. b. matrix Ecclesia est, 51. a. Ecclesia est principalis, & Petri cathedra, 69. b. ab ea vnitas sacerdotalis exorta 69. b. 151 a. b. ad illam perfidia non potest habere accessum, 69. b. ecclesiæ istius primatus 121 a. 151 a.
Romanus pontifex ordinationem suam omnibus Episcopis nuntiabat 49. a. qui cū illo cū Ecclesia catholica cōmunicat, 56. b. qui cum illo non cōmunicat, cum illo communicari non potest, 94. b. concilium Africanum illi decreta sua nunciat 66. a cum illo confert, 103. b. ipsius contemptus schisma & hæresum initium 68. a 151. a. ad ipsum tamē hæretici confugiunt, 68. b. 69. a. decreta illius seruanda 95. a.
Romanus Clerus, agre fert secessum Cypr. 10. b. nunciat Cypriano excessum episcopi vrbis, 11. b. apud illū de suo secessu se purgat Cyprianus. 23. a. eundem in difficultatib. consulit, 29. b. 35. b cum Cornelio præsidebat, 70. b. ipsorum in Sicilium, & ad Cyprianum sede vacante literæ 37. b.
Romanorum Dij, 169 b. imperii initium turpe, 169. b. consulatuum initium non minus crudele ibid.

S.

Sabbatum interpretatur requies, 285. b. seruabatur etiam in annis, ibi.
Sabellij hæresis patripassiana appellata 313. b.
Sacerdotes immaculatos esse oportet, 104. a. peccata remittunt, p. 145. b.
Sacerdotum noui testamenti institutio, 277. b. illis initiandis diuinitus est vnctio instituta, 277. a. b. Sacerdotibus honor debitus, 36. a. 67. b. 68. a. 92. a. per ipsos pax pœnitentibus concedi potest, 60. a. b.
Sacramenta salutaria, 117 a. sanctificationes officiales, 267. a. in sacramentis necessitate cogente, totum credentib. conferunt diuina compendia, sacramentū visibile celebrant, sacri inuocatio nominis, & signa institutionib. Apostolicis, sacerdotum ministeriis adtributa, 266. b rem sacramenti inuisibilem spiritus sanctus consummat & perficit, ibid 281. b. 286. b. Sacramenta quantum in se est sine propria virtute esse non possunt, nec vllo modo absentat diuina maiestas, 273. a. ab indignis se sumi permittunt, non possunt tamen illi spiritus esse participes, ibidem illis nihil addi, nihil subtrahi, nihil in ijs potest corrigi vel mutari, 276. a.
Sacrificati, 37. a. 58. a. b 60 a. 69. a. b. 255. a.
Sacrificia veteris testamenti generali sanctorum consensu damnata, pag. 278. a.
Sacrificium noui testamenti, 24. b. 81. b. 95. b. 105. a 120. b. 124. b. 287. b. in veteri lege prædictum, 202. a. eius sub specie panis & vini aqua mixti institutum, 86. a. offerebatur sacrificium in anniuersariis martyrū. 43. b. pro dormitione fidelium, 93. a. sacrificium quotidie celebrant sacerdotes, 65. a. 79. b. 99. b ipsius Christus auctor & doctor, 84. b Melchisedech typum gessit, ibid 85. a Christus Deo Patri obtulit, 85. a. 86. b. Salomon præmonstrauit, 85. a. respondet Christi passioni, 86 a. imo passio Christi est 87. a. Sacrificium verum tunc sacerdos offert, si sic offerat sicut Christus obtulit, ibid. Sacrificia matutina & vespertina, ibid. Christus post cænam cur obtulerit, nos mane, ibid. in omnibus sacrificiis passionis fit mentio, ib. sacrificia diuina cum Dei sacerdote celebrat populus, 156 a. Sacerdos ante orationem præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo, Sursum corda, & plebs respondet, Habemus ad Dñm, 160. a. Hierarcha eleuatione manuum crucis mysterium representans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia, 274. b. ad hæc inter sacra mysteria, ad gratiarum actiones conuertitur, & inclinato capite, &c. 275. b. illic tractantur cælestia, celebrantur sancta mysteria, opus spirituale geritur Angelorum, ipsi dæmones cedunt 302. b. eo Dei precepta nos congregant & colligunt, 303. a. sollemnius adimpletis calicem diaconus præsentibus offerebat, 145 a. sæculo renunciantes prohibentur denuo ad sæculum reuerti, 194 b.
Salomon recedente disciplina gratiam perdidit, 14 a. 153. a.
Salus æterna nobis per Christum data. 170. b.
Samuel typus Christi 202. b.
Sanctificari quotidie quomodo dicamur, 157 b.
Sancti in cælis de salute viuentium sunt solliciti, pro nostris exorans laboribus, 266. b.
Sanguis & aqua ex latere Christi profusa quid designent, 317. a.
Sapiens sine bonis operibus, 341. b.
Sapientia Philosophorum falsa, 184. a.
Satan omnium turpitudinum adinuentor, 271. b.
Satisfactio pro peccatis, 15. b. 19. a. 20. b. 21. a. 33 a. 34. a. 57. b. 58. a. 60. a. 69 a. b. 70 b 80. a. 90 b. 92. a 99. b. 179. a. 457. b. hac neglecta, cumulatur crimen, quod minus esse videtur, 145. b.
Saul ob relictam disciplinam gratiam perdidit, 14. a.
Scæniciludi, Cereri & libero dicati, 244. b.
Scandalum vitandum, 301. a. b 302. a.
Schisma non faciendum, 223. b.
Schismatici à Deo semper puniti, 91. b. 96. a 106. a. 120. b. 153. a. vitandi sunt, ne quis cum eis pereat, 121. a.
Scripturæ sanctæ miracula pleraque, 245. a. eius auctoritate Satan abutitur, 270. b. truncant illam hæretici, 151. a. b.
Secessus in persequutione, confessionis secundus gradus est, 141. b. à Domino præcipitur, 142. b.
Sede Episcopali vacante, nihil innouandum, 38. a.
Senex sine religione, 341. b.
Sententia ecclesiastica secundū Euangelium firmiter tenenda, p. 30. a.
Septenarius numerus, 196. a. 202. b. 85. b. 286. a.
Sepulcra profana, pag. 96. b.
Serpens cur appelletur Diabolus, 150. b.
Serui Dominis obedire debēt, & Dñi erga seruos mitiores esse, p. 223. b.

Signaculum dominicum in fronte. 76.a.141.b.167.a.194.b.201.b.
Simeon iustus in cacitate constitutus 326.a.
Simplicitas ecclesia, pag. 152.b.
Sina mons interpretatur aterna, & odium; 289.a.
Sion mons interpretatur tentatio exacerbationis, & speculatio, ibidem.
Sitire & bibere in scripturis, 85.b.
Sodomitica regio poma profert visu pulcra, quæ dum carpuntur, soluuntur in cinerem, 295.a. *in illa mare mortuum nullos profert pisces, ibi. & solum bitumen producit, ibidem. cuncta illic immissa natant, quæ natura mergi solent, merguntur quæ natare solent, ibidem.*
Spadones Euangelici, cum iam refertus est mundus, 138.b.
Spectaculorum varia genera improbantur, 6.a.b.143.a. *omnia enim idolis consecrata fuerunt*, 244.a.b.
Spes vitæ aternæ, 99.b. *vt spes & fides ad fructum possint peruenire patientia opus est*, 119.a. *spes futurorum est*, 221.a.
Spinis cur coronatus Christus, 317.a.
Spiritus sanctus à Christo mittitur, 116.a. *vnus*, 101.a. 111.b 156.a. *non contristandus*. 217.b. *in igne frequenter apparuit*, 224.b. *in specie columbæ seipsum intelligi voluit & videri* 267.b. *ab ipso causam habent, suspiratio, inspiratio, & aspiratio*, 234.b. *huius sempiterna virtus & diuinitas*, 234.b. *digitus Dei appellatur*, 285.a. *Spiritus sanctus, spiritus rectus, & spiritus principalis*, 285.b. *hic sacrorum ordinum distributor* 286.a. *à patre procedit & filio*, 285.b.
Spiritibus immundis ægri nondum baptizati vexabantur. 189.a.
Stantes, 16.a 17.b 22.b.34.a.36.a.37.b.57.a.141.b.250.b.
Stephanus martyr primus, 186.a.
Stephanus papa, 94.b. & *sequent*. 96.b. *sententia eius de non rebaptizandis hæreticis*. 111.a.
Sterilitatis elegans descriptio. 164.b.166.a.
Stoici omnia peccata paria dicebant, 58.a.
Superbiæ pœna, pag 67.b.
Superstitionibus falsis, religio vera subuertitur. 165.b.
Supplicorum varia genera, 16.b.57.b.68.a.143.a.165.a.b.185.b.
Susanna pudicitia, pag. 247.a.
Susurrones maledicti, 224.b.
Symbolum Apostolorum, ab ipsis compositum, iam discessuris, ad prædicandum per totum terrarum orbem, 312.a. *cur ita nuncupetur, ibidem. id non scribis chartulis, sed retineri cordib. tradiderunt, vt certum esset id ex Apostolorum traditione profectum*, ibid. *in Ecclesia Romana, baptismum suscepturi publice id recitabant*, 312.b.

T.

Tabitha propter eleemosynas resuscitata, 179.a.
Tempori seruiendum, 12.a.
Tentatio ne nobis accidat dum oramus infirmitatis admonemur. 159.b. *ad hoc fit vt probemur*, 218.b. 250.b. *tantum vnusquisque tentatur, quantum potest vnusquisque sustinere*, 224.a. *primis tentationib. statim obuiandum*, pag. 271.b.
Ternarius numerus, 160.b.
Terra qui dicantur in scripturis, 158.a.
Terræ motus plurimi per pontum & Cappadociam, 115.b.
Testimonium de seipso cur suspectum, 98.b.
Theatrorum nefanda, 6.b 244.a.
Tobias paterna cura exemplum, eiusdem patientia, 175.a. 186.b.
Timor innocentiæ custos, 6.b. *fidei fundamentum & spei firmamentum*, 219.b *ad salutem excitat*, 251.b.
Tormenta sine fine tortoris, 15.b. 65.a.165. b. *non adhibenda crimen confitenti*, 165.b.
Traditiones, canali aquam ad fontem ducenti comparantur, 112.b.
Tribulationes aliæ delictorum pœnæ, p. 16.a. 226.b. *aliæ quibus suos probat Deus*, 16.a 74.b.195.a 217.b. *non timendæ*, 195.a.
Trinitas 105.b.115.b.255.a.b.285.a.b. *pater filius, spiritus sanctus*, 107.a.159.a 230.a 263.a.267.b.313.a.314.b 319.b. *gignens genitus & procedens*, 260.a. *non potest esse spes salutis nisi patre & filio & spiritu sancto cognitis*, 107.a. 115.a. *neque tamen ea fides schismaticis extra ecclesiam prodest*, 121.a.
Trinitatem designant horæ orationibus præfixæ, tertia, sexta & nona, 160.b. *personarum proprietates & essentiæ vnitatem, Christus astruxit*, 263.a. *trinitatis substantia non diuisibilis*, 273.a. *filius patri consubstantialis ibid. vna eademque trinitatis virtus & diuinitas*, 320.a.
Tutorem clericum constitui, olim vetitum, 93.a.

V.

Valentinus hæreticus, 320.b.
Valeriani Imperatoris rescriptum aduersus Christianos, pagina 128.b.
Vasa aurea & fictilia, 55.b.59.b.
Vendere iubet omnia Deus; & emimus potius ac augemus, pagina, 154.a.
Venus Aphroditis vnde dicta 314.b.
Veritas consuetudini præualet, 106.b. *perspecta veritati inconcussa obsequendum*, 108.a. *ad intuitum sui superbos non admittit veritas*, 263.a.
Vestium insignia & ornamenta, non nisi prostitutis fœminis congruit, 133.b. *propter ipsa pereunt*, 133.b. *fericum & purpura induæ Christum induere nequeunt*, 133.b. *auro & margaritis, & monilibus adornatæ, ornamenta pectoris perdiderunt, ibid. hæc omnia apostatæ Angeli, suis artibus prodiderunt*, 133.b.
Victoria non potest esse nisi præcesserit pugna, 175.a.
Vidua probata honoranda. 223.b. *Vidua & pupilli protegendi*, pagina. 224.b.
Vigilia in orationibus, 16.a.
Vindicta Deo relinquenda, 186.a.187.a.
Vinea quomodo olim custodiri soleant, 291.b.
Viri prohibentur induere vestem muliebrem, 82.a.
Virginitas, 59.a. *eius bona*, 220.a.b.246.b. *soli martyrio cedit*. 252.b. *coniugiis est excellentior*, 263.b. *si obstant tormenta, adest Deus qui victoriam promisit, ibid.*
Virgines in ecclesia, 59.a 81.b. 99.b.125.a.141.b.175.b.186.b. 263.a.b. *Christo in æternū dicatæ*, 81.b. 82.b.132.a.134.b. *statum suū tenere firmiter decreuerunt*, 83.a. *coniunctiones talium cum masculis, incestæ*, 83.a. *& ipsæ Christi sunt adulteræ*. 83.b. 134.a. *quare cum masculis habitare non permittantur*. 83.a. *si quæ cum masculis dormierint, ad communionem non admittantur, nisi virgines inuentæ fuerint*, 83.b. *si denuo cum illis habitauerint, grauiore censura reijciantur*, 83.b. *Virgines illustrior portio gregis Christi*, 132.a *quæ se Deo vouerint opus faciunt magno præmio destinatum*, 132.a *à Deo mercedem virginitatis exspectant, ibid* 138.a. *integræ non tantum corpore, sed & spiritu esse debent*, 132.a. *ornare se sumptuosius vetantur*, 132.b.133.a. *iactare diuitias, virgines Christi non decet*, 133.a. *quæ se fucis infecerint à grege virginitatis arceantur*, 133.b. 134.a. *nubentibus interesse vetantur, ibid. balneas promiscuas adire prohibentur* 134.b. *ipsarum sexagenarius fructus est*, 125.a.134.b. *Angelis Dei æquales sunt, ibid maioris gratiæ præmium in cœlestibus obtinent*, 134.b. *vt memores sui sint petit Cyprianus cum incepert in illis virginitas honorari*. p. 139.a.
Virtus Christiana, 175.a. *virtutes aliæ, ab aliis differunt*, 305.a.
Visiones quatuor, 16.a. *aliæ puerorum in extasi*, 19.a. *aliæ nocturnæ*, 41.a *aliæ*, 46.a. *aliæ* 65.a.35.a 99.b.176.a.
Vita æterna martyres honorantur, 25.a.76.b. *vitam æternam qui credere noluerunt æternam pœnam sero credent*, 167.a. *in illa, semper erimus in conspectu Dei*, 167.b. *cum Christo simul gloriosi, ibid. de immortalitate securi, ibid. illic nos carorum turba exspectat, de nostra salute sollicita*, 177.a *cum illis communis erit nobis lætitia, ibid. ad illorum complexum & conspectum veniemus, ibid. vitæ æternæ descriptio, pagina* 252.a.284.a.
Vita Christiana in studio virtutum, 191.a.
Vitæ Christianæ summarium, 215.a.b.
Vnanimitas in fide quantum prosit, 77.b.
Vocabulorum seu nominum vnicuique personæ impositorum, olim certa habebatur ratio, 259.a.289.b.
Voluntas Dei quæ, quam facere debemus, 158.a. *eius voluntati parendum* 176.a. *voluntate hominis non facto sit crimen, pag.* 320.b.
Voluptatis leges non nosse, magis felicitatis est; notas vicisse, virtutis, 246.a. *de ipsa difficilis, sed summa victoria* 247.a.
Vota Deo reddenda. 158.a.
Vox cælestis: Petite & impetrabitis, 15.b. *alia vox*: Pax ventura est, 16.a. *alia*, Qui Christo non credit. &c. 166.a. *alia*. Pati timetis, exire non vultis. quid faciam vobis? 176.a.
Vsura vetita, p. 142.a.
Vsus rerum & abusus pulchra & accommodatissima exempla, pagina 133.a.
VVandalorum Rex, pag. 331.a.b.
Vxor, etiamsi recesserit à viro, innupta manere debet, 224.a.

X.

Xixtus Papa animaduersus octauo idus Augusti, 128.b.

Z.

Zacharias antistes occisus inter templum & altare, pagina. 70.b.
Zelare quod bonum videas, non modicum crimen, 188.b. *zelo & liuore nihil Christiano cauendum magis*, 189.a. *hoc malo diabolus, & perijt primus, & hominem perdidit, ibidem. ipsum itaque imitatur qui zelat*, 189.b. *huius mali exempla, Cain. Esau, fratres Ioseph, Saul, & Iudæi*, 189.a. *radix est malorum omnium, ibidem. inde etiam ad hæreses & schismata prosilitur*. 189.b. *est anima tinea, & propria carnificina*, 189.b *permanet iugiter malum, cum alia peccata terminum habeant*, 189.b. *huic vultus mimax, pallor in facie, in labijs, tremor, stridor in dentibus, verba rabida, &c. ibid. vulnera eius occulta sunt, ibid.*

FINIS.

INDEX RERVM AC VOCVM IN ADNOTATIONIBVS EXPLICATARVM.

A.

ABBIR germaniciana ciuitas,172.b
Abrenunciatio in baptismo, pag.15.a.162.b.
Absolutio à peccatis presbyteris propria, 22.a. pœnitentibus necessaria, pag.12.b.
Abstentus,44.b.
Acca dea meretrix,172 a.
Accersitio pro morte,29.a.100.a.
Acerbatio,49 b.
Acoluthus,71.a.
Actiuis verbis pro passiuis vtitur, pagina.
Adam sepultus in monte Caluariæ, 282.nominis eius interpretatio,282.b.
Addictio,311.b.
Adelphius episcopus,97.a.
Adiurare,124.a.168.b.
Adrimetum colonia,51.a.171.b.
Adulterium excommunicatione, punitum, pag.44.b.
Adulteram occidere marito olim licebat, pag.84.a.
Aduocatio,113.b.
Aesculapius Deus,171.a.
Afflictatio,14.a.
Africa,54 b.
Agape,225.b.
Aggya ciuitas,236.b.
Agrippinus Episcopus Carthaginiensis diu ante Cyprianum,103.b.108 b.
Alexandri magni epistola ad Olympiadem de dijs hominibus,169 b.
Alias pro alio,266.b.277.a.324.a.
Amaccura ciuitas,235.b.
Amantius acoluthus,126.b.
Ammædera ciuitas,235.b.
Amplus episcopus,65.b.
Animaduersi,100.b.
Animatio,148.b.
Anni mundi,198.a.254.a.292.a.
Anthropiani hæretici,109.a.
Antichristus pro tyranno,76.b.
Antiochenæ Synodi tres,118.a.
Antispiritus,272.a.
Antistes,100.a.
Antonianus episcopus Numidiæ,60.b.
Antonini loci castigati, pagina288.b.310.a. 311.b.
Appelletiani hæretici, 108.b.
Aphronitrum,123.b.
Apocalipsis ab Apostolo Ioanne conscripta & scriptura canonica,226.a.
Apollines dij plures,233.b.
Apostatare,66.a.
Apostoli,128,b.Episcopi,92.a.b.
Aquarij hæretici, 88.a.
Arcessitio,& arcessire,29.a.100.a.
Arelatensis prouincia,95.a.
Armenij hæretici 89.a.
Aruina,9.a.
Aspredo, 292.a.
Assuræ,236.b.
Asturica Hispaniæ ciuitas, 97.a.
Auctor,71.b.
Audientes, 31.a.Audientium doctor, pag. 22.b.31.a.
Audientia,167.b.
Augendus confessor,53.b.
Augendus hæreticus, 45.a.47.b.
Auguria,172.b.
Augustini libri duo contra Gaudentium duntaxat,56.a.155.a.
Augustini loci emẽdati,pag.84.b.88.a.109.b. 140.b.173.a.182.b,188.a.233.b. 234.b.235.a.b. 236.b.237.a.
Auitinæ ciuitas,236.b.
Aurelius confessor,40.a.
Aurelius episcopus, 65.b.97.a.
Aurelius martyr,30.b.
Ausafa ciuitas,237.a.
Auspicia,172.b.
Ausuaga ciuitas,236.a.
Athletarum cibi,9.a.
Autumnum,168.a.
Aymnius Episcopus,65.b.

B.

BADAE ciuitas,234.b.
Bagai ciuitas,234.b.
Balneæ & balnea,140.b.
Baptismi effecta varia, 8 a.b. appellationes variæ 8 a. Sacramentum aquæ nuncupatur, atque adeo necessitas aquæ comprobatur,& contra sentientes, 12m olim pro hæreticis habiti, 8.b. Iustitiam baptismus infundit&peccatum originale prorsus aufert, 8.b. nuncupatur illustrationis sacramentum, 15.a. sine baptismo in necessitate nonnunquam salus, 66.b. item per martyrium, 66.a. 110.b. baptismus infantium ex traditione Apostolica,80.b.interrogationes in baptismo,101 b.vnctio,ibidem. Baptismus verus etiam ab hæreticis collatus verbis Euangelicis, 109.a. sine quibus non est verus, 110.a. baptisma Ioannis &Christi differunt,110.b.baptismus olim per immersionem fiebat etiam infantium,123.b.præmittebatur exorcismus 124.a. baptismus sacramento militari cõparatur,147.b.
Barbam corrumpere,147.a.
Baruch libri canonica auctoritas,24.b.olim Hieremiæ nomine citabatur,ibid.
Bassianus Romanus,11.b.29.b.
Bassus & Iulia martyres,29.a.
Beatus Rhenanus notatus,41 b.149.a.
Bella licita,9.a.
Benedicere,89.a.
Bernardus emendatus,154.a.
Bilta ciuitas,233.b.
Bitumen non nisi menstruo soluitur, 296.a.
Bobba ciuitas,236.b.
Botronatus, 140.a.
Britius presbyter,46.b.
Brutus primus consul.172.b.
Bulla ciuitas,236.b.
Buruch ciuitas,235.a.

C.

CAecilius episcopus,65.b.97.a.
Cæcilius prænomen Cypriani,100.a.
Cæsaraugusta Hispaniæ ciuitas,98.a.
Caius cæsar, 258.a.
Caina hæresis,258.a.b.
Caldonius Episcopus Africæ,pag.27.a.48.a. 51.b.
Cantus ecclesiasticus,161.a.
Capitales pœnæ,9 b.
Capitolium,73.b.147.b.
Capsaces,183.b.
Capsæ ciuitas,64.a.237.a.
Carpi ciuitas,235.a.
Carthaginis origo, progressus internecio,& reædificatio,229.a.
Carthaginiense sex syllabarum dictio, ibid.
Carthaginiense imperium, 51.a.
Carthaginiensis Episcopi præeminentia, p. 11.b.51.a.228.b.
Castor & Pollux dij,171.a.
Castrum Galbæ ciuitas,234.a.
Castus Episcopus,235.a.
Cataphryges hæretici.118.b.
Catasta, 40.a.
Catechumeni, 22.b.
Causale,310 a.
Cedias ciuitas,234.b.
Celerina martyr,41.b.
Celerinus confessor Romanus, 25.a. 28.a. 29.b.41.a. ordinatus lector à Cypriano & postea diaconus,41.b.
Cerdon hæreticus,113.a.
Chiliaste,199.a.324.a.
Chrisma,102.a.278.a.
Chullabi ciuitas,237.b.
Cippus,272.a.
Cirrus,228.a.
Cirta ciuitas,234.a.
Cittinus Episcopus,101.b.
Clarus Episcopus,237.a.
Clementianus lapsus,65.b.
Clementius hypodiaconus,11.a.
Clerus,13.a.
Clericorum duplex ordo,93.b.
Clericum,12.b.93.b.119.b.
Clinici,124.a.
Κλινόμενοι,11.a.
Cloacina, dea,172.a.
Cœmiterium,98.a.
Collegæ,11.b.60.b.
Collyrion,183.a.
Commeatus,62.a.177.b.
Committere,19.b.
Communicationis ius, 162.b.
Communicatio laica, 61.b.62.a.98.a.104.b. 234.a.
Communio quotidiana,162.a.
Communico sub altera specie, 87. b. sub vtraque, 87.b, non necessaria, 149.a. 275.b.
Concilijs vsitata formula, 66.b.In illis laici nunquam sententias dixerunt, 38.b. soli solent sedere Episcopi,49.b.bis in anno olim fiebant,73.a.etiã presbyteri sententias in ijs dicebant, 93.b. quanta illorum auctoritas 73.a. Concilijs prouincialibus præferenda vniuersalia, ibid.&108.b.
Communitas,311.a.
Comparator,182.b.
Competentes,22.b.
Confessio sacramentalis,66.b.
Confiteri & profiteri,129.b.
Conscientia,16.b.100.a.
Consecutio pro baptismo,227.a.
Conspicabilis,298.a.
Consuetudines,113.a.
Consulatus quando iniri soleat, 25.a.summus gradus quomodo dicatur,172.b.
Consus Deus,172.a.idem qui Neptunus,ibi. ab illo nuncupati ludi Consualia ibidem.
Corbona,183.a.
Cornelia martyr,28.b.29.a.
Cornelius papa sedit Romæ vsque ad mortem Decij,61.b.
Coronæ variæ,146.b.
Cothurnus,9.a.
Crimen,188.a.
Crocodili pro dijs habiti,168.b.
Crucis signum, pag.77.a.89.a.213.b.288.b. 299.a.
Cultus & ornatus quid differant, 139.b.
Cybaliana ciuitas,236.b.
Cynocephali pro dijs habiti,168.b.
Cyprianus propheticum spiritum habuit, 44.a.47.a. ad Cornelium octo dumtaxat epistolas scripsit, 341.a. magus non fuit, pag.341.a.

D.

DE particula, Cypriano frequentissima, 55.a.204.a.
Dedicare pro incipere,40.a.
Dæmones vnde dicti,173.a.
Danielis historiæ Susannę & Belis, pro ca-

nonicis scripturæ habendæ,162.b.
Datiuus Episcopus,125.b.
Decimæ,93.b.
Decij imperatores plures,61.b.
Delictum, 81.a.149.b.188.a.
Demetrianus proconsul Africæ,269.b.
Demetrius Episcopus,235.b.
Depositionis pœna in clericos.53.b.
Desiderius Erasmus notatus, 9.a.24.a.30 b. 56.a.60.b.63.b.71.b.84.a.88 b.109.b. 113.b. 139.a.141.a. 149 a.154.a.199 b. 212.a. 226.a. 227.a.233.b.245.b.249.a.254 b.289.a.
Designare.52.b.
Dij variarum gentium,171.a.b.172.a.
Diaconi ordinatio, 42 b.officium,92.b.
Diana dea Taurica,170.a.
Dignatio,15.a.31.b.
Dionysiana ciuitas,236 a.
Dionysij Ariopagitæ vel sic castigata,19.b.
Dionysius schismaticus,53.b.
Discidium,50.b.
Disciplina,139.a.
Discola,261.a.
Discursio,119 a.
Dispungere,44.b.295.b.
Dominicum celebrare, 89 b.193.a.
Dominicum pro templo,183.a.
Dominicus dies,39 b.79.a.
Donatulus episcopus,64 a.237.a.
Donati episcopi plures, 65.b.
Donatus Cypriani prædecessor,72.a.
Donatus presbyter 63 b.
Donatus Rhetor cum Cypriano baptizatus, pag 4 b.8.a.
Donatus Herena, & alij 51. mart.29.a.
Ducenarius,98.a.

E.

Ecclesia communi episcopi & presbyterorum ac diaconorum concilio regebatur,31.b.
Ecclesiæ bona in quatuor partes diuidebantur, 43.a. Ecclesiæ signum successio Romanorum Pontificum,60.b.in ea sunt etiam mali, 56.a.63.b. Ecclesiæ preces communes,pag.169.a.
Ecclesiasticilibri auctoritas canonica pagi. 13.b.211.a.311.b.Idemcur Salomoni adscribatur,211.a.
Edicta & leges quid differant,38.b.
Electi Episcoporum,97.b.
Electio Pontificis Romani,60.b.
Emerita Hispaniæ ciuitas,97.a.
Enoch liber apocryphus,240.a.
Epictetus Episcopus,91.c.
Episcopus, 220.b. à presbytero differt,ibid. penes illum suprema pauperũ cura,12.a.b
Episcopi auctoritas,11 a.
Equuleus,447.b.
Euangelistarum verba velut vnius citat, pa. 33.b.76.b.88.b.
Euaristus schismaticus,51.b.54 b.
Eucharistia olim in manus sumebatur pag. 77.b.87.b.149.a.188.a.288. Corpus & sanguis Christi,88.a.162.a.consecrationis variæ periphrases89.a.149.a. in illasigni crucis vsus 89.a. atque admixtio quam necessaria, ibid à ieiunis accipienda 89.b.præmittenda confessio, 148.a.nonnunquam per laicos ad infirmos delata, 148.a. vnicuique olim liberum erat Eucharistiam secum domum asperare. 148 b.245.a.Paruulis administrabatur , 148. a. fit in ea transsubstantiatio,273.a.
Euchratius Episcopus,235.a.
Eugenius Episcopus,28.b.235.b.
Eusebius castigatus,48 a.
Eutichianus collega Cypriani in exilio,pag. 127.b.
Eutyches Episcopus,65.b.
Exambire,98.a.
Excessus pro morte,11.b.168.b.
Excitari de presbyterio 55.a.
Excommunicatio itetata,73.a.Excommunicationis variæ periphrases,vetus formula, 45.a.pœnæ,46.a.b.
Exemplum pro exemplari.49.b.
Exomologesis,22.a.149.a.
Exorcistæ, 71.a.123.b.Exorcistarum virtus in dæmonas,9.a.
Expungi & expungere,44.b.

F.

Fabiani papæ martyrium,11.b.38.b inter ipsum & Cornelium diu sedes vacauit,38.b.
Facere pro sacrificare,115.a.
Fanum,292.a.
Fasces consulares & proconsulares,25.a.
Fauentia,25.a.
Fauorinus Acoluthus,35.a.
Faustinus Episcopus Afer, 65.b.
Faustinus Lugdunensis Episcopus 95.a.
Faustus Episcopus,97.a.
Febris dea,172.a.
Felicianus acoluthus,73.a.
Felicissimus hæreticus ,36.b.44.b.47.a.71.a. 72.b.258.a.
Felicissimus martyr.128.b.
Felices Episcopi Africæ plures pa.65.b.66.b. 125.b.
Felix Episcopus Cæsaraugustanus,98.a.
Felix Episcopus Hispanus,97.a.
Felix hæreticus & pseudepiscopus,73.b.
Felix presbyter,27.a.
Fidamen,296.b.
Fide opus non sensu in rebus diuinis,8.a. Dubitatio in fide quando licita,pag.60.b. 110.b.
Fidus Episcopus,80.b.
Filij pro pullis, 155 a.
Firmilianus Episcopus Cæsareæ Cappadocum,118.a.
Flora meretrix dea , 172.a.ab illa dicti ludi floralia, ibidem.
Floridi pro martyribus,28.b.
Florentius Pupianus,100.a.
Florus lapsus,64.a.
Forculus Deus,172.a.
Fortunatus Episcopus Africæ,48.a.51.b.64.a. 65.b.97.a.198.a.
Fortunatus hypodiaconus , 35.a. alius, 36.b.
Fortunatus presbyter,13.a.postmodum pseudepiscopus,72.b.
Fortunatianus Assuritanorum Episcopus lapsus, 91.a.
Fortunio martyr,29.a.
Frater,11.b.
Fraus pro pœna,9.b.
Frumentarij,129.b.
Fucorum varia genera , 140.b.
Fugiendum in persecutione,78.b.
Furnæ ciuitas,236.b.

G.

Gaius Diddensis presbyter, 35.a.
Galli sacerdotes,311.a.
Gargilij duo Episcopi,235.b.
Gazaufala ciuitas,237.a.
Gemelli ciuitas,237.b.
Geminius Episcopus , 93.b.97.a.
Gentiles,177.b.
Germaniciana ciuitas,236.a.
Gitba ciuitas,234.a.
Gladiatorum genera,9.a.
Gladiatorius ludus prohibitus à Constantino,ibidem.
Gog & Magog; 212.b.
Gor ciuitas,236.a.
Gordius presbyter, 13.b.
Gratianus castigatus,93.b.100.a.148.b.
Græca exemplaria alia habuit Cyprianus noui testamenti quam hodie exstant,15.a.16. b.18.a.19.a.62.a.63.a.64.b.71.b 76.b.88.a. 98.a.b.100.b.109.a.114.a.139.a.b.147.b.161. b.162.a. 212.a. 213.a. 225.b. 226.a.b. 227.b. 228.a.b. etiam in veteri testamento , nonnunquam vsus alijs exemplaribus,quam hodie exstant titulo, 70. interpretum,97. b.169.a.198.b. 203.b. 204.a. 211.b. 212.a.b. 213.a.b.228.a.

H.

Consonans?,295.b.
Habere pro debere,34.a.
Helix,204.b.
Hemetritæus,310.b.
Herculanus Episcopus Africæ, 44.b.65.b.
Hercules dij multi,171.a.
Herennianus hypodiaconus,206.b.
Hæresis 46.b. hæreseon & schismarum initium ex contẽptu Romani Pontificis,71 b.
Hæretici seipsos ab ecclesia separant, 44.b. excommunicantur, ibid.mortis supplicio affici possunt, 63.b.174.b.scripturarũ sunt corruptores 155.a.258.a.
Hermes Trismegistus,173.b.
Hieronymi loci castigati,pag.56.a.110.b.192. a.204.b.212.a.
Hippocrates,123.b.
Hireneus Episcopus,236.b.
Histrio,9.b.
Hominum corpora olim maiora, 168.a.eorumdem vita longæua,ibidem.
Honor pro subsidio victus,99.b.
Honorati Episcopi plures,82.a.
Horariæ preces Ecclesiasticæ,163.a.
Horrea cæliæ ciuitas,236.b.
Hortensianus Episcopus,65.b.235.a.
Hostanes magus,173.a.
Hyginus Papa nonus,113.a.
Hypodiaconus,31.a.
Hyppo Diarrhytus ciuitas,237.a.
Hyppo Regius ciuitas,234.b.

I.

Iacobi epistola,cononica,324.b.
Iactatio,16.b.
Iader Episcopus,125.b.
Iambus Episcopus,65.b.
Ianus Deus, 171.b.cur bifrons , ibid, ab ipso dictum ianiculum oppidum. ibid. ab eodem Ianuarius mensis ibidem.
Ianuarij Africæ Episcopi plures , pag.82.a. 97.a.101 b.
Iasonis & Papisci dialogus, 325.b.hunc Celsus transtulit,328.a.Ipsonisteiste Thessalonicensis esse dicitur,ibid,
Iconium,118.b.
Iezechiel propheta,148.b.
Ignatius martyr,40.b.
Illic pro istic,48.a.
Immo pro potius,149.b.
Imperium Assyriorũ, Medorum, Persariũ Græcorum, Ægyptorum, Romanorum,172.b.
Inaudientia,35.a.
Inerastatura,263.b.
Incontinenti,129.a.
Inculcare pro conculcare,167.b.
Idea deorum mater,172.b.
Indulgentia, 28.b.
Indulgentiarum origo, pag.20.b.28.b.30.b. 36.b.38.b.
Inobaudiens,211.b.
Irene rutilorum,excommunicata,44.a.
Intercedere & intercessio,35.a.44.b.46.b.
Ioannes Apostolus cur Theologus nuncuperur, 226.a. ipsius epistolæ tres canonicæ,324. b.
Ioannes Langus notatus,88.b.
Iouinus hæreticus,73.a.
Isis dea,296.a.
Istic pro hic,49.a.
Iubaianus Episcopus,108.b.
Iudæ epistola,canonica,324.b.
Iudith liber, scriptura canonica , pag.312.a. 324.b.
Iulianus Episcopus, 236.b. item alius , pag. 236.b.
Iunius Episcopus,65.b.
Iuno Argiua, Samia, & Pœna, vnde nuncupata,172 a.
Iupiter Creticus, 171.b.eius antrum & sepulchrum,ibid.Ioues trecenti, ibid.

K.

Kalendarium,248.b.

L.

Lælius diaconus.14.b.
Laici communicabant extra cancellos, 62.a.
Lambesitana Africæ colonia,73 a.234.a.
Lapsi,25.a.34.a.
Lares ciuitas,235.a.
Latium vnde dictum,171.b.
Laudes propriæ quando non vituperandæ, pag 8.b.
Laurentinus martyr,40.b.
Laurentius episcopus, 322.b.
Lectoris officium,40.a.
Leges duodecim tabularum, 9.b.
Legionis regnum.97.a.
Leptis magna ciuitas,237.b.
Leptis minor ciuitas,235.b.
Leucothea dea,171.a.
Libellatici,62.a.
Libelli lapsorum,24.a.28.b.38.a.
Libelli martyrum 21 a.b.22.a.24.a.30.a.
Libelli criminosi,49.b.
Liberalis episcopus Africæ,51.a.65.b.
Libosus episcopus,97.a.

Limare,13.a.35.a.
Limentinus Deus,172.a.
Litteras quis primus inuenerit,171.b.
Litteus episcopus, 125.b.
Localis,118.b.
Lucanus acoluthus.126.b.
Lucianus confessor,28.a.
Lucianus episcopus,65.b.87.a.
Lucianus presbyter,103.a.
Lucinus confessor, 27.a.
Lucius episcopus Africæ martyr,97.a.125.a.
Lucij huius epistola ad Cyprianum, falso hactenus inscripta, Cypriani ad Lucium papam,126.b.
Lucius Pontifex,80.a.95.b.
Lucij tres alij episcopi Africæ, 335.b.
Lugdunensis prouincia,95.a.
Lunulæ,140.a..
Luperciana ciuitas,236.a.

M.

MAcarius confessor Romanus.pag.52.b. 55.a.
Macarius martyr,28.b.26.a.b.
Machabæorum libri canonici, 163, b.311.b.
Machæus hæreticus,48.a
Macomades ciuitas,235.a.
Mactari ciuitas,307.b.
Magistratus,25.a.
Magnanimitas pro longanimitate,162.a.
Malus pro diabolo,163.a.
Manceps,100.a.
Mancinus consul Romanus,172.b.
Mandra mendaciorum,289.a.
Manthaneus episcopus,65.b.
Mappalicus & Alij Africani martyres,pag. 18.a.29.b.
Marasana ciuitas,236.a.
Marcellina ciuitas,236.b.
Marcellus episcopus,97.a.
Marcianus Arelatensis episcopus hæreticus, 95.a.
Marcionis hæreses,109.a.113.a.
Marcus episcopus,101.b.
Marrucius episcopus,65.b.
Mars thracius,Deus,172.a..
Martyr,17.b.36.b.43.b.
Martyrium extra ecclesiã non prodest, 62.a.
Martyrum elogia, Beatissimi, Fortissimi, Fidelissimi & Benedicti,18.a,dies festi,pa. 42.b.
Martyrologiorum origo,44.a.
Mascula ciuitas,237.a.
Matrimonium cum infidelibus iungere illicitum,143.a.
Mauritania,51.b.
Maximus acoluthus,126.b.
Maximus episcopus Numidiæ,82.a.
Maximus Nouatiani legatus,47.b.53.b.postea pseudepiscopus.72.b.
Maximus presbyter confessor, 25.a.52.b.55.a seductus à Nouatiano,50.b.rediit ad Ecclesiam & deinde martyrium passus, 62.b.55.a.
Melicertes Deus,171.a.
Membresa ciuitas,236.b.
Mensibus decem sæpe portantur infantes in vero,199.b.
Mensurnum,35.a. 42.a.
Metator & metari,29.a.
Mettius hypodiaconus 50.a.
Midila ciuitas, 235.a.
Mileum siue Mileuum ciuitas Numidiæ, 234.b.in ea celebratum concilium Mileuitanum,ibidem.
Mimi,9.b.
Minucij Felicis liber Octauius, falso Arnobio adscriptus loci eius restituti, 172.a.
Missę descriptio,310.b.varię periphrases,90. a.91.a.275.a. Missæ canon, 198.b.Præfationes in missa, 163.a.*Dominus vobiscum*, 88.b.*Ite missa est*,245.a. olim plures missæ fiebant in die, in Missa non omnes communicabant,275.b.
Miserabilis,148.a.
Misgirpa ciuitas,171.b.
Modianus episcopus,82.a.
Montanus Afer,29.b.
Montanus hæreticus & Maximilla.118.b.
Mortale pro eo quod mortem infert,188.a.
Mortalitas,177.a.
Mortuorum suffragia 94 a.
Mortuorum anathematizatio,94.a.
Moyses propheta auctor libri Genesis.pag. 258.a.
Moyses presbyter & confessor,25.a.
Mulier pro vxore,139.b.
Munus,9.a.183.b,
Munnulus episcopus,66.a.234.a.
Muzula ciuitas,307.a.

N.

NAmpulus episcopus,82.a.
Naricus acoluthus.43.a.
Neapolis ciuitas,237.a.
Nemesianus episcopus,82.a.101.b.125.b.
Neptunus Deus,171.b.
Neruus & alia vinculorum genera,41.b.
Niceni concilij canõ sextus restitutus,158.b.
Nicephorus acoluthus,50.a.53.b.54.b.
Nicephorus historicus castigatus,48.a.62.a.
Nicomedes episcopus,65.b.97.a.
Nicostratus diaconus confessor Romanus, 25.a 33.a. 50.b. postea schismaticus, 50.b. 53.b.54.b.pseudepiscopus, pag.50.b.
Ninus lapsus,64.a.
Nisi si, Cypriano frequentissima,81.a.
Nomen pro nomine Christi,62.a.
Nominum recitatio in sacrificio,19.b.94.a.
Nonnius Marcellus castigatus,192.a.
Narabiliter,139.b.
Noua ciuitas,236.b.
Nouatianenses,108 b.
Nouatianus alius a Nouato,48.a.325.a.
Nouatianus in lecto baptizatus fuit, 123.a. in persecutione Diocletiani interfectus putatur.62.a.
Nouatiani hæresis, 62.a.64.95.a.eius sectatores Καθαροὺς se nuncupabant,122.b.secundas damnabant nuptias,325.a
Nouatus Cypriani presbyter scismaticus. 50.a.53.b. & hæreticus, 54.b. antea multis sceleribus obnoxius,55.a.
Numerorum mysteria,199.a.
Numidia,51.b.
Numidicus confessor. presbyter,p.42.b.54.a

O

OBaudire, 149.b.155.b.310.a.
Obreptio,98.a.
Oblationes in sacrificio,183.a.
Octauienses ciuitas,237.a.
Oculare,173.b.
Oea ciuitas,237.b.
Offerre nomina,19.a.
Operatio & opus pro eleemosyna,149.a.156. a.182.b.225.a.
Ophitæ hæretici,109.a.
Optati Mileuitani locus castigatus,236.b.
Optatus episcopus Numidiæ,64.a.
Optatus hypodiaconus,264.a.
Ordinationes clericorum, 40.a. olim diuinis suffragijs fiebant,42.b.
Origenes seipsum castrauit,299 b.
Ostiarius,71.a.

P.

PAconius,83.b.
Pacta libido,295.b.
Pala,56.a.
Pæderastæ graui supplicio olim affecti,9.b.
Pœnitentia pro satisfactione,23.a.
Pœnitentia publica,149.a.b.
Palcæ,56.a.63.b.
Papa,11.a.26.b.
Papiscus Alexandrinus,325.b. 322.a.
Parricidalis,71.b.
Parricidium,188.a,
Pars pro schismate,79.a.
Pastoris liber apocrypus, 324.b.auctor eius Hermas,ibidem.
Patricij,42.a.
Patripassianorum hæresis,109.a.
Paula sarcinatrix excommunicata,45.a.
Pauli Apostoli epistola ad Hæbreos,canonica,224.b.
Paulus episcopus,97.a.
Paulus martyr,29.a.
Paulus Romanus consul.173.a.
Pauor & Pallor dij,172.a.
Pauperũ bona distribuebantur olim ab Episcopo p presbyteros & diaconos,12.a.pauperes catholici cæteris pferendi,13.a.b.
Peccata per sacerdotes remittuntur,63.b. 1002.peccatorum varietas,188.a.
Peierium,29.a.
Pelagianus episcopus,236.a.
Penates dij,174.b.
Pentecoste,72.b.286.a.
Perditor,78.b.
Peremptorium àperimendo,272.a.
Peripatetici,134.a.
Persius episcopus,73.a.
Petrus Apostolus fundamentum ecclesiæ, 72.a. ipsius epistola prior, ad Ponticos olim inscripta, 226.b. posterior etiam canonica, 324.b. liber inscriptus Iudicium Petri, apocryphus,324.b.
Petrus episcopus,97.a.
Phaeton demersus in Eridanum,295.b.
Philumenus hypodiaconus,35.a.
Photinus hæreticus,322.a.324.b.
Picus Deus,172.a.
Pilumnus & Pitumnus dij,ibidem.
Placitum,310.a.
Plastica,140.b.
Platonis de dijs dæmonibus sententia,173.a.
Plinij loci emendati,123.b.253.b.237.a.
Pluralitas,311 b.
Pœnale,25.b.
Polyanus martyr episcopus,125.b.234.b.
Polycarpus episcopus Adrumetinus, pagina 51.a.97.a.
Pompeius episcopus.83.b.97.a.
Pomponius episcopus,229.b.83.b.97.a.
Pomponij Melæ locus castigatus,237.a.
Possidius in vita Augustini castigat⁹,234.a.
Præpositus pro Episcopo,11.b.19.b.28.b.29. a.
Presbyterium,42.a.b 52.b.55.a.
Presbyterium subministrare,27.a.
Presbyterorum ordo, 42.b. in presbyterorum ordinem adlegebantur olim con ugati,27.a.55.c.
Præteritis imperfectis pro perfectis vtitur Cyprianus,25.b.46.b.
Primates Africæ sex,51.a.
Primitiuus presbyter carthaginiensis, pag. 48.a 51.a.
Primus episcopus,97.a.233.b.
Primus schismaticus,53.b,
Priscus episcopus.65 b
Priuatianus episcopus Numidiæ, 64.a.65.b. 66.a.
Priuatus episcopus,234.b.
Priuatus Labeitanus hæreticus,36.b.73.a.
Proconsul Africæ,25.a.
Prophetarum martyria,77.a.
Prouinciæ Africæ sex.51. a.
Psalmistæ,72.a.
Psalteria,Romanum Gallicum, Vetus,49.a.
Ptolomei loci castigati. 234.a.b.235.a 236.a. 236.b.237.b.
Prudentianus episcopus,237.a.
Pulpitum38.b.
Pupianus, qui & Florentius, 100.a.
Purgatorium,62.b.254.a.
Pusillus episcopus,237.a.
Putramina,74.a.148.a.

Q.

QVadrans, 183.a.
Quæstionati, 100.b.
Quæstores,10.a.
Quartus martyr passus cum Xisto Papa 129.a.
Quando pro quum,19.b.54.a.
Quietus episcopus,253.a.
Quintus presbyter, 60.b.postea Africæ episcopus,65.b.
Quintus Mauritaniæ episcopus, 103.a.104. b.108.b.
Quirinus Cypriano familiaris, 126b.200.a,
Quique pro quicunque,253.a.258.a.

R.

REbaptizari,99.b.103.a.110.b.228.b.
Recedere de medio,190.b.
Redditio pro morte.183.b.
Reformare,24.a.
Regulus consul Romanus,172.b,
Remissa,81.a.162.a.
Renunciatio in baptismo,15.a.
Repostus hæreticus,45.a.73.a.
Reprehendere,187.b.
Repræsentare,43.b.47.a.162.a.
Rogatianus diaconus,118.a.
Rogatianus episcopus, 65.b.92.a.97.a.
Rogatianus presbyter senior,14.b.43.a.45.a. 128.a.
Rogatianus presbyter iunior,128.a.
Rogatus episcopus,66.a.

Ro-

Romana ecclesia principalis, in fide errare non potest, 74.a.322.b.
Romani Cardinales, 52.b.
Romanus Pontifex Petri successor, pag. 74.a. eiusdem electio varia, 61.a Episcopos deponendi & excommunicandi auctoritate habet, 95.a. Episcopos electos restituebat, 97.b.98.a. eiusdem primatus, 103.a. 123.a. 154.b.
Romulus Deus factus peierante Proculo 171.b.
Rostra, 8.a.
Recuma ciuitas, 256.a.
Rufinus auctor expositionis Symboli Apostolorum, 311.b.
Ruficcade ciuitas, 237.a.

S.

S In fine dictionis produxerunt veteres Poetæ, 295.b.
Sabinus episcopus Hispanus, 97.a.
Sabrata ciuitas, 217.b.
Sacerdos pro episcopo, 36.b.
Sacerdotium laici, 278.b.
Sacramentum confirmationis, pag. 104.b. 109 b.278.a.b.
Sacramentum ordinis, 277.a.
Sacramenta quæ iterentur, quæ non, 88.b. 277.a.
Sacrificium ex institutione Christi, 87.b. idem cum sacrificio crucis, ad remissionē peccatorum valet, 90.a. prædictum à Malachia, 253.a.
Sacrificia ob cōmemorationem martyrum, 41.a.
Salomonis sapientiæ titulo etiam alij eius libri intitulati, 225.b.227.a.
Salustij locus castigatus, 235.a.
Salvum, 113.b.
Sanctificare, 89.a.
Sancti statim a morte cælum adeunt, 25.b. Ipsorū pro nobis oratio, 78 b.244.a.266.b. Sanctorum inuocatio, 78.b. 141.a. 253.b. Sanctorum natalitia, 40.b Sanctorum reliquiæ, 310.b. Sanctorum veneratio, 43.b.
Sapientiæ liber Salomoni cur adscribatur, 178.a. inter canonicas scripturas recipiendus, 178.a. 311.b.
Sattius episcopus, 65.b. 235.b.
Saturninus martyr, 28.b. 29.b. 30.a.
Saturnini episcopi plures, 65.b.
Saturnus Deus, 265.a. Inuentor litterarum nummorum, & rusticitatis in Italia, 171.b. cur cum falce pingatur, ibidem.
Saturus Afer à Cypriano lector ordinatus, 31.a. 38.b.
Saturus acoluthus, 29.b. 71.a.
Schisma ab hæresi quid differat, 47.a. 72.a.
Scripturæ solœcismi retenti à Cypriano, 32.a. 62.a. 233.a.
Secta in bonam partem, 30.b. 42.a.
Sedatus episcopus, 83.b. 97.a.
Segermæ ciuitas, 274.a.
Secundianus episcopus, 237.a.b.
Secundinus episcopus, 235.a. alius.
Semiustulatus, 148.a.
Seniores pro presbyteris, 118.a.
Septuaginta editio castigata, 140.a. 294.b. 212.a. 227.a.
Sepulturæ cura & cæremoniæ 11.a.
Serenianus iudex, 118.b.
Serpentes pro dijs habiti, 168.b.
Sestertia, 82.a.
Sicca ciuitas, 235.a.
Sicilibba ciuitas, 235.b.
Sidonius confessor romanus, 25.a. 58.a. 55.a.
Sigiberti locus castigatus, 266.b.
Simplicitas, 155.a.
Singillatim, 161.b.
Singularitas, 310.a.
Socrates historicus castigatus, 48.a. 62.a.
Socrates philosophus dæmonis arbitrio regebatur, 173.a.
Sofiassus Budinarius, excommunicatus, 45 a
Solini loci castigati, 237.b.
Sophronius excommunicatus, 301.a.
Sorani medici duo, 123.a.
Spiritus sanctus quomodo Christus dicatur, 173.b. 289.a. 291.b.
Sportulæ, 93.b.
Sportulantes, ibidem.
Stabulum & Stabularius, 95.a.
Stantes, 23.a. 56.a.
Stationes ecclesiasticæ, 48.a. 49.b.
Statis & Seuerianis confess. 28.a.
Statum ac Solemne, 8.a.
Statunculæ, 288.b.
Stephanus episcopus Africæ, 48.a.
Stephanus papa, 94.a. 95.b. 98 b. 103.b.
Stibium, 183.a.
Strabo castigatus, 236.b.
Studentes fabulæ, 8.a.
Stupor, 46.b.
Subitare, 78.b.
Successus episcopus, 65.b. 97.a. 128.b.
Subcisiuum, 192.a.
Succedaneus & Succidaneus, 192.a.
Sufetula ciuitas, 234.b.
Sufes ciuitas, 234.b.
Superius episcopus, 64.a.
Supersedere, 49.b.
Susannæ historia canonica, 47.a.
Sustinere pro exspectare, 38.b.

T.

Tatius deæ Claocinæ inuentor, 172.a.
Teclæ virginis martyrium, 299.a.
Te Deum laudamus, partim ex Cypriano sumptum, 178.a.
Telepte ciuitas, 236.a.
Tentare, 53.a.
Tertulianus castigatus, pag. 203.b. 211.b. 213. b. 214.a.
Tertullus presbyter, 13.a. 44.a. postmodum episcopus, 65 b.
Testamentum subijcere, 9.b.
Thabraca ciuitas, 235.a.
Thamugade ciuitas, 234.a.
Tharassa ciuitas, 236.b.
Thascius cognomen Cypriani, 100.a.
Thasualte ciuitas, 235.b.
Thebani fratres, 173.a.
Thebeste ciuitas, 235.b.
Thenæ ciuitas, 272.b.
Thenax episcopus, 97.b.
Theogenes episcopus, 234.b.
Therapius episcopus, 80.b. 236.b.
Thibaris ciuitas, 235.b.
Thubune ciuitas, 234.a.
Thuburbum ciuitas, 234.b.
Thucca ciuitas, 236.b.
Thuchabori ciuitas, 234.b.
Thunisa ciuitas, 236.a.
Tiberinus Deus, 174.a.
Timida Regia ciuitas, 236.b.
Tingere pro baptizare, 32.a. 90.a.
Tobiæ liber, scriptura canonica, 204.b. 311.b
Tori, 9.a.
Tractatus, 183.a 198.a.
Traditiones Ecclesiasticæ, 47.a. 49.b. 116.a. 113.a.
Trauersarij, 125.a.
Trianfactæ, 27.b.
Tribunal, 42.a.
Trinitatis diuinæ adsertio, 199.a. 226.b.
Trophimus lapsus, 60.b.
Tucca ciuitas, 237.a.
Tumor pro superbia, 145.a.
Turificati, 60.b.
Tutelæ clericis quatenus licitæ, 93.b.

V.

VAga ciuitas, 235.b.
Valentiniani hæretici, 109.a.
Velamen virginum, 84.a.
Velamen sacrificantium idolis, 146.b.
Venantius episcopus, 97.a.
Venerarius, 289.a.
Venus calua, dea, 172.b.
Verianus episcopus, 65.b.
Verulus episcopus, 237.a.
Vexari, 163.a.
Victor diaconus Cypriani, 12.b.
Victor presbyter, 81 a.
Victor & Hereneus martyres, 9.a.
Victores episcopi plures, 45.a. 65.b. 82.a. 101. b 125.b.
Victoriana ciuitas 236.a.
Victoris historici loci castigati, 234.a. 236.b. 237.a.b.
Victoricus episcopus, 65.b.
Victorinus, Paulus, Donatus, Fortuna, & alij martyres, 29.a.
Vd erit, 10. 42.a.
Vigilius episcopus & martyr, 97.a.
Vincentius episcopus, 97.a.
Virgines sanctimoniales, 84.a. si nupserint, Christi adulteræ, 140.b.
Virginum inspectio incerta, 84.a.
Vita in æterna mutua notitia, 282. 77.b.
Vlulæ siue Vsulæ ciuitas, 236.b.
Vngulæ, 148.a.
Votorum antiquitas, 190.a.
Votū continentiæ, 83.b. 139.a.b. duplex, 84.b Votum castitatis adnexum cælibatui clericorum, 310. Votum continentiæ coniugum, 311.a.
Vrbanus confessor Romanus, pag. 25.a. 52.a. 55..a.
Vthina ciuitas, 235.a.
Vtica ciuitas 236.a. X.

XIstus papa quomodo & quo tempore passus, 129.a.

Z.

ZAbulus, 168.b.
Zama ciuitas 236.b.
Zelus & liuor quid differant, 188.b.
Zetus schismaticus, 53.b.
Zizania in Ecclesia, 56.a. 63.a.
Zozimus episcopus, 236.q.

FINIS.

IACOBO PAMELIO THEOLOGO, DE CYPRIANO AB EO RESTITVTO,

LVDOVICVS CARRION I. C.

DVm veterum in lucem reuocas sacrata, Pameli,
Scripta patrum, squalore diu quæ pressa, situque
Obruta, nec radios solis neque tela diei
Pertulerant; ignota in honoraque nomina vitæ,
Aut alios, quorum virtutem postuma sæcla
Concelebrant, primi è tenebris extollere lumen
Qui potuere olim; ingenio feliciter ornas:
Dignus es inter eos, quis das vitamque, decusque
Immortali æuo, summa cum pace, fruaris.
His non difficile est rationem reddere dictis.
Primo, quod pulchrum est magnis in rebus agendis
Noctes atque dies niti perstrante labore:
Tum porro, quia; si, vt natura petit ratioque
Dicendum est, scriptis antistant sacra prophanis,
Disiuncta à nostris studiis, semotaque longe.
Quisnam etenim, qui non diuina virationis
Præditus, ingenium ad cœlestia sidera tollat,
Priscorum scripta illustrabit? & abdita sacris
Sensa voluminibus sapiens rimabitur apte?
At tu, quem natura suis virtutibus auxit,
Atque auctum varijs ornauit diuitis ample
Dotibus ingenij: perge illustrare, Pameli,
Cæcilium, fidei Romanæ martyra: Pœnus
Quem sacra narrantem stupuit; quemq; æmula Romæ
Carthago, vix ferre valens, mirata loquentem est.
Sic tibi Roma, caput fidei, quæ conscia nunquam
Erroris, debebit opus serieque vetusta
Exornatum, & labe carens; sic Pœnica tellus
Ipsa suum ciuem renouato cernet amictu
Fulgentem, & positis pulchro de corpore tandem
Exuuiis, niuea nunc rursum veste nitentem.



EX BELLARMINO DE SCRIPTORIBVS ECCLESIASTICIS.

DE SANCTO CYPRIANO.

SANCTVS Cyprianus vir eloquentissimus, & sanctissimus sub Valeriano, & Gallieno martyrium passus est, teste sancto Hieronymo in lib. de Script. Eccles. sed in Episcopum promotus fuit temporibus Fabiani Papæ, & Philippi Imp. proinde sedit temporibus Fabiani, Cornelij, Lucij, Stephani, & Sixti Pontificum Romanorum. Opera eius multa extant, sed non omnia indubitata: primo igitur catalogum texemus operum indubitatorum.

Opera S. Cypriani, indubitata.

Epistolarum libri quatuor, quas Pamelius ordine temporum digessit, & sunt numero 83.

De habitu Virginum, tractatus vnus.
De lapsis. 1
De simplicitate Prælatorum, siue de vnitate Ecclesiæ. 1
De oratione Dominica. 1
Contra Demetrianum. 1
De Idolorum vanitate. 1
De mortalitate. 1
De Eleemosyna. 1
De bono patientiæ. 1
De zelo, & liuore. 1
De exhortatione Martyrii. 1
Ad Quirinum contra Iudæos, libri tres.
Ad Iubaianum de baptizandis hæreticis. 1
Ad Pompeium contra epistolam Stephani Papæ. 1
Hos tamen duos libros Pamelius inter epistolas coniecit, & sunt epistolæ 73. & 74.
Sententiarum ex Concilio Carthaginensi de hæreticis baptizandis. 1

Opera suppositicia, vel dubia.

De monte Sina, & Sion, tractatus vnus.
De reuelatione capitis sancti Io. Baptistæ.
Expositio Symboli.
De singularitate Clericorum.
De operibus Cardinalibus Christi, sermones 12.
De laude Martyrii.
De disciplina, & bono pudicitiæ.
Ad Nouatianum de spe veniæ lapsis non neganda.
De duplici martyrio.
De aleatoribus.
De cœnæ dispositione.
De duodecim abusionibus sæculi.
De spectaculis.
De Iudaica incredulitate ad Vigilium.
De Iudæis, qui insecuti sunt Christum.
Carmen, Genesis.
Carmen, Sodoma.
Carmen ad Apostatam Senatorem.
Hymnus de Pascha.
Oratio pro Martyribus, quæ incipit, Agios.
Oratio altera, quæ incipit, Dones sancte Pater.

Tractatus de monte Sina, & Sion non habet stylum sancti Cypriani.

Tractatus de reuelatione capitis sancti Ioannis Baptistæ, non est sancti Cypriani, sed auctoris multo recentioris, qui in hoc ipso opere mentionem facit sanctorum Athanasij, & Cyrilli: item Theodosij Imp. & Pipini Regis Francorum: & ipsa reuelatio capitis sancti Ioannis Baptistæ contigit sub Theodosio, vt Nicephorus testatur lib. 12. cap. 49. Itaq; reuelatio de qua hic agitur facta est annis plus centum post obitum sancti Cypriani.

Expositio Symboli, non est sancti Cypriani, sed Ruffini: nomine Ruffini habetur inter opera sancti Hieronymi: & testatur Gennadius in libro de viris illustribus, Ruffinum in explicatione Symboli excelluisse: deniq; stylus est Ruffini, non sancti Cypriani.

Tractatus de singularitate Clericorum, vbi prohibetur Clericis cohabitatio fœminarum, insignis & vtilis est, & antiqui sine dubio auctoris: nonnullis videtur esse potius Origenis, quam Cypriani. Sed tamen stylus apertè reclamat; & Latinum auctorem, non Græcum esse clamat. Idem etiam stylus satis diuersus est à stylo sancti Cypriani, & verba multa parum latina admiscet, quæ in Cypriano nō inueniuntur, qualia sunt, inordinaliter, contubernalitas, mulcedo, passibilitas, & alia.

Sermones de operibus Cardinalibus Christi eruditi, & antiqui auctoris sunt, sed non videntur esse Cypriani. Primum enim stilus multo humilior est, quàm sancti Cypriani esse soleat. Deinde in sermone de tentatione & ieiunio, docet hic auctor, Diabolum cecidisse de cælo ante hominis creationem: cuius sententiæ contrarium habet sanctus Cyprianus in tractatu de zelo, & liuore. Deniq; in præfatione sic alloquitur sanctum Cornelium Papam, Quia, inquit, solent aliquando Patres nugis infantilibus arridere, & linguis balbutientibus delectari, indulgentiam meretur humilitas, quæ quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandam: hæc ille. At S. Cyprianus semper Cornelium fratrem, & collegam appellabat: nec ignorabat, se non minus doctum, & disertum, quàm Cornelius esset; & cum præterea Episcopus ante Cornelium ordinatus fuisset, & in Ecclesia vniuersa mirificè clareret; nunquam profectò scripta sua nugas infantiles appellaret: neque diceret, sublimitatem Cornelij linguæ balbutienti Cypriani oblectari debere.

Libellus de laude martyrij ideo positus est inter opera Cypriani dubia, quoniam Erasmus dubitauit ob aliquam styli dissimilitudinem. Sed communiter admittitur inter vera opera sancti Cypriani, præsertim cùm Moses, & Maximus, ad quos liber iste scribitur, in epistola ad Cyprianum, quæ est 26. inter epistolas S. Cypriani, huius ipsius libri mentionem faciant: neq; stylus dissidet ab alijs operibus,

nisi quod

A

nisi quòd est magis elaboratus, quã aliqua alia eiusdem opera, sed non magis, quam omnia. Siquidem epistola secunda, quæ est ad Donatum, non cedit huic libello; & tamen illa epistola est, hic vero liber similis orationi in genere demonstrativo.

Liber de disciplina, & bono pudicitiæ; & liber ad Nouatianum de spe veniæ danda lapsis; sancti Cypriani mihi esse videtur, quicquid Erasmus dicat, qui nimis subtiliter de styli dissimilitudine aliquando iudicat.

Liber de duplici Martyrio, sancti Cypriani esse non potest, cùm auctor mentionem faciat Diocletiani, & Maximiani Imperatorum, qui nondum imperare cœperant, cùm S. Cyprianus martyrium pateretur: ac vt magis miremur qua fronte eiusmodi libri sub Cypriani nomine edantur, meminit hic idem auctor belli Cæsarei contra Turcas.

B

Liber de aleatoribus vtilis & doctus est; sed non videtur esse Cypriani, cùm in principio satis apertè significet auctor, se vniuersali Ecclesiæ præsidere, & Apostolatum gerere super quem Christus fundauit Ecclesiam, & Christi vicariam Sedem obtinere, & sibi traditas esse claues ligandi & soluendi, &c. Itaque videtur libellus esse alicuius Romani Pontificis, qui S. Cypriani scriptiones imitatur, quamuis styli eius elegantiam non assequatur.

Liber de cœnæ dispositione non solum Cypriani, nõ est, verum neque alicuius docti hominis est. Fortasse auctor eius Cyprianus dicebatur, sed longè diuersus ab illo, de quo nunc agimus: nam neque verba, neque sententias habet homine docto dignas: sed ineptas, & ridiculas narrationes, & fabellas.

E

Liber de duodecim abusionibus seculi S. Cypriani esse non potest, cùm passim citet scripturas ex versione S. Hieronymi: qua ratione neque S. Augustini erit, quãuis inter eius etiam opera feratur.

Liber de speculis egregius est, & ad imitationem libri Tertulliani de eodẽ argumento conscriptus. Ratio dubitandi, sitne Cypriani, an non, sola styli diuersitas esse videtur.

Liber de incredulitate Iudaica ad Vigilium, nihil est aliud, nisi versio in latinam linguam dialogi Græci inter Iasonem Christianum, & Papiscũ Hebræum: qui Græcus dialogus antiquissimus est, cũ eius meminerit Origenes lib. 4. cõtra Celsum. Auctor autem Latinæ versionis non Cyprianus, sed Celsus dicitur, vt perspicuum est ex vltimis verbis libri.

F

Liber de Iudæis, qui insecuti sunt, Christum, S. Cypriani non esse videtur ob nimis magnam styli diuersitatem.

De carminibus & orationibus nihil certi habeo: nam neque habemus veterum testimonia, vnde probemus opera ista esse Cypriani: neque habemus argumenta, vnde probemus non esse: opera sunt grauia, & docta, & S. Cypriano digna.

C

G

D

H

OPERVM

D. CAECILII CYPRIANI CARTHAGINIENSIS EPISCOPI TOTIVS AFRICÆ PRIMATIS ET gloriosissimi Martyris,

TOMVS PRIMVS,

CONTINENS EPISTOLAS, NVNC PRIMVM HABITA temporum ratione, in suas classes distributas, ac suis adnotationibus & argumentis illustratas, numero LXXXIII.

CYPRIANI
E PIPHAN.
OPERA.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN



IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRÆFATIO, DE LEGITIMO EPISTOLARVM ORDINE.

ORDO quid in re quaque valeat, quantumque ornamẽti & decoris addat, abunde testatum facit confusum illud Chaos rudis (inquam) indigestaque mundi moles, paulo post à summo rerum opifice Deo ita formata, ita in ordinem concinnum redactis omnibus condecorata, vt ab ornatu κοσμὸν Græci illam nuncupent. In Oratione quoque, & quouis scripti genere, quantum momenti habeat, quidue lucis adferat, tradunt Rhetores. Atqui si quo alio in auctore, certe in Cypriano requisitum illũ, nemo dubitabit opinor, in epistolis præsertim, qui summis quod aiunt, labris illarum gustum aliquem fecerit: vtpote quum iam olim deprehenderim, ita ex se mutuo illas dependere, vt pleræq; sine aliis intelligi nequeant. Quũ primum itaq; Morelij editionem videre contigit, spe ducebar, iam votis meis satisfactum iri, qui existimarem hominem eruditum Ordinem non temere immutasse, nisi temporum habita ratione. Verum vbi deprehendi ab illo perturbata potius omnia, quam in ordinem digesta (quod considerabit facile, qui meas has Epistolarum classes cum illis conferet) ipse ego tentare cœpi, num certum illum, quem desiderabam, ordinem adinuenire liceret. Cœptis autem meis ita Deus Opt. Max. annuit, vt viri docti complures quibus illa cõmunicare visum fuit, datis ad me literis, calculis suis non approbarint modo, sed & multum lucis D. Cypriano accessurum nostra hac opera professi sint, inter quos honoris ergo de nomine appellandum censui Reuerendiss. Ruremundensem Episcopum, Dn. Guilielmum Lindanum. Neque nouo id exemplo primus ego hac tempestate tentaui, sed in Epistolis Ciceronis ad Atticum idipsum præstitit vir citra controuersiam doctissimus Paulus Manutius Aldi filius; quem adeo non dubito ipsum hoc in Cypriano suo facturum fuisse, si laboribus illis quotidianis typographicis occupatissimo, fuisset integrum. Neque etiam est quod me ab instituto remoretur illorum sententia, qui ea de causa veterem illam per libros distinctionem retinendã censent; quod eo ordine à Neotericis scriptoribus citetur passim D. Cyprianus. Illis enim satis consilium puto per Indicem editionis illius, quem nostræ huius catalogo subtexui; ad quem recurrere licebit, si quando iuxta illam citatus reperiatur. Quam tamen tumultuaria ea fuerit, colligere erit haud difficile, ex notis illius ad marginem nostro adiectis indici. Si exemplum quis petat, occurret imprimis Epistolarum ad Cornelium prorsus inuersus ordo, vtpote inter quas, quæ primo collocabantur loco, postremo scriptas historiæ fides perspicuũ faciat: deinde non minus præposterus, Epistolarum de baptizandis hæreticis, etiam apud Morelium. Si quem vicissim in ipso statim limine editionis nostræ offendat Epistola Donati, inter Epistolas D. Cypriani primo loco posita; respondeo imitatum me

hac in re D.D. Ambrosij & Augustini, imo ipsius Ciceronis & dictarum ad Atticum & familiarium Epistolarum centones; in quibus id fere vsurpatum reperio, vt suis responsis præfigantur, ad quas respondetur, litteræ. Et certe in ipso quoque hoc Auctore, iuxta vulgatos codices interiectam habes Epistolam Cleri Romani libro 2. iuxta Manutium Cornelij duas & Lucij vnam libro 3. apud Morelium denique eas omnes quæ à me suis quibusque locis interseruntur, excepta illa Donati, quam nunc primum in lucem emitto. Porro quid vtilitatis præter lucem illam conferat nostra hæc digestio, adnotationes nostræ indicant, in quibus de singularum quoque Epistolarum ordine latius; de ordinis itaq; ratione vbi paucis hic aliquid dixero, finem imponam. Vniuersum Epistolarum corpus in sex classes, numero tamen non interpolato, distinxi. Prima vnicam continet D. Cypriani Epistolam cum præfixa dicta Donati Epistola, quas statim à baptismo ab illis conscriptas, nemo est doctiorum qui dubitet. Secunda classis, earũ est quæ toto biennio in secessu Auctoris emissæ sunt. Quarum duas priores (quæ sunt de ipso illo secessu & obitu Fabiani Papæ) sequuntur Epistolæ x. ex tredecim illarum numero, quarum exempla Romam misisse se testatur epistola xv. Ratione eadem Epistolæ xxiii. sex præcedentes præfixi, & xxix. alias duas, quippe quarum in illis fit mentio. Atque his responsa Cleri Romani duo ordine optimo subiunxi. De cæteris eiusdem classis, suo loco plura. Tertia, epistolas cõplectitur plures sub Pontificatu Cornelij, & vnam sub Lucij Pontificatu datas. Quas inter, Cypriani sunt Epistolæ ad Cornelium octo, quarum meminerunt Eusebius & D. Hieronymus, ac ad eundem Synodi Carthaginensis vna, ipsius vero Cornelij ad Cyprianum duæ, falso antea Cypriano ascriptæ, de quarum & reliquarũ ordine, suis quibusq; locis reddita est ratio. In quartam reiecimus Epistolas varias plane διδακτικὰς, de quibus tamen quo tempore scriptæ sint, certi nihil colligere licuit. Quintam occupant, quas sub Pontificatu Stephani scriptas aut epistola conuincit, aut titulus, & de baptizandis hæreticis aliquot, nam sub Stephano primum contigisse eam controuersiam, tum in adnotationibus, tum in vita Auctoris latius à me comprobatum est. Et inter has primo loco scriptas ad Ianuariũ & ad Quintum literas, quæ sequuntur ad Stephanum & ad Iubaianum, diserte verbis indicant; quibus rite subiectas illas ad Põpeium & Firmiliani, argumentum earundem perspicuum facit. Postrema denique classis aliquot in exilio, ac duas sub finem vitæ Cypriani conscriptas habet. E quibus illa Lucij, non Papæ, sed Episcopi Africæ, perperam hactenus Cypriano ad Lucium Papam inscripta est. Habes his paucis, benigne Lector, ordinis nostri rationem, quam legitimam tibi visam iri confido, sin secus, in magnis vel voluisse sat est. Vale igitur & labores hos nostros boni consule.

D. CÆCI-

D. CÆCILII CYPRIANI EPISTOLÆ, NVNC PRIMVM, HABITA TEMPORVM RATIONE, IN SVAS CLASSES DISTRIBVTÆ, AC SVIS ADNOTATIONIBVS ET ARGVMENTIS ILLVSTRATÆ, NVmero LXXXIII.

Epistolæ statim à baptismo Cypriani conscriptæ.

DONATI AD CYPRIANVM,

EPISTOLA I.

Ita breuis est hæc Epistola exhortatoria, vt argumento non egeat.

DONATVS CYPRIANO.

CREDO te retinere sanctissime Cypriane quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus sensus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Quare non & in diuina lectione ita animis roboramur? aut non ea semper nobis fuit cogitatio, vt simul crederemus?

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM DONATI AD CYPRIANVM.

Epistolion hoc nunc primum è codice Cambronensi in lucem damus, videtur fragmentum duntaxat, nam titulus in manuscripto libro erat iste: Admonitio Donati ad Cyprianum, *Hoc vnum vero hic obseruandum venit, fuisse Donatum vti antea in Oratoria, ita & in baptismo Cypriani collegam. Fortassis ipsius est ille Donatus à Cibalianæ, id est, Cibalianæ ciuitatis Episcopus, qui infra in Synodo Carthaginensi de baptizandis hæreticis suam quoque sententiam dixit. cuius etiam nomine cum reliquis Africæ Episcopis dictata sunt Epistola LII. ad Cornelium, ac LXX. ad Ianuarium ac reliquos Episcopos Numidas.*

CYPRIANI AD DONATVM DE GRATIA DEI.

EPISTOLA II.

ARG. Promiserat Donato Cyprianus, sermonem se cum illo habiturum de rebus diuinis: iam promissis admonitus satisfacit, ac multis gratiam Dei per baptismum collatam commendans, quantum sit mutatus ab illo, significat, & ad oculum demonstratis mũdi erroribus, ad contemptum eius, ad assiduam denique lectionem & orationem adhortatur.

CÆCILIVS CYPRIANVS DONATO SALVTEM.

1 BENE admones, Donate carissime, nam & promisisse me memini, & reddendi tempestiuum prorsus hoc tempus est, quo, *indulgente vindemia, solutus animus in quietem, solemnes ac statas anni fatigantis inducias sortitur. Locus etiam cum die conuenit, & mulcendis sensibus ac fouendis ad lenes auras blandientis autumni, hortorum facies amœna consentit. Hic iucundũ sermonibus diem ducere, & studentibus fabulis in diuina præcepta conscientiam pectoris erudire: ac ne colloquium nostrum arbiter profanus impediat, aut clamor intemperans familiæ strepentis obtundat, petamus hãc sedem. Dant secessum vicina secreta, vbi dum erratici palmitum lapsus nexibus pendulis per arundines baiulas repunt, viteam porticum frondea tecta fecerunt. Bene hic studia in autes damus: & dum in arbores & in vites, quas videmus, oblectante prospectu, oculos amœnamus, animum simul & auditus instruit, & pascit obtutus. Quanquam tibi sola nunc gratia, sola cura sermonis est: contemptis voluptatibus visionis illecebris, in me oculus tuus fixus est: tam ore, quam mente totus auditor es, & hoc amore, quo diligis. Ceterum quale, vel quantum est, quod in pectus tuum veniat ex nobis? Exilis ingenij angusta mediocritas tenues admodum fruges parit, nullis ad copiam fœcundi cespitis culmis ingrauescit: aggrediar tamen facultate, qua valeo: nam & materia dicendi facit mecum. In iudiciis, in concione pro rostris, opulenta facundia volubili ambitione iactetur; cum de domino Deo vox est; vocis pura sinceritas non eloquẽtiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe nõ diserta, sed fortia: nec ad audientiæ popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad diuinam indulgentiam prædicandam rudi veritate simplicia: accipe, quod sentitur antequam dicitur; nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis hauritur. Ergo cum in tenebris atque in nocte cæca iacerem, cumque in salo iactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus; difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi diuina indulgentia pollicebatur, vt quis renasci denuo posset: vtque in nouam vitam lauacro aquæ salutaris animatus, quod prius fuerat exponeret: corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret. Qui possibilis, aiebam, est tanta conuersio, vt repente ac perniciter exuatur, quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduruit, vel vsurpatum diu senio vetustatis inoleuit? alta hæc, & profunda penitus radice sederunt. Quando parsimoniam discit, qui epularibus cænis & largis dapibus assueuit? & qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicem cultum quãdo deponit? Fascibus ille oblectatus & honoribus, priuatus & inglorius esse non potest: hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse cum solus est. Tenacibus semper illecebris assuetum, necesse est, vt solebat, vinolentia inuitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido præcipitet. Hæc ego met sæpe mecum: nam vt ipse quamplurimis vitæ prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse non crederem; sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis veluti iam propriis ac vernaculis adfauebam. Sed postquam vndæ genitalis auxilio superioris æui labe detersa, in expiatum pectus ac purum, desuper se lumen infudit, postquam cælitus spiritu hausto, in nouum me hominẽ natiuitas secunda reparauit mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa; facultatem dare, quod prius difficile videbatur; geri posse, quod impossibile putabarur, vt esset agnoscere terrenũ fuisse, quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viueret; Dei esse cœpisse, quod iam spiritus sanctus animaret.*

Lib. 2. ep. 2. *indultis vindemiis.

2.

3 Scis ipse profecto & mecum pariter recognoscis, quid detraxerit nobis, quidve contulerit mors ista criminum, vita virtutum: scis ipse, nec prædico. In propias laudes odiosa iactatio est : quamuis non iactatum possit esse, sed gratum, quicquid non virtuti hominis adscribitur, sed de Dei munere prædicatur, vt iam non peccare, esse cœperit fidei; quod ante peccatum est, fuerit erroris humani. Dei est, inquam, Dei, omne quod possumus: inde viuimus; inde pollemus : inde sumpto & concepto vigore, hic adhuc positi futurorum indicia prænoscimus. Sit tãtum timor innocentiæ custos, vt dominus, qui in mentes nostras indulgentiæ cælestis allapsu clementer influxit, in animi oblectantis hospitio iusta operatione teneatur; ne accepta securitas indiligentiam pariat, & vetus denuo hostis obrepat. Cæterum si tu inocentiæ, si iustitiæ viam teneas, si illapsa firmitate vestigij tui incedas; si in Deum viribus totis, ac toto corde suspensus, hoc sis tantum quod esse cœpisti; tantum tibi ad licentiam datur, quantum gratiæ spiritalis augetur. Non enim, qui beneficiorum terrestrium mos est, in capessendo munere cælesti mensura vlla vel modus est : profluens latgiter spiritus nullis finibus premitur, nec coercentibus clausttris intra certa metarum spatia frenatur: manat iugiter, exuberat affluenter; nostrum tantum sitiat pectus & pateat; quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde iam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sincera, in medelam dolentium vulnerum posse venenorum virus extinguere; animorum desipientium labes reddita sanitate purgare, infestis iubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem, immundos & erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus immerserint, ad confessionem minis increpantibus cogere; vt recedant, duris verberibus vrgere; conflictantes, eiulantes, gementes, incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. Res illic geritur, nec videtur: Occulta plaga, & pœna manifesta. Ita quod esse iam cœpimus, acceptus spiritus licentia sua potitur, quod nec dum corpus ac membra mutauimus, adhuc carnalis aspectus sæculi nube cæcatur. Quantus hic animi potentatus, quanta vis est? non tantum ipsum esse subtractum pernicios is contactibus mundi, vt quis expiatus & purus nulla incursantis inimici *labe capiatur; sed adhuc maiorem, & fortiorem viribus fieri, vt in omnem aduersarij grassantis exercitum, imperioso iure dominetur? Atque vt illustrius veritate patefacta diuini* muneris indicia clarescant, lucem tibi ad cognitionem dabo, malorum blãdientium caligine absterta, opertas sæculi tenebras reuelabo. Paulisper te crede subduci in montis ardui verticem celsiorem, speculare inde rerum infra te iacentium facies; & oculis in diuersa porrectis, ipse à terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intuere. Iam sæculi & ipse misereberis, tuique admonitus & plus in Deum gratus, maiore lætitia quod euaseris, gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clausa, maria obsessa prædonibus, cruento horrore castrorum bella vbique diuisa. Madet orbis mutuo sanguine, & homicidium cum admittunt singuli, crimen est, virtus vocatur cum publice geritur: impunitatem sceleribus acquirit non innocentiæ ratio, sed sæuitiæ magnitudo. Iam si ad vrbes ipsas oculos tuos atque ora conuertas, celebritatem offendes omni solitudine tristiorem. Paratur gladiatorius ludus, vt libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Impletur in succum cibis fortioribus corpus, & aruinæ toris membrorum moles robusta pinguescit, vt saginatus in pœnam carius pereat. Homo occiditur in hominis voluptatem, & vt quis possit occidere, peritia est, vsus est, ars est: scelus non tantum geritur, sed & docetur quid potest inhumanius, quid acerbius dici? disciplina est, vt perimere quis possit: & gloria est, quod perimit. Quid illud oro te, quale est, vbi se feris obiiciunt, quos nemo damnauit? ætate integra, honesta satis forma, veste pretiosa, viuentes iuuenes in vltroneum funus ornantur, malis suis miseri gloriantur: pugnant ad bestias, non crimine, sed furore. Spectant filios suos patres. Frater in cauea est, & soror præsto est. Et spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet, vt mæroribus suis mater interfit; hoc, prô dolor, mater redimit; & in tam impijs spectaculis, tamque diris & funestis, esse se non putant oculis parricidas. Conuerte hinc vultus ad diuersa spectaculi non minus pœnitenda contagia: in theatris quoque conspicies, quod tibi & dolori sit, & pudori. Cothurnus est tragicus, prisca facinora carmine recẽsere: de parricidis & incestis horror antiquus, expressa ad imaginem veritatis actione replicatur, ne seculis, transeuntibus exolescat, quod aliquando commissum est. Admonetur ætas omnis audi-tu, fieri posse, quod factum est: nunquam æui senio delicta moriuntur, nunquam temporibus crimen obruitur, nunquam scelus obliuione sepelitur: exempla fiunt quæ esse iam facinora destiterunt. Tum delectat in mimis turpitudinum magisterio, vel quid domi gesserit, recognoscere, vel quid gerere possit, audire. Adulterium discitur, dum videtur; & lenocinante ad vitia publicæ auctoritatis malo, quæ pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat, de spectaculo reuertitur impudica. Adhuc deinde morum quanta labes, quæ probrorum fomenta, quæ * alimenta vitiorum, * incitamenta. histrionicis gestibus inquinari? videre contra fœdus * *legemque. iusque nascendi patientiam incestæ turpitudinis elaboratam? Euitantur mares, honor omnis & vigor sexus eneruati corporis dedecore mollitur, plusque illic placet quisquis virum in fœminam magis fregerit, *in *& laudẽ laudem crescit ex crimine, & peritior quo turpior iu- consequitur dicatur. Spectatur hic, prô nefas, & libenter. Quid non possit suadere qui talis est?, Mouet sensus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conscientiam fortiorem; nec deest probri blandientis auctoritas, vt auditu molliore pernicies hominibus obrepat. Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Iouem illum suum non magis regno, quam vitijs principem, in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus ardẽtẽ, nunc in plumas oloris albescere, nunc aureo imbre defluere, nũc in puerorum pubescentium raptus, ministris auibus, profilire. Quære iam nunc an possit esse, qui spectat, integer vel pudicus. Deos suos, quos venerantur, imitantur, fiunt miseris & religiosa delicta. O si possis in illa sublimi specula constitutus, oculos tuos inserere secretis, recludere cubiculorum obductas fores, & ad conscientiam luminum penetralia occulta referare: aspicias ab impudicis geri, quod nec possit aspicere frons pudica. Videas, quod crimen sit & videre: videas quod vitiorum furore dementes gessisse se negant, & gerere festinant. Libidinibus insanis in viros viri proruunt. Fiunt quæ nec illis ipsis possunt placere, qui faciunt. Mentior, nisi alios, qui talis est increpat; turpes turpis infamat, & euasisse se cõsciũ credit, quasi conscientiã suam non posse effugere, satis non sit. Iidẽ in publico accusatores, in occulto rei, in semetipsos censores pariter & nocentes, dnant foris, q intus operantur; admittunt libenter, quod cum admiserint, criminantur. audacia prorsus cum vitiis faciens, & impudentia congruens impudicis. Nolo mireris quæ loquuntur huiusmodi ore illo polluto, quidquid iam voce delinquitur, minus est. Sed tibi post insidiosas vias, post dispersas orbe toto multiplices pugnas, post spectacula vel cruenta, vel turpia, post libidinum probra, vel lupanaribus prostituta, vel domesticis parietibus obsepta, quorum quo secretior culpa, maior audacia est; forum fortasse videatur immune, quod ab iniuriis lacessentibus liberum, nullis malorum cõtactibus polluatur. Illuc aciem tuam flecte. Plura illic quæ detesteris inuenies, magis oculos tuos inde diuertes. Incisæ sint licet leges duodecim tabulis, & publice ære præfixo, iura præscripta sint, inter leges ipsas delinquitur, inter iura peccatur: innocentia nec illic, vbi defenditur, reseruatur. Sæuit inuicem discordantium rabies, & inter togas pace rupta, forum litibus mugit insanum, hasta illic & gladius, & carnifex præsto est, vngula effodiens equuleus extendens, ignis exurens, ad hominis corpus vnum supplicia plura quam membra sunt.

Quis

Quis inter hæc verò subueniat? Patronus? sed præuaricatur & decipit. Iudex? sed sententiam vendit. Qui sedet crimina vindicaturus, admittit; & vt reus innocens pereat, fit nocens iudex. Flagrant vbique delicta, & passim multiformi genere peccandi, per improbas mentes nocens virus operatur. Hic testamentum subijcit: ille falsum capitali fraude conscribit: hic arcentur hæreditatibus liberi: illic bonis donantur alieni. Inimicus insimulat, calumniator impugnat, testis infamat, vtrobique grassatur in mendacium criminum prostitutæ vocis venalis audacia, cum interim nocentes nec cum innocentibus pereunt. Nullus de legibus metus est: de quæstore, de iudice pauor nullus: quod potest redimi, non timetur: esse iam inter nocentes innoxium crimen est: malos quisquis non imitatur, offendit. Consensere iura peccatis, & cœpit licitum esse quod publicum est. Quis illic rerum pudor, quæ esse possit integritas; vbi, qui damnent improbos, desunt, soli tibi damnentur, occurrunt? Sed ne nos videamur eligere fortasse peiora,
8 & studio destruendi, per ea oculos tuos ducere, quorum tristis atque auersandus aspectus ora & vultus conscientiæ melioris offendat; iam tibi illa, quæ ignorantia sæcularis bona opinatur, ostendam, illic etiam fugienda conspicies. Quos honores putas esse? quos fasces? quam affluentiam in diuitijs? quam potentiam in castris? in magistratu purpuræ speciem? in principatu licentiæ potestatem? malorum blandientium virus occultum est, & arridentis nequitiæ facies quidem læta, sed calamitatis abstrusæ illecebrosa fallacia; instar quoddam veneni, vbi in lethales succos dulcedine aspersa calliditate fallendi sapore medicato, poculum videtur esse quod sumitur: vbi epotaueris, pernicies hausta grassatur. Quippe ilsum vides, qui amictu clariore conspicuus fulgere sibi videtur in purpura: quibus hoc sordibus emit, vt fulgeat? quos arrogantium fastus prius pertulit? quas superbas fores matutinus salutator obsedit? quot tumentium contumeliosa vestigia in clientium cuneis ante præcessit, vt ipsum etiam salutatum comes postmodum pōpa præcederet, obnoxia non homini sed potestati? neque enim coli moribus meruit ille, sed fascib. Horum deniq; videas exitus turpes, cum auceps temporum, palpator abscessit, cum priuati latus nudum desertor assecla fœdauit, tunc laceratæ domus plagæ conscientiam feriunt, tunc rei familiaris exhaustæ damna noscuntur, quibus redemptus fauor vulgi, & caducis atque inanibus votis popularis aura quæsita est. Stulta prorsus & vana iactura, fruſtrantis spectaculi voluptate id parare voluisse, quod populus
9 acciperet, & perderet magistratus. Sed & quos diuites opinaris, continuantes salubus salus, & de confinio pauperibus exclusis, infinita ac sine terminis rura latius porrigentes, quibus argenti & auri maximum pondus & pecuniarum ingentium vel extructi aggeres, vel defossæ strues; hos etiam inter diuitias suas trepidos cogitationis incertæ solicitudo discruciat, ne prædo vastet, ne percussor infestet, ne inimica cuiusq; locupletoris inuidia calumnioſis litibus inquieret. Non cibus securo, somnusve contingit. suspirat ille in conuiuio, bibat licet gemma; & cum epulis marcidum corpus torus mollior alto sinu condiderit, vigilat in pluma, nec intelligit miser speciosa sibi esse supplicia, auro se alligatum teneri, & possideri magis, quam possidere diuitias atque opes. O detestabilis cæcitas mentium, & cupiditatis insanæ profunda caligo! cum exonerare se possit & leuare ponderibus, pergit magis fortunis angentibus incubare, pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere. Nulla in clientes inde largitio est, cum indigentibus nulla partitio, & pecuniam suam dicunt, quam velut alienam domi clausam sollicito labore custodiunt: ex qua non amicis, non liberis quidquam, non sibi denique impertiunt. Possident ad hoc tantum, ne possidere alteri liceat. O nominum quanta diuersitas! bona appellant, ex quibus nullus illis, nisi ad res malas vsus est. An tu vel illos putas tutos, illos saltem inter honorum insulas & opes largas stabili firmitate securos, quos regalis aulæ splendore fulgentes armorum excubantium tutela circunstat? Maior illis quam ceteris metus est: tam ille timere cogitur, quam timetur. Exigit pœnas pariter de potentiore sublimitas, sit licet satellitum manu septus, & clausum ac protectum latus numeroso stipatore tueatur. Quam securos non sinit esse subiectos, tam necesse est non sit & ipse securus. Ante ipsos terret potestas sua, quos facit esse terribiles. Atridet, vt sæuiat: blanditur, vt fallat: illicit, vt occidat: extollit, vt deprimat. Fœnore quodam nocendi quam fuerit amplior summa dignitatis & honorum, tam maior exigitur vsura pœnarum. Vna igitur placida & fida tranquillitas: vna solida, & firma & perpetua securitas, si quis ab his inquietantis sæculi turbinibus extractus, salutaris portus statione fundatus, ad cælum oculos tollat à terris, & ad Domini munus admissus, ac Deo suo mente iam proximus, quicquid apud cæteros in rebus humanis sublime ac magnum videtur, intra suam iacere conscientiam glorietur. Nihil appetere iam, nihil desiderare de sæculo potest, qui sæculo maior est. Quam stabilis, quam inconcussa tutela est, quam perennibus bonis affluens cælestę præsidium, implicantis mundi laqueis solui, in lucem immortalitatis æternæ de terrena fæce purgari! Viderit quæ in nos prius infestantis inimici pernicies insidiosa grassata sit: Plus amare compellimur, quod futuri sumus; dum & scire conceditur, & damnare quod eramus. Nec ad hoc pretijs, aut ambitu, aut manu opus est, vt hominis summa vel dignitas vel potestas elaborata mole pariatur: sed gratuitum de Deo munus, & facile est. Vt sponte sol radiat, dies illuminat, fons rigat, imber irrotat; ita se spiritus cælestis infundit. Postquam auctorem suum cælum intuens anima cognouit, solo altior, & hac omni terrena potestate sublimior, id esse incipit, quod esse se credit. Tu tantum, quem iam spiritalibus castris cœlestis militia signauit, tene incorruptam, tene sobriā religioſis virtutibus disciplinā, sit tibi vel oratio assidua, vel lectio: nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum: ille te præceptis suis instruat, ille disponat: quē ille diuitem fecerit, nemo pauperem faciet. Penuria esse nulla iam poterit, cum semel pectus cælestis sagina saturauerit. Iam tibi auro distincta laqueatia, & pretiosi marmoris crustis vestita domicilia sordebunt; cum scieris te excolendum magis, te potius ornandum, domum tibi hanc esse potiorem, quam Dominus insedit templi vice, in qua spiritus sanctus cœpit habitare. Pingamus hanc domum pigmentis innocentiæ, illuminemus luce iustitiæ. Non hæc vnquā procumbet in lapsum senio vetustatis, nec pigmento parietis, aut auro exolescente fœdabitur. Caduca sunt quæcumque fucata sunt, nec fiduciam præbent possidentibus stabilem, quæ possessionis non habent veritatem. Hæc manet cultu iugiter viuido, honore integro, splendore diuturno; aboleri non potest, nec extingui, potest tantum in melius, corpore redeunte, formari. Hæc interim breuibus Donate cariſſime. Nam etsi facilem de bonitate patientiam, mentem in Deum solidam, fidem turam salutaris auditus oblectat, nihilque tā tuis auribus gratum est, quam quod in Deo gratum est; moderari tamen dicenda debemus simul iuncti, & sæpius colloquuturi. Et quoniam feriata nunc quies, ac tempus est otiosum, quidquid inclinante iam sole in vesperam diei supereſt, ducamus hunc diem læti, nec sit vel hora conuiuij gratiæ cælestis immunis. Sonet Psalmos conuiuium sobrium, & vt tibi tenax memoria est, vox canora, aggredere hoc munus exmore: magis cariſſimos pasces, si sit nobis spiritalis auditio, prolectet aures religioſa mulcedo.

ADNOTATIONES IN EPIST. II.

AD Donatum de gratia Dei.) *titulum hunc à vita Cypriani per Pontium mutuatus est Antoninus, ac post eum Trithemius. Sic enim ille: vbi operum Cypriani quasi aliud agens catalogum recenset, Finge (inquit) tunc illum Martyrij dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quod quum non dubi-*

temus de hoc opere dictum, etiam nos illum titulum præ reliquis amplexi sumus Cambr.codex.Dun.& Marchinensis ita inscribunt: Ad Donatum de erroribus mundi & contemptu eius. Affligiensis & alii: Liber Cypriani ad Donatum. Verum titulus primus magis placet. Ex hac autem Epistola citauit D. Augustinus splendida ac iucunda dictionis exemplum, lib. de doctrina Christiana, 4. c. 14. In populo graui (inquit) nec illa suauitas orationis delectabilis est, qua non quidem iniqua dicuntur, sed exigua & fragilia bona spumeo verborum ambitu ornantur, quali nec magna atque stabilia decenter & grauiter ornarentur. Est tale aliquid in epistola B. Cypriani, quod ideo puto vel accidisse vel consulto factũ esse, vt sciretur à posteris, q̃ linguã doctrinæ Christianæ sanitas ab ista redundantia reuocauerit, & ad eloquentiam grauiorem modestiamque restrinxerit, qualis in eius consequentibus litteris secure amatur, religiose appetitur, sed difficile impletur. Ait ergo quodã in loco: Petamus hãc sedẽ, &c. Non dicũtur ista nisi mirabiliter ad fluentissima fœcũditate facũdiæ, sed profusionis nimiæ grauitate displicent. Qui vero hæc amant, profecto eos qui non ita dicunt, sed castigatius eloquuntur, non posse ita loqui existimant, non iudicio ista euitare. Quapropter iste vir sanctus, & posse se ostendit sic dicere, quia dixit alicubi, & nolle, quoniam postmodum nusquam. Hæc ille: quæ prolixius huc adduximus, eo quod de toto agant dicendi genere quo vtitur Cyprianus. Porro quam epistolam ille vocat, alicubi Liber inscribitur. Si colloquium quis dixerit hanc epistolam cum præcedenti, fortassis à vero non aberrarit quanquam tamen præcipuas partes solus fere Cyprianus agat. Facit huc quod dicit: Locus cum die conuenit. & paulo post: Petamus hanc sedem, &c. ac illud sub finem: Quidquid inclinante iam sole in vesperum diei superest, ducamus hanc diem læti, &c. Quæ verba epistolari stylo non congruunt, vtpote quum absentibus mitti epistolas, ipsa nominis etymologia significet. Accedit, quod quum in epistolarum Epigraphis nomen suum, ac eius ad quem scribit, præmittere soleat Cyprianus, veteres codices tum manuscripti, tum excusi, nihil hic eiusmodi præmittunt. Nos tamen epistolæ nomen & inscriptionem retinuimus tum Augustinum, tum quosdam codices secuti, quo id toti operi præfigi posset, quod ante omnia auctorem conscripsisse nemo dubitat, quod fieri non posse si inter opuscula in secundum Tomum reiiceretur.

solemnes ac statas: Sic Manutius, Erasmus, Rembolt, ac reliqui excusi codices posteriores omnes. Manuscripti vero ac Morelius cum veteri excusa statutas: Affligem. ac alij duo (ratas tutasque) Elegantior prima lectio. Sic enim Plinius li. 18. Nat. hist. Statos siderum cursus, & Cic. Tusc. 1. statum & solemne sacrificium dixit.

studentibus fabulis) id est, seriis (inquit Morelius) sic Græce dicunt σπουδαζόντων μυθῶν. Elegans locus qui scholasticam adhuc redolet eloquentiam.

animum simul & auditus instruit & pascit obturus. Vulgo, animam: pro quo vt animum reponerem, monuit lectio cod. Affligem. & aliorum duorum: animus simul & auditus instruitur, & pascitur obturus. Sic paulo post pro eo quod habent plerique: culminibus; è veteri excuso ab manuscriptis Dunensi & Marchinensi culmis, restituimus, vtrumque certe etiam ante me ita castigasse Grauium, postea comperi.

In iudicis, in concione pro rostris) Sic optime locum hunc restituit Manut. Vulgo: In iudicii contentione, alij in iudiciis, concione, seu contentione: neutri recte: Rostra Titus Liuius forum fuisse testatur Romæ ante curiam Hostiliam, in quo erat pulpitum ornatum ex Rostris nauium Antiatum (ita nauium appellabatur pars illa è prora exporrecta, quam Græci ἔμβολὴν vocant) ex quo loco concionari solebant. Vnde quæ fieri ỏ erãt è pulpitis conciones, pro rostris fieri dicebantur. Quæ de re sic etiam Plinius lib. 10. c. 4. Antea Rostra nauium tribunali præfixa, foro decus erant.

Accipe quod sentitur antequam discitur) Sic Tertul. libr. de Baptismo: illi non credentes quia non intelligentes. Nos porro quantula fide sumus, tantulo & intellectu possumus æstimare, &c. Nisi enim credideritis (inquit Isaias) non intelligetis, quem locum dum tractant veteres, constanter docent, fide opus esse non sensu ad rerum diuinarum intellectum, quippe qua omnem sensum exuperent. Quod autem hic dicit gratiam maturantem, hoc est, mature succurrentem, è Tertul. mutuatus est, qui lib. de pœnit. de Deo loquens: Quum rursus (inquit) ad suam misericordiam maturauisset. E quo vt alia pleraque vocem quoque indulgentia sumpsit, qua tum paulo ante, tũ sæpe alias pro gratia vtitur. Sic enim ille lib. de Resurrectione carnis. Si non omnem lachrymæ imbrem indulgentia diuina siccaret: & alibi frequenter.

2 Ergo cũ in tenebris atque in nocte cæca iacerem (Insignis locus de baptismi variis effectis, qua singula eleganti sime, ac verbis ad rem accommodatissimis explicat. Lauacro aquæ salutaris animatus) Ita Tertul. loc. cit. Primis aquis præceptum est, animas proferre, primus liquor quod viueret edidit, ne mirum sit in baptismo, si aqua animare nouerunt. Quod autem hic lauacrum aquæ salutaris: infra vndam genitalem nuncupat. lib. de disciplina. & hab. Virg. lauacrum vitale, & Epistola XLIII. baptismum sanctificationis. D. Paulus baptismum lauacrum vocat regenerationis & renouationis. Tit. 3. Lauacrum aquæ mundans in verbo vitæ, Ephes. 5. Sic D. Petrus saluos faciens baptisma. 1. 3. Ezechiel quoque Propheta de baptismo loquens c. 36. Effundam super vos (inquit) aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris: & Zacharias c. 13. In die illa erit fons patens domui Dauid in ablutionem peccatoris & menstruatæ. Ita & Tertullianus quod alibi lauacrum, lib. de Baptis. sacramentum aquæ nuncupat. Gregorius quoque Nazian. Orat. de baptis. sacrum lauacrum. Similes baptismi periphrases complures reperire est in scriptis veterum: quippe qui pro expresso Dei verbo agnoscerẽt aquæ necessitatem in baptismo, quam tamen negare quidam non verentur. Hæresis est iam olim damnata in Seleucianis & Herminianis teste Augusti. ad Quod vide d. ante etiam ab Ireneo notata aduersus hæreses lib. 1. c. 18. ac à Tertull. de baptismo, quem librum ex professo contra illam conscripsit, vbi Gaianam hæresim nuncupat factione Quintilla excusitatam, quo magis mirandum in Caluino, quod suis Institut. hanc velut ab inferis reuocare non sit veritus.

hominem animo ac mente mutaret) Sic Manutius, Morelius, Cambro. ac vetus excusus codex. pro eo quod quidam habent excusi, non tam significanter: homo animum ac mentem mutaret.

Qui possibilis aiebam, est tanta conuersio) Sic Manut. cod. Affligem. Dun. & Machi. ac alii duo veteres. Cambr. Cui possibilis. Cauchius. Quam impossibilis, non male Morelius ac reliqui omnes: Quin impossibilis, quod minus placet. Suo autem hic experimento auctor explicat quod prius dixit: Accipe quod sentitur antequam discitur, idq; comprobat exemplis desumptis ex vi consuetudinis, qua vbi semel inualuerit, altera natura est.

vitæ prioribus erroribus implicitus) Sic hunc locum restituì ex Affligem. cod. neque vero implicatus, ita latine dicitur. Ante me vero Manut. ac Morel. pro horroribus: reposuerunt, erroribus: rectissime. nam correspondent Ms. omnes. Paulo post, pro fauebam, quod habet Manut. ac Ms. non male Morelius ac excusi: adfauebam.

sed postquam vndæ genitalis auxilio) En baptismus quid operetur Superiores, inquit, aut labes illo detergitur, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infundit, calitus spiritu hausto in nouũ hominẽ reperat natiuitas secunda: facultatẽ dat geri vt possit, q̃ impossibile putabatur. Eleganter profecto expressit qua vulgo baptismi effecta vocamus: peccati originalis expiationem, conscientæ puritatem, illuminationem mentis, spiritussancti inhabitationem, renouationem, regenerationem, bene operandi denique facultatem.

Scis ipse profecto & mecum pariter recognoscis) Hinc confirmatur quod epistola præcedenti quoque adnotauimus, fuisse Donatum Cypriano in baptismo collegam.

mors criminum vita virtutum) Locum hunc carmine sic expressit Paulinus Epist. 12. ad Seuerum.

Culpa perit, sed vita redit, vetus interit Adam,
Et nouus æternis nascitur imperijs.

Sensit autem Cyprianus non modo nobis in baptismo remitti peccata verum & iustitiam infundi, qua virtutes in se continet omnes. Sensit & illud, non radere crimina (vt cum Augustino loquar) baptismum sed auferre; neque enim alioqui recte mors criminum aut mors peccati (vti vocat Basilius) appellari posset. Quod expressius de disciplina & habitu Virg. significat, dum ab omni face contagionis antiquæ, lauacri vitalis sanctificatione purgari nos dicit. Huc pertinent quæ supra ex Ezech. & D. Paulo adduximus. Sic Dionys. Areop. Ecclesiast. Hierarch. cap. 1. baptismo beatam vitam sanctè perfici, omnisque simul vitij expiationem fieri ostruit. Similis locus est apud Gregor. Nazian. Hom. in sacrum baptismum. Ipsa quidem (inquit) baptismatis aqua, non mundi, vt olim, cataclysmum seu inundationem, sed vniuscuiusque criminis habet purgationem καὶ παντελῆ ῥῖψιν τῶν ἀπὸ κακίας εἰσελθόντων συγχωσμάτων ἡμολυσμάτων. atque integram & omnino perfectam contagionum iniquitatumque ab improbitate contractarum iectionem &c. E. D. Chrysost. simile quid adfert D. Augustinus libr. 1. contra Iulianum. Valeant itaque qui baptismum negant hominem perficere (quod τελεῖν dixit Areopagita) & sanctificare; quæue peccatum originale non remitti plene, audent asserere. Heresis est iam olim, testante Damasceno, damnata in Massilianis.

Scis ipse nec prædico: in proprias laudes otiosa iactatio est. Ita recte loctum hunc restituerunt Manut. ac Morelius: nam consentiunt Ms. codic. prius pessima distinctione locus corruptus erat, sic enim legebatur: Scis ipse nec prædico in proprias laudes. Otiosa iactatio est. Quod autem subiungit, docet proprias laudes nonnunquam vituperandas non esse, vbi nempe Deo, non virtuti nostræ totum ascribitur. Qua de re vide epistolam D. Augustini 64. ad Aurelium. 3

Dei est (inquam) Dei omne quod possumus.) Perstitit in commendanda gratia Dei, quippe quod potissimum vt prius diximus, huius Epistolæ sit argumentum. Alludere autem videtur ad illud Paulinum, Act. 17. In ipso viuimus, mouemur, & sumus. &c.

vt dominus qui in mentes nostras &c.) Locum hunc ita castigauimus è codice Cam. cui postea deprehendi consentire March. & Dun. codices: corruptissime enim in omnibus excusis habebatur: quod in mentes nostras, &c. Codex autem Affligem. pro influxit habet illuxit, & pro indiligentiam legit negligentiam. si illapsa firmitate vestigii tui incedas) Hanc emendationem cod. Affligem. & prædictis March. & Dun. acceptam habemus. Omnes alii codices: si iustitiæ viam teneas illapsa firmitate vestigii tui, si &c. Morel vestigiis tuis, neutri recte,

in medelam dolentium vulnerum posse) Corruptissimi. hic legebatur: in medulla adolescentium pro quo Morelius, adolentium. Nos vero è codice Cambr. Locum restituimus, accedunt quam proxime Affligem. ac alii manuscripti, vetus etiam excusus ac Colon qui legunt, in medelam dolentium: omittunt vero vulnerum; quo magis miror vnde Rembolt, quem sequutus est Erasmus, corruptam illam lectionem desumpserit. Videtur autem Cyprianus hoc loco ad gratiarum varietatem illam alludere, de qua D. Paulus. 1. Cor. 12. Et quosdam quidem posuit Deus in ecclesia primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, &c.

immundos & erratici spiritus, qui se expugnandis hominibus immerserint] Cod. Affligem. Dun. & Marchi. immerserant, non male. Locus de virtute Exorcistarum in dæmones. Cui simile est illud ad Demetrianum: O si audire eos velles & videre quando à nobis adiurantur, & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur, &c. Imitatus vbique Tertulliani locum lib. ad Scapulam. Infra

quo-

quoque epistola lxxvi. ad Magnum, mire hanc Exorcistarum potestatem exaggerat: ad quem locum latiorem hac de re tractationẽ distulimus, ne hic prolixiores simus.

Occulta plaga & pœna manifesta] *Sic manuſ. codices omnes ac Morelius; veteres quoque excusi duo. Nescio quis pravam illam distinctionem introduxerit.* Nec videtur occulta plaga, sed pœna manifesta. *Addiderat etiam ille paulo post, sed superflue, opertas sæculi tenebras] Sic Hen. Grauius. Reliqui omnes* operti *minus recte.*

Homicidium cum admittunt singuli crimen est] *Vti recte adnotauit Manutius, ex proximis verbis satis apparet, loqui Cyprianum de bello iniusto. Et certe armorum & præliorum usus, nedum prohibetur veteri lege, sed & præcipitur, quod è Numerorum, Iosue, Iudicum, Regum, Paralipomenon, ac Machabeorum libris manifestum sit. Literis Euangelicis quoque non improbatur. Si enim (inquit D. Augustin. Epist 50. ad Marcellinum Com.) Christiana disciplina omnia bella culparet, hoc potius militibus in Euangelio consilium salutis petentibus diceretur, vt abijcerent arma seque militia omnino subtraherent. Dictum est autem: Neminem concusseritis, nulli calúniam feceritis, sufficiat vobis stipendium vestrum. Vide plura in hanc sententiam. Epist. 205. ad Bonifacium, contra Faustum Manicheum lib. 22. c. 74. & 75. serm. quoque 19. de verbis Domini: quibus locis ex professo hanc materiam tractat. Ipse etiam Cyprianus non obscure cuius sententiæ sit indicat li. de exhort. Martyr. c 9, vbi quum locis aliquot è Deuteronomio ac Machabeorum lib. desumptis docuisset idololatras olim interfici iussos: Quod si (inquit) ante aduentum Christi circa Deum colendum & idola spernenda hæc præcepta seruata sunt, quando magis post aduentum Christi seruanda sunt &c. Atqui prius allegarat ex Deuteron. locũ, quo iubetur ciuitas peruersi in ore gladij, quod bellicum esse nemo ignorat. Hæc paulo prolixius ob Eras. hoc loco adnotauimus, quibus satis insinuat, nullum belli genus sibi licitũ videri. Quod alibi vsque adeo non veretur palam profiteri, vt Adm. in Luca c. 3. ac præf. in Enchir. milit. Christiani, Euangelicis ac Apostolicis literis aduersari D. Augustin. dicas, qui bellis patrocinetur. Nos cõtra Augustino credere malumus quam Erasmo, potissimum quũ Ambro. quem pro se allegat, ipsi aduersetur. Vide Offic. lib. 1 cap. 27 ac 36 Chrysost. quoque ac Theoph in 1. Tim c. 2,*

Paratur gladiatirius ludu] *Gladiatorum plura erant genera. Inter hos erant Rhetiarij, Secutores, Mirmillones, Hoplomachi, Thraces, quorum magistri Lanistæ vocabantur, qui è mancipijs familiam alentes, aliquot subinde paria in spectaculum producebant; vt in nocentes, publicæ voluptatis (inquit Tertul. li. de spect.) hostiæ fierent. interdictus est postea à Costantino ludus gladiatorius Romæ L. vnica C. de gladiatoribus.*

& aruinæ toris memborum moles robusta pinguescit] *Sic Manut. Morelius ac vetusti codices omnes tam excusi quam manuscripti, nescio quid Erasmum mouerit, vt reponeret* & aruina assidut nidoris, *quod habent omnes recentiores excusi. explicat autem quod dixit cibis fortioribus. Toros enim appellamus pulpam carnis musculosam, vt sunt partes membrorum neruosæ callosaque. Hinc Verg. Luxuriatque toris animosum pectus. Aruina vero durum illud pingue esse vult Seruius, quod inter cutem est. Apud veteres ad certam quandam ciborum atque exercitiorum necessitatem astringebantur athletæ, vt sic vires corporis sibi maiores compararent, Cuiusmodi vitam Aristoteles ἀναγκοφαγίαν vocat. Similis est apud Tertul. locus ad Martyr: & D. Hieronym. in 6. cap. Amos prophetæ.* vt saginatus in pœnam carius pereat] *Apte carius perire dicit, neque enim sine magnis impensis illi ad gladiatorium nutriebantur; quare magis placet lectio hæc quam vulgata* Charius

sed & docetur] *Sic God. Cambr. ac Grauius, Morelius* sed & discitur, *quod minus placet. Ex eodem cod. ac Grau. restituimus etiam illud:* sed & perimit, *pro eo quod habebant omnes,* peremit.

feris se obijciunt quos nemo damnauit] *Sic & Tertull Ad Martyres: certe ad feras ipsas affectatione descendunt, & de morsibus & cicatricibus formosiores sibi videntur. Nos vero è cod. Cambr. quod deerat,* iuuenes *adiecimus: pro,* viuentes: *quidam furentes legunt, non male.*

Et spectaculi licet pretium larg. mune. app. amplif. vt mer. suis mat. interfit: hoc, prõ dolor, mater redimit] *Locum hunc antea cum distinctione pernersa, tum adiectione coniunctionis; &, corruptissimum, ita è Cod. Cambr restituimus. E quo etiam illud &* funeiteis) *adiecimus, pro eo quod in excusis habebatur.* sceleribus, *quod loco submonimus, fidem Ms. Cod. Manut. & Morel. secuti. Porro ad intellectum loci huius facit quod habet Tertul. de spectaculis. Munus dictum est ab Officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabãtur. Itaq; quos parauerant, armis quibus tunc & qualiter poterant eruditos, tantum vt occidere discerent, mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabantur: ita morte homicidia consolabantur. Hac muneris origo. Sed paulatim prouectiad tantã gratiã, ad quãtã & crudelitatẽ: qa ferarũ voluptati satis nõ fiebat, nisi & feru humana corpora disiparẽtur. Licet trãsierit hoc genus aditiorũ ab honoribus mortuorum, ad honores viuentium, quæsturas dico & magistratus, & flaminia, & sacerdotia:*

Conuerte hinc oculos ad diuersa spectaculi, &c.] *Ita Cod. Cambr. pro eo quod habent excusi omnes* diuersi, *Afflig, ac alii duo: à diuersis spectaculis, male. De spectaculorum autem varijs generibus erit dicendi locus amplior libro de spectaculis.*

Cothurnus est Tragicus] *Cothurnum Tragicum pro ipsa Tragedia vsurpat, erat autem calciamenti quoddam genus, quo Tragædi vtebantur; non humile, vt plerique existimant, sed subere subleuatum, quo grandiores apparerent. Quod non obscure indicat Tertul. de spect. cum dicit: Sic & Tragædos Cothurnis extulit Iuuenalis quoque hoc versu: breuiorque videtur*

Virgine pigmæa, nullis adiuta Cothurnis.

Maxime autem hic placet Manutij lectio: prisca facinora carmine recẽ sere, *Pro quo Camb. Cod.* prisco carmine: *Afflig. & alij duo:* prisca carminum facinora.

Tum delectat in mimis.] *Sic rectè Manutius ac Camb. cod. ceteri* Tunc] *facit autem transitum ad aliud spectaculi genus Mimicum, quod in scenis exerceri solet, quas non absurde vocat Tertul. de spect. Consistorium impudicitiæ. Porro à μιμεῖσθαι quod est imitari, Mimi dicuntur. Nam histrio tantum agit, Mimi vero quod scribunt, hoc agendo imitantur. Epistola autem lxi. ad Eucratium iisdem fere quibus hic verbis vitur. Porro illud.* Quid non possit, *ex Manut. ac Cambr. cod. mutauimus, pro eo quod erat:* quid non potest. Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Iouem] *De his deorum portentis alias erit dicendi locus, lib. de Idolorum vanitate, & contra Demetrianum, quare ad sequentia pergamus.*

Deos suos quos venerant urimitantur, fiunt miseris & religiosa delicta.] *Videtur imitatus his verbis ac præced. de imbre aureo, illud Terentiani Chæreæ in Eunucho:*

Virgo in conclaui sedet,

Suspectans tabulam quandam pictam, vbi inera: pictura hæc, Iouem, quo pacto Danaæ misisse aiunt quondam in gremio imbrem aureum. Egomet quoq; id spectare cœpi, & quia consimilem luserat, Iam olim ille ludum impendio magis animus gaudebat mihi, Deum se in hominem conuertisse, atque per alienas tegulas venisse clam per impluuium, fucum facium mulieri. Ac quem deum? qui templa cœli summa sonitu concutit, Ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero ita feci, ac lubens. O si possis.] Ita locum hunc emendauimus ex 4. codic, manuscriptis, consentit & Grauius, ceteri excusi omnes interpunxit: &: superflue.

videas quod vitiorum furore dementes gessisse se negant, &c. *Sic Manut. ac Morelius cum Ms. hactenus lectum:* gementes, *minus recte. Non mirum vero, factum negare solitos, cum lege Scantinia Pederastæ graui supplicio afficerentur.*

Fiunt quæ nec illis ipsis possunt placere] *Sic ex varia huius loci lectione locum hunc restituimus. Manut. cum alijs quibusdam habebat:* quæ nec illis; *Morel. & aliquot manuſ.* nec ipsis, *Frobenij exemplar & ceteri excusi:* quæ nec illis nec ipsis. *Sic paulo post è cod. Cambr. locum hiulcum suppleuimus hoc pacto:* quasi conscientiam suam non posse effugere satis non sit.

Audacia prorsus cum vitiis faciens) *Erasmus pro eo quod habebatur in excusis:* conuitiis faciens. *coniecit legendum* pro conuitiis faciens, *rectius Manut. ac Morelius:* cum vitiis, *consentiunt & manuscrip. codices.*

Sed tibi post insidiosas vias &c.] *Ad fori mala sermonem conuertit, idque verbis aptissimis ac ac ipsi foro tantum non propriis, ita vt vel hinc manifestum faciat Oratoriam se exercuisse, fortassis & in foro aliquando causarum patronum egit.*

Incisæ sint licet leges xii. tabulis & publice ære præfixo iura præscripta.) *Nos locum hunc antea corruptissimum restituimus è cod. Cãb. Afflig. Dun. & Marchin. antea legebatur:* publico ære præfixo, iura præcripta. *Porro de legib. xij. tabularum ita Pomponius iureconsultus in Enchir. D. de Orig. iur. Le. 2. 9. Exactis. Postea (inquit) placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, quas in tabulis æreis (sic enim castigatius legitur quam æburneis) prascriptas pro rostris composuerunt, vt possint leges apertius percipi, datumque est eis ius in eo anno in ciuitate summum, vti leges corrigerent, & si opus esset interpretarentur, neque prouocatio ab eis sicut à reliquis Magistratibus fieret. Qui & ipsi animaduerterunt aliquid deesse istis primis legibus; ideoque sequenti anno alias duas tabulas adiecerunt, & ita ex accidenti appellatæ sunt leges xij. tabularum. Quarum ferendarum auctorem fuisse decem viris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia, quidam retulerunt. Refert autem dictarum legum & decem virorum institutionem Linius in annum ab vrbe condita CCCI. apud quem plura videre est: nobis ad loci huius intellectum hæc sufficere visa sunt. Curiosus lector videat quid hac de re scripserit Iacobus Reynardus iureconsl. Brug. in suo ad dicta leges commentario.*

Hic testamentum subiicit) *Phrasin hanc (vti multa alia hoc loco) à Iureconsultis mutuatus est Cyprianus, L. qui testamentum, L. Paulus D. ad legem Corn. de fals. Atqui subijcere testamentum dicunt Vlp. ac Paulus eadem significatione qua dixit Antonius Imperator. subiecti partus crimen, L. 1. C. eodem titulo, pro suppositio partu. Quod adnotasse visum fuit opere pretium, ne quis aliquando auctoritate fortassis motus Ms. cod. veram lectionem mutet, vti in illis factum reperimus. Cambr. enim cod.* subigit. *Vetus excusus, & alij quidam Ms.* subducit, *habent quorum posterius phrasis ignaris forte aptius videri queat.*

ille falsum capitali fraude conscribit] *Capitalem fraudem admittere (inquit Vlp. L. cum autem. § Excipitur D. de Aedil. edict.) est tale aliquid delinquere, propter quod capite puniendus sit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere solebant. Est ergo hæc phrasis Iurisconsl. E quibus etiam hoc didici, illud:* capitali fraude, *etiam ad illum referendum qui testamentum subjcit, L. qui test. L. Paulus supra citatur. Porro capitales sine capitis pœnas illi definiunt, mortem, deportationem in insulã siue ciuitatis amissionem, ac ad metalla damnationem, siue seruitutem, L. rei capitalis. L. capitalium D. de pœnis. Quod animaduersione dignum iudicauit, ne miretur quis capitalem fraudem falsarius testamentorum adscribere Cyprianum, quum pœna falsi iuxta legem Corneliam in seruos quidem sit vltimum supplicium, at in alios deportatio & omnium bonorum publicatio dumtaxat, L. 1. §. pœna D. ad L. Corn. de falsis. Sed hæc hactenus, ne videamur falcẽ in messẽ (q aiunt) alienam immittere. Noue autem dictum est à Cypriano:* in mendacium crimnum] *pro eo quod dicere licuisset, in mendacem criminis insimulationem, aut in falsum de crimine testimonium; quanquam aliquid eo loco desiderari videatur.*

de

de quæstore, de iudice pauor nullus] *Quam excusi, tum veteres, tum recensiores omnes ac Ms. codices hanc habeant lectionẽ, miror quare legat Gryphius ac eum secuti Manut. ac Morelius:* de quæsitore. *Apud Romanos & alibi non quæstores solummodo dicti erarij præfecti, sed & qui capitalibus rebus præessent, quos quæstores Parricidij nuncupat lex vna xij. tabularum. eius rei locuples testis est Pomponius L. 2. §. & quia. D. de Orig. iuris. Nobis certe illa magis placet.*

Sed ne nos videamur] *Recensitis seculi malis, quæ nemo non sanæ mentis merito detestetur, ad bona quæ fortuita vocant stylum conuertit, ac vere bona illa nuncupari non posse multis deducit, quippe qua miseros potius faciant quam, beatos. Nos obiter adnotata varietate lectionum, leui, quod aiunt, brachio pertransibimus. Porro hoc loco adnotauit. Morel. se nusquam reperisse in Ms. cod. particulam* ne, *quam tamen habent nostri manuscripti & vetus excusus, quare retinere eam maluimus.*

vbi epotaueris, pernicies hausta grassatur] *Ita locum hunc restituit Grauius, quam proxime vero accedit Cambr. cod. Alii Ms. cod.* epotatum est, *non male. Alij rursum* vbi epotauimus, *aut* vbi epotandum est, *neutrum placet. Sic paulo prius cod. Colon. ad marg. adnotauit variam hanc lectionem :* in magistratu purpuram, specimẽ principatus, licentiam potestatum, *verum magis placet vulgata lectio.*

quòt tumentium contumeliolioſa vestigia in clientium cuneis ante præcessit] *Sic veteres excusi duo rectius mea quidem sententia, quam ceteri tum expressi tum Ms. qui* stipatus, *interserunt, Illud vero* salutatum, *habet Manut. Morel. cod. Cambr. & veteres excusi, pro quo Erasmus* salutandum, *non recte. Imitatus est autem Tertul. libr. de pœnitentia. Sed enim inquit, illos qui ambitu obeunt capessendi Magistratus, neque pudet, neque piget incommodis animæ & corporis, nec incommodis tantum, verum & contumelijs omnibus eniti in causa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant, quæ non atria nocturnis & crudis salutationibus occupant, &c.*

auceps temporum pa'pator] *Id legit Manut. Morel. ac Cambr. cod. pro quo Ms. Afflig. ac excusi reliqui omnes:* anceps. *Manutio vero debemus illud:* rei familiaris exhaustæ, *consentiunt Ms. cod. Morelius vulgatam lectionem retinuit:* exhausta, *corrupte. Atqui paulo post pro eo quod retinuimus:* frustranti spectaculi voluptate] *Manutium sequuti, Morelij, ac Cambron. cod. habet Afflig.* in frustrantis spectaculi voluptatem, *qui etiam:* voluisse, *prætermittit. Grauius vero ac vetus excus.* voluptati.

Sed & quos diuites opinaris] *Locus de miseriis diuitum pulcherrimus, videre vero est similia apud Iuuenalem Satyra 4. Quod hic est:* sine terminis, *iuxta cod. Ms. Manut. ac Morel. prius legebatur :* sine termino. *Manut. vero ac Cambro. codici acceptum debemus illud:* non cibus securo, *pro quo Morel* securos, *Afflig. ac vulgati typis;* securus, *neutri recte.*

diuitias atque opes, O detestabilis. *Ita è codice Cambr. nunc primum locus hic restituitur. Antea legebatur :* diuitias atque O detestabilis, *pro quo Afflig. Dun. & Mar.* diuitias O detestabilis. *Simile est illud paulo post:* O nominum, *nam ibi coniunctionem superfluam :* Et, *loco submouimus, sequuti cod. Cambr. fidem.*

vt igitur placida & fida] *Ad oculum demonstrata illorum vanitate & miseria qua etiam bona opinatur ignorantia secularis, ostendit quo velut ad portum quendam aspirare oportet, atque ita velut aliud agens, mutua cum illis collatione facta bonorum quæ baptismo consequimur, ad seculi contemptum, ad assiduam denique tum lectionem tum orationem exhortatus, finem colloquio facit.*

Viderit quæ in nos] *Morelius ex antiquissimo quodam codice:* videre, *sed magis placet vulgata lectio* viderit. *Est enim phrasis Cyprianica à Tertulliano mutuata libris de præscriptione hæret. de spectac. ad vxorem, & alibi Ciceroni quoque ipsi non incognita, qui lib. 4. Arcad. Viderit (inquit) Epicurus, & ad Brutum : de hoc tu videris. Habes eandem infra epistola, xxxiij. xlj. xlix. li. liij. lxvi. & alibi frequentissime.*

sed gratuitum de Deo munus & facile est] *Plerique hic excusi interponunt illud:* religiosa mente concipitur, *sed nulli id habent Ms. cod. quare & prætermissum à Manutio & Morelio. Vterque autem paulo post:* anima, *recte reposuit pro eo quod erat:* diuina, *nam consentiunt Ms. cod. ac vetus excusus. Ita vero hunc locum distinximus, vt qui prius obscurus erat, nunc intellectu sit facilis.*

Sonet psalmos conuiuium sobrium] *Locum hunc prius corruptiss. ita restituit Manutius, consentiunt Ms. cod. ac Morel, Certe vel ex fine huius epistolæ, quem tam ex abrupto impositum, satis patet, colloquium potius dici debuisse, quam Epistolam.*

EPISTOLÆ IN SECESSV CYPRIANI TOTO BIENNIO CONSCRIPTÆ.

CLERI ROMANI AD CLERVM CARthaginiensem de secessu D. Cypriani.

EPISTOLA III.

ARG. *Intellexerat Clerus Romanus à Clementio Hypodiacono, secessisse Cyprianum in persequutione, pro suo itaque zelo fidei Clerum Carthaginiensem officii sui admonet, ac instruit, quid circa lapsos interea, dum abest illorum Episcopus, fieri oporteat.*

DIDICIMVS secessisse Benedictum Papam Cyprianum, à Clementio Subdiacono, qui à vobis ad nos venit certa ex causa; quod vtique recte fecerit, propterea quod cum sit persona insignis, & imminente agone; quẽ pernisit Deus in seculo colluctandi causa cũ aduersario, simul cum seruis suis, volens etiam Angelis & hominibus certamen hoc manifestare, vt qui vicerit, coronetur: victus vero portaueritin le sententiam, quæ nobis manifesta est: Et cum incumbat nobis qui videmur præpositi esse & Vice pastoris, custodire gregem; si negligentes inueniamur, dicetur nobis quod & antecessoribus nostris dictum est, qui tam negligentes præpositi erant: *quoniam perditum non requisiuimus, & errantem non correximus, & claudum non colligauimus, & lac eorum edebamus, & lanis eorum operiebamur.* Denique & ipse Dominus implens quæ erãt scripta in lege & Prophetis, docet dicens : *Ego sum pastor bonus qui pono animam meam pro ouibus meis : mercenarius autem, & cuius non sunt propriæ oues, cum viderit lupum venientem, relinquens effugit, & lupus dispergit oues:* sed & Simoni sic dicit; *Diligis me? respondit, Diligo, ait ei, Pasce oues meas.* Hoc verbum factum ex actu ipso quo cessit cognoscimus, & ceteri discipuli similiter fecerunt. Nolumus ergo fratres dilectissimi, vos Mercenarios inueniri, sed bonos pastores, cum sciatis tum non minimum periculum incumbere, si non hortati fueritis, fratres nostros stare in fide immobiles, ne præceps iens ad idololatriam funditus eradicẽ fraternitas. Nec.n. hoc solũ verbis vos hortamur, sed discere poteritis à plurib à nobis ad vos venientibus, quoniam ea omnia nos Deo adiuuante & fecimus & facimus, cum omni sollicitudine & periculo seculari, ante oculos plus habentes timorem Dei & pœnas perpetuas, quam timorem hominum & breuem iniuriam; non deserentes fraternitatem, & hortantes eos stare in fide, & paratos esse debere ire cum Domino: sed & ascendentes ad hoc quod compellebantur, reuocauimus. Ecclesia ista fortis in fide, licet quidam terrore ipso compulsi, siue quod essent insignes personæ, siue adprehensi timore hominum reuertuntur : quos quidem separatos à nobis non dereliquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam potuerunt recipere ab eo qui potest præstare: ne si relicti fuerint à nobis, peiores efficiantur. Videtis ergo fratres, quoniã & vos hoc facere debetis, vt etiam illi qui ceciderunt, hortatu vestro corrigentes animos eorum, si adprehensi fuerint iterato, confiteantur, vt possint priorem errorem corrigere. Et alia quæ incumbunt vobis, etiam ipsa subdidimus, vt si, qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pœnitentiam facti sui, & desiderent communionem, vtique subueniri eis debet. Siue viduæ, siue Clydomeni, qui se exhibere non possunt, siue hi qui in carceribus sunt, siue excluſi à sedibus suis, vtique habere debent qui eis ministrent. Sed & cathecumeni adprehensi infirmitate, decepti esse non debebunt, vt eis subueniatur: & quod maximum est, corpora martyrum aut ceterorum si non sepeliantur, grande periculum imminet eis, quibus incumbit hoc opus. Cuiuscunque ergo vestrum quacumque occasione effectum fuerit hoc opus, certi sumus eum bonum seruum æstimari, vt qui in minimo fidelis fuit, constituatur super decem ciuitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, vt omnes nos in his operibus inueniamur. Salutãt vos fratres qui sunt in vinculis, & presbyteri & tota Ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui inuocant nomen Domini. Sed & nos petimus mutua vice, memores sitis nostri. Sciatis autem Bassianum peruenisse ad vos, & petimus nos, qui habetis zelũ Dei, harum literarum exemplum ad quoscunque poteritis, transmittere, per idoneas occasiones, vel vestras, faciatis, siue nuncium mittatis, vt stent fortes & immobiles in fide. Optamus vos carissimi bene valere.

Ezech. 34.

Ioan. 16.

Ioan. 21.

Luc. 18.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM TERTIAM.

Epistolam hanc Morelio soli acceptam debemus, neque enim apud Manut.

Manut.aut in Ms.cod.reperitur, vnde fit vt mendas quibus scatet repurgare non licuerit. Fit autem huius Epistolæ distertis verbis mentio apud Cyprianum Epistola ad Clerum Romanum quam habes infra xv. Cum(inquit)vestra scripta legissem, quæ ad Clerum nostrum per Clementium hypodiaconum nuper feceratis, vt iis qui post lapsum infirmitate adprehensi essent & pœnitentes communicationem desiderarent: subueniretur. Quæ quum ad verbum pene hinc desumpta sint, titulum Morelij immutare non sum veritus, potissimum, cum ex vicinitate litterarum error potuerit contingere, vt pro eo quod erat Cleri Romani, substitutum sit à quopiam: Celerini. *Accedebat quod satis constet, non ab vno aliquo, sed à pluribus, neque ad vnum Lucianum qui presbyter non fuit, sed ad plures presbyteros conscriptam,*

Didicimus secessisse] *De secessu D. Cypriani vide vitam ipsius à Pontio & à nobis conscriptam, infra quoque plura ad Epistolam xv. vbi se de illo excusat apud Clerum Romanum, ac videtur ad hanc Epistolam respicere.*

Papam Cyprianum] *Papæ nomen priscis temporibus accommodatū fuisse aliis Episcopis quam Romanis, satis constat, tum ex hac Epistola ac aliis infra Cleri Romani ac confessorum ad Cyprianum, tum ex Epistolis D. Ambrosij, Hieronymi, & Augustini. Romani vero Episcopi postea quasi proprium factum, iam inde ab ætate Iustiniani Imperatoris, manifestum sit* νεαρ διατ. γλα. περὶ τῶν ἐκκλησιαστ. κανον. *vbi ipsum nuncupat* τὸν ἁγιώτατον τῆς πρεσβυτέρας ῥώμης πάπαν. *Sic illum etiam appellat Constantinus Constantis filius Imperator in dialibus Syn. sexta, act. Græcum autem nomen esse* πάππας *quod Patrem significet, nemo est qui ignoret. Latini Euphoniæ gratia videntur prætermisisse alterum* π, *Fuit autem id etiam apud Ethnicos honoris nomen, si Arriano credimus, qui Bithynos eo vocabulo Iouem vocare solitos scribit: certe etiam testis est Herodotus à Scythis Iouem Pappeum nominari.*

à Clementio subdiacono] *Etsi Morelius hic Crementio] legat, magis tamen placet hac lectio, tum quod Epistola sequenti ita legatur, non à Manutio tum exat, sed & à Morelio, & in veteri excuso codice similiter. Epistola quoque xv. vbi huius epistolæ meminit Cyprianus, Clemētium vocat Manutius.*

quod vsque recte fecerit] *Locus hic ad illa verba vsque* Noluimus ergo fratres *ita corruptus est, vt sine auxilio codicis manuscripti restitui nequeat, imo quid sibi velit ita obscurum est, vt tacere malim, quam cōiecturas meas in medium proferre. Hoc vnum dico, Videri mihi non probare Clerum Romanum secessum Cypriani, eo quod persona insignis esset, cui animarum cura incumberet. Infra epistola xv. dicemus quid in sui excusatione adferat Cyprianus, quid etiam pro eodem Pontius scripserit.*

Et cum incumbat nobis qui videmur præpositi esse] *Videtur alludere ad prærogatiuam sedis Romanæ, ad quam pertinet ecclesiarum omnia sollicitudo, de qua latius infra loca Scripturæ hic allegata, sunt Ezech. 34. Ioan. 10. & vltimo.*

corrigentes animos eorum] *Animos eorum, pro, animos suos.*

vt si qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint adprehendi infirmitate. & agant pœnit. facti sui & desiderent communionem] *Hæc ad verbum fere expressit Cyprianus vti initio diximus, epistola sæpe citata: Volunt autem, si infirmitas lapsos adprehenderit, communionem illis, pace data non denegari. de quo latius ibi ac Epistola xxxi, quæ prorsus eiusdem est Argumenti.*

Siue viduæ sint, siue clydomeni] *Hic nouam periodum necessario constituimus. Nam ad curam pauperum ipsud, non ad lapsos pertinet. Porro quum* κλινόμενοι *siue* κλυδονιζόμενοι *fluctuantes significet, quæ significatio huic loco minus congruit, existimo legendum,* κλυδμενοι *vt sit eiusdem significationis cum voce* κλινικὸι *qua vtitur Cyprianus pro lecto affixis, Epistola ad Magnum. Solent enim primi illi Christiani nouas quasdam eius farinæ voces à Græcis mutuari, quæ non reperiuntur apud Ethnicos. Et de ægrotis pauperibus hic sermonem esse colligitur, ex verbis adiunctis:* qui se exhibere non possunt.)

& quod maximum est, corpora Martyrum] *Locus insignis de sepultura defunctorum, quorum corpora si non sepeliantur, grande dicunt imminere periculum iis, quibus hoc opus incumbit. Certe opus meritorium esse sepulturam, satis constat Tob. 12. vbi Angelus Tobiam ab eo opere commendat. Quantam etiam sepulturæ curam habuerint Patriarchæ, videre est Gen. 46. & 50. Commendat & mulierem Dominus ab effuso vnguento in sepulturam suam. Matth. 26. Qui plura huc pertinentia desiderat, legat Augustl. librum de cura pro mortuis. Cæremonias vero vel ab ipsis ecclesiæ cunabulis in sepultura mortuorum visitatas, pulchre describit Dionys. Areopag. sub finem Hier. Eccle. ac Clemens Romanus constit. Apostolor. libr. 6. c. 30. ac libr. 8. ea. 47. 48. 49. ac 50. Quibus locis illas ipsas orationes reperire est, quibus etiam nunc Ecclesia vtitur.*

Bassianum) *Huius sit etiam mentio Epistola quæ est infra xxij. Salutamus (inquit) cum suis Saturum Bassianum & vniuersum Clerum. Videtur itaque fuisse quispiam è Clero Romano.*

CYPRIANI AD CLERVM ROMANVM de dormitione Episcopi Vrbici.

EPISTOLA IIII.

ARG. Epistola hæc familiaris est, quare argumento non indiget, potissimum quum ex titulo ipso id satis colligi queat: desideratur autem Epistola Cleri Romani, ad quam respondet Cyprianus.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBUS Romæ consistentibus, fratribus salutem.

CVM de excessu boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus esset, fratres carissimi, & opinio dubia nutaret; accepi à vobis litteras ad me missas per Clementium hypodiaconum, quibus plenissime de glorioso eius exitu instruerer. Et exultaui satis, quòd pro integritate administrationis eius, consummatio quæ que honesta processerit. In quo vobis quoque plurimū gratulor quod eius memoriā tā celebri & illustri testimonio prosequamini: vt per vos innotesceret nobis, quod & vobis esset circa præpositi memoriam gloriosum, & nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quātum pernicioſa res est ad sequentium lapsum ruina præpositi, in tantū cōra vtile est, & salutare, cum se episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitādum. Legi etiam alias litteras, in quibus nec qui scripserint, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum est. Et quoniam me in ijsdem litteris & scriptura, & sensus, & chartæ ipsæ quoqe mouerunt, ne quid ex vero vel subtractum sit vel immutatum; eandem ad vos epistolam autenticam remisi, vt recognoscatis an ipsa sit quam Clementio hypodiacono perferendam dedistis: per quam etenim graue est, si epistolæ clericæ veritas mendacio aliquo & fraude corrupta est. Hoc igitur vt scire possimus, & scriptura, & subscriptio an vestra sit, recognoscite; & nobis quid sit in vero rescribite. Opto vos fratres carissimi semper bene valere. *Lib. 3. ep. 21.*

ADNOTATIONES IN EPIST. VI.

PResbyteris & Diaconibus) *Sic Manutius ac vetusti Cod. omnes tam excusi quam Manuscripti, non hic duntaxat, sed vbique in omnibus Epistolis, quæ ad Clerum aut Romanum aut Carthaginiensem conscripta sunt. In quibusdam etiam hæc lectio retenta est ab Erasmo, vti in Frobeniana Alopeciæ ac Parisiensi editionibus, Morelius vero Gryphius ac Grauius in edit. Colonien. reposuerunt:* Diaconis) *Nobis magis placet germana auctoris lectio, quare illam vbique retinuimus. Porro de auctoritate Cleri Romani & de presbyterorum ac Diaconorum præeminentia in Clero, infra alicubi latius.* Cum de excessu boni viri collegæ mei) *Quum in secessu D. Cypriani scriptam verisimile sit, vel ex eo quod per Clementium Hypodiaconum (cuius mentio sit epistola præcedenti) allatæ fuerint, ad quas respondet, littera, de obitu Fabiani Romani Pontificis agere illum non dubito. Martyrium ille passus est statim sub initia persequutionis Deciane, tum Cyprianus in tempestate (vt alibi ipse ait) proscriptus, paulo post secessit, qua de re plura in vita auctoris supradiximus. Porro non est quod offendat quempiam, quod Papā Romanum Cyprianus suum collegam vocet, tum hic, tum infra sepius in epistolis ad Cornelium Lucium ac Stephanum Pontifices Romanos. Imprimis enim vrebantur veteres illi Episcopi eo dicendi genere, quod esset magis comitatis, lenitatis, beneuolentiæ, quam prophanæ Dominationis. Deinde si ex nominibus ratiocinandum sit de dignitate cuiuspiam, eodem argumento dicendum erit negare Cyprianum Episcopos esse, quos fratres tantum appellare solet, ad Episcopos scribens. Fratris enim nomen ad Christianos omnes pertinere, manifestum est ex Euangelijs & Paulinis Epistolis. Collegæ denique dicuntur, non illi duntaxat qui eiusdem potestatis sunt, vt duo Consules, Duo tribuni: sed & qui eiusdem sunt collegij. Vnde & presbyteri Episcoporum Collegæ dicūtur a Concilio Carthaginiensi IIII. Cā. xxv. atqui quanto sint Episcopis inferiores presbyteri, infra demōstrabimus. Potest ergo quis collega esse sui superioris, non ea tamen ratione qua ille superior est. Hinc in concilio Africano, Aurelij Carthaginensis Episcopi Collegæ dicuntur omnes Episcopi, cōsacerdotes ac coepiscopi, Ca. xxi. xxij. ac xxxi. Et tamē tanta fuit Carthaginiensis Episcopi præeminentia, vt nihil illo incōsulto ceteris Episcopis ac Primatibus Numidiæ ac Mauritaniæ agere liceret. Cā. xx. eiusdem concilij. Plura huc pertinentia videre est apud Remundū Rufum in Molineum pro Pontifice maximo, è quo hæc & alia complura habere nos ingenue fatemur. Opus est dignum quod omnium versetur in manibus. Ceterum excessum pro morte accipit Cyprianus, imitatus Tertull. contra Valent. Sic etiam Clerus Romanus infra Epi. xxxi. per Clemētium Hypodiaconum] Excusi omnes excepto veteri illo quem non vidit Erasmus, habebant Clementem,] suspicor Remboldum pro Clemētio id substituisse, quippe quod magis vulgo notum esset. Confirmatur hinc Manutij lectio de qua epistola præcedenti. Porro quod addit hic Manut.* Diaconi *superfluum est, neque id habent vlli alij codices.*

Nam quantum pernicioſa est ad sequentium lapsum ruina præpositi] *Similis prorsus locus est epistola præcedenti. Quem autem hic præpositum, mox Episcopum dicit. Vox est à Tertulliano etiam vsitata libro ad Martyres, Cypriano autem familiaris. Vti videre est Epistola vij xi xiij. xv. xxiij xxvij. Atqui præpositi nomen militaris officij fuisse sub Imperat. admonuit Rhenanus. Vnde & in libro, qui Notitia occidētis in-*

scribi-

scribitur, Præpositos Thesaurorum legimus, præpositos Argentariorum, Bastagarum. Rei priuatæ, Militum & Equitum. Christiani vero veteres, Episcopis potissimum id applicuerunt. Sic & vetus interpres Hebr. vlt. Obedite præpositis vestris &c.

Legi etiam alias litteras] *Si quid diuinare liceat, existimo esse Epistolam præcedentem cuius hic fit mentio, de qua nec qui scripserint, nec ad quos scripta sit, constet, vtpote quæ nullam inscriptionem contineat, vt reliquæ omnes*[nec qui scripserint] *Sic Manutius & Afflig. Dun. & Marchin.* qui scripserit; *ceteri omnes excusi.* quis scripserit. *Quemadmodum autem hic Epistolam Clericam ita alibi ordinationem clericam dicit, phrasis est Cypriano frequentissima, de qua alibi latius* [& scriptura & scriptione] *Sic Manutius ac Morelius ceteri tam Manuscripti quã excusi:* & scripturam & scriptionem], *non male.*

AD CLERVM DE CVRA PAVPERVM ET quiete plebis.

EPISTOLA V.

ARG. *Hortatur Clerum suum D Cyprianus iam in secessu constitutus, vt vice sua rite fungantur, neue quid aut constitutis in carcere, aut ceteris pauperibus desit. Deinde vt plebem in quiete contineant, ne sic glomeratim ad Martyres in carcere visitandos concurrant, tandem id illis interdicatur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIbus fratribus carissimis S.

Lib. 3. ep. 2. SALVTO vos incolumis per Dei gratiam, fratres carissimi, lætus quod circa incolumitatem quoque vestram omnia integra esse cognouerim. Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio; peto vos pro fide, & religione vestra, fungamini illic & vestris partibus, & meis, vt nihil vel ad disciplinam, vel ad diligentiam desit. Quantum autem ad sumptus suggerendos siue illis, qui gloriosa voce Deum confessi, in carcere sunt constituti; siue ijs qui pauperes, & indigentes laborant, & tamẽ in Domino perseuerant; peto nihil desit: cũ summa omnis, quæ redacta est, illic sit apud clericos distributa propter eiusmodi casus; vt haberent plures, vnde ad necessitates, & pressuras singulorum operari possint. Peto quoque ad procurãdam quietem solertia & solicitudo vestra non desinat; & si fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conueniendum, & visitandum confessores bonos, quos illustrauit iam glorioſis initijs diuina dignatio, tamen caute hoc, & nõ glomeratim, nec per multitudinem simul iunctam puto esse faciendũ: ne ex hoc ipso inuidia concitetur, & introeũdi aditus denegetur: & dum insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo & prouidete, vt cum tẽperamento hoc agi tutius possit: ita vt presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternẽt: quia & mutatio personarum, & vicissitudo cõuenientiũ minuit inuidiã. Circa omnia enim mites & humiles, vt seruis Dei congruit, tẽporibus seruire, & quieti prospicere, & plebi prouidere debemus. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam salutate. Salutãt vos Victor diaconus, & qui mecum sunt. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM QVINTAM.

Epistolam hanc Manutio & Morelio acceptam debemus, & reperitur in Ms. Harrisy codice. Fit ad verbum fere eius mentio Epistola proxima. Ego vero non dubito esse vnam ex xiij. illis quarum infra mentionem facit Epistola xv. atque hanc cum sequenti & 3. quæ à 9. desideratur, esse illas in quibus Clero consilium dedisse se astruit.

Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci condicio.] *Vel ex hoc loco manifestum est quod diximus, in secessu scriptam.*

Quantum autem ad sumptus suggerendos] *Penes episcopos suprema erat cura pauperum, illis enim bona ecclesiæ & pauperum concredita, nõ obscure colligitur ex Actibus Apostolorum. Vbi legimus, ad pedes Apostolorum posita agrorum precia. Clemens etiam constitutionum Apostolicarum lib. 2. ca. 29. Illorum quæ occasione pauperum offeruntur dispensationem, Episcopis à Deo commissam dicit. capite 39. Oeconomum illum vocat ac dispensatorem rerum ecclesiasticarum, quod denuo repetit libro tertio capite tertio. Curam etiam Orphanorum Episcopi esse docet libro quarto capite secundo ac tertio. Quanquam tamen distributio bonorum fieret per presbyteros & Diaconos, vti constat ex Canone Apostolorum 41. Volumus, inquiunt, Episcopum rerum ecclesiasticarum potestatem habere. Nempe si pretiosæ hominum animæ sunt eius fidei commissæ, multo magis decens est de pecuniis mandare, vt omnia secundum eius potestatem distribuantur indigentibus per presbyteros ac Diaconos &c. Eadem præcipit 20. Antiochenæ Synodi Canon. ac Cyrillus in Epistola ad Dominum. quæ verba huc eo adduximus, quod existimem posse ex illis intelligi quod hic dicit Cyprianus, legit autem* [possint] *Harrisy codex, pro eo quod alij* [possent.]

ita vt presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt] *Locus hic requirere videbatur tractatum de officio Offerendi presbyteris proprio; verum ne prolixitate Epistolam excedant Scholia, ad aliam opportunitatem illum differimus. Hoc vnum hic animaduerte, singulos presbyteros cum singulis Diaconis offerre aliquando solitos.*

Salutat vos Victor diaconus & qui mecum sunt] *Qui cum illo secesserint non perinde constat: Victorem vero hunc Diaconum Cypriani, illum ipsum esse existimo, quem postea cum Cypriano passum constat ex Martyrologiis, vnà cum Crescentiano Rosula ac Generali.*

AD CLERVM DE CVRA PAVperum ac confessorum.

EPISTOLA VI.

ARG. *Eiusdem pene argumenti est cum præcedenti, præterquam quod confessores quoque sui officii vult admoneri à Clero, vt humilitati dent operam, ac Presbyteris ac Diaconis morem gerant; obiter etiam secessus sui causam reddit. Est autem & hæc è numero Epistolarum xiii. de quibus infra Epistola xv.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ac Diaconibus fratribus S.

OPTAVERAM quidem fratres carissimi, vt vniuersum clerum nostrum integrum & incolumem meis litteris salutarem: sed quoniam infesta tempestas, quæ plebem nostram ex maxima parte prostrauit, hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum, vt etiam cleri portionem sua strage perstringeret; oramus Dominum, vt vos saltem, quos & in fide, & in virtute stare cognouimus, tutos quoque in posterum per diuinam misericordiam salutemus. Et quanquam causa compelleret, vt ipse ad vos properare & venire deberem; primo cupiditate & desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est; tum deinde vt ea quæ circa Ecclesiæ gubernacula vtilitas communis expoſcit, tractare simul & plurimorum consilio examinata limare possemus: tamen potius visum est adhuc interim latebram & quietem tenere, respectu vtilitatum aliarum, quæ ad pacem omnium nostrum pertinent & salutem, quarum vobis à Tertullo fratre nostro carissimo ratio redditur; qui pro cetera sua cura, quam impense diuinis operibus impertit, etiam huius consilij auctor fuit, vt cautus & moderatus existerem, nec me in conspectum publicum, & maxime eius loci, vbi totiens flagitatus & quæsitus fuissem, temere committerẽ. Fretus ergo & dilectione & religione vestra, quam satis noui, his litteris & hortor & mando; vt vos quorum minime illic inuidiosa & non adeo periculosa præsentia est, vice mea fungamini circa gerẽda ea, quæ administratio religiosa deposcit. Habeatur interim quantum potest & quo modo potest pauperum cura, sed qui tamen inconcussa fide stantes gregem Christi non reliquerunt; vt his ad tolerandam penuriam sumptus per vestram diligentiam suggeratur, ne quod circa *fidem tempestas nõ fecit, circa laborãtes necessitas faciat. Confessoribus etiã gloriosis impertiatur cura propensior. Et quãquã sciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione susceptos, tamen si qui sunt, qui vel vestitu, vel sumptu indigeant, sicut etiam pridem vobis scripseram, cum adhuc essent in carcere constituti, subministrentur eis quæcunque sunt necessaria, modo vt sciant ex vobis & instruantur & discãt, quia secundum scripturarum magisterium ecclesiastica disciplina deposcat, humiles & modestos & quietos esse debere, vt honorem sui nominis seruent, vt qui glorioſi voce fuerint, sint & moribus glorioſi: faciant se dignos, vt in omni-

Lib. 3. ep. 10.

**fidentes.*

omnibus Dominũ promerentes, ad cœlestem coronam laudis suæ consummatione perueniant. plus enim superest, quam quod transactum videtur, cum scriptum sit. *Ante mortem ne laudes hominem quenquam* Et iterum: *Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* Et Dominus quoque dicat: *Qui toleraverit vsque ad finem, hic saluabitur:* Imitentur Dominum, qui sub ipso tempore passionis nõ superbior, sed humilior fuit. Tunc enim Apostolorum suorum pedes lauit dicens: *Si ego laui pedes vestros magister & Dominus, & vos debetis alterum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt sicut ego feci, & vos faciatis aliis.* Item Pauli Apostoli documenta sectentur: qui post carcerem sæpe repetitum, post flagella, post bestias; circa omnia mitis & humilis perseuerauit, nec post tertium cælum & paradisum quidquam sibi insolenter assumpsit, dicens: *Neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus.* Hæc singula oro vos insinuate fratribus nostris. Et quia *is exaltabitur, qui se humiliauerit*; nunc est vt magis insidiantem aduersarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso quod victus est, superantem superare conatur. Dominus faciat, vt & ego iterum illos mature videre & salutari exhortatione componere mentes eorum ad seruandam gloriam suam possim. Doleo enim quando audio quosdam improbe & insolenter discurrere ad ineptias, vel ad discordias vacare; Christi mẽbra & iam Christum confessa, per concubitus illicitos inquinare; nec à diaconis aut presbyteris regi posse, sed id agere, vt per paucorum prauos, & malos mores, multorum & bonorum confessorum gloria honesta maculetur: quos vereri debent, ne ipsorum testimonio & iudicio condemnati, ab eorum societate priuentur. Is enim demum confessor illustris & verus est, de quo postmodum non erubescit Ecclesia, sed gloriatur. Ad id vero quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus & Fortunatus, Nouatus & Gordius, solus rescribere nihil potui; quãdo à primordio episcopatus mei statuerim nihil sine consilio vestro, & sine consensu plebis meæ, priuata sententia gerere. Sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis quæ vel gesta sunt, vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in commune tractabimus. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi semper bene valere, & mei meminisse: fraternitatem quæ vobiscum est, multum à me salutate: & vt nostri meminerit admonete. Valete.

Eccl.11. *Apocal.1. Matt.10.* Ioan.13. 1.Thes.5. Luc.14.

ADNOTATIONES IN EPIST. VI.

OPtaueram quidem fratres carissimi, vt vniuersum Clerum] κλῆρος *Græce, sors Latine dicitur (inquit D. Hieronym. ad Nepotianum) propterea ergo vocantur Clerici, vel quia de sorte Domini sunt, vel quia ipse Dominus sors, id est pars clericorum est.*

hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum) *Sic Manutius, Ms. cod. duo, ac vetus excusus. Cæteri cum Morelio* hinc, *male.*

quos & in fide & in virtute) *Ita Manut. omittens vocem* constantia, *quam Morelius & alij hic adijciunt hoc pacto*; quos in constantia & fidei virtute) *Certe Aſſlig. & alij duo cod. illam etiam prætermittunt* Et quanquam causa compelleret.) *Hic obiter secessus sui causſam indicat, pacem nempe ac salutem omnium subditorum, quod expressius dicit Epistola xxxv. ne præsentia (inquit) nostri inuidiam & violentiam gentilium prouocet, & simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Porro rectius legunt hoc loco* limare. *Manut. ac Morelius, quam ceteri Ms. & excusi* delimare, *præsertim quum infra epistola xxviij. voce priori vtatur Cyprianus, & alibi frequenter. Illud vero* omnium nostrum) *è codice Aſſlig. substituimus, pro eo quod omnes excusi habebant:* nostrorum.

à Tertullo fratre nostro carissimo) *Tertulli huius sit mentio etiam infra Epistola xxxvij. è qua satis constat, fuisse illum è præcipuis Carthaginiensium presbyteris vnum, quippe qui omnium eorum quæ Carthagini fiebant, certiorem reddere soleret D. Cyprianum. fuisse autem postea ad episcopatum promotum, satis constat ex Epistola ad Pomponium, quam scripsit Cyprianus, Victor, Sedulius, ac Tertullius, cum presbyteris qui præsentes aderant.*

nec me in conspectum publicum & maxime eius loci) *Prius habebatur duntaxat*: nec me iis locis. *addita sunt cetera à Manutio ac Morelio è Ms. codicibus. Porro de flagitatione ista, infra Epistola vx.*

sed qui tamen inconcussa fide stantes) *Simile illud Epistolæ præcedentis, iis qui pauperes & indigentes laborant, & tamen in Domino perseuerant. Vult autem eos præferri pauperes, si opum non sit tanta largitas vt omnibus subueniatur, qui in fide constantes perseuerant. Ita D. Hieronymus quæst. 1. ad Hebidiam: & hæc dicimus non quod in pauperes Iudæos siue gentiles & omnino cuiuslibet gentis pauperes prohibeamus faciendam eleemosynam: sed quod Christianos & credentes pauperes incredulis præferamus, & inter ipsos Christianos sit multa diuersitas, vtrum peccator, an sanctus sit: Vnde & Apostolus passim in omnes misericordiam probans, infert (Galat. 6.) maxime in domesticos fidei domesticus fidei est qui eadem tibi religione coniungitur, quem à consortio fraternitatis peccata non separant, &c.*

sicut etiam pridem vobis scripseram] *Notat epistolam præcedentem, vbi ipsidem pene verbis (siue quis (inquit) gloriosa voce Dominum confessi in carcere sunt constituti, &c.*

modo vt sciant ex vobis & instruantur, & discant, quia] *Sic hunc locum antea vix intellectum restituimus, partim ex Manutio, partim ex Aſſlig. codice. antea enim ita legebatur.* vt sciant ex nobis & instruantur & discant quid.

cum scriptum sit: Ante mortem ne laudes] *Ecclesiastici libri testimonio vtitur tanquam Scriptura Canonica, non hic modo, sed & infra Epistola lxvi. & capite primo libro secundo Testimoniorum contra Iud. vbi latius de huius libri auctoritate Canonica, ad quos libros etiam de Apocalypsis auctoritate tractatum differimus, è qua hic quoque testimonium adsert.*

Item Pauli Apostoli documenta sectentur] *Ita locum hunc restituendum censemus ex Manutij lectione, qui habet:* sectemur, *& priori lectione quæ erat* testentur; *ni forte malit quis illud Manut. retinere ac prius paulo legere:* imitemur, *vti habet cod. Aſſlig.* vt & ego iterum illos mature videre] *Sic Manut. nec dissimiliter Morelius, præterquam quod omittit vocem* iterum] *Consentit & Aſſlig. cod. præterquam quod pro* mature, *legit* martyres, *minus recte.*

& salutari exhortatione componere mentes.] *Nos hanc lectionem vulgatam cum Morelio retinuimus. Manutius habet* & salutare & exhortatione, *&c. Aſſlig.* & salutare, exercitare, & componere. *Paulo post Manutij lectio magis placet:* & iam, *quam vulgata, etiam. Similia habes Epistola sequenti ad Rogatianum.*

nec a Diaconis aut presbyteris regi posse] *Hinc non obscure colligitur viguisse adhuc Carthagini ætate auctoris prærogatiuam illam Presbyterorum & Diaconorum primitiuæ Ecclesiæ, qua communi totius Presbyterij, id est, Presbyterorum & Diaconorum collegij consilio, administrabantur omnia ab episcopis. Huc pertinet illud D. Ignatij ad Trallianos: Necessarium est vos nihil præter Episcopum facere, neque aliquid agere. Sed & Presbyteris subditi estote, vt Apostolis Iesu Christi spei nostræ, in qua perseuerantes in ipso inueniamur. Oportet autem & Diaconis qui sunt in ministerium Iesu Christi omni modo placere, non enim cibi & potus sunt ministri, sed ministri Ecclesiæ Dei. Item illud eiusdem ad Magnesianos: Vnanimes in Deo omnia facere festinetis, assidente Episcopo in loco Dei, & Presbyteris in loco consistorij Apostolorum, & Diaconis dulcissimis mihi, quibus creditum est ministerium Iesu Christi. Quæ sumpsisse videtur ex Apostolicis constitut. quæ hodie extant Clementis Romani libro primo capite 32. vbi ad verbum fere eadem reperire est, nam & Presbyteros consiliarios Episcoporum nuncupat, & senatum ac consessum Ecclesiæ. Hodie vero in sola Romana Ecclesia hæc dignitas penes Presbyteros & Diaconos remansit.* Donatus, & Fortunatus, Nouatus, & Gordius] *Manut. & Morelius fortunati nomen hic adiecere, quod desideratur & in excusis aliis, & in Aſſlig. codi. qui* Gurdius *legit, ceteri* Curdius. *Sic paulo post pro eo quod est*: sine consensu plebis, mea priuata sententia] *quod habet Morelius, ac nobis maxime placet, vulgo legitur* priuatim. *Manutius*, plebis meæ *legit.*

Opto vos carissimi] *Hoc à Manutio ac Morelio adiectum est, in ceteris excusis & Aſſlig. cod. desideratur.*

AD ROGATIANVM ET CETEROS Confessores de obseruanda disciplina.

EPISTOLA VII.

ARG. *Rogatianum & ceteros Confessores exhortatur ad Disciplinam obseruandam, ne qui Christum voce confessi fuerant, operibus abnegare viderentur; obiter increpans quosdam eorum, qui extorres facti ob fidem, in patriam tamen iniussi reuerti non verebantur, atque hoc est quod Cyprianus infra dicit Epistola xv. extorribus, quando opertuit obiurgationem non defuisse: nam in secessu scriptam hanc epistolam patet.*

CYPRIANVS ROGATIANO PRESBYTERO & ceteris Confessoribus fratribus salutem.

ET iam pridem vobis fratres carissimi ac fortissimi litteras miseram, quibus fidei & virtuti vestræ verbis *Lib.1.ep.5.*

exultantibus congratularer; & nunc non aliud in primis vox noſtra complectitur, quam vt læto animo frequenter ac ſemper gloriam veſtri nominis prædicemus. Quid enim vel maius in votis meis poteſt eſſe, vel melius quã cum video cõfeſſionis veſtræ honore illuminatum gregem Chriſti? nã cum gaudere in hoc omnes fratres oportet, tum in gaudio communi maior eſt epiſcopi portio. Eccleſiæ enim gloria, præpoſiti gloria eſt. Quantum dolemus ex illis, quos tempeſtas inimica proſtrauit; tantum lætamur ex vobis, quos diabolus ſuperare non potuit. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoris noſtri veram circa vos & ſimplicem caritatem, vt qui aduerſarium prima hac cõgreſſione viciſtis, gloriam veſtram forti & perſeueranti virtute teneatis. Adhuc in ſæculo ſumus, adhuc in acie conſtituti, de vita noſtra quotidie dimicamus; danda opera eſt, vt poſt hæc initia ad incrementa quoque veniatur, & conſummetur in vobis, quod iam rudimentis felicibus eſſe cœpiſtis. Parum eſt adipiſci aliquid potuiſſe, plus eſt quod adeptus es poſſe ſeruare: ſicut & fides ipſa & natiuitas ſalutaris non accepta, ſed cuſtodita viuificat. Nec ſtatim conſecutio, ſed conſummatio hominem Deo ſeruat. Dominus hoc magiſterio ſuo docuit dicens: *Ecce ſanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat.* Puta hoc illum & confeſſori ſuo dicere: *Ecce confeſſor factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat* Salomon denique, & Saul, & ceteri multi, quam diu in vijs Domini ambulauerunt, datam ſibi gratiam tenere potuerunt: recedente ab ijs diſciplina Dominica, receſſit & gratia. Perſeuerandum nobis eſt in arcto & in anguſto itinere laudis & gloriæ, & cum quies & humilitas, & bonorum morum tranquillitas Chriſtianis omnibus congruat, ſecundum Domini vocem, qui neminem alium reſpicit, *niſi humilem & quietum, & trementem ſermones ſuos*; tum magis hoc obſeruare & implere confeſſores oportet, qui exemplum facti eſtis ceteris fratribus, ad quorum mores omnium vita & actus debeat prouocari. Nam ſicut Iudæi à Deo alienati ſunt, propter quos nomen Dei blaſphematur in Gentibus: ita contra Deo cari ſunt, per quorum diſciplinam nomen Domini laudabili teſtimonio prædicatur; ſicut ſcriptum eſt, Domino præmonente & dicente: *Luceat lumen veſtrum coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & clarificent patrem veſtrum qui in cælis eſt.* Et Paulus Apoſtolus dicit: *Lucete luminaria in mundo.* Et Petrus ſimiliter hortatur: *Sicut hoſpites*, inquit, *& peregrini abſtinete vos à carnalibus deſideriis, quæ militant aduerſus animam, converſationem habentes inter gentiles bonam, vt dum detrectant de vobis, quaſi de malignis, bona opera veſtra aſpicientes magnificent Dominum.* Quod quidem maxima pars veſtrum cum meo gaudio curat, & confeſſionis ipſius honore melior facta, tranquillis & bonis moribus gloriam ſuam cuſtodit & ſeruat; ſed quoſdam audio inficere numerum veſtrum, & laudem præcipui nominis praua ſua converſatione deſtruere: quos etiam vos ipſi, vtpote amatores, & conſeruatores laudis veſtræ, obiurgare & comprimere & emendare debetis. Cum quanto enim nominis veſtri pudore delinquitur, quando alius aliquis temulentus & laſciuiens demoratur: alius in eam patriam, vnde extorris factus eſt, regreditur, vt deprehenſus non iam quaſi Chriſtianus, ſed quaſi nocens pereat? Inflari aliquos, & tumere audio; cum ſcriptum ſit: *Noli altum ſapere, ſed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.* Dominus noſter *ſicut ouis ad victimam ductus eſt, & ſicut agnus coram tondente ſine voce, ſic non aperuit os ſuum. Non ſum* inquit, *contumax, neque contradico. Dorſum meum poſui ad flagella & maxillas meas ad palmas. Faciem autem meam non auerti à fœditate ſputorum.* Et quiſquam per ipſum nunc, atque in ipſo viuens, extollere ſe audet & ſuperbire; immemor & factorum quæ ille geſſit, & mandatorum quæ nobis vel per ſe, vel per Apoſtolos ſuos tradidit? Quod ſi non eſt maior domino ſuo ſeruus; qui Dominum ſequuntur humiles & quieti, & taciturni veſtigia eius imitentur. Quanto quiſque inferior fuerit, ſublimior fiat dicente Domino: *Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus.* Quid deinde illud? quam vobis execrandum debet videri, quod cum ſummo animi noſtri gemitu & dolore cognouimus? Non deeſſe, qui Dei templa, & poſt confeſſionem ſanctificata & illuſtrata prius membra, turpi & infami concubitu ſuo maculent, cubilia cum feminis promiſcua iungentes; quando & ſi ſtuprum conſcientiæ eorum deſit, hoc ipſum grande crimen eſt, quod illorum ſcandalo in aliorum ruinas exempla naſcantur. Contentiones quoque & æmulationes inter vos nullas eſſe oportet, cum pacem ſuam nobis dimiſerit Dominus, & ſcriptum ſit: *Diliges proximum tuum tanquam te. Si autem mordetis & incuſatis inuicem, videte ne conſumamini ab inuicem.* Conuicijs etiam & maledictis quæſo vos abſtinete: quia *neque maledici regnum Dei conſequuntur*; & lingua quæ Chriſtum confeſſa eſt, incolumis & pura cum ſuo honore ſeruanda eſt. Nam qui pacifica, & bona, & iuſta ſecundũ præceptum Chriſti loquitur, Chriſtum quotidie confidetur. Sæculo renunciaueramus cum baptizati ſumus; ſed nunc vere renunciamus ſæculo, quando tentati, & probati à Deo, noſtra omnia relinquentes, Dominum ſecuti ſumus & fide ac timore eius ſtamus & viuimus. Corroboremus nos exhortationibus mutuis, & magis ac magis proficiamus in Domino; vt dum pro ſua miſericordia pacem fecerit, quam ſe facturum repromittit, noui & pæne mutati ad Eccleſiam reuertamur, & excipiant nos ſiue fratres noſtri ſine gentiles, circa omnia correctos, atque in melius reformatos & qui admirati fuerant prius in virtutibus gloriam, nunc admirentur in moribus diſciplinam. Opto vos fratres cariſſimi ſemper bene valere.

Ioan. 5.
Eſaiæ vlt.
Matth. 5.
Philipp. 2.
1. Pet. 2.
Rom. 11.
Eſa. 53.
Eſa. 50.
Ioan. 13. 15.
Gal. 5.
1. Cor. 6.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM SEXTAM.

ROGATIANO presbytero] *frequens Rogatiani ſenioris huius apud Cyprianum fit mentio, ſatis autem patet ex Epiſtolis xxxvij. & xl. fuiſſe illum præfectum reliquo Clero, ac veluti vicarium abſentis Cypriani, quippe apud quem quantitatem propriam reliquerit (vt verbis eius vtar) in pauperes & peregrinos erogandam, & cuius diligentiam in adminiſtratione eccleſiaſtica mirum in modum commendet. Porro Martyrij eius pro nomine Chriſti, eo tempore quo ſub finem vitæ Cyprianus in exilium miſſus eſt, fit mentio infra Epiſtola lxxxi. ad Rogatianum iuniorem. Celebratur hoc Rogatiani & feliciſſimi Martyrium in eccleſia, ad 7. Calendas Nouembris; vt ex Bedæ martyrologio patet, qui ipſa eius Epiſtolæ verba allegat.*

Etiam pridem vobis &c. litteras miſeram] *Quæ ſint hæ litteræ non ſatis conſtat. Ego quidem prima facie (quod aiunt) exiſtimabam eſſe illas ad Martyres & confeſſores quæ hanc ſecundo loco ſubſequuntur, præſertim cum congratulatio, quam exultantibus verbis ſe in illis feciſſe hic dicit, videretur verbis illis comprehendi: Exulto Lætus & gratulor fortiſſimi ac beatiſſimi fratres, cognita fide & virtute veſtra. Verum obſtant verba illa quæ mox ibi ſubiungit: glorioſa & nuper quidem cum confeſſione perſtante ſuſcepta pœna eſt, quæ confeſſores Chriſti fecit extorres, vnde patet illas poſtea conſcriptas. Perſuaſum itaque habeo, deſiderari illas, quarum hic mentionem facit, eſſe vero eas quarum epiſtola dicta xv. meminit, in quibus confeſſoribus adhortatio non deſuit.* I

congratularer] *Minor cur vulgatam lectionem* congratularer *non ſequuti ſunt Manutius ac Morelius, cũ reperiatur etiam in Ms. Et excuſis veteribus, pro eo autem quod eſt* non aliud) *Cambr. codex legit:* quod aliud, *haud Male.*

quod adeptus es poſſe ſeruare) *Ita recte Manutius, Morelius & ante illos Coſterius, & Cambr. ac Afflig. Ms. codices, pro eo quod erat:* adeptum eſt.

Dominus hoc magiſterio ſuo) *Deſiderabatur in Eraſmicis editionibus omnibus particula:* ſuo: *idque ex errato codicis Rembolt, quantum ſuſpicor. Nam vetus excuſus & Ms. codices id habent, & ſecundum illorum fidem adiecta eſt à Grauio. Morelio & Manutio.*

qui neminem alium reſpicit, niſi humilem & quietum] *Alludit ad locum Iſai. vltimo ſecutus 70. qui habent τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσυχίον id eſt humilem & quietum ſiue taciturnum vt ipſe infra interpretatur, pro eo quod editio noſtra ex Hebræo: Pauperculum & contritum corde,*

eiſdem.

eisdem verbis citat eandem scripturam infra epistola 18. tum magis] *Codex Afflighemensis sic legit, optime, pro eo quod erat:* tamen. *Morelius vero & Cambr.* tunc.

Lucere sicut luminaria] *Locus est Philipp.* 2. *vox graeca* φαίνεσθε *ambigua est ad imperandi modum, quo hic Cyprianus vtitur & Ambros. in comment. & ad indicandi, quo vulgatus interpres.*

sed quosdam audio] *Similia habes Epistola tum praecedenti tum sequenti, ita vt vel hinc appareat eodem fere tempore conscriptas. Meminit etiam infra eorundem vitiorum lib. de vnitate Ecclesiæ.*

alius in eam patriam vnde exterris factus est regreditur &c. *Vides expressis verbis in exterres obiurgationem tendere, alludit autem ad illud* 1. *Petr.* 2. *Quæ est enim gloria si peccantes & colaphizati sustinetis? vt pote significans, illos qui iniussi ab exilio reuersi essent, iam occidi, non vt Christianos, sed vt nocentes.*

Inflari aliquos audio & tumere) *Ni ita legerent veteres excusi & Ms. Afflig codices. minus placeret haec Manut. & Morelij lectio, quam vulgata:* & nontimere: *certi hanc retinet Cambr. codex.*

Dominus noster sicut ouis ad victimam ductus est) *haec partim ex c.* 53. *partim ex* 50. *Esaiæ descripta sunt iuxta editionem* 70.

& illustrata prius membra) *Hoc Costerio & Afflig. cod. fateor me acceptum debere, pro quo Manut. & Morel.* Plus, *non recte, forte errore scriptura qui facile contingere potest in tanta litterarum affinitate. Simile est locus Epistola praecedenti. Christi membra etiam Christum confossa per concubitus illicitos inquinari. Porro illustrata membra dicere existimo baptizata, solent enim Dionys. Areop. & alij veteres, baptismū nuncupare illustrationis sacramentum.*

Si autem morderis & incusatis inuicem) *Diuersam hanc lectionem à textu graeco qui hodie exstat, reperire est etiam in Commentario qui Ambrosio inscribitur, qui pro eo quod graece est* κατεσθίετε *id est comeditis, legit increpatis, Cyprianus vero hoc loco* incusatis) *Nec minus illud ab exemplaribus Graecis discordat,* neque maledici regnum dei consequuntur) *pro eo quod Graece est* λοιδοροὶ.

Sæculo renunciaueramus cum baptizati sumus) *Placet haec Manut. & Morelij lectio, quum consentiant Afflig. Dun. & March. Ms. & excusi veteres duo, ceteri:* renunciauimus. *Sic paulo post quoque recte Manut.* renunciauimus, *pro eo quod alij habent* renunciamus. *Porro ex his locis confutari possit error eorum, qui renunciationem siue abrenunciationem quæ in baptismo Diabolo renunciamus, nouitiam dicere non verentur, quum hic disertis verbis illius fiat mentio & rursum Epistola* 54. *& lib. de habitu Virg. Huc pertinet illud etiam Tertulliani de Corona militis : Aquam adituri, ibidem, sed & aliquanto prius in ecclesia, sub antistitis manu contestamur, nos renunciare diabolo & pompæ & Angelis eius, & illud lib. de spect. vbi contra pompam diaboli eierare nos dicit. Eodem illud Dionys. Areopagita vtroque vetustioris & graci : Deinde (inquit Eccles. Hier. c.* 1.) *occidentem versus conuersum manus illuc obiectas habentem atque protendentem, insufflare illum ter in Sathanam iubet, insuper &* τὰ τῆς ἀποταγῆς (id est quæ sunt abrenuntiationis) *profiteri, eiq; ter abrenunciationis solemnibus verbis propositis, cum toties illud conceptis verbis pronunciauit, ad orientem transfert &c. Quam etiam in paruulorum baptismo obseruatam, eiusdem libri cap. vlt. docet. Ipsam etiam abrenunciationis formulam eriammum vsitatam, reperire est in constitutionibus Apostolicis Clementis lib.* 7. *cap.* 4. *Hanc nempe. Abrenuncio Sathanæ & operibus eius, pompis, cultui, Angelis, & Machinationibus eius. Neque vero est quod obijciat quis vocis: abrenuncio, barbariem. Et si enim non diffitear apud Ethnicos scriptores classicos Abrenunciationis mentionem nusquā fieri, certe eo nomine vtitur Ambrosius in* 2. *ca. ad Coloss. Renunciationis autem nomen (quo vtuntur Tertull. D.D. Cyprianus, Hieronim. Ambros. alibi, & Augustinus.) Quintiliano lib.* 10. *in eadem significatione vsitatum est qua vox* ἀποτάσσεσθαι *Basilio lib. de Spū. Cyrillo in Catechesibus, & dicit. Dionysio & Clementi Romano, nempe pro extremum Valedicere. Mutuati ausem mihi videntur hanc locutionis formulam tum Graecitum Latini Patres, non ex formulis Iureconsultorum , vt existimant quidam, sed potius ex illo Lucæ decimoquarto, cap.* ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσι, *quod transtulit vetus interpres: omnis ex vobis, qui non renunciat omnibus quæ possidet.*

AD CLERVM ET PLEBEM DE deprecando Deo pro peccatis.

EPISTOLA VIII.

ARG. *Eiusdem pene est argumenti cum duabus præcedentibus, præterquam quod hic ad preces exhortetur assiduas.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIAconibus fratribus salutem.

1 epist. 4. li. 4

QVANQVAM sciam fratres carissimi, pro timore, quem singuli debemus Deo, vos quoque illic assiduis orationibus & enixis precibus instanter incumbere; admoneo tamē etiam ipse religiosam sollicitudinem vestram, vt ad placandum atque exorandum Dominum nō voce sola, sed & ieiuniis, & lacrimis, & omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendum est enim & confitendum, pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrum maxima ex parte populata est, & adhuc vsque populatur, secundum peccata nostra venisse, dum viam Domini non tenemus, nec data nobis ad salutem cœlestia mandata seruamus. Fecit Dominus noster voluntatem patris, & nos non facimus Domini voluntatem; patrimonio & lucro studentes, superbiam sectantes, æmulationi & dissentioni vacantes, simplicitatis & fidei negligentes, sæculo verbis solis, & non factis renunciantes, vnusquisque sibi placentes, & omnibus displicentes. Vapulamus itaque vt meremur, cum scriptū sit: *Seruus autem ille qui cognouit voluntatem Domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis.* Luc. 11. Quas autem plagas, quæ verbera non meremur; quando nec confessores, qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, teneāt disciplinam? Itaque dum quosdam insolenter extollit cōfessionis suæ tumida & inuerecunda iactatio, tormenta venerunt, & tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis, tormenta quæ ad coronam non facile dimittant, sed tamdiu torqueant, quamdiu deiiciant; nisi si aliquis diuina dignatione subtractus inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriam non termino supplicij, sed velocitate moriendi. Hæc patimur delicto & merito nostro, sicut præmonuit diuina censura, dicens: *Si dereliquerint legem meam & in iudiciis meis non ambulauerint, si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea nō obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum.* Virgas igitur & flagella sentimus, qui Deo nec bonis factis placemus, nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde & de tota mente misericordiam Dei, qui & ipse addidit dicens: *Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* Ioan. 16. Petamus & accipiemus: & si in accipiēdo mora & tarditas fuerit, quoniam grauiter offēdimus, pulsemus; quia & *pulsanti aperitur*, si modo pulsent ostium preces, & gemitus, & lachrymæ nostræ, quibus insistere & immorati oportet, & si sit vnanimis oratio. Nam quod magis suasit & compulit, vt has ad vos litteras scriberem, scire debetis (sicut Dominus ostendere & reuelare dignatus est) dictum esse in visione: *Petite & impetrabitis.* Tūc deinde præceptum plebi assistenti, vt pro quibusdam personis designatis sibi peterent. In petendo autem fuisse dissonas voces, & dispares voluntates, & vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat: *Petite & impetrabitis*, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio vna & simplex, & iuncta concordia; cum scriptum sit: *Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo.* Psal. 67. Et in Actis Apostolorum legamus: *Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant:* Act. 4. & Dominus sua voce mandauerit, dicens: *Hoc est mandatum meum, vt diligatis inuicem.* Et iterum: Iean. 15. *Dico autem vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re quamcumque petierint, continget vobis à patre meo qui in cœlis est.* Matt. 18. Quod si duo vnanimes tantum possunt, quid si vnanimitas apud omnes esset? Quid si secundum pacem quam nobis Dominus dedit, vniuersis fratribus conueniret? Iampridem de diuina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tam diu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus. Immo vero nec venissent fratribus hęc mala, si in vnum fraternitas fuisset animata. Nam & illud ostensum est, quod sederet paterfamilias, sedente sibi ad dexteram iuuene, qui iuuenis anxius & cum quadā indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mæsto vultu sedebat. Alius vero in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, vt circumstantem populum caperet, minabatur: & cum minaretur, quid hoc esset, ille qui vidit, dictum est ei: Iuuenem qui ad dexteram sic sederet, contristari & dolere, quod præcepta sua non obseruarentur: illum vero in sinistra exultare, quod sibi daretur occasio, vt à patre familias potestatem sumeret sæuiendi. Hoc prius longe ostensum est, quam tempestas vastitatis huius oriretur. Et videmus impletū quod fuerat ostensum; vt dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata salutaria non tenemus, facultatē nocendi inimicus acciperet; minus armatos, & ad repugnandum minus cautos iactu retis operiret. Oremus instanter, & assiduis precibus ingemiscamus. Nam & hoc nobis non olim per visionem fratres carissimi exprobatum sciatis, quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus; & Deus vtique qui quem corripit, diligit, 2 quan-

quando corripit, ad hoc corripit, vt emendet, ad hoc emendat, vt seruet. Excutiamus itaque & abrumpamus somni vincula, & instanter ac vigilanter oremus : sicut
Coloss 4. Paulus Apostolus præcipit dicens: *Instate orationi vigilantes in ea.* Nam & apostoli orare diebus ac noctibus non destiterunt, & Dominus quoque ipse disciplinæ magister & exempli nostri via, frequenter & vigilanter orauit, sicut
Luc.6. in Euangelio legimus: *Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei*; & vtique quod orabat, orabat ille pro nobis, cum peccator ipse non esset, sed nostra peccata portaret. Adeo autẽ pro nobis ille deprecabatur, vt
Luc.22. legamus alio loco: *Dixit autem Dominus ad Petrum : Ecce Satanas postulauit vt vos vexaret quo modo triticum, ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua.* Quod si pro nobis ac pro delictis nostris ille & laborat & vigilat, & precatur; quanto nos magis insistere precibus & orare, & primo ipsum Dominum rogare, tum deinde per ipsum Deo patri satisfacere debemus? Habemus aduocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Iesum Christum dominum & Deum nostrum, si modo nos in præteritum peccasse pœniteat; & confitentes atque intelligentes delicta nostra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cetero nos ambulare in viis eius, & præcepta eius metuere spondeamus. Pater nos & corrigit & tuetur, stantes tamẽ in fide & in pressuris atque in angustiis, & Christo eius firmiter adhærentes, sicut scriptum est:
Rom.8. *Quis nos separabit à dilectione Christi ? pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius ?* Nihil horum potest separare credentes, nihil potest auellere corpori eius & sanguini cohærentes. Persecutio ista examinatio est atque exploratio pectoris nostri: excuti nos Deus voluit & probari, sicut suos semper probauit : nec tamen in probationibus eius aliquando auxilium credẽtibus defuit. Denique ad minimum famulum suum, & in delictis licet plurimis constitutum, & dignatione eius indignum : tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est : *Dic illi*, inquit, *securus sit, quia pax uentura est.* Sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco, & sobrio potu, diuinis dignationibus admonemur ; scilicet ne vigore cœlesti sublime iam pectus illecebra secularis eneruet, vel ne largioribus epulis mens grauata minus ad preces orationis euigilet. Dissimulare hæc singula & apud conscientiam meam solus occultare non debui, quibus vnusquisque vestrum & instrui & regi possit. Nec ipsi vtique apud vos hanc epistolam teneatis occultam, sed legendam fratribus suggeratis. Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & instruere dignatur, eius est, qui admoneri & instrui fratrem suum nolit. Probari nos à Domino nostro sciant, nec à fide qua in eum semel credimus, præsentis pressuræ conflictatione deficiant. Delicta sua singuli recognoscentes; vel modo conuersationem veteris hominis exponant. *Nemo enim retro attendens, & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei.* Denique vxor Lot quæ liberata contra præceptum retro respexit, quod euaserat perdidit. Attendamus non posteriora, quo diabolus reuocat, sed priora, quo Christus vocat. Oculos erigamus ad cælum, ne oblectamentis & illecebris nos suis terra decipiat. Vnusquisque oret Deum non pro se tantum, sed pro omnibus fratribus; sicut Dominus orare nos docuit; vbi non singulis priuatam precem mandauit, sed oratione communi & concordi prece pro omnibus iussit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, si nobis inuicem copulatos, si circa iram suam timidos, si præsenti tribulatione correctos emendatosque conspexerit, tutos ab inimici infestationibus exhibebit. Præcessit disciplina, sequetur & venia ! nos tantum sine cessatione poscendi, & cum fide accipiendi, simplices & vnanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecantes, sicut deprecari oportet eos, qui sint positi inter plangentium ruinas, & timentium reliquias, inter numerosam languentium stragem, & exiguam stantium paucitatem. Rogemus pacem maturius reddi, cito lateLuc.9. bris nostris & periculis subueniri; impleri quæ famulis
Gen.19. suis Dominus dignatur ostendere, redintegrationem
Matth.6. Ecclesiæ suæ, securitatem salutis nostræ, post pluuias serenitatem, post tenebras lucem, post procellas & turbines placidam lenitatem. Pia paternæ dilectionis auxilia, diuinæ maiestatis solita magnalia, quibus & persequentium blasphemia retundatur, & lapsorum pœnitentia reformetur, & fortis & stabilis perseuerantium fiducia glorietur. Opto vos fratres carissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPIST. VIII.

Huius Epistolæ disertis verbis sit etiam mentio epistolæ xv. nec vniuersæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio & persuasio nostra defuit. Atque adeo videtur mihi hæc esse inscriptio Germana CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET PLEBI VNIVERSAE FRATRIBVS SALVTEM &c. *mutare tamen non sum ausus, quod illius lectionis nullum exstat vestigium in vetustis codicibus. D. August. libr. 4. de Baptis. contra Donatum, c. 2. citat hanc epistolam titulo eodem quem præfiximus.*

Quanquam sciam] *Ita recte Manut. Cambr. codex & vetus excusus, cæteri omnes secuti exemplar Rembolt. vitiosum:* sentiam.

Admoneo tamen etiam ipse] *Hæ postremæ duæ voces adiectæ sunt à Grauio, Manutio & Morelio, consentit Camb. cod.*

inuerecunda iactatio.] *Cambr. cod.* iactantia; *Verum magis placet vulgata lectio. Vtitur enim eadem voce supra epistola 2. Odiosa iactatio.*

Tormenta venerunt & tormenta sine fine tortoris] *Hinc patet quo tempore scripta sit hæc epistola, Nempe postquam tormenta venerint, quomodo etiam epistola sequens. Atqui particulam:* si, *omittit Cambr. cod. vbi legitur :* nisi si, *nos eam retinuimus eo quod sit phrasis Cypriani.*

nec pro peccatis satisfacimus] *Pulcher de satisfactione locus tum hic in Epistolæ exordio, tum epistola sequenti.*

Petamus & accipiemus:] *Alludit ad locum Ioannis 16. Petite & accipietis, & e Orationem vnanimem commendans multis verbis ad finem pene Epistolæ vsque. Pro eo autem quod habet Manutius & duo veteres:* accipiendi] *malim retinere quod in excusis ceteris habebatur:* in accipiendo]

Sicut Dominus ostendere & reuelare dignatus est] *Ita Ms. & excusi omnes excepto Manutio qui habet:* dignatur, *minus recte. Quũ aũt per reuelationes siue visiones quatuor, suos ad preces hortetur; non sunt audiendi qui fabularum loco omnes visiones existimant. Certe & alias visiones nocturnas commemorat tum alibi, tum Epistola xxxiiij de Celerino. Epist. xl. & liij.*

Nam & hoc nobis non olim] *Hanc veterum excusorum codicum lectionem restituerunt Manutius & Morelius, pro quo Erasmica editionis omnes:* iam olim] *cui tamen consentit Cambr. codex.*

Ecce Sathanas postulauit, vt vos vexaret] *Significantius noster interpres ita vertit.* Ecce Sathanas expetiuit vos, vt cribraret, *ita enim Græce* ἐπήσατο ὑμᾶς τοῦ σινιάσαι. *Videtur itaque etiam hic vsus alio exemplari D. Cyprianus.*

Et laborat, & vigilat & precatur] *Grauius legendum censet:* & laborabat & vigilabat & precabatur] *Idem paulo post variam lectionem adnotauit:* precatorem, *pro eo quod habetur,* deprecatorem.

Et Christo eius] *Sic legendum censeo pro eo quod erat:* licet Christo eius.

Exploratio pectoris nostri] *Ita Costerius pro eo quod erat* peccati nostri. *Vetus vero excusus:* corporis nostri. *Paulo post particulam* adhuc *quæ desiderabantur, adiecerunt Manut. & Morel.*

apud conscientiam meam] *Phrasis Cypriano frequentissima sic alibi:* conscientiam meam latere non debuit.

Nec ipse vtique] *Magis placet hæc vulgata lectio, quam illa Cambr. codicis & Manut.* denique *eo quod paulo ante illa vox vsus sit auctor*

Nemo enim retro attendens & superponens manum suam ad aratrum, aptus est regno Dei] *Videtur mihi hoc loco transpositio quam Metathesin vocant, nam præcedere debet illud:* & superponens, &c. *iuxta exemplaria tam Græca quam Latina.*

Expressit autem commode voces Græcas ἐπιβαλὼν & εὐθετὸς *dum vertit:* superponens, & aptus] orantes pro omnibus iussit orare] orantes, *superfluum videtur, nec vero eam vocem habet Camb. codex.*

impleri quæ] *Ita restituere conati sunt hunc locum & Manut. & Morelius, Grauius vero hoc pacto:* iam plerisque, *quomodo etiam vetus excusus, neutrum displicet, antea corrupte habebatur:* in plerisque.

AD MARTYRES ET CONFESSORES de Mappalico.

I EPISTOLA IX.

ARG. *Martyres Africæ Cyprianus miris modis à constantia commendans, inuitat ad perseuerantiam, exemplo Mappalici eorũ collegæ.*

CYPRIANVS [2] MARTYRIBVS ET CONfessoribus [3] Iesu Christi domini nostri in Deo patre perpetuam salutem

E [4] XVLTO lætus & gratulor fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide ac virtute vestra, in quib. mater I Lib. 2. ep. 6

Eccle-

Ecclesia gloriatur, [5]gloriata & nuper quidem, cum confessione perstãte suscepta pœna est, quæ cõfessores Christi fecit extorres: confessio tamen præsens, [6] quanto in passione fortior, tanto clarior & maior in honore est. Creuit pugna, creuit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis estis ad aciem prouocati; fortes & stabiles [7] ad maximi certaminis prœlium prompta deuotione prodistis. Ex quibus quosdam iam comperi coronatos, quosdam vero ad coronam victoriæ proximos: vniuersos autem, quos agmine glorioso carcer inclausit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in diuinis castris milites Christi, vt in corruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta deuincant, quia *maior est qui in nobis est, quam qui est in hoc mundo.* Nec plus ad deiiciendum potest terrena * pœna, quam ad erigendum tutela diuina. Probata res est certamine fratrũ glorioso, qui ad tormenta vincenda ceteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerũt, congressi in acie, donec acies succumberet victa. Quibus ergo vos laudibus prædicem fortissimi fratres? robur pectoris vestri, & perseuerantiã fidei quo præconio vocis exornem? Toleraſtis vsque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis supplicijs, sed vobis potius supplicia cesserunt. [8] Finem dolorum quem tormenta non dabãt, coronæ dederunt. Laniena grauior ad hoc diu perseuerauit, non vt stantem fidem deiiceret, sed vt homines Dei ad Dominũ velocius mitteret. Vidit admirans præsentiũ multitudo [9] cæleste certamen, [10] certamen Dei, spiritale certamen, prælium Christi; steterũt serui eius voce libera, mente incorrupta, virtute diuina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei credentes armatos. Steterunt torti torquentibus fortiores, & [11] pulsantes ac laniantes vngulas, pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæuiẽs diu plaga repetita, quãuis rupta compage viscerum torquerentur in seruis Dei iam non membra sed vulnera. Fluebat sanguis, qui incendium persecutionis extingueret, qui flammas & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit spectaculum Domino, quam sublime, quam magnum, quam Dei oculis sacramento, ac deuotione militis eius acceptum sicut scriptum est in spalmis [12] Spiritu sancto loquẽte ad nos pariter & monente: *Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius:* pretiosa mors hęc est quæ emit immortalitatem pretio sui sanguinis; quæ accepit coronam de consummatione virtutis. Quam lætus illic Christus fuit, quam libens in talibus seruis suis & pugnauit & vicit protector fidei, [13] dans credentibus tantum, quantum se credit capere, qui sumit: certamini suo adfuit, præliatores atque assertores sui nominis erexit, corroborauit, animauit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. *Cum vos,* inquit *tradiderint, nolite cogitare, quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Documentum rei præsens præliũ præbuit. Vox plena Spiritu sãcto de martyris ore prorupit, cũ [14] Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos proconsuli diceret: *Videbis cras agonem.* Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit, Dominus impleuit. Agon cælestis exhibitus, & Dei seruus in agonis promissi certamine coronatus est. Hic est agon quem propheta Esaias ante prædixit dicens: *Non pusillum vobis certamen cum hominibus* [15] *quoniam Deus præstat agonem.* Et vt ostenderet quis hic agon futurus esset, addidit dicens: [16] *Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium & vocabis nomen eius Emmanuel.* hic est agon fidei nostræ qua congredimur, qua vincimus, qua coronamur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Apostolus Paulus, in quo oportet nos currere, & [17] ad coronam gloriæ peruenire. *Nescitis,* inquit, *quia qui in stadio currunt, omnes quidem currũt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis.* [18] *Omnis enim qui agonizat in omnibus continens est, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Item suum certamen ostendens, & hostiã se Domini cito futurũ esse promittens, ait: [19] *Ego iam delibor, & tempus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui. Iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille iustus iudex: non solum autẽ mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius.* Hunc igitur agonem per prophetas ante prædictum, per Dominum commissum, per Apostolos gestum, Mappalicus suo & collegarum suorum nomine proconsuli repromisit: nec fefellit in promisso suo vox fidelis; pugnam quam spopondit, exhibuit; & palmam, quam meruit, accepit. [20] Istum nunc beatissimum martyrem & alios participes eiusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quęstione victores, vt cæteri quoque sectemini, & opto pariter, & exhortor, vt quos vinculum confessionis, & hospitium carceris simul iunxit, iungat etiam consummatio virtutis, & corona cælestis; vt lacrymas matris Ecclesiæ [21] quæ plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergeatis; & cæterorum quoque stantium firmitatem vestri exempli prouocatione solidetis. Si vos acies vocauerit, si certaminis vesti dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, sciẽtes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis eius ad ipsius gloriam peruenire: qui non sic est, vt seruos suos tantum spectet; sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter, & coronatur. [22] Quod si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini pax superuenerit, vobis tamen manet voluntas integra, & conscientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex vobis, quasi illis minor, qui ante vos tormenta perpessi, victo & calcato sæculo, ad Dominum gloriosso itinere venerunt [23]. Dominus scrutator est renis & cordis: arcana perspicit, & intuetur occulta. Ad coronam Dei promerendam sufficit ipsi is testimonium solum, qui iudicaturus est. Ergo vtraque res fratres carissimi, sublimis est pariter & illustris: illa securior ad Dominum victoriæ consũmatione properare: hæc lætior, accepto post gloriam commeatu, in Ecclesia laude florere. [24] O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor diuinæ dignatiõis illuminat, quam temporibus nostris glorioſus martyrum sãguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida, nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus eius nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad vtriusque honoris amplissimam dignitatem [25] vt accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cœlestibus castris & pax & acies habent flores suos, quibus miles Christi ob gloriam coronetur. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper in Domino bene valere, & nostri meminisse. Valete.

Ioan. 4. *Posentia.

Psal. 113.

Matth. 10.

Esai. 7.

1. Cor. 9.

2. Tim. 4.

ADNOTATIONES IN EPIST. IX.

1. *Huius Epistolæ mentionem facit cyprianus disertis verbis Epistola ad clerum Romanum, quæ est infra xv. posteа vero (inquit) quam & tormenta venerunt, siue iam tortis fratribus, siue adhuc vt torquerentur inclusis, ad corroborandos & confortandos eos sermo noster penetrauit. Nulli ergo dubium quin in secessu sit scripta. Imitatur autem tum hic tum in Epistolis alijs exhortarijs ad* Martyres aut confessores, *Tertulliani librum ad martyres.*

2. Martyribus & confessoribus] *Martyrũ nomen hodie duntaxat illis attribuitur, qui mortem pro Christo perpessi sunt. Olim vero, & potissimum ætate Cypriani, etiam illis qui à confessione nominis Christi nullo tormentorum atrocitate abduci poterant; quos eleganter Tertullianus loco citato designatos martyres nuncupat; alibi etiam simpliciter martyres dicit. Confessorum nomen etiam hodie alio est in vsu quam olim, quippe quod attribuamus etiam illis qui nihil pro nomine Christi perpessi, sed sola vitæ sanctitate Christum confessi sunt. Porro quibus sit illud olim attributum, non perinde constat. Rhenanus Synonymum esse existimat, cum martyre confessoris nomen. Ego vero, si quid in re incerta diuinare licet, etiam distincta fuisse nomina existimo. Facit huc quod quum alibi ad confessores, alibi ad martyres scribat Cyprianus, hic & martyribus & confessoribus, Epistolam inscribat, & pluribus in locis de distinctis loquatur: quemadmodum epistola sequenti honorem martyrum, Confessorum pudorem, & apertius Epistola ad Antonianum presbyterum (inquit) Moyse tunc adhuc confessore, nunc autem & martyre: & epistola 7. dum confessionem vocis à passione corporis distinguit. & 81. vbi confessionem distinguit à testimonio passionis. In Synodo quoque Carthaginensi, quæ est Tom. 2. quidam confessorum, alij martyrum titulo honorantur. Atqui ipse Cyprianus quid inter se differant non obscurè subindicat verbis modo citatis ex Epistola xv. dum scripsisse se dicit siue iam tortis fratribus, id est,* Lib. 3. ep. 11.

mea quidem sententia, martyribus, siue adhuc vt torquerentur inclusis, id est confessoribus, ad vtrosque enim eo ordine hanc Epistolam inscribit. Confirmatur quod dico infra Epistolis xxx. & xxxvij. vt suo loco admonuimus: Quanquam tamen interdum vtrumque nomen confundat. Exempli gratia, dum Aurelium, Celerinum, & Numidicum, quamuis tormenta passos, confessores nuncupat.

3. Iesu Christi Domini nostri in Deo patre] *Ita Manut. Veteres vero excusi duo:* in Christo Domino nostro & in Deo patre; *Cæteri tam Ms. quam excusi omittunt illud:* in Deo patre.

4. Exulto lætus & gratulor fortissimi ac beatissimi fratres] *Vsitatum Cypriano Martyrum elogium, alibi etiam fortissimos & fidelissimos nuncupat. Tertulliano vero magis vsitatum:* benedicti.

5. gloriata & nuper quidem cum confessione perstante] *Miror quod Morelius hic prætermiserit* gloriata, *ni forte imitatus sit veteres excusos, cæteri certe omnes id habent, & recte. Manutio vero illud acceptum debemus:* perstante, *proeo quod erat:* præstante, *consentit etiam Camb.codex.*

6. quanto in passione fortior, tanto clarior] *Manut.quidem & Camb.codex habent:* quantum & tantum, *sed magis placet hæc vulgata & Morelij lectio.*

7. ad maximi certaminis prælium] *Sic Manutius, Morelius, Cambr. codex, & veteres excusi duo. Vnde miror quis primus:* precium, *substituerit, quod habent Erasmici omnes. Etusdem furinæ est illud quod Erasmus paulo post reposuit:* qui præest, *pro eo quod habebant veteres excusi & Ms. omnes:* qui est.

8. Finem dolorum] *Magis placet hæc lectio quam reperi in veteribus excusis, quam vulgata:* Finem doloribus, *pro* laniena, *quod legit Manut. & Cambr.codex; Morelius & cæteri excusi habent:* quæstio. *Sic etiam vbi Manut. & Cambr.habent:* admirans, *Morelius & reliqui:* admirata.

9. Cœleste certamen, certamen Dei, spiritale certamen, prælium Christi] *Plus habet energiæ vulgata hæc lectio ex veteribus excusis, quam ea quam reposuerunt Manut. aut Morelius: quorum ille* cœleste.

10. certamen Dei, certamen spiritale, prælium Christi] *Camb.autem codex hoc pacto:* cœleste certamen Dei in spiritali prælio Christi, *minus recte.*

11. pulsantes & laniantes vngulas] *Quale tormenti genus fuerint vngulæ, infra latius To 2. de lapsis, vbi omnia fere tormentorum genera paucis enumerat.*

12. Spiritu sancto loquente ad nos pariter, & monente] *Manut.hanc lectionem, confirmat Cambronensis codex. Nam in Morelij & aliis editionibus, verba hic aliquot desiderantur. Paulopost pro eo quod vulgo legitur*, quæ emit immortalitatem &c. quæ accepit] *Cambr. codex habet:* quæ eximit immortalitatem, & quæ accipi] *non male: de meritis & præmio virtutis, insignis locus.*

13. dans credentibus tantum] *præposuerunt particulam: & Manutius & Morelius, sed non reperitur in nostris Ms. & sensum reddit obscuriorem.*

14. Mappalicus beatissimus] *Fit Mappalici huius mentio infra Epistola xxi. & xxij. inter cæteros martyres, quorum iam defunctorum nomine, non est veritus pacem lapsis dare Lucianus. Passus est cum collegis iuxta martyrologia Bedæ, Adonis & Vsuardi. xv. Calendas Maias, quorum Ado, de martyrio illius & sociorum, huius Epistolæ verba quædam allegat.*

15. quoniam Deus præstat agonem] *Locus est Isaiæ 7. verum alia habuisse videtur exemplaria D. Cyprianus, quam aut D. Hieronymus, aut editio 70. quæ hodie extat, etiam apud D. Chrysostomum. D. Hieronymus vertit: quia molesti estis & Deo meo, Septuaginta* ὃ τῷ κυρίῳ παρέχεται ἀγῶνα *hoc est, & qua ratione etiam Domino exhibetis agonem? Cyprianus legisse videtur:* κύριος παρέχει ἀγῶνα.

16. Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium] *Etiam hic recedit ab editione 70. neque enim illi aliud habent quam* ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται υἱόν *magis autem hæc locutio ad 70, accedit, quam retinet Manut. quam illa Morelij & veterum excusorum concipiet, quæ videtur superflua, nisi omittatur illud:* in vtero, *quid enim aliud est,* in vtero accipere, *quam concipere. Ex eisdem restituendum iudicauimus:* vocabis *pro eo quod erat:* vocabitis, *ni malimus legere quod Cambr. codex* vocabitur.

17. ad coronam gloriæ] *Manut & Morelius pro hoc:* gloriam coronæ, *verum illam lectionem retinent Ms codices, vt accedat ad verba Apostoli. Porro recte emissa est à Manutio & Cambr.cod. particula* omnes *Neque enim eam habet Apostolus.*

18. omnis enim qui agonizat] *Sic vetus excusus: alij omnes:* agonizatur, *quod minus placet. explicatius noster interpres: qui in agone contendit. In Manut. codice librarij istud omissum erat.*

19. ego enim iam delibor] *Retinere maluimus hanc lectionem cum interprete Latino, & omnibus exemplaribus tam Ms. quam excusis, quam quod Manut.habet:* libor. *Iterum autem à textu Græco qui hodie extat, variat Diuus Cyprianus, vtpote qui* ἀναλύφεος *id est, assũptionis legit, pro eo quod nunc Græce est,* ἀναλύσεος. *Placet autem quod cæ reliquis adiecit Manut:* ille iustus iudex, *quo exprimitur articulus Græcus. Nec displicet illud*, dilexerint, *pro eo quod erat prius:* dixerint:

20. Istum nunc beatissimum martyrem] *Sic recte restituitur est hic locus à Manut. Consentit Camb.cod. & Ado in Martyrologio. Qui autem fuerint collegæ Mappalici in congressione pro Christo, recensetur Lucianus, ipse quoque vnus ex illis, Epistola ad Clerum infra xxij. Saluta (inquit) Numeriam & Candidam, quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum martyrum quorum nomina subijcio, Basti in peiorario, Mappalici in quæstione. Eadem voce vtitur qua hic Cyprianus:* in quæstione Victores] *Fortunionis in carcere, Pauli à quæstione, Fortunatæ, Victorini, Victoris, Hereni, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venci, Fructi, Iuliæ, Martialis, & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sũt, &c. ex epistola quoque eadem & xxi. videtur illi etiam collega Saturninus.*

21. quæ plangit ruinas] *Recte sic Manut. & Camb.codex pro eo quod erat:* plangat. *Vbi vero est:* tergeatis, *Morelius, Cambr.codex & vetus excusus:* tergatis, *vtrumque Latine dicitur.*

22. quod si ante diem certaminis vestri] *Aequiparat martyrio præoptam ad martyrium voluntatem, etiam si martyrium non sequatur. Similis locus est epistola ad Lucium Pontificem Romanum, quæ est infra lviij. Porro illud,* Nec contristetur, *pro eo quod erat:* ne, *Morelio acceptum debemus, consentit etiam Cambr.codex.*

23. Dominus scrutator est renis & cordis: arcana perspicit] *Magis placet hic Manut. distinctio, quam vulgata; vt præcedentis posterius sit expositio. Alludit autem ad Sap.1. Superflue autem paulopost adiecta erat particula:* nostrum, *quam omisit Manut. & consentit Cambr.codex.*

24. O beatam ecclesiam nostram] *Hinc sumptum est Responsorium quoddam ecclesiasticum, è quo & ex Cambronensi codice satis patet vera lectio Manutij:* floribus eius, *pro eo quod prius erat:* enim, *corruptissime.*

25. vt accipiant coronas] *Sic Morelius quam reliqui rectius, in quibus:* vt, *desiderabatur. Illud autem:* vel de opere candidas vel de passione purpureas. *Manut. debemus acceptum, consentit Camb.codex & antiquiss. alius quem vidit Morel. Pro eo autem quod Manut.habet & nos secuti sumus:* milos coronetur, *alij habebant:* milites coronantur.

AD CLERVM DE PRESBYTERIS qui temere pacem lapsis dederant, nec dum sedata persecutione, & citra conscientiam Episcoporum.

EPISTOLA X.

Argumentum huius Epistolæ habes infra in hæc verba Epistola XV. *Presbyteris* (inquit) *& Diaconibus non defuit Sacerdotij vigor, vt quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimerentur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS AC DIAconibus fratribus, S.

Lib.3.ep.14.

DIv patientiam meam tenui fratres carissimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietem. Sed cum quorundam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem Martyrum, & Confessorũ pudorẽ, & plebis vniuersæ tranquillitatem turbare conetur; tacere vltra non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini; quando aliqui de presbyteris, nec Euangelij, nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium, neque nunc sibi præpositum Episcopum cogitantes, quod nunquam omnino sub antecessoribus factum est, cum contumelia & contemptu præpositi totum sibi vendicent? atque vtinam non [1] prostrata fratrum nostrorum salute sibi omnia vendicarent. Contumelias episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulaui sæpe & pertuli, sed dissimulandi nunc locus non est; quando decipiatur fraternitas nostra à quibusdam vestrum, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. [2] Summum enim delictum esse quod persecutio committi coëgit, sciunt ipsi etiam qui commiserunt; cum dixerit Dominus & iudex noster: [3] *Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo qui in cælis est. Qui autem me negauerit, & ego illum negabo.* & iterum dixerit: *Omnia peccata remittentur filijs hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemauerit spiritum sanctum, non habet remissam,* [4] *sed reus est æterni peccati.* Item beatus apostolus [5] dixerit:

Matt.10.

Mar.3.

rit: *Non poteſtis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non poteſtis menſæ Domini communicare, & menſæ dæmoniorum.* Hæc qui ſubtrahit fratribus noſtris, decipit miſeros; [6] vt qui poſſunt agentes pœnitentiam veram, Deo patri miſericordi precibus & operibus ſuis ſatisfacere, ſeducantur, vt magis pereant: & qui erigere ſe poſſent, plus cadant. [7] Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam iuſto tempore, & ſecundum diſciplinæ ordinem ad exomologeſim veniant, & per manus impoſitionem Epiſcopi & cleri ius communicationis accipiant; [8] nunc crudo rempore, perſecutione adhuc perſeuerante, nondum reſtituta Eccleſiæ ipſius pace, ad communicationem admittuntur, [9] & offertur nomen eorum, & [10] nondum pœnitentia acta, nondum exomologeſi facta, nondum manu eis ab Epiſcopo & clero impoſita, Euchariſtia illis datur, cum ſcriptum ſit: [11] *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & ſanguinis Domini.* Sed nunc illi rei non ſunt, [12] qui minus ſcripturæ legem nouerunt: erunt autem rei, qui præſunt, & hæc fratribus non ſuggerunt, vt inſtructi à præpoſitis faciant omnia cum Dei timore, & cum data ab eo & præſcripta obſeruatione. Exponunt deinde inuidiæ beatos martyres, & [13] glorioſos ſeruos Dei cum Dei ſacerdote committunt, vt (cum illi [14] memores loci noſtri ad me litteras direxerint, & petierint tunc deſideria ſua examinari, & pacem dari, [15] quando ipſa ante mater noſtra Eccleſia pacem de miſericordia Dñi prior ſumpſerit, [16] & nos diuina protectio reduces ad Eccleſiam ſuam fecerit) hi ſublato honore, quẽ nobis beati Martyres cum confeſſoribus ſeruant, contempta Domini lege & obſeruatione, quam iidem martyres & confeſſores tenendam mandant, ante extinctum perſecutionis metum ante reditum noſtrum, ante ipſum penè martyrum exceſſum, communicent cum lapſis & offerant, & Euchariſtiam tradant: quando etiam ſi martyres per calorem gloriæ ſcripturam minus contemplantes, contra legem Domini plus aliquid cuperent, à presbyteris & diaconis ſuggerentibus admoneri deberent, ſicut ſemper in præteritum factum eſt. Caſtigare nos itaque diuina cenſura nec noctibus deſinit, nec diebus: [17] præter nocturnas enim viſiones, per dies quoq; impletur apud nos ſpiritu ſancto puerorum innocens ætas, quæ in extaſi videt oculis, & audit, & loquitur ea quibus nos Dominus monere & inſtruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, [18] qui vt ſecederem iuſſit. Interim temerarij & incauti & tumidi quidam inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deum timeant, ſcientes quoniam ſi vltra in iiſdem perſeuerauerint, vtar ea admonitione, qua me vti Dominus iubet, [19] vt interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos, & apud confeſſores ipſos, & apud plebem vniuerſam cauſam ſuam; cum Domino permittente, in ſinum matris Eccleſiæ [20] recolligi cœperimus. De hoc ad martyres & confeſſores [21] & ad plebem litteras feci, quas vtraſque vobis legi mandaui. Opto vos fratres cariſſimi ac deſideratiſſimi in Domino ſemper bene valere, et noſtri meminiſſe. Valete

1.Cor. 10.

ADNOTATIONES IN EPIST. X.

1 poſtrata fratrum noſtrorum ſalute] *Ita excuſi & Ms. codices omnes, ſolus Manut.* contra fratrum noſtrorum ſalutem. *Porro pro eo quod habent Manut. Morelius & Camb. codex.* decipiatur. *Afflig. & cæteri excuſi:* decipitur.

2. Summum enim delictum eſſe] *Hoc infra quoque tractatur libro de lapſis.*

3. Qui me confeſſus fuerit] *Sic Cambr. codex & Manut. cæteri excuſi, Dun. & March. Afflig. & Cauchij:* qui in me confeſſus fuerit, & *rurſum,* confitebor ego in illo] *Quo modo ſi legatur, Habraſmus eſt, quem reperire eſt & in Græcis exemplaribus. Priorem vero lectionem habet vetus interpres, & alibi Cyprianus. Poſteriorem habet Cyprianus infra Epiſtola xxxvij.*

4. ſed reus eſt æterni peccati] *Ita conſtanter codices omnes tam excuſi quam Ms. Comprobatur autem lectio vulgati interpretis, pro qua vertit Eraſ.* æterni iudicij, *ſecutus codices Græcos quos viderat; varie tamen legi in exemplaribus Græcis, ſatis conſtat ex Roberto Stephano, cuius quadam exemplaria habent* ἁμαρτίας, *quomodo & D. Hieronymo aſcriptus commentarius. & Beda. Quod autem dixit æternum peccatum ſiue delictum, D. Matthæus explicatius dicit, quod neque hic remitti queat neque in futuro.*

5. dixerit] *Sic rectè Cambr codex, Manut. & Morel. pro eo quod erat:* dixit, *tum hic tum paulopoſt.*

6. vt qui poſſent, agentes pœnitentiam veram Deo patri, &c.] *Locum hunc antea corruptiſſimum ſic reſtituimus partim ex Afflig. partim ex veteri excuſo codice.*

7. Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam, &c.] *Habes hic pœnitentiæ partes, Satisfactionem, quæ olim præmittebatur ante exomologeſin, exomologeſin ipſam, & manus impoſitionem, ſiue abſolutionem Epiſcopi & Cleri, de quibus infra latius.*

8. nunc crudo tempore, perſecutione adhuc perſeuerante] *Morelius aliter & fortaſſis rectius:* nunc crudo tempore perſecutionis] *Verum mutare noluimus, quod ad vulgatam lectionem magis accedant Ms. codices, qui habent:* nunc rudi tempore, perſecutione, &c.

9. Et offertur nomen eorum] *Hanc lectionem habent codices Ms. Afflig. March. & Dunen. veteres quoque excuſi duo, nec diſſentit Camb. qui habet:* & offeruntur nomina eorum. *Quare non placet Manut. & Morelii lectio, præſertim cum ſimile ſit illud Epiſtolæ ad Furnianos, nominari in ſacerdotum prece. Atqui alludit ad veteris Eccleſiæ conſuetudinem, qua, tum eorum pro quibus offerebatur, tum omnium qui in communione Eccleſiæ perſiſtebant Epiſcoporum tam viuorum quam defunctorum nomina, è ſacris tabulis quæ Δίπτυχα καὶ πτύχα vocabantur, recitari ſolent in miſſa ſacrificio. Erant autem tabulæ duæ, quarum vni viuorum, alteri defunctorum nomina inſcribebantur. Huc pertinet illud Dionyſij Areopag. Eccleſiaſt. Hierarch. c. 3. Et cum ſe mutuo omnes ſalutauerint myſtica ſacrarum tabularum recitatio ſit, Græce enim eſt: ἱερᾶς πτυχῶν. Quod adnotatu dignum. ob verſionẽ Perionij, quæ vertit myſtica ſanctorum recitatio ſit, aut quod deſideraretur πτυχῶν in eius exemplari, aut quod putaret Dion. loqui duntaxat, de ſanctorum recitatione quæ in miſſa fieri conſueuit. Item quæ de D. Chryſ. nomine obliterato & rurſum relato in ſacra Δίπτυχα ſcribuntur à Theodoreto, Nicephoro, & aliis. Eodem pertinet quod Innocentius 1. Epiſt. ad Decentium & Eugubinum, offerentium nomina inter ſacra myſteria recitari vult. In ipſo nempe Canone miſſæ non ante, quod etiam in miſſa Chryſoſt. factum eſt. vbi non ſub principium duntaxat (vti apud Dionyſium Areopagitam, & in miſſa Iacobi) ſed circa conſecrationem Euchariſtiæ quoque repetitur dicta nominum recitatio. Permanſit autem huius rei veſtigium in Canone noſtro, vbi legitur iuxta quoſdam Ms codices. Memento Domine famulorum famularumque tuarum nomina, & rurſum pro defunctis iuxta Micrologum noſtrum. Memento etiam eorum nomina, &c. Eleganter ergo dixit Cyprianus offerri nomen eorum, pro recitari in oblatione diuini officij.*

10. nondum pœnitentia acta, nondum exomologeſi facta] *Hanc veram eſſe lectionem potius quam illam:* exolomogeſi finita, *ſatis patet ex epiſtola ſequenti, vbi iiſdem pene verbis: ante actam (inquit) pœnitentiam, ante exolomogeſin factam. Ita etiam legunt Afflig. Dun. Marchin. veteres excuſi codices, vna cum Manutio & Morelio. Locus autem hic requirebat vt tractaretur, quid exolomogeſis Cypriano, & ante eum Tertullian. Verum ne Epiſtolam prolixitate excedant ſcholia, differendum cenſuimus in lib. de lapſis, obiter tamen aliquid dicturi Epiſtola 14.*

11. Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne] *Totidem pene verbis locum hunc 1. Cor. 11. explicat Epiſtola ſequenti. Docet autem vtrobique, indigne illum edere panem & bibere calicem Domini, qui ad Euchariſtiam accedit, exolomogeſi nondum facta, quam requirit ante Euchariſtiæ ſuſceptionem, & alibi ſæpiſſime, & præſertim de lapſis: quo loco de hoc latius.*

12. qui minus ſcripturæ legem nouerunt] *Sic Cambr. codex & excuſi omnes, quæ lectio magis placet quam Manutij:* tenent, *pro quo Afflig. & Dun. habent,* tenuerunt, *ſed nec hoc placet.*

13. glorioſos ſeruos Dei cum Dei ſacerdote committunt] *phraſis & Tertulliano frequens, committuntur autem proprie gladiatores dum certamen ineunt. Eadem Phraſi dixit Iuuenalis alicubi: committit Victor. Quare non placet hoc loco lectio Cambr. codicis:* componunt.

14. memores loci noſtri] *Ita Cambr. codex. Manut. & Morelius, cæteri cum Afflig. & Dun.* legis noſtræ, *prius magis placet.*

15. quando ipſa mater noſtra Eccleſia] *Lectionem hanc Manut. debuimus acceptam, etſi enim Dun. & Afflig. codices legant:* quando *pro* cum, *(Phraſi Cypriano vſitatiſſima) deſideratur in vtriſque vox:* eccleſia.

16. & nos diuina protectio reduces] *Mendoſiſſime prius erat in excuſis omnibus,* vos: *irrepſerat autem ex errore typographico codicis Remboldi: Nam vetus excuſus & Ms. omnes habent:* nos. *Patet autem hinc quoque in ſeceſſa ſcriptam hanc epiſtolam. Porro illud:* in præteritum] *E Ms. codicibus & veteri excuſo emendatum eſt, pro eo quod erat,* in præteritis,

17. Præter nocturnas enim viſiones] *Alludit ad illas de quibus ſupra epiſt. 8. hic vero mirum quid narrat de puerorum prophetiis. Atqui rectè nunc legitur iuxta Ms. cod.* vidit oculis, *pro eo quod erat:* in oculis:

18. qui vt ſecederem iuſſit Interim Temerarij & incauti] *Conjecturam hanc de vera huius loci lectione meam confirmarunt Manut. & Morelius. Refragantur tamen Ms. & vetus excuſus cod. quorum Afflig. & Dun.* qui vt ſederam iuſſit interim morari. Et incauti] *Camb. vero:* qui vt ſederem iuſſit interim &c. *E Ms. quoque codicibus repoſuerunt Manut. & Morel.* timeant, *pro eo quod erat,* timent. *Por-*

o illud: qua me vti Dominus iubet, *Cambr. habet & Manut. cum Morel. Afflig. cum cæteris,* quam Dominus iubet.

19. vt interim prohibeantur offerre] *En suspensionem, quam vocamus, à Diuinis, antiquitus vsitatam.*

20. recolligi cœperimus] *Quanquam hoc loco Afflig. & Dun. codices, Manut. quoque & Morelius legant:* colligi, *quia tamen Epistola proxima vocem,* recolligi, *retinent omnes, ego hic quoque illam retinere malui, præsertim quum Cambr. codex illam habeat.*

21. & ad plebem litteras feci] *Ex eodem cod. Camb. & Epistola sequenti hæc lectio confirmatur pro eo quod prius erat:* & apud plebem: *habes autem has epistolas huic subiunctas.*

AD MARTYRES ET CONFESSORES, qui lapsis pacem dari petierant.

EPISTOLA XI.

Argumentum huius Epistolæ habes infra Epistola xv. in hæc verba. *Cum comperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas atq; ora maculassent vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluissent, exambire ad Martyres passim, confessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrumpere, vt sine discrimine & examine singulorum darentur libellorum milia contra Euangelij legem; litteras feci, quibus martyres & confessores consilio meo, quantum possem, ad Dominica præcepta reuocarem.*

CYPRIANVS MARTYRIBVS ET confessoribus carissimis fratribus salutem.

Lib. 3. ep. 15.

SOllicitudo loci nostri, & timor Domini compellit, fortissimi ac beatissimi martyres, admonere vos litteris nostris, vt à quibus tam deuote & fortiter seruatur fides Domino, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reseruetur, nam cum omnes milites Christi custodire oporteat præcepta imperatoris sui, tum vos magis præceptis eius obtemperare plus conuenit, qui exemplum cæteris facti estis & virtutis & timoris Dei. Et crediderам quidem presbyteros & diaconos, qui illic præsentes sunt, monere vos & instruere plenissime circa euangelij legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, vt diaconi ad carcerem commeantes, martyrum desideria consiliis suis & scripturarum præceptis gubernarent: sed nunc cum maximo animi dolore cognosco, non tantũ illic vobis nõ suggeri diuina præcepta, sed adhuc poti⁹ impediri, vt ea q̃ à vobis ipsis & circa Deũ caute & circa sacerdotẽ Dei honorifice fiunt, à quibusdã presbyteris resoluantur, qui nec timorem Dei, nec episcopi honorem cogitantes, [2] cum vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra [3] & quibusdam lapsis pacem dari postulastis, cum persecutione finita conuenire in vnum cum clero & recolligi cæperimus. Illi contra euangelij legem contra vestram quoque honorificam petitionem ante actam pœnitentiam, ante exomologesin grauissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab Episcopo & clero in pœnitentiam impositam, offerre lapsis pacem & Euchatistiam dare, id est, sanctum Domini corpus profanare audeant; cum scriptum sit: *Qui ederit panem, aut biberit calicem Domini indigne, reus erit Corporis & sanguinis Domini.* Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus viuificari properet? Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere, & vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ouium pastores esse debent, lanii fiant. [4] Ea enim concedere, quæ in perniciem vertant, decipere est: nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant, quod docere debuerant. Petitiones & desideria vestra Episcopo seruent, & ad pacẽ vobis petentibus dandam maturum & pacatum tempus expectent. [5] Ante, à domino pacem mater prior sumat, tunc secundum vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio fortissimi & carissimi fratres impudentia vos quorundam premi, & verecundiam vestrã vim pati, oro vos quibus possum precibus, vt Euangelij memores; & [6] considerantes, quæ & qualia in præteritum antecessores vestri martyres concesserint, quam soliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicite & caute petentium desideria ponderetis, vtpote amici Domini, & cum illo postmodum iudicati, inspiciatis, & actum, & opera, & merita singulorum; ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid abrupte & indigne vel à vobis promissum, vel à nobis factum fuerit, apud gentiles quoque ipsos Ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter, [7] & vt in nobis Domini mandata incorrupta & inuiolata permaneant, admonemur; quod quidem nec illic apud vos cessare cognosco, quo minus plurimos quoque ex vobis instruat ad Ecclesiæ disciplinam diuina censura. Hoc autem totum potest fieri, si ea quæ à vobis petuntur, ne facile tribuantur, religiosa contemplatione moderemini; intelligentes & [8] comprimentes eos, qui personas accipientes, in beneficiis vestris, aut gratificantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. [9] De hoc & ad clerum & plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mandaui. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare debetis, vt nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis: [10] audio enim quibuldam sic libellos fieri, vt dicatur: Communicet ille cum suis, quod nunquam omnino à martyribus factum est, [11] vt incerta & cæca petitio inuidiam nobis postmodum cumulet: late enim patet quando dicitur: *Ille cum suis;* & possunt nobis viceni & triceni, & amplius offerri, qui propinqui & affines, & liberti ac domestici esse asseuerenter eius, qui accipit libellum, & ideo peto, vt eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspicitis, designetis nominatim libello, & sic ad nos fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigatis. Opto vos fratres fortissimi ac dilectissimi in Domino semper bene valere, & nostri meminisse. Valete.

ADNOTATIONES IN EPIST. XI.

1. fortissimi ac beatissimi Martyres] *Qui fuerint hi Martyres ad quos scribit hanc epistolam Cyprianus, insinuatur infra Epistola xxiij, ad Clerum Romanum, nempe Saturninus, Aurelius, Lucianus, & alij quidam.*

2. cum vos ad me litteras direxeritis] *Facit harum litterarum mẽtionem epistolis præcedenti & sequenti, & rursum epistola ad Florentium Pupianum. Quæ si extarent, liceret ex illis colligere, qua forma vsi fuerint in libellis suis quibus pacem lapsis dabant. Exstat quidem similis argumenti Epistola infra xvij. sed non satisfacit, & nimis temerarie à Luciano Martyrum nomine conscripta est.*

3. & quibusdam lapsis pacem dari] *Huius consuetudinis quæ tum lapsi pacem à martyribus postulabant, tum ad preces illorum à Martyribus dabatur, meminit etiam Tertullianus his verbis libro ad Martyres: Pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in Ecclesia non habentes, à Martyribus in carcere exorare consueuerunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere & fouere & custodire debetis, vt si forte & aliis præstare possitis. Porro pax hæc non aliud videtur fuisse quam relaxatio satisfactionis per Episcopum pœnitentibus impositæ, atque ad ecclesiæ communionem, ante expletum præscriptæ pœnitentiæ tempus admissio.*

Atque adeo qui pacem hanc indultam à Martyribus penitius considerarit, mirum ni hinc potius confirmationem indulgentiarum ecclesiasticarum petendam censeat, quam recentiorum illarum vsum ad tempora primum referat D. Gregorij. Quin potius altius adhuc repetendam censeo Indulgentiarum originem. Nam quid aliud D. Paulus, dum Corinthio illi incestuoso ad preces sanctorum iustam satisfactionis pœnam mitigat, adeoque aliquid condonat, quid aliud (inquam) quam indulgentiã quandã concedit? Cui autẽ (inquit 1. Cor. 2.) aliquid donastis & ego. Nã & ego quod donaui propter vos in persona Christi. Id enim inuitus (si quid Theodoreto creditur) Corinthios, per beatos viros Thimotheum & Titum, pro eo qui peccarat, rogasse. Cui similiter Theophylactus: Vt enim (inquit) ille non existimet sibi remissam noxam, qui satis confusus sit, & sufficienter pœnitentia ductus, ostendit Paulus tantum hunc Corinthium pœnitendo, quantum horum gratia & donatione veniam accipere posse. Quo loco aduotanda venia vox venia siue dimissionis vt alij vertunt, imo & vox Græca χαρίζομαι *qua condonare culpam significat, atque adeo non aliud mihi videtur quam indulgentia: Si hæc scripturis adijciatur etiam illud Coloss. 1. Adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, non videbitur absurdum quod de thesauro Indulgentiarum & meritis non Christi modo, sed & sanctorum tradunt recentiores.*

4. Ea enim concedere quæ in perniciem vertant, decipere est] *Cyprianus hic non vsum sed abusum potius notat, & formam litterarum præposteram. Nam quid de potestate martyrum in danda pace sentiat, non obscure significat epistola infra 14. vbi faretur: qui libellum à*

Martyribus acceperunt, auxilio eorum apud Dominum adiuuari in delictis suis posse: Quod vero reprehendat Cyprianus, vt semel dicam, ex Epistola hac, præcedenti & sequenti, aliquid colligere est. Vrget enim quod cum martyres datis ad se literis petiissent prius desideria sua examinari à Cypriano tanquam Episcopo, & tum demum pacem dari, cum ecclesia pacem accepisset: Presbyteri siue importunitate precum, siue precio conducti, ante litteras Episcopo communicatas, ante pacem ecclesiæ, ante reditum Episcopi, ante ipsum pene excessum martyrum, ante exomologesin factam, ante manum ab Episcopo impositam, pacem dabant. E quibus verbis patet, requisitam etiam tum exomologesin & manus impositionē: atque adeo obseruatum iam tum eundem indulgentiarum modum, qui hodie, præterquam, quod per episcopos fiebat, quod nunc fere solus facit Romanus Pontifex: & quod Episcopo debebat illa exomologesis, aut presbyteris ab Episcopo ad eam rem deputatis, quæ hodie committitur cuiuis sacerdoti, quem placuerit eligere.

5. expectent. Ante à Domino pacem prior mater sumat] *Sic restituendus mihi visus fuit hic locus ex varia cod. lectione. Excusi enim & Cam. habebant,* Ante est vt à Domino, *Affli. & Dun.* expectantes vt à domino, *Manut. vero:* Ante domini pacem.

6. considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri Martyres concesserint] *Hinc patet non ætate duntaxat Cypriani, sed iam ante vsitatam fuisse hanc pacem Martyrum. Monet autem Martyres, vt non facile cuiuis illam indulgeant, sed prius caute & sollicite (ita enim legunt Ms. codices) petentium desideria ponderent, merita quoque singulorum, & delictorum genera cogitent. Nō igitur præcidit illis dictam potestatem lapsis pacem concedendi, sed modū potius præscribit, quem vt rite seruarent, ante dixit: in more fuisse, vt Diaconi in carcerem commeantes martyrum desideria suis consiliis gubernarent.*

7. & vt in nobis Domini mandata] *illud* in nobis] *prætermissum à Manut: rursus in locum suum restituimus, præsertim cum Cambro. codex id habeat. Sic etiam illud:* ne facile tribuantur, *etsi omissum à Manut. & Affli. Dun. & Cauchij codicibus: quia huic loco non male quadrat, & in Cambronensi codice legitur, reponere in locum suum maluimus.*

8. comprimentes eos, qui personas accipientes in beneficiis vestris, aut gratificantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur] *Ita rectè emendatus est hic locus à Manut. & Morelio, antea vix intellectus, Pro:* negotiationis, *legunt Affli. Dun & Cauchij codices* contagionis, *non male.*

9. de hoc ad Clerum & ad Plebem literas fieri] *Harum illa præcedunt, hæ subsequuntur.*

10 Audio enim quibusdam sic libellos fieri] *Lectionem hanc veterem quam habebant veteres excusi, & Ms. Affli. & Dun. restituerunt hoc loco Manutius & Morel, solus Cambr. habet vti reliqui excusi:* quosdam sic libello inseri. *Porro reprehendit hic illos martyrum libellos, quibus nominatim non designabantur illi quibus pax indulgebatur. Vult autē vt id posthac fiat, vtque illos duntaxat pace dignos existimet, quorum pœnitentia iam satisfactioni proxima est.*

11. vt incerta & cæca petitio] *Hanc Manutij & Morel. lectionem veram existimo. Habebant veteres excusi quemadmodum & Ms. Affli. & Dun:* incerta & certa. *Eras. reposuit:* cæca petitio, *quomodo & Cambr. codex.*

AD PLEBEM DE RESCRIPTO MARtyrum ac iis qui pacem petebant

EPISTOLA XII.

Argumentum huius quoque Epistolæ habet sæpe dicta epistol. xv. *Plebi quoque* (inquit) *ipsi, quantum potuimus, animum composuimus, & vt in ecclesia ast. disciplina seruarentur, instruximus.*

CYPRIANVS FRATRIBVS IN PLEBE consistentibus S.

Lib. 3. ep. 16.

INgemiscere vos & dolere ruinas fratrum nostrorum, ex me scio, [1] fratres carissimi qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo; & patior, ac sentio, quod beatus Apostolus dixit: *Quis infirmatur*, inquit, *& ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror?* Et iterū posuit in Epistola sua dicens: *Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra, & si lætatur membrum vnum, collætantur & cætera membra.* Compatior ego & condoleo de fratribus nostris, qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati, partem nostrorum viscerum secum trahentes, [2] acrem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt: quibus potens est diuina misericordia medelam dare: [3] properandum tamen non puto, nec incaute aliquid & festinanter gerendum; ne, dum temere pax vsurpatur, diuinæ indignationis offensa grauius prouocetur. Fecerunt ad nos de quibusdam beati martyres litteras petentes examinari desideria sua, cum pace nobis omnibus à domino prius data, ad Ecclesiam regredi cæperimus, tunc examinabuntur singula præsentibus & iudicantibus vobis. [4] Audio tamen quosdam de presbyteris nec Euangelij memores, nec quid ad nos martyres scripserint cogitantes, nec Episcopo honorē sacerdotij sui & cathedræ reseruantes, iam cum lapsis communicare cæpisse, & offerre pro illis, & eucharistiā dare, quando oporteat ad hæc per ordinem peruenire. Nam cum in minoribus delictis, quæ non in dominum committuntur, pœnitentia agatur iusto tempore, & exomologesis fiat, inspecta vita eius, qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis possit, nisi prius illi ab episcopo & clero manus fuerit imposita, quando magis in his grauissimis & extremis delictis caute omnia & moderate secundum disciplinam Domini obseruari oportet? [5] Quod quidem nostros presbyteri & diaconi monere debuerant; vt commendatas sibi oues fouerent, & diuino magisterio ad viam deprecandæ salutis instruerent. Ego plebis nostræ & quietem noui pariter & timorem, qui in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent, [6] nisi illos quidam de presbyteris, gratificantes decepissent. Vel vos itaque singulos regite, & consilio ac moderatione vestra & secundum diuina præcepta lapsorum animos temperate: [7] nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat; nemo nauem suam quassatam & peruoratam fluctibus, priusquam diligenter refecerit, in altum denuo committat, nemo tunicam scissam accipere & induere properet, nisi eam & ab artifice perito sartam viderit, & à fullone curatam receperit. Audiant quæso patienter consilium nostrum, expectent regressionem nostram, vt cum ad vos per Dei misericotdiam venerimus, [8] conuocati coepiscopi plures, secundum Domini disciplinam & confessorum præsentiam, [9] beatorum martyrum litteras, & desideria examinare possimus. [10] De hoc & ad Clerum, & ad martyres, & confessores litteras feci, quas vtrasque legi vobis mandaui. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi in Domino semp. bene valere, & nostri meminisse. Valete.

2. Cor. 11.

1. Cor. 12.

ADNOTATIONES IN EPIST. XII.

1. Fratres charissimi, qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco] *Hæc verba desiderabātur in excusis & Ms omnibus quæ videre licuit, adiecta sunt autem à Manutio & Morelio & rectè. Nam locus alioqui erat mutilus.*

2. acrem dolorem] *Sic Ms. Affli. & Dun. ac excusi omnes. excepto Manut. qui reposuit:* parem, *paulo post autem non male Manutius.*

3. properandum tamen non puto, nec incaute aliquid] *pro eo quod erat prius:* dum tamen non putent, propere nec incaute, *quomodo tamen legunt etiam Ms. codices, Manutio etiam acceptam debemus vocem:* tunc, *quæ paulo post interjicitur.*

4. Audio tamen quosdam de presbyteris &c.] *Eisdem pene verbis vtitur, quibus supra Epist. x. Pro eo autem quod plerique codices habent:* peruenire, *habent Ms. cod. Affli. & Dun. & vetus quoque excusus:* peueniri, *non male.*

5. Quod quidem nostros] *Hanc lectionem nos primi restituimus ex cod. Affli & Dun. & Cauchij,*

6. nisi illos quidam de presbyteris] *Mutauerant hanc lectionem Manu. & Morel, legentes:* præpositis, *verum non rectè quum constet ex epist. duabus præsendentibus loqui Cypr. de Presbyteris, præpositi vero nomen solis Episcopis tribuatur à Cypriano, vti admonetur in ep. 3. & 4*

7. nemo adhuc importuno tempore] *Elegantes Metaphoræ, quibus docet à simili persecutionis tempore, lapsis pacem dandam non esse.*

8. conuocati coepiscopi plures] *Hanc lectionem Ms. & excusorum codicum omnium retinere malui, quam reponere nouam Manu. aut Morelij: quorum ille:* conuocatis episcopis pluribus, *hic:* conuocatis episcopis plures. *Præsertim quum Phrases similes reperire sit in Cypr. frequentissimè, quemadmodum epist. post hanc secunda vt Episcopi in vnum conuenientes &c. possimus & epi. xv. & cum præpositi plures conuenire in vnum caperimus.*

9. & vestram quoque sententiam] *Sic Manut. & Morel sed Ms. codicum, quos vidi, nullus id legit. Neque vero vspiam apud Cypr. tantum auctoritatis plebi tributum reperio, vt sententiam illi dicere permittat. Quare præstat mittere malui, quam alicui erroris occasionem dare.*

10. De hoc ad clerum & ad martyres & confessores] *Hanc veram lectionem habeo ex codice Affli. neque enim ad martyres & ad confessores duæ diuersa sunt Epistolæ, sed vna ad vtrosque. fecerunt autem hæc verba, vt ordinem epistolarū harum trium retinuerim, qui ante erat in excusis codicibus; quanquam tamen verisimilius fiat, aut prius, aut saltem vna, missam epistolam ad Martyres.*

AD

AD CLERVM DE LAPSIS ET CATechumenis, ne vacui communione extent.

EPISTOLA XIII.

Huius etiam & sequentis Epistolæ Argumentum habes infra. Epist. xv. *Postmodum vero* (inquit,) *cum quidam de lapsis siue sua sponte, siue aliquo incitatore, audaci flagitatione prouerent, vt pacem sibi à martyribus & confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur; de hoc etiam, his ad Clerum litteras feci & legi eis mandaui: Vt ad illorum violentiam interim quoquo modo mitigandam, si qui libello à martyribus accepto, de sæculo excederent, exomologesi facta & manu eis in pœnitẽtiam imposita, cum pace sibi à martyribus promissa ad Dominum reuerterentur, &c.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIAconibus fratribus, S.

Lib.3.ep.12.

MIROR vos fratres cariſſimi, ad multas epiſtolas meas, quas ad vos frequenter miſi, nihil reſcripſiſſe; cum fraternitatis noſtræ vel vtilitas vel neceſſitas ſic vtique gubernetur, ſi à vobis inſtructi rerum gerendarum conſilium limare poſſimus. Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondum eſſe, & iam æſtatem cœpiſſe, & tempus infirmitatibus aſſiduis & grauibus infeſtat, occurrendum puto fratribus noſtris, vt qui libellos à martyribus acceperunt [1] & prærogatiua eorum apud Deum adiuuari poſſunt, ſi incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata præſentia noſtra apud presbyterũ repertus non fuerit, & vrgere exitus cœperit, [2] apud diaconum quoque, exomologeſin facere delicti ſui poſſint; vt manu eis in pœnitentiam impoſita, veniant ad Dominum eum pace, quam dari martyres litteris ad nos factis deſiderauerunt. Cæteram quoque partem plebis quæ lapſa eſt, præſentia veſtra foueте: & vt à fide & miſericordia Domini non deficiant, veſtro ſolatio focillate; neque enim deſerentur ab ope & auxilio Domini, qui mites & humiles, & pœnitentiam vere agentes [3] in bonis operibus perſeuerauerint, quo minus illis quoque diuino remedio conſulatur. [4] Audientibus etiam [7] ſi qui fuerint periculo præuenti, & in exitu conſtituti, vigilantia veſtra non deſit; implorantibus diuinam gratiam miſericordia Domini non denegetur. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam meo nomine ſalutate, [5] & vt noſtri meminerit admonete, & rogate. Valete.

ADNOTATIONES IN EPIST. XIII.

1. & prærogatiua eorum apud Deum adiuuari poſſunt] *Recte ſic Morelius, pro quo Manut. cod. mendoſe*: adiuuare, *Sunt autem recens addita hæc verba ab his duobus, nam neque in cæteris excuſis neque in Ms. reperire potui, eſſe tamen ipſa Cypriani verba ſit veriſimile, nam in eandem ſententiam epiſtola ſequenti: qui* (inquit,) *libellum à martyribus acceperunt, & auxilio eorum adiuuari, apud Dominum in delictis ſuis poſſunt. Quem vtrumque locum qui legerit, quantum tribuat Cyprianus martyrum libellis pro lapſis, facile perſpicit.*

2. apud diaconum quoque exomologeſin facere delicti ſui poſſint &c. *Et ſi alij plerique auctores videantur vocem exomologeſeos accipere pro omni confeſsione peccatorum, ſiue priuata, ſiue publica, vt Græcis* ἐξομολόγησις *quod Latinis confeſſio, ſunt tamen qui exiſtimant accipi apud Cyprianum pro publica, ſicut latius loco ſuo lib. de lapſis tractaturi ſumus. Quod ſi verum ſit, nihil hic mirum, quod permittat apud Diaconum peccatorum exomologeſin fieri, & manum ab illo imponi, vt non ſit aliud hæc manus impoſitio, quam à pœnis ſatisfactorijs abſolutio, quæ cur Diaconis concedi non poſsit, non video, præſertim quum etiam hodie vſitata ſit Archidiaconorum ab excommunicatione abſolutio. etiam ſi in ſolo Diaconatus ordine conſtituti ſint. Nec mirum quum conſtet è lib. 8. conſtit. Apoſtolicarum Clementis, auctoritatem excommunicandi habuiſſe Diaconos, abſente presbytero. Habuerunt igitur illo abſente etiam abſoluendi ab excommunicatione poteſtatem, nam eiuſdem eſt abſoluere, cuius excommunicare: fortaſsis quum Epiſcopus abſens & presbyteri multi carceribus incluſi eſſent, ex priuilegio quodam Diaconis in neceſsitate permiſſa eſt pœnitentium reconciliatio, ſicuti à diuo Gregorio presbyteris aliquando conceſſam legimus Sacramenti confirmationis adminiſtrationem, quæ ſolis alioqui Epiſcopis competit. Hæc paucis, ne quis hinc calumniæ occaſionem ſumat contra eccleſiæ Hierarchicum ordinem, quo ſolis presbyteris ex conſecratione permittitur à peccatis abſoluere; neque enim aliis adaptatur illud Chriſti. Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta ſunt; & diſertis verbis Ambroſius libr. 1. de pœnitentia: Ius* (inquit) *ligandi & ſoluendi ſolis ſacerdotibus eſt permiſſum, ad quos* (vti alibi dicit) *ab Apoſtolis tranſmiſſum eſt; qualia habent & D. Hieron. & D. Hilar. in illud Matth. Quodcunque ligaueris ſuper terram, erit ligatum & in cœlis.*

3. in bonis operibus perſeuerarent] *Hanc emendationem pro eo quod erat antea: opinionibus, Morelio quoque & Manut. acceptam debemus.*

4. Audientibus etiam ſi qui fuerint periculo præuenti] *Quos Graci* κατηχουμένους ἀπὸ τοῦ κατήχειν, *Latini veteres, vti Tertull. & alij eius ætatis, Audientes appellabant, ab audiendo, de illis itaque tum hic tum infra epiſtola xxiiij. loquitur Cyprianus. Catechumeni autem dicebantur adulti, qui tantiſper dum baptiſmum expectabant, in fide erudiebantur, donec myſterijs fidei iam inſtructi, ſub paſcha in competentium ordinem allegerentur. Dicebantur autem competentes, quod ſimul baptiſmum omnes peterent, vti ſermone quodam explicat D. Auguſtinus, cuius exſtant complures ſermones ad competentes. Quid enim aliud* (inquit) *competentes, quam ſimul petentes?*

5. & vt noſtri meminerit] *Sic Manus. vetus excuſus. Gryph. & Colon. codices ad marginem, Ms. vero tres & cæteri excuſi* meminerint]

AD CLERVM DE EIS QVI AD PAcem feſtinabant.

EPISTOLA XIIII.

ARG. huius Epiſtolæ habes epiſtola præcedenti; ſuperflua itaque foret repetitio. Deſiderantur autem litteræ ad quas reſpondet.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus, S.

Lib.ep.18.3.

LEgi litteras veſtras, fratres cariſſimi, quibus ſcripſiſtis ſalubre conſilium veſtrum non deeſſe fratribus noſtris, vt temeraria feſtinatione depoſita, religioſam patientiam Deo præbeant: vt cum in vnum per eius miſericordiam venerimus, de omnibus ſpeciebus ſecundum eccleſiaſticam diſciplinam tractare poſſimus: maxime cum ſcriptum ſit: [1] *Memẽto vnde cecideris, & age pœnitentiam.* [2] Pœnitentiã autem ille agit, qui diuinis præceptis mitis & patiens, & ſacerdotibus Dei obtemperans, obſequiis ſuis & operibus iuſtis Dominum promeretur. Quoniam tamen ſignificaſtis quoſdam immoderatos eſſe, & communicationem accipiendam feſtinanter vrgere; & deſiraſtis in hac re formam à me vobis dari: [3] ſatis plene ſcripſiſſe me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo; vt qui libellum à martyribus acceperunt, & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis ſuis poſſint, ſi premi infirmitate aliqua & periculo cæperint, exomologeſi facta, & manu eis à vobis in pœnitentiam impoſita, cum pace à martyribus ſibi promiſſa, ad Dominum remittantur. Cæteri vero, qui nullo libello à martyribus accepto, inuidiam faciunt: quoniam non paucorum nec Eccleſiæ vnius, aut vnius prouinciæ, ſed totius orbis hæc cauſa eſt; 4 expectent ante de Domini protectione Eccleſiæ ipſius publicam pacem. Hoc enim & verecundiæ & diſciplinæ [5] & vitæ ipſi omnium noſtrum conuenit; vt Epiſcopi plures in vnum [6] conuenientes [7] præſente & ſtantium plebe, quibus & ipſis profide & timore ſuo honor habendus eſt, diſponere omnia conſilij communis religione poſſimus. Cæterum quam irreligioſum eſt & ipſis quoq; feſtinantibus perniciosum, vt cum extorres facti, & patria pulſi, ac bonis ſuis omnibus ſpoliati, nondum ad Eccleſiam redierint, quidam de lapſis confeſſores ipſos præuenire, & ante ad Eccleſiam introire feſtinent. Qui ſi nimium properant; habent in ſua poteſtate quod poſtulant, [8] tempore ipſo ſibi plus quam poſtulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur; ſi commiſi vere & firmiter pœnitat, & fidei calor præualet: qui differri non poteſt, poteſt coronari. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. fraternitatem vniuerſam meo nomine ſalutate, & vt noſtri memores ſint admonete. Valete.

AD-

ADNOTATIONES IN EPIST. XIIII.

1. Memento vnde excideris] *Hic legunt Ms. Aſſlig. Dun. & Marchinenſis codices:* ceciderís, *quemadmodum etiam Manutius & Morelius, Etſi autem Græce* ἐκπέπτωκας *quod excidere, non cadere, ſignificat, tamen infra Epiſtola 28. & 32. ita legitur hic locus.*

2. pœnitentiam autem agit] *Deſcriptio eſt ſatisfactionis potius, quæ pars eſt pœnitentiæ, quam ipſius pœnitentiæ, vt ſit Sinechdoche. Eſt etiã inſignis locus de meritis operum. Verum de vtroque plura infra, partim libro de lapſis, partim de opere & eleemoſynis.*

3. ſatis plene ſcripſiſſe me ad hanc rem proximis literis ad vos factis credo] *Hanc lectionem, vti apparet, emendatiorem, habent Manut. & Morelius, Cæteri omnes tum Ms. tum excuſi:* ſciatis plene ſcripſiſſe me, &c. credo vt qui, &c.

4. expectent ante de domini protectione] *Ita rectè Morelius. Nam: ante, omiſſum erat à Manut. quod tamen habent excuſi & Ms. omnes. Deſiderabatur autem in aliis codicibus particula:* de, *Cypriano vſitatiſſima.*

5. & vitæ ipſi omnium noſtrûm conuenit, vt Epiſcopi plures in vnum conuenientes] *Error librariorum in editione Remboldi, remanſit hactenus in Eraſmicis excuſis omnibus, omiſſa erant ibi aliquot verba, vnde locus factus eſt mutilus. Vera autem hæc lectio reperitur in Ms. codicibus quatuor, adnotata quidem partim ad marginem ab Eraſmo, qui rectè diuinabat legendum:* conuenit, *ſed qui deſtitutus codicibus Ms. (quantumcunque de illis ſe iactet) reliquum quod deſiderabatur, ſupplere non potuit. Quod ante me quidem fecêre partim Manut. & Morelius, ſed non placet quod ipſi legunt.*

6. cum clero conuenientes] *pro eo quod Ms. habent:* plures in vnũ conuenientes, *vti econtrario non diſplicet vox:* præpoſiti, *quam habet loco vocis,* Epiſcopi.

7. præſente & ſtantium plebe] *Ex epiſtola Cleri Romani ad Cyprianum infra xxxi. vbi citantur verba hæc Cypriani:* pariter aſtantibus Laicis, *conieceram hoc loco legendum:* præſente & aſtante plebe, *atque adeo Epiſtola ad Antonianum quæ eſt liiij. caſtigandum modo prædicto duxeram, quod ibi habetur:* pariter & ſtantibus laicis. *Verum dum poſtea ſimiles Phraſes reperi. Epiſtola nempe xxvij.* & in omnibus ſtantibus. *& xxx.* preces ſtantium, *deprehendi non obſcure, ſtantes appellari eos, qui adhuc in fide perſtiterant, vti econtrario lapſos qui cecidérant. Nihil itaque hic immutauimus potiſs. quum Ms. codices tres iam dicti hanc quoque lectionem habeant, imo, & infra locum illum epiſt. xxx. caſtigauimus.*

8. tempore ipſo ſibi plus quam poſtulent largiente] *Verba hæc quanquam deſiderentur in excuſis & Ms. rectè tamen inſerta ſunt hoc loco à Manutio & Morelio, ex epiſtola dicta ad Antonianum, vbi ad verbum citatur hic locus.*

AD CLERVM ROMANVM DE præcedentium Epiſtolarum exemplis Romam è ſuo ſeceſſu miſſis.

EPISTOLA XV

Argumentum huius Epiſtolæ non obſcure indicat Cyprianus Epiſtola infra xxiij. ad Clerum Romanum: *Poſt factas (inquit) ad vos litteras quibus actus noſter expoſitus, & diſciplinæ ac diligentiæ quatulacunque ratio declarata eſt &c. Neque enim aliud quam ſeceſſus ſui, & eorum quæ in illo geſſit, rationem reddit, miſſis Romam in ſui purgationem, quas ad ſuos ſcripſerat, epiſtolarum exemplis, imo ijſdem, quibuſcum, verbis vtitur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIAconibus Romæ conſiſtentibus fratribus ſalutem.

Lib. 3. ep. 5.

QVONIAM comperi, fratres charitſſimi, minus ſimpliciter & minus fideliter vobis renunciari, quæ hic à nobis & geſta ſunt & geruntur, neceſſarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus noſtri, & diſciplinæ, & diligentiæ ratio redderetur. [2] Nam ſicut Domini mandata inſtruunt, otto ſtatim turbationis impetu primo, [3] cũ me clamore violento frequenter populus flagitaſſet, non tã meam ſalutem, quam quietem fratrum publicam cogitans, interim ſeceſſi, ne per inuerecundam præſentiam noſtram ſeditio quæ cœperat, plus prouocaretur. Abſens tamen corpore, nec ſpiritu, nec actu, nec monitis meis defui; quo minus ſecundum Domini præcepta fratribus noſtris, in quibus poſſem, mea mediocritate conſulerem. [4] & quid egerim, loquũtur vobis epiſtolæ, pro temporibus emiſſæ numero tredecim, quas ad vos tranſmiſi. [5] In quibus nec clero conſilium [6], nec confeſſoribus exhortatio, [7] nec extorribus, quando oportuit, obiurgatio, [8] nec vniuerſæ fraternitati ad deprecandam Dei miſericordiam allocutio, & perſuaſio noſtra defuit: quantum ſecundum legem fidei, & timorem Dei, Domino ſuggerente, noſtra mediocritas potuit eniti [9]. Poſteaquam vero & tormenta venerunt, ſiue iam tortis fratribus noſtris, ſiue adhuc vt torquerentur incluſis, ad coroborandos & confortandos eos noſter ſermo penetrauit. [10] Item cum comperiſſem, eos qui ſacrilegis contactibus manus ſuas, atque ora maculaſſent, vel nefandis libellis nihilominus conſcientiam polluiſſent; exambire ad martyres paſſim, confeſſores quoq; importuna & gratioſa deprecatione corrũpere, vt ſine vllo diſcrimine atq; examine ſingulorũ [11] darẽtur quotidie libellorũ millia contra euãgelij legẽ; litteras feci, quibus martyres & confeſſores conſilio meo, quantum poſſem ad dominica præcepta reuocarem. Itẽ presbyteris & diaconibus non defuit ſacerdotij vigor, vt quidam minus diſciplinæ memores & temeraria feſtinatione præcipites, qui cum lapſis communicare iam cœperant, comprimerentur, [12] intercedentibus nobis. Plebi quoque ipſi quantum potuimus animum compoſuimus, & vt eccleſiaſtica diſciplina ſeruaretur, inſtruximus. [13] Poſtmodum vero cum quidam de lapſis, ſiue ſua ſponte, ſiue aliquo incitatore, audaci flagitatione prorueren, vt pacem ſibi à martyribus & confeſſoribus [9] promiſſam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad clerum litteras feci, & legi ei mandaui, vt ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandum, ſi qui libello à martyribus accepto de ſæculo excederent, exomologeſi facta & manus eius in pœnitentiam impoſita, cum pace ſibi à martyribus promiſſa ad Dominum remitterẽtur. Nec in hoc legẽ dedi, aut me auctorem temere conſtitui: ſed cum videretur & honor martyribus habendus, & eorum qui omnia turbare cupiebant, impetus comprimendus, [14] & præterea veſtra ſcripta legiſſem, quæ de hoc ad clerum noſtrũ per Clementium hypodiaconum nuper feceratis, vt ijs qui poſt lapſum infirmitate apprehenſi eſſent, & pœnitẽtes communicationẽ deſiderarent, ſubueniretur; ſtãdum putaui & cum veſtra ſententia, ne actus noſter, qui adunatus eſſe & conſentire circa omnia debet, in aliquo diſcreparet. [15] Plane cæterorum cauſas, quamuis libello à martyribus accepto, differri mandaui, & in noſtram præſentiam, rereſeruari; vt cum, pace à Domino nobis data, plures prępoſiti conuenire in vnum cœperimus, communicato etiam vobiſcum conſilio, diſponere ſingula & [16] reformare poſſimus. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene Valere

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XV.

1. Quoniam comperi fratres cär. minus ſimpliciter &c] *Videtur alludere ad Epiſtolam tertiam, in qua conqueri videtur Clerus Romanus de ſeceſſu Cypriani: excuſat ſe autem primum de ſeceſſu, deinde de ijs quæ in ſeceſſu non otioſe à ſe geſta ſunt, rationem reddit.*

2. Nam ſicut domini mandata inſtruunt] *Mandata Dominique ſecedere iubent in perſecutione, quædam habes infra de lapſis. Eodem pertinet illud Matth. 10. Cum autem perſequentur vos in ciuitate iſta, fugite in aliam; quam ſcripturam & alias omnes quæ huc pertinere videbantur, pulchre tractatas habes in Athanaſio, Apologia de fuga ſua in perſecutione. Qua quando epiſcopis & animarum paſtoribus ſit licita, exactè tractatur à D. Auguſtino Epiſtola 180. ad Honoratum. Tunc nempe quando ibi aut plebs Chriſti non fuerit, cui miniſtretur: aut etiam ſi fuerit, poteſt impleri per alios neceſſarium miniſterium, quibus non eſt eadem cauſa fugiendi; ſicut fugit (inquit) Athanaſius Alexandrinus Epiſcopus, cum eum ſpecialiter apprehendere Conſtantius cuperet Imperator, nequaquam à cæteris miniſtris deſerta plebe Catholica, quæ in Alexandria commanebat.*

3. cum me clamore violento frequenter populus flagitaſſet] *De flagitatione iſta & ſimilibus quæ poſtea demũ contigerunt, ſupra Epiſtola vi. & infra latius Cyprianus Epiſtola lv. in hæc verba: Totius (inquit) ad Leonem petitus, in circo, in amphiteatro Dominicæ dignationis teſtimonio honoratus. His ipſis etiã diebus, quibus has ad te litteras feci, ob ſacrificia quæ de Edicto propoſito populus celebrare iubebatur, clamo-*

repo-

re populariuum ad Leonem denuo postulatus in circo. Quare mirari satis hic nequeo, Erasmum notasse hoc loco ad marginem illud: Populus designabat Episcopum. Quod quam verum sit, infra suo loco dicemus ad Epistolam 68. quæ est ad Clerum & plebem in Hispania consistentes.

4. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ &c. numero tredecim] *Quæ sint hæ tredecim epistolæ, dum serio perquiro, haud dici queat quantum laboris à me huic rei impensum fuerit, nec tamen pœnitet, quum ex ijs. 10. hactenus numero reperisse me, certo mihi persuadeam, quas habes vri significauimus hactenus præmissas, è quo numero fortassis & illa est, quam supra habes numero iij. de dormitione Episcopi vrbis. Præsertim autem difficultatem mouebat, quod in Ms. codicibus quatuor Marchij, Dunensi, Afflig. & Cauchij exemplar. 13 epistolarum, quarum sit mentio, descriptum reperiatur, quarum tamen neque omnes neque solæ supra à me in hunc ordinem digestæ sunt. Verum quum in ipso limine impingat, quisquis ille fuit qui in ordinem illas redegit, non existimaui sacrilegum, à Ms. codicibus hac in re aliquantulum dissentire. Quomodo enim quæso epistola in secessu prima esse queat illa, cuius initium: Quanquam sciam vos litteris meis frequenter admonitos &c. Omitto quod & aliæ quædam illis insertæ sint, quas constat longo post scriptas tempore, quum iam à secessu domum redijsset. Exempli gratia, ad Fortunatum & cæteros de ijs qui per tormenta superantur, quæ meminit Synodi Africanæ de lapsis, atque illa celebrata est in pace Ecclesiæ sub Pontificatu Cornelij. Malui itaque fateri, quod duæ aut tres ex hoc numero desiderentur, quam falso quampiam epistolam illis aggregare.*

5. in quibus nec clero consilium meum] *Duas habet huiusce Argumenti supra V. & VI.*

6. nec confessoribus exhortatio] *Harum nullam exstare existimo, sed desiderari hactenus: loqui enim videtur prorsus de confessoribus Africanis, ad quos nullæ exstant epistolæ, nisi quæ sub finem vitæ in exilio sunt scriptæ.*

7. nec extorribus quando oportuit obiurgatio] *Hanc habes supra VII. numero ad Rogatianum, quippe quæ extorrium mentionem diserte verbis faciat:* Porro: quãdo, *legunt Ms. ad vnum omnes, non:* quę, *vt antea habebatur.*

8. nec vniuersæ fraternitati &c.] *Hæc supra est num. VIII. Rectius autem hic:* eniti, *legunt Manut. & Morelius quam cæteri:* niti.

9. Posteaquam vero & tormenta venerunt, &c. *Hæc est num. IX. Sic autem legunt Manut. & Morelius. cæteri:* postea vero quam.

10. Item cum comperissem &c.] *Epistolas 3. de lapsis: qui libellis acceptis à martyribus, pacem importune petebant, habes supra: X. XI. & XII.*

11. darentur quotidie libellorum milia contra legem Euangelij) *Vel hinc etiam apparet, non tam taxasse Cyprianum libellos martyrum, quam illorum immensam copiam, sine vllo (vt inquit) discrimine atque examine singulorum. Porro hic loquitur de libellis martyrum de lapsis, paulo autem prius, de libellis quos indici offerebant quidam ne sacrificarent, de quibus infra latius Epistola XXXI.*

12. intercedentibus nobis: Plebi quoque ipsi quantum potuimus animum composuimus] *Hoc pacto hunc locum castigandum censuit. Manut. Lectio vetus quam etiam habent Ms. codices ita habebat:* intercedentibus nobis plebi ipsi quoque quantum potuimus composuimus, *verum prior est dilucidior.*

13 Postmodum vero, quum quidam de lapsis] *loquitur de epistolis. XIII. & XIIII. nouæ autem dictum:* quoquo genere, *pro quoquo modo.*

14. & præterea vestra scripta legissem quæ de hoc &c. *Tum verba epistolæ similia, tum portitoris nomen certo mihi persuadent, loqui Cyprianum de epistola illa Cleri Romani, quæ est supra num. 3. ad clerum Carthaginiensem.*

15 Plane cæterorum causas] *Rectam hanc distinctionem habes in Ms. 5. codicibus, alludit autem ad verba Epistolæ præcedentis.*

16. reformare possimus] *Sic Ms. codices Afflig. Dunensis & Marchi. Manut. quoque & Morelius. Quare magis placet, præsertim quum eadem voce infra vtatur Epistola vigesima ad Caldonium, & alibi frequentissime. Est autem vox & Quintiliano vsitata, pro in meliorem formam redigere. Hinc reformatio morum in concilijs vsitata phrasis.*

AD MOYSEN ET MAXIMVM PRESbyteros, & cæteros confessores Romanos, de eorum confessione.

EPISTOLA XVI.

Argumentum huius Epistolæ habes infra Epistola xxxj. vbi Clerus Romanus: *In quo loco (inquiunt) maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus, quod illorum carceris tenebras litteris tuis illuminasti, quod ad illos venisti quomodo intrare potuisti, quod illorum animos tua fide & confessione robustos, tuis alloquutionibus litterisque recreasti: quod felicitates condignis laudibus prosecutus, accendisti ad multo ardentiorem cælestis gloriæ cupiditatem: quod pronos impulisti, quod vt credimus & optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti: Vt quanquam hoc totum de fide confitentium & diuina indulgentia venire videatur, tamen in Martyrio suo tibi ex aliquo debitoris facti esse videantur.*

CYPRIANVS MOYSI ET MAXIMO Presbyteris, & cæteris confessoribus fratribus S.

ET cunctos vos pariter & singulos repræsentauit affectibus nostris, fratres charissimi, [2] Celerinus adueniens, fidei ac virtutis vestræ comes, [3] & glorioſis congressibus Dei miles; vniuersos vos in illo veniente conspeximus; & cum charitatem circa me vestram dulciter ac sæpe loqueretur, in eius sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo, quando à vobis per tales talia perferuntur: vobiscum illic in carcere quodammodo & nos sumus, [4] diuinæ dignationis hortamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus inhæremus: honori nos vestro charitas vestra indiuidua cõnectit: separari dilectionem spiritus non sinit: vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, [5] & quando in sacrificijs precem cum pluribus facimus, & cum in secessu priuatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris [6] plenam à Domino fauentiam postulamus. Sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra mediocritas: plus vos datis quando nostri in oratione meministis, qui sperantes iam sola cœlestia, & tantum diuina meditantes, ad fastigia celsiora mora ipsa passionis ascenditis; longoque temporũ ducta glorias vestras non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima, & vna confessio vos totiens confitemini, quotiens rogati, vt de carcere recedatis, [7] carcerem fide, & virtute præeligitis: tot vestræ laudes, quot dies: quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur: at qui manens semper in pœnis cõgreditur cum dolore, nec vincitur; quotidie coronatur. [8] Eant nunc magistratus & consules siue proconsules, [9] annuæ dignitatis insignibus [10] & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est: & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis glorię diuturnitate transgressa est. Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrens, sed vobis idem qui solem fecit, & lunam, [11] maius in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens, [12] horribiles cæteris atque funestas, [13] pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiauit. Per vicissitudinis mensium [14] transmeauit tempus hybernum; sed & vos inclusi tempora hyemis, persecutionis hyeme pensastis. [15] Successit hyemi verna temperies rosis læta, & floribus coronata; sed vobis rosæ & flores de paradisi delicijs aderant, & caput vestrum serta cœlestia coronabant. Æstas ecce messium fertilitate fœcunda est, & area frugibus plena; sed vos qui gloriam seminastis, frugem gloriæ metitis: [18] atque in Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspicitis, ipsi vt tritici grana purgata & frumenta pretiosa iam purgati & conditi, hospitium carceris horreum computatis. Nec deest autumno ad munera fungenda, temporis gratia spiritalis vindemia foris premitur, & pro futura poculis in torcularibus vua calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, & iam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati, [17] torcular vestrum carcere torquente sentitis. Vini vice sanguinem funditis, ad passionis tolerantiam fortes, martyrij poculum libenter hauritis. Sic apud seruos Dei annus euoluitur. [18] Sic spiritalibus meritis, & cœlestibus præmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis, qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes, iam de sæculo recesserunt, confectoq; itinere virtutis ac fidei, [19] ad complexũ & osculum Domini, Domino ipso gaudente, venerunt. Sed & vestra non minor gloria, qui adhuc in certamine constituti, & comitum glorias secuturi, pugnam diu geritis, immotaque & inconcussa fide stabiles, quotidie spectaculum Deo vestris virtutibus exhibetis. Quo longior vestra pugna, hoc corona sublimior. Agon vnus sed multiplici præliorum numerositate congestus. Famem vincitis, & sitim spernitis, & squalorem carceris receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. [20] Pœna illic

Lib. 2. ep. 4.

subi-

subigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, sed optatur; quæ scilicet immortalitatis præmio vincitur, vt vitę æternitate, qui vicerit, honoretur. Qui nunc in vobis animus, quam sublime, quam capax pectus vbi talia & tanta voluuntur. Vbi non nisi Dei præcepta & Christi præmia cogitantur, voluntas est illic tantum Dei; & in carne adhuc licet vobis positis, vita iam viuitur non præsentis sæculi, sed futuri. Nunc est fratres charissimi vt memores mei sitis, vt inter magnas atque diuinas cogitationes vestras, nos quoq; animo ac mente voluatis, simque in precibus & orationibus vestris, cum vox illa purificatione confessionis illustris, & iugi honoris sui tenore laudabilis ad Dei aures penetrat, & aperto sibi cęlo,[21] de his subacti mundi partibus ad superna transmissa, impetrat de Domini bonitate quod postulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod nõ impetrare mereamini, qui sic mandata seruastis; qui euangelicã disciplinam sincero fidei vigore tenuistis, qui incorrupto honore virtutis, cum præceptis Domini, & cum Apostolis eius fortiter stãtes, nutantem multorum fidem martyrij vestri veritate solidastis? Verè euãgelij testes, & vere martyres Christi radicibus eius innixi, super petram robusta mole fũdati, disciplinam cum virtute iunxistis, ad timorem Dei cæteros prouocastis,[22] martyria vestra exempla fecistis. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper bene valere, & nostri meminisse.

ADNOTATIONES IN EPIST. XVI.

1. Moysi & maximo &c.] *Horum confessorum frequens est infra apud Cyprianũ mentio, scribit ad eosdem Epistolam xxv. De his ita Damasus in vita D. Fabiani Pontificis: Post passionem vero eius Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus Diaconus comprehensi sunt, & in carcerem missi. Euseb libr. 6. hist. Eccles. cap. 24. illis annumerat ex Dionysio Alexandrino Vrbanum, Sidonium, & Celerinum; quorum Maximum & Vrbanum secundo confessos, Sidonium vero & Celerinum omnia tormentorum genera superasse affirmat. Patet autem ex epistola infra xxxi adnumeratum etiam illis Rufinum quendam. Porro ex his Moyses paulo post Martyrium passus est, subscripsit tamen adhuc epistolæ Cleri Romani ad Cyrianum de lapsis, quæ est infra xxxi. vbi patet ex Epistola lij. ad Antonianum. Quid de aliis actum, latius infra ad Epistolam xliij.*

2. Celerinus] *De Celerino habes infra Epistolam xxxiiij.*

3. & gloriosis congressibus] *Sic Manut. codices Camb. & Aflig. ad marginem, & vetus excusus, pro eo quod corrupte legebatur:* congressionibus *Morelius & Aflig. in contextu:* congressionibus, *non male.*

4. diuinæ dignationis hortamenta] *Sic Ms. & hactenus impressi codices, excepto Aldino, qui cum Camb. & alio quodam* ornamenta, *legit recte minus. Porro dignationis vocem Cyprianus ex Tertulliano mutuatus est. Pro eo autem quod hic habent excusi omnes:* inhæremus, *legunt Ms.* adhæremus, *consentiunt vero illi cum Manutio ac Morelio, dum:* includit, *legunt, pro eo quod antea erat* concludit.

5. & quando in sacrificiis, &c.] *Locus hic requirere videbatur tractatum de sacrificio dominico, verum cum nusquam fere non illius mentionem facit Cyprianus, tum potissimum Epistola infra lxxiij de Sacramento calicis ad Cæcilium, quo lectorem remittimus.*

6. plenam à Domino fauentiam] *Ita Ms. Cambr. & Aflig. Excusi vero omnes* domini fauentiam, *fauentia verò pro fauore, nota vox Nonio Marcello ex Accio paulo post:* spirantes *legunt Manut. Ms. vero & cæteri excusi omnes:* sperantes. *Rectius vero habent excusi:* mora ipsa passionis, *quam aut Cambr.* hora ipsa, *aut Aflig.* ad horam ipsam.

8. carcerem fide & virtute præligitis] *Morelius legit*, fidei & virtutis, *verum vulgatam lectionem retinent Ms.*

8. Eant nunc magistratus & consules siue proconsules] *Quum in aliis prouinciis prætores fere constituti sint à Romanis, in Africa proconsules erant, vnde & proconsularis appellatur à Plinio & aliis. Iudiciorum proconsulis etiam meminit Tertullianus ad martyres & Pontius in vita D. Cypriani.*

9. annuæ dignitatis insignibus] *Pulchra alluſio ad annuam consulum dignitatem quam vnius anni volaticum gaudium nuncupat Tertullianus lib. de pœnitentia sub finem. Hac iniri fere solet Calendis Ianuariis. Postea tamen sæpe Idibus Martiis initum consulatum testis est Liuius, imo sub Cæsaribus nonnunquam Idibus Iuniis & aliis anni temporibus: quemadmodum manifestum sit è Fastis consularibus, quos summa diligentia auspiciis Generosi viri Marci Laurini nunc primum restituit Hubertus Goltzius. Solent enim illi pro arbitrio bis & ter ali quando in anno consules nouos creare.*

10. & duodecim fascibus glorientur] *Quos fasces vocat Cyprianus tumbic tum epistola ad Donatum, Tertullianus de pœnitentia; & contra Valenti. virgas nuncupat; dum ambitum consulatus, virgarum & securium petitionem dicit. Licto̅res enim 12. consulem præibant, qui duodecim virgarum fasces & totidem secures illis ad terrorem præferrent Proconsulib. postea is ipse honor additus est, vt stratores ac licto̅res haberẽt, quod patet vel ex Cicerone epistolarum familiarium lib. 2. vbi quum esset proconsul & Imperator, C. Cælio quæstori ita scribit: Quæ cum essent interta, existimaui tamen esse faciundum, vt ad te stratores meos & licto̅res cum literis mitterem. Quanquam tamen in ea sint plerique sententia, vt sex duntaxat fasces proconsulibus permissi sint, quare quod hic de 12. fascibus Cyprianus dicit, ad consules referendum.*

11. maius in carcere lumen fuit] *Sic Manut. Morelius, Rembolt. & Ms codices. Vetus vero excusus & Grauius:* fudit, *quam lectionem ad marginem adnotatam ab Erasmo in additionibus Erobeniana, Alopeciana, ac Gryphij, intextum inseruit Parisiensis codex, hoc pacto:* lumen fudit, fuitque in corde] *nimis libere. Porro pro eo quod initio huius periodi legimus:* illuminabat, *legit Costerius:* illuminat.

12. horribiles cæteris] *Ita Manut. Morelius, ac Cambr. codex. Aflig. vera cum excusis alijs:* carceris, *minus rectè.*

13. pœnalis loci tenebras] *Quod hic pœnalem locum, infra receptaculum pœnale dicit, ita & supra epist. 11. ad Donatum pœnales cumulos dixit. Phrasis est mutuata à Tertulliano de habitu muliebri, vbi* pœnali opere *legitur. Sic & D. Hieronym. ad innocentium de muliere septies percussa* pœnalem carceris horrorem *dixit.*

14. transmeauit tempus hibernum] *Locum hunc nos primi ex Cambr. codice restituimus. Desiderabatur dictio:* tempus; & pensastis, *posuimus, fidem Ms. cod. & Manut. cum Morelio secuti, erat prius:* pensabatis.

15. Successit hyemi verna temperies] *Coniecturam hanc nostram confirmatam reperi per Ms. codices & Manut. ac Morelium, consentit etiam vetus excusus & Grauius. Paulo post maluimus retinere vocem:* aderant, *eo quod sequatur: &* coronabant, *quam quod habet Morelius:* adhærent, *minus rectè. est enim Cypriano familiare, vt præteritis imperfectis pro præteritis perfectis vtatur.*

16. atque in area Domini constituti] *Alludit ad locum Mat. 7. & negatores fidei paleis, frumentis vero martyres comparat, imitatus etiam hic Tertullianum de fuga in persecutione. Ad illud autem Math. conuenientius legit Morelius:* purgati, *alij omnes tam Ms. quam excusi:* probati, *Quod vero Cambr. codex:* computetis, *legit, minus placet.*

17. torcular vestrum] *Etiam hunc locum restituimus è codic. Ms. & veteri excuso, alij omnes:* nostrum, *corrupte.*

18. Sic spiritalibus meritis & cœlestibus præmijs] *Locus demeritis & præmijs bonorum operum.*

19. ad complexum & osculum Domini, &c. *Quod hic ad complexum & osculum Domini venire, paulo post aperto sibi cælo ad superna transmitti dicit: Similiter Rom. confessores infra epistola 26. Quid gloriosius (inquiunt) quidve felicius &c. quam relicto mundo cœlum petisse? quam desertis hominibus inter angelos stare? quam impedimentis omnibus sæcularibus ruptis, in conspectum Dei iam se liberum sistere? quam cœleste regnum sine vlla cunctatione retinere? Similia habet Cyprianus Epistolis ad Antonianum & Tybarytanos. Loci insignes contra Anabaptistarum & Armeniorum errorem, quo animas martyrum sub ara dormire credunt, vsque ad extremum iudicij diem. Certe si ea foret D. Pauli sententia, frustra desideraret Philip. 2. dissolui & esse cum Christo: & rursum 2. Corinth. 5. Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis: & paulo post: bonam voluntatem habemus peregrinari à corpore & præsentes esse ad Dominũ Quæ loca ita in hanc sententiam interpretatur Chrysostomus, vt mirari nequeam illorum impudentiam, qui illis errorem hunc impingere non sint veriti. Aperta est eadem de re D. Augustin. sententia in psalmum 109. D. Ambrosij in Luca cap. 22. & Cyrilli in caput Ioan. 19. Damnatus est quoque in Armenijs error ille à Concilio Florentino.*

20. Pœna illic subigitur] *Hoc è manuscriptis codicibus substituimus pro eo quod erat:* subijcitur, *magis autem placet illud:* obteritur, *quam quod habet Morelius,* subteritur: *neque a nobis dissentiunt manuscripti codices. Paulo prius pro eo quod legimus,* vestris virtutibus, *retinet Aflig. codex lectionem priſtinam:* de vestris virtutibus, *non alienam à Phrasi Cyprianica.*

21. de his subacti mundi partibus] *Manut. & Ms. codices. Morelius omittit particulam:* his *vulgo:* subactis, *non rectè. Corruptissime etiam prius habebatur paulopost:* seruatis, *pro quo Ms. cod. & vetus excusus:* seruastis, *legunt, quomodo Manut & Morel.*

22. Martyria vestra exempla fecistis] *Camb. codex* Martyres ad vestra exempla fecistis, *non male. Porro conclusionem epistolæ non habent Ms. codices.*

CONFESSORVM VNIVERSORVM ad Cyprianum, de pace lapsis data.

EPISTOLA XVII.

Argumẽtũ huius recitat ipse Cyprianus Epistola infra xxiij. *Postquam vero (inquit) ad eos literas misi, vt quasi moderatius aliquid & temperatius sieret, vniuersorum confessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, qua pene omne vinculum fidei & timor Dei, & mandatum Domini, & Euangelij sanctitas, & disciplinæ firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine: vniuersis eos pacem dedisse, & hanc formam aliis Episcopis innotescere, cuius Epistolæ Exemplum ad vos transmisi. Est autem recẽs edita hæc epistola à Manutio & Morelio.*

VNIVERSI CONFESSORES [1] CYPRIANO Papæ S.

SCIAS nos vniuersis, [2] de quibus apud te ratio constiterit, quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis innotescere voluimus. Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. Præsente de Clero, & Exorcista, & Lectore Lucianus scripsit.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XVII.

1. Cypriano Papæ] *Sic Morelius. Manutius vero, Papati, neutra dissplicet lectio, quod enim latine* Papa, *Græce, vt supra diximus* παπας

2. de quibus apud te ratio constiterit] *Particulam: de, adiecimus ex epistola sequenti, in qua horum verborum mentio fit. Morelius legit:* quorum, *ex eadem probatur lectio Manut.* voluimus, *pro quo habet Morelius:* volumus.

3. Præsente de Clero & exorcista & lectore) *magis placet hæc Morelij quam Manutii lectio, qui habet mendose:* presbyter de Clero & exorcista & lector. *Econtrario magis placet:* scripsit, *quam quod habet Morelius* scripsi.

CYPRIANI AD CLERVM DE præcedenti & duabus sequentibus Epistolis.

EPISTOLA XVIII.

ARG. *Quoque huius epistolæ est in epistola infra xxiij. apud nos etiam (inquit) quidem turbulenti, qui vix a nobis in præteritum regebantur, & in nostram sententiam differebantur, per hanc epistolam* (Luciani nempe, nomine confessorum) *velut quibusdam facibus accesi, plus exardescere & pacem sibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, exemplum vobis misi.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBUS fratribus S.

Lib. 3. ep. 19. Esaiæ 66.

DOMINVS loquitur & dicit: *Super quem respiciam, nisi super humilem & quietum & trementē sermones meos?* Hoc cum debeamus omnes esse, [1] tum magis huiusmodi illi esse debent, quibus laborandum est, vt post grauem lapsum, vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum possint. Legi autem & vniuersorum confessorum litteras, quas voluerunt per me collegis omnibus innotescere, & ad eos pacem à se datam peruenire, [2] de quibus apud nos ratio constiterit, quod post commissum egerint. Quæ res cum omnium nostrum consilium & sententiam spectet, præiudicare ego [3] & soli mihi rem communem vendicare non audeo. [4] Et ideo instetur interim epistolis, quas ad vos proxime feceram: quarum exemplum collegis quoque multis iam misi; qui rescripserunt, placere sibi quod statuimus, [5] nec ab eo recedendum esse, donec pace nobis à Domino reddita, in vnum conuenire, & singulorum causas examinare possimus. [6] Sed & quid mihi Caldonius collega meus scripserit, quidque ego ei rescripserim, vt scires; vtriusque epistolæ exemplum litteris meis iunxi: quod totum peto fratribus nostris legatis, vt magis ac magis [7] ad pœnitentiam componantur, nec delicto priori adiiciant adhuc aliud delictum, dum nec nobis nec Euangelio volunt seruire, nec secundum vniuersorum confessorum litteras causas suas examinari permittunt. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam salutate.

Valete

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XVIII.

1. tum magis huiusmodi esse debent] *Particulas duas, tum magis, adiecere recens Manutius & Morelius, quæ desiderata hactenus obscurum reddebant sensum, Mendose autem pro:* huiusmodi, *legit Manutius.* modo.

2. de quibus apud nos ratio constiterit] *Ita recte locum hunc restituimus, tum ex 4. Ms. & veteri excuso codicibus, tum ex Epistola præcedenti, cuius verba hic citantur, nam antea particula,* dum, *interposita à Remboldo, ita contextum inuertit, vt intelligi nequiret.*

3. & soli mihi] *Hanc tanquam veram huius loci lectionem codicibus Ms. Afflig. Dunen. Marchin. & Cauchij acceptam debemus. Antea erat:* solum, *pro quo reposuit Manut.* solus, *sed minus placet.*

4. Et ideo instetur iterum epistolis quas ad vos proxime feceram] *E codicibus Ms. (nam consentiunt & nostri) adiecerunt Manutius & Morelius vocem* interim, *quæ desiderabatur: sicut etiam pronomen illud* vos, *quod tamen hodie non reperitur in Ms. Placet autem magis lectio:* rescripserunt, *vt hic Morel. quam quod cæteri habent:* perscripserunt.

5. nec ab eo recedendum esse] *Etiam huius loci castigationem debemus illis, qui antea erat corruptissimus, vt huius epistolæ cætera pleraque. legebatur enim:* nec ad vos,

6. sed & quid mihi Caldonius collega meus] *Epistolam hanc cum responso Cypriani huic adnectam habes.*

7. ad pœnitentiam componantur] *Hanc communem lectionem confirmatam reperio in codicibus Ms. quare non placet quod habent Manut. & Morelius:* patientiam.

8. dum nec nobis nec Euangelio] *Elegans est hæc congeminatio, quam habent Manut. & Morelius; magis etiam placet:* examinari, *quod habent ipsi, quam:* examinare, *vt Ms & excusi cæteri.*

9. Valete] *constanter hanc conclusiunculam habent Ms. codices 4. quare adiecimus illam contextui.*

CALDONII AD CYPRIANVM & Compresbyteros, de ijs qui sacrificarent, siue de lapsis

EPISTOLA XIX.

ARG. *Quum lapsorum quidam noua vrgente persequutione, Christum confessi essent, atque adeo antequam in exilium proficiscerentur, pacem peterent; consulit Cyprianum Caldonius, an pax illis danda foret.*

CYPRIANO ET COMPRESBYTERIS [1] Carthagini consistentibus, [2] Caldonius S.

NECESSITAS temporum facit, vt non temere pacem demus. [3] Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui postea quam sacrificaueruut, iterato tentari, extorres sunt facti: videntur ergo mihi abluisse prius delictum dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo [4] Felix, qui presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (plenius cognoui eundem Felicem) [5] & Victoria, coniunx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerunt possessiones, quas, nunc fiscus tenet. [6] Sed &, seu per se, seu per eosdem mulier nomine Bona; quæ tracta est à marito ad sacrificandum, [7] quæ conscientia non commissi, sed quia tenentes manus eius ipsi sacrificabant, sic ipsa cœpit dicere contra: *non feci, nos fecistis*; sic & ipsa extorris facta est. Cum ergo vniuersi pacem peterent; dicentes: Recuperauimus fidem, quam amiseramus, pœnitentiam agentes, & Christum publice fumus confessi: [8] quamuis mihi videantur debere pacem accipere; tamen ad consultum vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temere præsumere. si quid ergo ex communi consilio placuerit; scribite mihi. Salutate nostros, vos nostri: Opto vos feliciſſime bene valere. *Lib. 5. ep. 15.*

AD-

ADNOTATIONES IN EPIST. XIX.

1. Carthagini consistentibus] *Sic recte Manutius, pro eo quod vitiose Morelius:* charissimis consistentibus. *Primi autem & soli hi duo, hanc Epistolam in lucem dederunt.*

2. Caldonius] *Apud Morelium & alios excusos appellatur* Calidonius, *verum constanter tum Epistola præcedenti tum sequenti:* Caldonius *legunt manuscripti codices Marchin. Affligem. Bland. & Dunensis; Manutius quoque tum hic, tum epistolis iam dictis & epistola xxxij. in qua huius & sequentis epistolæ disertis verbis meminit, D. etiam Augustinus libr. 4. de baptism. contra Donat. ita legit, Epistolam titanus infra 70. Fuit autem vnus Episcoporum Africæ, vti constat ex epistolis iam citatis & Epistola liij. sed quo loco, reperire hactenus non potui, præsertim quum Synodo Africanæ de baptizandis hæreticis non interfuerit, ante vt suspicor defunctus.*

3. Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui &c. *Hanc veram esse huius loci lectionem, conieci ex lectione Morelij, qui alterum:* quoniam, *omisit, superflue enim bis id repetitum, textum obscurabat*

4. Felix qui presbyterum subministrabat sub Decimo] *Subministrare præsbyterium non aliud mihi videtur, quam quod hodie dicimus, vicarium presbyteri agere, ni forte.* administrabat: *legendum sit.* proximus mihi vicinus: plenius cognoui eundem Felicem] *Locum hunc hoc pacto restitui, partim ex Manutio & partim ex Morelio.*

5. & Victoria coniunx eius & Lucius fideles, extorres facti reliquerunt possessiones] *Vera hæc lectio Morelij est, Manut. habebat omnia in accusatiuo casu cum infinitiuo:* reliquisisse se, *corrupte. Porro non mirum quod hic habes de Victoria coniuge Felicis, quum ea ætate ob penuriam allegerentur coniugati in presbyterorum ordinem; at quod presbyteri coniuges ducerent, nusquam legere est apud veteres.*

6. Sed & seu per se seu per eosdem mulier nomine Bona] *Etiam hæc lectio Morelij est castigatior & auctior quam Manut. apud quem erat Solœcismus iste.* mulierem nomine Bona extorris facta est.

7. quæ conscientia non commissi, sed quia tenentes manus eius ipsi sacrificabant, sic ipsa cœpit dicere contra non feci] *Emendatior longe est hæc lectio Morelij, quam Manut. qui habet:* quæ conscientiam non commisit sed tenentes, &c. cœpit dicere contra non feci.

8. quamuis mihi videantur debere pacem accipere, tamen] *Hic econtrario magis placet Manutij hæc lectio, quam Morelij:* quamuis mihi videatur vt debeant pacem accipere, sed.

CYPRIANI AD CALDONIVM responsum.

EPISTOLA XX.

ARG. *Nihil peculiare agit hac Epistola Cyprianus, quam quod Caldonii sententiæ accedit, iis nempe Lapsis pacem negandam non esse, qui veræ pœnitentiæ & Christi nominis confessione illam meruerint, atque adeo sibi reddiderint.*

CYPRIANVS CALDONIO FRATRI SALVTEM.

Lib. 3. ep. 20

ACCEPIMVS litteras tuas, frater charissime, satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si exercitatus & in scripturis dominicis peritus, caute omnia & consulte geras. [1] Recte autem sensisti circa impertiendam fratribus nostris pacem, quam sibi ipsi vera pœnitentia & dominicæ confessionis gloria reddiderũt, sermonibus suis iustificati, quibus se ante damnauerant. Cum ergo abluerint omne delictum, & [2] maculam primam, assistente sibi Domino, posteriore virtute deleuerint, iacere vltra sub diabolo quasi prostrati non debent; qui extorres facti & bonis suis omnibus spoliati erexerunt se, & cum Christo stare cœperunt. Atque vtinam sic & cæteri post lapsum pœnitentes, in statum pristinum reformentur. Quos nunc vrgentes, & pacem temere atque importune extorquentes, quomodo disposuerimus; vt scires, [3] librum tibi cum epistolis numero quinq; misi: quas ad clerum, & ad plebem, & ad martyres quoque & confessores feci: quæ epistolæ iam plurimis collegis nostris missæ placuerunt, & rescripserunt se quoque nobiscum in eodem consilio secundum catholicam fidem stare. Quod ipsum etiam tu ad collegas nostros, quos potueris, transmitte, vt apud omnes vnus actus & vna consensio, secundum Domini præcepta, teneatur. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XX.

1. Recte autem sensisti circa impertiendam fratribus nostris pacem] *Sic Ms. codices 4. supra dicti: Manutius quoque & Morelius. Antea habebatur* impertitam, *sed male.*

2. maculam primam] *Cummunis hæc lectio omnium excusorum, confirmatur dictis Ms. codicibus, quare magis placet quam Manut.* pristinam.

3. Librum tibi cum epistolis numero quinque misi] *Libri nomine mihi intelligere videtur, aut librum quo descripti continebanturlibelli martyrum, aut quod magis probatur, librum de lapsis, quem habes infra Tomo 2. Epistolæ autem quinque quas misit, sunt ea quas habes supra numero x. xi. xij. xiij. & xiiij. Porro quod habet sub finem Manut.* transmitte, *magis placet, quam quod cæteri omnes:* transmittes.

CELERINI AD LVCIANVM PRO Numeria & Candida.

EPISTOLA XXI.

Argumentum huius & sequentis Epistolę habes istud sæpe dicta epistola xxiij. *Exempla quoque (inquit) epistolæ Celerini boni & robusti confessoris, quam ad Lucianum eundem confessorem, scripserit; item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis; vt scirctis & laborem circa omnia & diligentiam nostram, & veritatem ipsam discretis: Celerinus confessor quam sit moderatus & cautus, & humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus; Lucianus vero circa intelligentiam Dominicæ lectionis (vt dixi) minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ nostræ relinquendam facilitate sua molestus. Nam cum Dominus dixerit. In nomine patris & filij & spiritus sancti gentes tingi, & in baptismo peccata dimitti; hic præcepti & legis ignarus, mandat pacem dari, & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc sibi dicit ab illo esse mandatum, sicut in litteris eiusdem Luciani ad Celerinum factis animaduertetis, &c.*

CELERINVS LVCIANO S.

HÆC cum tibi scriberem domine frater, gaudens & tristis eram; gaudens, eò quod audierim, te pro nomine Domini nostri Iesu Christi saluatoris nostri tentum, & illius nomen penes magistratus huiusmodi confessum: tristis autem in eo, quod ab eo ex quo te deduxi, nunquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modo duplex mihi tristitia incubuit, quod cum Montanum fratrẽ nostrum communem abs te de carcere ad me esse venturum sciebas; de salute tua, vel quid penes te agatur, mihi non significaueris. Et hoc solet contingere seruis Dei, maxime eis qui in confessione Christi sunt cõstituti. Scio enim quoniam vnusquisque iam quæ sunt sæculi non attendit, quoniam coronam cœlestem sperat. Ego enim dixi, fortasse oblitum te esse mihi scribere. [2] Nã vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicat si fuero dignus Celerinus audire: tamen cum essem & ego in tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabam, & eos litteris meis memoraui charitatem pristinam eorum penes me meosque nunc esse. Peto tamen charissime à Domino, vt [3] si non ante cruore illo sancto laueris pro nomine Domini nostri Iesu Christi, quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant; vel nunc si apprehenderint: mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te, cuius nomen confessus es. Credo enim quoniam etsi in hoc mundo nos non viderimus, [4] in futuro tamen nos coronati à Christo complectemur. Pete vt sim dignus & ego coronari cum numero vestro. In magna tribulatione constitutum scias, & ac si sis mecum præsens, sic charitatis pristinę reminiscor die ac nocte, Deus solus scit. Et ideo peto vt annuas desiderio meo, & mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione Christo, sacrificauit enim & exacerbauit Dominum nostrum, quod nobis manifestum videtur. Pro cuius factis ego [5] in lætitia Paschæ flens die ac nocte: in cilicio & cinere lachrymabũdus dies exegi, & exigo vsque in hodiernum, donec auxilium Domini nostri Iesu Christi, & pietas per te vel per eos dominos

meos qui coronati fuerint, à quibus postulaturus es vt veniam habent nefanda naufragia; memor sum enim charitatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas sorores nostras, quas & tu bene nosti, id est Numeriam & Candidam; pro quarum peccatis, quę nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundum illarum pœnitentiã & opera, quæ penes collegas nostros fecerunt extorres, qui à vobis venerunt, à quibus ipsis de operibus eorum audies iam, pro eis vobis martyribus suis petentibus indulturum credo. [6] Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse. O te felicem. suscipe vota tua quæ semper desiderasti, vel in terra dormiens; optasti pro nomine illius in carcere mitti, quod nunc tibi contingit, sicut scriptum est: *Det tibi Dominus secundum cor tuum.* & nunc super ipsos factus antistes Dei, recognouit idem minister. Rogo itaque domine, & peto per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cæteris collegis tuis, fratribus tuis, meis Dominis referas, & ab eis petas, [7] vt quicunque prior vestrum coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Cãdidæ, tale peccatum remittant. [8] Nam ipsam Etecusam semper appellaui, testis est nobis Deus, quia pro se dona numerauit, ne sacrificaret: sed tantum ascendisse videtur vsque ad Trianfacta, & inde descendisse. Hãc ergo non sacrificasse ego scio. Quarum iam causa audita, [9] præceperunt eas præpositi tantisper sic esse, donec Episcopus constituatur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes & petitiones in quas nos fidimus, quoniã estis amici, sed & testes Christi, quod omnia indulgeatis. Peto ergo domine charissime Luciane, memor sis mei, & petitioni meæ annuas. Sic Christus coronã illam sanctã quam tibi non tantum in Confessione, sed in sanctimonia tradidit, in qua semper cucurristi, exemplum sanctorum, semper & testis fuisti: vt omnibus dominis meis fratribus tuis confessoribus referas de hoc facto, vt à vobis auxilium recipiant. Nam hoc domine frater scire debes, me non solum hoc pro eis petere, sed [10] Statim & Seuerianum & omnes confessores, qui inde huc à vobis venerunt, ad quos ipsæ in portum descenderunt, & in vrbem leuauerunt; quod sexaginta quinq; ministrauerunt, & vsque in hodiernum in omnibus fouerunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem grauare cor illud sanctum tuum non debui, cum sciam te prona voluntate operari. [11] Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita, qui lætantur confessione tua florida, sed & omnes fratres: & [12] Saturninus, qui & ipse luctatus est cum diabolo, qui & Christi nomẽ est fortiter confessus, qui & ibi in pœna vngularum fortiter est confessus, qui & hic nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius, & Maria, & omnes sancti fratres. Nam hoc scire debes, me & dominis meis fratribus tuis scripsisse, quas peto illis eas legere digneris.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXI.

1. Celerinus Luciano] *Celerini confessoris & supra fuit facta mentio, Epistola xvi. ad confessores Rom. & infra latius Epistola xxxiiij. Lucianus autem qualis fuerit describitur Epistola xxiij. tum verbis in argumento citatis, tum istis sub initium Epistolæ: Frater noster (inquit) Lucianus & ipse vnus ex confessoribus, fide quidem calidus & virtute robustus, minus dominica lectione fundatus, quædam conatus est imperiti iampridem se vulgi auctorem constituens, vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur, &c. habes eiusdem fictitiam nomine vniuersorum confessorum Epistolam supra numero xvij.*

2. Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicat si fuero dignus celerinus audire] *Hyperbaton est ita perplexum, vt quid sibi velit non intelligam. Quandoquidem autem nulli nobis hic codices Ms. suffragentur, & solus Morelius hanc cum sequenti nobis in lucem emiserit; dabit veniam lector, si vtranque minus accurate castigatam reperiat.*

3. si non ante cruore illo sancto laueris] *Quum post cruoris pro Christo effusionem rescribere non licuisset Luciano, nulli dubium esse debet, quin hic prætermissa sit aliqua casu negandi particula, non; ego itaque illam interserere non sum veritus.*

4. in futuro tamen nos coronati à Christo complectemur] *Locus erat hic tractandi de mutua post hanc vitam notitia, verum differre hunc tractatum maluimus ad librum de mortalitate, vbi ipse Cyprianus eandem confirmat.*

5. in lætitia Paschæ] *Sic haud dubie legendum, pro eo quod erat in lætitiæ Paschæ. Est etiam hic Hyperbaton, ob omissas, quantum quidem mihi apparet quasdam dictiunculas, qualia sunt & in sequentibus, sed quibus sine Ms. codice mederi nequeo.*

6 Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse] *videtur floridiores seu flori dos (nam illa lectio mihi placeret magis) intelligere ipsos martyres, vtpote quorum martyria floribus vernis & sertis è floribus contextis comparare soleat, vti videre est supra Epistola ix. & xvi. quomodo & sub finem epistolæ confessionem eius floridam dicit.*

7. vt quicunque vestrum prior coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ tale peccatum remittant] *Hinc videre est quales porrigi soleant martyribus preces pro lapsis, deinde pacem quæ ab eis dari solet, non fuisse duntaxat pœnæ per pœnitentiales canones impositæ relaxationẽ, sed & veram peccatorum remissionem, atque adeo à culpa & pœna, vt loquimur, absolutionem habes. Præterea in hac Epistola bis repetitam indulgentiæ vocem, vt nemini posthac dubitare liceat, libellos illos martyrum non aliud fuisse, quam indulgentias quasdam, sic etiam infra epistola xxvi, xxx. & xxxi. Romani quoque indulgentiæ voce vtuntur.*

8. Nam ipsam Etecusam semper appellaui] *videtur nomen fuisse fœminæ cuiusdam. Porro Trianfacta locus videtur fuisse in quo sacrificabatur. Vide autem hic verum vsum libellaticorum, qui nempe pro se dona numerabant, ne sacrificarent: de quo latius infra epistola lij. ad Antonianum.*

9. præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur] *Vti supra diximus Epistola 3. Cyprianus præpositi nomen solis tribuit Episcopis. Hic vero etiam aliis ecclesiæ præfectis sede vocante tribuitur.*

10. Statim & Seuerianum] *nomina martyrum sunt siue confessorum, atque adeo malim legi* Statim *aut* Statium. *nisi certe Stateum legẽdũ sit. nam Stactei martyris cuius dã Romani festũ celebratur in Martyrologio 4. Calendas Octob. neque enim vero est absimile, Romæ scriptam hanc epistolam, quum ex epistola supra xvi. constet Celerinum ibi suam primam confessionem fecisse.*

11 Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita} *pro* Temerita, *non sum veritus substituere &* Emerita, *tum quod Emeriti nomen in Africa & alibi non ignotum fuerit, tum ob variam lectionem Epistolæ sequentis, in qua sub finem hæc sunt verba: Et maris collecta* merita, *sed mendose, vt suo loco dicemus.*

12. Saturninus qui & ipse luctatus est cum diabolo] *Plures fuere Saturnini tum confessores: tum martyres, tum episcopi in Africa ætate Cypriani, atque adeo diuinare quisnam iste fuerit superuacuum foret. Certe & Saturnini presbyteri & aliorum quorundam in Africa martyrum fit mentio in Martyrologijs, pridie Idus Februarij.*

LVCIANI AD CELERINVM DE pace omnibus lapsis data.

EPISTOLA XXII.

Argumentum huius Epistolæ habes ad Epistolam præcedentem.

LVCIANVS CELERINO DOMINO, si dignus fuero vocari, Collega in Christo. S.

ACCEPI litteras tuas domine frater dilectissime, in quibus me tantum grauasti, vt perpetua grauatione tanto gaudio pene exciderim, vt litteras quas & ego obtabam, post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaui, qui scribens mihi dicis, Si dignus fuero frater nominari tuus; hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. [1] Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, non tantum confessus deterruisti, vocibus illis & verbis deficis, quibus scio quasi amatores fidei & Zelotypi disciplinæ Christi, in qua tenoris viuacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc charissime iam inter martyres deputande, voluisti nos litteris tuis grauare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus vtinam fieri posset, vt sine tanto scelere commisso memoriam faceremus; non profecto tantis lachrymis incumberemus, vt nũc. [2] Scire debuisti quid circa nos actum sit. [3] Cum Benedictus martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocauit me, & dixit mihi: Luciane coram Christo tibi dico, vt si quis [4] post arcessitionem meam abs te pacem petierit, des in nomine meo: sed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est, vniuersi litteras excompacto vniuersis pacem dimisimus. Videas ergo

frater

frater, quod tam placuit mihi quod Paulus præcepit, quam vniuersis quod censuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cum iussimus secundum præceptum Imperatoris fame & siti & necati & recluſi sumus in duabus cellis, ita vt nos afficerent fame & siti, sed & ignis ab opere pressuræ nostræ tam intolerabilis erat, quam nemo portare posset, sed nunc ipsam claritatem sumus consecuti. Et ideo frater charissime, saluta Numeriam & Candidam, [5] quæ secundum Pauli præceptum & cæterorum martyrum, quorum nomina subijcio, [6] Bassi in peierario, Mappalici in quæstiõe, Fortunionis in carcere, Pauli à quæstione, [7] Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venti, Fructi. Iulię, Martialis & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt (quorum & nos socios futuros intra dies audietis. iam enim iterato recluſi sumus, sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam & ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus & aquam ad mensuram) & ideo frater peto, vt sicut hic cum Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare secundum præceptum Pauli [8] & nostrum tractatum, [8] exposita causa apud Episcopum, & facta exomologesi, habeant pacem; non tantum hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei vniuersi: vos salutate confessores domini qui ibi vobiscum sunt, quorum nomina significasti; [9] inter quos & Saturninus cum comitibus suis [21] sed & collega meus, [10] & Macharius, Cornelia & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, Ianuaria, Datiua, Donata. Salutamus enim suis [21] Saturum, Bassianum & vniuersum Clerum, Vranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & vniuersos; quorum nomina non scripsi, quia iam lassus eram, ideo ignoscere debent. Opto vos bene valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutant vos sorores meæ, Ianuaria, & Sophia, quas vobis commendo.

ADNOTATIONES IN EPIST. XXII.

1. Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, &c] *Desunt hic etiam verba aliquot quæ contextum explanẽt, vtpote: sed & vicisti, aut simile quid. Porro, metator, dicitur Vegetio, qui præcedens, castris locum dirigit, ita dictus quia metitur siue metatur (vt veteri voce vtar) loca in quibus tentoria figant milites. Hinc castra metari. Eleganter itaque Tyrannum & persecutorem Christianorum (fortassis ipsum Imperatorem Decium) metatorem vocat Antichristi, tanquam qui locum & hospitium illi paret: Sic infra epistola lxxxi. ad Rogatianum, metatorem ipsorum vocat senatorem Rogatianum, qui martyrio ipsos anteceſſerat. Sic & Tertullianus contra Marcionem lib. 1. vocat tempus metatorem initij & finis; qui voce metari etiam alibi familiariter vtitur.*

2. Scire debuisti quid circa nos actum sit] *Ita proculdubio legendũ non: quod, vti antea habebatur.*

3. cum benedictus Martyr Paulus] *Vtitur hic quoque Lucianus phrasi Tertullianica, qua benedictos martyres vocare solet, libro præsertim ad martyres. Vides autem hic, modum quidem libellos martyrum conscribendi, verum modum illum, quo sine vllo discrimine omnibus pax dabatur à Luciano, Pauli martyris iam defuncti nomine; quem merito Cyprianus non probat imo reprehendit. Porro Paulum hunc insignem aliquem martyrem fuisse necesse est, vtpote cuius nomine potissimum libelli concederentur. De quibus tamen, quam non discrete sint concessi, latius patet infra epistolis sequentibus xxvij. xxviij. xxix. xxx.*

4. post arcessionem meam] *Arcessitio siue accersitio pro morte, familiaris vox est etiam Cypriano vti patet infra Tom. 2. sub finem libri de exhor. Mart. ad Fortunatum*

5. quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum martyrum] *Hyperbaton longissimum, sed quod non dubitem per Mſs. codices, si reperiri queant, in compendium redigi posse.*

6. Bassi in peierario] *Quid peierarium vocet nescio, nisi forte locum tormentorum, in quo multi fideles iam peierarant. Porro an omnes hi martyres eodem die passi sint, non ita constat. Fit mihi verisimile quod non. Bassi enim Martyris & Iuliæ fit mentio in Martyrologio ad 16. Cal. Mappalici & sociorum ad xv. Calend. Maias. Fortunionis vero & aliorum quorundam 3. Calend. Martij.*

7. Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, &c.] *Passos hos omnes eodem quidem mense nempe Februario, sed non eodem die, sit mihi verisimile ex Martyrologio quodam Mſs. Bibliothecæ Guilielmitarum Brugensium, in quo ad diuersos dies illius mensis, Martyrum in Africa fit mentio, quorum quidam hic recensentur. Sic enim ad 3. Idus Februarij: In Africa Victoris, Felicis, Ianuarij, Zotici, Herenei ad 8. Calend. Martij, in Africa Victorini, Palatini, Pauli, Donati, Fortunæ, & aliorum 29. ad 5. vero Calend. Martij quod etiam habet Beda in Martyrologio) in Africa Donati, Iusti, Herenæ, Pisionis, Nestorij, Castæ, & aliorum 51. Martyrum. Videntur autem mihi collecta hæc nomina è diuersis Martyrologiis, vti occurrebant, atque hinc factum vt quædam nomina denuo repetantur. Ego etiam ex illis nomina illa* Fortunæ, Herenei, & Herenæ. *restitui, pro quibus antea legebatur apud Morelium Fortunati a Hereny & Hereda. Facilis fuit error ex litterarum similitudine.*

8. exposita causa apud Episcopum & facta exomologesi habeant pacem] *Vides hic à Luciano quantumuis indiscreto, tamen obseruatum illud quod toties in Presbyteris reprehendit Cyprianus, vt causæ cognitio apud Episcopum & exomologesis præmitterentur, antequam pax daretur, etiam ad preces Martyrum.*

9. inter quos & Saturninus cum comitibus suis] *Sic restituendum hunc locum existimaui ex Epistola precedenti.*

10. & Macharius, Cornelia. & Emerita, Calphurnius & Maria] *Sic hunc locum corruptissimum restitui partim ex epistola præcedenti, partim ex Martyrologio. Nam Macharij & aliorum x. Africæ martyrũ festum celebratur 6. Idus Aprilis. Cornelia etiam cuiusdam in Africa pridie Calend. Aprilis. Habebatur autem prius:* & maris collecta merita Calphurnium: & Maria.

11. Saturum, Bassianum, & vniuersum clerum] *De Clero loquitur Romano, non de Carthaginiensi, quum Celerinus primum Romæ Christum confessus sit, postea vero Carthaginem venerit, vti patet ex Epistolis supra xvi. & infra xxiiij. Et sit Bassiani mentio supra quoque Epistola 3.*

CYPRIANI AD CLERVM ROMANum de sex Epistolis præcedentibus, & Luciani inuerecundia.

EPISTOLA XXIII.

ARG. *Quum, vti è præcedentibus epistolis constat, mira inuerecundia Lucianus Pauli & aliorum confessorum siue Martyrum nomine, passim lapsis omnibus sine discrimine & sine examine, libellos concederet, atque adeo lapsi pacem à Cypriano extorquere niterentur; conqueritur de illorum importunitate apud Clerum Romanum, & in dictorum confirmationem, epistolarum præcedentium exempla transmittit. Cæterum recens est edita hæc Epistola à Manut. & Morelio, reperitur etiam in Ms. Harrisii codice.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET Diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem.

POST factas ad vos litteras fratres charissimi, quibus actus noster expositus, & disciplinæ ac diligentiæ quantulacunque ratio declarata est, aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus & ipse vnus de confessoribus, fide quidem calidus & virtute robustus, minus dominica lectione fũdatus, quædam conatus est, imperiti iam pridem se vulgi auctorem constituens, [2] vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur; cum Mappalicus martyr cautus & verecundus, legis ac disciplinæ memor nullas contra Euangelium litteras fecerit, sed tantum domestica pietate commotus [3] matri suæ & sorori, quæ lapsæ fuerant, mandauerit pacem dari: [4] Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus, nullas eiusmodi litteras emiserit. Lucianus vero non tantum Paulo adhucin carcere posito, nomine illius libellos manu sua scriptos passim dedit, sed & post eius excessum eadem facere sub eius nomine perseueravit, [5] dicens hoc sibi ab illo mandatum; nescienes Domino magis quam conseruo obtemperandum. [6] Aurelij quoque adolescentis tormenta perpessi nomine, libelli multi dati sunt, eiusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille non nosset. [7] Cui rei vt aliquatenus posset obsisti; [8] litteras ad eos feci, quas ad vos sub epistola priore transmisi; quibus petere & suadere non destiti, vt dominicæ legis, & Euangelij ratio teneretur. Postquam vero ad eos litteras misi, vt quasi moderatius aliquid & temperantius fieret, vniuersorum confessorum nomine idem Lucianus epistolã scripsit, qua penè omne vinculum fidei, & timor Dei & mandatum Domini, & Euangelij sanctitas; [9] & firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine, vniuersis eos pacem dedisse, [10] & hanc formam per me alijs Episcopis innotescere velle: cuius epistolæ exemplum ad vos trãsmisi. Additũ est plane: de quibus ratio cõstiterit, qui à *Lib. 5. ep. 4.*

post commissum egerint. Quæ res maiorem nobis conflat inuidiam, vt nos cum singulorum causas audire, & excutere cœperimus, videamur multis negare; quod se nũc omnes iactant à martyribus, & confessoribus accepisse. Denique huius seditionis origo iam cœpit, nam in prouincia nostra per aliquot ciuitates in præpositos [12] impetus multitudinum factus est: & pacem quam semel cũctis à martyribus & confessoribus datam clamitabant, confestim sibi repræsentari coëgerunt: territis & subactis præpositis suis, qui ad resistendum minus virtute animi, & robore fidei præualebant. Apud nos etiam quidam turbulenti qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in nostram præsentiam differebantur: per hanc epistolam, velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere, & pacem sibi datam extorquere cœperunt. [13] De quibus quales ad clerum nostrum litteras fecerim, exemplũ vobis misi: sed & quid mihi Caldonius collega pro integritate & fide sua scripserit, quidve ego ei rescripserim, vtrunque ad vos legendum transmisi. Exempla quoque epistolæ Celerini boni & robusti confessoris, quam ad Lucianum eundem confessorem scripserit, item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis: vt sciretis & laborem circa omnia & diligentiam nostram, & veritatem ipsam disceretis: Celerinus confessor, quam sit moderatus & cautus, & humilitate ac timore [14] sectæ nostræ verecundus. Lucianus vero circa intelligentiam dominicæ lectionis, vt dixi, minus peritus, & circa inuidiam verecũdiæ nostræ relinquendam [15] facilitate sua molestus. Nam cum Dominus dixerit, in nomine patris & filij & spiritus sancti gentes tingi, & in baptismo præterita peccata dimitti: hic [16] præcepti & legis ignarus, mandat [17] pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine: & hoc sibi dicit ab illo esse mandatum, sicut in litteris eiusdem Luciani ad Celerinum factis animaduertetis. Quibus minime considerauit, quod non martyres Euãgelium faciant: sed per Euangelium martyres fiant: quando & Paulus Apostolus quem Dominus vas electionis suæ dixit, posuerit in epistola sua, dicens [18] *Miror quod sic tam cito demutamini,* [19] *ab eo qui vos vocauit in gratiam, ad aliud Euangelium quod nõ est aliud; nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Christi: sed licet nos, aut angelus de cœlo aliud adnunciet, præterquam adnunciauimus vobis, anathema sit: sicut prædiximus, & nunc iterum dico, si quis vobis adnunciauerit præterquam quod accepistis anathema sit.* Opportune vero superuenerunt [20] litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas, [21] item quas beati confessores Moyses & Maximus Nicostratus & cæteri Saturnino, & Aurelio, & cæteris miserunt, in quibus Euangelij plenus vigor & disciplina robusta legis dominicæ continentur; laborantes hic nos, & contra inuidiæ impetum [22] totis fidei viribus resistentes, multum sermo vester adiuuit, vt diuinitus compendium fieret: & priusquam venirent ad vos litteræ, quas vobis proxime misi, declararetis nobis, quod secundum Euangelij legem stet nobiscum fortiter atque vnanimiter etiam vestra sententia. Opto vos fratres semper bene valere.

Matth. 28

Galat. 1.

ADNOTATIONES IN EPIST. XXIII.

1. Post factas ad vos litteras] *Epistolæ xv mentionem facere Cyprianum, nemo dubitare potest, qui illius epistolæ hæc verba perlegit: Necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus actus nostri, & disciplinæ & diligentiæ ratio redderetur.*

2. Vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur] *Vide hac de re epistolam præcedentem, & sequentes aliquot: gregatim, autem recte habet Manutius: pro eo quod habet Morelius:* congregatis.

3. matri suæ & sorori quæ lapsæ fuerant] *Desiderabatur apud Manut. & sorori, quod ex Morelio adiecimus.*

4. Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus] *Harrisij codex:* Saturnius. *Quod vero idem sit iste cuius meminit in sua Epistola ante hanc 2. Celerinus, & quem resalutari iussit Lucianus sit mihi verisimile, eo quod celerinus dicat eum eodem loco, quo Lucianus, in pœna vngularum Christum confessum imo sit mihi verisimile ex hoc pœnarum genere, passum fuisse Saturnium cum Mappalico, quippe cuius pœnæ sit mentio epistola ix. de Mappalico.*

5. dicens hoc sibi ab illo mandatum] *Verba ipsa mandati, habes recitata à Luciano Epistola præcedenti.*

6. Aurelij quoque adolescentis &c. quod litteras ille nõ nosset] *Vel ex his verbis satis patet, alium fuisse hunc Aurelium adolescentem, ab illo cuius infra fit mentio epistola xxxiij. & xxxiiij. neque etiam Lector ordinatus fuisset à Cypriano, qui litteras non nosset.*

7. Cui rei vt aliquatenus posset obsisti] *Sic Manut. Harisii cod.* aliquantum, *Morelius:* aliquantulum, *prius malo.*

8. litteras ad eos feci, quas ad vos sub epistola priore transmisi] *Insinuare mihi videtur Epistolam xi ad Martyres, quarum exemplar cum epistola xv. Clero Romano misit. Atque adeo verior est hæc lectio quam illa Morelij:* litteras ad vos feci, quas ad eos. *placet etiam magis hæc Manut.* Postquam vero ad eos litteras misi, *quam illa Morelij,* post quas litteras Vniuersorum confessorum nomine Lucianus epistolam scripsit] *habes hanc supra num. xvij.*

9. & firmitas solueretur] *videtur mihi desiderari:* disciplinæ, *aut simile quidpiam.*

10. & hãc formam aliis innotescere.] *Conijcit Harrisius adjiciendũ velle, eo quod in dicta epistola legatur:* innotescere voluimus, *& recte.*

11. de quibus ratio constiterit] *Sic legendum, supra quoque adnotauimus ex epistola xviij. sunt autem verba epistolæ xvij.*

12. impetus multitudinum.] *Sic Manut. Morelius:* per multitudinem, *porro pro eo quod est apud vtrunque:* in sententiam nostram differebantur, *puto legendum:* præsentiam.

13. De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim &c. *Intelligit epistolas xviij, xix. xx. xxi. xxij.*

14. sectæ nostrę] *Secta nomine in bonam partem frequenter vtitur Tertullianus, pro confessione Christiana, vti videre est libris de fuga in persequutione, de pallio, & apologetico contra gentes. Quem pro more suo imitatur Cyprianus, tum hic, tum epistola xxxiij. de* Celerino, *& præsat. lib. 1 testimoniorum ad Quirinum. Sic etiam actor. 26.* αἱρέσεως *in bonam partem accepisse Apostolum, testis est Beda Retractatione sua in Acta, pro quo ibidem:* sectam, *non male veritis noster interpres.*

15. facilitate sua molestus] *Ita prorsus legendum censeo, pro eo quod erat* modestus.

16. præcepti & legis ignarus mandat] *Recte hoc pacto Morelius; cod. Manut. corrupte:* præcipit vt legis ignarus & mandat.

17. pacem dari & peccata dimitti] *vti epistola xxij. adnotauimus, hinc etiam patet pacem illam veram fuisse peccatorum dimissionem. Neque vero simpliciter hic improbat libellos nomine Martyrum datos, vtpote quibus dixit, credere se, adiuuari posse lapsos apud Dominum epistola xiiij. sed quod peccata dimitti videbantur in Pauli Martyris nomine, quæ in solo Christi nomine dimitti possunt; atque adeo, vti iam sæpe diximus, improbat pacem datam ante exomologesin, ante manum ab Episcopo aut presbyteris impositam. Applicari solent enim indulgentiæ nomine martyrum datæ ab ipsis duntaxat Episcopis, non ab ipsis martyribus; quod quum non fieret, toties reprehendit Cyprianus.*

18. Miror quod sic tam cito demutamini] *Sic constanter Manut. & Morelius, eodem modo alibi legunt D. Ambro. & August. & vel ipso Erasmo teste Tertullianus: quare non est quod vsque adeo calumnietur nostrum interpretem, præsertim quum ad* μεθίστασθε *maiorem vtranque* τοῦ οὕτως *significationem expresserit, nam significat* οὕτως *sic, & adeo.*

19. ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud euangelium] *Ita etiam Tertullianus aduersus Marcionem lib. 5. vbi compendio quodam, epistolam totam ad Galatas explicat, & certe omissa ab his particula:* ad, Christi, *sensum reddit dilucidiorum, vti & particula: pro eo quod vulgo est:* in, *neque vero infrequens est, vt* εἰς *quod Græce est pro:* ad, *ponatur. Porro Latinè dixit adnunciare quod Græcè est Euangelizare.*

20. litteræ vestræ quas accepi ad Clerum factas] *Aliæ sint oportet istæ, quam illæ quarum meminit supra Epistola xv. nam missa & acceptæ videntur post illas.*

21. item quas beati confessores Moyses & Maximus, &c.] *Harum litterarum meminit etiam Epistola post hanc 2. sed desiderantur.*

22. totis fidei · ribus] *Sic Morelius, Manut. iuribus, minus recte. legendum etiam paulo post:* priusquam venirent ad vos litteræ, *non:* ad nos, *vti habebat Manut.*

AD CLERVM DE LITERIS PRÆcedentibus Romam missis, & de Saturo lectore & Optato Hyppodiacono factis.

EPISTOLA XXIIII.

Argumentum titulus abunde satis indicat, quare pluribus supersedemus

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIAconibus fratribus, S.

Lib. 3. ep. 22

NE quid conscientiam vestram lateret fratres charissimi, [1] quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim, vtriusque epistolæ exemplum vobis misi: & credo vobis id quod rescripsi, non displicere. Sed illud ad vos perferre litteris meis debui; vrgente causa [2] Clero in vrbe consistenti litteras me misisse. Et quoniam oportuit me per clericos scribere: scio autẽ nostros plurimos absen-

sentes esse, paucos vero, qui illic sunt, vix ad ministerium [3] quotidiani operis sufficere: necesse fuit nouos aliquos constituere, qui mitterentur: [4] Feciſſe me autem sciatis lectorem Saturum,[5] & hypodiaconum Optatum confessorem: quos iam pridem communi consilio [6] Clero proximos feceramus; quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus; [7] aut quando cum presbyteris doctioribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium cõstituimus; examinantes an congruerent illis omnia, quæ esse debent in his, qui ad Clerum parabantur. Nihil ergo à me absentibus vobis nouum factum est: sed quod iam pridem communi consilio omnium nostrũm cœperat, necessitate vrgente promotum est. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & nostri meminisse, fraternitatem salutate.[8] Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXIIII.

1. quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim] *Posterior hæc clausula desiderabatur, adiecta autem est recens à Manut. Videtur mihi indicare aut lapsorum libellos & litteras illas confessorum vniuersorum nomine datas, & responsa; aut Caldonij litteras & responsum.*

2. Clero in vrbe consistenti litteras me misisse.] *Intellige de epistolis præcedenti & xv aut de altera illarum.*

3. quotidiani operis] *Ita Mss. Afflig. Cambr & Marchin. Manut. quoque & Morelius; vulgati vero:* quotidianum, *pessime.*

4. Feciſſe me autem sciatis lectorem Saturum] *Saturum istum postea fuisse etiam Acoluthum, satis patet ex Epistola lv. vbi de officio acoluthi.*

5. & hypodiaconum Optatum confessorem] *Obseruatas iam olim easdem cæremonias, quæ etiamnum retinentur in ordinatione hypodiaconi, patet ex canon. 5. Conc. Cartaginensis. 4. cui D. Augustinus interfuit: Subdiaconus (inquit) cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit, patenam de Episcopi manu accipiat vacuam, & calicem vacuum. De manu vero Archidiaconi vrceolum cum aqua, & mantile, & manutergium. Porro non recens esse institutum ordinem subdiaconatus, sed vel ab ipsis Apostolis, manifestum fit tum ex Apostolorum Can. 42. & 43. tum ex Ignatij epistola ad Antiochenos & Anacleti Epistola prima; tum ex Dionys. & Areop. & Constitut. Apostolicis Clementis. Vbi etiam ipsæ preces in ordinatione hypodiaconi adhiberi solitæ recensentur. Quorum verbis etiam illud fit manifestum, successisse hypodiaconos in Ecclesia, in locum Lauitarum, qui ascripti erant in opera ministerij domus domini, ad custodiam sacrorum vasorum. Valeant itaque, qui recens inuentum hypodiaconatus ordinem dicere non verentur.*

6. Clero proximos] *Sic rectius Manutius quam cæteri omnes:* proximo.

7. aut quando, cum presbyteris doctioribus lectores diligenter probaremus. Optatum inter lectores doctorem Audientium constituimus] *Nos è variis lectionibus hanc consarcinauimus. Vulgati habebant:* aut Optato cum presbyteris doctoribus lectoribus doctorem Audientium, *Sic etiam Afflig codex, Marchin. quoque & Dunensis, præterquam quod haberent,* doctioribus *In Cauchij codice desiderabantur verba illa:* doctoribus lectoribus. *Porro Manutius* aut modo cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorum Audientium *Eodem modo Morelius, præterquam quod habet:* aut quomodo &: diligentes, *prodiligenter. Porro vti epistola xiij. diximus, Audientes dicebantur Catechumeni, Audiētū vero doctor Catechista, quales insignes viros olim clarusse constat apud Alexandriam, Origenem, Pentænum, Clementem & Dionysium.*

8. Valete] *Particula hæc, è Mss. codicibus adiecta est recens.*

AD MOYSEN, MAXIMVM ET CÆteros Confessores, de confessione eorum & lapsis.

EPISTOLA XXV.

Argumentum titulus ipse abunde significat, responsum ad hanc habes Epistola sequenti.

CYPRIANVS [1] MOYSI ET MAXIMO presbyteris, & cæteris confessoribus dilectissimis fratribus S.

Lib. 4. ep. 3.

GLORIAM fidei & virtutis vestræ, fortissimi ac beatissimi fratres, iam pridem de opinione cognoueram, lætatus satis & plurimum grãtulatus; quod vos confessione sui nominis parauerit ad coronam domini nostri præcipua [2] dignatio. [3] Vos enim primores & duces ad nostri temporis prælium facti, cœlestis militiæ signa mouistis, vos spiritale certamen, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis, vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. Inde initia felicia pugnandi orta sunt, Inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta [4] consummari martyria, sed qui in congressione præcedens, exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. [5] Coronas vestra manu sertas indehuc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa, & militiæ victricis auspicia, disciplinæ tenor, quem de epistolæ vestræ vigore perspeximus, quam modo ad collegas vestros [6] in confessione vobiscum Domino copulatos, sollicita admonitione misistis; vt Euangelij sancta præcepta, & tradita nobis semel mandata vitalia, forti & stabili obseruatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum confessione geminatus promerendi Dei titulus: Stare firmo gradu; [7] & in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere, & præceptis Domini subruendis manus impias inferentes, fidei robore submouere; præbuisse ante initia virtutum, nunc & morum magisteria præbere. Dominus post resurrectionem mittens Apostolos mandat, & dicit: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.*[8] *Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis.* Et Ioannes Apostolus mandati memor in Epistola sua postmodum * ponit: *In hoc,* inquit, *intelligimus quia cognouimus eum, si præcepta eius custodiamus: Qui dicit quoniam cognouit eum, & mandata eius non seruat: mendax est, & veritas in illo non est.* Hæc præcepta cum custodienda suggeritis, diuina & cœlestia [9] mandata seruatis. Hoc est esse Confessorem Domini, hoc est esse martyrem Christi, seruare vocis suæ inuiolatã circa omnia & solidam firmitatem;[10] nec propter Dominum martyrem fieri & præcepta Domini destruere conari;[11] vti aduersus illum dignatione, quam tibi dederit, armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est, Christum confiteri velle, & Euangelium Christi negare.[12] Lætor igitur ex vobis fortissimi ac fidelissimi fratres; & quantum gratulor martyribus istic honoratis ob virium gloriam, tantum gratulor pariter & vobis ob dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spiritales copiosa varietate distribuit; honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustrauit tanta felicitas, vt ætate nostra videre contingeret probatos seruos Dei, & Christi milites coronatos. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper bene valere, & nostri meminisse.

1. Ioan. 2. * dicit.

ADNOTATIONES IN EPIST. XXV.

1. Moysi & Maximo] *De hic supra latius Epistola xvi. quæ eiusdē pene Argumenti est, ad eosdem scripta.*

2. dignatio] *vox Tertulliano & Cypriano frequens, habes eandem sub Epistolæ finem, epist. quoque sequenti.*

3. Vos enim primores & duces] *Sic infra epistola xxxiij de Celerino: hic ad temporis nostri prælium primus; fuisse autem illum vnum ex his confessoribus, satis patet epistola iam dicta.*

4. consummari martyria] *Vulgata hæc lectio magis placet, quam illa Manutij & Cambr. codicis:* consummate.

5. Coronas vestra manu sertas] *Sic Manutius & Morelius, pro eo quod mendose legabatur:* vestras:

6. in confessione vobiscum domini copulatos] *Manut. & Morelius, Costerius, Cambr. & cæteri excusi:* domino. *Porro significare mihi videtur litteras Moysis Maximi & Nicostrati ad Saturninum & Aurelium, de quibus supra epistola xxiij*

7. & in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere] *Veram hanc esse lectionem conicio ex codice Cambr. in quo legitur* & in hac acie Euangeluum conantur irrumpere *Vbi desiderari particulam* qui, *manifestum videtur. Manutius & Moreliussic habent:* quæ Euangelium conatur, irrumpere, *pro quo antea mendose:* coronatur.

8. Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos] *Latine dixit, quod Græce dicimus* βαπτίζοντες, *non hic modo, sed & supra x. 3. & infra lxij ad Cæcilium. sic & alibi tinctos nominat, quos baptizatos dicimus. Retinuit autem, vtrobique solœcismum Græcorum exemplarium, quem habet vulgata editio Latina:* docete omnes gentes tingentes eos. *Et rursum:* docentes eos. *Quod aduertant quæso, qui statim vbi solœcismum forte repererint in editione vulgata, vitiosam corruptamve columni antur.*

9. mandata seruatis] *Sic Cambr. codex. Cauchius Manutius & Morelius, vulgati vero:* seruastis, *corrupte*

10. nec propter dominum martyrem fieri] *Magis arridet hæc vulgata lectio quam Manut. & Cambr.* per dominum.

11, vti aduersus illum dignatione] *Ita vulgati codices Cambr. vero:* & aduersus illam dignationem, *sed prius malo.*

12. Lætor igitur &c.] *Etiam hic longe diuersa est Cambr. cod. lectio, sed obscurior hæc nempe:* Igitur ex vobis fortissimi & dilectissimi fratres gratulor, tanquam Martyribus honoratis. congratulor pariter & vobis ob dominicæ disciplinæ coronam, & cui triumphum gloriæ tantum accepisse contigit, dignationem.

AD CYPRIANVM MOYSIS ET Maximi & cæterorum rescriptum.

EPISTOLA XXVI.

Argumentum huius Epistolæ recitat infra Epistola xxxi. Clerus Romanus ad Cyprianum. Quanquam (inquiunt) Confessorum quoque quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit, & ad certamen Euangelicum sua fides in confessione gloriosa iam semel coronauit, litteras habeas conspirantes cum litteris nostris; quibus seueritatem Euangelicæ disciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reiecerunt. Fit eiusdem mentio infra Epistola xxxij. Ediderunt hanc recens Manutius & Morelius, reperitur quoque in Anglico 10. Clementis codice.

CYPRIANO PAPÆ, MOYSES, & Maximus presbyteri, & Nicostratus, & Ruffinus [1] Diaconi, & cæteri Confessores, qui cum eis sunt, S.

Lib. 5. ep. 12. INTER varios & multiplices frater dolores nobis constitutis, propter præsentes multorum per totum pene orbem ruinas, hoc præcipuum solatiũ superuenit; quod acceptis litteris tuis erecti sumus, & dolentis animi mœroribus fomenta suscepimus. Vnde intelligere iam possumus gratiam diuinæ prouidentiæ, forsitan non ob aliam causam nos tam diu clausos vinculis carceris reseruare voluisse; nisi vt [2] instructi & robustius animati litteris tuis, voto proniore ad coronã destinatam possemus peruenire. Illuxerunt enim nobis litteræ tuæ, vt in tempestate quadam serenitas, & in turbido mari exoptata tranquillitas, & in laboribus requies; vt in periculis & doloribus sanitas; vt in densissimis tenebris candida lux & refulgens. ita illas animo sitiente perbibimus, & voto esuriente suscepimus; vt ad certamen inimici, ex illis nos satis pastos, & saginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro ista tua charitate mercedem, & huius tam boni operis repræsentabit debitam frugem. non minus enim coronæ mercede condignus est, qui hortatus est, quam qui & passus est: non minus laude condignus, [3] qui docuit, quam qui & fecit: non minus honorandus est, qui monuit, quam qui dimicauit: nisi quoniam nonnunquã magis gloriæ cumulus redundat ad eum, qui instituit, quam ad eum, qui se docibilem discipulum subministrauit. Hic enim fortassis hoc quod exercuit non habuisset, nisi ille docuisset. Percepimus igitur (iterum dicimus) frater Cypriane, magna gaudia, magna solatia, magna fomenta, maxime quod & glorioſas martyrum, non dicam mortes, sed immortalitates, glorioſis & condignis laudibus prosequutus es: tales enim excessus, talibus vocibus personandi fuerunt, vt quę referebantur, sic dicerentur qualiter facta sunt. Ex tuis ergo litteris vidimus glorioſos illos martyrum triumphos, & oculis nostris quodammodo, cælum illos petentes, prosecuti sumus; & *Luc. 12.* inter angelos ac potestates, dominationesque cœlestes constitutos, contemplati sumus, sed & dominum apud patrem testimonium suum illis promissum perhibẽtem auribus nostris quodammodo sensimus. Hoc est ergo quod & nobis animum in dies singulos erigit, & ad consequendos gradus tantæ dignationis intẽdit. Quid enim glorioſius, quidve felicius vlli hominum potest ex diuina dignatione contingere, quam inter ipsos carnifices interritum confiteri Dominum Deum? quem inter sæuientia sæcularis potestatis varia & exquisita tormenta etiam extorto, & excruciato, & excarnificato corpore Christum Dei filium, etsi recedente, sed tamen libero spiritu confiteri? quam relicto mundo cœlum petiisse? quã desertis hominibus inter angelos stare? quam impedimentis omnibus sæcularibus ruptis, in conspectu Dei iam se liberũ sistere? quam cœleste regnum sine vlla cunctatione retinere? quam coliegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse? quam iudicis sui diuina dignatione iudicem factum fuisse? quam immaculatam conscientiam de confessione nominis reportasse? quam humanis & sacrilegis legibus contra fidem non obedisse? quam veritatem voce publica contestatum fuisse? quam ipsam, quæ ab omnibus metuatur, moriendo mortem subegisse? quam per ipsam mortem immortalitatem consecutum fuisse? quam omnibus sæuitiæ instrumentis excarnificatum & extortum, ipsis tormentis tormenta superasse? quam omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse? quam sanguinẽ suum profluentem non horruisse? quam supplicia sua post fidem amare cœpisse? quam detrimentum vitæ suæ putare non exisse? Ad hoc enim prælium quasi quadam tuba Euangelij sui nos excitat Dominus, dicendo: [4] *Qui plus diligit patrem aut matrem, quã me, non est me dignus: & qui non tollit crucem suam & sequitur me, non est me dignus.* Et iterum: *Beati qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam; ipsorum enim est regnum cœlorum. Beati eritis cum vos persecuti fuerint & oderint: gaudete, & exultate; sic enim & prophetas persecuti sunt, qui ante vos fuerunt. 5 patres eorum.* Et iterum: *Quoniam ante reges & potestates stabitis: & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium: & qui perseuerauerit vsqve ad finem, hic saluus erit.* Et: *vincenti dabo sedere super thronum meum sicut & ego vici & sedi super thronũ patris mei.* Sed & Apostolus: *Quis nos separabit à charitate Christi? pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? sicut scriptum est, quia propter te interficimur tota die, 6 æstimati sumus velut oues victimæ, 7 sed in iis omnibus superuincimus 8 pro eo, qui nos dilexit.* Hęc, & huiusmodi cum in Euangelio collata perlegimus, & quasi faces quasdam ad inflãmandam fidem, dominicis vocibus, suppositas nobis sentiamus; hostes veritatis iam non tãtum non perhorrescimus, sed prouocamus; & inimicos Dei iam hoc ipso, quod non cessimus, vicimus: & nefarias contra veritatem leges subegimus: & si nõdum nostrum sanguinem fudimus, sed fusse parati sumus. [9] Nemo hãc dilationis nostræ moram clementiam iudicet; quæ nobis officit, quæ impedimentum gloriæ facit; quæ cœlum differt, quæ glorioſum Dei conspectum inhibet. In huiusmodi enim certamine, & in huiusmodi, vbi decertat fides, prælio, mora martyres non distulisse, vera clementia est. Pete ergo Cypriane chariſſime, vt nos gratia sua Dominus magis ac magis in dies singulos quosque vberius, atque propensius & armet & illustret; & viribus potentiæ firmet ac roboret: vtque quasi optimus Imperator milites suos, quos vsque adhuc in castris carceris exercuit, & probauit, producat iam ad proposiri certaminis campum: porrigat nobis arma diuina, illa tela, quæ nescisunt vinci; *Ephes. 6.* loricam iustitiæ, quæ nunquam solet rumpi; clypeum fidei, qui non potest perforari; & gladium spiritus, qui non consueuit vulnerari. Cui enim magis hæc, vt pro nobis petat, mandare debemus, [10] quam tam glorioſo Episcopo, vt hostiæ destinati petant auxilium de sacerdote? Ecce aliud gaudium nostrum, quod in officio Episcopatus tui, [11] licet interim à fratribus pro temporis conditione distractus es, tamen non defuisti: quod litteris Confessores frequenter corroborasti; quod etiam sumptus necessarios de tuis laboribus iustis præbuisti; quod omnibus te præsentem quodammodo exhibuisti: quod in nulla officij tui parte quasi aliquis desertor claudicasti. Sed quod nos ad maiorem lætitiam [12] robustius prouocauit, tacere

non

non possumus, quin omni vocis nostræ testimonio prosequamur. [13] Animaduertimus enim, te cõgruente censura, & eos digne obiurgasse, qui immemores delictorũ suorũ pacem à presbyteris perabsentiam tuam festinata & præcipiti cupiditate extorsissẽt; & illos qui sine respectu Euãgelij *sanctum Domini canibus, & margaritas porcis* profana facilitate donassent; cum grande delictum, & per totum pene orbem incredibili vastatione grassatũ, nõ oporteat nisi, vt ipse scribis, caute, moderateque tractari; consultis omnibus episcopis, presbyteris, diaconibus, cõfessoribus & ipsis stantibus laicis, vt in tuis litteris & ipse testaris; ne dum volumus importune ruinis subuenire, alias maiores ruinas videamur parare. Vbi enim diuinus metus relinquitur; si tam facile peccantibus venia præstetur? [14] fouendi sunt sane ipsorum animi, & ad maturitatis suę tempus nutriendi; & de scripturis sanctis, quam ingens, & supra omnia peccatũ commiserint, instruendi. Nec hoc animẽtur, quia multi sunt; sed hoc ipso magis reprimãtur, quia non pauci sunt. Nihil ad extenuationem delicti numerus impudẽs valere consueuit sed pudor, sed modestia, sed patientia, sed disciplina, sed humilitas, atq; subiectio; sed alienum de se expectasse iudicium; sed alienam de suo acta sustinuisse sententiam. Hoc est, quod impresso vulneri inducit cicatricẽ; hoc est, quod deiectæ mẽtis ruinas erigit & attollit? quod ardentem [15] delictorum æstuantium *vaporẽ restinguit & finit. Non ea, quæ sanorum sunt corporum, medicus ægris debet: ne [16] importunis cibis tẽpestatẽ valetudinis sequentis nõ reprimat, sed accendat: scilicet, ne quod potuisset maturius ieiunio attenuante sanari, videatur per impatientiã [17] longius pasta cruditate produci. [18] Eluẽdæ sunt igitur impio sacrificio manus inquinatæ, operibus bonis; & nefario cibo ora misera polluta [19] pœnitentiæ sũt veræ sermonibus expianda & in secretis cordis fidelis nouellandus, & consecrandus est animus: crebri pœnitentium gemitus audiantur; & iterum fideles ex oculis lachrymæ profundantur: vt illi ipsi oculi, qui male simulachra conspexerũt, quæ *inlicita commiserant, satis facientibus Deo fletibus deleant. [20] Non est patientia nisi in morbis necessaria; luctantur cum suo dolore qui languent; & ita demũ sperant sanitatẽ, si tolerãtia superarint dolorem. infidelis enim cicatrix, quam cito festinãs medicus induxit: & ad quemlibet casum medela rescinditur; si non fidelitet de ipsa tarditate remedia præstentur. Cito rursus in incendium flamma reuocatur, nisi totius ignis etiam vsque ad extremam scintillam materia [21] restinguatur; vt merito huiusmodi homines sciant sibi etiam de ipsa mora magis consuli, & fideliora necessarijs dilationibus remedia præstari. Cæterum vbi erit quod custodia squalidi carceris includuntur, qui Christum cõfitentur; si sine periculo fidei sunt, qui negauerunt? vbi quod in nomine de catenarum ambitu vinciuntur, si sine communicatione non sunt, qui confessionem Dei non retinuerunt? vbi quod detenti martyres gloriosas animas suas ponunt; si, qui derelinquerunt fidem periculorum & delictorum suorum non sentiunt magnitudinem? quod si nimiam impatientiam præ se ferunt, & intolerabili festinatione communicationem exposcũt; frustra querula ista, & inuidiosa, ac nihil aduersus veritatem valentia iactãt petulanti, & infreni ore cõuicia: quãdoquidem licuerit illis suo iure retinere, quod nunc sua sponte quęsita necessitate cogũtur postulare: fides enim quę potuit Christum confiteri, potuit & à Christo in communicatione retineri. Optamus te beatissime ac glorioßissime Papa in Domino semper bene valere, & nostri meminisse.

*morbum

*illicite.

ADNOTATIONES IN EPIST. XXVI.

1. Diaconi] *Vox hæc adiecta est à Manutio, & recte, quantum colligere est ex Damaso in vita Fabiani, qui Nicostratum diaconum dicit.* 2. instructi & robustius animati] *Sic Morel. pro quo Manutius:* instructius, *male Paulo post vbi vterque habet:* quadam, *censeo legendum:* quædam. satis pastos & saginatos] *Hic melius Manut. quam Morelius qui habet:* pasti & saginati.

3. qui docuit, quam qui & fecit: non minus honorandus qui monuit, quam qui dimicauit] *Veram hanc huius loci lectionem ex præcedentibus verbis colligere non est difficile.* Non minus coronæ mercede condignus est, qui hortatus est, quam qui & passus est: *Locus insignis de operum mercede. porro illud:* dimicauit, *ex Morelio habemus, pro eo quod habet Manutius:* exoptauit, *pessime. Contra recitius habet iste:* cæterum dicimus, *quam Morelius:* dicemus. *Quomodo & illud Manutij:* in dies singulos, *magis probatur, quam Morelij istud:* indies, *& rursum illud post aliquot lineas:* non exisse, *pro quo Morelius:* non Vixisse, *sed male.*

4. qui plus diligit patrem, &c.] *interseruit hoc loco Manut. hæc quoque verba:* & qui plus diligit animam suam quam me, non est me dignus, *sed omissa sunt à Morelio, & recte, vt quæ neque in Latinis neque in Græcis reperiantur codicibus; ni forte pro eo quod est:* filium *vel* filiam, *isti:* animam, *legant, quod quum non probetur, omittendum existimaui.*

5. patres eorum] *Oratio consarcinata ex Matth. & Luca euangelijs. Nam verba hæc:* sic enim faciebant prophetis patres eorum, *Lucæ sunt, apud Mattheum vero sunt ista:* Sic enim persecuti sunt prophetas qui fuerunt ante vos. *Colligere hinc licet modum concordiæ Euangelicæ, ita vt etiam singula singulorum Euangelistarum verba seruentur, quem ita exacte tradidit & seruauit Reuerendissimus in Christo pater D. Cornelius Iansenius electus Gandensis, vt omnibus palmam præripuerit.*

6. æstimati sumus sicut oues victimæ] *Sic Manut. & recte, nam eodem modo citatur hic locus D. Pauli à Cypriano infra tom. 2. de exhortatione martyrij: & rursum test. lib. 3. cap. 16. prater quam quod ibi:* deputati, *legitur. Eleganter autem expressa est in hac translatione vox Hebræa, pro qua septuaginta* πρόβατα σφαγῆς, *id est, oues occisionis, siue occisioni destinatæ.*

7. sed superuincimus] *Ita Manut. eodem modo citatur & infra hic locus li. test. 3. à Cypriano, & à D. Aug. li. 22. de ciuit. Dei, c. 23. ac de doctrina Christiana lib. 4. c. 20. qua voce significantius transfertur vox Græca* ὑπερνικῶμεν, *quam voce,* superamus, *quã habet Morelius: & infra Cyprianus de exhortat. martyrij.*

8. pro eo qui dilexit nos] *Manut. quoque est hæc lectio, pro qua vulgatam habet Morelius:* propter eum.

9. nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam iudicet] *pro:* clementiam, *tum hic, tum paulo post Morelius:* dementiam, *legit corruptissime. Error contigit ex affinitate cl. & d. Porro paulo post pro:* vt quasi, *quod habet Manutius, Morelius:* vtque quasi, *legit, quod malo.*

10. quam tam glorioso Episcopo] *Tum illud adiectum est à Morelio, qui etiam pro:* destinati, *legit* destinatæ, *neutra lectio displicet.*

11. licet interim à fratribus distractus] *Etiam hic:* interim, *desiderabatur apud Manut. additum à Morelio. Porro alludit proculdubio ad Epistolam xv. vtpote è qua multa hic ad verbum fere.*

12. robustius prouocauit] *Sic recte Manutius, pro quo Morelius:* prouocasti, *male.*

13. Animaduertimus enim, &c.] *Alludit ad epistolas aliquot præcedentes de Lapsis: quanquam illam epistolam è qua verba Cypriani citantur, tum hic tum infra epist. xxxi. & lij. exstare non existimem.*

14. fouendi sunt sane] *Recte sic Morelius, pro quo mendose Manutius:* fouentibus, *paulo etiam ante vbi Manut. habet:* relinquetur, *recitius Morelius:* relinquitur. *contra autem omissa erat paulo post à Morelio vox:* valere.

15. delictorum æstuantium vaporem] *Sic Manutius: Morelius,* morbum.

16. importunis cibis] *Ita Manut. Morelius,* importunus cibus, *corrupte.*

17. longius pasta cruditate] *Magis hæc placet Morelij lectio, quam illa:* passiua cruditate; *quum prior elegantiam quandam redoleat, posterior barbarismum, qui illa ætate à Romanis erat quam alienissimus.*

18. Eluendæ sunt igitur impio sacrificio, &c.] *Elegans locus de satisfactionis modo, iuxta illud ad Romanos 6. Sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem.*

19. veræ pœnitentiæ] *Sic Manut. Morelius:* patientiæ, *non recte, paulo post hic:* illicite, *ille:* inlicita, *neuter male.*

20. Non est patientia nisi in morbis necessaria] *Sic legendum censeo ex varia huius loci lectione. Manutius enim:* Non est impatientia in morbis. *Morelius:* Non est pœnitentia nisi in morbis.

21. restinguatur] *Recte ita Morelius, alter,* rescinditur, *male.*

intolerabili festinatione] *Sic Manut. Morelius:* intollerabilem festinationem, *pessime, qui etiam vitiose legit:* querela, *pro* querula.

CYPRIANI AD LAPSOS QVI IPSI de vsurpata Pace per Paulum martyrem data scripserant.

EPISTOLA XXVII.

Argumentum huius Epistolæ infra habes Epistolæ xxix. Litteras (inquit) ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vendicantes, quod dicant, Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum quarum exemplũ ad vos trãsmisi, legetis, simul quid & ego eis breuiter rescripserim. Desideratur autem lapsorum Epistola ad quam rescribit.

1 CY-

1CYPRIANVS LAPSIS.

Lib.5.ep.6. DOMINVS noster, cuius præcepta metuere & obseruare debemus, Episcopi honorem, & Ecclesiæ suæ rationem disponens, in Euangelio loquitur, & dicit Petro: [2] *Ego tibi dico, quia tu es petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam: & tibi dabo claues regni cælorum, & quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cælis, & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis.* Inde per temporum & successionum vices, Episcoporum ordinatio, & Ecclesiæ ratio decurrit, vt Ecclesia super episcopos constituatur: & omnis actus Ecclesiæ per eosdem præpositos gubernetur. Cum hoc itaque diuina lege fundatum sit; miror quosdam audaci temeritate [3] sic mihi scribere voluisse; [4] quando Ecclesia in Episcopo, & clero, [5] & in omnibus stantibus sit constituta. absit enim, nec Domini misericordia & potestas eius inuicta patiatur, vt Ecclesia esse dicatur lapsorũ numerus; cum scriptum sit. *Deus non est mortuorum, sed viuorum.* Omnes quidem viuificari optamus, & vt in statum pristinum restituantur, precibus nostris & gemitibus oramus, si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse; & si apud illos, atque in illis est Ecclesia; quid superest, quam vt ipsi rogentur à nobis, vt nos ad ecclesiam dignentur admittere? summ ssos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent; nec Ecclesiæ nomine litteras facere, cum se magis sciant Ecclesiæ scribere. Scripserunt autem mihi nuper quidam de lapsis humiles, & mites, & trementes, & metuentes Deum, & qui in ecclesia semper glorioſe, & granditer operati sunt; [6] & opus suũ Domino imputauerunt, scientes illum dixisse: *Et cum hæc omnia feceritis, dicite serui superuacui sumus; quod debuimus facere fecimus*: Quæ illi cogitantes & quãuis libello à martyribus accepto, vt tamen à Domino satisfactio sua admitti possit, orantes scripserunt mihi, se delictum suum cognoscere, & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temere, aut importune properare, sed expectare præsentiam nostram; dicentes pacem quoque ipsam si eam nobis præsentibus acceperint, dulciorem sibi futurã. Quibus quantum gratulatus sim, Dominus testis est: qui dignatus est ostendere quid eiusmodi & tales serui de eius benignitate mereantur. [7] Quas litteras cum nuper acceperim, & nunc aliud scripsisse vos legerim, peto discernatis desideria vestra, & quicunque estis qui has litteras nunc misistis, nomina vestra libello subiiciatis, & libellum cum singulorum nominibus ad me transmittatis. ante est enim scire quibus [8] rescribere habeam: tunc ad singula quæ scripsistis, pro loci & actus nostri mediocritate, rescribam. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & secundum Domini disciplinam quiete & tranquille agere. Valete.

Matth.16. *Matth.22.* *Luc.17.*

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXVII.

1. Cyprianus lapsis] *Hanc Epistolæ epigraphen habet Manutius. Morelius vero nullam habet; qui tamen hanc epistolam non Cypriano, sed Celerino inscribit, verùm falsò, vt argumentum ex epistola xxixe sumptum manifestum facit. Ab vtroque ipsorum nunc primum edita est.*

2. Ego dico tibi quia tu es Petrus] *Locum hunc Matth. quem hic omnibus Episcopis accommodat, infra Epistolæ lv. ad Cornelium & alibi frequenter Petro soli attribuit, vbi de hac scriptura latius.*

3. sic mihi scribere voluisse] *Ita rectè Morelius, alter male*: mihi scribere noluisse, *neque enim conqueritur, ad se non scriptum à lapsis, sed nimis temere ab illis scriptum.*

4. quando ecclesia] *Sic Morelius, Manutius vero*: cum, *prius magis placet ob phrasim Cypriani, qui*: quando, *pro*: cum, *vti solet.*

5. & in omnibus stantibus] *Eleganter qui in fide perstiterant, stantes, vocat: eadem metaphora qua lapsos, qui fidem negarant. Confirmatur autem hinc lectio communis epistolæ præcedentis quæ habet*: & ipsis stantibus Laicis] *habent similem phrasim infra epistol. 30. & 31. supra quoque epist. 14.*

6. & opus suum Domino imputauerunt] *Etiam hæc Morelij lectio verior est, quam Manut. qui hoc loco interiicit*: nunquam, *laudat enim illorum humilitatem, qui semper granditer in Ecclesiæ operati sunt, & tamen opus suum non sibi, sed Domino imputauerunt.* qui potens est. *Sic Manut. Morelius*: qui dignatus est, *hoc magis placet.*

7. quas litteras cum nuper acceperim) *Desiderantur tam hæ litteræ lapsorum, quam illæ ad quas respondet, quæ si exstarent, tam libelli martyrum forma nobis nota foret.*

8. rescribere habeam) *Sic quidem Manut. Morelius vero*: debeam, *neutra lectio displicet, quanquam tamen priori Phrasi vtatur Cyprianus Epist. xlviij. & ad Cæcilium.*

AD CLERVM DE GAIO DIDDENSI, aliisque qui lapsis communicabant.

EPISTOLA XXVIII.

Argumentum huius Epistolæ satis conuenit cum præcedenti, ac puto eam esse, de qua in sequenti epistola loquitur. Laudat enim Clerum suum, quod Gaium Diddensem presbyterum & Diaconum eius qui lapsis temere communicabant, communione mouissent, & vt de aliis quibusdam idipsum fiat, hortatur. Porro præter Manut. & Morel. qui primi hanc ediderunt, reperitur etiam hæc epistola in Ms. Harrisii cod.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus, fratribus S.

Lib.5.ep.3. INTEGRE & cum disciplina feciſtis fratres charissimi, quod consilio collegarum meorum, qui præsentes erant, [1] Gaio Diddensi presbytero, & diacono eius cessuistis non communicandum: qui communicando cum lapsis, & offerendo oblationes eorum, in prauis erroribus suis frequenter deprehensi, & semel atque iterum, secundum quod mihi scripsistis, à collegis meis monitine hoc facerent, in præsumptione & audacia sua pertinaciter perstiterunt, decipentes quosdam fratres ex plebe nostra; quibus nos omni humilitate consultum cupimus, & quorum saluti non adulatione composita, sed sincera fide, prospicimus; vt vera pœnitentia, & gemitu & dolore pleno Dñm deprecentur, quia scriptum est; *Memento vnde ecciderís, & age pœnitentiam*: & iterum loquitur *Apoc.1.* scriptura diuina: *sic dicit Dominus:* [2] *cũ cõuersus gemueris, tũc saluaberis & scies vbi fueris*: ingemiscere autem & agere pœni- *Ex Ezech. 18. & 33.* tentiam quo modo possunt, quorum [3] gemitibus & lachrymis intercedunt quidam de presbyteris, vt communicandum cũ illis temere existiment? nescientes quia scriptum est: *qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt,* [4] *& semitam pedum vestrorum turbant.* Merito salubria nostra & vera consilia nihil promouent dum blanditijs & palpationibus pernicioſis salutaris veritas impeditur; & patitur lapsorum saucia & ægra mens: quod corporaliter quoque ægri, & infirmi sæpe patiuntur: vt dum salubres cibos & vtiles potus, quasi amaros & abhorrentes respuunt, & illa quæ oblectare & ad præsens suauia videntur esse, appetũt, perniciem sibi, & [5] mortem si per inaudientiam & intemperantiam prouocent: nec proficiat ad salutem artificis medela vera: dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secundum litteras meas fideliter & salubriter consulentes, à consiliis melioribus ne recedatis: legite vero has eaſdem litteras & collegis meis: si qui aut præsentes fuerint, aut superuenerint, vt vnanimes & concordes ad fouenda, & sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus; tractaturi plenissime de omnibus, cum conuenire in vnum per Domini misericordiam cœperimus. Interea si quis immoderatus, & præceps siue de nostris presbyteris vel diaconibus, siue de peregrinis ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, [6] à communicatione nostra arceatur; apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ, quando in vnum permittente Domino, conuenerimus. Desideraſtis quoque, vt de [7] Philumeno & Fortunato hypodiaconis, & Fauorino acolutho, qui medio tempore recesserunt, & nunc venerunt, quid mihi videatur rescribam. Cui rei [8] non potui me solum iudicem dare, cũ multi adhuc de clero abſentes sint, nec locum suum vel sero repetendum putauerint; & hæc singulorum tractãda sit, [10] & limanda plenius ratio, non tantum cum collegis meis, sed & cum plebe ipsa vniuersa: expensa enim moderatione libranda, & pronunciandapostea

Esai 3.

posterum circa ministros Ecclesiæ constituat exemplum. [11] Interim se à diuisione mensurna tantum contineant; non quasi à ministerio ecclesiastico priuati esse videantur sed vt integris omnibus ad nostram præsentiam differantur. Opto vos fratres charissimi semper bene valere. Fraternitatem vniuersam salutate,& valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXVIII.

1. Gaio Diddensi presbytero] *Si quid in re incerta diuinare licet, sic mihi verisimile*, Diddam, *pagum quempiam fuisse in Carthaginensi diœcesi*, & Gaium *hunc fuisse illius loci presbyterum, id est quem nunc vocamus pastorem siue curatum, idque quia Diacono illius mentionem facit. Neque vero Phrasis veteribus inusitata est. Harr. cod. legit:* Glacodidensi, *qui paulopost habet* comprehensi, *pro:* deprehensi, & corrupta, *pro:* composita.

2. Cum conuersus gemueris tunc saluaberis] *Hæc verba non male diuinauit Manutius sumpta ex Ezechielis partim. 18. partim. 33. cap. quæ totidem pene verbis citat D. Hieronym. epistolis ad Sabinianum & ad Rusticum. Citatur etiam non dissimiliter ab auctoribus librorum De vera & falsa pœnitentia, ac de conflictu vitiorum & virtutum, illud: In quacunque die peccator conuersus ingemuerit (siue conuersus fuerit) saluus erit, siue vita viuet). Nō reperitur tamen hæc lectio in editione aut vulgata aut septuaginta. Accedit magis ad verba prophetæ Tertul. lib. de pœnitentia, vbi sic hunc locum citat:* pœnitere & saluaberis.

3. gemitibus intercedunt] *Phrasis Cypriano vsitatissima, vti patet infra epist xxxviij. xl. lv. lxiij. qua intercedere cum dativo, accipit pro impedire siue inhibere, in quo significatu etiam Gellius ea voce vitur: Ne sibi (inquit) intercedamus, quo minus suapte potestate vti liceat. Erat autem intercessio apud Romanos proprie tribunorum, quibus lus erat intercedendi vtpote qui crearentur non iuri (inquit Gellius) indicendo, sed intercessionibus faciendis, vt iniuria quæ coram fieret arceretur, & vt vim fieri vetaret. Intercedere dicebantur etiam Tribuni Senatusconsultis, dum obstabant ne fierent. Imitatus est autem Cyprianus etiam in hac phrasi Tertull. lib. 2. contra Marcionem, & alibi frequenter.*

4, & semitam] *Hoc ex Harris. codic. nam infra etiam sic vbique legitur. Erat antea:* semitas.

5. per inaudientiam] *Noue dictum, ita tamen habet tum Manutius Morelius.* siue de nostris] *Harr. cod.* vestris.

6. à communicatione nostra arceatis] *Arcere à communicatione dixit, quod hodie excōmunicare dicimus. Vide infra de huius periphrasibus diuersis epistolam 38.*

7. Philumeno & Fortunato hypodiaconis & Fauorino acoluto] *Harr. cod. & hic & in titulo:* Philemone. *De officio autem hypodiaconi supra epist. 24. De Acolusthi officio infra dicemus epistola lv. An autem idem sit* Fortunatus, *de quo hic & infra epist. xxx. nescio.*

8. non potui me solum iudicem dare] *Sic Ma. Morelius vero:* non potui (F. non putaui) me solum debere sententiam dare. *Confirmatur autem hac mea coniectura cod. Harr. qui legit:* non puto] *& consentit etiam mecum in eo quod sequitur.*

9. nec locum suum vel sero repetendum] *Sic ex Manut. & Morelij lectione restitui hunc locum. Morelius habet:* nec locum suum vel forte repetendum. *Manutius vero:* nec hoc solum vel sero repetendum. *Fortassis autem non male legeretur hoc pacto:* nec solum suum.

10 & limanda plenius ratio] *Supra eodem verbo vtitur epistola vi. & infra frequenter. Tertull. quoque frequentissime. Porro Morelius hoc loco non habet vocem:* ratio, *sed ita legit:* & hæc cognitio singulorum, &c.

11. Interim se adiuisione mensurna tantum contineant] *Huius loci antea corruptissimi hanc restitutionem acceptam debeo prorsus dicto D. Ioannis Harrisii Angeli cod. Ms. antea enim legebatur:* a diuisione (seu dictione) mensurantium, *& confirmat eandem quod habet Manut. infra epistola 34. & diuisione:* mensurnas æquatis quantitatibus partiantur, *vbi de hac phrasi latius. Ego cum deessent Ms. codices censueram legendum* mensurantium, *sicut epistola infra 65. sportulantes fratres dixit. Verum illa genuina est lectio.*

AD CLERVM ROMANVM DE IISdem lapsis, qui sibi Pacem à Paulo martyre datam vendicabant

EPISTOLA XXIX.

Argumenti esse eiusdem cum duabus præcedentibus, ex prædicta inscriptione satis apparet.

CYPRIANVS PRESBYTERIS, ET DIAconibus Romæ consistentibus. fratribus S.

Lib. 1. ep. 5.

ET[1] dilectio communis & ratio exposcit fratres charissimi, nihil conscientiæ vestræ subtrahere de his quæ apud nos geruntur, vt sit nobis circa vtilitatē ecclesiasticę administrationis commune consiliū:[2] nam postea quam ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem, & Optatum hypodiaconum fratres nostros de quorundam prospecta temeritate, qui pœnitentiam agere, & Deo satisfacere derectāt; litteras ad me fecerunt; pacem non dandā sibi postulantes, sed quasi iam datā sibi vindicantes, quod dicant Paulum omnibus pacē dedisse,[3] sicut in litteris eorum, quarum exemplum ad vos transmisi, legetis. Simul quid & ego eis breuiter interim rescripserim; [4] sed & quales postea ad clerum litteras fecerim; vt scire possetis; huius quoqe rei exemplum vobis misi. Quod si vltra temeritas eorum nec meis nec vestris litteris compressa fuetit, nec consiliis salutaribus obtemperauerit, agemus ea quæ secundum Euangelium Dominus agere præcepit. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPIST. XXIX.

1. Et dilectio communis & ratio exposcit, &c. *Dignum elogium Cleri Romani, quale quid habet supra quoque epistola xv. dum dixit, Necessarium se duxisse actus sui ac disciplinæ & diligentiæ rationem apud illos agere, quod repetit Epistola quoque xxiij. Colligere itaque vel hinc licet, quanto iam olim in honore sit habita Romana sedes, vtpote quæ à tanto viro toties consuleretur, sed infra alibi pauca de hac auctoritate latius.*

2. Nam posteaquam ad vos litteras feci] *Habes hanc epistolam supra num. xxiij.*

3. sicut in litteris eorum] *Desiderantur hæ, vti prius quoque diximus, rescriptum vero cuius meminit, habes Epistola xxvij.*

4. Sed & quales post a ad Clerum litteras fecerim] *Hanc epistolā illam esse quæ præcedit, suspicor.*

AD CYPRIANVM CLERI ROMAmani responsum.

EPISTOLA XXX.

ARG. *compluribus Epistolis & nominatim præcedenti (ni fallor) quibus quid negotii sibi Lapsi facesserent indicauerat Cyprianus, hac Epistola respondet Clerus Romanus, & sententiam illius per omnia confirmat. Ediderunt autem etiā hanc recens Manutius ac Morelius, & reperitur in dicto Harrisij codice.*

CYPRIANO PAPÆ, PRESBYTERI & Diacones, Romæ consistentes, S.

CIVM perlegissemus frater litteras tuas, quas per Fortunatum hypodiaconū miseras, gemino sumus dolore perculsi, & duplici mœrore confusi, quod neque tibi requies vlla in tāris persecutionis necessitatibus traderetur; & lapsorū frattū immoderata petulantia[2] vsque ad periculosam verborum temeritatem producta denotaretur. Sed quanquam nos atque animum nostrum ista quæ diximus, grauiter adfligerent; tamen mœroris nostri tam grauem sarcinam, rigor tuus, & secundum euāgelicam disciplinam adhibita seueritas temperat: dum & quorundam improbitatem iuste coercet; & hortando ad pœnitentiam, viam legitimam salutis ostendit: Quos quidem satis mirati sumus ad hoc vsque prosilire voluisse, vt tam vrgenter, & immaturo, atque acerbo tempore, in tam ingenti & immenso crimine atque delicto, [3] pacem sibi non tam peterent, quam vendicarent immo iam & in cęlis habere se dicerent. Qui si habent, quid petunt, quod tenent? si autē non habere illos probatur, hoc ipso quod petunt; cur non iudicium eorū sustinent, à quibus petēdam pacem, quā vtique non habent, putauerūt. [4] Quod si alicunde prærogatiuam cōmunicationis habere se credunt, cum euāgelio illam cōferre conentur; vt ita demū firmiter valeat, si ab euangelica lege non dissonat. Cęterum quo pacto euāgelicā poterit prestare cōmunicationē, quod cōtra euāgelicam decretū videtur veritatē? Nā cum omnis prerogatiua ita demū [5] ad indulgētię priuilegium spectet; si ab eo cui sociari quęrit, nō discrepet, [6] qui à Deo, cui sociari quęrit discrepat, necesse est indulgē tiā & priuilegiū societatis amittat. Videāt igitur quid in hoc negotio agere conētur. nā si aliud quidem euangeliū aliud autem martyres dicunt posuisse decretum; collidētes contra euangelium martyres, vtrobiq; periclitabūtur.

Lib. 5. ep. 15.

Nam

Nam & euangelij fracta iam & iacens videbitur esse maiestas; si potuit alterius decreti nouitate superari: & de martyrum capite gloriosa confessionis corona detracta; si non illam de euangelij conseruatione inuenientur consecuti, vnde martyres fiunt; vt merito nulli magis sit cōperēs nihil contra euangelium decernere, quam qui martyris nomen ex Euangelio laborat accipere. Illud præterea vellemus addiscere, si martyres non propter aliud martyres fiunt, nisi vt non sacrificantes, teneant Ecclesię[7] vsque ad effusionem sanguinis sui pacem; ne cruciatus dolore superati perdendo pacem, perdant salutē: quo pacto salutem, quam si sacrificassent se habituros non putauerunt, illis existiment donandam, qui sacrificasse dicantur; cum legem hanc debeant in aliis tenere, quam ipsi videbantur sibi anteposuisse? In quo negotio, hoc ipsū, quod pro se ipsis facere putauerūt, animaduertimus contra seipsos protulisse. Nā si dandam illis pacem martyres putauerūt, cur ipsi nō dederūt?[8] cur illos ad Episcopum, vt ipsi dicunt, remittendos censuerunt? Is enim qui iubet fieri, potest vtique facere, quod fieri iubet. Sed vt intelligimus, immo vt res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi martyres vtrobique adhibendum putauerunt temperamentum & pudoris & veritatis. Nam & quia à multis vrgebantur, dum ad Episcopum illos remittunt, verecundiæ propriæ, ne vlterius inquietarentur, consulendū putauerunt: & dum illis non ipsi communicant, Euangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam iudicauerunt. Tu tameu frater nunquam pro tua charitate desistas lapsorum animos temperare, & errantibus veritatis præstare medicinam; licet animus ægrorum, medentium respuere soleat industriam. Recens est lapsorū nuper hoc vulnus, & adhuc in tumorem plaga consurgens: & iccirco certi sumus, quod spatio productioris tēporis impetu isto consenescente, amabunt hoc ipsum, ad fidelem se dilatos esse medicinam; si tamen desint, qui illos arment ad periculum proprium, & in peruersum instruentes pro salutaribus dilationum remediis, exitiosa deposcant illis properatæ communicationis venena. Neque enim credimus sine instinctu quorumdam, ausuros fuisse omnes tam petulanter sibi pacem vendicare. Nouimus Carthaginiensis ecclesiæ fidem, nouimus institutionem, nouimus humilitatem: vnde etiam mirati sumus, quod quædam in te per epistolam iniecta durius notaremus: cum amorem vestrum mutuum, & charitatem exemplis multis reciprocæ adfectionis in vos inuicem sæpe comperissemus. Tempus est igitur vt agant delicti pœnitentiam, vt probent lapsus sui dolorem, vt ostēdant verecundiam, vt monstrent humilitatem; vt exhibeant modestiam; vt de submissione prouocent in se Dei clementiam, & de honore debito[9] in Dei sacerdotem, eliciant in se diuinam misericordiam. Quanto meliores ipsorum litteræ fuissent, si pro ipsis preces stantium humilitate ipsorum adiutæ fuissent? quoniam & facilius[10]. impetratur, quod petitur, quando is, pro quo petitur, condignus est, vt quod petitur, impetretur. Quod autem pertinet ad[11] Priuatum Lambesitanum, pro tuo more fecisti,[12] qui rem nobis sollicitam nunciare voluisti: omnes enim nos decet pro corpore totius Ecclesiæ, cuius per varias quasque prouincias membra digesta sunt, excubare: sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere non potuit. Nam cum antehac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset vexillarius Priuati, & furto ac fraudulēter litteras à nobis elicere curaret; nec quis esset, latuit; nec litteras, quas volebat, accepit. Optamus te in Domino bene valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXX.

1. Cum perlegissemus frater literas tuas] *Qua sit hæc Epistola, non certo constat, xxiiij. ne, an xxix. ob argumenti tamen vicinitatem, præcedentem esse suspicor. Porro Fortunatus iste hypodiaconus alius videtur ab illo, cuius supra epistola xxviii. fit mentio. vtpote cum ille de quo ibi, Lapsus fuerit, atque adeo ab omni ministerio ecclesiastico suspensus.*

2. vsque ad periculosam verborum temeritatem] *Omissa erat apud Manut. casu quopiam vox:* verborum, *quam ex Morelio adiecimus.*

3. pacem non tam peterent quam vendicarent] *Ex hoc loco & similibus verbis sub finem, confirmatur mea quam dixi coniectura de epistola præcedenti.*

4. Quod si alicunde prærogatiuam communicationis] *Sic rectè Morelius. pro quo altera lectio:* communicationem, *locus est similis in epistolis supra x. & xi.*

5. ad indulgentiæ priuilegium] *Vides hic bis vsitatam, Christiane lector, vocem:* indulgentiæ, *in eadem prorsus significatione, qua nunc vtimur habes in eandem supra bis repetitam Epistola xxi. & sequenti quoque epistola.*

6. qui à Deo cui sociari quærit, descrepat] *Vocem* qui, *hoc loco non temere adiecimus alioquin enim nullo modo constabat sensus. Consentit etiam Ms. Harrif. cod.*

7. vsque ad effusionem sanguinis sui] *Certe vel hinc confirmatur coniectura nostra quam habes supra Epistola ix. de differentia Martyrum & confessorum; nempe Martyres dici solitos eos, qui ad sanguinis vsque effusionem Christum confessi essent, etiam si non dum pro Christo mortem perpessi forent.*

8. cur illos ad episcopum remitendos censuerunt] *Vides Martyres non ipsosmet pacem dare, sed ad episcopos remittere solere, atque hoc est quod iam toties repetiimus: Citra conscientiam episcoporum datos libellos vituperari à Cypriano.*

9. in dei sacerdotem] *Sacerdotis nomen olim in primitiua ecclesia, solis attribuebatur Episcopis: vti latius alibi.*

10. impetretur] *Sic rectè Morelius, alter:* impleretur, *pessimè: porrò pro eo quod habet Manut.* pertineat, *Morelius legit* adtineat, *magis placet, vt legatur:* pertinet.

11. Priuatum Lambesitanum] *Fit huius mentio Epist. lv. vbi satis indicatur, vexillarium Priuati, cuius hic meminit, fuisse Felicissimum, de vtroque plura ibi dicturi sumus.*

12. qui rem nobis sollicitam] *Interserit hic Morel. vocem:* tanquā] *sed superfluè, quantum mihi quidem videtur, nisi forte plura adhuc verba desiderentur.*

CLERI ROMANI ALIVD EADEM de re rescriptum.

EPISTOLA XXXI.

Argumentum. Quod paucis epistola præcedenti, nunc latius & solidè tractat Clerus Romanus, respondens alteri quoque epistolæ Cypriani, è qua verba aliquot citat, quæ exstare non putatur, obiter etiam gratias agit Cypriano pro missis litteris ad Martyres & Confessores Romanos. Scripta est autem, vti & præcedentes Cleri Romani, vacante sede post mortem Fabiani.

CYPRIANO PAPÆ, PRESBYTERI ET Diaconi Romæ consistentes, Salutem.

QVANQVAM bene sibi conscius animus, & euangelicæ disciplinæ vigore subnixus, & verus sibi in decretis cœlestibus testis effectus, soleat solo Deo iudice esse contentus, nec alterius aut laudes petere, aut accusationes pertimescere: tamen geminata sunt laude condigni, qui cum conscientiam sciant Deo soli debere se iudici, actus tamen suos desiderant etiam ab ipsis suis fratribus comprobari. [2] Quod te frater Cypriane facere non mirum est, qui pro tua verecundia & ingenita industria, consiliorum tuorum nos non tam iudices voluisti, quam participes inueniri; vt in tuis rebus gestis laudem tecum, dum illas probamus, inueniremus; [3] & tuorum consiliorum bonorum cohæredes, quia & affirmatores esse possimus. Idem enim omnes* credimur operati, in quo* deprehendimur eadem omnes censuræ & disciplinæ consensione sociari. Quid enim magis aut in pace tā aptum, aut in bellis persecutionis tam necessarium, quā debitam seueritatem diuini vigoris tenere? quam qui remiserit, instabili rerum cursu[4] erret semper necesse est, & huc atque illuc variis & incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, & quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo, nauim ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos, vt appareat non aliter saluti ecclesiasticæ consuli posse, nisi si qui & contra ipsam faciunt, quasi quidam aduersi fluctus repellantur, & disciplinæ ipsius semper custodita ratio, quasi salutare aliquod gubernaculum in tempestate seruetur. Nec hoc nobis nunc nuper consiliū cogitatum est, nec hęc apud nos aduersus improbos modo superuenerunt repentina subsidia, sed[5] antiqua hæc apud nos seueritas, antiqua fides, disciplina legitur anti-

Lib. 3. ep. 7.

credere-mur.
deprehen-deremur.

qua

qua: quoniam nec tantas de nobis laudes apostolus protulisset dicendo : *Quia fides vestra prædicatur in toto mundo,* Rom. 1.
nisi iam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutuatus fuisset; quarum laudum & gloriæ degenerē fuisse, maximum crimen est. Minus est enim dedecoris nunquam ad præconium laudis accessisse, quam de fastigio laudis ruisse. Minus est criminis honoratum bono testimonio non fuisse: quam, honorem bonorum testimoniorum perdidisse. Minus est, sine prędicatione virtutum ignobilem sine laude iacuisse, quam exhæredem fidei factum, laudes proprias perdidisse: ea enim quæ in alicuius gloriam proferuntur, nisi anxio & sollicito labore seruentur, in inuidiam maximi criminis intumescunt. Hoc nos non falso dicere [6] superiores nostræ litteræ probauerunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus, aduersus eos, [7] qui seipsos infideles illicita nefariorum Libellorum professione prodiderant, [8] quasi euasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, [9] quo nō minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant, tenerentur. [10] Sed etiam aduersus illos qui acta fecissent, licet præsentes cum fierent non affuissent, cum præsentiam suam vtique vt sic scriberentur mandando fecissent. Non est enim immunis à scelere, [11] qui vt fieret imperauit: nec est alienus à crimine, cuius consensu, licet non à se admissum, crimen tamen publice legitur, & cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum; qui fallaces in excusatione [12] præstigias quærit, negauit, [13] & qui vult videri proposito aduersus euangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso iā paruit, quod videri paruisse se voluit. [14] Nec non etiā cōtra illos quoque, qui illicitis sacrificijs manus suas atque ora polluerant, pollutis ante mentibus proprijs, vnde etiam sunt ipsæ manus atque ora polluta; fidem nostram consensumque mōstrauimus. Absit enim ab ecclesia Romana vigorem suum tam profana facilitate dimittere, [15] & neruos seueritatis euersa fidei maiestate dissoluere; vt cum adhuc non tantum iaceant, sed & cadant euersorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum vtique [16] non profutura præstentur, & noua per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimātur, vt miseris ad euersionem maiorem eripiatur & pœnitentia. Vbi enim poterit indulgentiæ medicina procedere, si etiam ipse medicus intercepta pœnitentia indulget periculis? tantummodo [17] operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non est curare, sed, si dicere verum volumus, occidere. [18] Quanquam confessorum quoque, quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit, & ad certamen euangelicum sua fides in cōfessione iam glorioſa semel coronauit, litteras habeas cōspirantes cum litteris nostris, quibus seueritatem euāgelicæ disciplinæ protulerūt & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reuocarunt. Nisi hoc fecissent, disciplinæ euangelicæ ruina non facile sarciretur, præsertim cū nulli magis tam congruens esset tenorem euangelici vigoris illibatum dignitatemque seruare, quam qui se excruciandos & excarnificandos pro euangelio furentibus tradidisset, ne martyrij honorem merito perderent, si in occasione martyrij præuaricatores euangelij esse voluissent [19] nam qui quod habet, non custodit, in eo ex quo illud possidet, dum id ex quo possidet, violat, violat illud quod possidebat. In quo loco maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus; quod illorū carceris tenebras litteris tuis illuminasti; quod ad illos venisti, quo modo introire potuisti; quod illorum animos, sua fide & cōfessione robustos, tuis allocutionibus litterisque recreasti; quod felicitates eorum cōdignis laudibus prosecutus accendisti ad multo ardentiorem cœlestis gloriæ cupiditatem; quod pronos impulisti; quod, vt credimus & optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti: [20] vt quanquam hoc totum de fide confitentium & de diuina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur. Sed vt ad id, vnde digressus sermo videbatur esse, rursus reuertatur, [21] quales litteras in Siliciā quoque miserimus subiectas habebis. [22] Quanquā nobis differēdæ huius rei necessitas maior incumbat, [23] quibus post excessū nobilissimæ memoriæ viri Fabiani, nōdum est Episcopus propter rerum & temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur, & eorum, qui lapsi sunt, possit cum auctoritate & consilio habere rationem. [24] Quanquā nobis in tā ingenti negotio placeat, quod & tu ipse tractasti prius. [25] Ecclesiæ pacem sustinendam, deinde sic, collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris diaconis, cōfessoribus, [26] pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationē. Perquàm enim nobis & inuidiosum & onerosum videtur, non per multos examinare, quod per multos commissum videatur fuisse, [27] & vnum sententiam dicere, cum tam grande crimē per multos diffusum notetur exisse; quoniā nec firmum decretū potest esse, quod non plurimorum videbitur habuisse consensum. Aspice totum orbem pene vastatum, & vbique iacere deiectorum reliquias, [28] & ruinas, & iccirco tā grande expeti consilium, quam late propagatum videtur esse delictum. Non sit minor medicina quam vulnus est: non sint minora remedia quam funera : vt quo modo qui ruerunt, ob hoc ruerunt, quod cæca temeritate nimis incauti fuerunt; ita qui hoc disponere nitūtur, omni consiliorum moderamine vtantur, nequid non vt oportet factum tanquam irritum ab omnibus iudicetur. Vno igitur eodemque consilio, ijsdem precibus & fletibus tam nos, qui vsque adhuc videmur temporis istius ruinas subterfugisse, quam illi, qui in has temporis videntur clades incidisse, diuinam maiestatem deprecantes, pacem Ecclesiastico nomine postulemus: mutuis votis nos inuicem foueamus, custodiamus, armemus: oremus pro lapsis, vt erigantur; oremus pro stantibus, vt non ad ruinas vsque tententur: oremus vt qui cecidisse referuntur, relicti sui magnitudinem agnoscentes, intelligant non momentaneam neque præproperam desiderare medicinam: oremus [29] vt effectus indulgētiæ, lapsorum subsequatur & pœnitētiam, vt intellecto suo crimine, velint nobis interim præstare patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent Ecclesiæ statum; ne interiorem nobis persecutionē ipsi incidisse videātur, & accedat ad criminum cumulum, quod etiam inquieti fuerunt. Maxime enim illis congruit verecundia, quorum in delictis damnatur mens inuerecunda. Pulsent sane fores, sed non vtique confringant. Adeant ad limen Ecclesiæ sed non vtiq; transiliant. Castrorum cœlestium excubent portis sed armati modestia, qua intelligent se desertores fuisse. Resumant precum suarum tubam, sed qua non bellicum clangant. Arment se quidem modestiæ telis, & quem negando mortis metu fidei dimiserant clypeum, resumāt; sed vt cōtra hostem diabolum vel nunc armati, non contra Ecclesiā, quæ illorū dolet casus, armatos esse se credāt. Multum illis proficiet petitio modesta, postulatio verecunda, humilitas necessaria, patientia nō otiosa. Mittant legatos pro suis doloribus lachrymas; aduocatione fungantur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorē probātes cōmissi criminis & pudorē. Immo si dedecoris admissi magnitudinem perhorrescunt, si pectoris & conscientiæ suę letalem plagā & sinuosi vulneris altos recessus vere medica manu tractant, erubescant & petere; nisi quia maioris est rursum & periculi & pudoris, auxilium pacis non petisse. Sed hoc totum in sacramento, sed in ipsius postulationis lege temporis facto temporamento, sed postulatione demissa, sed prece subdita; quoniam & qui petitur flecti debet, non incitari, & sicut respici debet diuina clementia, sic respici debet & diuina censura, & sicut scriptum est *Matt. 18.* *Donaui tibi omne debitum, quia me rogasti*: sic scriptum est: *Matt. 10.* *Qui me negauerit coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo, & coram angelis eius.* Deus enim vt est indulgens, ita est præceptorum suorum exactor, & quidem diligens, [30] & sicut ad conuiuium vocat, sic habitu nuptiarum non habentem, ligatis manibus & pedibus, extra sanctorum cætum foras iactat. Parauit Cœlum, sed parauit & Tartarum. Parauit refrigeria, sed parauit etiam æterna supplicia. Parauit inaccessibilem lucem, sed parauit etiam

perpetuæ noctis vastã æternamque caliginẽ. Cuius temperamenti moderamen nos hic tenere quærentes, diu, & quidem multi [31] & quidem cum quibusdam Episcopis vicinis nobis & appropinquantibus, & quos ex aliis prouinciis longe positis persecutionis iustius ardor ejecerat, [32] ante conititutionem Episcopi, nihil innouandum putauimus, sed lapsorum curam mediocriter temperandam esse credimus; vt interim dum Episcopus dari à Deo nobis sustinetur [33] in suspenso eorum, qui moras possunt dilationis sustinere, causa teneatur: eorum autem quorum vitæ suæ finem vrgens exitus dilationem non potest ferre, acta pœnitentia & professa frequenter suorũ detestatione factorum; si lachrymis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac vere pœnitentis animi signa prodiderint, cum spes viuendi secundum hominẽ nulla subsistiterit, ita demum caute & sollicite subueniri. Deo ipso sciente quid de talibus faciat, & qualiter iudicij sui examinet pondera, nobis tamen anxie curantibus, vt nec pronam nostram improbi homines laudent facilitatem, nec vere pœnitẽtes accusent nostram quasi duram crudelitatem. Optamus te beatissime ac glorioßissime Papa in Domino semper bene valere, [34] * & nostri meminisse.

ADNOTATIONES IN EPIST. XXXI.

1. Quãquã bene sibi cõscius animus, &c. soleat soloDeo iudicę] *Recte sic Morelius & ante eum Frobeniana & Colonienßis editio, nam in cæteris excußis interijciebatur:* se, *verum superflue.*

2. Quod te frater Cypriane facere non mirum est] *Alludunt ad epistolas à Cypriano ad se missas, neque vero vnam, sed plures, vti vel ex ipso contextu deprehendere est.*

3. & tuorum consiliorum bonorum] *Deerat:* bonorum, *in excußis recens autem adiectum est à Manut. & Morelio.*

4. erret semper [*Etiam hoc loco recens accessit vox:* semper. *Elegans metaphora qua disciplinam ecclesiasticam gubernaculo nauis comparat.*

5. antiqua apud nos seueritas] *Desiderata hactenus hæc verba, Manut. debemus accepta. Commendant autem auctoritatem Romanæ Ecclesiæ, ab antiquitate & fidei constantia, à qua eandem ecclesiam Romanam commendant supra epistola III. & vel inde comprobatur censura nostra, quam eo loco reperire est.*

6. superiores nostrę litteræ] *Exstat quidem præcedens Cleri Romani ad Cyprianum epistola, exstat & alia Cleri Romani ad Clerum Carthaginiensem supra nume. III. verum de neutra earum loqui videtur, quippe quum nulla vtrobique aut libellaticorum aut sacrificatorum fiat mentio.*

7. qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant] *Libellorum formam quorum hic fit mentio, habes infra epistola lij. ad Antonianum, talem: Ego prius legeram. & episcopo tractante cognoueram, non sacrificandum Idolis, nec simulachra seruiem Dei adorare debere. & idcirco ne hoc facerem quod nõ licebat, cum occasio libelli fuisset oblata (quem nec ipsum accipere, nisi ostensa fuisset occasio) ad magistratum veni; vel alio eunte mandaui: Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aram diabolo me venire non posse; Dare me ob hoc præmium, ne quod non licet, faciam. Hoc est ergo quod volunt, non minus excusari tales, quam si ad nefarias aras accessissent, quod similibus pene verbis inculcat etiam Cyprianus li. de lapsis. E quo loco intelligi hic locus poterit paulo intricatior & quantum quidem mihi videtur corruptus, quem tamen castigare nequiui, desiturus Ms. exemplaribus. Porro recte Manut. & Morelius:* prodiderant, *pro:* prodiderunt.

8. quasi hoc euasuri [*Sic excußi omnes, excepto veteri, qui omittit:* hoc, *quod vnde adiecerit primus Rembolt nescio, certe Costerius adnotauit in* Ms. *non reperiri.*

9. quo non minus] *Obscure dictum, si legatur:* quum *sensus erit facilis, nihil tamen mutare in contextu volui.*

10. Sed etiam aduersus illos qui acta fecissent [*Si hic legeretur:* Sed &, *clarus foret contextus, Porro pro:* act a, *alij:* accepta, *corruptissime.*

11. qui vt fieret imperauit [*Recte meo iudicio diuinauit sic legendũ Costerius, pro eo quod vbique erat:* impetrauit, *quippe quum sensus alioqui non constet, & prius legas:* mandendo, *præsertim si legamus:* fieret, *vt Manu. & Morelius, pro eo quod peius erat:* faceret.

12. præstigias quęrit [*Ita locum hunc restituit optime H. Grauius & post eum Manutius ac Morel. pro eo quod prius vbique legebatur:* quæri, *non dubium quin vitio operarum.*

13. & qui vult videri propositis aduersus euangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso iam paruit, quod videri paruisse se voluit [*Locus hic antea prorsus mutilus recte ita restitutus est à Manut. & Morelio. habebatur dum taxat & corruptissime:* & qui vult videri paruisse, negasse voluit *Porro inter leges & edicta hoc interest. Leges erant aut populi in libera ciuitate rogante magistratu, aut Regum aut Principum aut imperatorum iussa: vnde legis nomen obtinuerunt leges duodecim tabularum, Senatus consulta, plebiscita, legitimæ actiones, interpretationes prudentium, & alia id genus. Edicta vero erant Prætorii, Aedilium, & aliorum inferiorum magistratuum, quanquam tamen nonnunquam Edicta etiam superioribus attribuantur.*

14. Nec non contra illos quoque] *Mira congeminatio. Agunt autem deijs qui sacrificarant idolis, quos infra epistola lij ad Antonianũ sacrificatos vocat Cyprianus.*

15. & neruos seueritatis] *Hunc locum feliciter prima sic restituit Margareta Thomæ Mori filia, vt testatur Costerius Commentariolo in Vicentium Lirinensem. Antea erat:* nisi vox] *corruptissime, error natus negligentia operarum; nã & Gratianus illud legit distinct. 50. cap. Absit.*

16. non profutura præstentur] *Hanc castigationem Morel. & Manut. acceptam debemus, pro eo quod erat:* testentur, *pessime.* Vbi enim indulgentię poterit medicina proficere (*Rursum vocet:* indulgentiæ, *in eadem significatione haud dubie qua epistola præcedenti, vtuntur Romani, sic & infra hac eadem epistola:* indulgentiam lapsorum, *dicit.*

17. operit vulnus) *Hanc meam huius loci castigationem, confirmatam reperi à Manutio & Morel. pro eo quod legebatur:* Perit vulnus, *quemadmodum & in Tomis Conciliorum confirmatam etiam illam reperi, qua censebam, legendum:* obducere, *pro* conducere.

18. Quanqam confessorum quoque) *Habes epistolam hanc supra num xxvij porro illud:* perderent, *recte reposuit Manut pro eo quod legabatur:* perdidissent.

19. Nam qui quod habet, non custodit in eo) *Locus obscurus Morel. omittit:* in eo, *sed nec ita satisfacit.* litteris tuis) *Intelligunt epistolas Cypriani ad Confessores Romanos, quas habes supra num. xvi. & xxv.*

20. vt quanquam) *Hic quoque confirmatam reperi coniecturam meam à Manutio & Morelio.*

21. quales litteras in Siciliam miserimus) *Desiderantur istæ litteræ.*

22. Quanquam nobis differendæ huius rei) *Antea habebatur:* differentiæ, *pro eo quod iam olim legendum censui.* differendæ; *habent etiam Manut. & Morelius.*

23. quibus post excessum nobilissimę memoriæ viri Fabiani nondum est Episcopus) *Scripta est igitur hac epistola sede vacante post mortem Fabiani Pontificis, atque adeo verisimile duximus, epistolã supra 4. de excessu Episcopi Vrbici, de Fabiano intelligendam. Constat hinc quoque, aliquandiu vacasse Pontificatum inter Fabianũ & Cornelium, idque (quemadmodum loquuntur) propter rerum & temporum difficultates, verum quidem ob turbas à Nouatiano concitatas, temporum autẽ ob seruorem persecutionis Decianæ.*

24. Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat) *Habes hæc huius epistolæ verba citata & infra epistola lij. ad Antonianum.*

25. Ecclesiæ pacem sustinendam) *Quum verba hæc Cypriani nusquam in epistolis superioribus reperire sit, verisimile sit, non extare eam, ex qua verba hæc citantur, tum hic tum supra quoque epist. xxvi. Sustinere autem pro expectare, noue dicitur, qua tamen voce sub finem etiã vtuntur & supra quoque Cyp. Porro consilium hoc suum sequutus Cyprianus, non nisi iam pace data de lapsis scripsit, vti infra ad eum tractatum latius.*

26. pariter ac stantibus laicis) *Ita castigandum hunc locum patet, tũ ex epistola dicta ad Antonianum, & aliis locis de quibus supra epistola xxvij. tum ex ipsa hac Epistola infra vbi dicitur:* Oremus pro lapsis, &c. oremus pro stantibus, *hactenus habebatur:* astantibus, *Adnotandum autem venit, quod dicit:* collatione consiliorum facta, *nequis fortassis laicis aliam auctoritatem quam illis debeatur, attribuat. Neque enim in Concilijs sententiam dicere laicis vnquam permissum legimus. Immo vel ex ipso Cypriano constat, solis Episcopis id vsitatum, tum ex epistola infra. Concilij Africani de Lapsis, vbi nulla laicorum mentio, tum ex Synodo Carthaginiensi, De Baptismo Hæreticorum, vbi non nisi Episcoporum sententia recensentur. Vnde recte Basilius Imperator in 8 Synodo: de vobis autem laicis (inquit) tam qui in dignitatibus quam qui absolute versamini, quid amplius dicam, non habeo, quam quod nullo modo vobis licet de ecclesiasticis causis sermonem mouere, neque penitus resistere integritati ecclesiæ, & vniuersali Synodo aduersari; & cætera quæ longum foret recensere. Quod vsque adeo verum agnouerunt Imperatores, vt rarissime Concilijs & ijs non nisi Oecumenicis, interfuerint, & vbi interfuerũt, non subscripserint, aut vbi subscripserunt, posti omnes Episcopos id fecerint; vel ipso Basilio Imperatore teste, qui dum in dicta octaua Synodo rogaretur, vt primus subscriberet, respondisse in hac verba legitur. Tranquillissimum Imperium nostrum, sequutum præcedentes & Iustissimos Imperatores, Constantinum videlicet magnum, Theodosium, Martianum & cæteros, vult subscribere post subscriptionem omnium Deo amabilium Episcoporum. Quinimo etiam ipsa imperatorum subscriptiones consensum potius quam iudicium aut sententiam sonãt, vti illa Constantini in Synodo Nicena: Legimus & consensimus; & non dissimilis Basilij, Constantini, & Leonis in dicta octaua Synodo. Qui Iura huc pertinentia desiderat, legat Antibrentium Reuerendis. Cardin. Hosij, & eiusdem confessionem Polonicam, quibus libris nescio an vnquam aliquid prodierit exactum magis.*

27. & vnum sententiam decere) *Ita hunc locum restitueram ex coniectura & lectione Morelij, qui habet:* in vnum; *posteà autem in Tom. Conciliorum confirmatum reperi. Prius erat:* vnam, *corrupte.*

28. & ruinas) *Adiectum est hoc recens à Manut. & Morelio, qui etiam reposuerunt:* delictum, *pro eo quod erat:* malum, *placet etiam Manut. lectio paulo post:* ne quid nõvt oportet factum, *pro quo habebatur:* ne quid non oportet factum.

29. vt effectus indulgentiæ, lapsorum subsequatur pœnitẽtiam) *Sic hactenus excusi. Et vult prius præmitti pœnitentiam, vt sequatur effectus indulgentiæ: pro quo Manutius & More.* subsequatur & pœnitẽtia, *sed quid sibi illa lectione velint non intelligo.*

30. & sicut ad conuiuium vocat) *Sic Manut. rectius quam cæteri:* ad conuitia, *alludit enim ad parabolam euangelicam de conuiuio nuptiali Matt. 22. Locus insignis contra exaggerantes misericordiam Dei, nulla facta mentione iustitiæ.*

31. Et quidem cum episcopis quibusdam) *Videtur fuisse Romæ celebrata, sede adhuc vacante, Synodus quædam de lapsis; & notatu dignum est, quod dum de ea loquuntur, non nisi Episcoporum meminerint.*

32. ante constitutionem Episcopi nihil innouandum) *Similis exstat titulus libro Decretalium 3. Ne sede vacante aliquid innouetur, ad eum itaque & ad commentarios Canonistarum, quos vocant, lectorem remitto.*

33. in suspenso) *Etiam hic castigationem meam pro eo quod erat:* in suspendio *, reperi apud Manutium & Morelium* eorum autem quorum) *Hyperbaton est imo Soloecismus hoc loco, nisi legatur (vti legendum existimo:)* iis autem, &c. subueniatur*:* Deo ipso, *nolui tamen iuxta coniecturam nostram quicquam immutare, donec forte contingat exemplar aliquod Ms.*

34. & nostri meminisse] *Hæc ex Morelio adiecimus, in cæteris desiderabatur.*

CYPRIANI AD CLERVM SVVM, de missis Romam, & acceptis inde litteris.

EPISTOLA XXXII.

ARG. *ex ipsa Epistolæ inscriptione satis manifestum est.*

CYPRIANVS [1] PRESBYTERIS ET DIAconibus fratribus S.

Lib.3.ep.4. QVALES [2] litteras ad clerum Romæ agentem fecerim, [3] quidque illi mihi rescripserint, [4] quid etiam Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus & Rufinus diaconi, & cæteri cum eis confessores in custodia constituti, [5] æque ad litteras meas rescripserint, vt scire possetis, fratres charissimi, exempla vobis legenda transmisi. Vos curate, quantum potestis, pro diligentia vestra, vt scripta nostra; & illorum rescripta [6] fratribus nostris innotescant. Sed etsi qui de peregrinis episcopi collegæ mei, vel presbyteri, vel diaconi præsentes fuerint, vel superuenerint, hæc omnia de vobis audiant: & si exempla epistolarum transcribere, [7] & ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. [8] Quamuis & Saturo lectori fratri nostro mandauerim, vt singulis desiderantibus describendi faciat potestatem, vt in ecclesiarum statu quoquo modo interim componendo seruetur ab omnibus vna fidei consensio. De cæteris vero quæ agenda erunt, sicut & collegis meis plurimis scripsi, plenius [10] consilio communi tractabimus, quando conuenire in vnum permittente Domino cœperimus. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi semper bene valere: fraternitatem salutate. Valete.

Lib.3.ep.17.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXII.

1. Presbyteris & diaconibus fratribus] *hoc pacto legunt tum Ms. Afflig. March. Dun. tum Cauchius & Manutius. Pessime itaque interiectum reperitur in cæteris excusis:* Romæ consistentibus, *nam ex ipso contextu satis constat, non ad Romanum sed Carthaginiensem Clerum has litteras dirigi.*

2. Quales litteras ad Clerum Romæ agentem fecerim] *Vel ipsum, hoc exordium confirmat nostram lectionem, si enim ad Romanos scriberet, ita potius loqueretur:* Quales litteras ad vos fecerim, *habes autem has supra xiij. xv. xxiiij. & xxix.*

3. quidque illi mihi rescripserint] *epistolis nempe duabus præcedentibus.*

4. quid etiam Moyses & Maximus presbyteri] *Recte Ms. codices omnes alliciunt* Maximus, *quod desiderabatur in excusis.*

5. æque ad litteras meas rescripserint] *hoc etiam recte Manutius pro eo quod erat.* quæ, *habes epistolas Cypriani ad confessores numero decimosexto & vigesimoquinto. respondsum vero Confessorum supra numero xxvi.*

6. fratribus nostris innotescant] nostris, *non* vestris, *(vti erat ante) legunt constanter Ms. Afflig. Dun. & Marchius Manutius quoque & Morelius, Verum:* innotescatis, *legunt. Ms. prior lectio magis latina est.*

7. & ad suos perferre voluerint] *Hanc castigationem meam confirmatam reperi in dictis Ms. codicibus Manut. quoque & Morelij; antea habebatur:* ad vos, *pessime.*

8. Quamuis & Saturo lectori] *habes eiusdem mentionem supra Epistola xxiiij. Vocatur autem tum Saturus tum Satyrus.*

9. vna fidei consensio] *vulgata hæc lectio reperitur etiam in Ms. cod. quare non placet Manut. lectio:* vna & fida consensio.

10. consilio communi] *Error typographicus Remboldi remansit hactenus in excusis Erasmicis omnibus, omiserat ille forte fortuna vocem* : communi, *quam tamen habes in veteri excuso & Ms. omnibus.*

AD CLERVM ET PLEBEM DE Aurelio lectore ordinato.

EPISTOLA XXXIII.

ARG. *Clero & Plebi renunciat Cyprianus, Aurelium Confessorem à se lectorem ordinatum, obiter virtutis illius & animi constantiam commendans, quibus etiam, vlteriorem gradum in ecclesia merebatur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET diaconibus: Item Plebi vniuersæ salutem.

IN [1] ordinationibus clericis fratres charissimi, solemus vos ante consulere, & mores ac merita singulorum communi consilio ponderare: sed expectanda non sunt testimonia humana, cũ præcedunt diuina suffragia. [2] Aurelius frater noster, illustris adolescens, à Domino iam probatus [3] & à deo vocatus est, in annis adhuc nouellus, sed in virtutis ac fidei laude prouectus; minor in ætatis suæ indole, sed maior in honore, [4] gemino hic agone certauit; bis confessus, & bis confessionis suæ victoria gloriosus; & quando vicit in cursu factus extoris, & cum denuo certamine fortiore pugnauit, triumphator & victor in prælio passionis: quotiens aduersarius prouocare seruos dei voluit, totiens promptissimus ac fortissimus miles & pugnauit & vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum quando extorris fiebat, congressum fuisse; meruit & in foro congredi clariore virtute, vt post magistratus etiam proconsulem vinceret, & post exilium tormenta superaret. Nec inuenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum; quod honore virtutis insignis est, an quod pudoris admiratione laudabilis? ita & dignitate excellus est, & humilitate submissus vt appareat illum diuinitus reseruatum, qui ad ecclesiasticam disciplinam cæteris esset exemplo, quomodo serui Dei in confessione virtutibus vincerent, post confessionem, moribus eminerent. Merebatur talis clericæ ordinationis vlteriores gradus & incrementa maiora, non de annis suis, sed de meritis æstimandus; sed interim placuit [5] vt ab officio lectionis incipiat. Quia & nihil magis congruit voci, quæ Dominum gloriosa prædicatione confessa est, quam celebrandis diuinis lectionibus personare: post verba sublimia, quæ Christi martyrium prolocuta sunt, euangelium Christi legere, vnde martyres fiunt: [6] ad pulpitum, post catastam venire: illic fuisse conspicuum gentilium multitudini, hic à fratribus conspici: illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur fratres dilectissimi, à me & à collegis qui præsentes aderant ordinatum sciatis; quod vos scio & libenter amplecti, & optare tales in Ecclesia nostra quamplurimos ordinari. Et quoniam semper gaudium properat, nec potest moras ferre lætitia. [7] Dominico legit. [8] Interim nobis hoc die auspicatus est, [9] dum dedicat lectionem. Vos orationibus frequenter insistite, & preces nostras vestris precibus adiuuate; vt Domini misericordia fauens nobis, cito plebi suæ & sacerdotem reddat incolumem, & martyrem cum sacerdote lectorem. Opto vos fratres charissimi in Deo Patre & Christo Iesu semper bene valere.

Lib.2.ep.5.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXIII.

1. Id ordinationibus clericis &c.] *Locus hic requirebat tractatum de more in ordinationibus clericorum olim obseruato quo (vti alicubi Leo Papa*

Papa 1.) *Vota ciuium, testimonia populorum, honoratorum arbitrium, electio clericorum, in ordinationibus considerari solet. Verum ob epistolæ brevitatem maluimus differre in epistolam lxviij. ad clerum & populum Hispaniarum, Hoc hic duntaxat dicimus, diligenter expendenda Verba Cypriani,* consulere & mores ac merita singulorum communi consilio considerare, *quibus manifestum fit, non aliud velle ipsum, quam quod olim tum in episcopis & Presbyteris, tum in diaconibus requirebat Apostolus 1. Timoth. 2. Testimonium nempe bonum, etiam ab illis qui foris sunt. Qui mos vsque adeo non in vniuersum sublatus est, vt etiamnum ante ordinationem consulatur populus, numquid impedimenti sciat, cur ab ordinibus repelli quis debeat. Porro quum supra alicubi adnotauerimus phrasin Cypriani, qua:* Clericum adiectiue *sumere so et: maxime placet hæc lectio Manut. in* ordinationibus clericis, *præsertim quum infra hac eadem epist.* ordinationis clericæ, *memmerit Morel. Clericorum, Ms. vero Camb. & cæteri excusi:* in ordinandis clericis.

2. Aurelius frater noster] *Fit huius eiusdem mentio epistola sequenti. Supra alterius martyris Aurelij, qui litteras non nosset, facta est mentio epistola xxiij.*

3. & à Deo vocatus est in annis] *Sic Camb. codex, antea erat.* & Deo Charus, & in annis.

4. gemino hic agone] *Antiquus quidam liber Morelij.* geminum agonẽ. Vt post magistratus etiam proconsulẽ vinceret] *Sic Cambr. codex significantius multo quã cæteri, qui, & legit. Porro etsi magistratus commune sit nomen omnibus Reipub. præfectis atque adeo & proconsulibus, solet Cyprianus pro minoribus duntaxat honoribus ea voce abuti. Sic supra Epistola xvi. Eant nunc magistratus, & consules siue proconsules.*

5. vt ab officio lectionis incipiat] *Lectoris officium esse dicit epistola sequenti: vt loci altioris celsitate subnixus, & plebi vniuersæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta & euangelium Domini. Quam vero vetus sit, ex locis Anacleti, Ignatij, Dionysij Areopagitæ & canonibus Apostolorum supra bitatis epistola xxiiij. colligere non est difficile. Quæ vero etiamnum seruantur cæremoniæ in ordinatione lectoris, desumptæ sunt ad verbum è Concilio 4. Carthaginiensi ca. 8. vbi ita legitur: Lector cum ordinatur, faciat de illo verbum Episcopus ad plebem, indicans eius fidem ac vitam atque ingenium. Post hæc spectante plebe tradat ei codicem, de quo lecturus est, dicens ad eum: Accipe & esto lector verbi Dei, habiturus si fideliter & vtiliter impleueris officium, partem cum eis qui verbum Dei ministrauerunt. E quo eodem concilio desumptæ sunt etiam formæ ordinationis Psalmistæ & Ostiarij: Porro preces in lectoris ordinatione etiam olim vsitatas, habes in constit. Clementis lib. 8. cap. 28.*

6. ad pulpitum, post catastam venire.] *pulpitum suggestum vocat, vnde lectiones recitari solent coram populo. Catasta vero proprie locus erat editior, in quo serui venales exponebantur,* ἀπὸ τοῦ κατασάσαι *i. e. ab exponendo dictus. Ad quam significationem proxime accedit Cyprianus, dum catastam (quantum quidem mihi videtur) intelligit locum eminentiorem, in quo de martyribus sumebatur supplicium, quo & alludere videtur Romanus martyr apud Pruden. sic exclamans: Audite cuncti, Clamo longe ac prædico, emitto vocem de catasta celsior. Confirmat hanc meam sententiam vox græca* τὰ βάθρα. *quam huic Synonymam viri docti quidam adhortarunt. Deinde & illud quod hodieque in Hispanis, locus in quo serui venum exponuntur (vt ex relatione fide dignorum comperi) similis sit locis illis editioribus, in quibus sontes plectuntur, quæ in Gallijs passim reperire est, & lingua patria: la gehenne, nuncupantur. confirmat eandem allusio Catastæ ad pulpitum qua vtitur Cyprianus. Neque vero me latet altera huius vocis acceptio, apud Prudentium, pro ipsis tortorum instrumentis, dum hymno 1.* περὶ στεφάνων *dicit: Verbum post vim crepantum, post catastas igneas; verum non video qui illa loco præsenti quadrare queat. multo adhuc minus illa, quod catastam compedes ligneas quidam dicunt, quibus seruorum pedes constringebantur.*

7. Dominico legit] *Diem dominicum haud dubie intelligit, cuius institutionem factam iam inde ab Apostolorum temporibus D. Ioan. Apocalypsis testatum facit. Fui (inquit) in spiritu dominica die, quem vocat D. Paulus 1. cor. 16. Vnam Sabbathi more Iudæorum, quomodo etiam ab Euangelistis, nunc vna, nunc prima, sabbathi vocatur, id est, (vt interpretantur veteres) prima post sabbathum. Quo die quum resurrexisse Christum, ex Euangelijs constet, recte ne quid commune haberent cum Iudæis, mutarunt diem sabbathi in diem dominicum Apostoli. Huc pertinet illud Clementis Constit. Apost. li. 2. ca. 63. Die dominico diligentius conuenire laudem Deo laturi, qui per Iesũ cũcta condidit & illum ad nos misit, & à mortuis excitauit. Nam quam excusationem afferre poterit Deo, qui in hoc die non conuenit ad audiendum salutarem de resurrectione sermonem, in quo tres orationes stantes concipimus, in memoriam illius qui tertio die resurrexit? Prophetarum lectio habetur, & Euangelij prædicatio, & sacrificij oblatio, atque sacrificij dispensatio: Quæ verba prolixius citauimus, quod ijs contineatur modus celebrandi diei dominici idem, qui etiamnum celebratur. similia Iust. martyr Apolog. 2. ad Anto. Pium*

8. Interim nobis] *Sic Manut. quod magis placet quam quod antea erat,* vobis.

9. dum dedicat lectionem] *phrasis Tertull. vsitata libro primo contra Marcionem, de Resurrectione carnis, de Pœnitentia & de Monogamia; qua dedicandi voce pro incipere seu initiari vtitur, quomodo etiam hic Cyprianus.*

AD CLERVM ET PLEBEM DE CELERINO Lectore ordinato.

EPISTOLA XXXIV.

ARG. *Pene eiusdem est cum præcedenti, præterquam quod multis commendet Celerini in confessione fidei constantiam. Vtranque autem in secessu scriptam, ipsæ contextus circumstantiæ satis indicant.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBUS, & Plebi vniuersæ, fratribus salutem.

AGNOSCENDA [1] & amplectenda sunt fratres dilectissimi beneficia diuina, quibus ecclesiam suã Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, [2] commeatum dando bonis confessoribus suis & martyribus gloriosis; vt qui sublimiter Christum confessi essent, clerum postmodum Christi ministerijs ecclesiasticis adornarent. Exultate itaque & gaudete nobiscum lectis litteris nostris, quibus ego & collegæ mei qui præsentes aderunt, referimus ad nos, [3] Celerinum fratrẽ nostrum virtutibus pariter & moribus gloriosum, Clero nostro non humana suffragatione, sed diuina dignatione coniunctum. [4] Qui cum consentire dubitaret Ecclesiæ, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctem compulsus est, negaret. Nobis suadentibus; cui plus licuit, &coëgit; quia nec fas fuerat nec decebat sine honore ecclesiastico esse, quem sic dominus honorauit cœlestis gloriæ dignitate. [5] Hic ad temporis nostri prælium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia feruentia [6] cum ipso infestationis principe & auctore congressus; dum inexpugnabili firmitate certaminis sui aduersarium vicit, vincendi cæteris viam fecit; non breui compendio vulnerum victor, sed adhærentibus diu & permanentibus pœnis longę colluctationis miraculo triũphator. Per decẽ & nouẽ dies custodia carceris septus [7] in neruo ac ferro fuit. Sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber Spiritus mansit. Caro famis, ac sitis diuturnitate contabuit; sed animam fide & virtute viuentem nutrimentis spiritalib. Deus pauit. Iacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includẽtibus maior, iacẽs stantibus celsior, [8] vinciẽtibus firmior vinctus, sublimior iudicantibus iudicatus, & quamuis ligati neruo pedes essent, calcatus serpens & obtritus & victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa, eminent & apparent [9] in neruis hominis, membris longa tabe consumptis, expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira, quæ de virtutibus eius ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis extiterit, qui minus auribus credat; nec oculorum fides deest, [10] vt quis quod audit, & videat. In seruo Dei victoriam gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut nouus est in Celerino charissimo nostro titulus gloriarum: per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus, ac propinquis suis honore consimili diuinæ dignationis æquatur. Auia eius Celerina iam pridem martyrio coronata est, item patruus eius auunculus [11] Laurentinus & Ignatius, in castris & ipsi quondam sæcularibus militantes, sed veri & spiritales Dei milites, dum diabolum Christi confessione prosternunt, palmas à Domino & coronas illustri passione meruerunt. [12] Sacrificia pro eis semper, vt meministis, offerimus, [13] quoties martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse, nec minor poterat, quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei prouocabat familiæ dignitas & generosa nobilitas. Quod si in familia sæculari prædicationis & laudis est, [14] esse patricium, quanto maioris laudis & honoris est, fieri in cœlesti prædicatione generosum? Non inuenio quem beatiorem magis dicam,

vtrum-

vtrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. ita æqualiter apud eos recurrit & commeat diuina dignatio, vt & illorum coronam dignitas sobolis illustret, & huius gloriam sublimiras generis illuminet. 15 Hunc ad nos fratres dilectissimi cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio & miraculo eius ipsius qui se persecutus fuerat, illustrem, quid aliud quam 16 super pulpitum, id est, super tribunal Ecclesiæ oportebat imponi, vt loci altioris celsitate subnixus, & plebi vniuersæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat 17 præcepta & euangelium Domini, quæ fortiter ac fideliter sequitur? vox dominum confessa in his quotidie, quæ Dominus locutus est, audiatur? 18 Viderit an sit vlterior gradus ad quem profici in Ecclesia possit. Nihil est in quo magis confessor fratribus prosit, quam vt dum euangelica lectio de ore eius auditur, lectoris fidem quisquis audierit, inuitetur. 19 iungendus in lectione Aurelio fuerat, cum quo & diuini honoris societate coniunctus est, cum quo omnibus virtutis & laudis insignibus copulatus est. Pares ambo, & vterque consimiles: in quantum gloria sublimes, in tantum verecundia humiles, quantum diuina dignatione promoti, tantum sua quiete & tranquillitate summissi, & virtutum pariter & morum singulis exempla præbentes, & congressioni & paci congruentes, illic rubore, hic pudore laudabiles. in talibus seruis lætatur Dominus: in eiusmodi confessoribus gloriatur, 20 quorum secta & conuersatio sic proficit ad præconium gloriæ, vt magisterium cæteris præbeat disciplinæ. Ad hos eos Christus esse hic in Ecclesia diu voluit, ad hoc de media morte subtractos, quadam dixerim resurrectione circa eos facta, incolumes reseruauit; vt dum nihil in honore sublimius, nihil in humilitate submissius à fratribus cernitur, hos eosdem fraternitas sectata comitetur. Hos tamen lectores interim constitutos sciatis, quia oportebat lucernam super candelabrum poni, vnde omnibus luceat, & gloriosos vultus in loco altiore constitui, vbi ab omni populo circumstante conspecti incitamentum gloriæ videntibus præbeant: Cæterum 21 presbyterij honorem designasse nos illis iam sciatis, 22 vt & sportulis iisdem cum presbyteris honorentur, 23 & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur, fesluri nobiscum prouectis & corroboratis annis suis; quamuis in nullo minor possit videri ætatis indole, qui consummauit ætatem gloriæ dignitatem. Opto vos fratres charissimi & desideratissimi semper bene valere.

Matt. 5. Eccl. 26.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXIV

1. Agnoscenda & amplectenda sunt] *hoc pacto codex Camb. qui solus hanc & præcedentem epistolam, complectebatur inter Ms. Manut. quoque & Morelius pro quo antea erat: complectenda.*

2. Commeatum dando bonis confessoribus suis] *Recte Manut. & Morel. bonis, pro eo quod ob vicinitatem litterarum irrepserat in textum: nobis, Commeatum autem tum hic tum supra epistola ix. & infra epistola ad Antonianum, pro liberatione accipit Cyprianus, imitatus Tertulliani phrasin libro de pœnitentia. Qua vtitur etiam D. Ambrosius oratione. Satyr. fratris. Metaphora à militibus sumpta, quibus dum venia datur vt possint ad tempus abesse à Castris, vel negotiorum vel valetudinis gratia, commeatus dari dicitur. Libro tamen de mortalitate in alia significatione hac voce vti videtur.*

3. Celerinum fratrem nostrum] *facta est etiam supra Celerini mentio Epist. xvi. xxi. & xxiij. à quibus locis & iis, quæ latius in laudem ipsius hic proferuntur (vti & ex historia eccles. Eusebij, hæc licet colligere. Fuisse Celerinum, siue Africanus fuerit siue Romanus, vnum ex iis, qui statim à passione Fabiani Pontificis persecutionis impetu primo, cum Moyse & Maximo Nicostrato, Rufino, Vrbano, & Sidonio, Romæ in carcerem rapti sunt, qui præter cæteros omnia tormentorum genera superarit. Postmodum autem persecutione ad breuissimum tempus aliquantulum remissa, redijt in Africam: atque inuitus, sed visione nocturna admonitus, ordinatus fuit in Lectorem. Postea vero etiam in Diaconum sic Martyrologijs Bedæ, Adonis & Vsuardi creditur, quorum Bedæ & Adonis verba etiam ipsa huius epistolæ interserunt. Festum eius celebratur ad 3. Nonas Februarij atque vna sanctorum Martyrum Celerinæ eius auiæ, Laurentini & Ignatij, quorum in hac epistola fit mentio.*

4. Qui cum consentire dubitaret ecclesiæ, ipsius admonitu] *subaudi Diuinæ dignationis. Quomodo si distinguamus, vti & facit Camb. codex, sensus erit clarior, quum alioqui sit intricatissimus.*

5. Hic ad temporis nostri prælium primus] *Similiter prorsus supra epistola xxv. vos (inquit) primores & duces ad nostri temporis prælium facti.*

6. Cum ipso infestationis principe & auctore] *Quantum conijcere licet, Decium Imperatorem intelligit, qui primus ea ætate persequutionis auctor fuit.*

7. In neruo ac ferro fuit] *Neruus vinculi genus est, quo pedes aut ceruices impediuntur. Hinc illud Catonis: fures priuatorum furtorum, in nerno atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura. Plautus quoque in Aulularia, vinculorum genera enumerat. Neruos, cathenas, numellas, pedicas, boyas. hinc vsitata phrasis scripturæ: mitti in neruum 2. Paralipomenon. 16. Iob. 13. & 33. ac Hieremia vigesimo secundo.*

8. Vincientibus firmior vinctus] *Antiquus quidam codex Morelij legit: vincentibus firmior vinctus, non male.*

9. in neruis hominis] *Elegans transitus à neruo vinculi genere, ad neruos humanos, quare hæc verba recte denuo adiecta sunt à Manut. & Morelio, præsertim quum reperiantur in excusis duobus veteribus.*

10. vt quis quod audit & videat] *Sic veteres excusi & Manut. pro eo quod vitiose cæteri: quisquis.*

11. Laurentius & Ignatius] *Sic legunt martyrologia supradicta, & duo Ms. quæ sunt apud Guilielmitas Brugenses, quare reijciendum hic nomen Laurentij quod vulgo legitur, & reponendum: Laurentinus, vt fecerunt Manut. & Morelius, Retinendum vero, cum excusis & Ms. Camb. Ignatij nomen, quum nusquam præterquam apud Manut. & Morelium: Egnatius, legatur.*

12. sacrificia pro eis semper vt meministis offerimus] *Quid hic pro eis, Martyribus nempe hoc infra Epistola xxxvij. ob commemorationes eorum dicit. Nihil itaque obstat huic loco quod alicubi dicit D. Augustinus: iniuriam facit Martyri, qui orat pro Martyre. Neque enim ignorabat superfluum id fore Cyprianus, qui non vno in loco (quemadmodum supra epist. xvi. diximus) docet, Christi Martyres statim gaudijs supernis perfrui, quod & hoc ipso loco satis indicat cum dicit, Martyres istos palmas & coronas commeruisse. Pro Martyribus igitur sacrificia offerre, Cypriano idè est, quod pro commemoratione eorum, non ad delictorum expiationem. Sunt qui hoc interpretentur ad gratiarum actionem: sed non placet, tum ob verba Cypriani modo citata, tum quod eodem modo interpretetur Cyrillus Hierosolimitanus in suis Catecheſibus verba illa missa Græcorum: Etiam offerimus tibi pro omnibus, qui à sæculo tibi placuerunt sanctis, &c. Atque hoc sacrificium (inquit) tibi offerimus, vt memores simus, primum eorum, qui dormierunt, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, vt Deus orationibus, & intercessionibus eorum, nostram deprecationem suscipiat: Deinde vt in memoria habeamus sanctos patres, qui dormierunt, atque Episcopos, & deinde omnes, qui nos præcesserunt, magnam vtilitatem credentes accessuram eorum animabus, pro quibus offertur ex oratione sancti & tremendi sacrificij. Atqui & commemorationis vox tum Diuus Augustinus tractat. 84. in Ioannem, tum hodieque in canone missæ vsitata, magis confirmat priorem sententiam.*

13. quoties martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus] *Ex his verbis facile est deprehendere lapsum Rhenani, qui existimat ex his memoriis Martyrum postea exortos dies Martyrum festos; quum potius è contrario hinc liqueat, tum demum celebratam Martyrum commemorationem, quum dies eorum passionis anniuersarij celebrarentur. Constat igitur ex hoc loco, iam ætate Cypriani celebratam non duntaxat festa illa solennia Natiuitatis, Epiphaniæ, siue Theophaniæ, Paschæ, Ascensionis & Pentecostes; quæ iam ab ipsis ecclesiæ incunabulis celebrata neminem existimo negare posse) verum & Apostolorum & Martyrum, si qui pro Christo mortem perpessi essent. id ipsum confirmat, quod præcipit epistola infra xxxvij. Cyprianus, dies admotari, quibus excederent Martyres, idque vt commemorationes eorum inter martyrum memorias, & oblationes ac sacrificia ob commemorationes eorum celebraret. Neque vero etiam ante diuum Cyprianum id inusitatum fuisse, manifestum fit ex Origene 5. qui hom. quadam in illud Matthæi vox in Roma: Bene (inquit) & secundum voluntatem Dei innocentium memoriam sancti patres celebrari mandarunt sempiternam in ecclesia, velut pro Domino morientium, velut pro Iudæis & gentibus credituris, velut etiam pro ipsis parentibus. Origene Vetustior Tertullianus de corona militis. oblationes (inquit) pro defunctis, pro natalitijs, annua die facimus. Quod quam sinistre detorqueat Rhenanus ad dies natalitios ethnicorum, nemo ignorare merito debeat, qui natalitia Martyrum, pro die passionis eorum apud veteres vsurpata repererit. Vt enim omittam iurisperitos, qui natalem hominem, de die tam quo quis natus est, quam quo decessit, accipiunt, vt præteream D. Augustin. Prudentium, Paulinum, Nolanum & alios illius sæculi patres, certe Concil. Laodic. can. 51. & 52. disertis verbis: Natalitia Martyrum in quadragesima celebrari vetat. Et vt nihil altius huius vocis originem repetamus, vtitur hac Smyrnensis Ecclesia apud Eusebiū libro quarto histor. ecclesiast. capite decimoquinto, dum diem mortis Diui Polycarpi discipuli D. Ioannis Euangelistæ τὴν γενέθλιον ἡμέραν nuncupant, pro quo diem passionis vertit Ruffinus μαρτυρικῶς: Quo in loco (inquiunt) etiam nunc præstante domino solennes agimus celebresque conuentus, maxime quidem in die passionis eius, sed & quam eorum memorias, qui prius passi fuerant, celebramus, vt sequentium animi ad præcessorum viam exemplis insignibus suscitentur. Quem locum eo lubentius citauimus, quod inde manifestum sit, solennes conuentus in natalitijs Martyrum vsitatos, iam inde ab Apostolorum temporibus. Atque adeo recte patres Concilij Gangrensis ante annos amplius quam mille ducentos anathemate damnant canon. vigesimo Eustachium & suos complices, qui τὰς συνάξεις τῶν μαρτύρων i.e. collectas quæ per Basilicas martyrum fiebant, vel etiam quæ ibidem celebrabantur oblationes*

memoriasque ipsorum, sternendas duxerint. Si quis adhuc vicinus Apostolorum ætati requirat testimonium, legat cap. trigesim. non. libri octau. Apost. Const. Clementis, vbi festorum tum Apostolorum, tum Diui Stephani & aliorum martyrum fit mentio. D. Virginis festorum eadem est ratio, vtpote quam non minore celebritate cultam opertuit, quam ipsos Apostolos, neque dubito, quin vetustissimam quoque illorum quorundam originem reperiet alicubi diligens lector. Certe Dormitionis siue Adsumptionis festum, celebratum constat, tam ab ætate D. Hieronymi & Augustini. Festum etiam quod hodie Purificationis, olim teste Beda ὑποπάντη dicebatur, celebrat homiliade luminibus siue secundis Epiphaniis D. Gregorius Nazianzenus. In vsu erant etiam tempore Sergij Primi Pontificis præter iam dicta Annunciationis & Natiuitatis Mariæ festa, teste Micrologo, qui etiam festum inuentionis Crucis Eusebio Papæ ascribit à Petro 32. Sed hæctenus.

14. Esse Patricium] *Patricij teste Liuio, proprie dicebantur primorum senatorum à Romulo creatorum posteri, ad hos alludit Cyprianus. Erat tamen (vel Ciceronе teste ad Brutum) etiam patricius magistratus, quem ita describit Cassiodorus senator libro variarum sexto, vt præfectura prætorij fuerit dignior.*

15. hunc ad nos &c. venientem] *Romam venisse Celerinum constat ex epistola supra xvi. porro quale miraculum contigerit in illius confessione, non potui deprehendere. Videtur ad illud alludere supra epistola xxiij. Lucianus, dum ab illo victum dicit maiorem anguem metatorem antichristi.*

16. super pulpitum, id est, super tribunal ecclesiæ] *Alludit ad similitudinem vtriusque, erat enim tribunal locus excelsus è quo ius tribubus reddebatur.*

17. Præcepta & euangelium Domini] *Sic Ms. Manutius quoque & Morelius, cæteri excusi: præcepta Euangelij Domini.*

18. Viderit an sit vlterior gradus] *Phrasis Cyprianica, de qua supra epistola 2. sub finem.*

19. iungendus in lectione Aurelio fuerat] *Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat: in oratione, nam & consentit Cambr. codex. Patet autem hinc, prius fuisse ordinatum Aurelium, atque adeo scriptam hac prius epistolam præcedentem.*

20. quorum secta] *Rursum hic secta in bonam partem accipitur, vide supra epistolam 23. de media morte] Sic Cambr. 2. codex & vetus excusus, Manut. & Morel. male igitur prius legebatur: nocte.*

21. presbyterij honorem] *Hoc loco presbyterium accipit pro ipso ordine, alibi vero pro congregatione presbyterorum de hac re plura Epist. sequent. & infra 27.*

22. vt & sportulis iisdem cum presbyteris honoretur] *Quid sportulæ infra dicemus epistola lxvi. ad Clerum & Plebem Furnitanorum, vbi sportulantes fratres dicit.*

23. & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur] *Sic Manut. pro eo quod omnes excusi & plerique Ms diuisiones mensuræ, & rectius meo quidem iudicio. Nam mensurnum latine dici adnotaui iam olim Priscianus libro secundo: mensis (inquit) mensurnus facit, sic enim Cicero posuit pro menstruo in primo Rhetoricorum: Pars quædam æternitatis, cum alicuius annui mensurni, diurni nocturni, & vespertini certa significatione. Quare rectè etiam à Calepino, contra quam ab aliis, ita citatur hic Ciceronis locus: præsertim quum & Ms. quidam sic legant. Quare etiam non placet quod habet Ms. Anglicus 10. Clementis cod.* diuisiones menstruas.

AD EOSDEM DE NVMIDICO ordinato Presbytero.

EPISTOLA XXXV.

ARG. *Nunciat Clero & Plebi, Numidicum à se ordinatum presbyterum, paucis dignitatem illius commendans.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS, ET DIACONIBUS & plebi vniuersæ, charissimis ac desideratissimis fratribus Salutem.

Lib. 4. ep. 10

NVNCIANDVM[1] vobis fuit fratres carissimi, quod pertineat & ad communem lætitiam, & ad Ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos & 2 instructos sciatis dignatione diuina, vt[3] Numidicus[4] presbyter adscribatur presbyterorũ Carthaginiẽsiũ numero, & nobiscũ sedeat in Clero, luce clarissima confessionis illustris, & virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo[5] copiosum martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante se misit: quique vxorem adhærentem lateri suo, concrematam simul cum cæteris (vel conseruatam magis dixerim) lætus aspexit. Ipse semiustulatus & lapidibus obtutus, & pro mortuo derelictus, dum postmodum filia solicito pietatis obsequio cadauer patris inquireret, semianimis inuẽtus, & extractus, & refocillatus à comitibus, quos ipse præmiserat, remãsit inuitus, sed remanendi (vt videmus) hæc fuit causa, vt eum Clero nostro Dominus adiungeret, & desolatã[6] per lapsum quorundam[7] presbyterij nostri copiam gloriosis sacerdotibus adornaret.[8] Et promouebitur quidem cum Deus permiserit, ad ampliorem locum religionis suæ, quando in præsentiam protegente Domino venerimus. Interim quod ostenditur fiat, vt cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini eiusmodi[9] ornamenta complura, vt redintegrato Ecclesiæ suæ robore, tam mites, & humiles faciat in confessus nostri honore florere.[10] Opto vos fratres charissimi ac desideratissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXV.

1. Nunciandum vobis fuit] *Particula: fuit, errore quodam omissa in editione Rembolt, desiderata est hactenus: quare rectè restituta est in suum locum à Manut. & More. vtpote quam habent non Ms. modo, sed & vetus excusus codex.*

2. instructos sciatis dignatione diuina] *Sic epistolæ præcedenti, diuina dignationis admonitu suscepisse dicit Celerinum Lectoris officium, epistola quoque xxxiij. præcessisse ordinationem Aurelij suffragia diuina. Hinc collige, non prophanas sed sacras iam olim habitas ordinationes clericorum, non modo hypodiaconorum, diaconorum, presbyterorum, sed & lectorum: vsque adeo, vt fere signa quæpiam diuinitus ante ordinationem illorum contingerent.*

3. Numidicus] *Huius quoque sit mentio infra epistola xxxviij. xxxix. & xl. Fuit enim vnus Vicariorum D. Cypriani,*

4. presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginiensium numero] *Sic excusi omnes. Ms. Cambr. & Afflig. codices non male:* presbyterij Carthaginensis. *Presbyterorum autem ordinem fuisse ipsa Apostolorum ætate, etiam distinctum ab Apostolorum & Episcoporum ordine, ex Scripturis perspicuum est. Quid enim aliud sibi vult Diuus Paulus ad Titum 1. dum per singulas ciuitates presbyteros mandat constitui, quod idipsum quoque Diuum Paulum & Barnabam fecisse per singulas Ecclesias patet Act. 13. Qua si minus satisfaciant, vtpote quæ de Episcopis quidam intelligant; quid dicent ad illud Act. 15. Statuerant vt ascenderent Paulus & Barnabas ad Apostolos & presbyteros in Ierusalem: & rursum paulopost (vbi Latine expressit vocem Græcam interpres) susceptí sunt ab ecclesia & Apostolis & senioribus: & iterum: conuenerunt que Apostoli & seniores & tunc placuit Apostolis & Senioribus. Quid ad illud Pauli 1. Timot. 5. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt? Probatur idipsum multis can. Apostolorum, præsertim autem 9. xxx. xxxij. & xxxvij qui expressam continent inter Episcopum & Presbyterum distinctionem. Ignatij etiam epistolis ad Trallianos, ad Magnesianos, & Philadelphienses: rursum epistola Dionysij Areopagitæ ad Demophilum: & Clementis Rom. constitut. Apostolicis, præsertim capite trigesimosecundo libro secundo, vbi eadem fere verba reperire est, quæ apud Diuum Ignatium, & libro octauo vngesimoquarto capite. Quo loco, & similiter concilio quarto Carthaginien. capite tertio ordinationem habes presbyteri eandem pene, quæ etiamnum obseruatur in Ecclesia. Item Anacleti Papæ epistola secunda, vbi presbyteros non tam ab ætate quam sapientia senes nuncupatos, exemplis docet, & Episcopos in locum Aaronis & Moysis, Presbyteros vero in locum 70. Seniorii (qui Græce Πρεσβύτεροι appellantur) successisse. Zepherinus etiam ordinationis presbyteri & diaconi meminit.*

5. copiosum martyrum numerum] *Sic Ms. & excusi omnes, pro quo posuit Manut. glorioſum, sed minus arridet.*

6. per lapsum] *Hic rursum negligentia Remboldi, missæ fuerunt hæ vocula in omnibus editionibus Erasmicis: nam vetus codex & Ms. omnes, illas habent.*

7. presbyterij nostri] *Presbyterium hoc loco accipit pro collegio presbyterorum, epist. vero præcedenti pro ipsorum officio.*

8. Et promouebitur quidem] *Intelligit promotionem ad Episcopatum, ad quem tamen an Numidicus postea promotus sit nescio, certe nulla eius sit mentio in Synodo Africana. Patet autem ex hoc loco scriptam hanc epistolam in secessu Cypriani.*

9. ornamenta complura] *Sic Manutius & Morelius pro eo quod cæteri omnes tam Ms. quam excusi: compleri, prius magis placet.*

10. Opto vos charis. ac desideratissimi semper bene valere] *Etiã ex hac clausula quæ desiderabatur in vulgatis codicibus, manifestum fit, sequutum Erasmum per omnia exemplar, atque adeo & errores Typographicos Remboldi. Nam tum excusus vetus tum Ms. omnes hanc habent. Manut. quidem paulo aliter:* Opto vos fratres charissimi in domino permanere. *sed prior lectio est Ms. codicum. & frequentius à Cypriano vsitata: quare illam malo.*

AD CLERVM DE CVRA PAVPERum & peregrinorum.

EPISTOLA XXXVI.

ARG. *titulus plus satis indicat. Non autem à principio secessus scriptam hanc Epistolam verisimile fit ex eo, quod nouam, vti loquitur, portionem mittat, qua subueniatur pauperibus; imo eodem pene tempore scriptam, quo epistola xl. nempe sub finem secessus, ex ijdem pene vtriusque Epistolæ verbis colligitur*

CY-

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBUS FRATRIBUS CHARISSIMIS SALUTEM.

SALVTO vos fratres chariſſimi per Dei gratiam incolumis, optans cito ad vos venire, vt deſiderio tam meo quam veſtro & omnium fratrum ſatisfiat. [1] Oportet nos tamen paci cõmuni conſulere, & interdum quamuis cum tædio animi noſtri deeſſe vobis, ne præſentia noſtri inuidiam & violentiam gentilium prouocet; & ſimus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium conſulere debemus. Quando ergo vos ſcripſeritis rebus compoſitis me venire debere, aut ſi ante dignatus fuerit Dñs oſtendere, tunc ad vos veniam. [2] vbi enim mihi aut melius poſſit eſſe, aut lætius quam illic, vbi me Deus & credere voluit & creſcere? Viduarũ, & infirmorum & omniũ pauperũ curam peto diligenter habeatis: ſed & peregrinis, ſi qui indigentes fuerint ſumptus ſuggeratis [3] de quantitate mea propria, quam apud Rogatianum cõpresbyterũ noſtrũ dimiſi: quæ quantitas ne forte iam vniuerſa erogata ſit, miſi eidem per Naricum Acoluthum aliam portionẽ, vt largius & promptius circa laborantes fiat operatio. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXVI

1. Oportet nos tamen paci communi conſulere] *En legitimam abſentiæ Epiſ. cauſam, de qua ſupra plura. Epi. vi. & xv. habes eandem eiſdem pene verbis infra epiſtola xl.*

2. vbi enim mihi aut meli s poſſit eſſe aut lætius &c.] *Manut. & Morelius hiatum, qui reperitur in omnibus tum Ms. tum excuſis quos reperire licuit, quiſque pro virili ſupplere conati ſunt. Ille quidem hoc pacto: quam illic vbi me dominus eſſe decreuit, hic autem & mea ſententia rectius: quam illic vbi me deus & credere voluit & creſcere.*

3. De quantitate mea propria] *Diuidebantur olim bona eccleſiæ in partes 4. quarum vna erat Epiſcopi, aut duæ ſi mauis; nam illi conerogabatur pars pauperum, An de illa quantitate hic loquatur, an alio quopiam ſuo patrimonio, dicemus infra ad epiſtolam vltimam.* miſi eidem per Naricum Aculuthum] *de officio Acoluthi infra Epiſtola lv. Narici non ſit alibi mentio. Rogatiani vero preſbyteri ſupra facta eſt mentio ad Epiſtolam vij.*

AD CLERVM, VT CONFESSORIBUS IN CARCERE CONSTITUTIS OMNIS HUMANITAS PRÆBEATUR

EPISTOLA XXXVII.

ARG. *Hortatur Clerum ſuum, vt omnis humanitas & cura adhibeatur circa confeſſores, tum viuos, tum in carcere defunctos; vt dies mortis eorum diligenter adnotentur, ad celebrandam quot annis eorum memoriam, denique vt pauperum etiam non obliuiſcantur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBUS FRATRIBUS, S.

Lib. 3. ep. 6. QVANQVAM [1] ſciam vos fratres chariſſimi litteris meis frequenter admonitos eſſe, vt glorioſa voce dominum confeſſis, & in carcere conſtitutis omnis diligẽtia præbeatur: tamen idẽtidẽ vobis incumbo, ne quid ad curam deſit ijs, quibus ad gloriam nihil deeſt. [2] Atque vtinam loci & gradus mei conditio permitteret, vt ipſe nũc præſens eſſe poſſem: promptus & libens ſolemni miniſterio cuncta circa fortiſſimos fratres noſtros dilectionis obſequia cõplerẽ. Sed [3] officiũ meũ veſtra diligẽtia repræſentet, faciat omnia quæ fieri oportet circa eos, quos in talibus meritis fidei ac virtutis illuſtrauit diuina dignatio. [4] Corporibus etiam omnium, qui etſi torti non ſunt in carcere, tamen glorioſo exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia, & cura propenſior. Neque enim virtus eorum aut honor minor eſt, quo minus ipſi quoq; inter beatos martyres aggregẽtur. Quod in illis eſt, tolerauerũt quidquid tolerare parati & prõpti fuerũt. Qui ſe tormentis & morti ſub oculis Dei obtulit, paſſus eſt quidquid pati voluit. Non enim ipſe tormentis, ſed tormenta ipſi defuerunt. [5] *Qui in me confeſſus fuerit corã hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo*, dicit dominus. Confeſſi ſunt. *Qui tolerauerit vſque ad finem, hic ſaluus erit*: dicit Dominus Tolerauerunt, & in finem vſque incorrupta & immaculata virtutum ſuarum merita pertulerunt. Et iterum ſcriptum eſt: *Eſto fidelis vſque ad mortem & dabo tibi coronam vitæ.* Vſque ad mortem fideles, & ſtabiles, & inexpugnabiles perſeuerauerunt. Cum voluntati & confeſſioni noſtræ in carcere & vinculis [6] accedit & morienti terminus, conſummata martyris gloria eſt. [7] Denique & dies eorum quibus excedunt, annotate, vt commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare poſſimus. Quãquam [8] Tertullus fideliſſimus & deuotiſſimus frater noſter [9] pro cetera ſollicitudine, & cura ſua, quã fratribus in omni obſequio operationis impertit (qui nec illic circa curam deeſt) ſcripſerit & ſcribat, ac ſignificet mihi dies quibus in carcere beati fratres noſtri ad immortalitatem glorioſæ mortis exitu tranſeunt, & celebrentur hic à nobis oblationes & ſacrificia ob commemorationes eorũ. [10] quę cito vobiſcũ Domino protegente celebrabimus. [11] Pauperibus quoque, vt ſępe iam ſcripſi, cura ac diligentia veſtra non deſit, ijs tamẽ qui in fide ſtãtes & nobiſcũ fortiter militãtes, Chriſti caſtra nõ reliquerũt: quibus quidẽ nunc maior ànobis & dilectio & cura preſtanda eſt quod nec paupertate adacti, nec perſecutionis tępeſtate proſtrati, dũ Domino fideliter ſeruiũt, cęteris quoq; pauperibus exẽplum fidei prębuerũt. Opto vos fratres cariſſimi ac deſideratiſſimi ſẽper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem meo nomine ſalutate. [12] Valete.

Matth. 10.

Luc. 12.

Matth. 10. Apoc. 2.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXVII.

1 Quanquam ſciam vos fratres cariſ. literis meis frequenter admonitos] *Ipſum hoc huius epiſtolæ exordium (vt ſupra quoque adnotauimus ad Epiſtolam xv) ſatis arguit, non ſub initium, ſed ſub finem potius ſeceſſus conſcriptam, nempe poſt ſequentes eadem de re litteras, quas habes ſupra v. vi & præcedentem.*

2. Atque vtinam loci & gradus conditio permitteret] *Locum ſeceſſum haud dubie intelligit gradus vero nomine, quantum quidem mihi videtur, Epiſcopatum, vtpote quum ſolus pene quæreretur ad ſupplicium Epiſcopus.*

3. officium meum veſtra diligentia repræſentet] *Sic Ms. Aſſig. Duo. & Marchin. Cauchius quoque, Manutius & Morelius, pro eo quod erat: præſentet, minus recte. Nam repræſentare proferre vſurpat quod, Cyprianus infra lib. de bono patientiæ, ac epiſtola ad Lucinum papam, & Tertul. de patientia. Eadem ſignificatione dixit alicubi Horatius. Virtutẽ repræſentet moreſque Catonis.*

4. corporibus etiam omnium, &c.] *Sedulo hortatur ad impendendã curam corporibus confeſſorum qui in carcere deceſſerant, non ſecus atque martyrum. E quo loco imprimis confirmatur mea ſententia de differentia confeſſorum & martyrum, vt martyres non dicantur Cypriano propriẽ, niſi qui paſſi ſunt, vti habes ſupra epiſtola xx. Colligitur deinde, peculiarem quandam curam adhibitam corporibus defunctorum martyrum, vt nempe honorifice magis ſepelirentur quam cæteri fideles. Hinc Act. 7. legitur de D. Stephano. Sepelierunt eum viri timorati & fecerunt planctum magnum ſuper eum. Quod quomodo geſtum ſit, videre eſt apud Lucianum preſbyterum lib. de inuentione reliquiarum eius, quem miſit vna cum ipſis reliquiis in Affricam Auitus preſbyter per Oroſium compreſbyterum, vel ipſe D. Auguſtino teſte de ciuitate Dei. Confirmant morem hunc Smyrnenſes de D. Polycarpi paſſione Epiſt. ſupra ex Euſebio citata; cuius corpus exuſtum ab infidelibus, ne pro more vt verbis eorum vtar) à Chriſtianis conditu veneratione foret, & tamẽ oſſa ipſa ità ambuſta preciõſſimis gemmis cariora & omni auro probabiliora collecta ab ipſis, ex more ſunt condita: Quale quid habes etiam in epiſtola D. Cornelij Pontificis ad cunctos fideles de tranſlatione corporum S. Petri & Pauli à Catacumbis. Condebantur autem precioſo quopiam operta velamine, in vaſculis etiam nonnunquam aureis, vti patet ex D. Hieron. contra Vigil. de reliquijs D. Andreæ, Lucæ, & Timothei, tranſlatis à Conſtantino Conſtantinopolim, & Beati Samuelis è Iudæa in Thraciam per Arcadium. Ita autem condita reliquiæ in veneratione erant fidelibus, & etiam oculis honorabantur. Quod quum tanquam idololatricum calumniatur Vigilantius: honeramus (inquit Epiſtola ad Riparium) reliquias martyrum, vt Deum, cuius ſunt martyres, adoremus. Honoramus ſeruos, vt honor ſeruorum redundet ad Dominum. Sed hæc hactenus, ne prolixitate nimia moleſtiores ſimus. Reliquias enim martyrum contemnere, Hæreſis eſt vetus, tum Vigilantij tum Euſtathij damnata iam olim à Synodo Gangrẽſi in Oriente à D. Hieron. & Carolo magno contra Felice quendam celebrata Synodo in Occidente. Si quis plura huc pertinentia deſideret, legat Ionã Aurelianenſem non ita nuper à nobis caſtigatum de cultu imaginum.*

5. Qui in me confeſſus fuerit coram hominibus, &c. *Locum hunc reddunt obſcurum verba illa excuſorum codicum: ſicut ſcriptum*

est, quæ non reperiuntur in Ms. codicibus Afflig. Dun. Marchin. atque adeo illa consulto omisimus, vtpote sine quibus sensus constet. Porro verba illa à Matthæo citata: in me &: in illo, de verbo ad verbum translata sunt è textu Græco, ἐν ἐμοὶ ἐν αὐτῷ, quæ reperire est etiam apud D. Chrysostomum, est autem Hebraismus.

6. accedit & moriendi terminus] *Ita Ms. tres, è quibus particulam: &, adiecimus, vetus vero excusus etiam legit:* accedit, *pro quo hactenus erat: accidit. vitio typographico Remboldi.*

Matth. 18. 7. Denique & dies eorum quibus excedunt adnotate] *Morem hunc iam inde in ecclesia seruatum non dubito, ex quo Romæ constituti sunt Notarij, qui gesta martyrum describerent, quod Clementi Romano ascribit Damasus, alij Fabiano. Certe lib. de coron. mil. Tertull. Fastos ecclesiæ opponit municipalibus solennitatibus gentilium. Porro hinc suam originem posteà sumpserunt Martyrologia quæ vocantur. Quorum primus auctor fuit Eusebius, cuius martyrologium vertit in Latinum D. Hieron. attestante Beda sub initium Retract, in Acta Apostolorum. Illos imitati sunt idem Beda, Ado Treuirensis, & Florus quidam; è quibus omnibus iussu Caroli Magni suum congessit martyrologium Vsuardus, quod hodieque in omnibus pene ecclesijs legitur. apud Græcos vero idipsum præstitit, sed prolixius, Symeon Metaphrastes.*

Matth. 10. 8. Tertullus] *De hoc supra epistola vij.*

9. pro cetera sollicitudine & cura sua quam fratribus] *Sic Manut. Ms. quoque tres & vetus excusus, præterquam quod legunt:* inter cætera, *quomodo hactenus excus.*

10. quæ cito vobiscum &c.] *Vel hinc quoque patet, sub finem primū secessus scriptam hanc Epistolam. Videtur enim spiritu quodam prophetico reditum suum vaticinari.*

11. pauperibus quoque vt sæpe iam scripsi] *verba hæc ipsa reperire est supra epistolis vi. & vij. Vnde manifestum sit illarum hic mentionem fieri, atque adeo non posse hanc primo loco constitui inter illas 13.*

12. Valete] *Hoc recens adiecimus ex Ms. tribus codicibus.*

AD CALDONIVM HERCVLAnum & cæteros de Abstinendo Felicissimo.

EPISTOLA XXXVIII.

Argumentum titulus ipse satis indicat. Desiderantur litteræ ad quas respondet. hæc vero epistola recens est edita à Manut. & Morelio: sit autem eius mentio Epistola xlij.

CYPRIANVS CALDONIO, [1]ET HERculano collegis, item Rogatiano & Numidico compresbyteris S.

Lib. 5. ep. 7. VEHEMENTER contristatus sum, fratres charissimi, acceptis litteris vestris, vt cum mihi propositum semper & votum sit vniuersam fraternitatem nostram incolumem continere, [2] & illibatum gregem, secundum quod charitas exigit, reseruare; nunc nuncietis [3] Felicissimum multa improbe & insidiosè esse molitum; vt præter fraudes veteres, & rapinas, de quibus iam pridem multa cognouerā; nunc quoque cum Episcopo portionē plebis diuidere, id est, à pastore oues, [4] & filios à parēte separare, & Christi mēbra dissipare tentauerit; Cūq; ego vos pro me vicarios miserim, [7] vt expungeris necessitates fratrū nostrorū sumptibus, si qui etiā vellent suas artes exercere, additamento quantū satis esset, desideria eorū iuuaretis: simul etiā & ætates eorū, & conditiones, & merita discerneretis, vt iam nūc ego, cui cura incūbit, [6] omnes optime nosse, & dignos quoq; & humiles, & mites ad ecclesiasticæ administrationis officia promouerē: [7] ille interceſſerit ne quis posset expugni, neve ea, quæ desiderauerā, possent diligēti examinatione discerni; cōminatus sit etiā fratrib. nostris qui primi expungi accesserant, potentatu improbo & terrore violento, [8] quod secū in monte non communicarent, qui nobis obtēperare voluissent. Cumq; post hæc omnia, nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate & præsentia fractus, instinctu suo quietē fratrū turbās, proripuerit se cum plurimis, ducē se factionis & seditionis principē temerario furore contestās (in quo quidē gratulor plurimos fratres [9] ab hac audacia recessisse, & vobis acquiescere maluisse, vt cum Ecclesia matre remanerēt, & stipēdia eius Episcopo dispēsante perciperēt; quod quidē & cæteros pro certo scio cū pace acturos, & cito ab errore temerario recessuros) interī cū Felicissimus cōminatus sit non cōmunicaturos in mōte secū, qui nobis obtēperaſsent, id est, qui nobis cōmunicarēt: accipiat sententiā quā prior dixit, [10] vt abstētū á nobis sciat; quando ad fraudes eius & rapinas, quas dilucida veritate cognouimus, [11] adulterij etiam crimen accedit: quod fratres nostri graues viri deprehendisse se nūciauerunt, & probaturos se asseuerarūt. Quæ omnia tunc cognoscemus, quando in vnū cum collegis pluribus permittente Deo conuenerimus. [12] Sed & Augendus, qui nec Episcopum, nec Ecclesiam cogitans, pariter se cum illius conspiratione sociauit, si vltra cum eo perseuerauerit, sententiam ferat, quam ille in se factiosus, & temerarius pronuncauit. Sed & quisquis se inspirationi & factioni eius adiunxerit, sciat se in Ecclesia nobiscum non esse cōmunicaturum: [13] qui sponte maluit ab Ecclesia separari. Has literas meas fratribus nostris legite, [14] & Carthaginem ad clerum quoque transmittite, additis nominibus eorum, quicunque se Felicissimo iunxerunt. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXVIII

1. Herculano] *Frequens eius infra fit mentio, in epistolis Episcoporum Africæ nomine scriptis. Vide epistolas liij. & lxx. vbi* Herculanus, *vocatur, non* Herculanius, *aut* Herculaneus, *iuxta omnes tam Ms. quam excusos codices.*

2. & inlibatum gregem] *Sic Morelius, pro quo alter corrupte,* & illi beatum.

3. Felicissimum] *Qualis hic fuerit, describitur tum hac & duabus sequentibus, tum xlij. & lv. Epistolis, vbi de illo latius.*

4. & filios à parente separare] *Etiam magis placet Morelij lectio hæc, quam Manut.* à parentibus) *Loquitur enim de Episcopo vno, non pluribus, qui etiam adiecta particulam* tentauerit, *quæ desiderabatur apud Manutium.*

5. vt expungeretis necessitates fratrum] *Eleganti Metaphora: expungere necessitates fratrum, dixit, pro præstare siue exoluere eorum debita, vti paulopost quoque expungi, pro absolui debitis. Quam deductam adnotauit recte Rhenanus ab eo, quod in libellis debita continentibus, expungi solent eorum nomina, quibus iam satisfactum est. Eadem phrasi De bono patientiæ, tom. 2 Cypria. expuncta morte dixit. Tertullianus quoque ad Martyres, expunctos contumelia martyres, id est, absolutos dixit, qui frequentissime etiam alibi illa vtitur, lib. nempe de patientia, contra Mar. in li. 3. 4. & 5. & de corona militis. Qui in eadem significatione vtitur voce* dispungere, *& similiter eum imitatus Optatus Mileuitanus contra Parmen. libr. 3. Eadem significatione dixit Plautus in Curcul. Miles pulchre centuriatus est, expuncto in manipulo, alludens ad morem illum, quo punctis scribi solent militum nomina vestæ Vegetio.*

6. Omnes optimè nosse & dignos, &c. promouerem] *Recte sic Manutius, pro quo mendose Morelius:* omnes opto me nosse & promoueri.

7 Ille interceſſerit] *Intercedere pro impedire vsitatissi. Cypriano, vide supra epist. xxviij.*

8. duod secum in monte non communicarent] *habebat ergo Felicissimus conuenticulum in monte quopiam Carthaginis vicino. Mos hæreticis etiam hodie in vsu existens. Quem autem hic dicit: ducem factionis & seditionis principem, supra epistola xxx. Romani vexillifero vocant Priuati Lambesitani, Cypr. infra epist. lv. signiferum seditionis.*

9. ab hac audacia] *Vel ex hoc loco patet, emendatius hic nactum exemplar Morelium quam Manutium, nam sic habet:* habente audaciā] *deinde omisit vocalem:* matre *& paulo post vocem:* temerario. *habet etiā eius exemplar minus rectè:* terra haberent. *pro eo quod ille: perciperent.*

10. vt abstentum se à nobis sciat] *Peculiaris pene est Cypriano phrasis, qua abstentum pro excommunicato, & abstinere pro excommunicare vsurpat, vti videre est epistola infra lv. & alibi frequentissime. Quanquam tamen etiam alia periphrasi sæpè id circumloquatur: Sic supra epistola xxviij. arcere à communicatione & non communicare, vti etiam hic, Epistola xli. à communicatione cohibere epistola xlvij. ejicere Ecclesia & excludere: Ad Antonianū à communicatione abstinere, quomodo etiam epistola sequenti lv. de ecclesia pellere, cōdemnare, sacerdotum voce damnare, ejicere, excludere, communicatione prohibere.*

11. adulterij etiam crimen accedat] *His verbis satis indicat, Adulterij crimen excommunicatione puniri solitum.*

12. Sed & Augendus] *Excommunicatur hic epistola sequenti. Fuit & quidam Augendus Diaconus missus in Africam legatus à Nouatiano vti constat ex epistola infra xlt. quem eundem esse existimo, eò quod ipse collega Felicissimi fuerit qui & ipse partes fouebat Nouatiani, vti patet infra epistola xlvij.*

13. qui sponte maluit ab ecclesia separari] *Explicat quod prius dixit de Felicissimo: accipiat sententiam quam prior dixit & de Augendo: sententia ferat, quā in se pronuncauit. Atq; hoc est quod Apostolus ad Titū 3. hæreticū (inquit) homine post vnā atq; alteram correptionē deuita scies quia subuersus est huiusmodi. & proprio iudicio cōdenatus: id est (interprete D. Hier.) suo arbitrio ab ecclesia recedes, atq; adeo seipsū damnas. Quia tamen nemo vitiosus venit, nisi antea publico iudicio ecclesiæ cōdenatus, vsitata fuit ià inde ab initio Ecclesiæ etiā hæreticorū excommunicatio. nā D. Paulus Hymeneū & Alexandrū Ti.. tradidit Sathanæ, vt discerent nō blasphemare.*

4. &

4. & Carthaginem ad Clerum quoque mittite, &c.] *hoc faciunt epistola sequenti.*

CALDONI HERCVLANI ET CÆterorum ad Clerum Carthaginiensem, de abstento Felicissimo cum suis.

EPISTOLA XXXIX.

ARG. *Quod iusserat illis epistola præcedenti Cyprianus, perficiunt Caldonius, Herculanus, & cæteri, ac Clero abstentum Felicissimum denunciant, additis eorum nominibus qui se illi iunxerant. Est autem vetus forma litterarum excommunicatoriarum.*

CALDONIVS [1] CVM HERCVLANO & Victore collegis, item Rogatiano cum Nomidico presbyteris, Salutem.

Lib. 3 ep. 16. ABSTINVIMVS [2] communicatione Felicissimum, & Augendum, [3] item Repostum de extorribus, [4] & Irenem Rutilorum, & Paulam sarcinatricem: quod ex annotatione mea [5] scire debuistis. Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extorribus [6] Soliassum Budinarium.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXIX.

1. Cum Herculiano & Victore collegis] *Vel ex epistola præcedenti, quæ non solum ad Caldonium & Herculanum scripta est, sed & ad Rogatianum & Numidicum, patet veriorem esse hanc lectionem quam illa exemplaris Manutij:* Herculianus & Victor collegis, *quanquam tamē adhuc multa sit inscriptio, si hoc pacto legatur. Ex eadem deprehenditur corrupta huius eiusdem lectio quæ habet:* Nouatiano : *pro,* Rogatiano. *Porro Victores Episcopos Africæ plures fuisse patet infra ex Synodo Carthaginiensi & epistolis liiij. & lxx.*

2. Abstinuimus excommunicatione] *Quod D. Cyprianus, & ipsi quoque paulopost simpliciter abstinere dicunt, hoc hic* abstinere excommunicatione.

3. Item Repostum de extorribus] *Repositi huius fit mentio quoque infra epistola lv. magis autem placet hæc lectio, quam illa:* de extorrentibus, *tum hic tum paulo post. Suspicor enim hunc unum fuisse de illis extorribus, quorum supra meminit epistola vij, ad Rogatianum & cæterum Clerum.*

4. Irenem Rutilorum & Paulam sarcinatricem] *Duarum fœminarum sunt hæc nomina, porro Rutilorum nomen patriæ esse videtur, aut certe cognomen familiæ.*

5. scire debuistis] *Etiam hic emendatius Morelij exemplar quam alterum quod habet:* debuisti, *scribunt enim toti Clero. Coniicio autem legendum quoque:* nostra, *non,* mea.

6. Soliassum Budinarium] *Postremum hoc nisi cognomen sit, nescio quid significet.*

CYPRIANI AD PLEBEM DE quinque presbyteris schismaticis factionis Felicissimi.

EPISTOLA XL.

ARG. *Quemadmodum epistola ante hanc secunda Clero, sic nunc Plebi nuntiat Cyprianus, vitandum Felicissimum, cum suæ factionis quinque presbyteris: qui tum lapsis sine discrimine pacem dabant, tum seditionem & schisma aduersum se concitarent. Fit autem huius Epistolæ quoque mentio infra epistola xlij. sub finem vero secessus scriptum, ipse contextus satis indicat.*

CYPRIANVS PLEBI VNIVERSÆ, SALVTEM.

QVANQVAM fratres charissimi [1] Britius fidelissimus atque integerrimus presbyter, item Rogatianus, & Numidicus, presbyteri, confessores, & gloria diuinæ dignationis illustres, sed & diaconi boni viri & ecclesiasticæ administrationi per omnia obsequia deuoti, [2] cum cæteris ministris plenam vobis præsentiæ suæ diligentiam præbeant, & exhortationibus assiduis singulos corroborare, sed & lapsorum mentes consilijs salubribus regere & reformare non desinant: tamen ego quantum possum admoneo, & quomodo possum visito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres charissimi. [3] Hoc enim quorundam presbyterorum malignitas & perfidia perficit, ne ad vos ante diem paschæ venire licuisset: dum coniurationis suæ memores, & antiqua illa contra episcopatū meum, immo contra suffragiū vestrū & Dei iudiciū, venena retinentes, instaurant veterem cōtra nos impugnationem suam, & sacrilegas machinationes insidijs solitis denuo reuocant. Et quidem de Dei prouidentia nobis hoc optantibus, immo & ignoscentibus, & tacentibus, poenas quas meruerant pepēderunt, [4] vt à nobis non electi vltro se eijcerent, ipsi in se pro conscientia sua sententiā darent, secundū vestra diuina suffragia coniurati & scelerati de Ecclesia spōte se pellerent. [5] Nūc apparuit, Felicissimi factio vnde venisset, quibus radicibus & quibus viribus staret. hi fomenta olim quibusdam cōfessoribus & hortamenta tribuebant, ac concordarēt cū episcopo suo, nec ecclesiasticam disciplinam cum fide & quiete iuxta præcepta dominica continerent, ne confessionis suæ gloriam incorrupta & immaculata cōuersatione seruarēt. Ac ne pārū fuisset corrupisse quorūdam confessorū mētes, [6] & cōtra [7] sacerdotiū Dei portionē ruptę fraternitatis armare voluisse; [8] nūc se ad lapsorū pernicie venenata sua deceptione verterūt, vt ægros, & saucios, & ad capienda fatiora cōsilia per calamitatē ruinæ suæ minus idoneos, & minus solidos, à medela vulneris sui auocēt, & intermissis precibus, & orationibus, quibus Dñs lōga & cōtinua satisfactione placādus est, ad exitiosā temeritatem mendacio captiosæ pacis inuitēt. Sed oro vos fratres vigilate cōtra insidias diaboli, & pro vestra salute solliciti cōtra mortiferā fallaciam diligentius excubate. Persecutio est hæc alia & alia tēratio. & quinque isti presbyteri nihil aliud sunt, quā [9] quinq; primores illi, qui edicto nuper magistratibus fuerāt copulati, vt fidem nostrā subruerent, vt gracila fratrum corda ad lotales laqueos præuaricatione veritatis auerterent. Eadem nunc ratio, eadē rursus euersio, per quinque presbyteros Felicissimo copulatos, ad ruinā salutis inducitur, vt nō rogetur Deus nec qui negauit Christum, eundem Christū quē negauerat, deprecetur; post culpā criminis tollatur & pœnitētia, nec per episcopos & sacerdotes Domino satisfiat, sed relictis Domini sacerdotibus, cōtra euangelicā disciplinam noua traditio sacrilegę institutionis exsurgat: cūq; semel placuerit [10] tam nobis quam confessoribus & clericis vrbicis, item vniuersis episcopis vel in nostra prouincia, vel trās mare cōstitutis, vt nihil innouetur circa lapsorū causā, nisi omnes in vnū cōuenerimus, & collatis consilijs. cū disciplina pariter & misericordia temperatā sententiā fixerimus; cōtra hoc consiliū nostrū rebelletur, & omnis sacerdotalis auctoritas & potestas factiosis cōspirationibus destruatur. Quas nūc pœnas patior fratres charissimi, ꝙ ipse ad vos in præsentiarum venire non possum, ipse singulos aggredi, ipse vos secundum Domini & euangelij eius magisterium cohortari. [11] Nō sufficerat exsilium iā biennij, & à vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio, dolor iugis & gemitus qui me solū sine vobis cōtinua lamēratione discruciat: lachrymæ diebus ac noctibus profluētes, ꝙ sacerdoti, quē tāto amore & ardore fecistis, nec dum vos salutare, & nec dum cōplexibus vestris inhærere contingat. [12] Accessit hic tabescenti animo nostro dolor maior, ꝙ in tāta sollicitud ne, ac necessitate excurrere ad vos ipse nō possum, dū per minas & p insidias ꝑ fidorū cauemus, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oriatur: & cū paci & tranquillitati episcopus ꝑ uidere in omnibus debeat, ipse materiā seditioni dedisse, & ꝑsecutionem denuo exacerbasse videatur. Hinc tamē fratres dilectissimi, hinc admoneo pariter & cōsulo, ne ꝓnciosis vocib. temere credatis, ne fallacibus verbis cōsensum facile cōmodetis, ne ꝓ luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu sitim, venenum pro remedio, mortem pro salute summatis. Ne ætas vos eorū nec auctoritas fallat; qui ad duorum presbyterorum veterem nequitiam respondentes [13] sicut illi Susannam pudicam corrumpere & violare conati sunt, sic & hi adulterinis doctrinis Ecclesiæ pudicitiam corrumpere, Dan. 13.

& ve-

& veritatem euangelicam violare conantur. Clamat & dicit Dominus : *Nolite audire sermones pseudoprophetarum , quoniam visiones cordis eorum fruſtrantur eos. Loquuntur , ſed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abijciunt Verbum Domini : Pax erit vobis.* Pacem nunc offerunt, qui ipſi non habent pacem. [14]. in Eccleſiam lapſos reducere & reuocare promittunt, qui de Eccleſia receſſerunt. Deus vnus eſt , & Chriſtus vnus & vna Eceleſia, & [15] Cathedra vna ſuper Petrum Domini voce fundata. [16] Aliud altare conſtitui , aut ſacerdotium nouum fieri præter vnum altare , & vnum ſacerdotium , non poteſt. Quiſquis alibi collegerit , ſpargit. Adulterum eſt, impium eſt , ſacrilegum eſt , quodcunque humano furore inſtituitur , vt diſpoſitio diuina violetur. [17] Procul ab huiuſmodi hominum contagione diſcedite , & ſermones eorum velut cancer , & peſtem fugiendo vitate , præmonente domino & dicente: *Cæci ſunt duces Cæcorum : Cæcus autem cæcum ducens , ſimul in foueam cadent.* [18] intercedunt precibus veſtris , quas nobiſcum diebus ac noctibus Deo funditis , vt eum iuſta ſatisfactione placetis ; intercedunt lachrymis veſtris , quibus commiſſi delicti crimen abluitis : intercedunt paci , quam vere & fideliter de Domini miſericordia poſtulatis , nec ſciunt ſciptum eſſe : *Et propheta ille aut ſomnium somnians , ille qui locutus eſt , vt errare te faceret à Domino Deo tuo interficietur.* Nemo vos fratres errare à Domini viis faciat. Nemo vos Chriſtianos ab euangelio Chriſti rapiat. nemo filios Eccleſiæ de Eccleſia tollat. pereant ſibi ſoli , qui perire voluerunt. extra Eccleſiam ſoli remaneant, qui de Eccleſia receſſerunt. Soli cum epiſcopis non ſint , qui contra epiſcopos rebellarunt. Coniurationis ſuæ pœnas ſoli ſubeant, qui olim [19] ſecundum veſtra ſuffragia, nunc ſecundum Dei iudicia , ſententiam coniurationis & malignitatis ſuæ ſubire meruerunt. Monet nos Dominus in euangelio ſuo dicens: [20] *Reiicitis mandatũ Dei vt traditionem veſtram ſtatuatis.* Qui mandatum Dei reiiciunt, & traditionem ſuam ſtatuere conantur fortiter à vobis & firmiter reſpuantur. Sufficiat lapſis ruina vna, nemo volentes ſurgere ſua circumuentione præcipitet. nemo iacentes pro quibus nos rogamus, vt Dei manu & brachio ſubleuentur , proſternat grauius & deprimat. nemo ſemianimes , & vt ſalutem ſuam priſtinam recipiant, deprecantes, [21] ab omni ſpe ſalutis auertat : nemo nutantibus lapſus ſui caligine omne itineris ſalutaris lumen extinguat. Inſtruit Apoſtolus, dicens : *Si quis aliter docet & non acquieſcit ſanis verbis Domini noſtri Ieſu Chriſti & doctrinæ eius , [22] ſtupore elatus eſt ; [23] diſcedendum ab huiuſmodi.* Et iterum dicit ipſe : *Nemo vos decipiat inanibus verbis. propterea enim venit ira Dei [24] ſuper filios contumaciæ , nolite ergo eſſe participes eorum.* Non eſt, quod decepti inanibus verbis , prauitatis eorum incipiatis eſſe participes. Diſcedite à talibus quæſo vos , & acquieſcite conſiliis noſtris , qui pro vobis quotidie continuas Domino preces fundimus , qui vos ad Eccleſiam reuocari per Domini clementiam cupimus , qui de Deo pacem pleniſſimam prius matri , tum & filius eius oramus. Cum precibus atque orationibus noſtris veſtras quoque orationes & preces iungite , cum fletibus noſtris veſtras lachrymas copulate. Vitate lupos, qui oues à paſtore ſecernunt: vitate linguam diaboli venenatam , qui ab initio mundi fallax ſemper & mendax mentitur vt fallat: blanditur , vt noceat; bona promittit, vt malum tribuat: vitam pollicetur , vt perimat. Lucent nunc quoque verba eius, & venena manifeſta ſunt : pacẽ pollicetur , ne peruenire poſſit ad pacem : ſalutem promittit, ne qui deliquit , veniat ad ſalutem ; Eccleſiam ſpondet ; quando id agat , vt qui illi credit , in totum ab Eccleſia pereat. [25] Nunc eſt fratres dilectiſſimi , vt & qui ſtatis, fortiter perſeueretis , & ſtabilitatem veſtram gloriosam, quam in perſecutione tenuiſtis , perpetua firmitate ſeruetis , [26] & ſi qui circumueniente aduerſario lapſi eſtis , in ſecunda hac tentatione ſpei & paci veſtræ fideliter conſulatis , & vt vobis Dominus ignoſcat , à ſacerdotibus Domini non recedatis ; cum ſcriptum ſit *Et homo quicunque fecerit in ſuperbia , vt non exaudiat ſacerdotem , aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis , morietur homo ille.* Perſecutionis iſtius nouiſſima hæc eſt , [27] & extrema tentatio , quæ & ipſa cito Domino protegente tranſibit, [28] vt repræſentet vobis poſt Paſchæ diem cum collegis meis ; quibus præſentibus ſecundum arbitrium quoque veſtrum , & omnium noſtrum commune conſilium , ſicut ſemel placuit , ea quæ agenda ſunt , diſponere pariter & limare poterimus. Si quis autem pœnitentiam agere , & Deo ſatisfacere detrectans , [29] ad Feliciſſimi & ſatellitum eius partes conceſſerit , & ſe hæreticæ factioni coniunxerit : ſciat ſe poſtea ad Eccleſiam redire , & cum Epiſcopis & plebe Chriſti communicare non poſſe. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere , & circa Domini miſericordiam exorandam continuis nobiſcum precibus inſiſtere.

Hier.23. Ephes.4. 2.Tim.2. Matth.15. Deut.13. Matth.7. 1.Tim.6. Ephes.5. Deut.7.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XL.

1. Britius] *hoc pacto legunt Ms. codices 4. Afflig. Dun. Marchin. & Cauchij, quare retinendam hanc cenſeo, præ illa Manut. & Morelij :* Victius, *tum ob fidem Ms. noſtrorum codicum , tum quod magis accedat ad lectionem vulgatam :* Brictius, *quæ ſubſtituta videtur à ſciolis quibuſdam , quibus* Brictij *nomen erat notius. Varietatem illam ortam exiſtimo ex vicinitate literarũ v & b. Porro tum Britiũ, tum Rogatianũ & Numidicum, inſinuat ſuum ſuppleſſe officium in abſentia ſua Cyprianus, & hic & Epiſtolis 2. præced. quod antea etiam de Tertullo adnotauimus, ſed quem exiſtimo , dum hanc ſcriberet epiſtolam, ad Epiſcopatum iam prouectum.*

2. Cum cæteris miniſtris] *Sic Ms. codices Afflig. Dun. March. vetus quoque excuſus, Mendum itaque codicis Remboldi qui :* miniſteriis, *legit, remanſit hactenus in omnibus excuſis.*

3. Hoc enim quorumdam presbyterorum, &c.] *Poſtea quinque fuiſſe Presbyteros dicit, nomina eorum habes infra epiſtola lv. quos ex hac epiſtola conſtat vitæ Cypriani inſidiatos. Quæ autem fuerint ſacrilegæ eorum contra Cyprianum machinationes , perſpicuum fit dicta epiſt. quod nempe Fortunatum , quendam pſeudepiſcopum in locum eius ſubſtituerint.*

4. Vt à nobis nonreiecti, vltro ſe eiicerent] *Hoc proprium eſt Schiſmaticorum, atque in eo ab hæreſi ſchiſma differt. Schiſma enim ab eccleſia (inquit Diuus Hieronymus in capite tertio epiſtolæ ad Titum) ſeparat. Hæreſis vero peruerſum dogma habet. Nec abſimiliter Diuus Auguſtinus homil. 11. ſuper Matth. Schiſmaticos (inquit) non fides diuerſa facit, ſed communionis diſrupta ſocietas: ad quod quam proxime accedit infra Cyprianus dum meminit ruptæ fraternitatis.*

5. Nunc apparuit Feliciſſimi factio vnde veniſſet. *Sic Ms. Dun. Afflig. Manutius quoque & Morelius, pro eo quod erat:* apparet, *Neque enim nouum Cypriano , abuti præterito pro præſenti , & præteritis imperfectis pro perfectis. Porro inſinuat Feliciſſimo (de quo epiſtolis præced.) fomenta ſeditionis præſtita ab his quinque presbyteris , corruptos etiam ab illis quoſdam Confeſſores, qui ſe factioni illorum iunxerint.*

6. & contra ſacerdotium Dei, portio ruptæ fraternitatis, &c.] *Feliciter hoc pacto Manutius locum hunc reſtituit ante corruptiſſimum, legebatur enim antea.*

7. & Sacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis] *Sacerdotium autem hic pro Epiſcopatu accipit more ſuo , quomodo paulo poſt ſacerdotem ſe vocat.*

8. nunc ſe ad lapſorum perniciem] *Erant igitur illi ijdem presbyteri, de quibus ſupra conqueſtus eſt epiſtola x. & aliquot ſequentibus. Porro:* fortiora, *pro:* fortia, *reposuerunt Manut. & Morel. & Ms. codicibus, vti etiam illud :* perſecutio eſt hæc alia , & alia tentatio, *pro eo quod erat:* perſecutio eſt hic atque alia tentatio.

9 quinque primores illi.] *Videtur mihi alludere ad viſionem quampiam, in qua apparuiſſe videntur cum magiſtratibus quinque primores, qui edictum contra Epiſcopos vna publicarent. Copulari vero, vox eſt Cypriano etiam ſupra alicubi vſitata, & infra frequentiſſime.*

10. tam uobis quam confeſſoribus, & clericis vrbicis, item vniuerſis Epiſcopis.] *Cypriani epiſtolas hac de re habes ſupra x. & ſequentes complures, Confeſſorum vrbicorum epiſt. numero xxvi. Cleri Romani iij. xxx. & xxxi. Caldonij Epiſcopi xix. cæterorum vero Epiſcoporum deſiderantur. Patet autem vel hinc, poſteriorem eſſe hanc illis omnibus.*

11. non ſufficerat exilium iam biennij] *Quanquam ſatis conſtet ex vitâ D. Cypriani per Pontium deſcripta, miſſum aliquando illum in exilium, quia tamen id primum ſub finem vitæ contigit, & vel ipſum huius Epiſtolæ Argumentum ſatis inſinuat , tempus quo ſcripta eſt præceſſiſſe Cornelij Pontificatum, cuius etiam meminerit infra epiſt. ad Cornelium xliij. ſatis manifeſtum puto, de receſſu ſuo loqui auctorem. Quod exſilium vocat, vt magis animi ſui tædium apud Plebem ſuam exaggeret, quod ex diutina abſentia contraxerat.* biennij, *autem reposuerunt Manu. & Morel pro eo quod cæteri habent,* biennio. *ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oboriatur.] Eiſdẽ pene verbis vſus eſt ſupra epiſt. xxxvi. ne præſentia noſtra inuidiam & violentiam gentilium prouocet, & ſimus auctores rumpendæ pacis , qui magis quieti omnium conſulere debemus. Atque adeo vel hinc patet, eodem pene vtranque tempore conſcriptam nã alibi alias allegat abſentiæ cauſas.*

12. Accessit hic] *Antea erat:* hinc, *corrupte: Manut. autem & Morelio consentiunt Ms. codices.*

13. Sicut illi Sũsannam pudicam corrumpere & violare conati sunt] *Citat hic Susannæ historiam ex Danielis cap. 13. infra quoque Epist. ad Thibaritanos, & lib. de orat. Dominica, ex eodem Belis historiam; quod adnotandum contra eos, qui vtranque reijcere audent tanquam apocryphum: verum de hoc ibi latius*

14. in Ecclesiam] *Rursus hic errorem Remboldi sequutus est Erasmus legens: ecclesia, nam in veteri excuso & Ms. omnibus priori modo legitur.*

15. Aliud altare constitui, &c] *Similiter alibi loquitur frequentiss. phrasis etiam vsitata Optato Mileuitano contra Parmenianum, vide autem de hac re latius libro de vnitate ecclesiæ infra tom. 2.*

16. Procul ab huiusmodi hominum contagione discedite.] *Vetat Schismaticorum & hæreticorum contubernium. Alludit autem ad illud Pauli 2. Timoth. 3. & sermo eorum vt cancer serpit. Adfert autem in confirmationem dicti sui loca Apostoli 1. Timoth. 6. & Ephes. 5. Similia scripturæ loca habes 2. Tim. 3. ad Titum 3. 2. Ioan. 1. & Matthæi 18.*

17. intercedunt precibus vestris] *Clarius hoc dixit infra dicta Epistola vt intercedant ne rogetur Deus, intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, h. e. impediunt, vti supra diximus epistola xxiij.*

18. Secundum vestra suffragia, nunc] *verba hæc recens adiecta sunt à Manutio & Morelio, in cæteris omnibus desiderata.*

19. Reiicitis mandatum Dei] *Locus est Marc. 7. Quod autem Græce est ἀθετεῖτε recte vertit, reiicitis. Pulchrè autem explicat tribus, quod aiunt, verbis hunc locum; non de quibusuis traditionibus, sed illis duntaxat quibus mandatum Dei reiicitur: Nam traditiones ecclesiasticas procul est vt reijciat, quin potius (vti suis quibusque locis adnotauimus) eas confirmet & obseruet, quod de illis obseruationibus, quas sola traditione non scripta receptas tradit Tertullianus de corona militum comprobare, foret non difficile, infra etiam epistola xlij. multis commendat traditionem vnitatis ecclesiæ; verum latius hac de re infra epist. ad Pompeium.*

20. ab omni spe salutis auertat] *Hinc collige fassisse quoque hos presbyteros hæresi Nouatianæ, de qua infra latius epistola ad Antonianum.*

21. stupore elatus est] *Græce est apud Apostolum τετυφῶται, quare non male diuinasse mihi videtur Erasmus; dum suspicatur sic legendum, tumore elatus, quanquam tamen nihil immutare sim ausus, eo quod Ms. codices vulgatam lectionem retineant, præsertim quum infra epist. 47. sic loquatur: stupore superbi tumoris inflatus, & alibi eodem modo hic locus citetur.*

22. discedendum ab huiusce modi] *Ita prorsus lego, eo quod sic legatur infra epistola 73. nisi forte malit quis: discedite, vt noua periodus sit.*

23. super filios contumaciæ] *Accedit hæc lectio magis ad vocem Græcam ἀπειθίας quæ magis à suasione (teste D. Hieronym.) quam à fiducia deriuatur, vnde & ipse existimat vertendum de verbo ad verbum: insuasibilitatis, quod cum contumacia conuenit. Porro eodem modo quo hic Cyprianus, interpretatur etiam D. Hieronym. verba insania, quibus nempe blandiri videntur peccantibus, sed dum fiduciam falsam tribuunt, eos perimunt,* ne qui deliquit. *Sic recte Ms. cod. Et Manutius cum Morelio, pro eo quod erat corruptiss.* ne cui promisit.

24. Nunc est fratres] *Sic Ms. codices & Manutius, cæteri excusi omnes:* nunc curandum est, *priori phrasi vtitur Cyprianus frequenter.*

25. & si qui] *Sic locum hunc restitui ex vulgata lectione & Aldina. illa enim habebat, & si. Manut.* & qui. *Ms. codices accedunt quam proxime, dum legunt:* & si aliqui.

26. & extrema] *Additum est hoc à Manutio. videtur autem hic patem Ecclesiæ vaticinari; nam, vti promittit interfuisse illum concilio Episcoporum post Pascha, satis constat epistola infra lv.*

27. vt repræsentet vobis] *Repræsentari hic accipit pro præsentem se offerre, alia significatione quam supra, quomodo etiam epistola ad Lucium.*

28. in Felicissimi] *Sic Manut. & Morelius. Ms. vero & vetus excusus, ad Felicissimi, pro quo antea corruptissime Erasmus sequutus errorem Remboldi: ad infelicissimi.*

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB PONTIFICATV CORNELII ET Lucij.

CYPRIANI AD CORNELIVM quod ordinationem Nouatiani non receperit.

EPISTOLA XLI.

ARG. *Acceptis Cyprianus ab vtraque parte, tum Cornelij, tum Nouatiani, litteris; missos legatos qui Nouatiani ordinationem in Pontificem Romanum notam facerent, communione sua, prospectis eorum dolis, statim repulit; nondum tamen Cornelij ordinationem litteris adprobauit. Verum postea aduentu Pompei & Stephani collegarum suorum certior factus de legitima eius lectione, his literis nunciat Cornelio, se ordinationem Nouatiani non recepisse. Facit autem disertis verbis huius Epistolæ mentionem Epistola sequenti. Vnde manifestum, primam hanc esse Epistolam quam ad Cornelium scripsit. Quo tempore autem scripta sit, an in secessu, an post reditum, latius in vita ipsius.*

CYPRIANVS CORNELIO FRAtri Salutem.

VENERVNT[1] ad nos frater charissime, missi[2] á Nouatiano[3] Maximus presbyter[4] & Augendus diaconus,[5] & Machæus quidam, & Lõginus. Sed enim cum ex litteris quas secum ferebant, & ex eorũ sermone atque assueratione[6] Nouatianum Episcopum factũ, cõperissemus, illicitæ & contra Ecclesiam Catholicam factæ ordinationis prauitate cõmoti, á cõmunicatione eos nostra statim cohibẽdos esse censuimus, refutatis interim ac retusis, quę obstinatè ac pertinaciter asserere tẽtabãt.[7] Nã & ego & collegę plurimi, qui ad me cõuenerant, expectauimus aduẽtum collegarum nostrorũ[8] Caldonij & Fortunati (quos ad te nuper, & coëpiscopos nostros, qui ordinationi tuę affuerãt, legatos miseramus) vt eis aduẽtantibus, & rei gestæ veritatẽ reportantibus, maiore auctoritate & elucidata per eos probatione, partis aduersæ improbitas frãgeretur.[9] Superuenerũt vero Põpeius & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoq; ad instruendos illic nos manifesta, secundum grauitatẽ ac fidẽ suam, indicia ac testimonia protulerunt, vt nec necesse fuerit audiri vltra eos qui à Nouatiano venerant missi.[10] Qui cũ in statione inuidiosis quoque conuicijs & clamoribus turbulentis prouerent, & flagitarent, vt crimina quæ se afferre ac probare dicebãt, publicè à nobis, & à plebe cognoscerẽtur; grauitati nostrę negauimus cõuenire,[11] vt collegæ nostri iã delecti & ordinati, & laudabili multorũ sententia comprobati, ventilari vltra famã ore maledico & æmulantiũ voce pateremur.[12] Et quia, quibus refutati & compressi sunt, & illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt, in epistolam cõgerere longum fuit;[13] ex Primitiuo cõpresbytero nostro plenissime singula, quando ad vos venerit, audietis. Ac ne eorum furens audacia vnquã desisteret, hic quoq; in scismatis partes Christi membra distrahere, & Catholicæ Ecclesiæ corpus vnum scindere ac laniare mituntur; vt ostiatim per multorum domos, vel oppidatim per quasdam ciuitates discurrentes, obstinationis suæ, & erroris scissi sibi quæraut comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mandare desistimus, vt perniciosa dissensione & concertatione deposita, impietatem esse sciant, matrem deserere: & agnoscant atque intelligant, Episcopo semel facto, &[14] collegarum ac plebis testimonio & iudicio comprobato, alium constitui nullo modo posse: proinde si pacifice sibi ac fideliter cõsuluisse, si se assertores Euangelij Christi esse confitentur, prius ad Ecclesiam reuertantur. Opto te frater charissime semper bene valere. *Li. 2. ep. 11.*

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLI.

1. Venerunt ad nos frater cariss.] *Quomodo fratrem hic appellet Romanum Pontificem, & alibi collegam, latius diximus supra Epistola iiij. Loquitur autem de legatis ad se missis à Nouatiano, qui illius ordinationem sibi significarent. Fitque eorundem mentio epistola Cornelij infra num. xlvi.*

2. Nouationo] *Erat hic Nouatianus Ecclesiæ Romanæ presbyter, & inter primores, vtpote qui (vti constat ex Epistola ad Antonianum) cum Moyse & aliis subscripserit Epistolæ Cleri Romani, quam habes supra num. xxxi. Hic autem primum in Ecclesia Schisma concitauit. Nam Cornelio à maiori Cleri parte Episcopi compluribus præsentibus legitime iam electo, ipse factione Nouati presbyteri Africani, in suas partes simulatione quadam sanctitatis protraxit confessores quosdam, etiam primos in clero, Maximum, Nicostratum, Sydonium, Vrbanum, & Machærium & tandem Pseudepiscopus factus est, vti ex epistolis hac & aliquot sequentibus perspicuum fit; in quibus plura de illo, prout sese offeret occasio.*

3. Maximus presbyter] *Quanquam infra ex Epistola xliij. manifestum sit, Maximum confessorem Romanum Nouatiano consensisse, alium tamen esse hunc Maximum, satis patet. infra Epistola lv. Vtpote quum iste in pseudepiscopum ordinatus sit, ille vero statim ad mentem redierit. Fit autem huius legati etiam infra mentio Epistola xlvi.*

4. & Augendus diaconus] *Vti Epistola xxxviij. diximus, idem*

videtur iste augendus, cuius in illa & xxxix. epist. mentio, vna cum Felicissimo abstentus à Cypriano & suis collegis.

5. & Machæus quidam] *Sic Ms. cod. Camb. Afflig. Dun. March. & Cauchij, vetus quoque excusus, & excusi omnes infra epist. xlvi: pro quo (quod habebat Remboldus) remansit hactenus in excusis omnibus.* Mecheus. *Manutius vero & Morelius legunt:* Matheus, *sed prima lectio placet magis.*

6. Nouatianum Episcopum factum] *De ordinatione hac illicita Nouatiani in Episcopum Romanum (nam hoc peculiare habet Cyprianus, vt Romanum Pontificem simpliciter Episcopum nominet, vti infra patet) sic loquitur Cornelius epist. ad Fabium Episcopum Antiochenum, citata ab Eusebio libr. 6. Eccles. hist. c. 33. Cum semper fratribus iurare sit solitus (inquit) Episcopatum sibi omnino non cupere, subitò & improuiso, velut nouum plasma, Episcopus apparuit, scilicet qui disciplinam & statuta Ecclesiastica vindicabat, etiam Episcopatum, quem non à Deo acceperat, præsumebat. Tribus nanque Episcopis simplicissimis hominib. & omnium ignaris, de remota Italiæ patre adhibitis, imo potius subtili ab eo circumuentione deceptis, imaginariâ magis quam legitimam extorquet ab his manus impositionem. Hactenus ille interprete Rufino. Nicephorus autem id clarius sic explicat. Eus in concluso cõclusis, quidã ex eius sodalitate, per animorũ crapulæ & ebrietatis grauedinẽ vim attulit, & imaginaria manuũ impositione Episcopalẽ dignitatẽ homini conferre cogit. Quorum vterque tamen & sic etiam Socrates vicinitate nominũ falsi, Nouatum illum vocant non rectè. Nã cõstat tum ex Cypriano, epistola posissimum xlvij. (vbi tam Nouati quam Nouatiani scelera rectè fuisset tum ex Cornelij epistola prima in tomo. Concil. non Nouatum, sed Nouatianum Romanum Episcopum factum. Quin quod ipse Eusebius in Chronicis & Nouati & Nouatiani meminit in hac verba: Nouatus presbyter Cypriani Romam veniens, Nouatianũ & cæteros confessores sibi sociat, eo quod Cornelius pœnitentes Apostatas recepisset, verbis desumptis ex dicta Epist. Cornelij. Atque hinc fit verisimile, mendosè legi tum apud Eusebium tum apud Socratem, & Nicephorum Nouati nomen pro Nouatiani, præsertim quum Freculphus Episcopus Lexouiensis in Chronicis suis, Epistolam, quam Dionysium Alexandrinum ad Nouatum scripsisse asserit Eusebius, ad Nouatianum scriptam dicat, tum in hac inscriptione: Dionysius Nouatiano fratri salutem. Sicut legunt etiam ante eum D. Hieronymus catalog. virorum illustrium, & Sophronius in Græca sua illius translatione. Quum igitur ea ætate ita legerunt D. Hieronymus & Freculphus, ego ita quoque scriptum ab Eusebio non dubito.*

7. Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerant] *Sic Ms. codices, quare rursus in locum suum restituimus:* nam, *omissum à Manut. Videtur autem hinc colligi scriptam hanc Epistolam post reditũ Cypriani, vtpote quum conuentus Episcoporum meminerit, qui illis non permittebatur persecutionis tempore.*

8. Caldonij & fortunati] *Caldonij supra frequẽs fit mentio, quis Fortunatus autem fuerit, infra latius Epistola liij. fit vtriusque etiam mentio epistola sequenti, & xlv.*

9. Superuenerunt vero Pompeius & Stephanus collegæ nostri] *Vel hinc patet primam hanc esse Cypriani epistolam ad Cornelium, nam huius meminit epistola sequenti in hæc verba:* Acceptis litteris tam tuis quam collegarum, item aduentantibus bonis viris & nobis chariss. collegis nostris Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lætitia communi adseuerata sunt fortiter & probata; *secundum quod diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis sanctitas ac pariter veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. Porro de Pompeio infra Epistola ad illum scripta num. lxxviij. Stephanus autem quo loco Episcopatum gesserit, non possum reperire; nam Synodo Carthaginiensi non interfuit.*

10. Qui cum in statione] *Quod hic stationem, epistola sequenti (vbi idipsum repetit latius) cœtũ siue conuentum dicit. Stationem autem (vti ex Tertull. colligere est lib. de coron. milit.) non quemlibet conuentum Ecclesiasticum, sed eum qui Dominico die fiebat, vocabant veteres, vnde dies stationum vocabatur. Metaphora sumpta à militibus, qui dum præsidium certo loco collocant, stationem facere dicuntur. Ita & christiani nunc in hac basilica, nunc in alia, nonnunquam & apud Martyria, id est, (vti rectè adnotauit Rhenanus) Martyrum sepulchra, diebus Dominicis conueniebant, Deum stantes precabantur, Sacrificio intererant, & corpus Domini (teste Tertull. lib. de orat.) accipiebant. Si quid denique difficultatis occurrisset, in eo conuentu tractabatur. Vnde fiebat, vt (eodem teste lib. de ieiunio) nonnunquam stationes in vesperam vsque producerentur. Porro Manutius hic recens adiecit particulam: in, qua tamen desideratur in Ms. nostris omnibus.*

11. vt collegæ nostri iam delecti & ordinati] *Electio & ordinatio Cornelij qui contigerit, vide infra epistolam ad Antonian.*

12. Et quia, quibus refutati sunt] *Pro hoc rursum errore Rimboldi irrepserat:* & qui à quibus. *nam vetus excusus & Ms. Afflig. Murchin. Dun. hoc pacto legunt Cambr. & Cauchij cod. legunt:* & quia à quibus, *sed minus placet.*

13. ex primitiuo compresbytero nostro] *Per Primitiuum missam hanc epistolam insinuat, è quo plura coram intelligeret Cornelius. Fuisse autem presbyterum Carthaginiensem, mihi fit verisimile, eo quod paulo post Romam reuersus litteras Cornelij ad Cyprianum attulit, quibus respondet infra Epist. xlvi.*

14. Collegarum ac plebis testimonio & iudicio] *Testimonium ad plebem, iudicium ad collegas referendum est. neque enim iudicium plebi tributum vsquam docetur infra latius epist. lxvij.*

(*·*·*)

AD CORNELIVM DE ORDINATIONE eius à se comprobata & Feliciſſimo

EPISTOLA XLII.

ARG. *Excusat se Cyprianus, quod indubitatam fidem non habuerit ordinationi Cornelij, priusquam ad se peruenirent litteræ collegarum Caldonij & Fortunati, quibus illa legitima fuisse comprobatur: idque ob contrariam Nouatianæ partis factionem. Obiter repetens: quod illi statim in ipsis primordiis non adhæserit, sed potius Cornelio, vsque adeo, vt criminationes contra hanc susciperet detrectarit.*

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI Salutem.

QVOD seruis Dei & maxime sacerdotibus iustis & pacificis cõgruebat, frater charissime, [1] miseramus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum; vt non tantum [2] persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio, omnium vestrum eniterẽtur, quãtũ possent, & elaborarent, vt ad Catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent, & Christianę charitatis vinculum copularent. Sed quoniam diuersæ partis obstinata & inflexibilis pertinacia, non tantum radicis & matris sinum, atque complexum recusauit; sed etiam glisc*ẽ*te & in peius recrudescente discordia, Episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum, diuinæ dispositionis & Catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra ecclesiam fecit: [3] acceptis litteris tam tuis, quam collegarum nostrorum, item aduentantibus bonis viris, & nobis charissimis collegis nostris Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lætitia communi asseuerata sunt firmiter & probata, secundum quod diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. [4] Sed & per prouinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandauimus. Quanquam mens nostra & propositum iam tunc fratribus & [5] plebi istic vniuersæ manifestatum fuisset, quando litteris nuper [6] ab vtraque parte susceptis, tuas litteras legimus, & Episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimauimus. Honoris etiam communis memores, & grauitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea [7] quæ ex diuerso [8] in librum ad nos transmissum congesta fuerant [9] acerbationibus criminosis, respuimus; considerantes pariter & ponderãtes, quod in tanto fratrum [10] religioso*q*ue conuentu, [11] confidentibus Dei sacerdotibus & altari posito, nec legi debeant, nec audiri. Neque enim facile promenda sunt, & incaute ac temere publicanda, quæ discordioso stylo scripta audientibus scandalum moueant, & fratres longe positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo, vel libidini seruientes, & diuinæ legis ac sanctitatis immemores, iactitare interim gestiunt quæ probare non possunt; & cum innocentiam destruere atque expugnare non valeant, satis habent fama mendaci, & [12] falso rumore maculas inspergere. Certe cũ pr*æ*positis & sacerdotibus cõgruit, danda opera est, vt talia cum á quibusdam scribuntur, per nos respuãtur. Vbi enim erit quod discimus, ac docemus scriptum esse: [13] *Contine linguam tuam à malo & labia tua ne loquantur insidiose.* Item alibi: *Or tuum abundauit malitia, & lingua tua complectebatur insidias, sedens aduersus fratrem tuum detrahebas, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum.* Item quod Apostolus dicit: *Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.* Porro hæc fieri debere ostendimus, si, quando talia quorundam calumniosa temeritate conscripta sunt, [14] legi apud nos non patimur. Et iccirco frater charissime, cum ad me talia aduersum te & compresbyteros tecum confidentes scripta

Li. 2. ep. 10.

Psal. 33. & 49.

Ephes. 4.

scripta venissent; clero & plebi legi præcepi, quę religiosa simplicitatem sonabant, nec vllis[15] maledictorũ & cõuiciorũ latratibus perstrepebãt. Quod autẽ scripta collegarũ nostrorũ, qui illic ordinationi tuę affuerãt desiderauimus;[16] nõ veteres mores obliti, nouũ aliquid quærebamus;[17] nam satis erat, vt tu te Episcopum factum litteris nunciares; nisi esset ex diuerso discrepans factio, quę criminosis & calũniosis commentis suis collegarum pariter ac fratrũ plurimorum turbaret mẽtes & corda confũderet. Cui rei sopiendæ necessarium duximus, vt scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma & solida[18] auctoritas pararetur: qui moribus ac vitæ & disciplinæ tuæ condigna litterarum suarum testimonia prędicantes, æmulis quoque & rerum vel nouitate, vel prauitate gaudentibus, omnem ambigendi & discrepandi scrupulum sustulerunt,[19] & secundum consilium nostrum salubri ratione libratæ in hoc fluctu æstuantium fratrum mentes, syncere ac firmiter tuum sacerdotium probauerunt. Hoc enim vel maxime, frater & laboramus, & laborare debemus, vt[20] vnitatem à Domino, & per Apostolos nobis successoribus traditã, quantũ possumus, obtinere curemus; & quod in nobis est, palabũdas & errãtes oues, quas quorundam[21] peruicax factio & hæretica tentatio á matre secernit, in Ecclesiam colligamus:[22] illis solis foris remanẽtibus, qui in obstinatione sua vel furore perseuerauerunt, & ad nos redire noluerunt; discretionis & separationis à se factæ, & Ecclesiæ derelictæ ipsi rationem Domino reddituri.[23] Quãtum vero hic ad presbyterium quorũdam, & Felicissimi causam pertinet, quid hic actum sit vt scire posses,[24] litteras ad te collegę nostri manu sua subscriptas miserũt: q auditis eis, quid sẽserint, & q̃d pronũciauerint, ex eorũ litteris disces. Melius autẽ frater facies, si etiam[25] exempla litterarum, quæ ad te legenda pro dilectione cõmuni, per Caldoniũ & Fortunatũ collegas nostros, proxime miserã, quæ de eodem Felicissimo, & de presbyterio eiusdẽ[26] ad clerũ istic nostrũ & ad plebem scripseram, legi illic fratribus iubeas, quæ & ordinationẽ & rationem rei gestæ loquãtur, vt tam istic quã illic circa omnia per nos fraternitas instruatur. Exemplaria autem eadem nunc quoque[27] per Mettiũ hypodiaconum à me missum[28] & Nicephorum acoluthum transmisi. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLII.

1. miseramus nuper collegas nostros] *Epistola præcedũti huius quidem legationis meminit, hic vero causam exponit.*

2. persuasione litterarum nostrarum] *Desiderantur hæ Cypriani litteræ, quibus Romanum clerum ad concordiam hortatus est.*

3. acceptis litteris tam tuis quam collegarum] *Vtraque hæ litteræ hodie desiderantur, quod autem subiungit de responso suo, intelligit epistolam præcedentem, nam iisdem fere verbis vtitur.*

4. Sed & per prouinciam nostram] *Prouinciam Carthaginiensem intelligit, de qua latius infra epistolam xlv. Littera autem quarum hic meminit etiam desiderantur, præter vnicam Epistolam huius argumẽti ad Antonianum.*

5 plebi istic vniuersæ] *Phrasis Cypriano vsitatiss. quã vsurpat: istic, pro hic: istuc, pro huc, istinc, pro hinc: item illic, pro istic, illuc, pro istuc: illinc pro istinc. Videre est vtranque sub finem huius Epistolæ & Epistola præcedenti: item xlviij. xlix. liij. liiij. lvi. lviij, & alibi vbique.*

6. ab vtraque parte] *Nempe à parte Cornelij & parte Nouatiani. Habent enim pro more veteres, vt dum de schismate in Ecclesia sermo est, partem vocent vtranque, non Ecclesiam, quæ vna est, & scindi nequit: vbi autem iam deprehensum est vtra Ecclesiæ Catholicæ adhæreat: hanc quidem Ecclesiam, alteram vero partem nuncupant. Sic August. non vno in loco partiu Donati meminit, & exstat inter scripta eius Psalmus contra partem Donati. Ita etiam ante illum Optatus Mileuitanus contra Parmen. frequenter. Porro desiderantur etiam hæ, tum Cornelij, tum partis Nouatiani litteræ.*

7 quæ ex diuerso] *Codex Camb. legit quidem hoc loco:* è diuerso, *sed paulo post rursum:* ex diuerso, *quare nihil mutandum duximus.*

8. in librum ad nos transmissum] *Sic Manutius & rectè quidem, Ms. tamen codices omnes legunt vti excusi cæteri:* in librum missum. *Loquitur autem de libello famoso: quem secum adferentes legati partis Nouatiani, legi volebant in publico Ecclesiæ conuentu adeoque in Statione publica (vti Epistola præcedenti dictum est) quod non permisit Cyprianus.*

9. acerbationibus criminosis] *Hoc pacto Ms. codices Cambr. Afflig. March. Dun. & Cauchij, antea vbique erat:* aceruationibus, *corrupte. vtitur autem simplici voce:* acerbatio *hodie magis nota est vox:* exacerbatio.

10. religiosique conuentu] *Sic Ms. omnes, vetus quoque excusus. Erasmus vero quum in editione Remboldi incuria quadam mutilus esset locus, nec esset quod respondere illi dictioni:* religiosque, *adiecit vocem:* cœtu, *non male quidem: sed quam tamen non habent Ms. codices, interiecerat quoque Manutius vocem:* numero, *sed eodem consilio eam prætermisimus.*

11. confidentibus Dei sacerdotibus & altari posito) *Videtur mihi alludere ad consuetudinem illam, qua in Synodis soli Episcopi considere consueuerunt. Nam sacerdotes non obscure ter hoc capite solos Episcopos intelligit. Adiecit autem* altari posito, *quia in basilica quapiam vbi erectum erat altare, & iuxta altare fiebant tum stationes, tum conuentus omnes Ecclesiastici, & ante tractationem negotiorum offerebatur sacrificium, & communicabant omnes. Nam libr. de orat. reprehendit eos Tertullian. qui stationem soluebant statim accepto corpore Domini, vbi inter cætera: Nonne solennior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris.*

12. falso rumore) *Etiã hinc patet, quum parium præstiterit. Erasmus in castigando Cypriano, sequutus hic merum errorem typographicum, quo legebatur apud Remboldum:* falsorum ore: *nam Ms. omnes & vetus excusus nobiscum legunt.*

13. Contine linguam tuam) *Locus est Psalm. 33. citat etiam paulopost aliud ex Psalm. 49. Vtrobique autem pro eo quod hodie legitur:* dolum, *seu* dolos, *legit ipse* insidiose, *seu* insidias, *sequutus veterem translationem quæ in vsu erat ante D. Hieron. ætatem, & edita est in lucem iam olim à Iac. Fabro. Quæ vero hodie exstat, castigata est à D. Hieronymo ad Græca exemplaria, quanquam denuo librariorum vitio multa errata irrepserint, vti ex Psalterio iam recens castigato per reuerendiss. D. Episcopum Ruremundensem D. Guill. Lindanum est deprehendere. Est autem hoc Psalterium quo hodie vtimur, quod Gallicum vocat D. Hieron. Nam Romanum in vsu esse desiit, præterquam in missa (quæ enim vocamus, Introitus, Gradualia, Communiones: ex illo desumpta sunt; & in Psalmo: Venite exultemus, quomodo ad matutinas legitur.*

14. legi apud nos non patimur] *Sic hactenus excusi omnes & Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchij, solus Cambr. codex & Manut. omittunt negationem, sed non placet, præsertim quum paulo prius dixerit talia respuenda.*

15. maledictorum & conuiciorum] *Ita solus Manut. & rectè quidẽ, veruntamen Ms. codices omnes retinent vulgatam lectionem:* maledicorum.

16. non veteres mores obliti] *Sic Ms, & excusi omnes, pro quo Manut.* veteris moris.

17. nam satis erat vt tu te Episcopum factum] *Magis placet hæc Ms. codicum lectio, quam vulgata:* factis. *Aduerte autem hic morem veterem, quo solent Romani Episcopi omnibus per orbem Episcopis ordinationem suam nunciare, quod certe etiam ad præeminentiam illius pertinet.*

18. auctoritas pararetur] *hoc pacto Dun. March. & Cauchij. Ms cod. Manutius quoque & Morelius, & rectius quam aut Afflig. cum Remboldo:* pateretur, *aut vetus excusus:* pateret, *aut vulgati typis:* patere tur.

19. & secundum consilium nostrum salubri ratione libratæ in hoc fluctu æstuantium fratrum mentes] *Locus antea corruptiss. in omnibus tum excusis, tum Ms. qui nec soloecismo caret. Manut. quidem reposuit:* libratum, *pro* liberata: *sed nec hoc satisfacit, quare credo legendũ:* libratæ: *præsertim quum Ms. Harrisii cod. legat:* libratas.

20. vnitatem à Domino, & per Apostolos nobis successoribus traditam] *Quum nusquam aperte in scripturis vnitas ista Ecclesiæ sit expressa, rectè à Domino & per Apostolos traditam dicit, atque ad hanc eandem traditionem respexisse non dubito, dum sub initium huius epistolæ, diuina traditionis & Ecclesiastica institutionis meminit, quare vel hinc probatur non reiici à Cypriano, quin potius commendari traditiones non scriptas. Pulchre autem Episcopos successores Apostolorum nuncupat.*

21. peruicax factio & hæretica.] *Quod Nouatiani sectatores non schismatici modo, sed & hæretici fuerint, docet latius infra Epistola ad Antonianum*

22. illis solis foris remanentibus, qui in obstinatione sua vel furore perseuerarunt] *Lectio hæc est Ms. Cambr. & Harrisij codicis, vulgata excusorum exempl. & Morelij. Pro qua Manut. cum Dun. Ms. codic. & Cauchio:* qui obstinatione sua vel furore superfederunt. *Verũ quum superfedere apud auctores classicos non aliud quam omittere significet, & sic foris non remansissent si obstinatione sua supersedissent: placet magis prior lectio, præsertim quum etiam in aliis Ms. codicibus varie lectum satis constet, vel ex lectione veterum duorum excusorum, qui vtramque in textum inseruerunt hoc pacto:* qui in obstinatione sua vel furore superfederunt vel perseuerarunt. *Nisi forte alicui magis arrideat Afflig. & March. codicum hæc lectio,* quos obstinatione sua superfederunt vel furore; *vt superfedere pro obsidere acceperit Cyprianus, quanquam tamen nesciam an alicubi apud bonos auctores sic accipiatur.*

23. Quantum vero hic ad presbyterium quorundam] *Hic presbyterium rursum pro presbyterorum congregatione accipit, quinque nempe illorum de quibus supra Epist. xl. qui erant factionis Felicissimi.*

24. litteras ad te collegæ nostri manu sua subscriptas] *hæ desiderantur: sit tamen earundem mentio Epistola 53. infra ad Cornelium.*

25. exempla litterarum] *Sic Ms. & vetus excusus codex. Manut. quoque & Morel. hoc loco, qui paulo post tamen legunt (excepto Cambr.)* exemplaria, *certe supra quoque epistola xv.* exempla, *dixit Cyprianus.*

26.ad Clerum istic nostrum & ad plebem] *Ita Aflig. cod. & Manut.optime,nam epistolas de Felicissimo ad Clerum & ad plebem scripsit. Habes vtramque supra xxxviij. & xl Antea corruptissime legebatur:* ad clerum istic,non ad plebem. *Cambr.vero codex* ad Ecclesiam nostram & ad plebem. *Morelius :* ad clerum istic nec non ad plebem; *neuter male.*

27.per Mettium hypodiaconum] *Sic Manut.cateri Ms.& excusi omnes* Messium, *sit tamen verisimile Manut. lectionem optimam esse ex epistola sequenti,vt ibi dicemus.*

28. & Nicephorum Acoluthum] *Fit huius frequens apud Cyprianum mentio,Epist.nempe* 47.48.& 49.

AD EVNDEM QVOD AD CONfessores à Nouatiano seductos litteras fecerit,

EPISTOLA XLIII.

Argumentum epistolæ titulus satis indicat , constat autem ex nuntio , vnà missam hanc Epistolam & sequentem cum præcedenti.

CYPRIANVS CORNELIO FRAtri Salutem.

ET religiosum vobis, & necessarium existimaui frater charissime, ad confessores, qui illic sunt, & Nouatiani ac Nouati obstinatione & prauitate seducti, de Ecclesia recesserunt,[1] litteras breues facere, quibus eos pro affectione mutua cõuenirem,vt ad matrem suam, id est,Ecclesiam Catholicam reuertantur. Quas litteras tibi [2] á Mettio hypodiacono legi prius mandaui , ne quis aliud me scripsisse fingeret,quam quod meis litteris cõtinetur. Mandaui tamen eidem Mettio à me ad vos missõ,vt de tuo arbitrio rem gerat,& si easdem litteras confessoribus putaueris esse [3] reddendas , [4] tunc eas tradat. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPIstolam xliii

1.litteras breues facere,] *Habes has proxime subiunctas.*

2.Et Mettio hypodiacono] *Ita Manutius & Morelius , nec prorsus alienus est Cambr.codex,qui hic legit:* à Mecyopo diacono , *& paulo post:* Meotio , *Tanta enim est vicinitas litterarum,vt conijcere liceat, legendum potius:* Mettio hypodiacono , *nam sic scribunt litterarum Græcarum ignari. Eodem facit lectio codic. Ms. quo vsus est Cauchius:* Æthiopo diacono, *valde enim sunt similes litteræ A & M. Cateri tamen omnes tum Ms.tum excusi habent:* Ethyppo diacono, *verum addita littera M.facile inde constari potest:* Mettio hypodiacono.

3.reddendas] *Sic Ms.Cambr.Manut.quoque & Morelius,cateri:* credendas.

4.tunc eas tradat] *Legebatur:* vt eas, *errore Remboldi,nam vetus excusus & Ms.omnes constantes legunt:* tunc.

AD CONFESSORES ROMANOS, vt ad vnitatem redeant.

EPISTOLA XLIV.

ARG. *Confessores Romanos factione Nouatiani & Nouati seductos, hortatur,vt ad vnitatem redeant. Missa est autem hæc Epistola vna cum præcedenti,atque adeo recte illi subiungitur.*

CYPRIANVS [1] MAXIMO ET NICOstrato, & cæteris Confessoribus Salutem.

Lib.3. ep. 2. CVM [2] frequenter,charissimi cognoueritis ex litteris meis,quem & confessioni vestræ honorem , & fraternitati connexæ dilectionem meo sermone seruauerim ; credatis quæso & acquiescatis his litteris meis; quibus vobis , & actui , ac laudibus vestris & scribo, & simpliciter ac fideliter consulo. Grauat enim me,atque contristat & intolerabilis perculsi & pene prostrati pectoris mœstitia perstringit , cum vos illic comperissem contra Ecclesiasticam dispositionem, contra Euangelicã legem,contra institutionis Catholicæ vnitatem, [3] alium Episcopum fieri consensisse, id est, quod nec fas est,nec licet fieri , Ecclesiam alteram institui, Christi membra discerpi,dominici gregis animum & corpus vnum discissa æmulatione lacerari. Quod quæso vt in vobis saltem illicitum illud fraternitatis nostræ [4] discidium non perseueret , sed & confessionis vestræ & diuinæ traditionis memores? ad matrem reuertamini vnde prodistis , vnde ad confessionis gloriam cum eiusdem matris exultatione venistis. Nec putetis sic vos Euangelium Christi asserere,dum vosmetipsos à Christi grege & ab eius pace & cõcordia separatis,cum magis militibus gloriosis & bonis congruat,intra domestica castra consistere , & intus positos ea quę in commune tractanda sunt,agere ac prouidere. Nam cum vnanimitas & concordia nostra scindi omnino non debeat , quia nos Ecclesia derelicta foras exire,& ad vos venire non possumus; vt vos magis ad Ecclesiam matrem,& ad nostram fraternitatem reuertamini,quibus possumus hortamentis petimus & rogamus. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPIstolam xliv.

1. Maximo & Nicostrato] *Maximi supra frequens mentio,de quo & aliis confessoribus ad quos scribitur hæc Epistola , latius ad Epistolam L. Nicostratus autem diaconus erat Romanæ ecclesiæ , qui cum reliquis non est reuersus ex schismate,sed postea ordinatus est à parte Nouatiani pseudepiscopus in Africa.Hoc est enim quod dicit Damasus in vita Cornelij.Sub huius Episcopatu Nouatus Nouatianum extra Ecclesiam ordinauit,& in Africa Nicostratum , quod ipsum habet Cornelius epistola* 1 *in Tom.Concil.Plura vide de illo infra epist.xlvij.*

2.Cum frequenter cognoueritis ex litteris meis] *Exstant binæ supra num.xxi & xxv.ad Confessores istos litteræ , ad cæterum vero Clerum Romanum,iiij.xv.xxij.xxix.*

3. alium Episcopum fieri consensisse] *Ms. cod. Cambron. Aflig. Bland. Dun. March & Cauchij sic legunt. Manut. quoque & Morelius pro quo prius erat:* censuisse, *loquitur autem de Nouatiano.*

4. discidium] *Sic constanter Ms cod.Manut.quoque & Morelius: quæ lectio vetus diligenter adnotanda est,contra eos qui:* dissidium, *legit per duplex ſſ.quum Ms.per sc. id legant , vt à diſeindendo dicatur,non à dissidendo.Eodem etiam modo scribitur apud Tertull.lib.de præscript.aduersus hæret.*

5.ad matrem reuertamini] *Frequens est Cypriano hac & præcedentibus aliquot Epistolis,vt matrem ecclesiam intelligat. Porro rectius Manutius & Morelius legunt:* reuertamini, *quam cateri omnes :* reuertimini.

AD CORNELIVM DE POLYCARdo Hadrumetino.

EPISTOLA XLV.

ARG. *Epistola est purgatoria qua se purgat , qui factum sit, vt interea dum Hadrumeti fuerit, non ad Cornelium,sed ad Clerũ Romanum , litteræ inde à Polycarpi Clero fuerint factæ , quam tamen antea ipse Polycarpus ad Cornelium potius scripserit , constat autem ex ipso contextu,paulo post præcedentes ; hanc esse conscriptam.*

CYPRIANVS CORNELIO FRAtri Salutem.

LEGI [1] litteras tuas frater charissime, quas per Pri- *Lib.4.ep.2.*
mitiuum compresbyterum nostrum misisti, in quibus te comperi motum,quod cum [2] de Adrumetina colonia Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerẽtur,posteaquã nos,ego & Liberalis in eundem locum venissemus, cœpissent illuc ad presbyteros & diaconos litteræ dirigi. Quod scire te volumus,& pro certo credere, nullaid leuitate aut contumelia factum. [3] Sed cum statuissemus collegæ cõplures,qui in vnum conueneramus,vt legatis ad vos coepiscopis nostris [4] Caldonio & Fortunato missis,oia interim integra suspẽderentur, donec ad nos iidẽ collegæ nostri rebus illic aut ad pacem redactis,aut ,p veritate cõpertis,redirent;presbyteri & diaconi in Hadrumetino consistentes, Polycarpo coepiscopo nostro absẽte,ignorabant quid nobis in cõmune placuisset. [5] At vbi nos in præsentiam venimus,comperto cõsilio nostro, ipsi quoq; quod & cæteri, obseruare cœperũt,vt in nullo Ecclesiarũ istic cõsistentium consensio discreparet. Qui-

dam

iam tamen, mentes nonnunquam & animos sermonibus suis turbant, dum aliter quædam, quam se habet veritas, nunciat. Nos enim singulis nauigantibus, ne cum scandalo vllo nauigarent, rationem reddêtes, scimus nos hortatos eos esse, vt[6] Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem agnoscerent ac tenerent.[7] Sed quoniam latius fusa est nostra prouincia, [8] habet etiam Numidiam, & Mauritanias duas sibi cohærentes; ne in vrbe schisma factum absentium animos incerta opinione confunderet, placuit vt per Episcopos, retenta à nobis rei veritate, & ad comprobandam ordinationem tuam facta auctoritate maiore, tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino *istic positos litteræ fierent, (sicuti fiunt) vt te vniuersi collegæ nostri & communionem tuam, id est, Catholicæ Ecclesiæ vnitatem pariter & charitatem probarent firmiter ac tenerent. Quod diuinitus euenisse, & cõsilium nostrum prouidenter *profeciſſe gaudemus. Sic enim nunc Episcopatus tui & veritas pariter & dignitas, apertissima luce & manifestissima, & firmissima comprobatione fundata est, vt ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione ac testimoniis coepiscoporum Pompeij, & Stephani, & [9] Caldonij, ac Fortunati, ordinationis tuæ & origo necessaria, & ratio iusta, & gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. Quod vt simul cum cæteris collegis nostris stabiliter ac firmiter administremus, atque vt Catholicæ [10] Ecclesiæ pacem concordiæ vnanimitate teneamus, perficiet diuina dignatio: vt Dominus qui sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere & constituere dignatur, electos quoque & cõstitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur? gubernantes inspirans; ac subministrans, & ad improborum contumaciam frenandam, vigorem, & ad lapsorum fouendam pœnitentiam, lenitatem. Opto te frater charissime semper bene valere.

*in ista prouincia.

*præcessisse.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM XLV.

1. Legi litteras tuas frater charissime quas per Primitiuum] *Huius Primitiui supra facta est mentio Epistola xli. quæ per illum Romam missa fuit. Fit itaque verisimile, has litteras Cornelij ad quas respondet, attulisse secum in reditu Primitiuum: atque adeo posterius scriptas, ante Epistolam.*

2. de Colonia Hadrumetina] *De situ Hadrumetinæ Coloniæ in Africa, latius infra in Synod. Cartha. vti & de Polycarpo Hadrumetino Episcopo qui etiam interfuit illi Synodo Africanæ, cuius & nomine conscripta est epistola liiij. vbi etiam Liberalis Episcopi fit mentio.*

3. Sed cum statuissemus collegæ complures, qui in vnum conueneramus] *Rursum hinc patet Epistolas ad Cornelium scriptas post reditum Cypriani è secessu, atque adeo post Synodum illam cuius meminit infra epistola liij. Desiderabatur autem vox: Collegæ, nunc recens addita à Manut. & Morelio.*

4. Caldonio] *Vel ex hoc loco confirmatur nostra lectio, qua supra epist. xix. censuimus legendum vbique:: Caldonius, non: Calydonius; nam in vtroque veteri excuso & editionibus Erasmi prioribus, Frobeniana nempe, Colonienſi vtraque & Parisienſi, priori modo legitur.*

5. At vbi nos in præsentiam] *Sic rectè Manut. & Morelius, pro eo quod erat: in præsenti.*

6. Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem] *Romanam Ecclesiã haud dubie intelligit, quam digno elogio Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem dicit, vtpote quæ test. D. Ireneo lib. 3. contra Hæres. ca. 3. Maximæ omnium est & antiquissimæ, à gloriosissimis duobus Apostolis Petro & Paulo Romæ fundatæ & constitutæ. Ad quam (inquit) Ecclesiam propter potentiorem principalitatem, necesse est omnem conuenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt vndique fideles, in qua semper ab his qui sunt vndique, conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Plura hac de re Deo fauente, vbi de auctoritate Rom. Pontificis agemus infra alicubi.*

7. Sed quoniam latius fusa est prouincia nostra] *Per omnem Africam prouincia sex facta sunt (inquit Sextus Rufus) Ipsa vbi Carthago est (de qua hic & supra epistola xlj. Cyprianus) Proconsularis, Numidia Consularis, Byzacena, Tripolis; & Mauritaniæ duæ, Sitiphensis ac Cæsariensis. Quot autem erant prouinciæ, totidem erant in Africa Primates siue primæ sedis Episcopi, vti patet in Concil. Carthag. 6. & 7, item Africano cap. lij liij. lvij. xcij. Horum omnium primus erat Episcopus Carthaginiensis, (vti patet ex dicto Concilio Africano) & apud illum summa erat potestas, in creationibus Episcoporum, quos vellet per Africam. Vnde & epistola 162. vocatur Carthago à D. Augustin. Africæ caput. Carthaginiensis autem imperij (vti loquitur Sallustius) terminus, erant ara Philenorum fratrum, quæ sunt post Syrtes; & ab ortu habebat Pentapolim Cyrenaicam, ab Occasu Numidiam, ab Occidente Mediterraneo mari terminatur. In ea enim olim fuere Carthago, Vtica, Hippone Regia; & fluuius Bargada. Hinc patet verum esse quod dicit Cyprianus: latius fusam esse eam prouinciam. vnde & factum, vt quibus damnum Africæ diceretur.*

8. Habet etiam Numidiam & Mauritanias duas cohærentes sibi) *Numidia pars est Africæ inter Carthaginiensem & Tingitanam prouinciam, spacio quidem angustior (inquit Pomponius Mela) quam Mauritania; sed magis culta. Mauritania autem extrema est pars Africæ versus Gaditanum fretum & Occidentalem oceanum, quæ in duas distinguitur, Sitiphensem siue Tingitanam & Cæsariensem, ita dictas à primarijs ciuitatibus, Tingi & Cæsarea.*

9. Caldonij & Fortunati) *Quum mentionem faciat relationis & testimoniorum non modo Pompeij & Stephani, sed etiam Caldonij & Fortunati. Videntur iam reuersi hi fuisse in Africam, priusquam hanc scriberet epistolam, atque adeo hanc Epistolam præcedentibus posteriorem constat.*

10. Ecclesiæ pacem concordiæ vnanimitate teneamus) *Sic Manut. & Morel. pro quo antea: Ecclesiæ concorditer vnanimitatem teneamus) non male: præsertim si pro: vnanimitatem, legat quis: vnitatem, Porro paulo post rursum: sacerdotes, episcopos nominat.*

11. gubernantes inspirãs) *Antea erat corruptiss. gubernanter, debemus autem acceptam hanc castigationem Manut. & Morelio, nam desiderabatur hæc epistola in Mss. omnibus.*

CORNELII AD CYPRIANVM DE Confessoribus ad vnitatem reuersis.

EPISTOLA XLVI.

Argumentum tituli ipse indicat. Contigit autem hic Confessorum ad vnitatem reditus (vti ex epistola xlix. constat) statim post Nouati ex vrbe discessum; atque adeo eodem momento scriptæ sunt; hæc, & quam habes infra xlviij. Falso igitur hac hactenus ascripta est Cypriano.

[1] CORNELIVS CYPRIANO fratri Salutem.

QVANTAM sollicitudinem, & anxietatem sustinuimus de iis confessoribus, qui dolo, & malitia hominis callidi, & veteratoris fuerant circumuenti, & pene decepti, & ab Ecclesia alienati; tanta lætitia adfecti sumus, & Deo omnipotenti, & Christo domino nostro [2] gratias egimus; cum ij cognito suo errore, & intellecta hominis maligni, velut serpentis, astutia venenata, ad Ecclesiam, vnde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitẽtur, simplici voluntate venerunt. Et primo quidem fratres nostri probatæ fidei, amantes pacem, vnitatem optantes,[3] tumorem illum horum mollitum iam adnunciabant, fides tamen non idonea; vt facile nobis credere daretur, illos penitus esse mutatos. [4] Postea vero Vrbanus & Sidonius confessores ad presbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum confessorem, & presbyterum secum pariter cupere in Ecclesiam redire: sed quoniam multa præcesserant ab eis designata; quæ tu quoq; [5] à coepiscopis nostris & litteris meis cognouisti; vt nõ temere eis fides haberetur, ex ipsorum ore, & confessione, ista, quæ per legationem mandauerant, placuit audiri. Qui cum venissent, & à presbyteris, quæ *gesserant, exigerentur; nouissime quod per omnes Ecclesias [6] litteræ calumniis, & maledictis plenæ, eorum nomine frequentes missæ fuissent, & pene omnes ecclesias perturbassẽt: circumuentos se esse affirmauerunt; nec quid in istis litteris inesset scisse: tantummodo circumductos [7] commisisse se quoque schismatica, & hæresis auctores fuisse; vt paterentur ei [8] manus quasi in Episcopum imponi. [9] Qui, cum hæc, & cætera fuissent exprobrata, vt abolerentur & de memoria tollerentur, deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato [10] placuit contrahi presbyterium. Adfuerunt etiam Episcopi quinque, qui & hodie præsentes fuerunt, vt firmato consilio, quid circa personam eorum obseruari deberet, consensu omnium statueretur: Et vt motum omnium & consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri perferri, [11] quas & subiectas leges. His ita gestis, in presbyterium venerunt Maximus, Vrbanus, Sidonius, [12] & Macarius, & plerique fratres qui se eis adiunxerant, summis precibus desiderãtes, vt ea quæ ante fuerant gesta, in obliuionem cederent, nullaque eorum mentio haberetur; [13] proinde atque si nihil esset vel commissum, vel dictũ,

*Lib. 3. ep. 11.

*gesta erãt.

in uicem omnibus remissis, eor mundum & purũ iã Deo exhiberent, sequentes Euangelicam vocem dicentem: *Matth. 5.* *beatos esse puros corde,*[14] *quoniam ipsi Deum videbunt.* Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, vt ipsos viderent in Ecclesia constitutos, quos errantes & palabundos iam diu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Vna vox erat omnium [15] gratias Deo agentium, gaudium pectoris lachrimis exprimentes; complectentes eos, quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. [16] Et vt ipsorum propria verba designem: Nos inquiunt, Cornelium Episcopũ sanctissimæ Catholicæ Ecclesiæ, [17] electũ á Deo omnipotente & Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur: nos impostură passi sumus: circũuẽti sumus perfidia & loquacitate* captiosa [18] Nam etsi videbamur quasi quãdam cõmunicationem cum schismatico [19] & hæretico homine habuisse; sincera tamen mens nostra semper in Ecclesia fuit. Nec enim ignoramus vnum Deum esse vnum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, vnum Spiritum sanctum, [20] vnum Episcopum in Catholica Ecclesia esse debere. Ista eorum professione non moueremur? vt quod apud pbtestãtẽ sæculi erant confessi in Ecclesia cõstituti comprobarent? Quapropter [21] Maximum presbyterum locum suum agnoscere iussimus: cæteros cum ingenti populi suffragio recepimus. omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cuius potestate sunt omnia reseruata. Hæc igitur frater charissime eadem hora, eodem momento ad te scripta transmisimus, & Nicephorũ Acoluthum descendere ad nauigandum festinantem, de statione ad vos statim dimisi; vt nulla procrastinatione habita, velut præsens in isto clero, & in isto populi cætu Deo omnipotẽti & Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimmo pro certo iam confidimus, cæteros quoque qui in errore hoc sunt constituti, in Ecclesiam breui reuersuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater charissime, & ad cęteras Ecclesias mittere, vt omnes sciãt schismatici huius & hæretici dolũ & pręuaricationem de die in diem euacuari. Bene vale frater [22] charissime.

**factiosæ.*

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLVI.

1. Cornelius Cypriano] *Sic Cambro, è cod. & Manut. quam lectionẽ certam facit initium epistolæ xlix. & historia imo & stylus huius epistolæ.*

2. gratias egimus] *Manut. aliam longe hic habet lectionem, quam sit vulgata & Ms. Cambr. cod. erat prius:* gratias agimus cum eos cognito suo errore intelligimus *(Sic enim Cambr. pro eo quod erat:* intelligamus] hominis maligni velut serpentis astutia venenata derelicta *sive vt habet Cambr.* astutiam fugientes venenatam] ad ecclesiam, &c. *Neutra lectio displicet.*

3. tumorem illum horum mollitum] *Recte mea sententia sic castigauit hunc locum Manut. pro eo quod erat:* tumorem, *sive:* timorem illorum, horum mollitiem.

4. Postea vero Vrbanus & Sidonius] *omisit codex Cambr. particulã:* quam, *non recte interpositam hactenus in excusis, & similiter Manut. Porro de his confessoribus latius epist. L.*

5. à coëpiscopis nostris & litteris meis] *Quæ fuerint designata à confessoribus non satis constat, quum litteræ hæ desiderentur, præterquam quod Schismati Nouatiani consensum præbuerint, quadam tamen hic recensentur in eorum publica confessione.*

6. litteræ calumnijs & maledictis plenæ] *Fit earundem mentio supra epistola xli. & xlij. Similia autem de horum confessorum satisfactione & confessione publica citat Eusebius lib. 6. capit. 33. ex epistola Cornelij ad Fabium Antiochenum Episcopum.*

7. commisisse se quoque schismatica] *Ita Cambr. codex & vetus excusus, pro quo Manut.* schismati; *cæteri:* schismata, *sed prior lectio placet.*

8. manus quasi in Episcopum imponi] *Sic restitui hunc locum, ex varia lectione tum Manut. tum vulgatorum codicum.*

9. Qui, quum hæc & cætera fuissent exprobrata, vt abolerentur] *Hoc pacto Manut. & Morelius, accedit quam proxime vetus excusus:* cum & cætera fuissent exprobata. *Non male quoque Ms. Cambr* Qui quum & cum cæteris fuisse exprobraretur, vt abolerentur, *quomodo legendum non male diuinauerat Erasmus: locus alioqui erat corruptus.*

10. placuit eo trahi presbyterium] *Presbyterium intelligit tum hic tum paulo post, collegium sive Senatum, vt loquitur D. Hieron. epistola ad Rusticum Cleri Romani, vtpote sine quorum consilio arduum nihil solent agere Romanus Pontifex. Atque adeo tum hinc tum ex epistolis Cypriani ad Clerum Romanum, constat presbyteros & diaconos Ecclesiæ Romanæ in eadem auctoritate iam olim fuisse, qua nunc pollent, eodem etiam munere functos, quo nunc cardinales, nempe vt essent consiliarij & assessores Episcopi Romani. Quod plane perspicuum fit ex verbis illis epistolæ lv. ad Cornelium: florentissimo illic Clero tecum præsidenti. Erant tamen illis Episcopi tum temporis superiores. Porro etiam nomen Cardinalium veteribus non incognitum, satis insinuat Syluester Papa eises nominis primus in concil. Roma. can. 6. Diaconi (inquit) non sint plures per parochiarum examen nisi duo, & diaconi Cardinales vrbis Romæ septẽ. Quare si quis Onuphrium Panuinum sequutus, Maximum & cæteros confessores, de quibus hic texitur historia, Romanæ Ecclesiæ Cardinales fuisse dicat, non admodum à vero aberrauit. Quanta enim fuerit eorum auctoritas, vel hinc patet, quod ob eorum consensum in ordinationem Nouatiani schisma in Ecclesia contigerit, verum de iure electionis Pontificis Romani infra latius Epistola lij. Insignia tamen eorum sunt recentiora: vtpote illis addita primum circa annum Domini M. CC. L. ab Innocentio quarto, si quis plura huc pertinentia desideret, videat Remundum Rufum in Molineum pro Pontifice Maximo.*

11. quas & subiectas habes] *Deperierunt sententiæ singulorum, quorũ meminit: quæ si exstarent, notior foret auctoritas Cleri Romani in dicendis sententiis vna cum Episcopis.*

12. & Macarius] *Macarium adiecimus ex epistolis sequentibus tribus, nam constat illum vna cum aliis rediisse.*

13. proinde atque si nihil esset, &c.] *Pulchre restitutus est hic locus à Manut. & Morelio, antea corruptissimus, & certe etiam Cambr. codex:* proinde, *legit, in cæteris vitio scriptoris est mutilus.*

14. quoniam ipsi Deum videbunt] *Sic Morelius propius accedens ad textum Euangelicum, quam Manut. legens:* viderent, *illud autem:* dicẽtem, *recens adiecimus ex castigatione Gesterij.*

15. gratias Deo agentium gaudium, &c. exprimentem] *Solœcismus est, qualem non puto in scriptis D. Cypriani reperiri.*

16. Et vt ipsorum propria verba designem] *Cum ex tota rei gestæ historia tum ex hoc potiss. loco patet Cornelij esse hanc Epistolam non Cypriani, neque enim verba ipsa Confessorum Cyprianus recensere posset, qui confessioni eorum non interfuerat.* Designare, *autem hic pro significare; prius vero pro committere, accepit auctor.*

17. electum à Deo] *Recte coniecerat Gesterius ita legendum, pro eo quod erat:* erectum] *Nam consentiunt Cambr. cod. Manut. & Morelius.*

18. Nam etsi videbamur] *Non male sic Manutius; magna est enim litterarum vicinitas, cum priori lectione:* amentes videbamur, *si initio addatur litteræ N. Camb. tamen cod. legit:* nam amentes videbamur.

19. & hæretico] *Desiderabatur hoc prius, adiectum recte à Manut. nã tum prius, tum paulo post, & alibi sæpe, non schisma modo, sed & hæresis Nouato impingitur.*

20. vnum Episcopum in Catholica Ecclesia esse debere] *Rursum hic vnum Episcopum simpliciter pro Romano Episcopo acceptum vides, sed de hoc latius lib. de vnitate Ecclesiæ.*

21. Maximum presbyterum locum suum agnoscere iussimus] *Restitutus est ergo Maximus in pristinam dignitatem presbyteri Romanæ Ecclesiæ, tandem confessus denuo, & passus Martyrium sub Maximiano. Nam huius Maximi presbyteri existimo fieri mentionem in Martyrologijs Bedæ & Adonis ad 13. Calen. Decembris. Porro etiam hinc colligitur esse Cornelij non Cypriani epistolam, neque enim quicquam auctoritatis habebat iste in Clerum Romanum.*

22. charissime] *Hoc tum hic, tum paulo post, etiam recens adiectum est à Manut.*

CYPRIANI AD CORNELIVM RESponsum congratulatorium, de illorum reditu ex schismate.

EPISTOLA XLVII.

Argumentum ex titulo colligere est. Porro vel hinc etiam colligitur, epistolam præcedentem Cypriani non esse, neque enim ipse duas eadem de re ad eundem scriberet epistolas.

CYPRIANVS CORNELIO FRAtri Salutem.

ET egisse nos & agere frater charissime maximas gratias sine cessatione profitemur, Deo patri omnipotẽti, & Christo eius domino & [1] Deo nostro salutari, quod sic Ecclesia diuinitus protegatur, vt vnitas eius & sãctitas nõ [2] iugiter nec in totum perfidiæ & hæreticæ prauitatis obstinatione [3] vitietur. [4] Legimus enim litteras vestras, & voti communis amplissimum gaudium exultanter excepimus: Maximum presbyterum & Vrbanum confessores cũ Sidonio & Machario, ad Ecclesiã Catholicam regressos esse, id est errore depositio, & scismatico, immo hæretico furore deserto, vnitatis ac veritatis domicilio [5] fideli sanitate repetisse; vt vnde ad gloriã processerãt, illuc gloriosi rediręt; ne qui Christũ cõfessi essẽt, Christi postmodũ castra deserẽt, [6] nec tẽtarẽt charitatis atq; vnitatis fidẽ, q. victi robore, & virtute nõ fuerãt. Ecce incolumis & immaculata laudis integritas, ecce incorrupta & solida cõ- *Lib. 2. ep. 11.*

ficen-

frentium dignitas; à desertoribus,& profugis recessisse, proditores fidei & Ecclesiæ Catholicæ impugnatores reliquisse. Merito illos reuertentes summo, vt scribitis, gaudio & clerus & plebs, & fraternitas omnis excepit, quoniam in confessoribus gloriam suam conseruantibus & ad vnitatem reuertentibus nemo non socium se & participem eorum gloriæ computat. 7 Huius diei lætitiam de nostris possumus sensibus æstimare. Nam cum istic ad litteras vestras, quas de eorum confessione misistis, lætatus sit omnis fratrum numerus, & summa alacritate hunc nuncium communis gratulationis exceperit; quid illic vbi res ipsa & præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur? cum enim Dominus in Euangelio suo dicat, *esse summum gaudium in cœlo* 8 *super vno peccatore pœnitentiam agente*; quanto maius est gaudium & in terris pariter & in cœlo, super confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus, & redeundi viam cæteris exempli sui fide & probatione facientibus? 9 Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur. Quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est, & Ecclesia Catholica vna esse, nec scindi, nec diuidi posse, monstrata est. Nec quisquam iam facile poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit bonos & gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia & perfidia extra Ecclesiam detineri. 10 Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLVII

1. Deo nostro salutari] *Sic cod. Ms. & excusi omnes, excepto Cambr. qui legit:* saluatori, *non male. Forte legendum* Deo salutari nostro, *vt audatur ad illud Psalmi 94. Iubilemus Deo salutari nostro.*

2. non iugiter] *Ita Ms. & excusi omnes, præter Morelium & Cambr. cod. quorum ille:* non disiungatur, *hic:* non negetur, *perinde est, quomodo legas.*

3. vitietur] *Sic quidem vulgati cum Manut. quibus satis accedit, quod habet Morelius:* violetur, *verum Ms. Camb. Assig. Bladin. Dun. March. & Cauchij codices cum veteri excuso, legunt:* vitetur.

4. Legimus enim litteras vestras] *Indubie præcedentem epistolam significat, quod paulo post satis indicat, vbi tantum non verba ipsa citantur.*

5. fideli sanitate] *Hæc est lectio Ms. cod. excepto solo Cambro. qui cum vulgatis legit:* fidei.

6. nec tentarent charitatis atque vnitatis fidem] *Quum sic legant Ms. Assig. Bladin. Dun. March. & excusi cæteri omnes, non placet Manutij lectio:* nec tentarentur, &c. fide. *præsertim quum prior lectio sit clarior, vt tentare fidem pro explorare, aut si mauis pro infesto animo aggredi illam accipiatur, nam vtrumque vox illa Ciceroni significat. Cambr. legit:* nec teperent charitatis atque vnitatis fide.

7. Huius diei lætitiam] *Sic Ms. omnes, pro eo quod erat:* huius rei.

8. super vno peccatore] *Adiecimus:* vno, *ex Ms. cod. & veteri excuso, in cæteris desiderabatur. Legitur autem apud Lucam. cap. 15. & infra epistola lij.*

9. hic enim quosdam fratres nostros error induxerat] *Eodem pertinet quod Epistola præcedenti dixit Cornelius: Confidimus cæteros quoque, qui in errore constituti sunt, in Ecclesiam breui reuersuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere: Erat autem inter cæteros in hoc errore Antonianus, vti patet infra epistola lij.*

10. Opto te frater charissime] *Clausulam hanc Manut. & Morelio debemus acceptam, nam alibi desiderabatur.*

CORNELII AD CYPRIANVM DE factione Nouatiani cum suis.

EPISTOLA XLVIII.

ARG. *Parante iam reditum Nicephoro Acolutho qui Romam a Cypriano missus Epistolas supra positas xliij. & xliij. secum adtulerat, nunciat Cornelius Cypriano nouas quasdam Nouatianæ partis Machinationes. Porro fragmentum duntaxat hoc videtur, nõ integra Epistola.*

1. CORNELIVS CYPRIANO FRATRI Salutem.

NE 2 quid minus ad pœnam futuram huius sceleratihominis deesset; prostratus virtutibus Dei (3 cum Maximus, & Longinus, & Machæus, inde fuissent expulsi) denuo resurrexit; & sicuti prioribus litteris tibi quas per Augendum confessorem misi, significaui; 4 puto Nicostratum, & Nouatum, & Euaristum, & Primum, & Dionysium illo iam peruenisse: Inuigiletur ergo, vt omnibus coepiscopis nostris & fratribus innotescat; Nicostratum multorum criminum reum, & non solum patronæ suæ carnali, cuius rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam, quod est illi ad perpetuam pœnam reseruatum, Ecclesiæ deposita non modica abstulisse; 5 Euaristum vero auctorem schismatis fuisse, & successorem plebi, cui ante præfuerat, 6 Zetum, in locum eius Episcopum esse cõstitutum. Maiora vero & grauiora hic designauit malitia, & inexplebili prauitate sua, quam quę illic apud suos semper exercuit, vt scias qua duces & protectores iste schismaticus & hæreticus lateri suo semper iunctos habeat.

Lib. 3. ep. 12.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM XLVIII

1. Cornelius Cypriano] *Miratus sum sæpenumero, & vna mecum eruditi plerique, quum Eusebius in Chron. & D. Hieronym. in catalo. script. illustr. Cypriano octo duntaxat Epistolas ad Cornelium asscribant, quomodo iam extarent xi. numero. Gauisus sum itaque dum in cod. Cambr. hanc & supra xlvi. Epistolam, non Cypriano sed Cornelio ascriptam reperi, & paulo post confirmatam hanc lectionem à Manutio qui prorsus legunt:* Cornelius Cypriano, *Confirmat hanc nostram sententiam, quod præter Cambr. cæteri Ms. cod. has duas Epistolas non habeant. Nec; vero vllus restabit scrupulus, si exordium legatur Epistolæ sequentis, in qua disertis verbis: accepisse se à Cornelio vtrasque litteras per Nicephorum confitetur Cyprianus, quas per illum se misisse testatur Cornelius. Porro quandoquidem Epistola infra liij. ad Cornelium, non tam Cypriani sit quam Synodi Africanæ; iam non plures quam octo Cypriani ad Cornelium reperientur epistolæ.*

2. Ne quid minus, &c.] *Tum ex hoc tam abrupto Epistolæ exordio, tum ex epistola sequenti, in qua plenissime se à Cornelio instructum dicit Cyprianus de nouis Nouati & Nouatiani Machinis; patet fragmentum esse duntaxat hanc Epistolam.*

3. cum Maximus, &c.] *De horum expulsione habes supra epistola xli. facit autem pro dicta nostra sententia quod dicit, inde illos expulsos, Carthagine nempe,* per Augendum Confessorem] *Nemini dubium esse debet, quin alius sit iste Augenus ab illo, qui vna cum Maximo, Longino, & Macheo à Cypriano expulsus fuit. Desiderantur autem litteræ istæ Cornelij.*

4. puto Nicostratum] *Rectè locum antea mutilum sic restituit Manut. nam vocem,* puto, *reperire est & in Camb. cod. Porro de Nicostrato, Nouato, & Euaristo latius Epistola sequenti, eiusdem factionis erant & Primus & Dionysius, quorum hic meminit.*

5. Euaristum vero auctorem schismatis fuisse] *Aut hoc modo legendum est, vti vulgati codices hactenus & Cambr. codex, aut si legamus:* eum auctor schismatis fuisset, *legendum:* Euaristi, *vti Morelius. Verum prior lectio magis placet, vt euitetur hyperbaton. Cambr. codex legit:* coauctorem, *sed prius malo.*

6. Zetum] *Sic Manutius & Morelius pro quo Cambr. cod.* Zetum, *vtrumque desideratur in excusis hactenus,* hic &c. quam illic] *Etiam hæc phrasis conuincit non esse Cypriani hanc Epistolam. Porro malo legi:* apud suos: *quomodo etiam Cambr. cod. quam:* apud vos, *vti solus Manut.*

CYPRIANI RESPONSVM AD Cornelium de Nouati sceleribus

EPISTOLA XLIX

ARG. *Laudet Cornelium, quod opportune illum admonuerit, vtpote quum postridie quam venisset ad se nocens factio, litteras illius acceperit. Deinde multis describit Nouati scelera, & Schisma prius in Africa ab illo concitatum.*

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI Salutem.

ET cum diligentia & cum delectione fecisti, frater charissime, 1 festinatò ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum, qui nobis & de confessoribus regressis gloriosam lætitiam nunciaret, & aduersus Nouatiani & Nouati nouas & pernicioſas ad impugnandam Christi Ecclesiam machinas 2 plenissime instrueret. Nam cum pride istic venisset 3 hæreticæ prauitatis nocens factio ipsa iam perdita, & alios qui sibi consenserint perditura, postero die Nicephorus cum vestris litteris superuenit. Qui- Lib. 2. ep. 8.

Quibus & didicimus, & docere, atque instruere cæteros cœpimus;[4] Euaristū de Episcopo iam nec laicū remansisse, cathedræ & plebis extorrem, & de Ecclesia Christi exsulē, per alias longe prouincias oberrare, & ipsū veritatis ac fidei naufragū factū, circa quosdā sui similes paria naufragia concitare: [5] Nicostratū vero, diaconio sanctæ administrationis amisso, Ecclesiasticis pecunijs sacrilega fraude subtractis, & [6] viduarū ac pupillorū depositis denegatis, non tam in [7] Africam venire voluisse, quam conscientia rapinarū & criminū nefandorū illinc ab vrbe fugisse. Et nūc Ecclesiæ desertor ac profugus, [8] quasi mutasse sit hominē, mutare regionem, confessorem se [9] vultra iactat & prædicat, cum Christi cōfessor nec dici, nec esse iā possit, qui Ecclesiā Christi negauit. Nam cum Paulus Apostolus dicat: *Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem:* [10] *& erunt duo in carnē vnam: Sacramentū istud magnum est, ego autem dico* [11] *in Christū & in Ecclesiā.* Cū hoc, inquā, beatus Apostolus dicat: & Christi pariter atque Ecclesiæ vnitatē indiuiduis nexibus cohærētem, sancta sua voce testetur, quo modo potest esse cum Christo, qui cū sponsa Christi atq; in eius Ecclesia non est? [12] aut quomodo assumit sibi regēdæ aut gubernandæ Ecclesię curā, qui spoliauit & fraudauit Ecclesiā Christi? Nam de Nouato nihil inde ad nos fuerat nunciandū, cum magis per nos vobis debeat Nouatus ostendi, rerū nouarū semper cupidus, auaritię inexplebili rapacitate furibundus, arrogātia & stupore superbi tumore inflatus, [13] semper istic episcopis male cognitus, quasi hæreticus semper & perfidus omnium sacerdotum voce damnatus; curiosus semper vt prodat, ad hoc adulatur vt fallat, nunquā fidelis vt diligat, fax & ignis ad conflanda seditionis incendia, turbo & tempestas ad fidei facienda naufragia, hostis quietis, tranquillitatis aduersarius, pacis inimicus. [14] Deniq; Nouato illinc à vobis recedēte, id est, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta est, & gloriosi ac boni confessores, qui de Ecclesia illo incitante discesserant, postéaquam ab vrbe ille discessit, ad Ecclesiam reuerterunt. Idem est Nouatus, qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendiū seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione ad euertēdas fratrū mētes alia quædam pſecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimū satellitē suum diaconū, nec permittente me, nec sciēte, sua factione & ambitione constituit: & cū sua tēpestate [15] Romam quoq; ad euertendam Ecclesiam nauigans, similia illic & paria molitus est, à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis bene sibi cohærētis, & se inuicē diligentis, cōcordiam scindēs. Plane quoniā pro magnitudine sua debeat Carthaginē Roma præcedere, illic maiora & grauiora cōmisit. Qui istic aduersus Ecclesiā diaconū fecerat, illic episcopū fecit. Nec hoc quisquā miretur in talibus. Ferūtur sēper mali suo furore demētes, & posteaquam scelera fecerint, cōscientia ipsa scelerate mētis agitātur. Nec remanere in Ecclesia Dei possūt, qui deificā & ecclesiasticā disciplinā nec actus sui cōuersatione, nec morū pace tenuerūt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecunię quoque Ecclesię denegatę, has de illo exigūt pœnas, quas in eius furore cōspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodū nec sepultus. [16] Vterus vxoris calce percussus, [17] & abortione, pperāte in parricidium partus expressus. Et dānate nūc audet sacrificātiū manus; cum sit ipse nocētior pedibus, quibus filius qui nascebatur, occisus est? Hanc cōscientiā criminū iam pridē timebat, propter hoc se nō [18] de presbyterio excitari tantū, sed & cōmunicatione prohiberi pro certo tenebat: & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa eius ageretur, [19] nisi persecutio ante venisset. Quā iste voto quodam euadendæ, & lucrādę dānationis excipiēs, hęc omnia cōmisit & misceuit; vt qui eiici de Ecclesia, & excludi habebat; iudicium sacerdotū voluntaria discessione pręcederet; quasi euasisse sit pœnā, pręuenisse sentētiam. Circa cæteros aut̄ fratres elaboramus, quos ab eo circumuentos dolemus, vt veteratoris perniciosū latus fugiant, vt lethales laqueos sollicitātis euadāt, vt de qua ille pelli diuinitus meruit, Ecclesiā reperāt. quos q. dē Domino adiuuāte, per eius misericordiam regredi posse confidimus. Neque enim potest petire, nisi quem constat esse periturum, cum Dominus in euangelio suo dicat: *Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur.* [20] Qui plantauit non est in præceptis Dei patris, & monitis; solus poterit de Ecclesia ille discedere; solus episcopis derelictis cum schismaticis & hæreticis in furore remanere. Cæteros vero nobiscum adunabit Dei patris misericordia, & Christi domini nostri indulgentia, & nostra patientia. Opto te frater charissime semper bene valere.

Ephes. 5.

Matth. 15.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLIX.

1. Festinato ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum] *Alludit ad ipsa verba Epistolæ Cornelij xlvi. quam cum hac constat simul missam.*

2. plenissime instrueret] *Quod quam breuissima sit præcedens epistola, non potest dici illa plenissime instructus Cyprianus, quare fragmentum esse vel hinc patet.*

3. Hæreticæ prauitatis nocens factio] *Nicostratus nempe, Nouatus, Euaristus, Primus, & Dionysius.*

4. Euaristum de Episcopo iam nec laicum remansisse] *Erat enim in locum eius substitutus Zetus quidam, qui tamen quo loco Episcopum egerit, ex Cypriano scire non potuit. Quod autem dicit nec laicum remansisse, explicat, quum de ecclesia Christi exsulem per alias prouincias oberrare dicit:*

5. Nicostratum vero diaconio sanctæ administrationis] *Adnotatu dignum, quod diaconium siue diaconatum, vt hodie vocamus, dicat sanctam administrationem. Verum de hoc latius Epistola lxv. Constat etiam hinc & epistola supra xx. Nicostratum non nisi diaconum fuisse Romanæ ecclesiæ; qui tametsi confessor Christi, confessionis illius immemor, non tam seductus est à Nouato, quam conscientia rapinarum & fraudum, Romā cum illo profugit. Vtpote ecclesiasticis pecuniis apud se depositis secum ablatis, & viduarum opibus & pupillorum, immo patronæ suæ carnalis (vt epistola præcedenti dictum est) fraude subtractis. Suspicor illi commissum fuisse ecclesiæ Romanæ thesaurum, vti postea Stephano in Pontificatu Cornelij, & Laurentio in Pontificatu Sixti Pontificum, atque adeo fuisse Archidiaconum Romanæ ecclesiæ. Quod confirmatur ex epistola supra xxvi. Vbi primo loco, post presbyteros, nomen illius epistolæ confessorum præfigitur, & rursum ex epistola xlviij. vbi ipsum solum cum Maximo nominat Cyprianus, ad Confessores scribens.*

6. viduarum & pupillorum] *Rursum error typographicus Remb. remansit hactenus in excusis omnibus, ante Manut. & Morolium, nam vetus excusus illud legit, non:* populorum.

7. Africam] *Quamuis Africa nonnunquam pro tertia orbis parte accipiatur, Romani tamen ea terrarum spacia, quæ ab ariis Philenorum fratrum in occasum quam longissime producuntur, Africam tantum vocabant. Sic dictam autem existimat Iosephus, ab Afro vno posterorum Abrahæ ex Catura.*

8. quasi mutasse sit hominem, mutasse regionem] *Simile est hoc illi vulgato carmini: Cœlum, non animum mutant, qui trans mare currunt.*

9. vltra iactat.] *Rectius sic Cambr. & Manut. quam cæteri:* vltro. *Significat enim illum quum semel in numero confessorum fuerit, adhuc talem se iactare.*

10 & erunt duo in carnem vnam] *Sic Ms & excusi hactenus omnes, excepto Manut. qui habet :* in carne vna, *Sed prior lectio magis placet, quod eodem modo legat Tertull. lib. 3. contra Marcionem, Ambrosio quoque asscriptus comment. & Græci omnes, tum apud Apostolum, tum Genes. 2.*

11. in Christum & Ecclesiam] *Ita etiam Ms. & excusi codices omnes, excepto Morelio, qui reposuit:* in Christo & Ecclesia, *quod quidem placeret magis, eo quod D. Hieron. & Ambr. Augustin. & Græci quoque in comment. sic legant, nisi priori modo legeret Tertull. loco iam dicto, quem per omnia imitatur Cyprianus.*

12. Aut quomodo assumit sibi Ecclesiæ regendæ curam] *Hinc confirmatur illud Eusebij quod Nicostratus in Africa Episcopus, & velut alter Pontifex summus à nouato ordinatus sit.*
auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus] *Hæc lectio cambr. codicis placet magis vulgata illa :* auaritiæ inexplebilis rapacitate furibundus.

13. semper istic Episcopis male cognitus] *Quod hic Episcopos, mox sacerdotes : quod hic, male cognitus, mox damnatus, dicit. Constat autem hinc Nouatum in Africa tanquam hæreticum damnatum fuisse, fuisse etiam presbyterum Cypriani, id est, Carthaginiensem à Cypriano ordinatum, tradunt Eusebius, & D. Hieron. cæ script. illust. Fortassis ille ipse est, cuius supra facta est mentio Epistola vi. qui cum Donato & Gurdio de graui quopiam negotio ad Cyprianum scripserant, de quo tamen nihil definire voluit ante reditum è secessu. Et si quid diuinare licet in re incerta, hinc fortasse initia facta schismatis, quod optata impetrare nequiret. Fuisse enim per illum segregatos à Cypriano quinq; presbyteros de quibus supra, colligi videtur ex sequentibus, nam & ipse Felicissimum, qui fuit illorum signifer & satelles, Diaconum constituit, Cypriano nec permittente nec sciente. Porro illud :* hostis quietis, *adiectū est recens à Manutio & Morelio quod habet etiam Cambr codex.*

14. denique Nouato illinc à vobis recedente] *Sic legunt Ms. Cambr. Afflig. March. Cauchij. Manutius quoque & Morelius immo & textus ipse sic legendum conuincit. Nam significat recedente ab vrbe*

Nouat-

Nouato, statim ad vnitatem reuersos confessores, antea erat : nobis.

15. Romam] *Sic Ms. Cauchij cod. & Dun. ad marg. pro quo antea cæteri:* Romæ, *sed non satis Latine dicitur:* Romæ nauigans.

16. vterus vxoris calce percussus] *Assumebantur tum temporis ob aliorum paucitatem multi coniugati in Clerum, quare non mirum est, si vxoris Nouati meminit, quum presbyter esset.*

17. & abortione properante] *Sic constanter Ms. cod. 4. Cauchij quoque, Manut. & Morelius Ante erat* partione.

18. de presbyterio excitari] *Presbyterium vtro modo hic accipiatur, an pro presbyteri officio, an vero pro presbyterorum collegio, incertum est. Si priori modo excitari de presbyterio, videtur mihi idem esse, quod suspendi ab officio. Si posteriori modo, accipi mihi videtur pro eo quod hodie dicimus, citari à presbyteris; maxime quum* de, *proxa, Cypriano sit frequens.*

19. nisi persecutio ante veniisset] *Hinc colligi videtur, commissa fuisse hæc crimina à Nouato, iam antequam Cyprianus persecutione secederet.*

20. Qui plantatus non est in præceptis Dei] *Ex cod. Cambr. adiecimus:* in.

MAXIMI CÆTERORVM CONfessorum ad Cyprianum de suo reditu ex schismate.

EPISTOLA L.

Argumento ob sui breuitatem non indiget hæc Epistola. Mera autem fuit Remboldi imperitia, qui quum primus hanc in lucem ederet, non tamen suo loco ante Epistolam sequentem posuerit, nec hac in re minor Morelij oscitatia, præsertim cum cod. Ms. eum ordinem rite seruauerint.

CYPRIANO FRATRI, [1] MAXIMVS, Vrbanus, Sidonius & Macarius Salutem.

Lib. 3. CERTI sumus frater charissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere, nos habito consilio, vtilitatibus Ecclesiæ & paci magis consulentes, omnibus rebus prætermissis & iudicio Dei seruatis, cum Cornelio episcopo nostro pariter & cum vniuerso clero pacem fecisse, cum gaudio etiam vniuersæ ecclesiæ, prona etiam omnium charitate. Hoc factum his litteris nostris scire certissime debuisti. Oramus te frater charissime multis annis bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM L.

1. Maximus, Vrbanus, Sidonius & Macarius] *De horum seductione & reditu ad vnitatem Ecclesiæ, ita Cornelius epistola ad Fabium Antiochen. Episcopum, apud Eusebium libro sexto histori. eccles. capite trigesimo tertio. In quibus fuit (nempe è numero sociorum Nouatiani) Maximus quidam presbyter Romanæ ecclesiæ, & Vrbanus, qui secundo confessores exstiterant, sed & Sidonius & Celerinus (aut potius Macarius, nam Celerinum constat prius in Africam venisse ad Cyprianum, & ab eo lectorem ordinatum) qui valde clari in confessoribus habebantur, eo quod omnia tormentorum genera superauerant. Sed isti cum diligentius perspexissent, agere eum cuncta fraudibus & dolis, mendaciis atque periuriis, & quia bonitatem ad hoc solum simularet, vt deciperet ignorantes, relicto eo seu potius execrato, ad Ecclesiam cum magna satisfactione reuertuntur; & præsentibus Episcopis & presbyteris, sed & laicis viris, primo quidem errorem suum, tum deinde illius fraudes ac fallacias confitentur. Hactenus ille. Vnde satis manifestum fit, quales hi fuerint, & quam clari confessores; Certe quid postea de tribus posterioribus actum sit, non potui deprehendere. Maximum vero postea Martyrium passum supra diximus, epistola 48.*

CYPRIANI AD CONFESSORES de reditu ex schismate congratulatoria.

EPISTOLA LI.

ARG. *Gratulatur Confessoribus de reditu ad vnitatem, ad eorum laudem referens, quod ante in confessione gesserunt.*

CYPRIANVS MAXIMO PRESBYTERO, item Vrbano, & Sidonio, & Macario fratribus S.

Lib. 3. ep. 3. LECTIS [1] litteris vestris fratres charissimi, quas ad me de vestra regressione, & de ecclesiastica pace, ac fraterna redintegratione fecistis, intantum me lætatum esse confiteor, inquantum fueram & ante lætatus, quando confessionis vestræ gloriam comperi, & militiæ vestræ cœlestem ac spiritalem laudem gratulabundus excepi. [2] Nam & hæc fidei & laudis vestræ alia confessio est, vnam esse Ecclesiam cõfiteri, nec alieni erroris, vel potius prauitatis participẽ fieri; repetere eadem castra vnde prodistis, vnde ad gerendum prælium & aduersarium subigẽdum fortissimis viribus prosiliistis. Illuc enim erant de acie trophæa referenda, vnde ad aciem fuerant arma susceptanie quos ad gloriã Christus parasset, eosdem gloriosos Christi ecclesia nõ haberet. Nunc verò & vos cõgruẽtem fidei vestræ tenorem, atque indiuiduę charitatis & cõcordiæ legẽ dominica pace tẽuistis, & exemplum cæteris delectionis & pacis vestro itinere feciistis; vt Ecclesiæ veritas & euangelici sacramenti vnitas, quæ à nobis tenebatur, vestro etiam consensu ac vinculo necteretur: nec confessores Christi erroris duces fierẽt, qui virtutis & honoris auctores laudabiles extitissent. Viderint quantum vobis cæteri gratulẽtur, vel quantum apud seipsos singuli glorientur: ego me & gratulari satis vobis & plus cæteris gloriari in hac vestra pacifica regressione & charitate confiteor: simpliciter enim quid in meo corde fuerit, debetis audire. Dolebam vehementer, & grauiter angebar, quod eis communicare non possẽ, quos semel diligere cœpissẽ. [3] Postea quam vos de carcere prodeuntes, schismaticus & hæreticus error excepit, sic res erat, quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nomin s dignitas videbatur, quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere rediret, in quem prius cum Ecclesiæ laude & gratulatione venissent. [4] Nã etsi videntur in ecclesia esse zizania, nõ tamen impediri debet aut fides, aut charitas nostra, vt quoniam zizania esse in Ecclesia cernimus, ipsi de Ecclesia recedamus. [5] Nobis tantummodo laborãdum est, vt frumentum esse possimus, vt cùm cœperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro & labore capiamus. Apostolus in epistola sua dicit: *In domo autem magna non solum vasa sunt aurea & argentea sed & ligneа & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam verò inhonorata.* 2. Tim. 2. Nos operam demus, & quãtum possumus laboremus, vt vas aureum vel argenteũ simus, cæterum [6] fictilia vasa confringere Domino soli cõcessum est, cui & virga ferrea data est. Esse non potest maior domino suo seruus. Nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit, [7] vẽdicare potest, vt putet aut [8] ad aream ventilandam & purgandam, palam ferre se iam posse, aut à frumento vniuersa zizania humano iudicio segregare. Superba est ista obstinatio, & sacrilega præsumptio, quam sibi furor praus assumit. [9] Et dum dominium sibi semper quidam, plusquam mitis iustitia deposcit, assumunt, de Ecclesia pereunt: & dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore cæcati, veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos temperamentũ tenentes, & libram Domini contemplãtes, & Dei patris pietatem ac misericordiam cogitantes, diu multumque tractatu inter nos habito, iusta moderatione agenda liberauimus. Quæ omnia penitus potestis inspicere [10] lectis libellis, quos hic nuper legeram, & ad vos quoque legendos pro communi dilectione transmiseram, vbi lapsis nec censura deest, quæ increpet, nec medicina, quæ sanet. [11] Sed & Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, quantum potuit, expressit nostra mediocritas. Quem libellum magis ac magis, nunc vobis placere cõfido, quando eum iam sic legitis, vt & probetis, & ametis, si quidẽ quod nos verbis conscripsimus, vos factis impletis, quando ad Ecclesiam charitatis ac pacis vnitate [12] remeatis. Opto vos fratres charissimi ac desideratissimi sẽper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LI.

1. Lectis litteris vestris] *Habes has hic præfixas.*

2. Nam & hoc fidei] *Sic excusi hactenus omnes: Ms. verò Assig. Dun. March. & vetus excusus:* Nam & huius fidei.

3. Postea quam vos de carcere prodeuntes, &c.] *Videntur hinc seducti à Nouato & Nouatiano, quum primum carcere sint egressi, quod contigisse videtur eodem tempore, quo Cyprianus è secessu rediit. Ad annum autem integrum iam dudum ante, fuisse illos carcere inclusos patet ex epistola supra xvi. Verum de hoc latius in vita Cypriani è scriptis eius collecta.*

4. Nam & si videntur in ecclesia esse Zizania] *Quid sibi velit hoc loco Cyprianus, pulchre explicat D. Augustinus libr. 2. contra Cresconiũ Grammat. cap. 34. vbi recitatis verbis huius loci. Vides (inquit) frater secundum scripturas diuinas hoc præcepisse Cyprianum, etiam propter malos. Qui cum sint à bonis vita moribusque spiritaliter separati, corporaliter tamen in ecclesia eis videntur esse permixti, vsque in diem iudicij, quo etiam corporaliter debitas separabuntur ad pœnas. Non est ecclesia deserenda, tanquam frumenta propter paleam vel zizania, sicut nec domus magna, propter vasa inhonorata. Vides, audis, sentis, capis, intelligis, quanto scelere, propter eos qui vobis siue rectè siue cum fallimini dissident, separamini ab ecclesia quæ toto orbe diffunditur? Et rursum cap. 37. Vos contagione malorum Afrorum periisse dicitis Ecclesiam de orbe terrarum, & in parte Donati eius reliquias remansisse, contra Cyprianum apertissime sentientes, qui dicit:* nec malorum permixtione bonos perire in ecclesia, nec eosdem malos posse ante tempus iudicij Diuini à bonorum permixtione separari. *Qua verba prolixius citauimus, vt agnoscat inde lector, per zizania hoc loco, & rursum per vasa inhonorata & fictilia, non aliud intelligere Cyprianum, quam malos existentes in ecclesia. Habet similia idem D. August. lib. contra Gaudentium secundo; qui adiectus est à Lipsio in editione Frobeniana, sed perperam, tertius contra Gaudentium inscribitur. Nam (vt hoc obiter dicamus) libri duo qui prius exstabant, non nisi vnus est, & primus liber, alter vero qui recens adiectus est, secundus est liber. Quod perspicuum est ex lib. Retract. 2. cap. 9. vbi dicit se ambas Gaudentij Epist. vno libro redarguisse, cui quum respondisset alterò libro Gaudentius, se illud quidquid fuit sine rescripto relinquere noluisse. Hinc factum esse, vt duo sui ad illum libri scripti essent. Sed hæc hactenus. Si quis Augustinum non credat, ipsum Cyprianum legat infra epistola ad Antonianum vbi ipsissimis his verbis recitatis, suam sententiam multis verbis explicat. Sinistre igitur vtrumque hunc locum detorquet hoc loco in suis adnotatiunculis Erasmus ad hæreticos, cum tantũ absit vt de illis loquatur, vt potius contra hæreticos & schismaticos Nouatianos agat, qui se separabant ab ecclesia, eo quod mali (lapsi nempe qui idolis sacrificarent) in Ecclesiam reciperentur. Verum ob epistolæ huius breuitatem, latiorem hac de re tractatum ad eam epistolam differemus.*

5. Nobis tantummodo] *Veram hanc lectionem Ms. & veteris excusi codicum confirmat D. Augustinus loco citato, contra Cresconium. Pro quo Remboldus nescio vnde substituerat:* imo *sed Erasmus diuinauit legendum,* modo. *Alludit autem ad locum Matth. 13.*

6. fictilia vasa confringere] *Alludit ad illud Psal. 2. Reges eos in virga ferrea, & tanquam vas figuli confringes eos. Legit autem* vas fictile, *paraphrasticòs pro vase figuli: Dicens autem hoc soli filio à patre tributũ, docet verba illa Psalmi, esse patris ad filium.*

7. vendicare potest vt putet aut ad aream] *Pulchre sic restitutus hic locus à Manutio, pro quo alibi mendose legitur:* vendicare se putet, vt ad aream. *Antea eundem hunc locum castigarat Costerius, sed ille legit:* vendicarit, *pro eo quod habet Manut.* vendicare potest, *neutrum autem displicet.*

8. ad aream purgandam & ventilandam, palam ferre se iam posse] *Ita primus hunc locum restituit H. Grauius, pro eo quod erat:* paleam. *Est autem pala instrumentum rusticum vulgo notum. Apud Matth. cap. 5. (ad quem locum haud dubie alludit Cyprianus) Græce est πτύον, quod vetus interpres vertit ventilabrum. Tertull. vero li. de fuga in persequut. Cyprianus hoc loco & infra epistola ad Antonianum. D. August. quoque in Psal. 92. palam transtulerunt. Et castigandus est hoc pacto etiam D. Hieron. contra Lucifer. quum dicit. Nemo potest Christi palam sibi assumere, nemo ante iudicij diem de hominibus iudicare &c. quo loco hactenus legitur:* Palmam, *quem errorem etiam aliorum latinorum libros inuasisse dicit Grauius. D. tamen Augustin. contra Cresc. ita legit:* ad aream purgandam & ventilandam paleam, ventilabrum ferre se iam posse. *Et certe probaretur mihi magis hæc lectio, nisi epistola ad Anton. ita castigandi non esset locus; præsertim quum eum ipsum locum quemadmodum nos legat D. August. lib. 4. de bapt. contra Donatist. Accedunt etiam Ms. cod. Afflig. Dun. & March. qui constanter legunt:* palam, *nec vllam vox:* ventilabrum, *interseritur*

9. Et dum dominium sibi semper] *Etiam hanc castigationem H. Grauio acceptam debemus, pro eo quod erat:* dominum, *corruptissime. Manut. quidem (quantum arbitror sequutus D. August. loco iam dicto) vtrunque omittit, & si id fiat, constabit sensus; verum quum Ms. cod. Dunensis & Cauchij legant:* dominium, *& cæteri Ms. alterum habeant, malui denuo in textum inserere.*

10. lectis libellis] *Videtur hinc colligi, plures à Cypriano conscriptos libros de lapsis, atque adeo fortassis hinc comprobari possit auctoritas libri ad Nouatianum de lapsis.*

11. Sed & Catholicæ ecclesiæ vnitatem &c.] *Ex hoc loco primus ego, quod sciam, ante annos complures deprehendi, librum Cypriani qui hactenus inscribitur de Simplicitate Prælatorum, esse illum quem hic scripsisse se dicit:* de vnitate ecclesiæ Catholicæ: *verum de hoc plura suo loco.*

12. remeatis] *Ita Ms. tres & vulgati typis & rectius meo iudicio, quam Manutius & Morelius:* remeastis.

AD ANTONIANVM DE CORNELIO & Nouatiano.

EPISTOLA LII.

ARG. *Quum Antonianus acceptis litteris à Nouatiano, in partes illius animo propendere cœpisset, confirmat illum Cyprianus in priori sententia, vt nempe cum Cornelio, hoc est, cum Ecclesia Catholica communicare pergat. Quod vt persuadeat, totius tragœdiæ inter Cornelium & Nouatianum historiam textit, & Cornelium virum optimum & legitime electum: Nouatianum vero multis sceleribus obnoxium illegitimam electionem vsurpasse docet: obiter etiam sub initium epistolæ se excusans, de mutata quod ad lapsorum rationem attinet sententia; & sub finem in quo Nouatiana hæresis consistat, explicans.*

CYPRIANVS ANTONIANO FRATRI SALUTEM.

ACCEPI[1] primas litteras tuas frater charissime, cõcordiam collegij sacerdotalis firmiter obtinentes, & Catholicæ ecclesiæ cohærentes, quibus significasti cũ Nouatiano te non communicare, sed sequi consilium nostrum, & cum Cornelio coepiscopo nostro vnum tenere consensum. Scripsisti etiam, vt exemplum earundẽ litterarum[3] ad Cornelium collegam nostrum transmitterem, vt deposita omni sollicitudine iam sciret, te[4] secũ hoc est cum Catholica Ecclesia communicare. Sed enim superuenerunt postmodum aliæ litteræ tuæ[5] per Quintum compresbyterum missæ, in quibus animaduerti animum tuum Nouatiani litteris motum nutare cœpisse. Nã cum & consilium & consensum tuum firmiter ãte fixisses, desiderasti in his litteris, vt rescriberem tibi, quam hæresim Nouatianus introduxisset, vel Cornelius qua ratione[6] Trophimo & thurificatis communicet.[7] Quod quidem si pro sollicitudine fidei anxiè curas, & rei dubiæ veritatem sollicitus exploras; reprehendenda non est in timore diuino æstuantis animi sollicitudo suspensa. Quoniam tamen video, post primam sententiam epistolæ tuę, Nouatiani litteris postmodum te esse commotum, illud frater carissime, primo in loco pono: graues viros, & [8] semel super petrã solida stabilitate fũdatos, nõ dico aura leui, sed nec vento aut turbine commoueri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibusdã ventorum incursantium flatibus, frequenter agitetur, & à proposito suo cum quadam leuitatis reprehensione mutetur. Quod ne vel apud te, vel apud quemquam Nouatiani litteræ faciant; vt desiderasti frater, rationem rei tibi breuiter exponam. [9] Et quidem primum, quoniam de meo quoque actu motus videris, mea apud te & persona, & causa purganda est, ne me aliquis existimet à proposito meo leuiter recessisse: & cum[10] euangelicum vigorem primo & inter initia defenderim, postmodum videar animum meum à disciplina, & censura priore flexisse; vt his, qui libellis conscientiam suam maculauerint, vel nefanda sacrificia cõmiserint, laxandam pacem putauerim. Quod vtrunque non sine librata diu & ponderata ratione, á me factum est. Nam cum acies adhuc inter manus esset, & prælium glorioſi certaminis in persecutione ferueret, toto hortatu, & pleno impetu militum vires fuerãt excitandæ, & maxime lapsorum mentes classico quodã nostræ vocis animandæ; vt pœnitentiæ viam non solum, [11] precibus & lamentationibus sequerentur, sed (quoniã repetendi certaminis & reparandæ salutis dabatur occasio) ad confessionis potius ardorem, & martyrij gloriam nostris increpiti vocibus prouocarentur. Denique cum de quibusdam ad me presbyteri & diaconi scripsissent, eos immoderatos esse, & ad communicationem accipiẽdam festinanter vrgere; rescribens eis[12] in epistola mea quæ extat, & hoc addidi: Qui si nimium properant, habẽt in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam postulant, largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi vere & firmiter pœni-

Lib. 4. ep. 2.

tet,

tet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari. De eo tamen quod statuendum esse circa causam lapsorum distuli; vt cum quies & tranquilitas data esset, & Episcopis in vnum conuenire indulgentia diuina permitteret, tũc communicato & librato de omniũ collocatione consilio, statueremus quid fieri oporteret; si quis vero ante consilium nostrum, & ante sententiam de omnium consilio statutam, lapsis temere communicare voluisset, ipse à cõmunicatione abstineretur.[13] Quod etiam Romam ad Clerum tunc adhuc sine Episcopo agentem, & ad Confessores Maximum presbyterum, & cæteros in custodia constitutos,[14] nunc in Ecclesia cum Cornelio iunctos, plenissime scripsi:[15] quod me scripsisse, de eorum rescriptis poteris noscere, nam in epistola sua ita posuerunt: Quanquam nobis in tam ingenti negocio placeat, quod & tu ipse tractasti, prius esse Ecclesiæ pacem sustinendam; deinde sic collatione consiliorum cum Episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus[16] pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem. Additum est etiã[17] Nouatiano tunc scribente, & quod scripserat sua voce recitante, & presbytero Moyse,[18] tuncadhuc confessore, nunc iam martyre subscribente, vt lapsis infirmis, & in exitu constitutis pax daretur. Quæ litteræ per totum mundum missæ sũt, & in notitiam Ecclesiis omnibus, & vniuersis fratribus perlatæ sunt. Secundum quod tamen ante fuerat destinatum, persecutione sopita, cum data esset facultas in vnum conueniendi,[19] copiosus Episcoporum numerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela protexit, in vnum conuenimus, & scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione librauimus, vt nec in totum spes communicationis & pacis[20] lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, & eo quod sibi Ecclesia clauderetur, secuti sæculum gentiliter viuerent; nec tamen rursus censura euangelica solueretur, vt ad communicationẽ temere posilirent; sed traheretur diu pœnitentia, & rogaretur dolenter paterna clementia, & examinarentur causæ & voluntates, & necessitates singulorum,[21] secundum quod libello continetur quem ad te prouenisse confido, vbi singula placitorum capita conscripta sunt. Ac si minus sufficiens Episcoporum in Africa numerus videbatur,[22] etiam Romã super hac re scripsimus ad Corneliũ collegam nostrum,[23] qui & ipse cũ plurimis coepiscopis habito concilio, in eãdem nobiscum sententiã pari grauitate & salubri moderatione consensit.[24] De quo tibi necesse nunc fuit scribere, vt scias me nihil leuiter egisse sed secundũ quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad cõmune concilij nostri consilium distulisse, & nemini quidem ex lapsis prius communicasse; quando adhuc erat, vnde non tantum indulgentiam, sed & coronam[25] lapsis acciperet: postea tamen sicut collegij concordia, & collegendæ fraternitatis, ac medendi vulneris vtilitas exigebat, necessitati temporũ succubuisse, & saluti multorũ prouidẽdũ putasse. & nunc ab his non recedere, quæ semel in concilio nostro de communi collocatione placuerunt, quãuis multa multorum vocibus ventilentur, & mendacia aduersus sacerdotes Dei, de diaboli ore prolata, ad rũpẽdam Catholicæ vnitatis concordiã vbique iactentur. Sed te oportet vt bonũ fratrem atque vnanimem consacerdotem, non quid maligni atque apostatæ dicant facile suscipere, sed quid collegę tui modesti & graues viri faciant, de vitæ & disciplinæ nostræ exploratione perpendere.[26] Venio iã nunc frater charissime, ad personam Cornelij collegæ nostri; vt Corneliũ nobiscũ verius noueris, non de malignorum & detrahentium mendacio, sed de Domini Dei iudicio, qui Episcopũ fecit, & coëpiscoporũ testimonio, quorũ numerus vniuersus per totum mundum concordi vnanimitate consensit. Nam, quod Cornelium charissimum nostrũ Deo & Christo, & Ecclesiæ eius, item consacerdotibus cunctis laudabili prędicatione commendat; non iste ad Episcopatũ subito peruenit, sed[27] per omnia ecclesiastica officia promotus, & in diuinis administrationibus Dominũ sæpe prometitus, ad sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatũ ipsũ nec postulauit nec voluit, nec vt cæteri quos arrogãtiæ & superbiæ suæ tumor inflat, inuasit; sed quietus & modestus, & quales esse consueuerunt, qui ad hunc locum diuinitus eliguntur,[28] pro pudore virginalis cõscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, non vt quidam vim fecit, vt Episcopus fieret; sed ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet.[29] Et factus est Episcopus à plurimis collegis nostris, qui tunc in vrbe Roma aderant, qui ad nos litteras honorificas, & laudabiles, & testimonio suæ prædicationis illustres de eius ordinatione miserunt. Factus est autẽ Cornelius Episcopus de Dei & Christi eius iudicio, de Clericorum pene omnium testimonio, de plebis, quæ tunc affuit, suffragio, & de sacerdotũ antiquorum & bonorum virorum collegio; cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret, quo occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrũm consensione firmato; quisquis iam Episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticã ordinationem, qui Ecclesiæ nõ tenet vnitatẽ, quisquis ille fuerit, multũ de se licet iactans, & sibi plurimũ vendicans, profanus est, alienus est, foris est. Et cum post primum secundus esse non possit,[30] quisquis post vnum, qui solus esse debeat, factus est, iam secundus ille, sed nullus est. Tum deinde post episcopatum non exambitum, nec extortũ, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto Episcopatu suo virtus? quantũ robur animi? qualis firmitas fidei? quod nos simplici corde & perspicere penitus, & laudare debemus:[31] sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda, atque infanda comminaretur; cum multo patientius & tolerabilius auditet leuari aduersus se æmulum principem,[32] quam constitui Romæ æmulũ sacerdotem. Nonne hic frater charissime summo virtutis & fidei testimonio prædicandus est? nõne inter gloriosos confessores & martyres deputandus, qui tantum temporis sedit expectans corporis sui carnifices, & tyranni ferocientis vltores, qui Cornelium aduersus edicta feralia resistentem. & minas, & cruciatus, & tormenta fidei vigore calcantẽ,[33] vel gladio inuaderent, vel crucifigerẽt, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarũ viscera eius & membra laniarent? Etiam si maiestas Domini protegentis & bonitas sacerdotem, quem fieri voluit, factum quoque protexit: tamen Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorẽ, passus quicquid pati potuit, & tyrannum armis, & bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit. Quod autem quædam de illo inhonesta & maligna iactantur, nolo miretis; cum scias hoc esse opus semper diaboli, vt seruos Dei mendacio laceret, & opinionibus falsis gloriosum nomen infamet; vt qui conscientiæ suæ luce claresçunt, alienis rumoribus sordidentur. Explorasse autem collegas nostros scias, & verissime comperisse, nulla illũ libelli, vt quidam iactãt, labe maculatum esse, sed neque cum Episcopis, qui sacrificauerunt, communicationem sactilegam miscuisse; sed eos demum, quorum causa audita & innocentia comprobata sit, coniunxisse nobiscum. Nã & de Trophimo, de quo scribi de sideratsti, non ita res est, vt ad te pertulit rumor, & mendacium malignorum. Nã sicut anteceſſores nostri sæpe fecerũt, colligendis fratrib. nostris charissimus frater noster Cornelius[34] necessitati succubuit:[35] & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat, redeũte nũc ad Ecclesiam Trophimo, & satisfaciente, & pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente, & fraternitatem, quam nuper abstraxerat, cum plena humilitate & satisfactione reuocante, auditæ sunt eius preces; & in Ecclesiam Domini, non tam Trophimus quam maximus fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admissus est: qui omnes regressuri ad Ecclesiã non essent, nisi cum Trophimo comitãte veniſſent.[36] Tractatu ergo illic cum collegis plurimis habito, susceptus est Trophimus; pro quo satisfaciebat fratrum reditus, & restituto multorũ salus: sic tamẽ admissus est Trophimus,[37] vt laicus communicet; nõ secundũ

quod

quod ad te malignorũ litteræ pertulerunt, quasi locũ sacerdotis vsurpet. Sed & quod passim cõmunicare sacrificatis Cornelius tibi núciatus est, hoc etiã de apostatarum fictis rumoribus nascitur. Neque enim possunt laudare nos qui recedũt: aut expectare debemus vt placeamus illis, qui nobis displicẽtes, & contra Ecclesiã rebelles, sollicitandis de Ecclesia fratribus violenter insistunt. Quare & de Cornelio, & de nobis quæcunque iactantur, nec audias facile, nec credas frater charissime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, sicut placuit, in periculo subuenitur: posteaquam tamen subuentum est, & periclitantibus pax data est, suffocari à nobis non possunt, aut opprimi, aut vi & manu nostra in exitum mortis vrgeri: vt quoniam morientibus pax datur, necesse sit mori eos qui acceperint pacem: cũ magis in hoc iudicium diuinæ pietatis, & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. [38] Et iccirco si accepta pace cõmeatus à Deo datur, nemo hoc debet in sacerdotibus criminari cum semel placuerit fratribus in periculo subueniri. [39] Nec tu existimes frater charissime, sicut quibusdã videtur, libellicos cum sacrificatis æquari oportere; quãdo inter ipsos etiam qui sacrificauerint, & conditio frequenter, & causa diuersa sit. Neque enim æquandi sunt, ille qui ad sacrificiũ nefandum statim voluntate [40] profiliuit; & qui reluctatus & congressus diu ad hoc funestum opus necessitate peruenit: ille qui & se & omnes suos prodidit; & qui ipse pro cunctis ad discrimen accedens, vxorem, & liberos, & domum totam periculi sui perfunctione protexit: ille qui inquilinos, vel amicos suos ad sacrificium cõpulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiã plurimos, qui extorres & profugi recedebãt, in sua tecta & hospitia recepit, ostẽdens & offerẽs Domino multas [41] viuẽtes & incolumes animas, quæ pro vna saucia deprecentur. cum ergo inter ipsos qui sacrificarint, multa sit diuersitas; quæ inclementia est, & quam acerba duritia, libellaticos cum iis qui sacrificauerint, iungere? quãdo is cui libellus acceptus est, dicat: Ego prius legerã & Episcopo tractante cognoueram, non sacrificandum idolis, nec simulacra seruum Dei adorare debere; & iccirco ne hoc facerem, quod non licebat (cum occasio libelli fuisset oblata, quẽ nec ipsum acciperem, nisi ostẽsa fuisset occasio) ad magistratum vel veni, vel alio eunte mandaui: Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire nõ posse, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamẽ etiam iste qui libello maculatus est, postea quam nobis admonentibus didicit nec hoc se facere debuisse, & si manus pura sit, & os eius feralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamẽ eius esse pollutã; flet auditis nobis, & lamẽtatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & nõ tam crimine, quam errore deceptus, quod iam de cetero instructus, & paratus sit, contestatur. [42] Quorum si pœnitentiam respuamus habẽtium aliquam fiduciã tolerabilis conscientiæ, statim cum vxore, cum liberis quos incolumes reseruauerant, in hæresim vel schisma [43] diabolo inuitante rapiuntur: & adscribetur nobis in die iudicij, nec ouẽ saluciã curasse, & propter vnam sauciam multas integras perdidisse. Et cũ Dominus relictis nonaginta nouem sanis vnam errantẽ & lassam quæsierit, & inuentam humeris suis ipse portauerit; [44] nos non tantum non quæramus lapsos, sed & venientes arceamus: & cum pseudopropheta gregem Christi nunc vastare & lacerare non desinant, occasionẽ canibus & lupis demus, vt quos persecutio infesta nõ perdidit, eos nos duritia nostra & inhumanitate perdamus. Et vbi erit frater charissime quod apostolus dicit? *Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis vt saluentur. Imitatores mei estote sicut & ego Christi.* Et iterum: *Factus sum infirmus infirmis, vt infirmos lucrarer.* Et iterum: *Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra:* [45] *& si lætatur vnum membrum, collætantur & cætera membra.* Alia est Philosophorum & Stoicorum ratio frater charissime, qui dicunt omnia peccata paria esse, & virum graue non facile flecti oportere. inter Christianos autẽ & philosophos plurimũ distat Et cũ Apostolus dicat: [46] *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam,* vitanda quæ non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris præsumptione descendunt. De moyse autem legimus in scripturis dictum: *Et fuit Moyses homo lenis nimis.* Et Dominus in euangelio suo dicit: *Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri.* Et iterum: [47] *Non est opus sanis medicus, sed male habentibus.* Quam potest exercere medicinam, qui dicit: ego solos sanos curo, quibus medicus necessarius non est? Opem nostram, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes iacere eos, quos persecutione funesta sauciatos videmus: qui si in totum mortui essent, nunquam de eisdem post modum & confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis [48] quod pœnitentia sequente reuelescat, [49] ad fidem, & ad virtutem de pœnitentia robur armatur; quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia dure & crudeliter segregatus, ad gentiles se vias & sæcularia opera conuertat, vel ad hæreticos & schismaticos reiectus ab Ecclesia trãseat. [50] Vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit extra Ecclesiam constituras, & ab vnitate atque à charitate diuisus, coronari in morte nõ poterit. Et ideo placuit frater charissime examinatis causis singulorum, libellaticos interim admitti, [51] sacrificatis in exitu subueniri, [52] quia exomologesis apud inferos nõ est, nec ad pœnitentiã quis à nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium prius venerit, corroboratus á nobis inuenietur armatus ad prælium: si vero ante prælium infirmitas vrserit, [53] cum solatio pacis & communicationis abscedit. Neque enim præiudicamus Domino iudicaturo, quo minus si pœnitentiam plenam & iustam peccatoris inuenerit, tunc ratum faciat, quod à nobis fuerit hic statutum. Si vero nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluserit; Deus qui non deridetur, & qui cor hominis intuetur, de his quæ nos minus perspeximus, iudicat, & seruorum sententiam Dominus emẽdet; dum tamen nos meminisse frater debeamus scriptum esse: *Frater fratrem adiuuans exaltabitur.* Et Apostolum quoque dixisse: [54] *In contemplatione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi.* Item quod superbos redarguens & arrogantiam frangens in epistola sua ponat: *Et qui se putat stare, videat ne cadat.* Et alio in loco dicat: *Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabis autem, potens est enim Deus statuere eum.* Ioannes quoque Iesum Christum Dominum aduocatum & deprecatorem propeccatis nostris probet dicens: *Filioli mei ista scribo vobis ne delinquatis, & si quis deliquerit, aduocatum habemus apud patrem,* [55] *Iesum Christum iustum, & ipse est deprecatio pro delictis nostris.* Et Paulus quoque Apostolus in Epistola sua posuit: [56] *Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine illius, liberabimur per illum ab ira.* Cum pietatem & clementiam cogitantes, nõ acerbi adeo, nec duri, nec in fouẽdis fratribus inhumani esse debemus: sed dolere cũ dolentibus, & cum flentibus flere, & eos quantum possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis erigere, nec adeo immites & pertinaces eorũ pœnitentiã retundẽdã, nec iterũ soluti & faciles ad communicationem temere laxandam. Iacet ecce saucius frater ab aduersario in acie vulneratus. inde diabolus conatur occidere quem vulnerauit, hinc Christus hortatur ne in totum perat, quem redemit. Cui de duobus assistimus, [57] in cuius partibus stamus? vtrum ne diabolo fauemus vt perimat, & semianimẽ fratrem iacentem, sicut in Euangelio sacerdos & leuites præterimus? an vero vt sacerdotes Dei & Christi, quod & Christus docuit, & fecit imitantes, vulneratum de aduersarij faucibus rapimus, vt curatum Deo iudici reseruemus? [58] Nec putes frater charissime, hinc aut virtutẽ fratrum minui, aut martyria deficere, quod lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœnitentibus spes pacis oblata. Manet vere fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis & fortis perseuerat integritas. Nam & mœchis à nobis pœnitentiæ tempus conceditur, & pax datur, non tamen idcirco virginitas in ecclesia deficit, aut continen

Luc. 13. *Matth.* 18. 1. *Cor.* 9. 1. *Cor.* 14. 1 *Cor.* 9. 1 *Cor.* 12. *Coloss.* 2. *Num.* 12. *Luc.* 6. *Matth.* 9. *Gal.* 6. 1. *Reg.* 16. *Prouer.* 18. *Gal.* 6. 1. *Cor.* 10. *Rom.* 14. 1. *Ioan.* 2. *Rom.* 5. *Luc.* 10.

tiæ

tiæ propositum glorioſum per aliena peccata langueſcit. Floret Eccleſia tot virginibus coronata, & caſtitas ac pudicitia tenorem gloriæ ſuæ ſeruat, nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. Aliud eſt, ad veniam ſtare, aliud ad gloriam peruenire: [59] aliud *miſſum in carcerem non exire inde, donec ſoluat nouiſſimũ quadrantem*; aliud ſtatim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari, & purgari diu igne; aliud peccata omnia paſſione purgaſſe: aliud denique [60] pendere in die iudicij ad ſententiam Domini, aliud ſtatim à Domino coronari. Et quidem apud anteceſſores noſtros quidam de Epiſcopis iſtic in prouincia noſtra [61] dandam pacem mœchis non putauerunt, & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauſerunt; non tamen à coepiſcoporum ſuorum collegio receſſerunt, aut catholicæ eccleſiæ vnitatem vel duritie, vel cenſuræ ſuæ obſtinatione ruperunt; vt quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat, de eccleſia ſepararetur. [62] Manente concordiæ vinculo & perſeuerante catholicæ Eccleſiæ indiuiduo ſacramẽto, actum ſuũ diſponit & dirigit vnuſquiſque Epiſcopus, rationem propoſiti ſui Domino redituru. [63] Miror autem quoſdam ſic obſtinatos eſſe, vt dandam non putent lapſis pœnitentiam, aut pœnitentibus exiſtimẽt veniam denegandam, cum ſcriptum ſit: *memento vnde ceciderıs, & age pœnitentiam, & fac priora opera.* Quod vtique ei dicitur, quem conſtat ceciditſſe, & quem Dominus hortatur per opera rurſus exſurgere, quia ſcriptum eſt: *Eleemoſyna à morte liberat*; & non vtique ab illa morte, quam ſemel Chriſti ſanguis extinxit, & à qua nos ſalutaris baptiſmi & redemptoris noſtri gratia liberauit, ſed ab ea, quæ per delicta poſtmodum ſerpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam non agenti Dominus comminatur. [64] *Habeo*, inquit, *aduerſus te multa, quod vxorem tuam Iezabel, quæ ſe dicit prophetam, ſinis docere & ſeducere ſeruos meos, fornicari* [65] *& manducare de ſacrificijs, & dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret*, [66] *& pœnitere non vult à fornicatione. Ecce mitto eam in lectum & qui cum ea fornicati ſunt, in maximam tribulationem, niſi pœnitentiam geſſerint ab operibus ſuis.* Quos vtique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, niſi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur. Et in Euangelio: *Dico* inquit *vobis ſic erit gaudium in cœlo* [67] *ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis, quibus non eſt opus pœnitentia.* Nam cum ſcriptum ſit: *Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum*; vtique qui neminem vult perire, cupit peccatores pœnitentiam agere, & per pœnitentiam denuo ad vitam redire. Ideo & per Iohel prophetam clamat & dicit: *Et nunc dicit Dominus Deus: Reuertimini ad me ex toto corde veſtro, ſimulque & ieiunio, & fletu, & planctu, & diſcindite corda veſtra, & non veſtimenta veſtra, & reuertimini ad Dominum Deum veſtrum: quia miſericors & pius eſt, & patiens, & multæ miſerationis, & qui ſententiam flectat aduerſus malitias irrogatas.* In pſalmis etiam legimus cenſuram pariter & clementiam Dei comminantis ſimul atque parcentis; punientis vt corrigiat, & cum correxerit reſeruantis. *Viſitabo*, inquit, *in virga iniquitates eorum, & in flagellis delicta eorum. Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis.* Dominus quoque in Euangelio pietatem Dei patris oſtendens ait: *Quis eſt ex vobis homo quẽ ſi petierit filius eius panem, lapidem* [69] *porriget illi? aut ſi piſcem poſtulauerit, ſerpentem illi porriget? Si ergo vos, cum ſitis nequam, ſcitis bona data dare filijs veſtris, quando magis pater veſter cæleſtis dabit bona poſcentibus ſe?* [69] Comparat hic Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largamque pietatem: quod ſi iſte in terris nequam pater offenſus grauiter à filio peccatore & malo, ſi tamen eundem poſtmodum viderit reformatum, & depoſitis prioris vitæ delictis, ad ſobrios & bonos mores, & ad innocentiæ diſciplinam pœnitentiæ dolore correctum, & gaudet & gratulatur, & ſuſceptum quem ante proiecerat, cum voto paternæ exultationis amplectitur; quanto magis vnus ille & verus pater bonus miſericors & pius, immo ipſa bonitas & miſericordia & pietas lætatur in pœnitentia filiorum ſuorum, nec iram pœnitentibus, aut plangentibus & lamentantibus pœnam comminatur, ſed veniam magis & indulgentiam pollicetur? Vnde Dominus in euangelio beatos dicit plangentes, quia qui plangit, miſericordiam prouocat: qui peruicax & ſuperbus eſt, iram ſibi & pœnam iudicij venientis exaggerat. Et iccirco frater chariſſime, [70] pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum ſuorum toto corde & manifeſta lamentationis ſuæ profeſſione teſtantes, prohibendos omnino cenſuimus à ſpe communicationis & pacis, ſi in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia, ſed mortis vrgentis admonitio compellit, nec dignus eſt in morte accipere ſolatium, qui ſe non cogitauit eſſe moriturum. [71] Quod vero ad Nouatiani perſonam pertinet, frater chariſſime, de quo deſideraſti tibi ſcribi, quam hæreſim introduxiſſet; ſcias nos primo in loco [72] nec curioſos eſſe debere quid ille doceat, cum foris doceat. Quiſquis ille eſt, & qualiſcunque eſt, Chriſtianus non eſt, qui in Chriſti Eccleſia non eſt. [73] Iactet ſe licet, & philoſophiam vel eloquentiam ſuam ſuperbis vocibus prædicet; qui nec fraternam caritatem, nec eccleſiaſticam vnitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amiſit. Niſi ſi Epiſcopus tibi videtur, qui Epiſcopo in eccleſia á ſedecim coëpiſcopis facto, adulter, atque extraneus Epiſcopus fieri à deſertoribus per ambitum nititur: & cum ſit á Chriſto vna eccleſia per totum mundum in multa membra diuiſa, item [74] epiſcopatus vnus, epiſcoporum multorum concordi numeroſitate diffuſus; ille poſt Dei traditionem, poſt connexam & vbique coniunctam Catholicæ Eccleſiæ vnitatem, humanam conetur Eccleſiam facere, & per plurimas ciuitates nouos Apoſtolos ſuos mittat, vt quædam recentia inſtitutionis ſuæ fundamenta conſtituat; cumque iam pridem per omnes prouincias, & [75] per vrbes ſingulas ordinati ſint Epiſcopi in ætate antiqui, in fide integri, in preſſura probati, in perſecutione proſcripti; ille ſuper eos [76] creare alios pſeudoepiſcopos audeat. Quaſi poſſit aut totum orbem noui conatus obſtinatione peragrare, aut eccleſiaſtici corporis compaginem diſcordiæ ſuæ ſeminatione reſcindere; neſciens ſchiſmaticos ſemper inter initia feruere, incrementa vero habere non poſſe, nec augere quod illicite cœperint, ſed ſtatim cum praua ſua æmulatione deficere. [77] Epiſcopatũ autem tenere non poſſet, etiam ſi Epiſcopus prius factus, à coëpiſcoporum ſuorum corpore, & ab Eccleſiæ vnitate deſciſceret; quando Apoſtolus admoneat, vt inuicem nosmetipſos ſuſtineamus, ne ab vnitate quam Deus conſtituit, recedamus, & dicat: *Suſtinentes inuicem in dilectione, ſatis agentes ſeruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis.* Qui ergo nec vnitatem Spiritus, nec coniunctionem pacis obſeruat, & ſe ab Eccleſiæ vinculo atque à ſacerdotum collegio ſeparat; Epiſcopi nec poteſtatem poteſt habere, nec honorem, qui Epiſcopatus nec vnitatem voluit tenere, nec pacem. [78] Tum deinde quantus arrogantiæ tumor eſt, quanta humilitatis & lenitatis obliuio, arrogantiæ ſuæ quanta iactatio, vt quis aut audeat, aut facere ſe poſſe credat, quod nec apoſtolis conceſſit Dominus, vt zizania à frumento putet ſe poſſe diſcernere, aut quaſi ipſi paleam ferre & aream purgare conceſſum ſit, paleas conetur à tritico ſeparare. Cũque Apoſtolus dicat: *In domo autem magna non ſolum vaſa aurea ſunt & argentea, ſed & lignea & fictilia*; aurea & argentea vaſa videatur eligere, lignea vero & fictilia contemnere, abiicere, damnare; quando non niſi die Domini vaſa lignea diuini ardoris incendio concrementur, & fictilia ab eo cui data eſt ferrea virga, frangantur. Aut ſi ſe cordis & renis ſcrutatorem conſtituit & iudicem, per omnia æqualiter iudicet, & cum ſciat ſcriptum eſſe. *Ecce ſanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat* [79] fraudatores & mœchos à latere atque à comitatu ſuo ſeparet: quando multo & grauior, & peior ſit mœchi quam libellatici cauſa, tum hic neceſſitate, ille voluntate peccauerit: hic exiſtimãs ſibi ſatis eſſe quod nõ ſacrificauerit, errore deceptus ſit; ille matrimonij expugna-

tor

Matt.5. 1.Cor.3. Apoc.2. Tob.4. Apoc.2. Luc.15. Sapient.1. Iohel.2. Pſalm.88. Matth.7. Matt.5. Ephes.4. 2.Tim.2. Pſal.2. Ioan.5.

tor alieni, vel lupanar ingressus, ad cloacam & cœnosam voraginem vulgi, sanctificatum corpus & Dei templum detestabili colluuione violauerit: sicut Apostolus dicit:
1.Cor.6. *Omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est, qui autem mœchatur, in corpus suum peccat.* Quibus tamen & ipsis pœnitentia conceditur, & lamentandi ac satisfaciendi spes relinquitur, secundum ipsum Apostolum dicentem:
1.Cor.12. *Timeo, ne forte veniens ad vos, lugeam multos ex his qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam de immunditijs quas fecerunt & fornicationibus & libidinibus.* Nec sibi in hoc noui hæretici blandiantur, quod se dicant idololatris non communicare; quando sint apud illos & adulteri & fraudatores, qui teneantur idololatriæ crimine,
Ephes.5. secundum Apostolum dicentem: [80] *Hoc enim scitote, intelligentes quia omnis fornicator aut immundus, aut fraudator, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno*
Coloss.3. *Christi & Dei.* Et iterum: *Mortificate itaque membra vestra quæ in terra sunt.* [81] *exponentes fornicationem, immunditiam, & concupiscentiam malam, & cupiditatem, quæ sunt idolorum seruitus, propter quæ venit ira Dei.* Nam cum corpora nostra membra sint Christi, & singuli simus templum Dei, quisquis adulterio templum Dei violat, Deum violat, & qui in peccatis committendis voluntatem diaboli facit, dæmonijs & idolis seruit. Neque enim mala facta de sancto Spiritu veniunt, sed de aduersarii instinctu; & de immundo spiritu natæ concupiscentiæ contra Deum facere, & diabolo seruire compellunt. Ita fit, vt si peccato alterius inquinari alterum dicunt, & idololatriam delinquentis ad non delinquentem transire sua assueratione contendunt; excusari secundum suam vocem non possint ab idololatriæ crimine, cum constet de Apostolica probatione, mœchos & fraudatores, quibus illi communicant idololatras esse. Nobis autem secundum fidem nostram, & diuinæ prædicationis datam formam, competit ratio veritatis, vnumquemque in peccato suo ipsum teneri, [82] nec posse alterum pro altero reum fieri, cum Dominus præ-
Ezech.18. moneat & dicat: *Iustitia iusti super eum erit, & scelus scelerati super eum erit.* Et iterum: *Non morientur patres pro filijs, & filij non morientur pro patribus. Vnusquisque in peccato suo morietur.* [83] Quæ dum legentes scilicet & tenentes, neminem putamus à fructu satisfactionis & spe pacis arcendum; cum sciamus iuxta scripturarum diuinarum fidem, auctore & hortatore ipso Deo, & ad agendam pœnitentiam peccatores redigi, & veniam atque indulgentiam pœnitentibus non denegari. Atque ô frustrandæ fraternitatis irrisio, ô miserorum lamentantium caduca deceptio, ô hæreticæ institutionis inefficax & vana traditio; hortari ad satisfactionis pœnitentiam, & subtrahere de satisfactione medicinam; dicere fratribus nostris, plange & lacrimas funde, & diebus ac noctibus ingemisce, & pro abluendo & purgando delicto tuo largiter & frequenter operare, sed extra Ecclesiam post omnia ista morieris: quæcunque ad pacem pertinent, facies, sed nullam pacem, quam quæris, accipies. Quis non statim pereat? quis non ipsa desperatione deficiat? Quis non animum suum á proposito lamentationis auertat? Operari tu putas rusticum posse, si dixeris: agrum peritia omni rusticitatis exerce; culturis diligenter insiste: sed nullam messem metes, nullam vindemiam premes, nullos oliueti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes? [84] Vel si ei, cui dominium est, vsum nauium suadeas, dicas: Materiam de excellentibus syluis mercare frater, carinam prævalidis & electis roboribus intexe, clauo, funibus, velis, vt fabricetur atque armetur nauis, operare: sed cum hæc feceris, fructū [85] de actibus eius & cursibus non videbis? Præcludere est atque abscindere iter doloris ac pœnitendi viā, vt cū in scripturis Dominus Deus reuertētibus ad se & pœnitētibus blandiatur; nostra duritia & crudelitate, dū fructus pœnitentię intercipitur, pœnitentia ipsa tollatur. Quod si inuenimus á pœnitentia agenda neminē debere prohiberi, & deprecantibus atque exorātibus Domini misericordiam, secūdū quod ille misericors & pius est, [86] per sacerdotes eius pacem posse concedi; admittendus est plangētium gemitus, & pœnitentiæ fructus dolentibus non negandus. [87] Et quia apud inferos confessio nō est, nec exomologesis illic fieri potest; qui ex toto corde pœnituerint & rogauerint, in Ecclesiam debent interim suscipi, & in ipsa Domino reseruari, qui ad Ecclesiam suam venturus, de illis vtique, quos in ea intus inuenerit, iudicabit. Apostatæ vero & desertores, vel aduersarij & hostes, & Christi Ecclesiā dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti secundum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacē quando nec spiritus, nec Ecclesiæ tenuerunt vnitatem. Hæc interim frater carissime pauca de multis, quantum potui, breuiter decucurri, quibus & desiderio tuo satisfacerem, & te magis ac magis collegij & corporis nostri societati coniungerē. si autē tibi veniendi ad nos opportunitas & facultas fuerit; plura in commune conferre, & vberius ac plenius, quæ in salutarem concordiam faciant, tractare poterimus. [88] Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LII.

1. Antoniano] *Antonianus vnus erat Episcoporum Numidiæ, ad quos scribitur Epistola infra. Cypr. & Collegarum de baptizandis hæreticis.*

2. Accepi primas litteras tuas] *Sic Ms. cod. Afflig. Manutius & Morel. pro eo quod erat prius:* accepimus, *& rectè; neque enim vsquam de se plurali numero loquitur Cyprianus. Desideratur autem tum prima tum secunda epistola Antoniani.*

3. ad Cornelium collegam nostrum] *Quomodo collegas suos vocet non vno in loco Cyprianus Romanos Pontifices, tractatum est à nobis supra epistola 4. non est itaque quod cuipiam scrupulum injiciat Erasmi ad hunc locum adnotatiuncula.*

4. secum, hoc est, cum ecclesia catholica communicare] *Certe vel hic locus confirmat Romani Pontificis auctoritatem; si enim verum sit, cum ecclesia Catholica illum communicare, qui cum Cornelio Romano Papa communicat, erit igitur ecclesia illa catholica, cui præsidet Cornelius, atque deinde signum per quod discernatur ecclesia catholica ab hæreticorum conciliabulis, est successio Romanorum Pontificum. Verum de hoc latius Epistola ad Magnum.*

5. per Quintum compresbyterum] *Fortassis is ipse Quintus est, ad quem postea factum Episcopum in Mauritania est epistola infra lxxij.*

6. Trophimo & thurificatis] *Trophimus vnus erat lapsorum. & quos infra sacrificatos, hic thurificatos, nuncupat. Patet autem hinc, præcipuam calumniam Nouatiani contra Cornelium fuisse, quod Trophimo & thurificatis communicasset.*

7. quod quidem si pro sollicitudine fidei &c.] *Colligitur hinc, non reprehendendam atque adeo nec hæreticam esse illam in fide dubitationem, qua rei veritas sollicite exploratur, hoc est, quam diu res nondum diffinita est; vti hoc loco schisma inter Cornelium & Nouatianum, insta erat dubitandi causa. Sic & D. Aug. Epistola 168. inter hæreticos non esse deputandos dicit, qui aut ab hæreticis seducti (quos credentes hæreticis nuncupat, lib. de vtil. cre. ad Honoratum cap. 1.) aut à parentibus in errorem lapsis acceptam sententiam, nulla pertinaci animositate defendunt, quærunt autem cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati quam inuenerint. At contra qui de semel manifestata fidei catholicæ veritate, hoc est, de semel definitis fidei articulis pertinaciter dubitat, ab hæresi non excusatur. Dubius enim in fide infidelis est, inquit Gelasius papa) & non solum anathematizantur in Sin. Ephesina generali, quicontraducunt definitis per illud concilium & alia præcedentia, sed omnes etiam illi qui fidem illorum patrum non confitentur. Quale quid habes etiam in diffini. septimæ Synodi, actione vltima, de articulo hodie maxime controverso: quare & verba subijcienda censuimus: hæc est, (inquiunt) fides Apostolorū, hæc est fides patrum: hæc est fides Orthodoxorum, hæc fides orbem terrarum confirmauit. Credentes in vnum deum in Trinitate laudatū, venerandas imagines amplexamur. Qui secus agunt, anathemate percellantur, qui sic non sentiunt, ab ecclesia depellantur. Eodem pertinet illud Theoph. in ca. 1. ad Romanos, Si fidem scrutari hæsitando cœperimus, omnium proculdubio patiemur iacturam. Item illud D. Ambr. in Concilio Aquileiensi. Qui Arium non damnat, similis illi est, & hæreticus iure censendus. Imo & imperatores Theodosius, Valentinianus & Gratianus cod. de hæreticis l. omnes, hæreticorum definiūt vocabulo contineri, & latis aduersus eos sanctionibus succumbere debere, qui vel pro leui argumento à iudicio catholicæ religionis vel tramite detecti fuerint deuiare. Hæc paulo prolixius, propter eos, qui non verentur de semel ab ecclesia definitis suspensam perpetuo tenere sententiam, & (vt cum Elia prophetæ loquar) claudicant in duas partes; qui certe si non pertinaciter dubitarent, ecclesiæ Catholicæ partes, cuius Dominus est Deus, sequerentur potius, quam Synagogæ Baalitica.*

8. semel super petram solida stabilitate fundatos] *Alludit ad illud Euangelicum Matth. 7. Omnis ergo qui audit verba mea hæc & facit ea, assimilabitur vero sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Quare quum ibi non addatur:* robustam, *nec eam vocem habent Afflig. Ms. cod. rectè omissa est à Manut.*

9. Et

9. Et quidem primum quoniam de meo quoque actu &c] *Quæ admodum satis constat ex libro & Epistolis superioribus de lapsis, erat initio, persecutione adhuc feruente, durior paulo erga lapsos Cyprianus, vtpote qui non nisi exacta pœnitentia, ad pacem admittendos censeret, nisi forte ad preces Martyrum instante periculo mortis, idque non solum in sacrificatis sed & in libellaticis obseruari volebat. Pace autem iam ecclesiæ data, quum primum conuentre licuit, in Episcoporum Africa concilio nonnihil moderata est illa censura, & placuit illis (vti infra hac eadem epistola dicit) examinatis causis singulorum, libellaticos interim admitti, sacrificatis vero in exitu subueniri. Culpabat itaque Cyprianum Antonianus, quod sententiam mutasset, ipse vero iustissimas mutati consilij rationes adducit, neque sibi soli, sed & Clero Romano primum, & deinde episcopis compluribus placuisse hanc diffinitionem, imo vero & à Cornelio Synodo Romana confirmatã. Atqueo hac ad loci huius intellectum sufficiant.*

10. euangelicum vigorem] *Sic Afflig. Ms. & Manut. pro eo quod cæteri:* euangelij.

11. precibus & lamentationibus] *Ita recte locum hunc restituerunt Manutius & Morelius, antea enim interiecta particula:* sed, *sensum obscurabat. Apud eosdem confirmatam reperi coniecturam meam, qua legendum conieceram:* dabatur, *pro eo quod erat:* datur, *quod ex editione Remboldi irrepserat, nam vetus excusus & Afflig. sod etiam priori modo legunt.*

12. in epistola mea quæ exstat] *habes hanc supra numero xiiij. vbi ex hoc loco suppleuimus quod deerat.*

13. Quod etiam Romam ad Clerum &c. & ad Confessores] *Recte ita Ms. cod. Afflig. & Manutius, pro eo quod erat:* ad Romanum Clerum: *nam significat se Romam misisse & ad Clerum & ad Confessores litteras. Horum illa desiderantur præter verba aliquot hic & Epistola supra xxxi. allegata, hæ vero sunt supra num. xxv.*

14. nunc in ecclesia cum Cornelio iunctos] *Scripta est ergo hæc Epistola post reditum Confessorum ad vnitatem, & vti paulopost constat, post primam Synodum Africæ & Synodum Romanam de lapsis, non vero post secundam, nam ibi denuo alia fuit facta de sacrificatis moderatio, atque adeo hinc patet, scriptam hanc post Epistolam præcedentem, & ante Epistolam Synodi Africanæ ad Cornelium, nam illa secunda fuit.*

15 Quod me scripsisse, de eorum rescriptis] *Rescripta, habes supra Epistolas xxvi. & xxxi. Ex eo autem quod prius epistolam cuius meminit exstare dixit, huius vero epistolæ verba ex rescripto citat, videntur hæ litteræ Cypriani, iam tum fuisse deperditæ.*

16. pariter ac stantibus laicis] *De hac Cypriani phrasi supra epistola xiiij. paulo ante citata.*

17. Nouatiano tunc scribere] *Erat igitur Nouatianus vnus ex præcipuis presbyteris Romanis.*

18 Tunc adhuc confessore, nunc iam martyre] *Cæterũ si vspiam alibi, hic apertè distinguit inter confessorem & Martyrem; in quo vero differant, supra late Epistola ix. Admonuit autem Catechius D. Pacianũ hunc locum citantem, non habere particulam:* adhuc *& similiter apud illum paulopost desiderari vocem:* omnibus.

19. copiosus Episcoporum numerus] *Loquitur de Synodo Africana contra Nouatum de lapsis, quam contigisse post paschã initio pacis, fit verisimile ex epistola supra xl. & epistola ad Cornelium num. lv.*

20. Lapsis denegaretur &c. ecclesia clauderetur] *Sic ex Ms. cod. Afflig. hunc locum restitui, nam antea priori loco erat:* clauderetur, *& posteriori:* abdicaretur.

21. secundum quod libello continetur] *Vtinam exstaret hic libellus placitorum Synodi Africanæ de lapsis.*

22. etiam Romam hac de re scripsimus ad Cornelium] *prima facie existimabam intelligere Cyprianum Epistolam Synodi Africanæ ad Cornelium, quæ sequitur num. liij. Verum ex verbis huius epistola iam dictis:* sed traheretur, *diu pœnitentia &c. aliisque infra positis, collatis cum statuto prioris Synodi, cuius ibi meminerunt, certo deprehendi illam posteriùs scriptam, hanc vero, cuius hic meminit, desiderari.*

23. qui & ipse cum plurimis Episcopis habito concilio] *huius concilij Romani & Africani & aliorum quorundam in hac verba meminit Eusebius lib. 6. histor. eccles. ca. 33 Ob Nouati hæresim concilium sacerdotale celeberrimum in vrbe Roma congregatum est, Episcoporum lx. numero, presbyterorum quoque totidem, cum diaconis pluribus. Præterea etiam per singulas quasque prouincias de hac re magna deliberatione habita decreta significatur, quid facto esset opus. Statuitur ergo, Nouatum quidem cum his qui cum mentis elatione tumidum sequerentur, quique ad inhumanam istam & nihil fraternitatis seruantem sententiam declinarent, alienum esse ab ecclesia; eos vero qui lapsis in certamine fuerant, fraterna miseratione curandos, & fomentis pœnitentiæ medicandos. Scribit & de hac Cornelius vbi Romæ Episcopus ad Ecclesiã Antiochenam, scribens Fabio eius Episcopo, quid etiam Italis, Afris cæterisque occidentalibus visum sit. hactenus ille.*

24. de quo tibi necesse nunc fuit scribere] *Sic Afflig cod Manut. & ante eum Costerius, pro eo quod habebatur corruptiss.* tunc.

25. Lapsus acciperet] *Ita primum restituit hunc locum Grauius, consentiunt Afflig Manut. & Mor. cod. antea erat:* lapsis, *pessime, qui paulopost etiam rectius legunt:* collegæ tui, *quam vulgati:* collegæ nostri.

26. Venio iam nunc &c. ad personam Cornelij] *Latissime hic tractat de vita & promotione Cornelij ad summum Pontificatum.*

27. per omnia officia ecclesiastica promotus] *Plura ergo erant officia ecclesiastica iam ætate Cypriani, de quibus paulo latius infra epistola ad Cornelium contra hæreticos.*

28. pro pudore virginalis conscientiæ] *Fuit ergo virgo non maritus Cornelius, qualem fuisse & Cyprianum ex vita eius constat, qui etiam, quemadmodum Cornelius, ad Episcopum raptus est.*

29; Et factus est Episcopus à pluribus collegis nostris] *Infra Episcopos qui ordinationi Cornelij interfuerant, sedecim fuisse dicit, inter quos (vti patet ex epist. supra xlij) fuerunt ex Affrica Caldonius, Fortunatus, Pompeius, & Stephanus. Apparet autem ex hoc loco, Episcopum siue Papam Romanum ea ætate fieri solere, à sacerdotum Collegio, id est, ab Episcopis, de clericorum testimonio, & plebis suffragio. Sæpe enim variatus est mos eligendi Romani pontificis. Primum D. Petrus suos successores designauit Linum, Cletum, & Clementem. Anacletus & cæteri vsque ad secundum schisma inter Damasum & Vrcisinum Cleri & populi suffragijs creati sunt, & ab Episcopis si qui forte præsentes essent, vt ex hoc loco colligere est. Tum autem in electione Damasi interponi cœpit Imperatorum auctoritas. Et primum quidem in schismate duntaxat, ad sedandos tumultus, vti à Valentino res composita est inter Damasum & Vrcisinum, ab Honorio inter Bonifacium & Eulalium, & à Theodorico rege inter Symmachum & Laurentium. Deinde etiam extra schisma, ne forte tumultus contingeret. Imo ea res paulatim deuenit, vt sine illorum assensu consecrationem suscipere non auderent. Durauit hic mos ad Impera. Constantinum iij. vsque, qui sanctitate Benedicti ij. permotus, permisit liberam vti antea potestatem soli Clero populo Romano eligendi & designandi Pontificis. Postea Adrianus papa conuocata ad hoc Synodo Lateran. Episcopum 153. (quod antea nulli Imperatori concessum fuit) etiam eligendi pontificis ius, ob pulsos Italia Longobardos, Carolo magno concessit. Illi tamen iuri filius eius paulo post renunciauit, vt patet lxiij. distinct. apud Grat. cap. Ludouicus. Sic libera denuo fuit Romanis electio & consecratio Papæ per multum temporis, vsque ad Leonem viij. Qui quum ab Othone primo vi, & armis in sede Apostolica collocatus esset, denuo à Clero & Plebe ad Imperatores ius omne eligendi pontificis transtulit. Hoc priuilegio vsi sunt successores Othonis imo abusi potius ad Hinricum iiij. vsque. Quare iustissimis de causis iterum reuocatum est id ius ad Romanos à Gregorio vij. etiam paulo ante Pontificatum, occasione sumpta à schismate illo inter Benedictum, Siluestrum & Ioannem, sub Henrico Imperatore iij. Nam Stephanus ix. Nicolaus ij. & Alexander secundus, sine assensu Imperatoris, creati sunt. Quod quum iterum surreptitie per insidias impetrasset à Pascali ij. Henricus v. per ipsum Pascalem denuo reuocatum est in Synodo Lateran. Postremum ad solos Cardinales ius eligendi Pontificis delatum est, quod quo tempore cœperit, non perinde constat; nam & si à Nicolao ij. tale quoddam statutum promulgatum sit, postea tamen adhuc aliquoties interceserunt populi & Cleri Romani suffragia. Porrò constitutiones de electione in conclavi celebranda, editæ sunt in Concil. Lugdunensi à Gregorio x. Hæc partim ex Onuphrio Panuino, & Platina, partim ex hierach. Alberti Piggij.*

30. quisquis post vnum qui solus esse debeat] *Hic rursum confirmatur nostra sententia, qua supra diximus, vnum Episcopum peculiariter nuncupari à Cypriano Romanum Pontificem.*

31. se isse intrepidum Romæ, &c.] *Hinc collige, non statim, vti quidam existimant, ab electione Cornelium in exilium missum, sed diu resedisse Romæ intrepidum, imo vsque ad mortem Decij. Facit pro hac sententia, quod paulopost dicit: & tyrannum armis & bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit. Nam in bello periit Decius, occisus à Barbaris, & ipse persecutionem vij. in Christianos indixit. Atque adeo verisimilius est, passum Cornelium sub Gallo ij. & Volusiano consul. Imperante adhuc Q. Herennio Hetrusco Decio Aug. Decij filio, atque hinc factum, vt sub Decio à quibusdam passus dicatur. Verum de hoc in vita Cypriani latius.*

32. quam constituti Romæ æmulum sacerdotem] *Sic primi hunc locum restituimus ex cod. Afflig. pro eo quod erat ante:* Dei sacerdotem. *Significat enim Cornelium patientius tollerasse æmulum Principem, quã Nouatianum æmulum sacerdotem, quem nusquam Cyprianus Deo sacerdotem nominat, sed potius pseudoepiscopum.*

33 vel gladio, &c.] *Varia tormentorum genera quibus Christiani afficiebantur gladius, crux, ignis, vngulæ, nam his membra, vti loquitur, & viscera laniabantur.*

34. necessitati succubuit] *Etiam hunc locum ita castigaui ex Ms. cod Afflig. pro eo quod erat:* necessitate.

35. & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat] *Legitimam adfert recipiendi in gratiam Trophimi causam quod cum illo magna pars plebis illum prius sequuta, ad Ecclesiam redierit.*

36. tractatu ergo illic] *Sic recte Ms. Manutius & Morel. pro eo quod erat:* illius

37. Laicus communicet] *Eadem Phrasi infra epistola ad Hispanos: si vel Laico (inquit) communicare contingeret, & Epistola ad Stephanum secunda: eos quoque hac conditione recipe, vt communicent Laici. Sic & Cornelius Papa epist. ad Fabium Antioch. ab Eusebio citata de Episcopis loquens, qui Nouatianum ordinauerant: Vnum eorum (inquit) ad Laicam communicationem recepimus. Eiusdem communicationis fit mentio Sardic. Concil. can. 1. & Agath. 33. Quid autem significet, explicat canon. 4. Concil. To. 1. de Subdiacono loquens: Absentus, inquit, biennio, postea inter Laicos reconciliatus per pœnitentiam communicet. Laicum igitur communicare, non aliud est veteribus, quam inter Laicos communicare. Orabant autem & communicabant illi extra cancellos, per ministerium Archidiaconi, hoc est, extra chorum, vti hodie loquimur. Quod D. Ambr manifestum facit, dum Theodosium Imperatorem post oblatum munus ad altare, intra cancellos hærentem, per diaconum interrogari iussit, num quid vellet quod istic hæreret? Dicenti se nihil aliud velle, quam vt diuina mysteria peragi videret: Ea (inquit ille) istinc tibi videre non licet. Habent in Dei templo sacerdotes, habent & Laici locum suum. Consistunt autem masculi ad meridiem (Micrologio teste) & fœminæ ad Aquilonem, & cancellis proximi, teste Dionisio Areopag. tanquam Clero viciniores astabant Monachi: Introitus vero virorum custodiebant Ostiarij, Diaconissa introitus feminarum, vti constat ex Constit. Apostol. lib. 2. cap. 16.*

35. Et ideirco si accepta pace commeatus à Deo datur] *Rursum hic commeatum pro liberatione à morte accipit Cyprianus. De qua phrasi vide supra Epistolam xxxiij.*

39. Nec tu existimes &c. libellaticos cum sacrificatis] *Hic explicat quid differant libellatici, id est, qui libros offerebant vt sepplicia euaderent, & sacrificati qui sacrificia idolis immolabant. Locus mire faciens ad intellectum aliorum locorum tum Epistolis tum libro de lapsis, vtpote quo ipsa libellorum forma concinetur.*

40. prosiluit] *Sic Ms. & vetus excusus Manut. & Morelius, pro eo quod erat:* prosiluit.

41. viuentes, & incolumes animas] *Sic etiam illi, excepto veteri & cæteris excusis, qui legunt,* saluatas & incolumes.

42. Quorum si pœnitentiam respuamus] *Pulchre hinc ad finem vsque deducit, ad pœnitentiam admittendos Lapsos contra Nouatiani hæresim, ad quam videbatur propendere Antonianus.*

43. diabolo inuitante rapiuntur] *Ita illi quoque, pro eo quod erat:* raptantur.

44. nos non tantum nunc] *Sic rectè Ms. cod. Manutius & Morelius pro eo quod erat:* intantum, *Ante illos, etiam sic castigarat Costerius.*

45. & si lætatur vnum membrum] *Discrepat hic Cyprianus & supra quoque Epistola xij. (vbi iisdem verbis hanc scripturam citat) à textu tum Græco tum Latino. Quomodo etiam paulo post in illo Luc. 6. Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri, quod tamen legunt Ms. Afflig. cod. & Manut.*

46. Videte ne quis vos deprædetur] *Eodem modo citat hanc scripturam infra Tom. 2. de bono patientiæ, sic & Ambr. in commentar. Hieronymus quoque in Oseæ propheram, & Epistolam ad Galat. Græce etiam est* συλαγωγῶν, *id est, qui in prædam abducat. Terrull. tamen ad vulgatum interpretem magis accedit libr. de præscriptione aduersus hæret. legens: ne quis sic circumueniens vos; & Aug. lib. de Mor. Eccl. Cathol. c. 21. & Serm. de Kal. Ian. à Beda citate, legit cum illo:* ne quis vos decipiat.

47. non est opus sanis medicus] *Quantumuis Latinus Cyprianus, Solœcismum tamen lectionis vulgatæ retinere maluit, quam immutare. Sic alibi illud citat: Neque nubent, neque nubentur, & alio loco: Pauperes euangelizantur.*

48. quod pœnitentia sequente reualescat] *Ita excusi omnes, & placet magis quam illa lectio Afflig. cod. & Costerij:* recalescat.

49. ad fidem & virtutem de pœnitentia robur armatur] *Sic elegantèr Ms. Afflig. & Manut. cum Morelio, pro eo quod erat:* ad fidem ac virtutem pœnitentiæ robur armetur.

50. vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit] *Sic rectè Manutius. Nam phrasin esse Cypriani confessio nominis, & propter nomen pati, satis patet ex Epistola infra luij. & lvij quam mutuatus est à Tertull. libr. de resurrect. carnis, quare nihil opus est addita voce:* Christi, *quam habebant antea excusi, aut:* Domini, *quam habet Afflig. codex. Porro Martyrem neminem esse extra Ecclesiam, denuo repetit in huius Epistolæ calce, item Epistolis duabus modo citatis & ad Inbaianum, lib. etiam de vnitate Eccles. & de Orat. Dominica, vbi in confirmationem allegat illud 1. Cor. 13. Si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Quod toties inculcasse videtur spiritu quodam prophetico. Nam si Socrati & post eum Nicephoro habenda fides, Nouatianus (sic legendum haud dubie pro eo quod est:* Nouatus) *sub Valeriano martyrium passus est. Similia diuus Augustinus contra Donatistas, qui se de martyrio iactabant, Epistolis 61. ad Dulcitium & 167. ad Festum, lib. 1. contra epistolam Parm. c. 7. contra Cresc. Gram. lib. 3. c. 47. & in Psal. 34. & 68. Serm. quoque 15. de verbis Apostoli, D. Hieron. in ca. 1. ad Gall. & in Epistolam ad Philemonem, D. etiam Chrysost. orat. 1. contra Iud. & Optatus Milcuitanus contra Parm. li. 3. Loci notandi, contra Anabaptistas & alios hæret. qui dum de eis supplicium sumitur, martyres se tactant.*

51. Sacrificatis in exitu subueniri] *Pro vera hac lectione substitutum fuit à Remboldo:* subuenire, *quod remansit in excusis. ex hoc loco autem colligere est, scriptam hanc Epistolam ante Epistolam ab hac secundam, quia ibi statutum significatur, vt non solum in exitu, sed quicunque pœnitentiam egissent, sacrificatis omnibus pax daretur.*

52 quia exomologesis apud inferos non est] *Videtur alludere ad illud Psalmi: In inferno autem quis confitebitur tibi?*

53. cum solatio pacis] *Rectè sic legendum censuerunt Costerius, Manutius & Morelius, nam antea corruptiss. legebatur* consolatio.

54. in contemplatione habentes, ne & vos tentemini] *Sic Ms. Afflig. Costerius, Manut. & Morelius, pro eo quod erat prius* habete. *Porro videtur exemplar Cypriani non habuisse solœcismum illum, qui reperitur etiam in Græco exemplari: huiusmodi instructe, considerans ne & tu tenteris. Quomodo tamen vsque adeo legit diuus Hieronymus, vt hinc colligat, Paulum vero dixisse se sermone imperitum, Legit etiam Cyprianus:* Alterutrum, *pro eo quod nostri:* Alter alterius, *quod Latinius expressit Tertull. contra Marcion. lib. 5. Onera vestra inuicem sustinete, quomodo etiam Ambro. in comment. & Aug. serm. 15 de verbis Apostoli.*

55. Iesum Christum iustum] *Sic excusi omnes Afflig. habet:* Iesum Christum suffragatorem, *sed non placet, quum in Epistola 1. Ioannis & Græce & Latine prior sit lectio. Pro eo autem quod legit Cyprianus:* deprecatio, *rectius ex Græco vertit noster interpres:* propitiatio, *nam hæc sonat vox* ἱλασμὸς.

56. Si cum adhuc peccatores essemus Christus] *Omittitur hic à Cypriano, quod etiam in Græcis exemplaribus hodie desideratur, illud: secundum tempus: D. Hieronymus tamen exemplar id habuisse videtur, nam addit quæst. 7 ad Algas.* opportuno tempore.

57. in cuius partibus] *Ita Afflig. cod. & Manutius, cæteri* in cuius parte.

58. Nec putes frater] *Respondet ad Nouatianorum argumentum quo dicebant, martyria non fore tam frequentia, si lapsis pax daretur. Illud autem:* vere videntium, *habet rectè Afflig. cod. Manut. & Morelius, pro eo quod erat antea:* vero.

56. Aliud mihi iam in carcerem non exire inde &c.] *Eadem sunt Cypriano:* ad veniam stare, *missum in carcerem, non exire inde, donec soluat nouissimum quadrantem, & pro peccatis longo dolore cruciatuum emendari, & purgari diu igne. Eadem etiam è contrario, ad gloriam peruenire, statim fidei & virtutis accipere mercedem, & peccata omnia passione purgasse. Per quæ distinguit haud dubie statum lapsorum post hanc vitam, qui nondum pœnitentiam complenerant, à statu Martyrum. Atque adeo mire facit hic locus ad confirmandam Ecclesiæ traditionem de purgatorio, quod etiam ante me animaduertit Reuerendiss. Guedixiensis Episcopus Martinus Peresius Ayala. Alludit autem ad scripturas Matth. 5. & 1. Corinth. 3. Illam eodem modo interpretantur D. Hieronymus in Matth. & Ambr. in Lucam. cap. 12. Hanc vero Origenes hom. 6. in Exod. & 8. in Leuit. Ambr. Theodo. & Oecum. in comment. Augustin. Enchi. c. 69. in Psalm. 36. & 21. de ciuitate Dei capite 26. Paulinus Nolanus paraphrasi Psal. 1. & Epistola ad Seuerum, ac Gregorius lib. dial. 4. capite 7. Vt autem de nomine contendamus, suffragia defunctorum quæ in sacrificijs & precibus Ecclesiasticis fiunt, iam inde ab ætate Apostolorum, indicant esse locum quempiam, in quo puniantur. Alioqui enim frustra oratio fieret, vt à pœnis soluantur. Non tamen tam recens est purgatorij nomen siue purgatoriarum pœnarum, vt meminerunt D. Augustin. Enchir capite cit. de ciuitate Dei li. 20. cap. 25. & 21. cap. 13. Gregorius loco citato, in 3. Psalm. pœnit. & alibi frequenter, & Beda in Psalm. 37. & serm. quodam Ms. in illud Ioannis 1. Ioannes perhibet testimonium de ipso. Ignis etiam purgantis, præter Cyprianum hoc loco & alios supra allegatos, meminerunt etiam D. Hieron. in fin. comment. in Isaia. Ambr. in Psal. 118. serm. 10. Maximus in Diadochum, de perfectione spir. cap 100. Damasc. de ijs, qui dormierunt. Eustratius Constanti. lib. de operatione animæ post mortem, & Gennadius scholarius lib. de purgatorio contra Græcos: vbi multas veterum Græcorum sententias allegat.*

60. pendere in die iudicij ad sententiam iudicis] *Locus hic de die particularis iudicij vnius cuiusque intelligendus videtur, de quo D. Aug. Epistol. ad Hesychium dicit, diem mortis vnius cuiusque, illi diem esse iudicij. Idque satis colligitur ex opposito: statim à Domino coronari. Si enim ad Diem iudicij vsque differenda esset corona Martyrum; non statim coronari, non statim fidei ac virtutis mercedem accipere dicerentur.*

61. dandam pacem mœchis non putauerunt] *Quod hic narrat de quibusdam Episcopis, qui mœchis pacem negabant, sub finem huius Epistola impugnat: docens neminem excludendum à pœnitentia, Hoc autem loco exempli adfert, doceat; sicut illi qui in ea erant sententia, quum plerique alijs in contraria essent, non tamen propterea ab Ecclesia recesserunt: ita nec recedendum fuisse ab Ecclesia Nouatiano, si quid ille nouum saperet, quod alijs non probarentur. Allegat autem alicubi huic locum D. Aug.*

62. manente concordiæ vinculo, &c.] *Similia habes infra sub finem Epistolarum ad Iubaianum & ad Magnum, vbi quid sibi velit latius tractabimus.*

63. Miror autem quosdam sic obstinatos esse] *Hic proprius cum aduersario Nouatiano incipit confligere scripturas accumulans, vt doceat non denegandam Lapsis pœnitentiam.*

64. Habeo aduersum te multa.] *Plane contrariam habet lectionem hic Cyp. lectioni tum Græcæ tū Latinæ, qua hodie extat, qua habet:* pauca.

65. & manducare de sacrificijs] *Hoc ex Afflig cod. substituimus, pro eo quod antea vbique legebatur:* sacrificio, *est enim Græcè:* εἰδωλόθυτα.

66. Et pœnitere non vult] *Hoc etiam pro eo quod erat:* noluit, *Nam Græce & Latine sic legitur. Rectè autem quod Græce est:* εἰς θλῖψιν μεγάλην *vertit: in tribulationem magnam.*

67. super vno peccatore pœnitentiam agente] *Sic Manutius & Morelius conformiter Græco & Latino Lucæ textui, Afflig. tamen codex legit vti excusi hactenus:* super vnum peccatorem; *verum quia idem legit,* super nonaginta nouem iustis, *non placuit illa casuum variatio, præsertim quum supra Epistola 49 priori modo legant excusi & Ms. codices.*

68. porriget ei] *Quum viderem hic libri lectionem excusorum vdicum:* perr gat, *ab editione Afflig. cod.* porrigit, *putaui substituendam veram lectionem:* porriget, *Græce enim est tum Matt. 7 tum Luca. 11* ἐπιδώσει.

69. Comparat hic dominus] *Mendum Remboldi inuaserat omnes excusos, nam sic Ms. & vetus excusus.*

70. pœnitentiã non agêtes, &c.] *Durior paulo fuit D. Cyprianus erga eos, qui solum in articulo mortis pœnitentiam & pacem petebant, idque tempore sic postulante, vtpote in tanta lapsorum copia; licuit autem ei hic in suo sensu abundare, quum res nondum diffinita esset. Certe postea Leo Papa Epistola 89. & Celestinus 1. Epist ad Gall. Episcopos contrariũ definiunt, nempe ad pacem recipiendos etiam eos; qui infirmitate vrgente pœnitentiam postularent.*

7. Quod vero ad Nouatiani personam] *Hic respondet ad*

alteram Antoniani quæstionem, qua petebat doceri, quam hæresim introduxisset Novatianus, primum autem scismaticum, postea sub Epistolæ finem etiam hæreticum fuisse docet.

72. nec curiosos esse debere quid ille doceat] *Locus adnotandus contra quorundam curiositatem in legendis hæreticorum libris, aut scrutandis eorum sententiis.*

73. iactet se licet] *Vox:* licet, *omissa à Remboldo, desideratur etiam in Erasmic. omnibus. Certe Afflig. & vetus excusus eam habent, quare recte restituta à Manut. & Morelio.*

74. Episcopatus vnus, &c.] *Locus rursum insignis pro Episcopatu Romano, similem habes libro de vnitate Ecclesiæ, vbi latius hac de re.*

75. per vrbes singulas ordinati sint Episcopi] *Votus mos vt singulis ciuitatibus singuli præficerentur Episcopi, præsertim autem obseruatus in Africa.*

76. creare alios pseudopiscopos audeat] *De pseudoepiscopis à Novatiano & factione illius ordinatis, Vide plura Epistola lv. Vnde constat eos eo dementiæ venisse, vt etiam Carthagini Fortunatum quendam pseudoepiscopum contra Cyprianum constituerent.*

77. Episcopatum autem tenere non posset] *Simile quid habet Epistola ad Hispanos, & eodem pertinet, quod alibi eius sententiæ videatur, vt hæretici Presbyteri non vere offerant diuinum sacrificium. Sunt autem etiam hæc ex illis quibus tum licebat illi in suo sensu abundare, & confines sint errori illi de baptizandis hæreticis; quare quum res nondum diffinita esset, neminem turbare debent huiusmodi sententiæ. Certe Augustin libris 7. de Baptismo contra Donatistas, omnia argumenta Cypriani exacte dissoluit.*

78. Tum deinde quantus arrogantiæ tumor est] *Similia habes Epist. præcedenti, vbi loci vtriusque verum intellectum ex D. Augustino ostendimus, & de loci huius restitutione, vtque legendum sit non* paleam, *sed:* palam, *aliquid diximus. Quia tamen tum Erasmus hoc loco, tum plerique aduersariorum; Mat. loco de zizaniis, posse conuinci existimant, quod mortis supplicio hæretici affici non debeant, aliquid de huius loci intellectu hic dicendum. Imprimis zizania (inquit Christus) filij sunt nequam, loquitur igitur generatim de omnibus malis, & sic interpretatur vtroque loco Cyprianus, locis quoque dictis Augustinus, primarium etiam illum sensum agnoscit Diuus Hieronymus in comment. Eradicationem vero, pro eiectione ab Ecclesia accipiunt. Origenes homil. 21. in Iosue, Diuus Hieronymus loco citato & Diuus Augustin. initio libr. tertio contra Parm. libr. de fide & operibus & contra aduers. Legis & Prophet. Deinde etiam si de hæreticis & de morte intelligatur iuxta Græcorum sententiam, & Augustin quibusdam in locis, non simpliciter prohibet illos eradicari Dominus, sed tum, quando periculum est, ne eradicetur simul & triticum, quod significant verba illa. Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis simul & triticum. Alioqui enim si simpliciter intelligatur interdicta omnis eradicatio, siue per mortem, siue per Ecclesiæ censuram, non licebit iudicibus Laicis in malificos animaduertere, non licebit Ecclesiasticis iudicibus excommunicare quempiam. Quemadmodum igitur cum metus ille non subest, id est, (vt cum Augustino loquar) quando ita cuiusquam crimen notum est omnibus, & omnibus execrabile, vt res nullos prorsus, vel non tantos habeat defensores, per quos possit sibi sma contingere, non dormire debet seueritas disciplinæ in excommunicatione; quemadmodum etiam vbi seditionis periculum non est, recte in malificos animaduertit magistratus: Ita non video quid obstet, cur quando publice constat de quorundam hæresi, quando periculum non est, ne de Catholicis sumatur supplicium, immo potius e contrario periculum est, ne triticum degeneret in zizania, id est, ne Catholici seducantur ab hæreticis: cur (inquam) de illis sumi non possit extremum supplicium. Idque, non aut tumultu populari à plebe (de quali animaduersione intelligendus venit Iustinus Martyr epistola ad Zenam & Serenum, & alij quidam veteres quos pro se citant aduersarij, præsertim qui vixerunt sub Cæsaribus Ethnicis) aut à iudicibus Ecclesiasticis, aut per accusationem seu postulationem Episcoporum (de quali iudicio in causa Priscilliani loquuntur haud dubie Ambrosius Epistola vigesima septima & Seuerus Sulpitius historia sacra libro secundo) sed per legitimos & seculares magistratus, quomodo ipsum de eodem Priscilliano sumptum supplicium à Maximo, comprobauit Synodus Burdegalensis, Diuus Hieronymus ad Ctesiphontem contra Pelag. & Leo Papa Epistola nonagesima tertia. Narrat etiam Epiphanius & Cyrillus Hierosolymitanus in Cath. supplicium sumptum de Mane primo auctore hæreseos Manicheorum, quem per Regem Persarum excoriatum scribunt, & de Messalianis, qui ob id se Martyrianos appellabant. Optatus quoque Mileuitanus libro tertio contra Parmen. facti Moysi Phinees & Eliæ, comparat factum Macarij cuiusdam: qui Marcionem & Donatum Donatistas occiderat. Eodem pertinet Dioscori Alexandrini vox illa in Synodo Calched. qua flammis dignos clamabat hæreticos. Immo (vt Bernardum homilia sexagesimasexta in cantic. & alios breuitatis gratia præteream) ipse Diuus Augustinus quod nobis cum senserit significat. capite septimo libro primo contra litteras Parmeniani: Quinetiam (inquit) audet conqueri Parmenianus, quod eos Constantinus ad campum, id est, ad supplicium duci iusserit &c. Respondet autem: Quid enim non isti iniste patiuntur &c. & merito criminum & ordine potestatem? Prius enim probent se non esse hæreticos, vel scismaticos, tum demum de indignis pœnis suis laudem emittant vocem &c. Et tamen quid tale patiuntur quale faciunt? Nam si sanguis exit de carne mortali &c. Et paulo post: Sed quorsum ista dicuntur, nimquidnam etiam si obtineant non pertinere ad Imperatorem aduersus eos aliquid statuere, qui prauo in religione sentiunt, propterea si interfecerit eos, quos puniebat, Martyres erunt? Et apertius tractatu vndecimo in Ioann. Mirantur (inquit) quia commouentur potestates Christianæ aduersus detestandos dissipatores Ecclesiæ. Si non ergo mouerentur, & quomodo redderet rationem de imperio suo &c. Vbi, cum probasset quod dixerat, exemplo Nabuchodonosor, tandem concludit dicens: Videris qualia faciunt & qualia patiuntur. Occidunt animas, affliguntur in corpore, sempiternas mortes faciunt, & temporales se perpeti conqueruntur. Habes veram D. Augustini sententiam. Nam quæ illo pro se ex illo citare solent, aut sunt scriptæ ante Epistolam 48. & 50. atque adeo retractata, aut certe scripta ante leges latas ab Imperatoribus de mortis supplicio. De quibus quo tempore primum lata, & de aliis variis pœnarum generibus, aliisque huc pertinentibus, pulchre tractat Dom. Claudius de Sanctes Parisiensis Theologus li. duobus, ad edictа. & de Methodo contra sectas veterum Principum, ad quos lectorem remittimus.*

79. fraudatores & mœchos à latere, &c.] *Donatum, Felicissimum, Nicostratum, & Euaristum intelligit, quorum sceleribus referta sunt, supra Epistola xl. & xlvij.*

80. Hoc enim scitote intelligentes] *Confirmat hic lectionem vulgatam Cyprianus, quomodo etiam in eo quo sequitur: quod est idololatria. Videntur itaque legisse ipsi ἔστε pro eo quod hodie est in Græcis ἔστε, & ἢ ἔστιν εἰδωλολάτρεια pro eo quod nunc legitur ὅτι ἐστὶν εἰδωλολάτρης. Vicissitas litterarum, varia lectionis ansam præbuit. Porro recte vertit: fraudator, pro eo quod Græce est πλεονέκτος.*

81. exponentes fornicationem] *Hic reperitur vox:* exponentes, *quæ tamen nec in Græcis nec in Latinis Apostoli extat exemplaribus. omittitur autem vox:* libidinem, *pro qua Græce est:* πάθος, *legitur etiam:* quæ sunt, *pro eo quod textus vterque:* quæ est.

82. nec posse alterum pro altero rerum fieri] *Non dubium quin hic loquatur Cyprianus iuxta sensum scripturarum quas citat; quibus cum contrariari videatur illud Exod. 20. Visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem, recte vtraque scripturæ loca non vno in loco ita concordat D. Augustinus vt Ezech. & Deuteron. siue lib. Regum loci, intelligantur de ijs qui non imitantur patrum iniquitatem, Exodi vero, de his qui illam sequuntur: quod & illud ibi adiectum satis indicat: eorum qui oderunt me.*

83. Quod legentes scilicet & tenentes &c.] *Hic demonstrat in quo hæresis Novatiani consistat, non quidem quod pœnitentiam subtrahebat, sed fructum satisfactionis, siue vt supra dixi, fructum pœnitentiæ, vtpote qui soleret dicere fratribus: Plange & lachrymas funde, & pro purgando & abluendo peccato largiter & frequenter operare; sed tamen pacem quam quæris non accipies. quia tamen (vti paulo post inquit Cyprianus) dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitentia ipsa tollitur, hinc est, quod Novatianis imputare solent veteres sublationem pœnitentiæ, quam potius absolutionem sacerdotalem tollerent, docentes soli Dei iudicio relinquendos pœnitentes, nec à Presbytero absolui posse. Impugnat autem simi litudinibus ijsque aptissimis hanc absurdam illorum sententiam.*

84. Vel si ei cui dominium est. *Sic recte Afflig. cod. & Costerius, pro eo quod erat: &, quod sensum plane obscurabat.*

85. de actibus eius] *Notanda venit hæc lectio Cypriani, vt hinc constet, verum eius esse lectionem:* in actibus Apostolorum, *non:* in actis.

86. per sacerdotes eius pacem posse concedi] *Vbi sacerdotibus hæc potestas data sit ostenditur his verbis Epistola liij. Cum permiserit (inquit) ipse qui legem dedit, vt ligata in terris, etiam ligata essent in cœlis, solui autem possent illic, quæ hic prius in Ecclesia soluerentur. Cui simile est locus apud Hilarium in capite Matt. 16. Ambr. li. 1. de pœn. c. 2 & 7. ac in vlt. c. Luc. & D. Aug. q. 33. super Numeros & in Psal. 101. conc. 2. D. Hieron. quæst. 9. ad Hedibiam, & Chrys. tam frequenter, & præsertim libris de sacerdotio, vt facile lectori eius loci sint obuij. Hæc contra eorum sententiam, qui docent, non vero remitti peccata per sacerdotes, sed remissa ostendi, faciunt autem pro nobis etiam illa quæ infra dicemus Epistola liij. sub finem.*

87. Et quia apud inferos confessio non est] *Interposita particula:* dum, *à Remboldo, interturbabat sensum.*

88. Opto te, frater charissime] *Clausula hæc omissa casu quodam à Remboldo, desiderabitur; nam habet eam vetus excusus, quare recte denuo adjicitur.*

AD FORTVNATVM ET ALIOS collegas, de iis qui per tormenta superantur.

EPISTOLA LIII.

ARG. *Consultus Cyprianus à collegis, num admittendi essent ad communionem lapsi quidam per tormenta superati; respondet: quia triennio iam pœnitentiam egissent, sibi quidem videri admittendos esse, sed quum post Paschæ solennia Concilium Episcoporum apud se futurum esset, se cumillis rem tractaturum. Atqui ex triennio & Concilio quorum meminit, patet scriptam esse hanc Epistolam, eodem fere tempore quo præcedentem.*

CYPRIANVS [1] FORTVNATO, AHIMnio, [2] Optato, Priuatiano, Donatulo & Felici fratribus, S.

SCripsistis mihi, fratres charissimi, quod cum [3] in Capsensi ciuitate propter ordinationem Episcopi essetis, pertulerit ad vos [4] Superius frater & collega noster: [5] Ninum, Clementianum, Florum fratres nostros, qui in *Lib. 3. ep. 23*

persecutione apprehēsi prius fuerant, & nomen Domini confessi, violentiā magistratus & populi frementis impetum vicerant; postmodum cum apud Proconsulē pœnis grauibus excruciarentur, vt tormentoru subactos esse & de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tendebant diutinis cruciatibus excidisse: nec tamen post hunc grauē lapsum: non voluntate, sed necessitate susceptum, à pœnitentia agenda [6] per hoc triennium destitisse. De quibus consulendum putastis, an eos ad communicationem iam fas esset admittere. Et quidem quod ad mei animi sententiam pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam, quos constat stetisse in acie, [7] nomen confessos esse: violentiam magistratuum & populi furentis incursum immobilis fidei obstinatione vicisse, passos esse carcerem, diu inter minas proconsulis & fremitum populi circumstantis, tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus repugnasse: vt quod in nouissimo infirmitate carnis subactum videtur, meritorum præcedentium defensione releuetur: & si satis talibus gloriā perdidisse, nō tamen debere non eis & veniæ locum claudere, atque eos à paterna pietate, & à nostra communicatione priuare; quibus existimamus ad deprecandam clementiā Domini posse sufficere, quod triēnio iugiter ac dolenter, vt scribitis, cum summa pœnitētię lamentatione planxerūt Certè non puto incautè & temerè his pacem committi; quos videmus militię suę fortitudine nec prius pugnę defuisse, & si acies etiam denuo venerit, gloriam suam posse reparare. [8] Nam cum in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis periculo subueniri & pacem dari; debent vtique in accipienda pace præcedere, quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in prælio congressos & vulneratos, per imbecillitatē carnis confessionis suæ coronam nō potuisse perferre; maxime cum cupientibus mori non permitteretur occidi, sed tam diu fessos tormenta laniarent, quam diu non fidem, quæ inuicta est, vincerent, sed carnē, quæ infirma est, fatigarent. Quoniam tamen scripsistis, vt cum pluribus collegis de hoc ipso plenissime tractem, & res tanta exigit maius & impēsius de multorum collatione consilium, & nunc omnes fere inter paschæ prima solemnia apud se cū fratribus demorantur; quando solemnitati celebrandæ apud suos satisfecerint, [9] & ad mē venire cœperint, tractabo cum singulis plenius, vt de eo q̄ cōsuluistis figatur apud nos & rescribatur vobis firma sententia, multorū sacerdotū cōsilio pōderata. Opto vos, fratres charissimi sēper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPIST. LIII.

1. FORTVNATO, AHYMNIO] *Legendum esse aut hoc pacto aut* AYMNIO, *satis patet ex Synod. Africana & Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchij cod. quare neque* AYMNO *legendum, vt hactenus excusi, nec* Ahymno, *vt Manut. Appellatur in Syn. ab Anfuagga.* Fortunatus *vero à Tuccabori.*

2. OPTATO, PRIVATIANO, DONATVLO ET FELICI] *Optati nulla alibi mentio, Priuatianus autem in Syn. cognominatur à Sufetula, & sit eius mentio Epistola seq. Donatulus à Capse, Felices plures fuerunt. Quia autem Capse siue Capsa (vt hodie vocatur) in Numidia est, suspicor & cæteros Episcopos Numidas.*

3. in Capsensi ciuitate] *Quum vti iam dixit in Synodo Capse appelletur hæc ciuitas, magis placet & Manu. & Morel. lectio, quā aut vulgata;* Capsense, *aut Ms. cod.* Capense, *præsertim quū illi cōformiter in Synodo:* Capse, *legāt, Episcopū vero cuius sit mētio, Donatulū fuisse verisimile est.*

4. Superius frater & collega] *Sic rectè restituit hūc locū Manu. pro eo q̄ erat:* nuper, *nā Ms. tres & Cauchius habēt:* super, *& Angl. cod sicut Manu.*

5. Ninū, Clemētian. Florū] *Nomina sūt eorū q̄ tormētis superati erāt*

6. per hoc triennium] *Quum biennio in secessu fuerit Cyprianus, atque adeo anno integro post reditum eius hæc conscripta sit Epistola, patet scripta anno secundo Cornelij, ac ideo eodem fere tempore cū præcedenti.*

7. nomen confessos esse] *Ita cod. Angl. iuxta phrasin Cypriani, de qua Epistola præcedenti, quare non placuit quod alij adiiciunt:* Domini.

8. Nā cum in concilio placuerit] *Etiā ipsum quod diximus paulo ante confirmat, sit etiam eiusdem Concilij Epistola præcedēti mētio.*

9. & ad me venire cœperint] *Si quid diuinare in re incerta liceat, sit mihi verisimile, occasione huius consultationis indictā Synodū, cuius Epistola est q̄ proxime sequitur. Certe ante illā, scriptā hāc cōstat, quū dātaxat hic prioris cōcilij fiat mētio, scriptā etiā hinc patet, paulo ante Paschā.*

AD CORNELIVM SYNODI AFRICANÆ de Pace lapsis danda.

EPISTOLA LIV.

ARG. *Quum prius statuissent Africani Episcopi in concil. quodam, vt lapsi non nisi diu pœnitentia acta, admitterentur ad pacem, nisi forte periculum infirmitatis vrgeret: iam instante noua persequutione, statuerunt, omnibus qui pœnitentiam egissent, pacem dandam, fortiores essent ad passionis prælium. Id Episcoporum statutum, totius Synodi nomine, nunciat Cornelio Papæ Cyprianus, atque adeo non tam ipsius Cypriani, quam Synodi Africanæ est hæc Epistola.*

CYPRIANVS, [1] LIBERALIS, CALDONIUS, Nicomedes, Cæcilius &c. Cornelio fratri, S.

STATVERAMVS [2] quidem iam pridem, frater charissime, participato inuicem nobiscum consilio, vt qui in persecutionis infestatione supplantati ab aduersario & lapsi fuissent, & sacrificijs se illicitis maculassent agerent diu pœnitentiam plenam, & si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat, aut permittebat paterna pietas & diuina clementia, Ecclesiam pulsantibus claudi, & dolentibus ac deprecantibus spei salutaris subsidium denegari, vt de sæculo recedentes sine communicatione, & pace ad Dominum dimitterentur; quando permiserit ipse, qui legem dedit, [3] vt ligata in terris etiam in cœlis ligata essent; solui autem possent illic, quæ hic prius in Ecclesia soluerentur. [4] Sed enim cum videamus diem rursus alterius infestationis appropinquare cœpisse, & [5] crebris atque assiduis ostensionibus admoneamur, vt ad certamen, quod nobis hostis indicit, armati & parati simus; plebem etiam nobis de diuina dignatione commissam exhortationibus nostris paremus, & omnes omnino milites Christi qui arma desiderant, & prælium flagitant, intra castra Domini colligamus: [6] necessitate cogente, censuimus, eis qui de Ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitentiam agere & lamentari, ac Dominum deprecari á primo lapsus sui die non destiterunt, pacem dandam esse; & eos ad prælium, quod imminet, armari & instrui oportere. [6] Obtemperandum est namque ostensionibus, atque admonitionibus iustis, vt à pastoribus oues in periculo non deserantur, sed grex omnis in vnum congregetur, & exercitus Domini ad certamen militiæ cœlestis armetur. Merito enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore, vt infirmis in exitu subueniretur, quam diu quies & tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lachrymas, & subuenire sero morientibus in infirmitate pateretur. At vero nunc non infirmis, sed fortibus pax necessaria est, nec morientibus, sed viuentibus communicatio à nobis danda est, vt quos excitamus & hortamur ad prælium, non inermes & nudos relinquamus, sed [7] protectione sanguinis, & corporis Christi muniamus: & [8] cum ad hoc fiat Eucharistia, vt possit accipientibus esse tutela, quos tutos esse contra aduersarium volumus, munimento dominicæ saturitatis armemus. Nam quo modo docemus aut prouocamus eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? aut quo modo ad martyrii poculum idoneos facimus, [9] si non eos prius ad bibendum in Ecclesia poculum Domini iure communionis admittimus? Interesse debet, frater charissime, inter eos [10] qui vel apostatauerunt, & ad sæculum, cui renunciauerunt, reuersi, gentiliter viuunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra Ecclesiam parricidalia quotidie arma tuscipiunt: & inter eos, qui ab Ecclesiæ limine non recedentes, & implorantes iugiter ac dolenter diuina & paterna solatia, nunc se ad pugnam paratos esse, & pro domini sui nomine, ac pro sua salute stare fortiter, & pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibns, sed vigilantibus damus: pacem non deliciis, sed armis damus: pacem non ad quietem, sed ad aciem damus. [11] Si secundum quod eos audimus, & optamus & credimus, fortiter steterint, & aduersarium nobiscum in congressione prostrauerint; non pœnitet pacem concessisse tam fortibus, immo Episcopatus nostri honor grandis & gloria est, pacem de-

Liba. 19.2.

Matth. 18.

disse

disse Martyribus, vt sacerdotes [12] qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas præparemus. Si autem (quod Dominus auertat à fratribus nostris) aliquis lapsorum fefellerit, vt pacem subdole petat, & impendentis prælij tempore cõmunicationem non præliaturus accipiat: se ipsum fallit & decipit, qui aliud corde occultat, & aliud voce pronunciat. Nos inquantum nobis & videre & iudicare conceditur, faciem singulorum videmus; cor scrutari, & mentem perspicere non possumus. De his iudicat occultorum scrutator & cognitor [13] cito venturus, & de arcanis cordis atque abditis iudicaturus. [14] Obesse autem mali bonis non debent, sed magis mali à bonis adiuuari. Nec ideo martyrium facturis pax neganda est, quia sunt quidam negaturi; cum propter hoc pax danda sit omnibus militaturis, ne per ignorantiam nostram ille incipiat præteriri, [15] qui habet in prælio coronari. [16] Nec quisquam dicat, qui martyrium tollit, sanguine suo baptizatur: nec pax illi ab Episcopo necessaria est, habituro gloriæ suæ pacem & accepturo maiorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus esse non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia non armatur ad prælium: & mens deficit, quam non recepta Eucharistia erigit, & accendit. Dominus enim in Euangelio suo dicit: *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini; non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Quando autem dicat in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum patris loqui; quo modo potest ad confessionem paratus aut idoneus inueniri, qui non prius pace accepta receperit spiritum patris, qui corroborans seruos suos ipse loquitur & confitetur in nobis? [17] Tum deinde si relictis omnibus rebus suis fugerit, & in latebris atque in solitudine constitutus in latrones forte incurrerit, aut in febribus & in languore decesserit: nonne nobis imputabitur, quod tam bonus miles, qui omnia sua dereliquit, & contempta domo, & parentibus, ac liberis, sequi Dominum suum maluit, sine pace & sine communicatione decedit? Nonne nobis vel negligentia segnis, vel duritia crudelis ascribetur in die iudicij; quod pastores creditas & commissas nobis oues nec curare in pace, nec in acie voluerimus armare? nonne ingeretur nobis à Domino, quod per prophetam suum clamat & dicit: *Ecce lac consumitis, lanis vos tegitis, & quod crassum est interficitis, & oues meas non pascitis; quod infirmatum est non confortastis, & quod male habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolati estis, & quod errabat non reuocastis, & quod periit non inquisistis, & quod forte fuit, confecistis labore: & dispersæ sunt oues meæ, eo quod non sunt pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestijs agri: & non fuit qui inquireret, qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas,* [18] *& iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio.* Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis, quam diuinæ & paternæ pietatis opponimus, oues nobis commissæ à Domino reposcantur [19] placuit nobis, sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra milites Christi & examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere: [20] quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. [21] Quod si de collegis aliquis exiterit, qui vrgente certamine pacem fratribus & sororibus non putat dandam, reddet ille rationem in die iudicij Domino vel importunæ censuræ, vel inhumanæ duritiæ suæ. Nos, quod fidei, & charitati, sollicitudini congruebat, quæ erant in conscientia nostra, protulimus; diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exsurgere: pugnam non talem qualis fuit, sed grauiorem multo & acriorem venire. hoc nobis diuinitus frequenter ostenditur; de hoc nos prouidentia & misericordia Domini sæpius admonet, de cuius ope & pietate qui in eum confidimus, possumus esse securi: quia qui in pace militibus suis futuram prænunciat pugnam, dabit militantibus in congressione victoriam. [22] Optamus te, frater charissime, semper bene valere.

Matth. 10.

Matt. 14.

Ezech. 34.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LIIII.

LIBERALIS, CALDONIVS, NICOMEDES, CAECILIVS, IVNIVS, MARRVTIVS] *Horũ omnium etiam infra fit mentio in Epigraphe Epistolæ Cypriani ac coëpiscoporum ad Episcopos Numidas de baptizandis hæreticis: Cæcilij vero & Nicomedis etiam in Epistola ad Clerum & plebes Hispaniarum. Porro de Liberali & Marrutio nulla alibi est mentio. De Caldonio supra frequenter. Nicomedes in Synodo Carthag. nuncupatur à Segermis Cæcilius à Bilta, Iunius à Neapoli. Porro etsi hic Ms. Affligem. March. & Dun. cum excusa veteri & Remboldo legant: Iulius & Marutius, placet magis Cambron. cod. & vulgata excusorum lectio: Iunius, eo quod sic appellatur in Synodo, & Marrutius, placet magis Manutio.*

FELIX, SVCCESSVS, FAVSTINVS, FORTVNATVS, VICTOR,] *Horum etiam epistola dicta de bapt. hæret. fit mentio, excepto Fausstino, cuius nomen alibi non reperio, ni forte legendum sit pro:* Faustinus: Faustus, *nam Fausti in Synodo & in Epistola ad Hispa. fit mentio. Vbi etiam Successi, Fortunati, & Victoris nomina habentur. Porro sex Episcopi nomine Felices recensentur in Synodo, è quibus duo fuerint Numidæ, ad quos scribitur Epistola infra lxx. primus vero in Syno. est Felix à Bagai. Successus cognominatur ab Abir. Germanitiana, & ad illum scribitur Epistola penultima, Fortunatus vero à Tuccabori, & ad illum scribitur, ni fallor, Epistola lvi. & liber de hortatione Martyrij, nisi forte ad alterum illum Fortunatum scripta sit, cuius paulo post fit mentio. Victores verò tres dicunt sententiam in Synodo, suspicor hunc esse Victorem à Gor.*

SATVRNINVS, ALIVS SATVRNINVS, ROGATIANVS] *Sic Cambr. cod. & excusi Erasmici. Manut. Morel. Ms. vero alij tres, vetus excusus, Remboldus omittunt:* Rogatianum, *sed quum in vtraque Epistola citata legatur ille & in Syn. Carthag. ad illum quoque sit epistola infra de superbo Diacono, magis placet prior lectio. Saturninum autem duo primi in Synodo, cognominantur à Victoriana & à Tucca.*

TERTVLLVS, LVCIANVS] *Hos duos adiecere recens Manut. & Morelius; pro vtroque autem horum habunt Ms. March. Blandin. Affligem. Dun. & vetus excusus cum Remboldo:* AVRELIVS. *Verum quum in ipsis illis cod. vbi postea alterius Aurelij fit mentio non ponatur:* ALIVS, *nec id legat Camb. cod. nec cæteri excusi, nolui adijcere: Præsertim quum immediate sequatur* Saturninus, *vbi alij habent:* alius Saturninus, *est enim magna litterarum vicinitas, inter:* alius est Aurelius. *De Tertullo autem supra alicubi latius, fit eiusdem mentio Epistola sæpe dicta de bapt. hæret. & Luciani quoque, qui cognominatur in Synodo à Rucumna.*

SATTIVS, SECVNDINVS,] *Desiderantur etiam isti in tribus illis Ms. veteri excusa, & apud Remboldum, sed reperiuntur in cod. Cambron. & excusis cæteris omnibus, quare retinenda duximus hæc omnia: præsertim quum vtriusque etiam fiat mentio Epistola ad Hispan. & Sattij quoque in Epistola de Baptiz. hæret. Cognominatur etiam in Syn. Sattius à Sicilliba & Secundinus à Cedias.*

ALIVS SATVRNINVS EVTYCHES] *Hos habent Ms. & excusi omnes. Saturninus autem tertius in Synodo vocatur ab Autinis; & tres quoque Saturnini sunt in Epigraphe Epistolæ de bapt. hæret. illa vero duo duntaxat. Eutychis verò nulla vspiam mentio.*

AMPLVS ALIVS SATVRNINVS, AVRELIVS PRISCVS] *Sic Manut. & Morelius, alibi vbique desideratur: Amplius, pro quo quidem Ms. tres, vetus excusus, & Remboldus legunt:* IAMBVS, *sed quia postea Iambi fit mentio non præmissa voce:* alius, *& vnius duntaxat Iambius numeratur in Synodo, minus placet; quamquam tamen nec Ampli nomen vspiam repetatur, atque adeo fortassis etiam sit superfluum. Aurelij vero duo scribunt Epistolam ad Hisp. & in Syn. sententiam dicunt; quorum primus cognominatur ab Vtica: Prisci autem nulla alibi est mentio, neque quarti Saturnini.*

HERCVLANVS, VICTORICVS, QVINTVS, HONORATVS,] *Herculani fit mentio infra Epistola lxx. de bapt. hæret. & supra Epistolis xxxviij. & xxxix. Victorici Epistola lx viij. ac Hisp. qui in Syn. appellatur à Thabraca. Quinti & Honorati vtrobique, quorum ille in Syn. ab Aggia, hic vero cognominatur à Tucca. habet etiã ad Quintum Epistolam infra lxxij.*

MANTHANEVS, HORTENSIANVS, VERIANVS, IAMBVS,] Manthaneus *legunt plerique excusi & Ms. solus Cambr.* Mantheneus. *Hortensianus cuius quoque fit mentio Epistola lxx. vocatur in Syn. à Laribus.* Verianus, *legunt Ms. ad vnum omnes. pro eo quod erat in excusis:* Geranius, *pro quod Manutius* Veranius, *sed quod non placet, Iambus cuius etiam fit mentio Epistola lxviij. vocatur in Syn. à Germaniciana.*

DONATVS, POMPONIVS, POLYCARPVS, DEMETRIVS] *De Donato vide supra Epistolam i. Ad pomponium est infra Epistola de virginibus, & fit eius mentio vtraque Epistola supradicta, Polycarpi fit mentio supra Epistola xlv. & infra lxx, quare miror quomodo irrepserit in textum* Polij Marcus, *quum priori modo legant Ms. omnes, vetus excusus & Remboldus.* Demetrij *autem nusquam fit mentio, præterquam Epistola lxviij.*

ALIVS DONATVS, PRIVATIANVS, FORTVNA-

TVS,] *Alterius Donati fit quoque mentio Epistola lxviij. nescio vero quis fuerit* : Priuatianus, *cognominatur in Synodo à Suffetula, Fortunati autem secundi nulla alibi fit mentio.*

ROGATVS ET MVNNVLVS,] *Rogati nulla alibi mentio. Munnulus legunt Ms.tres & Cauchij, vetus quoque excusus, & Remboldus. Cambr. vero codex:* Munnullus, *quare magis placet hæc lectio, quam aut:* Monnulus, *sicut vulgati, aut:* Monnullus, *sicut Manut. aut* Montulus, *sicut legit Morel. præsertim quum in Ms. cod. in Synodo legatur,* Mumulus, *à Girba.*

2. STATVERAMVS quidem iam pridem] *Quantum conijcere licet, fuit hoc statutum in Synodo Africana post Pascha, statim à reditu Cypriani è suo secessu. Quale quid etiam statutum legitur in Synodo Romana habita à Cornelio, vt testatur Eusebius.*

3. VT ligata in terris, etiam in cœlis ligata essent] *Alludit ad illud Matth. 18. Amen dico vobis, quæcunque ligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo, & quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in cœlo, præterquam quod ipse legat:* in cœlis, *vbi hodie & Grace & Latine habetur* in cœlo.

4. Sed enim cum videamus] *Sic Cambr. cod. & Manut. in cæteris desideratur:* enim. *Patet autem hinc, scriptam esse hanc Epistolam instante secunda persequutione, atque adeo ante Epistolam lv. quæ scripta est iam in cœpta persequutione, vtpote in qua dicit, se ad leonem denuo postulatum à populo.*

5. crebris & assiduis ostensionibus] *Similes ostensiones habuit Cyprianus de pace futura in suo secessu, vti supra in Epistolis ibi scriptis frequens est.*

6. necessitate cogente censuimus] *Hinc patet recte pro tempore & personis mutari statuta conciliorum priorum per posteriora, præsertim prouincialium.*

6. Obtemperandum namque est] *Error Remboldi qui legit:* obtemperantis, *remansit in vulgatis omnibus. Nam Ms.s. nostri & Cauchij, vetus quoque excusus hoc pacto legit, quare recte etiam sic Manut. & Morel.*

7. protectione corporis & sanguinis Domini &c.] *Similis prorsus est locus Epistola ad Thibaritanos, vnde constat eodem fere tempore scriptam, frequenter etiam corporis & sanguinis Domini meminit Cyprianus, vti ex indice constat: quæ omnia loca, confirmant Catholicam de veritate corporis & sanguinis Domini in Eucharistia sententiam. Atque adeo hac de re tractandi locus hoc opportunus foret, verum ne sim prolixior, lectorem remitto ad Classes Auctorum Ioannis Garetij, qui optimam Catholicis omnibus nauauit operam.*

8. cum ad hoc fiat Eucharistia] *Notatu digna veterum phrasis, qua fieri siue facere Eucharistiam dicebant. verum de ea latius Epistola ad Cæcil. de sacramento calicis.*

9. Si non eos prius ad bibendum poculum Domini iure communicationis admittimus] *Nullam ex hoc loco colligi posse necessitatem communicandi sub vtraque specie, pulchre deducit insignis Theologus Diuus Ioannes Hesselius in suo tractatu de communione sub altera specie, ad quem lectorem remittimus : pluribus ea de re acturi in Epistola iam dicta ad Cæcilium, & libro de orat. Dominica.*

10. qui vel apostatauerunt, & ad sæculum cui renunciauerant, &c.] *Apostatare pro deficere à religione, derivatum à Græca voce* ἀποστασία *veteribus vsitatum fuit, hinc dictus fuit Apostata Iulianus Imperator. De renunciatione autem sæculi quæ fit in Baptismo, vide supra Epistolam 7.*

11. Si secundum quod eos audiuimus & optamus & credimus] *Sic Morelius, cæteri omnes non aliud quam* : audimus, *aut* audiuimus.

12. qui sacrificia Dei quotidie celebramus] *Mos erat apud veteres, vt quotidie sacrificia celebrarent Episcopi, nam & alibi simile quid habet. De sacrificiis autem latius dicta Epistola ad Cæcilium.*

13. cito venturus] *Hoc tum Apostolis tum Cypriano & aliis veteribus vsitatissimum, vt iudicium extremum instare sua quisque ætate existimaret: præsertim adhuc vigentibus illis primorum Imperatorum persequutionibus.*

14. Obesse autem mali bonis non debent] *Locus hic requirebat de commixtione bonorum & malorum in Ecclesia tractatum, sed plura hac de re Epistola ad Antonianum & lib. de vnitate Ecclesiæ Catholicæ.*

15. qui habet in prælio coronari] *De hac phrasi Cypriani supra alibi, mutuata est autem à Græcis.*

16. Nec quisquam dicat : Qui martyrium tollit] *Sic Ms. omnes & vetus excusus ; Manutius quoque & Morelius pro quo prius Remboldus & eum sequutus Erasmus:* tulit, *videtur alludere hac phrasi ad illud Saluatoris nostri : Qui non tollit crucem suam, &c. Mirum est autem, quid sibi hic velint huius Synodi patres & ipse cum illis Cyprianus, dum dicere videntur, nondum reconciliatis ab Ecclesia, non sufficere Martyrium ad salutem, quum tamen Cyprianus Epistola infra ad Iubaianum disertis verbis fateatur, Cathecumenis ante baptismum sufficere Martyrium ad salutem, vocans illum baptismum sanguinis. Videtur enim eadem vtrorumque ratio, neque enim magis Cathecumeni ante baptismum (qua ratione hic potissimum vtitur) acceperunt Spiritum sanctum, quam lapsi ante pacem datam. Imprimis autem, non tam negant baptizari suo sanguine Martyrem nondum baptizatum (de qua sententia latius infra Epistola ad Iubaian.) quam quod inde necessaria consequentia deduci non posse velint, pacem accipere lapsos per Martyrium. Et fortassis dubitandi illis causa fuit criminis enormitas, vtpote sacrificij idolis immolati, quod non vno in loco summum criminum omnium crimen esse, è scripturis deducit Cyprianus. Deinde non tam apertam habebant scripturam de Martyrio lapsorum, atque de martyrio Cathecumenorum, aut eorum qui ad fidem primum accedebant. Pro priori enim sententia citat Cyprianus latronis exemplum in cruce: & D. Augustin. tum illud ipsum, tum Cornelij Centurionis Martyrum innocentium. Pro posteriori sententia nescio an scripturæ à quopiam allegatæ reperiantur. Atque adeo consultius existimabant si pacem acciperent, tum ob dictam incertitudinem, tum vt recepta Eucharistia (vt loquuntur) vires eorum erigerentur & accenderentur ad Martyrium: nos hoc suo facto instruentes, vt in dubiis tutiorem semper sententiam sequamur. Quandoquidem tamen eadem videtur ratio vtrorumque, eadem vtrobique causa est Martyrij, idem fidei feruor, ego certe eque lapsos Martyrio posse pacem consequi in articulo necessitatis, atque Cathecumenos arbitror: præsertim quum, vt mox dicemus, etiam extra martyrium, veram ad Deum cordis conuersionem & veram pœnitentiã in necessitate, vicem absolutionis obtinere, lectores doceant scholastici, & Patrum quidam, imo & ipse Cyprianus.*

17. Tum deinde si relictis omnibus] *Sic Manut. solus & recte, cæteri* : Tunc. *Habes similes locos apud Leonem Epistola nonagesima nona ad Episcopum Foroliuiensem, Diuus Augustinus Epistola 180. ad Honoratum, & Diuus Gregorius Nazianzenus sub finem orat. de Baptismo. Faciunt autem magnopere hi loci, ad confirmandam necessitatem confessionis. Si enim vsque adeo necessaria sit reconciliatio pœnitentis per sacerdotem, vt tanti viri non sint securi de salute illorum, qui quantumuis pœnitentes sine absolutione sacramentali ex hac vita decedunt, profecto ad salutem necessariam esse illam indicarunt. Quod vsque adeo persuasum veteribus fuit, vt tum Cyprianus, tum Clerus Romanus, hoc semper Epistolis suis inculcarint, vt decedentibus ex hac vita pax daretur, etiam nondum exacta pœnitentia, quem admodum supra videre est in Epistolis de lapsis, præsertim autem ij, xxij. xxiij. xv. xvi. & xxxi. Eandem necessitatem comprobat Fabiani illud Martyris & Pontificis Epistola secunda Decretal. Illi qui illa peccata perpetrant, de quibus Apostolus ait : Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur, ad emendationem compellendi sunt ; quia in baratrum delabuntur, nisi eis sacerdotali auctoritate subuentum fuerit. Eodem etiam pertinent verba quæ habentur initio huius Epistolæ, & quæ diximus Epistola ad Antonianum. colligitur etiam hinc, improbabilem esse eorum sententiam qui solam contritionem sufficere plerumque existimant ad remissionem peccatorum : si id enim verum esset, non tantopere inculcaretur à pradictis patribus necessitas absolutionis, siue reconciliationis. Verum enimuero etsi ordinaria non sit peccatorum remissio in desedentibus sine confessione, quod dictis locis volunt Patres, non tamen sic esse alligatam Dei potentiam visibilibus sacramentis, vt non aliquando etiam inuisibiliter sine sacramentis operetur, idque in necessitate satis colligitur, ex iis quæ paulo ante diximus de Cathecumenis sine baptismo morientibus, in quibus non solum baptismum suppleri per martyrium, sed & per plenam (vt loquuntur illi) cordis ad Deum conuersionem, disertis verbis docent D. D. Ambrosius. orat. funeb. de obitu Valentin. Imperator. Augustinus libro quarto de Bapt. contra Don. capite vigesimo secundo. Bernardus Epistola ad Hugonem de Sancto Victore, ipse quoque Hugo lib. de sacramen. parte sexta capite septimo. Eadem est enim (inquit, idem Diuus Augustinus capite vltimo libro primo de adult. coning.) reconciliationis causa, quæ Baptismatis, si forte pœnitentem simendæ vitæ periculum præoccupauerit, cui simile quid habet etiam capite vltimo libro de natura boni contra Manich. Haymo quoque in tertio capite Epistol. ad Roman. Et Diuus Bernardus in dicta Epistola. Immo ipse Cyprianus, qui Epistola ad Thybaritanos, illis qui in solitudinibus positi in persequutione mortui fuerint, etiam sine absolutione sacramentali, non salutem modo, sed & Martyrij coronam promittit. Quando igitur sacramenta Baptismi aut pœnitentiæ excludit non contemptus, sed necessitas, non desperandum de illis, qui sine sacramentis illis hinc decedunt.*

18. & iam non pascent eas] *Sic Cambr. & excusi Erasmici omnes, desiderantur vero hæc verba in Ms. tribus, veteri excuso & apud Remboldum, quare & ego prætermisissem, nisi tale quid legeret Diuus etiam Hieronymus in versione 70. pro eo quod Hebrai habent :* & non pascent amplius semetipsos, *in mo & Cyprianus eadem verba legit infra Epistola lxvij.*

19. placuit nobis Spiritu sancto suggerente] *Verba non nunc solit, sed olim vsitata in Conciliis, immo ab ipsis Ecclesiæ incunabulis. nam Act. 15. dicitur:* placuit Spiritui sancto & nobis, &c.

20. quod credimus vobis quoque, &c. placitum] *Multum facit hic locus pro confirmatione Pontificiæ dignitatis, nam quodammodo confirmari petunt suam à Cornelio sententiam.*

21. Quod si de collegis, &c.] *Videtur alludere ad illos qui Nouatiani partes iuebantur, verum de his latius Epistola ad Anton.*

22. Optamus te] *Hanc clausulam recens adiecerunt Manut. & Morel. in cæteris desideratur.*

AD CORNELIVM DE FORTVnato & Felicissimo, siue contra hæreticos.

EPISTOLA LV.

Argumentum. Imprimis monet Cornelium Cyprianus hac Epistola, vt Felicissimi & Fortunati contra se calumnias non audiat, nec minis eorum terreatur, sed forti sit animo, sicuti Dei

sacerdotem contra hæreticos decet, vtpote qui pro more hæreticis vsitato, hæresim suam & schismata inceperint ex contemptu vnius in Ecclesia Episcopi; obiter etiam indicans vnde oriri soleant hæreses & schismata, vt merito à Morelio inscribatur contra hæreticos.

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI SALUTEM.

Lib.1.ep.3. LEGI litteras tuas, frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum misisti, & dilectionis fraternæ, & Ecclesiasticæ disciplinæ, & sacerdotalis censuræ satis plenas; quibus significasti, [2] Felicissimum hostem Christi, non nouum, sed iam pridem ob crimina sua plurima & grauissima abstentum, & non tantum mea sed plurimorum [3] coëpiscoporum sententia condemnatum, [4] reiectum à te illic esse, & cum venisset stipatus caterua & factione desperatorum, vigore pleno, [5] quo Episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia esse: de qua iam pridem cum sui similibus, Dei maiestate, & Christi Domini & iudicis nostri seueritate, depulsus est, ne schismatis [6] & dissidij auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor, vltra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam, præsentiæ suæ dedecore, & impudica atque incesta contagione violaret. [7] Sed enim lecta alia tua Epistola, frater, quam primis litteris subiunxisti, satis miratus sum: cum animaduertissem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum, cum te secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes quod si litteras quas attulerant non accepisses, publice eas recitarent, & multa turpia ac probrosa, & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater charissime, vt nequissimorum timeatur audacia, & quod mali iure, atque æquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant: actum est de Episcopatus vigore, & de [8] Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac diuina potestate, nec Christiani vltra aut durare, aut esse iam possumus, si ad hoc ventum est, vt perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles, [9] & Iudei minantur, & hæretici, atque omnes, quorum pectora & mentes [10] diabolus * obsedit, venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur; non tamen iccirco cedendum est, quia minantur, aut ideo aduersarius & inimicus maior est Christo, quia tantum sibi vendicat & assumit in sæculo. Manere apud nos debet, frater charissime, fidei robur immobile; & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus, atque impetus oblatrantium fluctuum, velut petræ obiacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest, vnde Episcopo aut terror aut periculum veniat; qui terroribus & periculis viuit obnoxius, & tamen fit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Nec enim solas gentilium vel Iudæorum minas cogitare & spectare debemus, cum videamus, ipsum Dominum à fratribus esse detentum, & ab eo, quem inter Apostolos ipse delegerat, proditum: inter initia quoque mundi Abel iustum non nisi frater occiderit; & Iacob fugientem persequutus sit frater infestus; & Ioseph puer venierit vendentibus fratribus: [11] in Euangelio etiam legamus esse prædictum, magis domesticos inimicos futuros, & qui prius copulati sacramento vnanimitatis fuerint, ipsos inuicem tradituros. Nihil interest quis tradat, aut fæuiat, cum Deus tradi permittat quos disponit coronari. [12] neque enim nobis ignominia est pati à fratribus, quod passus est Christus: nec illis gloria est facere, quod fecerit Iudas. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana iactatio; illic absenti minari, cum hic me habeant in potestate præsentem? Conuicia eorum, quibus se & vitam suam quotidie lacerant, non timemus; fustes, & lapides, & gladios, quos [13] verbis parricidalibus iactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales: necare tamen non possunt, nisi eis Dominus [14] necare permiserit. Et cum nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio, & verbis, & delictis suis quotidie perimunt. Sed non iccirco, frater charissime, relinquenda est Ecclesiastica disciplina, aut sacerdotalis soluenda censura, quoniam conuicijs infestamur, aut erroribus quatimur; quando [15] occurrat & moneat scriptura diuina dicens: *Ille vero qui præsumit & contumax est, vir sui iactans,* [16] *nihil omnino perficiet, qui dilatauit* [17] *tanquam infernus animam suam.* Et iterum: *Et verba viri peccatoris ne timueritis, qui a gloria eius* [18] *in stercora erit & in vermes.* [19] *Hodie extolletur, & cras non inuenietur, quoniam conuersus est in terram suam, & cogitatio eius* [20] *perit*, Et iterum: *Vidi impium exaltatum, & extolli super cedros Libani & transiui, & ecce non fuit, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Exaltatio, & inflatio, & arrogans, ac superbia iactatio, non de Christi magisterio, qui humilitatem docet, sed de Antichristi spiritu nascitur, cui exprobrat per prophetam Dominus, & dicit: *Tu autem dixisti In animo tuo: In cœlum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam: Sedebo in monte alto super montes altos in aquilonem, ascendam super nubes, ero similis altissimo.* Et addidit dicens: *Tu vero ad inferos descendens in fundamenta terræ, & qui videbunt te, mirabuntur super te*, Vnde & parem talibus pœnam scriptura diuina loco alio comminatur & dicit: *Dies enim Domini Sabaoth super omnem iniuriosum & superbum, & super omnem elatum & excelsum.* De ore itaque ac de verbis suis vnusquisque statim proditur, & vtrum Christum in corde suo, an vero Antichristum habeat: loquendo detegitur: secundum quod Dominus in Euangelio suo dicit: *Progenies viperarum quomodo potestis bona loqui, cum sitis nequam? de abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo de bono thesauro* [21] *emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam.* Vnde & diues ille peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahæ posito atque in refrigerio constituto, implorat auxilium, cum in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduratur, inter omnes corporis partes magis os eius & lingua pœnas dat; quia plus scilicet lingua sua & ore paccauerat. Nam cum scriptum sit: *Neque maledici regnum Dei consequentur*; & iterum Dominus in Euangelio suo dicat: *Qui dixerit fratri suo, fatue; & qui dixerit racha,* [22] *reus erit in gehenna ignis*; quo modo possunt censuram Domini vltoris euadere, qui talia ingerunt non solum fratribus, sed & sacerdotibus; quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur, vt quisquis sacerdoti eius & ad tempus hic iudicanti non obtemperaret, statim necaretur? In Deuteronomio loquitur Dominus Deus, dicens: *Et homo quicunque fecerit in superbia vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille; & omnis populus cum audierit timebit; & non agent impie etiam nunc.* Item ad Samuelem, cum à Iudæis sperneretur, Deus dicit: *non te spreuerunt, sed me spreuerunt.* Et Dominus quoque in Euangelio: *Qui audit vos*, inquit, *me audit*, [23] *& eum qui me misit: & qui reiicit vos, me reiicit: qui me reiicit, reiicit eum qui me misit.* Et cum leprosum mundasset: *Vade*, inquit, *& demonstra te sacerdoti.* Et cum postea tempore passionis alapam accepisset à seruo sacerdotis, cumque ei dixisset: *Sic respondes pontifici?* aduersus pontificem Dominus contumaliose nihil dixit, nec quidquam de sacerdotis honore detraxit, sed innocentiam suam magis asserens & ostendens: *Si male*, inquit, *locutus sum, exprobra de malo: si autem bene, quid me cædis?* Item in Act. Apostolorum. Postmodum beatus Apostolus Paulus cum ei dictum esset: [24] *Sic inisi is in sacerdotem Dei maledicendo?* quamuis Domino iam crucifixo, sacrilegi, & impii, & cruenti illi esse cœpissent; nec iam quidquam de sacerdotali honore & auctoritate retinerent: tamen ipsum quamuis inane nomen & vmbram quandam sacerdotis [25] cogitans Paulus: *Nesciebam*, inquit, *fratres, quia Pontifex est. scriptum est enim:* [26] *Principem populi tui non maledices.* Cum hæc tanta ac talia, & multa alia exempla præcedant, quibus sacerdotalis auctoritas & potestas de diuina dignatione firmatur; quales putas esse eos, qui sacerdotum hostes, & contra Ecclesiã ca-

*obsidet.

Ioan.18. & Mar.14.
Gen.4.
Gen.37.
Matth.10.

Abac.2.
1.Mach.5.
Psalm.36.
Esa.14.
Esa.2.
Matth.12.
Luc.6.
1.Cor.6.
Matt.5.
Deut.17.
1.Reg.8.
Luc.10.
Matth.8.
Ioan.18.
Act.23.

tholicam rebelles, nec præmonentis Domini comminatione, nec futuri iudicij vltione terrentur? [27] Neque enim aliúde hæreſes obortæ ſunt, aut nata sũt ſchiſmata, [28] quam inde quod ſacerdoti Dei non obtemperatur, nec vnus in Eccleſia ad tempus ſacerdos, & ad tempus iudex vice Chriſti cogitatur. Cui ſi ſecundum magiſteria diuina obtemperaret fraternitas vniuerſa; nemo aduerſum ſacerdotum collegium quidquam moueret; nemo poſt diuinum iudicium, poſt populi ſuffragium; poſt coëpiſcoporum conſenſum, iudicem ſe iam non Epiſcopi, ſed Dei faceret; nemo diſcidio vnitatis, Chriſti Eccleſiam ſcinderet; nemo ſibi placens actumens ſeorſum foris hæreſim nouam conderet, niſi ſi ita eſt aliquis ſacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis, vt putet ſine Dei iudicio fieri ſacerdotem, cum Dominus in Euangelio ſuo dicat: *Nonne duo paſſeres aſſe veneunt, & neuter eorum cadit in terram ſine patris voluntate?* Cùm ille nec minima fieri ſine voluntate Dei dicat: exiſtimat aliquis ſumma & magna, aut non ſciente, aut non permittente Deo, in Eccleſia Dei fieri, & ſacerdotes, id eſt, diſpenſatores eius, non de eius ſententia ordinati? Hoc eſt fidem non habere, qua viuimus, hoc eſt Deo honorem non dare, cuius nutu & arbitrio regi, & gubernari omnia ſcimus & credimus. Planè Epiſcopi non de voluntate Dei fiunt; [29] qui extra Eccleſiam fiunt, ſed contra diſpoſitionem & traditionem Euangelij fiunt: ſicut ipſe Dominus in duodecim Prophetis ponit & dicit. [30] *Sibimetipſis regem conſtituerunt, & non per me.* Et iterum: *Sacrificia eorum tanquam panis luctus; omnes qui manducant ea, contaminabuntur.* Et per Eſaiam quoque Spiritus ſanctus clamat & dicit: *Væ vobis filij deſertores, hæc dicit Dominus; habuiſtis conſilium & non per me, & feciſtis conuentionem non per ſpiritum meum, adiicere peccata ſuper peccata.* Cæterum (dico enim prouocatus, dico dolens, dico compulſus) quando Epiſcopus in locum defuncti ſubſtituitur, quando populi vniuerſi ſuffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in perſequutione protegitur; collegis omnibus fideliter iunctus, [32] plebi ſuæ in Epiſcopatu quadriẽnio iam probatus, in quiete ſeruiens diſciplinæ, in tempeſtate proſcriptus, applicito & adiuncto Epiſcopatus ſui nomine, toties ad leonem petitus, in circo, in amphiteatro dominicæ dignationis teſtimonio honoratus: his ipſis etiam diebus, quibus has ad te litteras feci, ob ſacrificia, quæ edicto propoſito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad leonem denuo poſtulatus in circo: cùm talis, frater chariſſime, [33] à quibuſdam deſperatis & præditis, & extra Eccleſiam conſtitutis, impugnari videtur, apparet, quis impugnet. Non ſcilicet Chriſtus, qui ſacerdotes aut conſtituit aut protegit, ſed ille, qui Chriſti aduerſarius, & Eccleſiæ eius inimicus, ad hoc Eccleſiæ præpoſitum ſua infeſtinatione perſequitur, vt gubernatore ſublato, atrocius atque violentius circa Eccleſiæ naufragia graſſetur. Nec quenquam fidelem & Euangelij memorem, atque Apoſtoli prædicentis mandata retinentem, mouere debet, frater chariſſime, [34] ſi quidam in extremis temporibus ſuperbi, & contumaces & ſacerdotum Dei hoſtes, aut de Eccleſia recedunt, aut contra Eccleſiam faciunt quando tales nunc futuros & Dominus, & Apoſtoli eius ante prædixerint. Nec præpoſitum ſeruum deſeri à quibuſdam miretur aliquis; quãdo ipſum Dominum magnalia & mirabilia ſumma faciẽtem, & virtutes Dei patris factorum ſuorum teſtimonio comprobantem, diſcipuli ſui reliquerint. Et tamen ille non increpuit recedentes, aut grauiter comminatus eſt, ſed magis conuerſus ad Apoſtolos ſuos dixit: *Nunquid & vos vultis ire?* ſeruans ſcilicet legem, qua homo libertati ſuæ relictus, & in arbitrio proprio conſtitutus, ſibimet ipſe vel mortem appetit, vel ſalutem. [35] Petrus tamẽ, ſuper quem ædificata ab eodem Domino fuerat Eccleſia, vnus pro omnibus loquens, & Eccleſiæ voce reſpondens, ait: [63] *Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes.* [37] *& nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui*: Significans ſcilicet & oſtendens, eos qui à Chriſto receſſerint, culpa ſua perire: Eccleſiam tamen quæ in Chriſtum credat, & quæ ſemel id quod cognouerit teneat, [38] nunquam ab eo omnino diſcedere; & eos eſſe Eccleſiam, qui in domo Dei permanent: Plantationem vero plantatam à Deo patre non eſſe, quos videmus non frumenti ſtabilitate ſolidari, ſed tanquam paleas diſſipantis inimici ſpiritu ventilari, de quibus & Ioannes in Epiſtola ſua dicit: *Ex nobis exierũt, ſed nõ fuerunt ex nobis: ſi enim fuiſſent ex nobis,* [39] *manſiſſent vtique nobiſcum.* Item Paulus monet nos, cum mali de Eccleſia pereunt, non moueri, nec recedentibus perfidis [40] fidem minui: *Quid enim,* inquit, *ſi exciderunt à fide quidam eorum, nunquid infidelitas illorum* [41] *fidem Dei euacuauit? abſit!* [42] *eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* [43] Quod ad nos attinet, conſcientiæ noſtræ conuenit, frater chariſſime, dare operam, ne quis culpa noſtra de Eccleſia pereat. ſi autem quis vltro & crimine ſuo perierit, & pœnitentiam agere, atque ad Eccleſiam redire noluerit, nos in die iudicij inculpatos futuros, qui conſulimus ſanitati, illos ſolos in pœnis remanſuros, qui noluerint conſilij noſtri ſalubritate ſanari. Nec mouere nos debent conuicia perditorum, quo minus à via recta, & à certa regula non recedamus, quando & Apoſtolus inſtruat dicens: *Si hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.* Intereſt vtrum quis homines promereri, an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. [44] ſi vero enitimur, & elaboramus vt poſſimus Deo placere; & conuicia & maledicta debemus humana contemnere. [45] Quod autem tibi de Fortunato iſto pſeudoëpiſcopo, à paucis & inueteratis hæreticis conſtituto, non ſtatim ſcripſi, frater chariſſime, non ea res erat, quæ in notitiam tuam deberet per nos feſtinatò ſtatim, quaſi magna aut metuenda, perferri; maxime quando & Fortunati nomen iam ſatis noſſes, qui eſt vnus ex quinque presbyteris iam pridem de Eccleſia profugis & ſententia coëpiſcoporum noſtrorum, multorum & grauiſſimorum virorum, nuper abſtentis [46] qui ſuper hac re priore anno ad te litteras fecerunt: [47] item Feliciſſimum ſigniferum ſeditionis recognoſceres, qui & ipſe in iiſdem coëpiſcoporum noſtrorum factis ad te pridem litteris continetur: qui non tantum abiis iſtic abſtentus, ſed abs te illic nuper de Eccleſia pulſus eſt. Cum hæc in notitia tua eſſe confiderem; & pro certo [48] hærere memoriæ, & diſciplinæ tuæ ſcirem: neceſſarium non putaui, celeriter & vrgenter hæreticorum tibi ineptias nunciandas. Neque enim ad Catholicæ Eccleſiæ maieſtatem patiter, ac dignitatem pertinere debet, quid apud ſe hæreticorum & ſchiſmaticorum moliatur audacia. [49] Nam & pars Nouatiani Maximum Presbyterum, nuper ad nos à Nouatiano legatum miſſum atque à noſtra communicatione reiectum nunc iſtic ſibi feciſſe pſeudoëpiſcopum dicitur. Nec tamen de hoc tibi ſcripſeram; quando hæc omnia contemnãtur à nobis, & [50] miſerim tibi proximè nomina Epiſcoporum iſtic conſtitutorum, qui integri & ſani in Eccleſia Catholica fratribus præſunt. Quod vtique ideo de omninum noſtrorum conſilio placuit ſcribere, vt erroris diluendi ac perſpiciendæ veritatis compendium fieret, & ſcires tu & collegæ noſtri, quibus ſcribere, & litteras mutuo à quibus vos [51] accipere oporteret: ſi quis autem præter hos, quos epiſtola noſtra complexi ſumus, ſcribere vobis auderet, ſciretis eum vel ſacrificio, vel libello eſſe maculatum, vel vnum de hæreticis peruerſum ſcilicet & profanum. Nactus tamen occaſionem familiariſſimi hominis [52] & clerici; per Felicianum Acoluthum, quem [53] cum Perſeo collega noſtro miſeras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato iſto tibi ſcripſi. Sed dum iſtic Felicianus frater noſter vel vento redardatur, vel accipiendis aliis Epiſtolis á nobis detinetur, Feliciſſimo ad vos properante præuentus eſt. [54] Ita enim ſemper ſcelera feſtinant, quaſi contra innocentiam feſtinatione præualeant. Per Felicianum autem ſignificaui tibi, frater veniſſe Carthaginem [55] Priuatum veterem hæreticum, in Lambeſitana colonia, ante multos fere annos ob multa & grauia delicta, nonaginta Epiſcoporum ſententia contemnatum, [56] Antecceſſorum etiam noſtrorum, quod & veſtram conſcientiam non latet, Fabiani & Donati litteris feueriſſime notatum: qui cum cauſam ſuam apud nos [57] in concilio, quod habuimus Idibus Maiis

Matth.10.

Oſee 8.
Oſee 9.
Eſa.30.

2.Tim.3.

Matth.16.
Ioan.6.

1.Ioan.2.
Rom.3.

Gal.1.

quæ

quæ proxime fuerunt, agere velle qui se diceret, nec admissus esset, Fortunatum istum sibi pseudepiscopum dignum collegio suo fecit. [58] Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quê ipse extra Ecclesiâ in hæresi, pseudepiscopum olim constituerat. Sed & Iouinus & Maximus comites [59] cum Priuato hæretico affuerunt, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia [60] nouem Episcoporum collegarum nostrorum condemnati, [61] & iteratò quoque á pluribus nobis in concilio anno priore abstenti. Cum his autem quatuor iunctus est [62] & Repostus [63] Suturnicensis, qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed & maximam partem plebis suæ sacrilega persuasione deiecit. Hi quinque cum paucis vel [64] Sacrificatis, vel male sibi conscijs, Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt, vt criminibus in vnum conuenientibus, talis esset scilicet rector, quales illi qui reguntur. Hinc iam & cætera mendacia, frater charissime, potes noscere, quæ illic homines desperati, & perditi ventilauerunt, vt cum de sacrificatis vel de hæreticis amplius quam quinque pseudoepiscopi non fuerint qui Carthaginem venerint, & Fortunatum sibi dementiæ suæ socium constituerint; illi tamen quasi filij diaboli; & mendacio pleni, ausi sunt, vt scribis, [65] iactitare vigintiquinque Episcopos affuisse: quod mendacium & istic prius apud fratres nostros iactitabant, dicentes vigintiquinque Episcopos de Numidia esse venturos, qui sibi Episcopum facerent; quo in mendacio suo posteaquam, quinque solis conuenientibus naufragis & à nobis absentis, detecti sunt, atque confusi; Romam [66] cum mendaciorum suorum merce nauigauerunt, quasi veritas post eos nauigare non posset, quæ mendaces linguas rei certæ probatione conuinceret. Atque hæc est, frater, [67] vera dementia, non cogitare, nec scire, quod mendacia non diu fallant; noctem tam diu esse, quam diu illucescat dies, clarificato autem die, & sole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ grassabantur per noctem latrocinia, cessare. Denique si nomina ab eis quæreres, non haberent vel quos falso nominarent: tanta apud eos etiam malorum penuria est, vt ad illos nec de sacrificatis, nec de hæreticis vigintiquinque colligi possint. Et tamen ad decipiendas aures simplicium & absentium mendacio numerus inflatur, quasi etsi verus esset hic numerus, aut ab hæreticis Ecclesia, aut [68] ab iniustis iustitia vincatur. Nec me oportet, frater charissime, paria nunc cum illis facere, & ea, quæ commiserunt atque hucusque committunt, meo sermone decurrere; cum considerandum sit nobis quid proferre & scribere sacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat, quam pudor loqui, & ne videar prouocatus maledicta potius, quam crimina & peccata congerere. [69] Taceo itaque de fraudibus Ecclesiæ factis: coniurationes, adulteria, & varia delictorum genera prætereo: vnum illud (in quo non mea, nec hominum, sed Dei causa est,) de eorum facinore non puto esse reticendum; quod à primo statim persequutionis die, cum recentia delinquentium facinora feruerent, & sacrificijs nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum [70] atque ora fumarent, communicare cum lapsis & [71] pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt. Clamat Deus: *Sacrificans dijs eradicabitur, nisi Domino soli.* Et Dominus in Euãgelio dicit *Qui me negauerit, negabo illum.* Et alio loco indignatio & ira diuina non tacet dicens: *Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia: super hæc non indignabor? dicit Dominus:* Et intercedunt nerogetur Deus, qui indignari se ipse testatur. Intercedũt ne exoretur precib. & satisfactionibus Christus, qui ne gantem se negare profitetur. [72] Nos in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus. [73] Concilio frequenter acto, non consensione tantum nostra, sed & commination e decreuimus; vt pœnitentiam fratres agerent, vt pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret: & illi contra Deum sacrilegi, contra sacerdotes Dei impio furore temerarij, de Ecclesia recedentes, & contra Ecclesiam parricidalia arma tollentes, elaborant (vt opus suum diaboli maliti a [74] consummẽt) ne vulneratos diuina clementia in Ecclesia sua curet; miserorum pœnitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpent, ne Deo indignanti satisfiat; ne Christum Dominum suum, qui [75] Christianus esse vel erubuit ante, vel timuit, postmodum quærat; ne ad Ecclesiam qui de Ecclesia recesserat, redeat. Datur opera, ne satisfactionibus & lamentationibus iustis delicta redimantur, ne vulnera lachrymis abluantur. Pax vera falsæ pacis mendacio tollitur, salutaris sinus matris nouerca intercedente præcluditur, ne de pectore atque ore lapsorum fletus, & gemitus audiatur. Compelluntur adhuc insuper lapsi, vt linguis, atque ore, quo [76] in Capitolio ante deliquerant, sacerdotibus conuicium faciant; confessores, & virgines, & iustos quosque fidei laude præcipuos, atque in Ecclesia glorioſos, contumeliis & maledicis vocibus [77] prosequantur. A quibus quidem non tam nostrorum modestia, & humilitas, & pudor cæditur, quam [78] illorum ipsorum spes & vita laceratur. [79] Neque enim qui audit, sed qui facit conuicium, miser est: nec qui á fratre vapulat, sed qui fratrem cædit, in lege peccator est. & cum nocentes innocentibus iniuriam faciunt, illi patiũtur iniuriam, qui facere se credunt. Denique hincillis [80] percussa mens, & hebes animus, & sensus alienus est. Ira est Dei, non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia, sicut scriptum est: [81] *Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis*; ne reuertantur scilicet, & *curentur*, & deprecationibus & satisfactionibus iustis [82] post peccata sanentur. Paulus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit: [83] *Dilectum veritatis non haluerunt vt saluifierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, [84] sed sibi placent in iustitia.* Primus felicitatis gradus est, non delinquere: secundus, delicta cognoscere. Illi cutrit innocentia integra & illibata quæ seruet, hic succedit medela, quæ sanet: quod vtrumque isti offenso Deo perdiderunt, & vtamissa sit gratia, quæ de baptismi satis sanctificatione percipitur, & non subueniat pœnitentia, per quam culpa curatur. [85] An putas, frater, leuia esse aduersus Deum facinora, prauа & modica delicta, quod per illos non rogatur maiestas indignantis Dei? quod non timetur ira & ignis, & dies Domini? quod imminente Antichristo, exarmatur fides militantis populi, dum tollitur vigor & timor Christi? Viderint laici hoc quomodo curent; sacerdotibus labor maior incumbit in asserenda, & procuranda Dei maiestate, ne quid videamur in hac patre negligere; cum admoneat Dominus & dicat: *Et nunc præceptum hoc ad vos est ô sacerdotes: Si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus; Immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram.* [86] Honor ergo datur Deo, quando sic Dei maiestas & censura contemnitur, vt cum se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, & cum pœnas æternas & supplicia perpetua cõminetur, proponatur à sacrilegis atque dicatur, ne ira cogitetur Dei, ne timeatur iudicium Domini, ne pulsetur ad Ecclesiam Christi: sed sublata pœnitentia, nec vlla exomologesi criminis facta, despectis Episcopis atque calcatis, [87] pax à presbyteris verbis fallacibus prædicetur; & ne lapsi surgant, [88] aut foris positi ad Ecclesiam redeant, communicatio non communicantibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab Euangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentiæ sustulisse, fraudibus inuolutos, vel adulterijs commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, nec Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ remouisse; [89] nisi foris sibi extra Ecclesiam & contra Ecclesiam constituissent conuenticulum perditæ factionis, cum male sibi conscijs & Deum rogare ac satisfacere nolentium caterua confluxerit. [90] Post ista adhuc insuper pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, nauigare audent, & ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & profanis litteras ferre nec cogitare [91] eos esse Romanos (quorum

Esa.29. Rom.11. Esa.6.

2.Thess.2.

Malac.2.

Exod.22. Matth.10. Esa.37.

fides

Rom.1. fides Apostolo prædicante, laudata est) ad quos perfidia habere non possit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudoepiscoporum contra Episcopos factum nunciandi? aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseuerant: aut si displicet & recedunt, sciunt quò reuertantur.[92] Nam cum statutum sit omnibus nobis, & æquum sit pariter ac iustum, vt vniuscuiusque causa illic iudiatur, vbi est crimen admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat vnusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino reddituras; oportet vtique eos quibus præsumus non circumcursare, nec Episcoporum concordiam coherentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam, vbi & accusatores habere & testes sui criminis possint; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas Episcoporum in Africa constitutorum, qui iam de illis iudicauerunt, & eorum conscientiam multis delictorũ laqueis vinctam iudicij sui nuper grauitate damnauit. Iam causa eorum cognita est: iam de eis dicta sententia est, nec censuræ congruit facerdotum mobilis atque inconstantis animi leuitate reprehendi,[39] cum Dominus doceat & dicat: *Sit sermo vester, est est, non non.* Matt.5. Si eorum qui de illis priore anno iudicauerunt, numerus cum Presbyteris & Diaconis computetur, plures tunc affuerunt iudicio & cognitioni, quam sunt ijdem isti, qui cum Fortunato nunc videntur esse coniuncti. Scire enim debes frater charissime, eum posteaquam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, iam pene ab omnibus esse desertum. Namque ij, quibus in præteritum[94] præstigia obtendebantur & dabantur verba fallacia, quod simul ad Ecclesiã regressuri dicerentur; posteaquam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad Ecclesiã pulsant: nobis tamen, à quibus ratio Domino reddẽda est, anxiè pẽderantibus, & sollicitè examinantibus, qui recipi & admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinate & firmiter renituntur, vt recipi omnino non possint, cum scandalo, & periculo plurimorum.[95] Neque enim sic putamina quędam colligenda sunt, vt quæ integra & sana sunt, vulnerentur; nec vtilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas & contactas oues gregi admiscet, vt gregem totum mali cohærentis[96] afflictatione contaminet.[97] O si posses, frater charissime, istic interesse nobiscum, cum praui isti & peruersi de schismate reuertuntur; videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, vt animi dolore sopito, recipiendis malis curandisque consentiant. Namque vt gaudent & lætantur, cum tolerabiles & minus culpabiles redeunt: ita contra fremunt & reluctantur, quoties inemendabiles, & proterui, & vel adulteriis, vel sacrificijs contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad Ecclesiam remeant, vt bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, vt tales patiantur admitti: & iustior factus est fraternitatis dolor, ex eo quod vnus atque alius obnitente plebe, & contradicente, mea tamen facilitate susceptì, peiores extiterunt, quam prius fuerant, nec fidem pœnitentiæ seruare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant. De istis vero quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo nauigauerunt, legati à Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quam est & ipse, cuius litteras ferunt, falsus; quam est eius peccatorum multiplex conscientia, quam execrabilis vita, quam turpis, vt etsi in Ecclesia essent, eiici tales de Ecclesia debuissent? Denique quia cõscientiam suam norunt, nec nos audent adire, aut ad Ecclesiæ limen accedere; sed foris per prouinciã circumueniendis fratribus, & spoliandis pererrant: & omnibus iã satis noti, atque vndique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos nauigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi; cum sint acerbissima & grauissima crimina, quæ eis à fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniãt. Denique si qua illis excusario & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum:[98] nec Ecclesia istic cuiquã clauditur, nec Episcopus alicui denegatur; patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in Ecclesiam regredi, opto vniuersos commilitones nostros intra Christi castra. & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo, studio & voto colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno iudicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis pene ipse delinquo: amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia reuertẽtes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitẽtes. Si qui autem sunt, qui putant se ad Ecclesiã non precibus, sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus, & satisfactionibus, sed terroribus facere; pro certo habeant, contra tales[99] clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi inuicta & fortia, & Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Euangelium tenens, & Christi præcepta custodiens occidi potest, non potest vinci. Suggerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei, qui cum terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est; clamans & identidem dicens, quod nos quoque cõtra hæreticos clamamus & dicimus *Hæc dicit Dominus: Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos.* 2.Par.24. Neque enim, quia pauci temerarij & improbi, cœlestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sãcta non agentes à sancto Spiritu deseruntur, ideo & nos diuinæ traditionis immemores esse debemus, vt maiora esse furentium scelera, quam sacerdotum iudicia censeamus; aut existimemus plus ad impugnandũ posse humana conamina, quam quod ad protegendum prævalet diuina tutela. An ad hoc frater charissime, deponenda est Catholicæ Ecclesiæ dignitas, & plebis intus positæ fidelis atque incorrupta maiestas, & sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, vt iudicare velle se dicant de Ecclesiæ præposito extra Ecclesiam constituti? de Christiano hæretici? de sano sauci? de integro vulnerati? de stante lapsi? de iudice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quam vt Ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus[100] ac Domini altare remouentibus, in Cleri nostri sacrũ venerandumque confessum, simulacra atque idola cum aris suis transeant, & Nouatiano declamandi aduersum nos, atque increpandi largior & plenior materia præstetur;[101] si ij qui sacrificauerunt, & Christum publice negauerunt, non tantum rogari, & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant: si satisfaciũt quid minantur? aut si comminantur, sciant quia à Dei sacerdotibus non timentur: neque enim & Antichristus cum venire cœperit, introibit Ecclesiam, quia minatur; aut armis eius & violentiæ ceditur, quia resistentes perẽturum se esse profitetur. Armant nos hæretici, dum nos putant sua comminatione terreri,[102] nec in * pace nos deiciunt, sed magis erigunt, & accendunt, dum ipsam pacem persecutione peiorem fratribus faciunt. Et optamus quidam, ne quod loquuntur furore, impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum, quẽ pronocare illi & exacerbare non desinunt, vt eorum corda mitescant, vt furore depositò, ad sanitatem mentis redeant,[103] vt pectora opera delictorum tenebris pœnitẽtiæ lumen agnoscant; & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quam ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseuerauerint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic iacens & abiectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis inualidus; qui non contra hostes & impugnatores Dei diuinitus erigatur, cuius nõ humilitas & infirmitas vigore & robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest, aut à quo, aut quãdo perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi.[104] Illorum flenda & lamentanda concisio est, quos sic diabolus excæcat vt æterna gehennæ supplicia non cogitantes, Antichristi iam propinquantis aduentum conẽtur imitari. Et quan-

* facit.

Matt.23.

quam

quam sciam, frater charissime, pro mutua dilectione quâ debemus, & exhibemus inuicem nobis,[105] florentissimo illic Clero tecum præsidenti & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper literas nostras; tamen nunc & admoneo & peto, vt quod alias sponte atque honorificè facis, etiam petente me facias, vt hac epistola mea lecta,[106] siquod illic contagium venenati sermonis & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra ac sincera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur. [107] Declinent autem de cætero fortiter, & euitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum, *quorum sermo vt cancer serpit:* sicut Apostolus dicit. *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. Et iterum:* [108] *Hæreticum hominem post vnam correptionem euita, sciens quia* [109] *peruersus est huiusmodi, & peccat, & est à semetipso damnatus.* Et per Salomonem loquitur Spiritus sanctus. *Peruersus*, inquit, *in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignem condit.* item denuo monet dicens: *Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam.* Et iterum: *Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus.* [110] Quod, quanquam scham illic fraternitatem nostram, vestra scilicet prouidentia monitam, sed & sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse, nec decipi, tantumque apud illos prævalere magisteria & præcepta diuina, quantus illis in Deum timor est; tamen exabundanti vel sollicitudo nostra, vel charitas scribere ad vos ista persuasit, vt nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cum malis conuiuia vel colloquia misceantur, simulque ab eis tam separati, quam sunt illi de Ecclesia profugi, quia scriptum est; *Si autem & Ecclesiam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus & publicanus:* & beatus Apostolus non monet tãtum, sed & iubet à talibus vt recedatur. *Præcipimus*, inquit, *vobis in nomine Domini Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus, ambulantibus inordinate, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis.* Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse: cui cum Christo non est, qui aduersarius Christi est, qui vnitati & paci eius inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cum precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur: Si maledicta & minas ingerunt, respuãtur. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

2.Tim.2. 1 Cor.15. Tãum.3. Prouer.16. Eccl.28. Prou.17. Matth.18. 1.Thess.2.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LV.

1. Legi litteras tuas, frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum] *Saturi in lectorem ordinati sit supra mentio Epistola xxiiij. quare non placet hoc loco Manut. lectio:* Saturnum *Acolythum vero postea ordinatum: hinc perspicuum fit, atque adeo prius etiam Exorcistam. Nam proximum Hypodiaconatus gradum fuisse Acolythi, patet ex Synodo Rom. Syluestri can. 7. Vbi Episcopo obsequi iubetur Presbyter, Diaconus Presbytero, Diacono Hypodiaconus, huic vero Acolythus, Acolytho Exorcista, cui Lector. Quale quid habet & Nicolaus 1. ad Michaelem Imperat. Et vtroque vetustior Cornelius Epistola sæpe citata ad Fabium Antioch. Nesciebat (inquit de Nouatiano loquens) in Ecclesia vnum Episcopum esse debere, vbi videbat esse Presbyteros 46. Diaconos 7. Subdiaconos 7. Acoluthos 42. Exorcistas cum Lectoribus & Ostiaris 52. Similia etiam Caius Papa eius nominis primus, vbi gradus enumerat, quibus ad Episcopatum conscenditur. Psalmista siue Cantoris meminerunt Ignatius ad Antioch. & can. Apostol. 42. Omnium autem horum officia describuntur à Synodo 4. Carthag. cui D. Augustin. interfuit. Hæc paulo prolixius, propter eos qui 7. dictos ordines Ecclesiasticos, tanquam recentes calumniantur. Porro rectiusne inscribatur Acolythus an Acoluthus, nescio. Certe Ms. cod. omnes & dicti veteres Syn. quoque Carthag. Græcum exemplar, priori modo legunt, idque* ἀπὸ τῦ κολύειν *quod est prohibere, vt dicatur non prohibitus, sed solutus & liber, & cui iam initiato sacris se miscere liceat, vtpote qui Hypodiacono vrceolum vacuum administret ad vinum suppeditandum. Alij qui Acoluthum legunt, interpretantur* ἀπὸ τῦ ἀκολυθεῖν *id est à sequendo, vt sit quasi pedissequus & minister superiorum ordinum.*

2. Felicissimum] *Ineptissimam adnotatiunculam Remboldi miror Erasmum, qui ex illo ad verbum plerasque marginales adnotationes descripsit, suis exemplaribus adtexuisse, hanc nempe: Nouatianum intellige: fuisse enim hunc non Nouatianum, sed Nouati satellitem, supra satis patet Epistola xlvij. & infra hac ipsa Epistola.*

3. coëpiscoporum sententia condemnatum] *Habes hanc Felicissimi excommunicationem supra Epistola xxxix.*

4. reiectum a te illic esse] *Sic Ms 4. Cambr. Afflig. Dun. & March. & præterea nihil hic adijciunt, quare rectè sunt omissa à Manut. verba illa:* & à te illic esse ab Ecclesia prohibitum, *præsertim quum paulo post sequatur:* de Ecclesia pulsum esse.

5. quo Episcopos agere oportet] *Sic Manut. quantum colligo coniectura sumpta ex Ms. quibusdam cod. Nam Afflig. Dun. & March. legunt:* Episcopo, *cæteri tamen omnes:* Episcopum.

6. & dissidij auctor] *Sic supra Cornelius Epistola 46. Euarissum, & 48. Confessores schismatis auctores dixit. Accipiunt autem auctorem his locis, non pro eo qui primus schisma fecit, is enim fuit Nouatus, sed aut pro propugnatore, vt hoc loco & Epistola 46. aut pro approbatore, vt Epistola 48. Nam vtramque significationem habet Liuius: Legis inuentor inquit, Volero, Lectorius collega eius auctor, & alibi. Multique erant, qui melius consulũ dicerent, quod legum ab eis latarum Patres auctores fuissent. Porro vanam esse ac futilem illam differentiam inter Author & Auctor, Ms. cod. & veteres inscriptiones tum numismatum tum marmorum satis arguunt.*

7. Sed enim lecta alia tua epistola] *Neque hac Epistola neque alia cuius initio & hic rursum meminit, exstat. Quales autem litteras Felicissimus cum suis secum attulerit, habet infra eadem hæc Epistola.*

8. Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac diuina potestate] *Insigni elogio Episcopatus vigorem describit tum hic tum infra, vbi scripturis aliquot idipsum confirmat, quarum illa maxime ad institutum pertinet: Qui vos audit, me audit, & eum qui me misit, & qui reijcit vos, me reijcit, qui me reycit, reijcit eum qui me misit. Eodem pertinent scripturæ: Sicut misit me pater, & ego mitto vos: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt, Ioannis 20. Quod si non audierit te, dic Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus. Amen dico vobis, quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo, & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo. Matth. 16 Et: Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo Act. 20. Item illud, ad Hebræos: Obedite præpositis vestris & subiacete eis, ipsi enim pernigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri. Quibus scripturæ locis tam diserte verbis diuina Apostolorum & successorum Episcoporum potestas Ecclesiæ gubernandæ comprobatur, vt pluribus opus non sit, quare à cæteris similibus supersedeo.*

9. & Iudæi minantur & hæretici] *Minis & maledicentia hæreticorũ omnium veterum, tam sunt referta historiæ Ecclesiasticæ, Eusebij, Rufini, Socratis, Sozomeni, Theodoreti, Victoris, & Nicephori, vt nemo iure admirari debeat, qui hodie quoque illa in vsu illis esse videritt.*

10. diabolus obsedit] *Sic Manut. & Cambr. cod. cæteri:* obsidet, *vtramuis eligas licet.*

11. in euangelio etiam legamus] *Rectè sic idem Cambron. cod. & Manut. pro eo quod erat:* legimus.

12. Neque enim nobis] *Particula:* enim, *reperitur in Ms. Afflig. & March. quare rectè adiecta est à Manutio.*

13. verbis parricidalibus] *Rectius sic Manutius cum veteribus Ms. & excusis, quam Morelius & alij quidam:* parricidialibus, *quod semel adnotasse sufficiat.*

14. necare permisit] *Etiam hic adiectũ est ex Ms. codicibus:* necare.

15. cum occurrat & moneat] *Vtrumque habet Cambr. cod. & Manut. cæteri tantum:* moneat, *aut:* occurrat.

16. non perficiet] *Rectè primus hoc pacto hunc locum restituit H. Grauius, pro eo quod erat:* proficiet. *nam consentiunt Ms. Afflig. Bland, Dun. & March. Grace quoque apud 70. legitur.* μὴ περιχεῖ *& D. Hierony. legit iuxta eosdem, non adducet ad finem. Locus est non Isa. 5. sed Abac 2.*

17. tanquam infernus] *Sic Camb. cod. & D. Hierony in vtraque versione, cæteri:* inferus, *non satis Latine, quod mouit Manut. vt reponeret:* inferi, *sed nostra lectio germana est, vtpote quam reperire sit etiam infra Epistola ad Stephanum de Martiano Arelat.*

18. in stercora erit & in vermes] *Sic Ms. & excusi plerique, solus Cãbr. vt stercora & vt vermis, prior lectio reperitur etiam in Græcis exemplaribus, quare magis placet. Est autem locus ex libr. Mach. 1. cap. 3. de cuius libri auctoritate latius infra in libris Testim. ad Quirinum.*

19. hodie extolletur] *Sic etiam rectius H. Grauius, Manut. & Morelius, quam cæteri:* extollitur, *nam Græce est.* ἀπαρθήσεται.

20. periit] *Etiam hoc rectè reposuit Grauius, pro eo quod erat:* peribit, *nam & Græce legitur:* ἀπώλετο, *& in Bibliis Latinis legitur:* periit.

21. emittit bona] *Sic Cambr. codex & Manut. & rectè, nam Græce est* τὰ ἀγαθά, *cæteri:* bonum.

22. reus erit in gehenna ignis] *Sic Manut. & Ms. Dun. & March. quomodo etiam erat in Afflig. cod. sed postea est obliterata particula:* in, *Cambr. vero & excusi cæteri:* gehennæ ignis, *Græce est,* εἰς γεενναν τὸ πυρὸς *quod ad verbum quidem sonat:* in gehennam, *sed rectius vertitur:* ad gehennam, *Græcorum tamen commentarij in Latinum versi, habent, aut,* gehennæ, *aut:* gehenna ignis.

23. & eum qui me misit] *Sic Ms. & excusi. Videtur igitur codex Cypriani plus habuisse, quam hodierna exemplaria aut Græca aut Latina, in quibus verba hæc non reperiuntur. Porro rectè vertit iterum:* reiicit, *pro eo quod Græcè est* ἀθετεῖ *sicut & Hiero. alicubi:* reprobat.

24. Sic insilis in sacerdotẽ Dei] *Hãc verã esse huius loci lectionẽ, non illã: sic insimulas, manifestũ fit ex Epistolis infra ad Rogatianũ Episcopũ, & ad Florẽtium Pupianum, vbi omnes etiam excusi sic legunt, sicut etiam hoc loco Ms omnes.*

25. cogitans Paulus: Nesciebam (inquit) *Sic Ms Afflig. Dun. March. & Cauchij. solus Cambr. pro:* Paulus, *habet:* expauit. *Prior igitur lectio verior est præsertim quum reperiatur in excusis veteribus.*

26. Principẽ populi tui nõ maledices) *Hãc lectionẽ ex dictis Epistolis etiã huc trãstuli; nã vbiq; tũ hic tũ ibi. Ms. & excusi veteres legũt hoc pacto, excepto solo Cãb. qui habet lectionẽ vulgatã:* Principi plebis tuæ, *Accedit quod & Græce sit:* ἀρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς, *quod interpres noster vetus vertit priori modo in Act. Apost.*

27. Neque enim aliunde obortæ sunt hæreses, &c.] *Simles locos habes infra dictis Epistolis ad Rogatianum Episcopum & Florent. Pupianum, libris item de vnitate Ecclesiæ, ac de zelo & liuore. Etsi autem aliis illis locis de se & Episcopis omnibus loqui videatur, quod nempe omnes hæreses initium suum habuerint ex contemptu Episcoporum, id est, ex ipso schismate; certe tum hoc loco, tum præsertim initio libri de vnitate Ecclesiæ, de Romano Episcopo solo loquitur. Qui vel vnicus locus (vt ibi latius) ita confirmat Episcopi seu Pontificis Romani primatum, vt non possit magis. Circumstantiæ textus hoc loco quæ arguunt de Romano loqui & summo Pontifice, sunt imprimis testimonia præmissa ex Deuter. li. 1. Reg. Euang. Ioannis & Act. Apostolorum, quæ non nisi in summos Pontifices Iudeorum quadrare nemini dubium est, atque adeo aptius ad summum Pontificem Romanum referuntur. Deinde quod loquatur de iudice, qui vice Christi fungitur. Item quod loquatur de vno sacerdote, seu vno Episcopo in Ecclesia, quam appellationem tum ex Epistola Cornelij supra xlviij. tum ex aliis eius Epistolis & lib. de vnitate Ecclesiæ Cyprianum satis cõstat non solere vsurpare, nisi de summo Pontifice. Facit pro eodem quod dicit: nemo aduersum sacerdotum collegium aliquid moueret, nam si de solo loqueretur, non statim qui illi non obtemperaret, aliquid moueret aduersus reliquos Episcopos. Eodem spectare videtur, quod paulo sequenti de Seruo. Præposito loquutus, mox D. Petri, super quem Christus ædificauit Ecclesiam, mentionem injicit. Eodem pertinet quod D. Hieronymus cõtra Luciferianos, salutem Ecclesiæ pendere dicit à summi sacerdotis dignitate. Cui si (inquit) non exors quædam & ab omnibus eminens detur potestas tot in Ecclesiis sient schismata, quot sacerdotes. Experientia certe ipsa nos docet, hæreses solere ex schismate, id est, separatione voluntaria ab Ecclesia, atque adeo ab Ecclesiæ capite (Romano vtiquam Pontifice) initium sumere. Exempla huius rei apud Cyprianum habes de Nouatianis, apud Augustum de Donatistis. Vnde ad hos Epistola 154. D. Augustini. Nec enim vobis obijcimus, nisi schismatis crimen, quam etiam hæresim male perseuerando fecistis, & ad Crescentium Grammat. lib. 2. cap. 7. Inter schisma (inquit) & hæresim eam distinctionem magis adprobo, qua dicitur schisma esse recens congregationis ex aliqua sententiarum diuersitate dissensio; hæresis autem schisma inueteratum: A quo non dissentit D. Hieron. exponens illud ad Tit. 3. qui est à semetipso damnatus: Hæretici (inquit) in semetipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de Ecclesia recedentes, qua recessio propriæ conscientiæ videtur esse damnatio. Et paulo post: Nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim, vt recte ab Ecclesia recessisse videatur. Plura reperiet exempla, qui exacte singularum hæreseon initia & prima seminaria perspexerit.*

28. quam inde] *Sic typis vulgati omnes, Ms. vero Afflig. Dun. & March. excusi quoque veteres:* nisi inde. *Accedit ad priorem lect. proprius Cambr. qui habet:* quam dum.

29. Sed qui extra Ecclesiam fiunt] *Sic Ms. & vetus excusus, Remboldis vero cum Erasmicis omnibus omisit:* sed.

30. Sibimetipsis regem constituerunt] *Sic Ms. vbicunque locus hic à Cypriano citatur, & vetus excusus. Hieron. tamen in comment. in Osee, videtur legisse.* Ipsi sibi regem constituerunt.

31. Cæterum (dico enim prouocatus) *Sic Manutius sequutus Ms. cod. nam March. Dun. & Afflig. omittunt particulam:* dico *ante parenthesin: quam tamen habent Cambr. & cæteri excusi omnes. Porro de legitima electione Episcopi latius infra Epistola ad Clerum & plebem Hispanarum.*

32. Plebi suæ in Episcopatu quadriennio iam probatus] *Qui sequentia penitius perpenderit, non dubito quin mihi assentietur, hac de se humilitatis gratia in tertia persona dicere Cyprianum præsertim ex eo quod dicit: in tempestate proscriptus, applicito & adiuncto Episcopatus nomine. Nam infra dicta Epistola ad Flor. Pup. formam proscriptionis talem his verbis explicat. Persecutio me proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani Episcopi Christianorum proscribatur. Ideipsum comunicat quod dicit: His ipsis diebus, quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia quæ de edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem denuo postulatus in circo. Quomodo enim scire posset Cyprianus, quid Romæ actii sit (si de Cornelio hæc intelligamus) illo ipso tempore, quo hanc scribebat Epistolam? Neque vero est, quod quem moueat mentio hic facta tum Circi, tum Amphiteatri, nam ex Epistola ad Donatum supra satis constat, fuisse non Romæ duntaxat, sed & Carthagini tum Circum, tum Amphitheatrum: quod ex libris quoque de spectaculis tum Tertull. tum Cypriani perspicuum fit. Porro ex hac periodo colligi videtur, Cyprianum aliquandiu Episcopatu functum ante proscriptionem, vtpote cum in quiete dicat se seruisse disciplinæ, antea quoque in pace delectum, & in persequutione protectum. Verum de his omnibus latius in vita auctoris. Colligere etiam mihi hinc videor, scriptam hanc Epistolam iam instante secunda persequutione, ea nempe qua Cornelius in carcerem conjectus est.*

33. à quibusdam desperatis & perditis & extra Ecclesiam constitutis impugnari] *Est hæc communis lectio Ms. & excusorum codicum. Cambr. vero longe alia, nempe ista:* à fratribus quos Dominus desperatos & perditos & extra Ecclesiam constitutos nõ protegit impugnari] *neutra displicet.*

34. si quidam in extremis temporibus, &c.] *Alludit ad illud 2. ad Timoth. 3. In nouissimis temporibus instabunt tempora periculosa, & erunt homines elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes. Postremum videtur intelligere cum dicit:* contumaces sacerdotum hostes, *vtpote qui sint parentes spirituales. Est autem insignis locus ad consolationem fidelium, aduersus hæreseon multiplicationem.*

35. Petrus tamen super quem ædificata est ab ipso Domino Ecclesia] *Iisdem pene verbis vtitur infra sæpedicta Epistola ad Flor. Pup. item ad Iubaianum & ad Quintum, & rursum libris de Hab. Virginum, de vnitate Ecclesiæ, ac de bono pudicitiæ, haud dubie explicans locum illum Matth. 16. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, &c. Neque vera noua est hac huius loci expositio, sed quam habet etiam ipso antiquior Tertullia. lib. de præscript. hæreticorum. & de pudicitia, ac Origenes in sexto cap. ad Roma. & homil. 3. in Exodum, & alij quoque veteres plerique. Hilarius nempe super Matth. Ambrosi. serm. 47. Hieronym. lib. 1. contra Iouinianum, contra Pelagian. libr. 2. super Matth. Epistola ad Marcellam, & in Isa. 2. & 16. cap. Chrysost. homil. 55. in Matth. Cyril. lib. 2. in Ioan. ca. 12. Epiph. in libro Ancoratus, & Leo Papa 1. epistola 67. Quæ loca prolixius citauimus, ob Erasmi in Epistolam ad Flor. Pup. adnotatiunculam: dum dicit: Non semel Cyprianus facit Ecclesiæ fundamentum Petrum, nisi forte nomine Petri senserit populum, qui profitentem, quod Petrus fuerat. Tanquam absurdius sit, Petrum Ecclesiæ esse fundamentum, quam ipsum populum, siue Christianos omnes vt loquitur Adnot. in Matt. Quam expositionem si admittamus, erit igitur cuiuis quoque Christiano potestas soluendi & ligandi peccata: Quod quam sit absurdum, nouerunt Catholici omnes. Hoc igitur potius est deторquere scripturam, quam si ad Petrum cum veteribus tot Græcis & Latinis referatur. atque adeo Origene ipso, quem tamen pro sua sententia citat Erasmus: Nihil enim obstat, cur Petrus petra siue fundamentum Ecclesiæ dici possit. Nam etiamsi petra est (inquit Basilius libr. de Pœnit.) nõ vt Christus petra est, sed vt petrus petra est, Christus enim reuera petra est immobilis & inconcussa. Petrus vero propter hanc petram. Largitur enim Deus suis dignitates non euacuans se, sed habens dat. Lux est, Vos estis (inquit) lux mundi. Sacerdos est, sacerdotem facit. Petra est, petram facit. Similia Ambros. in ca. 9. Lucæ, & Paulinus Epistola 4. ad Seuerum. Neque vero est quod sibi blandiatur ille, de D. Augustí. sententia. Quamquam enim ille & tract. vlt. in Ioannem, & sermo. 13. de verb. Domini, Petram Christum interpretetur, fatetur tamen ipse lib. Retract. 1. ca. 21. se etiam de Petro locum illum explicuisse libr. contra Epistolam Donati & tandem subiungit: harum autem duarum sententiarum quæ sit probabilior, elegat lector. Cæterum probabiliorem esse constat, quam tot veteres sequuntur.*

36. Domine ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes] *Ita Cambr. cod excusi hactenus omnes excepto Manutio, qui sequutus Ms. cod. legit:* ad quem imus? Verbum vitæ æternæ habes, *nam sic Afflig. Dun. & Machi. Verum malui veterem lectionem retinere, quod Græce sic sit apud Ioannem 6 πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα, & sic legant etiam commentarij omnes, tum Græco tum Latini.*

37. & nos credimus] *Etiam hic maluimus vulgatam lectionem retinere, quam reponere, cum Manutio:* credidimus, *eo quod priorem sequantur Ms. omnes, & veterum tum Græcorum tum Latinorum commentarij.*

38. nunquam ab eo omnino discedere] *illud* omnino, *adiectum est recens à Manut. & Morelio, reperitur etiam in Ms. 5. Locus de constantia Ecclesiæ in fide, de qua paulo post latius, vbi eandem Romanæ ascribit Ecclesiæ.*

39. mansissent vtique nobiscum] *Particulam* vtique, *omiserat Manut. Quia tamen eam legunt Ms. & excusi omnes excepto solo Cambr, malui denuo inserere in contextum, præsertim cum in omnibus Græcis exemplaribus legatur addita particula ἂν 1. & Ioan. 2. & alibi frequenter sic citetur.*

40. fidem minui] *Sic Ms. & excusi omnes, solus Cambr.* fidem minus teneri, *non male.*

41. fidem Dei euacuauit] *Et si Græca exemplaria & commentaria in Epistolam ad Rom. hodie legant:* καταργήσει *in futuro & quædam Latina exemplaria:* euacuabit, *quomodo legit Manut. malui tamen sequi Ms. codicum fidem, qui constanter priori legant modo, & hic & infra sæpius quemadmodum & Augustinus & Latinorum veterum plerique. Videtur noster interpres legisse* κατήργησε.

42. est enim Deus verax] *Ita constanter Ms. & excusi omnes, quod adnotandum venit ob lectionem nostri interpretis, quum contra legant Græci omnes* γινέσθω *pro quo & D. Hieron. in Epistolam ad Titum. Fiat, vertit: leguntamen priori modo etiam commentarij inscripti D. D. Ambros. & Hieron. in omnes Pauli Epistolas, & Beda in comment. ex Augustino desumptis.*

43. quod ad nos attinet] *Locum hunc citans Gratianus distin. 47. quod ad nos. perperam Cornelio ad Cyprianum attribuit quare legendum potius apud illum: Cyprianus Cornelio.*

44. Si vero id enitimur & elaboramus] *Sic March. Dun. Afflig. & Cauchij. antea erat:* illud nitimur & laboramus.

45. Quod autem tibi de Fortunato isto pseudepiscopo] *Fuit Fortunatus iste vnus quinque illorum Presbyterorum, vt ex sequentibus cõstat, electus ab eis in pseudopiscopum, idque quantum colligere est in locũ Cypriani.*

46. qui super hac re priori anno ad te litteras fecerunt] *Facit earundem litterarum mentionem supra Epistola xlij. Constat autem hinc, secundo Cornelij anno scriptam hanc Epistolam, atque adeo etiam toto anno Cornelium Romæ resedisse ante exsilium, verum de his latius in vita Cypriani.*

47. item Felicissimum signiferum seditionis] *Latius huius supra facta est mentio. Vocatur autem tum vexillifer Privati, tum satelles Nouati. E quibus appellationibus colligitur, fuisse eandem tum quinque Presbyterorum tum Nouati factionem, aut saltem quum principio diuersa essent, postea sibi inuicem coniunctas. Porro repetit quod prius dixit, Felicissimum absentem fuisse etiam à Cornelio.*

48. hæresis memoriæ] *Error Remboldi denuo hic erroris fuit causa in excusis vulgatis. Nam, habere, Erasmus mendum subodoratus, maluit legere:* haberem, *sed nec hoc satisfaciebat.*

49. Nam & pars Nouatiani Maximum presbyterum] *Hic Maximus vti constat ex Epistolis supra xlvi. & xlvij. missus fuerat legatus*

ad Cy-

ad Cyprianum à parte Nouatiani, atque adeo alius est à Confessore Romano: factus fuit vero & ipse Pseudepiscopus, antea vnus illorum quinque Presbyterorum, vt mox dicetur.

50. miserim tibi proxime nomina Episcoporum] *Epistola Cypriani, qua transmisit nomina Episcoporum, hodie desideratur, nisi forte intelligat Epistolam precedentem Synodi Africanæ, quam colligo antea scriptam, ex eo quod paulo prius, hanc scriptam anno secundo Cornelij, satis indicarit.*

51. accipere oporteret] *Et hic error codicis Remboldi mansit in excusis omnibus etiam Manut. nam vetus excusus & Ms. omnes hoc pacto, pro quo reposueratille:* oportet.

52. & Clerici, per Felicianum Acoluthum] *Hactenus interpositæ erant hoc loco verba:* sed &; *quæ quidem habent etiam Ms. cod. March. Afflig. & Dun. verum omittuntur à Cambronensi codice, à Manut. & Morelio. Si priori legatur modo, duarum Epistolarum, si posteriori, vnius duntaxat sit mentio, etiam desideratæ hactenus. Et certe huic fauet illud, quod dicit: præuentum Felicianum à Felicissimo; si enim per alium prius scripsisset, non est verisimile quod vtrique præueniisset Felicissimus. Videtur autem Felicianus fuisse Romanus Acoluthus, vtpote quem dicit ad se à Cornelio missum.*

53. cum Perseo collega nostro] *Sic hactenus excusi omnes, Ms. vero 3. & Cauchij:* Perse, *Cambr.* Presa, *aut (sicuti legendum est)* Persa. *Fuisse videtur Episcopus quispiam Italus.*

54. Ita enim semper] *Desiderabatur in excusis:* semper, *adiectum ex Ms. codicibus.*

55. Priuatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia] *Veram hanc esse huius loci lectionem patet, tum ex excusis veteribus, tum ex Epistola xxx. supra, vbi Priuati Lambesitani fit mentio in editionibus tam Manut. quam Morelij; tum præsertim ex Synodo Carthagin. vbi sententiam dicit inter cæteros Episcopos Ianuarius à Lambese, nec obstat lectio Ms. cod. Marchin. Dun. Afflig. & Cauchij:* Labesitana, *quæ eadem in Synodo Carthag. legant* Lambese, *quare puto etiam hic ita legisse. Primus Erasmus:* Pambesitana, *ad quod alludit Cambr. legens* Bambesitana, *sed neutrum placet, facilis fuit error ob vicinitatem literarum L. B. P. Porro adnotatu digna Synodus Lambesitana nonaginta Episcoporum, qui Priuatum condemnarunt.*

56. Anteceſſorum etiam nostrorum, &c. Fabiani & Donati] *Quum dicat:* nostrorum, *satis colligitur eum loqui de Fabiano Cornelij, & Donato suo antecessore. De quibus latius in vita Cypriani. Recte autem vocat Priuatum veterem hæreticum, vt qui iam dudum hæreseos damnatus esset.*

57. in concilio quod habuimus Idibus Maiis] *Ex eo quod prius dixit, anno priore ad Cornelium datas litteras à Synodo quadam Episcoporum; consequitur hanc Synodum non primam fuisse, sed celebratam anno secundo à reditu Cypriani. Atque adeo confirmatur quod prius dixi, Epistolam Synodi Africanæ precedentem, ante hanc esse conscriptam. Nam existimo esse illam cuius hic meminit, celebratam Idibus Maiis anno Cornelij secundo, de prima enim Synodo mox loquitur. Constat autem tum hinc, tum Epistola supra xxxix. celebrari solere concilia Episcoporum in Africa post Pascha, quale quid ordinatum fuit Can. Apost. 37. qui bis in anno vult conuocari Synodos: semel quarta Pentecostes hebdomada, & iterum 12. Hyperboretheis, id est, Octobris. Pentecoste vero veteribus vocabatur tempus illud quod est inter Pascha & Pentecosten, quod patet ex Can. 2. Synod. Antioch. quem citat Zonara in Comment. qui concilijs celebrandis quartam hebdomadam post Pascha definit, & tempus Autumni.*

58. Venerat cum illo & Felix quidam] *Recitat nomina quinque illorum presbyterorum, quorum toties meminit: Erant autem Felix, Iouinus, Maximus, Fortunatus, & Repostus, quibus accessit iam antea Felicissimus ipsorum signifer, & Priuatus antiquis hæreticus.*

59. cum Priuato hæretico] *Sic Cambr. cod. & Erasmici excusi omnes. Etsi autem Ms. 3. reliqui & Cauchij, vetus etiam excusus & Remboldus legat:* Probatio, *prior lectio hinc mihi probatur magis, quod paulo post sequatur: Hi quinque, atque si Probatium addamus, erunt sex.*

60. nouem Episcoporum] *Vocem:* Episcoporum: *adiecimus recens ex cod. Cambr. antea vbique desideratam.*

61. Et iterato quoque à pluribus, &c abstenti] *Vides hinc iam tũ visitatam iteratam excommunicationem, habet etiam alibi, si bene memini, locum similem.*

62. & Repostus] Repostus *solus legit Manut. quantum suspicor ex Epistola sumptum supra xxxix. vbi cum Felicissimo abstentus denunciatur. Repostus quidam, haud dubie idem cum isto, alij Ms. & excusi omnes legunt:* Repositus, *non male, excepto Camb. codic. & Grauio, qui:* Præpositus, *legunt, sed mendose.*

63. Saturnicensis] *Sic Ms. 4 nostri & Cauchij, veteres quoque & recentiores excusi plerique, Cambr. vero & Erasmici ad margi.* Quoturnicensis, *pro quo Grypho.* Saturnicensis, *Manut. vero* Sutunuzensis. *Adnotatas etiam reperi in Tom. Concil. tres alias lectiones;* Sucronensis, Suburnensis, Iuburnensis, *desumptas (quantum conijcio) ex oppidis Hispaniarum apud Melam Pomponium. Fortassis autem non male legatur:* Tuburbensis, *nam infra in Synodo Carthag. sententiam dicit Sedatus à Tuburbo. Communem tamen lectionem retinere præ aliis malui,*

64. Sacrificatis] *Pro hac vera auctoris lectione, vtpote qua demum paulo post vtitur, & quam habent Ms. cod. legebat Remboldus:* Sacrificantibus, *quod remansit hactenus in excusis.*

65. iactitare] *Etiam hic error Remboldi in Erasmicis cod. mansit, nam vetus excusus & Ms. omnes legunt,* iactitare *non* iactare.

66. cum mendaciorum suorum merce] *Elegans metaphora, quare miror repositum à solo Morelio:* mercede, *ni forte error sit typographicus.*

67. vera dementia] *Sic Cambr. codex & Manut. recte, pro eo quod habent cæteri:* vere.

68. ab iniustis] *Rursum defectus cod. Remboldi remansit in excusis, nam vetus excusus & Ms. omnes legunt:* ab.

69. Taceo itaque] *Plura de his supra Epistolis xxxviij. xl. xlvi. & xlvij.*

70. atque ora fumarent] *Remboldus hic denuo alteri lectioni occasionem dedit, nam cum ille vitio operarum legerent:* fumerent. *Erasmus sensui magis conuenire putauit:* maderent; *verum germanam nostram lectionem confirmant Ms. omnes & vetus excusus.*

71. pœnitentiæ agendæ intercedere] *De phrasi hac Cypriani vide Epist. xl. vbi iisdem pene vtitur verbis.*

72. Nos in ipso persecutionis tempore] *Varias hac de re litteras in persequutione scriptas habes supra inter illas quæ in secessu scriptæ sunt.*

73. Concilio frequenter acto] *Quum hinc constet plura de lapsis concilia ante hanc Epistolam celebrata, etiam hinc confirmatur, quod Synodus, qua Epistolam precedentem scripsit, hanc præcesserit. Pro eo autem quod nos legimus:* acto, *habent March. Dun & Afflig. cod.* accito, *non male.*

74. consumment] *Vti in reliquis plerisque non possum non laudare illorum studium, qui sequuntur Orthographiam repertam in inscriptionibus Marmorum veteribus, ita hoc loco non placet quod quidam:* consument, *legunt. Nam quid erit, si ita legatur, differentia inter consument deriuatum à consumere, ab eo quod deriuatum volunt à consumare? Certe Ms. omnes duplici m. hic legunt:* consummetur, *sed vulgata lectio placet magis.*

75. Christianus esse vel erubuit vel timuit] *Prius ad libellaticos, posterius ad sacrificatos referendum.*

76. in Capitolio] *Capitolium accipit pro omni loco in quo sacrificare cogebantur Christiani, alludens ad Romanum Capitolium.*

77. prosequantur) *Coniecturam hanc Coslerij confirmat Cambr. codex & Man. pro eo quod cæteri:* prosequuntur, *minus recte.*

78 illorum ipsorum) *Sic Ms. 4. Cauchius, vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius, nescio vnde reposuerit Erasmus:* lapsorum, *quod minime huic loco conuenit.*

79. Neque enim qui audit) *Hoc tractat late Chrysost. hom. inscripta. Quod nemo leditur nisi à seipso.*

80. percussa mens, *Sic Manut. & vetus excusus pro quo Remboldus:* perrusa, *quod remansit hactenus in excusis.*

81. Et dedit illis spiritum transpunctionis) *Græce est apud Apostolum Rom. 1.* κατανύξεως, *quod vertit interpres noster, compunctionis. Ex Hebræo autem vertit Hier. Isaiæ 29. soporis, vbi vocem eandem habent 70. atque adeo ad locum illum respexisse videtur Apostolus, illud vero:* ne reuertantur & curentur, *sumptum est ex 6. cap. Esaiæ.*

82. post peccata sanentur) *Vocem:* post, *reperire est in 4. Ms. & Cauch. quare eam contextui inseruimus, accipiunt pro* postea.

83. Dilectum veritatis) *Sic vetus excusus & Ms. omnes. pro quo Remboldus errore typographico:* Delectum, *Quod cum contextui Apostolico non conueniret, maluit Erasmus reponere :* Dilectionem, *iuxta quod Græce est* ἀγαπὴν, *pro quo vetus interpres : charitatem, verum genuina Cypriani est prior lectio. Nam & Theoph. etsi* dilectionem *legit, de Christo tamen interpretatur, cui certe expositioni optime conuenit hæc lectio.*

84. sed sibi placent in iniustitia) *Recte vertit quod Græce est* ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ, *quare etiam recte nunc addita est præpositio* in, *ex Ms. cod.*

85. An puras, frater, leuia esse aduersus Deum) *Sic Ms. 4. nostri, Manu quoque & Morelius, pro eo quod erat:* apud Deum.

86. Honor ergo datur Deo) *Sis Ms. tres & excusi omnes, Cambr. vero:* honor ergo non datur Deo: *quo modo si legatur, euitabitur longum hyperbaton, quod interrogandi nota finitur.*

87. pax à Presbyteris) *Sic Ms. omnes, excusi vulgati:* à non veris Presbyteris.

88. aut foris positi) *Vox* positi, *omissa casu quodam in edit. Rembold. desiderata fuit ante Manut. habent vero eam Ms. omnes & vetus excusus.*

89 nisi foris sibi, &c. constituissent conuenticulum) *Hunc locum antea corruptum sic restitui ex cod. Cambr. nam omissa erat vox:* nisi, *sine qua sensus non constabat, vt tamen aliquis sensus appareret, legebatur;* constituisse.

90. Postista, &c. ad Petri Cathedram atque Ecclesiam principalem) *Eodem modo infra Epistola ad Antonia. Locum Fabiani locum Petri & Cathedram eius nuncupat. Iudicio igitur Cypriani Rom. Pont. Petri in Cathedra sacerdotali, atq; adeo in potestate ecclesiastica, successor est, item Ecclesia Romana principalis est, & vti supra dixit, Epistola xlv. matrix omnium Ecclesiarũ, vtpote ad quã quemadmodũ ibi ex Irenæo diximus, referri, & à qua definiri soleant causæ fidei grauiores. Testantur vtrumque etiam sanctissimi Pontifices Martyres, Anacletus Epistola 1. & 3. Euaristus Epistola ad Africanos Episcopos, Alexander Epistola ad orthodoxos omnes, Sixtus 1. Eleutherius ad Eccles. Gallicanas. Pius 1. ad omnes Ecclesias. Victor ad Theophilum. Zepherinus ad Episcopos Siciliæ, Lucius Epistola ad Episcopos Gallic. & Hispan. Sixtus 2. Marcellus 1. ad Episcopos Antioch. prouinc. Eusebius ad omnes Episcopos Camp. & Tusciæ, & Melchiades ad Hisp. Episcopos. Qui fere omnes suam sententiam confirmant dicto illo ad Petrum: Super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam. Ne autem suspecti fortassis à maleuolis habeantur illi, tanquam iudices in causa propria (quanquam in Martyres talis suspicio incidere merito non debeat) id ipsũ loco citato Irenæus. Tertull. lib. de præscript. hæreticorum, etiã Amb. de excessu fratris sui Satyri. c. 7. & serm. 47.*

Hiero. Epistola ad Damas. & li. 1. Apolog. contra Rusinum. Cyrillus loco citato à D. Thoma contra errores Græcorum, Aug. Epistola 106. & 162. tract. 56. in Ioan. li. 2. contra Pelagium & Celest. contra Donat. lib. 2. c. 11. Concilia item generalia Nicen. can. 18 & 19. citatis à Iulio in Epistola ad Syn. Antiochenam. Concil. Calched. loco à D. Thoma citato. (eraso autem ab hæreticis) tesle Grego. lib. 5. Epist. 14. item act. 12. & 13. Con. Constantinop. in sententia contra Anthymum hæreticum. Synod. 6. act. 4. in professione fidei comprobata ab omnibus Concilij patribus, act. 8. 13. & 14. Synodus 7. act. 2. Synodus etiam 8. Can. 2. Concilia denig; Lateran sub Innoc. 3. Florentinum, & Trident. Sed hæc hactenus.

91. Eos esse Romanos, &c, ad quos perfidia habere non possit accessum] *Elegans locus in eius rei confirmationem, quod Ecclesia siue Cathedra Romana in fide errare non possit. Adfert autem in confirmationem laudem fidei illorum ex Paulo. Similiter Hieron. Apolo. 3. contra Rusin. Scito (inquit) Romanam fidem Apostolica voce laudatam, huiusmodi præstigias non recipere, etiam si Angelus aliter annuncies, quàm semel prædicatum est, Pauli auctoritate munitam, non posse mutari. Similia habes etiam in Epistola ad Pammach. & Oceanum, sic & Irenæus de hac Ecclesia loquens: In qua semper (inquit) conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Sic & Lucius Papa 1. ad quem Cypriani extat Epistola: hæc sanctæ & Apostolica mater omnium Ecclesiarum Christi Ecclesia, per omnipotentis Dei gratiam, à tramite Apostolicæ traditionis nũquam errasse probatur, nec hæreticorum nouitatibus deprauata succubuit, sed vt in exordio normam fidei Apostolicæ percepit ab auctoribus suis Apostolorum Christi principibus, illibata sine tenus manet, secundum ipsius Domini nostri diuinã pollicitationem, qui Discipulorum suorũ principi in suis fatus est Euãgelio: Petre (inquit) ecce Sathanas expetiuit te vt cribraret sicut triticum. Ego aũt pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua: & tu conuersus confirma fratres tuos. Eadem Felix Papa ad Benignũ, & Marcus ad Athanasium cæterosque Ægypti Episcopos, & similia qui hos præcessit Eusebius Epistola supra citata. item Tarraconensis Ecclesia ad B. Hilarium Pontificem. Eodem pertinent reconciliationis formulæ, quas post schisma miserunt, Ioannes Constantinopolit. Patriarcha successor Achatij ætate iustini Imperat. ad Hormisdam Papam, & Eulalius Carthaginiensis cum cæteris Africæ Episcopis ad Bonifacium Pontificem. Vsqueadeo autem fides Romana semper fides Catholica est habita, vt & Gratianus Imperator edictum fecerit, vt cunctis subditi eam fidem & religionem retinerent, quam vertex Apostolorum Petrus ac tum Damasus Romanus Episcopus custodiret. Edictum habes, & in Ecclesiastica historia & in cod. Iustiniani tit. de summa Trinit. Habes etiam conformem Patrum de hac re sententiam locis supra citatis. Argumentorum vero solutionem quæ ab aduersariis conferuntur in contrarium, & plura huc pertinentia, vide apud Albertum Pighium Eccles. hierar. lib 4. Cardinalem Hosiũ in Antibrentio, & Melchiorẽ Canũ. li. 6. loc. Theologicorũ.*

92. Nam cum statutum sit omnibus nobis] *Qui verba Cypriani contulerit cum verbis Epistolæ 3. Fabiani Pontificis, non dubitabit, quin ad statutum illud hic alludat Cyprianus. Verba Fabiani sunt ista: Peregrina iudicia salua in omnibus Apostolica auctoritate generali sanctione prohibemus: quia indignum est, ab externis vt iudicetur, qui prouinciales & à se electos debet habere iudices: nisi fuerit appellatum. Vnde oportet, si aliquis Episcoporum super certis accusetur criminibus, vt ab omnibus audiatur qui sunt in prouincia Episcopis, quia non oportet accusatum alicubi, quam in suo foro audiri. Et paulo post: Reuera semper ibi causa agatur, vbi crimen admittitur. Quæ posteriora verba quid aliud sonant, quã quod hic dicit Cyprianus, vnius cuiusque causa illic audiatur, vbi crimen est admissum? Reuocat igitur Cornelio in memoriam statutum sui prædecessoris, modeste petens, vt id ab illo obseruetur in causa Fortunati & complicum, vt nempe illic causa illorum agatur, vbi habere accusatores & testes sui criminis possint, vtpote quibus acerbissima & grauissima crimina à fratribus (vti loquitur) ingererentur. Et si enim quoddam Iudicium de illis habitum esset, quo excommunicati erant illi, adhuc tamen noua quædam crimina illis intentata fuisse, ex iam dictis verbis satis patet. Neque vero Appellationis ab illis interiecta vlla fit mentio: & non aliud videntur illi egisse apud Cornelium quam nuntiasse Fortunatum Episcopum factum, & accusasse Cyprianum de criminibus quibusdam, falsas quasdam in comprobationem dictorum litteras secum adferentes. Quæ omnia procul abest vt infirmẽt: quin potius confirmãt Romani Põtificis potestatẽ.*

93. cum Dominus doceat & dicat] *Sic Cambr. cod. Manut. & Morelius, cæteri duntaxat.* Dominus dicat.

94. præstigia obtendebantur] *Sic Ms. tres & vetus, ac cæteri plerique excusi. Cambr. vero codi. Mor & Gryphius:* præstigiæ, *vtrumque Latine dicitur.*

95. Neque enim sic putamina] *Sic Cambr. cod. Manut. vero, cæteri Ms. & Morelius:* putamina, *vt accipiatur pro putredinibus sicut infra alicubi.*

96. afflictatione contaminet] *Sic excusi & Ms. omnes, excepto Manutio & Camb. cod. qui habent:* afflictione, *verum prior lectio magis placet, præsertim quum eadem voce vtatur Cic. lib. 4. Tuscul. quæst.*

97. O si posses] *Præmittebantur hoc loco in vulgatis excusis hæc verba: Non attendas numerum illorum: Melior est enim vnus timens Deum, quã mille filij impij, sicut loquutus est Dominus per Prophetam dicens. Fili ne iocunderis in filiis si multiplicentur tibi, cum non fuerit timor Dei in ipsis; verum desiderantur in Ms. omnibus. Quare etiam recte prætermissa sunt à Manut. præsertim quum nihil hoc loco ad institutũ facere videantur.*

98. Nec Ecclesia istic cuiquam clauditur] *Ita ex varia lectione hunc locum restitui, nam* istic, *desideratur in Ms. &* cuiquam, *in illis reperitur, pro quo vulgati excusi habent:* istic aliqui.

99. clausam stare Ecclesiam Domini] *Rursum hic error contigit ex edit. Rembold. qui omiserat vocem:* clausam, *quam habent omnes Ms. & vetus excusus.*

100. ac domini altare remouentibus] *Sic Ms. omnes, vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius, excepto. Cambr. qui habet vulgatam Erasmi lectionem:* de Domini altari se remouentibus, *vtraque lectio bona.*

101. si ij qui sacrificauerunt] *Ita recte Manut. pro eo quod erat:* mihi, *recte etiam ex Ms. cod. adiecit:* rogari, *desideratum prius.*

102. nec in facie nos deiciunt *Sic Ms. March. Dun. Afflig. Bland. & Cauchij. cod. pro quo Camb. & excusi omnes:* in pace, *mihi neutra satisfacit, quanquam illa Ms. magis arrideat.*

103. vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ. *Sic Manut. Morelius vero:* vt pectora à delictorum tenebris soluta pœnitentiæ, *Ms & excusi cæteri:* vt peccatores à delictorum tenebris pœnitentiam, *ad quam magis accedit Manut. atque adeo eius lectio placet.*

104. Illorum flenda & lamentanda concisio est] *Sic Ms. March. Dun. & Afflig. vetus excusus & Rombold. pro quo primus Erasmus & Camb. cod.* conditio. *Verum prior lectio magis placet: vt alludat ad illud philip, 3. videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.*

105. Florentissimo illic Clero tecum præsidenti. *Valde facit hic locus ad confirmandam Auctoritatem Cleri Romani, iam olim eandem quæ nunc est, de quo supra latius Epistola Cornelij ad Cyprianum de Confess. regressis.*

106. si quod illic contagium] *Sic Ms. omnes, Manut. & Morelius antea erat:* illi.

107. Declinet autem de cætero] *Insignis locus quomodo vitandi hæretici, allegatis ad hæc scripturis compluribus, qualem habes etiam supra Epistola xl.*

108. Hæreticum hominem post vnam correptionem cuita] *Sic Ms. March. Afflig. Bland. Dun. & Cauchij, vetus quoque excusus & Manut. Cambr. vero Morelius & Erasmus adijciunt:* & secundam, *verum quum Tertull. lib. de præscript. Hæret. non aliud legat, quam:* post primam correptionem, *puto priorem lectionem esse Cypriani. Sic enim etiam comment. Ambro. ascriptus. Videtur etiam ex Tertull. desumpsisse illud: à semetipso damnatus, ad quod accedit vox Græca* αὐτοκα ταμριτὸς *& certe etiam D. Hieron. sic legit in Comment. huius Epistola.*

109. Peruersus &c.] portat perditionem & in labiis suis ignem condit] *Sic Camb. cod. & vetus cum cæteris excusis omnibus Ms. vero 4. alij, & Cauchij:* portat peruersa, perditionis suæ ignem condens, *videat lector, cui lectioni magis congruat textus Græcus.*

110. Quod quanquam] *Recte sic Camb. cod in cæteris desiderabatur:* Quod, *Pro:* monitam, *autem quod habent Ms. Manut. & Morel. vetus excusus cum cæteris habet:* munitam, *neutra lectio displicet.*

AD THIBARITANOS, DE EXhortatione Martyrij.

EPISTOLA LVI.

ARG. *Iam instante secunda persecutione, immo ex parte cœpta, hortatur plebem Thibaritanam Cyprian. ad Martyrium atque adeo satis constat eodem fere tempore cum duabus præcedentibus conscriptam.*

CYPRIANVS PLEBI THIBARI Consistenti, Salutem.

COGITAVERAM quidem fratres dilectissimi, atque in votis habebam, si rerum ratio ac temporis conditio permitteret, secundum quod frequenter desideratis, ipse ad vos venire, [2] & quantulacunque mediocritate exhortationis nostræ præsens illic fraternitatem vestram corroborare. Sed quoniam sic rebus vrgentibus detinemur, vt longe istinc excurrere, & diu à plebe, cui de diuina indulgentia præsumus, abesse non detur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cum Domini instruentis dignatione instigemur sæpius, [2] amplius & admoneamur; ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis & pro certo credere ac tenere, pressuræ diem super caput esse cœpisse, & occasum sæculi atque Antichristi tempus appropinquasse; vt parati omnes ad prælium stemus: nec quidquam nisi gloriam vitæ æternæ, & coronam confessionis dominicæ cogitemus; nec putemus talia esse, quæ veniunt, qualia fuerunt illa quæ transierũt. Grauior nũc & ferocior pugna imminet, ad quã fide incorrupta, & virtute robusta parare se debẽt milites Christi; [5] cõsiderãtes ideirco se quotidie calicẽ sãguinis Christi bibere, vt possint & ipsi propter Christũ sãguinẽ fundere. Hoc est. n. velle cũ Christo inueniri, id Q Christꝰ & docuit, & fecit imitari: secũdũ Ioannẽ Apostolũ dicentẽ: *Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare.* Itẽ B. Apostolus Paulus exhortatur & docet dicens: *Sumus filij. Si aũt filij Dei, & hæredes Dei, coh æredes* *Lib. 4. ep. 6.*

1. Ioan. 2.

Rom. 8.

autem

autem Christi si quidem compatiamur vt & commagnificemur. Quæ nunc omnia considerauda sunt nobis, vt nemo quidquam [6] de sæculo iam moriente desideret; sed sequatur Christum, qui & viuit in æternum, & viuificat seruos suos in side sui nominis constitutos. Venit enim tempus, fratres dilectissimi, quod iampridem Dominus noster prænunciauit, & docuit aduenire: dicens: [7] *Veniet hora, vt omnis qui vos occiderit, putet se obsequium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cum venerit hora, eorum memores sitis, quia ego dixi vobis.* Nec quisquam mittetur persecutionibus nos assiduis fatigari, & pressuris angentibus frequenter vrgeri; quando hæc futura in nouissimis temporibus Dominns ante prædixerit, & militiam nostram magisterio & hortamento sui sermonis instruxerit: Petrus quoque Apostolus eius docuerit, ideo persecutiones fieri, vt probemur, & vt dilectioni Dei, iustorum præcedentium exemplo, nos etiã morte & passionibus, copulemur: posuit enim in Epistola sua, dicens: *Charissimi,* [8] *nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excitatis tanquam nouum vobis contingat, sed quotiensçunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, vt & in reuelatione facta claritatis eius gaudentes exulteris. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomen in nobis requiescit. Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur.* Docuerunt autem nos Apostoli ea quæ de præceptis dominicis & cœlestibus mandatis ipsi quoque dicerunt, Domino ipso scilicet corroborante nos, & dicente; [9] *Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat, septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.* Et iterum *Beati,* inquit, *eritis cum odio vos habuerint homines,* [10] *& separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis; gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa in cœlis.* Gaudere nos & exultare voluit in persecutionibus Dominus, quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur milites Dei, tunc martyribus patent cœli. Neque enim sic nomen militiæ dedimus, vt pacem tantummodo cogitare, & detractare, & recusare militiã debeamus, quando in ipsa militia primus ambulauerit Dominus, humilitatis & tolerantiæ & passionis magister, vt quod fieri docuit, prior faceret, [11] & quod pati hortatur, prior pro nobis ipse pateretur. sit ante oculos, fratres dilectissimi, quod qui omne iudicium à patre solus accepit, & qui venturus est & iudicaturus, iam iudicij sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit; prænuncians & contestans: confessurum se coram patre suo confitentes, & negaturum negantes. Si mortem possemus euadere, [12] merito mortem timeremus. Porro autem cum mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de diuina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum præmio immortalitatis; nec vereamur occidi, quos constat quando occidimur, coronari. Nec quisquam, fratres dilectissimi, cum populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis & spargi, conturbetur, quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes Episcopos audiat. Simul tunc omnes esse non possunt, [13] quibus occidere non licet, sed occidi necesse est. Vbicunque in illis diebus vnusquisque fratrum fuerit á grege interim necessitate temporis corpore non spiritu separatus, non moueatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. Solus non est, cui Christus in fuga comes est. Solus non est, qui templum Dei seruans, vbicumque fuerit, sine Deo non est. [14] Et si fugientem in solitudine ac montibus latro oppresserit, fera inuaserit, fames aut sitis aut frigus afflixerit, vel per maria præcipiti nauigatione properantem tempestas, ac procella submerserit. [15] Spectat militem suum Christus vbicumque pugnantem, & persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmiũ reddit, quod [16] daturũ se in persecutione promisit. Nec minor est martyrij gloria, non publice & inter multos perisse; cum pereundi causa sit propter Christum perire. Sufficit ad testimonium Martyris sui, testis ille qui probat Martyras & coronat: [17] imitemur fratres dilectissimi, Abel iustum, qui initiauit martyria, dum propter iustitiam primus occiditur. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non est cunctatus vt filium victimam suis manibus offerret, dum Deo fide deuotionis obsequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam, & Misahelem; qui nec ætate territi, nec captiuitate fracti, Iudæa deuicta, & Hierosolymis captis, in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt, qui adorare statuam, quam Nabuchodonozor rex fecerat, iussi, & minis regis & flammis fortiores extiterunt, proclamantes & fidem suam per hæc verba testantes: *Nabuchodonozor rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos:* [18] *& si non; notum sit tibi quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, nõ adoramus.* Credebant se illi secundum fidem posse euadere, sed addiderunt; *& si non:* vt sciret rex, illos propter Deum quem colebant, & mori posse. Hoc est enim robur virtutis & fidei, credere & scire quod Deus à morte præsente liberare possit, & tamen mortem non timere, nec cedere; vt [19] probari fortius fides possit. Erupit per os eorum Spiritus sancti incorruptus & iunctus vigor, vt appareat vera esse quæ in Euangelio suo [20] Dominus dixit: *Cum autem vos* [21] *apprehenderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini, Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Dixit, quid loqui & respondere possimus, dari nobis in alia hora diuinitus & offerri; nec nos tunc esse qui loquimur, sed spiritum Dei patris; qui cum à confitentibus non discedit, neque diuiditur ipse in nobis & loquitur, & coronatur. [22] Sic & Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in asserendum Dei sui honorem *plena fidei libertate prorupit, dicens: Nihil *colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram.* Quid in Machabæis beatorum Martyrum grauia tormenta, & multiformes septem fratrum pœnæ, & confortans liberos suos mater in pœnis, & motiens ipsa quoque cum liberis? nonne magnæ virtutis & fidei documenta testantur; & nos ad martyrij triumphum suis passionibus adhortantur? Quid Prophetæ quos ad præscientiam futurorum Spiritus sanctus animauit? Quid Apostoli quos Dominus elegit? [23] Nonne qui iusti occiduntur propter iustitiam, mori nos quoque docuerunt? Christi natiuitas à martyriis infantium statim cœpit, vt ob nomen eius à bimatu & infra qui fuerant, necarentur. Ætas necdum habilis ad pugnam, idonea extitit ad coronam; vt appareret innocentes esse, qui propter Christum necantur, infantia innocens ob nomen eius occisa est. Ostensum est neminem esse à periculo persecutionis immunem, quando & tales martyria fecerunt. [24] Quam ergo grauis causa sit hominis Christiani, seruum pati nolle, cum prior passus sit Dominus: & pro peccatis nostris nos pati nolle, cum peccatum suum proprium non habens, passus sit ille pro nobis? Filius Dei passus est, vt nos filios Dei faceret, & filius hominis pati non vult, vt esse Dei filius perseueret: Si odio sæculi laboramus, odium sæculi sustinuit prior Christus. Si contumelias in hoc mundo, si fugam, si tormenta toleramus, grauiora expertus est mundi factor, & Dominus, qui & admonet, dicens: *Si sæculum,* inquit, *vos odit, mementote* [25] *quia me priorem vobis odit, Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret, Sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo propterea odit vos sæculum, Mementote sermonis quem dixi vobis, non est seruus maior domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur.* Dominus & Deus noster quidquid docuit; & fecit, vt discipulus excusatus esse non possit, qui discit & non facit. [26] Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, futuræ persecutionis metu, aut Antichristi imminentis aduentu sic terreatur; vt non Euangelicis exhortationibus & præceptis ac monitis cœlestibus ad omnia inueniatur

Ioan.16. *1.Petr.4.* *Mar.10. Luc.18.* *Luc.6.* *Matth.10.* *Gen.4.* *Gen.22.* *Dan.3.* *Matt.10.* *Dan.14. 2.Mach.7* *Matt.2.* *Ioan.15.*

armatus. Venit Antichristus, sed & superuenit Christus. Grassatur & sæuit inimicus, sed statim sequitur Dominus passiones nostras & vulnera vindicaturus. Iratscitur aduersarius & minatur, sed est qui possit de eius manibus liberare. Ille metuendus est, cuius *iram nemo poterit euadere, ipso prænonente & dicente : *Ne timueritis eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum, qui potest [27] & corpus & animam occidere in gehennam.* Et iterum: *Qui amat animam suam, perdet illã & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam.* Et in Apocalypsi instruit & prænonet, dicens: *Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis agni, & fumus tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebunt requiem die ac nocte, quicunque adorant bestiam & imaginem eius* Ad agonem sæcularem exercentur homines & parantur; & magnam gloriam computant honoris sui, si illis spectante populo & imperatore præsente contigerit coronari. Ecce agon sublimis & magnus, & coronæ cœlestis præmio gloriosus, vt spectet nos certantes Deus: & super eos quos filios facere dignatus est, oculos suos pandens certaminis nostri [28] spectaculo perfruitur. Præliantes nos & fidei cõgressione pugnantes spectat Deus, spectant angeli eius, spectat & Christus. Quãta est gloriæ dignitas, quãta felicitas p̃sẽte Deo cõgredi, & Christo iudice coronari? Armemur fratres dilectissimi virib. totis, & paremur ad agonẽ mẽte incorrupta, fide integra, virtute deuota. Ad aciẽ quæ nobis indicitur. Dei castra procedant. Armentur integri, ne perdat integer quod nuper stetit. Armentur & lapsi, vt & lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad prælium prouocet. [29] Armat nos & præparat Apostolus dicens: *Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi harum tenebrarum, aduersus spiritus nequitiæ in cœlestibus.* [30] *Propter quod induite vos arma Dei vt possitis resistere in die nequissimo : vt cum omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione euangelij pacis, assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignita iacula nequissimi extinguere, & galeam salutis & gladium spiritus qui est sermo Dei.* Hæc arma sumamus, his nos tutamentis spiritalibus & cœlestibus muniamus vt in die nequissimo resistere diaboli minis & repugnare possimus. Induamus loricam iustitiæ, vt contra inimici iacula munitum sit pectus & tutum. Calciati sint Euangelico magisterio & armati pedes; vt cum serpens calcari à nobis & obteri cœperit, mordere & supplantare non possit. Portemus fortiter scutũ fidei, quo protegẽte quidquid iaculatur inimicus, possit extingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeam salutarem, vt muniantur aures, ne audiant edicta feralia: muniantur oculi, ne videant detestanda simulachra: [31] muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur: muniatur os, vt Dominum suum Christum victrix lingua fateatur. [32] Armemus & dexteram gladio spirituali, vt sacrificia funesta fortiter respuat, & Eucharistiæ memor, quæ Domini corpus accepit, ipsum complectatur, postea à Domino sumptura præmium cœlestium coronarum. O dies ille qualis & quantus aduenier, fratres dilectissimi, cum cœperit populũ suũ Dominus recensere, & diuinę cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes, & persecutores nostros flammæ pœnalis perpetuo ardore damnare, nobis vero mercedem fidei & deuotionis exoluere. Quæ erit gloria, & quanta lætitia, admitti, vt Deum videas; honorari, vt cũ Christo domino Deo tuo salutis ac lucis æternæ gaudium capias? [33] Abraham, & Isaac, Iacob, & patriarchas omnes & prophetas, & apostolos, & martyres salutare; cum iustis & Dei amicis in regno cœlorum datæ immortalitatis voluptate gaudere; sumere illic *quod nec oculus vidit nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit?* maiora enim nos accipere, quã quod hic aut operamur, aut patimur, apostolus prædicat, dicens: *Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis.* Cum reuelatio illa venerit, [34] Cum claritas super nos Dei fulserit, [35] tam beati erimus, & læti, dignatione Domini honorati; quam rei remanebunt, & miseri, qui Dei desertores, aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, vt eos necesse sit cum ipso simul inextinguibili igne torqueri? Hæc fratres dilectissimi hæreãt cordibus vestris. Hæc sint armorum vestrorum præparatio, hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere & cogitatione semper ac sensibus voluere iniquorum supplicia, & præmia ac merita iustorum: quid negantibus Dominus comminetur ad pœnam; quid cõtra confitentibus promittat ad gloriam. Si hæc cogitantibus ac meditantibus *nobis superuenerit persecutionis dies, miles Christi, præceptis eius & monitis eruditus, non expauescit ad pugnam, sed paratus est ad coronam. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

*iudicium Mat. 10.

Ioan. 12.

Apoc. 14.

Ephes. 4.

1. Cor. 2. Rom. 8.

*vobis.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LVI.

1. Plebi Thibari consistenti] *Quum soleat ad maiores ciuitates scribens tum Clero tum plebi epistolam inscribere, mirum est quod soli plebi hanc epistolam scribat, præsertim quum inter episcopos Africæ Vincentij Thibaritani fiat mentio.*

2. & quantulacunque mediocritate exhortationis nostræ præsens] *Sic vetus excusus, Remboldus & Morelius. Ms. vero Colon. & Afflig.* quantulumcunque mediocritas nostra præualeret] *vtraque lectio bona. Porro ex Ms. Cambr. & Afflig. recens adiecimus:* vestram.

3. amplius & admoneamur] *Etiam hic ex illis adiecimus vocem:* amplius,

4. Antichristi tempus appropinquasse] *Sic excusi & Ms. Colon. Ms. vero ceteri:* appropinquare, *sed prius malo, ob id quod præcedit:* cœpisse. *Antichristum autem vocat tyrannum persequutorem more scripturæ, quæ Antichristos vocat præcursores Antichristi.*

5. considerantes iccirco se quotidie calicem sanguinis bibere] *Supra eadem pene verba habes epistola liij. Satis igitur manifestum sit ex vtroq; hoc loco, tum eodem tempore vtramque conscriptam, tum communicasse plerumque plebem sub vtraque specie tempore Cypriani; & causa videtur fuisse, vt per sumptionem sanguinis magis animaretur, ad sanguinis effusionem pro Christo.*

6. de sæculo iam morientes] *Sic vulgati typis omnes, Ms. Colon. & Afflig. ad marginẽ. Idẽ tamen & Camb legunt:* moriturus, *verum prius placet, ob Antithesin illam:* sed sequatur Christũ qui viuit in æternũ.

7. Veniet hora] *Sic Cambr. cod. & excusi omnes, Afflig. vero:* venit, *certe vox Græca* ἔρχεται, *ambigua est ad vtrumque. Porro obsequium substituimus ex vtroque Ms. cod pro eo quod erat:* officium.

8. Nolite mirari ardorem accidentẽ vobis, &c.] *Neq; Cypr. neq; interpres Pauli commode verterunt Græcam vocẽ.* ξενίζεσθαι, *neq; est vocabulũ Latinũ quod correspondeat; Galli dicerent:* ne trouuez estrange. ξένον *enim, rẽ peregrinã & extraneam significat. Illud autem:* nec excidatis, *(quod videtur accipere aut ea significatione qua alibi dixit Apostolus: siue excidimus Deo, aut pro obstupescere) & illud:* per omnia, *plus habet Cyprianus, quã vel Græci vel Latini cod. Deinde mirũ est, quomodo legat:* maiestatis & virtutis Dei nomen, *nisi forte legerit:* ὄνομα *pro eo quod Græce hodie legitur:* πνεῦμα, *id est spiritus, habet etiam verba illa quæ sunt in Græcis hodie exemplaribus.* Quod quidẽ secũdũ illos blasphematur, secundum aũt nos honoratur; *legit è contrario:* virtutis, *quod desideratur in Græcis, habetur autẽ in Latinis. Quare rectè adnotauit in suis notis est. castig. Nicolaus Zegerus, exẽplaria videri hic semper variasse. Quod visũ adeo verum est, vt aliam longe etiam lectionem habeat Tertull. in Scorpiaco cõtra Gnosticos, hãc nẽpe: Dilecti ne expauescatis vsitionẽ quæ agitur in vobis in tentationem, quasi noua accidat vobis, etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, vti & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis epulantes. Si dedecoramini in nomine Christi, beati estis; quoniam gloria & Dei spiritus requiescet in vobis, dũ ne quis vestrũ patiatur, vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni speculator.*

9. Nemo est qui relinquat domũ, &c. aut fratres aut sorores] *Illud* aut sorores, *legit cum excusis Erasmicis omnibus Afflig. cod. quare denuo in locũ suũ reposuimus, etsi omissum à Manutio. Nã, quod etiam alibi adnotauimus, pro more habet Cyprianus, vt diuersorũ Euangelistarũ verba velut vnius reciter. Citat itaq; hũc locũ potissimũ, ex Marco, parum etiã ex Luca. Porro malim qdẽ cũ Clauio legi, cẽties, p eo q est:* septies, *sed quũ hoc legãt hic etiã Ms. tres & alibi vbiq, Ms oẽs, nõ ausus sũ immutare.*

10. & separauerint vos & expulerint & maledixerint nomini vestro] *Adnotatu digna hac lectio tũ excusorũ tũ Ms. codicũ, vtpote q̃ nõ discrepet à Græcis aut Latinis exemplaribus, nisi transpositione verborum; neque enim est aliud:* maledicere: *quam,* exprobrare, *neque:* exsecrari, *quam:* eiicere, *& certe apertior mihi videtur phrasis, exprobrare nomen cuiusquam, siue maledicere nomini cuiusquam, quam eiicere nomen.*

11. & cõpati hortatur] *Magis placet hæc Ms. & excus. vulgatorũ lectio, quã illa Rẽboldi, Manu. & Morelij: q̃ vetus aũt excusus legit: q̃ nõ male.*

12. merito mortem timeremus] *Hoc ex Ms. nos iam primum, pro eo quod erat:* mori.

13. quibus occidere non licet, sed occidi necesse est] *Similis est locus Epistola seq. vbi quid sibi velit latius. Hoc hic tantum dicimus, non licuisse plebi occidere, vtpote cum solis hoc liceat legitimo magistratui, atque adeo fugiendum illi potius suadet tum hic tum li. de lapsis Cyprianus.*

14. Et si fugientem in solitudine, &c.] *Vel hinc patet non dubitasse de salute illius Cyprianum, qui profugiens in solitudine, aut à latronibus ferisue occisus, aut fame & siti mortuus, vel in mari tępestate submersus fuerit, etiàsi sine viatico, sine absolutione presbyteri hinc decederet, quòd Martyribus aquet. Loquebantur igitur episcopi Africani, epistola luiij. non de omnibus qui forte post baptismum peccassent, sed de ijs tantum qui grauiora crimina commiserant, & quibus indici solet publica pœnitentia. Verum de hac re ibi latius.*

15. Spectat militem suum Christus] *Sic rectè ante me hunc locum castigarat Costerius, nam correspondent Ms. cod. Legebatur prius*: expectat.

16. daturum se in persequutione] *Ita Ms. Afflig. & Camb. cod. plerique etiam excusi ad marginem. Placet igitur magis hæc lectio, quam aut vulgata*: surrectione, *aut Manut. & Morel.* resurrectione. *Nam si sic legatur, contradicet sibi ipsi Cyp. qui hic dicat, daturum demum in resurrectione præmium Martyrij Deum, quod prius & alibi frequentissime statim datum tri dixit.*

17. imitemur fratres dilectissimi Abel iustum] *Quum prius eos animauerit ſpe præmiorum & beatitudinis à Christo promissæ ijs, qui martyrium pro illo subirent, nunc exemplo Abel, Abrahæ, trium puerorum, Danielis, Machabeorum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Innocentium, & Christi ad Martyrium illos hortatur.*

18. & si non, notum sit tibi] *Remboldus parenthesi hæc verba includens, legit*: etsi, *plane textum obscurans; rectè igitur iuxta vet. exc. & Ms. hoc pacto distinerunt Manu. & Morel. Clarius autem habet noster interpres: Quod si noluerit, magis etiam placet lectio Ms.* adoramus, *quam vulgata*: adorabimus, *quia præmittitur*: colimus, *præsertim cũ alibi sic legat Cyprianus.*

19. probari fortius] *Manutius & Ms. Cateri*: potius, *prius malo.*

20. Dominus dixit: Cum autem] *Hanc veram esse lectionem colligere est ex Afflig. codic. vulgata autem*: edixit dicens: cum; *videtur orta ex varietate lectionum. Quum enim alij haberent*: dicit, (*quomodo Cambr.*) *& fortassis in margine, utrumque irrepsit in textum*: dixit dicens, *ne autem superflua foret repetitio, aliquis adiecit*, c, *& legit*: edixit, *Certe nusquam alibi sic loquitur Cyprianus.*

21. apprehenderint] *Quum supra Epistol 9. & alibi iuxta Græcum & Latinum Matthæi textum legat*: tradiderint, *mirum est quod hic*: apprehenderint, *legant tum exc. tum Ms. cod.*

22. Sic & Daniel] *Hanc eandem historiam Belis habes citatam in lib. de orat. dominica, vbi de illius auctoritate Canonica.*

23. Nonne qui iusti occidunrur] *Ex Ms. cod. sic rectè hunc locum restituimus, referatur tum ad Prophetas tum ad Apostolos. Quod autè ante ea erat*: cum, *ita sensum obscurabat, vt videretur de aliis loqui quam præcitis. Porro de Apostolorũ martyriis nemo est qui dubitet. Inter prophetas autem non omnes quidem sunt martyrium passi (vti ex Epiph. de vita & obitu Prophetarum constat) sed duodaxat, Isaias sub Manasse Rege serra in duas partes sectus. Hieremias apud Taphnas in Aegypto obrutus lapidibus. Ezech. occisus à duce populi Israëlitici in Chaldæa, dum eum de Idololatria reprehenderet, Amos fuste occisus à filio Amasiæ sacerdotis Bethel. Micheas præcipitatus à Ioram filio Achab. & Ioannes Baptista capite plexus iussu Herodis in carcere.*

24. quam ergo grauis causa] *Ita primus hunc locum castigauit Costerius, pro eo quod erat*: vero. *Consentiunt Ms. cod. iuxta autem cod. Ms. fidem, quum superflue bis repeteretur, priori loco vocem*: ille, *submouimus.*

25. quia me priorem vobis odit] *Hanc lectionem Camb. cod. malui sequi, eo quod indifferens sit ad vtrumque sensum qui ex Græco textu hauriri potest, vbi est* μὲ πρῶτον μῶν, *quod verti potest, aut*: priusquã vos, *ad quod accedit vulgata huius loci lectio: aut*, me primo, *vel*: priorem vestrum, *quomodo hic legit. Afflig. cod. Ex vtroque etiam Ms. substituere licebat*: odiuit, *sed* odit, *quod esset elegantius, immutare nolui. Manut. legit* odiit, *tum hic tum alibi. Porro pro eo quod erat*: sermonis. *Ms. habent*: verbi, *sed perinde est, vtrum legatur.*

26. Neque aliquis ex vobis &c.] *Quum prius & præmiis & exemplis eos ad Martyrium sit exhortatus, nunc ne timore succumbant, armat ad prælium, sub finem denuo magnitudine præmiorum animos accendens.*

27. & corpus & animam occidere) *Expressit ad verbum quod Græce est* ἀπολέσαι.

28. spectaculo perfruitur) *Sic Ms. cod. excusi vero perfruatur, neutri male. Ita & paulopost, vbi excusi habent*: præside, *legunt illi*: præsente. *Pro eo etiam quod excusi vulgati & Ms habent*: ne, *vetus excusus & Remboldus legunt*: nec.

29. Amat nos & præparat Apostolus dicens) *Ita Ms. & excus. recentiores. Manutius vero, Remboldus & vetus excusus*: Armari autem & parari nos beatus Apostolus docet dicens, *prior lectio placet magis.*

30. Propter quod induite vos tota arma Dei] *Hoc pacto vetus & cateri excusi. Ms. & Manut. omittunt*: tota, *sed prior lectio magis placet, per illam enim exprimitur clarius quod Græce est* παυοπλίαν, *præsertim quum & D. Hieron. dicat vertendum hic fuisse*: vniuersa arma.

31. muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur) *Alludit haud dubie ad signũ crucis quod in baptismo frontibus infigitur, præsertim quum alicubi dicat*: signaculo dominico consummari *qui in ecclesia baptizantur. Eiusdem ritus meminit etiam Basil. lib de Spiritusancto. & Tertul. lib. de resurrectione carnis. Chrysost. li. contra gentiles. Cyrillus Hieroso. Cate. 4. & Hieron. in epistola ad Heliodorum. Quod cur in fronte fiat, qua sedes est verecundiæ, ex August, ratione reddit Micrologus noster cap. 9. vt eliminata omni verecundia, non erubescamus Euangelium Christi. Non solum autem in baptismo, sed ad omnem progressum, ad omnem aditum & exitum, ad vestitum, ad lauacra, ad mensas, ad lumina & ad cubilia, frontem signare cruce solitos veteres Christianos, loci ples testis est Tertul. lib. de coron. mili. ad quem locum etiam alludit D. Hieron. epistola ad Eustoch. de custod. virgin. Plura vide apud Iustinum mart. Apol. ad Anton. Priũ & Reuerendiss. Ruremũdensem Episcopum Dn. Guilielmum Lindanum in sua panoplia.*

32. Armemus & dexteram &c. quæ Domini corpus accepit &c.) *Alludit ad veterem alterum ecclesiæ ritum, quo sumebatur in manus Eucharistia, de quo latius li. de Lapsis. Confirmat etiam veritatem corporis Christi in Eucharistia, & merita bonorum operum. Castigauimus autem hunc locum partim ex Ms. partim ex veteri excuso, ad quem proxime quidem accedebat Manut. sed omiserat vocem*: postea, & repo*suerat*: accipit, *quum rectius legatur*, accepit.

33. Abraham & Isaac & Iacob &c. & martyres salutare) *Insinuat futuram mutuam notitiam in vita futura, sed satius hac de re lib. de immortalitate.*

34. cum claritas Dei super nos fulserit) *Sic rectè Manut. & Mor. ex Ms. cod. pro eo quod erat*, charitas.

35. tam beati erimus &c. quas rei remanebunt) *Eleganter sic quoque castigauit Manut. hunc locum, anteà corruptiss. cui consentiunt Colon. & Afflig. cod. Cambr. vero vtrobique legit*: quam, *etiam non male.*

AD CORNELIVM IN EXILIO de eius confessione.

EPISTOLA LVII.

ARG. *Laudat Cyprianus in Cornelio & Plebe eius Confessionem nominis Christi ad exilium vsque, hortaturq; ad constantiã, & mutuas pro inuicem orationes, tum ob instantem certaminis diem in hac vita; tum post obitum: meminit autem huius Epistolæ Damasus in vita Cornelij, vtpote propter quam calumnia facta, occasionẽ necis sumpserit Tyrannus. Atque adeo quum sub finem vitæ Cornelij scripta sit, rectè non in primo, sed postremo loco inter Cypriani ad illum Epistolas collocasse me æquus lector iudicabit.*

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI Salutem.

COGNOVIMVS frater chariſſime, fidei ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, & confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus; vt in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes & socios computemus. Nam cum nobis & Ecclesia vna sit & mens iuncta, & indiuidua concordia; quis non sacerdos in consacerdotis sui laudibus, tanquam in suis propriis gratuletur? aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio vbique lętetur? Exprimi satis non potest, quanta istic exultatio fuerit, & quanta lætitia, cum de vobis prospera, & fortia comperissemus; ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed & confessionem ducis [1] de fratrum confessione creuisse; vt dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: vt non inueniamus quid prius prædicare in vobis debeamus, vtrum ne tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. Virtus illic Episcopi præcedentis publice comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est. Dum apud vos vnus animus & vna vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est. [2] Claruit fratres chariſſimi fides, Quam de vobis beatus Apostolus prædicauit. Hanc laudem virtutis, & roboris firmitatem iam tunc in spiritu præuidebat, & præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, [3] filios prouocabat. Dum sic vnanimes dum fortes estis, magna cæteris fratribus vnanimitatis & fortitudinis exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere; plebem sacerdotibus in periculo iungi; in persecutione fratres à fratribus non separari; concordiam simul iunctam vinci omnino non posse; [4] quicquid simul petitur à cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Prosilierat aduersarius terrore violento Christi castra turbare: sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus est; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis inuenit & roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei seruos, & velut tyrones, & rudes, quasi minus paratos, & minus cautos, solito suo more concutere. Vnum primo aggressus, vt lupus o-

Lib. 1. ep. 1.

Rom. 1.

uem secernere á grege, vt accipiter columbam ab agmine volantium separare tentauerat: nam cui non est aduersus omnes satis virium, circumuenire quærit solitudinem singulorum. Sed retusus adunati exercitus fide pariter & vigore, intellexit milites Christi vigilare iam sobrios, & armatos ad prælium stare; vinci non posse, mori posse: & hoc ipso inuictos esse, quia mori non timent nec repugnare contra impugnantes, [5] cum occidere innocentibus nec nocentem liceat, sed prompte & animas & sanguinem tradere, vt cum tanta in sæculo malitia & fæuitia grassetur, à malis & sæuis velocius recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum? quale in conspectu Christi, Ecclesiæ suæ gaudium, ad pugnam, quam tentauerat hostis inferre non singulos milites, [6] sed tota simul castra prodisse? omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent, quando accurrerit properanter, & venerit quisquis audiuit. Quod illic lapsi glorioſa confessione sunt restituti? Steterunt fortes & ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores, [7] vt appareat nuper subitatos esse, & noue atque insuetæ rei pauore trepidasse; rediisse ad se postmodum fidem veram, & vires suas de Dei timore collectas, ad omnem patientiam constanter & firmiter roborasse, nec iam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam. [8] Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime? vtrum ne iam deponit errorem? an vero (qui dementium mos est) ipsis bonis & prosperis nostris plus adactus est ad furorem? & quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis & zeli recrudescit insania: nec vulnus suum miser curat, sed adhuc grauius & se, & suos vulnerat? in perniciem fratrum lingua sua perstrepens, & facundiæ venenatæ iacula contorquens, magis durus sæcularis philosophiæ prauitate, [9] quam philosophiæ dominicæ lenitate pacificus, desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis, [10] interfector pœnitentiæ, doctor superbiæ, veritatis corruptor, [11] perditor caritatis? Agnoscit ne iam qui sit sacerdos Dei? quæ sit Ecclesia & domus Christi? qui sint Dei serui, quos diabolus infestet? qui sint Christiani, quos Antichristus impugnet? Neque enim quærit illos, quos iam subegit: aut gestit euertere, quos iam suos fecit. Inimicus & hostis Ecclesiæ quos alienauit ab Ecclesia & foras duxit; vt captiuos & vinctos contemnit, & præterit: eos pergit lacessere, in quibus Christum cernit habitare. Quanquam & si aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in [12] confessione nominis blandiatur, cum constet, si occisi eiusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnã potius esse perfidię nec in domo Dei inter vnanimes habitaturos esse, quos videmus de pacifica & diuina domo, furore discordiæ, recessisse. Hortamur plane quantum possumus frater charissime, pro charitate mutua, qua nobis inuicem cohęremus, vt (quoniam prouidentia Domini monentis instruimur, & diuinę misericordiæ consilijs salubribus admonemur, appropinquare iam certaminis & agonis nostri diẽ ([13] ieiunijs, vigilijs, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus: incumbamus gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris. Hęc sunt enim nobis arma cœlestia, quæ stare & perseuerare fortiter faciunt. Hęc sunt munimenta spiritalia, & tela diuina, quæ protegunt. Memores nostri inuicẽ simus, concordes atque vnanimes, vtrobique pro nobis sẽper oremus. pressuras & angustias mutua caritate reuelemus. [14] & si quis istinc nostrum prior diuinæ dignationis celeritate præcesserit, perseueret apud Dominum nostra dilectio, pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam patris non cesset oratio. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LVII.

1. de fratrum confessione creuisse] *Ita rectè Cambr.cod. & Manut. pro eo quod cæteri Ms. & excusi*: consensione.

2. claruit fratres charissimi] *Sic Ms. & excusi omnes, quare non placet quod reposuit solus Manu.* frater chariss. *Est enim prosopopeia ad Romanos Confessores omnes, quos à fide commendat.*

3. filios prouocabat] *hoc pacto Aſſlig. Dun. March. Bland. Cauchij cod. Ms. excusi vero*: prouocat, *minus rectè. Patres autem vocat Romanos quos commendabat Apostolus filius eorum posteros.*

4. quicquid simul petitur à cunctis] *Vnanimis oratio quam sit efficax, hinc probatur, de qua latius lib de orat. Dominica.*

5. cum occidere innocentibus nec nocentem liceat] *Similis fuit locus Epistola præced. Neque vero mirum cuiquam videri debet, Cypriani in ea fuisse sententia, vt potius fugiendum esse iudicaret Christianis, quã vt se tuerẽtur contra principis persecutoris impetum, quum apud illos nullus esset legitimus magistratus, cui solus permissus est gladius; atque adeo patientia opus foret, & soli Deo committenda vindicta: Quod satis insinuat Tom. 2. contra Demetrianum, cum hanc patientia causam reddit; quia (inquit) patientes facit de secutura vltione securitas, qua certi sunt & fidentes, quod inultum non remanebit quodcunque patiantur, præsertim cum scriptum sit, mihi vindictam & ego retribuam.*

6. sed tota simul castra prodisse] *Sic Aſſlig. & alij tres, Cauchij quoque Ms. cod. vetus excusus & Remboldus, quare loco semouimus*: semel, *q solus habebat cum excusis Cambr. cod. Ex Ms. autem rectè Manut.* illic, *pro eo quod erat*: illi.

7. vt appareat nuper subitatos esse] *habet quidem Cambr. cod.* dubitasse, *verum cum cæteri Ms. & excusi omnes legant*: subitatos esse, *nolui temere quid immutare, præsertim quum velut explicans quod dicit subiungat*: & nouæ atque insolitæ rei pauore trepidasse. *Noua igitur vox est subitatos esse, pro subito oppressos esse, vt sibi quod vnica voce Theutonica efferimus* verrascheu. *Vtitur eadem voce bis terue Pontius in vita Cyp. Similiter latinus interpres vertit alicubi*: à subitatione insperatæ salutis.

8. Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime] *Insultat Nouatiano, quasi dicat, frustra illum calumnias spargere de tali viro, qui tam constanter Christum confessus sit. Porro illud*: charissime, *habent Ms. & excusi omnes præterquam Erasmi cod. qui nescio qua de causa vbique fere eã vocem sustulit.*

9. quam philosophiæ dominicæ lenitate] *Ita constanter Ms. & excusi omnes, præter Manut. & Morelium, qui reposuerunt*: sophiæ; *quantum arbitror ad vitandam* κακοφωνίαν.

10. interfector pœnitentiæ) *Intellectum huius habes supra Epistola ad Anton.*

11. perditor charitatis) *Quum sic legant vetus excusus, March. Dun. & Cauchij Ms. cod. & etiam Remboldus, videtur mihi hæc verior lectio, quam illa Aſſlig & excusorum recentiorum cod.* proditor; *præsertim quũ priori voce vtatur etiam Cic. in Pisonem & Orat. pro Plancio.*

12. confessione nominis] *Quid sit nominis confessio, item de pseudomartyribus hæreticis, supra dicta Epistola ad Anton. abunde diximus.*

13. ieiuniis, vigiliis, orationibus] *de tribus his Christiani hominis exercitiis, quæ nostræ ætatis suggillare non verentur Aristarchi, latior se campus offert lib. de opere & Eleemosynis.*

14. Et si quis hinc nostrum prior &c.] *Patet ex hoc loco Cypriani sensisse & credidisse, Sanctos etiam defunctos pro viuis orare, quod ipsum sed paulo obscurius indicat tom. 2. libr. de mortalit. cum dicit de futura vita agens: Frequens nos illic turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra incolumitate sollicita. Similia habent Cornelius Papa Epistola Decret. 2. Origenes Hom. 3. in Cantica & 3. in Gen. D. Potamiena apud Eusebium lib. 6. Hist. eccles. c. 5 & his vetustior D. Anacletus Petri discipulus Epistola Decret 3. Imo ipse D. Petrus tum verbis citatis à D. Clemente Epistola ad Iac. fratrem Domini, tum Epistola sua Canonica 1. ca. (iuxta expositionem Græcorum quorundam narrante Oecumenio) cum dicit: Dabo autem operam & frequenter, habere vos post obitum meum, vt horum memoriam faciatis. Satis etiam ex hoc ipso loco colligitur, iam tum Invocationem quoque Sanctorum in vsu fuisse, imo infra. Tom. 2. lib. Disc. & hab. Virg. preces sanctarum virginum post hanc vitam implorat, dicens: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter, tantum tunc mementote nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Quod de honore post hanc vitam intelligi, satis indicant præcedentia verba: maiore & meliore parte præceditis, & illud: peruenite feliciter. Quare calumniari perspicuum est illos, qui ante diui Gregorij ætatem illam vsitatam in Ecclesia negant, præsertim quum eam reperire sit etiam apud Syn. 7. Can. 7. & sextam in fine, Victo. Africanum lib. 3. de persequut. Vandal. D. Fulgentium serm. de laudibus Mariæ in partu saluat. Petrum Chrysologum hom. 7. Theodoret. de Græc. affect. libro octauo Leonem magnum sermone secundo & sexto de ieiu. & octauis Apostolorum, Cæsarium in hom. in Litanias, D. August. libro septimo de bapti. capite secundo serm. de natali Cypriani, serm. 27. de verbis Apostoli. libr. 22. de ciuitate Dei capite octauo & alibi frequenter, Vigil. Trident. in vita diui Syſmnij. Paulinum de sancto Claro ad Seuerum, in Paneg. pueri Celsi, & Car. de sancto Felice, Hieronym de Laudibus Paulæ & in vita Hylarionis. Prud. frequentiss. Ambros. lib. 1. de viduis & orat. fun. Satyri fratris. Gregor. Nazianzen. homil. in Basil. & Cyprian. Basil. serm. de 40. Martyr & in Mammantem martyrem. Chrysostom. in missa hom. 49. in Genes. 5. in Matth. 2. in Epistolam ad Philippens. & 66. ad populum Antiochen. Nectarium in Theodo. Martyrem, & Ephrem. sermon. de martyr. Imo & ante annum 300. (quantumuis id neget Monhemius) vsitata fuit illa ab Hylario in Psalm. 24. Athanas. orat. de virg. despara. diuo Anthonio Epistola ad Arsenoitas, virgine Iustina apud Nazianz. orat. in Cypri. Auctore lib. de card. operibus Christi serm. de Epiphan. infra Tom. 3. diuo Stephano papa epistola 2. Cypri. verb. supra cit. Origen. in vltimum cap. libr. Iob, & in lamento, & Diuo Irenæo lib. 5. contra hæret. Vbi Mariam virginem Euæ virginis dicit aduocatam: quomodo & Ephrem Syrus ille iam dictus: Esto (inquit in Threno Mariam alloquens) nostra conciliatrix & aduocata in hora iudicij, libera nos à futuro igne & tenebris, tu namque es spes apud Deum Christianorum. Quæ ver*

bano-

ba notatu digna, ob illos qui calumniantur Canticum illud Ecclesiæ in laudem D. virgi. Salue Regina misericordiæ &c. Neque vero Mariam duntaxat, sed & alios Sãctos appellare solent veteres, modo aduocatos (sicut D. Maximus in Nazar. & Celsum) modo Patronos (vbi Amb. lib. 10. in Luc. cap. 21. D. Aug. de cura pro mort. c. 4. Prudentius hymn. 1. & 2. Περιστεφάνων Paulinus Paneg. 3. in Felicem & epistola 13. ad Seuerum & Anton. Episcopus epistola ad Arcad. Imperat.) modo protectores (velut Chrys. hom. 66. ad pop. Antioch.) modo etiam mediatores, quemadmodum Cyrillus li. 12. Thesau. c. 10. & Bernard. serm. vlt. de Assumpt. D. Virg. Quæ omnes appellationes, mire confirmant ritum inuocationis supradictum. Quin qui altius adhuc petendum censeat, reperiet hec verba apud D. Iacobum in sua Liturg. quam Syn. 6. pro tali agnoscit can. 32. Commmemorationem agamus sanctissimæ, immaculatæ, gloriosissimæ, benedictæ dominæ nostræ, matris Dei & semper virginis Mariæ, ac omnium Sanctorum & iustorum, vt precibus atque intercessionibus eorum omnes misericordiam consequamur. Quid enim quæso aliud est, Sanctorum commemorationem agere, vt eorum intercessionibus misericordiam consequamur; quam Sanctos inuocare vt pro nobis intercedant ad misericordiam consequendam.

AD LVCIVM PAPAM ROMAnum reuersum ab exilio.

EPISTOLA LVIII.

ARG. *Gratulatur Lucio Cyrianus cum collegis de reditu ab exilio, docens dilata martyria gloriam non minuere. Deinde iudicans diuinitus contigisse Cornelij Martyrium & Lucij exilium, ad confundendos Nouatianos, prædicit illi instans Martyrium; ita Deo ordinante, vt non foris, sed apud suos consummaretur eius Martyrium.*

CYPRIANVS CVM COLLEGIS LVcio fratri Salutem.

Lib. 3. ep. 1. ET[1] nuper quidem tibi frater charissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in Ecclesiæ suæ administratione [2]cõfessorem pariter & sacedotem constituit diuina dignatio; sed & nunc non minus tibi & comitibus tuis atque vniuersæ fraternitati gratulamur, quod cũ eadẽ gloria & laudibus vestris reduces vos denuo ad suos fecerit benigna Domini & larga protectio: vt pascendo gregi pastor, & gubernandæ nauí gubernator, & plebi regendæ rector redderetur; & appareret relegationem vestram sic diuinitus esse dispositam, non vt Episcopus relegatus & pulsus Ecclesiæ deesset, sed vt ad Ecclesiam maior rediret. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrij dignitas, quia morte frustrata de camino ignis incolumes exierunt: aut non consummatus Daniel exstitit in suis laudibus, quia qui leonibus missus fuerat ad prædam, protectus á Domino vixit ad gloriam. [3]In Confessoribus Christi dilata martyria non meritum confessionis minuunt, sed magnalia diuinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis, quod apud Regem fortes atque illustres pueri prædicauerunt: Ipsos quidem paratos esse ardere flammis, ne dijs eius seruirẽt aut imaginem quam fecerat adorarent; Deum tamẽ quẽ colebant, quemque & nos colimus, potentem esse vt eos de camino ignis eximeret, & de regis manibus ac de pœnis præsentibus liberaret. Quod inuenimus in confessionis vestræ fide, & in Domini circa vos protectione nunc gestum; vt cum vos parati fueritis & prompti omne subire supplicium, dominus tamẽ vos pœnę subtraheret & Ecclesiæ reseruaret. Regredientibus vobis breuiata nõ est in episcopo confessionis suę dignitas, sed magis creuit sacerdotalis auctoritas; vt altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda & facienda martyria, non verbis, plebẽ, sed factis cohortetur, & imminẽte antichristo paret ad prælium milites, non solum sermonis & vocis incitamento, sed fidei & virtutis exẽplo. Intelligimus frater charissime, & tota cordis nostri luce perspicimus diuinæ maiestatis salutaria & sancta cõsilia; vnde illic [4]repẽtina persecutio nuper exorta sit, vnde contra Ecclesiam Christi & Episcopũ Cornelium beatũ martyrẽ, vsque omnes sęcularis potestas subito proruperit: vt [5]ad cõfũdẽdos hęreticos & retũdendos ostẽderet Dominus, quę esset Ecclesia, quis Episcopus eius vnus, diuina ordinatione delectus; qui cũ Episcopo presbyteri sacerdotali honore cõiuncti; quis adunatus & verus Christi populus Dominici gregis charitate cõnexus: qui essent, quos inimicus lacesseret; qui contra quibus diabolus vt suis parceret. Neque enim persequitur & impugnat Christi aduersarius, nisi castra & milites Christi: hęreticos prostratos semel & suos factos contemnit, & præterit: eos quærit deijcere, quos videt stare. Atque vtinã nũc facultas daretur frater charissime, vt interresse illic vobis regrediẽtibus possemus, qui vos mutua charitate diligimus, vt aduẽtus vestri lętissimũ fructum præsentes cũ cæteris ipsi quoque caperemus. Quę illic exultatio omnium fratrũ? qui cõcursus atque complexus occurrentium singulorũ? Vix oculis adhærentium potest satisfieri, vix vultus ipsi atque oculi plebis possunt videndo satiari. [6]De aduentus vestri gaudio cognoscere illic fraternitas cœpit; qualis & quanta sit secutura Christo veniente lætitia: cuius quia cito appropinquabit aduentus, imago iam quædam præcessit in vobis, vt quo modo Ioannes præcursor eius & præuius veniens, prædicauit Christum venisse, sic nunc episcopo confessore Domini & sacerdote redeunte, appareat & dominum iam redire. Vicarias vero pro nobis ego & collegæ fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus frater charissime, & repræsentantes vobis per epistolam gaudium nostrum, [7] fida obsequia charitatis expromimus; hic quoque in sacrificijs atque in orationibus nostris non cessantes Deo patri, & Christo filio eius Domino nostro gratias agere; & orare pariter ac petere, vt qui perfectus est atque perficiens, custodiat & perficiat in vobis cõfessionis vestræ gloriosam coronam: qui & ad hoc vos fortasse reuocauit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ cõsummata martyria. [8] Nam victima fraternitati præbet exemplum virtutis & fidei, pręsẽtibus debet fratribus immolari. Optamus te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LVIII.

1. Et nuper quidem &c.] *Epistola prior ad Lucium cuius meminit desideratur.*

2. confessorem pariter & sacerdotem] *Confirmat hoc Damasi sententiam, qui dicit statim ab ordinatione missum Lucium papam in exilium.*

3. In Confessoribus Christi dilata martyria] *Similem locum habes supra epistola ix. & ad Tybaritanos. Confirmatur autem etiam hinc distinctio nostra, quam ibidem habes inter Martyres & Confessores*

4. repentina persequutio] *Eo quod repentinam vocat persequutionem qua passus est Cornelius, confirmatur quod supra diximus, passum illum sub Gallo & Volusiano; vtpote quos constet non toto anno imperium tenuisse, & quibus mortuis persequutio cessauit ad aliquantum temporis. Rursus autem Episcopum vnum papam Romanum nuncupat.*

5. ad confundendos hæreticos] *Nouatianos intelligit, epistola enim præced. mentionem de illis iniciens, iisdem verbis vtitur.*

6. De aduentus vestri gaudio cognoscere illic] *Hanc distinctionem habeo ex Ms. Affleg. & Cambr: codicibus & veteri excuso; Remboldi praua distinctio textum plane obscurauerat.*

7. fide obsequia charitatis expromimus] *Sic Ms. & Manut & Morelius, pro eo quod erat:* exprimimus.

8. Nam victima quæ fraternitati præbet exemplum] *Quod hic laudat & futuram prædicit, nempe, sacerdotem martyrii pati coram sua fraternitate vsque adeo imitatus est Cypr. (vti patet in epist. vltima) vt deliuerit ad tempus, ne apud Vticam, sed potius Carthagini pateretur.*

EPISTOIÆ MISCELLANEÆ INpace Ecclesiæ varijs temporibus conscriptæ.

AD FIDVM DE INFANTIBVS baptizandis

EPISTOLA LIX.

ARG. *huius Epistolæ præcipuũ paucis indicat D. Augustinus epistola xxviij ad Hieronymũ: Beatus Cyprianus (inquit) non aliquod decretum condens nouum, sed Ecclesiæ fidem firmissimam seruans, ad corrigendũ eos, qui putabãt ante octauum diem natiuita-*

tis non esse paruulum baptizandum; mox natum rite baptizari posse, cum suis quibusdã coëpiscopis, censuit. Obiter tamẽ sub principium pacem Victori cuidam, quamuis contra Decreta Synodorum de Lapsis datam, non reuocat, sed Therapio Episcopo, ne deinceps id faciat, interdicit. E quo loco satis constat scriptam hanc epistolam post vtranque Synodũ de lapsis (quarum supra mentio epistola liiij) verum an paulo post, an longo post tempore, incertum est; in pace tamen scriptam contextus indicat.

CYPRIANVS ET CÆTERI COLLEGÆ qui in concilio affuerant numero lxvi.

[1] Fido fratri Salutem.

Lib.3.ep. 8. LEGIMVS litteras tuas, frater charissime, quibus significasti [2] de Victore quodã presbytero quod ei, antequam pœnitentiam plenam eg sset, & Domino Deo, in quem deliquerat, satisfeciſſet, temere Therapius collega noster immaturo tempore & præpropera festinatione pacem dederit. Quæ res nos satis mouit, recessum esse [3] à decreti nostri auctoritate, vt ante legitimum, & plenum tempus satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate vrgente, ac necessitate cogente, pax ei concederetur: sed librato apud nos diu consilio, satis fuit obiurgare Theraphium collegam nostrum, quod temere hoc fecerit, & instruxisse, ne quid tale de cætero faciat. Pacem tamen quomodocunque à sacerdote Dei semel datam, non putauimus auferendam, ac per hoc Victori [4] communicationem sibi concessam vsurpare permisimus. [5] Quantum vero ad causam infantium pertinet, quos dixisti [6] intra secundum vel tertium diem quo
Gen.17. nati sint constitutos, baptizari non oportere, & considerandam esse legem circuncisionis antiquæ, vt intra octauum diem eum qui natus est baptizandum & sacrificandum non putares; longe aliud in concilio nostro omnibus visum est. In hoc enim, quod tu putabas esse faciendum, nemo consensit, sed vniuersi potius iudicauimus, nulli hominum nato misericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cum Dominus in Euangelio suo dicat: *Filius hominis non venit animas hominum perdere, sed saluare*;
Luc.9. quantum in nobis est, si fieri potest, nulla anima perdenda est. Quid enim ei deest qui semel in vtero, Dei manibus formatus est? Nobis enim atque oculis nostris secundum dierum sæcularium cursum, accipere, qui nati sunt, incrementum videntur: cæterum quæcunque à Deo fiunt, Dei factoris maiestate & opere perfecta sunt. Esse denique apud omnes, siue infantes, siue maiores natu, vnam diuini muneris æqualitatem; declarat nobis diuinæ scripturæ fides, cum Helisæus super infantem
4.Reg. 4. [7] Sunamitis viduæ filium, qui mortuus iacebat, ita se Deum deprecãs superstrauit, vt capiti caput, & faciei facies applicaretur, & superfusi Helisæi membra singulis paruuli membris, & pedes pedibus iungerentur. Quæ res si secundum natiuitatis nostræ & corporis qualitatem cogitetur, adulto & prouecto infans non posset æquari, nec cohærere & sufficere posset parua membra maioribus. Sed illic æqualitas diuina & spiritalis exprimitur, quod partes atque æquales sint omnes homines, quando à Deo semel facti sunt; & possit [8] ætas nostra in incrementis corporum, secundum sæculum, non
Gal.2. secundum Deum, habere discrimen: nisi si & gratia ipsa, quæ baptizatis detur, pro ætate accipientium vel minor vel maior tribuitur; cum Spiritus sanctus non de mensura, sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus vt personam non accipit, sic nec ætatem, cum se omnibus ad cœlestis gratiæ
Titum.1. consecutionẽ æqualitate librata [9] præbeat patrem. Nam & quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti, mundum non esse dixisti, quod vnusquisque nostrum adhuc horreat exosculari, nec hoc putamus [10] ad cœlestem gratiam dandam impedimento esse oportere, scriptum est enim: *Omnia munda sunt mundis.* Nec aliquis nostrum id debet horrere, quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans à partu nouus est, non ita est tamen, vt quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari; quando in osculo infantis vnusquisque nostrũ pro sua religione ipsas adhuc recẽtes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato & recens nato quodam modo exosculamur, quando id, quod Deus fecit, amplectimur. Nam quod in Iudaica circũcisione carnali octauus dies obseruabatur, sacramentum est in vmbra atque in imagine ante præmissum, sed veniente Christo, veritate completum. Nam quia octauus dies, [11] id est, post sabbatum primus dies, futurus erat, quo Dominus resurgeret, & nos viuificaret, & circumcisionem nobis spiritalem daret; hic dies octauus id est, post sabbatum primus & dominicus, præcessit in imagine. quæ imago cessauit, superueniente postmodum veritate, & data nobis spiritali circũcisione. Propter quod neminem putamus à gratia consequenda impediendum
Act.10. esse [12] ea lege, quæ iam statuta est, nec spiritalem circumcisionem impediri carnali circumcisione debere, sed omnem omnino hominem admittendum esse ad gratiam Christi; quando & Petrus [13] in actibus Apostolorũ loquatur & dicat: *Dominus mihi dixit neminem communem dicendũ & immundum.* [14] Cæterum si homines impedire aliquid ad consecutionem gratię posset; magis adultos, & prouectos, & maiores natu possent impedire peccata grauiora. Porro autem si etiam [15] grauissimis delictoribus & in Deum multum ante peccãtibus, cum postea crediderint [16] remissa peccatorum datur, & á baptismo atque à gratia nemo prohibetur; quanto magis prohiberi nõ debet infans, qui recens natus nihil peccauit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus, contagium mortis antiquæ prima natiuitate contraxit? qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria, sed aliena peccata. Et iccirco frater charissime, hæc fuit in concilio nostra sententia à baptismo atque á gratia Dei, qui omnibus misericors & benignus & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa vniuersos obseruandum sit atque retinẽdum, [17] tum magis circa infantes ipsos & recens natos obseruandum putamus, qui hoc ipso de ope nostra, ac de diuina misericordia plus merentur, quod in primo statim natiuitatis suæ ortu plorantes ac flentes, nihil aliud faciunt quam deprecantur. Optamus te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LIX.

1 Fido fratri] *Quo in loco fuerit Episcopus Fidus, reperire non potui, verisimile tamen est fuisse vicinum Episcopatui Therappij, qui in Synodo cognominatur à Bulla, si exstarent litteræ Fidi, posset fortassis ex illis certius quid colligi. Porro lxvi. episcopos duntaxat huic concilio interfuisse, non lxvij. (vti habebat Manut.) patet ex Aug. contra epist. Pelag. li. 4. c. 8.*

2. de Victore quodam presbytero] *Quanquam cum Manut. & Morelio etiam Cambr. codex legat: quondam, placet tamen magis vulgata excus. & aliorum Ms. lectio prior, eo quod satis constat ex sequentibus adhuc vixisse Victorem presbyterum cum hæc scriberet.*

3. à decreti nostri auctoritate] *Alludit ad Decretum epistolæ liij. quo statutum erat, vt non nisi infirmitate vrgente, aut necessitate persequutionis cogente, pax lapsis daretur.*

4. communicationem sibi concessam] *Ita Ms. Afflig. Dum. Mare. Angl. Blandin. Camb. & Cauchij. Manu. quoque & Morelius, cæteri excus.*: traditam.

5. Quantum vero ad causam infantum pertinet] *Locus insignis de baptismo paruulorum contra Anabaptistas, cuius meminit etiam To. 2. lib. de Lapsis. Eundem agnoscunt D. Cyrillus Hierosolimitanus Catech. 1. mistag. 1. Greg. Naz. Orat. 3. in sanctum lauacrum: Chrys. hom. ad Neophitos, hom. 9. in Gen. & in Psal. 14. ac Ambr. in Lucam. Eundem D. Aug. ab vniuersa ecclesia obseruatum fuisse testatur frequenter, præsertim autem epi. 28. iam dicta & lib. 3. de peccat. merit. & remis. c. 6. 7. 8. 9. vbi totam fere hanc citat epistolam, quomodo etiam lib. 4. contra duas epistolas Pelag. cap. 8. & lib. 2. contra Iulian. c. 3. Confirmat eundem Baptismum hac sententia Cypriani & collegarum D. Hieronym. sub finem libri 3 dialog. contra Pelagianos. Immo concil. Mileuit. can. 2. anathemate eum damnat, qui negat baptizandos paruulos recentes ab vteris matrum. Ante vero D. Cyprianum eiusdem. mentionem disertis verbis reperire est, apud Originem in Leui. hom. 8. in Luc. & in epist. ad Roma. cap. 6. Tertullianum lib. de anima, Irenæum contra hæres lib. 2. cap. 39. Iustinum martyr. quæ. 56. Clementem Romanum lib. 6. Constitut. Apostol. capite vndecimo & Dionys. Areop. vltimo capite eccles. Hierarchiæ. Qui Dion. ad traditionem Apostolorum eum refert, ad quam eundem etiam refert Orig. in epistol. ad Roma. & D. Aug. li. 10. de Gen. ad litt. ca. 23. & li. 4. de bapt. contra Donat. c. 24.*

6. intra secundum vel tertium diem quo nati sunt] *Etsi elegantior sit lectio Cambr. ac Angl. cod & Manutij: quam nati sunt, quia*

tamen

tamen priorem reperire est in alijs Ms. & excusis omnibus atque adeo apud Aug. magis illa placet.

7 Sunamitis viduæ filium] *Ex Angl. cod. recens adiecimus:* Sunamitis, *in cæteris desideratur.*

8. æras nostra in incrementis, &c. habere discrimen] *Sic cod. Affligem. March, Dun. & Manutius. Cauchius vero Remboldus, Froben. & Col. excu.* ætatis nostræ haberi discrimen, *vtrique non male; cæteri excusi corrupte:* ætatis nostræ habere. *Morelius vero, vetus excusus & Camb. cod. primam habent, sed omittunt* in. *Illud autem* nisi si, *recte legitur, est enim Cypriano usitatiss. vt alicubi diximus.*

9. præbeat patrem] *Etsi magis placeat lectio Costerij:* parem, *quia tamen omnes Ms. & exc. legunt:* patrem, *nihil ausus sum immutare.*

10. ad cœlestem gratiam] *Sic Ms. omnes Manut. & Morelius; vulgati:* gloriam, *corrupte.*

11. id est, post Sabbatum primus] *Ita Ms. vetus excu. Manutius quoque & Morelius; pro eo quod mendose habebat Semboldus:* idem, *quare recte ad marginem priorem, lectionem adnotauit Erasmus. Morel. vero:* idem quod, *legit cum Grauio, sed prior lectio germana est. Porro de die Dominico, quem post Sabbatum primum recte nuncupat, Euangelistas imitatus; vide supra epistolam xxxiij.*

12. ea lege quæ iam statuta est] *Sic excusi omnes, Ms. vero cuncti:* à lege, *vox autem,* hominem, *omissa à Manutio reperitur in Ms. & excus. aliis omnibus excepto Cambronen. & Angl. quare eam iterum adiecimus.*

13. in actibus Apostolorum] *Hoc pacto Ms. & excusi omnes præter solum Manutium, qui reposuit:* Actis, *verum priorem lectionem genuinam esse constat ex epistola ad Antonian. sub finē, vbi sic loquitur: de actibus eius, loquens de Nouatiano: alibi etiam frequenter actus sui mentionem facit, quare retinenda vbique prior lectio.*

14. Cæterum si homines impedire aliquid ad] *Hunc locum iam pridem sic castigaram ex D. Aug. & consentiunt Ms. omnes, cum veter. exc. Remboldi vero errore factum est, vt legeretur:* aliud ad.

15. grauissimis delictoribus] *Delictor pro peccator vox est Cypriano peculiaris; qui etiam, non (vti communiter) pro minori, sed potius pro maiori peccato frequenter abutitur voce:* delictum. *Pro eo autem quod Ms. & excusi omnes habent:* multum ante, *reperitur apud D. Hieron. & August. duobus in locis:* multo ante; *verum communem lectionem retinuimus, eo quod ita etiam legat Aug. contra duas epistolas Pelag.*

16. remissa peccatorum] *Etiam hæc Ms. & excus. cod. lectio tum hic tum paulo post magis placet, quam quod legunt D. Hieron. & Aug.* remissio, *nam prior vox Cypria. magos familiaris est, ex Tertulliano mutuata, li. 3. contra Marcionem.*

17. tum magis] *Particulam:* tum, *omissam à Manutio, rursum in locum suum restituimus, habent enim eam Ms. & excusi cæteri, & elegans est phrasis:* cum, tum, *Solus vetus excusus habet:* tamen, *sed minus recte.*

AD EPISCOPOS NVMIDAS DE redemptione fratrum ex captiuitate Barbarorum.

EPISTOLA LX.

ARG. *Deplorata subinitium captiuitate fratrum Cyprianus sibi per Episcopos Numidas nuntiata; mittere se dicit sestertiorum centum milia, adscriptis nominibus singulorum tum fratrum & sororum, tum collegarum, qui aliquid contribuerant. Verisimile est autem factam hanc captiuitatem ab illis Barbaris, contra quos Decius in bellum profectus interfectus est. Primi autem recens ediderunt hanc epistolam Manutius & Morelius.*

CYPRIANVS IANVARIO, MAXIMO, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus Salutem.

Lib. 3. ep. 8.

CVM maximo animi nostri gemitu, & non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres charissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ solicitudine, de fratrum nostrorum & sororum captiuitate fecistis. Quis enim non doleat in eiusmodi casibus? aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet? cum loquatur Apostolus Paulus & dicat. *Si patitur vnum membrum, compatiuntur & cætera membra; si lætatur membrum vnum, collætantur & cætera membra.* Et alio loco: *Quis infirmatur,* inquit, *& non ego infirmor?* Quare nunc & nobis captiuitas fratrum nostra captiuitas computanda est: & periclitantium dolor pro nostro dolore numerandus est: cum sit scilicet adunationis nostræ corpus vnum, & non tantum dilectio, sed & religio instigare nos debeat, & confortare ad fratrum membra redimenda. Nam cum denuo Apostolus Paulus dicat: *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis?* etiam si charias nos minus adigeret ad opem fratribus ferendam; considerandum tamen hoc in loco fuit, Dei templa esse, quæ capta sunt; nec pati nos longa cessatione, & neglecto dolore debere; vt diu Dei templa captiua sint, sed quibus possumus viribus elaborare, & velociter gerere, vt Christum iudicem, & Dominum, & [2] Deum nostrum promereamur obsequijs nostris. Nam cum dicat Paulus Apostolus: *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis:* in captiuis fratribus nostris cõtemplandus est Christus; & redimendus de periculo captiuitatis, qui nos redemit de periculo mortis: vt qui nos de diaboli faucibus exuit, nunc ipse, qui manet & habitat in nobis, de barbarorum manibus exuatur; & redimatur nummaria quantitate, qui nos cruce redemit, & sanguine: qui iccirco hæc fieri interim patitur, vt fides nostra tentetur, an faciat vnusquisque pro altero, quod pro se fieri vellet, si apud Barbaros teneretur ipse captiuus. Quis enim non humanitatis memor, & mutuę dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet? si maritus est, vxorem suam illic captiuam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? quantus vero communis omnibus nobis mœror est, & cruciatus de periculo virginum, quæ illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, sed pudoris iactura plangenda est; nec tam vincula barbarorum, quam lenonum, & lupanarium stupra deflenda sunt; [3] ne membra Christo dicata, & in æternum continentiæ honore pudica virtute deuota, insultantium libidine, & contagione fœdentur? Quæ omnia istic secundum litteras vestras fraternitas nostra cogitans, & dolenter examinans, prompte omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt; semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Nam cum Dominus in Euangelio suo dicat: *Infirmus fui, & visitastis me:* Matth. 15. quando nunc quoque cum maiore operis nostri mercede dicturus est: *Captiuus fui, & redemistis me?* Et cum denuo dicat: *In carcere fui, & venistis ad me;* quanto plus est cum cœperit dicere: In carcere captiuitatis fui, & clausus, & vinctus apud Barbaros iacui; & de carcere illo seruitutis libertastis me, cum iudicij dies venerit præmium de Domino recepturi? Denique maximas vobis gratias agimus, quod nos vestræ sollicitudinis, & tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis: [4] vt offertetis nobis agros vberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, exspectaturi messem de amplissimis fructibus, qui de hac cœlesti, & salutari operatione proueniunt. [5] Misimus autem sestertia centum milia nummûm, quæ istic in Ecclesia, cui de Domini indulgentia præsumus, [6] Cleri & plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt: quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri & fratres nostros Domini maiestate protectos ab eiusmodi periculis incolumes reseruari. si tamen ad exploranda nostri animi charitatem, & examinandam nostri pectoris fidem, tale aliquid acciderit, nolite cunctari nunciare hæc nobis litteris vestris; pro certo habentes, Ecclesiam nostrã & fraternitatem istic vniuersam, ne hæc vltra fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter, & largiter subsidia præstãe. Vt autem fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati sunt vt semper operentur, in mentem habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis [7] in sacrificijs & precibus repręsentetis subdidi nomina singulorum sed & collegarum quoque & consacerdotum nostrorum, qui & ipsi cũ præsentes essent, & suo, & plebis sue nomine, quædã pro viribus contulerunt, nomina addidi; & præter [8] quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significaui, & misi: quorum omnium secundum quod fides & charitas exigunt, in orationibus & precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos fratres charissimi semper benè valere.

1. Cor. 12.
2. Cor. 11.
2. Cor. 3.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LX.

1. Ianuario, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, Honorato] *ad eosdem & alios quosdam scribitur, infra quoque epistola lxviij. quos Numidas Episcopos fuisse constat ex epistola ad Stephanum secunda. Quum autem plures fuerint Ianuarij, Victores, Honorati in Synodo Carthaginensi, incertum est qui sint illi quorum hic fit mentio. Maximi vero Proculi, Modiani, & Nampuli ibi non fit mentio, Nemesianus à Tubunis cognominatur.*

2. Deum nostrum promereamur] *Rursum locus de meritis.*

3. ne membra Christo dicata] *Similem de sanctis virginibus phrasim habes tum epistola ad Pomponium tum li. de discipl. & hab. Virgi. vbi illam explicatam reperies.*

4. vt offerretis nobis agros vberes] *Elegans metaphora, qua vberius agris captiuos, feminibus Eleemosynas, messi cœleste præmium comparat.*

5. Misimus autem sestertia centum milia nummûm] *Ita & Manu. & Morelius: ego vero aut existimo legendum duntaxat:* sestertia cẽtum, *vt illud:* milia nummûm, *adiunctum explicationis gratia, ex margine in textum irrepserit, aut quod malim:* sestertium centum milia nummûm. *Quum enim recte adnotauerit lib. de Asse Budæus (& eam eius sententiam Ciceronis auctoritate confirmet Dion. Lambinus in Horatium) sestertia valere mille sestertios, atque adeo centum sestertia valere centum milia sestertium nummûm, excrescet summa illa prior ad duo milia myriadum aureorum. Quæ quandoquidem immodica videatur, & posterior ista ad Gallicam monetam redacta valeat duo milia & semis aureorum solarium, ego certe pro ea ætate satis magnam fuisse hanc existimo. Atque hæc huic loco sufficiant, donec ex cod. Ms. certius aliquid liceat adferre: probabile tamen fit quod dico, eo quod sola hac nota Hs. scribi soleat olim hæc dictio atque adeo inscitia Librariorum scriptum videatur:* sestertia, *pro:* sestertium

6. Cleri & plebis] *Videtur hinc Clerus aliquid proprij habuisse, ex quo suam portionem contribueret, nisi forte Clerum contribuisse dicit, quod ipse Cleri nomine ex ea parte, quæ eos contingebat, id miserit: sicut enim alicubi diximus, in quatuor partes thesauri ecclesiæ distribuebantur, quarum vna erat Episcopi, vna templi, vna pauperum & quarta Cleri.*

7. in sacrificiis & precibus] *Rursum sacrificiorum meminit.*

8. quantitatem propriam nostram] *Simile quid habes supra epistola xxxvi. Existimo eum vtrobique loqui de ea portione quæ Episcopi erat.*

AD EVCHRATIVM de histrione.

EPISTOLA LXI.

ARG. *Histrionem si in turpi artificio perstitat, communicare prohibet in ecclesia. Neque vero excusari debere, quod ipse histrionicam non exerceat, quandiu illam alios docet: aut ob rei familiaris inopiam, quum ecclesiæ sumptibus illi alimenta præstari possint, atque adeo si Ecclesiæ Eucratij bona non sufficiant, Carthaginem monet vt veniat.*

CYPRIANVS EVCHRATIO fratri Salutem.

Lib. 1. ep. 10.

PRO dilectione tua, & verecundia mutua consulendum me existimasti frater charissime, quid mihi videatur de histrione quodam, qui apud vos constitutus in eiusdem adhuc artis suæ dedecore perseuerat, & magister & doctor non eruditorum, sed perditorum puerorum, id quod male didicit, cæteris quoque insinuat; an talis debeat communicare nobiscum. Puto nec maiestati diuinæ, nec euangelicæ disciplinæ congruere, vt pudor & honor Ecclesiæ tam turpi & infami contagione fœdetur. *Deut. 22.* Nam cum in lege prohibeantur viri induere muliebrẽ vestem, & maledicti eiusmodi iudicentur; quanto maioris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed & gestus quoque turpes, & molles, & muliebres, magisterio impudicæ artis exprimere? Nec excuset se quisquam si à theatro ipse cessauerit, cum tamen hoc cæteros doceat. Non potest enim videri cessasse, qui vicarios substituit, & qui pro se vno plures succidaneos suggerit: contra institutionem Dei, erudiens & docens quemadmodum masculus frangatur in fœminam, & sexus arte mutetur, & diabolo diuinũ plasma maculanti per corrupti atque eneruati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit, potest inter cæteros, qui alimentis Ecclesiæ sustinentur, huius quoque necessitas adiuuari: si tamen contentus sit fragilioribus sed innocentibus cibis. Nec putet salario se esse redimendum, vt á peccatis cesset, quando hoc non nobis sed sibi præstet. cẽterũ quantum vult inde quærat. Qualis quæstus est qui de conuiuio Abraham, Isaac, & Iacob homines rapit, & male ac perniciose in sæculo saginatos, ad æternę famis ac sitis supplicia deducit? Et ideo quantum potes, eum ab hac prauitate, & dedecore ad viam innocentię atque ad spem vitæ suæ reuoca; vt sit contentus Ecclesiæ sumptibus parcioribus quidem sed salutaribus. Quod si illic Ecclesia non sufficit vt laborantibus præstet alimenta, poterit se ad nos transferre, & hic quod sibi ad victum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere; nec alios extra Ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in Ecclesia discere. Opto te fili charissime semper bene valere. *Matt. 3.*

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXI.

1. Euchratio] Euchratio *legunt recentiores excusi omnes, Ms. vero Affligem. March. Dun. Cambr. Bland. & Cauchij.* Eugratio; *vetus exc. & Remboldus* Euagrio, *verum quum infra Tom. 2. (etiam iuxta Ms. cod.) sententiam dicat in Syno. Carthag.* Euchratius, *prima lectio optima est, præsertim cum sic etiam legat cod. Ang.*

2. Pro dilectione tua & verecundia) *Sic Ms. & excusi omnes, excepto cod. Cauchij, qui legit:* & reuerentia, *non male, vt etiam illi peculiare est quod habet:* de histrione & mago illo.

3. an talis debeat communicare nobiscum. Puto) *Etiam hic diuersam ab illis lectionem, habet. hanc nempe:* an talibus sacra communio cum cæteris christianis debeat dari aut nobiscum communicare. Puto *Cuius auctoritate (quoniam reliquorum videtur superflua repetitio) verba illa:* quod ego, *quæ superflua videbantur, omittere non sum veritus.*

4. Nam cum in lege prohibeantur) *Alludit ad verba illa Deutero. 22. Non induetur mulier veste virili, nec vir vtetur veste feminea. Abominabilis enim apud Deum est qui hoc facit.*

5. plures succidaneos) *Quod prius vicarios nunc Succedaneos dicit, siue Succidaneos, vt legit Manut. (nam vtrumque recte legitur) nescio autẽ an apud alium auctorem aliter quam adiectiue sumatur hæc vox.*

6. quemadmodum masculus &c.) *Similia habes epistola supra 2. quæ est ad Donatum, præstat autem de obscœnis istis tacere quam loqui.*

7. sed innocentibus cibis] *Cibos innocentes vocat, qui non crimine aliquo conquiruntur, sed vitæ innocentia.*

8. de conuiuio Abraham, Isaac, & Iacob] *Alludit ad verba illa Saluatoris Mat. 8: Multi recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cœlorum. Recte autem legunt Manu. Morel. Cauchius & Ms. cod.* rapit, *pro eo quod erat, rapuit.*

AD POMPONIVM DE Virginibus.

EPISTOLA LXII.

ARG. *Cyprianus cum collegis aliquot Pomponio collegæ respondet: virgines quæ statum continenter & firmiter tenere decreuerant, repertas tamen postea in eodem lecto cum masculis, si virgines adhuc reperiæ fuerint, communione recepta admittendas ad Ecclesiam; sin secus, cum non mariti, sed Christi sint adulteræ, ad plenam pœnitentiam cogendas; quæ vero obstinatæ perseuerant, de Ecclesia eijciendas, obiter interijciens disciplinæ genus, quo contineri possint in officio virgines, & quædam de excommunicandi potestate in Ecclesia.*

CYPRIANVS, CÆCILIVS, VICTOR, Sedatus, Tertullus, cum presbyteris qui præsentes aderant, Pomponio fratri salutem.

Lib. 1. epist.

LEGIMVS litteras tuas, frater charissime, quas per Paconium fratrem nostrum misisti; postulans & desiderans, vt tibi rescriberemus; quid nobis de iis virginibus videatur, quæ cum semel statum suum continenter & firmiter tenere decreuerint, detectæ sint postea in eodem lecto pariter mansisse cum masculis. Ex quibus vnum diaconum esse dicis; plane easdem quæ se cum viris dormisse confessæ sint, asseuerare se integras esse. Circa quam rem, quoniam consilium nostrum desiderasti, scias nos ab Euangelicis & Apostolicis traditionibus nõ

rece-

recedere, quo minus fratribus & sororibus nostris constanter & fortiter consulatur, & per omnes vtilitatis & salutis vias [5] ecclesiastica disciplina seruetur; cum Dominus loquatur & dicat: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina*: & iterum scriptum sit: *Disciplinam qui abijcit, infelix est*: & in psalmo quoque Spiritus sanctus admoneat & instruat, dicés *Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarserit cito ira eius super vos.* Primo igitur in loco frater charissime, & præpositis, & plebi nihil aliud elaborandum est, quam vt qui Deum timemus, cum omni obseruatione disciplinæ diuina præcepta teneamus; nec patiamur errare fratres nostros, & pro arbitrio & fructu suo viuere, sed ad vitam singulis fideliter consulere: nec pati virgines cum masculis habitare, non dico simul dormire, sed nec simul viuere; quando & sexus infirmus, & ætas adhuc lubrica per omnia frænari á nobis & regi debeat, ne diabolo insidianti, & sæuire cupienti, ad nocendum detur occasio, quando & apostolus dicat: *Nolite locum dare diabolo.* Liberanda est vigilanter de periculosis locis nauis, ne inter scopulos & saxa frangatur. [6] Exuenda est velociter de incendio sarcina, priusquam flammis superuenientibus concremetur. Nemo diu tutus est, periculo proximus. nec euadere diabolum seruus Dei poterit, qui se diaboli laqueis implicauit. Intercedendū est cito talibus, vt separentur, dum adhuc separari innocentes possunt, quia diuidi postmodum [7] nostra intercessione non poterunt, posteaquam conscientia grauissima cohæserint. Denique quam graues multorum ruinas hinc fieri videmus, & per huiusmodi illicitas & periculosas coniunctiones corrumpi plurimas virgines cum summo animi nostri dolore conspicimus? [8] Quod si ex fide se Christo dicauerunt; pudice, & caste sine vlla fabula perseuerent, ita fortes & stabiles præmium virginitatis expectent. Si autem perseuerare nolunt, vel non possunt [9] melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant. Certe nullum fratribus aut sororibus scandalum faciant, cum scriptum sit: *Si cibus scandalizat fratrē, non māducabo carnem in seculū, ne fratrē scandalizem.* Nec aliqua putet se posse hac excusatione defendi, quod inspici, & probari possit, an virgo sit; cū & manus obstetricum & oculi sæpe fallantur. Et si incorrupta inuēra fuerit virgo ea parte sui, qua mulier potest esse; potuerit tamen ex alia corporis parte peccasse, quæ corrumpi potest, & tamē inspici non potest. Certe ipse cōcubitus, ipse cōplexus, ipsa cōfabulatio & osculatio, & coniacentium duorum turpis & fœda dormitio, quantum de decoris & criminis confitetur? Si superueniens maritus sponsam suam iacentem cū altero videat, nonne indignatur & fremit? & per zeli dolorē [10] fortassis & gladium in manū sumit? [11] Quid? Christus Dominus, & iudex noster, cum virginem suā sibi dicatam, & sanctitati suæ destinatam iacere cum altero cernit, quàm indignatur & irascitur? & quas pœnas [12] incestis eiusmodi cōiunctionibus comminatur? Cuius vt gladium spiritalem, & venturū iudicij diē vnusquisque fratrum possit euadere, omni consilio prouidere & elaborare debemus. Et cum omnes omnino disciplinā tenere oporteat, multo magis præpositos, & diaconos curare hoc fas est, qui exēplum & documentum cæteris de conuersatione & moribus suis præbeant. Quo modo enim possunt integritati & continentiæ præesse; si ex ipsis incipiant corruptelæ, & vitiorum magisteria procedere? Et ideirco consulte & cum vigore fecisti frater charissime, [13] abstinēdo diaconum, qui cum virgine sæpe mansit, sed & cæteros qui cum virginibus dormire consueuerunt. Quod si pœnitentiam huius illiciti concubitus sui egerint, & à se inuicē recesserint, [14] inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, & si virgines inuentæ fuerint, accepta communicatione ad Ecclesiam admittantur, hac tamē interminatione, vt si ad eosdem masculos postmodum reuersæ fuerint, aut si cum eisdem in vna domo & sub eodem tecto simul habitauerint, grauiore censura eijciantur, nec in Ecclesiam postmodum facile recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti, sed Christi adultera est, & ideo æstimato iusto tēpore, postea exomologesi facta, ad Ecclesiā redeat. Quod si obstinate perseuerant, nec se ab inuicem separant; sciant se cum hac sua impudica obstinatione nūquam á nobis admitti in Ecclesiam posse, ne exemplum cæteris ad ruinam delictis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem; si episcopis & sacerdotibus obtemperare noluerint, cum in Deuteron. Dominus Deus dicat: *Et homo quicūque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit, in diebus illis morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impie etiā nunc.* Interfici Deus iussit sacerdotibus suis non obtemperātes, iudicibus à se ad tempus cōstitutis non obedientes: & tunc quidem gladio occidebantur, quādo adhuc & circumcisio carnalis manebat: nunc autē quia circumcisio spiritalis esse ad fideles seruos Dei cepit [15] spiritali gladio superbi & contumaces necantur, dum de Ecclesia eijciuntur. Neq; enim viuere foris possunt, cum domus Dei vna sit, & nemini salus esse, nisi in Ecclesia, possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant salubribus præceptis, testatur scriptura diuina quæ dicit: *Non diligit indisciplinatus castigātem se. Qui autem oderunt correptiones, consumentur turpiter.* Ergo ne indisciplinati consumantur & pereant, da operam frater charissime vt quātum potes consiliis salutaribus fraternitatem regas, & singulis ad salutem suam consulas. *Arcta & angusta est via per quā ingredimur ad vitam*, sed summus & magnus est fructus cū peruenimus ad gloriā. [16] Qui se semel castrauerūt propter regnum cœlorū. Deo per omnia placeant; nec sacerdotes Dei [17] aut Ecclesiam Domini contemnēdo, scādalo se fratribus offerant. [18] Et si ad præsens à nobis contristari videntur, nos tamē in salubri persuasione maneamus, sciētes & Apostolū dixisse: *Ergo ego inimicus factus vobis sū, verū dicens vobis?* Quod si obtemperauerint nobis, lucrati sumus fratres, & eos ad salutem pariter & dignitatē nostro sermone formauimus. si autem quidā de peruersis obtēperare noluerint, sequamur eūdem Apostolum dicentē: *Si hominibus placerē, Christi seruus non essem*: si quibusdam suadere non possumus vt eos Christo placere faciamus, nos certe, quod nostrum est, Christo Dño & Deo nostro, præcepta eius seruando, placeamus. Opto te frater charissime sēper bene valere.

Esaiæ 3.
Sapient. 3.
Psal. 2.
Ephes. 4.
1. Cor. 8.
Deut. 17.
Prou. 15.
Matth. 7.
Mat. 19.
Gal. 4.
Gal. 1.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXII.

1. Cæcilius Victor] *De Cæcilio Victore, & Tertullo, vide supra epistolam liij. nam etiam illam cum illis, scripsit Cyprianus.*

2. Sedatus] *Ita Manut. & Morelius pro eo quod cæteri tam excusi quam Ms.* Sedulius, *pro quibus facit quod Sedulij nusquam mentio fiat, Sedatus autem in Synodo cognominatur à Tuburbo, & eiusdem fiat mentio dicta epistola & infra lxx.*

3. Pomponio fratri] *Etiam hic cum cæteris dictam Epistolam scripsit, & in Synodo cognominatur à Dionysiana.*

4. Legimus litteras tuas quas per Paconium] *Desiderantur hæ Pomponij litteræ, Paconij etiam nulla alibi fit mentio.*

5. ecclesiastica disciplina seruetur] *Idem fere est exordium libri de disciplina & habitu virginum Tom. 2. vbi easdem etiam scripturas in confirmationem adfert; quo loco de hac voce latius*

6. Exuenda est velocitor] *Rectè quidem mea sententia coniecit Cotterius, seu Lypsius legendum hic*: Eruenda est, *nolui tamen contextum immutare, eo quod prius illud legant Ms. & exc. cod. omnes.*

7. nostra intercessione] *Intercessionem accipit eo modo quo paulo prius intercedere, nempe pro impedimento, de vtroque vide supra Epistolam xxviij.*

8. Quod si ex fide se Christo dicauerint] *Similibus verbis vtitur dicto libro de disc. & habitu virg.* vt quę se Christo dicauerint & à carnali concupiscentia recedentes tam carne quam mente Deo deuouerint, *Ita vt satis manifestum fiat, loqui Cyprianum de virginibus quæ votum continentiæ emiserant, quod quam vetustum sit, imo & ab Apostolorum ætate in ecclesia vsitatum, Deo fauente ibi demonstrabimus. Alludere autem mihi videtur ad locum Pauli de fide prima, quam irritam fecisse dicit quasdam viduas. 1. Timo. 4.*

9. melius est nubant quam in ignem delictis suis cadant] *Ita Manut. & Ms. omnes, cæteri excusi*: delictis, *vtramuis eligat lector. Alludit autem ad illud Pauli. 1. Cor. 7. Melius est nubere quam vri. Atqui loqui Cyprianum de ijs virginibus qua simplex (vti loquuntur) votum castitatis emiserant, non de velatis quarum votum erat solemne, multa sunt tum hic tum dicto libro in contextu, qua conuincere videantur. Atque imprimis quod dicit: quod si se Christo dicauerint; vtpote*

quum

quum velatæ ab Episcopis consecrari soleant, nam à seipsis tantum Deo dicari. Deinde, quod virgines de quibus loquitur, cum masculis cohabitabant; quod Balneas promiscuas, quod nuptias adire illis liberum erat, quod quædam earum diuites fuerint, quod certo habitu non verentur, vsqueadeo vt ornatum earum superfluum taxare oportuerit Cyprianum. Quæ omnia in virgines velatas non competunt. Nam quod illæ habitu ab aliis differrentur, patet ex Can. vlt. Concil. Carthag. 4. cui D. Aug. interfuit, vbi coniugia viduarum vetantur, quæ se deuouerint Domino, & veste Laicali (ita loquuntur Patres) abiectâ, sub testimonio Episcopi & Ecclesiæ religioso habitu apparuerint. Eodem pertinet quod Innocent. Papa eius nominis 1. Epistola 2. virginibus velatis & non velatis, aliam atque aliam pœnitentiam iniungat, si nupserint. Eodem, quæ habet lib. 3. de virginibus Ambros. & eiusdem illud ad virginem lapsam cap. 5. Hoc Apostoli dictum (de verbis supra dictis loquitur) ad nõ pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Eodem illud D. Hieron. ad Sabinianum Diaconum. Moris est vt tam virgo quam vidua, quæ se Deo vouerint, & sæculo renunciantes omnes delicias sæculi conculcarint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandam, capite postea ligato & velato. Itidem quod de Iphigenia Æthiopum regis filia à D. Mat. Apostolo velata, scribit Abdias. Rursus quæ habent ad Manachum quædam B. Ephrem, & Dion. Areopag. c. 6. ecclesiast. hier. vbi mutationis vestimentorum & tonsuræ diuersis verbis meminit, immo & consecrationis. Quam etiam in virginibus quibusdam agnoscunt D. D. Ignatius epistola ad Antioch. Sother Pontifex Epist. 2. Tertull. libr. de castitate. Syluester Pontifex in concil. Rom. Can. 10. Hieron. lib. 1. contra Iouin. de laudibus Asellæ ad Marcellam, & ad Demetriadem, Photius & Theophil. ex Chrysost. in illud Apostoli: Si nupserit virgo non peccat. & Leo Pontifex. Epistola 9. Quin etiam illas communem vitam ducere solitas in monasterijs & simul cohabitare, diserte ostendit verbis D. Aug. c. 45. de sãctis virg. & in regula sanctimonialium, quam germanam illius esse constat ex Possidij indiculo. Item D. Hieron. de vitando suspecto contubernio (vbi etiam distinguit inter virgines, quæ in ædibus parentum, & alias quæ in monasteriis degebant, & prioribus tam ibi quam epistola ad Demetrian. nuptias concedit) & in Epitaphio Paulæ. Eodem faciunt quæ habet D. Basilius in regula; & Philo Iudæus lib. de Therapeutis, quem non de Essęis Iudæis, sed Iessæis Christianis loqui, multis argumentis pulchre deducit Dn. Math. Galenius, Theol. professor apud Duacenses in Originibus Monasticis. Sed hæc extra scopum, ad rem redeamus: Si Cyprianus igitur virginibus nondum velatis indulgentia quadam, tanquam minus malum permisit nuptias, nemini mirum videri debet, quum illarum, si nupserint, nullis Canonibus matrimonia separentur, sed tantum pœnitentia imponatur. Vti videre est Syn. Antioche. Can. 19. Can. D. Basilij 56. Syn. Calch. Can. 16. Syn. 6. 44. & Conc. Valent. can. 2. Neque vero quicquam obstat, quod Deo dicatas illas virgines nuncupet, nam seipsas illæ Christo dicauerant, quanquam ab Episcopo non consecratæ nec velatæ, vt supra diximus. Atqui si cum Francisco Turiano, & Reuerendiss. Cardinali Hosio dicamus, nec de illis virginibus loqui Cyprianum; non erit improbabile: præsertim si iuxta cod. Ms. nouam incipiamus periodum ad verba illa. Si perseuerare nolunt &c. vt hic sit sensus: Quod si se ex fide Christo dicauerunt, pudice & caste sine vlla fabula perseuerent. Sin vero perseuerare nolunt aut non possint, non se Christo dicent, sed potius nubant quam vt in ignem delictis suis cadant. Hæc paulo latius tum ob hanc adnotationculam Erasmi ad marginem: virginibus sacris permittit nubere, tum ob alia illius loca plurima, vbi monachorum & sanctimonialium dicta instituta, recentiora facit ætate D. D. Aug. & Hieron. quo factum est, vt vetustiorum duntaxat Patrum testimonijs vsus fuerim.

10. fortassis & gladium in manu sumit] *Alludit ad veteres leges Romanas, quibus permittitur marito, adulterum & vxorem in adulterio repertos interficere. Quemadmodum etiam D. Hieron. dicta Epistola ad Sabinian. Non timuisti (inquit) in illa domo adulterum facere in qua sine Iudice læsus vir se poterat vleisci, vide tit. ad legem Iul. de adulteriis L. Marito.*

11. Quid? Christus Dominus] *Recte hic locus ita restitutus est à Manut. pro eo quod erat:* Quia Christus.

12. incestus eiusmodi coniunctionibus] *Quemadmodum hic incestas coniunctiones, harum virginum dicit, sic paulopost vocat eas Christi adulteras, & similiter sæpe dicto lib. de disc. & hab. virg. vbi Deo fauente latius, quid sibi velit hoc loquendi genere.*

13. abstinendo Diaconum] *Non placet hæc adnotatio Erasmi marginalis:* abstinere, *pro* amouere *siue quod alibi dicit inter phrases Cypr. familiares, pro* separare. *Neque enim significat separare aut amouere simpliciter, sed separare à communione, vt supra diximus epistola xxxviij. de quo paulo post plura.*

14. inspiciantur interim virgines ab obstetricibus] *hunc morem inspiciendarum virginum, an corruptæ essent nec ne, à Cypriano hic vsitatum putant quidam obseruatum, etiam (teste Clemente Alexandr. strom. lib. 7.) in D. virgine Maria. Sed improbauit postea Ambros. Epistola lxiij. ad Syagrium in sacris virginibus, tum ob contumeliam, quæ illa inspectione illis infligebatur, tum quod incertissima foret, præsertim quum medicinæ vetustis doctoribus id sententiæ esset, non satis liquide comprehendi inspectionis fidem.*

15. spiritali gladio superbi & contumaces necantur] *Locus insigni de excommunicandi potestate in Ecclesia. Cuius varias periphrases ex Cypriano habes supra dicta Epistola xxxviij. Constat autem hinc in primis, ad excommunicationem requiri contumaciam. Deinde non externam duntaxat pœnam esse, sed spiritalem, atque adeo formidandam; vtpote quæ ab ecclesia eijciat, extra quam docet nemini salutem esse posse, tum hic tum alibi frequenter. Prius illud, quemadmodum & ipsæ excommunicatio extra controuersiam est; posterius negant aduersarij. Verũ idipsum constanter asserunt & alij veteres tam Græci quam Latini, dum ex illo Matth. 18. Si ecclesiam non audierit, &c. quæcunque alligaueritis &c. in cœlo ligari docent, qui ligatur siue excommunicatur ab ecclesia. Item quum dicunt hoc vinculum ad animam ipsam pertingere, vti D. D. August. epistola 75. ad Auxilium. & Chrys. li. 3. de sacerd. cap. 5. ac hom. 5. de verbo Isaiæ: Vidi Dominum. Rursum quum illud Apostoli; tradere hominem Sathanæ, non modo de corporali traditione interpretantur, sed & de separatione à Christi corpore, atque adeo spirituali traditione in dominatum Satanæ. Quo modo inter Græcos Origenes hom 5. in Iudic. Theodoretus, Chrysost. Theophil. Theodoretus Oecumenius in cõmẽt. inter Latinos vero D. D. Hilarius in illud Psal. 118. ne tradas me nocentibus me. Ambro. lib. 1. de pœnitent. cap. 14. & Hieron. in cap. 17. Ezech. Cuius separationis à corpore Christi etiam meminerunt Cyprianus infra de Orat. Dominica & D. Aug. quam sæpissime præsertim Epistola 51. contra Donat. & contra aduers. leg. & prophet. capite. 17. Iterum, quum dicunt eos rabido dæmonum ore discerpi, sicut D. D. Antherus papa Epistola ad Episcopos Hisp. & Hieron. ad Heliodorum, vbi hunc locum imitatus videtur. Item quum dicunt omni gratia minimine exui excõmunicatum, quemadmodum loquuntur D. D. Chryso. & Eutymius in comment. Leo pontifex epistola 67. & D. Ambro. in priorem ad Tim. Aut quum excommunicatos à regno Dei extorres dicunt, sicuti Clemens epistola 1. ad Iac. fratrem Domini, aut à Deo alienatos vt Chrysost. in cap. 9. ad Rom. Quum etiam hanc censuram diuinam nuncupant & futuri iudicij præiudicium, vti Tertull. Apologet. ca. 3. Quæ pœna quum & spiritales & grauissimæ sint, hardum esse oportet & stupitem, omnesque humanitatis expertem, qui illas non metuat.*

16. Qui se semel castrauerunt propter regnum cœlorum] *Alludit haud dubie ad locum Matth. 19. Loquitur autem de Diacono & virginibus. Patet igitur iam ætate Cyprian. etiam Diaconis annexam fuisse continentiam, de quo ne prolixiores simus aliquando fortassis latius. Existant eadem de re libri aliquot insignes Dn. Claudij Espencei Parisini Theologi.*

17. aut Ecclesiam dei contemnendo] *Sic Ms. Aflig. Bland. March. & Dun. ex quibus locum castigaui. Antea erat:* contemnentes, *minus recte.*

18. Et si ad præsens à nobis contristari videntur] *Alludit denuo ad Apostoli verba, illa nempe 2. Cor. 3. Etsi contristaui vos in epistola &c. Quomodo etiam paulopost ad illa verba Christi Matth. 18. Si audierit te, lucratus eris fratrem tuum: quanquam tamen solus sic Manut. legat. Nam cæteri tum excusi tum Ms. hoc pacto:* Quod si obtemperauerint nobis gratissimum ist. stantes eos ad salutem pariter dignatione nostri sermonis formauimus. vt eos Christo placere faciamus] *Excusi interseruerant particulam:* vere, *sed superfluo, neque eam habent Ms. cod.*

AD CÆCILIVM DE SACRAmento Dominici calicis

EPISTOLA LXIII.

Argumẽtũ summarium huius quoque epistolæ videre est apud D. August. idque. li. 4 de doctrin. christ. capite 21. B. Cyprianus (inquit) submisso dicendi genere vtitur in eo libro, vbi de sacramento calicis disputat. Soluitur quippe ibi quæstio, de qua (nam sic legendum ibi censeo) quæritur, vtrum calix dominicus aquam solam, an eam vino mixtum debeat habere, &c. Agit igitur hic contra Aquarios Cyprianus docens hac occasione, multis patrum & prophetarum actis & testimoniis præfiguratum fuisse, verum corporis & sanguinis Domini sacrificium. Est autem liber potius quam epistola sed quia hactenus epistolæ nomine excusus est nos etiam inter epistolas collocamus. Quemadmodum autem de duabus præcedentibus, ita nec de hac colligi certo potest, quo tempore conscripta sit. Porro Colonienſis D. Pantaleonis codex habet hunc huius Epistolæ Titulum: DE SACRAMENTO CORPORIS ET SANGVINIS DOMINI.

CYPRIANVS CÆCILIO FRAtri Salutem.

QVANQVAM sciam frater charissime, episcopos plurimos, ecclesiis dominicis in toto mundo diuina dignatione præpositos, euangelicæ veritatis ac dominicæ traditionis tenere rationem, nec ab eo, quod Christus magister & præcepit, & gessit, humana & nouella institutione decedere: tamen quoniam quidem vel ignoranter, vel simpliciter [2] in calice dominico sanctificando, & plebi ministrãdo, nõ hoc faciũt, quod Iesus Christus, dominus & Deus noster, [3] sacrificij huius auctor & doctor, facit & docuit, religiosum pariter ac necessarium duxi, de hoc ad vos litteras facere, vt [4] si quis in isto errore adhuc teneatur, veritatis luce perspecta, ad radicem atque originẽ traditionis dominicæ reuertatur. [5] Nec hoc nos putes, frater charissime, nostra & humana mente cõscribere *Lib. 2. ep. 3.*

aut

aut vlcronea volũtate hoc nobis audacter assumere, cum mediocritatem nostram semper humili & verecũda moderatione teneamus; sed quando aliquid Deo inspirante, & mandante præcipitur, necesse est domino seruus fidelis obtemperet; excusatus apud omnes, quod nihil sibi arroganter assumat, qui offensam domini timere compellitur, nisi faciat quod iubetur. [6] Admonitos autem nos scias, vt in calice offerendo dominica traditio seruetur, neque aliud fiat à nobis, quam quod pro nobis dominus prior fecerit: Vt calix qui in commemorationem eius offertur, [7] mixtus vino offeratur. Nam cũ dicat Christus: *Ego sum vitis vera*; sanguis Christi, non aqua est vtique, sed vinum. Nec potest videri sanguis eius, quo redẽpti & viuificati sumus, esse in calice; quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur, qui scripturarum omnium sacramento ac testimonio prædicetur. Inuenimus enim & in Genesi circa sacramentum Noe hoc idem præcurrisse, & figuram dominicæ passionis illic extitisse, quod vinum bibit; quod inebriatus est; quod in domo sua nudus est; quod fuit recumbens nudis & patentibus femoribus: quod nuditas illa patris [8] à medio filio denotata est, & foras nunciata: à duobus vero maiore, & minore contecta; & cætera quæ necesse non est exequi; cum satis sit hoc solum complecti, quod Noe typum futuræ veritatis ostendens, non aquam sed vinum biberit, & sic imaginem dominicæ passionis expresserit. [9] Item in sacerdote Melchisedech sacrificii dominici sacramentum præfiguratum videmus, secundum quod scriptura diuina testatur & dicit: *Et Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum. Fuit autem sacerdos Dei summi, & benedixit Abraham.* Quod autem Melchisedech typum Christi portaret: declarat in Psalmis Spiritus sanctus ex persona patris ad filium, dicens: [10] *Ante luciferum genui te: tu es sacerdos in æternũ secũdum ordinem Melchisedech.* Qui ordo vtique hic est de sacrificio illo veniens & inde descendens; quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. [11] Nam quis magis sacerdos Dei summi, quam Dominus noster Iesus Christus? qui sacrificium Deo patri obtulit, & obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est, [12] panem & vinum, suum scilicet corpus, & sanguinem. Et circa Abraham benedictio illa præcedens, ad nostrum populum pertinebat. [13] Nam si *Abraham Deo credidit, & deputatum est ei ad iustitiam*: vtique quisquis Deo credit, & fide viuit, iustus inuenitur, & iam pridem in Abraham fideli benedictus & iustificatus ostenditur, sicut beatus Apostolus Paulus probat dicens: *Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam.* [14] Cognoscitis ergo, quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes, Deus prænunciauit Abrahæ, quia *benedicentur in illo omnes gentes.* Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham: vnde in Euangelio inuenimus *de lapidibus excitari*, id est de gentibus colligi filios Abrahæ. Et cum Zacheum laudaret Dominus, respondit & dixit: *Salus hodie domui huic facta est: quia & hic filius est Abrahæ.* Vt ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset rite celebrari, præcedit ante imago [16] sacrificij Christi in pane & vino scilicet cõstituta, quam rem perficiens & adimplens Dominus, panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui est plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit. Sed & per Salomonem Spiritus sanctus typum dominici sacrifij ante præmonstrat immolatæ hostiæ & panis & vini, sed & altaris & Apostolorum faciens mentionem: *Sapientia* inquit, *ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias.* [16] *miscuit in cratera vinum suum & parauit mensam suam. Et misit seruos suos, conuocans cum excelsa prædicatione ad craterem, dicens:* [17] *Quis est insipiens declinet ad me: & egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis.* vinum mixtum declarat, id est calicem Domini aqua & vino mixtum [18] Prophetica voce prænunciat; vt appareat in passione Dominica id esse gestum, quod fuerat ante prædictum. In benedictione quoque Iudæ hoc idem significatur, vbi & illic Christi figura exprimitur, quod á fratribus suis laudari & adorari haberet, [19] quod inimicorum dorsa, cedentium atque fugientiũ manibus, quibus crucẽ pertulit, & mortem vicit, compressurus fuisset; quodque ipse sit leo de tribu Iuda, & recubet dormiens in passione, & surgat, & sit ipse spes gentium, quibus scriptura diuina adiungit & dicit: *Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum.* Gen. 49. Quomodo autem sanguis vuæ dicitur, quid aliud quam [20] vinum calicis dominici, sanguis ostenditur? Nec non & apud Esaiam hoc idem Spiritus sanctus de domini passione testatur, dicens: *Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut à calcatione torcularis plent & percalcati?* Esa. 63. Nũquid rubicunda vestimenta aqua potest facere? aut in torculari aqua est, quæ pedibus calcatur, vel prælo exprimitur? Vini vtique mentio est, & ideo ponitur, vt Domini sanguinis vino intelligatur; & quod in calice dominico postea manifestatum est, Prophetis annũciantibus prædiceretur. Torcularis quoque calcatio & pressura taxatur; quia quo modo ad potandum vinum veniri non potest, [21] nisi botrus calcetur ante, & prematur: sic nec nos sanguinem Christi possemus bibere, nisi Christus calcatus prius fuisset & pressus, & calicem [22] prior biberet, quem credentibus propinaret. [23] Quotiescunque autem aqua sola in scripturis sanctis nominatur, baptisma prædicatur, vt apud Esaiam significari videmus: *Nolite, inquit, priora meminisse & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam & flumina in loco inaquoso; adaquare genus meum electum, plebem meam quam acquisiui, vt virtutes meas exponeret.* Esa. 43. Prænunciauit illic per Prophetam Deus, quod apud gentes in locis, quæ inaquosa prius fuissent, flumina postmodum redundarent: & electum genus Dei, id est, per regenerationem baptismi filios Dei factos adaquarent. [24] Item denuo præcinitur, & ante prædicitur, Iudæos, si sitierint, & Christum quæsierint, apud nos esse potaturos, id est, baptismi gratiam consecuturos. *Si sitierint*, inquit, [25] *per deserta adducit illos, aquam de petra producet illis: findetur petra, & fluet aqua & bibet plebs mea.* Esa. 48. Quod in Euangelio adimpletur, quando Christus qui est petra, finditur ictu lanceæ in passione: qui & admonens quid per prophetam sit ante prædictum clamat & dicit: *Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut scriptura dicit, flumina de ventre eius fluent aquæ vitæ.* Ioan. 7. Atque vt magis posset esse manifestum, quia non de calice, sed de baptismo illic loquitur Dominus, addidit scriptura, dicens: *Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant, qui in eum credebant.* [26] Per baptisma enim Spiritus sanctus accipitur, & sic á baptizatis, & Spiritum sanctum consecutis ad bibendum calicem Domini peruenitur. Neminem autem moueat quod cum de Baptismo loquatur scriptura diuina, sitire nos dicit & bibere, quando & Dominus in Euangelio dicat: *Beati esurientes & sitientes iustitiam*; Matth. 5. quia quod auida & sitienti cupiditate suscipitur, plenius & vberius hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur, dicens: *Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dedero, non sitiet in æternum.* Ioan. 4. Quo & ipso baptisma salutaris aquæ significatur, [27] quod semel scilicet sumitur, nec rursus iteratur: cæterum calix Domini in Ecclesia semper & sititur & bibitur. [28] Nec argumentis pluribus opus est frater charissime, vt probemus appellatione aquæ baptisma significatum semper esse, & sic nos intelligere debere, quando Dominus aduenientes baptismi & calicis manifestauerit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ præceperit credentibus in baptismo dari, calicem vero docuerit exemplo magisterij sui, vini & aquæ coniunctione misceri. [29] calicem etenim sub die passionis accipiens, benedixit, & dedit discipulis suis dicens: *Bibite ex hoc omnes:* [30] *hic est enim sanguis noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis non bibam amodo ex ista creatura vitis, vsque in diem illum,* [31] *quo vobiscum bibam nouum vinum in regno patris mei.* Mat. 26. Qua in parte inuenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse quod sanguinem suum dixit. Vnde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici; nec sacrificium dominicum

legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Quomodo autem de creatura vitis nouum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris & Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miscemus? B. quoq; Apostolus Paulus à Dño electus & missus, & prædicator veritatis Euãgelicæ constitutus, hæc eadem in epistola sua ponit, dicens: *Dominus Iesus in qua nocte*
1. Cor. 11. *tradebatur, accepit panem,*[32] *& gratias agens fregit, & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, ho. facite in meam commemorationẽ, Simili modo & calicẽ, postquam cœnatũ est, accepit, dicẽs: hic calix nouũ testamentũ est in meo sangui ne: hoc facite quotiescunq; biberitis in meã cõmemorationem: quotiescunq, enim ederitis panẽ istum & calicem biberitis, mortem Domini annunciabitis quoadusque veniat.* Quod si à Domino præcipitur, & ab Apostolo eius hoc idem confirmatur & traditur, vt quotiescunque biberimus, in commemorationem Domini hoc faciamus, quod fecit & Dominus,[33] inuenimus non obseruari à nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit, nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miscentes, à diuino magisterio non recedamus. Ab Euangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse, & eadem quæ magister docuit & fecit, discipulos quoque obseruare & facere debere, constantius & fortius alio in loco beatus Apostolus docet, dicens: *Miror quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos*
Gal.1. *vocauit ad gratiam, ad aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi si sunt sunt aliqui qui vos turbant, & volunt*[34] *conuertere Euangelium Christi. Sed licet nos, aut angelus de cœlo aliter annunciet, præterquam quod annunciauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis annunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit.* Cum ergo neque ipse Apostolus, neque angelus de cœlo annunciare possit aliter aut docere, præterquam quod semel Christus docuit, & Apostoli eius annunciauerunt; miror satis vnde hoc vsurpatum sit, vt contra Euangelicam & Apostolicam disciplinam, quibusdã in locis aqua offeratur in dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere. Cuius rei sacramentum, nec in Psalmis tacet Spiritus sanctus, faciens mentionem
Psal.22. dominici calicis & dicens:[35] *Calix tuus inebrians quam peroptimus!* calix autem qui inebriat, vtique vino mixtus est: neque enim aqua inebriare quenquam potest. Sic autem calix dominicus inebriat, vt & Noe in Genesi vinum bi-
Gen.9. bens inebriatus est. Sed quia ebrietas dominici calicis & sanguinis non est talis, qualis ebrietas vini secularis, cum diceret Spiritus sanctus in Psalmo: *Calix tuus inebriãs* addidit, quam peroptimus, quod scilicet calix dominicus sic bibentes inebriet, vt sobrios faciat, vt mentes ad spiritalem sapientiam redigat,[16] vt á sapore isto sæculari ad intellectum Dei vnusquisque resipiscat: & quemadmodum vino isto communi mens soluitur, & anima relaxatur, & tristitia omnis exponitur, ita epoto sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat obliuio conuersationis pristinę sæcularis, & męstũ pectus ac triste, quod prius peccatis angẽtib. premebatur, diuinæ indulgentiæ lætitia resoluatur. quod tunc demum potest lætificare in Ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur dominicam teneat veritatem. Quã vero peruersum est, quamque contrarium, vt cum Dominus in nuptijs de aqua vinum fecerit, nos de vino aquam faciamus, cum sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat, vt in sacrificijs dominicis vinũ potius offeramus. Nã quia apud Iudæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinũ: *vinea* enim *Domini sabaoth, domus* erat *Israel*; Christus autem docens & ostendens gentium populum succedere, & in locũ quẽ Iudæi perdiderant, nos postmodum merito fidei peruenire, de aqua vinũ fecit, id est, quod ad nuptias Christi & Ecclesię, Iudæis cessantibus, plebs magis gentiũ cõflueret & conueniret, ostẽdit. Aquas nãque populos significare, in Apocalypsi scriptura diuina declarat dicẽs: *Aquæ quas vidisti,*
Apoc.7. *super quas sedet meretrix illa, populi, & turbæ,*[37] *& gentes ethnicorum sunt & linguæ.* Quod scilicet perspicimus & in sacramẽto calicis cõtineri. Nã quia nos oẽs portabat Christus, qui & peccata nostra portabat; videmus in aqua populũ intelligi, in vino vero ostẽdi sanguinẽ Christi. Quãdo aũt in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentium plebs ei, in quem credidit, copulatur & coniungitur. Quæ copulatio & coniunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini, vt commixtio illa nõ possit ab inuicem seperari. Vnde ecclesiam, id est, plebem in Ecclesia constitutam, fideliter & firmiter in eo quod credidit, perseuerantẽ, nulla res separare poterit à Christo, quo minus hæreat semper & maneat[38] indiuidua dilectio.[39] Sic autem in sanctificando calice Domini offerri aqua sola nõ potest, quo modo nec vinum solum potest: nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si vero aqua sit sola, pleps incipit esse sine Christo: quando autem vtrunque miscetur, & adunatione confusa sibi inuicem copulatur, tunc sacramentũ spiritale & cœleste perficitur;[40] Sic vero, calix Domini non est aqua sola, aut vinũ solũ, nisi vtrunque sibi misceatur; quo modo nec corpus Domini potest esse farina sola, aut aqua sola, nisi vtrunque adunatum fuerit & copulatum, & panis vnius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, vt quemadmodum grana multa in vnum collecta, & commolita, & commixta, panem vnum faciunt: sic in Christo qui est panis cœlestis, vnum sciamus esse corpus, cui coniunctus sit noster numerus & adunatus.[41] Non est ergo frater chariſſime quod aliquis existimet seq uendam esse quorundam consuetudinem, si qui in præteritum in calice dominico aquam solam offerendam putauerint: quærendum est enim, ipsi quem sint secuti. Nam si in sacrificio quod Christus obtulit, non nisi Christus sequendus est; vtique id nos obaudire & facere oportet, quod Christus fecit, & quod faciendũ esse mandauit; quãdo ipse in euangelio dicat: *Si feceritis quod mando* Ioan.15. *vobis, iã nõ dico vos seruos. sed amicos.* Et quod Christus debeat solus audiri, pater etiam de cœlo contestatur, dicens:[42] *Hic est filius meus dilectißimus, in quo bene sensi, ipsum audite.* Matth.17. Quare si solus Christus audiendus est, non debemus attendere,[43] quid alius ante nos faciendum putauerit, sed quid, qui ante omnes est, Christus, prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem; cum per Esaiam propheram Deus loquatur & dicit: *Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas homi-* Esa.29. *num docentes.* Et iterum Dominus in euangelio hoc idem repetat dicens: *Reijcitis mandatum Dei vt traditionem ve-* Matt.7. *stram statuatis.* Sed & alio in loco ponit & dicit: *Qui sol-* Matth.5. *uerit vnum ex mandatis istis minimis, & sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cœlorum.* Quod si nec minima de mandatis dominicis licet soluere; quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia, fas non est infringere, aut in aliud, quam quod diuinitus institutum sit, humana traditione mutare? Nam si Iesus Christus, Dominus & Deus noster, ipse est summus sacerdos Dei patris;[44] sacrificium patri seipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemorationem præcepit; vtique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id quod Christus fecit, imitatur:[45] & sacrificiũ verum & plenum tunc offert in Ecclesia Deo patri, si sic incipiat offerre, secundũ quod ipsum Christũ videat obtulisse. Cæterũ omnis religionis & veritatis disciplina subuertitur, nisi id quod spiritaliter præcipitur, fideliter referetur;[46] nisi si in sacrificijs matutinis hoc quis veretur, ne per saporẽ vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & à passione Christi in perfecutionibus fraternitas retardari; dum in oblationibus discit de sanguine eius & cruore confundi. Porro autem Dominus in Euangelio dicit:[47] *Qui confu-* Matt.8. *sus me fuerit, confundetur eum filius hominis.* Et Apostolus quoque loquitur dicens: *Si hominibus placerem, Christi seruus non* Gal.1. *essem.* Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? An illa sibi aliquis contemplatione blanditur, quod etsi mane aqua sola offerri videtur,[48] tamen cum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus? Sed cum cœnamus, ad conuiuium nostrum plebem conuocare non possumus, vt sacramenti veritatem fraternitate

omni

omni præsente celebremus. At enim non mane, sed post cœnam mixtum calicem obtulit Dominus. 49 Nunquid ergo dominicum post cœnam celebrare debemus, vt sic mixtum calicem frequentandis dominicis offeramus? 50 Christum offerre oportebat circa vesperam diei, vt hora ipsa sacrificij ostenderet occasum & vesperam mundi, sicut in Exodo scriptum est: *Et occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam.* Et iterum in psalmis: 52 *Adleuatio manuũ mearum sacrificium vespertinum.* Nos autem resurrectionem Domini, mane celebramus. Et quia passionis eius mentionem in sacrificijs omnibus facimus (53 passio est enim Domini, sacrificium quod offerimus) nihil aliud quam quod ille fecit, facere debemus. scriptura enim dicit: *Quotienscunque enim ederitis panem istum, & calicem istum biberitis, mortem Domini annunciabitis quoadusque veniat.* Quotienscunque ergo calicem in commemorationẽ Domini & passionis eius offerimus, id quod constabat Dominum feciſſe, faciamus. 54 Et viderit frater chariſſime, ſi quis de anteceſſoribus noſtris, vel ignoranter, vel ſimpliciter non hoc obſeruauit & tenuit, quod nos Dominus facere exemplo & magiſterio ſuo docuit, poteſt ſimplicitati eius de indulgentia Domini 55 venia concedi, nobis vero non poterit ignoſci, qui nunc á Domino admoniti & inſtructi ſumus, vt calicem dominicum vino mixtum, ſecundum quod Dominus obtulit, offeramus. Et de hoc quoque ad collegas noſtros litteras dirigamus, vt vbique lex Euangelica & traditio dominica ſeruetur; & ab eo quod Chriſtus & docuit & fecit, non recedatur. Quæ vltra iam contemnere, & in errore priſtino perſeuerare, quid aliud eſt quam incurrere in obiurgationem Domini increpantis in pſalmo & dicentis: *Ad quid exponis iuſtificationes meas: & aſſumis teſtamentum meum per os tuum? Tu autem odiſti diſciplinam, & abieciſti ſermones meos retro. Si videbas furem, 56 concurrebas ei, & inter mœchos participulam tuam ponebas,* Exponere enim iuſtificationes & teſtamentum Domini, & non hoc idem facere quod fecerit Dominus; quid aliud eſt, quam ſermones eius abijcere, & diſciplinam dominicam contemnere: nec terrena, ſed ſpiritalia furta & adulteria committere? 57 dum quis de Euangelica veritate furatur Domini noſtri verba & facta, & corrumpit atque adulterat præcepta diuina: Sicut apud Hieremiam ſcriptum eſt: *Quid eſt,* inquit, *paleis ad triticum? propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea vnuſquiſque à proximo ſuo, & ſeducunt populum meum in mendaciis ſuis, & in erroribus ſuis.* Item apud eundem alio loco: *Et mœchata eſt,* inquit, *in ligno & lapide; & in his omnibus non eſt reuerſa ad me.* Quod furtum & adulterium ne in nos etiam cadat; cauere ſollicite & timide, ac religioſe obſeruare debemus. Nam ſi ſacerdotes Dei & Chriſti ſumus, non inuenio quem magis ſequi quam Deum & Chriſtum debeamus; quando ipſe in Euangelio maxime dicat: *Ego ſum lumen ſeculi. Qui me ſecutus fuerit, non ambulabit in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.* Ne ergo in tenebris ambulemus, Chriſtum ſequi & præcepta eius obſeruare debemus; quia & ipſe in alio loco mittens apoſtolos dixit: *Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes,* 59 *tingentes eos in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti, docentes eos obſeruare omnia quæcunque præcepi vobis.* Quare ſi in lumine Chriſti ambulare volumus, à præceptis & monitis eius non recedamus; agentes gratias, quod dum inſtruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoſcit quod ſimpliciter errauimus. Et quia iam ſecundus eius aduentus nobis appropinquat; magis ac magis benigna eius & larga dignatio corda noſtra luce veritatis illuminat. Religioni igitur noſtræ congruit & timori, & ipſi loco atque officio ſacerdotij noſtri frater chariſſime, in dominico calice miſcendo, & offerendo cuſtodire traditionis dominicæ veritatem; & quod prius apud quoſdam videtur erratum, Domino monente corrigere; vt cum in claritate ſua & maieſtate cœleſti venire cœperit, inueniat nos tenere quod monuit, obſeruare quod docuit, facere quod fecit. Opto te frater chariſſime ſemper bene valere.

Exod. 12.
Pſalm. 104.
1. Cor. 11.
Pſal. 49.
Hiere. 23.
Ioan. 8.
Matth. 28.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXIII.

1. Cæcilio fratri] *Fuit hic Epiſcoporum vnus, qui & præcedentem & liiij. epiſtolas cum Cypriano ſcripſit, vbi plura de illo.*

2. in calice dominico ſanctificando & plebi miniſtrando] *Fruſtra hinc quidam ſuam hæreſin confirmare nituntur de neceſſitate communionis ſub vtraque ſpecie. Imprimis enim nõ tam vrget miniſterium calicis, quam oblationem & ſanctificationem, vt pote quæ duo ſæpiſſime repetat, illius autem hic & ſemel adhuc duntaxat ſub finem, quaſi illud agens, memineris. Deinde non aliud dicit, quam ſi quando calix aut offeratur, aut ſanctificetur, aut plebi miniſtretur, vinum tunc offerri debere iuxta Chriſti inſtitutionem, non aquam. Id enim vel ex argumento ſupradicto ſatis colligitur. Vſque adeo, vt aliud hinc haberi nequeat, quam quod calix plebi miniſtrabatur eo tempore. Neque enim materias Sacramentorum à Chriſto definitas immutari poſſe, etiam alij patres inculcant. Atqui de modo vtendi hoc ſacramento nihil Chriſtum definiuiſſe, locuples teſtis eſt D. Auguſt. epiſtola 129. ad Ianuarium. Neque enim (inquit) præcepit Chriſtus, quo deinceps ordine ſumeretur hoc ſacramentum; vt Apoſtolis per quos Eccleſias diſpoſiturus erat, reſeruaret hunc locum. Nam ſi hoc ille monuiſſet, vt poſt alios cibos ſemper acciperetur; credo quod eum morem nemo variaſſet. Immo & ipſe Cyprianus hac ipſa Epiſtola ſub finem, dum diſeritis verbis rationem reddit, cur mane & ieiuni ſacrificium offeramus, quum Chriſtus veſperi & poſt cœnam id fecerit. Nam ſi per omnia fieri vellet Cyprianus idipſum, quod Chriſtus fecit, etiam poſt cœnam offerre nos oportebat ſacrificium. Et quod ad inſtitutum propius pertinet, ſi omnibus vellet calicem miniſtrari debere ex Chriſti inſtitutione, nunquam ipſe permiſſiſſet in ſua ipſius Eccleſia communionem ſub altera ſpecie. Narrat autem item ipſe exempla huius communionis duo infra libr. de Lapſis, tum de muliere, qua corpus dominicum in arca recondiderat, tum de quodam lapſo, qui quum de ſacrificio à ſacerdote celebrato partem cum cæteris auſus eſſet latenter accipere, cinerem ſe ferre apertis manibus inuenit. Alludens haud dubie ad morem illum veteris Eccleſiæ, quo in manus acceptam Euchariſtiam liberum erat aut ſtatim ſumere, aut domum reportare, & ſumptionem differre in aliud tempus opportunum; vſque adeo vt accepto corpore (ſuadente Tertullia. libr. de Orat.) ſtationem liceret ſoluere, atque adeo calicis ſumptionem prætermittere. Neque vero aut ex ſacramenti huius inſtitutione, aut ex alio ſcripturæ loco neceſſitatem illam colligi poſſe, ſatis ſuperque iampridem docuit Theologorum illud noſtri ſeculi decus D. Ruardus Tapperus Louanienſis Cancell. præceptor quondam meus, in explic. Articu. Louan. Immo procul abeſt, vt illa inde colligi poſſet, vt econtrario non tam ſubtiliter quam vere, exemplum communionis Laicorum ſub altera ſpecie, inde eliciant Dominis Alphonſus de Caſtro & Iacobus Payua Luſitanus Theologi; vtpote quum Chriſtus Apoſtolis adhuc laicis ſuum corpus tradiderit, ſanguinem vero non niſi iam ſacerdotij dignitate ornatis, per verba illa (de quibus paulo poſt latius) hoc facite in meam commemorationem. Certe Heſichius in Leuitic. cap. 9. D. Auguſti. libr. 3. de conſenſu Euange. ca. 15. ſerm. de ſer. 2. & 3. Paſchæ, & epiſtola 59. ad Paulinum; Theophilus, Theophylactus, Enthymius, Beda, & Strabus in comment. Auctor etiam operis imperfect. in Matth. cap. 17. & Innoc. 3. de ſacrif. alta. libr. 6. cap. 7. & 9. fractionem panis in Emmaunte, Luc. 24. de Sacramento hoc interpretantur; vbi tamen ſolam ſpeciem panis à Chriſto porrectam ſatis conſtat. His adde, quod ſi à Chriſto præcepta foret vtraque ſpecies, nunquam tollerafſet Eccleſia, quæ columna eſt (teſte Apoſtolo.) & firmamentum veritatis, alteram ſpeciem. Iam vero ex antiquitatis Eccleſiaſticæ monumentis perſpicuum eſt, non modo à CCCC. ab hinc aut CCCCC. quibus magis frequentari cœpit, ſed & primus illis Mille annis hanc in vſu fuiſſe; idque non in priuatis duntaxat, ſed & in publicis conuentibus. Quod collectis iam ad eam rem teſtimoniis comprobare erat animus, ſed ne contextum excedat commentarius, malui id in aliud differre tempus, aditurus propediem Deo fauente, ni me quiſpiam anteuertat, librum hac de re peculiarem.*

3. ſacrificij huius auctor & doctor] *Quum alibi frequenter ſacrificij Eccleſiæ meminerit, tum hac epiſtola vel maxime. Atque optimo ordine, imprimis Chriſtum eius auctorem & doctorem fuiſſe dicit, poſtea locis Euangeliſtarum, & Apoſtoli Pauli id comprobans. Quod & ante illum docuerunt D. Irenæus libr. 4. aduerſus hæreſes cap. 32. & 34. Dionyſ. Areopag. Eccleſ. hierarch. cap. 3. Clemens Romanus conſtit. Apoſt. lib. 6. cap. 23. & Apoſtolorum canon. 3.*

4. Quis in iſto errore adhuc teneatur] *Sic ex veteri excuſo locum hunc caſtigauimus, conſentiunt Mſ. Colon. Grauius & Coſterius, quanquam cæteri Mſ. legant:* tenebatur, *quomodo excuſi.*

5. ne hoc nos putes frater chariſſ. noſtra & humana mente conſcribere] *Ex eodem Mſ. Colon. etiam iſtum, nam omiſſa à Remboldo particula:* nos *ſenſum obſcurabat, quam tamen habet Colonien. & Aſſlig. cod. Pro quo Manut. & Cambr. cod.* nec nos putes frater chariſſ. noſtra & humana conſcribere, *ſed prius placet magis. Colon. vero pro:* mente, *legit:* ratione.

6. Admonitos autem nos ſcias] *Ita Mſ. & excuſi omnes, quare mendoſe legitur apud D. Auguſtin. loco citato:* Admonitos autem vos ſciatis, *præſertim cum vti nos etiam legat H. Rabanus noſter libr. de diſciplin. Chriſt. ad Herinaldum Epiſcopum, vbi locum hunc Cypriani prolixius citat.*

7. Mixtus vino] *Quod dicit:* mixtus vino *non autem:* mixtus aqua, *& rurſum:* quando vinum deſit calici, *non:* quando aqua deſit calici, *confirmat D. Auguſt. & poſt eius H. Rabani ſententiam, de argumento huius epiſtolæ. Meminit autem etiam hæreſis Aquariorum D. Chryſoſto. homi. 83. in Matth. dicens ideo Chriſtum poſt reſurrectionem vino vſum, non aqua, vt perniciosam hæreſin confutaret eorum,*

qui aqua in mysterijs vtuntur. Sic Augustinus etiam hæresi sexagesima quaria & eum sequutus H. Rabanus libro citato. Attribuit autem illam Epiphanius hær. quadragesima sexta sectatoribus Tatiani. Porro: Prædicatur, *legit Colonienſ. cod. Ms. pro* prædicetur.

8. à medio filio denotata eſt] *Sic Aſſlig. & hactenus excuſi omnes, pro quo H. Rabanus, Camb. Colon. & Coſterij cod.* denudata eſt, *ſed prius magis placet, eo quod præcedit* : nuditas.

9. Item in ſacerdote Melchiſedech] *Colon. cod. legit* ſacerdotio.

10. Ante luciferum genui te] *Sic Ms. vetus excuſ. Remboldus & Coſterius. Manutius & Morelius, & iam olim H. Rabanus; alij legunt*: generaui te.

11. Nam quis magis] *Huius loco irrepſerat ex Remboldi codic.* qui magis, *latius autem deducit, ſacrificium Melchiſedech, figuram fuiſſe noſtri ſacrificij, de quo qui plura petit, videat comment. Patrum in pſalmo centeſimonono & epiſtolam ad Hebræos quod eleganti etiam carmine expreſſit alicubi Prudentius; Immo multa Rabbinorum teſtimonia adfert hac de re Petrus Galatinus libro decimo capite quarto & quinto.*

12. Panem & vinum, ſuum ſcilicet corpus & ſanguinem] *Locus inſignis pro veritate corporis & ſanguinis Domini, quales quidem reperiuntur etiam ſupra epiſtolis liiij. & lvi. infra quoque libro de lapſis complures, verum nullus hoc apertior & iis qui in hac epiſtola ſequuntur. De eadem luculenta exiſtant teſtimonia, (præter Auctores à Garetio citatos) apud Clement. Romanum in conſtitutionibus Apoſtolicis. Origenem homilia decimatertia in Exodum, Cyrillum Hieroſolymitanum Cathech. Myſtag. 3. & 4. Tertull. ſub finem lib. de Orat. Macar. Ægypt. homilia quadrageſima ſeptima. Gregorium Niſſen. libro de bapti. Hieronym. in Oſea. cap. vndec. Theodoret. in Canticis capite primo, Auguſtin. de peccat. merit. & remiſſ. libro primo capite vigeſimo ſexto, Caſſiodorum noſtrum capite penultimo inſtitut. diuin. ſcript. Euthychium Patriarcham Conſtantino. & H. Rabanum libro citato, ac de Inſtitut. cleric libro primo capite trigeſimoſecundo. In ſcriptis quoque contra Valdenſes Ebrardi Betunienſis, Bernardi Abbatis fontis calidi, & Ermengardi.*

13. Nam ſi Abraham Deo credidit] *Alludit haud dubie ad locum Geneſis 15. quem pulchre explicat de fide viua, veluti concordium quandam inſinuans inter Apoſtolum Paulum capite tertio ad Galat. & epiſtolæ Iacob. c. 2.*

14. Cognoſcitis ergo] *Sic etiam D. Hieronymus & Ambroſius in comment. vox Græca,* γινώσκετε, *anceps eſt, & verti poteſt aut hoc pacto aut*: cognoſcite, *ſicut habet vulgatus interpres: quanquam tamen priori modo legant etiam 4. exemplaria Latina. Illud autem*: benedicti ſunt, *correſpondet voci Græcæ* εὐλογοῦντες. *Porro illud quod præcedit*: benedicetur in illo, *miror, quod & Græce & Latine tum Gene. duodecimo tum Galat. tertio legatur*: in te.

15. ſacrificij Chriſti] *Vocem: Chriſti, recens adiecimus ex cod. Camb. & Colon. quam habebat etiam Coſterij codex.*

16. miſcuit in cratera vinum ſuum] *Ita Manutius & Morelius. Aſſlig. vero cum excuſis cæteris*: in cratere, *Cambr. & Colon.* in craterem, *Eligat lector quod velit, Latine enim & crater & cratera dicitur. Sic etiam paulo poſt variant codices.*

17. Qui eſt inſipiens] *Ita Aſſlig. cod. & excuſi omnes. Cambron. vero & Colon.* Quis eſt inſipiens? *& rectius, ita enim infra quoque Cyprian. de exhort. mart. c. 11.*

18. Prophetica voce prænunciat] *Sic Colon. Ms. cod. pro eo quod alij*: denunciat. *Sicut etiam paulopoſt & rectius:* prædiceretur, *pro:* prædicaretur.

19. quod inimicorum dorſa cedentium atque fugientium manibus quibus] *Prauæ diſtinctio apud Remboldum, qua remanſit hactenus in excuſis, ita hunc locum obſcurabat, vt contra ſcripturæ quam explicat ſenſum Manutius & Morelius, coacti fuerint reponere:* cædentium, *per diphthongum, vt aliquo modo ſenſus conſtare videretur. Legunt lxx. Manus tua ſuper dorſum inimicorum tuorum. Quod explicans Cyprianus, præfiguratum dicit, quod Chriſtus compreſſurus eſſet dorſa inimicorum cedentium atque fugientium, manibus, id eſt (vti explicat Diuus Ambroſius de Benedict. Patriarch. capite quarto) factis operibuſque, quibus crucem pertulit & mortem vicit. Qui ſenſus iuxta noſtram diſtinctionem apertiſſimus eſt, & certe vetus excuſis & Ms. ſine diphthongo legunt* Cedentium.

20. vinum calicis dominici, ſanguis oſtenditur] *Ita recte & Cambro. Colon. cod. ac Manut. pro eo quod cæteri*: vinum calicis dominici ſanguinis, *vt ſit ſimilis phraſis illi quæ ſupra eſt. panem & vinum, id eſt, carnem & ſanguinem.*

21. Niſi botrus calceatur ante & prematur] *Adnotat Morelius, vet. quoſdam cod. legere*: niſi botrus calce feriatur & prematur, *verum noſtri Ms. vulgatam lectionem habent.*

22. prior biberet quem credentibus propinaret] *Hunc locum ita reſtituimus ex tribus Ms. Antea in omnibus excuſis erat*: in quo propinaret, *minus recte, Ortus error ex vitio Remboldi, qui quum vetus excuſus mendoſe legeret*: in quem *aliud mendum reposuit.*

23. Quotiſcunque autem aqua ſola, &c.] *Prius ſcripturis comprobauit ſanguinem Domini in ſcripturis per vinum denotari, nunc per aquam, non hoc ſacramentum, ſed baptiſmi præfiguratum docet.*

24. Item denuo præcinitur] *Etiam hoc ex Ms. & veteri excuſo, pro eo quod excuſi cæteri legunt*: præcanitur.

25. per deſerta adducet illos, aquam de petra producet illis] *Hanc quoque lectionem codic. vete. excuſ. & Ms Colon. acceptam debeo, nam veram eſſe eam conuincit quod Græce eſt apud lxx.* ἐν τῇ ἐρήμῳ ἄξει αὐλὺς, ὕδωρ ἐκ πέτρας ἐξάξει αὐτοῖς. *Pro quo Remboldus:* adducet illis aquam, de petra producet illis, *quod remanſit in excuſis omnibus, & reperitur etiam in Aſſlig. & Cambro. codicibus; ſed præterquam quod Græce ita legatur. accedit etiam magis ad textum Hebræum prior lectio. Cambro. autem cod. pro*: findetur, *habet*: ſcindetur, *non male: vtrumque enim ſignificat vox Græca* σχισθήσεται.

26. per baptiſma enim, &c.] *Hoc vult hoc loco Cyprianus, non niſi baptizatis calicem Domini adminiſtrandum. Quod ipſum inculcat D. Iuſtinus Martyr. Apolog. ad Antonin. Recte autem legunt Manutius & Morel. cum Ms. Colon. paulopoſt*: ſuſcipitur, *pro eo quod legebatur vitioſe*: ſuſcipitur.

27. quod ſemel ſcilicet ſumitur, &c.] *Diſtinguit inter ſacramenta Baptiſmi & Euchariſtiæ, quod illud iterari non poſſit, hoc vero poſſit ſemper accipi. imitatus Tertullian. libro de Bapti. Cur autem neque baptiſmi neque Ordinis ſacramenta iterari poſſint, rationem reddit Diuus Auguſtinus libro contra epiſtolam Parme. capite vigeſimo tertio quod charácterem conſecratione quadam imprimant indelebilem ad inſtar militum, in quibus militiæ charácter non repetitur.*

28. Nec argumentis plurimis] *Quod hactenus figuris veteris teſtamenti & ſcripturis, nunc per ipſam Chriſti inſtitutionem, vini in ſacrificio neceſſitatem deduxit; vtitur autem ſuperlatiuo pro comparatiuo:* plurimis, *nempe pro*: pluribus.

29. Calicem etenim ſub die paſſionis accipiens] *Quod ſupra non ſemel admonuimus ſolitum facere, Cyprianus etiam in verbis inſtitutionis hoc loco facit; vt diuerſorum Euangeliſtarum verba ſimul tangat. Quare non eſt quod calumnientur quidam verba Canonis Miſſæ, quæ ſimiliter ab Eccleſia in vnum collecta ſunt. Idque non nuper factum, ſed ab ipſis Apoſtolis, hoc arguit, quod in liturgijs Græcis Clementis, Iacobi, Baſilij, Chryſoſtomi, pene ad verbum recitetur Inſtitutio ſacrificij, vti apud Latinos. Immo & in illis reperiantur quædam verba, quæ apud Euangeliſtas non exſtant, aque atque in Latino Canone, & quemadmodum in canone Latino ſunt plura verba quam apud Græcos; ita & apud illos plura quam in noſtro canone. Quæ tamen & ex alijs Euangeliſtarum locis comprobari poſſe, pulchre deducit Innocent. epiſtola ad Archiepiſcopum Lugdunenſem, quæ exſtat libro tertio decretal. de celebrat. Miſſ. capite tertio & libro quarto de ſacrificio altaris capite quarto Quare recte docent Diuus Baſilius libro de ſpiritu ſancto, capite vigeſimoſeptimo ac dictis locis, Innocentius & Radulphus decanus Tungrenſis vltimo cap. lib. de canonum obſeruantijs, Inuocationis ſiue conſecrationis verba, eſſe ex doctrina non ſcripta, ſed tamen à Chriſto & Apoſtolis nobis tradita.*

30 hic eſt enim ſanguis noui teſtamenti] *Sic recte Manutius & Morelius cum veteri excuſo & Ms. pro eo quod irrepſerat ex Remboldi cod.* hoc eſt enim, *nam priori modo legunt Euangeliſtæ omnes, & ita ex Græco interpretati ſunt hactenus interpretes omnes in Græcorum liturgijs & commentarijs, Perionius quoque & Gelenius in Iuſtini Martyris Apolo. iam dicta ad Antonium. pro quo male ibi vertit Ioann. Langus*: hoc eſt, *quantum apparet, vt abſurdam illam, immo perniciosam verborum Chriſti ſuam expoſitionem palliaret. Adnotandum autem hic illud quod particulam*: enim, *legerit etiam Cyprianus. Porro pro eo quod Ms. omnes & excuſi legunt:* effunderetur, *adnotauit variam lectionem Coſterius:* effunditur.

31. quo vobiſcum bibam nouum vinum in regno] *Ad maiorem Emphaſin videtur mihi vertiſſe*: vinum, *pro eo quod ex Græco vertit vulgatus interpres*: illud, *Quare magis placet hac lectio; vtpote quum eam habeat etiam Aſſlig. cod. quam Manutij aut Morelij qui omittunt vocem*: vinum, *& tamen non addiderunt*: illud, *idque eo magis quod poſtea id repetat. Vertit etiam*: creaturam, *quod Græce eſt* γέννημα.

32. & gratias agens fregit] *Hanc Cambr. cod. lectionem ſequi maluimus, eo quod conformis ſit & Græco & Latino Apoſtoli textui, ad quam accedit quam proxime etiam Aſſlig. cod. qui habet:* gratias egit, fregit. *Confirmat autem lectionem illam vulgati interpretis Cyprianus:* quod pro vobis tradetur, *vt immerito Eraſmus, an deprauata ſit, dubitet.*

33. inuenimus non obſeruari à nobis) *Ita Ms. vetus excuſus & Rembold. cod. pro eo quod cæteri omnes excuſi* inuenimur, *non recte. Forte legendum*: inuenitur, *Illud autem*: Domini, *quod paulo poſt adiecimus, habent Cambr. ac Colon. cod. & Grauius. Atqui vel ex hoc loco patet vera Cypriani ſententia, non quidem quod bibere calicem neceſſe ſit, ſed vt quotieſcunque biberimus calicem, id quod Dominus fecit, faciamus, & calicem domini (vt verbis eius vtar) pari ratione miſceamus Quo pertinent & illa verba, quæ non multo poſt habet: ſi quod bibitur, dominicam teneat veritatem.*

34. conuertere Euangelium Chriſti] *Cambron. quidem & Aſſlig. cod. legunt*: euertere, *ſed Græca vox* μεταρρίπτω *magis priori lectioni congruit. Quo pacto legitur etiam ſupra epiſtola xxxij. & hic à Cod. Colon. & conſtanter etiam apud Ambroſium, Hieronymum, Auguſtinum.*

35. Calix tuus inebrians, quam peroptimus] *Hanc eſſe lectionem Cypriani genuinam, tum hic tum paulo poſt, quam habet vetus excuſus, veriſimile ſit: quod dicta* ὥσει *non poſſit commode verti*: perquam,

Rembol-

Remboldus primus legit: perquam optimus. *Cambro. quidem cod. habet*: præclarus, *quomodo vulgo legitur, & secundo loco etiam Afflig. sed habet adnotatam priorem lectionem ad marginem & priori loco legit*: quam optimus.

36. vtà sapore isto seculari] *Hanc veterem meam coniecturam, ob id quod sequitur*: resipiscat, *confirmatam reperi Afflig. ac Colon. codic. à Grauio & Costerio. Cambron. tamen vti excusi hactenus habet*: sopore.

37. & gentes ethnicorum sunt] *Per verbum*: ethnicorum, *quod in Apocalypsi non habetur interpretatur vocabulum*: gentes.

38. indiuidua dilectio] *Aut hoc pacto haud dubie legendum quomodo Ms. vterque, aut quomodo, veteres excusi*: in indiuidia dilectione,

39. Sic autem in sanctificando calice domini] *Quam, tum Cyprianus hac epistola iam tertio, tum D. Gregorius Nyssenus Orat. Cathechetica de diuin. sacramentis, & alicubi Theodoretus sanctificationem nuncupat, D. Basilius & alicubi Theodoretus πίγλησιν, id est, inuocationem. Euangelista Marcus & alij*: εὐλογίαν *id est, benedictionẽ: Irenæus nũc vocatione & verbũ Dei, nũc* εὐχαρίστιαν, *id est gratiarũ actionẽ, quomodo etiã cæteri Euãgelistæ ac D. Paulus & Iustinus Martyr locis citatis; Tertull. lib. contra Marcionem gratiarum actiones; D. Ambros. lib. 4. de sacrament. D. Augu. Epistola 59. vti nos hodie, consecrationem dicunt. In qua signi crucis vsum vetustum esse, inprimis probat ipsum sanctificationis nomen apud Apostolum 1. Timoth. 4. cum dicit. Sãctificatur enim per verbum & orationem, quam Chrysostom. cum cæteris Græcis in comment. & D. Augustin. lib. 2. de peccat. merit. & remiss. cap. 26. per signum crucis fieri palam astruunt. Deinde (vt omittamus Canonem Missæ.) sicut in cæteris, sic & in hoc sacramento signum crucis adhiberi, testantur disertis verbis Chrysost hom. 55. in Matth. & hom. quod Christus sit Deus, & D Augustf serm. 181. Immo iste tractat. 118. in Ioan. Nisi (inquit) signum hoc crucis adhibeatur siue frontibus credentium, siue ipsi aquæ qua regenerãtur, siue oleo quo Chrismate vngũtur, siue sacrificio quo aluntur, nihil eorum rite perficitur.*

40. Sic vero calix domini non est aqua sola neque vinum solum] *Hinc verisimilis videtur eorum sententia, qui admixtionem aquæ ita necessariam volunt, vt sine illa irrita sit calicis Dominici consecratio, eo quod dicat: Sic non posse neque vinum solum neque aquam solam offerri; sicut neque farina sola, neque aqua sola corpus domini esse potest. Verum alij magis vrgeri dicunt necessitatem vini quã aquæ, vtpote quod potissimum sit huius epistolæ argumentum. Nobis sufficiat, quod præcepti Ecclesiastici necessitate ad vtrumque teneamur, & quod ab ipsis Ecclesiæ primitiuæ incunabulis vino semper aqua admixta sit, vt enim omittamus Canones complures, quos reperire est De consecra. dist. 2. & D.D. Augustf. Ambro. Chrysostomi, Hieronymi loca; Irenæus solet mixtum calicem hunc appellare; Iustinus Martyr loco citato* κρᾶμα, *nuncupat, quod Plutarcho vinum est aquæ mixtum. Expresse etiam definiuit Alexander 5. à Petro Pontifice in Concilio Romano epistola ad omnes orthodoxos: In sacramentorum oblationibus quæ inter Missarum solemnia domino offeruntur, repulsis opinionibus superstitionum, panem tãtum & vinum aqua permixtum in sacrificio offerendum. Non enim debet (inquit) vt à patribus accepimus & ipsa ratio docet, in calice domini aut vinum solum, aut aqua sola offerri, sed vtrumque permixtum, quia vtrumq; ex latere eius in sua passione profluxisse legitur. Quæ verba adnotatu digna, quod se referat ad patres antiquiores. Immo liturgia Basilij & Iacobi expresse testantur, Christum vinum aquæ mixtum obtulisse. Quæ verba tanti fecerunt Patres in 6. Synod. vt hinc colligentes hunc morem diuinitus traditum, Armeniorum errorem damnant Can. 32. qui aquam vino non admiscebant, quem eundem in illis etiam culpauit Theophil. in ca. 9. Ioan.*

41. Non est ergo frater charissime, &c.] *Miror quid Erasmo hic in mentem venerit, dum Ambrosium hoc fecisse, namque aquam obtulisse adnotauit in margine, quum nusquam tale quid habeat, immo de Sacramen. lib. 4. & lib. 5. cap. 1. causam adfert cur aqua vino misceñda sit. Nisi forte quod in Lucam de sacramento aquæ dicit (baptismum intelligens) ille de hoc sacramento intellexerit. Illud autem*: putauerunt, *habemus ex cod. Cambron. pro eo quod cæteri*: putauerunt.

42. Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi] *Pro*: dilectissimus, *habet Cambr. cod.* dilectus, *& pro*: bene sensi, *Afflig. legit*: bene complacui. *Verum quandoquidem prius illud legat Colon. cod. & lib. 1. testimon. ad Quirinum ca. 10. etiam in aliis Ms. cod. prior reperiatur lectio, nihil immutauimus. Præsertim quum etiam D. Augustf. serm. 63. de verbis domini legat*: bene sensi, *& Græcam vocem magis explicet*: dilectissimus, *vtpote pro qua alibi frequenter vertat interpres vulgatus*: charissimus, *& quod adnotet D. Hieron. in Epistolam ad Philip. eam plus aliquid significare quam dilectus, nempe dilectione dignum. Immo ipsa huius loci phrasis hæc nempe* ἀγαπητὸς ὃν σ, & ἀγαπῶν θυγατὴρ *apud Hesiodum filium vnicum & filiam vnicam jonat.*

43. quid alius ante nos] *Sic Ms. tres cæteri omnes*: aliquis.

44. & sacrificium Deo patri seipsum primus obtulit] *Sic Ms. cod. Manut. & Morelius, in cæteris desideratur*: seipsum, *obtulisse vero Christum seipsum sacrificium incruentum in cœna, testantur etiam in capite quinto ad Hebræos Theophylactus, Photius & Oecumenius.*

45. & sacrificium verum & plenum tunc offert] *Insignis locus ad comprobandum quod altaris sacrificium sit veri nominis sacrificium: Quod quid dicatur, item qua ratione, vti & de testimoniis Patrum eodem pertinentibus, tam late tractat Dn. Anton Demochares Parisiensis Theologus lib. quatuor, quos inscripsit de Sacrificio propitiatorio, vt supernacaneum fuerit prolixius hic quicquam dicere Vnum hoc hic præterea adnotatu dignum, quod in verbis illis Christi* hoc facite, *facere interpretatur hic Cyprianus offerre: Quale quid habent etiam Damascen. libro quarto de orthod. fid. capite decimoquarto, Chrysostomus homilia de proditione Iudæ. Victor Antiochenus in capite decimo quarto Lucæ, & illis omnibus antiquior Dionysius Areopagita capite tertio Ecclesiast. Hierarch. in hæc verba: Itaque religiose & vt Pontificem decet post sacras diuinorum operum laudes, de sacrificio quod ipsius dignitatem superat, se purgat, dum primo ad eum clamat: Tu dixisti hoc facite in meam commemorationem &c. Recte ergo his verbis institutum creditur noui testamenti sacerdotium. Plura vide huc spectantia in nostris Latinorum liturgicis integro tomo primo.*

45. nisi in sacrificiis matutinis] *Absurdam hic eorum improbat consuetudinem, qui mane aquam solam offerebant, ne vinum redolerent; vinum vero tunc solum quum post cœnam fiebat sacrificium. Improbat autem vtrumque. Consuetudo tamen post cœnam offerendi, quum adhuc vsque ad D. Augustin. tempora quibusdam in locis perduraret (vtpote quæ adhuc teste Socrate, obseruabatur ab Ægyptiis Alexandriæ vicinis & in Thebaide) sublata est per Concil. Carthagin. 3. Canon. 29. excepto vno die anniuersario cœnæ domini. Verum postea etiam illa permissio antiquata est per Concilium Tarraconense in Hispaniis; In Oriente vero primo quidem per Laodicense Concilium Canone quinto deinde rursum in sexta Synodo vniuersali capite vigesimo nono. Iam tum tamen fuisse Ecclesiæ vniuersalem consuetudinem contrariam, Indicat ipse Diuus Augustinus his verbis Epistolæ centesimæ decim. octau. Liquide apparet (inquit) quando primum acceperant discipuli corpus & sanguinem Domini, non eos accepisse ieiunos. Nunquid tamen propterea calumniandum est vniuersa Ecclesiæ, quod à ieiunis semper accipitur. Et certe ante Cypriani ætatem obseruatam illam, patet ex illo Tertull. libro secundo ad vxorem: Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum guste? Item quod antelucani cœtus (vt cum Tertulliano loquar) fieri soleant in primitiua Ecclesia (vel ipso Plinio teste libro decimo epistola ad Traianum) & postea denuo conuenti ad promiscuos cibos. Confirmant id ipsum verba Diui Matthæi apud Abdiam libro septimo histor. Apost. Immo dicta epistola Diuus Augustinus ex verbis illis 1. Corinth. 11. Cætera cum venero disponam, colligit in Ecclesia Corinthiorum institutum ab Apostolo hunc morem; ob abusum illorum qui mensis suis cœnam dominicam miscebant: post Diui Cypriani ætatem meminere eiusdem consuetudinis Gregor. Nazianzenus Orat. in sanctum lauacrum Epipha. sub finem li. 3. de moribus primitiuæ Ecclesiæ. Chrysost. homil. 27. in 1. ad Cor. cap. 11. Isidor. libr. de diuinis officiis. Beda in capit. 22. Lucæ Paschas. cap. 19. lib. de corpore domini, & latissime Walafridus Strabus, de reb. Eccles cap. 19.*

47. Qui confusus me fuerit, confundetur eum] *Etsi Ms. vetus excusus & Remboldus legant*: confundet eum: *magis tamen placet hæc vulgata lectio, tum quod eadem vtatur D. Augustf. contra Adimantum, tum quod verba Græca* ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν. *nullo modo verti possunt*: confundet eum, *& quod antiqui cod. Latini & aureus ille cuius meminit Erasmus priori modo legant, tum denique quod non minus sit absurda lectio*: confundetur eum, *quam*: confusus me fuerit, *& quod tam hic quam paulo ante & lib. de lapsis*. confundi, *accipit pro erubescere. Neque viro nouum est vt Cyprianus Græcismis vtatur vulgati interpretis. Certe eadem verba Lucæ. nono. interpretatus est vetus interpres*: erubescet eum, *quod magis Latine dicitur, nam erubescere cum accusatiuo etiam Ciceroni vsitatum est, qui in Salustium, Erubescere ora dixit. Atqui superflue habebat vetus excusus Colon. & Cambr. cod.* coram hominibus, *nam neque in Latinis neque in Græcis exemplaribus id legitur, neque id habet Affli cod. aut alij excusi.*

48. tamen cum ad cœnandum venimus] *Hinc colligitur bis in die solere quosdam offerre, semel mane & semel vesperi. Quod adhuc suo tempore in vsu fuisse quibusdam in die cœnæ domini testis est Augustin. dicta epistola. Immo durasse videtur ea illius diei consuetudo ad tempora vsque Honorij tertij per quem sublata est. capit. Te referente, de celebrat. Miss. Et etiam alijs diebus liberum id fuisse aliquando tradit Walafridus Strabus dicti libri capit vigesimoprimo. Idque non sine auctoritate, quum iuxta Theleſphori Papæ decretum Nocte Natalis Dominici tres missæ celebrentur, & id Romæ etiam in aliquorum sanctorum festis vsitatum foret. Quin quod fidelium relatione virorum in suam peruenisse notitiam dicit, Leonem Papam vij. missas sæpe vno die celebrasse; contra vero D. Bonifacium Archiepiscopum, & Martyrem semel duntaxat per diem. Quod tamen postea ad necessitatem restrixerunt Pontifices, vt patet ex Gratiano de consecrat. dist. 2. capit. Sufficit, titulo Alexandri Papæ; vbi sufficere dicit vnam missam, nisi forte necesse sit vnam pro defunctis, alteram diurnam celebrare; modo tamen lucri aut adulationis gratia id non fiat. Quale quid etiam habet Innoc. 3. de celebrat. Missarum capit. Consuluissti. Certe hodie ne hinc auaritiæ capiatur occasio, non nisi iustissimis & necessariis causis id permittitur, præterquam in Natali Domini.*

49. Nunquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus] *Dominicum celebrare, & Dominica frequentare, tum hic tum libr. de Oper. & Eleemosynis, phrasi peculiari Cyprianus accipit, pro eo quod prius dixit offerre, & sacrificium offerre libro de Lapsis, supra epistola quinquagesima quarta & infra sexagesimaoctaua & alibi sacrificia diuina offerre & celebrare: item sacrificare. Quod ipsum Tertullian. libr. de fuga & persecutione colligere & dominica solemnia siue dominicum conuiuium celebrare dicit. D. Aug. in breui collat. contra Donatistas collectam, & Dominicum agere, & epistola sæpe*

citata: Offerre, offerri, & offerre Christo, epistola quoque 59. sacramenta celebrare, D. Hilarius diuina mysteriorum sacramenta celebrare, & sacri comuiuij celebrare mysteria; D. Ambrosius ad Gratianum de fide: Diuina sacrificia celebrare: & epistola 33. Missam facere, quomodo etiam D. Leo epistola 80. & 88. & post illos, scriptores Latini plerique, ac nos hodie. Græci autem Socrates & Zozomenus in Eccles. hist. συνάγειν, συνάξεις, ποιεῖν συναγωγὰς ποιεῖν, συνάξεις ἐπιτελεῖν ἐκκλησίαζειν, pro quibus in historia Tripartita vertit Epiphanius, Missas facere, collectas celebrare, collectas agere, Missas celebrare, solemnia celebrare. Alij autem προσφέρειν, vti Ignatius epistola ad Smyrnenses, Concil. Neoce. can. nono. & Nicen. canon. 8. aut ποιεῖν τὰς προσφοράς, vti Eusebius libro sexto Eccles. hist. lib. cap. 43. & Nicephor. libro sexto capite 3. aut προσφέρειν θυσίαν: vt Iustinus martyr Dialog. in Iudæos seu θυσίαν ἀναίμακτον. vt Nazianz. de funere Basilij, & alicubi Basilius ac Chrysost. aut θυσίαν προσκομίζειν ἢ διαφόρως ἐπιτελεῖν, vt Ignatius dicta epistola, aut quod communius est λειτουργεῖν, de quo vti & de missa & λειτουργία ac aliis ipsius appellationibus alibi fortassis latius, ne hic proliziores simus. Præcedentia autem Synonima eo huc adduximus, quod illorum pleraque mire confirment catholicorum de sacrificio sententiam.

50. Christum offerre oportebat circa vesperam diei] *Rationem reddit, cur Christus vesperi, nos vero mane offeramus, vt ille vesperam mundi insinuaret, nos vero resurrectionem Domini in memoriam reducamus. Quam repetit Isidorus de diuin. offic. c. 8. D. August. vero aliam reddit loco sæpe citato, vt vltimum hoc mysterium discipulorum cordibus infigeret. Christianus autem Druthmarus ad c. 26. Matth. istam, vt iam vesperam esse ostenderet, id est, finem ceremoniarum legis, atque adeo etiam post cœnam typicam, vt prius finiret testamentum vetus quam nouum inciperet.*

51. Et occident illum omne vulgus synagogæ] *Afflig. cod. inserit:* vitulum, *sed corrupte, cum de agno loquatur.*

52. Et cuatio manuum mearum] *Sic Afflig. & excusi plerique: placet autem magis lectio vet. exc. Colon. Cambr. cod. ac Manut.* Adleuatio, *nã etsi prior voci Græce ἔπαρσις magis conueniat, & Hieron. ex Hebræo sic verterit, alibi tamen frequenter hanc habet Cyprianus.*

53. passio enim domini est sacrificium quod offerimus] *Simile est, quod Chrys. Theoph. & Oecum. verba illa:* quod pro vobis frangitur, *ita interpretantur, vt etiam in sacrificio missæ Christum pati & frangi & immutari dicant. Quo respexit etiam D. Ambr. lib. 4. de sacra. ca. vlt. dum dicit: Si quotiescunque effunditur sanguis, in remissionem peccatorum effunditur, debeo illum semper accipere, vt semper mihi peccata remittantur, & quod Dimas Hieron. ad Damasum de filio prodigo: Christus (inquit) quotidie fidelibus immolatur. Atqui ex his patrum loquendi formulis, tum colligere licet, valere hoc sacrificium etiam ad remissionem peccatorum, tum idem esse cum illo quod Christus in cruce obtulit. Atque adeo falso nos suggillant aduersarij, quod illi sacrificio crucis iniuriam facimus.*

54. Et viderit frater charissime] *Ita Cambr. Colon. cod. vet. excusus, Remboldus & Manut. pro quo alij:* Et ideo, *non satis vt arbitror intelligentes hanc Cypriani phrasin, de qua supra Epistola. 2.*

55. venia concedi] *Quum satis constet qui aquam consecrat non conficere sanguinem domini, hæc venia ita intelligenda est, vt simplicitate quadam aut ignorantia apud Deum excusari potuerint, qui ita obtulerunt, sic tamen vt irrita foret consecratio.*

56. concurrebas ei] *Sic vetus excusus & Manu. in cæteris excusis desiderabatur, ei. Ad verbum autem ita vertit quod Græce est* συνέδρευες αὐτῷ, *quare & magis placet, quam aut illa Afflig.* currebas cum eo, *aut illa Cambro. & Colon.* simul currebas cum eo. *Præsertim cum infra epistola lxviij. priori modo legat etiam Cambr. codex, & D. August. lib. 2. contra Cres. Grammaticum. cap. 29.*

57. dum quis de Euangelica veritate furatur domini nostri verba & facta & corrumpit] *Colon. cod. legit,* dum quis de Euangelica veritate furatur dominica verba & facta corrumpit, *eligat lector quod velit.*

58. Et mœchata est in lignum & lapidem] *Omissa fuit à Remboldo Præpositio:* in, *quam habebat vetus excusus, quare denuo adiecimus. Afflig. vero cum D. Hieron. legit:* cum ligno & lapide.

59. tingentes eos] *Sic etiam supra epistola xij. & xxv. quare non placet lectio cod. Afflig.* baptizantes. *Recte autem reposuerunt ex Mss. Manut. & Morelius paulopost:* docentes, *pro eo quod erat:* docete.

AD EPICTETVM ET PLEBEM Assuritanorum, de Fortunatiano quondam eorum Episcopo.

EPISTOLA LXIV.

ARG. *Monet Epictetum & plebem Assuritanorum vt Fortunatianum quondam Episcopum sed lapsum, ad Episcopatum redire non permittant, tum aliis de causis, tum quod statutum esset, ne Episcopi lapsi ad priorem gradum admitterentur. Quod quum à Cornelio fuisse statutum dicat infra Epistola ad Hispanos lxviij. patet quidem scriptam hanc Epistolam post mortem Cornelij. sed quãdo, non satis constat, nisi quod ex simili cum duabus sequentibus epistolæ exordio, eodẽ pene tempore cum illis cõscriptã sit verisimile.*

CYPRIANVS EPICTETO FRAtri & plebi Assuras consistenti Salutem.

GRAVITER & dolenter motus sum, fratres charissimi, quod cognouerim, [3] Fortunatianum quondam apud vos Episcopum, post grauem lapsum ruinę sue pro integro nunc agere velle, & Episcopatum sibi vendicare cœpisse: quæ res contristauit me, primo propter ipsum, qui miser, vel diaboli tenebris in totum excæcatus, vel quorundam sacrilega persuasione deceptus (cum debeat satisfacere & ad Dominum exorandum, diebus ac noctibus, lachrymis & orationibus, & precibus incũbere) audet sibi adhuc sacerdotium, quod prodidit, vendicare: quasi postaras diaboli accedere ad altare Dei fas sit; aut non maiorem in se iram & indignationem Domini in die iudicii prouocet; qui cum fidei & virtutis dux fratribus esse non potuerit, perfidiæ, & audaciæ, & temeritatis magister existat; & qui non docuit fratres in prælio fortiter stare, doceat eos, qui victi & prostrati sunt, nec rogare. Cum Dominus dicat: *Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia, super hæc non indignabor? dicit Dominus.* Et alio loco: *Sacrificãs diis eradicabitur, nisi Domino soli.* [4] Item Dominus denuo loquitur & dicit: *Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* In Apocalypsi quoque legimus iram Domini cõminãtis & dicentis: *Si quis adorat bestiam & imaginem eius,* [5] *& accipit notam in fronte sua & manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in secula seculorum ascendet: nec habebunt requiem die ac nocte, qui adorant bestiam & imaginem eius.* Cum ergo hæc torme̅ta, hæc supplicia [7] in die iudicij Dominus commineturiis, qui diabolo obtemperant, & idolis sacrificant; quo modo se putat posse agere pro Dei sacerdote, qui obtemperauit & seruiuit diaboli sacerdotibus [9]? aut quomodo putat manum suam transferri posse [8] ad Dei sacrificium & precem Domini, quæ captiua fuerit sacrilegio & crimini? quando in scripturis diuinis Deus ad sacrificium prohibeat accedere sacerdotes etiam in leuiori crimine constitutos; & in Leuitico dicat: *Homo in quo fuerit vitium & macula, non accedet offerre dona Deo.* Item in Exodo: *& sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus:* & iterum: [9] *Et qui accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur.* Qui ergo grauia in se delicta adduxerunt, id est, qui idolis sacrificando sacrilega sacrificia fecerunt, sacerdotium Dei sibi vendicare non possunt, nec vllam in conspectu eius precem pro fratribus facere; quando in Euangelio scriptum sit: *Deus peccatorem non audit, sed si quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit.* Quamuis sic quorundam pectora tenebrarum ingruentium profunda caligo cæcauerit, vt de præceptis salubribus nihil lucis admittant [10] sed semel à recto limite veri itineris auersi, per præceps & abruptum criminum suorum nocte atque errore rapiantur. Nec mirum si consilia nostra aut Domini præcepta nunc abnuunt, qui Dominum negauerunt. Stipes & oblationes & lucra desiderant, quibus prius insatiabiles incubabant, & cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, [11] quarum crapulam nuper superstite indies cruditate ructabant; nunc manifestissime comprobantes, nec ante se religioni sed ventri potius & quæstui profana cupiditate seruisse. [12] Vnde & ipsam venisse perspicimus, & credimus de Dei exploratione censuram, ne apud altare consistere, & contrectare vlterius perseuerarent, pudorem incesti, fidem perfidi, religionem profani, diuina terreni, sancta sacrilegi. Quod ne tales ad altaris impiamenta, & cõtagia fratrum denuo redeant, omnibus viribus excubandum est, omni vigore nitendum, vt quantum possumus, ab hac eos sui sceleris audacia retundamus, ne adhuc agere pro sacerdote conentur, qui ad mortis extrema deiecti, vltra lapsos laicos [13] ruinæ maioris pondere prorueruntur. Si vero apud insanos furor insanabilis perseuerauerit, & rece-

Lib. 1. ep. 7.

Esa. 57.

Exod. 22.

Esa. 2.

Apoc. 14.

Leuit. 21.

Exod. 19.

Ioan. 9.

den-

dente Spiritu sancto, quæ cœpit cæcitas, in sua nocte permanserit; consilium nobis erit, singulos fratres ab eorum fallacia separare; & ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione secernere; [14] quando nec oblatio sanctificari illic possit, vbi Spiritus sanctus non sit, nec cuiquam Dominus per eius orationes & preces profit, qui Dominum ipse violauit. Quod si Fortunatianus aut immemor criminis sui per diaboli cæcitatem, aut minister & seruus diaboli factus ad decipiendam fraternitatem, in hoc suo furore permanserit: vos quantum potestis, elaborate, & in hac caligine diaboli sæuientis fratrum mentes ab errore reuocate; ne alienæ dementiæ facile cõsentiant, ne se desperatorum delictis participes faciant, sed teneant integræ salutis suæ tenorem & integritatis conseruatæ à se & custoditæ perpetuum vigorem. Lapsi vero magnitudinem delicti sui cognoscentes, à deprecando Domino non recedant, nec Ecclesiam Catholicam (quæ vna & sola est à Domino constituta) derelinquant; sed satisfactionibus immorantes, & Domini misericordiam deprecantes, ad Ecclesiam pulsent, [15] vt recipi illuc possint, vbi fuerunt, & ad Christum redeant, à quo recesserũt. Necaudiant eos, qui se fallaci & mortali circumuentione decipiunt, cum scriptum sit: *Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ: Nolite ergo esse participes eorum.* Ergo contumaces, & Deum non timentes, & ab Ecclesia in totum recedentes, nemo comitetur. Quod si quis impatiens fuerit ad deprecandum Dominum qui offensus est, & nobis obtemperare noluerit, sed desperatos & perditos secutus fuerit; sibi imputabit cum iudicij dies venerit. Quomodo enim deprecari in die illo Dominum poterit, qui & ante hoc Christum, & nunc quoque Ecclesiam Christi negauit, & Episcopis sanis & integris & viuentibus non obtemperans, comitem se & participem morientibus præbuit? Opto vos fratres chariſſimi semper bene valere.

Ephes. 5.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXIV.

1. Epicteto] *Fuisse hunc Episcopum Assuritanum verisimile est, quãdoquidem autem in Synodo sententiam dixit alius Assuritanus Episcopus Victor nomine, aut defunctus fuit Epictetus ante Synodum, aut Victori successit, sed prius fit vbi magis verisimile.*

2. Assuras] *Sic Ms. Aſſlig. March. Dun. Bland. vetus quoque excusus & Manut. Remboldus vero cum cæteris excusis hoc loco, quomodo etiam Cambr. cod. & Manut. in Synodo:* Assiutis.

3. Fortunatianum quondam apud vos Episcopum] *Fuerat quidem Fortunatianus illorum Episcopus, sed quod lapsus esset; iam Episcopatu priuatus: fuisse autem eum & factionis Nouatiani ex sequentibus constat.*

4. Item Dominus denuo loquitur & dicit] *Ita Ms. & excusi hactenus, quod & placet magis, quam quod habent Manut. & Morelius:* loquatur & dicat. *Eadem est ratio de eo quod sequitur:* legimus, *pro quo habent:* legamus. *Alioqui enim nimis longum foret hyperbaton.*

5. & accipit notam in fronte sua] *Sic rectè Manut. & Morel. pro eo quod prius legebatur, vitio cod. Rembol* accipiet, *Pro quo Ms. quidem & vetus excusus legunt:* accipiens, *sine coniunctione: &; sed prius magis placet, eo quod sic legat etiam supra Epistola ad Thibaritanos.*

6. qui adorant] *Hæc Ms. cod. lectio magis placet eo quod etiam sic supra legatur; prius erat:* adorauerunt.

7. in die iudicij *Etiam hæc lectio est Ms. cod. & vet. excus. & Remboldi, quare non placet quod Eras. legit:* in die iræ, *similis fuit alicubi locus supra.*

8. ad Dei sacrificium & precem Domini] *Egregia Missæ periphrasis.*

9. Et qui accedũt ministrare ad altare sancti] *Ita Ms. vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius; pro quo Erasmus:* sanctum *sed non placet, quum priori modo legatur etiam infra epistola lxviij. Reperire autem non potui, quem scripturæ locum citet.*

10. sed semel à recto limine] *Ex Ms. cod. 4. & altero Cauchij, adeerimus recens particulam:* sed, *qui etiam constanter legunt;* semel, *pro eo quod irrepserat ex cod. Remboldi;* simul. *Ex quo etiam ortum illud:* rapiuntur, *pro eo quod Ms. & vetus excusus habent:* rapiantur.

11. quarum crapulam nuper] *Illud:* nuper, *quum reperiantur in Ms. omnibus, excus. vet. & apud Remboldum, minor quo casu omissum sit.*

12. Vnde ipsam venisse, &c. censuram] *Alludit ad Censuram Cornely Papæ, qua interdictum fuit, ne Episcopi lapsi vlterius in Episcopatu perseuerarent. de qua latius infra epistola lxviij.*

13. ruinæ maioris pondere] *Hoc pacto constanter Ms. & veteres excusi: pro quo Erasmus:* ruinæ suæ, *sed non placet: simile est illud quod paulo post legit ipse* profunda cæcitas, *pro eo quod cæteri omnes:* quæ cœpit cæcitas.

14. quando oblato sanctificari non possit, vbi spiritus sanctus non est] *Argumentum hoc quo etiam vtitur infra frequenter de baptizandis hæreticis; dissoluit Augustin. præsertim in Ioannem in tract. 5 & lib. 6. & 7. contra Donatistas.*

15. vt recipi illuc possint.] *Sic Ms. cod. pro eo quod cæteri habent:* illic.

AD ROGATIANVM EPISCOPVM de superbo Diacono.

EPISTOLA LXV.

ARG. *Rogatianum Episcopum monet Cyprianus, vt Diacono superbiam, qui illum contumeliis exacerbauerat, coërceat & audaciæ suæ pœnitentiam agere cogat; ea occasione denuo repetẽs, quæcunque de sacerdotali siue Episcopali potestate supradicta sunt Epistola lv. Quo autem tempore scripta sit, non satis constat, nisi quod in eadem Synodo scriptam cum sequenti, initium vtriusque Epistolæ simile persuadeat.*

CYPRIANVS [1] ROGATIANO FRATRI Salutem.

GRAVITER & dolenter commoti sumus ego & collegæ mei, qui præsentes aderant, frater chariſſime, lectis litteris tuis, quibus de Diacono tuo conquestus es, quod immemor sacerdotalis loci tui, & officii ac ministerij sui oblitus, contumelijs & iniurijs suis te exacerbauerit. Et tu quidem honorifice circa nos, & pro solita tua humilitate fecisti, vt malles de eo nobis conqueri, cum pro Episcopatus vigore & cathetræ auctoritate haberes potestatem, qua posses de illo statim vindicari; certus quod collegæ tui omnes [2] gratum haberemus, quodcunque circa diaconum tuum contumeliosum sacerdotali potestate fecisses, habens circa huiusmodi homines præcepta diuina, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: [3] *Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit: & non agent impie etiam nunc.* Et vt sciamus hanc Dei vocem cum vera [4] & summa maiestate processisse ad honorandos ac vindicandos sacerdotes suos, cum aduersus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore, & Dathan, & Abiron [5] ausi sunt superbisse, & ceruicem suam extollere, & [6] sacerdoti præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti ac deuorati, pœnas statim sacrilegæ audaciæ persoluerunt. Nec soli illi sed & cæteri ducenti quinquaginta, qui eis comites ad audaciam fuerũt prorumpente à Domino igne consumpti sunt: [7] vt probaretur, sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari. [8] In libro quoque Regnorũ cũ Samuel sacerdos à Iudæorum populo ob senectutem, sicut tu modo, contẽneretur, exclamauit iratus Dominus & dixit: *Non te spreuerunt sed me spreuerunt,* Et vt hoc vlciscereturr, excitauit eis Saul Regem, qui eos iniurijs grauibus affligeret, & super omnes contumelias & pœnas superbum populum calcaret & premeret, vt contemptus sacerdos de superbo populo vltione diuina vindicaretur. [9] Sed & Salomon in Spiritu sancto constitutus testatur & docet, quæ sit sacerdotalis auctoritas & potestas dicens: *Ex tota anima tua time Deum, & sacerdotes eius sanctifica.* Et iterum: *Honora Deũ ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius.* Quorum præceptorum memor beatus Apostolus Paulus, secundum quod [10] in Actibus Apostolorum legimus, cum ei diceretur: *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo?* Respodit & dixit: *Nesciebam fratres quia pontifex est: scriptum est enim:* [11] *Principem populi tui nõ maledices.* Dominus etiam noster ipse Iesus Christus rex & iudex & Deus noster vsque ad passionis diem seruauit honorem pontificibus & sacerdotibus, quamuis illi nec timorem Dei, nec agnitionem Christi seruassent. Nam cum leprosum emundasset, dixit illi: *Vade & monstra te sacerdoti, & offer donum.* Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit, sacerdotem adhuc appellabat, quem sciebat esse sacrilegum. Item subicto passionis cum alapam accepisset, & diceretur, *sic respondes pontifici?* nihil ille contumelioſe locutus est in personam

Lib. 3. ep. 9.

Deut. 17.

Num. 16.

2. Reg. 2.

Eccles. 7.

Act. 23.

Exod. 26.

Matt. 8.

pontificis, sed magis [12] innocentiam suam tuitus est dicens: *Si male locutus sum, exprobra de malo: Si aũt bene, quid me cedis?* Quæ omnia ab eo ideo facta sunt humiliter atque patienter, vt nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitime & plene honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis exstitit. Meminisse autem diaconi debent, quoniam [13] Apostolos, id est, Episcopos & præpositos Dominus elegit: [14] Diaconos autem post ascensum Domini in cœlos Apostoli sibi constituerunt Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, q Episcopos facit; [15] possunt & contra nos audere Diaconi, à quibus fiũt. Et ideo oportet Diaconum, de quo scribis, agere audaciæ suæ pœnitentiam, & honorem sacerdotis agnoscere, & Episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. [16] Hæc sunt enim initia hæreticorum, & ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, vt sibi placeant, vt præpositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque vnitatẽ Dei rebellatur. Quod si vltra te contumelijs suis exacerbauerit & prouocauerit; fungeris circa eum potestate honoris tui, vt eum vel [17] deponas vel abstineas. Nam si Apostolus Paulus ad Thimotheum scribens dixit: *Iuuentutem tuam nemo despiciat*, quãto magis tibi à collegis tuis dicẽdum est: *Senectutem tuam nemo despiciat*. Et quoniam scripsisti quendam cum eodem Diacono tuo se miscuisse, & superbiæ eius atque audaciæ participem esse; hunc quoque, & si qui alij tales exstiterint, & contra sacerdotem Dei fecerint, vel coërcere poteris, vel abstinere. Nisi quod hortamur & monemus, vt peccasse se potius intelligant, & satisfaciant; & nos propositum nostrum tenere patiantur. magis enim optamus & cupimus [18] contumelias & iniurias singulorum clementi patientia vincere, quam sacerdotali licentia vindicare. Opto te frater charissime semperbene valere.

Ioan. 18.

Act. 6.

1. Tim. 4.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXV.

1. Rogatiano] *Cognominatur iste in Synodo à Noua, & supra quoque illius mentio facta Epistol. liij.* & officij] *Recte hoc adiecerunt Manut. & Morelius.*

2. gratum haberemus] *Sic Mss Afflig. Dun. March. & Bland. Cambr. vetus excusus, Remboldus, Manut., & Morelius: pro quo tanquam elegantius Erasmus reposuit:* ratum.

3. Et homo quicunque fecerit] *Ita legendum tum ex Ms. tum ex epistolis supra xl. lv. & lxij. satis constat non autem:* fuerit, *vt habent vulgati typis, excepto Manut. & Morelio.*

4. & summa maiestate] *Superfluo habebant excusi omnes adiectam particulam:* eius, *nam desideratur in Ms.*

5. ausi sunt superbisse] *Quum sic legant cæteri Ms. & excusi omnes. & alibi etiam (ni fallor) Cyprianus; non placet quod habet Manutius* superbi esse.

6. sacerdoti præposito] *Coniungit duas has voces hoc loco, quas paulo post separatim Episcopo attribuit, quomodo etiam alibi frequenter.*

7. vt probaretur] *Hunc locum sic castigauimus ex 4. Ms. & veteri excuso, pro eo quod Remboldus reposuerat:* probarentur, *non recte.*

8. In libro quoque regnorum] *Etiam hic Remboldus primus legit:* regnum, *Nam priori modo legunt Ms. & vetus excusus; quare recte etiam sic Manut. & Morelius.*

9. Sed & Salomon] *Notatu dignum quod Salomoni librum Ecclesiastici attribuit, verum de hoc latius in libris testimoniorum.*

10. in Actibus Apostolorum] *Supra epistola ad Antonianum ostendimus, veram hanc esse Cypriani lectionem, non:* Actis.

11. principem populi tui] *Veram & hanc esse lectionem supra ostendimus epistola lx.*

12. innocentiam suam tuitus est] *Elegantius quidem est quod habet Manutius:* turatus est, *sed cæteri Ms. & excusi omnes legunt:* tuitus, *quare magis placet; præsertim quum eadem voce vtatur Quintil. Declamatione in caci defensionem.*

13. Apostolos, id est, Episcopos & præpositos dominus elegit] *De electione Apostolorum à Christo, loca Euangelistarum cuiuis sunt obuia. Matth. 10. Mar. 3. Luc. 6. Quod vero iisdem attributum sit nomen Episcopi, patet Act. 1. vbi D. Petrus illud Psal. Episcopatum eius accipiat alter, de Iuda Apostolatu interpretatur. Atque adeo & Apostolorũ successores rectè Episcopos nuncupat tum alibi tum hic Cyprianus. Porro* ἀντίσκοπος *Græce, sonat Latine inspectorem, speculatorem, curatorem. Quod quum primum prophani muneris esset nomen, ad Ecclesiasticam dignitatem translatum est. Apud Iudæos enim (Ariano teste libr. 8.) Episcoporum munus erat, quid in vnaquaq; regione fieret, ad regẽ aut magistratus referre. Apud Athenienses etiam, qui ad ius dicendum præsidebant, quos Romani Prætores solent nuncupare,* ἐπισκόπους *dicebantur. Immo & apud Romanos initio (nam postea ad viliora munera translatũ non ignoro) tale quid significasse id nomen, indicat Cicero his verbis libr. 7. epistolarum ad Attic. Vult me Pompeius esse, quem tota Campania & maritima ora habeat Episcopum, ad quẽ delectus & negotia summa referantur. Et Numam Pompiliũ regem Romanor. vocat Plutarchus virginũ sacrarum Episcopum. Translatum autem ad Ecclesiæ præfectos, commune quidem fuit aliquandiu etiam presbyteris alijs inferioribus, ob communẽ curã rerum ecclesiasticarũ, vti docet D. Hieronymus epistola ad Euagrium ex cap. 1 epistolæ ad Philippens. & Acto. 20. Veruntamẽ, etiã ab ipsis Ecclesiæ incunabulis fuisse quosdam peculiari nomine Episcopos, qui cæteris præessent presbyteris, satis indicat Apostolus dum præcipit Timotheo aduersus presbyterũ accusationẽ non recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus: nam hinc patet presbyterorũ iudicem fuisse Timotheũ. Et idipsum testatur diserte verbis Ignatius epistola ad Trallia. Quid est enim Episcopus, nisi omnem principatũ & potestatem omnium illorũ tenens? &c. & rursum epistolis ad Magnesianos & Smyrnenses, dum Episcopos Christo Iesu presbyteros Apostolis comparat. Eodem pertinet illud Can. Apostolorũ 40. Presbyteri & Diaconi præter Episcopum nihil agere pertentent. Similia habet Clemens Roma. in constitut. Apostolorum non vno in loco, præsertim libr. 2. cap. 30 & 35. (ad quem loc. videtur respexisse dicto loco ad Trall. Ignatius, dum Apostolicarũ traditionũ meminit) & Dionys. Areopag. Eccles. hierar. 1 cap. Immo ipse eadem epistola Hieronym Alexandrię à Marco Euangelistą ad Heraclam & Dionysium vsque, à presbyteris vnum electũ dicit, in excelsiori gradu collocatum, quem Episcopum nominabant: & Aaroni Episcopos, filijs eius presbyteros comparat. Epistoli quoque ad Oceanum, Episcopũ dignitatis, presbyterũ ætatis nomina dicit. Omitto quod ordinati semper fuerint presbyteri ab Episcopis, quod mire confirmat Episcoporũ supra ipsos præeminentiam. Sufficiat nobis, quod inter Aërij hæreses recenseant Epiphanius, Augustin. Theodore. quod diceret eundem esse Episcopum & presbyterum. Si quis tamen curiosior plura huc spectantia desideret, legat lib. 3. Democharis de sacrificio.*

14. Diaconos autem, &c. Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros] *Insignis locus contra eos qui diaconos nihil aliud esse volunt, quam mensarum ministros; quum vocet eos Cyprianus Episcopatus & Ecclesiæ ministros. Neque vero primus hoc dixit Cyprianus, sed id imprimis vel ex ipsis Actis Apostolorum constat. Vbi etsi quidem illa occasione instituti, vt mensis ministrarent: statim tamen à sua ordinatione & prædicasse leguntur, & baptizasse, & miracula edidisse, Act. 6. 7. & 8. Deinde ex eo quod tanta cura probari eos vult 1. Timoth 3. Apostolus; quod facturus fuisse non videtur, si prophanum duntaxat esset eorum ministerium. Et apertius Ignatius epistola dicta ad Trallianos. Oportet (inquit) & Diaconos, qui in ministeriũ sunt Iesu Christi, omni modo placere. Non enim cibi & potus seruitores sunt, sed ministri Ecclesiæ Dei. Quid enim sunt Diaconi, nisi imitatores Christi, ministrantes Episcopo, sicut Christus patri, & operantes illi operationem mundam & immaculatam? Quomodo sanctus Stephanus beatissimo Iacobo, & Timotheus & Linus Paulo, & Anacletus & Clemens Petro. Similia habet D. Polycarpus epistola ad Philippen. D. quoque Dionysius Areopag. scribit Eccles. hier. cap. 3. sacrosanctis altaribus imponi solere per diaconos sanctũ panem, & benedictionis calicem. D. etiam Clemens Rom. Constitu. Apostolic. lib. 2. cap. 4. diaconos vocat Episcopi auditum, oculum, os, cor, & animam; & cap. 61. in conuentu Ecclesiæ Episcopo vult assistere presbyteros & diaconos; per diaconũ Euangelia recitari, diaconũ curare debere quo quisque loco sedeat, diaconorũ alios oblationi Eucharistiæ debere esse intentos, ministrantes corpori domini, alios quietem turbis imperare: diaconum Pontifici assistentem exclamare debere:* Nequis contra aliquem, ne quis in hypocrisi, *diaconum vna cũ Pontifice orare debere. Quæ eadẽ fere diaconi sacra officia reperire est, etiam in Liturgijs D. Iacobi, Basilij, & Chrysostomi. Immo ex illis liturgijs, Cyprian. infra li. de Lapsis, & verbis D. Laurẽtij ad Sixtum Papã apud Ambros. lib de Offic. 1. cap. 41. perspicuũ fit per diaconum administrari solere calicem dominicum. Ipse postremo D. Hieron. ipsa illa dicta epistola, vbi diaconos vocat ex vehementia quadam mensarum & viduarum ministros, comparat diaconos Leuitis, veteris testamenti. Epistola quoque ad Sabinianum diaconum stare solere ipsum ad altare & Euangelium lectitare in Ecclesia fatetur. Quare rectè etiam supra Cyprianus, diaconum sacram administrationem vocat, epistola ad Cornelium de Nouati scleribus.*

15. possunt & contra nos audere diaconi, à quibus fiunt] *Ita rectè Manut. interserunt quidem Ms. cod. particulam:* hi, *sed qua sensum obscurat. Primus Remboldus habuit corruptam lectionem:* à quibus diaconi fiunt.

16. Hæc sunt enim initia hæreticorum] *Vide supra epistolam lv.*

17. deponas vel abstineas] *Depositionis pœnam in Clericos, diuersis de causis iam olim in Ecclesia vsitatam, manifestum fit ex Canonum Apostolorum, tum veterum Conciliorum; vbi frequentissima est huius mentio.*

18. contumelias & iniurias] *Sic Afflig. & Marchin. cod. Manut. & Morelius, pro eo quod cæteri excusi:* iniuriam.

AD CLERVM ET PLEBEM FVRnitanorum, de Victore, qui Faustinum presbyterum tutorem nominauit.

EPISTOLA LXVI.

ARG. Cum cõtra Concilij Episcoporum statutum Geminius, Victor

Victor testamento tutorem siue curatorem suum nominasset Geminium Faustinum presbyterum, prohibet pro illo offerri, aut sacrificium pro dormitione illius celebrari; obiter exemplo Leuiticæ tribus deducens, Clericos molestiis secularibus immiscere se non debere. Quum autem Geminius quidam à Furnis, Synodo Carthag. interfuerit, conijcio scriptam in posteriori Synodo hanc Epistolam, atque adeo & duas præcedentes. Verum quia non prorsus certa sunt hæ coniecturæ nostræ, malui in hanc classem variarum hanc redigere.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET Diaconibus & plebi Furnis consistentibus Salutem.

Lib. 1. ep. 3. GRAVITER[1] commoti sumus ego & collegæ mei, qui præsentes aderant, & compresbyteri nostri[2] qui nobis assidebãt, fratres chariſſimi, cũ cognouiſſemus quod[3] Geminius Victor, frater noſter de sæculo excedens, Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominauerit, cum iam pridem in concilio Episcoporum statutum sit, [4] ne quis de Clericis, & Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat; quando singuli diuino sacerdotio honorati, & [5] in Clerico ministerio constituti, non nisi altari & sacrificijs deseruire, & precibus atque orationibus vacare debeant.

1. Tim. 2. Scriptum est enim: [6] *Nemo militans Deo obligat se molestijs secularibus, [7] vt possit placere ei cui se probauit.* Quod cum de omnibus dictum sit; quanto magis molestijs & laqueis sęcularibus obligari non debent, qui diuinis rebus & spiritalibus occupati, ab Ecclesia recedere, & ad terrenos & sæculares actus vacare non possunt? Cuius ordinationis & religionis formam Leuitæ prius in lege tenuerunt, vt cum terram diuiderent, & possessiones partirentur vndecim tribus, [8] Leuitica tribus, quæ templo, & altari & ministerijs diuinis vacabat, nihil de illa diuisionis portione perciperet; sed alijs terram colentibus, illa tantum Deum coleret, & ad victum atque alimentum suum ab vndecim tribubus de fructibus qui nascebantur, decimas reciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & dispositione diuina; vt qui operationibus diuinis insistebant, in nulla re auocarentur nec cogitare, aut agere sæcularia cogerentur. Quæ nunc ratio & forma in clero tenetur, vt qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promouentur, in nullo ab administratione diuina auocentur, [9] nec molestijs & negotijs sæcularibus alligentur, sed [10] in honore sportulantium fratrum, [11] tanquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & sacrificijs non recedant, [12] sed die ac nocte cœlestibus rebus, & spiritalibus seruiant. Quod Episcopi antecessores nostri religiose considerantes, & salubriter prouidentes, censuerunt, ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac si quis hoc feciſſet, nõ offerretur pro eo,[13] nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Neq; enim apud altare Dei meretur [14] nominari in sacerdotũ prece, qui ab altari sacerdotes & ministros voluit auocare. Et ideo Victor cum cõtra formam nuper in concilio à sacerdotibus datam, Geminium Faustinum presbyterũ [15] ausus sit tutorem constituere, [16] non est quod pro dormitione eius apud vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine eius in Ecclesia frequentetur, vt sacerdotum decretum religiose & necessarie factum seruetur à nobis: simul & cæteris fratribus detur exemplum, ne quis sacerdotes & ministros Dei, altari eius, & Ecclesiæ vacantes, ad sæculares molestias deuocet, obseruari enim de cætero poterit, ne vltra hoc fiat circa personam clericorum, si quod nunc factum est, fuerit vindicatum. Opto vos fratres chariſſimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXVI.

1. Grauiter commoti sumus] *Etiam hanc in Synodo quapiam scriptam, verba hæc commonstrant, sed vti conijcere est, post Synodum Carthaginensem.*

2. qui nobis assidebant] *Sic excusi & Ms. excepto Cambr. qui habet*: nobiscum, *non male colligitur autem rursum ex hoc loco, presbyteros olim assidere solere in Synodis*

3. Geminius Victor] *Geminius prænomen est vtriusque, atque adeo sit verisimile ex eadem vtrunque fuisse familia: Verisimile est autem esse eundem hunc Geminium Episcopum Furnitanorum, qui Synodo Carthaginiensi interfuit, præsertim quum non ad Episcopum, sed ad Clerum scribat; sed tamen scrupulum iniicit, quod solum fratrem nominet. Nam etsi in inscriptione Epistolarum ita Episcopos vocet; quando tamen de iis loquitur, aut collegas, aut coëpiscopos nuncupat. Quare non prorsus certa est coniectura nostra.*

4. Ne quis de clericis & Dei ministris] *Ita Ms. Afflig. Bland. Dun. March. & excusi omnes. solus Camb.* de Ecclesiæ Dei ministris. *Hoc autem Concilij statutum, ne quis clericum tutorem, vel curatorem testamento constituat, denuo renouatum est per Concilium Chalcedo. Cano. 3. exceptis tutelis miserabilium personarum, & legitimis tutelis, ad quas per leges compelli poterant, sed & his legibus postea liberati sunt Episcopi, presbyteri, diaconi, subdiaconi & Monachi. Constit. Iustin. Imper. L. Generaliter cod. de Episcopis & Clericis, quam Leoni Augusto perperam Gratianus asscribit 16. quæst. 1. c. Generaliter. Hodie itaque nemo illorum ad legitimas tutelas tenetur, multo minus ad testamentarias aut datiuas; permittuntur tamen iure & lege cognationis ad tutelam vocatis, modo non sint Episcopi aut Monachi, Authentica de sanctiss. Episcopis §. Deo amabiles; si tamen intra 4. menses ex quo vocati sunt, apud competentem Iudicem scripto declarent, se talem administrationem propria voluntate suscepisse.*

5. in Clerico ministerio] *Sic rectius Ms. Afflig. Dun. March. Cauchij & Manutius quam aut excusi cæteri, & Cambr. cod.* clericali. *aut Gratianus 21. quæst. 3. cap. Cyprianus:* Clericorum, *nam phrasin illam esse auctoris supra diximus, & paulopost omnes legunt:* ordinatione clerica.

6. Nemo militans deo obligat se molestijs] *Nisi tam constanter hanc Manut. lectionem haberent Ms. nostri & Cauchij, vetus quoque excusus, magis placeret vulgata lectio:* implicat, *vtpote quæ à Græca voce ἐμπλέκεται mutuata videtur. Omnes etiam tam excusi quam Ms. legunt particulam:* deo, *quomodo etiam legit & interpretatur diserte verbis Ambros. in comment. legit etiam D. Augustin. cap. 25. de opere monach. citato à Beda in collectaneis in hanc epistolam.*

7. vt possit placere ei cui se probauit] *Ita etiam constanter Ms. & excusi omnes, Ambr. quoque & Aug. locis iam dictis, conformiter vulgato nostro interpreti, quomodo etiam Gratianus hunc locum citans loco iam dicto.*

8. Leuitica tribus &c. perciperet] *Pro hac vulgata Ms. & excusorũ lectione, legit Camb. cod.* ad Leuitas qui templo & altaris ministerio vacabant nihil de hac diuisionis portione pertineret] *Eligat lector vtram velit. Sic conformiter etiam paulopost idem cod.* perciperent, *pro quo cæteri Ms. & Morelius:* reciperet, *quare quum sit molesta eiusdem verbi repetitio, magis hæc placet lectio quam Manut. aut vulgatorum typis:* perciperet, *præsertim quum Recipere pro accipere etiam Cicero vsurpet lib. 2. epistolarum ad Attic. vbi recipere epistolas dixit.*

9. nec molestijs & negotijs] *Rectius hoc Morelius & Cambron. cod. quam quod habent cæteri:* ne.

10. in honore sportulantium fratrum] *Sportulantes fratres dicit, qui sportulas accipiebant. Simile est illud epistolæ supra xxxiiij. vt & sportulis (inquit) iisdem cum presbyteris honorentur. & diuisiones mensurnas aquatis quantitatibus partiantur. Alludit vtrobique ad illud Apostoli. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. Nam honorem de subsidio victus interpretantur veteres, phrasi scripturæ vsitata in illo decalogi præcepto: Honora patrem & matrem: Sportulæ autem siue sportula, dicebatur Romanis, distributio pecuniaria, siue obsonium, quod pauperculis clientibus & salutatoribus dabatur à diuitibus, aut populo à principibus. Ad quam alludit & Tertull. libro tertio contra Marcion. verbis: vt sportulam furunculus captauit. Sportulæ etiam hodie nuncupantur, quæ iudicibus dari solent, de quibus est etiam titulus Iuris in cod. De sportulis & sumptu in diuersis Iudicijs faciendis. Vsurpat itaque eam vocem Cyprianus pro certo vitæ stipendio, quod singulis Clericis per menses aut dies singulos ab Episcopis distribuebatur. Idque ex quarta illa bonorum ecclesiæ parte, de qua supra epistola ad Numidas de redemptione captiuorum. Duplicem enim olim fuisse Clericorum ordinem, quorum quidam communem agebant vitam, alij separatim degebant, testis est in Africa D. August. serm. duobus de communi vita clericorum, in Gallijs D. Prosper. de vit. contempl. capit. 2. & capit. 9. Vsque ad 15. Romæ & in Anglia D. Gregorius ad quæstiones Augustini Anglorum Episcopi. Quorum illi communi mensa ab Episcopo sustentabantur; his vero, pro meritis singulorum, certa nummorum quantitas, alijs maior, alijs minor, distribuebatur. Inter quas certas etiam sportulas presbyteris datas amplius quam diaconis; satis insinuat dicta epistola 34. Cyprianus. & Theophil. in dictum Apostoli locum. De posterioribus etiam his loquitur D. Hieron. dum clericorum Romanorum luxum nimium taxat, epistolis ad Heliodorum, ad Nepotianum, & alibi frequenter.*

11. tanquam decimas fructibus recipientes] *Decimas Deo & sacerdotibus dandas, Abraham factis, Iacob promissis insinuat Gene. 14. & 18. Lex Moysi statuit Leuit 27. Num 18. Deuter. 12. 14. & 26. Christus docuit Matth. 23. dum dixit: hæc oportuit facere & illa non omittere; illas denique dantibus, benedictionem promittit & frugum abundantiam Malach. Prophet. c. 3 Decimarum etiam vsum agnoscunt Patres, Clemens Rom. Constitut. Apost. lib. 2. capit. 29. & 8. cap. 36. Orig. in Num. Cyprianus hoc loco. D. Chrysost. in dictum Matthæi & hom. 4. in epistolam ad Ephes. D. Hieron. in Malach. & epistolis modo citatis, D. August serm. 219. de tempore (quem illi asscribunt Concil. Mogunt. capit. 9. iuxta Iuonem & Gratianũ Walafridus Strabus de reb. ec-*

clesi.

clesi. cap. 29. Et Concil. Tribur Can 13.) serm. quoque 48. inter hom. 50. & Enchyr. c. 76. Synod Calched. citata ab eodem Concil. Tribur. can. 14. H. Rabanus Maurus denique in Num. lib. 2. c. 22. & 23.

12. sed die ac nocte] *Quum ita legant vetus excusus, & Ms. quatuor nostri, in contextum quoque* sed, *pro* : &, *substituimus ; vt sit repetitio ad maiorem Emphasim eiusdem vocis.*

13. nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur] *Requirebat hic locus tractatum de veteri ecclesiæ traditione, qua pro defunctis offerri solent, & annua die (vti loquitur Tertull.) oblationes pro illis fieri, sed ne prolixior sim, lectorem remitto ad libellum Ioannis Gareti hoc titulo: Mortuos iuuari viuorum precibus assertio, quem iure nostrum dixerim; vtpote, qui illi testimonia Patrum pene omnia suppeditarim, quod nec ipse diffiteri queat : hoc vnum dicam ; damnatam esse contrariam hæresim, in Ærio teste Epipha. & Augusi. Hæresibus, qui negabat sacrificandum pro mortuis, & denuo in Waldensibus, Henricianis & Petrobusianis ; vti constat tum ex D. Bern. homil. in Cant. Cant. 65. & 66. & Petro Cluniacensi, tum ex scriptis Ebrardi Betuniensis, Bernardi Abbatis fontis calidi, & Ermengardi prius hæresiarchæ, contra dictos Waldenses, quæ penes me Ms. habeo desumpta ex insigni illa bibliotheca Abbatiæ Thosanæ.*

14. nominari in sacerdotum prece] *De hac veteri consuetudine, qua nomina recitabantur tum viuorum tum mortuorum in Missæ sacrificio, vide supra epistolam x.*

15. ausus sit tutorem constituere] *Sic Ms. omnes vetus excusus, & Remboldus. Gratianus quoque locis citatis, miror vnde Erasmus reposuerit :* auctorem.

16. non est quod pro dormitione &c.] *Pertinere videtur hæc Cypriani & Coëpiscoporum sententia ad veterem Ecclesiæ morem ; quo etiam mortui anathematizari solent ab ecclesia, neque enim aliud erat illa anathematizatio, quam quod pro illis defunctis non orabatur, & quod delebantur eorum nomina e sacris diptychis. De qua latissime Iustinian. Imperator in epistola sua ad Ioann. papam. 2. inter acta Synodi 5. vniuersalis, vbi docet, quod Synodus dicta canon. 21. Theodorum post mortem anathematizauit, non nouum esse, sed iam olim vsitatum in Valentino, Basilide, Marcione, Corintho, Manicheo, Eunomio, & Beneso. Idipsum comprobant synodo Nicena de Arrio. Synodo Constantin. 1. de Macedonio, testimonijs item Damasi papæ, Synodo Sardic. ex Athanasio Calched. de Domitiano & Dioscoro. D. Augustin. Epistola xl. & Concilij Africani can. 48. Eodem pertinent quæ habet D. Augustin. de vnitate eccles. c. 7. epistola 132. ad Donat. & aliæ sæpius. Item quod Socrates libr. 6. c. 10. & 7. cap. 40. Niceph. li. 7. c. 27. & 28. Liberatus Carthag. breuiculi sui cap. 13. Originem post mortem anathematizatum dicunt.*

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB PONTIficatu Stephani & de baptizandis hæreticis.

AD STEPHANVM DE MARTIANO Arelatensi, qui Nouatiano consensit.

EPISTOLA LXVII.

ARG. *Quum Martianus Arelatensis Episcopus, Nouatiani sectam secutus, multos seduxisset, & se à communione cæterorum Episcoporum per schisma separasset, monet Stephanum summũ Pontificem, vt pro sua auctoritate, absente illo, alium in locum eius substituat, & tum lapsis, tum per illum seductis acta pœnitentia pax detur, & ad ecclesiam reditus concedatur.*

CYPRIANVS STEPHANO FRAtri salutem.

Lib. 3. ep. 13. FAVSTINVS collega noster Lugduni consistens, frater charissime, semel atque iterum mihi scripsit, significans ea, quę etiam vobis scio vtique nunciata tam ab eo, quam à cæteris coepiscopis nostris [2] in eadem prouincia constitutis, quod [3] Martianus Arelate consistens Nouatiano se coniunxerit, & à Catholicæ Ecclesiæ vnitate, atque à corporis nostri & sacerdotij consensione discesserit, tenens hæreticæ præsumptionis durissimam prauitatem, vt [4] seruis Dei pœnitentibus & dolentibus, & ad Ecclesiam lachrymis, & gemitu, & dolore pulsantibus, diuinæ pietatis, & lenitatis paternæ solatia & subsidia [5] claudantur, nec ad fouenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis & cõmunicationis relicti, ad luporum rapinam & prædam diaboli proiiciantur. Cui rei nostrum est consulere & subuenire, frater charissime, qui diuinam clementiam cogitantes, & gubernandæ Ecclesiæ libram tenentes, sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus, vt tamen lapsis erigendis, & curandis vulneratis, bonitatis & misericordiæ diuinæ medicinam nõ denegemus. Quapropter facere te oportet plenissimas literas ad coëpiscopos nostros in Galliis constitutos, ne vltra Martianum peruicacem & superbum, & diuinæ pietatis ac fraternæ salutis inimicum, collegio nostro insaluta[4] re patiantur, quod necdum videatur á nobis abstentus, qui iam pridé iactat & prædicat, quod Nouatiano studens, & eius peruicatiam sequens à communicatione se nostra segregauerit; cum Nouatianus ipse, quem sequitur, olim abstentus & hostis Ecclesiæ iudicatus sit: [6] Et cum ad nos in Africam legatos mississet, optãs ad communicationem nostram admitti, hanc à concilio plurimorum sacerdotũ, qui præsentes eramus, sententiam retulerit; se foris esse cœpisse, nec posse à quoquam nostrum sibi communicari, qui episcopo Cornelio in catholica Ecclesia de Dei iudicio & cleri ac plebis suffragio ordinato, [7] profanum altare erigere, & adulteram cathedram collocare, & [8] sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentauerit. Proinde si resipiscere, & ad sanæ mentis concilium redire vellet, ageret pœnitentiam, & ad Ecclesiam supplex rediret. Quam vanum est frater charissime, vt, [9] Nouatiano nuper retuso & refutato, & per totum orbem à sacerdotibus Dei abstento, nunc adulatores adhuc nobis patiamur illudere, & de maiestate ac dignitate Ecclesiæ iudicare? Dirigantur [10] in prouinciam, & ad plebem Arelate consistentem, à te litterę : quibus [11] abstento Martiano, alius in locum eius substituatur, & grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratrib. nostris annis istis superiorib. [12] excessisse sine pace; vel cæteris subueniatur qui supersunt, & diebus ac noctibus ingemiscũt, & diuinam ac paternam misericordiam deprecantes, solatium nostræ opitulationis exposcunt. Iccirco enim, frater charissime, copiosum corpus est sacerdotum concordiæ mutuæ glutino atque vnitatis vinculo copulatum, vt si quis ex collegio nostro hæresim facere, & gregem Christi lacerare & vastare tentauerit, subueniant cæteri, & quasi pastores vtiles & misericordes, oues dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis, munitionibus suis ruptis, infestus & periculosus esse nauibus cœperit; nonne nauigantes ad [13] alios proximos portus naues suas dirigunt, vbi sit tutus & salutaris introitus & statio secura? aut si in vita [14] stabulum aliquod obsideri & teneri à latronibus cœperit, vt quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur; nonne commeantes, hac opinione comperta, stabula alia in itinere appetunt tutiora, vbi sint fida hospitia, & receptacula commeantibus tuta? [15] Quod nunc esse apud nos debet frater charissime, vt fratres nostros, qui vitatis Martiani scopulis, petunt Ecclesiæ portus salutares, suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate, & stabulum commeantibus præbeamus tale, quale est in Euangelio, quo à latronibus sauciati & vulnerati susci pi & foueri, & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim maior aut melior cura præpositorum, quam diligenti sollicitudine & medela salubri fouendis & conseruandis ouibus prouidere? cum Dñs loquatur & dicat: *Quod infirmatũ est, non cõfortastis: & quod male habuit, nõ corroborastis: & quod cõtribulatũ est,* [16] *nõ cõsolatiestis: & quod errauit, nõ reuocastis: & quod periit, nõ inquisistis: & dispersæ sunt oues meæ, eo quod nõ sint pastores, & factæ sint in cõmesturã omnibus bestijs agri, & nõ fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos, vt non pascant oues meas & iam non pascent eas, & extraham eas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio.* Cum ergo pastoribus talibus, per quos dominicæ oues negliguntur & pereunt, sic Dominus comminetur ; quid nos aliud facere oportet frater charissime, quam [17] colligendis & reuocandis Christi ouibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapsorum vulneribus paternæ pietatis adhibere medicinam? quando & Dominus in Euãgelio moneat & dicat: *Non est opus sanis medicus, sed male habentibus.* Nam etsi pastores multi sumus, vnum tamen gregem pascimus, & oues vniuersas, quas Christus sanguine suo & passione quæsiuit, colligere & fouere debemus; nec pati supplices & dolentes fratres nostros crudeliter

Ezech. 34.

Luc. 10.

Matt. 9.

despi-

despici, & superba quorundam præsumptione calcari. Act.2. Cum scriptum sit: *Ille autem qui contumax est vir, sui iactans,* 18 *nihil omnino perficiet, qui dilatauit tanquam infernus animam suam*: & eiusmodi homines Dominus in euangelio suo culpet & damnet, dicens: *Vos estis qui iustificatis vos in conspectu hominum, Deus autem dignoscit corda vestra,* 19 *quoniam quod excelsum est in hominibus, execratio est in conspectu Dei.* Execrabiles & detestabiles dicit esse, qui sibi placeant, qui tumidi & inflati aliquid sibi arroganter assumant. Ex quibus cum Martianus esse cœperit, & se Nouatiano coniungens, aduersarius misericordiæ & pietatis extiterit: sententiam non dicat, sed accipiat, nec sic agat quasi ipse iudicauerit de collegio sacerdotum, quando ipse sit ab vniuersis sacerdotibus iudicatus. Seruandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum 16 Cornelij & Lucij honor glorioſus; quorum memoriam cum nos honoremus, multo magis tu frater chariſſime honorificare & seruare grauitate & auctoritate tua debes, qui vicarius & successor eorum factus es. Illi enim pleni spiritu Dei, & in glorioſo martyrio constituti, dandam esse lapſis pacem censuerunt, & pœnitentia acta, fructum communicationis & pacis negandum non esse litteris suis signauerunt, quam rem omnes omnino vtique censuimus. 11 Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus, in quibus vnus esset spiritus: & ideo manifestum est eum Spiritus sancti veritatem cum cæteris non tenere, quem videmus diuersa sentire. Significa plane nobis, quis in locum Martiani Arelate fuerit subſtitutus, vt sciamus ad quem fratres nostros dirigere, & cui scribere debeamus. Opto te frater chariſſime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXVII.

1. Faustinus collega noster Lugduni consistens] *Haud dubie legendum*: Faustinus, *non*: Eaustinus, *vt solus operarum vitio Gryphius habet. Fuit autem ipse Lugdunensis episcopus 5 si catalogis illius sedis episcoporum creditur.*

2. in eadem prouincia] *Prouincia Lugdunensis complectitur sub se Episcopatus quatuor. Heduensem siue Augustodunensem, Lingonensem, Matisconensem, & Cabilonensem*

3. Martianus Arelate consistens] *Existimant quidam successorem hunc fuisse D. Honorati, quis vero in illius locum constitutus sit à Stephano, non constat.*

4. seruis Dei pœnitentibus & dolentibus] *Recte sic Manut. & & Morelius, antea erat.* seruis Dei pro eo dolentibus.

5. claudantur] *Sic Manut. & Cambron. codex. Morelius cum cæteris:* cludantur: *prius malo.*

6. & cum ad nos in Africam legatos misisset] *Ita Camb. vetus exemplar, Remboldus, Manut. & Morelius: Erasmici vero omnes:* legatum, *sed male, nam plures legatos ad Cyprianum missos à Nouatiano patet ex epistola xli.*

7. prophanum altare erigere] *Similia habes frequenter apud Cyprianum & Optatum Mileuitanum contra Parmen. Donatist. ac Augustin. contra Donatistas.*

8. sacrilega sacrificia] *Hæc rursum ad illum Cypriani errorem pertinent, de quo supra epistola ad Antonianum.*

9. Nouatiano illic nuper retuso] *Ita excusi omnes Cambr. vero cod.* recuso.

10. in prouinciam & ad plebem Arelate consistentem] *Prouincia Arelatensis quatuor etiam sub se habet Episcopatus, Tolonensem, Tricastrinensem, Massiliensem, & Arausicanum, scribit etiam Gagnæus li. 9. de gestis Caroli 5 olim regni Burgundionum primorem fuisse ciuitatem Arelaten, quasi aram latam dictam ab Ara duabus columnis imposita, ad quam humanas litabant hostias, donec, à D. Trophimo primo eorum Episcopo, ad fidem conuersi sunt illius loci incolæ.*

11. absente Martiano alius in locum eius constituatur] *Licuisse iam olim Pontificibus Romanis Episcopos iustis de causis excommunicare, immo destituere, & nouos in eorum locum substituere: perspicuum facit hoc loco Cyprianus de Gallijs. Quod mirum in modum auctoritatem commendat & Primatum. Excommunicauerunt etiam alios Episcopos Romani Pontifices, vti Nestorium Episcopum Constantinopolitanum Cœlestinus, Timotheum Alexand. Simplicius, Theophilum, Alexand. etiam post mortem Innocentius. Electus etiam est & depositus Dioscorus Alexandrinus, & Petrus Antiochenus à Felice.*

12. excessisse sine pace] *Nouatiani enim pacem negabant, dicentes à solo Deo remitti posse peccata; vti supra deduximus epistola ad Antonianum.*

13. alios proximos portus] *Particulæ* alios, *quæ reperitur in excus. vet. & apud Remboldum, desideratur autem in cæteris: rursum recte addita est à Manut. & Morel.*

14. stabulum aliquod] *Stabulum pro diuersorio accipitur etiam à Plauto, quum dicit in Aulul. Neutrobi habeam stabile stabulum. Dicitur enim à stando Stabulum, id est, locus in quo statur. Alludit autem ad locii Lucæ 11. vbi etiam hac voce vtitur vulgatus interpres, & alibi Vlpianus Iureconsultus, cui & stabularij nomen pro cauponæ non est incognitum.*

15. Quod nunc esse apud nos debet] *Ita Cambr. cod. & Manut. vetus vero excusus & Remboldus:* Quod necesse est apud nos esse, *omissa particula:* debet, *quæ nescio vnde irrepserit in Erasmicos omnes.*

16. non consolati estis] *Hanc lectionem Manut. & Cambron. cod. veram esse, non aliam illam:* non consolidastis, *patet ex epistola supra 54.*

17. colligendis & reuocandis] *Magis placet hæc Cambron. cod. lectio, quam excusorum omnium,* & reponendis.

18. nihil omnino perficiet] *Ita castigandum hunc locum supra ostendimus epistola lv. & certe sic legit etiam hic Cambr. cod.*

19. quoniam quod excelsum est] *Sic Cambronen. & excusi omnes, quare non placet Manutij lectio:* quia,

20. Cornelij & Lucij] *Cornelij statutum, de pace Lapsis danda, habes supra epistola ad Anton. sed Lucij non exstat. Statutorum autem Cœcilij Africæ eadem de re fit mentio epistola liij.*

21. Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus] *Insignis locus contra hæreticorum varietatem, & pro fidei Catholicæ vnitate.*

AD CLERVM ET PLEBES IN Hispania consistentes, de Basilide & Martiale.

EPISTOLA LXVIII.

ARG. *Cum Basilides & Martialis Episcopi lapsi essent & libellis Idololatriæ contaminati, laudat Cyprianus cum coëpiscopis Clerum & Plebem Hispaniarum, quod in locum eorum Sabinum & Felicem legitima electione sustituissent: præsertim quum iuxta Cornelij statutum, Episcopi lapsi ad pœnitentiam quidem agendam admitti possent, sed à sacerdotali honore prohiberentur. Obiter etiam quædam attingens de veteri electionis Episcoporum ritu. Sub Stephano autem scriptam esse, contextus indicat.*

CYPRIANVS, [1] CÆCILIVS, PRIMVS, Polycarpus, &c. Felici presbytero & Plebibus consistentibus [2] ad Legionem & Asturicæ. Item [3] Lælio diacono & plebi Emeritæ consistentibus fratri in Domino S.

CVM [4] in vnum conuenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos [5] per Felicem & Sabinum Episcopos nostros pro fidei vestræ integritate, & pro Dei timore fecistis, significantes Basilidem & Martialem, libellis idololatriæ commaculatos, & nefandorum facinorum conscientia vinctos, episcopatum gerere, & sacerdotium Dei administrare non oportere: & desideraſtis rescribi ad hæc vobis, & iustam pariter ac necessariam solicitudinem vestram vel solatio, vel auxilio nostræ sententiæ subleuari. Sed enim desiderio huic vestro non tam nostra consilia, quam diuina præcepta respondent, quibus iam pridem mandatur voce cœlesti, & Dei lege præscribitur, quos & quales oporteat deseruire altari, & sacrificia diuina celebrare. in Exodo namque ad Moysen Deus loquitur, & monet, dicens: *Sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum, sanctificentur ne forte derelinquat illos Dominus.* Et iterum: *Et cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur.* Item in Leuitico præcipit Dominus, & dicit: *Homo, in quo fuerit macula & vitium non accedet offerre dona Deo.* [6] Quæ cum prædicta & manifesta sint nobis, præceptis diuinis necesse est obsequia nostra deseruiant 7 nec personam in eiusmodi rebus accipere, [8] aut aliquid cuiquam largiri potest humana indulgentia, vbi intercedit & legem tribuit diuina præscriptio. Neque enim immemores esse debemus, quid ad Iudæos per Esaiam prophetam locutus sit Dominus increpans & indignans, quod contemptis diuinis præceptis, humanas doctrinas sequerentur: *Populus iste, inquit, labijs suis honorificat me, cor vero eorum longe separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes,* quod item Dominus in Euangelio repetit & dicit: *Reijcitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis.* Quæ ante oculos habentes, & sollicite ac religiosè considerantes, in ordinationibus sacerdotum, non nisi immaculatos & integros antistites eligere debemus, qui sancte, & digne sacrificia Deo offerentes, audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis

Lib. 1. ep. 4.

Exod. 19.

Leuit. 11.

Esa. 29.

Marc. 7.

domi-

dominicæ incolumitate, cum scriptum sit: *Deus peccatorem non audit: sed si quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit illum audit.* Propter quod plena diligẽtia, exploratione sincera, oportet eos ad sacerdotium deligi, quos à Deo constet audiri. Nec sibi plebs blandiatur, quasi immunis esse à contagio delicti possit, cum sacerdote peccatore communicans, & ad iniustum atque illicitum præpositi sui episcopatum consensum suum commodans, quando per Osee prophetam comminetur & dicat censura diuina: *Sacrificia eorum tanquam panis luctus: omnes qui manducant ea, contaminabuntur.* Docens scilicet & ostendens omnes omnino ad peccatum constringi, qui fuerint profani & iniusti sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in Numeris manifestari inuenimus, quando Chore, & Dathan, & Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licẽtiam vendicauerunt. Illic quoque per Moysen præcepit dominus, vt ab eis populus separetur, ne facinoris coniunctus, eodem facinore & ipse perstringatur: *Separamini*, inquit, *à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ea quæ ad eos pertinent, ne simul pereatis in peccato eorum.* propter quod plebs obsequens præceptis dominicis, & Deum metuens, à peccatore præpositio separare se debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere; quando ipsa maxime habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes, vel indignos recusandi. Quod & ipsum videmus de diuina auctoritate descendere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, & dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio cõproberur, sicut in Numeris dominus Moysi præcipit dicens: *Apprehende Aaron fratrem tuum, & Eleazarum filium eius, & impones eos in montem coram omni synagoga, & exue Aaron stolam eius, & indue Eleazarum filium eius, & Aaron appositus moriatur illic.* Corã omni synagoga iubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit & ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, vt plebe præsente, vel detegantur malorũ crimina, vel bonorum merita prædicentur, & sit ordinatio iusta & legitima, quæ omnium suffragio & iudicio fuerit examinata. Quod postea secundum diuina magisteria obseruatur in Actis apostolorum; quando de ordinando in locum Iudæ episcopo, Petrus ad plebem loquitur: *Surrexit*, inquit, *Petrus in medio discentium, fuit autem turba in vno.* Nec hoc in episcoporum tantum & sacerdotum, sed in diaconorum ordinationibus obseruasse apostolos animaduertimus, de quo & ipso in Actis eorũ scriptum est: *Et conuocauerunt*, inquit, *illi duodecim totam plebem discipulorum, & dixerunt eis.* Quod vtique iccirco tam diligenter & caute conuocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium, vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnunquam indignos non secundum Dei voluntatem, sed secundum humanam præsumptionem, & hæc Deo displicere, quæ nõ veniant ex legitima & iusta ordinatione, Deus ipse manifestat per Osee prophetam dicens: *Sibimet ipsis constituerunt regem, & non per me.* Propter quod diligenter de traditione diuina, & apostolica obseruatione obseruandum est & tenendum, quod apud nos quoque, & fere per prouincias vniuersas tenetur, vt ad ordinationes rite celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, episcopi eiusdem prouinciæ proximi quique conueniant, & episcopus deligatur plebe præsente, quæ singulorum vitam plenissime nouit, & vniuscuiusque actum de eius cõuersatione perspexit. Quod & apud vos factum videmus in Sabini collegæ nostri ordinatione, vt de vniuersæ fraternitatis suffragio, & de episcoporum, qui in præsentia conuenerant, quidue de eo ad vos litteras fecerant, iudicio episcopatus ei deferretur, & manus ei in locum Basilidis imponeretur. Nec rescindere ordinationem iure perfectam potest, quod Basilides post crimina sua detecta, & conscientiam etiam propria confessione nudatam, Romam pergens, Stephanum collegam nostrum longe positum, & gestæ rei ignarum fefellit vt exambiret reponi se iniuste in episcopatum, de quo fuerat iuste depositus. hoc eo pertinet, vt Basilidis non tam abolita sint, quam cumulata delicta, vt ad superiora peccata eius etiam fallaciæ & circumuentionis crimen accesserit. Neque enim tam culpandus est ille, cui negligenter obreptum est, quam hic execrandus, qui fraudulenter obrepsit. Obrepere autem si hominibus Basilides potuit, Deo non potest, cum scriptum sit: *Deus non deridetur.* Sed nec Martiali potest profuisse fallacia, quo minus ipse quoque delictis grauibus inuolutus, episcopatum tenere non debeat, quando & apostolus moneat, & dicat: *Episcopum oportet esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem.* Quapropter cum (sicut scripsistis fratres dilectissimi, & vt Felix & Sabinus collegæ nostri asseuerant, vtque alius Felix de Cæsarauguſta fidei cultor ac defensor veritatis, litteris suis significat) Basilides & Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint: Basilides adhuc insuper, præter libelli maculam, cum infirmitate decumberet, in Deum blasphemauerit, & se blasphemasse confessus sit; & episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere sponte deponens, ad agendam pœnitentiam conuersus sit, Deum deprecans, & satis gratulans, si sibi vel Laico communicare contingeret: Martialis quoq; præter gentilium turpia & lutulenta conuiuia: & collegia diu frequentata, & filios in eodem collegio, exterarum gentium more, apud profana sepulchra depositos, & alienigenis consepultos; actis etiam publice habitis apud procuratorem Ducenarium obtemperasse se idololatriæ, & Christum negasse contestatus sit: cumque alia multa sint & grauia delicta, quibus Basilides & Martialis implicati tenentur; frustra tales episcopatum sibi vsurpare conantur, cum manifestum sit eiusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere. Maxime cum iam pridem nobiscum & cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac iustus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreuerit eiusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti; ab ordinatione autem Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Nec vos moueat fratres dilectissimi, si apud quosdam in nouissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus vacillat, aut pacifica concordia non perseuerat. Prænunciata sunt hæc futura in sæculi fine, & Domini voce, atque Apostolorum contestatione prædictum est: deficiente iam mundo, atque appropinquante antichristo, bona quæque deficere, mala vero & aduersa proficere. Non sic tamen, quamuis nouissimis temporibus, in Ecclesia Dei aut euangelicus vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, vt non supersit portio sacerdotum, quæ minime ad has rerum ruinas, & fidei naufragia succumbat; sed fortis & stabilis honorem diuinæ maiestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris obseruatione tueatur. Meminimus & tenemus, succumbentibus licet & cedentibus cæteris, Mathathiam legem dei vindicasse fortiter: Heliã Iudæis deficiẽtibus atque à religione diuina recedẽtibus stetisse, & certasse sublimiter: Danielem nec solitudine regionis alienæ, nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum, frequenter ac fortiter gloriosa edidisse martyria: tres item pueros nec annis, nec minis fractos, contra ignes Babylonios fideliter obstitisse, & victorem regem in ipsa sua captiuitate vicisse. Viderit vel præuaricatorum numerus, vel proditorum, qui nunc in Ecclesia contra Ecclesiam surgere, & fidem pariter ac veritatem labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens, & religio integra, & non nisi domino & Deo suo anima deuota, nec Christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat & exaltat ad gloriam secundum quod beatus Apostolus Paulus hortatur & dicit: *Quid enim si exciderunt à fide quidam eorum, nunquid infidelitas illorum, fidem Dei euacuauit? absit. Etenim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Si autem omnis homo mendax est, & solus Deus verax; quid aliud serui, & maxime sacerdotes Dei facere debemus, nisi vt humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta dominica custodientes, in Dei veritate maneamus? Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterunt, fratres dilectissimi, qui

deifi-

Ioan. 9.
Osee 9.
Num. 16.
Num. 10.
Act. 1.
Act. 6.
Osee 8.
Gal. 6.
Titum 1.
1. Tim. 4.
2. Pet. 2.
Mach. 2.
3. Reg. 19.
Dan. 6. & 14.
Dan. 4.
Rom. 3.

deificam disciplinam negligendam putant, & cum Basilide & Martiale temere communicant, conturbare fidem nostram res ista non debet, cum Spiritus Sanctus in psalmis talibus comminetur, dicens: *Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro: si videbas furem concurrebas ei,* [34] *& cum adulteris portionem tuam ponebas.* Psal. 49. Consortes & participes ostendit eos alienorum delictorum fieri, qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Paulus apostolus scribit & dicit: *Susurratores, detractores, abhorrentes Deo, iniuriosi, superbi, iactantes sui, adinuentores malorum, qui cum iustitiam Dei cognouissent,* [35] *non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, morte sunt digni, non tantum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia,* inquit, *agunt, morte sunt digni.* Rom. 1. Manifestat, & comprobat morte dignos esse, & ad pœnam venire non tantum illos, qui mala faciunt, sed etiam eos, qui talia agentibus consentiunt, qui dum malis & peccatoribus, & pœnitentiam non agentibus illicita communicatione miscentur, nocentium contactibus polluuntur, & dum iunguntur in culpa, sic nec in pœna separantur. Propter quod integritatis & fidei vestræ religiosam sollicitudinem, fratres dilectissimi, & laudamus pariter & probamus; & quantum possumus, adhortamur litteris nostris, ne vos cũ profanis & maculatis sacerdotibus communicatione sacrilega misceatis, sed integram & sinceram fidei vestræ firmitatem religioso timore seruetis. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXVIII.

1. Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, Lucianus, Successus] *De omnibus his supra diximus epistola liiij. excepto:* Primo, *cuius sit quoque mentio Epistola sequenti, & in Synodo cognominatur à Mygirpa. Porro legendum:* Lucianus, *patet tum ex illa epistola & sequentem ex Syn. quare non placet quod habent Dun. Marc. & Cauch.* Lucilianus, *neque quod Afflig.* Lucinianus, Sed. tus, Fortunatus, Ianuarius, Secundinus, Pomponius] *De Sedato (nam sic legunt Ms. & excusi omnes) & Pomponio vide supra epistolam lxxj. de Ianuario vtroque epistolam sequ. & Synod. Carthag.*

Petrus] *Hic in Synodo appellatur ab Hippone Diarrhylo.*

Anlius, Aurelius Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax] *Aurelius secundus in Synodo cognominatur à Chullabi, Venantius à Tymisa, Quietus à Buruch, Tenax siue Thenax vt legunt Afflig. Dun. Bland. & March.) ab horreis Galiæ. De Rogatiano & Felici supra Epistola 65.*

Faustus, Lucius, Vincentius, Libosus, Geminius, Marcellus &c.] *Faustus ibidem nũcupatur à Tinida regia, Vincentius à Thibari, Libosus à Vaga, Geminius à Furnis & Marcellus à Zama, Lucij sic mentio epistola quoque sequ. & infra epistola 78. & 80. plurium quoque eiusdem nominis in Synodo; de aliis supra epistola liiij.*

Adelphius, Victoricus, & Paulus] *Adelphius Episcopus fuit à Thasbalte, Victoricus à Thabraca, Paulus confessor à Bobba.*

2. ad legionem & Asturicæ] *Hinc colligitur Asturicam olim contributam Legionis regno non Gallicis vt hodie, neque id mirum est, quod vtrumque id regnum sit in Tarraconensi tractu, quem Pomponius Mela tertiam facit Hispaniæ totius partem reliquas enumerans. Beticam, quæ hodie Granata regnum complectitur, & Lusitaniam quæ nunc Portugallia dicitur. Quam Distinctionem, si sequamur, sub Tarraconensi continentur hodie regna sex, Castellæ, Legionis, Galliciæ, Nauarræ, Cathalonicæ, Arragoniæ.*

3. Lælio Diacono & plebi Emeritæ] *Emeritam Mela Lusitaniæ contribuit, quæ hodie vocatur Merida: Porro pro eo quod vulgati excusi omnes, Manut. quoque & Morelius habebant,* Ælio, *substituimus ex Ms. quatuor, veteri excuso & Remboldi cod.* Lelio, *quod primo mutatum est ab Erasmo, quem miror non animaduertisse illud Remboldi cod. mendum in argumento, vbi dicit ad Felicem & Paulum scriptam hanc epistolam; sed vti cætera omnia argumenta Remboldi, ita & hoc ad verbum descripsit: quod tamen nec Morelius animaduertens eodem modo legit.*

4. Cum in vnum conuenissemus] *Scriptam constat hinc in Synodo quapiam, hanc epistolam. sed ante illam Carthaginiensem an post, non satis constat.*

5. per Felicem & Sabinum] *Eo quod Sabinum ex sequentibus constet substitutum in locum Basilidis, suspicor Felicem Martiali suc. essisse quorum vnum Asturicæ, alterum Emeritæ Episcopos fuisse constat.*

6. Quæ cum prædicta & manifesta sint] *Ita Cambr. Bland Angl. Afflig. & Dun. cod. March. vero & Morelius:* manifestata; *superflue autem additum fuit in vulgatis excusis:* vel mandata, *neque enim id habent Ms.*

7. nec personam in eiusmodi rebus accipere] *Ms. quidem legunt:* nec persona &c. accipi, *sed prius magis accedit ad scripturarum phrasin ad quas alludit.*

8. aut aliquid] *Sic recte Manu. & Mor. & Ms. pro eo quod erat:* aliud. Nec sibi plebs blandiatur quasi immunis esse à contagio] *Ita solus Manu. & Camb. cod. cæteri omnes:* contagione, *vtrumque latine dicitur.*

9. & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis] *Ita Ms. & excusi omnes præter Camb. qui habet:* tangere, omnia quæ sunt eis. *non male, qui etiam hoc habet peculiare, vt paulo post (vti & epistola præced.) legat duntaxat:* ad sacrilega sacerdotis, *non addat autem vocem:* sacrificia. *Atque adeo magis quidem placet vt hic legatur:* sacrilega, *quia epistola præcedenti eodem modo loquatur. sed nolui quicquam mutare, eo quod cæteri Ms. legant:* sacrilegi, *cum excusis omnibus.*

10. quando ipsa maxime habeat potestatem vel eligendi] *Quid sibi hic velit Cyprianus, paulo post indicat dum dicit: hoc de diuina auctoritate descendere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, idq; vt plebe præsete vel detegatur malorũ crimina, vel honorũ merita prædicentur, atque ita nemo ad altaris ministerium vel sacerdotalem locum indignus obrepat. Non mirum itaque est quod hic dicit, plebem maxime habere potestatem eligendi dignos, vel indignos recusandi, quia ipsius erat, crimina seu merita detegere, quod si non faceret, merito illi imputaretur indigni ad episcopatum promotio.*

11. Apprehende Aaron] *Ita March. Afflı. Dun. & vet. excu. cod. pro quo Remboldum sequuti cæteri excusi:* Prehende Aaron; *prius visitatum est magis classicis auctoribus, quare placet magis; legunt etiam Ms.* Eleazar, *sed:* Eleazarum, *malo, tum hic, tum paulo post.*

12. coronam omni synagoga] *Verba hæc hodie desiderantur in editione & latina & lxx. legisse autem Cyprianum constat ex textu, nam vrget illa ipsa verba.*

13. de ordinando in locum Iudæ Episcopo] *Alludit ad illud psal. Episcopatum eius accipiat alter: Ms. tamen legunt:* Apostolo.

14. in medio discentium] *Discentium vertit quod vulgo legitur:* discipulorum, *phrasi à Tertull. mutuata; quam videre est lib. de patientia, de vera carne Christi, de præscript. aduersus hæret. & alibi frequenter.*

15. Sibimetipsis] *Ita legendum supra diximus Epistola lv. & sic legunt hic Ms. omnes.*

16. Propter quod de traditione diuina &c.] *Non recte quidam prophanam illam hinc confirmare nituntur suorum ministrorum institutionem, per plebem aut magistratus laicos. Neque enim hinc haberi aliud potest, quam quod plebe præsente electiones fierent, cuius causam supra diximus. Non negamus itaque veterem electionis Episcoporum ritum, quo plebe præsente, immo suffragijs plebis eligi solent. Nam in Africa illum obseruatum constat, ex electione Eradij successoris D. Aug. de quo exstat epistola eius 120. in Græcia atate Chrys. ex lib. 3 de sacer. in Hispanijs ex hoc Cypriani loco & Isidoro li. 2. de officiis. in Gallijs ex epistola Celest. papæ 2. Romæ ex ijs quæ supra diximus epistola ad Antonianum; vbique etiam alibi ex epistola Leonis 87. Et perdurasse eam consuetudinem ad Gregorium 1. vsque, ex eius epistolis, immo & ad tempora vsque Caroli & Ludouici Imperatorum ex 1. li. Capitulorum eorundem satis constat verum plebi sola suffragia, concessa non electionem quæ per subscriptionem fieri solet. perspicuum sit. Imprimis ex Concil. Laodic. can. 12. & 13 vbi prohibetur electio Episcoporum, per plebem fieri, & D. Hiero. epistola ad Euagrium dum dicit, electionem Alexandrini Episcopi à presbyteris fieri solere, deinde ex dicta epistola Leonis. qui singulorum in electione propria distinguens officia, vota requirit ciuium, testimonia populorum, honoratorum arbitrium, electionem clericorum, & denuo postea subscriptionem clericorum, honoratorum testimonium, Ordinis & plebis consensum. Hoc enim potissimum tunc agebatur, vt inuitæ plebi non daretur Episcopus. Non tamen sic, vt cogerentur Episcopi admittere quemcunque plebs postulasset, vti patet ex can. 1. & 2. Gracarum Synod. à Martino Bracarensi collectarum, & ex dicta Cælestini epistola, & Stephani papæ decreto lxiij dist. c. Nosse. Sed si quem petisset contra statuta canonum, denuo & sæpius conuocari solitos clerum & plebem, donec concordarent in idoneum quæpiam; colligere est ex epistola Gelasij papæ ad Philippum & Gerontium citata à Gratia. dist. 63. c. Plebs. Si qua autem contradictio quorundam oboriretur, discutiebantur primo personæ contradicentes, & tum demum, si vera non essent quæ obijcerentur, ordinabatur Episcopus, vti constat ex can. 40. Concil. Carthag. 3. Si denique nec ita fieret concordia, interponebat suam auctoritatem Archiepiscopus, & quem ille probasset, pro episcopo habebatur. Accedere denique oportebat confirmationem Metropolitani, iuxta Can. 4. Con. Nic. Aut Primatis, iuxta concil. Carthag. 3. Aut legati Apostolici, de quo Concil. Sardic. c. 20. Leo papa epist. ad Anast. Thessa. Simplicius ad Achat. Constantino. & Bonifa. ad Eulal. Alexand. Aut certe summi Pontificis, præsertim in electione Patriacharum Antiocheni, Alexandrini, Constantinopolitani & Hierosolymitani, vti constat ex Syn. Constantin. 1. epist ad Damasum, epist Theod. & Martiani imper. ad Leonem papam, & epist. Conciliabuli Antioch. ad Iulium. Neque vero hæ sufficiebant, sed accedere præterea debebat consecratio, siue quam vocat Cyprianus manusimpositio, per episcopos qui conuenerant; quos vt minimum duos esse oportebat, vt ex Canonibus satis superque manifestum est.*

17. Neque rescindere &c. quod Basilides Romam pergens] *Etiam hic locus pro Romani Pontificis auctoritate facit; vtpote quo constet Episcopos sede eiectos in Hispanijs, solere ad illum excurrere: quamquam hoc factum Basilidis ideo non probet, quod Stephanum papam fefellerit, & illi fraudulenter obrepserit. Idipsum fecere in Oriente D. Athanasius Alexandrinus, Paulus Constantinopolitanus, Marcellus, Aucijre & Asclepas Gazæ episcopi, ab Arianis expulsi (teste Zozomeno) apud Iulium pontificem, ab eodem sedibus suis restituti. Hoc ipsum Stephanus Carthaginiensis antistes cum Concilio Mauritaniæ, egit apud Damasum, dum conqueritur de sede eiectis Episcopis; & antiquis regulis sancitum esse dicit, tale quid tum prius tractandum esse, prinsquam ad notitiam almæ sedis ductum esset &c. Apud Innoc. primum D. Chrysost. Constan. apud Leonem Theodoretus Cyri. & Flauianus Constant. Ignatius denique Constantinop. Episcopus, apud Nicolaum primum. Eode m*

pe' tinet tragœdia Anthemij etiam Constantinop. Episcopi. qui ab Agapito sede deiectus est, & in locum eius substitutus Menas; ac preces & minæ Theodoræ Augustæ apud Siluerium & Vigilium Pontifices, pro restitutione Anthemij. Postremo Canon ille Nicæni concilij, de quo tanta inter Africanos & Romanos Episcopos fuit cõtrouersia; quem tamen genuinum esse constat ex epistolis Felicis, Iulij & Zozymi Romanorũ Pontificum; & quæ pene ad vnum omnes primi illi Romani Pontifices Martyres habent, de appellatione episcoporum ad sedem Romanam.

18. ac tacitæ veritatis ignarum] *Vocem:* tacitæ, *recens adiecimus ex codic. Angl. in cæteris desiderabatur.*

19. vt exambiret] *Rectè sic Manut. & Morelius & vetus excusus, nam sic etiam supra epistola xv.* exambire, *ad Martyres dixit, quare non rectè pro eo Erasmus:* ambiret.

20. Neque enim tam culpandus est cui negligenter obreptum est] *Obreptionem siue subreptionem vocant Iureconsulti, mendacium, quod in fraude tacendi cõmittitur, atq; ita impetrata rescripta siue Imperatorum siue Pontificum, irrita declarantur. Cod. Si contra Ius L. Etsi. ac de rescript. c. Dilectus vbi eadem prorsus est facti ratio qua hic; vtpote quũ loquatur ibi Pontifex de eo, qui amotionis suæ, seu excõmunicationis, qua tenebatur astrictus, nullã fecisset mentionẽ. Rectè itaque tales litteras surrepitias ordinationem Sabini rescindere non potuisse paulo prius dixit.*

21. Deus non deridetur] *Ita Ms. omnes & supra quoque Cyprian. epist. 52. quare non placet illud:* irridetur.

22. Felix de Cæsaraugusta] *Cæsaraugusta ciuitas est metropolis regni Arragoniæ, quæ hodie Sarragossa nuncupatur, in eodem Tarraconensi tractu; atque adeo non longe ab episcopatibus iam dictis.*

23. si sibi vel laico communicari] *De communicatione laica supra diximus epistola ad Antonianum.*

24. gentilium turpia & lutulenta conuiuia & collegia diu frequẽtata] *Etiã hũc locũ ita ex cod. Angl. castigauimus pro eo quod erat:* in collegio diu frequẽtata. *Nã cõuiuia quæ Tertul. lib. 2. ad vxorẽ Sodalitia, & Cicero de Senect. Sodalitates dicit, Martianus collegia sodalitia, & collegia nuncupat, illa ea interdicit, ff. de collegijs & illicitis corpor. L. Mandatis.*

25. Filios in eodem collegio. &c. apud profana sepulchra depositos] *Alludit etiam hic ad illas sodalitates, quæ hoc habebant, vt in eodem sepulchro sepelirẽtur. Sodales enim etiã illos dici Iureconsultis, patet L. sodales eod. titul. Est autem locus insignis contra eos, qui nullam habent sepulturæ curã, sed quibus perinde est siue apud hæreticos, siue apud Cacholicos, immo siue in terra consecrata siue foris sepeliantur. Nam vocando sepulcra illa prophana, satis insinuat, in ecclesia iã tũ loca sacra fuisse, in quibus sepelirentur fideles quæ κοιμητήρια à Græcis nuncupantur ἀπὸ τοῦ κοιμᾶν quod est dormire. Dormire enim fideles Mortui in scripturis dicuntur. Certe cæmiterij in quo passus & sepultus est Xistus Pontifex, meminit Cyprianus epistola penultima. & Pontius in vita Cypria. Sua etiam ætate conqueritur Opt. Mileuit à Donatistis (li. 6. contra Parmen.) solis Cœmiteria occupata, ita vt non permitterent in illis sepeliri corpora catholicorum. Et vt alios omittam, D. Dion. Areopag. disertis verbis in honorato loco cum alijs eiusdem ordinis corporibus, recondi solere corpora mortuorum dicit, sub finem eccle. hier. ac D. Clemens Rom. Apost. constit. lib. 6. c. 30. conuentus ad cœmiteria meminit.*

26. Apud procuratorem Ducenarium] *Iudicem Ducenarium intelligit, de cuius institutione Sueto in Aug. Cæs. c. 34. Ad tres (inquit) iudicum decurias quartam addidit ex inferiori censu, quæ ducenariorum vocaretur, tu licaret q; de leuiorib. summis. Ipsos ita q; iudices, quum primum de censu dumtaxat iudicium facerent; verisimile est ætate Cypriani etiam in Christianos prætextu legum fuisse. Ducenarius etiam dicebatur, qui duas centurias ducebat in acie secunda, iuxta Veget. lib. 2 c. 8. Quinetiã singula militiæ equestris officia enumerãs D. Hier. (ad Pãmach. contra errores Ion. Hieros.) quarto loco Ducenariũ collocat. Post tribunũ (inquit) Primicerius, deinde Senator, Ducenarius, Biarchus, Circitor, Eques, Tyro.*

27. etiam Cornelius collega noster] *Huius sit quoque mentio epistola præcedenti & ij. ad Stephanum, quo nempe statutum fuit, vt lapsi episcopi neq; ad honorem sacerdotalem, neq; ad Cleri ordinationem admitterentur, sed solum vt Laici communicarent; supra quoq; eiusdem facta est mentio epistola ad Epictetum. Fit autem mihi verisimile, factum id decretum in Romana Synodo.*

28. ab ordinatione autem Cleri] *Hic ordinationem dicit, quod supra manus impositionem, quam tũ clericis, tum in Episcopis ab ipsis Apostolicis temporib. obseruatam, satis liquet ex epistolis Pauli ad Timotheum & Titum, & eo quod Act. 14. scribuntur Paulus & Barnabas ordinasse per ciuitates presbyteros.*

29. Nec vos moueat] *Similem habes locum supra epistola lv.*

30 gloriosa edidisse martyria] *Ita ex cod. Cauchii, pro eo quod cæteri habebant:* gloriose, *minus rectè. Quam autem de pluribus loquatur Danielis martyriis, non dubium, quin etiam captiuitatem eius ob Belem & Draconẽ interfectos intelligat, de quo latius To. 2. li. de orat. Dominica.*

31. nec annis nec minis fractos] *Sic quinq; cod. Mss. & Manut. pro eo quod legebatur:* armis, *corruptissima; neq; enim vllis armis tres pueros aggressus est Nabuchodonosor.*

32. filium Dei euacuauit] *Vide de hac lectione sup. epistolam lv. certe etiam hic Mss. & excusi omnes excepto Manut. sic legunt, ipse quoque Manut. epistol. sequenti.*

33. Quare si qui de collegis nostris exstiterint qui, &c.] *Quum 4. Mss. & excusi omnes priores sic legant, non placet etiam hic Manu. & Cambron. cod. lectio, qui omittunt voces exstiterint. & :* qui.

34. & cum adulteris portionem tuam ponebas] *quia Ms. legunt:* portionem tuam, *magis placet hæc cæterorum excusorum conformis lectio, quam Manut.* particulam tuam, *nisi velis etiam legere sicuti supra epistola ad Cæcilium:* & inter mœchos. *Sed magis placet, vt nunc hoc, nunc illo modo, vertisse dicatur Cyprianus.*

gni] *Verba hæc non reperiuntur in sex Ms. cod. quibus sum vsus, qui non aliud habent, quam:* qui cum iustitiam Dei cognouissent, non tantum faciunt mala, sed & consentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia (inquit) agunt digni sunt morte. *Neutra placet. Si priorem sequamur, quam habent excusi omnes, & vulgatus interpres; haud dubie superflua erit repetitio illorum verborum:* quoniam qui talia (inquit) agunt, morte sunt digni. *Si posteriorem, videntur potius hæc postrema verba interserenda quam postponenda, vt legatur cum Græcis cod. plerique* qui cum iustitiam Dei cognouissent, quoniam qui talia agunt digni sunt morte: non tantum faciunt mala (*seu potius:* ea,) sed & consentiunt eis, qui hæc agunt. *Vtro etiam modo legas, superflua videtur dictio, inquit, quam tamen habent excusi & Ms. omnes. Neque vero mirum est, quod Cyp. cod. varie legant, quum etiam Græci cod. Pauli varient. Vnus qui est Louanii apud Minoritas legit priori modo, excepto quod omissus sit postea articulus:* οἱ, *vtroque loco. Secundo modo legunt vulgati Græci, & iam olim Chrys. Theoph. & Oecum. Aliter rursum legit Origines (ad quem allusisse videtur Oecum. dum quosdam etiam aliter legere scribit, sic nempe: Qui cum iustitiam Dei cognouissent, quod qui talia agunt digni sunt morte; non solum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt facientibus, propter quod, &c. Apud Latinos autem priori modo legunt Salui anus li. 6. Ambr. & qui Sedulio siue Hieron. asscribitur commen. D. etiam August. in Ps. 17. & exposquarundam propesit. epist. ad Rom. Hæc certe varietas fecit, vt nihil ausus fuerim immutare, ipse tamen contextus videtur ad priorem magis lectionem alludere.*

AD FLORENTIVM PVPIANVM, de obrectatoribus.

EPISTOLA LXIX.

ARG. *Purgat se apud Florentinum Pupianum Cyprianus, de de variis ab illo obrectis criminibus; & animi eius leuitatem arguit, quod tã temere obrectatoribus crediderit. Ex eo aũt quod dicit, se iã cum sex annis Episcopatu functum, satis cõstat subStephano scriptã.*

[1]CYPRIANVS QVI ET THASCIVS[2] Florentino, cui & Pupiano, fratri salutem.

EGO[3] te, frater, crediderã tandem iam ad pœnitẽtiam cõuerti, quod in præteritum tam infanda, tã turpia, tam etiam gentilibus execranda aut audisses de nobis temere, aut credidisses. Porro autem etiam nunc in litteris tuis animaduerto, eundem te adhuc esse, qui prius fueras, eadem re de nobis credere,[4] & in eo quod crederis perseuerare; & ne forte claritatis & martyrij tui dignitas, nostra cõmunicatione maculetur, in mores nostros diligenter inquirere, & post Deum iudicem qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me (quãtus enim ego sum) sed de Dei & Christi iudicio iudicare. Hoc est in Deum nõ credere, hoc est, rebellẽ aduersus Christum & aduersus euangelium eius existere, vt cum ille dicat: *Nonne duo passeres asse veneunt, & neuter eorum cadit* Matt. 10. *in terram sine patris voluntate:* & probet maiestas eius & veritas[5] sine conscientia & permissu Dei etiam minora nõ fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine conscientia eius in Ecclesia ordinari? Nam credere, quod indigni[6] & incesti sint qui ordinãtur, quid aliud est,[7] quã credere, quod non à Deo, nec per Deum sacerdotes eius in Ecclesia constituantur. An putas maius esse de me meum, quam Dei testimonium? cum Dominus ipse doceat, & dicat testimonium non esse verum, si quis ipse de se testis existat, eo quod vnusquisque vtique sibi faueat, nec contra se aliquis infesta & aduersa depromat; fides vero sincera sit veritatis, si in prædicationibus nostris alius sit prædicator ac testis. *Si testimoniũ* inquit, *dixero de me, testimoniũ meũ non est verum: alius est. n. qui testis est de me.* Quod si ipse Dominus omnia postmodum iudicaturus, noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de iudicio ac testimonio Dei patris probari: quando magis hoc seruos eius obseruare oportet, qui iudicio ac testimonio Dei non probantur tantum, sed etiam gloriantur? Præualuit autem apud te contra diuinam sententiam, &[8] cõtra conscientiam nostram, fidei suæ viribus nixam, inimicorum & malignorum commentum; quasi apud lapsos & profanos, & extra Ecclesiam positos, de quorũ pectoribus excesserit Spiritus sanctus, esse aliud possit nisi mens praua, & fallax lingua, & odia venenata, & sacrilega mendacia, quibus qui credit, cum illis necesse est inueniatur, cum iudicij dies venerit. Quod vero dixisti sacerdotes humiles esse debere, quia & Dominus & Apostoli eius humiles fuerunt; humilitatem meam & fratres omnes & gentiles quoq; optime norunt & diligũt; & tu quoq; noueras & diligebas, cũ adhuc in Eccle- Ioan. 5.

sia es-

sia esses, & mecum communicares. Quis autem nostrum longe est ab humilitate, vtrumne ego, qui quotidie fratribus seruio, & venientes ad Ecclesiam singulos, benigne & cum voto & gaudio susçipio: an tu, qui te [9] Episcopum Episcopi, & iudicem iudicis ad tempus à Deo dari constituis? cùm Dominus Deus in Deuteronomio dicat: *Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impie etiam nunc.* Et iterum ad Samuelē loquitur & dicit: *Nō te spreuerunt sed me spreuerũt.* Et adhuc Dñs in Euangelio, cùm ei dictum esset: *Sic respondes pontifici?* custodiens & docens sacerdotalem honorem seruari oportere, contra pontificem nihil dixit, sed innocentiā suam tantūmodo purgās, responderit dicēs: *Si male locutus sum, exprobra de malo: si autem bene, quid me cadis?* Item beatus Apostolus, cum ei dictum esset: *Sic insultis in sacerdotem Dei maledicendo?* nihil contumeliosè locutus sit aduersus sacerdotem: quando & potuerit se constanter exerere aduersus eos, qui Dominum crucifixissent, & qui iam Deum & Christum, & templum, & sacerdotium perdidissent. Sed quamuis in falsis & spoliatis sacerdotibus vmbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitans dixerit: *Nesciebam fratres quia pontifex est: scriptum est enim:* [10] *Principem populi tui non maledices.* Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas; post persecutionem [11] sacerdos esse desiui. Persecutio enim veniens te ad summam martyrij sublimitatem prouexit: me autem proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur: [12] *Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi Christianorum*; vt etiam qui non credebant Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribenti. Nec hæc iacto, sed dolens profero, cum te iudicem Dei constituas & Christi, qui dicit ad Apostolos, ac per hoc ad omnes præpositos, [13] qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt: *Qui audit vos, me audit, & qui me audit, audit eum qui me misit. Et qui reiicit vos, me reiicit, & eum qui me misit:* [14] Inde enim schismata & hæreses obortę sunt & oriuntur, dum episcopus, qui vnus est, & Ecclesiæ præest, superba quorundam præsumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus iudicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem suam præpositos & sacerdotes vocare, ac nisi apud te purgati fuerimus, & sententia tua absoluti, [15] ecce iā sex annis nec fraternitas habuerit episcopum, nec plebs præpositum, nec grex pastorem, nec Ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotē? Subueniat Puppianus & sententiam dicat: & iudicium Dei & Christi [16] in acceptum referat; ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis [17] accersitus est, sine spe salutis & pacis exisse videatur; ne nouus credentium populus nullam per nos consecutus esse baptismi & Spiritus sancti gratiam iudicetur; ne tot lapsis & pœnitentibus, pax data, & communicatio nostra examinatione concessa, [18] iudicii tui auctoritate soluatur. Annue aliquando, & dignare pronunciare de nobis, & episcopatū nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare, vt Deus & Christus eius agere tibi gratias possint, quod per te sit [19] antistes & rector altari eorum pariter & plebi restitutus. [20] Apes habent regem, & ducem pecudes, & fidem seruant [21] Latrones, mancipi, obsequio pleno humilitatis obtemperant. Quanto simpliciores & meliores vobis sunt brutæ pecudes, & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atq; inter arma prædones? Præpositus illic agnoscitur & timetur, quem non sententia diuina constituit, sed in quem factio perdita & nocens caterua consensit. Dixisti sane scrupulum tibi esse tollendum de animo, in quem incidisti. [22] Incidisti, sed tua credulitate irreligiosa. Incidisti, sed tua mente, & voluntate sacrilega, dum incesta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra sacerdotem facile audis, libenter credis; aliena mendacia quasi propria & priuata defendis; nec recordaris scriptum esse: *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam* & iterum: *Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus.* Quare in hunc scrupulum non inciderunt martyres Sancto spiritu pleni, & ad conspectum Dei & Christi eius, passione iam proximi? [23] quiad Cyprianū episcopum litteras de carcere direxerunt, sacerdotem Dei agnoscentes & cōtestantes ei. Quare in hunc scrupulum non inciderunt tot coëpiscopi collegæ mei, qui vel [24] cum de medio recederent, proscripti sunt, vel apprehensi in carcere & in catenis fuerunt, aut qui in exilium relegati, illustri itinere ad Dominum profecti sunt, aut qui quibusdam locis [25] animaduersi cœlestes coronas de Domini clarificatione sumpserunt? Quare in hunc scrupulum non inciderunt de plebe ista nostra, quæ apud nos est, & nobis de Dei dignatione cōmissa est, tot confessores [26] quæstionati & torti & insigniū vulnerum & cicatricū memoria gloriosi? tot virgines integræ? tot laudabiles viduæ? Ecclesiæ denique vniuersæ per totum mundum nobiscum vnitatis vinculo copulatæ? Nisi si omnes isti communicantes mecū, secūdum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt, [27] & spem vitæ æternæ, communicationis nostræ contagione perdiderunt; Pupianus solus integer, inuiolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluit, in paradiso atque in regno cœlorum solus habitabit. [28] Scripsisti quoque, quod Ecclesia nunc propter me portionem sui in dispersō habeat, quando omnis Ecclesiæ populus & collectus sit & adunatus, & indiuidua concordia sibi iunctus; soli illi foris remanserint, qui & si intus essent, eiiciendi fuerant: nec patiatur Dominus populi sui protector & tutor triticum de area sua diripi, sed solæ possint paleæ de Ecclesia separari, quando & Apostolus dicat: *Quid enim si exciderunt à fide quidam illorū? Nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Et Dominus quoq; in Euangelio, cum eum loquentem discipuli derelinquerent, conuersus ad duodecim dixerit: *Nunquid & vos vultis ire? Respondet ei Petrus dicens: Domine ad quem imus? verba vitæ æternæ habes,* [29] *& nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui.* Loquitur illic [30] Petrus, super quem ædificata fuerat ecclesia, [31] Ecclesiæ nomine, docens & ostendens, quia etsi contumax ac superba obaudire nolentium multitudo discedat, Ecclesia tamen à Christo non recedit; & illi sunt Ecclesia plebs sacerdoti adunata, & pastori suo grex adhærens. Vnde scire debes Episcopum in Ecclesia esse, & Ecclesiam in Episcopo; & si qui cum episcopo non sit, in ecclesia non esse; & frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt, & latenter apud quosdam communicare se credunt; quando ecclesia, quæ catholica vna est, scissa non sit, neq; diuisa, sed sit vtiq; connexa, & cohærentiū sibi inuicem sacerdotū glutino copulata. [32] Quamobrem frater si maiestatē Dei, qui sacerdotes ordinat, cogitaueris: si Christū, qui arbitrio, & nutu, ac præsentia sua & præpositos ipsos, & ecclesiam cum præpositis gubernat, aliquando respexeris; si de innocentia sacerdotum non humano odio, sed diuino iudicio credideris; si temeritatis & superbiæ atque insolentiæ tuæ agere vel sero pœnitentiam cœperis; si Deo & Christo eius, quibus seruio, & quibus puro atque immaculato ore [33] sacrificia, & in persecutione pariter, & in pace indesinēter offero, plenissime satisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationē, manente tamē apud nos diuinæ cēsuræ respectu, & metu; vt prius Dominū meū consulā, an tibi pacem dari, & te ad cōmunicationē Ecclesiæ suæ admitti sua ostensione & admonitione permittat. Memini enim quid iam mihi sit ostēsum, immo quid seruo obsequēti, & timēti de dominica & diuina auctoritate præceptū; qui inter cætera quæ ostēdere & reuelare dignatus est, & hoc addidit: Itaq; qui Christo non credit sacerdotē sanctū, postea credere incipit sacerdotē vindicanti. [34] Quāquā sciā sōnia ridicula & visiones ineptas quibusdā videri, sed vtique illis qui malūt cōtra sacerdotes credere, quā sacerdoti

Deut. 17.
3. Reg. 8.
Ioan. 18.
Act. 23.
Exod. 22.
Ecclesiast. 28.
Prou. 17.
Rom. 3.
Ioan. 6.
Ioan. 11.

doti, sed nihil mirum, quando de Ioseph fratres sui dixerunt: *Ecce somniator ille venit; Nunc ergo venite, occidamus illum* & somniator postea quod somniauerat, consecutus sit; & occisores ac venditores confusi sint, vt qui verbis prius non credidissent, factis postmodum crederent. De iis autem, quæ tu egisti vel in persecutione, velin pace, stultum est, vt velim te iudicare, quando tu magis iudicem te nostri constitueris. Hæc pro animi mei pura conscientia & Domini & Dei mei fiducia rescripsi. Habes tu literas meas, & ego tuas; in die iudicii ante tribunal Christi vtræq; recitabuntur.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM IX.

1 Cyprianus qui & Thascius] *Videtur mihi cum Cretenſi voluiſſe Creticare Cyprianus; & quum Florentinus nomen ſuum cum prænomine præfixiſſet, idipſum feciſſe. Prænomeu autem iſtud ipſum reperire eſt in Actu paſſionis eius, & apud Paulum Diaconum ſuprain Prolegomenis. Quod an ſit* Tatius, *(vti quidam legunt) an vero* Thascius, *quod mihi magis placet; latius in vita auctoris*

2 Florentio cui & Pupiano] *Eclipſis eſt vt ſubintelligatur: cognomen aut prænomen eſt. Legunt vero Manut. & Morel.* Pupiano, *ſed placet magis vulgata illa lectio, tum quod eam habeat cod. Angl. tum quod magis ad eam accedat Gratianus 7. q. 1. c. Scire, vbi legit:* Papiano, *ſeu* Papiniano; *fuiſſe autem confeſſorem ex ſeq. patet. ſed an Epiſcopus fuerit, incertum, præterquam quod nomen fratris præfixum, id indicare videatur. Nouatianis etiam ſe iunxiſſe videtur, vtpote qui cum Cypriano non communicaret.*

3. Ego te frater credideram, &c. *Patet hinc iam olim ab illo obiecta fuiſſe crimina grauia Cypriano, etiam gentilibus (vt Manut. & Morelius) ſeu gentibus (quo modo reliqui omnes) execranda: illud autem:* eundem, *recte ab illis adiectum eſt:* item, *præpoſitio:* in, *ad illud:* in mores noſtros inquirere

4. & in eo quod crederis] *Hoc ex Ang. cod. pro eo quod aliis:* ce dideras.

5. ſine conſcientia & permiſſu Dei] *Etiam hic & paulo poſt illorum magis placet lectio, quam vulgata:* ſine conſenſu, *eo quod phraſin Cypriani magis redoleat.*

6. & incerti ſint] *Sic illi cum Ang. cod. cæteri:* incerti, *minus recte.*

7. quam credere] *Angl. cod.* contendere,

8. contra conſcientiam noſtram, fidei viribus nixam] *Hanc veram eſſe lectionem exiſtimo, quam habet Morelius, Manut. quoque præterquam quod legit:* ſcientiam, *cæteri:* Dei viribus nixam.

9. Epiſcopum Epiſcopi & iudicem iudicis] *Alludit ad ſignificationem vocis,* ἐπίσκοπος *enim inſpectorem ſignificat. eſt autem ſimilis hic locus cum epiſtolis ſupra lv. & lxv.*

10. Principem populi tui] *Sic legendum, ſupra ſatis docuimus epiſtolis iam dictis.*

11. ſacerdos eſſe deſiui, [*Genuinam hanc eſſe lectionem, colligere eſt ex vet. exc. & Rembold. pro quo Eraſmus* deſii, *tanquam elegantius.*

12. Si quis poſſidet de bonis Cæcilii Cypriani] *Hic alterius prænominis meminit, quod in baptiſmo ipſi inditum fuit à Cæcilio presbytero. Eſt autem hæc ipſa proſcriptionis eius ſententia, de qua dicta epiſt lv. dixit, ſe proſcriptum appellato epiſcopatus nomine.*

13. qui Apoſtolis vicaria ordinatione ſuccedunt] *Iam tertio hoc habes in Cypriano.*

14. Inde enim hæreſes] *Aut hoc modo legendum, aut quomodo vulgati, vt ſupra dicta epiſt.* vnde enim, &c. niſi. *Vide autem ibi huius loci tractationem.*

15. ecce iam ſex annis) *Quum igitur hanc epiſtolam ſcripſit, ſex annis Epiſcopum egerat, duobus itaque annis ſcripta eſt hæc poſt illam lv. quæ cum ſub finem vitæ Cornelii ſcripta ſit, & vno anno duntaxat Lucius Romanum Pontificatum geſſerit: certo colligitur, ſub Stephano ſcriptam hanc epiſtolam.*

16. id acceptum referat) *Ita Manut. & Morelius, pro eo quod cæteri:* in apertum.

17. acceſſicius eſt] *Sine* acceſſitus, *legas quomodo alicubi ſupra: ſive* acceſſicius, *ſicut infra (niſi fallor de mortalitate, phraſis eſt Cypriani, pro defunctus eſt.*

18. iudicii tui auctoritate] *Antea erat:* ſui, *corruptiſſime.*

19. Antiſtes] *Eadem voce pro profecto eccleſiæ virtur Tert. de fuga in perſecutione. Sumpta eſt autem à ſacris doctrinis, quorum primi viri ſacerdotes, Antiſtites dicebantur, tum Liuio tum Ciceroni, ab Antiſto voce veteri, pro Anteſto.*

20. Apes habent regem & ducem pecudis] *Recte ſic vterque, pro eo quod erat vitioſe:* apes habent regem & iudicem. *De apum autem regulate tractat Virgil. 4. Georgic. & Columella de re ruſt.*

21. Latrones mancipi obſequio pleno] *Manceps eſt (inquit Feſtus) quiſquis à populo emit aliquid conducit ve, quia manu ſublata auctorem ſe emptionis eſſe ſignificat, vt dicatur quaſi manceps. Ab hac generali ſignificatione Metaphorice, peculiariter mancipem accipit Cyprianus, pro latronum conductore, quem D. Auguſt. lib. de ciuit. Dei. 4. cap. 4. Principem latronum vocat, & ipſe Cyprianus paulo poſt præpoſitum. Tertul. ſimiliter dixit in Apologetico mancipem diuinitatis.*

22 Incidiſt ſed cui credulitate irreligioſa] *Verba hæc antea delegata recens adiecta ſunt à Manut. & Morelio, vti non dubito ex Ms. cod. ego certe nullos nactus ſum, præter fragmentum cod. Anglici.*

23. qui ad Cyprianum Epiſcopum literas de Carcere] *Memini earundem literarum ſupra epiſtolis xxi. & xii. ſednon exſtant.*

24. cum de medio recederent] *Sic recte illi, pro eo quod antea erat:* receſſerunt. *Accipitur autem* de medio recedere, *pro* ſecedere. *Ab his etiam adiecta diſtinctiua:* aut, *ſenſum reddit clariorem. Quod autem dicit ad dominum illos profectos, confirmat toties repetitam catholicam ſententiam, quod cœlum ſtatim ſanctis petant.*

25. animaduerti] *Vti alias ſæpe, ita & hic voce Iureconſultis vſitata vtitur, nam ita alicubi etiam loquitur Paulus Iureconſultus: animaduerſorum, id eſt, morte punitorum corpora ſepulturæ danda Africanis proconſulibus eandem in vſu fuiſſe, patet ex ſententia lata in Cyprianum hac nempe:* Thaſcium Cyprianum gladio animaduerti placet, *quam habes tum in actu paſſionis eius, tum in ſer. D. Aug. de D. Cypr.*

26 quæſtionati & torti.] *Poſterior priorem vocem explicat, quam noue deriuauit à quæſtione, nam facti (inquit eleganter Cicero pro Mil.) in Eculeo quæſtio eſt. Iuris in iudicio. Confeſſores autem quæſtionati, ſunt illi, quos alibi martyres nuncupat.*

27. & ſpem vitæ æternæ] *Recte ab illis omiſſa eſt particula:* ſi, *interiecta, qua ſenſum obſcurabat,*

28. Scripſiſti quoque) *vel hinc patet, Nouatiani quoque factionis fuiſſe Pupianum.*

29. & nos credimus) *Supra epiſtola lv. probauimus, ita potius legendū, quam vti Eraſmus ex Gracis hodiernis exemplaribus:* credidimus, *certe vetus excuſus & Remboldus hic quoque prius illud legunt.*

30. Petrus ſuper quem ædificata fuerat Eccleſia) *Prius legebatur etiam à veteri excuſo:* ædificanda, *non male, hoc autem ſumpſiſſe videntur ex epiſtola iam dicta Manut. & Morelius: vbi latius hæc de re.*

31. eccleſiæ nomine deens & oſtendens) *Etiam hæc verba inde ſumpſiſſe videntur, præterquam quod pro:* nomine, *ibi legatur:* voce, *cæteri excuſi non aliud habent quam:* docens. *Eſt autem elegans locus pro vnitate eccleſiæ catholicæ.*

32. Quamobrem frater &c.) *Epilogus eſt epiſtolæ. Omiſerunt illi hoc loco verba illa:* & Chriſti, *eo quod immediate ſubſequitur:* ſi Chriſtum. *Alludit autem dum de præſentia Chriſti loquitur eccleſiam gubernantis, ad verba illa Matt. 28. Ecce ego vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſæculi.*

33, ſacrificia, &c. indefinenter et offero) *De hoc more quotidie ſacrificium offerendi ſiue communicandi latius Tom. 2. de Orat. dominica: ſimilem locum habuimus etiam ſupra epiſtola xxxvij.*

34. Quamquam ſciam ſomnia ridicula) *Ita recte primus olim Coſterius, nunc quoque Manu. & Morel pro eo quod erat:* omnia. *Locus eſt autem inſignis contra eos, qui omnes viſiones pro ridiculis habent.*

35. in die iudicii ante tribunal Chriſti vtræque recitabuntur) *Sic quoque rectius Manut. & Morel. quam cæteri:* vtrumque recitabitur. *Terrorem autem Pupiano incutit ſuturi iudicij, vt vel ſic tandem ad mentem redeat. Neque vero mirum eſt, quod dicit, vtraſque ipſorum literas ibi recitandas, quum etiam cogitationes ipſæ noſtræ ibi omnibus manifeſtandæ veniant.*

AD IANVARIVM ET CÆTEROS Epiſcopos Numidas, de baptizandis hæreticis.

EPISTOLA LXX.

ARG. *Huius & ſequentis epiſtolæ habes: tertia poſt hanc epiſtola ad Stephanum in hæc verba: baptiſmum non eſſe quo hæretici vtuntur, nec quemquam apud eos qui Chriſto aduerſantur, per gratiam Chriſti poſſe proficere diligenter nuper expreſſum eſt, in epiſtola quæad Quintum collegam noſtrum in Mauritania conſtitutum ſuper eare ſcripta eſt: item in literis quas collega noſtri ad Epiſcopos in Numidia præſidentes ante fecerunt, cuius vtriuſque epiſtolæ exempla ſubdidi. Vtriuſque etiam fit mentio epiſtola ad Iubaianum, & huius epiſtola ſequenti. Porro de hoc errore Cypriani & Coepiſcoporum, latius Deo fauente To. 2. in præfatiuncula ad Concil. Carthagi & in vita Auctori; ſuus tamen locis adiecturi locos quibus ad ſingula eius argumenta reſpondet D. Aug. tous lib. 7. contra Donat. de baptiſmo. Exſtat autem hæc epiſt. Græce quoq; apud Gulonium in bibliotheca Regia in Nomocanone Photij Patriarchæ Conſtantinopolitani. cum breui admonitiuncula Theodoriſalſamonis, quare epiſtolam cum Scholio Græce quoque adpreſſiſſemus, ſi nacti (ſi luiſſet; Ex latina vero illius translatione per Gentianum Heruetum quadam ſumus dicturi.*

CYPRIANVS, LIBERALIS, CALDONIUS, Iunius, &c. [2] Ianuario, [3] Saturnino, Maximo, Victori, alteri Victori, Caſſio, Proculo, Modiano, Cittino, [4] Gargilio, Euticiano, alteri Gargilio, alteri Saturnino, [5] Nemeſiano, Nampulo, Antoniano, Rogatiano, Honorato, fratribus S.

CVm [6] ſimul in cõcilio eſſem [7], fratres chariſſimi, legimus litteras veſtras, quas ad nos feciſtis, de iis q

apud hæreticos & schismaticos baptizari videntur, an ad ecclesiam catholicam, quæ vna est, venientes baptizari debeant. De qua re quanquam & ipsi illic veritatem & firmitatem catholicæ regulæ teneatis; tamen quoniam cõsulendos nos pro communi dilectione existimastis, sententiam nostram non nouam promimus, sed[8] iam pridem ab antecessoribus nostris statutam, & à nobis obseruatam, vobiscum[9] pari consensione coniungimus: censentes scilicet & pro certo tenentes, neminem foris baptizari extra ecclesiam posse, cum sit baptisma vnum in sancta ecclesia constitutũ, & scriptum sit Domino dicente: [10] *Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & effoderunt sibi lacus detritos qui non possunt aquam portare.* Et iterum diuina scriptura moneat & dicat: [11] *Ab aqua aliena abstine te, & à fonte aquæ alienæ ne biberis.* [12] Oportet ergo mundari & sanctificari aquam prius à sacerdote, vt possit baptismo suo peccata hominis qui baptizatur, abluere; quia per Ezechielem prophetam dominus dicit: *Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditijs vestris,* [13] *& ab omnibus simulacris vestris, emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis.* Quo modo autem mundare & sanctificare aquam potest, qui ipse immundus est, & apud quem Spiritus sanctus non est? cum dominus dicat in numeris: *Et omnia quæcunque tetigerit immundus, immunda erunt.* [14] Aut quo modo baptizans dare altari remissam peccatorum potest, qui ipse sua peccata deponere extra Ecclesiam non potest? Sed & ipsa interrogatio, quæ fit in baptismo, testis est veritatis. Nam cum dicimus: *Credis in vitam æternam, & remißionem peccatorum per sanctam Eccesiam?* intelligimus, remissionem peccatorum non nisi in Ecclesia dari; apud hæreticos autem, vbi Ecclesia non sit, non posse peccata dimitti, Itaq; qui hæreticos asserunt, aut interrogationem murent, aut vindicẽt veritatem; nisi si eis & Ecclesiam tribuunt, quos baptisma habere contendunt.[16] Vngi quoque necesse est eum, qui baptizatus sit,[17] vt accepto chrismate, id est, vnctione, esse vnctus Dei, & habere in se gratiam Christi possit. [18] Porro autem Eucharistia, & vnde baptizati vnguntur, oleum, in altari sanctificatur. Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit, nec Ecclesiam. Vnde nec vnctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari, & Eucharistiam fieri apud illos omnino non posse. Scire autem, & meminisse debemus, scriptum esse: [19] *Oleum peccatoris non vngat caput meum*, quod ante in psalmis præmonuit Spiritus sanctus, ne quis exorbitans, & à via veritatis exerrans, apud hæreticos & Christi aduersarios vngeretur. [20] Sed & baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus & peccator? cum scriptum sit: [21] *Deus peccatorem non audit: sedqui eum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit.* Quis autem potest dare quod ipse non habeat? aut quo modo potest spiritalia agere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum? Et iccirco baptizandus est & innouandus qui ad Ecclesiam rudis venit; [22] vt intus per sanctos sanctificetur, quia scriptum est: *Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus*: vt qui in errorem seductus est, & foris tinctus, in baptismo vero & Ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat, quod homo ad deum veniens, dum sacerdotem quærit, in sacrilegum fraude erroris incurrit. Cæterum probare est hæreticorum & schismaticorum baptisma, consentire in id, quod illi baptizauerint. Neque enim potest pars illic inanis esse, & pars præualere. Si baptizare potuit, potuit & Spiritum sanctum dare, si autem Spiritum sanctum dare non potest; quia foris constitutus cum sancto Spiritu non est; nec baptizare venientem potest; quando & baptisma vnum sit, & Spiritus sanctus vnus, & vna Ecclesia à Christo Domino [23] super Petrum origine vnitatis & ratione fundata. Ita fit, vt cum omnia apud illos inania & falsa sint, nihil eorum, quod illi gesserint, probari à nobis debeat. [24] Quid enim potest ratum, & firmum esse apud Deum quod illi faciunt, quos dominus hostes, & aduersarios suos dicit, in Euangelio suo ponens: *Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non mecum colligit, spargit?* Et beatus quoque Apostolus Ioannes mandata domini & præcepta custodiens in epistola sua posuerit: *Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt, vnde cognoscimus quia nouissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis,* [25] *mansissent vtique nobiscum.* Vnde nos quoque colligere & considerare debemus, an qui aduersarij sunt Domini, & appellati sunt antichristi, possint dare gratiam Christi. Quare qui cum Domino sumus, & vnitatem Domini tenemus, & secundum eius dignationem sacerdotium eius in Ecclesia administramus, quæcunque aduersarij eius & antichristi faciunt, repudiare & reijcere, [26] & pro profanis habere debemus, & eis qui de errore & prauitate venientes agnoscunt vnius Ecclesiæ veram fidem, dare illis per omnia diuinæ gratiæ sacramenta vnitatis, & fidei veritatem. [27] Optamus vos fratres chariſſimi semper bene valere.

Hier. 2. Ezech. 36. Num. 19. Psalm. 140. Ioan. 9. Leuit. 19. & 20. Luc. 11. 1. Ioan. 2.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXX.

1. Marcus] *Ista cognominatur in Synodo à Maclari. de cæteris autem omnibus Episcopis qui huic Synodo interfuerunt, supra diximus Epistolis liij. & lxviij.*

2. Ianuario &c.] *Ad hunc cum collegis est etiam supra epistola lx. vnde conijcere est fuisse hunc Ianuarium Primatem Numidiæ. De cæteris autem aliquot ibi diximus, præterquam de quibus paulo post.*

3. Saturnino, alteri Victori, Cassio, Cittino] *Saturninorum plurium fit mentio in Synodo, vti & Victorum. Cassius appellatur à Macomadibus, de Cittino nulla ibi mentio; quo pacto tamen legunt Mss. pro eo quod primus substituit Remboldus* Citino, *culpa operarum mutato t. in r. vet. enim excusus legit:* Citino.

4. Gargilio Eutyciano, alteri Gargilio] *Gargilij nulla alibi mentio, neque Euticiani siue Eutitiani. vti solus legit Marchimensis codex.*

5. Nemesiano] *Recte sic Ms. cod. Manut. & Morel. pro quo antea erat:* Vemesiano, *corruptissime. nam Nemesiano scribitur etiam epistola supra lx*

6. Cum simul in concilio essemus] *Primum ex tribus fuit hoc concilium de baptizandis hæreticis, Episcoporum Asiæ dum taxat, quod quo tempore contigerit, latius in vita auctoris.*

7. baptizari debeant] *Recte baptizari dixit, non rebaptizari, nam supra epistola ad Cæcilium ipse fatetur baptismum iterari non posse, atqui in hoc tota versabatur quæstio, an verus esset hæreticorum baptismus.*

8. iam pridem ab antecessoribus nostris] *Agrippinum & collegas intelligere ipsum, patet ex epistolis ad Quintum & Iubaianum.*

9. Pari consensione] *Ita Ms. Aflig. Dun. March. Blandin. & Cauchij: Erasmus quoque ad marginem, quare male Mor.* confessione, *neque etiam placet vulgata lectio:* confessione.

10. Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ) *Interserunt Ms. & excus. omnes: gratis, quod tamen omissum est à Manut. & Morelio, neque enim reperitur aut in Græce edita hac epistola in Nomocanone Photij, aut in editione Hiero. vel lxx. neque etiam id legit D. Ambros. c. 1. lib. de Isac & anima, eum locum citans, neque Opt. li. 4. contra Parm.*

11. Ab aqua aliena abstine te) *Dictus Nomocanon & Costerius legunt:* Abstinete & bibatis, *tamen nobiscum legunt Ms. & excusi omnes: Neque vero quo loco scriptura hæc reperiatur, scire potuimus, citatur tamẽ etiã alibi infra à Cypriano. Fortassis alludit ad illud Prou. 5. bibe aquã de cisterna tua &c. Eadem hæc habet verba, de Cypriani hoc errore loquens D. Hieron. contra Luciferianos.*

12. Oportet ergo] *Sic nos primi ex Ms. cod. pro eo quod erat:* vero.

13. & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos] *Etiam hoc ex illis, correspondent autem & Biblia. Antea erat:* & mundabo, *quomodo etiam Photius loco citato.*

14 Aut quomodo baptizans &c.] *Hunc huius epistolæ locum tractat & soluit D. Aug. li. 5. contra Donatist. ca. 22.*

15. Sed & ipsa interrogatio quæ est in baptismo) *Similia habes infra epistola ad Magnum. Nec absimile est illud D. Hiero. contra Lucifer. Cum solemne sit in lauacro post trinitatis confessionem interrogare.* Credis in sanctam ecclesiam, credis remissionem peccatorum? In quã ecclesiam credidisse eum dicit? in Arianorum? sed non habent. *Eiusdem interrogationis meminit D. Am. de ijs qui initiantur c. 1. 2. & 5. & li. 2. de sacra c. vlt. Tert. li. de coro. milit. Dion. quoque Areop. eccles. hier, 3. & postremo cap. & Clemens Rom. Apost. constit. li. 7. c. 41. porro ad argumentum hoc Cypriani, Aug. eodem li. c. 20. respondet.*

16. Vngi quoque necesse est eum qui baptizatus fuerit) *Huius quoque ritus meminere D. Augustin. li. 15. de trin. c. 26. & li. 2. de Symbolo. Ambros. de ijs qui myst. initiantur. c. 6. li. 2. de sacram. cap. vlt. & 3. c. 1. Hieron. li. 6. in Amos prophetam, epistola ad Russ. & contra Luciferianos. Cyrillus Catech. 3. Mystag. Orig. Hom. 7. in Ezechielem, Tertullianus locis citatis, & lib. de Resurrect. carn. & lib. 1 contra Martionem; Dion. Areopagit. loco citato, & Clemens Rom. dict li. c. 7. 42. Necessitatem autem, sicut Cyprianus, vrget etiam Concil. Arans. can. 1 atque adeo magis placet illorum sententia, qui totum hunc non tam de ritu illo baptismi, quam de sacramento Chrismatis siue Confirmationis seu manusimpositionis (vti vocat ipse Cyprianus infra epistola ad Stephanum) intelligunt, verum de hoc alibi latius.*

17. vt accepto Chrismate) *Quod hic Chrisma, paulopost oleum in altari sanctificatum dicit, de eodem exstat infra sermo integer Tom. 3. in*

opere de cardinalibus Christi operibus. Eiusdem disertis verbis fit mentio apud Augustinum lib. contra Petil. 2. capit. 104. & in Psal. 132. Hieronym. loco allegato Opt. Mileuit. contra Parm. libr. 2. vbi miraculum adfert de ampulla Chrismatis; Geminianum alicubi, Orig. quoque Homil. 9. in Leuit. De eodem loquuntur Basilius contra Eunom. Tert. locis citatis, & Dionys. Areopag. c. 3. eccles. hierarch. dum de sacro unctionis oleo loquuntur. Porro sanctificationis olei seu Chrismatis ritum reperire est apud Dionys. Areopag. & Clementem locis iam dictis. Ad Apostolos eundem refert Basilius lib. de Spiritu Sancto, & ad Christum ipsum Fabianus papa & martyr epistola ad Orien. Episcopos, qui id in nouissima cœna Apostolos docuerit; ad quod alludit etiam Auctor. lib. de unctione Chrismatis, dum diuinam institutionem vocat.

18. Porro Eucharistia & vnde baptizati vnguntur oleum in altari sanctificatur.] *Recte mea quidem sententia sic Erasmus: Nam quod habent Ms. & Manut. cum Morelio, vetus quoque excusus & Remboldus: Porro Eucharistia est vnde bap. vng. oleū in alt. sanctificatū. non placet, eo quod paulopost distincte loquatur de eucharistia & oleo sanctificato, cum dicit oleum sanctificari & Eucharistiam fieri; & D. August. dicto cap. hoc arg. soluens, etiam vtriusque meminerit. Apud Balsamonem periodus hæc desideratur.*

19. Oculum peccatoris non vngat caput meum.] *Scripturam hanc toto libr. 4. contra Parm. tractat Opt. Mileuitan. qui legendum putat: vnget, non: vngit: D. tamen August. sapius hanc scripturam citans, modo legit vngat, modo: impinguet, modo: impinguabit; & rectius quam ille ad hunc scripturæ locum respondet, contra Litt. Petil. libro 3. c. 29. & contra Cresc. grammaticum lib. 2. c. 24. non de baptismo illum intelligi, sed de adulatione peccatoris. Photius quoque legit interprete Heruuto:* impinguet.

20. Sed & baptizato quam precem facere.] *Ita Ms. & excusi omnes excepto Man. qui interposuit:* pro, *sed nō est necesse. Latine enim dicitur* baptizato precem facere, *pro eo quod diceretur, in fauorem baptizati.*

21. Deus peccatorem non audit.] *frequenter allegata huic scripturæ à Cypriano, respondet Augustinus lib. contra epistolam Parm. 2. c. 8. non à Christo ea verba prolata, sed à cæco nato, & è contrario à Christo laudatum publicanum peccatorem, præ Pharisæo.*

22. vt intus per sanctos sanctificetur.] *Ad hunc locum in finem epistolæ vsque, respondet late August. libr. 5. de baptism. contra Donat. c. 21.*

23. super Petrum.] *Ita Ms. nostri & Cauchii. quare recte etiam sic Manut. nam esse frequentissimam hanc loquendi formulam Cypriano. supra admonuimus epistola lv. antea erat:* perram: *Nobiscum etiam consentit Photius.*

24. quid enim potest ratum & firmum esse.] *Suspicor operarum incuria irrepsisse apud Manut.* firmatum, *pro eo quod habent cæteri omnes & ipse quoque D. August.* firmum.

25. mansisset vtique nobiscum.] *Etsi hic vulgati excusi aut Ms. non legant:* tique, *eam particulam tamen legit loco dicto D. August. & supra epistola lv. Ms. & excusi. Apud Photium desideratur hæc clausula.*

26. & pro profanis habere.] *Magis placet hæc vulgata & Ms. lectio, quam Manu.* & profana habere.

27. Optamus vos fratres.] *Sic Costerius Manut. & Morelius, pro eo quod alij excusi:* Opto, *In Ms. autem veteri excuso, & apud Remboldum desiderabantur hæc verba.*

AD QVINTVM DE HÆreticis baptizandis.

EPISTOLA LXXI.

Argumentum huius epistolæ vide supra epistola præcedenti.

CYPRIANVS [1] QVINTO FRAtri salutem.

RE tulit [2] ad me, frater charissime, Lucianus compresbyter noster, te desiderasse, [3] vt significaremus tibi, quid sentiamus de his qui apud hæreticos, & schismaticos [4] baptizati videntur. De qua re [5] quid nuper in concilio plurimi coëpiscopi cum compresbyteris qui aderant, censuerimus, vt scires; eiusdem epistolę exemplum tibi misi. [6] Nescio etenim qua præsumptione ducuntur quidam de collegis nostris, vt putent eos, qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari nō oportere; eo quod dicāt vnum baptisma esse, quod vnū scilicet in Ecclesia Catholica est. [7] Quę Ecclesia si vna est, esse baptisma extra Ecclesiam non potest. Nam cū duo baptismata esse non possint, si hæretici vere baptizāt, ipsi habent baptisma. Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis & cōsētit, vt hostes & aduersarij Christi habere videātur abluendi, & purificandi, & sanctificandi hominis potestatē. Nos autem dicimus, eos qui inde veniunt, [8] nō rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid vbi nihil est, sed veniunt ad nos, vt hic accipiant, [9] vbi & gratia & veritas omnis est; quia & gratia & veritas vna est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare quam nobis consentire: & dum vnius babtismi assecuratione baptizare venientes nolunt, [10] sic aut duo baptismata ipsi faciūt, dum & apud hęreticos baptisma esse dicūt, aut certe quod est grauius, hęreticorū sordidam & profanam tinctionem, vero, & vnico & legitimo Ecclesię catholicæ baptismo pręponere & pręferce cōtendunt: non considerantes scriptum esse: [11] *Qui baptizatur à mortuo, quid profuit lauatio eius?* Manifestum est autē, eos qui non sunt in Ecclesia Christi, inter mortuos cōputari, nec posse ab eo viuificari alterum, qui ipse [12] non viuat; quando vna sit Ecclesia, quæ vitę æternę gratiam consecuta, & viuit in æternum, & viuificat Dei populū. Et dicunt se in hoc veterē cōsuetudinem sequi; [13] quando apud veteres, hæreseos, & schismatum prima adhuc fuerint initia, vt hi illic essēt, qui de Ecclesia recedebāt, & hic baptizati prius fuerāt: [14] quos tunc tamen ad Ecclesiam reuertētes, & pœnitentiam agentes necesse nō erat baptizare. Quod nos quoque hodie obseruamus, vt quos constet hic baptizatos esse, & à nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito, & errore digesto, [15] ad veritatem & matricem redeant, satis sitin pœnitentiam manum imponere; vt quia ouis iam fuerat, hanc ouem abalienatam & errabundā in ouile suum pastor recipiat. Si autem qui ab hęreticis venit baptizatus in Ecclesia prius non fuit, sed aliēnus in totum & profanus venit, baptizandus est, vt ouis fiat; quia vna est aqua in Ecclesia sancta, quæ oues faciat. Et iccirco quia nihil potest esse cōmune mendacio & veritati, tenebris & luci, [16] morti & immortalitati, antichristo & Christo; per omnia debemus Ecclesiæ Catholicæ vnitatē tenere, nec in aliquo fidei & veritatis hostibus cedere. Non est autem de consuetudine prescribendum, sed ratione vincendum. Nam nec Petrus, quem primū Dominus elegit, & super quem ædificauit Ecclesiā suam, [17] cum secum Paulus de circumcisione postmodum disceptaret, [18] vendicauit sibi aliquid insolēter, aut arroganter assumpsit; [19] vt diceret se primatum tenere, & obtemperari à nouellis & posteris sibi potius oportere. Nec despexit Paulum, quod ecclesię prius persecutor fuisset. [20] sed consilium veritatis admisit, & rationi legitimę, quam Paulus vindicabat, facile cōsensit; documētum scilicet nobis & concordię & patientiæ tribuēs, vt non pertinaciter nostra amemus, sed quę aliquando à fratribus & collegis nostris vtiliter & salubriter suggeruntur, si sint vera & legitima [21], ipsa potius ducamus. Cui rei Paulus quoque prospiciens, & concordiæ & paci fideliter consulens, in epistola sua posuit: *Prophetæ autē duo, aut tres loquantur, & cæteri examinent. Si autem alij reuelatum fuerit sedenti, ille prior taceat.* [22] Qua in parte docuit & ostendit, multa singulis in melius reuelari; & debere vnumquemque, nō pro eo quod semel imbiberat & tenebat, pertinaciter cōgredi, sed si quid melius & vtilius exstiterit, libēter amplecti. Non enim vincimur quādo offerūtur nobis meliora, sed instruimur; maxime in his quæ ad Ecclesiæ vnitatem pertinēt & spei & fidei nostrę veritatem: vt nos sacerdotes Dei, & Ecclesiæ eius dei ipsius dignatione præpositi, sciamus [23] remissām peccatorum nō nisi in Ecclesia dari posse, nec posse aduersarios Christi quicquam sibi circa eius gratiam vendicare. [24] Quod quidem & Agrippinus, bonę memoriæ vir, cū cæteris coëpiscopis suis, qui illo tempore in prouincia Africa & Numidia Ecclesiā Domini gubernabant, statuit, & librato cōsilij cōmunis examine firmauit. Quorū sententiam & religiosam, & legitimā, & salutarē, fidei & Ecclesiæ Catholicæ congruentem, nos etiam secuti sumus. [25] Et quales super hac re litteras fecerimus vt scires; exemplum earum, ad notitiam tam tuam, quam coëpiscoporum nostrorum, qui illic sunt, pro communi dilectione transmisimus. Opto te frater charissime semper bene valere.

Galat. 2.

Eccles. 34.

Adno-

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXI.

1. Quinto Fratri] *Ita legendum iam olim conieceram, ex epistola sequenti ad Stephanum, quod confirmauit, H. Grauius ex lib. 5. contra Donatist. iam citato, Manut. quoque & Morelius, & certe Quinti episcopi Africani supra quoque facta est mentio in inscriptione epistolarum liij. & lxviij. & Tom. 2. in Syn. Carthag. vbi cognominatur à Sufibus. Male ergo hactenus excusi habebant:* Quirino. *Suspicor legisse cod. Gemblac.* Quintino, *vt habet Cambron. atque adeo illud nomen Erasmo magis placuisse, eo quod exstarent libri illi tres contra Iud. ad Quirinum; nam primus ipse hanc epistolam edidit ex dicto Gemblac. codice, & epistolis quoque ad Iubaianum & Pompeium. Fuisse autem Quintum Episcopum Mauritaniæ, constat ex sequenti epistola.*

2. Retulit ad me, frater charissime Lucianus compresbyter] *Verisimile est hunc Lucianū compresbyterū, à Quinto ad Cyprianū missum.*

3. vt significaremus tibi quid sentiamus] *Quorum nusquam Cyprianus de se solo in plurali numero loqui solent, hoc tamen pacto legant excusi omnes & Ms. cod. suspicor non à solo Cypriano scriptam hanc epistolā.*

4. baptizati videntur] videntur, *pro eo quod cæteri omnes habent:* videantur, *recte legit Cambr. cod. nam sic etiam loquitur epistola præcedenti. Quis aūt ille legat:* baptizari, *non male, vtramuis lectionem eligat lector.*

5. quid nuper in concilio plurimi coëpiscopi cum compresbyteris] *Concilij primi de baptizandis hæreticis epistolam præcedētē intelligit.*

6. Nescio etenim qua præsumptione] *Ita Cambr. cod. & excusi Erasmici; quare non placet quod habet Manut:* nescio qua etenim, *neque quod Morelius:* nescio qua enim.

7. Quæ Ecclesia si vna est, esse] *Etiam hæc lectio vulgata & Cambr. cod. magis placet, quam illa Manutij & Morel.* quia Ecclesia vna est, & esse. *Nam si hoc modo legatur, videntur esse verba Collegarum, qui non baptizabant hæreticos. Sin priori, certe constat esse Cypriani verba, vti & sunt. Eodem pertinet, quod Manutius legit:* præter, *pro eo quod cæteri omnes:* extra Ecclesiam, *legunt. Ad hæc autem argumenta epistola quoq; præced. contenta; D. Aug. loca, quibus respondet, ibi adnotauimus.*

8. non rebaptizari apud nos, sed baptizari] *Recte sic Manut. & Morel. prior enim lectio contradictionem in se continebat. Accedit quam proxime Cambron. cod. qui legit:* non rebaptizari. *omittens cætera.*

9. vbi & gratia, & veritas omnis est, quia & gratia] *Etiam hic supplerunt locum hiulcum. nam antea erat duxtaxat:* vbi & gratia & veritas vna est.

10. sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt] *Hunc quoque locum ipsi supplerunt, antea enim erat duntaxat:* sic aut duo aut multa baptismata ipsi dicunt.

11. Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius?] *Cod. quidem Cambr. interserit hæc verba:* & iterum tangit eum, *quæ hodie reperiuntur in Bibliis Latinis: Sed non legisse illa Cyprianum verisimile sit ex D. Augustino, libro primo contra lit. Petil. capite nono & aliquot seq. & libro secundo contra Cresc. Gram. capite vigesimoquarto & sequen. vbi hanc scripturam sæpe citans, illa non legit; quæ si legisset, non tantopere laborandum illi fuisset in Responsione. Inter alias autem illa responsio maxime placet, quam habet dict. lib. contra Cresc. ca. 28. ad quem locum ne proliziores simus, lectorem remittimus. Certe in omnibus etiam excusis verba illa desiderantur.*

12. non viuat, quando vna sit Ecclesia quæ vitæ æternæ gratiam consecuta est] *Recte etiam illi hæc verba adiecere, nam antea desiderabantur. Sagaciter quidem coniecit Costerius interponendam negandi particulam, sed destitutus hic Ms. cod. cætera supplere non potuit. Suffragatur autem satis huic restitutioni D. Augustin. hunc locum tractans lib. 5. de Baptis. c. 8.*

13. quando apud veteres hæreseos & schismatum prima adhuc fuerint initia] *Aut hoc modo legendum est cum Manut. aut cum Anglic. codice* quando apud veteres hæreses & schismata primum fuerint initiata, *aut sicut Diuus Augustinus dicti libri capite vigesimonono: vbi hunc locum soluit:* quando apud veteres hæreses & schismata prima, &c. *Antea corruptissime ita legebatur:* qui quando apud veteres hæreses & schismaticos prima, &c. *Quod restituere conatus Grauius, legit:* quia, *& postea:* feruebant, *pro eo quod erat:* fuerant, *sed non satisfacit; multo etiam minus Morel. qui legit:* hæreses & schismatum.

14. quos tunc tamen) *Adijcio:* tamen, *ex Anglico codice.*

15. ad veritatem & matricem redeant, satis sit) *Interposita particula, statum, sensum obscurabat, quare recte ab illis omissa est.*

16. morti & immortalitati) *Quum sic legant excusi cæteri & D. Augustin. etiam Ms. cap. citat hunc locum soluens, non placet quod habet Manut. & Angl. codex:* immortali, *præsertim quum morti opponatur potius immortalitas, quam immortale.*

17. Cum secum Paulus] *Recte etiam adiecerunt illi particulam:* secum, *vtpote quam habeat etiam Diuus Augustinus hunc locum tractans libr. 2. de Baptis. c. 2. Recte etiam primus Grauius postposuit particulam:* postmodum.

18. vendicauit sibi aliquid insolenter) *Etiam hanc veram esse lectionē, ex eodē constat, pro eo quod prius erat:* le vēdicauit aut insolēter.

19. vt diceret se Primatum tenere) *Locus hic procul dubio vt confirmet, quin potius confirmat Petri atque adeo Romanorum Pontificum Primatum. Quum enim in hac ipsa sententia dicat, Petrum primum electum à Domino, & repetat quod sæpe dixit, super illum ædificatam esse ecclesiam; sibi ipsi contradiceret, si primatum eius negaret. Non itaque aliud, quam humilitatem eius commendans, illius exemplo cæteros suos collegas ad concordiam inuitat; vt quemadmodum ipse, quum primus esset, non tamen primatum insolenter iactitauit, sic nec ipsi suam sententiā mordicus tenerent, vt alios præ se contemnerent. Et certe de Stephano ipsi non esse sermonem, vel inde colligere est, quod nondum de hac sententia ad illum scripserat; vtpote quum ex epistola ad illum proxime sequenti, hanc prius scriptam constet. Atque adeo de iisdem mihi loqui videtur quos insinuat in Synodo Carthag. cum ait: Nemo se episcopum episcoporum constituat, quod de collegis illius intelligunt disertis verbis dict. lib. 2. c. 2. D. Aug. & D. Hier. contra Lucifer. Quinimo dict. lib. 1. D. Augustinus hinc potius confirmat Petri & apostolicæ sedis primatum. Ecce (inquit) vbi commemorat Cyprianus (quod etiam nos in scripturis sanctis didicimus) Apostolum Petrum in quo primatus Apostolorum tam excellenti gratia eminet, &c. & postea, Puto quod hic sine vlla sui contumelia Cyprianus episcopus Petro apostolo comparatur, quantum attinet ad martyrij coronam. Cæterum magis vereri debeo, ne in Petrum contumeliosius existam. Quis enim nescit illum Apostolatus principatum, cuilibet episcopatui præferendum? Quam magnifice autem ipse Cyprianus de Romani Pontificis primatu senserit, supra demonstrauimus epistola xlij. quæ tertia est ad Cornelium & lv. quæ septima est ad eundem, & infra eadem de re latius Tom. 2. li. de vnitate eccles. catbol. Quin quod diserte verbis primatus Cathedræ Romanæ meminit infra epistola ad Magnum, & lib. dicto de vnitate ecclesiæ. Si quis plura eodem pertinentia desideret, exactissime hac de re scripsit Remundus Rufus li. de duplicatione contra Molinæum pro Pontifice Maximo.*

20. sed consilium veritatis admisit & rationi legitimæ] *Hunc locum antea, ex connexione trium vocum in vnam depravatum, ita ex D. Augusti. castigauit H. Grauius, & consentit Angl. cod. Legebatur enim:* administrationi legitimæ, *pro quo in Cambron. quidem cod. legebatur paulo castigatius:* sed per consilium veritatis administrationi legitimę, *at prius magis placet. eo quod probet hoc loco Cyprianus quod prius dixit, ratione esse vincendum.*

21. ipsa quoque nostra ducamus] *Etiam hanc lectionem habet Aug. & 1. & 4. c. lib. iam dicti, quare magis placet, quam vulgata & Cambr. cod.* ipsa potius amplectamur. *Manut. vero & Morelius primi adiecerunt illud:* cui rei, *& paulo post:* &, *vbi prius erat non male:* Paulus quoque prospiciens concordiæ & pacī consulens.

22. Qua in parte] *Ita denuo est D. Aug. H. Grauius, & post eum Manut. & Morelius, nam sic ipse legit dicti libri 8. cap.*

23. remissam peccatorum non nisi in Ecclesia] *Etiam hoc rectè illi, antea desiderabatur,* non nisi,

24. Quod quidem & Agrippinus] *Agrippinum ex antecessoribus Cypriani fuisse satis patet, non tamen proximum decessorem, colligere est tum ex epistola præced. vbi iam pridem ab antecessoribus sententiam hanc latam dicit, & epistola ad Iubaianum, vbi longam ætatem præterisse dicit, ex quo id factum sit, tum ex epistola lv. vbi Fabiani & Donati antecessorum Cornelij & sui meminit: Porro locum hunc tractat D. Augustinus dicto lib. cap. 7. 8. & 9. Respondet autem, quandoquidem Cypriani sententiam Concilij Africani pro legitima & salutari agnouerit, multo magis creditum illum fuisse sententia Cōcilij vniuersalis. si quod forte ante celebratum fuisset. Atque adeo nos, exemplo ipsius Cypriani, quod postea ab vniuersali Concilio statutum est, credere oportere. Locus insignis pro auctoritate Conciliorum.*

25. Et quales litteras super hac re fecerimus] *Denuo præcedentem epistolam intelligit, quod vel ipsa vox: fecerimus, indicat; quum illa non ab vno Cypriano, sed à pluribus coëpiscopis conscripta sit.*

AD STEPHANVM PAPAM de Concilio.

EPISTOLA LXXII.

ARG. *Cyprianus cum collegis in Concilio quodam, nunciat Stephano Romano Pontifici, à se statutum esse: tum vt ab hæreticis ad ecclesiam reuertentes baptizentur, tum vt alia conditione non recipiantur episcopi aut presbyteri ab ijsdem venientes, quam vt communicarent laici.*

CYPRIANVS ET CÆTERI STEphano fratri Salutem.

AD[1] quædam disponenda & consilij communis examinatione limanda, necesse habuimus, frater charissime, conuenientibus in vnum pluribus sacerdotibus, cogere & celebrare consilium. In quo multa quidem[2] prolata atque trāsacta sunt: sed de eo vel maxime tibi scribendum, &[3] cum tua grauitate ac sapientia cōferendum fuit, quod magis pertineat & ad sacerdotalē auctoritatem & ad Ecclesiæ catholicæ vnitatem pariter ac dignitatem, de diuinæ dispositionis ordinatione venientem, eos qui sint foris extra Ecclesiā tincti, & apud hæreticos & schismaticos profanæ aquæ labe maculati, quādo ad nos atque ad Ecclesiam, quæ vna est, venerint, baptizari oportere; eo quod parū sit eis manum imponere ad accipiēdum Spiritū sanctum, nisi accipiant & Ecclesiæ baptismū. Tunc enim demum plene sanctificari, & esse filij Dei possunt,[4] si sacramento vtroque nascantur, cum scriptum sit:[5] *Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non poterit introire in regnum Dei.* inuenimus enim etiam in Actis apostolorum hoc esse ab apostolis custoditum, & salutaris fidei veritate ser- *Lib. 2. epi. 1.* *Ioan. 3.* *Act. 10.*

uatum vt cum in domo Cornelij centurionis super ethnicos qui illic aderant, fidei calore feruentes, & in Dominum toto corde credentes, descendisset Spiritus sanctus, quo adimpleti varijs linguis Deum benedicerent, nihilominus tamen beatum apostolum Petrum diuini [6]præcepti atque euangelij memorem præcepisse, vt baptizarentur ijdem illi, qui iam fuerant sancto Spiritu pleni; vt nihil prætermissum videretur, quo minus per omnia diuini præcepti atque euangelij legem apostolica magisteria seruarent. Baptismum autem non esse quo hæretici vtuntur, nec quenquam apud eos qui Christo adsentiantur, per gratiam Christi posse proficere; diligenter nuper expressum est in epistola, quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum, super ea re scripta est: [8]item in litteris quas collegæ nostri ad episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt, cuius vtriusque epistolæ exempla subdidi. [9]Addimus plane & adiungimus frater charissime, consensu & auctoritate communi, vt etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra ecclesiam steterint, vel apud hæreticos à pseudoepiscopis & antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promoti sint, & contra altare vnum atque diuinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione susci pi cum reuertuntur, [10]vt communicent laici; & satis habeant quod admittuntur ad pacem, qui hostes pacis extiterint, nec debere eos reuertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos rebellauerint. Oportet enim sacerdotes & ministros qui altari & sacrificijs deseruiunt, integros atque immaculatos esse; cum dominus Deus in Leuitico loquatur & dicat: *Homo in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo.* Itē in Exodo hæc eadē præcipiat & dicat: *Et sacerdotes qui accedunt ad dominū Deum sanctificētur, ne forte derelinquat illos Dominus.* Et iterum: *& cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur.* Quod autem maius potest esse delictum, aut quæ macula deformior, [11]quam aduersus Christum stetisse, quam Ecclesiam eius, quam ille sanguine suo parauit, & condidit, dissipasse? quam euangelicæ pacis ac dilectionis oblitum, contra vnanimem & concordem Dei populum hostilis discordiæ furore pugnasse? Qui etsi ipsi postmodum ad ecclesiam redeunt, restituere tamen eos & secum reuocare non possunt, qui ab eis seducti & foris morte præuenti extra Ecclesiam sine communicatione & pace perierunt; quorum animæ in die iudicij de ipsorum manibus expetentur, qui perditionis auctores & duces extiterunt. Et iccirco satis est talibus reuertentibus veniam dari. [12]non tamen debet in domo fidei perfidia promoueri. nam quid bonis & innocentibus, atque ab ecclesia non recedentibus reseruamus; si eos qui à nobis recesserint; & contra Ecclesiam steterint, honoramus? [13]Hæc ad conscientiam tuam frater charissime, & prō honore communi, & pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ & fidei veritate placere, quę & religiosa pariter & vera sunt. Cæterum scimus quosdam, quod semel imbiberint, nolle deponere, nec propositum suum facile mutare, sed saluo inter collegas pacis, & concordiæ vinculo, quædam propria, quæ apud se semel sint vsurpata, retinere. qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus; cum habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum vnusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. [14]Optamus te frater charissime semper bene valere.

Leuit.21.
Exod.19.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXII.

1. Ad quædam disponenda & consilij communis] *Hoc loco concilium per s. paulopost vero per c. scribi debere, contextus ipse satis indicat. Concilium autem cuius meminit, secundum fuit de baptizandis hæreticis & fortassis illud, cui interfuisse scribit epistola sequ. Episcopos 71. Cerè aliud fuisse ab illo cuius meminit epistola ante hanc secunda, patet ex hac ipsa epistola, vbi dicit, iam antea illud celebratum fuisse.*

2. prolata atque tractata sunt] *Ita Ms. Assliz. Blandin. March. Dun. & Cauch. Manut. quoque & Morel. pro eo quod legebatur*, translata sunt, *corruptissime.*

3. Cum tua grauitate & conscientia conferendum fuit] *Etiam hoc confirmat Papæ Romani primatum, quod cum illo conferans decreta sua patres Concilij, quorum hæ sunt litteræ: More profecto cæteris concilijs vsitato, non prouincialibus modo, sed & vniuersalibus, quæ à Romana sede confirmationem petere consueuerunt. Quod de singulis late comprobatum, videre est apud Reuerendiss. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & apud Melchiorem Canum Locorum Theolog li. 5. & 6. quare nos, ne prolixiores simus, supersedebimus.*

4. si sacramento vtroque nascantur] *Locus insignis ad adsertionem sacramēti manusimpositionis, quod hodie Confirmationis nuncupamus, libro de Card. operibus sacramentum Chrismatis dicitur, & epistola sequ. signaculum dominicum; vbi disertis verbis testatur Cyprianus, hoc sacramento vsos Apostol. ipsos Act. Apost. 8. c. quod etiam docet Aug li. 3. contra Donat. c. 16. D. Hieron. vero contra Lucifer. hanc obseruationem ex ea auctoritate descendere dicit, quod post ascensum domini spiritus sanctus ad Apostolos descendit, & eodem refert Melchiades papa epistola ad Episcopos Hispan. In qua disertis verbis sacramentum quoque vocat, & huius à Sacramento baptismi differentiam tradit. Quo nomine etiam Aug. vtitur lib. 2. contra litt. Petil. cap. 104. & lib. 4. cap. 4. Eusebius quoque papa sub Diocletiano martyrium passus epistola 3. & omnibus his antiquior D. Fabianus papa epistola 2. ad episcopos Orientis. Eiusdem, & si non sub nomine sacramenti, meminerunt. Synod. Laodic. can. 28. D. Ambrosius de his qui myst. initiantur ca. 7. & libro 3. de sacrament. cap. 2. Tertull. li. de resurrect. carn. & de baptismo, Vrbanus 2. epistola ad omnes Orthodo. Clemens 1. constit. Apostol. li. 7. ca. 16. & 17. Dionys. Areopag. eccles. Hierarch. cap. 2. Imo Cornelius papa epistola ad Fabium Episcopum Antioch. sæpe citata, iccirco Nouatianum in hæresin incidisse dicit, quod consignationem ab episcopo non accepisset, quam quum non fuerit (inquit) consecutus, quonam pacto spiritum sanctum sit adeptus? Quem imitati Nouatiani, sectatores illius, (teste Theodoreto lib. 3. αἱρετικῆς κακομοιρίας, sacro sanctum Chrisma non tradebant. Quamobrem qui ex illa hæresi redibant ad ecclesiam, vngi necesse erat. Ex quo Theodoreti testimonio, loci Cypriani iam citati multum lucis accipiunt. Etiam Donatistis id peculiare fuisse, vt Chrisma conculcarent, tradit Optatus loco citato.*

5. Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] *Ms. quidem quos vidi adjiciunt: sancto, & ita etiam legit excusi cateri, sed placet Manut. & Morel. lectio, qui id omiserit, eo quod nec Tertull. id legat hūc locum citās & li. de baptismo. & lib. de anima. Præsertim quū in omnib. Græcis & pleriſq; latinis exemplaribus hodie desit, & Aug. quoque li. contra Faustum 24. ca. 1. id non legat. neque etiam lib. 4. contra Donatistas, vbi similem locum epistolæ sequentis tractat.*

6. præcepti atque Euangelij legem] *Ita vetus excusus, Manut. & & Morel. quod malo, quam illud Ms. & cæterorum excusorum cod.* Euangelij lege.

7. ad Quintum collegam nostrum in Mauritania] *Patet hinc, tum Mauritaniæ Episcopum Quintum fuisse, tum corrupte inscriptam hactenus præcedentem epistolam ad Quirinum, nam illius haud dubie meminit.*

8. item in litteris quas collegæ nostri] *Epistolam lxx. intelligit, quam quum non sibi sed collegis suis asscribat, confirmatur hinc nostra sententia, neque epistolam supra liij. Cypriano asscribendam, vt ibi diximus.*

9. Addimus plane & adiungimus] *Hæc secunda erat decreti pars, qua prohibebantur Episcopi & presbyteri ab hæreticis venientes in ecclesiam recipi, nisi ea lege, vt laici communicarent. Quod postea mitigatum fuit per Nicen. concil. canon. 8. quo permittitur discretioni Episcoporum, vt in Clero permanere permittant, ex Nouatianis ad Catholicam venientes.*

10. vt communicent laici] *De hac communione, vide supra Epistolam ad Anton.*

11. quam aduersus Christum stetisse] *Negligentia operarum irrepserat in editionem Manutian. ad. pro: aduersus. Alludere autem videtur ad illud Psalm. 2. Astiterunt reges terræ &c. aduersus Christum eius.*

12. non tamen debet in domo fidei] *Error typographicus Romboldi: debent, remansit hactenus in excusis, donec Manut. & Morelius reposuerunt: debet, quod habent vetus excusus & Ms. omnes.*

13. Hæc ad conscientiam tuam frater charissime] *Locum hunc citat D. Hieron. contra Lucifer. & similem clausulam habes ad calcem epistolæ sequentis.*

14. Optamus] *Sic rectius Manut. & Morelius, quam Ms. & excusi cateri: opto, nam à pluribus scripta est hæc epistola.*

AD IVBAIANVM DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

EPISTOLA LXXIII.

Argumentum huius epistolæ habes initio Synodi Carthagin. infra Tom 2. in hæc verba: Cyprianus dixit: Audistis collegæ dilectissimi quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, consulens mediocritatem nostram de illicito & prophano hæreticorum baptismo & quid ego ei rescripserim, censens scilicet, quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes, ecclesiæ baptismo sanctificari & baptizari oportere. Pertinet ita-

que

que etiam hæc ad errorem Cypriani, & coepiscoporum. Scriptam autem post epistolam præcedentem colligitur, tum ex eo quod eius in illa nulla fiat mentio, tum quod hic respondeat ad Epistolam Stephani eandem, de qua latius ad Pompeium scribit. Scripta est ergo, accepto responso à Stephano.

CYPRIANVS [1] IVBAIANO fratri Salutem.

SCripsisti [2] mihi, frater charissime, [3] desiderans significari tibi motum animi nostri, quid nobis videatur de hæreticorum baptismo, qui foris positi & extra Ecclesiam constituti vendicant sibi rem nec iuris sui, nec potestatis, quod nos nec ratum possumus, nec legitimũ iudicare, quando hoc apud eos esse constet illicitum. Et quoniam super hac re quid sentiremus, litteris nostris expressimus: vt compendium facerem, exemplum earundem litterarum tibi misi, [4] quid in concilio cum complures adessemus decreuerimus; [5] quid item postea Quinto collegæ nostro de eadem re quærenti rescripserimus. [6] Et nunc quoque cum in vnum conuenissemus, tam prouinciæ Africæ quam Numidiæ, Episcopi, numero septuaginta & vnus, hoc idẽ denuo sententia nostra firmauimus, statuentes vnum Baptisma esse quod sit in Ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari, sed baptizari à nobis. [7] Quicunq; ergo ab adultera & profana aqua veniunt, abluedi sũt & sanctificandi salutaris aquæ veritate. [8] Nec nos mouet, frater charissime, quod in litteris tuis cõplexus es; Nouatianẽses rebaptizare eos, quos à nobis sollicitãt: quãdo ad nos omnino nõ pertineat quid hostes ecclesiæ faciunt, dummodo teneamus ipsi potestatis nostræ honorem, & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Nouatianus similiarum more, quæ cũ homines non sint, [9] homines tamen imitantur, vult Ecclesiæ catholicæ auctoritatem sibi, & veritatem vendicare, quando ipse in Ecclesia non sit; immo adhuc insuper contra Ecclesiã rebellis & hostis exstiterit. Sciens etenim vnum esse baptisma; hoc vnum sibi vendicat, vt apud se esse Ecclesiã dicat, & nos hæreticos faciat. Nos autẽ, qui Ecclesiæ vnius caput & radicẽ tenemus, pro certo scimus & fidimus, [10] nihil illic extra Ecclesiam licere, & baptismatis, quod est vnũ caput nos esse, vbi & ipse baptizatus prius fuerat, quando diuinæ vnitatis & rationem & veritatẽ tenebat. Quod si in Ecclesia baptizatos, rebaptizãdos foris extra Ecclesiã Nouatianus existimat, à se incipere debuerat; vt prior [11] extraneo & hæretico baptismo rebaptizaretur, qui post Ecclesiã, immo & cõtra Ecclesiã baptizandos foris opinatur. Quale est autẽ, vt quia hoc Nouatianus facere audet, nos putemus nõ esse faciendum? Quid ergo quia & honorẽ cathedræ sacerdotalis Nouatianus vsurpat, num iccirco nos cathedræ renunciare debemus. Aut quia Nouatianus altare collocare, & sacrificia offerre contra fas nititur; ab altari & sacrificijs cessare nos oportet, ne paria & similia cũ illo celebrare videamur. Vanũ prorsus & stultũ est, vt quia Nouatianus extra Ecclesiã vendicat sibi veritatis imaginem, relinquamus Ecclesię veritatẽ. [12] Apud nos autẽ non noua, aut repentina res est, vt baptizandos censeamus eos, qui ab hæreticis ad Ecclesiã veniunt, quãdo multi iã anni sint, & longa ætas, ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro conuenientes in vnũ episcopi plurimi hoc statuerint, atq; exinde in hodiernũ tot millia hæreticorũ in prouinciis nostris ad Ecclesiam conuersi, non aspernati sint neque cũctati, immo [13] & rationabiliter, & libenter ãplexi sint, vt [14] lauacri vitalis & salutaris baptismi gratiã cõsequerentur. Neque enim difficile est doctori vera & legitima insinuare eis, qui hæretica prauitate dãnata, & ecclesiastica veritate cõperta, [15] ad hoc veniunt vt discant, ad hoc discunt, vt viuãt. [16] Nos non debemus stuporem hæreticis patrocinio cõfe sus nostri augere: cum libenter ac prompte obtemperant veritati. [17] Planc quoniã inuenin epistola, cuius exemplũ ad me transmisisti, scriptũ esse, quod quærendũ nõ sit quis baptizauerit, quãdo is qui baptizatus sit, [18] accipere remissam peccatorum potuerit secundum quod credidit; prætereundũ hunc locum non putaui; maxime cum in eadẽ epistola animaduerterim [19] etiã Marcionis fieri metionẽ; vt nec ab ipso venientes dicat baptizari oportere, [20] quod iam in nomine Iesu Christi baptizati esse [21] videantur. Cõsiderare itaque debemus fidem eorum qui foris credunt, an secundum eandem fidem possint aliquid gratiæ consequi. Nam si fides vna est nobis & hæreticis, potest esse & gratia vna. Si eundẽ patrem, eundem filium, eundem spiritum sanctum, eandem ecclesiam confitentur nobiscum [22] Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelleiani, Ophitæ, Marcionitæ, & cæteræ hæreticorum pestes, [23] & gladijs ac venenis subuertentes veritatẽ: potest illic & baptisma vnum esse, si est & fides vna. Ac ne lõgũ sit per hæreses vniuersas decurrere, & singulorum vel ineptias vel insanias recensere; [24] quia nec delectat id dicere, quod aut horret, aut pudet nosse, de Marcione interim solo, cuius mentio in epistola à te ad nos transmissa facta est, examinemus an possit baptismatis eius ratio constare. Dominus enim post resurrectionẽ discipulos suos mittens, quemadmodũ baptizare deberent, instituit & docuit dicens: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra: Ite ergo, & docete gentes omnes baptizantes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti.* Matt. 28. Insinuat trinitatem, cuius sacramento gentes baptizarentur. [24] Numquid hanc trinitatem Marcion tenet? Numquid eundem asserit, quem & nos patrem creatorem? [25] Numquid eundem vnum filium Christum, de Maria virgine natum; qui sermo caro factus sit, qui peccata nostra portauerit, qui mortem moriendo vicerit? [26] qui resurrectionẽ carnis per semetipsum primus initiauerit, & discipulis suis, quod in eadem carne resurrexisset, ostenderit? Loge alia est apud Maronẽ, sed & apud cæteros hæreticos indes; immo nihil est apud illos nisi perfidia, & blasphemia, & cotetio sanctitatis & veritatis inimica. [27] Quo modo ergo potest videri qui apud illos baptizatur, consecutus esse peccatorum remissam, [28] & diuinę indulgentiæ gratiam per suam fidem, qui ipsius fidei non habuerit veritatem? Si enim, sicut quibusdam videtur, secundũ fidem suam quis accipere aliquid foris extra Ecclesiã potuit, [29] vtique id accepit, quod credidit: falsum autẽ credens, verum accipere nõ potuit, sed potius adultera & profana, secundum quod credebat, accepit. Quem locum profani & adulteri baptismi subtiliter Hieremias propheta perstringit dicens: *Vt quid qui contristant ne prævalent? Plaga mea insolida est, vnde sanabor?* Hierem. 13. [30] *Dum sit, facta est mihi quasi aqua mendax, non habens fidem.* Mentionem facit per prophetam Spiritus sanctus aquæ mendacis, & fidem non habentis. Quæ est hæc aqua mendax & perfida? vtique ea quę baptismi imaginem mentitur, & gratiam fidei adumbrata simulatione frustratur. Quod si secundum prauam fidem baptizari aliquis foris, & remissam peccatorum consequi potuit; secundum eandem fidem consequi & Spiritum sanctum potuit. [31] Aut vtrumque enim fides foris potuit, aut neutrum eorum, qui foris fuerat, accepit. Manifestum est autem, vbi & per quos remissa peccatorum dari possit, quæ in baptismo scilicet datur. Nam Petro primum Dominus, super quem ædificauit Ecclesiam, [32] & vnde vnitatis originem instituit & ostendit; potestatem istam dedit, [33] vt id solueretur in cœlis, quod ille soluisset in terris. Et post resurrectionem quoque ad Apostolos loquitur dicens: *Sicut misit me pater, & ego mitto vos: Hoc cum dixisset, insprauit, & ait illis: Accipite Spiritum sanctum: Si cuius remiseritis peccata,* [34] *remittentur illi: Si cuius tenueritis, tenebuntur.* Matt. 16. Ioan. 20. Vnde intelligimus non nisi in Ecclesia [35] præpositis, & in euangelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare, & remissam peccatorum dare foris autem nec ligari aliquid posse nec solui, vbi non sit, qui aut ligare possit aliquid, aut soluere. Nec hoc frater charissime sine scripturæ diuinæ auctoritate proponimus vt dicamus certa lege ac propria ordinatione diuinitus cuncta esse disposita; nec posse quenquam contra

Epi-

Num.16. Episcopos & sacerdotes vsurpare sibi aliquid, quod nō sit sui iuris & potestatis. Nam & Chore & Dathan, & Abyron, contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vsurpare conati sunt; nec tamen
Leuit.10. quod illicite ausi sunt, impune fecerunt. Et filij Aarō qui alienū ignē altari imposuerunt, in conspectu statim domini indignātis extincti sunt. Quod supplicium manet eos, qui alienam aquam baptismo inferunt falso; vt diuina censura vlciscatur, & vindicet, id hæreticos contra Ecclesiam gerere, quod non nisi soli liceat Ecclesiæ.[36] Quod autē dicunt quidā de eis, qui in Samaria
Act.8. baptizati fuerant, aduenientibus Apostolis Petro & Ioāne, tantum super eos manum impositā esse, vt acciperent Spiritum sanctum, rebaptizatos tamen non esse: locum istum frater charissime, ad præsentem causam videmus omnino non pertinere. illi enim qui in Samaria crediderant, fide vera crediderant; & intus in Ecclesia, quæ vna est, & cui soli gratiam baptismi dare, & peccata soluere permissum est, à Philippo diacono, quem iidem Apostoli miserant, baptizati erāt. Et iccirco quia legitimum & Ecclesiasticū baptismū consecuti fuerant, baptizari eos vltra nō oportebat: sed tantummodo quod deerat, id à Petro & Ioāne factum est, vt oratione pro eis habita, & manu imposita, inuocaretur & infunderetur super eos spiritus sanctus. Quod nunc quoque apud nos geritur, vt qui in Ecclesia baptizantur,[37] præpositis Ecclesiæ offerantur, & per nostram orationem ac manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, & lignaculo dominico consummentur. Non est ergo frater charissime, quod hæreticis cedendum existimemus, vt baptisma,[38] quod non nisi vni, & soli Ecclesiæ datum sit, prodendum putemus. Boni militis est, aduersus rebelles & hostes imperatoris sui castra defendere. Glorioſi ducis est commissa sibi signa seruare. Scriptum est: *Dominus Deus tuus Deus zelans est*: qui
Deut.4. spiritum Dei accepimus, zelū diuinæ fidei habere debemus. Quo zelo Phinees placuit,[39] & Deum promeritus indignantis iram populo pereunte leniuit:[40]
Num.25. Quid adulteram & alienigenam & diuinæ vnitatis inimicam in acceptum referimus, qui non nisi vnū Christū & vnam eius Ecclesiam nouimus?[41] Ecclesia paradisi instar exprimens, arbores fructiferas intra muros
Gen.2. suos intus includit, ex quibus *quæ non facit fructum bonum*
Matth.3. *excidūtur, & in ignem mittitur.* Has arbores rigat quatuor fluminibus, id est, Euangeliis quatuor, quibus[43] Baptismi gratiam salutaris cœlesti inundatione largitur. Nunquid de Ecclesiæ fontibus[44] rigare potest,
Titum 3. qui intus in Ecclesia non est? Nunquid paradisi potus salubres & salutares impertire cuiquam potest; qui peruersus & à semetipso damnatus, & extra paradisi fontes relegatus aruit, & æternæ sitis siccitate defecit?
Ioan.7. Clamat Dominus, vt *qui sitit veniat & bibat de fluminibus aquæ viuæ*[45] *quæ de eius ventre fluxerunt.* Quo venturus est qui sitit, vtrum ne ad hæreticos, vbi fons & fluuius aquæ vitalis omnino non est? an ad Ecclesiam, quæ
Matth.16. vna est, & super vnum qui & claues eius accepit, Domini voce fundata est? Hæc est vna, quæ tenet & possidet omnem sponsi sui & domini potestatem; in hac præsidemus, pro honore eius atque vnitate pugnamus, huius & gratiam pariter & gloriam fidei virtute defendimus.[46] Nos de diuino permissu rigamus sitientem Dei populum, nos custodimus terminos vitalium fontium. Si possessionis ergo nostræ ius tenemus, si sacramentum vnitatis agnoscimus; cur præuaricatores veritatis, cur proditores vnitatis existimamur? Aqua Ecclesiæ fidelis & salutaris & sancta, corrumpi & adulterari non potest; sicut & ipsa Ecclesia incorrupta & casta & pudica est. Si Ecclesiæ deuoti, & in Ecclesia constituti sunt hæretici, possunt & baptismo eius, & cæteris salutaribus bonis vti: si autem in Ecclesia non sunt, immo & contra Ecclesiam faciunt, quo modo baptizare baptismo Ecclesiæ possunt? Neque enim parua res hæreticis & modica conceditur, quando à nobis baptisma eorum in acceptum refertur: cum inde incipiat omnis fidei origo, & ad spem vitæ æternæ salutaris ingressio, & purificandis ac viuificandis Dei famulis diuina dignatio.[47] Nam si baptizari quis apud hæreticos potuit, vtique & remissam peccatorū consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, & sanctificatus est,[48] & tēplum Dei factus est, quæro cuius Dei? si creatoris, non potuit, quiin eum non credidit: si Christi, nec huius fieri potest templum, qui negat Deum Christum: si Spiritus sancti,[49] cum tres vnum sint, quomodo Spiritus sanctus placatus esse ei potest, qui aut Patris, aut Filij inimicus est?[50] Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur, consuetudinem nobis opponunt; quasi consuetudo maior sit veritate, aut non id sit in spiritalibus sequendum, quod in melius fuerit à sancto Spiritu reuelatum. Ignōsci enim potest simpliciter erranti, sicut de seipso
1. Tim.1. dicit Apostolus Paulus: *Qui primo*, inquit *fui blasphemus, & persecutor, & iniuriosus; sed misericordiam merui,*[51] *quia ignorans feci.* Post inspirationem verò & reuelationem factam, quiin eo quod errauerat, perseuerat prudens & sciens: sine venia ignorantiæ peccat: præsumptione enim atque obstinatione quadam nititur, cum ratione superetur.[52] Nec quisquam dicat quod accepimus ab Apostolis, hoc sequimur, quando Apostoli, non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, & baptisma vnum, quod non nisi in eadem Ecclesia sit constitutum; & neminem inueniamus ab Apostolis, cū apud hæreticos baptizatus esset, in eodem baptismo admissum esse, & communicasse, vt videantur Apostoli baptisma hæreticorum probasse. Quod enim quidam dicunt, quasi ad hæreticorum suffragium pertineat, quod dixerit
Philip.1. Apostolus Paulus:[53] *Veruntamen omnimodo, siue per occasionem, siue per veritatem, Christus annuntietur*: inuenimus hoc quoque ad eorum patrociniū, qui hæreticis suffragantur & plaudunt, nihil posse proficere. Neque enim de hæreticis, aut de eorum baptismo loquebatur in Epistola sua Paulus, vt aliquid quod ad hanc rem pertineat, posuisse ostendatur. Loquebatur de fratribus siue inordinate, & contra Ecclesiasticam disciplinam ambulantibus, siue Euangelicam veritatem de Dei timore seruantibus. Et quosdam ex eis posuit verbum Domini constanter atque intrepide locutos, quosdā vero in inuidia & dissensione versatos,[54] quosdam seruasse circa se beniuolā charitatē, aliquos verò habuisse maliuolam dissensionem. Sed tamen patienter omnia se sustinere, dūmodo siue in veritate, siue per occasionem nomen Christi, quod Paulus prædicabat, ad plurimorū notitiā perueniret, & noua adhuc ac rudis sermonis seminatio loquentium prædicatione crebesceret. Porro aliud est, eos qui intus in Ecclesia sunt, de nomine Christi loqui: aliud est, eos qui foris sunt, & contra Ecclesiam faciunt, in nomine Christi baptizare. Quare qui hæreticis patrocinantur, nō id proferant, quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendant si hæretico aliquid concedendum putauit, aut si fidem & baptisma eorū probauit, aut si perfidos & blasphemos remissionem peccatorū accipere extra Ecclesiā posse cōstituit. Si autē quid Apostoli de hæreticis senserint, cōsideremus, inueniemus eos in omnibus epistolis suis execrari & detestari hæreticorū sacrilegā prauitatē.[55]
2. Tim.2. 2. Cor.6. Nā cū dicant, *sermonem eorum vt cancer serpere*; quomodo potest is sermō dare remissā peccatorum, qui vt cācer serpit ad aures audientium? Et cum dicant, *nullam participationem esse iustitiæ & iniquitati, nullam communionem lumini & tenebris*, quomodo possunt aut tenebræ illuminare, aut iniquitas iustificare?
1. Ioan.1. Et cū dicant, *de Deo eos non esse, sed esse de antichristi spiritu*; quomodo gerunt spiritalia & diuina tractant, qui sunt hostes Dei, & quorum pectora obsederit spiritus antichristi? Quare si reiectis humanæ contentionis erroribus, ad Euangelicam auctoritatem atque ad Apostolicam traditionem sincera & religiosa fide reuertamur; intelligemus nihil eis ad gratiā Ecclesiasticam & salutarem licere, qui spargentes atque impugnantes Ecclesiam Christi, à Christo ipso aduersarij, ab Apostolis eius antichristi nominantur.[56] Non est autem quod aliquis ad circumueniē-

dam

dam Christianam veritatem, Christi nomen opponat, vt dicat: In nomine Iesu Christi vbicunque quomodo cunque baptizati, gratiam baptismi sunt consecuti, quando ipse Christus loquatur & dicat: *Non omnis qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum*; & iterum prœmoneat atque instruat, ne quis à pseudoprophetis, & pseudochristis in nomine suo facile fallatur. *Multi*, inquit, *venient in nomine meo dicentes: ego sum Christus & multos fallent.* & postea addidit dicens: *Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia.* Vnde apparet, non ea statim susciptenda & assumẽda, quæ iactantur in nomine Christi, sed quæ geruntur in Christi veritate. Quod enim in Euangelijs & in Apostolorum Epistolis Iesu Christi nomen insinuatur ad remissionem peccatorum, non ita est, quasi aut sine patre, aut contra patrem prodesse cuiquam solus filius possit; sed vt Iudæis qui iactitabant se patrem habere, ostenderetur quod nihil eis pater profuturus esset, nisi in filium crederent, quem ille misisset. Nam qui Deum patrem creatorem sciebant, filium quoque Christum scire debebant; ne sibi blandirentur & plauderent de solo patre sine filij eius agnitione, qui & dicebat: *Nemo venit ad patrem, nisi per me.* Duorum autem cognitionem esse [57] quę saluet, idem ipse manifestat dicens: *Hæc est vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* [58] Cum ergo ex ipsius Christi prædicatione & contestatione pater ante cognoscendus sit, qui misit: tunc deinde Christus, qui missus est: nec possit esse spes salutis, nisi duobus simul cognitis, quo modo non cognito, immo & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur, peccatorum remissam consecuti iudicantur? Alia enim fuit Iudæorum sub Apostolis ratio, alia est gentilium conditio: Illi quia iã [59] legis & Moysi antiquissimũ baptisma fuerant adepti, in nomine quoque Iesu Christi erant baptizandi, secundum quod in Actis Apostolorum Petrus ad eos loquitur & dicit: *Pœnitemini, & baptizetur vnusquisque vestrũ in nomine Domini Iesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est promissio & filijs vestris; & omnibus de longe quoscunque aduocauerit Dominus Deus noster.* Iesu Christi mentionem facit Petrus, non quasi pater omitteretur, sed vt patri quoque filius adiungeretur. Denique vbi post resurrectionem, à Domino Apostoli ad gentes mittuntur; *in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti* baptizare gẽtiles iubentur. Quo modo ergo quidam dicunt foris extra Ecclesiam, [60] immo & contra Ecclesiam, modo in nomine Iesu Christi vbicunque & quomodocũque gentilem baptizatum remissionem peccatorum cõsequi posse; quando ipse Christus gentes baptizari iubeat in plena, & adunata trinitate? [61] Nisi si, qui Christum negat, negatur à Christo; qui patrem eius negat, quem ipse Christus confessus sit, non negatur: & qui in eum blasphemat, quem Christus Dominum & Deum suum dixerit, remuneratus à Christo remissionem peccatorum, & baptismi sanctificationem consequitur.

[62] Qua aũt potestate consequi in baptismo remissionẽ peccatorum potest, negans Deum creatorem patrem Christi; quando ipsam potestatem, qua baptizamur, & sanctificationem ab eodem patre Christus acceperit; quem maiorem dixerit, à quo clarificari petierit, cuius voluntatem vsque ad obsequium bibendi calicis, & subeundæ mortis impleuerit? Quid est igitur aliud, quam participem hęreticis blasphemãtibus fieri, defendere velle & asserere, quod remissam peccatorum accipere in Christi nomine possit, blasphemans grauiter & peccans in patrem & Dominum & Deum Christi? Quid deinde illud, quale est, [63] vt qui filium Dei negat, neque patrem habeat; & qui negat patrem, filium habere videatur? dum filius ipse contestetur & dicat: *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum à patre*: vt manifestum sit, nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi à filio posse, quam constet patrem non dedisse, maxime quando adhuc idem repetat & dicat: *Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur.* Quod si Christi discipuli discere à Christo nolunt, quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur; vel de exemplis terrenis ac sæcularibus discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: *Filii sæculi huius, prudentiores sunt filijs lucis in sæculo isto.* Si cuius patri aliquis conuicium fecerit, si contumelioſus ac procax pudorem eius & honorem maledico ore lacerauerit; indignatur filius & irascitur, & læsi patris iniuriam, quibus potest viribus, vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis, & in patrem suum blasphemis impunitatem dare, & eis in baptismo peccata dimittere, [64] quos constet baptizatos, eadem adhuc in personam patris maledicta congerere, & incessabili blasphemantis linguæ scelere peccare? Hoc Christianus, hoc Dei seruus potest aut mente concipere, [65] aut fide credere, aut sermone proferre? Et vbi erunt legis præcepta diuina, quę dicunt: *honora patrem & matrem*, si vocabulum patris quod in homine honorari præcipitur, in Deo impune violatur? Vbi erit quod ipse Christus in Euangelio ponit & dicit: *Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur*: Si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat; in cœlestem & spiritalem patrem maledicos, atque Ecclesiæ matris inimicos ipse viuificat? Exectãda ac detestanda res à quibusdam prorsus asseritur, vt is qui blasphemantem in spiritum sanctũ reum futurum peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blasphemos salutari baptismo sanctificare dignetur. Et nunc qui talibus ad Ecclesiam venientibus sine baptismo communicandum existimant, non putant se [66] alienis, immo æternis peccatis communicare; admittentes sine baptismo eos, qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum peccata deponere. Quam vanum est porro & peruersum, vt cum ipsi hæretici repudiato & relicto vel errore, vel scelere, in quo prius fuerant, agnoscant Ecclesiæ veritatem; [67] nos veritatis eiusdem iura & sacramẽtum mutilemus, & venientibus ac pœnitentibus dicamus, eos remissionem peccatorum consecutos esse; quando illi se peccasse, & propter hoc ad Ecclesiæ indulgentiam venire fateantur? Quare Ecclesiæ Catholicæ fidem ac veritatem, frater charissime, & tenere debemus firmiter & docere; & per omnia Euangelica & Apostolica præcepta rationem diuinæ dispensationis, atque vnitatis ostendere. [68] Nunquid potest vis baptismi esse maior, aut potior, quam confessio? quam passio: vt quis coram hominibus Christũ confiteatur, & sanguine suo baptizetur? [69] Et tamen neque hoc baptisma hæreticis prodest, quamuis Christum confessi, & extra Ecclesiam fuerint occisi; nisi si hæreticorum patroni & aduocati hæreticos in falsa cõfessione Christi interfectos, martyras prædicant, & cõtra Apostoli cõtestationem, qui nihil eos quamuis exustos & occisos dicit posse proficere, gloriam eis & coronam passionis assignant. Quod si hæretico nec baptisma publicæ confessionis & sanguinis proficere ad salutem potest, quia *salus extra Ecclesiam non est*: quanto magis ei nihil proderit, si in latebra & in latronum spelunca adulteræ aquæ contagione tinctus, non tantum peccata antiqua non exposuerit, sed ad huc potius noua & maiora cumulauerit? [70] Quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest, cum quibus nec Pater Deus, nec Filius Christus, nec Spiritus sanctus, nec fides, nec Ecclesia ipsa communis est: & ideo baptizari eos oportet qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt; vt qui legitimo & vero, atque vnico sanctæ Ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione diuina præparantur, sacramento vtroque nascantur, quia scriptum est: [71] *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest intrare in regnum Dei.* Quo in loco quidam, quasi euacuare possint humana argumentatione prædicationis Euangelicę veritatem, catechumenos nobis opponunt, si quis exhis antequam in Ecclesia baptizetur, in confessione nominis apprehensus fuerit & occisus, an spem salutis & præmium confessionis amittat, eo quod ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur

huius-

Matth. 7. Matth. 13. Ioan. 14. & 17. Act. 2. Matt. 28. Ioan. 17. 1. Ioan. 2. Ioan. 6. Matt. 19. Luc. 16. Exod. 20. Matth. 5. 1. Cor. 13. Ioan. 3.

huiusmodi homines suffragatores & fautores hæreticorum, catechumenos illos primo integram fidem & Ecclesiæ vnitatem tenere, & ad debellandum diabolum de diuinis castris cum plena & sincera Dei Patris, & Christi, & Spiritus sancti cognitione procedere; deinde nec priuari baptismi sacramento, vtpote qui baptizantur glorioſissimo & maximo sanguinis baptismo, de quo & Dominus dicebat, *habere se aliud baptisma baptizari.* [72] Sanguine autem suo baptizatos, & passione sanctificatos consummari, & diuinæ pollicitationis gratiam consequi; declarat in Euangelio idem Dominus, quando ad latronem in ipsa passione credentem & confitentem loquitur, & quod secũ futurus sit in paradiso pollicetur. Quapropter qui fidei & veritati prę sumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt, & agentes pœnitentiam remitti sibi peccata deposcunt, decipere nõ debemus & fallere; sed correctos à nobis ac reformatos ad regnũ cœlorũ disciplinis cœlestibus erudire. [73] Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his, qui in præteritũ de hæresi ad Ecclesiã venientes, sine baptismo admissi sunt? Potens est Dominus misericordia sua indulgentiã dare, & eos qui ad Ecclesiã simpliciter admissi, in Ecclesia dormierunt, ab Ecclesiæ suæ muneribus non separare. Non tamen quia aliquando erratum est, ideo semper errandum est; cum magis sapientibus & Deum timentibus congruat, [74] patefactę, & perspectæ veritati libenter atque incunctãter obsequi, quam pertinaciter atque obstinate contra fratres & consacerdotes pro hæreticis reluctari. [75] Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis BAPTISMATA opponitur, quasi secundi baptismi vocabulo scandalizatos, vt ad Ecclesiam veniant retardari: immo vero hoc ipso magis ad necessitatem veniendi, testimonio ostensæ sibi & probatæ veritatis adiguntur. Nam si viderint iudicio ac sententia nostra id decerni & statui, vt baptisma iustum & legitimum computetur, quo illic baptizantur; putabunt se Ecclesiam quoque & cætera Ecclesię munera iuste & legitime possidere; nec erit causa veniẽdi ad nos quãdo habentes baptisma, habere videantur & cætera. Porro autem cum cognoscunt baptisma nullum foris esse, nec remissam peccatorum extra Ecclesiam dari posse, [76] auidius ad nos & promptius properant, & munera ac dona Ecclesiæ matris implorant; certi peruenire se omnino non posse ad veram diuinę gratię pollicitationẽ, nisi prius venerint ad Ecclesiæ vnitatem. Nec recusabũt baptizari apud nos hæretici legitimo & vero Ecclesiæ baptismo, quãdo ex nobis didicerint, [77] baptizatos quoque à Paulo eos, qui iam baptismo Ioannis baptizati fuissẽt; [78] sicut legimus in Actibus Apostolorũ. Et nunc apud quosdam de nostris, hæreticorum baptisma occupatum asseritur, & inuidia quadã quasi rebaptizandi, baptizare post hostes Dei nefas ducitur; cũ baptizatos inueniamus quos Ioannes baptizauerat: ille Ioãnes maior inter Prophetas habitus, ille diuina gratia adhuc in vtero matris impletus, ille Heliæ spiritu & virtute subnixus, qui non aduersarius Domini, [79] sed præcursor ac prædicator fuit, qui Dominum nõ tantũ verbis prænunciauit, sed & oculis ostẽdit; qui ipsum Christum, per quẽ baptizẽtur cæteri, baptizauit. Quod si iccirco hęreticus ius baptismi obtinere potuit, quia prior baptizauit, non possidentis erit iam baptisma, sed occupantis: & cum separari à se & diuidi omnino non possint baptisma & Ecclesia; q occupare baptisma prior potuit, & Ecclesiam pariter occupauit: & incipis tu illi hæreticus videri, qui præuentus posterior esse cœpisti; qui cedendo ac manus dando, ius quod acceperas reliquisti. Quam periculosũ sit autem in diuinis rebus, vt quis cedat iure suo & potestate; scriptura sancta declarat, cum in Genesi Esau primatus suos inde p diderit, nec recipere id postmodũ potuerit, quod semel cessit. [80] Hæc tibi breuiter pro nostra mediocritate rescripsimus, frater charissime, nemini præscribẽtes aut præiudicantes, quo minus vnusquisque Episcoporum quod putat faciat, habens arbitrii sui liberam potestatẽ. Nos quantũ in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coëpiscopis nostris nõ eõtẽdimus, cũ quibus diuinã cõcordiã & dominicã pacẽ tenemus: maximè cũ & Apostolus dicat: *Si quis autẽ putatur contentiosus esse, nos talem cõsuetudinem non habemus neque Ecclesia Dei.* Seruatur à nobis patienter & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotij. [81] Propter hoc etiam libellum de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino & inspirante, conscripsimus, quẽ ad te pro mutua dilectione trãsmisimus. [82] Opto te frater charissime semper bene valere.

Luc.12. *Ibid.23.* *Act. 19.* *Matt.11. Luc.1.* *Gen.25.* *1.Cor.11.*

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXIII.

1. Iubaiano fratri] *Codex Anglicus:* Iuuaiano; *legit;* Zonaras verò *& Theodorus Balsamon in præfat. Exegeseos Concilij Carthag.* Iuboiano, *sed quum priori modo legat Cambron. cod. tum hic tum in Synodo D. quoque Auguſt. etiam Ms. frequentiſſime contra Donatiſtas agens, & D. Hieron. contra Luciferian. magis placet prior illa & vulgata lectio. Patet autem ex verbis in argumento citatis, fuiſſe Epiſcopum Africanum, ſed quo loco, deprehendere non potui.*

2. Scripsisti mihi frater charissime] *Particula,* charissime, *tum hic tum ſæpe infra in hac epiſtola, adiecta eſt à Manutio & Morelio, pro phraſi Cypriano uſitata.*

3. desiderans significari tibi motum animi nostri] *Recte etiam hoc illi, pro eo quod erat:* significans desiderare te motum animæ noſtræ. *Reſpondet autem ad locum hunc D. Auguſtin. lib. 3. de Baptiſmo ca. 14. dicens multa illicite fieri, quæ tamen rata ſunt.*

4. quid in concilio] *concilium illud intelligit cuius eſt epiſtola 70. quod ſolius Africæ fuiſſe patet, vtpote quum ad Numidas Epiſcopos ſcripta ſit.*

5. quid item postea Quinto collegæ nostro de eadem requirenti] *Sic etiam illi. Prior vero lectio, ſi reponatur:* Quintum, pro quendam, *non mala eſt, hæc nempe :* Quid deinde poſt ad Quintum collegam noſtrum de eadem re requirentem.

6. Et nunc quoque cum in vnum conuenissemus] *Ex hoc loco colligit dicto loco D. Auguſtin. non vnum duntaxat, ſed plura fuiſſe Africana concilia tempore Cypriani. Et certe idipſum patet ex verbis concilij in argumento citatis:* quod semel atque iterum & ſæpe cenſuimus] *Tria autem fuiſſe vt minimum, certo deprehendi. Primum Epiſcoporum Africæ, de quo epiſtola lxx. Secundũ, de quo hic & epiſtola præced. Epiſcoporum Africæ & Numidiæ numero 71. Tertium, quod exſtat infra Tom. 2. Epiſcoporum Africæ, Numidiæ & Mauritaniæ num 87. Concilius autem hic omnibus præponi vult deinde Auguſtin. vniuerſæ Eccleſiæ auctoritatem.*

7. Quicunque ergo ab adultera & prophana aqua] *Non eſſe adulteram aquam, etiamſi ab adultero adminiſtretur, docet D. Auguſt.*

8. Nec nos mouet, &c. Nouatianenses rebaptizare] *Quum ſic legat Augu. etiam Ms. dicti lib. 11. cap. vbi hoc Cypriani ad Iubaianum reſponſum laudat, magis placet hac Manutij & Morelij lectio, quam vulgata & codic. Cambronen.* Nouatianos. *Vel hinc etiam patet à Nouatiano dictos illos hæreticos, non à Nouato.*

9. homines tamen imitantur] *Econtrario hæc vulgata magis placet, quam illorum Angl. cod.* humana, *præſertim quum ſic legat Cambro. cod. Recte autem adiecerunt ipſi:* tamen, *ac:* ſibi & veritatem, *hactenus deſiderata.*

10. nihil illi extra Ecclesiam licere] *Sic illi, alij:* illic, *neutri male. Eſt autem locus obſcurus.*

11. extrario & hæretico baptismo] *Sic Angl. cod pro eo quod alij:* extraneo, *& placeret magis, quia extrarium interpretatur Feſtus eum, qui, eſt extra focum ſacramentum, & ius; ſed prius Cypriano eſt uſitatius.*

12. Apud nos autem non noua aut repentina res est] *Repetit denuo concilium ante longam ætatem ſub Agrippino celebratum, de quo vide ibidem Auguſt. cap. 13. qui eadem recitat huius loci verba. quare noua eſt adnotanda phraſis :* tot milia hæreticorum conuersi, *ſimilis illi Apocal. Quadraginta milia ſignati. Angl. tamen cod. legit :* conuerſorum.

13. & rationabiliter & libenter amplexi sunt] *Etiam hoc ſumpſiſſe illos ex Auguſtin. ſuſpicor, pro eo quod erat duntaxat :* & rationabiliter complexi.

14. lauacri vitalis & salutaris] *Elegans Baptiſmi periphraſis.*

15. ad hoc veniunt vt discant] *Suſpicor negligentia operarum commiſſum mendum apud Manut. dum legitur:* vt diſcedant.

16. Nos non debemus stuporem, &c.] *Locus hic antea deprauatus & mutilus, recte hoc pacto ab vtroque illorum caſtigatus eſt. Ego vero etiam interſerendum puto :* igitur.

17. Plane quoniam inueni in epistola] *Videtur mihi prorſus intelligi hic epiſtolam Stephani de non baptizandis hereticis, nam pleraque eadem hic vs. illa verba adſerri, quæ in epiſtolis ſequentibus duabus reperiuntur. Atque adeo videtur illa prius peruenisse ad Iubaiani manus, & ad Cyprianum ab illo miſſa; & fortaſſis propterea magis offenſus fuit Cyprianus. Niſi malit quis, duas epiſtolas eadem de re à Stephano ſcriptas eſſe.*

18. accipere remissam peccatorum potuerit] *Quam vera ſit hæc Stephani ſententia, toto libr. 1. contra Donatiſt. & dicti lib. ca 13. & 14. late tractat D. Aug. Placet autem magis illud :* ſecundum quod, *quã quod erat prius :* ſecundum quæ.

19. et

19. etiam Marcionis fieri mentionem] *Quum paulo post & Marcionitarum & Marcionis denuo fiat mentio, erassus fuit error codicis Erasmi, qui hic legit:* Martiani, *præsertim quum totidem pene verbis eadem repetat epistola sequenti.*

20. quod iam in nomine Iesu baptizati esse videantur] *De baptismo in nomine Iesu infra latius, hoc hic duntaxat dicam, Augustin. dicti libr. cap 15. vbi hunc locum tractat, admittere quidem Marcionis baptismum, tanquam integrum sacramentum, si tamen Euangelicis verbis in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti baptismum ille consecrabat.*

21. Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelletiani, Ophitæ, Marcionitæ] *Sic Manut. & Morelius, pro eo quod erat prius duntaxat.* Patripassiani, Appellationitę, Marcionitę. *Duo itaque hæreticorum genera desiderabantur, & ex duobus vnicum conflatum erat. Atque adeo recte pro:* Apellionitæ, *reposuerat:* Apelleiani, Ophitæ *Nam & Augustin. libr. 4. contra Cresc. Gramm. cap. 61. vbi videtur ad hunc locum alludere, recenset Patripassianos, Valentinianos, Patritianos, Apellitas, Marcionitas, Ophitas. Porro Patripassianorũ hæresis ita dicta, q Patrem passum dicerent, quam solis Noëtianis ascribit Epiphan. hæres. 57. D. Augustin. ad Quoduultd. hær. 41. etiam Sabellianis impingit, immo & Praxianis & Hermogenianis in Africa, contra quos singuli exstant libri Tertulliani. Anthropianorum nullam alibi mentionem repperi. Fortassis omnes illos hæreticos intelligit, qui Christum solum hominem agnoscebant. Aut si discipulos quosdam Valentini, quum ille inter cæteros deos suos, quos Aeonas appellabat, numeraret:* ἄνθρωπον καὶ ἐκκλησίαν, *id est, hominem & Ecclesiam (teste Tertulliano de præscriptione hæreticorum) natos ex sermone & vita: Aut certe (quod mihi maxime probatur) Colorbasios à Colorbaso sic dictos, qui primum patrem vniuersorum (teste Epiphanio hæres. 55.) & primum principium & primum incomprehensibile,* ἄνθρωπον *vocabant; & propterea salvatorem seipsum filium hominis dixisse. Qui error tamen ex prædicto quoque Valentini errore originem sumpsit. De Valentinianis, vide Epiphan. hæres. 31. Augustin. hæres. 11. Tertullian. de præscript. hæretic. & scripta contra eosdem Irenæi & Tertulliani; contra quos etiam scripsere Clemens Alexandrinus & Hippolytus. De Appelletianis ita ab Apelle nuncupatis, vide Epiphan. hæres. 44. Augustin. hæres. 23. & Tertullia de carne Christi & de præscript. contra hæret. De Ophitis ita dictis ab* ὄφις, *id est, colubro quem colebant, Epiphanius hæres. 37. Augustinus hær. 17. & lib. de præscriptione hæretic. Tertullian. Constat autem omnes illos aut de patre, aut de filio male sensisse.*

22. & gladiis & veneni subuertentes veritatem] *De simili hæreticis vsitata truculentia, loquitur etiam supra epist. 1. v.*

23. quia nec delectat id dicere] *Antea erat:* nec delectatio est dicere.

24. Nunquid hanc trinitatem Marcion tenet, &c.] *Alludere videtur ad tria principia, atque adeo Trinitatem quandam, quam Epiphanius hæres. 42. Marcionem asseruisse dicit, & repetit D. Augustinus hæres. 22. bonum nempe, iustum siue creatorem mundi, & prauum siue diabolum. Atque adeo etiam subdit:* Nunquid eundem asserit quem & nos Deum patrem creatorem?

25. Nunquid eundem vnum filium Christum de Maria virgine natum, &c.] *Hoc pertinet ad alterum illius errorem, contra quem agit Tertul. li. de carne Christi; quo dicebat Christum non vere, sed putative (vti ille loquitur) natum ex Virgine. Angl. autem cod. legit non male:* Nunquid eundem nouit filium, *ex quo etiam restituit illud:* caro factus sit, *pro:* est.

26. qui resurrectionem carnis per semetipsum primus initiauerit] *Hæc contra tertium illum errorem, quo asserebat, neque Christum vere resurrexisse, neque nos resurrecturos; contra quem agit libro de Resurrectione carnis Tertullia. Quare recte adiecta sunt hinc voces:* carnis, *&:* primus, *à Manutio & Morelio. nam habet etiam Angl. cod. qui confirmat etiam illud Manutij:* quod in eadem carne resurrexisset.

27. Quomodo ergo potest videri, qui apud illos baptizatur consecutus esse] *Sic illi, pro eo quod erat:* apud illos baptizatos consecutos esse, *neutri male. Porro admittit quidem Diuus Augustinus talem apud illos baptizatum non consequi peccatorum remissam, sed tamen vere baptizari docet; & postea cum ad Ecclesiam venerit, remissionem accipere peccatorum. Quod vsque adeo de omnibus hæreticis verum asserit, vt libro sexto de Baptismo, capite vigesimoquinto etiam illum pro vero Baptismo agnoscat, cuius precibus quædam inferuntur contra Catholicam fidem. Quia certa illa (inquit) Euangelica verba, sine quibus non potest baptismus consecrari, tantum valent, vt per illa sic enuacuentur quæcunque in prece vitiosa contra regulam fidei dicuntur, quemadmodum dæmonium Christi nomine excluditur. Iuxta igitur Diui Augustini sententiam à quocunque hæretico collatus baptismus ratus censetur, modo verbis illis Euangelicis consecratus sit. Alioqui vero si omittantur illa, non est verum baptisma. Atque hinc est, quod cum Marcionis, Nouatianorum, & aliorum supranominatorum baptismum recipiat Ecclesia, Paulianistarum tamen, Cataphrigum, & similium baptisma reprobet Synodus Nicæna 1. canone decimonono, secunda Synodus canone septimo, Laodic. canone octauo sexta generalis 95. & septima canone septimo. Vti econtrario priorum illorum baptisma recipitur, dictarum Synodorum Laodic. canone septimo & Sexta canon iam dicto. Si quid autem diuinare licet in re incerta, ad Niccænum Concilium respexit Augustinus dum toties plenarij & vniuersalis Concilij meminit, in quo approbatus sit hæreticorum baptismus. Nam eo ipso quo solos Gathaphrigas & Paulianistas rebaptizandos censet, cæterorum baptisma comprobare videtur.*

28. & diuinæ indulgentiæ gratiam] *Ita illorum vterque, Cambron. cod.* & diuinæ bonitatis indulgentiam, *vulgati vero cod.* & domini indulgentiam.

29. vtique id accepit quod credidit, falsum autem credens verum accipere non potuit] *Sic Manut. & Morelius; si tamen cum Costerio legamus:* vtique id accipere non potuit quod non credidit, *cæteris omissis, constabit sensus.*

30. Dum fit, facta est mihi] *Angl. cod.* dum sic mihi facta est, *sed illud exprimit quod est. Græce apud 70.* γινομένη ἐγένηθη μοὶ *& legitur apud Diuum Augustinum quoque libro tertio de baptismo capite decimo quinto. Quare recte adiecerunt Manutius & Morelius:* dum fit, *Optime autem ex ipso Hieremiæ contextu colligit Augustin. non loqui prophetam de baptismo, sed de populo Israelitico, præsertim quum aquarum nomine populos accipi testetur scriptura Apoc. 17. Supplenerunt vero illi hunc locum antea mutilum.*

31. Aut enim vtrumque fides foris potuit] *Anglic. codic.* fide suasoris, *Morel.* fides de suo foris, *forte legendum:* fide sua foris.

32. & vnde vnitatis originem] *Antea erat:* humanitatis, *pro quo Manutius & Morelius:* vniuersitatis, *ego vero:* vnitatis, *legendum puto, tum ex similibus locis, de quibus supra latius epistola 1. v. tum ex Diuo Augustino dicti libri capite decimoseptimo vbi hunc locum tractans, typum vnitatis Petrum dicit, præsertim nobiscum agente Angli. cod.*

33. vt id solueretur in cœlis, quod ille soluisset in terris] *Recte sic Morel. pro eo quod cæteri:* vt id solueretur in terris quod illi soluissent. *Ita enim habent verba Christi Matth. 18. quare & Augusti. ita castigandum censeo.*

34. remittentur illi] *Quandoquidem sequitur:* tenebuntur, *magis placet hæc Manut. & Morel. lectio quam vulgata & quæ hodie est apud Augustinum dicti libri capite vigesimo octauo remittuntur; præsertim cum infra bis terue eodem modo hæc scriptura legatur. Apud Euangelistam tamen & Græce & Latine legitur:* remittuntur, & retenta sunt.

35. præpositis & in Euangelica lege &c. fundatis] *Quum ita legat Diuus Augustinus dicto capite & Anglic. cod. verum puto lectionem hanc Morel. si cui tamen illa lectio placet:* Præpositos fundatos, *oportebit cum Gratio legas* licite, *pro eo quod est:* licere. *Recte autem adiecta est ab vtroque particula:* posse, *nam eam legit Augustinus.*

36. Quod autem dicunt quidam] *Fatetur etiam D. August. dicti lib. ca. 19. exemplum hoc ex Act. Apostol. ad rem non pertinere: Nam vti recte adnotauit Cypriantus, locus ille de illa manus impositione intelligitur, qua in confirmationis sacramento fieri est solita; de qua latius epistola præcedenti.*

37. Præpositis Ecclesiæ offerantur] *Sic Anglic. cod. pro:* per præpositos

38. quod non nisi vni & soli Ecclesiæ datum sit] *Ita Manut. & Morel. cum Angl. cod. Cambron. vero cod.* vni, *duntaxat legit: prius vtrumque desiderat.*

39. & Deum promeritus] *Sic illi, antea erat:* & pro meritis.

40. Quid adultera & aliena & diuinæ vnitatis inimica in acceptum referimus] *Sic Angli. cod. pro eo quod alij:* adulteram & alienam & diuinæ vnitatis inimicam, *sed ad vulgatam videtur accedere D. Aug. dum hoc loco interpretatur, quod habet Osee, de adultera, de Ecclesia hæreticorum.*

41. Ecclesia paradisi instar exprimens] *Notæ hoc dictum, simili tamen phrasi dixit infra epistola ad Magnum: Aspersionem, baptismi instar obtinere. Exacte autem ad hunc locum respondet D. August. lib. 4. de baptismo cap. 1. Flumina paradisi etiam foras largitur manare, sed non beatitudinem: atque ita (si in metaphora persistamus) baptismum foris dari posse, sed non salutem.*

42. exciditur & in ignem mittitur] *Siue hoc pacto legas, siue vti vulgo:* excidetur & in ignem mittetur, *proinde est, variant etiam hodie exemplaria Latina.*

43. baptismi gratiam salutaris cœlesti &c.] *Hoc ex Angl. cod. pro:* salutare & cœlesti.

44. rigari potest] *Recte Manut. & Morel. hic.* rigare, *& paulo post:* impartire: *legunt: nam de baptizante loquitur, non de baptizato.*

45. quæ de eius ventre fluxerunt] *Ex Affinitate litterarum irrepserat mendum:* de eius venis refluxerunt, *Recte etiam illi:* domini sui potestatem, *pro eo quod erat:* gratiam, *nam prius legit D. Augustin. apud quem & sequentia tractata habes dicti lib. 4. ca. 2. 3. & 4.*

46. Nos de diuino permissu] *Adiecimus:* de. *ex eodem Angli. cod. quomodo & paulo post:* ergo.

47. Nam si baptizari quis] *Optime etiam hoc illi eo quod sequitur:* consequi.

48. & templum Dei factus est] *Respondet Augu. admittere se; non fieri templum Dei qui apud hæreticos baptizatur; sicut tamen pro baptizato habetur auarus, qui ab auaritia non recesserit, etiam si templum Dei non fiat, ita & hæreticum vere baptizari.*

49. cum tres vnum sint] *Verba hæc antea desiderata, ab illis quoque adiecta sunt.*

50. Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt] *Hoc plane verum est (inquit D. August. dicti lib. cap. 5.) quia ratio & veritas consuetudini præponenda est: sed cum consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri. Miror aut quid sibi voluerit hoc loco Erasmus, dum in adnotatiuncula dicit sentire Cyprianum, non absurdum esse, si quid in Ecclesia corrigatur, si deprehensus fuerit error. Neque enim ego cum sui ipsius ita oblitum putem, vt Ecclesiam, quam ipse alibi confitetur iuxta Apostolum esse basim & columnã veritatis, errore posse existimauerit. Contrariam certe D. Cypriani sententiam videre est, dum alibi dicit, Ecclesiam Christi sponsã adulterari;*

non posse, alibi à Christo separari non posse, & præsertim toto libro de Ecclesiæ Catholicæ vnitate, quare nos prolixiori probationi superfedebimus: Si quis de Ecclesiæ auctoritate plura desideret, legat exactissimum de ea tractatum, apud Melchiorem Canum locorum Theolog. libro quarto.

51. quia ignorans feci] *Ita rectè Manut. & Morelius, pro eo quod antea erat*: qui, *nam ita habet Apostolus, Cambr. quoque cod. ac Diuus Augustinus & Gratianus distinctione quarta, capite Consuetudo, hunc locum citantes. Ex quibus etiam patet, locum hunc ante hiulcum fuisse, nam dum taxat legebatur*: præsumptione atque obstinatione superatur.

52. Nec quisquam dicat: Quod accepimus ab apostolis, hoc sequimur] *Desiderabatur antea*: hoc sequimur, *quod primus rectè adiecit Gratianus, vt opinor ex Augustino qui hunc locum tractat dicti libri sexto capite, Neque vero hic traditionem Apostolicam impugnat Cyprianus, sed traditionis, quam illi asserebant, opponit aeram traditionem de Ecclesiæ vnitate, quod non obscure indicant verba illa*: quando Apostoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, *quomodo rectè nunc legitur. Quin quod D. Augustinus fatetur cum Cypriano, non inuenire posse, Apostolos aliquem ab hæreticis baptizatum, in eodem baptismo (ita illa legit cum cod. vulgatus) admisisse & communicasse. Sed neque hoc inueniri, qui apud illos fuerit baptizatus, ab Apostolis denuo baptizatum. Illam tamen consuetudinem, quam non videbat ipse Cyprianus à posterioribus institutam, rectè ab Apostolis traditam credi. Quod ipsum expressius prius dixit libro secundo de baptismo capite octauo. Quæ per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportere, etiam si in litteris eorum non reperiantur, atque adeo etiam dictam consuetudinem credi debere Apostolicam.*

53. Veruntamen omnimodo &c. Christus annuncietur] *Quandoquidem sic legat Diuus Augustinus etiam Ms. dicti libri septimo capite & Cambr. cod. magis placet hæc vulgata lectio, quam illa Manut. & Angl. cod.* annunciatur. *Nam etsi illa ad Græcum textum magis accedat, ad hanc magis accedunt verba eadem aliter paulo post repetita: & sic etiam Tertullianus legit libro quinto contra Marcionem. A quo rectè vertitur*: causationi, *pro eo quod Græce est* προφάσει *& Cyprianus vertit*: per occasionem. *Atqui fatetur etiam Diuus Augustinus hanc scripturam ad hæreticos non pertinere, sed ad fratres contra disciplinam in Ecclesia male viuentes confirmans, ex hoc loco suam sententiam, etiam malos esse in Ecclesia.*

54. quosdam seruasse] *Hoc quoque primus ex D. Augustino castigauit Gratianus, antea erat*: seruare.

55. Nam cum dicant sermonem eorum vt cancer serpere] *Hæc & sequentia eodem libro tractat. Diuus Augustinus capite* 11. 12. 13. 14. 15. *& 16. ex quo patet, rectè adiectam particulam*: gerunt, *quæ desiderabatur; vbi nunc legitur*: quomodo gerunt spiritaliter.

56. Non est autem quod aliquis &c.] *Multis deducit Cyprianus, non esse verum baptisma quod in solo Christi nomine conferitur, eo quod Christus baptizare iusserit in plena & adunata Trinitate. Immo & eorum confirmat sententiam, qui neque ab Apostolis Actor. 2. ita collatum baptismum volunt.*

57. quæ saluet] *Omisit vtrque*: in se, *quod hoc loco præponebatur.*

58. Cum ergo ex ipsius Christi] *Antea erat*: & ipsius, *minus rectè.*

59. Legis & Moysi antiquissimum baptisma] *Alludit* 1. *Cor.* 10. *Omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.*

60. imo & contra Ecclesiam] *Hæc recens ab illis adiecta sunt.*

61. Nisi si qui Christum negat, negatur a Christo] *Ab illis quoque ita rectè restitutus est hic locus, antea corruptissimus.*

62. Qua autem potestate] *Antea erat pessime*: Qui autem, *primus Gratianus castigauit.*

63. vt qui filium Dei negat) *Adjicio*: Dei, *ex Anglic. cod.* maledicorum laceraverit) *Ita rectè quoque illi, pro eo quod erat*: laceravit, *vbi autem legunt*: quibus potest viribus, *antea erat*: quibuslibet modis, *non male.*

64. quos constat baptizatos, &c.] *Etiam hic locus rectè ab illis restitutus, antea corruptus.*

65. aut fide credere] *Hoc quoque rectè legunt illi, prius enim erat superflua eiusdem vocis repetitio; Sic & illud paulo post*: si vocabulum, *pro eo quod corruptissime legebatur*: nisi, *duobus in locis.*

66. alienis & æternis peccatis) *Alludit ad illud Marc.* 3. *Reus erit æterni delicti (nam de blasphemia loquitur in spiritum sanctum) quod alij Euangelistæ dicunt, neque hic remitti neque in futuro.*

67. nos veritatis eiusdem iura & sacramentum) *Magis placet hæc lectio vulgata & Cambr. cod. quam illorum*: & sacramenta; *nam de baptismo, non de aliis sacramentis quæstio est.*

68. Nunquid potest vis baptismi maior esse, quam confessio, quam passio] *Postremum illud rectè illi adiecêre, nam id habet etiam D. Augustinus dicti lib.* 17. *cap. vbi hunc locum tractat.*

69. Et tamen neque hoc baptisma hæretico prodest] *Quod hæreticis martyrium non prosit, latius tractauimus supra epistola ad Antonianum. Porro si legimus*: hæretico, *cum Aug. & Angl. cod. necesse erit, legamus etiam cū illis*: Christum confessus & occisus, *sin vero legamus*: confessi & occisi, *oportet vt legamus*: hæreticis. *Eligat lector vtrū velit.*

70. Quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest] *Rectè ex D. Augustino primus adiecit Gratianus particulam*, commune, *quæ desiderabatur.*

71. Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu) *Quum D. Augustinus hunc locum tractans dicti libri* 21. *cap. bis terue hoc pacto hāc scripturam legat; ego superfluam putaui particulam* sancto, *eque atque præced. epistola ad Stephanum, præsertim quum neque Hieronym. eam legat epistola ad Oceanum.*

72. Sanguine autem suo baptizatos) *Dogma istud de baptismo sanguinis sumpsit Cyprianus ex Tertull. lib. de baptismo, nam & ipse scripturam illam Luc.* 12. *quam præmittit, huic rei adaptat. quomodo & Hilarius in illud psal.* 118. *Viuam & obseruabo sermones tuos. Similia videre est apud D. Augustinum dicti lib. ca.* 21. *ad finem vsque, cum li.* 13. *de ciuitate Dei. cap.* 7. *qui tamen libr. Retract.* 2. *ca.* 18. *existimat, non satis idoneum esse ad hanc rem comprobandum exemplum latronis, quod hic adfert Cyprianus. Ab aliis itaque idipsum confirmatur per martyrium Innocentium. Meminit eiusdem baptismi sanguinis D. Fulgentius lib. de fide ad Petrum ca.* 3 *& Auctor libri de Ecclesiæ dogmat. ca.* 74. *quem iam olim D. Augustino ascripsit Rabanus Maurus lib.* 4. *de vniuerso cap.* 10. *in quo integrum illum librum reperire est. Eadem de re D. Bernardus epistola* 77. *ad Hugonem de sancto Victore.*

73. Sed dicet aliquis: Quid ergo fiet de his &c.) *Locum hunc tractat D. Augustinus libr.* 5. *de baptis. ca.* 1. 2. 3 4. *& ex ipso Cypriano Donatistas conuincit eo quod ipse hic fatetur, eos qui inuita pristinam consuetudinem ab hæreticis sine baptismo recepti essent in Ecclesiam, saluari potuisse.*

74. patefactæ ac perspectæ veritati libenter obsequi) *Ita rectè quoque illi cum D. Augu. pro eo quod erat*: patefactæ veritate. *Locus est similis illi epistolæ ad Antonian. contra eos qui semper dubitare malunt, quam veritati semel perspectæ acquiescere.*

75. Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis baptismata opponatur) *Sic Manut. & Morel. Cambr. vero ac Angl. cod. & cæteri excusi*: baptisma, *Tractans vero hunc locum D. Augustinus dicti libr. ca.* 5, 6. 7. *& 8. pulchre deducit, quamsemper omnes etiam hæretici abhorruerint ab Anabaptismo.*

79. auidius ad nos & promptius properant) *Sic rectè illi, pro eo quod erat*: audacius.

77 baptizatos quoque à Paulo eos, qui iam baptismo Ioannis baptizati fuissent) *Hunc locum ad epilogum vsque tractat D. Augustinus dicti lib. ca.* 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. *& 16. vbi pulchre distinguit baptisma Ioannis à baptismate Christi.*

78. sicut legimus in Actibus Apostolorum) *Quum ita legat D. Augustinus & Cambr. cod. confirmatur mea sententia, quam supra posui epistola ad Anton. vbique apud Cyprianum legendum*: actibus, *non*: actis, *quod fere legit Manut.*

79. sed præcursor & prædicator fuit) *Ita Augustinus. atque adeo rectè quoque Manut. & Morelius, pro eo quod erat*: præcursor prædicando fuit.

80. Hæc tibi breuiter) *Epilogus est totius epistolæ, quem cum alibi sæpe, tum potissimum dicti lib. cap.* 17. *tractat D. Augustinus. inde concludens: Quandoquidem vnicuique Episcopo permiserit sentiendi hac de re quod voluerit libertatem, non mirum cuiquam videri debere, si ipse à Cypriano hac de re dissentiat; vniuersæ Ecclesiæ consuetudinem & definitionem plenarij Concilij pluris faciens, quam aliquot Episcoporum scripta. De eodem, & loco simili epistola præced. ita loquitur D. Hieronym, aduersus Luciferia. Verum si voluerint qui ab Hilario (nam sic leguntur Mss. cod. pro eo quod vulgo legitur*: Hilario) *institui sunt & omes sine pastore esse cœperunt, de scripturis ea proferre, quæ beatus Cyprianus ob hæreticos baptizandos (nam superflua est tibi negandi particula) in Epistolis suis reliquit: sciant illam hæc, non cum anathemate eorum, qui se sequi noluerunt, edidisse (siquidem in communione eorum permansit qui sententiæ suæ contraierant) sed hortatum potius fuisse, propter Nouatianam & alias tunc hæreses enascentes, ne quisquam ab eo sine damnatione erroris sui reciperetur. Sermonem denique suum quem super hæc re ad Stephanum Romanum Pontificem habuit tali fine compleuit.* hæc ad conscientiam tuam frater, &c. *Ad Iubaianum quoque de hæreticis rebaptizandis scribens, in fine libelli sic locutus est*: Hæc tibi breuiter pro nostra mediocritate &c.] *Quum autem tam Hieron. quam Augustinus legant*: breuiter, *non placet quod Manut legit*: breuibus.

81. Propter hæc etiam libellum de bono patientiæ.] *Occasionem hic narrat scripti libelli de bono patientiæ, quem habes infra tom.* 2,

82. Opto te frater charis.] *Clausula hæc à Manutio & Morelio recens adiecta est.*

AD POMPEIVM CONtra Epistolam Stephani.

EPISTOLA LXXIIII.

Argumentum huius epistolæ istud est apud D. Augustin. dicti libri. 5. *contra Donatist. cap.* 23. *Ad Pompeium (inquit) etiam scribit Cyprianus de hac eadem re, vbi aperte indicat, Stephanum, quem Romanæ Ecclesiæ Episcopum tunc fuisse didicimus, non solum sibi ad ista non consensisse, verum etiam cōtra scripsisse atque præcepisse. De qua rursum cap.* 25 *Iam illa quæ in Stephanum irritatus effudit, retractare nolo, quia & opus non est. Eadem quippe ipsa dicuntur, quæ iam satis discussa sunt; & ea præterire melius est, quæ periculum pernitiosæ dissensionis habuerunt. Stephanus autem & abstinendos putauerat, qui de suscipiendis hæreticis priscam cō uetudinem conuellere conarentur. Iste autē quæstionis ipsius difficultate permotus, & sanctis charitatis visceribus largissime præditus; in vnitate eis manendum, qui diuersa sentirent, ita quamuis cōmotius, sed tamen fraterne indignetur; vicit tamen pax Christi in cordibus eorum, vt in tali discrepatione nullū inter eos malum schisma-*

tis o-

tis oriretur. Hactenus ille; quæ prolixius citauimus, eo quod Antidoti sint loco aduersus eos, qui hinc schisma suum à Romano Pontifice confirmare nituntur.

CYPRIANVS POMPEIO fratri Salutem.

QVanquam [2] plene ea quæ de hæreticis baptizandis dicenda fuit, complexi simus in epistolis, quarum ad te exempla trãsmisimus, frater charissime; tamen quia desiderasti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras nostras Stephanus frater noster rescripserit, misi tibi rescripti eius exemplũ: quo lecto magis ac magis eius errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra Christianos, & contra Ecclesiam Dei asserere conatur. [3] Nam inter cætera vel ad rem nõ pertinentia, vel sibi ipsi contraria, quæ imperite atque improuide scripsit, etiam illud adiunxit, vt diceret: [Steph. [4] *Si quis ergo à quacunque hæresi venerit ad nos, nihil innouetur nisi quod traditum est, vt manus illi imponatur in pœnitentiam:* [5] *cum ipsi hæretici* [*propr.] *proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.*] A quacunque hæresi venientem baptizari in Ecclesia vetuit, id est, omnium hæreticorũ baptismata iusta esse & legitima iudicauit. Et cum singulæ hæreses singula baptismata & diuersa peccata habeant, hic cum omnium baptismo communicans, vniuersorum delicta in sinum suum coaceruata congessit. Et præcepit nihil aliud innouari, nisi quod traditum est; quasi is innouet, qui vnitatem tenens, vnum baptisma vni Ecclesiæ vendicat; & non ille vtique, qui vnitatis oblitus mendacia & cõtagia [6] profanæ tinctionis vsurpat. [Steph. *Nihil innouetur*, inquit, *nisi quod traditum est.*] [7] Vnde est ista traditio? vtrum ne de dominica & Euangelica auctoritate descendens, an de Apostolorum mandatis atque epistolis veniẽs? Ea enim facienda esse quæ scripta sunt, Deus testatur, & proponit ad Iesũ Naue dicẽs: [Iosue 1. *Non recedet liber legis huius ex ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo.* Item Dominus Apostolos suos mittens, mandat [Matth. 28. *baptizari gentes & doceri, vt obseruent omnia quæcunque ille præcepit.* Si ergo aut in Euangelio præcipitur, [8] aut in Apostolorum Epistolis, aut Actibus continetur, vt à quacunque hæresi venientes non baptizentur, sed tantum manus illis imponatur in pœnitentiam; obseruetur diuina hæc & sancta traditio. Si vero vbique hæretici nihil aliud quã aduersarij & antichristi nominantur: si vitandi, & peruersi, [9] & à semetipsis damnati pronunciantur: quale est vt videantur damnandi à nobis non esse, quos constat Apostolica contestatione à semetipsis damnatos esse? Vt nemo infamare Apostolos debeat, quasi illi hæreticorum baptismata probauerint; aut eis sine Ecclesiæ baptismo communicauerint, quando talia de hæreticis Apostoli scripserunt: [10] & hoc, cum nondum hæreticæ pestes acriores prorupissent, necdũ quoque [11] Marcion de Ponto emersisset, [12] cuius magister Cerdon [12] sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit, Romam venit; quem Marciõ secutus [14] additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris & abruptius in Deum patrem creatorẽ blasphemare instituit, & hæreticum furorẽ sacrilegis armis cõtra Ecclesiã rebellantẽ, sceleratius & grauius armauit. Quod si hæreses cõstat postmodũ plures ac peiores extitisse; & si retro nusquã omnino præceptum est, neque cõscriptum, vt hæretico tãtum manus in pœnitentiam imponatur, & sic ei cõmunicetur; & si baptisma non nisi vnum est, quod apud nos est, & intus est, & soli Ecclesiæ de diuina dignatione concessum est: quæ ista obstinatio est, quæ ve præsumptio, humanã traditionẽ diuinę dispositioni anteponere, nec animaduertere, indignari & irasci Deum, quotiens diuina præcepta soluit & præterit humana traditio? Sicut per Esaiam prophetam clamat & dicit: [Esa. 29. *Populus iste labijs honorificat me, cor vero eorum longe separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.* Item Dominus in Euangelio increpans similiter & obiurgans ponit & dicit: [Marc. 7. [15] *Reijcitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis.* Cuius præcepti memor beatus Apostolus Paulus, commonet ipse quoque & instruit, dicens: [1. Tim. 6. *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, stupore elatus est, nihil sciens;* [16] *discedendum ab huiusmodi.* Præclara sane & legitima traditio Stephano fratre nostro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneã præbeat. Nam in eodem loco epistolæ suæ addidit & adiecit: [*cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.*] Steph. Ad hoc enim malorum deuoluta est Ecclesia Dei & sponsa Christi, vt hæreticorum exempla sectetur, vt [17] ad celebranda sacramẽta cœlestia disciplinam lux de tenebris mutuetur, & id faciant Christiani, quod antichristi faciunt. Quę vero est animi cæcitas, quæ prauitas, fidei vnitatem de Deo patre & de Iesu Christi Domini & Dei nostri traditione venientem nolle cognoscere? Nam si iccirco apud hæreticos Ecclesia non est, quia vna est, & diuidi non potest: si ideo illic Spiritus sanctus non est, quia vnus est, & esse apud profanos & extraneos non potest: vtique & baptisma, quod in eadem vnitate consistit, esse apud hæreticos non potest, quia separari neque ab Ecclesia, neque à Spiritu sancto potest. [18] Aut si effectum baptismi maiestati nominis tribuunt, vt qui in nomine Iesu Chuisti vbicunque & quomodocunque baptizantur, innouati & sanctificati iudicẽtur; [19] cur non in eiusdem Christi nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum Spiritum sanctum? cur eadem eiusdem maiestas nominis nõ præualet in manus impositione, quam valuisse contendunt in baptismi sanctificatione? Nam si potest quis extra Ecclesiam natus templum Dei fieri, cur non possit super templum & Spiritus sanctus infundi? Qui enim peccatis in baptismo expositis sanctificatus est, & in nouum hominem spiritaliter reformatus, ad accipiendum Spiritum sanctum idoneus factus non est? quando Apostolus dicat: [20] *Quotquot in Christo baptizati estis,* [Galat. 3. *Christum induistis* [21] Qui potest apud hæreticos baptizatus Christum induere; multo magis potest Spiritum sanctum, quem Christus misit, accipere. Cęterum maior erit mittente qui missus est, vt incipiat foris baptizatus Christum quidem induisse, sed Spiritum sanctum nõ potuisse percipere, quasi possit aut sine spiritu Christus indui, [22] aut à Christo spiritus separari: [23] Illud quoque ineptum, vt cum natiuitas secunda spiritalis sit, qua in Christo per lauacrum regenerationis nascimur, dicant quod possit quis apud hæreticos spiritaliter nasci, vbi spiritum negant esse. Peccata enim purgare, & hominem sanctificare aqua sola non potest, nisi habeat & Spiritum sanctum. [24] Quare aut & Spiritum necesse est concedant esse illic, vbi baptisma esse dicunt: aut nec baptisma esse, vbi spiritus non est; quia baptisma esse sine spiritu non potest. Quale est autem asserere, & contendere, quod esse possint filij Dei, qui non sint in Ecclesia nati? [25] Baptisma enim esse in quo homo vetus moritur, & nouus nascitur, manifestat & probat beatus Apostolus dicens: [26] *Saluauit nos per lauacrũ* [Titum. 3. *regenerationis.* Si autem in lauacro, id est, in baptismo est regeneratio, quo modo generare filios Deo hæresis per Christum potest, quę Christi sponsa non est? Ecclesia est enim sola, quæ Christo coniuncta & adunata spiritaliter filios generat, eodem Apostolo rursus dicente: [Ephes. 5. *Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ.* Si igitur hæc est dilecta & sponsa quę sola à Christo sanctificatur, & lauacro eius sola purgatur; manifestum est hæresim (quæ sponsa Christi non sit, nec purgari, nec sanctificari lauacro eius possit) filios Deo generare non posse. Porro autem non per manus impositionem [27] quis nascitur, quando accipit Spiritum sanctum, sed in baptismo; vt spiritum iam natus accipiat, sicut in primo homine Adã factũ est. Ante enim Deus eum plasmauit, & tunc [Genes. 2. *insufflauit in faciem eius flatũ vitæ.* Nec enim potest accipi spiritus, nisi prius fuerit qui accipiat. Cũ autem natiuitas Christianorũ in baptismo sit, baptismi

autem generatio, & sanctificatio apud solam sponsam Christi sit, quæ parere spiritaliter, & generare filios Deo possit: vbi, & ex qua, & cui natus est, qui filius Ecclesiæ nó est, vt habere quis possit Deum patrem, ante Ecclesiá matrem? [28] Cum vero nulla omnino hæresis, sed neque aliquod schisma habere salutaris baptismi sánctificationem foris possit; cur in tantum Stephani fratris nostri obstinatio dura prorupit, vt etiam de Marcionis baptismo, itẽ Valentini & [29] Apelletis, & cæterorum blasphemantium in Deum patrem, contendat filios Deo nasci? & illic in nomine Iesu Christi dicat remissionem peccatorum dari, vbi blasphematur in patrẽ, & in Dominũ Deum Christum? Quo in loco considerandũ est, frater charissime, pro fide & religione sacerdotalis loci quo fungimur, an constare sacerdotis Dei ratio in die iudicij possit, asserentis & probantis, & in acceptum referentis blasphemátium baptismata; cum Dominus comminetur & dicat: *Malach.2.* *Et nunc præceptum hoc ad vos est ô sacerdotes si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro, vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram.* Dat honorem Deo, qui Marcionis baptismo cómunicat? Dat honorem Deo, qui apud eos, qui in Deum blasphemant, remissionem peccatorũ dari iudicat? [30] Dat honorẽ Deo, qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseuerat? Dat honorẽ Deo, qui vnitatem, & veritatem de diuina lege venientem non tenens, hæreses contra Ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo, qui hæreticorum amicus, & inimicus Christianorũ, [31] sacerdotes Dei veritatem Christi, & Ecclesiæ vnitatẽ tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic à cultoribus & sacerdotibus eius timor Dei & disciplina seruatur: abiiciamus arma, manus demus in captiuitatẽ, tradamus diabolo ordinationẽ Euangelij, dispositionẽ Christi, maiestatẽ Dei; diuinæ militiæ sacramenta soluantur, sacrorũ cœlestiũ signa prodantur: succumbat & cadat Ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidię, spes desperationi, ratio errori, immortalitas morti, charitas odio, veritas mendacio, Christus antichristo. Merito & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebrius atque liberius excrescunt, & serpentinis criminibus pullulantes, aduersus Ecclesiã Dei maioribus viribus, venenorũ suorum virus exprimũt: dum illis [32] aduocatione quorundã, & auctoritas præstatur, & firmitas, dũ baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dũ id quod contra Ecclesiam foris geritur, intus in ipsa Ecclesia vindicatur. Quod si est apud nos, frater dilectissime, Dei timor, si tenor præualet fidei, si custodimus Christi præcepta, si incorruptã atque inuiolatã sponsæ eius sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus *Luc.18.* nostris verba Domini dicentis: *Putas cum venerit filius hominis inueniet fidem in terra?* quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus; commissa nobis diuinitus castra fideli virtute seruemus. [33] Nec consuetudo, quę apud quosdã obrepserat, impedire debet, quo minus veritas præualeat & vincat. Nã cõsuetudo sine veritate, vetustas erroris est: propter q; relicto errore sequamur veritatẽ, sciẽtes quia & apud Esdrã veritas vicit, sicut scriptum est: [34] *Veritas manet & inualescit in aternum, & viuit & obtinet in secula seculorum. Nec est apud eam accipere personã, nec differentias, sed quæ sunt iusta facit; nec est in iudicio eius iniquum, sed fortitudo, & regnum, & maiestas, & potestas omnium seculorum. Benedictus Deus veritatis.* Quam veritatẽ *Ioan.14.* nobis Christus ostendens in Euãgelio suo dicit: *Ego sum veritas.* Propter quod si in Christo sumus, & Christum in nobis habemus; si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ, vt quis magis sua praua & falsa defendat, [35] quam ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei prospiciens beatus Paulus Apostolus *9.Tim.2.* ad Timotheum scribit & monet, Episcopum [36] non litigiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille est, qui est ad discendi patientiam lenis & mitis, oportet enim Episcopum non tãtum docere, sed & discere; quia & ille melius docet, qui quotidie crescit, & proficit discendo meliora. Quod ipsum quo- *1.Cor.14.* que idẽ Apostolus Paulus docet, prẽmonens, vt si alij sedenti melius reuelatum fuerit, prior taceat. [37] In cõpendio est autem apud religiosas & simplices mentes; & errorem deponere, & inuenire atque eruere veritatẽ. Nã si ad diuinę traditionis caput & originem reuertamur, cessat error humanus; & sacramentorum cœlestiũ ratione perspecta, quicquid sub caligine ac nube tenebrarũ obscurum latebat, in locũ veritatis aperitur. [38] Si canalis aquãducens, qui copiose prius & largiter profluebat, subito deficiat; nonne ad fontẽ pergitur, vt illic defectionis ratio noscatur, vtrũne arescentibus venis, [39] in capite vnda siccauerit; an vero integra inde & plena procurrens, in medio itinere destiterit? Vt si vitio interrupti aut bibuli canalis effectũ est, quo minus aqua continua perseueranter ac iugiter flueret, refecto & cõfirmato canali, ad vsũ atque ad potũ ciuitatis aqua collecta eadem vbertate atque integritate repręsentetur, qua de fonte proficiscitur, Quod & nũc facere oportet Dei sacerdotes præcepta diuina seruãtes, vt si in aliquo nutauerit & vacillauerit veritas, ad originẽ dominicã & *Ephes.4.* Euangelicam, & Apostolicã traditionẽ reuertamur; & inde surgat actus nostri ratio, vnde & ordo & origo surrexit. [40] Traditũ est enim nobis, quod sit vnus Deus, & Christus vnus, & vna spes, & fides vna, & vna Ecclesia, & baptisma vnũ, non nisi in vna Ecclesia constitutum, à qua vnitate quisquis discesserit, cũ hæreticis necesse est inueniatur; quos dum cõtra Ecclesiam vindicat, sacramentũ diuinæ traditionis impugnat. Cuius vnitatis sa- *Cant.4.* cramentũ expressũ videmus etiã in Cantico Canticorũ ex persona Christi dicentis: [41] *Hortus cõclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquæ viuæ, paradisus cũ fructu pomorũ.* Si autẽ Ecclesia eius hortus conclusus est & fons signatus; quo modo in eundẽ hortũ introire, aut bibere de fonte eius potest, qui in Ecclesia non est? Itẽ Petrus ipse quo- *1.Pet.3.* que demonstrans, & vindicans vnitatẽ; [42] mandauit & monuit nisi per vnum solũ baptisma vnius Ecclesię saluari nos nó posse. *In arca,* inquit *Noë pauci, id est octo animæ saluæ factæ sunt per aquã.* [43] *quod & vos similiter saluos faciet baptisma.* Quã breui & spiritali compendio, vnitatis sacramentum manifestauit? Nã vt in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua purgata est, qui in arca Noë non fuit, non potuit per aquam saluus fieri: ita nec nunc potest per baptismũ saluus videri, qui baptizatus in Ecclesia nõ est, quæ ad arcæ vnius sacramentũ dominica vnitate fundata est. Obseruatur ita que à nobis & tenetur, frater charissime, explorata & perspecta veritate, vt omnes qui ex quacunque hæresi ad Ecclesiam conuertuntur, Ecclesię vnico legitimo baptismo baptizentur, exceptis his qui baptizati in Ecclesia prius fuerant, & sic ad hæreticos trãsierãt: hos enim oportet cum redeunt, acta pœnitentia, per manus impositionem solam recipi, & in ouile, vnde errauerant, à pastore restitui. Opto te frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPIST. LXXIV.

1. Pompeio fratri] *Pompeius in Synodo sub finem cognominatur Sabratensis, supra quoque epistolis xli xliij. & xlv. allius fit mentio.*

2. Quanquam plenè a quæ, &c.] *Loquitur de epistolis præced. ad Episcopos Numidas, ad Quintum & ad Iubaianum; atque adeo patet post illas omnes scriptam hanc esse.*

3. Nam inter cætera vel superba] *Sic Mamuc. & Morelius, rectius quã vulgo legitur: supuacua, eo quod sequatur:* vel ad rẽ nõ pertinẽtia.

4. Si quis ergo à quacunque hæreti, &c. *Verba sunt Stephani, atq; adeo aliis characteribus excudi illa iussimus, vti & alia quæ sequuntur.*

5. eum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes, &c.] *Ita Cambron. cod. & paulo post vbi denuo hæc verba repetuntur, excusis omnes hic etiam Manutius & Morelius: vulgati vero hoc legunt;* prope, *& Firmilianus epistola sequenti eadem Stephani verba citans:* ad alterutrum ad se, *Cambron. rursum legit postea:* hæretici ad se venientes alterutrum, *omissa voce* proprie. *Locus est obscurus, ego existimo legendum, aut priori modo, aut:* prope alterutros ad se venientes, *nihil tamẽ immutare volui, præsertim quum non exstet ipsa Stephani epistola.*

6. prophanæ tinctionis] *Mendose antea legebatur ex affinitate litterarum:* prophana & motiones.

7. Vnde est ista traditio, &c.] *Apostoli quidem (inquit Diuus Augustinus capite 23. libro quinto de Baptis.) nihil exinde præceperunt, sed consuetudo illa quæ opponebatur Cypriano, ab eorũ traditione exordium sumpsisse credẽda est; sicut sũt multa, quæ vniuersa tenet Ecclesia, & ob hoc a*

Apostolis præcepta bene creduntur, quanquam scripta non reperiantur. Neque vero aliud etiam quam Augustinus sentit, sentire Cyprianum, patet ex seq. vbi dicit, per Stephanum humanam traditionē diuinæ dispositioni anteponi. Quum enim nullam ille proponeret scripturam de hæreticis nō baptizandis, & contrario ob oculos versarentur Cypriano multæ scripturæ, quæ suam viderentur confirmare prima facie sententiam; videbatur illi Stephanus scripturis sacris traditionem anteponere, atque adeo reiicere mandatum Dei, vt suam traditionem statueret. Atqui si instructus fuisset diligentius Cyprianus, nihil efficaciæ habere scripturas illas, non dubitat D. Augustī. quin contrariam traditionem acceptasset. Et certe alibi ex locis montem Cypriani colligere non erit difficile. Quas enim traditiones non scriptas enumerat Tertul. lib. de corona militis, ipse approbat ipse in Ecclesia sua obseruatas docet, quemadmodum suis locis adnotauimus: hic duntaxat ea recensebimus, quæ fiunt in ipso sacramento baptismi, de quo hic quæstio est. Renūtiationis, quæ ante baptismum fit, meminit epist. vij. & liij. ac lib. de disciplina & habitu Virginum, & alibi frequenter. Interrogationis & responsionis, quæ fieri solent de Symbolo fidei, epistola lxx. Exorcismi, qui præmitti solet, epist. ij. & lxxij ac libro aduersus Demetrianum. Eodem pertinet epist. lix. de baptizandis infantibus, nam ad traditionem non scriptam illorum baptismum D. Augustī referre solet. Quid quod sub finem huius epistolæ prorsus traditiones cōfirmet? Earundem traditionum auctoritatem mire confirmat D. Hieron. contra Luciferexemplo variorum baptismi rituum, epistola ad Lucianum, & aduersus Vigilantium, vbi more veteribus vsitato, potissimum ex traditionibus disputat. Ita enim cum Donatistis confligit D. Augustī. cum Melchisedechianis, Apostolicis, Arrianis Epiphanius; cum Eunomianis Basilius lib. de Spiritu sancto, & Greg. Nazian. cum Marcione, Valentino & complicibus Tertul. & Irenæus, præsertim c. 4. lib. 3. & lib. 4. c. 43. Origines vero tractans illud ad Gal. 1. Si quis vobis Euangelizauerit præterquam quod accepistis, anathema sit, dissimat hæreticum esse, qui Christo se credere confitetur, & aliter de veritate fidei Christianæ credit, quam habeat ecclesiastica traditio. Reperiuntur hæc eius verba ex comment. in epistolam ad Titum, in Apol. Pamphili. Ignatius quoque epistola ad Heronem: Omnem qui dixerit præter ea quæ tradita sunt pro lupo haberi vult. Clemens etiam Romanus (teste Irenæo lib 3. c. 3 de traditionibus Apostolicis ad Corinthios epistolam scripsit. Ad traditionem etiam Apostolicam refert Dion. Areopag. sub finem eccles. hierarch. preces pro defunctis & parvulorum baptismum. Immo ipse Apostolus Paulus 1. Cor. 11. Consuetudinem ecclesiæ contentiosis obicit. Si quis contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei. quo epiphonemate suam epistolam quoque ad Iubaianum Cyprianus concluſit. Et apertius traditionem confirmat non scriptam 2. Thessal. 2. State (inquit) & tenete traditiones quas accepistis, siue per epistolam, siue per sermonem, ita interpretantibus veteribus omnibus & diuersis verbis D. Chrysostomo in comment. Caterum primus legitur traditionis contrariæ, noua quadam ingessisse Montanus hæresiarcha eccles. hist. lib. 5. c. 16. Quem imitati cæteri hæretici (teste Vincentio Lyrinensi in aureo illo libello contra prophanas hæseon nouitates.) semper pro more habuerunt, vt ad scripturas prouocarent; verum aduersus eos vsam ecclesiam præscriptione traditionum, late deduxit. Tertul. libro his temporibus perquam necessario, de præscriptionibus aduersus hæreticos. Sed de his plus satis, qui plura desideret, videat Melchioris Cani Theolog. locorum lib. 3. & Martini Peresii Opus de traditionibus.

8. aut in Apostolorum Epistolis aut in Actibus) *Rursum in locum suum restituit:* Actibus, *ex codic. Cambronensi.*

9. & à semetipsis dānati) *Recte sic primus Gravius, nam ita legit epistola Pauli, quam citat, & D. Aug. antea erat:* damnandi, *corrupte.*

10. & hoc cum nondum] *Omissa particula:* hoc, *sensum prius obscurabat.*

11. Marcion de Ponto] *Sic Manut. & Morelius. Antea erat & sic etiam Cambronen. cod.* Ponticus, *sed prius magis accedit ad morem tunc vsitatum, quem colligere est ex Carthag. Synodo. De Marcionis autem hæresi multa epistola præced. diximus: de eadem tractat Iren. lib. 1. ca. 2. & fuisse ex Vrbe Ponti Synope dicit Epiphanius hær 42. vbi latissime inter alia deducit (quomodo & Tertul. li. 4. & carmine & prosa) corruptelas scripturarum ab illo factas.*

12. cuius magister Cerdon] *Suspicor in cod. Gemblacensi, ex quo hāc epistolam primus edidit Erasmus, scriptum fuisse:* cuius mag. ster Cerdon, *atque inde irrepsisse mendosam illam priorem lectionem:* cuius mercedem. *Adnotauerat autem ad marginem Gravius: Intelligit Cerdonem magistrum Marcionis, sed non castigauerat. Porro de Cerdonis hæresi, vide Iren libr. 1. aduersus hær. capite vigesimooctauo Tertul. lib. dicto de præscript. aduersus hæret. Epiphan. hær. 4. & Diuum Augustin. hær. vigesimaprima.*

13. sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit] *Ad verbum pene hæc desumpsit Cyprianus (vti & post eum Epiphanius) ex Irenæo. Nonus autem in ordine episcopus Romanus fuit Hyginus, iuxta seriem Irenæi libro tertio capite tertio, Optati Mileuit. libro secundo contra Parmen. Eusebij in Chronicis, & Diui. Augustin. epistola centesima sexagesimaquinta qui omnes Cletum & Anacletum pro eodem habentes, Clementi illum successisse; non præcessisse affirmant.*

14. additis ad crimen augmentis] *Etiam hoc illi recte, pro eo quod erat corruptis.* addidit ad criminis augmentum, *qui paulopost etiam adiecerunt verba hactenus desiderata:* quod apud nos est.

15. Reiicitis mandatum dei] *Hoc recte etiam illi, nam vbique sic legit Cyprianus,* non reiecistis, *qui recte quoque adiecerunt:* Apostolus, *antea desiderat.*

16. discede ab huiusmodi] *Sic Manut. & Morelius, & similiter legunt etiam M. supra epistola xl.* discedite, *Cambro. vero cod.* discedendum, *sed omissa prius particula:* dicens. *Et rectius meo iudicio, eo quod verba illa apud Paulum non reperiantur.*

17. ad celebranda sacramenta cœlestia, disciplinam lux] *Ita recte illi, pro eo quod erat:* cœlestis disciplinæ lux. *Similia autem habes epistolis præcedentibus & dicto libro paucis repetita à D. Augustino capite 24.*

18. Aut si effectum baptismi maiestati nominis tribuunt] *Etiam hac de re latiorem tractatum habes epistola præcedenti.*

19. cur non in eiusdem *Christi nomine*] *Nos recens hic adiecimus cum Costerio particulam:* non, *prorsus hoc loco necessariam. Quod suspicor animaduersum quoquie à Manut. sed vitio operarum adiunctum sequenti sententiæ, nam ibi prior negandi particula superflua est, alioqui enim sibi ipsi contradiceret Cyprianus, & certe cæteri omnes illam non habent. E contrario paulopost omissa est ab illo negatio, quam cæteri legunt. quare & denuo eam adiecimus ex Cambronensi codice.*

20. Quorquot in Christo baptizati estis, Christum induistis] *Respondet ad hoc breuiter D. Augustī. quoslam sacramento tenus duntaxat induere Christum, alios etiam vsque ad sanctificationem. Cui simile habet etiam serm. de muliere forti, edito primum à Costerio apud Frobenii, & citato à Beda in collectaneis; ad quem locum respexisse puto D. Aug. dum alibi eum scripturæ locum à se tractatum dicit.*

21. qui potest apud hæreticos] *Sic Cambr. cod. Manut. & Morelius. Antea erat corruptissime:* Si Apostolus hæreticos.

22. aut à spiritu sancto separari] *Sic Cambr. cod. pro quo Manut. & Morel aut à Christo spiritus separari. Neutrum displicet, antea omissam particulam: a primus adiecit Cost.*

23. illud quoque ineptum, cum secunda natiuitas] *Antea desiderata voces:* ineptum, *& secunda, sensum reddebant obscurum.*

24. Quare aut & spiritum necesse est] *Etiam hic locus erat mutilus.*

25. Baptisma enim esse] *Elegans baptismi descriptio, de quo supra epistola 2. latius.*

26. Saluauit nos] *Ita Cambr. cod. Erasmici vero omnes:* Seruauit. *Similes scripturæ locos sic ipse vertere solet. Quam recte viderint alij, Certe Tertull.* Saluare, *plus esse quam:* seruare, *satis ostendit lib. de resurrect. carnis, quum dicit: id saluum esse, quod omni modo constiat.*

27. quis nascitur quando accipit spiritum sanctum, sed in baptismo &c. *Locus antea corruptus, ita recte à Manut. & Morelio restitutus est.*

28. Cum vero nulla omnino hæresis &c.) *Locum hunc latius tractatum habes epistola præcedenti, atque adeo vel hinc patet, eandem ibi intellexisse epistolam Cyprianum quam hic; sunt enim eadem fere vtrobique eius epistolæ verba.*

29. Appelletis] *pro eo quod prius erat:* Appellis.

30. Dat honorem deo qui foris de adultera & fornicaria nasci dei filios asseuerat] *Verba hæc antea desiderabantur, ad ecta ab illorum vtroque, præterquam quod apud Morelium desiderabatur particula:* dei. *Videtur autem alludere ad verba Exorcismi ante baptismum: Da honorem deo.*

31. sacerdotes dei etiam abstinendos putat?] *Hinc colligit Diuus Augustinus dicti libri capite vigesimoquinto à Stephano abstentos fuisse, qui de hæreticis baptizandis priscam consuetudinem conuellere conabantur.*

32. aduocatione quorundam] *Vti alia pleraque, sic & hanc vocem à Tertull. mutuatus est, qui libro primo contra Marcionem aduocationis scripturarum meminit. Accipitur etiam in eadem significatione pro patrocinio quod præstatur ab aduocato, à Cicerone pro Sylla & pro Trebatio, & à Plinio epistola 12. Iurecōsultis etiam vsitata vox est L. moris est. ff. de pœnis, & alibi.*

33. Nec consuetudo &c.] *Latiorem hac de re tractatum vide etiam epistola præced. & ad Quintum.*

34. Veritas manet & inualescit] *Ex 3. Esdr. lib. citat hoc testimon. Cyprianus. Ex contextu autem Esdræ, patet, recte ab illis legi:* Nec est, *pro eo quod quod erat:* hoc est.

35. quam ad alterius recta & vera) *Sic quoque rectius illi, quam vulgati:* ad alterius facta & dicta, *alioqui enim nulla esset Antithesis.*

36. nec contentiosum) *Hæc verba addita à Manut. & Morel. non reperiuntur in Cambr. cod. atque adeo superflua esse existimo, neque enim illa hodie in contextu Pauli aut græco aut latino leguntur. 2. Timoth. 2. nam inde (non vti ad marginem male adnotabatur ex 1. Timoth. 3.) hic locus citatur. tractat autem hunc locum D. Augustinus dicti libri capite vigesimosexto.*

37. In compendio est autem &c.) *Quum hic nos moneat Cyprianus vel Diuo Augusti. teste, ad fontem recurrendum esse, id est, ad Apostolicam traditionem. & inde canalem ad nostra tempora esse dirigendum: quam candide de traditionibus senserit Cyprianus, sit perspicuum, vtpote qui prorsus illas confirmet.*

38. Si canalis aquam ducens) *Sic illi, pro eo quod prius erat duntaxat:* canalis aquæ.

39. in capite vnda siccauerit) *Siccauerit absolute ponit, pro siccata sit, etiam in hoc imitatus Tertull. li. contra Valentinianum.*

40. Traditum est nobis quod vnus sit deus) *Hinc recte contra Cyprianum argumentatur D. Augustin. sicut temporibus Apostolorum fieri potuit. vt qui spem vnam non haberent, baptisma tamen vnum haberent, ita & nunc fieri posse, vt qui fidem vnam non habeant, vnum baptisma habeant. præsertim quum Apostolus baptizatos fateatur illos Corinthios, de quibus in eadem epistola postea dicit: Quomodo quidam ex vobis dicunt, quod resurrectio mortuorum non est? quos fidem vnam non habuisse cum cæteris patet.*

71. Hortus conclusus soror mea sponsa) *Locum hunc de solis præ-*

destinatis intelligendum docet D. Auguſt. dicti lib. cap. 27. atque adeo nihil ad inſtitutum facere.

42. mandauit & monuit, niſi per vnum &c. ſaluari non poſſe] *Ego aut exiſtimo deſiderari : nos, vt legatur :* ſaluari nos non poſſe, *aut legendum cum cod. Camb.* monuit per vnum &c. ſaluari nos poſſe.

43. Quod & vos ſimiliter ſaluos faciet baptiſma] Faciet, *Legunt Cambr. cod. & excuſi omnes Epiſtola quoque ad Magnum Ms. & excuſi omnes, ſic & epiſtola ſequenti Firmil. Videtur diuerſam habuiſſe exemplar Græcum Cyprianus ab iis quæ hodie extant, Nam neque vox ἀντίτυπον commode verti poſſit* ſimiliter, *aut* ſimili forma (*quomodo legit D. Auguſtinus hunc locum tractans vlti. dicti libr. cap.*) *neque σῶζει aliud ſignificat, quam ſaluum facit, quomodo legunt etiam caſtigatiores latini cod. omnes.*

AD CYPRIANVM FIRMILIANI contra eandem epiſtolam Stephani.

EPISTOLA LXXV.

Argumenti prorſus eiuſdem eſt cum præcedenti, ſed paulo vehementius & acerbius quam Epiſcopum deceat ſcripta, ea potiſſimũ (quantum ſuſpicor) de cauſa, quod ad Firmilianum, Helenum & cæteros illarum partium Epiſcopos, Stephanus aliam quoque epiſtolam ſcripſerat, ſeiſſis non commun caturum, quandiu in ea ſententia de baptizandis hæreticis perſiſterent : vti ex epiſtola Dionyſii Alexandrini ad Xiſtum Stephani ſucceſſorem docet Euſebius hiſtoria Eccleſiaſtica libro ſeptimo capite quarto. Atque adeo fortaſſis conſultius foret, nunquam editam fuiſſe hanc epiſtolam, ita vt putem conſulto illam omiſiſſe Manutium. Verum quum à Morelio vulgata ſit, prætermittere noluimus tum quod res quædam memorandas contineat, tum quod Antidoti loco eſſe queant verba epiſtolæ dicti Dionyſii ad Stephanum, quam habet dicti libri capite tertio Euſebius & repetit Latius Nicephorus hiſtoriæ eccleſiaſticæ libro ſexto cap. ite ſeptimo, ex quibus Palinodiam illum (quod aiunt) cecinisſe conſtat : Scito (inquit) frater, Orientales atque etiam Vlteriores eccleſias, quæ antea diſſidebant, ad vnitatem eſſe reductas, omneſque vtique earum antiſtites vnanimes & conſentientes, ſupra modum de pace & concordia, quæ præter expectationem accidit, lætari : Demetrianum in primis Antiochenum, Theoctiſtum Cæſarienſem, Mazabenem Elienſem Alexandri defuncti ſucceſſorem, Marinum Tyrium, Heliodorum Laodicenſem, qui in locum Thelymedris ſurrogatus eſt. Helenum Tharſenſem, & eccleſias Ciliciæ omnes, Firmilianum, & Cappadociam omnẽ. Præcipuos enim Epiſcoporum nominaui, ne epiſtola longior ſiat, neue multis verbis vim moleſtior. Sed & vniuerſæ Syriæ & Arabiæ, Meſopotamiæ ipſæ, Pontus, Bythynia : & (vt ſemel dicam) exultant, vbique omnes, concordia & fraterna charitate glorificantes Deum Hactenus Dionyſius. Cui ſimilia videre eſt apud D. Hieronymum contra Luciferianos, & apud Diuum Auguſtinum libro tertio contra Creſc. Gramm. capite primo, ſecundo & tertio, vbi ex ipſa confeſſione Donatiſtarum refert, Orientales Epiſcopos reſcidiſſe ſeu potius correxiſſe ſuum iudicium, quo eis placuerat, de iſta baptiſmi quæſtione Cypriano & Africano Concilio conſentire oportere.

[1] FIRMILIANVS CYPRIANO FRATRI [2] in domino Salutem.

ACcepimus [3] per Rogatianum chariſſimum noſtrum diaconum à vobis miſſum, litteras quas ad nos feciſti, frater dilectiſſime, [4] & gratias propter hoc domino maximas egimus: quod contigerit, vt qui corpore ab inuicem ſeparamur, ſic ſpiritu adunemur; quaſi non vnam tantum regionem tenentes, ſed in ipſa atque in eadem domo ſimul inhabitantes. Quod & decet dicere, quia & ſpiritalis domus Dei vna eſt. *Eſa.2.* *Erit enim in nouiſſimis*, ait propheta, [5] *diebus, manifeſtus mons domini* [6] *& domus dei ſuper vertices montium.* In quam conuenientes cum iucunditate adunantur, ſecundum quod & in *Pſal.10.* pſalmo hoc poſtulatur à domino, *inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ.* Vnde & in alio loco manifeſtatum eſt, *Pſal.132.* eſſe apud ſanctos magnam voluntatis charitatem, [7] in vnum conuenire; *Ecce* inquit, *quam bonum & voluptibile eſt,* [8] *vt habitent fratres in vnum* Adunatio enim & pax & concordia, non ſolum hominibus fidelibus & cognoſcentibus veritatem, ſed & Angelis ipſis cœleſtibus voluptatem maximam præſtat: quibus dicit ſermo diuinus, *Luc.15.* *eſſe gaudium in vno peccatore pœnitentiam agente*, & ad vnitatis vinculum reuertente. Quod vtique non diceretur de Angelis, conuerſationem in cœlis habentibus, niſi ipſi quoque eſſent nobis adunati, qui noſtra adunatione lætantur : ſicut e contrario vtique contriſtantur, quando vident diuerſas quorundam mentes, & ſciſſas voluntates, quaſi non tantum vnum, & eundem dominum ſimul inuocent, ſed ſeparatis & diuiſis ab inuicem, nec confabulatio iam poſſit eſſe, aut ſermo communis. Niſi quod nos gratiam referre Stephano in iſto poſſumus : quod per illius inhumanitatem nunc effectum ſit, vt fidei & ſapientiæ veſtræ experimentum caperemus. [9] Sed non ſi nos propter Stephanum hanc beneficij gratiam cœpimus, ſtatim Stephanus beneficio & gratia digna commiſit. Neque enim & Iudas perfidia ſua & proditione, qua ſcelerate circa Saluatorem operatus eſt, dignus videri poteſt, quaſi cauſam bonorum tantorum ipſe præſtiterit, vt per illum [10] mundus & gentium populus liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano geſta ſunt, prætereantur, ne dum audaciæ & inſolentiæ eius meminimus, de rebus ab eo improbe geſtis, longiorem mœſtitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoſcentes, quod ſecundum regulam veritatis & ſapientiam Chriſti, hoc de quo nunc quæritur diſpoſueritis; cum magna lætitia exultauimus & Deo gratias egimus, quia inuenimus in fratribus tam longe poſitis tantam nobiſcum fidei & veritatis vnanimitatem. Potens eſt enim gratia Dei copulare & coniungere charitatis atque vnitatis vinculo, etiam ea quę videntur longiore terrarum ſpacio eſſe diuiſa. Secundum quod & olim interuallo temporum ſeparatos ab Iob & Noe, qui in primis fuerant, Ezechielem & Danielem, poſteriores ætate ad vnanimitatis vinculum virtus diuina coniunxit; Vt quamuis temporibus longis diſcreti eſſent, eadem tamen diuina inſpiratione ſentirent. Quod & nuncin vobis animaduertimus, vt qui longiſſimis regionibus à nobis ſeparati eſtis, ſenſu tamen & ſpiritu copulatos vos eſſe nobiſcum probaretis. Quod totum hoc fit diuina vnitate. Nam cum Dominus vnus atque idem ſit, qui habitat in nobis, con- *Pſalm.18.* iungit vbique & copulat ſuos vinculo vnitatis. Vnde *in vniuerſam terram exiuit ſonus eorum*, qui à Domino miſſi ſunt vnitatis ſpiritu velociter currentes. [12] Sicut econtrario nihil prodeſt aliquos proximos & iunctos ſibi eſſe corporibus, ſi animo & mente diſſideant; quando adunari animæ omnino non poſſint, quæ ſe à Dei vnitate diuiſerint: *Ecce, enim*, inquit, *qui longinquant ſe abſte,* *Ioan.17.* *peribunt*: ſed tales iudicium domini pro merito ſuo ſubibunt, recedentes à verbis eius, qui patrem pro vnitate deprecatur, & dicit: *Pater da vt quomodo ego & tu vnum ſumus ſic & hi in nobis vnum ſint.* Nos vero ea quæ à vobis ſcripta ſunt, quaſi noſtra propria ſuſcipimus, nec in trãſcurſu legimus, ſed ſæpe repetita [13] memoriæ mandauimus: neque obeſt vtilitati ſalutari aut eadẽ retexere, ad confirmãdam veritatem, aut & quædam addere, ad cumulandam probationem. Si quid aũt à nobis additum fuerit, nõ ſic additur quaſi à vobis aliquid minus dictũ ſit; ſed quoniam ſermo diuinus humanã naturã ſupergreditur, nec poteſt totum & perfectum anima concipere. Iccirco & tãtus eſt numerus prophetarũ, vt mul- *1. Cor.14.* tiplex diuina ſapientia per multos diſtribuatur. Vnde & tacere præcipitur, primo in prophetia loquenti, ſi ſecundo fuerit reuelatum. Qua ex cauſa neceſſario apud nos fit, vt per ſingulos annos [14] ſeniores & præpoſiti in vnũ conueniamus, ad diſponenda ea, quæ curæ noſtræ cõmiſſa ſunt: Vt ſi qua grauiora ſunt, cõmuni cõſilio dirigãtur; lapſis quoq; fratribus, & poſt lauacrũ ſalutare à diabolo vulneratis, per pœnitentiã medela quæratur, nonquaſi à nobis remiſſionẽ peccatorũ conſequantur, ſed vt per ad intelligentiam delictorum ſuorum conuertantur, & Domino plenius ſatisfacere cogantur. Quoniam vero legatusiſte à vobis miſſus reg redi-

ad vos festinabat,[15] & hibernum tempus vrgebat; quã-
tum potuimus, ad scripta vestra rescripsimus. [16] Et qui-
dem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit,
quasi Apostoli eos qui ab hæresi veniant, baptizari pro-
hibuerint, & hoc custodiendum posteris tradiderint,
plenissime vos respondistis; neminem tam stultum esse,
qui hoc credat Apostolos tradidisse, quando etiam
ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea
extitisse. Cum & Marcion Cerdonis discipulus inue-
niatur sero post Apostolos, & post longa ab eis tempo-
ra, sacrilegam aduersus Deum traditionem induxisse.
Apelles quoque blasphemiæ eius consentiens, multa
alia noua & grauiora fidei ac veritati inimica addiderit.
Sed & [17] Valentini & Basilidis tempus manifestum est,
quod & ipsi post Apostolos, & post longam ætatem,
aduersus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebel-
lauerint. Cæteros quoq; hæreticos constat prauas su-
as sectas & inuentiones peruersas, prout quisque erro-
re ductus est, [18] postea induxisse; quos omnes manife-
stum est à semetipsis damnatos esse, & ante diem iudi-
cii inexcusabilem sententiam aduersus semetipsos di-
xisse: quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quã
cum ipsis se adiudicat, & se ipse participem talibus fa-
Tit. 2. ciendo condemnat? [19] Eos autem qui Romæ sunt, non
eam in omnibus obseruare, quæ sint ab origine tradita, &
frustra Apostolorum auctoritatem prærendere: scire
quis etiam inde potest, quod circa celebrandos dies
paschæ, & circa multa alia diuinæ rei sacramenta, vide-
at esse apud illos aliquas diuersitates, nec obseruari illic
omnia æqualiter, quæ Hierosolymis obseruantur. Se-
cundum quod in cæteris quoque plurimis prouinciis,
multa [20] pro locorum & nominum diuersitate varian-
tur; nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ Catholicæ pace
atq; vnitate aliquãdo discessum est. Quod nũc Stepha-
nus ausus est facere, rumpens aduersum vos pacẽ, quã
semper antecessores eius vobiscum amore & honore
mutuo custodierunt: adhuc etiam infamans Petrum &
Paulum beatos Apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint;
[21] qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt, & vt eos
cauitemus, monuerũt. Vnde apparet traditionem hanc
humanam esse, quæ hæreticos asserit, & baptisma, quod
non nisi solius Ecclesiæ est, eos habere defendit. [22] Sed
Steph. & ad illam partem bene à vobis responsum est, vbi Ste-
phan⁹ in epistola sua dixit. [*Hæreticos quoq; ipsos in Baptismo*
conuenire, & quod [23] *ad alterutrum adse venientes non baptizent,*
sed communicent tantum] quasi & nos hoc facere debea-
mus. Quo in loco, etsi vos iam probastis satis ridiculum
esse, vt quis sequatur errãtes, illud tamen ex abundan-
ti addimus: non esse mirum si hæretici agant, qui et-
si in quibusdam minorib. discrepant, in eo tamẽ quod
est maximum, vnum & eundem consensum tenent, vt
blasphemẽt creatorem, quædam somnia sibi & [24] phã-
talmata ignoti Dei confingentes: [25] quos vtiq; conse-
quens est nec consentire in baptismi sui vanitate, vt con-
sentiunt in repudianda diuinitatis veritate. De quibus
quoniam longum est ad singula eorum, vel scelesta,
vel superuacua respondere; satis est breuiter illud in
compendio dicere; [26] eos qui non teneant verum do-
minum patrem, tenere non posse, nec filii, nec Spiri-
Sancti veritatem. Secundum quod etiam illi [27] qui κα-
τάφρυγες appellantur, & nouas prophetias vsurpare co-
nantur, nec patrem possunt habere, nec filium [28] nec
Spiritum Sanctum; à quibus si quæramus, quem Chri-
stum prædicẽt, respondebũt eum se prædicare, qui miserit
spiritu per Montanũ & Priscã locutũ. In quib. cum ani-
maduertamus nõ veritatis spiritũ, sed erroris fuisse; co-
gnoscimus eos, qui falsam illorũ prophetiã cõtra Chri-
sti fidẽ vindicãt, Christũ habere nõ posse. Sed & cæteri
quiq; hæretici, si se ab Ecclesia Dei sciderint, nihil ha-
bere potestatis aut gratiæ possunt; quando omnis pote-
stas & gratia in Ecclesia cõstituta sit, vbi præsidẽt maiores
natu, qui & baptizãdi & manũ imponẽdi & ordinãdi [29]
possidẽt potestatẽ. [30] Hæretico.n. sicut ordinare nõ li-
cet, nec manũ imponere, ita nec baptizare, nec quicq̃
sancte nec spiritaliter gerere, quãdo alienus sit à spiritu-
ali & deifica sanctitate. Quod totũ nos iãpridẽ [31] in Ico-
nio, qui Phrigiæ locus est, collecti in vnũ conuenientib⁹
ex Galatia, & Cilicia & cæteris proximis regionibus,
confirmauimus, tenendum contra hæreticos firmiter
& vindicandum, cum à quibusdam de ista re dubitare-
tur. [32] Et quoniã Stephanus & qui illi consentiunt, con-
tendunt dimissionem peccatorum & secundam natiui-
tatem in hæreticorũ baptisma posse procedere, [33] apud
quos etiam ipsi confitentur spiritum sanctum non esse;
considerẽt & intelligant [34] spiritalem natiuitatem sine
spiritu esse non posse; secundum quod & beatus Paulus *Act. 19.*
Apostolus, eos qui ab Ioanne baptizati fuerant, priusq̃
quã missus esset à Domino spiritus sanctus, baptizauit
denuo spiritali baptismo & sic eis manum imposuit, vt
acciperent spiritum sanctum. Quale est autem, vt cum
Paulum post Ioannis baptisma iterato discipulos suos
baptizasse videamus; nos eos qui ab hæresi ad ecclesiã
veniunt, post inlicitam & prophanam eorum tinctio-
nem baptizare dubitemus? [35] Nisi si his Episcopis, de
quibus nunc, minor fuit Paulus; vt hi quidem possint
per solam manus impositionem venientibus hæreticis
dare spiritum sanctum; Paulus autem idoneus nõ fue-
rit, qui ab Ioanne baptizatis spiritum sanctum per ma-
nus impositionem daret, nisi eos prius etiam Ecclesiæ
baptismo baptizasset. Illud quoque absurdum, quod
non putant quærendum esse quis sit ille qui baptizaue-
rit, eo quod qui baptizatus sit, gratiã cõsequi potuerit [36]
inuocata trinitate nominum patris & filij & spiritus san-
cti. Deinde hæc erit sapientia, quam scribit Paulus esse
in his, qui perfecti sunt. [37] At quis est in Ecclesia perfe-
ctus & sapiẽs, qui hoc aut defendat, aut credat, q̃ inuo-
catio hæc nominũ nuda sufficiat ad remissione peccato-
rũ, & baptismi sanctificationem? cum hæc tunc vtiq;
proficiant, quando & qui baptizat habet spiritum san-
ctum, & baptisma quoque ipsum non sit sine spiritu cõ-
stitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris
baptizatur, mente & fide sua, baptismi gratiam conse-
qui posse: quod & ipsum sine dubio ridiculum est, qua-
si de cœlo adducere ad se possit aut mens praua iu-
storum sanctificationem, aut fides falsa credentiũ veri-
tatem. Nõ omnes autem qui nomen Christi inuocant,
audiri, [38] & inuocationem suam consequi aliquid gra-
tiæ posse, Dominus ipse manifestat dicens: *Multi venient*
in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. [39] *Marc. 13.*
Nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam
& hæreticum. Nam vt ille in nomine Dei aut Christi,
ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio vterq;
nititur, ad decipiendas hominum voluntates. [40] Volo
autem vobis & de historia quę apud nos facta est, expo-
nere ad hoc ipsum pertinente. [41] Ante vigintienim &
duos fere annos, temporibus post Alexandrum
Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ
acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel
priuatim Christianis; terrę etiam motus plurimi & fre-
quentes extiterunt, [42] vt per Capodociam & per Pon-
tum multa subruerent, quædam etiam ciuitates in pro-
fundum receptæ dirupti soli hiatu deuorarentur, vt ex
hoc persecutio quoq; grauis aduersũ nos Christiani no-
minis fieret. Quę post longam retro ætatis pacem repẽ-
te oborta, de inopinato & insueto malo ad turbandum
populum nostrum terribilior effecta est. [43] Serenianus
tunc fuit in nostra prouincia præses, acerbus & dirus
persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fi-
delibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugienti-
bus, & patrias suas crelinquentibus, atq; in alias partes
regenum transeuntibus (erat enim transeundi facultas,
eo quod persecutio illa, nõ per totum mundum, [44] sed
localis fuisset) emersit istic subito quædam mulier, quę
in extasi cõstituta, [45] prophetem se præferret, & quasi fã-
cto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæ-
moniorum impetu ferebatur, vt per longũ tempus sol-
licitaret & deciperet fraternitatem; ac mirabilia quæ-
dam portentosa perficiens, & facere se terram moueri
polliceretur. [46] Nõ quod dæmoni tanta esset potestas,
vt terram mouere aut [47] elementum eõcutere iussu va-

leret; sed quod nonnunquam spiritus nequam presciens & intelligens terremotum futurum, id se facturum esse simularet, quod futurum videret. Quibus mendacijs & iactationibus subegerat mentes singulorum, vt sibi obedirent, & quocunque præciperet & duceret, sequerentur: faceret quoq; mulierem illã crudã hyeme nudis pedibus per asperas niues ire, nec vexari in aliquo [48] aut lædi illa discursione: diceret etiã se in Iudeã & Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde veniisset. Hic & vnum [49] de presbyteris Rusticum, item & alium diaconũ fefellit, vt eidem mulieri commiscerẽtur, quod paulopost detectũ est. Nam subito apparuit illi vnus de exorcistis, vir probatus, & circa religiosam disciplinam bene semper cõuersatus, qui exhortatione quoq; fratrum plurimorum, qui & ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit se cõtra illum spiritum nequam reuincendum: qui subtili fallacia etiam hoc paulo ante prædixerat, venturum quendam auersũ & tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, & esse illum nequissimũ spiritum, qui prius sanctus putabatur, ostendit. [50] Atqui illa mulier, quę prius per præstigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est; vt & inuocatione non contemptibili [51] sanctificare se panem, & eucharistiã facere simularet, & sacrificium domino [52] sine sacramento solitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque multos [53] vsitata & legitima verba interrogationis vsurpãs, vt nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. [54] Quid igitur de huius baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierẽ baptizauit? Nũquid & hoc Stephanus, & qui illi cõsentiunt comprobant? maxime cui nec symbolũ trinitatis, nec interrogatio legitima & ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lauacri salutaris regeneratio rite perfecta, vbi omnia, quamuis ad imaginem veritatis tamen per dæmonem gesta sũt? Nisi si & dæmonem in nomine patris & filij & Spiritus sancti gratiã baptismi dedisse contendunt, qui hæreticorũ baptisma defendũt. Apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est, quando apud illos omnino Spiritus sanctus non est. illud etiam quale est, quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur, adesse præsentiã & sanctimoniam Christi? [55] Nam si non mentitur Apostolus dicens: *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*: Vtique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autẽ induit Christũ, accipere potuit & Spiritum sanctũ, qui à Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiendũ Spiritum manus imponitur: [56] nisi si à Christo spiritum induit, vt apud hæreticos sit quidem Christus, nõ sit autẽ illic spiritus sanctus. Decurramus vero breuiter & cætera quę à vobis copiosę & plenissime dicta sunt, festinante vel maxime ad vos Rogatiano diacono charissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sũt à nobis qui hæreticos defendunt, vtrum carnale sit eorum baptisma, an spirituale. Si enim carnale est, nihil differunt à Iudæorum Baptismo, quo sic illi vtuntur, vt eo tanquam communi & vulgari lauacro tantum sordes lauentur. [57] Sin autem spiritale est: quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos spiritus sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lauacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramẽtum. Quod si baptisma hæreticorũ habere potest regenerationem secundę natiuitatis; non hæretici, sed filij Dei computandi sunt, qui apud illos baptizãtur. Secũda enim natiuitas, quæ est in baptismo, filios dei generat. Si autem sponsa Christi vna est, quæ est ecclesia Catholica; ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neq; enim multæ sponsæ Christi; cum dicat Apostolus: [58] *Despondi vos vni viro virginem castam assignare Christo*. & *Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui: quia desiderauit rex speciem tuam*. & [59] *Veni sponsa de Libano, adueniens & pertransibis à principio fidei &: Ingressus sum in hortum meum soror mea sponsa*. Videmus vnam personam vbique proponi, quia & sponsa est vna. Non est autem vna nobiscum hæreticorum synagoga, quia nec sponsa est adultera & fornicaria; vnde nec potest filios Dei parere, [60] Nisi si secundum quod Stephano videtur, hæresis quidem parit & exponit: expositos autem ecclesia suscipit: & quos non ipsa pepererit, pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster vnam esse manifestans sponsam suam, & vnitatis eius sacramentum declarans, ait: *qui non est mecum, aduersus me est, & qui non mecum colligit, spargit*. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum; pro certo aduersus Christum sunt hæretici. Etsi nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt. [61] Sed nec illud prætereundum est ànobis, quod à vobis necessario dictum est, quod Ecclesia secundum Canticum Canticorum: *hortus sit conclusus & fons signatus paradisus cũ fructu pomorum*. Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neq; paradisum à Deo creatore plantarum viderunt, quo modo de fonte qui intus incluſus est, & diuino sigillo signatus est, aquam viuam lauacri salutaris præbere alicui poterunt? cum vero & archa Noe nihil aliud fuerit, quam sacramentum Ecclesiæ Christi, quæ tunc omnibus foris pereuntibus, eos solos seruauit, qui intra archam fuerunt; manifeste instruimur ad Ecclesiæ vnitatem perspiciendam, quemadmodum & [62] Apostolus Petrus posuit dicens: *Sic & vos similiter saluos faciet baptismus*. ostendens, quoniam quomodo qui cum Noe in archa non fuerunt non tantum purgati & saluati per aquam non sunt, sed statim diluuio illo perierunt: sic & nunc quicunque in Ecclesia cum Christo non sunt, foris peribunt, nisi ad vnicum & salutare Ecclesiæ lauacrum per pœnitentiam conuertantur [63] Qualis vero error sit, & quanta sit cæcitas eius, qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dari posse, nec permanet fundamento vnius Ecclesiæ, quæ semel à Christo supra petram solidata est, hinc intelligi potest, quod soli Petro Christus dixerit: *Quæcunq; ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlo* & iterum in Euangelio quando in solos Apostolos insufflauit, Christus dicens: *Accipite Spiritum S. si cuius remiseritis peccata [64] remittentur illi: & si cuius tenueritis, tenebuntur*. Potestas ergo peccatorum remittendorum Apostolis data est, & ecclesiis, quas illi à Christo missi constituernnt, & episcopis, qui eis ordinatione vicaria succesſerunt. Hostes autem vnius Catholicæ ecclesiæ in qua nos sumus, & aduersarii nostri qui Apostoli s successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vendicantes, & altaria prophana ponentes; quid aliud sunt quam Chore & Dathan & Abiron, pari scelere sacrilegi, & easdem quas & illi pœnas daturi cũ his qui sibi cõsentiunt; secundũ quod etiã tunc illorum participes & fautores pariter cum eis perierunt? Atq; ego in hac parte iuste indignor ad hanc tã apertam & manifestam Stephani stultitiam, quod qui sic de Episcopatus sui loco gloriatur, & se successionem Petri tenere contendit, [65] super quem fundamenta ecclesiæ collocata sunt, [65] multas alias petras inducat, & ecclesiarum multarum noua ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent sine dubio ecclesiæ numerum. Qui autem baptisma eorum probat de baptizatis, & Ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscari à se & quodammodo aboleri Christianæ petræ veritatem, qui sic prodit & deserit vnitatem. [66] Iudæos tamen, quamuis ignorantia cæcos, & grauissimo facinore constrictos, zelum Dei Apostolus habere profitetur; Stephanus, qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo aduersus [67] hæreticos zelo excitatur: concedens illis non modicam, sed maximam gratiæ potestatem, vt dicat eos & asseueret per baptismi sacramentum [68] sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cœlesti filios Dei facere, ad æternam vitam diuini lauacri sanctificatione reparare. Qui sic magna & cœ-

Cant. 4.

1. Pet. 2.

Matth. 16.

Ioh. 20.

Num. 16.

1. Cor. 13. Psal. 44. Cant. 4. Cant. 5.

lestia

lestia Ecclesiæ munera hæreticis cõcedit & tribuit; quid aliud quam cõmunicat eis, quibus tantum gratię defęditac vẽdicat? & frustra iam dubitat in cæteris quoq; [69] cõsentire eis & particeps esse, vt & simul cum eis conueniat, & orationes pariter eũ eisdem misceat, & altare ac sacrificium commune constituat. [70] Sed in multum inquit, proficit nomẽ Christi ad fidem & baptismi sanctificationem, vt quicunque & vbicunq; in nomine Christi baptizat[9] fuerit, cõsequatur statim gratiam Christi; quando huic loco breuiter occurri possit & dici, quoniam si in nomine Christi valuit foris baptisma ad hominẽ purgãdũ, in eiusdẽ Christi nomine valere illic potuit & manus impositio, ad accipiendũ spiritum sanctum. Et incipient cętera quoq; quę apud hęreticos aguntur, iusta & legitima videri, quando in nomine Christi gerantur; secundum quod vos in epistola vestra exsecuti estis: non nisi in ecclesia sola valere posse nomen Christi, cui vni concesserit Christus cœlestis gratiæ potestatem. [71] Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati; quis tã vanus sit vt veritati consuetudinem prędferat? aut qui perspecta luce tenebras non derelinquat? Nisi si & Iudęos Christo aduẽtãt, id est, veritate, adiuuat in aliquo antiquissima consuetudo, quod relicta noua veritatis via [72] in vetustate permanserint. [73] Quod quidem aduersus Stephanũ vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Cętęrum nos veritati & consuetudinem iungimus, & consuetudini Romanorum, cõsuetudinẽ, sed veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes, quod à Christo & ab Apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquãdo cœpisse, cum semper istic obseruatum sit, vt non nisi vnam Dei ecclesiam nosscmus, & sanctum baptisma non nisi S. ecclesię cõputaremus. [74] Plane quoniã quidã de eorum baptismo dubitabant, [75] qui & si nouos prophetas recipiunt, [76] eosdem tamen patrem & filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul conuẽientes in Iconio diligentissime tractauimus, & cõfirmauimus repudiãdũ esse omne omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum. Ad illud autem quod pro hæreticis
Phil. 1. ponunt, & aiunt Apostolum dixisse. [77] *Siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuncietur*, vt respondeamus, ineptum est; quando manifestum sit, Apostolum in epistola sua qua hoc dixit, neque hæreticorum, neque baptismi eorum mentionem fecisse, sed locutum esse de fratribus tantum, siue perfide secum loquentibus, siue in fide sincera perseuerantibus: Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit epistolam legere, & quid Apostolus dixerit, de ipso Apostolo recognoscere: Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreticis venientes sine Ecclesię baptismo admissi sunt? Si de sęculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechisati quidem sunt, sed prius quam baptizarentur obierunt, habentur. [78] nõ modo dicunt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore peruenerant, & si consummationem gratiæ consecuti nõ sunt, morte præuenti. Qui autem adhuc in sęculo permanẽt, baptizentur ecclesiæ baptismo, vt remissionem peccatorum consequi possint; ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes, sine gratiæ consummatione moriantur. Cæterum quale delictum est, vel illorum qui admittuntur, vel illorum qui admittunt; vt non ablutis per ecclesiæ lauacrum sordibus, nec peccatis expositis, vsurpata temere cõmunicatione, con-
1. Cor. 11. tingant corpus & sanguinem Domini: cum scriptum sit; *Quicunque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini*? Nos etiam illos, quos hi, qui prius in ecclesia catholica episcopi fuerant, & postmodum sibi potestatem [79] clericæ ordinationis assumentes baptizauerant, pro non baptizatis habendos iudicauimus. Et hoc apud nos obseruatur, vt quicunq; ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni & nihil consecuti, vnico & vero ecclesiæ catholicæ baptismo apud nos baptizentur, & lauacri vitalis regenerationẽ consequantur. & tamen multum interest inter eum, qui inuitus & necessitate persecutionis coactus succubuit [5], & illum, qui sacrilega voluntate audax contra ecclesiã rebellat, vel in patrem & Deum Christi, & totius mũdi cõditorem impia voce blasphemat. [80] Et nõ pudet Stephanũ hoc asserere, vt per eos, qui ipsi in omnibus peccatis sunt cõstituti, dicat posse remissionem peccatorũ dari? Quasi possit esse in domo mortis lauacrum salutis. Vbi ergo erit quod scriptum est: *Ab aqua aliena abstine te, & à fõte alieno ne biberis*? si relicto ecclesię fõte signato, alienam aquã pro tua susscipis, & prophanis fõtib. ecclesiam polluis? Quando.n. baptismo hæreticorum communicas; quid aliud quam [81] de voragine & cœno illorum bibis, & ipse Ecclesiæ sanctificatione purgatus, alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec metuis iudicium Dei, hæreticis testimonium contra ecclesiam perhibens; cum scriptum sit: *Falsus testis, non erit impunitus*. Quinimmo tu hæreticis omnibus peior es. Nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant, vt Ecclesiæ verum lumen accipiant; tu venientium errores adiuuas, & obscurato lumine Ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cumque scilli in peccatis esse, & nihil gratiæ habere se, ac propterea ad Ecclesiam venire fateantur; tu eis remissionem peccatorum substrahis, quę in baptismo datur, dum dicis eos iam baptizatos. & extra Ecclesiam, Ecclesiæ gratiam consecutos. Nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cum iudicii dies aduenerit; qui sitientibus ecclesiæ potum negasti: & volentibus viuere, causa mortis fuisti. Et insuper indignaris. [82] Vide qua imperitia reprehẽdere audeas eos, q cõtra mẽdaciũ p veritate nitũtur: Quis.n. iustius indignari cõtrà alterũ debuit? Vtrũne q hostes Dei asserit, an v. q aduersus eũ qui hostes Dei asserit, p ecclesię veritate cõsurgit? Nisi q imperitos etiã animosos atq; iracundos esse manifestũ est, dũ per inopiam consilii & sermonis, ad iracundiam facile vertuntur, vt de nullo alio magis, quã de te dicat scriptura diuina; *Homo animosus, parit lites, & vir iracundus exaggerat peccata* Lites .n. & dissentiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te à tot gregibus scidisti? Excidisti enim te ipsum: noli te fallere. Si quidem ille est vere schismaticus, qui se à communione ecclesiasticæ vnitatis apostatam fecerit. Dum .n. putas omnes à te abstinere posse; solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis & pacis vel Apostoli
Prou. 29. Ephes. 4. præceptã potuerunt, monentis & dicentis: *Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino digne ambulare vocatione qua vocati estis*, [83] *cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia, sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis. Vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis*. Hæc apostoli mandata & monita salutaria, quàm diligenter Stephanus impleuit, humilitatẽ sensus & lenitatem primo in loco seruans? Quid .n. humilius aut lenius, quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse, pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum orientalibus (quod nec vos latere confidimus) [84] modo vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos episcopos patienter satis & leniter susscepit, vt eos nec ad sermonem saltem colloquij communis admitteret: adhuc insuper dilectionis & charitatis memor, præciperet fraternitati vniuersæ, ne quis eos in domum suam reciperet; vt venientib. non solum pax & comunio, sed & rectum & hospitiũ negaretur. Hoc est seruasse vnitatem spiritus in coniunctione pacis, abscindere se à charitatis vnitate [85] & alienũ se per omnia fratrib. facere, & contra sacramentum & fidem, cõtumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse vnũ corpus & vnus spiritus; apud quẽ fortasse ipsa anima vna non est, sic lubrica & mobilis & incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus: excutiamus potius id [86] de quo maxima quæstio est. Qui contẽdunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere, tãq; legitimi

baptismi

baptismi gratiam consecutos; vnum nobis atque illis baptisma dicunt esse, & in nullo discrepare. Sed quid ait Apostolus Paulus? *Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus.* Si vnum atq; idem est cum nostro baptisma hæreticorum; sine dubio & fides vna est: si autem fides vna est, vtique & Dominus vnus: sivn⁹ domin⁹ est, consequens est dicere, quia *vnus est. Si autem hæc vnitas quæ separari omnino & diuidi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid vltra contendimus? Vt quid illos hæreticos, & non Christianos vocamus? Porro cum nobis & hæreticis nec Deus vnus sit, nec dominus vnus, nec vna ecclesia, nec fides vna, sed nec vnus spiritus, nec corpus vnum; [87]manifestum est nec baptisma nobis & hæreticis cōmune esse posse, quibus nihil est omnino cōmune. Et tamē non pudet, Stephanum, talibus aduersus ecclesiam patrocinium præstare, & propter hæreticos asserendos, fraternitatem scindere: [88]insuper & Cyprianum, pseudochristum, & pseudoapostolum, & dolosum operarium dicere? [89]Qui omnia in se esse conscius præuenit; vt alteri ea per mendacium obijceret, [90] q̄ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere omnibus nobis, cum v. iuersis qui in Africa sunt Episcopis, & cunctis Clericis & omni fraternitate vniuersi optamus; vt perpetuo vnanimes, & vnum sentientes, habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

*Lege vnitas.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXV.

1. Firmilianus] *Ex Eusebio & Nicephoro constat fuisse Firmilianum Cæsareæ Cappadocum Episcopum, qui vtrique Antiochenæ Synodo interfuit, quarum prima contra Nouatianum viuente adhuc Cornelio, secunda contra Paulum Samosatenum, sub Dionysio Pontifice celebrata est; & bis ab illo confutatum Samosatenum, sed tandem iam defuncto illo, quum denuo in hæresim relapsus esset, in tertia Synodo condemnatum, vti patet ex epistola Concilij Antiochemi, quæ est tum apud Eusebium dicti libr. 25. c. tum apud Nicephorum dicti libr. c. 30.*

2. In Domino] *Hoc quidem desideratur in cod. Anglico. sed Afflig. Blandin. March. Dun. & Cauchij, Ms. cod. id habent, quare nos prætermittendum esse non putauimus.*

3. Accepimus per Rogatianum] *An idem sit iste Rogatianus Iunior, ad quem scripta est epistola lxxxi. an alius, nescio; constat autem fuisse diaconum Cypriani.*

4. & gratias propter hoc] *Ita cod. Angl. rectius quàm cæteri:* propter hæc.

5. ait propheta] *Recte sic cod. Angl. in cæteris desiderabatur.*

6. & domus Dei super vertices montium] *Ita legendum patet ex textu Isaiæ Græco vbi legitur:* τὸ θεοῦ *quare recte sic Ms. omnes, pro eo quod Morelius scribit:* Domini, *tum hic tum paulo prius.*

7. in vnum conuenire] *Græcismus est, vtpote quum è Græco translata sit hæc epistola, pro:* vt in vnum conueniant.

8. vt habitent fratres in vnum] *Ita Ms. Morel. vero,* inhabitent.

9. Sed non si nos] *habebant alij Ms. cum Morel. particulam:* enim, *sed in cod. Afflig. desideratur, & Dun. notam habet adiectam, quæ significetur superfluam esse.*

10. mundus & gentium populus liberaretur] *Habebat Morelius interdictum:* à passione Domini, *sed quod non habent Ms. codic. & superfluum textus indicat*

11. Iob & Noe, &c. Ezechielem & Danielem] *Qua in re idem sensit Noë & Daniel, non potui inuenire: Iob autem & Ezechiel de Resurrectione carnis idem prophetarunt, ille c. 19. hic vero, 37.*

12. Sicut è contrario] *Sic cod. Afflig. Dun. Bland. March. cæteri vero:* Sic, *non recte.*

13. memoriæ mandauimus][*Ita rectius quoque Afflig. & Blandin. cod. quam cæteri:* mandamus.

14. seniores & præpositi] *Seniores vertisse mihi videtur quod Græce est* πρεσβύτεροι. *Quum autem & Præpositi nomen pro episcopo accipitur, sicut vbique à Cypriano, frequēs etiam sit in hac epistola:* quando, *pro* cum, *&* istic, *pro:* hic, *colligi mihi videtur posse; hanc epistolam à Cypriano translatam in Latinam, aut certe ab alio quopiam eius ætatis. Locus autem hic confirmat quod alibi diximus, de Conciliis Diœcesanis quotannis celebrandis.*

15. & hybernum tempus vrgebat] *hinc colligo, consigisse hanc tragœdiam de baptizandis hæreticis ante hyemem, & verisimile æstatis.*

16. Et quidem quantum ad id pertineat, &c] *Argumentum hoc latius tractatum est epistola ad Iubaianum, & ad Pompeium, atque hoc est quod dicit, ad illud plenissime à Cypriano responsum esse sua quidem sententia; nam non plene respondisse, perspicuum fecimus ex Aug.*

17. Valentini & Basilidis] *Basilidis hæreses Iren. lib. 1. c. 22. & 23. enumerat, meminit & Tertul. lib. de resurrectione carnis. De quo etiam Epiph. hær. 14. & D. Augustl: hær. 4. de alijs vide epistolam ad Iubaianum.*

18. postea induxisse] *Adiecimus:* postea, *ex Ms. nam desiderabatur apud Morel.*

19. Eos autem qui Romæ sunt, &c.] *Alludit ad dissensionem, quæ fuit Romano Pontifici Victori cum Orientalibus de paschate, de qua scripsit ad illum epistolam Irenæus, quam reperire est apud Eusebium eccles. hist. lib. 5. c. 24. & Nicephorum li. 5. c. 39.*

20. pro locorum & nominum diuersitate] *Sic Morelius, & Ms. quos vidi omnes. Nos displicet tantum coniectura Cauchij, qua putat legendum:* hominum,

21. qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt] *loca epistolarum Petri & Pauli, habes epistolis sæpe dictis Cypriani.*

22. Sed ad illam partem bene a vobis responsum est] *Ita Ms. pro eo quod Morelius:* à nobis, *possime. Late autem hac de re epistola præcedenti Cyprianus.*

23. ad alterutrum ad se venientes] *Ego aut sic legendum censeo vti epistola præceden. adnotauimus, aut:* ab alterutro ad se venientes: *nihil tamen immutare volui eo quod consentiant Ms. cum Morelio.*

24. phantasmata ignoti Dei] *Recte sic Ms. pro eo quod erat:* phantasmata. *De phantasmatibus autem dictorum hæreticorum mira narrant Iren. Tertull. & Epiphan.*

25. quos vtique consequens est] *Etiam hoc ex Ms. pro eo quod erat:* quo.

26. eos qui non teneant verum Deum patrem] *Particulam:* non, *ex coniectura primum à nobis adiectam, reperimus postea in Dun. & Angl. Ms. cod. in cæteris desiderabatur. Illud autem:* quod, *in contextum Morely irrepsisse suspicor, ex varia lectione ad Marginem, nam quidam Ms legunt:* quod qui &c. possint.

27. qui καταφρυγας appellantur] *Lectionem hanc cod. Anglici veriorem puto, quam aut quorundam Ms.* Cataprigæ, *aut Dun. cod. & Morel:* Cataphryges, *(Similiter n. eos appellat Tert. de præscript. aduersus hæretic. secundum Phrygas, Sunt autem ita dicti (D. Augustin. teste hær. 2.) quod in Phrygia potissimum reperirentur. Vnde & ab Epiphan. hær. 48. Phryges siue Phrygastæ nuncupantur. Habuit hæc hæresis auctores, Montanum, qui se paracletum iactitabat, & Priscam & Maximillam prophetissas, circa annum 19. Antonini Pij iuxta Epiphan. Postmodum vero aucta est eorum doctrina. Quidam enim (Tertullia. teste)* κατα *Proclum: alij secundum Æschinem dicebantur. Quibus appellationibus prorsus confirmatur nostra lectio. Non recte autem adaptat iste hæreticis sententiam Stephani. Nam cum non seruarent formam ecclesiæ, qui ab illis baptizabantur, rebaptizandos censuit eos Nicæna Synodus, vti diximus epistola ad Iubaianum.*

28. nec spiritum sanctum) *Ita primum quidem legendum conieci ex particula:* nec, *reperta in Ms. cod. omisso reliquo; postea vero & confirmatam reperi coniecturam meam cod. Ms. Cauchij.*

29. possident potestatem] *Ita Morel. Dun. & Angl. codices, Afflig. vero:* facultatem, *March. vtrumque, sed prius in textu, posterius ad marginem.*

30. Hæreticō enim &c. non licet] *Etsi refragentur Ms. cod. restitui tamen:* hæretico, *eo quod neque Latina vox:* licet, *neque Græca* ἐξεστι *aliter quam cum dativo construi soleat.*

31. In Iconio qui Phrygiæ locus est) *Concilij huius meminit Dion. Corinth. Episcopus epistola de Baptismo ad Philemonem presbyterum Romanum, apud Eusebium dicti libr. 6. cap & Niceph. dicti libr. 9. cap. Didici illud quoque (inquit) non solum nunc Africanos hoc perperam induxisse, & sed ab eis qui dudum ante nos episcopi in frequentissimis ecclesiis fuêre in conuentibus fratrum Iconij & Synada, & præterea apud multos ita decretum fuisse.*

32. Et quoniam Stephanus] *Abunde de his & sequentibus supra epistola ad Iubaianum.*

33. apud quos etiam ipsi) *Recte sic hunc locum ex Ms. cod. restituimus, pro eo quod erat:* etiam Episcopi, *non recte.*

34. (spiritalem natiuitatem) *Ex ijsdem secundam voculam adiecimus, desideratam apud Morelium.*

35. Nisi si his Episcopis, de quibus nunc minor fuit Paulus) *Particulam: de, ex coniectura nostra adiecimus, alioqui enim non constaret sensus. Cauchij quidem cod. legit:* non, *pro eo quod est:* nunc, *sed neque hoc satisfacit*

36. Inuocata Trinitate nominum) *Hanc quoque coniecturam nostram confirmatam reperi cod. Angl. In alijs erat corruptis,* inuoca Trinitatem.

37. At quis est in Ecclesia perfectus, & sapiens, qui hoc aut defendat?) *Ita cod. Ms. Cauchij, vt sit interrogatio, rectius meo iudicio, quam alij:* vt qui est in Ecclesia perfectus & sapiens, hoc aut defendat, *vbi apud Morel corruptissime legebatur:* hoc autem. *Atque ita erit Ironia præcedens periodus.*

38. & inuocationem suam consequi aliquid gratiæ posse) *Rursus Græcismus est.*

39. Nulla quippe differentia est) *Istud habemus ex cod. Angl. pro eo quod erat prius:* denique, *minus recte.*

40. Volo autem vobis, &c.) *Sic rectius Morel. & cæteri Ms. quam cod. Afflig.* Nolo.

41. Ante viginti enim & duos fere annos temporibus post Alexandum.] *Loquitur de persecutione Christianorum sub Maximino, quæ sexta fuit, qua Pontianus Pontifex martyrium passus est. Atque adeo scriptam colligere est hanc epistolam anno Stephani Pontificatus tertio, tot enim computantur anni ab initio imperij Maximini.*

42. vt per Cappadociam & Pontum plurima subruerent] *Ita Ms. pro eo quod habebat Morelius:* subruerint, *minus recte. Porro de terræmotibus quorum occasione persequutio concitata fuit, latius infra Tom. 2, aduersus Demetrianum, ex D. Aug. de ciuitate Dei, & Orosio Similia autem videre est etiam lib. de Lapsis.*

43. Serenianus tunc fuit in prouincia præses] *Hinc patet Præsidem Capadociæ, & Ponto dari solere à Romanis quum alijs prouincijs dari so-*

leant

leant aut Prætores aut proconsules. Severiani vero alicubi fortassis in Martyrologijs mentionem reperire sit.

44. sed localis fuisset] *Noua phrasis. Historiam autem narrat similiter Seuerus Sulpitius historiæ sacræ lib. 2. qui tantum quarundam ecclesiarum clericos à Maximino vexatos scribit, atque adeo inter persequutiones 7. illam Maximini numerandam non putat. Durauit ea annis tribus duntaxat, Eusebio teste lib. 6. ca. 20. qui tamen sextam illam persequutionem, vti diximus, facit, & Similiter Orosius li. 7. ca. 19.*

45. Prophetem se præferret] *Sic Ms. pro eo quod Mor. habet*: Prophetam se proferret.

46. Non quod dæmoni tanta potestas] *Recte hic Firmilianus aperit, qua fraude hominibus illudat dæmon, vt putent eum terram concutere posse.*

47. elementum concutere iussu valeret] *Ita recte Angl. cod. pro eo quod Mor. & Dun. ad Marginem*: nisu, *aut alij minus recte*: visu, *Error natus ex omissa vnica littera.*

48. aut lædi illa discursione] *Sic Ms. nostri, rectius quam aut Morel. aut Cauchij cod.* illa, *siue*: vlla discutione. *Nonne tamen dicitur discursio pro discussa.*

49. de presbyteris Rusticum] *Rustici proprium nomen est, quare maiori littera R. scribendum.*

50. Atqui illa mulier] *Ego prorsus ita legendum censeo, vt sensus conflet magis. Et aut legendum*: multa ad deceptionem fidelium molie batur, *quomodo Ms. cæteri, præterquam quod legunt*: multas *aut*; multas, ad deceptionem fidelium mouebatur, *quomodo Dun. Ms. cod. & Morel. Prius tamen placet magis.*

51. sanctificare se panem] *Vera hæc lectio est March. Affligem. & Cauch. cod. pro eo quod cæteri*: panem, *quod tamen castigatum postea fuit in cod. Dun. Atqui recte panem hic vocat Eucharistiam ab illa factam, neque enim aliud quam panis erat. Veram vero Eucharistiam, infra corpus & sanguinem Domini vocat.*

52. sine sacramento solitæ prædicationis] *Non male coniecit Cauchius legendum*: precationis, *sed quum priori modo legant Ms. omnes, nolui immutare, præsertim quum intelligi possit hic locus de prædicatione verbi Dei, fieri olim solita in sacrificio Missæ solemni.*

53. vsitata & legitima verba interrogationis] *De verbis his interrogationis in baptismo fieri solitæ, vide Epistolam ad Ianuarium de baptizandis hæret. Siue autem legas*: videretur, *sicut cod. Angl. siue* videretur, *vt cæteri, perinde est.*

54. quo nequissimus dæmon per mulierem baptizauit] *Hoc ex Ms. restituimus, pro eo quod erat*: quomodo, *pessime. Quæstionem autem, an Demoniacus vere baptizet, nusquam apud veteres tractatam reperi, neque tamen continuo sequitur, si ab illo collatus baptismus verus non sit, vt simile sit de hæreticorum baptismo, aut econtrario vt quisquis hæreticorum baptisma admittit, etiam dæmoniaci seu dæmonis baptismum approbare debeat.*

55. Nam si non mentitur Apostolus &c.) *De hoc loco Apostoli, latius epistola præced.*

56. nisi si à Christo spiritum induit] *Placet quidem maxime coniectura Cauchij, qui legendum putat*: si spiritum non induit; *sed immutare sum veritus, eo quod priori modo constanter legant Ms. cod.*

57. Sin autem spiritale est] *Ita recte Cauchij cod. pro eo quod cæteri*: si.

58. Despondi vos vni viro virginem castam) *Recte Ms. omiserunt particulam*: sanctam, *quum non reperiatur apud Apostolum.*

59. Veni sponsa de Libano, aduenies & pertransibis à principio fidei) *Locus est Cant. 4. iuxta lxx. ita & à D. Hiero. citatus li. 1. contra Iouinia. qui expresserunt significationem vocis Amana, quam hodie legimus in translatione vulgata. quæ fidem significat.*

60. Nisi si secundum quod Stephano videtur) *Particula*: si *desiderabatur.*

61. Sed nec illud prætereundum à nobis) *Tractatum hunc horum duorum locorum, nempe vnius Canticor. 4. & alterius 1. Petri 3. repetit Firmilianus ex epistola præcedenti.*

62. quemadmodum & Apostolus Petrus) *Adiecimus*: Apostolus *ex cod. Affligem. Bland. March & Dun. in cæteris desiderabatur.*

63. Qualis vero sit error &c.) *Illud denuo ex epistola ad Iubaianum vbi de his locis latius.*

64. remittentur eis) *Quum sic legant Ms. omnes cum Morel. confirmatur hinc lectio Manut. supra dicta.*

65. super quem fundamenta ecclesiæ collocata sunt) *Idipsum de Petro adstruit quam sapissime Cyp. de quo latius epist. lv. Quanquam itaque satis acerbe hic contra Stephanum agat, Pontificiam tamen dignitatem confirmat magis quam oppugnat; & si quid durius in personâ Stephani dictum reperitur, quum postea cum ipso concordiam inierit (vti ex argumento patet) reuocasse id omne censendus est.*

65. multas alias petras inducat) *Hic quoque ex Ms. cod. restituimus pro eo quod erat corruptiss.* indicat.

66. Iudæos tamen quamuis ignorantia cæcos) *Coniecturam meâ hanc, pro eo quod erat*: ignorantiæ, *confirmatam reperi cod. Angl.*

67. hæreticos zelo excitatur) *Hæc verba negligentia operarum omissa apud Mor. adiecimus ex Ms.*

68. sordes veteris hominis abluere &c.) *Egregia baptismi effectorum enumeratio, cui simile habes epistola 2. vbi de illis latius.*

69. consentire eis) *Hoc quoque ex Ms. pro eo quod legebatur*: ei *corrupte.*

70 Sed in multum (inquit) proficit) *Verba sunt Stephani, de quib. in epist. duabus præcedentibus Cyprianus.*

71. Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam) *De consuetudine hac, plura etiam vtrobique diximus.*

72. In vetustate permanserit) *Sic Ms. pro eo quod erat*: remanserint.

73. Quod quidem aduersus Stephanum vos dicere Afri, &c. *Hinc patet, verum esse quod alicubi dicit Au. Afros non cœpisse baptizare hæreticos, nisi sub Agrippino. Apud Græcos iam ante æ quidem visurpatam illam consuetudinem Romanorum cõsuetudini opponit Firmilianus sed fides penes auctorem sit. Ego certe Stephano, cui postea consenserunt omnes, magis credendum existimo, quam ipsi: ab initio nempe traditam fuisse in ecclesia contrariam consuetudinem.*

74. Plane quoniam quidem] *Occasionem adfert conuocati concilij Iconij, cuius supra meminit. Neque vero mirum, ab illis reprobatũ baptismum Phrygiarũ, quũ postea etiã à Synod. Nicæna nõ sit probato agnitus*

75. qui etsi nouos prophetas recipiunt] *Quum Mor & Ms. nostri legerent* non vos, *ego restituendum hoc pacto, hunc locum putaui, eo quod antea nouarum prophetiarum meminerit. Neque tia me mea fefellit opinio, vt confirmatam repererim in Angl. cod.*

76. eosdem tamen patrem & filium non esse nobiscum videntur] *Angl. quidem cod. addit*: & Spiritum S. *Verum quam hæretici dicti κατὰ φρυγας non eundum Spiritum S. cum Catholicis agnouerint, vtpote qui non illum, sed Montanum esse paracletum à Christo promissum decerent; magis placet, vt iuxta alios Ms. cod. id omittatur.*

77. Siue per occasionem, siue per veritatem Christus adnuncietur] *Hinc confirmatur nostra huius scripturæ lectio, epistola ad Iubaianum, vnde sequentia etiam desumpta sunt.*

78. non modo dicunt emolumentum] *Huic loco ex Ms. mederi non licuit, fusticor esse mutilum, Angl. quidem cod. legit*: consecuti sunt, *omissa negatione, sed neque sic constat sensus, immo videtur negatio prætermitti non posse.*

79. clericæ ordinationis] *Etiam hoc ad Phrasin Cypriani pertinet: sicut paulo post etiam*: abstineri, *pro excommunicari.*

80 Et non pudet, &c. qui in omnibus peccatis sunt constituti] *Ita rectius Cauch. cod. quam cæteri, sint, scripturam eandem citatam habes initio epistolæ ad Iubaian. sed quo loco scripta sit, non reperi. Nimis autem vehementer, hinc ad finem vsque.*

81. de voragine & cœno illorum bibis] *Sic Angl. cod. rectius quam alij*: imbibis, *scripturam enim quam proposuit explicat.*

82. Vide qua imperitia reprehendere audeas] *Omisimus particulam: vt, qua sensum obscurabat, neque enim eam habent Ms. cod.*

83. cum omni humilitate sentus] *Recte sic vertit huius epistolæ interpres, quod Græce est* ταπεινοφροσύνη, *Nec dissimiliter Amb in comment.* humilitate animi.

84. modo vobiscum qui in meridie estis] *Hocquoq; ex Ms. pro eo erat pessime*: nobiscum. *Loquitur enim de Cypriano & Afris Episcopis, qui in meridie sunt. Est autem Ironia pulcherrima.*

85. & alienum se per omnia] *Adiecimus*: te, *ex cod. Angl. in cæteris desiderabatur.*

86. de quo maxima quæstio est] *Interserebatur apud alios particula*: tum, *sed omissa est recte à cod. Angl. sensum enim obscurabat.*

87. manifestum est nec baptisma nobis & hæreticis] *Recte sic Ms. pro eo quod erat*: nec hæreticis, *non recte.*

88. insuper & Cyprianum pseudochristum, &c. *Hinc patet, vehementiam epistolæ Stephani in causa fuisse, cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus & Firmilianus.*

89. Qui omnia in se esse conscius] *Ita rectius Angl. cod. quàm cæteri*: Quæ.

90. quæ ipse ex merito audire deberet) *Sic Ms. nostri. pro eo quod mendose legebatur apud Morel.* audire deberet, *Angl. autem cod. longe aliter*: quæ ei non immerito obiici deberent, *vtramuis eligas licet.*

AD MAGNVM DE BAPTIZANDIS NOuatianis, & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.

EPISTOLA LXXVII.

ARG. *Prior epistolæ pars eiusdem est argumenti cum præcedentibus, præterquam quod hic inculcat de Nouatianis quod in genere prius de omnibus hæreticis dixerat; obiter etiam insinuans Successionem legitimam in cathedra Petri, notam esse, qua cognosci possit ecclesia. Secunda parte (quam hactenus perperam pro alia epistola editam titulus satis indicat) eque verum baptismum esse docet, qui per aspersionem in lecto fit, atque qui per immersionem fit in Ecclesia.*

CYPRIANVS MAGNO FILIO salutem.

PRo tua religiosa diligentia consuluisti mediocritatem nostram, fili charissime, an inter cæteros hæreticos, eos quoq; qui à Nouatiano veniant, post prophanum eius lauacrum baptizari & sanctificari in ecclesia catholica legitimo, & vero, & vnico ecclesiæ baptismo oporteat. De qua re quantũ fidei nostræ capacitas, & scripturarũ diuinarũ sanctitas ac veritas suggerit; [3]dicimus omnes omnino hæreticos & schismaticos nihil habere potestatis ac iuris. Propter quod Nouatian[9] nec debet, nec potest excipi; quo min[9] ipse quoq; extra Ecclesiã cõsistens, & cõtra paccm ac dilectionem Christi faciens, inter aduersarios & antichristos cõputetur. Neq; n. Dominus noster Iesus Christus cũ in Euangelio suo testaretur, aduersarios suos esse eos, qui secũ nõ

Lib. 1. ep. 6.

essent, aliquam speciem hæreseos designauit; sed omnes omnino hæreticos qui secum non essent, & secum non colligentes gregem suum spargerent, aduersarios suos esse ostendit, dicens: *Qui non est mecum, aduersum me est: & qui mecum non colligit, spargit*, Item beatus Ioannes Apostolus nec ipse vllam hæresim, aut schisma discreuit aut aliquos speciatim separatos posuit, sed vniuersos qui de Ecclesia exissent, quiq; cõtra Ecclesiam facerent, antichristos appellauit, dicens: *Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt. Vnde cognoscimus quia nouissima hora est: ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis; si enim fuissent ex nobis, manssissent vtique nobiscum.* Vnde apparet aduersarios Domini antichristos omnes esse, quos constet à charitate atq; ab vnitate Ecclesiæ Catholicæ recessisse. Adhuc quoq; Dominus in Euangelio suo ponit & dicit: *Si vero & Ecclesiam contempserit sit tibi tanquam ethnicus & publicanus.* Si autem qui Ecclesiam contemnunt, ethnici & publicani habentur; multo magis vtiq; rebelles & hostes, falsa altaria, & illicita sacerdotia, & sacrificia sacrilega, & nomina adulterata fingentes, inter ethnicos & publicanos necesse est computentur, quando minora peccantes, & tantum Ecclesiæ contemptores, ethnici & publicani sententia Domini iudicentur. Quod autem ecclesia vna sit, declarat in cantico canticorum Spiritus S. ex persona Christi dicens: *Vna est columba mea, perfecta mea, vna est matri suæ, electa genetrici suæ.* de qua item denuo dicit: *Hortus conclusus, soror mea, sponsa; fons signatus, puteus aquæ viuæ.* Si autem hortus conclusus est sponsa Christi, quæ est Ecclesia; patere res clausa alienis & profanis non potest. Et si fons signatus est; neq; bibere inde, neq; consignari potest, cui foris posito accessus ad fontem non est. Puteus quoq; aquæ viuæ si vnus est, idemq; intus est; viuificari & sanctificari foris positus ex illa aqua non potest, ex qua solis eis, qui intus sunt, vsus omnis & potus concessus est. Quod & Petrus, ostendens vnam Ecclesiam esse, & solos eos qui in Ecclesia sint, baptizari posse, posuit & dixit: *In arca Noe pauci, id est, octo animæ hominum saluæ factæ sunt per aquam. quod & vos similiter saluos faciet baptisma*; probans & contestans vnam arcam Noë typum fuisse vnius Ecclesiæ. Si potuit tunc in illo expiati & purificati mundi baptismo saluus per aquam fieri, qui in arca Noë non fuit, potest & nunc vivificari per baptisma, qui in Ecclesia nõ est, qui soli baptismo concessum est. Sed & Paulus Apostolus hocidem adhuc apertius & clarius manifestans ad Ephesios scribit & dicit: *Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ.* Quod si vna est Ecclesia, quæ à Christo diligitur, & lauacro eius sola purgatur: quomodo qui in Ecclesia non est, aut diligi à Christo, aut ablui & purgari lauacro eius potest? Propter quod cum sola Ecclesia habeat aquam vitalem, & baptizandi atq; abluendi hominis potestatem; qui dicit apud Nouatianum baptizari & sanctificari aliquem posse, prius ostendat & doceat Nouatianum in Ecclesia esse, aut Ecclesiæ præsidere. Ecclesia enim vna est, quæ vna & intus esse & foris non potest. Si enim apud Nouatianum est, apud Cornelium non fuit. Si vero vero apud Cornelium fuit, qui Fabiano episcopo legitima ordinatione successit, & quem præter sacerdotj honorem martyrio quoq; Dominus glorificauit, Nouatianus in Ecclesia nõ est; nec episcop⁹ cõputari potest qui euãgelica & Apostolica traditione contempta, nemini succedens, à se ipso ortus est: habere namq; aut tenere Ecclesiam nullo modo potest, qui ordinatus in ecclesia non est. Foris .n. non esse Ecclesiam, nec scindi aduersum se, aut diuidi posse, sed inseparabilis atq; indiuiduæ domus vnitatem tenere, manifestat scripturæ diuinæ fides, cum de sacramento paschæ & agni, qui agnus Christum designabat, scriptum sit: *In domo vna comedetur, non efferetis de domo carnem foras.* Quod item circa Raab, quæ ipsa quoq; typum portabat ecclesiæ, expressum videmus; cui mandatur & dicitur: *Patrem tuum, & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit.* Quo sacramento declaratur in vnam domum solam, id est, in Ecclesiam, victuros & ab interitu mundi euasuros, colligi oportere. Quisquis autem de collectis foras exierit, i. e. si quis quamuis in Ecclesia gratiam consecutus, recesserit, & ab Ecclesia exierit, reum sibi futurum, id est, ipsum sibi quod pereat, imputaturum. Quod Apostolus Paulus explanat, docens & præcipiens *hæreticum vitandum esse, vt peruersum & peccatorem, & à semetipso damnatum.* Hic enim reus sibi erit, qui non ab episcopo iectus, sed sponte de ecclesia profugus, & hæretica præsumptione à semetipso damnatus. Et iccirco Dominus insinuans nobis vnitatem de diuina auctoritate venientem ponit & dicit; *Ego & pater vnum sumus*: ad quam vnitatem rediens Ecclesiam suam, denuo dicit: *Et erit vnus grex & vnus pater.* Si autem grex vnus est, quomodo potest gregi annumerari, qui in numero gregis non est? aut pastor haberi quo modo potest, qui (manente vero pastore, & in Ecclesia Dei ordinatione succidanea præsidente) nemini succedens, & à se ipso incipiens, alienus fit & prophanus, dominicæ pacis ac diuinę vnitatis inimic⁹; non habitans in domo Dei, id est in Ecclesia Dei, in qua non nisi cõcordes atq; vnanimes habitant? loquente in psalmis Spiritu sancto & dicente: *Deus qui habitare facit vnanimes in domo* Deniq; vnanimitatem Christianam firma sibi atque inseparabili charitate connexam etiam ipsa dominica sacrificia declarãt. Nã quãdo Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione cõgestum; populum nostrũ quem portabat indicat adunatum: & quado sanguinem suũ vinum appellat, de botris atq; acinis plurimis expressum atque in vnum coactum; gregem item nostrum significat, cõmixtione adunatę multitudinis copularũ. Si Nouatianus huic pani dominico adunatus est, si Christi poculo & ipse cõmixtus est; poterit videri & vnici Ecclesiastici baptismi habere gratiam posse, si eum cõstiterit Ecclesię vnitatem tenere. Denique quã sit inseparabile vnitatis sacramentũ & quã sine spe sint, & perditionẽ sibi maximam de indignatione Dei acquirant, qui schisma faciunt & relicto Episcopo aliũ sibi foris pseudoepiscopũ cõstituũt; declarat in libris Regnorũ scriptura diuina, vbi à tribu Iuda & Beniamin decem tribus scissæ sunt, & relicto rege, alterũ sibi foris cõstituerũt: *Et indignatus est* inquit *Dominus in omne semen Israel, & domuit eos, & dedit eos in direptionem, donec abiceret eos à facie sua. quia dissipatus est Israel à domo Dauid, & constituerunt sibi regem Hieroboam filium Nabath.* Indignatum esse Dominum dicit, & eos in perditionem dedisse, quod ab vnitate dissipati essent, atq; adulterum sibi regem constituissent. Et tãta indignatio Domini extitit aduersus illos, qui schisma fecerant, vt etiam cum homo Dei ad Hieroboam missus esset, qui ei peccata sua exprobaret, atque vltionem futuram prædiceret, panem quoq; apud illos edere, & aquam bibere vetaretur. Quod cum nõ custodisset, & contra præceptum Dei prandisset, statim diuinæ censuræ maiestate percussus est, vt inde regrediens, impetu ac morsu leonis in itinere necaretur. Et audet quisquam dicere, aquam baptismi salutarẽ, & gratiam cœlestem communem cum schismaticis esse posse; cũ quibus nec terrestris cibus, nec sæcularis potus debet esse communis? Sonat adhuc in Euangelio suo Dominus, & maiorẽ intelligentiæ lucem manifestat, quod ijdem qui se tunc à tribu Iuda & Beniamin sciderant, & Hierosolymis derelictis, Samariã secesserãt, inter profanos & gẽtiles computarentur. Nam cum primum discipulos suos suos in ministerium salutis mitteret, mandauit & dixit: *In viam nationum ne ieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introeritis.* Ad Iudæos prius mittens, gentiles adhuc prꝛeteriri iubet. Addendo autẽ, & ciuitatem Samaritanorũ decere omitti, vbi erãt schismatici; ostẽdit schismaticos gẽtilibus adæquari. Quod si aliquis illud opponit, vt dicat eãdẽ Nouatianũ legẽ tenere, quã Catholica Ecclesia teneat, eodẽ symbolo quo & nos baptizare; cũdẽ nosse Deũ patrẽ; cũdẽ filiũ Christũ, cũdẽ Spiritum S. ac ꝓpter hoc vsurpare eũ potestatẽ bap-

tizandi

Luc. 11.
1. *Ioh.* 2.
Matth. 18.
Cant. 6.
Ibid. 4.
1. *Pet.* 3.
Ephes. 5.
Exod. 12.
Iosue. 2.
Titum 3.
Ioan. 10.
Ibidem.
Psal. 67.
3. *Reg.* 12. & 13.
Matt. 10.

tizandi posse, quod videatur in interrogatione baptismi à nobis non discrepare: sciat quisquis hoc opponendum putat, primum non esse vnam nobis & schismaticis symboli legem, neque eandem interrogationē. Nā cum dicunt: *Credis remissionem peccatorum & viam æternam per sanctam Ecclesiam?* mentiuntur in interrogatione, quādo non habeant ecclesiam. Tunc deinde voce sua ipsi confitētur remissionem peccatorum non dari, nisi per sanctam Ecclesiam posse; quam non habētes, ostendūt remitti illic peccata non posse. Quod vero eundē quē & nos Deum patrem, eundem filium Christum, eundē Spiritum sanctum nosse dicuntur, nec hoc adiuuare tales potest. Nam & Chore, & Dathan, & Abiron, cum *Num. 16.* sacerdote Aaron & Moyse eundem Deum nouerant, pari lege & religione viuentes, vnum & verum Deum, qui colendus atque inuocandus fuerat, inuocabant. Tamen quia loci sui ministerium transgressi cōtra Aaron sacerdotem, qui sacerdotium legitimum dignatione Dei atque ordinatione perceperat, [26] sacrificandi sibi licentiam vendicauerunt, diuinitus percussi [27] pœnas statim pro illicitis conatibus pēderunt; nec potuerunt rata esse, & proficere sacrificia, irreligiose & illicite contra eius diuinæ dispositionis oblata. Turribula quoq; ipsa, in quibus incensum illicite fuerat oblatum, ne in vsu de cętero essent sacerdotibus, sed potius indignationis & vltionis diuinæ memoriā corrigendis posteris exhiberent; iussu Domini cōflata atq; igne purgata, in laminas ductiles producuntur, & affiguntur altari, secundum quod loquitur scriptura diuina: *Memoriale* inquit *filios Israel, vt nō accedat quispiam alienigena, qui non est ex semine Aaron, imponere incensum ante Dominum, vt non sit sicut Chore.* Et tamen illi schisma non fecerant, nec foras egressi, contra Dei sacerdotes imprudenter atque hostiliter rebellauerant; [28] quod nunc hi Ecclesiam scindentes, & contra pacem atque vnitatem Christi rebelles, [29] cathedram ibi constituere, & primatum assumere, & baptizandi atque offerendi licentiā vendicare conantur. Quo modo perficere quę agunt, aut impetrare aliquid illicitis conatibns de Deo possunt, qui contra Deum, quod eis non licet, moliūtur? Quare qui Nouatiano, siue cæteris eiusmodi schismaticis patrocinātur; frustra contendunt baptizari & sanctificari illic aliquē salutari baptismo posse, vbi cōstet baptizantem baptizandi licentiam non habere. Atque vt magis intelligi posset contra eiusmodi audaciam, quę sit censura diuina; inuenimus in tali facinore non solum duces & auctores, sed & participes pœnis destinari, nisi se à cōmunione malorum separauerint, [30] præcipiente per Moysen Domino & dicente: *Separamini à tabernaculis hominum istorum durissimorum & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul veretis in peccato eorum*: & quod comminatus per Moysen Dominus fuerat, impleuit; vt quisquis se à Chore, & Dathan, & Abiron non separasset, pœnas statim pro impia communione persolueret. Quo exemplo ostenditur & probatur, [31] obnoxios omnes & culpæ, & pœnæ futuros, qui se schismaticis contra præpositos & sacerdotes irreligiosa temeritate miscuerint. Sicut etiam per Osee prophetam Spiritus sanctus contestatur & dicit: *Sacrificia eorum tanquam panis luctus, omnes qui manducant ea, contaminabuntur.* *Osee. 9.* Docens scilicet & ostendens omnes omnino cum auctoribus supplicio coniungi, qui fuerint [32] eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita esse circa Deum possunt, quib. supplicia diuinitus irrogantur? aut quo modo tales iustificare & sanctificare baptizatos possunt; [33] qui hostes sacerdotum, aliena & illicita, & nullo sibi iure concessa, vsurpare conantur? Quos tamen ipsos nō miramur pro sua prauitate contendere. [34] Asserant enim necesse est singuli quiq; quod faciunt, nec volunt victi facile succumbere, quamuis sciant id quod faciant, non licere. Illud mirandum est, immo indignandum potius & dolendum; Christianos antichristis assistere, & præuaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores, [35] intra ipsa septa Ecclesiæ contra Ecclesiam stare. Qui quoniā pertinaces alias & indociles, vel hoc tamen cōfitentur; quod vniuersi siue hæretici, siue schismatici non habeant Spiritum sanctum, & ideo baptizare quidem possint, dare autem Spiritum sanctum non possint: in hoc ipso à nobis tenentur, vt ostendamus nec baptizare omnino eos posse, qui non habeant Spiritum Sanctum. Nam cum in baptismo vnicuique peccata sua remittantur, probat & declarat in euangelio suo Dominus, per eos solos peccata posse dimitti, qui habeāt Spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos & dicit: *Sicut misit me pater & ego mitto vos. Hoc cum dixisset insufflauit & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si cuius remiseritis peccata, remittentur illi: si cuius tenueritis, tenebuntur.* *Ioan. 26.* *Luc. 1.* Quo in loco ostendit, cum solum posse baptizare, & remissionem peccatorum dare, qui habeat Spiritum sanctum. Denique ipsum Christum Dominum nostrum baptizaturus Ioannes, accepit ante Spiritum Sanctum, cum adhuc esset in vtero matris constitutus; vt certum esset atque manifestum, baptizare non posse, nisi eos qui habeant Spiritum sanctum. Itaque qui hæreticis siue schismaticis patrocinantur, respondeant nobis, habeāt ne Spiritum Sanctum, an non habeant? Si habent, cur illic baptizatis, quando ad nos veniunt, manus imponitur ad accipiendum Spiritum sanctum, cum iam vtique illic acceptus sit, [36] vbi si fuit, dari potuit? Si autem foris cuncti hæretici & schismatici non habent Spiritum sanctum, & ideo apud nos manus imponitur, vt hic accipiatur, [37] quod illic nec est, nec dari potest; manifestum est nec remissionem peccatorum dari per eos posse, quos constet Spiritum sanctum non habere. Et iccirco vt secundum diuinam dispositionem atque euangelicam veritatem, peccatorum remissionem cōsequi & sanctificari, ac templa Dei fieri possint; Ecclesiæ baptismo baptizandi sunt omnes omnino, qui ab aduersariis & antichristis ad Christi Ecclesiam veniunt.

[38] Qvæsiti etiam fili charissime, quid mihi de illis videatur, [39] qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi. [40] Qua in parte nemini verecundia & modestia nostra præiudicat, quo minus vnusquisque quod putat, sentiat, & quod senserit, faciat. Nos quantum cōcipit mediocritas nostra, existimamus in nullo mutilari & debilitari posse beneficia diuina, nec minus aliquid illic posse cōtingere, vbi plena & tota fide & dantis & sumentis accipitur, quod de diuinis muneribus hauritur. Neque enim sic in sacramento salutari delictorum contagia, vt in lauacro carnali & sæculari sordes cutis & corporis abluuntur, [41] vt aphronitris, & cæteris quoque adiumentis, [42] & folio & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mens hominis per fidei merita mundatur. In sacramentis salutaribus [43] necessitate cogente, & Deo indulgentiam suam largiente, totum credentibus conferunt diuina compendia. [44] Nec quemquam mouere debet, quod aspergi vel perfundi videntur ægri, cum gratiam dominicam consequuntur; quando scriptura sancta per Ezechielem Prophetam loquatur *Ezech. 36.* & dicat: *Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, [45] & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis.* Item in Numeris: *Et homo qui fuerit immundus* *Num. 19.* *vsque ad vesperam, hic purificabitur die tertio & die septimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die septimo, nō erit mundus, & exterminabitur anima illa de Israel, quoniam aqua aspersionis non est super eum sparsa.* Et iterum: [46] *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Accipe Leuitas de medio filiorum Israel, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem, circumsparges eos aqua purificationis.* Et iterum: *Aqua aspersionis purificatio est.* *Num. 8.* Vnde apparet, aspersionem quoque aquæ instar salutaris lauacri obtinere; & quando hæc in Ecclesia fiunt, vbi sit & dantis & accipientis fides integra, stare omnia & consummari [46] ac perfici posse maiestate Domini & fidei veritate. Porro autem quod quidem eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, nō

Ibidem. *Lib. 4. ep. 7.*

Christianos sed Clinicos vocant, non inuenio vnde hoc nomen assumant; nisi forte qui plura & secretiora legerunt [47] apud Hippocratem vel Soranum, κλινικοὺς istos deprehenderunt. [48] Ego enim qui Clinicum de
Ioan.5. Euangelio noui; scio paralytico illi & debili per longa ætatis curricula in lecto iacenti, nihil infirmitatem suã obfuisse, quo minus ad firmitatem cœlestẽ plenissime peruenire: nec tantum indulgentia dominica excitatũ de grabato esse, sed ipsum grabatũ suum, reparatis & vegetatis viribus, sustulisse. Et iccirco quantum fide concipere et sentire nobis datur, mea sententia hęc est, vt Christianus iudicetur legitimus, quisquis fuerit in Ecclesia lege & iure fidei diuinam gratiam consecutus. Aut si aliquis existimat eos nihil consecutos, eo quod aqua salutari tantum perfusi sint, [49] sed inanes & vacui sunt; non decipiantur, vt si incommodum languoris euaserint & conualuerint, [50] baptizentur. Si autem baptizari non possunt, qui iam baptismo ecclesiastico sanctificati sunt; cur in fide sua & Domini indulgentia scandalizentur? An consecuti sunt quidem gratiam dominicam, sed breuiore & minore mensura muneris diuini ac Spiritus sancti, vt habeantur quidẽ Christiani, non sint tamen cæteris adæquandi? Quinimo Spiritus sanctus non de mensura datur, sed super credentẽ totus infunditur. Nam si dies omnibus æqualiter nascitur, & si sol super omnes pari & æquali luce diffunditur; quanto magis Christus sol & dies verus, in Ecclesia sua lumen vitæ æternæ pari æqualitate largitur? Cuius
Exod.16. æqualitatis sacramentum videmus in Exodo esse celebratum, cum de cælo manna deflueret, & futurorum præfiguratione alimentum panis cœlestis & cibum Christi venientis ostenderet. Illic enim sine discrimine vel sexus, vel ętatis Gomorà singulis æqualiter colligebatur. Vnde apparebat, Christi indulgentiam & cœlestem gratiam postmodum secuturam, æqualiter omni-
Matt.13. bus diuidi sine sexus varietate; [51] sine annorũ discrimine, sine acceptione personæ super omnẽ Dei populum [52] spiritalis gratiæ munus infundi. Plane eadem gratia spiritalis, quæ æqualiter in baptismo à credẽtibus sumitur, in conuersatione atque actu nostro postmodum vel minuitur, vel augetur; vt in Euangelio Dominicum semen æqualiter seminatur, sed pro varietate terræ aliud absumitur, aliud in multiforem copiã vel tricesimi, vel sexagesimi, vel centesimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc vero cum singuli ad denarium vo-
Matt.20. centur, quid est vt quod à Deo æqualiter distribuitur, humana interpretatione minuatur? Quod si aliquis in illo mouetur quod quidam de iis qui ægri baptizãtur, spiritibus adhuc immundis tentantur; sciat diaboli nequitiam pertinacem vsque ad aquam salutarem valere, in baptismo vero [53] omne nequitiæ suæ virus amittere
Exod.14. Quod exemplum cernimus in rege Pharaone, qui diu reluctatus, & in sua perfidia demoratus, tã diu reliquos potuit & prędari, donec ad aquam veniret: quo cum venisset, & victus est, & extinctus. Mare autem illud
1.Cor.10. sacramentum baptismi fuisse, declarat beatus Apostolus Paulus dicens: *Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.* Et addidit dicens: *Hæc autem omnia figuræ nostræ fuerunt.* Quod hodie etiam geritur, [54] vt per exorcistas voce humana & potestate diuina flagelletur, & vratur, [55] & torqueatur diabolus: & cum exire se, & homines Dei dimittere sæpe dicat, in eo tamen quod dixerit fallat, & id quod per Pharaonem prius gestum est, eodẽ mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cum tamẽ ad aquam salutarem, atque ad baptismi sanctificationem venitur, scire debemus, & fidere, quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus diuina indulgentia liberatur. [56] Nam si scorpij & serpentes, qui in sicco prævalent, in aquam præcipitati, prędari possunt, aut sua venena retinere: possunt, & spiritus nequam, (qui scorpij & serpentes appellantur, & tamen per nos data à domino potestate calcãtur) permanere vltra in hominis corpore, in quo baptizato & sanctificato incipit Spiritus sanctus habitare. Hoc denique & rebus ipsis experimur, vt necessitate vrgente, in ægritudine baptizati & gratiã consecuti, careant immundo spiritu, quo antea mouebantur; & laudabiles ac probabiles in Ecclesia viuant, plusque per dies singulos in augmentum cœlestis gratię per fidei incrementa proficiãt. Et contra sępe nonnulli de illis qui sani baptizantur, si postmodum peccare cœperint, spiritu immũdo redeunte, quatiũtur; vt manifestum sit, diabolũ in baptismo fide credentis excludi, si fides postmodũ defecerit, regredi [57] Nisi si iustum quibusdã videtur, vt illi qui extra Ecclesiã apud aduersarios & antichristos profana aqua polluuntur, baptizati iudicentur: hi vero qui in ecclesia baptizantur, minus indulgentiæ & gratiæ diuinæ consecuti esse videantur; & tantus honor habeatur hæreticis, vt inde venientes non interrogẽtur vtrumne loti sint, an perfusi; vtrũne [58] Clinici sint an Peripatetici: apud nos autẽ de integra fidei veritate detrahitur, & baptismo ecclesiastico maiestas sua & sanctitas derogatur. Rescripsi, fili charissime, ad litteras tuas, quantũ parua nostra mediocritas valuit, & ostendi, quid nos quantũ in nobis est sentiamus, [59] nemini præscribentes, quominus statuat quod putat vnusquisque præpositus; actus sui rationem Domino redditurus, secundum quod beatus Apostolus
Rom.14. Paulus in epistola sua ad Romanos scribit & dicit: *Vnusquisque nostrum pro se rationem dabit. Non ergo nos inuicẽ iudicemus.* Opto te fili charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXVI.

1. Magno filio] *Hæc inscriptio huic epistolæ peculiaris est, quam tamen habent Mss. Afflig. Blandin. March. & Dun. Cambro. vero etsi hic legat:* Fratri, *in ipso contextu cum cæteris legit:* fili charissime. *Suspicor itaque laicum fuisse Magnum, atque adeo filium peculiariter appellatum.*

2. Pro tua religiosa diligentia &c. *Propositio est quæstionis à Magno propositæ, quam priori epistolæ parte pertractat. Quum autem iisdem scripturis suam sententiam muniat, quibus vsus est epistolis præcedentibus, leui (quod aiunt) brachio peruansubimus.*

3. dicimus omnes hæreticos &c.) *Hæc in decretum suum digessit Grat. 24. qu. 3. ca. dicimus. Illud autem:* propter quod, *ex Mss. substituimus cum Manut. & Morel. pro eo quod erat:* propter hoc.

4. manssissent vtique nobiscum] *Particulam* vtique, *adiiciunt excusi & Mss. omnes, excepto Camb. & Manut. quare illam denuo adjicimus, præsertim quum reperiatur etiam supra epistolis lv. & lxx.*

5. & nomina adulterata] *Alludit ad nomen quod sibi arrogabant Nouatiani,* καθαροὺς, *id est, puros se nuncupantes: Epiph. teste hær. 59. & D. Augustino hæres. 18.*

6. minora peccantes] *Phrasis hæc Cypriani reperitur etiam apud Cicer. qui pro Murena, non multa peccare dixit.*

7. Quod autem Ecclesia vna sit] *De vnitate ecclesiæ peculiaris est tractatus Tom. 2. vbi de ea latius.*

8. vna est matri suæ] *Sic rectè Afflig. Blandin. Marc. Dun. cod. & Manut. pro eo quod cæteri:* matris.

9. idemque intus est] *Hoc ex iisdem restituimus & cod. Cauchij pro eo quod excusi omnes corrupte,* idem qui intus est.

10. & seipsum tradidit] *Sic Ms. & excusi omnes, excepto Cambr. & Dun. qui legunt:* semetipsum, *non male. Tractat autem hunc Pauli locum D. Augu. lib. 4. de bapt. contra Donat. c. 3. & 4.*

11. Si enim apud Nouatianum est, apud Cornelium non fuit] *diserte verbis docet, Ecclesiã notam esse legitimam successionem Romanorum Pontificum, vtpote quum dicat, apud Cornelium fuisse ecclesiam, quia legitima ordinatione Fabiano successit, apud Nouatianum non esse, quia nemini succedens à seipso ortus est. Similia dixit supra ad Antonian. Atque hinc est, quod alij quoque veteres illam iudicarunt esse ecclesiam Catholicam, in qua Romanus Pontifex præsideret. Sic teste D. Ambrosio orat. funebri, Satyrus eius frater perendinabatur ab Episcopo quodam, vtrumnam cum Episcopis Catholicis, id est, cum Romana ecclesia conueniret. Sic D. Hieron. epistola ad Damasum, fontem signatum, & hortum ecclesiæ conclusum in Petri Cathedra esse docet, & extra eam ecclesiam, qui agnum comederit, prophanum esse, si quis in illa vti in arca Noë non fuerit, perituram diluuio, alludens haud dubie ad hunc & Cypriani similes locos. Idem ad eundem sequ. epistola. Si quis (inquit) Cathedræ Petri iungitur, meus est. Sic Diuus Augustinus contra epistolam fundam. ca. 4. Tenet me (inquit) in ecclesia ab ipsa sede Apostoli Petri ad præsentem episcopatum sacerdotum successio. Sic idem in psalmo contra partem Donati, & epistola 165. ac Optatus Mileuit. contra Parm. lib. 2. Donatistas conuincunt, doctrina continuo tradita in Ecclesia Romana, per legitimã Pontificum successionem & eodem argumento suæ ætatis hæreticos impugnat, præsertim lib. 3. c. 3. Irenæus, & ipsum imitatus Tertul. lib. de præscript. aduersus hæreticos, ac Origenes lib. 1. Periarch.*

12. a seipso ortus est] *Sic rectè Ms. Manut. & Morel. nam legit ita Gratianus 24. quæstione tertia dicto capite. Neque vero commoda erat*

prior lectio: ordinatus est, *nemo enim à se ipso ordinari potest.*

13. Qui [quis autem de collectis foras exierit] *Etiam hic recte illi & vetus excusus cum Rembol. pro eo quod erat*: eiecerit: *pessime.*

14. hic.n. reus sibi erit, qui] *Hæc lectio est veteris excusi cod. pro quo Remb. non recte*: hic enim qui sibi reus erit; *Ms. autem cum Manut. interiiciunt*: est, *sed prima lectio magis placet.*

15. Et erit vnum quile] *Magis placet hæc lectio Cambron.cod. Manut. & Morelii, quam cæterorum*: Et erunt, *eo quod tum Græce tum Latine sic hodie legatur apud Euangelistam.*

16. & à seipso incipiens] *Sic Ms. & excusi, excepto Cambr. qui habet*: à semetipso, *pro quo Manut. & Morelius*, a se ipse *sed prius malo.*

17. Nam quando dominus corpus suum] *Similis locus est supra epistola ad Cæcilium.*

18. atque in vnum coactum] *Quum sic legant & Ms. & excusus vetus cum Romboldo; suspicor vitio operarum irrepsisse in editionem. Erasmicam*: in vinum.

19. si Christi poculo] *Primus ita legendum adnotauit ad marg. Erasmus, & recte, nam consentiunt Ms. cod.*

20. declarat in libris regnorum scriptura diuina] *Desideratur hoc in Ms. except. Cambron. sed prorsus adiiciendum constat.*

21. filium Nabath] *Hic ex mendo cod. Remboldi pessime antea legebatur*: Naboth, *nam prius habet vetus excusus & Ms. omnes, textus etiam ipse libri Regum.*

22. atque adulterum sibi Regem] *Quum sic legant Ms. excepto Cambr. vetus quoque excusus & Remboldus; non placet quod prius reposuit Erasmus*: alterum; *præsertim quum primus ad Cypriani phrasin accedat magis. Atque idem sentio, de eo, quod habet vetus excusus & Ms. excepto Cambronensi.*

23. diuinæ censuræ maiestate] *pro eo quod illa*: diuina censura maiestatis, *certe prius etiam placuit Manut. & Morel.*

24. Sonat adhuc in Euangelio dominus] *Ita restituimus hunc locum ex codice Cambron. cæteri legebant*: Saciat, *corrupte. Exc. quidem vetus legit*: sancit, *sed prius magis accedit ad vulgatam lectionem.*

25. Quod si aliquis aliud opponit, &c.] *Simulia prosus videre est epistola lxx.*

26. sacrificandi sibi licentiam vendicauerunt] *Sic recte Manut. & Morel. ex Ms. pro eo quod erat*: vendicarunt.

27. pœnas, &c. penderunt] *Quum hæc vulgata lectio reperiatur & in vet. excu. & in Ms omnibus, nō placet quod legunt illi*: repederunt.

28. quod nunc hi Ecclesiam scindentes] *Ita recte Ms. Cambr. Manut. & Morelius, in cæteris desiderabatur*: hi.

29. Cathedram sibi constituere & primatum assumere.] *Quum de cathedra Romana loquatur, quam inuadere nitebatur Nouatianus, confirmat certe hic locus Primatum Romani Pontificis.*

30. præcipiente per Moysen domino] *Illud*: per Moysen *recte adiectum est ab illis, nam id habent Ms. & Gratianus dicto loco.*

31. Obnoxios omnes, &c. futuros *Sic illi, vetus excu & Ms. excepto Cambr. qui cum vulgatis excusis legit*: obnoxios se, &c. factuos.

32. eorum peccato contaminati] *ita recte quoque illi cum Ms. & Gratiano, pro eo quod erat corruptis.* communicati.

33. qui hostes sacerdotum, aliena & illicita & nullo sibi iure cōcessa] *Etiam hoc illi recte cum Ms. vet. exc & Remboldo, pro eo quod Erasmici omnes*: hostias, *corruptissime, nisi simul legatur cum Camb. codice*: qui hostias sacerdotum alienas & illicitas & nullo sibi iure concessas. *Prior tamen lectio magis arridet.*

34. Asserant enim necesse est) *Adiecimus particulam*: enim, *ex cod. Cambr. antea desideratam.*

35. intra ipsa septa Ecclesiæ) *Elegantior est hæc lectio Ms. cod. Afflig. Bland. Marcb. Dun. & Cauch. quam vulgata illa & Cambr. cod.* intus in ipsa Ecclesia. *Quum autem de Stephano hæc dicat, verisimile fit, scriptam hanc epistolam post cæteras eiusdem argumenti epistolas.*

36. vbi fi fuit, dari potuit) *Interiecta particula*: qui, *ab Erasmo, sensum obscurabat, nec; vero eā habent Ms. aut vet. excu aut Remboldus.*

37. quod illis nec est nec dari potest) *Recte sic etiam illi cum Ms. pro eo quod erat*: nec esse, *A quibus etiam adiecta vox*: posse *prius desiderata. sic etiam legit Gratianus loco sæpe citato.*

38. QUÆSISTI etiam fili charissime] *Perperam hæc posterior huius epistolæ pars in excusis hactenus omnibus distincta fuit à præcedenti, & velut alia epistola edita. Quod quum iam olim adnotauerit Erasmus, nescio quid Morelio in mentem venerit, qui hanc partem longe ante aliam in noua sua editione, ordine plane perturbato, excudere it, vtpotequi hanc pag. 118 illam vero reperire sit pag 230. Nos certe, vna tum sit epistola, in duas distinguendam non putauimus; vt tamen aliquod adhuc restaret vestigium dictæ partitionis in duas, priora verba matusculis literis excudi iussimus. Atqui legendum*: fili charissime, *primus recte coniecit H. grauius, nam sic legunt Ms. omnes.*

39. qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur) *vt occasionem quæstionis huius ortam existimem, ob Nouatianum ipsum, de quo & præcedenti agit epistolæ parte; faciunt verba epistolæ sæpe dictæ Cornelii ad Fabianum Antiochenum, citata ab Eusebio & repetita à Nicephoro lib. 6. cap. 3. præsertim quum sub finem epistolæ huius etiam de Damoniaco instituatur quæstio. Constant n. inde, Nouatianum, quum in iuuentute spiritu immundo vexaretur, atque adeo apud exorcistas ageret, in morbum grauem incidisse; quumque in exspectatione mortis esset, in lecto perfusum fuisse. Neque vero mirum est hac de re dubitasse Magnum; quum sua adhuc ætate Nicephorus pro definito habuisse non videatur, fuisse vere illum baptizatum. Nam hoc verba hæc illius satis indicant*: *Aquam petit, qua in ipso lecto ita vt decumbebat perfusus, baptizatus sc est*: *si quidē tinctionem huiusmodi baptismum vocare licet.*

40 Qua in parte nemini) *Ita rectius Cambron cum excusis, quam cæteri Ms.* neminem.

41. vt aphronitris) *Veram hanc huius loci lectionem corruperant librarij Græcæ linguæ ignari. Quidam.n. litera r, omissa, scripserant* aphonitris, *quod est in Ms. Afflig. Blandin. Marchi. Dun & Cauchij cod. alii (quod in Cambronen. cod. & Gemblac. quantum ex Erasmo colligere est)* lapone & nitris. *Atq; adeo miror hanc lectionē maluisse sequi Erasmum, quam veram illam veteris excusi & Remboldi, quem per omnia imitari solet. Certe Manut. & Morelius illam nobiscum legunt, & ante nos, ex coniectura Cauchii. Notam autem huius vocis significationem facit carmen illud Martialis lib. 14.*

Rusticus es, nescis quid Græco nomine dicar,
Spuma vocor nitri, dicor & aphronitrum.

42. & solio & piscina sit opus) *Solium accipitur à Plinio, Catone, Celso, & Suetonio, pro vase, quo in balneis vtebantur veteres. Ita Suetō. in Augusto cap. 82. At quoties (inquit) neruorum causa marmis Albulisq; calidis vtendum esset, contentus hoc erat, vt insidens ligneo solio (quod Hispanico verbo* Duretam *vocabat) manus ac pedes alternis iactaret. Ex affinitate litterarum contigit, vt pro dicta Ms. cod. lectione irrepserit*: dolio. *Quem errorem & in Plinio animaduerterunt quidam lib. 35. c. 12. vbi tamen pro loculo sepulcrali alia significatione solum accipitur, sicut & apud Curtium libr. 10. de funere Alexandri Magni. Multo autem minus placet lectio Camb. cod. & Erasmi ad marginē iorio.*

43. necessitate cogente, &c. totum conferunt diuina compendia) *Significat in necessitate omitti posse omnes baptismi ceremonias, exceptis quæ ad Sacramenti necessitatem pertinent, sic tamen si conualescerent, postea in fide instituerentur, vt patet Synodo Laodic. can. 48. Quanquam tamen in necessitate baptizatos antiquitus ad Clerum difficillime admissos, perspicuum fiat ex Neocæs. concilii can. 12.*

44. Nec quemquam moueat quod aspergi vel perfundi videantur ægri *Quum propter ægritudinem immergi siue intingi (quod proprie baptizari est) ægri non possent, aqua salutari perfundebantur, siue aspergebantur. Eadem ratione ab Ecclesia Occidentali primum obseruari cœpisse consuetudinem aspersionis quam nunc vtimur, existimo, ob tenuitatem nempe infantium, quum iam rarissimus esset adultorum baptismus. Comprobat autem eam multis scripturis Cyprianus. Olim certe tum in Occidentali, tum in Orientali ecclesia immergi solere, veteres scriptis suis manifestum faciunt, & Romæ adhuc visitatum etate D. Gregorij, manifestum fit ex ipsius sacramentorum libro Ms. Idque apud Anglos etiamnum obseruari, ad marginem adnotauit Erasmus.*

45. & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos) *Sic Ms. nostri quomodo etiam supra aliquot ex ijsdem castigatimus. Antea erat*: & mundabo vos. *Neque vero etiam Gratianus de consecr. distin. 4. c. Nec quenquam, coniunctionem. &, legit.*

46. ac perici posse maiestate Domini & fidei veritate. Porro autem quod quidam eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiā consecutos, non Christianos) *Hæc lectio est Ms. codic. Manutii, Morelii, & Erasmi ad Marginem. Quare nolui illam immutare. Placet tamen magis vet. excusi codic. lectio*: ac perfici eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non posse maiestate Domini & fidei veritate fraudari. Porro quod quidam non Christianos, *Quam Remboldus omissa voce*: fraudari, *obscuram reddiderat.*

47. apud Hippocratem vel Soranum κλινικοὺς istos) *Græce hanc voce legunt Ms. Afflig Dun. Bland. & March. cod. Hippocrates autem inter medicorum principes satis superq; notus est. Soranī Ephesii medici duo fuere teste Suida qui vtriusque scripta recenset. Apud illos igitur merito nomen istud reperiri posse dicit, quum Medicis eiū Clinicis, i. e. lectō affixis, negotium esse soleat, vnde, & κλινικὴ à Plinio medicina dicitur. Certe etiam D. Hieron. in epitaphio Paulæ ea voce in hac significatione vtitur.*

48. Ego.n. qui Clinicum de Euangelio noui) *Alludit ad cap. Ioannis 5. de paralytico (quem & Clinicum vocat, eò quod 38. annis in infirmitate fuisse dicatur) curato à Christo apud Probaticam piscinam.*

49. Sed inanes & vacui sunt) *Sic Camb. cod. rectius quam cæteri*: si

50. baptizentur) *Depranata prorsus erat lectio vulgata ob adiectam negationem, quare recte omissa est à Manutio & Morelio, nec; in Manuscriptis repertur.*

51. sine annorum discrimine) *facit hoc quoque ad baptismum paruulorum, de quo supra epistola ad Fidum latius,*

52 spiritalis gratiæ Dei munus) *Ita vet. exc. Remboldus, Gratianus, & Ms. omnes, excepto Cambr. quo cum Erasmus legit*: spiritualis gratiam muneris, *minus recte.*

53. omne nequitiæ suæ virus) *Nisi tam constanter sic legerent Ms omnes tum nostri tum quos viderunt Manut. & Morelius, magis placeret vet. & cæterorum excusorum codic. ac Gratiani lectio? omnes nequitiæ suæ vires.*

54 vt per Exorcistas *Exorcistarum Ordinis supra meminit epistolæ lv. Potestatis quoq; ipsorum in dæmones epistola 2. de qua latius quoq; infra aduersus Demetrianum, & Tertul. lib. ad Scapulam. De eadem Minutius Felix in suo Octauio, qui Arnobii titulo perperam hactenus inscribitur. Vetustissimum vero esse exorcizandi in ecclesia morem, etiam Ethnici testātur, Vlpianus n. IC. Alexandri Imp (iste Lampridio) Consiliarius & Scrinii magister. ff. de var. & extraord. cognit. lib. 1. §. Medicos. Si incantauit (inquit) vel imprecatus est, vel (vt vulgari verbo impostorii vtari) si exorcizauit, nō sunt ista medicinæ genera. Sic n. recte legit Rumundus Rufus li. sæpe citato, pro eo quod vulgo legitur in posterum. Impostores.n. Christianos vocabant, vnde & eodem respexisse videtur in Neronē Suetonius Adriani Imperator epistolarū magister, dū Christianos vocat genus hominū superstitionis nouæ & maleficæ. Nec; v. exorcismi duntaxat vsus fuit ad expulsionē dæmoniū, in iis quos Energumenos vocabant, verū & in baptismo. Ad quē haud dubie alludit dicta 2. epist. auctor noster*

Frequentissime eiusdem meminit D. August. immo lib. 2 de gratia Dei & pecc. orig. c. 40. ac lib. 2. de nupt. & concupisc. c. 29. antiquissimam ecclesiæ traditionem dicit. D. etiam Chrysost. hom. de Adam & Eua, Opt. Mileuit lib. 4. contra Parmen. D. Nazianzenus. Orat. de Baptismo ac D. Dionysius Areopag. eccles. hier. c. 1. dum exsufflationis in dæmonem meminit, quæ in exorcismis exerceri solet. Immo & ab Apostolis vsitatos exorcismos & à Christo ipso, manifestum sit. Act. 19. & Mar. 5. hic enim legitur: ὁρκίζω σε τὸν θεὸν *illic vero* ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν ἰησοῦν ὃν σὺ λῶ κηρύσσει. *Quod voce Scripturis vsitata vertit Interpres Adiuro te, & adiuramus vos, quam & in Latio alicubi vsitatam hac significatione volunt quidam. Potestatem quoque eiiciendi dæmonia diuersis verbis Apostolis suis Christus tribuit Matth. 10. & Luc. 10. Marc. 16. Eodem Act. c. Iudæorum Exorcistarum fit mentio, de quibus etiam illud Matth. 12. Filii vestri in quo eiiciunt, interpretatur D. Hieron. in comment. Ab illis igitur ad Christianos translatum est & nomen & ministerium. Nam Salomonem inuenisse modos coniurationum quibus effugantur dæmones, testis est Ioseph. lib. 8 antiquit. & Rabanus Maurus cap. 10. lib. 1. de institut. cleric. Vbi & formam ordinationis eandem quæ hodie vtimur, adfert ex Concilio Carthag. 4. canon. 7.*

55. & torqueatur] *Mendum cod Remboldi quo legebatur:* vt, *remansit in cod. Erasmicis. Recte etiam ex Ms. legunt Manut. & Morel.* Deo dicatus.

56. Nam si scorpii & serpentes etiam præualere possunt, &c possunt & spiritus] *Sic Ms. Afflig. Blandin. Marchin & Dun. maiori cum emphasi, quam excusi.* Nam sicut & præualere non possunt, &c. sic & Spiritus, &c. non possunt, *quare & magis placet prior lectio.*

57. Nisi si iustum quibusdam videtur] *Quum hæc rursum pertineant ad primam quæstionem initio epistolæ tractatam; certo colligitur, vnam esse & non plures epistolas.*

58. Clinici vel Peripatetici] *Alludit in Etymologiam vtriusque nominis. Quemadmodum enim Clinici à* κλινὴ. *id est, lecto, sic Peripatetici à* περιπατεῖν, *id est, à deambulando dicti sunt.*

59. Nemini præscribentes] *Eadem habet verba epistolis ad Stephanum & ad Iubaianum.*

EPISTOLÆ IN EXSILIO CONSCRIPTÆ ET SVB FINEM VITÆ.

AD NEMESIANVM ET CÆTEROS martyras in metallo constitutos.

EPISTOLA LXXVII.

ARG. *Miris præconiis effert martyres ad metallum damnatos, singulis tormentis singula solatia pulchra antithesi opponens. Inexstio autem scriptam colligere est, ex illis verbis: nisi me ob confessionem nominis relegatum præfiniti termini arcerent.*

CYPRIANVS [1] NEMESIANO [2] FELICI, Lucio, alteri Felici, Litteo Poliano, Victori, Iaderi, Datiuo, Coëpiscopis; item compresbyteris & Diaconibus & cæteris fratribus in metallo constitutis, martyribus Dei Patris omnipotentis & Iesu Christi Domini, & Dei conseruatoris nostri, æternam Salutem.

GLoria quidem vestra poscebat beatissimi ac dilectissimi fratres, vt ad conspectum atque ad complexum vestrum venire ipse deberē, nisi me quoque [3] ob confessionem nominis relegatum præfiniti loci termini coërcerent: sed quo modo possum [4] repræsento me vobis, & ad vos etiamsi corpore & gressu venire non datur, dilectione tamen & spiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in istis virtutibus & laudibus vestris lętus exulto; participem me computans vobis, etsi non passione corpotis, consortio charitatis. An ego possim tacere & vocem meam silentio premere, cū de charissimis meis tam multa & gloriosa cognoscam, quibus vos diuina dignatio honorauit: vt ex vobis pars iā martyrij sui consummatione præcesserit, meritorū suorum coronam de Domino receptura; pars adhuc in carcerem claustris, siue in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipsas suppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis maiora documenta; ad meritorū titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, habitura tot mercedes in cœlestibus præmijs, quot nūc dies numerantur in pœnis? Quæ quidem vobis, fortissimi ac beatissimi fratres, pro merito religionis ac fidei vestræ accidisse non miror, vt vos sic Dominus [5] ad gloriarum sublime fastigiū clarificationis suę honore prouexerit; qui semper in Ecclesia eius [6] custodito fidei tenore viguistis, cōseruantes firmiter dominica mādata; in simplicitate innocentiam, in charitate concordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in administratione, vigilantiā in adiuuandis laborātibus, misericordiam in fouēdis pauperibus, in defendēda veritate cōstantiam, in disciplinæ seueritate censuram. [7] Ac ne aliquid ad exemplum bonorū factorum deesset in vobis, etiam nūc in [8] cōfessione vocis & passione corporis, fratrum mētes ad diuina martyria prouocatis, [9] duces vos exhibendo virtutis; vt dum grex pastores suos sequitur, & quod fieri à præpositis cernit, imitatur, paribus obsequiorū meritis à Domino coronetur. Quod autem fustibus cæsi prius grauiter & afflicti, per eiusmodi pœnas initiastis cōfessionis vestræ religiosa primordia; execrāda nobis ista res non est. Neque enim ad fustes christianū corpus expauit, cuius est spes omnis in ligno. Sacramentum salutis suæ Christi seruus agnouit, redemptus ligno ad vitam æternam, [10] ligno prouectus est ad coronam. Quid vero mirum, si vasa aurea & argentea in metallum, id est, auri & argenti domicilium dati estis, nisi quod nunc metallorum natura conuersa est, locaque quæ aurum & argentum dare ante consueuerant, accipere cœperunt? Imposuerunt quoque compedes pedibus vestris, & membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligauerunt; quasi cum corpore ligetur & spiritus, aut aurum vestrum ferri cōtagione maculetur. Dicatis Deo hominibus & fidem suam religiosa virtute testantibus, ornamenta sunt ista, non vincula; nec Christianorum pedes ad infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui nō à fabro, [12] sed à Domino resoluuntur! O pedes feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! O pedes in sæculo ad præsens ligati, vt sint semper apud Dominum liberi! O pedes [13] compedibus & trāsuersarijs interim [14] cunctabūdi, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri! Quātum vult hic vel inuida crudelitas, vel maligna, nexibus vos suis & vinculis teneat; cito à terris & pœnis istis ad cœlorum regna venietis. Non fouetur in metallis, lecto & culcitris corp", sed refrigerio & solatio Christi fouetur. Humi iacēt fessa laboribus viscera; sed pœna non est cum Christo iacere. Squalēt sine balneis membra situ & sorde deformia, sed spiritaliter intus abluitur, quod foris carnaliter sordidatur. Panis illic exiguus. *At non in solo pane viuit homo, sed in sermone Dei.* Vestis algentibus deest; Sed qui Christum induit, & vestitus abundanter & cultus est. [15] Semitonsi capitis capillus horrescit, sed cum sit caput viri Christus, qualecunque illud caput deceat necesse est, quod ob Domini nomen insigne est. Omnis ista deformitas [16] detestabilis & tetra gentilibus, quali splendore pensabitur? Sæcularis hæc & breuis pœna, quam clari & æterni honoris mercede mutabitur, cum secundum beati Apostoli vocem, *transformauerit Dominus corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ?* Sed nec in illo fratres dilectissimi, aliqua potest aut religionis, aut fidei iactura sentiri, [17] quod illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & celebrandi sacrificia diuina. Celebratis immo atque offertis sacrificium Deo & pretiosum pariter & gloriosum, & plurimum vobis ad retributionem præmiorum cœlestium profuturum, cum scriptura diuina loquatur & dicat: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit.* Hoc vos sacrificium DEO offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, [18] hostiæ facti DEO & vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut apostolus adhortatur & dicit: *Oro ergo vos fratres per misericordiam Dei, vt constituatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sæculo huic,* [19] *sed*

Lib. 3. ep. 25.

1. Tim. 2.

Deut. 8. Luc. 4.

1. Cor. 11.

Phil. 3.

Psal. 50.

Rom. 12.

transfor

transformamini in renouatione sensus, ad probandam quæ sit voluntas Dei bona & placens, & perfecta. Hoc est enim quod præcipue Deo placeat: hoc est, in quo maioribus meritis ad promerẽdam voluntatem Dei opera nostra proueniãt: hoc est quod solum Domino de beneficijs eius grandibus & salutaribus fidei ac deuotionis nostræ obsequia retribuant, prædicante in psalmis & contestante Spiritu sancto: *Quid retribuam,* inquit *Domino,*[20] *pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Pretiosa in conspectu Domini mors iustorum eius.* Quis non libenter & prompte calicem salutis accipiat? quis non appetat gaudibundus & lætus, in quo aliquid & ipse Domino suo retribuat? quis non pretiosam in conspectu Domini mortem fortiter & constanter excipiat; placiturus eius oculis, qui nos in congressione nominis sui desuper spectans volẽtes comprobat, adiuuat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ renumerans in nobis quidquid ipse præstitit, & honorans quod ipse perfecit? Ipsius enim esse quod vincimus, & quod ad maximi certaminis palmam subacto aduersario peruenimus, declarat & docet Dominus in Euangelio suo, dicens: *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quo modo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Et iterũ: *Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere aduersarij vestri.* In quo quidem & credentium magna fiducia est & culpa grauissima perfidorum; non credere ei, qui se opem suam daturum confitentibus pollicetur, nec rursus eundem timere, qui æternam pœnam negantibus cõminatur.[21] Quæ vos omnia fortissimi ac fidelissimi milites Christi insinuastis fratribus nostris, implentes factis quod verbis ante docuistis; futuri maximi in regno cœlorum pollicente Domino & dicente: *Qui fecerit & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum.* Denique exemplum vestrum secuta multiplex plebis portio, confessa est vobiscum pariter,[22] & pariter coronata est; cõnexa vobis vinculo fortissimæ charitatis, & à præpositis suis nec carcere, nec metallo separata. Cuius numero nec virgines desunt, quibus[23] ad sexagenarium fructum centenus accessit, quasque ad cœlestem coronã gloria geminata prouexit. In pueris quoque virtus maior ætate annos suos confessionis laude transcendit, vt martyrij vestri beatum gregem & sexus, & ætas omnis ornaret. Qui nunc vobis, dilectissimi fratres, conscientiæ victricis vigor? quæ sublimitas animi? quæ in sensu exultantia? qui triumphus in pectore? vnumquemque vestrum stare ad promissum Dei præmium, de iudicij die esse securum ambulare in metallo, captiuo quidem corpore sed corde regnante, scire Christum secum esse præsentem, gaudentem tolerantia seruorum suorũ per vestigia & vias suas ad regna æterna gradientium? Exspectatis quotidie læti, profectionis vestræ salutarem diẽ, & iam iamque de sæculo recessuri ad martyrũ munera & domicilia diuina properatis; post has mundi tenebras visuri cãdidissimam lucem, & accepturi maiorem passionibus omnib. & conflictationibus claritatem, Apostolo contestante & dicente: *Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis.* Plane quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, & ad impetrandum quod in pressuris petitur, facilior oratio est: petite impensius, & rogate, vt confessionem omnium nostrum dignatio diuina consumet; vt de istis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiscum integros & glorioſos Deus liberet; vt qui hic charitatis & pacis vinculo copulati,[24] contra hæreticorum iniurias & pressuras gentilium simul stetimus, pariter in regnis cœlestibus gaudeamus. Opto vos beatissimi ac dilectissimi fratres in Domino bene valere, & nostri semper & vbique meminisse. valete.

Psal. 115.

Matth. 10.

Luc. 21.

Matth. 5.

Matth. 13.

Rom. 8.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXVII.

1. Nemesiano] *Quum sic legant Ms. & excusi omnes, non placet Gratij & Manutij lectio:* Menesiano; *præsertim quum & in Synodo & supra epistolis ad Numidas lx. & lxx. prius legatur, & ipse Manutius Epistola sequ. quæ huius responsum est, sic etiam legat.*

2. Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo Poliano, Victori, Iaderi, Datiuo] *Omnes hi interfuerunt Synodo Carthaginiensi, vbi reperire est Felices & Victores plures, Lucius vero cognominatur à Castrogalbæ, Litteus à Gemellis, Polianus à Mileo, Iader confessor & martyr à Midila, & Datiuus à Badis.*

3. ob confessionem nominis] *Dephrasi hac Tertulliani & Cypriani, supra diximus epistola ad Antonianum, quare recte Ms. Afflig. Blaudin. Marchin. & Dun. Manut. quoque & Morelius omittunt vocem Christi. De exsilio autem Cypriani (de quo loqui illum patet ex voce: relegationis) latius in vita eius vtraque.*

4. repræsento me vobis] *Represento pro præsentem me exhibeo, habes & alicubi supra, paulopost eandem vocem habes pro referre.*

5. ad gloriarum sublime fastigium] *Ex codice Remboldi irrepserat ad glorioſum & sublime, nam prius habet vetus excusus & Ms. omnes. Cuius mendum etiam erat:* suo, *pro eo quod nunc ex Ms legimus:* luæ.

6. custodito fidei tenore] *Quum sic legant Ms. excepto solo Cambron. & vetus cum cæteris excusis, magis placet, quam quod habet ille & Manut. cum Morelio:* custoditæ.

7. Ac ne aliquid] *Hic rursum male primus Remboldus:* aliud.

8. confessione vocis & passione corporis] *En iterum manifestam confessionis & martyrii differentiam.*

9. Duces vos exhibendo virtutis] *Ita Cambron. codex cum extu excepto Manutio & Morelio, qui legunt:* virtutibus, *quem admodum & cæteri Ms. sed non placet.*

10. ligno prouectus est ad coronam] *Rursum hic errore cod. Remboldi legebatur:* profectus, *pessime; nam vet. excu. cum Ms. hoc modo legit.*

11. in metallum, id est, auri & argenti domicilium] *Ex metallis enim effodiuntur (inquit ille) opes, irritamenta malorum. Est autem elegans metaphora.*

12. sed à Domino resoluuntur] *Sic Ms. excepto Cambronensi, qui habet cum vulgatis:* à Christo soluuntur, *non male. Prior tamen lectio comprobatur epistolæ sequenti.*

13. Compedibus & transuersariis] *Ita legendum iam pridem conieceram, pro eo quod erat:* ira aduersarii. *Confirmant autem hanc lectionem Manutius, & accedunt quam proxime Ms. & Morelius, qui habent:* trauersariis. *Quod itaque adiectiue dixit Cæs. lib. 2. de bell. ciuil. substantiue vsurpat Auctor.*

14. cunctabundi] *Etiam huius loci irrepserat mendum ex cod. Remboldi.* contabundi.

15. Semitonsi capitis capillus] *Ita olim tondebantur serui ad metalla damnati. Sic etiam 2. Regum 20. legitur Hanon filius Naas Rex Ammonitarum rasisse dimidiam partem barbæ nuntiorum Dauid. Videtur autem hunc locum imitatus D. Hieronymus epistola ad Heliodorum, vbi adnotauit Erasmus.*

16. detestabilis & terra] *Sic Ms. quatuor cum excusis, Cambronen. vero & Erasmus ad marginem:* & fœda, *vtramuis elegas licet. Illud autem:* clari, *rectius habent illi, vet. excu. & Rembold. cum Manut. & Morel. quam Cambr. & Erasmici:* claca.

17. quod illic nunc sacerdotibus] *Phrasis est Cypriani:* illic, *pro:* istic, *quare male Remboldus, cum vulgatis:* illis, *nam prius legit vet. excusus, & Ms. Consolatur autem eos, quod non liceat sacrificia diuina Deo offerre.*

18. hostiæ factæ Deo] *Ita Ms. 4. pro eo quod excus. vulgati:* Dei.

19. sed transformamini] *Siue hoc modo legas cum Cambron. cod. & Manut. siue cæteris:* transformemini, *perinde est; vtrouis n. modo interpretari potest vox Græca::* μεταμορφοῦσθε

20. pro omnibus quæ retribuit mihi] *Vulgata hæc lectio excus. & Ms. cod. magis placet, quam Camb. cod. Manut. & Morel:* de omnibus. *Etsi enim vox Græca* περὶ. *vtroque modo verti possit, prius tamen magis conuenit illi quod præcedit:* Quid retribuam. bonitatis ac pietatis] *Prior vox desiderata fuit ob mendum cod. Rembold.*

21. Quæ vos omnia fortissim] *Nescio vnde interiecerit idem ille vocem:* tanta, *est enim superflua, neque reperitur in vet. excu. aut Ms.*

22. & pariter coronata est] *Legit quidem Cambron. cod. & Erasmus ad marginem:* confortata, *sed non placet.*

23 ad sexagenarium fructum centenus accedit] *Alludit ad parabolam Matth. 13. & sexagenarium fructum virginibus, centenum martyribus attribuit; de quo latius lib. de disc. & habit. virginum, vbi ipsum repetit.*

24. contra hæreticorum iniurias] *Loquitur de Nouatiani sceleribus, contra quorum iniurias fortiter simul steterant.*

AD CYPRIANVM NEMESIANI, Datiũ, Felicis, & Victoris responsum.

EPISTOLA LXXVIII.

ARG. *Epistola hæc & duæ sequentes nihil aliud quam re-*

ſponſa continent ad epiſtolam præcedentem, vtpote quæ gratiarum actionem continent: tum pro conſolatione litteraria, tũ pro ſubſidio vna miſſo. Ex eo autem quod tres diuerſæ epiſtolæ reſcriptæ ſunt ad vnicam Cypriani, colligere eſt, in diuerſis metallis fodinis conſtitutos fuiſſe epiſcopos, qui eas ſcribunt. Quod confirmat epiſtola lxxx vbi certi metallis ſit mentio. Primi autem hanc ediderunt Manutius & Morelius.

CYPRIANO FRATRI NEMESIANUS, Datiuus, Felix, & Victor, in Domino æternam S.

Li. 5. ep. 10. SEmper magnis ſenſibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es, Cypriane dilectiſſime; quibus aſſidue lectis, & præui corrigũtur; & bonæ fidei homines corroborantur: dum enim nõ deſinis tractatibus tuis ſacramenta occulta nudare, ſic nos in fide facis creſcere, & de ſęculo homines ad credulitatem accedere. Nam quæcunque bona in multis libris tuis intuliſti, neſcius ipſum te nobis deſignaſti: es enim omnibus in tractatu maior, in ſermone facundior, in concilio ſapientior, in patientia ſimplicior, in operibus largior, in abſtinentia ſanctior, in obſequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipſe chariſſime noſtrum optabile votum eſſe, quod te videamus doctorem [2] & amatorem noſtrum ad coronam magnæ confeſſionis peruenireſſe, nam quaſi bonus & verus doctor, quid nos diſcipuli ſecuti apud preſidem dicere deberemus, [3] prior apud acta proconſulis pronunciaſti; & tuba canens, Dei milites cœleſtibus armis inſtructos ad congreſſionis prælium excitaſti: [4] & in acie prima pugnans ſpiritali gladio, diabolum interfeciſti: agmina quoque fratrũ hinc & inde verbis tuis compoſuiſti, vt inſidiæ inimico vndique tenderẽtur, & cadauera ipſius publici hoſtis [5]
Matth. 13. neruis conciſis calcarentur. Crede nobis chariſſime, quoniam non eſt à centeſimo præmio minor tua innocens anima; quę nec ſęculi primos impetus timuit, nec ire in exſilium recuſauit, nec relinquere ciuitatem dubitauit, [6] nec in deſerto loco cõmorari horruit; & quoniam multis documentũ cõfeſſionis dedit, [7] ipſa martyrium prior dixit; alios enim ad martyria facienda exemplo ſuo prouocauit; & nõ tantum martyrum de ſæculo iam excedentium ſocia eſſe cœpit; ſed & cum futuris cœleſtem amicitiam copulauit. Agunt ergo tibi nobiſcum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectiſſime, quod literis tuis laborantia pectora recreaſti, [8] fuſtibus vulnerata membra curaſti; compedibus pedes ligatos reſoluiſti; ſemitõſis capitis capillaturam adæquaſti, tenebras carceris illuminaſti, montes metalli [9] in planum deduxiſti, naribus etiam fragrãtes flores impoſuiſti, & tetrum odorem fumi excluſiſti. [10] Fecit autem & proſecutum miniſterium tuum, & [11] Quirini dilectiſſimi noſtri, quod [12] per Herennianum hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum, & Amantium acoluthos diſtribuendum miſiſti, quæcũque neceſſitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus noſtris [13] alterutrum adiutores, & rogemus ſicut mandaſti, vt Deum, & Chriſtum, & angelos [14] in omnibus actibus noſtris habeamus fautores. Optamus te dominę frater ſęper bene valere, & noſtri meminiſſe. Saluta omnes qui tecum ſunt. Omnes noſtri, qui nobiſcum ſunt, te amant, & ſalutant, & videre deſiderant.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXVIII.

1. dum enim non deſinis] *Pro:* dum, *quod habet Manu. legit Mor:* cum, *& paulopoſt pro eo quod ille:* fide, *hic* fidem, *ſed prius verumque magis placet.*

2. & amatorem] *Hoc apud Manut. deſiderabatur, ſed habet Morelius*

3. prior apud Acta proconſulis pronunciaſti] *Quid pronunciarit Cyprianus apud proconſulem, dum in exſilium mitteretur, videat lector in Actu paſſionis eius inter Prolegomena, vel hinc autem patet, & præcedentem & hanc cum ſequentibus epiſtolam in exſilio illius ſcriptam.*

4. & in acie prima pugnans] *Sic etiam rectius exemplar Morelij, quam Manut.* pugna

5. neruis conciſis] *Elegans Metaphora, ab eis qui hoſtibus neruos præcidunt vt cadant. quod rectius legit Manut. quam Morel.* ac nerui conciſi,

6. nec in deſerto loco] *Locus exſilij Cypriani fuit apud Curubin.*

7. ipſa martyrium prior dixit] *Hoc quoque & quod ſequitur:* ſocia, *rectius Manut. quam Mor.* ipſe &: ſolatio, *quia loquitur de anima Cypriani.*

8. fuſtibus vulnerata membra curaſti] *Vel hinc manifeſtum eſt, eſſe reſponſum ad epiſtolam præced. vtpote cuius ipſa verba repetit.*

9. in planum deduxiſti] *Mor. legit:* in plana, *ſed prius malo.*

10. Fecit autem & proſecutum miniſterium tuum] *Interiecta particula eſt, à Mor. ſenſum obſcurabat.*

11. Quirini dilectiſſimi noſtri) *Fit huius eiuſdem mentio vtraque ſequ. epiſtola, & extant ad eundem Tom. 2. libri tres teſtimoniorum.*

12. per Herennianum hypodiaconum, & Lucanum & Maximum & Amantium) *Horum omnium fit in eiſdem mentio, erant autem illi portitores litterarum Cypriani, & ſubſidij tam ab illo quam à Quirino miſſi.*

13. alterutrum adiutores] *Rectius hoc quoque Manut. quam Morel.* alterutro.

14. in omnibus actibus noſtris) *Contra hæc lectio magis placet Morelij, quam Manut.* in omnibus actis.

AD EVNDEM LVCII ET CÆTERORUM martyrum reſponſum.

EPISTOLA LXXIX.

Argumenti eſſe eiuſdem cum præcedenti, verba ipſa epiſtolæ demonſtrant, atque adeo non Lucij Romani Pontificis, ſed Lucij Martyris & Epiſcopi Africani epiſtola eſt: multo minus autem Cypriani ad Lucium Papam, vti ex ipſo textu docebimus.

CYPRIANO FRATRI ET COLLEGÆ, Lucius & qui mecum ſunt omnes in Domino Salutem. *Lib. 3. ep. 7.*

EXultantibus nobis & lætantibus in Deo, quod nos ad congreſſionem armauerit, & in prælio victores ſua dignatione fecerit, ſuperuenerunt litterę tuæ frater chariſſime quas per Herennianum hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum & Amantium acoluthos miſiſti nobis; quibus lectis recipimus in vinculis laxamẽtũ, in preſſura ſolatium, & in neceſſitate præſidium, & excitati ſumus & robuſtius animati ad ſi quid amplius fuerit pœnarum. Nam ante paſſionẽ à te ſumus ad gloriam prouocati, qui prior nobis ducatũ ad confeſſionem nominis Chriſti præbuiſti. Nos vero ſecuti veſtigia cõfeſſionis tuæ, parem gratiam tecum ſperamus. Nam qui prior eſt in curſu, prior eſt & ad præmium, & qui prior occupaſti, de quo cępiſti, inde hoc nobis communicaſti, [2] demonſtrans ſcilicet indiuiduã charitatem, quã ſemper nos dilexiſti, [3] vt quibus vnus fuit ſpiritus in cõiunctione pacis; eſſet precum tuarum gratia, & vna corona confeſſionis. Acceſſit autem tibi frater chariſſime ad confeſſionis coronam retributio operum, abundãs menſura quam accipies à Domino in die remunerationis; [4] qui te nobis litteris tuis repræſentaſti, vt pectus illud tuum candidum & beatum, quod ſemper nouimus manifeſtares; & ſecundum latitudinem eius nobiſcum laudes Deo diceres, non quantum nos meremur audire, ſed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minus in nobis inſtructa erant [5] exornaſti, & confirmaſti ad ſuſtentationem earundẽ paſſionum, quas patienter ferimus, ſecuri de præmio cœleſti, & de corona martyrij, & de regno Dei, [6] ex propheta quam litteris tuis Spiritu ſancto plenus ſpopondiſti. Hoc totum fiet dilectiſſime, ſi nos orationibus tuis in mente habueris, quod te facere cõfido, ſicut & nos vtique facimus. Accepimus itaq; frater deſideratiſſime [7] id ꝙ à Quirino & à teipſo miſiſti ſacrificiũ ex õni opere mũdo. Sicut & Noë obtulit Deo, *& delectatus eſt Deus.* [8] *in odorem ſuauitatis & reſpexit in ſacrificium eius.* Ita & in veſtrum reſpiciat, & delectetur reddere vobis huius tam boni operis mercedẽ. Peto autem vt litteras, quas ad Quirinum fecimus, trãſmitti præcipias. Opto te frater chariſſime ac deſideratiſſime ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. ſaluta omnes qui tecum ſunt. valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXIX.

1. Cypriano fratri & collegæ, Lucius, & qui mecum ſunt) *Recte ſic Manutius pro eo quod prius erat:* Cyprianus fratri & collegæ

Lucio, & qui cum eo sunt: *Nam esse Responsum ad Cypriani Epistolã ante hanc secundam, verba epistolæ & nomina portitorum, eadem quæ epistola præced. satis indicant. Romani autem Pontificis non esse, tum eodem argumento colligitur, tum nomine scriptoris Lucij, quod reperitur inter illos Episcopos, ad quos illam scripsit Cyprianus, tum denique quod expressam de confessione Cypriani mentionem faciat; quam non contigisse nisi diu post martem Lucij Pontificis, ex vita eius & Actu passionis manifestum est.*

2. demonstrans scilicet indiuiduam charitatem] *Ita recte Manut pro eo quod caeteri:* demonstrationem; *corruptissime.*

3. vt quibus vnus fuit spiritus in coniunctione pacis] *Quum similia sint verba epistolæ Cypriani ad istos Martyres, vel hinc patet ad litteras illas responsum hoc scribi.*

4. qui te nobis] *Interseruerant hic Manut. & Morel. particulam:* &, *sed quam non habent Ms. Assig. Bland. Dun. & March.*

5. exornasti] *Sic recte illi cum Ms. & vet. excus. pro eo quod corrupte Rembold. cum caeteris:* & ornasti.

6. ex prophetia] *Siue hoc pacto legas cum Manut. siue cum caeteris:* ad prophetiam, *perinde est. Alludit autem denuo ad verba epistolæ dictæ Cypriani.*

7. id quod à Quirino & à te ipso missisti sacrificium] *Sacrificium usurpant pro oblatione, quomodo loquuntur epistola sequenti.*

8. in odorem suauitatis] *Solus Erasmus:* in odore, *sed repugnat ipse textus Genes.*

AD EVNDEM FELICIS, IADEris, Polyani & cæterorum martyrum responsum.

EPISTOLA LXXX

Argumenti eiusdem est cum præcedenti.

CYPRIANO CHARISSIMO ET DILEctissimo, Felix, Iader, Polyanus vna cum presbyteris & omnibus nobiscum commorantibus [1] apud metallum Siguense, æternam in Domino Salutem.

Lib. 3. ep. 11. RESALVTAMVS [2] te frater charissime per Victorium [3] Herennianum hypodiaconum, Lucanum, & Maximum [4] fratres nostros, fortes & incolumes, adiuuantibus orationibus tuis. [5] A quibus accepimus oblationis nomine quãtitatem vna cum litteris quas scripsisti; in quibus dignatus es de verbis cœlestibus nos tanquam filios confortare: & Deo patri omnipotenti per Christum eius gratias egimus, & agimus; quod sic confortati, & corroborati sumus per tuam adlocutionem; petentes de animi tui candore, vt nos assiduis orationibus tuis in mente habere digneris: vt confessionem vestram, & nostram, quam Dominus in nobis cõferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te frater charissime [6] in Deo semper bene valere. [7] Iader subscripsi, Polianus legi: [8] dominum meum Eutichianum saluto.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXX.

1. Apud metallum Siguense] *Ita Mor. Manut. vero* Sibuense, *vtra autem vera sit lectio, nescio, prior tamẽ magis placet, eo quod Chorographi in Mauritania Sigepolim coloniam collocent. Nobiscum legit codex Anglicus Ioan. Clementis, habet enim ille etiam hanc epistolam, quam nunc retens ediderunt Manut. & Morelius.* æternam in Domino, *Apud Manut. hæc desiderantur, habet tamen cum Morel. Anglicus codex.*

2. Resalutamus te frater charissime] *Desiderabatur apud Manut. vox:* frater, *adiecta à Morelio.*

3. Herenianum Hypodiaconum] *Etiã hæc posterior vox ex Morelij cod. adiecta est. Non habet tamen cod. Angl. amplius quam Manut. sed legit:* Victorium.

4. fratres nostros) *placet hæc Manut. lectio, pro qua Morelius:* fratres, nos.

5. A quibus accepimus oblationis nomine) *Istud denuo confirmat epistolam præced. eodem tempore scriptam, nam quod ibi sacrificium dixit Lucius, hic oblationem vocant.*

6. in deo semper bene valere) *Vocẽ:* sẽper, *ex cod. Morelij adiecimus.*

7. Iader subscripsi &c.) *Hæc quoque desiderabantur apud Manut. & in Angl. cod. Ego vero puto desiderari præterea, verba his præmittenda:* Felix scripsi.

8. dominum meum Eutichianum) *An idem sit cum Eutyche Episcopo, cuius fit mentio in inscriptione epistolæ liij. nescio. Certe hinc apparet, fuisse illum Cypriani Collegam in exsilio.*

CYPRIANI AD ROGATIANVM IVniorem & cæteros Confessores in carcere constitutos.

EPISTOLA LXXXI.

ARG. *Rogatianum & collegas confessores in carcere cõstitutos consolatur, & exemplo Rogatiani Senioris & Felicissimi Martyrum, animos illis addit. In exsilio scriptam epistolam ipsa indicat.*

CYPRIANVS [1] SERGIO ROGATIANO & cæteris Confessoribus in Domino perpetuam Salutem.

SAluto vos fratres charissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, [2] si me ad vos peruenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere, quã nunc vobis inhærere [3] vt complecterer manus illas, quæ puræ & innocẽtes & dominicam fidẽ seruantes, sacrilega obsequia respuerũt? Quid iucundius & sublimius, quam osculari nunc ora vestra, quæ gloriosa voce Dominũ confessa sunt: conspici etiam præsentem ab oculis vestris, qui despecto sæculo, conspiciẽdo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lętitię interesse facultas nõ datur, has prompte ad aures & ad oculus vestros vicarias litteras mitto, quibus gratulor pariter & exhortor, vt in confessione cœlestis gloriæ fortes & stabiles perseueretis, & ingressi viam dominicę dignationis, ad accipiendam coronam spirituali virtute pergatis, habentes Dominũ protectorem & ducẽ, qui dixit: *ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad cõsummationem mundi*! O beatum carcerem, quem illustrauit vestra præsentia! O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cœlum! O tenebras lucidiores sole ipso, & luce hac mundi clariores, vbi modo constituta sunt Dei tẽpla, & sanctificata diuinis confessionibus mẽbra vestra! [4] Nec quidquam nunc versetur in cordibus & mẽtibus vestris, quam diuina præcepta & mandata cœlestia, quibus vos ad tolerãtiam passionis Spiritus sanctus semper animauit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatẽ; nec temporariam pœnam, sed gloriam sempiternam, cũ scriptum sit: *Pretiosa est in cõspectu Domini mors iustorum eius.* Et iterum: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicet.* Et iterum vbi loquitur scriptura diuina de tormẽtis quæ martyras Dei consecrãt, & in ipsa passionis probatione sanctificant: *Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis bene disponẽtur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausti hostiam accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Iudicabunt nationes & dominabuntur populis, & regnabit eorum Dominus in perpetuum.* Quando ergo iudicaturos vos & regnaturos cum Christo domino cogitatis, exultetis necesse est, & futurorũ gaudio præsentia supplicia calcetis; scientes ab initio mundi sic institutum, vt laboret istic in sæculari conflictatione iustitia; quando in origine statim prima Abel iustus occiditur; & exinde iusti quique & prophetæ [6] & Apostoli missi. Quibus omnibus Dominus quoque in se ipso constituit exemplum, docens ad suum regnum nõ nisi eos, qui se per viam suam secuti sint, peruenire, dicens: *Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam. Et qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam.* Et iterum. *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam vero non possũt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & animã & corpus occidere in gehennam.* Paulus etiã nos adhortatur, vt qui ad Domini promissa venire cupimus, imitari Dominum in omnibus debeamus. *Sumus* inquit, *filij Dei, si autem filij, & hæredes, hæredes quidẽ Dei, cohæredes autem Christi. si quidem compatiamur, vt commagnificemur.* [9] Addit etiam comparationem præsentis temporis, & futuræ claritatis, dicens: *Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis.* Cuius claritatis gloriam cogitantes, pressuras omnes & persecutiones tolerare nos conuenit; quia etsi sunt multæ pressuræ iustorum, ex omnibus tamen liberantur, qui in Deum fidunt. [10] Beatas etiam fœminas, quæ vobiscum sunt in eadem confessionis gloria constitutæ; quæ dominicam fidem tenentes, & sexu suo fortiores, non solum ipsæ ad coronam proximæ sũt, sed & cæteris quoque fœmi-

Lib. 4. ep. 1.

Matt. 28.

Psal. 151. & 30.

Sap. 3.

Gen. 4.

Ioan. 12.

Matt. 10.

Rom. 8.

nis exemplũ de sua constantia præbuerunt. Ac ne quid deesset ad gloriam numeri vestri, vt omnis vobiscum & sexus, & ætas esset in honore, pueros etiã vobis gloriosa cõfessione sociauit diuina dignatio; repræsentans nobis tale aliquid, quale Ananias, Azarias, & Misahel illustres pueri aliquando fecerunt; quibus inclusis in caminum cesserunt ignes, & refrigerij locum flammæ dederunt, præsente cũ illis Domino, & probante, quod in cõfessores & martyras eius nihil posset gehẽnæ ardor operari, sed quod qui in Deum crederẽt, incolumes sẽper [11] & tuti in omnibus perseuerarent. Et considere-
Dan. 7. tis diligentius peto pro vestra religione, quæ apud illos pueros fides fuerit, quæ promereri dominum plenius potuit. ad omnia enim parati, sicut oẽs esse debemus, aiunt regi: *Nabuchodonosor Rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis,* [12] *& de manibus tuis, Rex, liberabit nos: & si non, notum tibi sit quoniam dijs tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus.* Cum se crederent, & pro fide sua scirent posse etiam de præsenti supplicio liberari, iactare hoc tamen, & vendicare sibi noluerunt, [13] dicentes: *Et si non*; ne minor esset [14] confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deũ facere, sed tamen nõ in hoc fidere, vt liberari in præsẽtia vellent, sed illã libertatis, & securitatis æternæ gloriã cogitarent. Quam fidem nos quoque retinentes, & die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum prompti, cõtemptu præsentium futura tantum modo cogitemus, fructum regni æterni, [15] complexum & osculũ domini, conspectum Dei. [16] Vt sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum gloriosum senem, [17] viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute & diuina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitiũ vobis in carcere præparauit, [18] & metator quodam modo vester, nunc quoque vos antecedit, quod vt consummetur in vobis, assiduis orationibus Dominũ deprecamur, vt initijs ad summa pergentibus, quos cõfiteri fecit, faciat & coronari. Opto vos fratres charissimi ac beatissimi in Domino semper bene valere, & ad coronã cœlestis glorię peruenire.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXXI.

1. Sergio Rogatiano] *Quum Ms. duo Cambronen. & Affliginien. nõ aliud hic legant, quam* Rogatiano, *magis placet hæc lectio Manut. quam aut vulgata:* Seagrio & Rogatiano, *aut Morel.* Rogatiano & Seagrio. *Ego enim adiectum prænomen Sergij existimo à Cypriano, ad distinctionem aliorũ qui eodem vocabantur nomine. Nec, vero etiã Titulus in Ms. aut apud Manutiũ alius est, quã.* Ad Rogatianum iunioré & cæteros.

2. si me ad vos peruenire loci cõditio permitteret] *Hinc patet scripta aut in secessu, aut in exsilio. Quod autem in secessu scripta non sit, inde patet, quod tunc adhuc vixerit Rogatianus senior, quem hic passum dicit sub epistolæ finem. Ergo in exsilio scripta est. Quod ipsum confirmant eadem scriptura hic & epistola* lxxvij. *citatæ.*

3. vt complecteremini me manibus illis] *Habet Afflig. cod. ad marginem aliam lectionem: vt* complecterer manus illas, *quam ego certe magis probo, ob id quod sequitur*: osculari ora vestra, *& verba epistolæ* lxxvij. ad complexum vestrum.

4. nec quidquam nunc versetur] *Magis etiam placet hæc lectio Cãbronen. codic. veter. excu. Remboldi, Manutij & Morelij, quam Afflig. codi. & Erasm.*: versatur, *præsertim quum sequatur*: Nemo mortem cogitet, *Pro quo Erasmus*: cogitat, *non recte.*

5. Fugabunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent] *Periodum hanc non habet Cambron. cod. & omiserat eam Manut. Verum quum legant illam Afflig. cod. cum excus. cæteris, & Sapientiam Sap. 3. denuo adiecimus.*

6. & Apostoli missi] *Posteriori voce explicat quid dicantur Apostoli.*

7. occidere in gehennam] *Eodem modo epistola lxij. supra citata est hæc scriptura. Quare placet magis hæc lectio Afflig. cod. quam illa Cambr.* perdere in gehennam.

8. hæredes quidem] *Particulæ hæ duæ desiderabantur in Cambronen. codic. & apud Manutium, sed quum illas habeant Ms. Afflig. & excusi omnes, textus quoque Apostoli Græcus & Latinus, denuo adiecimus.*

9. Addidit etiam] *Etiam hic vulgata lectio hac magis placet, quam cæterorum:* Addidit, *eo quod præcedit:* hortatur.

10. Beatas etiam fœminas] *Similia habet Tertull. ad martyres, quem in epistolis huius argumen. ad verbum fere imitatur Cyprianus.*

11. & tuti in omnibus perseuerarent] *Sic rectius Afflig. cod. & excus. vulgati cum Morel quam Cambr. & Manut.* perseuerent, *eo quod præcedit:* posset, *Contra rectius Manut. & Cambr. cod.* & quam, vt.

12. & de manibus tuis Rex liberabit nos) *Quum sic etiam supra legatur epistola* 56. *ad Thybar. non recte omissa fuit à Manutio & Morelij particula*: Rex, *præsertim quum eam legant quoque Ms. cod. & textus Danielis Prophet.*

13. dicentes: etsi non] *Ita recte illi cum Ms. pro eo quod erat:* docentes, *duntaxat.*

14. confessionis virtus sine testimonio passionis) *Rursum hic vides distinctionem confessionis & martyrij, quod postremum voce Synonyma testimonium passionis appellat.*

15. ad complexum & osculum Domini) *Postrema vox hæc desiderata antea, adiecta est à Manutio, ex Ms. Facit autem hic locus ad comprobandum martyrum in cœ os adstum statim à passione.*

16. Vt sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum) *Maluissem legere cum cod. Cambr.* sequimini, *omisso*: vt, *nisi priori modo legeret iam olim Beda in martyrologio ad vij. Kal. Nouembris; vbi verba hæc huius epistolæ citans, Rogatianum hunc & Felicissimum eodem die passos affirmat.*

17. viam vobis religiosa virtute] *Sic Ms. Beda, Manut. & Morel. pro eo quod erat:* nobis religiosa virtute. *A quibus etiam omissa recte particulæ* corde, *paulo post in vulgatis cod. superflua. Existimo autem ex proposito Cyprianum appellare Felicissimum (de quo agit) quietum semper & sobrium, ad distinctionem alterius Felicissimi inquieti & schismatici hominis, de quo supra, epistolis præsertim,* xxxviij. xxxix. xl. xlj. *& lv.*

18. metator quodammodo vester] *Alicubi supra de hac phrasi Tertulliani & Cypriani diximus.*

AD SVCCESSVM DE NVNCIIS Roma reuersis persecutionum nuntiantibus.

EPISTOLA LXXXII.

ARG. *Nanciat Successo Episcopo Cyprianus, persecutione acriori iam decreta per Valerianum Imperatorem (haud dubie cum Gallieno) passum Romæ Xistum Pontificem 8. Id. Augu. die, idque vt collegis cæteris significet petit. quo suum quisque gregem ad martyrium animet. Quum autem paulo post mense Septembri passus sit Cyprianus, non dubium, quin sub finem vitæ scripta sit hæc epistola.*

CYPRIANVS [1] SVCCESSO fratri Salutem

VT [2] non vobis in continenti scriberem frater charissime, illa res fecit; quod vniuersi clerici [3] sub ictu agonis constituti, recedere iſtinc omnino nõ poterant, parati omnes [4] pro animi sui deuotione ad diuinã & cœlestem gloriam. Sciatis autem eos venisse, quos ad Vrbem propter hoc miseram, vt quomodocunque de nobis rescriptum fuisset, [5] exploratam sibi veritatem ad nos referrẽt. [6] Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur; quæ autem sunt in vero, ita se habent. [7] Rescripsisse Valerianum ad senatum, vt Episcopi, & presbyteri, & diacones in cõtinenti animaduertantur; [8] senatores vero & viri egregij, & equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus [9] Christiani esse perseuerauerint, capite quoque multentur: matronæ ademptis bonis in exsiliũ relegentur: Cæsariani quicunque vel prius confessi fuerant, [10] vel nunc confessi fuerint, confiscentur, & vincti in Cæsarianas possessiões descripti mittantur. Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ exemplum litterarũ, quas ad præsides prouinciarũ de nobis fecit; quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam, & expectãtes de ope, [11] & indulgẽtia Domini vitæ æternę coronam. [12] Xistum autem in cœmiterio animaduersũ sciatis, octauo iduum Augustarũ die, [13] & cum eodẽ Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt [14] præfecti in Vrbe; vt si qui sibi oblati fuerint, animaduertantur; & bona eorum fisco vindicentur. Hæc peto per vos [15] & collegis nostris innotescant, vt vbique hortatu eorum possit fraternitas corroborari, & ad agonem spiritalem præparari: vt singuli ex nostris, non magis mortem cogitent, quam immortalitatem: & plena fide ac tota virtute Domino dicata gaudeant magis, quam timeant in hac confessione; in qua sciunt Dei & Christi milites non perimi, sed coronari. [16] Opto te frater charissime semper bene valere.

Lib. 5. ep. 9.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXXII.

1. Successo fratri] *Cognominatur in Synodo Successus ab Abbir Germaniciana, fit autem eiusdem mentio supra in inscriptionibus epistolarum* liij. lxviij. *&* lxx.

2. Vt non vobis in continenti] *Sub intelligitur:* tempore, *phrasis vsitata Iureconsultis, quam Vlpianus explicat L. Quod ait ff. ad Leg. Iul. de adult.*

3. sub ict agonis constituti] *Phrasis hæc plane Cyprianica est, Atque adeo recte epistolam hanc eius nomine primi ediderunt Manut. & Morelius, præsertim quum eandem Ms. reppererim in Dunensi codic. & reperiatur eadem cum sequenti apud S. Amandi.*

4. pro animi sui deuotione ad diuinam & cœlestem gloriam] *Recte sic Dun. cod & Manut. pro eo quod Morel.* pro animatione diuina & cœlesti corona.

5. exploratam sibi veritatem ad nos referrent) *Sic Manut. Dun. vero cod.* explorata veritate, *non male, Morel.* proferrent, *minus recte.*

6. Multa enim varia & incerta] *Particulam:* varia, *adiecimus ex Dun. cod. pro quo Morel.* vana, *Manut. vero vtrumque omiserat.*

7. Rescripsisse Valerianum] *Hinc patet, sub Valeriano & Gallieno, passum Cyprianum iuxta D. Hieronym. sententiam, non sub Decio, quod tradit Nazianzenus & Graci. Verum latius hac de re in vita Cypriani, vt etiam de Xisto Pontifice, vbi historias in concordiam redigere statuimus, de Imperatoribus, sub quibus vterque passus est. Rescriptum certe cuius meminit, nusquam exstare existimo.*

8. Senatores & viri egregij] *Placet magis vt legatur: &, cum Dun. cod. & Morel quam vt omittatur cum Manutio.*

9. Christiani esse perseuerauerint] *Ita legimus ex varia cod. lectione. Dun. enim & Manut. legunt:* Christiani perseuerauerint, *Morel. vero:* Christiani esse perseuerant.

10. vel nunc confessi fuerint, confiscentur, & vincti] *Vocem:* confiscentur] *ex Dun. cod. & Morel. adiecimus. Qui etiam recte legunt:* confessi fuerint, *quam Manut. cod.* confitentur.

11. & indulgentia domini] *Sic Dun. & Manut. cod. Morelius:* misericordia, *neutri male.*

12. Xisti autem in cœmiterio animaduersum sciatis] *In cœmiterio Calixti istud contigisse, tradit Beda in Martyrologio via Appia sic & Ado. Qui cum Isuardo quoque & Damaso constanter tradunt, capite illum fuisse plexum. Cui sententiæ quum fauere videatur vox:* animaduersum, *quam de supplicio capitis potissimum intellexisse videntur veteres; oportet Prudentium Hymno 2. Perist. phanon quum dicit: Iam Xistus affixus cruci, accepisse Crucem in genere, pro omnis generis supplicio. Dies autem octauus Idum Augusti, Ipsius est dies celebratus in omnibus Martyrologiis.*

13. Et cum eodem Quartum) *Lectionem hanc Dun. & S. Amandi codic. veram esse, manifestum fit ex dictis Martyrologiis Bedæ, Adonis, Isuardi, & aliis Ms. qui constanter omnes; passum inquiunt cum Xisto Beatum Quartum, vt Cyprianus scribit. Quum enim nusquam alibi Xisti meminerit, non dubium quin ad hanc epistolam respiciant. Neque vero iuxta Martyrologia diaconos quatuor, sed duo duntaxat, nempe Felicissimus & Agapitus cum illo passi leguntur. Hypodiaconi quoque quatuor Ianuarius, Magnus, Innocentius (nam sic legendum Platina putat, pro eo quod alij legunt.* Vincentius, *eo quod ille in Hispanis passus sit) & Stephanus: Aut si Damaso credendum, sex illi fuerunt Diaconi: Quare egre defendi potest lectio Manut. & Morelij:* & cum eo Diacones quatuor.

14. Præfecti in vrbe] *Quum hinc constet plures fuisse in vrbe præfectos, fortassis vnus illorum cognomento Decius appellatus est, quale quid inuenire videtur Marianus Scotus, sed hac de re latius in vita auctoris.*

15. & collegis nostris] *Sic Dun. cod. & Manut. Morel. vero:* meis, *minus recte; Contra paulo post apud Manut. desiderabatur vox:* vbique, *quam habet Morel. & Dun. Cod.*

16. Opto te frater charissime] *Clausulam hanc habet solus Manutius. Cæteri duo non aliud legunt quam:* Amen, *sed prius Cypriano magis vsitatum est.*

AD CLERVM ET PLEBEM de suo secessu paulo ante Passionem.

EPITOLA LXXXIII.

ARG. *Quum iam sub finem vitæ ad hortos suos reuerso Cypriano nunciaretur, missos esse qui se Vticam ad supplicium pertraherent, secessit. Ne vero metu mortis id fecisse crederetur, hac epistola causam reddit, vt nempe non alibi, quam Carthagini, in conspectu eorum, martyrium subiret.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi vniuersæ Salutem.

Lib. 3. ep. 1.

CVM perlatum ad nos fuisset, fratres charissimi [1] frumentarios esse missos, qui me Vticam perducerent, & consilio charissimorum persuasum esset, [2] vt de hortis nostris interim secederemus, iusta interueniente causa consensi; eo quod cogruat Episcopum in ea ciuitate, in qua Ecclesiæ dominicæ præest, illic Dominum confiteri, & plebem vniuersam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcunque enim sub illo confessionis momento confessor Episcopus loquitur, aspirante Deo, ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor Ecclesiæ nostræ tã gloriosæ, si ego Episcopus alterius Ecclesiæ præpositus, accepta apud Vticã super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar; quãdoquidem ego & pro me, & pro vobis apud vos confiteri, & ibi pati, & exinde ad Dominum proficisci, orationibus cõtinuis deprecer, [3] & votis omnibus exoptem & debeam. Expectamus ergo hic [4] in secessu abdito constituti aduentum proconsulis Carthaginẽ redeũtis; audituri ab eo, quid Imperatores super Christianorum laicorum, & Episcoporum nomine mandauerint; & dicturi, quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem fratres charissimi pro disciplina, quã de mandatis dominicis à me semper accepistis, & secundũ quod me tractãte sæpissime didicistis, quietem, & tranquillitatem tenete: [5] ne quisquam vestrũ aliquẽ tumultum de fratribus moueat, [6] aut vltro se gentilibus offerat: apprehensus enim, & traditus loqui debet; siquidẽ in nobis Dominus positus illa hora loquatur: [7] qui nos confiteri magis voluit quam profiteri. Quid autem de cætero nos obseruare conueniat, antequã in me super confessione nominis Dei [8] proconsul sententiam ferat, instruente Domino in commune disponemus. Incolumes vos fratres charissimi [9] Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat, & conseruare dignetur.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXXIII.

1. frumentarios esse missos] *Ita Manut. & Morel. Dun. vero & S. Amandi cod.* commentarios, *Quod quidem postremum placeret magis, nisi adderetur:* qui me Vticam perducerent. *Suspicor autem metaphora quadam appellasse Auctorem frumentarios lictores ipsos, eo quod frumentariorum more frumenta dominica in horreum dominicum conderent, vti alibi ipse loquitur. Nisi vtatur voce:* commentarios, *pro commentariensibus. Porro de Vtica latius Tom. 2. in concilio Carthag.*

2. vt de hortis nostris] *Hortos hos in vita auctoris Pontius, inter initia quidem fidei sua venditos ab illo dicit, sed Dei indulgentia restitutos, suspicor ab illo qui emerat postea Christiano facto. Nam proprios illos denuo fuisse Pontius indicat, dum dicit, pro certo iterum in vsus pauperum venditurum illum fuisse, nisi inuidiam de persecutione vitaret. Atque adeo dum alicubi propria substantia meminit, fortassis de reditu annuo, quem horti pendebant, loquitur.*

3. & votis omnibus exoptem] *Sic Rectius Dun. cod. & Manut. quam* Morel. vobis omnibus.

4. in secessu abdito] *Meam hanc coniecturam confirmauit Dun. cod. nam Manut. & Morel. habebant:* addito, *non recte Iuxta eiusdem cod. fidem omisimus præpositionem:* ad, *paulo post, & certe Latine magis dicitur: Carthaginem redeuntis, quam ad Carthaginem.*

5. ne quisquam vestram aliquem tumultum de fratribus moueat: n[e], *illud habemus ex eodem, pro eo quod erat:* nec. *Omittit idem particulam: de sed quia accedit ad phrasin Cypriani, cum Manut & Morelio retinuimus.*

6. aut vltro se gentilibus offerat] *Tale quid habes etiam in actu passionis eius, & latius lib. de Lapsis Tomo 2.*

7. qui nos confiteri magis quam profiteri voluit) *Eandem differentiam insinuat inter has voces Cicero pro Cecinna. Quid? (inquit) confitetur, atque ita libenter confitetur, vt non solum fateris, sed etiam profiteri videatur, vt profiteri sit vltro & palam confiteri.*

8. proconsul sententiam ferat) *Etiam hanc coniecturam meam cõfirmauit Dun. cod. pro eo quod habebant alij:* pro consule. *Etsi vero non ignorem veteres quosdam titulos marmoreos & numismata ita legere, tamen Cyprianus ita legere non solet.*

9. Dominus noster] *Sic Manut. & Morel. Dun. vero cod.* Dominus Iesus, *neutrum displicet.*

FINIS EPISTOLARVM ATQVE adeo Tomi primi operum D. Cæcilij Cypriani Carthaginiensis Episcopi.

Ex commissione Reuerendissimi Domini Episcopi Brugensis approbata, & comperta habere plurimum vtilitatis & doctrinæ, Ita testor Franciscus vanden Heede, Canonicus Ecclesiæ Brugensis.

INDEX EPISTOLARVM D. CYPRIANI ORDINE ALPHABETICO.

ANtoniano lij.
Cæcilio lxiij.
Caldonij Cypriano xix.
Caldonio Cypriani xx.
Eidem cum aliis xxxvij.
Eorundem Clero Carthag. xxxix
Celerini Luciano xxj.
Clero Carthaginiensi y.
Eidem vj.
Eidem vij.
Eidem x.
Eidem xij.
Eidem xiij.
Eidem xviij.
Eidem xxiiij.
Eidem xxviij.
Eidem xxxij.
Eidem xxxvj.
Eidem xxxvij.
Clero & Plebi Carthag. xxxij.
Iisdem xxxiiij.
Iisdem xxxv.
Eisdem lxxxiij.
Confessorum Cypriano xvij.
Cornelij papæ eidem xlvj.
Eiusdem Eidem xlviij.
Cornelio Papæ Cypriani xlj.
Eidem xlij.
Eidem xliij.
Eidem xlv.
Eidem xlvij.
Eidem xlix.
Eidem lv.
Eidem lvij.
Eidem Synodi Africanæ liiij.

Donati Cypriano j.
Donato Cypriani ij.

Epicteto & plebi Assuritanorum lxij.
Euchratio lxj.

Felicis cum aliis Cypriano lxxx.
Fido lix.
Firmiliani Cypriano. lxxv.
Florentio Pupiano lxix.
Fortunato & aliis liij.

Furnitanorum Clero & Plebi lxvj.

Hispaniarum Clero & Plebi lxviij.

Ianuario & aliis Numidis lx.
Iisdem lxx.
Iubaiano lxxiij.

Lapsis xxvij.
Luciani Celerino xxii.
Lucio Papæ lviij.
Lucij Episcopi & aliorum Cypriano lxxix.

Magno lxxvj.
Martyribus & Confessoribus ix.
Iisdem xj.
Maximo & aliis xliiij.
Maximi & aliorum Cypriano l.
Iisdem Cypriani. li.
Moysi & Maximo cum aliis xvi.
Iisdem xxv.
Eorundem Cypriano xxvj.

Nemesiano & aliis lxxvij.
Eiusdem & aliorum Cypriano lxxviij.

Plebi Carthaginiensi xij.
Eidem xl.
Pompeio lxxiiij.
Pomponio lxij.

Quinto lxxj.

Rogatiano presbytero cum aliis vij.
Rogatiano Episcopo lxv.
Rogatiano Iuniori cum aliis lxxxj.
Romani Cleri Carthag. Clero iij.
Romano Clero Cypriani iiij.
Eidem xv.
Eidem xxiiij.
Eidem xxix.
Eiusdem Cypriano xxx.
Eiusdem Eidem xxxj.

Stephano Papæ lxvij.
Eidem lxxij.
Successo lxxxij.

Tibaritanæ Plebi lvi.

D. CÆCILII

CYPRIANI CARTHAGINIENSIS EPISCOPI TOTIVS AFRICÆ PRIMATIS ET GLORIOSISSIMI Martyris.

OPERVM

TOMVS SECVNDVS.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN



IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRÆFATIO, DE ORDINE LIBRORVM TOMI SECVNDI.

ORDINIS *secundo hoc Operum D. Cypriani Tomo à me non temere instituti rationem reddituro, primum occurrunt verba D. Pontij in vita Auctoris, quibus compendio quodam scripta eius præcipua, velut aliud agens, recenset. Finge, inquit, tunc illum Martyrij dignatione translatum (loquitur de secessu post proscriptionem,) Quis emolumentum* Gratiæ *per fidem proficientis ostenderet? Quis* Virgines *ad congruentem pudicitiæ disciplinam & habitum sanctimonia dignum frænis quibusdam lectionis Dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam* Lapsos, *veritatem* Hæreticos, *schismaticos* vnitatem, *filios Dei* pacem & Euangelicæ precis legem? *per quæ* Gentiles *blasphemi, repercußis in se ijs quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa* Amissionem suorum, *aut quod magis est, fidei parvioris, consolarentur spe futurorum? Vnde sic* Misericordiam, *Vnde* Patientiam *disceremus? Quis* Liuorem *de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Quis* Martyras *tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? Quis denique tot* Confessores *frontium notatarum secunda inscriptione signatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Bene igitur tunc & vere spiritaliter contigit, quod vir necessarius, tam multis & tam bonis rebus, à martyrij consummatione dilatus est. Hactenus ille.* Iam *vero, ne quis existimet euentu quodam potius quam ex animi deliberatione certa, dictum Ordinem à D. Pontio seruatum, restat vt & ex ipsis libris eundem confirmem.* Imprimis *autem, ante omnia conscriptum opus* de Gratia Dei ad Donatum, *satis superque Tomo primo comprobauimus. Ab Auctore dein adhuc presbytero, aut saltem initio Episcopatus, editum librum* De Disciplina & habitu Virginum, *atque adeo primum omnium eorum quæ hoc Tomo continentur; suo loco diximus.* Tractatus de Lapsis, de Vnitate Ecclesiæ Catholicæ, *qui perperam hactenus De Simplicitate Prælatorum inscriptus est,* & de Oratione Dominica, *eodem pene tempore scriptos, contextus ipse conuincit. Nempe statim post reditum à Secessu pace Ecclesiæ reddita, sub initium Pontificatus Cornelij Papæ, vtpote quum ob Lapsos in gratiam receptos, schisma suum Nouatus cœperit, & Nouatianus, spe Episcopatus Romani, illi se iunxerit; cuius occasione* de Vnitate *scripsit, & ad pacem suos iuxta Dominicæ orationis præscriptum hortatus est. Haud multum etiam diuerso tempore in lucem prodijsse tria illa scripta* Ad Demetrianum, de Mortalitate, *ac* de opere & Eleemosynis, *tum bella quibus Decij Cæsares interfecti sunt à Barbaris; tum lues Auctori dicta Mortalitas, qua M. Perpenna Licinius Cæsar Imperat. obijt, & quæ*

perdurante Galli & Volusiani Augustorum imperio, totum pene orbem peruagata est; tum postremo fames illa maxima, cuius occasione de Eleemosynis librum scripsit, argumento sunt; quippe de quibus omnibus conquerebatur Demetrianus. De idolorum vanitate vero, quum non constet quo tempore prodierit, non potui aptius quam eiusdem argumenti scripto subiungere. Postea euulgatas lucubrationes de bono Patientiæ, ac de Zelo & Liuore, testatur partim Auctor ipse, loco infra in argumentis citato, partim titulorum inscriptio. Nam quũ occasione dogmatis de baptizandis hæreticis, controuersia esset orta inter Africanos & D. Stephanum Romanum Episcopos, primum quidem ad patientiam collegas suos hortatus est Cyprianus, deinde quum illis Stephani censuræ inuidiæ & liuoris fomitem subministrarent, etiam ab illis alieno eos esse animo iubet. Porro quum nihil etiam certi habeatur de tempore quo in vulgus emissi sunt, Ad Fortunatum de exhortatione martyrij, & tres illi Ad Quirinum testimoniorum libri; haud multum dissimilis argumenti quum sint, prædictis veluti locos communes quosdam subiecimus. Postremo Concilium Carthaginiense, coronidis vice omnibus ijs eo consilio subiungimus, quod non tam sit ipsius Cypriani opus, quam acta concilij à Notariis excepta: vt omittam, quod extremũ locum merebatur ea Synodus, cuius sententia à Synodo Nicena & aliis Conciliis Oecumenicis & plenariis improbata est. Cæterum quid ex hac nostra digestione vtilitatis consequaris lector studiose, ipse tibi dispiciendum relinquo, non dubitans, quin si æqua mente operam hanc nostram diiudices, tuis me studiis consultum voluisse fateberis, Vale.



D. CÆCILII CYPRIANI LIBRI ET TRACTATVS VARII, NVNC ETIAM PRIMVM TEMPORVM HABITA RATIONE IN ORDINEM DIGESTI, ET ARGVMENTIS ADnotationibusque aucti.

DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Pontius in vita D. Cypriani paucis huius libri argumentum complectitur: *Quis (inquit) Virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frenis quibusdam lectionis Dominicæ coerceret? Quibus verbis etiam confirmatur ille noster titulus &* Ms. cod. DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM. *Et eum ipsum, libri initium satis indicat. Primum enim (vt paulo fusius argumentum explicem) Disciplinæ encomium celebrat, & eius vtilitatem scripturis cõprobat: Deinde gloriam, decus, & merita virginitatis, & earum, quæ virginitatem suam Christo vouerant & dicauerant, prosecutus; continentiam non in sola carnis integritate, sed & in cultus & ornatus honore docet consistere. Neque vero diuitias, superfluam cultus curam excusare apud eas, quæ iam sæculo renunciauerunt. Quin potius, quum moderandum iusto fine cultum præscribant nuptis fœminis Apostoli; multo id magis obseruare virginem oportere. Etsi itaque locupletes sint, cogitare debere, vtendum quidem diuitijs, sed ad bonas artes, ad illa quæ præcepit Deus; expendendas nempe in pauperes. Post hæc, Ornamentorum ac vestium insignia, prostitutis potius fœminis conuenire, quam virginibus, docet ex Apoca. ex Isaiæ quoque 3. cap. quam Deum offendant tam varia, tam sumptuosa muliebria ornamenta deducit. Atq; adeo à superfluo ornatu, ad sucorum diuersa genera transitum faciens, non virginibus duntaxat, sed & nuptis illa prorsus interdicit; vt pote quæ impune laturæ non sint, quod factura Dei reformare, transfigurare, & adulterare nitantur. Porro etiam illa virginibus interdicit, quæ negligentia in vsum venerant; tum nuptijs ne interfuit, tum vt promiscuas balneas non adeant. Breui denique Epilogo, quid bonæ contineat continentiæ virtus, quoue malo careat, tribus (quod aiunt) verbis prosecutus; librum hoc Epiphonemate concludit: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter; tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Imitatur autem per omnia Tertulliani libros de virginibus velandis (quem Græce & Latine conscripsit) de habitu muliebri, & præsertim de cultu fœminarum. Et memierunt libri huius D. D. Hierony. epistolis ad Demetriadem, & ad Eustochium. & Augu. locis infra citatis. Cæterum vt primo loco inter Cypriani scripta prolixiora Librum hunc collocaremus, præter Pontij auctoritatem, duæ me potissimum rationes mouerunt, Prima quod in pace Ecclesiæ scriptum constet, eo quod nullo persecutionis instantis metu (vti alibi plerumque & ante eum Tertulli.) ad mentem virgines reuocat. Altera quod ex verbis illis: Has adhortamur affectione potius quam potestate, &c. certo colligere posse mihi videar, nondum Episcopum fuisse, sed presbyterum duntaxat, cum hæc scriberet, aut saltem non diu Episcopum. Atque adeo primo loco, post epistolam seu librum ad Donatum, de gratia Dei statim à Baptismo conscriptum, merito collocandus venit.*

Disciplina [1] custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes aut nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper ac iugiter Deo viuere, & ad promissa cœlestia & diuina præmia peruenire. Hanc & sectare salubre est, & [2] auersari ac negligere lethale. In psalmis loquitur spiritus sanctus: *Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus,* [3] *& pereatis à via recta cum exarserit cito ira eius super vos.* Et iterum: *Peccatori autem dixit Deus:* [4] *Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro.* Et denuo legimus: *Disciplinam qui abiicit, infelix est.* Et de Salomone mandata sapientiæ monentis accipimus: [5] *Fili ne neglexeris disciplinam Domini, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit.* Si autem Deus quem diligit corripit; [6] & ad hoc corripit vt emendet; fratres quoque & maxime sacerdotes, non oderunt, sed diligunt eos, quos corripiunt, vt emendent; quando & Deus per Hieremiam ante prædixerit & tempora nostra significauerit, dicens: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina* Quod si in scripturis sanctis, [7] tam veteribus quam etiam nouis, frequenter & vbique disciplina præcipitur, & fundamentum omne religionis ac fidei de obseruatione ac timore proficiscitur, quid cupidius appetere, quid magis velle ac tenere nos conuenit, quam vt radicibus fortius fixis, & domiciliis nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas & turbines sæculi stemus, vt ad Christi munera per diuina præcepta veniamus: considerantes pariter ac scientes quod templa Dei sint membra nostra, ab omni fæce contagionis antiquæ [8] lauacri vitalis sanctificatione purgata; nec violari ea aut pollui fas sit, quando qui violat, & ipse violetur? Eorum nos templorum cultores & antistites sumus: seruiamus illi, cuius esse iam cœpimus. Paulus in Epistolis suis dicit, quibus nos ad curricula viuendi per diuina magisteria formauit: *Non estis vestri:* [9] *empti enim estis precio magno:* [10] *glorificate & portate Deum in corpore vestro.* Glorificemus & portemus Deum puro & mundo corpore, & obseruatione meliore; & qui per sanguinem Christi Domini nostri redempti sumus, per omnia seruitutis obsequia redemptoris imperio pareamus, demusque operam, ne quid immundum & profanum templo Dei inferatur, ne offensus sedem quam inhabitat, derelinquat. Sospitantis domini verba sunt & docentis, curantis pariter & monentis: *Ecce, inquit, sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat.* [11] Dat viuendi morem, dat innocentiæ legem, postquam contulit sanitatem; nec habenis liberis & solutis vagari postmodum patitur, [12] sed ipsis

Psalm. 2.

Psalm. 49.

Sap. 3. Prou. 3.

Hiere. 3.

1. Cor. 6.

Ioan. 5.

potius, quib. sanatus fuerat, mācipato, grauius cōminatur; q̄ sit scilicet minor culpa deliquisse ante, cū necdū nosses disciplinā Dei, [13] nulla sit venia vltra delinquere, postquā Deū nosse cœpisti: & q̄ dē hoc tam viri q̄ mulieres, tā pueri q̄ puellæ, sexus oīs atq; oīs ætas obseruet: & curet, p religione & fide, q̄ Deo debet, ne q̄ sāctū & purū de domini dignatione percipitur, minus sollicito timore reneāt, [14] quia scriptū est: *Qui perseuerauerit vsq; in finē hic saluus erit.* [15] Nūc nobis ad virgines sermo est, quarū quo sublimior gloria est, maior & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atq; ornamentum gratiæ spiritalis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum atq; incorruptum, Dei imago respondens ad sāctimoniam Dñi, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas, ātq; in illis largiter flōret Ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas: quantoq; plus copiosa virginitas numero suo addit, tāto plus gaudium matris augescit. Ad has loquimur, has adhortamur [16] affectione potius quā potestate: non quod extremi & minimi & humilitatis nostræ admodum conscij, aliquid ad censuram licētiæ vindicemus; sed quod ad sollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infestatione timeamus. [17] Neque enim inanis hæc cautio est, & vna formido, quæ ad salutis viā consulit, quæ dominica & vitalia præceptacustodit, [18] vt quæ sē Christo dicauerint, & à carnali concupiscentia recedentes, tam carne quam mēte se Deo vouerint, consumment opus suum magno præmio destinatum; nec ornamentum aut placere cuiquam, nisi domino suo, studeant, à quo & mercedem virginitatis expectant, dicente ipso: *Non omnes capiunt hoc verbum, sed illi quibus datum est. Sūt enim spadones qui ex vtero matris sic nati sunt, & sunt spadones.* [19] *qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum.* Denuo quoque [20] per hanc angeli vocem continentiæ munus ostenditur, virginitas prædicatur. *Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt qui sequūtur agnū quocunque ierit.* Neque enim tantum masculis continentiæ gratiam dominus repromittit, & fœminas præterit; sed quoniam fœmīna viri portio est, & ex eo sumpta atque formata est, in scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur: [21] *quia sunt duo in carne vna*, & in masculo simul significatur & fœmina. Quod si Christū continentia sequitur, & regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu & cum ornamentis; quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt, non cogitantes esse prædictum; *qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos*: Et Paulum quoque glorioſe & sublimiter prædicasse, [22] *si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem.* [23] Continentia vero & pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus & ornatus honore pariter ac pudore, vt secūdum Apostolum, *quæ innupta est, sancta sit & corpore, & spiritu.* Instruit Paulus & dicit: *Celebs cogitat ea quæ sunt domini, quo modo placeat deo: Qui autem matrimonium contraxit cogitat ea quæ sunt mundi huius, quomodo placeat vxori. Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea quæ sunt domini, vt sit sancta & corpore & spiritu.* Virgo non esse tantum, sed & intelligi debet, & credi, [24] vt nemo cū virginem videt, dubitet, an virgo sit. Parem se integritas in omnibus præstet, nec bonum corporis cultus infamet. Quid ornata, quid cōpta procedit, quasi maritum aut habeat, aut quærat? Timeat porius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat, quæ ad meliora & diuina se seruat. Quæ virum non habent, cui placere se simulent; integræ & puræ [25] non tantum corpore, sed etiam spiritu perseuerent. Neque enim fas est virginem [26] ad speciē formæ suæ comi, aut de carne, & de eius pulchritudine gloriari; cum nulla sit illis magis quam aduersus carnē colluctatio, & vincendi corporis ac domandi obstinata certatio. Paulus forti ac sublimi voce proclamat: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.* & virgo in Ecclesia de specie carnis ac de corporis pulchritudine gloriatur? Addit Paulus & dicit: *Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, & concupiscentiis.* Et quæ se concupiscentiis carnis & vitiis renuntiasse profitetur, [27] in iisdem quibus renunciauerat, inuenitur? Deprehenderis virgo, detegeris. Aliud esse te iactas, & affectas. Maculis te concupiscentiæ carnalis aspergis; cum integritatis canditata sis, & pudoris. *Omnis* inquit Esaiæ dominus: *Omnis caro fœnum, & omnis claritas eius vt flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit:* [28] *sermo autem domini manet in æternum.* Neminem Christianum decet, & maxime virginem non decet, claritatem vllam computare carnis & honorem, sed solum appetere sermonem Dei, bona in æternum mansura complecti. Aut si in carne sit gloriandum, tunc plane, quando [29] in nominis confessione cruciatur, quando fortior fœmina viris torquentibus inuenitur; quādo ignes, aut cruces, aut ferrum, vel bestias patitur, vt coronetur. Illa sunt carnis pretiosa monilia, illa corporis ornamenta meliora. Sed sunt aliquæ diuites, & facultatum vberrate locupletes, quæ opes suas præferant, & se bonis suis vti debere contendant. Sciant primo illam diuitem esse, quæ in Deo diues est: illam esse locupletem, quæ locuples in Christo est: bona illa esse, quæ sunt spiritalia, diuina, cœlestia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiscum apud Deum perpetua possessione permaneant. Cæterum quæcunque terrena sunt in sæculo accepta, & hic cum sæculo remansura; tam contemni debent, quam mundus ipse contemnitur [30] cuius pompis & deliciis iam tunc renūciauimus, cum meliore transgressu ad deum venimus. Ioannes nos excitat & hortatur spiritali & cœlesti voce contestans: *Nolite* ait, *diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum.* [31] *& ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia sæculi. Et mundus transibit & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum.* Æterna igitur & diuina sectanda sunt, & omnia de Dei voluntate facienda sunt, vt Domini nostri vestigia, [32] & magisteria diuina sectemur, qui monuit & dixit: *Non descendi de cœlo, vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit.* Quod si non est maior domino suo seruus, & liberatori debet obsequium liberatus; qui esse cupimus Christiani, debemus quod Christus fecit, imitari. Scriptum est, & legitur, & auditur, & in exemplum nostri, Ecclesiæ ore celebratur: *Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit, & ipse ambulare.* [33] Ambulandum est igitur vestigiis paribus, æmula ingressione nitendum est. Tunc respondet ad fidem nominis, sectatio veritatis, & credenti præmium datur, si quod creditur, & geratur. Locupletem te dicis & diuitem, sed diuitiis tuis Paulus occurrit, & [34] ad cultum atque ornatum tuum iusto fine moderādum, sua voce præscribit. *Sint*, inquit, *mulieres cum verecundia & pudicitia componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem.* Item Petrus ad hæc eadem præcepta, consentit, & dicit: *Sit in mulliere non exterior ornamenti, aut auri, aut vestis cultus, sed cultus cordis.* [35] Quod si illi mulieres quoque admonent coërcendas, [36] & ad ecclesiasticam disciplinam religiosa obseruatione moderādas, quę excusare cultus suos soleāt per maritum: quāto id magis obseruare virginē fas est, cui nulla ornatus sui competat venia; nec deriuari in alterum possit mendacium culpę, sed sola ipsa remaneat in crimine? Locupletem te dicis & diuitem: sed non omne quod potest, debet & fieri; nec desideria prolixa & de sęculi ambitione nascentia, vltra honorem ac pudorē virginitatis extēdi, cum scriptum sit: *Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.* Cęterū si tu te sumptuosius comas, & per publicū [37] notabiliter incedas, oculos in te iuuēturis illicias, suspiria adolescētium post te trahas, cōcupiscendi libidinem nutrias, [38] suspirādi somēta succēdas, vt etsi ipsa non pereas, alios tm perdas, & velut gladiū te & venenū videtis. pbeas: excusari nō potes quasi mēte casta sis & pudica. Redarguit te cultus impudicus & impudicę ornatus, nec cōputariā potes ter puellas & virgines Christi, q̄ sic viuis, vt

Matth. 10.
Matth. 19.
Apoc. 14.
Gen. 2.
Psalm. 51.
Galat. 1.
1. Cor. 3.
Galat. 6.
Ibid. 5.
1. Ioan. 2.
Ioan. 6.
1. Ioan. 2.
1. Tim. 2.
1. Pet. 3.
1. Cor. 6.
Esa. 40.

possis

possis adamari. Locupletem te dicis & diuitem; sed iactare diuitias suas virginem non decet. Cum dicat scriptura diuina : *Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis ? transierunt omnia illa tanquam vmbra*, & Apostolus rursum moneat & dicat: 39 *Et qui emunt sic sint, quasi non possidentes, & qui hoc mundo vtuntur quasi non vtantur* : 40 *præterit enim figura huius mundi.* Petrus etiam, cui oues suas dominus pascendas, tuendasque commendat, super quem posuit & fundauit Ecclesiam, aurum quidem sibi esse & argentum negat, sed esse se dicit Christi gratia diuitem, esse fide eius & virtute locupletem; quibus multa magnalia cum miraculo faceret, quibus ad gratiam glorię bonis spiritalibus abundaret. Has opes, has diuitias possidere non potest, quę se diuitem sęculo mauult esse quam Christo. Locupletem te dicis & diuitem; & vtendum putas ijs, quę possidere te Deus voluit. Vtere, sed ad res salutares, 41 vtere, sed ad bonas artes, vtere, sed ad illa, quę Deus præcepit, quę dominus ostendit. Diuitem te sentiant pauperes, locupletem sentiant indigentes. 42 Patrimonium tuum Deo fœnera, Christum ciba; vt virginitatis perferre gloriam liceat, vt ad domini præmia venire contingat, multorum precibus exora: Commēda illic thesauros tuos, vbi fur nullus effodiat, quo nullus insidians grassator irrumpat. Possessiones tibi, sed cœlestes magis compara, vbi fructus tuos iuges ac perennes & ab omni contactu iniurię sęcularis immunes, nec rubigo atterat nec grando cędat, nec sol vrat, nec pluuia corrumpat. Nam delinquis & hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab illo diuitias datas credis, vt illis non salubriter perfruaris. Nam & vocem Deus homini dedit, & tamen non sunt iccirco 43 amatoria cantanda nec turpia, & ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit, nec homicidia sunt iccirco facięda : aut quia thura & merum, & ignem Deus instituit, sacrificandum est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas & hostias immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad vsus bonos sensus operetur; vt patrimonio suo vnusquisque locupletior, magis redimere debeat, quam augere delicta. 44 Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum, non nisi prostitutis & impudicis feminis congruunt, & nullarum fere pretiosior cultus est, quam quarum pudor vilis est. Sic in scripturis sanctis, quibus nos instrui dominus voluit, & moneri, describitur ciuitas meretrix, compta pulchrius & ornata, & cum ornamentis suis, ac propter ipsa potius ornamenta, peritura: *Et venit*, inquit, *vnus ex septem angelis habentibus phialas septem, & aggressus est me, dicens : Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, sedentis super aquas multas cum qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in spiritu: & vidi mulierem sedentem super bestiam, & mulier illa amicta erat* 45 *pallio purpureo, & coccineo, & adornata erat, auro & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum* 46 *execrationum & immunditiæ, & fornicationis totius terræ.* Fugiant castæ virgines, & pudicæ incestarum cultus, habitus impudicarum, lupanarium insignia, ornamenta meretricum. Clamat etiam spiritu sancto plenus Esaias, & filias Sion auro & 47 argento, ac veste corruptas increpat, & obiurgat pernicios opibus affluentes, & à Deo per sæculi delicias recedentes: *Exaltatæ sunt*, ait, *filiæ Sion, & ambulauerunt alto collo, & nutu oculorum, & incessu pedum trahentes tunicas. & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Syon, & reuelabit Dominus habitum earum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum, & ornamenta earum* 48 *& crines, & cincinnos,* 49 *& lunulas,* 50 *& discriminalia & armillas, &* 51 *botronatum & dextralia, & annulos. & inaures, & sarica contexta* 52 *cum auro, & hyacintho. Et erit pro odore suauitatis puluis, & pro cingulo, reste cingeris, & pro ornamento capitis aureo galeritū habebis* Hoc Deus culpat, hoc denotat: hinc corruptas esse virgines, hinc à cultu vero atque diuino discisse pronunciat. Exaltatæ ceciderūt: cōptæ turpitudinem fœditatēq; meruerūt : sericum & purpuram indutæ, Christum induere non possunt: auro, & margaritis, & monilibus adornatæ, ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur & fugiat, quod alij fuerit exitio? Quis id appetat & assumat, quod ad necem alterius pro gladio fuerit, & telo ? Si hausto poculo moreretur ille qui biberat, venenum scires esse quod ille potauit. Si accepto cibo, qui acceperat, interiret; scires esse lethale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde, nec biberes, vnde interiisse alios ante conspiceres. Nunc quanta ignorantia veri est, animi quanta dementia, id velle, quod & nocuerit semper, & noceat : & putare quod inde ipsa non pereas, vnde alios periisse cognoscas? 53 Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues fecit, aut herbarum succis, & conchiliis tingere & colorare lanas docuit. Nec distinctis auro lapillis, & margaritis, contexta serie & numerosa compage digestis, monilia instituit, quibus ceruicem, quam fecit, absconderes; vt operiatur illud quod Deus in homine formauit, & conspiciatur id desuper, quod diabolus adinuenit. An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali sæcularis ignara crucietur, vt postea de aurium cicatricibus & cauernis pretiosa grana dependeant, grauia etsi non suo pondere, mercium quantitate? 54 Quæ omnia peccatores & apostatæ angeli suis artibus prodiderunt, quando ad terrena contagia deuoluti, à cœlesti vigore recesserunt. 55 Illi & oculos circumducto nigrore fucare, & genas mendacio ruboris inficere, & mutare adulterinis coloribus crinem, & expugnare omnem oris & capitis veritatem corruptelæ suæ * impugnatione docuerunt. Et quidem isto in loco pro timore, quem nobis fides suggerit pro dilectione, quam fraternitas exigit, non virgines tantum, aut viduas, sed & nuptas puto, & omnes omnino feminas admonendas, quod opus dei & factura eius 56 & plastica adulterari nullo modo debeat, adhibito 57 flauo colore, vel nigro puluere, vel rubore, aut quolibet denique liniamenta natiua corrumpente medicamine. Dicit Deus : *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*; & audet quisquam mutare & conuertere quod Deus fecit ? Manus Deo inferunt, quando id quod ille formauit, reformare, & transfigurare contēdunt; nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diaboli, quodcunque mutatur. 58 Si quis pingendi artifex vultum alicuius & speciem & corporis qualitatem æmulo colore signasset, & signato iam consummatoque simulachro, manus alius inferret, vt iam formata, iam picta quasi peritior reformaret; grauis prioris artificis iniuria, & iusta indignatio videretur. Tu te existimas impune laturam tam improbe temeritatis audaciam, Dei artificis offensam ? Vt enim impudica circa homines & incesta fucis lenocinantibus non sis; corruptis violatisque quæ Dei sunt, peior adulterina deteneris. Quod ornari te putas, quod putas comi, * impugnatio est ista diuini operis, præuaricatio est veritatis. Monentis apostoli vox est : *Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio. sicut estis azymi, nam & pascha nostrum immolatus est Christus,* 59 *itaque festa celebremus, non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ & nequitiæ sed in azymis sinceritatis & veritatis.* Num sinceritas perseuerat & veritas, quando quæ sincera sunt polluuntur colorum adulteriis, & medicaminum fucis mendacium vera mutantur ? Dominus tuus dicit : *Non potes facere capillum vnum album aut nigrum:* & tu ad vincendam Domini tui vocem, vis te esse potiorem? Audaci conatu & sacrilego contemptu crines tuos inficis, malo præsagio futurorum 60 capillos iam tibi flammeos auspicaris, & peccas, pro nefas! capite, id est, corporis parte meliore, & cum scriptum sit de Domino: *Caput autem eius & capilli erant albi velut lana, aut nix,* tu execraris canitiem, detestaris alborem, qui sit ad domini caput similis. Non metuis oro quæ talis es, ne cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognoscat & ad sua præmia & promissa venientem, remo-

al. impignatione.

al. impignatio.

Sap. 3.
2. Cor. 7.
Act. 3.
Gen. 4.
Gen. 1.
1. Cor. 5.
Matt. 5.
Apoc. 1.
Apoc. 17.
Esa. 3.

ueat & excludat? increpans vigore censoris & iudicis dicat: Opus hoc meum non est, nec imago hæc nostra est; cutem falso medicamine polluisti, crimen adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta est, vultus alienus est, Deum videre non poteris, quando oculi tibi non sunt, quos Deus fecit, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos atque depictos oculos serpentis imitata es; de inimico tuo compta, cum illo pariter & arsura. Hæc oro cogitanda non sunt Dei seruis? non die semper ac nocte metuenda? [61] Viderint quid sibi nuptę per placendi studium de coniugum solatio blandiantur; quos dum in excusationem suam proferunt, ad societatem criminosæ consensionis adscisc unt. Virgines certe, quibus hic sermo nunc consulit, quæ se eiusmodi artibus compserint, inter virgines non putẽ debere numerari, sed tanquam contactas oues & morbidas pecudes, à sancto & puro grege virginitatis arceri, ne contagio suo cæteras polluant, dum simul degunt, ne perdant alias quæcunque perierunt. Et quoniam continentiæ bonum quęrimus, pernicioſa quæque & infesta vitemus. [62] Nec illa prętereo, quæ dum negligentia in vsum veniunt, cõtra pudicos & sobrios mores licentiam sibi de vsurpatione fecerunt. Quasdam non pudet nubentibus interesse, & in illa lasciuientium libertate sermonum colloquia incesta miscere, audire [63] quod non decet, quod non licet dicere, obseruare, & esse præsentes inter verba turpia & temulenta conuiuia, quibus libidinum fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, ad audaciam sponsus animatur. Quis illi in nuptijs locus est, cui animus ad nuptias non est? aut [64] voluptaria illic, & læta esse quæ possunt, vbi & studia & vota diuersa sunt? quid illic discitur, quid videtur? quantum à proposito suo virgo deficit, [65] quando pudica quæ venerat, impudica discedit? corpore licet virgo ac mente permaneat; oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. [66] Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt, quę oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiæ corpora dicata prostituunt, quæ cum viros, atque à viris nudè vident turpiter, ac videntur, nonne ipsę illecebram vitijs præstant? nonne ad corruptelam & iniuriam suam desideria præsentium sollicitant & inuitãt? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat: mihi tantum reficiendi corpusculi cura est, & lauandi. Non te purgat ista defensio; nec lasciuiæ, & petulantiæ crimen excusat. Sordidat lauatio ista, non abluit; nec emundat membra, sed maculat. Impudicè tu neminem conspicis, sed ipsa conspiceris impudicè: oculos tuos turpi oblectatione nõ polluis, sed dum oblectas alios, ipsa pollueris. Spectaulum de lauacro facis: [67] theatro sunt fœdiora quo conuenis; verecundia illic omnis exuitur, simul cũ amictu vestis, honor corporis ac pudor ponitur, denotanda & contrectanda virginitas reuelatur. Iam nunc considera [68] an * cum vestita es, verecunda sis inter viros, talis, cui ad inuerecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter Ecclesia virgines suas plangit, sic ad infames earum ac [69] detestabiles fabulas ingemiscit, sic flos virginum extinguitur, honor continentiæ ac [70] pudor cæditur, gloria omnis ac dignitas profanatur. [71] Sic se expugnator inimicus per artes suas inserit: sic insidijs per occulta fallentibus diabolus obrepit: sic dum ornari cultius, dum liberius euagari virgines volũt, esse virgines desinunt, furtiuo dedecore corruptę, viduę antequam nuptæ, non mariti sed [72] Christi adulterę, quam fuerant prẽmijs ingentibus virgines destinatę, tã magna supplicia pro amissa virginitate sensurę. [73] Audite itaque virgines vt parentem, audite, quęso vos docentem pariter ac monentẽ, audite vtilitatibus & commodis vestris fideliter consulentem. Estote tales, quales vos Deus artifex fecit: estote tales, quales vos manus patris instituit: maneat in vobis facies incorrupta, ceruix pura, forma sincera. Nõ inferãtur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretiosa; [74] sint à cõpedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi cõspiciendo Deo digni. Celebrentur lauacra cum fœminis, [75] quarum in vos pudica lauatio est. Nuptiarũ festa improba, & conuiuia lasciua vitentur, quorũ periculosa contagio est. Vince vestem, quæ virgo es, [76] quæ deo seruis: vince aurum, quæ carnem vincis & sæculum. Non est eiusdem non posse à maioribus vinci, & imparem minoribus inueniri, *Arcta & angusta est via, quæ ducit ad vitam*: durus & arduus est limes qui tendit ad gloriam. Per hunc viæ limitem martyres pergunt, eunt virgines, iusti quique gradiuntur. Lata & spatiosa itinera [77] vitæ. lethales illic illecebræ & mortiferæ voluptates: illic diabolus blanditur, vt fallat; arridet, vt noceat, illicit, vt occidat, [78] Primus. n. cẽtenarius martyrũ fructus est, secundus sexagenarius vester est. Vt apud Martyras non est [79] carnis & sæculi cogitatio, nec parua & leuis & delicata congressio: sic & in vobis, quarum ad gloriam merces secunda est, sit & virtus ad tolerantiam proxima. Non est ad magna facilis ascensus. quem sudorem perpetimur, quem laborem, cum conamur ascendere colles & vertices montium? quid vt ascendamus ad cœlum? Si præmium pollicitationis attendas, minus est quod laboras. immortalitas perseuerãti datur, perpetua vita promittitur, regnum dominus pollicetur. Seruate virgines, seruate quod esse cœpistis, seruate quod eritis. Magna vos merces manet, præmiũ grande virtutis, munus maximum castitatis. [80] Vultis scire quo malo careat, & quid boni teneat continentiæ virtus? *Multiplicabo*, inquit mulieri Deus, *tristitias tuas, & gemitus tuos; & in tristitia paries filios & conuersio tua ad virũ tuum, & ipse tui dominabitur.* Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mulierum tristitias & gemitus non timetis: nullus vobis de partu circa filios metus est, nec maritus est dominus, [81] sed dominus vester & caput Christus est, ad instar & vicem masculi: sors vobis & conditio communis est. Domini vox est illa dicentis: *Filij sæculi huius generant & generantur:* [82] *qui autem habuerint dignationem sæculi illius & resurrectionis à mortuis,* [83] *non nubunt, neque matrimonium faciunt: neque enim incipient mori, æquales enim sunt angelis Dei, cum sint filij resurrectionis.* Quod futurisumus, iam vos esse cœpistis: vos resurrectionis gloriam in isto sæculo iam tenetis: per sæculum sine sæculi contagione trãsitis. Cum castæ perseueratis & virgines, angelis Dei estis æquales; tantum maneat & duret solida & illæsa virginitas, & vt cœpit fortiter, iugiter perseueret. Nec monilium aut vestium quærat ornamenta, sed morum. Deum spectet & cœlum; neque oculos ad sublime porrectos, ad carnis & mundi concupiscentiã deprimat, aut ad terrena deponat. [84] Prima sententia crescere & generare præcepit: secunda cõtinẽtiã suasit. Cũ adhuc rudis mundus & inanis est, copiã fęcunditate generantes propagamur, & crescimus ad humani generis augmentum. Cum iam refertus est orbis & mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viuentes, castrantur ad regnum. Nec hoc iubet Dominus, sed hortatur: nec iugũ necessitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum. Sed cũ habitationes multas apud patrem suum dicat, melioris habitaculi hospitia demonstrat: habitacula ista meliora vos petitis, carnis desideria castrantes, maioris gratiæ præmium in cœlestibus obtinetis. Omnes quidem qui [85] ad diuinũ munus & patrium baptismi sanctificatione perueniunt, hominem illic veterem gratia lauacri salutaris exponunt, & innouati Spiritu sancto à sordibus cõtagionis antiquę, iterata natiuitate purgãtur. Sed natiuitatis iteratę vobis maior sanctitas & veritas cõpetit, quibus desideria iam carnis & corporis nulla sunt. sola in vobis, quę sunt virtutis & spiritus, ad gloriã remanserunt. Apostoli vox est, quã Dominus vas electionis suę dixit, quem ad promenda mãdata cœlestia Deus misit: *Primus homo*, inquit, *de terra limo: secundus homo de cælo. Qualis ille de limo, talis & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quo modo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cælo est.* Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas, sanctitas portat & veritas. Portant disciplinę Dei memores, iustitiam cum

* cum vestita est, verecunda sit virginitas talis, qua.

Matth. 7.

Matth. 23.

Gen. 3.

Luc. 20.

Gen. 3.

Matth. 19.

Ioan. 14.

1. Cor. 15.

reli-

religione retinentes, ſtabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad ſuſtinendam iniuriam mites, ad faciendam miſericordiam faciles, fraterna pace vnanimes atque concordes. Quæ vos ſingula, ô bonæ virgines, obſeruare, diligere, implere debetis; quæ Deo & Chriſto vacantes ad Dominum, cui vos dicaſtis, & maiore & meliore parte præceditis. Prouectæ annis, iunioribus facite magiſterium: minores natu præbete [87] maioribus miniſterium, comparibus incitamentum: hortamentis vos mutuis excitate, æmulis de virtute documentis ad gloriam prouocate. Durate fortiter, ſpiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantum [88] mementote tunc noſtri, cum incipiet in vobis virginitas honorari.

ADNOTATIONES IN LIBRVM DE diſciplina & habitu virginum.

1. Diſciplina cuſtos ſpei] *Diſciplina vox, pro ea quam ſeueram diſciplinam nuncupant. Quint. lib. 2. cap. 4. & Tacit. lib. 5. h. e. pro ſeuerit ate caſtigatrice, & Tertulliano tum initio libri contra Valentinian. tum iis libris quos hic imitatur. & Cypriano frequentiſſima eſt. Adſert autem Rhenanus ſimile quoque teſtimonium ex Amniano Marcellino, & complura ex ſcripturis hoc loco Cyprianus, ac infra Teſtim. lib. 3. cap. 66. 67. & 68. Porro pro eo quod legitur:* magiſtra virtutis, *Grauii non male:* virtutum, *& pro eo quod:* Deo viuere, *apud Manut. ac Cambr. & Afflig. in Codices Ms. Anglicus cod. cum cæteris exc. legit:* in Deo, *Ex Cambr. etiam cod. adiecimus:* &, *vbi legitur:* & ad promiſſa.

2. auerſari & negligere] *Cõfirmatur hac Manu. & Grauii lectio co. Ms.*

3. Et peregatis a via recta] *Ms. 4. Morelii cod.* de via, *ſed noſtri & Cypriani Epiſtola 62. prius legunt.*

4. Ad quid exponis] *Hoc Manut. & Angli cod. reperitur ſupra Epiſtolis 63. & 68. pro quo cæteri:* vt quid; *vbi etiam:* abieciſti, *legitur, non proteciſti, &* retro *non,* poſt te, *vti hic Cambron. vnus v. codex:* poſuiſti.

5. fili ne neglexeris diſciplinam Domini] *Ms. legunt:* Dei, *ſed prius magis placet, eo quod Grace legatur.* κυρίου *apud 70. & D. Paulũ Heb. 12.*

6. & ad hoc corripit] *Adiecimus:* d hoc, *ex Ms. pro quo quidã exc.* fic.

7. tam veteribus quam etiam nouis] *Deſiderantur hæc verba in Angl. & vet. excuſ. cod. apud Remboldum & Morelium, ſed alii Ms. & excuſi legunt.*

8. lauacri vitalis] *Solus Angl. cod.* ſalutaris *vide ſupra epiſt. 2.*

9. Empti enim eſtis precio magno] *Quum ſic legant Ms. & exc. prater Angl. cod. iterum adieci vocem:* precio, *præſertim quum etiam Graci, qui non legunt* magno, *habeant:* τιμῆς.

10. Glorificate & portate Deum] *Ita recte ex Ms. Manut. nam Grace eſt* θεὸν, *pro eo quod erat:* dominum. *Notatu autem digna hac lectio Cypriani & ante eum Tertul. libr. de Reſurrect. carnis, conformis Latina editioni, eo quod Grace deſideretur illud:* & portate. *Porro pro:* Glorificemus, *legunt M:* Clarificemus, *ſed prius malo. Ex iis etiam adieci particulam:* &, *paulo poſt.*

11. Dat viuendi morem] *Habent Ms.* timorem, *ſed prius placet magis, præſertim quum id habeat Cambr. in marg.*

12. ſed ipſis potius quibus ſanatus fuerat, mancipato] *Cod. Angl. ſic habet:* ſed ipſis quibus potius ſanitas fuerat mancipata, *at nec ille ſatisfacit. Locus eſt corruptus.*

13. nulla ſit venia vltra delinquere] *Quum ſub finem Epiſtolæ ad Anto. diſertis verbis impugnet errorem Nouatiani, remiſſam peccatorum tollentis in lapſis, ſane ſunt hæc verba intelligenda; alioqui enim ſibiipſi Cyprianus contradiceret. Interpretatur Manut. non poſſe fieri dixiſſe, quod difficulter fit, & non niſi poſt longam ſatisfactionem, nimirum eodem ſenſu quo interpretantur Graci locum illum Pauli ad Hebræos 6. Impoſſibile eſt eos, qui ſemel ſunt illuminati, &c. rurſus renouari ad pœnitentiam. Caute itaque legenda eſt hoc loco Eraſmi adnotatiuncula, vtpote qui illi ſanere videtur damnata ſententia: Peccatum non ſic dimitti, vt non ſit imputabile.*

14. Quia ſcriptum eſt: Qui perſeuerauerit, &c.) *Hoc adiecimus ex Afflig. cod. & vet. exc.*

15. Nunc nobis ad Virgines ſermo eſt, &c.] *Locum hunc pro exemplo temperatæ dictionis, citat D. Aug. lib. 4. de Doctrin. Chriſt. cap. 21. è quo adiecimus vocem:* plus.

16. affectione potius quam poteſtate.] *Tum ex his verbis, tum ex iis quæ ſequuntur:* non quod extremi & minimi &c. *colligere mihi recte videor, nondum Epiſcopum fuiſſe Cyprianum, quum hæc ſcriberet, ſed presbyterum duntaxat, aut ſaltem non dudum Epiſcopum. Neq; enim alioqui negaret ſibi in virgines eſſe poteſtatem, qui toties & præſertim Epiſtolis 40. 55. 65. & 69. tam magnifice ſcribit de diuina Epiſcoporum poteſtate. Elegantèr autem expreſſit exordium libri Tertull. de cult. femin.*

17. Neque enim inanis.] *Cum Grauio adiecimus illud:* enim, *ex Ms.*

18. quæ ſe Chriſto dicauerint & Deo vouerint] *Solus Afflig. cum Eraſmicis:* deuouerint, *alij vet. tam Ms. quam exc.* vouerint, *vtrouis autem modo legas, confirmatur ex hoc loco, & ſcripturis adiunctis, vti & ex epiſtola 62. voti virginitatis ſeu continentiæ antiquitas. Quod etiam agnoſcit eodem ſæculo Orig. Hom. 25. in Leuit. & 2. in Numeros. & vtroque vetuſtiores Clemens Alexandrinus Strom. li. 3. ac Tertull. lib. de velandis virginibus, lib. 1. ad vxorem, & apertiſſ. ſub finem Exhortationis ad caſtitatem. Primi quoque ſæculi Auctores id non ignorauiſſe, manifeſtum fit, tum ex D. Dionyſ. Areopag. Eccleſ. Hier. 6. c. tum ex epiſtolis D. D. Martialis Lemouicenſis ad Tholoſanos, & Ignatij ad Antiochenos. Eodem pertinet quod ſcribit Abdias de Iphigenia, à D. Matthæo conſecrata, & Philo Iudæus de ijs virginibus in Eccleſia Alexandrina à D. Marco Apoſtolo inſtituta, quas* θεραπευτίδας *vocabant. Quin & Apoſtolicis temporibus id non ignotum fuiſſe (vt omittam quod legitur Act. 21. de 4. filiabus Philippi diaconi virginibus) patet ex illo 1. Tim. 5. Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt; conſtanter ſic interpretantibus, non D. Chryſ. duntaxat, & aliis Græcis, ac D. Ambroſ. in comment eius loci, ſed & D. D. Aug. lib. 2. ad Pollent. c. 24. & alibi frequenter, Carthag. Concil. 4. can. vlt. Hieron. contra Iouin. li. 1. Epiphan. hæreſ. 48. Baſil. De vera virg. & Tert. de Monoga. vbi pulcherrime interpretatur eiuſdem loci illud: Volo iuniores viduas nubere, de ijs, quæ nondum viduitatem profeſſæ erãt. Imo tum hoc loco & epiſtola ſupradicta Cyprianus, tum dictis locis, & de cult. fœm. Tertull. de hoc voto & inſtituto interpretantur illud Matt. 19. (nec diſſentiunt alij:) Sunt Spadones, qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnum cœlorum. De ſententia D. D. Hieron. & Aug. infra latius, vbi aduersus Chriſti, ob votũ nõ ſeruatum, vocat Cyprianus, virgines Deo dicatas.*

19. qui coacti ſunt ab hominibus] *Vti ex Ms. adiecimus:* ſic, *vbi legitur:* ſic nati ſunt, *ita vx ijſdem cum Manu. & Grauio iſtad retinuimus, pro eo quod prius legebatur:* caſtrati ſunt, *Etſi enim poſterius legatur Grace, Hiero. tamen & Hilarius in comment. diſertis verbis interpretantur lectionem vulgatam:* qui facti ſunt.

20. per hanc angeli vocem] *Quidam Morelij cod.* Euangelij vocem *ſed male.*

21. & erunt duo in carne vna] *Sic Ms. & exc. hoc loco omnes, quare varie lectum puto à Cypriano, aliquando hoc pacto, aliquando:* in carnem vnam, *ſicut epiſtola 49. Nam vna eademque pagina etiam Tertul. vtrumque legit libro de vel. virg. explicat autem hic intelligenda ſcripturæ regulam, quæ in maſculo ſignificatur & femina.*

22. Si hominibus placere vellem] *Nouum eſt hoc præſertim quum Epiſtolis 62. 63. legatur conformiter Græcis & latinis exemplaribus:* Si hominibus placerem. *conſentiunt tamen cod. omnes, & hic & poſtea frequenter.*

23. continentia vero & pudicitia] *Ad verbum fere hoc ſumpſit ex Tertul. de cultu feminarum.*

24. vt nemo cum virginem videt] *Denuo ex Ms. adiecimus vocem:* vt.

25. non tantum corpore ſed etiam ſpiritu) *Ms. tum noſtri tum Morelius legunt:* corporaliter & ſpiritaliter. *ſed prius magis placet, eo quod verba Apoſtoli præmiſſa explicet.*

26. ad ſpeciem formæ ſuæ comi] *Etiam huic loco non conuenit cuiuſdam antiqui cod. Morelij lectio:* comam nutrire.

27. in iiſdem quibus renunciauerat] *pro:* iiſdem *vbique Ms. Afflit. & Cambr.* hiſdem, *quod ſemel adnotaſſe ſufficiat.*

28. verbum autem Domini manet in æternum) *Ms.* ſermo Domini.

29. in omnibus confeſſione] *vocem:* domini, *loco ſubmouimus cum Cambr. cod. ſecuti phraſin. Cypriani, de qua ſupra epiſtola ad Anton.*

30. cuius pompis & delicijs iam tunc renunciauimus] *Alludit haud dubie tum hic, tum poſtea ſæpius ad Renunciationem, quæ fit in baptiſmo de qua vide epiſt. ſupra 7.*

31. ambitio ſæculi) *Latine hodie legitur:* ſuperbia vitæ *& Grace:* ἡ ἀλοζονία τοῦ βίου, *quare aliud videtur legiſſe Cyprianus. Eodem pertinet quod legitur:* tranſibit, *præterquam in Cambr. cod. pro eo quod illic tranſit, item illud Cypriano peculiare eſt:* quomodo & Deus manet in æternum.

32. & magiſteria diuina] *Ex Afflig. & Colon. Ms. cod. denuo adiecimus vocem:* diuina.

33. Ambulandum eſt igitur] *Adiecta eſt vox:* igitur, *recens à Manut. & Morel. quam tamen non habent noſtri Ms.*

34. ad cultum atque ornatum] *Habitus fœminæ (inquit Tertul. li de habitu muliebri) duplicem ſpeciem circumfert, Cultum & Ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant. Ornatum quem immundum muliebrem conuenit dici. Ille in auro, & argento, & gemmis & veſtibus deputatur: iſte in cura capilli & cutis, & earum partium corporis quæ oculos trahunt. Alteri ambitionis crimen intenditur, alteri proſtitutionis.*

35. Quod ſi illi mulieres) *Mulieres hic accipit Cyprianus pro ſolis vxoribus, tale tamen deduit Tertul. de vel. virg. Mulieres nomen etſi nonnunquam ita in ſcripturis accipiatur, frequenter tamen pro omni fœmina generaliter accipi.*

36. & ad eccleſiaſticam diſciplinam religioſa obſeruatione moderandas] *Pulchre explicat Cyprian. loca Pauli & Petri Apoſtolorum, de moderando cultu coniugatarum, & ſimiliter Aug. epiſt. 75. ad Poſſidium, idque ea conditione tantum, vt placeant viris ſuis. Quis autem ſit exceſſus in veſtium cultu, colligi poteſt ex Aug. de doct. Chriſt. li. 3. c. 12. 13. & 14. vbi docet attendedam cauſam, & quid conueniat temporibus, locis & perſonis. Eodem pertinet quod habet Tertul. li. de cultu fœmin. Si quas (inquit) vel diuitiarum ſuarum, vel natalium vel retro dignitatum vatio compellit &c. quæ in ſequentibus fere ad verbum imitatus eſt Cyprianus.*

37. notabiliter incedas) *Etiam hoc ex Tertul. mutuatus eſt de vel virg. Vox Plinio quoque vſitata: epiſt. 5. Imitatus eſt autem hunc locum D. Hiero. ad verbum fere epiſtola ad Euſtochium de virgin. cuſtodia.*

38. ſperandi fomenta) *Hoc Manutij Ms. duo confirmant, pro eo quod erat:* peccandi. *vnus vero liber calamo exaratus, quem poſterius mihi dono dedit Ludouicus Carrion, & eruditionis & cognationis nomine mihi chariſſimus, habet:* ſuſpirandi fomenta, *multo mea ſententia rectius, præſertim quum etiam ſic legat cod. S. Pantaleonis Colo. ſupra citatus.*

39. Et qui emunt, tanquam non poſſidentes) *Interſerit Cam. co.* tanquam non ementes, & qui poſſident, *& infra quoque Cyprianus teſtim. lib. 3. ca. 11. ſed neque hodie in Græcis aut Latinis exem-*

plaribus, neque apud Tertul. hoc legitur de cultu fœmi. qui tamen pro eo quod sequitur: non vtantur, legit: non abutantur, & Græce legitur καταχρώμενοι

40. Præterit enim habitus huius mundi] Quum sic legit Tertul. magis placeret hæc Afflig. & vulg. codic. lectio, quam aliorum: figura, præsertim quum Græce sit σχῆμα nisi alibi aliud legeretur vbique apud Cyprianum,

41. Vtere, sed ad bonas artes] Mendum hic acciderat apud Manut. negligentia operarum.

42. Patrimonium tuum Deo fenera] Hoc ex Ms. Angl. Afflig. Cambr. nec dissentiunt vulgati exc. præterquam quod legant; patrimonia atque adeo non placet quod habet Manut & Cambr. in margi. patrimonio tuo Deum, Fenera autem sine o leguntMs. vti legendum iam olim adnotauit Nonius Marcellus ex Varrone & Catone. Porro: perferre, Ms. est, pro eo quod Erasmus: præferre.

43. amatoria, &c.] Ad verbum fere ex Tertul. hoc mutuatus est sub finem libri de habitu muliebri, atque adeo ex eo confirmatur vox: merum, pro eo quod quidam myrrham, leguntur.

44. Ornamentorum ac vestium insignia&lenocinia formarum] Etiam hoc ex Tertul. confirmatur de cult. fœm vbi eandem quoque scripturam ex Apocal. citat, habent Ms. quoque & vetus excus. & posteà peculiariter de fucis agit: quare non placet quod substituit Remboldus: fucorum.

45, pallio purpureo &coccineo] Non placet quod repositit Erasmus: & coccino, quum prius legant Ms. vet. exc. & Remboldus. Quidam autem cod. Morel. pallium purpureum & coccineum, non male, nam Græcus textus etiam variat.

46. execrationum & immunditiæ] Magis ad exemplar Græcum accedit hæc Manut. & Ms. quam vulgata: execrationis.

47 argento & veste corruptas] Vocem: argento adiecit Manut. desideratur tamen in nostris Ms. qui corruptas, leguntcum excu. quare non placet coniectura Erasmi: comptas, præsertim cum lib. de disciplina & bono pudicitiæ sic loquatur: vestibus aurum inexere, quasi precio est vestes corrumpere.

48. & crines & cinciunos] Græce legit Chrysost. apud Isaiam: καὶ τὰ ἐμπλόκια καὶ τοὺς κορύμβους, quod vertit Godefridus Tilmannus, decentem contexturam crinium & cincinnos. Ipse vero Chrys. κορύμβους, dicit, ornatum quendam circa caput muliebre, aut frontale, reticulum, seu, vittam. Hodie apud 70. non aliud hic legitur quam κορύμβους, quæ vox item fere significat, atque adeo huc est transferenda in illis vox: ἐμπλόκια, quæ posteà adiicitur.

49. & lunulas] Græce est μηνίσκους. Putat Chrysost. fuisse cultum in speciem lunæ semiplenæ, ad cohonestandam cervicem, Hyeron. v. bullulas dependentes in luna similitudinem.

50. & discriminalia & armillas & botronatum, & dextralia, & annulos & inaures] Sic Ms. tres legentes: dextralia, pro eo quod vulgo legitur: pecula, certe vox Græca Φέλλια, illud, non hoc significat.

51. Botronatum] autem legit etiam Tertul. de cultu fœmin. paucis locum Isaiæ citans, & diuinat Rhenanus esse redimiculum capitis capillos stringens, ita dictum, quod botri speciem referret. Ex Græco textu 70, aut Chrys. nihil certi potest colligi, vtpote qui loge aliter legat sic nempe: Καὶ τὸ κάθεμα καὶ τὸν κόσμον τὰ περισκελῆ αὐτῶν, καὶ τὴν σύνθεσιν τὸ κόσμιον τῆς δόξης καὶ τοὺς χλιδῶνας, καὶ τὰ φέλλια, καὶ τοὺς δακτυλίους. καὶ τὰ περιδέξια, καὶ τὰ νάρθια Quod è Græco sic reddit vertit Tilmanus: & mantle ad pectus demissum, ornatumque faciei earum, & compositionem totius ornamenti ac splendoris, & brachiola, & armillas, & annulos, & dextrocheria, & inaures. Vtpote quum Græce idem fere significent χλιδῶνες φέλλια, καὶ περιδέξια. Quamquam tamen Chrysost. in commen. aliquid amplius videatur legisse, atq; adeo satis accedere ad lectionem Cypriani: Armillas (inquit interpres) aureas ad decorem brachiorum circumpositas, aliud item genus brachialis, item ornamenta circa manuum iuncturas, textile illud crinibus implicandis accommodum, cultum aureum ornando capiti circumpositum. E quibus duobus postremis, alterum aut vtrumque puto esse illud ipsum quod Botronatum vocant Tertul. & Cyprian. Atque adeo diuinarim, esse eum capitis ornatum quem lingua Gallica: les bordures, vocamus, vtpote quum inueniatur plerumque botro haud absimilis Fortassis illa ex editionibus Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis interiecta sunt, nam dicit Hieron. omnia hæc diuersis modis ab illis & 70. interpretata, atque adeo hinc factum, vt in sequen. plura legant Chrys. & exemplaria Græca, quam Cyprianus.

52. & byssotorto & cocco nero] Adiecit quidem hæc tacens Manut. sed neque in Ms. aut Græcis exemplaribus, neque apud Chrysostom. horum vllum est vestigium.

53. Neque enim Dominus coccineas aut purpureas oues, &c] Hæc & sequentia ad verbum fere mutuatus est ex Tertul. lib. de cultu fœmin. & sub finem libri de hab. mulie. Verumque autem imitatus est D. Hieron. in vita B. Marcellæ.

54. Quæ omnia peccatores & apostatæ Angeli] Etiam hoc habet ex Tertul lib. de cult. fœmin. & habi. muliebr. vsque adeo vt etiam sententiam illius sequatur, quod ad c. 6. Gen attinet; qua filios Dei, qui sumpserint sibi vxores filias hominum, angelos intelligebat: in qua fuit & Lactantius & alii quidam Cypriano vetustiores. Verum eam multis argumentis reprobant D. D. Chrysost. in comment & Aug. lib. 15. de ciu. Dei cap. 23. vbi etiam auctoritatem libri Enoch qua nititur Tertul. (vtpote Apocryphi) pulchre refutat ad quem alludit etiam Chrysost. dum fabulas eam sententiam vocat.

55. Illi & oculos circumducto nigrore fucare, &c.] Quod hic nigrorem, paulopost nigrum pulluerem vocat, vti etiam Tertull. de habit. muliebr. & de cultu fœmin. fuliginem; quod autem ruborem dicit, Hieronym. ad hæc loca alludens, purpurissam & cerussam appellat, epistola ad Latam & in vita Marcellæ. Sic & Tertul. loco citato.

56. & plastica] Etsi vet. excu. ac Ms. Afflig. & Camb. legant: plasma, priorem tamen veram esse ex Teri. patet. qui lib. de cult. fœmin. immo eo ipso loco quem hic imitatur Cyprianus, sic legit, & certe etiam Camb. cod. ad marginem habebat adnotatam.

57. flauo colore] Flauus color, siue croceus, vti habet Tertul. ad capillos refertur, niger pulluis ad oculos, ruber ad genas.

58. Si quis pingendi artifex] Hunc locum tanquam grandis dictionis exemplum citat D. Aug. lib. 4. & de doctr. Christ. cap. 12. & imitatur D. Ambros. Examer. lib. 6. c. 8. vbi pro eo quod legimus: manus afferret, rectius legit meo iudicio: inferret; quomodo etiam Cambr. & Afflig. cod. & comprobatur ex eo quod præcedit: manus Deo inferunt. Castigandus vicissim est Aug. vbi legit: colorum adulterinis medicaminum fucis.

59. Itaque festa celebremus) Ad verbum transtulit quod Græce est: ἑορτάζωμεν, quomodo etiam interpres Origenis hom. in Leuit. 5.

60. capillos iam tibi flammeos auspicaris) Etiam hæc ad verbum ex Tertull. de cult. fœmin.

61. Viderint quid sibi nuptæ) Rursum hoc ex eodem Tertul. libro. Et certe nuptas hoc in genere corruptelæ & fuci non excusari, docet etiam Ambros. lib 1. de virg. loco citato à D. Augustino, & ipse Augustin. epistola 75. ad Possidium. Atqui pro eo quod præcedit: meruenda, legit vetus exc. & Afflig. ad marginem: meditanda, Illud autem: viderint, phrasis est de qua supra epistola 2. diximus.

62. Nec illa prætereo quæ dum negligentia) Solus Morel. per negligentiam. Quod autem hic prohibet virginibus, ne nuptijs intersint, similis est in multis canonibus prohibitio de omnibus clericis.

63. quod non licet dicere, obseruate) Hæc vulgo reperitur in Ms. quare magis placet quam aliorum: quod non licet dicere obseruari, siue: conuersari.

64. Voluptaria & læta) Hoc Manutij confirmat Cambron. cod. qui tamen ad marginem habet: voluntaria, pro quo pessime vulgati cod. voluntariæ & lætæ.

65. quando pudica quæ venerat, impudica discedit) Est hoc Ms cod. & Granij, vetus vero excusus non male: quando impudicitior, quæ venerat pudica, discedit, Ad quod accedunt Remboldus & Manutius, præterquam quod ille: quantum, & Manutius: quando, legat &: impudicior, sed prius maxime placet.

66. Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt) Similiter libro sequenti de Lapsis: Hoc (ait) crimini eius & malis decrat, vt ad balneas pergeret. Item paulopost: Lamentari eum putamus ex toto corde, & ex primo criminis die lauacra cum feminis quotidie celebrat? Porro balneas à balneis in hoc distingui vult Beda lib. de Orthogra. quod illæ sint publica, hæc priuata.

67. theatro sunt fœdiora] Ita cum Manut. Cambr. cod. & quidem antiqui Morelii; cæteri theatra.

68. an cum vestita est verecunda sit inter viros virginitas talis, quæ] Sic Ms. Cambr. & Afflig. cum vulgatis, præterquam quod iste non legat: virginitas, Pro quo Manutius: cum vestita es, verecunda sis inter viros talis cui, neutri male. Pro eo aut em quod est: proficit, Ms. vterque habet variam lectionem: profilit.

69. detestabiles fabulas) Affliginem. in marginem: tabulas.

70. pudor cæditur] Manuy ipsud habent Ms. Morelius cum ext. ponitur, Camb. in margin. læditur.

71. Sic se expugnator inimicus) Vulgo: expugnatus minus recte.

72. Christi adulteræ] Simile prorsus habes epistola supra 62. item apud D. D. Chrysost. epistola ad Theodor. monach. & in epistolam ad Hebr. hom. 13. Basilium de vera Virginitate. Ambros. ad Susannam ipsam c. 5. & 9. Hieron. contra Iouin. li. 1. ad Eustoch. de cust. virgin. & & ad Sabian. ac Aug. in tit. Psal. 83. ac de bono viduit c. 11. Huius prioris loco verba sunt hæc: Alius ex Dei munere maius quid vouit, statuit nec nuptias pati, qui non damnaretur, si duxisset vxorem, post votum quod Deo promisit, si duxerit, damnabitur. Quare, nisi quia retro respexit? Sic virgo quæ si nuberet non peccaret, sanctimonialis si nupserit, Christi adultera reputabitur. Posteriori vero loco: Plane (inquit) non dubitauerim dicere, lapsus & ruinas à castitate sanctiore quæ vouetur Deo, adulteriis esse peiores, &c. Hieron. autem: Virgines (inquit) quæ post consecrationem nupserint, non tam adulteræ sunt, quam incestæ Quæ loca qui expenderit, dubitare posthac non poterit, in vsu fuisse vota monastica illorum ætate. Si quem autem hæc non moueant, vtpote de solis Sanctimonialibus dicta, certe Theodorum monachum intrepans ipsis coætus Chrysost. Vxoris (inquit) laqueis implicari, adulterij crimen est admittere, &c.

73. Audite itaque virgines] Ita Ms. cum Manutio & Morelio, pro eo quod cæteri: igitur. Est autem in sequ. aut legendum cum Afflig. cod. Manut & Morel. vos docentem pariter & monentem, aut cum vulg. vobis mentem, &c.

74. sint à compedibus aureis pedes liberi) Alludit ad vincula Barbarorum, de quibus Tertul. de cult. femin: Quamquam & aurum ipsum cuidam genti ad vincula seruire referunt Gentilium litteræ. Qui Periscelium vocat quo crura exornabantur, alij Periscelides: σκελίδα enim Græci crus vocant.

75. quarum in vos pudica lauatio est] ex Ms. denuo adiecimus: in vos, fortassis legendum: inter vos.

76 quæ Deo seruis) Etiam hoc ijsdem denuo adictum est, quo modo & paulopost particula: est.

77. Vitate

77. vitate, lethales illic illecebræ) *Ita Manut. & Grauius cum Colon. cod. pro eo quod alij*: vitæ lethalis, illic.

78. Primus enim centenarius martyrum fructus est) *Sic Ms. Assig. ac Colon. vet. exc. Costerius, Grauius, More. & Manu. præterquam quod prætermiserit*: enim, *rectius quam aut vulg.* primus cum centeno *aut Cambron. cod.* primus cum centesimo. *Est enim similis alicubi Cypriani locus. Atqui longe aliter D. Hieron. contra Iouin. centesimum fructum virginibus, sexagesimum viduis, & trigesimum coniugatis attribuit Graci vero comment. Cypriani sequuntur sententiam, & trigesimum fructum viduis attribuunt.*

79. carnis & sæculi cogitatio] *Est hæc Ms. & vet. exc. cod. quare placet magis quam vulg.* contagio. *Paulopost autem, siue legas*: gratiam, *cum Ms. & vulg. exc. siue* gloriam, *cum Manutio, perinde est, habes enim easdem voces confusas etiam in epistolis Paulinis*: *Item pro*: ascensus, *legit quidam Morel. cod.* accessus, *non male.*

80. Vultis scire quo malo careat] *Quidam cod. Morel.* quod malum euadat.

81. sed Dominus vester & caput] *Adiecimus recens ex Ms. vocem*: sed.

82. qui autem habuerint dignationem] *Affling. & vet. exc. cod.* dignitatem, *sed prius magis accedit ad phrasin Cypriani.*

83. neque nubunt, neque matrimonium faciunt] *infra lib. Testim. 3. cap. 32. sic istud legit*: neque nubunt, neque nubuntur.

84. Prima sententia crescere præcepit, secunda continentiam suasit] *Similia passim reperire est apud D. D. Hieron. & Aug. notatu digna, propter eos qui etiamnum abuntur prima illa sententia*: *Crescite & multiplicamini.*

85. ad diuinum munus & patrium] *Sic primus Grauius, pro eo quod erat male.* patrimonium. *Quidam vet. cod. Morelij*: & patriam *Est autem insigne elogium Baptismi.*

86. Primus *(inquit)* homo de terræ limo] *Ter aut quater Manut. cod. e, pro*: de, *sed posterius ad phrasin Cypriani pertinet, & sic legit D. Aug. hunc locum citans ad finem vsque, dict. ca. lib. 4. de doctrina Christi.*

87. maioribus ministerium] *Cum Grauio hoc recens adiecimus ex Ms. Affling. & Colon. cod. & vet. exc. & optime quadrat.*

88. mementote tunc nostri] *Facere hunc locum pro inuocatione sanctorum post hanc vitam, supra docuimus epistola 57.*

DE LAPSIS

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

POllicitus erat frequenter Cyprianus, *vbi primum pax Ecclesiæ reddita foret, se certius quid scripturum de ratione Lapsorũ, hoc igitur libro promissis satisfacit. Et imprimis ob oculos ponit cum gaudio tam insperata Ecclesiæ pace, & confessorum cæterorumque Stantium in fide constantia, & deinde cum dolore summo Lapsorum ruinis, ac persequutionis præteritæ causis explicatis, disciplinæ nempe neglectu & peccatis fidelium*: *grauiter increpat Lapsos quod ad prima statim verba minantis inimici, idolis sacrificarint, & non potius iuxta Christi consilium cesserint. Item quod iam sacrificijs maculati, contra Euangelij legem ante expiata delicta, ante exomologesin criminis factam, vim inferrent corpori & sanguini Domini, & communicationem ac pacem à quibusdam presbyteris, siue Episcopi sententia, extorquerent. Deterritos proinde vindicta diuina Lapsorum aliquot, qui indigne communicarant (obiter interiecta mentione libellaticorum, quod à crimine non excusarentur) & animatos eorum exemplo, qui quamuis nullo sacrificij aut libelli facinore constricti, quoniam tamen hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes exomologesin faciebant, ad confessionem delicti, ad pœnitentiam publicam, ad satisfactionem plenam multis hortatur. Postremo vitari monet Nouatianos, confutans scripturis aliquot illorum hæresim. Meminerunt autem libri huius præter ipsum Cyprianum epistola 51. Pontius in vita, Eusebius eccles. hist. lib. 6. cap. 33. & posteum Niceph. & Freculphus. D. D. quoque Aug. locus infra citatis, & Fulgentius ad Thrasimundum. & vere imitatus est Tertul. librum de pœnitentia*; *quem adeo genuinum illius esse non dubito, contra quam censuerunt Erasmus & Rhenanus, nam & stilus consentit.*

PAx [1] ecce dilectissimi fratres, ecclesiæ reddita est: & quod difficile nuper incredulis, ac perfidis impossibile videbatur, ope atque vltione diuina securitas nostra reparata est. In lætitiam mentes redeunt, & [2] tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa, tranquillitas ac serenitas refulserunt. Dandæ laudes Deo, & beneficia eius ac munera cum gratiarum actione celebranda, quamuis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessauerit. Neque enim tantum inimico licere potest, vt non qui Dominum toto corde, & anima, & virtute diligimus, benedictiones eius & laudes semper & vbique cum gloria prædicemus. [3] Exoptatus votis omnium dies venit, & post longæ noctis horribilem tetramque caliginem, Domini luce radiatus mundus eluxit. Confessores præconio boni nominis claros, & virtutis ac fidei laudibus glorioſos lætis conspectibus intuemur; sanctis oculis adhærentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi cohors candida, qui persecutionis vrgentis ferociam turbulentam stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis: repugnastis fortiter sæculo, spectaculum glorioſum præbuistis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Religioſa vox Christum locuta est, in quem se semel credidisse confessa est. Illustres manus, [4] quæ non nisi diuinis operibus assueuerant, sacrificijs sacrilegis restiterunt. Sanctificata ora cœlestibus cibis, [5] post corpus & sanguinem domini, profana contagia & idolorum reliquias respuerunt. [6] Ab impio sceleratoque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiua, caput vestrum liberum mansit. [7] Frons cum signo Dei pura diaboli coronam ferre non potuit, coronæ se domini reseruauit. [8] Quam vos læto sinu excipit mater ecclesia de prælio reuertentes? Quam beat, quam gaudens portas suas aperit, vt adunatis agminibus intretis, de hoste prostrato trophæa referentes? Cum triumphantibus viris & fœminæ veniunt, quæ cum sæculo dimicantes, sexum quoque vicerunt. Veniunt & geminata militiæ suæ gloria virgines, & pueri annos suos [9] continentiæ virtutibus transeuntes. [10] Nec non & cætera Stantium multitudo vestram gloriã sequitur, proximis & pæne coniunctis laudis insignibus vestigia vestra comitatur. Eadem & in illis sinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas, inconcussis præceptorum cœlestium radicibus nixos, & Euangelicis traditionibus roboratos; [11] non præscripta exilia, non destinata tormenta, non rei familiaris damna, non corporis supplicia terruerunt. Explorandæ fidei præfiniebantur dies, sed qui sæculo renunciasse se meminit, nullum sæculi diem nouit: nec tempora terrena iam computat, qui æternitatem de Deo sperat. [12] Nemo fratres dilectissimi, nemo hanc gloriam mutilet, nemo incorruptam stantium firmitatem maligna obtrectatione debiliter: cum dies negantibus præstitutus excessit; quisquis professus intra diem non est, Christianum se esse confessus est. Primus est victoriæ titulus, gentilium manibus apprehensum Dominum confiteri. Secundus ad gloriam gradus est, [13] cauta secessione subtractum domino reseruari. Illa publica, hæc priuata confessio est. Ille iudicem sæculi vincit, hic contentus Deo suo iudice, conscientiam puram cordis integritate custodit. Illic fortitudo promptior, hic sollicitudo securior. Ille appropinquante hora sua iam maturus inuetus est, hic fortasse dilatus est: qui patrimonio derelicto iccirco secessit, quia non erat negaturus; confiteretur vtique, si fuisset & ipse detentus. [14] Has martyrum cœlestes coronas, has confessorum glorias spiritales, has stantium fratrum maximas eximiasque virtutes mœstitia vna contristat; quod auulsam nostrorum viscerum partem violentus inimicus populationis suæ strage deiecit. Quid hoc loco faciam dilectissimi fratres, fluctuans vario mentis æstu? quid aut quomodo dicam? Lacrymis magis quam verbis opus est, ad exprimendum dolorem, quo corporis nostri plaga defienda est, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda iactura est. Quis enim sic durus ac ferreus, quis sic fraternæ charitatis oblitus, qui inter suorũ multiformes ruinas, & lugubres ac multo squalore deformes reliquias cõstitut[9], siccos oculos tenere prę ualeat, nec erũpẽte statim fletu, prius gemitus suos lachrymis q̃ voce depromat? Doleo fratres, doleo vobiscũ, nec mihi ad leniẽdos dolores meos integritas ppria

[51] & sa

15 & sanitas priuata blanditur; quando plus pastor in gre
gis sui vulnere vulneretur. Cum singulis pectus meum
copulo, mœroris & funeris pondera luctuosa participo.
Cum plangentibus plango : cum deflentibus defleo :
cum iacentibus iacere me credo. Iaculis illis grassantis
inimici, mea simul membra percussa sunt, sæuientes gla-
dij per mea viscera transierunt. Immunis & liber à per-
secutionis incursu fuisse non potest animus. In prostra-
tis fratribus & me prostrauit affectus. Habenda tamen
est, fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem
debet & sensum persecutionis infestæ tenebrosa caligo
cæcasse, vt nihil remanserit lucis & luminis, vnde diuina
præcepta perspici possint. Si cladis causa cognoscitur,
& medela vulneris inuenitur. Dominus probari fami-
liam suam voluit, 16 & quia traditam nobis diuinitus di-
sciplinam pax longa corruperat, iacentem fidem & pę-
ne dixerim dormientem, censura cœlestis erexit : cum-
que nos peccatis nostris 17 amplius pati meremur, cle-
mentissimus dominus sic cuncta moderatus est, vt hoc
omne quod gestum est, exploratio potius quam perse-
cutio videretur. 18 Studebant augendo patrimonio sin-
guli; & obliti quid credentes, aut sub Apostolis ante fe-
cissent, aut semper facere deberent, insatiabili cupidi-
tatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non
in sacerdotibus religio deuota 19 non in ministris fides
integra, non in operibus misericordia, non in moribus
disciplina. 20 Corrupta barba in viris, in fœminis forma
fucata. adulterati post Dei manus oculi, capilli menda-
cio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidæ
fraudes, circumueniendis fratribus subdolę voluntates
21 Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij, pro-
stituere gentilibus membra Christi: non iurare tantum
temere, sed adhuc etiam peierare : præpositos superbo
tumore contemnere, venenata sibi ore maledicere, o-
diis pertinacibus inuicem dissidere: 22 episcopi plurimi,
quos & hortamento esse oportet cæteris & exemplo,
diuina procuratione contempta, procuratores rerum
sæcularium fieri, 23 derelicta cathedra, plebe deserta,
per alienas prouincias oberrantes, negotiationis quæ-
stuosæ nundinas aucupari. Esurientibus in Ecclesia
fratribus 24 non subuenire, habere argentum largiter
velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, vsuris multi-
plicantibus fenus augere. Quid non perpeti tales pro
peccatis eiusmodi meremur? cum iam pridem præmo-
Psalm.88. nuerit ac dixerit censura diuina: 25 *Si derelinquerint legem*
meam, & in iudicijs meis non ambulauerint: si iustificationes meas
profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in
virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Prænuncia-
ta sunt ista nobis & ante prædicta : sed nos datæ legis
& obseruationis immemores, id egimus per nostra
peccata; vt 26 dum domini mandata contempsimus,
ad correctionem delicti & probationem fidei 27 reme-
diis seuerioribus veniremus. Nec saltem sero conuer-
si ad domini timorem sumus, vt hanc correptionem
nostram, probationemque diuinam patienter & for-
titer subiiremus. 28 Ad prima statim verba minantis i-
nimici maximus fratrum numerus fidem suam prodi-
dit, nec prostratus est persecutionis impetu, sed vo-
luntario lapsu se ipse prostrauit. Quid oro inauditum,
quid nouum venerat, vt velut incognitis, atque ino-
pinatis rebus exortis, 29 Christi sacramentum teme-
ritate præcipiti solueretur? Nonne hæc & prophetæ
ante & Apostoli postmodum nunciauerunt? Nonne
iustorum pressuras & gentilium semper iniurias pleni
sancto Spiritu prædicauerunt? Nonne fidem nostram
semper armans, & Dei seruos cœlesti voce corrobo-
rans dicit scriptura diuina: *Dominum Deum tuum adorabis*
& illi SOLI seruies? Nonne iram diuinæ indignationis o-
stendens, & pœnæ metum prænonens, denuo dicit:
Esa.2. *Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo,*
& humiliatus est vir, & non laxabo illis? Et iterum Deus
loquitur dicens : *Sacrificans dijs eradicabitur* 30 *nisi Domino*
Exod.22. *soli.* In Euangelio quoque postmodum Dominus in verbis
doctor, consummator in factis; docens quid fieret,
& faciens quodcunque docuisset; quicquid nunc
geritur & geretur, nonne ante prænonuit? Nonne &
negantibus æterna supplicia, & salutaria confitentibus
præmia ante constituit? Exciderunt quibusdam, prò
nefas, omnia, & de memoria recesserunt. Non expe-
ctauerunt saltem; vt interrogati negarent, vt thus ac-
cenderent apprehensi. Ante aciem multi victi, sine con
gressione prostrati; nec hoc sibi reliquerunt, vt sacrifi-
care idolis viderentur inuiti. 31 Vltrò ad forum currere,
ad mortem sponte properare; quasi hoc olim cuperent,
quasi amplecterentur occasionem datam, quam sem-
per optassent. 32 Quid illi, qui à magistratibus vespera
vrgente dilati sunt? quod ne eorum differretur interi-
tus, etiam rogauerunt? Quam vim potest talis obten-
dere, qua crimen suum purget; cum vim magis ipse fe-
cerit vt periret? Nonne quando ad Capitolium sponte
ventum est, quando vltro ad obsequium diri facinoris
accessum est, labauit gressus, caligauit aspectus, tremue-
runt viscera, brachia conciderunt: 33 Nonne sensus ob-
stupuit, lingua hæsit, sermo defecit? Stare illic potuit
Dei seruus, & loqui & renunciare Christo; qui iam dia-
bolo renunciarat & sæculo. Nonne ara illa, 34 quo mo-
riturus accessit, rogus illi fuit? Nonne diaboli altare,
quod fœtore tetro fumare ac redolere conspexerat,
velut funus & bustum vitæ suæ horrere ac fugere debe-
bat? Quid hostiam tecum miser, 35 quid victimam sup-
plicaturus imponis? ipse ad aras hostia; victima ipse ve-
nisti. Immolasti illic salutem tuam, spem tuam, fidem
tuam 36 funestis illis ignibus concremasti. Ac multis
proprius interitus satis non fuit : hortamentis mutuis
in exitium suum populus impulsus est : mors inuicem
lethali poculo propinata est. 37 Ac ne quid deesset ad
criminis cumulum; infantes quoque parentum ma-
nibus 38 vel impositi, vel attracti, amiserunt paruuli, quod
in primo statim natiuitatis exordio fuerant consecuti.
Nonne illi cum iudicij dies venerit, dicent : Nos nihil
fecimus, nec derelicto cibo & poculo domini, ad pro-
fana contagia sponte properauimus : perdidit nos alie-
na perfidia, parentes sensimus parricidas. Illi nobis
Ecclesiam matrem, illi patrem Deum negauerunt; vt
dum parui & improuidi, & tanti facinoris ignari, per
alios ad consortium criminum iungimur, 39 aliena frau-
de caperemur? 40 Nec est, prò dolor, iusta aliqua & gra-
uis causa, quæ tantum facinus excuset : relinquenda e-
rat patria, & patrimonij faciendi iactura. Cui enim na-
scenti atque morienti non relinquenda quandoque
patria, & patrimonij sui faciendi iactura est? Vt Chri-
stus non relinquatur, salutis ac sedis æternæ iactura ti-
meatur. Clamat ecce per prophetam Spiritus sanctus:
Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. 41 *Esa.52.*
Exite de medio eius, 42 *separamini qui fertis vasa domini:* & qui
vasa sunt Domini ac templum Dei, ne immundum
tangere, & feralibus cibis pollui, violarique cogantur,
non exeunt de medio; nec recedunt? Alibi quoque
vox auditur è cœlo, præmonens, quid Dei seruos facere
conueniat & dicens: *Exi de ea populus meus, ne particeps sis*
delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius. Qui exit & cedit, *Apoc.18.*
delicti particeps non fit. 43 Plagis verò & ipse perstrin-
gitur, qui socius criminis inuenitur. Et ideo dominus
in persecutione secedere & fugere mandauit, atque
vtid fieret, & docuit & fecit. Nam cum corona de Dei
dignatione descendat, nec possit accipi, nisi fuerit hora
sumendi; quisquis in Christo manens interim cedit,
non fidem denegat, sed tempus expectat. Qui autem
cum non secederet, cecidit; negaturus remansit. Dissi-
mulanda fratres veritas non est, nec vulneris nostri ma-
teria & causa reticenda. 44 Decepit multos patrimonij
sui amor cæcus, nec ad recedendum parati aut expediti
esse potuerunt, quos facultates suæ velut compedes
ligauerunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, illæ ca-
tenæ; quibus & virtus retardata est, & fides pressa, &
mens vincta, & anima præclusa; vt serpenti terram se-
cundum Dei sententiam deuoranti, præda & cibus fie-
rent, 45 qui terrestribus cupiditatibus inhærerent. Et
iccirco dominus bonorum magister, & præmonens
& consulens in futurum : *Si vis*, inquit, *perfectus esse, vade,* *Matth.19.*

vade, vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlis, & veni, sequere me. Si hoc diuites facerent, per diuitias suas non perirent; thesaurum in cœlo reponentes, hostem nunc & expugnatorem domesticũ non haberent: esset in cœlo cor, & animus, & sensus, si thesaurus esset in cœlo. Nec vinci à sæculo posset, qui, vnde vinceretur, in sæculo non haberet: [46] sequeretur dominum solutus & liber, vt Apostoli & sub Apostolis multi; & nonnulli sæpe fecerunt, qui & rebus suis & parentibus derelictis, individuis Christo nexibus adhæserunt. Sequi autem Christum quo modo possunt, qui patrimonij vinculo detinentur? Aut quo modo cœlum petunt, & ad sublimia & alta conscendunt, qui terrenis cupiditatibus degrauantur? Possidere se credunt, qui potius possidentur; census sui serui, nec ad pecuniam suam Domini, sed magis pecuniæ mancipati. Hoc tempus, hos homines Apostolus denotat dicens: *Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam,* [47] *& desideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes *naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.* Dominus autem quibus nos præmiis ad contemptum rei familiaris inuitat? parua hæc & exigua huius temporis damna, [48] quibus mercedibus pensat? *Nemo est, inquit, qui reliquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei;* [49] *& non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.* Quibus cognitis, & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantum timenda non est eiusmodi, sed & optanda iactura, ipso denuo Domino prædicante & monente: [50] *Beati eritis cum *persecuti vos fuerint, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro vt nequam, propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate: ecce enim merces vestra multa est in cœlis.* Sed tormenta postmodum ventura erant, & cruciatus graues reluctantibus imminebant. Quæri de tormentis potest, qui per tormenta superatus est: excusationem doloris obtendere, qui victus est in dolore: potest rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & sacramenti mei memor, deuotionis ac fidei arma suscepi: sed me in congressione pugnantem cruciamenta varia & supplicia longa vicerunt. Stetit mens stabilis, & fides fortis, & cum torquentibus pœnis immobilis diu anima luctata est: sed cum durissimi iudicis recrudescente sæuitia iam fatigatum, [51] iam lassum corpus, nunc flagella scinderent, nunc contunderent fustes, [52] nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet, nũc flamma torreret, caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerum cessit, nec animus, sed corpus in dolore defecit. Potest cito proficere ad veniam causa talis: potest eiusmodi [53] excusatio esse miserabilis. [54] Sic sic Casto & Æmilio aliquando Dominus ignouit: sic in prima congressione deuictos, victores in secundo prælio reddidit, vt fortiores ignibus fierent, qui ignibus ante cessissent; & vnde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lachrymarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus sanguis, & pro lachrymis [55] cruor semiustulatis visceribus defluebat. Nunc vero quæ vulnera ostendere victi possunt? quas plagas hiantium viscerum? quæ tormenta membrorũ, vbi non fides congressa cecidit, sed congressionem perfidia præuenit? Nec excusat oppressum necessitas criminis, vbi crimen est voluntatis. [56] Nec hoc ideo dico, vt fratrum causas onerem, sed vt magis fratres ad precem satisfactionis instigem. Nam cum scriptum sit: *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant:* Qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, peccandi fomitem subministrat: nec comprimit delicta ille, sed nutrit. At qui consiliis fortioribus redarguit simul atque instruit fratrem, promouet ad salutem. *Quos diligo, inquit Dominus, redarguo & castigo.* Sic oportet & Dei sacerdotem non obsequijs decipientibus fallere, sed remedijs salutaribus prouidere. Imperitus est medicus, qui tumentes vulnerum sinus manu parcente contrectat, & in altis recessibus viscerum virus inclusum dum seruat, exaggerat. Aperiendum vulnus est & secandum [57], & putraminibus amputatis, medela fortiore curandum. Vociferetur & clamet licet, & conqueratur æger impatiens per dolorem, gratias aget postmodum cum senserit sanitatem. [58] Emersit enim, fratres dilectissimi, nouum genus cladis; & quasi parum persecutionis procella sæuierit, accessit ad cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens, & blanda pernicies. Contra Euangelij vigorem, contra domini ac Dei legem temeritate quorundam laxatur incautis communicatio: irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. [59] Non quærunt sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinam. Pœnitentia [60] de pectoribus excussa est, grauissimi extremique delicti memoria sublata est. Operiuntur morientium vulnera: & plaga lethalis altis & profundis visceribus infixa, dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris reuertentes, ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc pœne ructantes, [61] exhalantibus etiam nunc scelus suum faucibus, & contagia funesta redolentibus, Domini corpus inuadunt; quando occurrat scriptura diuina, & clamet & dicat: [62] *Omnis mundus manducabit carnem, & anima quæcunque manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est; peribit anima illa de populo suo.* [63] Apostolus item testatur & dicit: *Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum.* Idem contumacibus & peruicacibus comminatur & denunciat dicens: [64] *Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis domini.* Spretis his omnibus atque contemptis, vis infertur corpori eius & sanguini: & plus modo in Dominum manibus, atque ore delinquunt, quam cum Dominum negauerunt. Ante expiata delicta, ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis domini & minantis; pacem putant esse, quam quidam verbis fallacibus venditant. Non est pax illa, sed bellum: nec Ecclesiæ iungitur, qui ab Euangelio separatur. Quid iniuriam beneficium vocant? quid impietatem vocabulo pietatis appellant? quid eis qui flere iugiter & rogare Dominum suum debent, intercepta pœnitentiæ lamentatione, communicare se simulãt? Hoc sunt eiusmodi lapsis? quod grando frugibus; quod turbidum sidus arboribus; quod armentis pestilens vastitas, quod nauigiis sæua tempestas. Solatium æternæ spei adimunt, arborem à radice subuertunt; sermone morbido ad lethale contagium serpunt; nauem scopulis, ne in portum perueniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista, sed tollit; nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia, & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur; [65] vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat, vt delicti memoria euanescat, vt comprimatur pectorũ gemitus, statuatur fletus oculorum; nec Dominũ grauiter offensum longa & plena pœnitentia deprecetur; cum scriptum sit: *Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam.* Nemo se fallat, nemo se decipiat: solus dominus misereri potest. Veniam peccatis, quæ in ipsum commissa sunt, solus potest ille largiri, qui peccata nostra portauit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest maior: nec remittere aut donare indulgentia sua seruus potest, quod in Dominum delicto grauiore commissum est; ne adhuc lapso & hoc accedat ad crimẽ, si nesciat esse prædictum: *Maledictus homo qui spem habet in homine* Dominus orandus est, Dominus nostra satisfactione placandus est, qui negantem negare se dixit, qui omne iudicium de patre solus accepit. [66] Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum merita; & opera iustorum:

1.Tim.6. * erauerunt.

Matt. 10.

Luc.6. * odio vos habuerint.

Esa.3.

Apoc.3.

Leu.22.

1.Cor.10.

Ibid.11.

Apoc.2.

Hier.17.

rum : sed cum iudicij dies venerit, cum post occasum sæculi huius & mundi, ante tribunal Christi populus eius adstiterit. [67] Cæterum si quis prępropera festinatione temerarius remissionem peccatorum dare se cunctis putat posse, aut audet Domini præcepta rescindere; non tantum nihil prodest, sed & obest lapsis. Prouocasse est iram, non seruasse sententiam: nec misericordiam prius Dei deprecandam putare, sed contempto domino [68] de sua facultate præsumere. Sub ara Dei animæ occisorum martyrum clamant magna
Apoc.6. voce dicentes: *Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his, qui in terris inhabitant?* & requiescere ac patientiam tenere adhuc iubentur: & quemquam posse aliquis existimat remittendis passim donandisque peccatis dignum fieri contra iudicem velle, aut prius quam vindicetur, ipse alios posse defendere? Mandant aliquid Martyres fieri? si iusta, si licita, [69] si non contra ipsum Dominum; à Dei sacerdote facienda sunt obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio. Mandant aliquid Martyres fieri? [70] Sed si scripta non sint in Domini lege quæ mandant; ante est vt sciamus illos de Deo impetrasse quod postulant; tunc facere quod mandant. Neque enim statim videri potest de diuina maiestate concessum, quod fuerit humana pollicitatione promissum. Nam & Moyses pro peccatis populi petit, nec tamen peccatibus veniam, cum petisset,
Exod.32. accepit: *Precor* ait, *Domine, deliquit populus hic delictum grande.* [71] *& fecerunt sibi deos aureos, & nunc si dimittis eis delictum dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysem:* [72] *Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo.* Ille amicus Dei, ille facie ad faciem locutus sæpe cum Domino, quod petijt impetrare non potuit, nec Dei indignantis offensam sua deprecatione placauit. Hieremiam Deus laudat & prędicat dicens: *Priusquam te formarem in vtero, noui te: & prius quam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te:* & eidem pro peccatis populi deprecanti frequentius &
Hier.1. oranti: *Noli,* [73] ait Dominus, *orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore in quo inuocabunt me in tempore afflictionis suę.* Quid vero
ibidem 7. iustius Noë, qui cum repleta esset terra peccatis, solus
Gen.6. inuentus est iustus in terris? Quid glorioſius Daniele?
Dan.3.14. Quid illo [74] ad facienda martyria in fidei firmitate robustius? in Dei dignatione felicius? qui totiens & cum confligeret, vicit, & cum vinceret, superuixit?
Iob.1. Quid Iob in operibus promptius, in tentationibus fortius, in dolore patientius, in timore submissius, in fide verius? Nec his tamen, si rogarent, concessurum se deus dixit. [75] Cum propheta Ezechiel pro delicto populi deprecaretur: *Terra,* inquit, *quæcunque peccauerit mihi vt delinquat delictum; extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis & immittam in eam famem, & auferam ab ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noë, & Daniel, & Iob,* [76] *non liberabunt filios neque filias, sed ipsi soli saluierunt.* Adeo non omne quod petitur in præiudicio petentis, sed in dantis arbitrio est. Nec quidquam sibi vsurpat & vendicat humana sententia, nisi annuat & censura diuina. In
Luc.12. Euangelio Dominus loquitur dicens: [77] *Qui confessus me fuerit coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem me negauerit, & ego negabo eum.* Si negantem non negat, nec confitentem confitetur. Non potest euangelium in parte consistere, & in parte nutare. Aut vtrumque oportet valeant, aut vtrumque vim veritatis amittat. Si negantes rei criminis non erunt, nec confitentes præmium virtutis accipient. Porro si fides quæ vicerit, coronatur, necesse est, vt victa perfidia puniatur. Ita martyres aut nihil possunt, si Euangelium solui potest: aut, si Euangelium non potest solui, contra Euangelium facere non possunt, qui de Euangelio martyres fiunt. Nemo, fratres dilectissimi, nemo infamet Martyrum dignitatem, nemo eorum glorias destruat & coronas. Manet incorruptæ fidei robur incolume; nec dicere aliquid aut facere contra Christum potest, cuius & spes, & fides, & virtus, & gloria omnis in Christo est. Vt ab episcopis contra mandatum Dei fiat, auctores esse non possunt, qui ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam maior Deo, aut diuina bonitate clementior, qui aut infectum velit quod passus est Deus fieri: aut quasi illi minus potestatis ad protegandam Ecclesiam suam fuerit, auxilio nos suo putet posse seruari? [78] nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt, aut non permittente illo omnia ista euenerunt; cum doceat indociles, & admoneat immemores scriptura diuina,
Psal.42. quæ loquitur dicens: *Quis dedit in direptionem Iacob, & Israël his qui prædabantur illum? nonne Deus cui peccauerunt; & nolebant in vijs eius ambulare, neque audire legem eius?* [79] *Et superduxit super eos iram animationis suæ.* Et alibi
Ibid.59. testatur ac dicit: *Numquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra* [80] *auertit faciem à vobis ne misereatur.* Delicta potius nostra reputemus, actus nostros & [81] animi secreta reuoluentes, conscientiæ merita ponderemus. Redeat in cor nostrum, non ambulasse nos in vijs Domini, & abiecisse legem Dei; præcepta eius, & monita salutaria numquam seruare voluisse. Quid de eo boni sentias? Quem timorem fuisse apud eum, quam fidem credas; quem corrigere nec metus potuit, quem persecutio ipsa non reformauit? Alta & erecta ceruix, nec quia cecidit, inflexa est. Tumens animus & superbus, nec quia victus est, fractus est. Iacens stantibus, & integris vulneratus minatur: [82] & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegus irascitur. [83] Atque ô tuam nimiam furiosę dementiam. Irascaris ei, qui abs te auertere iram Dei nititur: ei minaris, qui pro te Domini misericordiam deprecatur, qui vulnus tuum sentit, quod ipse non sentis, qui pro te lacrymas fundit, quas forsitan ipse non fundis. Oneras adhuc crimen & cumulas: & cum sis ipse implacabilis ad antistites & sacerdotes Dei, putas circa te Dominum posse placari? Accipe potius & admitte quæ loquimur: Quid surdę aures salutaria præcepta non audiunt, quę monemus? Quid cæci oculi pœnitentiæ iter non vident, quod ostendimus? [84] Quid perculsa & alienata mens remedia vitalia non percipit, quæ de scripturis cœlestibus & discimus, & docemus? Aut si incredulis quibusdam minor fides est futurorum; vel præsentibus terreantur. [85] Ecce eorum qui negauerunt quæ supplicia conspicimus? quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic esse sine pœna possunt, quamuis necdum dies venerit pœnæ. Plectuntur interim quidam, quo cæteri corrigantur. Exempla sunt omnium, tormenta paucorum. Vnus ex his, qui sponte capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negauit, obmutuit. Pœna inde cœpit, vnde cœpit, & crimen; vt nec rogare iam posset, qui verba ad precandam misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini eius & malis deerat, vt & ad balneas statim pergeret, quæ lauacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immunda correpta cecidit, laniauit dentibus linguam, qua fuerat vel pasta impie, vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex extitit, nec diu superesse postmodum potuit; doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. Præsente ac teste meipso, accipite quid euenerit. [86] Parentes forte fugientes, dum trepidi minus sibi consulunt, sub nutricis alimento paruulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum, quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem, panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit, quam nec intelligere prius potuit, nec arcere. Ignoratione igitur obreptum est, vt

sacri-

sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens, nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu [87] cœpit fluctuabunda iactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis, conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur.[88] Vbi vero solemnibus adimpletis, calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, [89] & accipientibus cæteris, locus eius aduenit; faciem suam paruula instinctu diuinæ maiestatis auertere, os labijs obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, & reluctanti licet, de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato Eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus, de pollutis visceribus erupit; tanta est potestas Domini, tanta maiestas. Secreta tenebrarum sub eius luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem, [90] quæ ad eloquendum alienum circa se crimen necdum habuit ætatem. At vero ea, quæ ætate prouecta, & in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis latenter obrepsit, non cibum, sed gladium sibi sumens, & velut quædam venena lethalia [91] inter fauces & pectus sanguinem admittens, angi & anima exæstuante concludi postmodum cœpit. Et pressuram non iam persecutionis, sed delicti sui passa, palpitans & tremens concidit. Impunitum diu non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen; quæ fefellerat hominem, Deum sensit vltorem. [92] Et cum quædam arcam suam, in qua domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire; igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere. [93] Et alius qui & ipse maculatus, sacrificio à sacerdote celebrato, partem cum cæteris ausus est latenter accipere; sanctum domini edere, & contrectare non potuit; cinerem ferre se apertis manibus inuenit. Documento vnius ostensum est, dominum recedere, cum negatur; nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando [94] gratia salutaris in cinerem, sanctitate fugiente mutetur. Quam multi quotidie pœnitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur; quam multi vsque ad insaniam mentis excordes, dementiæ furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cum per orbis multiformes ruinas tam delictorum pœna sit varia, quam delinquentium multitudo numerosa. Vnusquisque consideret, non quid alius passus sit; sed quid pati & ipse mereatur. Nec euasisse se credat, si eum interim pœna distulerit; cum timere plus debeat, quem sibi dicit iudicis censura seruauit. [95] Nec sibi quo minus agant pœnitentiam, blandiantur, qui etsi nefandis sacrificijs manus non contaminauerunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis, contestatio est Christiani, quod fuerat, abnuentis, fecisse se dixit, quicquid alius faciendo commisit. Cumque scriptum sit: *Non potestis duobus dominis seruire*, seruiuit sæculari domino, obtemperauit eius edicto: [96] magis obaudiuit humano imperio, quam Deo. Viderit an minore vel dedecore, vel crimine apud homines publicauerit quod admisit. Deum tamen iudicem subterfugere & vitare non poterit, cum dicat Spiritus sanctus in Psalmis: *Quod est imperfectum meum, viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur.* Et iterum: *Homo videt in facie, Deus autem in corde.* Ipse quoque Dominus præmoneat & præstruat dicens: *Et scient omnes Ecclesiæ, quia ego sum scrutator renis & cordis.* Perspicit ille abdita; & secreta atque occulta considerat. Nec Dei oculos potest aliquis euadere dicentis: *Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego eum non videbo? Nonne cœlum & terram ego impleo?* Videt ille corda & pectora singulorum, & iudicaturus est non tantum de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris, omnium mentes voluntatesque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur.[97] Denique quantis nullo sacrificij, aut libelli facinore constricti,[98] quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes,[99] exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam paruis licet & modicis vulneribus exquirunt; scientes scriptum esse: *Deus non deridetur.* Gal. 6. Derideri & circumueniri Deus non potest, nec astutia aliqua fallente deludi. [100] Plus immo delinquit, qui secundum hominem Deum cogitans, euadere se pœnam criminis credit, si non palam crimen admisit. Christus in præceptis suis dicit: *Qui confusus me fuerit, confundetur eum filius hominis.* Marc. 8. Et Christianum se putat, qui Christianus esse confunditur, aut veretur? Quo modo potest esse cum Christo, qui ad Christum pertinere aut erubescit, aut metuit? Minus plane peccauerit non videndo idola, nec sub oculis circumstantis atque insultantis populi sanctitatem fidei profanando, non polluendo manus suas funestis sacrificijs, nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo proficit, vt sit minor culpa, non vt innocens conscientia. Facilius potest ad veniam criminis peruenire, non est tamen immunis à crimine. Nec cesset in agenda pœnitentia, atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videtur, in neglecta satisfactione cumuletur. [101] Confiteantur singuli, quæso vos fratres dilectissimi, delictum suum, dum adhuc, qui deliquit, in sæculo est, dum admitti confessio eius potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud dominum grata est. Conuertamur ad dominum mente tota, & pœnitentiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemur. Illi se anima prosternat, illi mœstitia satisfaciat; illi spes omnis incumbat. Rogare qualiter debeamus dicit ipse: *Reuertimini, inquit, ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio, & fletu, & planctu, & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra.* Ioel 2. Ad Dominum toto corde redeamus. Iram & offensam eius, ieiunijs, fletibus, planctibus, sicut admonet ipse, placemus. Lamentari cum putamus ex toto corde, ieiunijs, fletibus, planctibus Dominum deprecari; qui ex primo criminis die, [102] lauacra quotidie celebrat? qui epulis affluentibus pastus, & sagina largiore distentus, cruditates suas postridie [103] ructat; nec cibos & potus suos cum pauperum necessitate communicat? Qui hilaris ac lætus incedit, quo modo mortem suam deflet? Cumque scriptum sit: *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ*; barbam vellit, & faciem suam comit? Et placere nunc cuiquam studet, qui Deo displicet? An illa ingemiscit & plangit, cui vacat cultum pretiosæ vestis induere, nec indumentum Christi, quod perdidit, cogitare? accipere pretiosa ornamenta, & monilia elaborata, nec diuini & cœlestis ornatus damna deflere? Tu licet indumenta peregrina & vestes sericas induas, nuda es. Auro te licet & margaritis gemmisque condecores, sine Christi decore deformis es. Et quæ capillos tuos inficis, vel nunc in doloribus desine. Et quæ [104] nigri pulueris ductu oculorum liniamenta depingis, vel nunc lacrymis oculos tuos ablue. Si quem de tuis charis mortalitatis exitu perdidisses, ingem sceres dolenter & fleres: facie inculta, veste mutata, neglecto capillo, vultu nubilo, ore deiecto, indicia mœroris ostenderes. Animam tuam misera perdidisti, spiritaliter mortua superuiuere hic tibi, & ipsa ambulans [105] funus tuum portare cœpisti; & non acriter plangis, non iugiter ingemiscis? Non te vel pudore criminis, vel continuatione lamentationis abscondis? Ecce peiora adhuc peccandi vulnera, ecce maiora delicta; peccasse, nec satisfacere, deliquisse, nec delicta deflere. Ananias, Azarias; Misahel, illustres ac nobiles pueri, quo minus exomologesin Deo facerent, nec inter flammas & camini exæstuantis incendia quieuerunt. Bene sibi licet conscij, & Dominum fidei ac timoris obsequio sæpe prometiti, humilitatem tamen tenere, & Domino satisfacere, nec inter ipsa gloriosa virtutum suarum martyria desiterunt. Loquitur scriptura diuina: *Stans*, inquit,

Matth. 6.
Psalm. 138.
1. Reg. 16.
Apoc. 2.
Hier. 13.
Leuit. 19.

Dan. 3. *Azarias precatus est, & aperuit os suum*, & exomologesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. Daniel quoque post fidei atque innocentiæ suæ multiplicem gratiam, post dignationem Domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, ieiuniis adhuc promereri Deum nititur, in sacco & in cinere volutatur, exomologesin faciens dolenter & dicens: *Domine Deus magnus & fortis, & metuendus,* [106] *qui seruas testamentum tuum & miserationes eis qui te diligunt & conseruant imperia tua, peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus ac deseruimus præcepta tua, & iudicia tua, non audiuimus verba puerorum tuorum Prophetarum, quæ locuti sunt in nomine tuo, super reges nostros & omnes gentes, & super omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio.* Hæc mites, hæc simplices, hæc innocentes in promerenda Dei maiestate fecerunt & nunc satisfacere, & dominum rogare detrectant, qui dominum negauerunt? Quæso vos fratres, acquiescite salubribus remedijs, consilijs obedite melioribus; cum lachrymis nostris vestras lachrymas iungite, cum nostro gemitu vestros gemitus copulate. Rogamus vos, vt pro vobis Deum rogare possimus; preces ipsas ad vos prius vertimus; quibus Deum pro vobis vt misereatur, oramus. Agite pœnitentiam plenam, dolentis ac lamentantis animi probate mœstitiam. Nec vos quorundam moueat aut error improuidus, aut stupor vanus, qui cum teneantur in tam grandi crimine, percussi sunt animi cæcitate, vt nec intelligant delicta, nec plangant. Indignantis Dei maior hæc plaga est, sicut scriptum est: *Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis.* Et iterum: *Dilectum veritatis non receperunt, vt salui fierent, ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia.* Iniuste sibi placentes, & transpunctæ mentis alienatione dementes, Domini præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt. Ante admissum facinus improuidi, post facinus obstinati, nec prius stabiles, nec postmodum supplices: quando debuerant stare, iacuerunt; quando iacere & prosternere se Deo debent, stare se opinantur. Pacem sibi vltro nemine dante sumpserunt; falsa pollicitatione seducti, & apostatis ac perfidis iuncti, errorem pro veritate suscipiunt. Communicationem non communicantium ratam ducunt; hominibus contra Deum credunt, qui contra homines Deo non crediderunt. Eiusmodi homines quantum potestis effugite, pernicioſis contactibus adhærentes salubri cautione vitate. *Sermo eorum sicut cancer serpit*, colloquium velut contagium transilit, noxia & venenata persuasio persecutione ipsa peius interficit. [107] Illic sola superest pœnitentia, quæ satisfaciat. Qui autem pœnitentiam criminis tollunt, satisfactionis viam claudunt: ita fit, vt dum temeritate quorundam vel promittitur salus falsa, vel creditur, spes veræ salutis adimatur. Vos vero fratres dilectissimi, quorum timor in Deum pronus est, & in ruina licet animus constitutus, mali sui memor est; pœnitentes ac dolentes peccata vestra perspicite, grauissimum conscientiæ crimen agnoscite, ad intelligentiam delicti vestri oculos cordis aperite, nec desperantes misericordiam Domini, nec tamen iam veniam vindicantes. Deus quantum patris pietate, indulgens semper & bonus est, tantum iudicis maiestate metuendus est. Quam magna deliquimus, tam graviter defleamus. Alto vulneri diligens & longa medicina non desit: pœnitentia crimine minor non sit. Putas ne tu, Dominum cito posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimonium præponere maluisti, cuius templum sacrilega contagione violasti? Putas, facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? Orare oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lachrymosis lamentationibus occupare, [108] stratos solo adhærere cineri in cilicio & sordibus volutari: post indumentum Christi perditum, [109] nullum hic iam velle vestitum: post diboli cibum malle ieiunium: iustis operibus incumbere, quibus peccata purgantur: eleemosynis frequenter insistere, quibus à morte animæ liberentur. Quod aduersarius auferebat, Christus accipiat; nec teneriiam nec amari patrimonium debet, quo quis & deceptus & victus est. Pro hoste vitanda res, pro latrone fugienda, pro gladio [110] metuenda possidentibus & vendenda. Ad hoc tantum profuerit quod remansit, vt inde crimen & culpa redimatur. [111] Incunctanter & largiter fiat operatio: census omnis in medelam vulneris erogetur: opibus & facultatibus nostris qui de nobis iudicaturus est. Dominus feneretur. Sic sub Apostolis fides viguit, sic primus credentium populus Christi mandata seruauit, prompti erant, largi erant. distribuendum per Apostolos totum dabant, & non talia delicta redimebant. Si precem toto corde quis faciat, si veris pœnitentiæ lamentationibus & lachrymis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Dominum iustis & continuis operibus inflectat; misereri talium potest, qui & misericordiam suam protulit dicens: [112] *Cum conuersus ingemueris, tunc saluus eris, & scies vbi fueris.* Et iterum: *Nolo mortem morientis, dicit Dominus, quantum vt reuertatur & viuat.* Et Ioel propheta pietatem Domini, domino ipso monente, declarat: *Reuertimini, inquit, ad dominum Deum vestrum; quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ misericordiæ, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas.* Potest ille indulgentiam dare, sententiam suam potest ille deflectere. Pœnitenti, operanti, roganti potest clementer ignoscere, potest in acceptum referre, quidquid pro talibus & petierint martyres, & fecerint sacerdotes: vel si quis plus eum suis satisfactionibus monuerit, si eius iram, si indignantis offensam iusta deprecatione placauerit; dat ille & arma rursum, quibus victus armetur; reparat & corroborat vires, quibus [113] fides instaurata vegetetur. Repetet certamen suum miles, iterabit aciem, prouocabit hostem, & quidem factus ad prælium fortior per dolorem. Qui sic Deo satisfecerit, qui pœnitentia facti sui, qui pudore delicti, plus & virtutis & fide de ipso lapsus sui dolore conceperit: ex auditus & adiutus à DOMINO, quam contristauerat nuper, lætam faciet Ecclesiam; nec iam solam DEI veniam merebitur, sed coronam.

Exech. 18. & 33.

Ioel 2.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de Lapsis.

1. Pax eccę dilectissimi fratres Ecclesiæ reddita est] *Pax illa intelligenda est, qua contigit post interfectum Imperat. Decium, initio Imperij Galli, qua tamen haud diu perdurauit. Nam cum regnum eius floreret initio, & cuncta ei ex animi sententia succederent, postea (inquit Dionys. Alexand. apud Eusebium initio lib. 7.) in eundem offensionis lapidem impegit, & sanctos viros, qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant, persecutus, & prosperitatem suam pariter fugauit & pacem.*

2. tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa] *pro:* pressuræ, *legit vetus excu. & Ms. Colon.* pressa, *sed prius habent Ms. Cambron. & Affligin. cod. E quibus recens adiecimus illud:* & caligine.

3. Exoptatus votis omnium] *Sic etiam Ms. cum Manutio, Graw & Morelio, pro eo quod erat:* omnibus. *Atqui pro:* tetramque, *habet variam lectionem Cambron.* trucemque.

4. quæ non nisi diuinis operibus assueuerant] *Irrepserat mendum operarum negligentia in Manut. edit.* assueuerant, *& in alios quosdam impressos, teste Morel.*

5. post corpus & sanguinem domini] *Quater hoc libro similia verba reperire est, adnotanda diligenter contra Sacramentarios.*

6. Ab impio sceleratoque velamine] *Vittam intelligit, quæ sacrificantium capiti imponebatur, vnde Vittata sacerdos apud Lucanum lib. 1. & Virg. Aeneid 3. Redimitus tempora vittis.*

7. frons cum Dei signo pura diaboli coronam ferre non potuit] *De signo crucis fronti impresso supra diximus epistola ad Thibarit. Coronam autem diaboli illam intelligit, qua (teste Tertul. de corona milit.) ipsæ fores, ipsa hostia & ara, ipsi ministri & sacerdotes idolorum coronabantur; qua item coronati, vota dijs nuncupabant, his aut similibus verbis:*
Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus esse futurum. Quales autem fuerint illæ, quibusue ex floribus aut fruticibus structæ, quibusue dijs peculiares quaque & dicatæ, item de innumeris corona-

rum

rum generibus; tam late tractat dicto libro Tertul. ex lib. cuiusdam Claudij Saturnini, vt Gellium & Plinium longe hac in materia superarit, quare ne prolixiores simus, illuc lectorem remittimus.

8. Quam vos læto sinu excipit] *Manutij hanc & excu. vulg. lectionem confirmat Cambronen. cod. pro qua Morel. & Coste.* Quam vos lætos in sinum suum. *Assig. vero & Cambr. in marg.* lætos in sinu suo. *Prima maxime arridet.*

9. continentiæ virtutibus] *Cum Grauio adiecimus ex Ms. & vet. exc. vocem*: continentiæ.

10. Nec non & cætera Stantium multitudo] *Veram hanc esse lectionem Manutij & Morelij, patet ex epistola 14. & eo quod paulopost sequitur*: Stantium firmitatem, *& rursum*: Stantium fratrum, *& sic legit etiam Cambronen. cod. Quare corrupte legitur & in Assig. & in alijs exc. cod.* circumstantium; *neque etiam placet, vt pro*: cætera, *substituatur cum Grauio*: tota.

11. non præscripta exsilia, non destinata tormenta] *Sic epistola 2. supra præscriptas tabulas dixit Pro*: destinata, *autem legit Cambronen. in marg.* designata. *Ex eodem paulopost adieci*: non, *pro eo quod erat*: &.

12. Nemo fratres dilectissimi] *Recte addita est à Manut. vox*: dilectissimi, *tum hic tum sæpe posthea, eo quod sit Phrasis Cypriani.*

13. cauta secessione] *Latius paulopost agit hac de re.*

14. His martyrum cœlestes coronas, has confessorum glorias] *Rursum hic distinguit inter martyres & confessores.*

15. & sanitas priuata] *Affert Morel. variam lectionem*: sanctitas, *sed non placet*: vti nec paulopost quod legit Grauius: infesta & illecebrosa, *pro eo quod alij*: infestæ tenebrosa.

16. disciplinam pax longa corruperat] *Hic de ea pace loquitur, quæ fuit totis annis 14. durante Fabiani pontificatu, vel quod magis probatur per 38. annos à Seuero vsque ad Decium, iuxta Seuerum Sulpitium, vtpote qui eam persequutionem, quæ sub Maximiano fuit, non numeret inter reliquas, eo quod non nullarum duntaxat ecclesiarum clerum persequutus sit*: quod confirmat epistola supra 75. Firmilianus, dicens locatem fuisse duntaxat. *Et in Africanon fuisse, vel ex eo confirmatur, quod primus martyr inter episcopos Carthaginiensis fuerit Cyprianus.*

17. amplius pati meremur] *Recens adiecimus vocem*: pati, *ex Ms. Irrepserat autem in vulg. excus. mendum illud*: meremur, *ex cod. Remboldi.*

18. Studebant augendo patrimonio singuli, &c.] *Locum hunc lib. 2. contra Crescen. Grammat. c. 15. & libris de Baptismo contra Donatist. frequenter citat D. Augustin. ad comprobandum, nos non communicare peccatis aliorum, etiamsi cum eis in sacramentorum communione maneamus.*

19. non in ministris] *Hanc lectionem ex Ms. & veter. excu. denuo restituimus*: *pro eo quod substituerat Remboldus*: ministeriis.

20. corrupta barba in viris] *Barbæ studium in viris ita paucis describit Tertull. lib. de cult. fœmin. Proprias præstigias formæ & hic sexus agnouit, barbam acrius radere, interuellere, circumdare capillum, dissonare, etiam colorare caniciem, primam quamque subducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere, cæteram pulueris cuiusdam asperitudine lenigare. Eodem pertinet quod infra dicit Cyprianus*: Cumque scriptum sit: *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ, barbam vellit, & faciem comit. Porro de forma fucata fœminarum, plus satis libro præcedenti.*

21. Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij] *Alludit haud dubie ad verba illa 1. Cor. Nolite iugum ducere cum infidelibus, quippe qui ea ad hoc institutum citet infra lib. 3. Testim. c. 62. & citans hunc locum D. Aug. lib. 1. de adult. coniug. c. 25. etsi ipse nondum sententiam firmasset, dicit Cyprianum non dubitasse, quin illicita forent matrimonia contracta cum infidelibus, Idipsum habet Tertullian. disertis verbis lib. 2. ad Vxor. & de Monog. & D. Hieron lib. 1. contra Iouin. In eadem sententia fuit Ambros. epistola 70 ad Vigil. de Abrah. patriarch. lib. 2 c. 9. & lib. 8. in illud Luc. 8*: Omnis qui dimittit vxorem, *&c. Chrysost. item & Theophil. in c. 7 epistolæ 1. ad Corinth. Non solum autem illicita, sed & irritam olim fuisse in lege Moysi, patet 1. Esdr. cap. 9. & 10. Quare recte etiam ab ecclesia postmodum declarata sunt irrita, qualis canon est inter cæteros de Iudæis Concil. Aurelian. 3. can. 13. vocant hoc impedimentum Scholastici, cultus disparitatem.*

22. Episcopi plurimi] *Episcopos nunc dicit, quos paulo prius præpositos, more suo.*

23. derelicta cathedra] *Facit hic locus pro necessaria residentia episcoporum.*

24. non subuenite] *Hoc adiecimus ex Cambron. cod. nunc primum, quia pro eo ipso variam habet lectionem*: nihil tribuere. *Pro eo autem quod præcedit*: nundinas aucupari, *Grau. & Coste.* nundinis occupati, *sed prius habent Ms. & paulopost pro*: censura diuina, *quidam teste Morelio*: scriptura, *sed non placet.*

25. Si dereliquerint legem meam] *Adiecit Grauius*: filij eius, *sed quod neque hic habent Ms. neque supra epist. 8. exc.*

26. dum domini mandata contemnimus] *Hoc ita castigauimus ex Assig. & vet. exc. cod. pro eo quod cæteri non recte*: contemnimus.

27. remediis seuerioribus veniremus] *Habent quidem Manut. elegantiorem lectionem*: vreremur, *sed vt priorem genuinam existimem, facit concordia exempl. Ms. nostrorum cum alijs exc.*

28. Ad prima statim verba minantis inimici] *De Negatoribus istis late Dionysius Alexand. epistola ad Fabium Antiochen. apud Eusebium eccle. hist. lib. 6.*

29. Christi sacramentum temeritate præcipiti soluererur] *Alludit ad Sacramentum militare. Baptismi sacramentum illi comparans, ob impressum characterem.*

30. nisi domino soli] *Vera hanc esse Manutij lectionem, conuincunt cod. Ms. & epistola supra 53. & 64. quare corrupte legunt alij*: Deo soli.

31. Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare] *Elegantur quidem ponuntur infinitiui hi pro præteritis, sed hactenus præterquam epistola 11. non memini me vidisse apud Cyprian. similem phrasin, & Assig. cod. legit.* : cucurrere, *ac*: properauere. *quomodo & Cosserius ac Colon. cod.*

32. Quid illi qui à magistratibus, &c. quod] *Significantior est hæc Ms. lectio, quam exc.* quos illic à magistratibus, &c. quos. *Capitolium autem accipit pro aris deorum, vti & infra hoc eodem libro & supra epistola 1v.*

33. Nonne sensus obstupuit] *Restituimus*: Nonne, *ex vet. exc. pro eo quod substituerat Remboldus*: non, *Atqui* obstupuit, *solus legit Manut. pro eo quod Camb. cum alijs exc.*: obstupuit. *suspicor secutum illum inscriptiones veteres, vel inde quod Ms. Assig. & Cambr. ad marg. legant*: obstupuit.

34 quo moriturus accessit] *Non male Assig. & Camb. in marg.* o raturus.

35. quid victimam supplicaturus imponis] *Quum in Ms. & quibusdam exemplaribus Grauij non reperiatur*: immolaturus vel, *subscior ex margine id irrepsisse in textum.*

36. functis illis ignibus] *Ms. legunt*: illic *neutrum dissimulat.*

37. Ac ne quid deesset] *Locum hunc Cypriani sic excusat D. Augustin. epistola 23. ad Bonifacium, vt dicat amisisse paruulos quod acceperant, quantum attinet ad parentum scelus, a quibus amittere coacti sunt; amissse (inquam) non insciis, sed in mente & voluntate parentum.*

38. vel impositi vel attracti, amiserunt paruuli] *Lectionem hanc Ms. & vet. exc. cod. confirmat. D. Aug. & certe primus Remboldus aliam distinctionem edidit.*

39. aliena fraude caperemur] *Etiam hoc ex eodem confirmatur, pro eo quod aly*: moreremur.

40. Nec est, pro dolor iusta & grauis causa] *Quod paucis attigit epistola XV. latius hic, secedendum nempe in persequutione, ex scripturis prosequitur. Quod eo magis inculcasse videtur, ob Tertull. sententiam contrariam lib. de fuga in persequu. Vsque adeo autem hanc sententiam probauit Cyprianus, vt in confessione sua (quam habes in Actu passionis eius, & apud D. Aug. contra Gaudentij epistolam li. 1.) Disciplinam ecclesiasticam, seu scripturam sanctam prohibere dicat, nequis vltro se offerat.*

41. Exite de medio eius] *Ms. quidam legunt*: eorum, *sed prius Græce legitur, & magis accedit ad id quod præcedit*: immundum nolite tangere.

42. Separamini qui fertis vasa Domini] *Hæc ex contrario Ms. cod. lectio genuina est, quum 70. legant*: ἀφορισθῆτε, *& certe etiam vet. exc. sic legit, quare non placet Remboldi & aliorum lectio*: mundamini. *Ex ijsdem paulopost recens adiecimus*: &.

43. Plagis vero & ipse perstringitur] *Etiam hoc recte Ms. & Grauius, quum explicet quod præmisit ex Apoc.* & ne perstringaris plagis eius, *pro quo tamen variam lectionem habet Cambronen. ad marginem* præstringaris & præstringetur, *quomodo & infra legitur lib. Testimo. 3. c. 34. Alii non recte*: constringitur.

44. Decepit multos patrimonij sui amor] *Similiter loco citato Dionysius Alexand. Hi erant de quibus prædixerat dominus, quoniam pecunias habentes difficile saluabuntur.*

45. qui terrestribus cupiditatibus inhærerent] *Adiecimus cum Grauio vocem*: cupiditatibus, *ex Ms. item ex ijsdem recens id quod sequitur*: & consulens.

46. sequeretur Dominum vt Apostoli & sub Apostolis multi.] *Locus insignis de paupertate voluntaria, sed quia à pluribus tractatus est, ad alios huius sæculi scriptores lectorem remittimus.*

47. & desideria multa & nociua] *Sic Ms. pro eo quod ext.* nocentia, *Cambron. etiam cod. pro*: multa, *legit*: inutilia. *Ego legendum puto*: multa inutilia, *nam vtrumque hodie & Græce & Latine legitur. Malim autem legi cum hodiernis exemplaribus*: errauerunt à fide, *quam*: naufragauerunt, *quod habent Manut. & Morel. cum Grauio, nisi infra sapius posterius hoc legeretur. Certe Græca vox* ἀπεπλανήθησαν, *significat aberrare, & 1. Tim. 1. vbi illud vertit interpres, alia est vox Græca.*

48. quibus mercedibus pensat] *Assig. cod. Grauius & Cosserius*: repensat.

49. & non recipiat sepries tantum] *Supra epistola 56. sic legebant Ms. & vet. exc. hic vero etiam Camb. & exc. plærique cum Morel. sed Assigin. & vet. exc. cum Grauio & Manut.* centies. *Posterius hoc exprimit vox Græca* ἑκατονταπλασίονα, *& accedit quod est apud Matt.* centuplum. *Verum postea vbique illud legunt. Ms. & Colonienses quoque codex sic habebat quanquam postea sublitutum sit in eo centies.*

50. Beati eritis cum persecuti vos fuerint) *Miror, hanc huius loci lectionem confirmatam Ms. cod. Atque adeo malim legi sicut supra dicta Ep. 56.* cum odio vos habuerint, *cum Grauio & Cost. præsertim quum Græce legatur apud Lucam* μισήσωσιν.

51. iam lassum corpus) *Prius hoc adieci ex Camb. cod.*

52. nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet) *Varia hic tormentorum genera enumerat, flagella, fustes, equuleum, vngulam & flammam & libro contra Demetr. & libro de patient. præterea bestias adijcit, & truces & gladium, de quibus omnibus in Apologetico Tertull. & lib. ad Martyres. Prudentius alicubi etiam vncorum meminit.*

Quorum cætera satis nota sunt. Equuleum accipit Cicero libro 5. Tuscul. quæst. pro tormenti genere in formam equi, in quem conijciebantur rei. Verum ex eo quod Prudentius dicat, Euisserandum corpus equuleo eminus pendere, & hic Cyprianus: equuleus extenderet: *videtur aliud quodpiam fuisse instrumentum, in quo rei extenderentur, & extensi deinde propenderent. Vngulam vero ferramentum fuisse mucronatum, quo fudatim corpora laniabantur & fodiebantur, siue ferreum pectinem, manifestum fit ex illo Prudentij in Romano Martyre.*

Scindunt utrinque milites teterrimi
Mucrone hiulco pensilis latus viri,
Sulcant per artus longa tractim vulnera,
Obliqua rectis, recta transuersis secant.

53. excusatio esse miserabilis] *Proprie accipit hanc vocem, pro miseratione digno.*

54. Sic hic] *Lectio vet. exc. ista magis placet, quam vulgata*: Sic hic, *neque enim visitata est magnopere Cypriano vox*: hic, *Ms. non aliud habent quam*: Sic. *Casti vero & Aemelij Martyrum, quorum hic diei eius verbo meminit, festum celebratur apud Bedam & Vsuardum in Mart. 22. Iun.*

55. cruor semiustulatis visceribus defluebat] *Morel.* semiusti lateris viscera defluebant, *sed non placet, præsertim quum vox*: semiustulatus, *etiam Ciceroni nota sit Orat. pro Milone.*

56. Nec hoc ideo dico] *Veram hanc esse lectionem patet ex mendo vet. exc. & Remboldi cod.* ex eo, *omisit enim vocem*: ex, *Erasmus, huic loco non conuenientem. Et certe*: ideo, *legit Aflig. cod. & Morel. pro quo Camb.* ego, *non male.*

57. & putraminibus amputatis] *Quum sic legat Cambron. cod. & ad id quam proxime accedant vet. exc. & Remboldus, legentes huic loco alicqui non satis conuenienter*:) putaminibus; *conijcio genuinam Cypriani lectionem esse*: putraminibus; *præsertim quum epistola lv. adnotarit Morelius quosdam etiam codices legere*: putramina, *& sic ibi legant Affligin. codic. & alij Ms. quatuor. Accipitur autem pro*: putredinibus, *quomodo legit Affligimen. cod & excusi cæteri.*

58. emersit enim] *De hoc genere cladis habes Tom. 1. Epistolas* 10. 11. 12. *& alias sequentes aliquot.*

59. Non quærunt sanitatis patientiam] *Ita Cambr. cod. Manutius, Remboldus, & Erasmici omnes, Aflig. vero Colon. vet. excu. Morelius & Grauius ad marginem*: pœnitentiam. *Quam varietatem semel adnotasse sufficiat.*

60. de pectoribus excussa est] *Maxime placet hæc Affliginien. cod. & Manut. lectio, pro eo quod vulgo. legitur*: de peccatoribus; *nam prius legunt etiã Cambr. & vet. exc. præterquam quod legant*: excluſa est.

61. exhalantibus etiam nunc] *Elegantior est lectio excusorum*: etiamnum, *sed quum illud habeant excus. Remboldus & Ms. videtur genuinum magis; præsertim quum alibi etiam eadem phrasi vtatur.*

62. Omnis mundus manducabit carnem] *Grauius legit*: Omnis immundus manducans carnem. *Locum vero hunc non reperi apud* 70 *nisi forte Leuitici* 22.

63. Apostolus item testatur & dicit] *Tum hoc tum quod paulopost legunt Ms.* comminatur & denunciat, *magis placet, quam quod antea legebatur*: testetur & dicat, *ac*: comminetur & denunciet, *alioqui enim nimis longum erit hyperbaton.*

64. Quicunque ederit panem aut biberit calicem] *Prorsus eodem modo citant scripturam hanc, Epistola supra x. & xi. Cyprianus, & lxxv. Firmilianus, Ambros. & Græci in comment. & Aug. tract. in Ioan. 62. qua lectio notatu digna, contra eos qui necessitatem vrgent communionis sub vtraque specie. Deinde aduertenda venit huius scripturæ loci expositio tum hic tum locis citatis, de præmittenda exomologesi ante Eucharistiam: quomodo interpretatur & D. August. Epistol. 119. ad Ianuarium & Ambr. in comment. nec dissentiunt Græci Chrysost. Theophil. Oecum & præsertim Theodoretus in comment. quum probationem illam cuius meminit Apostolus, interpretatur de discussione conscientiæ, an pura sit. Certe etiam Dionys. Areop. Eccles. Hierar. c. 3. ante Eucharistiæ sumptionem requirit expiationem ab extremis animi visionibus.*

65. vt lamentatio conquiesat, vt dolor sileat &c.] *Frequentissime occurrunt similes loci Epistolis de lapsis apud Cyprianum, & libro de pœnitentia ac alibi apud Tertullianum, vt satis mirari nequeam eos, qui omnem contritionem, omnem satisfactionem sublatam volunt, præsertim quum illud Ioannis Baptistæ Matth. 3. facite fructus dignos pœnitentiæ, veteres omnes de satisfactione interpretentur. & scripturæ veteris testimenti, pœnitentiæ exemplis similibus tam referta sint, vt superfluum sit pluribus agere. Omitto publicas pœnitentias olim vsitatissimas, quæ nihil aliud quam satisfactiones erant pro peccatis. Porro*: euanescat, *legunt Ms. nostri, non*: vanescat, *quod soli habent Manut. & Morel. Paulopost vocem*: le, *interiecimus ex Camb. vbi legitur*: nemo se decipiat.

66. Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum merita] *Elegans locus pro meritis operum, atque adeo aduersus illos, qui martyria pœnas duntaxat peccatorum esse volunt, non etiam merita quæ aliis prodesse queant. Porro de libellis Martyrum supra latius epistolis de lapsis.*

67. Cæterum si quis præpropera festinatione] *Alludit ad Epistolam Luciani Confessorum vniuersorum nomine, quam habes num. xvij. Habet autem variam lectionem Aflig. cod.* præpostera, *sed non placet.*

68. de sua facultate] *Hoc ex cambr. cod. restitui pro eo quod erat*: facilitate, *ex vtroque autem Ms. reposuimus*: dignum fieri, *pro eo quod erat*: bonum fieri. *minus apte.*

69. si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda sunt: obtemperantis] *Inter varias huius loci lectiones, hæc veteris excu. cod facillima est, quam in cæteris excusis obscurauit Remboldus, interiecta*: si, *particula, dum legit*: si obtemperantis, *neque vero eam eo loco habent aut Ms. aut Manut. aut Grauius. Ms. autem legunt*: si non contra ipsum Deum & Dei sacerdotem facienda sint, obtemperantis. *Manut.*. si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda sit. *Grauius*: si non contra ipsum Deum ac Dei sacerdotem, sit obtemperantis. *Gratianus rursum dist. 50. cap. Si quis, (demas particulam*: si) *optime legit*: si non contra ipsum Dominum ac Dei sacerdotes sunt, facienda sunt, obtemperantis,

70. Sed si scripta non sint] *Ex Cambr. cod. legimus*: sint, *pro eo quod erat*: sunt, *& paulopost ex vtroq; Ms. vet. exc. & Remboldo*: petiit, *pro eo quod erat*: petit, *vtrumque etiam legit recte Gratianus.*

71. & fecerunt sibi deos aureos] *Hoc ante me adiecerunt Costerius & Morel & consentiunt Ms. cod. præterquam quod præterea adijciant*: & argenteos. *Verum quum neque apud* 70. *neque apud D. Hieron. id hodie legatur, omisimus, præsertim quum nec D. Aug. legat qu.* 147. *super Exod. Legitur quidem infra Testim. l. 1. c. 1. sed ad Fortun. c. 4. rursum non habetur.*

72. Si quis deliquit ante me] *Habent quidem Ms.* deliquerit, *sed prius hodie Græce legitur apud* 70.

73. ait dominus] *Adiecimus recens*: dominus, *ex Cambr. cod. vti & paulopost vocem*: illo, *ex Aflig. vbi recte legitur*: Quid illo.

74. ad facienda martyria] *Neque enim placet lectio Grauij ad marg.* mysteria, *eo quod similis prorsus sit locus epistola ad Lucium.*

75. Cum propheta Ezechiel] *Ms. cod. vetustiores tum hic, tum vbique legunt*: Iezechiel, *non modo in Cypriano sed in aliis auctoribus, & nominatim in comment. Ms. Hrabani. Quæ certe lectio probatur magis, eo quod & Hebraice appellatur* יחזקאל *& Græce apud.* 70. Ιεζεκιὴλ, *nolui tamẽ temere immutare vulgatissimam illam lectionem qua vtrique legitur.* Ezechiel. *Atqui semel id adnotasse sufficiat. Similis est error apud Typographos, qui vbique*: Esaias, *legunt non* Isaias.

76. non liberabunt filios neque filias] *Hæc verba neque apud* 70 *neque apud D. Hieron leguntur. Adiecimus autem quod sequitur*: sed *ex Camb. cod.*

77. Qui confessus me fuerit] *Vide Epistolas* 10. *&* 37. *de varia huius loci lectione, certe prius illud hic legunt Ms. & exc. omnes.*

78. nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt] *Particulam*: si, *Cypriani phrasi apissimam, ex Ms. adiecimus cum Morelio. Ex Aflig. vero cod. cum Grauio & Coster. legimus*: euenerunt, *pro eo quod erat*: venerunt.

79. Et superduxit super eos iram animationis suæ] *Ita quidem Aflig. cum excusis plerisque, sed vet. excu.* comminationis, *legit Cambron. in textu*: animaduersionis, *in marg.* in dignationis. *Vtraque magis accedit ad id quod Græce est* θυμοῦ ἀυτου, *pro quo Hier. & in* 70. *versione*: furoris sui. *Verum Cypriano peculiaris est vox*: animatio, *pro animi vehementia, id enim proprie vox Græca significat, & eodem modo scripturam hanc citat De oratione Dominica.*

80. auertit faciem à vobis] *Ms. addunt*: suam, *sed non habent id* 70.

81. animi secreta reuoluentes] *Ita ex Aflig. cod. cum Grauio, pro eo quod erat*: voluentes.

82. & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat] *Bis ter ve supra, & rursum infra hoc eodem libro, ac de bon. patient. & supra Epistola ad Thibaritanos, satis superq; indicat suo tempore fuisse id obseruatum, vt in manus traderetur corpus Domini. Idipsum eadem ætate indicat Cornelius in sæpe citata Epistola ad Fabium Antiochenum de Nouatiano, qui communicantes per ea, qua tenebant in manibus, iurare cogit, sed ad Cornelium non reddituros. Dionysquoque Alexand. Epistola ad Xistum Pontific. apud Euseb. & Niceph. Eodem pertinet illud Clement. Alexand. 1 Stromatum*: Permittitur vnicuique, Eucharistiæ diuinæ partem sumere, *& quæ mox adferemus ex veteribus de Eucharistia domum deportari solita. Eandem consuetudinem indicant, Ambrosius oratione sua ad Theodos. imperat. quum prohiberet illum à templi ingressu, quam habes apud Theodoretum & Hieronymi Epistola ad Theophilum contra Ioan. Hieros. Immo diu postea adhuc perdurasse, constat. ex can. 2. Rothomag. concilii, quo cauetur, vt non nisi in os immittatur à sacerdote, quemadmodum obseruatur hodie. Similis consuetudo, qua laicis & pueris nonnunquam dabatur deferenda Eucharistia ad infirmos, quam colligere est ex historia Serapionis apud Euseb. ex dionys. Alexand. reuocata est à concil. Remensi can. 2. quemadmodum citatur ab Iuone in Decret. & à Gratiano de consecrat. dist. 2. c. peruenit.*

83. Atque ô tuam nimiam] *Aflig. cod. & Grau. in marg. legunt*: ob, *sed prius magis placet tum ob Emphasin maiorem, tum quod similis sit phrasis Epistola lv.*

84. Quid percussa & alienata mens] *Manut. legit*, percussa, *Gambro. cod. & Grau. ad marg.* præclusa, *sed primam malo.*

85. ecce eorum qui negauerunt] *Miracula quæ hic adfert de indigne sumentibus Eucharistiam, mire confirmant veritatem corporis & sanguinis Domini in Eucharistia, cuiusmodi plura reperire est apud Ioan. Garetium in suis classibus.*

86. Parentes forte fugientes, dum trepidi minus sibi consulunt] *Vocem*, sibi, *ex coniectura Cauchij, adiecimus, pro eo quod legebat Grauius*: sui, *in cæteris vtrumque desideratur. forte legendum*: suis.

87. cœpit fluctuabunda iactari, & velut] *Voces*: cœpit, *ac*: &, *recens quoque adiecimus ex Ms.*

88. Vbi vero sol omnibus adimpletis calicẽ diaconus) *De hoc officio Diaconi supra latius Epistola ad Rogatianũ Episcopũ. Colligitur autẽ tã hinc, tũ ex Liturgiis Græcorũ, non nisi solemnibus adimpletis, calicem administrari solere, deinde in solemnib. Missis præsentes olim cõmunicasse. De priuatis aũt Missis, an in iis semper communicatũ sit, an etiã priuata quadã fuerint, erat hic diceudi locus: sed ne hic sim prolixior, statui, Deo fauente, Assertioni de communione sub altera specie, tractatulum de Missis priuatis aliquando subiicere.*

89. & accipientibus cæteris locus eius aduenit) *Tractat*

locum

locum hunc D. Aug. Epistola 23. ad Bonifac. Haud obscure autem hic, quomodo & supra, indicatur vetus Ecclesiæ consuetudo Communionis parvulorum, qualem etiam indicare videtur Dion. Areopag. sub finem Eccles. Hierarch. & sua adhuc ætate D. Aug. Epistola 107. ad Vitalem. Quandoquidem autem apud alios auctores rarissima fiat illius mentio, suspicor neque vniuersalem fuisse, neque post D. Augustin. diu illam perdurasse.

90. quæ ad eloquendum] *Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod cæteri:* loquendum.

91. inter fauces & pectus sanguinem admittens] *Ex eodem addita vox:* sanguinem, *ex vtroque vero Ms. restituimus:* inter *pro eo quod erat:* intrà, *eo quod sequatur:* concludi postmodum cœpit, *pro quo quod habet Manut.* concuti, *minus placet, vult enim hoc auctor, suffocatam puellam, inter fauces & pectus hærente sanguine Dominico.*

92. Et cum quædam arcam suam, in qua Domini sanctum fuit] *En hic aliam denuo veteris Ecclesiæ consuetudinem, qua liberum erat vnicuique corpus Domini aut in Ecclesia consumere, aut domum asportare. Cuius meminit etiam auctor infra Tom. 3. de Spectac. in hac verba,* dimissus, & adhuc gerens secum vt assolet Eucharistiam. *De ea etiam Tertull. sub finem libri de Oratione disertis verbis, & lib. 2. ad vxorem in verbis illis. Nesciet maritus quod secreto ante omnem cibum gustes. Eodem pertinet quod supra adduxi ex Clem. Alex. item illud D. Hieron. Apolog. ad Pammachium pro lib. contra Iouin. Quare non ingrediuntur Ecclesias &c. ac quod de Satyro fratre scribit Ambrosius. Et perdurauit ea ad Concilium vsque Cæsaraugustanum, cuius can. 3. anathematizatur, si quis Eucharistiæ gratiam acceptam in Ecclesia non consumpserit.*

93. Et quidam alius & ipse maculatus sacrificio, &c.] *Clarior est hæc vulgata & Ms. lectio quam Manut.* Et alius qui & ipse maculatus de sacrificio, &c. *Afflig. cod. legit:* sacrificium sacerdote celebrante. *Sed quandoquidem non solet administrari laicis Eucharistia, nisi sacrificio iam celebrato, prius magis placet.*

94. gratia salutaris] *Hac appellatione sententia confirmatur illorum qui Eucharistiam bonam gratiam interpretantur, quomodo D. Hieron. alicubi gratiositatem & gratiam.*

95. Nec sibi quo minus, &c.] *Eadem prorsus fere ad verbum videre est supra epistola xxxi. Cleri Romani ad Cyprian. & Cypriani ad Antonianum, vbi quid Libellatici & libelli, abunde diximus.*

96. magis obaudiuit humano imperio] *Obaudire pro obedire, phrasis est Cyprianica, ita & illud:* viderit.

97. Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt] *Hanc lectionem ex vet. exc. & Ms. denuo restituimus, pro eo quod reposuerat Remboldus* maiore & meliore.

98. quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, &c.] *Hinc vel maxime patet, Confessionem secretorum peccatorum apud sacerdotes, non nouitiam, sed iam olim vsitatam esse. Eandem disertis verbis agnoscit Tertull. lib. de pœnitentia, vbi descripta exomologesi, qua domino delictum nostrum confitemur, deinde inter actus exomologesis enumerasset, Presbyteris aduolui, & aris Dei adgeniculari: Plerosque tamen (inquit) hoc opus, vt publicationem sui, aut suffugere, aut de die in diem differre præsumo, pudoris magis memores, quam salutis; velut illi qui in partibus verecundioribus corporibus contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, & ita cum erubescentia sua pereunt. Simili vtuntur comparatione in hac materia D. D. Hieron. in ca. 10. Ecclesiastis Basilius in reg. Monach. c. 98. Pacianus parænesi ad pœnitentiam ac ad Simpronianum contra Nouatia. & Orig. hom. 2. in Psalm. 37. Immo huius confessionis necessitatem docent Hieronym. loco citato. Basil. quæst. compe. explicat. 288. & fusius explic. 26. Cyrillus lib. 3. in Leuit. cap. 5. & Orig. lib. 8. in Leuit. Agnoscunt eandem D. D. August. lib. de vtilit. pœnit. siue hom. 50. (eadem enim sunt, & August. esse constat tum ex Indicule Possidij, tum ex Bedæ collectaneis) & Tract. in Ioan. 11. Theodoret. de Audianis hæreticis, Leo Pontifex Epistola 57. & 58. Altius longe licet eandem petere ex Dionys. Areopag. Epistola 8. ad Demophilum, & vt omittam Clement Rom. Epistola 1. ex epistola Iac. vlt. c. & Act. Apost. cap. 19. vel D. Basil. interprete regulæ Monach. cap. 21. & Anastasio Antiocheno ante annum 700. q. Theolog. c. 7. & vero conuincere id videntur verba D. Luce* τῶν πεπιστευκότων *quæ locum cogunt intelligi de ijs, qui iam ante crediderant, vti recte adnotauit Reuerendiss. Ruremundensis in in sua Panoplia. Hac paulo latius ob adnotationes Rhenani in Tertull. lib. de pœnitentia, & Erasm. in D. Hieron. qui contendunt, confessionem priuatam, suam originem sumpsisse ex publica, atque adeo recentiorem ætate D. D. Hierony. & Aug. quum potius publica pœnitentia priuatam confessionem conuinctam habuerit: Vtpote quum ex Origene constet loco supradicto in Psal. 37 sacerdotis fuisse iudicare, num publicanda peccata & publica pœnitentia imponenda fuerit, nec ne. Nec est quod sibi adblandiantur illi de facto Noctarij, quum id potius secretorum peccatorum confessionem comprobet, & non aliud quam Presbyterum pœnitentialem ille officio suo mouerit, vti amplissime deducit Dn. Ioan. Hasselius, detectis impostoris Musculi in translatione historiæ Socratis. Neque quicquam etiam pro illis facere Chryso. patet, tum ex ho. 20. 29. 39. in Gen. hom. 10. in Mat. & l. 2. de sacerdotio c. 2. & 7. ac. 3. ca. 5. tum ex scripto eiusdem de Confessione, quod vidisse se scribit in Biblioth. Reg. Theol. doctiss. Marianus Victorius Rheatinus l. suo eiusdem argumenti. D. Basilij quoque sententiam ex locis supra citatis collegere est ipsis plane aduersum, quantumuis pro se nescio quem locum citet Rhenanus. Ambr. quoque quam à cæteris non dissentiat, docet lib. 1. de pœnit. cap. 7. & lib. 2. ca. 1. & 7.*

99. exomologesin conscientiæ faciunt] ἐξομολόγησις *proprie confessionem significat, at* ἐξομολογεῖν *quod est, ingenue loqui, hinc Plutarchus in Pericle:* ἐξομολόγησις ἀσθενείας *id est confessio infirmitatis. Eadē significatione dixit D. Lucas Act. 19* ἐξομολογούμενοι ἀπαγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν. *Et Basilius dicta quæst. 288.* ἐξομολόγεσθαι τὰ ἁμαρτήματα. *Sic Graci plerique, dū confessionis peccatorū meminerūt: & sicubi simpliciter voce* ἐξομολόγησις *vtuntur, pro confessione peccatorū eā accipiunt, vti Diadochus Episcopus Photinensis c. 100. de perfectione. Eam phrasin & hic & alibi plerumque imitatur Cyprianus, dū modo delictorum, modo peccatorum, modo conscientiæ exomologesin appellat. Atque adeo videtur mihi plerūque proprie ea voce vti, pro eo quod Latini alij veteres Confessionem peccatorum dicunt. Et certe hoc loco id conuincere mihi videntur quæ ponit synonima, apud sacerdotes Dei confiteri peccata, exomologesin conscientiæ facere, animi sui pondus exponere. Tertull. contra, fere ea voce vtitur, pro omni actu seu ministerio ipsius pœnitentiæ, ita enim illam definit lib. de pœnitentia: Itaque Exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, conuersationem iniungens misericordiæ illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco & cineri incubare, &c. quæ ijsdem pene verbis sub finem huius libri habet Cyprianus: Alia rursum significatione vti videtur Cyprianus Epistola ad Antonian. & alibi, vbi simpliciter vtitur voce Exomologeseos, nempe non pro toto actu pœnitentiæ, sed pro ea confessione, quæ fiebat post completam solemnem pœnitentiam. Primum enim fiebat sacerdoti priuata confessio, hanc sequebatur pœnitentia. post quam Exomologesis, deinde manus impositio, ac sic admittebantur ad Eucharistiam. Quanquam tamen id non vbique obseruet.*

100. plus immo delinquit] Imo *pro:* potius. *phrasis Cypriani, etiam ab Erasmo adnotata. Similiter libr. de vnitat. Eccles. Cathol. sed imo cumulantur.*

101. Confiteantur singuli quæso vos fratres dilectissimi] *adiecimus:* dilectissimi, *ex Ms. & consentit phrasis Cyprianica, rursum autem more suo accipit delictum pro grandi peccato.*

102. lauacra cum fœminis quotidie] *Ms. non habent:* cum fœminis, *neque videtur opus, ex verbis similibus paginæ præcedentis: hoc enim crimini eius & malis decorat: vt ad balneas statim properaret, quæ lauacri vitalis gratiam acceperat. Deinde agit de tempore pœnitentiæ publicæ, quo durante non licebat lauacra celebrare, sed vti loquitur Tertull. de pœnitentia, illotos, & sordulentos, & extra latitiam diuersari oportebat.*

103. eructat] *Afflig.* eructuat.

104. nigri pulueris ductu, &c.] *Paulo elegantius expressit illud Tertulliani. de hab. mulieb. illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia producuntur.*

105. funus tuum portare] *Elegans Methaphora, prouerbij speciem habens.*

106. qui seruas testamentum tuum] *vocem* tuum, *recens adieci ex Cambron. codic. & legunt id etiam 70.*

107. Illic sola superest pœnitentia) *Votem* sola, *denuo adiecimus ex Ms. & vet. exc. omissam primum à Remboldo. Est tamen locus obscurus. Paulo post ex ijsdem vocem:* dilectissimi.

108. stratos solo adhærere cineri, in cilicio & sordibus volutati) *Afflig. cod legit:* strato solo adhærere, in cinere & cilicio, &c. *verum prius magis accedit ad illud Tertul. sacco & cineri incubare, quod hic imitatur.*

109. nullum hic iam velle vestitum) *Etiam vocem:* hic, *recens adieci ex Ms.*

110. metuenda possidentibus & veneno] *Ita Cambr. cod. Grau. Manut. & Morel. cæteri:* vendenda, *quod magis placet, ob id quod immediate sequitur:* ad hoc tantum profuerit, &c. *vbi paupertatem voluntariam primorum credentium denuo pro exemplo lapsis proponit imitandam.*

111. Incunctanter & largiter fiat operatio] *Quid operatio Cypriano, dicemus infra lib. de opere & eleemosynis.*

112. Cum conuersus ingemueris] *Totidem verbis citatur hæc scriptura à D. Hieron. Epistolis ad Sabinianum diac. & ad Rusticum. vide supra Epistolam 28.*

113. fides instaurata] *Cambronen. cod.* restaurata.

DE VNITATE ECCLESIÆ CATholicæ.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Occasione schismatis Nouatiani, vt suos Carthaginienses deterreat, alioqui non multum ab illo abhorrentes, propter Nouatum & alios quosdam suæ Ecclesiæ Presbyteros totius tragœdiæ auctores: librum hunc conscripsit Cyprianus. Atque imprimis, postquam aduersus illorum insidias communitos ad constantiam hortatus est, hæresēon causam esse docet, quod caput Ecclesiæ non quæritur, primatus Petri contemnitur, & cathedra ac Ecclesia vna, & Episcopatus vnus deseritur. Deinde tum scripturis tum figuris veteris & noui Testamenti vnitatem Ecclesiæ comprobat. Porro Nouatiani ambitionem in inuadendo Episcopatu Romano, velut aliud agens, paucis prosecutus, late deducit, neque pro eorum paucitate contra Ecclesiam quicquam facere illud Matthæi 18. Vbicunque fuerint duo vel tres collecti in nomine meo, &c. neque martyrium illis posse prodesse extra Ecclesiam. Post hæc docet, non mirari eos oportere, quod vigerent hæreses, iam olim à Christo prædictæ (obiter interiectis

schismaticorum supplicijs) neque quod Confessores quidam Romani schismati consentirent, quippe cum ante obitum nemo beatus sit, & in ipso Apostolorum cœtu Iudas proditor extiterit; vitanda item schismaticorum & hæreticorum consortia. Ad pacem denique & vnanimitatem per scripturas hortatur. Porro titulum huius libri paucis indicat ipse Cyprianus Epistola 51. Sed & (inquit) Catholicæ Ecclesiæ vnitatem quantum potuit, expressit nostra Mediocritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido. E quo loco primus ego, quod sciam, ante annos plus minus octo, verum hunc huius libri titulum deprehendi. Nec dissentit D. Pontius in vita Cypriani, & titulo de vnitate citat hunc librum D. Augustin. contra Cresc. Grammatic. libr. 2. cap. 33. Eundem reperire est, non modo apud Manut. & Morel. ac in Ms. omnibus, sed & apud Trithemium, & in veteri excuso codice, qui adjiciunt præterea: ADVERSVS NOVATIANVM. *Et cum cæteri:* DE VNITATE ECCLESIÆ: *legant duntaxat, nobiscum & cum Cypriano addit Cambron. cod.* CATHOLICÆ, *quomodo etiam Antoninus scripta Cypriani enumerans. Primus immutauit Remboldus, & nescio vnde reposuit titulum* Ἀδιάφορον, DE SIMPLICITATE PRÆLATORVM, *fortasis ob verba illa quæ in ipso libri fronti spicio reperire est:* cumque esse nos iubeat ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes. *Quare mirari satis nequeo, non substitutum ab Erasmo titulum genuinum; præsertim quum & in cod. Gemblacensi reperiatur ille, & ipse in indice operum hunc titulum ediderit:* aduersus Nouatianum schismaticum de Ecclesiæ vnitate.

Matth. 5. Matt. 10.

CVm moneat Dominus & dicat, *Vos estis sal terræ:* cumque esse nos iubeat ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes: quid aliud, fratres dilectissimi, quam prouidere nos conuenit, & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cauere, ne qui Christum sapientiam Dei patris induimur, minus sapere in tuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est, & ea quæ subruendis ac deijciendis Dei seruis aperta impugnatione [2] grassantur. Facilior cautio est, vbi manifestior formido est; & ad certamen animus ante præstruitur, [3] quando se aduersarius profitetur. Plus metuendus est & cauendus inimicus, cum latenter obrepit; cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, vnde & nomen serpentis accepit. Ea est eius semper astutia: ea est circumueniendi hominis cæca & latebrosa fallacia: sic ab initio statim mundi fefellit, & verbis mendacibus blandiens, rudes animas incauta credulitate decepit: sic Dominum ipsum tentare conatus, quasi obreperet, rursus & falleret, latenter accessit; intellectus tamen est & retusus, & ideo prostratus, quia agnitus, atque detectus. Vnde nobis exemplum datum est veteris hominis viam fugere, vestigiis Christi vincentis insistere; nec denuo incauti in mortis laqueum reuoluamur, sed ad periculum prouidi accepta immortalitate potiamur, Immortalitate autem potiri quomodo possumus nisi ea, quibus mors expugnatur & vincitur, Christi mandata seruemus? ipso monente & dicente: *si vis ad vitam venire, serua mandata.* Et iterum; *Si feceritis quæ mando vobis,* [4] *iam non dicam vos seruos, sed amicos.* Hos denique fortes dicit & stabiles; hos super petram robusta mole fundatos; hos contra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & inconcussa firmitate solidatos. *Qui audit,* inquit, *verba mea, & facit ea, similabo eum vero sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petram.* Verbis igitur eius insistere; quæcunque & docuit & fecit, discere & facere debemus. Cæterum credere se in Christum quomodo dicit, qui non facit quod Christus facere præcepit? aut vnde perueniet ad præmium fidei, qui fidē non vult seruare mandati? Nutet necesse est & vagetur, & [5] spiritu erroris arreptus, velut puluis, quē ventus excutit, vētiletur; nec ambulando proficiet ad salutē, qui salutaris viæ nō tenet veritatē. [6] Cauenda sunt aūt, fratres dilectissimi, nō solū quæ sunt aperta atq; manifesta, sed & astute fraudis subtilitate fallētia. Quid vero astutius, quidve subtili[9], quā vt Christi aduentu detectus ac prostratus inimicus (postq̄ lux gentibus venit, & sospitandis hominib[9] salutare lumē effulsit, vt surdi auditū gratiæ spiritalis admitterēt, aperirēt ad Deū oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate reualescerent, claudi ad Ecclesiā currerent, muti claris vocib[9] & precibus orarent) videns ille idola derelicta, & per nimium credentium populū sedes suas ac templa deserta, excogitauerit nouā fraudem, vt sub ipso Christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses inuenit & schismata, quib[9] subuerteret fidem, veritatē corrūperet, scinderet vnitatē. Quos detinere nō potest in viæ veteris cæcitate; [7] circūscribit, & decipit noui itineris errore. Rapit de ipsa Ecclesia homines, & dum sibi appropinquasse iā lumini, atq; euasisse sæculi noctē videntur, alias nesciētibus tenebras rursus infundit; vt cū Euangelio Christi, & cū obseruatione eius, & lege non stantes, Christianos se vocēt; & ambulantes in tenebris, habere se lumen existiment; blandiēte aduersario atq; fallēte; *qui secundū Apostoli vocē, transfigurat se velut angelū lucis, & ministros suborn at suos velut ministros iustitiæ;* [8] asserentes noctē pro die, interitū pro salute, desperationē sub obtentu spei, perfidiā sub prætextu fidei, Antichristū sub vocabulo Christi, vt dū verisimilia mentiuntur, veritatē subtilitate frustrentur. [9] Hoc eo fit, fratres dilectissimi, dū ad veritatis originem non redditur, nec caput quæritur, nec magistri cœlestis doctrina seruatur. Quæ si quis cōsideret & examinet, tractatu longo atq; argumentis opus non est. Probatio est ad fidē facilis compēdio veritatis. Loquitur Dns ad Petrum: *Ego tibi dico,* inqt, *quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam.* [10] *Et tibi dabo claues regni cœlorum, & quæcunque ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis: & quæcunque solueris super terram erunt soluta & in cœlis.* Et iterum eidem post Resurrectionem suam dicit: *Pasce oues meas.* [11] Super illum vnum ædificat Ecclesiam suā, & illi pascendas mandat oues suas. Et quamuis Apostolis omnibus post Resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat: *Sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum. Si cui remiseritis peccata, remittentur illi: si cui tenueritis, tenebuntur:* tñ vt vnitatē manifestaret, [12] vnā cathedram cōstituit, & vnitatis eiusdem originē [13] ab vno incipientē sua auctoritate disposuit. [14] Hoc erant vtiq; & cæteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio ꝓditi & honoris & potestatis, sed exordiū ab vnitate ꝓficiscitur. Primatus Petro datur, vt vna Christi Ecclesia, & cathedra vna mōstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostēditur, qui ab Apostolis omnib[9] vnanimi consensione pascatur. Quā vnā Ecclesiam etiam in Cantico Canticorū Spiritus sanctus ex persona Domini designat & dicit: *Vna est columba mea, perfecta mea vna est matri suæ, electa genitrici suæ.* Hanc Ecclesiæ vnitatē qui nō tenet, tenere se fidem credit? [15] qui Ecclesiæ renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quam fundata est Ecclesia, deserit; in Ecclesia se esse confidit? [16] quando & B. Apostolus Paulus hoc idem doceat, & sacramentū vnitatis ostendat, dicens: *Vnum corpus & vnus spiritus, vna spes vocationis vestræ, vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus.* Quam vnitatem firmiter tenere & vindicare debem[9], maxime Episcopi, qui in Ecclesia præsidemus, vt Episcopatum quoque ipsum vnum atque indiuisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatē perfida præuaricatione corrumpat. Episcopatus vnus est, cuius à singulis in solidum pars tenetur. [17] Ecclesia quoque vna est, quæ in multitudinē latius incremento fœcunditatis extēditur: quo modo solis multi radij, sed lumen vnum: & rami arboris multi, [18] sed robur vnū tenaci radice fundatum: & cum de fonte vno riui plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiæ largitate, vnitas tamē seruatur in origine. [19] Auelle radiū solis à corpore, diuisionē lucis vnitas nō capit: ab arbore frange ramū, fractus germinare nō poterit: à fonte præcide riuum, præcisus arescet. Sic & Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, vnū tamen lumen est, quod vbiq; diffunditur, nec

Matth. 19. Ioan. 15. Matth. 7. Matth. 16. Ioan. 21. Ioan. 20. Cant. 6. Ephes. 4.

vnitas

vnitas corporis separatur : ramos suos in vniuersam terram copia vbertatis extendit, profluentes largiter riuos[20] latius expandit: vnum tamen caput est, & origo vna, & vna mater, fœcunditatis successibus copiosa. Illius fœtu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica: vnam domum nouit, vnius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Hæc nos Deo seruat, hæc filios regno quos generauit, assignat. Quisquis ab Ecclesia segregatus adulteræ iungitur, à promissis Ecclesiæ separatur. Nec perueniet ad Christi præmia, qui relinquit Ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere iam non potest Deum patrē qui Ecclesiam non habet matrem. Si potuit euadere quisquam qui extra arcā Noë fuit; & qui extra Ecclesiā foris fuerit, euadit. Monet Dominus & dicit : *Qui non est mecum, aduersus me est: & qui non mecum colligit, spargit.* Qui pacem Christi & concordiam rumpit, aduersus Christum facit. Qui alibi præter Ecclesiam colligit, Christi Ecclesiam spargit. Dicit Dominus: *Ego & pater vnum sumus* Et iterum de Patre & Filio & Spiritu sancto scriptum est: *Et hi tres vnum sunt*; & quisquam credit hanc vnitatem de diuina firmitate venientem, sacramentis cœlestibus cohærentem, scindi in Ecclesia posse; & voluntatum collidentium diuortio separari? Hanc vnitatem qui nō tenet, Dei legem non tenet, non tenet Patris & Filij fidem, vitam non tenet & salutem. [21] Hoc vnitatis sacramentum, hoc vinculum concordiæ inseparabiliter cohærentis ostenditur; quando in Euangelio tunica Domini Iesu Christi non diuiditur omnino, nec scinditur, sed sortientib. de veste Christi, quis ipsam potius indueret, integra vestis accipitur, & incorrupta atque indiuidua tunica possidetur. Loquitur ac dicit scriptura diuina: *De tunica autem, quia de superiore parte non consutilis, sed per totum textilis fuerat, dixerunt ad inuicē: non scindamus illam sed sortiamur de ea cuius sit* [22] Vnitatem illa portabat de superiore patre venientem, id est, de cœlo & à patre venientem; quæ ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam semel & solidam firmitatem inseparabiliter obtinebat. Possidere nō potest indumentum Christi, qui scindit & diuidit Ecclesiā Christi. Contra deniq; cum Salomone moriente, regnum eius & populus scinderetur, Achias propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimētum suum discidit, dicens: *Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus : Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem quam elegi, vt ponam nomen meum in illic.* Cum duodecim tribus Israel scinderentur, vestimentū suum propheta Achias discidit. At vero quia Christi populus non potest scindi, tunica eius per totū textilis & cohærens diuisa à possidentibus non est: indiuidua, copulata, connexa, ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem; sacramento vestis & signo declarauit Ecclesiæ vnitatē. Quis ergo sic est sceleratus & pfidus, quis sic discordiæ furore vesanus; vt aut credat scindi posse, aut audeat scindere vnitatem Dei? vestem Domini? Ecclesiā Christi? Monet ipse in Euangelio suo, & docet dicens : [25] *Et erit vnus grex, & vnus pastor.* Et esse posse vno in loco aliquis existimat aut multos pastores, aut plures greges? Apostolus item Paulus hanc eandem nobis insinuans vnitatē, obsecrat & hortatur dicens : *Obsecro*, inquit, *vos fratres per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata.* [24] *Sitis autem compositi in eodem sensu,* [25] *& in eadem sententia.* Et iterum dicit: *Sustinentes inuicē in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis.* Stare tu & viuere putas posse de Ecclesia recedentē? sedes sibi alias & diuersa domicilia condētem? cum dictum sit ad Raab, in qua præformabatur Ecclesia : *Patrē tuū & matrē tuā, & fratres tuos, & totā domū patris tui colliges ad teipsam in domū tuā, & erit, omnis qui exierit ostiū domus tuæ fons reus sibi erit:* Item sacramētū Paschæ nihil aliud in Exodi lege contineat, q̄ vt agnus, qui in figura Christi occiditur, in domo vna edat. Loquit Deus dicēs: *In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras.* Caro Christi & sanctum Domini eijci foras non potest, nec alia vlla credentibus, præter vnam Ecclesiam, domus est. Hanc domum, hoc vnanimitatis hospitium designat, & denunciat Spiritus sanctus in Psalmis, dicens : *Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo.* In domo Dei, in Ecclesia Christi vnanimes habitant, concordes & simplices perseuerant. Iccirco & in columba venit Spiritus sanctus. [26] Simplex animal & lætum est, non felle amarum, non morsibus sæuum, non vnguium laceratione violentū: hospitia humana diligere, vnius domus consortiū nosse, [27] cum generat simul filios edere, cum commeant, volatibus inuicem cohærere, communi conuersatione vitam suam degere, oris osculo concordiam pacis agnoscere, legem circa omnia vnanimitatis implere. [28] Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas, hæc charitas obtinēda; vt columbas dilectio fraternitatis imitetur, vt mansuetudo & lenitas agnis & ouibus [29] coæquetur. Quid facit in pectore Christiano luporum feritas? & canum rabies? & venenum lethale serpentum? & cruenta sæuitia bestiarum? Gratulandum est, [30] cum tales de Ecclesia separantur; ne columbas, ne oues Christi sæua sua & venenata contagione prædentur. Cohærere & coniungi non potest amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluuia cum serenitate, pugna cum pace, cum fœcunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum tranquilitate tempestas. Nemo existimet bonos de Ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subuerit. Inanes paleæ tempestate iactantur, inualidæ arbores turbinis incursione euertuntur. Hos execratur & percutit Ioannes Apostolus dicens: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis,* [31] *manssissent vtique nobiscū.* [32] Hinc hæreses & factę sunt frequenter, & fiunt, dum peruersa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet vnitatem. Fieri vero hæc Dominus permittit & patitur, [33] manente propriæ libertatis arbitrio, vt dum corda & mentes nostras veritatis discrimen examinat, probatorum fides integra manifesta luce clarescat. Per Apostolū præmonet Spiritus sanctus, & dicit: *Oportet & hæreses esse, vt probati manifesti fiant in vobis.* Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur: sic & ante iudicij diem hic quoque iam iustorum atque iniustorū animæ diuiduntur, & à frumento paleæ separantur. [34] Hi sunt, q̄ se vltro apud temerarios conuenas sine diuina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine vlla ordinationis lege constituūt, qui nemine Episcopatum dante, Episcopi sibi nomen assumunt: quos designat in Psalmis Spiritus sanctus, *sedentes in pestilentiæ cathedra* pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & corrumpendæ veritatis artifices, venena lethalia linguis pestiferis euomentes: *quorum sermo vt cancer serpit*: quorum tactus pectoribus & cordibus singulorum mortale virtus infundit. Contra eiusmodi clamat Dominus, ab his refrænat & reuocat errantem plebem suam dicens. *Nolite audire sermones pseudoprophetarum: quoniam visionis cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abijciunt verbū Dei: Pax erit vobis: & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis: omnis qui ambulat in errore cordis sui, non veniet super eum mala: non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt.* [35] *Si steterissent in substantia mea, & audissent verba mea, & fecissent populum meum, conuertissem eos, à malis cogitationibus eorum.* Hos eosdē denuo Dominus designat & denotat dicens: *Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus dereptos, qui non possunt aquam portare.* Quando aliud baptisma præter vnū esse nō possit, [36] baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis & salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illis homines, sed potius sordidantur: nec purgantur delicta, [37] sed immo cumulantur. Non Deo natiuitas illa, sed diabolo filios generat. Per mendacium nati, veritatis promissa non capiunt. De perfidia procreatis fidei gratiā pdunt. Ad pacis præmiū venire nō possunt, qui pacē Domini discordiæ furore ruperunt. Nec se q̄dā vana interpretatione decipiāt, q̄p dixerit Dñs: *Vbicunque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo,*

Matt.12. Ioan.10. 1.Ioan.5. Ioan.19. 3.Reg.11. Ioan.10. 1.Cor.1. Ephes.4. Iosue 2. Exod.12. Esai.67. 1.Ioan.2. 1.Cor.11. Psal.1. 2.Thim.2. Iere.23. Iere.2. Ephesi.4. Matth.18.

ego cum eis sum [38] Corruptores Euangelij atque interpretes falsi extrema ponunt, & superiora prætereunt, partis memores, & partem subdole comprimentes. Vt ipsi ab Ecclesia scissi sunt, ita capituli vnius sententiam scindunt. [39] Dominus enim cum discipulis suis vnanimitatem suaderet & pacem: *Dico*, inquit, *vobis: quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra; de omni re, quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cœlis est. Vbicumque enim fuerint duo, aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum:* ostendens non multitudini, sed vnanimitati precantium plurimum tribui. *Si duobus*, inquit, *ex vobis conuenerit in terra*: vnanimitatem prius posuit; concordiam pacis ante præmisit, vt conueniat nobis, fidelitet & firmiter docuit. Quomodo autem potest ei cum aliquo conuenire: cui cum corpore ipsius Ecclesiæ, & cum vniuersa fraternitate non conuenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi, quos constat à Christo & ab eius Euangelio separari? non enim nos ab illis, sed illi à nobis recesserunt. Et cum hæreses & schismata postmodum nata sint: [40] dum conuenticula sibi diuersa constituunt, veritatis caput atque originē reliquerunt: Dominus autem de Ecclesia sua loquitur, & ad hos qui sunt in Ecclesia loquitur: vt si ipsi concordes fuerint, si secundum quod mandauit & monuit, duo aut tres licet, collecti vnanimiter orauerint, duo aut tres licet sint, impetrare possint de Dei maiestate quod postulant. *Vbicumque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego*, inquit, *cum eis sum*; cum simplicibus scilicet, atque pacatis, cum Deum timentibus & Dei præcepta seruantibus. Cum his, duobus, vel tribus licet, esse se dixit. Quomodo & cum tribus pueris in camino *Dan.3.* ignis fuit; & quia in Deum simplices, atque inter se vnanimes permanebant, flammis ambientibus medios spiritu roris animauit. Quo modo Apostolis duobus *Act.5.* in custodia clausis, quia simplices, quia vnanimes erant, ipse adfuit; ipse resolutis carceris claustris, vt verbum quod fideliter prædicabant, multitudini traderent, ad forum rursus imposuit. Quando ergo in præceptis suis ponit & dicit: *Vbi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum*: non homines ab Ecclesia diuidit, qui instituit & fecit Ecclesiam; sed exprobrans discordiam perfidis, [41] & fidelibus pacem sua voce cōmendans, ostendit magis esse se cum duobus aut tribus vnanimiter orantibus, quam cum dissidentibus plurimis; plusq; impetrari posse paucorum concordi prece, quam discordiosa oratione multorum. Ideo & cum *Mar.11.* orandi legem daret, addidit dicens: *Et cum steteritis ad* *Matt.5.* *orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est, remittat vobis peccata.* Et ad sacrificium cum dissensione venientem reuocat ab altari, & iubet *prius concordare cum fratre*, tunc cum pace redeuntem Deo *Gen.4.* munus offerre, quia *nec ad Cain munera respexit Deus*: [42] neq; enim pacatum habere Deum poterat, qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum? quæ sacrificia celebrare se credunt æmuli sacerdotum? an secum esse Christum cum collecti fuerint, opinantur, qui extra Christi Ecclesiam colliguntur? [43] Tales etiam si occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur, inexpiabilis & grauis culpa discordiæ, nec passione purgatur. Esse martyr non potest, qui in Ecclesia non est: ad regnum peruenire non poterit, qui eam, quę regnatura est, derelinquit. Pacem nobis Christus dedit: concordes atq; vnanimes esse præcepit: dilectionis & charitatis fœdera incorrupta atque inuiolata seruari mandauit: exhibere se non potest Martyrem, qui fraternam non tenuit charitatem. Docet hoc & contestatur Paulus Apostolus dicens: *Et si* *1.Cor.13.* *habuero fidem ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea* [44] *& si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil proficio, Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet*; [45] *charitas nunquam excidit. Nunquam*, inquit, *excidit charitas*: hæc enim semper in regno erit; hæc in æternum fraternitatis sibi cohærentis vnitate durabit: ad regnum cœlorum non potest peruenire discordia. [46] Ad præmia Christi qui dixit: *Hoc est* *Ioan.15.* *mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos*, pertinere non poterit, qui dilectionem Christi perfida dissensione violauit. Qui charitatem non habet, Deum non habet. Ioannis beati Apostoli vox est: *Deus*, inquit, *1.Ioan.4.* *dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet.* Cum Deo manere non possunt, quia esse in Ecclesia Dei vnanimes noluerunt; ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel obiecti bestiis animas suas ponant; [47] non erit illa fidei corona, sed pœna perfidię, nec religiosę virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occiditalis potest, coronari non potest. Sic se Christianum esse profitetur, quomodo & Christum diabolus sæpe mentitur, ipso Domino præmonente & dicente: *Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus,* *Mar.13.* *& multos fallent.* Sicut ille Christus non est, [48] quamuis fallat in nomine illius: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Euangelij eius & fidei veritate. Nam & prophetare, & dæmonia excludere, & virtutes magnas in terris facere, sublimis vtique & admirabilis res est; non tamen regnum cœleste consequitur, quisquis in his omnibus inuenitur, nisi recti & iusti itineris obseruatione gradiatur. Denunciat Dominus & dicit: *Multi mihi dicent in illo die: Domine, Domine, nonne in tuo* *Matth.7.* *nomine prophetauimus? & in tuo nomine dæmonia exclusimus? & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Nunquam vos cognoui, recedite à me qui operamini iniquitatem.* Iustitia opus est, vt promereri quis possit Deum iudicem. Præceptis eius & monitis obtemperandum est, vt accipiant merita nostra mercedem. Dominus in Euangelio cum spei & fidei nostræ viam compendio breuiante dirigeret: *Dominus Deus tuus* inquit, *Deus vnus est:* &, *Diliges* *Mar.12.* *Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum: & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & Prophetæ.* Vnitatem simul & dilectionem magisterio suo docuit: Prophetas omnes & legem præceptis duobus inclusit. Quam vero vnitatem seruat, quam dilectionem custodit aut cogitat; qui discordiæ furore vesanus Ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, charitatem dissipat, sacramētum profanat? [49] Malum hoc, dilectissimi fratres, iam pridem cœperat, sed nunc creuit eiusdem mali infesta clades, & exurgere ac pullulare plus cœpit hæreticæ peruersitatis & schismatum venenata pernicies: quia & sic in occasu mundi fieri oportebat, prænunciante per Apostolum *2.Thim.3.* nobis & præmonēte Spiritu sancto: *In nouissimis*, inquit, *diebus aderunt* [50] *tempora molesta, & erunt homines sibi placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi,* [51] *parentibus inobedientes, ingrati, impij, sine affectu,* [52] *sine fœdere, delatores, incontinentes, immites,* [53] *bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quam Deum diligentes, habentes* [54] *deformationem religionis, virtutem autem eius abnegantes. Ex iis sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis: semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes. Et quomodo Iamnes & Mambres restiterunt Moysi: sic & hi resistunt veritati, homines corrupti sensu, reprobi circa fidem,* [55] *sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.* Adimplentur quæcunque prædicta sunt; & appropinquante iam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis aduersario sæuiente error fallit, [56] extollit stupor, liuor incendit, cupiditas excæcat, deprauat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moueat aut turbet multorum nimia & abrupta perfidia, sed potius fidem nostram [57] prænunciante rei veritate corroboret. Vt quidam tales esse cœperunt, quia hæc ante prædicta sunt: ita cæteri fratres ab eiusmodi caueant, quia & hęc ante prędicta *Mar.13.* sunt instruente Domino, & dicente: *Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia.* Vitate, quęso, vos eiusmodi homi-

nes,

nes, & à latere atque auribus vestris pernicioſa colloquia velut contagium mortis arcete, ſicut ſcriptum eſt: *Sapi aures tuas ſpinis, & noli audire linguã nequam.* Et iterum: *Corrumpunt ingenia bona* [58] *conſabulationes peſſimæ.* Docet Dominus & admonet à talibus recedendum. *Cæci ſunt,* inquit, *duces cæcorum. Cæcus autem cæcũ ducẽs, ſimul in foueam cadent.* [59] Auerſandus eſt talis, atque fugiendus quiſquis fuerit ab Eccleſia ſeparatus. *Peruerſus eſt huiuſmodi, & peccat, & eſt à ſemetipſo damnatus.* An eſſe ſibi cum Chriſto videtur, qui aduerſus ſacerdotes Chriſti facit? qui ſe à cleri eius & plebis ſocietate ſecernit? Arma ille contra Eccleſiam portat, contra Dei diſpoſitionem repugnat: hoſtis altaris, aduerſus ſacrificium Chriſti rebellis, pro fide pfidus, p religione ſacrilegus, in obſequẽs ſeruus, filius impius, frater inimicus, contẽptis epiſcopis, & Dei ſacerdotib. derelictis, cõſtituere audet aliud altare, precẽ alterã illicitis vocib. facere, dominicæ hoſtię veritatẽ p falſa ſacrificia, pfanare; [60] nec dignatur ſcire, quoniã q cõtra ordinationẽ Dei nititur, ob temeritatis audaciã diuina animaduerſione punitur. Sic Chore & Dathan & Abiron, qui ſibi contra Moyſem & Aaron ſacerdotem ſacrificãdi licentiam vendicare conati ſunt, [16] pœnas ſtatim proſuis conatibus pependerunt. Terra compagibus ruptis in profundum ſinum patuit, ſtantes atque viuentes recedentis ſoli hiatus abſorbuit. Nec tantum eos qui auctores fuerant, Dei indignantis ira percuſſit: ſed & cæteros ducentos quinquaginta participes eiuſdem furoris & comites, qui coagulati cum ijſdem ſimul ad audaciam fuerant, exiens à Domino ignis, properata vltione conſumpſit; admonens ſcilicet & oſtendens contra Deum fieri, quidquid improbi fuerint ad deſtruendam ordinationẽ Dei humana volũtate conati. Sic & Ozias Rex, cum turribulum ferens, & contra legem Dei ſacrificium ſibi violenter aſſumens, reſiſtente ſibi Azaria ſacerdote, obtemperare nollet & cedere; diuina indignatione confuſus, & lepræ varietate in fronte maculatus eſt; ea parte corporis notatus offenſo domino, [62] vbi ſignantur qui Dominũ promerentur. Et filij Aaron, qui impoſuerunt altari ignem alienum, quem non præceperat Dominus; in conſpectu ſtatim Domini vindicantis extincti ſunt. Quos imitantur ſcilicet atque ſectantur, qui Dei traditione contẽpta, alienas doctrinas appetunt, & magiſteria humanæ inſtitutionis inducunt; quos increpat Dominus & obiurgat in Euangelio ſuo dicens: *Reiectũ mandatum Dei, vt traditionem veſtram ſtatuatis:* peius hoc crimen eſt, quam quod admiſiſſe lapſi videntur; qui tamen in pœnitentia criminis conſtituti: Deum plenis ſatisfactionibus deprecantur. Hic Eccleſia quæritur & rogatur: illic Eccleſiæ repugnatur. Hic poteſt neceſſitas fuiſſe: illic voluntas tenetur in ſcelere. Hic qui lapſus eſt, ſibi tãtum nocuit: illic qui hæreſim vel ſchiſma facere conatus eſt, multos ſecum trahendo decepit. Hic animæ vnius eſt damnum: illic periculum plurimorum. Certe peccaſſe ſe hic & intelligit, & lamentatur & plangit: ille tumens in peccato ſuo, & in ipſis ſibi delictis placens, à matre filios ſegregat, oues à paſtore ſollicitat, Dei ſacramenta diſturbat. Et cum lapſus ſemel peccauerit, ille quotidie peccat. Poſtremo lapſus, martyrium poſtmodum conſecutus poteſt regni promiſſa percipere: ille ſi extra Eccleſiam fuerit occiſus, ad Eccleſiæ non poteſt præmia peruenire. [63] Nec quiſquam miretur, dilectiſſimi fratres, etiam de cõfeſſoribus quoſdam ad iſta procedere, inde quoque aliquos [64] tam nefanda quam grauia peccare. Neque enim confeſſio immunem facit ab inſidiis diaboli, aut contra tentationes, & pericula, & incurſus atque impetus ſæculares adhuc in ſæculo poſitum perpetua ſecuritate defendunt: [65] cæterum nunquam in cõfeſſoribus fraudes, & ſtupra, & adulteria poſtmodum videremus, quę nunc in quibuſdam videtes ingemiſcimus & dolemus. Quiſquis ille confeſſor eſt, Salomone maior, aut melior, aut Deo charior nõ eſt. Qui tamen quandiu in vijs Domini ambulauit: tãdiu gratiã, quam de Domino fuerat conſecutus, obtinuit: poſtquã dereliquit Domini viam, perdidit & gratiã Domini, ſicut ſcriptum eſt; *Et excitauit Dominus Satanam ipſi Salomoni.* [66] Et ideo ſcriptum eſt: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam.* Quod vtique Dominus non minaretur, auferri poſſe coronam iuſtitiæ; niſi quia recedente iuſtitia, recedat neceſſe eſt & corona. Confeſſio exordiũ gloriæ eſt, non meritum iam coronæ; nec perficit laudem, ſed initiat dignitatem: cumque ſcriptum ſit; *Qui perſeuerauerit vſq; ad finem, hic ſaluus erit:* quidquid ante finem fuerit, gradus eſt, quo ad faſtigium ſalutis aſcenditur, non terminus, quo iam culminis ſumma teneatur. Confeſſor eſt, ſed poſt confeſſionem periculum maius eſt: quia plus aduerſarius prouocatus eſt. Confeſſor eſt; hoc magis ſtare debet cum Domini Euangelio, per Euangelium gloriam conſecutus à Domino. [67] Ait enim Dominus: *Cui multum datur, multum quæretur ab eo,* & cui plus dignitatis adſcribitur, plus de illo exigitur ſeruitutis. Nemo per confeſſoris exemplum pereat: nemo iniuſtitiam, nemo inſolentiam, nemo perfidiam de Confeſſoris moribus diſcat. Confeſſor eſt, ſit humilis & quietus, ſit in actu ſuo cum diſciplina modeſtus; vt qui Chriſti Confeſſor dicitur, Chriſtum, quẽ confitetur, imitetur. Nam cum dicat ille: *Qui ſe extollit, humiliabitur, & qui humiliat ſe exaltabitur;* & ipſe à patre exaltatus ſit, quia ſe in terris ſermo, & virtus, & ſapientia Dei patris humiliauit: quomodo poteſt extollentiam diligere, qui & nobis humilitatem ſua lege mandauit, & ipſe à patre ampliſſimum nomen prẽmio humilitatis accepit? Confeſſor eſt Chriſti; ſed ſi non poſtea blaſphemetur per ipſũ maieſtas & dignitas Chriſti. Lingua Chriſtum confeſſa non ſit maledica, non turbulenta, non conuicijs & litibus perſtrepens audiatur; non contra fratres & Dei ſacerdotes, poſt verba laudis, ſerpentis venena iaculetur. Cæterum ſi culpabilis & deteſtabilis poſtmodum fuerit, [68] ſi confeſſionem ſuam mala conuerſatione prodegerit, ſi vitam ſuam turpi fœditate maculauerit; ſi Eccleſiam denique, vbi confeſſor factus eſt, derelinquens, & vnitatis concordiam ſcindens, fidem primam perfidia poſteriore mutauerit, blandiri ſibi per confeſſionem non poteſt, quaſi ſit electus ad gloriæ præmium; quando ex hoc ipſo magis creuerint merita pœnarum. Nam & Iudam inter Apoſtolos Dominus elegit, & tamen Dominum Iudas poſtmodũ prodigit. Non tamen iccirco Apoſtolorum fides & firmitas cecidit, quia proditor Iudas ab eorum ſocietate defecit: ſic & hic non ſtatim Confeſſorum ſanctitas & dignitas comminuta eſt, quia quorumdam fides fracta eſt. Beatus Apoſtolus in Epiſtola ſua loquitur dicens: *Quid enim ſi exciderunt à fide quidam illorum, nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Stat Confeſſorum pars maior & melior in fidei ſuæ robore, & in legis ac diſciplinæ Dominicæ veritate. Nec ab Eccleſiæ pace diſcedunt, qui ſe in Eccleſia gratiam conſecutos de Dei dignatione meminerunt: atqui hoc ipſo ampliorem conſequuntur fidei ſuæ laudem, quod ab eorum perfidia ſegregati, qui iuncti confeſſionis conſortio fuerunt, à contagio criminis receſſerunt; [69] vero illuminati Euangelij lumine, pura & candida Domini luce radiati, tam ſunt in conſeruanda Chriſti pace laudabiles, quam fuerunt in diaboli congreſſione victores. Opto equidem dilectiſſimi fratres, & conſulo pariter & ſuadeo; vt, ſi fieri poteſt, nemo de fratribus pereat, & conſentientis populi corpus vnum gremio ſuo gaudens mater includat. Si tamẽ quoſdam ſchiſmatum duces, & diſſenſionis auctores, in cæca & obſtinata dementia permanentes, non potuerit ad ſalutis viam conſilium ſalubre reuocare: cæteri tamen vel ſimplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua fallentis aſtutiæ calliditate decepti, à fallaciæ vos laqueis ſoluite, vagãtes greſſus ab erroribus liberate, iter rectũ viæ cœleſtis agnoſcite. Cõteſtãtis Apoſtoli vox eſt: *Præcipimus vobis,* inquit, *in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt recedentis ab omni fratrib. ambulãtib. inordinate,* [70] *& nõ ſecundũ traditionem quã acceperũt à nobis.* Et iterum dicit: *Nemo vos decipiat in anib. verbis. Propterea n. venit ira Dei ſuper filios cõtumaciæ. Nolite ergo eſſe participes eorũ.* [71] Recedẽdũ eſt à

deli n-

Ecc. 28. *Sapi aures tuas ſpinis, & noli audire linguã nequam.*
2. Cor. 15. *Corrumpunt ingenia bona conſabulationes peſſimæ.*
Matth. 15. *Cæci ſunt, duces cæcorum. Cæcus autem cæcũ ducẽs, ſimul in foueam cadent.*
Ad Tit. 3. *Peruerſus eſt huiuſmodi, & peccat, & eſt à ſemetipſo damnatus.*
Num. 16.
2. Paral. 26.
4. Reg. 5.
Leui. 10.
Mar. 7. *Reiectũ mandatum Dei, vt traditionem veſtram ſtatuatis.*
3. Reg. 11 Apoc. 3. *Et excitauit Dominus Satanam ipſi Salomoni.* *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam.*
Matt. 10. *Qui perſeuerauerit vſq; ad finem, hic ſaluus erit.*
Luc. 18. *Cui multum datur, multum quæretur ab eo.*
Luc. 18. *Qui ſe extollit, humiliabitur, & qui humiliat ſe exaltabitur.*
Rom. 3. *Quid enim ſi exciderunt à fide quidam illorum, nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax.*
2. Theſſ. 3. *Præcipimus vobis, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt recedentis ab omni fratrib. ambulãtib. inordinate, & nõ ſecundũ traditionem quã acceperũt à nobis.*
Epheſ. 5. *Nemo vos decipiat in anib. verbis. Propterea n. venit ira Dei ſuper filios cõtumaciæ. Nolite ergo eſſe participes eorũ.*

delinquentibus, vel immo fugiendum, ne dum quis male ambulantibus iungitur, & per itinera erroris & criminis graditur, à via veri itineris exerrans, pari crimine & ipse teneatur. Deus vnus est, & Christus vnus, & vna Ecclesia eius, & fides vna, & plebs in solidâ corporis vnitatem concordiæ glutino copulata. Scindi vnitas non potest, nec corpus vnum [72] discidio compaginis separari, aut diuulsis laceratione visceribus, in frusta discerpi. Quid quid à matrice discesserit, seorsũ viuere & spirare non poterit, substantiam salutis amittit. Monet nos Spiritus sanctus, & dicit: *Quis est homo, qui vult vitam, & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur insidiose. Declina a malo & fac bonum, quære pacem & sequere eam.* Pacem quærere debet, & sequi filius pacis, à dissensionis malo continere linguam suam debet, qui nouit & diligit vinculum charitatis. Inter sua diuina mandata & magisteria salutaria, passioni iam proximus dominus addidit, dicens: *Pacem dimitto vobis pacem meam do vobis.* Hanc nobis hæreditatem Christus dedit: dona omnia suæ pollicitationis & præmia in cõseruatione pacis promisit. Si hæredes Christi sumus; in Christi pace maneamus. Si filij Dei sumus, pacificiesse debemus: *Beati* inquit, *pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabuntur.* Pacificos esse oportet Dei filios, corde mites, sermone simplices, affectione concordes, fideliter sibi vnanimitatis nexibus cohærentes. Hæc vnanimitas sub Apostolis olim fuit; sic nouus credentium populus Domini mandata custodiens charitatem suam tenuit. [73] Probat scriptura diuina quæ dicit: *Turba autem eorum qui crediderunt,* [74] *anima & mente vna agebant.* Et iterum: *Et erant perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria* [75] *quæ fuit Mater Iesu, & fratribus eius.* Et ideo efficacibus precibus orabant, ideo impetrare cum fiducia poterant quodcunq; de Domini misericordia postulabant. In nobis vero sic vnanimitas diminuta est, [76] vt & largitas operationis infracta est. Domos tunc & fundos venũdabant, & thesauros sibi in cœlo reponentes, distribuenda in vsus indigentium pretia Apostolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus, & cum vendere iubeat Dominus, emimus potius & augemus. Sic in nobis emarcuit vigor fidei, sic credentium robur elãguit; & iccirco Dominus tempora nostra respiciens, in Euangelio suo dicit: *Filius hominis cum venerit, putas inuenies fidem in terra?* Videmus fieri quod ille prædixit. In Dei timore, in lege iustitiæ, in dilectione, in opere fides nulla est. Nemo futurorũ metum cogitat, diem Domini, & iram Dei: & incredulis ventura supplicia, & sempiterna perfidis æterna tormenta nemo considerat. Quod meueret conscientia nostra, si crederet; quia non credit omnino, nec metuit: si autem crederet, & caueret: si caueret, euaderet. Excitemus nos quantum possumus, dilectissimi fratres, & somno inertiæ veteris abrupto, ad obseruanda & gerenda Domini præcepta vigilemus. Simus tales, quales esse nos ipse præcepit dicens: *Sint lumbi vestri accincti,* [77] *& lucernæ ardentes: & vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando veniat à nuptijs, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos aduenions Dominus inuenerit vigilantes.* Accinctos nos esse oportet, ne cũ expeditionis dies venerit, impeditos nos & implicitos apprehendat. Luceat in bonis operibus nostrum lumen & fulgeat, vt ipsum nos ad lucem claritatis æternæ de hac sæculi nocte perducat. Expectemus solliciti semper & cauti aduentũ Domini repentinum, vt quando ille pulsauerit, euigilet fides nostra, vigilantiæ præmium de Domino receptura. Si hæc mandata seruentur, si hæc monita & præcepta teneantur, opprimi dormientes diabolo fallente non possumus, serui vigiles Christo dominante regnabimus.

Psal.33.

Ioan.14.

Matt.5.

Act.4.

Act.1.

Luc.18.

Luc.12.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de Vnitate Ecclesiæ Catholicæ.

1. Cum moneat Dominus & dicat] *Phrasis Cypriano frequentissima.*

2. grassantur] *Mss. Affligin. & Cambronen. cod. legunt:* grassatur, *itidem cum cæteris excusis:* manifesta, *pro eo quod Manut.* manifestior. *neutrum displicet.*

3. quando se aduersarius profitetur] *Ita Cambron. in marg. & rectius quam alij:* confitetur, *supra alicubi adnotauimus ex Cicerone vtriusq; differentiam. Eleganter autem explicat, cur diabolus serpens cognominetur.*

4. iam non dicam vos seruos] *Ita Ms. rectius quam vulg præsertim quum ita distinguatur locus ille Ioan. 18. cum Cypriano.*

5. spiritu erroris arreptus] *Ms. Morel. & Grauius:* abreptus.

6. Cauenda sunt autem fratres dilectissimi] *Voces has duas postremas recens adiecit ex Camb. Cod.*

7. Circumscribit & decipit] *Cambron. cod.* circumuenit.

8. Asserentes nostrum pro di-] *Locum hunc citat D. Bernard. serm. de Don. Spiritus. cap. 5. vbi proinde castigandus est, pro eo quod habet* Affirrentes.

9. Hoc eo sit fratres dilectissimi] *Latissime & apertissime hic repetitur quod paucis diximus Epistol. Iv. Cyprianus, initium hæreseon & schismatum esse Romani Pontificis contemptum. Atque adeo quantumuis id quidam alior sum detorquent, illud:* nec caput quæritur, *Prorsus de Pontifice Romano intelligendum venit. Nam explicans quod sit illud caput:* Probatio est, inquit, ad fidem facilis compendio veritatis: Loquitur Dominus ad Petrum, &c.

10. Et tibi dabo claues] *Adiecimus: &, ex Ms. Anglico & aliis tribus Morelij; Grace, etiam & Latine apud Matth. sic legitur. Interserit autem post hanc scripturam cod. Ms. quo vsus est Reuerendiss. Cardinalis Hosius hæc verba:* Hic Petro primatus datur, *deinde subijcit illud:* Et eidem, *Cui interposuimus, particulam:* iterum, *ex Camb. cod.*

11. Super illum vnum ædificat Ecclesiam, &c.] *Verba hæc recens adiecta à Grauio, Manu. & Morel. genuina esse, patet tum ex Ms. omnibus (præterquam quod Anglicus legat: ædificauit) vet. exc. & aliis Morelij duobus antiq. cod. tum & Gratiano 24. quæst. 1. cap. Loquitur, qui iam olim illa legit, Remboldi vitio factus est locus mutilus.*

12. vnam cathedram constituit] *Habet hoc cum Manut. etiam Cambr. cod.*

13. ab vno incipientem] *Grau.* incipientis, *sed non recte, frustra autem dubitat Erasmus, an illud:* ab vno, *ad Christum referri debeat, an ad Petrum, cum posterius plane contineat contextus. Quorsum enim alioqui Petri mentio, quorsum particulæ illæ:* quamuis, *&:* tamen, *quibus periodum absoluit.*

14. Hoc erant vtiqui cæteri Apostoli quod Petrus, &c.] *Non est quod pro se istud torqueant aduersarij contra Petri primatum, præsertim si iuxta Manut. locus hic legatur, ad quem quam proxime accedit illud Camponensis codicis:* Et quamuis Apostolis omnibus parem tribuat potestatem, vnam tamen cathedram constituit, vnitatis eiusdem originem atque rationem sua auctoritate disposuit. Hoc erant & cæteri quod Petrus, sed Primatus Petro datur, vt vna Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus vnanimi consensione paseatur. *Si cui autem consensus iste codicum vetustissimorum, quibus vsus est Manutius (inter quos vnum fuisse annorum 900 scribit. Admotatio suis in D. Hieronym. longe eruditissimus Mariannes Victorius) cum nostro Cambronensi ex media Belgica petito non satisfaciat (vt omittam supra citatum Cardin. Hosij codicem) videat Remundum Rosium contra Molinæum & Alanum Copum Dialog. 1. contra Magdeburgenses ca. 20 de loco hoc disputantes latissime. Statueram autem testimonia veterum pauca hic adnotare de Primatu Petri supra alios Apostolos, verum ne sim prolixior, remitto lectorem ad locos citatos in Admotat. Epistolarum Iv. & lxxij. Sufficiant hoc loco Canon vnus Concilij Nicæni ac loci duo D. Hieron. alter libro 1. contra Iouin. alter li 1. contra Pelag. Illic super Petrũ (inquit) fundatur Ecclesia. Et licet idipsũ in alio loco super Apostolos fiat, & cũcti claues regni cælorũ accipiãt, & ex æquo super eos Ecclesiæ fortitudo solidetur, tamẽ propterea inter duodecim vnus eligitur, vt capite cõstituto schismatis tollatur occasio. Hic vero: Quod Platoni (inquit) & Petro visum est ille princeps philosophorum, id in hac Apostolorum fuit. Super quem Ecclesia Domini stabili mole fundata est. Nicæni Concilij Canon. vulgo sextus ita legitur in cod. veterum & Antiquitatis D. Vedastis Atrebatensis, scripto ante annos plus minus octingentos: Ecclesia Romana semper habuit Primatum. Teneat autem & Ægyptus Lybia & Pentapolis, ita vt Episcopus Alexandriæ harum omnium habeat potestatem, quoniam & Romano Episcopo hæc est consuetudo. Similiter autem & qui in Antiochia constitutus est. Itaque & in cæteris prouinciis priuilegia salua sint Ecclesiarum. Hactenus ille, ita iam olim tranlatus ex Græco, per Dionysium Abbatem Romanum cognomento Exiguum, vti patet ex Epistola eius ad Iulianum presbyterum in calce dicti codicis, quem claruisse dicit Trithemius circa annum Domini 550.*

15. Qui Ecclesiæ renititur & resistit, in Ecclesia se esse confidit?] *Cambr. Cod.* Qui cathedram Petri, super quam fundata est Ecclesia, deserit, in Ecclesia se esse confidit. *Et confirmat eam lectionem Gratian. dist. 43. cap. qui cathedram, vbi hæc ipsa verba Cypriano adscribit. Atque ideo illam non sumus veriti in textum inserere.*

16. quando & beatus Apostolus Paulus, &c.] *Gratia. 24. qu 1. sic legit:* Hanc Ecclesiæ vnitatem & beatus Apostolus docet & sacramentum vnitatis ostendit, *non male; præsertim iuxta nostram præcedentem lectionem.*

17. Ecclesia quoque vna est] *Etiam hic ex Camb. cod. adiecimus vocem:* quoque.

18. sed robur vnum tenaci radice fundatum] *Quum sic legant Mss. & exc. omnes cum Gratiano, non placet Manut. lectio,* sed arbor vna ten. radic fundata.

19. Auelle radium solis, &c.] *Hic locus citat vt à Diuo Augustino*

tum

tum loco supra citato, tum lib. 2. contra Gaudentij Epistolam vulgo perperam 3.

20. latius expandit] *Noque hic placet quod habet Manut.* pandit, *eo quod tum Ms. & exc. cæteri, tum D. Aug. & Gratianus illud legant. Ex Ms. quoq; postea substituimus:* quisquā qui, *pro eo quod Manu.* quisquis, *& vulg.* qui, *dum taxat. Est autem insignis locus contra eos qui Ecclesiam contemnunt.*

21. Hoc vnitatis sacramentum] *Figuras adfert Ecclesiæ vnitatis, quomodo etiam supra Epist. ad Magnum, sed hic longe plures. Atqui illud quod habet Manutius:* quis ipsam potius indueret, *clarius quidem est, sed Ms. cum excus. legunt:* quis Christum, &c.

22. Vnitatem illa portabat] *Sic rectius Ms. quam excusi:* ille, *loquitur enim de tunica. Quidam autem cod. Grauij & Morel.* indiuisa, *pro eo quod est:* indiuidua.

23. Et erit vnus grex] *Sic legendum, supra docuimus Epistola 76.*

24. Sitis autem compositi in eodem sensu] *Ita* exc. *& Cambron. ad margin. idem in contextu & Afflig.* Sitis autem perfecti, *vtrumque significat vox Græca* κατηρτισμένοι, *quamquam prius magis accedat ad propriam significationem eius vocis, nam* καταρτισμὸν, *vocat Paulus Ægineta, cum laxati artus componendo redeunt ad iuncturam, inde translatio facta.*

25. & in eadem sententia] *Afflig. legit:* scientia, *quomodo & noster interpres varias lectionum orta ex vicinitate vocum Græcarum* γνώμη γνῶσις, *& variant etiam hodie Latini cod.*

26. Simplex animal & lærum est] *Ita recte ex Ms. Grau. alioqui enim solœcismus erat, omisso verbo:* est.

27. cum generant, simul filios edere) *Ita excusi & Ms. omnes, quare recte hic dissentit Morelius à Pierio, qui contendit legendum:* educare. *Edere autem (inquit) in lucem producere & excludere fœtum significat, quod Aristoteles* ἀκολαπίζειν *&* ἐκτυπεῖν *dicit. Notū est enim columbas vicissim ouis incubare, id est,* συνεπωάζειν. *Eadem significat one dixit Plin. li. 10. ca. 32. fœminam edunt quæ rotundiora gignuntur oua. Noue autem filiorum nomen pullis columbinis adaptat, nec dissimiliter equis Columella lib. 6. cap. 37.*

28. Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas) *Ita simplicitatem accipit, vt à duplicitate distinguatur: quomodo etiam D. Augustinus contra Cresc. loco citato. Atque hinc non male coniecit Remundus Rufus, inscribendum potius librum hunc* : De simplicitate Ecclesiæ, *quam* De simplicitate prælatorum.

29. coæquetur] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* æquetur.

30. cum tales de Ecclesia separantur) *De Ecclesia separari dixit, quod nos excommunicari. Vide epistolam xxxvij. Sequitur autem pulcherrima* ἐναντίωσις.

31. mantissent vtique nobiscum) *Ms. legunt:* forsitan, *quod confirmat priorem lectionem, de qua supra alicubi latius.*

32. Hinc hæreses) *Dijertis verbis docet, hæreses oriri ex schismate, de quo supra latius epistola lv.*

33. manente proprię libertatis arbitrio) *En assertionem libri arbitrij.*

34. Hi sunt qui se vltro) *Manut. legit:* Hinc, *sed prius habent Ms. nostri cum cæteris excusis. Agit autem contra Nouatianum & eius schismatis sequaces: Illic enim sine vlla ordinationis lege præpositus constitutus est, & nemine Episcopatum dante, Episcopi Romani sibi nomen assumpsit, vti supra latius in epistolis sub Cornelij Pontificatu scriptis. Optime autem quadrant hæc ipsa verba, in nostræ tempestatis hæreticorum ministros.*

35. Si stetissent in substantia mea) *Græce est,* ἐν ὑποστήματι *apud 70.*

36. baptizare se posse opinantur] *De hoc errore Cypriani supra in epistolis, & infra in Synodo.*

37. sed immo cumulantur] *Morelij quidem cod.* maculantur.

38. Corruptores Euangelij atque interpretes falsi, &c.) *Hæreticis propriam esse scripturarum sacrarum depravationem & corruptam interpretationem, toto libro de præscriptionibus hæreticorum pulchre docet Tertullian & Vincentius Lirinensis de prophana hæresum nouitate. Vnde & ab Origine in 2. cap. ad Roma. scripturarum vocantur fures & adulteri: & eius rei similitudinem ex male transformata Regis imagine, videre est apud Irenæum lib. 1. aduersus hæret. ca. 1. De mutilatione canonis scripturarum id ipsum docent veteres. Hæreticorum enim alij reiecerunt Euangelia, vt refert D. Augustin. libr. Retract. 2. cap. 16. alij epistolas omnes Pauli, teste Euseb. lib. 3. histor. Ecclesiast. ca. 27. Origene in Psal. 82. & Iren. lib. 1. contra hæret. cap. 26. 29. Alij vniuersam Moysi legem & veteris testamenti scripturas, vt Manichæi, testibus D. Augustin. contra Faustum: & Eusebio lib. 5. cap. vlt.*

39. Dominus enim) *Hic locus citatur à Gratiano 24. q. 1. c. Alienus.*

40. dum conuenticula sibi diuersa constituunt) *Pulchre conuenticula hæreticorum dicit non Ecclesias, sed Ecclesiam vnam Catholicam vbique incalcat.*

41. & fidelibus pacem sua voce commendans) *Ms.* suam ; *sed prius malo.*

42. Neque enim habere pacatum Deum poterat) *Interserit vet. excu.* vel pacem habere. *sed verisimile est ex margine in textum irrepsisse, præsertim cum nec Grat. id legat, hunc locum citans dist. 90. cap. Neque, qui tamen legit:* placatum: *& rursum:* qui cum fratre non pacem, sed zeli discordiam habebat. *pro eo quod nos legimus:* qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat.

43. Tales etiamsi occisi fuerint] *Vide epistolam ad Antonianum, tum de Pseudomartyribus hæreticis, tum de phrasi Cypriani* : confessio nominis; *verum hic latius illud prosequitur.*

44. & si tradidero corpus meum vt ardeam) *Grauius:* ardeat, *sed male, nam Græce est:* ἵνα καυθήσωμαι.

45. Charitas nunquam excidit: Nunquam, inquit, excidit] *Cambron. cod. & Manut. vtrobique:* excidet, *sed prius magis placet, eo quod ita legatur apud Apostolum Græce & Latine.*

46. Ad præmia Christi &c. pertinere non poterit, qui] *Cambron. cod. hæc lectio clara est, quam in cæteris intricatam faciebat superflua repetitio illius:* ad præmia Christi, *facit autem locus hic pro meritis operum.*

47. non erit illa fidei corona, sed pœna perfidiæ] *Hæc verba sapissime mutuatus est D. Aug. locis dicta epistola citatis.*

48. quamuis fallat in nomine illius] *Vocem:* illius, *non habent Ms.*

49. Malum hoc dilectissimi fratres] *Ita ex Cambr. cod. & Grauij hunc locum restituimus, pro eo quod erat:* fidelissimi, *vox Cypriano incognita. Ex vtroque vero Ms. restituimus:* exurgere, *pro eo quod erat :* surgere.

50. tempora modesta] *Græce:* καιροὶ χαλεποί.

51. parentibus inobedientes] *Ms.* non obaudientes, *phrasi Cypriani quorum Cambr. addit cum Grauio:* in dicto.

52. sine fœdere] *Camb. cod* sine misericordia, *vetus excusus:* sine fide, *quomodo & Ambros. in comment. sed prius proprie significat vox Græca* ἄσπονδος, *neque vero cum Grauio legendum vtrumque, cum vnica sit Græca vox correspondens.*

Eiusdem farinæ est quod adijcit ille: ambitiosi.

53. bonum non amantes] *Græce est* ἀφιλάγαθοι, *quod interpres noster vertit:* sine benignitate, *Græca scholia:* non amici bonis. *Ambros.* bonorum inimici.

54. deformationem relligionis] *Græce est:* μόρφωσιν *id est,* formationem.

55. sed non proficient plurimum] *Ita Cambr. cod. Manut. & Costerius & videtur ad verbum expressisse quod Græce est:* ἀ προκόψουσιν ὅτι πλεῖον, *quare non placet quod alij interserunt :* vltra, *alterum enim superfluum esse oportet. Neque vero displicet Grauij lectio, qui præmittit quod Græce & Latine legitur apud Apostolum :* homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, *verum desideratur in Ms. & excu. omnibus, excepto Colonienſi, atque adeo omitti aque potuit à Cypriano, atque quod paulo prius D. Paulus interserit:* Et hos deuita.

56. extollit stupor] *Hinc confirmatur significatio vocis :* stupor, *de qua supra epistola 40.*

57. prænunciate rei veritate] *Sic quidem Grauius & Manut. sed cum Morel. & cæteris excus. legunt Ms.* prænunciante. *Ego vero hanc potiorem iudico, nisi legatur,* veritas.

58. confabulationes pessimæ] *Sic citat hunc locum & Tertull. sub finem libr. 1. ad vxorem.*

59. Auersandus est talis] *Rursum veluti digito notat Nouatianum.*

60. nec dignatur scire] *Ad vitandum Hyperbaton interseruit Manut recte vocem:* dignatur, *non reperitur tamen in Ms. nostris.*

61. pœnas pependerunt] *Siue sic legas, siue :* penderunt, *quomodo supra epistola ad Magnum, perinde est. Afflig. cod. & Cambronensis ad marginem:* receperunt,

62. vbi signantur qui dominum promerentur] *De hoc signo Crucis in frontibus vide epistolam ad Thibaritanos.*

63. nec quisquam miretur] *Agit de Confessoribus Romanis Maximo & cæteris, de quorum schismate exstant epistolæ xliij. & xliiij. & de reditu ad vnitatem xlvij. l. & li. atque adeo patet librum hunc scriptum fuisse ante illorum reditum ex schismate, initio nempe Pontificatus Cornelij.*

64. tam nefanda quam grauia] *Quum sic legant Ms. & vetus excusus, magis placet, quam quod habet Manut.* tam grauia

65. cæterum nunquam] *Noue vsurpat:* cæterum. *De Confessorum vero fraudibus, stupris & adulterijs, egit etiam epistolis vij. & viij.*

66. Et ideo scriptum est: Tene, &c.] *Non placet quod loco huius habet Manut:* Et ideo in Apocalypsi dominus ad Ioannem grauiter cōminatur: Tene, *Neque enim ad Ioannem loquitur, sed ad Angelum siue Episcopum Philadelphiensem. Pulchre autem deducit illud Poëta: Ante obitum felix nemo.*

67. Ait enim dominus] *Hoc ex Ms. recens adiecimus.*

68. si confessionem suam mala conuersatione prodegerit) *Elegantior est hæc lectio Ms. & Grauij, quam cæterorum exc.* prodiderit. *Ex iisdem paulo post adiecimus:* sit.

69. vero illuminati Euangelij lumine) *Afflig. cod.* verum, *sed non satis loco congruit.*

70. & non secundum traditionem quam acceperunt) *Cambron cod.* accepistis, *sed prius legitur apud Apostolum Græce & Latine*

71. Recedendum est à delinquentibus) *Hinc patet, vitiose legi hactenus epistola xl.* Recedite ab eius, *tanquam verba D. Pauli, sed hoc pacto legendum potius.*

72. discidio compaginis] *Ex Ms. hoc substituimus pro eo quod erat:* dissidio, *vide alicubi Tom. 1.*

73. Probat scriptura diuina] *Adiecimus :* diuina, *ex Ms.*

74. anima ac mente vna agebant] *Camb: cod. ad marginem :* animam vnam ac mentem habebant *sed prius legitur infra lib. Testim. 3. cap. 3.*

75. quæ fuit mater Iesu] *Sic Ms. & hic & de Oratione Dominica, pro eo quod cæteri:* fuerat.

76. vt & largitas] *Ex iisdem: & adieci. Rursum autem operationem suo more accipit.*

77. & lucernæ ardentes] *Adiicit Grauius:* in manibus vestris, *sed neque Ms. hic, neque alibi Cyprianus id habet.*

DE ORATIONE Dominica.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

A commendatione diuinorum præceptorum exordio sumpto, nullam Deo gratiorem orationem offerri posse docet, quam cuius formam præscripserit ipse Christus Dei filius. Deinde vbi qualiter orandum sit, paucis explicuit, & docuit Orationem Dominicam tum publicam esse non priuatam, tum totius cœlestis doctrinæ compendium quoddam; in singulas eius petitiones (imitatus librũ Tertulliani de Oratione) elegantissime commentatur per aliquot paginas. Post hæc ad vigilantiam in precibus monet. Ideo enim (inquit) sacerdos ante orationẽ Præfatione præmissa, arcat fratrũ mẽtes, dicẽdo: Sursũ corda: vt dũ respõdet plebs: Habemus ad Dominũ, admoneatur nihil aliud se quam Dominum cogitare debere. Postremo, ne infructuosa sit oratio eleemosynas vt comungant, vtque non horis dumtaxat ab ecclesia statutis, sed semper orent, semper Deo gratias agant, hortatur. Porro librum hunc præ cæteris extollunt D. Hilarius in Matthæum, D. Augustinus non vno in loco, & Cassiodorus noster institutionum diuinarum 19. cap. Meminit etiam Pontius in vita Cypriani.

EVangelica[1] præcepta, fratres dilectissimi, nihil sunt aliud quam magisteria diuina, fundamenta ædificandæ spei, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimẽta fouendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, præsidia obtinendæ salutis: quæ dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cœlestia regna perducũt. Multa & per Prophetas seruos suos dici Deus voluit & audiri: sed quanto maiora sunt quæ filius loquitur, quę Dei sermo, qui in prophetis fuit, propria voce testatur: non iam mandans [2] vt paretur venienti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens & ostendens; vt qui in tenebris mortis errantes improuidi & cæci prius fuimus, luce gratiæ luminati, iter vitæ, duce & rectore domino, teneremus. Qui inter cætera salutaria sua monita & præcepta diuina, quibus populo suo consuluit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit; ipse quid precaremur, monuit & instruxit. Qui fecit viuere, docuit & orare, benignitate ea, scilicet, qua & cętera dare & conferre dignatus est; vt dum prece & oratione, quam filius docuit, apud patrem loquimur, facilius audiamur. Iam prædixerat *horam venire quando veri adoratores adorarent patrem in spiritu & veritate*, & impleuit quod ante promisit; vt qui spiritum, & veritatem de eius sanctificatione percepimus, de traditione quoque eius vere & spiritaliter adoremus. [3] Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio, quam quæ vere à Christo nobis data est, à quo nobis & Spiritus sanctus missus est? Quę vera magis apud patrem precatio, quam quæ à filio, qui est veritas, de eius ore prolata est? vt aliter orare quam docuit, non ignorantia sola sit, sed & culpa; quando ipse posuerit & dixerit: *Reijcitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis.* Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister deus docuit. Amica & familiaris oratio est deum de suo rogare; ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba, cum precem facimus, qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. Et cum ipsũ habeamus apud patrem aduocatum pro peccatis nostris; quando peccatores pro delictis nostris petimus, aduocati nostri verba promamus. Nam cum dicat, *quia quodcunque petierimus à patre in nomine eius, dabit nobis*: [4] quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo & precatio cum disciplina, quietem continens & pudorem. Cogitemus nos sub conspectu dei stare: placendum est diuinis oculis & habitu corporis; & modo vocis: Nam vt impudẽtis est, clamoribus strepere, ita contra congruit verecũdo, modestis precibus orare. Denique magisterio suo dominus secreto orare nos præcepit, in abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis conuenit fidei; vt sciamus Deum vbique esse præsentem, audire omnes & videre, & maiestatis suæ plenitudine in abdita quoque & occulta penetrare, sicut scriptum est: *Ego deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo?* Et iterum: *In omni loco oculi dei speculantur bonos & malos.* [5] Et quãdo in vnum cum fratribus conuenimus, & sacrificia diuina cum dei sacerdote celebramus, verecundiæ & disciplinæ memores esse debemus: [6] Non passim ventilare preces nostras inconditis vocibus; nec petitionem commendandam modeste Deo tumultuosa loquacitate iactare. Quia [7] Deus non vocis, sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus, qui cogitationes hominum videt, [8] probante domino & dicente: *Quid cogitatis nequam in cordibus vestris?* & alio loco: *& scient omnes ecclesiæ, quia ego sum scrutator renis & cordis.* Quod Anna in primo Regnorum libro ecclesiæ typum portans, custodit & seruat; quæ dominum non clamosa petitione, sed tacite & modeste intra ipsas pectoris latebras precabatur. Loquebatur prece occulta, sed manifesta fide; loquebatur non voce, sed corde: quia sic Deum sciebat audire; & impetrauit efficaciter quod petiit, quia fideliter postulauit. Declarat scriptura diuina quæ dicit: *Loquebatur in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eam deus.* Item legimus in Psalmis: *Dicite in cordibus, & in stratis vestris, & tranquillamini.* Per Hieremiam quoque hæc eadem Spiritus sanctus suggerit & docet dicens: *In sensu autem tuo debet adorari deus.* Adorans autem fratres dilectissimi, nec illud ignoret, quẽ admodum in templo cum pharisæo Publicanus orauerit; non alleuatis in cœlum impudenter oculis, [9] nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans, & peccata intus inclusa contestans, diuinæ misericordiæ implorabat auxilium. Et cum sibi Pharisæus placeret, [10] sanctificari Publicanus hic magis meruit qui sic rogauit; qui spem salutis non in fiducia innocentiæ suæ posuit, cum innocens nemo sit, sed peccata confessus humiliter orauit, & exaudiuit orantem qui semper humilibus ignoscit. Quæ dominus in Euangelio suo ponit & dicit: [11] *Homines duo ascenderunt in templum adorare, vnus Pharisæus, & vnus Publicanus. Pharisæus cum stetisset* [12] *talia apud se precabatur: Deus gratias tibi ago, quia non sum sicut cæteri homines: iniusti raptores, adulteri, quomodo & publicanus iste: ieiunabis sabbato, decimas do omnium quæcunque possideo. Publicanus autem de longinquo stabat, & neque oculos volebat ad cœlum leuare, sed percutiebat pectus suum dicens: Deus propitius esto mihi peccatori. Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam magis, quam ille Pharisæus.* [13] *Quia omnis, qui se extollit, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur.* Quæ nos, fratres dilectissimi, de diuina lectione discentes, postquam cognouimus [14] qualiter ad orationem accedere debeamus; cognoscamus, docente domino & quid oremus. Sic inquit, orate: *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum tuum.* [15] *Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* [16] *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* [17] *Et ne nos patiaris inducere in tentationem: sed libera nos à malo. Amen.* Ante omnia pacis doctor atque vnitatis magister [18] singillatim noluit & priuatim precem fieri, vt quis cum precatur, pro se tantum precetur. Non enim dicimus *pater meus, qui es in cœlis*, nec, *panem meum da mihi hodie*, nec, dimitti sibi tantum vnusquisque debitum postulat; aut vt in tentationem non inducatur, atque à malo liberetur, pro se solo rogat. Publica est nobis & communis oratio: & quando oramus, non pro vno, sed pro toto populo oramus; quia totus populus vnum sumus. Deus pacis & concordiæ magister qui docuit vnitatem, sic orare vnum pro omnibus voluit, quo modo in vno omnes ipse portauit. Hanc orationis legem seruauerunt tres pueri in camino ignis inclusi; consonantes in prece, & spiritus consentione concordes. Quod declarat scripturæ diuinæ fides; & dum docet quo modo orauerint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, vt tales esse possimus. *Tunc illi tres*, inquit,

quasi

Ioan. 4.
Marc. 7.
1. Ioan. 2.
Ioan. 16.
Hier. 23.
Prou. 15.
Luc. 15.
Apoc. 2.
1. Reg. 1.
Psal. 4.
Hier. 17. 9.
Luc. 18.
Matth. 6.
Esa. 1
Dan. 3.

quasi ex vno ore hymnum canebant, & benedicebant Domi num. Loquebantur quasi ex vno ore & nondum illos [19] Christus in carne visus docuerat orare, & iccirco orationibus fuit impetrabilis & efficax sermo, quia promerebatur Dominum pacifica, & simplex, & spiritalis oratio. Sic & Apostolus cum discipulis post ascensum domini inuenimus orasse. *Erant* inquit, *perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus & Maria quæ fuit mater Iesu, & fratribus eius.* Perseuerabant in oratione vnanimes, orationis suæ & instantiam simul & concordiam declarantes. Quia *deus qui inhabitare facit vnanimes in domo*, non admittit in diuinam & æternam domum nisi eos, apud quos est vnanimis oratio. Qualia autem sunt, fratres dilectissimi, orationis dominicæ sacramenta, quam multa, quam magna, breuiter in sermone collecta, sed in virtute spiritaliter copiosa? [20] vt nihil omnino prætermissum sit, quod non in precibus atque orationibus nostris cœlestis doctrinæ compendio comprehendatur. Sic, ait, orate: *Pater noster qui es in cœlis.* Homo nouus, renatus, & deo suo per eius gratiam restitutus *Pater*, primo in loco dicit, quia filius esse iam cœpit. *In sua* inquit, *propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis potestatem, vt filij dei fierent* [21] *his qui credunt in nomine eius.* Qui ergo credidit in nomine eius, & factus est dei filius: hinc debet incipere, vt & gratias agat, & profiteatur se dei filium, dum nominat patrem sibi esse in cælis deum? contestetur quoque inter prima statim natiuitatis suæ verba, renunciasse se terreno & carnali patri, & patrem solum nosse se, & habere cœpisse, qui sit in cœlis, sicut scriptum est: [22] *Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt.* Item dominus in Euangelio suo præcepit, *ne vocemus nobis patrem in terra*, quod sit scilicet nobis vnus pater qui est in cœlis. Et discipulo qui mentionem defuncti patris fecerat, respondit: *Sine, mortui mortuos suos sepeliant*: dixerat enim patrem suum mortuum, cum sit credentium pater viuus. Nec hoc solum, fratres dilectissimi, animaduertere & intelligere debemus, quod appellemus patrem qui sit in cœlis: sed coniungimus & dicimus: *Pater noster*, id est, eorum qui credunt; eorum qui per eum sanctificati, & gratiæ spiritalis natiuitate reparati, filij dei esse cœperunt. Quæ vox Iudæos etiam perstringit & percutit, qui Christum sibi per prophetas annunciatum, & ad se prius missum, non tantum infideliter spreuerunt, [23] sed & crudeliter necauerunt. Qui iam non possunt patrem Deum vocare, cum Dominus eos confundat & redarguat dicens: [24] *Vos de diabolo patre nati estis, & concupiscentias patris vestri facere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas non est in illo.* Et per Esaiam prophetam Deus clamat indignans: [25] *Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me spreuerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui: Israël autem me non cognouit, & populus meus me non intellexit.* [26] *Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, Semen nequam, filij sceleste. Derelinquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israël.* In quorum exprobrationem, Christiani quando oramus, *pater noster*, dicimus; quia noster esse cœpit, & Iudæorum qui eum reliquerunt, esse desiit: nec peccator populus potest esse filius; sed quibus [27] remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, eis & æternitas, repromittitur, domino ipso dicente: *Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum; filius autem manet in æternum.* Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis eius & bonitatis vbertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu dei, vt Deum patrem vocemus, & vt est Christus Dei filius, [28] sic & nos dei filios nuncupemus. Quod nomē nemo nostrum in oratione auderet attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaque fratres dilectissimi, & scire debemus, quia quando patrem deum dicimus, quasi filij dei agere debemus, vt quo modo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat & ille de nobis. Conuersemur quasi Dei templa, vt Deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster à spiritu, vt qui cœlestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cœlestia cogitemus & agamus, quia & ipse Dominus Deus dixit: *Eos qui clarificant me, clarificabo*: [29] *& qui me spernit, spernetur.* Beatus quoque Apostolus in epistola sua posuit: *Non estis vestri empti enim estis pretio magno: clarificate & portate Deum in corpore vestro.* Post hoc dicimus: *Sanctificetur nomen tuum*, non quod optemus Deo vt sanctificetur orationibus nostris; sed quod petamus ab eo, vt nomen eius sanctificetur in nobis. Cæterum à quo Deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? Sed qui ipse dixit: *Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum*, [30] id petimus & rogamus, vt qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus, perseueremus, & hoc quotidie deprecamur. Opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, vt qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de dei dignatione confertur, Apostolus prædicat dicens: [31] *Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum dei consequentur.* [32] *Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri.* Sanctificatos nos dicit *in nomine domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri.* Hæc sanctificatio vt in nobis permaneat, oramus: & quia dominus & iudex noster sanato à se & iustificato comminatur [33] *iam noli peccare, ne quid ei deterius fiat*, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, vt sanctificatio & viuificatio, quæ de Dei gratia sumitur, ipsius protectione seruetur. Sequitur in oratione: *Adueniat regnum tuum.* Regnum etiam dei repræsentari nobis petimus; sicuti & nomen eius, vt in nobis sanctificetur postulamus. Nam Deus quando non regnat? aut apud eum quando incipit, quod & semper fuit, & esse non desinit? Nostrum regnum petimus aduenire à Deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum; vt qui in sæculo ante seruiuimus, postmodum Christo dominante regnemus, sicut ipse pollicetur & dicit: *venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* Potest verò, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum dei, quem venire quotidie cupimus, cuius aduentus [34] vt cito nobis repræsentetur, optamus. Nam cum resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus: sic & regnum Dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum dei petimus, id est, regnum cœleste, quia est & terrestre regnum. Sed quia renunciauit iam sæculo, maior est & honoribus eius, & regno, & ideo qui se Deo & Christo dedicat, non terrena, sed cœlestia regna desiderat. Continua autem oratione & prece opus est, ne excidamus à regno cœlesti, sicut Iudæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt; [35] Domino manifestante & probante: *Multi*, inquit, *venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni expellentur in tenebras exteriores: illic erit ploratio & stridor dentium.* Ostendit quia ante filij regni Iudæi erant, quando & Filij Dei esse perseuerabant: Postquam cessauit circa illos nomen paternum, cessauit & regnum. Et ideo Christiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos & vt regnum Dei nobis veniat, oramus. Addimus quoque & dicimus: *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra*: non vt Deus faciat quod vult, sed vt nos facere possimus; quod Deus vult. Nam Deo quis obsistit, quo minus quod velit faciat? Sed quia nobis à diabolo obsistitur, quo minus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur; oramus & petimus, vt fiat in nobis voluntas Dei, quæ vt fiat in nobis, opus est Dei voluntate, id est, ope eius & protectione; quia nemo suis viribus fortis est, sed dei indulgentia & misericordia tutus est.

Act. 1. Psal. 67. Ioan. 1. Deut. 33. Matth. 23. Ibid. 8. Ioan. 8. Esa. 1. Ioan. 8. 1. Reg. 2. 1. Cor. 6. Leuit. 20. 1. Cor. 6. Matth. 25. Matth. 8.

Denique & Deus infirmitatem hominis, quem portabat ostendens ait: *Pater si fieri potest, transeat à me calix iste.* Et exemplum discipulis suis tribuens, vt non voluntatem suam, sed Dei faciant, addidit, dicens: *Voluntamen non quod ego volo* [35] *sed quod tu.* Et alio loco dicit: *Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.* Quod si filius obaudiuit, vt faceret patris voluntatem: quanto magis seruus obaudire debet, vt faciat domini voluntatem? sicut in epistola sua Ioannes quoque ad faciendam Dei voluntatem hortatur & instruit dicens: *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo. Quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum.* Qui in æternum manere volumus; Dei, qui æternus est, voluntatem facere debemus. Voluntas autem Dei est, quam Christus & fecit & docuit: Humilitas in conuersatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis iustitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, iniuriam facere non nosse, & factam posse tolerare, cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnio præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati eius inseparabiliter adhærere, cruci eius fortiter ac fidenter assistere: quando de eius nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur, in morte patientiam, qua coronamur: hoc est coheredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere. Fieri autem petimus voluntatem Dei, *vt in cœlo & in terra,* quod vtrunque [37] ad consummationem nostræ incolumitatis pertinet & salutis. Nam cum corpus è terra, [38] & spiritum possideamus è cœlo, ipsi terra & cœlum sumus & in vtroque, id est, & corpore & spiritu, vt Dei voluntas fiat, oramus. Est enim inter carnem & spiritum colluctatio, [39] & discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio, vt non quæ volumus ipsa faciamus: dum spiritus cœlestia & diuina quærit, caro terrena & secularia concupiscit: & ideo petimus impense inter duo ista, ope & auxilio Dei concordiam fieri: vt dum & in spiritu & in carne voluntas Dei geritur, quæ per eum renata est, anima seruetur. Quod aperte atque manifeste Apostolus Paulus sua voce declarat: *Caro,* inquit, *concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem: hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis ipsa faciatis.* [40] *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ,* [41] *idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* [42] *Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax,* [43] *magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas.* Et iccirco quotidianis, immo continuis orationibus hoc precamur, & in cœlo & in terra voluntatem circa nos Dei fieri: quia hæc est voluntas Dei, vt terrena cœlestibus cedant, spiritalia & diuina præualeant. Potest & sic intelligi, fratres dilectissimi, vt quoniam mandat & monet Dominus etiam inimicos diligere, & pro ijs quoque, qui nos persequuntur, orare; [44] petamus & pro illis qui adhuc terra sunt, & necdum cœlestes esse cœperunt, vt & circa illos voluntas Dei fiat, quam Christus hominem conseruando & redintegrando perfecit. Nam cum discipuli ab eo non iam terra appellentur, sed *sal terræ*: & Apostolus primum hominem vocet *de terræ, limo,* secundum vero *de cœlo:* merito & nos qui esse debemus Patri Deo similis (*qui solem suum oriri facit super bonos & malos, pluit super iustos & iniustos*) sic Christo monente oramus & petimus, vt precem pro omnium saulte faciamus; [45] Vt quomodo *in cœlo,* id est, in nobis per fidem nostram voluntas Dei facta est, vt essemus è cœlo; ita *& in terra,* hoc est, [46] in illis non credentibus fiat voluntas Dei, vt qui adhuc sunt prima natiuitate terreni, incipiant esse cœlestes, ex aqua & spiritu nati. Procedente oratione postulamus & dicimus: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* [47] Quod potest & spiritaliter, & simpliciter intelligi: quia & vterque intellectus vtilitate diuina proficit ad salutem. Nam panis vitæ Christus est, & panis hic omnium non est, sed noster est. & quomodo dicimus *pater noster,* quia intelligentium & credentium pater est; sic & *panem nostrum* vocamus; quia Christus noster (qui corpus eius contingimus) panis est. Hunc autem panem dari nobis quotidie postulamus, ne, qui in Christo sumus, [48] & eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum [49] abstenti & non communicantes à cœlesti pane prohibemur, à Christi corpore separemur, ipso prædicante & monente: *Ego sum panis vita qui de cœlo descendi. Si quis ederit de meo pane, viuet in æternum. Panis autem, quem ego dedero, caro mea est pro sæculi vita.* Quando ergo dicit in æternum viuere, si quis ederit de eius pane; vt manifestum est eos viuere, qui corpus eius attingũt, [50] & eucharistiam iure communicationis accipiunt: ita contra timendum est & orandum, [51] ne, dum quis abstentus separatur à Christi corpore, [52] procul remaneat, à salute; comminante ipso & dicente: *Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.* Et ideo *panem nostrum,* id est, Christum, dari nobis quotidie petimus, vt qui in Christo manemus & viuimus, à sanctificatione eius & corpore non recedamus. Potest vero & sic intelligi, [53] vt qui sæculo renunciauimus, & diuitias eius & pompas fide gratiæ spiritalis abiecimus, cibum nobis tantum petamus & victum; quando instruat Dominus & dicat: *Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus discipulus esse.* Qui autem Christi cœpit esse discipulus, secundum Magistri sui vocem renuncians omnibus, diurnum debet cibum petere, nec in longum desideria petitionis extendere ipso iterum Domino præscribente & dicente: *Nolite in crastinum cogitare, crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua.* Merito ergo Christi discipulus victum sibi in diem postulat, qui de crastino cogitare prohibetur: quia & contrarium sibi sit & repugnans vt quæramus in sæculo diu viuere, qui petimus regnum Dei velociter aduenire. Sic beatus Apostolus monet, formans & corroborans spei nostræ ac fidei firmitatem: *Nihil* inquit, *intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus.* [54] *Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem* [55] *& muscipulam & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum: Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.* Docet non tantum contemnendas, sed & periculosas esse diuitias, illic esse radicem malorum blandientium cæcitatem mentis humanæ [56] occulta deceptione fallentium. Vnde & diuitem stultum sæculares copias cogitantem, & se exuberantium fructuum largitate iactantem redarguit Deus dicens: *Stulte hac nocte expostulatur anima tua: quæ ergo parasti cuius erunt?* Lætabitur stultus in fructibus [57] ipsa nocte moriturus & cui vita iam deerat, victus abundantiam cogitabat. Contra autem Dominus perfectum & consummatum docet fieri; qui omnibus suis venditis, atque in vsum pauperum distributis, thesaurum sibi condat in cœlo. Eum dicit posse se sequi, & gloriam dominicæ passionis imitari; qui expeditus & succinctus nullis laqueis rei familiaris inuoluitur, sed solutus ac liber facultates suas ad Deum ante præmissas, ipse quoque comitatur. Ad quod vt possit vnusquisque nostrũ parare se; sic discat orare, & de orationis lege qualis esse debeat noscere. Neq; enim deesse quotidianus ci-

bus

Ibid.26.
6.
1.Ioan.2.
Ioan.6.
Luc.14.
Matth.6.
Gal.5.
1.Tim.6.
Luc.12.
Matth.19.
Matt.5.
1.Cor.15.
Matt.5.
Prou.30.

bus potest iusto, cum scriptum sit: [58] *Non occidet dominus fame animam iustam.* Et iterum: *Iunior fui & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius quærens panem.* Item dominus promittat & dicat: *Nolite cogitare dicentes, quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes quærunt. Sciet autem pater vester, qui horum omnium indigetis. Quærite primo regnum dei, & iustitiam eius, & hæc omnia apponentur vobis.* Quærentibus regnum & iustitiam dei, omnia promittit apponi. Nam cum dei sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit. [59] Sic Danieli in leonum lacu iussu regis incluso, prandium diuinitus procuratur, & inter feras esurientes & parcentes, homo Dei pascitur. Sic aliter Helias in fuga: & in solitudine coruis ministrantibus, & volucribus cibum sibi apportantibus, in persecutione nutritur. Atque ô humanæ malitiæ detestanda crudelitas: feræ parcunt, aues pascunt, & homines insidiantur & sæuiunt. Post hæc & pro peccatis nostris deprecamur dicentes: *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* Post subsidium cibi petitur & venia delicti; vt qui à Deo pascitur, in Deo viuat: nec tantum præsenti & temporali vitæ, sed & æternæ consulatur, ad quam venire potest; si peccata donentur: quæ debita Dominus appellat, sicut in Euangelio suo dicit: [60] *Dimisi tibi omne debitum, quia me rogasti.* [61] Quam necessarie autem, quam prouidenter, & salubriter admonemur, quod peccatores sumus, qui pro peccatis rogare compellimur, vt dum indulgentia de Deo petitur, conscientiæ suæ animus recordetur. Ne quis sibi quasi innocens placeat [26] cum innocens nemo sit, & se extollendo plus pereat; instruitur & docetur peccare se quotidie, dum quotidie pro peccatis iubetur orare. Sic denique & Ioannes in epistola sua monet dicens: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat.* In epistola suâ vtrunque complexus est; quod & rogare pro peccatis debeamus, impetremus indulgentiam cum rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum ad dimittenda peccata, fidē pollicitationis suæ reseruantem. Quia qui orare nos pro debitis & peccatis docuit, paternam misericordiam promisit & veniam secuturam. Adiunxit plane & addidit legem, certa nos conditione & sponsione cōstringens, vt sic nobis dimitti debita postulemus, secūdum quod & ipsi debitoribus nostris dimittimus: scientes impetrari non posse, quod pro peccatis petimus; nisi & ipsi circa debitores nostros paria fecerimus. Iccirco & alio in loco dicit: [63] *In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.* Et qui seruus post dimissum sibi à domino omne debitum, conseruo suo noluit ipse dimittere, in carcerē relegatur. Quia indulgere conseruo suo noluit, quod sibi à Domino indultum fuerat, amisit. Quæ adhuc fortius Christus in præceptis suis maiore censuræ suę vigore proponit: *Cum steteritis inquit, ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est,* [64] *remittat peccata vestra vobis: si autem vos non remiseritis, neque pater vester qui in cœlis est, remittet vobis peccata vestra.* [65] Excusatio tibi nulla in die iudicij supereſt, cum secūdum tuā sententiam iudiceris, & quod feceris, hoc & ipse patiaris. Pacificos enim & concordes atque vnanimes esse in domo sua Deus præcipit: & quales nos fecit secunda natiuitate, tales vult renatos perseuerare; vt qui filij Dei esse cæpimus, in Dei pace maneamus, & quib. spiritus vnus est, vnus sit & animus & sensus. Sic nec sacrificium Deus recepit dissidentis, & ab altari reuertentem prius fratri reconciliari iubet, vt pacificis precibus & Deus possit esse pacatus. Sacrificium Deo maius est pax nostra, & fraterna concordia, & [66] de vnitate patris & filij & Spiritus sancti plebs adunata. Neque enim in sacrificijs quę Abel & Cain primi obtulerunt, munera eorū Deus, sed corda intuebatur; vt ille placeret in munere, qui placebat in corde. Abel pacificus & iustus dū deo sacrificat innocēter, docuit & cęteros quādo ad altare munus offerunt, sic venire cum dei timore, cū simplici corde, cū lege iustitię, [67] cum concordię pace. Merito ille dum in sacrificio Dei talis est ipse, postmodum sacrificium Deo factus est; vt martyrium primus ostendens, initiaret sanguinis sui gloria dominicam passionem, qui & iustitiam domini habuerat & pacem. Tales denique à Domino coronantur, tales in die iudicij cum Domino vindicabuntur. [68] Cęterum discordans & dissidens, & pacem cum fratribus non habens, secūdum quod beatus Apostolus & scriptura sancta testatur, nec si pro nomine Christi occisus fuerit, crimen dissensionis fraternę poterit euadere; quia sicut scripta est: *Qui fratrem suum odit, homicida est; nec ad regnum cælorum peruenit, aut cum Deo viuit homicida.* Non potest esse cum Christo, qui imitator Iudę maluit esse, quam Christi. Quale delictum est, quod nec baptismo sanguinis potest ablui? quale crimen est, quod martyrio non potest expiari? [69] Illud quoque necessarie admonet Dominus, vt in oratione dicamus: *Et ne nos patiaris indu.i in tentationem.* Qua in parte ostenditur nihil contra nos aduersarium posse, nisi deus ante permiserit; vt omnis timor noster & [70] deuotio atque *obseruatio ad Deum conuertatur, quando in tentationibus nostris [71] nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Probat scriptura diuina quę dicit. *Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manum eius.* Datur autem potestas aduersus nos malo secundum nostra peccata, sicut spiritum est: *Quis dedit in direptionem Iacob & Israël eis,* [72] *qui prædantur illum? nonne deus cui peccauerunt, & nolebant in vijs eius ambulare, neque audire legem eius, & superduxit super eos iram animationis suæ?* Et iterum: Salomone peccante, & à præceptis atque à vijs domini recedente, positum est: *Et excitauit dominus Satanam ipsi Salomoni.* [73] Potestas vero dupliciter aduersus nos datur, vel ad pœnam cum delinquimus, vel ad gloriam cum probamur: sicuti de Iob factum videmus, manifestante deo & dicente: *Ecce omnia quæcunque habet, in manus tuas do: sed ipsum caue ne tangas.* Et dominus in euangelio loquitur tempore passionis [74] ad Pilatum: *Nullam haberes aduersum me potestatem, nisi data esset tibi desuper.* Quando autem rogamus ne intentationem veniamus, admonemur infirmitatis & imbecillitatis nostræ, dum sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, nequis sibi superbe atque arroganter aliquid assumat, ne quis [75] aut confessionis, aut passionis gloriam suam ducat, cum Dominus ipse humilitatem docens dixerit: *Vigilate & orate* [76] *ne veniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma:* vt dum præcedit humilis & summissa confessio, & datur totum deo; Quicquid suppliciter cum timore & honore dei petitur, ipsius pietate præstetur. [77] Post ista omnia in consūmatione orationis venit clausula, vniuersas petitiones & preces nostras collecta breuitate concludens. In nouissimo enim ponimus: *Sed libera nos à malo,* comprehendentes aduersa cuncta, quæ contra nos in hoc mundo molitur inimicus; à quibus potest esse fida & firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam præstet. [78] Quando autem dicimus: *libera nos à malo,* nihil remanet quod vltra adhuc debeat postulari: [79] quando semel protectionem Dei aduersus malum petamus, qua impetrata contra omnia quæ diabolus & mundus operantur, securi stamus & tuti. Quis enim ei de sæculo metus est, cui in sæculo Deus tutor est? Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est, quam deus docuit, de magisterio suo omnem pacem nostram salutari sermone breuiauit? Hoc iam per Esaiam prophetā fuerat ante prędictum, cū plenus Spiritu sancto de Dei maiestate ac pietate loqueretur: *Verbum consummans* inquit, *& breuians in iustitia; quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ.* Nam cum Dei sermo dominus noster Iesus Christus omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos, omni sexui atque ætati præcepta salutis ediderit: præceptorum suorum fecit grande compendiū, vt in disciplina cœlesti discentiū memoria nō laboraret, sed quod esset simplici fidei necessariū, velociter disceret. Sic cū doceret quid sit vita

Psal. 36. Matt. 6. Dan. 14. 3. Reg. 17. Matth. 18. Ioan. 8. Matth. 7. Matth. 18. Matt. 11. Matt. 5. Gen. 4. 1. Ioan. 3. *obsecratio. 4. Reg. 14. Esa. 42. 3. Reg. 11. Iob. 1. Ioan. 19. Marc. 14.

æterna, sacramentum vitæ magna & diuina breuitate complexus est dicens: *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Iesum Christum:* Item cum de lege & prophetis præcepta prima & maiora decerperet: *Audi*, inquit, *Israel, Dominus Deus tuus, Deus vnus est. Et diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua:* [80] *hoc est primum mandatum, & secundum simile est huic: Diliges proximum tuum tanquam teipsum. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ.* Et iterum: *Quæcumque volueritis vt faciant vobis homines bona, ita & vos facite illi. Hæc est enim lex & prophetæ.* Nec verbis tantum, sed & factis dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter & deprecans; & quid facere nos oporteret, exempli sui contestatione demonstrans, sicut scriptum est: *Ipse autem fuit secedens in solitudinem, & adorans.* Et iterum: *Exiuit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei.* Quod si ille orabat qui sine peccato erat; quanto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem iugiter vigilans continuis precibus orabat; quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem Dominus, & rogabat non pro se: (quid enim pro se innocens precaretur?) sed pro delictis nostris, sicut & ipse declaret cum dicit ad Petrum: *Ecce Satanas expetiuit* [81] *vt vos vexaret quo modo triticum: ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua.* Et postmodum pro omnibus patrem deprecatur dicens: *Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te* [82] *vt & ipsi in nobis vnum sint.* Magna domini propter salutem nostram benignitas pariter & pietas; vt non contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, vt quo modo vnum sunt pater & filius; sic & nos in ipsa vnitate maneamus: vt hinc quoque possit intelligi quantum delinquat, qui vnitatem scindit & pacē; cum pro hoc & rogauerit dominus, volens scilicet [83] sic plebem suam saluam fieri & in pace viuere, cum sciret ad regnum Dei discordiam non venire. [84] Quando autem imus ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abscedat, nec quidquam tunc animus, quam id solum cogitet quod precatur. [85] Ideo & sacerdos ante orationē præfatione præmissa, parat fratrum mentes dicendo: *Sursum corda*, vt dum respondet plebs: *Habemus ad Dominum*, [86] admoneatur, nihil aliud se, quam Dominum cogitare debere. Claudatur contra aduersarium pectus, & soli Deo pateat, nec ad se hostem Dei, tempore orationis adire patiatur: obrepit enim frequēter & penetrat, & subtiliter fallens preces nostras à Deo auocat, vt aliud habeamus in corde, & aliud in voce, quando intentione sincera Dominum debeat non vocis sonus, sed animus & sensus orare. Quæ autem segnitia est, alienari [87] & rapi ineptis cogitationibus & profanis, cum Dominum deprecaris; quasi sit aliud quod magis debeas cogitare, quam quod cum Deo loqueris? Quo modo te audiri à Deo postulas, cum te ipse non audias? Vis esse Deum memorē tui cum rogas; quando tu ipse memor tui non sis? Hoc est, ab hoste in totum non cauere; hoc est, quando oras Deum, maiestatem Dei negligentia orationis offendere; hoc est, vigilare oculis, & corde dormire, cū debeat Christianus & cum dormit oculis, corde vigilare: sicut scriptū est ex persona Ecclesiæ loquentis in Cantico Canticorum: *Ego dormio, & cor meum vigilat.* Quapropter sollicite & caute Apostolus admonat dicens: *instate orationi vigilantes in ea*; docens, scilicet, & ostendens, eos impetrare quod postulant de Deo posse, quos Deus videat in oratione vigilare. [88] Orantes autem non infructuosis, nec nudis precibus ad Deū veniant: inefficax petitio est, cum precatur Deum sterilis oratio. Nam cum *omnis arbor non faciens fructum excidatur & in ignem mittatur*: vtique & sermo non habens fructum, promereri Deum non potest, qui nulla est operatione fœcundus. Et ideo scriptura diuina instruit dicens: *Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna.* Nam quiin die iudicij præmium pro operibus & eleemosynis redditurus est; hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius Centurio cum oraret meruit audiri: *Fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum; huic circa horam nonam oranti astitit Angelus testimonium reddens sui operis, & dicens: Cornelii orationes tuæ* [89] *& eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo.* Cito orationes ad Deum ascendunt, quas ad Deum merita nostri operis imponunt. Sic & Raphaël Angelus Tobiæ oranti semper, & semper operanti, testis fuit dicens: *Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est.* [90] *Nam quando orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei.* [91] *Et cum sepelires tu mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum,* [92] *sed abisti & condidisti mortuum, missus sum tentare te; & iterum me misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, vnus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei.* Per Esaiam quoque Dominus admonet & docet similia contestans: *Solue*, inquit, *omnem nodum iniustitiæ,* [93] *resolue fussocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris dicet: ecce ad sum.* Adesse se promittit; & audire ac protegere se eos dicit, qui iniustitiæ nodos de corde soluentes, & eleemosynas circa domesticos Dei, secundum eius præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque à Deo mereātur audiri. Beatus Apostolus Paulus in necessitate pressuræ adiutus à fratribus, opera bona quæ fiunt, sacrificia Dei dixit esse: *Saturatus sum*, inquit, *recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt, odorem suauitatis sacrificium acceptum, & placitum Deo.* Nam quando quis miseretur pauperis, Deum fenerat: & qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suauitatis odorem sacrificat. [94] In orationibus vero celebrandis inuenimus obseruasse cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet trinitatis; quæ in nouissimis temporibus manifestari habebat. Nam & prima hora in tertiam veniens, consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando à septima nona completur per ternas horas trinitas perfecta numeratur: quæ horarum spatia iam pridem spiritaliter determinantes adoratores Dei, statutis & legitimis ad precem temporibus seruiebant; & manifestata postmodum res est [95] sacramenta olim fuisse; quod ante sic iusti precabantur. Nam super discipulos hora tertia descendit Spiritus sanctus, qui gratiam dominicæ repromissionis impleuit. Item Petrus hora sexta in tectum superius ascendens, signo patiter & voce Dei monentis instructus est, vt omnes ad gratiam salutis admitteret, cum de emundandis gentilibus ante dubitaret. Et Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, & vt redimere & viuificare nos posset, tunc victoriam suā passione perfecit. Sed nobis, fratres dilectissimi, præter horas antiquitus obseruatas, orandi nūc & spatia & sacramenta creuerunt. Nam & mane orandum est, vt resurrectio domini matutina oratione celebretur. quod olim Spiritus sanctus designabat in psalmis dicens: *Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo domine; mane exaudies vocem meam: mane astabo tibi, & contemplabor te.* Et iterum per prophetam loquitur Dominus: *Diluculo vigilabunt ad me dicentes: Eamus & reuertamur ad Dominum Deum nostrum.* Recedente item sole ac die cessante necessario rursus orandum est. Nam quia Christus sol verus, & dies est verus, sole ac die sæculi recedente, quan-

doo-

Ioan.17. *Deut.6.* *Marc.12.* *Matth. 7.* *Marc.1.* *Luc.6.* *Luc.22.* *Ioan.17.* *Cantic.3.* *Coloss.4.* *Matth.3,* *Tob.12.* *Act.10.* *Tob.12.* *Esa 58.* *Philip.4.* *Act.2.* *Act.10.* *Luc.2.* *Psalm 5.* *Osee 6.*

do oramus & petimus vt super nos lux denuo veniat, Christi precamur aduentum, lucis æternę gratiam prębiturum. Christum autem diem dictũ declarat in Psalmis Spiritus sanctus: *Lapis, inquit, quem reprobauerunt ędificantes, hic factus est in caput anguli* 99 *à domino factus est iste & est admirabilis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit dominus. Ambulemus & iucundemur in eo.* Item quod sol appellatus sit, 97 Malachias propheta testatur dicens: *Vobis autem qui timetis nomen domini, orietur sol iustitiæ & in alis eius curatio est.* Quod si in scripturis sanctis sol verus, & dies verus est Christus; hora nulla à Christianis excipitur, quo minus frequenter ac semper deus debeat adorari; vt qui in Christo, hoc est, in sole & in die vero sumus; insistamus per totum diem precibus & oremus & quando mundi lege decurrens vicibus alternis 98 nox reuoluta succedit, nullum de nocturnis tenebris esse orantibus damnum potest, quia filiis lucis & in noctib. dies est. Quãdo enim sine lumine est, cui lumen in corde est? Aut quando sol ei & dies non est, cui sol & dies Christus est? Qui autem in Christo, hoc est, in lumine semper sumus, nec noctibus ab oratione cessemus. Sic Anna vidua sine intermissione rogans semper & vigilans, perseuerabat in promerendo deo, sicut in Euangelio scriptum est: *Non recedebat, inquit, de templo, ieiuniis & orationibus seruiens nocte ac die.* Viderint vel gentiles, qui necdum illuminati sunt: vel Iudæi, qui deserti lumine in tenebris remanserunt. Nos, fratres dilectissimi, qui in domini luce semper sumus, qui meminimus & tenemus, quid esse accepta gratia cœperimus; computemus noctem pro die. Ambulare nos credamus semper in lumine, non impediamur à tenebris quas euasimus; nulla sint horis nocturnis precum damna; nulla orationum pigra & ignaua dispendia. Per Dei indulgentiam recreati spiritaliter & renati, imitemur quod futuri sumus: habituri in regno sine interuentu noctis solum diem; sic nocte, quasi in lumine vigilemus: oraturi semper & acturi gratias Deo; hic quoque orare, & gratias agere non desinamus.

Psal 117.

Malach 4.

Luc 2.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de Oratione dominica.

1. Euangelica præcepta] *Elegantissima est præceptorum Euangelicorum definitio.*

2. vt paretur venienti via] *Cambron.cod.* præparetur, *sed prius magis placet, eo quod alludere videatur ad illud Isaiæ: parate vias domini.*

3. Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio] *Ms. Afflig. March. Dun. & Blandinienſis legunt:* spiritalior, *sine:* spiritualior, *sed non memini me similem phrasin legisse apud Cyprianum. Eandem differentiam videre est, dum excusi legunt:* magis vera, *Ms.* verior.

4. quanto efficacius] *Ms. prater Cambr. legunt:* quando, *sed prius malo.*

5. Et quando in vnum &c.] *Insignis locus de conuentu plebis cum sacerdote ad sacrificia.*

6. Non passim ventilare preces nostras inconditis vocibus] *Locus hic non prohibet Cantum Ecclesiasticum, sed potius inconditas illas voces, qualibus hodie aduersarij sua sacra faciunt plebe vniuersa nullo ordine omnia decantante. Alioqui enim Apostolo Paulo contradiceret, qui ad cantum fideles hortatur. Sic Eph. 5. Loquentes (inquit) vobismetipsis in Psalmis, hymnis & canticis spiritalibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris deo domino. & ipsidem pene verbis vtitur ad Colloss. 3. Deinde non solum in lege veteri, sed & noua primitiua cantum in vsu fuisse, patet tum ex illo Act. Apostolorum. 6. cap. Media nocte Paulus & Silas adorantes laudabant Deum, & audiebant eos qui in custodia erant. tum ex Dionys. Areop. Eccles. hier. ca. 3. demum (inquit) ad sanctum altare iterum rediens psalmorum incipit melos, concinentibus secum sacra carmina omnibus ecclesiastici ordinis gradibus & c. D. etiam Ignatio tribuit Socrates lib. 6. 8. cap. institutionem Antiphonarum, siue hymnorum, responsoriorum, & post eum Niceph. li. 13 8. c. Eodem pertinent quæ habet Philo li. de* Θεραπεύθης. *Tertul. Apologetici 2. ca Plinius epistola ad Trajanum. Ephren autem Syro Harmonica modulationis inuentum attribuunt Theodoretus li. 4. cap. 29. & Niceph. lib. 9. c. 19. qui etiam Apostolis tribuit li. 18. c. 51. Hymnum tersanctum, & cantilenam: Lux Hylaris. Si recentiora quis petat testimonia Psalmos alternis cantari sub Constantio Imperatore instituerunt Antiochiæ D.D. Flauianus & Diodorus, Sigeberto teste. Missarum & aliarum horarum cantus officia, tum ab Ambros. Mediolani tum à D. Greg. Romæ instituta sunt. Vnde eodem Sigeberto teste, Carolus Magnus sub annum 774. in Germaniam & Gallias authenticum cantum transtulit, missis ea de causa Romam duobus clericis. Hinc conscripti sunt D. Gregorij de sacramentis, at Antiphonarius, libri insignes, quos nunc primum inter Liturgica Latinorum edidimus. Hymnos etiam Ecclesiasticos iam olim ediderunt. D.D. Hylarius, Ambrosius, & Gregorius, quorum qui sunt Authentici & plerosq; Ambrosianos, indicat Radulphus decanus Tungrensis decan. observantia cap. 13. & inter cæteros vespertinum illum, Deus creator omnium, cuius meminit etiam D. Augustl. lib. 9. confes. cap. 12. qui eiusdem c. 6. & 7. Cantus Psalmorum & Hymnorum à D. Amb. instituti meminit. Sed de his plus satis. plura videat lector in dictis nostris liturgicis.*

7. deus non vocis sed cordis auditor est] *Ad verbum hoc ex Tertul. dicto li. de oratione sed loqui eum de precibus, quas apud se faciebant fideles in conuentibus, patet ex his verbis: Quid amplius (inquit) referent istic qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt: Immo prodendo petitiones suas, quid minus faciunt, quam si in publico orent? Atque adeo eodem sensu interpretandus locus hic Cypriani, quem inde mutuatus est.*

8. probante domino & dicente] *Ita rectè Ms. Gratius, Manut. & Mor. cum vet. exc pro eo quod, subsitueret Remboldus:* prouocante.

9. nec manibus insolenter erectis] *Rectè addit:* insolenter, *neque enim omnem manuum eleuationem ab illo culpari, patet ex Tertul. quem imitatur: Atqui (inquit) cum modestia & humilitate adorantes, magis commendamus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis, sed temperate ac probe elatis.*

10. sanctificati publicanus hic magis meruit] *Vocem:* publicanus, *& paulo post:* semper, *recens adiecimus ex Cambr. cod..*

11. Homines duo ascenderunt in templum adorare] *Quum prater vet. exc. & Manut. qui legunt:* orare, *cæteri omnes Ms. & exc. prius illud legant, magis placet; præsertim quum correspondeat vox Græca* προσεύξασθαι.

12. talia apud se precabatur] *Cambr. addit:* dicens *sed neque Latine neque Græce id apud Lucam legitur. Eadem ratione non probatur, quod vbi paulo post legitur:* Dico vobis, *quidam teste Morelio præmittunt:* Amen.

13. Quia omnis qui se exaltat] *Ita Ms. Afflig. March. Dun. Bland. & vnus Morel. pro eo quod cæteri:* qui se extollit.

14. qualiter ad orationem accedere debeamus] *Ms. prater Cambr.* quemadmodum, *sed prius Cypriano usitatum est magis. Atqui verba ipsa Orationis Dominicæ ad exemplum Ms. codic. mauiculis litteris excudi iussimus.*

15. Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra] *Vocem:* sicut, *quæ omittitur à Tertul. Cambron. cod. & Manut. denuo adiecimus, tum quod Græce etiam legatur, tum quod D. Aug. de bon. perseuer. 3. cap. in plerisque codicibus ita legi, magisque ab orantibus frequentari astruat, tum denique quod non modo hic & infra Ms. & cæteri excusi sic legant, sed infra ipse quoque Manut & Cambr. cod.*

16. Et remitte nobis debita nostra &c.] *Ms. cod. Afflig. March. Dun. Bland & Morel. tum hic tum infra legunt:* dimitte & dimittimus, *& vet. quoque exc. infra, sed hic:* remitte & remittimus, *quomodo Remboldus contra, hoc infra legit, illud vero hoc loco. Cambr. vero codex. Manut. & Erasmici omnes vtrobique:* remitte & remittimus. *Vera lectio sit verior, nolumus contendere cum Erasmo, præsertim quum & Tertul. si emendati sint codices, modo hoc, modo illud legat. videtur tamen vulgatam lectionem veteris interpretis confirmare, quod illud explicans infra Cyprianus, voce dimissionis vbique vtitur, & quod ea non in hoc solum scripturæ loco, sed & alibi scriptoribus Ecclesiasticis frequenter in vsu sit.*

17. Et ne patiaris induci nos in tentationem] *Vulgata lectio:* Ne nos inducas in tentationem, *placeret magis tum quod eam hic habent Afflig. March. Dun. & Bland. cod. tum quod Tertull. lib. de Orat. & D. Hieron cum aliis veteribus tam Græcis quam Latinis sic legant, & D. Aug epistola 121. Ne nos inferas &c. verum priorem quam hic habent Cambr. & Manut. & posteà Ms. omnes, Cypriani genuinam esse constat, ex D. Aug. de bono perseuerantiæ c. 6. vnde sic orant (inquit) nonnulli. & legitur in cod. pluribus. & hoc sic posuit D. Cyprianus:* Ne patiaris nos induci in tentationem. *In Euangelio tamen Græco nusquam inueni, nisi:* Ne nos inferas in tentationem] *Hactenus ille, quare & vtrobique lectionem illam secuti sumus.*

18. sinigillatim noluit & priuatim precem fieri] *Ita ad vnum omnes Ms. cod. & vet. exc. tum hic tum infra alicubi, pro eo quod Remboldus:* singulatim, *at is adeo veram eam lectionem esse censeo, præsertim quum illud Latine dici, probet Nonius Marcellius ex Lucilij li. 19. & ea vtantur Cic. li. 5 Tuscul. quæ. & Terentius in Phormione.*

19. Christus in carne visus] *Posteriora hæc verba recens adiecimus ex Cambr. cod. & vbi legitur:* nisi eos apud quos, *ex eodem adiecimus:* eos.

20. vt nihil omnino prætermissum sit] *Etiam hoc ex illo Tertull. mutuatus est, vbi dicit, in hac Oratione breuiarium totius Euangelij comprehendi, & de vtroque D. Aug. quod habet epistola ad Probam capit. duodecimo.*

21. his qui credunt in nomine eius] *Particulam:* his, *ex Cambr. etiam c. dic. addidimus. Rursum autem Renuntiationis in baptismo meminit, quomodo & aliquanto post.*

22. Qui dicunt patri & matri &c.] *Gratius censet legendum cum 70. in numero singulari:* Qui dicit, *& rursum:* fratres suos non agnouerunt, *pro eo quod est:* & filios, *sed vulgatam lectionem habent Ms. & excu. omnes, ita quoque legit Rhabanus Maurus in comment. Deuteronomij. præterquam quod interserat verba illa iuxta vulg. interpretem:* & fratribus suis non nouit illos.

23. sed & crudeliter necauerunt] *Ms. quatuor legunt:* negauerunt, *sed magis placet prior Cambr. cod. & excusorum lectio, quemadmodum & illa excusorum:* Qui iam non possunt, *pro eo quod Ms. legunt:* Quia.

24. Vos de patre diabolo nati estis] *Excusi vulgati non habent:* nati, *& placeret ea lectio magis, eo quod hodie apud Ioan. neque Græce neque Latine legatur, nisi tam constanter id legerent Ms. codic Grauij & Manut.*

25. Filios genui & exaltaui] *Variant hic cod. Grau. & Manut. legūt:* generaui, *cum Tertul. adu. Iud. & li. 3 adu. Marc. Prius illud legit idem Tertul. de Orat. & cum exc. cæteris Ms. Sed posterius placet magis, quod sic legant Ms. & exc omnes infra li. 1. Testim. cap. 3. Adiicimus vero ex Ms. Vocem:* meus, *est enim apud 70.*

26. væ genti peccatrici, populo pleno peccatis] *Ita Grau. & Ms. cod. hoc loco & infra loco iam citato Ms. & exc. omnes; & accedit magis ad phrasin Latinam. Tertul. vero. (cum prius hic exc.) li. adu. Iud. & 70.* Væ genti peccatrici, populus plenus. *Eligat lector vtrum malit, modo in hoc sequatur Ms. vtrobique cod. vt legat:* Semen nequam.

27. remissa peccatorum] *Magis accedit ad phrasin Cypriani hæc Cambr. cod. & vulg. excu. lectio, quam aliorum:* remissio.

28. sic & nos Dei filios nuncupemus] *Clarior quidem est hæc Manut. & Morel. lectio, sed Ms. legunt cum exc.* Dei filii nuncupemur.

29. & qui spernit me, spernetur] *Cambr. cod. legit :* spernunt, & spernentur, *sed prius habent 70. quare & lib. de zelo & liuore ita legendum.*

30. id petimus & rogamus] *Ita Ms. & D. Aug. c. 2. de bono perseuer. pro eo quod alij & ipse Aug. li. 4 contra 2. epistolas pelag. c. 9. legunt :* ideo *Probat autem hoc & sequentibus aliquot locis Augu. contra Pelagium, gratiam non secundum merita nostra dari, & perseuerantiam esse donum Dei.*

31. neque fornicarij] *Præmittit hic Grauius:* Nolite seduci: Neque homicidæ, *sed Ms. id non legunt. Neque vero placet lectio cod. vetustissimi teste Morel. qui legit :* Masculorum concubitores, *eo quod Ms. & exc constanter legant :* appetitores, *& modestior sit hæc lectio. Atqui* fraudatores, *rectius legitur quam:* fraudulenti, *eo quod vocem Græcam* πλεόνεκτος, *eodem modo verterit, supra citans locum Apostoli ad Ephes. 5. in epistola ad Anton.*

32. & hæc quidem fuistis] *Morel censet legendum:* quidam, *cum vet. quodam cod. eo quod Græce legatur:* τινὲς, *verum constanter cet. exc. & Ms prius illud legunt, quomodo & apud Apostolum magno consensu (vel ipso Erasmo test.) Latinorum codices, & D. Augustin. de pœnit. medic. capite decimo. Quare nimis libere ita castigauit Apostoli locum Isidorus Clarius.*

33. iam non delinquere] *Ms. 4. & vnus Morelij codex:* iam noli delinquere, *sed cum Cambro. cod. & D. Augustin. de bono perseuer. prius malo.*

34. vt cito nobis repræsentetur] *Repræsentationis vox non Cypriano modo sed & Tertul. sæpe citato loco vsitata est. Quem miror petitionem hanc:* Adueniat regnum tuum, *posponere sequenti petitioni : fiat voluntas tua &c.*

35. Domino manifestante & probante] *Grauius* manifeste exprobrante, *sed prius ad phrasin Cypriani pertinet.*

36. sed quod tu] *Cambron. cod. addit:* vis, *sed id neque cæteri habent Ms aut excusi, neque Matheus Græce & Latine. Ex Ms. vero recte adiecta est à Manut. vox:* voluntatem.

37. ad consummationem nostræ incolumitatis] *Ita Ms & vetus exc. cod. Morel. & D. Augustinum dicto lib. 4. ad Bonifacium, tum lib. 1. contra Iulianum ca. 3. pro eo quod primus Remboldus :* nostræ voluntatis.

38. & spiritum possideamus è cœlo] *Quomodo intelligendus sit locus iste, ne sauere videatur errori Origenis, tractat paucis D. Augustin. lib. 1. Retract. 1. cap.*

39. & discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio] *Cambr. cod. legit.* discordantium *quod magis placeret, nisi illud legeret vtroque loco D. Aug. & Ms. cum exc. cæteris.*

40. Manifesta sunt autem opera carnis] *Ita Ms. & Tertull. li. de pudicitia Excu.* facta carnis, *tum hic tum infra Testim. lib. 3. c. 64.*

41. idololatria] *Ms. 4. Grauius & Manut. legunt:* idololatriæ, *& hic & infra loco citato sed prior Cambronensis cod. & excusorum, confirmatur tum voce Græca* εἰδωλολατρεία *tum versione vulgata:* idolorum seruitus.

42. Fructus autem spiritus est charitas] *Manutius legit:* Agape, *quomodo & Græce legitur, sed & hic & infra li. 3. Testim. c. 64. prius legitur ab exc cæteris & Ms. omnibus.*

43. Magnanimitas] *Secutus Tertull. li. de Patientia, vocem* μακροθυμία, *sic vertit vbique Cyprianus, pro eo quod alij longanimitatem fere vertunt, & vulgatus interpres patientiam. recte autem adiecerunt Manut. & Morel. vocem :* bonitas, *vtpote quæ legatur & Græce & Latine.*

44 petamus & pro illis qui adhuc terra sunt] *Manutij hanc lectionem confirmat D. Aug. dicto lib. 4 ad Bonifacium, & de prædesti. sanct. 8. c. qui tamen legit:* precemur, *Camb. cum cæteris excusis :* adhuc terreni sunt, *reliqui vero 4 Ms.* terrena sapiunt,

45. vt quomodo in cœlo] *Vel hinc patet, legisse auctorem:* sicut in cœlo.

46. id est, in illis non credentibus] *Prorsus sic legendum esse cum Morelio & Grauio, conuincitur ex dicto li. de prædesti. sanct. vtpote quum hic probet fidem esse donum Dei. quod hinc colligi non potest, nisi de non credentibus, id est, infidelibus hic sermo fiat.*

47. Quod potest & spiritaliter & simpliciter intelligi] *Vtrumque hunc sensum ex Tertulliano desumpsit, & habent etiam D. Hieronym. in comment. ac li. 3. contra Pelag. (vbi totam orationem dominicam paucis explicat conformiter D. Cypriano) & D. Aug. epistola ad Probam, & li. 2. de serm. domini in monte c. 18. E quibus locis mire confirmatur corporis domini in eucharistia præsentia.*

48. & Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus) *Satis hinc perspicuum est, quotidie adhuc ætate Cypriani communicasse fideles, quod iam inde ab Apostolis vsitatum fuisse, patet ex Act. Apostolorum non vno in loco. Perdurauit ea consuetudo vsque ad [illegible] Romæ, & in Hispaniis, vel ipso teste epistola ad Lucam Beticum. & Apologet. ad Pammach. pro libris contra Iouin. Mediolani ad D. Ambro. vsque, quemadmodum colligere est ex vlt. ca. li. 4. & 5. de Sacramen. & in Africa vsque ad D. Aug. ætatem vt patet ex epistola 118. Atqui in Oriente iamdudum desierat ea consuetudo, vti patet tum ex dicto lib. 5. Ambrosii de Sacramen. & lib. 2. de sermone domini D. Augu. tum ex D. Chrysost. hom. 61. ad pop. Antioch. 3. in epistolam ad Ephesi. & 17. ad Hebræos, vbi varias adfert obseruationes, tum eorum qui in solennitatibus communicabant in Aduentu & Quadragesima, tum eorum qui in Pascha duntaxat, aut bis aut ter in anno, tum eremitarum qui ex humilitate quadam semel quotannis aut singulis diebus. Quare non tam vrgent D. D. Chrysost. & Hieronymus communionem quotidianam, quam dignam Eucharistiæ sumptionem.*

49. abstenti & non communicantes) *D. Augustinum lib. 4. ad Bonifac. tum de bon. perseuerantia c. 4 legit:* absentes, *quomodo & Morelij etiam quidam cod & Grauius ad marg sed priorem habent cæteri. & Cypriannea est lectio.*

50. & Eucharistiam iure communionis accipiunt) *Iure communionis accipere illos censet, qui digni erant & ab ecclesia non absenti, quod ex aduersatiua etus satis colligere est :* ita contra timendum est, &c. *Ius enim illi habent ad Eucharistiam sumendam. Confirmat ita que hic locus sententiam domini Ioan. Hessely, qui recte similem locum Epistola LIIII. interpretatur, non de iure ad calicis sumptionem, sed de iure ad communicationem. Quod vel ipse ibi textus indicat, dum quod ad ius communionis attinet, interesse docet, inter apostatas vel hæreticos, & lapsos qui iam diu pœnitentiam egerint, atque adeo si ad calicis sumptionem ius illud referatur, videbitur promiscue apostatis & hæreticis sumptionem corporis dominici.*

51. ne dum qui abstentus separatur] *Affligem. & quidam Ms. Morelij:* ad tempus.

52. procul remaneat à salute] *Ms. quinque nostri & vnus Morel.* remaneat alienus:

53. vt qui sæculo renunciauimus] *Eo quod mentione hac iniectæ renunciationis in Baptismo, adserat illud Luc. 14. Qui non renuntiauerit, &c, confirmatur coniectura nostra quam habes epistola 9. de voce Renunciationis ex loco illo scripturæ desumpta. Quod vero sequitur, ad verbum fere est Tertul.*

54. Habentes itaque exhibitionem] *Ita vertit quod habet Apostolus* διατροφάς, *pro eo quod noster interpres :* alimenta, *Solus Morel. victum.*

55. & muscipulam diaboli) *Eo quod Græce sit* πάγιδα, *recte legit Manutius cum Morel. tum hic tum supra libro de Lapsis :* muscipulam, *non:* muscipulas ; *præsertim consentientibus Ms. cod. præter Cambron. Atqui vocem :* diaboli, *non legunt quatuor manuscripti, quare superfluam censeo præsertim quum libro de Lapsis, neque excusis, neque Cambr. cod. adjiciant, neque ea Græce legatur, præterquam apud Chrysost. nequeetiam Ambros. eam legat.*

56. occulta deceptione) *Grauius:* deprædatione, *non male.*

57. ipsa nocte morturus) *Adiecimus:* ipsa, *ex Cambr. cod.*

58. Non occidet Dominus animam iusti &c.) *Sine sic legas cum Manut. Cambr. March. & Dun cod. siue:* iusti, *cum Affligem. Bland. & cæteris excusis. perinde est.*

59. Sic Danieli in leonum lacu) *Eundem hunc locum Dan 14. citauit supra epistolis 66. & 68. & infra de opere & eleemos. Susannæ quoque historiam epistola 40. Easdem explicauit edito comment. ante eum Origenes libro decimo Stromat. & de Susannæ historia auctoritate librum conscripsit aduersus Africanum. Tertull. lib. de coron. milit. Susannæ historiam citat, & in Scorpiaco hunc Daniel. locum D. etiam Chrysost. hom. edidit de Susanna (qui in Danielem postea commentati sunt prætermitt,) Eandem historiam citat D. Aug. Tract. 36. in Ioan. & ex eo D. Hieron. illud: Semen Chanaam & non Iuda in cap. 1. Sophoniæ quare frustra illum allegam aduersarij, ad elenandam auctoritatem dictorum capitum, præsertim quum suam sententiam disertis verbis indicet libr. 1. Apolog. contra Rusinum.*

60. Dimisi tibi omne debitum] *Primus Erasmus:* Remisi, *forte vt suam versionem probatiorem faceret. Veteres vero excusi & Ms. omnes, prius illud legunt.*

61. Quam necessarie autem) *Recte sic Manut. Morel. & Grauius, nam consentiunt Ms & D. Aug. de bono perseuerantia 5. cap.*

62. cum innocens nemo sit] *Recens hoc adiecimus ex Cambro. cod.*

63. In qua mensura mensi fueritis) *Magis placet hæc lectio vet. exc. cod & M. Cambro. March. & Dun. ad marginem ; quam aut vulgata:* mensi eritis, *aut Ms Affligem. Bland. & Dun. in contextu :* metieritis.

64 dimittat peccata vestra vobis) *adiecimus:* vestra, *ex Cambr. cod. cum Gratio, nam reperitur & apud Marcum.*

65. Excusatio tibi nulla] *Interseruntur hic aliquot Lineæ in editione Parisiensi apud Arnulphum L'angelier an. 41. sed quæ Cypriani non sunt, vti ipse fatetur in margine hac adnotatiuncula : Additio cuidam, ex qua de cæteris iudicare facile est Lectori, vtpote qui quantumuis repurgationem iactet in titulo, innumeris Cyprianum mendis contaminarit. Et tamen vt plausibiliorem suam editionem faceret, subscriptionem epistolæ dedicatoriæ Erasmi immutare non est veritus, & quum scriptam constet Louanij anno. 15[illegible] ipse subscripsit Parisiis anno 1541.*

66. de vnitate patris & filij & spiritus sancti) *Sicut alibi frequentissime, ita & hic trium personarum disertis verbis meminit. Loci adnotandi contra Trinitarios, qui prò dolor, hodie mirum multiplicantur in modum.*

67. cum concordia & pace] *Siue sic legas cum Cambr. cod siue cum cæteris excusis & Ms.* concordiæ pace, *perinde est.*

68. Cæ

68. Cæterum discordans & dissidens] *Rursum inculcat Schismaticos non posse martyres dici. De Baptismo autem sanguinis vide epistolam ad Iubaianum.*

69. Illud quoque necessarie] *Ms. præterquam Camb. legunt*: necessario, *sed quum paulo prius illud legerit nobiscum D. Augustinus. magis placet.*

70. deuotio atque obseruatio] *Camb. cod.* obsecratio.

71. nihil malo liceat] *Malum diabolum intelligit, habes autem simile epistolæ Firmiliani ad Cyprianum.*

72. quæ prædantur illum] *Ms. & Grau.* prædabantur.

73. Potestas vero dupliciter] *Duplicem hic habet tentationis causam, pœnam & gloriam; non igitur omnes afflictiones pœnæ peccati sunt.*

74. ad Pilatum] *Hoc adiecimus ex Cambr. cod. qui legit*: Pylatum.

75. aut confessionis, aut passionis] *Rursum distinguit inter hæc duo, de quo vide epistolam 9.*

76. ne veniatis in tentationem] *Quidam vetus codex Morelij*: ne intretis, *quod accedit magis ad lectionem Græcam* εἰσέλθητε, *sed prius legit D. Augustinus hunc locum citans libro 4. ad Bonifacium cap. sæpedicto.*

77. post ista omnia in consummatione orationis venit clausula] *Ad verbum fere ex Tertull. qui una cum Cypriano sex videtur duntaxat agnoscere partes orationis Dominicæ.*

78. Quando autem dicimus] *Rursum hic Parisiensis ille corruptor dimidiam pene paginam adsuerat, cum hæc adnotatiuncula in margine*: *Quidam addidit, sed non est Cypriani. Oportebat igitur prætermittere*

79. Quando semel] *Alij*, simul, *frequenter in hoc variant codices.*

80. Hoc est primum mandatum] *Et vocem*: mandatum, *adiecimus ex Cambr. cod. & substituimus ex eodem*: teipsum, *pro eo quod erat*: te.

81. Vt vos vexaret] *Eodem modo hanc scripturam supra citauit epistola vij. Iuxta Gellium autem (inquit Morel.) qui raptatur, atque huc & illuc distrahitur, vexari proprie dicitur.*

82. vt & ipsi in nobis vnum sint] *Cum Morelio adiecimus*: vnum, *ex Ms. Cambr. March. Dunen. codic. & vet. excus. habet etiam Euangelista.*

83. sic plebem suam saluam fieri & in pace viuere] *Ita hunc locum mutilum antea, suppleuimus ex varia Ms. lectione, erat duntaxat*: plebem suam vnire.

84. Quando autem stamus ad orationem] *Stabant olim fideles in orationibus publicis. Hinc stationes dictæ, de quibus supra late epistola xli,*

85. Ideo & sacerdos ante orationem Præfatione præmissa, &c.] *Patet hinc, iam tum ætate D. Cypriani etiam de nomine notam fuisse, quam etiamnum Præfationem vocamus in Missa, immo verba ipsa hodie vsitatissima*: Sursum corda, &, Habemus ad Dominum. *Quinimo ea & ab ætate Apostolorum in vsu fuisse patet; tum ex Clemente libr. 8. Constit. Apostolic. c. 16 tum ex Missa D. Iacobi. In Missis Græcorum eadem verba reperiuntur, & diuersis verbis illorum meminerunt D. D. Cyrillus Hierosoly. Catech. Mystag 5. & Chrysost. homil. de Eucharistia in Encœniis, 18. in 2. ad Cor. 26. in Gen. & 61. ad populum Antioch. D. etiam Aug. c. 3. lib. de ver. relig. de bono vid. c 16. de ciuit. Dei lib. 10. c. 4. & lib. 14. c. 13. ac apertissime c. 13. de bono perseuerantiæ. Inter ipsas autem Præfationes, vetustissimæ sunt quas D. Ambrosius composuit singulis officijs proprias, quarum nonnullas propediem cum Sacramentorum libro D. Gregorij, Deo fauente, edemus in lucem; item 9. illa quarum meminit Pelagianus 2. epistola ad Episcopos Germaniæ & Galliæ, nempe de Pascha, de Ascensione Domini, de Pentecoste, de Natali Domini, de Apparitione seu Epiphania Domini, de Apostolis, de Trinitate, de Cruce, & de Quadragesima. His superaddita est Præfatio de virgine in concilio Vrbani 2. habito Placentiæ anno 1095. iuxta Gratianum distinct. 70. cap. Sanctorum. Apud Græcos vero Præfationum institutionem, ad Dionysium Areopagitam refert Honorius in Gemma animæ: Quod hic de hac Missæ parte feci, licebat ex veteribus de singulis illius partibus commonstrare, sed ne prolixior sim, remitto lectorem ad cap. 15. lib. 4. Antonij Democharis de Missæ sacrificio. Atqui* Sursum corda *(inquit Radulphus Tungr.) ex Hieremia sumptum est, Gratias agamus, ex Apostolo Paulo.*

86. admoneatur] *Vitio librariorum irrepsit in editionem Manutij*: admoneamur, *nam prius illud nisi legatur, erit Solœcismus, & ita legit Smaragdus cap. 1. diadematis Monach. hunc locum ad verbum exprimens.*

87. & rapi ineptis cogitationibus] *Elegantior est hæc Camb. cod. lectio quam cæterorum*: capi.

88. Orantes autem] *Pulchrè deducit, orationi, vt sit efficax, adiungenda opera bona, de quo latius infra lib. de opere & eleemos.*

89. & eleemosynæ tuæ] *Adiecimus*: tuæ, *cum Morel. & Grau. ex Ms. cod.*

90. Nam quando orabas tu & Sarra) *Ita Manut. iuxta 70. qui legunt*: Σάρρα, *Ms. vero & exc. legunt*: Sara.

91. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter] *Morelius putat legendum*: similiter, *sed prius habent Ms. & exc. reliqui tum hic tum infra de morta it. Neque vero ex editione Græca certi quid potest colligi, quum neque cum hac lectione concordet, neque cum Latina.*

92. sed abisti] *Sic Camb. pro eo quod cæteri*: &, *prius placet magis.*

93. Resolue suffocationes impotentium commerciorum) *Græce est*: πεπνιγμένας βιωτῶν συναλλαγμάτων, *id est, obligationes (inquit Morelius) violentarum cautionum. Significat enim interprete D. Hieron. Chartarum fasciculos, in quibus fœneratorum calumnia continetur.*

94. In orationibus vero celebrandis] *Locus hic mire confirmat Horarum Canonicarum institutionem, quæ hodie in ecclesia frequentantur. Atque imprimis à Daniele cum tribus pueris dicit obseruatas Horas Tertiam, Sextam, & Nonam, & obseruatas illas non à Iudæis modo, sed ab Apostolis in Actibus Apostolorum Horæ enim tertia venit in discipulos Spiritus sanctus, Hora sexta in tecto superiori orans Petrus, visionem vidit. Hora nona Petrus & Ioannes precandi gratia ascenderunt in templum. His vero adiunctas horas matutinam & vespertinam, ac nocturnam. Neque his contentus, semper orandum docet. Non recte itaque horariarum precum prolixitatem calumniantur quidam. Certe D. Hieron. Epistolis ad Letam & ad Demetriadem, earundem horarum vsum non nouum tum fuisse, diserte verbis indicat. Quare recte mihi sentire videntur Sigeberdus in Chronicis & Radulphus Tungrensis, quòd D. Damasco tum D. Hiero. & Ambrosio Canonicarum horarum institutionem assignant; quod confirmat psalmorum per totam hebdomadam iam inde, tum in Romana tum in Mediolanensi ecclesia, distributio. Quos imitatus & præsertim D. Hieron. Benedictus in regula, ita Psalterium in septem horas diuisit, vt singulis septimanis integrum Psalterium diceretur. Vt autem non in Ecclesia modo canerentur septem preces horariæ, sed quotidie à presbyteris recitaretur, institutum referunt à Pelagio 2. Singulis etiam horis præfationis loco adiunxisse D. Gregorium initium illud Psalmi Dauidici*: Deus in adiutorium meum intende. *Porro vt totidem horæ quotidie recitarentur in laudem D. Virginis, & Sabbato solemniter; statutum est ab Vrbano 2. in concilio apud Claremontem anno 1096.*

95. sacramenta olim fuisse] *Camb. cod.* sacramentum.

96. A domino factus est iste, & est admirabilis] *Eodem modo citatur hic locus infra Testim. lib. 2. ca. 16. tam iuxta Ms. quam exc. cod. Recte igitur adiecerunt*: iste, *Grau. Manut. & Morel. nam habet & Camb. cod. In cæteris Ms. locus erat mutilus, neque enim aliud legunt, quam*: A domino factum est. *Atqui cum vox Græca* αὕτη *apud 70. indifferens sit aut ad vocem* κεφαλήν, *aut ad dictionem* γονίας, *refert eam ad hanc Cyprianus, ad angulum nempe, quomodo & D. D. Chrysost. & Prosper in comment. nec dissentit Aug. legens*: factum est ei, & est admirabilis; *verùm versio nata est ex voce* αὐτὴ *qua & datiuus est & nominatiuus. Tertul. autem cum vulgato interprete legit li. 3. contra Marcionem* A domino factum est hoc.

97. Malachias propheta] *Ita locum hunc restitui ex vet. exc. & Ms. tribus cod. pro eo quod vitio Rembold legebatur*: Malachim, *neque enim vspiam Malachim vocatur, propheta: sed libri Malachim idem sunt cum libris Regum. Atque adeo non placet etiam illud Dun. & Marchin cod.* Malachiel, *præsertim quum in margine legunt*: Malachias.

98. nox reuoluta] *Etiam hic ante Graunum Manu. & Morel. legebatur*: resoluta, *ex mendo dicti codicis.*

solum diem] *Ms. 4. nostri & quidam Morelij*: solem & diem, *non male.*

AD DEMETRIANVM

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

DEmetriano Africæ proconsuli, contendenti Christianis imputari debere bella, famem, & pestem, quibus tum orbis diuexabatur, quod ab ipsis dij non colerentur; pulchrè respondet (vbi deduxit mundi senio omnia deteriora fieri) ipsos potius Ethnicos tantarum cladium causam esse, quod Deum non colerent, & Christianos præterea iniustis persecutionibus agitarent. Deinde, vbi illi exprobrauit tormentorum inusitata genera quibus Christianos præ aliis reis torquebat, non ad confessionem, sed ad negationem, deorum impotentiam arguit; tum quod ipsi se defendere nequeant, atque adeo Demetrianus qui illos vindicabat, ab ipsis potius coli, quam ipse eos colere deberet; tum quod à Christianis de obsessis corporibus electi, quid sint ipsi confiteantur. Neque vero ruinas regum, iacturas opum & similia mala, quæ persecutiones Christianorum diuinitus in vindictam comitabantur, ideo vindictas non censeri, quod illis etiam communes essent; quandoquidem gaudium ijs potius sint omnia illa, quam pœna. Proinde dum tempus est, ad mentem redeat, hortatur, vel saltem metu iudicij & semper ardentis gehennæ ignis. Imitatur autem ipse partim Tertul. Apologeticum, partim librum ad Scapulam, & libri huius disertis verbis mentionem facit Lactantius Firmianus institut. diuinarum lib. 5. c. 1. & 4. ac D. Pontius in vita Cypriani, & Hiero. ad Mag.

OBlaterantem te, & aduersus deum, qui vnus & verus est, ore sacrilego & verbis impijs obstrepentem, frequenter, Demetriane, contempseram, verecundius ac melius existimans errantis imperitiam silentio spernere, quam loquendo dementis insaniam prouocare. Nec hoc sine magisterij diuini & nominis auctoritate faciebam, cum scriptum sit: *In aures imprudentis no-*

Prou. 23. *tis noli quidquam dicere; ne quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos.* Et iterum: *Noli respondere imprudenti ac imprudentiam eius, ne similis fias illi:* & sanctum quoque iubeamur intra conscientiam nostram tenere, [3] nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domino & dicente: *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos; ne conculcent ea pedibus, & conuersi elidant vos.* Nam cum ad me sæpe studio magis contradicendi, quam voto discendi, venires, & clamosis vocibus personans malles tua impudenter ingerere, quam nostra patienter audire; ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius esset & leuius [4] turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere, quam tuam rabiem tractatibus coërcere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapiétiam bruto: cum nec sentire brutus possit, nec cæcus lumen admittere, nec surdus audire. Hæc considerans sæpe conticui, & impatientem patientia vici; cum nec docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæuiant, quodque imbres, & pluuias serena longa suspendant, nobis imputari; tacere vltra non oportet; ne iam non verecundiæ, sed diffidentiæ esse incipiat, quod tacemus; & dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. [5] Respondeo igitur & tibi Demetriane pariter, & cæteris, quos tu forsitan concitasti, & aduersum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures radicis, atque originis tuæ pullulatione fecisti, quos tam[6] sermonis nostri admittere credo rationem. Nam qui ad malum motus est, fallente mendacio, multo magis ad bonum mouebitur, veritate cogente. [6] Dixisti per nos fieri, & quod nobis debeant imputari omnia ista, quibus nunc mundus quatitur & vrgetur, quod dij vestri à nobis non colantur. Qua in parte (quia ignarus diuinæ cognitionis & veritatis alienus es) illud primo in loco scire debes, senuisse iam mundum, non illis viribus stare, quibus prius steterat, nec vigore & robore eo valere, quo antea prualebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de scripturis sanctis prædicationibusque diuinis documenta promentibus, mundus ipse iam loquitur, & occasum sui rerum labentium probatione testatur. Non hyeme nutriendis seminibus tanta imbrium copia est; [7] non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, [8] nec sic verna de temperie sua sata læta sunt, [9] nec adeo arboreis fœtibus autumna fecunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta iam metalla: & pauperes venæ breuiantur in dies singulos, & decrescunt: deficit in agris agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitijs concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere, quantum prius potuit nouella adhuc [10] & vegeta iuuentute pollere? Minuatur necesse est, quicquid fine iam proximo, in occidua & extrema deuergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore iaculatur, sic declinante iam cursu, [11] exoletis cornibus luna tenuatur; & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis, fit postmodum sterili senectute deformis. Et fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens, vix modico sudore destillat. Hæc sententia mundo data est: hæc Dei lex est, vt omnia orta occidant, & aucta senescant; & infirmentur fortia, & magna minuantur; & cum infirmata & diminuta fuerint, finiantur. Christianis imputas, quod minuantur singula mundo senescente: quid si & senes imputent Christianis, quod minus valeant in senectute? quod non perinde, vt prius, vigeant auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, [12] mole membrorum? & cum olim [13] vltra octingentos, & nongentos annos vita hominum longæua procederet, vix nunc possit ad centenarium numerum peruenire? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant, nec ætas in senectute desinit, sed incipit à senectute: sic in ortu adhuc suo ad finem natiuitas properat, sic quodcunque nunc nascitur, mundi ipsius senectute degenerat; vt nemo mirari debeat, singula in mundo cœpisse deficere, quando totus ipse iam mundus in defectione sit & in fine. [14] Quod autem crebrius bella continuant, quod sterilitas & fames sollicitudinem cumulant, quod sæuientibus morbis valetudo frangitur, quod humanum genus luis populatione vastatur; & hoc scias esse prædictum, in nouissimis temporibus multiplicari mala & aduersa variari, & appropinquante iam iudicij die, magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim, sicut tua falsa querimonia & imperitia veritatis ignara [15] iactat, & clamitat, ista accidunt, quod dij vestri à nobis non colantur; sed quod à vobis non colatur Deus. Nam cum ipse sit mundi Dominus & rector & cuncta arbitrio eius & nutu gerantur, nec quidquam fieri possit, nisi quod aut fecerit, aut fieri ipse permiserit: vtique quando ea fiunt, quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt à quibus Deus colitur; sed delictis & meritis vestris irrogantur, à quibus Deus omnino nec quæritur, nec timetur; nec relictis vanis superstitionibus, religio vera cognoscitur; vt qui Deus vnus est omnibus, vnus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce diuina instruentem nos pariter ac monentem: *Dominum Deum tuum adorabis*, inquit, *& illi soli seruies.* Et iterum: *Non erunt tibi dij alij absque me.* Et iterum *Nolite ambulare post Deos alienos, vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad dispergendos vos.* Propheta item Spiritu sancto plenus contestatur & denunciat iram Dei, dicens: *Hæc dicit dominus Deus omnipotens: Eo quod domus mea deserta est, vos autem festinatis vnusquisque in domum suam, propterea abstinebit cœlum à rore, & terra subtrahet procreationes suas, inducam gladium super terram, & super frumentum, & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum.* Item propheta alius repetit & dicit: *Et pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam. Pars vna compluetur, & pars, super quam non pluero arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa, nec satiabuntur; & non conuertimini ad me dicit Dominus.* Indignatur ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum non conuertamini, comminatur: & tu miraris aut quereris in hac obstinatione, & contemptu vestro, si rara desuper pluuia descendat, si terra situ pulueris squaleat, si vix ieiunias & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet grando cædens, si oleam detruncet turbo subuertens, [16] si fontem siccitas statuat, aërem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consummat; cum omnia ista peccatis prouocantibus veniant, & plus exacerbetur Deus, quando nihil talia & tanta proficiant? Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium, vel ad pœnam malorum, declarat in scripturis sanctis idem Deus dicens: *Sine causa percussi filios vestros,* [17] *disciplinam non exceperunt.* Et propheta deuotus ac dicatus Deo ad hæc eadem respondet & dicit: *Verberasti eos, nec doluerunt: flagellasti eos,* [18] *nec voluerunt accipere disciplinam.* Ecce irrogantur diuinitus plagæ, & nullus Dei metus est. Ecce verbera desuper & flagella non desunt, [19] & trepidatio nulla, nulla formido est. [20] Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura; quanto adhuc maior in hominibus esset audacia facinorum impunitate securitas? Quereris quod minus nunc tibi vberes fontes, & auræ salubres & frequens pluuia, & fertilis terra obsequium præbeant, quod non ita vtilitatibus tuis, & voluptatibus elementa deseruiant. Tu enim Deo seruis, per quē tibi cuncta deseruiunt? Tu familiaris illi, cuius nutu tibi vniuersa famulantur? Ipse de seruo tuo exigis

Matth. 7.

Luc. 4. Exod 20. Hier. 25.

Aggæi.

Amos 4.

Hier. 2.

Hier. 5.

serui-

seruitutem, & homo hominem parere tibi & obedire compellis; & cum sit vobis eadem sors nascendi, conditio vna moriendi, corporum materia consimilis, animarum ratio communis, æquali iure, & pari lege vel veniatur in istum mundum, vel de mundo postmodum recedatur: tamen nisi tibi pro arbitrio tuo seruiatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur; imperiosus & nimius seruitutis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro frequenter, & carcere affligis, & crucias; & non agnoscis miser dominum Deum tuum, cum sic exerceas ipse [22] in homine dominatum? Merito ergo incursantibus plagis non desunt Dei flagella nec verbera: quæ cum [23] nihil istic promoueant, nec ad Deum singulos [24] tanto cladium terrore conuertant, manet postmodum carcer æternus, & iugis flamma, & pœna perpetua, nec audietur illic rogantium gemitus, quia nec hic Dei indignantis terror auditus est, qui per prophetam clamat, & dicit: *Audite sermonem domini filij Israel,* Osee 4. *quia iudicium est domini aduersus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram, sed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram, sanguinem sanguini superminscent. Ideo circo terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli, & defuient pisces maris, vt nemo iudicet, nemo reuincat.* Indignari se Deus dicit quod agnitio Dei non sit in terris, & Deus non agnoscitur nec timetur. Delicta mendaciorum, libidinum, fraudum, crudelitatis, impietatis, furoris, Deus increpat & incusat, & ad innocentiam nemo conuertitur. Fiunt ecce quæ verbis Dei ante prædicta sunt, nec quisquam fide præsentium, vt in futurum consulat, admonetur. Inter ipsa aduersa, quibus vix coarctata & conclusa anima respirat, vacat malos esse, & in periculis tantis non de se magis, sed de altero iudicare. Indignamini indignari Deum, quasi aliquid boni male viuendo mereamini, quasi non omnia ista quæ accidunt, minora adhuc sint & leuiora peccatis vestris. Qui alios iudicas, aliquando esto & tui iudex, conscientiæ tuæ latebras intuere, immo (quia nullus iam delinquendi vel pudor est, & sic peccatur, quasi magis per ipsa peccata placeatur) qui perspicuus & nudus à cunctis videris, & ipse te respice. Aut enim superbia inflatus es, aut auaritia rapax, aut iracundia sæuus, aut alea prodigus, aut vinolentia temulentus, aut liuore inuidus, aut libidine incestus, aut crudelitate violentus; & miraris in pœnas generis humani iram Dei crescere, cum crescat quotidie quod puniatur? Hostem quereris exsurgere, quasi, & si hostis desit, esse [25] pax inter ipsas togas possit. Hostem quereris exsurgere; quasi non etsi externa de barbaris arma, & pericula comprimantur, ferocius intus & grauius, de calumniis, & iniurijs potentium ciuium, domesticæ impugnationis tela grassentur. De sterilitate aut fame quereris; quasi famem maiorem siccitas quam rapacitas faciat, quasi non de captatis annonarum incrementis, & pretiorum cumulis, flagrantior inopiæ ardor excrescat. Quereris cludi imbribus cœlum; cum sic horrea cludantur in terris. Quereris minus nasci; quasi quæ nata sunt, indigentibus præbeantur. Pestem & luem criminaris; cum peste ipsa & lue vel detecta sint, vel aucta crimina singulorum; dum nec infirmis exhibetur misericordia, & defunctis auaritia inhiat ac rapina: [26] Ijdem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarij, fugientes morientium funera, & appetentes spolia mortuorum; vt appareat in ægritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse, nec possint, dū curantur, euadere. Nam perire ægrum voluit, qui censum pereuntis inuadit. Tantus cladium terror dare non potest innocentiæ disciplinam; & inter populum frequenti strage morientem, nemo considerat & se esse mortalem. Passim discurritur, rapitur, occupatur. Prædandi dissimulatio, nulla cunctatio, [27] nulla formido est. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille, qui non rapit, damnum & dispendium proprium sentiat; sic vnusquisque rapere festinat. In latronibus est vtcunque aliqua scelerum verecundia, auias fauces & desertas [28] solitudines deligunt, & sic illic delinquitur, vt tamen delinquentium facinus tenebris & nocte veletur. Auaritia palam sæuit, & ipsa audacia sua tuta, in fori luce abruptæ cupiditatis arma prostituit. Inde falsarij, inde venefici, inde in media ciuitate sicarij, tam ad peccandum præcipites, quam impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet, inuenitur. De accusatore vel iudice metus nullus. Impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent, timent conscij, veneunt iudicaturi. Et ideo circo per Prophetam diuino spiritu & instinctu rei veritas promitur, certa & manifesta ratio monstratur; Deum posse aduersa prohibere, sed ne ille subueniat, merita peccantium facere: *Nunquid*, ait, *non valet manus Dei,* Esa. 59. *vt saluos vos faciat, aut grauauit autem, vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant. Et propter delicta vestra auertit faciem suam à vobis,* [29] *ne miseretur.* Peccata itaque & delicta reputentur, conscientiæ vulnera cogitentur, & desinet vnusquisque de Deo vel de nobis conqueri, si quod patitur, intelligat se mereri. [30] Ecce idipsum quale est, vnde nobis vobiscum maxime sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in contumeliam Dei impugnatis, atque opprimitis Dei seruos. Parum est quod furentium varietate vitiorum, quod iniquitate feralium criminum, quod cruentarum compendio rapinarum, vita vestra maculatur, quod superstitionibus falsis religio vera subuertitur, quod Deus omnino nec quæritur, nec timetur: adhuc insuper Dei seruos, & maiestati ac nomini eius dicatos [31] iniustis persecutionibus agitatis. Satis non est, quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt, sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; & cum cæteri, qui non tantum ista inepta idola, & manu hominis facta simulacra, sed & portenta quædam & monstra venerantur, tibi placeant; solus displicet Dei cultor. Fumant vbique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta. [32] Crocodili, & cynocephali, & lapides, & serpentes à vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, iustos, Deo charos, domo priuas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, bestiis, gladio, ignibus punis. [33] Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio, & simplici ac veloci breuitate pœnarum: admoues laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua vltatis potest contenta esse tormentis; excogitat nouas pœnas ingeniosa crudelitas. Quæ hæc est insatiabilis carnificinæ rabies? quæ inexplebilis libido sæuitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus: Christianum esse, aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitentem? si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui si negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod Deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem, tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus, sicut in cæteris quæstionibus torquentur rei, qui se negant crimine, quo accusantur, teneri, vt facinoris veritas, quæ indice voce non promitur, dolore corporis exprimatur. Nunc vero cum sponte confitear & clamem, & crebris ac repetitis identidem vocibus, Christianum me esse contester; quid tormenta admoues confitenti? & Deos tuos non in abditis & secretis locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso, magistratibus & præsidibus audientibus, destruenti? vt etsi parum fuerat, quod in me prius criminabaris, creuerit quod & odisse & punire plus debeas? quod dum me Christianum celebri loco & populo circumstante pronuncio, & vos & Deos vestros clara & publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis? quid cum terrenæ carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congredere, virtutem mentis

infrin-

intringe, fidem destrue, disceptatione, si potes, vince, vince ratione. Vel si quid dijs tuis numinis & potestatis est, ipsi in vltionem suam surgant, ipsi se sua maiestate defendant: aut quid prestare colentibus possunt, qui se de non colentibus vindicare non possunt. Nam si eo, qui vindicatur, pluris est ille, qui vindicat, tu dijs tuis maiores. Si autem ijs quos colis maiores, non tu illos colere, sed ab ipsis potius coli debes[34] & timeri vt dominus. Sic illos læsos vltio vestra defendit, quo modo & clausos, ne pereant, tutela vesta custodit. Pudeat te eos colere, quos ipse defendis; pudeat tutelam de ijs sperare, quos tu ipse tueris. [35] O si audire eos velles, & videre, [36] quando à nobis adiurantur & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur. Veni & cognosce vera esse, quæ dicimus. Et quia sic deos colere te dicis, vel ipsis quos colis, crede: aut si volueris & tibi credere, de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcauit, videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras. videbis [37] sub manu nostra stare vinctos, & tremere captiuos quos tu suspicis, & veneraris vt dominos. Certe vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris; quando conspexeris & audieris deos tuos, quid sint. [38] interrogatione nostra statim prodere, & præsentibus licet vobis, præstigias illas, & fallacias suas non posse celare. Quæ ergo mentis ignauia est immo quæ desipientium cæca & stulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire? & mortis æternæ laqueis vinctos, spem nolle immortalitatis excipere, non metuere Deum comminantem & dicentem: *Sacrificans dijs eradicabitur nisi Domino soli?* Et iterum: *Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & incuruatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* Quid te ad falsos deos humilias & inclinas? [39] Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua corpus incuruas? [40] Rectum te Deus fecit; & cum cætera animalia prona, & ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status, & ad cœlum atque ad Deum sursum vultus erectus est. illuc intuere, illic oculos tuos erige, in supernis Deum quære. Vt carere inferis possis, ad alta & cœlestia suspensum pectus attolle. Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis, sternis? [41] Quid in ruinam diaboboli peripsum & cum ipso cadis? Sublimitatem serua, qua natus es. Perseuera talis, qualis à Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue. Vt cognoscere Deum possis, te ante cognosce. Relinque idola, quæ humanus error inuenit. Ad Deum conuertere, quem si implorueris, subuenit. Christo crede, quem viuificandis ac reparandis nobis [42] pater filium misit. Lædere seruos Dei & Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos vltio diuina defendit. Inde est enim quod nemo nostrum quando apprehenditur, reluctatur: nec se aduersus iniustam violentiam vestram, quamuis nimius & copiosus noster sit populus, vlciscitur. Patientes facit de secutura vltione securitas. Innocentes nocentib⁹ cedũt. Insontes pœnis & cruciatibus acquiescũt; certi & fidentes, quod inultum nõ remaneat quodcunque perpetimur, quantoque maior fuerit persecutionis iniuria, tanto & iustior fiat & grauior pro persecutione vindicta. Nec vnquam impiorum scelere in nostrum nomen exsurgitur, vt non statim diuinitus vindicta comitetur. Vt memorias taceamus antiquas, & vltiones pro cultoribus Dei sepe repetitas, nullo vocis præconio reuoluamus; documentum recentis rei satis est, quod sic celeriter, quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est, [43] ruinis regum, iacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet, aut fuisse fortuitum putet; cum iam pridem scriptura diuina posuerit & dixerit: *Mihi vindictam, ego retribuam dicit Dominus.* Et iterum Spiritus sanctus prɱoneat & dicat: *Ne dixeris; vlciscar mẽde inimico meo, sed exspecta Dominum, vt tibi auxilio sit.* Vnde clarum est atque manifestum, quia non per nos, sed pro nobis accidunt cuncta ista, quæ de Dei indignatione descendunt. [44] Nec ideo quis putet Christianos ijs quæ accidunt non vindicari, quod & ipsi videantur accidentium incursatione perstringi. Pœnam de aduersis mundi ille sentit, cui & lætitia & gloria omnis in mundo est. Ille mœret & defler, si sibi male sit in sæculo, cui bene non potest esse post sæculum, cuius viuendi fructus omnis hic capitur, cuius hic solatium omne finitur; cuius caduca & breuis vita hic aliquam dulcedinem computat & voluptatem, [45] quando istinc excesserit, pœna iam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus ijs dolor est de incursatione malorum præsentium, quibus fiducia est futurorum bonorum. [46] Denique nec consternamur aduersis, nec frangimur, nec dolemus, neque in vlla aut rerum clade, aut corporum valitudine mussitamus; spiritu magis quam carne viuentes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa quæ vos cruciant & fatigant probari & corroborari nos scimus & fidimus. Putatis nos aduersa vobiscum æqualiter perpeti; cum eadem aduersa videatis à nobis & vobis non æqualiter sustineri? Apud vos impatientia clamosa semper & querula est, apud nos fortis & religiosa patientia quieta semper, & semper in deum grata est: nec quidquam istic lætum aut prosperum sibi vindicat, sed mitis & lenis, & contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis, diuinæ pollicitationis tempus exspectat. Quamdiu enim corpus hoc permanet, commune cum cęteris sit necesse est, & corporalis conditio communis, nec separari generi humano ab inuicem datur, nisi istinc de sæculo recedatur. Intra vnam domini boni & mali interim continemur. quidquid intra domum euenerit, pari sorte perpetimur; donec æui temporalis fine completo ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitia diuidamur. Non ergo iccirco compares vobis & æquales sumus, quia in isto adhuc mundo & carne hac constituti, mundi & carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus: nam cum in sensu doloris sit omne quod punit, manifestum est eum non esse participem pœnæ tuæ, quem tecum videas non dolere. Viget apud nos spei robur, & firmitas fidei, & interipsas sæculi labentis ruinas erecta mens est, & immobilis virtus, & nunquam non læta patientia, & de Deo suo semper anima secura; sicut per prophetam Spiritus sanctus loquitur & hortatur, spei ac fidei nostræ firmitatem cœlesti voce corroborans: *Ficus, inquit, non afferet fructum,* [47] *& non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ,* [48] *& campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo.* Dei hominem, & cultorem Dei subnixum spei veritate, & fidei stabilitate fundatum, negat mundi huius & sæculi infestationibus commoueri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis siccitate morientibus æstuans campus aresçat; quid hoc ad Christianos? quid ad Dei seruos, quos paradisus inuitat, quos gratia omnis & copia regni cœlestis exspectat? exultant semper in domino, & lætantur, & gaudent in Deo suo; & mala atque aduersa mundi fortiter tolerant, dum dona & prospera futura prospectant. Nam qui exposita natiuitate terrena, spiritu recreati & renati sumus, nec iam mundo, sed Deo viuimus, non nisi cum ad Deum venerimus, Dei munera & promissa capiemus: & ramen [49] pro arcendis hostibus, & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduersis, rogamus semper & preces fundimus: & pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes Deum, diebus ac noctibus iugiter atque instanter oramus. Nemo itaque sibi blandiatur, quod nobis & profanis Dei cultoribus, & Deo aduersantibus, sit interim per æqualitatem carnis & corporis laborum sæcularium conditio communis, vt ex hoc opinetur non omnia ista, quæ accidunt, vobis irrogari; cum Dei ipsius prædicatione & prophetica contestatione ante prædictum sit, venturam iuper iniustos iram Dei, persecutiones quæ nos

Exod. 22. Esa. 2.

Habac. 3.

Deut. 32. Prou. 19.

huma-

humanitus læderent, non defuturas, sed & vltiones, quæ læsos diuinitus defenderent, secuturas. Et quanta sunt quæ istic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur, vt Dei vindicis ira noscatur: cæterum retro est iudicij dies, quem scriptura sancta denunciat, dicens: *Vlulate, proximus est enim dies domini, & obtritio à Deo aderit. Ecce enim dies Domini venit insanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo.* Et iterum: [50] *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula: & succendet illos aduenies dies: dicit dominus.* Succendi & cremari alienigenas præcinit dominus, id est, alienos à diuino genere, & profanos, spiritaliter non renatos, nec Dei filios factos. Euadere enim eos solos posse,[51] qui renati & signo Christi signati fuerint, alio in loco Deus loquitur; quando ad vastationem mundi & interitum generis humani Angelos suos mittens, grauius in vltimo comminatur, dicens: *Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris.* [52] *Nolite misereri senioris aut iuuenis, & virginis, & paruulos, & mulieres interficite,* [53] *vt pereant.* *Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis.* Quod autem sit hoc signum, & qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus, dicens: *Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates, quæ fiunt in medio ipsorum.* Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille saluus atque incolumis reseruetur, quisquis in hoc signo inuenitur; item Dei testimonio comprobatur dicentis: *Et erit sanguis in signo vobis super domos,* [54] *in quibus vos eritis: & videbo sanguinem & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis, cum percutiam terram Ægypti.* Quod ante occiso agno præcedit in imagine, impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Vt illic percussa Ægypto, Iudaicus populus euadere non nisi sanguine & signo agni potuit: ita & cum vastari cœpent mundus & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inuentus fuerit, solus euadet. Respicite itaque, dum tempus est, ad veram & æternam salutem: & quia iam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore conuertite. Nec vos delectet in sæculo inter iustos & mites impotens ista & vana dominatio, quando & in agro inter cultas & fertiles segetes [55] lolium & auena dominetur. Nec dicatis mala accidere, quia dij vestri à nobis non colantur, sed sciatis hanc iram, Dei esse censuram: vt qui beneficijs non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel sero quærite, quia iam pridem per prophetam Deus præmonens hortatur & dicit: *Quærite Deum, & viuet anima vestra.* Deum vel sero cognoscite, quia Christus aduenies hoc admonet & docet dicens: *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Credite illi qui omnino non fallit. Credite illi; qui hæc omnia futura prædixit. Credite illi, qui credentibus præmium vitæ æternæ dabit. Credite illi, qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum iudicij dies venerit? quæ lætitia credentium, quæ mœstitia perfidorum; noluisse istic prius credere, & vt credant, iam redire non posse? Cremabit addictos ardens sempergehenna, & viuacibus flammis vorax pœna: nec erit vnde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. [56] Seruabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic à nobis semper, qui hic nos spectauit ad tempus: & in persecutionibus factis oculorum crudelium breuis fructus, perpetua visione pensabitur; secundum scripturæ sanctæ fidem dicentis: *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt ad visionem vniuersæ carni.* Et iterum: *Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis; dicentes inter se, pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra.* Erit tunc sine fructu pœnitentiæ, dolor pœnæ, inanis ploratio, & ineficax deprecatio. [57] In æternam pœnam sero credent, qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, prouidete. Offerimus vobis animi & consilij nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo supereſt, Deo satisfacere, & ad veræ religionis candidam lucem [58] de profunda & tenebrosa nocte superstitionis emergere. Non inuidemus commodis vestris, nec beneficia diuina celamus. Odiis vestris beneuolentiam reddimus, & pro tormentis ac suppliciis, quæ nobis inferuntur, salutis itinera monstramus. Credite & viuite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit, nullus iam pœnitentiæ locus est, nullus satisfactionis effectus, hic vita aut amittitur, aut tenetur; hic saluti æternæ cultu Dei, & fructu fidei prouidetur. [59] Nec quisquam aut peccatis retardetur, aut annis, quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti, pœnitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus, & quærentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitæ temporalis occasu, pro delictis roges: & Deum qui vnus & verus est, confessione & fide agnitionis eius implores. Venia confitenti datur, & credenti indulgentia salutaris de diuina pietate conceditur; & ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. Hanc gratiam Christus impertit; hoc munus misericordiæ suæ tribuit subigendo mortem trophæo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo Patri, viuificando mortalem regeneratione cœlesti. Hunc (si fieri potest) sequamur omnes, huius sacramento & signo censeamur: hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cœlorum regna perducit. Cum ipso semper viuemus, facti per ipsum filij Dei: cum ipso exultabimus semper, ipsius cruore reparati. Etimus Christiani cum Christo simul glorioſi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi & lætus esse semper & gratus, qui cum morti fuisset obnoxius, factus est de immortalitate securus.

Esa. 13.
Malach. 4.
Exech. 9.
Exod. 12.
Psalm. 64.
Amos 5.
Ioan. 17.
Marc. 9.
Sap. 5.

ADNOTATIONES IN LIBRVM ad Demetrianum.

1. Oblatrantem te, & aduersus Deum] *Ms. quidam Morelij*: dominum.

2. magisterii diuini & nominis auctoritate] *Adiecimus recens*: & nominis, *ex Ms. Afflig. Dun. March. Blandin. & quodam Morelij. variam autem lectionem adnotat Gruuius*: magisterio diuinæ auctoritatis. *Atqui hoc non probat in hoc libro Lactantius, quod aduersum hominem Ethnicum scripturis vtatur.*

3. nec inculcandum porcis] *Noue accipit*: inculcare, *pro*: conculcare. *Esse autem eam Manut. & Morel. lectionem genuinam, sit mihi verisimile ex consensu Ms. & lectione veteris excus. ac Remboldi*: inculcantibus. *Erasmus videns hanc non satis conuenire textui, non male substituit*: conculcandum. *Confirmat illam infra lib. Testim. 3. c. 51 Morelius legens*: ne inculcent, *& similiter dixit Tertull. li. de Patient.* Tentationes inculcat.

4. turbulenti maris concitos fluctus retundere] *Prouerbium est & hoc & ea quæ sequuntur*: offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto. Quod bella crebrius surgant, &c. *Eandem hanc calumniam Ethnicorum confutauit ante D. Cyprianum Iustinus martyr Quæst. & respons. lib. 1. q. 126. & Tertull. post mediii Apologetici, & Arnobius libr. septem, præsertim autem primo contra gentes.*

D. D. Am-

D. D. *Ambrosius & Prudentius contra Symmachum, & latissime D. Aug. lib. quinque prioribus de ciuit. Dei, ac Orosius lib. 7. Quorum quum alij plerique in refutationem huius calumniæ, tum bella, tum fames, tum pestilentias adserant, quæ ante Christum natum contigerunt. Orosius earum etiam cladium meminit quæ ab illo nato factæ sunt: & pulchre deducit, post singulas persequutiones Christianorum, grauissima bella & clades consecutas, atque adeo ipsis potius persequutoribus quam Christianis imputandas.*

5. Respondeo igitur & tibi] *Lectionem hanc Manutij, pro eo quod erat:* Respondemus, *confirmant Ms. nostri quinque & vnus Morelij, ac phrasis Cypriani sæpe dicta.*

6. Dixisti per nos fieri] *Propositio est ad quam toto opere respondet. Atqui quod de senectute mundi dicit, alludit ad veterum philosophorum & poëtarum sententias, asserentium mundum senectute deteriorem fieri; exemplis idipsum probans. Scriptura autem quas omittere se dicit, sunt: Cum venerit filius hominis, putas inueniet fidem in terra? Et similes, quibus nouissimorum temporum prauitas manifestissime describitur in euangelicis & in Apostolicis literis.*

7. Non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est] *Hunc locum ita restituimus ex quatuor Ms. nostris & vno Morelij, pro eo quod erat:* solita flagrantia.

8. Nec sic verna de temperie sua fata læta sunt] *Maxime mihi placet hæc Dunen. cod. lectio, præsertim quod eam confirment Marchin. cod. Ms & exc. vulgati, legentes cum vet. exc.* verna de temperie sua fata læta sunt. *neque dissentit Morelij lectio:* vernante temperie fata læta sunt. *Alij tres tamen Ms. cum Manutio legunt duntaxat:* de temperie sua læta sunt.

9. nec adeo arboreis fœtibus autumna fœcunda sunt) *Autumna neutro genere noue hic vsurpat. Beda quoque lib. de Orthogr. ita efferri testatur.*

10. & vegeta iuuentute] *Ita 4. Ms. nostri & vnus Morel. pro eo quod aly:* iuuenta, *prius malo.*

11. exoletis cornibus luna tenuatur] *Ms. ijdem legunt*, exilis, *sed prius significantius est, exolescunt enim & deficiunt paulatim luna cornua, quum veterascit.*

12. mole membrorum] *Priscis illis sæculis maioris fuisse molis hominum corpora deducit D. Aug. lib. 15. de ciu. Dei c. 9. etiam ex Plinij histor. nat. lib. 7.*

13. vltra octingentos & nongentos annos vita hominum longæua] *Confirmatur hic eiusdem D. Aug. sententia, quam ibidem & sex sequent. capitibus late prosequitur, de longæua vita primorum mortalium, contra eorum sententiam qui Gen. c 5 de annis lunaribus volebant intelligi, quale quid habet Plin. dicta hist. lib. 7. c. 48. non credens tam longæuos illos fuisse. August. sententiam Iosephus antea longè comprobauit Antiq. Iudaic. libr. 1. c. 8. ex Manethone Ægyptiorum, Beroso Chaldæorum, & Mocho, Hestæo, Hieronymo Ægyptio, Phœnicum historiæ scriptoribus: Hesiodo etiam, Hecato, Hellanico, Acusilao, Ephoro, & Nicolao historicis. Immo & idoneam reddit rationem, studium Geometriæ & Astronomiæ, vtpote quarum certitudinem assequi non potuisset, si minus sexcentis annis vixissent. Et tot enim constare magnum annum qui omnium Planetarum (inquit Beda de temporibus c. 36.) ad sua loca recursu conficitur.*

14. Quod autem crebrius bella continuant, &c.] *De bellis loquitur, tum Gothorum, contra quos pugnans occisus est Imperator Decius, tum alijs magis frequentibus sub Gallo & Volusiano. Ita enim Ioan. Zonara Annal. lib. 2. Sub hoc motus Persarum vecruduit, qui Armeniam occuparunt Tiridate Rege fuga elapso, cuius filij se ad hostes contulerant. Scytarum quoque multitudo pæne innumerabilis in Italiam impressionem fecit, ijdemq; Macedoniam Thessaliam, & Graciam incursarunt. Eorum quoque pars Mæotide palude superata, per Bosphorum in Pontum Euxinum irrupisse fertur, ac multos vastasse prouincias. Sunt & alia plures gentes contraditiones Romanorum concitatæ. De fame vniuersali nulla apud historicos mentio, at cuiusdam in Africa meminit sua ætate Tertull. ad Scapulam, sed quam contigisse dicit ob denegatas Christianis areas sepulturam. Vnde D. D. Ambrosius & Prudentius, temporibus Christianorum grandem eam fuisse negant, ad suam ætatem vsque. De lue latius infra libr. de mortalitate. Hoc nunc dico duntaxat, hinc colligi, eodem tempore & hunc & illum libros conscriptos, atque adeo sub Gallo & Volusiano.*

15. iactat & clamitat] *Quidam Morel. codic. non male:* lattat, &c.

16. si fontem siccitas statuat] *Ms. 4. & vnus Morelij:* obstruat, *non male.*

17. & disciplinam non exceperunt] *Ms. omnes:* receperunt] *Prius magis conuenit voci Græce apud 70.*

18. Nec voluerunt accipere disciplinam] *Quod interferebatur in excusis: credere nec, omisimus cum Morelio, neque enim id habent Biblia Hebræa aut 70. neque Ms. cod.*

19. trepidatio nulla, nulla formido est] *Interserit Grauius:* nulla cunctatio, *sed id Ms. non habent.*

20. Quid si non intercederet] *Antiqui quidam codices Morelij:* intenderet, *non male.*

21. Tu enim Deo seruis, &c.] *Aut cum interrogatione hæc enunciandæ sunt, aut addenda negationes cum 4. Ms.*

22. in homine] *Solus habet has voces Manut. malim autem legi:* hominem.

23. nihil istic promoueant] *Hoc mirum quod hoc loco alia significatione, propria nempe accipiat voces:* istic, illic, hic, *forte quod cum homine docto ageret.*

24. tanto cladium terrore] *Cambr. cod. & Grau. ad marg. legunt* gladij, *sed prius malo, tum hic tum paulopost.*

25. esse pax inter togas possit] *Explicans hoc de bellis ciuilibus, videtur alludere ad illud Tertull. libr. de Pallio: Plus toga læsere Rempubl. quam lorica.*

26. Idem ad pietatis] *Prauæ distinctio Remboldi ita hunc locum corruperat, vt iudicaret Erasmus esse Solœcismum, qui euitatur Ms. ac Manut. hac distinctione.*

27. nulla formido est] *Hoc recens adieci ex Cambr. cod.*

28. Solitudines deligunt] *Lectio hæc Grauij ad marg. Manut & cuiusdam Morelij, confirmatur à vet. exc. cod. legente:* eligunt, *pro eo quod cæteri:* diligunt.

29. ne misereatur] *Adjiciunt quatuor Ms. codices:* vestri, *sed id non habent 70. neque D. Hieronymi versio.*

30. Ecce idipsum quale est, vnde nobis nobiscum] *Sic locum hunc suppleuimus ex 4. Ms. & vno Mor. pro eo quod erat duntaxat:* vnde nobiscum.

13. iniustis persequutionibus agitatis] *vt non placet illa lectio Manut. & cuiusdam Morel. cod.* flagitatis; *ita perinde est, siue prius illud legas cambr. cod. siue:* fatigatis, *cum alijs Ms. siue* flagellatis, *cum exc. cæteris.*

32. Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes] *Monstra deorum Ægyptiorum qua fuerint explicat. Crocodili autem meminit Tertul. li. 2. contra Marcionem & Cynocephali, id est canini capitis Dei, in Apolog. 2. haud procul ab initio. De omnibus autem his ita Athenag. Apol. pro Christianis: Ægyptij fetes etiam, & crocodilos, & serpentes, & aspides, & canes pro dijs habent. Plura de ms D. Prudentius in Romano mart. & lib. 2. contra Symmachum & Diodorus Siculus biblioth. lib. 2. Atqui Cynocephali figura colebatur ab Ægyptiis Anubis Osiridis regis filius, eo quod talibus insignibus veretur, vnde & Æneid. 8. vocatur à Virgil. Latrator Anubis. Quodque turpissimum est, testatur Minutius Felix in Octauio, etiam crepitum ventris ab illis pro Deo habitum. Recte autem Grau. adijcit: à vobis; nam etsi primum quidem portenta illa deorum Ægyptiorum Pisone & Sabinio consulibus Capitolio prohibita sint inferri, postea tamen restituta constat, ex Tertullani, Apolog.*

31. Nec saltem contentus es] *Hinc patet fuisse Demetrianum Africæ præsidem siue proconsulem, qui Christianos persequendi accepisset potestatem. Imitatur autem fere ad verbum Tertull. tum in Apolog. tum ad Scapulam.*

34. & timeri vt dominus] *Hoc ex quibusdam Ms. Morelij cod. additimus.*

35. O si audire] *Etiam hanc Christianorum in dæmones potestatem vrgent, Tertull. locis citatis, Iustin. martyr. orat. ad gentiles contra Triphonem (vbi distinguit virtutem Exorcistarum Christianorum & Iudæorum) Arnobius contra gentes & Lactan. diu. instit. vide supra epistolam ad Magnum.*

36. quando à nobis adiurantur] *Adiurationis nomen veteribus Christianis vsitatum esse supra diximus epistola citata. Tertull. vero in Apolog. inter adiurare & deierare ita distinguit: dæmonas, id est, genios adiurare consueuimus, vt illos de hominibus exigamus, non deierare, vt illis honorem diuinitatis conferamus.*

37. sub manus nostras stare vinctos) *Nisi Man. & Mor. legerent:* in man nostra, *crederem priorem esse lectionem genuinam, eo quod eam habeant Ms. & exc. cæteri omnes.*

38. interrogatione nostra) *Cambr. cod.* ad interrogationes nostras.

39. Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua) *Ita legendum, ante annos septingentos contendit Ionas noster Aurel. de cultu Imaginum lib. 1. contra Claudium Taurinensem, qui legebat cum exc. captiuum corpus, quomodo tamen etiam Ms.*

40. Rectum te fecit Deus) *Alludit ad illud Ouidij Metamorph.*

> *Pronaque cum spectent animantia cætera terram,*
> *Os homini sublime dedit, cœlumq; videre*
> *Iussit.*

41. Quid in ruinam diaboli) *Ms. 4. nostri & quidam Morelij legunt:* zabuli, *sed Ionas Aurelian. prius legit cum Cambron. & exc. codicibus. Quod semel hic adnotasse sufficiat. Inde varietas orta (inquit Mor.) quod dorica lingua, quæ latinæ quamproxima est, ζα effert, pro eo quod Attica lingua διὰ, vt exempli gratia ζαβάλλω pro διαβάλλω: & ζακορ pro διάκορ.*

42. paternum misit) *Adiecimus filium, ex 5. Ms. & vno Mor. cod. quomodo & paulopost vocem:* sit.

43. ruinis Regum) *Loquitur de interfectione Gordianorum, Philipporum, Deciorum Imperatorum, quam etiam Orosius libr. 7. c. 31. persequutioni imputat Christianorum. Atque adeo non placet Ms. cod. lectio:* ruinis rerum.

44. Nec ideo quis putet) *Etiam hoc ad verbum fere ex Tertull. & vtrumq; imitatus Arnobius lib. 1. pulchre deducit, malis & bonis cuncta omnia esse communia.*

45. quando istinc excesserit] *Hoc cum Morel. & Grau. substituimus ex Ms pro eo quod erat:* recesserit, *nam excedere & excessus Tertull. Cyprian. frequentia sunt, pro mori & morte. Atqui pro:* istinc, *legunt 4. Ms.* hinc, *eligat lector quod volet.*

46. Denique nec consternamur aduersis) *vet. exc. & Ms. omnes legunt:* consternimur, *sed nusquam id legisse me memini in hac significatione. In ijsdem vbiq; cum Manut. legitur:* valitudo, *pro eo quod aly exc.* valetudo, *& (quod miror)* mussitare, *pro eo quod auctores omnes:* mussitare.

47. & non erunt nascentia in vineis) *Quum Græce sit γενήματα apud 70. magis placet hæc lectio Cambr. cod. Manut. & Morelij, quam cæterorum:*

rorum: & non erit generatio, quanquam tamen magis adhuc placeret cuiusdam Morel. cod lectio: nascentiæ. Nam Hieron. in comment. legit iuxta 70. & non erunt germina.

48. & campi non præstabunt cibum] Etiam hæc illorum & Cambron. cod. lectio placet magis, quam cæterorum lectio: frumentum, eo quod Græce sit βρώσιμον, pro eo etiam quod exc. legebant: Deficient à stabulo, recte Ms. cum Manut. legunt: à pabulo, quum 70. legunt ἀπὸ τῆς βοσκῆσεως.

49. pro arcendis hostibus & imbribus impetrandis & rogamus semper] Locus insignis pro antiquitate precum Ecclesiasticarum communium, qualis est etiam apud Tertull. & Iustin. in Apolog. Reperiuntur eiusmodi preces in Liturgijs etiam Iacobi, Clementis, Basilij, Chrysostomi.

50. Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus] Exc. vulg. & Ms. 4. addunt.: ignis, sed quum non reperiatur apud. 70. neque infra li. Testim. 3. c. 28. recte omittitur à Cambron. codic. & Manut. cum Morel.

51. qui renati & signo Christi signati fuerint] Rursum hic consignationis in baptismo meminit.

52. Nolite misereri senioris aut iuuenis] Mire hic variant codic. idque ob Amphibolam lectionem 70. lect. vulgata est: senioribus aut iuuenibus; illam habet Cambron. cod. & Manut. Cæteri Ms. & infra exc. lib. 2. Testim. cap. 22. legunt: Nolite misereri: Seniores, iuuenes & virgines &c. Tertull. aduersùm Iudæos: Ne misereamini senioris aut iuuenis, aut virginis, & paruulos & mulieres interficite. Atque adeo prior illa lectio magis placet, eo quod Græce omnia legantur num. singulari, quomodo & apud D. Hier. in comment.

53. vt perdeleantur] Prorsus sic legendum cum Cambron. cod. Grau. & Morel. conuincit dictum c. 22. li. Testim. & Tertull. Magis etiam exprimit illud quod Græce est: εἰς ἐξαλειφὴν, quod vertit D. Hierony. vsque ad internecionem.

54. in quibus vos ibi eritis] Adiecit Mor. vocem, vos, quam habent & 70. more Hebræorum; Ms. tamen nostri non habent.

55. lolium & auena dominetur] Alludit ad illud: Infelix lolium & steriles dominantur auenæ.

56. seruabuntur cum corporibus suis animæ] Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod alij seruantur. Est autem insignis locus de pœnis inferni.

57. In æternam pœnam sero credent] Ita Græc. & Mor. rectius quam cæteri: credunt.

58. de profunda & tenebrosa nocte superstitionis] Hoc ita ex Ms. suppleuimus cum Morelio, pro eo quod erat dumtaxat: de profundo tenebrosæ superstitionis.

59. Nec quisquam] Nunquam serùm docet esse pœnitentiam in hac vita.

QVOD IDOLA DII NON SINT, & quod Deus vnus sit, & quod per Christum salus credentibus data sit, siue de idolorum vanitate.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

TRia potissima huius libri capita titulus ipse complectitur. Primum hinc comprobat, quod Reges fuerint & homines potius quàm dij, quorum in honorem instituta sunt templa, expressa simulachra, immolatæ hostiæ, & festi dies celebrati. Atque adeo neque exteris neque Romanis quidquam potuisse prodesse illorum cultum, neque illis, sed sordi potius imputandam Romani imperij potentiam, vtpote quæ & vicissitudine quadam contigerit & suam ipsius originem erubescat. Neque vero auspicijs augurijsue quicquam tribuendum, ex vanoillorum euentu constare: quin potius dæmonum esse has præstigias, vel ipsis Poëtis, vel Socrate, Platone, Trismegisto & Hostiane testibus, qui & vnum Deum & dæmonas agnouerint. Alterum caput, quod vnus sit Deus; tum per Monarchiæ præ cæteris dignitatem maiorem, tum per ipsas vulgi Ethnici voces. O Deus, & similes, paucis manifestum facit. Postremum de Christo, ex prophetijs, Iudæorum & Euangelica historia, latius prosequitur. Atqui libri huius in hæc verba mentionem facit D. Hieron. epist. ad Magnum Oratorem, Cyprianus, quod idola dii non sint, qua breuitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum & sensuum splendore perstrinxit? vnde & magis placeret titulus: QVOD IDOLA DII NON SINT; quem habent Ms. cod. Anglic. Aflig. Blandin. Dun. & Marchin. cum veteri excuso, nisi alioqui sensus non constaret in ipso libri exordio. Addunt præterea vetus excusus & 4. Ms. CONTRA PAGANOS, sed obst. vt phrasis Cypriani; cui gentilium, non Paganorum in hac significatione nomen vsitatum est. Imitatur autem in multis Apologeticum Tertulliani. Erasmus fragmentum putat esse maioris operis; sed præterquam quod breuitatis meminerit D. Hieronym. ipsa oratio omnibus numeris suis absoluta est.

DEos [1] non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulachra: [2] quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solaria. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas. [3] Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. [4] Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. [5] Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. [6] Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. [7] Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. [8] Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: [9] inde Latium de latebra eius nomen accepit. [10] Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, vnde ærarium Saturni vocatur: [11] & rusticitatis hic cultor fuit, [12] inde falcem ferens senex pingitur: Hunc fugatum hospitio Ianus *exceperat, [13] de cuius nomine Ianiculum dictum est; & mensis Ianuarius institutus est. [14] Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur. [15] Mauri vero manifeste reges colunt, nec vllo velamento hoc nomen obtexunt: inde per gentes & prouincias singulas varia Deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique maiorum suorum cultura seruatur. [16] Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de dijs hominibus, à sacerdote secretum; quod maiorum & regum memoria seruata sit; inde colendi, & sacrificandi ritus inoleuerit. Si autem aliquando dij nati sunt, [17] cur non hodieque nascuntur? nisi si forte Iuppiter senuit, aut partus in Iunone defecit. [18] Cur vero Deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis aduersus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos Deos nouimus: est [19] Romulus peierante Proculo Deus factus, & [20] Picus, & [21] Tiberinus, & [22] Pillumnus, [23] & Consus; quem Deum fraudis, velut consiliorum Deum, coli Romulus voluit; postquam in raptum Sabinarum perfidia prouenit. [24] Deam quoque Cloacinam Tatius & inuenit & coluit; Pauorem Hostilius atque Pallorem. [25] mox à nescio quo Febris dedicata, [26] & Acca, & Flora meretrices. [27] In tantùm vero Deorum vocabula apud Romanos finguntur, vt sit apud illos & Viduus Deus, qui animæ corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur, [28] & nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quam colitur. Est & Scansus ab ascensibus dictus, [29] & Forculus à foribus, & à liminibus Limentinus, [30] & Cardea à cardinibus, [31] & ab orbitatibus Suburbana. Hi dij Romani. [32] Cæterum Mars Thracius, & Iuppiter Creticus, [33] & Iuno vel Argiua, vel Samia, vel Pœna, & Diana Taurica, [34] & *Deûm mater Idæa, [35] & Ægyptia portenta, non numina: quæ vtique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna seruassent. [36] Plane sunt apud Romanos & victi penates, quos Æneas profugus aduexit. [37] Est & Venus calua, multo hic turpius calua, quàm apud Homerum vulnerata. [38] Regna autem non merito accidunt, sed forte variantur. [39] Cæterum imperium ante tenuerunt & Assyrij, & Medi, & Persæ. [40] & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus. Ita vicibus potestatum, Romanis quoque, vt & cæteris, imperandi tempus obuenit. [41] Cæterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & Asylo constituto facit numerum impunitas criminum; [42] vt

*exceperit.

*Deorum.

Rex ipse principatum habeat ad crimina, fit Romulus parricida. Atque vt matrimonium facit, rem concordiæ per discordias auspicatur. Rapiunt, feruciunt, falluntur. Ad copiam ciuitatis augendam, nuptiæ sunt illis rupta hospitij fœdera, & cum soceris bella crudelia. [43] Est & gradus summus in Romanis honoribus consulatus: sic consulatum cœpisse videmus vt regnum. [44] Filios interficit Brutus, vt crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec [45] de auspiciis, aut auguriis Romana regna creuerunt, sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Cæterum & [46] Regulus auspicia seruauit, & captus est: [47] & Mancinus religionem tenuit, & sub iugum missus est. Et [48] pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. [49] C. Cæsar ne ante brumam in Africam nauigia transmitteret, augurijs & auspicijs retinentibus; spreuit, & eo facilius nauigauit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa, quæ fallit & decipit, & præstigijs cæcantibus veritatem, stultum & prodigum vulgus inducit. Spiritus insinceri & vagi, qui postea quam terrenis vitijs immersi sunt, [50] & à vigore cœlesti, terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere, & deprauati errorem prauitatis infundere. [51] Hos & poëtæ dæmonas norunt; [52] & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat; & Magis inde est ad pernicioſa vel ludicra potentatus; [53] quorum ramen præcipuus Hostanes & formam veri Dei negat conspici posse, & angelos veros sedi eius dicit assistere. [54] In quo & Plato pari ratione consentit, & vnum Deum seruans, cæteros angelos, vel dæmonas dicit. [55] Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur, eumque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt: hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt. nam & falluntur, & fallunt: vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus [56] occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt; vt ad cultum sui cogant, vt nidore altarium, & rogis pecorum saginati, [57] remissis, quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat iniuria: nec aliud illis studium est, quam à Deo homines auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis auertere; cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes. [58] Hi tamen adiurati per Deum verum à nobis, statim cedunt, & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce & operatione maiestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, eiulare, gemere, deprecari: vnde veniant, & quando discedant, ipsis etiam qui se colunt audientibus, confiteri; & vel exiliunt statim, vel euanescunt gradatim, prout fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, vt nos odisse incipiant homines, antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint, aut damnare non possint. [59] Vnus igitur omnium Dominus est Deus: neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad diuinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando vnquam regni societas aut cum fide cœpit, aut sine cruore desijt? [60] Sic Thebanorum germanitas rupta, & permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia: & Romanos geminos vnum non capit regnum, quos vnum vteri cœpit hospitium. Pompeius & Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. [61] Nec hoc tantum de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. [62] Rex vnus est apibus, & dux vnus in gregibus, & in armentis rector vnus: multo magis mundi vnus est rector, qui vniuersa, quæcunque sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est. nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est. & ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. [63] Quod vero templum habere possit Deus, cuius templum totus est mundus? & cum homo latius maneat, intra vnam ædiculam vim tantæ maiestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Dei quæras: Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est, vbi proprijs appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo qui solus est, [64] Deus vocabulum totum est. Ergo vnus est, & vbique totus diffusus est. Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens & anima sui auctoris & principis admonetur. [65] Dici frequenter audimus, *ô Deus*; & *Deus videt*; & *Deo commendo*; & *Deus mihi reddet*; & *quod vult Deus*; & *si Deus dederit*. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis. Quod vero Christus sit, & quo modo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Iudæis primum erat apud Deum gratia: sic olim iusti erant, sic maiores eorum religionibus obediebant. [66] inde illis & regni sublimitas floruit & generis magnitudo prouenit: [67] sed illi negligentes indisciplinati & superbi postmodum facti, & fiducia patrum inflati; dum diuina præcepta contemnũt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam vero fuerit illis profana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur: dispersi & palabundi vagantur, soli & cœli sui profugi, per hospitia aliena iactantur. Nec non Deus ante prædixerat fore, vt vergente sæculo, & mundi fine iam proximo, [68] ex omni gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret Deus [69] multo fideliores, & melioris obsequij, qui indulgentiam de diuinis muneribus haurirent, quam acceptam Iudæi contemptis religionibus perdidissent. [70] Huius igitur indulgentiæ gratiæ disciplinæque arbiter, & magister sermo, & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illuminator, & doctor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius, & gloria: hic in virginem illabitur; [71] carnem, Spiritu sancto cooperante, induitur. Deus cum homine miscetur; hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. Quod homo est, esse Christus voluit, vt & homo posset esse quod Christus est. Sciebant & Iudæi Christum esse venturum: nam hic illis semper prophetis admonentibus adnunciabatur: sed significato duplici eius aduentu, vno, qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero, qui Deum fateretur, non intelligendo primum aduentum, qui in passione præcessit occultus; vnum tantum credunt, qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Iudæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. sic erant [72] sapientiæ & intelligentiæ cæcitate mulctati, vt qui vita indigni essent, haberent vitam ante oculos, nec viderent. Itaque cum Christus Iesus secundum à prophetis ante prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cœcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, seruire ventos, maria obedire, inferos cedere: Iudæi qui illum crediderant hominem tantum, de humilitate carnis & corporis; existimabant magum, de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos & doctrina ille, & sapientia reuincebat, [73] accensi ira & indignatione prouocati, postremo detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem eius & mortem suffragijs violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & prophetarũ omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, [74] non vt sentiret tantum mortem, sed vt vinceret: & cum passus esset, ad superos denuo regredi, vt vim diuinæ maiestatis ostenderet. Fidem itaque rerum

cursus

cursus impleuit. Nam & crucifixus, præuento carnificis officio, spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus à mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis talis vt fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit,[75] simul iunctus & substantiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, [76] vt de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quæ docerent. Tunc in cœlum circumfusa nube sublatus est, vt hominem quem dilexit, quem induit, quem à morte protexit, ad patrem victor imponeret; [77] iam venturus è cœlo ad pœnam diaboli, & ad censuram generis humani, vltoris vigore, & iudicis potestate: per orbem vero discipuli, magistro & Deo monente, diffusi, præcepta Dei in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & ignaros[78] ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida, & de Christo delicata confessio: per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor qui veritatis testis est, admouetur; vt Christus Dei filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed & passionis testimonio prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cœlum pariter & patrem quærentibus, & credentibus pollicentem. [79] Quod est Christus, erimus Christiani, si Christum fuerimus imitati.

ADNOTATIONES IN LIBRVM Quod idola dij non sint.

1. Deos non esse quos colit vulgus] *Ita hunc lib. auspicantur Ms. Anglicus & Cambronensis codex cum Manutio, vt quæ præmittuntur ab aliis, titulum libri constituant. Atque adeo sensus erit clarus huius loci, alioqui deprauatissimi. Legebatur enim sic;* Quod idola dij non sint, & quod vnus Deus sit, & quod credentibus datum sit: Deos non esse, &c. *Pro quo coniecit legendum Morel.* & quod in credentibus ratum sit, *(confirmante id Dunen. cod. qui pro:* datum, *variam habet lectionem in margine:* ratum *) Costerius:* & quod credentibus clarum sit; *sed neutrum satisfecit. Quare placet magis, vt cum Manutio legamus in titulo:* ET QVOD PER CHRISTVM SALVS CREDENTIBVS DATA SIT. *& deinde modo iam dicto exordium suum liber sortiatur.*

2. quibus & immolabant hostias] *Hæc vicissim lectio Grauij & Costerij placet magis, quam aliorum* & immolabant, *sine:* Nam & immolabant.

3. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria] *De his sic Athenagoras pro Christ. Ipsam Ino post insaniam, & quasi in infamia exhibuit perpessiones, Deam factam esse opinati sunt. Pelago vagantes, nominant Leucotheam (id est albam Deam) filium itidem eius, nauta colendum, quem vocant Palæmonem. De ipsis item D. Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 14. Vxor Regis Athamantis, quæ vocabatur Ino, & eius filius Melicertes, præcipitio sponteneo in mari perierunt, & opinione hominum in Deos relati sunt. Illam certe Melicertis matrem Leucotheam Græcè, Matutam Latini vocauerunt. Portunum autem nominat Melicertem Arnobius lib. 3. Palæmonem atq; Portunum Lactantius lib. 1. cap. 21.*

4. Castor & Pollux] *De Castoribus, Æsculapio & Hercule, ad verbum hæc desumpsit Manutius Felix in Octauio. Lactantius autem lib. 6. instit. diuin. cap. 10. Castor (inquit) & Pollux, dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desiderunt. Nam dolore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit. Et vosdem Poëtæ alternis viuere, alternis mori narrant; vt iam sint non Deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non vt poëtæ solent) mortuos esse testatur & Lacedæmone sepultos. Erant autem Iouis ex Leda filij, gemini fratres Helenæ. Vnde & ipsos Ouorum progeniem Deos vocat Arnob. lib. 1.*

5. Æsculapius] *De hoc, loco citato Lactantius: Æsculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi quod sanauit Hippolytum, mortem sane habuit clariorem, quod à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius, de viris illustribus disserens, ait incertis parentibus natum, expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didicisse medicinam, fuisse autem Messenium sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cinosurea vrbe Arabiæ dicit sepultum. Tres autem fuisse Æsculapios testatur Arnobius, quomodo & ternos Castores lib. 4. Medicinæ vero inuentum illi tributum, testatur Tertull. in Apolog. & de corona militis. Frequens etiam mentio Æsculapij apud Iustinum martyrem & Athenagoram.*

6. Hercules vt hominem exuit Oeteis ignibus concremator) *Verum esse hanc lectionem excusi cod. pro Ms. 4. qui omittunt* Oeteis, *aut Cambr. qui legit:* Æthneis, *patet ex historius, quæ in Oeta monte Herculem & concrematum & sepultum astruunt. Sic Lactant. lib. 1. c. 9. Arnob. li. 4. ex Plutarcho Chæroneo. D. Aug. lib. 18. de Ciu. Dei, cap. 4. Loquitur autem de Hercule Iouis ex adulterio Alcmenæ filio, qui vna generatione Troicum bellum antecessit, & cum Argonautis nauigauit, quem Thebanum nuncupat Arnobius lib. 1. (vtpote quem Tyrius in finibus Hispanicæ sepultus sit) & sextum nominat Cicero, Diodorus Siculus lib. 4. è tribus secundum. Varro autem quadraginta quatuor Hercules recenset.*

7. Apollo Admeti pecus. Laomedonti muros Neptunus instituit] *De vtroque hoc sic Lactantius dict. lib. 10. c. Quid Apollo? nonne ob amorem, quo flagrauit turpissime gregem alienum pauit & muros Laomedonti construxit, cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negagari potuit impune? Nec dissentiunt Tertull. in Apologet. Athenagoras orat. pro Christianis, Arnob. lib. 4. & D. August. lib 3. de Ciuit. Dei ca. 2. Apollines aut em quatuor ponit lib. 3. de natu. Deorum Cicero, & Arnob. lib. citato; & eum de quo hic agitur, putat D. August. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 13. fuisse filium Latonæ, alium ab eo, cuius oracula solebant consuli.*

8. Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum] *Tres (inquit Cicero de nat. Deorum lib. 3. & Arnob. lib. 4.) Ioues numerant, primum & secundum natos in Arcadia, alterum patre æthere, alterum patre cœlo, tertium Cretensem Saturni filium; cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Idque iuxta Ennium in sacra historia (Lact. teste lib. 1. c. 11. vbi totam illius vitam prosequitur) in oppido Gnoso, cum hac inscriptione:* ὄξις ὧδε τὸ χρόνῳ *D. Epipha. vero in Ancorato, dicit id sua ætate commonstrari in monte Lazio. Meminit etiam Athenagor. orat. pro Christ. non sepulcri modo sed antri Iouis; &, quem imitatur auctor Tertullian. in Apologetic. Antrum Ideum, æra Coribantia, tumulum Iouis in Creta commemorat. Atqui non tres tantum, sed trecentos (inquit Tertull.) Iones siue Iupiteres Varro Romanus Cynicus introduxit.*

9. inde Latium de latebra eius nomen accepit] *Alludit ad illud Virgilij Aeneid. 8.*

Latiumque vocari.
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

Similia D. Pruden. in Romano mart. Descripsit autem hæc omnia de Saturno, Manutius Felix ad verbum fere.

10. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus, &c.] *Sic Tertull. in Apologet. Ab ipso primum tabula & imagine signatus nummus, & inde Aerario præsidet. De ærarij institutione latius Macrobius Saturn. libr. 1. qui tamen Iano tribuit nummi ærei inuentum quod cum Tertull. & Cypriano Eutropius Saturno tribuit. Neque vero difficilis est concordia, quum primi æris nota fuerit (vt argumento sunt tessiæ Lactantio nummi veteres) ex altera parte Iani geminus, ex altera rostrum nauis, in honorem hospitis Saturni, quod primo Fastorum testatum facit Ouidius. Ac bona posteritas puppim formauit in ære,*

Hospitis aduentum testificata Dei.

Si quid autem re incerta diuinare liceat, fortassis biceps forma in ære signata & Saturni & Iani effigiem continebat. Porro litterarum in Latium introductionem Pelasgis tribuunt Plinius & Solinus. Euandro Liuius & Cornelius Tacitus. si adhuc altius à Saturno originem petamus, nihil consequetur absurdi.

11. & ruticitatis hic cultor fuit] *Grauius adiecit:* primus, *sed Ms. id non habent, & recte; iam olim enim antea agricultura in vsu fuit apud Cain & patriarchas legis naturæ. Atqui in latio agricultura institutionem Macrobius & Eutropius Saturno attribuunt. Qui plura de Saturno desiderat, videat Lactantij libr. cap. 11. 12. 13. & 14.*

12. inde ferens falcem senex pingitur] *Eandem huius picturæ rationem reddit Varro, D. August. teste li. 7. de Ciuit. Dei cap. 19. Adiecimus autem:* senex, *ex Ms. Cambronen.*

13. de cuius nomine Ianiculum] *Idipsum habet Solinus & Arnobius lib. 1. Erat autem oppidum Romanis vicinum, quo ibatur ad Etruscos. Atqui Tertull. dicit Ianum appellatum Larem à Salys Prisca enim illi & iam abolita vocabula in suis carminibus retinebant, vt ocula pro oscula, mamariam veterem, pro memoriam, & similia.*

14. Ipse bifrons exprimitur] *Hæc ratio ad mensem Ianuarium potissimum spectat; D. August. libr. 7. de Ciuit. Dei. & Ouid. aliam rationem reddunt.*

15. Mauri vero manifeste reges suos colunt) *Hoc vsum ex Tertull. Apolag. Vnicuique (inquit) prouincia & ciuitati suus Deus est, vt Syriæ Astartes, vt Arabiæ Dioscures, vt Noricæ Tibelenus, vt Africæ Cælestus, vt Mauritaniæ Reguli sui, &c. Vide alia rum gentium Deos apud Lactan. lib. 1. cap. 15. & 21. & apud Minutium initio Octauij sic.*

16. Hoc ita esse Alexander magnus] *Epistolæ eius Olympiadem, prater Minutium Felicem meminit & D. August. de Ciuit. Dei lt. 8. c. 5. & 12. c. 10. Videtur autem ex priori loco Varro quoque illius meminisse, Athenag. quoque pro Christian. in hæc verba: Herodotus, & Alexander Philippi filius, in ea quam ad matrem dedit epistola (vterque autem istorum Heliopoli & Memphi & Thebis in colloquium sacerdotis venisse dicuntur) ab eis ipsis se cognouisse aiunt, homines illos fuisse. Quare rectius legunt Grauius, Manutius, & Morelius:* de dijs hominibus, *quam alij:* de ijs, *aut:* de piis.

17. cur non hodieque nascuntur] *Ita eleganter Ms. Camb. Afflig. Marc. Dun & Blandi. cum Morel. pro eo quod alij:* hodie quoque. *Confirmat priorem Minutius Felix.*

18. Cur vero deos putas pro Romanis posse) *Latius hoc prosequitur Tertull. Non placet autem quod legit Morelius:* prorsus, *eius loco quod alij legunt:* pro suis,

19. Romulus peierante Proculo Deus factus] *Ad verbum hoc descripsit ex Tertull. lib. 4. contra Marcionem, habet etiam Manutius, tum hoc tum quæ sequuntur Deorum Romanorum nomina; historiam explicat D. Aug. de Ciuitate Dei lib. 3. cap. 15. Viderint (inquit) quidam scriptores eorum, qui Romulum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerunt, subornatumque nescio quem Iulium Proculum, qui tum sibi apparuisse diceret, eumque per se populo mandasse Romano, vt inter numina coleretur. Acciderat enim ex solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectam imperita nesciens multitudo, meritis Romuli tribuebat.*

20. Picus] *Hunc Virg. Aeneid. 7. & Arnob. lib. 2. Saturni facit filium, Iouis fratrem, & primum Laurentum regem fuisse, eo tempore quo apud Hebræos indicabat Debora, testatur D. August. de ciuit. Dei. lib. 18. cap. 15. de eodem Lact. lib. 1. cap. 22. Faunus in Latio, Picum patrem inter Deos honorauit.*

21. Typerinus] *In Latio (inquit Lact. lib. 1. cap. 11. Auentinus vocabulum monti dedit, in quo sepultus est Tyberinus, vel Tyberis amni in quo mersus est. Recte autem utrumque nominat, nam quod Tybri Tuscorum Regi Virgil. Aeneid. 8. Tyberino Albanorum Regi Capeti filio attribuit Ouid. Fastorum 2. De hoc autem, & Cypriano, & D. August. de Ciuit. Dei lib. 4. cap. 23. sermo est.*

22. Pilumnus] *Hunc etiam Iouis filium facit Seruius, ita dictum, quod primus pinsendi frumenti vsum adinuenerit, & fratrem eius Pithumnum (siue Picumnum iuxta Manutium) eundem esse quem ab vsu stercorandorum agrorum Sterculium vocant, de quo & Lactantius & Tertull. locis citatis.*

23. Et Consus quem Deum fraudis, &c.] *Qua habet de Conso & hic & Tom. 3. li. de Spect. de Cloacina & Pauore, ex Tertul. sumpsit lib. 1. aduersus Marcionem. Deillo vero ita iste, lib. de spectac. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant, eundem enim & Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit. Quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, Deo (vt volunt, consilij, etas scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Et nunc Ara Cons: illi in Circo defossa est, ad primas metas sub terra, cum inscriptione huiusmodi.* CONSVS CONSILIO, MARS DVELLO, LARES COMITIO POTENTES. *Sacrificant apud eam Nonis Iulijs sacerdotes publici xij. kalend. Sept. flamen Quirinalis & Virgines. Meminerunt eiusdem Arnob. lib. 3. & D. August. lib. 4. cap. 11. de Ciuit. Dei.*

24. Deam quoque Cloacinam, &c.] *De his tribus dijs ita Lactan. loco sæpe citato: Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pauorem Palloremque Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quum enim, commisso prælio inter Veientes & Romanos, nunciatum esset Albanos desciscere, & Romanos Rex videret pauere & pallere, Pauori & Palleri templum vouit. Meminit eorundem D. August. dict. lib. de Ciuit. Dei. cap. 23. Atque adeo recte coniicit Lud. Viues, etiam eiusdem libri cap. 8. legendum: cloacinæ, non: cluacinæ*

25. Mox nescio a quo febris dedicata] *Plures Febri arius exercerunt Romani. Veteris cuiusdam meminit Cicer. 2. de Legib. & Plin. lib 2. qui & alterius facit mentionem in ara Marianorum monumentorum tertia quoque in summa parte vici longi. Eiusdem dea mentionem facit D. August. lib. 2. de Ciuit. Dei. cap. 14. & Lactan. loco citato.*

26. & Acca & Flora meretrices] *Acca Larentia nutrix fuit Romuli & Remi, prostitutissima Lupa (inquit Tertull. & Lactan.) & ideo figura lupæ culta à Romanis. Atque adeo & apud Manutium restituenda vox Larentia pro Laurentia; præsertim quum etiam Graci* Λαρέντιαν *nuncupent. Flora autem (inquit Lactantius & Varro de re rustic. lib. 1. cap. 13.) cum magnas opes ex arte meretrica comparasset, populum Romanum scripsit hæredem, cuius ex animo fœnore suus natalis dies celebraretur, editone Ludorum quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur, ab ipso nomine argumentum sumi placuit, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur: deam finxerunt esse, quæ floribus præsit, &c. quæ ob prolixitatem omittimus. Meminit eiusdem Arnobius lib. 3. & D. August. de Ciuit. Dei lib. 4. cap. 8.*

27. In tantum vero deorum vocabula, &c.] *Lineas illic hic aliquot adieci ex veteri excusso codice, Grauio, Costerio, & cod. Ms. D. Pantaleonis iuxta Coloniam: præsertim cum phrasis à Cypriano non dissentiat, & horum deorum plerosque enumerent Tertullianus, & Diuus Augustinus.*

28. & nihilominus, quia extorris factus damnatur potius] *Sic hunc locum restitui ex variis lectione. Ms. enim cod. & Grauius habebant* quam extorris, *verum vet. excu legit:* quia, *quanquam verba hæc transponat. Costerius vtranque vocem omisit.*

29. & Forculus à foribus] *Ita recte alij pro eo quod Grauius:* Fortulus: *nam Tertull. de corona milit. & D. August. lib. 4. de Ciuit. Dei. cap. 8. ostiorum deos cum Cypriano Forculum & Limentinum enumerant. Quare & apud Arnobium lib. 2. legendum censeo:* Limentinos, *pro Libentinos, præsertim cum libr. 4. Limentini Dei etiam meminerit.*

30. & Cardea a cardinibus] *Grauius:* Caria. *Cost.* Cardinea. *Verum locis citatis Tertull. & D. Aug. Cardeam nuncupant. de eadem est illud Ouid. Fast. li. 6. Prima dies tibi carna datur,*
Dea cardinis hæc est.

31. & ab orbitatibus Suburbana] *Prorsus legendum censeo:* Orbona *ex verbis Arnobij lib. 4. In tutela sunt Orbone, orbati liberis parentes, sed ob consensum exemplarium immutare illud nolui.*

32. Cæterum Mars Thracius & Iupiter Creticus] *Vt Romanos non esse deos astruat, sed exteros, à regione cuique cognomen indit. De Martis tamen patria dubitatum nonnunquam, manifestum sit ex Arnob. lib. citat. Quis (inquit) Spartanum fuisse Martem, nonne Epicharmus auctor vester? quis in Thracia finibus procreatum, nonne Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris?*

33. & Iuno vel Argiua vel Samia vel Pœna] *Hanc variis hic appellat nominibus, à locis vbi colebatur, Argo, Samo, & Carthagine. De quorum duobus postremis Tertullian. in Apologet. Dianam similiter Tauricam, vtpote quæ in Taurico apud Scythas humana victima placari soleat, quomodo etiam Mercurius apud Gallos, Busiris apud Aegyptios, & apud Afros Saturnus, vel ipso Tertull: teste in in Scorpiaco.*

34. & Deûm mater Iudæa] *Matrem Deûm (quomodo legit Manut. & Morel. cum Minutio) siue deorum (quomodo Ms. & excus. cæteri) Idæam vocat, quod in Ida monte Phrygiæ coleretur, quam & Berecynthiam vocat D. Augustin. lib. 2. de Ciuit. Dei cap. 4. à Berecynthio altero Phrygiæ monte. Varias autem sententias recenset Diodo. Sicu. libr. 4. de matre Deûm, sed mihi illorum placet, qui volunt eam Iouis, Neptuni, Plutonis & Iunonis fuisse matrem, adeoque Rheam, & Latine Opem dictam, Cibelem quoque nuncupatam.*

35. & Ægyptia portenta non numina] *De his libro præcedenti.*

36. Plane sunt apud Romanos & Victi penates] *Cambr. cod. legit:* vincti, *Grauius:* vecti, *sed prius illud placet magis, ob illud Virg. Æneid. 1. Victosque penates, & alibi:* victosque deos. *De quo pulchre Diuus Augustin. libr. 1. de Ciuit. Dei cap. 3. qui autem fuerint hi penates Troiani, Neptunusne & Apollo, an Vesta, late disputat Macrobius. De quatuor aliis generibus Penatum vide Arnob. lib 3. Hoc vnum nunc adijciam, Penates, iuxta Ciceronem, dictos Deos patrios.*

37. Est & Venus calua, &c.] *Vrbe (inquit Lactant. libr. 1. cap 20.) à Gallis capta, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, eadem Veneri Caluæ consecrarunt; quod autem vulnerata fuerit à Diomede Venus, his verbis Homerum citat Athenagoras pro Christianis: Vulnere me lesit Diomedes ille superbus.*

38. Regna autem non merito accidunt, sed sorte] *Recte sic restituerunt hunc locum Manut. & Morel pro eo quod legebatur:* forte, *vitio cod. Remboldi.*

39. Cæterum imperium ante tenuerunt Assyrij & Medi & Persæ] *Imitatus videtur illud Tertullian. in Apolog. Regnauerunt & Babylonij ante Pontifices, & Medi ante Quindecimuiros, & Ægyptij ante Salios, & Assyrij ante Lupercos: & Amazones ante virgines Vestales. Quare placet maxime, vt cum Minutio felice, vet. excus. & Grau. interseramus:* & Medi. *Præsertim quum constet ex Chronicis Eusebij, & libr. 18. de Ciuitat. Dei D. August. aliisque Chronographis, post Assyrios, mortuo Sadanalo, Medos regnasse, ac deinde interfecto Astyage à Cyro, ad Persas translatum imperium. Qua imperiorum translationes, quo tempore & quorum patriarcharum ætate contigerint, late tractat post Eusebium D. Aug. Interserit præterea vetus cod. Tyrij, & Grau. Syrij, sed neutrum placet; tum quod Tyriorum regnum celebre nunquam fuerit, tum quod Syriæ Regi non nisi post Alexandrum Magnum competari soleant, qui Romanum imperium longe secutus est.*

40. & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus] *Ægyptiorum regnum, si Eusebio creditur, cum Assyriorum regno suum habuit exordium, & Græcorum item sic tamen vt in Græcia varij populi regni sedem sibi vendicauerint. Primum enim regnarunt Sycionij annis 862. & imperante illorum Rege Thurimacho, cæpit Argiuorum regnum ab Inacho, & sub Rege eorum Marathone, Athenienses regni principium, fuit à Cecrope. Post reges Sycionium, constituti annis aliquot sacerdotes Carni Deinde cæpit Lacedæmoniorum regnum ab Euristeo, cum Corinthiorum regno ab Æthe. Deinde sub Alcane Lacædemoniorum rege 9. Macedonium à Carano. Quorum sub rege ij. Tyrinna, nati sunt Remus & Romulus, & paulo post iacta Romani imperij fundamenta. Vide hæc ipsa apud D. Aug. lib. cit.*

41. Cæterum si ad originem redeas, erubescas] *Abutitur hic bis terue pro more suo voce:* cæterum. *Quæ vero hic habet de origine Romani Imperij, notiora sunt, quam vt commentario sit opus, & totidem pene verbis eadem inculcat Minutius in Octauio: & exprobrat D. Aug. lib. 3. de Ciu. Dei cap. 13.*

42. vt Rex ipse] *Pro eo quod in excus. & Ms. præmittebatur:* nunc, *habet Manut.* Tunc, *sed malo neutrum legi, cum vet. exc. neutrum habeat.*

43. Est & gradus summus &c. consularus) *Initio quidem Regia fuit dignitatis Consulatus, atque adeo summus apud Romanos honorum gradus, sed paulatim tum Dictatoria instituta, tum per Tribunitias potestates imminuta est.*

44. Filios interficit Brutus) *Etiam hoc Romanis exprobrans D. August. dict. lib. c 16. Iunius (inquit) Brutus exhonoratum eiecit vrbe collegâ Lucium Tarquinium Collatinum Deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum hostibus vulneribus; occisis à seipso primitus filiis & vxoris suæ fratribus, quod eos pro restituendo Tarquinio coniurasse cognouerat. Idipsum repetit lib. 5. c. 18.*

45. de auspiciis aut auguriis) *Auspicia (inquit Festus) ab aue specienda. Auguria ab auium garritu, siue ab auibus & gerendo dicta. Atque adeo hinc patet differentia, quod auspicia fiebant ex inspectione seu pastu auium, auguria ab auium cantu seu volatu. Confunduntur tamen frequentius. Vnde factum, vt quæ auspicia dicit Cyprianus seruata à Regulo, Minutius Auguria nuncupet. Ridet vtrumque vsum Cicero lib. 2. de diuinatione.*

46. Regulus auspicia seruauit & captus est) *De captiuitate Marci Attilij Reguli Consulis Romani anno ab vrbe condita 496. item de crudelissima illius morte, historia notiores sunt quam vt repetere sit opus. De auspiciis quæ ante profectionem in Africam seruauit, suspicor Cyprianum habere Auctorem Liuium; sed hodie non exstat 2. decas eius historiæ.*

47. & Mancinus religionem tenuit) *Eo quod sequitur:* sub iugum missus est, *verisimile sit, loqui Auctorem de C. Hostilio Mancino consule, qui in Hispaniis post infelicem pugnam deditionem fœdissimam fecit. Auspicia autem (seu prodigia, vti ipse vocat) quæ illi contigerunt, describit Valerius Maximus libro 2. capit. 6. Cum Lauinij (inquit) sacrificium facere vellet, pulli cauea emissi in proximam syluam fugerunt; summaque diligentia requisiti reperiri nequiuerunt. Cumque ab Herculis portu, quo pedibus peruenerat, nauem conscenderet, talis vox sine vllo auctore ad eius aures peruenit: Mancine mane. Qua territus, cum itinere conuerso Ianuam perisset, & ibi scapham esset ingressus, anguis eximiæ magnitudinis visus è conspectu abijt.*

48. pul-

48. pullos edaces Paulus habuit] *Bonum erat auspicium pullos edaces videre, & an L. Aemilio Paulo contigerit, non narrat Liuius, sed satis indicat Cic. lib. de diuinat. 2. in hac verba: Paulus paruit auspicijs, nec minus cecidit in Canensi pugnâ. atqui contigit hac anno vrb. cond. 838. tot Romanorum clade insignis, vt tres modios annulorum aureorum Carthaginem miserit Hannibal. testibus Liuio 3. dec. lib. 2. Plin. lib. 33. natur. histor. & D. Auguſt. lib. 3. de ciuit. Dei. cap. 19.*

49. C. Cæſar ne ante brumam in Africam nauigia transmitteret] *Cauchius non male diuinauit legendum: nauigio, niſi obſtarent Mſs. cod. & Manutius, qui prius conſtanter legunt. Cic autem lib. de diuin. 2. vnde ſumptum videtur, neutrum legit. Quid ipſe Cæſar (inquit) cum à ſummo Aruſpice moneretur, ne ante Brumam in Africam transmitteret nomine transmiſit? quod ni feciſſet, vnum in locum omnes aduerſariorum copiæ conuenieſſent. Eodem pertinet illud Suetonij in iul. Cæſ. c. 95. Quum immolanti aſſugiſſet hoſtia, profectionem aduerſus Scipionem & Iubam non diſtulit. prolapſus etiam in egreſſu nauis, verſo ad melius omine: Teneo te (inquit) Africa.*

50. & à vigore cœleſti terreneo contagio defecerunt] *De hac Cypriani & Tertul. ſententia quam hic etiam ſequitur Manutius, ſupra latius lib. de diſcip. & hab. virg.*

51. hos & Poëtæ dæmonas norunt] *In eandem ſententiam Lact. li. 2. c. 15. Dæmonas Grammatici dictos aiunt quaſi δαήμονας, id eſt, peritos & rerum ſcios. Eos Poeta & ſcientes ſe dæmonas & loquuntur. Heſiodus ita tradit.*

Τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Eodem pertinent verſus illi 21. Apollinis, quorum meminit Lact. lib. 1. cap. 7. & illud Homeri Iliad. αμετὰ δαίμονας ἄλλους. & Iliad γ. ἠχὴ δὲ δαίμων, eoſdem enim modo deos modo dæmonas nuncupat.

52. Et Socrates inſtrui ſe & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat] *Idipſum narrant prater Manutium Tertull. in Apologetico. Lact. c. cit. & D. Aug. lib. 8. de ciuit. Dei cap. 4. ipſe ſexcentis locis apud Platonem Socrates, Xenophon quoque, Cicero, Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apodixin. de eodem inſcripſit librum Apuleius Platonicus Madaurenſis, titulo: de Deo Socratis.* magis, *Cambron. cod.* maleficis.

53. quorum tamen præcipuus Hoſtanes] *Hanc lectionem, pro eo quod Manut. & Morel. legunt:* oſtanes. *confirmat & Manutius & lectio Mſs. & exc. codic.* Soſtenis. *Quare & ita caſtigandus etiam D. Auguſt. in fine libr. 6. de Baptiſ. contra Donat. vbi hunc locum citat.*

54. In quo & Plato] *Vnum Deum agnoſcit Plato in Tymæo, lib. de Leg. tres ordines deorum ponit, deos, dæmones & heroas, in Sympoſio vero naturam dæmonum exponere conatus eſt, inquit loco citato Lactantius. Quæ autem ſit illa, ex verbis eius docet Manutius. Similia ex Platonicis affert D. Auguſt. de ciuit. Dei lib. 8. cap. 11. 12. 13. & 14.*

55. Hermes quoque Triſmegiſtus vnum Deum loquitur] *Lactan. lib. 1. c. 6. (vbi qua ætate vixerit Hermes iſte ſiue Mercurius, Triſmegiſtus docet) hæc illius verba citat* ὁ δὲ θεὸς εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται· εἷς γὰρ ὢν ἀνώνυμος. *Plura eiuſmodi videre eſt in libris eius, qui extant Græce & Latine, Pymandro ſeu de poteſtate Dei, & Aſclepio ſeu de voluntate Dei. Citat ex eodem multa D. Auguſt. li. de Ciuit. Dei.*

56. occulte mentes terrent] *Ex varia lectione codicum hanc collegi, quam poſtea confirmatam reperi Colonienſi cod. Mſ. Excu. vulg cum Cambro. legebant:* occulta mentis, *vet. excu. Rembol. & Mſ. cæteri:* occultæ mentis, *Morel. vero & Manut. cum Dun. ad marg.* occultæ mentes.

57. remiſſis quæ conſtrinxerant] *Alludit ad Maleficiorum ſoluendorum rationem.*

58. Hi tamen adiurati] *Eadem habes li præced. fere ad verb.*

59. Vnus igitur omnium Dominus eſt Deus] *Gra. legit:* vnus eſt Deus, *ſed prius habent Mſs. Pulchre autem deducit monarchiæ dignitatem.*

60. Sic Thebanorum germanitas rupta] *Manutius vocat Thebanorum permortuam fabulam.*

61. Nec hoc tantum de homine mireris] *Ita rectius Cambr. cod. quam cæteri:* Nec hoc tu.

62. Rex vnus eſt apibus] *Hinc confirmatur caſtigatio noſtra, epiſtola ad Pupianum.*

63. Quod veto templum habere poſſit Deus] *Agit contra Idololatrias, qui exiſtimabant Deos ſuo in templis domicilium habere, quare nihil facit hic locus contra templa Chriſtianorum, quæ eriguntur, non vt Deus inhabitet, ſed orationis & ſacrificiorum gratia. De quo tamen plurali. de operè & eleem.*

64. Deus vocabulum totum eſt] *Hoc ex Mſs. cod. pro eo quod erat:* Dei.

65. Dici frequenter audimus] *Habes has ethnici vulgi inuocationes, etiam apud Manutium.*

66. Inde illis & regni ſublimitas floruit & generis magnitudo prouenit] *Hæc Mſs. prater Cambr. & Colon. cod. non habent, reperiuntur tamen in exc. omnibus.*

67. Sed illi negligentes, indiſciplinati, & ſuperbi poſtmodum facti] *Hoc ex Mſs Cambro. & quodam Morel. pro eo quod excu.* negligentes diſciplinæ, *vel:* diſciplinarum, *& confirmant alij Mſs. legentes:* Sed illi indiſciplinati poſtmodum facti.

68. ex omni gente & populo & loco) *Etiam hoc prater Cambr. & Colon. Mſs. non habent, Manut. vero & Morel. legunt:* ex omni genere.

69. multo fideliores & meliores obſequij) *Poſterius membrum recens adiecit Morel. pro priori legit Grau.* fidei fortioris, *ſed illud genuinum cenſeo.*

70. Huius igitur indulgentiæ gratiæ diſciplinæque) *Placet hæc Camb. cod. lectio præ cæteris, qui prætermittunt aut vocem:* indulgentiæ, *aut:* diſciplinæque.

71. carnem ſpiritu ſancto cooperante induitur] *Mſ. 4. & Eraſ. in marg. legunt:* carnem ſpiritus ſanctus induitur, *& accedit Camb. cod.* carnem ſpiritu ſancto induitur · *Vnde nata eſt adnotatio marginalis March. & Dun. Mſs. cod. iſta, Cum dicit:* ſpiritus ſanctus carnem induitur, *non perſonam ſpiritus ſancti accipit, ſed filij, qui & ſpiritus eſt iuxta illud. Deus ſpiritus eſt: quæ in textum irrepſit in Afflig. & Bland. cod. hinc etiam ortam ſuſpicor lectionem Colonien. codic.* carnem ſpiritus induitur, *nihil tamen immutare volui, ne Trinitarij virus ſuum hinc hauriant. vt vt ſit D. Hieron. in cap. 4. Epiſtolæ ad Gallat. Multi (inquit) per imperitiam ſcripturarum, quod & Firmianus in octauo ad Demetrianum epiſtolarum lib. facit, aſſerunt ſpiritum ſanctum ſæpe patrem, ſæpe filium dominari; & idipſum repetit de Lactantio, epiſtola ad Pammach. & Oceanum de erroribus Origenis.*

72. ſapientiæ & intelligentiæ cæcitate multati) *Sic Cambr. & vet. exc. codic. Manut. & Morel. pro eo quod vulg. typis:* mutilati, *alij Mſs. 4.* mutati, *ijdem recte ex Mſs. codic.* magum, *paulo poſt, pro:* magnum.

73. accenſi ira & indignatione prouocati) *Si ſic legamus cum Cambro cod. & Grauio, pro eo quod alij:* accenſa & prouocata, *non opus erit immutare vulg. lectionem. Legit vero Manut.* Hinc magiſtris eorum atque primoribus &c. accenſa ira & indignatio prouocata eſt, vt poſtremo &c. offerrent, crucem &c. flagitarent.

74. non vt ſentiret mortem) *Cambron. cod. adijcit:* tantum, *cæteri non habent. Niſi tamen legatur. caute legendus hic locus, Veteres enim illi primi ſcriptores, nondum exortis aut iam extinctis hæreſibus, non tam circumſpectè loquuntur, atque poſteriores.*

75. ſimul iunctus) *Maxime placet hæc Manutij lectio quod ſic legant Mſs. noſtri 5. Error natus ex ſimilitudine litterarum vt legeretur:* vinctus *Deinde cum magis textui quadraret, ſubſtitutum:* victus.

76. vt de eo) *Etiam hic affinitas litterarum effecit vt legeretur:* denuo, *nam prius legunt Mſs. noſtri & Morel. cod. duo, vet. quidem excu. legit:* denuo ab eo, *ſed illud magis accedit ad phraſin Cypriani.*

77. iam venturus è cœlo ad pœnam diaboli) *Sane intelligendus eſt & hic locus ſic, nempe (inquit Eraſmius) vt futura ſit maior pœna poſt iudicium.*

78. ad agnitionem veritatis oculatent) *Phraſis Tertull. lib. de pœnit.*

79. Quod eſt Chriſtus, etimus Chriſtiani) *Hinc appareſt ſcriptum hunc librum ad Chriſtianos, atque adeo fortaſſis eodem tempore, quo liber ad Fortunatum, cuius exordium eiuſdem eſt argumenti.*

DE MORTALITATE

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

PAucis Argumentum explicat D. Pontius in Vita Cypriani: A quo (inquit) Chriſtiani mollioris affectus circa amiſsionem ſuorum, aut quod maius eſt, fidei parioris, conſolarentur ſpe futurorum? imprimis enim vbi prædictas docuit eiuſcemodi afflictiones à Chriſto, non timendam docet mortalitatem ſeu peſtem, eo quod ad immortalitatem ducat, atque adeo fidem illi deeſſe, qui non ad meliora feſtinat. Neque mirum, quod Chriſtiano cum gentilibus ſint mala huius vitæ communia, quum plus cæteris illis in ſæculo ſit laborandum? atque proinde exemplo ſanctorum Iob & Tobiæ, patientiæ opus eſſe, neque murmurandum. Niſi enim præceſſerit pugna, non poſſe victoriam contingere, & quantumuis morbi communes ſint vtriſque, mortem tamen communem non eſſe; ad refrigerium enim iuſtos, ad ſupplicium rapi iniuſtos. Deinde obrectioni tacitæ quod per hanc mortalitatem priuarentur Martyrio, reſpondet; non eſſe in noſtra poteſtate Martyrium, & vel animum ad martyrium promptum Deo iudice coronari. Poſtremo non ita lugendos docet mortuos, vt gentilibus ſcandalo ſimus, tanquam ſpe reſurrectionis careamus. Quin ſi & noſtræ acceſſitionis dies venerit, lubenti animo ad Dominum hinc emigrandum, præſertim cum ad patriam tranſmigremus: vbi nos magnus charorum numerus exſpectat, frequens & copioſa turba deſiderat, iam de ſua immortalitate ſecura, & adhuc de noſtra ſalute ſolicita. Facit autem occaſionis, qua librum hunc ſcripſit, mentionem Euſebius in Chronico: Peſtilens morbus (inquit) totius orbis multas prouincias occupauit, maximeque Alexandriam & Aegyptum, vt ſcribit Dionyſius, & Cypriani de mortalitate teſtis eſt liber. Ex eodem etiam locos quoſdam citat D. Auguſt. li. 2. aduerſus Iulian. contra. 2. epiſtolas Pelag. lib. 4. cap. 8. & de prædeſt. ſanct. cap. 14.

ET si apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est, & fides firma, & anima deuota, [1] quæ ad præsentis mortalitatis copiam nō mouetur, sed tanquam petra fortis & stabilis turbidos impetus mundi, & violentos sæculi fluctus frangit potius ipsa, nec frangitur, & tentationibus non vincitur, sed probatur: tamen quia animaduerto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei paruitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod maius est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui diuinum atque inuictum robur exerere; dissimulanda res nō fuit nec tacenda, quo minus, quantum nostra mediocritas potest, vigore pleno & sermone de Dominica lectione concepto, delicatę mentis ignauia comprimatur, & qui homo Dei & Christi esse iam cœpit, Deo & Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet, fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cœlestibus castris [2] diuina iam sperat, vt ad procellas & turbines mūdi trepidatio nulla sit in nobis, nulla cunctatio; quando hæc ventura prædixerit Dominus, prouidæ vocis hortatu instruens & docens, & præparans atque corroborans Ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella, & fames, & terræmotus, & pestilentias per loca singula exsurgere prænunciauit & docuit. Et ne inopinatus nos & nouus rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in nouissimis temporibus aduersa crebrescere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; & quando fiunt quæ ante prædicta sunt, sequentur & quæcunque promissa sunt, Domino ipso pollicente & dicente: *Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei.* Regnum Dei fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo: præmium vitæ & gaudium salutis æternæ, & perpetua lætitia, & possessio paradisi nuper amissa, mundo transeunte iam veniunt; iam terrenis cœlestia, & magna paruis, & caducis æterna succedunt. Quis hic anxietatis & sollicitudinis locus est? quis inter hæc trepidus & mæstus est, nisi cui spes & fides deest? Eius est enim mortem timere, qui ad Christum nolit ire: eius est ad Christum nolle ire, qui se non credat cum Christo incipere regnare. Scriptum est enim, *iustum fide viuere.* Si iustus es, & fide viuis, si vere in Deum credis; cur non cum Christo futurus, & de domini pollicitatione securus, quod ad Christum voceris, amplecteris; & quod diabolo careas, gratularis? Symeon denique ille iustus, qui vere iustus fuit, qui fide plena Dei præcepta seruauit, cum ei diuinitus responsum fuisset, *quod non ante moreretur, quam Christum vidisset*, & Christus infans in templum cum matre venisset; agnouit in spiritu natum esse iam Christum, de quo sibi fuerat ante prædictum, quo viso sciuit se cito esse moriturum. Lætus itaque de morte iam proxima, & [3] de vicina accersitione securus, *accepit in manus puerum, & benedicens Deum exclamauit & dixit: Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace: quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Probans, scilicet, atque contestans tunc esse seruis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillā quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti, sedis & securitatis æternæ portum petimus, quando [4] expuncta hac morte, ad immortalitatem venimus. Illa est enim nostra pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis & firma & perpetua securitas. Cæterum quid aliud in mundo quam pugna aduersus diabolum quotidie geritur? quam aduersus iacula eius & tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum auaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est: cum carnalibus vitijs, cum illecebris sæculi assidua, & molesta luctatio est. Obsessa mens hominis & vndique diaboli infestatione vallata, vix occurrit singulis, vix resistit. Si auaritia prostrata est, exsurgit libido: si libido compressa est, succedit ambitio: si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, [5] vinolentia inuitat, inuidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogeris maledicere, quod diuina lex prohibet: compelleris iurare, quod non licet. [6] Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus vrgetur, & delectat hic [7] inter diaboli gladios diu stare; cum magis concupiscendum sit & optandum ad Christum, subueniente velocius morte, properare, ipso instruente nos & dicente: *Amen, Amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit; vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet.* Quis non tristitia carere optet? quis non ad lætitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia, Dominus denuo ipse declarat dicens: *Iterum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo auferet à vobis.* Cum ergo Christum videre, gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum, nisi cum viderimus Christum; quæ cæcitas animi, quæue dementia est, amare pressuras & pœnas, & lachrymas mundi, & non festinare potius ad gaudium, quod nunquam possit auferri? Hoc autem fit fratres dilectissimi, quia fides deest; [8] quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cuius sermo credentibus æternus & firmus est. Si tibi vir grauis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes vtique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes; quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires: nunc Deus tecum loquitur; & tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus de hoc mundo recedenti tibi immortalitatem, atque æternitatem pollicetur, & tu dubitas? hoc est Deum omnino non nosse; hoc est, Christum [9] Credentium Dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est, in Ecclesia constitutum, fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo, Christus ipse salutis atque vtilitatis nostræ magister ostendit; qui cum discipuli eius contristarentur, quod se iam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens: *Si me diligeretis, gauderetis, quoniam vado ad patrem*: docens scilicet & ostendens, cum chari, quos diligimus, de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum. Cuius rei memor beatus Apostolus, in Epistola sua ponit & dicit: *Mihi viuere Christus est, & mori lucrum.* Lucrum maximum computans, iam sæculi laqueis non teneri, iam nullis peccatis & vitiis carnis obnoxium fieri; exemptum pressuris angentibus, & [10] venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci. [11] At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus, vt immunis à contactu malorum, mundo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic aduersa perpessus ad futuram lætitiam referetur. Mouet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo nō commune cum cæteris, quam diu adhuc secundum legem primæ natiuitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus; cum genere humano carnis æqualitate coniungimur, spiritu separamur. [12] Itaque *donec corruptionem istud induat incorruptionem, & mortale hoc accipiat immortalitatem* & spiritus nos perducat ad Deum patrem; quæcunque sunt carnis incommoda, sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fœtu sterili terra ieiuna est, neminem fames separat: sic [13] cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est, omnes simul captiuitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas vna est. Et cum nauem scopulosa saxa constringunt, nauigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, & impetus febrium, & omnium valitudo membrorum cum cæteris communis est nobis, quamdiu portatur in sæculo caro ista communis. Quinimo si qua conditione, qua lege crediderit Christianus, noscat & teneat; sciet plus sibi, quam cæteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet & præmonet scriptura diuina dicens: *Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem.* Et iterum: *in dolore sustine, & in humilitate tua, patientiam habe; quoniam in igne probatur aurum & argentum.* [14] *Homines vero receptibiles in camino humiliationis.* Sic Iob post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque & vermibus grauiter afflictus,

Luc. 21.

Luc. 2.

Ioan. 16.

Ioan. 14.

Philip. 1.

1. Cor. 15.

Eccles. 2.

ctus, non victus est, sed probatur; qui in ipsis conflictationibus & doloribus suis patientiam religiosæ mentis ostendens ait: *Nudus exiui ne vtero matris, nudus etiam iboſub terram: Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino visum est, ita factum est: sit nomen Domini benedictum.* [15] Et cum eum vxor quoque sua compelleret, vt vi doloris impatiens aliquid aduersus Deum querula & inuidiosa voce loqueretur, respondit & dixit: [16] *Tanquam vna ex insipientibus mulieribus locuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ contigerunt ei, nihil peccauit Iob labijs suis in conspectu Domini.* Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: *Animaduertisti puerum meum Iob? non enim est similis illi qui quam in terra, homo sine querela verus Dei cultor.* Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ [17] multa & gloriosa præconia cæcitatem luminum passus, timens & benedicens in aduersis Deum, per ipsam corporis sui cladem creuit ad laudem; quem & ipsum vxor sua deprauare tentauit dicens: *Vbi sunt iustitiæ tuæ? ecce quæ pateris.* Atille circa timorem Dei stabilis & firmus, & ad omnem tolerantiam passionis, fide religionis armatus, tentationi vxoris inualidæ in dolore non cessit, sed magis Deum patientia maiore promeruit; quem postmodum Raphaël angelus collaudat & dicit: *Opera Dei reuelare, & confiteri honorificum est. nam quando orabas tu & Sarra nurus tua, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, & abijsti & condidisti mortuum,* [18] *missus sum tentare te.* Et iterum *me misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam: ego enim sum Raphael vnus ex septem angelis sanctis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei.* Hanc tolerantiam iusti semper habuerunt, hanc Apostoli disciplinam ad Domini legem tenuerunt, non mussitare in aduersis, sed quæcunque in sæculo accidunt, fortiter & patienter accipere; cum Iudæorum populus hinc semper offenderit, quod aduersus Deum frequentius murmuraret. sicut testatur in Numer. Dominus Deus, dicens; *Desinat murmuratio eorum à me, & non morientur.* Murmurandum non est in aduersis, fratres dilectissimi, sed patiēter & fortiter, quidquid acciderit, sustinendum, cum scriptum sit: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus* [19] *cor contritum & humiliatum Deus non despicit.* In Deuteronomio quoque moneat per Moysem Spiritus sanctus & dicat: *Dominus Deus tuus vexabit te, & famem inijciet tibi, & cognoscetur in corde tuo si bene custodieris præcepta eius, siue non.* Et iterum. *Tentat vos Dominus Deus vester ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra.* Sic Abraham Deo placuit, quia vt placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec gerere parricidium recusauit. Qui filium non potest lege & sorte mortalitatis amittere; quid faceres [20] si filium iubereris occidere? Ad omnia te paratum facere timor Dei & fides debet. Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum & cruenta vexatio, sit de vxore de liberis, de excedentibus charis funebris & tristis aulsio; non sint tibi scandala ista, sed prælia: nec debilitent aut frangant Christiani fidem, sed potius ostendant [21] in colluctatione virtutem; cum contemnenda sit omnis iniuria malorum præsentium, fiducia futurorum bonorum: Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria: cum fuerit in pugnę congressione victoria, tunc datur vincentibus & corona. Gubernator in tempestate dinoscitur, in acie miles probatur. Delicta iactatio est, cum periculum nō est: conflictatio in aduersis, [22] probatio est veritatis. Arbor quæ alta radice fundata est, ventis incumbentibus non mouetur: & nauis quæ compage solida est, pulsatur fluctibus, nec foratur: & quando area fruges terit, ventos grana fortia & robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portante rapiuntur. Sic & Apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis & corporis multa & grauia tormenta, non vexari, sed emendari se dicit aduersis, vt dum grauius affligitur, verius probaretur: *Datus est mihi,* inquit *stimulus carnis meæ, angelus satanæ qui me colaphizet, vt non extollar: propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet a me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur.* Quando ergo infirmitas, & imbecillitas, & vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur: tunc fides si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est: *Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis.* Hoc denique inter nos & cæteros interest qui Deum nesciunt, quod illi in aduersis queruntur & murmurant: nos aduersa non auocant à virtutis & fidei veritate, [23] sed corroborant in dolore. [24] Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter euiscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur; quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquæ membrorum partes, contagio morbidæ putredinis amputantur; quod per iacturas & damna corporum prorumpente languore, vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cæcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. [25] Contra tot impetus vastationis & mortis, inconcussis animi virtutibus congredi, quanta pectoris magnitudo est? & quanta sublimitas, inter ruinas generis humani stare erectum; nec cum eis, quibus spes in Deum nulla est, iacere prostratum? Gratulari magis oportet, & temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem firmiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, [26] præmium vitæ eius & fidei ipso iudicante capiamus. Mori plane timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur: mori timeat, qui non Christi cruce & passione censetur: mori timeat, qui ad secundam mortem de hac morte transibit: mori timeat, quem de sæculo recedentem, perennibus pœnis æterna flamma torquebit: mori timeat, cui hoc mora longiore confertur, vt cruciatus eius & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista vt Iudæis & gentilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei seruis salutaris excessus est. Hoc quod sine vllo discrimine generis humani cum iniustis moriuntur & iusti; non est quod putetis bonis & malis interitum esse communem. Ad refrigerium iusti vocantur, ad supplicium rapiuntur iniusti: datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improuidi & ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad diuina beneficia, nec quid nobis conferatur, agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, veniētis antichristi minas & corruptelas & lupanaria non timentes: pueri periculum lubricæ ætatis euadunt, ad continentię atque innocentię præmium feliciter perueniunt: tormenta iam non timet delicata matrona, metum persecutionis & manus, cruciatusque carnificis, moriendi celeritate lucrata. Pauore mortalitatis & temporis, accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignaui: desertores compelluntur, vt redeant: gentiles coguntur, vt credant: verus fidelium populus ad quietem vocatur: ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis, cum prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde illud fratres dilectissimi, quale est, quam pertinens, quam necessarium, quod pestis ista & lues, quæ horribilis & feralis videtur, explorat iustitiam singulorum; & mentes humani generis examinat? [27] an infirmis seruiant sani? an propinqui cognatos pie diligant? an misereantur seruorum languētium, Domini? an deprecantes ægros non deserant medici? an feroces violentiam suam comprimant? an rapaces auaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguāt? an ceruicē flectant superbi? an audaciam leniant improbi? an pereuntibus charis, vel si caliquid diuites largiantur, & donent, sine hęrede morituri? Vt nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis & Dei seruis plurimū præstitit, quod martyrium cœpimus libēter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non fune

Ecclo.27.

ra; dant animo fortitudinis gloriam, contemptu mortis præparant ad coronam.

Sed fortasse aliquis opponat & dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, & ad tolerantiam passionis toto me corde & plena virtute deuoueram, martyrio meo priuor, dum morte præuenior. Primo in loco nō est in tua potestate, sed in Dei dignatione martyrium: nec potes te dicere perdidisse, quod nescis an merearis accipere: tunc deinde Deus scrutator renis & cordis, & occultorum contemplator & cognitor, videt te, & laudat, & comprobat; & qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem,[28] reddet pro virtute mercedem. Num quid Cain cum Deo munus offerret, iam peremerat fratrem? & tamen parricidium mēte conceptum Deus prouidus ante damnauit; vt illic cogitatio mala, & pernicioſa conceptio Deo prouidente prospecta est: ita & in Dei seruis, apud quos [29] confessio cogitatur, & martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus Deo iudice coronatur, aliud est enim martyrio animū deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te inuenit Dominus cum vocat, talem pariter & iudicat; quando ipse testetur & dicat: *Et scient omnes Ecclesiæ quia* Apoc. 2. *Ego sum* [30] *scrutator renis & cordis.* Nec enim Deus sanguinem nostrum, sed fidem quærit. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Iacob occisi sunt, & tamen fidei ac iustitiæ meritis honorati inter patriarchas primi esse meruerunt; ad quorum conuiuium congregatur, quisquis fidelis & iustus & laudabilis inuenitur. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed Dei facere debere; secundum quod nos Dominus quotidie iussit orare. Quam præposterum est quamque peruersum, vt cum Dei voluntatem fieri postulemus, quando euocat nos & accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntatis eius imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & peruiuacium more seruorum ad conspectum Domini cum tristitia & mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis: & volumus ab eo præmiis cœlestibus honorari, ad quem venimus inuiti? Quid ergo oramus & petimus vt aduenIat regnum cœlorum, si captiuitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus & poscimus, vt accederet dies regni, si maiora desideria, & vota potiora sunt seruire istic diabolo, quam regnare cum Christo? Denique vt manifestius diuinæ prouidentiæ indicia clarescerent, quod Dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem: [31] cum quidam de collegis & consacerdotibus nostris iam infirmitate defessus, & de appropinquante morte sollicitus [32] commeatum sibi precaretur, astitit deprecanti, & iam pœnè morienti iuuenis honore & maiestate venerabilis, [33] statu excelsus, & clarus aspectu, & quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, [34] nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus. [35] Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione, infremuit & dixit: *Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis?* Increpantis vox & monentis est [36] qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audiuit frater noster & collega moriturus, quod cæteris diceret. Nam qui moriturus audiuit, ad hoc audiuit vt diceret: audiuit non sibi ille, sed nobis. Nam quid discederet iam recessurus? didicit immo nobis remanentibus, vt dum [37] sacerdotem Dei, qui cōmeatum petebat, increpitum esse comperimus, quid cūctis expediat agnoscere mus. [38] Nobis quoq; ipsis minimis & extremis quoties reuelatum est, quam frequenter atque manifeste de Dei dignatione præceptum est: vt cōtestarer assidue & publice prædicarem, [39] fratres nostros non esse lugēdos accersitione dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, vt proficiscentes, vt nauigantes solent; desiderari eos debere, non plangi: nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba iam sumpserint: occasionem dandam non esse gentilibus, vt nos merito ac iure reprehendant, quod quos viuere apud Deum dicimus, vt extinctos & perditos lugeamus, & fidem quam sermone & voce depromimus, cordis & pectoris testimonio non probemus. Spei nostræ ac fidei præuaricatores sumus; simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest [40] verbis præferre virtutem, factis destruere veritatem. Improbat denique Apostolus Paulus, & obiurgat, & culpat, si qui contristentur in excessu suorum: *Nolumus*, inquit, *ignorare vos fratres de dormientibus, vt non contristemini* 1. Thess. 4. *sicut & cæteri, qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est, & resurrexit: sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum illo.* Eos contristari dicit in excessu suorum, qui spem non habent. Qui autem spe viuimus; & in Deum credimus, & Christum passum esse pro nobis, & resurrexisse confidimus, in Christo manentes, & per ipsum atque in ipso resurgentes; quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus? ipso Christo Domino & Deo nostro monente ac dicente: [41] *Ego sum re-* Ioan. 11. *surrectio & vita, qui credit in me, licet moriatur viuet: & omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum.* Si in Christum credimus, fidem verbis & promissis eius habeamus; & non moriturі in æternum, ad Christum, cum quo & victuri & regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus. Quod interim morimur ad immortalitatem morte transgredimur: nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire: non est exitus iste: sed transitus, & temporali itinere decurso, ad æterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis non mutari & reformari ad Christi speciem, & ad cœlestis gratiæ dignitatem venire citius exopteт? Paulo Apostolo prædicante: *Nostra autem conuersatio* Philip. 3. inquit, *in cœlis est, vnde & Dominum expectamus Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ,* [42] *configuratum corpori claritatis suæ.* Tales nos futuros & Christus Dominus pollicetur, quādo vt cum illo simus, & cum illo in æternis sedibus viuamus, atque in regnis cœlestibus gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: *Pater quos mihi dedisti, volo vt vbi* Ioan. 17. *ego fuero, & ipsi sint mecum; & videant claritatem quam mihi dedisti prius quam mundus fieret.* Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cœlestem claritatem, lugere non debet & plangere; sed potius secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veritatis in profectione hac sua & translatione gaudere. Sic denique inuenimus & Enoch translatum esse, qui Deo placuit: sicut in Genesi testatur & loquitur scriptura diuina: *Et placuit Enoch* Gen. 5. *Deo, & non est inuentus postmodum, quia Deus illum transtulit.* Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse tranferri. [43] Sed & per Salomonem docet Spiritus sanctus, eos qui Deo placeant, maturius istinc eximi, & citius liberari; ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. *Raptus* Sap. 4. *est*, inquit, [44] *ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima eius, propter hoc properauit educere eum* [45] *de medio iniquitatis.* Sic in psalmis ad Dominum properat spiritali fide Deo suo anima deuota, dicens: *Quam dilectissima habitationes tuæ Deus virtutum, desiderat & properat* Psal. 83. *anima mea ad atria Dei.* Eius est in mundo diu velle remanere, quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens, illecebris terrenæ voluptatis inuitat. Porro cum mundus oderit Christianum; quid amas eum qui te odit, & non magis sequeris Christum, quite & redemit & diligit? Ioannes in epistola 1. Ioan. 2. sua clamat & loquitur: & ne carnalia desideria sectantes mundum diligamus, hortatur: *Nolite*, inquit, *diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius: qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quemodo & Deus manet in æternum.* Potius fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus: pauore mortis excluso, immortalitatem quæ sequitur,

cogite-

cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, vt neque charorum lugeamns excessum: & cum accersitionis proprię dies venerit, incunctanter & libenter ad Dominum ipso vocante veniamus. Quod cum semper faciendum fuerit Dei seruis, nunc fieri multo magis debet, corruente iam mundo, & malorum infestantium turbinibus obsesso; vt qui cernimus cœpisse iam grauia, & scimus imminere grauiora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus. [46] Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus iam fatigata, iam lassa, ædificijs senectute labentibus, ruinam proximam minaretur; nonne omni celeritate migrares? Si nauigente te turbida & procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis, prænunciaret futura naufragia; nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur, & ruinam sui non iam senectute rerum, sed fine testatur: & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis; quod exitu maturiore subtractus, ruinis, & naufragijs, & plagis imminentibus exuaris? Considerandum est fratres dilectissimi, & identidem cogitandum; [47] renuntiasse nos mundo, & tanquam hospites & peregrinos isthic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo; quinos istinc ereptos, & laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit, & regno cœlesti. Quis non peregre constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos nauigare festinans, ventum prosperum cupidius optaret, vt velociter charos liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus, parentes patriarchas habere iam cœpimus; quid non properamus & currimus, vt Patriam nostram videre, [48] vt parentes salutare possimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, [49] iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire, quanta & illis & nobis in commune lætitia est? qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi, & cum æternitate viuendi? quam summa & perpetua felicitas? [50] illic Apostolorum gloriosus chorus: illic prophetarum exultantium numerus: illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriam coronatus: triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes qui alimentis & largitionibus pauperum iustitiæ opera fecerunt, qui Dominica præcepta seruantes, ad cœlestes thesauros terrena patrimonia trastulerunt. Ad hos fratres dilectissimi, auida cupiditate properemus; vt cum his cito esse, vt cito ad Christū venire contingat, optemus. Hanc cogitationē nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat; daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorū circa se fuerint desideria maiora.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de Mortalitate.

1. quæ ad præsentis mortalitatis copiam non mouetur] *Mortalitatis vox & hic & in titulo operis, pro pestilentia Cypriano peculiaris est, quantum colligere licet, quod præsentaneam mortem inferat. Tertull. eandem nouæ accipit lib. de Resurrect. carnis. vbi sic loquitur: Aliud mortale, & aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Contigisse autem hanc luem imperantibus Gallo & Volusiano, testes sunt Eusebius loco citato & Orosius lib. 7. Ioannes quoque Zonara Annal. lib. 2. in hæc verba: Pestis quoque tum prouincias inuasit, quæ ab Æthiopia orta, totumque pæne Orientem & Occidentem peruagata, multas vrbes ciuibus desolauit, duravitque per annos quindecim.*

2. diuina iam sperat] *Vulg. excus.* sperat. *sed priorem habet vet. excus. cum Ms. Cambr. Afrig. March. Dun. & Blandin.*

3. de vicina accersitione] *Ita recte Manut. & Morel. cum vet. excu. & 4. Ms. pro quo alij:* accersione, *Solus Gravius:* arcessitione *sed non placet. Idem est iudicium, cum postea repetitur.*

4. expuncta hæc morte] *Ms. 4. nostri & vnus Morel. exp gnata, sed prius habet cum exc. Cambron. cod. & insra eadem phrasis repetitur lib. de Bono patientiæ. Est autem idem ac si dicat:* debito mortis persoluto, *sed de hoc supra latius epistola 38.*

5. Vinolentia inuitat] *Sic & D. Augustl. lib 2. contra Iulian. cap. 8. Ms. ac excu. omnes, quare non placet quod probat & legit Morel.* violentia. *Nam etsi cum 4. Ms legeremus:* irritat, *non male etiam hoc vinolentiæ conuenit; D. Augustin. tamen legit:* inuitat.

6. Tot persecutiones animus quotidie patitur] *Ms. quatuor & Costerius:* Tot persecutionibus a. q. quatitur, *neutri male, sed prius est apud diuum Augustin.*

7. inter diaboli gladios] *Rursum hic illi:* laqueos, *non male, priorem tamen habent iidem in marg. & Cambron. in textu.*

8. quia nemo credit vera esse] *Primus Remboldus:* futura esse, *quare prius illud malumus.*

9. credentium dominum & magistrum] *Adiecimus:* dominum &, *ex 4. Ms. solus autem Manut. legit:* credendi.

10. venenatis diaboli faucibus] *Optimus (inquit Morel.) liber:* venantis.

11. At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus) *Quod interserit Grau.* quoque, *non habent Ms. Placet etiam magis lectio Manut. & Coster.* gentilibus, *quam aliorum:* gentibus, *illud enim Tertull. & Cypriano frequentius est. Similis est varietas infra.*

12. Itaque donec corruptiuum istud] *Eodem modo citat hanc scripturam Tertull. loco citato.*

13. cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est] *Legunt Ms. 4. nostri & quidam Morelij:* incursione hostili c. a. obsessa est, *sed prius habet cum excusis Cambronen. cod. & placet, quia sequitur:* omnes captiuitas vastat. *Non male tamen Morelius:* oppressa est.

14. Homines vero receptibiles in camino humiliationis] *Addunt hæc duo Ms cod. Morel. nec dissentiunt 70. legentes,* ἐν δὲ τοῖς ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως.

15. Et cum eum vxor quoque sua) *Adieci:* sua, *ex Ms.*

16. Tanquam vna ex insipientibus] *Cambron. cod. & Ms. Morelij:* exinceptis, *sed cæteri nobiscum legunt, & Græce etiam est,* ἐξ ἀφρόνων.

17. multa & gloriosa præconia] *Sic Ms. nostri, pro eo quod Manut.* & religiosa.

18. missus sum tentare te] *Clarior est hæc lectio Cambron cod. quam cæterorum:* & missus. *Quare supra quoque lib. de Oratione dominica ita castigandus locus.*

19. cor contritum & humiliatum Deus non despicit] *Rursum legit:* despicit.

20. si filium iubereris occidere] *Ms. 4.* viuum, *sed prius est significantius.*

21. in colluctatione virtutem] *Interijcit Grau.* fidei, *sed quod Ms. non legunt.*

22. probatio est veritatis] *Placeret hic eiusdem Grauij lectio:* virtutis *nisi illud tam constanter legerent Ms. Præsertim cum eadem verba reperiantur supra lib. de Vnit. Ecclesia.*

23. sed corroborant in dolore] *Siue sic legas cum plerisque, siue cum Cambron. & Ms. Morel. cod. de Grauio:* comprobant; *perinde est.*

24. Hoc quod nunc, &c.] *Pulchre varia morborum genera describit.*

25. Contra tot impetus vastationis] *Inter Ms. solus Cambronensis:* vastatis, *quare prior lectio magis placet, præsertim quum eam habeant etiam vet. exc & Remboldus.*

26. præmium vitæ eius] *Toties præmia vitæ inculcat & mercedem virtutis Cyprianus, vt non credam quemquam illa negare posse qui eum legerit.*

27. an infirmis seruiant sani] *Pulchre deducit, prodesse mortalitatem ad explorandam iustitiam singulorum.*

28. redder pro virtute mercedem] *Suspicor vitio operarum apud solum Manut legi:* reddit.

29. confessio cogitatur & martyrium] *Rursum distinguit inter hæc duo.*

30. scrutator renis & cordis] *Ms. 4.* renum, *sed alibi prius illud legitur.*

31. cum quidam de collegis, &c.] *Hanc visionem frequenter inculcatam à D. Augustin. testis est in vita eius Possidius c. 27.*

32. commeatum sibi precaretur) *Commeatum pro liberatione à morte accipi à Cypriano, supra diximus epistola de Celerino; eodem significatu commeatum vitæ dixit, dicit. c. Possidius.*

33. Statu excelsus] *Solus Possidius legit, meæ sententiæ rectius:* Statura.

34. nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus) *Patet hinc non vanas esse apparitiones seu dæmonum seu angelorum, quæ plerūq; fiūt morituris, etiā alia specie, quā oculus humanus assequi possit.*

35. Atque ille) *Cambron. cod.* Ad quem; *sed prius habet Possidius, & magis congruit.*

36. qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non cōsentit] *Ita quidem exc. omnes, sed Cambron. cod. legit:* sollicitus de a. securus. *Alij 4. non aliud, quam:* Vt qui *seu quis)* de persecutione sollicitus non consentiat. *Locus obscurus.*

37. sacerdotem Dei) *Adiecimus:* Dei, *ex quodam cod. M Morelij. Paulopost, siue legamus:* increpitum, *cum veteri excuso & Manut siue:* increpatum, *perinde est.*

38. Nobis quoque ipsis minimis & extremis) *Recte sic Manut. & Grau. ex Ms. pro eo quod erat:* externis, *pessime.*

39. fratres nostros non esse lugendos) *Quid sibi velit, prius indicauit illis verbis:* cum chari de sæculo exeunt, gaudendum potius quā dolendum, *Neque enim omnem luctū, sed immodicū vetat, deinde vrget potissimū scandalū gentilū, si quādo videbāt fideles atras vestes induere.*

40. Verbis præferre virtutem) *Hoc ita castigandi ex Ms pro eo quod erat:* proferre.

41 Ego sum resurrectio & vita] *Ex iisdem cum Morel. adijcimus:* & vita.

42. configuratum corpori claritatis suæ] *Ms. quidem legunt:* conformatum, *sed prius, alicubi supra reperitur.*

43. Sed & per Salomonem docens spiritus sanctus] *Librum Sapientiæ Salomoni ascribit non Cyprianus modo, tum hic tum infra lib. de exhort. mart. c. 1. ac Testim. 2. cap. 13. & 3. cap. 15. 53. 59. ac 66. sed & Egesippus & Irenæus, & omnis (inquit Eusebius hist. eccles. iast. lib. quarto cap. 22.) antiquorum chorus, Tertull. etiam lib. de præscript. adu. hæret. Origen. lib. 8. in epistolam ad Rom. D. D. Hilarius in Psal. 118. Basilius libro quinto contra Eunom. Euaristus epistola ad Afric. Felix. 1. epistola ad Gallos. Felix 2. epistola ad Diuum Athanasium. Epiphanius hæres. 76. & lib. de ponder. & mensu. Damasc. lib. 4. cap. 18. Ambros. in Psalm 1. & lib. de paradiso c. 12. & vel ipse D. Hieronymus epistola ad Paulinum de instit. fil. Causam reddit D. Aug. in hac verba lib. 17. de ciuit. Dei c. 20. Alij duo libri, quorum vnus Sapientia, alter vero Ecclesiasticus dicitur, propter eloquij nonnullam similitudinem, vt Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo. Quod ipsum tamen adhuc retractare videtur lib. 2. ca. 4. Et certe multa eius libri sententiæ 7. 8. & 9. cap. soli conueniunt Salomoni. Titulus etiam Græcus est* Σοφία Σολόμωντος. *Quare probatur mihi Dn. Ioannis Driedonis opinio de dog. eccles. lib. 1. Philonem Illum Iudæum, supra 160. annos ante natũ Christum, temporibus Onię Pontificis, sparsas passim Salomonis sententias in vnum hoc congessisse volumen. Eo magis quod 3. Reg. vlt. ca. scribatur loquutus tria milia parabolarum, carminum quinque milia, & disseruisse de iumentis, volucribus, reptilibus & piscibus &c. Confirmat, quod ipsa illius Prouerbia, non ab illo, sed diu postea à ministris Ezechiæ Regis (aut iuxta Rabbi Moysen, ab Isaia) in vnum collecta, constet ex Prouerb. c. 25. Vtut sit, pro doctrina spiritus sancti hoc loco & epistola 81. Ac ad Demetrian pro scriptura diuina agnoscit Cyprianus, nec minus alij veteres vbi hunc librum citant, nominatim Dionys. Areopag. ca. 4. de diu. nom. & Concil. Sardicense epistola ad omnes episcopos. Quare hunc locum citans D. Augustl. lib. de prædestinat. sanct. cap. 14. Quæ cum ita sint (inquit) non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi, de gradu lectorum Ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, & omnibus Christianis, ab Episcopis vsque ad extremos laicos fideles, pœnitentes, catechumenos, cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri. Et paulo post: Oportet vt istum librum Sapientiæ omnibus tractatoribus anteponant, quoniam sibi eum anteposuerunt etiam temporibus proximi Apostolorum egregij tractatores; qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi diuinum testimonium crediderunt. Immo ipse Apostolus Paulus Rom. 11. & Heb. 11. ad 9. 6. & 4. Sapientia libri cap. alludit. Hæc paulo prolixius propter eos, qui librum hunc etiam hodie in Canonem scripturarum recipere nolunt, quia D. Hieron in Canone Iudæorum haberi negat; quum tamen in Ecclesiæ Canone numeretur à D. Aug. Concilio Carthag. Innocentio, Gelasio, & Isidoro, locis in fra citatis lib. Test. 1. ca. 20.*

44. ne malitia mutaret intellectum illius] *Camb. sensum, sed prius habet & D. Aug. & Græce est* σύνεσιν.

45. de medio iniquitatis] *Ita cum Morel. ex Ms. pro eo quod erat:* media iniquitate, *nam Græce est* ἐκμέσου πονηρίας.

46. si in habitaculo tuo] *Elegans Metaphora, tum hic tum paulo post.*

47. renuntiasse nos mundo] *Rursum renunciationem in baptismo intelligit.*

48. vt parentes salutare possimus] *Locus pro notitia mutua amicorum in futura vita, qualis fuit etiam supra epistola ad Thibaritanos.*

49. iam de sua immortalitate secura &c.] *D. August. loco citato:* de sua immortalitate, *quomodo etiam Alcuinus, ser. de festo omnium sanctorum qui D. Aug. perperam ascribitur, vbi calcem huius operis, sui sermonis finemfacit, qui & alia multa in eodem descripsit ex Cypriano, & præsertim ex epistola ix.*

50. Illic Apostolorum gloriosus chorus &c.] *Videntur hunc locum imitari D. D. Ambrosius & August. in cantico ecclesiastico: Te Deum laudamus, & responsorium est quodpiam ecclesiasticum. In quo quia legitur:* transtulerunt, *id malo paulopost, quam quod 4. Ms legunt:* præmiserunt, *præsertim quum Alcuinus illud legat.*

DE OPERE ET eleemosynis.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

EXordio facto ab eo capite, quod alterum sit peccatorum remedium post baptismum eleemosyna seu operatio: variis scripturis, tum veteris tum noui Testamenti, peculiaria eius merita prosequitur. Neque vero deterreri quemquam debere ab eleemosynis, ne forte ad penuriam redigatur, cum securum faciat econtrario diuina non vno in loco pollicitatio: frustra itaque vmbras illas vanæ excusationis obtendi, quin potius auaritiæ prætextum esse. Vbi deinde diuites matronas increpauit, in gazophylacium ad vsum pauperum nihil contribuentes, & in dominicum sine sacrificio seu oblatione venientes: liberorum beneficio excusari neminem docet, cum filiis nostris Deus præferendus sit. Immo quo maior est numerositas filiorum, eo amplius eleemosynas faciendas è scripturis deducit. Post remo vbi verecundiam incussit fidelibus, ex Muneratiorum sumptu largiore pro captando inani vulgi fauore, quam ipsi impendant vitæ æternæ præmij spe certa: & metu iniecto futuri iudicij, in quo iuxta ca. Matth. 25 operantibus præmium Dominus pollicetur, sterilibus supplicium comminatur: Monet vt eleemosynis regna cœlorum promereantur, & sine periculo persecutionis coronam vitæ in pace accipiant. Atqui titulum illum DE OPERE ET ELEEMOSYNIS, *quem cum Grauio, Morel. & Manutio habet Cambronen. codex, confirmat D. August. lib. 4. contra duas epistolas Pelag. ad Bonifac. c. 8. Antea erat titulus:* DE ELEEMOSYNA. *Meminit etiam D. Hieron. Huius libri epistola ad Pammachium super obitu Paulinæ vxoris, sed titulo: De misericordia, & eodem pertinet illud D. Pontij in vita: Vnde misericordiam disceremus?*

MVlta & magna sunt, fratres charissimi, beneficia diuina, quibus in salutem nostram Dei patris & Christi larga & copiosa clementia & operata sit, & semper operetur, quod conseruandis ac viuificandis nobis, pater filium suum misit, vt reparare nos posset, quodq; filius missus, esse & hominis filius voluit, vt nos Dei filios faceret; humiliauit se, vt populum, qui prius iacebat, erigeret; vulneratus est, vt vulnera nostra sanaret; seruiuit, vt ad libertatem seruientes extraheret; mori sustinuit, vt immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt & magna diuinę misericordiæ munera. Sed adhuc qualis prouidentia illa, & quanta clementia est, quod nobis salutari ratione prospicitur, vt homini, qui redemptus est, reseruando, plenius consulatur. Nã cum Dominus adueniens sanasset illa quæ Adam portauerat vulnera, [2] & venena serpentis antiqui curasset, legem dedit sano, & præcepit, ne vltra iam peccaret, ne quid peccanti grauius, eueniret. Coarctati eramus, & in angustum, innocentiæ præscriptione concluſi. Nec haberet, quid fragilitatis humanæ infirmitas atque imbecillitas faceret: nisi iterum pietas diuina subueniens, iustitiæ, & misericordiæ operibus ostensis, viam quandam tuendæ salutis aperiret; vt sordes postmodũ, quascunque contrahimus, eleemosynis abluamus. [3] Loquitur in scripturis diuinis Spiritus sanctus & dicit: *Eleemosynis & fide delicta purgantur.* Non vtique illa delicta, quæ fuerant ante contracta: nam illa Christi sanguine & sãctificatione purgantur. Item denuo dicit: *Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum.* Hic quoque ostenditur & probatur, quia sicut lauacro aquæ salutaris, gehennæ ignis extinguitur, ita eleemosynis atque operibus iustis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissio peccatorum datur, [4] assidua & iugis operatio, baptismi instar imitata, Dei rursus indulgentiam largitur. Hoc & in Euãgelio Dominus docet. Nam cum denotarentur discipuli eius quod ederent, nec prius manus abluissent, respondit & dixit: *Qui fecit quod intus est, fecit & quod foris est: verum date eleemosynam, & ecce vobis munda omnia:* docens scilicet, & ostendens, nõ manus lauandas esse, sed pectus, & sordes intrinsecus potius quam extrinsecus detrahendas: verum qui purgauerit quod est intus, eum quoq; id quod foris est repurgasse; & emendata mente, cute quoque & corpore mundum esse cœpisse. Porro autem monens & ostendẽs vnde mundi & purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors monet misericordiã fieri; & quia seruare quærit, [5] quos magno precio redemit, post baptismi gratiã sordidatos docet denuo posse purgari. Agnoscamus itaque, fratres charissimi, diuinæ indulgentię munus salubre, & emundandis purgandisque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientię vulnere esse non possumus, medelis spiritalibus vulnera nostra curemus. [6] Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato corde blandiatur, vt innocentia sua fretus, medicinam non putet adhibendã esse vulneribus: cum scriptum sit: *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse a peccatis?* Et iterum in epistola sua Ioannes ponat & dicat: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.* [7] *Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus qui nobis peccata dimittat.* Si autem nemo esse sine peccato potest, & quisquis se inculpatum dixerit, aut superbus, aut stul-

Ioan. 5.

Tob. 4. Prou. 15.

Eccles. 3.

Luc. 11.

Prou. 20.

1 Ioan. 1.

stultus est; quam necessaria, quam benigna est diuina clementia? quæ cum sciat non deesse sanatis quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisque vulneribus remedia salutaria. Nunquam denique, fratres dilectissimi, admonitio diuina cessauit, nūquam & tacuit, quo minus in scripturis sanctis tam veteribus, quam nouis, semper & vbique ad misericordiæ opera Dei populus prouocaretur; & canente atque exhortante Spiritu sancto quisquis ad spem regni cœlestis instruitur, facere eleemosynas iubetur. Mandat & præcipit Esaiæ Deus: *Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere: sicut tubæ exalta vocem tuam, & annuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum.* Et cum peccata eis sua exprobrari præcepisset, cumque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque, eos, nec si orationibus & precibus & ieiunijs vterentur, satis facere pro delictis posse, nec si in cilicio & cinere voluerentur, iram Dei posse lenire; in nouissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, addidit dicens: *Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti eum, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te: dum adhuc loqueris, dicet: ecce adsum.* Remedia propitiādo Deo ipsius Dei verbis data sunt: quid deberent facere peccantes, magisteria diuina docuerunt; operationibus iustis Deo satisfieri, misericordiæ meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus: *Conclude eleemosynam in corde pauperis,* [10] *& hæc pro te exorabit ab omni malo.* Et iterum: *Qui obturat aures ne audiāt imbecillem, & ipse inuocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum.* Neque enim promereri misericordiam Domini poterit, qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de diuina pietate aliquid in precibus, qui ad precem pauperis non fuerit humanus. Quod item in Psalmis Spiritus sanctus declarat & probat, dicens: *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem: in die mala liberabit eum Dominus.* Quorum præceptorum memor Daniel, cum rex Nabuchodonosor aduerso somnio territus æstuaret, pro auertendis malis, ad diuinam opem impetrandā remedium dedit dicēs: *Propterea rex consilium meum placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas misericordionibus pauperum, & erit Deus patiens peccatis tuis.* Cui rex non obtēperans, aduersa quæ viderat & infesta ppessus est: q̄ euadere & vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphaël quoque angelus paria testatur, & vt eleemosyna libēter ac largiter fiat, hortatur dicens: *Bona est oratio cum ieunio & eleemosyna: quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata.* Ostendit orationes nostras ac ieiunia minus posse, nisi eleemosynis adiuuentur. Deprecationes solas parum ad impetrandum valere, [11] nisi factorum & operum accessione farciantur. Reuelat angelus & manifestat, & firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynis à morte animas liberari. Nec sic, fratres charissimi, ista proferimus, vt non quod Raphaël angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In Actibus Apostolorum facti fides posita est, & quod eleemosynis nō tantū à secunda, sed à prima morte animę liberentur, gestę & impletæ rei probatione compertum est. Tabitha operationibus iustis & eleemosynis præstandis plurimum dedita, cum infirmata esset & mortua, ad cadauer exanime Petrus accitus est: qui cum impigre pro Apostolica humanitate venisset, circumsteterunt eum viduæ flentes, & rogantes, pallia & tunicas, & omnia illa quæ prius sūpserant indumenta monstrantes, nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse, quod sic petebatur; nec defuturū Christi auxiliū viduos deprecātibus, quando esset in viduis ipse vestitus. Cū itaque genibus nixus orasset, viduarū ac pauperum idoneus aduocatus, legatas sibi preces ad Dominum pertulisset, conuersus ad corpus, [12] quod in tabula iā lotū iacebat: *Tabitha, inquit, exsurge in nomine Iesu Christi:* nec defuit Petro, quo minus statim ferret auxilium, qui in Euangelio dari dixerat quicquid fuisset eius nomine postulatū. Mors itaque suspenditur, & spiritus redditur: & mirātibus ac stupentibus cunctis, ad hanc mūdi denuo lucem rediuiuum corpus animatur: tantum potuerunt misericordiæ merita; tantum opera iusta valuerūt. Quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia viuendi, meruit ad vitam, viduarum petitione reuocari. Itaque in Euāgelio Dominus, doctor vitę nostrę, & magister salutis ęternæ, viuificās credentium populum, viuificatis consulens in æternum; inter sua mādata diuina, & præcepta cœlestia nihil crebrius mandat & præcipit, quam vt insistamus eleemosynis dandis: [13] nec terrenis possessionibus incubemus, sed cœlestes thesauros potius recōdamus: *Vendite, inquit, res vestras, & date eleemosynam.* Et iterum: *Nolite vobis condere thesauros super terram, vbi* [14] *tinea & comestura exterminat, & vbi fures effodiunt & furantur: Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea, neque comestura exterminet, & vbi fures non effodiūt, nec furātur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum.* Et cum obseruata lege perfectum & cōsummatū vellet ostēdere: *Si vis, inquit, perfectus esse vade & vēde omnia tua, & da egenis, & habebis thesaurum in cælo, & veni, sequere me.* Item alio loco negotiatorem cœlestis gratiæ, [15] & comparatorem salutis æternæ, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonij sui dicit debere mercari. *Simile est, inquit, regnum cœlorum* [16] *homini negotiatori quærenti bonas margaritas. Vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abijt & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam.* Eos denique & Abrahæ filios dicit, quos in iuuandis alendisque pauperibus operarios cernit. Nam cum zachæus dixisset: *Ecce dimidium ex substantia mea do egenis: & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo:* [17] respondit Iesus & dixit: *Quia salus hodie huic domui facta est, quoniam & hic filius est Abrahæ.* Nam *si Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam*: vtique qui secundum præceptū Dei eleemosynas facit, Deo credit; & qui habet fidei veritatem, seruat Dei timorem; qui autem Dei timorem seruat, in misericordionibus pauperū Deum cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia scit vera esse quæ prędicta sunt verbis Dei, nec scripturam sanctam posse mētiri: arbores infructuosas, id est, steriles homines excidi, & in ignem mitti, misericordes autem ad regnū vocari. Qui & alio in loco operarios, & fructuosos fideles appellat: infructuosis vero & sterilibus fidem derogat dicens: *Si in iniusto mammona fideles non fuistis,* [18] *quod est verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum quis dabit vobis?* Si vereris & metuis, ne, si operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris: esto in hac parte intrepidus, esto securus; finiri non potest, vnde in vsus Christi impenditur, vnde opus cæleste celebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de sanctarum scripturarum fide, & diuinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonē Spiritus sanctus & dicit: *Qui dat pauperibus nunquam egebit;* [19] *qui autem auertit oculum suum, in magna penuria erit:* ostendens misericordes atque operantes egere non posse; magis parcos & steriles ad inopiam postmodū deuenire. Item beatus Apostolus Paulus dominicæ inspirationis gratia plenus: *Qui administrat, inquit, semen seminanti, & panem ad edendum præstabit, & multiplicabit seminationem vestram, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini.* Et iterum: *Administratio huius officij non tantum supplebit ea* [20] *quæ sanctis desunt, sed & abundabit* [21] *per multam gratiarum actionem in Deum.* Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atq; operationibus nostris pauperū oratione dirigitur, cēsus operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in Euangelio iá tunc eiusmodi hominum corda considerans, & perfidis atque incredulis præscia voce denuncians, contestatur & dicit: *Nolite cogitare dicentes: quid edemus aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes quærunt. Scit autem pater vester quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei, & omnia ista apponentur vobis.* Eis omnia apponi

dicit

Esa. 58.
Ibidem.
Eccles. 29.
Prou. 21.
Psal. 40.
Dan. 4.
Tob. 12.
Act. 9.
Luc. 12. Matth. 6.
Matth. 19.
Matth. 13.
Luc. 19.
Gen. 25.
Matth. 3.
Luc. 16.
Prou. 28.
2. Cor. 9.
Matth. 6.

dicit & tradi, qui regnum & iustitiam Dei quærunt. Eos enim Dominus, cum iudicij dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti, qui fuerint in Ecclesia eius operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis: & nescis miser, quia dum times, ne res familiaris deficiat, vita ipsa & salus deficit: & dum, ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quod ipse minuaris amator magis mammonæ quam animę tuæ; vt dum times, ne pro te patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene Apostolus clamat & dicit: *Nihil intulimus in hunc mundum*, [22] *verum nec auferre quid possumus: habentes itaque exhibitionem & tegumentum, hic contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in muscipulam, & desideria multa & nocentia, quæ mergunt homines in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.* Metuis ne patrimoniũ tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis? quando enim factum est [23] vt iusto possent deesse subsidia vitę? cum scriptum sit: *Non occidet fame dominus animam iustam.* Helias in solitudine coruis ministrantibus pascitur: & Danieli in lacu ad leonum prędam iussu regis incluso, prandium diuinitus apparatur: & tu metuis, [24] ne operanti tibi & Dominum promerenti desit alimentum? quando ipse in Euangelio ad exprobrationem eorum, quibus mens dubia est & fides parua, contestetur & dicat: *Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cœlestis alit illa: nonne vos pluris illis estis?* Volucres Deus pascit, & passeribus alimenta diurna præstantur, & quibus nullus diuinæ rei sensus est, eis nec potus, nec cibus deest, tu Christiano, tu Dei seruo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo charo aliquid existimas defuturum? Nisi si putas quia qui Christum pascit, à Christo ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt, quibus cœlestia & diuina tribuuntur. Vnde hæc incredula cogitatio? vnde impia & sacrilega ista meditatio? qui facit in domo fidei perfidum pectus? quid qui Christo omnino non credit, appellatur & dicitur Christianus? Pharisæi tibi magis congruit nomen. Nam cum Dominus in Euangelio de eleemosynis disputaret, & vt nobis amicos de terrestribus lucris prouida operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret; addidit post hæc scriptura dicens: *Audiebant autem hæc omnia Pharisæi qui erant cupidissimi, & irridebant eum.* Quales nunc in Ecclesia quosdam videmus, quorum præclusæ aures & corda cęcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari nos oportet quod contemnant [25] in tractatibus seruum, quando à talibus ipsum Dominum videamus esse contemptum. Quid tibi in istis ineptis & stultis cogitationibus plaudis, quasi metu & sollicitudine futurorum [26] ab operibus retarderis? quid vmbras & prætigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt, & quia scientes non potes fallere, secreta & abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, & recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta & profunda auaritię caligo cęcauit: pecunię tuę captiuus & seruus es: catenis cupiditatis & vinculis alligatus es; & quem iam soluerat Christus denuo vinctus es: seruas pecuniam, quæ te seruatā nō seruat: patrimonium cumulas, [27] quod te pondere suo grauius onerat: nec meministi quod Deus responderit diuiti exuberantium fructuum copiam stulta exultatione iactanti: *Stulte, inquit, hac nocte expostulatur anima tua à te, quæ ergo parasti, cuius erunt?* Quid diuitiis tuis solus incubas? quid in pœnam tuam patrimonij tui pondus exaggeras; vt quo locupletior sęculo fueris, pauperior Deo fias? Reditus tuos diuide cum Domino Deo tuo: fructus tuos partire cum Christo: fac tibi possessionum terrestrium Christum participem, vt & ille te sibi faciat regnorum cœlestium cohęredem. Erras & falleris, quisquis te in sęculo diuitem credis. Audi in Apocalypsi Domini tui vocem, eiusmodi homines iustis obiurgationibus increpantem. *Dicis*, inquit *dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo; & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum de igni, vt sis dives, & vestem albam vestiaris, & non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos vt videas.* Qui ergo locuples & dives es, eme tibi à Christo aurum ignitum, vt sordibus tuis tanquam igne decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis & iusta operatione purgeris. Eme tibi albam vestem, vt qui secundum Adam nudus fueras, & horrebas ante deformis, indumento Christi candido vestiaris. [28] Et quę matrona in Ecclesia Christi locuples & dives es, [29] inunge oculos tuos non stibio diaboli, sed collyrio Christi; vt peruenire ad videndũ Deum possis, dum Deum, & operibus bonis & moribus promereris. Cęterum quę talis es, nec operari in Ecclesia potes: Egentem enim & pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris, & nocte contecti. Locuples & dives es, & [30] dominicum celebrare te credis, [31] quę corbonam omnino non respicis; [32] quę in dominicum sine sacrificio venis; [33] quæ partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis? Intuere in Euangelio viduam præceptorum cœlestium memorem, inter ipsas pressuras & angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo, quæ sola sibi fuerant, minuta, mittentem. Quam cum animaduerteret Dominus & videret; non de patrimonio, sed de animo opus eius examinās, & considerans, non quantum, sed ex quanto dedisset; respondit & dixit: *Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti de eo quod abundauit illis, miserunt in dona Dei: hæc autem de inopia sua omnem quem-cumque habuit victum misit.* Multum beata mulier & gloriosa, quæ etiam ante diem iudicij meruit iudicis voce laudari. Pudeat diuites sterilitatis atque infidelitatis suæ: vidua & inops vidua in opere larga inuenitur. Cũque vniuersa quæ dantur, pupillis & viduis conferantur, dat illa, quam oportebat accipere, vt sciamus quæ pœna sterilem diuitem maneat, quando hoc documento operari etiam pauperes debeant. Atque intelligamus hęc opera Deo dari, & eum quisquis hæc faciat, Dominum promereri; Christus illud Dei dona appellat, & in dona Dei viduam [34] duos quadrantes misisse significat, vt magis ac magis possit esse manifestũ, quia *qui miseretur pauperis, Deum fœnerat.* Sed nec illa res fratres charissimi, à bonis operibus & iustis refrænet & reuocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum: quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus; nec conseruos liberis nostris, sed Dominum præferamus, ipso instruente & monente. *Qui diligit*, inquit, *patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.* Item in Deuteronomio ad corroborationem fidei & dilectionem Dei, paria conscripta sunt: *Qui dicunt*, inquit, *patri aut matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt.* Nam si Deum toto corde diligimus; nec parentes, nec filios Deo præferri debemus. Quod & Ioannes in epistola sua ponit, charitatem Dei apud eos non esse, quos videamus operari in pauperem nolle: *Qui habuerit*, inquit *substantiam mundi*, [35] *& viderit fratrem suum desiderantem; & clauserit viscera sua, quo modo charitas Dei manet in illo?* Si enim Deus eleemosynis pauperum fœneratur, & cum datur minimis, Christo datur: non est quod quis terrena cœlestibus præferat, nec diuinis humana præponat. Sic vidua illa in tertio Regnorum libro, cum in siccitate & fame consumptis omnibus [36] de modico farre & oleo quod superfuerat, fecisset subcinericium panem, quo assumpto moritura cum liberis esset: superuenit Helias, & petijt sibi prius ad edendum dari; tunc quod superfuisset, inde illā cũ filijs suis vesci; nec obtēperare illa dubitauit, aut Heliæ filios mater in fame, & egestate præposuit. Fit immo in cōspectu Dei, quod Deo placeat; prompte ac libenter quod petebatur, offertur nec

de

Matt. 24.
1. Tim. 6.
Prou. 10.
3. Reg. 17.
Dan. 14.
Matt. 6.
Luc. 16.
Luc. 12.
Apoc. 3.
Luc. 21.
Prou. 19.
Matth. 10.
Deut. 33.
1. Ioan. 3.
3. Reg. 17.

de abundantia portio, sed de modico totum datur, & esurientibus liberis alter prius pascitur, neque in penuria & fame cibus, antequam misericordia, cogitatur; vt dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima seruetur. Helias itaque typum Christi gerens, & quod ille pro misericordia vicem singulis reddat, ostendens: respondit & dixit: *Hec dicit Dominus:* 37 *fidelia farris non deficiet,* 38 *& capsa olei non minuetur vsque in diem, quo dabit Dominus imbrem super terram.* Secundum diuinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ & cumulata quæ præstitit, & operibus iustis, ac misericordiæ meritis, augmenta & incrementa sumentibus; farris & olei vasa completa sunt. Nec filijs abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filiis, quod benigne & pie fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum præcepta eius audierat: non cruce & passione eius redempta, cibum & potum pro sanguine rependebat, vt ex hoc appareat, quantum in Ecclesia peccet, qui se & filios Christo anteponés, diuitias suas seruat, nec patrimonium copiosum, cum indigentium paupertate communicat. Sed enim multi sunt in domo liberi, & retardat te numerositas filiorum, quo minus largiter bonis operibus insistas: 39 atquin hoc ipso operari amplius debes, quò multorum pignorum Pater es. Plures sunt pro quibus Dominum depreceris: multorum delicta redimenda sunt, multorũ purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Vt in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo maior est numerus, hoc maior & sumptus est: ita & in vita spirituali atque cœlesti, quo amplior fuerit pignorũ copia, esse & operum debet maior impensa. Sic & Iob sacrificia numerosa pro liberis offerebat: quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo & numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in cõspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, 40 quibus possent peccata tergi. Probat scriptura diuina, dicens: *ob hoc vertus & iustus, habuit filios septem, & filias tres, & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, & pro peccatis eorum vnusquisque vnum.* Si ergo vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem charitatis; operari magis debes, vt filios tuos Deo iusta operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites Patrem, 41 qui & temporarius & infirmus est: sed illum Patrem pares, qui æternus & firmus filiorum spiritalium Pater est. Illi assigna facultates tuas, quas hæredibus seruas: ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille cõtra omnes iniurias sæculares diuina maiestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus inuadit, nec calumnia aliqua forensis euertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ Deo custode seruatur. Hoc est charis pignoribus in posterum prouidere: hoc est futuris hæredibus paterna pietate consulere, secundum fidẽ scripturæ sanctæ dicentis: 42 *Iuuenis fui, & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius egens pane. Tota die miseretur & fœnerat: & semen eius in benedictione est.* Et iterum: *Qui conuertatur sine vituperatione in iustitia,* 43 *beatos post se filios relinquet.* Præuaricator itaque & proditor pater es, nisi filijs tuis fideliter consulas, nisi conseruandis eis religiosa & vera pietate prospicias. Qui studes terrẽo magis quam cœlesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare, quam Christo, bis delinquis, & geminum ac duplex crimen admittis: & quod non præparas filijs tuis Dei Patris auxilium, & quod doces filijs parimonium plus amare, quam Christum. Esto potius liberis tuis pater talis, qualis Tobias extitit. Da vtilia & salutaria præcepta pignoribus, qualia ille filio dedit: manda filijs tuis, quod & ille filio mandauit, dicens: *Et nunc fili mando tibi, ne ti Deo in veritate, & fac coram illo, quod ili placet, & filijs tuis manda vt faciant iustitiam & eleemosynas, & sint memores Dei, & benedicant nomen eius omni tempore.* Et iterum: *Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ,* 44 *& noli ambulare viam iniquitatis, quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere: Ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei Prout habueris fili, sic fac: si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa face eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam: præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis. Quia eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo.* 45 Quale munus est fratres charissimi, cuius editio Deo spectãte celebratur? Si in gentilium munere grande & gloriosum videtur, proconsules vel imperatores habere præsentes; & apparatus ac sumptus apud munerarios maior est, vt possint placere maioribus: quanto illustrior muneris & maior est gloria, Deum & Christum spectatores habere? Quanto istinc & apparatus vberior, & sumptus largior exhibẽdus est; vbi ad spectaculum cõueniunt cœlorum virtutes, conueniũt Angeli omnes; vbi muneratio non quadriga vel consulatus petitur, sed vita æterna præstatur: nec captatur inanis & temporarius fauor vulgi, sed perpetuum præmium regni cœlestis accipitur? Atque vt pigros & steriles, & cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, vt plus conscientiam sordidam dedecoris ac turpitudinis suæ robur cædat; 46 ponat vnusquisque ante oculos suos diabolum cum seruis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis in medium prosilire, plebem Christi, præsente & iudicante ipso, comparationis examine prouocare dicentem: Ego pro istis quos mecum vides, nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis & cruoris redemi; sed nec regnum illis cœleste promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuo reuoco; & munera mihi quam pretiosa, quam grandia quam nimio & longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione, vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conuiciis ac sibilis eiciuntur, & furore populari nonnunquam pæne lapidantur? Tuos tales muneratios Christe demonstra præceptis tuis monitos, & pro terrenis cœlestia recepturos, illos diuites, illos copiosis opibus affluentes: an in Ecclesia præsidente & spectante te eiusmodi munus edant, oppignoratis vel distractis rebus suis, immo ad cœlestes thesauros mutata in melius possessione translatis? In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicuius aut potus solatio sustinetur: cuncta inter furorem edẽtis, & spectantis errorem, prodiga & stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris & pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris: & vix tui 47 meis pereuntibus adæquantur, qui à te diuinis mercedibus & præmiis cœlestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus fratres charissimi? Sacrilega sterilitate, & quadam tenebrarum nocte coopertas diuitum mentes qua ratione defendimus? qua excusatione purgamus? qui diaboli seruis minores sumus, vt Christo pro pretio passionis & sanguinis, vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit: quid facere seruos suos oporteret, instruxit: operantibus præmium pollicitus, & supplicium sterilibus comminatus sententiam suam protulit, quid iudicaturus sit, ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti quæ defensio sterili? nisi quod non faciente seruo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur: qui & dicit: *Cum venerit filius hominis in gloria sua, & omnes Angeli cum eo,* 48 *tunc sedebit in throno claritatis suæ, & congregabitur ante eum omnes gentes, & segregabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis: & statuet oues ad dextram suam, hœdos autem ad sinistram: tunc dicet rex his, qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esurui enim & dedistis mihi manducare:* 49 *sitiui & potastis me: hospes fui,* 50 *& adduxistis me: nudus, & vestistis me:* 51 *infirmatus sum, & visitastis me: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine.* Matth. 25.

Iob 1.

Psal. 36.

Prou 20.

Tob. 4.

mine quando te vidimus esurientem, & pauimus; sitientem, & potauimus? quando te vidimus hospitem, & adduximus: nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmari, & in carcere, & venimus ad te? Tunc respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quam diu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & illis, qui ad sinistram eius erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternam, quem parauit pater meus diabolo, & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, [52] *& non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quam diu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis.* [53] *Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam.* Quid potuit nobis maius Christus edicere? quo modo magis potuit iustitiæ ac misericordiæ nostræ opera prouocare, quàm quod præstari dixit sibi, quicquid egenti præstetur & pauperi: & se dixit offendi, nisi egenti præstetur & pauperi? vt qui respectu fratris in Ecclesia non mouetur, vel Christi contemplatione moueatur: & qui non cogitat in labore atque in egestate conseruum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum. Et iccirco fratres charissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatoque iam mundo ad supernà & diuina animus erectus est, fide plena, mente deuota, operatione continua, promerendo Domino obsequium præbeamus: demus Christo vestimenta terrena, indumenta cœlestia recepturi. Demus cibum & potum sæcularem, cum Abraham Isaac & Iacob ad cõuiuium cæleste venturi: ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ, dum tempus est, consulamus, Paulo Apostolo admonente & dicente: *Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus.* Cogitemus fratres dilectissimi, quid sub Apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia maioribus virtutibus mens vigebat; quando credentium fides nouo adhuc fidei calore feruebat: domicilia tunc & prædia vendebant, [54] & dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter Apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto, fundos illuc transferentes, vbi fructus caperent possessionis æternæ: illic comparantes domos, vbi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus, qualis in dilectione consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum: *Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant sed fuerunt illis omnia communia.* Hoc est natiuitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est, lege cælesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcumque enim Dei est, in nostra vsurpatione commune est, nec quisquam à beneficijs eius & muneribus arcetur, quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate diuina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat, & dormientibus somnus vnus est, & stellarum splendor ac lunę communis est. Quo æqualitatis exemplo, qui possessor in terris reditus ac fructus suos cum fraternitate partitur; dum largitionibus gratuitis communis ac iustus est, Dei patris imitator est. Que illa erit fratres charissimi, operantium gloria, quam grandis & summa lętitia: cum populum suum Dominus cœperit recensere: & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cælestia, pro tẽporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare; offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit; ęternitatẽ nobis immortalitatẽque largiri, ad quam nos sanguinis sui viuificatione reparauit; reduces ad paradisum denuo facere, regna cælorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire? Hæc hęreant firmiter sensibus nostris: hæc intelligantur plena fide: hęc corde toto diligantur: hæc in desinentium operum magnanimitate redimantur. Prędara & diuina res, fratres charissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostrę salubre præsidium, munimentũ spei, tutela fidei, medela peccati: res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis; sine periculo persecutionis, corona pacis: verum Dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum, quo Christianus adiutus [55] perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum iudicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte certemus: omnes in agone iustitię Deo & Christo spectante curramus; & qui sęculo & mundo maiores esse iam cœpimus, cursum nostrum nulla sęculi, & mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes, dies nos [56] vel redditionis, vel persecutionis inuenerit: nusquam Dominus meritis nostris ad prędmium deerit; in pace vincentibus [57] coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

Gal. 6.

Act. 4.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de opere & eleemosynis.

1. Nam cum dominus aduenies &c.] *Locum hunc ad assertionem peccati Originalis ex Adam, cont. Pelagianos, citat D. Augu. loco citato.*

2. & venena serpentis antiqui] *Praterquam quod serpens antiquus diabolus in scripturis nominetur; confirmant hanc lectionem Grauij, Ms. Cantabro. & Aflig. ac vetus exc. codices, pro eo quod Remboldus: antiqua, Quare & D. Aug. sic castigandus est.*

3. Loquitur in scripturis diuinis] *Vocem: diuinis, cum Grauio ex iisdem adiecimus: æqui sanctificationis nomine idipsũ intelligit, quod paulopost lauacrum aquæ salutaris dicit.*

4. assidua & iugis operatio] *Operationem tum hic tum alibi frequenter, vti & opus in titulo huius libri accipit Cyprianus, pro virtute auaritia contraria: quomodo etiam Prudentius in Psychomachia Auaritia & Operationis in hac verba:*

Cum subito in medium frendens Operatio campum
Prosilit auxilio socijs, pugnamque capessit.

Nam quod pro illo reposuit Georgius Fabricius: miseratio, *est contra eadem Ms. cod. tum nostri, qui id bis legit, tum aliorum, quibus vsi sunt in castigando Prudentio Victor Gibselmus & Theod. Pulmannus. Et videtur mihi hinc transtulisse hanc vocem veteres, quod inter opera bona præcipua sit eleemosyna. Haud procul ab ea significatione abesse mihi videtur in vita Cypr. D. Pontius in hac verba: Fiebat itaque exuberantium operum largitate, quod bonum est ad omnes; & illud Tertull. lib. 4. contra Marc. Nam etsi maior est bonitas quæ operatur in extraneos. Loquitur enim de eleemosynis.*

5. quos magno precio redemit) *Erasmus quantum suspicor elegantiæ gratia omisit vocem: precio, sed eam habent Ms. nostri & Morelij, vet. excus. & Remboldus.*

6. Ne quisquam sic sibi de puro &c.] *Locum hunc citat D. Augustin. li. 2. contra Iulian. c. 8. vt ostendat, neminem in hac vita immunem esse à peccato.*

7. Si autem confessi fuerimus] *Desideratur hæc periodus in Aflig. cod. & apud D. Aug.*

8. & nuntia plebi meæ] *Vterque Ms. sine coniunctione:* annuncia; *ego vero malo legi:* & annuncia, *eo quod Grace sit* καὶ ἀπάγγειλον.

9. & vestimenta tua cito orientur.] *Sic & hic alibi Cyprianus & alij quidam veteres Latini teste D. Hier. (inquit Morel. ex similitudine dictionum Græcarum) vt pro eo quod 70. scripserunt* ἱμάτιά σου, *id est, sanitates tua, ipsi legerint,* ἰαματιά σου.

10. & hæc pro te exorabit) *Prorsus sic legendum, cum Grau. Morel. & Manut. nam Grace est* αὐτὸ.

11. nisi factorum & operum accessione satientur) *Manut. adiuuentur. Verum prius habent Ms. vterque, vet exc. & More. cum cæteris, & ad idem quamproxime accedit, quod vnus Mor. cod. legit:* socientur, *& quod Grau* sarciantur, *fortassis legendum:* farciantur, *Immo ita prorsus vt legam, facit illud cod. Ms. Colon.* farcientur.

12. quod in tabula iam lotum iacebat] *Ita enim legitur Act. 9. Quam quum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo. Patet autem hinc, non nouum esse morem illum, quo lauantur defunctorum corpora.*

13. nec terrenis possessionibus incubemus] *Aflig. cod. & vnus Morelij Ms.* incumbamus, *sed prius Cypriano frequentius est.*

14. tinea & comestura] *Vertit sic recte, quod Grace est:* βρῶσις.

15. & comparatorem] *Noua vox à comparando, id est emendo.*

16. homini negotiatori.] *Aflig. & duo Mor. Ms.* negotianti, *sed vox Graca* ἔμπορος *negotiatorem significat & eum qui vltra mare negotiatur* ἀπὸ τοῦ πυρὸς *ista vox iter illud significat quod mari conficitur.*

17. respondit Iesus & dixit] *Denuo adiecimus ex Ms. & dixit, est enim phrasis Cypriani.*

18 quod verum est quis dabit vobis] *Aflig. & ver. exc* vestrum, *sed Grace est* ἀληθινὸν, *& prius legunt etiã emẽdatiora Latina exẽplaria.*

19. qui autem auertit oculum suum] *Hoc ex Ms. cum Morel. pro eo quod cæteri:* oculos suos, *nam 70. legunt.* τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ.

20. quæ

20. quæ sanctis desunt] *Ex vitio cod. Remboldi adiiciebatur:* fide; *quod neque Apostolus habet, neque Ms.*

21. per multam gratiarum actionem] *Sic cum Manut. Ms. cod. pro eo quod cæteri :* per multas gratiarum actiones, *& confirmat illud, id quod sequitur.*

22. verum nec auferre quid possumus] *Adiecimus rursum:* quid, *ex vet. excu. eo quod Græce adiiciatur particula τι.*

23. vt iusto possent decesse subsidia vitæ] *Præter Manut. null. cod. legit:* vitæ.

24. ne operanti tibi] *Ex Ms. adiecimus:* tibi.

25. in Tractatibus] *Tractatus vocabant veteres, conciones ad populum, vti patet vel ex tractatibus D. Aug. in Ioan quare non recte Sermones intitulati fuerunt hit & alij libri quidam Cypriani, sed potius tractatus erant inscribendi.*

26. ab operibus retarderis] *Ms. legunt:* à bonis operibus, *sed prius Cyprianicum est*

27. quod te ponderesuo grauius onerat] *Recens adieci:* grauius, *ex Ms.*

28. Et quæ mattona in ecclesia Christi] *Hic etiam tres postremas voces, ex Camb. cod.*

29. iunge oculos tuos non stibio diaboli sed collyrio Christi] *Rectius hoc ex eodem cum Grau. quam cæteri : vnge, quia explicat præmissam scripturam ex Apoc. Stibium autem lapis est splumæ candidæ, quem alij alabastrum nuncupant, quo vtuntur fœminæ ad venustandos orbes oculorum : Hinc illud D. Hier. ad Furiam: Nec orbes stibio fuligina-tos. Collyrion vero quasi τὸ κωλύον τὸ ῥέειν dicitur, quod fluxum oculorum sistat. Recte itaque hæc inter se componit, nam & stibium eandem vim habere tradunt medici.*

30. Dominicum celebrare te credis] *Dominicum celebrare dicit, quod alibi dominicam cœnam seu sacrificium celebrare dixit, de quo Lazius epistola ad Cæcilium.*

31. quæ corbonam omnino non respicis] *Corbonam dicit quod paulo post gazophylacium, alludens ad illud Matth 27. Non licet eos mittere in Carbonam. Nam est Chaldæi Corban vocent & Hebræi Corbanam, Græci legunt* κόρβωνας.

32. quæ in dominicum si e sacrificio veni] *Dominicum hic alia significatione quam prius, vocat, quod Græce* κυριακὰς, *vos Ecclesias seu templa dicimus. A qua postrema voce prorsus abhorrebant veteres, vt differrent a templis deorum. A Græca voce, kercken Germanice illa hodie nuncupamus, & a Latina den Dom, hinc & Domheeren Cano. ici Cathedralis Ecclesia. Atqui iam ipsis Apostolorum temporibus non defuisse Ecclesias, in quas conuenirent fideles ad sacrificium patet ex illo Pauli 1. ad Cor. 11. Nunquid domos non habetis ad manducandum aut bibendum, aut Ecclesias Dei contemnitis? De ecclesiis etiam à D. Ioanne constructis in Asia, mentionem facit Clemens Alexan. apud Euseb lib. 7 eccl. hist. c. 23. Ab aliis Apostolis Nicep. li. 2. ca. 35. 40. 41. & 43. Abdias quoque in vitis Apostolorum. Clemens etiam Romanus Constit. Apost non vno in loco. Plura vide in 1. Tom. Liturgic Latin.*

33 quæ partem de sacrificio quod pauper obrulit, sumis] *Oblationum in missa antiquitatem hinc colligere est. Alludit autem ad eam consuetudinem qua panis integer offerebatur, ex quo in partes concisso singuli partem Eucharistiæ, præsertim in Africa, & apud Græcos, sumebant. Quæ postea, cum non omnes communicarent, paululum immutata est. Diaconus enim (vt legitur in missa Chrysost. iuxta versionem Leonis Tusci) accipiens panem cum sacerdote missam celebraturo, seu etiam sacerdos sine diacono, faciebat in eo cum lanceola crucem, & incidens lanceo assignaculum panis in quatuor partes in figuram crucis, tollebat ex ea particulam, videlicet signaculum cum sua medulla, & inferiorem signiculi partem insignitam cruce, ponebat in disco, & illam postea consecrabat. Postea vero sub finem missæ, (inquit Nicolaus Cabasila) oblatum panem, ex quo sacrum panem abscinderat, in multa diuisum, tradebat fidelibus sacerdos. Atque hic ritus etiam hodie seruatur apud Græcos. Eius etiam vestigium seruatur in Gallis, in oblatione & distributione panis quem benedictum vocant. De quo exstat iam olim decretum Pij papæ apud Burchardum li. 3 c. 27. & Matiscon concil canon. 30 apud eundem li. eod. c. 32. Meminerunt etiam Honorius Gem. anim li. 1 c. 67 & Guil. Durantius Ration. diuin. li 4 c. 53. Perduasse etiam consuetudinem offerendi panis pro sacrificio, ad tempora vsque Gregorij Papæ, patet ex Ioanne Diac. vita eius li. 2. c. 21. & Matiscon concil 2. c. 4. qui præcipit omnibus diebus dominicis offerri tam panem quam vinum. Offerebatur autem à fidelibus super altare non panis modo aut farina, sed & vinum aqua mistum, vti patet ex Can. Apostol. 3. Irenæo. contra hæret. lib. 4. c. 34. & Martini Bracarensis Græc. synodo c. 55. Fabiani Papæ decretorum c. 5 & Eutychiani papæ de interrogat. Synod. interr. vlt. apud Burchardum eodem etiam li. c. 24 Offerebantur præterea non ad sacrificium, sed tanquam primitiæ ad simplicem benedictionem spicæ nouæ, vuæ, oleum ad luminaria, & thymiama ad incensum, quod manifestum fit ex fine eiusdem 3. & initio 4. Can Apost. Mel præterea & lac, vno solemnissimo die, iuxta Afric. concil. can. 4. Fabæ quoque teste Eutich. pap. epistola 1. Postea (inquit Honorius Gemmæ anim. li. 1. c. 66.) statutum est, vt populus pro oblatione panis aut farinæ, denarios offerret, pro quibus traditum dominum recognoscerent.*

34. duos quadrantes] *Quod prius minuta, nunc quadrantes appellat, sed improprie. Quadrans enim est quarta pars assis, & Græca vox λεπτὸν minutissimum significans monet a genus, quippe cum 7. λέπτα conficerent χαλκοῦν, quod obolum transferunt interpretes. Quanquam tamen apud Lucam λέπτα alicubi interpretetur Chrys.* ὀβόλους.

35. & vidit fratrem suum desiderantem] *Quidam vetus cod. Morel. esurientem, neutra autem lectio conuenit cum eo quod Græce est:* χρείαν ἔχοντα.

36. de modico farre & oleo] *Hoc Ms. cum Manu. pro eo quod excu.* farina; *ex iisdem cum Grau. legimus:* petiit, *pro eo alij:* petit.

37. fidelia farris] *Camb.* fiala.

38. & capsaces olei non deficiet] *Retinuit vocem Græcam* καψάκης. *Sic etiam D. D. Aug. serm. 166. & Prosper prædict. & prom. pars. 2. c. 29. Lagunculam tamen ibidem appellat D. Aug. Vas D. Ambro lib. de Viduis Lechytum vulg. interpres, Iosephi interpres fideliam. Vnde significationem vocis Græcæ colligere oportet, apud Ethnicos enim authores non reperitur.*

39. atquin hoc ipso operari amplius debes] Atquin: *pro:* Atqui, *vox Tertul. frequentissima quare placet hæc Ms. & Manutij iectio.*

40. quibus possent peccata tergi] *Erasmus quidem Remboldum secutus legit :* tergeri, *iuxta secundam inflexionem, quale putat esse illud Terentij in Eunucho :* qui abstergerem vulnera, *sed prius illud Ms. legunt, cum veteri excu. & Morel.*

41. qui & temporarius & infirmus est] *Ante Manutium legebatur vitio codicis Remboldi:* infernus est.

42. Iunior fui & senui] *Veteres aliquot Morel. cod.* iuuenior.

43. beatos post se filios relinquet] *Ita rectius Afflig. cod. & Morel. quam cæteri:* relinquit, *nam Græce est* καταλείψει

44. & noli ambulare viam iniquitatis] *Cambr. cod* in via.

45. Quale munus est fratres] *Eleganter transit à significatione muneris pro dono, ad munus quod editur à muneratiis. De quo supra epistola 2. ex Tertul. aliquid diximus.*

46. ponat vnusquisque ante oculos suos] *Etiam hoc, loco supradicto citat D. Aug. qui confirmat lectionem illam: comparationis examine pro eo quod habent in margine Afflig. & Cambr. cod.* comprobationis.

47 meis pereuntibus adæquantur) *Manut. quidem & Morel legunt:* perdentibus, *sed prius malo & accedit quam proxime illud Cambronen. cod* meis perditis.

48. tunc sedebit in throno gloriæ suæ] *Ms.* claritatis suæ, *contingit autem frequentissime hæc diuersitas ; quia tamen illud legitur infra lib. Testim. 2. c. vlt. & lib 3. c. 1. id malo.*

49. Sitiui & potastis me] *Genuinam hanc esse lectionem Manu. & Ms. patet ex eo quod sequitur.* & potauimus: *prius erat:* & dedistis mihi potum. *Illam habet etiam infra li. Testim 2. c. vlt. & 3. cap primo*

50. & adduxistis me) *Etsi infra legatur:* adduxistis, *c. vlt li 2. Testim. & hic sic legat Manut. prius tamen placet tum quod sic legant Camb. cod. vbique & exc. c. 1. lib 3, Testim. tum quod Græce sit,* συνηγάγετε, *quod vertit vulg. interpres :* collegistis. *Vide & Morel. li. : : incepistis. Eadem est ratio de eo quod sequitur.* & adduximus, & *rursum:* non adduxistis.

51. infirmatus) *Siue hoc legas, & paulopost :* infirmari *siue:* infirmus *&* infirmum, *perinde est : variant enim cod.*

52. & non miserauimus tibi) *Ms. hic & in fine li. 2. Testim. legunt:* & non visitauimus te, *sed prius legitur constanter ab omnibus, c. lib. 3 Testim. & magis placet. quia Græce est:* καὶ οὐκ διηκονησάμεθά σοι

53. Et abibunt isti) *Etiam hoc placet præ Ms. lectione:* Et ibunt, *pro eo quod Græce est:* καὶ ἀπελεύσονται.

54 & dispensandam pauperibus quantitatem) τὸ πόσον *id est pretium quanti vendiderant (inquit Morel.) Et legunt sic etiam Ms. cum vet. exc pro eo quod erat:* facultatem.

55. perfrui gratiam (spiritalem) *Mor* præfert. *Antea male:* præ se effert.

56. Vel redditionis vel persecutionis) *Sic Ms nostri cum Cōterio: pro eo quod alij :* reditionis, *prius magis vsitatum est Cypriano, pro morte.*

57. coronam candidam pro operibus dedit) *Similis locus fuit ad verbum fere supra epistola 9. ad martyras. Non possint autem reperiri apertiores loci apud veteres pro corona operum, quam sit totus hic liber. Quare lectorem ad alios nostri sæculi auctores remittimus, ne prolixiores simus.*

DE BONO PATIENTIÆ.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Scripti huius occasionem ita paucis exponit ipse Cyprianus sub finem epist. ad Iubaianum. Seruatur à nobis patienter & leniter charitas animi, collegij honor, dilectionis vinculum, concordia fraternitatis. Propter hoc etiam nunc libellum de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente domino & inspirante, conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. Postquam itaque initio, patientiam veram à falsa philosophorum destruxit; a patientia Dei, Christi, ac iustorum omnium patientiam Christianam commendat. Deinde non vtilem modo sed & necessariam illam esse, tum scripturis tum rationibus probat exemplis item Iob & Tobiæ, & vt ex opposito sibi vitio magis patientiæ bonum luceseat, impatientia quantum malum sit, prosequitur. Postremo vindictæ cupiditatem vituperat, docetque Deo iuxta scripturas permittendum potius quam nobis arrogandam vltionem. Si quo alio autem in lib. hoc certe Tertulliano imitatur, librum

nempe eius de Patientia. Meminit vero libri huius Pontius in vita, & D. Augu li. infra citato.

DE patientia locuturus, fratres dilectissimi, & vtilitates eius & commoda prædicaturus, vnde potius incipiam, quam quod nunc quoque [1] ad audiētiā, vestram patientiam video esse necessariam; vt nec hoc ipsum quod auditis & discitis, sine patientia facere possitis? Tunc enim demum [2] sermo & ratio salutaris efficaciter discitur, si patienter, quod dicitur, audiatur. Nec inuentio, fratres dilectissimi, inter cæteras cœlestis disciplinæ vias, quibus ad consequenda diuinitus præmia, spei ac fidei nostræ secta dirigitur quid magis sit vel vtilius ad vitam, vel maius ad gloriā, quā vt qui præceptis dominicis obsequio timoris ac deuotionis innitimur, patientiam maxime tota obseruatione tueamur [3]. Hanc se sectari philosophi quoque profitentur, sed tam illic patientia falsa est, quam & falsa sapientia est. Vnde enim vel sapiens esse vel patiens possit, qui nec sapientiam, nec patientiam Dei nouit? quando ipse de iis qui sapere in mundo videntur, moneat & dicat: *Perdam sapientiam sapientium, prudentiam prudentium reprobabo.* Esa. 29. Item B. Apostolus Paulus plenus Spiritu sancto, & [4] vocandis formandisque gentibus missus, contestetur & instruat, dicens: *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam secundum traditionem hominum secundum elementa mundi & non secundum Christum quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis.* Coloss. 2. Et alio loco: *Nemo se, inquit, decipiat: Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo hoc stultus fiat, vt fiat sapiens. Sapientia enim mundi huius, stultitia est apud Deum. Scriptum est enim:* [5] *Reprehendam sapientes in astutia ipsorum* & iterum: *Cognouit Dominus cogitationes sapientium,* [6] *quia sunt fatuæ.* 1. Cor. 3. Iob. 5. Psal. 93. Quare si sapientia illic vera non est, esse nō potest & vera patientia. [7] Nam si sapiens ille est, qui est, humilis & mitis; philosophos autem nec humiles videmus esse nec mites, sed sibi multū placētes, & hoc ipso, quod sibi placeant Deo displicentes: apparet illic veram non esse patientiam, vbi sit insolens affectatæ libertatis audacia, & exerti ac seminudi pectoris inuerecunda iactantia. Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis sed factis sumus, nec vestitu sapientiam, sed veritate præferimus; qui virtutum conscientiam magis quam iactantiam nouimus, [8] qui non loquimur magna, sed viuimus; quasi serui & cultores Dei, patiētiam quam magisteriis cœlestib. discimus, obsequiis spiritalibus præbeamus. [9] Est enim nobis cum Deo virtus ista communis. Inde patientia incipit, inde claritas eius & dignitas caput sumit. Origo & magnitudo patientiæ Deo auctore procedit. Diligēda res homini, quę Deo chara est. Bonū quod amat, maiestas diuina commendat. Si Dns nobis & pater Deus est, sectemur patiētiā Domini pariter & patris: quia & seruos oportet esse obsequētes, & filios nō decet esse degeneres. Quanta vero in Deo & quanta patientia, quod in contumeliā suæ maiestatis & honoris instituta ab hominib. profana templa, & terrena figmenta, & sacra sacrilega patientissime sustinēs, super bonos & malos æqualiter facit diem nasci, & lumē solis oboriri; & cum imbribus tempestas rigat, nemo à beneficiis eius excluditur, quo minus iustis similiter & iniustis indiscretas pluuias largiatur? [10] Videmus insuper abilia æqualitate patientiæ, nocentibus & innoxiis, religiosis & impiis, gratias agētibus & ingratis, Dei nutu tempora obsequi, elemēta famulari, spirare ventos, fontes fluere; [11] grādescere copias messiū, fructus mitescere vinearū, exuberare pomis arbusta, nemora frondescere, prata florere. Et cū crebris immo cōtinuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstitutum semel retributionis diē patienter expectat. Cūq; habeat in potestate vindictā, mauult, diu tenere patientiā; sustinens scilicet clementer & differens, vt si fieri potest, multum malitia protracta aliquando mutetur; & homo in errorū & scelerum contagione volutatus, vel sero ad Dominum cōuertatur, ipso monente & dicente: [12] *Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat*: [13] & iterum [14] Propheta: *Reuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas.* [15] Quod item B. Apostolus Paulus commemorans, & peccatorem ad pœnitentiā reuocans, proponit & dicit: [16] *An nunquid opulentiam bonitatis eius, & [17] sustinentiæ & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam* [18] *patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua.* Iustum iudicium Dei dixit esse, quia serum est, quia diu multumque differtur; vt homini ad vitam lōga Dei patientia cōsulatur. Tūc repræsentatur pœna impio & peccatori, quando iam nō potest pœnitentia prodesse peccāti. Atq; vt plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia, Dei res est; & quisquis lenis, & patiens, & mitis est, Dei patris imitator est; cum in Euangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & diuina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret, posuit & dixit: *Audistis quia dictū est: Diliges proximū tuū, & odio habebis inimicū tuum.* Leuit. 19. Matth. 5. *Ego aūt dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri qui in cœlis est: qui solem suū oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne & publicani faciunt? Et si salutaueritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne & ethnici idipsum faciunt? Estote itaque vos perfecti sicut pater vester cœlestis perfectus est.* Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummari ostendit & docuit cœlesti natiuitate reparatos; si patientia Dei patris maneat in nobis, si similitudo diuina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualis & quāta felicitas, habere in virtutibus, quod diuinis laudibus possit æquari? Nec hoc fratres dilectissimi, Iesus Christus Deus & Dns noster tantum verbis docuit, sed impleuit & factis. Et quia ad hoc descendisse se dixerat, vt voluntatem patris faceret; inter cætera admirabilia virtutum suarū, quib. indicia diuinæ maiestatis expressit, paternam quoq; patientiam tolerantiæ tenore seruauit: oēs deniq; actus eius ab ipso statim aduentu patientia comite signātur; quod primum de illa sublimitate cœlesti ad terrena descendens, non aspernatur Dei filius carnem hominis induere; &, cū peccatori ipse non esset, aliena peccata portare. [19] Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, vt innocens pro nocentium salute perimatur. Dns baptizatur à seruo, & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lauacro regenerationis corpus abluere. Dieb. quadraginta ieiunat, per quem cæteri saginantur: esurit, & famem sentit, vt qui in fame sermonis & gratiæ fuerant, cœlesti pane saturentur. Cum diabolo tentare cōgreditur, & inimicum tantum vicisse cōtentus, nihil vltra verba conatur. Discipulis non vt seruis dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos charitate dilexit. Dignatus est etiam pedes Apostolorum lauare, vt dum circa seruos talis est Dns, exemplo suo doceret, qualis circa cōpares & æquales debeat esse conseruus. Nec mirādū, quod circa obediētes talis extiterit, [20] qui Iudam potuit vsq; ad extremū lōga patientia sustinere, cibū cū inimico sumere, hostem domesticum scire, nec palā ostendere, traditoris osculū nō recusare. In Iudæis vero tolerādis æquanimitas quāta, & quanta patientia incredulos ad fidem suadēdo flectere, obsequio ingratos fouere, cōtradicentib. respōdere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere; prophetarū interfectores & aduersum Deū semper rebelles, vsq; ad crucis & passionis horā, velle colligere. Sub ipsa autem passione & cruce, priusquam ad crudelitatem necis & effusionem sanguinis veniretur, quæ conuiciorum probra patienter audita, quæ contumeliarū tolerata ludibria; vt insultātiū sputamina patienter exciperet, qui sputo suo [21] cæci oculos paulo ante formasset: & in cuius nomine à seruis nūc eius diabolus cū angelis suis flagellatur, flagella ipse pateretur: coronaretur spinis, qui martyras florib. coronat æternis: pal-

Iohel. 2. Rom. 2. Matth. 5. Matth. 5. Ioan. 13. Ioan. 9. Matth. 27.

mis

mis in faciem verberaretur, qui palmas veras vincentibus tribuit: spoliaretur veste terrena, qui indumento immortalitatis cæteros vestit: cibaretur felle, qui cibũ cœlestem dedit: aceto potaretur, qui salutare poculum ꝓpinauit. Ille innocẽs, ille iustus, immo[22] innocentia ipsa, & ipsa iustitia, inter facinorosos deputatur, & testimoniis falsis veritas premitur, iudicatur iudicaturus, & Dei sermo ad victimam tacens ducitur. Et cum ad crucem Domini confundantur sidera, elementa turbentur, contremiscat terra, nox diem claudat, sol, ne Iudæorum facinus aspicere cogatur, & radios, & oculos suos subtrahat: ille non loquitur, nec mouetur, nec maiestatem suam sub ipsa saltem passione profitetur: vsque ad finem perseueranter ac iugiter tolerantur omnia, vt consummetur in Christo plena & perfecta patiẽtia.[23] Et post ista omnia, adhuc interfectores suos, si conuersi ad eum venerint, suscipit; & patientia salutari ad conseruandum[24] benignus & patiens, Ecclesiam suam nemini cludit: illos aduersarios, illos blasphemos, illos nominis sui semper inimicos, si pœnitentiam delicti agant, si admissum facinus agnoscat, non solum ad indulgẽtiam criminis, sed & ad præmium regni cœlestis admittit. Quid potest patientius, quid benignius dici? viuificatur Christi sanguine, etiam qui fudit sanguinem Christi. Talis est Christi ac tanta patientia; quæ nisi talis ac tanta existeret, Paulum quoque Apostolum Ecclesia Dei non haberet. Quod si & nos, fratres dilectissimi, in Christo sumus, si ipsum induimus, si ipse est salutis nostræ via; qui Christum vestigiis salutaribus sequimur, per Christi exempla gradiamur; sicut Ioannes
1. Ioan. 2. Apostolus instruit dicens: *Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit, & ipse ambulare* Item Petrus, super quem Ecclesia,[25] Domini dignatione fundata est,
1. Petr. 2. in epistola sua ponit & dicit: *Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius: qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius; qui cum malediceretur, non maledicebat, cum pateretur, non comminabatur. Tradebat autem se iudicanti iniuste.* Inuenimus deniq; & patriarchas, & prophetas, & iustos omnes, qui figuram Christi imagine præeunte portabant, nihil magis custodisse in
Gen. 4. laude virtutum suarum; quam quod patientiam forti & stabili æquanimitate tenuerunt.[26] Sic Abel, originem martyrij & passionem iusti hominis initians primus & dedicans,[27] aduersus fratrem parricidam non
Gen. 22. resistit, nec reluctatur, sed humilis & mitis patienter occiditur. Sic Abraham Deo credens, & radicem ac fũdamentum fidei primus instituens; tentatus in filio, nõ
Gen. 28. & 32. dubitat neque cunctatur, sed præceptis Dei tota patiẽtia deuotionis obsequitur. Et Isaac ad hostiæ dominicæ similitudinem præfiguratus; quando à patre immolandus offertur, patiens inuenitur. Et Iacob fugatus à fratre, de terra sua patienter excedit; & maiore patientia postmodum supplex, adhuc magis impium, & perGen. 37. secutorem muneribus pacificis ad concordiam redigit.[28] Ioseph venundatus à fratribus & relegatus; non
Gen. 45. tantum patienter ignoscit, sed & gratuita frumenta
Exod. 32. venientibus largiter & clementer impertit. Moyses ab ingrato & perfido populo contemnitur frequenter, & pẽne lapidatur, & tamen lenis & patiens pro eisdem Dominum deprecatur. In Dauid vero, ex quo secundũ
1. Reg. 2. & 24. carnem Christi natiuitas oritur, quam magna & mira & Christiana patientia, habuisse in manu sæpe, vt Saul Regem persequentem se, & interficere concupiscentẽ, posset occidere; & tamen subditum sibi, & traditum maluisse seruare, nec rependisse inimico vicem, sed occisum adhuc insuper & vindicasse? Tot denique Prophetæ interfecti; tot martyres gloriosis mortibus honorati, qui omnes ad cœlestes coronas patientiæ laude venerunt. Neque enim potest accipi dolorum & passionum corona, nisi præcedat in dolore & passione patientia. Quam sit autem patientia vtilis & necessaria, fratres dilectissimi, vt manifestius possit & plenius nosci,[29] Dei sententia cogitetur, quam in origine statim mundi & generis humani Adam præcepti immemor, & datæ legis trangressor accepit: tunc sciemus quam patiẽtes esse in isto sæculo debeamus, qui sic nascimur, vt pressuris istic & conflictationibus laboremus. *Quia audisti*, inquit, *vocem mulieris tuæ, & manducasti ex illa arbore,*
Gen. 3. [30] *de qua sola præceperam tibi ne* * *manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea, omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri. In sudore vultus tui edes panem tuum, donec reuertaris in terram, de qua sumptus es: quia terra es, & in terram ibis.* Huius sententiæ vinculo colligati omnes & constricti sumus, donec expuncta morte de isto sæculo recedamus. In tristitia & gemitu sumus necesse est omnibus diebus vitæ nostræ. Edamus panem necesse est cum sudore & labore.[31] Vnde vnusquisque nostrum cum nascitur, & hospitio mũdi huius excipitur, initium sumit à lachrymis: & quamuis adhuc omnium nescius & ignarus, nihil aliud nouit in illa ipsa prima natiuitate, quam flere: prouidentia naturali lamentatur vitæ mortalis anxietates, & labores, & procellas mũdi quas ingreditur, in exordio statim suo, ploratu & gemitu rudis anima testatur. Sudatur enim, quamdiu istic viuitur, & laboratur. Nec sudantibus & laborantibus possunt alia magis quam patientiæ subuenire solatia: quæ cum apta sint & necessaria in isto mundo vniuersis: tum magis nobis, qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie stantes, inueterati & [33] exercitati hostis colluctationibus fatigamur, quibus præter varias & assiduas tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendę, gladius, bestiæ, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac pœnarum genera, fide & virtute patientiæ perferenda, Domino ipso instruente & dicente: *Hæc locutus sum vobis,*
Ioan. 16. *vt in me pacem habeatis: in mundo autem pressuram habebitis,* [33] *sed fidite, quoniam ego vici mundum.* Si autem qui diabolo & mundo renuntiauimus, pressuras, & infestationes diaboli & mundi crebrius ac violentius patimur; quanto magis patientiam tenere debemus, qua adiutrice & comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri salutare præceptum est: *Qui tolerauerit* inquit, *vsq; ad finem*
Matth. 16. *hic saluus erit*: & iterum: *Si permanseritis* inquit, *in verbo meo,*
Ioan. 8. *vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos.* Tolerandum & perseuerandum est, fratres dilectissimi, vt ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam peruenire possimus: quia hoc ipsum quod Christiani sumus, fidei & spei res est; vt autem spes & fides ad fructum sui possint peruenire, patientia opus est. Nõ enim præsentem gloriam sequimur, sed futuram; quod Paulus Apostolus monet dicens: *Spe saluati sumus: spes autem quæ videtur non est spes:*
Rom. 8. *quod enim videt quis, quid sperat?* Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus: propterea expectatio & patiẽtia necessaria est, vt id quod esse cœpimus, impleamus: & quod credimus, & speramus,[34] Deo præstante capiamus. Denique alio in loco idem Apostolus, iustos & operantes, & diuini fœnoris incremento cœlestes thesauros sibi recõdentes, vt patientes quoque sint, instruit & docet dicens: *Ergo dum*
Gal. 6. *tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maxime vero ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus: tempore enim suo metemus* Admonet, ne quis impatiens in operatione deficiat, ne quis tentationibus aut auocatus, aut victus, in medio laudis & gloriæ itinere desistat; & pereant præterita, dum quæ cœperant, desinunt esse perfecta. Sicut scriptum est: *iustitia iusti non*
Ezech. 33. Apoc. 3. *liberabit eum, in qua cũque die exerraauerit.* Et iterum: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam.* Quæ vox adhortatur patienter & fortiter perseuerare; [35] vt qui ad coronam laude iam proxima nititur, durante patientia coronetur. Patientia autem, fratres dilectissimi, non tantum bona custodit, sed & repellit aduersa. Spiritui sancto fauens, & cœlestibus ac diuinis cohærens; contra facta carnis & corporis, quibus anima expugnatur & capitur, virtutum suarum propugnaculo reluctatur. Inspiciamus denique pauca de multis, vt de paucis intelligãtur & cætera.[36] Adulterium, fraus, homicidium, mortale

crimen est. Sit fortis & stabilis in corde patientia & nec adulterio sanctificatum corpus & Dei templum polluitur; nec iustitiæ dicata innocentia, [37] contagione fraudis inficitur; [38] nec post gestatam eucharistiam, manus gladio & cruore maculatur. Charitas fraternitatis vinculum est, fundamentum pacis, tenacitas ac firmitas vnitatis, quæ & spe & fide maior est; quæ & opera & martyria præcedit; quæ nobiscum semper æterna apud Deum in regnis cœlestibus permanebit. Tolle illi patientiam, & desolata non durat. Tolle sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseuerat. Apostolus denique cum de charitate loqueretur, tolerantiam illi & parientiam iunxit. [39] *Charitas* inquit, *magnanima est, charitas benigna est, charias non æmulatur, nõ inflatur, nõ irritatur, nõ cogitat malũ, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.* Ostẽdit inde illâ perseuerare tenaciter posse, quod norit toĩa sustinere. Et alio in loco. *Sustinentes.* inquit, *inuicem in dilectione satu agentes seruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis*: probauit nec vnitatem seruari posse nec pacem, nisi se inuicem fratres mutua tolerantia foueant, & concordiæ vinculum patientia intercedente custodiant. Quid deinde, vt nõ iures, nequẽ maledicas; vt tua ablata nõ repetas; vt accepta alapa, & alteram maxillam verberanti præbeas; vt fratri in te peccanti non tantum septuagies septies, [40] sed & omnia omnino peccata dimittas; vt diligas inimicos tuos, vt pro aduersarijs & persecutoribus precem facias: Poteris ne ista perficere, nisi patientiæ & tolerantiæ firmitate quod factum videmus in Stephano, qui cum à Iudæis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed interfectoribus veniam postulabat dicens: *Domine ne statuas illis hoc peccatum.* Sic esse oportuit primum martyrẽ Christi, qui martyres secuturos gloriosa morte præcurrens, non tantũ dominicæ passionis prædicator esset, sed & patientissimæ lenitatis imitator. Quid dicam de ira, [41] de discordia, de simultate, quæ in Christiano esse non debent? sit patientia in pectore, & hæc illic locum habere non possunt: aut si adire tentauerint, cito exclusa discedũt, vt domicilium pacificum perseueret in corde, vbi Deum pacis delectet habitare. Admonet denique Apostolus & docet dicens: *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo & ira & indignatio & clamor & blasphemia [42] auferatur à vobis.* Si enim Christianus à furore & contentione carnali, tanquam de maris turbinibus excessit, & trãquillus ac lenis in portu Christi esse iam cœpit; nec iram, nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat, nec odisse. Nec non ad varia quoque carnis incommoda, & crebros corporis durosque cruciatus, quibus humanum genus quotidie fatigatur & quatitur, patientia necessaria est. Nam cum in illa prima transgressione præcepti, firmitas corporis cum immortalitate discesserit; & cũ morte infirmitas venerit, nec possit firmitas recipi, nisi cum receptâ & immortalitas fuerit: oportet in hac fragilitate atque [43] infirmitate corporea luctari semper & congredi, quæ luctatio & congressio non nisi patientiæ viribus potest sustineri. Examinandis autem nobis atque explorandis diuersi importantur dolores, & multiplex tentationum qualitas irrogatur, de iacturis facultatum, de ardoribus febrium, de cruciatibus vulnerum, de amissione carorũ. [44] Nec aliud magis inter iniustos discernit & iustos; quam quod in aduersis per impatientiã queritur & blasphemat iniustus, patiẽtia iustus probat, sicut scriptum est: *In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe: quoniam in igne probatur aurum & argentum.* Sic Iob examinatus est & probatus, & ad summum fastigiũ laudis patientiæ virtute prouectus. Quanta aduersus eũ diaboli iacula emissa? quanta admota tormenta: iactura rei familiaris infligitur; numerosæ sobolis orbitas irrogatur: diues in censu dominus, & in liberis Pater ditior; nec dominus repente, nec Pater est: [45] accidit vulnerũ vastitas, & tabescentes ac fluentes artus [46] edax quoque vermium pœna consumit. Ac ne quid omnino remaneret, quod non Iob in suis tentationibus experiretur, armat diabolus & vxorem; illo antiquo nequitiæ suę vsus ingenio, quasi omnes per mulierem decipere posset & fallere, [47] quod fecit in mundi origine: nec tamen Iob grauibus ac densis cõflictationibus frangitur; quo minus inter illas angustias & pressuras suas Dei bene dicto victrice patientia prædicetur. Tobias quoque post iustitiæ & misericordiæ suæ opera magnifica, luminum amissione tentatus; [48] In quantum patienter cęcitatem pertulit, in tantum granditer Deũ patientię laude promeruit. Atque vt magis, fratres dilectissimi, patiẽtię bonum luceat; quid mali e contrario impatientia importet, consideremus. Nam vt patientia bonũ Christi est, sic contra impatientia diaboli malum: & sicut, in quo habitat & manet Christus, patiens inuenitur, ita impatiens semper existit, cuius mentem diaboli nequitia possidet. Ex ordia denique ipsa videamus. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit; inde & periit primus, & perdidit. Adam contra cœleste præceptum cibi lethalis impatiens, in mortem cecidit; nec acceptam diuinitus gratiam patientia custode seruauit: & vt fratrem Cain perimeret, sacrificij eius & muneris impatiens fuit: & quod Esau de maioribus ad minora descendit, primatus suos per impatientiam lentis amisit? Quid Iudaicus populus circa beneficia diuina perfidus & ingratus, nonne quod à Deo primum recessit, impatientię crimen fuit? dum Moysi cum Deo colloquentis moras non potest ferre, profanos deos ausus est postulare, vt itineris sui duces nuncuparet, [49] caput bubulum, & terrestre figmentum: nec vnquam ab eadem impatientia destitit, quo minus semper docilitatis & diuinę admonitionis impatiens, prophetas suos & iustos quosque perimendo, adcrucem quoque & sanguinem Domini prosiliret. Impatientia etiam & in Ecclesia hęreticos facit, & ad Iudęorum similitudinem contra Christi pacem, & charitatem rebelles, ad hostilia & furiosa odia compellit. Et ne longum sit singula recensere, omnia omnino, quę patientia operibus suis ędificat ad gloriam, impatientia destruit ad ruinam. Quare fratres dilectissimi, & bonis patiẽtię, & impatiẽtiæ malis diligenter expensis, patientiam, per quam in Christo manemus, vt venire cum Christo ad Deum possimus, plena obseruatione teneamus; quæ copiosa & multiplex non augusto fine concluditur, nec breuibus terminis coërcetur. Late patet patientiæ virtus, & vbertas eius & largitas de vnius quidem nominis fonte proficiscitur, sed exundantibus venis per multa gloriarũ itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus nostris potest ad consũmandam laudem, nisi inde consũmationis accipiat firmitatem. [50] Patiẽtia est, quæ nos Deo & commẽdat & seruat: ipsa est; quæ iram temperat, quæ linguam frenat, quę mentem gubernat, pacem custodit, disciplinam regit, libidinis impetum frangit, [51] tumoris violentiam comprimit, incẽdium simultatis extinguit, coëcet potentiam diuitum, inopiam pauperum refouet: tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laboriosam castitatem, [52] in coniunctis & maritatis indiuiduam charitatem: facit humiles in prosperis, in aduersis fortes, contra iniurias & contumelias mites: docet delinquentibus cito ignoscere; si ipse delinquas, diu & multum rogare: tentationes expugnat, persecutiones tolerat, passiones & martyria consũmat. Ipsa est, quæ fidei nostræ fundamenta firmiter munit: ipsa est, quæ incrementa spei sublimiter prouehit: ipsa actum dirigit, vt tenere possimus viam Christi, dum per eius tolerantiam gradimur: ipsa efficit, vt perseueremus filij Dei, dum patientiã patris imitamur, [53] Sed quoniã plurimos scio, fratres dilectissimi, vel pondere iniuriarum angentium, vel dolore, de ijs qui aduersum se grassantur & sæuiunt, vindicari velociter cupere, [54] nec in illum extremi iudicij diem malorum retributionem differre; nobiscũ hortamur interim amplectemini patientiæ bonum, vt in istis fluctuantis mũdi turbinibus & [55] Iudæorum, siue gentilium, & hæreticorum quoque persecutionibus constituti, patienter expectemus vltionis diem, nec ad vindictam doloris nostri [56] querula

& in

1. Cor. 13.
Ephes. 4.
Matth. 7.
Matth. 8.
Act. 7.
Ephes. 4.
Eccles. 2.
Iob. 2.
Tob. 2.
Gen. 3.
Gen. 4.
Gen. 2.
Exod. 32.

& inuidiosa festinatione properemus: cum scriptum
Soph.3 sit: *Expectame, dicit Dominus,* [57] *in die resurrectionis meæ in testimonium: quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meam.* Expectare nos iubet Dominus, & futuræ vltionis diem forti patientia sustinere: qui & in Apocalypsi loquitur dicens:
Apoc.22 *Ne signaueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tempus in proximo est,* [58] *vt & iij qui perseuerant nocere, noceant, & qui in sordibus est, sordescat adhuc:* [59] *iustus autem adhuc iustiora faciat, similiter & qui sanctus est, sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est, reddere vnicuique secundum facta sua.* Vnde etiam clamantes martyres, & ad vindictam suam dolore erumpente properantes, expectare adhuc iubentur, & temporibus consummandis, implendisque martyribus præbere patientiam. *Et cum aperuisset,* inquit, *quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum,* [60] & clamauerunt voce magna dicentes: [61] *Quousque domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum, de iis qui in terris inhabitant?* Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore, donec impleatur numerus conseruorum & fratrum eorum, qui postea occidendi sunt exemplo ipsorum. Quando autem veniat sanguinis iusti diuina vindicta, declarat per Malachiam prophetam Spiritus
Malach.4 sanctus dicens: *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ* [62] *& omnes iniqui stipula; & succendet illos aduentus dies, dicit Dominus.* Quod item legimus in psalmis, vbi Dei iudicis prædicatur aduentus
Psalm.49 [63] censuræ suæ maiestate venerandus: *Deus manifestus veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu eius procella nimia, aduocabit cœlum sursum, & terram deorsum; vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentum eius in sacrificijs: & annunciabunt cœli iustitiam eius, quoniam Deus iudex est.* Et Esaias eadem prænunciat dicens: *Ecce enim dominus sicut ignis veniet, & sicut procella currus eius, retribuere in ira vindictam: in*
Esa.66 *igne enim Domini iudicabuntur, & in gladio eius vulnerabuntur*
Ibid.42 Et iterum: *Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum*
Esa.53. *fortitudine: Tacui, nunquid semper tacebo?* Quis autem est
Ibid.42. hic qui tacuisse se prius dicit, & non semper tacebit? vtique ille, qui *sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus*
Ibid. 50 *coram tondente se, sine voce, non aperuit os suum*: vtique ille, *qui non clamauit; neque in plateis vox eius audita est*: vtique ille *qui non fuit contumax, neque contradixit, cum dorsum suum*
Matth. 27 *ponere ad flagella, & maxillas ad palmas;* [64] *faciem autem suam non auertit a fœditate sputorum*; vtique ille, qui cum accusaretur a sacerdotibus & senioribus, nihil respondit; & admirante Pilato patientissimum silentium tenuit. Hic est, qui cum in passione tacuerit, in vltione postmodum non tacebit. Hic est Deus noster, id est, non omnium, sed fidelium & credentium Deus, qui cum in secundo aduentu manifestus venerit, non silebit: nam cum in humilitate prius fuerit occultus, veniet in potestate manifestus. Hunc expectemus, fratres dilectissimi, iudicem & vindicem nostrum, Ecclesiæ suæ populum, & ab initio mundi iustorum omnium numerum secum pariter vindicaturum. Qui ad vindictam suam nimium festinat & properat; consideret, quia necdum vindicatus est ipse, qui vindicat. Pater
Philip.2. Deus præcepit filium suum adorari, & Apostolus Paulus diuini præcepti memor ponit & dicit: *Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen,* [65] *quod est super omne nomen; vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, &*
Apoc.19 *infernorum*: & in Apocalypsi angelus Ioanni volenti adorare se resistit & dicit: *Vide ne feceris, quia conseruus tuus sum & fratrum tuorum. Iesum dominum adora.* Qualis dominus Iesus [66] & quanta patientia eius, vt qui in cœlis adoratur, necdum vindicetur in terris? Huius patientiam, fratres dilectissimi, in persecutionibus & passionibus nostris cogitemus. Huius aduentui plenum expectationis obsequium præbeamus. Nec defendi ante dominum serui irreligiosa & inuerecunda festinatione properemus. Insistamus potius & elaboremus, & toto corde vigilantes, atque ad omnem tolerantiam stabiles, dominica præcepta seruemus; vt cum ille iræ & vindictæ dies venerit, non cum impijs & peccatoribus puniamur, sed cum iustis & Deum timentibus honoremur.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de bono Patientiæ.

1. ad audientiam) *Similes phrases sunt, apud Cicer. de Senect. Audientiam sibi facie senis oratio, & Liuium 5. dec. lib 3. Audientiam facere præconem iussit.*

2. sermo & ratio salutaris efficaciter discitur] *Ms. Afflig. March. Blandin. & Dun.* ratio spiritaliter & efficaciter. *Rationem vero pro proposito accipit.*

3. Hanc se sectari Philosophi quoque confitentur] *Ad verbum fere hæc ex Tertull. qui dicit omnes Philosophos conuenire in affectatione patientiæ. Apud quem recte de Cynici Diogenis patientia interpretatur Rhenanus verba illa: non affectio humana canina æquanimitatis stupore formata.*

4. vocandis formandisque gentibus] *Camb. cod. ad marg.* firmandis, *sed prius malo.*

secundum elementa mundi] *Camb. cod. adijcit:* huius, *verum neque Græca neque Latina Pauli exemplaria id habent.*

5. Reprehendam sapientes in astutia eorum) *Similiter Ambros. in Commentar. & probat eam lectionem Erasmus. Reprehendit enim, & qui carpit & qui fugientem e cursu comprehendit. Quod postremum significat vox Græca:* ὁ δρασσόμενος. Interpres *autem latinus videtur legisse cum Iob* ὁ καταλαμβάνων *dum vertit:* comprehendam, *quomodo etiam hic Cambr. & ver. excus. illud autem legunt cum vulg. Rembol. Manut. Morel & Cambr. ad marg. & accedunt cæteri 4. Ms legentes:* Reprehende. *Item quod infra Test. lib. 3. c. 69. legunt exc. & Ms.* Reprehendes, *ac Morel.* Reprehendam.

6. quia stultæ sunt] *Grau.* vanæ sunt, *sed prius habent cæteri omnes.*

7. Nam si patiens ille est) *Ms.* sapiens, *verum non placet, paulopost vero adiecimus:* veram, *ex 4. Ms., & vet. exc.*

8. qui non loquitur magna] *Sed viuimus) Alludit ad Phrasin Tertull.* qui cœca viuunt; *quem hic præsertim de verbo fere ad verbum imitatur.*

9. Est enim nobis cum Deo) *Locum hunc citat D. Aug. li. 4. contra 2. Epistolas Pelag. c. 9.*

10. Videmus inseparabili æqualitate] *Ms. 4.* æquitate, *sed Cambron. prius habet cum exc. & magis accedit ad phrasin Cypriani. Idem ad margin* insuperabili.

11. grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum) *Pro* grandescere *quidam Mor. cod. non male:* candescere, *iuxta illud Christi: Iam regiones albæ sunt ad messem. Atqui:* mitescere, *eleganter dixit fructus vinearum, eo quod vnæ acerbæ maturitate mitescant, atque adeo & placet magis vulgata hæc lectio & Camb. cod. quam quod habent vet excus. Rembol. & Grau. ad marg.* matuescere, *præsertim cum cæteri Ms. legant:* nitescere.

12. Nolo mortem morientis) *Quatuor Ms. nostri & vnus Morel.* peccatoris, *sed prius in Hebræis Græcis & Latinis Ezechielis exemplaribus legitur.*

13. Et iterum: Reuertimini ad me dicit dominus) *Neque in Ms. reperiuntur hæc verba, & superflua videntur, quare & recte omissa sunt à Manutio; sed itidem expungenda est marginalis citatio Malach. 3.*

14. Et iterum Propheta) *Adiecimus* propheta, *ex 4. Ms. & vno Morel. cod.*

15. Quod item beatus Apostolus) *Ex iisdem vocem:* item, *non habent autem:* beatus. *Etsi autem neque Ms. hic neque Apostolus habeat illam congeminationem:* An nunquid (*pro quo male Grauius:* An inquit) *quia tamen Testim. lib. 3. cap. 35. illam legunt Ms. & excusi omnes noluimus immutare.*

16. & sustinentiæ & longanimitatis] *Sic primus Man. pro eo quod prius excusi & Ms. 4.* sustentationis *& vet. excu.* sustentionis, *& probatur magis, tum quod Cambr. legat (& infra etiam cum illo Afflig. lib. 3. Testim. cap. 35.)* sustinentiam & patientiam, *tum quod non memini Cyprianum priori voce vti in hac significatione.*

17. patientia & bonitas Dei) *Cambro. cod.* patientia bonitatis, *fortasse non male, eo quod neque Apostolus neque Cyprianus infra loco cit. aliud legant quam:* bonitas Dei.

18. & ad perfectum discipulos erudiret) *Bland. cod.* profectum, *prius male, eo quod præcepta perfectionis sint quæ proponit.*

19. Immortalitate interim posita) *Non desunt plerique (inquit Manut. & Erasmus partim antea) huiusmodi loquendi tropi apud priscos doctores, qui ad pium & catholicum sensum debent intelligi, quemadmodum & Apostolus dixit: Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens, nec propterea immortalis esse desiit, & impassibilis, & verus Dei filius.*

20. qui ludam potuit) *Siue:* potuit, *legas cum 4. Ms. & exc. siue:* maluit, *cum Cambron. cod. siue:* voluit, *cum Gratio, perinde est. Rursus autem omnia hæc Christi patientiæ exempla ex Tertull. mutuatus est.*

21. cæci oculos paulo ante formasset) *Eorum sententiam confirmat hic Cyprianus, qui nouos oculos cæco nato formatos fuisse à Christo volunt. Sunt autem pulcherrimæ Antitheses.*

22. innocentia ipsa, & ipsa iustitia) *Significantior est hæc Ms. 4. lectio, quam cæterorum:* ipse & ipse.

23. Et post ista omnia) *Exijsse adiecimus:* omnia, *pro eo aiit q est:* si conuersi ad eum venerint, *legunt Cambr. & 2. Morel. cod. fuerint.*

24. benignus & patiens] *Etiam hic recens addidimus*: & patiens, *ex Cambr. cod. quemadmodum paulopost vocem*: Dei, *vbi legitur*: Paulum quoque Apostolum ecclesia Dei non haberet.

25 domini dignatione] *Bland. & March. cod. Mss. legunt* miseratione, *sed prius Cyprianicum est, & habent idipsum in marg. Vide supra Epistolam LV.*

26. sic Abel &c. passionem iusti hominis initians] *Mss. non habent*: hominis

27. aduersus fratrem parricidam] *Excusi vulg.* fratricidam. *Afflig. & Bland. cod.* homicidam. *Tertull. vtrumque. verum primam illam Manutij & Grauij lectionem confirmant Mss. Cambr. Dun. & March. & quod libro de zelo & liuore sic loquatur Cyprianus*: *Hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus. Et certe lege Pompeia de Parricidijs cauetur, vt parricidij teneatur non solum qui patrem & matrem interfecerit, sed & qui fratrem, sororem, patruelem, matruelem, filium, filiam, nepotem, nurum, aliosue propinquos occiderit.*

28. Ioseph venundatus à fratribus & relegatus] *Ms.* 4. exsilio relegatus, *sed non est opus, quum relegare sit in exsilium mittere nec satis Latine illud dicatur.*

29. Dei sententia cogitetur] *Locum hunc citat libro citat. cap.* 8. *D. Augustin. ad assertionem peccati Originalis. Vbi ita restituendus est*: *Item in epistola de Patientia*; *Dei sententia cogitetur.*

30. de qua sola præceperam tibi ne manducares] *Mss. quatuor nostri & aliquot Morelij*: ne tangeres, *sed prius habet etiam diuus August. & 70. legunt*: μὴ φαγεῖν.

31. Vnde vnusquisque nostrum] *Ex Cambr. cod. adiicimus*: nostrum, *cum Grauio.*

32. exercitati hostis colluctationibus] *Vnus Mor. cod.* conflictationibus. *Rursum autem hæc ex Tertull.*

33. sed fidite] *Siue hoc legas, siue*: confidite, *cum* 4. *Mss. perinde est. Alij quidam*: credite & fidite, *sed prior lectio est Euangelistæ.*

34. Deo præstante capiamus] *Cambronen.* repræsentante.

35. qui ad coronam laude iam proxima nititur) *Sic Cambr. cod. & Manutius Mss. alii* 4. qui ad coronam & laudem quam proxime nititur, *Morel.* & laudem ad quam proxime, *Vulgati denique excusi*: & laudem iam proximam. *Prima placet maxime.*

36. Adulterium, fraus, homicidium mortale crimen est) *Mortale pro eo, quod mortem infert, apud veteres aut raro, aut non reperitur, præterquam hoc loco apud Cyprianum & supra sub finem epistolæ ad Assuritanos, apud Tertull. lib. de pudicitia, & apud Auctorem comment. in Apotal. D. Augustin. ascripti initio* 3. *cap. vbi etiam mortalis criminis seu delicti meminerunt. Alij veteres aut crimina duntaxat appellant, aut peccata grauia, principalia, seu capitalia. Et D. Augustin. peccata appellat simpliciter ea, quæ grauiora sunt, delicta, quæ leuiora lib.* 3. *Quæst. Leuitici q.* 20. *vbi interpretatur (vt hoc obiter dicam) delictum quasi derelictum. D. Greg. eodem modo distinguit inter peccatum & crimen Mor. li.* 12. *c.* 9. *Eadem tamen significatione intelligo illud Virg.* 12. *Aenei. Vulnus mortale, nam ridicula est interpretatio Seruii, mortale, id est, ab homine mortali illatum.*

37. contagione fraudis) *Ms.* contagio, *frequentissima est autem hæc varietas.*

38. nec post gestatam Eucharistiam, manus, &c.) *Quum manu non gustetur Eucharistia, sed olim gestari consueta sit; prorsus illud ex Cambr. cod. sustituendum duxi, pro eo quod erat*: gustatam. *Vide lib. de Lapsis.*

39. Charitas magnanima est) *Tertull.* magnanimis est, *quare patet hanc phrasin Cypriani ab illo desumptam, de qua vide supra alicubi.*

40. sed & omnia peccata dimittas) *Recens adiicio vocem*: & *ex Cambr.*

Poterisne ista perficere) *Quum sic legant vet. excus. Remboldus, & Morelius, cum quatuor Ms. magis placet, quam quod alii habent*: perferre. *Rursum autem hæc ex Tertull.*

41. de discordia, de simultate) *Cambr. in marg.* simulatione, *Verum non arridet.*

42. auferatur à vobis) *Cambron. hæc cod. & Grauii lectio placet, tum quod præcedat*: omnis, *tum quod Græce etiam singulari numero legatur*: ἀφεθήτω, *alii legunt*: auferantur.

43. infirmitate corporea) *D. August. hunc locum citans lib. & cap. supra citatis, legit*: corporis, *duo vet. Morel.* corporali, *eligat quod velit lector.*

44. Nec aliud magis inter iniustos) *Recens adiecimus vocem*: inter, *ex quatuor Ms. nostris & vno Morelii*

45. accedit vulnerum vastitas) *Quidam Morel. codic.* varietas.

46. edax vetmium pœna consumit) *Mirum est quod hic de Iob Tertull. quem rursus imitatur*: *Dissecabatur (inquit) malus, quum Iob immundam vlceris sui redundantiam magna aquanimitate restringeret, quum erumpentes bestiolas inde, in eosdem spscus & pastus foraminosæ carnis ludendo reuocaret.*

47. quod fecit in mundi origine) *voce*: mundi *hactenus desideratam adijcimus ex* 4. *Ms.*

48. inquantum patienter cæcitatem pertulit) *Denuo legimus*: inquantum, *quod sic legant Ms. & excusi omnes excepto Manutio, & est phrasis Cyprianica.*

49. caput bubulum & terrestre figmentum) *Lectionem hanc exc. cod. confirmat Tertull. sic legens initio libri aduersus Iudæos, & magis accedit ad Græcam vocem* μοσχὸς *quam vitulum. transtulerunt veteres omnes. Quare non placet vt legatur*: bubalitium, *quomodo tamen castigati sunt Dunen. & Marchinen. cod. quum antea legerent*: bubulum; *aut*: bubalium, *cum Afflig. aut*: bubalum, *cum Cambricens. cod.*

50. Patientia est quæ nos Deo commendat] *Laudes has Patientiæ iterum ad verbum fere ex Tertulliano.*

51. tumoris violentiam comprimis] *Vnus Mor. cod.* furoris. *Sed tumorem pro superbia Cyprianus cum Tertulliano frequenter accipit.*

52. in coniunctis & maritatis] *Vet. duo Morel. cod.* in coniugatis, *non male.*

53. Sed quoniam plurimos) *Ex* 4. *Ms. substituimus*: Sed, *pro eo quod erat*: Et.

54. nec in illum extremi iudicij diem &c.] *Omnia hæc vsque ad verba illa*: vt in istis, &c. *recens adiecimus ex quatuor Mss. pro eo quod prius non aliud legebatur, quam*: nec illud in extrema parte reticendum est.

55. Iudæorum siue gentilium & hæreticorum quoque persecutionibus) *Videntur hinc passi Carthaginienses, non hæreticorum modo Nouatianorum & gentilium, sed & Iudæorum persecutiones, atq; adeo hinc ori libri Tertull. & Cypriani aduersus Iudæos.*

56. querula & inuidiosa festinatione) *Ex Cambr. cod. addimus*: & inuidiosa.

57. in diem resurrectionis meæ) *Camb. cod.* tribulationis, *sed prius habent* 70. *& Hebræi.*

58. vt & qui perseuerant nocere, noceant) *Malui legere vtranque particulam*: vt &, *cum exc. quam aut cum Ms.* vt *aut cum Manut. & duntaxat, eo magis, quod hæc lectio neque cum Græco, neque cum Latino textu congruat. Latine est enim*: *Qui nocet, adhuc noceat*; *Græce*: ὁ ἀδικῶν ἀδικείτω ἔτι.

59. iustus autem adhuc iustiora faciat, & sanctus sanctiora) *Etiam hoc discordat à Latino & Græco textu, atque hinc reposita est lectio vulg. ab Erasmo*: iustior fiat & sanctus sanctior. *Verum illam habent Mss. quinque, vet. exc. & Remboldus, tum hic tum infra lib. Test.* 3. *Et variant etiam in priori tum Græci tum Latini codices.*

60. & clamauerunt voce magna) *Cambronens. codic.* exclamauerunt.

61. Quousque domine sanctus & verus] *Vnus Morel. cod.* sancte & vere, *sed prius Græce est & Latine apud Apostolum.*

62. & omnes iniqui stipula) *Interserit Cambron.* vt, & *Grauius*: sicut; *at neutrum est apud* 70. *neque aut supra ad Demetr. aut infra lib. Testimoniorum* 2. *c.* 28.

63. censuræ suæ maiestate venerandus) *Præter Erasmum, qui legit vbique*: verendus, *prius illud legunt exc. & Mss. omnes.*

64. faciem autem suam non auertit) *Mss. quidem nostri* auertet, *sed prius magis accedit ad Isai. c.* 50. *quod citat.*

65. Quod est super omne nomen) *Quum sic Latine legatur apud Apostolum & Græce sit articulus*: τὸ, *idipsum significans, recte sic Ms. pro eo quod ceteri*: vt sit super.

66. & quanta patientia eius) *Adiecimus*: eius, *cum Grauio, ex Ms.*

DE ZELO ET LIVORE.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

PAucis libri huius argumentum reddit in hæc verba D. Pontius *in vita Cypriani*: *Quis (inquit) liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Principio igitur, postquam eò grauius crimen esse zelum seu liuorem, quòd occultius est malum, & originem eius diabolo ascribendam docuit*: *propositis etiam obiter inuidiæ exemplis è veteri Testamento*: *radicem malorum omnium inuidiam esse, per singula vitiorum genera deducit. Atque adeo recte & à Christo & ab Apostolis non vno in loco, inter dictum fraternum odium. Postremo vbi Dei exemplo ad dilectionem inimicorum eos adhortatus est, præmiorum coronis propositis, ab hoc malo deterret. Atqui non præcedentem modo, sed & hunc librum scriptum occasione simultatis, quæ erat inter Cyprianum eum Episcopis Africæ & Stephanum Romanum Pontificem, satis indicat D. August. cap. infra citato, de Baptismo parui. lib.* 4. *Citat etiam hunc librum Beda presbyter in epistolam* 1. *Petri, & D. Hieron. in Epistolam ad Galatas cap.* 5. *vbi inter Zelum & liuorem seu inuidiam ita distinguit*: *Æmulatio Græco sermone ζῆλος significat antius & notius appellatur. Inuidiam vero non putemus idem esse quod zelum. Quia zelus & in bonam partem accipi potest, cum quis nititur quæ meliora sunt æmulari. Scripsit & B. Cyprianus librum de zelo & liuore valde optimum &c.*

ZElare quod bonum videas, & inuidere melioribus, leue apud quosdam & modicum crimen videtur, fratres dilectissimi, dumque existimatur leue esse & modicum, non timetur, dum non timetur, contemnitur, dum contemnitur, non facile vitatur, & fit cœca & occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur vt ca-

vt caueri à prouidentibus possit, improuidas mentes latenter affligit. Porro autem Dominus prudentes esse nos iussit, & cauta sollicitudine vigilare præcepit; ne aduersarius vigilans semper, & semper insidians, [2] vbi in pectus obrepserit, de scintillis conflet incendia, de paruis maxima exaggeret; & dum remissis & incautis leniore aura & flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei, & salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum; vt inimico sæuienti, & iacula sua in omnes corporis partes, quibus percuti & vulnerari possumus, dirigenti, sollicita, & plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus Apostolus in epistola sua præmonet & docet, dicens: *Sobrii estote & vigilate, quia aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens* [3] *circuit, aliquem deuorare quærens.* Circuit ille nos singulos, & tanquam hostis, clausos obsidens, muros explorat, & tentat [4] an sit pars aliqua * membrorum minus stabilis, & minus fida, cuius additu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices, [5] & faciles voluptates, vt visu destruat castitatem. Aures [6] per canoram musicam tentat, [7] vt soni dulcioris aditu soluat & molliat Christianum vigorem. Linguam conuicio prouocat, manum iniurijs lacessentibus ad petulantiam cædis instigat: vt fraudatorem faciat, lucra opponit iniusta: vt animam pecunia capiat, ingerit pernicioſa compendia: honores terrenos promittit, vt cœlestes adimat: ostendat falsa, vt vera subripiat: & cum latenter non potest fallere, exerte atque aperte minatur: terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei seruos inquietus semper & semper infestus: in pace subdolus, in persequutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias, vel apertas minas stare debet instructus animus & armatus, tam paratus semper ad repugnandum, quam est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela eius, quæ latenter obrepunt; magisque occulta & clandestina iaculatio, quo minus perspicitur, hoc & grauius & crebrius in vulnera nostra grassatur: ad hæc quoque intelligenda & depellenda vigilemus. Ex quibus est zeli & liuoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inueniet nihil magis Christiano cauendum, nihil cautius prouidendum, quam ne quis inuidia & liuore capiatur; ne quis fallentis inimici cæcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia conuertitur, gladio suo nescius ipse perimatur: quod vt colligere plenius & manifestius perspicere possimus, ad caput eius atque originem recurramus. Videamus vnde zelus, & quando, & quo modo cœperit, facilius enim à nobis malum tam pernicioſum vitabitur, si eiusdem mali & origo & magnitudo noscatur. [8] Hinc diabolus inter initia statim mundi & periit primus, & perdidit. [9] Ille dudum angelica maiestate subnixus, ille Deo acceptus & charus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum maliuolo liuore prorupit; non prius alterum deiiciens instinctu zeli, quam ipse zelo ante deiectus; captiuus antequam capiens; perditus, antequam perdens; dum stimulante liuore homini gratiam datæ immortalitatis [10] eripit, qui ipse quoque id, quod prius fuerat, amisit. [11] Quale malum est fratres dilectissimi, quo angelus cecidit, quo circumueniri & subuerti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit? Exinde inuidia grassatur in terris, dum liuore periturus, magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat, imitatur. sicut scriptum est: *Inuidia autem diaboli mors introiit in orbem terrarum.* Imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. Hinc denique noua fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus, dum bonum malus inuidia & liuore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris, æmulationis furor; vt nec charitas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Iniuste oppressus est, qui iustitiam primus ostenderat: odia perpessus est, qui odisse non nouerat occisus est impie, qui moriens non repugnabat. Et quod Esau fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis, facibus liuoris exarsit. & quod Ioseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit; postquam id quod sibi in visionibus [12] * prosperum fuerat ostensum, simpliciter vt fratribus frater exposuit, in inuidiam maliuolus animus erupit. Saul quoque Rex vt Dauid odisset, vt persecutionibns sæpe repetitis innocentem, misericordem, miti lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quam zeli stimulus prouocauit? quia Goliad interfecto & ope ac dignatione diuina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes Dauid prædicationis suffragio prosilijt; Saul simultatis atq; insectationis furias de liuore concepit. [13] Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis semel populi attendamns interitum. Iudæi nonne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere quam credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excæcante decepti sunt, nec ad diuina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nunc considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna prouidentibus conferat sanitatem. Non est autem, quod aliquis existimet, malum istud vna specie contineri, aut breuibus terminis, & angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex & fœcunda pernicies. [14] Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Auaritiam zelus inflammat; dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat; dum cernit quis alium [15] in honoribus auctiorem, zelo excæcante sensus nostros, atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, iudicij dies non prouidetur. [16] Inflat superbia, exacerbat sæuitia, perfidia præuaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ita feruescit; nec se iam potest cohibere, vel regere, qui factus est potestatis alienæ. Hinc dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc charitas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, vnitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur, dum obtrectatur sacerdotibus, dum Episcopis inuidetur, [17] dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de cœlo superbus, de æmulatione peruersus; animositate & liuore, non hominis, sed honoris inimicus. Qualis vero est animæ tinea, quę cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo; zelare in altero vel virtutem eius, vel felicitatē id est odisse in eo vel merita propria, vel beneficia diuina; in malum proprium bona aliena conuertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam; velut quosdam pectori suo admouere carnificens, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta maliuolentiæ vngulis pulsent? Non cibus talibus lętus, non potus potest esse iucundus; suspiratur semper & ingemiscitur & doletur: dumque ab inuidis nunquam liuor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur. Mala cętera habent terminum; & quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus, perpetrato stupro, in latrone conquiescit scelus, homicidio admisso; & prædoni rapacitatē statuit, prędā possessa; & falsario modū ponit, impleta fallacia: zelus terminum non habet, permanens iugiter malum & sine fine peccatū, quantoque ille cui inuidetur successu meliore profecerit, tanto inuidus in maius incendium liuoris ignibus inardescit. [18] Hinc vultus minax, toruus

ape-

1. Pet. 5.

* *membrorum*

Sap. 2.

Gen. 4.

Gen. 27.

Ibid. 37.

* *per spiritum.*

1. Reg. 18.

Ibid. 17.

aſpectus, pallor in facie, in labijs tremor, ſtridor in dentibus, verba rabida, effrenata conuicia, manus ad cædis violentiã prompta, etiam ſi à gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata: & iccirco Spiritus ſanctus dicit in Pſalmis: *Noli zelare bene ambulantem in via ſua.* Et iterum: *Obſeruabit peccator iuſtum,* [19] *& ſtridebit ad eum dentibus ſuis. Deus autem irridebit eum, quoniam prouident quia veniet dies eius.* Hos beatus Apoſtolus Paulus deſignat & denotat dicens: *Venenum aſpidum ſub labijs eorum & os eorum maledictione & amaritudine plenum eſt. Veloces ad effundendum ſanguinem pedes eorum:* [20] *contritio & calamitas in vijs eorum, qui viam pacis non agnouerunt, nec eſt timor Dei ante oculos eorum.* Multo malum leuius, & periculum minus eſt, cum membra gladio vulnerantur. Facilis cura eſt, vbi plaga perſpicua eſt; & cito ad ſanitatem medela ſubueniente perducitur vulnus, quod videtur. zeli vulnera abſtruſa ſunt & occulta, nec remedium curæ medentis admittunt, quæ ſe intrà conſcientiæ latebras cæco dolore clauſerunt. Quicunque es inuidus & malignus; videris, quam ſis eis quos odiſti inſidioſus, pernicioſus, infeſtus: nullius magis quam tuæ ſalutis inimicus es. Quiſquis ille eſt quem zelo perſequeris, ſubterfugere & vitare te poterit: tu te non potes fugere: vbicunque fueris, aduerſarius tuus tecum eſt, hoſtis ſemper in pectore tuo eſt, pernicies intus incluſa eſt, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captiuus es, nec ſolatia tibi vlla ſubueniũt. Perſeuerans malum eſt, hominem perſequi ad Dei gratiam pertinentem: calamitas ſine remedio eſt, odiſſe felicem. Et iccirco, fratres dilectiſſimi, huic periculo conſulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret; cum eum diſcipuli interrogarent quis inter illos maior eſſet: [21] *Qui fuerit,* inquit, *minimus nominibus vobis, hic erit magnus.* Amputauit omnem æmulationem reſponſo ſuo, omnem cauſam & materiam mordacis inuidiæ eruit & abſcidit. Diſcipulo Chriſti zelare non licet, non licet inuidere. Exaltationis apud nos non poteſt eſſe contentio, de humilitate ad ſumma creſcimus, didicimus vnde placeamus. Denique & Apoſtolus Paulus inſtruens & monens, vt qui illuminati Chriſti lumine tenebras nocturnæ conuerſationis euaſimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, ſcribit & dicit: *Nox tranſijt, dies autem approp nquauit; abiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus: non in comeſſationibus & ebrietatibus; non in concupiſcentijs & impudicitijs; non in certaminibus & zelo.* Si receſſerunt de pectore tuo tenebræ; ſi nox inde diſcuſſa eſt; ſi caligo deterſa eſt; ſi illuminauit ſenſus tuos ſplendor diei; ſi homo lucis eſſe cœpiſti: quæ ſunt Chriſti gere; quia lux & dies Chriſtus eſt. Quid in zeli tenebras ruis? quid te nubilo liuoris inuoluis? quid inuidiæ cæcitate omne pacis & charitatis lumen exſtinguis? quid ad diabolum, cui renunciaueras, redis? quid Cain ſimilis exiſtis Homicidij namque facinore conſtringi eum quiſquis zelauerit, & odio habuerit fratrem ſuum, declarat Ioannes Apoſtolus in Epiſtola ſua, dicens: *Qui fratrem ſuum odit, homicida eſt: & ſcitis quia omnis homicida non habet in ſe vitam manentem.* Et iterum: *Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt vſque adhuc, & in tenebris ambulat, & non ſcit quo eat: quoniam tenebræ excæcauerunt oculos eius. Qui odit* inquit *fratrem ſuum, in tenebris ambulat, & non ſcit quo eat:* it enim neſcius in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam; recedens ſcilicet à Chriſti lumine monentis & dicentis: *Ego ſum lumen mundi: qui me, cum ſequitur fuerit, non ambulabit in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.* Sequitur autem Chriſtum, qui præceptis eius inſiſtit, qui per magiſterij eius viam graditur, qui veſtigia eius atque itinera ſectatur, quiid quod Chriſtus & fecit & docuit, imitatur: ſecundum quod Petrus quoque hortatur & monet dicens: *Chriſtus paſſus eſt pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt ſequamini veſtigia eius.* Meminiſſe debemus quo vocabulo plebem ſuam Chriſtus appellet, quo titulo gregem ſuum nuncupet: oues nominat, vt innocentia Chriſtiana ouibus æquetur agnos vocat, vt agnorum naturam ſimplicem, ſimplicitas mentis imitetur. Quid ſub veſtitu ouium lupus latitat? quid gregem Chriſti, qui ſe Chriſtianum mentitur, infamat? Chriſti nomen induere, & non per Chriſti viam pergere; quid aliud, quam præuaricatio eſt diuini nominis, quam deſertio itineris ſalutaris? quando ipſe doceat & dicat, eum ad vitam venire, qui mandata ſeruauerit & eum eſſe ſapientem, qui verba eius audierit & fecerit: doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari, qui fecerit & ſic docuerit; tunc prædicanti profuturum, quod bene atque vtiliter prædicatum fuerit, ſi id quod ore promitur, factis ſequentibus impleatur. Quid vero inſinuauit crebrius diſcipulis ſuis Dominus, quid inter ſalutaria monita & præcepta cœleſtia cuſtodiendum magis ſeruandumque mandauit; quam, vt eadem dilectione qua diſcipulos ipſe dilexit, nos quoque inuicem diligamus? Quomodo autẽ vel pacem Domini, vel charitatem tenet, qui intercedente zelo, nec pacificus poteſt eſſe, nec charus? Ideo & Apoſtolus Paulus, cum pacis & charitatis merita depromeret, cumque aſſeuerare firmiter & doceret, nec ſibi, nec eleemoſynas, [22] nec paſſionem quoque ipſam confeſſionis & martyrij profuturam, niſi charitatis fœdera integra atque inuiolata ſeruaſſet, adiecit & dixit: *Charitas magnanima eſt, charitas benigna eſt, charitas non zelat.* Docens ſcilicet & oſtendens, eum poſſe charitatem tenere, quiſquis magnanimus fuerit & benignus, & zeli ac liuoris alienus. Item alio loco cum moneret, vt homo iam ſancto ſpiritu plenus, & natiuitate cœleſti Dei filius factus, non niſi ſpiritalia & diuina ſectetur, ponit & dicit: *Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quaſi ſpiritalibus, ſed quaſi carnalibus, quaſi infantibus in Chriſto.* [23] *Lac vobis potum dedi non eſcam: nondum enim poteratis, ſed nequenunc poteſtis: adhuc enim eſtis carnales: vbi enim in vobis zelus & contentio* [24] *& diſſenſiones ſunt, nonne carnales eſtis, & ſecundum hominem ambulatis?* [25] Obtenenda ſunt fratres dilectiſſimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infeſta labes ſpiritali vigore calcanda: ne dum iterum ad veteris hominis conuerſationem reuoluimur, lethalibus laqueis implicemur, Apoſtolo hoc idem prouidenter & ſalubriter præmonente: *Itaque* inquit *fratres non ſecundum carnem viuamus: ſi enim ſecundum carnem vixerit is,* [26] *incipietis mori, ſi autem ſpiritu peracta carnis mortificaueritis viuetis, quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filij Dei ſunt.* Si filij Dei ſumus, ſi templa eius eſſe iam cœpimus, ſi accepto ſpiritu ſancto, ſancte & ſpiritaliter viuimus, ſi de terris oculos ad cœlum ſuſtulimus, ſi ad ſuperna & diuina, plenum Deo & Chriſto pectus erexim us non niſi quæ ſunt Deo & Chriſto digna, faciamus: ſicut & Apoſtolus excitat & hortatur: [27] *Si conſurrexiſtis,* inquit *cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite, vbi Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens: quæ ſurſum ſunt ſapite,* [28] *non quæ ſuper terram. Mortui enim eſtis, & vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo? cum autem Chriſtus apparuerit vita veſtra, tunc & vos apparebitis cum ipſo in gloria.* Quia ergo in baptiſmo ſecundum hominis antiqui peccata carnalia & mortui & ſepulti ſumus, q regeneratione cœleſti chriſto conſurreximus, quæ ſunt Chriſti, & cogitemus pariter, & geramus: ſicut idem Apoſtolus docet rurſus & monet, dicens: *Primus homo de terra limo, ſecundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo & qualis cœleſtis, tales & cœleſtes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo eſt, portemus & imaginem eius qui de cœlo eſt.* Imaginem autem cœleſtem portare non poſſumus, niſi in eo quod eſſe nunc cœpimus, Chriſti ſimilitudinem præbeamus: hoc eſt enim mutaſſe quod fueras, & cœpiſſe eſſe quod non eras, vt in te diuina natiuitas luceat, vt ad patrem Deum deifica diſciplina reſpondeat, vt honore & laude viuendi Deus in homine clareſcat, ipſo exhortante & monente, & eis qui ſe clarificant, vicem mutuam pollicente. *Honorificabo,* inquit, *qui clarificant me, clarificabo:* [29] *& qui ſpernit me ſpernetur.* Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus, & filijs Dei ſimilitudinem Dei patris inſinuans, in Euangelio ſuo dicit: *Audiſtis quia dictum eſt: Diligeſ pro*

Pſalm.36. *Rom.3.* *Luc.9.* *Rom.13.* *1.Ioan.3.* *Ibid.2.* *Ioan.8.* *1.Pet.2.*

Ioan.10.11. Matth.7. *Matth.18.* *Ibid.5.* *Ioan.13.35* *1.Cor.13* *Ibid.3.* *Rom.8.* *Coloſſ.3* *1.Cor.15* *1.Reg.2* *Leu.19.*

Matth. 5. ges proximum tibi & odio habebis inimicum tibi : Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si hominibus lætum est & glorioſum, filios habere conſimiles; & tunc magis generaſſe delectat, [30] ſi ad patrem lineamentis paribus ſoboles ſubſiciua reſpondeat: quanto maior in Deo patre lætitia est, cum quis ſic ſpiritaliter naſcitur, vt in actibus eius & laudibus diuina generoſitas prædicetur? Quæ iuſtitiæ palma est, quæ
Esai. corona? esse te talem, de quo Deus non dicat: *Filios genui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me*; [31] ſed collaudet te potius Chriſtus, & inuitet ad præmium dicens: *Ve-*
Matth. 25. *nite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectiſſimi, eiuſmodi exercitationibus contra omnia diaboli iacula firmandus. [32] Sit ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio, [33] in ſenſibus dominica cogitatio. Oratio iugis omnino non ceſſet. Salutaris operatio perſeueret. Spiritalibus ſemper actibus occupemur, vt quotieſcunque inimicus acceſſerit, quoties adire tentauerit & clauſum aduerſum ſe pectus inueniat, & armatum. Non enim Chriſtiani hominis corona vna est, quæ tempore perſecutionis accipitur. Habet & pax coronas ſuas, quibus de varia & multiplici congreſſione victores, proſtrato & ſubacto aduerſario, coronamur. Libidinem ſubegiſſe, continentiæ palma est. Contra iram, contra iniuriam repugnaſſe, corona patientiæ est. De auaritia triumphus est, pecuniam ſpernere. Laus est fidei, fiducia futurorum, mundi aduerſa tolerare. Et qui ſuperbus in proſperis non est, gloriam de humilitate conſequitur. Et qui ad pauperum fouendorum miſericordiam pronus est, retributionem theſauri cœleſtis adipiſcitur. Et qui zelare non nouit, quique vnanimis & mitis fratres ſuos diligit, dilectionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum ſtadio quotidie currimus, ad has iuſtitiæ palmas & coronas ſine intermiſſione temporis peruenimus. Ad quas vt peruenire tu etiam poſſis, qui fueras zelo & liuore poſſeſſus; omnem illam malitiam, qua prius tenebaris, abijce, ad viam vitæ æternæ veſtigijs ſalutaribus reformare. Euelle de pectore tuo ſpinas & tribulos, vt te dominicum ſemen fertili fruge locupleteť, vt diuina & ſpiri-
Ezech. 35. talis ſeges in copiam fecundæ meſſis exuberet. Venena fellis euome, diſcordiarum virus exclude: purgetur mens, quam ſerpentinus liuor infecerat; amaritudo omnis quæ intus inſederat, Chriſti dulcedine leniatur. [34] Si de ſacramento crucis & cibum ſumis & potum; lignum, quod apud Mara profecit in imagi-
Num. 33. ne ad ſaporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem; nec ad medelam proſperandæ valitudinis laborabis: vnde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos, quos ante oderas, dilige illos quibus iniuſtis obtrectationibus inuidebas. [35] bonos imitare, ſi ſectari potes: ſi autem eos ſectari non potes, collætare certe & congratulare melioribus: fac te illis adunata dilectione participem, fac te conſortio charitatis [36] & fraternitatis vinculo cohæredem. Dimittentur tibi debita, quando ipſe dimiſeris: accipientur ſacrificia tua, cum pacificus ad Deum veneris. Senſus
Prou. 16. atque actus tui diuinitus dirigentur, quando ea quæ diuina & iuſta ſunt, cogitaueris, ſicut ſcriptum est: *Cor viri cogitet iuſta*, [37] *vt à Deo dirigantur greſſus eius.* Habes autem multa quæ cogites. Paradiſum cogita, quo Cain
Gen. 4. non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cœleſtē regnum, ad quod non niſi concordes atque vnanimes dominus admittit. Cogita quod filij Dei hi ſoli poſſint vocari, qui ſint pacifici; qui natiuitate cœleſti & lege diuina ad ſimilitudinē Dei patris & Chriſti reſpondeāt adunati. Cogita ſub oculis nos Dei ſtare, ſpectante ac iudicante ipſo, conuerſationis ac vitæ noſtræ curricula decurrere, peruenire nos tunc demum poſſe, vt eum videre contingat; ſi ipſum nunc videntē delectemus actibus noſtris, ſi nos [38] dignos gratia eius & indulgētia pre-
beamus, ſi placituri ſemper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de zelo & liuore.

1. Zelare quod bonum videas] *Camb. cod.* zelari, *recte vtrumque legitur; prius autem habet D. Auguſti. hunc locum citans lib. 4. de bapt. contra Donat. cap. 8. & infra ipſe Camb. cod.*

2. vbi in pectus obrepſerit] *Maxime omnium placet hac lectio Cambron. & veteris. Ms. vnius Morel. cum Gratio ac partim Manutio; legebant exc. Eraſm.* quando in pectus obrepat, *vet. excu. cum Rembol.* quando in pectus obrepit; *Afflig. vero Marchin. Dun. & Blandin. Ms. codic.* quandoque in pectus obrepens.

3. circuit, aliquē deuorare quęrens] *Ad verbum, expreſſit & pleraque exemplaria leguntˑ* ἐντῶ̃ρτινὰ καταπίειν. *Atque adeo magis placet hac lectio Ms. Marchin. Dun. Blandin. & vnius Morel. cod. quam illa Cambr. & excuſ.* aliquid deuorare quærens circuit; *præſertim cum ad priorem magis accedat lectio Afflig. cod. veterum omnium ſcriptorum, & Interpretis vulgati cum quibuſdam Gracis Exempl.* quærens quem deuoret. *Quanquam enim ſic cum excu. legat Auctor Homil. 35. inter 50. D. Auguſt. tract. tamen 10. in Ioan. poſtremam hanc habet.*

4. an ſit pars aliqua membrorum] *Ita Beda hunc locum citans in comment. epiſtolæ 1. Petri & Cambronen. cod. cum exc. Afflig. autem Marchi. & Blandin.* murorum, *Dun. vtrumque.*

5. & faciles voluptates] *Tres ijdem*: voluntates, *ſed caſtigatus eſt Dun. cod. & prius ſubſtitutum, legit id etiam Cambron.*

6. per canoram muſicam] *Ms. quinque & Beda* canora muſica, *quod ſi legatur, intellige inſtrumenta.*

7. vt ſoni dulcioris auditu ſoluat & molliat Chriſtianum vigorem] *Irrepſerat vitio cod. Rembol. corrupta lectio*: vt ſonus dulciori; *prius enim habent Ms. 5. & vet. exc. præterquam quod legant*: Chriſtiani *cum excuſ. vulg. Beda vero cum Manut. & vno cod. Morel.* Chriſtianum, *ſed legit paulo aliter*: vt vi ſoni dulcioris auditum ſoluat.

8. Hinc diabolus] *Etiam hoc citat loco citato Diuus Auguſtinus.*

9. ille dudum angelica maieſtate ſubnixus] *Vocem*: dudum, *recens adijcimus ex 4. Ms.*

10. eripit, qui ipſe quoque id quod prius fuerat amiſit] *Ita locum hunc reſtitui adiecta voce*: qui, *ex Ms. 4. ijſdem. Nam ſi legatur cum excu.* eripuit, ipſe quoque &c. *videbitur non ante lapſum hominem gratiam ſuam amiſiſſe diabolus.*

11. Quale malum] *Iterum hoc ibidem allegat Diuus Auguſtinus.*

12. proſperum fuerat oſtenſum] *Ms. 4.* per ſpiritum fuerat oſtenſum; *verum prius placet, eo quod præcedit*: in viſionibus, *ne ſit ſuperflua repetitio velut eiuſdem rei.*

13. Et ne longum faciam ſingulos recenſendo] *Cambron. cod. & Grau* ſingula, *non recte, loquitur enim de hominibus. Rurſum autem hic variant cod. inter*: ſimul & ſemel.

14. Radix est malorum omnium] *4. Ms. addunt.* blandientium, *ſed non facit ad inſtitutum.*

15. in honoribus auctiorem] *Sic Cambr. cod. & Manut. pro eo quod cæteri*: altiorem

16. Inflat ſuperbia, exacerbat ſæuitia] *Hunc etiam locum ſic reſtitui ex 4. Ms. pro eo quod erat*: Inflatur & exacerbatur, *nam præterquam quod ſequitur*: impatientia concutit, *ijſdem prorſus verbis vtitur Cyprianus ſupra libro de Mortalitate.*

17. dum quis aut queritur ſe non potius ordinatum] *Hoc peculiariter ad Nouatianum refertur. Eſt autem haud diſſimilis locus Epiſtola LV.*

18. Hinc vultus minax] *Elegans liuoris & zeli deſcriptio, qualem habet & in Epigrammate Virgiliano, cuius initium: Liuor Tabifici malum veneni &c.*

19. & ſtridebit ad eum dentibus ſuis] *Hæc lectio Ms. 4. cum exc. vulg. magis placet, quam Cambron. cod. & Manut.* ſtridet ad eum dentes ſuos.

20. contritio & calamitas] *Siue hoc modo legas cum exc. vulg. ſiue cum Ms. quinque*: contritio & infelicitas, *perinde eſt. Non placet autem vox*: contribulatio, *quam habet Manut. eo quod noua ſit, Graco & Iſai. 59. & Roma. 3. legitur* σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία.

21. Qui fuerit minimus in omnibus vobis, hic erit magnus) *Ad verbum fere expreſſit quod Grace eſtˑ* ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν, ὑπάρχων τοσοῦτός ἐστι μέγας. *Atque adeo rurſus adieci verbum*: erit, *omiſſum à Manut.*

22. nec paſſionem quoque ipſam confeſſionis & martyrij] *Cambronenſis codex*: confeſſoris & martyris, *non male. Iterum autem diſtinctio hic eſt inter hæc duo.*

23. Lac vobis potum dedi non cibum) *Cambr. & alii veteres.* Lacte vos potaui non cibo, *vtrunque recte legitur, ſed hoc ad verbum eſt ex Græco.*

24. & diſſenſiones ſunt) *Cambr.* diſſenſio eſt; *ſed illud placet, nam Grace legitur*: ἡ διχοστασία.

25. Obterenda ſunt fratres dilectiſſimi, vitia & peccata carnalia) *Ad hunc locum reſpicit Diuus Hieronym. in 5. capit. ad Galat. dum dicit Cyprianum hoc libro inuidiam enumerare inter vitia carnalia. Lethalei etiam laqueos hic dicit, quod libro præcedenti crimina mortalia.*

26. incipietis mori] *Sic excusi & Ms. omnes, præter Cambr. qui legit:* moriemini, *Græce est:* μέλλητε ἀποθνήσκειν, *quod sonat ad verbum:* debetis mori.

27. Si consurrexistis cum Christo] *Cambr. cod. & Man.* consurrexistis, *sed non placet; quia paulo post sequitur:* consurreximus. *Et infra prius legitur Test. lib. 3. cap. 11.*

28. non quæ super terram) *Cambron. codex & Costerius infra dicto loco Cypriani:* non quæ terrena sunt, *cæteri quatuor Ms.* non quæ in terra sunt; *verum vulgatam lectionem confirmat quod Græce legitur:* ἐπὶ τῆς γῆς.

29. Et qui spernit me, spernetur] *Prorsus sic legendum alicubi supra diximus, quum sic legatur & Hebraice & Græce.*

30. si ad patrem liniamentis paribus soboles subsiciua] *Sic rectius Cambron. cod. cum Manutio, quam Morelius:* subsseciua, *aut exc. vulg.* subcidua, *aut vet. excus. & cæteri Ms. quatuor:* succidiua, *seu:* succedi ua, *aut unus Morelij:* successa. *Subsiciuum (teste Nonio Marcello) significat secundum, sequens, succedens, succidaneum. Hinc Lucil. lib. 28. Præterea hæc subsiciua si quando voles opera, ita enim legendum ibi censeo pro eo quod est* operam.

31. sed collaudet te potius Christus] *Adjicimus recens:* sed, *ex Cambron. cod.*

32. Si ante oculos diuina lectio in manibus bona operatio] *Ita ex 4. Ms. locum hunc mutilum suppleuimus. Antea enim legebatur duntaxat:* Sit ante oculos diuina lectio, *aut:* Sit in manibus diuina lectio.

33. in sensibus dominica cogitatio] *Veius excu.* diuina, *sed prius placet, ne sit eiusdem vocis repetitio.*

34. Si de sacramento] *Ms. 4. non habent:* Si. *Deinde legunt:* vinum quod habuit & myrrha proficit. *Sed genuina est vulgata lectio; alludit enim ad lignum, quo immisso, fons Mara antea amarus, in dulcedinem versus est.*

35. Bonos imitare si sectari potes) *Lectionem hanc Cambronen. cod. confirmat, quod vulgo legitur duntaxat:* si potes, *quare omittenda prorsus interiecta negatio apud Manut. Ex eodem Camb. legimus:* si autem eos sectari non potes. *Alij 4. Ms. non aliud legunt quam:* Bonos imitare, collætare & congratulare, *quod postremum etiam legit Camb. cod. pro eo quod exc.* gratulare.

36. & fraternitatis vinculo cohæredem) *Duo Morel. cod.* cohærentem, *non male.*

37. vt à Deo dirigantur gressus eius) *Placet præ cæteris hæc Cambr. cod. lectio, eo quod sic legant 70. Antea exc. habebant:* & à Deo dirigentur, *&c. cæteri vero Ms. duntaxat:* vt à Deo dirigatur.

38. dignos gratia eius & indulgentia) *Nisi alibi Cypriano familiarior esset hæc phrasis, censuissem genuinam esse quam habent Ms. omnes, vet. exc. & Remboldus:* dignos gratiæ eius & indulgentiæ.

AD FORTVNATVM DE EXhortatione Martyrij.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Argumentum huius libri paucis ita describit D. Pontius in vita auctoris: Quis martyras tantos exhortatione diuini sermonis animaret? quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Latius argumentum ex capitum titulis colligere est. Atqui ex verbis Pontii certum est, genuinum esse hunc Cypriani factum, vtpote quibus etiam titulum indicat. Facit huc etiam quod Tertull. librum ad Martyres imitetur. Rursum quod D. Hieron. sub finem Apologiæ contra Iouinianum ita scribat: De impari numero disputarunt Clemens, Hyppolitus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, nostrorumq; Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hilarius. Atqui infra cap. 11. late de septenario numero qui impar est, disputat Auctor. Neque vero placet doctiss. cuiusdam viri coniectura ex verbis sequentibus D. Hier. quod liber hic Hylarii sit, non Cypriani. Dicit quidem ille: Quorum Hylarius de septenario, id est, impari numero differens, quæ & quanta dixerit; ad Fortunatum liber illius testimonio est. Sed quid obstet, quo minus & Hylarius librum ad quendam Fortunatum scripserit? Certe stylus totius libri prorsus alienus est à stylo Hylarii, & tam refert Cyprianum, quam cuiusquam alterius libri. Deinde scripturæ prorsus eodem modo hoc libro citantur, quo alibi; vt omittam quod iam omnis idololatria sublata fuerit, et ate Hylarii, vt nihil opus fuerit tot capitibus ipsam impugnare. Ms. etiam nostri Cambr. Anglicus, Colonienſis & Affligin. itque quibus vsi sunt Manut. & Morelius, Cypriano ascribunt hunc librum. Imo etiam Trithemius ac iam olim Antoninus. Quin potius censeo eo loco Hieronymi legi debere non: Hylarius, *sed:* Cyprianus, *præsertim quū quosdam vet. cod. sic legere adnotarit præ memoriæ Dominus Martinus Lypsius. Cæterum siue legas:* DE EXHORTATIONE MARTYRVM, *siue:* MARTYRII, *parum refert; illud habet solus Manutius, hoc vere nobiscum Ms. & excusi cæteri, præter Affligi. qui nihil aliud legit, quam* AD FORTVNATVM. *Primus edidit hunc librum Rembold.*

PRÆFATIO.

Desiderasti [1] Fortunate charissime, vt quoniam persecutionum & pressurarum pondus incumbit, & in fine atque in consummatione mundi, antichristi tempus infestum appropinquare nunc cœpit, ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de diuinis scripturis hortamenta componerem, quibus milites Christi ad cœleste & spiritale certamen animarem. Obtemperandum fuit desiderio tuo tam necessario, vt quantum sufficit mediocritas nostra auxilio diuinæ inspirationis instructa, quasi arma ac munimenta quædam pugnaturis fratribus de præceptis dominicis promerentur. Parum est enim quod Dei plebem, classico nostræ vocis erigimus; nisi credentium fidem, & dicatam Deo deuotamque virtutem diuina lectione firmemus. Quid autem potius aut maius curæ nostræ ac sollicitudini congruit; [2] quam vt commissum nobis diuinitus populum, & exercitum in castris cælestibus constitutum, aduersus diaboli tela & iacula, exhortationibus assiduis præparemus? Neque enim idoneus potest esse miles ad bellum, qui non exercitatus prius in campo fuerit. Aut qui agonisticam coronam quærit adipisci, [3] in stadio coronabitur, nisi vsum, & peritiam virium ante meditetur. Aduersarius vetus est, & hostis antiquus, cum quo prælium gerimus. [4] Sex milia annorum iam pœne complentur, ex quo hominem diabolus impugnat. Omnia genera tentandi & artes atque insidias deijciendi vsu ipso vetustatis edidicit. Si imparatum inuenerit militem Christi, situdem, si non sollicitum ac toto corde vigilantem, circumuenit nescium, fallit incautum, decipit imperitum. Si vero quis dominica præcepta custodiēs, & fortiter [5] Christi vestigijs adhærens, contra eum steterit, vincatur necesse est: quia Christus quem confitemur, inuictus est. Ac ne in longum sermonem meum extenderem, frater charissime, & audientem vel legentem stili latioris copia fatigarem, compendium feci; vt propositis titulis, quos quis & nosse debeat & tenere; capitula dominica subnecterem, & id quod proposueram diuinæ lectionis auctoritate solidarem; vt non tam [6] tractatum meum videar tibi misisse, quam materiā tractantibus præbuisse; quæ res in vsum singulis proficit [7] vtilitate maiore. Nam si confectam & paratam iam vestem darem; vestis esset mea, qua alius vteretur; & forsitan non [8] pro habitudine staturæ & corporis res alteri facta, minus congruens haberetur. Nūc vero de agno, per quem redempti ac viuificati sumus, lanam ipsam & purpuram misi, quam cum acceperis, tunicam tibi pro voluntate conficies, & plus vt in domestica tua atq; in propria veste lætaberis: & cæteris quoq; vt conficere & ipsi pro arbitrio suo possint, quod misimus exhibebis; vt vetere illa nuditate contecta, perferant omnes indumenta Christi, cœlestis gratiæ sanctificatione vestiti. Nec non & illud consilium, frater charissime, vtile & salubre prospexi, in exhortatione tam necessaria quæ martyras faciat, amputādas esse verborum nostrorum moras & tarditates, atque ambages sermonis humani subtrahendas, ponēda sola illa quæ Deus loquitur, quibus seruos suos ad martyrium Christus hortatur. Præcepta ipsa diuina velut arma pugnantibus suggerenda sunt. [9] Illa sint militaris tubę hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigantur, inde instruantur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem passionis tolerantiam roborentur. Nos tantum qui domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoq; singulos præparemus, insinuantes & docentes hoc esse baptisma in gratia maius, in potestate sublimius, in honore pretiosius: baptisma, in quo angeli baptizant, [10] baptisma in quo Deus & Christus eius exultant, baptisma, post quod nemo iā peccat, baptisma, quod fidei nostræ

incre-

incrementa consummat, baptisma, quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissa; in sanguinis, corona virtutum. Amplectenda res est & optanda, & omnibus postulationum nostrarum precibus expetenda, vt qui serui Dei sumus, simus & amici.

CAPITVLA LIBRI SEQVENTIS.

1 In exhortandis itaque ad præparandis fratribus nostris, virtutis ac fidei firmitate ad præconium dominicæ confessionis, atque ad prælium persecutionis & passionis armandis, primo in loco dicendum est, idola Deos non esse: quæ homo sibi faciat. Neque enim quæ fiunt, factore suo & fabricatore maiora sunt: aut protegere & seruare quenquam possunt, quæ ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine seruentur. Sed nec elementa colenda esse, quæ homini secundum dispositionem & præceptum Dei seruiunt.

2 Destructis idolis, & elementorum ratione monstrata, ostendendum dominum solum colendum esse.

3 Tunc addendum quæ comminatio Dei sit aduersus eos, qui idolis sacrificant.

4 Præterea docendum non facile ignoscere Deum idololatris.

5 Et quod sic idololatriæ indigneturDeus, vt præceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint.

6 Subiungendum post hæc, quod redempti ac viuificati Christi sanguine, nihil Christo præponere debeamus: quia nec ille quidquam nobis præposuerit; & ille propter nos mala bonis prætulerit; paupertatem diuitiis, seruitutem dominationi, mortem immortalitati. Nos contra in passionibus nostris paupertati sæculari, paradisi diuitias & delicias præferamus; dominatum & regnum æternum, temporariæ seruituti, immortalitatem morti, Deum & Christum, diabolo & antichristo.

7 Insinuandum quoque, ne erepti de faucibus diaboli & de laqueis sæculi liberati, si in angustijs & pressuris esse cœperint, regredi denuo ad sæculum velint, & perdant quod euaserint.

8 Insistendum potius esse & perseuerandum in fide & virtute, & cœlestis ac spiritalis gratiæ consummatione, vt ad palmam & coronam possit perueniri.

9 Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri, vt probemur.

10 Nec timendas esse iniurias, & pœnas persecutionum; quia maior est dominus ad protegendum, quam diabolus ad impugnandum.

11 [11] Ac ne expauescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones, quas patimur in isto mundo, probandum ante prædictum esse, quod nos mundus odio haberus esset, & quod persecutiones aduersum nos excitaret, vt ex hoc ipso quod hæc fiant, manifesta sit fides diuinæ pollicitationis, in mercedibus & præmiis postmodum secuturis. Nec nouum quid accidat Christianis, quando ab initio mundi boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis.

12 In nouissima parte ponendum est, quæ spes & quæ merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones. 12 Et quod plus acceptura simus in passionis remuneratione, quam quod hic sustinemus in ipsa passione.

CAPVT PRIMVM.

Psalm. 113. & 134.

QVod idola dij non sint, & quod nec elementa vice deorum colenda sint, [13] ostenditur in Psalmo 113. *Idola gentium argentum & aurum;* [14] *opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident. Aures habent & non audiunt, neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea* Item in Sapientia Salomonis: *Omnia idola nationum æstimauerunt Deos, quibus neque oculorum vsus est, ad videndum, nec nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est, finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere; cum sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse ijs quos colit, quoniam* [15] *ipse quidem vixit, illi autem nunquam.* Item in Exodo: *Non facies tibi idolum, nec cuius-quam similitudinem.* Item apud Salomonem de elementis: *Neque opera attendentes, agnouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aerem, aut gyrum stellarum aut nimiam aquam, aut solem, aut lunam* [16] *rectores orbis terrarum Deos putauerunt. Quorum si propter speciem hoc æstimauerunt, sciant quanto ijs dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt,* [17] *intelligant ab ipsis quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis.*

Sap. 13

Exod. 20

Sap. 13

CAPVT II.

[18] Quod Deus solus colendus sit, scriptum est in Deuteronomio: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.* Item in Exodo: [19] *Non erunt tibi dij alij absque me.* Item illic: [20] *Videte, videte quia ego sum, & non est Deus præter me. Ego interimam & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis.* Item in Apocalypsi: *Et vidi alium angelum volantem in medio cœlo, habentem euangelium æternum, vt annunciaret super terram* [21] *& super omnes nationes, & tribus & linguas, & populos, dicentem voce magna.* [22] *Metuite potius Deum, & date illi claritatem, quoniam venit hora iudicij eius; & adorate eum qui fecit cœlum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.* Sic & Dominus in Euangelio commemorationem facit primi & secundi præcepti dicens: *Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus vnus est: Et diliges Dominum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua; hoc primum, & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ.* Et iterum: *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, quem misisti, Iesum Christum.*

Deut. 6
Exod. 20
Deut. 37
Apoc. 14
Matth. 22
Ioan. 17

CAPVT III.

Quæ comminatio Dei sit aduersus eos qui idolis sacrificant, [23] legitur in Exodo: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi domino soli* Item in Deuteronomio: *Sacrificauerunt dæmonijs, & non Deo.* Item apud Esaiam: *Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum. & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* Et iterum: *illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia. Super hæc ergo non indignabor, dicit Dominus?* Item apud Hieremiam: *Nolite ambulare post Deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos* Item in Apocalypsi: *Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipis notam in fronte sua, aut in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum Angelorum, & sub oculis agni; & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet. Nec habebunt requiem die ac nocte quicunque adorant bestiam & imaginem eius.*

Exod. 22
Deut. 32
Esa. 2
Esa. 57
Hierem. 25
Apoc. 14

CAPVT IV.

Non facile ignoscere Deum idololatris. Moyses in Exodo pro populo rogat nec impetrat. *Precor, ait, Domine deliquit populus hic delictum grande: fecerunt sibi deos aureos:* [24] *& nunc si dimittis illis delictam dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo.* Item cum Hieremias pro populo deprecaretur, Dominus ad eũ loquitur dicens: *& tu noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro ipsis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ* Ezechiel quoque hanc eandem denunciat indignationem Dei, eis, qui in Deum delinquunt: *Et fuit, inquit, verbum Domini ad me dicens: Fili hominis, terra quæcunque peccauerit mihi, vt delinquat delictum, extendam manum meam super eam & obteram stabilimentum panis*

Exod. 32
Hierem. 7
Ezech. 14

& immittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noe, Daniel, & Iob, non
1.Re. 2 *liberabunt filios neque filias, ipsi soli salui erunt.* [25] Item in Regnorum primo. *Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum: Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?*

CAPVT V.

Quod sicidololatriæ indignetur Deus, vt præceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis
Deut.13 suaserint; In Deuteronomio: *Quod si rogauerit te frater tuus, aut filius tuus, aut filia tua, aut vxor tua, quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui æqualis est animæ tuæ, latenter dicens:* [26] *Eamus & seruiamus diis aliis, diis gentium, non consenties ei, & non exaudies eum, & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis eum, annunciansque annunciabis de illo. Manus tua erit super eum, in primis interficere eum, & manus omnis populi postremo; & lapidabunt eum & morietur: quoniam quæsiuit auertere te a Domino Deo tuo.* Et iterum loquitur Dominus & dicit, nec ciuitati parcendum, etiam si vniuersa consenserit ad idololatriam: *Aut si audieris in vna ex ciuitatibus, quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic, dicentes: Eamus & seruiamus diis aliis, quos non nosti; interficiens necabis omnes qui sunt in ciuitate cade gladij, & incendes ciuitatem igni, & erit sine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiam nunc, vt auertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Et dabit tibi misericordiam & miserebitur tui, & multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, & obseruaueris præcepta eius.* Cuius præcepti & vigoris memor
1.Mach.2 Mathathias interfecit eum, qui ad aram sacrificaturus accesserat. [27] Quod si ante aduentum Christi circa Deum colendum & idola spernenda, hæc præcepta seruata sunt: quanto magis post aduentum Christi seruanda sunt; quando ille veniens non verbis tantum nos hortatus sit, sed & factis, post omnes iniurias & contumelias passus quoque & crucifixus; vt nos pati & mori exemplo suo doceret; vt nulla sit homini excusatio pro se non patienti, cum passus sit ille pro nobis, & cum ille passus sit pro alienis peccatis, multo magis pro peccatis suis pati vnumquemque debere? Et ideo in Euangelio comminatur & dicit: *Quicunque*
Matth.10 *confessus fuerit me coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo qui in cœlis est: Qui autem negauerit me coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis est.*
2.Tim.2 Item Apostolus Paulus: *Si enim commorimur, inquit, & conuiuemus: si toleramus, & conregnabimus:* [28] *si* * *negabimus, & ipse negabit nos.* Item Ioannes: *Qui negat filium;*
* negauerimus.
1.Ioan.2 *neque patrem habet: qui confitetur filium, & filium & patrem*
Matth.10 *habet.* Vnde nos ad contemptum mortis hortatur Dominus & corroborat dicens: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest animam & corpus occidere in gehennam.*
Ioan.12 Et iterum: *Qui amat animam suam perdet eam: & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam.*

CAPVT VI.

Quod redempti & viuificati Christi sanguine nihil Christo præponere debeamus: In Euangelio Dominus loquitur & dicit: [29] *Qui diligit patrem aut matrem*
Matth.10 *super me, non est me dignus. Et qui diligit filium, aut filiam super me, non est me dignus. Et qui non accipit crucem suam*
Deut.33 *& sequitur me, non est me dignus.* Sic & in Deuteronomio scriptum est: *Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, custodierunt præcepta tua, & testamentum*
Rom. 8 *tuum seruauerunt.* Item Apostolus Paulus: *Quis nos inquit sep arabit a charitate Christi? pressura, an angustia, an persecutio,*
Psalm. 43 [30] *an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut scriptum est: Quia propter te occidimur tota die, æstimati sumus vt oues victimæ, sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit*
1.Cor.6 *nos.* Et iterum: *Non estis vestri, empti enim estis pretio magno,*
1.Cor.5 *glorificate, & portate Deum in corpore vestro.* Et iterum: *Pro omnibus mortuus est, vt & qui viuunt iam non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit.*

CAPVT VII.

Ereptos de faucibus diaboli, & de laqueis sæculi liberatos, non debere denuo ad sæculum reuerti, ne perdant quod euaserint. In Exodo Iudaicus populus ad vmbram nostri & imaginem præfiguratus, cum Deo tutore & vindice euasisset Pharaonis atque Ægypti, id est, diaboli, & sæculi durissimam seruitutem; circa Deum perfidus & ingratus, aduersus Moysen mussitat, respiciens solitudinis ac laboris incommoda, & non intelligens libertatis ac salutis beneficia diuina, & reuerti quærit ad Ægypti, hoc est, ad sæculi seruitutem, vnde fuerat exutus; cum magis fidere deberet in Deum & credere: quoniam qui à diabolo & sæculo liberat populum suum, protegit liberatum:
Exod.14 *Quid hoc nobis* inquiunt, *fecisti in ejiciendo nos de Ægypto?* [31] *Melius est nobis seruire Ægyptiis quam mori in solitudine hac.* Et dixit Moyses ad populum: *Fidite, & state, & cernite salutem quæ a Domino est, quam vobis faciet hodie, Dominus ipse pugnabit pro vobis, & vos tacebitis.* Quod nos admonens in Euangelio suo dominus, & docens ne ad diabolum rursus
Luc.9.&17 & ad sæculum, quibus renunciauimus, & vnde euasimus, reuertamur, dicit: *Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei.* Et iterum:
Luc.14 *Et qui in agro est, non conuertatur retro. Memores estote vxoris Loth.* Ac ne quis aliqua vel cupiditate rerum, vel suorum dulcedine, retardetur, quo minus Christum sequatur, addit & dicit. *Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus esse discipulus.*

CAPVT VIII.

Insistendum esse & perseuerandum in fide & virtute, & cœlestis ac spiritalis gratiæ consummatione, vt ad palmam & coronam possit peruenire: In Paralipomenon: [32] *Dominus vobiscum est quamdiu & vos estis cum*
2.Paral.15 *ipso. Si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos.* Item apud Ezechielem: *Iustitia iusti non liberabit eum, in quacunque die*
Ezec.33 *exerrauerit.* Item in Euangelio Dominus loquitur & dicit: *Qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit.* Et iterum:
Matth.10 Ioan.8 *Si permanseritis in verbo meo,* [33] *vere discipuli mei estis & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos:* Præmonens quoque nos paratos semper esse debere, & expeditos
Luc.12 in procinctu firmiter stare, addit & dicit: *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes: & vos similes hominibus expectantibus dominum suum,* [34] *quando reuertatur a nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes.* Item beatus Apostolus
1.Cor.9 Paulus, vt fides nostra proficiat & crescat, & ad summa perueniat, hortatur dicens: *Nescis quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt,* [35] *vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis, omnis enim qui agonizat, in omnibus continens est. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam.* Et iterum: [36] *Nemo militans Deo, obligat*
2.Tim.2 *se molestiis sæcularibus, vt possit placere ei cui se probauit. Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitime pugnauerit.* Et iterum: *Oro autem vos fratres per misericordiam Dei, vt constituatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, placentem Deo;* [37]
Rom.12 *nec configuremini sæculo huic, sed transformamini in renouatione spiritus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona, & placens & perfecta.* Et iterum: *Sumus filii Dei: si autem filii, & hæredes*
Rom.8 *Dei, cohæredes autem Christi. Si quidem compatiamur, vt & commagnificemur.* Et in Apocalypsi eadem loquitur diuinæ prædicationis hortatio, dicens: *Tene quod habes, ne*
Apoc.3 *alius accipiat coronam tuam.* Quod exemplum perseuerandi & permanendi designatur in Exodo, vbi Moyses ad superandum Amalech, qui figuram portabat diaboli, in signo & sacramento crucis adleuabat supinas manus.
Nec vincere aduersarium potuit, nisi postquam stabilis
Exod.17 in signo adleuatis iugiter manibus perseuerauit. Et factum est, inquit, *cum leuabat Moyses manus, prævalebat Israel, vbi autem submiserat manus, inualescebat Amalech. Et acceptio lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum. Et Aaron & Vr sustentabat manus eius hinc & inde; & factæ sunt manus Moysi stabiles vsq; in occasum solis. Et fugauit Iesus Amalech, & omnem populū eius. Et dixit Dominus ad Moysen:* [38] *Scribe hoc, vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu: quoniam* [39] *deletione delebo memoriā Amalech de sub cœlo.*

CAPVT

CAPVT IX.

Deut.13 Ad hoc pressuras & persecutiones fieri vt probemur, in Deuteronomio: *Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra, & ex tota virtute vestra.* Et iterum apud Salomonem: *Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis.* Paulus quoque paria testatur ac loquitur dicens. *Gloriamur in spe claritatis Dei. Non solum autem,* Eccles.27 Rom.5. *sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem, spes autem non confundit, qui dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.* Et Petrus in Epistola sua ponit & dicit: [40] *Charissimi, nolite mirari* 1.Pet.4 *ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tanquam nouum aliquid vobis contingat. Sed quotienscunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete: vt & in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit: quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur.*

CAP. X.

Timendas non esse iniurias & pœnas persecutionum, quia maior est Dominus ad protegendum, quam diabolus ad impugnandum. Ioannes in epistola sua probat dicens: *Maior est qui in vobis est, quam qui in isto* Ioan.4 *mundo.* Item in psalmo 117. *Non metuam quid mihi faciat* Psalm.117. & 19. *homo, Dominus mihi auxiliator est.* Et iterum: [41] *Isti in curribus & isti in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimus. Ipsi obligati sunt & ceciderunt: nos autem surreximus & erecti sumus.* Et adhuc fortius docens & ostendens Spiritus sanctus castra diaboli non timenda, & si bellum nobis hostis indixerit, in ipso magis bello spem nostram consistere, & congressione illa iustos ad diuinæ sedis & salutis æternæ præmium peruenire, in Psalmo 26. ponit & dicit: *Si directa fuerint in me castra, non* Psalm.26 *timebit cor meum: si exurrexerit super me bellum, in illud ego sperabo:* [42] *Vnam petii à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in* Exod.1 *domo domini per omnes dies vitæ meæ.* Item in Exodo declarat scriptura diuina, pressuris multiplicari nos potius & augeri, dicens: *Quantoque eos deprimebant, tanto plures hebebant, & inualescebant magis.* Et in Apocalypsi protectio Apoc.2 diuina promittitur passionibus nostris: *Nihil, inquit, eorum timeas, quæ passurus es.* Nec alius securitatem nobis & protectionem pollicetur, quam qui & per Esaiam Esa.43 Prophetam loquitur dicens: *Noli timere, quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu. Et si transieris per aquam, tecum sum, & fluminate non inundabunt. Et si transieris per ignem, flamma te non comburet: quoniam ego Dominus Deus tuus sanctus Israël, qui te saluum facio.* Qui & in Euangelio promittit auxilium diuinum, Dei seruis in persecutionibus non defuturum, dicens: *Cum autem vos tradiderint,* Matth.10 Marc.13 *nolite cogitare quo modo aut quid loquamini: dabitur enim vobis* Luc.12 *in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Et iterum: *Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare: ego enim dabo vobis os & sapientiam,* [43] *cui non poterunt resistere aduersarij vestri.* Sicut in Exodo, ad Moysen cunctantem & ad populum Exod.4 ire trepidantem, Deus loquitur dicens: *Quis dedit os homini?* [44] *& quis fecit mutum? & quis surdum? & quis videntem & cæcum? nonne ego Dominus Deus? & nunc perge, & ego aperiam os tuum, & instruam te quid loquaris.* Nec difficile est Deo aperire os hominis deuoti sibi, & confessori suo inspirare constantiam & fiduciam loquendi, qui in Numeris aduersus Balaam Prophetam etiam asinam Num.22 fecerit loqui. Quare in persecutionibus nemo cogitet quod periculum diabolus importet, sed immo consideret quod auxilium Deus præstet: nec mentem labefactet humana infestatio, sed corroboret fidem diuina protectio: quando vnusquisque secundum dominica promissa, & fidei suæ merita, tantum accipiat de Dei ope, quantum se credat accipere; nec sit quod omnipotens præstare non possit, nisi si accipientis fides caduca defecerit.

CAP. XI.

Ante prædictum esse, quod nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones aduersum nos excitaret, & quod nihil nouum Christianis accidat, quando ab initio mundi boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis; Dominus in Euangelio præmonet & prænunciat, dicens: *Si mundus vos odit,* Ioan.15 *scitote quoniam me primo odit. Si de mundo essetis, mundus quod suum esset amaret: sed quia de mundo non estis, & ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est seruus maior domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur.* Et iterum: *Veniet hora vt omnis qui vos* Ioan.16 *occiderit, putet se officium Deo facere: sed hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis vt cum venerit hora, eorum memores sitis, quia ego dixi vobis.* Et iterum: *Amen amen dico vobis quoniam vos plorabitis & plangetis, seculum autem gaudebit: vos tristes eritis, sed* [45] *tristitia vestra in lætitiam veniet.* Et itetum: *Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis, in seculo autem* [46] *pressuram habebitis: sed fidite quoniam ego vici seculum.* Et cum à discipulis suis interrogaretur de signo aduentus sui & consummationis mundi, respondit & dixit: [47] *Cauete ne quis vos fallat,* Matth.24 *multi enim venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Incipietis autem audire bella & auditus bellorum: videte, nolite tumultuari: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.* [48] *Exsurget enim gens super gentem, & regnum* Marc.13 Luc.21 *super regnum; & erunt fames & terræmotus & pestilentiæ per singula loca. omnia autem ista* [49] *initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficient vos, & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent & odient inuicem, Et multi pseudoprophetæ exsurgent & seducent multos: & eo quod facinus abundet, refrigescet charitas multorum. Qui autem toleraterit vsque in finem, hic saluus erit. Et prædicabitur Euangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Cum ergo videritis abominationem vastationis, quæ dicta est per Danielem Prophetam, stantem in loco sancto (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes, & qui in* Dan.9 *tecto est, non descendat tollere quidquam de domo, & qui in agro est, non conuertatur retro auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hieme, neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque nunc, sed neque fiet: & nisi breuiati essent dies illi, non esset salua omnis caro, propter electos autem breuiabuntur illi dies. Tunc si quis dixerit vobis: ecce hic est Christus, aut ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ & dabunt signa magna, & prodigia, ad errorem faciendum, si fieri potest, etiam electis. Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis: Ecce in solitudine est, nolite exire; ecce in cubiculis, nolite credere,* [50] *Sicut enim coruscatio exit ab oriente, & apparet vsque ad occidentem, ita erit & aduentus filii hominis.* [51] *Vbi fuerit corpus, illuc colligentur aquilæ. Continuo autem post pressuram dierum illorum* [52] *sol tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum mouebuntur. Et tunc apparebit signum filij hominis in cælo,* [53] *& lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute magna & claritate. Et mittit angelos suos cum tuba magna. Et colligent electos eius à quatuor ventis, à summis cælorum vsque ad summitates eorum.* Nec noua aut repentina hæc sunt quæ nunc accidunt Christianis, cum boni semper & iusti, & Deo, innocentiæ lege ac veræ religionis timore deuoti, per pressuras & iniurias, & graues ac multiformes, [54] infestationum pœnas, angusti itineris difficultate gradiantur. Sic in origine statim mundi Abel iustus à fratre primus occiditur: & Iacob fugatur & Ioseph venundatur: & Dauid misericordem Saul rex persequitur, & Heliam maiestatem Dei constanter ac fortiter asserentem, Rex Achab opprimere conatur. Zacharias sacerdos interficitur in medio templi & altaris, vt illic hostia ipse fiat, vbi DEO hostias

Gen. 4. 27. & 37. 1.Reg.14 3.Reg.19 Matth.23

stias immolabat. Tot denique martyria iustorum sæpe celebrata, tot edita in posterum fidei & virtutis exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Misahel, ætate compares, dilectione concordes, fide stabiles, virtute constantes, flammis ac pœnis vrgentibus fortiores, soli se Deo seruire, solum nosse, solum colere proclamant dicentes : *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi.* [55] *Est enim Deus, cui nos seruimus, potens nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, & statuam auream quam statuisti, non adoramus.* Dan. 3 Dan. 14 Et Daniel Deo deuotus, & sancto spiritu plenus, exclamat & dicit : *Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram.* Tobias quoque sub regali licet ac tyranica seruitute, sensu tamen ac spiritu liber; confessionem suam Deo seruat, & virtutem maiestatemque diuinam sublimiter prædicat dicens : *Ego in terra captiuitatis meæ, confiteor illi* [56] *& ostendo virtutem eius in natione peccatrice.* Tob. 13 Quid vero in Machabeis septem fratres & natalium pariter & virtutum sorte consimiles [57] septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes? sic septem fratres in martyrio cohærentes, vt primi in dispositione diuina [58] septem dies annorum septem millia continentes, vt septem spiritus & angeli septem, qui assistunt & conuersantur ante faciem Dei, & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij, in Apocalypsi septem candelabra aurea, & apud Salomonem columnæ septem, super quas ædificauit domum sapientia: ita & istic septem fratrum numerus, ecclesias septem numeri sui quantitate complexus, secundum quod in primo Regnorum libro legimus, sterilem septem peperisse. Et apud Esaiam : *Septem mulieres vnum hominem apprehendunt, cuius inuocari super se nomen exposcunt.* 2. Mach. 7 Gen. 1 Tob. 12 Exod. 25 Zach. 4 Apoc. 1 Prou. 9 1. Reg. 2 Esa. 4 Et Apostolus Paulus, qui huius legitimi numeri & certi meminit, & septem ecclesias scribit. Et in Apocalypsi dominus mandata sua diuina, & præcepta cœlestia ad septem ecclesias, & earundem angelos dirigit, qui nunc istic in fratribus numerus inuenitur, [59] vt consummatio legitima compleatur. Cum septem liberis plane copulatur & mater origo & radix; quæ ecclesias septem postmodum peperit, ipsa prima & vna [60] super Petrum domini voce fundata. Nec vacat quod in passionibus sola cum liberis mater est. Martyres enim, qui se Dei filios in passione testantur, iam non nisi Deo patre censentur; sicut in Euangelio dominus docet, dicens : *Ne vocaueritis vobis patrem super terram, vnus est enim pater vester qui in cœlis est.* Apoc. 1 Matth. 16 Matth. 23 Quæ vero ediderunt confessionum præconia, quam præclara, quam magna documenta fidei præbuerunt? Rex Antiochus infestus, immo in Antiocho antichristus expressus, ora martyrum gloriosa & spiritu confessionis inuicta contagio suillæ carnis maculare quærebat, & cum flagellis grauiter verberasset, ac nihil promouere potuisset, tartagines iussit ignari : quibus ignitis & accensis, cum qui primus locutus fuerat, & magis [61] regem, virtutis & fidei constantia prouocauerat, admoueri præcepit & frigi, producta & [62] exsecta prius lingua, quæ confessa Deum fuerat: quod martyri glorioſius contigit; lingua enim confessa nomen Dei, prior ad Deum debuit ipsa proficisci. Post in secundo excogitatis acrioribus pœnis, antequam cætera membra torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit, odio scilicet certo. Nam cum caput viri Christus sit, & caput Christi Deus; qui caput laniabat in martyre, Deum & Christum persequebatur in capite. At ille in martyrio suo fidens, & resurrectionis sibi præmium de Dei remuneratione promittens exclamauit & dicit : *Tu quidem impotens ex hac præsenti vita nos perdis; sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus, in æternam vitæ resurrectionem suscitabit.* 2. Mach. 7 2. Cor. 11 Tertius linguam postulatus cito protulit : nam pœnam linguæ exsecandæ iam didicerat à fratre contemnere; manus quoque amputandas constanter extendit, multum beatus genere isto supplicij, cui contigit extensis ad pœnam manibus, passionis dominicæ instar imitari. Nec non & quartus pari virtute tormenta contemnens, & ad retundendum regem cœlesti voce respondens exclamauit & dixit : *Potius est ab hominibus morti datos expectare spem à Deo* [63] *iterum ab eo suscitandos in vitam æternam: tibi enim resurrectio ad vitam non erit.* Quintus præter quod carnificinam regis, & duros variosque cruciatus, fidei vigore calcabat, ad præscientiam quoque & notitiam futurorum spiritu diuinitatis animatus, prophetauit regi, indignationem Dei & vltionem velociter secuturam : *Potestatem*, inquit, *inter homines habens, cum sis corruptibilis facu quod vis. Noli autem putare genus nostrum à Deo derelictum esse. Sustine & vide magnam potestatem eius, qualiter te & semen tuum torquebit.* [64] Quale illud leuamentum fuit martyri, quam manum, quam grande solatium, in cruciatibus suis non tormenta propria cogitare, sed tortoris sui supplicia prædicare? In sexto vero non virtus sola, sed & humilitas prædicanda est; nihil sibi martyrem vindicasse, nec confessionis suæ honorem superbis vocibus ventilasse, peccatis potius suis adscripsisse, quod persecutionem à rege pateretur; Deo vero dedisse quod postmodum vindicaretur. Docuit esse martyras verecundos, de vltione fidere, & nihil in passione iactare : *Noli*, inquit, *frustra errare : nos enim propter nosmetipsos hæc patimur, peccantes in Deum nostrum. Tu autem ne te existimes* [65] *impune futurum, aggressus pugnare cum Deo.* Admirabilis quoque mater, quæ nec sexus infirmitate fracta, nec multiplici orbitate commota, morientes liberos spectauit libenter, nec pœnas illas pignorum, sed glorias computauit, tam grande martyrium Deo prębens virtute oculorum suorum, quam prębuerant filij eius tormentis & passione membrorum: Cum sex punitis & occisis superesset vnus ex fratribus, cui rex diuitias, & potentatus, & multa pollicebatur, vt crudelitas eius ac feritas vel vnius subacti solatio foueretur, & peteret vt ad filium deijciendum secum deprecaretur & mater; deprecata est illa, sed vt decebat martyrum matrem, vt decebat legis & Dei memorem, vt decebat filios suos non delicate, sed fortiter diligentem. Deprecata est enim, sed vt Deum confiteretur: deprecata est, ne à fratribus suis frater in consortio laudis & gloriæ separaretur: tunc se septem filiorum computans matrem, si sibi contingeret filios septem Deo potius peperisse, non sæculo. Armans itaque eum & corroborans, & feliciore tunc partu filium generans : *Fui*, inquit, *miserere mei,* [66] *quæ te in vtero menſibus nouem portaui, & lac triennio dedi & alui, & in ætatem istam perduxi. Oro fili, aspicias* [67] *in cœlum & terram; & omnibus quæ in eis sunt aspectu, intelligas, quia ex nihilo fecit illa Deus, & hominum genus: Itaque fili ne timeas carnificem istum, sed dignus fratribus effectus excipias mortem, vt in illa misericordia cum fratribus tuis te recipiam.* Magna laus matris in exhortatione virtutis; sed maior in Dei timore & in fidei veritate, quod nihil sibi aut filio de sex martyrum honore promisit, nec fratrum precem profuturam credidit ad negantis salutem: persuasit potius participem passionis fieri, vt in iudicij die posset cum fratribus inueniri. Post hæc liberis suis commoritur & mater, neque enim aliud iam decebat, quam vt quæ martyras pepererat, & fecerat, in consortio illis gloriæ iungeretur; & quos ad Deum præmiserat, ipsa quoque sequeretur. [68] Ac ne quis vel libelli, vel alicuius rei oblata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus; [69] nec Eleazarus tacendus est, qui cum sibi à ministris regis offerretur facultas, vt accepta carne, qua liceret sibi vesci, ad circumueniendum regem simularet se illa edere, quæ de sacrificiis atque illicitis cibis ingerebantur; consentire ad hanc fallaciam noluit, dicens nec ætati suæ, nec nobilitati conuenire id fingere, quo cæteri scandalizarentur, & in errorem inducerentur, existimantes Eleazarum nonaginta annos natum ad alienigenarum morem, relicta & prodita Dei lege, transisse: neo tanti esse lucrati breuia vitæ momenta, vt offenso Deo incurreret æterna supplicia. At ille excrucia-

2. Mach. 6

tus

us diu, & in extremo iam constitutus, cum inter verbera & tormenta moreretur, ingemiscens ait: *Domine qui sanctam habes scientiam* [70] *manifestum est, quia cum possem à morte liberari, durissimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans; animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior.* Sincera prorsus fides & virtus integra ac satis pura, non regem Antiochum cogitasse, sed Deum iudicem; & scisse proficere sibi ad salutem non posse, si hominem derideret ac falleret; quando Deus qui conscientiæ nostræ iudex est, & solus timendus est, nec derideri possit omnino nec falli. Si igitur & nos dicati ac deuoti Deo viuimus, si supra iustorum antiqua & sancta vestigia iter facimus: per eadem documenta pœnarum, per eadem passionum martyria pergamus; hoc ampliorem gloriam computantes temporis nostri, quod cum vetera exempla numerentur, exuberante postmodum copia virtutis ac fidei, numerari non possunt martyres Christiani; testante Apocalypsi & dicente: *Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu & populo & lingua stantes in conspectu throni, & agni: & erant* [71] *amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum, & agno: & respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vnde venerunt? & dixi ei: Domine mi tu scis: & ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas & candidas eas fecerunt in sanguine agni: propter hoc sunt in conspectu throni Dei.* [72] *& seruunt ei die ac nocte in templo eius.* Quod si tantus ostenditur & probatur Christianorum martyrum populus; nemo difficile vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videat martyrum populum non posse numerari.

Apoc. 7.

CAPVT XII.

Quæ spes: & merces maneat iustos & martyres post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem [73] Spiritus sanctus ostendit & prædicauit, dicens: *Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis bene disponentur: quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos, dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum.* Item apud eundem vindicta nostra describitur, & persequentium nos atque infestantium pœnitentia prædicatur, *Tunc stabunt*, inquit, *iusti in magna constantia aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se,* [75] *pœnitentiam agentes, &* [76] *præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo ergo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra.* Item in psalmo 115. pretium & merces passionis ostenditur: *Pretiosa est*, inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum eius.* Item in psalmo 125. tristitia conflictationis, & lætitia retributionis exprimitur. *Qui seminant*, inquit, *in lachrymis, in gaudio metent. Ambulantes ambulabant & flebant, mittentes semina sua:* [77] *venientes autem venient in exultatione portantes gremia sua.* Et iterum in psalmo 118. *Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius, in toto corde* [78] *exquirunt eum.* Item Dominus in euangelio, vltor ipse persecutionis nostræ & remunerator passionis. *Beati*, inquit, *qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam, quia ipsorum est regnum cœlorum.* Et iterum: *Beati eritis cum odio vos habuerint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro, quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die, & exultate: ecce enim merces vestra multa est in cœlis.* Et iterum: *Qui perdiderit animam suam propter me,* [79] *hic saluabit illam.* [80] Nec solos animaduersos & interfectos diuinæ pollicitationis manent præmia, sed etiam si ipsa passio fidelibus desit, fides tamen integra atque inuicta perstiterit, & contemptis ac relictis suis omnibus, Christum se sequi Christianus ostenderit, ipse quoq; à Christo inter martyras honoratur, pollicente ipso & dicente: *Nemo est qui reliquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.* Item in Apocalypsi hocidem loquitur: *Et vidi*, inquit, *animas occisorum propter nomen Iesu & sermonem Dei*, & cum primo in loco posuisset occisos, addidit dicens: *Et quicunque imaginem bestiæ non adorauerunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua;* quos vniuersos à se in eodem loco simul visos coniungit & dicit: *& vixerunt & regnauerunt cum Christo.* Viuere omnes dicit & regnare cum Christo, non tantum qui occisi fuerint, sed & quique in fidei suæ firmitate, & Dei timore perstantes, imaginem bestiæ non adorauerint, neque ad funesta eius & sacrilega edicta consenserint. [81] Plus nos accipere in passionis mercede, quam quod hic sustinemus in ipsa passione, probat beatus Apostolus Paulus: qui dignatione diuina vsque in tertium cœlum atque in paradisum raptus, audisse se [82] inenarrabilia verba testatur; [83] qui oculata fide Iesum dominum vidisse se gloriatur, quid quid & didicit & vidit, maiori conscientiæ veritate profitetur. *Non sunt*, inquit, *condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis.* Quis ergo in omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem peruenire, vt amicus Dei fiat, vt cum Christo statim gaudeat: vt post tormenta & supplicia terrena, præmia diuina percipiat: Si militibus sæcularibus gloriosum est, vt hoste deuicto redeant in patriam triumphantes: quanto potior & maior est gloria, victo diabolo ad paradisum triumphantem redire, & vnde Adam peccator eiectus est, illuc, prostrato eo [84] qui ante deiecerat, trophæa victricia reportare? offerre Deo acceptissimum munus, incorruptam fidem, & virtutem mentis incolumem, laudem deuotionis illustrem? comitari eum, cum venire cœperit, vindictam de inimicis recepturus; lateri eius assistere, cum sederit iudicaturus? cohæredem Christi fieri? angelis adæquari? cum patriarchis, cum apostolis, cum prophetis, cœlestis regni possessione lætari? Has cogitationes quæ persecutio potest vincere, quæ possunt tormenta superare. Durat fortis & stabilis religiosis meditationibus fundata mens: & aduersus omnes diaboli terrores, & minas mundi, animus immobilis perstat; quem futurorum fides certa & solida corroborat. Clauduntur oculi in persecutionibus terræ, sed patet cœlum: minatur antichristus, sed Christus tuetur: mors infertur sed immortalitas sequitur: occiso mundus eripitur, sed restituto paradisus exhibetur: vita temporalis extinguitur, sed æterna reparatur. Quanta est dignitas & quanta securitas, exire hinc lætum, exire inter pressuras & angustias gloriosum; claudere in momento oculos, quibus homines videbantur & mundus, & aperire eosdem statim, vt Deus videatur & Christus? Tam feliciter migrandi quanta velocitas? terris repente subtraheris, vt in regnis cœlestibus reponaris. Hæc oportet mente & cogitatione complecti, hæc die ac nocte meditari. Si talem persecutio inuenerit Dei militem, vinci non poterit virtus ad prælium prompta. [85] Vel si accersitio ante præuenerit, sine præmio non erit fides, quæ erat ad martyrium præparata.

Sine damno temporis merces iudice Deo redditur: in persecutione militia; in pace, conscientia coronatur.

Sap. 3.

Ibid. 5.

Matth. 5.

Luc. 9.

Marc. 10

Apoc. 20

2. Cor. 12

1. Cor. 9

Rom. 8

ADNOTATIONES IN LIBRVM ad Fortunatum, de exhortatione martyrij.

Præfatio

1. Desiderasti Fortunate charissime] *Fortunati duo scribunt cum Cypriano epistolam supra 84. & 53 epistola scripta est ad Fortunatum & alios quosdam. Infra quoque in Synodo Carthag. sententiam dicit Fortunatus à Tuccabori. Confirmat itaque etiam hoc dictam sententiam nostram de Cypriano huius libri auctore; quod plures eo tempore fuerint eius nominis Episcopi in Africa. Atque adeo econtrario nihil obstat, quod Fortunatus vnus D. Hilario familiaris fuerit, vitamque filia eius descripserit.*

2. quam vt commissum, &c. præparemus] *Vterque Ms.* quam commissum, &c. præparare.

3. in stadio coronabitur] *Afflig. cod.* quomodo in stadio, *alij quidam teste Morel.* num in stadio? *vt sit interrogatio.*

Titulus cap.

4. Sex millia annorum iam pene complentur] *Rectius sic cum Ms. Grau. & Manut. quam alij excusi:* plene. *Tantum enim abest, vt plene ætate Cypriani completa fuerint sex annorum millia, vt etiam iuxta Eusebij D. Augustini, Orosij & Seueri Sulpitij computum, annus passionis eius qui à Christo nato fuit 259. non nisi 3457. fuerit aut circiter. Iam si Hebræorum Philonis, D. Hieronymi & Bedæ computum spectes, non plures à mundo condito anni erant elapsi quam 4207. vtpote qui annum natiuitatis Iesu faciant duntaxat 3932. Pene compleri itaque dixit sex millia annorum, eo quod 5000. iam præterijssent, saltem secundum 70 interpretes, quorum translatio tunc in vsu erat. Discrepantia autem inter 70. & Hebraicam veritatem illa est Gen. 5. & 12. c. quod vbi hæc centum annos patriarchis illis primis attribuit, illi 200. plerumq; legant. Verbi gratia, vbi Hebræi & nostri codices hodie legunt Gen. 5. Vixit autem Adam centum & 30. annos, legebant 70. Vixit autem Adam ducentos & 30. annos. Vide D. Hieron. qu. Hebraic. in Gen. & D. Aug. libro 15. de ciu. Dei à c. 10. vsque ad 15 & 20. item lib. 18. c. 10.*

5. Christi vestigiis adhærens] *Hoc ex Cambr. codex substituimus, pro eo quod alij duntaxat:* Christo adhærens.

6. tractatum meum] *Hinc rursum confirmatur mea sententia, tum tractatus tum libros potius intitulari debere, quam epistolas huius generis scripta.*

7. vtilitate maiore] *Sic recte cum Ms. Manutius; pro eo quod alij:* vtilitate multorum; *habent certe & Ms. nostri omnem hanc periodum.*

8. pro habitudine staturæ] *Affligem.* pro habitudinis staturæ.

9. illa sint militaris tubæ hortamenta] *Suspitor vitio operarum legi apud Manutium:* turbæ, *quum & Ms. Cambron. & cæteri excusi omnes prius legant. Longe aliter Afflig. cod.* Illa sint militiæ dominicæ ornamenta, illa pugnantibus clarifica, *sed non recte. Supra tamen est eandem varietatem alicubi reperire, inter hortamenta & ornamenta.*

10. baptisma in quo Deus & Christus eius exultant) *Omissa hæc à Manutio, ex Ms. nostris denuo restituimus. Agit autem de Baptismo martyrij, de quo supra latius epistola ad Iubaianum.*

11. Ac nec expaueſcat quis) *Affligiensis codex.* quisquis.

12. Et quod plus accepturi sumus) *Præmittunt hic Gravius & Manutius numerum xiij. atque adeo & in calce huius libri 13. capita constituunt. Verum recte adnotauit Morelius, refragari Ms. cod. & id quod præmittitur.* In nouissima parte.

cap. 1

13. ostenditur in psalmo cxiij.) *Adijcimus recens:* ostenditur, *ex Afflig. codex. pro quo coniecerat Costerius legendum:* habes, *alioqui certe locus erat mutilus.*

14. opera manuum hominum) *Voces,* opera, *& paulopost:* fiant, *substituimus ex vtroque Ms. cod. pro eo quod legebatur:* opus, *&:* sint, *nam illud legitur apud 70. Grace & Latine, apud Chrysostom. quoque & D. Augustin. in comment. quare & infra Test libro 3. c. 59. reposuimus:* opera.

15. quoniam ipse quidem vixit) *Morelius,* viuit, *sed prius conuenit voci Græcæ:* ἔζησεν.

16. rectores orbis terrarum) *Recens hæc adijcimus ex vtroq; Ms præmissa ab excusis omnibus. Græce enim & Latine leguntur, & infra Testim. libr. 3. c. 59.*

17. intelligant ab ipsis) *Tres Morelij codices,* attendant. *Græce est:* νοησάτωσαν, *vox vtrumque significans, loco vero iam citato prius illud legitur.*

cap. 2

18. Quod Deus solus colendus sit, scriptum est in Deuteronomio Dominum Deum tuum, &c. Item in Exodo: Non erunt) *Legitimam esse hanc Grauij & Morelij lectionem, patet ex locis scripturæ citatis. Ex Remboldi codice contigit corrupta illa transpositio, & in vulg. exc. desiderabatur:* scriptum est, *quod habent tamen Ms.*

19. Non erunt tibi dij alij absque me) *Afflig. & alij quidam:* præter me, *sed prius habes etiam supra ad Demetrianum.*

20. Videte, videte quia ego sum) *Recte Morelius eandem vocem bis repetit. nam Græce est:* ἴδετε, ἴδετε.

21. & super omnes nationes) *Placet hoc magis, quam quod habet Manutius:* per, *Græce enim est:* ἐπὶ.

cap. 3

22. Metuite potius Deum) *Afflig.* Timete, *Cambr. cum Grauio in margine:* Seruite. *Vox græca est eadem hic & in illo Deut. 6. supra citato:* Dominum Deum tuum adorabis.

23. Legitur in Exodo) *Vocem:* Legitur, *adiecimus ex quodam Morelij cod. Eclipsis est alioqui.*

24. & nunc si dimittis illis delictum, dimitte) *Omisimus cum Ms. & Morelio vocem:* grande, *quod neque in Bibliis reperiatur, neque supra libro de Lapsis.* cap. 4

25. Item in Regnorum primo) *Placet magis hæc Ms. & Morelij lectio quam vulg.* Regnum, *eo quod eodem modo legat Cypr. libro de Eleem. & Orat. & alibi plerumque, imitatus in hoc Tertullian. librum aduersum Iudæos.*

26. Eamus & seruiamus diis aliis) *Ita Manut: rectius meo iudicio quam cæteri:* alienis, *tum hic tum postea, eo quod ita etiam ter legat Tertull. in Scorpiaco, quem hiefere ad verbum imitatur. Vox Græca est:* ἑτέροις. *Superfluum est autem quod interserunt tres Mor. cod. & videamus, neque enim id habent aut Græci aut Latini cod.* cap. 5

27. Quod si ante aduentum Christi] *Quum hic aperte doceat de idololatris sumendum supplicium, satis patet non esse alienum ipsum à punitione hæreticorum.*

Verum de hoc supra latius epistola ad Antonianum.

Hoc loco sufficiat quod habet Tertullian. initio Scorpiaci: Ad officium hæreticos compelli, non illici dignum est.

Diuitia vincenda est non suadenda. Quippe cum eum locum imitari hic Cyprianum, satis colligatur ex ijsdem vtrobique scripturis.

28. Si negaueritis) *Siue sic legamus cum vulg. & Chrysost. interprete ac Ms siue* negabimus, *cum Manutio & interprete Theophylact. siue* negamus, *cum cæteris excusis: & Ambrosio in comment. perinde est.*

29 Qui diligit patrem aut matrem super me) *Etiam hic parum refert, siue hoc legas cum Ms. Man. & Morel. siue cum aliis excusis:* plus quam me. *vtrumque enim significat vox Græca:* ὑπὲρ. *Alia est ratio de lectione Afflig cod. & Grauij:* non est meus discipulus, *pro eo quod alij 2. loco:* non est me dignus. *Hoc enim & Græce & Latine vtrobiq; apud Matth. legitur.* cap. 6

30. an fames) *Er si id non habeant Ms. legendum tamen patet ex epistolis supra 8. & 26. & hinc confirmatur illud:* victimæ, *pro eo quod hic Morel. solus:* occisionis. *Quum autem longe aliter hanc scripturam citet Hilarius in Psal. 118. vel hæc scriptura conuincit, illius non esse hoc opus.*

31. Melius est nobis seruire Ægyptiis] *Ita Manutius cum vulgata editione Latina. Ms. vero & alii excusi:* melius erat, *neutri male. Rursus autem in sequentibus confirmat, quod de Renunciatione in baptismo diximus epistola 9.* cap. 7

32. Dominus vobiscum est] *Ex hac scriptura, sumpta est vsitatissima illa sacrificij Missæ clausula:* Dominus vobiscum, *quam reperire est non modo apud Latinos, sed & in Græcorum Liturgijs. Exstat ea de re liber in speculo antiquæ deuotionis.* cap. 8

33. vere discipuli mei estis] *Ita Manut. Morel. & Cambr. cod. Afflig. vero cum excu & supra alicubi auctor:* eritis.

34. quando reuertatur à nuptijs] *Cyprianus supra libro de vnitate Ecclesiæ, & hic Morelius legunt:* quando veniat, *sed Ms. cum aliis excusis legunt, & consonat voci Græcæ* ἀναλύσει. *Ex ijsdem Ms. substituimus:* beati, *pro eo quod erat:* felices, *quod alibi sic legat Cyprianus.*

35. vnus tamen accipit palmam) *Sic alibi quoque supra Cypr. quomodo & illud:* vt occupetis. *Quare non placet quod teste Morelio quidam legunt:* coronam, *alij:* brauium; *aut quod ipse legit:* apprehendatis, *seu quod Affligiensis cod.* comprehendatis. *Eadem ratione placet vt legatur:* incorruptam: *non quod habet Afflig.* incorruptibilem. *Legi quoque debere:* Agonizat, *non:* Agonizatur, *ibidem diximus.*

36. Nemo militans Deo obligat se) *Ex Ms. substituimus:* obligat *pro eo quod erat:* implicat, *sed de hoc latius supra epistola ad Furnitanos.*

37. rationabile obsequium Vestrum) *Hoc hic adiicit Cambron. cod. Afflig. quoque præterquam quod legat:* ministerium; *sed noluimus in textum inferre, quod id supra non legat auctor epistola 77.*

38. Scribe hoc vt sit memoria in libro) *Ita Manut. Afflig. vero:* Scribe hoc in libro vt sit in memoriam, *Cambro.* Scribe hoc in libro vt sit memoriale; *vulgatus interpres & vnus Morel.* Scribe hoc in memoriam in libro; *cæteri excusi:* Scribe hoc vt sit in memoria. *Perinde est. Græce est:* εἰς μνημόσυνον ἐν βιβλίῳ.

39 deletione deleam) *Affligien cum excusis:* delebo, *sed prius est Cyprianicum & habet Manutius cum Cambr.* cap. 9

40. Charissimi nolite mirari ardorem accidentem vobis) *Cambron.* nolite tentari ardore accidente. *Verum prius partim habet Afflig. & supra Cypr. epistola 36. nec vox Græca* γινομένῃ *permittit, vt vertatur:* accedentem, *quod habet Afflig. Si autem vt habet titulus huius capitis, persecutiones fiant vt probemur, ergo semper vt puniamur.*

41. Isti in curribus & isti in equis) *Cum Grauio & Morel. ex Ms. adiecimus:* in curribus & isti, *legitur enim & Græce & Latine in Psal. 19.* cap. 10

42. Vnam petij à domino hanc requiram) *Ex Ms. nostris denuo hanc lectionem restituimus, pro eo quod legunt Grauius & Manut.* Vnum, hoc exquiram. *Et si enim Hebraice postremum hoc legatur vel D. Hier. teste in comment. illam tamen esse veram lectionem 70. patet tum ex vocibus Græcis* μίαν & ταύτην *tum ex D. Augusti. qui in comment. diserte verbis dicit legi hunc locum in feminino. Nulli autem dubium, quum 70. edit. sequatur auctor. Legunt etiam Ms. cum D. Aug. omissa particula:* per, *ad verbum ex Græco:* omnes dies vitæ meæ, *pro quo Morelius, omnibus diebus.*

43. cui non poterunt resistere) *Manutius,* non possint, *sed prius etiam legitur epistola supra 77.*

44. & quis fecit mutum & quis surdum) *Cambr. cod. legit:* mutum & loquentem, surdum & audientem; *sed neque apud Hebr. neque apud 70. aliud quam prius illud legitur.*

45. sed

cap.11.

45. sed tristitia vestra in lætitiam veniet] *Afflig & quidam Morel.* verterur in gaudium, seu lætitiam. *Verum prius legitur supra lib. de Mortal. nec dissentit quod Græce legitur* εἰς χαρὰν γενήσεται.

46. pressuram habebitis] *Ex Afflig. cod. adiecit:* habebitis, *quia id legitur etiam lib. de Patientia, & tam Græce quam Latine apud Ioan.*

47. Cauete ne quis vos fallat &c.] *Hæc more suo Cypr. ex tribus Euangelistis in vnam sententiam collegit. Rursum autem plurimum discrepat translatio quam hic sequitur, à translatione quam sequitur Hilar. in comment. in Matth.*

48. Exurget enim] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* autem, *Ita enim & Matth. & Marcus.*

49. initia parturitionum) *Expressit significationem vocis Græcæ* ὠδίνων *pro eo autem quod legitur:* pressuram, *habet Afflig* tribulationem; *& pro:* vastationis, *legit:* desolationis, *sic pro:* nutrientibus, *legit Cambronensis:* nutricantibus, *& Grauius:* lactentibus. *Rursum pro:* non esset salua, *Afflig. Cambronensis:* non fieret salua, *Grauius.* non liberaretur. *Item pro:* prodigia, *quod legit etiam Tertul. lib. 4. aduersus Marcionem; vterque Ms. & Grau. in margin:* portenta.

50. Sicut enim coruscatio exit ab occidente] *Omisimus cum Afflig. cod. vocem:* quæ, *interpositam, quod non reperiatur apud Matth. Legit idem cod.* fulgur, *&* penetrat in occidentem.

51. Vbi fuerit corpus] *Vterque Ms.* cadauer, *sic & Grau. significat idipsum vox Græca:* πτῶμα, *nolui tamen tenere vulgatam lectionem immutare.*

52. sol tenebrescet] *Cambr.* tenebricabit, *Grau.* tenebricabitur, *Afflig.* contenebrabitur,

53. & lamentabuntur] *Ms. quidem & excu. adiicium:* se, *sed id apud Matt. neque Græce neque Latine legitur, & tamen mihi videtur alibi legere Cyprianus:* plangent se, *Illud autem:* cum tuba magna, *recte substituerunt Grau. & Manu. ex Ms. pro eo quod erat:* virtute magn.. & claritate & cum turba magna.

54. infestationum pœnas] *Non male Grau.* infestantium malorum pœnas, *nam & Ms. legunt:* infestantium pœnas, *sed prius ad phrasin Cypr. pertinet.*

55. Est enim Deus &c.] *Quum frequentiss. citetur hæc scriptura à Cypriano, & sic legant Ms. non est genuinum quod alij legunt:* Etenim Deus &c. potens est, *Eadem ratione substituimus:* liberabit, *pro eo quod erat:* liberare, *ac:* Et si non, *pro eo quod erat:* Quod si noluerit, *præsertim quum Græce sic legantur hæc omnia.*

56. & ostendo virtutem eius] *Etiam hoc ex Ms. castigauimus pro eo quod erat:* ostendam, *nam Græce legitur* δείκνυμι.

57. septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes] *Similem de septenario locum, sed non tam amplum, habes infra lib. Testi. 1. c. 20. vbi eadem scripturas eodem stilo producit; qui præterea de hoc scripserint auctores, ex D. Hiero. in augmento diximus. At qui perfectionem huius numeri deducit D. Aug. qu. in Deut. 42. & latius lib. 11. de ciuit Dei, c. 30. Totus (inquit) impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius, ex quibus duobus septenarius constat. Ideo pro vniuerso sæpe ponitur &c. Qua eadem ratione commendat huius numeri perfectionē Macrobius lib. in somniū Scipionis. De eodē etiā Gellius lib 3. Hilarius vero de eodem agit paucis in præfat. Psal. & paulo latius in illud Psal. 118. Septies in die laudē dixi tibi, sed stylo ab hoc lib. longe diuerſissimo.*

58. septem dies septem annorum milia continentes] *Quid sibi velit non satis intelligo, nisi eius fuerit sententia, in qua se aliquando fuisse fatetur D. Aug, lib. 20. de ciuit. Dei cap. 7. quod sex annorum milibus tāquam sex diebus impletis, sequeretur veluti Sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet resurgentibus sanctis. Quæ esset vtcunque tolerabilis (inquit) si aliqua delitiæ spiritales in illo Sabbato assuturæ sanctis, per domini præsentiam crederentur. Verum neque hæc probatur opinio, vtpote quæ ad Chiliastas accedat quam proxime; qui hoc solo differunt, quod carnales delitias illo Sabbato somnient (inter quos fuerunt Latini Tertul. Lactantius, Victorinus, Seuerus, & Graci Papias, Iustinus, Irenæus & Apollinarius) & improbat D. Hieronymus præfat. lib. 18. in Esaiam. & in cap 17. Ezech. & Catal. de vir. illustr. Neque etiam satis certa est opinio de duratione mundi ad sex annorum milia duntaxat, quam loc. cit. sequi videntur D. Auguſt. & D. Hieron. in illud Psalm. 89. Quoniam mille anni ante oculos tuos sicut dies hesterna. Quamuis refutatur ab ipso eodem D. Auguſt. libro decimooctauo de ciuitate Dei capite 53. & diserte verbis in dictum Psalm. 89. vbi quantum apparet alludens ad verba D. Hieronym. Ausi sunt (inquit) homines præsumere scientiam temporum, quod scire cupientibus discipulis (Act. 1.) dominus ait: Non est vestrum scire tempora quæ pater posuit in sua potestate, & definierunt hoc seculum sex annorum milibus, tanquam sex diebus posse finiri, nec attenderunt quod dictum est: Tanquam dies vnus qui præteriit. Non enim quando dictum est, soli mille anni præterierant &c. Latius idipsum fiat à Ven. Beda li. maiori de temporum ratione cap. 66. Neque vero quicquam conincit quod citat D. Hieron. ex 2. epistola Petri 3. c. Dies vna apud Deū quasi mille anni, & mille anni quasi vnus dies. Alioqui enim sibi contradiceret ipse Petrus, paulo post subiungens: Aduenit autem dies domini sicut fur. Sed hoc significare Apostolum recte docet Beda in comment. quod in cognitione diuina virtutis & præteritā & futura & præsentia æqualiter constent. Si autem iam olim reprobata sit à tantis viris hæc opinio, multo magis explodendum commentitium illud Eliæ non prophetæ, sed Rabbini, de sex annorum milibus vaticinium, quo hodie plerique vtuntur in suis Chronicis.*

59. vt consummatio legitima compleatur) *Soli Manut. & Morel.* impleatur.

60. super Petrum Domini voce fundata] *Recte sic cum Manut. & Grau. Ms. frequentissimum est enim hoc Cypriano, vide epistolam LV.*

61. regem &c prouocauerat] *Siue hoc legas siue cum Cambron. iram regis, perinde est.*

62. exsecta prius lingua] *Orthographiam hanc Manutij confirmant Ms. antea erat in exc.* exacta, *pessime.*

63. iterum ab eo suscitandos in vitam æternam) *Illud:* in vitam æternam, *neque Ms. legunt, neque aut Græca aut Latina exemplaria.*

64. Quale illud leuamentum fuit martyri] *Ms. hæc lectio placet præ vulgata:* martyrij, *eo quod sequitur:* cruciatibus suis. *Atqui noua vox est:* leuamentum.

65. impune futurum] *Sic rectius Afflig. & exc. cæteri, quam Cambr. & Manut.* impunitum futurum, *est enim Græce:* ἀθῶος ἔσεσθαι.

66. quæ te in vtero mensibus nouem portaui] *Etiam hic mallem lectionem Ms. & Grauij:* decem, *nisi obstaret & Latinus & Græcus cōtextus. Est enim vsitata ea lectio veteribus tam sacris quam prophanis auctoribus. Sic Sap. 7. Sum quidem & ego mortalis homo decem mensium tempore congulatus: Sic iuxta Ms. cod. Hieron libro aduersus Heluid. Sacri ventris hospitium cuius decem mensibus inhabitator fuit. Ambro. quoq; similiter serm. 15. in Psal. 118. Item Voluſianus Aug. Miror vtrum mundi Dominus & rector, intemerata femina corpus impleuerit, pertulerit decem mensium longa illa fastidia mater, vbi alludit ad illud Verg. Matri longa decem tulerunt fastidia menses. Similiter Terentius. Compressu facta est grauida, mensis hic decimus est.*

67. in cœlum & in terram] *Adiecimus ex vtroque Ms. vocem:* in, *hactenus desideratam, vtpote quæ & Græce & Latine legatur.*

68. Ac ne quis vel libelli] *De libellis ac libellatis vide epistolam ad Anton. Quum autem frequens sit horum mentio apud Cyprianum, apud Hylarium nulla; etiam hoc conuincit, opus esse Cypriani genuinum.*

69. nec Eleazarus tacendus] *Ms. vterque:* Eleazar, *sed prius malo quod Græce legatur:* Ἐλεάζαρος.

70. Manifestum est] *Hoc ex Ms substituimus, pro eo quod erat:* manifeste tu scis, *eo quod Græce habeatur:* φανερόν ἐστιν.

71. amicti stolas albas] *Magis placet tum hic tum paulopost hæc Ms. & Morel. lectio, quam cæterorum:* stolis albis, *quia prior phrasis est Cyprianica.*

72. & seruiunt ei die ac nocte] *Illud:* die ac nocte, *desideratur in Ms. nostris & apud Morel. quia tamen Græce legitur, nolui prætermittere.*

73. Spiritus sanctus ostendit & præcinit] *Manut.* præcanit, *sic & Tertull. alicubi Ms tamen prius legunt.* cap.12.

74. quasi holocausta hostiæ] *Grau. legit cum vulg. interprete:* holocausti hostiam, *sed prius legunt Ms. tum hic, tum test. lib. 3. cap. 15. & accedit magis ad id quod Græce est* ὁλοκάρπωμα θυσίας. *quare & supra epistola 81. ita quoque legendum. Rursum aūt Salomoni hūc librū ascribit.*

75. pœnitentiam agentes] *Hoc ex cod Camb. pro eo quod erat:* habentes, *nam supra ad Demet. sic legitur.*

76. præ angustia] *Morel. legendam putat:* per angustiam, *eo quod Græce sit:* διὰ στενοχωρίαν *sed prius habent Ms. & exc. tum hic tum loco citato, nec repugnat significatio vocis* διά.

77. venientes autem venient in exultatione, portantes gremia sua] *Denuo hoc adiecimus ex Ms. omissum à Man. quod alibi apud Cyprianum legatur.*

78. exquirunt eum] *Magis placet hæc vulg. exc. lectio, quam Manu.* inquirunt, *aut Afflig. cod.* requirunt, *quod prior sit Cypriano frequentior.*

79. hic saluabit illam] *Camb. cod.* in sæculo isto, in vita æterna inuenient eam, *prior scriptura est Luc. 9. posterior Ioan. 12.*

80. Nec solos animaduersos] *Rursum hic de martyrio cordis.*

81. Pius nos accipere] *In titulis capitum supra diximus, non debere hic poni ca. 13.*

82. inenarrabilia verba] *Adiecimus:* verba, *ex Ms. & quodam Morel. cod. eo quod legatur ab Apostolo.*

82. qui oculata fide Iesum Dominum vidisse se gloriatur] *Ita hunc locum restitui ex Camb. & quodam vetustiss. More. codice. Quum enim eiusdem epistolæ c. 15. dicat Apostolus: Nouissime autem omnium tanquam abortiuo visus est & mihi, non vidit Iesum oculata fide duntaxat. sed & oculata fide, id est, per apparitionem oculorum.*

84. qui ante deiecerat] *Etiam hanc tanquam significantiorem substituimus ex Afflig. cod. pro eo quod aly:* deceperat.

85. Vel si accersitio ante præuenerit] *Rursum cum exc. sic legunt Ms. quare non placet quod habet in margin. Grauius:* arcessitio.

TESTIMONIORVM LIBRI tres ad Quirinum.

ARGVMENTVM IN TRES LIBROS SEQVENTES.

NIhil aliud integris hisce tribus libris agit Cyprianus, quam quod ad vitæ Christianæ institutionem & eruditionem scripturarum testimonia in certa aliquot capita congerat. Quorum primus & secundus peculiariter aduersus Iudæos conscripti sunt, tertius magis ad vitæ institutionem pertinet. Latius argumentum ex vtraque præfatione & capitulorum indicibus colligere est. Mirari autem satis nequeo Erasmi de his libris censuram, qua sibi probabilius esse dicit non esse Cypriani; præsertim quum fateatur, in præfatione stilum eius esse, & in cæteris Stilium exercere nequiuerit, non aliud quam scripturarum παλιλλογίαν congerens. Certe D. Hiero. Dial. 1. aduersus Pelagianos (quod miror illum non aduertisse, quū scholia conscriberet) D. Aug lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorū, ca.

8. & 10. Gennadius in catal. de Pelagio, & Beda Retract. in c. 3. Act. disertis verbis horum librorum mentionem faciunt. Quorum D. Aug Cyprianum (inquit) Pelagius cum debito certe honore commemorat, vbi testimoniorum librum scribens, eum se asserit imitari, hoc se dicens facere ad Romanum, quod ille fecerit ad Quirinum. Ex quo loco, & Beda. Testimoniorum ad Quirinum titulo, hoc opus inscripsimus. Neque vero Ms. Camb. Anglicus, & Afflig. neque illorum quisquam: aduersus Iudæos titulum faciunt: nos tamen in duobus prioribus libris cum seruauimus, quod argumento satis congruat, & quod illorum vtroque Tertul. imitetur librum de præscriptionibus aduersum Iudæos, & lib. 3. aduersus Marcionem; in postremo reiecimus. Cæterum Quirinum eum esse puto, cuius faciunt mentionem Martyres ad Cyprianum scribentes, epistolis supra 78. 79. & 80.

PRÆFATIO IN DVOS libros priores.

CYPRIANVS QVIRINO filio Salutem.

OBtemperandum fuit, fili charissime, desiderio tuo spiritali, impẽsissima petitione diuina magisteria poscenti, quibus nos Dominus per scripturas sãctas erudire & instituere dignatus est, vt à tenebris erroris adducti, & luce eius pura & candida luminati, viam vitæ per salutaria sacramenta teneamus. Et quidem sicut petisti, ita à nobis sermo compositus, & libellus cõpendio breuiante digestus est: vt quæ scribebantur, nõ copia latiore diffunderem; sed quantum mediocris memoria suggerebat, excerptis capitulis & annexis, necessaria quæque colligerem, quibus non tam tractasse, quam tractantibus materiam præbuisse videamur. Sed & legentibus breuitas eiusmodi plurimum prodest, dũ non intellectum legentis & sensum liber longior spargit, sed subtiliore compẽdio id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sũ vero libellos duos pari æqualitate moderatos. Vnum, quo ostendere enisi sumus, Iudæos secundũ quæ fuerant ante prædicta, à Deo recessisse, & indulgentiam Domini, quæ sibi iampridẽ data, & in posterum promissa fuerat, perdidisse; successisse vero in eorum locum Christianos fide Dominum promerentes, & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius continet Christi sacramẽtum; quod idẽ venerit, qui secundum scripturas annũciatus est, & gesserit ac perfecerit vniuersa, quibus intelligi & cognosci potest, quod ipse sit qui prædictus est. quæ legenti tibi interim prosint ad primæ fidei liniamẽta formanda. Plus roboris tibi dabitur, & magis ac magis intellectus cordis operabitur, scrutanti scripturas veteres ac nouas plenius, & vniuersa librorum spiritalium volumina perlegenti. Nã nos nũc de diuinis fontib. impleuimus modicum, quod tibi interim mitteremus. Bibere vberius & saturari copiosius poteris, si tu quoque ad eosdẽ diuinæ plenitudinis fontes, nobiscũ pariter potaturus accesseris. Opto te fili charissime, sẽper bene valere.

CAPITVLA LIBRI PRIMI.

1 Iudæos in offensam Dei grauiter deliquisse, quod Dominum dereliquerint, & idola secuti sint.
2 Item quod prophetis non crediderint, & eos interfecerint.
3 Ante prædictum, quod Dominum neque cognituri, neque intellecturi, neque recepturi essent.
4 Quod scripturas sanctas intellecturi Iudæi nõ essent, intelligi autem haberent in nouissimis temporibus, posteaquam Christus venisset.
5 Nihil posse Iudæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum.
6 Quod Hierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant, relicturi.
7 Item quod essent amissuri lumen Domini.
8 Quod circumcisio prima carnalis euacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit.
9 Quod lex prior, quę per Moysem data est, cessatura esset.
10 Quod lex noua dari haberet.
11 Quod dispositio alia & Testamentum nouum dari haberet.
12 Quod baptisma vetus cessaret, & nouum inciperet.
13 Quod iugum vetus euacuaretur, & iugum nouum daretur.
14 Quod pastores veteres cessaturi essent, & noui inciperent.
15 Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus, & nouum cœpisset.
16 Quod sacrificiũ vetus euacuaretur, & nouum celebraretur.
17 Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset.
18 Quod propheta alius sicut Moyses promissus sit, scilicet, qui testamentũ nouum daret, & qui magis audiri deberet.
19 Quod duo populi prædicti sint, maior & minor, id est, vetus Iudęorum, & nouus, qui esset ex nobis futurus.
20 Quod Ecclesia, quę prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quam quot synagoga ante habuisset.
21 Quod gentes magis in Christum crediturę essent.
22 Quod panem & calicem Christi, & omnem gratiam eius amissuri essẽt Iudæi, nos vero accepturi: & quod Christianorum nouum nomen benediceretur in terris.
23 Quod ad regnum cœlorum magis gentes quam Iudæi peruenirent.
24 Quod solo hoc Iudęi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo eius abluerint, & in Ecclesiam transeuntes præceptis eius obtemperauerint.

TESTIMONIORVM LIBER primus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

IVdæos in offensam Dei grauiter deliquisse, quod dominum dereliquerint, & idola secuti sint, in Exodo populus ad Aaron: *Exurge, & fac nobis deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui nos eiecit de Aegypto, quid ei acciderit, non scimus* Item illic Moyses ad Dominum: *Precor, ait, Domine deliquit populus hic delictum grande: fecerunt sibi Deos aureos & argẽteos, & nunc si dimittis eis delictum, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen. Si quis deliquit ante me, deleam illum de libro meo.* Item in Deuteronomio: *Sacrificauerunt dæmonijs & non Deo.* Item libro Iudicum: [1] *Et fecerunt filij Israël malignum coram Domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Aegypti,* [2] *& secuti sunt Deos gentium, quæ circa illos sunt;* [3] *& offenderunt Dominum, & reliquerunt Deum & seruierunt Baal.* Item illic: *Et adiecerunt filij Israel iterum facere malignum coram Domino* [4] *& seruierunt Baal & Dijs alienigenarum, & reliquerunt Dominum, & non seruierunt illi. Derelictus est Iuda, & abominatio facta est in Israel & in Hierusalem, quoniam profanauit Iudas sanctã Domini, in quibus dilexit & affectauit Deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob, apud Malachiam.*

Exod. 32. Deut. 32. Iudic. 2. Malach. 2.

2. Item quod prophetis non crediderint & eos interfecerint, apud Hieremiam Dominus dicit: *Misi ad vos seruos meos prophetas, ante lucem mittebam (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens: Conuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quam dedit vobis & patribus vestris, à sæculo & vsque in sæcula.* [6] Item illic: *Nolite ambulare post Deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos;*

Hier. 35. Hier. 25.

& non audistis me. 7 Item in Βασιλέων libro tertio, Helias ad Dominum: 8 *Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filij Israël, altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio,* 9 *& remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam.* Item in Hesdra: 10 *Descciuerunt à te & abiecerunt legem tuam post dorsum suum, & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos vt reuerterentur ad te.*

3 Ante prædictum quod Dominum neque cognituri, neque intellecturi neque recepturi essent; apud Esaiam: *Audi cœlum,* 11 *& percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios generaui & exaltaui,* 12 *ipsi autem me reprobauerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui; Israël autem me non cognouit, & populus me* 9 *non intellexit. Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis,* 13 *Semen nequam filij sceleſti, reliquistis Dominum* 14 *& in indignationem misistis illum Sanctum Israël.* Item apud eundem Dominus dicit: *Vade & dic populo isti: Aure audietis, & non intelligetis & videntes videbitis & non videbitis.* 15 *Incrassauit enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos concluserunt, ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & reuertantur, & curem illos.* Item apud Hieremiam Dominus dicit: *Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus dest tos,* 16 *qui non poterunt aquam portare.* Item apud eundem: *Ecce sermo Domini factus est eis in maledictum, & non volunt illum.* Item apud eundem Dominus dicit: *Cognouit tempus suum turtur & hirundo, turis passeres custodierunt tempora introitus sui: populus autem meus non cognouit iudicium Domini. Quomodo dicetis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est?* 17 *Incassum facta est metatura falsa,* 18 *scribæ confusi sunt, sapientes trepdauerunt, & capti sunt, quia verbum Domini reprobauerunt.* Item apud Salomonem: *Quærunt me mali, & non inuenient: odio enim habuerunt sapientiam, sermonem autem Domini non receperunt.* 19 Item in Psalmo 27. *Reddes eis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus Domini.* Item in Psalmo 81. *Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt.* 20 Item in Euangelio ✠ Ioannem: *In sua propria venit: & sui eum non receperunt. Quot quot eum receperunt, dedit illu potestatem vt filij Dei fierent, qui credunt in nomine eius.*

4 Quod scripturas sanctas intellecturi Iudæi non essent, intelligi autem haberent in nouissimis temporibus, posteaquam Christus venisset; apud Esaiam: *Et erunt vobis hi omnes sermones sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum legere, signatus est enim.* 21 *Sed in illa die audient surdi sermones libri, & qui in tenebris & qui in nebula sunt: oculi cæcorum videbunt.* Item apud Hieremiam: *In nouissimo dierum cognoscetis ea.* Item apud Danielem: *Muni sermones, & signa librum, vsque ad tempus consummationis, quoad discant multi, & impleatur agnitio; quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc.* In epistola Pauli ad Corinthios prima: *Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt.* Item in epistola ad Corinthios secunda: *Obtusi sunt sensus eorum vsque in hunc diem hoc eodem velamento in lectione veteris testamenti manente, quod non reuelatur, quia in Christo euacuatur: & vsque in hodiernum si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum.* 22 *Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum, auferetur velamentum.* In Euangelio 23 Dominus post resurrectionem dicit: *Isti sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum: quia oportet adimpleri omnia scripta in lege Moysi, & prophetis, & psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum, vt intelligerent scripturas, & dixit illis:* 24 *Quia sic scriptum est; & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissam peccatorum vsque in omnes gentes.*

5 Nihil posse Iudæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum apud Esaiam: *Et si non crediderit neque intelligetis.* Vnde Dominus in Euangelio. *Si enim non crediderit is quia ego sum, moriemini in peccatis vestris.* Fide autem stare iustitiam, & illic esse vitam, prædictum est apud Abacuc: 25 *Iustus autem ex fide mea viuet.* Inde Abraham pater gentium credidit. In Genesi: *Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam.* Item Paulus ad Galatas: *Abraham credidit Deo. & deputatum est ei ad iustitiam. Cognoscitie ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ. Prouidens autem scriptura quia ex fide iustificat gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham.*

6 Quod Ierusalem perditurі essent, & terram quam acceperant relicturi; apud Esaiam: *Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exustæ; regionem vestram in conspectu vestro,* 26 *alieni comedent eam; & deserta & subuersa à populis alienis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumetario, quasi ciuitas quæ expugnatur. Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus,* 27 *& quasi Gomorra similaremur.* Item in Euangelio Dominus dicit: *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas missos ad te, quot es volui colligere filios tuos sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.*

7 Item quod essent amissuri lumen Domini apud Esaiam: 28 *Venite ambulemus in lumine Domini; dimisit enim populum suum domum Israël.* Item in Euangelio 29 ✠ Ioannem: *Fuit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, in hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit.* Item illic: *Qui non credederit iam iudicatus est: quia non credidit in nomine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt tenebras quam lucem.*

8 Quod circumcisio prima carnalis euacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit apud Hieremiam: *Hæc dicit Dominus viris Iuda, & qui inhabitant Hierusalem:* 30 *Renouate inter vos nouitatem, & ne seminaueritis in spinis: circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri, ne exeat sicut ignis ira mea, & exuat, & non sit qui extinguat.* Item Moyses dicit: *In nouissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui, ad Dominum Deum amandum.* Item apud Iesum Naue: *Et dixit Dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & assidens circumcide secundo filios Israel.* Item Paulus ad Colossenses: *Circumcisi estis circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi.* Itē quod Adā primus à Deo factus incircūcisus, & Abel iustus, & Enoch qui Deo placuit & translatus est. Et Noe 31 qui terris hominibusque ob delicta pereuntibus, solus in quo humanum genus seruaretur, electus est: & Melchisedech sacerdos, secundum cuius ordinem Christus repromissus est, tum quod illūd signaculum fœminis non proficit. 32 Signo autem Domini omnes signantur.

9 Quod lex prior quæ per Moysem data est, cessatura esset, apud Esaiam: *Tunc manifesti erunt qui signat legē,* 33 *ne discant. Et dicet: Expecto Deum qui auerit faciem suam à domo Iacob, & fidens ero in illum.* Item in Euangelio: *Omnes prophetæ & lex, vsque ad Ioannem prophetauerunt.*

10 Quod lex noua dari haberet, apud Michæam: *Quoniam lex de Sion proficiscetur, & sermo Domini* 34 *de Hierusalem. Et iudicabit inter plurimos populos, & reuincet & deteget validas nationes.* Item apud Esaiam: *De Syon enim procedet lex, & verbum Domini de Hierusalem, & iudicabit inter gentes.* Item in Euangelio secundum Matheum: *Et ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite.*

11 Quod dispositio alia & testamentum nouum dari haberet, apud Hieremiam: *Ecce dies veniunt dicit Dominus, & consummabo Domui Israel, & Domui Iuda testamentum nouum. Non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum; vt educerem eos de terra Ægypti,* 35 *quia non permanserunt in Testamento meo, & ego neglexi eos dicit Dominus. Quia hoc testamentum quod disponam Domui Israel post dies illos, dicit Dominus: Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem: & non docebunt vnusquisque fratrem suum dicentes: Dinosce Dominum, quia omnes scient me à minimo vsque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero iam ēr amplius.*

12 Quod baptisma vetus cessaret, & nouum incipe-

ret;

3. Reg. 19.
2. Esdr. 9.
Esa. 1.
Esa. 6.
Hier. 2.
Ibid. 20. & 2.
Psal. 27.
& 81.
Ioan. 1.
Esa. 29.
Ibidem.
Hier. 23.
Dan. 12.
1. Cor. 10.
2. Cor. 3.
Luc. 24.
Esa. 7.
Ioan. 8.
Abac. 2.
Hebr. 15.
Gal. 3.
Esa. 1.
Matt. 23.
Esa. 2.
Ioan. 1.
Ioan. 3.
Hier. 4.
Deut. 30.
Ios. 5.
Coloss. 2.
Esa. 8.
Matth. 11.
Michæ. 4.
Esa. 2.
Matth. 3.
Hier. 31.

ret; apud Esaiam: *Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce facio noua quæ nunc orientur & cognoscetis, & faciam in deserto viam, & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum; plebem meam quam acquisiui, vt virtutes meas exponeret.* Item apud eundem: *Si sitierint,* [36] *per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis: findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea.* Item in Euangelio ✠ Matthæum Ioannes dicit: *Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam; qui venit autem post me, fortior me est,* [37] *cuius non sum idoneus calciamenta portare, ipse vos baptizat in Spiritu Sancto & igni.* Item ✠ Ioannem: [38] *Nisi quis natus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est.*

13 Quod iugum vetus euacuaretur, & iugum nouum daretur: in Psalmo secundo: [39] *Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ & principes collecti sunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & abijciamus à nobis iugum eorum.* Item in Euangelio ✠ Matthæum Dominus dicit: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris: Iugum enim meum bonum est, & sarcina leuis.* [40] Apud Hieremiam: *In illa die contribuabo iugum à ceruice illorum, & vincula illorum disrumpam, & non operabuntur alijs, sed operabuntur Domino Deo, & Dauid regem suscitabo ipsis.*

14 Quod pastores veteres cessaturi essent, & noui inciperent, apud Ezechielem: *Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio.* Apud Hieremiam Dominus dicit: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina.* [41] Item apud Hieremiam: *Audite verbum Domini gentes & nunciate in insulis quæ longe sunt, dicite: qui dispergit Israël, congregabit illum & custodiet sicut pastor gregem suum, quia eruit Dominus Iacob, & eruit de manu fortioris illius.*

15 Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus & nouum cœpisset Βασιλείων secundo: *Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens; Vade & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius; hic ædificabit mihi domum in nomine meo,* [42] *& erigam thronum eius in sæcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæcula in conspectu meo.* Item in Euangelio Dominus dicit: *Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissoluatur, Et: post triduum aliud excitabitur sine manibus.*

16 Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur; apud Esaiam: [43] *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus: Plenus sum, holocaustomata arietum, & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum, & hircorum nolo. Quis enim exquisiuit ista de manibus vestris?* Item in psalmo quadragesimo nono: *Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua: Inuoca me in die pressuræ & eruam te, & clarificabis me.* Item in Psalmo eodem: *Sacrificium laudis clarificabit me. illic via est in qua ostendam illi salutare Dei.* Item in psalmo quatto: *Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Dominum.* Item apud Malachiam: [44] *Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu & vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.*

17 Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset; in Psalmo 109. *Ante luciferum genui te. Iurauit Dominus* [45] *& non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Item in Βασιλείων primo Deus ad Heli sacerdotem: *Et suscitabo mihi sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane vno.*

18 Quod propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet; in Deuterono. Deus ad Moysen: [46] *Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te, Et dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis nō audierit quæcunque loquutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo.* De quo & Christus in euang. ✠ Ioannem: *Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, hæ sunt quæ testimonium perhibent de me; & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem, est qui vos accusat Moyses, in quem vos speratis. Si enim credidissetis Moysi, credheretis & mihi; de me enim ille scripsit. Si autem illius scripturis non creditis, quo modo verbis meis credetis?*

19 Quod duo populi prædicti sint, maior & minor, id est, vetus Iudæorum, & nouus qui esset ex nobis futurus, in Genesi: *Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo sunt,* [47] *& duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori.* Item apud Osee: *Vocabo non populum meum populum meum;* [48] *& non dilectam dilectã. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filij dei viui.*

20 Quod Ecclesia quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quam quot synagoga ante habuisset; apud Esaiam: *Iucundare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis; quia multi filij desertæ magis, quam eius quæ habet virum. Dixit enim Dominus:* [49] *Dilata locum tabernaculi tui, & aulæa eorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in sinistram extende, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces. Neque reuereaberis, quia maledicta es; quoniam confusionem æternam obliuiscêris.* Sic & Abrahę cum de ancilla natus esset prior filius, Sarra sterilis diu mansit, & sero in senecta de pollicitatione peperit filium Isaac, qui fuit typus Christi. Sic & Iacob accepit vxores duas, maiorē Liam oculis infirmioribus, in typum synagogę; minorem speciosam Rachel, in typum Ecclesię, quę & sterilis diu mānsit, [50] & postea peperit filium Ioseph, qui & ipse fuit typus Christi. Et in Βασιλείων primo legitur, Helcana habuisse vxores duas, Fenēnam cum filijs, & Annā sterilem, ex qua nascitur Samuel, non secundum ordinem generandi, sed secundū Dei miserationem & promissionem, cum illa orasset in templo, & natus Samuel typus fuit Christi. Item in Βασιλείων primo: *Sterilis septem peperit, & quæ plurimos habebat filios infirmata est.* Filij autem septem sunt Ecclesiæ septem. Vnde & Paulus septem Ecclesiis scripsit; & Apocalypsis Ecclesias septem ponit, vt seruetur septenarius numerus. vt dies septem, quibus Deus mundū fecit: vt angeli septem, qui assistunt & conuersantur ante faciem Dei, [51] sicut Raphaël angelus in Tobia dicit: [52] & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij & oculi Domini septē qui mundum speculantur: & lapis cum oculis septem, vt Zacharias dicit: & spiritus septem: & candelabra in Apocalypsi septem: & columnæ septem, super quas ædificauit domum sapientia apud Salomonem.

21 Quod gentes magis in Christum crediturę essent; in Genesi: *Et dixit Dominus Deus ad Abraham: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in illam terram quam tibi ostendero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ:* de hocipso in Genesi; *Et benedixit Isaac Iacob. Ecce odor filij mei sicut odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cœli, & de fertilitate terræ multitudinem frumenti, & vini & olei; & seruient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris Dominus fratris tui, & adorabunt te filij patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus.* De hocipso in Genesi: *Vt vidit autem*

Esa.43.
Esa.48.
Matth.3.
Ioan.3.
Psalm.2.
Matth.11.
Hier.30.
Ezech.3.
Hier.3. & 31.
2.Reg.7.
Mar.13. & 14.
Esa.1.
Psa.49.
Malach.1.
Psal.109.
1.Reg.2.
Deut.18.
Ioan.5.
Gen.25.
Osee 2. Rom.9. Osee 1.
Esa.54.
Gen.21.
Gen.29. & 30.
1.Reg.1.
1.Reg.1.
Apoc.1.
Gen.1.
Tob.12. Exod.25.
Zacha.4. & 3. Pron.9.
Gen.12.
Ibid.27.
Ibid.48.

autem Ioseph, quoniam superposuit pater suus manum dexteram super caput Effraim, graue illi visum est; & apprehendit Ioseph manum patris sui, auferre eam capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem Ioseph ad patrem suum. Non sic pater, hic est primitiuus meus, superpone dexteram tuam super caput eius: Ille autem noluit, & dixit: Scio fili, scio, & hic erit in populum, & hic exaltabitur, sed frater eius iunior, maior illo erit: & semen eius erit in multitudinem gentium. Item in Genesi: Iudate laudabunt fratres tui, manus super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filij patris tui, catulos leonis Iuda, de fructice fili mi ascendisti, recubans obdormisti velut leo, & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Iuda, & dux de femoribus eius, [53] quoad usque veniant deposita illi, & ipse est spes gentium. [54] Deligans ad vitem pullum suum, & ad helicem pullum asinæ suæ Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum. [55] Formosi oculi eius à vino, & candidi dentes eius magis quam lac. Inde in Numeris de populo nostro scriptum est: Ecce populus quasi populus leonum exsurget. In Deuteronomio: Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam. [56] Item apud Hieremiam: Audite vocem tubæ, & dixerunt: Non audiemus, propter hoc audient gentes, & qui pascent pecora in eis. [57] In Psalmo 17. Constitues me in caput gentium. Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. De hoc ipso apud Hieremiam Dominus dicit: Priusquam te formarem in vtero, noui te; & priusquam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te. Item apud Esaiam: Ecce testem illum nationibus manifestaui, principem & imperantem gentibus. Item apud eundem: Gentes quæ non nouerunt te, inuocabunt te: & populi qui ignorabant te, ad te confugient. Item apud eundem: Et erit in illa die radix Iesse, qui surget imperare omnibus gentibus: [58] in illum gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Item apud eundem: Terra Zabulon & terra Nephtalim [59] via maris, & cæteri qui maritima inhabitatis, & trans Iordanem gentium populus, ambulans in tenebris, videte lumen magnum: qui habitatis in regione vmbræ mortis, lumen lucebit super vos. Item apud eundem: [60] Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino, cuius teneo dexteram, vt exaudiant eum gentes. Et fortitudinem regum disrumpam, aperiam ante ipsum portas, & ciuitates non claudentur. Item apud eundem: Venio colligere omnes gentes & linguas, & venient & videbunt claritatem meam, & dimittam super eos signum, & mittam ex eis conseruatos in gentes quæ longe sunt, quæ non audierunt nomen meum neque viderunt gloriam meam, & nunciabunt claritatem meam in gentes. Item apud eundem: Et in omnibus his non conuersi: igitur extollet signum in gentes quæ sunt longe, & attrahet illos a summo terræ. Item apud eundem: Quibus non est nunciatum de eo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent. Item apud eundem: Manifestus factus sum eis qui me non quærunt; inuentus sum ab eis, qui me non interrogabant. Dixi ecce sum genti, quæ non inuocauit nomen meum. De hoc ipso in Actibus Apostolorum Paulus: Vobis primum oportuerat indicari verbum Dei, sed quia expulistis illud, nec vos dignos vitæ æternæ iudicastis ecce conuertimus nos ad gentes: sic enim dixit per scripturas Dominus: Ecce lucem posui te inter gentes, ita vt sis in salutationem vsque ad fines terræ.

22 Quod panem & calicem Christi, & omnem gratiam eius amissuri essent Iudæi, nos vero accepturi, & quod Christianorum nouum nomen benediceretur in terris, apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce qui seruiunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis: ecce qui mihi seruiunt, bibent, vos autem sitietis: ecce qui mihi seruiunt, iucundabuntur, vos autem confundemini; vos interficiet Dominus. [61] Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum, quod benedicetur in terra. Item illic: Igitur extollet signum in gentes quæ sunt longe, & attrahet illos à summo terræ. Et ecce cito leuiter venient, non esurient, nec sitient. Item illic: Ecce ita ag, Dominator Dominus Sabaoth auferet à Iuda, & ab Hierusalē valentē & validum, valentiam panis, & valentiam aquæ. Item in Psalmo tricesimo tertio: Gustate & videte quoniam dulcis est Dominus: felix est vir qui sperat in eum. Timete Dominum Deum omnes sancti eius; quoniam non est inopia iis qui eum metuunt. Diuites eguerunt & esurierunt: qui autem inquirunt Dominum, non indigebunt omni bono. Item in Euangelio secundum Ioannem Dominus dicit: Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet; & qui in me crediderit, non sitiet vnquam. Item illic ipse: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, [62] sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Item illic ipse: Nisi ederitis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.

23 Quod ad regnum cœlorum magis gentes quam Iudæi peruenient, in Euangelio Dominus dicit: Multi venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cœlorum. Filii autem regni exibunt in tenebras exteriores: [63] illic erit ploratio & stridor dentium.

24 Quod solo hoc Iudæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo eius abluerint; & in Ecclesiam eius transeuntes, præceptis eius obtemperauerint; apud Esaiam Dominus dicit: [64] Iam non laxabo peccata vestra. Cum extenderitis manus, auertam faciem à vobis: & si multiplicaueritis preces, non exaudiam vos: [65] manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini, mundi estote, auferte nequitias ab animis vestris, à conspectu oculorum meorum, cessate à nequitiis vestris. Discite bonum facere, exquirite iudicium, conseruate eum qui iniuriam patitur, iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit dominus, & [66] si fuerint peccata vestra vt phœniceum, vt niuem exalbabo; & si fuerint quasi coccinum, vt lanam in albabo. Et si volueritis, & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet. Os enim Domini locutum est ista.

ADNOTATIONES IN LIBRVM primum Testim. ad Quirinum.

1. Et fecerunt filij Israel malignum coram Domino Deo] *Tum hic tum paulopost, substituimus hanc lectionem ex Afflig. & Cambron. cod. pro eo quod erat*: contra Dominum Deum, *eo quod Græce sit* ἐναντίον κυρίου, & ἐνώπιον κυρίου. cap.1.

2. & seruiuit] sunt Deos gentium quæ circa illos sunt) *Aut hoc pacto legendum est cum. vulg. excu. aut cum textu Græco*: Deos alios à gentibus quæ circa illos. *Ms legunt dūtaxat*: sequuti sunt Deos, *Manut.* Deos à gentibus quæ circa illos.

3. & offenderunt dominum & reliquerunt Deum] *Sic recte Manu. & Morel. pro eo quod erat diuntaxat*: & offenderunt Deum, *quia vt vnque Græce legitur apud 70. quanquam tamen multo plus legant paulo prius illi, quem admodum hodie exstant.*

4. & seruierunt Baal & diis alienigenarum & reliquerunt Dominum] *Hæc verba omissa vtrsum adiecimus ex vtroque Ms. Nam si hæc prætermittenda sint, eo quod hodie 70. non legant, neque legendum quod sequitur*: & non seruierunt ei. *Atqui vtrumque habent cæteri exacti omnes, & postremum ipse Manutius.*

5. A[ù]Malachiam] *Ex codice Camb. & vet. exc. cum Morel. hoc legimus, pro eo quod corrupte erat*: Malachiel; *nam Tertul. hunc prophetam citans, & ipse Cyprianus infra c. 16. & li. 2. c. 5. & li. 3. c. 3. prius illud legunt.*

6. Item illic) *Ex vtroque Ms. & vet. exc. addimus*: Item illic, *& congruit, eo quod ex eo c. Hier. citetur quod sequitur.* cap.2.

7. Item in Βασιλέων] *libro tertio*] *Quum hoc legant tum hic tum vbique postea tribus his libris vterque Ms. & vet. exc. nos cum Morel. vbique id substituimus, pro eo quod erat*: Regum. *Præsertim quum & Tertull. libro tertio aduersus Marcionem, (quem librum imitatur hoc opere) legat: & in primo Basiliarum, & libro 4. Habes tertiam Basiliarum; & si quartam, (pro quo legendum: tertium & quartum) & eodem libro 4. Sic & retro in* Βασιλειῶν. *Et certe genitiuus iste pluralis, non minus voci* Βασιλεία *conuenit, quam voci* Βασιλεῦς, *vt non obstet quod*: Regnorum, *alibi legant Tertul. & Cyprianus. Quod semel dixisse sufficiat.*

8. Æmulando æmulatus sum Domino Deo) *Hanc lectionem Manu. confirmat vterque Ms. est autem ad verbum è Græco*; *prior lectio*: Dominum Deum, *magis Latina erat.*

9 & remansi ego solitarius) *Ms. vterque*: solus, *sed Græce est*: μονώτατος.

10. Desciuerunt à te] *Sine hoc legas, siue quod habens Ms.* Discesserunt, *perinde est. Ascribit autem Esdræ & eum librum qui ab aliis Neemiæ inscribitur.*

11. & prębe aures terra) *Etiam hic indifferens est hæc lectio, & Ms. autibus percipe; præterquam quod ista magis accedat ad lectionem Tertul. li. 3. adu. Marc. in* aures percipe, *& quod significantius exprimit vocem græcam* ἐνωτίζου. cap.3.

12. ipsi autem me reprobauerunt) *Sic Ms. & Manut. Cyprianus supra lib. de Orat. domin. & excusi vulga.* me spreuerunt, *perinde est. Nam & græca vox vtrumque significat, & Tertul. quoque variat. Libro enim aduersus Iudæos legit*: spreuerunt me, *li. 3. aduersus Marcion.* me reiecerunt; *& lib. de Orat.* me non agnouerunt.

13. Semen nequam) *Concordant in hoc Ms. tum hic tum supra lib. de Orat. domin. vetus quoque excu. & Remboldus vt legant*: Semen, *non*: semini. *Pro*: nequam, *autem hic legunt*: pessimum,

14. & in indignationem misistis] *hanc Cypriani vtroque loco lectionem, confirmat Tertul. libro aduersus Iudæos; quare non placet lectio Ms. prouocastis.*

15. In-

15. Incruſſauit enim cor populi huius] *Ita nos primi ex vet. exc. & vtroque Ms. cod. Elegantior quidem eſt lectio Remboldi & cæterorum exc. omnium:* incraſſatum, *ſed repugnat vox Græca* ἐπαχύνθη *quæ reperitur iuxta 70. non modo Iſa. 6. c. vnde hic locus citatur, ſed & Matth. 13. & Act. 28. Cypriano etiam non eſt inſrequens. Actuis verbis propoſitis vti Tertul. vero adu. Marcion li. 3. & cæteri legunt paſſiue:* incraſſatũ eſt.

16 qui non poterunt aquam portare] *Ad verbum expreſſit quod Græce eſt* δυνήσονται. *Epiſtola tamen ſupra 70. lib. de Vnit. Eccle. legit:* poſſunt, *& Tertu. aduerſus Iudæos:* poterant.

17. Incaſſum facta eſt metatura falſa] Metatura, *legunt Camb. cod. Grau. Morel. & Manut. pro eo quod Afflig. & aly exc.* mœchatura *Græce eſt* σχοῖνος, *quæ vox proprie iuncum ſignificat, quare quum iuncis marinis olim ſcribere ſoliti ſint veteres, recte D. Hiero. vertit ſtylum. Significat & ſiticem, vnde* σχοινίον funiculus, *quia ex vlua & iunco paluſtri teſte Plinio li. 12. c. 1. nectuntur & torquentur funes. Significat etiam idem qaod* σχοινισμὸς, *id eſt menſuram per funem. Vnde apud Herodotum* σχοῖνος *pro menſura terræ Perſica accipitur 60. Stadiorum, ſeu iuxta Plinium 40. hanc ſignificationem reſpexit qui vertit:* metatura, *atque adeo magis placet hæc lectio, quam aliorum:* mœchatura, *præſertim quum infra c. 20. quod alij verterunt:* funiculos, *Cyprianus:* menſuras, *vertat. E contrario vero non placet quod poſuerunt:* veſtra, *pro eo quod erat:* falſa, *nam Græce eſt* ψευδὴς. *Quanquam tamen diſſentiat & in cæteris textus græcus, qui hodie exſtat.*

18. ſcribæ confuſi ſunt] *Hanc reſtitutionem Manutio acceptam debemus pro eo quod corrupte legebatur.* contuſi. *Conſentiunt Mss. co.* & *quod Græce eſt* ἠσχύνθησαν.

19. Item in Pſalmo 81] *Sic rectè cum veter. excu. Morelio, & Manutio, reperiuntur enim ibi verba citata.*

20 Item in Euangelio κατὰ Ioannem] *Tum hic tum vbique tota hoc opere ſic legunt Mſ. vterque, vetus exc. Morel. & Coſterius: quæ & mihi placet magis quam vulgata:* ſecundum, *quod ſemel dixiſſe ſufficiat.*

cap.4. 21. Sed in illa die audient ſurdi ſermones libri] *Mſ. addunt:* huius, *ſed non eſt apud 70.*

22. Mox autem vt conuerſi fuerint ad Dominum auferetur] *Ita ex Mſ. & vet. cod. pro eo quod erat,* vt conuerſus fuerit, *&* auferetur, *quod primus ſubſtituit Remboldus.*

23. Dominus poſt reſurrectionem dicit] *Ex Mſ. recens adiecimus:* dicit.

24. Quia ſic ſcriptum & ſic oportebat] *Locum antea mutilum ſic ſuppleuimus ex Mſ. nam & Græce ita legitur.*

cap.5. 25. Iuſtus autem ex fide mea viuet] *Conſentiunt in hac lectione Mſ. cum exc. Cauſam varietatis inter 70. & Hebræos, vide apud D. Hieron. in comment.*

cap.6. 26. alieni comedent eam] *Mſ. cum Morel.* alienigenæ, *ſed prius habet Tertul. aduerſus Iudæos. aduerſus vero Marcion. li. 3. legit:* extranei. *Sic etiam quod illic legit Tertul.* cuſtodiarium, *hic legit:* caſula.

27. & quaſi Gomorrha ſimilaremur] *Rectius ſic Afflig. & vetus excu. cum Coſterio; quam cæteri:* ſimilaremur.

cap.7. 28. Venite ambulemus] *Premittit Cambron. cod.* Dominus Iacob, *ſed non eſt opus.*

29. κατὰ Ioannem] *Recens hoc adijcio ex vtroque Mſ. & vet. exc.*

cap.8. 30. Reuocate inter vos nouitatem] *Hoc ad verbum ex Tertul. aduerſus Iudæos. Idem tamen aduerſus Marcion. li. 1. aliter legit.*

31. qui terris hominibuſque ob delicta pereuntibus] *Sic Mſ. antea exc.* qui terris omnibus, *Manu. & Morel.* qui in terris, omnibus.

32. Signo autem Domini] *De hoc ſupra latius epiſtola ad Tybaritanos & infra lib. 2. c. 20. & 21.*

cap.9. 33. Ne diſcant. Et dicet] *Vitio Remboldi irrepſerat:* diſcedant. *Nos vero cum Coſterio ſubſtituimus:* dicet. *nam apud 70. eſt.* ἐρεῖ. *Ex Mſ. quoque denuo poſuimus:* ero fidens, *pro eo quod legunt Manut. & Morel.* oro, *nam Græce eſt* πεποιθὼς ἔσομαι.

cap.10. 34. de Hieruſalem] *Sic Mſ. tum hic tum poſtea, & eſt Cyprianicum magis quàm:* ab.

cap.11. 35. quia non permanſerunt in teſtamento meo &c.] *Hæc ad finem capitis vſque deſiderantur in vtroque Mſ. habent tamen vet. excu. & Propheta Hieremias.*

cap.12. 36. per deſerta adducet illos, aquam de petra producet illis] *Quod genuina ſit hæc lectio, vide Tom. 1. epiſtolam 63.*

37. cuius non ſum idoneus calceamenta portare] *Mſ.* dignus, *ſed prius ſignificat vox Græca* ἱκανὸς.

38. Niſi quis natus fuerit ex aqua & ſpiritu] *Etiam hic Mſ. omittunt:* ſancto.

cap.13. 39 Ad quid tumultuatæ ſunt gentes] *Mſ.* Quare, *Iidem paulopoſt:* proijciamus, *ſed Tertul. lib. 1. 3. & 5. aduerſus Marcion. prius legit; qui etiam modo:* principes, *modo:* magiſtratus, *legit, & li. de reſur. carn.* Archontes.

40. apud Hieremiam) *Sequentia deſiderantur in Mſ.*

cap.14. 41. Item apud Hieremiam) *Hæc ad finem capitis omiſit Manutius, & Mſ. noſtri, ſed quia reperiuntur in veteri exc. & ad inſtitutum faciunt, denuo adiecimus.*

cap.15. 42. & erigam thronum eius) *Mſ.* & ſtatuam.

cap.16. 43. Quo mihi multitudinem) *Poſuimus hanc Mſ. lectionem, pro eo quod erat:* Quid, *eo quod ſic etiam legat Tert. aduerſus Iud. vbi ita legit quod ſequitur:* Holocauſtomata & ſacrificia veſtra & adipem hircorum & ſanguinem taurorum nolo

44. Non eſt mihi voluntas citea vos] *Mſ.* voluptas, *ſed male, eſt enim grace* θέλημα. *Notatu autem dignum, quod Tertull. lib. 3. aduerſus Marcio. hunc interpretetur locum de ſacrificio eccleſiæ.*

45. & non pœnitebit eum) *Adijciunt Mſ.* eum, *ſed non eſt apud 70.*

cap.17. 46. Et dixit dominus ad me] *Mſ.* ad Moyſen, *ſed prius habent 70.*

cap.18. *Ex iis e contrario reſtituimus:* quæcunque locutus fuerit, *pro eo quod erat:* quæ loquetur, *quia Græce eſt* ὅσα λαλήσει.

47. & duo populi de ventre tuo] *Hoc ex Mſ. pro eo quod erat:* de vtero tuo, *præſertim quum & apud 70. duæ ſint diuerſæ voces:* γαστὴρ & κοιλία, *& ſic etiam leg. & Tertul. initio lib. aduerſus Iudæos.*

48. & non dilectam, dilectam) *Quum ſic legant Mſ. & vet. exc. pla.*

cap.19. *cet magis quam Remboldi & vulg. lectio:* & non dilectum, dilectum, *eo præſertim quod Græce ſit apud Apoſtolum:* καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην ἠγαπημένην, *ex quo loco verba hæc haud dubie citata ſunt, non enim reperiuntur apud Oſee. Neque tam noua eſt hæc lectio, vt eam reperire ſit apud D. Chryſoſtomum & Theophylact. interpr.*

49. Dilata locum tabernaculi tui & aularum tuorum, & fige) *Ita ex Mſ. & vet. exc. hunc locum reſtituimus, pro eo quod erat:* & pelles

cap.20. tabernaculorum tuorum extende. *Noſtram autem lectionem confirmant, tum D. Hieron. in comment. & D. Ambr. Exam. lib. 3. c. 1. ſic legentes iuxta 70. tum quod Græce legatur:* καὶ τὰς αὐλαίας σου πῆξον. *Quod autem hodie illic interſeritur:* τὰς δέρρεις, *ex dictis locis colligo, poſtea ſuperadditum, nec ijs ætate dictorum veterum lectum fuiſſe, ſed additum ex Hebræo, atque adeo prætermittendum in Græcis exemplaribus. Eſt proinde etiam ſuperfluum quod addit Morelius:* & fige funiculos tuos.

50. & poſtea peperit filium Ioſeph) *Adieci* filium, *ex Mſ. antea deſiderabatur.*

51. ſicut Raphael angelus, in Tobia dicit) *Tobiæ librum citatum habes à D. Cypriano, non hic modo, ſed & ſupra epiſtola 52. ac libris de Orat. domin. de Mortalitate, de Oper. & Eleem. de Bono patient. & ad Fortun. capite decimo ac 11. Infra quoque lib. Teſtim. 3. capite 1. 6. & 62. vbi ex Tobia probat rem magni momenti, nempe non eſſe iungenda matrimonia cum gentilibus: immo libro de Orat. domin. & de Oper. & Eleem. ſcripturam diuinam vocat. Sic D. Irenæus inter Prophetas qui contumelia afficiebantur à Gnoſticis, enumerat Tobiam lib. 1. aduerſus hæreſ. cap. 34. D. Alexander papa 1. Trinitatem epiſtola 1. hinc comprobat D. Hilarius ex 12. cq. Tobiæ, probat interceſſionem angelorum pro nobis in Pſal 129. D. Ambroſ. librum ſcripſit de Tobia & citatur ab eodem Hexam. lib. 6. c. 4 as de Helia & ieiun c. 10. Chryſ. eiuſdem c. 4. citat hom. 13. ad populum Antioch. Quare temerarie à quibuſdã reijcitur liber Tobiæ. præſertim quum in Canone ſcripturarum enumeretur à D. Auguſt. lib. 2. de doctrin. Chriſti c. 5. D. Innocentio epiſtola ad Exup. ca. vlt. Concil. Carth. ag. 3. Gelaſio papa in Conſilio 70. Epiſcoporum & poſtremum à Concilio Florentino & Tridentino. Immo ipſe Hieron. præfat. comment. in Ionam: Liber (inquit) Tobiæ, licet non habeatur in Canone (de Canone Hebræorum loquens) tamen vſurpatur ab Eccleſiaſticis viris, & præfation. in Tobiam, ſatis indicat, ſe contemnere Phariſæorum ſupercilium, qui illum in Canonem non recipiunt. Vnde rectè Iſidorus 6. Etym cap. 1. de hoc & ſimilibus libris loquens: Licet eos (inquit) Hebræi in ſuum Canonem non recipiant, Eccleſia Chriſtiana inter diuinos honorat & prædicat libros.*

52. & lucernæ ſeptiformes in tabernaculo martyrij] *Magis placet hæc Mſ. lectio quam aliorum:* teſtimonij, *eo quod ſic legatur ſupra lib. ad Fortun. cap. 11. vbi latius de numero ſeptenario. Placet item lectio Mſ. magis tum ibi tum hic:* lucernæ ſeptiformes, *eo quod, præterquam in Exodo ſit etiam lucernarum 7. mentio apud Zachariam, antea erat:* lucerna ſeptiformis.

53. quoadusque veniant depoſita illi] *Mſ.* quæ depoſita ſunt illi, cap.21. *ſed prius ad verbum eſt apud 70. Longe aliter vertit ex Hebr. D. Hieronym.* donec veniat qui mittendus eſt; *Chryſoſto. in comment. ſic interpretatur lectionem 70.* donec veniat, cui repoſitum eſt regnum.

54. Deligans ad vitem pullum ſuum & ad helicem] *Siue:* Deligans, *legas cum excu. ſiue:* Religans, *cum Mſ. perinde eſt. Rectè autem primus Grauius reſtituit hunc locum, pro eo quod erat corruptiſſime:* & ad illicem. *Eſt autem* ἕλιξ *Græce palmes ſiue pampinus vitis.*

55. formoſi oculi eius a vino] *Rectè ſic legendum primus coniecit Eraſmus, pro eo quod erat corrupte:* Formidoloſi, *Græce enim eſt* χαροποὶ. *Afflig. legit:* pulchriores.

56. Item apud Hieremiam] *Ita potius legendum, quam quod habent Manut. & Morel. apud Ezechielem, hinc conſtat quod verba citata reperiantur Hieremiæ ſexto.*

57. Item in Pſalmo xvij] *Neſcio cur Manut. & Morel. poſuerint:* xvj. *cum prius legant cum exc. cæteri noſtri Mſ. & reperiantur hæc verba Pſal. 17.*

58. & in illum gentes ſperabunt] *Etiam hoc denuo ex Mſ. pro eo quod legunt:* in illo, *eo quod Græce ſit:* ἐπ' αὐτῷ.

59. Sic dicit Dominus Deus Chriſto meo Domino] *De hac lectione ita D. Hieron. y. in comment. Scio (inquit) in hoc capitulo non ſolum Latinorum ſed & Græcorum plurimos vehementer errare, exiſtimantium ſcriptum eſſe:* Sic dicit Dominus Chriſto Domino meo, *vt intelligatur iuxta illud quod alibi legimus: Pluit Dominus à Domino, & Dixit Dominus Domino meo. Neque enim* κύριος *quod dominum ſonat, ſed* κύριος *dicitur. (Ita enim lego pro eo quod eſt apud illum Cyro.) Fuit autem is Rex Perſarum, qui Babylonem Chaldæoſque ſuperauit, de quo Xenophon octo librorum hiſtoriam ſcripſit.*

60. Via maris, & cæteri qui maritima maris inhabitatis) *Videtur vtrumque poſuiſſe Cypr. vt prius per poſterius explicetur, hoc enim eſt apud Iſaiam iuxta 70 & illud Matth. 4.*

61. Eis

61. Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum) *Recte sic Manus. & Morel. ad verbum ex Græco, pro eo quod erat duntaxat*: & seruos meos vocabo nomine alio.

62. sicut dicit scriptura] *Recens hoc adiecimus ex Ms. nam reperitur apud Euangelistam loco hic citato.*

63. illic erit ploratio) *Ms.* fletus, *sed prius habes etiam supra lib. de Oratione Dominica.*

64. Iam non laxabo) Ms. relaxabo.

65. manus enim vestrę sanguine plenę sunt) *Ex ijs recens adiecimus vocem*: sunt, *nam habet eam & Tertul. lib. aduersus Iudæos.*

66. Si fuerint peccata vestra, vt phœniceum) *Expressit Latina vocem Græcam φοινικοῦν, pro eo quod alij.* puniceum *dicunt, Tertul. vero li. aduc. Marc. 4. legit*: tanquam roseum. *Atqui sine*: inalbabo, *legas cum exc. siue*: dealbabo, *cum Ms. perinde est. Tertul. vtrobique habet*: exalbabo.

cap.22. cap.23. cap.24.

Finis libri primi.

LIBRI SECVNDI CAPITVLA.

1 Christum primogenitum esse, & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sint.
2 Quod sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis & altaris, & Apostolorum qui missi prædicauerunt.
3 Quod Christus idem sit & sermo Dei.
4 Quod Christus idem sit manus, & brachium Dei.
5 Quod idem angelus, & Deus
6 Quod Deus Christus.
7 Quod Christus Deus venturus esset illuminator & saluator generis humani.
8 Quod cum à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem.
9 Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius.
10 Quod homo, & Deus Christus ex vtroque genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset.
11 Quod de semine Dauid secundum carnem nasci haberet.
12 Quod in Bethleem nasceretur.
13 Quod humilis in primo aduentu suo veniret.
14 Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent.
15 Quod ipse dictus sit ouis & agnus, qui occidi haberet: & De sacramento passionis.
16 Quod idem & lapis dictus sit.
17 Quod deinde idem lapis mons fieret, & impleret totam terram.
18 Quod in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent.
19 Quod ipse sit sponsus, Ecclesiam habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur.
20 Quod cruci illum fixuri essent Iudæi.
21 Quod in passione crucis & signo, virtus omnis sit & potestas.
22 Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur.
23 Quod medio die in passione eius tenebræ futuræ essent.
24 Quod à morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset.
25 Quod ab inferis tertio die resurgeret.
26 Quod cum resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit.
27 Quod perueniri non possit ad Deum patrem, nisi per filium eius Iesum Christum.
28 Quod ipse iudex venturus sit.
29 Quod ipse sit rex in æternum regnaturus.
30 Quod ipse sit & iudex & rex.

TESTIMONIORVM LIBER SECUNDUS aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

CHristum primogenitum esse & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sint, apud Salomonem [1] in parœmiis: *Dominus condidit me initium viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terram faceret, & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus. Fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cœlo cum pararet cœlum, aderam illi. & cum secerneret suam sedem. Cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cum confirmatos ponebat fontes sub cœlo; quando fortia faciebat fundamenta terræ; eram penes illum disponens; ego eram, cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tempore cum lætaretur orbe perfecto*: [2] Item apud eundem in Ecclesiastico: *Ego ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam. Ego in cœlu feci, vt oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram.* [3] *Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Gyrum cœli circuiui, & in profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti: Et in omni populo & in omni gente primatum habui, & omnium excellentium & humiltum corda propria virtute calcaui. In me omnis spes vitæ & virtutu. Transite ad me omnes qui concupiscitis me.* Item in Psalmo 88. *Et ego primogenitum ponam eum, altissimum apud reges terræ. In æternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele illi. Et ponam in sæculum sæculi semen eius. Si dereliquerint filij eius legem meam, & in iudicijs meis non ambulauerint: si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* Item in Euangelio secundum Ioannem Dominus dicit: *Hæc autem est vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te clarificaui in terra: opus perfeci quod dedisti mihi vt faciam. Et nunc tu clarifica me apud te ipsum claritate, quam habui apud te priusquam mundus fieret.* Item Paulus ad Colossenses: *Qui est imago Dei inuisibilis, & primogenitus totius creaturæ.* Item illic: *Primogenitus à mortuis, vt fieret in omnibus ipse primatum tenens.* Item in Apocalypsi: *Ego sum α & ω initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.* Quod idem sit & sapientia & virtus Dei, Paulus ad Corinthios prima: *Quoniam Iudæi signa desiderant, & græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.*

Ecclē.24. Ioan.17. Coloss.1. Apoc.21. 1.Cor.1.

2 Quod sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis, & altaris, & Apostolorum qui missi prædicauerunt; apud Salomonem in parœmiis: *Sapientia ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem.* [4] *Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam, & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad craterem dicens: Quis est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quærite prudentiam,* [5] *& corrigite scientiam intellectu.*

Prou.9.

3 Quod Christus idem sit sermo Dei; in psalmo quadragesimoquarto. *Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi.* Item in psalmo trigesimosecundo. *Sermone Dei cœli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Item apud Esaiam; *Verbum consummans & breuians in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ.* [7] Item in psalmo 106. *Misit sermonem suum & curauit eos.* Item in Euangelio secundum Ioannem. [8] *In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, &*

Esa.10. Ioan.1.

sine ipso factum est nihil. 9 Quod factum est in illo vita erat, & vita erat lux hominum; & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. Apoc.6. Item in Apocalypsi: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum, vocabatur fidelis & verus, æquum iustumque iudicans, & præliabantur: eratque coopertus veste conspersa sanguine, & dicitur nomen eius sermo Dei.

4 Quod Christus idem manus & brachium Dei sit; Esa.59. apud Esaiam: Nunquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter peccata vestra auertit faciem suam ne à vobis misereatur, 10 manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitur veræ, neque est iudicium verum. Fidunt in vanis, & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Item Esa.53. illic: Domine quis credidit auditui nostro? & brachium Dei Esa.66. cui reuelatum est? Item apud eundem sic dicit Dominus: Cœlum mihi thronus, & 11 terra suppedaneum pedum meorum: Quam mihi sedem ædificabitis? aut quis locus ad requiem mihi? omnia enim ista facit manus mea. 12 Item apud eundem: Esa.52. Domine Deus altum est brachium tuum, & non sciebant: cum cognouerint autem, confundentur. Item apud eundem. 13 Reuelauit Dominus brachium suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes Esa.41. ipsa suprema terra salutem à Deo. 14 Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis nouas 15 in se retornatas, & triturabis montes & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos & procella dispergit: tu autem iucundaberis in sanctis Israel, & exultabunt inopes 16 & egeni, quærent enim aquam & non erit, lingua enim eorum à siti siccabit. Ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israel, & non derelinquam eos, sed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes, 17 faciam desertam in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæ ductus; ponam in inaquosam terram, cedrum & buxum & myrthum & cypressum & populum, 18 vt videant & cognoscant & sciant 19 & credant simul, quia manus Domini fecit ista, & sanctus Israel ostendit.

5 Quod idem angelus & Deus Christus, in Genesi Gen.22. ad Abraham: Et vocauit eum angelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognoui quoniam times Deum tuum 20 & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item illic ad Iacob: Et dixit Gen.31. mihi angelus Domini in somnis: Ego sum Deus 21 quem vidisti in loco Dei, vbi vnxisti mihi titulum lapideum, & vouisti mihi votum. Exod.14. Item in Exodo: Deus autem præibat eos die quidem per columnam nubis, ostendere illis iter, nocte autem in columna Exod.13. ignis. Et postea illic: Promouit autem angelus Dei, qui præcedebat exercitum filiorum Israel. Item illic. Ecce ego præmitto angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, 22 vt te inducat in terram quam tibi præparaui. Obserua eum & obaudi eum, 23 & ne faceris inobaudiens ei, & non Ioan.15. deerit tibi; nomen enim meum in illo est. Vnde ipse in Euangelio dicit: Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cum alius venerit in nomine suo, illum accipietis. Et item in psalmo centesimo decimo septimo. Benedictus est qui Malach.2. venit in nomine Domini. 24 Item in Malachia: Testamentum meum fuit 25 cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem 26 vt timeret me, 27 à facie nominis mei proficisci illum. 28 Lex veritatis fuit in ore eius, 29 iniustitia non est inuenta in labiis eius. In pace lingua corrigens, ambulauit nobiscum; & multos auertit ab iniustitia. Quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam, & legem exquirent, ab ore eius, quoniam Angelus omnipotentis est.

6 30 Quod Deus Christus, in Genesi: Dixit autem Gen.35. Deus ad Iacob: Exurge & ascende in locum Bethel, & habita illic, 31 & fac illic altare illi Deo, qui tibi apparuit cum fugeres à facie Esau fratris tui. Esa.45. Item apud Esaiam: Sic dicit Dominus Deus Sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur, & tui erunt serui, & post te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te 32 & in te precabuntur; quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israel saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem. Item apud eundem: Vox clamantis in deserto: 33 parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis riuus implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur; & erunt omnia tortuosa in directum, & aspera in campum, & videbitur claritas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est. 34 Item apud Hieremiam: Hic Deus noster & non deputabitur alius absque illo: qui inuenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo; & Israël dilecto sibi: post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. item apud Zachariam Deus dicit: Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum: & confundetur omnis iniuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur, 35 & confortabo eos in Domino Deo ipsorum, & in nomine eius gloriabuntur, dicit Dominus. Item apud Osee dicit Dominus: Non faciam iuxta iram indignationis meæ, non finam deleri Ephraim: quoniam Deus ego sum, & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo. Item in Psalmo quadragesimoquarto. Thronus tuus Deus in sæcula sæculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis super participes tuos. Item in Psalmo 45. 36 Vacate & cognoscite, quoniam ego sum Deus. Exaltabor in gentibus & exaltabor in terra. Item in Psalmo 81. Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt. Item in Psalmo 67. Cantate Deo, psallite nomini eius, viam facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Item in Euangelio secundum Ioannem: In principio Ioan.1. & 10. erat sermo & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Item in eodem Dominus ad Thomam: Injice huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus, sed fidelis: Respondit Thomas & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dicit illi Iesus, quia vidisti me, credidisti: Felices qui non viderunt & crediderunt. Item Paulus ad Romanos: Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus cognatisque meis secundum carnem, qui sunt Israëlitæ, quorum adoptio & claritas, & testamentum, & legis constitutio, & famulatus, & promissiones, quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia 37 Deus benedictus in sæcula. Item in Apocalypsi: Ego sum α, & ω initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte æquæ vitæ gratis: 38 qui vicerit possidebit ea, & eorum hæreditatem: & ero eius Deus, & ille erit mihi filius. Item in Psalmo 81. Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem Deos discernens. Et iterum illic. Ego dixi dij estis, 39 & filij altissimi omnes: vos autem sicut homines moriemini. Quod si iusti qui fuerint & præceptis diuinis obtemperauerint, dij dici dofluunt: quanto magis Christus Deus Dei filius? Sic ipse in Euangelio dicit secundum Ioannem: Ioan.10. Nonne scriptum est in lege, quoniam ego dixi dij estis? Si illos dixit Deos 40 ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura, quem pater sanctificauit & misit in sæculum, vos dicitis 41 quoniam blasphemas, quia dixi filius Dei sum? Quod si non facio facta patris, nolite mihi credere; quod si facio, & mihi non vultu credere, factis credite; & cognoscite, quoniam in me est pater, & ego in illo. Item in Euangelio secundum Matthæum: Et vocabitis nomen eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus. Matth.1.

7. Quod Christus Deus venturus esset illuminator & saluator generis humani; apud Esaiam: Confortamini manus resolutæ & genua debilia, 42 exhortamini: Qui estis pusillanimi, nolite metuere. Deus noster iudicium retribuet, ipse veniet & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus, & plana erit lingua mutorum: quia rupta est in deserto aqua, & riuus in terra sitienti. Item illic: Non senior neque Esa.63. angelus, sed ipse Dominus liberabit illos, quia diligit eos & parcet eis: & ipse redimet eos. Item illic: Ego Dominus Deus vocaui te in iustitia, vt teneam manum tuam, & confortabo te; & dedi te in testamentum generis mei, in lumen gentium, aperire oculos cæcorum, producere à vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est: claritatem meam alij non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Item in Psalmo 24. Vias tuas Domine ostende mihi, & semitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam 43 & doce me: quoniam tu es Deus saluator meus. Vn-

de in

de in Euangelio secundum Ioannem Dominus dicit: *Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Item secundum Matthæum: Gabriel angelus ad Ioseph: *Ioseph fili Dauid, ne metueris assumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.* Item secundum Lucam: *Et Zacharias impletus est Spiritu sancto, & prophetauit dicens: Benedictus Dominus Deus Israel, qui prosperit redemptionem populo suo, & excitauit nobis cornu salutis in domo Dauid pueri sui.* Item illic: *Angelus ad pastores: ne timueritis: ecce enim adnuncio vobis, quoniam natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Iesus in ciuitate Dauid.*

8 Quod cum à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem: in Psalmo 2. *Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Item in Euangelio secundum Lucam: *Et factum est,* [44] *vt audiuit salutationem Mariæ Helisabet, exultauit infans in vtero eius; & impleta est Spiritu sancto, & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.* [45] *Et vnde hoc mihi contingit vt veniat mater Domini mei ad me?* Item Paulus ad Galatas: *At vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere.* Item in Epistola Ioannis: *Omnis spiritus, qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, de Deo est:* [46] *qui autem negat in carne venisse, de Deo non est,* [47] *sed est de antichristi Spiritu.*

9 Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius, apud Esaiam: *Et adiecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo in altitudinem sursum, & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum Deum meum. Et dixit:* [48] *Audite itaque domus Dauid; Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum:* [49] *ecce virgo in vtero accipiet, pariet & filium & vocabitis nomen eius Emmanuel. Butyrum & mel manducabit;* [50] *priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum.* Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli; in Genesi. *Tunc dixit Deus ad serpentem: Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni pecore, & ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem, & inter semen tuum & semen eius:* [51] *ipse tuum obseruabit caput, & tu obseruabis calcaneum eius.*

10 Quod & homo & Deus Christus, ex vtroque genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset; apud Hieremiam: *Et homo est, & quis cognoscet eum?* Item in Numeris: *Orietur stella ex Iacob, & exurget homo ex Israël.* Item illic: *Procedet homo de semine eius, & dominabitur multarum gentium,* [52] *& exaltabitur Gog regnum ipsius, & augebitur regnum eius,* [53] *& Deus eduxit eum ex Ægypto; quasi claritas vnicornis ei,* [54] *& edet gentes inimicorum suorum, & crassitudines illorum emedullabit, & sagittis suis configet inimicum: Recubans requieuit quasi leo, & quasi catulus leonis: quis suscitabit eum?* [55] *qui benedicunt te, benedicti sunt; & qui maledicunt te, maledicti sunt.* Item apud Esaiam: *Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, bene nunciare pauperibus misit me; curare contribulatos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, vocare* [56] *annum Domini acceptabilem & diem retributionis.* vnde in Euangelio Gabriel ad Mariam: *Et respondens angelus dixit ad illam: Spiritus Sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit te: quapropter qui nascetur ex te Sanctus, vocabitur filius Dei.* Item in Epistola Pauli ad Corinthios priore: *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes: quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est.*

11 Quod de semine Dauid secundum carnem nasci haberet; in Βασιλείων 2. *Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens; Vade & dic seruo meo Dauid; Hæc dicit Dominus; Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te,* [57] *qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius. Hic edificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius vsque in sæculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæculum in conspectu meo.* Item apud Esaiam: *Et exibit virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii, & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini.* Item in psalmo 131. *Iurauit Deus ipsi Dauid veritatem, & non reprobauit eum, de fructu ventris tui ponam super thronum meum.* Item in Euangelio secundum Lucam: *Et dixit Angelus ad illam: Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam ante Deum: Ecce concipies in vtero, & paries filium & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur: & dabit illi Dominus Deus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in sæcula, & regni eius non erit finis.* Item in Apocalypsi: *Et vidi librum in dextera Dei sedentis super thronum, scriptum intus & retro, signatum signis septem; & vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum, & aperire signa eius?* Nec quisquam poterat neque in cœlo, [58] *neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum, quod nemo dignus repertus esset qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex senioribus dixit mihi: Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signa eius.*

12. Quod in Bethlehem nasceretur; apud Micheam: *Et tu Bethleem* [59] *domus Effrata non exigua es, vt constituaris in millibus Iuda: ex te mihi procedet, vt sit princeps apud Israel,* [60] *& processiones eius à principio à diebus sæculi.* Item in Euangelio: *Et cum Iesus natus esset in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in oriente,* [61] *& venimus adorare illum.*

13. Quod humilis in primo aduentu suo veniret; apud Esaiam: *Domine quis credidit auditui nostro?* [62] *Annunciauimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura eius neque claritas: & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem; sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem: quia auersa est facies eius, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostræ super illum, & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, homo a via sua errauit. Et Deus tradidit illum pro peccatis nostris; & ipse propterea quod vexatus est, non aperuit os suum.* Item apud eundem: *Non sum contumax, neque contradico; dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non auerti à fœditate spuitorum, & fuit Deus auxiliator meus.* Item apud eundem: *Non clamabit, neque audiet quis in plateis vocem eius: arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet iudicium. Fulgebit & non quassabitur quoadusque ponat in terra iudicium: & in nomine eius gentes credent.* Item in Psalmo 21. *Ego autem sum vermis & non homo,* [63] *maledictum hominis & abiectio populi. Omnes qui me videbant despiciebant me: & locuti sunt in labiis & mouerunt caput. Speranit in Domino eripiat eum: saluum faciat eum, quoniam vult eum.* Item illic: *Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis.* Item apud Zachariam: *Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem illum magnum, stantem ante faciem angeli Domini, & diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimenta sordida, & stabat ante faciem ipsius angeli, & respondit, & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo,* [64] *& dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite eum podere, & imponite cidarim mundam super caput eius.* Item Paulus ad Philippenses: *Qui in figura Dei constitutus, non rapi-*

Ioan.8 Matth.1 Luc.1 Luc.1 Gal.4 1.Ioan.4 Esa.7 Gen.3 Hier.17 Num.24 Esa.61 Luc.1 1.Cor.15 2.Reg.7 Esa.12 Luc.1 Apoc.5 Matth.2 Esa.53. Esa.50 Esa.51 Zach.1 Philip.1

rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo. [65] sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum & donauit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua cõfiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.

41. Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent; Sap.2. in sapientia Salomonis: *Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis; & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, grauis est nobis etiam ad videndum: quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à vijs nostris quasi ab immunditijs, & præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam illius,* [66] *& probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia* Esa.57. *ipsorum, & nescierunt sacramenta Dei.* Item apud Esaiam: *Videte quomodo iustus perit, & nemo intelligit;* [67] *& viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim iniustitiæ sublatus* Exod.23. *est iustus, & erit in pace sepultura eius*, de hoc ipso in Exodo ante prædictum: *innocentem & iustum non occides.* Item in Matth.27. Euangelio: *Iudas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribus dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum.*

15. Quod ipse dictus sit ouis & agnus qui occidi Esa.53. haberet, & de sacramento passionis; apud Esaiam: *sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: in humilitate iudicium eius sublatum est* [68]; *nationitatem eius quis enarrabit? Quoniam auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius: quia facinus non fecit,* [69] *neque insidias ore suo.* [70] *Propterea ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: propterea quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, &* Hier.11. *propter facinora illorum traditus est.* Item apud Hieremiam: *Domine significa mihi & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitauerunt cogitatum dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius,* [71] *& eradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius.* Item in Exod.12. Exodo Deus ad Moysen: *Accipiant sibi singuli ouem per domos tribuum,* [72] *ouem sine vitio; perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hædis accipietis, & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israël ad vesperam; & accipient de sanguine eius, & ponent super duos postes, & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis: & edent* [73] *carnes ipsa nocte assatas igni, & azyma* [74] *cum picridibus edent. Non edetis de eis crudam, neque coctam in aqua, nisi assatam igni; caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane,* [75] *& os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vsque in mane, igni crementur. Sic autem comedetis eum: Lumbi vestri præcincti,* [76] *& caligæ vestræ in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris, & edetis eum festinanter, pascha est enim Domini.* Item in Apoc.5. Apocalypsi: *Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit; & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cum accepisset librum, quatuor animalia, & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnum,* [77] *habentes singuli citharas, & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum quæ sunt orationes Sanctorum, & cantauerunt canticum nouum dicentes: Dignus es Domine accipere librum & aperire signa eius, quoniam occisus es,* [78] *& redemisti nos sanguine tuo, ex omni tribu & lingua, & populo, & natione: & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotesque fecisti, & regnabunt super terram.* Item in Euangelio; *altera die* Ioan.1. *videt Ioannes Iesum venientem ad se, & ait: Ecce agnus Dei: & ecce* [79] *qui aufert peccata mundi.*

16. Quod item & lapis dictus sit, apud Esaiam Esa.28. sic dicit Dominus: *Ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honoratum: & qui crediderit in eum, non confundetur.* Item in Psalmo 117. *Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste dies quem fecit Dominus, exultemus & iucundemur in eo. O Domine salua igitur ô Domine dirige igitur: benedictus est qui venit in nomine Domini.* Item apud Zachariam: *Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen est* Zach.3. *ei: quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu, super lapidem ipsum vnum septem oculi sunt.* Item in Deuteronomio: Deut.27. *Et scribes super lapidem omnem legem hanc, manifeste nimis.* Item apud Iesum Naue: *Et accepit lapidem magnum, &* Iosue 24. *statuit eum illic contra Dominum, & ait Iesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à Domino, quanta locutus est ad vos hodie;* [80] *& erit ipse vobis in testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis à Deo vestro.* Item in Actibus Apostolorum Petrus: [81] *Principes populi & seniores Israël audite; Ecce nos hodie interrogamur à vobis super benefacto hominis infirmi in quo iste saluatus est. Sit vobis omnibus notum, & omni populo Israël, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem nullo. Hic est lapis, qui contemptus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non est enim nomen aliud sub cœlo datum hominibus, in quo oportet saluari nos.* Hic est lapis in Genesi, Gen.28. quem ponit Iacob ad caput suum, quia *caput viri Christus*; [82] & dormiens videt scalam ad cœlum pertingentem, in qua constitutus erat Dominus, & angeli ascendebant, & descendebant; quem lapidem consecrauit & vnxit, sacramento vnxionis Christum significans. Hic est lapis in Exodo, super quem sedit Exod.17. Moyses [83] in cacumine collis, quando Iesus Naue contra Amalech dimicauit, & sacramento lapidis, & stabilitate sessionis Amalech superatus est ab Iesu, id est, diabolus à Christo victus est. Hic est lapis magnus [84] 1.Reg.4. in Βασιλείων primo, super quem posita est arca testamenti, quando eam ab Allophylis remissam & redditam in plaustro boues reportauerunt. Item hic est lapis, in Βασιλέων, quo Dauid frontem Goliæ percussit & occidit; significans diabolum & seruos eius inde prosterni, victa scilicet ea capitis parte, quam signatam non habent. Quo signo nos & tuti semper sumus, & viuimus. Hic est lapis, quem cum alienigenas Israël vicisset, statuit Samuel, & appellauit nomen eius Abennezer, id est lapis auxiliator. 1.Reg.7.

17 Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram; apud Danielem: *Et ecce imago nimis* Dan.4. *magna,* [85] *& contemplatio eius imaginis metuenda & elata stabat contra te; cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles; quoadusque abscissus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simul ferrum & testa, & æramentum & argentum & aurum: & facta sunt minuta quasi palea, aut puluis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & implenit totam terram.*

18 Quod in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent & in quem iusti quique ascenderent; apud Esaiam: *Et erit in no-* Esa.2. *uissimis temporibus manifestus mons Domini & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini: & in Domum Dei Iacob, & nunciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Sion enim procedet lex, & verbum Domini ab Hierusalem; & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum,* [86] *& concident gladios suos in aratra, & lanceas suas in falces, & iam non discent pugnare.* Item in Psalmo 23. *Quis ascendit in montem Domini: aut quis stabit in loco Sancto eius? Innocens manibus & mundo corde,*

[87] *qui*

87 *qui non accepit in vano animam suam, & non iurauit subdole proximo sibi: iste accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo. Ista natiuitas eorum qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Iacob.*

19 Quod ipse sit sponsus Ecclesiam habens sponsam, de qua alij spiritaliter nascerentur; apud Iohel: *Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, colligite paruulos lactentes; procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo.* Item apud Hieremiam: *Et auferam de ciuitatibus Iuda,* 88 *& de quadriuijs Hierusalem, vocem letantium & vocem gaudentium, vocem sponsi, & vocem sponsæ.* Item in Psalmo 18. *Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo.* 89 *Exultauit vt gigas viam currere; à summo cœli egressio eius, & decursio eius, vsque ad summum eius, & non est qui lateat à calore eius.* Item in Apocalypsi: *Veni ostendam tibi nouam nuptam vxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi ciuitatem Sanctam Hierusalem descendentem de cœlo, à Deo habentem claritatem Dei.* Item in Euangelio secundum Ioannem: *Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis, qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam, sponsus est. Amicus autem sponsi est, qui stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi.* Huius rei mysterium ostensum est apud Iesum Naue, quando iussus est excalciare se, quod scilicet sponsus non ipse esset. Erat enim in lege vt quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret; calciaretur vero ille qui sponsus futurus esset. *Et factum est* 90 *cum esset Iesus in Iericho, circumspexit oculis, & vidit hominem stantem ante faciem suam, & frameam tenentem in manu eius, & dixit, Noster es, an aduersariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini,* 91 *nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? & ait dux virtutis Domini: Solue calciamentum de pedibus tuis: locus enim in quo stas terra Sancta est.* Item in Exodo Moyses iubetur 92 calciamentum deponere, quod necipse sponsus esset. *Et apparuit ei Angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiens videbo hoc grande visum, cur vtique non crematur rubus. Vt vidit autem quoniam accedit videre, vocauit eum Dominus Deus de rubo dicens: Moyses, Moyses. Qui dixit: Quid est? & dixit; Ne accesseris huc, nisi solueris calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra Sancta est. Et dixit ei, Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, Deus Iacob.* Hoc autem manifestatum est in Euangelio secundum Ioannem. *Et respondit illis Ioannes:* 93 *Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem vestrum stat, quem vos nescitis, ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cuius non sum dignus corrigiam calciamenti soluere.* Item secundum Lucam: *Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus Dominum suum, quando veniat à nuptijs, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos aduenies Dominus inuenerit vigilantes.* Item in Apocalypsi: 94 *Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei gloriam claritatem, quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius se præparauit.*

20 Quod crucifixuri essent Iudæi, apud Esaiam: *Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem, & contradicentem mihi; qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua.* Item apud Hieremiam: *Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius.* Item in Deuteronomio: *Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & nocte & non credes vitæ tuæ.* Item in psalmo 21. 95 *Effoderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt, & viderunt me, & diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum* 96 *à me: in auxilium meum attende. Libera à gladio animam meam, & de manu canis vnicam meam. Saluame ex ore leonis, & à cornibus vnicornium humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis,* 97 *in medio ecclesiæ laudabo te.* Item in Psalmo 118. 98 *Confige clauis de metu tuo carnes meas.* Item in Psalmo 140. *Alleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* De quo sacrificio Sophonias dixit: *Metuite à facie Domini Dei, quoniam prope est dies eius: quia apparuit Dominus sacrificium suum, sanctificauit electos suos.* Item apud Zachariam: *Et intuebuntur in me, in quem transfixerunt.* Item in Psalmo 87. *Exclamaui ad te Domine tota die, extendi ad te manus meas.* Item in Numeris: *Non quasi homo Deus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur.* Vnde in Euangelio Dominus dicit: *Sicut Moyses exaltauit serpentem in eremo: ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam.*

21 Quod in passione crucis & signo virtus omnis sit & potestas; apud Abacuc: 99 *Texit cælos virtus eius, & laudis eius plena est terra: & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erunt.* 100 *Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionem validam: ante faciem suam ibit verbum,* 101 *& procedet in campos secundum gressus suos.* Item apud Esaiam. *Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros eius; & vocatum est nomen eius,* 102 *magnæ cogitationis nuncius.* Hoc signo crucis & Amalech victus est ab Iesu per Moysen. In Exodo dixit Moyses ad Iesum: *Elige tibi viros & exi & constitue cum Amalech in crastinum. Ecce ego stabo in cacumine collis, & virga Dei in manu mea. Et factum est cum leuabat manus Moyses præualebat Israel. Vbi autem submiserat manus Moyses, inualescebat Amalech: sed manus Moysi erant graues, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum; & Aaron & Vr* 103 *sustentabant manus eius hinc & inde, & factæ sunt manus Moysi stabiles vsque in occasum solis, & fugauit Iesus Amalech, & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc, vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu; quoniam deletione delebo memoriam Amalech de sub cœlo.*

22 104 Quod in hoc signo Crucis salus sit omnibus qui in frontibus notetur; apud Ezechielem dicit Deus: *Transi mediam Hierusalem,* 105 *& nota bis signum super frontes virorum qui ingemiscunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum.* Item illic: *Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris, & iuuenis, & virginis; & paruulos, & mulieres interficite, vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis, & ab ipsis sanctis meis incipite.* Item in Exodo Deus ad Moysen: *Et erit sanguis in signo vobis super domos, in quibus ibi eritis; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cum percutiam terram Ægypti.* Item in Apocalypsi: 106 *Et vidi, & ecce agnum stantem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius scriptum in frontibus suis.* Item illic: 107 *Ego sum α & ω, primus & nouissimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt præcepta eius,* 108 *vt sit potestas eorum super lignum vitæ.*

23 Quod medio die in passione eius tenebræ futuræ essent; Apud Amos: *Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; & conuertam dies festos vestros in luctum, & omnia cantica vestra in lamentationem.* Item apud Hieremiam: 109 *Exterrita est quæ parit & læduit anima eius. Subit sol ei, cum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta; reliquos eorum in gladio dabo, in conspectu* 110 *inimicorum eorum.* Item in Euangelio: *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram, vsque ad horam nonam.*

24 Quod à morte non vinceretur, 111 nec apud inferos remansurus esset; In Psalmo 29. *Domine reduxisti ab inferno animam meam* Item in Psalmo 15. *Non derelinques animam meam apud inferos, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Item in psalmo 3. *Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi,* 112 *quoniam Dominus auxiliatus est mihi.* Item ✠ Ioannem: *Nemo aufert animam meam à me, sed ego à me pono eam; potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam: hoc enim mandatum accepi à patre meo.*

25 Quod ab inferis tertio die resurgeret, apud Osee: *Viuificabit nos post biduum,* 113 *die tertio resurgemus.* Item in Exodo: *Et dixit Dominus ad Moysen; descende* 114 *& testificare populo, & sanctifica illos hodie & cras, & lauent*

Soph. 1.
Zacha. 12.
Num. 23.
Ioan. 3.
Abac. 3.
Esa. 9.
Exod. 17.
Ezech. 9.
Exod. 12.
Apoc. 14.
Apoc. 22.
Amos 8.
Hier. 15.
Matth. 17
Ioan. 10.
Osee 6
Exod. 9.

Iobel. 2.
Hier. 16.
Apoc. 21.
Ioan. 3.
Deut. 25.
Iosue 5.
Exod. 3.
Ioan. 1.
Luc. 12.
Apoc. 19.
Esa. 65.
Hier. 11.
Deut. 28.

vestem suam, & sint parati in perendinum diem: die enim tertio descendet Dominus in montem Sina. Item in Euangelio: *Matt.12.* *Progenies nequam & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi nisi signum Ionæ prophetæ. Quomodo enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

26 Quod cum resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit, apud Danielem: *Dan.7.* *Videbam in visu nocte, & ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens venit vsque ad veterem dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant ei obtulerunt eum: & data est ei potestas regia, & omnes reges terræ*[115] *per genus: & omnis claritas seruiens ei: & potestas eius æterna, quæ non auferetur,* *Esa.33.* *& regnum eius non corrumpetur.* Item apud Esaiam: *Nunc exurgam, dicit Dominus, nunc clarificabor, nunc exaltabor, nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini: vana erit fortitudo spiritus vestri, ignis vos consumet.* Item in Psalmo 109. *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam, quoad vsque ponam inimicos tuos*[116] *suppedaneum pedum tuorum: Virgam virtutis tuæ mittet Deus à Sion: & dominaberis in medio inimicorum tuorum.* *Apoc.1* Item in Apocalypsi: *Et conuersus respexi, vt viderem vocem quæ mecum loquebatur; & vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum, similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas*[117] *zonam auream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix; & oculi eius vt flamma ignis; & pedes eius similes aurichalco, sicut de fornace ignis; & vox eius vt sonus aquarum multarum: & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore eius gladius vtraque parte acutus exibat, & facies eius splendebat vt sol in virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam dicens: Noli timere, ego sum primus & nouissimus, & viuus qui fueram mortuus: & ecce sum viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis & inferorum.* Item in Euangelio Dominus post resurrectionem discipulis dicit: *Matth.28.* *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra: ite ergo, & docete omnes gentes,*[118] *tingentes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus Sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis.*

27 Quod perueniri non possit ad Deum patrem, nisi per filium eius Iesum Christum, in Euangelio: *Ioan.14.* *Ego sum via & veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi per* *Matth.13.* *me.* Item illic:[119] *Ego sum ostium; per me si quis introierit,* *Ioan.3.* *saluabitur.* Item illic: *Multi prophetæ & isti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis & non audierunt.* Item illic: *Qui credit in filium, habet vitam æternam:*[120] *Qui dicto non audiens est in filium, non habet vitam:* *Ephes.2.* *sed ira Dei manebit super eum.* Item Paulus ad Ephesios: *Et cum venisset, annunciauit vobis*[121] *pacem his qui longe, & pacem ijs qui prope: quia per ipsum habemus accessum ambo in* *Rom.3.* *vno spiritu ad patrem.* Item ad Romanos: *Omnes enim peccauerunt, & egent claritate Dei; iustificantur autem dono ipsius* *1.Petr.3.* *& gratia, per redemptionem quæ est in Christo Iesu.* Item in Epistola Petri Apostoli: *Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, vt nos offerret Deo.* Item illic: *In hoc* *1.Ioan.2.* *enim & mortuis prædicatum est, vt iudicentur.* Item in Epistola Ioannis: *Qui negat filium, neque patrem habet: qui confitetur filium, & filium & patrem habet.*

28 Quod ipse iudex venturus sit; apud Malachiam: *Malach. 4.* *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula, & succendet illos aduentus dies, dicit Dominus.* Item in Psalmo 49. *Deus deorum Dominus locutus est, & vocauit terram. A solis ortu vsque ad occasum, ex Sion species decoris eius. Deus manifeste veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit: & in circuitu eius procella nimia. Vocauit cœlum sursum, & terram*[122] *vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentum eius in sacrificijs; & annunciabunt cœli iustitiam eius quoniam Deus iudex est.* Item apud Esaiam. *Dominus Deus virtutum prodibit, & comminuet belum. Excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, nunquid semper tacebo?* Item in Psalmo 57. *Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant à facie eius qui oderunt eum. Sicut deficit fumus, deficiant: Sicut tabescit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei, & iusti iucundentur, & exultent in conspectu Dei;*[123] *& lætentur in iucunditate. Cantate Deo, psallite nomini eius, iter facite ei, qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Turbabantur à facie eius*[124] *patris orphanorum, & iudicis viduarum. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo, producens vinctos in virtute, similiter eos*[125] *qui in iram prouocant, qui inhabitant in monumentis. Deus dum prodires in conspectu populi tui, in transeundo in eremum.* Item in Psalmo 81. *Exurge Deus iudica terram, quoniam tu*[126] *exterminabis in omnibus gentibus.* Item in Euangelio secundum Matthæum: *Quid nobis & tibi fili Dauid: Quid huc* *Matth.8.* *venisti ante tempus*[127] *punire nos?* Item secundum Ioannem: *Ioan.5.* *Nihil pater iudicat, sed iudicium omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem: qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit.* Item in Epistola Pauli ad Corinthios secunda: *Omnes nos manifestari oportet* *2.Cor.5.* *ante tribunal Christi, vt reportet vnusquisque sui corporis propria, secundum quæ egit, siue bona, siue mala.*

29 Quod ipse sit rex in æternum regnaturus, apud Zachariam: *Dicite filiæ Sion. Ecce rex tuus venit tibi iustus* *Zach.9.* *& saluans, mitis sedens super asinum indomitum.* Item apud Esaiam:[128] *Quis nunciabit vobis, quia ignis ardet? quis* *Esa.33.* *nunciabit vobis locum illum æternum? Ambulans in iustitia, & manus abstinens à muneribus, grauans aures vt non audiat iudicium sanguinis, & comprimens oculos suos ne videat iniustitiam;*[129] *hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur, & aqua eius fidelis: regem cum claritate videbitis.* Item apud Malachiam: *Malach.1.* *Rex magnus sum ego dicit Dominus, & nomen meum illustre est apud gentes.* Item in Psalmo 2. *Ego autem constituus sum rex ab eo super ion montem Sanctum eius, adnuncians imperium ipsius.* Item in psalmo 20. *Commemorabuntur & conuertentur ad Dominum omnes termini terræ: & adorabunt in conspectu tuo*[130] *omnes patriæ gentium; quoniam domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium.* Item in Psalmo 23.[131] *Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit*[132] *rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens: Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus virtutum ipse est rex claritatis.* Item in Psalmo 44. *Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus*[133] *scriptoris acute scribentis; decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labijs tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula.*[134] *Accingere ense tuo ad femur potentissime. Decori & speciei tuæ & intende, & dirige & regna propter veritatem & mansuetudinem & iustitiam.* Item in Psalmo 5. *Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine, mane exaudies vocem meam; mane astabo tibi, & contemplabor te.* Item in Psalmo 96.[135] *Dominus regnauit, exultet terra, iucundentur insulæ multæ.* Item in Psalmo 44. *Astitit regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui, & Dominus patris tui. Quoniam desiderauit rex speciem tuam; quia ipse est Dominus Deus tuus:*[136] Item in Psalmo 73. *Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ.* Item in Euangelio secundum Matthæum: *Et cum Iesus natus* *Matth.1.* *esset in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum.* Item secundum Ioannem dixit Iesus: *Ioan.18.* *Regnum meum non est de isto sæculo: si de isto sæculo esset regnum meum, ministri mei turbarentur ne traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo Rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quoniam Rex sum: Ego in hoc natus sum, & in hoc veni in sæculum, vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate audit vocem meam.*

30 Quod ipse sit & iudex & rex; in Psalmo 74. *Deus* *Psal.70.* *iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare* *Apoc.19.* *populum tuum in iustitia.* Item in Apocalypsi: *Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum iustumque iudicat, & prælia-* *tur.*[137] *Oculi autem eius erant tanquam flamma ignis: & super ca-* *put eius diademata multa: & portabat nomen scriptum, nemini alij*

nisi

nisi sibi notum. Et erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen eius verbum Dei; & exercitus qui sunt in cœlo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipse [138] *pascituras est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis, habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & Dominus dominantium.* Item in Euangelio: *Cum venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligenter ante eum omnes gentes,* [139] *& segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis, & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet Rex eis qui ad dexteram eius erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim, & dedistis mihi manducare, sitiui & potastis me, hospes fui, & adduxistis me, nudus, & texistis me, infirmus, & visitastis me, in carcere fui, & veneristis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? quando autem te vidimus hospitem, & adduximus? nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmum, & in carcere, & venimus ad te? Et respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui ad sinistram eius erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis: & abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam.*

ADNOTATIONES IN LIBRVM secundum Testimoniorum ad Quirinum.

cap.1 1. in paroemijs] *Ita Manuscripti Cambronensis & Affligin cum veteribus excusis, tum hic, tum sæpe postea, pro eo quod hic vulgati typis:* in Prouerbijs, *vtrumque omiserant Manutius & Morelius. Expressit autem ad verbum titulum Græcorum codicum. De quo semel admonasse sufficiat.*

2. Item apud eundem in Ecclesiastico) *Salomoni attribuit Ecclesiasticí librum Cyprianus, tum supra epistola 65. & libro de operibus & eleemosynis, ac ad Fortunatum capite nono, tum infra Testimoniorum libro tertio, capit. 1. 6. 12. 35. 51. 60. 95. 96. & 113. (alibi etiam frequenter tanquam sacram scripturam citat.) Idipsum faciunt Clemens Alexandrinus libro septimo Strom. Pontific. Sixtus prima epistola ad omnes fratres, Marcellinus ad Salom. episcop. Fabianus ad omnes Orient. episcop. Sixtus 2. ad Gratum, Damasus ad Italos. Innocent 1. cap. vlt. ad Exuperium, & Ioan. ad Valerium. Item Gregorius Nazianzen. orat. 8. Basil. lib. 4. contra Eunom. Ambros. in 7 cap. prior. ad Corinthios Hieronymus in capite decimo Ecc esiastes, Concilio Carthaginiensi tertio, Cassiodorus in Psalmo, quinquagesimoquinto, Sextagesimosexto, & nonagesimotertio, ac Gregorius, libro decimo, Moral. Causam autem cur Salomoni ascribatur, reddit Dominus Ioannes Diedonis ecclesiastic: dog. libro primo ex Eusebio libro undecimo præparationis Euangelicæ, quemadmodum supra latius diximus libro de mortalitate. Iam vt omittam auctores citatos præcedenti libro capite vigesimo qui hunc librum inter Canonicas scripturas enumerant, certe vt diuinam citant præter iam dictos, Euaristus Papa epistola prima Ambrosius libro quarto de fide, Chrysostomus in Genesi homilia sexta & trigesimanona & alibi frequentissime, & disertis verbis Epiphanius hæresi septuagesimasexta, Diuus Augustinus quoque libro decimosexto de Ciuitate Dei capite octauo ad Oros. contra Priscil. ca 11. & lib. de cura pro mort. ca. 17. Valeant igitur, qui libri huius auctoritatem eleuare nituntur.*

3. Ego in altis habitaui] *Ms. cum Morel.* in altissimis, *sed Græce est* ὑψηλοῖς.

cap.2 4. Mactauit suas hostias] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* suam hostiam, *nam & Græce est:* τὰ ἑαυτῆς θύματα, *& supra etiam sic legit Cyprianus epistola 63. Legunt etiam Ms.* quis est insipiens, *pro eo quod alij:* qui, *sed perinde est.*

5. & corrigete scientiam in intellectu] *in hoc sequimur Morelium eo quod Græci legant:* σύνεσιν ἐν γνώσει, *pro eo quod Ms.* scientiâ & intellectum *Manut.* scientiam & intelligentiam, *cæteri:* scientiæ intelligentiam.

cap.3 6. Eructauit cor meum sermonem bonum] *Ms.* verbum bonum *sed titulus capitis:* Quod idem sit sermo Dei, *conuincit priorem lectionem esse veram, non hic modo, sed & in omnibus scripturis huius capitis, vbi varia reperitur lectio; præsertim quum & hoc sic legat etiam Tertul. aduersus Marc. lib. 2. & quod infra citatur ex 1. cap. Ioan. contra Praxeam.*

7. Item in Psalmo 106.] *Ita hunc numerum restitui ex Ms. & edit. Gryphij, pro eo quod vet. excu.* 104. *& cæteri* 105. *nam priori loco reperitur quod citat.*

8. In principio erat sermo, &c.] *Tum hic tum paulo post ex Ms. reposuimus:* erat, *pro eo quod legebatur:* fuit, *&:* est, *quia & Tertull. sic legit loco citato, & aduersus Hermog. & vbique eadem est vox Græca,* ν.

9. Quod factum est in illo vita erat] *Quum sic legant & Ms. & veteres exc. cum Morelio, rursum eam in locum restituimus, pro eo quod alij:* quod factum est. In illo vita est, *seu,* erat. *Græci quidem & D. Hieron. in Amos cap. 6. Alexandrini quoque & Ægyptij teste Ambrosio, hanc habent cum vulg. Græcis exemplaribus & Latinis. Verum ad illam accedit Tertull. lib aduer. Hermog. explicant vero diserte verbis D. D. Hilarius lib. 2. de Trinita. Ambro. in Psal. 36. & Augusti. cum Beda in comment. quadam etiam hodie græca exemplaria sic legunt. Cur autem Græci ab ea lectione abhorruerint, in causa fuisse tum Arrianorum tum Macedonianorum errorem, qui ex ea virus suum comprobabant, satis constat ex dictis locis Ambrosij, & Chrysost. ac Euthimij commentarijs.*

10. manus enim vestræ inquinatæ sunt] *Ms.* plenæ sunt, *sed obstat vox græca,* μεμολυσμέναι. *Neque vero etiam placet quod paulo post legunt:* dolores, *pro eo quod alij:* dolorem, *quia græce est:* πόνον. cap.4

11. & terra suppedaneum pedum meorum] *Ms.* scabellum, *sed prius placet.*

12. Item apud eundem: Domine Deus] *Adiecerunt recens Manut. & Morel.* apud eundem, *ego tamen nusquam apud Esaiam reperi. Ms. vero prorsus omittunt hanc scripturam.*

13. Reuelauit Dominus] *Rursum substitui:* Dominus, *ex vulg. exc. pro* Deus, *quod habent Manut. & Morel. eo quod 70. legunt* κύριος. *Ex ijsdem etiam & Ms. reposui:* suprema terræ, *pro eo quod illi:* terra, *nam 70. habent:* τὰ ἄκρα τῆς γῆς.

14. Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis] *Cum Morel. ex Ms. & vet. exc. hanc scripturam adiecimus, præsertim quum ad institutum faciat, quod Christus manus Dei dictus sit. Placet autem quod habent Ms. & vet. exc.* triturantis, *quia & Hieron. sic legit; vt legerint veteres:* ἀλοῶντος *pro eo quod nunc est* ἀλῶντας.

15. in se retornatas] *Ms. vterque & vet. excus.* inseres formatas, *Ex quo censeo legendum:* in serram formatas, *nam quod græce est voce composita* πεισηγειδῆ, *vertit in comment. D. Hieron.* in serrarum modum, *& in Amos cap. 2.* cum serrarum dentibus; *consonat etiam quod ipse ex Hebræo vertit:* habens rostra serrantia.

16. & regni quærent enim aquam] *Ms. & vet. exc.* & egeni quærent aquam; *sed prius & Græce & Latine apud D. Hieron. legunt 70.*

17. faciam desertam] *Magis econtrario placet hæc lectio Ms quam vet. exc. & Morel.* deserta, *quia 70. in singulari legunt:* τὴν ἔρημον.

18. & vlmum] *Habent quidem istud. Ms. & Morel. cum vete. excu. verum apud 70. non legi, sed in Hebræo testatur D. Hier. in comment.*

19. & credant] *Ms. & vet. exc.* redeant, *sed repugnat vox Græca* ὀπισθοῦται.

20. & non pepercisti filio tuo dilectissimo] *Ms.* dilecto, *verum prius est Cyprianicum, alibi enim eandem vocem Græcam* ἀγαπητόν, *sic interpretatur Tertull. autem (seu Nouatianus iuxta D. Hier. lib. de Trin. haud procul à fine latissime hoc argumentum tractat.* cap.5

21. quem vidisti in loco Dei vbi vnxisti] *Ms. & vet. exc. non habent:* Dei, *sed id legunt 70. & certe Gen. 28. ipse Iacob Domus Dei nomen iam ante illi loco dederat.*

22. vt te inducat] *Ms.* inducam, *sed repugnat vox Græca:* εἰς ἀγάγῃσε.

23. & ne fueris inobaudiens] *Placet hæc Ms. vulg. excus. & Gratij lectio, eo quod Cyprianica sit Manut. & Morel.* inobediens.

24. Item in Malachia] *Rursum cum Morel. hoc testimonium adiecimus ex Ms. & vet. excu. præsertim quum ad institutum faciat.*

25. cum Leui vitæ & pacis] *Morel. & Camb. ad marginem.* cum vita & pace, *sed prius habent 70.*

26. vt timeret me] *Hoc adiecimus ex vet. excu. eo quod legant 70.* φοβεῖσθαί με.

27. a facie nominis mei proficisci illum] *70. legunt* ἐλλεσθαι αὐτὸν, *quod proprie quidem significat proficisci, nauigio præsertim: ab Apostolo tamen 2. ad Cor. 8. pro declinare accipitur. Vnde & apud Hierony. in comment. translatio 70. est ista:* à facie nominis mei formidaret. *Metaphora sumpta à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum.*

28. Lex veritatis] *Morel.* Lex & veritas, *sed prius est. apud 70.*

29. Iniustitia non est inuenta in labiis eius] *Hoc recens adijcio ex Ms. & vet. excu. nam habent 70. apud quos tamen non reperitur:* linguæ, *quod legunt Ms. & vet. excu. cum Morelio, & legunt etiam illi* mecum, *pro eo quod Morelius cum Ms.* vobiscum, *& rectius veteres excusi* nobiscum, *Placet etiam magis:* auertit, *quam quod habet Morelius & Ms.* auertet.

30. Quod Deus Christus) *Recte cum Ms. Manutius, & Morelius* cap.6

tum in titulis capitum tum hic distinctionem capitis faciunt, atque adeo
30. *capitula constituunt, pro eo quod vulg. exc. 29 duntaxat.*

31. & fac altare illi Deo] *Pro more ita explicant articulum græcum Manut. & Morel. apud Cyprianum.*

32. & in te precabuntur] *Sic recte cum veteri exc. Rembold. & Ms. Manut. & Morel. pro eo quod corrupte Erasmici omnes*: interpretabantur: *nam Græce est*: προσεύξονται.

33. Parate viam domini) *Ita nunc castigo hunc locum ex Ms. & vet. exc. eo quod tum 70. apud Esaiam, tum Euangelista legant*: κυρίῳ, *Prius erat*: domino.

34 Item apud Hieremiam] *Lectionem hanc ex Ms & vet. exc. restitui, pro eo quod erat*: apud Baruch. *Quia ei si testimonium hoc reperiatur Baruch 3. tamen vsitatum hoc fuit veteribus, vt nomine Hieremiæ librum eum & præsertim verba hæc citarent. Nominatim autem D. Augustl. lib. 18. de Ciuit at Dei cap. 33. Chrysost. homil. de Trinit. & homilia cuius initium: Profundam sectionem, qua citatur Syno. 6. sect. 8. Cassiodorus in Psalmo 81. & Auctor qu. vet. & nou test qu. 102. Alia vero eiusdem libri testimonia nomine Hieremiæ citant Clemens Alexandr. lib. 1 Pædag. cap. 10. Basilius lib. 4. contra Eunom. Ambrosius libro 1. de pœnit. cap. 8. Exam. libro 1. cap. 14 & libro 1. de fide ca. 2. ac Fulgentius libro 2. ad Thrasimundum, Pontif. etiam Sixtus epistola 1. Felix ad Petrum Antioch. & Pelagius ad Vigilium. Non mirum igitur si & à Cypriano sic citetur. Prophetiam vero Baruch diuinam esse affirmare audent Clemens Alexandrinus libro 2 Pædag cap. 3. & Eusebius demonstrat. Euang. cap. 19. & Prophetæ nomine ab Ecclesia legitur in vigilia Pentecostes. Quare recte à Synodo Florentina & Tridentina in Canone scripturarum recensetur hic liber, nec obstat quod veteres in Canone illum non enumeraverint, quippe qui sub Hieremia illum comprehenderint.*

35. & confundetur omnis iniuria Assyriorum) Ms. & confundentur. Omnis iniuria, *vulg. excus*: & confundentur omnes iniuriæ, *sed prior est 70. quare recte substituta à Manutio & Morelio. Quomodo & paulo post*: apud Oseæ, *pro eo quod corrupte legebatur*: apud Moysen.

36. Vacate & cognoscite] *Ms.* & videte, *sed prius exprimit vocem græcam* γνῶτε.

37. Deus benedictus] *Sic Ms. vterque noster & quibus vsi sunt Manutius & Morelius. Tertullianus etiam lib. de Trin. Quare desinat mirari lector cum Erasmo, quod in vetustissimis exemplaribus non addatur*: Deus, *præsertim cum ipse contextus connincat legendum, alioqui enim totum hoc testimonium nihil ad rem faciet.*

38. qui vicerit, possidebit ea & eorum hæreditatem] *Ms.* vt qui vicerit possideat, *sed prius legunt Græci & Latini codices. Atqui pro eo quod græce duntaxat est*: πάντα, *vertit Cyprian.* ea & eorum hæreditatem.

39. & filij altissimi] *Ms.* excelsi, *sed prius significat vox Græca* ὑψίστου.

40. ad quos sermo Dei factus est) *Recens hoc adieci ex Ms. Cambr. & ex vtroque Ms. vocem*: scriptura, *nam græce & latine legitur vtrumq; apud Ioannem.*

41. quoniam blasphemas) *Ms* blasphemat, *Morelius*: blasphemauit, *sed repugnant Græca & Latina exemplaria.*

42. exhortamini. Qui estis pusillanimi, nolite metuere] *Distinctionem hanc Ms. cod. debemus, & veram eam esse satis patet ex D. Hieronym. comment. atque adeo in græca exemplaria sic distinguenda censeo*: παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ μὴ φοβεῖσθε. *aliquin enim sensus non constat. Non dubito autem repeti debere*: confortamini, *eo quod & Græce sic sit, & Tertull. aduersus Marcionem libr. 4. sic legat*: conualescite, nolite timere, *sed nolui temere addigere sine auctoritate vet. cod.*

43. & doce me) *Ex ijsdem Ms. & veteri excus. etiam hoc adiecimus cum Morelio, quia & Græce & Latine legitur.*

44. vt audiuit salutationem Mariæ Elizabeth) *Ms. vterque*: quomodo.

45. Et vnde hoc mihi contingit) *Ms.* contigit, *cum Morelio, Græco neutrum est, neque apud Tertull. libro de carne Christi*: *quem hoc & duobus sequentibus capitibus imitatur, in comprobanda vera humanitate Christi, aduersum tum sui tum nostri temporis hæreticos quosdam.*

46. qui autem negat] *Mendo operarum erat*: quia, *apud Manut.*

47. sed est de Antichristi spiritu) ἀντιχριστικῶν *vertit, quod habet Apostolus iuxta Latinos & Afflig. cod.* Antichristus est, *& iuxta Græcos & Cambr. cod.* Antichristi est.

48. Audite itaque domus Dauid) *Hoc sic ex Ms. castigaui, nam & 70 sic legunt & Tertull. aduersus Iudæos, quo loco etiam illum imitatur, atq; adeo genuinum est etiam illud Cypriani, tum infra epist. 9 tum hic*: Non pusillum, *&c. quia sic etiam Tertull. quare non placet quod legunt Ms. & vetus exc.* Num.

49. Ecce virgo accipiet & pariet filium] *Sic Manut. & Morel. ad verbum ex Græco,* λαβεῖν ἐν γαστρί. *Ambrosius quoque de Cain & Abel libro 1. cap. 3. Tertull. vero cum Ms præter locos duos iam dictos, libro 3. aduersus Marc. & libro de Trinitate legit in*: in vtero concipiet. *Verum nostram illam lectionem diserte verbis D. Hieron. dicit reperiri apud 70. de opt. gen. interpret. & confirmat quod dicit in comment. Esaiæ 26. legere 70. In vtero accepimus & parturiuimus &c. Vbi græce eadem sunt voces, quomodo & Esaiæ 8. vbi de Prophetissa loquitur. Quare & apud eundem D. Hier. in comment. 7 c. Esaiæ, prorsus ita legendum censeo. Accedit quod Lucæ 1. vbi omnes veteres legunt*: concipies in vtero, *alia vox Græca sit* συλλάμψη. *Quandoquidem autem & Chrysostomus, cum Cyrillo in comment & Hieronym. locis citatis cum Tertulliano, Cypriano & Ambrosio constanter legant illud*: & pariet, *censeo textum græcum Esaiæ qui hodie exstat mutilum esse, & adijci oportere*: καὶ τέξεται. *Atqui malim (vti supra etiam dixi) legi*: vocabis, *quod sic legant 70. ac (Hieron. teste) tres reliqui interpretes & alij veteres (præter Chrysost. in comment. & in Psalmo 44. qui legit*: καλέσεται) *quam*: vocabitis, *nisi sic legerent Tertull. libro sæpe dicto aduersus Iudæos, & Hieron. ad Pammach. de opt. gen. interpret.*

50. vt sciat reprobare malum & eligere bonum] *Ms. vterque*: priusquam cognoscat & proferat (*seu potius*) præferat mala, commutat bonum, *Morelius similiter, præterquam quod legat*: & eligat bonum. *Græce vero apud 70. sic legitur*: πρὶν ἢ γνῶναι ἀνθρώπῳ προελέσθαι πονηρὰ ἐκλεξάσθαι τὸ ἀγαθόν. *Chrysost. & Cyrillus*: Antequam sciat ipse vel præeligere mala, eligat bonum, *legunt enim*: ἐκλέξηται, *Hierony. vero in comment.* antequam sciat assumere mala &c. *Quicquid autem horum legatur, certe legi debere*: priusquam, *non*: vt, *conuincit consensus omnium, qui editionem 70. cum Cypriano sequuntur.*

51. Ipse tuum obseruabit caput] *Ms. vterque & vet. exc. legunt*: Ipsa, *sed prius genuinam est*; *tum quod præmittatur*: Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli, *tum quod Græce sit apud 70.* αὐτός, *&*: αὐτῆ *non autem*: αὐτῇ, *&* αὐτῆς, *Hieronym. quæst. Hebr. in Gen. tradit sic legere 70. sic etiam legit Irenæus lib. 3. contra hæres. ca. 77. Chrysostio. quidem iuxta priorem interpretem legit*: ipsa, *sed græcum illius contextum aliud legere adnotauit Dn. Philippus Montanus, & præsertim in comment. vbi quodam in loco græce*: ἐκείνῳ, *legitur. D. Augustl. tamen lib. 12. de Gen. ad lit cap. 36. legit*: ipsa, *& hoc interpretatur libr. 2. de Genes contra Manich. cap. 18. sic & Rabanus in comment. D. Ambros. vero libr. de Esau & suga sæculi cap. 7. & Beda, tum in comment. tum in quæst. supra Gene. legunt* ipsa, *sed vtrunque interpretantur. Variant autem & Latini cod. vulg. Bibliorum interpretes.*

52. & exaltabitur Gog regnum ipsius] *Vocem*: Gog, *ex Ms. vtroque cum Morelio ex margine in textum inseruimus, nam & græce hodie reperitur apud 70. & confirmatur à D. Hieronym. in Ezech. cap. 38. Moyses ait (inquit) in Numerorum libr. duntaxat iuxta 70. Egredietur homo de semine eius, & dominabitur gentium plurimarum, & eleuabitur Gog regnum eius & crescet regnum illius, Caterum iuxta Hebraicum ita (inquit) scriptum reperi*: Tolletur *propter Agag rex eius, auferetur regnum illius, eo quod regnum Israël in Saule propter Agag regem Amalech destructum sit. Quem locum prolixius citauimus, quod pauci etiam (vti & Beda in commentarijs) lectionem ex Hebræo explicet. Similiter legit Rabanus Maurus in comment. vbi recte explicat hunc locum iuxta 70. non de regno gentis cuiusquam, sed ac si dicat*: exaltabitur *super tectum (Gog enim Hebraice tectum sonat) id est, in altum. Quod confirmat D. Ambro epistola 37. sic legens*: Et attollet *regnum eius in altum. Quid alibi Gog & Magog significent, late tractant D. Hieron. loco citato, & D. Augustl. lib. 20. de Ciuit Dei cap. 11. Quandoquidem autem legant dicti Hierony Ambros. Rabanus*: ipsius, *& græce apud 70.* ἐαυτῆ, *malui & ego hoc substituere, quam quod erat antea*: ipsum, *in excus. & Ms. Manut. & Morel. nouerum habent.* cap.10

53. & Deus eduxit eum ex Ægypto] *Sic quidem hodie græce legitur & ex Hebræo quoque transtulit Hieronym. sic & Rabanus in comment. Verum vt credam aliter olim legisse græcos codices, facit tum lectio vulg. ante Manutium & Morel.* & Deus duxit, *seu potius*: ducet, eum in Ægyptum, *tum quod legat dicta epistola Ambros.* in terris quoque extendet principatum suum in Ægyptum. *Recte tamen illi*: vnicornis, *pro eo quod erat pessime*: vniformis.

54. & edet gentes inimicorum suorum] *Hoc ex Ms. cum Morelio ad verbum ex græco pro eo quod erat*: & edet carnes.

55. Qui benedicunt te, benedicti sunt, & qui maledicunt te, maledicti sunt] *Hæc quoque ad verbum ex græco. Ms. vero legit*: benedicent & maledicent, *& adhuc aliter Ambros.* qui benedicent illum benedicti erunt, & qui maledixerint ei, maledicti erunt.

56. annum domini acceptabilem] *Ita recte Manutius & Morelius, cum 70. pro eo quod cæteri*: domino, & virtus altissimi obumbrabit te. *Ms.* inumbrabit, *sed prius habet etiam Nouatianus libro de Trinitate.* cap.11

57. qui erit de vtero tuo) *Hinc comprobat libro 3. aduersus Marcionem Tertull. locum hunc de Christo debere intelligi. Est autem hoc caput diligenter aduotandum, contra Anabaptistas quosdam, negantes humanitatem Christi.*

58. neque super terram neque sub terra] Ms. neque in terra neque sub terram. cap.12

59. domus illius Ephrata] *Non habent Ms aut vet. excus. vocem*: illius, *neque est apud Græcos articulus, quare loco semouimus.*

60. & processiones] *Hoc ex Ms. & veter. codice cum Morelio, pro eo quod cæteri ex mendo Remboldi*: possessiones. *Est enim Græce* ἔξοδοι.

61. cum muneribus] *Deest hoc in Ms. cod. & græcis & Latinis Matthæi exemplaribus, infra etiam capite 29 in exc. & Ms. omnibus, quare & hic superfluum est.* cap.13

62. Annunciauimus coram ipso sicut pueri) *Sic quidem Manuscripti & excusi omnes, sed Tertullianus aduersus Iudæos, & libro 3. aduersus Marcionem legit*: Annunciauimus de illo sicut parvulus, *& Græce legunt 70. Hieronymo teste in commentario* ὡς παιδίον.

63. ma-

63. maledictum hominis] *Ex Ms. & vet. exc. hoc substituit, pro eo quod erat*: hominum, *quia utroque loco iam dicto Tertull. sic legit. Adiecerunt autem paulo post Manut. & Morel particulam*: in, *quam tamen non habent vet. exc. aut Ms. nostri.*

64. & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite] *Veram hanc esse lectionem huius loci, vt illud*: & dixit, &c. *praeponatur huic*: Et induite, *patet, tum ex contextu Graeco, tum ex D. Hieronym. comment. atque adeo corrupta fuit horum ab illorum verborum transpositio & in excusis & in Ms. cod. quorum maximam varietatem omitto compendij gratia. Atqui ποδήρης tunica* (inquit D. Hieron.) *talaris est,* χιδαρις *iuxta Suidam & Hesychium ac Plutarchum in Anton. insigne erat capitis regium apud Persas.* Μίτρα *vero* (quam adijcit cum textu graeco Tertullian. *libro aduersus Iudaeos, & lib. 3 aduersus Marc.*) *aureum capitis ornamentum. Vtebantur autem eodem genere ornamentorum Sacerdotes summi apud Iudaeos.*

65. sed semetipsum exinaniuit] *Ms.* se inaniuit, *verum prius legit & Tertull. siue Nouatianus lib. de Trinit. qui etiam cum excusis legit & textu graeco*: omne genu flectatur, *pro eo quod habet Affliginem. cod.* omnia genua flectantur, *seu*: curuentur, *& Cambr.* omnes genu curuent.

cap.14 66. & probemus patientiam illius) *Non habent haec Ms. cod. recte tamen adiecta sunt à Manutio & Morelio, quia graece leguntur.*

67. & viri iusti tolluntur] *Ms. cod.* & vir iniuste tollitur, *sed illud habent 70. nec dissentit Tertull. contra Marc. lib 3 & 4 & aduersus Gnosticos. Ex quibus etiam patet, recte substituisse Manut. & Morel.* liblatus est, *pro eo quod erat*: saluatus, *corruptissime. Pro eo autem quod legit cum 70. Cyprianus*: & erit in pace sepultura eius, *legit aduersus Gnosticos Tertull.* & erit honor sepulturae eius.

cap.15 68. natiuitatem eius quis enarrabit] *Ms. & Morel. interserunt*: autem, *verum non habent 70. neque eadem ratione placet, quod habent Ms.* abductus, *pro eo quod alij*: adductus, *& Tertull. aduer. Iudaeos*: perductus.

69. neque insidias in ore suo] *Expressit ad verbum quod graece est; pro quo Tertull.* nec dolus in ore eius inuentus est, *& Ms.* nec dolus fuit in ore eius.

70. Propterea ipse consequetur multos] *Recte sic Manut. Morel. pro eo quod erat*: confitetur, *corruptissime est enim graece* κληρονομήσει, *quod sonat*: possidebit, *quomodo legit Cosserius.*

71. & eradamus] *Non male & hoc illi, pro eo quod erat*: fraudemus, *Ms. leguntur*: tollamus, *& infra ca. 20.* euellamus, *Tertull. loco iam citato & Hieron. in comment.* conteramus.

72. quem sine vitio, perfectum masculum anniculum erit vobis] *Quandoquidem sic legant Ms. videtur retinuisse Cyprianus barbaram versionem sui interpretis, qui verba graeca apud 70.* (*vtpote quum* ἄμεμπτον *neutri sit generis*) *non habito respectu, ad verbum transtulit, vt nemo mirari debeat, si & nos vulga. nostri interpretis barbariem aequo animo feramus. Cui tamen vt obuiarent, Erasmus interiecit*: & *legens*: & erit vobis, *Morelius vero*: anniculus erit vobis, *sed nos Manut. hic sequimur & Ms.*

73. carnes ipsa nocte] *Graece est similiter*: τῇ νυκὶ ταύτῃ *quare recte sic cum Morelio Ms pro eo quod erat*: carnes istas nocte.

74. cum picridibus] *Vertit hoc D. Hier.* lactucis agrestibus, *vocatur ab aliis* πικρὶς *cichorium atq; intybum siluestre seu amarago. Hinc illud Virg. & amaris intyba fibris.*

75. & os non confringetis] *Affligi.* ossa, *sed prius est apud 70. & Euangelistam, Cambron.* ossum, *Voce Aphricanis vsitata qua vtitur etiam Aug. in Psal. 138. & lib. 3. de doct. Christ. cap 3. ac lib. 4. cap. 10.*

76. & caligae vestrae] *Ms.* & calceamenta vestra, *Quod quidem significat vox graeca*: ὑποδήματα, *verum quod iam olim adnotauit Beda Retra. sua in act. 12. interpretem ibi vertere*: caligas, *quod graece est*: sandalia; *etiam hic locum habere puto. Siue autem cum exc. legas*: bacula vestra, *siue cum Ms.* baculi vestri, *perinde est, ac vtrumq; Latine dicitur, non secus atque apud Graecos* ἔαυτῆς καὶ ἑαυτῆ. *Hinc Ouid. Metamor. 15. Baculumque tenens agreste.*

77. habentes singuli citharas] *Vocem* aureas, *interpositam nec; habent Ms. & vet. exc. cod. neque Apocal & superflua est, cum mox sequatur*: *ita vt & ad citharas & ad pateras referri possit. Mendum ortum ex eo, quod vulg. exc. non legebant*: pateras.

78. & redemisti nos] *Hoc habeo ex Ms. pro eo quod erat.* emisti.

79. qui aufert peccata mundi] *Ms.* tollit.

cap.16 80. & erit ipse vobis in testimonium] *Adiecimus denuo vocem*: ipse, *ex Ms. nam & 70. habent.*

81. Principes populi & seniores, audite] *Ex Ms. cum vet. exc. adjicimus* audite, *& genuinum esse tum hoc tum quod paulo post sequitur*: in alio autem nullo; *confirmat quod dicit Beda Retract. in Actib. Apostol. Vtrumque Graece lectum suo tempore, vti & alia multa quae hodie non leguntur. Quod notatu dignum, vt confirmemus alia fuisse olim Graeca exemplaria quam nunc exstent*: *Siue autem*: susciuit, *legas cum exc. siue*: excitauit, *cum Ms. perinde est.*

82. & dormiens videt scalam] *Ita legendum cum Ms. eo quod praecedat*: ponit.

83. in cacumine collis] Ms. montis, *sed obstat vox Graeca*: βουνῶ.

84. in βασιλείων primo] *Recens ex Ms. & vet. excus. adiecit primo. Rursum autem meminit signi crucis in fronte.*

cap.17 85. & contemplatio eius imaginis] *Ms.* huius, *Omittentes etiam paulo post, particulam*: ex, *vbi legitur*: ex parte, *&*: remanserit ex illis.

86. & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces] *Corrupte legebant quidam exc.* condent, *siue*: condient, *nam prater 70. sic legit Tertullian. lib. 3. aduersus Marcionem*: & concident machaeras suas in aratra, sybinas in falces. *vbi expressit vocem Graecam.* cap. 18

87. qui non accepit] *Manuscripti*, quia, *Verum repugnant 70.*

88. de quadriuiis Hierusalem] *Iidem*: quadruuijs.

89. Exultauit vt gigas viam currere] *Ms. cum Morel.* ad currendam viam, *at frequens est Cyprian seruare infinitiuos graecos. Ob phrasin etiam auctoris magis placet illud*: decursio, *quam quod Ms. habent*: decursus, *Aut Morel.* occursio, *Tertull. vero lib. 4. ad Marc. legit*: deuersio. cap. 19

90. cum esset Iesus in Hiericho] *Ex Ms. vtroque sic lego, praetermissa voce*: agro, *Nam & hodie sic legunt 70. & sic olim legisse testatur D. Aug. q. 7. In Iesum Naue, addens tamen recte legi ex Hebraeo*: in agro Iericho, *quia nondum erat Iesus in ciuitate. pro eo autem quod legitur*: tenentem, *Ms. legunt*: habentem, *cum vet. exc.*

91. nunc aduenit Et Iesus] *Hic econtrario genuina est exc. lectio, non illa Ms.* Tunc aduenientes Iesus, *Est autem*: aduenit, *praeteritum, non imperatiuus.*

92. calceamentum deponere] *Manuscripti*, soluere, *perinde est.*

93. Ego quidem baptizo in aqua] Ms. baptizo vos in aqua. *Prior est lectio Graecorum, quanquam & quadam legant etiam* ἡμᾶς.

94. Regnauit Dominus Deus] *Ms. quidem cum vet. exc.* Regnabit, *sed prius Graece & Latine est in Apocalypsi.*

95. Effoderunt manus meas & pedes] *Ms. placet haec lectio, eo quod neque Graece neque Latine legatur*: Et foderunt, *quemadmodum exc. Tertull. lib aduersus Iudaeos modo legit*: foderunt, *modo*: Exterminauerunt, *vbi pulchre haec explicat.* cap. 20

96. a me] *Ex iisdem hoc recens adjicimus, quia & Graece & Latine legitur.*

97. in medio Ecclesiae laudabo te] *Cambron.* in media ecclesia, *vet. exc. cum Morel.* in medio Ecclesiarum. *Sed prius & Graece est, & legitur à Tertull. lib. 1 aduersus Marcion.*

98. Confige clauis de metu tuo carnes meas] *Eadem ratione non probatur, quod legunt Ms.* clauos carnis meae.

99. Texit coelos gloria eius] *Ms.* Operuit, *perinde est. Iidem*: sunt, *pro* erunt, *paulo post, verum hoc malo, neutrum est Graece.* cap. 21

100. Et illic constabilita est virtus gloriae eius, & constituit dilectionem validam] *Prorsus legendum*: constituit, *quia Graece est*: ἔθηκο. *Noua est vero haec lectio, & quantum apparet ex variis versionibus concinnata. LXX. cum graecis quae hodie exstant exemplaribus & Theophylacto, non aliud habent, quam*: & posuit dilectionem robustam fortitudinis suae. *Aquila transtulit*: Et posuit absconsione n fortitudinis suae. *Symmachus*: Et posuit absconditam fortitudinem suam. *Theodotio*: Et ibi absconsio fortitudinis est, *& similiter Hieronym.* Ibi abscondita est fortitudo eius. *Causam varietatis apud eundem vide in comment.*

101. & procedet in campos] *Sic iam olim legisse 70. testatur ibidem Hieron. atque adeo graece legebatur* εἰς πέδια, *vbi nunc & iam ab aetate Theophylacti habetur* εἰς παιδία, *id est, in institutionem, qui tamen vtrinsque lectionis meminit. Manuscripti, vero pro*: procedet, *legunt*: exiet.

102. magnae cogitationis nuncius] Ms. magni consilij, *& hoc proprie significat vox graeca* βουλὴ, *& sic legunt iuxta 70. Hieron. in comment. & Ambros. initio lib. 3. in Lucam.*

103. sustentabant manus eius] Ms. sustinebant, *verum prius legitur supra lib. ad Fort. cap. 8.*

104. Quod in hoc signo crucis salus sit, &c.] *Idipsum argumentum tractat Tertull. & libro aduersus Iudaeos & lib. 3. aduersus Marcionem, & ex iisdem pene scripturis.* cap. 22

105. & notabis signum super frontes] Ms. *& Tertull.* in frontibus, *sed prius & graece est, & supra legitur ad Demetr. vbi plura de sequentium varia lectione. At qui pro signo* (inquit D. Hieron. in comment.) *quod 70. Aquila & Symmachus transtulerunt, Theodotio ipsum verbum Hebraicum Tau posuit, quae extrema est apud Hebraeos 22. literarum. Et vt ad nostra veniamus, antiquis Hebraeorum literis, quibus vsque hodie vtuntur Samaritani, extrema Tau litera crucis habet similitudinem, qua in Christianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inscriptione signatur. Tertullian autem legit vtrobique*: & da signa Tau, &c. *Ipsa est enim* (inquit *lib. 3. aduersus Marcion.*) *litera Graecorum Tau, nostra autem T. species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris, apud veram & catholicam Hierusalem. Loci diligenter adnotandi, contra nostra tempestatis sigillatores, imo inimicos crucis Christi.*

106. Et vidi, & ecce agnum stantem] *Adjicimus*: & ecce, *ex Ms. nam & graece legitur.*

107. Ego sum α & ω, &c.] *Ms. non habent*: sum, *sed Graece legitur.*

108. vt sit potestas eorum super lignum] *Costerius addit*: vitae, *& recte, nam cum graeco & latino contextu Apocal. 22. id legit etiam Tertull. libro de Pudicitia. Ante Manutium & Morelium legebatur*: vt sint postes eorum super lignum.

109. Exterrita est quae parit] *Recte sic Ms. cum Morelio pro eo quod erat*: Ex territa, *neque enim aut in Latinis aut in Graecis exemplaribus reperitur praemissa coniunctio. Atqui voce graecam,* ἀπέβριχαν, *vertit Hieronymus in comment.* abiecit, *seu*: vacua facta est, *Non* cap. 23

*a*dditur autem à Cypriano : septem, *quod habere ipse testatur* 70. *Aquilam & Theodotionem, & hodie habent Graci codic. Neque vero habet illud etiam Irenæus aduersus hæres. lib.* 4. *cap.* 66. *legens* : Exinanita est *quæ parit, tæduit, &c.*

110. inimicorum eorum] *Pro hac lectione Ms. vet. excu. & Remboldi, legit Erasmus* : suorum; *priorem tamen genuinam esse constat, eo quod & Hieron. eam habeat, & græce sit* ἀντῶν.

cap.24 111. nec apud inferos remansurus esset] *Hic subiungendum iuxta Ms. cod. & vet. excu. quod in fine præcedentis capitis præpostere positum erat testimonium, ex mendo codicis Remboldi, hoc nempe* : In Psalmo xxix. Domine reduxisti ab inferno animam meam. Item, &c. *quam lectionem malui, quod græce legatur* : ἀνήγαγες ἐξ ἅδου. *Antea excusi cap. præceden. legebant* : abstraxisti ab inferno, *Manut. & Morel. paulo post* : imposuisti ab inferis, *Ms.* reduxisti ab inferis. *Primus autem hanc transpositionem peruersam adnotauit Costerius.*

112. quoniam Dominus auxiliatus est mihi] *Hoc quidem Manutius & Morelius, sed Ms. nostri & vet. excu. legunt* : auxiliator est mihi, *addentes* : est, *quod desiderabatur in alijs excusis.*

cap.25 113. die tertio relurgemus] *Recte primus adiecit Erasmus vocem* : relurgemus, *nam apud* 70. *legitur. Quum autem apud Osee reperiatur hic locus, castigandus est hunc locum citans Tertullianus aduersus Iudæos & legendum* : *Osee, pro eo quod est. Esaiam.*

114. & testificare populo] *Ms.* populum.

cap. 26 115. per genus] *Ita Manut. & Morel. pro eo quod erat corrupte* : & genus, *nam etiam Tertullia. libro aduersus Iudæos legit* : secundum genus.

116. suppedaneum pedum meorum] *Etiam hic Ms.* scabellum, *prius tamen placet.*

117. zonam auream] *Hoc reposui ex Ms. cum Morel. pro eo quod erat* : zona aurea, *quia phrasis est Cypriani.*

118. tingentes eos] *Ms.* baptizantes.

119. Ego sum ostium] *Ms.* ianua.

cap.27 120. Qui dicto non audiens est in filium] *Ms.* qui in dicto inobediens est filio, *Græce vero & Latine apud Ioannem non aliud quam* : Qui incredulus est filio.

121. pacem his qui longe] *Omissam à Remboldo vocem* : his, *denuo adiecimus, nam habent Ms. & vet. excus.*

cap.28 122. vt separet populum suum] *Hoc restitui ex Ms. pro eo quod erat* : separaret.

123. & lætentur in iucunditate. Cantate Deo] *Hoc recens adiectum à Morel. & Manut. reperitur apud* 70. *Ms. interiiciunt* : Dei, *& pro* : iter, *legunt* : viam.

124. patris orphanorum & iudicis viduarum] *Hoc quidem iuxta* 70. *editionem quæ hodie exstat Manut. & Morel. sed cum cæteris legunt Ms. & vet. excus.* patres & iudices.

125. qui in iram prouocant] *Sic Manutius, Morelius, vero* : qui in amaritudine prouocant. *Qui sic vertit, videtur voluisse exprimere compositionem vocis græcæ* : παραπικραίνοντας. *Ms. & vet. excus. neutrum habent.*

126. exterminabis in omnibus gentibus] *Ms.* omnes gentes, *sed prius habet Psalmorum editio Græca & Latina. Mirum est autem quod legat* : exterminabis, *pro eo quod est* : κληρονομήσεις, *qua vox hæreditare significat & ita legitur vbique.*

127. punire nos] *Ms.* perdere, *sed repugnat vox Græca.* βασανίζει.

cap.29 128. Quis annunciabit vobis] *Etiam repugnat lectio* 70. *illi quod legunt* : nunciauit.

129. hic inhabitabit] *Hoc ex Ms. nam frequens est hoc Cypriano.*

130. omnes patriæ gentium] *Retinuit vocem græcam* : πατριαι. *quod alibi adnotauit Erasmus.*

131. Auferte portas principes vestras & extollimini] *Ms. vbique* : Tollite, &c & eleuamini.

132. rex claritatis] *Iidem bis* : rex gloriæ, *prius vsitatum est Cypriano pro gloria. Item* : sermo, *pro* : verbo, *quare placet vulgata lectio* : sermonem bonum, *præsertim quum sic legat & Tertull.*

133. scriptoris acute scribentis] *Ms. cum vulgatis Latinis exemplaribus* : scribe velociter scribentis. *Morel. etiam legit* : velociter, *vtrumque tamen significat vox græca* : ὀξύ.

134. Accingere ense tuo super femur tuum, potentissime, &c.] *Ms.* ensem tuum, *vtrumque etiam Tertull. li.* 3. *aduersus Marcio. Vbi tamen sic legit* : potens tempestiuitate tua & pulchritudine tua, *& rursum* : Et extende & prosperare, & regna. *Vbi ad verbum expressit quod Græce est* : ἀγλιότητι. *Atqui pro* : decori, *legunt Ms.* decoris, *& pro* : mansuetudinem, *habent* : lenitatem.

135. Dominus regnauit] *Hoc ex Ms. & vet excus. pro eo quod erat* : regnabit, *nam illud &* 70. *legunt. & Tertull. lib. de Resur. carn. Ex ijsdem subiicitur cum* 70. astitit, *pro eo quod erat* : Assistit, *& suppleuimus quod deerat* : amicta est varietate.

136. Item in Psalmo 73.] *Etiam hunc locum ex Ms. castigauimus pro eo quod corrupte erat* : 72.

137. Oculi autem eius erant] *Negligentia operarum apud Manutium & Morelium irrepserat* : erunt, *Legimus autem cum Ms. phrasi Cyprianica vsitatissima* : vestem aspersam, *&* : byssinum album & mundum, *iuxta quod Græce est* : βύσσινον λευκὸν καθαρόν, *Prius excus. non habebant* : album.

138. pasturus est in virga ferrea] *Manuscripti* : pascitur.

139. & segregabit eos] *Ms. eas, elegantius quidem, sed repugnant Græci & Latini codices, supra quoque Cyprianus de Opere & Elemosynis, & lib. seq. cap.* 1.

Finis libri secundi.

TESTIMONIVM AD QVIRINVM LIBER III.

Præfatio.

CYPRIANVS QVIRINO FILIO SALVTEM.

PRo fide ac deuotione tua quam Domino Deo exhibes, fili charissime, petisti vt ad instruendum te, excerperem de scripturis sanctis quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia : lectionis diuinæ succinctam diligentiam quærens, vt animus Deo deditus, non longis aut multis librorum voluminibus fatigetur, sed eruditus breuiario præceptorum cœlestium, habeat ad fouendam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti; vt laborarem semel, ne tu semper laborares. Quantum potuit itaque mediocritas nostra complecti, collecta sunt à me quædam præcepta dominica & magisteria diuina, quæ esse facilia & vtilia legentibus possint, dum in breuiarium pauca digesta, & velociter perleguntur, & frequenter iterantur. Opto te fili charissime semper bene valere.

CAPITVLA LIBRI TERTII.

1 De bono operis & misericordiæ.
2 In opere & eleemosynis, etiam si per mediocritatem minus fiat ipsam voluntatem satis esse.
3 Agapen & dilectionem fraternam religiose & firmiter exercendam.
4 In nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit.
5 Humilitatem & quietem in omnibus tenendam.
6 Bonos quosque & iustos plus laborare, sed tolerare debere quia probantur.
7 Non contristandum Spiritum sanctum, quem accepimus.
8 Iracundiam vincendam esse, nec cogat delinquere.
9 Inuicem se fratres sustinere debere.
10 In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum.
11 Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum cui iam renunciauit.
12 Non iurandum.
13 Non maledicendum.
14 Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt benedicendum Deum.
15 Ad hoc tentari homines à Deo vt probentur.
16 De bono martyrij.
17 Minora esse quæ in sæculo patimur, quam sit præmium quod promissum est.
18 Dilectioni Dei ac Christi nihil præponendum.
19 Voluntati non nostræ, sed Dei obtemperandum.
20 Fundamentum, & firmamentum spei, & fidei esse timorem.
21 Non temere de altero iudicandum.
22 Accepta iniuria remittendum & ignoscendum.
23 Vicem malis non reddendam.
24 Non posse ad patrem peruenire, nisi per Christum.
25 Ad regnum Dei, nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse.
26 Parum esse baptizari & Eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat.
27 Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet.
28 Non posse in Ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit.

29. De

29 De odio nominis ante prædictum.
30 Quod quis Deo vouerit, cito reddendum.
31 Eum qui non crediderit, iam iudicatum esse.
32 De bono virginitatis & continentiæ.
33 Nihil patrem iudicare, sed filium: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificetur filius.
34 Fidelem gentiliter viuere non oportere.
35 Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur.
36 Mulierem ornari fæculariter non debere.
37 Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri.
38 Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam fæcularem.
39 Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo.
40 Non iactanter nec tumultuose operandum.
41 Inepte & scuriliter non loquendum.
42 Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse, quantum credimus.
43 Posse eum statim consequi qui vere crediderit.
44 Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri.
45 Spem futurorum esse, & ideo fidem circa ea quæ promissa sunt, patientem esse debere.
46 Mulierem in Ecclesia tacere debere.
47 Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus.
48 Non fœnerandum.
49 Inimicos quoque diligendos.
50 Sacramentum fidei non esse profanandum.
51 Quod nemo in opere suo extolli debeat
52 Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.
53 Dei arcana perspici non posse, & iccirco fidem nostram simplicem esse debere.
54 Neminem sine sorde & sine peccato esse.
55 Non hominibus, sed Deo placendum.
56 Deum nihil latere ex his quæ geruntur.
57 Fidelem emendari & reseruari.
58 Neminem contristari morte debere, cum sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.
59 De idolis quæ gentiles deos putant.
60 Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam.
61 Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam.
62 Matrimonium cum gentilibus non iungendum.
63 Graue delictum esse fornicationis.
64 Quæ sunt carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant.
65 Omnia delicta in baptismo deponi.
66 Disciplinam Dei in ecclestiasticis præceptis obseruandam.
67 Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent.
68 Recedendum ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuat.
69 Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & virtute conuersationis.
70 Parentibus obsequendum.
71 Patres quoque asperos circa filios esse non oportere.
72 Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere.
73 Item dominos mitiores esse debere.
74 Viduas probatas quasque honorandas.
75 Suorum, & maxime fidelium, curam plus vnumquemque habere debere.
76 Maiorem natu non temere accusandum.
77 Peccantem publice obiurgandum.
78 Cum hæreticis non loquendum.
79 Innocentiam fidenter petere, & impetrare.
80 Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit.
81 Mercedem mercenario cito reddendam.
82 Non augurandum.
83 Cirrum in capite non habendum.
84 Barbam non vellendam.
85 Surgendum, cum episcopus aut presbyter veniat.
86 Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit.
87 Fideles simplices cum prudentia esse debere.
88 Fratrem non circumueniendum.
89 Subito venire finem mundi.
90 Vxorem à viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere.
91 Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere.
92 Non quidquid licet esse faciendum.
93 Prædictum quod hæreses futuræ essent.
94 Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam.
95 Bonis * conueniendum, malos autem vitandos. * conuiuendum.
96 Factis, ne verbis operandum.
97 Et ad fidem & ad consecutionem properandum.
98 Catechumenum peccare iam non debere.
99 Iudicium secundum tempora futurum, æquitatis ante legem, vel legis post Moysen.
100 Gratiam Dei gratuitam esse debere.
101 Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse.
102 Correptionem bonos quosque libenter audire debere.
103 A multiloquentia temperandum.
104 Non mentiendum.
105 Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio.
106 Iniuria accepta patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam.
107 Non detrahendum.
108 Non esse proximo insidiandum.
109 Infirmos visitandos.
110 Susurrones maledictos esse.
111 Sacrificia malorum acceptabilia non esse.
112 Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerint potestatis.
113 Viduam & pupillos protegi oportere.
114 Dum in carne est quis, exomologesin facere debere.
115 Adulationem perniciosam esse.
116 Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur.
117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, vt possimus vincere,
118 De antichristo quod in homine veniat.
119 Graue fuisse iugum legis, quod à nobis abiectum est: & leue esse iugum domini, quod à nobis susceptum est.
120 Orationibus insistendum.

TESTIMONIORVM AD Quirinum Liber tertius.

CAPVT PRIMVM.

DE bono operis & misericordiæ; apud Esaiam: *Exclama*, inquit, *in fortitudine, & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuam, adnuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui*

Iacob fauinora eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei non deseruerit. Postulant me nunc iudicium iustum, & appropinquare Deo concupiscunt, dicentes: Quid quia ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas nostras & non cognouisti? In diebus enim ieiunij inueniuntur voluntates vestræ: aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites ieiunatis, aut proximos cæditis pugnis: vt quid mihi ieiunatis, vt hodie audiatur vox vestra in clamore? [2] Non hoc ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Et si contorseris quasi circulum collum tuum; & saccum & cinerem substrauerit, nec sic vocabitur ieiunium acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit Dominus: sed solue omnem nodum iniustitiæ, resolue suffocationes impotentium, commercium. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti: & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet tempora neum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur. Et præibit ante te iustitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: ecce adsum. De hoc ipso apud Iob: Conseruauiegenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum essem oculus cæcorum, pes quoque claudorum ego essem, & inualidorum pater. De hoc ipso apud Tobiam: Et dixi Tobiæ filio meo: Vade & adduc quemcunque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo: hunc adduc [3] & manducabit pariter meum prandium hoc: Ecce sustineo te fili donec venias. Item illic: Omnibus diebus vitæ tuæ fili, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis: quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem ab vllo paupere: ita fiet, vt nec à te auertatur facies Dei, Quomodo habueris fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris, cum facis eleemosynam, præmium bonum reponis tibi in diem necessitatis: quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. De hoc ipso apud Salomonem in parœmiis: Qui pauperi miseretur, Deo fœnerat. Item illic: Qui dat pauperibus, nunquam indigebit. Qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit. Item illic: Eleemosynis & fide peccata purgantur. Item illic: [4] Si esurierit inimicus tuus ciba eum, & si sitierit potabis eum: hoc enim faciens, carbones ignis superfundes in caput eius. Item illic: Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum. Apud eundem in Parœmijs; Ne dixeris, abi & reuertere, cras ego dabo, cum possis continuo bene facere: non enim scis quid continget sequenti die. Item illic: Qui obturat aures suas ne audiat imbecillum, & ipse inuocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum. Item illic: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, beatos filios relinquit. Apud eundem in Ecclesiastico: Fili si habes bene fac tecum, & Deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat. Item illic: Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te orabit ab omni malo. De hoc ipso in psalmo 36. misericordiam & posteris prodesse: Iunior fui, etenim senui, & non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem. Tota die miseretur & fenerat, & semen eius in benedictione est. De hoc ipso in psalmo 40. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die malo liberabit illum Deus. Item in psalmo 111. [5] Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manebit in sæculum sæculi. De hoc ipso apud Osee: [6] Misericordiam volo magis quam sacrificium, & agnitionem Dei plusquam holocaustomata. De hoc ipso in euangelio ℣ Matthæum: Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiam, quia ipsi saturabuntur. Item illic: Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Item illic: Thesaurizate vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea, neque comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt, & furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit & cor tuum. Item illic: Simile est regnum cœlorum homini negotianti quærenti [7] bonas margaritas: vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. Etiam modicum opus prodesse. Item illic: Et qui potauerit vnum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ in nomine discipuli, amen dico vobis, non peribit merces eius. Nemini negandam eleemosynam. Item illic: Omnipotenti te da: & ab eo qui voluerit mutuari, [8] ne auersatus fueris. Item illic: Si vis ad vitam venire, serua mandata. Dicit ille quæ dicit illi Iesus. Non occides, non mœchaberis, non falsum testimonium dices. Honora patrem & matrem, & diliges proximum tibi tanquam te. Dicit illi iuuenis: Omnia ista obseruaui; quid adhuc mihi deest? dicit illi Iesus: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & veni sequere me. Item illic: Cum veneris filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes. Et segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis. Et statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram suam sunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurijui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmatus sum, & visitastis: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & paumus; sitientem, & potauimus? Quando te vidimus hospitem, & adduximus; nudum, & vestiuimus? Quando autem te vidimus infirmum, & in carcere; & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quam diu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, & mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui a sinistris eius sunt: Discedite a me maledicti in ignem æternum, quem præparauit pater meus diabolo & angelis eius. Esurijui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me: nudus fui & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quam diu non fecistis vni ex minimis hu, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. De hoc ipso in euangelio ℣ Lucam: Res vestras vendite, & date eleemosynam. Item illic: Qui fecit quod est mitius fecit & quod foris est. Verumtamen date eleemosynam, & ecce vobis omnia sunt munda. Item illic: Ecce dimidium ex substantia mea do egenis, & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo. Dixit autem Iesus, qui salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abrahæ. De hoc ipso ad Corinthios secunda: Vestra abundantia illorum inopiam supplea, vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fiat æqualitas sicut scriptum est: Qui multum habuit, non abundauit: & qui modicum, non indiguit. Item illic: Qui parce seminat, parce & metet. Et qui seminat in benedictione, de benedictione & metet. Vnusquisque autem sicut corde proposuit, non quasi ex tristitia, vel ex necessitate: hilarem enim datorem diligit Deus. Item illic: Sicut scriptum est: Distribuit, dedit pauperibus iustitia eius manet in æternum. Item illic: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit: Et multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Item illic: Administratio huius officii non tantum suppleuit ea quæ sanctis desunt; sed abundauit per multam gratiarum actionem in Deum. De hoc ipso in epistola Ioannis: Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua ab eo, quo modo charitas Dei manet in illo? De hoc ipso in euangelio ℣ Lucam: Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres, neque vicinos, neque diuites, ne forte & illi reuicinent te & fiat tibi retributio. Sed cum facis epulum, voca pauperes, debiles, [9] cæcos & claudos, & beatus eris: quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in resurrectione iustorum.

2 In opere & eleemosynis, etiam si per mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse; in epistola Pauli ad Corinthios secunda: Si voluntas prompta est, secundum quodcunque habuerit, [10] acceptabile est, non secundum quod non habuerit: neque sit aliis refrigerium, vobis autem pressura.

3 [11] Agapen & dilectionem fraternam religiose & firmiter exercendam; apud Malachiam: Nonne Deus vnus condidit nos? Nonne pater vnus est omnium nostrum? Quid vtique dereliquistis vnusquisque fratrem suum. De hoc ipso ℣ Ioannem: Pacem vobis remitto, pacem meam do vobis. Item illic: Hoc est mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos. Maiorem hac charitatem nemo habet, quam vt animam suam quis ponat pro amicis suis. Item illic: Beati pacifici, quoniam

Iob 29
Tob. 2
Tob. 4
Prou. 19
Prou. 28
Prou. 15
Prou. 25
Rom. 12
Eccles. 3
Prou. 3
Prou. 21
Prou. 20
Eccles. 14
Ibid. 29
Osee 6
Matth. 5
Matth. 6
Matth. 13
Ibid. 10
Matth. 5
Matth. 29
Ibidem 21
Luc. 11 & 12
Ibid. 19
2. Cor. 9
2. Cor. 8
Exod. 16
Psalm. 3
Ioan. 3
Luc. 14
1. Cor. 8
Malach. 2
Ioan. 14
Matth. 5

Matthæi 18 quoniam ipsi filij Dei vocabuntur. Item illic: *Amen dico vobis quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cœlis est. vbicunque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo ego cum eis sum.* De hoc ipso ad Corinthios prima: *Et ego quidem fratres non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus; quasi infantibus in Christo lac vobis potum dedi, non escam* 2 *dum enim adhuc pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales.* 3 *Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?* Item illic: *Et si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil proficio. Charitas magnanima est* 4 *charitas benigna est: charitas non æmulatur, charitas non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniustitiam, cõlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidet.* De hoc ipso ad Galatas: *Diliges proximum tibi tanquam te. Si autem mordetis, & inuicem comeditis, videte ne consumamini ab inuicem.* De hoc ipso in epistola Ioannis: *In hoc apparent filij Dei, & filij diaboli. Omnis qui non est iustus, non est de Deo:* 5 *& qui non diligit fratrem suum. Qui enim fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida non habet in se vitam æternam in se manentem.* Item illic: *Si quis dixerit quoniam diligit Deum, & fratrem suum odit mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere?* De hoc ipso in Actibus Apostolorum: *Turba autem eorum qui crediderant, anima & mente vna agebant,* 6 *nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia.* De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: *Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni & offer munus tuum ad altare.* Item in epistola Ioannis: *Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.* Item illic: *Qui dicit se in luce esse & fratrem suum odit, mendax est, & in tenebris ambulat vsque adhuc.*

4 7 In nullo gloriandum quando nostrum nihil sit; in euangelio κατὰ Ioannem: *Nemo potest quidquam accipere, nisi datum fuerit illi de cœlo,* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Quid enim habes quod non acceperis: Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* Item in Βασιλείων primo: *Nolite gloriari, neque loquamini ea quæ, & non procedat magniloquentia ex ore vestro: quia Deus scientiarum dominus.* Item illic: *Infirmatus factus est arcus potentium & infirmi accincti sunt virtute* 8 De hoc ipso in Machabæis: *Iustum est subditum Deo esse, & mortalem non pares Deo sentire.* Item illic: *Et verba viri peccatoris ne timueritis: quia gloria eius in stercora erit & in vermes, Hodie extolletur, & cras non inuenietur: quoniam conuersus est in terram suam, & cogitatio eius periit.*

5 Humilitatem & quietem in omnibus tenendam; apud Esaiam sic dicit dominus Deus: *Cœlum mihi thronus, & terra scabellum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea, & sunt mea omnia ista. Et super quem aspiciam altum nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos?* De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: 9 *Beati mites, quoniam ipsi hæreditabunt terram.* De hoc ipso κατὰ Lucam. *Qui minimus erit in omnibus vobis, hic erit magnus.* Item illic: *Qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur.* De hoc ipso ad Romanos: *Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.* De hoc ipso in psalm. 33. *Et humiles spiritu saluabit.* Item ad Romanos: *Reddite omnibus quæ debentur: cui tributũ, tributũ: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Nemini quidquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis.* Item in euangelio κατὰ Matthæum: *Diligunt primum recumbere locum in cœnis, & primam sessionem in synagogis, & salutationes in foro, &* 10 *vocari ab hominibus Rabbi. Vos autem ne vocaueritis rabbi: vnus est enim vobis magister.* Item in euangelio κατὰ Ioannem: *Non est seruus maior domino suo, neque apostolus maior eo qui se misit. Hæc scientes beati eritis, si ea feceritis.* Item in psalmo 81. *Humilem & pauperem iustificate.*

6 Bonos quosque & iustos plus laborare, sed tolerare debere, quia probantur; apud Salomonem: 11 *Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis.* Item in Psalmo 50. *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despiciet.* Item in Psalmo 33. *Proximus est Dominus contritis corde; & humiles spiritu saluabit.* Item illic: 12 *Multæ pressuræ iustorum, sed ex omnibus illis liberauit eos Dominus.* De hoc ipso apud Iob: *Nudus exiui de vtero matris meæ,* 13 *nudus etiam ibo sub terram: Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum. In his omnibus quæ contigerunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis in conspectu Domini.* De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: *Beati plangentes, quoniam ipsi consolabuntur.* Item κατὰ Ioannem: *Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis, in sæculo autem pressuram habebitis. sed fidite, quoniam ego vici mundum.* De hoc ipso ad Corinthios secunda: *Datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus satanæ, qui me colaphizet. vt non extollar. Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur.* De hoc ipso ad Romanos: *Gloriamur in spe claritatis Dei: non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* De hoc ipso κατὰ Matthæum: *Quãlata & spatiosa via est quæ ducit ad interitum, & multi sunt qui intrant per eam. Quam arcta & angusta via est, quæ ducit ad vitam & pauci sunt qui eam inueniunt.* De hoc ipso in Tobia: *Vbi sunt iustitiæ tuæ? ecce quæ pateris.* 14 Item in sapientia Salomonis: *In locis impiorum gemunt iusti: in illorum autem perditionem abundabunt iusti.*

7 Non contristandum Spiritum sanctum, quem accepimus; apud Ephesios: *Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis.* 15 *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia auferantur à vobis.*

8 Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere; apud Salomonem in Parœmijs: *Melior est vir patiens forti.* 16 *Qui autem iracundiam continet, melior est, quam qui vrbem capit.* Item illic: *Imprudens eadem die enunciat iram suam: abscondit autem inhonorationem suam astutus.* De hoc ipso ad Ephesios: *Irascimini & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram.* Item in euangelio κατὰ Matthæum: *Audistis quia dictum est antiquis, non occides, qui autem occiderit reus erit iudicio. Ego autem dico vobis, quia* 17 *omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio.*

9 Inuicem se fratres sustinere debere, ad Galatas, 18 *In contemplatione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi.*

10 In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum esse, apud Hieremiam, *Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua, neque glorietur dives in diuitijs suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & nosse quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus.* De hoc ipso in Psalmo 54. *In Domino speraui, non timebo quid faciat mihi homo.* Item illic: *Non nisi soli Deo* 19 *subiecta est anima mea.* Item in Psalmo 117. *Non timebo quid faciat mihi homo, Dominus mihi auxiliator est.* Item illic: *Bonum est confidere in Dominum, quam fidere in homine. Bonum est sperare in Dominum quam sperare in principibus.* De hoc ipso apud Danielem: *Respondentes autem Sidrac, Misac & Abdenago & dixerunt regi Nabuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus.* Item apud Hieremiam: *Maledictus homo qui spem habet in homine: & benedictus homo qui fidet in Domino,* 20 *& erit in Deo spes eius.* De hoc ipso in Deuteronomio: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.* De hoc ipso ad Romanos: *Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ.* De hoc ipso apud Ioannem: *Maior est qui in vobis est, quam qui in hoc mundo.*

11 Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homi-

homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum cuiiam renunciauit; apud Esaiam: *Quærite Dominum, & cum inueneritis, inuocate eum. Cum autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas, & vir facinorosus cogitationes suas: & conuertatur ad Dominum, & misericordiam consequetur, quia in multum remittet peccata vestra.* De hoc ipso apud Salomonem: *Vidi vniuersa opera quæ facta sunt sub sole; & ecce omnia vanitas.* De hoc ipso in Exodo: *Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & calciamenta vestra in pedibus vestris, & baculi vestri in manibus vestris, & edetis eum festinanter: pascha est enim domini.* De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: *Nolite cogitare dicentes, quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes inquirunt: scit autem pater vester, quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius & omnia ista apponentur vobis.* Item illic: *Nolite cogitare in crastinum: crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua.* Item illic: [31] *Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei.* Item illic: *Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cœlestis pascit illa. Nonne vos pluris estis illis?* De hoc ipso κατὰ Lucam: *Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes. Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant illi: Beati serui illi, quos adueniens dominus inuenerit vigilantes.* De hoc ipso apud Matthæum: *Vulpes foueas habent, & volucres cœli diuersoria: filius autem hominis non habet vbi caput suum inclinet.* Item illic *Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius non potest meus discipulus esse.* De hoc ipso ad Corinthios prima: *Non estis vestri, empti enim estis pretio magno, clarificate & portate Deum in corpore vestro.* Item illic: *Tempus collectum: superest ergo vt & qui habent vxores, quasi non habentes sint,* [32] *& qui plangunt, quasi non plangentes; & qui gaudent, quasi non gaudentes; & qui emunt, quasi non ementes; & qui possident, quasi non possidentes; & qui hoc mundo vtuntur, quasi non vtantur.* Præterit enim figura huius mundi. Item illic. *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo. Qualis ille è limo, tales & qui de limo, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est.* De hoc ipso ad Philippenses: *Omnes sua quærunt, & non quæ sunt Christi: Quorum finis est interitus, quorum Deus venter est: & gloria in confusionem eorum qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cœlis est: vnde & saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ.* De hoc ipso ad Galatas: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.* De hoc ipso ad Timotheum: *Nemo militans Deo obligat se molestijs secularibus, vt possit placere ei cui se probauit.* [33] *Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitime pugnauerit.* De hoc ipso ad Collossenses: *Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tanquam viuentes in mundo vana sectamini?* Idem de hoc ipso: *Si consurrexistis cũ Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, non quæ terrena sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria.* De hoc ipso ad Ephesios: *Exponite prioris conuersationis veterem hominem, qui corrumpitur secũdum concupiscentias deceptionis. Innouamini autẽ spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, eum qui secundum Deum constitutus est in iustitia, & sanctitate & veritate.* De hoc ipso in epistola Petri: *Quasi* [34] *hospites, & peregrini abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam: conuersationem autem habentes inter gentes bonam,* [35] *vt dum detrectant de vobis, quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Deum.* De hoc ipso in epistola Ioannis: *Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit & ipse ambulare.* Item illic: *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo, Quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi: & mundus transibit, & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo Deus manet in æternum.* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. Nam & Pascha nostrum immolatus est Christus: Itaque festa celebremus non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.*

Esaiæ 53. Eccles. 1. Exod. 12. Matth. 6. Luc. 12. Matth. 6. Matth. 12. 1. Cor. 6. 1. Cor. 7. Ibid. 15. Philip. 2. Philip. 3. Gal. 6. 2. Tim. 2. Coloss. 3. Coloss. 3. Ephes. 4. 1. Petri 2. 1. Ioan. 2. 1. Cor. 5.

12 Non iurandum, apud Salomonem: *Vir multum iurans* [36] *replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga: & si vane iurauerit, non iustificabitur.* De hoc ipso ☧ Matthæum: *Dico vobis* [37] *non iurare in totum. Sit autem sermo vester est, est, non, non.* De hoc ipso in Exodo: *Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum.*

Exod. 23. Matthei 5. Exod. 20. Exod. 22.

13 Non maledicendum, in Exodo: *Non maledices,* [38] *neque principi populi tui detraxeris.* Item in psalmo 33. *Quis est homo qui vult vitam, & amat videre dies bonos? Continelinguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum.* De hoc ipso in Leuitico: *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Produc eum, qui maledixerit, foras extra castra, & imponent omnes qui audierunt manus suas super caput eius, & lapidabit eum omnis synagoga filiorum Israël.* De hoc ipso in epistola Pauli ad Ephesios: *Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.* De hoc ipso ad Romanos: *Benedicentes, & non maledicentes.* De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: *Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit in gehennam ignis.* De hoc ipso ☧ eundem Matthæum: *Dico autem vobis, quia* [39] *omne verbũ otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die iudicij. De sermonibus enim tuis iustificaberis, & de sermonibus tuis condemnaberis.*

Levit. 24. Ephes. 4. Rom. 12. Matthei 5. Iob 2.

14 Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt, benedicendum Deum, apud Iob: *Dic verbum aliquod in Dominum, & morere. At ille intuitus eam dixit: Tanquam vna ex ineptis mulieribus locuta es: Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non toleramus?* In his omnibus quæ acciderunt ei, *nihil peccauit Iob labijs suis in conspectu Domini.* Item illic: [40] *Animaduertisti ad puerum meum Iob: non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor, abstinens se ab omni malo.* De hoc ipso in psalmo 33. *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.* De hoc ipso in Numeris: *Desinat murmuratio eorum à me, & non morientur.* De hoc ipso in Actibus Apostolorum: *Circa mediũ autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo; audiebant autem eos vinctι.* Item in epistola Pauli ad Philippenses: [41] *Omnia autem pro dilectione facientes,* [42] *sine murmurationibus & reputationibus, vt sitis sine querela & immaculati filij Dei.*

Num. 11. Act. 6. Philip. 2.

15 Ad hoc tẽ tari homines à Deo vt probentur, in Genesi: *Et tentauit Deus Abraham, & dixit ad illum: Accipe filium tuum vnicum, quem diligis Isaac,* [43] *& vade in terram altam, imponens illum ibi in holocaustum hostiam, in vnum ex montibus de quo tibi dixero.* De hoc ipso in Deuteronomio: *Tentat Dominus Deus vester vos, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra,* [44] De hoc ipso in sapientia Salomonis: *Et si coram hominibus tormenta passi sunt spes eorum immortalitate plena est, & in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum.* De hoc ipso in Machabæis: *Abraham nonne in tentatione inuentus est fidelis, & deputatum est ei ad iustitiam?*

Genes. 22. Deut. 13. Sap. 4. Matth. 2. Rom. Prou. 14. Psalm. Sapien. 3. Rom. Deut. Mat. Rom.

16 De bono martyrij,[45] in sapentia Salomonis: *Liberat de malis animam martyr fidelis.* Item illic: *Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis dicentes inter se pœnitentiam habentes, & per angustiam spiritus gementes. Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam,* [46] *& finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo erravimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra.* De hoc ipso in Ps. 115. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius.* Ité in Ps. 125.

Qui

Qui seminant in lachrymis in exultatione metent: Ambulãtes ambulabant, & plorabant mittentes semina sua: venientes autem venient in exultatione 47 *tollentes gremia sua.* De hoc ipso in Euangelio ✠ Ioannem: *Qui amat animam suam, perdet illam: & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam inueniet illam.* Item illic: *Cum autem tradiderint vos nolite cogitare quid loquamini, non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Item illic: *Veniet hora vt omnis qui interfi.it vos, arbitretur obsequium se Deo facere. Sed & hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem neque me.* De hoc ipso apud Matthæum: *Beati qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Item illic: *Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum, qui potest animam & corpus occidere in gehennam.* Item illic: *Quicunque me confessus fuerit coram hominibus, & ego confitebor illum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem sustinuerit vsque in finem, hic saluus erit.* De hoc ipso ✠ Lucam: *Beati eritis cum vos oderint homines, & separauerint vos & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa est in cœlis.* Itẽ illic: *Amen dico vobis, nemo est qui relinquat domũ, aut parẽtes, aut fratres, aut vxorẽ, aut filios propter regnũ Dei, & non recipiat septies tãtum in isto tempore, in sæculo autem futuro vitam æternã.* 48 De hoc ipso in Apocalypsi: 49 *Et cum aperuisset quintum signum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, & clamauerunt magna voce dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant?* Et datæ sunt eis singulis stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore, donec impleatur numerus conseruorum, & fratrum eorum, quique posteà occidentur exemplo ipsorum. Item illic: *Post hæc vidi turbam multam, quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua, stantes in conspectu throni, & in conspectu agni, & erant amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum & agno.* Et respondit vnus ex senioribus, dicens mihi: *Qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt?* Et dixi ei: *Domine mi tu scis.* Et ait mihi: *Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni: Ideo sunt in conspectu throni Dei, & seruiunt ei diebus & noctibus in templo eius. Et is qui sedet in throno, inhabitabit super eos neque esurient neque sitient vnquam, sed neque sol super eos cadet, neque vllum æstum patientur. Quoniam agnus qui in medio throni est, reget eos, & deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & absterget Deus omnem lachrymam ex oculis eorum.* Item illic: *Qui vincet, dabo illi edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei.* Item illic: *Esto fidelis vsque mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Beati erunt qui vigilabunt, & seruabunt vestimenta sua ne nudi ambulent, & videant turpitudinem suam.* De hoc ipso ad Timotheum in secunda: *Ego iam delibor & tempus instat meæ assumptionis.* 50 *Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui: iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illo die iustus iudex, non solum autem mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius.* De hoc ipso ad Romanos: *Si nos filii Dei, si autem filii, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi: si quidem compatiamur, vt & conmagnificemur.* De hoc ipso in psalmo 118: *Beati qui immaculati sunt in via, & qui ambulant in lege domini. Beati qui perscrutantur martyria eius.*

17 51 Minora esse quæ in sæculo patimur quam sit præmium quod promissum est, in epistola Pauli ad Romanos: *Non sunt condignæ passiones huius temporis, ad superuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis.*

18 Dilectioni Dei & Christi nihil præponendum, in Deuteronomio: *Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua.* In euangelio ✠ Mattheum: *Qui amat patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus & qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est meus discipulus.* Item in epistola Pauli ad Romanos: *Quis nos separabit* 52 *a charitate Christi, pressura, an angustia, an persequutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? sicut scriptum: Quoniam causa tui occidimur tota die, deputati sumus vt oues victimæ: sed in his omnibus superuincimus, pro eo qui dilexit nos.*

19 Voluntati non nostræ, sed Dei optemperandum in euangelio ✠ Ioannem: *Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit.* De hoc ipso κατὰ Mattheum: *Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste: verumtamen non quod ego volo, sed quod tu.* Item in prece quotidiana: *Fiat voluntas tua* 53 *sicut in cœlo & in terra.* Item ✠ Mattheum: *non omnis qui mihi dicit, Domine Domine, introibit in regnum cœlorum: sed is qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse introibit in regnum cœlorum.* Item κατὰ Lucam: *Ille autem seruus qui cognouit voluntatem Domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis.* In epistola Ioannis: *Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & ipse manet in æternum.*

20 Fundamentum, & firmamentum spei, & fidei esse timorem, in Psalmo 110. *Initium sapientiæ timor Domini.* De hoc ipso in Sapientia Salomonis: *Initium sapientiæ, metuere Deum.* Item in parœmijs eiusdem: *Beatus homo est qui veretur omnia per metum.* De hoc ipso apud Esaiam: *Et super quem alium respiciam, nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos?* De hoc ipso in Genesi *Et vocauit eũ angelus domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognoui, quoniam times Deum tuum, & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me.* Item in psalmo 2. *Seruite domino in timore,* 54 *& exultate ei in tremore.* Item in psalmo 33. *Timete Dominum omnes sancti eius; quoniam non est inopia eis qui eum metuunt.* Item in psalmo 18. *Timor Domini castus perseverans in sæcula sæculorum.*

21 Non temere de altero iudicandum, in Euangelio κατὰ Lucam: *Nolite iudicare, ne iudicemini: nolite condemnare ne condemnemini.* De hoc ipso ad Romanos: *Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabit autem potens est enim Deus statuere eum.* Et iterum: 55 *quare sine excusatione es ô homo qui iudicas, in quo enim iudicas alium, te ipsum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas. Speras autem tu qui iudicas eos qui mala agunt, & eadem facis, quia ipse effugies iudicium Dei?* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Et qui se putat stare, videat ne cadat.* Et iterum: *Si quis se putat scire aliquid nondum scit quemadmodum oporteat eum scire.*

22 Accepta iniuria remittendum & ignoscendum; in Euangelio in prece quotidiana: *Remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* Item κατὰ Marcum: *Et cum steteritis ad orationẽ, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est,* 56 *remittat vestra peccata vobis. Si autem vos non dimiseritis; neq; pater vester qui in cœlis est dimittet vobis peccata vestra.* Item illic: *In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.*

23 Vicem malis non reddendam; in epistola Pauli ad Romanos: *Nemini malũ pro malo reddentes.* Item illic: *Noli vinci à malo, sed vince in bono malũ.* De hoc ipso in Apocalypsi: *Et dixit mihi, ne signaueris verba prophetiæ libri huius, quia tam tempus in proximo est; & hi qui peruersi sunt nocere, noceant; & qui in sordibus est, sordescat adhuc:* 57 *iustus autem adhuc iustiora faciat, similiter & sanctus sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est reddere vnicuique secundum facta sua.*

24 Non posse ad patrem peruenire, nisi per filium eius Iesum Christum; in euangelio κατὰ Ioannem: *Ego sum via, veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi per me.* Item illic: 58 *Ego sum ostium: per me si quis introierit saluabitur.*

25 59 Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse; in euangelio κατὰ Ioannem: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est.* Item illic: *Nisi ederitis carnem filij hominis & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.*

26 Parum esse baptizari & Eucharistiam accipere, 60 nisi quis factis & opere proficiat; in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Nescitis quia qui in stadio currunt omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis;*

Ioan.12 Matth.10 Ioan.16 Matth.5 Luc.6 Luc.18 Apoc.6 Apoc.7 Apoc.2 2.Tim.4 Rom.8 Psalm.118 Rom.8 Deut.6 Matth.10 Rom.8

Psal.43 Ioan.6 Matth. 26 Matth. 6 Luc. 12 Ioan. 2 Eccl.1 Prou. 28 Esa.28 Gen.22 Luc.6 Rom. 14 Rom. 2 1.Cor.10 1.Cor.2 Matth.6 Marc.11 Ibidem 4 Rom.12 Apoc.12 Ioan.14 Ioan.10 Ioan.3 Ibidem 6 1.Cor.9

petis; & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos vero incorruptam. In Euangelio κατὰ Matthæum: *Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.* Item illic: *Multi mihi dicent in illa die: Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis:* [61] *Nunquam vos noui, recedite à me qui operamini iniquitatem.* Item illic: *Luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videant bona opera vestra, & clarificent patrem vestrum qui in cœlis est.* Item Paulus ad Philippenses: *Lucete sicut luminaria in mundo.*

27 [62] Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet; in euangelio κατὰ Ioannem: *Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat.* Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima. *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? si quis templum Dei violauerit,* [63] *disperdet illum Deus.* De hoc ipso in Paralipomenon: *Deus vobiscum est, dum estis vos cum ipso: si dereliqueritis eum, derelinquet vos.*

28 Non posse in ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit, in Euangelio κατὰ Matthæum: *Qui dixerit verbum aduersus filium hominis, remittetur illi: qui autem dixerit aduersus Spiritum sanctum, non remittetur illi neque in isto sæculo, neque in futuro.* Item κατὰ Marcum: *Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ: qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non remittetur illis, sed reus erit æterni peccati.* De hoc ipso in Βασιλείων primo: [64] *Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum, si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?*

29 De odio nominis ante prædictum; in euangelio κατὰ Lucam: *Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meum.* Item κατὰ Ioannem: *Si sæculum vos odit, scitote quoniam me primo odit: si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret: sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum.* [65] *Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est maior seruus domino suo, si me persecuti sunt, & vos persequentur.*

30 [66] Quod quis Deo vouerit, cito reddendum; apud Salomonem: *Prout voueris votum Deo, ne moram feceris reddere illud.* Item in Deuteronomio: *Si autem voueris votum Domino Deo tuo, non tardabis reddere illud, quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus à te, & erit in peccatum: ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis: & facies donum* [67] *quod locutus es ore tuo.* De hoc ipso in psalmo 49. *Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Inuoca me in die pressuræ, & eximam te, & clarificabis me.* De hoc ipso in actibus Apostolorum: *Cur impleuit satanas cor tuum mentiri te Spiritui sancto? cum esset fundus in tua potestate, non hominibus mentitus es, sed Deo.* Item apud Hieremiam: *Maledictus qui facit opera Dei negligenter.*

31 Eum qui non crediderit, iam iudicatum esse in euangelio κατὰ Ioannem: *Qui non crediderit, iam iudicatus est; quia non credidit, in nomine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt homines tenebras, quam lucem.* De hoc ipso in psalmo 1. [68] *Propterea non resurgent impij in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum.*

32 De bono virginitatis & continentiæ; in Genesi: *Multiplicans multiplicabo tristitias tuas, & gemitus tuos: & in tristitia paries filios. & erit conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur.* De hoc ipso in Euangelio κατὰ Matthæum: *Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est: sunt enim spadones, qui ex vtero matris nati sunt: & sunt spadones, qui coacti sunt ab hominibus: & sunt spadones, qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat.* Item κατὰ Lucam: *Filij sæculi huius generant & generantur: qui autem habuerunt dignationem sæculi illius, & resurrectionis à mortuis,* [69] *non nubunt, neque nubuntur. Neque enim incipient mori: æquales enim sunt angelis Dei, cum sint filij resurrectionis.* Resurgere autem mortuos Moyses significat, cum dicit in rubo: *Dominus Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. non est Deus mortuorum, sed viuorum: omnes enim illi viuunt.* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Bonum est homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaqueque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat: similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vir, similiter & vir corporis sui potestatem non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem, nisi ex consentione,* [70] *ad tempus vt vacetis orationi, & iterum reuertimini ad id ipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Hoc dico secundum veniam, non secundum imperium: volo autem omnes homines esse, sicut & me: sed vnusquisque proprium habet donum à Deo alius sic, alius autem sic.* Item illic: *Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini, quomodo placet Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius, quo modo placeat vxori: sic & mulier, & virgo innupta cogitat ea quæ sunt domini, vt sit sancta & corpore & spiritu:* [71] *quæ autem nupsit, cogitat de ijs quæ sunt mundi huius, quo modo placeat viro.* Item in Exodo: *Cum præcepisset Dominus Moysi, vt sanctificaret populum in diem tertium, sanctificauit ille, & adiecit: Estote parati: tribus diebus non accedetis ad mulieres.* Item in Βασιλείων primo: *Et respondit sacerdos ad Dauid & dixit: Non sunt panes profani in manu mea, nisi panis sanctus vnus:* [72] *si obseruati sunt pueri à muliere, manducabunt.* Item in Apocalypsi: *Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit.*

33 Nihil patrem iudicare, sed filium: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificatur filius; In euangelio κατὰ Ioannem: *Nihil pater iudicat, sed iudicium omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit.* Item in psalmo 71. *Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis, iudicare populum tuum in iustitia.* Item in Genesi: [73] *Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorram sulphur & ignem de cœlo à Domino.*

34 Fidelem gentiliter viuere non oportere; apud Hieremiam: *Hæc dicit Dominus:* [74] *Secundum viam gentium ne ambulaueritis.* De hoc ipso quod segregare se quis debeat à gentilibus, ne sit socius culpæ, & fiat particeps plagæ eorum. in Apocalypsi: *Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius: quoniam delicta eius vsque ad cœlum pertenerunt, & memorat Dominus Deus iniquitatum eius. Ideo reddidit ei dupla, & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei: & in quantum se clarificauit, & deliciarum habuit,* [75] *in tantum datus est ei cruciatus & luctus: quoniam in corde suo dicit: Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum videbo. propterea vna hora plagæ eius aduenient mors, luctus & fames, & igni cremabitur: quoniam fortis est Dominus Deus qui eam iudicabit. Et flebunt & plangent se in ea reges terræ, qui cum ea fornicati sunt & in delictis conuersati sunt.* Item apud Esaiam: *Exite de medio eorum, qui fertis vasa Domini.*

35 Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur; apud Salomonem in Ecclesiastico: *Ne dixeris, peccaui, & quid accidit mihi triste? est enim altissimus patiens redditor.* Item Paulus ad Romanos: *An nunquid opulentiam bonitatis eius, & sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quia bonitas Dei in pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam &* [76] *cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua.*

36 Mulierem ornari sæculariter non debere, in Apocalypsi: *Et venit vnus ex septem angelis habentibus phiolas, & aggressus est me dicens: Veni ostendam tibi damnationem* [77] *meretricis magnæ, sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et vidi mulierem sedentem super bestiam: & mulier illa amicta erat pallium purpureum, & coccineum, & adornata erat auro, & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum, & immunditia, & fornicationis totius terræ.* Item ad Timotheum: *Sint mulieres vestræ cum verecundia & pudicitia componentes se: non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem.* De hoc ipso [78] in epistola Petri ad Ponticos: *Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri, aut vestis cultus, sed cultus cordis.* Item in Genesi: *Thamar cooperuit se pallio, & adornauit: & cum aspexisset eam Iudas, visum est ei meretricem esse.*

37 Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri; in epistola Petri ad Ponticos: *Nec*

quisquam

1. Pet. 4. *quisquam vestrum tanquam fur aut homicida patiatur; aut tanquam maleficus.* 79 *aut curas alienas agens, sed tanquam Christianus.*

38. Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem; in epistola Pauli ad Romanos: *Vis non timere potestatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa.*

Rom. 13.

39. Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo; in epistola Petri ad Ponticos: *Christus enim passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt sequamini vestigia eius, qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius. Qui cum malediceretur,* 80 *non remaledixit, cum pateretur, non minabatur: tradebat autem se iudicanti iniuste.* Item Paulus ad Philippenses: *Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed se exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominis factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, vt sit super omne nomen: vt in nomine Iesu omne genu curuetur, cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.* De hoc ipso in Euangelio ✠ Ioannem. *Si ego laui pedes vestros magister, & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt sicut ego feci & vos alijs faciatis.*

1. Petri 2.

Philip. 2.

Ioh. 13.

40. Non iactanter nec tumultuose operandum; in Euangelio ✠ Matthæum: 81 *Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, vt sit eleemosyna tua in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito:* 82 *reddet tibi.* Item illic: *Cum facis eleemosynam,* 83 *noli buccinare ante te quo modo hypocritæ faciunt, in vicis & synagogis, vt clarificentur ab hominibus. Amen dico vobis,* 84 *compleuerunt mercedem suam.*

Matth. 6.

41 Inepte & scurriliter non loquendum; in epistola Pauli ad Ephesios: *Stultiloquium & scurrilitas, quæ ad rem non pertinent,* 85 *nec nominentur quidem in vobis.*

Ephes. 5.

42. 86 Fidem in totum prodesse & tantum nos posse, quantum credimus; in Genesi: *Et credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam.* Item apud Esaiam: *Et si non credideritis, neque intelligetis.* Item in Euangelio ✠ Matthæum: *Modicæ fidei quare dubitasti?* Item illic: *Si habueritis fidem quasi granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc illò, & transibit & nihil impossibile erit vobis.* ἰτὲ κατὰ Marcum: *Omnia quæcunque oratis & petitis, credite, quia accipietis, & erunt vobis.* 87 Item illic. *Omnia possibilia credenti.* Apud Abacuc: *Iustus autem ex fide mea viuit.* Item in Daniele: Ananias, Azarias, Misahel credentes Deo liberati sunt de flamma ignis.

Gen. 15. Esa. 7. Matt. 24. Marc. 11. Abac. 2. Dan. 3.

43. 88 Posse eum statim consequi qui vere crediderit; in Actibus Apostolorum: *Ecce aqua, quid est quod me impedit baptizari? Tunc dixit Philippus: si credis ex toto corde tuo, licet.*

Act. 8.

44. Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri: in epistola Pauli ad Corinthios 1. *Audet quisquam vestrum aduersus alterum negotium habens discertare apud iniustos, & non apud sanctos?* 89 *An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Et iterum: Iam quidem in totum delictũ in vobis est, quia iudicia habetis cũ mucem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus: an nescitis quoniam iniusti regnum Dei non consequentur?*

1. Cor. 6.

45 Spem futurorum esse, & ideo fidem nostram circa ea quæ promissa sunt, patientem esse debere; in epistola Pauli ad Romanos: *Spe saluati sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus,* 90 *per spectationem speramus.*

Rom. 8.

46. Mulierem in Ecclesia tacere debere; in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Mulieres in Ecclesia taceant. Si quæ autem quid discere volunt, domi viros suos interrogent.* Item ad Thimotheum: *Mulier cum silentio discat in omni subiectione* 91 *Docere autem mulierem non permitto, neque præpositam esse viro, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua & Adam seductus non est, mulier autem seducta est.*

1. Cor. 14. 1. Tim. 2.

47. Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus; apud Osee: *Audite sermonem Domini filii Israel: quia* 92 *iudicium est Domino aduersus incolas terræ, quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram. Sed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini supermiscent, iccirco terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cœli: Et deficient pisces maris, vt nemo iudicet, nemo reuincat.* De hoc ipso apud Esaiam: *Nunquid non valet manus Domini vt saluos faciat: aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant: & propter delicta vestra auertit faciem à vobis ne miseretur. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis: labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur: nemo loquitur vera, neque est iudicium verum: fidunt in vanis, & loquuntur inania: qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus.* Item apud Sophoniam: *Defectione deficiat à facie terræ, dicit Dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cœli & pisces maris: & auferam iniquos à facie terræ.*

Osee. 4. Esa. 59. Soph. 1.

48. Non fenerandum; in Psalmo 13. *Qui pecuniam suam non dedit in fenore, & munera super innocentes non accepit: qui ista fecerit, non commouebitur in æternum.* Item apud Ezechielem. *Homo autem qui erit iustus, hominem non opprimet, & pignus debitoris reddet, & rapinam non faciet, & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam suam in vsuram non dabit.* Item in 93 Deutero. *Non fenerabis fratri tuo vsura pecuniæ, & vsura ciborum.*

Ezech. 18. Deut. 23.

49. Inimicos quoque diligendos; in Euangelio ✠ Lucam *Si diligitis qui vos diligunt, quæ est vobis gratia?* 94 *& peccatores enim diligunt eos qui se diligunt.* Item ✠ Matthæum: *Diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur: vt sitis filii Patris vestri qui in cœlis est; qui Solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.*

Luc. 6. Matth. 5.

50 Sacramentum fidei non esse profanandum; apud Salomonem in Parœmiis: *In aures imprudentis noli quidquam dicere: ne quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos.* Item in Euangelio ✠ Matthæum: *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos,* 95 *ne forte inculcent ea pedibus suis, & conuersi elidant vos.*

Prou. 33. Matth. 7.

51. Quod nemo in opere suo extolli debeat; apud Salomonem in Ecclesiastico: *Nolite extollere in faciendo opere tuo.* Item in Euangelio ✠ Lucam: *Quis vestrum habens seruum arantem, aut pastorem, & venienti de agro dicit continuo, transi, recumbe? Sed dicit illi, para aliquid quod cœnem, & accingere, & ministra mihi, donec manducem & bibam: & postea tu manducabis & bibes. Numquid habet gratiam seruo illi, quia fecit quæ ei imperata sunt? sic itaque & vos cum perfeceritis quæ vobis imperata sunt, dicite: Serui superuacui sumus:* 96 *quod habuimus facere, fecimus.*

Eccles. 10. Luc. 17.

52. 97 Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam; in Deuteronomio: *Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum: elige vitam tibi, vt viuas.* Item apud Esaiam: *Etsi volueritis & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet: Os enim Domini locutum est ista.* Item in Euangelio ✠ Lucam: *Regnum Dei intra vos est.*

Deut. 30 Esa. 1.

53. Dei arcana perspici non posse, & ideo fidem nostram simplicem esse debere, 98 in epistola Pauli ad Corinthios prima. *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & ego cognitus sum.* Item 99 apud Salomonẽ in Sapientia: *Et in simplicitate cordis quærite illum.* Item apud eundem: *Qui ambulat simpliciter, ambulat fidenter.* Item apud eundem: *Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris* Item in Salomone: *Noli esse multum iustus, & noli argumentari plus quam oportet.* 100 Item apud Esaiam: *Væ qui arguti sunt in semetipsis.* Item in Machabæis *Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum.* Item in epistola Pauli ad Romanos: *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & quam inuestigabiles viæ eius! Quis n. cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? vel quis prior dedit ei & retribuetur illi?* *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi claritas in sæcula sæculorũ.* Itẽ ad Timotheũ: *Stultas autẽ & ineruditas quæstiones deuita, sciens quia lites generant, Seruum autem Dei non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes.*

1. Cor. 13. Sap. 1. Prouerb. 10 Eccth. 3. Eccles. 7. Esa. 5. 1. Mach. 2. Rom. 11. 2. Tim. 2.

54.[101] Neminem sine sorde & sine peccato esse apud Iob: [102] *Quis enim mundus à sordibus? nec vnus, etiam si vnius diei sit vita eius in terra.* Item in Psalmo 50.[103] *Ecce in iniquitatibus conceptus sum, & in delictis concepit me mater mea.* Item in epistola Ioannis: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.*

55. Non hominibus sed Deo placendum; in Psalmo 52. *Qui hominibus placent, confusi sunt: quia Deus nihil fecit illos.* Item in epistola Pauli ad Galatas: [104] *Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem.*

56. Deum nihil latere ex his quæ geruntur; in Sapientia Salomonis: *In omni loco speculantur oculi Dei bonos & malos.* Item apud Hieremiam: *Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo, dicit Dominus?* Item in Βασιλείων primo: *Homo videt in facie, Deus autem in corde.* Item in Apocalypsi: *Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis: & dabo vnicuique vestrum secundum opera sua.* Item in Psalmo 18. *Delicta quis intelligit? Ab occultis meis munda me Domine.* Item in epistola Pauli ad Corinthios secunda: *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi* [105] *vt reportet vnusquisque sui corporis propria secundum quæ egit, siue bona, siue mala.*

57. Fidelem emendari & reseruari, in Psalmo 116. *Emendans emendauit me Dominus, & morti non tradidit me.* Item in Psalmo 88. *Visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum.* [106] *Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* Item apud Malachiam: *Et sedebit conflans & expurgans sicut aurum & argentum; & emundabit filios Leui.* Item in Euangelio: *No exibis inde donec exsoluas nouissimum quadrantem.*

58. Neminem contristari morte debere, cum sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas in Genesi: *Tunc dixit Dominus ad Adam:* [107] *Quia exaudisti vocem vxoris tuæ, & manducasti ex illa arbore de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea omnib. diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiicies tibi, & edes pabulum agri in sudore vultus tui. Edes panem tuum donec reuertaris in terram, de qua & sumptus es, quia terra es, & in terram ibis.* Item illic: [108] *& complacuit Enoch Deo, & non est inuentus postmodum: quia Deus illum transtulit.* Et apud Esaiam; *Omnis caro fenum, & omnis claritas eius vt flos feni. Aruit fenum & flos decidit:* [109] *Sermo autem Domini manet in æternum.* Apud Ezechielem: *Ipsi dicunt, arida facta sunt ossa nostra: periit spes nostra* [110] *exspiramus: propterea prophetiza, & dic: Hæc dicit Dominus: Ecce ego operio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & inducam vos in terram Israel. Et dabo Spiritum meum in vos, & viuetis. Et ponam vos in terram vestram, & cognoscetis quoniam ego Dominus locutus sum, & faciam, dicit Dominus.* Item in Sapientia Salomonis: *Raptus est ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima illius.* Item in Psalmo 83. [111] *Quam dilectissimæ habitationes tuæ Deus virtutum: desiderat & properat anima mea ad atria Dei.* Et in Epistola Pauli ad Thessalonicenses: *Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ne contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu adducet cum eo.* Item ad Corinthios prima: *Stulte, tu quod seminas, non viuificatur nisi prius mortuum fuerit.* Et iterum: [112] *Stella à stella differt in claritate, si & resurrectio mortuorum. Seminatur Corpus in corruptione, resurgit sine corruptela. Seminatur in ignominia, resurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, resurgit in virtute. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale.* Et iterum: *Oportet enim corruptiuum istud induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem; tunc fiet verbum quod scriptum est:* [113] *Absorpta est mors in contentionem. Vbi est mors aculeus tuus? Vbi est mors contentio tua?* Item in Euangelio κατὰ Ioannem: *Pater, quos dedisti mihi, volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum & videant claritatem meã quam mihi dedisti ante constitutionem mundi.* Item κατὰ Lucam: *Nunc dimittis seruum tuum Domine secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Item κατὰ Ioannem: *Si me dilexissetis, gauderetis; quoniam vado ad Patrem, qui Pater maior me est,*

59. De idolis quæ gentiles Deos putant, in Sapientia Salomonis: *Omnia idola nationum æstimauerunt Deos, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum Spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad contractandum: sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui Spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere: cum sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit: quoniam ipse quidem vixit, illi nunquam,* [114] De hoc ipso: *Neque opera attendentes cognouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aerem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut Solem, & Lunam, rectores orbis terræ deos putauerunt: quorum si propter speciem hoc æstimauerunt, sciant quanto his Dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc cõstituit fortia, fortior est illis.* Item in Psalmo 134. *Idola gentium argentum & aurum, opus manuum hominum. Os habent* [115] *& non loquuntur: oculos habent & non vident: aures habent & non audiunt; neque enim est Spiritus in ore eorum. Similes fiant illis qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in illis.* Item in Psalmo 95. *Omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem cœlos fecit.* Item in Exodo. [116] *Non facietis vobis deos argenteos neque aureos.* Et iterum: *Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem.*

60. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam; apud Esaiam: *Edamus & bibamus, cras enim moriemur. Non remittetur vobis peccatum istud, quoadusque moriamini.* Item in Exodo. *Et consedit populus manducare & bibere,* [117] *& surrexerunt ludere.* Paulus ad Corinthios 1. *Cibus nos non commendat Deo: neque si manducauerimus, abundabimus: neque si non manducauerimus, egebimus.* Et iterum: *Cum conuenitis ad manducandum, inuicem exspectate. Si quis esurit, domi manducet, vt non ad iudicium conueniatis.* Item ad Romanos: *Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia & pax & gaudium in Spiritu sancto.* In Euangelio κατὰ Ioannem: *Ego cibum habeo, quem vos non nostis. Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui me misit & perficiam opus eius.*

61. Possidendi concupiscentiam, & pecuniam non appetendam; in Ecclesiastico apud Salomonem: *Qui diligit argentum, non sanctabitur argento.* Item in Parœmiis: *Capitans annonam maledictus in plebe est; benedictio autem in eius capite est, qui communicat.* Item apud Esaiam: *Væ qui cõiungunt domum ad domum, & agrum ad agrum.* [118] *continuant,* [119] *vt auferant proximo suo aliquid. Numquid habitabitis soli super terram?* Item apud Sophoniam: *Ædificabunt domos & non inhabitabunt; & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia prope est dies Domini.* Item in Euangelio κατὰ Lucam: *Quid enim prodest homini lucrifacere totum mundum, seipsum autem perdere?* Et iterum: *Dixit autem illi Dominus: Stulte hac nocte exspostulatur anima tua: quæ ergo parasti, cuius erunt?* Et iterum: *Commemorare, quoniam percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala.* [120] *Nunc vero hic rogatur, tu autem doles:* Et in Actibus Apostolorum: *Dixit autem Petrus ad eum: Argentum quidem & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula. Et apprehensa manu eius dextra, excitauit eum.* Item ad Timotheum prima: *Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & muscipulam, & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidem appetentes* [121] *naufragauerunt à fide, & inseruerunt se dolorib. multis.*

62. [122] Matrimonium cum gentilibus non iungendum; apud Tobiam: *Vxorem accipe ex semine parentum tuorum & noli sumere alienam mulierem, quæ non est ex tribu parentum tuorum.* Item in Genesi: *Mittit puerum suum Abraham, vt de semine suo accipiat Rebeccam* [123] *filio eius Isaac.* Item in Esdra: *Satis non sit Deo, cum vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque quos ex illis procreauerant, reliquissent.* Item in epistola Pauli ad Corinthios 1. *Mulier vincta est quam diu vir eius vivit: si autem dormierit, liberata est, vt cui vult nubat, tantum in Domino: felicior autem erit si sic permanserit.* Et iterum: *Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi.* [124] *faciam membra fornicaria? absit.*

Aut

Sap. 13.
Sap. 13.
Exod. 20. Deut. 5.
Esa. 22.
Exod. 32.
1. Cor. 8
Ibid. 11.
Rom. 14.
Ioan. 4.
Eccles. 14.
Prou. 11.
Esa. 5.
Soph. 1.
Luc. 8.
& 12
Luc. 16
Act. 3
1. Tim. 6
Tob. 6
Gen. 24
2. Esd. 10
1. Cor. 7.
Ibid. 6

Aut nescitis quia qui conglutinatur fornicariæ, vnum corpus sunt? Erunt enim duo in vna carne. Qui autem se coniunxerit Domino, vnus spiritus est. Item ad Corinthios secunda: *Nolite coniungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ & iniquitati?* [125] *Aut quæ est communicatio luci ad tenebras* Item de Salomone in Βασιλειῶν 3. *Et auerterunt vxores alienigenæ cor eius post deos suos.*

63. [126] Graue delictum esse fornicationis, Paulus ad Corinthios: *Omne delictum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri: empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.*

64. Quæ sunt carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant; Paulus ad Galatas: *Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis, ipsa faciatis. Manifesta sunt autem facta carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditia, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia.* [127] *Quæ prædico: quia qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.*

65. [128] Omnia delicta in Baptismo deponi; in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Neque fornicarii, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed ablati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.*

66. Disciplinam Dei in ecclesiasticis præceptis obseruandam; apud Hieremiam: *& dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent oues pascentes cum disciplina.* Item apud Salomonem in Paræmiis: *Fili ne neglexeris disciplinam Dei, neque defeceris ab eo correptus. Quem enim Deus diligit, corripit.* Item in Psalmo 2. *Continete disciplinam ne forte irascatur Dominus, & pereatis a via recta. Cum exarserit cito ira eius super vos: beati omnes qui confidunt in eo:* Item in Psalmo 49. *Peccatori autem dicit Deus: Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum; tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro?* Item in Sapientia Salomonis: [129] *Disciplinam qui abiicit, infelix est.*

67. Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent: Paulus ad Timotheum 2. *Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coaceruabunt sibi magistros* [130] *prurientes in auditu, scalpentes aures: Et a veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.*

68. Recedendum ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuit; Paulus ad Thessalonicenses: *Præcipimus autem vobis in nomine Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, & non secundum traditionem quam acceperunt a nobis.* Item in Psalmo 49. *Si videbas furem, simul* [131] *currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.*

69. Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & in virtute conuersationis; In epistola Pauli ad Corinthios 1. *Misit me Christus annunciare sermonis sapientia, ne inanis fiat crux Christi. Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui saluantur, virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi? nonne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem* [132] *in sapientia Dei non cognouit mundum per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credentes. Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam.* Et iterum: *Nemo se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim:* [133] *Reprehendes sapientes in astutia ipsorum & iterum: Dominus cognouit cogitationes sapientium, quia sunt stultæ.*

70. Parentibus obsequendum; in epistola Pauli ad Ephesios: [134] *Filii obsequentes estote parentibus vestris, hoc enim est iustum. Honora patrem tuum, & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram.* Ephes. 3.

71. Patres quoque asperos esse circa filios non oportere. *Et vos parentes nolite* [135] *in iracundiam mittere filios vestros, sed nutrite eos in disciplina, & correptione Domini.* Ibid.

72. Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere; in epistola Pauli ad Ephesios: [136] *Serui obedite dominis carnalibus cum metu & tremore, & in simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed quasi serui Dei.* Ibid.

73. Item dominos mitiores esse debere. [137] *Et vos domini eadem facite ad eos, laxantes iracundiam, scientes quia & vester & ipsorum Dominus est in cœlis, & exceptio personarum non est in illo.* Ibid.

74. Viduas probatas quasque honorandas: In epistola Pauli ad Timotheum prima; *Viduas honora, quæ vere sunt viduæ.* [138] *Quæ autem delicata est vidua, viuens mortua est.* & iterum: *Iuniores autem viduas præteri.* [139] *cum enim indelicatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes iudicium: quoniam primam fidem reprobauerunt.* 1. Tim. 5.

75. Suorum & maxime fidelium curam plus vnumquemq; habere debere; ad Timotheum prima: *Si quis autem suorum, & maxime domesticorum, non agit curam, fidem denegat, & est deterior infideli.* De hoc ipso apud Esaiam: *Si videris nudum, vesti* [140] *& domesticos seminis tui non despicias.* De quibus domesticis in Euangelio dictum est: *Si patremfamilias Beelzebub dixerunt, quanto magis domesticos eius?* Ibid. Esai. 58 Matth. 10.

76. Maiorem natu non temere accusandum; ad Timotheum prima: [141] *Aduersus maiorem natu accusationem ne receperis.* 1. Tim. 5

77 Peccantem publice obiurgandum; In Epistola Pauli ad Timotheum prima: *Peccantes coram omnibus corripe, vt & cæteri metum habeant.* Ibid.

78. Cum hæreticis non loquendum: ad Titum: [142] *Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita, sciens quoniam peruersus est huiusmodi & peccat, & est a semetipso damnatus.* De hoc ipso in epistola Ioannis: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis mansissent vtique nobiscum.* Item ad Timotheum secunda: *Sermo eorum vt cancer serpit.* Ad Tit. 3 1. Ioan. 2 2. Tim. 2

79. Innocentiam fidenter petere, & impetrare, in epistola Ioannis: *Si cor nostrum nos non reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, & quodcunque petierimus accipiemus ab eo.* Item in Euangelio κατὰ Matthæum: [143] *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Item in Psalmo 23. *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde.* 1. Ioan. 3 Matth. 5

80. [144] Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit; in Euangelio κατὰ Ioannem dixit Iesus: *Nullam haberes potestatem aduersus me, nisi data tibi esset desuper.* Item in Βασιλειῶν tertio: *Et excitauit Dominus Satanam ipsi Salomoni.* Item in Iob prius Deus permisit, & tunc diabolo licuit. Et in Euangelio Dominus ante permisit, dicendo Iudæ: *Quod facis, fac celerius* Item apud Salomonem in Paræmiis: *Cor regis in manu Dei.* Ioan. 19 3. Reg. 11. Iob 2. Iob. 13

81. [145] Mercedem mercenario cito reddendam; in Leuitico: *Non dormiet merces mercenarii tui apud te vsque in mane.* Leuit. 19

82. [146] Non augurandum; in Deuteronomio: *Non observabitis neque augurabimini* Deut. 18

83. Cirrum in capite non habendum: [147] *Non facietis cirrum ex coma capitis vestri.* Leuit. 19

84. [148] Barbam non vellendam: *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ.* Ibid.

85. Surgendum, cum Episcopus aut presbyter venit: [149] *A facie senioris exsurges, & honorabis personam presbyteri.* Ibid. 6.

86. [150] Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadē traditione permaneat qui recedit; [151] in Eccles. apud Salomonem *scandens ligna periclitabitur in eis si exciderit ferrū.* Itē in Exodo: *In domo vna comedetur, non eiicietis de* Eccles. 10 Exod. 11

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

etis de domo carnem foras. Item in Psalmo 132. *Ecce quam bonum & quam iucundum* [151] *habitare fratres in vnum.* Item in Euangelio ☞ Matthæum: *Qui non est mecum, aduersus me est. Et qui mecum non colligit, spargit.* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Obsecro autem vos fratres per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu, & in eadem sententia.* Item in Psalmo 67. *Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo.*

87. Fideles simplices cum prudentia esse debere; in Euangelio ☞ Matthæum: *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ*; & iterum: *Vos estis sal terræ:* [153] *Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ad nihil valet, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus.*

88. Fratrem non circumueniendum: In epistola Pauli [154] ad Thessalonicenses prima: *Non circumuenire in negotio fratrem suum, quia vltor est Deus de his omnibus.*

89. Subito venire finem mundi, inquit Apostolus: *dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus aduenier interitus.* Item in Actibus Apostolorum [155] *Nemo potest cognoscere tempus, aut tempora, quæ Pater posuit in sua potestate.*

90. [156] Vxorem à viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere: Paulus ad Corinthios: *Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego, sed Dominus, vxorem à viro non separari: si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro, & virum vxorem non dimittere.*

91. Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere; Paulus ad Corinthios in epistola prima: *Tentatio vos non occupauit, nisi humana: Fidelis autem Deus,* [157] *qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam euadendi facultatem, vt possitis tolerare.*

92. Non quidquid licet esse faciendum; Paulus in epistola ad Corinthios prima: [158] *Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.*

93. Prædictum quod hæreses futuræ essent, in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Oportet & hæreses esse,* [159] *vt probati manifesti sint in vobis.*

94. Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam, in Leuitico. *Anima autem quæcunque manducauerit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius, super ipsum est, peribit anima illa de populo suo:* Item ad Corinthios prima: *Quicunque ederit panem,* [160] *aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini.*

95 [161] Bonis conuiuendum, malos autem vitandos: apud Salomonem in Parœmiis: *Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum.* Item apud eundem in Ecclesiastico: *Viri iusti sint tibi conuiuæ*: & iterum: *Amicus fidelis medicamentum vitæ, & immortalitatis.* Item illic: *Longe abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem.* Item illic: *Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auri audienti.* Item illic: *Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam.* Item in Psal. 17. *Cum iusto, iustificaberis, & cum viro innocente innocens eris; & cum peruerso peruersus eris.* Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.*

96. Factis non verbis operandum; apud Salomonem in Ecclesiastio: *Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis & remissus in operibus tuis.* Et Paulus ad Corinthios prima: *Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute.* Item ad Romanos: *Non auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur.* Item in Euangelio ☞ Matthæum [162] *Qui fecerit, & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum.* Item illic. *Omnis qui audit verba mea & facit ea, similabo eum viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram: descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti & impegerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petram. Et omnis qui audit verba mea, & non facit ea, similabo eum viro stulto, qui ædificauit domum suam* [163] *super arenam; descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam & cecidit, & facta est ruina eius magna.*

97. Et ad fidem & ad consecutionem properandum apud Salomonem in Ecclesiastico: *Ne tardes conuerti ad Deum, & ne differas de die in diem.* [164] *Subito enim venit ira illius.*

98. Catechumenum peccare iam non debere, in epistola Pauli ad Romanos. *Faciamus mala* [165] *dum veniunt bona, quorum condemnatio iusta est.*

99. Iudicium secundum tempora futurum, vel æquitatis ante legem, vel legis post Moysen: Paulus ad Romanos: *Quotquot sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quotquot in lege peccauerunt.* [166] *per legem & iudicabuntur.*

100 Gratiam Dei gratuitam esse debere, in Actibus Apostolorum: *Pecunia tua tecum sit in perditione: quia existimasti gratiam Dei per pecuniam possideri.* Item in Euangelio, *Gratis accepistis, gratis date.* Item illic. *Domum Patris mei* [167] *domum fecistis negotiationis.* Item apud Esaiam: *Qui sitis, vadite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia.* Item in Apocalypsi: *Ego α, & ω, initium & finis, Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit,* [168] *possidebit ea & eorum hæreditatem, & ero eius Deus, & ille erit mihi filius.*

101. Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse; in Exodo: *Et mons Syna fumabat totus, quoniam descenderat Deus in eum in igne.* Item in Actibus Apostolorum *Et factus est subito de cœlo sonus* [169] *quasi ferretur flatus vehemēs, & impleuit totum illum locum, in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ diuisæ quasi ignis, qui & insedit in vnumquemque illorum: & impleti sunt omnes Spiritu sancto.* [170] Item in sacrificiis quæcunque accepta habebat Deus, descendebat ignis de cœlo, qui sacrificata consumeret. In Exodo: *In flamma ignis apparuit Angelus Domini de rubo.*

102. Correptionem bonos quosque libenter audire debere; apud Salomonem in Parœmiis: [171] *Qui corripit impium, odietur ab eo. Corripe sapientem, & diliget te.*

103 A multiloquentia temperandum; apud Salomonem: *Ex multiloquentia non effugies peccatum, parcens autē labiis sensatus eris.*

104. Non mentiendum: *Abominatio est Domino labia mendacia.*

105. Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio: [172] In Salomone: *Qui parcit baculo, odit filium.* Et iterum: *Ne desiteris paruulum emendando.*

106. Iniuria accepta patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam: *Ne dixeris, vlsciscar me de inimico meo, sed sustine Dominum vt tibi auxilio sit.* [173] Item alibi: *Mihi vindictam, ego retribuam: dicit Dominus.* Item apud Sophoniam: *Expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium: Quoniam iudicium meum* [174] *ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meam.*

107. Non detrahendum; apud Salomonem in Parœmiis: *Noli diligere, detrahere, ne extollaris.* Item in Psalmo 49. *Sedens aduersus fratrem tuum detrahebas, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum.* [175] Item in epistola Pauli ad Coloss. *De nullo malo loqui, nec litigiosos esse.*

108. Non esse proximo insidiandum; apud Salomonem in Parœmiis: [176] *Qui fodit foueam proximo suo, ipse incidet in eam.*

109. Infirmos visitandos, apud Salomonem in Ecclesiastico: *Ne pigriteris visitare infirmum, ex his enim in dilectione firmaberis.* Item in Euangelio: [177] *Infirmus fui, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me.*

110. Susurrones maledictos esse; In Ecclesiastico apud Salomonem: [178] *Susurro, & bilinguis maledictus: multos enim turbabit pacem habentes.*

111 [179] Sacrificia malorum * acceptabilia non esse; apud eundem: *Dona iniquorum* [180] *non probat altissimus.*

112. Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerunt potestatis; apud Salomonem. *Iudicium durissimum in his qui præsunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.* Item in Psalmo 2. *Et nunc reges intelligite,* [181] *emendamini qui iudicatis terram.*

113. Viduam & pupillos protegi oportere apud Salomonē [182] in Ecclesiastico: *Esto pupillis misericors vt Pater, & pro viro matri illorū. & eris velut filius altissimi si obedieris.* Item in Exodo: O-

Matth. 12.
1. Cor. 1.
Matth. 10.
1. Thess. 4.
1. Thess. 5.
Act. 1.
1. Cor. 7.
Ibid. 10.
Ibid. 6.
Ibid. 11.
Leuit. 7.
1. Cor. 11.
Prou. 3.
Eccl. 6. & 9
& 25.
& 28.
1. Cor. 15.
Eccles. 4.
2. Cor. 4.
Rom. 2.
Matth. 5. & 7.
Rom. 3.
Rom. 2.
Act. 8.
Matth. 10
Ioh. 2.
Esa. 55.
Apoc. 21.
Exod. 19
Act. 2.
Exod. 3.
Prou. 9.
Prou. 10.
Prou. 12.
Prou. 13.
Prou. 19.
Deut. 31. Rom. 12.
Seph. 3.
Prou. 23
Ad Tit. 3
Prou. 20
Eccles. 7
Matth. 25 cap.
Eccles. 28
* accepta
Eccles. 34
Sap. 6
Eccles. 4 Exod. 22

Exod.22. do : *Omnem viduam & orphanum non vexabitis.* [183]*Si autem vexauerit eos, & vociferantes exclamauerint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & perimam vos gladio; & erunt coniuges vestræ viduæ, & filii vestri orphani.* Item apud Esaiam : *Iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit Dominus.*[9] Item apud Iob : *Conseruaui egenum de manu potentis; & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum : os viduæ benedixit me.* Item in Psalmo 67.[184]*Patris orphanorum, & iudicis viduarum.*

Esa.1.

Iob.29.

Psal.6. 114 Dum in carne est quis exomologesin facere debere; In Psalmo quinto. *Apud inferos autem quis confitebitur tibi?* Item in Psalmo 29. *Numquid exomologesin faciet tibi puluis?* [185] Item alibi, exomologesin faciendam: *Malo pœnitentiam peccatoris quam mortem.* Item apud Hieremiam:*Hæc dicit Dominus: Numquid qui cadit, non surget? aut qui auertitur, non conuertetur?*

Ezech.33.

Hier.8.

Esa.3. 115 Adulationem pernicioſam esse ; apud Esaiam: *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt,* [186] *& semitas pedum vestrorum turbant,*

Luc.7. 116 Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur: In Euangelio ✠ Lucam. *Cui plus dimittitur, plus diligit:* [187] *& cui minus dimittitur, modicum diligit.*

Ephes.6. 117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, vt possimus vincere: In Epistola Pauli ad Ephesios: *Nō est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi & harum tenebrarum, aduersus spiritalia nequitiæ in cœlestibus. Propter hoc induite arma Dei vt possitis resistere in die nequissimo, vt cum omnia perfeceritis stetis accincti lumbos vestros in veritate Euangelij induentes loricam iustitiæ, & calciati pedes in preparatione Euangelij pacis; in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignea iacula nequissimi extinguere,* [188] *& galeam salutis assumere, & gladium spiritus, qui est verbum Dei.*

Esa.14. 118 [189] Item de antichristo quod in hominem veniat; apud Esaiam: *Hic homo qui concitat terram, commouet reges, qui ponit orbem terræ totum desertum.*

Matth.11. 119 Graue fuisse iugum legis, quod à nobis abiectum est: & leue esse iugū Dñi, quod à nobis susceptum est; In Psalm.2. [190] *Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in vnum aduersus Dominum & aduersus Christum eius. Dirumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum eorum.* Item in Euangelio ✠ Matthæum : *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum bonum est, & onus meum leue est.* Item in Actibus apostolorum : *Visum est Sancto spiritui & nobis nullam vobis imponere sarcinam, quam istas, quæ ex necessitate sunt,* [191] *abstinere vos ab idololatrijs.* [192] *& sanguinis effusione & fornicatione. Et quæcunque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis.*

Act.15.

Coloss.4. 120 Orationibus insistendum; [193] in epistola Pauli ad Colossenses: *Instate orationi, vigilantes in ea.* Item in psalmo 1. *Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.*

ADNOTATIONES IN TESTIMOniorum ad Quirinum librum tertium.

cap.1. 1 De bono operis & misericordiæ] *Vetus excus. cum Grauio:* De opere & misericordia, *verum prior phrasis Cypriano vsitata est in titulo libri de Bono Patientiæ, & infra c.16. Accipitur autem opus hic in eadem significatione, qua libro de Opere & Eleemosynis.*

2. Non hoc ieiunium ego elegi] *Vocem:* quod, *interiectam seruauimus, neque enim eam habent aut Ms. & vetus exc. aut 70.*

3. & manducabit pariter mecum prandium] *Sic lego ex Ms. & veter. excu. pro eo quod alij:* meum, *in ijsdem desideratur vox :* Ecce.

4. Si esurierit inimicus tuus ciba illum] *Ex ijsdem hoc lego, pro eo quod Manut. & Morel.* pascs. *Item:* in caput eius, *pro eo quod hi:* capiti eius, & Ne, *pro eo quod ipsi:* Nec.

5. Distribuit, dedit pauperibus] *Et iam hoc denuo restitui, pro eo quod illi,* Dispersit, *nam infra hoc eodem cap. prius legitur.*

6. Misericordiam volo magis] *Sic Morel. cum vet. exc. pro quo Manutius,* malo, *Ms. & cæteri excusi:* volo, *dum taxat.*

7. bonas margaritas] *Recte hoc Manutius & Morelius iuxta exemplaria tam græca quã latina, pro eo quod exc. & Ms. nostri:* bonã margaritã.

8. ne auersatus fueris] *Ms.* ne auerteris te, *vet. exc.* ne auertas te. *Corrupte vero vulga.* ne auertaris te.

9. cæcos & claudos) *Cambron. cod. sicut & alibi:* clodos,

10. acceptabile est) *Costerius:* accepta est, *recte quidem mea sententia, sed prius habent Ms, & excus omnes. Adiecerunt vero Manut. & Morelius vocem:* autem, *antea desideratam.* cap.2.

11. Agapen & dilectionem fraternam religiose & firmiter exercendam] *Sicut Tertul. li. ad Mare. & Hiero ad Eustoch. Agapen fratrum accipiunt pro eleemosyna, sic hic Cyprian. pro ipsa caritate accipit. Vocatur enim Agape (inquit Tertul. in Apologet.) id quod dilectio penes Græcos est. Vbi agit de cœnæ genere quod Agapen dicebant veteres, quo excipiebantur pauperes, de quo & epistola Iudæ.* ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. *& Paulinus libro de Gazophylacio, & alij. In cuius locum successit, quam hodie mensam pauperum dicimus.* cap.3.

12. dum enim adhuc pusilli eratis) *Errore operarum legebatur apud Manutium:* pupilli. *Paraphrastice autem reddit, quod habet Apostolus dum taxat:* nondum enim poteratis.

13 Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones] *Ms. cum excusis ante Manutium & Morelium:* vbi enim inuocatis æmulationes & dissensiones. *Verum prius legitur supra libro de Zelo & liuore: & apud Apostolum tam Græce quam Latine, præter vocem:* dissensiones. *Quum quidem reperire est in græcis hodiernis exemplaribus, apud Iren. li. 4. c. 75. & apud Theophylactum, sed neque apud veteres alios Latinos, neque apud Chrysostomum.*

14. charitas benigna est) *Adijcimus denuo ex Ms.* charitas, *tum hic tum ibi:* charitas non agit perperam; *quia prius illud legitur supra lib. de vnitate Ecclesiæ, & de Bono patientiæ, & hoc in exemplaribus græcis.*

15. & qui non diligit fratrem suum] *Ms. quidem cum exc.* qui non diligit patrem suum & matrem suam, *sed illam Manut. & Morel. lectionem confirmant exemplaria tam græca quam latina epistolæ Ioannis.*

16. nec fuit inter illos discrimen vllum] *De verbis his sic Beda Retract. in Act. Apost. Hic in græcis exemplaribus quod nostri codices non habent adiunctum est.* Et non erat separatio in eis vlla. *Quam sententiã etiam B. Cyprianus in libro testimoniorum tertio sic posuit dicens:* Turba autem eorum qui crediderunt, anima vna ac mente agebant, nec erat inter illos vllum discrimen, nec quicquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, &c. *Locus aiter, immo totus liber Retractationis, diligenter expendendus, ad comprobandam varietatem exemplarium græcorum illius ætatis & nostræ.*

17. in nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit] *Locum hunc citat D. Aug. aduersus Pelagianos non modo contra duas epistolas Pelag. c. 9. sed & lib. de prædest. Sanctor. c. 3.*

18. De hoc ipso in Machabæis) *Machabæorum libr. citat Cypr. tum supra epistola 56. & 68. ac ad Fortun. c. 11. latissime, tum infra hoc eodem libro cap. 15. & 53. Immo epistola 55. scripturam diuinam vocat, citans sequentia verba, ac ad Fortun. c. 5. inde probat, idololatras interfici debere. Tertull. quoque lib. aduersus Iudæos, expugna Machabæorum in die Sabbathi, Iudæorum Sabbathum impugnas. D. Ambr. c. 6. ac 7. li. 2. Mach. late tractat, lib. 2. de Iacob & vita beata, c. 10. 11. ac 12. ac Offic. li. 2. c. 40. & 41. etiam Offic. 3. citat 2. Mach. c. 1 & 2. de igne sacrificij abscondito & arca, quæ tamen quidam habent pro Apocryphis. Chrysost. Homeliam de Mach. ab. conscripsit, ex qua multa citat Ionas Aurelia. lib. 1. de cult. imag. citat etiam ipsorum historiam homil. 4. de verb. Isa. c. 6. & in Psalm. 44. Augu. lib. de cura pro mort. ex ijsdem probat offerendum sacrificium pro mortuis, & lib. 18. de ciuit. Dei. cap. 36. Machabæorum libros (inquit) non quidem Iudæi, sed ecclesia pro canonicis habet. Vnde & in Canone scripturarum ab eodem recensentur, & rursum à concilio Carthag. ab Innocentio, Gelasio qui mense Octobri legi illos in Ecclesia voluit) Isidoro, & conciliis supra citatis, libro Testim. 1. c. 20. ita vt post tantos viros, posthac de horum canonica auctoritate dubitare non liceat. Vnde & in illos tanquam scripturæ sacræ libros commentati sunt iam olim Bellator presbyter, & Rabanus Maurus, cultus commentarij penes me Ms. exstant. Vbi pulchre 137. annos illos quos calumniantur quidem, per singulos Reges computat, non ab Alexandro, sed à Seleuco Nicanore. Quod ad illud 2. Machab. 1. vbi adhuc viuus refertur Iudas iam antea mortuus, dicit in numeris annorum discrepasse Hebræorum & Græcorum codices. Ad cætera aduersariorum argumenta respondet exacte Dn. Melchior Canus locorum Theologic. lib. 2.*

19. Beati mites] *Hoc rursũ ex Ms. & vet. exc. pro eo quod erat :* felices, cap.5.

20. vocari ab hominibus rabbi) *Ms.* ab omnibus, *sed prius est græce & latine.*

21. Vasa figuli] *Ms. cum vulg. exc.* vas, *sed prius habet vet. exc. & supra legitur libro de mort.* cap.6.

22. Multæ pressuræ] *Sic recte Manut. & Morelius, pro eo quod cæteri:* Multa flagella, *quia vbique pro voce græca* θλίψεις *vertit illud Cypria. & rursum,* liberabit, *pro eo quod alij:* liberauit.

23. nudus etiam ibo in terram] *Ms. ego, Morelius vtrumque, sed prius legitur Græce dum taxat.*

24. Item in sapientia Salomonis] *Excusi habebant in margin.* Ecclesiastis ; *sed neque ibi græce reperitur, neque in libro sapientiæ reperiri potuit.*

25. Omnis amaritudo) *Adiecerunt recte Manutius & Morelius:* omnis, *nam legitur supra lib. de bono patientiæ, & apud Apostolum.* cap.7.

26. Qui enim iracundiam continet] *Hoc ijdem pro eo quod alij:* contemnit, *græce est* κρατῶν.

27. Omnis qui irascitur fratri suo sine causa] *Adnotatu dignum quod addit:* sine causa. cap.8.

28. In contemplatione habentes] *Iidem hoc recte, pro eo quod erat:* In contemplationem. *Nam prius legitur supra epistola 52.* cap.9.

29. subiecta est anima mea] *Alij:* subdita. cap.10.

30. & erit in Deo spes eius) *Alij:* in Deum;

cap.11. 31. Item illic: Nemo retro attendens] *Aut memoria lapsus hic fuit Cyprianus, aut olim etiam apud Matth. hoc legebatur. Idipsum consendum de eo quod paulopost subiungitur* : Qui non renunciat, &c. *Nisi forte errore librariorum transposita sint testimonia. Reperitur hodie illud Luc. 9. hoc 14. c. & non alibi.*

32. & qui plangunt tanquam non plangentes] *Placet hæc vulg. exc. & Ms lectio, præ illa quam habent Manutius & Morelius*, flent, & : flentes.

33. Sed etsi cerzauerit quis] *Hoc quoque Ms. hic & supra libro ad Fortun. c. 8. pro eo quod alij*: certabit.

34. Quasi hospites & peregrini] *Interseruerant vulgati*: aduenæ, *sed superfluo.*

35. vt dum detractant de vobis] *Ms. & vetus exc.* vniuersa detractant, *pro quo Erasmus*, vniuersi detractant, *non male. Videtur enim amplius aliquid legisse Cyprianum, quam hodie legatur aut Græce aut Latine. Quanquam tamen illam lectionem habeat etiam supra epistola 73.*

36. replebitur iniquitate] *Solus Manutius*: implebitur.

cap.12. 37. non iurare in totum] *Sic recte Manutius & Morel. pro eo quod erat*: in toto.

cap.13. 38. neque principi populi tui detraxeris] *Ms. & vet. excus.* principem *& epistolis 55. 65. & 69. legitur*: principem non maledices; *verum non male illud Erasmus substituit, ad vitandam amphibologicam barbariem.*

cap.14. 39. Omne verbum ociosum] *Camb. cod.* vacuum.

40. Animaduertisti ad puerum meum Iob) *Ms.* in.

41. omnia autem pro dilectione] *Ante Manutium & Morelium*: delectatione. *Apud Apostolum neutrum legitur.*

42. sine murmurationibus & reputationibus] *Vet. exc.* hæsitationibus. *Verum prius habet Afflig. cod. cum excusis aliis, accedit etiam Camb. cod legens*: reptationibus, *& vox græca* διαλογισμοις, *significat vtrumque. Vnde & quidam Luc. 9. vbi est eadem vox, transferunt*: *Subijt autem reputatio inter eos.*

cap.15. 43. & vade in terram altam) *Manu hanc lectionem confirmat textus græcus 70. Morelius legit*, illam, *Ms. & excusi vulgari neutrum. Contra cum 70. legit Morel.* & impones, *pro eo quod Manutius*: imponens. *& ante excusi*: impones. *Atqui cum Ms. & 70. legendum*: in vnum, *non*: in vno.

44. De hoc ipso in Sapientia Salomonis) *De libri huius auctoritate vide supra librum de mortalitate.*

cap.16. 45. in Prouerbiis Salomonis) *Hoc Manut. & Morel. fortassis quia testimonium quod citat inuenitur Prouer. 14. Verum aut legendum sicut supra monuimus*: Parœmiis, *aut certe sicut legunt Ms. & ante a excusi omnes*: Sapientia. *Nam ex c. 6. huius lib. 20, 53. & 56 satis patet, Cypr. etiam libros etiam alios Salomonis, titulo Sapientiæ inscriptisse, quomodo & hodie pro more habent Ecclesiastæ.*

46, & finem eorum sine honore) *Afflig.* fidem, *Cambr.* fidei; *sed illa est germana lectio, quum græce sit*: τελευτην. *& legatur etiam sup. li. ad Deme. & ad Fort. ca. 12.*

47. tollentes gremia sua] *Sic recte Manutius & Morelius, pro eo quod erat*: colligentes gramina.

48. De hoc ipso in Apocalypsi) *Nullum noui testamenti librum tot ties atque hunc citat Cyprianus, præmittens sæpius : ita Dominum aut ties atque hunc citat Cyprianus, præmittens sæpius : ita Dominum aut Spiritum sanctum loqui, frequenter idipsum facit Tertull. qui & Ioanni Apostolo diserte verbis attribuit lib. 3. aduersus Marcion. & apertius lib. 4. Habemus (inquit) & Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum ad originem recensus in Ioannem stabit auctorem. Similiter Dion. Areopag. eccles. hier. c 3. Ireneus aduersus hær. libro quarto capite 50. & non vno in loco sub finem lib. 5. Iustinus martyr. dialogo cum Tryphone Iudæo citat us ab Eusebio libr. 4. eccles. histor. c. 18. Origenes apud eundem dicens se hoc à maioribus accepisse eius dem histor. libr. 6. cap. 18. & ipse Eusebius in Chron. Theophilus apud eundem. Hilarius lib. 6. de trinit. Ambros. libro tertio de virg. Hieron. libro primo contra Iouin. & de vir. illustr. & Augustinus tract. 36. in Ioann. Postremo ecclesia nomine Ioannis Apostoli Apocalypsin decantat. Iam alij et si expresse Ioanni Apostolo non attribuant, inter scripturas tamen sacras recensent. Inter hos sunt Clemens Alexandr. li. 2. Pædag. c. 12. Dion. Alexandrin. apud Eusebium lib 7. dist. hist. cap. 18. Chrysost. locis à Suida citatis. Damasc. lib. 4. cap. 18. & Concil. Tolet. 14. excommunicans eos, qui contrarium sentiunt. Omitto quod iam olim teste Hieronymo in illam commentati sunt (vt Latinos prætream) Irenæus, Iustinus, Melito, & Hippolytus, Andreas quoque Cæsariensis. Certe ab Epiphanio inter hæreticos recensentur Alogiani hær. 51. & ab Augustino hær. 30. quod Euangelium & Apocalypsin Ioannis Apostoli non reciperent. Valeat igitur Erasmus, cum suis rationibus nouem, quibus probare nititur. Adnotat in Apocalypsin, non esse ipsam Apostoli Ioannis; præsertim, quii et si Græci quidam in ea fuerint sententia, plures contrariam secuti sint; nec cuiusquam sit momenti, quod in exemplaribus græcis inscribatur.* Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, *ueipp quum ab Euodio loco citato à Nicephoro libro secundo histor. eccles. c. 3. & à Chrysostomo in Psalm. 37. Ioannes Theologus nuncupetur Euangelista. Idque quantum coniecere licet ex Dion. Areop. loco citato, quod Theologiam, id est, de Deo Christo sermonem in Euangelio suo primus scripserit.*

49. Et cum aperuisset] *Recte sic Man & Morel. pro eo quod erat*: aperuissem, *nam prius habet Apocal.*

50. Bonum agonem certaui] *Lego hoc cum Morelio, Grauio ad marginem Ms. & vet. exc. pro eo quod erat*: bonum certamen, *ita enim legitur supra epistola nona. Sic etiam* : dilexerint , *pro* : dilexerunt.

cap.17. 51. Minora esse, &c.] *Locus pro præmiis meritorum.*

52. à charitate Christi] *Ms. & vet. exc.* Dei, *sed prius legitur alibi. Itidem placet*: pro eo qui dilexit nos, *magis quam* : pro eo quod, *sicut habent Ms. vel* propter quod, *vti legunt excusi vulg.* cap.18.

53. sicut in cœlo & in terra] *Confirmatur hinc noſtra lectio supra libro de Oratione dominica.* cap.19.

54. & exultate ei in tremore] *Hoc recens ex Ms. nam græce est*, ἐν *pro eo quod erat*: cum. cap.20.

55. Quare sine excusatione es] *Veram hanc esse lectionem patet ex vet. exc. desiderata in ceteris ante Manutium vox*: sine, *fecit, vt conijceret Erasmus legendum.* Quare inexcusabilis es. cap.21.

56. remittat peccata vestra vobis] *Rursum ex Ms. adijcimus*: vestra, *& paulopost legimus*: mensi fueritis, *pro eo quod alij*: metieritis. *Atqui ex hoc capite confirmatur quod dixi lib. de Oratione dominica, modo remittere, modo dimittere, vsitatum esse Cypriano.* cap.22.

57. iustus autem adhuc iustiora faciat] *Confirmatur hinc lectio nostra supra libro de Patientia.* cap.23.

58. Ego sum ostium) *Rursum Ms. & vet. ex.* ianua, cap.24.

59. Ad regnum Dei nisi baptizatus, &c.) *Insignis locus contra Anabaptistas atque adeo & Calumnium ipsum, qui contendunt in vteris matrum proles sanctificari.* cap.25.

60. nisi quis factis & opere perficiat) *Locus alter insignis de meritis operum.* cap.26.

61. Nunquam vos noui) *Ms. cum excusis vulgatis* Nequaquam vos vidi, *sed priorum alicubi comprobaui.*

62. Baptizatum quoque gratiam perdere &c.] *Locus contra Iouinianistas.* cap.27.

63. Disperdet illum Deus) *Cambronen. & hic alibi*: violabit.

64 Si delinquendo peccet vic) *Sic recte Manutius, pro eo quod erat*: Peccetur *quia 70. illud legunt.* cap.28.

65. Mementote sermonis] *Ms. cum vulg. exc.* sermonem, *sed prius legitur supra epistola 59. & ad Fortun. c. 11.* cap.29.

66. Quod quis Deo vouerit cito reddendum] *Insignis locus aduersus votorum violatores in quocunque genere. De voto virginitatis tractauimus late Epistola 62. & libro de Disciplin. & habitu Virginum, & infra Cypr. c. 32. De votis monasticis aliquid etiam ibi attigimus. Peculiaris vero hic erat locus tractandi de voto paupertatis, ob exemplum Ananiæ, quod hic adfert, verum tam late ab aliis id factum est, vt supernacaneum videatur. Quare ad Dn. Claudium Espencæum, & Card. Hosium lectorem remittimus.* cap.30.

67. quod locutus es ore tuo] *Ms. cum exc. vulg. interserunt*. ex, *sed non habent 70.*

68 Propterea non resurgent impij] *Manutius* : non resurgunt, *verum prius cum Ms. & vulgat. excus. habent 70. nec dissentit Morelius legens* : exurgent. cap.31.

69. non nubunt neque nubuntur] *Et excu. & Ms. omnes hoc pacto legunt, vt non mirum esse debeat, si & nos hodie vulgatum interpretem cum sua barbarie retineamus. Imitatur autem in hoc Tertull. lib. 4. aduersus Marcionem, qui etiam legit, quod tum hic, tum supra de disciplina & habitu virginum, habet Cypr. contra græca & latina exemplaria* : filij huius sæculi generant & generantur. *Neque vero hic barbariem nos solum est apud Bedam, Erabanum, & alios recentiores, sed & apud Hilarium & ipsum D. Hieron. comment. in Matth. vbi diserte verbis ipsum interpretatur præterquam quod Latini omnes apud tum Lucam tum Matth. 21. & Marc. 12. in futuro legunt, quod Cyp. cum Græcis in præsenti effert.* cap.32.

70. & ad tempus] *Neque Ms. neque excusi ante Manutium & Morelium, neque Apost. habet particulam*: &. *Quod sequitur apud Manutium*: ad ipsum, *consonat quidem voci græcæ* ἐπὶ. *at habent Ms. cum cæteris excusis*: in idipsum.

71. quæ autem nupsit] *Recte hoc vterque cum Ms. pro eo quod erat*: nubit.

72. si obsecrati sint pueri à muliere] *Ex Ms. hoc denuo restitui, pro eo quod legit Manutius* : à mulieribus. *quia illud legunt 70.* cap.33.

73. Et pluit Dominus &c. Domino] *Ita Man. iuxta græcos hodiernos & Chrysost. codic. quomodo & Tertullianus libro aduersus Praxeam. Comprobant autem hinc Tertullianus & Hieron. in comment. in c. 45. Esaiæ. & Hilarius lib. de Synodis secundum in Trinitate personam.* cap.34.

74. Secundum viam gentilium] *Man.* gentium, *at prius Cypr. est.*

75. in tantum datur ei] *Solus Manutius.* datus est ei, *Dissentit autem hic Cyprianus, & à græco & à Latino textu Apocalypsis.* cap.35.

76. cor impœnitens] *Ms. cum excusis ante Manut & Morel.* impatiens, *verum obstat vox græca*: ἀμετανόητον, *& supra libro de Bono patientiæ prius legitur.* cap.36.

77. meretricis magnæ] *Solus Manutius præmittit*: mulieris, *quod tamen neque græce neque latini reperitur , neque supra legitur libro de Disciplina & habitu Virg. vbi latius hoc argumentum Auctor prosequitur.*

78. in epistola Petri ad Ponticos] *Rursum ex Ms. adiecimus*: ad Ponticos, *tum hic tum sequ. & 39. capitulis, nam & sic illam nuncupat Cassiodorus diuin. institut. li. 1. c. 8. & Tertull. in Scorpiaco*; *hinc opinor, quod scripta sit ad fideles dispersionis Ponti, &c.*

79. aut curas alienas agens] *Compositam vocem græcum* ἀλλοτριεπίσκοπος *sic expressit Cyprianus, melius vero Tertull.* alieni spectator. cap.37.

80. non remaledixit] *Recte sic Manut. & Morel. nam & libro de Bono Patien. ac de zelo & Liuore legitur*: remaledicebat. *Antea erat*: maledixit, *dumtaxat.* cap.39.

81. Nesciat sinistra tua] *Vocem*: tua, *omissam à Manutio denuo adiecimus, quia est apud Matth.* cap.40.

82. red-

82. reddet tibi palam] *Adiecerunt Manutius & Morelius:* palã, *verũ neque nostri Mſ. neque cæteri excusi illud legunt, neque Hieron. Habent quidem hodie exemplaria græca: sed olim non habuisse, patet ex verbis D. Augustini de serm. Domini in monte lib. 2. c. 5. Multa (inquit) Latina exemplaria sic habent: Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi palam. Sed quia in græcis quæ priora sunt inuenimus, non putauimus hinc aliquid differendum esse.*

83. noli buccinare ante] *Vulgati exemplaris:* noli tumultuari, *quantum suspicor quod titulus capitis sit:* nec tumultuose operandum, *verum illud significat vox græca* σαλπίσῃς.

84. compleuerunt mercedem suam] *Manut. & Mor.* compensauerunt, *verum prius habent Mſ. nostri nec aliena est vox græca,* ἀπέχουσι. *Explicatius transtulit vulgatus interpres:* receperunt, *& D. Aug.* percepperunt.

cap. 41 85. nec nominetur quidem in vobis) *Hoc ex Mſ. pro eo quod erat:* nominentur, *quia illud habet Apostolus.*

cap. 42 86. Fidem in totum prodesse) *Sic Manutius hoc loco, & ipse cum Morelio in titulis capitum: pro eo quod corruptissime & suspectissime Erasmici omnes:* Fidem tantum prodesse. *Nam accedunt quam proxime Mſ. & vet. excus. legentes:* Fidem totum prodesse. *Accipit autem vbique:* totum, *pro:* omnino. *Nihil igitur facit hic locus contra eorum merita, quippe qua tories inculcet, vt loca citare superfluum sit, sufficiant nũc c infra 56. & 96. & supra 1. 2. 3.*

87. Item illic] *Mſ. quidem cum excu. vulg.* Et iterum, *sed frequentius est illud Cypriano.*

cap. 43 88. Posse eum ſtatim consequi] Consequi *absolute, pro baptismo consequi, positum, quemodo & infra c. 97. Consecutionem pro baptismo.*

cap. 44 89. An nescitis quoniam sancti hunc mundum iudicabunt] *Ex Mſ. & vet. exc. denuo adiicimus:* hunc *& paulo post:* iudicia habetis cum inuicem, *similiter & illud:* fraudamini, *pro eo quod Manutius:* fraudem patimini, *Morelius:* iniuriam accipitis.

cap. 45 90. per ſpectationem ſperamus] *Probatur mihi quidem magis lectio Morelij:* per patientiam exſpectamus, *vtpote quæ græce & Latine sic apud Apostolum & supra libro de bono patientiæ, verum quod & Mſ. cum vet. excus illam habeant, & retinuerit Manut. nolui immutare.*

cap. 46 91. docere autem mulierem non permitto] *Solus Morelius:* mulieri.

cap. 47 92. iudicium est Domino] *Lego:* Domino, *pro eo quod Manutius & Morelius:* Domini, *quia græce & Latine illud legitur. Contra recte legit Manutius:* Sed execratio, *& vterque:* pariunt.

cap. 48 93. Non fenerabis) *Morelius:* feneraberis, *at illud Cyprianicum est.*

cap. 49 94. & peccatores enim] *Casu omissa erat particula:* enim, *apud Manu.*

cap. 50 95. ne forte conculcent ea] *Morelius:* inculcent; *de quo vide supra initium libri ad Demetr.*

cap. 51 96. quod habuimus facere] *Lectionem hanc vulg. confirmant Mſ. & stylus Tertulliani & Cypriani, quare non placet quod habent illi:* debuimus.

cap. 52 97. Credendi vel non credendi libertatem &c.] *Locus de libero arbitrio.*

cap. 53 98. Item in epistola Pauli] *Quam totis his libris hactenus hac phrasi sit vsus Cypr. & consentiant Mſ. cum excusis, non placet quod hic & aliquoties in seq. reposuit Manutius:* Paulus, *dum taxat; neque etiam quod omittit particulam* Item, *ipsi vsitatissimam.*

99. Apud Salomonem in Sapientia] *Similiter titulo Sapientiæ Salomonis citat hos eosdem locos D. Hier. 1. Dialogo aduersus Pelag. pretorquam quod pro:* Noli esse multum iustus, *legat:* Noli esse multum sapiens.

100. Item apud Esaiam] *Hic quidem Manut. & Mor. adnotant ad marg. Esa. 3. verum ibi non reperitur; Mſ. cum aliis excusis legunt:* apud eundem, *neque tamen etiam in Salomonis libris reperire potui.*

cap. 54 101. Neminem sine sorde & sine peccato esse] *Citant hunc locũ D. Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelag. c. 10. & D. Hieron. dialog. 1. aduersus Pelagianos in hac verba: Cumque se imitatorem, immo exploratorem operis beati martyris Cypriani scribentis ad Quirinum esse fatentur, non intelligit se in eodem opere dixisse contraria. Ille in 54. titulo tertij libri ponit:* Neminem sine sorde & sine peccato posse esse. *Statimque iungit testimonia, &c.*

102. Quis enim mundus à sordibus] *Ita cum Manutio & Morelio D. Hieron. & Mſ. pro eo quod antea excusi:* sine corde, *ad quod tamen alludit D. Augustinus & græcum exemplar. Atqui illud:* nec vnus, neuter illorum legit; *sed ille:* ne si vnus etiam diei sit vita eius in terra, *quomodo etiam citat eandem scripturam in Isa. cap. 58. hic vero:* nec cuius sit vita diei vnius super terram, *& in Psal. 50.* nec infans cuius est vnius, &c. *Et similiter D. Prosper epistola ad Demetriadem, vbi veluti digito indicat hac legi cap. 14. Iob, apud 70. vbi vertit D. Hieronym. ex Hebræo:* Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine, nonne tu qui solus es? *Græce enim ibi sic legitur:* τίς γὰρ καθαρὸς ἔσται ἀπὸ ῥύπου ἀλλ' οὐδεὶς ἐὰν μία ἡμέρα βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. *Cum quo consentit magis Cypriani lectio, quam illorum. Atqui ex omnium istorum lectione, censeo castigandum textum græcum, & legendum:* μιᾶς ἡμέρας.

103. Ecce in iniquitatibus, &c.] *Idipsum legit D. Hiero. præterquam quod legat:* & in peccatis, *Verum D. Augustin. longe aliter* In facinore conceptus sum & in peccatis me mater mea in vtero aluit; *nec dissentit multum comment. in eum locum. vox græca* ἐκίσσησεν, *in vbrum quid significat.*

104. Si hominibus placere vellem) *Confirmatur hinc hæc nostra lectio, quam supra probauimus.* cap. 55

105. vt reportet vnusquisque] *Manut. solus:* recipiat. cap. 56

106. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis] *Vox* cap. 57 *quidem græca* διασκεδάσω *significat* dispergam, *quod legunt Manut. & Morel. & supra Cyprianus epistola 52. sed Mſ. cum antea excusi legunt:* auferam. *Possunt autem hæc referri etiam ad emendationem post hanc vitam, de qua late supra epistola ad Anton.*

107. Quia exaudisti vocem vxoris tuæ] *Mſ.* mulieris. cap. 58

108. Et placuit Enoch Deo) *Manut. quidem solus hoc sic legit pro eo quod alij:* complacuit, *at prius legunt supra omnes, libro de Mortal.*

109. Sermo autem Domini) *Reposuit quidem Manutius tum hic, tũ supra libro de disciplina & habitu virgin. vocem;* verbum, *sed prius Cyprianicum est. Malim autem cum vulg. exc. & Mſ. hic legi:* Dei, *quam:* Domini: *quod Græce sit* τοῦ θεοῦ, *nisi ibi consentirent omnes cod. Recte vero legit Manutius:* manet, *pro eo quod alii:* manebit, *quia græce est* μένει *& ibi id legitur.*

110. exſpiratuimus) *Sic Manut. & Morel. alij:* interiuimus.

111. Quam dilectissimæ) *Recte hoc ijdem cum Mſ. pro eo quod alij:* Quam amabiles, *quia Cyprianicum est.*

112. Stella à ſtella claritate differt) *Mſ.* Stella ſtelle, *vt sit gracismus, sed prius legit Tertull. de resurrectione, vbi totum cap. 13. Apostoli ad Corinthios pulcherrime explicat.*

113 Absorpta est mors in contentionem) *Eodem modo legit Tertull. & græce est:* εἰς νῖκος.

114. De hoc ipso) *Manutius solus:* Et iterum. cap. 59

115. & non loquuntur) *Manut. hanc lectionem, & eorum quæ sequuntur:* & non videnr, & non audiunt, *confirmat Tertull. lib. de corona milit. & supra c. 1. li ad Fortun. Alioqui certe magis placeret vulgata & Mſ. lectio in futuro, pro, ex: im quum græce sic legatur Psalm. 113 & 134.*

116. Non facies tibi] *Manutius:* Non facietis, *verum prius habent & ipso loco iam citato, & vtrobique Mſ. & excusi cæteri omnes. Græce quoque legitur tam Exodi 20. quam Deute. 50.* οὐ ποιήσεις σεαυτῷ. *id est, tibi ipsi. Confirmat & illud Damascenus li. 4. de ortho fide c. 17. Nõ enim (inquit) dicitur: Non facies idolum vel sculptile aut similitudinem, in quo imbiberet artem pingendi, dolandi, sculpendi, & fundendi imagines: sed dicitur. Non facies tibi, id est, vt tuum Deum, vt tuum idolum.*

117. & surrexerunt ludere) *Recte sic Manutius & Morelius cum 70.* cap. 60 *pro eo quod erat:* & surrexit, *ita & paulo post:* cum conueneritis, *pro:* conueneritis *Est enim præsentis temporis participium apud Apostolum.*

118. & villam ad villam) *Adijcit quidem hoc Manut. sed neque 70.* cap. 61 *neque D. Hiero. hoc habent, quare præter missimus.*

119. vt auferant proximo suo aliquid) *Manut. solus:* proximi sui, *Cambro vero cod.* proximis ei, *verum singulare est apud 70.*

120. Nunc vero hic rogatur) *Morel.* consolatur, *prius vero cæteri omnes, vtrunque significat vox græca* παρακαλεῖται.

121. naufragauerunt à fide) *Solus Manut.* errauerunt, *vide supra librum de Lapsis.*

122. Matrimonium cum gentilibus non iungendum] *Latius de* cap. 62 *hac re supra ibidem.*

123. filio eius Isaac) *Manut.* suo, *at prius Cypriano frequentius est.*

124. faciam membra fornicariæ) *Recte sic Morel. cum Mſ. nam græce est,* ποιήσω. *E contrario magis placet vulgata lectio:* fornicariæ, *&:* Conglutinatur fornicariæ, *quam quod habet ipse:* meretricis, *&:* adhæret meretrici.

125. Aut quę communicatio) *Hoc iuxta stylum Cypria. Manutius, pro eo quod alij:* communio.

126. Graue delictum esse fornicationem) *Hoc quoque Manut. pecu-* cap. 63 *liare est alij:* Grauius.

127. Quæ prædico] *Recte hoc idem adiecit; desideratur præterea,* cap. 64 *quod legitur & supra libro de Orat. dominica:* sicut prædixi vobis.

128. Omnia delicta in baptismo deponi] *Elegans locus contra Lu-* cap. 65. *theranos, de quo latius epist. 2.*

129. Disciplinam qui abiicit] *Manut. cum More.* abiecit, *sed prius* cap. 66 *legitur epist. 62. & lib. de discip & habi. virg.*

130. prurientes in audiendo scalpentes aures) *Videtur plus ali-* cap. 67 *quid pro more sito legisse hic Cypria. quam hodie habent exemplaria græca & latina; nam græce tantum est,* κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, *& Latine:* prurientes auribus:

131. simul currebas cum eo] *De varia huius loci lectione vide supra* cap. 68 *epistolam 63.*

132. in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam cap. 69 Deum) *Manutius solus:* per sapientiam mundi non cognouit mundus Deum, *verum prior lectio est Apostoli genuina, & eandem habet Tertull. lib. 5. aduer. Marcion. Quare recte adiecit primus Morelius ex Mſ.* Dei.

133. Reprehendes sapientes] *Morelius:* Reprehendam. *Similis est varietas codicum supra lib. de Bono patientiæ. Græce est participium, & apud Iob, & apud Apostolum.*

134. Filij obsequentes estote patentibus vestris] *Rursum variat* cap. 70 *à græcis & latinis exemplaribus, qui adijciunt:* in Domino.

135. in iracundiam mittere] *Ita circumloquuntur vocem græcam* cap. 71 παροργίσθαι.

136. Serui obedite Dominis carnalibus] *Mſ. cum excus. præter* cap. 72 *Manutium addunt:* vestris; *sed quod non habet Apostolus.*

137. Et vos Domini eadem facite) *Nescio quo casu vox eadem,* cap. 73 *desideretur apud Manut.*

138. Quæ autem delicata est, viuens mortua est] *Manutius:* viua; cap. 74 *qui adijcit etiam vocem:* vidua, *verum non est ea apud Apostolum hoc loco.*

139. Cum

139. Cum nim indelicatæ fuerint] *Solus Morelius:* in iis delicatæ. *Pro quo Ambrosius,* in deliciis egerint.

cap.75. 140. & domesticos seminis tui non despicies] *Recte sic Manutius, pro eo quod alij:* despicias. *quia supra sic legitur libro de Oratione dominica, & de Opere & Eleemo.*

cap.76 141. Aduersus maiorem natu) *Sic vertit quod græce est* : Πρεσβύτερον.

cap.78. 142. Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita) *Rursum legunt tam Ms. quam excus.* post vnam, *duntaxat. De quo vide latius epist.* 55. *Certe etiam D. August. sic legit epistola* 162.

cap.79 143. Beati mundo corde] *Confirmatur hinc quoque nostra hæc lectio.*

cap.80 144. Nihil licere diabolo) *De hoc latius supra epistola* 75.

cap.81 145. Mercedem mercenario reddendam) *Ms. cum vet. exc. legunt:* mercennario, *& rursus:* mercennarij.

cap.82 146. Non augurandum) *Idem rursum legunt:* augurandum, *Atqui illud:* in Deuteronomio, *superfluum esse puto, quum ad verbum habeatur iuxta* 70. *prius citato c.* 19. *Leuit. sicus & sequentium trium capitulorum testimonia. Vnde fit, vt ibi etiam locus non adijciatur, pro more ipsius Cypriani, hoc libro præsertim, saltem iuxta* Ms. *cod.*

cap.83. 147 Non facietis cirrum ex coma capitis vestri] *Cirrum cincinnũ vocat, hoc est, contortos crines, quomodo & quidam ex Hebræo vertunt. Græce est apud* 70. σισόνην, *quam vocem alibi apud Græcos non reperi. Vertit pro eo interpres vulgatus ex Hebræo:* Neque in rotundum attondebitis comam. *Eodem autem intellectu dixit D. Hierony. Apolog. ad Domnionem & Apolog. aduersus Rufinum, Cirratos pueros seu iuuenes.*

cap.84 148. barbam non vellendam) *Recte sic Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat:* Item non vellendum. *Nam similiter supra Cyprian. lib. de Lapsis Non placet contra, quod adnotauit ad marginem Morel. Esaiæ* 55. *& quod in textum inseruit Manutius:* apud Esaiam, *quum contrariũ prorsus habeat eo capite Esaias, etiam iuxta* 70. *Reperitur vero his verbis apud* 70. ὑδὲ φερεῖτε τὴν ὕψιν τῦ πώγωνος ὑμῶν *Leuit.* 19. *capite.*

cap.85 149. A facie senioris exurgens) *Senioris vertit pro eo quod est græce,* πολίυ, *quia qui canus est, senior est. Est autem insignis locus de veteri Ecclesiæ consuetudine etiamnum obseruata.*

cap.86 150. Schismã non faciendum, &c.) *Pulchra est definitio Schismatis, de quo pluta alicubi supra Tomo* 1. *& libro de vnit. Eccle. Cathol.*

151. In Ecclesiaste] *Miror mutasse hanc lectionem Manutium & Morel. quum prius legant Ms. & cæteri excusi, & testimonium reperiatur Ecclesiastis* 10.

152. habitare) *Etiam in hoc placet vulgata lectio, alibi Cypriano frequens præ illa:* vt habitent.

cap.87 153. Si autem sal infatuatum fuerit) *Hoc sonat ad verbum vox græca:* μωράνθη, *& vertitur eadem significatione, Rom.* 1. *&* 1. *Cor.* 1. *cap.*

cap 88 154. Ad Thessalonicenses prima] *Ex Morelio adiecimus* prima.

cap. 89 155. Nemo potest cognoscere tempus & tempora] *Variat etiam hic Cypr. ab eo quod græce est* : οὐχ ὑμῶν γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, *nec male vertit vulgatus interpres* : *Non est vestrum nosse tempora vel momenta.*

cap.90 156. Vxorem à viro non recedere) *Locus de indissolubilitate matrimonij.*

cap.91 157. qui non patietur] *Non recte quidam:* patitur.

cap.92 158. Omnia licent] *Vtrobique omittit & hic & li. de hab. virg. vocem:* mihi, *quæ tamen etiam græce est.*

cap.93 159. vt probati manifesti sint) *Ita ex Ms. nunc primum, pro eo quod erat* : manifestati, *non recte, nam & li. de Vnita. Eccle. prius legitur, & græce ac Latine.*

cap.94. 160. aut biberit calicem domini] *Rursus legit:* aut, *de quo plura libro de Lapsis.*

cap.95 161. Bonis conuiuendum) *Morelius & Man.* conueniendum, *& hic & in titulis capitum, sed non placet.*

cap. 96 162. Qui fecerit & sic docuerit) *Manu. præmittit:* omnis, *at neque Apostolus id habet, neque Cypr. supra epist.* 77.

163. super arenam) *Ms. & hic & vbique* harenam.

cap.97 164. Sub to enim venit ira illius] *Hic quoque discrepat à textu græco, qui legit:* ἐξελέυσεται.

cap.98 165. dum veniunt bona) *Etiam hic à Græcis differt, qui legunt cum Latinis alijs:* vt veniant.

cap.99 166. per legem & iudicabuntur) *Rursum legit particulam:* &, *quam non habent illi.*

cap.100 167. domum feciſtis negociationis) *Sic Manu alij.* facitis, *Neque vero consentit cum illis.*

168. possidebit hæreditatem eorum) *Præter Manut. interponunt cæteri.* ea & *supra alicubi etiam legitur.*

cap.101 169. quasi ferretur flatus vehemens) *Hoc quoque nõ prorsus concordat*

170. Item in sacrificijs) *Exempla in scripturis reperire est Genes. 4. de sacrificio Abel iuxta interpretationem veterum, & de sacrificio Eliæ prophetæ* 3. *Reg.* 18.

cap.101 171. Qui arguit impium, odietur ab eo) *Iterum hic non sequitur* 70. *qui hodie exstant.*

cap.105 172. In Salomone] *Præter Manu. alij* : In prouerbijs Salomonis *sed non placet.*

173. Item alibi] *Recte sic Manu. & Morel. neque enim apud Salomonem reperitur hoc testimonium.*

cap.106 174. ad congregationes gentium) *Ms.* congregationem, *vet. exc.* congressionem *at prius habes supra lib. de Bono patientiæ, & græce est:* συναγωγὰς.

cap.107 175. Item in epistola Pauli ad Colossenses) *Videtur accidisse Cypriano etiã hic* μνημονικὸν ἁμάρτημα, *aut certe pro:* ad Colossenses, *legendum:* ad Titum, *Reperitur enim hoc testimonium ad Titum* 3. *c. Quare miror in hactenus excus. adnotationem marginalem : Colossen.* 4.

176. Qui fodit foueam proximo suo) *Bib. non habent* : proximo suo. cap.108

177. Infirmus fui) *Confirmatur & hinc nostra hæc lectio.*

178. Susurro & bilinguis maledictus, &c) *Adnotatu dignum, quod Latinos nostros cod. hic sequatur, non græcos præterquam quod legat:* turbabit, *pro eo quod illi:* turbauit. cap.109 cap.110

179. Sacrificia malorum acceptabilia esse) *Non male sic Manutius, proeo quod alij:* accepta. cap.111

180. non probat) *Manutius solus:* reprobat,

181 emendamini qui iudicatis terram) *Peculiaris est hæc lectio Cypriano, sicut pleraque in Psalmis.* cap.112

182. In Ecclesiastico) *Ex Ms. denuo hoc adijcimus, omissum à Manut.* cap.113

183. Si autem vexaueritis eos) *Placet & hoc, præ illo quod legit ipse:* vexabitis, *Etsi etiam non legant Bibila.* in vobis, *quia tamen habent Ms. denuo adiecimus.*

184. Patris orphanorum & iudicis viduarum) *Rursum Ms, & exc. vet.* Patres & iudices.

185. Item alibi, exomologesin faciendam : Malo pœnitentiam peccatoris) *Manutius.* Item alibi : Exomologesin malo peccatoris & pœnitentiam. *Verum prior Ms. nostrorum est, & genuina.* cap. 114

186. & semitam pedum vestrorum) *Manut. quidem & supra Cypr. lib. de Lapsis:* semitas, *at* 70. *illud legunt,* cap.115

187. & cui minus dimittitur, &c.) *Hoc quoque hodie non reperitur apud Lucam.* cap.116

188. & galeam salutis assumere] *Sic Manut & exc. vulg. vetus vero exc.* assumite, *quomodo & hodie legitur, neutrum habet supra epistola ad Thybarit. neque Tertull lib.* 3 *aduersus Mar.* cap.117

189. Item de Antichristo quod in hominem veniat) *Manu. in hac lectione consentiunt & Ms pro eo quod alij:* in homine. cap.118

190. Ad quid tumultuatæ sunt gentes] *Confirmatur hinc nostra lectio.* cap.119

191. abstinere vos] *Vitio operarum erat:* nos *apud Manutium.*

192. & sanguinis effusione) *Manu. ac Tert. lib. de Pudicit.* & sanguine; *At illud explicat lect. vulg.* sanguine & suffocato; *vtpote quum id interpretentur Chrysost. & Beda in comment. vt sit idem quod :* à sanguinis effusione.

193. In epistola Pauli) *Rursum hoc substituimus, pro eo quod habebat Manut.* Pauli 8. cap.120

CONCILIVM CARTHAGINIENSE, de Baptizandis hæreticis.

IN CONCILIVM CARTHAGINIENSE PRÆFATIO.

Argumentum Concilii huius non Oecumenici sed Prouincialis titulus satis indicat. Qui vti alicubi supra Tomo primo adnotauimus, editus est iam olim : De Baptizandis hæreticis, non de rebaptizandis, vtpote quum scirent illi & sentirent cum Cypriano, non iterandum baptisma, sed censerent nihil actum baptismo hæreticorum. Quæ tamẽ sententia refutatur sigillatim à D. August. partim libr. 3. & totis 6. & 7. lib. de baptismo contra Donat. vti suis quibusque locis infra adnotabimus. Nec solum à Stephano Pontifice viuente adhuc Cypriano, sed postea ab vniuersali seu plenario Ecclesiæ Concilio (quod Nicenum fuisse supra alicubi comprobaui) condemnata est D. August teste contra Donatistas; qui hoc Cypriani & coepiscoporum errore se tuebantur, quum tamẽ (quod eis frequentissime exprobrat) vnitatem Ecclesiæ scinderent, quod illi minime fecerunt. Neque vero ab aliis dumtaxat Episcopis reprobata est, sed & ab ipsis illis qui eam promulgarunt, non modo orient alibus illis (quorum memini Tomo primo in argumento epistolæ Firmiliani) Episcopis 50 quos vel ipsis Donatistis consentientibus reseidisse seu potius correxisse iudicium suum scribit D. August. libro tertio contra Cresc. Gramm. capite 1. 2. & 3. sed & Africanis Episcopis, qui in hoc Concilio sententias suas protulerunt. Cuius rei locu; les testis est D. Hieron. Dialogo contra Luciferia. in hæc verba : Conatus est (inquit) Beatus Cyprianus lacus contritos fugere, nec bibere de aqua aliena, & iccirco hæreticorum baptismareprobans, ad Stephanum tunc Romanæ vrbis Episcopum, qui à B. Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanam Synodum direxit, sed conatus eius frustra fuit. Denique illiipsi Episcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo statuerant, ad antiquam consuetudinem reuoluti, nouum emisere decretum. Quid facimus rita & maiores nostri, & illis sui tradidere maiores. Consentiunt etiam Dion. Alexand. epistol. ad Stephanum supra citata, & Vincentius Lirinen. lib. aduer. hæres. capite decimo, Quod an etiam de Cypriano verum sit, latius in vita ipsius.

Porro

Porro quum ex ipso Concilij huius exordio constet recitatas illuc Iubaiani ad Cyprianum, & Cypriani ad Iubaianum. ac rursum huius ad illum litteras; certo constat celebratum hoc Concilium post illa concilia. è quibus scriptæ sunt Epistolæ ad Episcopos Numidas, & ad Stephanum, vtpote quorum Cyprianus meminerit epist. ad Iubaianum. Atque adeo quemadmodum & ibi collegimus ex huius Synodi frontispicij verbis, tertium hoc fuit aut quartum de baptizandis hæreticis concilium. Contigit proinde non sub Cornelio Pontifice, quod existimant Eusebius & Nicephorus, quippe qui iamdudum antea passus fuerit; sed (vel ipso D. Hieron. teste) sub Stephano. De numero autem Episcoporum, non consentit cum nostris exemplaribus Photius in Nomocanone apud Balsamonem, vtpote qui 84. duntaxat numeret, vbi Morel. 88. Ms. vero codices Afflig. Cambron. Anglic. Dun. Marchin. Blandin. 87. De quo vt quod sentiam loquar, minus placet Morelij lectio, quod ita binæ erunt Cypriani sententiæ; Photij vera est, si sententia Cypriani non computetur; Ms. denique meo iudicio genuina est, sic tamen vt (quemadmodum ad marginem adnotaui) Sententia antepenultima pro tribus computetur, vtpote in qua Natalis Episcopus pro se & duobus alijs suum proferat decretum. Manutius & Erasmus, qui primus hoc Concilium edidit, numerum Episcoporum prætermiserunt. Qui tamen recte adnotauit, non eandem esse dictionem in his sententijs, sed esse acta Synodi, Notarijs excipientibus quæ dicebantur; Cypriano tamen ascribi. quod ipse magna eius causa fuerit & Concilij Præses. Cæterum de prima origine & anno conditæ Carthaginis, variant Historici, Iustinus lib 18. & Apuleius in Floridis, Item Euseb. in Chronico. Constat autem fuisse Coloniam Tyriorum ædificatam in loco, cui nomen Byrsa, primum Carthadam (teste Solino) dictam, quod verbo Punico nouam ciuitatem significat. Beda in Chronico conditam asserit regnante Dauide apud Hebræos & apud Latinos. 5. Rege Syluio, vt quidam voluit à Carchedone Tyrio, vt vero alij à Didone eius filia anno 143. post excidium Troianum. De Didone conditrice consentiunt Virgilius, Iustinus, & Tertull. de Monog. ac Apologet. Eius ciuitatis potentiam celebrat his verbis Ezechiel ca. 27. Carthaginiense negotiatores tui (ad Tyrum verba facies) a multitudine cunctarum diuitiarum, argento, ferro, stanno, plumboque repleuerunt nundinas tuas. Eandem confirmat, quod teste Strabone tota Africa cultiore potiretur, in Hispanijs etiam ab Herculis columnis vsque ad Pyrenæos montes imperauerit, & in Hispania Betica a Duce Carthaginiensium Hasdrubale Carthago noua sit condita. Hinc Romani Imperij æmula illa Carthago (Plinio teste lib. 15. hist. nat. cap. 18.) per anno. 120 gratissima illa bella cum Romanis gessit; donec vltimo bello Punico (inquit D. August. lib. 3. De Ciuitate Dei, cap. 2.) vno impetu alterius Scipionis (qui ob hoc etiam cognomen Africani meruit) ab stirpe deleta est: tantis opibus abundans, vt inde Romam transtulerit ille, cum de Pœnis triumpharet (inquit Plinius lib. 31 cap. 11.) quater milies CCCCLXX. milia pondo argenti. Idque post annos (inquit Solinus) 730. quam fuerat exstructa. Deinde (eodem teste) a G. Graccho Coloniis Italicis data, & Iunonia ab eo dicta, aliquantisper ignobilis humili & languido statu; demum in claritate secunde Carthaginis, interiectis 102. annis, M. Antonio, P. Dolabella consulibus enituit. Clarior tamen adhuc (teste Mela Pomponio) priorum excidio rerum, quam ope præsentium. Vnde non alio nomine vocatur a Plinio lib. 8. cap. 4. quam Colonia Carthago, magnæ in vestigijs Carthaginis. Fuit tamen postea denuo inter Prouincias Africæ prima & Proconsularis Prouincia Carthaginis; atque adeo & Africæ caput vocatur a D. Augusti. lib. 2. de Baptism. contra Donatist. cap. 11. & omnium primatum Africæ primus erat Carthaginiensis Episcopus, vti supra docuimus epistola 45. CARTHAGINIENSE *autem Concilium nuncupo & vbique cum Manutio lego, non :* CARTHAGINENSE, *quomodo loquitur D. Augustin. quia sex syllabarum dictionem esse astruit Priscianus libr. 4. & sic legunt vbique Salustius & Cicero.*

SENTENTIÆ EPISCOPORVM LXXXVII. DE HÆRETICIS baptizandis.

CVM 1 in vnum Carthagini conuenissent Kalend. Septembris Episcopi plurimi ex prouincia Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris & Diaconibus, præsente etiã plebis maxima parte, & lectæ essent [2] litteræ Iubaiani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Iubaianum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cyprianõ Iubaianus idem rescripserit, Cyprianus dixit: [3] Audistis collegę dilectissimi, quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, cõsulẽs mediocritatem nostram de illicito & profano hæreticorũ baptismo; [4] & q̃d ego ei rescripserim; cẽsens scilicet, quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes, Ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis & aliæ Iubaiani litteræ, quibus pro sua sincera, & religiosa deuotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, [5] sed etiam instructum se esse gratias egit. Superest vt de hac ipsa re singuli quid sentiamus, proferamus; neminem iudicantes, [6] aũt à iure communionis aliquem, si diuersum senserit, amouentes. Neque enim quisquã nostrum Episcopum se esse Episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit; [7] quando habeat omnis Episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ, arbitrium proprium, [8] tamque iudicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum iudicare. Sed expectemus vniuersi iudicium Domini nostri Iesu Christi, [9] qui vnus & solus habet potestatem & præponendi nos in Ecclesiæ suæ gubernatione, & de actu nostro iudicandi.

1 *Cæcilius [10] à Bilta dixit:*

[11] Ego vnum Baptisma in Ecclesia sola scio, & extrà Ecclesiam nullum. Hic erit vnum vbi spes vera est, & fides certa; sic enim spiritum est: *Vna fides, vna spes, vnum baptisma*; nõ apud hæreticos, vbi spes nulla est, & fides falsa, vbi omnia per [12] mendacium aguntur, vbi exorcizat dæmoniacus; sacramentum interrogat; cuius os & verba cãcer emittunt; fidem dat infidelis, veniam delictorum tribuit sceleratus, & in nomine Christi tingit antichristus: benedicit à Deo maledictus; vitam pollicetur mortuus; pacem dat impacificus; Deum inuocat blasphemus; sacerdotiũ administrat profanus; ponit altare sacrilegus. Ad hæc omnia accedit & illud malum [13] vt antistites diaboli audeant Eucharistiam facere, aut qui illis assistunt, dicant hæc omnia falsa esse de hęreticis. Ecce ad qualia cogitur Ecclesia, & sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rẽ fratres fugere ac vitare debemus, & à tanto scelere nos separare, & vnum baptisma tenere quod soli Ecclesiæ à Deo concessum est. *Ephes. 4.*

2 *[14] Primus à Misgirpa dixit:*

Censeo omnem hominem ab hæresi venientem, baptizandũ. Fruſtra enim illic putat se esse baptizatum; [15] cum nõ sit baptisma, nisi in Ecclesia vnum, & verũ: quia & Deus vnus, & fides vna, & Ecclesia vna est, in qua stat vnum baptisma, & sanctitas, & cætera. Nam quæ foris exercentur, nullum habent salutis effectum.

3 *[16] Polycarpus ab Adrumeto dixit:*

Qui hæreticorum baptisma probant, [17] nostrum euacuant.

4 *[18] Nouatus à Thamugade dixit:*

Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere. Hæreticos & schismaticos ad Ecclesiam venientes, qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari. Et ideo secundum testimonium scripturarum, & [19] secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorum, omnes schismaticos & hæreticos qui ad Ecclesiam conuersi sunt, baptizari, sed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

5 *[20] Nemesianus à Thubunis dixit:*

Baptisma, quod dant hæretici & schismatici, non esse verum; vbique in scripturis sanctis declaratum est. Quoniam ipsi præpositi eorum [21] falsi Christi sunt, & falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: *Qui sidens est in falsis, hic pascit ventos: idem autem & se sequitur aues volantes.* [22] *Deserit enim vias vineæ suæ,* *Prou. 10.*

à semitis vero agelli sui errauit. Ingreditur autem per auia loca atque arida, [23] *& terram destinatam in sitim: contrahit autem manibus infructuosa.* Et iterum: *Ab aqua aliena abstine te, & de fonte alieno ne biberis, vt longum viuas tempus, adijcientur etiam tibi anni vitæ.* Et in Euangelio diuina sua voce Dominus noster Iesus Christus locutus est, dicens: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei.* Hic est spiritus qui ab initio ferebatur super aquam. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neq; aqua sine spiritu. Male ergo sibi quidam interpretantur, vt dicant quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant, & sic recipiantur; cum manifestum sit [24] vtroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia Catholica. Tunc quippe poterunt filij Dei esse, dicente Apostolo: *Curante seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis: vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ:* [25] *vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus.* [26] Hæc omnia Ecclesia Catholica loquitur. Et iterum in Euangelio dicit: *Quod natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu spiritus est; quia Deus spiritus est, & de Deo natus est.* Ergo omnes hæretici & schismatici omnia quæcunque faciunt, carnalia sunt, dicente Apostolo: *Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, fornicationes, immunditiæ,* [27] *incestum, idolorum seruitia, veneficia, inimicitiæ certamina, zelus, ira diuisiones, hæreses & his similia; de quibus prædixi vobis, sicut prædico, quoniam qui talia hæc faciunt, regnum Dei non hæreditabunt.* Condemnat eque Apostolus cum omnibus malis & eos qui diuisionem faciunt, hoc est schismaticos & hæreticos. Nisi ergo acceperint baptisma salutare in Ecclesia Catholica, quę vna est, salui esse non possunt, sed cum carnalibus in iudicio Domini Christi damnabuntur.

Ioan. 3.
Genes. 1.
Ephes. 4.
Ioan. 3.
Galat. 5.

6 [28] *Ianuarius à Lambese dixit:*

Secundum scripturarum sanctarum auctoritatem decerno, hæreticos omnes baptizandos, & sic in Ecclesiam sanctam admittendos.

7 [29] *Lucius à Castrogalbæ dixit:*

Cum Dominus in Euangelio suo dixerit: *Vos estis sal terræ; Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ex eo ad nihilum valebit, nisi vt proijciatur foras, & conculcetur ab hominibus.* & iterum post resurrectionem suam mittens Apostolos suos mandauerit dicens: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra; Ite ergo & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti.* Cum ergo manifestum sit hæreticos, id est, hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere: Item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi, ab Ecclesia quę vna est, recedendo infatuati, contrarij facti sint, fiat sicut scriptum est: *Domus contrariorum legis debet emundationem,* & consequens est, eos qui à contrarijs baptizati inquinati sunt, primo purgari, & tum demum baptizari.

Matt. 5.
Matth. 28.

8 [30] *Crescens à Cirta dixit:*

In tanto cętu sanctissimorum consacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Iubaianum, [31] itemque ad Stephanum, quæ tantum in se sanctorum testimoniorum descendentium ex scripturis deificis continent, vt merito omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus: Cęleo omnes hæreticos & schismaticos, qui ad Catholicam Ecclesiam voluerint venire, non ante ingredi, nisi exorcizati & baptizati prius fuerint; exceptis his sane, qui in Ecclesia Catholica fuerint ante baptizati, ita tamen vt per manus impositionem in pœnitentiam Ecclesiæ reconcilientur.

9 [32] *Nicomedes à Segermis dixit:*

Mea sententia hæc est, vt hæretici ad Ecclesiam venientes baptizentur, eo quod nullam foris apud peccatores remissionem peccatorum consequantur.

10 [33] *Munnulus à Girbæ dixit:*

Ecclesiæ Catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres, & mansit & manet, & vel maxime in baptismatis trinitate, Domino nostro dicente: *Ite & baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti.* Cum ergo manifeste sciamus hæreticos non habere nec Patrem, nec filium, nec Spiritum sanctum; debent venientes ad Ecclesiam matrem nostram, vere renasci & baptizari, vt cancer quod habebant, [34] & damnationis ira, & erroris effectura, per sanctum & cœleste lauacrum sanctificetur.

11 [35] *Secundinus à Cediæ dixit:*

Cum Dominus noster Christus dicat: *Qui non est mecum, aduersus me est:* & Ioannes Apostolus eos qui ab Ecclesia exeunt antichristos dicat: indubitanter hostes Christi, quique antichristi nominati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideo censeo eos qui de insidiis hæreticorum confugiunt ad Ecclesiam, baptizandos esse à nobis, qui [36] amici appellati sumus Dei, eius dignatione.

Matth. 12.
Ioan. 2.

12 [37] *Felix à Bagai dixit:*

Sicut cæcus cæcum ducens simul in foueam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizans simul in mortem cadunt. Et ideo hæreticus baptizandus est, & iustificandus, ne nos viui mortuis communicemus.

13 [38] *Polianus à Mileo dixit:*

Iustum est hæreticum baptizari in Ecclesia sancta.

14 [39] *Theogenes ab Hyppone regio dixit*

Secundum sacramentum Dei gratiæ cœlestis, quod accepimus, vnum baptisma quod est in Ecclesia sancta credimus.

15 [40] *Datiuus à Badis dixit:*

Nos quamtum in nobis est, hæreticis non communicamus, nisi baptizati in Ecclesia fuerint, & remissionem peccatorum acceperint.

16 [41] *Successus ab Abbir germaniciana dixit:*

Hæreticis aut nihil licet, aut totum licet. Si possunt baptizare, possunt dare & Spiritum sanctum. Si autem spiritum sanctum dare non possunt, quia non habent Spiritum sanctum; nec baptizare spiritaliter possunt: propterea censemus hæreticos baptizandos esse.

17 [42] *Fortunatus à Thuchabori dixit:*

Iesus Christus Dominus & Deus noster, Dei patris & creatoris filius [43] super petram ędificauit Ecclesiam suam, non super hęresim; & potestatem baptizandi Episcopis dedit, non hęreticis. Quare qui extra Ecclesiam sunt, & contra Christum stantes oues eius & gregem spargunt, baptizare foris non possunt.

Matth. 7.

18 [44] *Sedatus à Tuburbo dixit:*

In quantum aqua sacerdotis prece in Ecclesia sanctificata abluit delicta; in tantum hæretico sermone, [45] velut cancere, infecta, cumulat peccata. [46] Quare omnibus pacificis quidem viribus nitendum est, ne quis hęretico errore infectus & tinctus, singulare & verum Ecclesiæ baptismum detrectet accipere, quo quisquis non fuerit baptizatus, [47] regno cœlorum fiet alienus.

19 [48] *Priuatianus à Sufetula dixit:*

Qui hæreticos potestatem baptizandi habere dicit, dicat prius, quis hęresim condiderit. Si enim hęresis à Deo est, habere & indulgentiam diuinam potest. Si vero à Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere, aut conferre alicui potest?

20 [49] *Priuatus à Sufibus dixit:*

Qui hęreticorum baptismum probat, quid aliud quam hęreticis communicat?

21 [50] *Hortensianus à Laribus dixit:*

Quot sint baptismi, viderint aut presumptores, aut fautores hęreticorum: nos vnum baptisma, quod non nisi in Ecclesia nouimus, Ecclesię vindicamus. Aut quo modo possunt in nomine Christi aliquem baptizare, quos ipse Christus dicit aduersarios suos esse?

22 [51] *Casii à Macomadibus dixit;*

Cum baptismata duo esse non possunt, qui hęreticis baptisma concedit, sibi tollit. Censeo itaque flebiles & tabidos hęreticos baptizandos esse, cum ad Ecclesiam venire cœperint, & sacra & diuina lauatione lotos, & lumine vitę illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos, [52] sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios, non erroris, sed salutis effectos in Ecclesiá recipi, absq; his, q. de Ecclesia fideles supplatati, ad hæ-

resis

resis tenebras transierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

23 [53] *Alius Ianuarius Vico Cæsariu dixit:*

Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non consentit errori. Et ideo nos Ecclesiæ assistimus in qua præsidemus, vt baptismum eius ipsi soli vindicantes, eos, quos Ecclesia non baptizauit, baptizemus.

24 [54] *Alius Secundinus à Carpis dixit:*

Hæretici Christiani sunt, an non? Si Christiani sunt: cur in Ecclesia Dei non sunt? Si Christiani non sunt, [55] quo modo Christianos faciunt? Aut quo pertinebit sermo Domini dicentis: *Qui non est mecum, aduersus me est. & qui non mecum colligit, spargit?* Vnde constat, super filios alienos & soboles antichristi spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hæreticos baptisma non habere. Matth. 7

25 [56] *Victorius à Thabraca dixit:*

Si licet hæreticis baptizare & remissam peccatorum dare; quid illos infamamus, [57] vt hæreticos appellemus?

26 [58] *Alius Felix ab Vthina dixit:*

Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non in tantum posse humanam præsumptionem, quantum Domini nostri Iesu Christi adorandam & venerabilem maiestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum obseruare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmare, vt omnes hæretici qui ad sinum matris Ecclesiæ accurrunt, baptizentur; vt mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est, sanctificatione lauacri purgata, in melius reformetur.

27 [59] *Quintus à Burnch dixit:*

Qui fide viuimus, obsequi ijs quæ instruendis nobis ante prædicta sunt, [60] credula obseruatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem: [61] *Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius?* Quod vtique de his qui ab hæreticis tinguntur, & [62] de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur, per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad Ecclesiam veniunt? Si vero à mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia reuertuntur; vno vitali baptismate, quod in Ecclesia Catholica est, sanctificari debebunt. Eccles. 43

28 [63] *Castus à Sicca dixit:*

Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi; aut circa fratres inuidus est & malignus, quibus veritas reuelatur; aut circa Deum ingratus est, cuius inspiratione [64] Ecclesia eius instruitur.

29 [65] *Euchratius a Thenis dixit:*

Fidem nostram, baptismatis gratiam; & legis Ecclesiasticæ regulam Deus & Dominus noster Iesus Christus suo ore Apostolos docens, [66] perimpleuit dicens: *Ite & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti.* Falsum ergo hæreticorum baptisma & iniquum, à nobis pellendum est, & [67] omni detestatione refutandum, [68] de quorum ore virus, non vita, nec gratia cœlestis, sed blasphemia trinitatis exprimitur. Et ideo venientes ad Ecclesiam hæreticos, integro & Catholico baptismate baptizari debere manifestum est, vt à blasphemiæ suæ præsumptione purificati, possint Spiritus sancti gratia reformari. Matth. 28

30 [69] *Liboſus à Vaga dixit:*

In Euangelio Dominus: *Ego sum*, inquit, *veritas*: non dixit, ego sum consuetudo: [70] Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, vt & si in præteritum quis in Ecclesia hæreticos non baptizabat, [71] nunc baptizare incipiat. Ioan. 14

31 [72] *Lucius à Thebeste dixit:*

Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis varijs decerpentes sancta & adorabilia scripturarum verba, execrandos censeo; & ideo exorcizandos & baptizandos esse.

32 [73] *Eugenius ab Ammedera dixit:*

Et ego hoc idem censeo, hæreticos baptizandos esse.

33 [74] *Item alius Felix ab Amaccura dixit:*

Et ipse secutus diuinarum scripturarum auctoritatem, baptizandos hæreticos esse censeo, sed & eos qui apud schismaticos baptizatos se esse contendunt. Si enim secundum cautum Christi priuatus fons noster est, intelligant cuncti Ecclesiæ nostræ aduersarij, [75] quia alienis esse non potest. Nec duobus populis salutarem aquam tribuere potest ille, qui vnius gregis pastor est. Et ideo manifestum est, nec hæreticos nec schismaticos aliquid cœleste posse suscipere, qui à peccatoribus hominibus, & ab ecclesia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non est, vtique nec accipienti prodest.

34 [76] *Item alius Ianuarius Muzulensis dixit:*

Miror quod cum omnes confiteantur vnum esse baptisma, non omnes intelligant eiusdem baptismatis vnitatem: Ecclesia enim & hæresis, duæ & diuersæ res sunt. Si hæretici habent baptisma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non possunt. Dubium autem non est, Ecclesiam solam baptismum Christi possidere, quæ sola possideat & gratiam Christi & veritatem.

35 [77] *Adelphius à Thasualte dixit:*

Sine causa quidam falso & inuidioso verbo impugnant veritatem, vt rebaptizare nos dicant, [78] quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet.

36 [79] *Demetrius Aleptiminus dixit:*

Vnum baptisma nos custodimus, quia [80] Ecclesiæ Catholicæ soli rem suam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici vere & legitime baptizare possunt, ipsi sunt qui non vnum, sed multa baptismata faciunt. Nam cum hæreses multæ sint, pro earum numero & baptismate computabuntur.

37 [81] *Vincentius à Thibari dixit:*

Hæreticos scimus esse peiores quam ethnicos: si ergo conuersi ad Dominum venire voluerint, [82] habemus vtiq; regulam veritatis, quam Dominus præcepto diuino mandauit Apostolis dicens: *ite, in nomine meo manum imponite, dæmonia expellite.* Et alio loco: *ite & docete gentes,* [83] *baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti.* Ergo primo [84] per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem, tunc possunt ad Christi pollicitationem venire: alias autem fieri censeo non debere. Luc. 16 Matth. 28

38 [85] *Marcus à Mactari dixit:*

Mirandum non est, si hæretici hostes atque impugnatores veritatis, rem sibi vendicent potestatis & dignationis alienę: sed illud mirandum est, quod quidam nostri, præuaricatores veritatis, hæreticis suffragantur, & Christianis aduersantur. [86] Propterea decernimus hæreticos baptizandos esse.

39 [87] *Satius a Sicilibba dixit:*

Si hæreticis in baptismo sua peccata donantur, sine causa ad Ecclesiam veniunt. Nam cum in die iudicij peccata sint quæ puniuntur, nihil est quod timere possint hæretici de iudicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

40 [88] *Victor à Gor dixit:*

Cum peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum ad communionem sine baptismo admittit, vtrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat & Christianos inquinat.

41 [89] *Aurelius ab Vtica dixit:*

Cum dicat Apostolus, non communicandum peccatis alienis, quid aliud quam peccatis alienis communicat, qui hæreticis sine Ecclesiæ baptismo communicat? Et ideo censeo baptizandos esse hæreticos, vt accipiant remissam peccatorum, & sic illis communicetur. 2. Tim. 3

42 [90] *Confessor Iambus à Germaniciana dixit:*

Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum improbant, vt extra ecclesiam non dicam lotos, sed sordidatos, negent in ecclesia baptizari oportere.

43 [91] *Luctanus à Rucuma dixit:*

Scriptum est: *Et vidit Deus lucem quia bona est, & diuisit* Gen. 1

inter lucem & tenebras. Si potest luci & tenebris conuenire, potest nobis & hæreticis aliquid esse commune. Propterea censeo hęreticos[92] baptizandos esse.

44 [93] *Pelagianus à Luperciana dixit:*

3.Reg.18. Scriptum est: *Aut enim Dominus tuus Deus est, aut Baal Deus est*: ita & nunc, aut Ecclesia Ecclesia est, aut hęresis Ecclesia est. [94] Porro si hęresis Ecclesia non est, quo modo esse apud hęreticos baptisma Ecclesię potest?

45 [95] *Confessor & martyr Iader à Midila dixit:*

Scimus non esse nisi vnum baptisma in Ecclesia Catholica: & ideo nō debemus admittere hæreticum, nisi baptizatus apud nos fuerit, ne se putet extra Ecclesiam Catholicam baptizatum esse.

46 [96] *Item alius Felix à Marrazana dixit:*

Vna fides, vnum baptisma, sed Ecclesiæ Catholicæ, cui soli licet baptizare.

47 [97] *Confessor Paulus à Bobba dixit:*

Rom.13. Me non mouet si aliquis Ecclesiæ fidem, & veritatem non vindicat, quando Apostolus dicat: *Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum? Nunquid infidelitas eorum fidem Dei* [98] *euacuauit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Si autem Deus verax est, quomodo esse apud hæreticos baptismi veritas potest, apud quos Deus non est?

48 [99] *Confessor Pomponius á Dionysiana dixit:*

Manifestum est, hęreticos non posse baptizare, & remissionem peccatorum dare, qui potestatem non habent, vt aut soluere aut ligare aliquid in terris possint.

*Thimisa. 49 [100] *Confessor Venantius á *Timisa dixit:*

Si maritus peregre proficiscens amico suo commendasset vxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conseruaret, ne ab ali quo castitas eius & sanctitas adulteraretur: Christus Dominus & Deus noster ad Patrem proficiscens, sponsam suam nobis commendauit, vtrumne eam incorruptam & inuiolatam custodiemus, an integritatem eius & castitatem mœchis & corruptoribus prodemus? Qui enim baptisma Ecclesiæ commune cum hęreticis facit, sponsam Christi adulteris prodit.

50 [101] *Aymnius ab Auguga dixit:*

Nos vnum baptisma[102] accepimus, & ipsum tenemus & exercemus. Quia autem dicit quia & hęreticis licet baptizare, ipse duo baptismata facit.

51 [103] *Saturninus á Victoriana dixit:*

Si licet hæreticis baptizare, excusati sunt & defensi illicita facientes. Nec video quare eos aut Christus aduersarios suos, aut Apostolus antichristos appellauerit.

52 [104] *Alius confessor Saturninus á Thucca dixit:*

Gentiles quanuis idola colant, tamen summum Deum Patrem creatorem cognoscunt & confitentur. [105] In hunc Marcion blasphemat, & quidam non erubescunt Marcionis baptismum probare: quo modo tales sacerdotes, sacerdotium Dei aut seruant aut vindicant, qui hostes Dei non baptizant, & sic illis communicant?

53 [106] *Marcellus á Zama dixit:*

Cum peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum non baptizat, peccatori communicat.

54 [107] *Confessor Hireneus ab Vlulis dixit:*

[108] Si ideo Ecclesia hęreticum non baptizat, quod dicatur iam baptizatus esse: hęresis maior est.

55 [109] *Donatus á Cybaliana dixit:*

Ego vnam Ecclesiam & vnum baptisma eius noui: si est qui dicat esse apud hæreticos baptismi gratiam: ante est vt ostendat & probet esse illic Ecclesiam.

56 [110] *Zosimus á Tharassa dixit:*

Galat.2. Reuelatione facta veritatis, cedat error veritati: quia & Petrus qui prius circuncidebat, cessit Paulo veritatem prædicanti.

57 [111] *Iulianus á Telepte dixit:*

Ioan.3. Scriptum est: *Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cœlo.* Si hæresis de cœlo est, potest & baptisma dare.

58 [112] *Confessor Faustus á Timida regia dixit:*

Non sibi blandiantur, qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis ecclesiastico baptismati intercedit, illos Christianos, & nos hæreticos facit.

59 [113] *Geminius á Furnis dixit:*

Quidam de collegis hęreticos præponere sibi possunt, nobis non possunt: & ideo quod semel decreuimus, tenemus, vt ab hæreticis venientes baptizemus.

60 [114] *Rogatianus á Noua dixit:*

Ecclesiam Christus instituit, hæresim diabolus, quo modo potest habere baptismum Christi synagoga Satanæ?

61 [115] *Confessor Therapius à Bulla dixit:*

Qui hæreticis Ecclesiæ baptisma concedit & prodit, quid aliud sponsæ Christi quam Iudas existit?

62 *Confessor* [116] *item alius Lucius á Membresa dixit:*

Scriptum est: *Deus peccatorem non audit*: hęreticus qui peccator est, quo modo audiri in baptismo potest?

63 [117] *Item alius Felix à Bustaceni dixit:*

In hęreticis sine Ecclesię baptismo admittendis, nemo consuetudinem rationi & veritati pręponat, quia consuetudinem ratio & veritas semper excludit.

64 [118] *Alius Saturninus ab Auitinis dixit:*

Si potest antichristus dare alicui gratiam Christi; possunt & hæretici baptizare, qui appellati sunt antichristi.

65 [119] *Quintus ab Aggya dixit:*

Ille potest dare aliquid, qui aliquid habuerit: hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

66 [120] *Alius Iulianus á Marcelliana dixit:*

Si potest homo duobus dominis seruire; Deo & mammonæ; potest & baptisma duobus seruire, Christiano & hæretico. *Matth.6.*

67 [121] *Tenax ab Horriscæliæ dixit:*

Baptisma vnum est, sed Ecclesiæ, Vbi Ecclesia non est, baptisma illic esse non potest.

68 [122] *Confessor alius Victor ab Assuris dixit:*

Scriptum est, quia *Deus vnus est, & Christus vnus est, & Ecclesia vna, & baptisma vnum.* Quomodo ergo illic baptizari aliquis potest, vbi Deus & Christus, & Ecclesia vna non est? *Ephes.4.*

69 [123] *Donatulus à Capse dixit:*

Et ego semper hoc sensi, vt hæretici qui nihil foris consequi possunt, quando ad Ecclesiam conuertuntur, baptizentur.

70 [124] *Martyr de schismaticis Verulus à Rusicade dixit:*

Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multo magis schismaticus, [125] qui quod habuit amisit.

71 [126] *Pudentianus à Cuiculi dixit:*

Nouitas episcopatus effecit fratres dilectissimi, vt sustinerem quid maiores iudicarent. Nam hæreses nihil habere, nec posse manifestum est; atque ita si qui ex eis venerint, baptizari æquissime statutum est.

72 [127] *Martyr Petrus ab *Hippone Diarrito dixit:* **Hippone Diarrhito.*

Cum baptisma vnum sit in Catholica Ecclesia; manifestum est, non posse extra Ecclesiam baptizari. Et ideo in hæresi tinctos siue in schismate, venientes ad Ecclesiam censeo baptizari oportere.

73 [128] *Item alius Lucius ab Ausafa dixit:*

Secundum motum animi mei, & spiritus sancti, cum sit vnus Deus pater Domini nostri Iesu Christi, & vnus Christus, & vna spes, & vnus spiritus, & vna Ecclesia; vnum debet esse & baptisma. Et ideo dico, si quid *ab hæreticis motum aut factum fuerit, rescindi debere, & eos qui inde veniunt in Ecclesia baptizandos esse. **apud hæreticos.*

74 [129] *Item alius Felix à Gurgitibus dixit:*

E30 censeo, vt secundum sanctarum scripturarum præce-

præcepta, baptizatus ab hæreticis illicite extra Ecclesiam, cum ad Ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi, vbi licite datur, consequatur.

75 [130] *Pusillus à Lamasba dixit:*

Ego credo baptisma salutare non esse, nisi in Ecclesia Catholica. Quidquid absque Catholica fuerit, simulatio est.

76 [131] *Martyr Saluianus à Gazaufala dixit:*

Hæreticos nihil habere constat; & ideo ad nos veniunt, vt possint accipere quod non habent.

77 [132] *Honoratus à Tucca dixit:*

Cum Christus veritas sit, magis veritatem quam consuetudinem sequi debemus; vt hæreticos qui ideo ad nos veniunt, quia foris nihil accipere potuerunt, Ecclesiæ baptismo sanctificemus.

78 [133] *Victor ab Octauo dixit:*

Quod & ipsi scitis, non olim sum Episcopus constituтus, & ideo expectabam præsessorum consilium. Hoc itaque existimo, vt quicunque ex hæresi venerint, sine dubio baptizentur.

79 [134] *Confessor Clarus à Masculadixit:*

Manifesta est sententia Domini nostri Iesu Christi, Apostolos suos mittentis, & ipsis solis potestatem à patre sibi datam permittentis, quibus nos successimus, eadem potestate ecclesiam Domini gubernantes, & credentium fide baptizantes. Et ideo hæretici qui nec potestatem foris, nec ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismo eius possunt.

80 *Martyr* [135] *Secundianus a Thambeis dixit:*

Non debemus hæreticos nostra præsumptione decipere; vt in Ecclesia Domini nostri Iesu Christi non baptizati, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cum iudicijdies venerit, nobis imputent, quod per nos non sint baptizati, & indulgentiam diuinæ gratiæ consecuti. Propter quod, cum sit vna Ecclesia & vnum baptisma, quando ad nos conuertuntur, simul cum Ecclesia & Ecclesiæ baptismum consequantur.

81 [136] *Item alius Aurelius à Chullabi dixit:*

1.Ioan.2. Ioannes Apostolus in epistola sua posuit dicens: *Si quis ad vos venit, & Doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, & aue, illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi, aue, communicat factis eius malis.* Quomodo admitti tales temere in domum Dei possunt, qui in domum nostram priuatam admitti prohibentur? aut quo modo cum eis [137] sine Ecclesiæ baptismo communicare possumus, quibus si, aue, tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus?

82 *Confessor* [138] *Litteus a Gemellis dixit:*

Cæcus si cæcum ducat, ambo in foueam cadunt. Cum ergo hæreticos constet non posse illuminare quēquam, vtpote cæcos, baptisma eorum non valet.

83.84.85. [139] *Natalis ab Oea dixit:*

Matth.15. Tam ego præsens, quam Pompeius Sabratensis, quam etiam Diogа Leptimagnensis, qui mihi mandauerunt corpore quidem absentes, spiritu præsentes, cēsemus quod & collegę nostri; quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi Ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

86 [140] *Iunius à Neapoli dixit:*

Ab eo quod semel censuimus non recedo, vt hæreticos venientes ad Ecclesiam baptizemus.

87 [141] *Confessor & martyr Cyprianus à Carthagine dixit:*

Meam sententiam plenissime exprimit epistola quæ ad Iubaianum collegam nostrum scripta est; hæreticos secundum Euangelicam & Apostolicam contestationem aduersarios Christi & antichristos appellatos, quando ad Ecclesiam venerint, vnico Ecclesiæ baptismo baptizandos esse, vt possint fieri de aduersarijs amici, & de antichristis Christiani.

(:*.*:)

ADNOTATIONES IN CONCILIUM Carthaginiense.

1. Cum in vnum Carthagini conuenissent Kalendis Septembris] *Sic cum excusis Cambro codex. Affliginiensis vero cum Marchin. Dun. & Blandin. legunt*: Carthagine, *D. August.* Carthaginem. *Eligat lector quod volet. Atqui*: Kalendis, *cum Ms. legit idem August. pro eo quod alij*: Calendis. Prologus.

2. litteræ Iubaiani) *Magis probari hanc lectionem quam quod legunt Græci*: Iubiani, *aut Anglic. codex*: Iuuaiani, *supra diximus epistola ad Iubaianum. Certe D. Augustin. nobiscum etiam Ms. constanter legit.*

3. Audistis Collegæ dilectissimi) *Citat hæc verba D. Augustin. de baptismo contra Donatistas libr. 2. cap. 2. lib. 3 cap. 3. & libr. 6. cap. 6. & late excutit singula toto libro secundo; vt eos doceat exemplo Cypriani, & si sententijs differant, in pace tamen vnitatis manere oportere. Quum autem vel ipso illo & D. Hierony. contra Lucifer. testibus, de collegis suis loquatur, frustra deorserit quispiam contra primatum Romani Pontificis illud: Neque enim quisquam nostrum Episcopum Episcoporum se esse constituit. Verum de hoc latius supra epistola ad Quintum.*

4. & quid ego) *Tribus locis diuus Augusti.* quidque ego.

5. sed etiam instructum se esse gratias egit) *Prater Cambronensem non habent Ms. nostri*: instructum se esse. *Verum legit vbique Aug. etiam in Ms. Affligi. codice.*

6. aut à iure communicationis) *Sine hoc legas cum Manutio & Cambronensi codice, siue*: communionis, *quod constanter D. Augustinus & cæteri Ms. perinde est.*

7. quando habeat omnis, &c.) *Adnotat hic Erasmus, Cum sacramenti res tractetur ac fides, vnumquemque suo relinqui iudicio. Quod nimis crude ab illo dictum est; neque enim id verum est, præterquam (iuxta quod interpretatur D. Augu. dict. li. 3 ca. 3.) in his quæstionibus, quæ nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt,*

8. tamque iudicari ab alio non possit, quam nec ipse potest) *Recte sic meo iudicio Manutius & Morelius, nam non multum dissentiunt Ms. Affligi. Dunen. Marchin. Blandin. & Cauchij legentes*: tam quod, &c. quam. *Antea erat in excusis*: tanquam, &c. quum. *D. Augustin. etiam libri 2. cap. 2. contra Donat.* tanquam &c. quomodo, *& lib. 6. cap. 6. sicut excusi*: quum. *Quare & illam vtrobique sic castigandum censeo, præsertim quum posteriori loco legat ipse vtrobique*: potest, *& nobiscum legat supra citatus Ms. Affligin. Augustini cod.*

9. qui vnus & solus habet potestatem) *Hæc quoque lectio apud illum substituenda est, dicti lib. 2. cap. 2. in locum eius quod legit*: qui vnus est solus habens, *nam illud habet Ms. & in alijs duobus locis apud ipsum legitur.*

10. Cæcilius à Bilta) *Ms. prater Cambronen.* ab Hilta, *sic & August. Ms. Verum prius habet D. Augu. excusus dicti libri 6. 8. cap. Neutrum tamen reperitur apud Plinium aut Ptolomeum, nisi forte eadem sit ciuitas quam Bentam vocat Ptolomeus in Mauritania Tingitana, aut Buttam prope Syrtes in Africa.* Sententia prima.

11. Ego vnum baptisma in Ecclesia sola) *Ms. 4. & Cauchij*: solum, *at prius cum excusis legit Cambro, cod. & D. August. & confirmatur ex eo quod postea sequitur*: soli Ecclesiæ. *Sic autem respondet Augustinus, vt ostendat omnia hæc competere etiam in peccatores, qui tamen baptisma vere administrant.*

12. per mendacium aguntur) *Ms. quatuor*: geruntur.

13 vt antistites diaboli Eucharistiam audeant facere) *Ex Ms. nostrorum omnium lectione plurale pro singulari substitui. Legit tamen singulare August. Ms.*

14 Primus à Migirpa) *Sic Ms. quatuor, nec multum differt quod habet Cambronen.* Miscirpa, *pro eo quod habebant excusi cum D. Augustino*: Migirpa, *De eadem ciuitate intelligo, quod in concilio 3. Carthag. sententiam dicit Tutus Migirtinensis, seu Mirgentinensis, vt potius legendum sit: Migirpinensis. Omisi vero cum Ms. & Manutio quod interserebatur*: Felix, *tum in excusis, tum apud D. Augustinum dicti libri 9. cap. eo quod Primus Episcopus supra Tomo primo cum alijs epistola 68. scripserit.* 2

15. cum non sit baptisma) *Variant codices hic & paulo post Cambron. hic*: baptismum, *postea*: baptisma. *Contra alij Ms. quatuor, & Cauchij hic*: baptisma, *deinde*: baptismum. *D. vero Augu. cum Manutio vtrobique*: baptisma. *Distinguit autem, inter non esse baptismum, & sine salute dari.*

16. Polycarpus ab Adrumeto) *Huius supra fit mentio epistol. 45. vbi Adrumetinam Coloniam vocat, & plerique M. cum aspiratione legunt. Hic contra Ms. & excusi omnes prater D. Augustin. dicti libri cap. 11. sine aspiratione, quomodo & Victor Vticensis hyst. Vandal. libr. 3. ac primum Carthaginiense concilium. Plinius quoque dict. lib. Cæsar comment. l. 5. & Salustius iuxta excusos cod. Rursum pro eo quod alij*: Adrumetum, *Affligin. Dun. Marchin & Blandin, codices legunt*: Adrimetum, *& Salustius Ms. in Iugurtha cum Solino*: Hadrimetus: *Item Plinius & Mela cum Augustino, & semel Ptolomeus ac Victor Vticensis*: Adrumentum. *Prima lectio maxime placet, eo quod Ptolomeus sit Geogr. libr. 4. cap. 3 & lib. 8. Afric. tab. 2. qui eam collocat inter Aphrodisium & Leptim paruam iuxta mare in regione Africæ, quam Byzacium vocat Plinius. (Ita enim ibi castigandus est) & similiter D. Augustinus de vnit. Ecclesiæ c. 15. pro eo quod legitur: Byzantium: nam D. Hieron. seu potius Beda de locis Act. Apost. c. 27 Hadrumetum collocat in Byzacio regione Africa, & ipse D. August. epist. 48. Byzacium legit. Porro Coloniam dictam puto Adrumetum, aut quod à Tyro auctor* 3.

sit iuí populus, teste Solino, aut quod Romani illuc Coloniam deduxerint.

17. noſtrum euacuant] *Selues Eraſmus:* hæreticis communicant, *& prius legit etiam D. Auguſtin. dicens baptiſmum neque hæreticorum neque noſtrum eſſe, ſed Chriſti.*

18. Nouatus à Thamugade] *Placet hæc excuſorum vulgatorum & D. Auguſt. lectio, præ illa Cambronenſis & Manutij cum Mor.* Thamogade, *aut ceterorum Ms.* Thonogade; *eo quod in Concilio Hipponenſi ſententiam dicat Iulianus Thamugadenſis, & Optati ac Gaudentij Thamugadenſium Epiſcoporum meminerit D. Auguſt. contra Parmen. lib. 2. c. 4. aut contra Gaudentium lib. 1. c. 1. & Hamugade apud eundem legatur epiſtola 62. Atque adeo apud Ptolomeum dictis locis ita legēdum cenſeo pro eo quod ibi reperitur in Legione tertia Auguſta:* Thanutada; *præſertim quum etiam in Cœcil. Carthag. 3. mendoſe lectum fuerit: Thamudatenſis. Collocat autem eam iuxta Theueſtam, quæ infra Thebeſte vocatur.*

19. ſecundum decretum collegarum noſtrorum] *Eiuſdem decreti meminit epiſtola ad Stephanum Cyprianus, atque adeo & hinc confirmatur noſtra ſententia de communione Laicā, id eſt, inter Laicos.*

20. Nemeſianus à Thubunis] *Manu. & Mor.* Thubunas, *ad quod accedunt Ms. 4. legentes:* Thabanas, *verum placet prius excuſorum lectio, quod ſic legat D. Auguſtin. dicti lib. cap. 12. & Cauchij cod. accedit etiam eo, quod legit Cambron. cod.* Thucunis. *Ptolomeus vero li. 4. c. 2. & in tab. 2. Africæ collocat ciuitatem: Thubunam, in Mauritania Cæſarienſi, haud procul à Germiana, Tubunenſis etiam Creſconius ſubſcripſit concil. Carthagin. 3. & D. Aug. epiſto. 70. aliquid geſtum narrat apud Thubunas.*

21. falſi Chriſti ſunt] *Ms quatuor:* Chriſtiani.

22. Deſerit enim vias] *Manutius & Morelius:* Deſeruit. *Nobiſcum vero legunt iidem Ms. & Cauchij cod. accedit & illud Cambronenſis:* derelinquit. *D. etiam Auguſtin. modo hoc, modo illud legit, diligentiſſime omnes ſcripturas hic citatas diſcutiens: apud quem prorſus legendum:* agelli ſui, *pro eo quod corrupte eſt hactenus:* angel. ſui, *nam conſentit Auguſt. Ms. Qui etiam:* errat, *legit, non* errauit.

23. & terram deſtinatam ſiti, contrahit autem manibus infructuoſa] *Hoc illorum vterque, Ms. 4. Cypriani, & vnus Auguſtini, ac Cauchius, pro eo quod Cambronenſis eum excuſis:* & terram deſtinatam à meſſe, colligit autem manibus ſterilitatem. *D. Auguſtin. excuſis, modo iſtud, modo illud, præterquam quod legat:* conſequitur, *pro:* contrahit. *Vtra lectio ſit verior, iudicare nequiui, quum locum hunc ſcripturæ nuſquam reperire licuerit.*

24. vtroque ſacramento] *Manus impoſitionis nempe vt baptiſmi, de quibus latius epiſtola ad Stephanum*

25. vnus Deus] *Non habent quidem iſtud Ms. præter Cambronē. neque Manut. verum quod & Apoſtolus & D. Aug. id legat, denuo adiecimus.*

26. Hæc omnia Eccleſia Catholica loquitur] *Cotra hic prætermiſi interiectam particulam:* in, *quod neque D. Auguſt. neque Ms habeant. Adiecimus rurſum: eos, ex iiſdem.*

27. inceſtum, idololatriæ, &c.] *Hinc patet varias fuiſſe olim noui Teſtamenti verſiones, aliter enim hic, aliter ſupra Cyprianus.*

28 Ianuarius à Lambæſe] *Siue cum diphthongo legas cum Dun. March. & Cauchio, ſiue aliter, perinde eſt. Collocatur autem Lambeſa in Numidia à Ptolomeo 2. Africæ tab ſupra epiſt. 55. appellata: Lambeſitana Colonia. Vide D. Auguſt. cap. 13.*

29. Lucius à Caſtrogalbæ] *Lectionem hanc collegi partim ex Manutio, partim ex Cambronenſi codice, quorum ille:* Caſtragalbæ, *iſte:* Caſtrogalba; *antea non ſatis Latine excuſi cum diuo Aug. & aliis Ms. legebant:* Caſtragalba. *Suſpicor autem fuiſſe caſtrum à Galba Cæſare exſtructū, præſertim quum apud Ptolomeum in Africa reperire ſit etiam caſtra Cornelia & Caſtra Germanorum. Reſpondet autem ad rationes huius Aug. dicti libri cap. 14.*

30. Creſcens à Cirta] *Cirtæ ſeu Cirthæ ciuitatis meminerunt Optatus libro 1. contra Parm. & D. Aug. li. 3. contra Creſcen c. 26. qui ad eundē li. 1. c. 5. Cirthenſem vocat Petilianum contra quem ſcripſit (quare legendū quoque Cirtenſis, apud eundem contra Fulgent. Donat. & Poſſidium in vita eiuſdem: pro eo quod eſt: Circenſis, & contra Petil. lib. 3. c. 57. vbi eſt: Cutenſis, ac de vincul. Bapt c. 17. vbi legitur Corienſis, nam Syluanum, de quo vtrobique: Cirthenſem vocat contra Creſc. lib. 3. c. 27. Idem cenſeo de epiſtola 130. quæ hodie perperam Circenſibus inſcribitur) In Numidia autem & Plinius dicti libri c. 3. Coloniam Cirtam Sittianorum cognomine, & Ptolomeus Cirtam Iuliam & Cirtenſes populos collocat, haud procul à Vaga & Laribus, meminit etiam Cirtæ Saluſtius in Iugurtha, & Cæſar loco citato fuiſſe eam dicit regni Bogudis oppidum opulentiſſimum, de qua etiam late Strabo libro vlt. Hodie Conſtantina nūcupatur.*

31. item quæ ad Stephanum] *D. Auguſt. dicti libri c. 15. vbi huius ſētentiæ verba tractat, negat à ſe viſam epiſtolam hanc Cypriani ad Stephanum, ſed aliam, in qua nulla mentio hæreticorum baptiſmi, quam nō dubito eſſe illam quæ eſt num. 67. Cuius autem hic meminit, habetur ſupra numero 72.*

32. Nicomedes à Segermis] *Huius oppidi nulla vſpiam mentio. De ſententia ipſa vide D. Auguſtin. dicti libri c. 16.*

33. Munnulus à Girba] *Legendum:* Munnulus, *ſupra diximus epiſtola 54. Placet etiam magis:* Girba, *quod habent Man. & Morel. cum Ms Cambronen. Dun. Marchin. & Cauchij. quam:* Girpa, *quod cum D. Auguſtino dicti libri c. 17. codic. excuſi & Affligienſis cum Blandin. codice, eo quod Victoris Garbenſis meminerit Optatus contra Parm. lib. 2. & eundem à Garbe nuncupet D. Auguſtinus contra Creſc. lib. 3. cap. 27. præſertim quum ipſe etiam Aug. Ms. Affliq. prius illud legat.*

34. damnationis ira & erroris offectura] *Præ aliis placet hæc lectio. In excuſis & Cambronenſi cod. erat:* ita & erroris offenſa, *in aliis Ms.* iram & erroris offecturam; *apud D. Auguſt. excu,* iræ & erroris offocatum, *ſeu:* offectura; *apud eundem Ms.* iræ terroris offectura.

35. Secundinus à Cedias] *De hac quoque ciuitate nihil compertum habeo. Ms, vero omnes legunt.* Cedias, *cum Manutio, pro eo quod Morelius:* Chedias, *& excuſ. cum D. Aug. dicti li. c. 18.* Chezas, *vel:* Chezias.

36. amici appellati ſunt vs Dei, eius dignatione] *Ms. quidem præter Cambronenſem cum D. Auguſtino legunt: de eius dignatione, ſed corrupte, vti patet ex ipſis D. Aug. verbis ſequentibus: vt ab amicis Dei baptizentur.*

37. Felix à Bagai] *Lectionem hanc Manutij & Morelij confirmat Cambronenſis eo lex, & D. Auguſt. tum dicti libri c. 19. tum contra Parmen. lib. 3. c. 4. & contra Creſc. lib. 3. c. 17. ac poſt collat. c. 19. vbi Bagaitā Donatiſtarum concilij meminit: item Optatus contra Parmen. lib. 3. cum de Bagaienſi Donato loquitur. Nec diſſentiunt cæteri Ms. legentes vitio ſcribarum: ab Agai. Antea excuſi corrupte: à Bigai, Auguſt. Ms à Bagoei. Exiſtimo autem hanc eandem eſſe ciuitatem quæ Vagæ, nomine collocatur à Ptolomeo in Mauritania Cæſarienſi, vt Græce ſcriptum fuerit ab ipſo: Βάγαι. & Latine interpretatum:* Vagæ, *poſtea concretu vitio operarum duabus litteris in diphthongum. Præſertim quum dictum Concilium Donatiſtarum nuncupet D. Auguſt. li. de Vnit c. 16. Vagitanum, & eiuſdem ſententia Vagaitanam epiſtola 151.*

38. Pollianus à Mileo) *Etiam hic cum illis conſentiunt Ms. pro eo quod erat:* Pollianus, *& veram hanc eſſe lectionem patet ex Epigraphe epiſtolarum ſupra 78. & 80. Quare & apud D. Auguſt. dicti libri capite 20. ita legendum, & pro:* Mileu, *quod ibi legitur:* Mileo, *aut:* Mileuo. *Nam Mileuum oppidum reconſeitur ab eodem epiſtola 168. & Mileuitanum Epiſcopatum Optatum citat contra epiſtolam Parmen. libri 1. cap. 3. Quare & apud Ptolomeum legendum cenſeo:* Mileum, *vbi eſt:* Mireum, *iuxta Lares in Numidia. Quibus rite perpenſis, Mileuitanum illud celebre concilium aduerſus Pelag. in hac potius ciuitate conſenteſſe ſentio, quā in inſula Melita, vti plerique opinantur, præſertim quum ipſi Patres eius concilij ſic alloquantur Innocentium Pontificem Romanum: De concilio Numidiæ ad te ſcripta direximus, & inter Numidiam, & Melitam non mare duntaxat, ſed & Africa & Bizacium ſint intermedia.*

39. Theogenes ab Hippone Regio) *Cambronenſis:* Theugenis *ſed non placet, quum illud legat D. Auguſtinus dicti libri cap. vigeſimo primo. Hyppo Regius vero (quod Ms omnes cum* ὑπὸ ἴλον *legunt) fuit Epiſcopatus ipſius Diui Auguſtini, ciuitas Numidiæ ad mare ſita, regione Thabraicæ iuxta Ptolomeum, cuius meminerunt etiam Plinius, Solinus, Mela & Saluſtius in Iugurtha, capta à Vandalis & deuaſtata, teſte Vict. lib. 1. (vbi lego:* Hyppone Regio, *pro eo quod eſt:* Regiorum) *iam olim mortuo, vti & in vita ipſius D. Poſſidius proſequitur, qui in ea, præſbytero adhuc diuo Auguſtī. celebratum dicit Hipponenſe Concilium. Exiſtimant plerique hodie vocari Bonam.*

40. Datiuus à Badis] *Etiam hic in 4 Ms perperam ex peruerſa literarum diuiſione legebatur:* ab Bada *Colonia recenſetur à Ptolomeo in Mauritania Cæſarienſi, iuxta Zuchabarum; vide reſponſum D. Auguſt. dicti libri c. 22.*

41. Succeſſus ab Abbir Germaniciana] *Lectionem hanc Manutij & Morelij cum Ms præterquam quod legant:* Abbyr, *confirmat concilii Carthag. 7. in quo ſententiam profert Candidus Abbiritanus Germanicianorum: caſtigandus eſt itaque & D. Auguſt. dicti libri cap. 23. vbi cum excuſis legitur:* à bir Germaniciana, *nam habet etiam Ms illud prius. Ego vero idem eſſe oppidum Aborienſe exiſtimarem, quod enumerat Plinius in Africa: niſi adderetur in dicto concilio, Numidiæ Proconſularis.*

42. Fortunatus à Tuchabori) *Sic lego cum Ms. præter Cambron. eo quod magis accedat ad ciuitatem quam vti modo diximus, Ptolomeus in Mauritania Cæſar. collocat, nomine:* Zuchabori, *apud quem etiam reperiuntur in Africa montes:* Chuzabari.

43. ſuper petram ædificauit Eccleſiam) *Manutius:* ſuper Petrum, *ſed præterquam quod Ms. prius legant, etiam id interpretatur D. Auguſtinus dicti libri c. 24. quum diſtinguit inter ædificare ſuper petram & ſuper arenam. Quem ſecuti, cum Ms. recte legunt Morelius & Manutius:* Epiſcopis, *pro eo quod erat:* Apoſtolis.

44. Sedatus à Thuburbo] *Recte & hoc illi cum Ms. 4. pro eo quod D. Auguſtin dicti libri 1. c. 25. cum excuſis:* Tuborbo. *Grauius in margine:* Tuborba, *aut Cambron.* Tubarba, *nam & ipſe Auguſtinus libro poſt collat. cum Donat. c. 22. Tuburbitani Fauſtini meminit, Plinius quoque inter Colonias Africæ ſex, Tuburbin recenſet, & à Ptolomeo ciuitas Thuburbo, reperitur haud procul ab Vtina.*

45. velut cancere infecta] *Repoſui hoc ex Ms. Auguſt. pro eo quod erat* cancer.

46. Quare omnibus pacificis quidem viribus enitendum) *Hoc ſic interpretatur D. Auguſtinus:* omnibus quidem viribus enitendum, ſed tamen pacificis; *ſic nempe, vt neminem qui diſſentiat à communionis iure (iuxta quod Cyprianus monuerat) amoueamus. Vnde patet geniuam eſſe hanc, tum ipſius, tum Ms præter Cambronen. lectionem, præ illa excuſ.* pacificis quidem viris, *Late tractatur ibidem, quod ſupra citauimus epiſtola ad Iubaianum de baptiſmi forma neceſſaria.*

74. regno cœlorum fiet alienus) *Verba præcedentia conuincunt, hoc potius legendum cum Manutio & Ms. quam quod habebam excuſ:* ſit, *aut D. Auguſtin.* fiat, *neque enim tale quid imprecabatur, qui pacem Eccleſiæ retinebat, quare & ſic caſtigandus quoque D. Augu. conſentiens etiam Ms. cod.*

48 Priuatianus à Sufetula] *Etiam hic caſtigandus ille hoc pacto dicti lib. cap. 26. ex Ms. cod. cum Manutio & Morelio, pro eo quod legitur cum antea excuſis:* Suficula. *Nam Sufetulæ Epiſcopus in Bizacena prouincia Iocundus, ſubſcripſit concil. 6. Carthagin. & martyrium Sufetulenſis Præſidij deſcribit Victor Vticenſis li. 2. quare non placet quod habet Cambronen. cod.* Sufecula.

49. Priuatus à Sufibus) *Camb.* Sufibus, *cæteri Ms:* Suffibus, *primum nobiſcum legit D. Auguſt. dicti lib. c. 27. alibi huius nulla mentio.*

21 50. Hortensianus à Laribus] *Ms. quidem*: Portensianus, *sed male; quum Hortensiani frequens fiat mentio inter epistolas Cypriani & priùs etiam legit D. Augustin. dict. libr. cap.* 28. Lares, *autem (quod etiam lego apud Sallustium in Iugurtha pro eo quod est*: Laris) *collocat Ptolomæus in Numidia iuxta Mercurium vti suprà diximus. Larensis etiam ciuitatis meminit Victor Vticensis lib.* 2. *quare corrupte legit Cambr. cod.* à Salaribus.

22 51. Cassius à Macomadibus] *Ms.* 4. Cassius à Machomadibus. *Verum prius placet; tum quòd sic cum Cambronensi codice & excusso legat D. Augustin. dict. libr. cap.* 29. *& in margine*: Cassianus, *tum quod Macomadiensis Donati mentio est apud eundem lib.* 2. *contra Cresc. cap.* 10. *Collocat autem Plinius Macomades in Byzacio, quare & Ptolomæus castigandus, & legendum*; Macomada, *pro eo quod est*: Macodama.

52. sed fidei Domini domesticos] *Recens adjicio*: Domini, *ex Ms. quod hic id legat D. Aug.*

23 53. Alius Ianuarius à vico Cæsaris] *Tractat hoc D. Aug. dicti libri cap.* 30. *Suspicor autem Vicum Cæsaris eundem esse, quem Ptolomæus Iolcæsaream vocat, à qua Cæsariensis Mauritaniæ dicta est. De qua latius ita Plinius*: *Oppidumque ibi celeberrimum Cæsarea antea vocitatum Iol. Iubæ regia, à D. Claudio Coloniæ iure donata, eiusdem iussu deductis veteranis. Reperitur hodie è regione Argiera, & quidam Bugiam nuncupant.*

24 54. Alius Secundinus à Carpis] *Etsi Ms. Marchinensis & Dunensis legant*: à Carpos, *cum Manutio & Morelio, nec multum dissentiat quod habent Affliginiensis Blandiniensis*: à corpos, *prior lectio D. Augustin. dicti libri cap.* 3. *& excusorum magis placet, eo quod in Africa Carpi oppidum, recenseatur à Plinio, & Carpis à Ptolomæo iuxta Maxulam maritimæ ciuitas; certe & Optatus lib.* 2. *gesta apud Carpos narrat, & Carpensis Pentadius* 7. *concilio Carth. subscripsit.*

55. quomodo Christianos faciunt] *Aug. Ms. bis non aliud, quàm*: quomodo fiant.

25 56. Victoricus à Thabraca] *Thabraca Cœloniæ sita est iuxta tabul. Ptolom. inter Hipponem Regium, & Hipponem Diarrhytum, quam Numidiæ contribuit Plinius dicto libr.* 2. *Ptolomæus verò vsque ad eam Numidiam extendit. Quare Mela non rectè & Hipponem Regium & Thabracam in Africa collocat. In ea olim Thabracenum monasterium, cuius meminit Victor Vticensis libro* 1. *Vide autem D. Augustin. dicti libri cap.* 32.

57. vt hæreticos appellemus] *D. Aug. & Manutij hanc lectionem, confirmant Ms. omnes. Antea erat*: & hæreticos appellamus.

26 58. Alius Felix ab Vthina] *Vthina, in tabul. Ptolom. adiacet Bagradæ fluuio in Carthaginiensi prouincia, & inter sex colonias enumerat Vthinam Plinius, D. Aug dict. lib. cap.* 33. *sine aspiratione legit cum Ms. Subscripsit & Concil. Arelat.* 2. *Lampadius Vtinus Episcopus.*

27 59. Quietus a Buruch) *Ex lectione Manut. & Morel.* Burug; *ob affinitatem literarum g & ch. colligo illud genuinum esse, pro eo quod excusi & D. Aug. dict. lib. cap.* 34. Buruc. *Nusquam certè alibi huius vestigium, nisi sì ab hac dicatur Faustus Buronitanus apud Victorem Vtic. l.* 1.

60. credula obseruatione) *Placet hæc D. Aug. & quatuor Ms. lectio, quia præmittitur*: Qui fide viuimus; *Cambronensis cum excusis habebat*: fedula.

61. Qui baptizatur à mortuo) *Quandoquidem neque excusi neque Ms. hic aut alibi, neque ipse alius locis. D. Augustin. adjiciunt*: & iterum tangit mortuum, *censeo etiam apud illum hoc omittendum dict. cap. præsertim quum ad ea verba non respondeat, nec reperiatur in Ms. Augustini cod.*

62. de tingentibus loquitur) *Cambron* tinguentibus.

28 63. Castus à Sicca) *Sicca (cuius meminit etiam Sallustius in Iugurtha) à Plinio Numidiæ quoque attribuitur, à Ptolomæo verò Legioni tertiæ Augustæ, dicta ab eo Sicca Veneria. Meminit & Siccensis ciuitatis Victor Vticensis lib.* 2. *& Siccensis Fortunatiani D. Aug. epistola* 111. *Quare & in primo concilio Carthag. ita legendum puto, pro eo quod est*: Sincensis Patricius. *Atqui hic Ms. quatuor legunt*: Faustus, *sed prius legit cum Cambron. cod. D. Aug. dict. lib. cap.* 35.

64. Ecclesia eius instruitur] *Hæc lectio Manut. confirmatur à D. Augustè & Ms. præter Cambronensem antea erat*: Ecclesiæ eius instruuntur. *Adnotat autem tum dict. cap. tum lib.* 3. *c.* 5. *fateri ipsum, contrarium fuisse ecclesiæ consuetudinem.*

29 65. Euchratius à Thenis) *Genuinum esse*: Euchratius, *pro eo quod hic & Tomo primo*: Eucratius, *legitur, dum illi inscribitur epistola* 61. *colligo tum ex Dunensi & Marchin. cod. sic legentibus, tum eo quod legit Affligmiensis*: Eucharistius, *& Blandin* Eucharitius, *tum denique quod dicta epistola Ms. legant*: Eugratius. *Atqui Thenæ, seu quod legit Ptolomæus Thenæ, ciuitas est in Byzacio maritima, iuxta Macomades. De qua sic Strabo libro vltimo*: *Cepit etiam Cæsar primo adortu insulam, & Thenam vrbem maximam.*

66. perimplerit) *Ita Ms. cum Manutio, phrasis Africana; quare & D. Augustè. sic castigandus dicti libri* 6. *cap.* 36. *præsertim consentiente Ms.*

67. omni detestatione) *Augustin. Ms.* communi contestatione.

68. de quorum ore virus non vita) *Hæc è contrario D. Augustè. lectio confirmatur à Ms.* 4. *& Cambr. ad marg. erat duntaxat*: de quorum baptismate non vita.

30 69. Libosus à Vaga) *Excusi codices, atque D. Augustè dicti libri c.* 37. *legunt*: ab Agra, *siue*: ab Aga, *Ms. verò omnes & ex illis Manutius & Morelius priùs legunt sed & ipse Augustinus dicti libri* 3. *cap.* 6. *vbi denno hinc vetustam contrariam consuetudinem probat, habet*: Libosus Vagensis. *Vaga autem à Ptolomæo in Numidia, è regione Cirthæ collocatur. Vagensis etiam oppidi meminit Plinius & Silius Italicus lib.* 3. *Agra contra nulla mentio, nisi forte eadem sit quam Cæsar comm. libr.* 5. *oppidum Agar vocat, distitum sedecim milibus passuum à Thapso ciuitate cui vicina videtur facere Zeritam & Vaccam oppida, quorum etiam Ptolomæus meminit.*

70. Itaque veritate manifestata, cedat consuetudo veritati] *Nulli quidem hoc habent, Ms. sed duntaxat*: ego sum consuetudo veritatis, *at genuinum esse patet ex vtroque D. Aug. loco.*

71. nunc baptizate incipiat] *Optimè hoc primi Manutius & Morelius, nam & Augustinus legit & Ms. antea contrario sensu legebatur.* nec nunc, *corruptissimè.*

72. Lucius à Thebeste] Lucius, *reposui ex Ms. eo quod in epistolis Cypriani plures legantur eius nominis, nemo verò*: Leutius; *& confirmat quod infrà vbi Lucius* 62. *loco sententiam dicit. præmittitur*: Alius. *Atqui legit quidem Optatus contra Parmen. lib.* 2. Theuestia, *& Ptolomæus collocat Theuestam in dicta Legione tertia, verum D. Hieron. prooemio in epistolam ad Galathas*: *Præterea (inquit) Thebas Liberi quas in Africa condidit, qua ciuitas nunc Thebestes dicitur. Magis igitur placet*: Thebeste, *quod habent manuscripti quatuor, tum ob iam dictam eius originem, tum quod diuus Augustì. exc. dicti libri sexti c.* 38. *cum vulgatis excusis legit*: Thabeste, *& Ms.* Thebeste, *Cambron. quoque.* Thebeme.

73. Eugenius ab Ammædera] *Ex cognatione litterarum d. & cl. irrepserat mendum apud Diuum Augustinum dicti libri capite trigesimo nono & in vulg. exc. Amædera enim est apud Ptolomæum, haud procul Theuesta iam dictu. Atque adeo non placet etiam, quod legunt Affligi & Blandin cod.* Immedra, *præsertim cum nobiscum legat Augu. Ms. qui tamen habet*: Eugendeus.

74. Item alius Felix ab Amaccura] *Accedit magis hæc Manut. lectio ad id quod quod habent quatuor Ms.* ab Amacchora, *pro quo D. Augustin. exc. dicti libros.* 40. ab Accura, *Ms. verò & hic prius exc.* ab Accura, *cambron. cod.* ab Hamuccura, *Morel. denique* a Maccura. *Hinc autem patet, verissimum esse quod dixit Plin dicti libri initio, Africæ populorum & oppidorum nomina inessabilia esse, præterquam ipsorum linguis.*

75. quia alienus esse non potest] *Ita diuus Augustin. & verum esse lectionem ex verbis eius sequentibus colligitur. Alioqui cerè magis placeret Ms.* 4. *&* Costerij *illa*: quia alienus esse non potest. *Antea excusi cum Camb. cod* qui alieni sunt, nobiscum esse non possunt.

76. Item alius Ianuarius Muzulensis] *Sic D. Augustinus dicti libri cap.* 41. *Manuscripti & excusi omnes præter Cambronen qui legit*: à Mubucha. *Neutrum reperi apud Geographos, nisi forte pro Misilanis populis, quos enumerat Plinius, & collocat ab Audo monte Numidiæ Australiores Ptolomæus Musulani, legendum sit; aut Musula, apud Sallustium in Iugurtha, vbi est Muthul, seu Muthula.*

77. Adelphius à Thasualte] *Rursum hic variant exemplaria in literis b & u. Nam Ms.* 4. *cum Manutio illud legunt, nec dissentit Affligien. illud*: Thesuatte *D. verò Augustin. dicti lib. c* 42. *cum prius excusis*: Thasbalte.

78. quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet: sed baptizet] *Ex D. Augustini responso confirmatur hæc ipsius & Ms. quinque lectio, antea erat*: ab Ecclesia hæreticus non rebaptizetur, sed baptizetur.

79. Demetrius Aleptiminus] *Hoc rectè Manutius cum Ms. Cypr. & Augustin. exemplaribus pro eo quod D. Augustin dicti libri c.* 43. *cum antea excusis*: Aleptuinus, *nam vox est more Africano composita, sicut infrà vox* Leptimagnensis; *quorum illud rectè interpretatur Cauchius*: *à Lepti minore, hoc à lepti magna. Collocatur autem Leptis parua & à Plinio & a Ptolomæo in Byzacio maritima, expugnata olim à Iulio Cæsare, nostra verò tempestate à Carolo quinto Cæsare Augusto. Nam tabulæ Ptolomei prorsus mihi persuadent, vt assentiar clarissimo Dn Cornelio Scheppero, qui Africam oppidum putat esse Leptim paruam, non Aphrodisium, quippe quum oram maritimam à Tunero circumlegentibus, iuxta Ptolomæum primum occurrat Aphrodosium, ac deinde Adrumetum; & tamen in descriptione Tunetensis Regionis prius occurrat Adrumetum, quam Africa. Deinde non ita in mare promineat Aphrodisium, vti Leptis & hodie Africa.*

80. Ecclesiæ catholicæ soli] Ms. *non habent*: catholicæ, *sed id legit D. Augustinus.*

8. Vincentius à Thibari] *Quum suprà etiam ad Thibaritanos scribatur epistola* 56. *miror Geographos huius non meminisse, nisi sit ciuitas Thuburzica aut Thuburnica apud Ptolomæum in Numidia, aut Thubur Succubare apud diuum Augustinum lib. contra Petil.* 3. *cap.* 34.

82. habemus vtique regulam veritatis] *D. Aug. dicti libri* 8. *cap. vltimo*: habent.

83. baptizantes eos] *Siue hoc legas cum excusis, siue cum Ms. & D. Augustin.* tinguentes, *perinde est, alibi enim est eadem varietas.*

84. per manus impositionem in exorcismo] *Sic Ms. cum D. Aug. pro eo quod erat*: exorcismi; *vbi pulchrè ad hæc respondet.*

85. Marcus à Mactari] *Ms. Dunensis Marchin. & Cauchij*: Machtri, *Affligin. & Blandimen.* Machri. *Primum autem habet Cambronensis cum excusis, & D. Augustè. libro septimo contra Donatist. c.* 2. *alibi de hac mirum silentium.*

86. Propterea decernimus] *Ms.* decreuimus, *at ter illud legit D. Augustè.*

87. Sattius à Sicilibba] *Legendum*: Sattius, *non*: Statius, *suprà diximus epistola LIIII. hic autem etiam sic legunt Ms. & accedit quam proximè quod habet diuus Augustinus à dicti libri septimi c.* 3. Satius. *Placet autem lectio Manutij*: Sicilibba, *& Augustin. Ms. præ illa Aug. exc. & priùs excusi*: Sicilibba, *quia in* 7. *Carthag. concilio subscripsit Prætextatus Sicilibrensis, vbi lege* Sicilibbensis.

88. Victor à Gor] *Ms.* Chor, *prius tamen D. Augustè. dicti libri c.* 4. *Neque vero de hac aliquid habeo, nisi forte sit insula Gerra, quam collocat Ptolomæus iuxta Syrtim paruam.*

41 89. Aurelius ab Vtica] *Vtica frequens mentio apud Saluſtium in Iugurtha, & Cæſarem comm. lib. 5. Hac teſte Mela, ſuco Catonis inſignis, & magnitudine (inquit Strabo libro vltimo) & auctoritate ſecunda poſt Carthaginem, & ea exciſa Metropolis & receptaculum Romanorum ad res in Libia gerendas, eodem in ſinu quo Carthago, ad alterum ex promontoriis quæ ſinum faciunt; flumine Bagrada intermedio. Etiam à Phœnicibus ſeu Tyrijs (Plinio teſte) condita. Et vetuſtiorem Carthagine fuiſſe, indicat illud Silij Italici liber 3. Priſca ſitu, vetereſque ante arces condita Byrſæ. Ptolomeus Vthicam nuncupat, neque enim litteram V. habent Graci, ſed eam per T. efferunt, vti recte admonuit Adolphus Mekercus de vera lingua Grace pronuntiatione. Hodie Byſartha nuncupatur. Vide porro reſponſum diui Auguſt. dicti libri capite quinto.*

42 90. Confeſſor Iambus à Germaniciana] *Diuus Auguſt. dict. lib. cap. 6. non habet:* Confeſſor, *neque 4. Ms noſtri, habet tamen cum excuſ. Cambron tod. Atqui Germaniciana noua ſit mentio in concil. Africano, & de Germanitianenſibus loquitur Diuus Aug. epiſtola ad Bancarium, qua 10. eſt in appendice Pariſienſi. Suſpicor eandem eſſe quæ Germiana nomine, apud Ptolomeum ſita eſt in Mauritania Cæſarienſi, ad flumen Ampſagam, qui ab illa Numidiam diſterminat.*

43 91. Lucianus à Rucuma] *Caſtigandus eſt etiam ſic D. Auguſtin. cum conſentiant Ms. pro:* Rucumma, *dicti lib. cap. 7. Alibi nihil de hoc reperi.*

92. baprizándos eſſe] *Tum hic tum ſupra & infra aliquoties concludit ſententias epiſcoporum Cambro. cod. clauſula hac:* in pace, *non male, vtpote ac ſi hac adieciſſent, vt ſignificarẽt ſe in pace eccleſiæ perſiſtere velle. Verum nolui in contextum inſerere, eo quod neque D. Auguſt. neque Ms. alij vſpiam id legant.*

44 93. Pelagianus à Luperciana] *Camb. prius exc. D. Auguſt. dict. lib. cap. 8.* Lupertiana, *prius vero cum Manu. Ms cæteri.*

94. Porro ſi hæreſis] Ms. *noſtri præter Cambron.* Proinde.

45 95. Confeſſor & Martyr Iader à Midila] *Differentiam inter confeſſorem & martyrem latius tractatam habes Tom. 1. epiſtola 9. Rurſum tamen præter Camb. neque Ms. neque D. Auguſt. dicti libri cap. 9. aliud legunt quam:* Iader à Midila. *Atqui Midila quoque nulla mentio alibi, niſi forte ſit ea quæ Meſtidam vocat Ptolomeus iuxta Bullariã in Africa.*

46 96 Item alius Felix à Mazrazana] *D. Auguſt. dict. lib. cap. 10.* Marazana *cum priss excu. Camb.* Marigana. *Illud vero cum Morel. Ms. cæteri. Neque vero hinc aliquid certi habeo.*

47 97, Confeſſor Paulus à Bobba] *Hoc ſubſiſtit ex quatuor Ms. pro eo quod erat:* ab Obba; *neque enim huius veſtigium vſpiam reperire eſt. At Babba apud Plinium, & Baba apud Ptolomeum reperitur in Mauritania Tingitana, haud procul à Tamuſida. Omiſſa eſt autem denuo à D. Auguſt. dict. lib. 11. cap. & à Ms. præter Cambron. vox:* Confeſſor, *& hic & vbique poſtea.*

98. euacuauit] *Quum Ms cum Auguſt. hoc legant & hic & ſupra vbique, non placet quod habent alij:* euacuabit.

48 99. Confeſſor Pomponius à Dioniſiana] *Ita cum Manus. Ms. omnes & Auguſt. præter Cambro qui habet:* Diniſiana; *lectionem tamen D. Auguſt excuſ. dict. lib. cap. 12, & prius excuſorum:* Ioſiniana, *probabilem facit, quod 7. conc. Carthag. ſubſcripſerit Laurentius* Ioſitanus, *niſi forte legendum ibi ſit:* Ieoſitanus, *nam Ieoſium recenſet Ptolomeus in Mauris. Cæſarienſi.*

49 100. Confeſſor Venantius à Thimiſa] *Ita Ms. quat. & Cambro.* Thimiſti, *pro quo Diuus Auguſt. dicti libr. cap. 13. & Manut. ac Morel. item excu. cæteri legebant:* Tumiſa. *Reperitur quidem apud Ptolomeum & Thimiſi vicina Vtica, ſed apud eundem reperitur:* Thimiſa *iuxta Caradam fluuium, quæ vocatur à Plinio oppidum Thunſenſe, & à Strabone Tunis ciuitas. Atque adeo conijcio, veram & Ptolomei & huius loci lectionem eſſe:* Tumiſa, *ſeu:* Thumiſa; *facilis eſt enim librariorum error in tanta litterarum ſimilitudine. Eſt ea ciuitas olim Arabum, nunc Africæ Regia, etiam hodie eodem loco ſita, inſignis memorabili expeditione Caroli quinti Romanorum Cæſaris ſemper Auguſti ad annum 1535. qui in ipſo eius portu Golettam egregie muniuit; cuius Regia potentiam, amplitudinem & populi mores late proſequitur Ioannes Leo Africanus deſcript. Aſr. lib. 5.*

50 101. Aymnius ab Auſuaga] *Sic Manut. D. Aug. ex dict. lib. cap. 14. cum antea excuſ.* Auſuagiga. *Idem Ms. ab* Auſaugiga: Cambro. Auſaga. *cæteris Ms.* Aſuaga. *Aliunde nihil reperire certi potui, malo tamen legi per ſimplex. g.*

102. accepimus] *Prorſus ſic legendum cum Auguſt. e Ms. non autem:* accipimus.

51 103. Saturninus á Victoriana] *Vide D. Auguſtini reſponſum dict. lib. cap. 15. qui etiam lib. 22. de ciuitate Dei cap. 8 in Victoriana villa minus 30. milibus ab Hippone diſtante, memoriam dicit fuiſſe Geruaſij & Protaſij martyrum, & miraculum ibi factum narrat. Videtur itaque illa antea ciuitas fuiſſe. Nam & reſtituti Victorianenſis mentionem facit epiſtola 166.*

52 104. Alius confeſſor Saturninus à Thucca] *Cambr.* Tugga, *cæteri Ms.* Thuca, *verum aut:* Thucca, *legendum cum Manutio, aut:* Tucca, *cum Diuo Auguſtino dicti lib. c. 16. nam duæ eius nominis ciuitates reperiuntur apud Ptolomeum, altera in Mauritania Cæſarienſi, altera in Numidia ad flumen Rubricatum, vnde & infra, qui 77. ſententiam dixit, cognominatur Honoratus à Tucca.*

105. In hunc Marcion blaſphemat] *Hoc ex diuo Auguſtino & quinque manuſcriptis ſubſtitui, pro eo quod erat in Cambronenſi codice, & excuſis:* Marcionitæ blaſphemant. *Vide autem hac de re epiſtolam ad Iubaianum.*

53 106. Marcellus à Zama] *Zamenſe oppidum collocatur à Plinio in Africa, & Zama maior à Ptolomeo; quantum ſuſpicor an diſtinctionem Azamæ ſeu potius alterius Zamæ in Numidia. Illam autem recte dicit Strabo fuiſſe Iubæ Regiam, eſt enim eius rei locules teſtis Cæſar comm. lib 5. Vbi ſibi deditam à Zamenſibus narrat: Quare & dum de ſuperatis à Cæſare oppidis loquitur Strabo, pro lo legendum:* Zama, *pro eo quod eſt:* Zagma, *Vide reſponſum D. Auguſt. dicti lib. c. 17.*

107. Confeſſor Hireneus ab Vlulis] *Aſpirationem adieci ex Ms. Qui quamquam conformiter cum excuſis legant:* Vlulis, *nec multum diſſentiat illud Cambronen.* Vludis; *cenſeo tamen legendum,* Vzulis, *ſeu:* Vſulis. *Nam & Vzulenſis epiſcopus Caſtianus ſubſcripſit Carthag. concil. 1. ac Theodori Vſulenſis meminit D. Aug. contra Creſc. lic. 3. c. 39. Ptolomæus quoque Vſullam haud procul à minori Syrti collocat. Ita enim legendum pro eo quod eſt:* Vſilla, *patet ex voce Græca:* ὑσύλλα, *quam legi illic teſtatur Viues in Aug.* 54

108. Stideo Eccleſia, &c,] *Ita D. Aug dicti li. 7. contra Donas. c. 18. & Ms. cum excuſ. præter Cambron. qui longe aliter legit:* Si in fide Eccleſiæ hæreticus non baptizet, quomodo dicitur baptizatus in hæreſi manens;

109. Donatus à Cybaliana] *Cum Y hanc vocem legunt manuſcripti, & eo accedit Cambronen. illud* Gubaliana. *Alibi nihil de hac reperi, præterquam apud D. Auguſtinum. qui dicti libri cap. 19. cum aliis excuſis legit:* Cibaliana. 55

110. Zozimus à Tharaſſa] *Hoc ex Ms. Affligin. Dunen. & Cauchii cum diuo Auguſtino li 3. contra Donat. c. 7. pro eo quod alii:* Zoſimus. *Pro:* Tharaſa, *ſolus Cambronenſis:* Tharaſ, *neutrum reperi apud Geographos. D. Aug. reſponſum etiam habes dicti lib. 7. c. 20.* 56

111. Iulianus à Telepte] *Ms.* Thelepte, *Cambro.* Telapte; *ſed prius habet Diuus Auguſtin. dict. lib. cap. 21. & accedit quod Synodo Maleuitana ſubſcripſerit Donatianus Telepienſis (pro quo lego:* Teleptenſis) *primæ ſedis Byzacenæ prouincia. Quare miror nullam huius apud Plinii aut Ptolomæum mentionem fieri, niſi forte ſit eadem quam Zalaptam vocat iſte, è regione Macemadæ.* 57

112. Confeſſor Fauſtus à Timida Regia] *Conſtanter ſic Diuus Auguſtin. dict. lib. cap. 22. & cæteri omnes. Neſcio an eadem ſit, quæ apud Ptolomæum Timica nomine, ſita eſt iuxta Zamam maiorem. Propius autem accedit Thirmida apud Saluſtium in Iugurtha.* 58

113. Geminius à Furnis] *Vide ſupra epiſtolam ad Furnitanos num. 66. Atqui de Furnis nulla mentio, præterquam apud Vict. Vtic. Vbi legitur Manſuetus Vticicanus incenſus in porta Furnitana. Nam ſic lego, pro eo quod ibi eſt: Fornitana. Diuus Auguſtin. hoc tractat dicti li. cap 23.* 59

114. Rogatianus à Noua] *Tractat hoc ibidem Diuus Aug. cap 24. Conjicio autem nouam eandem eſſe, quam oppidum nouum Plinius, & Oppidoneum Ptolomeus nuncupat, in Mauritania Cæſarienſi.* 60

115. Confeſſor Therapius à Bulla] *Denuo addidimus aſpirationem ex Ms. cum Diuo Auguſtino dict. lib. cap. 25. Bulla autem duplex recenſetur à Ptolomeo, nempe in Numidia Bulla regia (nam ſic legendum conjicio ex Plinio, pro eo quod eſt:* Bullaria) *& in Africa Bulla menſa. Certè Bullenſis Regienſis Epigonius ſubſcripſit Concil. 3 Carthag. Suſpicor eandem eſſe à qua Villaregienſis Candidus nuncupatur, apud D. Aug. contra Creſc. lib. 2. cap. 10. & fortaſſis apud Opt. contra Parm. lib. 2. pro Bullitanus, Bonifacius, legendum eſt Bullitanus.* 61

116. Item alius Lucius à Membreſa] *Vnice ſ. hanc dictionem lego, tum quod 4. Ms. legant:* Membraſa, *tum quod Diuus Auguſtin. lib 3. contra epiſt. Parm. cap. 6. Saluii Membreſitani meminit. Tractat vero ipſe huius loci verba, ſæpe dict. lib. cap. 26.* 62

117. Item alius Felix à Buslaceni] *Cambronen.* Buſelacemi, *Mor.* Buslacenis, *cum Auguſtin. lib. 3. contra Donat. c. 8. Idem tamen legit lib. 7. c. 27. ab* Vllaccenis, *ſiue iuxta Ms. à* Buſſaccenis, *Ms. Blandin. & Marchinen. ab* Vſtb acceni, *Dunen. ab* Vſtlacceni, *Affliginen ab* Vſtrolaccent, *vſque adeo vt mera coniectura hic ſit opus. Fortaſſis legendum:* ab Vſali colonia, *quam Vticæ vicinam dicit D. Auguſtinus de ciuitate Dei lib. 22. c. 18. miraculis diui Stephani illuſtrem. & Vſalitum vocatur à Plinio; aut quod malim* à Byſacena, *qua collocatur à Ptolomæo in Byſacio, cuius epiſcopi martyrium deſcribit Victor Viticenſis libro 2.* 63

118. Alius Saturninus ab Auitinis] *Prorſus aut hoc modo legendum cum Manutio & quinque manuſcriptis, aut cum Cambronenſi:* ab Abitinis. *Nam de crudelitate Abitinenſium Donatiſtarum, conqueritur D. Auguſtin lib. 3. contra epiſt. Parmen. c. vlt. & Auita ciuitas collocatur à Ptolomæo in prouincia Carthaginenſi. De iiſdem autem loqui eos, comunicit vicinitas litterarum V. & B. Quare & D. Auguſt. ſic caſtigandus dicti lib. contra Don. c. 28. vbi legit ſicut olim exc.* ab itinis, *neque placet etiam quod habet Morelius:* à Vitinis. 64

119. Quintus ab Aggya] *Sic Manut. & Morel. Antea exc. cum Cambronenſi & D. Auguſtin dicti li. c. 29.* ab Aggiua, *cæteri Ms.* ab Achia *Suſpicor eſſe alteram duarum Vrbium in Mauritania Cæſar. quarum vna Auzia, altera vocatur Augula.* 65

120. Alius Iulianus à Marcelliana] *Ita etiam illi ex Ms, antea erat:* Marcellina. *ſorte eadem eſt quam Mallianam vocat diuus Auguſtinus epiſtola 74. & Manlianum Ptolomeus in Africa. Tractat ille hac verba dict lib. contra Donat. c. 30. vbi Ms legit:* à Macellina. 66

121. Tenax ab Horreis cæliæ] *Ms. 4. hic Victorem legunt, & Tenaci aſcribunt quod ſequitur, verum nobiſcum Cambronenſis codex & diuus Auguſtinus, dicti libri cap. 31. Qui:* Horreiſceliæ, *vna voce legit quod, duabus, Ms. cum excuſis vulgatis; Manut. vero & Morel.* Horreis cælianis; *omnes autem cum aſpiratione. De hac intelligo quod in 7. concilio Carthag. ſubſcripſiſſe legitur Hilarinus Orreocelenſis, ſeu Orreocelorum, & in concilio Arelat. 2. ac Epheſ. 2. Orcellenſes epiſcopi ex Byſacio: vbi tamen nullum nomen eſt apud Ptolomeum, quod aliquouſque huc ſpectare videtur, præter Orbitam.* 67

122. Confeſſor alius Victor ab Aſſuris] *Siue legas:* Aſſuris, *cum D. Auguſtin. dicti libri c. 32. Cambro. cod. & excuſis, ſiue:* Aſſuras, *vti his & ſupra epiſtola 64. cæteri Ms. non moror. Meminit Aſſuritani, Prætextati idem Diuus Auguſtinus libr. 1. con. Epiſtolam Parmen. c. 4.* 68

& Assuritana ciuitatis contra Petil. li. 2. cap. 1. at & adeo apud Victorem Vticensem li. 2. conjicio legendũ: Assuritana, pro eo quod est. Zuritana. Collocatur autẽ Assurus à Ptolomeo, haud procul ab Amadera, de qua supra.

69 123. Donatulus à Capse] Ms. 4. Donatus à Cabse, sed prius habet D. Aug. dict. lib. cap 32. & genuinum est, quia alioqui adderetur: Alius. Atqui teste Strabone & Sallustio (nam ipse Cæsar non meminit) inter cæteras deleta est Gapsa bello vltimo Africano, vbi Iugurthæ thesauri erant. Capsitanos quoque recensent Plinius.

70 124. Martyr de schismaticis, Verulus à Ruficcade] Quod etiam alibi adnotauimus, præter nomen & ciuitatem aliud non habent Ms 4. neque D. Aug. dict. li. c. 33. & illud: de schismaticis, non habet etiã Cauchij codex. Si legamus autem: sensus est, quod alij de hæreticis, istum solum de schismaticis dixisse, & sic vox: Martyr, subijcienda; aut quod Verulus prius schismaticus, postea martyr fuerit. Neque vero placet, quod habent quatuor Ms. à Ruficca, nam Ruficcade maritima est Numidiæ ciuitas Ptolomeo & Plinio; Mela vero Africa non recte contribuit. Apud quem in Mauritania Cæsariensi pro eo quod: Ruficcada, legendum: Ruficcura, quod Russicorum Ptolomeo & Rusicierium Plinio dicitur: quod vel ex 7. Syn. manifestum est, vbi subscribit ex Mauritania Cæsariesi Nuellus Rusicurien sis Episcopus. De illa porro fuit Victor ille à Ruficcade, seu Rusicadiensis, cuius meminerunt Optatus contra Parmen. lib. 1 & D. Aug contra Cresc. lib. 3. c. 27. ac de vnic. Baptis. c. 17. nam ibi sic legendum, pro eo quod est Ruficcariensis, & quod est libro contra Fulgent. Donatist. Rusicazensis. Quidam esse volunt eam, quæ hodie Astora nuncupatur.

125. quicquid habuit amisit] Nisi D. Aug. etiam Ms. legeret: qui quòd habuit, cum Cambr. codice, & Cauchio, magis placeret vulgata lectio: quicquid habuit, aut quatuor Ms. quod habuit, duntaxat.

71 126. Pudentianus à Cuiculi] Ms. quinq; à Culculis, Cambr. à Viculi. Nescio an huius ciuitatis fuerit episcopus, qui concilio 2. Carthag. subscribit Nicasius Culusitanus, & 6. ac 7. Vincentius, Apud Plinium & Ptolomeum nulla cum hac similitudo, præterquam illa in Mauritania Cæsarien. cui nomen Igelpili seu Igligili. vide tractata hæc apud D. Augustinum dicti libri c. 35.

72 127. Martyr Petrus de Hyppone Diarrhyro] Veram hanc esse lectionem præ vulgata, & D. Aug. dict. lib. c. 36. & rursum Ms. Diarrito, aut aliorum Diarito, patet ex verbis his Plinij: Hipponem dilutum vocant Διάῤῥυτον, à Græcis dictam propter aquarum irrigua, & similiter Ptolo. ad mare eam collocans, ac Mela; vtpote quæ à voce græca διαῤῥυεω, deriuetur.

73 128. Item alius Lucius ab Ausafa] Sic constanter Ms. etiam August. cum Manutio, pro eo quod D. Aug. excus. dict. lib. ca. 37. cum aliis excusis: Auasafa; & rectius. Ipse enim Aug. lib. 3. contra Cresc. cap. 19. & 33. meminit Saluti Ausaphensis, ac lib. 4. c. 4. vbi perperam legitur Auaphensis.

74 129. Item alius Felix à Gurgitibus] Nihil de hac reperi. Vide D. Augustin. dicti libri c. 38.

75 130. Pusillus à Lamasba] Neque huius sit alicubi mentio, nisi forte sit ea, quæ Lamida Ptolomeo dicitur. Vide ibidem Augustin. c. 34.

76 131. Martyr Saluianus à Gazaufala] Cambr. Gauzafalla, Afflig. & Blandin. Gaiaifalia, Dunen. Gaianifalia, Marchin & Cauchii: Gaiaufalia, sed primam omnium habet cum excusis D. Aug. etiam Ms. dict lib. cap. 30. & magis ad illud accedit ciuitas Gausaphna sita apud Ptolomeum in Numidia.

77 132. Honoratus á Tucca] Rursum Cambr. Tugga, & alii Ms. Thucca; verum prius habet D. Aug. dict. lib. cap. 31. & de duplici Tucca supra diximus. Quare & sic etiam ille castigandus 3. lib contra Donatist. c. 9. vbi perperam legitur: Actucca, præsertim cum Ms. Aug. habeat: à Tuccha.

133. Victor ab Octauo] Sic D. Aug. excus. dict. li. c. 42. cum excusis. Ms. vero & Camb. Octaua, cæteri Ms. Octauu. Octauiensis autem loci 78
meminit Optatus contra Parm. lib. 3.

134. Confessor Clarus à Masc ula] Tractat hoc ibidem D. Aug. cap. 79
43. & meminit Donati Masculitani lib. 3. contra Cresc. ca. 27. Vocatur à Ptolomeo Maxula, & duplicem ponit in Africa; veterem prope Carthag. & alteram è regione Carthaginis iuxta Carpos. Quare & apud Plinium Victorem Vticensem lib. 1. legendum: Masculitanum, pro eo quod est: Massilitanum littus, est enim hæc maritima, & similiter in conc. Hyppon. & 3. Carth. Masculitanos Episcopos fuisse puto, qui nuncupantur Massylitani.

135. Secundianus à Tambeis] Placet magis hæc Ms. etiam Aug. lec- 81
tio, quam aliorum: Tambis, ob. vulg. & excus. D. Aug. dict. lib. c. 44. lectionem à Thabeis; collocatur Thambes mons (fortassis aliquando ciuitas) in extrema Numidiæ parte; etiam Thabenæ ciuitatis meminit Cæsar comment libr. 5. & Tabba quoque ciuitas legitur apud Ptolomeum in Byzacio.

136. Item alius Aurelius á Chullabi] Recte hoc substituerunt Manu. & Morel. pro eo quod cum excusis habet D. Aug. dict. lib. cap. 45. à Cil- 82
lani, siue iuxta Ms. Cillaui: quia accedunt quam proxime Ms. quorum Cambr. Cullabi, Dunen. Chubabi, alii tres: Chubali. Ciuitas est Numidiæ, quæ Plinio Chullu, Ptolomeo Culcua dicitur, de qua etiam in hac verba Solinus: Vrbes in Numidia plurimæ, sed Cirta eminet, deinde Chulli, purpurario fuco Tyrijs vellericus comparata. Sic enim illum castigo pro eo quod corruptissime legitur: Circa eminet Denichulli, & cæt.

137. sine ecclesiæ baptismo] Sine hoc legas cum excusis & Angli, sive cum Ms. in Ecclesiæ baptismo, sensus constat; Cambr. vtrũque omittit.

138. Litteus à Gemellis] Sic Ms. hic & apud D. Aug. cum Manu. & 82
Morel. & epistola 77. Ms & excusi omnes; pro eo quod exc. Cypr. & D. Aug. dict. lib. c. 46. Licteus. De Gemellis nihil compertum habeo.

139. Natalis ab Oea] Recte iste tam pro se quam pro Sabratensi, & 83
Leptimagnensi episcopis sententiam dixit, quia tres eas ciuitates Tripo- 84
lim constituisse prouinciam, testis est in hac verba Solinus: Achaia Tripolim 85
lingua sua signant, de trium vrbium numero, Oea, Sabrata, Leptis magna. Ita enim eundem castigo, pro eo quod erat mendosissime: Athei & c. Numento 1. Iabratem Leptis. Magnè c. Nam & à Ptolomeo haud procul à se inuicem collocantur tres illæ, præterquam quod legat: Sabathra, sed perperam mea sententia, quod & Plinius nobiscum legat, & de his iisdem sic Silius Italicus libr. 3. Sabrata tum Tyrium vulgus Sauanáq; Leptis, Oeaque, Trinacrios Afris permixta colonos. Item victor Vticensis inter Tripolitanos Episcopos numerat libro 1. Vices Sabrathenum & Cresconium Oeensem. Ita enim lego pro eo quod erat: Vicesabratenũ & Cresc. Eusem. Oea enim etiam reperitur apud Melam, & apud Plinium Oeensis ciuitas. Leptis tum apud illum tum apud Plinium, Strabonem, & Sallustium inter duas Syrtes collocatur. Quare & hic & apud D. Aug. dict. li. c. 47. Vera lectio est: Natalis ab Oea, non: à Boca. Item recte interpretatus est Leptimagnensem Cauchius à Lepti magna.

140. Iunius à Neapoli] Cambr. Ianuarius, sed prior est genuina, eo 86
quod non præmittatur: Alius. Atqui Neapolim quidem vocatam Leptim maiorem, testantur Plinius, Strabo, & Ptolomeus, sed tidem cum Mela alteram recensent Neapolim, & collocatur à Ptolomeo iuxta Curubin ad mare, cuius & apud Cæsarem mentio comm. lib. 5. & etiam hodie exstat 12. à Tuneto miliario. Eiusdem ciuitatis episcopum fuisse censeo, qui 7. concilio Carthag. subscripsit. Vide responsum D. Aug. dicti libri capite vigesimo octauo.

141. Confessor & martyr Cyprianus] Rursum præter Cambronen- 87
sem non habent Ms illud: Confessor & Martyr, meq; D. Aug dict. li. c. 29.

FINIS TOMI SECVNDI OPERVM DIVI CYPRIANI.

Visitaui has adnotationes de Mandato Reuerendissimi Domini Episcopi Brugensis, & reperi eas Catholicas ac dignas quod typis tradantur.

Franciscus vanden Heede,
Offic. Brugen.

INDEX TOMI SECVNDI ALphabeticus.

De Bono Patientiæ. 183
Concilium Carthaginense de baptizandis hæreticis. 228
Ad Demetrianum. 163
De Disciplina & Habitu Virginum. 135
Ad Fortunatum de exhortatione Martyrij. 192
De Idolorum vanitate. 169
De Lapsis. 141
De Mortalitate. 173
De Opere & Eleemosynis. 178
De Oratione Dominica. 156
Ad Quirinum Testimoniorum liber primus. 200
Ad eundem Testimoniorum liber secundus. 205
Ad eundem Testimoniorum liber tertius. 216
De Vnitate Ecclesiæ Catholicæ. 149
De Zelo & Liuore. 188

D. CÆCILII

CYPRIANI CARTHAGINIENSIS EPISCOPI TOTIVS AFRICÆ PRIMATIS ET GLORIOSISSIMI MARTYRIS.

OPERVM

TOMVS TERTIVS.



IACOBI PAMELII DE TITVLO ET ORDINE TERTII TOMI AD LECTOREM PRÆFATIO.

CVR qui hoc Tomo continentur, à reliquis Cypriani libris discreuerim, non mirabitur, qui editionem Manutij viderit; quippe qui seorsum ab aliis ipse quoque hos excuderit; ex quo etiam Titulum illum: DIVO CYPRIANO ADSCRIPTA OPERA, mutauimus. Non quod omnia huius classis in dubium reuocemus, aut notha censeamus, quemadmodum illi qui iampridem in duos Tomos opera D. Cypriani distinxerunt, & hæc nuncupant Opera falso ipsi inscripta; sed quod nosse expediat, quæ circa controuersiam illius semper habita fuerint, & quænam aliquando pro dubiis aut adulterinis reputata. Inter hæc vero, commodissimo quantum quidem mihi videtur, ordine, primo loco collocaui, quæ stylus ipse & scripturæ citatæ certo conuincunt esse D. Cypriani genuina. Cuiusmodi sunt: libri De Spectaculis, De Disciplina & Bono Pudicitiæ, De Laude Martyrij, ac Ad Nouatianum. Secundo loco, in quibus, etsi stilus nonnihil hæsitationis adferat, multa tamen sunt, quæ aut D. Cypriani esse persuadeant, aut vt minimum scriptoris æque vetusti. Qualia sunt: opus illud insigne Ad Cornelium Papam de cardinalibus Christi operibus, in 12. Tractatus distinctum, De Aleatoribus, De montibus Sina & Syon. Carmina de Genesi, De Sodoma, Ad Senatorem Apostatam, ac De Pascha Domini. Orationes quoque pro Martyribus, & sub die Passionis Cypriani. Tertio loco, quæ certis argumentis deprehendi aliorum esse Auctorum, & quorundam de nomine etiam notorum. Cuius generis sunt: De Singularitate Clericorum Origenis, Expositio in Symbolum Apostolorum Rufini. Ad Vigilium Celsi in Altercationem Iasonis & Papisci Præfatio. Aduersus Iudæos qui Christum insecuti sunt. De Reuelatione capitis B. Ioannis Baptistæ. De duplici Martyrio ad Fortunatum. Liber denique de duodecim Abusionibus Sæculi, ac Cœna D. Cypriano falso inscripta, quippe quæ nihil ipso dignum contineat, quare & à me prætermissa foret, nisi Morelius prius edidisset, & reperiretur in quibusdam Ms. codicibus. Verum de his plus satis, quum de singulis censuræ nostræ rationes, suis argumentis subiecerim. Cæterum etiam temporis quo scripta sunt, quantum fieri potuit, à me habita est ratio. Primo enim loco posuimus quæ in Secessu scripsisse videtur, De Spectaculis, ac De Bono Pudicitiæ, ad Plebem suam; de Laude Martyrij, ad Moysen & Maximum. Deinde quæ post reditum à Secessu, ad Nouatianum ac ad Cornelium. Post hæc, de quibus nihil certi haberi

potest, & Carmina. *Postremo, orationes duas, quarum vna titulum habet*: Sub die Passionis Cypriani. *In illis quoque quæ certo constat ipsius non esse; iuxta ætatem qua claruisse eos constat*, Originem Rufino, *& Auctores Opusculorum* ad Vigilium, *ac* Aduersus Iudæos, *Auctoribus* De Reuelatione capitis B. Ioannis, *ac* De Duplici Martyrio *præposui; ad calcem tamen reiectis cæteris duobus opusculis, etsi vetustioribus, quod omnibus lectu minus digna videantur. Habes optime Lector, etiam huius Tomi ordinis rationem & censuras, quas tamen eruditorum Theologorum iudicio, & præsertim Apostolicæ sedis sententiæ (vti & cætera omnia nostra) lubenter submittimus. Vale & viue feliciter, apud Opt. Max. nostri laboris & vigiliarum memor.*



D. CÆCILIO CYPRIANO ADSCRIPTA OPERA, DELECTV QVOQVE SINGVLORVM HABITO, IN ORDINEM REDACTA CVM SVIS ARGVMENTIS ADnotationibusque.

DE SPECTACVLIS.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

AGit primum auctor aduersus illos, qui spectacula gentilium publica scripturarum auctoritate vindicare nitebantur, & quanquam nusquam diserte scripturæ verbis prohibita sint, damnata tamen idololatriæ interdicto hinc probat, quod nullum non spectaculi genus idolis consecratum sit. Deinde, per singula Ludorum genera, quæ sint in spectando pericula, paulo latius, quam epistola secunda ad Donatum, prosequitur, & præsertim eorum, quibus obscœnitatis (inquit) magisterium traditur simulachris libidinis. Postremo spectacula Christiano homine digna, quibus merito oblectare se debeat, paucis recenset. Imitatus haud dubie librum Tertulliani de Spectaculis, quem alicubi & Græce & Latine se scripsisse ille indicat; tam refertum ijs omnibus quæ ad hoc instituum faciunt, vt commentarii loco esse possit, dum de spectaculorum diuersitate agendum est. Atque adeo etiam mihi prorsus persuadeo, hunc librum Cypriani genuinum esse; Nam & stilus, & phrases quælam, plane idipsum conuincunt. Scriptum vero abillo in secessu, ex frontispicio colligere mihi videor. Quare recte eius nomine in lucem est editus in Manutio & Morelio, quibus solis hactenus illum acceptum debemus.

CYPRIANVS PLEBI IN EVANGELIO STANTI SALVTEM.

VT me satis contristat & animum meum grauiter affligit, cum nulla mihi scribendi ad vos porrigitur occasio (detrimentum est enim meum vobiscum non colloqui) ita nihil mihi tantam lætitiam, hilaritatemque restituit, quam cum adest rursus occasio. Vobiscum me esse arbitror, cum vobis per literas loquor. Quanquam igitur ita sē hæc habere quæ dico, certos vos esse sciam, nec quidquam de verborum meorum veritate dubitare: tamen etiam argumentum sinceritatem rei asserit; nam cum nulla prorsus præteritur occasio, probatur affectio. Quamuis ergo certus sim, vos non minus esse in vitæ actu graues, quam in sacramento fideles, tamen, quoniam non desunt vitiorum assertores blandi, & indulgentes patroni, qui præstant vitijs auctoritatem, & quod est deterius, censuram scripturarum cœlestium in aduocationem criminum conuertunt; quasi sicut innocens spectaculorum ad remissionem animi appetatur voluptas (nam & eousque eneruatus est ecclesiasticæ disciplinæ vigor, & ita omni languore vitiorum, præcipitatur in peius, vt iam non vitijs excusatio, sed auctoritas detur) placuit paucis vos non nunc instruere, sed instructos admonere, ne quia male sunt vincta vulnera, sanitatis obductæ perrumpant cicatricem. Nullum enim malum difficilius extinguitur, quam quod faciles reditus habet, dum & multitudinis consensu asseritur, & excusatione blanditur. Non pudet, non pudet, inquam, fideles homines, & Christiani sibi nominis auctoritatem vendicantes, superstitiones vanas gentilium cum spectaculis mixtas de scripturis cœlestibus vindicare, & auctoritatem idololatriæ conferre? nam quando id, quod in honore alicuius idoli ab ethnicis agitur, à fidelibus Christianis spectaculo frequentatur; & idololatria gentilis asseritur, & in contumeliam Dei religio vera, & diuina calcatur. Pudor me tenet præscriptiones eorum in hac causa, & patrocinia referre. Vbi, inquiunt, scripta sunt ista? vbi prohibita? [1] Alioquin, & auriga est Israël Helias, & ante arcam Dauid ipse saltauit, [2] Nabla æra, tympana, tibias, citharas, choros legimus. Apostolus quoque dimicans, cestus, & colluctationis nostræ aduersus spiritalia nequitiæ proponit certamen. Rursus de stadijs sumit exempla, coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini Christiano fideli non liceat spectare, quod licuit diuinis literis scribere? Hoc in loco dixerim longe melius fuisse istis, nullas literas nosse, quam sic literas legere. Verba enim, & exempla, quæ ad exhortationem euangelicæ virtutis posita sunt, ad vitiorum patrocinia transferuntur: quoniam non vt spectarentur ista scripta sunt, sed vt animis nostris instantia maior excitaretur in rebus profuturis, dum tanta est apud ethnicos in rebus non profuturis. Argumentum est ergo excitandæ virtutis, non permissio, siue libertas spectandi gentilis erroris; vt per hanc animus plus accendatur ad Euangelicam virtutem propter diuina præmia, cum per omnium laborum, & dolorum calamitatem concedatur peruenire ad terrena compendia. Nam quod Helias auriga est Israelis, non patrocinatur spectandis Circensibus, [3] in nullo enim is circo cucurrit. Et quod Dauid in conspectu Dei choros egit, nihil adiuuat in theatro sedentes Christianos fideles. Nulla enim obscœnis motibus membra distorquens, desaltauit Græcæ libidinis fabulam. Nabla * æra, tibiæ, & citharæ Deum cecinerunt, non idolum. Non igitur præscribetur, vt spectentur illicita: diabolo artifice ex sanctis in illicita mutata sunt. Præscribat igitur istis pudor, etiamsi non possunt sanctæ literæ. Quædam enim scriptura magis prouidet in præcipiendo: verecundiam passa plus interdixit, quia tacuit: veritas si ad hæc vsque descenderet, pessime de fidelibus suis sensisset, nam & plerunque in præceptis quædam vtilius tacentur: [4] admonent sæpe dum interdicuntur: ita etiam tacentur, dum in literis scripta sunt; & præceptorum loco seueritas loquitur, & ratio loquitur, quæ scriptura conticuit, secum tantum vnusquisque deliberet, & cum persona professionis suæ loquatur, nihil vnquam indecorum geret; plus enim ponderis habebit sententia, quæ nulli se alteri debebit, nisi sibi. Quid scriptura interdixit? Prohibuit enim spectari,

4. *Reg.* 2
2. *Reg.* 6
1. *Paral.* 15
Ephes. 6
1. *Cor.* 9

ctari quod prohibet geri. Omnia inquam, ista spectaculorum genera damnauit, quando idololatriam sustulit, ludorum omnium matrem: vnde hæc vanitatis & leuitatis monstra venerunt. Quod enim spectaculum sine idolo? quis ludus sine sacrificio? quod certamen non consecratum mortuo? Quid inter hæc Christianus fidelis facit? si idololatriam fugit, quid loquitur? qui iâm sanctus sit, de rebus criminosis voluptatem capit? Quid contra Deum superstitiones probat, quas amat dum spectat? Cæterum sciat hæc omnia inuenta dæmoniorum esse, non Dei. Impudenter in Ecclesia dæmonia exorcizat, quorum voluptates in spectaculis laudat: [5] & cum semel illi renuncians, recisa sit res omnis in baptismate; dum post Christum [6] ad diaboli spectaculum vadit, Christo tanquam diabolo renunciat. Idololatria, vt iam dixi, ludorum omnium mater est; quæ vt ad se Christiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum, & aurium voluptatem. Romulus Conso, quasi consilij Deo, obrapiendas Sabinas, Circenses primus consecrauit. Cæterum reliqui, dum vrbem fames occupasset, ad aduocationem populi acquisiti sunt ludi scœnici, & Cereri & Libero dicati postmodum, reliquisque idolis & mortuis. Græca illa certamina, vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus præsides suos habent varia dæmonia; & quicquid est aliud, quod spectantium aut oculos mouet, aut delinit aures; si cum origine sua, & institutione quæratur, causam præfert aut idolum, aut dæmonium, aut mortuum. Ita diabolus artifex, quia idololatriam per se nudam sciebat horreri, spectaculis miscuit, vt per voluptatem posset amari. Plura prosequi quid est necesse? vel sacrificiorum in ludis genera monstruosa describere? inter quæ nonnunquam & homo fit hostia, latrocinio sacerdotis; dum cruor etiam de iugulo calidus exceptus patera, dum adhuc feruet, & quasi sitienti idolo in faciem iactatus crudeliter propinatur; & inter voluptates spectantium quorundam mors erogatur, vt per cruentum spectaculum sæuire discatur: quasi parũ sit homini priuata sua rabies, nisi illam & publice discat. Ad pœnã hominis fera rabida nutritur in delicijs, vt sub spectantium oculis crudelius insaniat: erudit artifex belluam, quæ clementior fortasse fuisset si non illam magister crudelius sęuire docuisset. ergo vt taceam quicquid latius idololatria probat; quam vana sunt ipsa certamina, lites in coloribus, contentiones in curribus, gaudere quod equus velocior fuerit, mœrere quod pigrior, annos pecoris computare, consules nosse, ętates discere, prosapiam designare, auos ipsos, atauosque commemorare: quam hoc totum otiosum negotium? immo quam turpiter non otiosum? hunc, inquam, memoriter totam equini generis sobolem computantem, & sine offensa hunc locum magna velocitate referentem? Partes Christiani si perroges, nescit; aut infelicior, si scit: quem si rursum perrogem, quo ad illud spectaculum itinere peruenerit; confitebitur per lupanarium, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem lasciuiam, per communem omnium contumeliam. Cui vt non obijciam quod fortasse commisit, vidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idololatriæ spectaculum per libidinem duxit: ausus secum Spiritum sanctum in Lupanarium ducere si potuisset; qui festinans ad spectaculum, [7] dimissus, & adhuc gerens secum, vt assoleat, Eucharistiam, inter corpora obscœna meretricum tulit; plus damnationis meritus de spectaculi voluptate. Sed vt ad cœnæ iam sales inuerecundos transitum faciam pudet referre, quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt: Agentium strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurriles iocos, parasitos sordidos; ipsos quoque patres familias rogatos, modo stupidos, modo obscœnos, in omnibus stolidos, certis nominibus inuerecundos. Et cum nulli hominum aut generi, aut professioni, ab improbis isto sermone parcatur, ab omnibus tamen ad spectaculum conuenitur. Commune dedecus delectat videlicet, vel recognoscere otia vel discere: concurritur in illud pudoris publici lupanarium, ad obscœnitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur, quam quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur, quicquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit? cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, vt in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit facere, dum consuescit videre. Illas tamen, quas infelicitas sua in seruitutem prostituit; libidinis publicæ occultat locus; & dedecus suum de latebris consolantur, erubescunt videri etiam quæ pudorem vendiderunt. At istud publicum nostrum omnibus videntibus geritur, & prostitutarum transitur obscœnitas: quæsitum est quo modo adulterium ex oculis admitteretur. Hinc dedecori condignum dedecus superducitur: homo fractus omnibus membris, & vir vltra muliebrem mollitiem dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire, & propter vnum nescio quem, nec virum, nec feminam, commouetur ciuitas tota, vt desaltentur fabulosæ antiquitatum libidines. Ita amatur quicquid non licet, vt quæ etiam ætas absconderat, sub oculorum memoriam reducantur, non est libidini satis, malis suis vti præsentibus, nisi suum de spectaculo faciat, in quo etiam superior ætas erraverat. [8] Non licet, inquam, adesse Christianis fidelibus, non licet omnino, nec illis quos ad oblectamenta aurium ad omnes vbique Græcia instructos suis vanis artibus mittit: clangores tuba bellicos alter imitatur raucos, alter lugubres sonos spiritu tibiam inflante moderatur: alter cum choris, & cum hominis canora voce, contendens spiritu suo, quem de visceribus suis superioribus nitens hauserat, tibiarum foramina modulans; nunc effuso, & nunc intus recluso, ac represso, nunc certis foraminibus emisso atque in aerem profuso, item in articulos sonum frangens, loqui digitis elaborat; ingratus artifici qui linguam dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas? quid illas magnas Tragicæ vocis insanias? quid neruos cum clamore missos? Hæc etiam si non essent simulachris dicata, obeunda tamen & spectanda non essent Christianis fidelibus; quæ & si non haberent crimen, habent in se & maximam & parum congruentem fidelibus vanitatem: nam illa altera dementia est manifesta, otiosis hominibus negotiatio sua, vt vapulet; & prima victoria est, vitra modum humani ventris esurire potuisse super titulo coronæ edacis flagitiosæ nundinæ; ictibus infelix facies locatur, vt infelicior venter saginetur. Quam fœda præterea ista luctamina? vir infra virum iacens, & amplexus inhonestis nexibus implicatur. In tali certamine stare (videris quis vincat) pudor victus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem æneum, contentis in aerem viribus iactat, hæc gloria est dementiæ: denique remoue spectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda sunt ista Christianis fidelibus, vt iam frequenter diximus, tam vana, tam perniciosa, tam sacrilega spectacula: & oculi nostri sunt, & aures custodiendæ. cito in hoc assuescimus, quod audimus scelere. Nam cum mens hominis ad vitia ipsa [10] ducatur; sibi quid faciet, si habuerit exempla naturæ corporis lubricæ? quæ sponte corruit; quid faciet, si fuerit impulsa? Auocandus est animus ab istis. Habet Christianus spectacula meliora, si velit; habet veras & profuturas voluptates, si se recollegerit: & vt omittam illa, quæ nondum contemplari potest, habet istam mundi pulchritudinem, quam videat, atque miretur, solis ortum aspiciat, rursus occasum mutuis vicibus dies, noctesque reuocantem, globum lunæ, temporum cursus incrementis suis, decrementisque signantem, [11] astrorum micantium choros, & à summo de summa mobilitate fulgentes, anni totius per vices membra diuisa & dies ipsos cum noctibus per horarum spatia digestos, & terræ molem libratam cum montibus, & proflua flumina

cum

cum suis fontibus; extensa maria cum suis fluctibus, atque littoribus: [12] Interim constantem pariter summa conspiratione nexibusque concordiæ; extensum aërem medium tenuitate sua cuncta vegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc serenitatem refecta raritate reuocantem; & in omnibus istis incolas proprios in aëre auem, in aquis piscem, & in terra hominem. Hæc inquam, & alia opera diuina, sint Christianis fidelibus spectacula. Quod theatrum humanis manibus extructum istis operibus poterit comparari? magnis licet lapidum molibus exstruatur, crusta sunt montium; & auro licet tecta lucunaria reluceant; astrorum fulgore vincentur: nunquam humana opera mirabitur, quisquis se cognouerit filium Dei. Deijcit se de culmine generositatis suæ, qui admirari aliquid post Deum potest. Scripturis inquam sacris incumbat Christianus fidelis: ibi inueniet condigna fidei spectacula. Videbit instituentem Deum mundum suum, & cum cæteris animalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremque facientem: spectabit mundum in delictis suis: iusta naufragia, piorũ præmia, impiorumque supplicia: maria populo siccata: & de petra rursus populo maria porrecta: spectabit de cœlo descendentes messes, non ex areis: inspiciet flumina transitus siccos refrænatis aquarum agminibus exhibentia: videbit in quibusdam fidem cum igne luctantem: religione superatas feras, & in mansuetudinem conuersas: intuebitur & animas ab ipsa morte reuocatas, considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam vitas corporum redactas: & in his omnibus iam maius videbit spectaculum, diabolum illum qui totum detriumphauerat mundum, sub pedibus Christi iacentem. Quam hoc decorum spectaculum fratres? quam iucundum? quam necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spectaculum quod videtur etiam luminibus amissis: hoc est spectaculum, quod non exhibet prætor, aut consul, sed qui est solus, & ante omnia, & super omnia, immo ex quo omnia, pater Domini nostri Iesu Christi, cui laus & honor in sæcula sæculorum. Amen.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de Spectaculis.

1. Alioquin] *Morelius*: Alioqui, *sed prius Tertullianicum est.*

2. Nabla, æra, tympana, &c.] *Quum hic enumeret varia instrumentorum musicorum genera, male habebat codex Manutij hoc loco.* aras, *& paulo post*: arae; *quod etiam addito asterisco satis ipse indicauit.*

3. in nullo is circo cucurrit] *Rursus pro hoc male Manutius*: idcirco. *Atqui de Circensibus ludis tam late tradit Tertullianus, quam quisquam alius, & infra Auctor paulopost latius.*

4. admonent sæpe dum interdicuntur] *Hoc nos ex coniectura substituimus: pro eo quod erat*: interciduntur, *vt alludat ad illud: Nimirum in vetitum semper, cupimusque negata.*

5. cum semel illi renuntians, recisa sit res omnis in baptismate] *Censeo legendum*: renunciando, *aut locum esse mutilum.*

6. ad diaboli spectaculum] *Etiam hoc non sum veritus substituere pro eo quod erat*: diabolum, *nisi velis legere*: diabolicum, *verum hoc Cyprianicum non est.*

7. dimissus, & adhuc gerens secum, vt assolet, eucharistiam] *Manutius asterisco addidit voci*: dimissus, *quantum suspicor quod putaret locum mutilum sed constare facile sensum deprehendent, qui aduerterint veterem Ecclesiæ morem, quo fideles dimissi tam sacro peracto, à diacono exclamante*: Ite missa est, *secum Eucharistiam domum deportabant; de qua latius supra libro de Lapsis Ms. habet dimissus à dominico.*

8. Non licet, &c. nec illis] *Iterum hic coniecturam nostram substituimus, pro eo quod erat*: nec illos, *eadem ratione, qua supra epistola ad Iubaianum*: non licet hæretico, *pro eo quod erat*: hæreticum.

9. Contentis in aërem viribus] *Forte*: extensis.

10. ducatur] *Nos hoc quoque ex coniectura, pro eo quod alij*: ducitur.

11. astrorum micantium choros] *In quodam Ms. sic legitur, plaustrum micantem, choros stellarum de summo cœlo summa mobilitate fulgentes.*

12. Interim constantem pariter summa conspici ratione] *Obscurus locus & mutilus mea sententia, non minus atque alter ille infra notatus asterisco per Manutium*: considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorũ iam vitas corporum redactas. *in quodam scripto sic habetur*: admirabiliter ipsorum consummatorum in vitas corpora redacta.

DE DISCIPLINA ET Bono Pudicitiæ.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

VBi, paulopost initium libri, Pudicitiam generatim definiuit & e contrario impudicitiam, tres facit Pudicitiæ gradus in Virginibus nempe, continentibus, & matrimonio iunctis. Inter quos Virginitatis potissimum elogia prosecutus, exemplis Ioseph & Susannæ ad Pudicitiam hortatur. Postremo, vbi quanta sit voluptatis vicisse voluptatem, & in vestitu quoque Pudicitiam relucere debere, paucis commonstrauit; quibus remedijs in officio contineri caro possit, tribus quod aiunt verbis explicat. Porro vt Cypriani esse credamus, præterquamquod Grauius insignem vetustum codicem Carthusiæ Colonienſis, ex quo multa restituit, pro nobis alleget, & quod Ms. cod. Ludouici Carrionis, & S. Pantaleonis iuxta Coloniam, illi etiam inscribant; facit tum operis titulus prorsus Cyprianicus, tum imitatio Tertulliani libro de Pudicitia, & ex illo ac alijs ipsius locis ad verbum fere sumpta pleraque. Nec est cur stilum repugnare dicat Erasmus, quum, siquis alius, Cyprianum referat. Etsi enim fluat plerumque ac lectorem alicubi ducat, certe haud aliter argute & breuiter sententiis & Euthymematis pungit, lib. de Disciplina & habitu virginum, & vbicunque Tertullianum imitatur. Benè tamen habet, quod saltem Cornelii Papæ esse censeat, & indignum qui intercidat.

ALiquas officiorum meorum partes [3] non æstimo præteriisse, dum semper enitor, vel maxime quotidianis euangeliorum tractatibus, aliquando vobis [2] fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini vtilius geri, quid accommodatius officio episcopi potest inueniri: quam vt doctrina [3] diuinorum per ipsum insinuata collataque verborum, possint credentes ad repromissum regnum peruenire cœlorum? [4] Hoc certe mei & operis & muneris, quotidianum votiuum negotium, absens licet obtinere connitor, & per litteras præsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello, ideo conuenio, vt Euangelicæ radicis firmitate solidati, aduersus omnia diaboli prælia stetis semper armati. [5] Absentem me non credam, si fuero securus. [6] Veruntamen omnia quæ vtiliter proferuntur, & æternæ vitæ statum tractantibus vel definiunt, vel promittunt; ita demum fructuosa sunt, si ad emolumentum operis diuinæ indulgentiæ viribus adiuuentur. Non solum proferimus verba quæ de scripturarum sacris fontibus veniunt, sed cum ipsis verbis preces ad Dominum & vota sociamus; vt tam nobis quam vobis, & sacramentorum suorum thesauros aperiat, & vires [7] ad implenda quæ cognoscimus, tribuat. Periculum enim maius est voluntatem Domini cognouisse, & in Dei voluntatis opere cessasse. Quamuis ergo ad multa vos negotia, ad diuinæ monitionis præcepta, semper, vt scitis, exhorter ([8] quid enim mihi aliud votiuum aut maius potest esse, quam vt per omnia perfecti stetis in Domino) tamen vt præcipue pudicitiæ clausura teneatis (quod & facitis) admoneo: scientes templum esse vos Domini, membra Christi, habitationem Spiritus sancti, electos ad spem, consecratos ad fidem, destinatos ad salutem, filios Dei, fratres Christi, consortes Spiritus sancti, nihil iam carni debentes [9] quasi renatos ex aqua & pudicitia, [10] præter voluntatem, quam velle debemus vt nostra sit: præstetur etiam propter redemptionem, vt corrumpi non possit, [11] quæ à Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsam Christi pronunciat: oro vos quanta pudicitia exigitur, vbi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præ-

sterur? Et ego quidem, nisi quod breuiter vos admonere proposui, latissimas satis puto, & locupletes pudicitiæ laudes proferre potui; sed superuacuum duxi laudare eam diutius apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis, & plures eius laudes exercendo profertis; facti eius ornamentum, dum & illa vestrum est, [12] mutuo decore inuicem fenerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum, vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quantum & quid possit, per vos apparuit, & quid vos velitis, ipsa demonstrauit, & docuit; copulatis in vnum duobus bonis mandatorum & rerum, [13] ne quid mutilum videretur, si [14] aut præcepta ministeriis defuissent. [15] Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput. Pudicitia sollicita non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est: Pudicitia semper ornatur solo pudore, [16] bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet: Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscunque habitare dignatur, quam nunquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multo magis mirantur, qui eam expugnare non possunt. Sed vt matura & in viris probata semper, & à feminis appetenda: sic inimica eius impudicitia semper est detestanda; obscœnum ludibrium reddens ministris suis, nec corporibus parcens nec animis. Debellatis enim propriis moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis mittit: blanda prius vt plus noceat dum placet; exhauriens rem cum pudore; hostis continentiæ, frequenter peruenienS ad sanguinem: cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem; alienis affectibus suos inferens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducens. Quæ plerumque extra sexum ardens, dum se non continet intra concessa, parum sibi putat satisfactum, nisi in virorum quoque corporibus non voluptatem nouam quærat, sed extraordinaria & portentosa contra ipsam naturam ex viris per viros monstra conquirat. Sed enim pudicitia locum primum in virginibus tenet, secundum in continentibus, tertium in matrimonijs. Verum in omnibus gloriosa est cum gradibus suis. Nam & matrimoniorum fidem tenere laus est, inter tot corporis bella; & matrimonio de continentia modum statuisse, maioris virtutis est, dum etiam licita reijciuntur. Certe ex vtero sanctitatem custodisse, & infantem se vsque in senectutem in sua ætate tota tenuisse admirandæ vtique potentiæ est: nisi quod [17] blandas corporis leges non nosse, magis felicitatis est, notas iam vicisse, virtutis est; sic tamen vt & virtus ista de dono Dei veniat, licet se in membris hominibus ostendat. Pudicitiæ, fratres, antiqua præcepta sunt. Quare antiqua dico? quia cum ipsis hominibus instituta sunt. Nam & ideo vir suus feminæ est, vt præter eundem alterum nesciat, & ideo viro reddita est mulier, vt subiecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & *duo*, inquit, *erunt in carne vna*, vt in vnum redeat, quod vnum fuerat, ne separatio sine reditu occasionem præstet alterius. Inde & Apostolus caput mulieris pronunciauit virum, vt coniunctione duorum pudicitiam probaret. Nam vt alterius caput membris aptum nō potest esse, ita & alieno capiti membra non sua: caput enim suis conuenit membris & membra capiti suo; vtraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, [18] ne qua oriente discordia, de diuisione memborum pactum diuini fœderis rumperetur. Addit tamen & dicit: *Quoniam qui vxorem suam diligit, se ipsum diligit. Nemo enim carnem suam odio habet, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam.* Charitatis cum pudicitia ex hoc magna præscriptio, si vxores diligendæ sunt à viris suis, sicut & Christus dilexit Ecclesiam: & ita vxores maritos debent diligere, vt Ecclesia diligit Christum. Hanc sententiam Christus quando vxorem dimitti non nisi ob adulterium dixit interrogatus, tantum honorem pudicitiæ dedit. Hinc nata est illa sententia: [19] *Adulteras non sinetis viuere.* Hinc Apostolus dicit: *Hæc est voluntas Dei, vt abstineatis vos a fornicatione.* Hinc & illud dicit: *Membra Christi, membris meretricis non esse iungenda.* Hinc traditur satanæ in interitum carnis, qui proculcato iure pudicitiæ, vitia carnis exercet. Hinc merito regnum cœlorum non tenent adulteri: hinc est, *omne peccatum extra corpus esse, solum adulterum peccare in suum corpus*: hinc cæteræ præceptorum auctoritates, quas nunc recolere omnes non est necesse, apud vos præsertim, qui illas nostis frequēter & facitis; [20] quæ licet descripta non sint, queruli tamen de his non potestis esse. [21] Adulter enim non habet excusationem, aut habere potuit: quia ducere licebat vxorem. Sed sicut matronis iura præscripta sunt, [22] quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint. Virginitas vero & continentia extra ius omne sunt: nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus pertinet, altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se Angelis: si vero exquiramus, etiam excedit: dum in carne luctata victoriam etiam [23] contra naturam refert, quam non habent Angeli. Virginitas quid aliud est, quam futuræ vitæ gloriosa meditatio? [24] Virginitas neutri sexus est: virginitas est perseuerans infantia: virginitas est voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, sed quod plus est, filiorum contemptum habet nō habet fœcunditatē, sed non habet orbitatem: felix quod est extra partus dolorem, felicior autem quod est extra funerum filiorum calamitatem. Virginitas quid aliud est quam * soluta libertas? maritum non habet dominum; virginitas affectationibus omnibus soluta est. Non matrimonijs est dicata, non sæculo, non liberis. Persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest prouocare. Sed quia pudicitiæ nobis breuiter sunt exposita præcepta, iam pudicitiæ ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cum in rem præsentem venitur: nec de virtute dubitatur, quando quod præcipitur [25] exemplis etiam signatur. Exemplum pudicitiæ à Ioseph cæpit. Adolescens Hebræus generosus de patre, generosior de innocentia, ob inuidiam reuelationum distractus à fratribus Ismaelitis, in domum deuenerat hominis Ægyptij, obsequio & innocentia & tota seruitutis fide facilem & beneuolum in se animum sui prouocauerat Domini, cuius faciem tam sermo liberalis, quam ætas omnibus commendauerat. Sed ista generositas ab vxore Domini aliter quam decebat accepta est: in domus parte secreta, [26] & sine arbitris, alta & facinoribus accommoda, putauit se pudicitiam adolescentis incontinens mulieris impudicitia, nunc promissis, nunc minis posse superare. Et cum retentus est vestibus, eo quod moliretur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipsas vestes relinquens, & corporis nudi sinceritatem habiturus innocentiæ testem, [27] ad crimen impudicitiæ suæ imprudens mulier adiicere non dubitauit calumniam: & cæteris & marito, [28] squalida & feruens, spreto desiderio suo, conquesta est dolore simulato, quod Hebræus adolescens vim sibi molitus fuisset inferre, quam ipsa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerum insciis, & vxoris accusatione grauiter inflammatus incenditur. Pudicus vero iuuenis, quia delicto conscientiam non miscuit, [29] in imum carceris truditur. Sed sola non est in carcere pudicitia: nam est cum Ioseph Deus, & nocētes dantur in manu eius, quia innocens fuerat. Somniorum præterea obscura dis-

soluit,

Gen. 2

Ephes. 5

Matth. 19

Leuit. 20

1. Ephes. 4

1. Ioan. 6

1. Cor. 5

Ephes. 5

1. Cor. 6

* absoluta

Gen. 31. & 39. 40. & 41.

soluit, quia spiritus in tentatione vigilabat, & per Dominum liberatur à vinculis. [30] Qui in domo minor cũ periculo fuerat; regiæ domus sine periculo Dominus effectus est: generositati suæ redditus, fructum pudicitiæ & innocentiæ, Deo iudice, à quo meruerat, accepit. Sed non minus ex parte diuersa, aliud nobis pudicitiæ simile de continentia feminarum exoritur exemplum. Dan.13. Fuit, vt legimus, Susanna filia Helciæ, vxor Ioachim pulcherrima, pulchrior moribus. Hanc nullum ad decorem commendabat species, simplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia sola natura. [31] Hãc ex senioribus duo cœperant deperire, nihil memores nec diuini timoris, sed nec suæ annis iam marcescentis ætatis; ita illos in flagrantia transactę iuuentutis incendia, rediuiuæ libidinis flamma reuocabat: Pudicitiæ latrones amorem profitentur, sed oderant. Resistenti minantur calumnias, adulterij se dicunt accusatores, voto adulteri. Inter duos libidinis scopulos auxilium de Domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudiuit de cœlo clamãtem ad se pudicitiam Dominus; & cum iniquitate oppressa duceretur ad pœnam, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & [32] in periculo suo tam funeste totiens consepta, & libidinem euasit, & mortem. Infinitum erit si exempla prosequar plura: his duobus contentus sum, præsertim cum omnibus sit viribus [33] per istos pudicitia defensata. Non illos emollire potuit in vita generosi sanguinis memoria, quæ in quosdam licentia lasciuiæ est ministra: non decor corporis, & apte positorum figura membrorum, quæ suggerit plerumque [34] vt quasi flos quidam, properans velociter transituræ ætatis, porrecta voluptatis occasione pascatur: non anni primi virentis, sed maioris ætatis; cum rudis adhuc sanguis æstuans, naturæ flammas accendat, & in medullis versata [35] cæca incendia ad remedium verum etiam per periculum pudoris itura: nõ vlla latebrarum & sine vllo conscio, quæ tuta quibusdam putatur, occasio; quæ maxima vis est admittendi sceleris, cum deliberationibus occurrit impunitas. Non posita necessitas de auctoritate iubentium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam sæpe recta consilia. Non præmia ipsa & bonitas, non accusationes, non minæ, non pœnæ, [36] non mortes; nihil tam sæuum, tam durum, tam triste, quam cecidisse de alto pudicitiæ gradu. Digni tãto iudicis diuini prẽmio, quorum alter regio pene throno illustraretur, altera concordia mariti dotata [37] inimicorum mortibus redimeretur. Hæc sunt & his similia semper nobis ante oculos exempla ponenda, his paria diebus noctibusq; meditanda.

Nihil animum fidelem sic delectat; quam integra [38] immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicissę, voluptas est maxima: nec vlla maior est victoria, quam ea quæ [39] de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, seipso fortior fuit: qui inimicum prostrauit, externum hostem percussit; qui cupiditatem depressit, hostem domesticum superauit. Malum omne facilius vincitur quam voluptas: quia illud quicquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quam quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit & metus sustulit; nam ex cupiditatibus metus veniunt. Qui cupiditates vincit, de peccato triũphat: qui cupiditates vincit, malũ generis humani sub pedibus suis iacere ostendit: qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit: qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod est etiam ingenuis difficillimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, vt res docent, semper pudicitia: quo facilior sit, nullis artibus constat. [40] Quę enim illa consummata voluntas, quę nisi impediretur, longe est, sed nostra est: ita non est acquirenda, [41] sed fouenda quę nostra est. Quid est enim aliud pudicitia, quam mens honesta ad custodiam corporis data; vt sexibus redditus pudor seueritate signatus, [42] fidẽ honoris de incorrupta sobole seruaret: Pudicitię autem, fratres, competunt & cogniti sunt in primis diuinus pudor, & præceptorum sancta meditatio, & animus propensus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionem: [43] deinde videre, nequid in se vltra modum sculptum, vltra honestatem productum, ne quid proditum, ne quid arte fucatum, ne quid ad irritandos, aut redintegrandos dolos lenocinatum. Non est pudica quæ affectat animum alterius mouere, etiam salua corporis castitate. Longe absint quibus pulchritudo non ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulchritudine, & malę mentis indicium & deformitatis est. Sit natura corporis libera, nec diuinis operibus inferatur vis. Semper est misera, quæ sibi non placet qualis est. Quid capillorum mutatur color? [44] quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diuersam formam conuertitur? quid postremo speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicę pudicus sit: [45] adulterium fidelis nec in coloribus nouerit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, rigida faciunt metalla? [46] nisi vt fluentes humeros premant, & luxuriam infeliciter animi iactantis ostendant? Quid cũ ceruices peregrinis lapidibus vrgentur, & absconduntur? Quorum pretia etiam sine artibus [47] Kalendarium cuiusuis excedũt? Nõ ornatur mulier, [48] sed vitia mulieris ostenduntur. Quid cum digiti tali auro onerati, nec intrare possunt, nec egredi? vtrum vsus exposcitur, an patrimoniorum inanis põpa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatę, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris. Sed vt repetam quæ cœperam, colenda semper pudicitia viris & feminis, omni custodia seruanda est intra limites suos. Cito natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quę semper in lapsu est. Sub prætextu quippe naturæ quæ homines semper vrget ad effectus, quibus ruinæ collapsi generis resarciuntur; [49] blandimento voluptatis fallens, nõ ducit ad continentiam legitimæ coniunctionis sobolem, sed iactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, [50] quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluctandum est omni genere virtutis. Assumantur secundum Apostolorum Christi opera, & à consortio carnis quantum potest animus colligatur: saparetur consensus à corpore, vitia semper castigentur vt odiantur: [51] Ante oculos obuersetur, deformis esse atque deiectus peccati pudor: Pœnitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil consideretur curiose in alienis vultibus; sermo & breuis sit, & sobrius risus, signum est enim animi facilis & remissi: nam contactus recedat etiam honestus: nihil corpori liceat, vbi vitandum est corporis vitium. Cogitetur quam honestum sit vicisse dedecus, quam inhonestũ victum esse dedecore. Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua contumelia, [52] nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coërceat animus stimulos carnis, refrænet impetũ corporis. Accepit enim hanc potestatem, vt illi ad imperium eius membra seruirent: & quasi legitimus ac perfectus auriga, vltra concessas corporis metas extollentes se carnis impetus, cœlestium præceptorum habenis reflectat; ne vltra terminos suos currus iste corporis raptus in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter hæc, [53] immo & ante hæc cõtra turbas & vitia omnia de diuinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia præstare. Ego pauca dictaui, quoniam non est propositum volumen scribere, sed allocutionẽ transmittere. Vos scripturas aspicite, exempla vobis de ipsis præceptis huius rei maiora conquirite.

Fratres charissimi, bene valete.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de Disciplina & Bono Pudicitiæ.

1. Non existimo præteriisse] *Censeo legendum* : Non existimo.

2. fidei & scientiæ] *Hoc ex codice manuscripto Carr. pro* : sententiæ

3. Diuinorum, &c. verborum] *Grauius in margine* dominicorum: *sic etiam Ms. cod.*

4. Hoc certe] *Ex Ms. adjicio*: certe.

5. absentem me non credam] *Ita Grauius ad marginem & Ms. pro*: non credo.

6. Verum tamen omnia quæ vtiliter proferuntur] *Hoc ex ipsdem, pro eo quod alij*: proferunt, *non placet autem quod habet solus Manutius*: viriliter.

7. Ad implenda quæ cognoscimus] *Hanc coniecturam Erasmi sequuntur Grauius, Manutius & Morel. poterat tamen*: quęque, *accipi pro*: quæcunque; *Præsertim quum sic legant etiam Ms.*

8. (quid enim mihi aliud] *Adjcio recens*: enim, *ex vtroque Ms. quod optime loco quadrat adiecta Parenthesi.*

9. quasi renatos ex aqua & Pudicitia] *Ex Erasmi coniectura lego* : quasi, *pro* : quæ, *ex Grauio vero & Ms. codic. adjcio*: aqua &.

10. præter voluntatem quam velle debemus vt nostra sit) *Ex Costerio habeo* : vt, *pro* : & : *adhuc tamen totus locus obscurus est, manuscripto codice*, & in nostra sit, *sed non placet.*

11. quæ à Christo consecrata sit] *Hic iterum Costerius* : quia Christo. *Sed vel Erasmo teste ille sensus constat, & sic leguntetiam Ms. cod.*

12. mutuo decore] *Prorsus cum Erasmo hoc lego, pro*: modulo decore.

13. ne qui mutilum videretur] *Istud ex Grauio ad marginem, & cod. Ms pro eo quod alij*: inutile.

14. aut præcepta ministeriis, aut] *Recens omnia hæc adjcio ex codice Ms.*

15. Pudicitia est honor corporum] *Hæc ad verbum fere pro more Cypriani, ex Tertull. exordio, libri de Pudicitia.*

16. bene sibi nunc consciа] *Adjcio*: nunc, *ex cod. Ms. Sic & paulopost*: eam.

17. blandas corporis leges non nosse, felicitatis est, &c.) *Hic illud eiusdem imitatur sub finem libri* 1. *ad vxorem* : Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior, &c.

18. ne qua oriente discordia) *Adjcimus*: qua, *ex cod. S. Pantaleonis. Ex eodem paulo post* : diligit; *in altero Ms. cod. desiderabantur hæc omnia.*

19. Adulteras non finetis viuere] *Forte*: Adulteros.

20. quæ licet descripta non sint, quæruli] *Idem manuscripto codice*, quæ licet descripta sint quærulæ, *sed nec hoc satisfacit.*

21. Adulter enim non habet excusationem] *Hoc rursum ex Tertul. de Pudicitia, non procul ab initio; referens ad excusationem peccati, quod ille male iuxta suum errorem ad excusationem venit.*

22. quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint) *Locus pro matrimonij indissolubilitate. Est autem locus ille mutilus, quod etiam asserisco adnotauit Manutius. Prosequuntur quidem cod. Ms. alia distinctione, quæ sequuntur, in hunc modum*: altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se angelis Dei; *sed nec sic satisfactum.*

23. etiam contra naturam) *Ex manuscripto codice ita lego, pro*: &.

24. Virginitas neutri sexus est) *Grauius ad marginem & cod. S. Pätal.* neuter, *sed prius placet.*

25. Exemplis etiam signatur) *Ita ego ex coniectura lego, pro.* sanatur.

26. & sine arbitris allata & facinorosis accommodata) *Hic similiter ex coniectura* : & sine arbitris alta, & facinoribus accommoda.

27. ad crimen impudicitiæ suæ) *Optime sic Ms. cod. pro* : pudicitiæ.

28. squalida & feruens) *Ms. cod. Carr.* suadens & feruens, *sed prius arridet magis.*

29. in imum carceris truditur) *Grauius ad marginem*: traditur, *illud vero habet Ms. cod. Carr.*

30. Qui in domo minor) *Recte etiam hoc manuscripto codice pro* : minori; *neque enim in minori, sed maiori periculo ibi erat Ioseph.*

31. Hanc ex senioribus duo cœperant deperire) *Recte sic Grauius, pro*: in hanc.

32. in periculo suo tam funeste totiens consepta) *Optime rursum sic manuscripto codice pro eo quod erat corrupte*, conceptа.

33. per istos) *Etiam hoc ex illis restitui: pro eo quod erat pessime*: par ista.

34. vt quasi flos quidam properans velociter transituræ ætatis) *Pulchre sic restituit hunc locum Grauius, pro eo quod alij legunt*: quasi flos quidem properans velociter transire ætatis; *nam & consentiunt Ms. cod. qui etiam legunt* : porrecte, *pro eo quod alij*: porrecta.

35. cœca incendia) *Addiderunt* : cœca; *Manutius & Morelius, & consentiunt Ms. cod.*

36. non mortes) *Hoc ex Grauio & Ms. cod. pro* : non mors

37. inimicorum mortibus redderetur) *Forte* : redimeretur.

38. immaculati pudoris conscientia) *Rursum hoc ex Grauio, pro*: immaculata.

39. de voluptatibus) *Hoc ex Ms. cod. pro*: è.

40. Quæ enim illa consummata voluntas) *Grauius in margine*: voluptas; *sed neque hoc perspicuum locum reddit.*

41. sed fouenda quæ nostra est) *Ms. vterque* : fauenda, *at minus placet.*

42. fidem honoris) *Ms. cod.* oneris; *neutrum satisfacit.*

43. deinde videre ne quid in se vltra modum sculptum) *Hæc ex initio mutuatus est libri Tertull. de cultu feminarum, vbi doces etiam in cultu consistere pudicitiam; quod ipsum supra tractauit libro de Disciplina & habitu virginum Cyprianus, vbi latius de similibus Tertulliani locis. Atqui recte Erasmus coniecit legendum*: lenocinatum, *pro*: lenocinantium.

44. quid oculorum extremitates suffuscentur) *Ita censet legendum Erasmus, pro eo quod habebat vetus excusus codex* : suffocantur; *eo quod (inquit) stibio nigror oculis addi soleat; verum si legatur*: suffucantur, *aut* fucantur, *accedet magis ad illud Cypriani libr. citato*: oculos circumducto nigrore fucare: *Illius etiam coniecturam secuti legimus*: artibus, *pro*: actibus.

45. adulterium fidelis nec in coloribus nouerit) *Hoc recte etiam ille pro*: ad vltimum; *nam & adulterium colorum vocat Tertull. de Habitu muliebri.*

46. nisi vt fluentes humeros) *Hoc cum Grauio vet. excus. & Ms. cod. quare miror Erasm. legisse*: non vt. *Eadem ratio est de eo quod sequitur*: infeliciter; *pro eo quod Erasmus*: feliciter: *iuxta cod. alterum Ms. præter misimus vocem*: se, *superfluam.*

47. Kalendarium cuiusuis excedunt) *Similiter Tertull. loco iam citato*: *Vno lino decies sestertium insumitur, saltus & insulas tenera cruix fert, graciles aurium cutes Kalendarium expendunt, & in sinistra per singulos digitos de singulis saccis ludit; & sibi sum explicans*: *has sunt vires (inquit) ambitionis, tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpusculo baiulare.* Kalendarium. *enim seu Kalendarij liber (vti nuncupatur à Seneca epistola* 88.) *& tabulas domesticas significat, quibus adnotantur quæ in singulos menses accipiuntur, & eas in quibus proscripta erant vsuræ ad Kalendas exigendæ, sicut recte adnotauit Rhenanus*: *Vlpianus enim & Africanus Iureconsulti, posteriori hac significatione vtuntur. Quare non est necesse confugere ad coniecturam Erasmi, vt legatur*: cilindrorum onus excedunt.

48. sed vitia mulieris ostenduntur) *Recte adiicit Grauius* : mulieris. *Quod sequitur rursum obscurum est.*

49. blandimento corporis fallens non ducit ad continentiam) *Hoc iterum ex Grauio, pro eo quod alij*: fallentes, *&*: consecientiam. *Prius etiam legunt codices Ms.*

50. quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit) *Grauius & Ms. cod.* inserit, *cæteri longe aliter*: socium miseræ & ducem, *verum illud vet. exc. placet.*

51. Ante oculos obseruetur, deformis esse atque delectus peccati pudor) *Ita rectius Grauius & Ms. cod. quam alij*: Ante oculos obseruetur. Deformis est, &c. *malim autem legi* : obuersetur.

52. nec delectare potest) *Ita lego pro eo quod alij*: delectari.

53. immo & ante hæc) *Adjcio*: &, *ex manuscriptis codicibus.*

DE LAVDE MARTYRII AD Moysen & Maximum & cœteros Confessores.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

LAudem Martyrij sublimi dicendi genere prosequitur, tria potissimum toto libro late pertractans. Quid nempe sit, quantum sit, & cuirei prosit. Pulchris interim similitudinibus, & argumento à quotidianis funeribus sumpto, ad mortem pro Christo lubenter obeundam hortatur. Iam inter virtutes martyrij enumerat, quod vniuersi doloris expertes martyres Domini propitiatio coronet, ita vt in eos non competat illud Christi, vsque quadrantem nos vltimum reddere. Præmij vero loco proponit, tum à gehennæ metu securitatem, tum vitæ æternæ consecutionem, paucis poetico quodam more vtraque describens, deinde quod quibusdam sit coronæ loco martyrium, aliis qui sanguine suo lauantur peccatorum redemptio. Postremo, vbi scripturis aliquot, ad confessionem nominis Christi eos animauit: vi sui memores sint rogat, cum in eis Dominus Martyrium cœperit honorare, vtpote quibus petentibus non negare credatur Dominus. Porro Cypriano ascribunt hunc librum prater

Gembla-

Gemblacensem, ex quo illum Erasmus edidit, Cambronensis, Affligiensis & Anglicus codex Ms. vt omittam Manutii & Moreli cod. ex quibus pulchre hunc librum plerisque in locis restituerunt. Suffragantur, Vincentius Bellouacensis, Antoninus & Tritemius. Suffragatur etiam titulus ad Moysen & Maximum, ad quos extant duæ Cypriani Epistolæ cum ipsorum responso. Immo & ad Cyprianum illorum hæc verba. Maxime quod & glorioſas Martyrum non dicam mortes, ſed immortalitates glorioſis & condignis laudibus proſecutus es, &c. *Neque vero ſtilus abhorret, quantumuis id ſentiat Erasmus: nam & ſtilo magis elaborato ad eoſdem ſcripta eſt Epiſtola xvi. quam alia pleræque, & ſimilem inæqualitatem dictionis videre eſt ex libro ad Demetrianum.*

ETſi incongruens eſt, fratres chariſſimi, in hoc fauore dicendi aliquid trepidationis adferre, minimeque deceat gloriam tantæ deuotionis infringere, ex eo quod fatear me cœpiſſe dubitare: tamen identidem dico, ipſa animum deliberatione confringi; qui exequendæ laudis cupiditate ſuccenditur; & à loquendo magnitudine virtutis inhibetur: [1] cum aut non deceat tacere, aut periculoſum ſit parum dicere; niſi quod hæc æſtuanti res ſola ſubuenit, quod videatur ei facile ignoſci poſſe, qui non timuit audere. Quam ob rem, chariſſimi fratres, [2] tot tantiſque rebus etſi potentia rei oneratur facultas ingenij, vt quantum ſe in exprimenda martyrij dignitate prætulerit, tantum ipſo pondere laudis oppreſſa, atque æſtimatione rerum omnium, de quibus cum maxime loquitur, debilitata ac fracta, intra ſe ipſa illaqueata oratione deficiat nec habenis liberis ac ſolutis in apertum ſermonis eloquium vim tantæ laudis expromat; tamen erit aliqua, niſi fallor [3] in eloquendo facultas, quæ ipſius operis oratione munita [4] large fundat, [5] quod à dicendo impar ingenij conſcientia ſubmouebat. Cum igitur, fratres chariſſimi, tot tantiſque rebus impliciti, ad comprobandos ſalutis eximios pulcherrimoſque prouentus, omni ſtudio ac labore nitamur; non vereor, ne quo ignauiæ metu territus vel reuocer, vel extinguar: cum ſi quis ad id voluerit, de quo agimus, intueri, ſpe deuotionis expenſa, atque ipſa eius magnitudine ponderata, magis miretur audere potuiſſe, in quo me poſitum & amplitudo rei premeret, & confuſam gaudio mentem in anguſtias animi voti ſui feruor vrgeret. Nam & quis eſt, quem non iſtares terreat? quis, quem non admirationis ſuæ pauore ſubuertat? Eſt enim profecto, niſi fallor, etiam [6] in ipſo conſcientiæ robore admiranda formido, quæ nos exagitet pariter & inflammet. Cuius quanto penitius inſpexeris poteſtatem, tanto ex ipſo venerandæ claritatis aſpectu religionis ſuæ præmittat horrorem. Conſiderare enim vtique debetis, [7] quantæ ſit gloriæ, vitæ quamlibet maculam, & ſordes polluti corporis, & longa vitiorum tabe concreta contagia, tantoque temporis tractu mundi crimen exceptum, vnius ictus remediis expiare: quo & augeri mercès, & crimen poſſit excludi. Vnde omnis conſummatio & ſtatus vitæ in martyrio eſt collocatus. Hoc fundamentum vitæ & fidei, hoc præſidium ſalutis, hoc vinculum libertatis & honoris: & quamuis ſint & alia per quæ adipiſci lux poſſit, tamen ad proximitatem muneris repromiſſi, pœnis melius patrocinantibus peruenitur. Quantæ enim ſit gloriæ ponderate, huius vitæ cupiditatibus, atque ab omni animum natura, mundique commercio ſegregatum, contra aduerſantis diſcrimen opponere, nec ſæuitiam torquentis horrere: animari hominem dolore, quo credatur extingui; & id ſibi in augmentum virtutis aſſumere, quod cruciatui putat prodeſſe, qui punit. [8] Nam præduratibus licet coctis reſultans vngula recurrat in vulnus, & euntibus flagris cum auulſa corporis parte rediens habena ducatur, ſtat immobilis tamen pœnis ſuis fortior, hoc ſolum ſecum ipſe conuoluens; quod in illa crudelitate carnificum, [9] plus, pro quo patitur, Chriſtus, quam ipſe patiatur Nam quando, ſi negauerit Dominum, pro eo crimen ſubeat, pro quo viciſſe debeat; neceſſe eſt eum videri cuncta tolerare, cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res ſumma martyrium eſt, tria ſunt quæ ex eo nobis propoſuimus eſſe dicenda: Quid ſit, quantum ſit, cui rei proſit. Quid eſt ergo martyrium? delictorum finis, periculi terminus, dux ſalutis, [10] iter patientiæ, magiſter domus vitæ, quo profecto etiam ea occidunt, quæ in futuro diſcrimine potuiſſent tormenta reputari. Per hoc & teſtimonium nomini redditur, [11] & maieſtas nominis redampliatur; non quod per ſe ipſa minui poſſit, vel de ſcelere tractantis magnitudo eius infringi, ſed quod redundet ad gloriæ cumulum, dum circumſtrepentis populi terror impauidos animos dat dolori, & minis frendentis inuidiæ addit ad titulum: quod tantum ſibi mens creſcat in pugna, quantum ſe ille putauerit vincere, per quem Chriſtus hominem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expenditur, tunc crudelitas comprobatur, cum in ſermones vulgi atque in opprobrium veneris: cumque te contra illas populares inſanias, religioſa mente firmaueris, conuincens ſcilicet ac repugnans, quidquid ſuper perſona tua in iniuriam Chriſti profanus ſermo iactauerit: vt cum aduerſo mari moles oppoſita reluctatur, feriant licet fluctus, & reuolutum æquor identidem pulſet: tamen hæret immobilis virtus, nec vndis circumſpumantibus adoperta ſuccumbit, donec per ſcopulos vis digeſta ſe ſupprimat, & ſuperiacens ſaxis in aperta littoris ſpatia victum æquor euadat. Quid enim eſt in illis aliud quam ſermo vacuus, & inane colloquium, & inanium voluptas prauа verborum? ſicut ſcriptum eſt: *Oculos habent, & non videbunt, aures habent, & non audiunt. Grauatum eſt cor inſipiens eorum, ne quando conuertantur,* [12] *& ſaluem illos.* Non enim dubium eſt, quin hoc de omnibus dixerit, quorum dura mens ſemper, & obſtinata pectoris feritas, à deuotione vitali fugata diſſentit, ducente dementia, furore rapiente, omni denique illos immanitate vexante, qua inſtigantur pariter ac feruntur: vt cum illis ad pœnam ſua facta ſufficerent, pœnam ipſam perſecutionis agitatæ crimen oneraret. Totum hoc in laudem martyrij ſpectat, totum gloriam paſſionis illuminat; in qua ſpes futuri temporis cernitur, in qua Chriſtus ipſe operatur, cuius aguntur exempla quę petimus: cuius & virtus eſt qua repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre ſuppetit, ſumma nimirum eſt iſta, atque admiranda dignatio, & quam nec mente concipere, nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis amplius potuiſſet larga pietate largiri, quam vt in ſe primus oſtenderet, quid in aliis coronaret? Mortalis factus eſt, vt immortales eſſe poſſemus: & humanę ſortis exitum pertulit, per quem reguntur humana; vt nobis videretur præſtitiſſe quod paſſus eſt; cōfeſſionem tribuit, martyria ſubiecit: omnia denique quibus lu xſupprimi poſſet, in remedium ſalutare natiuitatis ſuę meritis relegauit, humilitate præcipua, virtute diuina. [13] Cuius rei quique digni eſſe meruerunt, [14] caruerunt omni hac mundi terrima labe, ſubactę mortis conditionem vicerunt. Non enim dubium eſt quantum à Domino conſequātur, qui ſaluti ſuę nomen Dei prętulerunt; vt in illa iudicij die meliores cruor faceret, [15] quos ſanguis ſuus Martyres eſſe mōſtraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam. [16] Sic, quotieſcunque iacentibus ſtipulis diſtenta imbribus frumenta turgeſcunt, fœcundę meſſes coguntur ęſtate: ſic quotiens ferro vitis abſcinditur, erumpentibus pampinis, melius vua veſtitur, nam & in augmentum prouēturi temporis cedit, quidquid iniuria ſua proficit. [17] Flāmas quippe plerunque agris iuuit immittere, quò calore vagantis incendij [18] cœca terrę ſpiramenta laxentur: iuuit leues ſtipulas crepitanti igne torrere, vt ſe altius grauida ſeges tollere, parturientib. culmis dēſior ariſta valeat florere. Igitur talis & martyrij primo caſus, poſtmodū fructus eſt, qui morte vitam cōdemnat, vt vitam morte cuſtodiat. Quid enim tam eximiū atq; ſublime

Pſal. 113. Eſa. 6.

eſt,

est,quam inter tot instrumenta carnificum deuotione robusta cunctam fidei reseruare virtutem ? quid tam magnum atque pulcherrimum, quam inter tot circũstantium gladios , libertatis suæ Dominum ac salutis auctorem , repetita sæpius voce profiteri?& maxime si ante oculos tuos ponas , nihil detestabilius esse dedecore,nihil fœdius seruitute , nihil aliud te debere iam petere,aliud optare , quam eripiendum esse cladibus sæculi , exuendum malis mundi , & inter ruinas orbis iam iamque perituri,alienum à terrena contagione versari? Quid enim tibi cum hac luce,cui lux æterna promissa est:[19] quid cum hoc vitæ naturæque commercio, quem cœli amplitudo deposcit? Sane teneat cupiditas ista viuendi,sed quos inexpiabili malo sæuiens ignis æterna scelerum vltione torquebit: teneat cupiditas ista viuendi,sed quibus & mori pœna est, & durare tormẽtum. Tibi iam & mundus ipse succumbit,& terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reseruatus es,vt Martyr esse potuisses. An non quotidiana cernimus funera? [20] cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sæuientibus morbis;inexpertæ cuiusdam cladis exitia,ac stragespopulatarum vrbium intuemur: vt possimus agnoscere quanta martyrij habenda sit dignitas , ad cuius gloriam nos cogere etiam lues cœpit. Etenim,charissimi fratres,respicite ad hoc quæso vos plenius,in quo & salus vertitur, & sublimitas computatur;licet non sim nescius , etiam vos plenissime nosse;[21] stantium omniũ nos iudiciis contineri;neque ignorare hanc esse nobis traditam disciplinam , vt sine vllo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur:quippe quos pridem à desiderio lucis istius cupiditas æternæ memoriæ deduxerit, quos futurorum vota diuellerint , quosque ab omnibus vitiis optanda Christi societas segregarit nisi si exitio succumbere,morti animam dubitamus offerre:nec iam retinenda sunt nobis , & amplectenda beneficia diuina:quorum vltra rerum ardorem tanta sit merces, quantum in dicendo humana mediocritas vix possit implere. Sanguini nostro patet cœlum,[22] sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria pulchrior sanguinis titulus, & integrior corona signatur. Sic quotiens de hoste triumphalibus spoliis onustus miles ingreditur , vulneribus suis gaudet: sic quotiens tempestatibus diu nauta fatigatus littora tuta contigerit , felicitatem suam de perpesso periculo ducit. Est enim profecto, nisi fallor, labor lætus,per quem securitas inuenitur. Igitur toleranda sunt omnia,patienda cuncta,nec appetendũ quo modico gaudeas tempore,& perpetuo puniaris ardore. Meminisse enim debes, velut quadam te fœderis pactione cõstrictum , ex qua aut capessendæ salutis sit iusta conditio, aut pœnæ merita formido: stas inter aduersa pariter ac prospera , arma inter & tela , hincque te sæcularis ambitio,inde cœlestis admonet magnitudo. Si salutem times perdere,scito te mori posse. Porro autem contemnenda tibi mors est,cui Christus occisus est. [23] Ante oculos tibi quæso concurrant Dominicæ passionis exẽpla: concurrant oblata & præmia,& parata discrimina: & quantam inter se habeant difficultatem, res vtraq; conspicito: nec enim poteris confiteri , nisi scias quantum noceas,si negaris. Cœlo martyres gaudent,veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret , [24] negatores gehenna complexa æternus ignis ardescit. Et vt de cæteris taceam,hoc nos vtique magis debet hortari,quod confessio vocis vnius Christi perpetua confessione seruetur: sicut scriptum est: [25] *Qui me confessus fuerit in terris coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, & coram angelis eius.* Adhuc accedunt ad gloriæ cumulum ornamenta virtutum: ait enim: *Fulgebunt iusti, tanquam scintillæ in arundineto discurrentes: iudicabunt nationes, & dominabuntur populis* [26] Magna est enim, fratres charissimi, claritas , vitam salutis æternæ honestate passionis ornare; magna sublimitas, ante ora Domini aspectum Christi potestatis humanæ tormenta cõtemnere,nec horrere. Sic Daniel minas regis & leonum frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit,dum adorandum nullum alium esse , quam Deum credidit. Sic in camino pueris constitutis in se arsit incendium,dum ignes iusti tolerant, quod de gehenna, Domino credendo,metuebant. Vnde & retulere condigna , non in posterum tracti , [27] non salutis æternæ præmio reseruati. Fidem illorum Deus vidit,vt quod sibi post exitum promiserant , videre mererentur in corpore;nec enim potuit æstimari,quanta in præsenti tributa sit merces. Si sæuitia fuit, cessit:[28] si flamma,constitit. Erat enim vna mens omnibus , quam nec violentia frangeret, nec ira subuerteret, nec à deuotionis obsequio timor mortis inhiberet. Vnde per gratiam Domini factum est,vt sic in illis rex potius videretur punitus esse , dum euadunt quos se crediderant occidere. Nunc iam ad eam rem , fratres charissimi, veniam;ex qua ostendere satis possum , quanta martyrij virtus habeatur;quæ tametsi est omnibus nota, [29] proque ingenitæ claritatis insignibus expetenda, tamen plus addidit necessitas temporis desiderio voluptatis. Etenim est in muneribus magnis , si eo tempore quis coronetur,quo coronatum se putat, si forte moriatur. Igitur cum sit sublime excelsumque martyrium; nunc magis est necessarium,quando mundus ipse subuertitur,partimque orbe concusso natura deficiens vltimi exitus monumenta testatur. Nam & cum cœlo imber incumbit,pluuias aer tristis ostendit; & quotiens atra tempestas horrenti imminet pelago , [30] per interapertam nubium noctem coruscæ ignium fulmina relucescunt: sed & cum magnis mare fluctibus voluitur, paulatim vnda se tollit,paulatimque æquor albescit, donec cernas ita postmodum ruere , vt in illis quibus retunditur saxis spumam altius iaciat,quam vndam tumidum pelagus expuebat. [31] Legis scriptum esse , vsque quadrantem nos vltimum reddere : sed hæc pars ablata Martyribus. Erenim qui salutis æternæ cupiditatibus freti vitæ huiusce desideria vicerunt,hos expertes doloris vniuersi [32] Domini propitiatio coronat. Igitur hic primum , charissimi fratres , poterimus exponere, quanta martyrij virtus possit impleri. * [33] Atque vt trãseam cuncta, meminisse debemus,quanta sit gloria ad Christum immaculatum venire , consortem passionis existere,perpetuaque cum Domino æternitate regnare,carere exitiis imminentibus sæculi,nec inter [34] cruẽtam morborum populantium stragem in communi cũ cæteris sorte misceri. Atque vt sileam de corona, si tibi in his naturæ lubricis malis posito , vitæ promitteretur excessus;nonne omni fortassis mente gauderes ? [35] Si, inquam,te in huius mundi turbinibus fluctuante vicina arcesseret requies , nonne mortem pro remedio cõputares? Positus inter arma carnificum,ac tela probantium quæstionum. * [36] Ista sublimis ac fortis confidens quanta sit pœna negare eo tempore , quo frui sæculo nequeas,[37] cuius causa negãras: quoniam quidem grauia tormenta , ac puniendi noxias artes in pernicie nostram Dominus sciebat armari , quo fortes ad omnem tolerantiam faceret. *Vi i*, inquit, *accedens ad seruitutem Dei, sta in iusti i a. & timore , & præpara animam tuam ad tentationem.* Sed & beatissimus Paulus Apostolus exclamauit & dixit: *Mihi viuere Christus est, & mori lucrum.* Quam ob rem, charissimi fratres, fide firma, deuotione robusta,[38] contra minas sæculi atroces & asperos insequentium fremitus aduersa virtute resistendum: nec timendum quorum spes æternitatis & vita cœlestis est, quorumque ardor in cupidine lucis [39] succenditur,& lætus de promissa immortalitate lætatur. Hoc vero quod catenis arctantibus manus strictæ,& circumacti graues ceruicibus nexus solido deprimunt pondere vel quod eculeo corpus extensum candentes strident ad lamĩas; [40] non expetendi sanguinis , sed tentationis est causa. Nam & ipsam martyrij dignitatem quemadmodum agnoscere possemus , nisi illam etiam cum damno corporis nostri cogeremur optare. Sensi equidem,nec me veritas fallit , cum fœuæ incumbentium manus membra diuellerent , artusque laniatos tortor sequens exararet,nec tamen vinceret , circumstan tium verbis:ma-

Dan.3.

Matth.5.

*Ad quæ.

* quæ sit ista sublimis ac fortis confidentia confidera. Eccl.2.

Philip.1.

Matth.10.

Luc.12.

Sap.3.

Dan.14.

gnum

gnum istud est, dici profecto, *non doloribus subigi, non pœnis angentibus frangi.* Sed erant aliæ dicentium voces; *& puto liberos habet. Nam est illi socia in penatibus coniunx, & tamen nec vinculo pignorum cedit, nec obsequio pietatis abductus à proposito suo deficit.* Noscenda res est, & virtus penitus scrutanda visceribus: nec enim leuis est ista quæcunque confessio, propter quam homo patitur, [41] & mori posse. Etenim charissimi fratres, virtus est tanta martyrij, [42] vt per illam credere etiam ille cogatur qui te voluit occidere. Scriptum est & legimus: *In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argentum.* Quoniam ergo nos terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit; gratulandum nobis est, atque lætandum, quod non illis nos perennibus reseruet exitiis, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Cæterum ab his quos hæreditatis participes adsciscit, & in regna cœlorum libenter adsumit, quid vtique aliud quam integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit vniuersa, & quæ iacentibus se explicant campis, & quæ in obliquos se erigunt colles sed & quod cœli magnitudo circumuenit, & quod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adiacent omnia, nec à nobis exposcit nisi facta sincera; auro, vt ipse dixit, similes esse debemus. Aurum quippe cum relucentibus terris tremulo videris splendere sub lumine, [43] & in liquidum flammis torrentibus resolui (nam & artificis gratia fere sic est) caminis quotiens anhelantibus æstuans ignis euomitur; aditu terrestri canali angusto diues flamma eligitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Vnde necesse est vniuersa sufferre, quo possimus omni scelere carere, sicut per Prophetam suum dixit: *Et si coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est: & vexati in paucis, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos sui, & quasi holocausti hostiam accepit illos.* Sap.3. Quod si te dignitas ambitiosa deterret, & congesta in thesauris pecuniæ admonet magnitudo, quæ semper propositum bonæ mentis auertit, & deuotam pro domino suo [45] animam furiali elidit horrore; quæso repetas verba cœlestia, nam & ipsa vox dicentis est Christi: *Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, [46] recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit.* Matth.10. & 16. Qua vtique nihil magnius, nihil aptius, nihil vtilius computare debemus. Nã licet pretiosarum vestium more purpura in imagines currat, & lentescentibus filis aurum erret ad speciem, nec de effossis grauia, quibus incumbis, desint metalla thesauris; [49] vacua tamen, nisi fallor, ista atque inania computabuntur, si adiacentibus tibi cunctis, sola salus tibi deesse videatur; sicut Spiritus sanctus loquitur; nihil vos in vicem animæ nostræ posse dare: ait enim: *Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? aut quam homo commutationem dabit pro anima sua?* Matth.16. Vacua sunt enim vniuersa quæ cernimus, & quæ infirmis radicibus posita, soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam quod & de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur; vnde & ne quid esset dulce, vel charũ, vel quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit; dominicis amputata præceptis, iure proprio, ac lege priuata sunt: Ne in tormentis scilicet patrem filius frãgeret, neue obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus forte mutaret. Solam veritatem, salutemque solam inter magnos complectendam esse cruciatus, suo Christus iure constituit: in quo coniux & liberi & nepotes, in quo [48] omni viscerum sobole relicta, vsurpanda victoria est. Gen.22. Nam & Abraham sic Deo placuit, qui tentatus à Deo, & filio non pepercit: pro quo ignosci forsitan posset, si illum dubitasset occidere. Armauit manus religiosa deuotio, & omnes pietatis affectus Domini iubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit quod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem: & adhuc pro eo Christus non fuerat occisus. Quid enim carius eo, quam qui ne quid inuitus hodie sustineres, prius passus est, quod doceret:

Quid eo dulcius, qui cum ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cœlestis efficit cohæredem? O grande nescio quid, siue quia illud conscientiæ ratio vix sustinet capere, quin magna semper miretur ad munera, siue quia tam larga maiestas est Dei, vt insperantibus cunctis etiam ea offerat, quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantum salus daretur æterna, pro ipsa perpetuitate viuendi haberemur in gratia. At nunc cum cœlum & iudicandi de cæteris facultatem perenni sæculo largiatur: [49] quid est in quo se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si iniuriis ageris, prior actus est ille: si contumeliis premeris, Dei munus imitaris. Vnde & parum est quidquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus vniuersa consistit; quia martyrio totum ille promisit. Denique Apostolus cui cordi fuerint semper vniuersa, cũ instar munerum promissorum penitus miraretur, *Existimo*, inquit, *non esse condignas passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelatur in nobis.* Rom.8. Etenim secum ipse volubat quanta merces existeret, vt ei cui sufficeret morte carere, non tantum salutis daretur præmium, [50] sed & conscendere cœlum; cœlum quod nec fugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aëris liquidi serena tẽperies, per sudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Iam supereest, charissimi fratres, vt debeamus ostẽdere, cui rei martyrium prosit. Atque illud profecto debeamus, ꝙ nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sũt quæ metuenda esse illis videantur. Nam* nec se in arma miles accẽdit, [51] priusquam se inimica hostis tela commouerint. Nec nauem aliquis statione subducit, nisi animum pelagi pauor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola; non ante felici terram susscitat vomere, quam in pulueremem imbre cõcepto putris gleba soluatur. Ita est omnis naturalis huic vsus, nescire q.d prosit, nisi agnoueris quod occidit: vnde & datur sanctis omnibus præmium, dum infliguntur iniustis tormenta factorum. Igitur quæ suis promiserit Dominus, nemini qui nesciat, dubium: [52] sed nec quantis minetur, ignarum. Et quoniam ita se attulit sermo, vt de vtrisque habeatur ratio, paucis vt de vtrisque dixi, breuiter exponam. Sæuiens locus, cui gehenna nomen est, magno plangẽtium murmure & gemitu, & eructãtibus flammis per horrendam spissæ caliginis noctem, sæua semper incendia camini fumantis expirat: globus ignium arctatus obstruitur, & in varios pœnæ exitus relaxatur. Tunc sæuiendi plurima genera; tum in se ipse conuoluit, quidquid ardoris emissi edax flamma cruciarit. Hos, quib. recusata vox Dñi & imperia fuere cõtempta, disparibus coercet exitiis; proq; merito salutis exactæ vires suas suggerit, dũ pars sceleris discrimẽ imponit. Et alios quidem moles intolerabilis curuat, alios per abruptũ cliuosi tramitis collem vis sæua præcipitat, & catenarũ stridentium nexum graue pondus inclinat. Sunt & quos agens strictim rota, & indefessa vertigo, & quos tenaci inter se densitate constrictos adhærẽs corpori corpus includat: vt & absumat incendium, & grauet ferrum, [53] & excruciet turba multorum. Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, nunquam excidit Christi locus; [54] vbi iacet gratia, vbi virentibus campis terra luxurians alumno se induit gramine, & redolente pascitur flore; vbi altũ nemora tollũtur in verticem; & [55] vbi arbor densiore coma vestit, quidquid curuantibus ramis scena deiacẽs inũbrarit. Omnia illic non frigoris, nec ardoris: nec vt in autumno arua requiescant, aut vt iterũ vere nouo tellus fœcunda parturiat: vnius cũcta sũt tẽporis: vnius poma feruntur ætatis. Quippe cum nec mensibus suis tunc luna deseruiat, nec per horarum sol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet populos quies læta, sedes tenet placida, vbi fons scaturiens medius sinu aluei, prumpentis emergit, & rauco per interualla circuitu sinuosis flexib. labitur, vt in ora nascentium sibi fluminũ

*Non in arma miles ascendit.

diui-

diuidatur. Hinc ergo magna laus martyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus maiora his repromissa sunt, quibus auctiora sunt præmia. Quod vero vel feris corpus obiicitur, vel imminens gladius non timetur, dignationis ostenditur ratio, manifestatur electio. Etenim incongruens fuerat, vt quem æquum tanti muneris iudicasset, inter terrena vitia sordesque retineret. Merito enim nihil vobis, ô boni martyres, denegatum: quos spes æternitatis alit, & lucis; quorumque deuotio vniuersa, & mens cœlesti dedita cernitur seruituti. Merito, inquam, merito vobis nihil velle nõ licitum, quorum animo despectus hic mundus, & alienata sæculi facies, velut confusa tenebrarum inhorruit cæcitate; cui semper hic mũdus loco carceris, tecta pro clauſtris, [56] in vita semper habita commeatus. Sic quippe triumphantibus victoria de his malis rapitur, quem non põpatico gressu vana subiecit ambitio, aut popularis extulit magnitudo; sed quem cœlesti cupiditate flagrantem suo Christus addidit regno. Nihil itaque tam magnum atque venerandum, quam quod liberat à morte, & facit viuere, & dat perpetuo regnare cum sanctis. Hoc diuitibus aptum, miseris necessarium, omnibus gratum: quo lætantur boni, reuelantur abiecti, coronantur electi: Etenim Deus omnium cultor velut quodam martyrio remedium vitæ dedit, quando aliis illud pro merito eorum tribuit; aliis pro misericordia sua tradidit. [57] Vidimus quippe ad hunc nominis titulum fide nobiles venisse plerosque, vt deuotionis obsequium mors honestaret. Sed & alios frequenter aspeximus interritos stetisse; vt admissa peccata redimẽtes, cruore suo loti haberentur in sanguine, & reuiuiscerent interempti, qui viuentes computabantur occisi. Mors quippe integriorem facit vitam, mors amissam inuenit gloriam. Nam hoc spes iam amissa percipitur, hoc salus cuncta reparatur. [58] Sic cum arẽtibus campis sementa defecerint, & herbis terra morientibus æstuarit, supinis è collibus fluuium iuuit elicere, & scaturientibus riuis arua sitiẽtia temperare; quo se in vberes culmos victa agri ieiunitas funderet, & pluuiali imbre mẽtito seges densior inhorreret. Quid igitur, fratres charissimi, potissimum referam, quidue dicam? sic in vnũ conuenientibus titulis dignitatis turbatur animus, deducitur sensus, & in ipso conatu nitentis eloquij [59] impar sermo, vanescit. Quid enim dici satis potest, cum si vim æternæ salutis expresseris, occurrat ambitio; si ambitum dixeris, præueniat magnitudo? Res simulque congruunt, simulque concurrunt; [60] nec est quod dignum proferendum esse videatur. Ita impetus orationis audentis velut implicatos irretitosque obuiam ex aduerso martyrij exempla tenuerunt. Quæ vox, quę latera, quæ vires instar muneris tanti capiant sustinere? Confessioni vocis vnius aduersa sucumbunt, læta proueniunt, patẽt regna, parantur imperia, deuincitur pœna, mors subigitur, vita profertur, & infestantis inimici repugnantia arma soluuntur. Si delictum est, occidit: si crimen, abolitum: Vnde, quæso vos, hoc vestris mentibus ponderate, tantumque de nostra oratione percipite, quantum sciatis vos posse sentire. Veniat ante oculos vestros, qui dies ille sit, cum spectante populo, atque intuentibus cunctis, contra terrenas cruces, & minas sæculi, inconcussa deuotio reluctetur; quam suspensi animi, mentesque sollicitæ de ancipiti trepidatione, [61] gratulante formidine, pauido quatiantur horrore; quę illic anxietas, quæ exoptatio precum, quæ vota memorẽtur, cũ adhuc nutãte victoria, atque in incertos exitus casu victrix capiti corona depẽdeat. Cũq; illa pestilens ac furibunda confessio accendatur ira, inflammetur insania, omni denique pectoris rabie ac minis frendentibus torreatur. Etenim quantum hoc sit quis ignorat, vt nõ doloribus vulnerũ, non ictibus quæstionum, velut despecta nostra fragilitas, & humanæ virtutis inopinata cedat audacia; stare hominem, nec moueri; torqueri, nec tamen vinci; sed pœna ipsa potius, qua cruciatur, armari. Cõsiderate quid sit, charissimi fratres, oẽs martyrij firmitatẽ sẽcũm vestris animis; proponite. [62] Ecce enim in cuiuslibet passione vocati gaudẽt iampridem acciti è sæculo Martyres; gaudent bonorum omnium nuncij; gaudent pariter Electi; ibi lætatur milite suo Dominus, lætatur teste nominis sui Christus. Parum est quod dico, fratres charissimi, parum est. Ita magna mihi ratio in hoc genere dicendi, ac moles admiranda susceptæ: sed arbitrij, quæso vos, grauitas ab intentione propria non desit, sciens tantum de martyrio posse dici, quantum potuerit æstimari. Vnde & hæc sola exequendæ laudis fuit causa, non quo parem me gloriæ eius, atque idoneum iudicarem; sed quod tantam in illo cernerem esse virtutem, vt & si parum de eo dicerem, plurimum me dixisse profiterer. Nam præseratur licet bono fidei costodita iustitia, meliorem que se inter omnium laudes virginitas immaculata cognoscat cedat tamen sanguini, summittatur cruori: illi elegerunt bonum, hi imitati sunt Christum. Nunc vero, charissimi fratres, ne quis me arbitretur omnem salutem non alio statu quam in martyrio collocasse: hoc primo profecto respiciat, neque me tantum esse qui loqui videor; neque ita se habere ordinem rerum, vt immortalitatis spes repromissa vnius partis latere nitatur. Sed quoniam ita Dominus suo ore testatus est, esse habitacula penes patrem multa; nihil maius credidi ea gloria, qua probantur hic homines, quiæcunque indigni sunt vita. Igitur, charissimi fratres, æmula religione certantes, velut incentiuo quodam mercedis agitati, omnem virium copiam tolerantiamque subeamus. Non enim mouere nos debent caduca, quæ semper in euersionem suam non modo lege propolita, sed etiam ipso fine temporis vrgentur. Exclamat Ioannes & dicit: *Iam qu dem securis ad radicem arboris posita est*: monstrans scilicet & ostendens, vltimam esse rerum omnium senectutem. Sed & ipse Dominus: *Ambulate*, inquit, *dum lucem habetis ne vos tenebræ comprehendant*. Quod si illo tempore ambulandum nobis esse prædixit: vtique vt nos magis ambulare mus, ostendit. Atque vt ad laudem martyrij redeam, vox est beatissimi Pauli dicentis; *Nescitis quoniam qui in agone currunt, multi certant, vnus autem accipit palmam? vos autem sic curr te, vt omnes coronemini*. Sed & alibi, quod ad martyrium possit hortari, *cohæredes* nos *Christi* vocauit: quin etiam ne quid omitteret; *Si cum Christo*, inquit, *commortui estis, quid tanquam viuentes in hoc mundo decernitis?* Et enim, charissimi fratres, qui resurrectionis præmia sustinemus, qui iudicij diem quærimus, qui denique cum Christo regnaturos nos esse confidimus; sæculo mortui esse debemus. Nec poteris optare martyrium, nisi ante oderis sæculum; nec peruenire ad Dei præmiũ, nisi amaueris Christum: Qui autem amat Christum; non amat sæculum; Christus enim abiectus est sæculo, sicut & sæculum Christo; Ita vt scriptum est: *Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo*. Nemini amabilis fuit mundus, quem non ante damnauerit Dominus; [63] nec salute potuit frui æterna, qui mundi gloriatus est vita. Vox est ista Christi dicentis: *Qui in hoc sæculo amauerit animam suam, in futuro perdet illam; qui autem in hoc sæculo oderit illam, in futuro inueniet eam*. Sed & Apostolus Paulus: *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut & ego Christi*. Et alibi: *Volo vos omnes*, ait *si fieri potest imitatores meos esse*. Dixit hocille qui passus est: & qui ad hoc passus est, vt imitaretur Dominum; vtique & nos ad hoc voluit pati, vt per ipsum imitaremur Christum. Si iustus es & Deo credis, quid pro eo sanguinem fundere metuis, quem pro te toties passum esse cognoscis? [64] In Esaia sectus, in Abel occisus, in Isaac immolatus, in Ioseph venundatus, in homine crucifixus est: & de cæteris quidem taceo, quæ nec oratio potest dicere, nec animus sustinere. Vincitur conscientia humilitatis exemplo; [65] & quando considerat quæ dum pateretur acciderint, miratur passum propter quem cuncta trepidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras lux cuncta concessit, atque inclinato per alternas vices pondere, omnis terra commota dissiluit, turbati manes, monumenta nudata sunt; & sepulchris hiatu dehiscẽtibus terræ, reddita luci corpora restituerunt; fluxu sanguinis mundus in-

Ioan. 14.
Matt. 3.
Ioan. 12.
1. Cor. 9.
Colos. 2.
Galat. 6.
Matt. 10.
1. Cor. 6.

tremuit,

tiemuit, scissa quæ foribus dependebant [66] vela, templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæculum. Igitur cum ad exemplum Dominicæ passionis, atque ad omne testimonium Christi animam tuam ponas, nec fundere sanguinem metuas, martyrio totum necesse est cedat. Martyrij inæstimabilis gloria, infinita mensura, immaculata victoria, nobilis virtus, inæstimabilis titulus, triumphus immensus; quippe quo & propria confitentis laude præfertur, velut socio Christi cruore decoratus. Itaque, charissimi fratres, licet sit hoc totum Dominicæ promissionis & muneris, licetque tribuatur ex alto, nec capiatur nisi eius imperio, [67] sed nec aut mente concipi, aut exprimi verbis, aut oratione percurri, aut quibuslibet eloquentiæ viribus possit impleri, tamen erit hoc benevolentiæ vestræ, erit charitatis & amoris, si volueritis nostri memores esse, [68] cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare. Vos intra se sanctum illud altare, vos intra se magna illa venerãdi nominis sedes, veluti sinu quodam gremij amplectentis includit; vos imperia perennis temporis sustinent, & illic conregnaturi semper & victuri. O beati & quibus vere dimissa sunt peccata, si tamen qui Christi cõpares estis, aliquando peccastis. O beati quos à primordio mundi Domini sanguis infecit, & quos merito splendor iste niuei amictus induerit, & candor stolæ ambiẽtis ornarit! Videor denique ipse mihi iam cernere, proq; arbitrio mentis humanæ ante oculos & aspectum diuinum illud mihi & insigne concurrit: videor, inquam, mihi iam cernere, vt ille virorũ nobilis numerus Christi sui gloriam iterque comitetur. Ibit ante ora eius fœlix caterua victorum, & se densantibus turmis, velut solis exortu totum illuminatum agmẽ inferet potestatẽ. Et vtinam perabiecto mihi istud videre contingat: sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de laude Martyrij.

1. cum aut deceat tacere] *Sic recte Manut. cum cod. Ms. pro:* cum autem.

2. tot tantisque rebus] *Hoc recens adjicio ex Cambronensi codice.*

3. in eloquendo facultas] *Ita Morelius & Manutius, alij* : fides.

4. large fundat) *Istud habeo ex Affligiensi cod. pro:* vage fundat, *adhuc tamen locus obscurus est.*

5. quod à dicendo impar ingenii conscientia submouebat] *Cambronen. cod.* quod ad dicendum par ingenij conscientia commoueat, *quam postremam vocem habent etiam excusi vulgati codices.*

6. in ipso conscientiæ robore] *Antea erat:* rubore.

7. quantæ sit gloriæ, vitæ quamlibet maculam, &c.] *Cambr. cod. non male:* quanta sit gloriæ virtus, qua licet maculati cordis & polluti corporis licet modice iniusta contagia, *Accedens propius ad corruptam Affligien. & excus. cod. lectionem: sed prior placet magis. Confirmat vero Cambron. codex quod habent Manutius & Morelius* : ictus, *pro:* ictu.

8. Nam prædurantibus licet costis] *Ms. cod. cum prius excusis legunt:* guttis.

9. plus, pro quo patitur, Christus, quam ipse patiatur] *Hoc ex Cambron. cod. pro eo quod illi:* plus pro quo patitur, Christus ipse patiatur *eo quod in vulgatis excusis (quanquam perperam) transpositæ reperiuntur particulæ:* quam.

10. iter patientiæ, magister domus vitæ) *Hæc vtriusque Ms. placet lectio, eo quod antea, peruersa tamen distinctione, legebatur in excusis vulgatis:* iter patientiæ magister, domus vitæ : *alij omittunt vocem:* iter.

11. & maiestas nominis redampliatur] *Huic etiam lectioni vulgat. consentiunt Ms. pro qua illi:* ampliatur. *Simles voces reperiuntur:* Recorporatio, redanimatio, *apud Tertull. lib. de Resurrectione carnis. Sequentia certe illi recte restituerunt.*

12. & saluem illos] *Ms. cum excusis præter Manut.* sanem, *perinde est.*

13. cuius rei quique digni esse meruerunt] *Manut. cum vulg.* quiqui, *sed illud pro.* quicunque, *magis usitatum est Cypriano & Tertul. & habet Morelius cum Ms.*

14. caruerunt omni hac mundi teterrima labe, subactæ mortis conditionem vicerunt] *Cambron. cod.* caruerunt homine, ac mundi teterrimam labem subacta mortis conditione vicerunt. *Affligien. vero illud legit, præterquam quod habeat:* deterrima.

15. quos sanguis suus Martyres esse monstraret] *Hoc sic restituit ex Cambronen. cod. pro eo quod dunt axat:* sanguis suus, (*vel:* vius) esse monstraret.

16. Sic quotiescunque iacentibus stipulis) *Ita etiam ex eodem hunc locum restitui: nam veram esse eam lectionem, tum probat experientia, tum quod aliàqui non esset apta comparatio. Antea erat:* latentes, *pro quo Manutius & Morelius:* lætantibus.

17. Flammas plerunque agris iuuit immittere) *Cambron. & hic & postea:* libet, *si legamus:* iubet, *accedet propius ad lectionem prius excus. & Affligien. cod.* iubet, *latius de his in Georgicis Virgilius.*

18. eęca terrę spiramenta laxentur) *Istud quoque habeo ex Cambron. cod. pro eo quod alij:* laxaret. *Rursum ex eodem:* tollere, *&.* valeat florere, *pro:* tolleret, *&* floreret, *duntaxat.*

19. quid cum vitæ hoc naturęque commercio) *Adiecimus vocem:* hoc, *ex vtroque Ms.*

20. cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sæuientibus morbis] *Rursus istud ex Cambron. cod. pro eo quod alij* : diuturnos factis & sæuientibus. *Atqui recte illi ex Ms. substituerunt* : lues, *pro:* salus.

21. Stantium omnium nos iudiciis contineri] *Iterum hoc ex Cambronensi codice, præterquam quod legat:* ignoraret, *pro eo quod Manutius & Morelius:* Stantium omnium nostrum iudiciis contineri. *Est enim frequens Stantium mentio apud Cyprian.*

22. Sanguini gehennę cedit habitaculum. Et inferiorum omniũ gloria] *Præ cæteris placet hæc Cambronensis codicis lectio, præsertim quia propius accedat ad quod habet Affligien. cod.* & sanguini; gehennæ cedit habitaculum & inferus. Omnium gloria. *Antea erat: pessime:* & sanguini gehennæ, cæli tabernaculum. Et inferus omnium gloria, *pro eo quod male Manutius & Morelius:* & sanguini, gehennæ cedit tabernaculum. Et inter omnium gloriam. *Qui optime etiam legunt:* Et integrior corona signatur. Sic, &c. *pro eo quod Affliginiensis cum excusis:* & integrior corona, signatum sit, *ac Cambron.* & integrior, corona signatus it.

23. Ante oculos tibi] *Hinc distinctionem acceptam debeo Affliginien. codic.* Ignis absumit, *Ms. vterque:* absumet, *sed prius malo, quia sequitur:* inardescit.

24. negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit] *Sic cum Manutio & Morelio Affligin. cod. pro eo quod erat* : negatoris gehenna, æternus ignis, *Cambr. autem* : negatores gehenna complexos, &c. *Quomodo sic legas, actiue accipitur:* inardescit, *pro comburit; haud aliter ac dixit Virg. Georg. 4. Ardebat Syrius Indos.*

25.] Qui me confessus fuerit coram hominibus in terris] *illud:* in terris, *neque alibi habet Cyprianus, neque Euangelista; pro more tamen Cypriani ex duobus Euangelistis concinnatum est hoc testimonium.*

26. Magna est enim, fratres charissimi, claritas.] *Accedit quam proxime quod habet Cambronensis codex:* charitas, *sed prius malo. Locus antea erat corruptissimus.*

27. non salutis æternæ præmio reseruati] *Cambron. cod.* sed salutis, *ac prius placet, quia hoc probare nititur, tres pueros etiam in hac vita accepisse condigna.*

28. si flamma constiterit] *Manutius quidem & Morelius:* consedit, *ac illud habet cum vulgatis excusis Affligien. cod. & accedit quam proxime Cambron. dum legit:* si flamma constiterat enim.

29. proque ingenitæ) *Affligien.* proque ingentis. *Quod quidem magis accedit ad lectionem vulgatam:* pro quingentis, *legit tamen illud cum illis Cambron. neutrum displicet.*

30. per interapertam nubium noctem] *Ms. cum antea excus.* fluminum, *neutri male.*

31. Legis scriptum esse, vsque quadrantem nos vltimum reddere, &c.] *Eodem prorsus modo hanc scripturam explicat, nempe de doloribus post mortem, Epistola ad Antonianum, quare etiam hic locus facit pro purgatorio.*

32. Domini propitiatio coronat) *Hoc denique restitui ex Ms. pro eo quod illi* : Domini promissa fecerunt, *quia sequitur:* Atque vt fileam de corona.

33. Ad quæ vt transeam cuncta] *Placet hæc Cambronen. codic. præ illa Manut. & Morel.* Atque vt transeam cuncta; *neque vero male antea excusi cum Affligien. codic.* Atque vt transeam, nunc iam.

34. cruentam morborum populantium stragem] *Cambronen.* cruentas strages.

35. Si, inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuantem] *Idem ille hoc rectius quam alij* : Si qua te &c. fluctuantem, *vel* : fluctuante.

36. quæ sit ista sublimis ac fortis constantia considera, quanta, &c.] *Eiusdem etiam hæc placet lectio, quod cum Affligien. excus. conueniat, præterquam quod omissa erat vox:* constantia, *& habebat:* considerans, *Manut. & Morel. legunt:* Sta sublimis ac fortis, considerans quanta. *Pro quibus facit scriptura quam citat.*

37. cuius causa negaras] *Horum hæc lectio placet, pro* : cuius caueis careas, *eò quod Cambronen. legat:* cuius caueas, necaras, *nullo alioqui sensu.*

38. contra minas sæculi atroces] *Hoc nos nunc primi ex Cambronensis codic pro:* contra omnes &c.

39. accenditur) *Præter Manutium alij omnes:* succenditur.

40. non expetendi sanguinis) *Antea erat* , non exempti.

magnum istud est, dici profecto) *Pulchre hic locus restitutus est à Manut. & Morel. antea erat:* magnum vstus est, &c.

41. & mori posse] *Cambronensis:* vt mori possit.

42. vt per illam) *Idem:* per illud.

43. & in liquidum flammis torrentibus resolui] *Etiam hunc locum elegantèr illi restituerunt, antea erat*: ros & in liquidum flammis torrentibus resoluam *seu*: resoluisset, &c, *& pro*: canali, *quod habet etiam Cambronensis, legebatur*: carnali, *pessime.*

44. & holocausti hostiam] *Sic Aflig. & excus. cod. præter Manutium, quod habet*: holocaustam hostiam. *Quia autem Cambr. legit*: holocausta, hostiam, *suspicor esse legendum, sicut alibi Cyprianus*: holocausta hostiæ. *At qui prorsus legendum*: accepit, *pro eo quod perperam omnes*: accipit, *quia & Græce & Latine illud legitur.*

45. animam furiali elidit horrore] *Manut. & Morel.* agit horrore, *ai illud legunt etiam Ms.*

46. recipiet in hoc sæculo centuplum] *Ex variis Matth. locis cap.* 10. *&* 19, *hanc scripturam consarcinauit.*

47. vacua tamen] *Adjcio*: tamen, *ex Cambronen.*

48. omni viscerum sobole relicta] *Etiam hoc ex eodem, pro eo quod erat*: omnis viscerum soboles relicta, *vel*: soboles eius.

49. quid est in quo seperem his omnibus) *Recte à Manutio & Morelio sic castigatus hic locus, antea corruptiss. Legebatur enim*: in quo spem remissis omnibus, *& Cambron. cod.* in quo speremus, si omnibus; *pro quo Costerius conjecerat legendum*: in quo spem remissionis magis.

50. sed & conscendere cœlum) *Solus Manut.* conscenderet.

51. priusquam se inimica hostis tela commouerint) *Ex Ms. hanc lectionem substituimus, pro eo quod Manutius*: priusqam inimica hostis tela commouerit, *& Morelius*: priusquam inimica hostes tale commouerint.

52. Sed nec quantis minetur ignarum) ignarum, *pro*: ignotum.

53. & excruciet turba multorum) *Rursum hoc ex Cambr. pro*: & se crucier. *Iuxta quem etiam nunc primum recte sic locus sequens distinguitur*: Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, nunquam excidit Christi locus. *Neque enim in gehenna vite collocarentur, quibus semper fuit Deus inquisitus aut notus,*

54. vbi iacet gratia) *Cambr.* gratiam, *Forte legendum*, iacit gratiam, *alioqui locus obscurus est.*

55. vbi arbor densiore coma vestit) *Hæc Camb. cod. lectio magis quadrat sequentibus. Excus. vulg. habebant*: arbor densior comam vestit, *pro quo illi*: arborem densior coma.

56. in vita semper habita commeatus) *Sic illi, pro eo quod alij*: inuito semper habita commeatu, *seu*: commeatus; *censeo legendum*: & vita semper habita commeatus.

57. Vidimus quippe) *Cambr.* videmus, *at illud placet quia sequitur*: aspeximus.

58. Si cum arentibus campis sementa defecerint] *Cambron.* arantibus sementa defecerant, *in cæteris cum illis consentiens, quam apud alios locus esset mutilus; præterquam quod legat cum excus. vulg.* iubet eleuare.

59. Lapar sermo vanescit) *Hoc etiam Camb. antea erat*: euanescit.

60. nec est quod dignum proferendum esse videatur) *Hoc ex eodem codice nunc primum, pro*: præferendum, *qui legit*: impeditosque, *pro*: irretitosque. *Recte etiam legunt illi & Cambron. cod.* latera, *pro*: litera.

61. gratulante formidine, pauido quatiantur horrere) *Cambronen.* gratulentur formidine pauidæ.

62. Ecce enim) *Antea corruptiss.* Ecce animi.

63. Nec salute potuit frui æterna) *Cambr. non male*: salutem æternam.

64. In Isaia sectus, &c.) *Camb.* in Isaiam & in hominem.

65. & quando considerat) *Manuscripti non male*: quando

66. vela, templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæculum.) *Sic Manut. & Morel. pro eo quod erat*: templum omne fugit, qui &c. *Cambr. vero*: vela templi, omnem fugit eum, qui &c. *Quidquid legas, non satisfacit. Non minus obscurum est illud paulo post*: quippe quo & propria confitentis laudn præfertur.

67. sed nec aut mente concipi) *Pessime erat antea*: sed nec alimento.

68. cum in vobis Dominus cœperit martyrium honorare) *Prorsus similis locus illi Epiphonemati libri de disciplina & habitu virginum*: Tantum tunc mementote nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. *Atque adeo mire facit, pro inuocatione sanctorum. Quomodo etiam illud huius libri Epiphonema*: sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare; *pro quo corrupte & suspecte solus Erasmus*: nobis petentibus; *præsertim quum simile sit prorsus illud Cypriani ad eosdem Moysen & Maximum supra Epistola decimasexta.* Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare valeatis?

AD NOVATIANVN HÆRETIcum, quod Lapsis spes veniæ non est deneganda.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

VEhementi oratione in Nouatianum inuehitur, & eius schismaticam factionem, iuxta scripturam canes eos nuncupans, & paleas esse potius quam aurea vasa, quod se esse iactabant, commonstrans, eo quod fidei desertores essent. Deinde, quum scripturas non intelligant, parum est si non interpolent, frustra eos vnius capituli præscriptione Catholicos vrgere, quum infinitæ sint scripturæ, quibus spes veniæ Lapsis promittitur: quas & in medium adfert. Postremo metu futuri iudicij, & promissis diuinis, ad pœnitentiam ipsos hortatur. Porro etsi pronunciarit prima Cypriani editione Erasmus, Cornelij potius esse hunc librum quam Cypriani, postea hæc ad marginem adscribi iussit: Iuxta facundus ac doctus, planeque Cypriano dignus. *Quare recte & Grauius ex codice Manuscripto Carthusiæ Colonien sis (consentiente codice Sancti Pantaleonis) ipsi eum vindicatis. Præsertim cum plures libros de Lapsis scripsisse se indicat Cyprianus, epistola quinquagesimaprima ad Confessores è schismate conuersos, & ad hunc alludere librum videatur* D. *Pontius in vita eius, his verbis.* Quis doceret veritatem hæreticos? *Iam Cornelij non esse, conuincunt verba illa huius libri*: & Sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ratione celebrare per os suum præostendit; *quod ad errorem Cypriani, contra quam sentit Cornelius, pertinet. Neque vero Hieronymus Epistolam recenset Cornelij ad Nouatianum, sed ad Fabianum de Nouatiano, cuius meminit etiam Eusebius hist. Eccle. lib. 6 cap.* 33.

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuanti, quidnam agere deberem de miserandis fratribus, qui vulnerati non propria voluntate, sed diaboli sæuientis irruptione, adhucusque, hoc est, per longam temporum seriem [1] agentes, pœnas darent; ecce [2] ex aduerso obortus est alius hostis, & ipsius paternæ pietatis aduersarius hæreticus Nouatianus; qui non tantum, vt in Euangelio significatum est, sicut sacerdos vel Leuites iacentem vulneratum præteriret, sed ingeniosa ac noua crudelitate sauciatum potius occideret, adimendo spem salutis, denegando misericordiam patris, respuendo pœnitentiam fratris. Mirum quot acerba, quot aspera, quod peruersa sunt: Sed facilius quis in alieno oculo festucam perspicit, quam in suo trabem. Nos autem, fratres dilectissimi, non moueat aut turbet hæreticis istius perfidi abrupta dementia: qui cum in tam ingenti dissensionis & schismatis crimine constitutus, & ab Ecclesia separatus sit, sacrilega temeritate non dubitet in nos sua crimina retorquere. Cum sit enim à semetipso nunc factus immundus, sordibus, sacrilegiis inquinatus; hoc nunc nos esse contendit. Et cum scriptum sit, canes foris remansuros; & Apostolus hos eosdem canes docuerit esse vitandos, sicut legimus, ait enim: *Videte canes, videte malos operarios*: rabiem suam non cessat latratibus excitare, luporum more tenebrosam caliginem optare, qua facile possit ferina sua crudelitate, oues à pastore direptas, spelunca tenebrosa laniare. Aurũ certe se suosque quos colligit, esse pronunciat, nec nos dubitamus desertores Ecclesiæ apostatas factos, in aurũ nunc facile potuisse conuerti, sed illud aurum in quo prima delicta populi Israël denotata sunt. Cæterum vasa aurea & argentea, quæ ab Ægyptiis excussa sunt, in Dominica potestate, id est, Christi Ecclesia, perseuerant; [3] in qua domo si perseuerasses, Nouatiane, vas fortasse honestum & pretiosum fuisses; sed nunc te in paleas & in stipulum cõuersum nec intelligis nec plangis. Qui igitur

[1] Luc. 10.
Matth. 9.
Apoc. 22.
Philip. 3.
Exod. 12.
1. Cor. 4.

vanis

vanis rebus extolleris? damna potius quam lucra consequeris. Quid te ex quo pauperior factus es, diuitem credis? Audi in Apocalypsi Dominicam vocem iustis te obiurgationibus increpantem: *Dicis*, inquit, *dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo: & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæcus, & pauper, & nudus.* Has opes, has diuitias paupertatis pro certo possidere se credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta, ratione cæca, apud temerarios illos schismatum duces & dissensionis auctores conuerti non trepidat; quos Ioannes antichristos appellat; quos Euangelista paleis similat; quos Dominus Christus fures & latrones designat, sicut ipse in Euangelio declarat diens: *Quia qui non introiit per ostium in ouile ouium, sed descendit per alteram partem, ille fur & latro est.* Item in eodem quoque ait: *Omnes qui venerunt, fures sunt & latrones.* Qui isti sunt, nisi desertores fidei, & transgressores Ecclesiæ Dei, qui contra ordinationem Dei nituntur? quos merito Spiritus sanctus per Prophetam increpat dicens: *Feciſtis Concilium non per me, & conuentionem non per spiritum meum, adiicere peccata super peccata.* Quid ad ista respondeant peruersissimi isti Nouatiani, vel nunc infelicissimi pauci; qui ad tantam furoris demetiam prorupuerunt, vt nec Deo, nec homini reuerentiam habuerint? Illic impudenter & sine vlla ordinationis lege Episcopatus appetitur; hic autem propriis sedibus & cathedræ sibi traditæ à Deo renunciatur. Illic Veritas: *Aspernantur me, vt sacrificent mihi, nec offerunt oblationes sanctas filiorum Israël, nec accedunt offerre sancta sanctorum, sed accipient ignominiam suam in errore, quo erraverunt.* Satis sit paucis probasse quidnam sint. Audite igitur Nouatiani, apud quos scripturæ cœlestes leguntur potius quam intelliguntur, parum si non interpolétur. Sunt enim vestræ præclusæ aures, & corda cæcata, qui nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittitis. Sicut Esaias ait: *Excæcati sunt serui Dei;* & merito excæcati, quia voluntas schismaticorum non est in lege: quæ lex vnam nobis & singularem designat Ecclesiam; in illa scilicet, quę sub Noë ante diluuium Dei prouidentia fabricata est arca, in qua non tantum munda animalia, sed & immunda, vt tibi cito respondeatur Nouatiane, inuenimus esse recluſa. Quæ arca sola cũ his quæ secum fuerant liberata est: in qua & cætera quæ in ea inuenta non sunt, diluuio perierunt: Ex illa igitur arca remittuntur duæ aues, corax & columba. Qui corax vere hominum immundorum, & in tenebris perpetuis futurorum per sæculi latam viã, & immunda vescentium apostatarum futurorum, & ad Ecclesiam se vltra nõ vertentium, figuram portabat, quem legentes inuenimus emissum, & non amplius reuersum. Huic ergo aui, id est, immundo spiritui, quique fuerint similes inuenti, ad Ecclesiam amplius reuerti non poterunt; qui & si voluerint, Dominus prohibebit, qui Moysi præcepit, dicens: *Omne varium & immundum ejiciæ foras extra castra.* Columba autem emissa incontinenti significatur reuersa, eo quod requiem non haberet pedibus suis; quam Noë recepit in arcam, & post septimum diem iterato emissam, recepit eam portantem suo ore oliuæ folium. Et ego quidem, fratres dilectissimi, non temere ista cogitans, nec humana sapientia conspirans, sed vt cœlestis Domini dignatione necessarie & pertinenter mentibus nostris concipere permittitur; dico illam, id est, columbam, duplicem nobis per semetipsam significare figuram. Primam quidem, & principalem, suã, hoc est spiritalem, olim, id est, ab initio diuinæ administrationis insistit, & sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ratione celebrare per os suum præostendit. Tere nim emissa ex arca, volitans per aërem super aquam, significabat iam tunc Ecclesiæ nostræ sacramenta. Vnde & Dominus Christus Petro, sed & cæteris discipulis suis mandat dicens: *Euntes Euangelizate gentibus, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti:* hoc est, vt Trinitas illa quæ sub Noë per columbam figuraliter operata est, hæc nunc in Ecclesia per hos spiritaliter operetur. Sumamus iam nunc & secundam personam columbæ ex arca emissæ; diluuij scilicet tempore, quando omnes abyssi proruperunt, quando cataractæ cœli patefactę sunt super terram, propter facinora hominum quæ quotidie exercebant coram Domino, sicut Moyses dixit: *Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum super terram, & quod omnes in malum recordarentur à principio dierum suorum, & dixit: Perdam hominem quem feci à facie terræ, ab homine vsque ad pecus, & à reptili vsque ad volatilia cœli.* Emittitur ergo tempore cataclysmi columba ex arca, aquis violenter toto orbe terram infestantibus. Illa arca figuram Ecclesiæ, sicut superius diximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque inde aquis insurgentibus tantum. Cataclysmus ergo ille qui sub Noë factus est, figuram persecutionis, quæ per totum orbem nunc nuper supereffusa est, ostendit. Aquis autem, diruptis cataractis, vndique conuenientibus & excrescentibus, significabantur gentes, quæ ad vastandam Ecclesiam excreuerunt. Sicut Apocalypsis docet dicens: *Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & regna.* Columba autem quæ pedibus suis requiem habere non poterat, lapsorum imaginem portabat; qui immemores diuinarum prædictionum, vel simpliciter ignorantes, vel audacter dissimulantes ceciderũt: quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram his verbis significauerat dicens: *Qui audit verba mea & non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificauit domum suam super arenam: venerunt tempestates, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina eius magna.* Et ne temere comparasse videamur, columbam illam lapsorum imaginem portare; Prophetaciuitatem vt columbam, hoc est, lapsorum personam increpat dicens: *Columba non exaudit vocem,* id est, præclara & redempta ciuitas non recipit doctrinam, & in Dominum fidens non fuit. Quod autem requiem pedibus columba illa, sicut superius diximus, inuenire non poterat; hoc significabat vestigia negantium, hoc est sacrificatorum, lubrici veneno serpentis sauciata, in lapsũ conuersa, quæ vlterius non possent super aspidem & basiliscum conscendere, & draconem & leonem calcare. Quam potestatem tradidit Dominus discipulis suis, sicut in Euangelio ait: *Ecce do vobis potestatem calcandi super omnem potestatem inimici, & super serpentes & scorpiones, & non nocebunt vobis.* Istis ergo tot & tantis malignis spiritibus infestantibus, & in lapsorum necem insurgentibus, prouisa est vulneratis salutis via: vt quibuscunque viribus possent toto se corpore protrahere castris suis recipere, quibus receptis possent medelis spiritalibus vulnera sua curare. Recepta igitur columba, paucis etiam diebus interiectis, iterato emittitur ex arca; quę reuersa, non tantum firma vestigia, sed & insignia suæ pacis atque victorię per illa oleę folia quę suo ore portabat, ostendit. Duplex ergo illa emissio duplicem nobis persecutionis tentationẽ ostendit: prima in qua qui lapsi sunt, victi ceciderunt; secunda in qua hi qui ceciderunt, victores extiterunt. Nulli enim nostrum dubium vel incertũ est, fratres dilectissimi, illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati fuerunt; hos postea, id est, secundo prælio ita fortiter perseueraſſe, vt contemnẽtes edicta sæcularium principum, hoc inuictum haberent; quod & nõ metuerunt exemplo boni pastoris, animam suam tradere, & sanguinem fundere, nec vllam insanientis tyranni sæuitiam recusare. Ecce quam gloriosos, quam Domino charos, schismatici isti ligna, fœnum, stipulã appellare non dubitant quorum pares, hoc est, in eodem crimine lapsus sui adhuc vsque constitutos, nec ad pœnitentiam admittendos esse præsumunt; ex illa Domini pronunciatione qua ait: *Qui me negauerit coram hominibus, negabo eum coram patre meo qui in cœlis est.* Pro dolor! qui contra Dominica præcepta contendunt, vt ea quæ Christus iudicij sui tempore sit acturus, hæc nunc stirps Nouatiani, patris sui exẽplũ diaboli secuta, exercere conetur? dicente scriptura: *Mihi vindictam, & ego retribuã, dicit Dominus.* Respondebimus eis ad istam pronunciationẽ Domini, quam male intelligant & male

Apoc.3. 1.Ioan.2. Matth.3. Ioan.10. Esa.30. Esa.6. Gen.6. Leuit.7. Genes.8. Matth.28. Genes.6. Apoc.17. Matth.7. Soph.3. Psal.90. Luc.10. Matth.10. Deut.32.

sibi interpretentur: Quod enim ait: *Qui me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis est*; vtique futuri temporis significatio est; quo tempore incipiet Dominus secreta hominum iudicare; quo tempore tribunali Christi omnes nos oportet astare; quo tẽpore multi incipiẽt dicere: *Domine, Domine, nõne in tuo nomine prophetauimus & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus?* & tamẽ audient vocẽ Dñi dicentis: *Discedite à me oẽs qui operati est iniquitatẽ, non noui vos.* Ibi adimplebitur quod ait: *Negabo & ego illos.* Quos autem maxime negabit Dominus Christus, nisi vos omnes hæreticos, & schismaticos, & nominis sui alienos? Qui enim aliquando Christiani, nunc Nouatiani, iam non Christiani; primam fidem vestram perfidia posteriore [27] per nominis appellationem mutastis; velim nunc propositioni vestræ respondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui se dereliquerant vel negauerant, cum adhuc ipse hic esset, negauit; atqui & cæteris qui secum remanserant de discipulis ait: *Nunquid & vos vultis abire?* Petrum etiam, quem negaturum ante prædixerat, cum negasset, ipse non negauit, sed sustinuit; & amare illam suam negationem flentem ipse [28] postmodum lenit. Quænam est tua, Nouatiane, dementia, vt illa quæ ad exitium salutis pertineant, tantum legas: & quæ ad misericordiam, prætereas? clamante scriptura & dicente: [29] *Pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde.* Et eodem quoq; Propheta similiter exhortante & dicente: *Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & ploratione, & planctu: & scindite corda vestra, & non vestimenta: & conuertimini ad Dominum Deum vestrum. quoniam misericors est, & miserator multæ miserationis.* [30] Adeo quia multæ miserationis est Dominus, audiuimus: audiamus quid per Dauid contestatur Spiritus sanctus: *Si dereliquerint filij eius legem meam, & in mandatis meis non ambulauerint, & si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non custodierint; visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* His similia & per Ezechielem legimus dixisse Dominum: *Filj hominis, domus Israël habitauit super terram suam,* [31] *& coinquinauerunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatæ facta est immundicia eorum ante faciem meam, effudi iram meam super eos, & dispersi eos inter gentes, & secundum peccata eorum iudicaui eos: quia coinquinauerunt sanctum nomen meum. Et quia dictum est de his: Hic est populus Domini: peperci eis propter nomen sanctum meum, quod sprevit domus Israel inter gentes.* Et coniungens ait: *Propter ea dic populo Israel: Hæc dicit Dominus: Non vobis parco domus Israel, sed propter nomen sanctum meum parcam, quod coinquinastis inter gentes, & scietis quia ego Dominus, cum sanctificatus fuero in vobis.* Item Dominus ad eundem: *Filj hominis dic populo Israel. Quare locuti estis dicentes:* [32] *erroribus nostris contabescimus, & quo modo salui esse poterimus? dic eis: Viuo ego, dicit Dominus: quia non desidero mortem peccatoris, sed desidero vt auertatur peccator à via pessima & viuat. Redite ergo à via vestra pessima; Quid morti vos traditis domus Israel?* Sic per Esaiam Prophetam: *Non in æternum indignabor vobis,* [33] *neque semper non defendam vos.* Et quoniam Hieremias Propheta in persona populi peccatoris deprecatur Dominum dicens: *Emenda nos Domine, sed in iudicio & non in ira, ne paucos facias nos*; adiecit & dicit Esaias: *Propter peccatum modice contristaui eum, & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est, & abiit tristis in viis suis*; & quia operatur, adiecit & dixit: *Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem super* [34] *pacem*; pœnitentibus, deprecantibus, & operantibus restitui posse, [35] quod male perierint, quodque à Christo declinauerint. Denique hoc in Euangelio cõprobatur, vbi illa mulier peccatrix describitur, quæ venit ad domũ cuiusdã Pharisæi, vbi erat Dominus vocatus cũ discipulis, portans vas vnguenti quæ stetit ad pedes Domini, & lachrymis suis [36] lauit pedes eius, & capillis extersit, & oscula infixit, vt excitaretur ille Pharisæus & diceret: *Hic si esset Propheta, sciret quæ & qualis esset ista mulier quæ eum tangit, quia peccatrix est.* Vnde in continenti Dominus peccatorum remissor, & pœnitentium receptor ait: *Simõ, habeo tibi aliquid dicere. At ille respondit dicens: Magister, dic. Et Dominus: Duo debitores erant cuidam fœneratori, vnus qui habebat denarios quingentos, & alius quinquaginta: cum non haberẽt vnde soluerent, ambobus donauit. Et interrogauit: Quis illorum plus diligit? Et respondit Simon: Vtiq; ille cui plus donauit.* Et adiecit dicens: *Vides istam mulierem?* [37] *Intraui in domum tuam, osculum mihi non dedisti, hæc autem nõ cessauit osculando pedes meos: pedes meos non lauisti, hæc autem lacrymis suis lauit, & capillis extersit: oleo pedes meos non vnxisti, hæc autem vnxit: propter quod dicotibi, Simõ, quia remittuntur illi peccata eius:* Ecce Dominus vtrisque debitoribus larga sua pietate debitum cõcedit. Ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem pœnitentem, flentem, deprecantem; & remissam peccatorum accipientem. Erubesce iam nunc, si fieri potest, Nouatiane: desine argumẽtis tuis impiis incautos decipere: [38] desine vnius capituli præscriptione terrere. Legimus & adoramus, nec prætermittimus cœlestem Domini sententiam, qua ait negaturam se negantem; nunquid & pœnitentem? Et quid ego tam diu de miserationibus probare singula gestiã? quandoquidem Niniuitis Allophylis, & longe à lege Domini constitutis, propter ciuitatis suæ annunciatam euersionem deprecantibus, misericordia Dei non denegatur? Ipsi illi Pharaoni sacrilegæ temeritate repugnãti, cum quõdam cœlestibus plagis verberaretur, & conuersus Moysi [39] & fratri eius dixisset: *Orate pro me ad Dominum, quia peccaui;* incontinenti ab eo suspendebatur ira Dei. Et tu iam, Nouatiane, iudicas, & nullam spẽ pacis ac misericordiæ habere lapsos prædicas; nec increpanti Apostolo aurem accommodas dicenti: *Tu quis es, qui iudicas seruum alienum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem, potens est Deus stabilire eum.* Vnde pertinenter & necessarie ex persona eorundem lapsorum increpat vos Spiritus sanctus dum dicit: [40] *Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi & exurgam: & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucem. Videbo iustitiam illius & videbit me inimica mea, & cooperiet se confusione.* Oro, nõ legisti: *Nolite gloriari, & nolite loqui excelsa,* [41] *& ne exeat magniloquentia ex ore vestro; Quoniam erigit à terra pauperem,* [42] *& sterquilinio erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi?* Non legisti: *Tu qui stas, vide ne cadas?* Non legistis: [43] *Quia Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam?* Nõ legisti: *Qui se exaltat, humiliabitur?* Non legisti Quia *Deus perdidit memoriam superborum, & non reliquit memoriam humilium?* Nõ legisti: Quia *quo iudicio quis iudicauerit, eum iudicari necesse est?* Non legisti: Quia *qui odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & non scit quo eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius?* Vnde igitur & tam sceleratus, & tam perditus, tam discordię furore vesanus exstiterit iste Nouatianus, inuenire non possum: qui séper in domo vna, id est, Christi Ecclesia, proximorum delicta vt propria fleuerit, onera fratrũ, sicut Apostolus hortatur, sustinuerit, lubricos in fide cœlesti allocutione corroborauerit. At nũc ex quo [44] Cainã illam hæresim, quæ non nisi tantum occidere gestit, exercere cœpit, nec sibi nouissime parcit. Cæterum si legisset, quia *iustitia iusti non liberabit eũ in die qua errauerit, & iniquitas impij* [45] *non nocebit ei ex qua die conuersus fuerit*, iam olim in cinere pœniteret: ille qui semper pœnitentibus aduersatur; [46] qui in ruina facilius ædificatorum stantiũ operatur, quã instruct one iacentium ruinarum, qui multos ex fratribus nostris miserrimos falsis suis aduersationib. perterritos, iterum fecit ethnicos, dicendo quod pœnitẽtia lapsorum sit vana, nec possit eis proficere ad salutem; clamante scriptura & dicente: *Memento vnde excideris, & age pœnitentiam; si quo minus, veniam tibi, nisi pœnitentiam egeris.* Et quidem ad septẽ Ecclesias scribens, singulis sua quoque facinora, & delicta ingerens *pœnitemini*, dicebat: quibus? nisi illis, scilicet, quos pretio magno sui sanguinis redemerat? O te impium sceleſtumque hęretice Nouatiane, qui post tot & tanta in Ecclesia, à quibusdam tetro voluntarie cõmissa crimina, quę & tu ipse in domo Dei, priusquã apostata esses, cognoueras; & hęc posse aboleri

de me-

1. Cor. 5. Matth. 7.

Ioan. 6. Luc. 22.

Iohel. 2.

Psal. 88.

Ezech. 30.

Ezech. 33.

Esa. 57.

Hier. 29. & 42.

Esa. 57.

Luc. 7.

Exod. 9.

Rom. 14.

Mich. 7.

1. Reg. 2.

1. Cor. 10. Iac. 4. 1. Pet. 5. Luc. 18. Psal. 9. Matth. 7. 1. Ioan. 2.

Galat. 6.

Ezech. 18. 33.

Apoc. 2.

de memoria succedente bono vtique docueras, secundum fidem scripturæ dicentis: *Quia si conuersus fuerit iustus ab omnibus iniquitatibus suis quæ commisit, & iustitiam fecerit, vita æterna viuet, & nō morietur in facinore suo.* (Delicta enim quæ commisit, abolebuntur de memoria, succedentibus bonis factis) Tu hodie retractas, an debeant lapsorum curari vulnera, qui nudati à diabolo ceciderunt, 47 violentia aquæ, quam suo ore serpens emisit post mulierem. Sed quid dicam? ait Apostolus: *Laudo vos? in hoc non laudo: quia non in melius, sed in peius venistis. vbi enim sunt æmulationes & dissentiones in vobis; nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?* Nec nos quidem mirari oportet, cur iste Nouatianus tam nefanda, tam grauia in personam lapsorum exercere nunc audeat: quandoquidem habemus exempla præuaricationis huius precedentia. Saul ille bonus, præter cætera, postea liuore euertitur, & contra Dauid omnia aduersa & inimica agere molitur. Iudas ille inter Apostolos electus, qui semper in domo Dei vnanimis & fidelis; ipse postmodum Deum tradidit. Prædixerat quidem & Dominus multos esse venturos sub pellibus ouium, rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi sensu subdolo conspirantes ad infestandum gregem Christi? sicut legimus 48 apud Zachariā positum: *Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod auersum est, non visitabit, & carnes electorum manducabit, & talos illorum torquebit.* Similiter & per Ezechielem increpat huiusmodi pastores, scilicet prædones & laniones (dicam vt æstimauerat) dicens: *O pastores, quare lac edebitis, & coagulatum comedetis, & sorte ad nihilum perduxistis, & infirmum non visitastis, claudicantem non curastis, & errantem non reuocastis, & permisistis populum meum errare inter spinas & tribulos? Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego veniam aduersus pastores, & exquiram oues meas* 49 *de manibus illorum, & repellam eos vt non pascant oues meas, & non erunt eis amplius oues meæ in deuorationem, & exquiram eas sicut pastor gregem suum in die qua fuerit caligo & nebula: sic exquiram oues meas, & exquiram eas in omni loco quocunque dispersi sunt: & quod perierat requiram: & quod errauerat, reuocabo: & quod claudicauerat, curabo: & quod infirmum est, custodiam: & pascam oues meas cum iudicio.* Quis ista loquitur? vtique ille qui relictis nonaginta nouem ouibus, quæsiuit illam quæ de suo errauerat grege, sicut Dauid dicit. *Errauī ve ut ouis quæ perijt;* quam inuentam Christus redit humero suo portans peccatricem delicatam; qui gaudens & exultans vocatis amicis & domesticis, ait: *Congratulamini mihi, quoniam inuenta est ouis mea quæ perierat. Dico,* inquit, *vobis, quia tale gaudium erit in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente.* Et subiungens ait: *Aut quæ mulier habens denarios decem, & cum perdiderit ex denariis vnum, nonne accendet lucernam & tota die domum suam emundat, quærens donec inueniat? Et cum inuenerit,* 50 *conuocat amicas & vicinas, dicens: Congratulamini mihi, quoniam inueni denarium quem perdideram. Dico vobis,* 51 *quia tale gaudiū erit in conspectu angelorum Dei, super vno peccatore pœnitentiam agente.* E contrario autem non agentes facinorum suorū pœnitentiam; quæ eos maneant, ex ipsius Domini responso cognoscant. Legimus in Euangelio: quod quidā venerunt de Galilæis ad Dominum, annunciantes ei de eis, quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis ipsorum: quibus respondit Dominus dicens: *Putatis quia isti Galilæi super cæteros Galilæos peccatores fuerant, quia passi sunt talia? non. Dico enim vobis, nisi pœnitentiam egeritis,* 52 *omnes similiter peritis. Aut illi decem & octo, super quos cecidit turris in Siloa, putatis quia debitores fuerunt morti super omnes homines qui habitabant in Hierusalem? Non: dico vobis,* inquit, *quia nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peritis.* Excitemus itaque nos quantum possumus, fratres dilectissimi, & abrupto inertiæ & securitatis somno, ad obseruanda Domini præcepta vigilemus. Quæramus tota mente quod perdidimus, vt inuenire possimus: Quia *quærenti,* ait scriptura *dabitur,* 53 *& pulsanti aperietur.* Mundemus domum nostram munditia spiritali, vt 54 secreta quæque & abdita pectoris nostri, vero Euangelij lumine radiata, dicant: *Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci;* Quia *mors peccatorum malæ;* & *apud inferos pœnitentia nulla:* habentes in contemplatione maxime diē iudicij & retributionis: & quod ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, quia *acceptio personarum non est apud Deum;* cū præceperit in Deuteronomio, non accipiendam personam in iudicio: *Non accipies* ait, *personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iudicabis.* His similia & per Ezechielem dixit; *Omnes,* inquit, *animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filii. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur.* Hic erit igitur à nobis venerā dus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, *qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehennam ignis;* sicut scriptum est: *Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere iudicium* 55 *de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem* 56 *de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impie, & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores.* His similia & Daniel: *Vidi,* inquit, *thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus eius erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens.* 56 *Flumen ignis prodibat ante eum, millia millium seruiebant ei, & millia millium assistebant ei: ad iudicium sedit, & libri aperti sunt.* Ioannes autem manifestius & de die iudicij & consummatione sæculi declarat dicens: *Et cum aperuisset,* inquit, *sigillum sextum, ecce terræmotus factus est magnus, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram,* 57 *quo modo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cœlum recessit vt liber cum inuoluitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt: & reges terræ, & maximi quique, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris; Cadite super nos & abscondite nos a conspectu patris sedentis* 58 *super thronum, & ab ira agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare?* Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Ioannes dicit sibi reuelatum: *Vidi,* inquit, *thronum magnum; & candidum sedentem super eum, à cuius facie fugit cœlum & terra, & locus eorum inuentus non est: & vidi mortuos* 59 *magnos & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt.* 60 *& alius liber apertus est qui est vitæ: & iudicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum.* Sed & Apostolus bonum consulens, sic hortatur nos dicens: *Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum.* Demus igitur totis viribus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidem super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cœlorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus; qui nos denuo peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare à facinore hortatur, dicens: *Conuertite vos, & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Proiicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me: & facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Et vt quid vos morti traditis domus Israel? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua,* 61 *& non commemorabor tei: tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris.* Dum patet, fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, vt exaltari possimus. Acquiescamus diuinæ exhortationi, qua euadere liceat diem Domini & iram, dicit enim sic: *Respice fili nationes hominum, & scito. Quis speranit in Domino, & confusus est? permansit in mandatis illius, & derelictus est? aut inuocauit eum, & despexit illum?* quoniam *pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata, omnibus inquirentibus se in veritate.* Ait ergo: *Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris.* 62 Præmanu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

Ezech.18.
1. Cor.11.
1. Cor.3.
3. Reg.9. & 15.
Matth.10. & 26.
Matt.7.
Zach.11.
Ezech.34.
Psal.118.
Luc.15.
Luc.11.
Psal.50. & 33.
Eccles.9.
Deut.16.
Ezech.18.
Matt.10.
Iudæ.1.
Dan.7.
Apoc.6.
Apoc.20.
Ephes.5.
Ezech.18.
Esa.43.

ADNOTATIONES IN LIBRVM ad Nouatianum hæreticum.

1. agentes] *Hoc pro*: viuentes, *accipitur, aut supplenda vox*: pœnitentiam.

2. ex aduerso] *Hoc ex Grauio ad marginem, pro*: ab, *consentit Ms. cod.*

3. in qua domo si perseuerasses) *Ab eodem addita vox*: domo, *sic & Ms. cod. ex quo etiam paulopost*: te, *adiecimus.*

4. conuerti non trepidat] *Forte*: conuersari.

5. Qui isti sunt nisi d. sertores) *Sicut & alibi mendum hic irrepserat apud Erasmum, vt legeretur*: non, *eo quod vetus excus. legat*: n. *quum potius iuxta Ms. cod. significet*: nisi.

6. ord. nationem D.] *Hoc quoque recte Grauius & Ms. cod. pro*: ordinem. *Alludit enim ad ordinationem Cornelij, de qua paulopost.*

7. & fecistis conuentionem] *Hunc locum sic restituit, tum ex epistola* 55. *tam ob vocem Græcam* : συνθήκας, *hactenus legebatur*: cogitationem.

8. isti Nouatiani] *Ex eodem adijcimus*: isti, *& paulopost*: furoris.

9. vel nunc infelicissimi pauci) *Costerius & Ms. cod.* infelicissime, *non male, sed illud placet magis, vt per* Ἀντίφρασιν, *alludat ad Felicissimū, cuius sæpe in primo Tomo fit mētio, & præsertim epistola iam dicta.*

10. illic veritas: Aspernantur me, &c.] *Recte sic Morelius distinxit, vt sint verba scripturæ cuiuspiam, quam tamen nondum reperire potui, qui etiam optime legit*: accipient, *cum Ms. cod. pro eo quod alij* : accipiens. *Adhuc tamen locus videtur mutilus.*

11. Quæ arca sola] *Adiecimus* sola, *ex Grauio.*

12. quem legentes inuenimus) *Prætermisi vocem* : sicut, *quæ sensum obscurabat.*

13. quique similes fuerint inuenti) quique, *pro*: quicunque.

primam quidam, &c. *Locus obscurus & corruptus, etiam in Ms. cod. præterquam quod hic satis significet solam Ecclesiam baptismi sacramētum habere, quod ad errorem Cypriani pertinet.*

14. significabat iam tunc.) *Ita Recte Ms. cod. pro* : iam nunc.

15. vt ternitas illa] *Rectius meo iudicio Grauius*: trinitas, *sic enim Ms. cod.*

16. Sicut Moyses dixit] *Moysi Geneseos librum ascribit.*

17. aquis orbe toto terram infestantibus) *Hoc rursum ex Ms. cod. pro*: terrarum.

18. immemores diuinarum prædictionum) *Sic lego, pro*: prædicationum, *eo quod sequitur*; quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram, &c.

19. quæ vltertius) *Hoc rursum ex Grauio & Ms. cod. pro.* qui.

20. & non nocebunt vobis) *Sic Manut. & Mor. pro.* vos, *quod tamen habent etiam Ms. cod.*

21. quibus recepti possent) *Adijcio istud ex Grauio & Ms cod.*

22. edicta secularium principum) *Galli nempe & Volusiani.*

23. insanientis) *Ms. cod.* insanæ mentis.

24. in eodem crimine lapsus sui adhuc vsque) *Ita recte Grauius, pro eo quod alij*: lapsos seu adhuc vsque.

25. exercere conetur] *Superfluam hic particulam*: nunc, *recte omisit Morelius.*

26. quam male intelligant & interpretentur] *Ms. cod.* intelligunt & interpretantur.

27. per nominis appellationem mutastis, velim] *Istud denuo ex Grauio, pro eo quod alij*: per nominis mutastis velum. *Præsertim cum etiam Ms. cod legat.* velim.

28. postmodum lenit] *Costerius*: lauit. *Sed prius habet etiam Ms. cod.*

29. pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde. Et eadem quoque propheta similiter exhortante & dicente) *Hæc quoque Grau. accepta debemus & Ms. cod. alibi desiderata.*

30. A Deo quia, &c.] *Istud ex Ms. cod. pro eo quod erat* Ideo.

31. & coinquinauerunt eam] *Vox* : eam, *ex ipsis etiam est addita.*

32. erroribus nostris contabescimus] *Etiam hoc illi pro*: tabescimus.

33. neque semper non defendam vos] *Mira translatio, quum ad verbum græce sit*: οὐδὲ διὰ παντὸς ὀργισθήσομαι ὑμῖν *quod latine sonat*: neque semper irascar vobis: *Costerius omittens secundam negationem accepit*: defendam, *pro*: vlciscar; *qua significatione alibi quoque vtitur Cyprianus. Certe negandi particula postea fuit adiecta in cod. Ms.*

34. pœnitentibus, deprecantibus, operantibus, &c.] *Sunt hæc verba Auctoris non Isaiæ, vti male censet Morelius; est tamen ita adhuc locus obscurus.*

35. quod male perierint, quodque &c. declinauerint] *Rursum hoc ex Ms cod. pro*: perierunt, & declinauerunt.

36. & lauit pedes eius] *Rectius cum Ms. sic Grauius, quam alij*: domini. *Item*: & oscula infixit, *quam ceteri*: osculis infixit. *Rursum Recte Grauius*: Quis illorum plus diligit? *per interrogationem, pro eo quod erat*: Quis eorum plus diligeret, *nam & græcus & latinus contextus illi consentiunt.*

37. Intrauit] *Ms. cod.* Introiui, *ex quo etiam recens adieci*: Ecce delicta dona ntem.

38. desine vnius capituli præscriptione terrere) *Hoc ad verbum ex Tertul. de Pudicitia.*

39. & fratri eius] *Iterum hoc Grauio acceptum debeo, apud alios desideratum.*

40. Noli gratulari inimica mea] *Non minus & istud, pro eo quod corrupte erat*: amica; *nam græce est apud* 70 μὴ ἐχθρεύσατω.

41. & ne exeat magniloquentia de ore vestro] *Recte sic Costerius & Ms. cod pro eo quod alij*: maliloquentia: *nam* 70. *habent*: μὴ μεγαλορρημοσύνη, *quod vertit etiam D. Augustin. lib.* 17. *de ciuitate Dei c.* 4. magniloquium.

42. & a sterquilinio erigit pauperem] *Addimus cum Grauio & Ms. cod. rursum*: erigit, *quia græce est & latine.*

43. Quia Dominus superbis resistit] *Cod. Ms.* contrasistit.

44. Cainam illam hæresim] *Recte hic Erasmus, pro*: caninam, *legit* Cainam; *Sic enim & Hiero. appellat eam, quæ admisit spem remittendi peccati, Locus Hieron. est epistola ad Oceanum, & meminit eiusdem quasi tollentis martyrium libro contra Vigilantium*; *vt sit eadem quæ Gnosticorum, de quibus Tertul. in Scorpiaco. Atque adeo etiam* Caiua, *legendum censeo apud eundem Tertullianum initio libri de Baptis. aut saltem*: Caiana. *pro eo quod est*: Gaiana; *quippe quæ remedium etiam baptismi tolleret. De aliis huius secta erroribus, vide eundem de præscriptione aduersus hære. Ireneum cap. vlti. lib.* 1. *Epiphan. hær.* 38. & *August. hær.*18,

45. non nocebit ei] *Rursum Grauius*: eum, *sic & Ms. cod.*

46. qui in ruina facilius ædificatorum Stantium operatur] *Grauius ad marginem*: ædificatur, *sed nec hoc satisfacit.*

47. violentia aquæ, quam suo ore serpens emisit post mulierem] *Intelligit persecutionem quam diabolus immisit in Ecclesiam.*

48. apud Zachariam] *Hoc ex coniectura Costerij, pro.* ad, *consentit etiam Ms. cod.*

49. de manibus illorum] *Adiecit istud recte Grauius, nam habent* 70. & *Cyprianus supra epistola* 54. *sic etiam Ms, cod.*

50. conuocat amicas & vicinas] *Addit Grauius*: suas, *sed non habet Euangelista,*

51. quia gaudium tale erit] *Hic iterum recte adiecit* : tale, *sic etiam Ms. cod.*

52. omnes similiter perierit] *Ita Ms cod. vtrobique more Cypriano, pro*: peribitis.

53. & pulsanti aperietur] *Hic quoque ex Ms. cod. pro* : aperitur.

54. secreta quæque & abdita) *Adjcio* : &, *ex Grauio & Ms cod.*

55. de omnibus factis impiorum quę fecerunt impie, &) *Ista ex margine Grauij in textum inseruimus, eo quod reperiantur apud Iudam Apostolum, præsertim consentiente Ms. cod.*

56. flumen ignis prodibat ante eum] *Grauius & Manutius*: fulmen; *sed repugnat vox græca*: ποταμὸς.

57. quo modo ficus] *Omittimus*: vt, *superfluam, cū Grauio & Ms. cod.*

58. & absconditę nos) *Ex Grauio istud adiecimus, nam est in Apocal.*

59. magnos & pusillos) *Recte etiam hoc ille cum Morelio & Ms. cod. pro eo quod alij*: pupillos.

60. & alius liber) *Hoc etiam Grauio & Ms. cod. acceptum debeo, pro eo quod ceteri*: & alius similiter, *consentit etiam Ms. cod.*

61. & non commemorabor te] *Recte adiecit negandi particulam Grauius, nam est apud* 70. *& in cod Ms*

62. Prę manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena] *Ex Ms. cod. reposuimus*: vobis, *pro* nobis, *Hinc autem apparet, nisi forte alludat ad illud*: Dic facinora, &c. *mutilum esse hunc librum & imperfectum. Neque tamen oratio illa Cypriani pro Martyribus, ea esse potest cuius meminit, quod nulla pœnitentia aut relaxatione peccatorum (vti ante me quoque Erasmus adnotauit) fiat mentio. Accedit quod in cod. vet. ex quo hunc librum descripsit ille, medius interponatur sermo D. Augustin. de Cypriano; & in manuscriptis Affligimensi, Marcinensi, Dunensi, & Anglico codicibus, reperiatur illa oratio cum sequenti, absque tamen hoc libro; ac vicissim hic liber in Ms. cod. sine illa oratione.*

AD CORNELIVM PAPAM, DE CARDINALIBVS OPERIbus Christi vsque ad ascensum eius ad Patrem.

ARGVMENTVM OPERIS SEQVENTIS.

Argumentum totius operis sunt cardinalia, & primaria Christi nostri redemptoris opera, nempe: Natiuitas, Circumcisio, Epiphania, Baptismus, Ieiunium, Cœna & prima institutio consummantis omnia sacramenti, Ablutio pedum, Chrismatis & aliorum Sacramentorum institutio, Passio, Resurrectio, Ascensio, & Spiritussancti missio. *De quibus omnibus singulos Tractatus seu Sermones conscripsit, in quibus quid tractet, ex succinctis singulorum argumentis manifestum euadet. Porro, quanquam certi nihil pronunciare possim de Auctore, quod mihi defuerint exemplaria Ms. pro Cypriano tamen facere videntur, tum voces, phrases, & schemata quadam toti operi interiecta, tum frequens inculcatio baptismi sanguinis, & Martyrij latronis, Tract. de stella & Magis, de Cœna Domini, & Passione Christi.* Et certe cuiuscunque

UNIVERSITÄTS-BIBLIOTHEK PADERBORN

sit, scriptum constat ætate Cornelii & Cypriani, atque adeo eandem auctoritatem meretur. Id colligere est, non modo ex titulo & præfatione, sed in ex fine Tract. de Natiuit. Domini: Vbi certaminum non sine periculo, id est, Martyriorum fit mentio: & quod contra Nouatianos agat, de pœnitentia vera nunquam sera, Tract. de Baptismo & de passione Christi, immo & nominatim Nouatum impugnet, tractat. de Cœna Domini.

PRÆFATIO SEV PROLOGVS.

SOlent Matres infantulis nuper editis in ipso vitæ introitu aptare vocabula, & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis, vel ex genere, vel ex euentibus imponere nomina; vt in ipsis primordialibus initijs quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam, ne nomen eis esset ad ignominiam, si originalis naturæ traductio à consueto limite deuiaret, & à virtute patrum degenerans, indigna succesſio monstri non hominis faciem exhiberet. Respicerent potius ad nomina vel officia sua, quorum inspectio honestæ conuersationis formam eis infunderet & doctrinam, vt honorificarent naturales causas & rationales disciplinas, nec in aliquo elementarias amaricarēt dulcedines, vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuariè vel inconsiderate nomina rebus imponebantur: sed ex quo ad Adam adducta sunt singula, vt vocaret ea & propria imponeret nomina, prouisum est in populo antiquo & institutum, vt aliqua esset in vocabulis ratio, & interpretarentur nomina vitam, & exprimerent aliquam personæ proprietatem, secundum quam vel differret à cæteris, vel etiam communicaret. Sic in nominibus Patriarcharum Abraham, Isaac & Iacob magnarum rerum extitere indicia, & præloquebantur ventura, nec deerat impositorum nominum [1] secundum sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus, sed in agnominibus postea à viris illustribus obseruatum (vt nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cæsaris titulo succedentem honorare progeniem, & imperatoriæ dignitatis hæredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractatibus suis nomina prætexere, breui titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes, & propriæ gloriæ, præposito nomine suo, prouidentes, vt integritatem operis & laborem auctoris tam stili quam personæ in posterum auctoritas conseruaret; & facile scripturæ subtilitas indicaret, si aliqua manus inuida elegantiæ tractatuum elimatorum pannum rudem insueret, vel nugis suis quasi sua essent quæ alius laudabiliter dictasset, furtiua translatione insereret. Sic in capite libri sui quisque auctorem se posuit, vt & stilus auctori, & stilo auctor famularetur, & auctoritate altrinseca communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia, & per hæc viuax eorum fama & gloria indelebilis perseuerat. Nos vero qui vix intelligimus quæ ab eis dicta sunt, sensu & eloquentia omnino eis impares, si quid aliquando scribimus, indignum titulo iudicamus; ne forte nobilis materia, cuius explanationi studium adhibemus, decoloratam se potius quam ornatam nostra præsumptione queratur. Verum quia solent aliquando patres nugis infantilibus arridere, & linguis balbutientibus delectari; [2] indulgentiam meretur humilitas, quæ quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandam, non gloriam mendicans, sed gratiam. Ego quidem nec à me ipso, neque ab alio quæro nomen (neque enim aliquid me existimo esse, [3] cum nihil sim;) qui hoc à vobis maxima supplicatione quæsiui, vt non essem quod sum, & humiliter supplicaui vt ab hac flamma in qua crucior, me vestra clementia liberaret. Tentaui si possem manu vestra me sustinente, honeste descendere: quod quia non potui vrgentibus flammis, non attendi quo prosilirem, dum me vorax incendium non cremaret. [3] Sublimes materiæ subtilium ingeniorum exigunt tractatores: nec facile de artibus recte iudicat, qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul ingenio conueniente & studio philosophari possunt, & securè aggredi res abditas; eorumque conatibus se peruiam penetrata exhibet difficultas, & ænigmatibus enodatis rerum secretarum facies patet, cuius serenitatem velabat nubes oppositā, & veritati superfusa caligo. Ideoque tam in diuinis, quàm in philosophorum doctrinis, nec tutum est nec honestum, ineruditos & [6] ignaros sensuum ad litteras illos pertinentium, prosilire ad discussionem eorum quæ nescium: & de his sibi vsurpare magisterium, quæ ignorant. *Esaiæ 6.* Huius rei forma Seraphim faciem Dei, & pedes velat; & patentibus quæ in medio sunt, principium finemque maiestatis diuinæ alarum extensio infra suprague operiens, aditum ad se temerarijs tractatoribus vel scriptoribus interdicit: nec patitur ad liquidum se videri diuinitas, quam vtique inuestigatio fidelis aliquo modo odorat vel sentit, sed puram eius essentiam nec conspicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei essentia in promptu haberi non potest: neque enim diffinibilis est diuinitas, sed verius sinceriusque remotio indicat negando quid non sit, quam asserendo quid sit: quoniam quidquid sensui subiacet, illud esse non potest, quod omnem superat intellectum. Quidquid audiri vel videri vel sciri potest, non conuenit maiestati: hebes est in hac consideratione omnis acies sensuum, & caligat aspectus. Hanc inuisibilem lucem, & inaccessibilem naturam sex alis hinc & inde Seraphim statu & volatu circumeunt & abscondunt; statu æternitatis immobilitatem monstrantes, volatu vero altitudinem eius, sic in superioribus eleuatam, vt quantumlibet *ad cor altum homo ascendat, exaltetur Deus*, & comprehensionis importunitatem euadat. *Psal. 63.* Nec tamen alæ illæ, quæ Dei velant substantiam, nostros conspectus diffugiunt, sed illæ puris mentibus se visibiles exhibent, & operum Dei ratio, siue eorum quæ ex nihilo sunt, siue eorum quæ ex materia vel factæ sunt vel fiunt, se intelligibilem exponit: & quæ circa Deum & quæ sub Deo sunt, mundi potest cordis quoquo modo sinceritas contemplari. *Gen. 1.* Prima rerum conditio sex instituta diebus fatetur artificem, & profitetur opus auctorem. Neque enim sui ipsius artifex esse, aut potuit quis nouā creare materiam, nec potuerūt multa & diuersa rerum esse principia: quia nisi ad vnum cuncta respicerent, discordia & infinitate cuncta turbata voluerentur in chaos, & repugnarent & colliderentur in se discordes materiæ, nisi omnibus factoris auctoritas imperaret: & vnius monarchia potestatis, vniuersitatis causas & efficientias ordinaret. Homo itaque præpositurum in inferiora accepit, sciens quis hunc honorem contulerit: nec tamen ea scientiæ perfectione illustratus est, vt eo modo cognosceret conditorem, quo eius cognitioni reliquæ creaturæ subiectæ sunt; sed distantiam maximam experiretur inter summa & infima, & ex hoc ipso esset Deo acciuis & humilis, quo auctori suo se in nullo posset conferre, cuius effugere dominium nec penetrare consilium, nec poterat vitare iudicium. Itaque qui circa ipsum sunt angelici spiritus, licet inuisibilis naturæ sint, in legationibus tamen suis se auditu manifestant & visu; & salutis nostræ ministeriales sæpissime experimur, quorum officia & nomina in scripturis sanctis habentur. Illa quidem superiora agmina nobis prædicant, non indicant Deum: & nunciant quæ iubentur, [8] spiritalitatem iniuncti negotij peragentes, non vniuersitatis explicantes scientiam: quia ad nos numerus & mensura & pondus refertur. Deus vero his omnibus non arctatur, sed excedens omnia, & æternaliter antecedens potestas & virtus nil habet coęuum, nec immensitatis eius profundum vlla creatura vel cœlestis vel terrena metitur. *Quæ vero sub ipso sunt, implent templum*; & præsens Ecclesia cognitionem earū re- *Esa. 6*

rum asse quitur, quæ ad cultum iustitiæ, quæ ad ordinem vitæ, quæ ad gradus ascensionum, quæ ad conuenientiam morum, quæ ad honestatem huius conuersationis & gratiam pertinent contemplationis: hæc aguntur & exercentur in templo præsenti, & per hæc Deus quæritur, nec tamen quæsitus illico inuenitur. Gustamus, delibamus, odoramus, & prope est: cumque accesseris, longius abit. Et quo modo fulgur nubes disrumpit, & repentina coruscatio non tam illuminat, quam hebetat oculum: ita aliquando nescio quo modo tu tangeris, & tangi te sentis, eum tamen qui te tangit, non intueris. Dicuntur tibi quædam verba arcana intrinsecus, quæ effari non sufficis, vt dubitare non possis, quia iuxta te est, imo intra te qui te sollicitat: nec tamen sicuti est, se tibi videndum concedat. Rachel ad
Gen.30 odorem, non ad esum, Liæ mandragoras concupiscit; tu sponso, fide non complexu coniungeris, tu spe concipis, donec Christus in te formetur; & deposito pondere huius cadaueris, eiusdem sint puritatis caro & spiritus, & renouata natura sobolem immaculatam parturiat. Rachel quippe visum principium sonat. Quod
Ioan.2 verbum in principio apud Deum in suo proprio esse, mihi non patet, sed quibusdam nominibus Deum inuoco & dico: iustitia, veritas, sanctificatio, charitas; & quæro aliquas species vel formas, & per quas quid sentio quoquo modo intimem. Nam quod verbum caro factum est, facilius video, si hoc sensui meo quasi esu incorporo; principium autem illud vix remotissimo odoratu quali pertransiens sentio. Illa quidem intellectualia per visibiles creaturas, quantum fas est animæ videre vel præuidere, diuina mente à longe prospicimus; in multis per opinionum & coniecturarum pelagus circumducti, in multis veritati hærentes, in multis
Rom.11 magnitudine rerum oppressi, exclamamus cum Apostolo: *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei.* Cordi igitur nostro se offert Deus, & aliquid sui luminis infundit inuitans & prouocans. Nisi enim aliquo modo sentiretur, nec appetendi, nec inquirendi spes esset aliqua vel facultas.[9] Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus similitudinem, & per omnia suauitate differens; eoque desideratur copiosius, quo cætera delectamenta excedit. Desiderium autem inquirentes purificat, & purificatio exclusis enormitatibus, ad formam Dei prouehit ascendentes: atque ita in opere suo imago & similitudo Dei multis laboriosisque prouectibus propriam sibi demum indicat dignitatem. Ad hanc rerum adeo profundarum indaginem nisi incarnati verbi magisterium accessisset, humana defecissent ingenia; & nescio si & aliqui auderent ad hæc tendenda conatus assurgere: sed associata carni diuinitas assumptam naturam ex parte suæ voluit esse claritatis consortem, & apertis cœlis super doctorem & Dominum nostrum ad superiora nostrum introduxere aspectum: *& vidimus gloriam eius quasi vnigeniti à patre*: & de
Ioan.1 plenitudine gratiæ & veritatis quæ in ipso est, instillata est nobis aliqua portio. Et cum Philippo audiuimus:
Ioan.14 *Qui videt me, videt & patrem.* Nec tamen in hac visione plena potest esse sufficientia, donec *in splendoribus sanctorum in die virtutis suæ* agnoscatur[10] ratio gignentis & geniti & procedentis: *quam oculus non vidit, nec auris audiuit,*
Esa.64 1.Cor.2 *nec in cor hominis* ad liquidum hucusque *ascendit*. In his omnibus quæ dicta sunt omnino sensum nostrum materiæ excedit sublimitas, & stilum repellit moles nimij ponderis, & ascensionis arduæ difficultas: sed præcepti vestri, pater excellentissime, me coëgit necessitas, vt tentarem: si forte importunitate studij aliqua possem de sanctuarij suppellectile vellicare, & reducto in partem velamine, arcto subtiliquè aditu propitiatorium intueri. Præsumpsit meditatio aspicere à longe, & annos æternos inquirere, & quid ante tempora sæcularia
Titum1 esset, indagare; si tamen sæculum vel tempus dici potest ante lucem & diem & solem; & quo modo ante causas elementarias & materiales origines illa æternitatis infinitas se haberet; si illa omnipotentia apud se solitaria esset, & ministeriales ei deessent spiritus, & maneret apud se illocaliter sempiterna diuinitas, & in quo esset sapientiæ regnum, [11] cum non esset quod regeretur, & vsu specieque careret illa inanis antiquitas. Ab his omnibus repulsus, ad sæcularia visibilia compulsus sum redire, & vtinam me ipsum cognoscam & sciam. Quod si animæ meæ, quæ corporis mei obtinet principatum, nec originem scio, nec metior quantitatem, nec qualis sit intueri sufficio; si ignota est mihi ratio quare ipsa delectetur in corpore persecutore suo; si nescio quis hanc legem membris insculpserit, vt tam violenta dominatione spiritum opprimat, & melior dignior que natura deteriori succumbat; patiêter me ferre oportet, si operatorem vniuersitatis non intelligo, qui in minimis operationum suarum particulis meam profiteor cæcitatem. Insolubilis videtur hæc quæstio, quare homo rationabilis in negata nitatur & vetita, & semper illicitis delectetur. Omnino rarum est & difficile, fieri bonum, facile & pronum est esse malum; & hac sine magistro, sine exemplo doctrina, statim à pubescentibus annis imbuimur & docemur. Vide in ipsis qui sanctimoniam profitentur, quæ religio manum claudit porrectis munerib[9]? quę solitudo aures obserat oblatis saporibus? quæ gula communibus est contenta saporibus? Quis non se habeat vilem, si videat humilem? Quis non putet opprobrium, si se sentit inglorium? Quis enumeret voluptatum potius monstra quam species? [12] quæ per concupiscentias carnis inuitam animam trahunt, clam palamque de conclaui ad forum, de lupanari ad theatrum? In primis abrasa verecundia, pudoreque conuulso, non absconditur scelus, nec nutat ratio, nec discretio reluctatur carnis affectibus; captiuus spiritus consentaneam exhibet clientelam. Hoc ipsum quod dico, carnis affectus, improprie dico; quia hæc vitia propriæ animæ sunt, quæ sentit & mouet & viuit; cui imputatur peccatum; quia ipsi datum est arbitrium, & iudicium, & scientia, & potentia, per quæ possit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem sic vtitur anima, sicut faber malleo vel incude, in qua formatomnium turpitudinum idola,[14] & fabricatur quælibet quarumcunque voluptatum simulachra. Non est caro dictatrix peccati, nec inuentrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponit agenda; sed officina est spiritus, qui in ea, & per eam, quæcunque affectauent, peragit & consummat. Quod autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dinoscitur: post cuius discessum nulli apta vsui supersit putredinis massa, & paludis aceruus. Quidquid enim sentit, à natura corporis alienum, probatur. Quod vero caro aduersus spiritum, & Gal.5
spiritus aduersus carnem contendere dicitur, & repugnare, improprie arbitror dictum, quia solius animæ ista est, quæ secum rixatur, & cum proprio arbitrio litigat certior in huiusmodi quæstionibus quid bonum sit, quid malum, quam in aliarum rerum inquisitionibus quid verum sit, quid falsum. Nam in abditarum causarum inspectionibus & secretis naturæ potest homo errare vel decipi; quia non per omnia à fine vsque ad finem intellectus humanus attingit; sed in his quæ oculis & manibus subiacent, nulla subtilitas iudicium impedit: quia fœtentia à non fœtentibus, decora à turpibus, amara à dulcibus, dura à suauibus, & à dissonis consonantia facile discernuntur. Sed desiderij sui veneno mens ebria, corpus contumelijs applicat, & iunctis complexibus ambo in mortiferas suauitates elapsi, obdormiunt. Cumque euigilauerint, sero pœnitentiâ adducit confusio, & inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit. Et in cæteris omnibus quæ maligne patrata sunt, huiusmodi vltio peccatorem persequitur, & ipse libidinum labe crapulatus se conuomit. Sed auaritiæ solius & quæstus ardor nec satiat cupidum, nec pœnitet eum cumulasse quod crescere optat, non minui: [15] & discola obstinatus semper quid idolo suo immolet, sedulus coaceruat. Vnde hæc sitis diuitiarum miseris pectoribus assidet, & ambitionis falsugo bibulam animam occupat; vt per fas & nefas ad loca superiora

etiam

etiam de latebris eremi nonnulli se ingerant: & de omni gradu vbi aliquis aditus patet anheli prodeant, discurrant ad iudices, blandiantur mediatoribus, conducant auxiliarios, & modis omnibus elaborent, vt sedeant cum principibus; eo quæstu, vt maledicat Deus quod ipsi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hæc lex peccati, quare in his & similibus legem iustitiæ opprimat, & quare eneruata ratio cum stare possit, tam miserabiliter ruat, difficile est assequi; [16] maxime cum defectus iste à damnationis sententia pendeat, & hanc ineuitabilem pœnam antiqua transgressio sit sortita. [17] Ergo si me ipsum nescio, si animæ meæ substantiam & naturam ignoro, si eorum quæ intra me sunt, rationem non intelligo; qua audacia supra me ergiam oculos, vt videam principium sine principio, & finem sine fine attingam? A talibus ausibus desistendum excellentia maiestatis imperat, & ipsa impossibilitas omnes ingenij nostri conatus repellit. Ea igitur quæ licita sunt & concessa tangamus, & circa cunabula saluatoris prima infantiæ eius fercula degustemus; & circumcisi & loti victo diabolo, sanctitatis affectibus in cœna cum Domino recumbamus; vbi pane angelorum refecti, post illius cibi delicias surgamus ad transitum, vt de hoc mundo vehiculo crucis euehamur ad cœlum; Spiritu sancto nos replente, vt qui deinceps nos deuehat, & perfaciat quidquid in exilij huius peregrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obscurum. [18] Librum igitur quem de cardinalibus Christi domini nostri operibus scripsi, paternitati vestræ (suppresso nomine nostro) misi; in quo fons sacramentorum & disciplinæ huius in qua stamus origo, formam & exemplar recte viuendi nobis proponens, ab humili aduentu vsque ad gloriosum eius reditum ad patrem gradatim conscendit: quem potius in mente nostra quam in pagina scribi desidero; & vtinam in sanctitatis vestræ conspectu, memoriam & recordationem nostri supplex mereatur affectus.

ADNOTATIONES IN PRÆfationem.

1. Secundum sensum suorum effectuum) *Sic lego ex coniectura pro:* secundum sensum suum, &c.
2. indulgentiam meretur humilitas) *Hoc quoque, pro:* meretur.
3. cum nihil sim) *Plane & istud, pro:* sum. *Alludit enim ad verba Apostoli.*
4. honeste descendere) *Forte: discedere.*
5. Sublimes materiæ, &c.) *Quum quod latine præfatio, græce dicatur προλογος; cum Morelio sustuli distinctionem illam, quæ hæc pars Prologus inscribatur.*
6. ignaros sensuum ad literas illas pertinentium] *Locus pro difficultate scripturæ.*
7. sed verius sinceriusque remotio indicat) *Locus obscurus.*
8. spiritalitatem iniuncti negotij p. ragentes) *Apud Remboldum, qui primus hoc opus edidit, potest legi:* specialitatem.
9. Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor) *Manut. & Morel.* do'or ille: *sed non placet.*
10. ratio g'gnentis & geniti & procedentis) *En distinctionem personarum Trinitatis.*
11. cum non esset quod regeretur) *Manut. & Morel.* gereretur. *At illud placet: quia præcedit:* regnum.
12. per concupiscentiæ carnis vitam animam trahunt) *Censeo legendum:* per concupiscentias carnis inuitam animam trahunt.
13. quia datum est ipsi arbitrium] *Locus pro libero arbitrio.*
14. & fabricatur] *Ex coniectura Cauchij sic lego, pro:* fabricantur.
15. & discola obstinatus] Discola, *pro:* idololatra.
16. maxime cum defectus iste] *Ita appellat peccatum originale.*
17. Ergo si me ipsum] *Hoc rursum ex coniectura Cauchij, pro:* ego.
18. Librum igitur] *Sic legendum prorsus censeo pro.* libellum: *est enim iustæ magnitudinis liber. Sicut etiam paulo post lego:* conscendit, *pro eo quod erat:* conscendens, *corrupte.*

DE NATIVITATE Christi.

ARGVMENTVM

NAtiuitatis Christi historiam pulchre dilatat, & ipsius exemplo humilitatem inculcat. Mariæ interim virginis Deiparæ priuilegia recenset; quod originalis peccati incendia in ipsa ita extincta sint, vt legem mentis lex carnis non infestaret; quod sine dolore pepererit; quod virgo simul fuerit & mater. Deinde, vbi pastorum laudes paucis attigit, prophetiam de Christo Isaiæ 9. pulchre explicat, & velut aliud agens coniugijs continentiam præfert & virginitatem; hoc adijciens: Si diuinis consilijs obstiterint tentamenta, adesse Deum fortem, qui quum mundum vicerit, suis victoriam promittat militibus; atque adeo in paruuli Christi nomine, de mundo, de diabolo, de nobisipsis victoria nos potiri posse.

ADest Christi multum desiderata & diu expectata Natiuitas, adest solemnitas inclyta; & in præsentia saluatoris grates & laudes visitatori suo per orbem terrarum sancta reddit ecclesia. Gaudia nobis cœlitus nunciantur, lætitia imperatur.. Nox ista sacri partus conscia, nouis fulgoribus illustratur. Gloriantur in cœlestibus superi, *pax in terra bonæ voluntatis hominibus* confirmatur. Adsunt angeli, loquuntur pastoribus; non dedignantur loqui personis humilibus, & cum ipsi sublimes sint, infimos non aspernantur, Nec luce insolita, nec angelorum terrentur pastores præsentia; sanè & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt consonas laudantium voces cœlestes, gloriæ & gratiæ diuinæ præconia modulantes. Nec satis fuit superius arcana reserare cœlestia, etiam hominibus pax reddita nunciatur, & bonæ voluntatis noui muneris largitate consecratur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lętificare in aduentu suo bonas expectantium voluntates: & multiplicatis testibus certa præsentiæ suæ dare indicia, vt iam non expectaretur quasi venturus, sed qui venerat, videretur; & essent angeli quem sibi noua CHRISTI infantia consecrarat, sancti ortus & loci indices. Vnus Gabriel virgini obumbrationem virtutis altissimi nunciat; multitudo cœlestis exercitus, gratulabunda saluatorem mundi prædicat aduenisse, & reconciliata terrestria superis canit; & consilium antiquum prodijt palam, nec iam secretum est; sed innotuit publice in conspectu gentium reuelata CHRISTI benignitas, & oblata mundo in nullo à nobis differens, excepto quod peccati expers fuit, saluatoris humanitas. A supernis legationibus incipit euangelium, cuius primi dictatores Angeli extiterunt. Nec iam in manibus prophetarum similitudines, & ænigmata inuoluuntur; sed angelorum iubilo, & hominum stilo, [1] & euidenti rerum indicio constant & consonant simul promissa & data, vmbrisque remotis, lex & euangelia sunt vnita. Multiplicantur testes, militia cœlestis conclamat, credit pastorum cuneus & exultat A sapientibus & prudentibus non quærit testimonium, qui paruulis se reuelat. In huius doctrinæ initio statim fastus & ambitio condemnatur. Non colores rethorum, non inductiones persuasoriæ adducuntur, ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. In primis signa se fidei miscuerunt; & maxima in hoc efficatia dogmatum fuit, cum simul verbis & rebus actum est, vt nullum infidelium repugnantia inueniret diffugiū. Nox illa omni luce clarior: sermones angelici pacē hominibus nunciantes, designato loco Bethleem, ad quęrendum puerum cohortantur. Pastores illius amplius mente quam oculis carnalibus illuminati, ad conspiciendum Emmanuel festinant: & edocti intus inuisibili magisterio Spiritus sancti, quem paruulum vident, continentur immensum; & piæ ei deuotionis affectū pręsentant. Electa adest humilium personarum simplicitas; vt poneretur regula, & indissolubilis daretur forma, quod non nisi pauperibus spiritu, Christi pateret humilitas: nec superbos ad intuitum sui posset admittere veritas. Veniunt in Bethleem; quem prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel; ciuitas parua, domus paupercula, supellex exigua. Nulla domus ambitio, nisi reclinatorium in stabulo; mater in feno, filius in præsepio. [2] Tale elegit fabricator mundi hospitium,

Luc. 2

huiusf-

huiusmodi habuit delicias sacræ virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro byſſo in ornatu regio laciniæ congeruntur, genetrix eſt & obſtetrix, & deuotam dilectæ ſoboli exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, iungit oſcula, porrigit mammam, totum negotium plenum gaudio;[3] nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio. Pediſſequas ſubſtantia familiaris non patitur; mācipiorum obſequia ſumptus tenuis & inops mensa excludit. Nullum domus arcta diuerſorium occultabat, nec ſecreti receſſus erant illius caſulæ;[4] incruſtaturam tectum, & ſoli parietes per circuitum veſtiebant. Nec locus ibi erat lauacris, quæ ſolent puerperis præparari, quippe nec aliqua naturę iniuria matrem domini læſerat; quoniam ſine tormento peperit, quæ in conceptione caruit voluptate: & tamen conſuetudinē ſequens, vt legi ſatisfaceret, quaſi cum alijs mulieribus eſſet ei in hoc opere ratio ſimilis, diebus deſignatis recubuit, & depoſiti oneris laſſitudinem profeſſa oblatæ quieti paruit: & in diebus ſeparationis nō ſe à thoro Ioſeph, qui eam numquam tetigit, ſed ab ingreſſu templi & cæteris quæ lex prohibebat, continuit. Vltro maturus ab arbore baiula fructus elapſus eſt: nec oportuit vellicari, quod ſponte prodibat.[5] Nihil in hac re petijt vltio, nec præcedens delectatio aliquam expetiit pœnarum vſuram. Spiritu ſancto obumbrante incendium originale extinctum eſt; ideoque innoxiam affligi non decuit, nec ſuſtinebat iuſtitia, vt illud vas electionis cōmunibus laſſaretur iniurijs; quoniam plurimum à cæteris differens, natura communicabat, non culpa. Eratque ei proprium priuilegium, quod nulla mulierū nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quod erat ſimul mater & virgo ſingulis titulis inſignita. Vnde & matri plenitudo gratiæ debebatur, & virgini abundantior glotia; quæ carnis & mentis integritate inſignis, ſpiritali & corporali intus & extra Chriſti preſentia fruebatur. Ornamenta quæ deerant, etiam ſi adeſſent, non haberent oculos inſpectores: quia præſentia paruuli, ſic eorum qui aderant, Ioſeph,[6] & ſi quis forte alius ibi erat, oculos occuparat; ſic illuminauerat animos, ſic corda illexerat; vt in hoc ſummo bono omnium bonorum vnita collectio videretur, nec opus eſſet euagari & mendicari per partes, quod ſimul in ſe vno fidelibus omnipotens infantia præſentabat. Angelica ſane non eſt credendum miniſteria defuiſſe, nec receſſerat à venerabili pectore matris Spiritus ſanctus ad verbum Gabrielis elapſus. Poſſidebat domum ſuam; & templum quod ſibi conſecrauerat adornabat. Seruabat ſacrarium ſuum & ſanctimoniæ thalamum honorabat: lætificabant conſolationes huiuſmodi animam benedictam, & tanti habitatoris reuerentia concupiſcentiarum ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infeſtabat, rebellio nulla quietem ſpiritus affligebat. Paruulus ſugens vbera pura alimonia vtebatur, & fons ſacri pectoris deſęcatum edulium ori mundiſſimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quæ humanum ſuperant intellectum, imbuebant: eratque vtrinque mira iucunditas, cum pia ſanctæ matris & deuota humilitas, & ſancti ſanctorum immēſa benignitas confœderatis affectibus mergerentur. Extrinſecus nuda erant & egena quæ videbantur,[7] nihil in illa paupertate videbatur diuinum, niſi his quibus reuelatum eſt deſuper; quorum primi fuere ſupra memorati paſtores, quorū innocentia & ſimplicitas electa eſt, vt laus Chriſti perficeretur:[8] quin piſcatores & paſtores ſequentibus temporibus confunderent oratores, & à pauperibus & humilibus prædicatio paupertatis[9] haberet initium. Execrari ſolent Ægyptij hoc hominum genus, & abominabiles eis ſunt oues & pecora. Sed huiuſmodi officium ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel paſtor munera de gregibus ouium obtulit; quæ in eo quod cælitus inflammari viſa ſunt, quod grata eſſent Deo, cunctis innotuit, Paſtores Abraham, Iſaac & Iacob viri Deo familiares: paſtores patriarchę duodecim: paſtor ipſe Moyſes, qui in eremi receſſu dum ſequitur pecudes, in rubo conſpicit Deum, & poteſtate ignorum collata, populi recipit principatum. Heliſæus de aratro prophęta conſtituitur: Dauid *de poſt fetantes accipitur*, & in regni ſolio collocatur. Agnum quem abominatur Ægyptius, ſacrificari ſibi præcipit Deus, eiuſque ſanguinis Iſraëlitarum poſtibus illitus, exterminatorem angelum repellit & abigit; nec timetur mortis periculum, vbi tantæ reuerentiæ conſpicitur ſignum. Ad Vmbram Petri languentes conſurgunt; Apoſtolis ſubijciuntur dæmonia; cedit idiotis reproborum eloquentia: prædicante Paulo captiuas complicant manus gentes & regna. Pauperes electi, ſuperbi neglecti: nec faſtus, nec altus circa Chriſti diſcipulatum aliquem obtinent locum: Chriſtus pauper diſcipulos diuites aſpernatur. Pauper mater, pauper filius, inops hoſpitium, his qui in forma huius ſcholæ in Eccleſia militant, prębent efficax documentum. Hunc in cunabulis adorauēre paſtores; & paruulum confitentes, Deum ſimpliciter argumentoſi in ſpiritu & veritate, quem adorauerunt, nouerunt. Fuerat quidem miraculum, quod apertis cœlis, lux fulgoris inſoliti nocte ſuper eos fulſerat, quod auditi angeli & conſpecti, quod ab ipſis fuerant edocti & inſtructi paſtores. Sed licet hæ præceſſiſſent, tamen circa infantiam pueri diuinitatis intimatæ nulla humana ratio præbebat experimentum: nec circa illius præſepij anguſtias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod maieſtatis erat indicium, ſed auditui fides obtemperans, nullum apud Deum impoſſibile verbum credidit; & per Spiritum ſanctum ad ſacramētum hoc intelligendum ſubtiliſſimis eſt intelligentiarum acceſſibus introducta. Itemque ſpiritus qui longe ante prophetas docuerat, etiam nunc humilium mentibus ſe infundens, dilatabat humani intellectus anguſtias, & aperiebat interiores oculos; vt viderentur inuiſibilia; intelligerentur ea ad quæ humanus non attingit ſenſus, nec rationis penetrat intellectus. Hinc eſt quod prædixerat Eſaias: *Paruulus natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis*. Hoc potuit videri, hic nullum fides meritum quęrit. Quod autem ſequitur, *vocabitur nomē Emmanuel, admirabilis, conſiliarius, Deus fortis, pater futuri ſæculi, princeps pacis*, ſi clauſi ſint oculi mentis, exterioribus oculis neſcio quid mereris. Qui nec dum loquitur, quo modo conſiliarius erit? paruulus quo modo creditur omnipotens Deus? omnino infirmus, in quo videbitur fortis? nihil omnino poſſidens, ad apicem regni & principatus faſtigium quibus aſcenſionibus attinget? Sed ſi fidei myſterium proſequaris, in his omnibus ſubtiliſſimas & puriſſimas rationes inuenies, & quod omnino neceſſe fuit immenſum fieri paruulum, & filium Dei hominis filium euidenter agnoſces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundiſſimum ſacramentum in eo quod contemptibilis factus eſt admirabilis, & qui litteras non didicit, nec legibus inſtructus eſt, ſufficiens ſit diuinarum humanarumque rerum conſiliarius: quo modo diuinitas & humanitas in vnam perſonam conuenerunt, & vbi æſtimata eſt infirmitas, fortitudo inuenta eſt;[10] & corpus humilitatis noſtræ diuinę claritati configuratum, non in hoc mundo, ſed in cæleſti gloria perpetuum habeat principatū. Ad paruulos venit Chriſtus, & cum paruulis conuerſatur, pauperes inſtruit, & creat, & facit. Ipſe in ſynagoga Iudæorum in Eſaię volumine cum legiſſet in ſabbatho, complicato libro propheriam hanc in ſe completam edocuit, quod à ſpiritu ſancto vnctus ſit, & ad euangelizandum pauperibus pater eum miſerit. Item in euangelio gloriatur; confitetur domino cæli & terræ, gratias agens, quod reuelata ſunt diuina myſteria paruulis, à quorum intellectu ſublimitas huius mundi repulſa eſt; quæ Deo ſubijci non poteſt, dum ſecundū carnē & ſanguinē inuiſibile ipſius ſuis regulis inueſtigat. Hic eſt primus religionis introitus, ſicut in mundū primus Chriſti ingreſſus; vt quicunque pie vult viuere, humiliter de ſe ſentiat, neque ſupra ſe in mirabilibus ambulare præſumat. Fundamentum ſanctitatis ſemper fuit humilitas, nec in cælo ſtare potuit ſuperba ſublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noſter paruulus

attulit:

3. Reg. 19. Pſalm. 77.
Exod. 12.
Act. 5.
Eſa. 9.
Luc. 4.
Matth. 10.
Eſa.
Gen. 46.
Gen. 2.
Exod. 3.

attulit: & á cunabulis nos sibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in persona. Quia vero filij Dei sumus, humanitatis participatione frater noster fieri voluit, vt essemus secum beatitudinis cohæredes, & haberet tota compositio hominis perfectam plenamque lætitiam, cum spiritus diuinam repræsentaret imaginem, & caro nostra Christi corporis similitudinem; consummatæ societatis beneficium obtineremus cum nominis Christi & hæreditatis consortes, & diuinæ naturæ communicamus per
Psalm. 109 spiritum, & humanæ per corpus. *Iurauit Dominus & non pœnitebit eum*; & promissionum suarum non immemor, sicut se daturum nobis iurauerat, sic compleuit. *Filius*
Hebr. 1 *datus est nobis: qui cum in forma Dei esset, splendor gloriæ & figura substantiæ eius, non est confusus se ad formam serui exinanire*,
Philip. 2 vt qui de fraternitate eius gloriantur & volunt ascendere, non erubescant descendere; sed eidem scalæ cum
Genes. 28 Iacob innitantur, & cantantes canticum graduum ab
Psalm. 119 & seq. imis ad superiora conscendant. *O Domine quam admirabile est nomen tuum, vere tu es Deus qui facis mirabilia.* Non modo mundi huius staturam admiror, non stabilitatem terræ, cum eam complectatur volubile firmamentum; non singulos dies, non lunæ defectum & incrementum, non solem semper integrum & laborem eius perpetuum; non temporum vicissitudines, in quibus quædam arent, quædam virent, & quæ mortua modo videntur, deinceps reuiuiscunt: miror Deum in vtero virginis, miror omnipotentem in cunabulis, miror quo modo verbo Dei caro adhæserit, quo modo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit; miror in hac dispensatione tanti dispendia temporis, & tam lentos processus ad obedientiam saluatoris. In breui poterat patrari negotium, & poterat tantus labor abbreuiari ad solum Christi verbum; sicut factus mundus, & dispositа cuncta ad eius imperium. Sed elementario mundo dignior est rationabilis homo, quod ex eo, quod in eius seruitium facta sunt omnia, facile creditur. In cæteris quocunque modo aliquæ satisfaciunt rationes; hic solus me
Abacuc 3 complectitur stupor. Et cum Abacuc cano: *Consideraui opera tua & expaui.* Miror ieiunium, miror tentationes, miror omnipotentem in sepulchro iacentem, miror occisum & resurgentem. 11 Hæc sunt noua mira quæ
Hierem. 31 prædixerat Hieremias: *Nouum faciet Dominus super terram. Mulier circumdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo. Iesus Christus heri & hodie ante luciferum genitus*, initium carnis sumpsit ex virgine; 12 quem cœli cœlorum non capiunt; qui implens omnia cum sit in omnibus, ab his tamen non capitur nec tenetur. Nouum est & inauditum, quod in materni angustia vteri circumdedit intra se fragilis caro virtutem altissimi, & ordinem rerum cursumque naturæ mutauit sapientia Dei: & vbique diuinitas dilatata, plenitudinem sui vasi infundens exiguo, sic est circumdata mulicbri vtero, 13 vt cum vniuersa ambiret implens omnia, excedens
Ioan. 1 cuncta, intra se omnia continens, extra vniuersa complectens. Quem nos paruulum, propheta nuncupat virum; insinuans ei nunquam defuisse virtutem, sed semper virilis ætatis affuisse fortitudinem, quem infantilis infirmitas occultabat. Opus suum igitur fecit quod creauerat, 14 saluans quod perierat, ad vitam reuocans quod mortuum erat. Sed peregrinum opus fuit in Deo, quod verbum factum est caro, quod factus
Esaiæ 5 est visibilis & comprehensibilis, passibilis & mortalis: & peregrinum à maiestate; puer sugens vbera, panniculis inuolutus & sustinens conuicia, filius Dei in patibulo constitutus. Consiliarius quoque dictus est paruulus iste, qui & alibi dictus *magni consilij angelus*, eo quod secreta Dei, quæ ab hominibus erant abscondita, publice reuelauit, & cum nemo nosset patrem, nisi filius, ipse arcana Dei reserans, indaginem trinitatis explicuit; loquens patri, & à patre responsum accipiens, & spiritum sanctum infundens discipulis, 15 generationis & processionis intimans rationes, subtiliter astruens personarum proprietates, & indissolubilis essentiæ vnitatem. Alia quoque inferiora, sed tamen necessaria consilia edocens; vt beneficia collata homo intelligat, vt in eo quod stat, gratias agat, & quod possibile est ex Dei gratia, cum ceciderit, resurgat. *De virginibus*; ait Apostolus *præceptum Domini non habeo, consilium autem do tanquam misericordiam consecutus.* 2. Cor. 17
Vult & laudat ex imperio Domini, vt quæ nupserint, sic permaneant; quæ vero virgines sunt Dei, cumulatione castitatis integritatem exhibeant Christo: & in hunc modum quæcunque auctoritate diuina immobilia constant, sic maneant; quæ vero in alterutrum potest libertas arbitrij flectere, locum eligant priorem: quia & si bona sunt & á Deo instituta coniugia, melior tamen est continentia, & virginitas excellentior; quam non cogit necessitas aut mandatum, sed perfectionis suadet consilium. Quod si diuinis consilijs obuiauerint tentamenta & liberas mentes ad carnales reuocauerint appetitus; adest Deus fortis, nec
Ioan. 16 spem ponat homo in homine, nec in brachio carnis suæ confidat, quia qui mundum vicit, victoriam suis promittit militibus; & qui victores sunt sui, cœlo vim inferunt, quoniam sicut scriptum est: *Regnum cœlorum*
Matthæi 11 *vim patitur, & violenti rapiunt illud.* In paruuli huius nomine cum hoste antiquo congredimur, & fortis armatus,
Lucæ 11 superueniente fortiore, de atrio antiquitus possesso potenter expellitur, & præsumptæ infestationis audaciæ silentium imperatur. Defectui carnis nostræ quæ á primitiuis fœcibus originalis mali infecta languerat, ex Christi carne redditur fortitudo: & sacramentorum communicatio, per quam illius corporis sinceritati vnimur, nos in tantum corroborat; vt de mundo & de diabolo, & de nobis ipsis victoria potiamur, & sacramentali gustu viuificis mysterijs inhærentes, vna
1. Cor. 6 caro, & vnus spiritus simus, dicente Apostolo. *Qui adhæret Domino, vnus spiritus est*: Sic hi ad quos sermo fit, dicuntur Dij, & filij excelsi, nominis, & hæreditatis, & æternitatis participes, fortitudine societatis Christi subigentes tentamina: & cum homines sint ex indigniori materia, incaptiuitatem redigunt, & conspuunt ligantque dæmonia. Et quidem in hoc tempore in stadio vitæ huius se exercet militia Christiana, & præeunte Christi vexillo, quem & paruulum vidimus & cognouimus Deum: & quos spiritus consilij & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi possumus: quos eruditio, diuina scientia & potestate fecit insignes. Videtur autem in presenti disciplina huiusce modi non esse gaudij, sed mœroris; eo quod non sine periculo certamina peraguntur. Bonum vero certamen certantibus pacatis-
Hebr. 12 simum fructum in futuro exercitatis in iustitia dabit princeps pacis æternæ, consignans sibi in beatitudine, quorum communicauit naturæ. Ipsi gloria & imperium amodo, & vsque in sempiternum. Amen.

ADNOTATIONES

1. & euidenti rerum indicio constant & consonant simul] *Ita lego, pro eo quod corrupte legebatur*: iudicio constat.

2. Tale elegit fabricator mundi hospitium] *Hoc quoque lego, pro*: Tale egit.

3. nu lus dolor] *Prorsus sic lego ex coniectura Cauchij, pro*: dolus, *eo quod sequatur*: nulla naturæ contumelia in puerperio, *præsertim quum in sequentibus latius hoc prosequatur.*

4. incrustaturam rectum & soli parietes vestiebant] *Magis placet hæc lectio marginalis apud Remboldum & alibi, quam quod in contextu est*: incrastaturam.

5. Nihil in hac re petiit vltio] *Istud etiam ex coniectura Cauchij, pro* vltro. *Facit autem hic locus pro immunitate D. Virginis à peccato originali, & præsertim sequentia.*

6. & si quis forte alius ibi erat] *Irrepserat vitio operarum superflua hic negatio apud Manutium.*

7. Nihil in illa paupertate videbatur diuinum nisi his] *Etiam hoc recte legit Cauchius pro*: non his.

8. quin piscatores] *Hoc Remboldus, rectius quam Erasmus*: qui.

9. haberet initium] *Ita lego, pro*: habet, *quemadmodum etiam paulopost*: Pastores Abraham, Isaac, & Iacob, *pro eo quod alij*: Pastor.

10. & vt corpus humilitatis nostræ, &c. habeat principatum] *Ex Cauchio adiecimus particulam* vt, *prorsus necessariam.*

11. Hæc sunt noua quæ prædixerat Hieremias:] *Prorsus sic legendum pro*: Isaias, *neque enim hæc verba apud Isaiam, sed apud Hieremiam reperiuntur.*

12. quem cœli cœlorum non capiunt] *Omisit particulam: &, qua sensum obscurabat.*

13. vt cum vniuersa ambiret] *Locus mutilus.*

14. saluans quod perierat] *Cum Cauchio omisi adiectam: q; particulam.*

15. generationis & processionis intimans rationes] *Locus pro processione Spiritus sancti etiam ex filio.*

16. quæ vero virgines sunt Dei] *De his vide librum de disciplina & habitu virginum. Rursum autem hic locus est pro libero arbitrio. Item pro peccato originali. Et mire facit hic locus contra eos qui dicunt impossibilem continentiam.*

DE RATIONE Circumcisionis.

ARGVMENTVM.

Circumcisionem Abrahæ mandatam, non apud solos tamen Hebræos, sed & apud Arabes & Phœnices, filiis etiam Ismaël & Esau vsitatam, valuisse docet ad peccati originalis expiationem. Ad quod etsi ab Adam vsque ad Noe, & deinceps ad institutionem vsque huius sacramenti, efficacia essent sacrificia vetera; imperata tamen postea circumcisionem cum fidei tempora propinquarent, vt singulorum sacrificia, singulare Christi præcederent holocaustum. Post quod iam non aliam circumcisionem requiri quam cordis, qua titillatorios carnis motus rationis auctoritate compescamus.

INter omnia testamenti veteris sacramenta nihil Circumcisione sollemnius antiqua celebrauit religio, nec tantum in Hebræos, sed etiam [1] in Phœnices & Arabes hęc traditio inoleuit. Reliquæ gentes tam mandatum quam factum irrident; & Deo minime asserunt conuenire, vt saluatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos in ipso vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino sentire, qui neminem vult perire; absurdum & irrationabile iudicant. Nec tamen eis omnia reliqua sacrificia sunt horrori, sed in multis naturalem legem sequentes, expiationum retinent instrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipes, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Iob Dei testimonio approbatum, iugibus sacrificiis occupatum; nec legimus circumcisum. Et poterant esse eo tempore diuersis in locis multi viri insignes, qui iustitiæ Dei subiecti, hoc signo carebant; licet filios Esau & Hismael putandum sit huius traditionis non fuisse expertes. Verum cum opus istud & antiquitas commendet, & iubentis auctoritas; inquirenda est tanti mysterij ratio, quæ Abrahæ specialiter & semini eius tanto pondere mandata est, vt quisquis in illa gente huius signi careret differentia, Ethnicus, non Iudæus reputaretur, & à titulo filiorum Israël abraderetur proscriptus. Hoc cum octaua die iussum sit celebrari, & nomen circumciso aptari; intimatum est his qui digni sanctorum consortio censebantur, quod eorum nomina scriberentur in cœlis, & æternæ beatitudinis, quam post vitæ huius septimanam octaua consequitur, hæredes fierent & consortes, quicunque vitæ innocentia & cœlibatus sanctimonia sese Domino consecrassent. Tenera itaque infantia huiusmodi erat imbuenda doctrina, & ante concupiscibiles motus, quos peccatum meruerat, miserabili pœnæ, & ineuitabili vindictæ etiam in paruulis adhibenda erat seueritas: & antequam ebulliret sartago libidinum, prouisum est ventilabrum, quo refrigerari posset, & extingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & vniuersa perlustrans incendium. Ideoque dolor voluptati, & sanguini delectationis; sanguis tormenti opponebatur; vt in primis elementis discerent paruuli semper propriæ memores sectionis contraria curare contrarijs, & ad cohibendos refrænandosque turpitudinum appetitus necessarium esse, sale corrosorio carnis perficare pruritus, & semper recrudescentes deficcare putredines. Ad hoc corpus suum mortificabat Apostolus, [3] non tantum circumcidens illud seminarium membrum, sed totum se crucifigens, & omnibus extraordinarijs moribus opponens cauterium, vsque adeo corpus suum redigens in seruitutem vt diceret: *Viuo autem iam non ego. viuit vero in me Christus.* Cuius facti æmulatores, erubescimus in pudendis: & detecto sectoque confusionis operculo, quamuis conscientia testis semper nobis exponat scaturientes intus peccati insidias, nec interim vitare possimus iudicium; viriliter tamen standum est, & rationis auctoritate increpandi sunt titillatorij sensus, & summopere vigilandum est, ne sequatur assensus. Intra nos pudor iste aboleri omnino non potest; quia nec totum hoc membrum, sed anterior eius portio iussa est circumcidi. Res sane maxima est, si non egrediatur foras huius contagio corruptelæ; & insaniens bestia corrupti anhelitus cæteris ferreis in vltimis animæ recessibus alligetur, intrusque fractis dentibus seipsam concupiscentia captiua masliget & corrodat. Manet itaque erubescentia propter sensum; vt qui in agone contendit, sciens circumcisionis mysterium, ab omnibus se abstineat, quæ possunt huic flammæ ministrare fomentum. Nec tamen peremptoria est contendentibus, sed probatoria huius sensualitatis colluctatio tam veterna: sed institutum est certamen inter spiritum & carnem, vt victor homo peccati & pœnæ, post triumphos solemnes coronetur in gloria, sine infestationibus deinceps, liberà peccato & pœna. Hanc verecundiam post præuaricationem, vanitati subiecta, + non volens anima pertulit, & vim sustinet inquietudine perurgente, & inuoluntarijs motibus fatigata infelicitatis suæ deplorat miseriam, liberari de corpore mortis huius desiderans, & pacifici tranquillique status à Deo postulat libertatem. Quotidiano sane conflictu spiritus & caro luctantur, & causatur ratio aduersus domesticum malum; quod dita intra se exerceat regnum, quasi natura sit vitium, & secum traxerit creatio prima peccatum. Hoc vtique prima non sentit conditio, sed secutum est transgressorem supplicium, & adhæsit indiuidua pœna peccato; de quo erubescent quicunque mundo corde regem in decore suo videre desiderant. Quis in tam assiduis illusionibus non confundatur? Quis non in tantis contumelijs erubescat? Fomes quippe huius mali intus in tenebrosis recessibus latitans, vt viderit animam alias occupatam, & minus ad sui circumspectionem sollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditijs venena supponens, pudicitiæ puritatem inopinatis inuadit assultibus. Ideoque pudibundus homo nuditatem suam operit, & fœditatem confusus occultat. His rediuiuis vulneribus semper hæc sanie illitis necessaria est per omnem huius vitæ septimanam iugis resecatio putredinum, & continua circumcisio cicatricum. Et in cæteris quidem membra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrij retinent libertatem. Hic vero vbi Babyloniæ fornax exarserit, & quasi pice & naptha conspersi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis priuatur honore; intantum, vt rebellia membra, velit, nolit, in motus nefarios audaciter exurgant. Præcedebant olim integumenta rerum significantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebant. Nec hoc sacramentum consuetudini antiquæ subtrahere voluit Christus, & licet non esset in hoc tempore necessarium, tamen ne antiqua religio prorsus reproba videretur, in se voluit circumcisionis aptari signaculum. Sane originale peccatum, quod à primis patribus in totam generis huius successionem defluxit, omni tempore aliquibus remedijs oportuit expiari; licet vim plenam significantia non habuerint, donec ad rem ipsam ventum est, quæ figurarum operiebatur velamine. Et licet sacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & effectus eorum ignorari non poterat, quia ab Adam vsque ad Noe sacrificia Deo constat fuisse accepta, quæ vsque ad illud tempus sine legis distinctione diuinitus inspirata institutione primi hominis celebrarent. Illa vero sacrificia aut in animalium sanguine, aut

aliarum

Iob 1

Gen. 17

Gal. 2

2. Cor. 3

Rom. 7 Gal. 5

aliarum oblationum incensionibus agebantur; non quod fumo aut mortibus pecudum delectaretur Deus, sed vt intelligeretur immutabile iudicium, & prolata ab initio sententia in peccatum. Immutabile decretum ab æterna lege exierat, concupiscentia affligi, & morte peccatorem puniri; nec poterat plagis exterioribus remedium aliquod subuenire, quin stimulus carnis sine vlla exceptione colaphizaret infirmum, & vsque ad dissolutionem mors importuna persequeretur captiuum. Et mors quidem carnis concupiscentiarum intersecabat ludibria, nec poterat vltra peccare illud, quod erat putredini ac dissolutioni prædestinatum & datum; sed supererat post mortem carnis animæ labor, & afflictio spiritus: nec poterat vlla ratione illa absolui damnatio, nisi morti omnium vita omnium subueniret, & pro generali morbo gratia Dei singulare propinaret antidotum. [4] Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium sanctis patribus reuelauit Deus, voluitque vt paulatim assuescerent homines passioni & morti necessariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & pœnam in medelam, & supplicium in remedium commutarent. Huius oblationis doctrinam sacrificia continebant antiqua: & incensiones & mortes huius consummationis gratiam præsignabant. Propter hoc cum iam fidei tempora propinquarent, imperata est circumcisio; & pars illa corporis, in qua est voluptatum seminarium & libidinis officina, iussa etiam in paruulis amputari, vt proprij primitias sanguinis, ei qui totum sanguinem suum oblaturus erat, offerrent, & communia singulorum sacrificia singulare præcederent holocaustum. Vbi vero Christus Dominus venit, de quo in capite libri scriptum erat, vt in morte sua patris voluntatem impleret, cessarunt sacrificia; nec iam truncationem præputij euangelium imperauit, sed circumcisionem cordis, & omnem tam membrorum quam affectionum petulantiam gladio spiritus resecari immutabili decreto mandauit. Et tantæ dignitatis illa vna redemptoris nostri fuit oblatio, vt vna ad tollenda mundi peccata sufficeret; qui tanta auctoritate in sancta introiuit in sanguine proprio, vt deinceps nulla supplicantium postulatio sanguine indigeret alieno. A diebus igitur visitationis nostræ regnum cœlorum vim patitur, nec iam in expoliatione carnis circumcisio agitur, sed Spiritus sancti virtute vetustatis antiquæ sanies expurgatur.

1.Cor.12

Psalm.39

Ieder.9

ADNOTATIONES

1. in Phœnices & Arabes] *Vide D Hieron. in Hierem. cap. 9.*

2. nec legimus circumcisum] *Grauius*: legibus, *at prius placet.*

3. non tantum circumcidens) *Sic lego ex coniectura Cauchij, pro*: non tamen.

4. Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium] *Grauius*, antiquæ, *verum prius placet.*

DE STELLA ET MAGIS, ET INnocentium morte.

ARGVMENTVM.

PRimum latissime prosequitur solemnitatis Epiphaniæ historiam & mysteria, deinde Innocentium pro Christo martyrum, atque adeo & baptismum sanguinis celebrat; hinc eorum beatitudinem cumulatam comprobans, quod Protomartyres primum in ordine sanctorum locum habeant, & secretorum conscij diuinorum propinquitate familiarissima, clementiam Dei pro nostris exorent laboribus, & nonnullis veniam obtineant immeritis.

NAto in Bethleem Saluatore, audita est in Ephrata eius in terris præsentia, & vsque ad siluas camposque gentium nouæ huius natiuitatis est fama porrecta: in Iudæa à pastoribus & angelis primo sunt hæc gaudia celebrata, nec multo post Arabum fines huius rei notitia penetrauit, & incolis Sabba præclari stella luminis [1] cœleste numen nouis splendoribus indicauit. Erant in illis regionibus viri siderum inspectionibus assueti, qui arte mathematica vim discursumque nouerant planetarum; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, astrorum ministeria certis experimentis proprijs didicerant effectibus assignata. Hi ex vaticinijs Balaam olim audierant, *stellam ortri in Iacob, & hominem in Israel, cuius fortitudo quasi rhinocerotis*, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo temporum nec in Iacob idolum, nec in Israël simulacrum esset. Diu homines illi huius prophetiæ prouentum expectauerant, & vbi venit plenitudo temporis, orto repente nouo sidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti, quam signo dromadis inuecti, in Iudæam stella duce perueniunt. Nec potuere Palæstinæ incolas latere tanti nominis personæ; sed vbi auditum est quod stellam indicem nati in Bethleem paruuli sequerentur, Herodi noui regis inquisitio nunciatur. Euocatis itaque Magis, rei huius ordinem cum omni diligentia scisciatur. Audit natum in Bethleem esse paruulum, quem profitentes regem & Deum, qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei, quod ab antiquis temporibus Moabites propheta, licet gentilis, prædixerat: & contulit cum literis gentium, sanctorum vaticinia prophetarum, quorum scripta per omne sabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Iudæorum ambiguitas erat, quin rata essent, quæ illi vel asseruissent præterita, vel prædixissent futura: à fortitudine eius qui quasi vnicornis obuios penetraret, in cuius obsequium vltrices de Italia trieres in Iudææ terminos aduentarent, & vsque ad finem mundi dilatarent imperium, anxius expauit & timuit. Conturbabat quoque aliud quod in Michæa scriptum est testimonium: *Quoniam de Bethleem quæ est Ephrata, egrederetur paruulus, qui dominator esset in Israel, cuius egressus esset ab initio à diebus æternitatis.* Cumque ea quæ domestici codices continebant, [2] cum his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret conuenire; diuinis tentans reluctari consilijs, simulat perfidus religionis assensum, promittens Magis sese ad adorandum paruulum cum omni deuotione illico affuturum, cum per reuertentes certitudinem de puero accepisset. Turbatur cum Rege maligno Hierosolyma, non lætatur: expauescit & tabescit, & negare erubescit quod scriptura testatur. Nec minus horrendum scribarum sacrilegium, quam Herodis impietas: quia proprio Iudæi abutentes priuilegio, cum visitationi diuinæ inuenirentur ingrati, causam sibi cum Herode fecêre communem; cum hinc & inde impietas & infidelitas aduersus Dominum & Christum eius fremerent, & pariter in eius odio consentirent. Ecce alienigenæ à fluminibus Æthiopiæ ad paruulum Christum supplices veniunt, & filij dispersorum deferunt munera; accedunt qui longe erant, & qui prope recedunt; in loco humili & supellectile vili Rex regum & Dominus dominantium inuenitur, cognoscitur, & ab alijs adoratur. Quia vero neminem in conspectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; præuaricatoribus legis abeuntibus vacuis, primitiæ gentium sacramentalia munera proferunt de thesauris, & Domino aurum & odoramenta præsentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid sentirent. In auro regem, in thure sacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamuis passibilem profitentur. Oblatio ista incarnati verbi & exponit mysteria, & breui subtilique indicio vtriusque naturæ humanæ diuinæque exprimit vnitatem, [3] quod & proprium est vnicuique singulatim distinguens. Nam Deo patri, cuius regnum & imperium suis mundum replet splendoribus, in odorem suauitatis summus sacerdos & pontifex Christus se obtulit, cuius caro passionis cremata carbonibus [4] incensionis suæ fragrantiam transmisit ad cœlos, & vsque hodie odor ille suauissimus in terrestri cœlestique Ecclesia indeficiens perseuerat. Quod autem

Num. 23. & 24.

Matthæi 11

Mich. 5

Psalm. 2

Exod. 23

autem passibilitas quam obediens Deo voluntariè susce-
pit, incorruptione firmata sit; virtus myrrhæ ob-
uians corruptelæ, suo probat effectu, & visibilium
ratione munerum immortalitatis solidæ constat eui-
dens argumentum. Adorato Domino Magi hilares
Matthæi 5 alio tramite in suam patriam reuertuntur: quia neces-
Rom. 10 se est, vt qui credunt ad iustitiam, ore etiam confes-
si sint ad salutem, deinde vias eligant arctiores, & se
districtioribus mandatis obligent: quoniam per vias
latas, descensusque præcipites itur ad inferos, per
Psalm. 16 arctas vero & difficiles reditur ad superos. Propter
verba labiorum Dei religiosus quisque vias duras in-
greditur, & iugulator voluptatum, [5] stantem ex diu-
erso hostem securus aggreditur. Arcta via est casti-
tas, trames strictus humilitas; ieiunio affligi, & car-
nem in seruitutem redigere, scopulosæ sunt semitæ,
sed ad patriam superiorem non nisi per meatus diffici-
les armati milites reuertuntur. Non est tutus ad He-
rodem regressus, nec expedit cum his qui oderunt
Deum, fœdera iungere: nec de religione cum mali-
gnantibus inire consilia, quorum familiaritas infan-
tiam Christi studiose persequitur; & antequam for-
metur Christus in nobis, in ipso piæ conuersationis
initio, vt extinguatur spiritus, & suffocetur vita iustitiæ,
penitus elaborat. [6] Delusum se Herodes conqueritur,
cum Magos alias comperit diuertisse: quia molestis-
simum est principi tenebrarum, cũ excogitatis laqueis
tentatos quoslibet nouerit euasisse; & acriori inflam-
matus rabie, in neces innocentium debacchatur. Sic
sanctorum persecutionibus tyrannus crudelis illudi-
tur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris
vitæ statum eis procurat: & quod ille in perditionem
molitur, hi vtuntur pro beneficio, quibus lucra vi-
tæ perpetuæ per hæc momentanea damna celeri
compendio acquiruntur. Ecce paruuli isti, quos ho-
stis naturæ, pietatis inimicus, bestialis sæuitiæ, in-
auditæ crudelitatis monstrum Herodes occidit,
subito fiunt martyres, & dum vîce CHRISTI,
& pro Christo auulsi, à matrum vberibus detruncan-
tur, testimonium quod nondum poterant sermone,
perhibent passione; & sufficit causa testimonio, licet
nondum eloquio distinguatur. Illico spiritus infanti-
lis vasculi receptaculum deserens, iam non tenelli cor-
poris ætatisque nouitiæ tempore tenetur: sed ab illis
infantilibus coagulis anima expedita, adepta rationis
& intellectus plenitudinem, in occursum Christi festi-
nat, à quo militiæ suæ quærens stipendium, ad lucis
& pacis æternæ præmittitur gaudia; & [7] Epiphaniæ
solemnia in cœlestibus celebrat, nec in stellæ alicuius
lumine, sed in ipsa claritate diuinæ præsentiæ gloria-
tur. Acta est natiuitatis solemnitas sursum iubilantibus
angelis, deorsum ex ore infantium & lactantium laus
est perfecta, resonantibus vsque ad cœlos victoriæ tu-
bis; & versus est paruulorum vagitus in gaudium, &
luctus in iubilum, sequente non stellam, sed agnum
exercitu innocentium, & baiulante glorioſissimi
triumphi solemne vexillum. Nec potuit mundus in-
ficere nuper agonem ingressum infantilem exercitum,
& pedes qui nondum lutum calcauerant, vrgens cita-
tusque transitus non est passus vllis sordibus inquinari
sed in ipso vitæ initio tota illa innocua phalanx, sine
vllo integritatis detrimento, ad solidioris vitæ transla-
ta est gloriam. Et quæ expectari poterat annorum e-
lapsu rationis discretio; repente nullis iam ætate illa
temporibus subiecta, omnis consummationis reperit
finem, & casuum accidentium mutabilitates euasit. E-
Matthæi 3 uigilauerunt sensus, quos sopor infantiæ opprimebat;
diplosisque palpebris intuiti lucem, in momento as-
secuti sunt, quæ pacificis & mundo corde debetur,
beatitudinem: & ascendentes per omnium virtutum
gradus, sine doctrinæ humanæ exercitio cumulatam
inuenêre mensuram: ita vt in ordine sanctorum pro-
tomartyres primum habeant locum; [8] & secretorum
conscij diuinorum, propinquitate familiarissima cle-
mentiam Dei pro nostris exorent laboribus; quos vs-
que hodie funestus Herodes persequitur, quorum san-
guine & morte diabolus delectatur. Hi itaque à cuna-
bulis in cœlum translati, facti sunt superni capitolij se-
natores & iudices, [9] nonnullis veniam obtinentes im-
meritis; assistuntque miserationibus & vltionibus di-
uinis, sed sæpius agni, quem quocunque ierit, prose-
quuntur, mansuetudine, quam ira vel furore vtuntur.
Hi nuper cruore lacteo loti, primitias baptismi mar-
tyrio consecrarunt, tradentes posteris formam, vbi
necessitatis articulus excluserit moram; non minus ad
lauacrum animæ sanguinem efficacem, quam san-
ctificatas verbis solemnibus aquas; maxime cum nec
sanguis hoc elemento careat, sed aquarum motu per
totum corporis alueum fluat. Spiritus vero sanctus & Genes. 1
aquis & sanguini superfertur, qui subiectos sibi fouet
& abluit; quo baptizante, idem occisio quod mersio
operatur, qua extinctam peccati vitam virtutemque e-
mortuam vtriusque rei continet sacramentum. Ipse
enim est, qui vel hoc, vel alio modo, quicunque est ille
modus, baptizat, & ad diem refertur quod pura fide
agitur per CHRISTVM DOMINVM no-
strum.

Act. 14

ADNOTATIONES

1. Cœlestis numinis] *Censeo legendum*: cœleste numen; *Ita reteneri poterit hæc vox quæ sequitur*: indicauit. *Alioqui non male coniicit Cauchius reponendum*: iudicatur.

2. cum his quæ ab alienigenis dicebantur] *Sic recte Morel. pro eo quod erat*: cum his qui, *pessime.*

3. quod & proprium est vnicuique] *Ita prorsus lego pro*: quid.

4. incensionis suæ fragantiam] *Rursum hoc ex Morelio, pro*: flagra tiam.

5. stantem ex diuerso hostem] *Forte*: ex aduerso.

6. Delusum se Herodes queritur, cum Magos alias] *Accipit*: alias *tum hic tum infra alicubi, pro*: alia. *id est per aliam viam.*

7. Epiphaniæ solemnia] *Iam tunc igitur solemnis erat Epiphaniæ dies.*

8. & secretorum conscij diuinorum &c.] *Locus insignis de oratione sanctorum pro nobis.*

9. nonnullis veniam obtineant immeritis] *Denuo reposui*: nonnullis, *pro eo quod Manu. & Morel.* nonnulli.

DE BAPTISMO CHRISTI, ET manifestatione Trinitatis.

ARGVMENTVM

PRincipio baptizatum ideo Christum docet, vt sacramento baptismi perennis daretur auctoritas; quippe quum baptisma Ioannis plenam non haberet virtutem, sed exterius lauacrum præcederet secuturum baptisma, in quo conferretur animarum ablutio & peccatorum remissio. Deinde manifestam illic Trinitatem eiusdem substantiæ latius prosecutus; oratione eleganti, qua nos filio obedire paratos coram Deo protestemur, tractatum concludit.

NOn satis est quod angeli locuti sunt pastoribus, quod apparuit stella regibus, quod natiuitati, & personæ, & loco consona prophetarum oracula, perhibe gentis indicio, Christo perhibentia testimonium, in vnam conuênere sententiam: sublimius & perfectius testimonium profertur diuinitus, & ipse pater inuisibilis auditur, & aures humanas omnipotentis DEI præclara vox penetrat, & inaudita à sæculo fidei species declaratur. Veniebat Christus ad baptismum, non e- Matth. 3
gens lauacro, in quo peccatum non erat, sed vt sacra-
mento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutem o-
peris nulla personarum acceptio commendaret: quo-
niam remissio peccatorum, siue per baptismum siue
per alia sacramenta donetur, proprie Spiritus sancti
est, & ipsi soli huius efficientiæ priuilegium manet. Ver-
borum solemnitas, & sacri inuocatio nominis, & si-
gna institutionibus Apostolicis sacerdotum ministe-
rijs attribuat, visibile celebrant sacramentum: rem

vero

vero ipsam Spiritus sanctus format & efficit, & consecrationibus visibilibus inuisibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, & plenitudinem gratiæ vnctionis diuinæ pinguedo, sanctificationibus officialibus infundit, & rem sacramenti consummat & perficit. Si in Petri vel Pauli nomine baptismi gratia donaretur, posset alius alio videri sublimior: & secundum ministrorum merita hæc singularis gratia æstimari, vt melior esset baptismus eius qui sanctior videretur, & indignior esset qui ab eo acciperetur, quem non amplior æstimatio commendaret. Hæc & in alia sacramenta transferretur iniuria, vt non in eis vnitas, sed diuersitas haberetur; si censerentur à melioribus fieri meliora, & minus haberent vtilitatis & ponderis, quæ fierent ab indignis. Sic eucharistia vna alia melior, & baptismus pro ministerio vel melior, vel deterior crederetur. Absit hoc à fide catholica, absit à religione Christiana tantæ corruptionis fermentum. Vna nobis fides, vnus Dominus, vnum baptisma: quod si ab indigno forte fuerit consecratum, non audet iustus iterare vel corrigere quod semel est factum: quia per quemcunque fiat, idem est; nec hoc priuilegium meritis est datum, sed gratiæ, & proprie sibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis crucifixus est, aut nos gloriamur in Paulo, sed in cruce Domini gloriamur; cuius virtus omnia peragit sacramenta, sine quo signo nihil est sanctum, neque aliqua consecratio meretur effectum. Hinc omnium sanctificationum exurgit sublimitas & profundum, & longe lateque plenitudo diffunditur gratiarum. Quod ne vlla præsumptio sibi doni huius in posterum gloriam vendicaret, in hoc sicut & alijs, Domini nostri Ecclesiæ suæ prouidit benignitas, vt ipse baptizaretur à seruo: [1] ne conserui conseruorum ministerium detrectarent, vel aliquis cuiquam in hoc opere præferretur; quoniam siue Iudas siue Paulus baptizet; Christus peccatum lauat, absoluit, & delet. Sic Rachel & Lia, Balam & Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex vteris ancillarum. Scribæ & Pharisæi in cathedra Moysi sedentes, dumagunt quæ ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine potestatis vtuntur, & officium non vita tantis effectibus honoratur. Obediunt dæmones exorcistis: *Christum*, inquiunt, *scimus, & Paulum nouimus, & in nomine Christi, quem Paulus prædicat, adiurati egredimur, vos autem penitus ignoramus.* Ecce in nomine suo nihil quæstuarij peragunt exorcistæ, nec se eis deferre ipsi dæmones profitentur, sed nomen Christi etiam per lucrorum sectatores suæ gloriæ retinet potestatem, & fiunt in talibus cauis ministri mercenarij: sicut naues oneratiæ, quæ per pelagus euehunt institores, quarum rectores potius eorum quos ducunt, pecunijs inhiant quam saluti. Et tamen mare sæculi huius necessarios habet huiusmodi transuectores: alioqui cessabunt commercia, nec ex transmarinorum copia, aliorum inopia habebit subsidium, nec occurrent sibi solatia regionum, si vehicula tollantur de inuio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippe sæpe malorum ministeria suffragantur. Supponit itaque ceruicem sanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam non habeat virtutem, suscipit tamen Christus baptisma Ioannis. Præparabat viam Domino Ioannes, lauando exterius corpora; vt præcederet exterius lauacrum seculorum baptisma, in quo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remissio. Præcessit quod erat ex parte, vt consummatio sequeretur. Horret tamen Ioannes, & acclive sibi esse sacrum Christi caput non patitur: quia maiorem à minore benedici antiquis regulis refragatur, & criminalis ei visa est vsurpatio potestatis. De plenitudine CHRISTI omnes accepisse, & seipsum cum cæteris prædicarat Baptista; ideoque Deo & hominem manus imponere iudicabat temerarium; lauare eum in quo non erat peccatum, existimabat superfluum. [2] Se ad soluendam calciamenti huius corrigiam confessus indignum, formidabat exhibere prælatum, si ipse in magistro sine causa tentaret hoc agere, quod ab ipso susc ipere necessarium dignoscebat. Ideoque tremebundus, humili satisfactione postulanti ministerium negat assensum; non quod obedientiam detrahat imperanti, sed quod iudicio suo seruo subdi, non competat maiestati. *Tu*, inquit, *venis ad me, & à te debeo baptizari?* *Cui Dominus: Sine modo: sic enim decet nos omnem complere iustitiam.* Ioannis humilitas non arguitur; nec vituperabile visum est Christo simplicitatis diffugium, quod reuerentia, non importunitas suggerebat. In hoc igitur omnem impleri iustitiam asseuerat, si doctrinam præcedat exemplum, & honore se inuicem præueniant, qui maiorem & qui minorem obtinent locum; & *qui maior est, fiat minor, & præcessor sicut ministrator*: si in vnitate sacramentorum omnes simul conueniant, si pacis ecclesiasticæ fœdera non disrumpant. Baptizatur Christus, nec vltra Iordanis retrorsum conuertitur: aruerunt vnctiones Iudaicæ, ceremoniæ putruerunt; perpetuo lapsu baptismi gratia emanat ad posteros, nec vlla vetustate siccatur. Adesse se tantis mysterijs & præsentiam suam dignosci dignata est sempiterna diuinitas; cælisque apertis in specie columbæ Spiritus sanctus ibi seipsum ostendens, & intelligi voluit & videri, & quietissimo elapsu aduenies, super Christum quieuit & mansit. Acceperat quippe familiare super hoc ab eodem spiritu Ioannes responsum: quia super quem Spiritum sanctum sub hac specie videret, ipse esset apud quē baptismi maneret auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui solus à nullo sanctificatus, & cuncta sanctificans non tam interesset sanctificationibus & sacramentis omnibus, quam patraret. Sed & *vox patris audita est cœlitus: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite.* Hucusque domine sancte pater, non audiuimus te loquentem, qui *multifariè olim patribus locutus es in prophetis*, & per angelos sanctos quibus ad diuersa sæpe mysteria à te legatio est iniuncta. Te ipsum non ita ante hoc tempus locutum audiuimus, vt personaliter tibi assignetur locutio quam proferres. Hanc vocem à paternitate tua delatam nemo est qui ambigat; non est qui sibi hoc verbum audeat arrogare, non est in cœlestibus agminibus qui Dominum Iesum, suum audeat filium nominare. 3 Certe tibi soli nota est trinitas; & solus pater scit filium, patremque nouit filius, nec à quoquam, nisi eo reuelante, est cognitus. In hac diuini magisterij schola pater est qui docet & instruit, filius qui arcana Dei nobis reuelat & aperit, Spiritus sanctus qui nos replet & imbuit. A patre potentiam, à filio sapientiam, à Spiritu sancto accipimus innocentiam. Pater eligit, filius diligit, Spiritus sanctus coniungit, & vnit. A patre nobis datur æternitas, à filio imaginis eius conformitas, & à Spiritu sancto integritas & libertas. In patre sumus, in filio viuimus, in Spiritu sancto mouemur & proficimus. Conuenerunt simul sempiterna diuinitas, & temporalis humanitas, & eo tenore vtriusque naturæ facta est vnitas, vt impossibile sit quod iunctum est ab inuicem separari, sed verbum & caro sic sunt vna essentia, vt perfectam & integram sincera coniunctio faciat vnitatem. Nec iniuria est, sed gratia Dei, si quod minus videtur, digniori iungatur; cum inferior natura cōtumeliam probrumque peccati non contrahat; nec est minoratio maiestatis, profectio paupertatis; nec altitudinem Dei in aliquo humilitas dispensatoria dehonestat. Hoc testimonium auditum est, quia filius Dei est quem Ioannes tenet in manibus, verus homo, verus Deus, vnicus patris, in sua natura inuisibilis, in nostra visibilis; vt fide & experimento fulciatur doctrina, dum & visu & intellectu incarnati verbi notitiam assequatur. Dilectus à patre + immeritos nos dilexit, vltro visitationis suæ nobis beneficium largitus est, vltro sanauit, vltro curauit, vltro libertate donauit. Etiam ingratos prosequitur hic amor & reuocat: neque tunc odit, cum corripit & flagellat: vsque ad mortem Christum duxit dilectio & resurgens à mortuis caros habet, quibus

Ephes. 4.
1. Cor. 1
Genes. 30.
Matth. 25
Act. 19.
Hebr. 7
Ioan. 1
Matth. 3
Luc. 3
Hebr. 1
Matthæi 11
Act. 17
Luc. 22
Ioan. 1

tantæ charitatis affectum ostendit. Duo grata vocabula, *filius* & *dilectus*, ipso Deo dictante nostris sensibus imprimuntur; vt communio nominum nos associet collegio munerum, & tantæ dulcedinis nomina nostrũ emolliant animum, accendantque deuotionis affectum. Per omnia sibi pater in filio complacuit, nec vlla in eo serpentis sunt reperta vestigia, nec sacerdotij eius pœnituit Deum: quoniam sacrificium quod in cruce obtulit, sic in beneplacito Dei constat acceptabile, & perpetua virtute consistit, vt non minus hodie in conspectu patris oblatio illa sit efficax, quam ea die, qua de saucio latere sanguis & aqua exiuit, & semper reseruatæ in corpore plagæ salutis humanæ exigant pretium, & obedientiæ donatiuum requirant. [1] Huic dilecto filio tuo, tu Domine, nos præcipis obedire. *Loquere* igitur *Domine, quia audit seruus tuus. Auditui meo dabis gaudium & lætitiam, doctrinam tuam amplector: suaue est mihi eloquium tuum, viuus & efficax sermo tuus, ancipiti gladio penetrabilior, vsque ad diuisionem spiritus & animæ meæ attingens*, carnales, & spirituales intra me separat & sequestrat affectus, & à vilibus pretiosa distinguens, quasi flagello de funiculis contexto, de meo interiori templo quod tu inhabitas, omnem nundinationem expellit, nec patitur in atrijs tuis mercimonia colũbarũ, sed à sanctuario gratiæ tuæ omnem venalitatem excludit. Audio te cum irasceris, audio cum misereris, siue parcis, siue flagellas, iustum & bonum te prædico: In ira tibi supplico, in clementia gratias ago, nec sanctis sermonibus contradico. Loquere, magister bone, libenter te audio, & cum aduersaris mihi, etiam in plagis & doloribus intelligo disciplinam: nec latet me te docente, ad siccandas corruptionum mearum putredines prodesse cauterium, & mundare citatrices veteres sal disciplinæ tuæ, euangelio tuo medente infusum. Præcipis vt infundam corrupto pulmoni hyssopum, & spiritus tui suauitate epota, totius malignitatis inflatio detumescat. A te, Deus bone, humilitatem discentes quasi mansueta animalia quieto gressu te baiulamus sessorem; nequaquam sub hoc onere lassitudinem, sed quietem inuenturi: quia iugum tuum non est graue, sed leue: & lex tua, & testimonia iustitiæ & præcepta, timor & iudicia delectabilium in se rerum cõtinent sacramenta. Lex tua docet vitare peccatum, & corripit transgressores: & vt lotis mundisque pedibus in via immaculata incedant, omnia præmonstrat offendicula, & insinuat diuerticula, quibus periculosi transitus euitentur, nihil impossibile, nihil iubet austerum. In quibusdam per legem tuam promissa præmia nos intuitant: in multis pœnæ propositæ, & supplicia vel damna territos animos à scelerum retrahunt appetitu: neque lex tua scripta à lege naturali in aliquo dissonat, sed reprobatio mali, & electio boni sic animæ rationali infixa sunt diuinitus, vt de hoc nemo recte causetur: quia nulli ad harum rerum perfectionem deest scientia siue potentia; quia & quod agendum est, scimus: & quod scimus, facere possumus. Quod si impossibilia essent præcepta tua, vel tantis difficultatibus onerata, vel voluntas tua sic abdita, vt non posset intelligi quid à nobis tua expeteret altitudo, licet inuitus nemo peccet; posset tamen ex multis excusare delictum, nisi nobis & moderatio mandati, & veritatis cognitio, & agendorum distinctio auctoritate cognoscibili prouidissent: & simul se complecterentur possibilitas & facilitas, scientia & potestas. [6] Præcipis mihi Domine Deus, vt diligam te; hoc & possum & debeo: & totum me & interius tibi esse iubes obnoxium; & de proximo iubes, vt ad meam eum mensuram complectar. Gratias ago tibi clementissime Deus, quia quod quæris à me, prius ipse donasti: & quo modo tu me dilexeris, si linguis hominum & angelorum loquar, nec digne possum eloqui, nec vniuersa complecti quę mihi gratiæ tuę cõtulit amplitudo. Iustum est Domine vt diligamus te; quia & ipse nos diligis: & iniquum omnino est, vt te in aliquo dilecti tui offendant. Vere hoc mandatum legem complectitur & prophetas, & in hoc verbo omnium scripturarum volumina coarctantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domine verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore tuo audiuimus; hic inuenit consummationem omnis religio; primum est hoc mandatum & vltimum; hoc in libro vitæ conscriptum, indeficiẽtem & hominibus & angelis exhibet lectionem. Legat hic vnum verbum, & in hoc mandato meditetur Christiana religio, & inueniet ex hac scriptura omnium doctrinarum regulas emanasse: & hinc nasci, & huc reuerti quidquid ecclesiastica continet disciplina, & in omnibus irritum esse & friuolum, quidquid dilectio non confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis est, quite non diligit: nec diligit te, qui scienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos à te positos transit, & euangelij tui decreta transgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, tibi & mammonæ nemo simul deseruit. Non pertinent ad te speciẽ pietatis habentes, & negantes virtutem, nec militant tibi negotiorum huius sæculi tractatores: nõ audiunt te, sed sicut aspis aures suas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato seruiunt & voluptati carnalium amatores. Lex tua Deus, Apostolorum & martyrum testimonio confirmata; paruulis tuis pauperibus spiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, sapientiam præstitit; & lætificauerunt animas eorum iustitiæ tuæ, in quibus per eandem legem edocti vixerunt: & hoc dilectionis præceptum ita fiddelium mentes illuminauit, vt in pace & sanctimonia viuentes, pacificis & mundis cordibus te viderent, & simul amor sanctus & timor castus perseuerantibus tibi studijs obedirent; vsque adeo tibi ascensionibus huiusmodi propinquantes, vt fierent iudiciorum tuorum conscij, & per ipsos tua & nunc postmodum iudicia exerceres. Præcepisti Domine, vt audiamus dilectum filium tuum: gratias tibi agimus, quia nos eius magisterio commendasti. Nos vero ex præcepto tuo eius doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, dute Spiritu sancto, omni tempore audiemus.

1.Reg.3 Psalm.50 Hebr.4 — Ioan. 2 — Matthæi 21 — Matth. 11 — Matth. 22 — Matth.6 — 1.Tim.3

ADNOTATIONES.

1. ne conserui conseruorum ministerium detrectarent] *Ita prorsus legendum, pro*: nec.

2. Se ad soluendam, &c.] *Ex Gratio reposui*: Se, *eo quod erat*: Sed, *corrupte*.

3. certe tibi soli nata est Trinitas] *Manut. reposuit*: sola. *Sed etiam aliter sensus constat.*

4. immeritos nos dilexit] *Sic legendum censeo, pro*; immerito.

5. Huic dilecto filio tuo] *Erasmus hic nouum sermonem facient, falsus est cod. Remboldi qui primus hoc opus edidit. Dum enim quæ sequuntur, littera maiuscula excusa essent, & forte fortuna in frontispicio pagellæ, videbatur illi superscriptio*: de baptismo Christi, *nouus esse nouæ sermonis titulus. Quare rectè à Morelio & Manutio prioribus sequentia continenda sunt.*

6 Præcipis mihi Domine Deus vt diligam te, hoc & possum, &c.] *Recte Sic Cauchius, Morelius & Manutius pro*: vt diligam te hic, & possum.

DE IEIVNIO, ET TENTAtionibus Christi.

ARGVMENTVM

PVlcherrime integram Euangelicam historiam de Ieiunio & Tentationibus Christi prosequitur: multis interim Ieiunij vim & efficatiam in impetrando quiduis a Deo prosequitur, paucis etiam agens sub finem contra ambitiosos & Simoniacos.

ANno tricesimo carnis assumptæ, baptizato Domino in Iordane, postquã reuelante patre, quod

filius

filius Dei esset, innotuit; non iam conueniebat eum putari filium Ioseph, vel esse subditum illi. Nec tamen repente ad signa & miracula & doctrinam vsus est potestate, sed interim auctoritatem continuit; & antequam notum se faceret mundo, exposuit se tentandum diabolo: non vt diuinitatis integritas probaretur, sed vt tentatoris confunderetur præsumptio; dum fame & lassitudine post ieiunium veritas humanitatis pateret, quæ diuinitati associata omnino peccati sensu & consensu careret. Hac ætate tempus doctrinæ insinuatum est rationabile, [1] & ante has metas perperam inuadi magisterium data est forma: quia non competit annis impubibus sedere in cathedra, & in primogenitis boum lege aratio est interdicta. Iam vero cum ætatis & temporis ratio conueniret, & ad obediendum verbo Christi mandatum cœlitus aduenisset: voluit tamen sapientia Dei primo erudiendos informare exemplo, & contra tentamenta proponere documenta; vt audiret & videret & sentiret humana rationabilitas, quam insuperabilis sit victrixque peccati, si libertas arbitrij libero moderamine dirigatur. Igitur desertum Christus ingreditur: ibi suo, id est, Spiritu sancto duce & comite conuersatur. Locus secretus eligitur; quia solius Dei iudicio ieiunia sunt agenda, & singulariter inspectorem adiutoremque Deum volunt hæc habere certamina, neque in agonibus aliquibus periculosius militatur. Nulli religionis exercitio fraudulentius inanis gloria adulatur, nulli virtuti fauor ita blanditur. Ieiuniorum sudoribus laus importuna se ingerit: & subtilissimis aculeis penetrans animam, dum extollit, emollit; & pungit, cum vngit. Virtutem in hypocrisim vertit, & simpliciter inchoata peruertit. Quasi tinea quod integrum erat, rodit & occupat, & sanctitatis fundamenta euellit & dissipat. Subtilissimum malum proprio laqueo hypocrita iugulat, & proprijs armis sanctitatem impugnat. Castigatio carnis spiritum inflat, & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat. Contemptus venerationem venatur, fames & calamitas laudibus saturatur. Mens hoc veneno imbuta in miserijs deliciatur, & occupata hac scabie in vlceribus gloriatur. Religio fit superstitio, & succedit ei ambitio subornata. Extincto spiritu quatriduano cadaueri solæ supersunt exuuiæ, virtutis species exanimis & simulachrum sanctitatis. Tanta est hypocritarum dementia, vt fœtoribus pro odoribus abutantur, & pretiosa vilia, & aspera suauia arbitrentur, & fauorum sapor omnium dulcedinum superet condimenta, omnisque delira sensualitas contrarijs delectetur. Propter hoc solitudo carens arbitris, & eremus assentatorum satellitio vacua à ieiunante Christo eligitur, vt non *cum carne & sanguine*, sed *cum spiritalibus nequitijs* dimicetur, & amotis minarum occasionibus, homo cum diabolo colluctetur, & soli sint in palæstra Christus & antichristus, spiritus & antispiritus. Neque putet homo se euasisse pericula, cum in eremum venerit: quia quanto subtilius, tanto difficilius à tentatore inuaditur, qui cogitationum foribus assidens, omnia virtutum germina in ipso ortu strangulare molitur. Imaginem Christi delere cupiens; adulterinos colores naturali pulchritudini superducit, claritatem spiritus interpolat & obnubit. Verum liberius anima expedita obuiat impugnanti, vbi compedes impedimentorum defuerint, & aspectus irritamenta non nouerint: securiorque est congressus, vbi singula non vellicant dimicantem, nec inebriant animum lenocinia voluptatum. [2] Honestius cum spiritu quam cum carne luctamur: quia [3] carnis complexus fœdas exhalans nebulas, eum qui sibi adhæserit aliqua ex parte contaminat, nec libidinum morsus quisquam euasit illæsus. Flatus ille pestilens etiam longe positos inficit, & hoc certaminis genus fugam potius quam assultum requirit. Et quia solent oratione & ieiunio dæmones edomari, munitio eremi cum huiusmodi armatura exemplo magistri [4] recipit Christianos: quos etsi omnes diuersorium non excipiat loci; animi tamen omnino necessaria est solitudo, vbi erecta specula mens sibi insopita prouideat, detersa rubigine coruscantibus armis importunum hostem terreat & repellat. Ieiunijs vitiorum sentina siccatur, petulantia marcet, concupiscentiæ languent, fugitiuæ abeunt voluptates. Extinguitur ardentis Ætnæ incendium, & flammiuomi fornax Vulcani extincta intrinsecus, mõtes conterminos non adurit. Ieiunium si discretione regatur, omnem carnis rebellionem edomat, & tyrannidem gulæ spoliat & exarmat. Ieiunium extraordinarios motus [5] in cippo claudit & arctat & appetitus vagos distringit & ligat. Ieiunium si humilitate ornetur, seruos Dei, mundi efficit contemptores. Ieiunium carnes azymas mundat & solidat: & putredines quæ ex adipe prodeunt, consumit & siccat. Ieiunium scripturarum delicijs pascitur, contemplatione reficitur, gratia stabilitur, cœlesti pane nutritur. Danieli interpretatio somniorum reuelatur ieiunio, & tres pueri de Babylonio illæsi egrediuntur incendio. Moyses in monte quadraginta diebus cum Domino perseuerans; & Dei familiare colloquium, & legis ministerium ieiunio promeretur. Helias quoque eodem dierum numero abstinens in eremo conuersatur. Vtilitas ieiuniorum temporibus Christianis clarius patuit, & à multis frequentata in plurimos se effudit. Quotquot viros virtutum vidimus, sine ieiunio non legimus ascendisse: nec aliquid magnum moliti sunt, nisi prius abstinentia præcessisset. Quotiens aliquid à Deo obtinere conati sunt, ieiunijs incubuere & lachrimis, & pernoctantes in orationibus, cilicijs carni hærentibus supplices beneficia postularunt. Nec defuit prouentus, vbi ad pedes Dei sacrificium contriti cordis offerens se prostrauit humilitas; sed prope fuit inuocantibus se Deus, & porrexit manum naufragis, & subuenit afflictis. Si Moysen, & Aaron, & Samuelem hodie haberet Ecclesia, cum inuocarent, exaudirentur: & orantibus Iob, & Noe, & Daniele, populo parceretur. Rarus hodie Phinees qui perfodiat impudicos: rarus Moyses, qui occidat sacrilegos: rarus Samuel, qui inobedientes lugeat: rarus Iob, qui pro filiorum negligentia sacrificium offerat: rarus Aaron, qui coram Pharaone comminationes diuinas edicat: rarus Noe, qui his, quibus submersio imminet, arcam bitumine litam prouideat. Flens cum Apostolo dico, *inimicos crucis qui terrena sapiunt magistratus, quorum Deus venter est*; qui in his quæ dicere nefas est, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculosa tempora quæ prædixit Apostolus; in quibus voluptatum amatores magis quam Dei, *speciem pietatis habentes, virtutem vero abnegantes*. Inueniuntur præpositi innumerabiles, qui ieiunia & orationes nec digito mouent, *in quorum manibus iniquitates sunt, & muneribus eorum dextra oneratur*: frustra ab his quærantur miracula, frustra auxilia implorentur, non sunt idonei intercessores, domini contemptores: nec conuenienter ad placandum eum accedunt, nec conciliant quem offendũt. Efficax est oratio præcedente ieiunio, & sacris studijs antecedentibus, non patitur postulatio deuota repulsam. Eligitur solitudo; vt soli Deo vacans anima, cum in se per continentiam mactauerit voluptates, purgatis affectibus ad cœlestia euolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis supernæ suauitatem præguſtet. Forma igitur ieiuniorum proposita fixoque exemplo, postquam quadraginta dierum abstinentiam Dominus consummauit, Satan cum furientem videret, accessit. Retroactum tempus obtinuerat quies, & secum silentij sera opus illud eximium saluator exegerat; modo oblata famis occasione, tumultuator de latebris prodiens foras egreditur, & subdola professione quasi compatiens ei, subuenire periclitanti naturæ hortatur: *Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant.* [6] Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri Christum filium Dei; sed dubie [7] dispenseque consulens tendiculas blãdis innectit sermonibus, vt obaudientem sibi reddat obnoxium, & se de compassionis specie reddat acceptum.

Deut. 15

Matth. 4

Ephes. 6

Dan. 2. & 3

Exod. 24

3. Reg. 18

Ezech. 14

Num. 25

Exod. 32

1. Reg. 15

Iob 1.

Exod. 5 & seq.

Gen. 6

Philip. 3

2. Tim. 3

Psalm. 25

Matth. 4

Luce 4

ptum. Caro & lassitudo, & cætera huiusmodi hominem testabantur; virtutis integritas, & vita carens omni peccato perfectius ei priuilegium adscribebant, & diuinitas potentissima ex ipsis effectibus negari non poterat. Fuerant & ante Christum viri insignes prophetæ & sacerdotes, sed in peccatis concepti & nati, nec originali nec personali caruere delicto: & inuenta est in omnibus vel ignorantia, vel insufficientia; in quibus erronei peccauerunt, & egueruntmisericordia Dei, per quam edocti & restituti gratias egerunt Deo, & ad plenitudinem iustitiæ multum sibi deesse confessi sunt, & sperantes in Deo nullam sibi soliditatem attribuere præsumpserunt. Non ita Christus, in quo verbi carnisque sic conuenit natura, vt nulla aleri ex altero iniuria deueniret: quia in carne socia nullam diuinitus maculam reperit, nec secuta est, nec præcessit. Hæc naturarum coniunctio diabolum excæcabat: quia impossibile ei videbatur vel quod esurire posset diuinitas, vel quod tantæ tolerantiæ posset esse, tantæque potestatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquisitionem sinuosa calliditate orditur, vt de Christo vtrum naturalis filius Dei sit, ipso respondente certitudinem habeat: vt cum Deum confessus se fuerit, absurdum videatur quod Deus esuriat, & in quamcunque partem se responsio verterit, necessitas conclusionis occurrat: Si filius Dei es, tibi non competit esurire: quod si esuris, manifestum est filium Dei non esse, quem violenta necessitas communibus indigentijs intercludit. Succurre, inquit, necessitati si potes, alioqui deficies: & præsentes lapides in panis muta substantiam; sic enim fiet vt euadas periculum, & si hoc potueris, probes te Deum. Non erat digna responsione quæstio malignantis; neque enim technas diaboli Dominus ignorabat, sed diuino cauillatori satisfecit eloquio, subtilissimo dogmate edocens, corporis & animæ vitæ proprijs alimonijs deberi subsidia, & cibum animæ: id est, verbum Dei edulijs corporalibus præponendum, & citius attentiusque menti prouidendum, quam ventri. Nec opus erat vt hoc facto insidiatori innotesceret: quia nullo signo eius poterat inuidia commutari, cuius incorrigibilem iniquitatem desperatio sugillauit. Superfluum igitur erat ad suggestionem eius ibi nulla profutura miracula operari; cum satis esset diligenter consideranti, quod esurientem cibi non superabat appetitus, & desiderij motus defectio non esset, sed virtus. In nullo Christum aliqua coëgit aut dominata est ei necessitas; qui proprię moderamine voluntatis disposuit, & persoluit quod exegit humanitas. Sicut in ipsius voluntate fuit consecrare ieiunium, ita & in potestate fuit tempore opportuno sumere cibum: quod vtique nec ministerio, nec consilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abstinentiæ & refectionis penes ipsum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis seductor extorsit, sed dubius incertusque dimissus est; nec obtinuit vt se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans obediret seductoris consilio, quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptaque sententia. Repulsus igitur auctoritate scripturę, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subijciens, quibus ab eo consentaneas sibi responsiones aliquas extorqueret, adiecit. Eo igitur supra templi pinnaculum constituto, quem gula non potuit, vana gloria subuertere nititur. A multis ambigitur, vtrum fuerit hic translatio corporalis: & si de loco ad locum se Christus transferri permiserit, eo modo quo Abacuc de Iudæa in Chaldeam delatus est; & Philippus de Azoto in occursum eunuchi, qui reuertens de Hierusalem non intelligés Esaiam, codicem reuoluebat. Sed quod corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconueniens: quod humeris eius saluator insederit, & pro vehiculo vsus sit quem præcipitatorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cuius insidias agnoscebat. Suo itaque spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, vt vtrobique eum diabolus assumeret ad tentandum. Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed cęteras eo modo circumduxit tentatoris astutia, vel circumduci passa est patientia saluatoris, quomodo Ezechiel cum super fluuium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in spiritu ciuitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmen templi Christus erat in spiritu; [8] sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria pulsaturo opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, vt in vrbe sancta & frequentia populorum, quasi nouus funambulus in excelso pendulus, se deorsum ad spectaculum vulgi iactet intrepidus; addens ex testimonio scripturæ angelorum affutura suffragia, quæ ruentem exciperent & conseruatent illæsum. O execrabilis diaboli malitia, ô stulta nequitia, ô insensata versutia, ô præsumptio excæcata! Putabat malignus quem gula non vicerat, [9] vana gloria superari. Experientia quippe rerum didicerat, & in multis probauerat; vitiorum victores sæpe nugis laudationum corruptos, & cognatum propinquumque esse virtutibus malum, adulationem: nec facile quemquam posse euadere, quin libenter assentatorum canticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui non bene de se velit sentiri, & se, si recte viuit, stantem in vitę rectitudine non diligat æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum iudicia conspuat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genere Satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere Saluatori: vt popularibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen iuxta nomen magnorum qui sunt in terra; si geminato miraculo ieiuniorum constantia innotesceret populo, & vectoribus angelis sine offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potenti abstinentia, quam angelorum obedientia, comprobaret. Huiusmodi consilijs filium hominum Satan corrumpere consueuerat, & robustis virilibusque animis etiam huiusmodi cogitatus immittit: [10] & si ab ingressu mentis arceatur renitente consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi euomens, abominationum horrore nauseare compellit. Sic, vt aliquid poëticum inseram, [11] temulentus Cyclops illiciti coniugij appetitor, licet à Pallade repellatur, in gremio tamen eius Erichthonium fundit; & incorrupta Minerua, superest tamen deforme monstrum, nec omnino affectata scelera in memoria moriuntur. *Non tentabis*, inquit, *Dominum Deum tuum.* Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi obijcitur, & satan auctoritate scripturæ abutens malus legis interpres præcipitium quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus veritate sincera confunditur; & generali edicto interdictū ostenditur, ne dum patet in quibusliber angustijs quilibet exitus, Deus vlla præsumptione tentetur. Alia explorator malignus argumenta conatur adducere; & ad summam cumulumque nequitiæ suæ, continentem & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi huius sublimitate & gloria (quasi indignum sit tantæ auctoritatis doctorem & insignium operum patratorem, ignobili, & contemptibili schemate obumbrari) & dominatione vniuersorum vsuque, animum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem. Solent viris virtutum huiusmodi præstigia se offerre, [12] & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab alijs digni honoribus iudicentur, facile acquiescunt: & tam proprio quam alieno fascinati iudicio à rectitudine corruunt, eueriaque cathedra mentis, humo fractis ceruicibus colliduntur: repenteque & subito quod multis erat partum sudoribus, ambitione irruente obliteratū est; & turbinis huius impetu auulsum est, quidquid antiquæ religionis labor meruerat. Malū hoc Adam in paradiso pulsauit & strauit; cum subiection[illegible]m, quam Deo debebat, fastidiens,

Exech. 43

Psalm. 90

Deut. 6

Matthæi 4

Matthæi 4

Dan. 14

Act. 8

Singularis opinio.

Genes. 3

appetij-

appetijt dominatum; & cum vellet esse sicut Deus, sine Deo se vidit & nouit: & conspectam carnis Euæ abhorruit fœditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia stetit & adhæsit. Ad suasionem diaboli animam vanitati subiectam deiecit ambitio; [13] poteratque exterminio eius posteritas didicisse, quam misera mutatio fuit de delitijs ad spinas & tribulos emigrasse, & rastris ligonibusque auaritiam condenatam. Hoc malo restitit, & resistere nos saluator edocuit, vt soli Deo subiectus sit homo, quantumcunque profecerit, vt in ipso, immo ipse sit substantia nostra; & pateat nobis, quod sicut [14] peremptoria est altitudo quæsita, ita & periculosissima est oblata: non quod potestas quæ ex Deo est sit damnabilis, aut ordinatio diuina peccatorum sit obstetrix; sed quod excellentiam, cuius spiritus sanctus auctor est, ita debet cõplecti humilitas, vt q vocatus est superius, nesciat se sublimẽ, & per omnia agnoscat conditio conditorẽ, & gratia largitorem. Gloriabantur aliquando discipuli, & complacebant sibi in miraculis, gratulabundi quod eis etiam dæmonia obedirent: sed repressa est, increpante Domino, simplicitatis eorum præsumptio: *Videbam*, inquit, *Satanam tanquam fulgur descendentem de cœlo.* His verbis eorũ animis intimans; quia ante hoc temporale initium ipse in principio, immo ipse principium existens apud Deum, ante hominis conditionem superbientis diaboli ruinam vidit, & affectatæ dominationis ambitionem deiectionis eius fuisse causam: nec in hoc gaudendum esse, si quis prærogatiua cellitudinis donaretur, sed hãc esse certam stabilemque veri gaudij metam, si vocatio nostra iustificatione muniretur: & tunc demum ratum constare beatificationis prouentũ, si huius ordinis scriptura in conspectu Dei indelebilis seruaretur. Hoc igitur attendentes, quod *non in nobis quæsti ex nobis sufficientes sumus, sed ex domino sufficientia nostra est*; & contentos solo Deo necesse est ei esse omnes accliues, cui totum debemus quod viuimus, quod mouemur, quod sumus. Qui de plenitudine sua nobis interim prout cuique opus est, donationes partitur, donec ad cumulum perueniat copia consummata; vsque adeo conferta coagitataque mensura, vt nihil vel accedat amplius, vel recedat; sed in cognitione Dei certum finem stabilenque metam omnes & animæ & corporis obtineant appetitus. Frustra itaque regna huius mundi transitoria & mutabilia, immutabili & æterno regi ostendit vel promittit diabolus, cum ipse dicat regnum suum de hoc mundo non esse: non quod creationem suam remouẽs, dæmonum subiecerit potestati; sed quia in his qui amorem mundi Dei amori præponunt, non dignetur diuinitas sibi facere mansionem: & impossibile sit eos à Deo regi, qui se diabolo tradidere: quia *Christi & Belial nulla est participatio nec aliqua iustitiæ cum iniquitate potest esse communio.* [15] Regnum hoc non est naturæ, sed malitiæ: persecutio est, non defensio: & tota huius potestatis virtus in mortem damnationemque eorum qui sub hoc principe militãt, elaborat. Regnum hoc munitur vitijs, ambitur flagitijs, turres eius sunt crimina, arma quarumcunque turpitudinum molimina. Huius regis teloniarij sunt pauperum oppressores, tribuni seductores, præfecti iudiciorum peruersores. Cubicularij eius sunt quæstuum aduncatores, mercimonij traiectores, ærarij sacerdotes, nummularij doctores, conductitij defensores, linguæ subdolæ vel consilij locatores, venales auxiliarij, bilingues causidici, concinnatores mendacij, fabricatores peccati, vestiti mollibus, amicti discoloribus. In domo huius regis sunt; qui paludamentis talaribus pauimenta verrentes, capillis mulieribus se in fœminas tranfigurant, & dignitatem virilem non sine naturę iniuria dehonestant. in hoc regno sunt quicunque veritatem Dei commutant in mendacium; quicunque, quasi in taberna vitiorum præcones, venales animas impurissimis dæmonibus eorumpendas exponunt. Hic auaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiscentiæ suæ quisque idolum colit, & propriæ libidinis adorat simulachrum. Non hæc te Domine Iesu gloria mouet; non huius mundi tu tenes imperium; non horum cupidine tu cadis, aut prosterneris; non adoras malitiam, non peccato subijceris: qui seruis tuis dæmonia subdis, & omnem huius mundi gloriationem destruis & confundis. Insanissime Satan, qua fronte, qua lingua ausus es dicere saluatori; vt ante te, qui stat inflexibilis, & immobilis, caderet? vt te damnatum, ipse qui te damnauerat, adoraret? Quis ausus, quam impudens hæc fuit præsumptio? Quid desperate sperasti? An filium Dei putabas posse tecum apostatam fieri? Si de mundo visibili, id est, cœlo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te iactas habero dominium; nec cœli, nec terræ tu conditor, nec solem moues, nec cursum das sideribus, nec per te voluitur firmamentum: nec vides aut intelligis Deum, nec vllum tibi est cum cœlesti militia consortium, vel aliquam habes ad superioris mundi claritatem accessum. Huius inferioris mundi tua est scabies, languentis sunt vlcera, hæc scalpis, hæc impurus ablingis. Si quid vitij est, si quid corruptelæ, tu cadaueribus assides, tu contrectas putredines, tu distẽperas fæces, tu versas fœtores: tu spiritus nequam, tu in pristino sæculi huius fermentator immundus, tu sanctitatis corruptor, & simplicium perturbator, tu incendiator libidinum, & omnium turpitudinum adinuentor: in his regnas quos inquinas, & in his quos polluis, dominaris. Fornicatores & adulteri te habent suggestorem, te habebunt tortorem; te quoque cum illis vltricia incendia concremabunt. Stultis vanisque promissionibus nullus à corde Christiano dari debet accessus, sed primis titillationibus obuiare debet abigens manu: nec foueri debet coluber, donec in draconem formetur. Mendax est diabolus, & his qui sibi obtemperant, multa se daturum promittit. Malum hoc in vniuersa Ecclesia vagatur, & communis pestilẽtia innumerabiles occupat; vt pro gloria huius mundi qui liberi erant, se vendant in seruos, & per vitia ad seruitia deputentur, & obligati pacto chirographũ subiectionis conscribant diabolo. Per omne netas voluptates emuntur; & per omne scelus copiosæ libidines exquiruntur. Iudas ille proditor venditurus magistrum, prætaxatum pretium à principibus exegit sacerdotum: *Quid mihi*, inquit, *vultis dare, & ego eum vobis tradam?* Vsque ad mortẽ Domini amor lucri se ingerit; nec vitæ saluatoris quæstus desiderium parcit. Etiam in sinu sacerdotum ambitio dormit, ibi sub vmbra recubat, in secreto thalami se fraudulenter occultat. Simon Apostolorum temporibus venalem putans Spiritum sanctum, Petrum donis aggreditur, & tentat emere potestatem, per quam plura lucretur. Hæc sacrilegij forma per omnia officia graduſque discurrit, & nihil intentatum ambitio prætermittit. Nec dubitet quisquam diaboli hæc esse negotia, & nũdinatores eius quicunque hæc exercent cõmercia; nec quidquam huiusmodi ab eo, nisi præmissa apostasia, donari. Inuerecũdè tentator ambitiosos aggreditur, [16] & conditione pernitiosa præmissa, præmia talia pollicetur, vltra quæ extendi non possit cupiditas; regnorũ scilicet omniũ monarchiã & vniuersitatis dominatũ, vt in omnibus mundanis vnus homo quasi Deus habeat potestatẽ, & vni omnia subiecta sint, & generale vectigal excellẽtiæ principali cũcta persoluant. Quid vltra cupide quæris? quid amplius auare desideras? nunquid & hic potest impleri ambitio tua, aut satiari potest fames tua, offa huius mũdi iniecta dentibus tuis, & faucibus tuis vniuersa rerum massa intrusa? Mundũ habes, Deũ non habes: mundus trãsibit; tu cum eo qui nõ stat, cades, trãsibis & rues. Peremptoria sunt hæc cõsilia, quæ tibi alia pollicẽtur, in quibus te necesse est aut vomitu, aut ruptis interire visceribus. Sed & pretiũ quod petitur, vt diabolũ adores prostratus: & eum tibi Deũ cõstituas, quem non dubitas seductorem, si consenseris vt concedas, casus tui te non potes excusare improuidum; cũ ipse tibi casum & ruinam prænominet, & præcipitium exigat, qui tanti se facit nundinatorem culminis, & tantæ tibi promittit fastigia potestatis. Regnum Christi non est de hoc mundo: regnum cœlorum tibi Deus

Luc. 10

1. Cor. 3

Luc. 6

Ioan. 18

1. Cor. 6

Rom. 1

Matth. 26

Act. 8

Ioan. 18

promittit, ipsum solum adora, ipsi soli memento vt seruias, qui repulso tentatore, te quoque gloria & honore post victoriam coronabit, si in iustitiæ rectitudine steteris, nec falsis promissionibus obtemperans, ad venerationem diaboli damnationis eius factus particeps incurueris.

ADNOTATIONES.

1. & ante has metas perperam inuadi magisterium] *Prorsus sic lego ex coniectura Cauchij, pro:* nec ante, &c.

2. Honestius cum spiritu quam cum carne] *Adijcimus:* cum, *secundo loco ex Grauio & Romboldo.*

3. carnis complexus fœdus exhalans nebulas] *Malim legi:* fœdas.

4. recipit Christianos] *Sic lego pro:* recipit.

5. in cippo claudit & arctat] *Metaphora à cippo instrumento, quo pedes constringuntur.*

6. Nec vult fateri, nec præsumit diabolus differri] *Solus Manut.* differri.

7. dispenseque] *Noua vox.*

8. sciens quid Antispiritus affectaret] *Prorsus sic legendum, non:* ante spiritus, *patet ex verbis illis non procul ab initio.* Christus & Antichristus, spiritus & Antispiritus.

9. vana gloria superari] *Malim legere:* superare.

10. etsi ab ingressu mentis arcentur renitente consensu] *Manutius & Morelius:* retinente, *sed non placet.*

11. temulentus cyclops] *Hoc sumpsit ex Ouid. 2. Metamorph.*

12. & testimonium religionis conscientia perhibente] *Non dubito eruditos omnes mihi in hac lectione assensum præbituros, pro eo quod erat:* prohibente, *nullo sensu.*

13. poteratque exterminio eius posteritas didicisse] *Etiam hoc reponere non sum veritus ex coniectura Cauchij, pro:* ex termino eius. *Malim etiam legi:* quam misera mutatio fuerit, *quam:* fuit.

14. peremptoria est altitudo] *A perimendo proprie hanc vocem accipit, sicut etiam infra sub finem.*

15. regnum hoc est non naturæ sed malitiæ) *Cum Grauio adijcio negandi particulam.*

16. & conditione præmissa præmia talia pollicetur] *Cum eodem adieci vocem:* præmia.

DE COENA DOMINI, ET PRIMA INSTITVTIONE CONsummantis omnia [1] Sacramenta.

ARGVMENTVM

MIrum in modum celebrat Institutionem consummantis omnia sacramenta Sacramenti Eucharistiæ, iam olim à Melchisedech præfigurati, & à Christo instituti; quippe qui & in nouissima cœna & vsque hodie panem communem & vinum in sanctissimum & verissimum (vt eius verbis vtar) corpus suum & sanguinem mutet, creet, sanctificet, & benedicat. Quare & summopere cauendum, ne dominicæ mensæ irreuerenter aut illota conscientia cum Iuda nos ingeramus; sed si nosipsos iudicemus, & à cibis communibus sacramenta diiudicemus, non fore horrori defecatis animis carnis eius edulium & sanguinis potum. Neque vero etiã in articulo mortis pœnitentiam aspernandam, velit nolit Nouatus hæreticus, exemplo Latronis manifestum fieri.

Ioan.12. SVscitati [2] Lazari Hierosolymis increbuerat rumor, & tam solemne miraculum ad venerationem Christi excitauerat populum: vnde & ei ciuitatem ingredienti, cum ramis palmarum obuiam processerunt; sedentemque super asinum resonantibus laudibus gratulabundi introduxerunt in vrbem, regem Israel confitentes, & acclamantes filium Dauid in nomine Domini

Psalm.109. aduenisse, cuius æternum imperium prophetarum vaticinia antiquitus conclamarant. Nec latebat Dominũ, qui sciebat omnia, quod in viæ illius confinio de torrente passionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quæ impendebatur ei à plebe, inflammandam amplius inuidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignę non vltra posse occultari consilia, nec differri amplius quæ de eius interitu cogitarant. Sed volebat pius magister cum iam damnationis suæ dictaretur sententia, & prope esset vt figeretur in cruce, suæ dare indicia potestatis, [3] vt qui animam Lazari reuocauerat ab inferis, & quatriduano mortuo reddiderat vitam, dinosceretur virtute diuina, non humana tantum opus patrasse; & impossibile esse suam animam ab inferno teneri, qui alienam potestatiue extraxerat: nec se necessitate, sed obedientia vrgeri ad mortem; & vitam quam aliis reddebat, [4] ad se quoque vbi iuberet, illico rediturum. Finem igitur legalibus cæremoniis impositurus, parari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quæri quæ solemnitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentatios Noui Testamenti ministros: puras sinceraque mentes sanctum quærit conuiuium: in veru crucis boni odoris assatio omnem excoquat carnalium sensuum cruditatem, & induret solidetque mentis affectus: nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio vlla sit macula, sed pura simplicitas & innocentia vitæ, in vna Ecclesiæ catholicæ domo à fidelibus de Ægypto egredientibus, transito mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur. Cœna itaque disposita inter sacramentales epulas, obuiarunt sibi instituta antiqua & noua, & consumpto agno, quem antiqua traditio proponebat, incõsumptibilem cibum magister apponit discipulis: nec iam ad elaborata impensis & arte conuiuia populi inuitantur; sed immortalitatis alimonia datur, à communibus cibis differens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis diuinæ inuisibili efficientia probans adesse præsentiam. Significata olim à tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, & filiis Abrahæ facientibus opera eius summus Sacerdos panem profert & vinum: *Hoc est,* inquit, *corpus meum.* Manducauerant & biberant de eodem pane secundum formam visibilem, sed ante verba illa cibus ille communis, tantum nutriendo corpori commodus erat, & vitæ corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo à Domino dictum est: *Hoc facite in meam commemorationem* [5] *hæc est caro mea, & hic est sanguis meus;* quotiescunque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & ealix benedictione solemni sacratus, ad totius hominis vitam salutemque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates existens. Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi distantia, aliud fuisse quod prius est appositum & consumptum, aliud quod à magistro datum est & distributum. Quamdiu cibi illi, qui ad diem festum erant parati, à conuescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschæ agebatur memoria, nec dum Iudas ad veterem vitam pertinens, diabolo inuadente & occupante animum eius, egredi cogebatur, sed vbi sacrum cibum mens perfida tetigit, & sceleratum os panis sanctificatus intrauit, [6] parricidialis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de area exsufflatus est, & præceps cucurrit ad proditionem & pretium, ad desperationem & laqueũ. Orta fuerat aliquando, sicut in Euangelio Ioannis legitur, de nouitate verbi huius quæstio: & ad doctrinam mysterij huius obstupuerant auditores, cum diceret Dominus: *Nisi manducaueritis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Quod quidam quia non credebant, nec poterant intelligere, *abierunt retro:* quia horrendum eis & nefarium videbatur vesci carne humana; existimantes; hoc eo modo dici, vt carnem eius vel elixam, vel assam, sectamque membratim edere docerentur, cum illius personæ caro si in frusta partiretur, non omni humano generi posset sufficere, qua semel consumpta, videretur interisse religio, cui nequaquam vlterius victima superesset. Sed in cogitationibus huiusmodi *caro & sanguis non prodest quidquam:* quia sicut ipse magister exposuit, *verba hæc spiritus & vita sunt:* nec carnalis sensus ad intellectum tantæ profunditatis penetrat, nisi fides accedat. Panis est esca, sanguis vita, caro substantia, corpus Ecclesia: corpus propter membrorum in vnum conuenientiam; panis propter nutrimenti congruentiam: sanguis propter viuificationis efficientiam; caro propter assumptæ humanitatis proprietatem. Hoc sacramentum aliquando corpus

Psal.15. Act.2. Luc.22.

Exod.12.

Genes.14.

Matth.26. Mar.14.

Luc.22.

Ioan.6.

suum

suum, aliquando carnem; & sanguinem, aliquando panem Christus appellat, portionem vitæ æternæ;[7] cuius secundum hæc visibilia corporali communicauit naturæ. Panis iste communis, in carnem & sanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus: ideoque ex consueto rerum effectu fidei nostræ adiuta infirmitas, sensibili argumento edocta est, visibilibus sacramentis inesse vitæ æternæ effectum, & non tam corporali, quam spiritali transitione Christo non vniri. Ipse enim & panis, & caro, & sanguis, idem cibus & substantia, & vita factus est Ecclesiæ suæ, quam corpus suum appellat, dans ei participationem spiritus. Et nos quidem cum caro essemus & sanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neque ad similitudinem Dei reuerti, nisi morbo inueterato imponeretur malagma conueniēs, & in curatione desperatæ infirmitatis contraria remouerentur contrariis, & similia similibus conuenirent. Panis iste quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro: & sicut in persona Christi humanitas videbatur, & latebat diuinitas, ita sacramento visibili ineffabiliter diuina se infudit essentia, vt esset religioni circa sacramenta deuotio, & ad veritatem cuius corpus & sanguis sacramenta sunt, sincerior pateret accessus, vsque ad participationem spiritus: non quod vsque ad consubstantialitatem Christi, sed vsque ad societatem germanissimā eius hæc vnitas peruenisset. Solus quippe filius patri consubstantialis est, nec diuisibilis est, nec partibilis substantia trinitatis: nostra vero & ipsius coniunctio nec miscet personas, nec vnit substantias, sed affectus consociat, & confœderat voluntates. Ita Ecclesia corpus Christi effecta obsequitur capiti suo; & superius lumen[8] in inferiora diffusum claritatis suæ plenitudine à fine vsque ad finem attingens, totum apud se manens,[9] totum se omnibus commodat, & caloris illius identitas ita corpori assidet, vt à capite non recedat. Panis itaque hic azymus, cibus verus, & sincerus, per speciem & sacramentum nos tactu sanctificat, fide illuminat, veritate Christo conformat. Et sicut panis communis quem quotidie edimus, vita est corporis: ita panis iste supersubstantialis vita est animæ, & sanitas mentis. Panem Angelorum sub Sacramento manducamus in terris, eundem sine sacramento manifestius edemus in cœlis, non ministerio corporali, [10] sæpe repetitis actionibus ad eundem reuertentes, sed consummato sacerdotio nostro, erit & permanebit perpetua & stabilis, implens & reficiens nos sufficientia, qua proferet se palam absque vllis integumētis, omnibus conspicabilis summi præsentia sacerdotis. Sacramenta quidem, quantum in se est, sine propria esse virtute non possunt; nec vllo modo diuina se absentat maiestas mysteriis: sed quamuis ab indignis se sumi vel contingi sacramenta permittant, non possunt tamen spiritus esse participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ sanctitudini contradicit. Ideoque *his* sunt hæc munera *odor vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem*: quia omnino iustum est, vt tanto priuentur beneficio gratiæ contemptores, nec in indignis tantæ gratiæ puritas sibi faciat mansionem. Noua est huius sacramenti doctrina, & scholæ Euangelicæ hoc primum magisterium protulerunt, & doctore Christo primum hæc mundo innotuit disciplina, vt biberent sanguinem Christiani, cuius esum legis antiquæ auctoritas districtissime interdicit. Lex quippe esum sanguinis prohibet, [11] Euangelium præcipit vt bibatur. In quibus mandatis hoc maxime discernere debet Christiana religio, quod sanguis animalium à sanguine Christi per omnia differens, temporalis tantum habeat viuificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & sine vlla reuocatione terminum constitutum. Ideoque ad obtinendam æternitatem [12] non potest proficere, quod semel obrutum non surgit vlterius, nec aliqua ei superest virtus, quod sine vlla ipe præcisis radicibus mors penitus exsiccauit. Vita vero hominis licet aliquam habeat affinitatem cum sanguine, non tamen solo sanguine regitur: sed anima sanguini dat caloris & nutrimenti effectum, sicut & cæteris quæ in corpore sūt, propria distribuit officia, & diuidit motus, & quasi talenta partitur. Nec oportuit vt sanguine humano sanguis pecudum misceretur; quia vita rationalis hominis vitæ bestiali consociari non habet: sed omnino à fidelium animis quasi sanguis impurus detergenda est hęc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo transitoria, quo vita pecudum inanescit; vel quod sanguis consubstantialis sit animæ, & necesse sit vtrunque superueniente suffocatione dissolui. Carne quidē animalibus similes sumus, sed vita dissimiles: ideoque quod commune cum eis habemus, nobis incorporate licenter possumus: quod vero dignitati nostræ non cōuenit, & ab æternitate alienum videtur, à nobis subtilissimo legis indicio, separamus. Bibimus autem de sanguine Christi ipso iubente, vitæ æternæ cum ipso & per ipsum participes; animalis vitæ peccata, quasi sanguinem impurum horrentes, & farentes nos per peccati gustum à beatitudine priuatos & damnatos, nisi nos Christi clementia ad societatem vitæ æternæ suo sanguine reduxisset. Nobis itaque, pro quibus sanguis Christi oblatus est in cruce, & quos reconciliauit Deo, omnes excedens victimas hoc sacrificium singulare, ipse Christus pincerna porrexit hoc poculum & docuit; vt non tantum exterius hoc sanguine linitemur, sed & interius [13] aspersione omnipotenti anima muniremur, & penetrans omnia tanti medicamēti virtus, quidquid esset intus ibi durum effugaret, & renouaret sanaretque quidquid morbi carni vel spiritui veteris vitæ adlinierat corruptela. Dixerat sane huius traditionis magister, quod [14] *nisi manducaremus eius carnem, & biberemus eius sanguinem, non haberemus vitam in nobis*: spiritali nos instruens documento, & aperiens adrem adeo abditam intellectum, vt sciremus, quod mansio nostra in ipso sit manducatio, & potus quasi quædam incorporatio, subiectis obsequijs, voluntatibus iunctis, affectibus vnitis. Esus igitur carnis huius quædam auiditas est, & quoddam desiderium manendi in ipso, per quod sic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem charitatis, vt hæreat palato nostro & visceribus sapor dilectionis infusus, penetrans & imbuens omnes animæ corporisque recessus. Potus & esus ad eandem pertinēt rationem; quibus sicut corporea nutritur substantia & viuit, & incolumis perseverat, ita vita spiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod est esca carni, hoc animæ est fides: quod cibus corpori, hoc verbum spiritui; excellentiori virtute peragens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter. Celebrantes sacramenta commonemur, quasi vngulam findens & ruminans pecus reuocare ad fauces, & minutatim commolere dominicę institutionis exemplum, vt semper passio sit in memoria; nec terreant crucifixi hæredes mortis supplicia, sed pascant & reficiant maturatæ resurrectionis lædabunda solemnia. Quam præclarus est calix iste, quam religiosa est huius potus ebrietas, per quam excedimus Deo, & quæ retro sunt obliti, ad anteriora extendimur, non habentes sensum huius mundi, [15] sed diuitis purpurati delicias contemnentes, cruci hæremus, sanguinem fugimus & intra ipsa redemptoris nostri vulnera figimus linguam: quo interius exteriusque rubricati, à sapientibus huius sæculi iudicamur amentes, qui religionis hurus abhorrentes mādatum, vsque hodie retro abeunt, & à secretis diuinis omnium intra se mysteriorum continentibus summam diffugiunt, & recedunt. Qui manducat ex hoc pane, vltra non esurit; qui bibit, vltra non sitit: quoniam mysterij huius sic sufficit gratia, sic reficit intelligentia; vt cuicunque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis consummationis fine inuento Christi baiulus ipsum ferat in pectore, ipsum gerat in mente, & omni tempore habitatori suo dicta & facta iubilatione consona laudes resonent, & gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, sed extin-

guit

[7] Ioan. 6
[8] Psalm. 77
[9] 2. Cor. 3
[10] Deut. 12
[11] 2. Cor. 4. Philip. 3
[12] Ioan. 6
[13] 1. Ioan. 2
[14] Ioan. 6
[15] 1. Ioan. 2

guit peccatum: in hoc vino non est luxuria, nec mouetur ad ludum post hunc potum lasciuia. Cum sopinit obliuio cuncta carnis ludibria: mira sunt quæ sentit, magna quæ videt, inaudita quæ loquitur; [16] quem agnus iste Paschalis inhabitat, cuius animam meri huius fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ mensæ conuiuas animalis homo non admittitur; quidquid caro & sanguis dictat, ab hoc cætu excluditur; nihil sapit, nihil prodest quidquid humani sensus molitur subtilitas; omne quidquid à suis rationibus deuium videtur, sapientes huius sæculi ad dementiam referunt, & à veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendi non potuit; & cum in sole vellet figere oculos, vim luminis non ferens, cæcata est, non illuminata humana præsumptio, & aspectui eius lippitudo inhæsit. Vident hæc sacramenta pauperes spiritu, & hoc vno contenti ferculo, omnes mundi huius delicias aspernantur: & possidentes Christum, aliquam huius mundi possidere supellectilem dedignantur. Esurientes & sitientes iustitiã cum saturati fuerint, vide quid agant, intellige quæ loquantur, quam sancti odoris sit quidquid illa eructat plenitudo; verbum bonum, mores compositos, affectus pudicos, sensus pacificos, illa interior sinceritas vbique diffundit; ita vt post odoramenta ista gratiæ huius comparticipes discurrant, & mutuis ad inuicem affectibus complectantur, & quibus vnus est panis, vnum est corpus, & omnium vnum cor, & anima vna, vni Christo adhærens, [17] cætera omnia quasi fermentata respuens, in vnius azymi sinceritate lætatur. Perpes est hoc sacrificium, & semper permanens holocaustum: nulla panem hunc multitudo consumit, nulla antiquitate veterascit. *Exod.12* *Exod.16* Vna est domus Ecclesiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicat, quem Israelitici nominis generositas non commendat. Huius panis figura fuit manna quod in deserto pluit, sic vbi ad verum panem in terra promissionis vẽtum est, cibus ille defecit. *Leuit.24* Per singula sabbata panes propositionis iam frigidi & duri mutari consueuerant, & calidi panes eiusdem numeri in mensa proponi: Iam nulla fit panis mutatio, vnus est panis caloris continui, status integri, qui semel oblatus Deo in sapore dulcissimo, & candore purissimo perseuerat. [18] Nec solos sacerdotes ad panes huius dignitatis Leuiticæ prærogatiua admittit: vniuersa Ecclesia ad has epulas inuitatur, æqua omnibus portio datur, integer erogatur, distributus non demembratur: incorporatur, non iniuriatur, recipitur, non includitur, cum infirmis habitans non infirmatur, nec pauperum ministerio indignatur: fides pura, mens sincera hunc habitatorem delectat, neque immensi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperculæ domus nostræ angustia offendit vel arctat. *Sapien.7* *Panis* iste *Angelorum omnem delectamentum habens* virtute mirifica, omnibus qui digne & deuote sumunt, secundum suum desiderium sapit; & amplius quam manna illud eremi implet & satiat edentium appetitus, & omnia carnalium saporum irritamẽta, & omnium exuperat dulcedinum voluptates. Vide quo modo his qui Christi commemorant passionem [19] intra sacra officia, quasi per quosdam canales de interioribus fontibus [20] egrediantur torrentes, & super omnes delicias lachrymis nectareis anima delectetur; quantam suauitatem animæ inquirenti vbi sit Deus suus, suspiria contemplationis eliciant. Non illos [21] imbres procellosæ tempestatis deponunt, ros matutinus est de cœlestibus stillans, & quasi vnctio spiritus mentem deliniens. Gemitus illos pietas excitat, & inter diẽ & noctem retro & ante se affectio intuens, inter data condonando se diuidens, gratias agit tam vberis beneficij largitori; & se sanatam & sanctificatam agnoscens, fletibus se abluit, & lachrymis se baptizat. Verum hi qui verbotenus corde ficci & mente aridi [22] sacris interfunt, vel etiam participant donis, lambunt quidem petram, sed inde nec mel sugunt, nec oleum: qui nec aliqua charitatis dulcedine, nec Spiritus sancti pinguedine vegetantur, nec iudicant, nec se sacramenta diiudicant: sed sicut cibis communibus irreuerentes sacris vtuntur muneribus, & Dominicæ mensæ in veste lutulenta se ingerunt impudenter, quibus melius erat mola asinaria collo alligata mergi in pelagus, quam illota conscientia de manu Dñi bucellã accipere; qui vsq; hodie hoc veracissimum & sanctissimum corpus suum creat, & sanctificat, & bene dicit, & pie sumentibus diuidit. In huius præsentia non superuacuæ mendicant lachrymæ veniam, nec vnquam patitur contriti cordis holocaustum repulsam. Quotiens te in conspectu Domini video suspirantem, Spiritum sanctum non dubito aspirantem: cum intueor flentem, sentio ignoscentem. Tu si templum Spiritus sancti violas, si intra te sacrarium Dei deturbas & fœdas, si cum calice Christi de calice dæmoniorum communicas, contumelia est, non religio; iniuria, non deuotio. Idolorum seruitus & horrenda abominatio, velle simul Baal famulari & Christo. Abi retro cum sacellis tuis qui lucris inhias, & mercedes sectaris; qui opulentus in Sion quotidie crapularis, qui in lectis eburneis recubas, & in stratis segmentatis lasciuis, qui vestiris mollibus, & in terra suauiter viuentium conuersaris, cuius manus plenæ sunt sanguine, cuius lumbi discincti sunt, & sine baltei discurris ligamine. Non est tibi pars in sermone isto: quia quod Dei est, aufers Deo, & imaginem Dei consecras idolo. Pauperes quidem spiritu ad hoc mysterium [23] eligit & diligit Spiritus sanctus, & eorum qui pompatice & gloriose sacris se altaribus ingerunt, obsequia detestatur. Ozias licet Rex, ob præsumptionem lepra percussus, à sanctuarij ingressu repellitur, & eius oblatio quasi sordida refutatur. In censi odor de immundorum manibus reputatus est pro fœtore, & iram, non gratiam præsumptio meruit: quia contra fas rem vsurpans illicitam, temerarie in sancta conscendit. Sed & propter malignantium insolentiam altare suum Deus repellit, & sanctificationibus maledicit, odit sabbata, abominatur solemnia, odoramenta fœtent, displicent holocausta. In his omnibus laborare se dicit Deus, nec esse voluntatem suam in ministris impuris, indignatione districta testatur. Sed hierarcha pius quem Spiritus sanctus cõpungit, excitat, inhabitat, & sanctificat, eleuatione manuum crucis mysterium repræsentans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia; recolens pudibundi & contriti animi confessione, quod aliquando prævalente aduersum se peccato, fuerit derelictus, iuxta illud quod Dauid plorans ait: *Auertisti faciem tuam a me, & factus sum conturbatus.* Et Dominus per Esaiam: *A tempus in tempus dico derelinquam te.* Verecundatur fateri, & tamen fatetur iuuentutis delicta. Sed accusatrici conscientiæ necesse est coram iudice respondere; nec potest ibi esse vllum diffugium, vbi ipsa testis est quæ accusat, & nihil ei potest esse occultum qui iudicat. Sed vbi cum iudice agit qui iudicatur, & ipse in partem accusatoris transiens, etiam in sua proscriptione sententiam approbat condemnantis, experitur clementiam saluatoris, & lætabundus canit: *Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem.* Et iterum per Esaiam audit: *In miserationibus magnis congregabo te.* [24] Sed & in eodem articulo temporis, cum iam anima festinet ad exitum, & egrediens ad labia expirantis emerserit, pœnitentiam clementissimi Dei benignitas non aspernatur, nec serum est quod verum, nec irremissibile quod voluntarium: & quæcunque necessitas cogat ad pœnitudinem; nec quantitas criminis, nec breuitas temporis, nec horæ extremitas, nec vitæ enormitas (si vera contritio, si pura fuerit voluptatum mutatio) excludit à venia: sed in amplitudine sinus sui mater charitas prodigos suscipit reuertentes, & velit nolit Nouatus hæreticus, omni tempore Dei gratia recipit pœnitentes. Ipse Dominus noster derelictorum personam gerens in cruce, se queritur derelictum: & ne desperarent etiam in vltimis constituti, festinans in adiutorium illico adest, & re in arcto posita non differt beneficium, sed repente indulgentiæ celeris documẽtum eiusdem statuit, & exemplum, latroni inquiẽs, *Hodie mecum eris in paradiso.* Latrocinium damnationem

Matt.18 *Ioan.13* *2.Para.26* *Esa.1* *Malach.1* *Psalm.29* *Esa.54* *Psalm.34* *Psalm.29* *Esa.55* *Matth.27* *Luc.23* *1.Cor.11*

merue-

meruerat & supplicium, sed cor contritum pœnam [25] mutauit in martyrium, & sanguinem in baptismum. In momento impietas religionem, crudelitas induit pietatem? & statim consummatus ciuis sanctorum & domesticus Dei [26] præmissus est in regnum: reconciliationis humanæ priuilegium secum ferés ad superos; quod Deo patri tantæ legationis fungens honore, in se ipso scripturæ huius experimentum continens, libero & securo aditu penetrans, præsentauit. Quid tu Domine amplius Stephano contulisti? quid amplius ille obtinuit dilectus tuus, qui supra pectus tuum in cœna recubuit? quid amplius Pauli meruere sudores? q̃d labores sãctorũ? q̃d tot annorũ tormẽta quid martyrũ plagæ? Vna hora huic collatũ est præmiũ, ad quod illi per tot discrimina peruenerunt. Sic tu Domine armentarios statim facis prophetas, opiliones reges, teloniarios Apostolos, piscatores doctores. Neque ab his quos sanas, lente languor abscedit, sed illico quem restituis ex integro, conualescit: quia consummatum est quod facis, & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de sacro calice bibit, amplius sitit: & ad Deũ viuum erigens desiderium, ita singulari fame illo vno appetitu tenetur, vt deinceps fellea peccatorum horreat pocula, & omnis sapor delectamentorum carnalium sit ei quasi rancidum radensque palatum acutæ mordacitatis acetum. Ad hæc inter sacra mysteria ad gratiarum actiones conuertitur, & inclinato capite, munditia cordis adepta, se intelligens consummatum, restituros peccator sanctificatam Deo animam quasi depositum custoditum fideliter reddit, & deinceps cũ Paulo gloriatur & lætatur dicens: *Viuo iam non ego, viuit vero in me Christus.* Hæc in Christi commemoratione retractantur à fidelibus, [27] & defæcatis animis carnis eius edulium non est horrori, sed honori, potusque sancti & sanctificantis sanguinis spiritus delectatur. Hæc quotiens agimus, non dentes ad mordẽdum acuimus, sed fide sincera panem sanctum frangimus & partimur; dum quod diuinum, & quod humanum est, distinguimus & separamus, itemque simul separata iungentes, vnum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipsi corpus eius effecti, sacramento & re sacramenti capiti nostro connectimur & vnimur, singuli alter alterius mẽbra, ministerium dilectionis pro inuicem exhibentes, communicamus charitate, participamus sollicitudine, eundem cibum manducantes, & eundem potum bibentes, qui de petra spiritali profluit & emanat, qui cibus & potus est Dominus noster Iesus Christus.

Act.9
Ioan.11.

Amos 7
1.Reg.19
Matth.9
& 4.

Galat.2

ADNOTATIONES.

1. SACRAMENTI] *Ita videtur mihi in titulo legendum, pro eo quod est*: SACRAMENTA, *vt vocet sacramentum Eucharistiæ, Sacramentum omnia consummans; eadem significatione, qua appellatur à Dionysio Areopag. libr. de Eccles. hierarch.* τελετῶν, *ac si dicas, Sacramentum Sacramentorum. Rationem reddit ille, quod nullum fere sacramentum hierarchici ordinis sine diuina Eucharistia perficiatur. Facit pro nostra lectione, quod post medium tractatus dicat: hæc secreta diuina omnium in se mysteriorum summam continere. Prior tamen lectio etiam eodem recidit.*

2. Suscitati Lazari Hierosolymis increbuerat rumor] *Rectius mea sententia Morelius & Gryphius, quam ceteri*: increpuerat.

3 vt qui animam Lazari] *Prorsus sic lego, pro*: &.

4. ad se quoque vbi iuberet illico rediturum] *Etiam hoc lego, pro*: redditurum.

5. Hæc est caro mea] *Forte legendum*: hoc est corpus meum, *Sic enim habent Euangelistæ omnes & Paulus.*

6. parricidialis animus] *Sic Manutius & Morel. Alij*: parricidalis.

7. cuius secundum hæc visibilia, &c. *Locus obscurus. Quod vero sequitur, prorsus transubstantiationem confirmat. Obscurum est & illud quod posterius subiungitur*: cuius corpus sacramenta sunt.

8. in inferiora diffusum] *Grauis*: diffusa, *eligat lector vtrum velit.*

9. totum se omnibus commodat] *Rectius legeretur*: accommodat.

10. sæpe repetitis actionibus ad eundem reuertentes] *Remboldus cum vulgatis*: ad eadem. *Manutius & Morelius*: ad eandem; *Sed illa Grauij lectio genuina est, quia loquitur de pane. Facit autem hic locus ad frequentem communionem.*

11. Euangelium præcipit vt bibatur) *Nihil hoc facere pro necessitate communionis vtriusque speciei, pulchre deducit D. Ioannes Hesselius ex sequentibus, quæ plane conuincunt, loqui auctorem, de potu spirituali sanguinis Christi. Vide adnotationes nostras in epistolam ad Cæcilium de sacramento Calicis.*

12. non potest proficere) *Prorsus sic lego pro*: non potest perficere.

13. aspersione omnipotenti anima muniremur) *Forte*: muniretur.

14. nisi manducaremus eius carnem) *Adiecit Grauius*: carnem, *ego vero particulam*: eius, *Alludit enim ad verba Christi Ioannis 6.*

15. sed diuitis purpurati delicias contemnentes) *Recte sic Grauius, pro*: præparati.

16. quem agnus iste paschalis inhabitat) *Remboldus habebat*: que, *ceteri*: quin; *prius vero illud lego ex coniectura Cauchij.*

17. cætera omnia quasi fermentata respuens) *Manutius & Morelius*: fermenta, *sed prius malo.*

18. Nec solos sacerdotes ad panes huius) *Aliquid desideratur. Forte legendum*: ad panis huius esum.

18. intra sacra officia] *Locus hic facit pro sacra missæ officio. De quo paulo post plura, in hæc verba*: Sed hierarcha pius eleuatione manũ crucis mysterium repræsentans &c. *& iterum sub finem*: Ad hæc intra sacra mysteria ad gratiarum Actiones conuertitur, & inclinato capite, &c.

20. egrediantur torrentes) *Manut. & Morel.* egredientur. *At prius placet.*

21. imbres procellosæ tempestatis) *Sic lego pro*; tempestates.

22. sacris interesse vel etiam participant donis) *Hinc conuincere mihi videor, quosdam interfuisse sacris donis, qui non participarent.*

23. eligit & diligit] *Forte legendum*; delegit.

24. sed & in eodem articulo &c.) *Pulchre locus contra Nouatianos.*

25. mutauit in martyrium) *Vide epistolam ad Iubaianum.*

26. præmissus est in regnum) *Sic Manut. & Morel. pro*; permissus, *optime, nam bis sic loquitur Tract. de Passione Christi sub medium.*

27. & defæcatis animis) *Ita prorsus lego, pro*; defæcata.

DE ABLVTIONE PEDVM.

ARGVMENTVM.

Ablutione pedum significatam vult eam lauacri speciem, quæ quotidiana satisfactione lauantur animæ sordes. Quum enim baptismi, & sacrorum ordinum, ac manus impositionis sacramenta, repeti vetent Ecclesiasticæ regulæ; procuratum nobis à Christo hoc lauacrum pœnitentiæ, quod nunquam debeat intermitti.

IAM Sacramenta corporis sui Apostolis Dominus distribuerat, iam exierat Iudas; cum repente de mensa surgens, linteo se præcinxit, & ad genua Petri, lauaturus pedes eius, ipse genibus flexis Dominus seruo cõsummatę humilitatis obtulit famulatum. Et ne quid cõsummationi doctrinæ deesset, interfixa & immobilia præcepta, & ea quæ moueri possunt & repeti, distinctionem posuit; vt cæteris immutabiliter semel statutis, [1] vltima lauacri species quotidianis expiationibus commodata commendaretur fidelibus & sicut lex per singulas offẽsiones propria sacrificia requirebat, vnũ figuretur fidei Christianæ remedium; ad quod curreret, quoties se cognosceret offendisse. Quod quidem Petro nõdum fuerat reuelatum, quippe qui huius traditionis nondũ audierat disciplinam. Docetur ergo quæ sit baptismi & aliorum sacramentorum stabilitas, & quantum ad expiationem proficiat humilis pietas & pia humilitas; & quomodo omni tempore prosequenda & repetenda sit ablutio pedum, per quam recte cognitam & intellectam, adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauentur. [2] Nam baptismum repeti, Ecclesiasticæ prohibent regulæ: & semel sanctificatis nulla deinceps manus iterum consecrans præsumit accedere. Nemo sacros ordines semel datos iterum renouat; nemo sacro oleo lita iterum linit aut consecrat, nemo impositioni manuum vel [3] ministerio derogat sacerdotum: quia cõtumelia esset Spiritus sancti, si euacuari posset quod ille sanctificat, vel aliena sanctificatio emẽdaret, quod ille semel statuit & confirmat. Ipse summus sacerdos sui est sacramenti institutor & auctor, in cæteris homines Spiritum sanctum habuêre doctorem; & sicut par est Spiritui sancto & Christo diuinitas, ita in suis institutis æqua est auctoritas & potestas: nec minus ratum est quod dictante Spiritu sancto Apostoli tradiderunt, quam quod ipse tradidit, & in sui commemora-

Ioan.13

tionem

tionem fieri præcepit. Manet singulis propria dignitas, & vniformis in suo genere stat actio omnium; nihil addi, nihil subtrahi, nihil potest corrigi vel mutari. 4 Ornata & honorata est Ecclesia quasi paradisus, in amplitudinis suę vmbilico fontem continens gratiæ singularis, flumina creans in vitam æternam salientia, viuam habens originem & decursum perennem. Hinc egredientia quatuor Euangelij flumina per vniuersum mũdum secum regenerationis euchũt lauacrum; & de abdito & secretissimo Spiritus sancti munere huius gratiæ liquor emanat, sic lauans quod parentalis labes infecerat, vt nec actualis nec originalis macula aliqua sui post ablutionem illam vestigia derelinquat. Præteritis lotis, vita deinceps arbitrio est proprio deducenda; ita tamen vt actualibus aliquando recrudescentibus, iam non imputentur originalia, nec propter illa damnationi obnoxius sit, cui semel illa sunt in baptismo indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abijci & exterminari meruerat; sed quia non erat voluntas in culpa, prouidit Deus generali damnationi remedium, & suæ sententiam iustitiæ temperauit, hæreditarium onus à sobole remouens, & misericorditer ablutione & vnctione medicinali corruptionis primitiuæ fermentum expurgans. Sed in eos, qui post indulgentiæ huius gratiam volũtarij per peccata euagati sunt, qui proprio abuntur arbitrio, & voluntate, non necessitate ducuntur; indignatio & ira nõ immerito redit: nec in morte Christi aliquis eis supereſt quæstus, sed iustissime eos beneficia contempta condemnant. Nunc contemptum suum non statim vlciscitur Deus, nec per singulas offensas iudicantis ira discurrit, nec obstruxit fonti misericordiæ suæ ostia meatusque multiplices; sed obuiat fugientibus, & cogit regredi desperatos, ostendens eis pœnitentiæ viam, qua nulla latior inuenitur: & reuersis dat, vt iterum eis possint sacramenta iniuriata prodesse, quorum si pœnitentia non subesset, nullo modo deinceps experiri possent effectum. Propter hoc, benignissime Domine, pedes lauas discipulis: quia post baptismum, quem sui reuerentia non patitur iterari, aliud lauacrum procurasti, quod nunquam debeat intermitti: tamen ipse quod doces facis, vt quanti quæstus hoc opus sit, ex tua bonitate discamus, & inclinata ad pedes nostros altitudine tua, stans aduersus proximos, & erigens se contra Deum confundatur superbia hominum, & ad humilitatem Dei nouerit de se humilia sapere lutum. Pauent discipuli, nec audent obloqui, & quasi ecstasis teneat eos, vel 6 mens aliàs rapta peregrinetur, nec magistro resistere; neque quid hoc sit, vel cur fiat, inquirunt. Solus Petrus sciens quia per hibuerat ei testimonium *quod filius Dei vitæ esset, & quia verba vitæ æternæ haberet*; iudicans apud se indignum & inconueniens, sanctum sanctorum flectere genua ad pedes peccatorum. 7 *Nequaquam*, inquit, *tu mihi pedes ablues*, & huius humilitatis sustinere obsequium, non est nostrum, qui adorare debemus in loco vbi stant pedes tui, & satis est nobis quod sicut catuli de mensæ tuæ reliquijs manducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando passus es, nec dedignatus es in mensa solemni multis conuescentibus infamis personę susc ipere famulatum; cuius deuotio vsa est tibi capillis pro linteo, oculis pro catino, lachymis pro baptismo, tetigit, lauit, & vnxit vnguento. Mactata intrinsecus anima proprium in sancta sanguinem intulit; singula suum præbuêre ministerium, cor contritum erupit in lachrymas, fides lauit, charitas vnxit. Hæc multa in conspectu tuo congerens holocausta, de fonte cordis fletus hausit quos protulit: de pœnitẽtiæ pixide vnguenta quæ obtulit, caputque pro suppedaneo strauit, crinibus circumfusis pedes sacros inuoluit & terſit. Nihil sibi de se retinens, totam se tibi deuouit: & tu affectum potius quam factum attendens, vngebas vngentem, abluebas lauantem, tergebas intrinsecus pœnitentem. Superbo oculo Simon leprosus hanc clementiæ tuæ diligentiam non poterat intueri, sed molestę ferebat, quod tangi se ab huiusmodi persona Dominus sustinebat. Qui ii lepræ suæ te attenderet mundatorem, non dedignaretur si de plenitudine gratiæ tuæ alij accipiunt, si laues immundos, si iustificas impios, si reuocas exules & abiectos. Honor tuus Deus iudicium diligit, & æquum est vt omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur: verum quod tu ante figmentum tuum curuaris, quod seruis pedes abluis; non competit maiestati. Habebat in excusatione sua zelum Dei Petrus, sed non secundum scientiam: & tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas suggerebat, si non obstinatio resistere præceptori niteretur. *Non lauabis*, inquit, *mihi pedes in æternum. Ego si oportuerit me mori tecum, paratus sum.* Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter ceruicem porrigo percussori, sed Deum meum & Dominum meum ad pedes meos prostratum non patior, non audeo sustinere. Simili modo & Ioannes venienti Domino ad baptismum tentauit resistere, sed mansuetius increpatus, illico obediuit: & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet territus acquieuit. Sed differentiam causæ huius Petrus intelligens, lauare magistrum & obsequi ei tolerabile iudicabat. Lauari autem ab eo, & tantam humilitatis eius pati deiectionem, ita videbatur indignum, vt omnino cogi non posset, nisi interminatio periculosissima coarctaret. Ait ei Dominus: *Nisi lauero te, non habebis partem mecum.* Paulatim mysterij huius declaratur necessitas, quam conditio proposita ineuitabilem reddit: & si cum Christo aliter partem habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quando quidem sic arctatur consensus, lauet & tergat, & sacramenti huius nobis virtutem exponat. Supra diximus semel lotos baptismate, eodem lauacro vlterius non egere: sed hoc lauacrum quotidianis est exercitibus institutũ, & iugis retractatio vsque ad nouissima veniens, nomina debet opera & cogitatus singulos perscrutari; & affectus per vitia discurrentes, vagam instabilemque animam per inania euchentes corrigere & lauare; nec quid quam in vita præ termittere indiscussum, quod gemitibus & suspirijs non fuerit expiatum. Hoc cum Dominus suos vsque in finẽ discipulos dilexisset; in fine statuit & dixit, neminem posse habere perfectam ablutionem, nisi hac sollicitudine mũniatur. Mandatum igitur simul & exemplum complexus est, vt hoc exemplo instructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum est à magistro, & mandato posteris religionis auctoritas firmaretur. Vnde & subiungit: *Ego Dominus & magister laui vestros pedes, & vos debetis alter alterius lauare pedes.* Non erubescat seruus, si facere iubetur quod prius fecit Dominus: nec difficile nobis esse debet, si sicut ille nobis donauit, & nos inuicem condonamus: quia *alter alterius onera comportantes sic legem Christi implemus.* Quotiens igitur cohortamur pusillanimes, & his qui Pharaoni in luto & latere famulati sunt persuademus, vt exeant de Ægypto, quotiens cum infirmis infirmamur, & cum his qui scandalum ferunt vrimur; quotiens cum afflictis gemimus: totiés inhærens lutum peccatorum quapossimus sollicitudine lauamus; non quod nostra ablutio ex nobis sufficiat, nisi ad lauandum omni tempore nos pius magister accedat. In hoc se periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur: *Laui*, inquit, *pedes meos, quomodo inquinabo illos?* Quod ablutum est, timet iterum inquinare: sed in via lutulenta vix aliquid solidum vbi pedem figat inuenit, & in quibus sæpe prouoluta est, paludum inquinamenta formidat. Clementissime magister, quotiens ego doctrinæ tuæ transgressus sum regulas, quotiens edicta tua Domino sanctę contempsi? & cum diceres mihi, *reuertere*, non sum reuersus; cum minareris, non timui; cum bonus esses & lenis, exasperans fui; vltra septuagies septies in cœlum & coram te peccaui; quis tot sordes abluet? quis abradet stercora conglobata? Quidquid dicat Petrus, necesse est vt ipse nos abluas neque enim lauare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus indulgentiæ tuæ lauacro indigemus. Ad mensæ tuæ participationem Iudas proditor est admissus; sed ab hoc lauacro salutari exclusus, lauari in fine non potuit, quia Apo-

stolatus

Genes.3

Matt.16 Ioan.8

Ioan.13 Matth.15 Luc.7

Ioan.13 Matth.16

Luc.5

Ioan.13

Galat.6

Exod.1 1.Cor.11

Cantic.5

stolat[9] sui honorē detestabili cupiditate fœdauit. Quia vero apud te fons vitæ est, & miserationum quæ à sæculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismo, quos lauisti sanguine tuo, quos semper lauas, quotidiana peccata donando, transfer à paludibus sęculi huius, & luto vitæ præsentis[8] ad purgatissimum gloriæ tuę regnū, vbi nec scabies vlla, nec lippitudo, vbi nemo fluxum sanguinis patiens, nemo immundus, vbi nullo amplius opus est lauacro, configurato corpori claritatistuę corpore nostro; secundum promissa tua, necesse est vt impleas, & qui incepisti in nobis opus bonum, perficias solideque, per te Christum Dominum nostrum.

ADNOTATIONES

1. vltima lauacri species) Pœnitentiam *haud dubie intelligit, nempe qua (vt paulo post inquit) adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauentur.*

2. Nam baptismum reperi &c.) *Vide Lætius supra epistolam dictam ad Cæcilium. Idipsum autem non licere in sacramentis ordinis & manus impositionis, his docet.*

3. ministerio derogat sacerdotum] *Sic Manut. & Morel alij*: ministerijs.

4. ornata & honorata est Ecclesia] *Ita lego, pro*: erat. *Est autem similis locus epistola ad Iudaianum; facit autem quod sequitur contra Lutheranos.*

5. quem sui reuerentia non patitur iterari) *Manut. & Morelius legunt*: qui, *Ego autem iudico legendum*: quem, *& aut prætermittendum illud*: & Eucharistiam, *aut certe dictis verbis posponendum. Alioqui sibipsi contradiceret auctor Tract. præcedenti, dum repetitis verbis nos ad eundem panem Angelorum reuerti dicit. Superfluum autem id esse, vel ex eo colligere est; quod sub finem, de baptismo, non de Eucharistia, repetæ idipsum. Nisi legamus*: chrisma, *pro eo quod est*: Eucharistiam.

6. mens alias rapta] alias, *pro*: alio. *Sicut etiam supra de stella & magis, & infra de Resurrectione Christi.*

7. Neutiquam tu mihi pedes ablues] *Omitto ita legendum, pro*: abluis, *iuxta Euangelistam.*

8. ad purgatissimum gloriæ suæ regnum] *Gratius in margine*: prægratissimum, *Cauchius*: pergratissimum; *Sed prior lectio germana est.*

9. necesse est vt impleas] *Manutius*: esse, *at prius placet.*

DE VNCTIONE CHRISMATIS & alijs Sacramentis.

ARGVMENTVM

IPso die cœnæ Domini Chrisma quoque ex oleo & balsamo in Ecclesia confici docet; in quo virtus diuina potentius in interiore homine operatur. Neque enim cessantibus veteris legis cæremonijs vnctionis mysterium religionem Christianam contempsisse; vt sicut Christus à Chrismate dictus est, ita Christiani tam vnctionis, quam nominis eius sint participes.

DIes ista multiplicibus mysterijs honoratur. Hac die primum commendata est nobis fractio panis, & mensa Ecclesiæ panem Angelorū hominibus proposuit ad manducandum. Hodie Christus pedes lauit Apostolis, & hoc solemni deuotione omni tempore agēdum instituit. Hodie in Ecclesia cum cęteris vnctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis & nominis, sacrum chrisma conficitur: in quo mixtum oleo balsamum, regiæ & sacerdotalis gloriæ exprimit vnitatem, quibus dignitatibus initiandis diuinitus est vnctio instituta. Hodie reconciliantur Ecclesiæ peccatores, & eiecti foris ad matris vbera reducuntur, & exclusi à cœtu sanctorum, ad communionem, qua caruerant, reuertuntur: hodie patent carceres, & damnati libertate donantur. Seueritate deposita hodie iudices mansuescunt, & vndique coniugata pietatis negotia, quasi abortiuas traditiones antiquas sepeliunt, & Christianæ religionis parturiunt nouitatem. Mortuus quippe est Moyses, & veteris litteræ putruerunt ænigmata: à facie noui olei desiccatæ sunt vnctiones antiquæ, tota veteris instrumenti incompacta est structes, tabernaculum demolitum, arca ab Allophylis capta, totus templi decor ad Assyrios est translatus. Neque enim decebat vt Christiana religio ornamentis visibilibus occupata, in manufactis delectare-

1.Reg.4

tur: sed ipsa tabernaculi consumptio & templi ruina, & sancta in rapinam exposita, excellētioris gloriæ intimarent stabilitatem: & manentia in perpetuum sacramenta, cultores suos ad intuitum inuisibilium informarent, & abstractum à corporalibus desiderium nostrum, cœlestis templi concupisceret & ambiret decorem; cuius nec antiquatur, nec senescit religio, in quo lucerna inextinguibilis sine fine coruscat. Vbi sanguis animalium nō inferturin sancta, nec sunt hęreditarię successiones pontificum, vel vni Leuiticæ tribui ministeria assignata: sed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos diuina probat electio, secundum vitæ, non generis meritum, statuit sacerdotes, [2] quibus calicem sanguinis sui inexhaustæ plenitudinis abundantia semper refertum, conseruandum tradidit, & erogandum; cuius aspersione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie vt diximus, vnguentum ad sanctificationem paratur, cuius fragrantia adolescentulæ & nouellæ animę accedentes ad fidem illectæ delectantur, & exinanitionis eius suauitate delibutæ, diligunt & sequuntur aromatum largitorem, & vsque ad regis accubitum spiramine illo trahuntur, & post odorem illum vbique desiderio sancto perurgente, sitibundæ discurrunt. Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus, qui ex quorundam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis eius est ex crassitudine penetratiua, quæ secundum quasdam naturales rationes, emollit & temperat spissamenta humorum, quos solet intrinsecus astringere siccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Non hæc medendis corporibus est vnctio instituta: [3] quia sanctificatis elementis iam non propria natura præbet effectum, sed virtus diuina potentius operatur, sed adest veritas signo, & spiritus sacramento; vt & ipsis rerum efficientijs gratiæ dignitas pateat, & interiori homini quāta ex his detur auctoritas deiformi conuersatione & cœlestibus moribus innotescat. Hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur & reges, & ipsi altarium lapides deliburi, spiritalem intelligi volebant sacris mysterijs inesse pinguedinem. [4] Et sicut oleum fluitat, & humidis quibuslibet superfertur, ita excellentia sacerdotalis & regiæ dignitatis, secundum formam Dei & Christi, sub se omnia continens, regimen & munimen tam actiuę, quam contēplatiuæ vitę obtinet: & ex hoc humore constat descendere omnes gratiarum diuisiones, quas Spiritus sanctus, prout vult, singulis distribuit & largitur. Ex huius vnctionis beneficio & sapientia nobis & intellectus diuinitus datur, consilium & fortitudo cœlitus illabitur, scientia & pietas, & timor inspirationibus supernis infunditur. Hoc oleo vncti [5] cum spiritalibus nequitijs colluctamur, nec fœtoribus spurcis imbui possumus, qui balsami spiritalis odore fragramus. Hoc oleum à creditorum vsuris sub Helisæo Propheta mulierem pauperculam liberauit. Hoc Heliæ tempore Sareptanam pauit, nec lecythus trina effusione defecit. Hoc oleo Iacob lapidem, quem suppositerat capiti, vnxit, & familiari mandato eruditus inter sacramenta ascensionū & descensionū, & discursus angelicos innixum scalæ sublimi videns Deum, quid virtutis hæc haberet vnctio, intellexit. Moyses hoc oleo tabernaculum & sacra vasa perunxit, & super caput Aaron tanta abundantia fudit, vt vsque in barbam eius descenderet, [6] & super oram vestimenti manaret. Samuel quoq; ad reges initiandos sine oleo non accedit, & vsque ad defectum & reprobationem carnalium cæremoniarum, in populo illo huiusmodi perseuerauit traditio, sed vasis Iudaicis deficientibus, defecit gratia, & stetit oleum. Impletis vasis propheticis, & sanctis regibus ad patres appositis, in apostasiam & discolatū versum instabile vulgus, in se non retinuit locum quē posset Spiritus sanctus inhabitare, & vasa amurca plena nō susceperelicuorem, steterunt que in summo fæces, quæ longe situ indurueré; & vbi domicilium religionis fuerat, sterquilinium peccati computuit. Nec tamen cessantibus his quæ ritu antiquo inoleuerant, cum iam in populo Christiano circumcisio videretur damnabilis

Esa.11.

4.Reg.4

3.Reg.17

Gen.31

Exod.29

Psalm.132

1.Reg.10

& sacrificia idololatriæ imputarentur, vnctionis mysterium religio Christiana contempsit, sed cæteris generali sanctorum consensu damnatis, non solum in regibus & sacerdotibus vnctionis honor permansit, sed in omnem populum catholicum effusa est huius gratiæ plenitudo. 7 Vt sicut Christus à chrismate dictus est, eo quod singularis excellentiæ oleo vnxerit eum Deus; ita & participes eius quotquot sunt, consortes sint tam vnctionis quam nominis, & dicantur à Christo Christiani, vt sint sui Christo duce rectores & duces, & offerant Deo quotidianum sacrificium, ordinati à Deo[8] sanctimoniæ sacerdotes. Nec immerito huic diei assignata est tanti operis causa; & ex hoc sacramenta hæc obtinuere initium; quo hodie in sacramento calicis Christi [9] Ecclesiæ vnitas, in lauacro pedum concors societas, & donans inuicem charitas & subiecta humilitas; in vnctione Christiani nominis dignitas excellentiæ spiritalis proprie data est, & confirmata filijs adoptionis perpes auctoritas & dignitas perseuerans. Dedit itaque Dominus noster in mensa, in qua vltimum cum Apostolis participauit conuiuium, proprijs manibus panem & vinum: in cruce vero manibus militum corpus tradidit vulnerandum; vt in Apostolis secretius impressa sincera veritas, & vera sinceritas, exponeret gentibus, quo modo vinum & panis caro esset & sanguis, & quibus rationibus, causæ effectibus cõuenirent, & diuersa nomina vel species ad vnam reducerentur essentiam, & significantia & significata eisdem vocabulis censerentur. His gratię supernæ priuilegijs esu sanctificati panis refecti, loti, & vncti, non eam quam amiserant, sed ampliorem & digniorem recuperant libertatem: & eiecti de paradiso nudi, ad lignũ vitę hodie reuertuntur vestiti, reddita stola & annulo prolato in medium: & reconciliantur matri Ecclesiæ, quos inobedientiæ malum foras expulerat; & cherubin flammeum gladium ab introitu tranquilli status & innocuæ conuersationis amouit. Hodie in terra maledicta, relictis rastris & graui vomerum pondere, & stimulis fatigatorum boum cruore perfusis, detersо sudore, vultus exusti caloribus, ad paternam domum exules reducuntur: & egressus obuiam reuertenti filio lætabundus pater clementiam impropetio non corrumpit, nec indulgentiam fœdat conuicijs, sed bonitatis suę honorat magnificentiam, & hilaritate magnificat largitatem. Resonant in susceptione huius solennis musica instrumenta, & communis iubilatio pari consonantia patri misericordiarum gratias agit; cuius imperio antiquam prędam euomunt inferi, ligantur dęmones, & diruptis ferreis nexibus, diu quassati liberi reuertuntur. Hæc dies nocti illi contigua est, qua absolutionis nostræ negotium Dominus inchoauit: qua à principibus sacerdotum ad Romanum prędem iudex omnium sustinuit iudicari: passus est rex illudi, & vita occidi; descendensque ad inferos captiuam ab antiquo captiuitatem reduxit: hoc Ecclesię suę hodierna traditione exemplũ relinquens, vt fieret in Ecclesia absolutio peccatorum, & hæreditati redderentur eiecti, & præcedentibus beneficiis, quæ supra enumerauimus, libertate donarentur pœnitentes, qui secundum merita, nisi gratia subueniret, fuerãt condemnati. Et omnino conuenit, vt eo tempore quo Christus captiuos eduxit ab inferis, reconciliati peccatores ad Ecclesiam reducantur: & quo confracta sunt infernalis repagula carceris, iudiciaria seueritas mansuescat: & quo ab infernalibus tormentis cessatum est, humana supplicia crudelitatis horrorem deponant.

Psalm. 44.

Luc. 15

Phes. 4.

ADNOTATIONES.

1. sacrum chrisma conficitur] *Latius hac de re supra diximus, epistola 70. ad Ianuarium & cæteros episcopos Numidas.*

2. quibus calicem sanguinis sui, &c. seruandum tradidit] *Quia de sacerdotibus loquitur, censeo reponi debere:* cõsecrandum. *Est autem insignis locus de electione sacerdotum legis nouæ.*

3. quia sanctificatis elementis] *Manut. & Morelius:* sanctitatis, *verum illud malo.*

4. Et sicut oleum fluitat) *Sic recte Erasmus, pro eo quod Rembold.:* fluentis.

5. cum spiritalibus nequitijs colluctamur) *Ex proprium Sacramenti confirmationis effectum.*

6. & super oram vestimenti manaret) *Manut. & Morelius:* maneret, *at prius germanum est.*

7. Vt sicut Christus) *Quia sequitur* sint, *&* dicantur, *prorsus:* vt, *lege,* pro: *&c.*

8. sanctimoniæ sacerdotes) *Prius egit de ordine sacerdotij, nunc de sacerdotio laici, quod accipit in baptismo per vnctionem Chrismatis.*

9. Ecclesiæ vnitas] *Prætermisi vocem:* &, *superfluam, sicut etiam paulo post.*

DE PASSIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM

Passionis Christi primaria quæque capita prosequitur, & præsertim crucis supplicium, cum verbis in cruce prolatis: exemplo latronis denuo Nouatianos impugnans, ac efficaciam signi crucis aduersus dæmonia & vsum eius in omnibus sacramentis obiter indicans.

DOMINE *Audiui auditum tuum & timui.* Terruit me cum appropinquaret traditor Iudas, & imminere passionis horã, quod dixisti ad patrem. *Pater si fieri potest, transeat à me calix iste*: & tristem te vsque ad mortem, præ nimia anxietate sanguineo sudore perfusus coram Apostolis es professus. Audiens hæc ego expaui. Quis enim non timeat, si timet ille, quem omnia timent; si pauet ille, *cui omne genu curuatur*; si ille, qui *mors est mortis, & morsus inferni* morte propinquante pertimescit: Nonne ad hoc veneras, & ita futurum ipse prædixeras? Nõne hoc & signa & oracula, & vaticinia prophetarum à mundi initio conclamarunt Si voluntarie obedisti patri, & non te vt patereris coegit necessitas; quid quereris, quid causaris? Nonne tu docueras & instruxeras fideles tuos, *vt non timerent eos qui corpus occidunt* quia vsque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat affectum, & generalitatem omnium in carne viuentiũ hoc dolore vrgeri, & dissolutionem corporeæ spiritalisque naturæ hac molestia non posse carere; & hanc pœnam vniuersę successioni Adam sine exceptione impositam, vt difficultas extremi transitus timeretur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei iudicio rationem reddituri occurrunt, non immerito cadit: qui de eo q beneficio vitæ & rationis, & reliquorum largitate munerum abusi sunt, accusante conscientia redarguti, examen illud, in quo nullum est subterfugium, timent: & ipsa auulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit: hanc nemo anxietatem euasit, & nemo egrediẽte anima sine amaritudine expirauit. Sed tu Domine, qui iudex es omnium, qui potestatiue ponis animam tuam, & potestatiue resumis; nec pœna te ex necessitate persequitur, nec formidabilis patris tibi potest esse conspectus; quid anxiaris? quid tremebundus ad orationem discurris? Dormitantibus Apostolis peruigil proditorem expectas, nec tamen te abscondis; sed obuius in aduentum eorum procedis, qui te ligare veniunt, & trahere ad Pilati tribunal, quos Iudas signifer instructa malignitate præcedit. *Audiui, Domine, auditum tuum, & expaui*, dum quæris à quærentibus quid quærant, cum noueris quod te quærant: & dixisti eis te esse Iesum Nazarenum. Inuasit illico timor tuus eos, quos tu timueras, & prostrati solo iacuere exanimes, & armatam cohortem vox vnius hominis terruit; & latens in humanitate omnipotentia te discipulis pauidum, coram persecutoribus terribilem exhibebat. Sed vt fieret voluntas patris, & sacrificium carnis à timore & tristitia inchoaret, suberant victimæ desolatorij carbones, quos obedientiæ liquefactus adeps extinxit & cum traheretur vinctus ad prædem, nõ supplicauit apparitoribus, sed Petri compescuit zelũ: nec gladiorum passus est adhiberi suffragia, immo & Herodis & Pilati cõtempsit fastigia: nec potuit altitudo

Abac. 3

Matth. 26

Osee 13

Matth. 10

Ioan. 10

Ioan. 18

pote-

potestatum extorquere ad interrogata responsum. Iam postposito timore quasi vtens potentiori auctoritate, inter sputamēta, & colaphos, & reliqua ludibria, patientia & mansuetudine vesanas persecutorum mentes conturbat, & in eo quod inter iniurias & conuicia se malitia Iudaica sentit contemptam, vehementius exacerbatur: & de impietate & malitia suauitas pietasque Christi triumphat. Frustra funestas iudex manus in prætorio abluis, à sanguine Domini te profitens innocentem. [1] Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris, te non inuenisse in eo fateris: ipsa cōiux tua nihil tibi iusto huic esse mandauerat, quod vtique per os eius dæmonia [2] imminere sibi iudicium sentientia, testabantur. non excusas, sed accusas, causam tibi facis cūludeis communem. Illi se proditione, tu parricidio te cōdemnas. Illi lingua, tu ferro occidis: tā te quam illos inauditæ crudelitatis scelus inuoluit. Veniet anima tua in manus iudicis quem condemnas, fractisque tribunalibus tuis iudicaberis, & demergeris in profundū inferni: eruntque tibi & Iudæ scelerato in tenebris & gehēnalibus flammis pœnæ irremediales, inconsumptibiles ignes, dolores perpetui, & tormenta æterna. *Et quidem filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit*: qui damnatus est, vt liberaret damnatos; doluit, vt sanaret infirmos; timuit, vt faceret securos; opprobria ptulit, vt improperia detrahentium non mouerent electos. Deputatus inter impios, quorum alter assumptus, alter reprobatus est: vt daretur exemplum & [3] forma indissolubilis manens in posteros; quic nec in vltimis Dei clementia pœnitētes excludit; nec vlla hora sera est, cui compunctio districta occurrit; nec eos qui vitæ suæ quocunque articulo temporis veri sunt iudices, iterum iudicari: quia, cum iudicis & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionē confusione honorat; holocausti huius incensio in cōspectu Dei veniam impetrat. Neq; enim bis in idipsum iudicat Deus; sed impœnitentes ipse iudicat & damnat, pœnitentes vero, quia à seipsis suscipit iudicatos, absoluit: neque iudicio quod pœnitentiæ humanæ seueritas protulit, aliquid iustitia cœlestis apponit. Iudicati sunt Ægyptij, cum in redeuntibus super se maris fluctibus inuoluerētur; iudicati Sodomitæ, cum subuersis eorum vrbibus flammis sulphureis cremarētur: si in eisdem subuersionibus gemerent pœnitentes, temporali pœnæ æternalis non succederet pœna, sed esset eis pro remedio supplicium, & pro absolutione tormentum; nec contritos corde æternum contereret & aggrauaret iudicium. Sic in cruce latro confitens nō tantum indulgentiam meruit, sed Christi familiaris effectus, præmissus est in paradisum; & factus est particeps regni, per confessionem [4] collega martyrij. Illi vero blasphemo, quia de Domini desperauit potentia, nulla potuit subuenire clemētia: nec potuit illi crucis prodesse consortium, [4] cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrum. Ascendisti Domine palmam: quia illud crucis tuæ lignum portendebat triumphum de diabolo, vel de principatibus, & potestatibus, & nequitijs spiritalibus victoriam: erātque *in manibus* tuis duo *cornua* in quibus *erat fortitudo* tua *abscondita*, & *imperium tuum super humerum tuum*: tu ipse patibuli tui baiulus, hærebas ligno quod tuleras, euectionis & passionis anxietates sustinens & labores. *Considerauit opera tua & expauit.* [5] Clauis sacros pedes terebrantibus, fossisque manibus de vulnerum [*] anxietate non loqueris; de spinis sacrum caput pungentibus non queueris; satagis vt innotescat posteris, quare derelictus à Deo videaris, expositus contumelijs & Iudæorum ludibrijs. Causam mortis in te non esse Pilatus ipse prædixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo satisfacturam, cum esset anni illius pontifex, prophetauerat. Tu de morte non agis, de opprobrijs non cōtendis: sed hoc vis intelligi, quę sit causa mortis, quis quæstus; vt vtraque re cognita, peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis sit, vtrumque rerum probet effectus: [6] cum originali morti nullum nisi in Christi morte potuerit esse remedium; nec reconciliare Deo potuerit exules & damnatos quælibet oblatio, nisi sanguinis huius singulare sacrificium. Et sine hoc holocausto poterat Deus tantum condonasse peccatum; sed facilitas veniæ laxaret habenas peccatis effrenibus, quę etiam Christi vix cohibent passiones, quæ vix sceleratos animos à voluptatum fæce auellunt. Vulneri sane tam putrido, & antiquarum cicatricum fœtori non inueniebatur medicamentum conueniens; nisi vnguento sāguinis huius plaga vetus lineretur, & malagmate carnis in cruce extensæ siccarentur venena, quæ calcaneo primi hominis & omni posteritati eius serpens ille seductor antiquus infuderat. Hæc vna medela corrosit illas, quæ in immēsum excreuerant, cicatrices, & vim suam concupiscētiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conscriptione, nouis litteris [7] assignata est & restituta libertas; priuilegio dato, charta indulgentiæ, sigillo plagæ lateralis firmata. Considero opera tua, & admiror te cruci inter damnatos affixum, iā nec tristem nec pauidum: sed suppliciorum victorem eleuatis manibus triumphantem de Amalech; & quasi sanctificantem de excelso plebem, & eleuatum in sublimi, & quasi cœlo proximum superioribus inferentem consummati agonis vexillum, & inferioribus erexisse scalam in patris occursum. Ibi dolorum & conuiciorum immemor, subtiliter inuestigas & ipse exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius querimonię *verba* esse *delictorum tuorum*, quorum personam & causam assumpseras; intantum vt per Moysen & per Apostolū sustineres vocari *peccatum* & *maledictum* pro similitudine pœnæ, non culpæ: quod pro eis voluisti intelligi, qui deseri à Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas causam. In qua allegator subtilis pro seruis seruilem non dedignaris accipere personam: & intantum infirmis compateris, vt nec crucifigi, ne mori, dum illi viuant, & te patrocinante non pereant, nec erubescas nec formides; altitudinem tuam derelinquēs, ad tempus gloriæ tuæ mansuetatem euacuans, vt redeant dispersi, & respirent derelicti. Hæc est causa quare derelictus sis, vt colligeret & reuocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti; & qui sine Deo fuerant, dum dominaretur eis peccatum, reducti ad iustitiam, conformes Christi, & Christi efficerentur & dij. Vnde scriptum est: *Ego dixi, dij estis*. Considero, Domine, te in illo patibulo, vbi videbaris sine adiutorio, quo modo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cuius assumptione iam manifeste constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi ciuis, & domesticus curię cœlestis efficitur. Impossibile quippe erat illam sanctā animam tuam teneri ab inferis, de qua ipse ad patrem dicis: *Quia non derelinques animam meam in inferno, nec corrumpi carnem meam in sepulchro*: quia vbi in præsentia illius effractis inferis est captiuata captiuitas, præsentata victrice anima in conspectu patris, ad corpus suum sine dilatione reuersa est; & appropinquauerunt saluti, qui longe erāt à salute, & *inter mortuos liber* morti obnoxios perpetua libertate donauit. Considero te in cruce de matre sollicitum, cui volenti loqui tecum cum euangelizares, negaueras retroactis diebus colloquium, & prætuleras matri auditores verbi, pauperes spiritu; dicens eos tibi esse pro matre & fratribus, qui voluntati patris obtemperant. Nunc materno moueris affectu, & thalamum humanitatis tuæ cubiculario dilecto commendas, & prouides sedulo benedictę inter mulieres Apostolicam clientelam, & obsequium virginis virgini discipulo tradis: [8] vt iam non Ioseph tanti mysterii oneretur præpositura, sed Ioannes; quia iam exigebat ratio, vt coniugij remoueretur opinio: nec vltra pater Christi æstimaretur, qui eatenus vicem patris & coniugis tenuerat. Habebat Ioseph in hac Christi dispositione rationabilem contradictionem, cum alteri commendaretur Maria, si se cognouisset carnalem maritum: sed quia in spiritu actum erat coniunctionis illius mysterium, passus est Ioseph æquanimiter sibi eum in hoc seruitio præponi, quem digniorem se iudicabat; & ideo maxime, quia

Matth. 27

Marc. 14 Luc. 22

1. Cor. 11.

Nahum. 1

Exod. 14

Genes. 19.

Luc. 23

Abac. 3

* atrocitate Matth. 27 Ioan. 11

Exod. 17

Galat. 3 Deut. 21

Psal. 15

Ephes. 4 Psal. 87

Luc. 8

Ioan. 19

magistri electio sic negotium ordinabat. [9] Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium in medio proferés, mediator inter nos & patrem oras, pro his qui ad dolorem vulnerum tuorum opprobria addiderunt; & pro inimicis impetras veniam, supplicas & obsecras, vt hęc eis iniquitas dimittatur, & à morte tua habeantur innoxij ipsi, qui *sanguinem tuum super se & super filios suos manere* precantur, vsque adeo excæcati, vt scelus suum nō intelligant, nec odium Christi ipsa mors crucifixi extinguat. Sed charitas tua interim suspendit iudicium, & reis ingratisque patientia tua [10] pœnitentiæ prouidet locum, tempusque seruat, & differt punire dignos exitio; hæc orans vt aperiantur oculi eorum, & agnoscant quæ sit virtus crucis, quæ efficientia sanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gratiæ & peccati. Tanta erat spissitudo velaminis, & crassitudo doctrinæ, qua erant Moyseos scriptura imbuti: ita erant eorum sensus hebetes, & ingenia tenebrosa, vt in verbis legis nihil diuinum saperent; nihil aliud quam exterioris vmbraculi integumenta viderent, neque ad sacramentorum secreta aliqua intellectus indagine penetrarent. Immo si quis eos vellet in sancta inducere, & introducere in arcana profundaque mysteria; impium iudicabant & stultum *melè Petra sugere, & de saxo durissimo oleum eliquare.* Dimissum est ergo Christo orante peccatum, & ex parte maxima cæcitas illuminata est, & malignantium perfidia demum etedidit & intellexit: & de torculari crucis mustum expressit, accepit & bibit; & in calice quod propinarat Moyses, vinum merum à fæcibus segregauit. Ecce plus potuit donum quam delictum, & gratia quā peccatum: quoniam ex debito damnationis obnoxios, gratis sine vllo merito gratiæ beneficio pietatis absoluit: & iudicium imperante Christo misericordiæ dedit locum, & districtionis suę temperamētum iustitia, Domino disponente, modeste sustinuit. Iam videt Hebræus, & quicūque de seruitute Ægyptia ad repromissæ patriæ libertatem anhelat, quod sanguis Christi efficacius quā sanguis agni illius, quem in Ægypto Israēl immolauit, contrarias abigat potestates: cuius hodie tāta est auctoritas & potestas, vt non solum Israelitica limina muniat, sed etiam ab his qui Israelitice non viuunt, solum sacramenti signum repellat dæmonia: & vbicunque cōspecta fuerit, terribilis sit eis sacri nominis virtus & sanguinis nota. Denique quicunque sint sacramentorum ministri; qualescunque sint manus quæ vel mergūt accedentes ad baptismum, vel vngunt; qualecunque pectus, de quo sacra exeūt verba: operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramentis largitur effectum, & cuncta peragit nomē, quod omnibus nominibus eminet, à sacramentorum vicarijs inuocatum. Et licet indigni sint qui accipiunt, sacramentorum tamen reuerentia & propinquiorem ad Deum parat accessum, & vbi redierint ad cor, constat ablutionis donum, & redit effectus munerum: nec alias quæri aut repeti necesse est salutiferum sacramentum. Iam sanguis tuus, Domine, nō quærit vltionem, sanguis tuus lauat crimina, peccata condonat. Clamat sanguis Abel, clamant Sodomorum peccata, & parricidium & libido digna sunt vltione. Tu olim *vltionum Deus*, modo misereris & parcis his qui offenderunt; sanas contritos corde & alligas vulneratos; filio prodigo reuertenti non improperas luxum; mulieri adulterę non opponis prostibulum; peccatricis publicæ non recusas seruitium; [11] debenti pecuniam dimittis depositum. Iudæis perfidis & dedititi gratiam, & dimisisti scelus scelerum, & peccatorum peccatum. De latere tuo fons egreditur in vitam ęternam prosiliens; & de eadem consubstantialique origine diuisis limitibus aqua & sanguis emanant, ad complementum perfectionemque totius iustitiæ, sacramenta in perpetuum duratura; & fontis illius vbertas perenni lapsu vniuersam Ecclesiam irrigat & fęcundat. Ex hoc fonte non tantum ablutionis primæ, qua initiantur accedentes ad Christum, vndas haurimus: sed & compunctionum & lachrymarum perennes effluunt riui, misericordiarum suauitas, & totius pietatis effectus emanat. Tu, Domine, sacerdos sancte, qui *in tempore iracundiæ factus es reconciliatio*, sancti huius sanguinis permanentem plenitudinem reliquisti, & beneficium huius sancti liquoris in perpetuum tradidisti, & constituisti nobis inconsumptibiliter potum viuificum, crucis signum, & mortificationis exemplum. Tu consummmatis omnibus vade ad patrem, & trahe nos post te: da nobis in vita præsenti, vt simus sine angaria baiuli crucis tuæ, & *comprehendamus cum omnibus sanctis quid latitudo, quid longitudo, quid sublimitas, quid profundum* huius ligni significet; quo conspecto non noceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te; tecum paruuli simus, tecum circumcidamur, tecum baptizemur, tecum ieiunemus, recum lotis pedibus panē angelorum edamus, tecum crucifixi mundo viuamus, tecum Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in æternum maneamus. [12] Qui viuis, & vltra non moreris in sæcula sæculorum.

Matth. 27 Luc. 23 Psal. 68

Rom. 5

Genes. 4 & 19 Psalm. 146 Psalm. 93.

Luc. 15. Ioan. 8

Luc. 7.

Ioan. 19

Ephes. 3

ADNOTATIONES.

1. Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris] *Grauius.* Causa mortis, *sed non placet.*

2. imminere sibi iudicium sentientia] *Recte sic ille cum Remboldo, pro eo quod apud Erasmum & alibi legebatur:* sententia. *Videtur autem alludere ad formam exorcismorum.*

3. forma indissolubilis manens in posteros] *Malim legere:* manans. *Agit autem hic rursum contra Nouatianos de pœnitentia nunquam sera.*

4. cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrum] *Recte sic Manu. & Cauchius pro eo quod alij:* malitia.

5. Clauis sacros pedes terebrantibus] *Fuit igitur auctor in ea sententia, quod non vnico, sed duobus pedes Christi terebrati fuerint. Et certe confirmatur idipsum vetustiss. picturis quibusdam.*

6. eum originali morti nullum nisi in morte Christi potuerit] *Prorsus sic lego cum Cauchio, & hic, & in eo quod sequitur pro:* potuerat, & potuit.

7. assignata est, & restituta libertas) *Etiam hic adieci vocalem: &.*

8. Vt iam non Ioseph) *Hinc colligere non est difficile, vixisse Ioseph in passione Domini, iuxta huius auctoris sententiam*

9. Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium) *Sic recte Grauius pro:* auctoritas.

10. pœnitentiæ prouidet locum] *Rursus contra Nouatianos agit.*

11. debenti pecuniam dimittis depositum) *Forte:* debitum.

12. Qui viuis & vltra non moreris) *Antea erat:* & non vltra moreris, *verum illam germanam esse, conuincit Remboldus.*

DE RESVRRECTIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

POstquam Resurrectionis Christi historiam paucis perstrinxit & Pascha vetus cum nouo contulit, hoc causam maioris gaudij nobis esse debere inculcat, quod non modo Christus resurrexerit primitiæ dormientium (nam qui ante resurrexerant, denuo ad funera rediere) sed & nobis resurrectionis gloriam promiserit vt ex clientela quam reddidit animæ caro, aliquid ei commodi in recompensatione ministerij proueniat, & sit caro post resurrectionem sine mole & pudore, agilis & mobilis, nullius clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens.

QVæsitis Aromatibus ad vngendum Dominum Iesum in monumento positum, sacræ mulieres communicato consilio conuenerunt, & repertis ibi sine corpore sudariis, quem non inuenere, putauere sublatum. Nam & lapis reuolutus, & vacuum monumentum simplicibus animis coniecturas huiusmodi opponebant; quod corpus strictum linteis, nisi translatum esset, moueri loco non posset; nec lapis magni ponderis nisi vi humana, nullatenus reuolui potuisset: vnde & mane venientes, quo modo posset ab ostio monumenti lapis gyrari, anxie cauśabantur. Sed Dominus qui inspirauerat vt venirent, præuenerat venientes; & egressus de sepulchro vacuum locum reliquerat, apertoque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditū, & quasi monebat se alias quęri, qui illis angustiis non poterat occultari. Flebant igitur

Matth. 28 Marc. 16

fac æ

sacræ feminæ, quæ eum cui obsequi volebant, se perdidisse putabant; & obriguerant mœstitudine, eo quod deuotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem eum sicut prophetam, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quod *Iesus Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone.* Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quam reliquos discipulos, in quorum societate istæ esse meruerant, magister prouidus instruxisset; incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicium crucis & mortis atrocitas: nec tamen ab eorum cordibus auelli poterat dilectio qua adhæserant, & recordatio signorum quæ viderant, & admiratio doctrinæ quam audierant, & conuersationis piæ admirabilis sanctitudo, qua fuerant informati. Nec dum firmo gressu ibant, sed lababat pes dubitantium, sed quærebant quem amabant, nec maligne desperabãt: vnde factum est, vt quæstum inuentionis, dilectionis perseuerantia mereretur. Illæ itaq; primæ viderũt & cognouerũt, quæ ardentius dilexerunt, quæ deuotius quæsierunt: illæ sermocinatæ cum Christo, certificatæ quod ipse esset qui à mortuis resurrexisset, nunciãt Petro & cæteris, quod *Christus resurgẽs à mortuis iam non moritur.* Euangelizarunt viuentem, qui mortuus putabatur: nec iam sepulturæ eius odoramentis corporalibus deseruiunt; sed aromatibus firmæ fidei, & certæ spei, & charitatis sinceræ regnanti domino famulantur, & virtutum fragrantiam non iudicato præsentant, sed iudici. Lætãtur Apostoli, quos mũdus quasi dehiscens terruerat, & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia præcipiti ruina sterneret, minas horribiles intẽtaret: solidatisq; & compactis cœlestib. & terrenis, æterna redemptione inuenta, gratulabundi adorant quem reliquerant; credunt, nec in aliquo hæsitant; assistunt quantum possunt ei, à quo diffugerant. Quem non fragor ille mũdi terreret; quando terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? ipsa monumenta lapides sibi superpositos proiecerunt, & indignata superior & inferior plaga, tenebris & motibus & scissuris, compassionis suæ & vehemẽtis angustiæ indicauerunt affectũ: nec sustinuit intueri mũdus perfidiæ Iudaicæ scelus; & visa sunt insẽsata elementa sensu vti abundãtiore, quã homines, quibus secũdum naturam ratio inerat: & crudeliores extitere feris abutẽtes intellectu; intãtum Christi sanguinẽ sitientes, vt se ipsos maledictione æterna damnarẽt, & in paruulos suos anathematis illius reliquias immobili stabilimento firmarent. Sed ne in eorũ scelere diutius immoremur, qui repulsi sunt & destructi in finem; quorum parricidalia vota seruitium & exterminiũ meruerunt, quos cum Dathan & Abirõ (quos ob dissensionis flagitium terra dehiscens viuos absorbuit) cõstat in tenebris inferi sigillatos: ne tantarum abominationũ recordatio paschalem serenitatem interpolet, circa sollẽnitatis inclytæ gaudia deuotis & alacribus animis insistamus. Neque enim fas est, vt à nobis aliqua his diebus tristia recitentur; sed sicut filiis Chore datum est vt sẽper læta canerent & prophetarent, & oés psalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur aduersa: ita nos ad Christum pertinentes, cuius sanguine conspersa creditur Adam caluaria, qui sub loco quo crux Domini fixa est humatus traditur ab antiquis; eiusdem sanguinis sanctificati * elapsu, lætemur & delectemur in Domino: neciam amatoribus crucis mors magistri sit horrori, neq; pœna sit dolori, nec passio sit pudori; cũ hęc omnia vitæ nostræ sint instrumẽta: quia mors eius pro peccatis nostris sacrificium fuit, & pœna crucis excessibus pœna dignis occurrit; labor eius onera nostra deposuit, dolor ei nos sanauit, & dãna tio indebita nos à dãnatione æterna absoluit. Et siquid cõfusionis visa est in tẽpore illo pati sancta eius humilitas, rerum hodie manifestatur effectu quod Apostolus ait: stultum huiuscemodi sapientius esse hominibus, & infirmũ fortius omni fortitudine, per quod reprobata sapientia huius mundi, & de sapiẽtib. & potentib. in nomine crucifixi pauperes spiritu potẽtissime triũpharũt.

Cantemus igitur *Domino, glorioſe enim honorificatus eſt.* Liber populus egreditur de Ægypto, Moyse duce: mare fit peruium; columna flammea nocte coruscans Israëliticum antecedit exercitum; stat à dextera & læua mare suspensum, deficcato luto profundi, inoffensum abyssus dat transitum: & egresso populo Dei, Pharaonem cũ populo suo repentina mole illapsum pelagus intercludit. Iam præcesserat agnus, quem Israël in Ægypto immolarat, cuius sanguine limina rubricata percussor angelus non est ausus attingere: nõ exterminatoris gladiũ populus formidabat, cui & de spiritalibus nequitijs parabat victoriam, illud sine macula sacrificium, & mare diuisum, & totum Ægypti robur extinctum. Primum illud antiquum pascha his miraculis coruscauit, & exclusо fermento, præceptum est vt horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec sollemnitatis huius gaudia seruilibus operibus fuscarentur, nec omnino aliqua tantæ sinceritatis gloriã malignitas inquinaret. Certa data est ex lege distinctio, quæ esset paschalis oblatio, & tempus, & locus, & modus; quãdo, vel vbi, vel quo modo sacra deberet hostia immolari. Victima, agnus, locus, vna per singulas familias domus; caro non elixa, sed assa hora vespertina. Hęc cum eo tempore fierent in figura; quod nos in veritate agimus, typice loquebãtur: & dirupto in Christi morte tẽpli velamine, verus agnus solus inter filios hominum sine macula Christus ætate vltima, in qua mundi vesperascit cõditio, ab vna populi Christiani familia in vnitate Ecclesiæ assus in cruce, proiectis foras hæreticorum fermentis, sinceræ fidei solidata compagine, inconsumptibiliter editur, creditur, & tenetur. Noua & vetera sub hoc nomine cõuenerunt: egreditur Israël de seruitute Ægypti; exit populus Dei de regno diaboli: baptizantur in nube, & mari Hebręi, & iã Spiritu sancto & sanguine Christi mundatur à peccatis populus Dei: ex diuersis familijs vna fit domus, vna fit tribus, vnus est cibus significantia & significata, res & signa, virtus inuisibilis, & visibilia sacramenta sic faciũt vnum corpus, sicut caro & spiritus, & quod videtur, & nomine & virtute Christi corpus censetur. In hac rerum conuenientia honorificatus est Christus, & glorioſæ laudis triumphos lætabunda hodie canit Ecclesia, in lapide angulari consocians disiunctos olim parietes; quos in vnũ mirabilis artifex fuso sanguine glutinauit, & reprobato diu à malignis fidei fundamento, caritatis suæ nexibus diuisas copulauit macerias, & redegit partes in totum, & multa in vnum; & facti sunt vna domus, cõfœderati parietes, & stabile fundamentum. Honorificatus est Christus resurgens à mortuis, victor mortis, spolians inferos, & captiuos præmittens ad superos. Hucusque per humilitatis gradus ascendens, modo gloria & honore coronatus, nil mortale, nil passibile retinens; impassibilitatis & immortalitatis donauit nos gloria, & resurgẽtes in beatitudine cõstituit sẽpiterna. Resurrexerunt quidem ante Christum, sed in nomine & fide eius, sub Helia viuente in corpore, vnus: & Helisæo viuo & mortuo, duo qui obierant: sed ad mortem quam gustauerant, iterum redierunt. Resurrexit & Lazarus, & alij nonnulli ad imperium Christi: & aliquo tempore beneficio vitæ vsi, iterum ad funera rediere. Res quidẽ honorabilis & dominatio potestatiua fuit, ad corpus exanime spiritum reuocare: sed resurrectionis huius, cuius sunt in Christo primitiæ, incõparabilis est dignitas; quam nec sequitur corruptela, nec dissoluit antiquitas, nec aliqua mutabilitas labefactat. Mirati sumus in transfiguratione quæ facta est in monte, præsentibus Apostolis Petro, & Iacob, & Ioãne, quando sicut sol resplenduit facies saluatoris, & vestimenta eius candorẽ omnem exuperantia Apostolorũ hebetauêre cõspectũ: sed momentaneus ille decor imaginem, non speciem, similitudinem, non substantiam, partem, nõ plenitudinem transformationis mirifice explicauit. Sed neque eandem gloriã quã ante ostendit: sed quod videre consueuerant, hoc viderunt & dilata est claritatis illius quã nobis pollicitus est plenitudo, quæ in se erat perfecta, & à nobis expectatur perficienda, lucidior & sincerior,

Exod. 15

Exod. 12

Ephes. 2

1. Reg. 17
4. Reg. 4
& 13
Ioan. 11.

Matth. 17

quam æstimari possit ab aliquo, vel quam illa etiam claritas intimauerit, cuius primitias in Christo transformato accepimus. Agunt in cœlestibus hæc paschalia gaudia ipsi angelici spiritus, & resurgentis Domini gloriam admirantur, lætantur & delectantur in eo, quod forma serui reuersa sit in formam Dei, & exinanitio humilitatis ad depositæ altitudinis redierit maiestatem. Sed & in hoc multiplicata sunt gaudia, quod ab his pro quibus se humiliauerat,[8] tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune, & partiri nobis suæ abundantiam voluit claritatis: vt post resurrectionem corpus non aggrauet animam, sed sit caro sine mole & pondere, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque
Rom.8 voluerit sine impedimento discurrens. Inerit resuscitatis corporibus nulli vanitati subiecta libertas; & quæ cogi non possit ad aliquid, in nullo laborans, iam à spe educta, re ipsa perfruens, nulla expectatione suspensa, & in pace quietissima confirmata; omnisque expers formidinis, in spiritalibus deliciis iugis illa permansio re-
Psalm.138 florebit. Quam mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere:[9] Hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio, creaturis vero corporalibus ex mũdi essentia dedisti initium, suis incolis singula elementa adornans; hominem quem de mundo fecisti, cunctis in terra & aquis & aëre viuentibus præficiens, ita vt suo præposito singula in suo genere ministrarent. Tu aliis vitam temporalem, aliis procurasti perpetuam; admirabili ordine quædam mutans & renouans: & præfinito tempore metam irrationabilibus omnibus præfixisti, & terminũ quem transire non possit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cœlesti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus accepit, quo te iubente, redderet terræ, quod de terra assumpserat, & ad immaterialẽ originem reuerteretur spiritus, cuius natura dissolutionis nõ admittit iniuriã. Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundum naturæ suæ rationem æternitatis [10] non poterat priuilegio perfrui: & quod sibi iure nõ competebat, à conditore nequibat exigere; neque vlla eorum interrogatio super hoc merebatur responsum. Sed tu, optime domine, vltro gratiam volens dare spiritui, decreuisti clementius, vt ex societate & clientela quam rediderat animæ caro, aliquid ei commodi proueniret: & quæ ei vehiculũ fuerat & particeps studiorum; in recõpensatione ministerij, iterum dilecto accolæ consociata, pudica & pacifica rediret, nullas secum reuehens contumelias, quibus deinceps quietis internæ concuteret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficij addidisti, vt inter legem carnis & Spiritus nulla postmodũ esset diuersitas, nec post initum fœdus vlla iterum inter eos recrudesceret rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum perseueret. Te igitur iubente, terra fit caro, & expulsa de domo iterum coniugatur viro, non iam ancilla, sed libera: & *habitant vnius moris in domo* murmurationibus cõ-
Psalm.67 sopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concitabant. Quis, Domine Deus, considerare hæc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem, quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere felicitatem?[11] Ad hunc prouentum humana laborabat creatio, hæc semper fidelium expectatio fuit. Hoc optabat rex ille humilis qui se nouerat imperfectum, vt adderes conditioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assidue conuiciis multis solebant affligere, & variis opprobriis consueuerant infestare. Tu morti imperas, & absopta eliditur: inanescit corruptio, vbi æger de medente sanatur. Gustasti mortem pro filiis hominum; vt qui tecum mortui erant, tecum viuerent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribu-
2.Cor.5 nal Christi necesse est in eo pore iustos stare & impios, Dei hoc dictante iustitia, vt pietas & impietas in operatoribus debitis stipendiis donarentur; & qui finem habere contempserunt in malis, infinita clauderentur vltione in pœnis, & qui gloriati sunt in cruce, cum crucifixo regnantes, beatæ fierent perennitatis participes. Non sunt participes huius gaudij, quos damnat ambitio: nõ potest furtiuos habens loculos paschalibus sollemniis interesse. Nihil proditor & venditor magistri, *Exod.12* fermentator profanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad esum huius agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lætitiam perfidia recipitur. omnis malignitas excluditur: calciatus pedibus [12] ad euangelizandum paratus, accinctu lumbis & sanctimoniæ destinatus, habens baculum in manibus, & festinans vt Ægypti deserat idola, sequens Moysen, nec formidans vitæ discrimina, quisque purus & sincerus sine fraude homo verus accedat & edat: & securus q; resurgat, mortem optet, vt attingat ad æterna gaudia, in quibus est vita nostra sursum manens, & nos trahens ad bona cœlestia. Qui viuit, &c.

ADNOTATIONES.

1. & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia, &c.] *Minutius & Morelius*: quassarentur omnia, *sed prius malo. Est tamen locus obscurus, præsertim in eo quod sequitur.*

2. Filius Chore datum est, vt semper læta canerent,) *Psalmos filiis Chore attitulatos, videtur ipsis auctoribus adscribere.*

3. Adam caluaria] *Hieron. non satis quidem probat hanc sententiam in Matth. dicens sepultum Adam iuxta Hebron & Arbea, sicut in libro Iosue legitur. Prater tamen Epiphan. contra Tatianum (ad cuius verba videtur alludere Hieron.) Origenes Tracta. 35. in Matth. Athanasius de Passion. domini. Ambro. epistola 19. Chrysost. in Ioannem cum Theophylacto ac Eutymio & Augustin. sermo. 71. de tempore idem cum hoc auctore sentiunt.*

4. virtus inuisibilis & visibilia sacramenta] *Ita prorsus lego cum Cauchio, pro* inuisibilia sacramenta, *vel ob id quod sequitur*: quod videtur, & nomine & virtute Christi corpus censetur; *qua verba mire faciunt contra Caluinistas.*

5. in lapide angulari, &c.) *Obscurus locus, cum ecclesiæ adscribatur quod Christi peculiare est.*

6. nil passibile r. tinens) *Manut. vitio operarum habebat*: nisi.

7. Resurrexit & Lazarus] *Manutius & Morel.* surrexit, *at prius placet.*

8. tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune] *Depravate prius lectum*: dignatus, *significat asserisco suo Ma. illud ergo cum Cauchio reponimus.*

9. hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua) *Hoc quoque lego, pro*: qui.

10. non poterat priuilegio perfrui] *Hoc etiam, pro*: non poterant, *quia sequitur*: nequibat, *& rursum*: merebatur.

11 Ad hunc prouentum humana laborabat creatio] *Hæc reposuimus ex Rembeldo, pro*: laborat, *quia sequitur*: fuit, & optabat.

12. ad euangelizandum paratus) *Sic Recte Grautius & Morelius, pro*: peractus.

DE ASCENSIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

Ascensionem Christi miro celebrat encomio; sub finem ad extremum iudicium stylum conuertens; & inferni supplicia & æternæ vitæ gloriam graphice depingit.

CElebrata in cruce sollemni victoria, cum iam tẽplum corporis sui, quod persecutio Iudæorum [1] effoderat, Dominus reparasset, noluit statim ad patrem ascendere, & glorificati corporis præsentiã inferre cœlestibus: sed necessaria dispensatione discipulorum infirmitati consulens, vtiliter distulit; & quadraginta die- *Act.1*
bus in terra conuersatus, & visus est sæpe, & locutus cũ *Ioan.20*
Apostolis, & manducauit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollendam, in corpore reseruarat, & vidẽda & palpanda exposuit, & impleta in se quæ in scripturis erant prædicta, euidentia rerum edocuit. Ad hoc necessaria fuit huius temporis mora; vt recollectis quos in fugam timor impegerat, quos supplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens, mentes quæ diffidentia titubauerant, solideret: nec esse phãtasticum, sed verum corpus quod surrexerat, tam cõmessationibus quam contrectationibus probaret. Ad hoc dilata est ascensionis gloria, vt sub hoc dierũ interstitio

præ-

præcedens doctrina affectibus firmaretur, immo vt discipulorum desideria recessionem eius corporalem ambirent; quia spiritalis præsentiæ plenitudo, quam diu conspectu carnis præsens aderat, aduentare non poterat: & paulatim in hoc conducti sunt, vt libenter consuetudine conuictus assueti carerent, cum inhabitator Spiritus sanctus eorum animas possidens, inuisibili accessu sinceriores eis affectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuendum intellectu puro patrem luminum, & substantia rerum sperandarum proposita, apparentia speliret: nec incertitudinis scrupulus superesset, cum dominus & magister, quem verum hominem probauerant, eis videntibus cœlum ascenderet; sed iam securi se crederent secuturos, nec esse impossibile, quin & ipsi in carne & spiritu ad superos transferrentur. Omnibus itaque ad tam delectabile spectaculum aggregatis *Ascendo* inquit *ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum.* Horum verborum auctoritas, cum iam eorum virtutem Spiritus sanctus intimasset, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilarescebant animi eorum paternitatis diuinæ illustrati honore & fraternitatis Christi honorati consortio, cum audirent & crederent se filios Dei & fratres Christi, in quo omnis excellentiæ plenitudo & sufficientia inerat. Nec iam quasi idiotæ & hebetes huic verbo applaudebant carnaliter: sed subtilissime generationem & dignitatem creaturæ à voluntate & nutu creatoris habuisse initium, & imaginem & similitudinem DEI in interiori homine videbant, & dinoscebant intellectu potius quam visu, quam affinitatem habeant inter se pater & filius: & quia substantiuo & naturali filio filij adoptiui conformes, à prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia. Sane huius generositatis consortium, secundum quam simul cum Christo filij Dei sumus, nobilitatem existentiæ nostræ exponit & intimat: in quo honore si manserimus non degeneres, constat omnino non posse patrem dissidere à filijs, sed Deiformibus tutum esse ad paternitatem accessum: nec posse pati ad hæreditatem possidendam dispositos, in petitionibus diuinis repulsam: sed in quibuscunq; filius filialiter genitorem appellauerit; necesse est bonitatem largitoris iuste supplicantis prosequi voluntatem: [2] maxime cum ipse pater, qui largitur ista, suggerat peti, quæ non differt benignè largiri. Et quidem paterna caritas bonis filijs & hæredibus maxime delectatur: & hoc gloriæ Christi vnigeniti dilecti accumulat, quod beatitudinis suæ non patitur esse solitariam magnitudinem, sed addit fratres; non qui minuant quasi diuisam in plures excellentiam, sed qui altitudinem diuitiarum eius exornent participes & consortes. Quod cum ipsum qui pater est, constet esse Deum, & eum Deum nostrum, sicut & suum filius attestetur: in eo quod filij sumus, ipse nos possidet: in eo quod noster est Deus; quod nostrum est, ipsum cuius proprij sumus, proprie possidemus. Dico igitur Domino meo: *Deus meus es tu*, & dicit mihi Dominus meus: *Ego Dominus Deus tuus.* Homo cuius Deus est, quid amplius quærit? Si sufficis tu Deo, sufficiat tibi Deus. Bonorum tuorum Deus non indiget, nec conferre potes ei quippiam, nec auferre. *si esuriret, non dicet tibi. Eius est orbis & plenitudo eius*, & magnitudinem eius cœli cœlorum non capiunt. Non infirmatur, non eget indumento vel cibo: omnia scit, omnia potest, omnia continet: *in ipso omnes viuimus, mouemur & sumus.* Quid tu ei quasi indigno conferes? te solum bonitate non necessitate desiderat. Scriptum est, & ipso iubente tabulis insculptum lapideis, vt *diligas eum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua.* Dilige, & diligeris: prope est merces tua, in manibus porrigitur præmium: esto tu DEI, & erit tuus DEVS. Impar sane commercium, pretium inæquale: sed qui pro nobis triginta argenteis appretiatus; intelligi voluit, quanta fuerit in pretio quod pro eo datum est, & in eo quod ipse dedit pro mundo, dissimilitudo, cum ipse exiguo argento emptus & vendi-

Hebr. 11
Marci 16
Actuum 1
Ioan. 20
Psalm. 117
Psalm. 15
Psalm. 49
Actuum 17
Deut. 6
Matth. 26

tus, tanto pretio damnatos redimeret: vt dubium esse non posset, quin pretij magnitudo superaret negotium: nec æquari posset damnum, quod omnino damnatio iusta meruerat, obedientiæ CHRISTI, quæ gratis vsque ad mortem progressa est, & vltro soluit quod non debebat. His intellectis Apostoli, sicut filij prophetarum olim verum Heliam ascensurum sciebant, & horam illam præstolabantur gaudentes, nec iam anxiebantur parturientes, sed exorta lætitia parati erant prosequi recedentem: [3] minime dubitantes, quin & ipsi post modicum conuersationis huius, postquam *de torrente* passionis *in via* hac *bibissent*, exaltato capite & erecto, se ad cœlestia Dominum secuturos. Eleuatis igitur manibus hæreditariam eis benedictionem relinquens, non manufacto vehiculo, nec auxiliaribus carpentis euectus est CHRISTVS; sed naturæ diuinæ propria vsus virtute, carnem cœlo intulit, & corpus glorificatum patris conspectibus præsentauit. Non indiguit vectoribus angelis, qui offendicula tollentes è medio, ferrent eum in manibus; sed præcedentes & subsequentes applaudebant victori, & concinentes in iubilatione modulabantur canticum nouum, & implebat cœlos consonantiæ illius harmonia: thronis & dominationibus parantibus filio iuxta patrem consessum; Cherubin & Seraphin pedes pacificos ambientibus; radiantibus vndique diuinis claritatibus; & splendoribus supercœlestibus, quos nec ardor perseuerans consumit, nec turbinis alicuius afflatus extinguit, nec interpolatio caliginis vllius abscondit. Celebrat tanti triumphi magnificentiam lætabundus cœlestis exercitus; & qui descendenti coram pastoribus Bethleemitis decantauerunt in sublimi præconia; modo expressioribus conatibus, & intensioribus iubilis reuertenti ad patrem solemniora obsequia impendebant, & festiuis affectibus venerabantur hominem supra se sublimatum, quem gloria & honore coronauerat pater, [4] ad dexteram suam collocatum: hoc dato ei priuilegio singulari, vt *in nomine eius omne genu flecteretur*, & super omne nomen, eius nomen excellentius coleretur. Quanta in eius susceptione in cœlis iucunditas fuerit, nemo sufficit enarrare: rei huius magnificentia omnem superat intellectum. Si linguis hominum vel angelorum quis eloquatur, vel ad hoc cuiuslibet elaboret acumen ingenij, vt definire velit quæ patris in reditu filij, hilaritas fuerit: aut si forte illud sempiternum gaudium aliquod tunc admiserit incrementum, si stabilitatis æternæ se aliquo modo mutare possit immobilis magnitudo, scrutator ille maiestatis opprimetur à gloria: & verendum est, ne dum vehementius exprimit verba quam oportet, sanguinem pro lacte emungat. Attamen inuisibilem DEVM visibilem filium recepisse ad dexteram suam, manifestum est; & humilitatem carnis nostræ throno iudiciario honoratam, paternæ complacuisse altitudini; [5] duo genera gentium ciuitati supernæ, de qua glorioſa dicta sunt, deinceps assignari, & esse supra mansionarios homines & angelos, & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuum frequentari. Hæc merces obedientiæ Christi, hæc crucis & mortis stipendia, hic passionis labor promeruit; vt *corpus humilitatis nostræ fieret corpori claritatis Christi conforme, & mortale hoc indueret immortalitatem, & corruptibile incorruptionem*: & fierent homines cum CHRISTO in cœlestibus iudices, qui cum eo iudicia pertulerant malignorum, & extiterant vsque ad mortem tribulationum consortes. Hac die primum inuecta est in cœlis hæc nouitas inaudita; & gauisus est pater hæreditate amplificata, sobole multiplicata, promissionibus, quas locutus fuerat in prophetis, redditis & completis. Solum ad hæc quæ prædicta sunt, restat iudicium, & examinationi vltimæ adhuc reseruant antiqua oracula locum. De iudicio quippe & angustia, Christo sublato, superest post misericordiæ tempora quæ ad finem festinant, vt

4. Regum 2.
Marci 12
Luc. 2.
Philip. 2.
1. Cor. 13
Proverb. 25
Proverb. 30
Philip. 3
1. Cor. 15

iustitiam comitetur iudicium: & habeant singuli quod merentur, & honoretur honore dignus & contemptor confundatur inglorius. Hoc & duo angeli Christo ascendente testati sunt, quia qui iudicatus abibat, iudex esset terribilis rediturus, & videret collecta in vnum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebrauerat latus, faciem quam conspuerat, & prolata in medium inflexibili sententia, occurrentibus saluatori electis, remaneāt impij infinitis deputati tormētis. Quanta illud edictum sequentur lamenta! illius vltimæ tubæ clangor quam horribilis erit! continuus erit & superfluus illarum lachrymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt. Immortales miseri viuent inter incendia, & inconsumptibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus diues, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur: & omni tormento atrocius desperatio condemnatos affliget. Non miserebitur vltra Deus, neque tunc audiet pœnitentes, sera erit illa confessio: & cum clausa fuerit ianua, frustra carentes oleo, acclamabunt excluſi. Nullum ibi refrigerium, nullum remedium: semel Christus descendit ad inferos, vlterius non descendet. Non vltra videbunt Deum in tenebris sigillati: irregressibilis erit illa sententia, & immutabile iudiciū, & stabit damnationis huius immobile constitutum. *Exultabunt* sane *sancti in gloria*, videbunt Deum & gaudebunt, lætabuntur & delectabuntur & fruentur gloria, & in felicitate iucundabuntur ęterna. Ibi non gustabunt quam suauis sit Deus, sed implebuntur & satiabuntur dulcedine mirifica: nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus præsens implebit. Non senescent, non tabescent, non putrescent amplius: perpetua sanitas, felix æternitas beatitudinis illis sufficientiam confirmabunt. Non erit concupiscentia in membris,[6] non vltra vlla exsurget rebellio carnis, sed totus hominis status pudicus & pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula & ruga deinceps permanebit. *Erit* denique *Deus omnia in omnibus*, & illius præsentia omnes animæ & corporis implebit appetitus; cessabuntque de cætero consummatis omnibus ministratorij angelicarum virtutum discursus: & impleta ordinataq; omnino ciuitate Dei, nec innouabitur, nec mutabitur vltra fixæ & consummatæ beatitudinis status. Eiigitur, ante cuius tribunal stabimus, qui nunc vultui Dei apparet pro nobis, cui de nobis tanta cura fuit, vt pro nobis vellet nasci & mori, in præsenti quæsumus, vt cura sit curandi nos, & nobis auctoritatem & potestatem iudicandi nosmetipsos & corrigēdi concedat; vt in illo terribili iudicio suo inter electos asciti & congregati, liberiā seruitute & captiuitate, cœlestibus ciuibus coniungamur, fruamur bonis, *quæ ipse diligentibus se repromisit, quæ nec oculus vidit nec auris audiuit.*

Actuum 1.

Luc. 11

Matth. 15

Psal. 149.

1. Cor. 15.

Hebr. 9.

Esaiæ. 64.

ADNOTATIONES

1 effoderat] *forte*: perfod rat.

2. maxime cum pater, qui largitur ista] *Ita prorsus lego, pro*: qui largiter iusta.

3. minime dubitantes quin & ipsi] *Omnino solœcismus est, nisi omittatur illud*: quin & ipsi.

4. ad dexteram suam collocatum] *Omissi voculam*: &, *superfluam eum Cauchio.*

5. duo genera gentium &c. assignari] *Hoc reposui, pro*: assignare.

6. non vltra vlla exsurget rebellio carnis] *Non recte à Grauio omissa fuit vox*: vltra, *nam habet eam & Remboldus.*

DE SANCTO SPIRITV

ARGVMENTVM.

POstquam epilogo breui repetijt summam omnium præcedentium tractatuum, & quæcunque fere in scripturis sacris de Spiritu sancto scribuntur, in medium attulit; mysteria numerorum septimi ac quinquagesimi & pentecostes recenset; sub finem denuo additis aliquot sp. ritus sancti encomijs.

ADesto Sancte spiritus, & paraclesim tuam expectantibus illabere cœlitus, sanctifica templum corporis nostri, & consecra in habitaculum tuum; desiderantes te animas tua præsentia lætifica; dignam te habitatore domum compone; adorna thalamum tuū, & quietis tuæ reclinatorium circumda varietatibus virtutum: sterne pauimenta pigmentis, niteat mansio tua carbunculis flammeis & gemmarum splendoribus; & omnium chrismatum intrinsecus spirent odoramenta: affatim balsami liquor fragrantia sua cubiculum tuum imbuat: & abigens inde quidquid tabidum est, quidquid corruptelæ seminarium; stabile & perpetuum hoc facias gaudium nostrum, & creationis tuæ renouationem in decore immarcessibili solides in æternum. Interfuimus sacræ verbi infantiæ, & puerperio virginis obsecuti sumus, cum cœlesti militia gloriam decantauimus paruulo, confessi sumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumcisionis celebrauimus sacramenta, & truncato præputio voluptatum, sanctimoniæ didicimus mancipari. Interfuimus baptismati saluatoris, & audita patris voce de cœlis, ad obediendum Christo traditi sumus, & instructi cælitus quo modo patrem & filium dilectio iungat & vniat; ita vt in iplis nominibus intimetur distinctio personarum, & naturæ vnitas euidentissime innotescat.[1] Sed & Spiritum sanctum in specie columbæ inter illa mysteria vidimus, & intelleximus ex illa specie, gemitus pœnitentiæ & desideria contemplationis diuinæ, ex simplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ incessanter prodire; & neminem nisi suspirijs huiusmodi præcedentibus, & inspiratione diuina monente, posse ad cœlestia aspirare, vt suspiratio, & inspiratio, & aspiratio à sancto spiritu & causam habeant, & effectum, & materiam, & prouentum. Secuti quoque sumus in eremum Dominum ieiunantem, & repulsa potenter diaboli vidimus tentamenta. Interfuimus cœnæ, & de calice Domini bibimus; pedes lauimus; mortui sumus cum Christo, & ecce viuimus: prosequimur ascendentem; & præstolamur promissum nobis Spiritum sanctum, cuius vnctio nos de omnibus doceat, qui inuisibili magisterio nos doceat, & cœlestibus instruat disciplinis: qui carnales hebetet sensus, & conterat appetitus. Hic Spiritus sanctus ab ipso mundi initio aquis legitur superfusus, non materialibus aquis quasi vehiculo egens, quas potius ipse ferebat, & complectentibus firmamentum dabat congruum motum, & limitem præfinitum. Huius sempiterna virtus & diuinitas, cum in propria natura ab inquisitoribus mundi antiquis philosophis proprie inuestigari non posset, subtilissimis tamen intuiti sunt cōiecturis compositionem mundi, compositis & distinctis elementorum affectibus, præsētem omnibus animam affuisse, quę secūdum genus & ordinem singulorum vitam pręberet & motū, & intrāsgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret & vsum. Hanc vitam, hunc motum, hanc rerū essentiam animam mundi philosophi vocauerunt, putantes cœlestia corpora, solem dico & lunam & stellas, ipsumque firmamentū, huius animę virtute moueri & regi, & aquas, & terram, & aērem huius semine impręgnari. Qui si spiritum & dominum, & creatorem, & viuificatorem, & nutritorem crederent, omnium quæ sub ipso sunt, conuenientem haberent ad fidem accessum. Sed abscondita est à sapientibus & prudentibus tantæ rei maiestas: nec potuit humani fastus ingenij secretis interesse cœlestibus, & penetrare ad supereſſentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod vere esset creatrix & gubernatrix rerum diuinitas, distinguere tamen nullo modo potuerunt, quæ esset deitatis trinitas, vel quæ vnitas, vel quæ personarum proprietas. Superferebatur quidem elemento purificatorio spiritus sanctificator, iam tunc baptismi virtutem enuncians. Iam tunc illa præfigurabantur tempora,

1. Ioan. 1.

Genes. 1.

Rom. 1.

quibus

quibus arca Noë aquis inuecta diluuij viri iusti familiam conseruauit illæsam: abolita generatione adulterа, qui in filiabus hominum bestiali petulantia effrenes, impudenter se illis commiscuerant, nec diuinos, nec humanos in flagitijs publicis verebantur aspectus. Arcam illam quæ typum gerebat Ecclesiæ, Spiritus sanctus, & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quisquis perfidus euagatur, inuolutus fluctibus mergitur in profundum, & impossibile est eum viuere, cui non superfertur spiritus vitæ, cuius viuificus calor animat omnia & fouet, & prouehit, & fœcundat. Hic Spiritus Sanctus omniũ viuentiũ anima, ita largitate sua se omnib⁹ abũdanter infundit, vt habeant omnia rationabilia & irrationabilia secundũ genus suũ ex eo ꝙ sunt, & quod in suo ordine suę naturę competentia agunt: non quod ipse sit substantialis anima singulis, [2] sed in se singulariter manens, de plenitudine sua distributor magnificus, proprias efficientias singulis diuidit & largitur; & quasi sol omnia calefaciens subiecta, omnia nutrit, & absque vlla sui diminutione integritatem suam de inexhausta abundantia, quod satis est & sufficit omnibus, commodat & impartit. Hic Spiritus rubri maris aquas siccauit, & suspensis hinc inde vehementibus fluctibus, ab ollis carnium, & Ægypti pulmentarijs populum ad spiritalem eremi libertatem eduxit incolumem, & alimonijs cœlestibus pauit, manna quasi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi iussum est ad mensuram. Aderat plena mensura per totam hebdomadam vacante sabbati die, [3] cui sexta precedens dies consueti victus duplicans quantitatem, octaua præfigurabat quietem, in qua absque labore & sollicitudine in deliciis epulabuntur electi, & saturabuntur in terra sua duplicia possidentes, corporis & animæ felici perennitate, & perenni felicitate ditati. Hic est Spiritus sanctus, quem Magi in Ægypto tertij signi ostentione conuicti, cum sua defecisse præstigia fatererentur, Dei digitum appellarunt, [4] & antiquis philosophis eius intimarunt præsentiam defuisse. Et licet de patre & filio aliqua sensissent Platonici: spiritus tamen tumidus & humani appetitor fauoris sanctificationem intellectus diuini mereri non potuit: & vbi ad profunditatem sacramentorum ventum est, omnis eorum caligauit subtilitas, nec potuit infidelitas sanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanæ iudex & vindex perfidię, noui tempore testamenti potenter expellit dæmonia: nec laborat agendo, sed solo nutu perficit omnia: quod dicit, facit: quod iubet implet: secreta indicat, pandit occulta: reuelat ignota, heberat acutos, & perspicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primum conscripta, quinquagesimo die post egressum Israël de Ægypto, in monte Sina, Moysi est commendata: sed populus nequam & gens duræ ceruicis, à quorum animis terror ille recesserat, quem mors ardens & flammea iuga, & clangor buccinæ, & lampades coruscæ, & horrenda tonitrua nuper incusserant, in Apostasiam conuersi, & de Moysi reditu desperantes, lege diuinitus missa, indigni iudicati sunt, quia in oculis eorum Moyses frangens tabulas, tam verba quam instrumenta comminuit & deleuit. Quin etiam sceleris vltione patrata, reuersus in montem ad Dominum, quadraginta diebus ieiunans & colloquęs, tandem obtinuit, vt ipse alias ex saxo ad instar priorum exciderit tabulas, in quibus eandem quæ in primis fuerat, scripturam insculperet & formaret. Factumque est mirabili dispensatione superni iudicij, vt lex quam Sanctus scripserat spiritus, deleretur: & quam manus humana restituit, in posterum teneretur. Quod ea ratione credi potest sic actum, vt populus prior secundum carnem ambulans & viuens, diuinis colloquijs & spiritalibus mandatis ostenderetur indignus, nec posse mentes perfidas sancta percipere, nec intelligere sacramenta, quæ exemplarium tegmine velabantur. Porro testamenti noui, quæ Christo euangelizante patuit, veritas verbo Christi prolata, indissolubilis permansit, & solida deinde stabilitatis perpetuæ auctoritate fulcita est, eo quod oblatam gratiam humiles susceperunt, & quod filius intet pauperes spiritu inuenit sibi domum in qua caput reclinaret: & merito reprobatos visibiles tabulæ inuisibilis Dei indicant contemptores, & ampliori dignos honore incarnati verbi credulos auditores, & deuotos veneratores. Lex igitur à paschalis agni immolatione die quinquagesimo datur: & Pentecostes nomen tantæ rei solemnitas ex lege accepit, in ipso dierum numero sacramenti magni complicans rationem rationem. [5] Septenarius quippe numerus septies reuolutus, quinquagesimum efficit, addito monade, qui præsentis sæculi meta, & futuri initium, perpetuitatem sub octauę nomine continens, sic præsentia terminat, vt nos ad perpetua introducat. Sacratus hic septenarius numerus á conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniam in sex diebus prima Dei opera patrata sunt, & septima consecrata quieti, quasi sancta & sanctificans solemnitate vocationis honorata, & spiritui sanctificatori attitulata. Vnde & cessanti á seruilibus operibus populo iubetur, vt diem sabbati sanctificet; & spiritui rectitudinis, & sanctitudinis & fortitudinis adscribat, quod directe, quod honeste, quod viriliter incedit: quia totum ex eius constat ducatu quod deuij diriguntur, quod impij conuertuntur, quod debiles confirmantur. Spiritus rectus, Spiritus sanctus, spiritus principalis regit, componit, consummat, & perficit quas inhabitat mentes, & corda quæ possidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci; quos docuerit, quos possederit, quos gladio potentissimæ virtutis accinxerit. Septenarius iste ex quaternario & ternario constans, cum in se propter prædictas causas honorabilis habeatur, habet ex partibus suis excellentiã maximã: quia artificis & materiæ videtur exprimere & distinguere primarias substantias, vt ternarius creatorem propter trinitatem enunciet, & quaternarius creaturam propter quatuor elementa, quæ rerũ omnium causæ sunt & semina, sub huius numeri breuitate concludat. [6] Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio, quaternario superfertur, & conditor benignus opus suum amplectitur, & diligit quod plasmauit, & creaturam suam sanctus ipse sanctificat & consociat sibi, & caritatis nexu statuit & conquadrat. His alijsque secretioribus rationibus quas illustrium virorum subtiliora ingenia indagarunt, septenarius numerus in scripturis sanctis sæpe sacramentales causas complectitur; & simplex & multiplicatus, necessarios ad intelligentiam diuinorum operum parturit intellectus. In hebdomadibus apud Hebræos, dies septimus [7] Sabbatum, id est, requies appellatur: qui numerus non tam in septimanis, sed etiam obseruatur in annis, & annorum hebdomada consummata, septimus annus requietionis est, & ipsi terræ sabbatum imperatur; nec fas est cuiquam eo anno serere vel metere quippiam, sed quæ sponte siue in terra, siue in vineis, vel in arboribus nascuntur, alimoniæ pauperum deputantur. Annorum quoque septimanæ apud Hebræos quinquagesimum annum faciũt, quem iubilæum appellant; in quo decreto legis (vt supra dictum est) fit terræ remissio; & seruorum libertas, & restitutio possessionum, quas eatenus distractio alienauerat, & cætera huiusmodi gratis ad hæreditatis ordinem reuertuntur. De numero septenario cum multa dicta sint, plura supersunt, quæ in lege & euangelio præcipue commendantur. Quinquagesimus itaque annus perficit iubilæũ; quinquagesimus dies à Pascha Pentecosten facit, in quo vere Spiritu sancto infuso Apostolis, ad hæreditatẽ cœlestẽ à quo venundati sub peccato exulabãt, quos diabolo dño mẽdicitas & egestas subiecerat, reuertuntur. Septẽ sacerdotalibus clangentibus tubis, Hiericho corruit: septem petitionibus orãdum patrẽ filius docuit. Remissio peccatorũ, duplicato septies septenario, Petro mãdatur. Leprosus septimi diei inspectione à sacerdote iudicatur; summi sacerdotis in septẽ diebus consecratio consummatur. Domin⁹ Iesus Christus de septem panibus quinq; milia hominum reficit:

Genes. 8

Exod. 14. & 16.

Esa. 61

Exod. 8

Luce 11

Exod. 31

Exod. 31. 32 & 34

Psalm. 50

Leuit. 23. & 25

Actuum 2

Iosua 6

Matth. 6 & 8. Leuit. 15 Exod 29 Matth. 14 Psalm. 118

& iustus quisque Deo laudes per diem septies dicit. Ipse dominus Iesus ab Adam secundum generationes, quas Lucas commemorat, septuagesimusseptimus inuenitur; vt vltionem in Lamech septuagesiessepties promulgatā veniens terminaret. Septem diebus in pascha editur azyma; septem diebus mense septimo tabernaculorum solemnitas celebratur. In septem annis templum à Salomone constructum; septem brachijs & totidem luminibus candelabrum adornatur. Celebramus tam nos quam Iudæi quinquagesimum diem, sed illi in typo; nos autem in veritate, non tam significamus quam agimus. [8] Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus quæ olim sub Moyse in veteri testamento sunt acta, & quæ sub Christo facta sunt. Post cuius ascensionem in cælos Spiritus sanctus visibiliter super Apostolos in linguis igneis apparuit, & ad instar prioris seculi vniuersitatem fidelium vnius labij esse voluit: vt quorum erat cor vnum & anima vna, vna esset & lingua, nec posset impedire intellectum credentium aliqua diuersitas verborum; sed euangelica doctrina propria lingua prolata, ad omnium auditum eandem efficientiam obtineret, vt Græcis & Barbaris omnibusque gentibus verbum euangelij sic esset intelligibile, ac si eorum auribus linguæ in qua nati erant, idiomata resonarent. Aderant Medi, & Elamitæ, Mesopotameni, & Arabes: [9] Hi omnes, dum Hebræa lingua Apostoli prædicarent, locutio Iudaica enunciationis suæ articulos cursu consueto euolans, nullo exponebatur interprete, sed verbo eorum per Spiritum sanctū inerat virtus & gratia: vt habitantes Pontum & Asiam, suam esse dicerent linguam, quam audiebant; quasi primitiuæ linguę libertas ad antiquitatis reuersa originem confusionis contumeliam euasisset. Nec tantum Apostolis collata est hæc gratia, sed multitudini credentium idem spiritus superfusus est, intus ardentibus, extra loquentibus; & complectebantur se dilectio & verbum, & de calore spiritus sermo feruebat ignitus. Iam omni timore excluso, *obedire se Deo magis quam hominibus*, publice profitebantur & videbatur eis gloria, si pro Christo iniuriam paterentur. Ad hunc modum olim Moysi iussum est, vt in viros septuaginta, quos ipse presbyteros iudicaret, de spiritu suo partiretur, vt in negotijs partem gererent sollicitudinis: quibus cum imposuisset Moyses manus requieuit in eis Spiritus sanctus; qui non Moysi ablatus est, quasi ipse sine spiritu remaneret, vel idem spiritus secaretur in partes; sed secundum mensuram donationis diuinæ, quæ erat in Moyse, gratia singularis facta est multiplex & communis, & data est multis in eo potestas, quod prius solius Moysi disponebat auctoritas. Sic Helię spiritum duplicem recepit Helisæus: non quod in duas substantias idem spiritus sit diuisus, & duos propheta sanctus habuerit spiritus; sed quod populo Christiano, cuius typum Helisæus gerebat, accepto Spiritu sancto data sit potestas in opere & sermone; & ascendentem Heliam, id est Christum, pio desiderio prosecutus, fide claruerit & intellectu, & vita & signis & miraculis fulserit & exemplis. Hic sacrorum ordinum distributor, reges creat & principes, sacrat pontifices, eligit sacerdotes. Hic sapientia Salomonem, intellectu Danielem, Ioseph consilio, Samsonem fortitudine, Moysem scientia, Dauid pietate, Iob timore prosequitur: & sanctorum animas omnimodis fœcundat virtutibus, intantum affectus pacificos prouehens, vt iam *in cœlis nostra sit conuersatio, diffusa in nobis caritate per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*. Hic in pudicis mentibus sibi statuit mansionem. Hic humiles cælibes habet domesticos, abominatur æratios, falsarios detestatur. Hic Giezi mercenarium lepra condemnat, & Ieroboam vendentem sacerdotia cum apostatis locat. Hic Simonem gratiæ Dei nundinatorem à sanctorum consortio exheredat, cuius detestabiles ausus vltrix ruina confundit & quassat. Hic Balaam ad maledicendum conducto silentium imponit; & per asinam redargutum, collisо ad parietem pede, vacuum pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remisit confusum. Hic omnibus Ecclesiæ sacramentis interest, quæ ipse efficit & consummat. Hic peccata diluit, hic iustificat impios, & ad vitam reuocat mortuos. Hic discordes pacificat, & vinculo dilectionis adstringit & ligat. Hic nos cœlo inuehit, & à mundi huius vanitatibus auulsos superni regni constituit hæredes, cuius summa est felicitas, quod corpus istud spiritali effectu cum angelis conuersabitur, nec vltra erit carnis & sanguinis aliquis appetitus, sed erit omnium plena sufficientia, cognoscibilis Deus, & inhabitator Spiritus sanctus.

Luca 3
Genes. 14
Exodi 12
Leuit. 23
1. Reg. 9
Num. 8
Act. 2
Actuum 5
Num. 11
4. Reg. 1
Rom. 5
4. Reg. 5
3. Reg. 13
Actuum 8
Num. 22

ADNOTATIONES

1. Sed & Spiritum s. nctum) *Voculam: &, casu omissam apud Mamertium denuo adiecimus.*

2. sed in se singulariter manens) *Reposuit:* sed, *cum Cauchio, pro:* &.

3. cui sexta præcedens feria) *Obscurum quomodo sextam feriam Octauæ comparet: quum de ratione Circumcisionis, recte asserat, post septimanam octauam subsequi.*

4. & antiquis philosophis] *Adiecimus:* &, *vt sensus constet.*

5. Septenarius quippe numerus &c. quinquagesimum indicat] *Sic Recte Erasmus, pro eo quod deprauate erat apud Remboldum* quinquagenium. *Vide autem plura de septenario numero li. ad Fortunatum c. 19. 11. Pulchre autem explicat quadruplicem septimanam, hebdomadum nempe, dierum mensium, & annorum.*

6. Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio) *Prius illud* à patre, *censeo superfluum.*

7. Sabbatum, id est, requies) *Prorsus sic lego. pro:* idem.

8. Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus) *Hoc quoque pro:* commemorauimus.

9 Hi omnes, dum Hebræa, &c.) *Aut solœcismus est, aut aliquid desideratur.*

DE ALEATORIBVS

ARGVMENTVM

ALeæ ludum multis argumentis pulchre impugnat, & Christiano homine minime dignum ex eo probat, quod diaboli cum idololatria institutum sit: multo magis in Presbyteris vituperandum quod absurdum sit, vt manus ad sacrificium dominicum admissa, quæ ad laudem domini in oraculo exsurgit, quæ signum crucis, per quod tuemur, frontibus imprimit, quæ diuina sacramenta consummat, iterum laqueis diaboli implicetur. Porro edidit primus hunc librum Morelius & habet etiam Ms. cod. Anglicus. Cypriano vero iam olim illum adscripserunt, Landulphus a Colomna Camotensis in Breuiar. Hist. Antoninus Summa Histor. Philippus Bergomas in supplemento Chronic. & Trithemius. Neque etiam magnopere repugnat stilus, & plera[que] scripturas, sicut Cyprianas alibi, citat.

MAgna [1] nobis ab vniuersa fraternitate cura, fidelis maxime: & rea perditorum omnium audacia, id est, aleatorum animi, ad nequitiam se in lacum mortis mergunt. [2] Et quoniam nobis diuina & paterna pietas Apostolatus ducatum contulit, & vicariam Domini sedem cœlesti dignatione ornauit, & originem authentici Apostolatus, super quem Christus fundauit Ecclesiam, in superiore vestro portamus, accepta simul potestate soluendi: salutari doctrina admonemur, ne cum delinquentibus assidue ignoscimus, ipsi cum eis pariter torqueamur. Ideo sal terræ dicimur, vt ex nobis omnis fraternitas cœlesti sapientia saliatur. Nam cum dicat: *Sal autem si fatuatum fuerit, nihil valebit, nisi vt proiciatur foras & conculcetur ab hominibus*, hoc veremur & timemus, [3] ne in ecclesia securi, quod nobis sacerdotalis dignitas tradita est negligentes, iuxta quosdam fratres inertes reperiamur: aut dum falsam communicationem damus, id quod cum honore de Dei dignatione percepimus, [4] indignante Domino & exprobrante amittamus, dicit enim scriptura diuina. *Væ erit Pastoribus.* Quod si ipsi pastores negligentes reperti fuerint, quid respondebunt Domino pro pecoribus? Quid dicent? à pecoribus se esse vexatos? non creditur illis: incredibilis res est, pastores pati posse aliquid à pecore,

Matthæi 5
Ezech. 34

magis

magis punientur pp mendaciũ suũ. Et alia scriptura dicit: [5] *Rectorẽ te petierũt, noli extolli. Esto in illis quasi vnus ex ipsis: curã illorũ habe & considera.* Et iterum: [6] *Existimate sacerdotẽ esse cultorem, & omnes esse apud eum delicias, granaria plena, & de quocunque considerauerint pabulo oues, eas saturare.* Nam vt constaret nos, id est, Episcopos, pastores esse ouium spiritualium, hoc est, hominum fidelium, qui sub cura nostra constituti, [7] ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur; quo magis à nobis quotidie perscrutentur, vt medicamine cœlesti adhibito, vellera eis florida crescant, quæ ad naturam vestis saluaris proficiant. In Euangelio dominus ad Petrum dixit: *Pasce oues meas.* Et quoniam Episcopium, id est Spiritum sanctum per impositionem manus, cordis excepimus hospitio; [8] cohabitatori nostro ne vllam molestiam proponamus Apostolus monet & dicit. *Nolite contristare spiritum sanctum qui in vobis est; & nolite extinguere lumen, quod effulsit in vobis.* Quanta autem Episcopum bene agentem & salubriter admonentem, sine [9] tribulatione corporis, condigna maneant Martyria: quanta & in Episcopum negligentem nulla de scripturis sanctis documenta promentem, cumulentur tormenta; Apostolus nos excitat Paulus, [10] & condigno statu Episcopos & procuratores Euangelicæ doctrinæ ponit, & dicit: *Quam diu erit infans, procuratores & actores habet: at cum creuerit, hæreditatem suam expetet. Nos etiam dispensatores & procuratores Euangelij sumus: hoc quoque inter dispensatores & procuratores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur:* si ergo apud dispensatores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur; [11] quid si oues delinquant, & delinquentibus dispensatores ignoscant? Non ipsi delinquentium se pondere onerant? Apostolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate, ne quis Deum fallat, & ne malignum orationibus iustorum intercedat, [12] prouidus & sollicitus dicit: *O Timothee fili commendatum sensa: noli spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum: accingere fortiter, & viriliter age ministerium tuum, & cũ integritate supple: esto cæteris bonum exemplum; nemo tibi contradicat, nemo iuuentutem tuam contemnat: peccantem coram multis castiga, vt & cæteri metum habeant, & ne communicaueris peccatis alienis.* Et iterum: *Si quis frater fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor siue iniustus nominatus fuerit; cum eiusmodi quidem nec cibum capere.* Et alio loco: *Quicunque frater more alienigenarum viuit, & admittit res similes factis eorum, desine in conuictu eius esse, quod nisi tu feceris, & tu particeps eris eius.* [13] Et in doctrinis Apostolorum: *Si quis frater delinquit in Ecclesia, & non paret legi; hi. nec colligatur, donec pœnitentiam agat, & non recipiatur, ne inquinetur, & impediatur oratio vestra.* Et Apostolus etiam iterum dicit: *Eximite malos è medio vestri.* Quod si multorum testium varia & consonanti monitione docemur, [14] cum delinquentibus fratribus cibo ne quidem vesci; quanto magis debeat & ab sacrificio Christi arceri? [15] Quam magna & larga pietas Dei filij, quod in futurum præscius nobis consulat: ne quis frater incautus denuo laqueis diaboli capiatur, sollicitos esse iussit & prouidos atque eruditos; quoniam hostis ille antiquus circuit, pulsans Dei seruos, [16] non vno genere tentans. Multæ enim sunt tentationes eius quorum primordia sunt: idololatria, [17] Mœchiæ, furta, rapinæ, auaritia, fraus, ebrietas, impatientia, adulterium, homicidiũ, zelus, perfidia, falsa testimonia, eloquium falsum, inuidia, extollentia, maledictum, error & si qua sunt similia quæ his congruunt; ex quibus est aleæ tabula. Præsto est diaboli laqueus manifestus, venenum portans letha le serpentis, & inductio corrumpens; que cum videtur nihil esse, [18] magna amplexi operitur deletio. Quid illud est quęso fideles, vt [19] manus quę iam ab iniurijs humanis expiata est, & [20] ad sacrificiũ dominicum admissa, & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit; [21] quę ad laudẽ domini in oraculo exsurgit; [22] quæ lignum crucis, per quod tuemur, frontibus imprimit; [23] ipsa quę diuina sacramenta consummat: [24] quid est inquam, vt iterum laqueis diaboli, vnde exuta est, implicetur & per ipsa damnetur? aleatrices manus [25] libidinoso studio consueuerunt, id est, aleæ tabulæ; quod est [25] diaboli venabulum, & delicti vulnus insanabile. Aleæ tabulam dico, vbi diabolus præsto est, ad capiendum summissus, & cum cœperit de captiuo triumphum, perfidia, falsa testimonia. Tabulam aleæ dico; [46] vbi dementia, & furia, & venale periurium, imperium & colloquium serpentinum. [27] Illic rabiosa amicitia, illic atrocissimi [28] sceleris fraternitas discordans, illic conuicia & audacia sæua, & mens insana & fera impatientia. Aleæ tabulam dico; vbi possessionum amissio, & pecuniarum ingentium perditio, monstrum, & demonstrans litigiosum, furax dementia. O aleatorum noxia, sedentaria, & pigra nequitia! ô manus crudeles, & ad periculum sui armatæ; quæ bona paterna & [29] opes auorum sudore quæsitas ignominioso studio dilapidant: manus trux, noxia & insomnis, nocte dieque continuis instrumentorum suorum armigera: quæ peccando seipsam damnauit, & post peccata non desinit ire. O nequam manus, in perniciem domini sui armata, quæ sordidissimi æris totam substantiam perdit; [30] & cum tot essent augendæ rei familiaris & multarum abundantiæ opum, modo inops & pauper est. Alea est, quam lex odit: alea est, quam sequitur crimen ignobile, vbi manifesta tentatio, & pœna occulta. [31] Alea est alueus mali, supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes suas perdunt, hinc iam consumptis omnib⁹ rebus suis, mutuis pecunijs se obiuunt: hinc patrimonium [32] sine vlla fori calumnia amittunt. Qualis est lis, vt quos nemo persequitur, seipsos per inuidiam persequantur? vt paternas suas hæreditates sub hostium suorum multiformi numero dispergant? Est & quãdo ipsi aleatores cum prostitutis mulieribus penes auctorem suum nocturnas vigilias, clausis foribus, celebrant: armantur aduersus se miseri, spiritu diaboli repleti; & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ sonus, illic silentio operatur incestus: hic sine vllo dignitatis suæ respectu, sine vlla excusatione, pestifero studio cedere bonis suis cogitur; illic secretò mortale venenum bibitur. Vnde hæc sacrilega meditatio, vnde hoc crimen? auctorum testimonio comprobamus. Cum enim quidam studio literarum bene eruditus, multum meditando hoc malum & tam pernicioſum studium adinuenit, [33] instinctu solius Zabuli, qui eum artibus suis repleuerat, hanc ergo artem ostendit, quam & colendam sculpturis cum sua imagine fabricauit. Statuit itaque imaginem suam cum nominis sui subscriptione, suggerente sibi amico, qui vt hanc artem excogitaret [34] in peccatorem subuenit. Sic ergo se in imagine speciosa demonstrans, alto quodam loco condidit; & [35] in sinus suos hanc aleæ tabulam gestans, vt quasi ipse lusor & adinuentor huius malitiæ appareret, cuius nomen à Dei seruis nominari non deberet (sic enim in nomine turpis est, quomodo in factis iniquus) & quisque Dei seruus aleæ tabulam amplectitur, auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum se [36] in statunculis, & simulacris formaret; aliud crimen adinuenit, [37] quo se ab imitatoribus suis colendum, & sibi sacrificandum instituit; ita vt qui vellet studio eius adhærere, non ante manum in tabulam porrigeret, nisi auctori huius prius sacrificasset. Inde factum est, vt olim qui homo fuerat, & facinoris admissionis adulter, post mortem, à pronis & errantibus [38] sub fictitio nomine Dei talis coli meruerit. Aleæ tabula qui ludit, & maleficia nosse debet, quod à Dei seruis longe sit, sciens quoniam foris [39] maleficus & venanarius, & iterum in iudicij diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori eius sacrificare debet; quod Christianis non licet dicente domino: *sacrificans dijs, eradicabitur, nisi Deo soli,* & iterum: *Nolite sacrificare dijs alienis, ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendum vos.* Christianus qui es, & Aleæ tabula ludis; licet non sacrifices, lege huius facinoris particeps es. Et vtique dominus occurrit & dicit. *Exi de ea populus meus, ne fis particeps delictorum eius.* Et

Iterum:

iterũ: *Discedite, Discedite inde, exite de medio eius qui portatis vasa domini. & immundum ne tetigeritis.* Christianus quicunque es, & Alea ludis, hoc primum in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est; & illud quod ad sacrificium dominicum pertinet, in vacuum sumus, sic enim dicit: *Omnis immundus non tanget sacrificium sanctũ.* Dicit enim scriptura. [40] *Omnis vir manducans carnem sacrificij, & immunditia eius super ipsum; pereat anima illa de populo meo.* Aleator quicunque es, Christianum te dicis; quod non es, eo quod sæculo particeps es: nec amicus Christi potes esse, qui cum inimico Christi tenes amicitiam. [41] Certe qualis dementia aleatorum fidelium, vbi insaniunt, & furacissimis vocibus peierant; [42] & deorbati Zabuli caligine, inuicem sibi manus inferunt, maledicunt, se deuouent, parentum originem [43] turbis præsentibus dehonorant? Sonat publice aleæ strepitus, festinant ad necem hæreditatis suæ manus: nec intelligit miser, quid sibi noceat, quando se aleæ auctorat. Et qui iam sæpius vincitur, rursus ad nocentius studium, Zabulo suadente animatur. O ars infesta studentibus, & studium libidinosum; quod non diuitias, sed nuditatem & inopiam præstat! manus carnifex, manus noxia, quæ nec post lucra desinit; sed adhuc post damna ludit! Christianus qui alea ludit, ad sacrificium Zabuli, [44] immolantibus pœnis auctoris, manus polluit. Et idcirco dominus ad hoc indignari dicit: *Nolite*, inquit, *extendere manus vestras iniuste, ne exacerbetis me, & non desinam vos diu permanere super terram*: & iterum: *Abstinete manus vestras ab iniusto*, [45] *& ne feceritis quicquam mali.* Et Apostolus beatissimus Paulus similiter dicit: [46] *Videte fratres, ne obsiguremini huic sæculo, & pompis, delicijs & voluptatibus eius, sed continete vos ab omni iniustitia.* Nam qui delinquit in Deum, nulla sit excusatio, nec indulgentia vlla, [47] & nemini venia datur. In euangelio dominus dicit: *Si quis*, inquit *dixerit blasphemias in filium hominis, dimittetur illi: at is qui peccauerit in spiritum sanctum, non dimittetur illi, nec hic, nec in futuro sæculo*: & iterum propheta dicit: [48] *Si delinquendo peccet vir, aduersus virum, orabitur pro eo ad dominum: Si autem in Deum peccauerit, quis orabit pro eo?* Et beatus Apostolus Paulus procurator vicarius Christi, ecclesiasticam curam agens, ponit & dicit: *Vos estis templum Dei, & in vobis Christus habitat: si quis templum Dei violauerit, perdet illum Deus.* Iterum Dominus in euangelio suo negat peccatores, & exprobrat, dicens: *Recedite a me omnes qui operamini iniustitiam; nunquam vos cognitos habui.* Et Ioannes Apostolus dicit: *Omnis qui peccat, non est de Deo, sed de diabolo est; & scitis quoniam ideo venturus est filius Dei, vt perdat filios diaboli.* Si quis aleator Christianus es, tuus & hæreditatis tuæ inimicus es: quicunque es, desine ab illa dementia miser, quid te in laqueum mortis cum diabolo vltra præcipitas? [49] quid opes & diuitias tuas sordidissimas æris admittis? quid te laqueis sæcularibus inuoluis, vt de sæculo iudiceris? quid inimicum tuum fauoribus laudando, delinquis; cum quo necesse est puniaris? Esto potius, non aleator, sed Christianus: pecuniam tuam adfidente Christo, spectantibus angelis & martyribus præsentibus, super mensam dominicam sparge: patrimonium tuum, quod forsitan sæuo studio perditurus eras, pauperibus diuide: diuitias tuas Christo vincenti committe: seruus cum domino tuo vocare, studio deifico obsequere, artem domini imitare, quæ non perdit sed potius acquirit. Desine ab illis tuis furacissimis moribus, cohibe præcipitem nequitiam tuam; sit tibi cum pauperibus quotidianus lusus, sit tibi cum viduis frequens operatio; censum & adparatus tuos omnes ad studium Ecclesiæ distrahe: aurum tuum, & argẽtum, & pecunias tuas in thesauris cœlestibus repone; fundos & villas tuas iusta operatione [50] ad paradisum remoue: vt peccata donentur tibi, eleemosynis & orationibus continuis incumbe. Alea ne luseris; vbi lusus nociuus est, & [51] crimen mortale; vbi dementia sine consideratione; vbi nulla veritas, sed [52] mendaciorum mandra. Abscide inde manum tuam, & auerte inde cor tuum: extrahe caliginem inimici ab oculis tuis, & purifica manum tuam à sacrificijs Zabuli: abige abs te furaces mores, esto patiens & Christianus, esto tibi & vitæ tuæ in operationibus iustus & prouidus. Fuge diabolum persequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum: studium sit tibi sapientiæ, euangelij monitis erudire, puras manus ad Christum extende; vt promereri dominum possis, Aleam noli respicere, Amen.

Esaiæ 52

Leu. 7

Rom. 12

Matthæi 22

1. Reg. 24

1. Cor. 3

Matth. 7

1. Ioan. 3

ADNOTATIONES

1. Magna nobis ab vniuersa fraternitate cura] *Forte legendum*: vniuersæ fraternitatis cura, *Est tamen adhuc plane mutilum huius libri frontispicium.*

2. Et quoniam nobis] *Prætermissi voculam*: in, *superfluam.*

3. ne in ecclesia securi] *Etiam hic interposita erat particula*: cum, *superflua.*

4. indignante Domino exprobrantes amittamus] *Censeo legendum*: & exprobrante.

5. Rectorem te petierunt] *Etiam hic malim*: posuerunt.

6. Existimate sacerdotem] *Nescio ad quam scripturam alludat.*

7. ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur] *Ita lego pro eo quod erat*: scabie, *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

8. cohabitatori nostro] *Superflua*: &, *particula, locum reddebat obscurum.*

9. sine tribulatione corporis] *Hic velim adiectum*: etiam.

10. & cum digno statu] *Prorsus lego*: condigno.

11. quid si oues delinquant] *Ita ex Antonino, pro*: omnes.

12. prouidus & sollicitus dicit] *Omnino & istud lego, pro*: dicens.

13. & in doctrinis Apostolorum] *Vnde hæc citet nescio, neque enim reperiuntur aut in canonibus aut in constitutionibus Apostolicis.*

14. cum delinquentibus] *Rursum omisimus*: ne, *particulam superfluam.*

15. quam magna & larga pietas Domini filij] *Lego* Dei.

16. non vno genere tentans) *Censeo legendum*: tentationis.

17. mœchiæ] *Prorsus aut hoc legendum, aut* mœchia, *pro eo quod erat*; mœchæ.

18. magna amplexi operitur deletio] *Locus mutilus & corruptus.*

19. manus quæ iam] *Omnino lego hoc pro*: tam, *adjicio vero*: est, *ex Antonino.*

20. ad sacrificium dominicum admissa] *Aut alludit ad veterem consuetudinem de qua libro de lapsis, aut (quod magis apparet ex sequentibus) de Presbytero loquitur.*

21. quæ ad laudem Domini] *Sic recte Anton. & Morely quidam codex, pro*: ipsa.

22. quæ signum crucis per quod tuemur frontibus imprimit) *Hoc iterum ex Antonino pro eo quod erat*: ipsa per quam tuemur signum crucis in frontibus notatum.

23. ipsa quæ diuina sacramenta consummat] *Iuxta præcedentem Antonini lectionem, non sum veritus interferere*: quæ.

24. quid est, iuquam] *Particulam*: inquam, *ex eodem Antonino adiecit, quippe apud quem haud dubie sic legendum, pro eo quod habet*: inquit.

25. diaboli venabulum & delicti vulnus] *Hæc lectio quoque eius placet, præ vulgata*: Zabuli malum & diaboli vulnus. *Iuxta quem iterum paulopost*: &, *præter missimus.*

26. vbi dementia & furia] *Antonin.* vbi mentis furia.

27. illic rabiosa amicitia] *Sic etiam ille, & alius quidam Morel. cod. pro*: rabidosa.

28. scelera fraternitas] *Ita alius Morelius codex pro*: immanitas.

29. opes auorum sudore quæsitas] *Alius Morel. cod.* sudoribus, *sic & Anton.*

30. & cum tot essent augendæ rei familiaris) *Aliquid desideratur, nempe*: occasiones, *aut simile quid.*

31. Alea est alueus mali & supplantatio amici, quæ] *Hoc rursum ex Anton. pro*: laqueus est ille mali, & supplantatio inimici, qui.

32. sine vlla fori calumnia: *Ex eodem*: fori, *pro*: forti. *Sed vicissim apud illum reponendum*: calumnia, *pro*: pecunia.

33. instinctu solius Zabuli] *Hoc quoque ex eodem pro* instigatu, *qui etiam legit*: adimpleuit, *pro*: repleuerat, *sed hoc malo.*

34. in peccatorem subuenit) *Phrasis obscura.*

35. in sinu suos) *Forte*: in sinu suo, *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

36. in statunculis & simulachris] *Adiecimus*: &, *ante desideratum.*

37. quo se ab imitatoribus colendum, & sibi sacrificandum instituit) *Ita rursum ex ille, pro eo quod erat*: colendum diceret, sacrificandi sibi legem terminauit.

38. sub fictitio nominis Dei] *Prorsus sic lego, pro*: fictioso.

39. maleficus & venerarius) *Noua vox, quantum apparet à venerandis idolis derivata.*

40. Omnis vir manducans carnem sacrificij) *Prorsus sic restituo hunc locum, ex libro de lapsis, vbi sic citatur hæc scriptura, pro eo quod erat*: mendicans. *Lego ex eodem*: immunditia, *pro*: immunditiæ.

41. cer-

41. certe qualis dementia] *Anton.* O qualis, *qui etiam*: peierant, *legit pro*: periurant.
42. & deorbati Zabuli caligine] *Anton.* diaboli. *Noua autem est vox*: deorbati.
43. turbis præsentibus] *Hoc ex eodem repositi, pro eo quod erat*: turpibus, *pessime*.
44. immolantibus pœnis Auctoris] *Rursus obscurus locus.*
45. & ne feceritis quicquam mali] *Omnino sic lego, quia præcedit*: abstinete.
46. Videte fratres, ne obfiguremini] *Vbique alibi Cyprian.* configuremini.
47. & nemini venia datur] *Etiam hoc lego, pro*: veniam. *Videtur autem hoc pertinere ad errorem Nouatianorum.*
48. Si deliquendo peccet vir] *Istud quoque ex Cypriani aliis locis, pro*: peccatur,
49. quid opes & diuitias tuas] *Locus iterum obscurus.*
50. ad paradisum remoue] *Forte*: remitte.
51. & crimen mortale] *Prosus sic lego cum altero Morel. cod. pro*: immortale
52. mendaciorum mandra] *Alius*; mendacii malitia.

DE MONTIBVS SINA ET SION ADVERSVS IVDAEOS

ARGVMENTVM.

Nihil habet hic liber peculiare, præter interpretationem mysticam montium Sina & Sion. Porro neque de hoc certi quid pronunciare licet. Vna enim ex parte stilus & argumentum refragantur, ne Cypriani credatur, quippe qui ex Hebræo interpretationes sequi non soleat. Ex aduersa parte, Cypriano illum ascribunt Ms. cod. Cambron. Anglicus Affligin. Dun. & Blandin. cum veteri ex. & iam olim Trithemius, Antoninus, ac Vincentius. Cuiuscunque autem sit, ex scripturarum citatione iuxta 70. immo plerunque iuxta quod Cyprianus citat, prorsus mihi persuadeo, eadem ætate conscriptum, & ab Africano homine. Confirmatur hæc mea censura D. Augustini auctoritate, qui, vbi tract. 9 & 10. in Ioannem similem interpretationem nominis Adæ iuxta quatuor mundi cardines & numeros Græcis literis designatos (quantumuis eam rideat Erasmus) recensuit. Hæc (inquit) etiam ab anterioribus maioribus nostris dicta sunt. Item, quod Filium Dei Spiritum sanctum nuncupet: quem errorem veteribus ascribit Diuus Hieronymus in Epistolam ad Galathas.

PRobatio Capitulorum quæ in scripturis deificis continentur, quæ in veteri Testamento figuraliter scripta sunt, per nouum Testamentum spiritaliter intelligenda sunt, quæ per Christum in veritate adimpleta sunt: nobis enim per Iesum Christum spiritalis
Marc. 4. intellectus datus est, [2] ipso Iesu dicente: *Vobis quidem datum est intelligere sacramenta Dei, aliis autem in similitudinibus.*
Ioan. 1. Inuenimus in Euangelio [3] κατ᾽ Ioannem scriptum; *Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.*
Exod. 31. Quæ lex Moysi in monte Sina data est. Verum iterum
Isa. 2. inuenimus scriptum [4] *De Sion enim exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem.* [5] Quatenus hoc intelligere debemus? vtrum Sina mons, vbi à Deo Moysi lex data est, & Sió mõs vnde lex exiuit, vnum sint; an vero alter sit Sina mõs, & alter sit Sió mõs. Inuenimus n. hæc nomina duorũ montiũ esse hebraica: [6] verũ latina interpretatio nominum differentium ab inuicem, ostendit aliud esse Sina montem, & aliud montem Sion: Hæc est interpretatio de Hebraica lingua in Latinam. Sina mons interpretatur *tentatio æterna & odium*: æque & Sion interpretatur *tentatio exacerbationis & speculatio.* Vides ergo in hebraica interpretatione non sibi similare, sed neque esse vnum montem, sed potius duos inuicem à se differentes gratia & honore. Præterea cum dicat
Psal. 1. Dauid Propheta [7] in Psalm. 2. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, annuncians imperium eius*: ecce quatenus montem Sion sanctum designat. Vnde manifestum est montem Sion cœlestem esse & spiritalem, [8] & montem Sina esse terrenum. Nihil enim potest, quod in terra est, esse sanctum, cum totus
Dan. 7. mundus mala facta habeat & à diabolo sit maculatus, dicente Iesu: *Odit me seculum*, [9] *& ego odi illud: quia mala facta sunt illius.* Ex qua re quidquid est in hoc sæculo terreno, sanctum esse non potest. Sion autem non tam ex Prophetico dicto constat esse sanctum & spiritalem; in quo monte [10] Spiritus sanctus Filius Dei rex constitutus est, annuncians voluntatem & imperium Dei, & Patris sui: Et Sina montem terrenum esse in arida terra constitutum, qui est in Syria Palæstina, vbi est terra Iudæa, vbi est ciuitas illa interfectrix Prophetarum: ante cuius portam Christus à Iudæis crucifixus est in horto: quæ ciuitas dicitur Hierusalem per Esaiam Prophetam, spiritaliter vero execrata & derelicta. [11] Nec immerito. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, *Esaiæ. 3.*
per Moysen adhuc in carne terrena primi hominis positum populo Iudæorum terreno & carnali legem à Deo accepit illis tradendam, digitis sacris, scriptam in duabus tabulis lapideis, ([12] licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis) quasi populo carnali & durissimo: sicut fuerunt tabulæ lapideæ durissimæ, in quibus tabulis legem acceperunt. [13] Ideo in duabus, quia significaret vnitatem populi diuidi in duas partes, partem quæ saluatur, & partem incredulam quæ perit; dicente Angelo ad Rebeccam vxorem Isaac: *Duæ gentes in vtero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori.* [14] Rebecca vero figuram portabat Ecclesiæ, sicut Isaac vir eius typum in se portabat Christi. Ergo cum dicit, *duæ gentes in vtero tuo sunt*: quia & de gentibus duas partes futuras designabat, [15] partem idololatram perditam, & partem credulam viuentem per fidem; hanc vnam partem gentium designat in vtero Ecclesiæ permanere, [16] in generationem æternam in figura Rebeccæ; & partem populi infidelium Iudæorum à vētre tunc Rebeccæ diuidi, & separari à natiuitate Ecclesiæ. Hæc fuit præfiguratio in Genesi per Angelum spiritaliter annunciata. [17] *Gen. 2.*
Hæc v. nomina montium talem habent interpretationem in lingua latina, vt demonstret veritatem: qui sint hi duo montes Sina, vel Sion: quod quidem post paululũ dicturi sumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem [18] probauimus: de principio generis humani venientem. [19] Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur, quiantequam fiant, præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus hebraicis designaretur; & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatẽ: sicuti tunc temporis in Patriarchis completum est secundum primi hominis carnem [20] de terræ limo esse. Ex ipso protoplasto probamus veritatem. [21] Nomen accepit à Deo
Genes. 5. Adam. Hebraicum Adam in Latino interpretatur *terra caro facta*, eo quod ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scriptum est: *Palmo mensus sum cœlum, & pugno comprehendi terram, & finxi hominem ex omni limo terræ: Ad imaginem Dei feci illum.* Oportuit
Esa. 40. illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Inuenimus in scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse à Conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. [22] Prima stella orientalis dicitur ἀνατολὴ: secunda occidentalis δύσις: tertia stella aquilonis ἄρκτος: quarta stella meridiana dicitur μεσημβρία. Ex nominibus stellarum numero quatuor, de singulis stellarum nominibus tolle singulas litteras principales, de stella Anatole, a, de stella Dysis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesembria, m; in his quatuor litteris cardinalib. habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor litteras Græcas nomen designatur ἀδὰμ, ita α, μία. [23] id est, vnum. δ, τέσσαρες id est, quatuor. α, μία, id est, vnum, μ, τεσσαρἑκοντα, id est, quadraginta. [24] Fac & inuenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat, [25] quam carnem in se figuraliter Christus portauit, & eam in ligno suspendit. [26] Quæ caro à Deo Patre Iesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de cœlo descẽdit; Christus, id est, vnctus Dei viui à Deo vocatus est: spiritus carni mixtus, Iesus Christus. Hic ergo numer⁹ 46. passionẽ declarat, eo q̃ 1006. anno hora 6. passus, à mortuis resurgẽs 40. die in cœlos ascẽdit: vel *Matth. 26.*

quia Salomon quadraginta sex annis templum Deo fabricauerit. In cuius templi similitudinem Iesus carnem suam esse dixit, dicens Pharisæis: [27] *Destruite fanum istud, & ego in tribus diebus excitabo illud. Et Pharisæi dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, & hic in tribus diebus excitabit illud?* *Dicebat autem Iesus fanum de corpore suo.* Deinde Abel filius Adæ nomen accepit hebraicum, designans fratris interfectionem, & parentum luctum. Item Enoch, qui ante diluuium Deo iustus complacuit, & ideo de isto mundo in carnis suæ natiuitate viuus translatus est in loco, vbi Deus scit; ex quo loco [28] in consummatione mundi innouari habet in hoc mundo; vnde etiam translatus est ad confundendum & reuincendum antichristum. A quo interfecti martyria sua complebunt, viuentes in æternum in sæcula sæculorum. Et ideo Enoch interpretatur *innouatus*. Deinde Iob iustus, qui ante diem iudicii meruit voce iudicis laudari, & ideo diabolo deuicto & superato, Iob interpretatur *charissimus Dei*. Æque & Abraham in sua natiuitate à parentibus suis Abram vocatus est tentatus vero à Deo fidelis inuentus est, & à Deo benedictus pater multarum gentium constitutus est; & ideo immutato à Deo nomine Abraham vocatus est, interpretatur *pater multorum populorum*. Ecce interim de multis probationibus pauca diximus, vt ad duorum montium nominum peruenientes interpretationes, eorum montium nominum probemus, qualiter designata sunt ad nostram institutionem; vt ex hac interpretatione nominum, intelligamus montem Sina esse terrenum, & montem Sion esse cœlestem. Spiritaliter interpretatur Sina, *tentatio æterna, & odium*; [29] & mons Sion *tentatio exacerbationis & speculatio*. Ita intelligitur cum dicitur mons Sina *tentatio æterna & odium*, eo quod ex eo monte Moyses legem acceperit populo durissimo & contumaci. Per quam legem tentati à Deo æterno, [30] inuenti sunt non posse eandem legem sustinere in perpetuum, exinde Deo in odium conuersi sunt. Ideo in nomine montis Sina, vnde legem acceperant, interpretatio nominis designauit populum tentatum à Deo, [31] & in odium æternum esse conuersos: ideo dicitur Sina *tentatio æterna & odium*. Inuenimus enim in scripturis eos esse à Deo tentatos. Ita positum dicente Domino ad Moysen: *Exeat populus iste* [32] *& colligant sibi diurnum in diem, & tentabo eos an possint legem meam sustinere an non*; & tentati à Deo per legem, inuenti sunt ab ea lege alieni. Exinde Deo in odium æternum conuersi sunt, & completa est interpretatio Sina. [33] Manifesta vero & Moysen per quem eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur similiter, Moyses *tentatio Dei & inuentio*, per quem tentati à Deo inuenti sunt alieni à legis obseruatione, ideo in æternum Deo in odium conuersi sunt. Hoc odium in ipso genere Iudæorum scriptum inuenimus, dicente Isaac de duobus suis filiis Esau maiore, & Iacob minore: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui.* Esau vero maior pilosus fuit totus; inquit, quasi corium pilosum, in figura populi maioris, [34] in impietate delictorum suorum constituti. Et Iacob fuit lenis & minor, in figura populi nouellioris, qui ex dicti audientia per credulitatis fidem [35] ex aspredine sæculi in lenitatem conuersus est ad Christum Deum, & Dei Filium. Ecce probauimus per scripturarum fidem populum maiorem & vetustiorem esse Deo in odium conuersum, secundum interpretationem montis Sina dicentis, *tentatio æterna & odium*. Æque Sion mons ita interpretatur, *tentatio exacerbationis & speculatio*. Hæc vero interpretatio Latina ligni sacri passionē designat dicēte Salomone de ipsa passione dominica: *Cōtumelia & tormēto interrogemus illū, vt sciamus reuerentiā illius & probemus patientiam ipsius,* [37] *& tentemus quæ euentura sunt illi. Si enim vere Filius Dei est, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum; morte turpissima condemnemus illum. Hæc cogitauerunt & errauerunt; excæcauit illos malitia ipsorum, & non intellexerunt Sacramenta Dei.* Ecce tentatores Iudæos. Item scriptum est: *Et tentauerunt Deum in loco inaquoso.* Speculum vero altitudinem ligni declarat, dicente Salomone. [38] *Posuerunt me velut custodiam pomarii*, eo quod in horto in ligno confixus inter duos latrones pependit: & de altitudine ligni ambos speculatur, in figura duorum populorum malefactorum; Gentes in sæculi mala facta iacentes, & Iudæos interfectores Prophetarum. Hi sunt duo populi malefactores, quorum figuram in se portabant duo latrones, inter quos pependit innocens. Vnus blasphemabat; alius vero confessus est, [39] quia innocens iniuriam patiebatur. Iesus autem ambos speculabatur de ligno speculatorio, blasphemum & confessorem: confessorem saluauit, & blasphemum perdidit, sicuti de duobus populis fecit, Persecutores derelicti, qui in æternæ mortis sententia [40] sibi non crediderint, si sic de sæculo exierint, perient. Gentes vero ad se conuersæ fidem sibi habentes, quia Filius Dei est; [41] saluatæ videbunt in æterna sæcula sæculorum imperatorem & regem suum. [42] Verum in ipsa passione pendens in ligno, duas partes populi prospiciens speculabatur, de alto ligno. [43] Pars populi, qui viderant virtutes eius mirabiles & deificas, patientem illum iniurias dolentes, plorabant: alii vero Iudæi irridentes, de arundine caput eius quassabant, blasphemantes & dicentes: *Aue rex Iudæorum, vbi est pater tuus? veniat & liberet te de cruce.* Exinde exacerbatus Pater fecit cœlū pate fieri, & tonitrua facta sunt, [44] & tenebræ insustinibiles; terra commota, patefacta sunt sepulchra [45] & corpora sua eiecerunt, & foras à se miserunt; velum templi scissum est; & à tanto fragore cœli, & terræmotu, omnes qui stabant ante lignum, alii dolentes, alii vero blasphemantes, illudentes [46] prostrati in faciem iacuerunt, trementes tanquam mortui. Tunc Iudæi intellexerunt se offendisse Deum, & in luctum conuersi sunt, & fuit exacerbatio. Eo enim tempore quo in ligno conuixus pependit, dies fuerunt azymorum, qui sunt dies festi Iudæorum. Eo die metuentes factum esse terræmotum, & cœli fragorem, [46] prostrati in faciem, in terra plangentes, in luctum conuersi sunt, & in ipsa sua passione compleuit propheticum dictum: *Et conuertam dies festos eorum in luctum, & cantica eorum in lamentationem.* Ante enim cum captiui detenti essent [47] in Babylone, dicebant illis Babylonis: *Cantate nobis cantica de cantiis Sion.* & Iudæi lamētantes captiuitatem suam dicebant Babyloniis, vt diximus, lamentantes se: *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?* Ecce quatenus completa est interpretatio montis Sion, *tentatio exacerbationis & speculatio*, vnde manifestum est montem Sion [48] ligni sacri regnum esse in sanctitate iustificatum, dicente Dauid: *Annunciate regnum Dei in gentibus* [49] *qui a Dominus regnauit à ligno, & transiuit in gentibus.* De quo regno ligni regalis idem Propheta dicit: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, annuncians imperium eius.* Quod dictum propheticum per Pontium Pilatum in sua passione pendens in ligno compleuit. [50] Pontius Pilatus impulsa mente à Deo accepit tabulam & titulum scripsit tribus linguis, Hebraice, Græce, & Latine: *Iesus Nazarenus rex Iudæorum*; & in capite ligni clauis tabulam cum nomine regis Iudæorum confixit: & tunc manifestauit propheticum dictum, eo quod spiritaliter mons Sion crux est, quæ est virtus Dei, Apostolo dicente: *Crux Christi non credentibus stultitia est, credentibus autem crux virtus est Dei.* Et iterum: *Nos autem annunciamus vobis Christum, & hunc crucifixum: Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis, Dei virtutem & Dei sapientiam.* [51] Sic vero & alius Propheta declarat lignum passionis dominicæ esse montem Sion sanctum in spiritu ita dicens: *Quis ascendet in montem Domini aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus*, dextera læuaque extensis claris fixis, innocentiam demonstrans. Ideo dicit *innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam,* [52] *& non iurauit subdole proximo suo, hic accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo.* Omnis passio hominum in terram cadet, hæc sola passio crucis [53] statem demōstrat: vnde verum dicimus montem san-

Ioan. 2.
Gen. 4.
Gen. 5.
Iob. 2.
Gen. 17.
Exodi 16.
Gen. 7.
Malach. 1.
Sapien. 2.
Psal. 105.
Cant. 1.
Luc. 23.
Matth. 27.
Ioan. 19.
Amos 8.
1. Mach. Psal. 136.
Ibid. 95.
Ibid. 2.
Ioan. 19.
2. Cor. 1.
Psal. 23.

tem sanctum lignum esse passionis. Inde *innocens manibus & mundo corde:* hoc dicto prophetico Iudæos redarguebat,[54] qui Moysen præponunt Christo Domino illius; eo quod Moyses cũ in mõtẽ Sina ascẽdisset, vt legem Iudæis acciperet, innocens manib. & mundo corde non fuit.[55] Nec enim mundus corde, eo quod Ægyptium calce percusserit in Ægypto,[56] & mortificauerit eum, & manibus suis eum in arena obruerit, Christus autem in montem sanctum ascendit lignum regni sui, vt moreretur à Iudæis; quamquam ipse aliquem hominum non mortificauerit, nisi solum diabolum[57] inimicum generis humani. Exinde in montem ascendit innocens & mundus corde; & ideo Propheta dicit: *Quis ascẽdet in montem Domini, & quis stabit*[58] *in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde.*[59] Et declarauit montem Siõ sanctũ esse sanctã crucẽ, dicente æque Propheta: *De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem.* Lex Christianorum crux est sancta Christo Filio Dei viui, dicente æque Propheta: *Lex tua in medio ventris mei.* Percussus in lateris ventre de lancea, sanguis & aqua mixtus profusus fluebat, vnde sibi Ecclesiam sanctam fabricauit, in qua legem passionis suæ consecrabat, dicente ipso: *Qui sitit, ventat & bibat. Qui credit in me, sicut scriptum est, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Item in Psalmis: *Et erit velut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.* Ecce verbum propheticum, fructum resurrectionis die tertio spiritaliter[60] intelligendum dicentis: *De Sion exiet lex*, hoc est, de ligno regali, *& verbum Domini ab Hierusalem*, quæ est Ecclesia. Caro ligno confixa emisit verbum dominicum dicens: *Heli, heli* & adimpletum est propheticum spiritale ante dictum: *De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem.*[61] Hierusalem dicit de cœlo descendentem, nouam ciuitatem, quadratam per quatuor Euangelia, habentem duodecim fundamenta duodecim Prophetarum, duodecim portas, duodecim Apostolorum; per quorum annunciationem Christiani in hanc ciuitatem sanctam & nouam introierunt, quæ spiritalis est Ecclesia. Ecce probauimus per omnium scripturarum deificarum fidem duos montes, Sina in terra, & Sion in cœlo, duorum testamentorum portare figuram; veteris Sina, & noui Sion. Ex quibus duobus montibus[62] videlicet duobus testamentis posteriori tempore[63] demonstratos & *declaratos duos populos; veterem & priorẽ Iudæorum, & nouum & posteriorem populum Christianorum: Iudæos terrenos, qui terram promissam à Deo acceperunt carnales; & Christianos cœlestes, qui regna cœlorum à Deo promissa accepturi sunt in futuro sæculo. Caro enim Christianorum spiritalis & immortalis erit.[64] Alia probatione veritatis in scripturis posita ex ea veritate cœlesti spiritalem facimus figurarum comparationem, de huius mundi conuersatione. Diximus enim, montis sancti Sion, quod lignum regale & sacrum haberet interpretationem[65] de Hebraico, in Græcum vel Latinum, *tentatio exacerbationis vel speculatio*, eo quod de ligno speculabatur ante se stantes bonos & malos. Ita inuenimus ipsum saluatorem[66] per Salomonem speculum immaculatum Patris esse dictum, eo quod Spiritus sanctus Dei Filius geminatum se videat; Pater in Filio, & Filius in Patre, vtrique se in se vident,[67] ideo speculum immaculatum. Nam & nos qui illi credimus, Christum in nobis tanquam in speculo videmus, ipso nos instruente & monente[68] in epistola Ioannis discipuli sui ad populum: *Ita me in vobis videte, quo modo quis vestrum se videt in aqua aut in speculo.* & confirmat Salomonicum dictum de se dicens: *Qui est speculum immaculatum Patris.* Verum etiam & vitem æternam & veram se esse dixit; Patrem suum agricolam. Si ergo Christus vitis vera: vtique constat quia & nos qui in illo credimus & ipsum induimus, sumus vitis vera, quæ est vinea Dominica, & Christus custos vineæ suæ, dicente Salomone[69] *Posuerunt me custodem in vinea.*[70] Inuenimus vero in conuersatione huius mundi in similitudinem spiritalem figuraliter esse vineam, habentem Dominum & possessorem suum.[71] Tempore vero maturo prope dies vindemiarum positum in vineam custodem puerum[72] in alto ligno media vinea confixo; & in eo ligno faciunt speculum quadratum[73] de arundinibus quassatis & per singula latera quadraturæ speculi faciunt cauernas ternas, quę faciũt cauernas duodecim: per quá quadraturã cauernarũ custos puer[74] omnem vineam perspiciens custodiat, cantans; ne viator ingrediens vineã dominicam sibi assignatam vexet, vel fures vuam vineæ conculcent. Quod si importunus fur egens in vineam voluerit introire & vuam demere, illic puer sollicitus de vinea sua deintus de speculo dat vocem maledicens & comminans: ne in vineam viator fur audeat accedere, dicens: rectum ambula. Fur autem timens vocem pueri sibi comminantis refugit de vinea, speculum videt, vocem audit, puerum intus in speculo sibi comminantem non videt,[75] & timens post viam suam vadit.[76] Hæc conuersatio sæcularis similatur gratiæ spiritali. Ita est enim & in populo deifico sicut in vinea terrena. Vinea dominica & spiritalis plebs est Christianorum, quæ custoditur iussu Dei Patris à puero Christo in ligni speculo exaltato. Quod si viator diabolus, perambulans viam sæcularem,[77] ausus fuerit[78] de vinea spiritali hominem de plebe dominica separare & vexare; statim à puero[79] cœlesti voce correptus, & spiritalibus flagris emendatus, exulans ad centesimum effugit in locis aridis & desertis. Hic est custos puer Filius Dominicus; qui vineam suam sibi à Patre commendatam saluandam & reseruandam accepit: de quo Esaias Propheta canit dicens: *Ecce puer meus dilectus meus, ponam super eum Spiritum meum, & iudicium gentibus nunciabit, non clamabit neque contendet. Arundinem quassatam non confringet,*[80] *& linum fumigans non extinguet, quoadusque expellat in contentione iudicium;*[81] *& in nomine eius gentes credent & sperabunt.*

Esa. 2. Ioan. 19. Ioan. 7. Psal. 1. Michea 4. Matth. 27. Apoc. 21. *depalatos. Sapien. 3. Ioan. 15. Cantic. 1. Esa 42. Matth. 12.

ADNOTATIONES.

1. Probatio capitulorum, &c.) *Mutilum est atque adeo obscurum huius libri frontispicium, quod tamen legunt omnes excusi, & Ms. cod. præter Cambronensem, qui sic habet:* Quod probatio capitulorum, &c. *verum neque ille satisfacit.*

2. ipso Iesu] *Cambron.* Christo.

3. κατὰ Ioannem] *Hoc ex codi. Cambronen. Marchin. Dunen. & Affligia ad marginem cum Morelio, pro eo quod Afflig. in ipso contextu & vet. excus.* iuxta, *cæteri vero:* secundum.

4. De Sion enim exiet lux] *Etiam hoc cum Morelio ex tribus Ms. pro:* exibit, *nam accedit & Cambr. illud* prodiet.

5. Quatenus hoc intelligere debemus?] *Adiecimus interrogandi notam cum vete. excus. Grauio & Cauchio. & cum nulli eam legerent Ms. particulam*, an, *loco submouimus, vbi erat:* an vnum.

6. Verum Latina interpretatio] *Manutius:* Latina vero. *At illud genuinum est.*

7. in Psalmo 2.] *Prorsus sic lego, non:* primo, *cum etiam Cyprianus supra lib. Testimon. 3. cap. 29. secundum nuncupet hunc Psalmum, hæc verba citans, non primum.*

8. & montem Sina] *Adijcio* montem, *ex Cambronen. cod. Ex eodem reposui illud:* cum totus mundus mala facta haberet & à diabolo, *pro eo quod erat:* cum totus mundus propter mala facta à diabolo.

9. quia & ego illud] *Cambr. omissa:* quia, *legit:* & ego odi illud, *nostrum placet; quia longe aliter Euangelista:* quia ego testimonium perhibeo de illo.

10. Spiritus sanctus Filius Dei] *De hac veterum loquendi formula, vide supra librum, Quod idola dij non sint. Quare nihil mouere debent lectorem, aut iste aut duo similes infra loci. Neque enim ante hæreses de Spiritu sancto exortas, tam taute scripserunt veteres.*

11. nec immerito. Quia & Deus] *Adieci;* Quia *ex Cambronen. cod.*

12. licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis] *Manutius omissa voce:* licet, *& semel tantum recitans voces illas:* digitis sacris, *paulo prius cætera posuit. Verum vulgatæ lectioni consentiunt Ms. nostri, & se parenthesi hæc includandur, sensus erit perspicuus.*

13. Ideo in duabus, quia significaret) *Hoc rursum ex Cambronen. pro eo quod alij:* Ideo in duabus significans.

14. Rebecca vero figuram portabat Ecclesiæ) *Etiam istud ex illo, pro:* portat

15. partem idololatram perditam] *Elegantius quidam est quod reposuit Erasmus*: idololatriæ deditam. *Sed priorem vet. excu. & Remboldi, genuinam esse patet ex Ms.*

16. in generationem æternam.] *Optime sic Cambron. cod. pro eo quod alij obscurissime*: generationem in æternum.

17. Hæc vero nomina montium talem habent interpretationem in lingua latina, vt demonstret veritatem] *Omisimus cum Cauchio vocem*: eorum, *superfluam, & reposuimus ex tribus Ms. cod. & excus. vet.* vt demonstret, *pro*: demonstrantem. *Aliter longe legit Cambron.* Hæc vero nomina qualem habeant, &c. demonstrans veritatem. quive siut hi montes Sina & Sion, post paululum dicemus. *At prius placet.*

18. probauimus] *Malim legi*: probamus, *nisi refragarentur Ms. cod.*

19. Ita enim omnipotens Deus, &c.] *Locum hunc depravatissimum ex codic. Ms. partim Affligin. Dunen. March. & vet. excus. partim Cambronen. ita restituit*: Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur; qui antequam fiant, præscius est futurorum) vt quales post cremontum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur, & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem.

20. de terræ limo esse) *Rursum hoc Cambron. cod. pro*; ex terra & limo esse, *iuxta quem nouam periodum ibi auspicamur*; Ex ipso protoplasto.

21. nomen accepit à Deo Adam] *Ita rursum ex varia codicum lectione.*

22. Prima stella, &c.] *Synechdochi*: τὰς stellas *vocat, nomina plagarum seu cardinum mundi.*

23. id est, vnum, &c.] *Tum hoc tum quæ sequuntur* id est, quatuor, *&*: id est, vnum, *& rursum*; id est, quadraginta, *adscripta erant in Ms. cod. Dunen. ad interpretationem Græcarum vocum, in aliis Ms. & vet. excus. omnino desiderabantur. Ad intellectum tamen maiorem putauimus retinenda.*

24. Fac & inuenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat] *Ex Ms. denuo hanc lectionem reposuimus pro eo quod legebatur duntaxat*; Ex quibus resultat numerus quadragenarius senarius, passionem carnis Adæ designans.

25. Quam carnem in se figuralem] *Sane & caute hoc intelligendum, recte adnotauit Manut.*

26. Quæ caro à Deo Patre, &c.] *Locus similis superiori, in quo Filius Spiritus sanctus nuncupatur, sed corruptus. Nos quantum licuit ex Ms. & Manutio sic restituimus.* Quæ caro dominica, à Deo Patre Jesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de cœlo descendit, Christus, id est, vnctus Dei viui à Deo vocatus est, spiritus carni mixtus Jesus Christus. *De sexto autem millesimo anno, vide supra librum ad Fortunatum de exhortatione martyrum.*

27. Destruite fanum istud] *Grauius*; phanum, *& hic & his postea, verum illud constanter Ms. omnes*; *& non Festius modo, sed & Varro de lingua Latina lib. 5. & Livius 1. dec. lib. 10. à fando dictum fanum volunt.*

28. in consummatione mundi] *Addimus*; in, *ex Cambronen. cod.*

29 & mons Sion tentatio exacerbationis] *Addebant alij*: æternæ, *verum recte omisit Manutius cum Cambron. cod. quia supra non legitur.*

30. inuenti sunt] *ex auctoritate eiusdem cod. omisi particulam &, superfluam.*

31. & in odium æternum esse conuersos] *Cauchius*; conuersum, *sed obstant Ms. cod.*

32. & colligant sibi diurnum in diem] *Ex Ms. omnibus cum Morelio addimus* sibi.

33. Manifesta vero & Moysen, &c.] *Locus vsqueadeo corruptus vt mederi ex Ms. non licuerit. Ex illis enim quatuor consentiunt cum excusis vulgatis, sicut etiam vetus excus. praterquam quod legat*; Moyses, *quomodo & Morelius legens etiam*; Manifestat, *Cambronen. cod. vero longe aliter*; Manifesta vero Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur. Similiter in monte tentati à Deo, inuenti sunt alieni, &c.] *Fortassis ita legendum*; & completa est interpretatio Sina, manifesta Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, *omissis cæteris omnibus*; *quandoquidem prius eadem verba sint posita, atque adeo hic videantur superflua.*

35. in impietate delictorum suorum constituti] *Hoc rursum ex Ms. Cambron. & Cauchio, pro eo quod erat*; constitutus, *desiderata etiam voce*: in.

36. ex aspredine sæculi] *Manut.* asperitate, *verum illud habent tres Mi. & cum aliis excusis omnibus, reperitur etiam ea vox apud Cornelium Celsum libr. 5. cap. 27. neque placet quod habet Cauchius, & Cambron. cod.* asperitudine, *nisi legas*; aspritudine. *nam etiam hoc reperitur ter apud eundem Celsum.*

37. & tentemus quæ euentura sunt illi] *Iterum istud ex Cambronen. cod. pro*; quæ ventura sunt, *est enim Græce apud 70.* τὰ ἐν ἐκβάσει. *Omittunt vero Ms. voculam*; &, *paulo post.*

38. posuerunt me velut custodiam pomarii] *Ms. Cambronen.* pomerii, *at prius placet, infra tamen sub finem legit*; posuerunt me custodem in vinea.

39. Quia innocens iniuriam patiebatur] *Istud denuo ex Cambronen. codice & Cauchio, pro* patitur.

40. sibi non crediderunt] *Voces*; sibi, *&*; se, *vsurpat pro illi & illum.*

41. saluatæ videbunt, &c. imperatorem & regem suum] *Prorsus sic legendum, pro*; saluati, *cum Ms. omnibus, quorum Cambron. cum Cauchio longe aliter*; viuent, &c. cum imperatore & rege suo, *Eligas vtrum velis.*

42. Verum in ipsa passione] *Genuinam hanc esse lectionem, constat ex vet. excus. pro eo quod erat ex mendo cod. Remboldi*; Verum ipsam passionem.

43. pars populi] *Sic recte primus Cauchius, nam consentiunt tres Ms. Antea erat*: partem.

44. & tenebræ insustinibiles] *Ita constanter Ms. & vetus excus.*

45. & corpora sua eiecerunt & foras à se miserunt] *Locum mutilum sic suppleuimus ex Cambronensi & Cauchii cod. Vulgati habebant duntaxat*; & corpora à seipso; *pro quo non male Manut. cum aliis Ms,* & corpora foras emisit.

46. prostrati in faciem] *Hoc habeo ex omnibus Ms. pro*; prostrati facie.

47. in Babylone] *Ex Cambronen. cod. adiicimus*: in, *iuxta eundem legimus*; Babylonii, *pro* Babylones.

48. ligni sacri regnum esse] *Voculam*; esse, *ex tribus aliis Ms. adiicio.*

49. quia Dominus regnauit à ligno] *Adnotatu digna hæc lectio 70.*

50. Pontius Pilatus impulsa mente] *Cum codex Remboldi negligentia operarum haberet*; impoluta, *non male reposuit ex coniectura Erasmus*: infusa, *at illud genuinum est.*

51. Sic vero & alius Propheta] *Manutius*; Verum & alius, *sed illud habent Ms. nostri. Mirum autem est quod alium Prophetam dicat, quum idem Dauid id pronunciarit.*

52. & non iurauit subdole] *Quum sic legat alibi Cyprianus, hoc malo cum tribus Ms. & excusis vulgatis quam*; in dolo, *cum Cambr. vel*; sub dolo, *cum Manut.*

53. Stantem demonstrat] *Cambronensis* stat & demonstrat.

54. qui Moysen præponunt Christo] *Istud denuo ex Cambronensi, pro*; præponerent, *quod Auctor agat contra Iudæos.*

55. Nec enim mundus corde] *Manut.* nec ore enim mundus nec manu, sed corde, *at non placet, nisi legatur*; nec corde.

56. & mortificauerit eum] *Irrepserat hic paulo post*; mortiferauit, *& paulo post* mortiferaret, *vitio cod. Remboldi; sed illud habent vtrobique Ms. & vet. excus.*

57. inimicum generis humani] *Solus Manutius*; generi humano, *Legimus autem*; ascendit, *pro*; ascendens, *iuxta Cauchium & Cambronensem codicem.*

58. in loco sancto eius] *Omiserat Remboldus* sancto, *& post eum cæteri omnes.*

59. Et declarauit] *Cauchius*; Ecce, *at illud habent Ms cod.*

60. intelligendum dicentis] *Cambr. cod.* intelligendum ostendit dicens.

61. Hierusalem dicit] *Quod adiecerat Erasmus, vt sensus constaret*; de qua dicitur in Apocalypsi: Vidi, *nulli habent Ms. sed prius cum illis legunt veteres excusi codices.*

62. Videlicet duobus testamentis] *Rursum vitio cod. Remboldi lectum est hactenus*; vide duo Testamenta, his.

63. demonstratos & declaratos] *Ms. omnes præter Cambronen. & vet. excus. cum Remboldo*; & depalatos, *at nescio an sit vox latina.*

64. alia probatione veritatis in scripturis posita ex ea veritate cœlesti, spiritalem facimus figurarum comparationem] *Hoc ex Cambronen. cod. addita particula*; in *legentes*; cœlesti, *pro*, cœlestem, *ac*; figurarum, *pro*; figuratam, *quemadmodum etiam illud*; de huius mundi conuersatione, *pro eo quod cæteri*; de huiusmodi conuersis, *siue*; conuersione, *quod confirmatur his verbis sub finem*; Hæc conuersatio sæcularis.

65. de Hebraico in Græcum vel in Latinum] *Istud ex tribus aliis Ms. pro eo quod erat*; de Hebraico, *vel*; Hebræo, in Græco vel Latino, *tamen locus adhuc obscurus. Quæ vero sequuntur sane intelligenda sunt sicut supra.*

66. per Salomonem] *Et hic & antea adscribit Salomoni quoque sapientiæ librum.*

67. ideo speculum immaculatum] *Mirari satis nequeo constantem trium Ms. vet. excus. & Remboldi lectionem, tum hic tum paulo post*; speculus immacu atus.

68 in Epistola Ioannis discipuli sui] *Nusquam tale quid habent Ioannis Epistola Catholicæ, videtur itaque reponendum*; Iacobi, *vt alludat ad illud*; Hic comparabitur viro consideranti vultum suum in speculo. *Quo magis miror, quod legat Cambronen.* ad Paulum

69 posuerunt me custodem in vineam] *Cambronen. cod cum Cauchio*; vinea. *Solus vero Manutius adiicit*; meam.

70. Inuenimus vero in conuersatione huius mundi] *Vel ex sequentibus patet, hanc Cambronen. cod. lectionem esse genuinam*; *pro eo quod alij*; in conuersis, *siue*; conuersione huiusmodi

71. Tempore vero maturo] *Locus mutilus.*

72. in alto ligno media vinea confixo) *Ita constanter*

Ms. quæ

Ms. quare non placet illud Manutii: in altum lignum media vinea crucifixum.

73. De arundinibus.] *Tres Ms.* harundine.

74. Omnem vineam perſpiciens] *Cambron. cod.* proſpiciens.

75. Et timens.) *Ex eodem additio.* &.

76. Hæc conuerſatio ſæcularis ſimulatur] *Sic lego cum Cambronen. aut ſaltem*: ſimulat, *cum aliis tribus Ms. pro eo quod alii peſſime*: ſimulatur; *placet etiam denuo vox*: cõuerſatio *pro* conuerſus, *ſiue*: conuerſio.

77. auſus fuerit] *Cum Cauchio ex Ms. ſuſtulimus voculam*: ſi, *ſuperfluam.*

78. de vinea ſpiritali] *Solus Manutius*: ſpiritalem.

79. cœleſti voce) *Additio*: voce, *ex Ms.*

80. & linum fumigans non extinguet) *Ex iiſdem hoc reposuimus, pro eo quod erat corruptiſſime*: collocabit.

81. & in nomine eius gentes credent & ſperabunt) *Etiam hoc ex iiſdem; quod miror, quum & apud Iſaiam & apud Matthæum non aliud habeatur, quam*: ſperabunt, *Græce & Latine, neque etiam Cyprianus ſupra Teſtimonior. libr. 2. capit. 13. aliud legat quam credent.*

CÆCILII CYPRIANI GENESIS.

ARGVMENTVM.

PRima quatuor Geneſeos capita eleganter Heroico carmine reddidit Auctor, mea certe ſententia Cyprianus. Nam illi aſcribuntur Geneſis & Sodoma, non modo à Georgio Fabricio inter Poetas Chriſtianos, & à Morelio, ſed etiam à Ms. codice quem vidiſſe me memini in Bibliotheca Victorina apud Pariſios; Phraſes etiam aliquot ſunt Cyprianicæ. Sixtus tamen Senenſis Tertulliano aſcribit.

Geneſ. 1. PRincipio Dominus Cœlum Terramque creauit:
Namque erat informis fluctuque abſcondita tellus;
Immenſuſque Deus ſuper æquora vaſta meabat,
Dum chaos & nigræ fuſcabant cuncta tenebræ.
Has dum diſiungi iuſſit de cardine, fatur:
[1] Lux fiat, claro & nituerunt omnia mundo.
Cum Dominus primi compleſſet facta diei,
Condidit albentem nebulis naſcentibus axem;
Accipit immenſus verrentia littora Pontus,
Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
Tertia lux faciem terrarum ſulua retexit,
Arida mox poſito narratur nomine terra;
Florea ventoſis conſurgunt germina campis,
Pomiferique ſimul procurrant brachia rami.
Quarta dies generat Solis cum lampade Lunam,
Et Stellas tremulo radiantes lumine fingit;
Hæc elementa dedit ſubiecto inſignia mundo,
Tempora quæ doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina piſces,
[2] Et volucres varias ſuſpendunt aëre pennas.
Sexta prægelidos in ſpiras lubricat angues,
Quadrupedumque greges totos diffundit in agros;
Cunctaque multiplici mandauit creſcere paſsim
Germine, & immenſis errare & paſcere terris.
Hæc vbi conſtituit diuina potentia iuſſu.
Rectorem inſpiciens mundanis deſore rebus,
Hæc memorat: Noſtri hominum faciamus [3] ad vnguem
Vultibus adſimilem, toto qui regnet in orbe;
[4] Et licet hunc vno poſſet componere verbo;
Ipſe tamen ſancta dignatus ducere dextra,
Geneſ. 2. Inſpirat Brutum diuino in pectore pectus.
[5] Quem poſtquam effigie formatum ceu ſua vidit,
Metitur ſolum mordaces voluere curas.
Ilicet irriguo perfundit lumina ſomno,
Mollibus vt vulſa formetur fœmina coſta.
Atque artus mixtu gemino ſubſtantia firmet.
[6] Inditur & nomen vitæ, quod dicitur Eua.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Coniugibuſque ſuis poſitis cum ſedibus hærent.
Septima, quando Deus factorum fine quieuit,
Sacrata ſtatuens venturi gaudia ſæcli,
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
Viritim cunctis nomen quod permanet, indit
[7] Adami à Domino donata Prudentia ſolers.
Quem Deus adloquio, iunctam dignatur & Euam:
Creſcite multimodo ventura in tempora partu,
Vt polus & plenæ veſtro ſint germine terræ;
Heredeſque mei, varios decerpite fructus,
Quos nemora & pingui reddunt de cæſpite campi.
Hæc vbi diſſeruit, læta Paradiſus in aula
Inſtruitur, primique aſpectat lumina Solis.
Gignitur hæc inter pomis lethalibus arbos,
Coniunctum generans vitæ mortiſque ſaporem.
Ædibus in mediis ſpuro fluit agmine flumen,
Quod rigat inſignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidoſque ſecat vndante ex fonte meatus.
Phiſon auriferis prædiues fluctuat vndis,
Conſpicuaſque terit rauco de gurgite gemmas;
Praſinus huic nomen, illi eſt carbunculus ardens;
Perſpicuuſque vadis terram prælambit Euilat.
Poſt hunc Æthiopas Geon adlapſus opimat.
Tertius eſt Tigris, Eufrati adiunctus amœno,
Aſſyriam celeri diſcretim flumine ſulcans.
Hic poſitus cuſtos Adamus cum coniuge fida,
Atque opifex, tali formatur voce tonantis:
Ne trepidate ſimul licitos præcerpere fructus,
Quos nemus intonſum ramo frondente creauit;
Solliciti ne forte malum noxale legatis,
Quod viret ex gremio diſcreta ad munia ſucco.
Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,
Ac modo formatos veſtis nec texerat artus.
Has inter ſedes, & baccis mitibus ortus: Geneſ. 3.
Spumeus aſtuto vincens animalia ſenſu,
Serpebat tacite ſpiris frigentibus anguis,
Liuida mordaci voluens mendacia ſenſu,
Fœmineo tentat ſub pectore mollia corda:
Dic mihi cur metuas felicia germina mali?
Nunquid poma Deus non omnia nota ſacrauit?
E queis ſi ſtudeas mellitos carpere victus,
Aureus aſtrigero remeabit cardine mundus,
Illa negat, vetitoſque timet contingere ramos;
Sed tamen infirmo vincuntur pectora ſenſu.
Ilicet vt niueo iam mitia dente momordit,
Adſulſit nulla macalatum nube ſerenum:
Tum ſapor illecebram mellitis faucibus indens,
[8] Compulit inſueto munus deferre marito.
Quod ſimul ac ſumpſit, deterſa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo ſplendente ſereni.
Ergo vbi nudatum proſpexit corpus vterque,
Cumque pudenda vident; ficulnis frondibus vmbram.
Forte ſub occiduo Domini iam lumine Solis
Agnoſcunt ſonitum, trepidique ad deuia tendunt.
Tum Dominus Cœli mœſtum compellat Adamum:
Dic vbi nunc degas? Reſpondit talia ſupplex;
O Domine adfatus pauido ſub corde tremiſco
Magne tuos, nudusque metu frigente fatigor.
Tunc Dominus; Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promptim
Candenti perfuſa die, liquidumque ſerenum
Adſulſiſſe ſibi, Solemque & ſidera Cœli.
Protinus ira Dei turbat am territat Euam,
Auctorem vetiti dum quærit maximus actu.
Illa ſub hac pandit: Serpentis ſuaſa loquentis
Accepi, fallente dolo, blandaque rogatu;
Nam ſua vipereis intexens verba venenis,
Hæc mihi præ cunctis, narrauit dulcia pomis.
Ilicet Omnipotens condemnat geſta draconis,
Præcipiens cunctis inuiſum viſere monſtrum;
Pectore mox fuſo prorepere, [9] tum ſola morſu
Mandere: manſuro quæcunque in tempora bello,
Humanos inter ſenſus, ipſumque labantem;
Vertice vt abiecto pronus poſt crura virorum
Serperet, vt calcet dum labens comminus inſtat.
Fœmina fraudigeris miſere decepta loquelis,
Præcipitur duro diſcrimine ponere partum,
Seruitiumque ſui ſtudio perferre mariti.
Tu vero cui viſa fuit ſententia verax
Coniugis, immiti ceſſit quæ victa draconi
Deflebis miſerum per tempora longa laborem.

Nam tibi triticeæ surget pro germine meſsis
Carduus, & ſpinis multum paliurus acutis,
Vt cum viſceribus laſsis & pectore mœſto,
Plurima ſollicitos præſtet ſuſpiria victus;
Donec in occiduo vementis tempore mortis,
Vnde geris corpus, terræ reddare iacenti.
His actis Dominus trepidis dat tædia vitæ,
Deiectoſque procul ſacratis dimouet hortis,
Obuerſoſque locat, medioque eliminat igni;
In quo perceleri Cherubin euoluitur æſtu,
Dum calidus deferuet apex, flammaſque volutat.
Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Conſuit euulſas pecudum de viſcere pelles,
10 *Operiens nudos calidis de veſtibus artus.*
Ergo vbi coniugio ſeſe iam fidus Adamus
Geneſ. 4. *Eſſe virum ſenſit, nomen genetricis amatæ*
Exhibet vxori; bino qui germine factus
Continuo genitor, diuerſis nuncupat orſis.
Atque Cain hic nomen habet, cui iunctus Abelus 2
Innocuas huius ſeruabat cura bidentes
Aſt alius curuo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuo ferrent ſua dona tonanti,
Diſſimiles fructus ſenſu ſuadente dedere.
Nam prior vberibus fuerant quæ proſata glebis
Obtulit: aſt alius miti ſe deuouet agno,
Exta manu ſincera gerens adipemque nitalem;
Conſeſtimque placet Domino pia vota tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem Deus adloquio dignatus, talibus inſit:
Dic mihi, ſi rectum viuas, & noxia cernas,
Degere non poſsis contacto à crimine purus?
Deſine mordaci fratrem diſperdere ſenſu,
Qui tibi ceu Domino ſubiectus colla daturus.
Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arua;
Atque vbi deprenſum deſerto in gramine vidit,
11 *Elidit geminis frangens pia guttura palmis.*
Quod factum Dominus 12 *Cœlo ſpeculatus ab alto*
Diſquirit, quonam terrarum degat Abelus?
Ille negat poſitum cuſtodem ſe ſore fratris.
Cui Deus effatur: 13 *Numnam vox ſanguinis eius*
Ad me miſſa ſonat, celſumque aſcendit ad axem?
Noſce igitur menſura tibi pro crimine tanto.
Nam modo quæ maduit germani ſanguine terra,
Inuiſo maledicta tibi commiſſa negabit
Semina, & adſumptis fructum non proferet herbis,
14 *Torpidus vt multo collidens membra tremore.*

ADNOTATIONES IN GENESIN.

1. Lux fiat, claro] *Sic Fabricius, pro eo quod Morelius:* clare, *rectius mea ſententia.*

2. Et volucres varias ſuſpendunt aëre pennas] *Ita lego cum Cauchio, pro:* ſuſpendunt corpore.

3. ad vnguem Vultibus adſimilem] *Hoc cum eodem & Fabricio, pro:* in vnguem.

4. Et licet hunc vno] *Prætermiſimus cum Fabricio vocem:* ſolo, *ſuperfluam; additam quantum colligere eſt ex margine.*

5. Quem poſtquam effigie formatum ceu ſua] *Corruptus verſus, aut ablatiuus:* ſua, *corripitur contra artem metricam in vltima ſyllaba.*

6. Inditur & nomen vitæ] *Fabricius:* viuæ, *verum illud placet.*

7. Adami à Domino donata prudentia] *Fabricius vt carmen conſtet:* Adami à Domino data quæ prudentia, *verum ſenſus eſt obſcurior.*

8. Compulit inſueto munus deferre marito] *Cauchius coniicit legi debere:* inſuetum.

9. tum ſola Morſu mandere] *Prorſus ſic lego cum Cauchio, pro:* Pandere.

10. Operiens nudos] *Fabricius & Cauchius:* oppetiens, *addita altera litera* p, *vt carmen conſtet, atqui aliam ſignificationem ea vox habet.*

11. Elidit geminis frangens pia guttura palmis) *Ex Coniectura ſic omnino legendum cenſeo, pro:* fraudans.

12. Cœlo ſpeculatus ab alto] *Sic recte Morelius, pro eo quod Fabricius:* celſo.

13. Numnam vox ſanguinis eius] *Contra ſic rectius Fabricius, & ex coniectura Cauch. quam Morel.* nonne.

14. Torpidus vt multo collidens membra tremore] *Quum prorſus mutilus ſit hic finis huius carminis, ſuſpicor cætera quoque Geneſeos capita ad euerſionem vſque Sodomæ, metro à Cypriano conuerſa*

EIVSDEM CYPRIANI SODOMA.

ARGVMENTVM.

PVlchre & late integram hiſtoriam euerſionis Sodomæ proſequitur. Hoc inter cætera memoratu dignum, quod ſua ætate adhuc ſtatuam illam ſalis in quam vxor Loth conuerſa eſt, duraſſe ſcribat, & ſi quis eam mutilauerit, ſtatim vulnera denuo compleri, & in ſingulos menſes menſtrua pati; Bituminis quoque & Aſphaltidis lacus vim & miracula paucis recenſet.

IAm Deus omnipotens, primæui tempora ſæcli Geneſ. 7.
1 *Vindice* diluuio cunctis aboleuerat vndis,
Quas cœlum ſparſit terræ, maris expuit æquor;
2 *Hactenus haud liquido pœnas decernere pactus*
Excidio; *quoties hiemes induceret aër,* Geneſ. 9.
Frenandis varium pluuiis mandauerat arcum,
Purpureo & viridi ſignantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria eſt quæ fibula nimbis.
Sed recidiua hominum pariter cum gente ſecunda
Impietas, iterumque mali noua pullulat ætas;
3 *Excidio iam non imbres ſortita, ſed ignes,*
Sic Sodomum meruit tellus 4 *ardentibus vri*
Flammis, & ſimis portendere ſigna futuri.
Effera luxuries illic inimica pudoris, Geneſ. 18.
Inſtar legis erat, fugeret quam præſcius hoſpes;
Ante vel ad Scythicas, vel apud Buſiridis aras,
Exoptans per ſacra necem, cæſuſque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas ſatiare paläſtras;
Anteque vel Circea nouas per pocula formas
Sumere, quam læſum Sodomis amittere ſexum.
Pulſabant Cœlum inuidia connubia mixta,
Inceſtu parili generis natura rebellis
In ſeſe, læſumque viri cum corpore nomen.
Tempore ſed certo Deus omnia proſpeculatus,
Iudicat iniuſtos; 5 *patiens, vbi criminis ætas,*
Ceſſandi ſpacium vis nulla coëgerit iræ.
Iamque dies vltrix aderat: duo de grege miſſi Geneſ. 19.
Angelico, forma iuuenes qui ſpiritus ambo
Diua miniſterio Domini mandata ferebant.
Succedunt Sodomis. Illic de ſtirpe piorum
Tranſuena Loth aderat, ſapiens iuſtique colonus
6 *Vnus erat meminiſſe Deum; ſolet vtilis arbor*
In ſyluis latitare feras velut hoſpita fructu.
Is tunc pro porta reſidens (vix mœnia adibant
Cœlicolæ) quanquam diuinos neſcius, vltro
Aduocat, adpellat, patrio veneratur honore,
Hoſpitioque vocat, longe ſtabulare parantes;
Emiſus longis precibus, pia pignora menſæ
Officiiſque probis ſtudio diſpungit amicos.
Nox requiem dederat, lux ſoluerat altera noctem,
Et Sodoma in ſoribus ſtrepitat 7 *conqueſta rudendum.*
Loth contra ſupplex: Ne vos nunc pacta libido
Incendat iuuenes ipſam fœdare iuuentam;
Quo luxus genitura vocat? quo ſemina fruſtra?
Quo nullæ nuptant animæ; non luſtra colentes,
Non ſtabulis reduces, non vndis ſubter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,
Nec quæ per terram 8 *pertracto corpore reptant.*
Omne genus luxu genus eſt, ſed fœmina coniux
Omnibus, & nunquam cuiquam niſi fœmina mater.
Nunc ſi fas iuuenilis habet vaſtare pudorem,
Sunt intus natæ biiuges mihi, nubilis ætas,
Virginitas in flore tumet, iam dedita meſsi;
Digna cupido viris, tulerit quam veſtra voluptas:
9 *Dedo, patet, proque hoſpitibus penſabo dolorem.*
Vulgus ad hæc demens: quiſnam tu, quantus, & vnde,
Qui nobis domineris, ait, legeſque recondas?
1 0 *Tranſuena num rector Sodomorum, vt ingerat iras?*
Nunc igitur tute ipſe lues, quod noſtra cupido eſt,
Pro natis, proque hoſpitibus; ſatis vnus in omnes,
Dicta & facta ſimul: vulgi mora nulla ferentis.
Turbidus hiberno vt dum voluitur impete torrens,
Riuorum numeros vno pede 11 *ſertur in omnes;*
Si qua illic arbor rapidis offenditur vndis,

Huad

Haud manſura diu; quantum radice licebit
Crinitas durare moras, vbi ſubter adeſam
Perdit humum [22] *circumfoſſo iam caudice pendens,*
Huc illuc certam diſſert incerta ruinam:
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope iam; ſed diua poteſtas
Subuenit, Angelici iuuenes de limine raptum
Reſtituunt tectis; demens ſed vulgus ibidem
Pœnarum auſpiciis [23] *mulctatur lumine diro.*
Tunc decreta Dei referant, dignam adfore pœnam
De cœlo Sodomis; ipſum meruiſſe ſalutem
Iuſtitiæ titulo: Quin ergo accingeris iſtinc
Feſtinare fugam, paritérque educere ſi quid
Gentis habes: nos exitium iam inducimus vrbi.
Loth generos citus adloquitur: ſed dura hominum mens
Credere deſpexit monitum, riſitque timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conſcendere tentat,
Et bicolor cœli facies de nocte dieque eſt,
Inſtabant iuuenes [24] *Chaldæam educere gentem*
Ex Sodomis, iuſtamque domum donare ſaluti:
Eia age Loth exſurge, tuamque adſume iugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminio to;
Præueniens Sodomum pœnas; Manibus quoque amicis
Producunt trepidos, [25] *atque hæc ibi cætera mandant:*
Serua Loth animam; ne viſum in tergа retrorſum
Vertere forte velis, cœptum vel ſiſtere greſſum;
In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, cœleſtes ne prius iræ
Opprimerent: alios igitur depoſcere portus
Adgreditur, paruam quam contta aſpexerat, vrbem,
Huc, inquit, contendo fugas; vix mœnibus extat,
Nec longe, nec magna. [26] *Illi fauere precanti,*
Vrbis & ipſius partem geſſere ſalutem;
[27] *Segor inde loco nomen vox Barbara nouit.*
Tunc Loth ingreditur Segor, ſimul exoritur Sol,
Vltimus ille quidem; in Sodomamque incendia ſeruens
Inſert, nam totos radios armauerat igni:
Æmula ſubſcritur caligo, [28] *includere lucem*
Cœptans, atque globos confuſo intexere Cœlo:
Fumantes coëunt nubes, nouus irruit imber;
Sulfura cum flammis flagrantibus æſtuat æther,
Exuſtus crepitat [29] *liquidis ardoribus aër.*
Hinc habet in falſo de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optaſſe paternos,
Nec valuiſſe leuem puerum frenare ſuperbos
Ioüis equos, arſiſſe orbem; tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutaſſe ſorores.
[30] *Viderit Eridanus, ſi qua illic populus albet,*
Aut ſi quis plumat ſenio modulatior ales:
Hîc aliter verſæ mœrent miracula formæ.
Namque comes coniux [31] *(heu me) male tum quoque legis*
Fœmina non patiens, diuina ad murmura Cœli
Audaces oculos nequicquam ſola retorſit,
Non habitura loqui quod viderit; & ſimul illic
In fragilem mutata ſalem, ſtetit ipſa ſepulchrum;
[32] *Ipſaque imago, ſibi formam ſine corpore ſeruans;*
Durat adhuc etenim nuda ſtatione ſub æthram,
Nec pluuiis dilapſa ſitu, nec diruta ventis.
Quinetiam ſi quis mutilauerit aduena formam,
Protinus ex ſeſe ſuggeſtu vulnera complet;
Dicitur & viuens alto iam corpore, ſexus,
Munificos ſolito [33] *diſpungere ſanguine menſes.*
Nuſquam ſunt Sodomi, nuſquam illorum impia lucent
Mœnia, cum Dominis domus omnis inops ita nuſquam:
Tota rogus regio eſt; hinc atro horrore fauilla,
Hincque ſitu cano cineres incendia ſignant.
Occidit illa prior feritas (quam proſpiciens Loth)
Nullus arat fruſtra piceas fuligine glebas.
Semiperemptaetiam ſi qua illic iugera, lætas
Autumni conantur opes; [34] *facile optima ſeſe*
Promittunt oculis, pira, perſica, [35] *& omnia mala,*
Donec carpantur: nam protinus [36] *indice tactu,*
Soluitur in cinerem, fit vana fauillaque pomum.
Sic igitur cœlo pariter terraque ſepultis
Nec mare viuit ibi, mors eſt maris illa quieti;
[37] *Quod nullus animat per anhela voluimina fluctus,*
Quodque etiam patrio nuſquam ſuſpirat ab auſtro;
[38] *Quodque nequit proferre aliquam de gurgite gentem*
Squamigeram, læuive cuti vel cortice ſeptam,
Vel criſpam concham, aut duplici compagine clauſam;
Solum illic propria mentitur fruge bitumen,
Exuſti ſiligo maris; quod viuidus ardor
Subter ſtagna coquens de ſulfuris & ſalis æſtu,
Temperat, inque picem dat terræ hærere marinam:
Inuehitur proprio cum tempore [39] *pingue crematæ*
Virus aquæ, ſpumiſque cuius ſuper æquora nigra
Texitur. Appellunt queis eſt ea captio mercis;
Adclinant laterum lauos libramine lembos,
[40] *Vt ſemel impoſitam doceant conſcendere venam:*
Nam ſe ſponte leuans adnabit inertis ad ora
[41] *Naugii, preſſumque dabit præmunere largo,*
Ni plaga contigerit quam menſis fœmina veſtit.
Ecce aliud monſtrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic immiſſa natant, natura receſſit
Mergendis data corporibus; ſi denique teſtæ
Luciferam narem ſiſtens qua ſpiritus igni eſt
[42] *Velificauit apex, flammæ ſi flamma peremptæ eſt,*
Vlit ſubter aquas deſtructio naufraga lucis.
Hæ Sodomûm & Gomorûm ſignatæ in ſæcula pœnæ
Gentibus iniuſtis, [43] *queis pectora dura timorem*
Deſeruere Dei, cœleſtia tura tueri,
Inque vnum rerum Dominum ſperare docebunt.

ADNOTATIONES IN SODOMAM.

1. Vindice diluuio] *Recte ſic Morelius, pro eo quod Fabricius:* Iudice diluuio.

2. Hactenus haud liquido] *Contra hoc Fabricius, quam Morelius.* Hactenus. &, *quia commemorat pactum Dei de non excidendo poſthac orbe per diluuium.*

3. Excidio non iam imbres] *Morelius rurſum ita melius, quam alter:* imbrem.

4. ardentibus vri Flammis] *Hoc demo Fabricius; vt carmen conſtet, vt pro:* facibus; *Cauchius cenſebat legendum:* faſcibus, *non male.*

5. patiens vbi criminis ætas] *Videtur deſiderari verſus vnus.*

6. Vnus erat meminiſſe Deum] *Græciſmus.*

7. conqueſta rudendum] *Obſcurum eſt hoc, quomodo & illud:* pacta libido, *pro libidine Sodomitica; item verſus ille:* Quo luxus genitura vocat, &c.

8. protracto corpore reptant] *Pulchre ſic Morelius, pro eo quod Fabricius:* manant.

9. Dedo pater] *Fabricius:* cedo, *vtrum vis eligas.*

10. Transuena num rector Sodomorum vt ingerat iras] *Fabr.* Transuena corrector Sodomorum duplicat iras, *at illud placet.*

11. fertur in omnes] *Optime ſic Fabricius, pro :* vehitur in omnes.

12. circumfoſſo iam caudice] *Placet contra hoc Morelii, pro eo quod Fabricius;* cum caudice.

13. multatur lumine diro] *Ita Fabricius pro eo quod Morel.* interdum lumine multant; *Quod non diſplaceret, ſi legatur;* interdiu.

14. Chaldæam educere gentem] *Fabr.* Chaldæum educere ſaluum, *ſed illud eſt elegantius, & ſequens verſus apud illum deſideratur.*

15. atque hæc vbi cætera mandant] *Fabric.* atque hæc tibi cætera mando, *verum non placet.*

16. illi fauere precanti) *Sic ex varia lectione hunc locum reſtitui, Fabricius habet:* Illi fauere petenti, *Morel. vero;* mihi fauere precanti.

17. Segor inde loco nomen] *Fabr.* Inde Segor vico: *perinde eſt, vtrum legas.*

18. includere lucem Cœptans) *Fabricius* luce, *non recte.*

19. liquidis ardoribus aër) *Fabr.* æther, *vtrobique*

20. Viderit Eridanus) *Optime ſic Morel. pro eo quod Fabricius;* Videris heu dirum, *Præterquam enim quod,* Viderit, *Cypriano familiare ſit in Eridanum decidiſſe Phaetontem de quo loquitur, ferunt poëtarum fabulæ.*

21 heu me, male tum quoque legis Fœmina non patiens) *Recte & iſtud Morel. pro eo quod alter:* heu lethum, metaque legis.

22. Ipſaque imago ſibi formam ſine corpore ſeruans] *Contra hoc rectius Fabricius, quam ille:* Ipſa & imago ſibi forma ſine carne reſeruans.

23. diſpungere ſanguine menſes) *Rurſum hoc rectius Morel. quam alter:* depungere, *Nam & ſupra dixit:* diſpungit amicos, *& eſt Phraſis Cyprianica* (quam proſpiciens Loth) *Etiam hic videtur verſus vnus deſiderari.*

24. facile optima ſeſe Promittunt oculis] *Placet & hæc lectio Morelii, præ illa Fabricii:* facile eſſe ſe opima.

25. & omnia mala] *Itidem & iſtud, pro eo quod Fabr.* mella.

26. indice tactu) *Forte legi oportet:* tactum.

27. Quod nullus animat per anhela volumina fluctus) *Fabr.* Idq; animat nullus, &c. *Verum prius genuinum videtur quia ſequitur:* Quodq; *produxerunt enim veteres nonnunquam:* s. *in fine dictionis, quare neque placet vt cum Morelio legatur:* nullos

28. Quodque nequit proferre] *Fabric.* Quodque cauet, *minus recte.*

29. pingue crematæ) Virus aquæ) *Elegantior est & hac Morelij lectio, quam alterius:* crematum.

30. Vt semel impositum doceant conscendere venam) *Fabric.* imposita vena.

31. adnabit inertis ad ora Nauigij] *Placet & hoc Morelii, pro:* annabit mercis ad ora. *Hoc autem significat ita hærere bitumen nauigiis, vt solui non possit nisi menstruo fœmineo, cuius rei locuples testis est Iosephus bello Iudaico lib. 5. cap. 5.*

32. Velificauit apex) *Cauchius censent legendum :* Velificabit, *sed neque hoc locum perspicuum reddit.*

33. Queis pectora dura timorem Deseruere Dei) *Hoc ex coniectura Cauchij, pro:* corpora dura.

AD SENATOREM EX CHRISTIANA RELIGIONE AD IDOLORUM seruitutem conuersum.

ARGVMENTVM.

SEnatorem grauiter increpat, *quod antea Christianus & Consul, Isidis seu matris Deum sacerdos fieri non sit veritus. Hortatur itaque, vt saltem in senectute resipiscat. Porro cuiuscunque sit, venusti Auctoris esse patet, quod adhuc tunc vigerent Isidis illa sacra: fortasis etiam Tertulliani.*

QVum te aduersis iterum vanisque viderem
Inseruire sacris, priscoque errore teneri ;
1 Obstipui monitus : quia carmina semper amasti,
Carmine respondens, properaui scribere versus ;
Vt te corriperem, ten ebras præponere luci.
Quis patiatur enim, te matrem credere magnam
Posse deam dici, rursusque putare colendam,
Cuius cultores infamia turpis inurit ?
2 Namque sacerdotes tunicis muliebribus idem
Interius ritum cultu interiore fatentur ;
Idque licere putant, quod non licet : vnde per orbem
Leuiter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapsatosque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cumque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant : at si tantummodo tunc sunt
Vt perhibent, casti reliquo iam tempore quid sunt ?
3 Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,
Mente fremunt, lacerant corpus, fundunt que cruorem.
4 Quale sacrum est vero quod fertur nomine sanguis ?
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas,
Sed tua religio caluum : caligaque remota
Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.
Res miranda satis deiectaque culmine summo,
Si quis ab Isiaco Consul procedat in orbem,
Risus oris erit : quis te non rideat autem,
Qui fueris Consul, nunc Isidis esse ministrum ?
Quodque putet primo, te non pudet esse secundo,
Ingeniumque tuum turpes damnare per hymnos
Respondente tibi vulgo & lacerante Senatu.
Teque domo propria pictum cum fascibus ante,
Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam.
5 Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago est.
Ædibus illa tuis semper monumenta manebunt.
Rumor & ad nostras peruenit publicus aures,
Te dixisse: Dea errauit, ignosce, rediui.
Dic mihi si valeas, cum talia sæpe rogares,
Et veniam peteres ; quæ tecum, verba locuta est ?
Vere mente cares, sequeris qui mente carentes.
Hæc iterum repetis, nec te relinquere sentis.
Quid mereare vide : minus esses forte notandus,
Si tantum hoc scires, & in hoc errore maneres :
At cum vericolæ penetraueris ostia legis,
Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis ;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relinquis ?
Nilque colis, dum cuncta colis ; nec corde retractas
Vera quid a falsis, quid ab vmbris lumina distent.
Philosophum fingis, cum te sententia mutet :
Nam tibi si stomachum popularis mouerit aura ;
Et Iudæus eris, totusque Ineertus haberis.
Indulge dictis, sapientia non placet alta :
Omne quod est nimium contra cadit : vnum operantur,
Et calor & frigus : sic hoc, sic illud adurit ;
Sic tenebræ visum, sic Sol contrarius aufert,
Et pariter lædunt gelidum feruensque lauacrum,
Esca alitur corpus, corpus corrumpitur esca ;
Vimque suam minuit, si quid protenditur vltra.
Denique si sedeas, requies est magna laboris ;
Si multum sedeas, labor est. Maro namque Poeta
Pro pœna posuit : 6 sedet, æternumque sedebit
Infelix Theseus ; semper nocet vtile longum ;
Prandia longa nocent, ieiunia longa fatigant :
Sic nimium sapere stultum facit improba secta.
Me dea sic docuit, moderamen amabile dixit.
Sed tu nec sectam modo, nec moderamina curas ;
Mens autem stabilis nullo peruertitur æstu,
Ipsaque simplicitas nunquam mala cogitat vllæ.
Hinc sincera fides æterna *fide fruetur : *forte fide.
Et contra dolus longo cruciabitur igni.
Elige quid velis, vt digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor inquam,
Vt leue crimen erit, si nolis noscere vera ;
Non leue crimen erit, si cognita vera relinquas.
Sed te correctum forsan matura senectus
In melius reuocat satiatum erroribus istis ;
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus.
Tunc igitur cum te consulta reduxerit ætas,
Disce Deo seruare fidem, ne forte bis vnum
Incurras lapsum ; quia vere dicitur illud :
Qui pedis offensi lapidem vitare secundo
Nescit & incautus iterum vexauerit artus ;
Imputet ipse sibi, 7 nec casibus imputet vllis.
8 Corrige delictum fidamine, corrige mentem.
Sufficit peccare semel, desiste vereri :
Non erit in culpa quem pœnitet ante fuisse.

ADNOTATIONES.

1. Obstipui monitus] *Lego* monitus, *pro eo quod erat:* motus; *mallem etiam legi:* Obstupui, *nisi alibi legeretur apud Cyprianum:* mens obstipuit.

2. Namque sacerdotes tunicis muliebribus idem] *obscurum locum & quantum apparet corruptus*

3. Sed quia coguntur saltem semel] *Puto ex vitio operarum legi:* saltim, *apud Morelium.*

4. Quale sacrum vero est quod fertur nomine sanguis] *Etiam hoc carmen obscurum.*

5. Hæc tua humilitas] *Etiam hic auctor more veterum:* h, *pro consonante, vitiur, de quo vide Bedam de arte metrica, nisi forte legendum sit:* Hæc non humilitas.

6. sedet, æternumque sedebit infelix Theseus] *Prorsus ita legendum, nam ita legitur apud Maronem quem citat. Æneid. 6.*

7 Nec casibus imputet vllis] *Etiam hoc lego ex coniectura prot* illis

Corrige delictum fidamine] *Noua vox.*

HYMNVS CYPRIANI DE PASCHA DOMINI.

ARGVMENTVM.

VBi Crucis, *Resurrectionis, & Ascensionis mysteria paucis attigit; Baptismum in hebdomada Paschæ celebrari consuetum, pulchris metaphoris concelebrat. An autem Cypriani sit, dubitare me faciunt Ms. cod. Dunensis & Cornelii Gualteri, quorum hic prorsus ascribit Victorino, ille vero sic habet sub hymni finem; Cælii Cypriani Episcopi & Martyris hymnus de paschâ Domini nostri Iesu Christi explicit. Aut certe secundum quosdam Victorini Pictabionensis Episcopi. Ex quorum etiam vtroque & Anglico codice titulum descripsimus:* DE PASCHA; *pro eo quod Morelius:* DECRVCE, *inscribit, & Fabricius:* LIGNVM VITÆ.

ESt locus ex omni 1 medium quem credimus orbe,
Golgotha Iudæi patrio cognomine dicunt :
Hic ego, 2 de sterili succiso robore lignum
Plantatum, memini fructus genuisse salubres,

Non

[3] *Non tamen hos illis qui se posuere Colonos*
Præbuit; externi fructus habuere beatos.
Arboris hæc species vno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit brachia ramos;
[4] *Sicut plena graueis antennæ carbasa tendunt,*
Vel cum disiunctis [5] *iuga stant ad aratra iuuenis.*
Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
Concepit tellus: Mox hinc (mirabile dictu.)
Tertia lux iterum terræ superisque tremendum
Extulerat ramum vitali fruge beatum.
[6] *Sed bis vicenis conformiter ille diebus*
Creuit in immensum cœlumque cacumine summo
Comigit, & tandem sanctum [7] *caput abdidit alto,*
Dum tamen ingenti bissenos pondere ramos
Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
Gentibus vt cunctis victum vitamque perennem
Præberent, mortemque mori qui posse docerent.
Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
Vertice de summo diuini nectaris haustum
Detulit in ramos [8] *cœlestis Spiritus aura:*
Dulci rore graues manabant vndique frondes.
Ecce sub ingenti ramorum tegminis vmbra
Fons erat: Hic [9] *nullo casu turbante serenum,*
Perspicuis illimis aquis, [10] *& gramina lætos*
Fundebant circum vario de flore colores.
Hunc circum innumeræ gentes populique coibant;
Quam varii generis, sexus, ætatis, honoris,
Innuptæ nuptæque simul, viduæque nurusque,
Infantes, puerique, viri, iuuenesque, senesque,
Hic vbi multigenis flexos incumbere pomis
Cernebant ramos, auidis attingere dextris
Gaudebant madidos cœlesti nectare fructus.
Nec prius hos poterant [11] *cupidis decerpere palmis,*
Quam lutulenta vias vestigia fœda priores
[12] *Detererent, corpusque pio de fonte lauarent.*
[13] *Ergo diu circumspaciantes gramine molli,*
[14] *Suspiciunt alta pendentes arbore fructus:*
Tunc si quæ ex illis delapsa putamina ramis,
Et dulces multo [15] *rorantes nectare fructus;*
Vescuntur, veras optantes sumere fructus.
Ergo vbi cœlestum cœperunt ora saporem,
Permutant animos, [16] *& mentes perdere auaras*
[17] *Incipiunt; dulcique hominem cognoscere sensu.*
Insolito multis stomachum mouisse saporem
Vidimus; & fellis commotum molle venenum,
Reuocasse bonos turbata mente sapores:
Aut auide sumptum non dilexisse, diuque
Et male potatum tandem euomuisse saporem.
Sæpe quidem multi renouatis mentibus ægros
Restituêre animos, & quæ se posse negabant,
Pertulerant, fructumque sui cepere laboris.
[18] *Multi etiam sanctos ausi contingere fontes,*
Discessere iterum subito, retroque relapsi,
Sordibus & cœno mixti voluuntur eodem.
[19] *Multi vera bono portantes pectore, totis*
Accipiunt animis, penitusque in viscera condunt.
[20] *Ergo quique sacros possunt accedere fontes,*
[21] *Septima lux reparans optatas sistit ad vndas,*
Tingunt in liquidis ieiunos fontibus artus:
Sic demum illuuiem mentis, vitæque prioris
Deponunt labem, puraque à morte recudunt
Illustres animas [22] *cœlique ad lumen ituras.*
Hinc iter & ramos, & dulcia poma salutis:
Inde iter ad cœlum per ramos arboris altæ.
Hoc lignum vitæ cunctis credentibus, [23] *Amen.*

ADNOTATIONES IN HYMNVM DE PASCHA.

1. medium quem credimus] *Anglicus cod. cum Fabricio*: medius, *at prius habent Dunensis & Cornelii Gualteri codices & placet magis, Fabricius vero solus legit*: cernimus.

2. de sterili succiso robore] *Neque hoc placet quod habet Fabricius*: succisum.

3. Non tamen hos] *Econtrario arridet hæc eius lectio, pro eo quod alii*: hoc, *vel*: hic, *aliud censeo de eo quod legit*: colonis, *cum Dumens. cod. in margine, pro*: colonos.

4. Sicut plena graueis antennæ] *Istud habeo ex varia lect. legentibus Angl. cod. & Fabricio*: graues *aliis vero*: grauis; *pro* sicut, *Gualt. cod. minus recte*: Sic vbi.

5. iuga sunt ad aratra) *Fabr.* stant, *Anglicus cod.* ab arante, *sed illud placet.*

6. Sed bis vicenis conformiter ille) *Anglic. cod* confirmato ille, *Fabr.* Firmatus & ille.

7. caput abdidit alto] *Rectius hic Fabricius quam cæteri* alte.

8. cœlestis Spiritus aura] *Istud contra rectius alii quam Fabric.* auræ.

9. nullo casu turbante serenum] *Sic optime Angl. & Gualt. cod. pro eo quod alii*: sereno, *& Fabric.* serenus.

10. & gramina circum fundebant lætos] *Ang. cod.* & gramina lætos fundebant circum.

11. cupidis decerpere palmis] *Rursum hic cod. Gualt.* auidis

12. Detererent] *Angl. cod.* detegerent.

13. Ergo diu circumspacientes gramine molli] *idem* circumspicientes gramine mali, *sed non placet.*

14. suspiciunt] *Optime sic idem cod. pro*: suscipiunt.

15. rorantes nectare fructus] *Fabricius minus recte*: frondes.

16. & mentes perdere auaras] *Quum ex verbis his satis constet, desiderari versum saltem vnum atque alterum; non dubito quin genuini sint versus sex sequentes quos solus habet Fabricius, hoc initio.*

17. Incipiunt, dulcique hominem cognoscere sensu. Pertulerant) *Solus Morelius*: Pertulerunt.

18. Multi etiam sanctos ausi contingere fontes] *cod. Gualt.* sacros.

19. Multi vera bono] *Ita Morelius, quod malo, quam id quod habent alii*: Multi vero.

20. Ergo quique sacros] *Fabric. & Anglic. cod.* qui sed quique, *pro*: quicunque, *veteribus vsitatum.*

21. Septima lux reparans] *Optime sic Anglicus codex pro eo quod Morelius.* Et quos septima lux, *aut Fabricius.* Septima lux illos.

22. cœlique ad lumen ituras] *Sic Mss. omnes pro eo quod est*: limen, *apud Morel. & Fabric.*

23. Amen] *Dunensis & Gualt. cod.* Ἀμήν.

ORATIO CYPRIANI PRO MARTYRIBVS.

ARGVMENTVM.

Orationis brevitas ita testatum facit argumentum, vt pluribus non sit opus; Cypriano autem constanter hanc ascribunt non modo Manutii & Morelii Mss. codd. sed etiam Anglicus, Assigintensis, Marchinensis, ac Dunensis: quorum tamen nullus addicit: PRO MARTYRIBVS. *Certe etiam stilus à Cypriano non est alienus.*

HAGIOS, Hagios, Hagios, sancte sanctorum, pater patrum nostrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, Deus Apostolorum, Deus Prophetarum, Deus virginum, [1] Deus bene viuentium, Deus credentium, Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi Filii tui; te inuocamus supplices, pariter & deprecamur [2] Fili vnigenite, qui ex ore altissimi procreatus es ante mundi dispositionem, & ex Mariæ S. virginis vtero per mysterium editus; orantibus nobis, sancti desiderii spiritale incrementum, & integritatem cordis præstare dignare, vt lauacro salutari recreatum pectus [3] à delictis carnalibus incolume persistat. Petimus fide illibata, mente incorrupta, deuotione robusta, operatione, seu dilectione continua; vt in Ecclesia sancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curuamus ceruices, cui Angeli & Archangeli, millia millium martyrum, chorus Apostolorum, & Prophetarum gloria exultant [4] cui omnes aues canunt laudes, linguæ confitentur cœlestium terrestrium & infernorum: tibi omnes omnes aquæ in cœlo, [5] & sub cœlo confitentur; te insensibilia sentiunt: tu es solus, & præter te [6] & extra te nemo. Te quæsumus Domine Pater omnipotens qui [7] soli Filio conspicabilis es, [8] cuius Angeli & Archangeli obtemperant tibi, Domine Pater, te oramus, vt tribuas nobis mentem integram, [9] innocentiam puram, sinceritatem deuotam, conscientiam sanctam, puram, sobriam, castam, contra omnes insidias sæculi gloriosa fidē degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hostis lethalibus laqueis implicemur, [10] vt signum salutis æternæ incolume perferamus. Pelle à nobis omnem sæculi illuuiem,

omnem-

[11] omnemque diaboli persuasionem. Laqueetur, concidat, [12] & superetur à nobis & amoueatur, sicut à Sarra famula tua Asmodeus dæmon nequissimus, extinctus per Angelum tuum sanctum Raphael. Et sicut Tobiæ affuisti, ita mihi adesse digneris. Et vt tribus pueris in camino, & Danieli misericordiam præstitisti: sic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos suscitasti; [13] cæcos illuminasti; surdis auditum, mutis eloquia, claudis gressum, leprosis sanitatem dedisti: ita & da famulis tuis; qui te tota virtute mentis credimus natum, passum, venturum iudicare viuos & mortuos. Assiste nobis, sicut Apostolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in persecutionibus, Petro in fluctibus. Qui sedes super septem thronos ad dexteram Patris, respice nos & libera nos de æternæ mortis interitu: vnus in vno, Pater in Filio, Filius in Patre, Spiritus sanctus, per quem, & cum quo est tibi in sancta Ecclesia honor, virtus, claritas, maiestas, potestas, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, semper & in omnia sæcula sæculorum, Amen.

Tob. 8. Dan. 3. 6. & 14.

ADNOTATIONES IN ORATIONEM PRO MARTYRIBVS.

1. Deus bene viuentium] *Hoc adieci ex Morelio, in cæteris desideratur.*

2. fili vnigenite] *Ex eodem & istud. In cæteris lectionem vulgatam & Ms. nostrorum retinuimus, pro eo quod ipse legit:* & sapientia Patrisquæ ante omnia sæcula ex corde Patris nata es, & ex tempore carnem sine peccato induisti, ex virginali vtero & sanctissimæ Beatæ & gloriosæ Virginis Mariæ, da supplicantibus nobis. *Reposuimus tamen ex eodem quod sequitur:* sancti desiderii spiritale incrementum, *pro eo quod vulgo legitur duntaxat:* desiderium animæ.

3. à delictis carnalibus] *Cum Cauchio adiecimus particulam:* a.

4. cui omnes aues canunt] *Sic tres Ms. nostri & Cauchius, pro:* cantant.

& sub cœlo] *Ex iisdem adiicio:* &

6. & extra te] *Istud addidi ex Morelio, vbi tamen vitio operarum legitur:* neque.

7. soli filio conspicabilis es] *Ms. omnes & vet. exc.* conspectabilis, *verum illud placet, quod similiter dixerit Prudentius:* curam refulsit ore conspicabili

8. cuius Angeli & Archangeli obtemperant tibi] *Placet hæc Ms. cod. lectio, præ vulgata:* cui Angeli & Archangeli obtemperant, & tibi.

9. innocentiam puram] *Morelio rursus acceptam debemus votem:* puram, *& paulo post vocem:* hostis, *vbi legitur:* cruenti hostis, *alibi desideratas.*

10. vt signum salutis æternæ incolume perferamus] *Iisdem pene verbis vtitur etiamnum Ecclesia in ceremonijs Baptismi.*

11. omnemque diaboli persuasionem. Laqueetur] *Grauius legit:* omnisque diaboli persuasio liquescat. *Verum illud habent Ms. cum veteri excus.*

12. Et superetur à nobis] *Recte & hoc Morelius, pro:* separetur. *Consentit Dunen. cod. in margine.*

13. cæcos illuminasti] *Cum Ms. omisimus particulam:* &.

ORATIO CYPRIANI QVAM SVB DIE PASSIONIS suæ dixit.

ARGVMENTVM.

NEque hic argumento est opus: Cypriano vero ascribunt hanc orationem eodem titulo Ms. cod. Anglicus, Affligiensis, March. ac Dunensis, cum veteri excus. Consentaneus est etiam, immo idem est vtriusque Orationis stilus, & Orationis in actu passionis sit mentio.

DOMINE Sancte pater hagios, Deus hagie, & hagie Deus meus, quis enim maior te? tibi gratias & laudem refero [2] Deus Abrahæ, & Deus Isaac, & Deus Iacob, Deus patrum nostrorum, Deus Apostolorum, & Deus Prophetarum, & Deus martyrum, qui fuisti [3] ante mundi dispositionem, Deus viuorum, venturus iudicare viuos & mortuos: qui es Deus verax, qui sedes super Cherubin & Seraphin [4] sedem honoris tui, [5] & prospicis abyssos: qui vides cuncta priusquam nascantur; [6] qui habes potestatem occidere & rursus restituere; qui habes potestatem de arido viride facere. Tu omnium Dominus dominator, libera me ab hoc sæculo, & exaudi me orantem, sicut exaudisti filios Israel de terra Ægypti, & non tibi crediderunt, nec famulo tuo Moysi. Væ peccatis meis. Cum eleuaueris confringere terram, sub qua fissura petrarum me absconsurus sum [7] ab ante virtutem tuam? Cui monti dicturus sum, cade super me; & cui colli, tege me ab ante metum Domini, cum te leuaueris confringere terram. Rogo, Domine, subueni mihi: noli secundum actum meum me iudicare: [8] nihil enim in præceptis tuis parui. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ionam de ventre ceti, sic exaudias me, & eiicias me de morte ad vitam. Sicut Niniuitæ induerunt cinerem & cilicium, & pœnitentiam egerunt [9] ante Dominum. Exomologesin faciẽti ante conspectum tuum pro vniuersis peccatis meis, qui es amator pœnitentiæ, miserere mei. Sed & Dauid dicit: *Domine propter nomen tuum dele peccatum meum.* Et ego deprecans maiestatem tuam, dele vniuersa peccata mea, & exaudi me orantem, sicut audisti tres pueros de camino ignis, Ananiam, Azariam, Misaëlem: & misisti Angelum tuum cum nimbo roris, [10] & confusus est Nabuchodonosor præpositus regni: quoniam tu es rex regnantium, & Dominus dominantium, qui solus habes immortalitatem, & lucem habitas inaccessibilẽ, quam nemo hominum videt, nec videre potest. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Danielem de lacu leonum: & misisti Abacuc Prophetam, & attulit ei prandium, & dixit: *Prande prandium, quod tibi misit Deus.* Et dixit Daniel: *Non reliquet Dominus quærentes se.* Exaudi me orantem, sicut exaudisti Tobiam & Sarram dum orarent [11] in atrio domus suæ: tunc obtulit pro eis Raphaël Angelus orationes eorum: sic & tu exaudias preces meas, & admittas ad aulam sanctam tuam orationes meas, [12] & continenter mittas Angelum tuum, qui deleat vniuersa delicta mea, sicut delesti spiritum immundum à Sara filia Raguel: & illumines cor meum, sicut illuminasti oculos Tobiæ. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Susannam inter manus seniorum, sic me liberes ab hoc sæculo, qui tu es amator puræ cõscientiæ. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ezechiam regem Iudæ, & delesti ab eo infirmitatem: sic & à me auferas infirmitatem carnis, & augeas mihi ad fidem, sicut illi auxisti annos quindecim ad vitam. Libera me de medio sæculi huius, sicut liberasti Teclam de medio amphitheatro, libera me ab omni infirmitate carnis meæ. Te deprecor Pater maiestatis, qui in fine temporũ misertus es nostri, mittens nobis Iesum Christum Filium tuum Dominũ Deũ saluatorem nostrum, natum ex Maria Virgine de Spiritu sancto, annunciante Gabriele Angelo, per quem nos liberasti de periculo mortis imminentis. Et te deprecor Filium Dei viui, qui fecisti tanta mirabilia, qui in Cana Galileæ de aqua vinum fecisti, propter Israël; qui cæcis oculos aperuisti; qui surdos audire fecisti; qui paralyticos ad sua membra reuocasti: qui soluisti linguas blesorum; dæmonio vexatos sanasti; claudos currentes fecisti velut ceruos: mulierem de profluuio sanguinis liberasti, mortuos suscitasti; super aquam pedibus ambulasti; qui Petro labenti manum tradidisti; qui mare fundasti, & terminum ei posuisti, & dixisti: *Hucvsque venies, & hic te confringes in virtute tua.* Te deprecor Filium Dei viui propter vniuersa commissa mea, qui es in cœlis Filius in Patre & Pater in te in sempiternum, qui sedes super Cherubin & Seraphin sedem honoris tui. Tibi assistunt Angeli, Archangeli, numerus innumerabilis, timentes & pauentes honorem & virtutem tuam, clamantes voce magna & dicentes, *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth.* Tu ipse nobis testamentum fecisti: *Petite, & accipietis; pulsate, & aperietur vobis. Quodcunque à Patre meo petieritis in nomine meo, ego à Patre peto vt accipiatis* Ego peto vt accipiam; quæro vt inueniam; ego pulso vt aperiatur mihi, ego in tuo nomine peto, vt tu à Patre petas, & detur mihi. Paratus sum propter nomen tuum victimam sanguinis fundere, & quodcunqre tormentum sustinere.

Dan. 3. Matth. 25. Ionæ 2. & 3 Psal. 50. Dan. 3. 1. Tim. 6. Dan. 14. Tob. 3. & 12. Dan. 13. 4. Reg. 20. Luc. 1. Ioan. 2. Ioh. 38. Apoc. 4. Matth. 7.

nere. Tu es, Domine, adiutor meus, & defensor: defende me ab aduersario meo. Angelus tuus lucis protegat me, quoniam tu dixisti: *quod credentes petieritis per orationem, dabitur vobis.* Omnis homo mendax, tu es verax. Sicut tu repromisisti, potestatem habes, Domine, dare mihi omne sacramentum tuum cœleste, vt dignus sim faciem sanctorum tuorum videre. Spiritus in me operetur, voluntas tua in me fiat: quoniam tibi spopondi omnibus diebus vitæ meæ, qui passus es sub Pontio Pilato bonam confessionem, qui crucifixus descendisti, & conculcasti aculeum mortis. Deiecta est mors, deiectus est inimicus diabolus. Tu resurrexisti à mortuis, & apparuisti Apostolis tuis, sedes ad dexteram Patris: qui venturus es iudicare viuos & mortuos. Tu dominaberis, libera me de manu quærentis animam meam. Per nomen tuum libera me ab aduersaria potestate, vt opem des vincendi inimicum meum: quoniam tu es potens assertor & aduocatus precum, & petitionum nostrarum animarum. Die ac nocte interpelles pro peccatis meis, orationem meam perferas ad Patrem tuum. Et tu Domine sancte Pater digneris respicere super preces meas, sicut respexisti super munera Abel. Digneris me liberare ab igne & pœna perenni, & ab omni tormento quod parasti iniquis: per bonum & benedictum Iesum Christum saluatorem nostrum, per quem tibi laus, honor, virtus, gloria, in sæcula sæculorum, Amen.

ADNOTATIONES IN ORATIONEM Cypriani, quam sub die passionis suæ dixit.

1. Domine sancte pater] *Grauius sic legit:* Domine sancte Deus hagios pater ad te leuaui animã meã Deus meus tibi gratias & laudes refero: *verum vulgatam lectionem habent vetus excus. & Ms. vnum illud placet vt legatur:* refero *pro eo quod erat:* gero.

2. Deus Abrahæ] *Præmittit idem Grauius;* Deus patrum nostrorum, *quod vulgo postponitur. quantum apparet, quia sic fere vbique scriptura, sed nobis cum legunt Ms.*

3. ante mundi dispositionem] *Idem habet* constitutionem, *at prius legitur orat. praced. & in Ms. ac vet. excus. cod.*

4. sedem honoris tui] *Istud adiicio ex Grauio.*

5. & prospicis abyssos] *Morel. & Dunensis cod.* perspicis.

6. qui habes potestatem occidere] *Adiicio:* occidere, *cum Morel. ex Ms. Adiicit autem præterea Grauius* qui habes potestatem mortificare & rursum viuificare, *sed non placet; alioqui enim bis id ipsum repeteretur. Ex ipso tamen addidi illud:* & de viridi atidum.

7. ab ante] *Mirum est, constanter legere illud:* ab. *Ms. omnes vtrobique.*

8. nihil enim in præceptis tuis parui] *Morelius non habet:* in.

9. ante Dominum] *Hoc rursum ex Grauio. Omissmus vero cum Ms. paulopost vocabulum &, superfluum.*

10. & confusus est Nabuchodonosor] *Grauius, non male;* confessus] *At illud habent Ms.*

11. in atrio domus suæ] *Antiqui quidam codices Morelii;* in cubiculo.

12. & continenter mittas] *Grauius* continuo, *sed contra Ms. cod. fidem.*

13. & delesti ab eo infirmitatem] *Grauius in margine;* eruisti.

14. Sicut liberasti Teclam de medio amphitheatro] *priori oratione ignium Tecla, hic Amphitheatri meminit, Sancta enim Tecla Apostoli Pauli discipula, primum ignes, deinde leones in Amphitheatro, solo crucis signo euasit illæsa, postmodum tamen martyrium Iconii passa. Vide Metaphrasten.*

15. qui fecisti tanta mirabilia] *Morel. quidam cod.* magnalia.

16. Sedem honoris tui] *Ex Morel. adiecimus;* sedem omne sacramentum tuum cœleste] *Hic adiicio ex Ms.* tuum.

17. die ac nocte interpelles.] *Solus Manutius:* interpellas.

DE SINGVLARITATE CLERICORVM ORIGENIS IVxta quosdam.

ARGVMENTVM.

Singularitatem clericorum, hoc est, vitam singularem seu solitariam sine consortio vllius fœminæ, ex reuelatione diuinitus sibi facta, & scripturis compluribus inculcat; tum propter periculum incontinentiæ. tum ad euitanda scandala. Atque adeo & in conuentu sacrorum & in visitationis ac exhortationis munere apud fœminas obeundo, seueritatem & omnem honestatem clericis visitatam esse debere. Frustra vero eos in sui patrocinium adferre exempla Heliæ, Christi ac Apostolorum, quum ad sanctitatẽ eorum non perueniant: & certe si non alia familiaritate cum feminis quam illi vtantur, nihil esse periculi. Turpe proinde esse & indecorum, quod cum sepe mariti cum vxoribus continentiam voueant, clerici sine feminis habitare nolint. Non alias igitur in domum à clericis vult asciscifeminas, quã matrem, filiam, sororem, vel cognatam. Cæterum Origeni librum hunc adscribunt, teste Morelio Lanuelphus à Columna in Breuiario historiali Lazarus Cælestinus, & Antoninus cum Vincentio Bellouacensi in Summa historiali. Immo ne quis de alio libro illos loqui opinetur, ipsa verba proferunt. accedit, quod disertis verbis auctor mentionem facit nec omnino videtur improbare eos, qui se ipsos reuera castrant propter regnum Dei. Quod ab ipso factum, locuples testis est Euseb. Ecclesiast. hist. lib. 6. c. 6. ac eum secutus Niceph. lib. 5. cap. 8. Ioannes etiam Zonara Annalium Tom. 2 ad imperium Seueri. Pro eodem faciunt, Græcismi frequentissimi, qui ex Græco translatum arguunt. Quare recte censuit Erasm. Cypriani non esse: ego tamen translatum censeo iam inde ab ea ætate, ob schemata & phrases quasdam eius ætatis.

PROMISERAM quidem vobis ante tempus epistolam, filii carissimi, quæ omnium morum instituta de lege commendans, summatim omnia etiam contineret, quæcunque vniuersis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ. [1] Sed quia nunc de fœminarum commoratione vulgariter inter vos quidam [2] ad ignominiam deuoluti sunt, etiam de hac re specialiter vobis, [3] Domini correptione scribere cõpulsus sũ: qui miserum me pro vestra negligentia cũ seueritate corripiens, mandare præcepit, ne clerici cum feminis commorentur. Et licet hæc admonitio sola litterarum mearum auctoritate sufficeret, tamen ne me somniatorem irrideat quisquam, sicut Ioseph fratres irriserunt, scripturarum addimus firmitatem; vt omnes sciant hoc etiam modo per reuelationẽ Dominum iubere, quod litteris cognoscitur ante iussisse; nec nos esse adulterantes verbum Domini, aut volentes iactanter de reuelationibus gloriari, sed sic ante conspectum Domini referendo non mentiri quod loquimur; sicut à Domino confidimus nos non audisse mendacium, præsumentes vocem Apostoli Pauli protestantis: *Non enim sumus,* inquit, *sicut plurimi adulterantes verbum Dei,* 1. Cor. 4. *sed ex sinceritate sicut ex Deo coram ipso in Christo loquimur.* In dolore itaque maximo constituti de quibusdam putrefactis membris corporis nostri & in gemitu [4] iacturam lamentantes Ecclesiæ, quæ per segnitiem nostram redigitur per dies singulos ad nimiam paucitatem; credimus nos ex parte aliqua subleuari, quod diligentiæ nostræ negligentia quorundam obesse non possit, quibus nunquam nostrę litteræ defuerunt, quæ per absentiam nostram frequentiam omnibus pensauerunt dissimulationis suæ: vt vnusquisque contemptor [5] reum semetipsum conscribat, nos autem libera fronte contemptoribus exclamemus, quod Salomon confidenter exprobat: *Quoniam quidem vocabam,* inquit, [6] *& non* Prou. 1. *obaudiebatis: & extendebam verba mea & non intendebatis, sed irritafaciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestræ perditioni superridebo. Gratulabor ergo aduersus vos,* [7] *cum aduenerit vobis interitus, & cum aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cum aduenerit vobis pressura & expugnatio. Erit enim cum me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreuerunt enim meas correptiones: ideoque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur.* Ad vos nunc mea exhortatio conuertitur, quos nolumus experiri talia præcipitia ruinarũ. Metuite quantum potestis eiusmodi casus exitia: & in ista subuersione, labentium vos experimenta perterreant. Nimium præceps est qui transire contendit, vbi alium conspexerit cecidisse: [8] & vehementer infrenis est, cui non incutitur timor alio pereunte. Amator vero est salutis suæ, qui euitat alienæ mortis incursum. Et ipse est prouidus, qui sollicitus fit cladibus cæterorum: sicut Salomon approbat dicens: *Astutus videns ma-* Prou. 2. *lum puniri vehementer erudietur.* Et iterum: *Cadentibus impiis iusti vehementer terrebuntur.* [9] Aduersaria est confidentia,

quæ

quæ periculis vitam suam pro certo commendat. Et lubrica spes est, quæ inter fomenta peccati saluari se sperat. Incerta victoria est, inter hostilia arma pugnare. Et impossibilis liberatio est flammis circumdari, nec ardere, quod Salomon non negat, dicens: *Quis alligabit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua non comburet? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes vero non comburet? Sic qui introierit ad vxorem proximi sui, non erit immunis: neque omnis qui tangit eam.* Credite quæso vos, credite diuinæ fidei, [10] quinimo quam nostræ: quia omne quidquid pollicetur non potest fallere, dicente Domino: *Facilius est*, inquit, *cœlum & terram præterire, quam de lege vnum apicem cadere.* Et iterum: *Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Ipsi ergo nos fallimus, quotiens inordinaliter credimus, existimantes per fidem nostram legis præcepta mutari: vt inter masculos & feminas speremus passim castitatem immobilem custodiri. Difficile quis venenum bibet, & viuet. Verendum est dormienti in ripa ne cadat, cum dicat Apostolus: *Qui se putat stare videat ne cadat.* In hac parte expedit plus bene timere, quam male fidere. Et vtilius est infirmum se homo cognoscat, vt fortis existat, [11] quam fortis videri velit, & infirmus emergat. De qua re præsumptores obiurgat Apostolus dicens: *Si quis putat se aliquid esse, cum nihil sit, seipsum implanat.* Pro certo implanator proprius suam animam decipit, qui non cauendo contraria, noxiis rebus semetipse commiserit. Ille autem tutius sibi cōsulit, qui circa malos semper infidus species quascunque noxias extimescit: quorum distantiam Salomon disseruit, dicens: *Sapiens timendo declinabit ab omni malo: insipiens autem confidens sui miscetur iniquo.* Magnum sapientiæ diuinæ consilium inuentum est, vbi timoris auxilio liberemur. Magna compendia prouidentiæ, vt aliquando fiat virtus & victoria per timorem. Magna remedia Dominus contulit ad salutem, vt habeat & timidus laudem, sicut Salomon repetit dicens: *Beatus vir qui veretur omnia per metum.* Inæstimabilis Domini misericordia, [12] quæ vnicuiq; homini suam contulit gloriam: & incomprehensibilis pietas, [13] quæ secundum pugnas dedit & palmas: vt confitendo masculorum sæuitiam, superemus, & timendo feminarum blandimenta, vincamus; dummodo & de virtute & de infirmitate super nos Dominus glorias operetur: vt in omnibus & per omnia omnipotentem semetipse testetur, diuidens differentias triumphorum; vt tam consiliis quam viribus à nobis bella vincantur, ne si vicerimus solius fidei fortitudine, contra Salomonem vacua essent opera sapientiæ. Nunc igitur sapientiæ arma gestanda, vbi feminei & virilis sexus certamen indicitur. Vnde Salomon sic instruit, dicens: *Prudentiam*, inquit, *fac notam tibi, vt te seruet a muliere aliena & pessima.* Videte nunc prudentiam in isto bello, non fidem nobis datam esse victricem, quæ nos timiditatis remedio liberasset: & contemplamini quæ suntmodo arma sumenda, si vultis habere legis auxilia. Estote timidi, [14] vt sitis intrepidi: & licet timor in certamine infirmitas esse videatur, tamen secundum verbum Apostoli, *virtus in infirmitate perficitur.* Separamini deprecor, separamini cōtagione pestifera. Quantumcunque fuerit vnusquisque longius ab aduersis, tantum non sentit aduersa. Minus voluptatibus stimulatur, qui non est, vbi frequentia est voluptatum. Et minus auaritiæ molestias patitur, qui diuitias non videt: si admittimus [15] Apostolum pollicentem: *Qui volunt*, inquit, *diuites fieri, incidunt in tentationem [16] & in muscipulas, & desideria multa, & inutilia & noxia, quæ mergunt homines in perditionem & interitum.* Non aliter tentationibus subiacet, qui iunctus est feminæ; in qua nihil est aliud nisi quod feriat proximantem, aculeus peccati facta est forma feminea; & mortis cōditio non aliunde surrexit, nisi de muliebri substantia. Quod Salomon ad nostram sollicitudinem memorat, dicens: *A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur.* Inde mortales tenemur, [17] nec timemus. Quid si iam immortales essemus? Per mulierem liberauit nos equidem Christus: sed vnde adhuc morimur formidare debemus. Tunc liberatio ipsa constabit in femina, si à nobis mors reuincatur, quæ per feminam venerat. Cæterum si adhuc per mulierem circa nos scandala dominantur, liberationis Christi fecimus pro certo dispēdium. Siquidem in futurum spes ista libertatis manet, quam fidei nostræ Christum credimus cōtulisse: vt tunc nobis omnino mulier nō noceat, cū & ipsa mors fuerit euacuata. Nam si modo putamus nos intentabiles esse muliebribus iaculis; quid ergo restat cœlestib. regnis? Non immerito tales sensus Apostolus increpat, dicens: *Iam satiati estis, iam diuites facti estis: sine nobis regnatis, & vtinam regnetis.* Tēpus ergo luctaminis adhuc geritur, & mors per feminā adhuc vsque grassatur. Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorū. Quāti & quales episcopi & clerici simul & laici post confessionū victoriarumq; calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia vsque quaq; monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse; cum volunt in naui fragili nauigare? Quantos leones domuit [18] vna muliebris infirmitas delicata, quæ cum sit vilis & misera, [19] de magnis efficit prædam: Quod Salomon loquitur dicens: *Pretium meretricis tantum est vnius panis, mulier autem pretiosas animas capit.* Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coërcemur; quid faceremus, si opinionibus tantummodo gestas historias audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, vt non solum audiēdo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & se ipsam viderit interire; [20] nec sociorum mortibus quatitur; [21] dum illos promeritos aut inualidos opinatur. Se autem multum mereri, aut multum valere fiducialiter putat, nescies præberi cunctis exempla, cum fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in Euangelio proponit & dicit: *Putatis quod hi Galilæi præ omnib. Galilæis fuerint peccatores, qui talia passi sunt? Non, dico vobis nisi pœnitentiam habueritis, similiter peribitis, sicut illi supra quos cecidit turris [22] in Syloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnib. habitantib. in Hierusalem? Non dico vobis: si non pœnituerit is, similiter peribitis.* Miramur si Adam per Euam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, nisi iussio vna cōstrinxerat, cum modo nos nec innumerabiles mortes, nec infinita iussa compescant? Quibus conuenienter dicitur secundum increpationem Domini: *Si Adam vidisse mortes, quæ factæ sunt in vobis; olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die iudicii, quam vobi.* Longe sit pestis ista & lues, & clandestina pernicies. [23] O quam inordinabilis feminæ propinquitas iaculatur, cuius vicinia est delictorum latrocinium! Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem viro Dominus mulierem adiutricem, sed serpentis inuidia personam sumpsit hostilem. Quod si illa de viro suo nata, vsque hodie ipsum cui iungitur rentat: quanto magis illa quæ copulatur, nulla lege coniuncta? Et si illi qui duo sunt in carne vna concreti, [24] tentationibus mutuis inuicem pungunt, quid facient hi qui in vna carne nec nati nec iuncti sunt? præsertim quia nec Deum iam inuocare permittitur, qui caritate alterius auocatur, nec finitur cogitare diuina, qui sibi quæsiuit cui exhiberet domesticam curam. Propter quod sic Apostolus consulit dicens: *Volo vos sine sollicitudine esse. Qui sine vxore est, sollicitus est quo modo placeat Deo: qui autem habet vxorem, cogitat quæ sunt huius mundi, quo modo placeat vxori.* Quid est nunc quod in hac coniunctione delectet, in qua sunt solæ pugnæ? aut quæ vtilitas fauet, vbi non sunt officia coniugalia, quando nec ipsa possunt esse secura? [25] Causale est omne quod feminæ est; & copulatio eius semper infesta est. Fœdere suo magnas molestias præstat; & cui adhæserit contra fas, insanabilem ingerit plagam. De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic cōparat dicens: *De vestimentis pro-*

Prou. 6. — Luc. 16. — Matth. 24. — 1. Cor. 10. — Gal. 6. — Prou. 14. — Eccles. 25. — Prou. 2. — 1. Cor. 12. — 2. Tim. 6. — Eccles. 25. — 1. Cor. 4. — Prou. 6. — Luc. 13. — Matth. 11. — Gen. 2. & 3. — 1. Cor. 7.

tu procedit tinea, & à muliere iniquitas viri. Volo scire quæ sit affectio ista communis, quæ morbi dissensio semper ambigua, quæ propositum suum nutantibus consilijs impugnando conturbat. Vt quid sibi adhibuit mulierem qui ducere contempsit vxorem ? [26] Omnis qui non manducauerit carnem; vt quid habitationem suam carnis apparatibus replet ? Et qui non biberit vinum, [27] quid videndi oblectatione perfruitur ? Quasi non aliquotiens [28] videndo nec gustando copia esculentorum animus pascitur, & vini odoriferi sola fragrantia suscitatur sæpius animus. Quid per hypocrisim vult, ab hominibus abstinens dici, & in secreto carnibus & ebrietate distendi ? Habent multi diuitias quas suis vsibus negant, sed pro cupiditate conseruant; quibus si nulla cupiditas inhæsisset; nec cupiditatis insignia possiderent. At vero quia cupiditate possessi sunt, perfruuntur animo quod vsu non tangunt. Ita is qui despexit vinculum nuptiarum, & aliter vinculis femineis obligatur; quamuis nullo concubitu misceatur, desiderio tamen, visu, colloquio, coniunctione semper oblectatur. Nam si desiderium feminæ non haberet, nunquam feminam suis oblectamentis assumeret. Imo vero insuper mihi [29] suspectum placitum dedit: qui non legitimam duxit, & legitimam recusauit: nisi fallor, in publico argumentatus est hominibus promittere sanctitatem, & in occulto sine vxore non esse. Duo argumenta sanctitatis & libidinis hinc & inde miranda sunt, quæ vtraque inuicem tegunt, & vtraque inuicem produnt. Ingeniosus eunuchus & mœchus inuidet sibi dum consulit, & dum quærit vtrumque, neutrum facit; vt sanctus minime deputetur, qui non vera coniunctione perfruatur, cum Paulus Apostolus dicat: *Alligatus es vxori ? ne quæsieris solutionem. Solutus es ab vxore ? ne quæsieris vxorem.* Sed consentio non esse castitatis huius pudicitiam violatam, suspicionis tamen malam porrigit famam; & pudicitiæ bonum frustra intrinsecus laborioso agone custodit; [30] qui illud forinsecus efficit infamari, destruens magisterium Pauli prouidentis pariter & monentis. *Vt quid*, inquit, *libertas mea iudicatur ab infideli conscientia ?* Si ergo gratiæ participo, vt quid blasphemor pro eo quod gratias ago ? [31] Peius est quam mœchia, continentiam ducere criminosam, & infamem facere sanctimoniam. [32] Blasphemiam ingerit religioni quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleuerit; ne Christianitas credatur esse fallacia, & mœchatio videatur esse sanctitatis velamento vestita. Propter quod Dominus in euangelio sic præmonet dicens: *Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videntes opera vestra bona, magnificent patrem vestrum qui in cœlis est.* Hoc sequitur & Paulus Apostolus dicens: *Non ergo blasphemetur bonum vestrum.* Et iterum: *Prouidentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus.* Et alio loco: *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Et estote sine scandalo Iudæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo.* Sed opponitur forsitan, quid est quod ipse iterum dixerit? *Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem.* Nunquam se quæcunque dicta legis excludunt, sed certis locis responsa vniuersa defixa sunt. illic placere hominibus non licet, vbi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Vbi vero acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei; innotescere omnibus ipse Paulus Apostolus præcepit. *Vnusquisque*, inquit, *nostrum, proximo suo placeat ad bonum ædificationem.* Quale ergo præmium sanctitatis expectat, qui non solum blasphemiam sanctitatis ab infidelibus prouocat, sed etiam fidelibus pernicioſum præbet exemplar, vt infirmi sub prætextu dilectionis subtiliter fornicentur, & pudicus impudicissimæ castitatis præbeat magisterium ? destruens quod Paulus Apostolus comminatur: *Perit*, inquit, *frater infirmus in tua conscientia propter quem Christus passus est ? Sic autem peccantes in fratres & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis.* Et quidem non hoc iuuenibus tantum, sed & senibus congruit, fratrum imbecillitati consulere; ne senectus perire prouocet iuuentutem, ex qua debent omnia salutaria documenta procedere: sicut Eleazarus in libro Machabæorum profitetur & dicit: *Præmitti malo in infernum, quam patrias leges deserere, Non enim ætatem nostram dignum est fingere, vt multi adolescentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum, transisse ad vitam alienigenarum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me seducantur, & odium ac maculam senectuti meæ acquiram.* Ille maluit vitam suam tormentis obijcere, quam cuiquam magister perditionis existere: & nos vbi nulla tormenta sunt, [33] fluxibus solis, nolumus saluandos fratres anteponere: nec contenti sumus sine vllis cruciatibus tam nobis prodesse, quam cæteris, [34] cum ille noluit viuere moriturus: sicut inferius prosecutus est dicens: *Quamobrem fortiter vita excedens,* [35] *senectute dignus apparebo, adolescentibus quidem exemplum forte relinquam, vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & sanctis legibus honestæ morti succedant.* Cum hoc etiam laicos deceat, ne aut extraneis occasione blasphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant; tum maxime clericos vehementer [36] necessitas ista constringit; quibus aut religio blasphemata, aut fraternitas perdita pœnas duplices irrogabit. Nec inuenient in iudicio Domini vllum omnino solatium, qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem ministrarunt. Propter quod sic Paulus Apostolus Titum instruit dicens: *Te ipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in grauitate, in verbo sano atque irreprehensibili: vt aduersarius reuereatur, nihil habens de nobis dicere malt.* Et iterum: *Omnibus*, inquit, *fidem bonam ostende vt bonam doctrinam saluatoris Domini nostri præferant in omnibus.* Sic & ad Timotheum scribit, dicens: *Forma esto fidelibus in sermone, in conuersatione, in caritate, in fide, in castitate*, Quod & Petrus Apostolus hortatur dicens: *Conuersatio*, inquit, *vestra in gentibus bona sit, vt in eo quod detrahunt de vobis tanquam de malefactoribus, de bonis operibus vestris glorificent Deum.* Et iterum: *Quoniam sic est*, inquit, *voluntas Dei, vt benefacientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam.* Nec quisquam sibi proponat & dicat, habere volo quod vincam: hoc est enim dicere, viuere desidero sub ruina. Quistam stultus qui arctari cupiat ad laborem, cui offertur delicatus triumphus ? neque enim duplex triumphus est sub feminæ præsentia probari victorem, quam est [37] in singularitate seruare integram sponsionem sanctimoniæ. Et cum sit vnus titulus gloriarum; hoc loco vnus fortis est, qui satis laborat: & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille [38] quinimo consummatus adscribitur, qui se omni tempore femineis affectibus ostentat abscissum ? Quia eum Dominus in euangelio perfectum vocat, qui totum suis vsibus amputauerit patrimonium. [39] Certe etiam soli cuicunque, quotidiani triumphi pro castitate non desunt; quia nunquam desiderijs carnalibus spiritum cessat infestare corpus humanum, quod Apostolus affirmat dicens: *Caro*, inquit, *concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæcunque vultis illa faciatis.* Habes nunc carnem tuam, quam superes semper: Quid tibi vis alteram velle conducere ? Nemo super vnam febrem cupit adhibere peiorem; ne incipiat [40] hemitritæo insanabili laborare, cui nullus valeat medicus subuenire. Neque aliquis super onus proprium tollit insuper alienum; ne oneribus duobus oppressus; vsque ad inferos demergatur. Vnde sic Hieremias propheta docet sanctitatis pondus singulariter sustinendum. *Bonum est*, inquit, *viro cum portauerit iugum graue in iuuentute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugum graue.* [41] Sed quisquam malignus obsecutor ad dictum Apostoli Pauli confugiet dicentis: *Onera vestra sustinete inuicem, & sic implebitis legem Christi*: Non hæc sunt onera quę Paulus Apostolus imperat subuehenda; sed vt tolerantes nosmetipsos discordia nulla discernat; & in tentationibus constitutis fratribus mutua prębeamus auxilia: non vt ipsi nobis tentamenta per feminas pro-

1.Cor.7 — 1.Cor.10 — Matth.5 — Rom.14 1.Cor.10 — Galat.5 — Rom.15 — 1.Cor.7 — 2.Mach.6 — ad Titum 2. — 1.Tim.4 — 1.Pet.1 — Matth.19 — Galat. 5 — Thren.3 — Galat.6

curemus, sed vt tentamentorum magis pondera subleuemus; cum sciat quale sit sanctitatis iugum, quod vix singulare portetur. De quo non solum ipse, sed & Dominus [42] noluit certum definire præceptum dicens: *Matth. 19.* *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est*: Et iterum: *Qui potest capere, capiat.* Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur, quo modo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægrauetur? Et si singulares pœne omnes vix durant carnales insidias sustinere: quid faciunt illi, qui ex vtroque latere gladijs impendentibus non cunctantur incumbere? Plus dico. Si mariti & vxores desideria coniugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt; quid agunt illi, qui ad augendas impugnationes feminis sociantur? [43] Ex improuiso vel transeunter ad horam femineus aspectus occurrens, velut sagittas alienis oculis iactat. Quando libera non est simplex reuerentia; quid illic geritur, vbi libertatis sumit mulier in contubernalitate constantiam? quando in domesticis negotijs nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat, nunc æstuans detegit membra; nunc fatigata iactatur, [44] aut in vsu aliquando dissoluitur; nunc blanditias exhibet, & quod est venenosius, super cuncta, psallere delectatur, aut canere? Cuius cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. Contra quam *Eccles. 9.* Salomon sic nos cautos efficit dicens: *Cum psaltrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte capiaris in illecebris eius.* Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quam dicenda: solum hoc dico, in dolore vel in ira [45] mulierem frangi conspicere, iam non est sine mulcedine. Quid dicimus si videas iucunditatem, aut quod est deterius, blandientem? Semel dixerim, omnis inconueniens sodalitas mulierum gluten est delictorum, [46] & viscum toxicatum, quo diabolus aucupatur. Incongrua est sodalitas feminarum: quarum sodalitatem ita nos rursum Salomon docet in omnibus præcauere. *Eccles. 9.* *Cum aliena*, inquit, *muliere ne sedeas omnino, & ne alterceris cum illa vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem.* Postremo si animum nostrum confidimus in hac communitate durare semper, vel illud apud nos debet esse suspectum; ne ipsæ quæ nobiscum conueniunt, in nos ipsos forsitan moueantur, aut in alteros amores præ rapida ætate incitamentis futialibus stimulentur: & erit nobis causa quod peius est sine causa, vt fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur cæteris occasio lupanaris; & crimine alieni reatus absorbebimur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod Apostolus Paulus de similibus ita nos instruit dicens: *Si propter escam* *Rom. 14.* *frater tuus scandalizatur, iam non in caritate ambulas. Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est.* Et iterum: *Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum,* [47] *neque offendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.* Et alio loco: *Hoc*, inquit, *iudicate magis, ne ponatis offendiculum aut scandalum fratri.* Et de semetipso sic *1. Cor. 8.* ait: *Propter quod cibus scandalizat fratrem meum, iam non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scandalizem.* Cum ergo nos pulsat coniunctionis huius molestia detestabilis; & si adulteros non potest facere, facit tamen peiores adulteris & incestis. Quis enim cordis alterius scrutator qualitatem vniuscuiusque perpendat; & pro altera persona contra satanam repugnator, circa Deum vero idoneus fideiussor esse præsumat? De semet ipso demens est, qui aliquid pollicetur, ne dicam si etiam pro femina sponsionem ponere videatur; cum Paulus Apostolus *Philip. 3.* sic de se pronunciet dicens: *Non quia iam accepi, aut iam iustificatus sum, aut iam perfectus sum: sequor autem si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum a Christo. Fratres ego me non arbitror comprehendisse: vnum tamen, posteriora quidem obliuiscens, ad ea quæ sunt ante pedes, ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Iesu Christi.* Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. Mi- *1. Cor. 14.* hi, inquit, *pro minimo est, vt a vobis iudicer, aut ab humano die, sed neque meipsum iudico, qui autem iudicat me, Dominus est.* Et *Rom. 14.* alio loco: *Beatus*, inquit, *qui non iudicat semet ipsum, in quo probat alium.* Quamuis ergo nos nec de nostra stabilitate certum aliquid habeamus, qui sine cessatione concutimur, inter fluctus seculi sustinentes procellosos incursus: tamen si alicui tanta fiducia est de immobilitate propriæ firmitatis; saltem sollicitus reformidet, ne ipse sit scandalum visibus alienis, sed terreatur, voce Domini comminantis: *Væ*, inquit, *huic mundo ab scandalis*: *Matth. 18.* *verumtamen væ homini illi per quem scandalum venit.* Si has Domini comminationes religioso corde metuimus & veremur, plus de alijs quam de nobis extimescamus periculum nostrum, qui mutuis [48] (ab Apostolo Paulo) vtilitatibus obligamur: *Philip. 2.* *Non quæ sua sunt*, inquit, *singuli cogitantes, sed quæ alterius.* Et iterum: *Nemo quod suum* *1. Cor. 10.* *est quærat, sed quod alterius.* Sed aliquis arripiens de ipso Paulo quod opponat: *Vnusquisque*, inquit, *vestrum pro se* *Rom. 14.* *rationem reddet Deo*: *& vnusquisque suam sarcinam portabit.* Qui non vult ergo pro altero reddere rationem, nec causis eius, negotijs debet particeps illicitus interesse: & qui liber vel immunis circa sarcinas alienas conatur existere, nihil alienum contraria conditione teneat infra se. Nam necesse est vt rationi alterius subijciatur, qui negotium tractauerit alienum. Oportet eum damno perstringi vel dispendio sarcinarum, apud quem sub intuta custodia fratris sarcinæ perierunt; quia quidquid in domo nostra sub minus idonea tutela perditum fuerit, aut latrones effregerint, nostrum est; & à nobis exigetur quidquid per inertiam nostram male commissum custoditur. Tunc vero ab inuicem liberi sumus, si nihil apud nos de re alterius reseruetur. Forsitan aliquis dicat: Ergo nec ad domum orationis debemus pariter conuenire, ne aliquis aliquem scandalizet. Hæreticæ professionis est ista contradictio calumniosa, quæ de bonis præscribit, vt asserat mala; & de sanctitate præiudicat, vt immunditiam subtiliter introducat; de licito calumnias facit, vt obtinere illicitum possit: propter quod Apostolus Paulus *1. Cor. 11.* hæresi huic ante præscribit dicens: *Veruntamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino.* Absit, absit, vt vbique feminæ proscribantur, aut vbique permissio tribuatur. Habent loca sua circa maritum, circa filios, circa fratres, circa parentes; circa seruos; & in domo orationis tantummodo iuxta cunctos clericos. In mansione autem vna, [49] sine cognatione competenter non habent socios. Hæc est libera quæ stat. Stare vero non potest, quidquid inclinauerit libera, dicente scriptura: *Prou. 4.* *Non declinabis in dexteram neque* *Matth. 5* *in sinistram.* Et Dominus in Euangelio: *Quod amplius est a malo est.* Disce nunc temperantiæ modum, qui per licentiam quæris excessum. Ama feminas inter sacra solemnia, & odio habe in communione priuata; si vis Salomonis tenere doctrinam: *Tempus*, inquit, *amandi*, *& tempus odiendi.* Tunc ergo cauenda sunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia, quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis pronocat, & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda tua, temporalis vitæ cogitationibus senserit paululum relaxari: sicut Salomon asserit dicens. *Deprimit terrena cogi-* *Sap. 9.* *tatio sensum multa cogitantem.* [50] In conuentu vero sacrorum, vbi spiritus dominatur, ancilla semet ipsam cognoscens, perdit suæ voluptatis vsum: perdit & luxum dum tractantur cœlestia, dum celebrantur sancta mysteria, tota humanitas occupatur, vbi non humana, sed diuina sunt omnia: vbi veneratio vel tremor & terror incutitur; animis vniuersis sepulta est perfecte substantia carnalis. Inter ipsa fere carnis mercimonia multi voluptatem corporis negligunt, scilicet quando à legionibus exercitia meditantur armorum, aut crepat litibus forum, aut resonant literis auditoria, aut negotiatores commercijs instanter incubunt, aut artifices in artificia ipsa propensi sunt: quanto magis vbi non carnale opus hominum, sed spiritale geritur angelorũ? Nihil illic impugnationes possunt, vbi & ipsi dæmones cedunt; & nulla sexus alicuius permittitur considerari distantia, vbi nec ætas, nec dignitas,

sed

sed sola æqualitas regnat: atque vt plenius dicam, omnes illic tales sensus accipiunt: & vt ipsa coniugalitas ignoretur, vbi Christus loquitur, auditur, attenditur, & per omnia & in omnibus solus est totum, testante Apostolo & dicente: *Vbi non est*, inquit, *Iudæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & femina seruus & liber. sed omnia & in omnibus Christus.* Coloss.3
Hunc plane conuentum gloria est celebrare cum feminis, in quo nulla est discretio qualitatis, vbi tantum licet omnes æquare sine aliqua differentia: vt nec in ipso baptismate cuiusquam nuditas erubescat, vbi Adæ & Euæ renouatur infantia; nec exponit; sed potius accipit tunicam. Quod si & illic sit aliquis diabolo peior, qui feminarum aspectibus feriatur; de nullo tamen congregatio vestra culpatur, quæ propter cœlestia, non propter terrena colligitur. Veruntamen si quis illic luxuriosis obtutibus fuerit, nullo modo alterum lædit, qui non ad hominem, sed ad Christum pro salute processit. Quinetiam de suis contradictionibus contradictores excludam, vt non meis, sed suis propositionibus cedant. Si inter festa sancta potest communis conuentio scandalizari, vbi tentator ipse diabolus tremit; quis illic stabilem se esse promittit, vbi tentator audenter occurrit? & si illic periclitamur vbi Dei præcepta nos congregant, quid agimus vbi Dei iussa nos separant? & si turbamur illic, vbi Dei voluntate munimur; quanto magis vbi non solum diabolum, sed etiam Dominum habemus aduersum? [51] Cum sacrosanctis enim iussis nobis diuina protectio ministratur, sicut Esaias ait: *Legem*, inquit, *in adiutorium dedit*; sine iussionibus vero diuinis nullum potest esse præsidium. Aliud est quod Deus imperat facere, & aliud voluntati eius obsistere. Cuius ita sunt mandata seruanda, vt si aliquid iusserit quod secundum homines iniustum esse videatur, iustum credatur & fiat; & si iustum iusserit, iustum reputetur & fiat: [52] cum sine iustitia non potest esse quod mandat, qui potens est iniustitiam iustificando vocare iustitiam, & iustitiam reprobando iniustitiam probare transuersam, cuius voluntas est sola & vera iustitia. Si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus; profecto hoc solum erit iustum quidquid voluerit, & iusserit, & probauerit Deus, cui placere gestimus. Nam cum serui non possint à semet ipsis scire quid suis dominis placeat, nisi dominorum sequantur imperia; & vtique homines hominum similium sibi non valeant [53] voluntates agnoscere, nisi acceperint quod obseruent: multo magis mortales nesciunt immortalis Dei iustitiam comprehendere, nisi ipse iustitiarum suarum dignetur [54] indicia demonstrare, sicut Salomon approbat dicens: *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?* [55] *Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Difficile æstimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore: quæ in cœlis autem sunt, quis inuestigabit? Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis ei sapientiam, & miseris Spiritum sanctum de altissimis? Et sic correctæ sunt semitæ eorum qui in terra sunt: & quæ tibi placent, didicerint homines, & per sapientiam sanati sunt; ambulantes in tenebris sibimet ipsis lumen non possunt ostendere, nisi vltroneum se ipsum non videntibus offerat lumen.* Sap.9 Psalm. 118 Psalm. 18
Ita humana cæcitas ad Deum non dirigit viam, nisi ipse lucernam legis ostendat. Vnde Dauid hic loquitur dicens: *Lucerna est*, inquit, *pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis.* Et iterum: *Præceptum Domini lucidum illuminans oculos.* Hoc est ergo luciferum, quodcunque fuerit à Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, vt exerceat per omnia dominatum. Alioqui nec nos serui adscriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundum voluntatem nostram permitteremur impendere seruitutem, & arbitrio nostro, non Dei, eligeremus exercitamenta iustitiæ. Tales Paulus Apostolus vanificat dicens: *Ignorantes*, inquit, *Dei iustitiam, & suam volentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti:* Rom.10
Tollantur nunc è medio ambages istæ tam vanæ, & querimoniæ inaniter calumniosæ. Ad spiritales actus cum feminis, Deo iuuante, non metuimus aduari, qui per Dei iussionem iustitiã nos credimus operari, ex qua nobis scimus munimenta supponi. Priuatim vero, continentibus quamplurimum clericis & virginibus, hospitia separanda sunt: quia quod Deus iniquum iudicat, iustum esse non potest. Contubernium [56] tamen & si nulla in ipso contubernio turpis consuetudo noscatur, accendit; quia impossibile est integritatem ad victoriam peruenire, quæ contendit contra Dei iussa pugnare. Quantum enim lex obedientibus suggerit adiutorium, tantum inobedientibus incitat peccatum, dicente Apostolo: *Virtus*, inquit, *peccati lex.* 1.Cor.15
Qui nos ergo iussit vt in sacris suis cum feminis triumphemus, ipse iubet, vt priuatim pugnas femineas caueamus. Sunt equidem necessitates aliæ, quæ nos quoque priuatim feminas videre compellant, sed etiam ipsæ diuini operis vel præcepti imperant efficaciam, vt visitemus: vt solatia præbeamus, vt hortamenta vitalia salubriter intimemus: nec tamen, & in his officijs minor cura agenda est pro moribus nostris, vt clarescant in nostra operatione indicia puritatis. Seueritas non desit, quæ sub clerico feminam possit astringere, [57] vt ipsam consolationem nostram suscipiat cum tremore, & ita sentiat visitationis affectum, vt clericum veneretur. Ac ne tardius sit euagari per singula, totum quidquid agimus, honestum esse potest, si semper in nobis signa honestatis eluceant: sicut Paulus Apostolus vniuersa complexus est dicens. *Omnia vestra honeste fiant.* 1.Cor.14 Et iterum: [58] *Sicut præcepimus*, inquit, *vobis, vt honeste ambuletis.* 1.Thess.4
Non bene succedit quidquid agitur passim: & sanctum non est quod geritur sanctum, nisi sancte, quod sanctum est, peragatur, sicut Salomon asserit dicens: *Qui enim custodierint iuste iusta, iustificabuntur.* Sap.6
Sinceriter ergo sinceritas ipsa seruanda est; [59] & omne quod voti est, etiam in actu signandum est, ne aliud vota commendent, & aliud actus insinuent. Vndique probanda est institutio voluntatis, & vndique consummandus est cursus vniuscuiusque certaminis; ne minus sit aliquid ad triumphum, si non plenius dimicetur. Hinc Paulus Apostolus introducit documenta certaminum: *Sed & qui in agone*, inquit, *certat, non coronabitur, nisi qui legitime certauerit.* 2.Tim.2
Et iterum: *Nescitis*, inquit, *quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium, sic currite, vt comprehendatis. Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam.* 2.Cor.9
Plenitudo est ergo sanctitatis [60] & palma perfecta, vt ex omni parte secum non habeat quod recuset; ne quod profitetur odisse, tenendo videatur amare. Quod si aliquis dicit: Captiuum teneo aduersarium meum, cui semper insultem, videat ne forte aduersus eum captiuus incipiat prævalere. Nunquam securus cum thesauro latro tenetur inclusus: nec intra vnam caueam habitans cũ lupo tutus est agnus. [61] Ipse se voluit superari, qui hostem proprium in suas portas induxit; & intestinũ gladium sibi ipse suppositit, qui locum habitationis suæ aduersarij ingressibus reserauit: & qui fretus est conuersari cum scandalo, [62] sine causa dicit: pacatus volo esse cum diabolo; contra Apostolum dicentem: *Nolite locum dare diabolo.* Ephes.4
Omni ergo modo muniendus est locus, vbi fuerit thesaurus absconditus, ne per vnam cauernam totum parietem latro suffodiat. Nam si deforis expugnans vix murus expellitur, quantum valebit si intra muros acceperit habitaculum? & si illi qui contra eum claudunt, aliquotiens ab eodem capiuntur; quanto magis ille, qui vltroneus illi patefecerit ingressum, decipitur? cum dicat Salomon: *Si iustus vix saluus fit, iniustus vbi parebit?* Prou.11
Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ, claudendæ sunt, ne per vnum foramen castra omnia penetrentur: & vniuersa componenda sunt munimenta, ne per modicum non munitum tota ciuitas

Eccles.19 ruat, sicut Salomon repetit dicens. [63] *Qui spernit modica, paulatim cadet.* [64] Sic stupeo autem huius peruersitatis arbitrium, vt à clericis ad communitatem femina magis quam masculus eligatur. Nunquid tantum mulier vtilior est commodis clerici, quantum prodest masculus continens, vel puer masculo continenti? aut ipsa erit decens vtilitas, quam indecens communitas facit? & vbi erit quod Salomon ait: *Omne animal diligit simile sibi?* Eccles.13 & 27. Et iterum: *Volatilia ad sibi similia conueniunt.* Sed & si femina vtilior existimatur, non oportebat carnalia emolumenta præponere vtilitatibus spiritalium commodorum: & expediebat qualemcunque virum inutilem sustinere, pro existimatione munienda, [65] quam bonos effectus mulieris, cum existimatione turpissima. Quod Salomon comparat dicens: *Melior est* inquit, *iniquitas viri* Eccles.42 *quam benefaciens mulier.* Artificialia sunt itaque semper diaboli veneficia, quibus ingenium suæ calliditatis exercens, sanctimoniæ deditos dolosis commoditatibus iuuat vt perdat: & inter continentes quasi necessaria emolumenta mutuis adiuuaminibus subministrans, [66] agit prius masculum & feminam pariter conuersari; vt postquam inseparabiles fecerit per alterutra solatia, possit occidere dantes simplices animos ad castitatis vota seruanda: & impugnationis suæ arma subducens interim, quasi placidus fautor suggerit sanctitatis argumenta, donec diutius inter ambos inimicam nutriat concordiam. Facit affabiles sibi inuicem & deseruire, & assentator infestus impedimenta remouens vniuersa commodis eorum gaudet efficaciam commodare, vt tota eos sibimet ipsis necessitate commendans, exhibere eos possit in alterutrum solita consolatione pendere. Non vult eos in aliquo impedire, ne separet tam spiritaliter quam carnaliter. Inconcussos efficit viuere, ne ipsa societatis initia immaturo tempore fœdera cæpta conturbent: vsque adeo illos videntibus cunctis ad perfectum sanctitatis inuitat, fouet, subleuat: vt Dei esse computent beneficia ipsa contraria, quibus inducuntur vt pereant; nescientes nunquam Deum iuuare quod vetat. Quibus in tantum diabolus blandiens securitatem præparat sanctimoniæ, vt coniunctos se magis existiment quam disiunctos, immobiles circa libidinem perdurare: quos cum omni tranquillitate deducens, nullis procellis aut fluctibus inquietat; & velut in medio mari minus cautos inducit relaxare vela, nec quærere gubernacula, ut subita tempestate concitatos, naufragos ex insperata commotione submergat. Hanc primo exhibet lenitatem, vt duas naues oblectet adinuicem conuenire; quas cum fecerit iunctas, repentinis turbinibus [67] in semetipsas elidere possit & frangere: & his vtitur blandimentis, vt subtractis omnibus iaculis, compescens aduersa, suggerens prospera, tam diu sopitum [68] ignem sine vllis flammis occultet, donec duas faculas iungens, simul ambas accendat: & tam diu cessat sæuitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator quos occisurus est, laquei sui vinculis alliget: at vbi indissolubili catena deuinctos adstrinxerit; velut lanista protinus duos gladiatores aduersus inuicem compellit armari; & subinde stimulans membra statim gladios aptat, statim succendit insaniam, & vulnificos amplexus impingens, vtrumque simul vno ictu mortificat. Sic explicat quod ante præstare videtur, sic de simplici caritate amorem conflat illicitum, sic per sanctitatem sibi inducit interitum; dum contentus est cedere, sic valet fortius occupare; [69] & dum summissus patitur semetipsum prærbere deiectum, sic plenius deuincere gloriatur. Cuius versutias Paulus Apostolus sic intelligit dicens: 1.Cor.10 *Non enim ignoramus*, inquit, *astutias eius.* Male itaque in hac participatione pacati sunt, qui ad bella pacificante diabolo perducuntur, & non bene in sanctitate proficiunt, quibus ad detrimentum profectus ipse inimici artificio subornatur; nec recto cursu moliuntur continentiæ scalas ascendere, quos vt de alto præcipitet, elaborat ad culmen aduersarius protelare. Sed necesse est caducis lapsibus elidantur, qui viam lubricam tenuerunt, de qua Salomon sic prædicat dicens: *Est via* Prou.14 *quæ videtur apud homines recta esse, nouissima autem eius veniunt in profundum inferorum.* Sed aiunt: Si de hac coniunctione clerici denotantur, notandi sunt etiam sancti plerique nobiscum. Sicut Helias, qui mansit apud viduam: siue 3.Reg.17 Apostoli, qui mulieres secum comites circumducebant: vt Ioannes, qui matrem Domini assumpsit, eodē 1.Cor.9. Ioan.19 Domino delegante; aut ipse Dominus; cui de suis facultatibus alimenta præstabant aliquæ mulieres religiosæ, Luca 8 cui etiam Martha ministrabat ad mensam, & qui singulariter locutus est ad puteum sedens cum alienigena muliere Samaritana, vel cui recumbenti femina lachrymis pedes lauit, & capillis extersit. Callidi argumentatores & iuris periti fallaces: qui dum cupiunt præuaricari [70] controuersias actionesque causarum, etiam ipsa iura transuertunt; & cum nolunt competentibus coërceri iussionibus legum, ad illudendos iudices inconuenientibus exemplis velut similes coniecturas iuris obijciunt: qui per Salomonem ipsius legis sagacitate produntur: *Peccator*, inquit, *homo euitat correptionem,* Eccles.32. *& ad voluntatem suam inuenit comparationem.* Tales ergo non per orationem, [71] sed per correctionem potius reuincendi sunt, vt non ante interpretatis orationibus instruantur, quam admiserint quod ad defensionis solatium repererunt; sicut nos aduersus huiusmodi homines Salomon edocet dicens: *Noli*, inquit, *respondere in-* Prou.26. *sipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi, sed responde insipienti contra ipsius insipientiam, vt non videatur sibi sapiens esse.* Re vera magni homines qui se comparant sanctis, & eximia conuersatio nostra, quæ prophetis vel Apostolis videatur æqualis. Ad occasionem luxuriæ nostræ in peruersum sanctos volumus imitari; [72] & in cæteros actus vestigia iustorum nolumus sequi. In quibusdam infirmos nos excusamus ad imitanda facta maiorum; & in alijs nos [73] æquales maioribus protestamur: cum 3.Reg.19. Helias ipse in angustia constitutus, imparem se patribus suis ante Deum fateatur. *Nunquid*, inquit, *melior sum patribus meis?* Hoc Helias de antecessoribus suis in infirmitate sua cogitur exclamare: & nos Heliæ vel prophetis, & Apostolis, & domino virtutem nostram non dubitamus æquare? [74] Video plane sic apud vos calcari auaritiam, sicut Apostoli propria cuncta dimiserunt. Video crapulam & ebrietatem sic vestris conuiuijs abesse, sicut Apostoli nihil habentes frequenter coacti sunt esurire. Cognosco taliter in vobis ieiunia, sitim, famem, nuditatem propter instantiam doctrinæ solius vbique pollere, sicut in Apostolis legimus triumphalle; & approbantur apud vos eadem exercitia feruere virtutum, quibus Apostoli omnia vitia tremuerunt. Plane quadraginta dierum ieiunium domini meditamur, & orationes excubiasque, quibus ille per solitudines etiam nocturna silentia rumpebat. Nunquid similes agones frequentamus contra luctamina vitiorum, & sic agimus rigore, auctoritate, vigilijs, passionibus, labore, necessitate, afflictione, abstinentia, quibus peccata calcantur, vt nemo de nobis mali aliquid suspicetur? Per quæ Paulus Apostolus conscientiam suam innotuisse omnibus gloriatur: 2.Cor.6 *In omnibus*, inquit, *commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, in sustentatione multa, in pressuris, in tentationibus, in tribulationibus, in angustijs, in plagis, in custodijs, in carceribus, in seditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & a sinistris.* Ad has imitationes infirmi sumus; & ad mulieres circumducendas possibilitatem nobis comparandæ imitationis ascisci- mus. Quod si etiam cuncta illorum quisquā se implere iactasset; me tamen nullius suadela poterat inclinare, vt alios nunc Apostolos crederem, contra Apostoli Pauli professionem: *Nunquid*, inquit, *omnes Apostoli, nunquid* 1.Cor.12. *omnes prophetæ?* Si Christus se ipsum comparare ausus Ioan.14. est Deo, qui ait: *Pater maior me est*: aut si Apostoli coæquare semet ipsos ausi sunt Christo: nos hodie Apostolis æquales facit consimilis fortitudo. Misera hu-

manitas,

manitas, in hac æqualitate non times fulminari, quæ de filio Dei, aut de filijs tonitrui, non cunctaris peccatis tuis exempla velut similia mutuare? cum superbiæ sit elata iactantia, etiam, minimis Ecclesiæ quemquam comparabilem velle conscribi; cum Paulus moneat & dicat: *Alter alterum superiorem sibi existimantes.* Et inferius addidit dicens: *Philip. 2* *Hoc sentite de vobis quod & in Christo Iesu, qui cum in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinaniuit, formam serui accipiens.* Minus itaque de nostris viribus sentiendum est, nec fortitudini sanctorum nostra infirmitas comparanda est, sicut nobis Apostolus Paulus de semet ipso magisterium proponit, & dicit: *2. Cor. 10* *Non enim audemus*, inquit, *comparare nos aut conferre quibusdam qui se ipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos nobis commendantes: non supra mensuram gloriantes, sed ad mensuram gratiæ, quam nobis mensus est Deus.* Etenim contemplamur quod iterum dixit: *1. Cor. 15* *Plus ab illis omnibus laborauit*, nihil melius, nihil aptius mihi proponitur, vnde vincam, nisi vt de ipso, de quo mihi præscribitur, ego ipse præscribam. Certe plus omnibus ipse laborauit, & tamen ad mulieres circumducendas collegas suos imitari contremuit, ne se ad interitum subijceret tentationi carnali. Vnde ipse rationem sic reddidit dicens: *1. Cor. 9* *Ego*, inquit, *sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem cædens, sed affligo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne forte alijs prædicans, ipse reprobus inuenar.* Huic ergo te compara, qui te Apostolum iactas; & ex ipso disce quid metuas, qui clamat & dicit: *Ibidem 4* *Oro vos imitatores mei estote.* *Ibidem 9* Noluit itaque de mulieribus circumducendis habere fiduciam; qui non ignorabat quantum aliæ virtutes ab alijs virtutibus differant, & aliam claritatem solis, & aliam lunæ, aliam vero stellarum, de charismatibus ecclesiasticis similitudinem comparans intimauerat. Sed nos contra de Apostolica nobis coæquatione blandimur, non intendentes penitus quid Apostolo & sancti omnes inuicta virtute gesserunt, & difficilem rumpere quærimus viam, cum per facilia planior sit nobis apposita; contra Salomonem *1. Cor. 15* dicentem: *Eccles. 32* *Non te reuoluas*, inquit, *vitæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum.* Nec vllus considerat, quoniam vnus securus in lubrico graditur, & alius qui impar est, labitur: [75] vnus per rupes cursu montes ascendit, alius si se coarctauit, cadit. Vni contingit per tempestates nauigia feliciter explicare, & alteri talis felicitas non potest euenire; quod [76] Paulus Apostolus decernit dicens: *1. Cor. 7* *Vnusquisque*, inquit, *proprium donum habet ex Deo, vnus quidem sic, alius vero sic.* Sed qui mihi de sanctorum exemplo præiudicant; [77] quid aliud exemplum nolunt contemplari, quod metuant? [78] & qui Apostolis coæquari contendit, quare non magis presbyteros adulteros *Dan. 13* apud Danielem ad formidinem sibimetipse proponit? Hæc autem non ideo propono, vt quasi Apostolorum imitatoribus contradicam, sed vt illos confundam, qui se sanctis exæquent. Nec nego ipsos esse sectandos, quos doctores accepimus cuncti; sed aduersus eos contendo, qui cupientes ad mala sua bonorum historias deprauare, legem Dei sibi existimant suffragari; sicut omnes qui pessime festinant, & sub obtentu sanctorum dedecora sua volunt esse celata, vt sub imitatione maiorum contraria quæque committant; quos *1. Cor. 11* Apostolus Paulus prodit & publicat dicens: *Quod autem facio, & facturus sum, vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem: vt in eo in quo gloriantur, tales inueniantur quales & nos sumus. Nam & huiusmodi pseudoapostoli sunt operarij dolosi, transfigurantes se in Apostolos Christi.* Hoc addunt ad cumulum perditionis cumulandum, vt bonos infament, quorum exemplo vtuntur ad malum; quibus vtile esset satis & salubre, si cuiuscunque historiæ se ipsos magis crederent non intellexisse rationem, quam aliquid inhonestum arbitrarentur in lege: quos Apostolus *1. Tim. 1* Paulus corripit & confundit dicens: *2. Tim. 8* *Non intelligentes neque de quibus dicunt, neque de quibus affirmant.* Et iterum: *Si quis putat se scire aliquid, [79] nec dum cognouit quemadmodum cum oporteat scire.* Vacant itaque præiudicia petulantium, quos ingenia suæ peruersitatis errabunda transducunt; & quærunt competentes suis sensibus historias quas exponant, qui male agentes mutuant legalia patrocinia. Bene agentibus bona sunt omnia, quæcunque scripta sunt, qui bene dicta bene suscipiunt; sicut Paulus Apostolus pollicetur: *Scimus quoniam* *1. Tim. 1* *bona est lex, si quis ea legitime vtatur.* Obtinuimus confundendo contradictores. Conuertamur subinde eosdem, quos vicimus, insuper erudire, ne aut vt sanctos remanere patiamur in crimine, aut ignari deputemur in reddendo rationem, vt publice victi pœnitentiam gerant: aut si noluerint, nos expunximus, quod ad nostram pertinet diligentiam, vt quo modo satisfecimus supradictæ sententiæ Salomonis, ita satisfaciamus Paulo Apostolo concionanti: *Seruum* inquit, *2. Tim. 1* *Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos qui resistunt veritati; ne forte det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur secundum eius voluntatem.* Omne quidquid ab auctoribus nostris gestum est, rationabiliter gerebatur: vt posteris nobis aduersus prævaricatores munita vndique auctoritas traderetur, propter hæresim amputandam, quam superius taxauimus, de assumendis feminis; quam siue per semetipsum, siue per seruos suos Dominus paululum relaxauit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Præuidebantur à Domino hæretici, qui nuptias auferunt; [80] & quos Dominus iunxit, contra naturæ principium, & contra euangelium *Matth. 19* separare contendunt. Quibus interdicens iam tunc auctoritas parabatur, ne maritatæ mulieres accedere vetarentur ad Christum, cui in præsentia seruierunt. Sed non sine moderamine fuit etiam [81] ipsa permissio procurata, quæ non sibi operabatur quod gerebat, sed cæteris. Nam sic allocutus Dominus Samaritanam, ad horam docuit & recessit, nec defensionem continuandis excessibus fecit. Ad horam quo- *Ioan. 4* que Martham passus est ministrantem. Sed quid erat *Luc. 10* aliud Domino; nisi regni cœlestis prandia ministrare Numquid sub Domino non fuêre conuiuia? aut sub maiestate eius erat alius cibus aut potus, quam disciplina tantummodo quæ pascebat? testante ipso Domino ac dicente: *Meus cibus est, vt faciam voluntatem* *Ioan. 6* *eius qui misit me.* [82] Sic Apostolos mulierum comitatus decebat [83] non vt perderent, sed vt discerent reuerentiam, & propter humanitatis exhibendum ministerium sequebantur, sicut in euangelio de Domino & de ipsis pariter memoratur: *Et factum est*, in- *Ibidem 8.* quit, *post hæc & ipse iter faciebat per ciuitates & castella euangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo, & mulieres quæ erant curatæ à spiritibus immundis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua dæmonia septem exierant, & Ioanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ & ministrabant ei de facultatibus suis.* Numquid adhærebant singularibus singulæ, aut indisciplinatæ commorantes; perseuerabant illecebroso consortio conuersantes? [84] Vbi tota Ecclesia propemodum videbitur, vt non ad conuiuationes improbas, sed ad discenda bonæ conuersationis stupia sequerentur. [85] Ideo non inde scribitur, quod nostris conuiuationibus coæquetur, non risus, non iocus dicitur affuisse. Nec sicut apud quosdam nunc vsque assolet fieri, chorus psallentium virginum aures venenosis cantibus asperitur demulsisse. Et vt Apostolis breuiter probem, quantum illis fluxa familiaritas potuit displicere, qui compulsi sunt & de ipso Domino loquente cum femina dubitare, nisi eos maiestatis notitia probata compesceret, sicut euangelista refert dicens: *Ioan. 4* *inter hæc*, inquit, *venerunt discipuli eius, & mirabantur* *Luc. 7* *quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris, aut quid loqueris cum ea?* Quid autem loquar accessum feminæ ad pedes Domini prouolutæ, cuius luctus & planctus ad defensionem lasciuiæ suæ non erubescunt improbi flagitare? Vsque adeo illos propria cæcitas rapit, vt nec de similibus cautis audeant reluctari, de quibus Salomon: *exæcauit*, inquit *Sap. 2*

eos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Ioannes autē matrem Domini suscepisse videtur, sed matrem cuius mores maternū indicat nomen. [86] Tamen non possum & alias Christi matres admittere, nec æquanda est mulieribus cunctis, quæ genuit maiestatem. Helias quoque iussus est à Domino relinquere solitudinem, & ingredi tabernaculum viduæ. Pro imperio Domini laborauit vt in domo mansisset, cui solitudo solatium præstabat & requiem. Occasionem illi Dominus obtulit ad magnalia facienda, vt magis famis tempore tam ipsi viduæ, quam pupillis eius sufficientia tribueret alimenta, qui ieiunijs vsquequaque afflictus tolerauerat indigentiam; [87] & qui missus venerat pasci, pastus, quinimo conferens miseris, miserias egestatis fecit excludi. Et hoc non potest cuiusquam fauere luxuriæ; cum nulla fuerit opportunitas scandali, vbi transeunter quod peius est [88] egestosam habuerit mansionem: quam quicunque hospes effugeret. At hic apud quos hospitatus est, impleuit & redijt; qui etiamsi moraretur, suspectus esse non potuit. Qualis illic fuit communitatis effectus, vbi non erat victus? Et qualem ad viduam habuit Helias introitum, cui fames dedit hospitium? Quisquis es qui te vis Heliæ de commoratione viduæ vocari discipulum, prius solitudinis afflictiones, & quadraginta dierum tolera [89] ieiunij exitum; & aut non quæres feminam, aut non erit qui cum femina commoretur, & tamen si valueris tibi serua. Nobis autem in spiritu & virtute Heliæ non alium quam Ioannem solum angelus, & Dominus Christus insinuat. [90] Pro dolor, dolere cogimur quod docemus; qui vsque ad hoc venimus, vt in comparatione fluxorum, de sanctorum tremendis virtutibus disputemus. Parce iam, parce, proteruitas, nunquam tibi sancti consentiunt; qui religiosa, modesta, veneranda, pudica, pudorata cum feminis negotia peregerunt. Aut si adhuc per sanctos cauillationis anfractus contendis exquirere; nos tamen [91] amicos Dei non nouimus, nisi ad venerationem tantummodo memorari, quod Dauid docuit dicens: *Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui Deus.* Eant nunc prædones pudoris, & plagiarij castitatis, mulierculis suis exponere molestias querelarum. Apud sanctos nostros non habent omnino suffugium; quibus miseri Ecclesiæ auctoritate Pauli Apostoli prohibetur: *Et hos*, inquit, *deuita, ex his enim sunt qui repunt in domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis.* Post hoc edictum vtinam confidant sibi angelorum exempla conducere. Nos iam non valent flectere, [92] qui nouimus & angelos cum feminis cecidisse. Ab ipsis equidem bene patrocinia mutuantur, sed nos nullum angelum audimus contra Paulum Apostolum: *Et si*, inquit, *ego aut angelus Dei aliter euangelizauerit vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit.* Insaniunt prorsus, ardent desiderio feminarum, quotquot huic interdictioni non cedunt; & obscenitatibus inhiantes, malunt mori quam contenti sint à lateribus mulierum aliqua disiunctione diuelli: vt ad explendam [93] suæ auiditatis ingluuiem etiam puncto temporis non sint sine feminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, v in illis semper defixa intentione, desideria satient oculorum, ne vel momentum aliquod transeat; [94] quando indigeant quod affectant. Sic inter eos integritas emoritur; vbi omnis commoratio, siue conuiuendo, siue commanendo corruptis affectionibus inquinatur. Quos sanctus Petrus Apostolus designauit dicens: *In conuiuijs suis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & incessabilibus delicti, & pectentes animas infirmas* Hos etiam ita Salomon denotat: *Abominatio est*, inquit, *coram Domino desigens oculum.* Plane contra, purum oculum testatur se habere Iob, qui ait *Et si oculus consensit cor meum.* Verum enimuero ille potest suis oculis obnoxius non teneri; cui nolenti repentinus occursus mulieris scandalum mouerit, quod protinus mens quod nolebat expellit. Ille autem commotionem sui visus non meretur euadere, qui apud se scandali materiam tenet, qui vult intentionis suæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offensionem ingerat; quorum auiditas inexplebilis inter offendicula continua nullo modo potest omnino compesci; quod Salomon approbat dicens: *Infernus & interitus non satiantur, similiter oculi hominum insatiabiles sunt.* Et in alio loco: *Non satiatur oculus videndo.* Et iterum: *Nequius oculo quid creatum est?* Hac castigatione non compuncti, diuina interdicta nefandæ familiaritatis obstinatione contemnunt, & adhuc insuper de charitate causantur; qui secundum verbum Esaiæ *amaritudinem pro dulcedine deuorantes*, nudam fœditatem velamento boni nominis tegunt, dum apud eos sub falsa dilectione, vera dilectio violatur. Sed exclamat charitas & appellat, tales ego non iunxi. [95] falsa altera est quæ me simulando confinxit. Nunquam Dei præceptis obsisto, nunquam fluxis faueo, per me sanctitatem non opto culpari. Calumnias mihi auersa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dicte stimonium meum, ne quod de me annuncias, peruertatur. *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.* Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis iniuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas existimanda, de quibus filiæ matris Ecclesiæ perducuntur in culpam? [96] Si talis Christiana charitas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculant. Hæc autem parricidalis dilectio, fratres, persecutores adunare consuevit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiæ fornicarias diffamari, contra charitatem quam Paulus Apostolus docuit dicens: *Dilectio proximi malum non operatur.* Egregia probatio charitatis, quæ non tantum noxia germanitate officit proximo, sed etiam subiecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ iussionis. Confundantur assertores dilectionis huiuscemodi; quos iudicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deserunt charitatem. In omni mundo pœne totum iunctum est genus humanum, & vbique cognatio naturalis [97] alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filij, possunt fratres, possunt & ipsi, quod plus est, coniuges à Deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere; & clerici Deo non concedente, insuper prohibente, mulierum nexibus ancillatam non valent recusare charitatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum; & peregrinari ab extraneis feminis clerici reluctantur? quibus faciendum fuerat, etiamsi peculiare aliquid vel inconsuetum Dominus imperasset; qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctum, quem mundani homines non habent. Vnde Ioannes Apostolus sic admonet dicens: *Filioli vincite illos, quoniam maior est qui in vobis est, quam qui in hoc mundo.* Nunc vero possibile etiam gentibus (non dicam Christianis) & leue prospicitur, & apud clericos sine vllis effectibus euacuatur; vt parum sit eis Dei mandata despicere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, non dicam vincunt omnium gentium consuetudinem: quibus Dominus per Ezechielem exprobrat & dicit: *In legitimis meis non ambulastis & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundum iustificationes gentium, quæ sunt in circuitu vestro, fecistis.* Pudendum nescio quid dilectio ista significat, quæ extorqueri contra naturam putatur. [98] Adhuc habeo quid mirari: Cum videam de Christianis plerosque maritos pariter & vxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, vt consensu communium vtorum sine irritatione præsentiæ & concordante secessu valeant obtinere: [99] & eunuchi nostri non durant sine fœminæ sodalitate dormire? Apud illos [100] amor coniugalis continentiæ amore pensatur; & apud spadones cohabitatio feminæ nunquam potest habere fastidium. Dicat eunuchorum charitas, dicat, ne forte

in hac

Ioan. 19
3. Reg. 17
Matth. 11
Luc. 1
Psalm. 138
1. Tim. 2
1. Pet. 2
Eccles. 14
Iob 31
Prou. 27
Eccles. 1
Eccles. 31
Esaiæ 5
1. Tim. 1
Rom. 13
1. Ioan. 4
Ezech. 11

in hac secessione magis coniugalis charitas peccet; vt Apostoli Pauli consilium videatur cõiugibus insinuasse diuortium: *Tempus*, inquit, *quod restat, breue est. Reliquum est vt & qui habent vxores, sic* [101] *quasi non habentes esse nitantur, & qui non habent, quasi habentes esse glorientur.* De his ipse Apostolus ait: *Gloria in turpitudine ipsorum.* Dilectio est, inquiunt. O dilectio quæ inuidet sibi! O charitas quæ cupit se in vituperatione laudari! Grande miraculum, vt virginum charitas virgines faciat velut coniuges credi: & coniugum charitas coniuges faciat velut virgines æstimari. Ecce vera dilectio, quæ in coniugalitate diuidit, vt in castitate coniungat. Ecce sancta dilectio, quæ coniugalibus ad communem laudem inducit absentiam. Hi pro certo sese inseparabiliter diligunt, qui vt triumphos sibi inferant, à se ipsis decedunt; quibus nec crimen nec natura, nec lex, nec Dominus, nec Apostolus [102] potestatem vnius interdixit aut tulit, sed pro tuendis paribus votis, semota vnanimitate, absentari charitas persuasit. Illi vero viderint quid sit charitas quam nouerunt, qui nec crimini, nec naturæ, nec legi, nec Domino, nec Apostolo, necipsi coniugalitati succumbunt; quos tantum virginitas probrosa condẽnat, quantum illos coniugalitas castrata glorificat, quibus sufficiat ad supplicium dedecorosum, quod spadones à coniugibus iudicantur. Ad quorum increpationem nõ tacendi sunt etiam filij Israel, qui apud Esdram vxores & filios contra diuina iura susceptos [103] non cunctati sunt pellere, nec contra Domini charitatem conati sunt excusare. [104] Verum fatear, si permittor. Qui nunc pro dimittendis feminis, alienis adhærent; quid facerent si liberos & vxores proiicere iubeantur? Aut quando valebunt pro Christo renunciare cognatis, qui mulierculas non suas præponunt Christi præceptis: [105] Dico eos facilius pro iisdem mulierculis, parentes proprios abnegare, quam propter Christum ipsas mulierculas relinquere posse; despicientes quod in Euangelio ipse Dominus dixit: *Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut fratres, & sorores & animam suam, non potest meus esse discipulus.* Si de abiiciendis parentibus dubitantes, indigni sunt Christo, quid sibi promittunt, quos contemptores exhibet Christo non parentalis affectio? Ac per hoc illorum meritis euacuãtur, quos vident contemplatione Christi [106] nullas personas excipere cognatorum. [107] Nec minus eos, sed peius etiam illi confundunt; qui metuentes non tantum cum aliena, sed etiam cum sua carne luctari amputatis genitalibus abscedunt: De quibus modo examinationis suspendo, sententiam relinquens alia disputatione promendam. [108] Secundum confusionem spadonum; non dubito meliores asserere, qui nec sibi parcunt quidem, non dicam feminis, audent tentamenta porrigere. Respondeant spiritales eunuchi, quis furor in dilectione mulierum, vel quod sit in contubernalitate fœminę mysterium, vt in perniciem suam alienis membris indulgeant, cum illi sua quoque incunctanter [109] abscindant. Hi confirmatos in se artus abiiciunt, & illi aduersarijs artubus glutinantur. Hi pro integritate spiritali cum tormento non integri corporis dimicare nõ dubitant; & illi sine tormento, integri esse sine feminarũ dimidietate contrectant. Sed aduersus illos comparatio nulla est facienda de nostris; ne cõsolẽtur addicti quibuscunq; iudiciis Christianis. Peiores sunt & aliqui memorandi, vt maior pœna sit à damnato damnari. Iudæos considerent vsque hodie pro legis imperio carnis suæ partem circumcisione truncare; & sciant quid mereãtur, q Euãgelio iubẽte, dissimulãt circumcisi mulierum præsentia peragere Domini voluntatem, nõ intelligentes quod ipse Dominus dixerit: *Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam scribarum & pharisæorum;* [110] *non intrabitis in regnum cœlorum.* Puto etiam [111] de Gallis suis nobis idololatræ exprobrãter insultẽt, qui abscindẽtes semetipsos libenter excruciant, [112] dũ modo cum dãno status sui, simulachrorum dissimulationibus pareant. Clerici autem nostri, ad lucrum magis corporis proprij, damnum volũt mulierum secum commorantium sustinere; quas etiam de substantia propria euellere oportebat, si cum illis nasci contingeret, ne comparat idololatris & sacrilegis, erubescerent. De quibus & Dominus contemptores arguit dicens: *Prudentiores sunt filij seculi huius filiis lucis.* Ergo nostris clericis talium profana deuotio est præponenda, quibus [113] cum tantis exitiis amabilia sũt turpia sacerdotia. Clerici vero pro dignitate sacerdotij cœlestis nõ sanguinem fundunt, non tolerant ferrum, non est aliquod vulnus, non est aliquis cruciatus; sed solus contra Dominum [114] feminæ tenet aspectus. Sic in feminas ruunt, sic feminas amant, vt non sperent manifestari delectionis suæ quandoque posse [115] impura mysteria; sicut per consimiles eorum turpiter publicata sunt & detecta; quos Paulus Apostolus præuiderat, iam tunc dicens: *Quorundam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium, quosdam autem* [116] *& sua subsequuntur.* Similiter autem & facta bona manifesta sũt, & quæcunque aliter se habent abscondi non possunt. At contra & ipsi dicunt: Nonnulli de comtemptoribus nostris similiter feminas habẽtes in domibus, [117] martyrium consecuti sunt, vt illorum innocens conscientia probaretur. Nolo mihi de martyrio quisquam moueat actionem; quia sæpius & mœchi, & sanguinarij, & ebriosi, & omnium scelerum rei, reperta pugnæ occasione, conuersa [118] meruerunt ad martyrij veniam peruenire. Ideo enim martyrium appellatur tam corona, quam baptisma; [120] quia baptizat pariter & coronat. Age nunc, si licuerit quibusdam inuiolata feminarũ societate martyriũ promereri; [121] sine indulgentia quoque illis martyrium ipsum non fuit, quos reatus prohibitæ contubernalitatis non absoluit. Nec innocentes in ipsa innocentia potuit approbare; quibus contemptum legis & conuersationis illicitæ fœditatem, & quod est grauius super omnia [122] crimẽ, Ecclesiæ cernitur ignouisse. Et enim noxia est innocentia, quę sponsæ Christi officit famę. Et cum Christus agnus innocens, immo ipse cœlestis innocentia, quod est verius, totum se contempserit pro Ecclesia, vt eam *sine macula vlla vel ruga* redderet illibatam; qualis est clericus, cui ad hoc sponsa Christi cõmittitur, vt pro vnius feminæ amore culpari totam Ecclesiam patiatur? [123] Audemus dicere, à Deo patre missus est filius de sinu patris, & regno absens esse durauit, vt ecclesiam faceret innocẽtem, & clericus mulieris latus deserere non potest, ne Christi Ecclesiam reddat infamem? Sed aiũt: In martyrio ignoscitur nobis, sicut indultũ est parentibus. Hoc ergo & nos omnes de peccatis nostris confidamus, vt qui agere bene laboramus, inter luxurias cuagemur, & discurramus per semitas peccatorum, retinacula dimittamus, & fræna laxemus: Eamus nos [124] quacunque mundus abstulerit, & vbicunque nos diabolus inuitauerit, libere fornicemur, inuideamus, rapiamus, fraudemus, omnia mala securi committamus, martyrium subueniet & euademus. Sic enim Paulus Apostolus pollicetur: *Faciamus mala vt veniant bona: quorum damnatio iusta est.* Huic martyrio spem tradant, quos mathematici docuerunt habere de crastino præscientiam: & has coronas expectent, qui super angelos & Christum per Astrologos didicerunt *scire tempora, quæ pater in sua posuit potestate*, vt vel tunc recordentur, ante martyrij tempus bene agere debuisse, cum diem Domini senserint sicut furem. Sed credamus super illos martyrium iam iamque pendere. Interim priusquam martyres fiant, legibus subiacent, vt iudicio subiiciantur, nisi armis exarmentur. Audaciæ nefas est, illis aduersus auctoritatem Domini parentum personas obiicere, quibus ipse Dominus contradictionis huius abstulit vocem. *In legitimis*, inquit, *patrum vestrorum nolite ambulare, & iustificationes eorum nolite custodire, & studijs eorum nolite commisceri; & nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & iustificationes meas custodite.* Sciãt nũc adempta sibi esse parẽtalia patrocinia q̃ huc atq; illuc recurrẽtes cõtradictionũ latebras quærunt, ne vnquam feminis careant: & quia vndiq; defensionis suffragio deseruntur, nouissimis cũctis argumẽtis exhaustis sententiam Pauli Apostoli opitulari sibi opinantur

1.Cor.7
Philip.3
1.Esd.10
Luce.14
Matth.5
Luce.16
1.Tim.5
Ephes.5
Rom.3
Act.1
Ezech.20

Rom.14. nantur, & dicunt: *Tu quis es, qui de seruo alieno iudices?* Agnoscit equidem Paulus Apostolus constitutionis suæ verba prolata; sed constitutionarios & prolatores ipsos ignorat. Illis enim contulit defensionem, qui nullam partem legis impugnant, & ipsis tribuit patrocinium, qui ex voto suo aliquid faciunt, nec quidquam Ecclesiasticiuris impediunt. [125] Ius tractat viuendi, & non ediendi: arbitrium vniuscuiusque confirmans. De similibus neminem iussit iudicari, quæ voluntati singulorum auctoritas diuina concedens, in vtraque parte faciendi & non faciendi clementer indulsit. Illos autem Ecclesiasticis tribunalibus subdidit, quos [126] transgressores ordinariæ transgressionis nulla impunitas excusauit. vt qui passim (*Tu qui es, qui de seruo alieno iudices?*) aduersus nos veluti libellum contradictorium proferunt, [127] rationabile simul & certum recognoscant, quod accepimus ab eodem Paulo Apostolo repulsorium: *Præcipimus,* 2.Thess.3 inquit, *vobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt se paretis vos à fratribus ambulantibu inordinate, & non secundum traditionem quam accepistis à nobis.* Euasimus, vt opinor, tanta ligamina quæstionum, quibus amatores eunuchos amplexus feminei ligauerunt: qui peruersis interpretationibus decreta legalia demutare coguntur, & malunt audiri proponentes vana & fabulosa commenta, quam ipsi quæ vera sunt audiant: quos Paulus Apostolus annunciat, dicens: *A veritate quidem auditum auertent,* 2.Tim.4 *ad fabulas autem conuertentur.* Quid quid volunt adhuc exquirant, vt obsistant pro mulieribus veritati. Victoriam non habent, apud quos contra Esdram mulier 3.Esdr.4 potius quam veritas vicit. Vos autem filij charissimi, nõ tantum persuasione, sed potestate conuenio. Tale deliramentum despicite, quorum quæstiones Paulum Apostolum scitis vbique damnasse, sicut ad Romanos Rom.16 scripsit, dicens: *Rogo vos, fratres* [128] *diligenter obseruate eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt aut faciunt, & declinate ab ipsis.* Sic & Timotheo 2.Tim.2 delegat *Noli,* inquit, *verbis contendere, nihil enim vtile est, nisi in subuersionem audientium. Sollicite cura te ipsum probabilem exhibere Deo operarium irreprehensibilem recte tractantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum sicut cancer serpit.* Atque vt ostenderet, clericis disponendis, ad euacuandas quæstiones quæ sit doctrina conueniens: etiam Titum sic insinuat, dicens: *Tu autem loquere quæ conuentunt sanæ* Titum 2 *doctrinæ, maiores natu sobrios esse prudentes, sanos in fide in charitate, in patientia sincera.* Ergo additiones simplices obedictia vestra suscipiet, & versipellem contradictionum vitate fallaciam. Purum iter vestris gressibus mundate, Hiere.4 [129] & super spinas & tribulos nolite seminare, vel calcare, ne bonum semen non possit vobis propter spinæ frutices sanctitatis fructus afferre. Vnde propheta Hieremias sic hortatur & docet, dicens: *Nolite,* inquit, *serere in spinis. Circumcidite vos Deo vestro, circumcidite præputium cordis vestri.* Abscindenda sunt ergo de agro nostro cuncta quæ pungere & lacerare consueuerunt; ne animus agricultoris in possessione sua malignis sentibus inseratur. Et amputanda sunt omnia nobis, quæcunque igniferi fomitis [130] sulphurantibus flammis scatens fornax ebullientis carnis exæstuat, ne vel tenuis quidem scintilla seruata maiora conflet incendia. Quod Salomon Eccles.11 manifestat dicens: *Ab scintilla vna augetur ignis.* Auertite occasiones impuras, quibus interiora pectoris penetrantur, vt liquida in vobis perspicuitas honoretur. Contenti estote singularitatem laboriosam pro pudore seruando potius sustinere, quam sine labore ad dedecus peruenire. Contemplamini quid sit populo sancto præesse, & considerate quale sit diuinis sacramentis insistere. [131] Alteris placere debent, qui alteris viuunt, & talis conuenit cura sinceritatis sacratis, qualia sunt sacrata ipsa quibus exhibent officia seruitutis; ne circa Dominum offendant ipsi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicant. Propter quod Paulus Apostolus sic testificatur: *Et omnia,* 2.Cor.6 inquit, *sustinemus, ne quod impedimentum demus Euangelio Christi.* Et iterum: *Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur* [132] *ministerium nostrum.* Hac igitur institutione vobis quam plurimum laborandum est, [133] de iis quibus ad manifestandam grauitatem [134] singularitas magis quam pluralitas testis vera est. Respicite quãta mala conuersatio pluralitatis huius acquirat; quæ non nisi corruptionem seminat, pullulat vitia, cupiditatem cõcipit, ignominiam parit, rabiem concitat, [135] porrigit furiam, lasciuiam pascit, petulantiam nutrit, [136] casus exaltat, ruinas ædificat, ripas eripit, præcipitia instruit, periculis nauigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum fouet, confusionem mercatur, thesaurizat opprobrium, criminationes exaggerat, accusationes inflammat, & cateruatim semel in fascem glomerans numerosas indagines captionum, per infinita dedecorum, [137] multiplices mortes inuehit in perniciem perditorum. Tot itaque & tantas strages calamitatis [138] & pessimæ conuersationis nemo prosternit, nemo calcat, nemo funestat, nisi singularis castitas sola: quæ munimẽ inuictum est sanctimoniæ, & expugnatio fortis infamiæ; fortitudinis firmitas, & lasciuiæ petulantis infirmitas, probitatis præsidium, & improbitatis excidium: animæ victoria, & corporis præda; vbertas glorarum, [139] & sterilitas criminum: pronuba sanctitatis, & repudium turpitudinis; finceritatis indicium, & abolitio scandalorum, exercitium continentiæ, & euacuatio tota luxuriæ: pax secura virtutum, & debellatio inquieta bellorum: puritatis culmen, & libidinis carcer. honestatis portus, & ignominiæ naufragalis locus: virginitatis mater, & hostis immunditiæ: lorica pudoris, & spolium probrositatis: [140] corruptionis exitium, murus rigoris, & destructio vulgaritatis: [141] seueritatis gladius, triumphator & dissolutionis occisor: armatura vitium, & [142] exarmatura fluxorum: integritatis dignitas, [143] & fornicationis addictio: claritatis fastigium, & dedecoris præcipitium: [144] voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum: refrigerium pudicitiæ, pœna petulantiæ: acquisitio triumphorum, & facinorum detrimentum requies salutis, & perditionis exiliũ: vita spiritus, & carnis interitus: status qualitatis angelicæ, [145] funus humanæ substantiæ. Huius retinaculis omnis obscœnitas frenatur. & compedibus eius calces furentis libidinis statuuntur, [146] In hanc velut in scopulos frangũtur impetus qualescunque sanguinis inundantis: & in illa sedatur spumans humoris insania corporalis. Quæ dum sibi subtrahit adminicula concupiscentiæ, mortua membra sua cognoscitur baiulare: de quibus Apo- Coloss.3 stolus Paulus præmonet dicens: *Mortificate ergo membra quæ sunt super terram: fornicationem, immunditiam, libidinẽ, cupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est idolorum seruitus propter quæ venit ira Dei.* Ab his omnibus non nisi splendido singularitatis cultro castratur humana natura, vt illibatos spadones ad conuiuium sanctitatis dispensante circumcisione introducat. Cui sanctitas ita promisit annuli sui nuptiale signaculum, vt sine ipsa virginitas resignetur, quæ se sola contenta cupidinem domat, mẽtemque rectificat, concupiscentiam subigit, desideria ardoris extinguit, artus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, vt tam masculus quam fœmina videatur in conuersatione mentiri, dum illos vtriusque sexus operatione abscindit: aut neutrum faciẽs de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, vt ante resurrectionem resurrectionis imaginem, ad instar angelorum meditari noscatur. Quod promittens Luca 20 Dominus futurum: *qui digni,* inquit, *habentur seculi illius & resurrectionis a mortuis, non nubent neque nubentur, neque enim morientur. Nam sunt similes Angelis Dei: quia resurrectionis filij sunt.* [147] Hoc exigit sancta singularitas clericorum, vt antequam transfiguretur, iam transfigurata cernatur in Anglicæ claritatis aspectum, quæ omnia sibi amputans concupiscentiæ certamina depręda tur: cuius laudes Sa- Sapien.4 lomon exequitur dicens: *Melius est esse sine filiis cum claritate.* [148] *Immortalitas est enim in memoria illius: quia & apud Deũ nota est, & apud homines.* Cum præsens est, imitantur illũ, & desiderant eam cum se abduxerit, & in perpetuum coronata triumphat, in coinquinatorum certaminum

præ-

prælium vincens. Non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullæ opiniones[149] suspectæ pluralitatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & fœminam pariter in virginitate conseruet, [150] non habet claritatem: quam communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatum tenebris obscurare. Singularitas vero ita clara est omnibus & exerta, vt cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida. Vnde sic nos Apostolus edocet, dicens: *Sicut filij lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate, probantes quod beneplacitum sit Deo.* Et iterum: *Omnia*, inquit, *facite sine murmuratione & hæsitatione, vt sitis irreprehensibiles & simplices sicut filij Dei immaculati in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.* Sic vbique singularitas splendet, [151] vt omnes pro illa splendere non dubitent: & ita sanctitatem in semetipsa clarificat, vt laudem sibi ab ipsis quoque inimicis extorqueat. Quod maxime de præposito quocunque Paulus Apostolus mandat dicens: *Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat & laqueum diaboli.* Hanc igitur amate, [152] hanc tenete, quæ sola potest fœminas debellare: cum adhuc concupiscentia nulla pectus impulsat, & dum adhuc simplicitas incorrupta permanet vel quieta; ad secretæ singularitatis tutelam cito concurrite, ne postmodum non valeatis effugere. Præoccupandus est aditus cunctis insidiis, ne hostilitas prior obrepens occurrat improuidis. Salutare remedium est præuenire potius quam præueniri: & anticipare potius, quam anticipari, viribus fortibus congruit. Vbicunq; fuerit prouidentia, frustrantur vniuersa contraria: vbi autem prouidentia negligitur, omnia contraria dominatur. Ante famem certamus, ante inopiam laborando satagimus. Sic per omnia calamitatibus cūctis tollimus locum, dum gerimus prouidentiam temporum futurorum. Quanto magis ante præuenienda est [153] omni prouisione calamitas fœminarum: cuius cupido si admittitur incipere, nunquam prorsus accipit finem. Cuius cōparatione Salomō explicat dicēs: *Infernus, & amor mulieru, & terra quæ non satiatur a qua, & ignis non dicit, sufficit.* Vnusquisq; itaq; qui securus est quia necdum tentatur, timeat; quia nihil de illo dicitur, prospiciat ne dicatur: homines sumus, fragilitatem nostram carne portamus. [154] Sic iam vndique nos circumspecta viuacitate circūdare debemus & cingere, vt nō sit pars aliqua quæ vacillet. Accipimus quidem fortitudinem spiritalem, per quam substātiæ nostræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis spiritalis fortitudo collata est, [155] vt prouidos, non vt præcipites tueatur: vt illos muniat qui renunciāt importunitatibus delictorum, nō eos qui se magis importunis delictis immergunt. Custos nobis datus est spiritus, sed vt contraria declinantibus assistēdo subueniat, non vt contraria declinantibus assistendo subueniat, non vt contraria eligentibus faueat: nec vt voluntarios & pronos in aduersa confortet, sed vt ab aduersis nitētes seperari confirmet. Nam quicūque pernicioſis conatibus audet exercere virtutem, iuuamē nō habet Spiritus sancti, qui neminem vult vltroneum virum forte ad fraudulentas victorias coarctari: nec protegit eum, quinimmo sed deserit, quem periculis irruētem per illicitos euētus exquirere triumphos agnouerit; sicut ipse iam tunc per Salomonem locutus est dicens: *Amans periculum, in ipso periet.* Ordine suo igitur, non nostro arbitrio virtus Sancti Spiritus ministratur, & secundum institutum eius prœlia prosperantur. Nunquam nisi præcipitatus exercitus cecidit, qui auidus [156] fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones irrupit; [157] multo magis perperam erogat fortitudinē, qui sine armis doctrinæ magistri spiritus præsumserit triumphare: cum dicat: *Væ qui per præsumptionem suam aliquid faciunt, non per Deum.* Si qua igitur in vobis est fiducia virium spiritaliū, [158] quid spirituales deceat recordemini: & si creditis vos spiritaliter militare, agnoscite quod docemus non esse carnale, sicut Paulus Apostolus loquitur dicens: *Si quis putat se Prophetam esse, aut spiritalem, cognoscat quæ scribo vobis.* Non est quod vobis in hac persuasione deceptoria blādiamini, vt quia spiritales estis, velitis [159] inter flagitiosorum armamenta versari, nec vos inhabiles esse pro clericatus dignitate: quia maiores maioribus consueuerunt conflictiones occurrere. Acrius diuitibus quā pauperibus inuidetur, & non inopes, sed locupletes inquietat infestatio sæua latronum. Plus duces & principes, quam milites ab hostibus appetūtur in pugna: & violētibus propulsantur ventis & turbinibus culmina, quæcunq; sunt altiora. Ideo magis magisq; quo plus cęteris vnusquisq; potest, sciat esse sibi metuendum ne in aliquo minoretur, propter quod Salomon sic admonet dicens: *Qui gloriatur*, inquit, *in diuitijs, paupertatem vereatur.* Rogo vos quātum valeo, & vltra quam valeo, hæc sint studia omnium clericorum, vt [160] singularitatis inaccusabilis secessione fungātur: ne aut ipsi per fœminas, aut fœminæ per illos ad ignominiosa ludibria prouocētur. Si quis habet matrem, vel filiam, vel sororem, vel coniugem, vel cognatam, sic habeat, vt nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, vt ipsarū causa liberè sibi adhibeat alienas: quod si non possint ipsæ quæ sunt proximæ sine famularum ministerio, vel sine amicarum esse solatio, expedit vt migrent ad aliud domicilium, quam propter illas personæ contrariæ teneantur. Humanum est enim, vt nec clericus illas necessariis fœminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas fœminas sordident. Assignari possunt sanctis mulieribus, cum quibus viuant, dummodo cum clerico fœmina nulla commaneat. Non despecta, non vetula sine affinitate, peculiariter suscipienda ad domesticum obsequium: quia magis illicito delinquitur, vbi sine suspitione securum potest esse delictum; maxime quia cupidini nulla deformitas, nulla despectio fastidij, vel vilis existit, sed diabolus pingens speciosum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit. [161] Si quis autem modo professione cogente, apud fratres, vel apud extraneos hospitatur, vbi mulieres intersunt; omnino se arctet, ne passibilitate aliqua vitietur. Semotus ac secretus Deo vacet & sibi, ne intus capiatur à diabolo; & qui foris capi non potuit, apud suos cadat. Qui hostes effugit, ad tempus pro salutaribus causis procedat ad faciem, & iterum cito [162] discedere de conspectu festinet. Vbiq; gustāda est cum mulieribus, non continuanda præsentia, sed quasi trāseunter fœminis exhibenda est accessio quodammodo fugitiua. [163] Proteruitatis enim iam cœpta sunt repræsētari semper in medium; & perditionis meditatio est, frequentatiuum inter mulieres celebrare processum. De qua re nobis Salomon moderamen imposuit dicēs: *in medio mulierum noli assiduus esse.* Sic igitur ambulate, sic agite, vt semper in clericis Ecclesiæ senatus cādidus cō stet. Seueritas in vobis circa fœminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, grauitas veneretur. [164] Vt semel omnia colligamus ad clausulam, breuiarium relegimus vobis, quod ad compendiosam plenitudinem redigēs Paulus Apostolus insinuat: *De cætero fratres quæcunque sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iusta, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate, quæ accepistis, & didicistis, & audistis, & vidistis in me.* Hæc agite, & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. Amen.

Ephes. 5.
Philip. 2.
1. Tim. 3.
Prou. 30.
Eccles. 3.
1. Cor. 14.
Eccles. 10.
Eccles. 42.
Phil. p. 4.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de singularitate Clericorum.

1. Sed quia nunc de fœminarum commoratione] *Manutius & Morel. cum Landulpho de columna:* commemoratione, *verum primus habet Antoninus cum vet. excus. & argumento libri magis conuenit. Nisi vero etiam Landulphus legeret illud:* de, *superfluum putarem, & omitterem cum Antonino.*

2. ad ignominiam deuoluti sunt] *Ex vitio codicis Remboldi legabatur:* ignominiæ, *duntaxat: quod cum non placeret, reposuit Erasmus,* ignominiose, *at illud legunt Antoninus & vet. exc.*

3. Domini correptione] *Manut. & Morel.* correptionem, *verum primus placet obsequentia, præsertim si legamus cum Antonino,* corripiens *pro;* conueniens.

4. iacturam lamentantes Ecclesiæ] *Rursum ex mendo Remboldi, erat antea;* lamentantis.

5. reum semetipsum conscribat] *Etiam hic Rembold. reposuit:* rerum, *corruptissime, nam illud habent vet. excus. Gravius & Morel.*

6. &non obaudiebatis] *Solus Manu.* audiebatis, *at illud veteribus visitatum est.*

7. cum aduenerit vobis interitus] *Neque vet. excu. neque Rembold. hoc habent sed est apud* 70. *quare recte quoque ex coniectura Cauchij adiecimus:* &, *illi quod sequitur.*

8. & vehementer infrenis est] *Hinc castigandus Antoninus pro eo quod habet:* infirmus. *Legit autem ille paulo post:* casu aliorum, *pro eo quod nos:* cladibus cæterorum.

9. Aduersaria confidentia] *Ita etiam ille rectius, quam vulg.* aduersa.

10. quinimo quam nostræ) *Accipit,* quinimo, *pro:* potius, *nam illud:* plus, *neque habent. vet. exc. neque Remboldus, sed primus Erasmus addidit.*

11. quam fortis videri velit) *Sic quoque castigandus Antoninus, pro:* foras.

12. quæ vnicuique homini suam contulit gloriam) *Remboldus vitio operarum habebat:* suo; *quod quum non quadraret, reposuit Erasmus:* vndique, *pro:* vnicuique, *at prius genuinum est.*

13. quæ secundum pugnas) *Librarius Erasmi, pro eo quod Remboldus habebat:* secundum, *reposuit:* scilicet, *non Recte.*

14. vt sitis intrepidi) *Vet. Excus. & sed illud placet.*

15. Apostolum pollicentem) *Solus Manutius:* dicentem.

16. & in muscipulas) *Omisimus vocem:* diaboli, *quod neque vet. exc. neque Remboldus habeant, neque alibi Cyprianus; qui tamen vbique* muscipulam, *legit.*

17. nec timemus) *Interiecerat Erasmus:* teneri, *sed non est opus.*

18. vna infirmitas muliebris) *Adijcio:* muliebris. *ex quodam vet. excus. Morelij.*

19. de magnis efficit prædam) *Antoninus addit:* eius, *pro:* suam, *antiquus vero alter cod. Morelij longe aliter legit:* de magnis tantum & forebus suam mixtam efficit prædam.

20, nec sociorum mortibus) *Recte sic Erasmus, pro eo quod erat:* motibus.

21. dum illos promeritos aut inualidos opinatur) *Non male etiam Erasmus:* emeritos, *nisi sequeretur:* Si autem multum mereri, *quare illud ex vet. excu. & Remboldo reposuimus.*

22. in Syloa) *Primus Erasmus:* Syloe, *at illud placet.*

23. O quam inordinabilis) *Sic etiam Antonin. Vetu. excu. vero & Remboldus:* inordinalis, *locus obscurus. Conijcit autem Gravius legendum:* lenocinium, *pro:* latrocinium, *sed nec hoc satisfacit.*

24. tentationibus mutuis inuicem pungunt) *Vitio Remboldi hactenus lectum:* punguntur.

25. causale est omne quod fœminæ est) *Erasmus:* casuale, *at illud habet vet. excus. & Remboldus. Allidere videtur ad illud:*

Semper habet lites alternaque iurgia lectus.

26. omnis qui non manducauerit carnem) *Videntur ea ætate clerici à carnibus & vino abstinuisse.*

27. quid videndi oblectat one perfruitur) *Sic lego cum vet. excu. pro:* vini, *neutrum habet Remboldus.*

28. videndo nec gustando, copia, esculentorum animus pascitur) *Ita lege ex varia cod. lectione. Vet enim exc. habet:* Videndi nec gustandi copia esculenter, *Rembol.* Videndo nec gustando copia esculenter, *Erasmus:* habendo nec gustando copia esculentis

29. suspectum placitum) Placitum, *pro;* decretum, *Solus enim Manut.* placidum.

30. qui illud forinsecus efficit infamari) *Ita ex Antonino & quodam Morelij codice, pro:* quod forinsecus, *Legit etiam ille codex:* permittit, *pro* efficit.

31. Peius est quam mœchia) *Erasmus:* mœchari *Item primus ille,* ferre, *pro,* facere.

32. Blasphemiam ingerit religioni quam colit) *Sic optime quidam Morelij cod. pro:* contulit.

33. fluxibus solis) *Nescio quid velit.*

34. cum ille noluit) *Vet. excus. & Remboldus,* voluit, *at illud placet.*

35. senectute quidem dignus) *Ex illis adijcimus:* quidem, *nam legitur in Machabæis.*

36. necessitas ista constringit) *Ex ijsdem & istud lego pro:* constringat.

37. in singularitate] *Singularitatem & in titulo & in toto opere accipit pro vita solitaria, sine consortio mulierum.*

38. quinimo consummatus] *Prorsus sic lego cum More. pro;* quinimo; *quia supra hanc vocem habuimus eadem significatione, & consentiunt vet. excu. cod. & Remboldus.*

39. Certe etiam soli cuicunque] *Adijcio ex ijsdem vocem;* soli.

40. hemetritæo insanabili laborare] *Hemetritæus febris est iuxta Remboldum tertiana vna & dimidia.*

41. Sed quisquam] *Omisimus voculam;* si, *interiectam iuxta cod. vet. & Rembold.*

42. noluit certum definire præceptum] *Male Erasmus, & alij eum secuti:* voluit.

43. Ex improuiso vel transeunter] *Antoninus:* in transitu, *sed illud bis terue infra repetitur.*

44. aut in vsu aliquando dissoluitur] *Remboldus legebat;* in risu, *pro quo Erasmus rectius:* in risum, *sed illud habet vetus excus.*

45. mulierem frangi] *Sic quoque vetus excus. & Erasm. in margine, pro eo quod idem in contextu:* angi.

46. & viscum toxicatum] *Etiam hoc illius placet, pro eo quod Erasmus, nam consentit Rembold. & Anto.*

47. neque ostendere] *Non est istud hodie apud Apostolum.*

48. ab Apostolo Paulo] *Erasm.* Testante Apostolo, *at illud arridet, quia est in veteri excus.*

49. sine cognatione] *Videtur hinc de illarum fœminarum consortio loqui, quæ cognatione iuncta non sunt.*

50. In conuentu sacrorum &c.] *Pulcher locus pro sacris Ecclesiæ, quippe vbi dicit tractari cœlestia, celebrari sancta mysteria, opus spirituale angelorum geri, eo Dei præcepta nos congregare & colligere.*

51. Cum sacrosanctis enim iussis, nobis diuina protectio] *ex cod. vet. exc. reposuimus:* iussis, *pro:* & iustis, *& adiecimus:* diuina.

52. cum sine iustitia non potest esse] *Phrasis est Auctoris. vet. excu. & Rembold. legunt:* sine victoria, *sed non placet.*

53. voluntates agnoscere] *Hoc rursus ex vet. exc. pro eo quod Remboldus, & alij:* vtilitates.

54. indicia demonstrare] *Ita Remboldus & vet. excus. pro:* iudicia.

55. Cogitationes enim mortalium] *Recte sic Gravius & Morel. pro eo quod alij.* cogitationes immortalium, *nam sic habet liber Sapientiæ, quem Salomonis titulo citat; quomodo & paulo post librum Ecclesiastici.*

56. tamen si nulla in ipso contubernio turpis consuetudo nascatur, accedat] *Sic vet. excus. & Rembol. alij:* Contubernium tamen, etsi nulla, &c. consuetudo nascatur, accendit, *quod magis probatur sic legatur:* enim, *pro:* tamen.

57. vt ipsam consolationem nostram suscipiat] *Vetus excus. ac Remboldus, & hoc & sequentia plurali numero legunt, sed præcedit:* fœminam.

58. Sicut præcepimus vobis] *Erasmus:* Sic præcipimus *at illud habet Apostolus.*

59. & omne quod voti est] *Confirmatur hinc votum tacitum castitatis adnexum calibatui clericorum, de quo paulo post apertius*

60. & palma perfecta] *Hinc apparet, ante etiam legi debere:* vnus accipit palmam, *sicut vbique legit Cyprianus.*

61. ipse se voluit superari] *Vetus exc. & Rembol.* penetrari.

62. sine causa dicit) *Vet. exc.* non dicit, *sed prius placet.*

63. Qui spernit modica, paulatim cadet] *Eras. male:* cadit, *nam prius habet Ecclesiasticus.*

64. Sic stupeo autem huius peruersitatis arbitrium] *Hoc Erasm. placet, pro eo quod erat:* arbitrio.

65. quam bonos effectus mulieris] *Erasm.* affectus, *minus recte.*

66. agit prius masculum & fœminam pariter conuersari] *Remboldus omiserat:* conuersari, *& Erasm. legebat:* adiicit. *Illud vero habet vet. excus,*

67. in semetipsas elidere] *Censeo legendum:* illidere.

68. ignem sine vllis flammis occultet) *Recte sic Morelius ac Gravius cum vet. exc & Rembol. pro eo quod alij:* occultat.

69. & dum summissus] *Adijcio:* dum, *ex vet. excus.*

70. controuersias, actione[que causarum) *Genuina quoque est hæc lectio, illius, & Rembold. pro eo quod reposuit Erasmus:* controuersias actiones, quæ causarum.

71. sed per correctionem) *Placet & ista, pro:* correptionem.

72. & in cæteros actus) *Etiam hæc pro:* inter.

73. æquales maioribus) *Illi:* moribus.

74. Video plane sic] *Et hic & paulo post adiecit negationem:* non, *Erasmus, sed non est opus. Est enim Ironia, sicut & in eo quod sequitur:* cognosco, &c. *Idem est iudicium de his adiuncta ab illo negatione, ad illam sententiam:* si Christus seipsum &c. *præsertim si legamus cum illo,* facit, *pro;* faciet.

75. vnus per rupes] *Vetus excussus & Remboldus;* tipas.

76. Paulus Apostolus decernit dicens] *Adijcio,* dicens, *ex vet. exc.*

77. quid aliud exemplum nolunt] *Ex eodem cum Morelio sic lego, pro:* volunt.

78. & qui Apostolis] *Solus Manu.* Apostolicis,

79. nec dum cognouit] *Primus Erasmus;* nondum.

80. quos Dominus iunxit] *Aut sic legendum cum Erasmo, aut cum vet. exc. & Remboldo;* quod Dominus iussit, *prius tamen arridet magis.*

81. ipsa permissio) *Vitio cod. Rembold. legabatur;* promissio.

82. Sic Apostolos mulierum comitatus decebat) *Vet. excu.* Apostolus, &c. docebat.

83. non vt) *Sic prorsus lego pro;* vt non.

84. Vbi tota Ecclesia propemodum videbitur) *Locus prorsus obscurus. Vet. excu. vero & Remboldus legunt;* coniurationes improbas, *pro;* conuiuationes improbas, *non recte.*

85, Ideo non inde scribitur) *Hæc ex cod. vet. excu. pro quo Remboldus:* ad eo, *Erasmus vero:* ad ea bene describitur, *Morel.* Adeo non bene.

86. Tamen non possum) *Istud rursum ex illorum vtroque, pro eo quod Erasmus:* possunt.

87. & qui missus venerat pasci] *Item & hoc, pro* :iussus.

88. egestosam) *Sic rectius Morelius, Remboldus. & vetus excus. quam alij;* egestuosam.

89. ieiunij exitum] *Optime sic etiam Remboldus & vetus excus, pro;* exitium.

90. Pro dolor, dolore cogimur quod docemus] *Sic recte etiam cum illis Morelius, pro;* docemur.

91. amicos Dei non nouimus, nisi ad venerationem] *Locus insignis pro veneratione Sanctorum,*

92. qui

92. qui nouimus & angelos cum fœminis cecidisse] *Etiam hic auctor filios Dei Gen. 6. angelos interpretatur.*
93. suæ auiditatis ingluuiem] *Vet. excu. & Rembol.* illuuiem, *neutrum displicet.*
94. quando indigeant] *Hoc certe ex illo reposuimus pro*: cum.
95. falsa altera est] *Non male adiicit Erasmus*: falsa.
96. si talis Christiana caritas adnotatur] *Rectius sic vet. excus. & Rembold. quam alij*: aduocatur.
97. alterna peregrinatione] *Vetus excu.* altera.
98. Adhuc habeo quid mirari] *Non placet quod reposuit Erasmus*: quod mirari non valeo, *nisi addatur*: satis, *certe illud habent vet. excus. & Rembold. Est autem locus insignis de voto continentiæ coniugum.*
99. & eunuchi nostri non durant] *Neque hic arridet lectio Erasmi*: & eunuchi dubitant.
100. amor coniugalis] *Habet vet. exc.* confœminæ, *& paulo post*: pro; fœminæ, *legit*: iugalis.
101. quasi non habentes esse nitantur] *Etiam hæc illorum lectio est, pro eo quod Erasmus duntaxat.* sint.
102. potestatem vnius] *Adiecerat Erasmus*: coniugationis, *sed superfluo.*
103. non eunctati sunt pellere] *Hoc rursum ex vet. excus. cum Grauio & Morelio, pro eo quod corrupte Rembold. & cæteri* contati, *Manut. vero*: contenti.
104. Verum fatear, si permittor] *Etiam hæc Morelij & illorum genuina lectio est, pro eo quod Eras.* fateor, si permittar.
105. Dico eos facilius) *Vitio cod. Remboldi legebatur*: facile.
106. nullas personas excipere) *Etiam hoc Morel. & vet. exc. pro.* accipere.
107. nec minus eos, sed peius illi etiam confundunt) *Mendum cod. Remboldi hic quoque remansit hactenus in excu.* nec minis eos, sed pœnis.
108. Secundum confusionem] *Rursum sic Morel. cum vet. exc. pro*: sed in confusione.
109. absciadant] *Vet. cod.* abscidant, *& paulo post*: abscidentes, *pro*; abscindentes, *rursum postea*: abscidit.
110. non intrabitis in regnum cœlorum) *Rembold. legebat*: intraueritis, *pro quo Erasmus*: intratis.
111. de Gallis suis] *Galli (vti vere adnotauit Rembol.) erant sacerdotes Cybeles à Gallo fluuio sic dicti.*
112. dummodo cum damno status sui) *Vet. exc. legit*: conditione, *Rembold. vtrumque omisit.*
113. cum tantis exitijs] *Minus Recte Erasmus*: exercitijs.
114. fœminæ tenet aspectus] *Sic prorsus lego, pro*: terret.
115. impura mysteria] *Iterum vitio cod. Rembol. legebatur hactenus*: pura.
116. & sua subsequuntur] *Prætermiserat idem voculam*: sua.
117. martyrium consecuti sunt] *Eiusdem mendum erat*: secuti sunt. *quare recte hoc Morelius cum vet. excus.*
118. meruerunt ad martyrij veniam) *Reposuit Eras.* palmam, *sed quia de peccatoribus loquitur, qui ipso martyrio veniam impetrabant, illud illorum placet.*
120. quia baptizat] *Manut. vitio operarum*: qui.
121. sine indulgentia quoque illis martyrium non fuit] *Optime sic Erasmus pro eo quod vet. excus. & Rembold.* illi quorum martyrium
122. crimen Ecclesiæ cernitur ignouisse] *Grauius in margine*: Ecclesia, *sed illud placet, quia sequitur*: culpari: non Ecclesiam patiatur.
123. Audemus dicere] *Hoc quoque genuinum est, pro*: ausim.
124. quacunque mundus abstulerit] *Etiam istud pro*: quocunque.
125. Ius tractat viuendi & non edendi] *Obscurus locus.*
126. Transgressores ordinariæ transgressionis] *Recte sic Eras. pro eo quod ille*: ordinari.
127. rationabile] *Et hic & supra alicubi vet. excu. & Rembold.* rationale.
128. diligenter obseruare] *Recte etiam hoc Eras. pro eo quod illi*: obseruare.
129. & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare] *Adiecit Erasmus*: seminare vel, *non male quia sequitur*: nolite serere in spinis, *Sequentium tamen est quod interecit*: seminantes.
130. sulphureis ac flammis scatens fornax] *Non placet etiã quod ipse reposuit*: candens, *quare recte illud Morel. cum vet. exc. & Rembold.*
131. Alteris placere debent, qui alteris viuunt] *Hæc quoque genuina horum duorum lectio, pro eo quod non male Erasmus*: Altaribus placere debent, qui de altaribus viuunt.
132. ministerium nostrum] *Prorsus sic legendum cum ijsdem & Morel. pro*; vestrum, *quia consentit Apostolus.*
133. de iis quibus] *non habent illi*; iis.
134. singularitas magis quam pluralitas] *Omnino sic legendum cum vet. exc & Erasm. ad marg. & iterum*: pluralitatis, *pro eo quod corruptissime primus Remboldus*: parilitas, *&*: parilitatis, *nam opponit singularitati pluralitatem, sicut antea communitatem.*
135. porrigit furiam] *Manut. & Morel.* corrigit, *minus recte.*
136. cæsus exaltat] *Male Erasmus*: casas, *Neque vero etiam placet, quod reposuit ipse*: rapinas exigit, *pro eo quod illi* μεταφορικῶς, ripas erigit.
137. simplices mentes inuchit] *Sic vet. excu Remboldus vero & alij plerique*: simplices mortes, *pro quo Grauius & Manut.* mores; *Morel. autem*: multiplices mortes, *quod placet maxime.*
138. & pessimæ conuersationis] *Interiecerat Remboldus denuo*: stragis, *sed non est opus.*
139. & sterilitas criminum] *Hæc lectio vet. exc. genuina est, quia præcedit*: vbertas; *pro qua cum Rembold. legeret*: cupiditas, *reposuit Erasm.* captiuitas.
140. corruptionis exitium] *Aliquid desiderari videtur.*
141. seueritatis gladius] *Corrupte primus Erasm.* seueritas.
142. exarmatura fluxorum] *Male Rembold. primus*: fluxarum.
143. & fornicationis addictio] *Hactenus ex Eras. castigatione legebatur*: abdicatio. *sed prius habet vetus excusus & Rembold, & optime conuenit. Addictionem enim bonorum facere Ciceroni est, bona proscribere.*
144. voluntas bonorum operum) *Censeo legendum*: voluptas.
145. funus humanæ substantiæ) *Elegantèr etiam istud vet. excu. pro eo quod Rembold.* fimus, *& Erasm. cum cæteris*: summus, *Quare & Antoninus sic castigandus pro eo quod legit*: fauus.
146. In hanc velut in scopulos] *Rectius quoque hoc vetus excusus, quam cæteri*: in hac velut in scopulo, *Neque vero etiam placet, quod reposuit Rembold.* tumoris, *pro*: humoris.
147. Hoc exigit sancta singularitas clericorum] *Corruptissime Remboldus*: meritorum, *quare & Eras. recte illud in margine.*
148. Immortalitas est enim in memoria illius] *Contra non recte hic reposuit Eras.* Immortalis est enim memoria illius; *quia illud reperitur ad verbum grace.*
149. suspectæ pluralitatis] *Rursum hic legebatur mendo cod. Rembold.* parilitatis.
150. non habet claritatem] *Ego negationem superfluam censeo.*
151. Vt omnes pro illa splendere non dubitẽt] *Mira phrasis effecit, vt reponeret Erasm.* spondere.
152. hanc tenete] *Idem hoc recte, pro*: timete.
153. omni prouisione] *Sic vet. excus. cum Rembold. pro eo quod alij*: præuisione.
154. Sic iam] *Miror vnde irrepserit*: eam.
155. vt prouidos non vt præcipites tueatur] *Adiecimus cum Morelio ex vet. exc. & Rembold. vt, omissa tamen voce*: nos, *cum ijsdem.*
156. fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones] *Cum ijsdem addimus*: fortiter.
157. multo magis perperam] *Hactenus corruptissime ex vitio codic. Remboldi legebatur*: per perituram.
158. quid spiritales deceat recordemini] *Rembold. denuo corrupte*: recordetur, *pro quo Erasm.* recordemur, *at illud genuinum est.*
159. inter flagitiosorum armamenta] *Reposuerat Erasm.* armenta.
160. singularitatis inaccusabilis successione] *Idem hic reposuit*: successione, *non recte.*
161. Si quis autem modo profectione cogente] *Sic More. & illi duo pro eo quod Eras* vitæ perfectione.
162. discedere de conspectu festinet] *Hoc quoque illi, pro*: sustinet.
163. Proteruitatis enim iam cœpta sunt] *Etiam hoc illi, pro eo quod Erasm.* proteruitas enim iam cœpta sinit.
164. Vt semel omnia colligamus] *Vetus excus.* simul.

EXPOSITIO IN SYMBOLVM Apostolorum Rufino Aquileiensi Presbytero auctore.

ARGVMENTVM.

EXpositionem Symboli Apostolorum à nominis definitione auspicatus Rufinus, latissime singulos illius Articulos explicat, ac vtriusque testamenti Prophetijs scripturisque pulcherrimè confirmat, ita vt non immerito mihi videatur Gennadius (catalogo script. illustr.) primas illi hac in re tribuere. Vnum est, in quo non probatur; quod nempe Sapientiam Salomonis, Ecclesiasticum, Tobiam, Iudith, & duos Machabæorum libros valere neget ad auctoritatem fidei confirmandam: quum contra sex illis libri, in canone sacrarum scripturarum recenseantur, à D. D. Augusti. libr. 2. de Doctrina Christ. cap. 5. Innocentio 1. Epistola ad Exuperium cap. vlt. ac Concilijs Carthaginiensi. 3. Romano Gelasii Papæ tempore, Florentino ac Tridentino. Quare recte Isidorus cap. 1. lib. 7. Etymol. & Hrabanus cap 1. lib. 5. de Vniuerso, scripturas distinguuntur canonem Hebræorum & Ecclesiæ canonem, in quo omnes illos comprehendi asserunt; facientes libros vtriusque testamenti 72. Atqui à veteribus quoque citatos illos frequenter etiam ad fidei confirmationem, supra de alijs comprobauimus ac infra hoc ipso libro de Iudith. Cæterum Rufini titulo iam olim editum est hoc opus inter opera D. Hironymi. & illi id asscribunt præter Gennadium, Vincentius Bellouacensis, Antoninus & Trithemius.

MIHI Quidem fidelissime Papa Laurenti, ad scribendum animus tam non est cupidus, quam nec idoneus; scienti non esse absque periculo, multorum iudicijs ingenium tenue & exile committere. Sed quoniam, vt cum venia tui dixerim, temere in Epistola tua per Christi me sacramenta, quę à nobis maxima cum reuerentia suscipiuntur, astringis, vt aliquid tibi de

bi de fide, secundum symboli traditionem rationem q; [3] componam, quamuis supra vires nostras sit pondus præcepti (4 Non enim me latet sententia illa sapientiũ, quæ probe admodum dicit, *quia de Deo dicere etiam vera, periculosum est*) Tamen si expositioni à te impositæ necessitatem orationibus iuues, dicere aliqua obedientiæ magis reuerentia, quam ingenij presumptione tentabimus; quæ quidem non tam perfectorum exercitiis digna videantur, quam ad paruulorum in Christo & incipientium librentur auditum. Et quidem comperi nonnullos illustrium tractatorum aliqua de his pie & breuiter edidisse, [6] Photinum vero hæreticum scio eatenus conscripsisse, non vt rationem dictorum audientibus explanaret, sed vt simpliciter & fideliter dicta ad argumentum sui dogmatis traheret; cum in his verbis Sanctus spiritus prouiderit, nihil ambiguum, nihil obscurum, nihil à reliquis dissonans poni quia in his vere
Esaiæ 10 completur prophetia qua dicitur: *Verbum enim consummans & breuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram.* Nos ergo vel simplicitatem suam verbis Apostolicis reddere & assignare tentabimus, vel quæ omissa videntur à prioribus, adimplere. Sed vt manifestius fiat argumentum verbi huius (vt diximus) breuiati, causam qua hæc traditio ecclesiis data est, ab origine repetemus. Tradũt maiores nostri, quod post ascé
Actuum 2. sionem Domini, cum per aduentum Sancti spiritus [7] super singulos quosque Apostolos igneæ linguæ sedissent, vt loquelis aduersis variisque loquerentur, per q eis nulla gens extera, [8] nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & inuia; præceptum eis à Domino datum, ob prædicãdum Dei verbum, [9] ad singulas quemque proficisci nationes. Discessuri itaque ab inuicem, normam [10] prius futuræ prædicationis in commune cõstituunt: ne forte alius ab alio abducti, diuersum aliquid his qui ad fidem Christi inuitabantur, exponerent. Omnes ergo in vno positi, & Spiritu sancto repleti, breue istud futuræ sibi, vt diximus, prædicationis indicium, conferendo in vnum quod sentiebat vnusquisque, componunt, atque hanc credẽtibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis & iustissimis ex causis appellare voluerunt. Symbolum enim Græce, *indicium* dici potest & *collatio*, hoc est, quod plures in vnum conferunt. Id enim fecerunt Apostoli in his sermonibus [11] in vnum conferendo quod vnusquisque sensit. Indicium autem vel signum iccirco dicitur: quia
2. Cor. 11 illo tempore sicut & Paulus Apostolus dicit, & in Actis
Act. 15 Apostolorum refertur, *multi ex circumcisis Iudæis simulabãt se esse Apostolos Christi, & lucri alicuius vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nuntiantes.* Iccirco ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is qui Christũ, vere secundum Apostolicas regulas prædicaret. Deniq; & in bellis ciuilibus hoc obseruari ferunt: quoniam & armorum habitus par & sonus vocis idem, & mos vnus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua doli subreptio fiat, symbola discreta vnusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latine vel signa, vel indicia nominantur: [12] vt si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogarus symbolum, prodat si sit hostis, an socius. Iccirco denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, vt certum esset, neminem hæc ex lectione quæ interdum peruenire etiam ad infideles solet, sed ex Apostolorũ traditione didicisse sufficeret. Discessuri ergo, vt diximus, ad prædicandum istud vnanimitatis & fidei suæ indiciũ Apostoli posuere: non sicut filij Noe discessuri ab alterutrum, turrem
Genes. 11 ex latere cocto & bitumine construentes, cuius cacumen pertingeret vsque ad cœlum; se munimenta fidei quæ starent aduersum faciem inimici ex lapidibus viuis & margaritis dominicis, ædificantes; quæ neque venti impellerent, neque flumina subuerterent, neque tẽpestatum ac procellarum turbines permouerent. Merito ergo illi ab inuicẽ separandi turrẽ superbiæ ędificantes, linguarũ confusione damnati sunt, vt ne vnusquisque posset aduertere proximi sui loquelã. Isti vero q turrem fidei construebãt, omnium linguarum scientia & agnitione donati sunt; vt illud peccati, hoc fidei probaretur indicium. Sed iam nobis etiam de ipsis aliquid contrectandum est margaritis; in quibus primo in loco [15] fons & origo omnium bonorum ponitur, cum dicitur: [16]
CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM.
Verum priusquam incipiam de ipsis sermonum virtutibus disputare, illud non importune [17] commonendum puto; quod in diuersis Ecclesiis aliqua in his verbis inueniuntur adiecta. in Ecclesia tamen vrbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego propterea esse arbitror, quod neque hæresis vlla illic sumpsit exordium: & mos ibi seruatur antiquus, eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt, publice, id est, fidelium populo audiente, symbolum reddere, & vtique adiectionem vnius saltem sermonis, eorum qui præcesserunt in fide, non admittit auditus. In cæteris autem locis quantum intelligi datur, propter nonnullos hæreticos addita quædam videntur, per quæ nouellæ doctrinæ sensus [18] crederetur excludi. Nos tamen illum ordinem sequimur, quem [19] in Aquileiensi Ecclesia per lauacri gratiam suscepimus. [20] CREDO, ergo primum omnium ponitur, sicut & Paulus Apostolus ad Hebræos scribens dicit: *Credere enim* [21] *primo omnium accedentem oportet ad Dominum,* [22] *quia est. & credentibus in se remunerator sit.* Sed & Propheta dicit: *Nisi credideritis, non intelligetis.* Vt ergo intelligentiæ tibi aditus pateſcat, recte primo omnium te credere profiteris: quia nec nauem quis ingreditur, & liquido ac profundo [23] vitam committit elemento, nisi se prius credat posse saluari. Nec agricola semina sulcis obruit, & pro frugibus spargit in terram, nisi crediderit venturos imbres, affuturum quoque solis teporem, quibus terra confota, [24] segetem multiplicata fruge, ac vẽtis spirantibus nutriat. Nihil denique est quod in vita geri possit, si nõ credulitas ante præcesserit. Quid ergo mirum si accedentes ad Deum, credere nos primo omnium profitemur, cum sine hoc nec ipsa exigi possit vita communis? [25] Hoc autem iccirco in principijs præmisimus, quia pugnare nobis obijcere solent, quod religio nostra, quia quasi rationibus deficit, in sola credendi persuasione consistat. Et ideo ostendimus nec agi nec stare aliquid posse, nisi præcesserit [26] vis credendi. Deniq; ideo & matrimonia contrahuntur, quia creditur successura posteritas: & pueri discendis artibus traduntur, quia magistrorum in discipulos transfundenda creditur disciplina: Imperij quoque insignia vnus suscipit, dum credit sibi vrbes & populos, armatum etiam exercitum parituros. Quod si hæc singula nisi prius crediderit futura, nullus aggreditur, quo modo non multo magis ad agnitionem Dei credendo veniatur? Sed videamus quid iam [27] breuiatus hic Symboli sermo proponat. [28] CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM. Orientis Ecclesiæ omnes, ita tradunt: *Credo in vnum Deum patrem omnipotentem.* Et rursum in sequenti sermone, vbi nos dicimus: *Et in Iesum Christum vnicum filium eius Dominum nostrum*, illi tradunt: *Et in vnum Dominum nostrum Iesum Christum vnicum filium eius.* Vnum scilicet Deum, & vnum Dominum, secundum auctoritatem Pauli Apostoli profitentis. Sed de hoc [29] in cõpetentibus locis repetemus. Nunc interim quod ait: *In Deum patrem omnipotentem*, videamus. [30] Deus, secundum quod opinari potest humana mens, naturæ ipsius vel substantiæ, quæ est super omnia, est appellatio. Pater vero arcani & ineffabilis sacramenti vocabulum est. Deum cum audis, substantiam intellige sine initio, sine fine, simplicem, sine vlla admixtione inuisibilem, incorpoream, ineffabilem, inæstimabilem; in qua nihil adiunctum, nihil creatum sit. Sine auctore est enim ille, qui auctor est omnium. Patrem cum audis, [31] filij intellige patrem, qui filijs supra dictæ sit imago substantiæ. Sicut enim nemo dicitur Dominus, nisi habeat vel possessionem, vel seruum cui dominetur, & sicut nemo magister dicitur, nisi discipulum habeat: ita & pater nullo pacto quis dici potest, nisi filium habens. Hoc ergo ipso nomine quo Deus pater appellatur, cum patre pa-

Hebr. 11 *Esaiæ 7.*

riter

riter subsistere etiam filius demonstratur. 32 Quomodo autem Deus pater genuerit filium, nolo discutias, nec te curiosius ingeras in profundi huius arcanum: ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguum ipsum qui mortalibus diuino munere concessus est, perdas aspectum. Aut si putas in hoc omni indagationis genere 33 nitendum, prius tibi propone quæ nostra sunt: quę si consequenter valueris expedire, tunc à terrestribus ad cælestia, & à visibilibus ad inuisibilia properato. Expedi primo si potes, & explana, quo modo mens quæ intra te est, generet verbum, & quis sit in ea memoriæ spiritus: quo modo hæc cum diuersa sint rebus & actibus, vnum tamen sint substantia vel natura; & cum è mente procedant, nunquam tamen ab ipsa separentur. Sed hæc quàuis in nobis & in animæ nostræ substantia habeantur, tamen tanto nobis occulta videntur, quanto & aspectui corporeo inuisibilia. De apertioribus requiramus. Fons quo modo ex se generat fluuium? quo autem spiritu rapidum fertur fluentum? quod quidem cum vnum & inseparabile sit, & fluuius & fons, tamen nec fons fluuius, nec fluuius fons intelligi aut appellari potest, & tamen qui viderit fluuium, videt & fontem. Exerce te prius in horum explanatione, & discute si potes quæ habentur in manibus; & tunc 34 ad horum sublimiora veniemus. Nec putes quia te statim de terra suadeam ascendere super cælos; sed prius te, si placet, ad istud firmamẽtum quod oculis patet, educam, & ibi, si potes, naturam huius visibilis luminis discute. Quo modo ignis iste cælestis generat ex semetipso splẽdorem lucis? quo modo etiam producit vaporem? & cum sint tria in rebus, vnum tamen sunt in substantia. Quod, & si hæc singula inuestigare potueris; scito adhuc diuinæ generationis mysterium tanto esse differentius & eminentius, quando creator creaturis potentior, quanto artifex opere suo præstantior, quanto ille qui semper est, eo qui ex nihilo cœpit esse nobilior. Credendus est ergo Deus, pater esse vnici filij sui Domini nostri, non discutiendus: neque enim fas est seruo de natalibus Domini disputare. Contestatus est pater de cœlis dicẽs: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite.* Pater ipsum dicit esse filium suum, & ipsũ audiri iubet. Filius dicit: *Qui me videt, videt & patrem.* Et: *Ego & pater vnum sumus.* Et: *Ego à Deo exiui, & venio in hunc mundum.* Quis est qui inter has patris & filij voces 35 medium se discussorem interserat, & deitatem diuidat, affectum separet, & substantiam rumpat, spiritum secet, neget esse verum quod veritas dicit? Est ergo Deus pater verus veritatis pater, non extrinsecus creans, sed ex eo quod ipse est, filium generans, id est, 36 quia sapiens, sapientiam, quia iustus, iustitiam, quia sempiternus, sempiternum, quia immortalis, immortalem, quia inuisibilis, inuisibilem, quia lux, splendorem, quia mens, verbum. Quod autem diximus: Orientis Ecclesias tradere 37 vnum Deum patrem omnipotentem & vnum Dominum, hoc modo intelligendum est, vnum non numero dici, sed vniuersitate. Verbi gratia: Si quis dicit vnum hominem, aut vnum equum; hic vnum pro numero posuit. Potest enim & alius homo esse & tertius, vel equus. Vbi autem secundus vel tertius non potestiungi, vnus si dicatur; non numeri, sed vniuersitatis est nomen. Vt si exempli causa dicamus vnum solem, hic vnus ita dicitur, vt alius vel tertius addi non possit; vnus est enim sol. Multo magis ergo Deus cum vnus dicitur, vnus non numeri, sed vniuersitatis vocabulo nuncupatur: id est, qui propterea vnus dicatur, quod alius non sit. Similiter & de Domino accipiendum est, quod vnus sit Dominus Iesus Christus, per quem Deus pater dominatum omnium tenet, vnde & sequens sermo omnipotentem pronunciat Dominum. Omnipotens autem ab eo dicitur, quod omnium teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, sicut & Apostolus dicit: *Quia per ipsum creata sunt omnia, visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates,* & iterum ad Hebręos scribens dicit: *Qui a per ipsum sæcula instituit, & ipsum constituit vniuersorum hæredem.* 38 Constituit autem quod ait; *genuit* intelligitur. Quod si per ipsum sæcula instituit pater, & per ipsum creata sunt omnia, & ipse est hęres omnium per ipsum; ergo & potentatum omnium tenet. Quia sicut lux de luce, & veritas de veritate: ita & de omnipotente omnipotens natus est. Vt in Apocalypsi Ioannis de Seraphin scriptum est: *Et requiem non habebant die ac nocte dicentes: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus* 39 *sabaoth, qui erat, & qui est, & venturus est omnipotens.* Omnipotens ergo dicitur qui venturus est. Et quis est alius qui venturus est, nisi Iesus Christus filius Dei? His additur 40 inuisibilem & impassibilem. Sciendum quod duo isti sermones in Ecclesiæ Romanæ symbolo non habentur: constat autem apud nos additos, hæreseos causa Sabellij, illius profecto quæ à nostris Patripassiana appellatur: id est quæ patrem ipsum vel ex virgine natum dicit, & visibilem factum, vel passum affirmat in carne. Vt ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hæc addidisse maiores, & inuisibilem patrem, atque impassibilem dixisse. 41 Constat enim filium, non patrem, in carne & ex carne natum, & ex natiuitate carnis filium visibilem & passibilem factum. Quantum autem spectat ad illam deitatis immortalem substantiam, quæ vna ei eademque cum patre est; ibi neque pater, neque filius, neque spiritus sanctus visibilis aut passibilis creditur. Secundum vero dignationem carnis assumptæ, filius & visus & passus in carne est. Quod & ppheta prædixerat, vbi ait: *Hic Deus noster, & non reputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Iacob puero suo & Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est.* 42 Sequitur post hæc: ET IN CHRISTVM IESVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM. Iesus Hebræi vocabuli nomen est, quod apud nos saluator dicitur, Christus à chrismate, id est, ab vnctione appellatur. Legimus enim in libris Moysi, quod Auses Naue filius, cum electus esset dux populi, commutato nomine Ause, Iesus cognominatus sit. Quo scilicet ostenderetur, hoc esse nomen, quod principibus & ducibus conueniret, iis duntaxat, qui salutem 43 sequentibus se populis darent. Itaque & ille Iesus appellatus est, qui eductum de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatum, in terram repromissionis induxit. Et hic Iesus dicitur, qui populum de ignorãtiæ tenebris eductum, & de mundi erroribus euocatum, introduxit ad regna cęlorum. Christus quoque vel põtificale, vel regium nomen est. Nam prius & pontifices vngueto chrismatis consecrabantur & reges: sed illi velut mortales & corruptibiles vngũcto materiæ corruptibilis vngebantur; hic vero Sancto spiritu perũctus, Christus efficitur, sicut scriptura de eo dicit: *Quem vnxit pater Spiritu sancto misso de cœlis.* Et Esaias prefignauerat, dicens ex persona filij: *Spiritus Domini super me propter quod vnxit me, Euangelizare pauperibus misit me.* Quia ergo ostendimus quid sit Iesus qui populum saluet, & quid sit Christus, qui pontifex factus sit in ęternum: nunc ex consequentibus de quo dicantur ista, videamus. 44 *Et in vnicum filium eius* (inquit) *Dominum nostrum.* Per hoc docet nos, quia Iesus iste de quo diximus, & Christus de quo exposuimus, vnicus filius sit Dei & noster Dominus. Ne forte putes quod humana ista vocabula terrenum te aliquid doceant, ideo subiungit, vnicum hunc esse filium Dei Dominum nostrum. Vnus enim de vno nascitur: quia & splendor vnus est lucis: & vnum est verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in diuisionem cadit; vbi qui nascitur, nequaquam à generante separatur. Vnicus est, vt menti sensus, vt sapiẽtia sapienti, vt cordi verbum, vt forti virtus. Nam sicut solus sapiens pater ab Apostolo dicitur, ita & solus filius sapientia nominatur. Vnicus ergo filius est: & cum sit gloria, sempiternitate, virtute, regno, potestate, hoc quod pater est; omnia tamen hæc non sine auctore sicut pater, sed ex patre tanquam filius, sine initio, & æqualis habet; & cum ipse sit omnium caput, 45 ipsius tamen caput est pater.

Matth. 17. Ioan. 14. Coloss. 1. Hebr. 1. Apoc. 4. Baruch. 3. Numer. 13. Act. 10. Isaie 61. Rom. 10. 1. Cor. 11.

1. Cor. 11. Sic enim scriptum est : *Quia caput Christi Deus*, ipsius tamen auctor est pater generando sine initio. Quia nec pater præcedit filium, nec filius sequitur patrem in faciendo quasi adoptiuum, sicut nos. Filium sane cum audis, nolo cogitationem carnalis natiuitatis assumas, sed memento hæc de incorporeæ dici substantiæ natura simplici. Si enim, vt supra iam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens, sensum, vel lux se parit splendorem, nihil horum requiritur, nec vlla in tali generatione fragilitas cogitatur; quanto purius & sacratius de horum omnium creatore censendum est? Sed fortasse dicas, ista quam memoras, in substantiua est generatio. Neque enim lux substantiuum profert splendorem, aut cor substantiuum generat verbum. Filius autem Dei substantialiter asseritur generatus. [46] Ad hoc primo omnium illud dicimus, quod etiam in cæteris rebus, cum proferuntur exempla, non per omnia similitudinem seruare possunt rei illius cui præbere putantur exemplum, sed vnius alicuius partis, pro qua videntur assumpta, similitudinem tenent, Verbi gratia, vt cum in Euangelio dicitur: *Simile est regnum cælorum fermento, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus*, Numquid putabimus regnum cælorum sic per omnia simile esse fermento, vt & substantia illa palpabilis sit ac fragilis, vt acida fieri possit & corrupta? Sed ad hoc solum exemplum istud videtur assumptum, vt ostenderetur, ex parua prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento posse coalescere. Similiter & cum dicitur : *Simile est regnum cælorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium attrahit*: & in hoc numquid putandum est, quod naturæ lini, quo rete aptatur, ac nobis quibus maculæ nectuntur, regni cælorum substantia per omnia conferatur? Sed ad hoc solum videtur assumpta comparatio, vt ostenderet; quia sicut rete de profundo maris pisces adducit ad litus, ita de profundo huius sæculi errore, humanæ animæ regni cælorum prædicatione liberantur. Ex quibus constat, exempla non in omnibus his quorum exempla sunt, esse similia. Alioquin si eadem essent omnia, iam non exempla dicerentur: sed ipsæ potius res, de quibus agitur, viderentur. Deinde etiam illud dicendum est, quod nulla creatura talis esse potest qualis creator eius : Et ideo sicut sine exemplo est diuina substantia, [47] ita & sine exemplo est diuina maiestas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo est. [48] Si ergo in substantiua scintilla quæ ignis est, ex se creaturam, quæ ex nihilo facta est, gignit, & conditionem in hoc seruat originis suæ: cur illius æternæ lucis substantia, quæ semper fuit, quia in substantiuum in se nihil habuit, in substantiuum ex se splendorem proferre non potuit? Et ideo recte vnicus dicitur filius. Vnicus enim eo solus est, quia natus sit. Nec comparationem aliquam potest habere quod vnicum est. Nec similitudinem substantiæ [49] cum facturis suis habere potest ille, qui factor est omnium. Hic ergo Iesus Christus filius vnicus Dei, qui est & Dominus noster vnicus, & ad filium referri & ad Dominum potest. Vnus est filius, vere filius, & vnus vere Dominus Iesus Christus. Cæteri quippe, licet dicantur filij, adoptionis tantum gratia dicuntur, non veritate naturæ. Et si dicuntur alij Domini, concessa non ingenita potestate dicuntur : hic vero solus est vnicus filius, & solus vnicus Dominus, sicut & Apostolus dicit : *Vnus pater Deus, & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia*. Igitur postea quam propositus ordo fidei, ineffabile sacramentum filij de patre natiuitatis exposuit; nunc ad humanæ salutis dignationem dispensationemque descendit. Et hunc quem supra dixit *vnicum filium Dei*, & *Dominum nostrum* nunc dicit.

Matth. 13.

Ephes. 4.

QVI NATVS EST DE SPIRITV SANCTO EX MARIA VIRGINE. Hæc iam inter homines dispensationis natiuitas est, illa diuinæ substantiæ; hæc dignationis est, illa naturæ. De Spiritu sancto ex virgine nascitur. Et iam hoc loco mundior auditus requiritur, & purior sensus. [50] Huic enim quem dudum de patre natum ineffabiliter didicisti, nunc a sancto Spiritu templum fabricatum intra secreta vteri virginalis intellige. Et sicut in sancti Spiritus sanctificatione nulla sentienda est fragilitas: ita & in partu virginis nulla est intelligenda corruptio. Nouus enim huic sæculo datus est hic partus, nec immerito: qui enim in cælis vnicus filius est; consequenter & in terra vnicus est, quia & vnice nascitur. Nota sunt omnibus & in Euangelijs decantata de hoc scripta Prophetarum qui dicunt, quod *virgo concipiet & pariet filium*. Sed & partus ipsius mirabilem modum Ezechiel propheta ante formauerat; Mariam figuraliter portam Domini nominans, per quam, scilicet, Dominus ingressus est mundum. Dicit ergo hoc modo : *Porta autem quæ respicit ad Orientem clausa erit, & non aperietur, & nemo transibit* [51] *per eam, quoniam Dominus Deus Israël transibit per eam, & clausa erit*. Quid tam euidens dici [52] de conuersatione virginis potuit? Clausa fuit in ea virginitatis porta, per ipsam introiuit Dominus Deus Israël, & per ipsam in hunc mundum de vtero virginis processit : & in æternum porta virginis clausa, seruata virginitate, permansit. Igitur Spiritus sanctus refertur Dominicæ carnis & templi eius creator. Incipe hinc iam intelligere etiam sancti Spiritus maiestatem. Contestatur enim & Euangelicus sermo de ipso, quod cum loquenti angelo ad virginem & dicenti : quia *paries filium, & vocabis nomen eius Iesum, hic enim saluum faciet populum suum a peccatis suis* : illa respondisset : *Quo modo fiet istud quoniam virum non cognosco*? Dixerit ei Angelus Dei : *Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Et ideo quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei* : [53] Vide ergo cooperantem sibi inuicem trinitatem. Spiritus sanctus venire dicitur super virginem, & virtus altissimi obumbrare ei. Quæ est autem virtus altissimi, nisi ipse Christus, qui est Dei virtus & Dei sapientia? Cuius autem hæc virtus est? *Altissimi*, inquit. Adest ergo altissimus, adest virtus altissimi, adest Spiritus sanctus. Hæc est trinitas vbique latens, vbique apparens, vocabulis personisque discreta, inseparabilis vero substantia deitatis: Quamuis solus filius nascatur ex virgine, adest & altissimus, adest & Spiritus sanctus, vt & conceptus virginis sanctificetur & partus. Verum hęc quia ex scripturis propheticis asseruntur, possunt forte Iudæos, quamuis sint infideles & increduli, confutare. Sed pagani solent ridere nos, cum audiunt prędicari à nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtrectationibus respondendum est. Omnis partus, vt opinor, ex tribus constat. Si adultæ ætatis sit femina, si virum adeat, si non sit [54] illius vulua vitio sterilitatis obclusa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, vnum defuit, vir; & hanc partem (quia qui nascebatur, non erat terrenus homo, sed cœlestis) per cœlestem spiritum dicimus, salua virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur, si virgo conceperit; cum Orientis auem quam Phœnicem vocant, in tantum sine coniuge nasci vel renasci constet. vt semper & vna sit, & semper sibi ipsa nascendo vel renascendo succedat? Apes certe nescire coniugia, nec [55] fetus nixibus edere, omnibus palam est. Sed & alia nonnulla deprehenduntur [56] vti huiuscemodi sorte nascendi. Hoc ergo incredibile videbitur diuina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cuius exempla etiam in animalium natiuitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impossibile videatur, qui credunt Mineruam suam de cerebro Iouis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hîc femina est, hîc naturæ ordo seruatur, hîc conceptus & partus temporibus suis editur. Ibi nusquam femineus sexus, sed vir solus & partus. Qui illa credit, cur ista miretur? Sed & Liberum de femore eius asserunt natum. Ecce aliud portenti genus, & tamen creditur. Venerem quoque, quam aphroditem vocant, de spuma maris (sicut etiam nominis ipsius compositio ostendit) credunt esse progenitam; de quo natos

Esaiæ 7.

Ezech. 44.

Ezech. 44.

Luc. 1.

tos Castorem Pollucemque confirmant; ex formica Myrmidones: & alia mille sunt, quæ contra rerum naturam venientia, ipsis tamē visa sunt credibilia: vt Deucaleonis & Pyrrhæ lapides iactos, & hominum ex his segetem natam. Et cum hæc tot & talia figmenta crediderint; [57] vnum eis verbum impossibile videtur, quod adolescens femina diuinum germen, non hominis vitio, sed Deo inspirante conceperit. Qui vtique si ad credendum difficiles sunt, illis tot & tam turpibus monstris fidem nequaquam commodare debuerant. Si vero faciles sunt ad credendum, multo promptius hæc nostra tam honesta & tam sancta recipere, quam illa tam indigna & tam fœda credere debuissent. [58] Sed dicent fortassis, quia possibile quidem fuerit Deo vt virgo conciperet, possibile etiam fuerit Deo vt pareret; sed indignum videri, vt tanta illa maiestas per genitales feminæ transiret egressus: vbi quamuis nulla fuerit ex virili admixtione commixtio, fuit tamen ipsius puerperii obscœnę attrectationis iniuria: pro quo paulisper eis secundum sensum suum respondeamus. Si quis videat paruulum in profundo cœni necari, & ipse cum sit vir magnus & potens, extremis, vt ita dixerim, plantis ingrediatur cœnum; vt paruulum morientem liberet; pollutus ne à te accusabitur hic vir, quod paululum luti calcauerit: an vt misericors laudabitur, quod vitam contulerit morituro? Sed hæc etiam de cōmuni homine dicta sint. Redeamus nunc ad naturam eius qui natus est. Quantum putas natura solis eo inferior est? quantum creatura sine dubio creatore. Intuere nunc solis radios, [59] si in cœni alicuius voraginem demittantur, numquid inde iam aliquid pollutionis acquirunt? aut obscœnorum illustratio [60] solis ducitur in iniuriam? Ignis quoque natura quanto est inferior his de quibus sermo est? Et nulla materia vel obscœna, vel turpis adhibita ei, ignem polluisse creditur. Cum ergo hęc ita esse in rebus materialibus constet; tu in illa supereminenti & incorporea natura, quæ super omnem ignem, & supra omne lumen est, pollutionis aliquid putas, aut obscœnitatis incidere? Tum deinde etiam illud aduertere: Nos hominem à Deo creatum de terræ limo dicimus; quod si obscenitas Deo reputatur opus suum requirenti, multo magis ei reputabitur opus illud ab initio fabricanti, & superfluum est dicere cur per obscena transierit, cum non possis dicere, cur obscena condiderit. Et ideo obscena hæc esse non natura, sed obseruantia docuit, Cæterum omnia quæ sunt in corpore ex vno eodemque luto formata, vsibus tantum & officijs naturalibus distinguuntur. Sed nec illud quidem [61] ab absolutione vacare huius quæstionis omittam; quod substantia Dei, quæ per omnia incorporea est, inseri corporibus, vel capi ab eis principaliter non potest, nisi aliqua media sit substantia spiritalis, quę capax esse diuini spiritus possit. Verbi gratia, vt si dicamus: Lux omnia quidem membra corporis illustrare potest, [62] à nullo tamen eorum, nisi à solo oculo, capi potest, solus enim oculus est qui capax sit lucis. Et filius ergo Dei nascitur ex virgine, non principaliter soli carni sociatus, sed anima inter carnem Deumque media generatus. Anima ergo media, & in secreta rationabilis spiritus arce verbum Dei capiente; absque vlla quam suspicaris iniuria Deus natus est ex virgine. Et ideo nihil ibi turpe putandum est, vbi sanctificatio spiritus inerat, & anima quæ erat Dei capax, particeps fiebat etiam carnis Nihil ibi dicas impossibile, vbi aderat virtus altissimi. Nihil de humana fragilitate cogites, vbi plenitudo inerat deitatis. CRVCIFIXVS SVB PONTIO PILATO, [63] ET SEPVLTVS, DESCENDIT IN INFERNA. Docet Apostolus Paulus illuminatos debere esse oculos cordis nostri ad intelligendum [64] *quæ sit altitudo, latitudo & profundum*: altitudo ergo & latitudo & profundum descriptio crucis est. Cuius eam partem quæ in terram defixa est, profundum appellauit; altitudinem vero illam, quæ in aërem porrecta sublimis erigitur: latitudinem quoque illam, quæ distenta [65] in dexteram

Ephes. 2.

læuamque protenditur. Cum ergo tot species mortis sint, quibus de hac vita exitus dari hominibus solet; vult nos Apostolus illuminatos corde scire rationem, cur ex his omnibus crucis potius species ad mortem delecta sit saluatoris. Vnde sciendum est, quod crux ista triumphus erat; triumphi enim insigne est trophæum, trophæum autem deuicti hostis indicium est. Quia ergo adueniens Christus, sicut Apostolus dicit, tria pariter sibi regna subiecit, hoc enim indicat vbi ait: *Quia in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum*, & hæc omnia sua morte vincebat: conueniens mysterio mors quæsita est; vt in aërem sublimatus, & aëreas subiugans potestates, victoriam de his supernis & cœlestibus traderet; [66] *expansas* autem *manus tota die* (sicut sanctus propheta dicit) *tenderet ad populum incredibilem*, qui est in terra, vt incredulos contestaretur & inuitaret credentes; ea vero parte quæ sub terram demergitur, infernas sibi regna subijceret. Etenim vt breuiter aliqua etiam de secretioribus perstringamus, ab initio Deus cum fecisset mundum, præfecit ei & præposuit quasdam virtutum cęlestium potestates, quibus regeretur, & dispensaretur mortalium genus. Quod ita factum Moyses indicat in Deuteronomij cantico, vbi dicit: *Cum diuideret excelsus gentes, statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei*; sed horum nonnulli, sicut & ipse qui princeps appellatus est mundi, datam sibi à Deo potestatem non his quibus acceperant legibus temperarunt, nec humanum genus diuinis obedire præceptis, sed suis parere præuaricationibus docuerunt. Et hinc aduersum nos peccatorum chirographa scripta sunt, quia, vt propheta dicit, *peccatis nostris venundati sumus*. Pretium namque animæ suæ vnusquisque consequitur, cum concupiscentiæ satis fecerit. Istud ergo vnusquisque chirographum ab illis rectoribus pessimis tenebatur, quod Christus detraxit aduenies, & hac eos potestate nudauit; idque sub ingenti mysterio Paulus indicat, cum dicit de eo: *Delens quod aduersum nos erat chirographum, & affigens illud cruci suæ, traduxit principatus & potestates, triumphans eos in semetipso*. Rectores ergo illi quos humano generi præfecerat Deus, in tyrannidis contumaciam versi, impugnare commissos sibi homines aggressi sunt, & peccati prælijs debellare. Sicut Ezechiel propheta mysticis designat eloquijs, cum dicit: *In illa die procedent angeli festinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos pertvrbatio die Ægypti*, [67] *quoniam ecce venit*. Recte ergo eos omnipotentia nudatos Christus dicitur triumphasse, ablatamque ab eis potestatem hominibus tradidisse. Sicut ad discipulos suos dicit ipse in Euangelio: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici* Illos itaque qui accepta potestate male abusi sunt, subiectis quondam suis subijcit crux Christi. Nos vero, hoc est, humanum genus edocet primo omnium vsque ad mortem resistere aduersum peccatum, & libenter interitum pro pietate suscipere. Tum deinde & obedientiæ nobis in hac eadem cruce proponit exemplum, sicut illis qui aliquando rectores nostri fuerant, posuit [68] contumaciæ pœnas. Audi ergo quo modo Apostolus vult per crucem Christi obedientiam nos docere: *Hoc*, inquit, *sentite in vobis quod & in Iesu Christo, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu repertus vt homo, factus est obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis*. Quia ergo ille magnus magister est, qui fecerit & docuerit, [69] ideo obedientiam quæ pijs morte etiam suscepta seruanda est, docuit ipse prius pro hac moriendo seruari. Sed fortasse terreatur aliquis in huiusce modi doctrina, quod quem paulo ante cum Deo patre diximus sempiternum, ac de eius substantia esse progenitum, quemque regno, æternitate & maiestate vnum cum patre esse docuimus, nūc de eius morte tractemus. Sed nolo terrearis fidelis auditor, paulo post istum, quem audis mortuum, rursum videbis immortalem, mors enim ab eo mortem spolia-

Luca 10.

Philip. 2.

Esaiæ 65.

Deut. 32.

Ioan. 12.

Esaiæ 52.

Coloss. 2.

Ezech. 30.

Philip. 2.

Matth. 5.

tura suscipitur. Nam sacramentum illud susceptæ carnis, quod supra exposuimus, hanc habet causam, [70] vt diuina filij Dei virtus, velut hamus quidam habitu humanæ carnis obtectus, & (sicut ante Apostolus dixit) *habitu repertus vt homo*, principem mundi inuitare posset ad agonem: cui ipse carnem suam [71] velut escam tradidit; vt hamo eum diuinitatis intrinsecus teneret insertum, & effusione immaculati sanguinis, qui peccati maculam nescit, omnium peccata deleret, eorum dumtaxat, qui cruore eius [72] postes fidei suæ signassent. Sicuti ergo [73] hamum esca conseptum si piscis rapiat, non solum escam cum hamo non remouet, sed & ipse de profundo esca alijs futurus educitur: ita & is qui habebat mortis imperium, rapuit quidem in mortem corpus Iesu, non sentiens in eo hamum diuinitatis inclusum; sed vbi deuorauit, hęsit ipse continuo, & disruptis inferni claustris, velut de profundo extractus traditur, vt esca cæteris fiat. Quod ita futurum sub hac eadem figura & Ezechiel dudum signauerat dicens: *Et extrahã te in hamo meo, & extendam te super terram, campi implebuntur de te, & constituam super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te omnes bestias terræ.* Sed & Propheta Dauid dicit: *Tu confregisti capita draconis magni, dedisti eum in escam populi Æthiopum.* Et Iob de eodem mysterio similiter protestatur, ait enim ex persona Dei loquentis ad se: [74] *Aut adduces draconem in hamo, & pones capistrum circa nares eius?* Non ergo damno aliquo, aut iniuria diuinitatis Christus in carne passus est: sed vt per infirmitatem carnis *operaretur salutem in medio terræ.* Diuina natura in mortem per carnem descendit; non vt lege mortalium detineretur à morte, sed vt [75] per se resurrecturus ianuas mortis aperiret: velut si quis rex pergat ad gentem, in qua proprios habeat captiuitatis vinculo alligatos, deuictaque carcerem intret, in quo vincti detinebantur; [76] & ingressus aperiat ianuas, resoluat catenas, vincula, seras, & claustra comminuat, & vinctos in remissionem educat, & *eos qui sedent in tenebris & in vmbra mortis*, luci ac vitæ restituat. Ergo dicitur rex fuisse quidem in carcere, non tamen ea conditione, qua cæteri qui tenebãtur inclusi: sed illi quidem, vt pœnas soluerent, hic vero, vt absolueret pœnas. Cautissime autem qui symbolum tradiderunt, etiam tempus quo hæc sub Pontio Pilato gesta sunt, designauerunt, ne ex aliqua parte velut vaga & incerta gestorum traditio vacillaret. Sciendum sane est, quod in Ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum: *Descendit ad inferna*: sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem vigetur esse in eo, quod sepultus dicitur. Sed quoniam tibi erga scripturas diuinas amor & studium subiacet, sine dubio dicis mihi oportere hæc magis euidentibus scripturæ diuinæ testimoniis approbari. [77] Quanto enim maiora sunt quæ credenda sunt, tanto idoneis magis & indubitatis testibus indigere, vera est & consequens propositio. Sed nos tanquam scientibus legem loquentes, testimoniorum syluam breuitatis causa reliquimus, pauca tamen ex multis, si etiam hoc requiritur, adhibemus: scientes studiosis quibusque in scripturis diuinis latissimum testimoniorum pelagus patere. Primo ergo omnium sciendum est, quod ipsa ratio crucis non omnibus vna eademque est, sed aliud gentibus, aliud Iudæis, aliud credentibus sapit, sicut & Apostolus dicit: *Nos autem prædicamus Christum crucifixum. Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis vero vocatis Iudæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.* Et alibi: *Verbum enim crucis* [78] *pereuntibus quidem stultitia est, his vero qui salui fiunt virtus Dei est.* Iudęi ergo quibus ex lege traditum fuerat, Christum in æternum manssurum, scandalum patiebantur de cruce eius, quia resurrectionem eius recipere noluerunt. Gentibus autem stultitia videbatur, Deum mortem suscepisse, quia ignorabant mysterium carnis assumptæ. Fideles vero, qui & natum & passum in carne receperunt, & à mortuis resurrexisse; merito virtutem Dei credebant esse, quæ vicerat mortem. Primo ergo hoc ipsum, quod Iudęi quibus prophetę hæc prædixerant, nõ essent credituri, sed illi qui nunquam hęc à prophetis audierant: audi quo modo [79] prophetico sermone signatur. *Quibus non est*, inquit, *annunciatum de eo videbunt: & qui non audierunt, intelligent.* Quod autem his qui meditabantur legem Dei à pueritia vsque ad senectutem, non credentibus, [80] ad gentes esset omne mysterium transferendum, Esaias hoc modo prędicit: *Et faciet*, inquit, *Dominus, Deus sabaoth omnibus gentibus in monte isto inuenire letitiam, bibent vinum, vngentur vnguento. Trade hæc omnia gentibus. Hoc enim consilium Dei omnipotentis super omnes gentes.* Sed dicent fortasse nobis illi qui se iactant in scientia legis: Blasphematis, qui sic dicitis Dominum corruptioni mortis subiectum, & passioni crucis fuisse. Legite ergo quod scriptum habetis in lamentationibus Hieremię vbi dicit: *Spiritus vultus nostri Christus Dominus, comprehensus est in corruptionibus nostris: in quo diximus, sub vmbra eius viuemus in gentibus.* Audis quo modo propheta dicit Christum Dominum comprehensum esse, & pro nobis, id est, pro peccatis nostris corruptioni traditum. In cuius vmbra quoniam populus ille qui permansit incredulus, abiectus est, dicit, quia *viuemus* non in Israël, sed *in gentibus.* Quod si operosum non videtur, quam possumus breuiter, singula quę in Euangeliis referuntur, qualiter in prophetis prædicta sunt, designemus, vt hi qui prima fidei elementa suscipiunt, testimonia hæc habeant [81] in corde descripta, vt nulla eis vnquam de his quæ credunt, ambiguitas inimica surripiat. * Edocemus per Euangelium quod Iudas vnus de amicis & conuiuis Christi, tradiderit eum; audi quo modo hoc prænuncietur in Psalmis: *Qui manducat*, inquit, *panes meos amplabit aduersum me supplantationem.* Et alibi: *Amici mei, & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterunt.* Et iterum: *Mollliti sunt sermones eius super oleum*, [82] *& ipsi* * *sunt iacula*, Vis videre quo modo molliti sunt? *Venit*, inquit, *Iudas ad Iesum, & dixit ei: Aue rabbi, & osculatus est eum.* Per molle ergo osculi blandimentum, execrabile iaculum proditionis infixit. Vnde & Dominus ad eum dixit: *Iuda osculo filium hominis tradis?* Triginta argenteis audis eum appretiatum esse cupiditate proditoris. Audi & de hoc propheticam vocem. *Et dixi*, inquit, *ad eos: Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam aut abnuite* [83] & post hæc: *Et accepi*, inquit, *triginta argenteos, & misi eos in domum Domini conflatorium.* Nonne hoc est quod in Euangelijs scribitur, quia *Iudas pœnitentia ductus reportauit pecuniam & proiecit eam in templo & discessit?* Bene autem mercedem suam dicit, [84] velut imputantis & exprobrantis affectu. Etenim tam multa opera bona apud eos egerat: Cæcos eorum illuminauerat; claudis pedes, paralyticis gressum, mortuis quoque reddiderat vitam. Proijs ergo omnibus bonis mercedem restituunt ei, mortem triginta argenteorum æstimatione pensatam. Referuntur item in Euangelijs quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo propheticus per Esaiam dicens: *Væ animæ ipsorum, quia cogitauerunt cogitationem pessimam aduersum seipsos, dicentes Alligemus iustum, quia inutilis est nobis.* Sed dicit aliquis: Numquid hæc de Domino intelligenda sunt? numquid Dominus ab hominibus teneri poterat, & in iudicium protrahi? Et de hoc te idem propheta conuincet, dicit enim his verbis: [85] *Ipse Dominus in iudicium veniet cum senioribus & principibus populi.* Iudicatur ergo ipse Dominus secundũ prophetæ testimonium, & non solum iudicatur, sed & flagellis cæditur, & palmis in faciem verberatur & conspuitur, & omnem pro nobis perfert indignitatis iniuriam. Et quia hæc stupenda erant omnibus, cum prædicarentur ab Apostolis, iccirco etiam ex persona ipsorum propheta exclamat & dicit: *Domine quis credidit auditui nostro?* Incredibile enim est vt Deus Dei filius ista pertulisse dicatur [86] & prædicetur. Et ideo prædicuntur per prophetas, ne qua credituris dubitatio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona Christus Dominus dicit: *Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam nõ auerti a confusione sputorum.* Scribitur etiã illud inter cæteras passiones eius, quod alligãtes eũ [87] duxerũt ad Pilatũ: pignauit etiã hoc propheta vbi dicit: *Et alligates adduxe-*

Ibidem. *Ezech. 32.* *Psalm. 71.* *Iob. 40.* *1. Cor. 1.*

Esaiæ 52. Threm. 4. * Edocemur. Psalm. 40. Matth. 26. * erant. Luæ 22. Zach. 11. Matth. 27. Esaiæ 3. Ibidem. Esaiæ 53. Thren. 3. Zach.

duxerunt eum xenium regi Iarim: nisi si obijciat aliquis & dicat, sed Pilatus non erat rex. Audi ergo quid in sequentibus Euangelium refert: *Audiens*, inquit, *Pilatus eum esse de Galilæa, misit eum ad Herodem, qui erat tunc rex in Israël.* Et bene addidit nomen *Iarim*, quod est *siluester*. Non enim erat Herodes de domo Israël, nec de illa vinea Israëlitica, quam eduxerat Dominus de Ægypto, & plantauerat *in cornu in loco vberi*: sed erat siluester, id est, ex silua alienigenarum. Et ideo siluester appellatur, quasi qui de Israëliticæ vitis nequaquam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait propheta, *xenium*, conuenienter aptauit. *Tunc enim Herodes & Pilatus* (vt Euangelium testatur) *ex inimicis in concordiam reuocati sunt.* Et velut re cõciliationis suæ xenium, [88] vinctum sibi inuicem mittebant Iesum. Quid interest dummodo Iesus vbique [89] vt saluator dissidentes reconciliet, pacem reparet, concordiam reddat? Vnde etiam de hoc scriptum est in Iob: *Dominus reconciliat corda principum terræ.* Refertur item quod cum Pilatus vellet eum dimittere, [90] omnis populus clamauerit: *Crucifige, crucifige eum.* Prænunciat hoc Hieremias propheta dicens ex persona Domini ipsius: *Facta est*, inquit, *hæreditas mea mihi sicut leo in silua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus fui ei. Et propter hoc*, inquit, *dereliqui domum meam.* Et iterum alibi dicit. *Super quem aperuistis os vestrum, & adhuc ipsis quidem relaxastis linguas vestras.* Cum iudicaretur, scribitur tacuisse. Multæ de hoc scripturæ testantur, in Psalmis dicitur: *Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes.* Et iterum: *Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum*: & iterum alius Propheta: *Sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est.* [91] Imposita ei scribitur corona spinea. Audi de hoc in Canticis Canticorum, super iniquitates Hierusalem mirantis de iniuria filij patris vocem, & dicentis: *Exite & videte filiæ Hierusalem coronam, qua coronauit eum mater sua.* Sed de spinis ira alius propheta commemorat. *Et expectaui vt faceret vuam fecit autem spinas, & non iustitiam, sed clamorem.* Verumtamen vt mysterij secreta cognoscas: [92] oportebat eum, inquam, qui peccata mundi venit auferre, etiam terræ maledicta purgare; quæ protoplasto peccante, sententiam præuaricationis acceperat, dicente Domino: *maledicta terra in operibus tuis, spinas & tribulos producet tibi.* Propterea ergo spinis coronatur Iesus, vt prima illa condemnationis sententia solueretur. Ad crucem ducitur, & in ligno totius mundi vita suspenditur. Vis & de hoc propheticis testimonijs confirmari? audi Hieremiam dicentem: *Venite, & injiciamus lignum* [93] *in panem eius, & conteramus eum de terra viuentium.* Et iterum: Moyses velut deflens eos dicit: *Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos, & timebis per diem & noctem, & non credes vitæ tuæ.* Sed transcurrendum nobis est, iam enim propositę breuitatis excedimus modum, & breuiatum sermonem longa dissertione distendimus; pauca tamen addemus, ne penitus quod cœpimus præteriisse videamur. Scribitur Iesus in latere percussus, aquam simul & sanguinem profudisse. Hoc quidem mysticum est, ipse enim dixerat, *quia flumina de ventre eius procedent aquæ viuæ.* Sed produxit & sanguinem, quem petierant Iudæi venire super se & filios suos. Produxit ergo aquam, [94] quæ credentes diluat: produxit & sanguinem, qui cõdemnet incredulos. Potest tamen etiam intelligi quod duplicem gratiam baptismi figuraverit, vnam quæ datur [95] per aquæ baptismum: aliam quæ per martyrium profusione sanguinis queritur, vtrumque enim baptismum nominatur. Quod si & hoc quæris, cur non ex alio membro, sed ex latere potius produxisse dicatur aquam & sanguinem. Videtur mihi in latere per costam mulier indicari, quia fons peccati & mortis de muliere prima [96] quæ fuit primi Adam costa, processit; fons redemptionis ac vitæ de secundi Adam costa producitur. Scriptum est quod in passione eius ab hora sexta vsque ad horam nonam tenebræ factæ sunt. 97 Accipe & de hoc prophetę testimonium dicentis: *Occidet tibi sol meridie.* Et iterum Zacharias propheta: *In illa*, inquit, *die non erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die; & dies ille notus Deo. & neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux.* Quid tam euidens à propheta dici potuit? Vt iam tum hęc non tam futura prædici, quam narrari præterita videantur, etiam pruinam & frigus prædixit. Propterea enim Petrus calefaciebat se ad ignem, quia frigus erat, & frigus patiebatur, non solum temporis, sed & fidei. Addidit etiam; *Et dies illa nota Domino, neque dies, neque nox.* Quid est, *neque dies neque nox*? nonne aperte de insertis diei tenebris, & reuocata rursum luce disseruit? Non fuit illa dies, neque enim cœpit ab ortu solis, neque integra nox fuit; non enim peracto diei cursu, [98] spatia sibi debita vel ab initio suscepit, vel ad vltimum terminata perduxit, sed fugata per impiorum facinus lux reparatur ad vesperam. Post horam enim nonam depulsis tenebris sol redditur mundo. Et iterum alius de hoc ipso testimonium dicit: *Obscurabitur super terram in die lux.* Docet Euangelij prædicatio, quod etiam milites diuiserunt sibi vestimenta Iesu, & super tunicam eius miserunt sortem. Hoc etiam curæ fuit Spiritui sancto prophetarum vocibus protestari, cum dicit: *Diuiserunt sibi vestimenta mea & super vestem meam miserunt sortem.* Sed nec de illa quidem veste quam dicuntur milites illudentes induisse eum, id est, de veste coccinea prophetæ siluerunt. Audi enim quid dicit Esaias: *Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestimentorum eius* [99] *ex Bosor? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumentum tuum* [100] *tanquam à torculari calcato?* Vnde & ipse respondit: [101] *Torcular calcaui solus filiæ Sion.* Solus est enim qui peccatum non fecit, & abstulit peccata mundi. Si enim potuit per vnum hominem mors introire: quanto magis per vnum hominem, qui & Deus erat, potuit vita restitui? Refertur etiam quod aceto [102] potatus sit, vel vino myrrhato, quod est amarius felle. Audi quid de hoc propheta prædixerit. *Et dederunt*, inquit, *in esca mea fel, & in siti mea potauerunt me aceto.* Atque respondens iam tunc Moyses dicebat de populo illo: *Ex vineis Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis.* Et iterum exprobans eos dicit: *Populus stultus & non sapiens, hæc Domino retribuisti?* [103] Sed & in Canticis Canticorum eadem prænunciantur, vbi etiam hortus in quo crucifixus est designatur, dicit ergo: *Intraui in hortum meum, soror mea sponsa,* [104] *& vindemiaui myrrham meam.* Vbi euidenter vinum myrrhatum, quo potatus est, declarauit. Spiritum post hæc scribitur reddidisse. Prænunciatum fuerat & hoc per prophetam dicentem ex persona filij ad patrem: *In manus tuas commendo spiritum meum.* Sepultus quoque perhibetur, & lapis magnus positus ad ostium monumenti. Accipe etiam de hoc quid propheticus per Hieremiam sermo prædixerit: [105] *Mortificauerunt*, inquit, *in lacu vitam meam, & posuerunt lapidem super me.* Euidentissima hæc sepulturæ eius indicia propheticis vocibus designata sunt; accipe tamen & alia: *A conspectu*, inquit, *iniquitatis ablatus est iustus & erit in pace locus eius.* Et alibi: [106] *Et dabo malignos in sepultura eius,* [107] Item alius: *Recubans dormiuit vt leo, & vt catulus leonis: quis suscitabit eum?* Sed & quod in infernum descendit, euidenter prænunciatur in Psalmis vbi dicit: *Et in puluerem mortis deduxisti me*, Et iterum: *Quæ vtilitas in sanguine meo* [108] *dum descendero in corruptionem?* Et iterum: *Descendisti in limum profundi, & non est substantia.* Sed & Iohannes dicit: *Tu es qui venturus es, an alium expectamus?* Vnde & Petrus dixit: Quia Christus mortificatus carne, viuificatus autem spiritu. [109] *In ipso* (ait) *eis qui in carcere inclusi erant, descendit spiritibus prædicare, qui increduli fuere in diebus Noë*, in quo etiam quid operis egerit in inferno declaratur. Sed & ipse Dominus per prophetam dicit, tanquam de futuro. Quia *non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*: quod rursus prophetice nihilominus ostendit impletum, cum dicit: *Domine eduxisti ab inferno animam meam, saluasti me à descendentibus in lacum.* Sequitur post hæc: TERTIA DIE RESVRREXIT [110] A MORTVIS: Resurrectionis quippe gloria in Christo, omne quod infirmum & fragile videbatur, [111] absoluit. Si tibi paulo ante non videbatur

Luca 23. Ibidem. Hiere. 12. Esa. 57. Psalm. 37. Esa. 53. Cantic. 3. Esaiæ 5. Genes. 3. Hiere. 11. Deut. 28 Ioan. 7. Amos. 5. Zacha. 14. Ioan. 18. Psalm. 144. Matth. 27. Psalm. 21. Esaia 63. Psalm. 68. Deut. 32. Cantic. 5. Psalm. 30. Thren. 3. Esa 53. Genes. 49. Psal. 21. 29. & 58. Matth. 11. 1. Petr. 3. Psalm. 15.

batur esse possibile vsque ad mortem venisse immortalem; aspice nunc quia qui deuicta morte resurrexisse dicitur, non potest esse mortalis: sed bonitatem in hoc intellige creatoris, quia [112] eousque ille miserando descēdit, vsque quo tu peccando deiectus es. [113] Nec creatorem omnium Deum impossibilitatis accuses vt ibi putes opus eius caduco lapsu potuisse concludi, quo ille [114] id reparaturus peruenire non posset: inferna & superna nobis dicuntur, qui certa corporis circumscriptione concluſi, intra præscriptę nobis legis terminos continemur. Deo autem qui vbique est, & nusquam deest, [115] quod inferum est, aut quod supernum, patet. Verumtamen in assumptione corporis etiam ista complentur. Resuscitatur caro, quæ deposita erat in sepulchro, vt adimpleretur quod dictum est per prophetam: Quia *non dabis sanctum tuum videre corruptionem*. [116] Rediit ergo victor à mortuis, inferni secum spolia trahens, eduxit enim eos quitenebātur à morte, sicut & ipse prædixerat, vbi ait: *Cum exaltatus fuero à terra, omnia ad me trahā*. Ioan. 12. Attestatur autem Euangelium de hoc cum dicit: Matth. 27. Quia *monumenta aperta sunt & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt & apparuerunt multis*, & ingressi sunt Galat. 4. *sanctam ciuitatem* illam de qua Apostolus dicit: *Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, quæ mater est omnium nostrū*: Hebr. 2. [117] Sicut & ad Hebræos dicit: *Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum* [118] *per passiones consummari*. Igitur cōsummatam passionibus [119] carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute reparatam, in dextera sedis Dei altissimi collocauit. Ephes. 1. Hiere. 18. [120] Vnde & Apostolus dicit: *Qui simul consuscitauit nos, simulque sedere fecit in cœlestibus*, hic enim erat figulus, qui (vt Hieremias docet propheta) *vas de manu sua collapsum & confractum, rursum eleuauit in manibus suis, & reformauit sicut placuit in conspectu eius*. [121] Placuit autem ita, vt corpus quod mortale & corruptibile susceperat, de sepulchri petra leuatum, & immortale atque incorruptibile effectum, iam non in terrenis, sed in cœlestibus & in patris dextera collocaret. [122] Plenæ sunt de his sacramentis scripturæ veteris testamenti. Nullus super his propheta, nullus legislator aut psalmographus siluit, sed omnis pæne sacra de his loquitur pagina: & ideo superfluum videtur immorari nos ad congreganda testimonia pauca tamen & admodum pauca ponemus, ad ipsos fontes diuinorum voluminum remittentes eos, qui [123] potare abundantius cupiunt: dicit ergo statim in Psalm. 3. psalmis: *Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi, quoniam* Psalm. 11. *Dominus susc epit me*. Et iterum in alio loco: *Propter miseriam inopum & gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus*. Psal. 29. Et alibi sicut iam superius diximus: *Domine, eduxisti de inferno animam meam: saluasti me à descendentibus in lacum*. Et in Psal. 84. alio: *Quoniam conuersus viuificasti me, & de abysso terræ iterum reduxisti me*. Euidentissime autem in octogesimo & septimo psalmo de eo dicitur: Et *factus sum sicut homo sine adiutorio, inter mortuos liber*. Psal. 87. Non dixit *homo* sed *sicut homo*. Sicut homo enim erat, quia etiam descenderat in infernū: sed *inter mortuos liber* erat, quia à morte teneri non poterat. Et ideo in vno natura humanæ fragilitatis, in alio [124] diuinæ potestas maiestatis ostenditur: Osee autem propheta etiam de tertia die manifestissime prænūciat Osee 6. hoc modo: [125] *Sanabit nos*, inquit, *post biduum: in die autem tertia resurgemus & viuemus in conspectu eius*. Hæc autem ex persona eorum dicit, qui cum ipso die tertia resurgentes, de morte reuocantur ad vitam: & ipsi sunt qui dicunt: *die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius*. Esaias vero aperte dicit: [126] *Qui eduxit de terra pastorem magnum ouium* Esaiæ 40. Sed mulieres quod visuræ essent resurrectionem Hebr. 13. eius, scribis & pharisæis & populo non credentibus, etiam hoc prædixit Esaias his verbis: *Mulieres quæ venitis ab* Esaiæ 32. *spectaculo venite: non enim est populus habens intellectum*. Sed & Ioan. 20. de illis quæ post resurrectionem perrexisse [127] ad sepulchrum dicuntur & quæsisse eum, & non inuenisse: sicut Maria Magdalena refertur venisse ad monumentum ante lucem, & non inuento eo, flens dixisse ad angelos qui aderant: *Quia tulerunt Dominum, & nescio vbi posuerunt eum*: etiam de hoc ita prædicitur in Canticis Canticorum: *In cubili meo quæsiui quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eum, & non inueni eum*. De illis quoq; quæ inuenerunt eum, & tenuerunt pedes eius, prædicitur in Canticis Canticorum: *Tenebo eum, & non dimittam eum quem dilexerit anima mea*. Hæc interim pauca de multis; breuitati enim studentes plura coaceruare non possumus. Cantic. 3.

ASCENDIT IN CÆLOS, SEDET AD DEXTERAM PATRIS: INDE VENTVRVS EST IVDICARE VIVOS ET MORTVOS. [128] Consequenti breuitate in fine sermonis hæc continentur; in quibus quod dicitur quidem palam est, sed requiritur quo sensu intelligi debeant quæ dicuntur. Nam ascendisse & sedisse, & venturum esse, nisi secundum dignitatem diuinitatis intelligas, aliquid per hæc humanæ fragilitatis videbitur indicari. Consummatis etenim his quæ in terra gerebantur, & animabus de inferni captiuitate reuocatis, ascendere memoratur ad cœlos, sicut propheta prædixerat: *Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit* Ephes. 4. *dona hominibus*. Illa scilicet dona, quæ Petrus in Actis Apostolorum de Spiritu sancto dicebat *Exaltatus ergo dextera Dei, effudit hoc donum quod vos audistis & videtis*. Actuum 2. Donum ergo Spiritus sancti hominibus dedit: quia captiuitatē, quam prius diabolus per peccatum deduxerat in infernum, Christus per mortis suæ resurrectionem reuocauit ad cœlum. Ascendit ergo ad cœlos, non vbi verbū Deus ante non fuerat: quippe qui erat semper in cœlis, & manebat in patre; sed vbi verbum caro factum [129] ante non fuerat. Deniq; quia nouus iste ingressus portarum cœli ædituis & principibus videbatur, videntes naturam carnis cœlorum secreta penetrantem, dicunt ad inuicem, sicut Dauid plenus spiritu sancto enunciat: Psalm. 23. *Tollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis & potēs, Dominus potens in prælio*. Quæ vox vtique, nō propter diuinitatis potentiam, sed propter nouitatem carnis ascēdentis ad dexteram Dei ferebatur. Dicit & alibi idem Dauid: *Ascendit Deus in iubilatione, Dominus in voce tubæ*. Psalm. 46. In voce enim tubæ, [130] moris victorum est redire de prælio. De ipso quoque [131] & alias dicitur: *Qui ædificat in cœlo* Psalm. 103. *ascensum suum*. Etiam alibi: *Qui ascendit super cherubin & volauit, volauit super pennas ventorum*. Psal. 17. Sedere quoque ad dexteram patris, carnis assumptæ mysterium est: neque enim incorporeæ illi naturæ conuenienter ista absque assumptione carnis [132] aptantur: neque sedis cœlestis profectum diuina natura, sed humana conquirit. Vnde & dicitur de eo. *Parata sedes tua Domine ex tunc à sæculo tu es*. Psalm. 92. Parata ergo à sæculo sedes est, in qua sessurus eratis, in Philip. 2. cuius nomine *omne genu flectitur, cœlestium, terrestrium & infernorum. Et omnis lingua confitebitur ei, quia Dominus Iesus Christus in gloria Dei patris est*. De quo & Dauid ita refert: Psalm. 109. *Dixit Dominus Domino meo sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Quæ tamen dicta Dominus in euangelio disserens, dicebat ad pharisæos: *Si* Matth. 22. *ergo Dauid in spiritu* [133] *Dominum eum vocat, quo modo filius eius est?* Per quod se ostēdit secundum spiritum Dominum, secundum carnem filium esse Dauid. Vnde & ipse Dominus iterum dicit *Verumtamen dico vobis, amodo videbitis* Matth. 26. *filium hominis sedentem* [134] *à dextris virtutis Dei*. Et Petrus Apostolus dicit de Christo: [135] *Qui est in dextera Dei, sedens in* 1. Pet. 3. Ephes. 3. *cœlum*. Sed & Paulus ad Ephesios scribens *Secundum operationem*, inquit, *potentiæ virtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans eum a mortuis, & sedere faciens in dextera sua*. Quod autem veniat iudicaturus viuos & mortuos, multis quidem diuinarum scripturarum testimoniis edocetur sed priusquam propheticis hæc eloquiis prædicta doceamus, illud necessario arbitror admonendum, quod ista fidei traditio quotidie nos vult de aduentu iudicis esse sollicitos; vt actus nostros ita præparemus, velut reddituri imminenti iudici rationem. Hoc enim erat quod & propheta dicebat de viro beato: [136] Quia *disponet sermones suos in iudicio*. Psalm. 111. [137] Quid autem dicitur iudicare viuos & mortuos, nisi quod alij viui, alij mortui ad iudicium veniant? sed animæ simul iudicabuntur & corpora, in quibus viuos animas, corpora mortuos

nomi-

nominauit. Sicut & ipse Dominus in Euangelio dicit: *Matth.10* *Nolite timere eos qui corpus possunt occidere, animæ autem nihil facere possunt: sed timete potius eum, qui potest animam & corpus perdere in gehennam.* Nunc iam paucis si videtur etiam per prophetas hæc prædicta esse doceamus. Plura autem testimonia cum volueris, ipse tibi de scripturarum latitudine congregabis. Dicit ergo Malachias propheta: *Malach.3* *Ecce venit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem aduentus eius, aut quis sustinebit aspectum eius? quia ipse ingreditur* 138 *sicut ignis conflatorij, & sicut spuma lauantium: & sedebit conflans eos, & purgans sicut argentum & sicut aurum.* Vt autem euidentius agnoscas quis sit iste Dominus, de quo hæc dicuntur, audi quid & Daniel propheta *Daniel. 7* prænunciat. 139 *Videbam*, inquit, *in visu noctis, & ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens & vsque ad vetustum dierum peruenit, & in conspectu eius oblatus est: & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum, & omnes populi, tribus & linguæ ipsi seruient. & potestas eius æterna, quæ non peribit: & regnum eius non corrumpetur.* Ex his ergo edocemur, non solum de aduentu & iudicio, sed & de potestate eius & regno, quia potestas eius æterna sit, & sine corruptionis fine sit regnum, sicut in Euangelio dicitur. *Luc.1.* *Regni eius non erit finis.* Vnde valde alienus à fide est, qui regnum Christi dicit aliquando finiendum. Scire tamen debemus, quod salutarem hunc Christi aduentum conabitur inimicus, ad decipiendum fideles quosque, callida fraude simulare, & pro filio hominis, qui expectatur venturus in maiestate patris sui, filium perditionis in prodigijs & signis mendacibus præparare, vt pro Christo mundo huic introducat Antichristum. De quo & ipse Dominus in Euangelijs prædixit Iudæis: *Ioan.5.* *Matth.2.* *Quia ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: alius veniet in nomine suo, & ipsum recipietis.* Et iterum dicit: *Dan. 9.* *Cum videritis abominationem desolationis* 140 *stantem in loco sancto, sicut dicit Daniel propheta: Qui legit, intelligat.* Daniel ergo de aduentu erroris istius plenius & latius in suis visionibus edocet: ex quibus valde operosum est exempla nunc ponere, quia satis amplis narrationibus dilatantur. Et ideo scire de his plenius delectantem, ad ipsas magis recensendas remittimus visiones. Sed & Apostolus de eo dicit: *2.Thess.2.* *Ne quis vos seducat vllo modo, quoniam nisi discessio venerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduersatur* 141 *& extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus* Et paulo post: *Et tunc reuelabitur*, inquit, *inimicus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui: & euacuabit illuminatione aduentus sui eum, cuius est aduentus secundum operationem satanæ, in omni virtute, signis & prodigijs mendacibus.* Et iterum paulo post: *Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati.* Propterea ergo propheticis & euangelicis atque apostolicis vocibus nobis prænunciatur hic error, 142 ne quis pro aduentu Christum aduentum credat Antichristi. Sed & ipse dominus dixit: *Matth. 24.* *Cum dixerint vobis ecce hic Christus, aut ecce illic, nolite credere: venient enim multi pseudochristi & pseudoprophetæ, & seduent multos.* *Luc.17.* Sed quomodo demonstrabitur iudicium veri Christi, videamus: *Sicut fulgur*, inquit, *de Oriente respiendet vsque ad Occidentem: ita erit aduentus filij hominis.* Cum enim aduenerit verus Dominus Iesus Christus, sedebit, & iudicium statuet: sicut Euangelium dicit: *Matth. 25.* *Et segregabit oues ab hœdu, & iustos ab iniustis.* *2.Cor.5.* Sicut & Apostolus scribit: *Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, vt recipiat vnusquisque propria operis sui, prout gessit, siue bona siue mala*: iudicabimur autem non solum pro gestis, *Rom 2.* sed & pro cogitatis: secundum quod & ipse Apostolus dicit: *Inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die quo iudicabit Deus occulta hominum.* sed de his ista sufficiant. Post hoc ponitur in ordine fidei:

143 ET IN SPIRITVM SANCTVM. Ea quæ in superioribus paulo latius de Christo sunt tradita, ad incarnationis vel passionis eius mysterium pertinent. Quæ dum media intercedunt 144 personæ ipius *coaptata* coptata, Sanctispiritus commemorationem paulo longius reddiderunt. Cæterum si solius diuinitatis ratio habeatur, eo modo quo in principio dicitur: 145 *Credo in Deum patrem omnipotentem*, & post hæc: *In Iesum Christum filium eius vnicum Dominum nostrum*; ita iungitur: *Et in spiritum sanctum.* Illa vero omnia quæ de CHRISTO memorantur, ad dispensationem carnis, vt diximus, spectant: igitur Sancti spiritus memoratione adimpletur mysterium trinitatis. 146 Sicut enim vnus dicitur pater & alius non est pater: vnus dicitur & vnigenitus filius, & alius vnigenitus non est: ita & Spiritus sanctus vnus est, & alius non potest esse spiritus sanctus. Vt ergo fiat distinctio personarum, affectionis vocabula secernuntur; quibus ille pater intelligatur, ex quo omnia, & ipse non habeat patrem; filius vero tanquam qui ex patre natus sit; & Spiritus sanctus, tanquam de Dei ore procedens & cuncta sanctificans. Vt autem vna eademque in trinitate diuinitas doceatur; sicut dictum est, 147 in Deum patrem credi 148 adiecta præpositione, IN: ita & in Christum filium eius, ita & in Spiritum sanctum memoratur. Sed vt manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur namque post hunc sermonem.

149 SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM, REMISSIONEM PECCATORVM, HVIVS CARNIS RESVRRECTIONEM. Non dixit: in sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset, IN, præpositionem, vna eademque vis fuisset cum superioribus. 150 Nunc autem in illis quidem vocabulis, vbi de diuinitate fides ordinatur; *in Deum patrem* dicitur, *& in Iesum Christum filium eius, & in spiritum sanctum*; in cæteris vero vbi non de diuinitate, sed de creaturis ac mysterijs sermo est, IN, præpositio non additur, vt dicatur, *in sanctam Ecclesiam*, sed *sanctam Ecclesiam* credendam esse, non vt in Deum, sed vt Ecclesiam Deo congregatam: & remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum; & resurrectionem carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque præpositionis syllaba creator à creaturis secernitur, & diuina separantur ab humanis. 151 Is ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri testamento legem & prophetas, in nouo vero euangelia & Apostolos inspirauit. Vnde & Apostolus dicit: *Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum.* *2.Tim.3.* Et ideo quæ sunt noui ac veteris instrumenti volumina, quæ secundum maiorum traditionem per ipsum Spiritum sanctum inspirata creduntur, & ecclesijs Christi tradita, competens videtur in hoc loco euidenti numero, sicut ex patrum monumentis accepimus, designare. Itaque veteris instrumenti primo omnium Moysi quinque libri sunt traditi, Genesis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium: post hos Iesu Naue, Iudicum simul cum Ruth: quatuor 152 post hæc 153 Regnorum libri, quos Hebræi duos numerant; Paralipomenon, qui dierum dicitur liber; & Esdræ libri duo, qui apud illos singuli computantur, & Hester: prophetarum vero Esaias, Hieremias, Ezechiel, & Daniel: præterea duodecim prophetarum liber vnus: Iob quoque & psalmi Dauid singuli sunt libri: 154 Salomonis vero tres ecclesijs traditi, Prouerbia, Ecclesiastes, cantica canticorum. In his concluserunt librorum numerum veteris testamenti. Noui vero quatuor euangelia, Matthæi, Marci, Lucæ, Ioannis: Actus apostolorum, quos descripsit Lucas: 155 Pauli apostoli epistolæ quatuordecim: 156 Petri apostoli epistolæ duæ. Iacobi fratris Domini & apostoli vna: Iudæ vna: Ioannis tres: Apocalypsis Ioannis. Hæc sunt quæ patres intra canonem concluserunt, ex quibus fidei nostræ assertiones constare voluerunt. Sciendum tamen est, quod & alij libri sunt qui non canonici, sed ecclesiastici à maioribus appellati sunt: vt est Sapiētia Salomonis, & alia Sapiētia quæ dicitur filij Syrach, qui liber apud latinos hoc ipsi generali

vocabulo Ecclesiasticus appellatur, quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturæ qualitas cognominata est. Eiusdem ordinis est libellus Tobiæ, &[157] Iudith, & Machabæorum libri. In nouo vero testamento libellus, qui dicitur[158] Pastoris siue Hermatis,[159] qui appellatur duæ viæ, vel iudicium Petri; quæ omnia legi quidem in ecclesijs voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Cæteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesijs legi noluerunt. Hæc nobis à patribus, vt dixi, tradita opportunum visum est hoc in loco designare, ad institutionem eorum qui prima[160] sibi Ecclesiæ ac fidei elementa suscipiunt, vt sciant ex quibus sibi fontibus verbi Dei haurienda sint pocula. Tenet deinde traditio fidei sanctam Ecclesiam. Causam iam superius diximus,[161] cur non dixerit etiam hic in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam. Hi ergo qui supra in vnum Deum credere docti sunt sub mysterio trinitatis, credere etiam hoc debent, vnam esse Ecclesiam sanctam;[162] in qua vna est fides, & vnum baptisma, in qua vnus Deus creditur pater, & vnus Dominus Iesus Christus filius eius, & vnus Spiritus sanctus. Ista est ergo sancta Ecclesia, *non habens maculam aut rugam*. Multi enim & alij ecclesias congregarunt vt Marcion, vt Valentinus, vt Hebion, vt Manichæus,[163] vt Arius, & cæteri omnes hæretici. Sed illę Ecclesię non sunt sine macula aut ruga perfidię. Et ideo dicebat de illis propheta: *Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impijs non sedebo*. De hac autem Ecclesia quæ fidem Christi integram seruat, audi[164] quid dicat Spiritus sanctus in Canticis Canticorum: *Vna est columba mea, vna est perfecta genetricis suæ*. Qui ergo hanc fidem in Ecclesia susceperit, *non declinat in conuitio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat*. Concilium namque vanitatis est, quod ait Marcion, qui negat patrem Christi Deum esse creatorem, qui per filium suũ fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Christo credi debere, vt & circumcisio carnis, & obseruatio sabbati, & sacrificiorum solemnitas, cæteræque omnes obseruationes secundum litteram legis teneantur. Concilium est vanitatis quod Manichęus docet. Primum, quod se paracletum nominauit, tum deinde, quod mundum à malo factum dicit; Deum creatorem negat: testamentum vetus repudiat, vnam bonam, aliam malam naturam sibi inuicem aduersantes, asserit;[165] coæternas Deo animas hominum, secundum Pythagoricos, in pecudes & animalia & bestias redire per diuersos nascendi circulos, adstruit, resurrectionem carnis nostræ negat; passionem Domini & natiuitatem non in veritate carnis, sed in phantasijs fuisse cõfirmat. Concilium vanitatis est, quod Paulus Samosatenus[166] & post eius successor Photinus asseruit, Christum non fuisse ante sæcula natum ex patre, sed ex Maria cœpisse: & non eum Deum hominem natum, sed ex homine Deum existimat factum. Concilium vanitatis est, quod Arius atque Eunomius docuit, qui filium Dei non ex ipsa patris substantia natum, sed ex nihilo creatum volunt,[167] & filium Dei habere initium, & minorem esse patre: sed & Spiritum sanctum non solum minorem esse, sed & mittendarium asserunt. Concilium vanitatis est & quod illi aiunt, qui filium quidem de substantia patris fatentur, sanctum vero spiritum separant & secernunt; cum vtique vnam eandemque virtutem & diuinitatem ostenderet trinitatis saluator in euangelio, cum dicit: *Baptizate gentes in nomine patris, & filij, & spiritus sancti*. Et est aperte impium separari ab homine quod diuinitus iungitur. Concilium vanitatis est & hoc, quod olim congregauit pertinax & praua contentio, asserens quidem Christum carnem humanam suscepisse,[168] non tamen & animam rationalem, cum vtique & carni, & animæ & sensui, & menti vna eademque salus à Christo collata sit. Sed & illud concilium vanitatis est, quod Donatus per Africam traditionis Ecclesiam criminando contraxit;[169] & quod Nouatus sollicitauit, lapsis pœnitentiam denegando, & secundas nuptias, cum forte iniri eas necessitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignantium fuge, sed & eos si qui illi sunt, qui dicuntur asserere, quod filius Dei non ita videat, vel nouerit patrem, sicut ipse noscitur, & videtur à patre: vel regnum Christi esse finiendum, vel carnis resurrectionem, non integra naturæ suæ substantia reparandam: futurum Dei iustum erga omnes negare iudicium:[170] diabolum debita absoluere damnatione pœnarum. Ab his, inquam, omnibus fidelis declinet auditus: sanctam vero Ecclesiam teneat; quæ Deum patrem omnipotentem, & vnigenitum filium eius Iesum Christum dominum nostrum, & Spiritum sanctum concordi & consona substantiæ ratione profitetur, filiumque Dei natum ex virgine & passum pro salute humana, & resurrexisse á mortuis in eadem carne qua natus est, credit, eundemque venturum iudicem omnium sperat, in qua & remissio peccatorum, & carnis resurrectio prædicatur. Verum de remissione peccatorum sufficere deberet sola credulitas. Quis enim causas aut rationem requirat,[171] vbi indulgentia principalis est? Et tamen cum terreni regis liberalitas discussioni non sit obnoxia, ab humana temeritate discutitur diuina largitio? Solent enim cum irrisione dicere aduersum nos pagani, quod ipsi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ operè commissa sunt, verbis posse purgari, & aiunt: Nunquid potest qui homicidium commisit, homicida non esse? aut adulter non videri, qui adulterium perpetrauit? Quo modo huiuscemodi criminum reus, sanctus vobis[172] effici subito videtur & purus? Sed ad hęc, vt dixi, melius fide quam ratione respondeo. Rex enim est omnium qui promisit, terræ cælique Dominus est qui hæc pollicetur. Vis vt ei qui me hominem ex terra fecit, non credam, quod ex criminoso me faciat innocentem: & qui me cum essem cæcus, fecit videre; cum essem surdus, audire me fecit; qui mihi claudo reddidit gressum, innocentiam mihi perditam non poterit reparare? Et tamẽ veniamus ad ipsius naturæ testimonium. Occidere hominem non semper criminosum est, sed malitia, non legibus occidere criminosum est. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & recte fit, sed animus male consulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminosus effectus est, & in quo origo fuit vitij corrigatur; cur tibi non videar posse innocens effici, qui prius fueram criminosus? si enim, vt supra ostendimus, constat quod non in facto, sed in voluntate sit crimen: sicut mala voluntas, auctore malo dæmone, peccato me & morti fecit obnoxium, ita[173] in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiæ me reddit & vitæ. Similis causa & in cæteris criminibus. Et hoc modo fides nostra non inuenitur naturalibus rationibus aduersari; dum remissio peccatorum non gestis, quæ mutari non possunt, sed animo, quem de malo in bonum verti posse certum est, deputatur.[174] Sed & vlterius iste sermo, qui resurrectionem carnis prænunciat, summam totius perfectionis succincta breuitate concludit. Quamuis etiam de hoc non solum a gentilibus, sed etiam ab hæreticis fides impugnetur Ecclesiæ. Nam Valentinus resurrectionem carnis omnimodo negat, & Manichæus, sicut superius ostendimus. Sed & isti, qui Esaiam prophetam dicentem quidem: *Resurgent mortui, & suscitabuntur qui in monumentis sunt*, audire noluerunt; nec Danielem sapientissimum omnium prophetarum: *Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere, hi quidem in vitam æternam; hi autem in opprobrium & confusionem æternam*.[175] Inde vel in euangelijs quæ recipere videntur discere debuerunt á Domino Saluatore nostro Saducæos docente dictum: *Quod autem resurgant mortui, non legistis quo modo dicit Moyses in rubo. Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob: Deus autem non est mortuorum, sed viuentium*. In quo etiam quæ sit & quanta resurrectionis gloria, in superioribus memorauit, cum dixit: *In resurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei*. Resurrectionis ergo virtus angelicum hominibus confert statum, vt qui de terra resurrexerunt, non iterum in

terra

Ephes. 5.
Psal. 25.
Cant. 6.
Matth. 28.
Esa. 26
Dan. 12

terra cum pecudibus, sed in cœlo cum angelis viuant; quos tamen ad hoc ratio vitæ prioris admiserit illos scilicet,[176] qui iam non carni seruiunt, sed animę suæ, carnem castis pudicitiæ frenis in obedientia Sancti spiritus subiugauerunt, & omni eam vitiorum labe tenuatam, & ad spiritalem gloriam sanctificationis virtute mutatam, Angelorum quoque meruerũt consortijs inferre. Sed infideles reclamant & dicunt: Quomodo potest caro quæ putrefacta dissoluitur, aut in puluerem vertitur,[177] maris etiam interdum profundo sorbetur, fluctibusque dispergitur; recolligi rursum & redintegrari in vnum, & corpus ex ea hominis reparari? Ad quos primam interim responsionem sermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: *Insipiens tu quod seminas non viuificabitur nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum tritici, aut alicuius cæterorum seminum: Deus autem dat illi corpus prout vult.* Quod ergo in seminibus quæ tu in terram iacis, per annos singulos fieri vides; hoc in tua carne,[178] quæ Dei lege seminatur in terra, futurum esse non credis? Cur, quæso te tam angustus & inualidus diuinæ potentiæ æstimator es, vt dispersum vniuscuiusque carnis puluerem in suam rationem colligi & reparari posse non censeas, cum videas quod etiam mortale ingenium demersas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terram putet? Nec tantum quidem concedimus ei qui fecit hominem; quantum homo qui ab ipso factus est, assequi potest? Et cum auri esse propriam venam, & argenti aliam, æris quoque longe disparem, [179] ferrique & plumbi diuersas in terra species terrę latere, mortale deprehendat ingenium: diuina virtus inuenire posse ac discernere non putabitur vniuscuiusque carnis proprium sensum, etiam si videatur esse dispersum? Sed adhuc tentemus animas quæ deficiunt in fide, naturalibus rationibus adiuuare. Si quis diuersa semina in vnum permisceat, & hæc indiscreta seminet vel passim spargat in terram; nonne [180] vniuscuiusque seminis quocunque loci fuerat satio, competenti tempore, secundum naturæ suæ speciem, germen producit, & culmum suæ formæ suique corpori reparat? Ita ergo & vniuscuiusque carnis substantia, quamuis variè & diuersè sit, ratio tñ ipsa quę inest vnicuiq; carni immortalis est. Tempore quo seminatis in terram corporibus primum verbũ Dei volũtate cum arriserit, collectum de terra, & attractũ substantiæ suæ sensum reddit ac reparat in illa specie, quam mors aliquando dissoluerat. Et ita fit vt vnicuique animę non confusum, aut extraneum corpus, sed suum quod habuerat, reparetur: vt consequenter possit pro agonibus præsentis vitæ cum anima sua caro vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideo satis cauta & prouida adiectione [181] fidem symboli Ecclesia nostra docet, quæ in eo quod à cæteris traditur, carnis resurrectionem, vno addito pronomine tradit: *Huius carnis resurrectionem.* Huius sine dubio [182] quam, is qui profitetur, signaculo crucis fronti impositio contingit; quo sciat vnusquisq; fidelium, carnem suam si mundam seruauerit á peccato, futuram vas esse honoris, vtile Domino ad omne opus bonum paratum: si vero contaminata fuerit in peccatis, futuram esse vas iræ ad interitum. Iam vero de ipsa resurrectionis gloria, & de promissionum magnitudine si quis plenius scire desiderat, omnibus pœne diuinis voluminibus inueniet indicari; ex quibus nos commonitionis tantummodo gratia, pauca in præsenti loco memorantes, finem iniuncti à te opusculi faciemus. Igitur Apostolus Paulus [183] quod resurgant mortui, talibus asserit argumentis, dicens: *Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est & fides nostra.* Et paulopost: *Nunc autem Christus resurrexit a mortuis primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur.* [184] *ita & in Christo omnes viuificabuntur, vnusquisque autem in suo ordine: initium Christus, deinde hi qui sunt Christi in aduentu eius, deinde finis.* Et in consequentibus addit etiam hęc: *Ecce mysterium vobis dico:* [185] *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.* Sed & ad Thessalonicenses nihilominus scribens dicit: *Nolo autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent.* [186] *Nam si credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicamus in verbo Domini: quia nos qui viuimus,* [187] *qui relicti sumus in aduentu Domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu, in voce Archangeli, in tuba Dei descendet de cœlo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos qui viuimus, qui relicti sumus simul cum illis rapiemur in nubibus obuiam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus.* Verum ne existimes hæc Pauli solius prædicatione [188] quasi nouella signari: audi quid etiam Ezechiel propheta olim per Spiritum prælocutus sit: *Ecce* inquit, *ego aperiam sepulchra vestra & educam vos de sepulcris vestris.* Iob quoque mysticis redundans totus eloquijs, audi quam euidenter resurrectionem prædicet mortuorum [189] *Est,* inquit, *arbori spes: si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum eius nunquam deficit: quod si senuerit, in terra erit radix eius. Si autem in petra mortuus fuerit truncus eius, ab odore aquæ reflorebit, & faciet fructicem quasi nouella. Vir vero si mortuus fuerit, abijt: & mortalis si ceciderit, vltra iam non erit?* Non tibi videtur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Ita ne est stultum hominum genus, vt cum videant, [190] exscissæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere; ipsi nec lignis simile aliquid de semet ipsis, nec arboribus opinentur? Vt autem scias quod velut interrogantis modo, legendum sit quod dixit: *Mortalis autem cum ceciderit, non resurget?* de consequentibus probat, subiungit nanque statim: *Si autem mortuus fuerit homo, viuet.* Et paulopost dicit: *Expectabo vsque quo* [191] *iterum fiam.* Et iterum idem dicit: *Qui resuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit.* Hæc quidem dicta sunt ad comprobationem professionis nostræ, qua confitemur in symbolo huius carnis resurrectionem. Quod enim adiunctum est, Hvivs, vide quam consonum sit omnibus his, quæ de exemplis diuinorum voluminum memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Iob quæ superius exposuimus, cum dicit: *Qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit*, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne aperte huius carnis dicit resurrexionem futuram? huius, inquam, quæ tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet. Sed & Apostolus cum dicit: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem*: nunquid non corpus suum quodammodo contingentis, & digito palpantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, [192] & hoc quod nunc mortale est immortalitatis virtutibus induetur; vt sicut *Christus resurgens à mortuis iam non moritur, neque mors ei vltra dominabitur*: ita qui & in Christo resurgunt, nec corruptionem sentiant vltra, nec mortem, non natura carnis abiecta, sed conditione eius & qualitate mutata. Erit ergo corpus quod resurget á mortuis incorruptibile & immortale, non solum iustorum, sed etiam peccatorum. Iustorum quidem, vt semper possint permanere cum Christo: peccatorum vero, vt [193] absque internecione sui debitas luant pœnas. [194] Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant, iam & in superioribus edocuimus, vbi ostendimus quia Apostolus dicit: *Deinde nos qui viuimus, qui relicti sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam CHRISTO in aera, & ita semper cum Domino erimus.* [195] Nec mireris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mutabuntur, vt in occursum Domini suspensa nubibus & aëre vectata rapiantur; cum ipse Apostolus exponens quantum conferat

1.Cor.15.

1.Thess.4.

Ezech. 37.

Iob 14.

Iob 19.

1.Cor.15.

1.Tim.2. Rom.9.

Rom. 6.

1.Cor.15.

1.Thess.4.

Ibidem.

Deus

Deus his qui diligunt eum, dicat: *Qui transformabit corpus humilitatis nostræ* [196] *conforme corpori fieri claritatis suæ.* Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aëra sustolli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de cæteris sui loci, vel meriti addit & dicit: [197] *Quia coexcitauit nos cum Christo, simulque fecit sedere in cœlestibus.* Vnde cum hęc & horum similia quam plurima in repromissionibus habeat resurrectio iustorum; non erit iam difficile credere etiam illa quæ Prophetæ prædixerunt: quod *iusti fulgebunt sicut sol, & sicut splendor firmamenti in regno Dei* [198] Cui enim difficile videbitur, eos fulgorem solis habituros, & siderum ac firmamenti huius splendore decorandos; quibus vel vita & conuersatio angelorum Dei paratur in cœlis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Christi? Ad quam gloriam saluatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus dicit: Quia *seminatur corpus animale, surget corpus spirituale.* Si enim verum est, sicut certe verum est, quod iustos quosque & sanctos angelorum consortijs sociabit diuina dignatio, certum est quod & corpora eorum in spiritalis corporis gloriam vertat. [199] Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundum ea quæ scripta sunt, quod accipiens Deus limum terræ plasmauit hominem, credimus, & hæc est natura corporis nostri, vt voluntate Dei terra verteretur in carnem; quid tibi aut absurdum aut contrarium videtur, si eisdem rationibus, quibus lutum profecisse dicitur in corp⁹ animale, rursũ corpus animale, in corpus proficere spiritale credatur? Hæc quidẽ atque his similia multa inuenies in scripturis diuinis de resurrectione iustorũ. Dabitur autẽ & peccatorib⁹, vt supra diximꝰ, incorruptionis & immortalitatis ex resurrectione conditio: vt sicut Deus iustis ministrat ad perpetuitatẽ gloriæ, ita peccatorib⁹ ad prolixitatẽ confusionis ministret & pœnæ. Sic enim propheticum definit eloquium, cuius & paulo ante meminimus, vbi dicit: *Et multi resurgent de terræ pauere: hi quidem in vitam æternam, hi autem in confusionem & opprobrium æternum.* Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotens, pater dicatur; quoue sacramento Dominus noster Iesus Christus vnicus filius eius habeatur; & qua perfectione sanctus Spiritus eius nominetur, [200] vtque sancta Trinitas vnum sit per substantiam, sed affectu personisque discreta: quid etiam partus virginis, quid verbi in carne natiuitas; quid sacramentum crucis; quæ vtilitas diuini ad inferna descensus; quæ resurrectionis gloria, & animarum de infernis reuocata captiuitas; quid etiam ascensus ad cœlum; & venturi iudicis expectatio: sed & sanctę Ecclesiæ aduersum congregationes vanitatis, qualis haberi debeat agnitio; qui sacrorum voluminum numerus; quæue hæreticorum vitanda conuenticula: [201] vtque in peccatorum remissione diuinæ libertati nequaquam ratio naturalis obsistat, & vt carnis nostræ resurrectionem non solum diuinæ vocis, sed & ipsius Domini & saluatoris exemplum & consequentia naturalis rationis assignet. Si, inquam, hæc secundum traditionis supra expositæ regulam consequenter aduertimus; deprecemur vt nobis & omnibus qui hæc audiunt, concedat Dominus, fide quam suscepimus custodita, cursu consummato expectare repositam coronam iustitię; & inueniri inter eos qui resurgunt in vitam æternam, liberati vero à confusione & opprobrio sempiterno: per Christum Dominum nostrum, per quem est Deo patri omnipotenti cum sancto Spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum. Amen.

Philip. 3.

Ephes. 1.

Sapient. 3.
Matthæi 13

1. Cor. 15

Genes. 2.

Dan. 12.

2. Tim. 4.

ADNOTATIONES IN EXPOSITIONEM Symboli Apostolorum

1. Mihi quidem, fidelissime Papa Laurenti,] *Episcopus quispiam fuit iste Laurentius, tunc enim (vti epistola 2. diximus) omnes episcopi Papæ nuncupabantur.*

2. vt cum venia tui dixerim] *Sic prorsus lego cum Morelio & Frobeniana editione operum Hieronymi. Legebant enim vulg.* vt conueniatis quæ dixerim, *Manut.* vt conueniat ijs, &c. *vtrique corruptiss. ex eadem adiecimus paulopost:* tua.

3. componam] *Etiam hoc Froben placet, pro:* componamus, *quia præcedit:* me astringis.

4. Non enim me latet] *Cum Morelio & Froben. hic adiecimus:* me. *Vicissim apud hunc non recte legitur:* petitionis *pro:* expositionis; *legendum est etiam ibi:* quæ quidem, *pro:* ne quidem.

5. Photinum vero hæreticum] *De hoc vide August. hær. 45. & Epipha. hær. 71. fuit autem multo recentior Cypriano.*

6. rationem dictorum] *Hoc rursum cum Morelio & Froben. pro:* traditionem.

7. super singulos quosque Apostolos] *Froben.* supra.

8. nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & inuia] *Istud non modo habet Froben. sed & vet. Hieronym. exc. cod. pro eo quod erat:* nullæ linguæ barbaræ inaccessæ viderentur & inuiæ, *aut:* in via, *quod pessime habent excu. prater Morel. Vicissim apud Froben. castigandum:* ob, *pro:* ab.

9. ad singulas quemque prouincias] *Sic illi rursum, pro:* singulas quasque.

10. prius futuræ] *Hoc quoque ex Froben. hic desideratum, & ex eodem cum Morelio legimus:* inuitabantur, *pro:* mutabantur.

11. in vnum conferendo] *Contra rectius hoc nostri, quam Froben.* in vno.

12. vt si forte occurrerit quis] *Iterum hoc ex ijsdem Morel. & Froben. pro:* occurreret.

13. neminem hæc ex lectione] *Etiam istud. iuxta quos etiam omittimus verbum:* sufficeret, *superfluum.*

14. Sed munimenta] *Econtrario castigandus sic Frob. pro:* monimenta.

15. fons & origo omnium bonorum] *Adijcienda apud eundem vocem:* bonorum.

16. CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM] *Ita nos quoque cum Morel. & Froben. quum antea locus esset mutilus; præterquam quod Morel. in ablatiuo hæc legat, quomodo & Cauchius. Verum quia legunt alij & plures in accusatiuo, certe magis placet, vt in accusatiuo legantur omnia præsertim quum sic legant non modo Froben. & vet. exc. cod. Hier. sed & vetustior adhuc, ex prima editione, quam primum innotuit ars Typographica, quem vidi in Bibliotheca Thoſana. Accedit, quod iria illa cætera Symbola Tom. 4. operum Hiero. & ipse Hiero. dial. contra Lucifer. præterquam vno in loco, D. etiam Augustin. vbique, in accusatiuo omnia legant. Et hæc semel dicta sufficiant.*

17. commonendum] *Etiam hoc ex istis, pro:* commendandum. *Iterum & illud:* quod ego propterea esse arbitror, quod neque hæresis vlla illic sumpsit exordium. *Locus adnotandus pro ecclesia Romana fide. Non habet etiam Froben.* apud. *Legunt etiam illi recte:* publice, *pro:* publico. *Lege etiam cum Frobenio:* adiectionem, *pro:* adiectiones, *Vicissim tamen hinc ille in veteri castigandus est.*

18. crederetur excludi] *Rursum hoc illius placet, pro:* cæteris videatur.

19. in Aquileiensi Ecclesia] *Rembold. & vet. Hieron. cod.* Aquilegiensi.

20. CREDO ergo] *Minuscula prorsus littera hoc lego cum Morelio.*

21. primo omnium] *Adijcio:* omni m, *ex Froben. cum eodem.*

22. quia est] *Prorsus adijcio:* est, *primus ego; quia Apostolus id habet.*

23. vitam committit] *Froben.* sese, *Iterum:* fruges, *vbi nos:* pro frugibus, *minus recte.*

24. segetem multiplicata fruge producat] *Hoc illius placet, pro eo quod nos:* segete multiplicata frugem.

25. Hoc aut.m] *Sic lego ex vet. editione Hiero. pro* hæc. *Item:* quia *pro:* quæ.

26. vis credendi] *Idem cod. ac Rembold.* ius.

27. breuiatus hic sermo] *Hanc germanam lectionem habeo ex Froben. pro eo quod alij:* breuialis, *Manut. vero* breuis. *Alludit ad id quod superius dixit verbum breuiatum.*

28. CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM, &c.] *Non modo accusatiuos pro ablatiuis hic reposuimus, sed & locum mutilum ex Frobenio cum Morelio supleuimus.*

29. in competentibus locis] *Hoc ex solo Froben. pro eo quod cæteri dumtaxat:* in sequentibus; *reposuimus vero:* repetemus, *cum Morel. & Froben. pro;* repetamus.

30. Deus secundum quod opinari potest] *Sic vtraque editio Hieronymi, pro eo quod nostri;* Deus enim quod inopinari, *minus recte. Neque enim;* inopinari, *latina vox est.*

31. filij intellig patrem] *Ista etiam lego cum Froben. & Morelio. Ex illo vero & vet. edit. lego,* qui filius supradictæ sit imago substantiæ, *pro;* supradictus.

32. Quomodo autem] *Placet & hoc illorum, pro;* sane. *Legunt etiam;* ingeras, *pro;* inseras, *& pro;* in profundi huius arcanum, *habent;* in profundo arcani, *pro quo ego legendum censeo;* in profundum huius arcani.

33. nitendum] *Illi;* vtendum, *illis autem adijciendum;* & explana.

34. ad horum sublimiora veniemus] *Froben.* venies. *Paulopost pro,* educam, *Cauchius* adducam.

35. medium se discussorem] *Ita Morel. & Cauchius pro eo quod alij omnes* discursorem.

36. quia sapiens, sapientia, &c.] *Vbique sic Morelius cum illis pro;* quasi.

37. vnum Deum] *Prorsus hoc adijciendum cum ijsdem, quum prius*

id ha-

id habuerit, sed vox; verum, *omittenda. Castigandaeſt etiam vtraque Hieronymi editio, & legendum:* hoc modo intelligendum, *pro:* hoc non, & numeri, *pro:* vnitatis.

38. Constituit autem, &c.] *Tota hæc periodus in illis quoque supplenda. Item paulopost illud.* de Seraphin.

39. Sabaoth, qui erat,] *Hoc vicissim nos ex illis recens adijcimus, quin reperiuntur & in Apocalypsi.*

40. Inuisibilem & impassibilem] *Etiam istud ex illis, pro eo quod vulg.* inuisibile & impassibile, *ac Morel.* inuisibili & impassibili.

41. Constat enim filium non patrem in carne & ex carne natum] *Sic nos ex Cauchio, pro eo quod illic* incarnatum & ex carne natum, *cæteri vero* in carne natum, *duntaxat.*

42. Sequitur post hæc: ET IN IESVM CHRISTVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM) *Locum hunc antea mutilum sic supplevimus ex vtraque Hieronym. editione, neque enim etiam Morel. aliud habebat:* quam: & in CHRISTO IESV. *Putet autem præmittendum nomen Iesu, non Christi, quia prius illud explicat.*

43. sequentibus se populis] *Ex ijsdem & Morelio adjicio:* sequentibus.

44. Et in vnicum filium eius (inquit) Dominum nostrum] *Sic quoque illi, in nostris desiderabatur:* inquit, *neque vero maiusculæ literæ hæc scribi debent. Vicissim apud illos legendum:* per hoc, *non:* Post hoc. *Minus etiam recte illi:* splendor vnius, *quam nos:* vnus. *Illis quoque adijciendum:* sine initio & æqualis.

45. ipsius tamen caput est pater. Sic enim scriptum est: Quia caput Christi Deus.] *Hæc ex ijsdem recens adiecimus haud dubie germana. Videtur tamen etiam hoc aut simile quid adjciendum:* cumque filius sit omnium Auctor, *& deinde subiungendum;* ipsius tamen auctor est pater, &c. *vsque ad illud* filium sane; *quæ omnia illi non habent.*

46. Ad hoc primo omnium illud dicimus] *Hoc quoque ex illis reposui, pro:* Ad hæc &c. dicemus.

47. Ita & sine exemplo est diuina maiestas] *Illi* diuinitas.

48. Si ergo in substantiua scintilla quæ ignis est ex se creaturam, &c. gignit, & conditionem, &c. cur illius æternæ] *Locum hunc antea mutilum sic ex ijsdem supplevimus, & ante nos quoque Morel. præterquam quod legat* minus *recte:* si ergo insubstantiua sit illa quæ ignis est, &c.

49. Cum factoris suis] *Etiam hoc ex illis pro:* in.

50 Huic enim] *Vicissim illi sic castigandi sunt, pro:* huno.

51. per eam, quoniam Dominus Deus Israel transibit per eam] *Prorsus istud cum Morelio, ex illis adiecimus, quia est apud Ezechielem, & in sequentibus repetitur.*

52. de conuersatione virginis] *Etsi cum nostris legat. edit. vet.* de conseeratione, *magis tamen illud Froben arridet. Placet etiam quod ille paulopost habet;* dixerit, *pro:* dixit.

53. Vide ergo cooperantem sibi inuicem trinitatem] *Corruptissime antea erat:* simplicem trinitatem.

54. illius vulua] *Addimus hoc ex ijsdem cum Morelio. Item:* & hanc partem, *pro eo quod erat corrupte:* & hoc patet.

55. fetus nixibus edere] *Sic quoque recte cum illis Grauius & Morel. pro:* sexibus.

56. vti huiusmodi sorte nascendi] *Hoc restitui ex veteri edit. pro eo quod nostri:* in huiusmodi, *Frobenius vero:* sub huiuscemodi.

57. vnum eis verbum impossibile videtur] *Non habet vtraq; Hier. editio,* verbum, *& legunt* spirante, *pro:* inspirante.

58. Sed dicent fortassis quia possibile quidem fuerit] *Contra rectius sic nostri, quam Froben. cum Morel.* sed dicunt, quia possibile fuerit, *aut vet. edit.* possibile quidem fuerat.

59. si in cœni alicuius voraginem demittantur] *Ita lego ex coniectura Cauchij & ex Froben. pro:* dimittantur, *quanquam legat iste omnia hæc in singulari numero cum vet. edit.*

60. solis ducitur in iniuriam] *Istud ex ijsdem, pro:* ducetur iniurijs.

61. ab absolutione] *Non habent illi:* ab.

62. à nullo tamen eorum] *Ex ijsdem istud reposuimus, pro:* nullo tamen hoc.

63. ET SEPVLTVS] *Prorsus hoc adijciendum cum illis, patet, tum ex eo quod infra dicit:* vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur, *tum quia D. Augustinus libro de Fide & Symbolo, & rursum libro 2. & 3. ad Catech. de Symbolo, id legat, & exponat.*

64. quæ sit altitudo] *Adijcit cum illi Morel.* diuinitatis, *verum neque habet Apostolus, neque huic loco conuenit. Recte tamen illud addunt;* Altitudo ergo & latitudo & profundum, descriptio crucis est. *Et deinde legunt:* cuius, *pro:* crucis.

65. in dexteram læuamque protenditur] *Superfluo habent illi;* manus. *Contra apud illos locus ille mutilus:* Triumphi enim insigne: &c.

66. expansas autem manus, (sicut sanctus Prophera dixit) tenderet ad populum incredibilem] *Ita recte restituit hunc locum Cauchius antea corruptissimum; tam in nostris quam illis edit. Similiter & id quod sequitur:* ea vero parte quæ sub terram demergitur, inferna sibi regna subijceret.

67. quoniam ecce venit] *Adiicimus:* ecce, *ex Morelio. Pro quo illi:* rectitudo, *verum illud habent 70.*

68. contumaciæ pœnas] *Sic illi cum Morel. pro:* contumeliæ.

69. Ideo obedientiam, &c.] *Longe aliter Froben. & vet. edit.* ideo quæ prius etiam susceptam morte seruanda docuit, ipse hæc primus moriendo seruauit.

70. vt diuina filij Dei virtus] *Hunc locum antea corruptissimum ex illis restituimus, omissis vocibus:* erat, ergo, vt, *& legentes:* posset, *pro:* posset.

71. velut escam tradidit, &c.] *Froben.* velut escam tradens, hamo eum diuinitatis intrinsecus teneret insertus, ex profusione immaculati sanguinis (solus est enim qui peccati maculam nescit) omnium peccata deleuit. *Vet. editio rectius:* velut escam tradens hamo diuinitatis intrinseeus teneretur insertæ, & profusione immaculati sanguinis, &c. omnium peccata deleret, *verum nostra placet.*

72. postes fidei suæ] *Ex illis adjcio:* suæ.

73. hamum esca conseptum] *Illi:* contectum, *non male.*

74. Aut adduces] *Illi:* adducis, &: ponis. *Sed repugnant.* 70.

75. per resurrecturus] *Manutius vitio operarum:* resurrectionis.

76. & ingressus aperiat ianuas] *Hoc ablegi ex illis, quibuscum etiam & cum Morelio lego:* resoluat cathenas. vincula, seras, & clausta comminuat.

77. Quanto enim maiora sunt] *Hoc cum Morelio ex ijsdem, pro:* magna, *adiecimus etiam vocem:* magis.

78. pereuntibus quidem] *Vicissim illis adjciendum:* quidem, *quia id habet Apostolus.*

79. prophetico sermone signatur] *Ex illis hoc reposui, pro:* signantur.

80. ad gentes esset omne mysterium transferendum] *Sic etiam ex illis, pro:* translatum.

81. in corde descripta] *Et hoc ex ijsdem, pro:* scripta, *Pro:* surripiat, *autem, censet legendum Cauchius:* surrepat.

82. & ipsi sunt iacula] *Illi:* stant. *Legit etiam Froben.* audire, *pro:* videre, *quod tamen etiam habet vetus editio.*

83. aut abnuire. Et posthæc: accepi (inquit) triginta argenteos & misi] *Recte sic illi cum 70. quos secutus Morel. præterquam quod retinuerit:* abiite, *pro* abnuite, *non recte.*

84. velut imputantis & exprobrantis affectu] *Item & hoc, pro eo quod vulgati codices habebant:* impugnantis, &c. affectum *Morel. vero* affectus,

85. ipse dominus in iudicium veniet] *Illi:* ad.

86. & prædicetur] *Hoc denuo ex illis adiecimus.*

87. Et alligantes adduxerunt eum xenium Regi Iarim] *Prorsus sic legendum cum illis, pro eo quod ally* ad xenium Regis. *Non potuit autem reperire unde hoc sumptum sit. Est haud dubie inxta 70.*

88. vinctum sibi inuicem mittebant] *Contra sic illi castigandi, pro:* iustum.

89. Vt saluator] *Ex ijsdem denuo hoc adiicio.*

90. omnis populus clamauerit] *Illi:* succlamauerit. *Et paulopost,* supra, *sed neutrum placet.*

91. Imposita ei] *Adijcimus ex illis:* ei.

92. oportebat eum (inquam) *Sic lego prorsus, pro:* inquit, *neque enim scripturam est.*

93. in panem eius] *Hoc rursus ex illis, pro:* in pane.

94. quæ credentes diluat] *Legimus etiam:* quæ, *cum ijsdem, pro:* vt.

95. peraque baptismum] *Illi cum Morelio;* aquam baptismi, *minus recte. Legendum etiam prorsus apud illos;* martyrum, *pro;* mysterium.

96. quæ fuit primi Adam costa] *Recte sic illi, pro;* prima. *Supplevit ex ijsdem etiam Morelius, quod hic deerat.*

97. Accipe & de hoc] *Ex ijsdem adiicio, &. Quomodo & paulopost,* tum.

98. spatia sibi dedita] *Etiam voculam* sibi. *Et rursum* perduxit, *cum Morel.*

99. ex Bosor] *Illi,* Bosra. *ut illud habent 70.*

100. tamquam à torculari calcato] *Idem* in torculari calcatum. *Verum illud habent 70. & ex Græco ad verbum Cyprianus supra epistola 63.* & vestimenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati.

101. torcular calcaui solus filiæ Syon] *Quum istud non sit reperire apud 70. sed in versione Hieronymi præterquam illud;* filiæ Sion; *videtur mihi hic alludere Rufinus ad illud Thren.* 1. Torcular calcauit dominus virgini filiæ Iuda. *Atque adeo non recte legunt illi;* filij.

102. potatus sit] *Ex illis etiam hoc pro:* potus.

103. Sed & in Canticis Canticorum] *Non habent illi:* Canticorum.

104. & vindemiaui myrrham meam] *Prorsus sic cum ipsis & Morel. lego, quia Græce est:* σμυρναμμον, *pro:* vineam meam, *& alioqui non conueniret exemplum.*

105. Mortificauerunt in lacu] *Illi:* lacum, *ut prius habent 70.*

106. & dabo malignos in sepultura] *Illi* pro *Morel.* in sepulturam.

107. item alius] *Rectius sic illi quam nos:* alias.

108. dum descendero in corruptionem] *Item & istud pro:* descendo.

109. In ipso (ait) eis qui in carcere inclusi erant descendit spiritibus prædicare, &c. *Ita hunc locum mutilum & addita; &, contuitione obscurum, partim ex illis, & Morel. partim ex coniectura emendauimus, vt;* in ipso, *sit idipsum quod vulgo legitur in Epistola Petri;* in quo, *pro quo tamen longe aliter illi:* qui in ipso habitat.

110. AMORTVIS] *Etiam hoc ex illis cum Morelio item & illud*

111. absoluit] *Vtraque illa D. Hieron. editio* clarificauit.

112. cousque ille miserando] *Rectius hoc nos quam illi*: cousque te sequendo.

113. Nec creatorem omnium Deum] *Recte nos hoc nunc, pro*: de hoc.

114. id reparaturus] *Illi*: salutem operaturus, *sed minus placet. Contra rectius illi*: certa, *quam*: certe.

115. quod infernum est, aut quod supernum patet] *Illi non aliud quam*: quid inferum est aut quid supernum. *Legunt etiam*: reposita, *pro*: deposita.

116. Redijt) *Ex iisdem hoc habeo, pro*: Redit. *Item*: enim *pro*: etiam, *adjicio quoque paulopost*: &.

117. Sicut & ad Hebræos] *Placet vt hic adjiciatur potius illud*: &, *quam*: iterum.

118 per passiones] *Prorsus hoc cum illis lego tum quia Græce est*: διὰ παθημάτων; *tum quod sequatur*: passionibus.

119. carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute reparatam] *Item & hoc ex iisdem cum Morel. antea locus erat mutilus.*

120. Vnde & Apostolus] *Male illi*: vt &.

121. Placuit aut mira) *Adjicio*: ita, *ex iisdem.*

122. Plene sunt de his] *Illi non habent*: de. *Rectius autem nos*: super his, *quam illi*: super hoc.

123. potare) *Vetus editio Hieron.* potari. *Vtraque vero* soporatus sum, *pro*: somnum cepi.

124. diuinæ potestas, maiestatis) *Adjicio ex illis*: potestas, *& lego*: manifestissime, *pro*: manifeste.

125. sanabit nos) *Vetus edit.* sanauit, *sed supra Cyprianus lib. Testim. 3. cap. 1. item 70. & Hebræi in futuro legunt.*

126. Quieduc t) *Illi*: eduxit. *Vtra lectio sit verior nescio, quum neque Esaiæ 40. quod adnotarunt in margine Manut. & Morel. neque alibi hanc scripturam reperire potuerim, sicut nec illud quod sequitur*: Mulieres quæ venitis, &c. *Nisi forte illud ita translatum fuerit ab Aquila, Symmacho, aut Theodotione illo loco vbi legitur Esaiæ 40. Qui educit in numero militiam eorum: & hoc Esaiæ 32. vbi est*: Mulieres opulentæ, *&c.*

127. ad sepulchrum) *Ex illis etiam hoc adieci, &*: Magdalene, *item*: ad monumentum. *Quibus & illud acceptum debeo*: etiam de hoc ita prædicitur, *pro*: etiam hoc dic. tur. *Rursum addidi ex iisdem*: quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eum. *Quemadmodum & illud. eum illis lego*: breuitati enim studentes, plura coaceruare non possumus.

128. consequenti breuitate, &c. continentur) *Illorum etiam hæc magis placet lectio quam vulgata*: consequentia breuitatis, &c. continet. *Ex quibus etiam lego*: nisi, *pro*: si, *&*: per hæc, *pro*: per hoc.

129. ante non sederat) *Etiam hoc rectius illi quam vulgati.* sedebat. *E quibus & paulopost adiecimus*: sancto.

130. moris victorum est) *Contra sic illi restituendi.*

131. & alias) *Illi*: & aliud, *Verum supra de Cardinalibus Christi operibus accipitur etiam*: alias, *pro*: alibi.

132. aptantur) *Iterum hoc ex illis, pro*: adducatur. *Et* profectum, *pro*: perfectum,

133. Dominum eum vocat) *Adieci ex eadem vtraque editione*: eum, *& paulopost*: se.

134. a dextris virtutis Dei) *Prorsus legendum cum illis*; virtutis Dei, *non*: filij Dei, *quia sic Euangelista, & alioqui absurdus esset sermo.*

135. Qui est in dextera Dei sedens in cœlis] *Pessime Froben.* Quod, *atqui posteriores duas voces hodie non habet Epistola Petri.*

136. Quia disponet) *Et Froben. & vetus editio*: disponit, *sed illud placet, quia Græce est*, οἰκονομήσει

137. Quod autem dicitur, &c. non ideo dicitur, quod alij, &c. sed quod animæ) *Sic illi pro eo quod nos duntaxat*: Quid autem dicitur, nisi quod alij, &c. sed animæ. *Et videretur illa lectio genuina, nisi reijceret communem expositionem de viuis & mortuis.*

138. sicut ignis conflatorij) *Omnino sic legendum cum illis & Morelio, non*; conflatoris, *quia Græce est*, χωνευτηρίου. *Ex quibus etiam adieci vocem iste.*

139. Videbam (inquit) in visu noctis:) *Cum iisdem & Morelio addimus*; noctis, *quia habent 70. Omittimus vero quod habent illi*; liber, *quod 70. non legunt. Legimus tamen cum ipsis & Morel. iuxta 70.* omnes populi *&*: seruient, *pro*; omnis populus, *ac*; seruiunt. *Adiicimus etiam cum iisdem paulopost*; &, *vbi contra Chiliastæ agit.*

140. stantem in loco sancto) *Ex Frobenio & vet. edit. Hieron. addimus*; stantem, *quod id habeat Euangelista. Ex quibus etiam paulopost legimus*; magis, *pro*; magnas.

141. & extollit se) *Illi*; & extollitur, *perinde est.*

142. ne quis &c. credat) *Idem*; ne qui &c. credant vt recipiat vnusquisque propria operis sui) *Legunt illi*: corpor s, *quomodo & græce & latine Apostolus*: *fortasse alia versione vsus est Rufinus. Confirmant tamen tum iste tum supra Cyprian. lib. Testim. 2. cap. 22. & Ambr. in comm. lectionem vulgati nostri interpretis qui videtur legisse*, τὰ ἴδια, *pro eo quod est hodie*: τὰ διά.

143. ET IN SPIRITVM SANCTVM) *Sic ex illis, pro eo quod alij legunt*; SPIRITV SANCTO.

144. personæ ipsius coaptata) *Etiam hoc, pro*; cooptata.

145. Credo in Deum patrem omnipotentem, post hæc: In Iesum Christum filium eius, vnicum Dominum nostrum; ita iungitur: Et in Spiritum sanctum) *Rursum hæc cum illis sic lego, qua prius erant, in ablatiuo.*

146. Sicut enim vnus dicitur pater] *Vocem*, vnus *ex iisdem adiecimus.*

147. in Deum patrem, &c.] *Quum prius vbique illi hoc & similia in accusatiuo legant, non recte hoc loco ablatiuus apud illos reperitur; quare & hoc pacto castigandum duximus, non hic modo, sed & postea vbique.*

148. adiecta præpositione: in) *Prorsus cum illis adicienda particula*; in.

149. SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM) *Ex iisdem adiicio* CATHOLICAM, *quanquam miror non explicari eam vocem ab auctore. Vicissim autem apud illos adiicienda prorsus vox*, HVIVS.

150. Nunc autem] *Recte sic coniecit legendum Manutius, quum illi sic legant.*

151. Is ergo) *Illi*; Hic igitur.

152. post hos) *Sic lego cum Costerio, pro eo quod illi* post hæc, *alij*; post hoc.

153. Regnorum libri) *Placet hæc illorum & Morelij lectio, pra alia*, Regum; *quia illa veteribus magis est vsitata. Ex quibus etiam paulopost. & adiicio.*

154. Salomonis vero tres ecclesijs tradi ti,) *Frobenius apud D. Hieron. legit*; Salomon vero tres ecclesijs tradidit, *sed illud habet etiam editio illa vetus.*

155. Pauli Apostoli Epistolæ) *Etiam hæc illorum lectio, vt omnia sequentia in nominatiuo, non in accusatiuo legantur placet magis.*

156. Petri Apostoli epistolæ duæ; &c.) *Locus diligenter adnotandus quod epistolam Pauli ad Hebræos (nam alioqui tredecim tantum essent epistolæ Pauli) vtramque Petri, Iacobi vnam, & Iudæ vnam, Ioannis tres indubitato inter Canonicas scripturas iam ab ætate sua Rufinus numeret, quodque Petro & Iacobo Apostolis inscribat. De quarum adeo auctoritate plura hic statuerem adscribere, sed ne sim prolixior, lectorem remitto ad Ioannem Driedonem lib. 1. Ecclesiast. dogma. Melchiorem Canum lib. Locorum Theologicorum 2. & Sixtum Senensem lib. 1. Bibliothecæ sanctæ; quod opus non ita pridem prodiit, dignissimum profecto, quod omnium studiosorum teratur manibus.*

157. Iudith) *Quam non recte hic sentiat Rufinus de cæteris hic commemoratis scripturæ libris, supra alicubi suis locis tractauimus. Vt idipsum autem faciamus de hoc libro Iudith; Imprimis non modo cum aliis recensetur in Canone scripturarum locus in argumento citatio, sed & (vel ipso D. Hieronymo teste in prologo) Synodus hunc Nicena inter sacras scripturas computauit. Deinde citant tanquam scripturam Canonicam Origenes in cap. vltim. libr. Iudicum, Chrysostom. de variis locis in Matth. hom. 10. Ambros. Officiolibr. 3. cap. 3. epistola 83. de virginit. lib. 2. de institut. virgin. cap. 2. ac libr. de Viduis latissime; etiam eum sua expositione dignatus pro non exigua sui parte; Cyrillus in Ioannem libr. 7. cap. 10. Fulgentius epistola 2. de statu viduarum. Ipse denique Hieronym. epistola ad Saluinam. Omitto Bellatorem presbyterum, Diuum Isidorum Hispalensem, & Hrabanum nostrum, qui in illum commentati sunt. Certe D. Hilarius Prolog. in Psalm. etiam libros Iudith & Tobiæ annumerari dicit canoni scripturarum, vt 24. libri constituantur veteris Testamenti.*

158. Pastoris siue Hermatis) *Legunt illi cum Morelio*; Hermes, *Costerius*; Hermetis, *Sed magis placet illud, quod apud Origenem in epistolam ad Roman. non Hermes, sed Hermas nominetur; quum tamen vtriusque Apostoles Paulus meminerit. Damasus etiam in catalogo Pontificum Herman vocat, & Eusebius libr. 3. eccles. histor. cap. 3. (ipso Rufino interprete) Hermæ libellum nuncupat. Hic autem esse apud veteres Clementem Alexandr. Ireneum, Athanasium, citetur etiam ad dogmatum confirmationem, postea tamen à Prospero nullius auctoritatis iudicatus, & à Gelasio reprobatus est; quippe ex quo tum Cassianus suum errorem, tum Arriani suam hæresim comprobare niterentur.*

159. qui appellantur duæ viæ, vel iudicium Petri] *An illud* qui appellatur duæ viæ, *ad librum Pastoris referendum sit, an ad iudicium Petri incertum est; Verisimilius tamen fit, quod ad iudicium Petri; tum ex veteri editione Hieron. vbi duobus punctis distinguitur à præcedentibus, & sequenti istud iungitur sine vlla interpunctione, vt omittam particulam*; vel; *tum quod opus illud Hermæ tribus duntaxat libris distinguatur, quorum primus Ecclesia inscribitur, secundus Pastor, & tertius Similitudinum. Quod tamen si sequamur, censeo præponendam*; &, particulam. *Iudicii autem Petri meminerunt etiam Hiero. & Sophronius in catalogo virorum Illustrium.*

160. sibi ecclesiæ ac) *Adiicimus hæc ex vtroque D. Hieron. exemplari.*

161. Cur non dixerit etiam hic) *Ex iisdem adiicimus particulam*; hic. *non placet autem quod habent*; dixerint. *quia prius vbique singulari numero loquutus est Auctor.*

162. in qua) *Ita illis rectius quam alij*; in quo. *Iterum*; aut, *pro eo quod alij*; ac.

163. Vt Arius) *Hoc in illis adiiciendum, legunt vero constanter & pro*; vt. *Item paulopost odi, pro*; odium. *Pulchre autem deducit singulorum istarum hæreses*

164. quid dicat) *Ex ipsis hoc reposuimus, pro*; dicit.

165. cœternas Deo animas) *Illis adiicienda vox*; Deo, *imo hoc modo castigandus vterque alioqui corruptissime.*

166. & post eius successor Photinus) *Non male vetus Hieronymi editio*; & eius post hæc successor; *pro quo corrupte Froben.* post hunc. *Atqui recte illi*; Photinus, *pro*; Fotinus, *quia & Epiphanius, hæres. 71. & Augustinus hæres. 45. sic illum cum aliis veteribus nuncupant.*

167. &c

167. & filium Dei habere initium, &c.) *Hæc in illis desiderantur, atque adeo & supplenda sunt.*

168. non tamen & animam] *Vicissim ex illis suppleuimus particulam: & paulopost recte nos*: traditionis ecclesiam criminando, *pro eo quod illi*: traditionem ecclesiæ. *Vrgebant enim Donatistæ traditionem codicum.*

169. & quod Nouatus sollicitauit] *Recte ita loquitur, nam auctor hæresis fuit Nouatus, assertor Nouatianus. Atqui magis placet illorum lectio*: & secundas nuptias, cum forte iniri eas necessitas exegerit, condemnando, *quam aliorum*: & secundas nuptias, iniri eas etiam si necessitas exigit, condemnando, *quia alioqui vox* iniri, *non habet cui respondeat. Quum autem & D. August. hær. 38. & Epipho. 19. Nouatianis hunc errorem impingant, mirum est nusquam eius meminisse Cyprianum.*

170. diabolum debita absoluere damnatione pœnarum] *Hic vicissim illi non recte*, absolui. *Atqui veluti digito Origenem (quod mirum est) Auctor notat.*

171. vbi indulgentia principalis est?] *Frobenius addit*: causa. *sed non est necesse, nec illud habet etiam vetus editio; quæ tamen legit*: principaliter. *Vtrique autem adjiciendum vt sensus constet*: Et tamen.

172. effici subito videtur] *Ex illis adjicio*: subito, *& in vicissim adjiciendum*: & purus.

173. in bonum voluntas mutata] *Iidem hoc rectius cum Morelio quam alij*: bona voluntas. *Sane est autem intelligendum quod dicit*: auctore malo dæmone, *Ex iisdem adiecimus*: &, *ac paulopost*: est.

174. Sed & vlterius] *Sic vetus editio, pro eo quod alij*: Sed vltimus. *Et videtur illud castigatius, qui sequitur in Symbolo*: ET VITAM ÆTERNAM. *Quod tamen, nisi forte tacite, non explicat auctor; Ex vtroque vero adiecimus*: eatnis, *cum Morelio. Retinuimus autem* Manichæus, *pro eo quod habent illi*: Machæi, *quia prius etiam sic locutus est.*

175. Inde vel) *Illi*: Tamen vel. *Cum Morelio autem ex ipsis adjicimus*: sed viuentium.

176. qui iam non carni seruiunt, sed animæ) *Vetus editio Hieron.* qui iam conseruam animæ, *sed non placet. Verum ex eodem reposui*: meruerunt consortijs inferre, *pro eo quod erat*: meruerint coniortijs misereri.

177. maris etiam interdum profundo sorbetur] *Illorum hæc lectio placet, pro*: soluitur. *Ex quibus etiam cum Morelio legimus*: redintegrari, *pro*: reintegrari.

178. quæ lege Dei seminatur in terra] *Prorsus ex illis adieci cum Morelio*: terra. *Cum iisdem tribus lego*: tam, *pro*: nunc, *&*: æstimator, *pro*: existimator.

179. ferrique] *Hoc ex veteri excuso, pro*: ferri quoque.

180. vniuscuiusque seminis quocunque loci fuerit satio, &c.) *Illi longe aliter*: vniuscuiusque seminis granum quocunque loci iactum fuerit, &c. germen producet, vt statum suæ formæ, &c. reparet. *Quæ vero sequuntur, tam sunt corrupta vt sine Ms. cod. mederi sit impossibile. Vetus enim editio longe aliter legit, cui consentit Frobenius omissa vnica voce*: est. *Sic nempe*: ratio tamen ipsa quæ inest vnicuique carni est immortalis: quia immortalis animæ caro est, ex eo tempore, quo seminatis in terram corporibus primum veri Dei voluntati arrisit, collectum, &c. ac reparat illam speciem. *Verum non minus & hoc obscurum est.*

181. fidem symboli] *Ex illis*: fidem, *adiecimus, sed vicissim in ipsis adjiciendum*: cauta & prouida adiectione.

181. quamis, &c. signaculo crucis fronti impositio contingit] *Prorsus sic lego cum Custerio, pro*: contegit. *Illi vero neutrum legunt, sed*; quam habetis, &c.

183. quod resurgant mortui] *Illi*: quod resurgat mortalis caro.

184. ita & in Christo omnes viuificabuntur) *Sic ex illis, adiecto*: &, *pro*; viuificantur; *quia exemplaria Apostoli & latina & græca sic legunt.*

185. Omnes quidem resurgemus] *Adnotanda est hæc lectio conformis nostro interpreti, præsertim quum præcedentia fere iuxta græcum Apostoli exemplar legantur, in cuius confirmationem, latius D. Hier. epistola ad Minervium & Alexandrum.*

186. Nam si credimus] *Hic erat particula*: &, *superflua, & paulopost desiderabatur.*

187. qui relicti sumus] *Illi vtrobique & rursum postea*, & reliqui sumus, *perinde est.*

188. quasi nouella] *Ex ipsis adiicimus*: quasi.

189. Est (inquit) arbori spes] *Hoc quoque ex iisdem pro*: arboris. *Vicissim autem apud illos & Morel. legendum* deficit, *non*: deficiet, *quia græce est*: ἐκλείπῃ. *Rursum exiis*: ab, *adieci & interrogandi notam. Atqui corrupte vetus editio*; abierit *pro*: abijt, *quia græce est* ἄρχετ. *Est autem adnotatu dignum, quod hæc dicat interrogantis modo legenda, contra quam hodie fit in latinis & græcis exemplaribus. Mirum ei vicissim, quod vtrobique legat*: cum ecciderit, *quandoquidem græce sic prior loco*: τελευτήσας, *& posteriori* κοιμηθεὶς.

190. excisse arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere] *Rursum hoc ex illis, pro eo quod erat dictum axat*: abscissæ arbori vitam redire. *Cum iisdem omissis* quo *vbi pessime legebatur*, quo modo.

191. iterum fiam. Et iterum idem dicit: qui resuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc] *Omnia hæc antea desiderata cum Morelio ex illis adiecimus. Vnde & manifestum est, paulopost etiam debere legi*: Qui resuscitabit pellem meam, quæ hæc nunc haurit, *pro eo quod erat corruptissime*: Quia suscitauit, &c. quæ hæc non haurit.

192. & hoc quod nunc mortale est] *Etiam hoc ex illis, pro*: Et nunc quod, *quemadmodum etiam paulopost*: resurgent *pro*: resurrexit. *& iterum*: non, *pro*: nec, *omissa etiam cum illis particula*: de, *superflua.*

193. absque internecione] *Illi*: interemptione.

194. Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant, &c.] *Etsi disertis verbis non explicet vltimum symboli articulum, satis tamen hic vrget vitam æternam.*

195. Nec mireris, si sacrosancta sanctorum corpora, &c.] *Prorsus etiam ex illis reposuimus*; Nec mireris, si, *pro*: Nec mora, *qui aliter etiam legunt quod sequitur*; caro sanctorum in tantam gloriam, &c. mutabitur, vt &c. aere vecta rapiatur.

196. conforme corpori fieri] *Rectius hoc illi cum Morelio, quam alij*; corporis filij. *Græce est enim*: εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι. *Adiecimus cum iisdem paulopost voculam*; &c.

197. Quia coercuit, &c. simulque fecit] *Contra hic non placet illorum lectio*: consuscitabit, *&* ; faciet; *quia repugnant & græca & latina Apostoli exemplaria.*

198. Cui enim] *Iterum hoc ex illis, pro*; Quid. *Item*: conformandi, *pro*; confirmandi, *&*: eorum, *pro*; sanctorum.

199. Nec hoc tibi] *Adijcimus ex iisdem*; tibi, *& paulopost hæc verba*; rursum corpus animale *Item vocem* autem. *Cumque ipsis legimus* ex, *pro*; de. *Addimus etiam deinde voces*; Deus, *&* minister.

200. vtque sancta Trinitas] *Prorsus etiam cum illis sic legimus. pro*; atque; *item*; affectu, *pro* effectu, *& paulopost bis* quæ, *pro*; quid.

201. vtque in peccatorum remissione diuinæ libertati nec aliquam ratio &c. *Optime sic vet. edit. cui consentit & Frobenius præterquæ quod legat*; & quod; *pro eo quod alii corruptissime*; atque in peccatorum remissione qui ad libertatem diuinam in ea quæ ratio. *Ex vtroque autem paulopost adiicimus*: &.

AD VIGILIVM DE IVDAICA incredulitate, seu potius Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis & Papisci, Præfatio.

ARGVMENTVM

PRæfatur latius Auctor in Altercationem Iasonis Hebræi Christiani, & Papisci Iudæi Alexandrini, *à se ex Græco translatam in Latinum*; *eamque Vigilio Episcopo dedicat, Martyrium illi prædicens*; *sulque vt meminerit in cœlesti gloria, multis verbis rogat. Atqui Altercationis ipsius meminit D. Hieronym. in Genesin, & eius argumentum his verbis Origenes libr. 4. contra Celsum indicat*: *Quod si quis (inquit) æquiore animo Iasonis & Papisci scripta perlegerit, profecto comperiet, non irridendum esse librum*; *in quo Christianus ex Iudaicis scriptionibus cum Iudæo describitur disputans, & plane demonstrans, quæ de Christo exstant vaticinia, Iesu ipsi congruere. Solus autem Morelius hunc & sequentem Tractatum edidit.*

ETsi plurimos gentilium scio, Vigili sanctissime, ab ordine atque ratione veritatis auersos, quo minus Dominum noscant, cæcitate mentis errare: tamen magis Iudaicæ plebis insaniam noui aduersus nomen Domini, pertinaci etiam nunc duritia cordis, ingenita patrum iniquitate, perstare; aduersantis veram salutem, nec inquirentis vitæ æternæ datorem, vt qui delictis stirpis antiquæ sint pari merito nequitiæ genitalis obnoxij, saltem vel sero credentes possint conuersi ad Domini timorem satisfactione omni pœnitentiæ ab iniquitatibus liberari; sed perstat & durat adhuc & semper aduſque progeniem succidaneam innata patrum irreligiosa perfidia; quæ aduersum odium nominis domini incredulitatis infamia roborata, nec ad noscendam veritatem potest corrigi, nec ad timorem Dei ipsius monitis doceri atque suaderi. Cum autem doceat Dominus, & ostendat dicens: *Ego sum lumen seculi, qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ*: quæ, malum, ratio est, ostensum diuinitus vitæ lumen omittere, & mentis cæcitate malle tenebras mortis eligere, vt ostendat damnationis suæ propriæ voluntatis liberam & illicitam perditionem, contra Deum etiam illa nolle quæ prosunt? Secundum quod & per Domini vocem increpatam Hierusalem quod colligi noluerit, Domino illam volente colligere, loquitur spiritus sanctus, & bonitatem Dei manifestat

Ioan. 8.

stat peccatoribus subuenire iugiter velle: *Hierusalem, Hierusalem, quæ interficis Prophetas & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina colligit filios suos sub alas suas, & noluisti.* Matth. 23. [2] Adeo Dei voce manifesta, perfidi populi contumacia denotatur, vt etiam salutem propriam suam semper aduersus clementem misericordiâ Domini spreuisse doceatur. Propheta item alius, beneuolentiam Dei exhortatione offerens, prædicatione insinuans; proclamat & suadet dicens: *Reuertimini ad me, & ego reuertar ad vos dicit Dominus.* Zach. 1. Alias quoque similiter misericordiam suam Deus sempiternam manere demonstrans, addidit dicens: *Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat, dicit Dominus.* Ezech. 18. Quid est ergo reuerti, quam in Christum credendo, per eum qui est via veniendi ad patrem, Deo reconciliatum posse saluari? Quomodo autem reuerti ad Deum possunt; qui ei per quem est agnitio & reuersio ad Deum, voluntatem Dei prædicanti credere noluerunt? aut quomodo Deum satisfactione placare potuerunt, qui eum qui est satisfactio & placatio pro nobis apud patrem, sacrilega impugnatione persequi maluerunt? Si enim aduocatum Christum habemus apud Deũ patrem, seruare ea quæ nos docuit & monuit, quæque ad patrem locutus est, sollicito timore facere debemus. Igitur nos qui mente in domini metum prona, mandatorum eius monitis insistimus, & religiosi ac veneratoris cordis fide credulitatem de eius timore concipimus, quid aliud sequi, quid cupere, quid magis velle ac tenere debemus, quam [3] vt omni â nobis mentis antiquæ nocte discussa, & caligine vitæ prioris abstersa, mandatorum domini salutarium memores, ac vitæ æternæ promissa retinentes, ad eius monita vertamur, & in ipsius lumine quod ostendit, firmata credulitate gradiamur; qui ignari aliquando salutis futuræ, in erroribus implicati vitæ prioris, ac tenebris aberrauimus, illuminati nunc eius veri luminis claritate, & ostenso nobis atque patefacto melioris vitæ limite, domini mandata sequenda & gerenda teneamus? Hoc lumen nobis vitæ salutaris exortum, hoc in reparationem hominis natum, de Dei patris procuratione ac miseratione, præsidium. Magi primi ab Orientali parte venientes, & stella eius duce, Iudæorum regem palam præscia prædicatione quærentes, adferentes etiam munera, testificata omnibus inquisitione monstrarunt. Et ne aliquibus, quis ille, esset absconsum; inuentum puerum *procidentes genibus adorarunt*; sicut testificatur Euangelium, dicens: *Cum autem natus esset Iesus in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in Hierosolimam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in Oriente & venimus adorare eum*; testificantes scilicet veritatem de eo, etiam stellam sibi signum atque indicium natiuitatis ipsius esse monstratam, qua indice natum illi Magis prædicantibus & adfirmantibus, Hierosolymis crederent. Matt. 2. [4] Simeon quoque iustus qui in cæcitate constitutus, diuino monitu audierat, *se non ante mortuum quam vidisset Christum*; cum in templum omni populo præsente infantem secum inferret mater, & in spiritu natum esse Christum sensisset, acceptum in manus puerum vidit; & benedicens Deum, in conspectu & auditu omnium dixit: *Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Luc. 2. Symeon quod cæcus audierat, euidenti veritate perfectum est; & veritatem quam accepto lumine viderat, benedicendo palam, Deum populo prædicabat. Ad hoc enim viderat vt referret, & reuelatione sua quod Christus natus fuisset, ostenderet; & perfidi populi initia prima incredulitatis instrueret. Nec hoc solum testimonium de eo scripturarum cælestium veritas perhibet, verum & per prophetas ante spiritus sanctus aduentum eius in hunc mundum futurum, palam mente omnium consciente prædicauit. Nec est obtentus excusationis incredulis, vel ignorasse Dei filium Christum, vel nescisse futurum saluatoris aduentum; sicut Dauid manifestat dicens: *Deus* Psal. 1.

dieiructat verbum, & nox nocti indicat scientiam; non sunt sermones nec verba, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exiuit sonus eorum, & trans fines terræ fines eorum. In sole posuit tabernaculum suum, id est, in manifesto, in luce, palam se ipsum venisse monstrauit; & prædicatione per prophetas, sui ostensione quodammodo, omnibus suam præsentiam probauit. Hoc etiam Esaias, per quem Dns præsentiam suam clara annunciationis manifestatione monstrauit, prophetat & dicit: *Ipse qui loquebar veni*, id est, qui per prophetas ante aduentus mei futuri præloquens fueram, is propria nunc atque præclara voce præsentiam meam testis mei ipse manifesto. Quid euidentius? quid luce præclarius? quid verius potest dici? vt oculis quodammodo perspectus esset, ostendit venisse ipse qui fuerat venturus, antequam veniret; & incredulitate [5] mentes populi perfidi obstruente, venientem nemo cognouit. Sicut idem Isaias in prima increpatione populo proclamat, dicens: *Cognouit bos possessorem suum & asinus præsepium Domini sui; Israël autem me nescit, & plebs me non intellexit.* Esaiæ 1. Palam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & sedentibus in tenebris manifestum vitæ lumen effulsit, & iustitia: [6] perfidorum pectus obsessum, postposita propria ac reiecta salute, tenebras potius cæcitate cordis elegit. Frequentatur vbique atque manifestat prophetatio cunctorum, qui sancto Spiritu, præmonente aduentus Domini metatores esse sortiti sunt; hoc lumen sæculo datum, & diem nobis salutis exortum, viuificandis quoque in eum credentibus destinatum. Docet hoc in psalmis spiritus sanctus & ostendit dicens: *Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: à Domino factum est istud, & est admirabile in oculis nostris: iste dies est quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo.* Psalm. 117. In hoc die nos ambulare Paulus quoque Apostolus præcipiens & docens ac prænomens dicit: *Nunc enim propius est nobis salus quam cum credimus: nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum & induamur arma lucis, sic vt in die honeste ambulemus*, id est, in Christo & mandatis eius, cuius lumine ac monitis luminati, & in claritate diei eius inuenti, proximam nobis salutem credulitatis in eum mente conspicimus. Solem quoque esse Christum cunctis timentibus eum Malachias propheta testatur & promittit dicens: *Vobis autem timentibus nomen meum orietur sol iustitiæ, & sanitas in alis eius*; ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis eius, qua extendens manus cuncta sæculi saluaturus amplexus est. Rom. 13. [7] Conuerso ergo ad eum timore credamus, & ad æternitatem vitæ spe futuri regni eius animemur. Quis enim tam stolidus ac demens, quis sic ab intellectu suæ salutis alienus; qui tot & tantis veritatis testimonijs incredulus, [8] non aduersus, in meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat; & tenebris vitæ quondam mortalis exutus, in lumine præceptorum cœlestium gradiens, ad diuina monita & Domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde, tota mentis ac fidei credulitate conuertat: vt quem Prophetæ prædicauerunt, Deum noscat; vt Christum qui se palam mundo venisse monstrauit, intelligat; vt scripturis diuinitus testificantibus, Dei filium & Deum credat? Sicut ipse, quæ sit vita æterna, manifestat dicens: *Hæc est autem, ait, vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum*; docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse, quam credere, & oculos cordis in Dominum prona, immo tota pectoris fide deuotæ mentis aperire. Inde iam fit vt credendo intelligas, intelligendo quod credis, in sensu Deum illuminato corde conspicias; sicut idem ipse Dominus & per Esaiam antemonet dicens: *Si non credideritis, nec intelligetis.* Ioan. 17. Esaiæ 6. Tam facilis & præstans & larga est atque abundans de Domini pietate clementia; vt si quis semel sese in eum toto timore conuerterit, ad cœleste munus admissus; iam eius non nisi ad diuina mens pateat; & ad cœlum ac superna oculos cordis adtollens

Christi

Christi lumen parte iam salutis aspiciat. Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ipsius Abrahæ patriarchæ fideli credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideo ad iustitiam deputari ei condigna remuneratione commeruit. Hoc Deus diligit, hoc adpetit, hoc in seruis suis benignus remunerat, & honorat simplicitatem mundi cordis: [9] quo quidem eius cernimus timorem dilectionis Domini, quo probamur: credulam fidem mentis, qua iustitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem seruare nos conuenit; qui custodientes verba cœlestia, & sperantes promissa diuina, filij Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur dicentis: *Sic Abraham credidit Deo, & accepto latum est ei ad iustitiam.* Cognoscite ergo, quoniam qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Hoc Iudaicus populus, cui à primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia, & perfidi cordis insania seruare noluit; & ideo pro diffidentiæ merito, filiorum nomen amisit: non tamen omnium perfidæ gentis, aduersus nomen Domini, quo minus intelligerent veritatem, odio durata mens est. [10] Etiamque spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster profectus ex Deo patre, *venit vt saluum faceret quod perierat, Israelis*: qui maior ac fortior ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui aduersus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate durabant, ad notitiam claritatis & gloriæ suæ tam facile conuertit; quam vt omnes saluos faceret prouidentia suæ diuinæ misericordiæ, dignatus aduenit. Nam vt duri cordis tunc & impiæ plebis ad domini merum ipso domino euangelizante conuersas mentes fileam; vt Apostolorum eius prædicatione multiplicatum in toto orbe & reuersum credentium populum conticescam; illud præclarum atque memorabile gloriosumque [11] Iasonis Hebræi Christiani, & Papisci Alexandrini Iudæi, disceptationis occurrit: Iudaici cordis obstinatam duritiam, Hebræa monitione ac leni increpat one mollitam, victricem in Papisci corde, Iasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam. Qua Papiscus ad intellectum veritatis admissus, & ad timorem domini ipso domino miserante formatus, & in Iesum Christum filium Dei credidit, & vt signaculum sumeret deprecatus, Iasonem postulauit. Probat hoc scriptura concertationis ipsorum, quæ collidentium inter se Papisci aduersantis veritati, & Iasonis asserentis & vindicantis dispositionem & plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cuius translationem, ad intellectum latinum, animante Dei ope, & fidei viuentis firmitate, seruata verborum proprietate, intrepidus accessi; & his qui ab intellectu Græcæ docilitatis alieni sunt, interpretata integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, disserui, cuius laboris probationem tibi carissime, [12] qui vtriusque linguæ instructione fundatus es, impensa petitione committo; vt qui sancti spiritus veneratione verecundus es, collata vtriusque operis lectione; audaciam verecundæ temeritatis explores; & exanime iudicij tui, quæ minus à nobis vel improprie forte digesta sunt, auctoritate spiritus sancti, qui in pectus tuum inundatione gratiæ cœlestis influxit, comprobes & emendes: Sitque ad te de ista lectione ab humilitate nostra mandata legatio, & insinuanda tibi in nos prima dilectionis petitio; vt paruitatem fidei meæ, cum discipulorum tuorum instructione atque eruditione coniungas; & me, quem in alia parte huius prouinciæ constitutum propter visendos vultus tuos, non itineris longinquitas terruit, nec senium ac difficultas fatigati ac fessi iam corporis retardauit, sed animante stimulatu domini, & vrgente festinata cupiditate properandi, contempta quoque omni tribulatione inopiæ atque penuriæ, quantacunque virium facultate veniendi, sanctimoniæ tuæ celebris huc fama perduxit, ad permixtam [13] dilectionis tuæ caritatem, cum vnanimitate fraternitatis admittas; & amore tuo quem discipulis suis dominus hæreditatis titulo reliquit, coniungas pariter & adscisas. Expertum pariter cum fratribus in apertione oris tui splendorem gratiæ luminis Christi sequar; in tractatibus tuis lumen vitæ, quod Dominus ostendit, quod Christus aduenies æternam vitam esse monstrauit. Certe quam mihi læta illa, quam exoptabilis dies est, cum misericordiæ domini fauore accersitione dilata, senectam istam meam proferre contigerit; vt & orationibus sanctorum impense & iugiter deprecantium dominum, Christi martyrem videam, vt coronam iustitiæ, quæ tibi penes dominum deposita est, portare conspiciam. Nec putaueris autem martyrij tibi, secundum præsens votum fidei nostræ, gloriam tribui: tunc inde felicitatis huius collata dignatio est; tunc iudicio suo iusto dominus elegit destinatum martyrem, cum te exemptum de iustorum grege atque adsumptum sibi, inopinato constituit altari sacerdotem. Præclara prorsus & gloriosa vocationis electio, & de domini dignatione noua atque inaudita & mira felicitas; transmarinæ peregrinationis necessitatibus occupatum, ad destinatum tibi munus, ignarum ac nescium repente venisse: atque ita regressus tui tempus ad hoc esse libratum, vt insperata celeritate veniendi, intelligeres atque dignosceres honorem sacerdotij cœlestis inter cæteros tibi potissimum destinatum; & quod iussione domini expectatus venires atque occurreres, reseruatus vt ecclesiæ suæ dominus tota miserationis pietate consuleret. [14] Dimicationis plebis mora, quem potius eligeret Episcopum; te quærenti populo suo Christus inopinatum repente obtulit, & complacitum sibi cœlestis prouidentia, manifeste aduentus tui improuisa occursione monstrauit: documentum repentini ac perennis occursus, procurationem Dei voluntatis ostendit; vt quod difficili expeditione potuisset occurrere, facili celeritate perfectum sit, vrgente domini iussione: & vt prius te in ecclesia Dei episcopum stare conspiceres & stuperes, quam venisse dignosceres. Inde dilectionem iam tecum suam dominus initiata charitate firmauit: inde amicitiam tecum, quam discipulis suis cum triumpho crucis suæ tradidit dedicauitque, dicens: *Si feceritis quæ mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos,* [15] inde martyrium, inde sacerdotij electionem signauit. Amicitia est, per quam ad Christi vultus admitteris, extraordinaria hostia peruenis. Sic eliguntur iusti, sic probantur religiosi, ac simplices in Christum timore electi: vtante remunerationi fidei destiteris, ante præmio deuotæ mentis in domino dignus habearis, quam venerit hora decreti, quam exceperis sententiam CHRISTI, probatam te & paratam hostiam electio cœlestis inueniat. Etenim ille te, qui non mendax Deus, qui episcopum plebi suæ de improuiso constituit, ille plena dilectione suæ voluntatis te coronabit. Tantum tunc vt nostri memineris petimus, & oramus, cum pudicitia adlectionis domini probata atque immaculata hostia, ante Christi tribunal adstiteris, cum gloriam gratiæ Dei, præmio deuotæ mentis ac remunerationis exceperis: memoriæ hęreat & teneas, vt in sensibus tuis maneat, quam nobis impertire dignaris, dilectio caritatis; vt orationibus tuis peccata nostra veniam consequantur, vt meritis iustitiæ tuæ, vitæ nostræ delicta purgentur. Etenim martyrij instar esse confido, peccatorem iusti martyris petitione meruisse saluari: [16] & vt, cum ipse pro te promouere quod precibus tuis minus possis, martyris meritis libereris. Sic Iob iustus pro amicorum trium peccatis á Deo rogaturus & impetraturus, ostenditur & probatio timoris eius & fidei domini voce teste signatur. Cum ergo in die liberationis tuæ carissime, repræsentare te CHRISTI vultibus cœperis, cum in æternitatem perpetuitatemque viuendi regnare cum Christo felici sorte succesferis; in

Genes. 15.

Rom. 4.

Psal. 22.

Psal. 33.

Psal. 27.

Psal. 4.

Gen. 15.

Iob 42.

domini misericordia, 17 in mente iam habe puerum tuum Celsum sanctissime.

ADNOTATIONES IN ALTERCAtionem Iasonis & Papisci.

1. Etsi plurimos gentilium scio Vigili sanctissime] *Optime quidem quæ de hoc Vigilio postea narrat, conuenirent in D. Vigilium episcopum Tridentinum & martyrem, sed videtur Auctor iste vetustior, etiamsi Ambrosii ætate vixisse illum dicamus.*

2. Adeo Dei voce manifesta] *Prorsus ex coniectura sic lego, pro eo quod erat:* à Deo, Dei voce; *quod alioqui superflua erat eiusdem repetitio. Sic etiam paulopost:* exhortatione offerens, prædicatione insinuans, *pro eo quod legebatur:* exhortatione, prædicatione offerens, insinuans.

3. vt omnia à nobis] *Etiam hoc restitui, pro:* vt omnia nobis.

4. Symeon quoque iustus qui in cæcitate constitutus] *Mirum est quod etiam secundo repetit, Symeonem hunc cæcum fuisse, neque enim id apud quenquam me legisse memini.*

5. mentes populi perfidi obstruente] *Rursum hoc reposui, pro:* mentis.

6. perfidorum pectus obsessum] *Vox quæpiam hic desiderari videtur.*

7. conuerso ergo ad eum, &c. & spe futuri regni eius animemur. Quis enim] *Prorsus etiam hoc lego, pro eo quod erat:* conuerso ad eum, &c. spem &c. Quis ergo.

8. non aduersus in meram fidem] *Locus corruptissimus. Sic etiam paulopost mira est congeminatio:* cordis, pectoris, mentis.

9. quo quidem eius cernimus, &c.] *Etiam hic locus obscurus est & corruptus.*

10. Etiamque Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster] *De hac veterum phrasi, qua etiam Christum Spiritum sanctum vocabant, vide supra libros; Quod idola dij non sint, & de montibus Sina & Sion. Atque hinc videtur conscripta hæc præfatio ante hæresim Arrianam. Imo ex stilo, iam ætate Cypriani.* conticiscam) *Rursum hoc restitui, pro:* conticiscam.

11. Iasonis Hebræi Christiani & Papisci Alexandrini Iudæi] *Vel hinc & ex eo quod sequitur:* ad cuius translationem, &c. *patet, non aliud esse hoc scriptum quam Præfationem, vti latius in argumento diximus. Quanquam etiam iste locus videatur mutilus. Porro Iason iste Thessalonicensis fuisse dicitur, cuius Roman. 16. & Actuum 17 fit mentio, quemque Dorotheus Tyrius in Synopsi, postea fuisse scribit Troadis primum episcopum.*

12. qui vtriusque linguæ instructione fundatus es] *Hæc & sequentia optime in D. Vigil. quadrarent, quippe qui & Athenis studuerit, & inde reuersus statim ad episcopatum raptus sit, ac postea ad martyrium, qui etiam quosdam tractatus conscripserit; sed sicut iam diximus, vetustior fuisse auctor videtur.*

13. dilectionis tuæ caritatem) *Omnino sic lego, pro eo quod erat corruptissime:* dilectus tui. *Non male etiam legas;* dilectioni.

14. Dimicationis plebis suæ mora] *Forte;* Dimicantis.

15. Inde martyrium] *Etiam hoc lego, pro;* martyrem. Tantum tunc vt nostri memineris, &c.] *Prorsus simile est sed luculentius Epiphonema, illi Cyprianico de habitu Virginum & de bono pudicitiæ, mire confirmans inuocationem sanctorum.*

16. & vt cum ipse pro te] *Iterum mutilus aut corruptus est hic locus.*

17. in mente iam habe puerum tuum Celsum] *Hinc patet Auctorem huius translationis, non Cyprianum, sed Celsum quendam; nisi forte velit quis legere:* Cæcilium. *Verum obstat ætas senectutis, in qua transtulisse hæc auctorem constat. neque enim est verisimile Cyprianum in episcopatu suo hæc scripsisse, vt omittam quod martyrio prohibitus videatur, ne ad senectutem perueniret.*

ADVERSVS IVDÆOS QVI INSEcuti sunt Dominum nostrum Iesum Christum, incerto auctore.

ARGVMENTVM.

IVdæos Auctor multis scripturis impugnat, quod Dominum Iesum non agnoscerent. Atque Cypriani non esse, stilus satis conuincit; Auctoris tamen vetustatem indicat citatio scripturarum iuxta 70.

ATtendite 1 sensum & intelligentiam vestram & in spiritu sancto, vt non tantum auribus audiatis, sed etiam oculis cernatis diuinum Christi sacramentum. Cernitis autem per fidem vestram: audire enim necessitatis est, credere sollicitudinis. Aurium officium est, indifferenter pariter vana atque vtilia perspicere; fidei autem, nisi quæ probauerit, credere. Neque enim quicquam prodest libenter audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia. Si ergo vos estis spirituales, intelligite cœlestia. Similia enim sui similia recognoscunt: etiam muta animalia de vocis sono inuicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum & miles tubam. Quanto ergo verius spirituales spiritalia intelligunt, cœlestes & hæredes patris sui præcepta, & ea quæ testamento patris cauta sunt? Vos ergo cum sitis Christi hæredes, intelligite testamentum eius. Quod si quis per ætatem minus docibilis est ad intelligendum, habet spiritum sanctum interpretem, illum sequatur; illo duce & magistro facillime poterit noui testamenti iura virtutemque, cognoscere, quod hæreditas gentibus contributa est, hoc modo. Deus & pater in principio fecit hominem sua manu, eumque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum vitæ legis & testamenti. Ille autem contemptis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam natiuitatem, in qua etiam defunctus est: sed Deus suscitauit genus iustum de semine Adæ, quod semen conseruauit in populum, super filium Noë, & hæredes eius. Ex illo genere inuenit hominem iustum, cui imperauit, vt faceret fabricam in modum machinæ, capacitatis certæ mensurarum compagibus; vt illa conditus cum suis filijs Noë, seruaretur per illud genus: sed iusserat Deus, propter iniustitiam hominum orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur postea saluus factus est 2 cum suis Noe, cui constituit & Deus præcepti sui testificationem dicens: *Omnes res cibus vobis, quasi pabulum olerum; excepta carne in sanguine vitæ:* & posuit huius testificationis signum in arcu. Post hæc rursus Dominus Deus testificatus est Abrahæ in Isaac, hoc modo dicens: *Tibi dabo hanc terram & semini tuo & faciam te patrem multarum gentium.* Et exinde increuit semen in multitudinem populi & diuisum est in duodecim patriarchas. Sed etiam illis quoque Dominus testificationem posuit 3 in monte Choreb per Moysem, de quo loco expulsis gentibus, constituit illic populum quem accepit & possedit promissa sibi hæreditate: quibus etiam pleraque signa & miracula ostendit Deus, quasi clarissimo filio; Sed idem populus perceptis tot tantisque beneficijs, aduersatus est patri, & dereliquit Deum viuum. *Dereliquit enim Israël Dominum, ostendens et terga, & non faciem: nam faciem suam conuertit ad idola;* & interficiendo missos ad se prophetas, qui de Christo prædicabant, exinde consueuit Israël persequi Christum, non tantum in corpore aduenientem, sed etiam cum à Prophetis adnunciaretur. Vniuersos etenim vates persecuti sunt, ex quibus quosdam lapidibus infectati, alios indigne excruciando, peremerunt, non tantum ipsos, sed & per eos Dominum Christum. Quæ enim huius probatio? scilicet eo quod insimulatos & infidos, & perfidos & mendaces, & contrarios Christi susceperint, veros autem & fidei plenos impugnauerint. Moysen maledicebant, quoniam Christum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Christum non prædicabat. Aaron repudiabant in sacerdotio, quoniam Christi similitudinem præferebat: Abiron constituebant, quoniam Christo contradicebat. Dauid oderant, quoniam Christum canebat: Saul extollebant, quoniam Christum non loquebatur. Samuelem respuebant, quoniã Christum loquebatur: 4 Agag seruabant, nihil enim de Christo loquebatur. Hieremiam lapidabant, Christum vaticinantem: Ananiam diligebant Christo aduersantem. Isaiam secabant, Christum vociferantem: Manasse magnificabant, Christum persequentem. Ioannem interimebant, Christum demonstrantem, Zachariam trucidabant, Christum diligentem: Iudam diligebant Christum tradẽtem. Videtis quẽadmodum Christum qui diligunt, odiũtur: qui odiunt, amore flagrant

Genes. 1. & seq. cap.

Genes. 9.

Genes. 17.

Exod. 3.

Hier. 3.

apud

apud indignam plebem. O pertinaciam persecutionis dignam vsque ad mortis exterminationem! non enim tantummodo testes Domini impugnauerunt, sed & ipsi Domino perfidi coloni, contumeliam fecerunt patri in filio. Quid igitur dignifuerunt pati ad hoc admissum? scilicet fugari de regno, abdicari hæreditate: & ita factum est, & ita euenit, digna dignis obtigerunt. Pater enim contumeliam passus in filio, filius perpessus in Prophetis tempore quo moriebantur; in suo tempore coactus est [5] in indignatione scribere nouum testamentum, adhibitis testibus cælo & terra, & angelo de templo assistentibus Moyse & Helia. Hos enim testes adhibuit, cum pateretur in Israël; hæc ita facta prædixit per prophetas, his verbis: *Audi cælum & præbe aurem terra quoniam dominus locutus est: Filios genui & exaltaui; ipsi autem me spreuerunt.* Has voces effudit Dominus in Israël, vociferans & dicens: Vos me noluistis, alii me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas spreuistis, alij ibunt qui non sunt vocati. Vos meum rus & vineam meam colere recusastis, vnde fructus iustitiæ proueniunt; alij colent & fructus capient in Deo. Quæ est ista tam dira mens & execranda cogitatio? Interficere ergo potuistis regem & sponsum? propter hoc testes sunt cœlum & terra, & quæ in illis sunt elementa: Insuper omnis creatura testis est in mortem Christi. O nouam crudelitatem: [6] commota est omnis natiuitas in Domini passione; populus mansit immobilis sine trepidatione. Angelus in pœnitentiam conciso velamine refugit: plebs autem sine pauore, integra veste permansit. Conuersa sunt elementa & confusa; Israël securus durauit. O duritia noua, ô audacia singularis, ô perfidia cruenta! Pilatus exteræ gentis, iudex sæcularis, potestate temporalis, purificauit manus & abluit scelus necessitatis, dicens: *Innocens & immunis sum ab huius sanguine*, plebs autem nec alienum nec exterum imitata est, & insuper adclamabat; *Adfige in crucē, tolle: sanguis huius super nos & super filios nostros.* Violenta crudelitas, & plebis inhumana: & corda obtusa, & oculi recusi, interficerunt bene merentem suum nec lacrymas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur; iudicabatur Dominus, & Israël exultabat: patiebatur Christus, & impij exclamabant: [7] cruciabatur Dominus; & plebs lætabatur: suspendebatur Dominus; & plebs epulabatur: hac ignominiosa sua solemnitate iniqua consilia cōsignauerunt, delicto crudelitateque sua. Dic mihi & loquere, impie Israël, talem hostiam obtulisti, patri immolando suum filium? talia profudisti libamina, sanguinem pignoris acceptissimi DEO? ducebas choreas Hierusalem, cum interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas cum diceres: *Adfige, suspende. Propter hoc in fame & in ægritudine: Populе Israel* (queritur de te Dominus) *neomenias*, ait, *sabbatum & diem magnum non patior: festas & ieiunium execratur anima mea*, nec immerito Deus odiuit cæremonias vestras, in quibus vnicum & primarium filium eius peremistis. O diem durum, & horam flebilem, & solemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & ciuitatem profanam, & populum Domini nece cruentum! Interfecerunt enim Dominum & latronem liberauerunt. Ob hanc ergo causam coactus est Dominus nouum facere testamentum, [8] consignatum septem signaculis, teste Moyse & Helia in monte; vbi præcepit ne patefieret scripturæ sacramentum, nisi filius hominis resurrexisset à mortuis, sed mox vt surrexit Dominus die tertio, aperuit testamētum nouum, testamentum vitale, atque ita dixit: Venite exteræ gentes hæredes mei; Israël enim nō obaudiuit: quapropter ite discipuli in vltimam vsque terram, & prædicate per orbem his verbis: Venite vndique patriæ gentium, introite, introite in æternam hæreditatem. Israël enim noluit. Ne dubitetis: nulla hic exceptio est, nec ingenuitatis, nec dignitatis nec conditionis, nec positionis, nec formæ nec ætatis: licet dignitate magnifici, licet nobiles, licet senes, licet iuuenes, licet pauperes, diuites, boni malique, domini atque serui, æqualiter introite in hæreditatem: & si pedibus captus esset, corpore deformis, etsi maculis turpis, & capite defectus, etsi oculis defectus videatur, vniuersis libere licet discumbere in conuiuio, & epulari nuptias sponsi. Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis. consueuit enim Dominus huiusmodi hominem sustinere. Nam & cæcis oculos restituit, & claudos ambulare fecit, & mutis sermonem reddidit, & maculosos emundauit, & mortuos suscitauit. Ne timeatis qui peccastis: priores ad vitam venite, nec qui homicidium fecerit paueat quia fecerat; nec qui furatur aliena, desperet quia inuolauerat; nec publicanus timeat, quia concusserat. omnibus enim remissio peccatorum statuta est, & tales dominus desiderat humilitate abiectos, & specie indecoros, & valetudine fractos, & seruitute depressos. Beati enim & glorioſi & magnifici, & potentes & diuites & fortes, noluerunt acquiescere domino, neque introire in nuptias sponsi; insuper indignissime peremerunt. Propterea factus est altissimus quisque eorum, humillimus; & fortissimus, inualidus; & prudens stultus, & nobilis & diues, pauperrimus & hæres abdicatus: quoniam quidem ipsi abdicauerunt regem modestissimum & benignissimum, dicentes: *Ignoramus quis sit hic: non enim est Rex noster*; habemus alium regem Cæsarem, propterea habent quem petierunt. Tunc completa est prophetiæ vox, quæ prædixit illis: *Vos noluistis aquam Siloam quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Raßin. Quapropter induco vobis regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras.* Atque ita factum est. Repudiatus enim Christus à populo, misit tyrannum quem voluerunt; qui ciuitates eorum diruit, & plebem captiuitate damnauit, & spolia accepit, & ad solitudinem Sodomæ patriam eorum redegit: Nam dominus ex indignatione abstulit ab Hierusalem; *virtutem panis & aquæ, fortem gigantem hominem & bellatorem, iudicem, prophetam, destinatorem & senem laudabilem, consiliatorem & peritum architectum, & prudentem adiutorem.* Hæc omnia autem auxilia munitionis propugnaculo transtulit ad gentes, & omne regnum suum infixo signo; inhabitauit in illis, & castra metatus est liminis, & ibi constituit virtutis exercitum, ibique regnauit. Non est iam regnum Hierusalem, sed in nobis: Hic castra, hic exercitus, hic dux, hic virtus, hic sponsus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Christus, hic vita, hic suscitatio, hic æternitas; hic est qui ab initio figuratus est, & à prophetis honoratus, & in viscеribus corporatus, & in Iordane tinctus, & à populo contemptus, & in ligno suspensus, & in terra sepultus. Hic est qui rupit vetus suum testamentum, & scripsit nouum, quo gentes [9] ad possessionem bonorum suorum vocauit: ideoque nos gentes humeris nostris crucem domini nostri gestamus, crucem quam confessus est Israel Dominus; qui eos placide adloquebatur his verbis: *Venite ad me omnes qui sub onere laboratis, & ego vos reficiam, est enim iugum meum placidum, & onus leuissimum*; & responderunt; non audiemus, sed gentes nostræ exaudierunt, & crediderunt verbo salutari, quo patefactæ sunt aures eorum, & oculi illuminati cæcorum, & elocutæ linguæ impeditorum, claudi prosilierunt velut fera lasciuiens. Christus enim cum suo regno sedem posuit illis; plebs autem derelicta, nuda, deserta, viduata regno cœlesti atque terrestri: nam à cœlesti abiecti sunt, consecuti omnia instrumenta quæ possederunt, lychnum sepem luminum, & machinam testamenti, & vasa ærea & tubas, & panem de cœlo, & terram sanctam lacte & melle profluentem; hac hæreditate priuatus est Israel, & nunc derelictus in omni sua terra sine alimento, sine luminis auxilio. Auxilium enim & præsidium interemisti, & lumen persecutus es, & protectorem repulisti, & sponsum adfixisti, & regem suspendisti: propterea exules de patria tua, oberrans

Esaiæ 1.

Esaiæ 1.

Matth. 17

Ioan. 19.

Esaiæ 8.

Esaiæ 3.

Matth. 11.

circa gentium flumina, [10] voce supplicum precem fleuisti dicens: Expulsus sum miser de proprijs sedibus meis, hospes & aduena factus sum alienæ possessionis sine domo, sine tecto, miserere deserti & impij & indigne victi. Hæc pœna in Israël est, hæc conditio in Hierusalem; & nisi conuerterint mentes, & dixerint: Viuit Dominus in sæcula, non poterunt intrare in Domini vitam. Viuit etenim, & viuunt hæreditates eius; & viuit quem interfecistis impie in Hierusalem & tamen non tibi totam spem denegauit Dominus, dedit enim veniam pœnitentiæ, si quo modo possis pœnitere. Quis iam bonus, quis tam pius, tam misericors? Accipe, inquit, salutem, licet me occideris: hæres esto cum virgine, licet non merearis. Ignosco, si te pœnitet. Ergo si fas est, sic capite mentem bonam vel sero, vel tarde intelligite testamentum nouum. Eia vos gentes, absoluite illis scripturas suas, & dicite: adorare Dominum pro meritis suis, [11] quod manus eius extenderis, *licet exaggeres orationem tuam, non exaudit, manus enim tuæ plenæ sunt sanguine. Lauamini, mundi estote, & venite colloquamur, dicit Dominus Deus; etsi ut sanguinem ex vobis & emundabit corda vestra super niuem, & animas vestras super lac.* Accedite huc, scripturis credite, hic est salus de Sion Dei, *exiet verbum de Hierusalem, iudicabit in medio gentium, & corripiet plebem multam. concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus commutent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. & tu domus Iacob, venite eamus in lumine Dominis remisit enim plebem suam: completa est regio tua præsagijs alienis, & filij alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & exterum factum est genus Domini.* Venite ergo, intrate, & esto quasi vna gens: [12] miserere errantium: æquum est honorificari sententiam Dei, qualiter magnifici prostrati sunt & humiles alleuati; fortes debilitati, infirmi confirmati, diuites ad paupertatem redacti, hæreditati dominantes serui, [13] dominatui subiecti ad regnum vocati; videntes orbati, orbi illuminati; prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conuersi. Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nunc scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & periti & legis disciplinam scientes, nesciunt legem, nesciunt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre venit, intellit, rogat puerum, aut paruulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum; dicens: *Viuere cupio, dux esto mihi in Sion*: enarra mihi nouum testamentum, reconcilia me Domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, quæ acta sunt in Choreb, dissere præcepta quæ in Sion, & intellige sine litteris. Disserit scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet diserto. Correptus ergo Israël sequitur iniecta manu ad lauacrum, & ibi testificatur quod credidit, & accepto signo purificatus per spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis, qui est in benedictione, & fit mirum spectaculum: & qui Leuitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes adsistunt puero offerenti discum; [14] Docentur qui o im docebant, & iubetur eis qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizabant, & circumciduntur qui circumcidebant: sic dominus florere voluit gentes. Videtis quemadmodum vos Christus dilexit.

Esa.1.

Esa.2.

Esa.3.

ADNOTATIONES

1. Attendite sensum & intelligentiam vestram &c.] *Videtur alludere ad illud Philipp. 4. Pax Dei custodiat sensus & intelligentias vestras, &c.*

2. cum filijs suis] *Prorsus sic legendum, pro*; fratribus.] *Neque enim Noë arcam ingressus est cum fratribus, sed cum filiis. Similiter paulopost*; arcu, *pro*; arca. *Posuit enim testimonium fœderis Deus in arcu cœli siue* iride.

3. In monte Choreb] *Sicuti alias omnes, sic & hanc scripturam iuxta 70. citat*; *qui*; Choreb., *legunt, pro*; Oreb.

4. Agag seruabant] *Etiam hunc locum sic restitui, pro eo quod erat* Acham; *neque enim vspiam seruasse Acham leguntur Iudæi. sed 1. Reg. 15 refertur peperciſſe Saul & populus Agag regi Amalecis.*

5. in indignatione scribere] *Adieci ex coniectura* in.

6. commota est omnis natiuitas] *Natiuitas pro creatura. Est autem mirum quod dicit*; Angelus in pœnitentiam concisso velamine refugit

7. cruciabatur Dominus] *Addidi & vocē* Dominus, *prorsus necessaria*

8. consignarum septem spiritibus] *Quum alludere videatur ad librum (de quo Apoc. 1.) signatum signaculis septem. prorsus legendum censeo* septem signaculis; *nisi quis malit legi*: a septem spiritibus, *quippe quarum etiam Apocal. fiat mentio.*

9. ad possessionem bonorum suorū] *Ex coniectura sic quoque hunc locum restitui, pro*; ad passionem.

10. voce supplicium precem fleuisti] *Mira est phrasis, aut certe locus mutilus. Sic & illud nescio quid sibi velit*; hæres esto cum virgine.

11. quod ad manus eius extenderis] *Legendum censeo*; quum manus tuas extenderis. *Hoc enim legunt 70. Esaiæ 1. vnde sumpta sunt sequentia.*

12. miserere errantium] *Rursum videtur hic locus mutilus.*

13. dominatui subiecti] *Etiam hoc lego, pro* dominati. *Videtur autem rursum mutilus locus aut certe Solœcismus, vbi legitur paulopost* interpretare mihi legem quæ acta sunt in Choreb.

14. Docentur qui olim docebant] *Omnino adieci*; Docentur, *antea desideratum; quod alioqui sensus non constaret.*

TRACTATVS DE REVELATIONE Capitis Beati Ioannis Baptistæ incerto Auctore.

ARGVMENTVM TRACTATVS Sequentis.

TRactatus iste late tractat, *tum ostium D. Ioannis Baptistæ translationem ex Sebaste Alexandriam, tum capitis eiusdem & reuelationem & translationem in Gallias, sub Pipino Galliæ rege Caroli Martelli filio. Atque adeo recte sentit Auctor, non tam Decollationis festum dici debere, quod celebratur IV. Kalend. Septembris. quam aut Collectionis, aut Iuuentionis. Quod ipsum asserit Martyrologia Bedæ, Adonis, & Vsuardi. tum ad dictum diem. tum ad vi. Kalend. Martij. Atqui luce meridiana clarius est, Cypriani non esse, quum (vti recte adnotauit Erasmus) inter Cyprianum & Pipinum immensum sit annorum interuallum. Quisquis autem sit est Vincentio Bellouacensi vetustior, quippe qui ad verbum fere hæc transscripserit; & fortasis etiam Segeberto, qui etiam translationis huius capitis meminit.*

NArrat Iosephus vinctum fuisse abductum Ioannē Baptistam in Castellum Macheronta, ibique caput eius truncatum fuisse: [2] narrat historia Ecclesiastica sepultum in Sebaste ciuitate regionis Palæstinæ, quæ quōdam Samaria est appellata. [3] Post lōgu vero tempus monumentum eius pagani inuaserunt, & ossa per campi planitiem dissipauerunt, rursumque collectaigne concremauerunt, & postea per agros cremata proiecerunt. Postea vero aduenerunt quidem monachi religiosi viri de Hierosolymis ad locum eiusdem monumenti, audientes ea quę Ioanni acciderāt, & quidquid potuerunt, ex ossibus illius colligentes, ad patrem suum Philippum detulerunt Hierosolymam, & ille transmisit ea cū alijs viris religiosis Athanasio Alexandriæ pontifici fidelissimo. Ibique miro modo fuerunt seruata, vsque ad tempus Theophili eiusdem vrbis episcopi. Qui Theophilus iubente Theodosio principe, omnia idolorum fana in illa regione Christo fauente destruxit, & ecclesiam miræ magnitudinis construxit, & in honorē eiusdem sancti Ioannis Baptistæ consecrauit, & illius ossa, quæ sibi direxerat suprascriptus Athanasius, in eadem ecclesia [4], congregatis ibi vicinis pontificibus ex omni parte cateruatim omnibusque ordinibus clericorum & populorum, honorifice constituit. Igitur accedente Paschali festiuitate decollatus est Ioannes Baptista, imperante nequissimo Herode, qui dari saltantipuellæ caput eius iussit; & multo post decollationem eius, accedente illo anno quo constructa est Ecclesia in nomine eius, & ossa eius ibidē collocata à Theophilo pōtifice, iubente Theodosio principe, in honore eius cōsecrata est quarto Calendas Septembris. Solemnitas namq; eius mirifice est consecrata in dedicando. Caput autem illius tunc temporis repositum adhuc erat in loco, quod illud in absconso vxor Herodis deposuerat, nemine sciēte, postquam à filia in disco suscepit. Si quis omnia plenius voluerit scire, [5] chronicam Marcellini principis legat, & ibi reperiet, duos monachos ab Oriente in Hierusalem venisse causa orationis in tempore Marciani Imperatoris. Quibus monachis in visione angelica dictum est: Ite ad palatium Herodis, qui quondā hic fuit perfidus princeps, introeuntes perspicite diligenter, & vbi rumum è terra ascendentem videri-

tis,

tis, fodientes ibi caput Ioannis Baptistæ incunctanter inuenietis. Et ita fecerunt, & cum magno honore clanculum secum Hierosolymam deportauerunt. Et non multo post à latronibus raptum est: [6] qui mittentes in quendam specum ibidem dimiserunt, donec idem Ioannes Christo auxiliante cuidam viro religioso, nomine Marcello sacerdoti, qui in eodem specu morabatur, vt eremita, reuelauit dicēs: Accipe caput meū, quod in hoc specu depositum est à latronibus, [7] & defer illud Iuranno episcopo, qui nunc præest Alexandriæ ciuitati post Theophilum Deo carum, vbi reliquiæ corporis mei requiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo annuente. In eadem igitur sollemnitate collectionis reliquiarum illius & translationis & ecclesiæ consecrationis, allatum est caput Ioannis Baptistæ ad ciuitatem Alexandriæ à Marcello presbytero, & datum Iuranno episcopo, quarto Kalendas Septembris. Et Iurannus suscepit illud collocans mirabiliter in eodem loco perpetim custodiendum. Et ideo hodierna festiuitas collectio beati Ioannis Baptistæ, non decollatio nominanda Christo annuente; & inuentio ac reuelatio capitis eius. Iamque idem vir domini Iurannus episcopus, & Marcellus sacerdos feliciter ad Dominum ex hoc mundo in pace migrauerant. Annis euoluentibus non plurimis, cuidam viro religioso sacerdoti ac monacho [8] Felici nomine, qui orationis gratia ab occidentali parte in illis diebus Hierosolymam adierat, angelica visione dictum est. Felix surge concitus, & pergens [9] ad ciuitatem Alexandriæ, inuenies ibi ecclesiam in honorem sancti Ioannis Baptistæ consecratam, vbi caput eius cum tribus paruulis innocentibus reconditum est. Quod accipiens transfer in partibus Galliarum in regione Aquitaniæ [10] in locum quem tibi ostendero. De qua visione certus & expergefactus reuerendus senex, gaudio amplissimo repletus; pergens illico vbi iussus fuerat, sicut ei dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui itineris grates innumeras rependit, properansque ad locum, thesaurum sibi à Deo destinatum in vnius sportellæ concluſit sinu. Statimque retro iter arripiens, iunctis sibi sociis septem fratribus suis, qui cum eo abierant, vallansque clam omnem regionem illam, peruenies ad littora maris, inuenit nauem cum remigiis ac gubernaculis à Deo paratam; quam ingressus est cum thesauro & magni pretij margaritis. Igitur fratres & socii eius descendentes cum eo in naui, gratias agentes in hymnis & laudibus Deum benedicentes, alta petunt æquora. Cumque in mare iter agere cœpisset, Felix eleuatis oculis ad cœlum palmas tetendit, dicens: Domine Iesu Christe, qui fecisti cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, & profundum abyssi intueris, qui super vndas maris siccis pedibus ambulasti, & Petrum mergentem manu erexisti, & Paulum ter de naufragio liberasti, libera nos [11] de magnis fluctibus huius pelagi, vt viuentes benedicamus nomen tuum in sæcula sæculorum. Mittere etiam Domine dignare sanctum Angelum tuum de cœlis, vt sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam patribus nostris; quando eduxisti eos de terra Ægypti in fortitudine magna, & in manu tua valida, & perduc nos recto itinere ad locum optatum, ad sanctas & preciosas margaritas collocandas. Hæc & his similia orante beato Felice, ecce nubes lucida descendit supra nauem, & de medio nubis egressa est columba ad instar niuis candida, & super puppim nauis immobilis perstitit, tam in die quam in nocte, vsque dum in partibus Aquitaniæ ad littus maris Oceani pertingerent. Cumque non longe à terra se esse cognouissent, diuerterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alnicnsi. Ibique euntes de naui ad terram, pauliſper requieuerunt. Mouentes autem ex eodem loco, duobus miliariis peractis, inuenerunt eminus corpora mortuorum, [12] regem videlicet VVandalorum cum omni exercitu suo iacentem super faciem terræ, vt opinor quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat iisdem populus crassa ceruice [13] de * vagina sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens irruit in eos, & transuexit in partes occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nunciatumque est Pipino regi Aquitanorum, quod gens VVandala regnum eius inuaderet. Misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, nec non Angolismæ, siue omnes terminos eorum, vt contra eos pergerent ac dimicarent: quia isdem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alnicnse [14] super fluuium Vultonæ, in palatio qui vocatur Engeriacus, inter medios fines Pictauorum ac Xanctonicæ. Denique cum iisdem rex Pipinus cum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit Dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita vt nullus euaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi à Domino auxilium de cœlo fuisse præstitum, & vltionem de inimicis, ita vt non minuerentur de exercitu suo [15] nisi viginti viri, quos præ cæteris valde diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum reuocat, pergere cupiens ad propria. Cumque ab hac cæde quasi quatuor miliaribus disiuncti essent, figere tentoria imperat, pressusque somno stratum suum parari in papilionibus iubet. Tunc pro lassitudine somno ingruente vox diuina oblata est, dicēs ad eum: Cur te piger somnus ita pressit? Noueris magni viri Ioannis Baptistæ caput ex transmarinis partibus ab oriente cum tribus paruulis innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter eius meritum in hoc prælio diuinitus victoriam tibi à Domino esse collatam. Respondit ei Rex Pipinus in visione dicens: Si tanta beneficia propter eius meritum in me vigent, indica mihi quid agam: aut quemadmodum inuestigare vel inuenire potero eum. Respondit ei vox diuina, dicens: Ecce post tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & vnus qui cæteris præesse videtur Felix vocatur. Vade [16] in occursum eorum cum paucis, & in humilitate cordis benigne suscipe: adornataque preciosissimas margaritas, pacifice tecum ducere coneris, & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix visa tanta multitudine cæsorum corporum, pauore perterritus, tamen de adiutorio Dei confisus, confortat socios, & vt pauliſper iter agerent, admonet. Diuertentesque ex aduerso, paruulum sibi statuerunt habitaculum, vt eadem nocte vsque mane in eodem permanere potuissent. Prædictus autem rex Pipinus à somno euigilans, intra semetipsum cogitare tacitus cœpit ex visione quam viderat; quid agere deberet, recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mittensque concitus accersiri iubet virum prudentem, ac bonis operibus pollentem nomine Felicem, vt de tanta manifesta visione Dominum pulsarent, vt ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inuentum est, vt exutis vestibus & calciamentis suis, in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo diuino admonitus fuerat, obuiam famulis Dei procederent. Cumque se mutuo conspexissent; iacentes, tam ipse quam omnes qui aderant, proni in terram; tam diu adorauerunt, quoadusque famuli Dei ad locum vbi iacebant, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se inuicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Leuantesque se à terra, lachrimabiliter interrogabant se inuicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens à Deo esse manifestata, retexit historias quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum suum absconditum diuina misericordia ei reuelauerat. [17] Et facta oratione cum omnes respondissent: Amen; eleuatis Felix preciosissimis margaritis, capite scilicet Ioannis Baptistæ, & reliquiis sociorū eius beatorum martyrum innocētium, cum hymnis & laudibus psallentiū dirigit chorū. Quo audito cūctus exercitus qui in castris erat, quasi vnus vir ei obuiā processit numero triginta milia

* regione.

virorum. Exequias vero mortuorum qui in prælio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cœlo à Domino per præcursorem suum Ioannem, vt cuius reliquiæ deportarentur, diuina gratia manifestare dignaretur; promittentes se tantam fidem habere, vt quidquid peteretur, sanctus Ioannes Domino annuente tribuere posset, Apprehendentesque sportellam, in qua beati Ioannis Baptistæ caput continebatur, singulis feretris imposuerunt, mortuos tangentes. Miro atque inæstimabili modo mox vt tetigit ossa iacentium, vita per mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri, tam celeriter, ac si à somno essent excitati; & qui à flentibus amicis portabantur ad tumulandum, iisdem gaudentibus ad vitam redeunt. Videns autem Rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Ioannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant Dominum, qui fecit mirabilia in cœlo & in terra. Vir autem Domini Felix & socii eius gaudio repleti, vna cum Rege Pipino & exercitu eius leuantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Ioannis Baptistæ, & beatorum innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt. Cumque nulla mora fieret in eundo, peruenerunt [18] ad quandam villam, quæ appellatur Vultronia. Cumque ibidem paulisper quieuissent, obuius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cumque de eodem loco eis moueri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem [19] cognomine Matheuallis. Cumque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus, qui se erigere omnino nequibat, rependo se trahens obuiam eis processit. [20] Qui inuocans meritum beati Ioannis, ita redditus est sanitati, vt firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis. Iamque propinquantes ad locum quo tendebant, super fluuium Vultonnæ ad palatium nomine Engeriacum peruenerunt. Audiens autem omnis populus à maximo vsque ad minimum, à viro vsque ad mulierē, omnes simul in vnum conglobati obuiam eis processerunt. Cumque ibidem ante palatium regis Pipini peruenissent, in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno feruore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatusque est vniuersus populus lætitia magna, & celebrauerunt sollemnitatem huius diei quarto Kalendas Septembris, & reuersi sunt vnusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socij eius cum venerando rege inter cætera dominum deprecabantur, vt eis salubre consilium suggereret, quoniam in loco sancta membra locarent. Ædificantesque basilicam, & in ea [21] concauum ciborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis bene cōpositis non longe à Vultonnæ littore, [22] sed vt arbitror centum stadiis. In quo cum aromatibus [23] & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Ioannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum trium innocentium corpora simul in hoc ciborio concluserunt, bitumine sigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui à duobus fere miliariis per profundissimos terræ meatus ad palatium eius ductus decurreret, & in ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus ciborium per cōcauam marmoream columnam ebulliret: ibique sacri baptismatis ablutio fieret: sicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Conuocans igitur rex Pipinus & beatus Felix pontifices & sacerdotes, omnesque patriæ nobiles, benedicentes Ecclesiam, atque in honore eiusdem Ioannis Baptistæ dedicando mirifice consecrantes, prædiis ac possessionibus suis à progenitoribus sibi dimissis, eam nobiliter dotauerunt. Ordinatisque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum seruituros statuerunt, postmodum multa Domino mirabilia operante per famulum suum Ioannem Baptistam. Tandem vero metam narrationi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi, vt sua potenti dextera suffultos nos ad æternæ quietis stationem perducat: qui viuit & regnat cum patre & Spiritu sancto per omnia sæcula.

ADNOTATIONES IN TRACTATUM DE REVELATIONE CAPITIS IOANNIS BAPTISTÆ.

1. Narrat Iosephus] *Libr. nempe 18. Antiqu. cap. 10. seu iuxta nouam versionem 7. Quod ipsum ex illo repetit Euseb. lib. 1. hist. ecclesiast. c. 13. seu iuxta Gracum exemplar 11. & postea Beda in c. 14. Marci, vbi quum ipsi dem verbis vtatur, atque adeo illinc hæc transcripta ad verbum videantur, non sum veritus reponere:* in Castellum Macheronta abductum, *pro eo quod erat dumtaxat:* in Castello Macheronta.

2. narrat historia Ecclesiastica sepultum, &c.] *Cum eodem prorsus etiam sic lego, pro eo quod erat:* ac denuo sepultum. *Quia nullam huius rei facit mentionem Iosephus, sed historia ecclesiastica libr. 11. cap. 28 auctore Rufino in sua ad Eusebium appendice.*

3. Post longum vero tempus] *Tempore nempe Apostatæ Iuliani, inquit Beda cum Rufino: qui etiam rectius narrant, ad fuisse tunc, quum dispergerentur ossa Baptistæ, Monachos, non postea aduenisse. Ex quibus etiam omnino legendum censeo:* Philippum, *pro:* Iosephum: *præsertim cōsentientibus Petro Trecensi in historia Scholiastica (vt omittam Ms. quendam de hac re tractatum) & Adone in Martyrologio ad IIII. Kalend. Septemb. qui cum Rufino missa dicunt hæc ossa Athanasio per Iulianum diaconum.*

4. congregatis ibi vicinis Pontificibus] *Prorsus etiam hoc lego, pro:* sibi, *& rursum:* collocata, *pro* collata.

5. Chronicam Marcellini Principis] *Antea mendose legebatur:* Marcelli. *Citat enim etiam Beda loco citato Chronica Marcellini comitis. Is enim ad chronicon Eusebij & Hieron. Appendicem scripsit, & produxit ad tempora vsque Iustiniani, quæ excusa est cum fastis Consularibus Onuphrij Panuinij.*

6. qui mittentes in quendam specum] *Etiam hunc locum sic ex coniectura castigaui, pro eo quod legebatur dumtaxat:* mittētes in quodam specu. *Atqui quod auctor à latronibus, Marcellinus Comes & Symeon Metaphrastes à sigulo quodam raptum dicunt sacrosanctum Baptistæ caput. Atqui hinc factum puto, vt maluerit Beda tum loco citato, tum in homilia de Decollatione seu Natali D. Ioannis Baptistæ, non aliud scribere, quam incuria culpa deperditum. Quod deuerbo ad verbum etiam transcriptum est in Beda & Adonis Martyrologijs ad VI. Kalend. Martij, quem Peritium vocat Metaphrastes. Quibus locis, vti & apud Vsuardum, legendum esse; Emessam seu portius Emesam Phœnicia ciuitatem, non Edessam; patet tum ex Marcellino, Metaphraste, & Petro Trecensi; tum ex dicta narratione, & Martyrologio D. Donatiani Ms. & ipsius Adonis Chronicis.*

7. & defert illud Iuranno episcopo qui nunc præest Alexandriæ] *Beda legit,* Iulioramo, *Petrus Trecensis,* Iuliaramo, *illud accedit magis ad veram lectionem Metaphrastis, qui cum Ms. cod. legit:* Vranio, *præsertim quum Marcellinus comes legat:* Iuliuranio. *Qui tamen non Alexandrinus, sed Emissenus episcopus fuisse ab illis omnibus perhibetur, atque adeo videtur auctor memoria lapsus, dum Alexandriæ episcopum facti & successorem Theophili. neque enim inter Alexandrinos episcopos Vranius recensetur aut Iulioranus.*

8. Felici nomine] *Ms. liber,* Felicio, *& postea vbique similiter.*

9. ad Ciuitatem Alexandriæ] *Etiam hic sui oblitus videtur auctor, fortassis ex eo, quod apud Alexandriam, (vti prius dixit) ossa D. Baptistæ essent recondita, & in eius honorem ædificata Ecclesia. Nam etiam pro aliis facit quod habet Sigebertus in chronico ad annum Domini 761. Caput Ioannis Baptistæ ex Edessa (nam sic legendum censeo pro eo quod est,* in) *ciuitate transferitur. Nam de translatione in Gallias, id intelligi, patet ex Vincentio Bellouacensi, Petro Trecensi, & Antonino, item ex chronice quodam Ms. Guilelmi Parum incerti Auctoris.*

10. in locum quem tibi ostendero] *Sic lego ex Ms. cod. pro;* in loco. *Addo etiam ex eodem paulopost, &. Item;* abierant, *pro;* ibi erant. *Adycio etiam;* clam, *Rursum legit ille;* remigiis, *pro;* remigibus.

11. de magnis fluctibus huius pelagi] *Ms. cod.* de fluctibus huius pelagi magni. *Ex quo adieci vocem;* sæculorum. *Item;* candida. *Rursum cum illo lego;* duobus miliariis peractis, *pro;* quasi miliaria duo.

12. regem videlicet VVandalorum, &c.] *Intelligendum est istud, aut de strage Chilxingi Aruernensis & Amingi Pictauensis Comitum, quale quid indicat Sigebertus, qui in auxilium venerant duci Aquitanniæ contra Pipinum; aut de ipsa cade VVasyarij ducis seu Regis, interfecti apud Petragoricas iuxta Adonem & Aimonium; vt VVandalos illos nūcupet, quod à VVasconibus, atque adeo & VVandalis orti essent. Aut certe reliquiæ quædam VVandalorum rursum Gallias tunc infestarunt, quemadmodum eos fecisse scribit Robertus Gaguinus paulo ante, regnante Carolo Martello Pipini patre.*

13. de vagina sua] *Vincentius;* de regione sua.

14. super fluuium Vultonnæ] *Hoc rursum ex Ms. cod. pro;* Vultonna, *hic & postea. Ex coniectura vero paulopost;* vltionem, *pro;* vltorem.

15. nisi XX. viri] *Vincentius;* triginta.

16. in occursum eorum] *Iterum hoc ex Ms. cod. pro;* in occursu, *& ex coniectura;* adornatasque preciosissimas margaritas, *pro eo quod longe aliter Ms.* deprecatisque sanctorum meritis. *Iuxta quem etiam lego,* ac bonis operibus pollentem, *pro;* ac in omnibus operibus. *Item;* manifestata. *paulopost, pro;* manifesta, *&* Hierosolymam adierat. *ac.* reuelauerat. *pro:* Hierosolymis iuerit, *ac.* reuelauerit.

17. Et

17. Et cum omnes respondissent: Amen] *Prorsus & hoc lego ex coniectura, pro* tamen, *Ms. vero codex legit:* Deo gratias. *Adijcio vero ex eodem:* de cœlo, *& lego:* redeunt, *pro:* redirent.

18. ad quandam villam quæ vocatur Vultronia,] *Ms. cod.* Vultrona.

19. cognomine Matheuallis] *Idem coniecturam meam hanc confirmat, pro:* cognomen; *legit tamen:* Mareuallis.

20. Qui inuocans meritum, &c.] *Ex eodem integram hanc periodum adieci, & paulopost reposui:* peruenissent, *pro:* venissent.

21. concauum ciborium] *Adijcio ex Ms. codic.* concauum.

22. sed vt arbitror centum stadiis) *Longe aliter Ms.* vt arbitror cubitis centum ratione Geometrica.

23. & plurimis bonis odoribus] *Ms. codi.* vnguentorum odoribus, *& pro:* corpora. *legit:* pignora. *Qui recte etiam addycit:* bitumineque sigillato munierunt.

DE DVPLICI MARTYRIO
AD FORTVNATVM
auctore neoterico.

ARGVMENTVM.

DVplex Martyrii genus multis prosequitur, alterum per quod sanguine Christum confitemur: alterum, quo bonis operibus Christo Testimonium reddimus. Atqui Cypriani non esse patet, quod in eo Diocletiani Imperatoris, & belli Cæsaris contra Turcas fiat mentio; sed Neoterici cuiusdam esse censeo; & H. Grauius ipsius Erasmi esse iudicat. Et si enim subinde quædam schemata, & sententiam vnam atque alteram ex Cypriano transscripserit, atque adeo etiam anni 240. à Christo passo, & Africæ meminerit, vt fucum faceret; stilus tamen & alia quædam, de quibus in Adnotationibus latius, auctorem produnt.

MVltipharium multisque modis ago gratias, Fortunate mihi in Domino charissime, diuinæ benignitati, quod & tuam pietatem excitauit ad extimulandũ officium meum, vt vnico libello commilitonibus nostris materiam subministrarem; vnde sibi gratia spiritus opitulante, munimenta telaque fabricarentur aduersus persecutionum incursus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata est adesse: & quod vtriusq; nostrum operam non passa est esse sterilem, hoc est, quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunauit, & ministri sui officium voluit esse gregis sui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis accessisse strenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum esse additum, vt ex his quoque per Dei gratiam certam victoriam nobis promittere debeamus: eoque libentius obtemperaui posterioribus tuis litteris, quibus orat tua caritas, vt quoniã hoc auspiciis Domini nostri Iesu Christi bene successit, addam volumẽ alterum de duplici martyrij genere: quorum vnum exhiberur, cum sæuit tortorum immanitas: alterum occultius quidem est, sed nihilominus fortem animum postulat, multaque diuinitus armatura communitum. Vtinam & hoc munus Christi spiritus per me fratribus & commilitonibus nostris largiri dignetur, & quod dederit bene prosperare. Quemadmodũ enim nihil sanctum nisi illo sanctificante, nihil potens nisi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auspicatum, nisi illo prosperãte. Sane & vestris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar. Martyr (vt iis quoq; notum est qui Græce nesciunt) testem sonat. Quanquam autem post exortam euangelicæ veritatis lucem, ecclesiastica consuetudo cognominis huius honorem proprie tribuere cœpit iis, qui in tormentis vsque ad mortẽ perdurarunt in professione nominis Iesu Christi, & euangelicum instrumentum sanguine suo velut obsignarũt apud incredulos: omnis tamen piorum vita testimoniũ reddit Deo. Nõ quod ille cuiusquam egeat testimonio, qui ex se fons est æternæ gloriæ, vt nec vllis hominum honoribus fieri possit honoratior, nec vllis mortalium ignominiis obscurior. Sed tamen ita visum est æterno illius diuinoque consilio, vt suam bonitatem, sapientiã ac potentiam apud homines per homines velit illustrari; sicut mũdum gubernari voluit per angelos, cum angelorum ministerio non egeat, multaq; hominibus per homines largiatur, quæ per se dare poterat, q quidquid vult, nutu potest, & cui voluisse, fecisse est. Et quanquã, vt dixi ad illam ineffabilem maiestatem nulla pertingit ignominia, tamẽ in scripturis ita loquitur, quasi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nã in Deuteronomio cum Moyse expostulat, quod apud populũ ob laticis penuriam murmurãtem in Cades deserti Sin, ad aquas cotradictionis nõ sanctificarit ipsum inter filios Israel, & ob hanc offensam non esset illi nec Aaroni datum ingredi terram promissam, ac tot annis expectatam, sed tantum è montis vertice procul aspicere licuit. Porro quod dictum est sanctificare pro glorificare, qui litteras Hebræorum callent, affirmant esse sermonis illius proprietatem; quod ipsum tamen ex aliis scripturarum locis liquere potest, si minus illorũ testimonio fidimus, quãdoquidem & in oratione dominica: *Sanctificetur nomen tuum*, dictum est, pro glorificetur, siue clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, *vt glorificent ac baiulent Deum in corpore suo*. Sicut enim nomẽ Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipse per spiritum suum operatur quidquid faciũt boni: ita è diuerso polluitur & infamatur malefactis eorũ, qui se Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut serui probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignauia, aut serui nequitia, dedecori est duci aut hero, propterea, quod horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum potestate sunt. Qui etiamsi prorsus absunt ab omni culpa, tamen popularis existimatio solet Dominorum mores ex seruorum moribus æstimare. Vnde etiam hic videmus diuinam scripturam frequenter iuxta mortalium affectus loquentem, velut in Leuitico de eo qui de semine suo dedisset idolo Moloch, dicit: *Quia polluit nomen sanctum meum*. At quod ab hominibus sanctificatum est, pollui potest: Dei vero nomẽ in se semper est gloriosum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mẽdax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat nomen suum fuisse pollutum inter gentes impiis moribus Israelitarum. Quin & beatissimus Paulus scribens Romanis, ex auctoritate Prophetæ dicit, appellans Iudæos legem profitentes, sed ea quæ lex vetat facientes: *nomen Dei per vos blasphematur inter gentes*. Et in oratione dominica, sicut attigi modo, ex auctoritate redemptoris, oramus vt sanctificetur nomen Dei patris, hoc est, vt inclarescat & illustretur apud homines, vtique per homines, vel potius in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius voluntati obtemperetur in terris, quemadmodum in cœlis nulla est rebellio. Quoniam autem homines ex sese nihil habent virtutis, quidquid per nos recte geritur, cedit in gloriam Dei, & ideo thesaurum diuinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; vt sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. Ergo quanquam omnis piorum vita martyrio suo glorificat Deum & Christum filium eius, nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quam sanguinis, hoc est vitæ propter DEVM contemptæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula testimonium diuinæ potentiæ, præsertim apud incredulos, nam his proprie data sunt signa, quemadmodum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profuli testimonium. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cæcos illustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam reuocarat: Et tamen pauci credebant in eum, & audiebant: *In Beelzebub ejecit dæmonia*. Cæterum vbi ventum est ad sanguinem, ibi deiectum est Satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Ioannes Euangelista triplex in terra testimonium; spiritus, aquæ & sanguinis: quod efficacissimum est, postremo recensens loco. Spiritum in columbæ pecie descendentem super Iesum, videre meruit Ioannes Baptista, an alij viderint incertum. Certe hoc testimonium Ioanni datum est, quo desineret dubitare de Domino Iesu, an ille esset

Deut. 1.
Numer. 20.
Matth. 6.
1. Corin. 6.
Leuit. 20.
Ezech. 36.
Rom. 2.
2. Cor. 4.
1. Cor. 14.
Luc. 11.
1. Ioan. 5.
Matth. 3.

qui

qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Ioannes Euangelista, nec satis constat, solus ne viderit, an cum multis. Erat quidem hocingens mysterium sacri lauacri quo delentur peccata: sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset, ineffícax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita iustitiæ quam confert sanguis? Quanquam hi tres vnum sunt: vnus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: + aut ideo dicuntur vnum esse, quoniam vndique sibi constat testimonium, nec vlla ex parte dissonat: quemadmodum quos arctissima iungit amicitia, propter summum animorum consensum, vnus animus esse dicuntur. Ac iuxta sensum crassiorem, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta, atque etiam instrumenta. Quandiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est: vnde loquendi consuetudine, spirare dicuntur qui viuunt, & expirasse qui vitam finierunt. Quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum anemon vocant. Super hæc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, à corde vbi fontem habent sparsi per vniuersum corpus, sed præcipue per arterias commeãtes, licet & alijs partibus omnibus mixti: hi si subito euolent, mortem præsentem adferunt: sin includantur, lenta ægrotatione consumunt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem (vt arbitror) medici phlegma vocant, sparsus & ipse per vniuersum corpus. Huius vsum nunquam sentimus euidentius, quam in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati iudicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, vt non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quoduis animal mori simul atque sanguis effluxerit; & consumpto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter moritur homo, quam extinguitur lucerna consumpto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ; quod tamen non inutiliter factum opinor à nobis, vt dilucidius fiat charitati vestræ mysterium, in cuius contemplatione ideo versamur lubentius, quia salubrius. Nam iuxta naturæ cõsiderationem tũc ista magnam vim habent, cum in viuo corpore sua munia peragunt: ac iuxta mysticam philosophiam, tunc demum plurimum valent, cum corpus relinquunt. Nemo miratus est Dominum humano more spirantem ac respirantem: sed cum in cruce clamore valido emisisset spiritum, simul intellectum est, illum & verum fuisse hominem, & verum Deum: hominem, quod iuxta naturæ ordinem, & vbi vitalem flatum emisisset, desijt viuere; Deum, quod simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum deponere vitam, quod humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Centurio, sic enim narrat beatus Marcus: *Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat; quia sic expirasset, ait: Vere hic homo filius Dei erat.* Quid morte abiectius iuxta carnem? sed nihil morte potentius iuxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum, quod è latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, vt absolueretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum, vt nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit, vt nos abluerемur: quidquid resederat in corde sanguinis, emisit, vt nos confirmaremur. Atque haud scio an perperam faciam hæc tria inter se conferens; cum sint vnum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id à cibis submouebatur edicto legis: præterea magis est expositus hominum oculis sanguis, quam spiritus aut aqua. Vita Domini qui sumnus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in martyribus, plurimis fuit offendiculo: non iam loquor de phariſæis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cum dicerent, illum in furorem versum: sed mors illius non solum pijs, sed impijs etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit, quod *Dei virtus in infirmitate perficitur*. Ibi fracta est satanæ tyrannis, ibi deuicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi deiectus orcus, cœlum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: *Pater clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te.* Quid homine mortuo contemptius? Quis enim vel Cæsarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? *Velum templi scissum est à summo vsque ad imum*, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta, reuixerunt sepultorum corpora, sol medio die obtexit faciem suam. Nunquam per omnem vitam magis declarauit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis, viuum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit diuimere maceriem, quæ Deum ab hominum genere separabat: solus potuit vnicalitura delere totum illud *chirographum quod erat contra nos*, & satanæ in nos ius vindicabat. Neque enim sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum, vmbræ erant illa & typi futurorum. Nec vllus hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter vnici illius agni sanguinem, cui Baptista tribuit testimonium dicens: *Ecce agnus Dei, ? ecce qui tollit peccatum mundi.* Plus est tollere peccatum, quam peccata: & peccatum non huius aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum vniuersum occuparat: hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius per nobis effusus reddit euidens testimonium, *melius pro nobis loquens*, vt inquit Apostolus, *quam sanguis Abel*. Siquidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruce clamans, pacem loquitur & reconciliationem. Quin idem sanguis quoniam à nobis bibitur, si modo digne bibitur, clamat in cordibus nostris verba pacifica & solatij plena. Et illic triplex est testimonium, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est: *Abba pater, testificans quod sumus filij Dei.* Clamat aqua per quam renati sumus, quod condonata sunt nobis omnia peccata; & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitas, quid adhuc pauitas tyrannum satanan: ecce pretium quo te redemit Dei filius. Nisi te saluum voluisset Deus, non tradidisset vnigenitum suum in mortem. *Nemo maiorem charitatem habet, quam vt animam suam ponat pro amicis suis.* Si non est maius eximię beneuolentię testimonium, quam si quis vitam impartiat amico; grauius est dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis, fecit amicos ac filios Dei: atque vt consideremus hanc fore perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem; vt per eadem aleremur, per quæ sumus redempti. Sanguinis aspersione confirmatum est vetus testamentũ; quẽadmodum Hebræis scribens præclare docet beatissimus Paulus: Christi sanguine consignatum & corroboratum est nouum testamentum, hoc est testamentum & pactum gratiæ & remissionis peccatorum, per sanguinẽ agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cuius contagio peccant quicunque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, vt fortasse non oporteat quenquam cęterorum hominum cum illo conferre, nisi ipse nobis tantam fiduciam præbuisset; qui non dedignatus sit discipulos suos vocare amicos, seruulos suos vocare fratres & cohæredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificauit patrem in hoc mundo, atque etiam in cœlis; ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio sanctorũ, quasi sit vna passio Domini & seruorum. Id ne quis existimet parum religiosè dictum, beatus Paulus nobis patrocinatur, ita Colossens. *Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia.*

Matth. 27.
Heb. 5.
Marc. 15.
Ioan. 19.
Luc. 7. Deut. 12.
Marc. 3.
2. Cor. 12.
Ioan. 17.
Matth. 27.
Ephes. 2.
Coloss. 2.
Ioan. 1.
Hebr. 12.
Rom. 8.
Ioan. 15.
Hebr. 9.
Ioan. 15.
Coloss. 1.

clesia. Quis enim nescit, fratres, quam vberem prouentum effudit Ecclesiæ seges, Apostolorum ac cæterorum martyrum sanguine irrigata? Quo plus sanguinis effusum est, hoc magis ac magis efloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis à Christo stirpe surgens, & occupans orbem vniuersum, quacunque patet ab oriente ad occidentem, ab aquilone vsque ad austrum. Ecce, fratres dilectissimi, à Domini redemptoris temporibus anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta; iamque huius vitis palmites pene latius se sparserunt quam Romanum imperium, efferas etiam nationes musto spiritus inebriantes, & quos nulla ferri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas scrutantur, narrant adamantem [9] nullæ chalybis duritiei cedentem: hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreum, cor saxeum, cor plus quam adamantinum, emollit sanguis Christi, & huius martyrum, qui supplerunt quod illius passionibus deerat. Hoc argumento summus ille pastor, & vt Petrus ait, *princeps pastorum* testificatus est se esse pastorem bonum: quia animam suam posuit pro ouibus, nobis exemplum præbens, vt qui pro nostra qualicunque portione [10] vices illius gerimus, parati simus & ipsi pro grege dominico sanguinem fundere, nisi malumus videri mercenarij quam pastores. Domini verbis congruunt verba discipuli. Cum enim dixisset se gaudere in passionibus, quibus consummaret passiones Christi, perpetiens & ipse pro corpore Christi, quod est Ecclesia, qualia passus erat Dominus; causam adiecit cur eâ libenter pateretur: *Cuius, inquit, factus ego sum minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis vt impleam verbum Dei.* Et alio quodam in loco scribit se repleuisse Euangelium. Sicut ergo mortibus martyrum consummantur passiones Christi, ita sanguine pastorum confirmantur promissa Christi. Nullum enim instrumentum indubitabilius, quam quod tot martyrum sanguine signatum est. Hoc nimirum est implere verbum Dei, hoc est replere Euangelium. Sed interim grauissimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo, [11] cum adhuc recens ille Christi sanguis feruere debeat in cordibus fidelium, tam multos esse in quibus refrixit charitas: atque hoc grauius discrucior, quod tales non paucos pastores habeat Ecclesia, qui, non solum non opponunt corpora sua aduersus luporum incursus, verumetiam ipsi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas simplicium, ipsi ventri suo, quæstui, & ambitioni seruientes, adeoque non implent verbum Dei, vt illud cauponentur potius & impijs dogmatibus adulterent; nec cogitant quod ille pastorum princeps seueriſſimo iudicio repoſcet singulas oues, pro quibus redimēdis sanguine suum fuderat, de manibus eorum. Sed illos suū manet supplicium: nunc melius est vt omissis querelis, nos inuicem ad officiū quod Christo debemus exhortemur. Triplex à Christo testimonium accepimus, triplex illi testimonium reddamus oportet. [12] Rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos fructibus spiritus ad cœlestē vitam prouocantes, & si res postulet, libenter etiam vitam commisso nobis gregi impendamus, nostraque morte vicissim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirū, morte hominum glorificari Deum, audi beatum Ioannem in Euangelio de Petro, cui Dominus prædixerat fore, vt vbi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quo nollet: ita loquentem: *significans qua morte esset glorificaturus Deum.* Quotquot igitur ab orbe condito propter Deum; propter iustitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificauerunt Deum. Nam eleemosynas, ieiunia, precationes, aliaque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo susceptit alacriter, nisi qui certo persuasum haberet, nihil aduersi posse accidere ijs qui persistunt in caritate Dei. Neque tamen statim martyr est, qui occiditur; occiduntur & sicarij & piratæ [13] non supplicium facit martyrem, sed causa. Quod si qui leguntur sibi fortiter conscisse necem; aut infirmitas erat morte quærens dolorum finem, aut ambitio aut dementia. Nec hoc est testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimum interest inter barbaricam immanitatem, & martyrum modestissimam constantiam in se imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentiant cruciatus: hoc modo se quidem malefici muniunt aduersus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita vt vel mortem impauidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile, non videmus nisi in Christi martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, [14] non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quam de suis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Christus: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.* Non aliud spectant, quam in cælum, vbi spem omnem habent repositam. Sic ipse Dominus *velut agnus sine voce ad mactationem ductus est:* & si quam edidit vocem, ea magis declarauit animum mitem ac placidum, quam vllum potuisset silentium. Quam blanda oratione compellat Iudam proditorem? quam placide respondit cęsus a lapa? quam nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphæ? quam tranquille respondit Pilato? Denique cum Pharisæi veluti victores mouerent capita sua amarissimis conuicijs in illum debacchantes, ille mitissimus clamat: *Pater ignosce illis quia nesciunt quid faciunt.* Non igitur mori per se, testimonium est; sed sic mori, est testimoniū præbere Deo. Stephanus iuuenis inter homicidas, agnus inter lupos, stabat placido angelicoque vultu, & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cœlum. Illic videre meruit cuius præsidio superior erat persequctibus. Qui vero timet Deum, non metuit hominum sæuitias. Qui ex animo diligit vitam cœlestem, facile vilem habet animam; atque illi, cum beato Paulo, *Viuere Christus est, mori lucrum.* An non ingens lucrum est, hanc & breuem & innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in cæteris omnibus se se formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrij, quem aiunt in fabulis oportere esse optimum, secessit, abiecit se se in terram, prolixe atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, ante testatus animi tædium, ac tristitiam vsque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cum omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ sensimus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vincere naturam animi fortitudine, gratiæ est. *Omnia potest* Paulus *sed in eo qui ipsum roborat.* Sed quibus præsidijs vincitur naturæ infirmitas? si nos totos humi prosternamus, hoc est, si nihil omnino tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem diuinę voluntati submittamus, dicamusque illa ex animo, ex toto corde: *Transeat hic calix si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo sed sicut tu vis.* Noui ego ac fleui quosdam magna animi fortitudine præditos; qui iam coronæ proximi defecerūt, & quem diu professi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in causa? Dimouerant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant orationem, ac cœperant ad humana præsidia respicere. Contemplabantur suæ naturæ viriculas, considerabant aculeos, vngulas candētes laminas, ferrum & ignem, reliquumque carnificinæ apparatum, etiam aspectu horrendum, & cruciatuum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideo victoriam amiserunt ē manibus. Vbi quis ita cogitat: hoc possum, illud perpeti non possum; nunquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit diuinæ voluntati, non alio spectans quam ad illius opem, is demum firmus est & inuictus. Hoc autem fieri non potest,

nisi

1. Petr. 5. Ioan. 10.
Coloss. 1
Roma. 15.
Ioan. 21.
Luca 23.
Esaia 53.
Matth. 26.
Ioan. 18.
Actuum 7
Philip. 1.
Luca 22.
Philip. 4.
Luca 22.

nisi adsit vera ac viuida fides, nihil hæsitans, nihil disquirens: ne cogitaris quanta sit tyranni sæuitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis. Ergo vt à digressione reflectamus ad id quod erat constitutum; quemadmodum Domini mors potentior erat quam vita, ita voluit martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim infirmius, quam vinciri, damnari, cædi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hęc species interdum misericordiam mouet etiam sæuissimis tyrannis. Verum vbi iam ad monumenta martyrũ pelluntur morbi, rugiunt dæmones, terrentur monarchæ, coruscant miracula, concidunt idola: tum apparet quam sit efficax ac potens martyrium sanguis. *Præsentia infirma epistolæ graues*, audiuit beatissimus gentium doctor; hoc & ad martyres recte accommodabitur; vita infirma & contempta, mors grauis ac potens. 1.Cor.10. 15 Iam non est par omnium martyrium in tormentis alacritas, quẽ admodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in medijs flammis inuenẽ re refrigerium, & septi in nocuo elemento, velut in concluui canebant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum sodalitio est vsus. Beatus Andreas, Dan.13. Dan.6. & 14. 16 vt habet humana quidem historia, sed satis probatæ fidei, gaudens sibique gratulans ibat ad crucem. Alij diutinis ac varijs cruciatibus subinde moriuntur, nec tamẽ morte datur finire dolorem. Est igitur & illud veri martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Nouit ille quid expediat nobis, & quid ad ipsius gloriam maxime conducibile sit. Tantum illud assidue cogitandum est: *Siue viuimus siue morimur, Domini sumus*. Nec sibi quisquam displiceat, si corpore pariter & animo sentiat grauem ac diutinam molestiam: tantum fidat ei cui certat, *is non patietur quenquam tentari supra id quod potest, sed faciet etiam cum tentatione prouentum*. Quosdam electos interdum patitur in tormentis deficere, vt agnoscant imbecillitatem suam, atque eosdem post fortissimos reddit in certamine. Hac dispensatione Petrus ter abnegauit Dominum, vt edoctus quam nihil posset suis viribus, confirmaret fratres suos. Quo modo autem confirmaret: vt sibi diffisi, fiduciam omnem collocarent in Domino. Sed iam tempus est, vt de altero martyrij genere differamus caritati tuæ, de quo etiam accuratius est disputandum, quod occultum sit & omnium temporum commune, neque enim semper sæuiunt Neroues, 17 Diocletiani, Decij, ac Maximini: nunquam tamen cessat diabolus exercere Christi militiam profess os. Et fortassis erunt posthac donante Christo tempora, quibus nullæ tyrannorum persecutiones affligent Ecclesiam: numquam tamen defutura sunt certamina, numquam martyria, quibus homines pij glorificẽt Deum. Ecclesia quidem adhuc in hoc exilio militans, peculiaribus gaudijs applaudit ijs, qui in professione nominis Iesu animas suas fideliter deposuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate concurritur: sed cæleste theatrum, angelorum myriades & iustorum cum Christo regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui finceram fidem, & caritatem inuictam, quam habent erga Dominum Iesum, integritate & innocentia vitæ testificantur. Nec solum professione fidei, quæ iuxta Paulum, *ore fit ad salutem*, glorificatur Deus: verumetiam confessione commissorum. Hæc ne temere ex nobis ipsis loqui videamur, adducenda sunt scripturarum testimonia. Ergo nisi piorum vita cederet in gloriam Dei, Christus non diceret in Euangelio: *Vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est*: 18 Nec Paulus Apostolus scriberet Galatis. *Et in me glorificabant Deum*. Cõfirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim si nomen Dei polluitur ac dehonestatur impia vita sui populi; vtique bona illius vita cohonestatur. Damnatur apud Apostolum & philosophorum impia sapientia, *qui cum Deum cognouissent, non tamen eum vt Deum glorificauerunt*. Sapientiam profitebantur, & summam exhibebant stultitiam. Itaque cum Deum esse profiterentur, tamen turpiter viuentes & idolis sacrificantes, falso testimonio quodammodo obscurabant Dei gloriam, quasi nec iustus esset nec verax: aut quasi non vnus esset, sed multi: aut quasi saxis esset adsimilis. Id autem euidentius etiam testatur beatissimus Paulus, scribens ad Corinth. *Empti*, inquit, *estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro*. Ideo Deus redemit nos pretio sanguinis sui, vt semel à peccatis expurgati, deinceps vitam ipso dignam ageremus. Ac symbolum imperatoris gestamus impressum frontibus nostris. Quid si gerens signum Christi, præstet opera Belial, nonne dedecoratur ille cuius insignia gerimus? Contra sicut imperator sibi placet de milite præstrenuo, sic existimans illius virtutem ipsi decori & ornamento esse: sic Deus gloriatur in his quos redemit, quos lauit, quos sanctificauit, quos spiritus donatiuo dignatus est, si vitæ sanctimonia declararint, Domini gratiam in ipsis non fuisse vacuam. Si Paulus gloriatur in discipulorum pietate, *gaudium & coronam suam* illos appellans, qui nihil erat nisi dispensator alieni muneris: an non Dominus magis gloriatur, super his pro quibus mortuus est? Iam quod in libro Iob ad hunc modum Satanæ loquitur Dominus: *Num animaduertisti seruum meum Iob, quo modo non sit ei similis super terram homo simplex & rectus ac timens Deum, & recedens à malitia*? nonne sermonem profert de suo cultore gloriantis? Beatus autem Paulus splendidiore etiam verbo vsus est, scribens secundam ad Corinthios Epistolam: *Deo autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo. Melius est nomen bonum super vnguenta pretiosa*. Scriptura gloriosam famam appellare solet odoramenta. Non tamen Deus gloriatur hominum more, sibi placens ac gestiens, sed nostram salutem suam ducit gloriam, & ideo subiecit Apostolus: *In his qui saluifiunt, & in his qui pereunt*. Quo modo glorificatur Deus in his qui salui fiunt? quoniam in illis illustratur illius misericordia. Quo modo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius iustitia. Nunc ipse sermonis cursus nos eo deduxit, vt doceamus & peccatorum confessione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Iesu Naue 19 Achan, qui quoniam contra diuinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac ducentos siclos argenti ac linguam auream siclorum quinquaginta, populus Israël terga vertit hostibus. Itaque Iosue dixit Achan: *fili mi da gloriam Domino Deo Israel & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas*. Confessus, dedit pœnas, & auersus est furor Domini. Ea confessio clarificauit Dei iustitiam ac sapientiam. Sapientiam, quod illius oculis nihil esset abstrusum iniustitiam, quod non sine causa passus esset hostes aduersus Israëlem inualescere, quod que leges ipsius nullus hominum impune violat. Nihil erat magni quod suffuratus erat Achã: magnũ tamen erat documentũ vniuerso populo, quantũ periculum sit Dei iussa negligere, etiam quæ velle imponere quasi quid quam illum fugeret, aut quasi faueret præuaricatoribus. Atque ille quidem cũ esset Iudæus, ob vnicum peccatum, quod ipsi leue videbatur, seueriſſimas pœnas dedit, lapidatus ab vniuerso populo, corporis interitu salutem animæ redimens. *Non enim iudicat Deus bis in idipsum*. Sed quæ pœna manet in illos, qui post tantam Euangelij lucem & gratiam, *postea quam semel illuminati sunt, gustauerunt etiam donum cæleste & participes facti sunt Spiritus sancti*, gustauerunt æque bonum Dei verbũ virtutesque sæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, *crucifigentes sibimet ipsis filium Dei, & ostentui habentes*? Qui hoc sunt etiam miserabiliores, quod cum tales sint, aspernantur tamen pœnitentiæ salutaris remedium, contemnũt Ecclesiam maternum gremium offerentem, & ad sanitatis instaurationem inuitãtem. Eiusmodi defectio quãtam putas ignominiam inurit Ecclesiæ? nec ea ignominia non potest pertinere ad Christum qui est caput Ecclesiæ, & per omnia suũ esse ducit, quod est corporis ac membrorũ ipsius. Ediuerso, quanta totius Ecclesiæ ex

1.Cor.10.
Dan.13.
Dan.6. & 14.
Roma.14.
1 Cor. 10.
Matth.26.
Roman.10.
Matth.5.
Galat.1.
Roman.1.
1.Corinth.6.
Philip.4
Iob.1.
2.Corin.2.
Eccles.7.
Iosue 7.
Nahum.1. Hebr.6.

ultatio, cum qui lapsus est, per pœnitentiam Ecclesiæ reconciliatur? Ac ne putemus hoc gaudium apud nos tantum esse, Dominum audiamus in euangelio ²⁰ Lucam loquentem: *Ita dico vobis, quod gaudium erit in cœlo super vno peccatore pœnitẽtiam agente, quàm super nonaginta nouem iustis, qui non indigent pœnitentia.* Nam hæc clausula finit parabolam de pastore, qui relictis nonaginta nouẽ ouibus, vnam quæ à grege aberrauerat, multo labore quæsitam ac tandem inuentam, imposuit humeris suis, & caulæ restituit. Simili sententia claudit parabolam de muliere, quæ dragmam perditam inuenerat. *Ita dico vobis gaudium erit coram angelis Dei super vno peccatore pœnitentiam agente.* Nec tamen hoc sic accipiendum est, quasi Deo & eius angelis gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quam citra lapsum perseuerare in innocentia: sed scriptura suo more loquitur secundum affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratissimam esse peccatorum conuersionem. *Non quærit mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat.* Atque interdum piorum hominum lapsus quamuis enormes, diuina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolorum princeps: Sic Paulus gentium doctor: sic Maria Magdalena, quibus nunc Ecclesia præcipue gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de vere iustis, sed de iustitia pharisaica, quemadmodum alibi dicit: *Non est opus sanis medico, sed male habentibus.* At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus, sed legis qualicunque obseruatione tumidi sibi videbantur sani, & ideo non desiderabant medicum. Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, vt tota etiam vita martyriũ, hoc est, testimonium reddat Deo; quod adeo negligendum non est, vt nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur, non sit martyrium. Frustra enim ceruicem prębueris carnifici, nisi prius *occideris membra quæ sunt super terram*, hoc est, affectus *qui militant aduersus spiritum*, odium, inuidiam, auaritiam, superbiam, libidinem: quibus quicunque seruit, Deum quodammodo abnegauit, & Christum ore profitens, vita satanan Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam videri durior, cũ sit verax ac salutaris: quidquid homo quiuis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus seruire Dominis: vnus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligendus. Quisquis igitur ore dicit credo in vnum Deum, & seruit auaritiæ, aut libidini, aut luxui, sibi mentitur, sibiq; repugnat; aliud lingua sonans, aliud animo celans, voce tantum testimonium perhibens Deo, cum vita satanam colat. Efficacius autem est vitæ, quam linguæ testimonium. *Non omnis qui dicit: Domine Domine, intrabit in regnum, sed qui facit voluntatem patris cœlestis.* Habent & opera suam linguam, habent suam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo Dominus in Euangelio ²¹ Ioannem ita loquitur: *Opera quæ dedit mihi pater vt perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me.* Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquũtur: *non est Deus, nec est scientia in excelso.* Quis non contremiscat, quis non inhorrescat, quis non laceret vestimẽta sua, quis non obturet aures suas, si tales voces audiat ex Christiano? Quantus horror, quantus dolor occupat animos nostros; cum quis victus tormentis, iussus abnegare Christum, abnegat, & ad Iouis statuam thus adolet? Quum trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nos vibret iræ suæ, terra dehiscens nos absorbeat? vt interdum vnius impietas supplicij consortio multos inuoluat; & sunt scelera tam immania, vt vidisse quoque aut audisse sit detestabile. Sed cur alias in simili crimine tam sumus conniuentes? Cur & nobis adeo blandimur & alijs? At vide quid de talibus loquitur Apostolus scribens Tito: *Profitentur se nosse Deum, factis autem negant.* Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit familiam: *Si quis autem suorum, maxime domestt eorum, curam non habet; fidem negauit, & est infideli deterior.* Si fidem negauit, quæ negligentius habet suam familiam, quid dicturum putas de his qui se totos dediderunt mammonæ & ventri? De Christianis vtique loquitur Paulus scribens Philippensibus, cum ait: *Quorum finis interitus, quorum Deus venter est.* Quos eosdem taxat scribens Romanis: *Huiusmodi Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri.* Seruire, iuxta scripturarum consuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt, eum quem habent pro Deo. Iam de auaritia manifestius etiam pronunciat scribens ad Colossenses, *Mortificate*, inquit, *membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus.* Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ simulacrum: quanto iustius eos execramur, qui toto pectore seruiunt mammonæ, qui illi quotidie sacrificant? Etsi auarus est idololatra, qui pecunię studio tenetur, qui quod hæreditate obuenit, aut industria partum est, recondit, nec erogat in egenos; quid censendum est de his, qui lenocinio, qui fenore, qui rapto, qui fraude, qui calumnijs, qui opprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hęc idolorum seruitus non solum inuenitur inter Christianos, verum etiam, quod gemendum est, inter episcopos. ²² Porro temulentia adeo communis est Africæ nostræ, vt propemodum non habeant pro crimine. An non videmus ad martyrum memorias Christianum à Christiano cogi ad ebrietatem? An hoc leuius crimen esse ducimus, quam hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo grauius, si rem recta ratione velimus expẽdere. Cum tyrannus dicit: Abnega Christum, & immolauoui, & esto amicus noster, aut morere: sępe lingua negat, corde reclamante: & manus adolet tus, cum animus intus adoret Christum: quanquam hoc quoque grauissimum est crimen, tamen aliquam impietatis culpã eleuat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi satanas tibi loquitur voce tyranni: at quid tibi dicit idem per tuam concupiscentiam: Abnega Christum, & esto dives: Sacrifica Mammonæ, & Christo nũcium remittito. Quid est quod pollicetur? aurum & argentum, inutilem materiam, nisi exerceas. Nec dicit morere, sed oblecta oculos; immo potius hoc dicit: Lucrare pecuniã ad breue tempus habituras, & perde in æternum animam tuã. Et tamen hic sponte submittis genua satanæ, & abnegato Christo, te totum illi mancipas. Quid autem Christus? Meus esto, & viue in æternum: contemne diuitias istas temporarias, & ego tibi cẽtuplum reponam in hoc sæculo, & vitam ęternam in futuro. Relinque terram, & accipe cœlum. Ac Deus ista pollicens deseritur; & diabolus tam nihili res, easque falso promittens adoratur. O fœdam defectionem! O turpem idololatriam! O iniquam permutationem! Quo præmio sollicitauit humani generis primos auctores? Ostendit pomum, & dedit mortem. Mendacio fefellit: *Non moriemini, sed eritis sicut dij, scientes bonum & malum.* Atque illi delusi, qualem Dominum deseruerunt, & ad quem defecerunt? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas semet coniecerunt? Sed idem ille tenebrarum princeps qui Euæ locutus est per serpentem, nobis loquitur per satellites suos ac ministros, per lenas & lenones, per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, auocantes à sinceritate quæ est in Christo Iesu. Idem ille loquitur nobis per concupiscẽtias nostras, quæ viuunt in membris nostris. Nec dicit quod homo tyrannus: aut mihi obtempera aut morere, nec ostentat ²³ carceres, catenas, vncinos, sartagines, aut caminos incensos, non cruces, laqueos aut gladios; sed tantum: contemne Deum, renuncia vitæ cœlestis hæreditati, & committe adulterium & capies voluptatem. Sed qualem? Momentaneam & corporis tantum, quot autem amaritudinibus conditam? infamia, periculo, super omnia vero secreto conscientiæ cruciatu. Hæc est esca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porro quale est? Dicat maiore cum fide beatus Apostolus: *Stipendium peccati, mors est.* Quæ mors? Corporis, quam solam minitatur & inferre potest tyrannus homo?

Luc. 15.
Ezech. 18.
Matth. 9.
Coloss. 3.
Matth. 6.
Matth. 7.
Iacob. 2.
Psalm. 33.
Tit. 1.
1. Tim. 5.
Philip. 3.
Rom. 16.
Coloss. 3.
Genes. 3.
Rom. 6.

mo ? Non, sed mors gehennæ, quæ finem nescit. Plus potest homo tyrannus, quam diabolus. Ille quodam modo cogit hominis naturam, hic nihil aliud potest quam sollicitare : deijcere non potest, nisi assentiaris, contempsisse vicisse est. Maior itaque venia debetur, Christum in tormentis abneganti, quam sponte assentienti diabolo; cui credidisse, est Christum abnegasse. Ille mendax est, & omnis mendacij pater, & illius promissa, quantumcunque fronte blandiantur, nihil aliud sunt quam præstigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque sic sibi blandiatur : Sum peccator, amo pecuniam, seruio libidini, studeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus sum voluptatibus: sed Christum non abnegaui. At reclamat tibi Paulus: *Factus abnegasti*; reclamat tibi Dñs ipse: *Non potes duo. dominos colere.* Et interim horres abominandum [23] turificati aut libellati cognomen, ipse fortasse turificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quam vt hominis natura possit vincere, eo compulit, vt impias voces promant lingua, reclamante conscientia; tu tam vili mercedula sollicitatus, spōte deficis ad eum, à cuius tyrannide te Christus suo sanguine redemit : cuius iam totus es factus, quemadmodum ait Apostolus: *Empti estis pretio magno, & iam non estis vestri*. Huius militiam professus es ad salutare lauacrum, huic dedisti nomen, huius sacramentis initiatus es, accepisti donatiuum & pignus spiritus [24] ne quid dubitares de promisso stipendio, simulque diabolo denunciasti perpetuas inimicitias, renunciasti omnibus illius pompis ac voluptatibus; exsufflasti, exsibilasti, iurasti in verba redemptoris : cumque tot vitiis seruias, tibi places quod nondum sis turificatus aut libellatus. Si quis miles iuratus in verba Cæsaris profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ sciret ingratissima Cæsari; nonne comprehensus ad supplicium, raperetur vt desertor, vt periurus, vt perfuga? Quis autem audiret eum ita se defendentem : non sum desertor, non abnegaui Cæsarem ? An non mox audiret, quid refert si lingua tacuit ? re ipsa abnegasti, & plusquam abnegasti, qui non solum deseueris militiam, verum etiam ad tyrannum & hostem imperatoris tui irreconciliabilem transfugeris. Merito fidelium aures abominantur apostatæ vocabulum: verum hoc non ibi tantum execrandum est, cum incenso tusculo, aut scripto libello renunciatur professioni nominis Christi; sed vbicunque contemptis Christi legibus, obtemperatur satanæ. Nec enim refert quid sonet lingua; quæ si sonet Christum, cum animus sit deditus criminibus, non est professio, sed hypocrisis; abnegatura Christum si metus vrgeat, qui premit turificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ sic inter se pugnant, vt neutra ferat alterius consortium; quotiens hanc amplectimur, illam abdicauimus; quotiens vnam reiecimus, alteram agnoscimus. Cuiusmodi sunt lux & tenebræ, bellum & pax, mors & vita, Deus & Belial; quemadmodum testatur & beatus Paulus in secunda ad Corinthios: *Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial?* Adhæsisse Belial, est abnegasse Christum, [25] vtcunque lingua aut habitu Christum profitearis. De hoc si quis simpliciorum dubitarit, dabo argumentum crassum & euidens. Fingamus tyrannum ita loqui Christiano ; Incende tus Ioui, nihil addentem nec exigentem vt Christum abneget: si adoleuerit, nonne cunctis manifestum erit, illum hoc ipso Christum abnegasse, quod Ioui fecerit thymiama, etiamsi nihil proferat impium in Christum ? Quemadmodum qui magicis artibus vtuntur, [26] à quo malo nos Domini misericordia liberauit ; sicut à cæteris omnibus, quibus iuxta veterem hominem quondam ambulantes tenebamur) tacite Christum abnegant, dum cum dæmonibus habent fœdus. Iam si [27] Machabæi fratres vna cum matre maluerunt tot cruciatibus exanimari, quam carne suilla vesci, sic existimantes, eum Deum legis auctorem negare, quisquis sciens ac volens legis præcepta violat : quo pacto sibi blanditur, qui in luxu, temulentia, auaritia, rapinis, adulteriis, aliisque criminibus consenescunt, quæ gentium etiam leges noluerunt esse impunita? Et cum tot modis Christum abnegent, cum toties immolent dæmonibus ; pro Christianis haberi postulant? Atque in his sunt, qui palam ista committunt, ac propemodum etiam *gloriantur in rebus pessimis* ; adeo non pudet aut piget admissorum : & tamen audent venire in Ecclesiam sanctorum, audent misceri gregi dominico. Tales interdum tolerat Ecclesia, ne prouocati magis etiam perturbent populum Dei : sed quid prodest non eiici cœtu piorum, si merueris eiici. Nam eiici remedium est, & gradus ad recuperandam sanitatem : eiectionem meruisse, summa malorum est. Ac frustra miscetur cœtui sanctorum in templo manufacto, si submotus est à consortio Dei, & ab vniuerso corpore mystico Christi. Oportet autem & illud considerare, quantopere Christiani abhorrent ab idolothytis, & ab ingressu fanorum, atque ab ipsis etiam simulacris. Cum Beatus Paulus clamet, *neque idolum esse aliquid neque idolothytum*; multo minus fanum ex lapidibus constructum, est aliquid : & tamen plurimorum animus ea religione tenetur, vt mortem oppetant citius, quam gustent idolis immolatum : & inexpiabile piaculum esse ducant, si ingrediantur fanum Iouis, aut Apollinis, aut Dianæ, seque putent contactu simulacri vehementer contaminari. Equidem probo talium religionem, si sibi constet in omnibus. Nunc, prô dolor, videre est quosdam in his pæne superstitiose trepidos, in aliis vbi grauior erat metuendi causa, nimium esse securos. Per se non inquinat animam contactus idoli, nec ingressus fani, nec esus idolothyti : sed per se polluit conscientiam amor pecuniæ, incestus, rapina, hypocrysis, & his similia monstra. Quam vero congruit; horrere fani ingressum, nec horrere in templo sancto spiritui consecrato victimas immolare dæmoniis ? Clamat sanctus Paulus scribens Corinthiis: *Nescitis, quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus.* Rursus in eadem epistola : *An nescitis quoniam membra vestra templum sunt Sanct. spiritus qui in vobis est, quem habetis à Deo & non estis vestri* ? Quod si Christianorum pectora sibi consecrauit Deus, vt in illis inhabitet per spiritum suum; [28] illic deliciatur & inambulat, illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco. Et qui in hoc templum Deo sacrum, eiecto sancto spiritu, inducit abominationes quas in mystica visione cōspexit Ezechiel, qui illic sedem facit Mammonæ, Veneri, Como, Bacho, aliisque portentis ; qui ibi dæmonibus immolat spurcissimas hostias, veretur ingredi fanum gentium ne contaminetur ? [29] Proinde nemo sibi frustra blandiatur, *Deus non irridetur*; constet sibi nostra religio, nec alios detestemur, ipsi grauioribus obnoxij criminibus : nec alibi simus religiose timidi alibi impudenter impij. Sed Christum semel professi, tota vita reddamus illi testimonium, & vndique glorificemus illum, obedientes illius præceptis ; vt in hoc cognoscant homines quod vere fidimus illi, quod ex animo diligimus illum, & quod non simulate ad sacrum lauacrum addiximus nos illius militiæ. Beatus Apostolus prædixit, nulli pie viuere volenti in Christo Iesu defuturam persecutionem. Si deest tyrannus, si tortor, si spoliator, non deerit concupiscentia, martyrij materiam quotidianam nobis exhibens. Postremo hæc ipsa mala quæ secum defert vita mortalium, quæque piis cum impiis communia sunt, martyrij coronam nobis parabunt; si placide, si cum gratiarum actione pertulerimus. Neque priuati sunt martyrij gloria quicunque violenta morte consummati non sunt. Quis autem ausit vel Abraham patriarcham, vel huius filium Isaac, vel beatum Iob eximere è Martyrum numero ? Quæ carnificinæ grauius torserunt corpus, quam patriarchæ mentem torquebant naturæ affectus; cum incunctanter ad Dei iussū appararet immolare filium vnicū & vnice carū, in quo tota spes erat illi posteritatis? Quid defuit Isaac mar-

Titum 1. Matth. 6.

1. Cor. 6.

2. Cor. 6.

2. Mach. 7.

1. Cor. 8.

Ibidem.

Exech.

Galat. 6.

1. Tim. 3.

Genes. 22.

tyrio

tyrio, qui nihil obmurmurans, passus est se colligari & imponi busto? nec expauit in ceruicem vibratam machæram? Cuius autem martyrium audebimus conferre cum his quæ passus est Iob? Quod si quis adhuc diffidit sermoni nostro, certe beati Pauli verbis non poterit diffidere. Is scribens ad Hebræos orsus ab Abel vsque ad Gedeonem, ingentem sanctorum catalogum recenset, in quo plures sunt qui non defuncti sunt morte violenta; immo pauci sunt qui sic mortui sunt; & tamen de omnibus pronunciat: *Et hi testimonio fidei probati inuenti sunt*, perspicue declarans etiam vita bona peragi martyrium fidei. 30 Ecclesiæ quidem vsus discernit illos cognominibus, martyres appellans eos, qui violenta morte decesserunt, confessores, qui constanter in cruciatibus ac minis mortis professi sunt nomen Domini IESV, parati mortem oppetere, vel potius martyrij supremam coronam ambientes. Apud Deum tamen *quicunque carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs, quicunque Christo vere commortui sunt, eique in baptismo consepulti sunt*, vt iam non sibi viuant, neque mundo cui semel mortui sunt, sed ei, qui pro ipsis est mortuus; martyres sunt, nec martyrum corona fraudabuntur: in primis autem monachi, qui vere monachi sunt, ac virgines quæ vere virgines sunt. 31 Neque enim locus desertus, saccus pro veste, legumē pro cibo, neque ieiunia, neque chameuniæ monachū absoluunt; sub his inuolucris interdum latet animus valde mundanus. Quod ita deprehenditur, si ad munus aliquod ecclesiasticum vocentur: ibi videas quosdam ex illis facillime vinci deliciis, impatientiores iniuriarum, appetentiores vindictæ, quam quiuis alius sit ex media plebe. Quid causæ est? Quoniam corpus exercuerunt magis quam animum; cum beatus Paulus doceat, quod *exercitatio corporalis ad modicum vtilis sit, pietas ad omnia valeat*. Non hæc dixerim, quod improbandi sint qui talibus modis *castigant corpus suum, & in seruitutem redigunt*: sed quod satanas mille instructus artibus, non nunquam illudit incautis, *transfigurans se in Angelum lucis*, & ex huiusmodi corporum exercitamentis inducit illis falsam sanctimoniæ persuasionem, cum que intus madeant spiritalibus vitiis, & sibi, & aliis, habentur pij. Talis erat iustitia Pharisæorum, cui prælata est iudice Christo publicani iniustitia. Ita sunt & virgines fatuæ; quæ solidam existimant pietatem corpus habere viro intactum, cum animus auaritia, superbia, inuidia & obtrectatione sit corruptissimus. Sunt & falso viduæ, quæ dū viuunt in deliciis, Christo mortuæ sunt. In summa tamen, quisquis vere Christianus, cuiusque status aut ordinis, habet certamina sua, habet crucem suam; quam si patienter tollit, si constanter sustinet, testimonio suo glorificat Dominum, tantum ne sibi vendicet laudem bonorum operum: hoc enim non est glorificare Deum, sed clarificare se ipsum. Habet vnusquisque fidelium agones suos, habet aduersarium diabolum, habet agonothetam Deum, habet theatrum non solum Ecclesiæ & Angelorum, sed & infidelium; quemadmodum dicit Paulus ad Corinthios: *Spectaculum facti sumus mundo & angelis & hominibus*. Si vincimus; gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Ecclesiæ, gloriatur & ipse Christus in membris suis. Sin vincimur ignauia nostra, triūphat satanas cum angelis suis, insultant nobis increduli, ac Deum contumeliis afficiunt, dicentes: Ecce qui iactant se redemptos à tyrannide satanæ, qui prædicant se mortuos mundo, nihilo minus vincuntur acupiditatibus suis, quam nos, quos dicunt adhuc teneri sub regno satanæ. Quid prodest illis baptismus, quo dicunt *exui veterem hominem cum actibus suis, & indui nouum qui secundum Deum creatus est*? Quid prodest illis Spiritus sanctus, cuius arbitrio dicunt se temperari? Cur semper in ore habent; Euangelium, Euangelium; cum tota vita discrepet ab Euangelij præceptis? Quanto creditis pudore suffunditur Ecclesia, cum hæc ingeruntur ab hostibus, nec habet quo refellat opprobria? Nonne videmus totum Ecclesiæ cœtum 32 demittere vultus atque erubescere, quotiens aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex angelico contubernio defecit ad stuprum, aut coniugium? Quantus mœror occupat omnium nostrum animos, sed præcipue pastorū, si quādo Christi miles tormentis inferior, renunciauit imperatori suo? Quantus autem ex aduerso satanæ triūphus? Itaque, fratres dilectissimi, si vere diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo: *Sanctificetur nomen tuum*: summo studio aduigilemus, ne cubi polluamus nomē illius, sed & morte & vita glorificemus illum, iuxta beati Pauli monita: *Viuētes sine querela vt simplices filii Dei sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ*, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo verbum vitæ continentes ad gloriam Christi IESV Regis & agonothetæ nostri, qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Patiamur cum illo, vt cum illo glorificemur in die Domini. Nos hic illum clarificemus apud homines, vt ille nos clarificet claritate sua coram Angelis suis. Cū, vt inquit B. Paulus, *venerit glorificari in sanctis suis. Nemo coronatur nisi legitime certauerit. Et hi, qui corruptibilem coronam ambiunt, ab omnibus se abstinent*, nihil non facientes quod ad victoriam conducit quid nos facere conuenit, vt assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcessibilem in cœlis? Hic si quis roget, quo pacto quis possit esse martyr sine sanguinis effusione? quisquis hoc animo sequitur iustitiam, vt mortem citius admissurus sit; quam velit à iustitia deflectere: huic prompta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex euentu rerum, sed ex affectu. Cur enim ille fraudetur martyrij gloria, per quem non sterit quo minus martyrium peregerit? Vt contra, mercedem Apostatæ ferat, quisquis hoc animo viuit, vt Christum negaturus sit, si iactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ peierat; an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors? 33 Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quam Christo renunciare? Immo qui totiens ob breuem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit à Christo; vitam habebit vilem pro Christo? Nec hunc tyrannus fecit Apostatam, sed ad tyrannum accessit Apostata. Vt autem est similis certandi ratio: ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has pugnas, quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quæ pugnat & superat in martyribus: nec quisquam defecit in tormētis, nisi fidei defectu. Orandus igitur assidue Deus, vt fidem in nobis augeat. est enim Dei donum. & illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quam horrendum crimen sit omnis idololatria, quā seuere punita sit à Deo sub lege vetere: quot milia trucidarit Moyses ob vitulum aureum. Deinde proponatur comparatio manifestæ idololatriæ, cum immolatur simulachris: & occultæ, cum contempto Deo, obeditur per concupiscentiam satanæ. Deinde conferantur inter se Deus fons omnis boni, & diabolus omnis malitiæ princeps. Ostendatur & inæqualitas contubernij: in altera parte sunt filij Dei, concives Angelorum, & hæredes beatæ immortalitatis, in altera filij Belial, societas omnium dæmonum, & hæredes gehennæ. Conferatur & impar malitiæ genus, comparantur diuersa stipendia. Hæc si prius fuerint persuasa, & intimis infixa visceribus, facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labiis, cum in corde aut nulla sit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur, quod in Deuteronomio legimus: *Audi, Dominus Deus tuus, Dominus vnus est*? Et; *Dominum Deum tuum ad rabis, & illi soli seruies*? Quis non quotidie recitat ore: *Credo in Deum patrem omnipotentem*? At non credit in Deum, qui non in eo solo collocat 34 totius felicitatis suæ fiduciam: nec vnum habet Deum ac Dominum, qui per scortationem, per luxum & auaritiam satanæ facit imperata, nec illi soli seruit, qui seruit ventri, qui deditus est huic mundo, qui totus in prauo positus est. Ethnici putant plures esse Deos, & hoc tibi videris perfectus Christianus, quod persuasum

Job. 1. & 2.
Hebr. 11.
Philip. 2.
2. Thess. 1.
2. Tim. 2.
1. Cor. 9.
1. Cor. 10.
1. Tim. 4.
2. Cor. 2.
2. Cor. 11.
1. Tim. 5.
Exod. 32.
1. Cor. 4.
Deut. 6. & 10.

habes vnum esse Deum? quid magni facis? Idem credũt Iudæi, qui quotidie blasphemant filium Dei in Synagogis suis: idem *credunt dæmones & contremiscunt*. Si vere credis in Deum, crede iustum & veracem: iustum in remunerãdis pijs, & puniendis impijs, veracem in promissis. Crede non esse spem salutis, nisi per filium eius, quem pro nobis omnibus tradidit in mortem: crede nihil accidere mali posse ijs, qui se totos illius voluntati tradiderũt & in illo perseuerant. Hoc est credere in Deum patrem, hoc est credere in filium eius, hoc est credere in Spiritũ sanctum, vnum Deum, & Ecclesiam sanctam mysticum Christi corpus; extra quam non est salus, & in qua non est pernicies. Quisquis in tali petra pedes animi fixerit, aduersus omnes tẽtationum incursus stabit immobilis. Exempli gratia. Lacessitus es conuicio, suggerit tibi caro vindictæ cupiditatem; prius quam respõdeas, sic cogita tecum: Hunc male dicum hominẽ subornauit diabolus, vt me deijciat ac deiectum perdat, sed ausculta quid suadeat imperator tuus cui militas: *Beati*, inquit, *mites, quoniam ipsi possidebunt terram*. Et, *Mea est vindicta & ego retribuam*. Quid suadeat fortissimus ille Christi dux Paulus: *Non nosmet ipsos vindicantes charissimi, sed date locum iræ*. Diabolus dicit: Fruere vindicta, & perde vitã æternam. Deus dicit, Vince in bono malum, & noli resistere malo & accipe cum filio meo possessionẽ regni cælestis. Mox dispice, vtri potius expediat obtemperare. Dicit tibi per cõcupiscentiam tuam diabolus: Mœchare, & fruere tẽporaria cõporis voluptate, & esto meus seruus, & cohæres gehennæ. Audi potius quid dicat tibi Deus: Sperne temporariam voluptatem, & accipe centuplum, bonæ conscientiæ gaudium in hoc sæculo, & vitam æternã in futuro: & expende vtri potius sit auscultandum. Suggerit tibi per carnis affectũ veluti per Euam satanas: Viue geniaiter. Ex aduerso dicit Christus: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient*. Ad eundem modum de cæteris tentationibus, obijce tentatori clypeum scripturarum; in quibus tibi loquitur Deus non minore fide, quam si tibi coram ore ad os loqueretur. Ex his torrentibus sume tibi lapides, quibus deijcias superbum Goliath. Habes exemplum à Domino tuo, sic ille prostrauit diabolum: nec deijcias animũ si sæpius inuadat, ac subinde maioribus machinis aggrediatur: nihil potest aduersus eum qui tecum est. Dic illud Ioannis: *Maior est qui in vobis est, quam qui in isto mundo*. Succurrat illud Domini dictum: *Confidite quoniam ego vici mundum*. His orationibus si Christi miles fuerit exercitatus ad cõflictũ; indies comperiet suum antagonistam debiliorem. Nec tamen remittẽdæ sunt excubiæ, si quãdo hostis simulabit tranquillitatem; sed obseruans illius insidias, dicat cum beato Abacuc: *Super custodiam meam stabo & gradum figam super petram*, omni custodia seruãs cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quærẽtique quem deuorẽt. Tutissimum autem cordis munimentum est sobrietas cum instãti oratione, iugique scripturarum meditatione. *Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendũ, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus*. Ex hac igitur colligendæ sunt sentẽtiæ, quas ad manũ & velut in procinctu habeas, vt his protinus serpentem caput erigentem deijcias. Nullus est enim animorũ morbus, cui non præsens remediũ diuina scriptura suppeditet. Hinc cõparãda sunt exempla piorum, sed præcipue Christi, quibus se quisque vel animet vel consoletur. Venio nunc ad illa mala quæ vel ipsam naturã hominis comitantur, vel fortuito videntur inferri. Hæc quoque pius animus & ad pugnãdum instructus, sibi vertet in materiam coronæ. Exemplo faciam, quod dico, clarius. Excutitur aliquis facultatibus suis, siue bello, siue naufragio, siue rapina. Ne protinus hic cogitet aqueum, aut rationem malis artibus farciẽdi quod perijt; sed ita secum loquatur: *Dominus est qui tentat me, an diligam ipsum ex toto corde. Ipse dedit, ipse abstulit, sit nomen Domini benedictum*. Gratias agat quod acceperit ex Domini benignitate: agat gratias quod amiserit ad probationem fidei. Si hæc dixerit eo animo, quo dixit sanctus Iob; cum illo mercedem accipiet. Nec enim Dominus æstimat, quãtum quis perdat, sed quam patienter: quemadmodum non respicit, quãtum aliquis largiatur egentibus, sed quo animo. Habet aliquis filium vnice charum, eo te morsorbat præmatura, pestilentia spoliat te carissimis, sponsa, liberis, amicis; ferto patienter, & dic: Domino ita visum, & sic fortassis & nobis expediebat, & nostris; *Sit nomen Domini benedictum*. Sunt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quam vlla potest inferre tortorũ sæuitia, veluti pleuritis, ischiasis, podagra, paralysis, calculus, renum & vesicæ exulceratio. Tale si quid acciderit, ne mens exasperetur ad impatientiam, ne lingua erumpat in voces blasphemas, sed cũ beato Dauid & Heli sacerdote dicat: *Dominus est, faciat quod bonum est in oculis ipsius*. Ita mala quę non inferuntur ob Christi professionem, vertemus nobis in coronam, & Christo in gloriam. Ac fiet fortasse, vt Dominus nostra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget; quod si non fit, tamen hac ratione faciemus, vt quod animo impatienti fuisset intolerabile, fiat patientia mitius. His atque huiusmodi argumentis non desinemus nos inuicem exhortari, ad illustrandam Domini gloriam, cuius titulum & insignia gerimus. Præstemus illi martyrium in suo quisque statu & ordine, non solum in aduersis, verum etiam in prosperis. In aduersis agnoscamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus caritati qua diligit nos, vt filios, quos abdicare nõ vult, sed emendatos recipere. In prosperis æque gratias agamus illius bonitati, qua consolatur nos vt tentationum pondus possimus sustinere: ita fiet vt tota vita nostra nihil alius sit quam testimoniũ, declarans apud credẽtes & incredulos sapiẽtiam, bonitatẽ, misericordiã ac veritatẽ Dei patris, & filij illius Iesus & Spiritus sãcti. Amen.

Matth. 5. Deut. 23.
Roman. 11.
Matth. 5.
1. Reg. Matth. 4.
Ioan. 6.
Ioan. 17.
Abac. 3.
2. Tim. 3.
Deut. 6. Iob. 1.
2. Reg. 15. 1. Reg. 3.

ADNOTATIONES.

1. quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunauit] *Quanquam hic vt Cypriani esse persuaderet hunc librum, alterius libri ad Fortunatum meminerit, tamen ipse stylus repugnat, neque enim veteres patres vnquã voce fortunare vsi sint, ne fortuna videretur aliquid tribuere.*

2. Qui in tormentis vsque ad mortem perduraturi] *Quam diuersa significatione accipiat Martyres Cyprianus, supra abundè diximus: præsertim Tom. 1. Epistola 9.*

3. ob laticis penuriam] *Non recte Manut. & Morel. laticis, neque vero sic etiam alicubi Cyprianus, cui etiam heri nomen ignotum est.*

4. aut ideo vnum dicuntur esse &c.] *Nimium consentit hac expositio Adnotat. omnibus Erasmi in hunc epistolæ Ioannis locum: ipse vero Cyprianus longe aliter, de Vnitate patriæ, filij, & Spiritus sanctii interpretatur libr. de Vnit. ecclesiæ, sic etiam alij veteres.*

5. Vita Domini qui summus fuit martyr] *Non existimo, apud Veteres Christum martyrem nuncupari.*

6. & Sat. næ in nos ius vindicabat] *Negligentia operarum apud Manut. erat: iudicabat.*

7. ecce qui tollit peccatum mundi] *Lugdunensis editio & Manut. legunt: peccata, sed illud habet vtraque Erobeny & Grauij editio, & genuinum esse constat ex interpretatione Auctore, quæ eadem est cum illa, quam habet Erasmus in Adnotationibus in Ioannem, ita vt vel hinc confirmetur coniectura H. Grat.*

8. anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta] *Hoc addidit Auctor vt putaretur vetustum opus, sed ipse sibi hac periodo contradicit, dum iam ea ætate latius sparsam dicit fidem quam Romanum Imperium; neque enim id ante tempora Imperatoris Constantini verum fuisse, satis constat.*

9. nullæ calybis duritiei cedentem] *Prorsus sic lego, pro eo quod alij: nulla chalybis duritie, seu: duritiei. Item: dissilire, non: dissiliri, quod habent quidam.*

10. vices illius gerimus] *Hoc vnrsum auctor addidit, vt Episcopus putaretur.*

11. cum adhuc recens ille Christi sanguis &c.] *Etiam hoc ad subornationem pertinet. Neque vero vsquam Cyprianus malos pastores lupos nuncupat, sed solos iuxta scripturam hæreticos.*

12. Rudimenta fideliter tradamus] *Soles Manut. tractamus, non placet.*

13. non supplicium facit martyrem, sed causa] *Sumpsit quidem hoc ex D. Cypriano, sed quod ille contra hæreticos, ipse aduersus eos qui mortem sibi consciscunt, & maleficos, in medium adducit.*

14. non minitantur tyranno] *Non per omnia hoc verum esse, patet vel ex solo Prudentio, vbi & Laurentius & Romanus martyres contra faciunt: immo & Machabæi martyres non erunt, si huic auctori credendum sit. Caute itaque hic locus legendus, ne sæuire videatur Pseudomartyribus nostri sæculi.*

15. Iam non est par omnium martyrum in tormentis alacritas] *Morellius & Manut. martyrum, verum non placet.*

16. vt habet humana quidem historia] *Hæc quoque phrasis vete-*

ribus

ribus est incognita, qui non humanas, sed ecclesiasticas huiusmodi historias nuncupant.

17. Diocletiani] *Morel. conijcit legendum:* Valeriani. *Verum etsi id fiat, plura sunt alia quæ Cypriani non esse conuincunt. Neque vero vsquam de altero hoc martyrii genere apud illum sermo est.*

18. nec Paulus Apostolus scriberet Galatis] *Recte sic Manutius, pro:* Corinthiis.

19. Achan] *Morel.* Achar, *& sic etiam 70. sed versio hæc mixta est ex vulgata editione Hierony. & 70. Hoc autem mirum, quod pœnitentiam lapsorum martyrium quoddam facere videatur.*

20. ☧ Lucam] *Manutius quidem & hic & postea reposuit:* secundum, *verum quod illud Cyprianicum sit, puto auctorem sic ex instituto scripsisse. Est autem etiam præter veterum sententiam huius loci expositio.*

21. Porro temulentia adeo communis est Africæ nostræ] *Quod præmisit de episcopis habet ex libro Cypriani de Lapsis. Hoc vero ex D. Augustin. epistola ad Auxilium, vt putetur Africanus esse.*

22. carceres, cathenas, vncinos] *Omnino sic legendum, antea erat:* vncinas, *corrupte.*

23. turificati aut libellati nomen] *Hoc iterum ex D. Cypriano, qui tamen libellaticos nuncupat.*

24. ne quid dubitares] *Nimis sæpe inculcat hanc certam in Deo fidē.*

25. vtcunque lingua & habitu Christum profitearis] *Caute & hoc legendum.*

26. (à quo malo nos dominus liberauit, &c.) *Hoc etiam addidit, vt Cypriani videretur hic liber, quippe quem magicas artes professum fuisse (quanquam perperam) quidam tradunt.*

27. Machabæi] *Recte sic Manut. pro eo quod erat* Maccabæi.

28. illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco] *Mire detorquet hanc Malachiæ scripturam auctor.*

29. Proinde nemo sibi frustra blandiatur] *Hoc rursum mutuatus est ad verbum ex libro Cypriani de Lapsis.*

30. Ecclesiæ quidem vsus, &c.] *Non per omnia Cyprianicam esse hanc Martyris & Confessoris differentiā Tomo 1. epistol. 9. satis ostēdimus.*

31. Neque enim locus desertus, &c.] *Plane sunt hæc Erasmica, atq; adeo & caute legenda.*

32. demittere vultus] *Quidam non recte:* dimittere.

33. Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit] *Nescio quæ remedia incantatricum intelligat.*

34. totius felicitatis suæ fiduciam] *Corrupte & hic quidam:* infelicitatis: *qui etiā paulopost omiserat vocem: es, est etiam hoc caute legendū.*

35. quoniam ipsi consolationem accipient] *Est etiam hæc Erasmi versio.*

36. veluti pleuritis] *Magis placet hoc Morelij, quam quod habebant primæ excusi:* pleuretis, *ant Manutius:* pleuresis.

DE DVODECIM ABVSIONIBVS SÆCVLI PERPERAM CYpriano adscriptis.

ARGVMENTVM.

Argumentum ex ipsis initiis capitum satis superque licet deprehendere. Etsi autem & Gratianus & Iuo alicubi, & Ms. Anglicus, Dunensis & Colonienſis codices, D. Cypriano ascribant: Stilus tamen, ipso Trithemio teste, & scripturæ citatæ iuxta versionem D. Hieronymi, non iuxta 70. satis arguunt, neq; ipsius esse, neque etiam D. Augustini, cui ascribitur Tom. 9. Si quid in re incerta coniicere licet, aut Ebrardi cuiuspiam est, cuius nomen ad margine apud D. August. ascriptum reperio, aut quia Gratiano & Iuone vetustior, Ioannis Clymaci. Nam apud D. Augustinum inscribitur iste liber: DE XII. ABVSIONVM GRADIBVS. *Atqui simili titulo librum ille edidit de 30. Gradibus.*

CAPVT PRIMVM.

PRimus abusionis gradus est, si sine bonis operibus sapiens & prædicator fuerit, qui quod sermone docet,[1] actibus explere negligit. Auditores enim doctrinę, dicta facere contemnunt, cum prædicatoris opera à prædicationis verbis discrepare conspiciūt. Numquam enim fit efficax constitutis auctoritas, nisi eā effectu operis cordi adfixerit audientis, præsertim cum & ipse doctor, si in vitiorū amorem delapsus fuerit, alterius doctoris medicamentum suis vulneribus adhibere paruipendit. Vnde & ipse Dominus in Euangelio de doctrina pariter & bono opere instruere volens discipulos, qualem in his cautelam haberent admonebat; dicens: *Quod si sal euanuerit,*[2] *in quo salietur?* Hoc est, si doctor erraverit, in quo iterum doctore emendabitur? *Et si lumen quod in te est, tenebræ sunt; ipsæ tenebræ quantæ erunt?* Si namque oculus à videndi officio desierit; quis à manu, vel à pede, vel à reliquo corpore illud ministerium exiget? quapropter doctores cogitēt, ne ampliori vindictæ sub taceant, si plurimis perditionis occasionē abundantius præstēt. Nam & ipse Salomō dum multæ sapiētiæ transgressionem incurrit, totius Israeliticæ plebis regni dispersionem[3] solius sui merito præstitit: Quibus ergo cōmittuntur multa, maiora perdunt; si non recte dispensauerint Rectoris sui munera, quæ perceperunt. *Cui enim plus committitur, ab eo plus exigitur. Et seruus qui Domini sui voluntatem intelligens non fecit, acrioribus flagellis* grauioribusque vindictis *vapulabit.*

Matth. 5.

Luca 12.

CAPVT II.

Secūdus abusionis gradus est, si sine religione senex esse inueniatur. 4 Cui cum membra exterioris hominis veterascūt; vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus competit, quos præsentis sęculi florida ætas transacta deseruit. Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet, quæ post floresfructus optimos cultori suo non exhibet: sic & in hominibus ipse reprobus est, quem flos iuuētutis deserit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre paruipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare nō contendat, quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat? Dum oculi caligant, aures grauiter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minuuntur, cutis arescit, flatus nō suauiter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat; etiam homo interior, qui non senescit, his omnibus adgrauatur. Et hæc omnia ruituram iamiamque domū corporis cito prænunciāt. Quid ergo supereſt; nisi vt dum huius vitę defectus adpropiat, nihil aliud quā cogitare, quomodo futura habitatio prospere comprehēdatur, quisque senex adpetat? Iuuenibus enim incertus huius vitæ terminus instat, senibus vero cunctis maturior ex hac luce exitus breuiter cōcordat. Cauendæ enim sunt homini duæ particulæ,[5] quæ in illius carne nō veterascūt, & totum hominem secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua: quia cor nouas semper cogitationes machinari non desinit, lingua impigre loquitur, quodcunque machinari cor senserit. Caueat ergo senilis ætas ne istæ iuuenescentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis grauitatem ne illudant. Vnicuique enim considerandum est, quid ætate eminenti dignum sit; vt hoc agat, quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium vile reddat.

CAPVT III.

Tertius abusionis gradus est, si adolescens sine obedientia deprehēditur; quo mundus à recto rationis ordine deprauatur. Qualiter namque in senectute[6] alijs ministerium imperabit, qui in adolescentia se senioribus obedientem exhibere contemnit? 7 Vnde & in prouerbio apud veteres habetur, quod dominari nequeat, qui prius alicui seruitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Iesus in temporibus suæ carnis, dum adhuc ad legitimam ætatem doctoris non peruenire, obedienter ministrationē parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morū perfectio requiritur: ita etiam in adolescentibus, obsequiū, & subiectio, & obedientia rite debetur. Quapropter & in mandatis legis primum in his quæ ad homines pertinent, patris & matris honor imperatur: quia quamuis carnalis pater non superuixerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viuenti, paternus honor vsque ad dignam ætatem à filijs præbendus esse ostenditur. Quatuor etenim modis per scripturas diuinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Iacob ad Labam loquitur: *Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tu lisses omnia quæ mea sunt tibi.* Gente vero pater dicitur, quando Dominus de rubo ad Moysen loquebatur: *Ego sum*, inquiens, *Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob.* Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cum Moyses in cantico Deuteronomij loquitur: *Interroga patrem tuum & annunciabit tibi, maiores tuos & dicent tibi.* Quod si er-

Luca 11.

Exod. 10.

Genes. 31.

Exod. 3.

Deut. 32.

go naturalis pater ſuperſtes nō fuerit, aut indignus fuerit, [8]admonenti tamen ſeniori adoleſcentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in ſenectute adparebit, qui diſciplinæ laborem in adoleſcentia non ſuſtinuerit? *Quodcunque* etenim *homo laborauerit, hoc & metet.* Omnis namque diſciplina in præſenti non videtur eſſe gaudij, ſed mœroris, poſtea vero fructum pacatiſſimum exercitatis per eam reddet iuſtitiæ. Sicut ergo fructus non inuenitur in arbore, in qua pampinus aut flos prius non adparuerit: ſic & in ſenectute honorem legitimum adſequi non poterit, qui in adoleſcentia diſciplinæ alicuius exercitatione non laborauerit. Diſciplina igitur abſque obedientia, qualiter fieri poteſt? Adoleſcēs ergo ſine diſciplina, adoleſcens ſine obedientia, eſt: quoniā & ipſa obedientia, quæ omnium diſciplinarū mater eſt, magna exercitatione indiget, q̄ ſui normā ſtudij in Chriſto Dño ſumpſit, q̄ *obediens patri vſq; ad mortem, mortem autem Crucis*, ignominiam libenter ſuſtinuit.

Heb. 9.

Philip. 2.

CAPVT IV.

Quartus abuſionis gradus eſt, diues ſine eleemoſyna, q̄ ſuperflua vſus ſui, quæ cuſtodiēdo in poſterum recondit, indigentibus & nihil habentibus nō diſtribuit: per quod efficitur, vt dum in terra quæſita diligenti cura cuſtodit, cœleſtis patriæ perennem theſaurum amittat. Ad quem theſaurum Dominus Ieſus adoleſcentem diuitem qui eum de perfectione interrogauerat, ita reſpondēs mutauit: *Si vis perfectus eſſe, vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni ſequere me, & habebis theſaurum in cœlo.* Quem theſaurum nullus vnquam hominum habere poteſt, niſi qui pauperibus ſolatia præſtat, aut qui per ſeipſum pauper eſt. Non ergo dormiat in theſauris ſuis, qui pauperes dormire non ſinit. Dies namque etſi multa congregauerit, his frui ſolus nequaquam poterit, quia vnius hominis natura multis rebus nō ſufficit. Quid ergo ſtultius eſt, quam propter vnius hominis victum & veſtitum, totam regni cœleſtis perdere perennem iocunditatem, & æternos inferni cruciatus, abſque conſolationis præſtolatione ſubire? Quod igitur aliquando per neceſſitatem amittēdū eſt, pro æterna remuneratione ſponte diſtribuendum eſt. Omnia enim quæ videntur, temporalia ſunt, quæ autem non videntur, æterna ſunt. Quamdiu namque temporales ſumus, tēporalib. tēporalia deſeruiūt: & cū hinc trāſierimus, [9] æternis æterna ſolatia præſtabūtur. Idcirco nō debemus diligere ea, quæ non ſemper habebimus, præſertim cū expertem rationis auarum diuitem, theſauri & ſui agri, & omnia, quæ habet, oſtendat, quia toto cordis intuitu illas res amat, quæ nunquam ſe diligunt. Si etenim aurū & argentum, & agros, & veſtimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit; hæc omnia vicē ſibi amoris rependere non poſſe, ipſa rerum natura oſtēdit. Quid ergo à ratione longius eſt; quā diligere, quod te amare non valet, & negligere illum, qui ſuæ* ditioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligi mundus, ſed diligi proximus à Deo præcipitur; quia proximus vicem ſui amoris poteſt rependere, q̄ mundus non poteſt, vel minime non poſſe dubitatur. Sic enim inimicum eſſe diligendum Dominus præcepit, vt illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quiſquis ergo diues cupidus, qui vult æternas habere diuitias, diſtribuendo egenis præſtet interim non manſuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo poteſt temere quod cupit. Auari nanque ideo in iudicio à rectiſſimo iudice nuncupantur maledicti, quia cum præteribant eorum habitacula, non dicebant: *Benedictio Domini ſuper vos,* [11] *benediximus vobis in nomine Domini.* Infelices ergo ſunt auari diuites, qui propter res tranſitorias, in æternam damnationem dilabuntur; & è contrario: *Beati ſunt miſericordes, quoniam ipſi miſericordiam conſequentur.* Felix eſt ergo miſericors, dum in hac virtute non ſubſtantiam, ſed adfectum Deus requirit.

2. Cor. 4.

* dilectioni.

Pſal. 122.

Matth. 5.

CAPVT V.

Quintus abuſionis gradus eſt, femina ſine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & cuſtodit in viris prudentia; ſic & in feminis cunctos honeſtos actus nutrit & fouet & cuſtodit pudicitia. Pudicitia namque caſtitatem cuſtodit, auaritiam refrænat, lites deuitat, iram mitigat, libidinem occupat, cupiditatem tēperat, laſciuiam caſtigat, ebrietatem cauet, verba nō multiplicat, gulæ concupiſcentias purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia reſtringit; & omnes virtutes, & quicquid coram Deo & bonis hominibus laudabile eſt, nutrit. Impudica namque vita, nec laudem ab hominibus in preſenti ſæculo, nec remunerationem à Deo expectat in futuro. Pudica vero vita, famam bonam inter homines habet, & de ſpe futuræ beatitudinis gaudet. Præſentibus ſemet ipſam imitabilem facit, poſteris memoriam amabilē relinquit. Bonis ſemper moribus delectatur & conſentit, & aſſiduis ſcripturarū meditationibus & eloquiis animā vegetat. Bonorum præcedētium exēpla cuſtodit, & inſe parabilia perfectis cōtubernia nectit. Duobus ergo modis conſtat veræ pudicitiæ exercitatio, id eſt, corporis habitu & ſuperficie, & animi adfectu interno. Per exteriorem modum, iuxta Apoſtolū corā hominibus exēpla; per interiorē modum corā Deo, prouidemus opera bona. Pudicitia nāque corporis eſt, alienas res nō adpetere, & omnem immūditiam deuitare, ante horam congruam non guſtare velle, riſum non excitare, verba vana & falſa non loqui; habitum per omnia ordinatum, compoſitionemq; cōueniētem tam capillorum, quam veſtium, ſicut decet, habere; cum indignis contubernia nō inire; ſupercilioſo intuitu neminē adſpicere, vagari oculos non permittere; pompatico & illecebroſo greſſu non incedere; nulli inferior in incepto bono opere adparere; nulli cōtumeliam aut ruborem incutere, neminem blaſphemare; bonis nō inuidere, ſenes nō irridere, meliori nō cōtroueſari; de his quæ ignoras nō tractare, & ea quæ ſcis nō omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem hominem reddūt, & Deo acceptabilem faciūt. [13] Pudicitia enim animæ eſt, plus propter Dei oculos, quam hominū, omnia bona facere; adpetitiones turpium cogitationū cōpeſcere; omnes meliores ſe eſſe æſtimare, nemini inuidere; de ſemetipſo nihil cōfidere, Dei ſemper auxilio res oēs cōmittere, ante Dei oculos ſemetipsū cōſtituere, hæretica prauitate ſenſum nō maculare, catholicis p oīa cōſentire, Deo ſoli adhærere, caſtitatem ęternæ metis Deo Chriſto offere, [14] oīa cæpta opera bona mortis tātum termino finire, præſētes tribulationes animi fortitudine negligere, paruipendere, in terra præter proximos nihil amare, cūcti amoris ſui theſaurum in cęlo cōſtituere, & pro omni bono actu mercedem à deo in cęleſtibus ſperare. Pudicitia ornamētum nobiliū eſt, exaltatio humiliū, nobilitas ignobiliū, pulchritudo debiliū, proſperitas laborantiū, ſolamen mœrentiū, augumētū oīs pulchritudinis, decus religionis, defenſio criminū, multiplicatio meritorū, creatoris omniū Dei amicitia.

Matth. 19.

CAPVT VI.

Sextus abuſionis gradus eſt, Dñs ſine virtute. Quia nihil proficit dominandi habere poteſtatem, ſi dominus ipſe nō habeat virtutis rigorē. Sed hic virtutis rigor, non tā exteriori fortitudine, [15] q̄ & ipſa ſæcularibus dominis neceſſaria eſt, indiget, quā animi interiori fortitudine, bonis moribus exerceri debet: ſæpe enim dominā di per animi negligētiā perditur fortitudo, ſicut in Heli ſacerdote factū fuiſſe cōprobatur. Qui dū ſeueritate iudicij peccātes filios nō coercuit in eorum vindictā, dñs, velut conſentienti, ferociter non pepercit. Tria ergo neceſſaria hos qui dominantur habere oportet, terrorem ſcilicet, & ordinationem, & amorem. Niſi enim ameturDominus pariter & metuatur, ordinatio minime conſtare illius poteſt. Per beneficia ergo & adfabilitatē, procuret vt diligatur, & per iuſtas vindictas, nō propriæ iniuriæ, ſed legis dei, ſtudeat vt metuatur. Propterea quoque dū multi pēdēt in eo, ipſe deo adhærere debēt, qui illum in ducatū cōſtituit, qui ad portanda multorū onera, ipſū veluti fortiorē ſolidauit. Paxillus enim niſi bene forte firmetur, & alicui fortiori adhæreat, omne

1. Reg. 4.

quod

quod in eo pendet cito labitur, & ipse solutus à rigore
suæ firmitatis, cum oneribus ad terram delabitur. Sic &
princeps nisi suo conditori pertinaciter adhæserit, & ip-
se, [16] & omne quod continet, cito deperit. Quidam nã-
que per dominandi officium plus deo adpropinquant,
quidem impositio sibi dignitatis honore deteriores fi-
unt. Moyses nãque acceptò populi ducatu, familiarius
Dei locutionibus vtebatur, Saul vero filius Cis, postquã
sceptra regni susscepit, per inobedientiæ superbiam Deũ
offendit. Rex Salomon postquam patris sui Dauid sedẽ
obtinuit, Deus illum vltrà omnes mortales velut ad nu-
merosi populi gubernationem sapientiæ munere dita-
uit. E contrario vero Hieroboã seruus Salomonis, post-
quam regni domus Dauid occupauit partem, ad idolo-
rum cultũrã, decem tribus Israël, quæ erant in parte Sa-
mariæ, [17] deuerterat. Per quæ exempla euidenter osten-
ditur, quosdam in sublimiori statu ad maiorem perfe-
ctionem crescere, quosdam vero per supercilium domi
nationis ad deteriora defluere. Per quod vtrũque intel-
ligitur, eos qui ad meliora condescendunt, per virtutẽ
animi & Dei auxilium posse id facere, & eos qui ad dete-
riora deuertuntur, per mentis imbecillitatem pariter &
negligentiam errare. Vnde & Dominum absque virtute
fieri nõ decet, qui virtutem sine Dei auxilio nullatenus
habet. Qui etenim multa tuetur, si non habet fortitudi-
nem animi, nõ valet id agere, quoniam magna magnis
infestationibus, vel aduersitatibus solẽt laborare. Om-
nis ergo qui præest, hoc primitus animi tota intentio-
ne procuret, vt per omnia de Dei adiutorio omnino nõ
dubitet. Si nanque cœperit in actibus suis auxiliatorem
habere Dominum dominorum, nullus hominum con-
tẽptui poterit habere eius dominatũ, *nõ enim est potestas
nisi à Deo.* Ipse enim *leuat de stercore egenũ, & sedere facit cũ prin
cipibus populi sui*: & *deponit potẽtes de sede, & exaltat humiles*, vt
subditus fiat omnis mundus Deo, & egeat omnis gloria
Dei.

Exod. 33.
1. Reg. 15.
3. Reg. 3.
3. Reg. 12.
Roma. 3.
Psal. 112.
Luce 1.
1. Cor. 2.

CAPVT VII.

Septimus abusionis gradus est, Christianus conten-
tiosus: qui cum participationem nominis Christi per fi-
dem & baptismum susceperit, cõtra Christi dicta & pro-
positum, mundi caduca delectamenta diligit. Omne e-
nim de quo contenditur, aut propter propriam eius rei
dilectionem de qua agitur, aut propter alterius amorẽ,
quæ sub odiosa specie latet, adpetitur. Quemadmodũ
verbi gratia, bellum animosò compugnantium conflic-
tu cum odiosa res sit, propter amorem victoriæ & liber-
tatis peragitur, & multæ aliæ dilectæ species, sub odioso
labore vel formidine, satis contentiosè expetuntur. Vn-
de patenter intelligitur, nihil contendi posse, nisi pro-
pter dilectionem; speratam scilicet & subsequentem a-
mabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præ-
sente ex quacunque causa contendit, perspicue ostẽdit
quod illum diligit. Quomodo ergo mundum diligi per
Ioannem Spiritus sancti sermones interdicunt? qui ait:
Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Mundi e-
nim amor & Dei, pariter in vno corde cohabitare non
possunt; quemadmodum ijdem oculi cælum, pariter &
terram nequaquam cõspiciunt. Sed requirendum est, si
vere in mundo aliquid sit quod amari debeat, [18] & quis
sit ille mundus, quam diligi diuina eloquia vetant. Ter-
ra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animanti-
bus, & pulchritudine vestium, & oblectationibus ciborum, & ijs quæ ad hęc pertinent, non diligi præcipitur:
sed proximus, propter quam hæc omnia facta sunt, hic
amari iubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut non
mansura, ad cælestem patriam pergentes concomitari
nequeunt. Proximi vero, velut mansuri regis cohæ-
redes, semetipsos licenter diligunt. Quod ergo semper in
mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet. Ipse
mundus non amari præcipitur, proximus autem qui est
pars regni cælestis, in terra & inter ima elementa, à regni
cælorum adpetitoribus non incongrue amatur; dum in
superna illa patria in æternum cohæres habebitur. Pro-
pterea vero mundus præsens non diligi imperatur, ne
à Dei dilectione alienus, sæculi dilector quisque efficia-
tur. Non ergo debet contendi, quod non licet amari. I-
gitur Christianus, qui nominis Christi similitudinẽ te-
net, morum quoque eius similitudinem habere debet.
Christianus enim nemo recte dicitur, nisi qui Christo
moribus coæquatur. De Christo vero per Prophetam i-
ta scribitur: *Ecce filius meus quem elegi, electus meus, complacuit
in illo sibi anima mea; ponam spiritum meum super eum. Non con-
tendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in platea vocem eius.*
Ecce Christus non contendit, neque clamauit: & tu si
morum Christi similitudinem tenere cupis, ne conten-
das, ne [19] abusiuus in Ecclesia Christianus existas. Suis e-
nim sectatoribus Christus præcepit: *Nolite vocari Rabbi, v-
nus est enim magister vester qui est Christus; & patrem nolite vocare
super terram, vnus est enim pater vester qui in cælis est.* Omnes e-
nim vos fratres estis, quibus ad supplicandum impera-
uit, cum diceret: *Sic autem orabis: Pater noster qui es in cælis,
sanctificetur nomen tuum.* [20] Frustra ergo contendit patrem
se habere in terra, qui patrẽ & patriam profitetur se ha-
bere in cælo. Cuius patriæ nemo possessor efficitur, nisi
qui de terrenæ patriæ contentione securus habetur.

Esaie 42.
Matth. 12.
Matth. 23.
Matth. 6.

CAPVT VIII.

Octauus abusionis gradus est, Pauper superbus; qui
nihil habens, in superbiam extollitur; cum e contrario
diuitibus sæculi *non superbe sapere* per Apostolum Paulum
imperetur. Quid ergo stolidius potest fieri; quam illum,
qui per infimam miseriam velut in terram abiectus, ex-
tremus & humilis incedere & cõtristari debuerat, super-
cilioso superbiæ tumore inflatam mentem cõtra Deum
erigere? Per quod vitium lapsi corruerũt, qui in summo
cæli conditi erant culmine. Quid ergo vult quasi potẽs
in terra superbire; qui præ omnibus hominibus debue-
rat humilis adparere? Sed ne de paupertate sua tristitiã
habeant, quid à Deo [21] recepturi sint, pauperes atten-
dant: ipse enim inquit: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorũ
est regnum cælorum.* Recta nanque dispensatione miseri-
cors iudex cæli regnũ illis committit, quibus regni ter-
rarum participationem inter mortales abstulit; vt ipse
diues in cæli sede adpareat, qui in terra penitus nihil
procurat. Cauendum ergo pauperibus est; ne dum per
egestatem & necessitatem [22] terrenum regnum præte-
reunt, per mentis etiam imprudentiam cælorum regna
amittant. Cum enim Dei dispensatione paupertatem
necessariam acceperint, in ipsorum arbitrio pẽdet, vtrũ
pauperes spiritu sint. Non enim quibuscunque paupe-
ribus cæli regna promittuntur, sed his tantummodo, in
quibus diuitiarum inopiam animorum humilitas co-
mitatur. Pauper enim humilis, pauper spiritu adpella-
tur; qui cum egenus foris cernitur, nũquam in superbiã
eleuatur: quoniam ad adpetenda regna cælorum plus
valet mentis humilitas, quam præsentium diuitiarum
temporalis paupertas. Etenim humiles qui bene diuiti-
as possessas habent, possunt pauperes spiritu adpellari:
superbos autẽ, nihil habẽtes, haud dubium est beatitu-
dine paupertatis priuari. De quibus vtrisque sãcta scri-
ptura ita loquitur: *Est quasi diues nihil habens, & est quasi pau-
per, cum in multis diuitijs sit.* Quasi pauper ergo in multis di-
uitijs, est diues humilis spiritu; & nihil habens quasi di-
ues, est pauper superbus mentis adfectu. Nobilis ergo
inopia est mẽtis humilitas, & ineptæ diuitiæ sunt animo
rũ enormitas. Prouidẽdũ ergo est pauperibus, vt semet-
ipsos, quales sint intelligãt: & quia rebus cõsequi, quod
cupiunt, nõ valent, mentis tumore superbire desinant.

1. Tim. 6.
Matth. 5.
Prouer. 13.

CAPVT IX.

Nonus abusionis gradus est, Rex iniquus. Et enim
regem non iniquum, sed correctorem iniquorum esse
oportet. Inde in semet ipso nominis sui dignitatem cu-
stodire debet: nomen enim Regis intellectualiter hoc
retinet, vt subiectis omnibus rectoris officium pro-
curet. Sed qualiter alios corrigere poterit; qui
proprios mores, ne iniqui sint, non corrigit? Quo-
niam: *in iustitia regis exaltatur solium, & in veritate regis
solidantur gubernacula populorum.* Iustitia vero regis est

Prouer. 16

neminem iniuste per potentiam opprimere; sine personarum acceptione, inter virum & proximum suum iuste iudicare; aduenis & pupillis, & viduis defensorem esse: furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & histriones nō nutrire, impios de terra perdere, parricidas & periurantes viuere non sinere; [23] Ecclesias defendere, pauperes eleemosynis alere, iustos super regni negocia constituere, senes & sapientes & sobrios consiliarios habere; magorum & ariolorum, phytonissarumque superstitionibus non intendere; itaque diu differre, patriam fortiter & iuste contra aduersarios defendere, per omnia in Deo cōfidere, prosperitatibus animū non eleuare, cuncta aduersa patienter tolerare; fidem catholicam in Deum habere, filios suos non sinere impie agere, certis horis orationibus insistere, ante horas congruas cibū non gustare. *Væ enim terræ, cuius Rex puer est, & cuius Principes mane comedunt.* Hæc regni prosperitatē in præsenti faciunt, & Regē ad cælestia regna meliora perducunt. Qui vero regnum non secundum hāc legem dispensat, multas inimicū aduersitates imperij tolerabit. Iccirco enim pax sæpe populorū rūpitur, & cōfusa etiā de regno suscitantur; terrarū quoque fructus deminuuntur, & seruitia populorū præpediuntur; multi & varij dolores prosperitatem regni inficiunt, carorū & liberorum mortes tristitiam conferunt, hostiū incursus prouincias vndique vastant, bestiæ armentorum & pecorum greges dilacerāt, tempestas aëris & hyemis turbata rerum fœcunditate, maris ministeria prohibent & aliquando fulminum ictus, segetes & arborum flores, & pampinos quosque exurūt. Super omnia vero Regis iniustitia, non solum præsentis [24] imperij faciem obfuscat, sed etiā filios suos, & nepotes, ne post se regni hęreditatē teneāt, obscurat. Propter piaculū enim Salomonis, regnum domus Israël Dominus de manibus filiorū eius diuersit. Et propter iustitiam Dauid Regis, lucernā de semine eius semper [25] in Hierusalē reliquit. Ecce quātū iustitia regis sæculo valet, intuentibus perspicue patet. Est enim pax populorum, tu tamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudiū hominum, temperies aëris, serenitas maris, terræ fecunditas, solatium pauperum, hęreditas filiorū, & sibimetipsis spes futuræ beatitudinis. Attamen sciat Rex; quod licut in throno hominum primus constitutus est, sic & in pœnis, si iustitiam non fecerit, primatum habiturus est. Omnes namque, quoscunque peccatores sub se in præsenti habuit, supra se modo implacabili in illa pœna futuræ habebit.

Eccles.10.

3.Reg.12. & 15.

CAPVT X.

Decimus gradus abusionis est, Episcopus negligens: qui gradus sui honorem inter homines requirit, sed ministerij sui dignitatem coram Deo, pro quo legatione fungitur, non custodit. Primum namque ab Episcopo, [27] quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam cum Episcopus Grecum nomen sit, *speculator* interpretatur. Quare vero speculator ponitur, & quid à speculatore requiritur, Dominus ipse denudat; cum sub Ezechielis prophetæ persona, Episcopo officij sui rationem denunciat, ita inquiens: *Speculatorem dedit te domui Israël. Audiens ergo ex ore meo sermonem, nunciabis eis ex me. Si autem videris gladium venientem, & tu non annunciaueris, vt reuertatur impius à vita sua; ipse quidem impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem tu annunciaueris, & ille non fuerit reuersus; ipse quidem in iniquitate sua morietur, sed tu animam tuam liberasti.* Decet ergo Episcopum, [28] qui omnium speculator positus est, peccata diligenter adtendere, & postquam adtēderit, sermone, si potuerit, & actu corrigere; si non potuerit, iuxta Euangelij regulam, scelerum operarios declinare. *Si enim*, inquit in Euangelio Dominus, *peccauerit in te frater tuus, corripi illum inter te & ipsum solum. Si te audierit,* [29] *lucratus eris fratrem tuum, si te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos testes, vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum; si illos non audierit, dic Ecclesiæ; si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus.* Tali ordine expellendus est, quicunque doctori vel Episcopo adhærere noluerit. Et qui tali ordine expulsus fuerit, ab alio aliquo doctore vel Episcopo non debet recipi. De sacerdote namque scriptum est in lege: *Viduam aut repudiatam non accipiat vxorem.* Qui ergo illum excommunicatum à catholico, illo nō permittente, sibi iungit: iura sacerdotij sācti, [30] quod Christianorum genus electum est, excedit. Hac ratione Episcopum, ad eos quibus in speculatione positus est, esse oportet. Cæterum vero, qualis in semetipso esse debeat, Paulus Apostolus exponit: vt ad gradum Episcopi veniens sit *sobrius, prudens, castus, sapiens, modestus, hospitalis, filios habens subditos cum omni castitate, testimonium habens bonum ab his qui foris sunt, proferens doctrinæ fidelem sermonem;* [31] *antequam Episcopus sit, non plures habens vxores, quam vnam. Nō percussor, non bilinguis, non ebriosus, non neophytus;* & per hæc ipse ostendat in opere, quod alios docet in sermone doctrinæ. Caueant ergo negligentes Episcopi, quod in tēpore vindictæ Dominus per prophetas cōquæritur, dicens: [32] *Pastores multi demolliti sunt populum meum, & non pascebant gregem meum pastores, s. d pascebant semetipsos;* sed potius procurent hi, *quos constituit Dominus super familiam suam, dare illis cibum in tempore suo mensuram tritici*, puram scilicet & probatā doctrinam; quatenus veniēte Domino mereantur audire: *Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam: intra in gaudium Domini tui.*

Matth.18.

Exod.22.

1.Tim.3.

Ezech.34.

Luce 22. Matth.25.

CAPVT XI.

Vndecimus abusionis gradus est, plebs siue disciplina; quę cum disciplinæ exercitationibus non seruit, cōmunis de perditionis laqueo constringit. irā etenim domini absque disciplinæ rigore non euadit. Atque idcirco psalmistæ vocibus, indisciplinatæ plebi prędicatur: *Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus.* [33] Disciplina vero morum est ordinata correctio, & maiorum præcedentium regularum obseruatio; de qua disciplina Paulus Apostolus ita loquitur dicens: *In disciplina perseuerate, quam filius vobis offert se Deus. Quod si extra disciplinam estis, cuius participes facti estis omnes enim adulteri & nō filij estis.* Qui ergo adulteri sine disciplina sunt, & cælestis regni hæreditatem non capiūt: si filij autem paternæ disciplinæ correctiones ferunt, & hæreditatem quandoque recipere posse non desperēt. De qua etiā disciplina Esaias quidem indisciplinatæ plebi prædicat, dicens: *Quiescite agere peruerse discite benefacere.* [34] Et ad eandē psalmista cōsona voce compsallit, dicens, *Declina a malo & fac bonum.* Infelix ergo est, qui abijcit disciplinam. Audet enim extra milites aliquid, qui Dominum crucifigentes, nō eius sciderunt tunicam, qui Ecclesię Christi scindit disciplinam. Sicut enim tunica totum corpus, præter caput, tegitur; ita disciplina, omnis Ecclesia, præter Christū, q caput est Ecclesiæ, & sub disciplina non est, protegitur & ornatur. Ipsa enim tunica contexta desuper fuerat per totum; quia eadem disciplina Ecclesię à Domino de cælo tribuitur & integratur. De qua Dominus cū ad patrē ascendisset, postquam resurrexit à mortuis ad Apostolos suos loquebatur, dicens: *Vos autem sedete hic in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto.* Tunica ergo corporis Christi, disciplina Ecclesiæ est: qui autem extra disciplinam est, alienus est à corpore Christi. Non scindamus igitur illā, sed sortiamur de illa cuius sit, id est, nō soluamus quicquā de mandatis Domini, sed vnusquisque in eo in quo vocatus est, in eo permaneat apud Dominū.

Exod.22.

Psalm.2.

Hebr.12.

Esaiæ 1.

Psalm.36.

Ioan.19.

Luce 24.

Esaiæ 55.

Prouer.14.

CAPVT XII.

Duodecimus abusionis gradus est, Populus sine lege; qui dum Dei dicta & legum scita contemnit, per diuersas errorum vias [35] eundem perditionis laqueum incurrit. De quibus vijs sub persona præuaricatoris populi, humanum genus propheta ita deplangit: *Nos autem sicut oues erauimus, vnusquisque in viam suam declinauit;* de quibus vijs [36] etiam sapientia loquitur per Salomonem: *Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & nouissima earum deducunt ad mortem.* Quæ vtique multę perditionis viæ tunc inceduntur; cum vna regalis via, lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram, neque ad sinistram declinat, per

negli-

negligentiam deseritur. De qua scilicet, Dominus Iesus Christus, *qui est finis legu ad iustitiã omni credenti*, denunciat. Ioan.14. *Ego sum via, veritas, & vita; nemo venit ad patrem nisi per me.* Ad quam viam omnes homines communiter inuitat, dicens: Matth.11. *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos.* Quia Coloss.3. *non est personarum acceptio apud Deum*; vbi *nõ est Iudæus, nec Græcus, masculus & femina, seruus & liber, barbarus & Scytha, sed omnia in omnibus Christus*: omnes enim vnũ sunt in Christo Iesu. Dum ergo Christus finis legis est; qui sine lege sunt, sine Christo fiunt. Igitur populus sine lege, populus sine Christo est. Abusiuum ergo, in temporibus Euangelij populum sine lege fieri, quando Apostolis in rectas gentes licentia prædicationis data est, quando tonitruum euangelij per cunctas sæculi partes intonuit; quando gentes quæ non sectabantur iustitiã, Rom.12. adprehenderunt iustitiam; quando *qui de longe fuerant, facti sunt prope in sanguine Christi*; *qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei in Christo*; quando est *tempus acceptabile & dies salutis*, & tempora refrigerij in conspectu altissimi; quando vnaquæque gens habet testem resurrectionis; Matth. 28 quando ipse Dominus protestatur dicens: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi.* Nõ itaque simus sine Christo in hoc tempore transitorio, ne sine nobis Christus esse incipiat in futuro.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de duodecim abusionibus sæculi falso Cypriano adscriptum.

cap.j. 1. actibus explere] *Augustinus*: complere.
2. in quo salietur] *Ms.* solo.
3. solius sui merito] *Augustin.* solo suo.
cap.ij. 4. Cui cum membra] *Omisimus cum Augustino & Ms. cod. vocem*: multa, *ex Augustino etiam lego*: deteruit, *pro* deserit.
5. quæ in illius carne] *Hic quoque prætermisimus voculã*: & *cum Ms.*
cap.iij. 6. aliis ministerium imperabit] *Aug.* ille ministrari sibi sperabit.
7. Vnde & in prouerbio] *Hoc ex Ms. cod. pro*: in prouerbiis.
8. admonenti tamen seniori] *Interserunt Ms. cod. voculam*: aut.
cap.iiij. 9. æternis æterna solatia præstabuntur] *Rursum hoc ex Ms. cod. pro*: præstabunt.
10. suæ dilectioni] *Augustin.* ditioni.
11. benediximus vobis] *Etiam hoc ex Ms. cod. pro*: benedicimus. *Illud enim legitur in Psalmis.*
cap.v. 12. Pudicitia nanque castitatem custodit] *Istud ex Augustino, pro*: castitatem habet. *Cuius etiam istud paulopost placet*: animam vegetat, *pro eo quod erat*: animum figit.
13. Pudicitia enim] *Augustin.* vero.
14. omnia cœpta bona opera] *Sic Ms. pro eo quod Augustinus*: intercepta, *& Morelius*: accepta. *Sic postea, vbi Morelius*: mœrentium, *illi legunt*: mœstorum.
cap.vj. 15. quæ & ipsa] *Hoc ex Ms. pro*: ipsis.
16. & omne quod continet] *Rectius sic Augustinus, quam alij*: & omnis qui consentit vitio.
17. deuerterat] *Augustin.* diuertit, *& paulopost*; diuerruntur, *pro*: deuertuntur. *Verum vtrumque Latine dicitur, & consentiunt Morel. Ms.*
cap.vij. 18. & quis sit ille mundus] *Iterum hoc ex Ms pro*: quid sit, *& paulopost ex Aug.* concomitari, *pro*: comitari.
19. abusiuus] *Hinc videtur comprobari titulus Cambronen. cod.* De XII. abusiuis Sæculi, *quæ vox à Cypriano, vti & alia pleraque, est alienissima; postea tamen denuo reperitur sub finem.*
20. frustra ergo] *Rectius sic Ms. quam alij*: enim.
cap.viij. 21. recepturi sint] *Ita Aug. pro* sunt, *qui etiam legit* accepturi.
22. terrenum regnum prætereunt] *Augu. in mar.* perdunt. *Ex quo etiam paulopost. adiecimus particulam*: in.
cap.ix. 23. Ecclesias defendere] *Vel hinc patet Cypriani non esse, neque enim tunc Reges erant Christiani; eode pertinet illud*; fidem catholicã in Deũ habere. *Citant tamen hinc quedã Iuo lib. 8. & Gratianus 23. q. 5. c. Rex.*
24. imperij faciem obfuscat] *Sic Augustinus, alij* fuscat.
25. in Hierusalem] *Ms.* in sæculum, *sed illud placet.*
26. modo implacabili] *Etiam hoc ex Augustino, pro* plagali.
cap.x. 27. quid sui nominis dignitas teneat] *Iterũ hoc ex eode, pro*; tenet.
28. qui omnium speculator positus est] *Ms.* omnium quibus in specula positus est. *Ex quo reposui*: sermone, *pro eo quod erat corrupte*; sermonem.
29. luctatus eris] *Ms. es. Ex eodem adieci vocem*: testium. *Cyprianus certe aliter etiam hanc & alias scripturas citat.*
30. quod Christianorum] *Ms.* in quo.
31. ante quam Episcopus sit] *Ms. & Augustinus*: ante Episcopatum. *Pulchre autem explicat auctor illud*; vnius vxoris virum.
cap.xj. 32. Pastores multi] *August.* mei.
33. Disciplina vero] *Longe aliter definit disciplinam Cyprianus.*
34. Et ad eandem Psalmista consona voce compsallit] *Ita hunc locum ex Ms. restitui, pro eo quod erat*, ad eadem, &c. psallit, *nullo sensu. Ex eodem etiam paulopost*; loquebatur, *pro*; loquitur.
cap.xij. 35. eundem perditionis laqueum] *Aug.* præuaricationis, *at illud conuenit præcedentibus.*
36. etiam sapientia loquitur per Salomonem] *Omisi cum Ms. vocem*: eadem, *male interiectam. Est autem mirum quod legat*: Multę viæ, *quum non aliud habeatur Prouerb. 14. quam*: *Est via &c. tam apud 70. quam vulgatum Interpretem.*

COENA CYPRIANO falso etiam inscripta.

ARGVMENTVM.

QVisquis tandem sit auctor huius libri, studio illi fuit in compendium quoddam redigere gesta historica vtriusque Testamenti, sub schemate cœnæ cuiusdam: verum ita infeliciter, vt non satis seruauerit decorum personarum, & multa ridicula immiscuerit. Habent tamen præter Morelium hunc libellum Ms. Dunensis, & S. Nicolai Tornacensis, sed falso Cypriano inscribunt. Videtur Italus quispiam fuisse auctor; quod tam sibi cognita habuerit omnis generis Vina Italica.

QVIDAM rex nomine Iohel, nuptias faciebat in regione Orientis, in Chana Galileæ; Is inuitauit plures, vt cœnam eius confrequentarent. Igitur qui temperius loti in Iordane, ad fuerunt in conuiuio. [1] Tunc commundauit Naaman, aquã sparsit Amos, Iacobus & Andreas adulerunt fœnum, Matthæus & Petrus strauerũt, mensã posuit Salomon, atque omnes discubuerũt in arbe. Sed cum iam locus recumbentium plenus esset; qui superueniebant, quisque prout poterat, locum sibi inueniebat. Primus itaque omniũ sedet Adam in medio, Eua super folia, Cain super aratrum, Abel super mulgarium, Noë super arcam, Iapheth super lateres, Abrahã sub arbore, Isaac super aram, Loth iuxta ostium, Iacob super petrã, Moyses super lapidem, Helias super pelle, Daniel super tribunal, Tobias super lectum, Ioseph super modium, Beniamin super saccum, Dauid super mõticulum, Ionas super terram, Pharao in arena, Lazarus super tabulam, IESVS super puteum, Zacchæus super arborem. Matthæus in scamno, Rebecca super hydriã, Raab super stuppam, [2] Ruth super stipulam, Tecla super feneſtram, Susanna in horto, Abessalõ in frõdibus, Iudas super loculum, Petrus super cathedram, Iacobus super rete, Sampson super columnam, Heli super sellã, Rachel super sarcinã. Patiens stabat Paulus, & murmurabat Esau, & dolebat Iacob, Iob solus sedebat in sterco re. Tũc porrexit Rebecca pallium, Iudith coopertoriũ, Agar stragulum, Sem & Iapheth cooperuerunt. [3] Recũbentibus illatus est gustus cœnæ, & accepit cucurbitas Ionas, olus Esaias, betas Israël, morũ Ezechiel, sycomorum Zacchæus, citrium Adam, lupinos Daniel, peponesPharao, carduum Cain, ficus Eua, malũ Rachel, prunum Ananias, bulbos Lia, [4] oliuas Aaron, ouum Ioseph, vuas Neë, nucleos Symeõ. Dedit acetum Ionas, accepit oxygarum IESVS Christus. Deinde superuenit Iacob cũ filijs suis, & Labã cũ filiabus suis, & sederunt super lapides. Venit & Abraham cũ domesticis suis, & Moyses cũ cęteratur ba, & sederunt foris, Tunc respiciens rex inuitatos suos, sic ait: Quisque voluerit vestrũ venire in vestiarium meum, [5] dabo singulis singulas cœnatorias vestes: tũc aliqui ierunt, & acceperũt. Primus itaque omnium accepit Zacharias albam, Abrahã passerinã, Loth sulphurinam, Lazarus lineam, Ionas cæruleã, Tecla flãmeam, Daniel leoninam, Ioãnes triclinam, Adam pelliceam, Iudas argirinam, Raab coccineã, Herodias cardinam, Pharao marinam, Enoch cælinam, Agar variã, Dauid neruinam, Helias aëriam, Eua arborinã, Iob biplagiam, Esaias mesotropam, Maria stolam, Susãna castalinam, Moyses conchylinam, Abel purpuream, Leui spartacinam, Thamar colorinam, Azarias carbasinam, Aaron murrinam, Iudith Hiacynthinam, Cain ferrugineam, Abirõ nigram, Anna persicinam, Isaac natiuã, Paulus tharsicam, Petrus operariam, [6] Iacob alethinam, IESVS columbinam. At vbi diuisit vestes, Rex respiciẽs eos, sic ait: Nõ ante cœnabitis, nisi singuli singulas vices feceritis: atque ita [7] sibi præcepta diaconia consummauerunt. Primus itaque omnium ignem petijt Helias, succendit Azarias, lignum [8] porrexit Sara, collegit Iephte, adtulit Isaac, concidit Ioseph, puteum aperuit Iacob, hyssopum porrexit Sepphora, ad lacum stabat

Daniel,

Daniel, aquam adtulerunt ministri, hydriam portabat Rebecca, vinum protulit Noë, vtrem portabat Agar, adtulit argentum Iudas, vitulum adduxit Abraham, adligauit Raab, resticulam porrexit IESVS, pedes copulauit Helias, ferrum tradidit Petrus, elisit Daniel, occidit Cain, supportauit Abbacuc, suspendit Abessalõ, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit Hermocrates, mediana suspendit Tobias, sanguinem effudit Herodes, stercus proiecit Sem, aquam adiecit Iaphet, elauit Helisæus, partes fecit Phalech, numerauit Auses, salem misit Molessadon, oleum adiecit Iacob, in focum imposuit Antiochus, coxit Rebecca, prior gustauit Eua. Explicitisque omnibus, omnes locis suis resederunt. Tunc intulit panes Saul, fregit Iesus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Iacob, solus manducauit Esau; iatulit intritam Abacuc, totum comedit Daniel, [9] fabã intulit Amelsad, prior gustauit Misael. Sed quoniam Hœdum coctum comederat Isaac, & piscem assum Tobias; cœpit tumultuari Æglom. Valde esuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates, non manducabat Ioannes, nihil gustauerat Moyses; ieiunus fuit Iesus, micas colligebat Lazarus. Cæteri autem partes suas tenebant, quas ex varijs venationibus acceperant. Abraham vitulinam, Isaac ceruinam, Abel agninam, Noë arietinam, Sampson leoninam, Elisæus vrsinam; maiorem tamen partem tenebat Beniamin. Postmodum dedit panes Pharao, omnibus diuisit Ioseph, [10] discum adtulit Herodes, partes composuit Rebecca, intulit Iacob, distribuit omnibus Noë. Primus ergo sustulit Ioannes caput, cerebellum Abessalon, linguam Aaron, maxillam Sãpson, auriculam Petrus, oculos Lia, ceruicem Holofernes, arterias Zacharias, collum Saul, armora Agar, interanea Ioannes, [11] fel piscis Tobias, cor Pharao, renalia Esaias, latus Adam, costam Eua, ilia Maria, ventrem Sara, vuluam Elizabet, adipem Abel, fœmora Abraham, caudam Moyses, crura Loth, pedes Iacob, ossa collegit Ezechiel. Item Iacobus & Andreas intulerunt pisces: sustulit itaque asellum Iesus, labeonem Moyses, lupum Beniamin, mugilem Abel, murænam Eua, pellamidem Adam, locustam Ioannes, gladium Cain, capitonem Abessalon, polypum Pharao, turpitudinem Lia, auratam Thamar, scarum Agar, cãrandem Dauid, halescem Ioseph, saxatilem Hieremias, vmbras Lazarus, soleam Iuda, hirundinem Tobias, argentillum Iudas, sepiam Herodes, [12] carnutam Esau, glauculum Ionas, alopidã Iacob, salpam Molessadon, denticem Esaias, araneũ Tecla, coracinum Noë, rubellionem Rebecca, lacertum Golias, mœnam Maria, & leonem Sampson. Posuit & Ionas acetum, Molessadon salem misit, prior intinxit Cain. Explicitisque omnibus, dedit adipem Abel, mel Ioannes, lac Abraham, conspersit Sara, dulcia fecit Iesus, omnia perministrauit Paulus. Sed quoniã aliquot genera vini habebant, passum bibebat Iesus; Marsicum Ionas, surrentinum Pharao, pellinum Adam, graditanũ Moyses, creticum Isaac, adrianum Aaron, arbustinum Zacheus, arsinum Tecla, albense Ioannes, campanum Abel, siguinum Maria, florentinum Rachel. [13] Saturatione vini sopitus iacebat Adã, ebrius obdormiuit Noë, satis biberat Loth, stertebat Olofernes, somnus tenebat Ionam, vigilauit prope gallum Petrus, suscitabatur Iesus, surgere quærebat Iacob, prior surrexit Labã. Tũc miscuit scyhum Beniamin, intulit Martha, prior bibit Petrus. Sed quoniam vinum subduxerat Amelsad, & male miscuerat Ionas; murmurabat Hermippus, aquã bibebat Ioannes; vinum petebat Maria, non consentiebat Susanna, plenam ampullam ferebat Martha, sitiebat Ismael, ire volebat Tobias, alienum calicem bibere volebat Iacobus. Sublatisque omnibus, aquam ad manus petebat Pilatus, tradidit Iudas, ministrabat Martha, effudit Hermocrates, [14] lintheum porrexit Martialis, intulit lucernam Esaias; gratias egit Simeon, benedixit Anna; intulit caronas Rachel, Dauid hyssopum porrexit, dedit vnguentum Maria, perunxit Martha, poma intulit Adam, fauum porrexit Sampson, cytharam percussit Dauid, tympanum Maria, Psalterium duxit Iubal, choros duxit Iudith, cantauit Asael, saltauit Herodias, laudes dedit Azarias, magia lusit Mambres, risum fecit Isaac, osculũ porrexit Iudas, vale fecit Lothor. Et cum vellent discedere, respiciens eos rex, sic ait: Nunc, per omnia diem nuptiarum celebrate, & frequẽtate, & demutate habitus, velut pompas facientes; sic ite in domos vestras. Placuit vero omnibus voluntas Regis: [15] atque ita primus omnium procedit in magistro Iesus, in custode Ioannes, in retiario Petrus, in secutore Pharao, in [16] venatore Nemroth, in delatore Iudas, in hortulano Adã, in exodiario Eua, in latrone Cain, in Pastore Abel, in cursore Iacob, in sacerdote Zacharias, in rege Dauid, in cytharœdo Iubal, in piscatore Iacobus, in coco Antiochus, in aquario Rebecca, in furnitore Ananias, in bestiario Tecla: in stupido Molessadon, in religioso Salomõ, in ministra Martha, in milite Vrias, in insano Herodes, in famulo Chã, in medico Tobias, in ebrio Noë, in risiculo Isaac, in tristi Iob, in iudice Daniel, in fabro Ioseph, in prostituta Thamar, in formosa Rachel, in odibili Lia, in domina Maria; in impio Loth, in aduersario Amalech, in structore Sé, in rusticulo Esau, in forti Golias, in pictore Hieroboam. Sed quoniã contẽdebat Dina, aquam effundebat Aaron, & nudus erat Ionas; tunc solem petebat Auses vt siccaretur Bersabee. [17] Quo facto iussit eos Rex, ad se venire, qui venerunt (altera die) & munera ei obtulerunt. Primus itaque omniũ obtulit arietem Abraham, taurum Tecla, ouiculã Noë, camelũ Rebecca, leonem Sampson, ceruum Esau, vitulũ Iesus, lumentum Iacob, currum Helias, vestem Iudith, [18] crines Bersabee, ligna Isaac, frumentum Ioseph, restinam Ruben, pecuniam Abimelech, strobilos Leui, capsam Moyses, fauum Petrus, copias Abigea. Sed quoniam ãte diẽ conuiuij, quædam de conuiuio subducta fuerãt, iussu regis [19] inquirebantur ab eis. Inuoluerat enim stragulum multicolorium Agur, sigillum aureum Rachel, speculum argenteum Tecla, scyphum bibitoriũ Beniamin, annulũ ignatorium Thamar, [20] coopertoriũ subsericum Iudith, lanceam regiam Dauid, alienam vxorẽ abduxerat Abimelech. Tũc iussit rex, vt omnes qui fuerant in conuiuio ducerentur ad tormenta. Quo facto, [21] primus innocens decollatur Ioannes, occiditur Abel, foras proijcitur Adã, timens obmutescit Zacharias, fugit Iacob, quæritur Enoch, turbatur Abimelech, immutatur Nabuchodonosor, deprecatur Abrahã, transfertur Helias, supprimitur Dina, includitur Noë, [22] impingitur Loth, suffigitur Iesus, dãnatur Daniel, acculatur Susãna, adligatur Ioseph, occiditur Martha, tollitur Abbacuc, bestijs datur Tecla, in fornacem mittitur Ananias, vinculis cõstringitur Sampson, punitur Vrias, flagellatur Paulus, tẽditur Esaias, expoliatur Ionas, lapidatur Hieremias, excæcatur Tobias; nõ credebãt Moysi, subducitur Abiron, suspẽditur Abessalon, cõfunditur Rebecca, transducitur Agar, arguitur Pharao, relinquitur Israël, abducitur Dathan, [23] deprimitur Chore, copulatur Isaac, mittitur Nathan, cõuincitur Amelech, maledicitur Iudas, dehonestatur Mambres, cogitur Loth, interficitur Phinees, dimittitur Ofni, timẽs moritur Heli, cõprimitur Dina, decipitur Esau, substringitur Saul, dolet de facto Iob, interrogatur Eua, nescio clamat Cain, tenetur & negat Petrus. Sed quoniã multorũ cõscientia erat in furto, quod [24] erat respiciẽs Raab; quærebatur Labã, infamabatur Susanna, arguebat Ioanes, negabat Rachel, docebat Moyses, plorabat Triphæna, obseruabat Maria, attendebat Onesiphorus, tristis erat Iob, iurabat Iacob, nõ credebat Pharao, mentiebatur Hieroboam, pauebat Susanna, erubescebat Rebecca, plangebat Hieremias. Postmodum scrutatis omnibus, inuẽtum est furtum apud Beniamin, quod erat in cõscientia Ioseph. [25] Sed posteaquam probatum est Regi, quod Achar filius Carmi, solus esset reus furti, iussit eum mori, donauitque eum omnibus. Tunc occasione accepta, primus omnium calce eum percussit Moyses, abijt in complexum Iacob, vestem detraxit Tecla, ad terram elisit Daniel, lapide percussit Dauid, virga Aaron, flagello Iesus, medium aperuit Iudas, lancea transfixit

fixit Eleazar. Tunc iussit, vti qui mortuus esset sepeliretur; 26 & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Ioseph monumentum fecit, & ędificauit Nachor; aromata imposuit Maria, clusit Noë, superscripsit Pilatus, precium accepit Iudas: quo facto gaudens clamat Zacharias, confunditur Elizabeth, stupet Maria, ridebat de facto Sarra. Explicitisque omnibus domos suas repetierunt.

ADNOTATIONES.

1. Tunc commendauit Naaman] *Sic restitui ex Ms. pro:* Neeman.
2. Ruth super stipulam] *Hoc ex iisdem adieci, & iuxta eosdem vbique lego:* Abessaloa, *pro:* Absaloa. *Fortassis legendum:* Iudas super loculos, *pro eo quod est:* loculum.
3. Recumbentibus illatus est] *Etiam hoc ex illis, antea erat corruptissime:* Recumbentes illatus est.
4. oliuas Aaron, vuas Noe, ouum Ioseph,] *Ita etiam prorsus ex Ms. pro eo quod erat:* oliuas Noe, ouum Ioseph, vuas Aaron.
5. dabo singulis singulas] *Adjecto ex iisdem:* singulas. *Lego etiam ex illis;* Dauid neruinam, *vbi erat:* prouernicam. *Idem legunt:* Susanna castilinam, *pro:* castalinam, *&:* Aaron myrrinam, *pro:* murrinam.
6. Iacob alethinam] *Ms.* Iohannes pseudoallechinam] *Conjicio legendum:* Ioseph halecinam, *eo quod postea sequatur.* Ioseph halecem.
7. sibi prędicta diaconia compleuerit] *Ms.* præceptas diaconias.
8. porrexit Sara] *Rursum hoc ex Ms. adjecto, & lego paulopost* elauit Helisæus, *pro:* lauit, *Habent ijdem;* Malesiadon, *pro,* Molesiadon, *&:* Antiochus, *pro:* Antiochus, *tum hic tum postea.*
9. fabam intulit Amelsad] *Ms. vnus:* Melsad, *aliter:* Melsat.
10. discum attulit Herodes] *Ita lego ex ijsdem; quia paulopost sequitur* intulit.
11. fel piscis Tobias] *Ms.* Sycotum Tobias. *Legunt etiam paulopost;* politum, *pro:* polypum, *sed non placet. Contra rectius legunt;* scarum, *quam alij* scaurum.
12. carnutam Esau, glauculum Ionas] *Ms. legunt:* cornutam, & conchulam. *Item:* Iob, *vbi est:* Iacob.
13. Saturatione vini sopitus] *Priores duas voces adieci etiam ex Ms. & reposui paulopost;* Laban, *pro:* Lazarus, intulit Martha] *Ms.* Maria.
14. linteum orrexit Martialis] *Ms.* Petrus, *at non placet. Rectius vero illi paulopost;* choros, *quam alij;* choreas. *Siue autem legas;* cantauit Asael, *siue;* Dauid, *perinde est.*
15. atque ita primus procedit] *Ms* prodit.
16. in venatore Nemroth] *Magis hac placet Dun. cod lectio ad marg. & Ms. Tornac. quam aliorum* Mambres.
17. Quo facto] *Mor. præmittebat;* pro, *Ms.* sub, *sed vtrumque superfluum est. Non habent autem Ms. illud* altera die.
18. crines Bersabee] *Addit vterque Ms.* Agar, *sed desideratur minus quod obtuliſſe dicatur: si legi deberet fortassis adjicienda vox;* amphoram.
19. inquirebantur ab eis] *Ex Ms. sic lego, pro;* inquirebatur. *Item;* Inuoluerat, *ex Ms. Tornac. pro;* Inuolauerat.
20. coopertorium subsericum] *Vterque Ms.* sericum.
21. primus decollatur Ioannes] *Omisimus cum Ms.* omnium.
22. impingitur Loth] *Prorsus sic etiam lego cum iisdem; postea enim fit mentio;* Agar, *Legunt ijdem;* Maria, *pro:* Martha.
23. Deprimitur Chore] *Etiam hoc restitui ex Ms. pro eo quod corrupte erat;* Coreb. *Legunt ijdem;* demonstratur Mambres, *pro;* dehonestatur.
24. erat suscipiens Raab] *Item & hoc, pro:* suspiciens.
25. sed postea quam] *Rursum & hoc, pro;* Et. *Item* Achar, *pro;* Agar. *Legunt ijdem;* Eliezer, *pro;* Eleazar. *&,* vt is, *pro;* vti.
26. & vendidit agrum Laban] *Ms. vterque;* Emmon, *forte legendum;* Ephron.

FINIS TERTII TOMI OPERVM DIVI CYPRIANI.

Ex commissione Reuerendissimi Domini Episcopi Brugensis approbata & comperta habere plurimum vtilitatis ac eruditionis.

Ita testor Franciscus vanden Heede,
Canonicus Ecclesiæ Brugensis.

OPERVM TERTII TOMI
Index Alphabeticus.

De Aleatoribus.
De Cœna Cypriano falso inscripta.
Ad Cornelium, De Cardinalibus operibus Christi.
De Christi Natiuitate.
De Circumcisionis ratione.
De Christi Epiphania, seu stella & Magis.
De Christi Baptismo.
De Christi Ieiunio, & tentationibus.
De Cœna Domini.
De Christi ablutione pedum.
De Chrismatis Institutione.
De Christi Passione.
De Christi Resurrectione.
De Christi Ascensione.
De Spiritu sancto.
De Disciplina & bono pudicitiæ.
De Duodecim Abusionibus Sæculi.
Ad Fortunatum de duplici Martyrio.
Genesis.
Hymnus de Pascha Domini.
De Iudaica Incredulitate ad Vigilium.
Aduersus Iudæos qui insecuti sunt Dominum nostrum Iesum Christum.
De Laude Martyrij.
De Montibus Syna & Syon.
Ad Nouatianum.
Oratio pro Martyribus.
Oratio Cypriani quam dixit in die passionis.
De Reuelatione capitis Beati Ioannis Baptistæ.
Ad Senatorem ex Christiana Religione ad idolorum seruitutem conuersum.
De Spectaculis.
Sodoma.
De Singularitate Clericorum Origenis.
Symboli Apostolorum expositio Rufini.

S. CYP
S. EPI

S. CYPRIANI
S. EPIPHANII
OPERA

S.CYPRIAN
S.EPIPHAN
OPERA

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN



UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

CYPRIANI
EPISCOPI
OPERA

Th
850a
II.


S.CYPRIAN
S.EPIPHAN
OPERA